المصباح المنير

في تهذيب تفسير

ابن الكثير

للإمام إسماعيل بن عمر ابن الكثير

بەكوردی

بسم الله الرحمن الرحيم

ناسنامه تفسير

....

- ناوی تفسیر: تفسیر ابن الکثیر بەکوردی
- وەرگێڕانی: علی حاجی عبدالله پریسی
- نۆرەی چاپ: یەکەم ٢٠١٢
- شوێنی چاپ: تاران
- هەڵەچنی و دیزاین: ابراهیم معروف

بڵاوکار:

ناوەندی رۆشنبیر بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە

سلێمانی

﴿۞ وَمَآ أُبَرِّئُ نَفۡسِيٓۚ إِنَّ ٱلنَّفۡسَ لَأَمَّارَةُۢ بِٱلسُّوٓءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّيٓۚ إِنَّ رَبِّي غَفُورٞ رَّحِيمٞ ﴿٥٣﴾ وَقَالَ ٱلۡمَلِكُ ٱئۡتُونِي بِهِۦٓ أَسۡتَخۡلِصۡهُ لِنَفۡسِيۖ فَلَمَّا كَلَّمَهُۥ قَالَ إِنَّكَ ٱلۡيَوۡمَ لَدَيۡنَا مَكِينٌ أَمِينٞ ﴿٥٤﴾ قَالَ ٱجۡعَلۡنِي عَلَىٰ خَزَآئِنِ ٱلۡأَرۡضِۖ إِنِّي حَفِيظٌ عَلِيمٞ ﴿٥٥﴾﴾

پلەو پایەی یوسف لە لای پاشای میسر

﴿وَمَآ أُبَرِّئُ نَفۡسِيٓۚ﴾ منیش هەرگیز پاکانە بۆخۆم ناکەم، ﴿إِنَّ ٱلنَّفۡسَ لَأَمَّارَةُۢ بِٱلسُّوٓءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّيٓۚ﴾ نەفس هەموو شتێ بە مرۆڤ دەکا، مەگەر ئەوکەسەنەبێت پەروەردگارم بەزەیی پێیدا بێتەوە. واتە: ژنەکە گوتی: من پاکانە بۆ خۆم ناکەم چونکە نەفسو ئارەزوو هەموو شتێ بە مرۆڤ دەکا، بۆیە من ویستم دەستی لەگەلا تێکەڵ بکەم. ئەم قسەیە مەشهورترو شیاوترو چاکترە بۆ ئەو ڕوداوەو مانای ئەم بەسەرهاتە. ماوەردی لە تەفسیرەکەیانەمەی گێڕاوەتەوە، ئیبنوتەمیمەش (ڕەحمەتی خوای لێبێ) پشتگیری ئەم قسەیەی کردووەو کتێبێکی تایبەتی لەسەر نووسیوە.ئەشڵێن: ئەمە: قسەکانی یوسفە (سەلامی خوای لێبێ) دەڵێ: ﴿ذَٰلِكَ لِيَعۡلَمَ أَنِّي لَمۡ أَخُنۡهُ﴾ بۆ ئەوەی عەزیز بزانێ لە پاشە ملێ کاری خراپم لەگەڵ ژنەکەیا نەکردوە. ﴿وَأَنَّ ٱللَّهَ لَا يَهۡدِي كَيۡدَ ٱلۡخَآئِنِينَ﴾ بەڕاستی خودا فڕوفێڵی خائینان سەرکەوتوو ناکا بۆیە نوێنەرەکەم گەڕاندەوە تا پاشا بزانێو وەزیریش هەر بزانێ کە من پاکو خاوێنم، ئەم قسەیە هەر ئەو قسەیە کە ئیبنوجەریرو ئیبنوئەبی حاتیم گوتویانە، جگە لەمە هیچی تریان نەگوتوە. بەلام قسەی یەکەم بەهێزترو ئاشکراترە، چونکە شێوازی قسەکان هەموو ئەوە دەگەیەنێ کە، ئەم قسانە، قسەی ژنەکەی عەزیزە لای پاشا کردوویەتی، یوسف (سەلامی خوای لێبێ) لەلایان نەبووە، بەڵکو دوای ئەوە پاشا داوای کردوە بیهێنن.

خوای گەورە باسی پاشای میسر دەکات، کاتێك بێتاوانیو پاکی یوسفی بۆ دەرکەوت دوای ئەو بوختانەی درایە پاڵی، دەفەرموێت: ﴿وَقَالَ ٱلۡمَلِكُ ٱئۡتُونِي بِهِۦٓ أَسۡتَخۡلِصۡهُ لِنَفۡسِيۖ﴾ واتە: پاشا گوتی بیهێننە لای من دەیکەمە کەسێکی تایبەت بە خۆم، واتە: دەیکەمە پیاوێکی جێ ڕازو نیازی خۆم، ﴿فَلَمَّا كَلَّمَهُۥ﴾ کاتێك دواندی و قسەی لەگەڵدا کرد بۆی دەرکەوت چەندە بەڕێزو شارەزاو پێکەوتوو ڕەوشت جوانە ﴿قَالَ إِنَّكَ ٱلۡيَوۡمَ لَدَيۡنَا مَكِينٌ أَمِينٞ﴾ پاشا گوتی: تۆ لەمڕۆوە لە لای ئێمە بەڕێزو جێگای باوەڕی. یوسف (سەلامی خوای لێبێت) گوتی: ﴿قَالَ ٱجۡعَلۡنِي عَلَىٰ خَزَآئِنِ ٱلۡأَرۡضِۖ إِنِّي حَفِيظٌ عَلِيمٞ﴾ واتە: بمکەبە سەرکاری گەنجینەو بەروبوومی ولات، دەیپارێزم و لێشی دەزانم، یوسف وەسفی خۆی بۆ پاشا کرد، ئەو وەسفکردنە دروستە بۆ کەسێك ئەگەر خەڵکی نەیدەزانی شارەزایی هەیە لە کارێکدا لە کاتی

پێویستدا، یوسف گوتی: ﴿إِنِّي حَفِيظٌ عَلِيمٌ﴾ واتە: بە ڕاستی من پارێزەرێکی شارەزام، واتە: زۆر شارەزاو دووربین بوو، بۆ ئەو کارەی کە پێی سپێردرا، بۆیە داوای لە پاشان کرد بیکاتە بەرپرسیاری گەنجینەو بەروبوومی وڵات، کە بریتی بوو لەو ئەهرامانەی کە دەغڵو دانی تێدا کۆدەکرایەوە، لەو ساڵە قاتو قڕیانەی ڕوویان تێدەکات کە بۆی باسکردن، تا بە شێوەیەکی زۆر چاك دەستی پێوە بگرن، داواکەی یوسف (سەلامی خوای لێبێت) قەبوڵ کرا بۆ ئەو کارە کە خۆی حەزی لێی بوو، وەك ڕێزلێنانێکیش وابوو بۆی.

﴿وَكَذَٰلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ يَتَبَوَّأُ مِنْهَا حَيْثُ يَشَاءُ نُصِيبُ بِرَحْمَتِنَا مَنْ نَشَاءُ وَلَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ (٥٦) وَلَأَجْرُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ (٥٧)﴾

فەرمانڕەوایی یوسف (سەلامی خوای لێبێت) لەناو میسردا

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَكَذَٰلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ يَتَبَوَّأُ مِنْهَا حَيْثُ يَشَاءُ﴾ واتە: ئا بەو شێوەیە یوسفمان لەم سەر زەمینە بەرێزەوە جێکردەوە، لە هەر شوێنێکی (میسر)دا ئارەزووی لێ بووایە لەوێ دەژیا، سودیو عەبدوڕەحمانی کوڕی زەیدی کوڕی ئەسلەم دەڵێن: بە ئارەزووی خۆی (یوسف) هەرچی بویستایە لەوێدا دەیکرد[1].

ئیبنو جەریر دەڵێ: لە هەر شوێنێکدا یوسف بیویستایە دانیشێت ئارەزووی خۆی بوو دوای ئەوناڕەحەتیو بەندیخانەودەست بەسەریەی تووشی هات[2]. ﴿نُصِيبُ بِرَحْمَتِنَا مَنْ نَشَاءُ وَلَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ﴾ هەر کەسێك ئێمە بمانەوێت بەربەزەیی خۆمانی دەخەین، پاداشتی چاکەکارانیش ون ناکەین، واتە: خۆڕاگری یوسفمان بە فیڕۆ نەدا، لەو سزاو ئازارەی براکانی دایانو ئەو خۆڕاگریەش لە بەندیخانەدا تووشی هات بەهۆی ژنەکەی عەزیزی میسرەوە، هەر لەبەر ئەوەیش بوو خودای مەزن بە دوای ئەو کارەساتانەی بەسەر یوسفدا هات ئەو ئاسایشو سەرکەوتنەی بۆ ڕەخساندو یارمەتی داو فەرموویەتی: ﴿وَلَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ﴾ واتە: پاداشتی چاکەکاران ون ناکەین، پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلَأَجْرُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ﴾ خۆ دیارە پاداشتی ئەولاش (ڕۆژی قیامەت) گەورەترە بۆ ئەوانەی باوەڕدارو خۆپارێزن، خوای گەورەهەواڵی ئەوەی داوە کە ئەوەی هەڵی گرتووەبۆ یوسفی پێغەمبەر(س)زۆرگەورە ترە لەوەی کە پێی داوەو سەرپشکی کردووەلە دونیادا کە

[1] الطبري (١٦/١٥١/١٥٢).

[2] الطبري (١٦/١٥١).

به ئارەزووی خۆی چینەکات بیکات ، وەك له بارەی سولەیمانەوە فەرموویەتی: ﴿هَٰذَا عَطَآؤُنَا فَٱمۡنُنۡ أَوۡ أَمۡسِكۡ بِغَيۡرِ حِسَابٖ ٣٩ وَإِنَّ لَهُۥ عِندَنَا لَزُلۡفَىٰ وَحُسۡنَ مَـَٔابٖ﴾[1] ئەمەش بەخششی ئێمەیە که له ژماره نایەت، سا تۆ یان چاکەی لێ بکه یان ڕای بگره، سولەیمانیش نزیکی لەئێمەوە هەیەو، سەرەنجامی چاکیشی هەیە، موجاهید دەڵێ: مەبەست ئەوەیە، پاشای میسر که ناوی ڕەیانی کوڕی وەلید بوو، یوسفی کرده وەزیر له وڵاتی میسردا ئەو شوێنەی عەزیزی میسر یوسفی تیدا کڕی، مێردی ئەو ژنه که ویستی دەست لەگەڵ یوسفدا تێکەڵ بکات ـ ئەو پاشایه که لەسەر دەستی یوسف (سەلامی خوای لێبێت) موسڵمان بوو.

﴿وَجَآءَ إِخۡوَةُ يُوسُفَ فَدَخَلُواْ عَلَيۡهِ فَعَرَفَهُمۡ وَهُمۡ لَهُۥ مُنكِرُونَ ٥٨ وَلَمَّا جَهَّزَهُم بِجَهَازِهِمۡ قَالَ ٱئۡتُونِي بِأَخٖ لَّكُم مِّنۡ أَبِيكُمۡۚ أَلَا تَرَوۡنَ أَنِّيٓ أُوفِي ٱلۡكَيۡلَ وَأَنَا۠ خَيۡرُ ٱلۡمُنزِلِينَ ٥٩ فَإِن لَّمۡ تَأۡتُونِي بِهِۦ فَلَا كَيۡلَ لَكُمۡ عِندِي وَلَا تَقۡرَبُونِ ٦٠ قَالُواْ سَنُرَٰوِدُ عَنۡهُ أَبَاهُ وَإِنَّا لَفَٰعِلُونَ ٦١ وَقَالَ لِفِتۡيَٰنِهِ ٱجۡعَلُواْ بِضَٰعَتَهُمۡ فِي رِحَالِهِمۡ لَعَلَّهُمۡ يَعۡرِفُونَهَآ إِذَا ٱنقَلَبُوٓاْ إِلَىٰٓ أَهۡلِهِمۡ لَعَلَّهُمۡ يَرۡجِعُونَ ٦٢﴾

گەیشتنی براکانی یوسف بۆ ناو میسرو گەڕاندنەوەیان به دەغڵو دانەوەو بەڵێندانیان به هێناوی برا بچووکەکەیان بۆ میسر

سودیو موحەمەدی کوڕی ئیسحاقو کەسانی تریش له زانایانی تەفسیر باسیان کردووه، ئەوەی براکانی یوسفی وا لێکرد که چوون بۆ وڵاتی میسر، ئەوەبوو که یوسف بوو به وەزیر له میسرداو ئەو حەوت ساڵه به پیته تێپەڕیو ڕۆیشتو پاشان ئەو حەوت ساڵه قاتو قڕیه به دوایدا هات، گرانی وڵاتی میسری به تەواوی داگرت، ئەوەبوو ئەو قاتو قڕیه گەیشته وڵاتی کەنعانیش، ئەو شوێنەی که یەعقوب پێغەمبەرو (سەلامی خوای لێبێت) منداڵەکانی تێدا دەژیا، یوسف (سەلامی خوای لێبێت) لەو کاتەدا پاشەکەوتی دەغڵو دانی کردبوو بۆ خەڵکی، زۆر به چاکی ئەو دەغڵو دانەی کۆکردبووەوە، به هۆی ئەوەوە پارەو پوڵێکی زۆر به دەست هاتبوو، دیاریەکی ئیجگار زۆری هەمەجۆرەیش هێنرابوو، خەڵکی له هەموو کیشوەرو وڵاتو ناوچەکانەوە دەگەیشتنه میسر، بۆ ئەوەی بژێویماڵو منداڵیان به دەست بێنن، یوسف (سەلامی خوای لێبێت) ساڵی باری وشترێك زیاتری به کەس نەدەدا، خۆیشی تێری نەدەخوارد، خۆیيو پاشاو سەربازەکانیشیان یەك جار نەبێت له نیوەڕۆدا خواردنیان نەدەخوارد، بۆ ئەوەی ئەو خواردنەی هەیانه له ماوەی ئەو حەوت ساڵەدا بەشیان بکات، ئەوەیش بەزەییەك بوو له لایەن خودای مەزنەوە بەرامبەر خەڵکی میسر، له نێوان ئەو کەسانەی که هاتن بۆ میسر بۆ کڕینی

[1] ص (٣٩ـ٤٠).

دانەوێڵە براکانی یوسف بوو کە بە فەرمانی باوکیان بەرەو میسر بەڕێ کەوتبوون، چونکە هەواڵیان بیستبوو کە عەزیزی میسر خواردن بە نرخی خۆی دەدات بە خەڵکی لەگەڵ خۆیاندا دراویان برد بۆ ئەوەی خواردنی پێ بکڕن ،"دە" کەسیان بە سواری کەوتنەڕێ، یەعقوب پێغەمبەر(سەلامی خوای لێبێت) بنیامینی کوڕی لە لای خۆی هێشتەوە کە برای دایكو باوکی یوسف بوو (سەلامی خوای لێبێت) لەبەر ئەوەی بنیامین دوای یوسف خۆشەویسترین کەس بوو لای باوکی، کاتێك براکانی چوونە لای، یوسف لە شوێنی دەسەلاتو فەرمانڕەوایەکەی خۆیدا دانیشتبوو، کاتێك سەیری براکانی کرد ناسینی، بەڵام براکانی ئەویان نەدەناسی، چونکە کاتێك لێی جیابووبوونەوە منداڵێکی بچووکی کەم تەمەن بوو، فرۆشتبوویان بە کاروانیەك، نەیاندەزانی بەرەو کوێ بردوویانە، بۆیە هەر بە خەیاڵیشیاندا نەدەهات، ئاوای لێ دێت کە لێی هاتووە، لەبەر ئەوە نەیاندەناسی، بەڵام یوسف ئەوانی دەناسی،خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿ وَجَآءَ إِخْوَةُ يُوسُفَ فَدَخَلُوا۟ عَلَيْهِ فَعَرَفَهُمْ وَهُمْ لَهُۥ مُنكِرُونَ ﴾ واتە: برایانی یوسف هاتن، بۆ بینینی چوونە ژوورەوە، (یوسف) ناسینیەوە، ئەوان ئەمیان نەدەناسی، سودی وکەسانی تریش گوتوویانە: یوسف دەستی کردە وتووێژ لەگەڵیاندا، وەك کەسێك کە نەیانناسێت پێی گوتن: چی ئێوەی هێناوە بۆ ئەم وڵاتەی من؟ گوتیان: ئەی عەزیز! ئێمە هاتووین بۆ خواردەمەنی، یوسف گوتی: لەوانەیە ئێوە جاسوس بن؟ گوتیان: ئەی پەنا بە خوا، یوسف گوتی: کەوایە ئێوە لە کوێوە هاتوون؟ گوتیان: لە وڵاتی کەنعانەوە هاتوونو باوکیشیان پێغەمبەری خوداو ناوی یەعقوبە، گوتی: ئایا جگە لە ئێوە منداڵی تری هەیە؟ گوتیان بەڵێ ئێمە دوانزە برا بووین، برا بچووکەکەمان نەماو لەناو چوو، لە هەموومان لای باوکمان خۆشەویستتر بوو، برایەکی ماوەتەوە باوکی لای خۆی هێشتویەتیەوە، بۆ ئەوەی لە جێی ئەو دڵی پێی بحەوێتەوە، یوسف فەرمانی دا شوێنیان بدەنیو ڕێزیان لێ بگرن. ﴿وَلَمَّا جَهَّزَهُم بِجَهَازِهِمْ قَالَ ٱئْتُونِى بِأَخٍ لَّكُم مِّنْ أَبِيكُمْ ﴾ دوای ئەمە باری بار کردن، گوتی: ئێوە برایەکی باوکیتان هەیە بۆمی بێنن، واتە: زۆر بە چاکی پێوانەکەی بۆ کردنو بارەکانی بۆ بارکردنو پێی گوتن: ئەو برای کە باستان کرد بۆم بێنن، بۆ ئەوەی ڕاستی ئەم قسەیەم بۆ دەردەکەوێت کە وتتان ﴿أَلَا تَرَوْنَ أَنِّىٓ أُوفِى ٱلْكَيْلَ وَأَنَا۠ خَيْرُ ٱلْمُنزِلِينَ ﴾ ئەی نەتاندی من پێوانەکەم تەواویو خانەخوێیەکی چاکیشم. هەڵی دەنان بۆ ئەوەی بگەڕێنەوە بۆلای. پاشان دەیترساندن وەك خوای گەورەلەسەر زمانی یوسف دەفەرموێت: ﴿ فَإِن لَّمْ تَأْتُونِى بِهِۦ فَلَا كَيْلَ لَكُمْ عِندِى وَلَا تَقْرَبُونِ ﴾ ئەگەر ئەوم (واتە بنیامین) بۆ نەهێنن، پێوانەتان لەلای من نیەو لێشم نزیك مەکەونەوە. واتە: ئەگەر لە جاری دووەمدا بنیامینتان بۆ نەهێنام لەگەڵ خۆتاندا، ڕۆزیتان لای من نیە، نزیکم نەکەونەوە ﴿قَالُوا۟ سَنُرَٰوِدُ عَنْهُ أَبَاهُ وَإِنَّا لَفَٰعِلُونَ ﴾

گوتیان هەولێکی زۆر دەدەین بۆتی بێنین، هیچ نکوڵیەکی لێ ناکەین هەتا ڕاستی قسەکانی ئێمەت بۆ دەردەکەوێت، ﴿وَقَالَ لِفِتْيَـٰنِهِ ٱجْعَلُوا۟ بِضَـٰعَتَهُمْ فِى رِحَالِهِمْ لَعَلَّهُمْ يَعْرِفُونَهَآ إِذَا ٱنقَلَبُوٓا۟ إِلَىٰٓ أَهْلِهِمْ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ﴾ واتە: گوتی: بە غولامەکانی خۆی ئەو پارەی کە داویانە، بیخەنە ناو بارەکانیان، بەڵکو ئەگەر گەڕانەوە ماڵی خۆیان بیناسنەوە، بەڵکو ئەمجارەش بگەڕێنەوە، واتە: ئەو پارەیە لەگەڵ خۆیاندا بێننەوە. گوتراوە: یوسف (سەلامی خوای لێبێت) دەترسا لەوەی نەوەك پارەی تریان نەبێت کە بگەڕێنەوە و لەگەڵ خۆیاندا بیهێنن بۆئەوە ڕۆزی پێ بکڕن.

﴿فَلَمَّا رَجَعُوٓا۟ إِلَىٰٓ أَبِيهِمْ قَالُوا۟ يَـٰٓأَبَانَا مُنِعَ مِنَّا ٱلْكَيْلُ فَأَرْسِلْ مَعَنَآ أَخَانَا نَكْتَلْ وَإِنَّا لَهُۥ لَحَـٰفِظُونَ ﴿٦٣﴾ قَالَ هَلْ ءَامَنُكُمْ عَلَيْهِ إِلَّا كَمَآ أَمِنتُكُمْ عَلَىٰٓ أَخِيهِ مِن قَبْلُ ۖ فَٱللَّهُ خَيْرٌ حَـٰفِظًا ۖ وَهُوَ أَرْحَمُ ٱلرَّٰحِمِينَ ﴿٦٤﴾﴾

داواکردنیان لە یەعقوب تابنیامینیان لەگەڵدا بنێرێت و وەڵامی یەعقوب بۆئەوان

خوای گەورە لە بارەی براکانی یوسفەوە دەفەرموێت: ﴿فَلَمَّا رَجَعُوٓا۟ إِلَىٰٓ أَبِيهِمْ قَالُوا۟ يَـٰٓأَبَانَا مُنِعَ مِنَّا ٱلْكَيْلُ فَأَرْسِلْ مَعَنَآ أَخَانَا نَكْتَلْ﴾ کاتێك گەڕانەوە لای باوکیان گوتیان: باوکە لە پێوانە بێبەش کراین، سا تۆ براکەمان لەگەڵدا بنێرە پێوانەش دەکەین و ﴿وَإِنَّا لَهُۥ لَحَـٰفِظُونَ﴾ ئاگاداریشی لێ دەکەین. واتە: گەڕانەوە بۆ لای باوکیان و پێیان گوت: پاش ئەم جارە ئەگەر بنیامینمان لەگەڵدا نەنێری، هیچمان پێ نافرۆشن، چاك وایە براکەمان لەگەڵدا بنێری. هەندێ بە (يَكْتَلْ) خوێندوویانەتەوە. واتە: ئەو پێوانە بکات، دڵنیا بە ئاگاداری لێ دەکەین، هیچ ترست نەبێت لێی بێگومان بەو زووانە دێتەوە لات، بۆ یوسفیش (سەلامی خوای لێبێت) هەر وایان گوت: ﴿أَرْسِلْهُ مَعَنَا غَدًا يَرْتَعْ وَيَلْعَبْ وَإِنَّا لَهُۥ لَحَـٰفِظُونَ﴾[1] سبەینێ لەگەڵمان بینێرە با گەشت بکات و خەریکی یاری کردن بێت، خۆمان پارێزگاری لێ دەکەین. بۆیە باوکیان پێی گوتن: ﴿قَالَ هَلْ ءَامَنُكُمْ عَلَيْهِ إِلَّا كَمَآ أَمِنتُكُمْ عَلَىٰٓ أَخِيهِ مِن قَبْلُ﴾ باوکیان گوتی: هەروەك جاری پێشوو براکەیم پێتان سپارد، ئەمیش بسپێرم بە ئێوە، واتە: چیتان بەسەر براکەی هێنا لە پێشاندا بەسەری ئەمیش نەهێنن، لەبەر چاومی ون کەن و لە یەك دورمان بخەنەوە؟ ﴿فَٱللَّهُ خَيْرٌ حَـٰفِظًا﴾ هەندێ خوێندوویانەتەوە بە (حفظا) واتە: چاکترین پارێزەر خودایە ﴿وَهُوَ أَرْحَمُ ٱلرَّٰحِمِينَ﴾ هەر خۆی لە هەموو دڵسۆزان دڵسۆزترە بە من، بێگومان بەزەیی بە پیری و

[1] یوسف (١٢).

لاوازیمدا دێتەوە دەزانێت چەندە شەیدای منداڵەکانم، لە خودا دەپاڕێمەوە کە بۆم بێنێتەوەو بە یەك شادمان بکاتەوە، چونکە خودا لە هەموو دڵسۆزێك دڵسۆزترە.

﴿وَلَمَّا فَتَحُوا مَتَاعَهُمْ وَجَدُوا بِضَاعَتَهُمْ رُدَّتْ إِلَيْهِمْ قَالُوا يَا أَبَانَا مَا نَبْغِي هَٰذِهِ بِضَاعَتُنَا رُدَّتْ إِلَيْنَا وَنَمِيرُ أَهْلَنَا وَنَحْفَظُ أَخَانَا وَنَزْدَادُ كَيْلَ بَعِيرٍ ذَٰلِكَ كَيْلٌ يَسِيرٌ (٦٥) قَالَ لَنْ أُرْسِلَهُ مَعَكُمْ حَتَّىٰ تُؤْتُونِ مَوْثِقًا مِنَ اللَّهِ لَتَأْتُنَّنِي بِهِ إِلَّا أَنْ يُحَاطَ بِكُمْ فَلَمَّا آتَوْهُ مَوْثِقَهُمْ قَالَ اللَّهُ عَلَىٰ مَا نَقُولُ وَكِيلٌ (٦٦)﴾

دەرهێنانی دراوەکان لە بارەکانیاندا

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلَمَّا فَتَحُوا مَتَاعَهُمْ وَجَدُوا بِضَاعَتَهُمْ رُدَّتْ إِلَيْهِمْ قَالُوا يَا أَبَانَا مَا نَبْغِي هَٰذِهِ بِضَاعَتُنَا رُدَّتْ إِلَيْنَا وَنَمِيرُ أَهْلَنَا وَنَحْفَظُ أَخَانَا وَنَزْدَادُ كَيْلَ بَعِيرٍ ذَٰلِكَ كَيْلٌ يَسِيرٌ﴾ واتە: کە بارەکانیان کردەوە، دراوەکەیان دەست کەوتەوە کە بۆیان ناردرابووەوە، گوتیان: باوکە چیمان دەوێ؟ ئەمە دەستمایەکەمانە کە بۆمان ناردراوەتەوە. ڕۆزی خێزانمان دێنین، ئەم بارەیش پێوانەیەکی زۆر نیە، خوای گەورە دەفەرمووێت: کاتێك براکانی یوسف (سەلامی خوای لێبێت) بارەکانیان کردەوە، سەیریان کرد پارەکەیان بۆ گەڕاوەتەوە، ئەو پارەی کە یوسف (سەلامی خوای لێبێت) فەرمانی دا بە غولامەکانی بیخەنەوە ناو بارەکانیان، کاتێك کە پارەکەیان بینی لەناو بارەکانیاندا ﴿قَالُوا يَا أَبَانَا مَا نَبْغِي﴾ واتە: ئێمە چیمان دەوێ؟ ﴿هَٰذِهِ بِضَاعَتُنَا رُدَّتْ إِلَيْنَا﴾ قەتادە دەڵێ: دوای ئەمە چیمان دەوێ؟ پارەکەمان بۆ گەڕێنراوەتەوەو پێوانەی تەواویشمان بۆ کراوە.[1] ﴿وَنَمِيرُ أَهْلَنَا﴾ ڕۆزی ماڵو منداڵیشمان دێنین، ئەگەر براکەمان لەگەڵدا ڕەوانە بکرێت ﴿وَنَحْفَظُ أَخَانَا وَنَزْدَادُ كَيْلَ بَعِيرٍ﴾، چونکە یوسف (سەلامی خوای لێبێت) هەر کەسەو باری وشترێك دانەوێڵەی بۆ بارکردبوون ﴿ذَٰلِكَ كَيْلٌ يَسِيرٌ﴾ ئەم پێوانەیەش زۆر نیە، واتە: لە بری براکەیاندا کە لەگەڵیاندا بروات وەرگرتنی ئەمە شتێکی ئاسانە ﴿قَالَ لَنْ أُرْسِلَهُ مَعَكُمْ حَتَّىٰ تُؤْتُونِ مَوْثِقًا مِنَ اللَّهِ﴾ یەعقوب گوتی: لەگەڵتان نانێرم هەتا بەڵێنێکی تەواوم بەناوی خواوە نەدەنێ کە پارێزگاری لەو پەیمانو بەڵێنە دەکەن ﴿لَتَأْتُنَّنِي بِهِ إِلَّا أَنْ يُحَاطَ بِكُمْ﴾ کە هەر دەبێت بۆم بێننەوە، مەگین هیچ دەرەتانێکتان نەمێنێتو دەورە بگیرێن و توانای ڕزگارکردنیتان نەمێنێت ﴿فَلَمَّا آتَوْهُ مَوْثِقَهُمْ﴾ کاتێك کە پەیمانیان دایەو جەختی لەسەر کردنەوە، ﴿قَالَ اللَّهُ عَلَىٰ مَا نَقُولُ وَكِيلٌ﴾ گوتی: خودا لەم گفتوگۆیەمان ئاگادارە.

---

[1] الطبري (١٦/١٦٢).

ئیبنو ئیسحاق دەڵێ: بۆیە یەعقوب (سەلامی خوای لێبێت) وای کرد، چونکە هیچ دەرەتانێکی نەمابوو، دەبووایە هەر بینارادیە بۆ ئەو دانەوێڵەیە، چونکە زۆر پێویستیان پێی هەبوو، ئیتر بنیامینی نارد لەگەڵیاندا.[1]

﴿ وَقَالَ يَٰبَنِيَّ لَا تَدْخُلُواْ مِنۢ بَابٖ وَٰحِدٖ وَٱدْخُلُواْ مِنْ أَبْوَٰبٖ مُّتَفَرِّقَةٖۖ وَمَآ أُغْنِي عَنكُم مِّنَ ٱللَّهِ مِن شَيْءٍۖ إِنِ ٱلْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِۖ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُۖ وَعَلَيْهِ فَلْيَتَوَكَّلِ ٱلْمُتَوَكِّلُونَ (٦٧) وَلَمَّا دَخَلُواْ مِنْ حَيْثُ أَمَرَهُمْ أَبُوهُم مَّا كَانَ يُغْنِي عَنْهُم مِّنَ ٱللَّهِ مِن شَيْءٍ إِلَّا حَاجَةٗ فِي نَفْسِ يَعْقُوبَ قَضَىٰهَاۚ وَإِنَّهُۥ لَذُو عِلْمٖ لِّمَا عَلَّمْنَٰهُ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ (٦٨) ﴾

یەعقوب (سەلامی خوای لێبێت) فەرمانی دا بە کوڕەکانی لە چەند دەروازەیەکەوە بچنە ناو میسر

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَقَالَ يَٰبَنِيَّ لَا تَدْخُلُواْ مِنۢ بَابٖ وَٰحِدٖ وَٱدْخُلُواْ مِنْ أَبْوَٰبٖ مُّتَفَرِّقَةٖ ﴾ واتە: یەعقوب گوتی: ئەی کوڕەکانم لە یەك دەرگاوە مەچنە ناو (میسر) لە دەروازەی جیاجیاوە بچنە ژوور، خوای گەورە لێرەدا باسی یەعقوب دەکات (سەلامی خوای لێبێت) کاتێك بنیامینی لەگەڵ کوڕەکانیدا بەڕێ دەکرد بۆ میسر، پێی گوتن: هەموویان لە دەروازەیەکەوە نەچنە ژوور، بەڵکو لە چەند دەروازەیەکی جیاجیاوە بڕۆن، وەك ئیبنو عەباس و موحەمەدی کوڕی کەعب و موجاهید و زەححاك و قەتادە و سودی دەڵێن: یەعقوب لەوە دەترسا چاو لێیان کار بکات، چونکە کوڕەکانی جوان و بەژن و باڵا ڕێکوپێك بوون، دەترسا خەڵکی بیانکەن بە چاوەوە، بێگومان چاو هەقە، سوار لە کۆڵ ئەسپەکەی دێنێتە خوار، پاشان یەعقوب گوتی: وەك خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَمَآ أُغْنِي عَنكُم مِّنَ ٱللَّهِ مِن شَيْءٍۖ إِنِ ٱلْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِۖ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُۖ وَعَلَيْهِ فَلْيَتَوَكَّلِ ٱلْمُتَوَكِّلُونَ﴾ واتە: من ناتوانم هیچ شتێك لە قەزای خوا لە ئێوە دوور بخەمەوە، فەرمان هەر بۆ خوایە و بەس، خۆم هەر بەو دەسپێرم و کەسانێکیش کە ئەو بە کارساز دەزانن با خۆیان هەر بەو بسپێرن، واتە: ئەو خۆپاراستنە، بڕیار و قەزای خوای ناگێڕێتەوە، بێگومان خودا ئارەزووی هەر شتێکی بوو بەرگری لێ ناکرێت و کەس ناتوانێت دژایەتی بکات و لەبەریدا بوەستێت، ﴿وَلَمَّا دَخَلُواْ مِنْ حَيْثُ أَمَرَهُمْ أَبُوهُم مَّا كَانَ يُغْنِي عَنْهُم مِّنَ ٱللَّهِ مِن شَيْءٍ إِلَّا حَاجَةٗ فِي نَفْسِ يَعْقُوبَ قَضَىٰهَا﴾ واتە: کاتێك لەو جێیە کە باوکیان ڕای سپاردبوون چوونە ژوور، ئەم کارەیان هیچ شتێکی لە ئەوان دوور نەخستەوە، بەڵکو ئەوە نیازێك بوو لە دەروونی یەعقوبدا بوو بەو شێوەیە ئەنجامی دا، هەندێ لە زانایان دەڵێن: مەبەستی یەعقوب ئەوە بوو لە چاوی پیس دووریان

[1] الطبري (١٦/١٦٤).

بخاتەوە. ﴿وَإِنَّهُۥ لَذُو عِلۡمٍ لِّمَا عَلَّمۡنَٰهُ﴾ ئەویش بۆ خۆی بەهۆی ئەو شتانەی کە فێرمان کرد، زانایەك بوو بۆخۆی!، قەتادەو سەوری دەڵێن: یەعقوب زۆر بە چاکی کاری بە زانستەکەی دەکرد،[1] ئیبنو جەریر دەڵێ: شارەزابوو لەوەی کە فێرمان کرد ﴿وَلَٰكِنَّ أَكۡثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعۡلَمُونَ﴾[2] واتە: بەلام زۆرەی زۆری خەڵکی لێی نازانن.

﴿وَلَمَّا دَخَلُواْ عَلَىٰ يُوسُفَ ءَاوَىٰٓ إِلَيۡهِ أَخَاهُۖ قَالَ إِنِّيٓ أَنَا۠ أَخُوكَ فَلَا تَبۡتَئِسۡ بِمَا كَانُواْ يَعۡمَلُونَ ﴿٦٩﴾﴾

یوسف سەرخۆشی لە بنیامین دەکات و دڵی دەداتەوە

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلَمَّا دَخَلُواْ عَلَىٰ يُوسُفَ ءَاوَىٰٓ إِلَيۡهِ أَخَاهُۖ قَالَ إِنِّيٓ أَنَا۠ أَخُوكَ فَلَا تَبۡتَئِسۡ بِمَا كَانُواْ يَعۡمَلُونَ﴾ واتە: کاتێك چوونە ژوورەوە بۆ ماڵەکەی یوسف براکەی خستە پاڵ خۆی و گوتی: من برای تۆم لەوەی ئەوان کردیان خەمگین مەبە، خوای گەورە لێرەدا باسی براکانی یوسف دەکات، کاتێك کە گەیشتنە لای یوسف و بنیامینی برایان لەگەڵدا بوو، کە برای دایك و باوکی یوسف بوو، بردنیە شوێنی تایبەتی خۆی و میوانداریەکی زۆر چاکی لێ کردن، بە سۆزو ڕێزێکی برایانەوە لەگەڵیاندا دەجولایەوەو هەڵسوکەوتی لەگەڵدا دەکردن، بە تەنها وتووێژی لەگەڵ براکەیدا (بنیامین) کردو لە بەسەرهاتی خۆی ئاگاداری کرد کە چی بەسەر هاتووە، پێی گوت کە برای ئەوەو هیچ خەفەت نەخوا بەوەی براکانی بەسەریان هێناوەو پێشی گوت: کە ئەو نهێنیە بپارێزێت و لای براکانی باسی نەکات کە یوسف برای ئەوە. یوسف لەگەڵ بنیامین ڕێککەوت کە فێڵێك دەکات بۆ ئەوەی لای خۆی بیهێڵێتەوە زۆر بە سەنگینی و ڕێزو قەدرەوە.

﴿فَلَمَّا جَهَّزَهُم بِجَهَازِهِمۡ جَعَلَ ٱلسِّقَايَةَ فِي رَحۡلِ أَخِيهِ ثُمَّ أَذَّنَ مُؤَذِّنٌ أَيَّتُهَا ٱلۡعِيرُ إِنَّكُمۡ لَسَٰرِقُونَ ﴿٧٠﴾ قَالُواْ وَأَقۡبَلُواْ عَلَيۡهِم مَّاذَا تَفۡقِدُونَ ﴿٧١﴾ قَالُواْ نَفۡقِدُ صُوَاعَ ٱلۡمَلِكِ وَلِمَن جَآءَ بِهِۦ حِمۡلُ بَعِيرٖ وَأَنَا۠ بِهِۦ زَعِيمٞ ﴿٧٢﴾﴾

دەفری ئاوخواردنەوەی پاشایان خستە ناو باری براکەی و بەو فێڵە بەند کرا

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَلَمَّا جَهَّزَهُم بِجَهَازِهِمۡ جَعَلَ ٱلسِّقَايَةَ فِي رَحۡلِ أَخِيهِ﴾ واتە: کاتێك باری بۆ بارکردن ئاوخۆری (پاشای) خستە ناو باری براکەی. واتە: کاتێك وشترەکانیان لە خواردن بۆ

---
[1] الطبري (١٦/١٦٨).

[2] الطبري (١٦/١٦٨).

باردەکردن‌و بە ڕێیان دەکردن، یوسف فەرمانی دا بە غولامەکانی ئاوخۆری پاشا بخەنە ناو باری براکەی، لەسەر قسەی زۆرێك لە زانایان، ئەو دەفرە لە زیو دروست کرابوو، هەندێکی تریش گوتوویانە: لە ئالتون (زێڕ) دروست کرابوو، ئیبنو زەید دەڵێ: ئەو دەفرە پاشا ئاوی تێدا دەخواردەوە،[1] ئیبنو عەباس‌و موجاهیدو قەتادەو زەححاك‌و عەبدوڕەحمانی کوڕی زەید دەڵێن: بەو ئاوخۆرە پێوانەیان بۆ خەڵکی دەکرد لە چاکترین خواردنی ئەو کاتە.[2] شوعبە دەڵێ لە ئەبو بیشرەوە لە سەعیدی کوڕی جوبەیرەوە لە ئیبنو عەباسەوە گوازراوەتەوەکە دەڵێ: ئاوخۆری پاشا لە زیو دروست کرابوو، ئاویان تێدا دەخواردەوە،جامۆڵکەیەك بووە وەك لگان وەك مەکوك (المكوك) وابووە.[3] ، کاتێك کەس ئاگای لێ نەبوو دەفرەکەیان خستە ناو بارەکەی بنیامین ، ﴿ثُمَّ أَذَّنَ مُؤَذِّنٌ أَيَّتُهَا ٱلْعِيرُ إِنَّكُمْ لَسَٰرِقُونَ﴾ پاشان جارچییەك جاڕی دا: ئەی کاروانەکە ئێوە دزیتان کردووە، ﴿قَالُوا۟ وَأَقْبَلُوا۟ عَلَيْهِم مَّاذَا تَفْقِدُونَ﴾ واتە: ڕوویان تێکردن‌و گوتیان: ئێوە چیتان لێ گوم بووە؟ واتە: ڕوویان کردە جارچییەکە‌و گوتیان: چیتان لێ ون بووە. ﴿قَالُوا۟ نَفْقِدُ صُوَاعَ ٱلْمَلِكِ﴾ واتەگوتیان: ئاوخۆری ماڵی پاشامان لێ گوم بووە (کە پێوانەی پێ دەکرا). ﴿وَلِمَن جَآءَ بِهِۦ حِمْلُ بَعِيرٍ﴾ هەر کەسێك بیهێنێتەوە باری حوشترێکی هەیە، ئەمە لە بابی جەعالە واتە: پاداشتەکەی باری وشترێکی هەیە، ﴿وَأَنَا۠ بِهِۦ زَعِيمٌ﴾ منیش دەستەبەرو کەفیلی دەبم، ئەمەیش لە بابی بارمتە‌و کەفالەتە.

﴿قَالُوا۟ تَٱللَّهِ لَقَدْ عَلِمْتُم مَّا جِئْنَا لِنُفْسِدَ فِى ٱلْأَرْضِ وَمَا كُنَّا سَٰرِقِينَ ﴿٧٣﴾ قَالُوا۟ فَمَا جَزَٰٓؤُهُۥٓ إِن كُنتُمْ كَٰذِبِينَ ﴿٧٤﴾ قَالُوا۟ جَزَٰٓؤُهُۥ مَن وُجِدَ فِى رَحْلِهِۦ فَهُوَ جَزَٰٓؤُهُۥ ۚ كَذَٰلِكَ نَجْزِى ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٧٥﴾ فَبَدَأَ بِأَوْعِيَتِهِمْ قَبْلَ وِعَآءِ أَخِيهِ ثُمَّ ٱسْتَخْرَجَهَا مِن وِعَآءِ أَخِيهِ ۚ كَذَٰلِكَ كِدْنَا لِيُوسُفَ ۖ مَا كَانَ لِيَأْخُذَ أَخَاهُ فِى دِينِ ٱلْمَلِكِ إِلَّآ أَن يَشَآءَ ٱللَّهُ ۚ نَرْفَعُ دَرَجَٰتٍ مَّن نَّشَآءُ ۗ وَفَوْقَ كُلِّ ذِى عِلْمٍ عَلِيمٌ ﴿٧٦﴾﴾

کاتێك لاوەکان تاوانی دزیان دایە پاڵ براکانی یوسف (سەلامی خوای لێبێت) ﴿قَالُوا۟ تَٱللَّهِ لَقَدْ عَلِمْتُم مَّا جِئْنَا لِنُفْسِدَ فِى ٱلْأَرْضِ وَمَا كُنَّا سَٰرِقِينَ﴾ واتە: براکانی یوسف (سەلامی خوای لێبێت) گوتیان: سوێند بە خوا خۆتان دەزانن ئێمە بۆ ئەوە نەهاتووین لەم زەویەدا بەدفەڕی بکەین‌و ئێمە

---

[1] الطبري (١٦/١٧٢).

[2] الطبري (١٦/١٧٣).

[3] الطبري (١٦/١٧٦).لەفەرهەنگەعەرەبییەکاندانەڵێ:لگانێکەچوارمشت ونیودانەوێڵە ئەگرێت (وەرگێڕ)

دزیمان نەکردووە. واتە: ئێوە خۆتان بۆتان دەرکەوتووەو چاك دەزانن لەو کاتەی ئێمەتان ناسیووە، ئێمە بۆ دزیکردن نەهاتووینو ئەو بەدفەڕیەش لە ئێمە ناوەشێتەوە، ئەمانیش جگە لە ڕەوشتی جوان هیچ شتێکیان لێ نەبینیبوون، ﴿قَالُواْ فَمَا جَزَٰٓؤُهُۥٓ إِن كُنتُمۡ كَٰذِبِينَ﴾ واتە: لاوەکان گوتیان: ئەگەر درۆتان لێ دەرکەوت (دزەکە لە ئێوە بوو) سزاتان چیە؟ واتە: ئەو کەسەی کە دزیەکەی لێ ئاشکرابوو، ئاوخۆرەکەمان لای دۆزیەوە، سزاکەی چیە؟ ﴿قَالُواْ جَزَٰٓؤُهُۥ مَن وُجِدَ فِي رَحۡلِهِۦ فَهُوَ جَزَٰٓؤُهُۥۚ كَذَٰلِكَ نَجۡزِي ٱلظَّٰلِمِينَ﴾ واتە: گوتیان: تۆڵەی ئەوەیە، لە باری هەر کەسێکدا دۆزرایەوە، ئەوە تۆڵەکەیەتی (ئەوەی دزیەکەی کردووە دەبێتە بەندەی ئەو کەسەی کە دزیەکەی لێکراوە) سزادانی ستەمکاران هەر ئەمەیە. شەریعەتی ئیبراهیم وابووە، هەر کەسێك دزی کردبێت دراوەتە دەستی دزی لێکراو، یوسفیش (سەلامی خوای لێبێت) مەبەستی هەر ئەوە بوو، بۆیەوەك(تەوریە) لە باری ئەوانەوە پێش باری براکەی دەستیان بە پشکنین کرد ، بۆ ئەوەی گومانیان بۆ دروست نەبێت، ﴿فَبَدَأَ بِأَوۡعِيَتِهِمۡ قَبۡلَ وِعَآءِ أَخِيهِ ثُمَّ ٱسۡتَخۡرَجَهَا مِن وِعَآءِ أَخِيهِ﴾ واتە: ئەوسا پێش باری براکەی باری ئەوانی پشکنی، پاشان لە باری براکەی هێنایە دەرو براکەی لێ گلدانەوە بە پێی ئەو پابەندبوونو دانپیانانەی خۆیان،بەوە پابەندکران کە بڕوایان پێی هەبوو، ﴿كَذَٰلِكَ كِدۡنَا لِيُوسُفَ﴾ ئاوا فێڵمان بۆ یوسف دروست کرد، ئەمەیش یەکێکە لەو فێڵە باشانەی کە خوای گەورە پێی خۆشەو لێی ڕازیە، لەبەر ئەوەی بەرژەوەندیو کارزانی تیا بەدی دەکرێت، ﴿مَا كَانَ لِيَأۡخُذَ أَخَاهُ فِي دِينِ ٱلۡمَلِكِ﴾ لە یاسای ئەو پاشایە نەدەبووایە براکەی گل بدایەتەوە، زەحاكو کەسانی تریش ئەمەیان گوتووە.[1] ئەمە خوای گەورە بۆ یوسفی ڕەخساند کە براکانی پابەند بن بەو بەڵێنەی کە دابوویان، یوسف دەیزانی ئەو فەرمانە لە شەریعەتی ئەواندا هەیە، بۆیە خوای گەورە وەسفی کردووەو فەرموویەتی: ﴿إِلَّآ أَن يَشَآءَ ٱللَّهُۚ نَرۡفَعُ دَرَجَٰتٖ مَّن نَّشَآءُ﴾ مەگین خودا وا حەز بکات، هەر کەسێك ئێمە مەیلمان لێبێت پلەی بەرز دەکەینەوە، وەك خوای گەورە لە ئایەتی تردا فەرموویەتی: ﴿يَرۡفَعِ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ مِنكُمۡ وَٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلۡعِلۡمَ دَرَجَٰتٖ﴾[2] واتە: خودا ئەوانە لە ئێوە باوەڕیان هێناوەو ئەو کەسانەش کە لە زانیاری بەشدارن بە چەند پلە بەرزتریان دەکاتەوە. وە لێرەدا فەرموویەتی: ﴿وَفَوۡقَ كُلِّ ذِي عِلۡمٍ عَلِيمٞ﴾ لەسەر

---

[1] الطبري (١٦/١٨٨).

[2] المجادلة (١١).

هەموو زانایەك زاناترێك هەیە، حەسەنی بەسری دەڵێ: هیچ زانایەك نیە مەگین زاناترێك لەسەرەوە هەیە، هەتا دەگاتە خوای گەورە.[1] هەر بەو شێوەیە عبدالرزاق ڕیوایەتی کردووە لە سەعیدی کوڕی جوبەیرەوە دەڵێ: ئێمە لە لای ئیبنو عەباس بووین قسەیەکی زۆر سەیری گێڕایەوە، پیاوێکیش قسەکەی زۆر بە لاوە سەیر بوو بۆیە گوتی: سوپاس بۆ خودا کە لەسەر هەموو خاوەن زانستێکەوە زاناترێك هەیە، ئیبنو عەباس گوتی: قسەیەکی خراپت کرد، خودا زاناترەو هەر خۆیشی لەسەر هەموو زانایەکەوەیە.[2] هەر بەو شێوەیە سەمماك ڕیوایەتی کردووە لە عیکریمەوەوئەویش لە ئیبنو عەباسەوە ﴿وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ﴾ دەڵێ: دەبێت فلان زاناتر بێت لە فلان‌و کەسێکی تریش لە کەسێکی ترو خودایش لەسەروو هەموو زانایەکەوە زاناترە.[3] عیکریمەیش هەر وای گوتووە.[4] قەتادە دەڵێ: لەسەر هەموو زانایەکەوە زاناتر هەیە هەتا دەگاتە خوای گەورە، زانیاری لە خوداوە دەست پێدەکات، زانایانیش فێری بوون، هەر بۆ لای خودایش دەڕواتەوە، وە لە خوێندنەوەی عبدالله دا بەم شێوەیە هاتووە ﴿وفوق كل ذی علم عالم﴾[5] واتە: لەسەر گشت زانایەکەوە زانای تر هەیە.

﴿قَالُوٓاْ إِن يَسۡرِقۡ فَقَدۡ سَرَقَ أَخٞ لَّهُۥ مِن قَبۡلُۚ فَأَسَرَّهَا يُوسُفُ فِي نَفۡسِهِۦ وَلَمۡ يُبۡدِهَا لَهُمۡۚ قَالَ أَنتُمۡ شَرّٞ مَّكَانٗاۖ وَٱللَّهُ أَعۡلَمُ بِمَا تَصِفُونَ ٧٧﴾

براکانی یوسف یوسفیان تاوانبارکرد بە دزی

براکانی یوسف کاتێك کە ئاوخۆرەکەی پاشایان بینی لە بارەکەی بنیامیندا دەرهێنرا ﴿قَالُوٓاْ إِن يَسۡرِقۡ فَقَدۡ سَرَقَ أَخٞ لَّهُۥ مِن قَبۡلُ﴾ واتە: ئێستا دزی دەکات، لە پێشووشدا برایەکی ئەو دزی کرد. پاکانە دەکەن بۆ خۆیان لای عەزیزی میسر کە ئەمان دوورن لە ڕەوشتی ئەم برایانەوە، ئەم کارەی بنیامین هەر لە کاری براکەی تری دەکات کە لە پێشدا دزی کرد، مەبەستیان یوسف بوو (سەلامی خوای لێبێت) خوای گەورە فەرمووی: ﴿فَأَسَرَّهَا يُوسُفُ فِي نَفۡسِهِۦ وَلَمۡ يُبۡدِهَا لَهُمۡ﴾ یوسف ئەمەی لە دڵی خۆیدا هێشتەوەو لای ئەوان ئاشکرای نەکرد، واتە: ئەو وتەی دوای ئەمەی ئاشکرا نەکرد، کە خوای گەورە دەفەرموێت لەسەر زمانی ئەو: ﴿قَالَ أَنتُمۡ شَرّٞ مَّكَانٗاۖ وَٱللَّهُ أَعۡلَمُ بِمَا تَصِفُونَ﴾

---

[1] الطبري (١٦/١٩٣).

[2] عبدالرزاق (٢/٣٢٧).

[3] الطبري (١٦/١٩٢).

[4] الطبري (١٦/١٩٢).

[5] الطبري (١٦/١٩٣).

واتە: گوتی: ئێوە لەوان خراپترن، ئەو باسەیش ئێوە دەیکەن، خوا لە ئێوە چاکتر دەزانێت، ئەمەیش لە بابی ئیزمارە(واتەشاردنەوەی مەبەست) پێش ئاشکراکردن، عەوفی دەڵێ: لە ئیبنو عەباسەوە ﴿فَأَسَرَّهَا يُوسُفُ فِي نَفْسِهِۦ﴾ دەڵێ: یوسف لە دڵی خۆیدا گوتی: ﴿قَالَ أَنتُمْ شَرٌّ مَّكَانًا وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا تَصِفُونَ﴾!

﴿ قَالُوا يَٰٓأَيُّهَا الْعَزِيزُ إِنَّ لَهُۥٓ أَبًا شَيْخًا كَبِيرًا فَخُذْ أَحَدَنَا مَكَانَهُۥٓ إِنَّا نَرَىٰكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٧٨﴾ قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ أَن نَّأْخُذَ إِلَّا مَن وَجَدْنَا مَتَٰعَنَا عِندَهُۥٓ إِنَّآ إِذًا لَّظَٰلِمُونَ ﴿٧٩﴾﴾

پێشنیاری براکان کە یەکێکیان لە جێی بنیامین گل بدرێتەوە وقەبوڵ نەکردنی ئەو پێشنیارە

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ قَالُوا يَٰٓأَيُّهَا الْعَزِيزُ إِنَّ لَهُۥٓ أَبًا شَيْخًا كَبِيرًا فَخُذْ أَحَدَنَا مَكَانَهُۥٓ﴾ واتە: گوتیان ئەی عەزیزی میسر: ئەو باوکێکی زۆر پیری بە تەمەنی هەیە، لە جێگەی ئەو یەکێك لە ئێمە گل بدەرەوە، واتە: کاتێك بڕیار درا بنیامین گل بدرێتەوەو لای یوسف بمێنێتەوە بە پێی ئەو دان پیانانەی خۆیان، دەستیان کرد بە قسەی نەرمو سۆزو بەزەیی جوڵانی یوسف بۆ لای خۆیان گوتیان ئەی عەزیز ئەم کوڕە باوکێکی زۆر بە تەمەنی هەیەو زۆر خۆشی دەوێ، خستوویەتیە جێی ئەو کوڕەکەی کە لە دەستی چوو زۆر دڵی پێی دەکرێتەوە ﴿ فَخُذْ أَحَدَنَا مَكَانَهُۥٓ﴾ یەکێکمان لە جێی ئەو لای خۆت گل بدەوە، ﴿إِنَّا نَرَىٰكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ﴾ واتە: ئێمەدەبینین تۆیەکێکی لەپیاو چاکان. واتە: لەڕیزی دادپەروەران و ڕاس بێژانو خێرخوازانی، ﴿قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ أَن نَّأْخُذَ إِلَّا مَن وَجَدْنَا مَتَٰعَنَا عِندَهُۥٓ﴾ واتە: یوسف گوتی: پەنا بە خوا، ئەگەر ئێمە جگە لە کەسێك کە ئاوخۆری خۆمان لە لای ئەو دۆزیوەتەوە، گل بدەینەوە. وەك خۆتان گوتووتانەو دانتان پێداناوە، ﴿إِنَّآ إِذًا لَّظَٰلِمُونَ﴾ ئەگەر وا بکەین ئێمە لە ستەمکاران دەبین،یانی: ئەگەر بێتاوانێکمان لە جێی تاوانبارێك گلدایەوە.

﴿ فَلَمَّا اسْتَيْـَٔسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا قَالَ كَبِيرُهُمْ أَلَمْ تَعْلَمُوٓا أَنَّ أَبَاكُمْ قَدْ أَخَذَ عَلَيْكُم مَّوْثِقًا مِّنَ اللَّهِ وَمِن قَبْلُ مَا فَرَّطتُمْ فِي يُوسُفَ فَلَنْ أَبْرَحَ الْأَرْضَ حَتَّىٰ يَأْذَنَ لِيٓ أَبِيٓ أَوْ يَحْكُمَ اللَّهُ لِي وَهُوَ خَيْرُ الْحَٰكِمِينَ ﴿٨٠﴾ ارْجِعُوٓا إِلَىٰٓ أَبِيكُمْ فَقُولُوا يَٰٓأَبَانَآ إِنَّ ابْنَكَ سَرَقَ وَمَا شَهِدْنَآ إِلَّا بِمَا عَلِمْنَا وَمَا كُنَّا لِلْغَيْبِ حَٰفِظِينَ ﴿٨١﴾ وَسْـَٔلِ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا وَالْعِيرَ الَّتِيٓ أَقْبَلْنَا فِيهَا وَإِنَّا لَصَٰدِقُونَ ﴿٨٢﴾﴾

ڕاوێژکردنیان و گفتوگۆی برا گەورەکەیان لەگەڵیاندا

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَلَمَّا اسْتَيْأَسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا﴾ واتە: کاتێك کە لێی نائومێد بوون بۆ چپەو سرتە چوونە کەنارێکەوە، خوای گەورە باسی براکانی یوسف دەکات، کاتێك کە بێهیوا بوون لەوەی کە بنیامینی برایان ئازاد بکەن کە بەڵێنیان بە باوکیان دابوو لەگەڵ خۆیاندا دەیهێننەوە بۆ لای، سوێندیشیان بۆ خواردبوو، بەڵام ئەم ڕووداوە بوو بە ڕێگر لەبەر دەمیاندا بۆیە ﴿خَلَصُوا﴾ کەناریان گرت لە خەڵکی ﴿نَجِيًّا﴾ چەچەچ و وتوویژیان دەست پێکرد، ﴿قَالَ كَبِيرُهُمْ أَلَمْ تَعْلَمُوا أَنَّ أَبَاكُمْ قَدْ أَخَذَ عَلَيْكُمْ مَوْثِقًا مِنَ اللَّهِ وَمِنْ قَبْلُ مَا فَرَّطْتُمْ فِي يُوسُفَ﴾ واتە: گەورەکەیان هاتە قسەو گوتی: بۆ ئێوە نەتانزانیووە کە باوکتان پەیمانێکی بە ناوی خودا لێ وەرگرتن، لەوەو پێشیش خراپەی لە ڕادە بەدەرتان دەربارەی یوسف کردووە، برا گەورەکەیان کە ناوی ڕوبیل بوو، هەندێکیش گوتوویانە: ناوی یەهوزا بووە، پێی گوتن: ئێوە سوێندتان خواردو پەیمانتان دا کە بنیامین لەگەڵ خۆتاندا بیننەوە بۆ لای باوکی، خۆ بە چاوی خۆتان دیتتان کە حەزی لێ نەبوو لەگەڵتان بینێرێت، لە پێشیشدا یوسفتان لە باوکی دوورخستەوە لەناویاندا هەر ئەم برا گەورەیان بوو کاتێك براکانی ویستیان یوسف بکوژن، پێی گوتن: نەیکوژن و بیخەنە ناو ئەو بیرە چاکترە . بۆیە گوتی: ﴿فَلَنْ أَبْرَحَ الْأَرْضَ حَتَّى يَأْذَنَ لِي أَبِي﴾ واتە: سا لەم سەر زەمینە دەرناچم، هەتا بابم ئیزنم نەدا بگەڕێمەوە بۆ لای و لێم ڕازی نەبێت، ﴿أَوْ يَحْكُمَ اللَّهُ لِي﴾ واتە: یان خودا بڕیارم بۆ دەدات، ئەڵێن: بە شمشێر واتە: بە کوشتن، ئەشڵێن :یاخود بڕیارم بۆ دەدات و یارمەتیم دەدات بۆ وەگرتنەوەی براکەم، ﴿وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ﴾ واتە: ئەو خۆیشی چاکترین دادوەرە، ﴿ارْجِعُوا إِلَى أَبِيكُمْ فَقُولُوا يَا أَبَانَا إِنَّ ابْنَكَ سَرَقَ وَمَا شَهِدْنَا إِلَّا بِمَا عَلِمْنَا﴾ واتە: ئێوە بچنەوە لای بابتان، بڵێن: باوکە کوڕەکەت دزی کردووە، شایەتیشمان نەداوە لەوەدا نەبێ کە لێ ی ئاگادارین، پاشان کوڕە گەورەکە فەرمانی پێدان کە بڕۆنەوە بۆ لای باوکیان و ئەوەی ڕوویداوە وەکو خۆی باس بکەن بۆی، هەتا ئەوەی بنیامین کردوویەتی بیکەنە بەڵگە لەسەر بێتاوانی خۆیان لای باوکیان و بڵێن: ﴿وَمَا كُنَّا لِلْغَيْبِ حَافِظِينَ﴾ واتە: خۆ ئێمە ئاگاداری شاراوەو نهێنیەکان نەبووین، قەتادەو عیکریمە دەڵێن: یانی نەمانزانی کوڕەکەت دزی کردووە.[1] عبدالرحمن ی کوڕی زەیدی کوڕی ئەسلەم دەڵێ: گوتیان: ئاگامان لەوە نەبوو، کە شتێکی لێ دزراوە،

---

[1] الطبري (١٦/٢١١/٢١٢).

بەڵکو پرسیمان تۆڵەو سزای دز چیە؟ ﴿وَسْـَٔلِ ٱلْقَرْيَةَ ٱلَّتِى كُنَّا فِيهَا﴾ لە خەڵکی ئەو شارە کە ئێمەی لێ بووین پرسیار بکە، گوتراوە: مەبەست بە ﴿ٱلْقَرْيَةَ﴾ شاری میسرە.[1] قەتادەیش هەر وای گوتووە.[2] شتی تریش گوتراوە. ﴿وَٱلْعِيرَ ٱلَّتِىٓ أَقْبَلْنَا فِيهَا﴾ لەو کاروانەیش کە لەگەڵیان هاتینەوە پرسیار بکەن لە بارەی ڕاستیو ئەمانەتو پارێزگاریو چاودێری کردنمان لە بنیامین، ﴿وَإِنَّا لَصَـٰدِقُونَ﴾ واتە: کە ئێمە ڕاست دەڵێین کەئەڵێن: نبیامین دزی کردووە، بە هۆی ئەو دزیەوە گلیان داوەتەوە.

﴿قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنفُسُكُمْ أَمْرًا ۖ فَصَبْرٌ جَمِيلٌ ۖ عَسَى ٱللَّهُ أَن يَأْتِيَنِى بِهِمْ جَمِيعًا ۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلْعَلِيمُ ٱلْحَكِيمُ ﴿٨٣﴾ وَتَوَلَّىٰ عَنْهُمْ وَقَالَ يَـٰٓأَسَفَىٰ عَلَىٰ يُوسُفَ وَٱبْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ ٱلْحُزْنِ فَهُوَ كَظِيمٌ ﴿٨٤﴾ قَالُوا۟ تَٱللَّهِ تَفْتَؤُا۟ تَذْكُرُ يُوسُفَ حَتَّىٰ تَكُونَ حَرَضًا أَوْ تَكُونَ مِنَ ٱلْهَـٰلِكِينَ ﴿٨٥﴾ قَالَ إِنَّمَآ أَشْكُوا۟ بَثِّى وَحُزْنِىٓ إِلَى ٱللَّهِ وَأَعْلَمُ مِنَ ٱللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨٦﴾﴾

وەڵامی پێغەمبەری خودا(یەعقوب)و ژیانی دوای بیستنی ئەو هەواڵە پڕ ژانە

یەعقوب پێغەمبەر(سەلامی خوای لێبێت) کاتێك هەواڵی بنیامینیان بۆ هێنا، هەر ئەو قسەی پێ گوتن کە کاتی خۆی لەکاتی هێنانەوەی کراسە خوێناویە درۆینەکەی یوسفیان بۆ هێنا، وەك خوای گەورە لەسەر زمانی یەعقوب (سەلامی خوای لێبێت) فەرموویەتی: ﴿قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنفُسُكُمْ أَمْرًا ۖ فَصَبْرٌ جَمِيلٌ﴾ یەعقوب گوتی: نەخێر هەوای دڵتان کارەکەی لا جوان کردوون، بۆیە دەبێت دان بە خۆدا بگرم بە جوانی، هەندێ کەس گوتوویانە: لەبەر ئەوەی ئەم کارەیشیان لە کاری یەکەم جاریان دەچوو، هەمان بڕیاری پێشووی وەرگرتووە، ئەوەیش کە یەعقوب گوتی: وەك خودای مەزن فەرموویەتی: ﴿بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنفُسُكُمْ أَمْرًا ۖ فَصَبْرٌ جَمِيلٌ﴾ ڕاستە، پاشان هانا دەبات بۆ خودا کە هەرسێ کوڕەکەی بۆ بهێنێتەوە: یوسفو بنیامینی برای و ڕوبیل.[3] کە لە میسر مایەوە هەتا خودای مەزن بڕیارێکی بۆ دەدات لەو بارەیەوە. یان باوکی لێی خۆش دەبێتو فەرمانی پێدەکات بگەڕێتەوە بۆ لای، یان براکەی بە دزیو پەنهانی وەردەگرێتەوە. بۆیە گوتی: وەك خودای مەزن فەرموویەتی: ﴿عَسَى ٱللَّهُ أَن يَأْتِيَنِى بِهِمْ جَمِيعًا ۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلْعَلِيمُ ٱلْحَكِيمُ﴾ بەڵکو ئەو خودایە هەموویان

---

[1] الطبري (١٦/٢١٠).

[2] الطبري (١٦/٢١٢).

[3] الطبري (١٦/٢١٤).

بهێنێتەوە بۆ لای من، خودا خۆی ئاگادارە بە حاڵمو کارزانە لە کردارو گفتارو بڕیاردا. ﴿وَتَوَلَّىٰ عَنْهُمْ وَقَالَ يَـٰٓأَسَفَىٰ عَلَىٰ يُوسُفَ وَٱبْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ ٱلْحُزْنِ فَهُوَ كَظِيمٌ﴾ واتە: ئیتر ڕووی لەوان وەرگێڕاو گوتی: ئەی داخم بۆ یوسف لە داخو خەفەتی ئەو تانە کەوتە سەرچاوانیو هەروا پیشی دەخواردەوە. واتە: یەعقوب خەفەتی ئەم دوو کوڕە، خەمو خەفەتی یوسفی بۆ تازە کردەوە کە لە دڵیدا پەنگی خواردبووەوە، عبدالرزاق دەڵێ: سەوری هەواڵی پێداوین لە سوفیانی عوسفوریەوە لە سەعیدی کوڕی جوبەریرەوە کە گوتوویەتی: جگە لەم ئومەتە وتەی ﴿إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّآ إِلَيْهِ رَٰجِعُونَ﴾ بە هیچ ئومەتێکی تر نەدراوە. ئایا گوێ ناگرن بۆ قسەی یەعقوب کە گوتی: وەك خودای گەورە فەرموویەتی: ﴿يَـٰٓأَسَفَىٰ عَلَىٰ يُوسُفَ وَٱبْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ ٱلْحُزْنِ فَهُوَ كَظِيمٌ﴾.[1] قەتادەو کەسانی تریش گوتوویانە: یانی: بێدەنگ بوو، دەردەدڵی خۆی لای کەس باس نەدەکرد.[2] زەحاك دەڵێ: ﴿كَظِيمٌ﴾ واتە:یەعقوب خەفەت بارو دڵ تەنگ بوو.[3] ئا لەو کاتەدا کوڕەکانی زۆر دڵیان بۆی سوتاو بەزەییان پێدا دەهاتەوە ﴿قَالُوا۟ تَٱللَّهِ تَفْتَؤُا۟ تَذْكُرُ يُوسُفَ﴾ واتە: گوتیان: سوێند بە خوا تۆ هەرگیز یوسف لەبیر ناکەی ﴿حَتَّىٰ تَكُونَ حَرَضًا﴾ واتە: هەتا نەخۆش دەکەویو هێزت تیانامێنێت، ﴿أَوْ تَكُونَ مِنَ ٱلْهَـٰلِكِينَ﴾ یان دەتکوژێت، واتە: ئەگەر لەسەر ئەم حاڵە بەردەوام بیتو واز نەهێنیت دەترسین لەناوت بەرێتو نەمێنییت ﴿قَالَ إِنَّمَآ أَشْكُوا۟ بَثِّى وَحُزْنِىٓ إِلَى ٱللَّهِ﴾ واتە: یەعقوب (سەلامی خوای لێبێت) وەڵامی دانەوەو گوتی: شکاتو خەمو خەفەتی خۆم هەر بۆ خودا ئەدرکێنم، ﴿وَأَعْلَمُ مِنَ ٱللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾ واتە: من لە خوداوە گەلێك شتی وا دەزانم کە ئێوە لێی ئاگادار نین، بە هیوای هەموو چاکەیەکم لەلای خوداوە. لەئیبنوعەباسەوەئەگێڕنەوەکەلەتەفسیری ﴿وَأَعْلَمُ مِنَ ٱللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾ دافەرموویەتی مەبەستی خەوەکەی یوسفە کەخەوێکی ڕاستەو[4] بێگومان خودا هەردەیهێنێتەدی.

[1] عبدالرزاق (٢/٢٢٧).

[2] الطبري (١٦/٢١٦).

[3] الطبري (١٦/٢١٨).

[4] الطبري (١٦/٢٢٧).

﴿يَٰبَنِيَّ ٱذۡهَبُواْ فَتَحَسَّسُواْ مِن يُوسُفَ وَأَخِيهِ وَلَا تَاْيۡـَٔسُواْ مِن رَّوۡحِ ٱللَّهِۖ إِنَّهُۥ لَا يَاْيۡـَٔسُ مِن رَّوۡحِ ٱللَّهِ إِلَّا ٱلۡقَوۡمُ ٱلۡكَٰفِرُونَ ﴿٨٧﴾ فَلَمَّا دَخَلُواْ عَلَيۡهِ قَالُواْ يَٰٓأَيُّهَا ٱلۡعَزِيزُ مَسَّنَا وَأَهۡلَنَا ٱلضُّرُّ وَجِئۡنَا بِبِضَٰعَةٖ مُّزۡجَىٰةٖ فَأَوۡفِ لَنَا ٱلۡكَيۡلَ وَتَصَدَّقۡ عَلَيۡنَآۖ إِنَّ ٱللَّهَ يَجۡزِي ٱلۡمُتَصَدِّقِينَ ﴿٨٨﴾﴾

فەرماندان بە گەڕان بە دوای یوسفو براکەیدا

خوای گەورە لەسەر زمانی یەعقوب (سەلامی خوای لێبێت) فەرموویەتی: ﴿يَٰبَنِيَّ ٱذۡهَبُواْ فَتَحَسَّسُواْ مِن يُوسُفَ وَأَخِيهِ وَلَا تَاْيۡـَٔسُواْ مِن رَّوۡحِ ٱللَّهِۖ إِنَّهُۥ لَا يَاْيۡـَٔسُ مِن رَّوۡحِ ٱللَّهِ إِلَّا ٱلۡقَوۡمُ ٱلۡكَٰفِرُونَ﴾ واتە: ڕۆڵەکانم، بڕۆن، بەڵکو سۆراغێکی یوسفو براکەی بکەن، نائومێدیش مەبن لە بەزەیی خودا، هەر ئەوانەی خوانەناسن لە بەزەیی خودا نائومێدن، خوای گەورە باس لە یەعقوب پێغەمبەر دەکات (سەلامی خوای لێبێت) کە بانگی منداڵەکانی کرد کە بچن بگەڕێن بە دوای یوسفو بنیامینی برایدا گوێیان هەڵخەن بە هەموو لایەکی زەویدا،ووشەی(تحسس) بۆ کاری خێر بەکار دەهێنرێت، بەڵام (تجسس) بۆ کاری خراپ بەکاردەهێنرێت، هەڵی نانو مزگێنی دانیو فەرمانی پێدان کە بێهیوا نەبن لە بەزەیی خودا، واتە: نائومێدو دڵسارد نەبن لە بەزەیی خودا، بۆ ئەو کارەی نیازیانەو بۆی دەچن، چونکە هیچ کەسێك بێهیواو نائومێد نابێت لە بەزەیی خودا جگە لە کۆمەڵی خوانەناسان.

براکانی یوسف چوونە لای یوسف

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَلَمَّا دَخَلُواْ عَلَيۡهِ﴾ لە دوای ئەوەی براکانی یوسف (سەلامی خوای لێبێت) گەیشتنە لای، مانای قسەکە ئەوەیە: کاتێك کە براکانی یوسف گەیشتنە میسرو چوونە لای یوسف ﴿قَالُواْ يَٰٓأَيُّهَا ٱلۡعَزِيزُ مَسَّنَا وَأَهۡلَنَا ٱلضُّرُّ﴾ گوتیان: ئەی عەزیز هەم خۆمانو هەم خێزانمان لە بژێویدا داماوو کەلەلاین، مەبەستیان ئەوە بوو، قاتوقڕیو نەبوونیو هەژاری ڕووی تێ کردوون. ﴿وَجِئۡنَا بِبِضَٰعَةٖ مُّزۡجَىٰةٖ﴾ کەمێك پارەمان (دراومان) هێناوە ، ڕۆزی پێ بکڕین، موجاهیدو حەسەنو کەسانی تریش دەڵێن :(مزجاة) یانی: دراوێکی کەم.[1] پاشان خوای گەورە باسی براکانی یوسف دەکاتو دەفەرمووێت: ﴿فَأَوۡفِ لَنَا ٱلۡكَيۡلَ﴾ واتە: گوتیان بە یوسف: پێوانەی تەواومان بۆ بکە وەك جاری پێشو بەم دراوە کەمە، ﴿وَتَصَدَّقۡ عَلَيۡنَآ﴾ واتە: بیکە سەدەقەی سەری خۆت. ئیبنو مەسعود خوێندوویەتیەوە بە (فأوفر ركابنا

---

[1] الطبري (١٦/٢٣٨).

وتصدق علینا)[1] یانی بارەکانمان بۆ بار بکەو خێریشمان پێ بکە، ئیبنو جورەیج دەڵێ:(تصدق علینا)یانی: خێرمان پێ بکە براکەمان پێ بدەرەوە.[2] پرسیار کرا لە سوفیانی کوڕی عویەینە ئایا سەدەقە (زەکات) حەرام کراوە لە هیچ پێغەمبەرێك لە پێش پێغەمبەری خۆمان (ﷺ)؟ گوتی: ئەی گوێتان لەم ئایەتە نەبووە کە خودای گەورە فەرموویەتی: ﴿فَأَوْفِ لَنَا ٱلْكَيْلَ وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَآ إِنَّ ٱللَّهَ يَجْزِى ٱلْمُتَصَدِّقِينَ﴾ خێرمان پێ بکە خودا پاداشتی خێرومەندان دەداتەوە. ئیبنو جەریر ڕیوایەتی کردووە[3].

﴿ قَالَ هَلْ عَلِمْتُم مَّا فَعَلْتُم بِيُوسُفَ وَأَخِيهِ إِذْ أَنتُمْ جَٰهِلُونَ ﴿٨٩﴾ قَالُوٓا۟ أَءِنَّكَ لَأَنتَ يُوسُفُ ۖ قَالَ أَنَا۠ يُوسُفُ وَهَٰذَآ أَخِى ۖ قَدْ مَنَّ ٱللَّهُ عَلَيْنَآ ۖ إِنَّهُۥ مَن يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَإِنَّ ٱللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿٩٠﴾ قَالُوا۟ تَٱللَّهِ لَقَدْ ءَاثَرَكَ ٱللَّهُ عَلَيْنَا وَإِن كُنَّا لَخَٰطِـِٔينَ ﴿٩١﴾ قَالَ لَا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ ٱلْيَوْمَ ۖ يَغْفِرُ ٱللَّهُ لَكُمْ ۖ وَهُوَ أَرْحَمُ ٱلرَّٰحِمِينَ ﴿٩٢﴾ ﴾

یوسف خۆی ناساند بە براکانیو لێشیان خۆش بوو

خوای گەورە باسی یوسف دەکات (سەلامی خوای لێبێت) کاتێك براکانی باسی گرانیو قاتوقڕیو کەمی خۆراكو نەبوونی خۆیانی بۆ کرد، یوسف لەلایەکەوە باوکی وەبیر هاتەوە کە چەندە خەفەتبارو دلگران بووە بە هۆی نەمانو پچڕانی خۆییو بنیامینی برایەوە لێی وە لەلایەکی ترەوەئەو دەسەلاتو خێرو بێرەی وەبیرهاتەوەئەو تێیدا دەژی، لەو کاتەدا زۆر سۆزو بەزەیی جوڵاو دڵی سوتا بۆ باوكو براکانیو گریان گرتیو خۆی ناساند بە براکانیو ﴿ قَالَ هَلْ عَلِمْتُم مَّا فَعَلْتُم بِيُوسُفَ وَأَخِيهِ إِذْ أَنتُمْ جَٰهِلُونَ ﴾ واتە: گوتی: ئایا زانیوتانە چیتان بەسەر یوسفو براکەی هێنا؟ ئێوە بە ڕاستی نەزان بوون. واتە: چۆن ئێوە یوسفو براکەیتان لەیەك جیاکردەوە. ﴿إِذْ أَنتُمْ جَٰهِلُونَ﴾ واتە: ئەو نەزانیەتان وای لێکردن بەو کارە هەڵسن. وا دیارە یوسف (سەلامی خوای لێبێت) کە خۆی پێ ناساندن بە ئیزنی خودا بوو ـ والله أعلم ـ خودا فەرمانی پێکرد، وەك چۆن لە دوو جارەکەی تردا خۆی لێ شاردنەوە کە هەر بە فەرمانی خودا بوو، خۆی لێ ئاشکرا نەکردن ـ والله أعلم ـ بەڵام کاتێك کە ژیان کەوتە تەنگانەو زۆر ناڕەحەت بوون، خوای گەورە لە کاتی تەنگانەدا دەرووی لێ کردنەوە. وەك خوای

---

[1] الطبري (١٦/٢٣٨).

[2] الطبري (١٦/٢٤٣).

[3] الطبري (١٦/٢٤٢).

گەورە لەم ئایەتانەدا فەرموویەتی: ﴿فَإِنَّ مَعَ ٱلۡعُسۡرِ يُسۡرًا ۝٥ إِنَّ مَعَ ٱلۡعُسۡرِ يُسۡرًا﴾[1] لەپاش تەنگانی فەرحانی هەیە، بەڵێ لە پاش تەنگانەدا فەرحانی هەیە. ئا لەوێدا گوتیان: ﴿قَالُوٓاْ أَءِنَّكَ لَأَنتَ يُوسُفُ﴾ واتە: ▪ توخوا بە ڕاستتە تۆ یوسفی؟ ئوبەی کوڕی کەعی خوێندوویەتیەوە (أو أنت یوسف) ئیبنو موحەیسن خوێندوویەتیەوە (إنك لأنت یوسف) بەڵام خوێندنەوەی یەکەم مەشهورە، چونکەئەوپرسیارکردنە نیشانەی بەگەورە سەیرکردنی شتێکە، واتە: سەریان سوڕما لەوەی کە ئەوان دوو ساڵ زیاترە دێن‌و دەچنە لای یوسفو نایناسنەوە، کەچی لەگەڵ ئەوەیشدا کەئەو ئەوان دەناسێت‌و خۆی ئاشکرا ناکات لێیان، بۆیە بە شێوەی پرسیارکردن گوتیان: ﴿قَالُوٓاْ أَءِنَّكَ لَأَنتَ يُوسُفُۖ قَالَ أَنَا۠ يُوسُفُ وَهَٰذَآ أَخِيۖ قَدۡ مَنَّ ٱللَّهُ عَلَيۡنَآ﴾ ئا توخوا بە ڕاستتە تۆ یوسفی؟ یوسف گوتی: خۆم یوسفم‌و ئەوەیش براکەمە، خوا بەر منەتی خۆی خستین، دوای ئەو ماوەیە کە تەفروتونا بووین کۆی کردینەوە ﴿إِنَّهُۥ مَن يَتَّقِ وَيَصۡبِرۡ فَإِنَّ ٱللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجۡرَ ٱلۡمُحۡسِنِينَ﴾ واتە: چونکە هەر کەسێك خۆ پارێزو خۆڕاگر بێت، دیارە خودا پاداشتی ئاکار چاکان ون ناکات، ﴿قَالُواْ تَٱللَّهِ لَقَدۡ ءَاثَرَكَ ٱللَّهُ عَلَيۡنَا وَإِن كُنَّا لَخَٰطِـِٔينَ﴾ واتە: سوێند بە خوا خوای گەورەباوی تۆی داوەبەسەرئێمەدا و ئێمە لە خەتاکاران بووین، دانی پێدادەنێن‌و دەڵێن: کە ئەو (واتە یوسف) ڕێزی زیاترەو هەڵبژاردەیە لەناویاندا لە ڕەوشت چاکی‌و ڕوخسار جوانی‌و دەوڵەمەندی‌و دەسەڵات‌و هەڵسوکەوتداو لە پێغەمبەریشدا، دانیشی پێدا دەنێن کە ئەوان خراپ بوون‌و ناهەقیان دەربارەی کردووە ﴿قَالَ لَا تَثۡرِيبَ عَلَيۡكُمُ ٱلۡيَوۡمَۖ﴾ واتە: یوسف گوتی: ئەمڕۆ هیچ گلەیی‌و قسەیەکتان لەسەر نەماوە لە لایەن منەوە جارێکی تر من باسی ئەو خراپانەی ئێوە ناکەم، پاشان داوای لێخۆش بوونیشی بۆ کردن لە لایەن خوداو گوتی: وەك خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿يَغۡفِرُ ٱللَّهُ لَكُمۡۖ وَهُوَ أَرۡحَمُ ٱلرَّٰحِمِينَ﴾ واتە: خوا لێتان خۆش بێت، ئەو لە هەموو بە سۆزان بەسۆزترە.

﴿ٱذۡهَبُواْ بِقَمِيصِي هَٰذَا فَأَلۡقُوهُ عَلَىٰ وَجۡهِ أَبِي يَأۡتِ بَصِيرٗا وَأۡتُونِي بِأَهۡلِكُمۡ أَجۡمَعِينَ ۝٩٣ وَلَمَّا فَصَلَتِ ٱلۡعِيرُ قَالَ أَبُوهُمۡ إِنِّي لَأَجِدُ رِيحَ يُوسُفَۖ لَوۡلَآ أَن تُفَنِّدُونِ ۝٩٤ قَالُواْ تَٱللَّهِ إِنَّكَ لَفِي ضَلَٰلِكَ ٱلۡقَدِيمِ ۝٩٥﴾

[1] الشرح (٥-٦).

کراسەکەی یوسف و بۆنی بەسەر یەعقوبدا (سەلامی خوای لێبێت)

خـوای گـەورە دەفـەرمووێت: یوسـف گـوتی: ﴿ٱذۡهَبُواْ بِقَمِيصِي هَٰذَا فَأَلۡقُوهُ عَلَىٰ وَجۡهِ أَبِي يَأۡتِ بَصِيرٗا﴾ واتە: ئەم کراسەی من بەرنەوە بیخەنەسـەر دەم و چاوی بابـەم، چاوەکانی چاك دەبێتـەوە! چونکە بـاوکی ئەوەنـدە گریـابوو چاوەکانی لـە دەسـت دابـوو، کوێر بووبـوو ﴿وَأۡتُونِي بِأَهۡلِكُمۡ أَجۡمَعِينَ﴾ واتـە: هـەموو کـەس و کارەکانیـشتانم (لـە نـەوەی یـەعقوب) بـۆ بێـنن، ﴿وَلَمَّا فَصَلَتِ ٱلۡعِيرُ﴾ واتە: کاتێك کـاروان کەوتـەڕێ، واتـە: لـە میـسر دەرچـوو، ﴿قَالَ أَبُوهُمۡ﴾ واتـە: باوکیـان (یەعقوب) (سەلامی خـوای لێبێـت) لای ئـەو کوڕانـەی کـە مابوونـەوە لـەوێ گـوتی: ﴿إِنِّي لَأَجِدُ رِيحَ يُوسُفَۖ لَوۡلَآ أَن تُفَنِّدُونِ﴾ واتە: من بۆنی یوسفم بۆ دێت ئەگەر نەڵێن قسەی هەڵیت و پـەڵیت و بـێ مانا دەکات، واتە: پیر بووە و بیروهۆشی نەماوە، عبدالرزاق ڕیوایـەتی کـردووە لـە ئیبنـو عەباسـەوە دەڵـێ: کاتێك کاروانەکە (لە میسر)دەرچوو بایـەك هـەڵی کـرد، بـۆنی کراسـەکەی یوسـفی بـۆ یـەعقوب هێنـاو ئەویش گوتی: ﴿إِنِّي لَأَجِدُ رِيحَ يُوسُفَۖ لَوۡلَآ أَن تُفَنِّدُونِ﴾ بۆنی کراسەکەی یوسف هات بەسەریدا لـە دووری هەشت ڕۆژە ڕێوە.[1] هەر بەم شێوەیە سوفیانی سـەوری و شـوعبە و کەسـانی تـریش ڕیوایـەتیان کردووە لە ئەبو سینانەوە.[2] ﴿لَوۡلَآ أَن تُفَنِّدُونِ﴾ ئیبنـو عـەباس و موجاهیـدو عـەتاو قـەتادە و سـەعیدی کوڕی جوبەیر دەڵێن: ئەگەر بەبێ عەقڵم نەزانن،[3] موجاهید جارێکی ترو حەسەن دەڵێن: ئەگـەر نـەڵێن چووە بە ساڵەوە[4] خڵەفاوە،خوای گەورە لەسەر زمـانی ئـەو کوڕانـە فەرموویـەتی: ﴿قَالُواْ تَٱللَّهِ إِنَّكَ لَفِي ضَلَٰلِكَ ٱلۡقَدِيمِ﴾ واتە: گوتیان: سـوێند بـە خـوا تـۆ هـەر لەسـەر هەڵەکـەی کـۆنی خـۆتی. ئیبنـو عەباس دەڵێ: لەسەر هەڵە پێشووەکەی خۆتی.[5] قەتادە دەڵێ: یانی لەسەر هەڵە پێشووەکەی خـۆتی، خۆشەویستی یوسفت هەر لە بیر ناچێت لە جێی ئەوەی دڵی خۆش بکەن، قسەیەکی زۆر جـەرگ بڕیـان

---

[1] عبدالرزاق (٢/٣٢٩).
[2] الطبري (١٦/٢٥٠).
[3] الطبري (١٦/٢٥٣).
[4] الطبري (١٦/٢٥٥).
[5] الطبري (١٦/٢٥٧).

پێ گوت، کە نەدەبوو ئەو قسەیە لەگەڵ پێغەمبەرێکی خودا(سەلامی خوای لێبێت) یان لەگەڵ باوکیاندا بیکەن.[١] سوودیو کەسانی تریش هەر وایان گوتووە.[٢]

﴿فَلَمَّآ أَن جَآءَ ٱلْبَشِيرُ أَلْقَىٰهُ عَلَىٰ وَجْهِهِۦ فَٱرْتَدَّ بَصِيرًا ۖ قَالَ أَلَمْ أَقُل لَّكُمْ إِنِّىٓ أَعْلَمُ مِنَ ٱللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٩٦﴾ قَالُوا۟ يَٰٓأَبَانَا ٱسْتَغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَآ إِنَّا كُنَّا خَٰطِـِٔينَ ﴿٩٧﴾ قَالَ سَوْفَ أَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبِّىٓ ۖ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلْغَفُورُ ٱلرَّحِيمُ ﴿٩٨﴾﴾

یەهوزا کراسەکەی یوسفی بە مژدە هێنا بۆ یەعقوب

خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿فَلَمَّآ أَن جَآءَ ٱلْبَشِيرُ أَلْقَىٰهُ عَلَىٰ وَجْهِهِۦ فَٱرْتَدَّ بَصِيرًا﴾ واتە: کە مزگێنی دەر گەیشتەجێ، کراسەکەیان خستە سەر چاوی (یەعقوب) چاوەکانی چاك بوونەوە، ئیبنو عەباسو زەحاك دەڵێن: ﴿ٱلْبَشِيرُ﴾ یانی: پۆسەچی.[٣] موجاهیدو سودی دەڵێن: ئەو مزگێنی دەرە یەهوزای کوڕی یەعقوب بوو،[٤] سودی دەڵێ: بۆیە یەهوزا کراسەکەی هێنا، چونکە ئەو کراسەکەی یوسفی خوێناوی کردبوو بە خوێنی درۆینە، پێی خۆش بوو ئەوە بسڕێتەوە بە ئەمە، کراسەکەی هێنا خستیە سەر چاوی باوکیو چاوەکانی چاك بووەوە.[٥] پاشان یەعقوب بە کوڕەکانی گوت: ﴿قَالَ أَلَمْ أَقُل لَّكُمْ إِنِّىٓ أَعْلَمُ مِنَ ٱللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾ واتە: من پێم نەگوتن: ئەوەی من لە لایەن خواوە دەیزانم ئێوە نایزانن؟ واتە: من دەزانم بەم زووانە خودا بۆم دێنێتەوە، پێشم گوتن: ﴿إِنِّى لَأَجِدُ رِيحَ يُوسُفَ ۖ لَوْلَآ أَن تُفَنِّدُونِ﴾.

پەشیمانی دەربڕینی براکانی یوسف (سەلامی خوای لێبێت)

دوای ئەو براکانی یوسف بە نەرمو نیانیەوە ﴿قَالُوا۟﴾ بە باوکیان گوت: ﴿يَٰٓأَبَانَا ٱسْتَغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَآ إِنَّا كُنَّا خَٰطِـِٔينَ ﴿٩٧﴾ قَالَ سَوْفَ أَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبِّىٓ ۖ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلْغَفُورُ ٱلرَّحِيمُ﴾ واتە: بابە ئێمە لەڕێ لاماندواە لە پەروەردگارت داوا بکە لێمان خۆش ببێت، باوکیان گوتی: لەداهاتودا داوا لە پەروەردگاری خۆم دەکەم کە لێتان ببورێت هەر خۆی لە گوناه دەبورێتو دلۆڤانە، واتە: ئەوەندە دلۆڤانە هەر

---

[١] الطبري (١٦/٢٥٧).

[٢] الطبري (١٦/٢٥٧).

[٣] الطبري (١٦/٢٥٨).

[٤] الطبري (١٦/٢٥٨).

[٥] الطبري (١٦/٢٥٩).

کەسێك بگەڕێتەوە بۆ لای، لێی خۆش دەبێت، ئیبنو مەسعودو ئیبراهیمی تەمیمیو عەمری کوڕی قەیسو ئیبنو جورەیجو کەسانی تریش دەڵێن: دووعاکەی بۆ دواخستن بۆ کاتی بەرەبەیان[1].

﴿فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَىٰ يُوسُفَ آوَىٰ إِلَيْهِ أَبَوَيْهِ وَقَالَ ادْخُلُوا مِصْرَ إِن شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ ﴿٩٩﴾ وَرَفَعَ أَبَوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ وَخَرُّوا لَهُ سُجَّدًا ۖ وَقَالَ يَا أَبَتِ هَٰذَا تَأْوِيلُ رُؤْيَايَ مِن قَبْلُ قَدْ جَعَلَهَا رَبِّي حَقًّا ۖ وَقَدْ أَحْسَنَ بِي إِذْ أَخْرَجَنِي مِنَ السِّجْنِ وَجَاءَ بِكُم مِّنَ الْبَدْوِ مِن بَعْدِ أَن نَّزَغَ الشَّيْطَانُ بَيْنِي وَبَيْنَ إِخْوَتِي ۚ إِنَّ رَبِّي لَطِيفٌ لِّمَا يَشَاءُ ۚ إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ﴿١٠٠﴾﴾

پێشوازیکردنی یوسف لە دایكو بابیو هاتنەدی ڕاستی خەونەکەی

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَىٰ يُوسُفَ آوَىٰ إِلَيْهِ أَبَوَيْهِ﴾ واتە: کاتێك کە هاتنە لای یوسف دایكیو باوكی بردە لای خۆی، خودای گەورە باسی گەیشتنی یەعقوب دەکات (سەلامی خوای لێبێت) بۆ ناو میسرو چوونی بۆ لای یوسف ، یوسف لە پێشدا داوای کرد لە براکانی کە خۆیانوماڵو منداڵیان هەموو بێنن بۆ لایو هیچیان لەوێ نەمێنێتو کۆچ بکەن لە وڵاتی کەنعانو بێن بۆ وڵاتی میسر، کاتێك یوسف زانی نزیك بوونەتەوە، هاتە دەرەوە بۆ پێشوازی لێکردنیان، (پاشا) ش فەرمانی دا بە کاربەدەستانو پیاو ماقوڵانی لەگەڵ یوسفدا بچنە دەرەوەی شار بۆ پێشوازیکردن لە پێغەمبەری خودا یەعقوب (سەلامی خوای لێبێت) ،ئەڵێن(پاشا) ش لەگەڵیان چووە دەرەوە بۆ پێشوازیکردن لە یەعقوب، زۆر لەوە دەچێت واش بێت، ﴿وَقَالَ ادْخُلُوا مِصْرَ إِن شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ﴾ واتە: گوتی: ئێوە وەرنە میسر خودا یاربێت، هیچ نارەحەتیتان تووش نابێت، واتە: لە دوای ئەوەی چوونە ناو میسر بردنیە لای خۆی دڵنیای کردنو پێی گوتن بۆ خۆتان لە میسردا دانیشن خوا مەیلی لێبێت هیچ مەترسیەکتان نایەتەڕێو تووشی قاتو قڕیو نەبوونی نابن، سودیو عەبدوڕەحمانی کوڕی زەیدی کوڕی ئەسلەم دەڵێن: ﴿آوَىٰ إِلَيْهِ أَبَوَيْهِ﴾ ئەوانەی کە بردنیە لای خۆی باوكیو پوری بوو.[2] چونکە دایكی لە دێرزەمانەوە مردبوو.[3] موحەمەدی کوڕی ئیسحاقو ئیبنو جەریر دەڵێن: باوكو دایكی مابوونو دەژیان.ئیبنو جەریر دەڵێ: هیچ بەڵگەیەك نیە لەسەر مردنی دایكی، لە قورئانەوە وا دەردەکەوێت کە لە ژیاندا بووەو هەر ئەمەیش تەواوە کەئەو سەلماندوویەتی چونکە سیاقی باسەکە

---

[1] الطبري (١٦/٢٦٢).

[2] الطبري (١٦/٢٦٧).

[3] الطبري (١٦/٢٦٧).

بەڵگەیە لەسەری.[1] خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ وَرَفَعَ أَبَوَيۡهِ عَلَى ٱلۡعَرۡشِ ﴾ واتە: دایکی‌و باوکی لەسەر تەختەوە دانا، ئیبنو عەباس‌و موجاهیدو کەسانی تریش دەڵێن: یانی: قەنەفە (چەرپا)یانی: لەگەڵ خۆیدا لەسەر قەنەفە دایینان.[2] ﴿وَخَرُّواْ لَهُۥ سُجَّدٗا﴾ واتە: هەموویان کڕنووشیان بۆ برد، واتە: باوك‌و دایکی‌و براکانیشی کە یانزە کەس بوون کڕنووشیان بۆ برد. ﴿وَقَالَ يَٰٓأَبَتِ هَٰذَا تَأۡوِيلُ رُءۡيَٰيَ مِن قَبۡلُ﴾ واتە: گوتی: ئەمە لێکدانەوەی خەونەکەی پێشوومە، ئەو خەونەی کە گێڕایەوە بۆ باوکی لە پێشدا: ﴿إِنِّي رَأَيۡتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوۡكَبٗا﴾. ئەو کڕنووش بردنە لە شەریعەتی ئەواندا دروست‌و ڕەوا بووە، کاتێك سڵاویان لە پیاوێکی مەزن کردووە کڕنووشیان بۆ بردووە، بەردەوام ئەو کڕنووش بردنە دروست بووە هەر لە ئادەمەوە هەتا قەدەغەکرا، وای لێکرا کە تەنها کڕنووش بۆ خودای پاك‌و بێعەیب ببرێت، ئەمە پوختەی قسەی قەتادەو کەسانی تریشە.[3] لەم فەرموودەیەدا هاتووە کە مەعاز چووە شام خەڵکەکەی بینی کڕنووشیان بۆ پیاوە ئاینیەکانیان (أساقفة) دەبرد، کاتێك مەعاز گەڕایەوە کڕنووشی بۆ پێغەمبەری خودا برد (ﷺ)، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (ئەمە چیە ئەی مەعاز؟) مەعاز گوتی: من ئەو خەڵکەم بینی کڕنووشیان بۆ پیاوە ئاینیەکانیان دەبرد، تۆ شایستەتری کە کڕنووشت بۆ ببرێت ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ)، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (ئەگەر من فەرمانم بکردایە بە کەسێك کە کڕنووش ببات بۆ کەسێك، فەرمانم دەدا بە ئافرەت (ژن) کڕنووش ببات بۆ هاوسەرەکەی (مێردەکەی) لەبەر هەقی زۆری بەسەریەوە).[4] مەبەست لێرەدا ئەوەیە، ئەم کڕنووش بردنە لە شەریعەتی ئاینە پێشووەکاندا دروست بووە، بۆیە دایك‌و باوکی یوسف‌و براکانی کڕنووشیان بۆ بردووە، ئا لەوێدا یوسف گوتی: ﴿يَٰٓأَبَتِ هَٰذَا تَأۡوِيلُ رُءۡيَٰيَ مِن قَبۡلُ قَدۡ جَعَلَهَا رَبِّي حَقّٗا﴾ واتە: ئەمە ئاکامی ئەو خەونە بوو کە بینیم، چونکە ئەو لێکدانەوەیە دەدرێت بەسەر ئەوەدا کارەکەی بەرەو ڕوو دەبێتەوە، وەك خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿هَلۡ يَنظُرُونَ إِلَّا تَأۡوِيلَهُۥۚ يَوۡمَ يَأۡتِي تَأۡوِيلُهُۥ﴾[5] واتە: ئایا ئەمان هەر بۆ ئەو ڕۆژە دەڕوانن کە سەرەنجامی هەڕەشەکانی بەدی دێت ودێتە جێ؟یانی: ڕۆژی قیامەت ئەوەی بەڵێنیان پێدراوە لە چاکەو لە خراپە تووشیان دێت. پاشان یوسف گوتی: وەك خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿قَدۡ

---

[1] الطبري (١٦/٢٦٧).

[2] الطبري (١٦/٢٦٧).

[3] الطبري (١٦/٢٦٩).

[4] ابن ماجه (١/٥٩٥)، فەرموودەیەکی مەرفوعی سەحیحە.

[5] الاعراف (٥٣).

جَعَلَهَا رَبِّي حَقًّا وَقَدْ أَحْسَنَ بِيٓ إِذْ أَخْرَجَنِي مِنَ ٱلسِّجْنِ وَجَآءَ بِكُم مِّنَ ٱلْبَدْوِ ﴾ واتە: پەروەردەم ئاکامەکەی وەدی هێناو زۆر چاکەی دەربارە کردووم، لە زیندان دەری هێنام، ئێوەشی لەو بیابانە هێنا بۆ (شار)، ئیبنو جورەیجو کەسانی تریش دەڵێن: یەعقوبو کوڕەکانی لە بیابان دەژیانو خاوەن مەڕو ماڵات بوون.[1] وە دەڵێ: لە شوێنێکدا نیشتەجێ بوون پێی دەگوترا عەرەبات لە زەوی فەلەستیندا لە قولایی شامدا. ﴿مِنۢ بَعْدِ أَن نَّزَغَ ٱلشَّيْطَٰنُ بَيْنِي وَبَيْنَ إِخْوَتِيٓ ۚ إِنَّ رَبِّي لَطِيفٌ لِّمَا يَشَآءُ﴾ واتە: لە پاش ئەوەی شەیتان لە نێوان منو براکانم بەدفەڕی کرد، پەروەردەم بۆ هەر کەسێك خۆی مەیلی لێبێت بەسۆزە، واتە: بیەوێت هەر شتێك بکات دەیکاتو کار ئاسانی بۆ دەکات، ﴿إِنَّهُۥ هُوَ ٱلْعَلِيمُ﴾ واتە: وە هەر خۆی پەروەردگارەو بەندەکانی باشتر دەناسێت ، ﴿ٱلْحَكِيمُ﴾یانی: لە کارزانە لە گفتارو کردارو قەزاو قەدەریداو هەرچی خۆیو مەیلیبێت، دەیکات.

﴿رَبِّ قَدْ ءَاتَيْتَنِي مِنَ ٱلْمُلْكِ وَعَلَّمْتَنِي مِن تَأْوِيلِ ٱلْأَحَادِيثِ ۚ فَاطِرَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ أَنتَ وَلِيِّۦ فِي ٱلدُّنْيَا وَٱلْءَاخِرَةِ ۖ تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَأَلْحِقْنِي بِٱلصَّٰلِحِينَ ﴿١٠١﴾﴾

لاڵانەوەو دوعاکردن بە کۆتا هێنانی ژیان بە ئیسلامەتی

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿رَبِّ قَدْ ءَاتَيْتَنِي مِنَ ٱلْمُلْكِ وَعَلَّمْتَنِي مِن تَأْوِيلِ ٱلْأَحَادِيثِ ۚ فَاطِرَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ أَنتَ وَلِيِّۦ فِي ٱلدُّنْيَا وَٱلْءَاخِرَةِ ۖ تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَأَلْحِقْنِي بِٱلصَّٰلِحِينَ﴾ واتە: ئەی پەروەردگارم، لەم وڵاتە دەسەڵاتت پێدامو فێرت کردم کە چۆن خەوەکان لێك بدەمەوە، دروستکەری ئاسمانەکانو زەمین! تۆ یارمەتی دەرمی لە دنیاداو لە قیامەتدا، بە موسڵمانی بممرێنەو بمگەیەنەوە بە پیاوچاکان، ئەو دوعایە دوعای یوسف پێغەمبەرە (یوسفی ڕاستگۆ) (سەلامی خوای لێبێت) بەم دوعایە پاڕایەوە لە پەروەردگاری مەزنی دوای ئەوەی کە ئەو هەموو بەهرەیەی بەسەردا ڕشت، لە گەیشتنی باوكو دایکیو براکانی بۆ لایو منەتیشی کرد بەسەریداو کردی بە پێغەمبەرو خاوەن دەسەڵات، لاڵایەوە لە خودای گەورە وەك چۆن لە دنیادا ئەو هەموو بەهرەیەی پێ بەخشی لە ئەو دنیاش ئەو بەهرانەی هەر بداتیو بەردەوام بێت لەسەری، کاتێکیش دەیمرێنێت بە موسڵمانی بیمرێنێت، زەححاك دەڵێ: بیگەیەنێت بە پیاوچاکان، کە براکانیەتی لە پێغەمبەران (سەلامی خوا لە گشت پێغەمبەران).[2] ئەم دوعایە لەوانەیە یوسف (سەلامی خوای لێبێت) لە کاتی مردنیدا کردبێتی، وەك لە هەردوو سەحیحەکەدا هاتووە: لە

---

[1] الطبري (١٦/٢٧٦).

[2] الطبري (١٦/٢٨٠).

عائیشەوە (ڕەزای خوای لێبێت) کە پێغەمبەری خودا(ﷺ) لە کاتی مردندا پەنجەی مبارەکی بەرز دەکردەوەو دەیفەرموو: (خوایەداوات لێدەکەم لەگەڵ هاوەڵە پایە بڵندەکاندا بم سێ جار ئەمەی فەرموو).[1] لەوانەشە یوسف داوای کردبێت لەسەر موسڵمانێتی بمرێتو بگات بە پیاوچاکان کاتێك مردن یەخەی گرتو تەمەنی دوایی هات.

﴿ ذَٰلِكَ مِنْ أَنۢبَآءِ ٱلْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ ۖ وَمَا كُنتَ لَدَيْهِمْ إِذْ أَجْمَعُوٓا۟ أَمْرَهُمْ وَهُمْ يَمْكُرُونَ ﴿١٠٢﴾ وَمَآ أَكْثَرُ ٱلنَّاسِ وَلَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِنِينَ ﴿١٠٣﴾ وَمَا تَسْـَٔلُهُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ ۚ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِّلْعَٰلَمِينَ ﴿١٠٤﴾ ﴾

ئەوەی لە پێشەوە باس کرا لە بارەی ئەم بەسەرهاتانەوە هەموونیگا بوون لە لایەن خوداوە

خوای گەورە کاتێك باسی بەسەرهاتی یوسفو براکانی کردووە کە چۆن بەرزی کردووەتەوە بەسەریانداو وای لێ کردووە سەرکەوتنو دەسەڵاتو فەرمانڕەواییو پاشەڕۆژ بۆ ئەو بێت بە پێچەوانەی براکانیەوە کە دەیانویست خراپی بەسەر بێننو بیکوژنو لەناوی بدەن، دەفەرموێت بە پێغەمبەر موحەمەد (ﷺ): ﴿ ذَٰلِكَ مِنْ أَنۢبَآءِ ٱلْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ ﴾ واتە: ئەمانە ئەو دەنگو باسە نادیارانەن کە بە تۆی ڕادەگەیەنین، واتە: ئەی موحەمەد (ﷺ) ئەم بەسەرهاتەو وێنەی ئەمە لەو باسە نادیارە پێشوانەن کە تۆی لێ ئاگادار دەکەین، پڕە لە پەندو ئامۆژگاری بۆ خۆتو ئەوانەی دوای خۆت دێن، ﴿وَمَا كُنتَ لَدَيْهِمْ ﴾ واتە: تۆ لە لای ئەوان نەبوویتو چاوت لێیان نەبوو، ﴿إِذْ أَجْمَعُوٓا۟ أَمْرَهُمْ ﴾ کاتێك کە هەموو بڕیاریان دا (یوسف بخەنە ناو بیرەکەوە) ﴿وَهُمْ يَمْكُرُونَ﴾ وە فێڵی لێ بکەن، بەڵام ئێمە تۆمان ئاگادار کرد بەو نهێنیە، وەحیمان بۆ ناردیوئەم نیگایە هاتەخوار بۆت، ئەم ئایەتە وەك ئەم ئایەتانە وایە کە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَمَا كُنتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يُلْقُونَ أَقْلَٰمَهُمْ أَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ ﴾[2] واتە: تۆ لەوێ نەبووی کە قەڵەمیان فڕێ دا کێ سەرپەرشتی مەریەم بێت. وە فەرموویەتی: ﴿وَمَا كُنتَ بِجَانِبِ ٱلْغَرْبِىِّ إِذْ قَضَيْنَآ إِلَىٰ مُوسَى ٱلْأَمْرَ وَمَا كُنتَ مِنَ ٱلشَّٰهِدِينَ ﴿٤٤﴾ وَلَٰكِنَّآ أَنشَأْنَا قُرُونًا فَتَطَاوَلَ عَلَيْهِمُ ٱلْعُمُرُ ۚ وَمَا كُنتَ ثَاوِيًا فِىٓ أَهْلِ مَدْيَنَ تَتْلُوا۟ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتِنَا وَلَٰكِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ ﴿٤٥﴾ وَمَا كُنتَ بِجَانِبِ ٱلطُّورِ إِذْ نَادَيْنَا ﴾[3] واتە: تۆ ئەی موحەمەد (ﷺ) لە لای خۆرئاوای کێوی تور نەبووی، کاتێك فەرمانی پێغەمبەرایەتیمان دا بە موسا (هەتا دەگاتە) وە تۆ لای کێوی تور نەبووی کاتێك بانگی

[1] فتح الباري (٧/٧٤٣).

[2] ال عمران (٤٤).

[3] القصص (٤٤ـ٤٦).

موسامانكرد. وەفەرمووبەتی: ﴿وَمَا كُنتَ ثَاوِيًا فِي أَهْلِ مَدْيَنَ تَتْلُوا عَلَيْهِمْ ءَايَاتِنَا﴾[1] واتە: تۆ ئەو كاتە لەناو خەڵكی مەدیەن نەبووی، كە نیشانەكانی ئێمەیان بۆ بخوێنیتەوە. خوای گەورە دەفەرمووێت موحەمەد(ﷺ) پێغەمبەری خۆیەتیو ئاگاداری كردووە لە هەواڵی پێشینەكان كە پەندو ئامۆژگاری تێدایە بۆ خەڵكیو هۆی ڕزگاربوونیشە لە دنیاو لە ڕۆژی قیامەتدا بۆیان، لەگەڵ ئەوەیشدازۆرینەی خەڵكی بڕواناهێنن، بۆیە فەرموویەتی: ﴿وَمَآ أَكْثَرُ ٱلنَّاسِ وَلَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِنِينَ﴾ واتە: هەرچەندە زۆریش هەوڵ بدەی (باباى) ئەم مەردمە زۆربەیان بڕوا ناهێنن. وە لە ئایەتێكی تردا فەرموویەتی: ﴿وَإِن تُطِعْ أَكْثَرَ مَن فِي ٱلْأَرْضِ يُضِلُّوكَ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ﴾[2] واتە: ئەگەر كەوتیتە شوێنی قسەی زۆربەی ئەوانە وا لەم سەر زەویەدا لە ڕێگەی خودا لات دەدەن. ئەم ئایەتە وەك ئەو ئایەتە وایە كە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً ۖ وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُم مُّؤْمِنِينَ﴾[3] واتە: لەمەدا دەرسی باش هەیە، بەلام بەشی زۆریان بڕوادار نین. ﴿وَمَا تَسْأَلُهُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ﴾ واتە: خۆ تۆ هەرگیز (بۆ ئەم كارە) پاداشتێكت لەمانە ناوێ، واتە: ئەی موحەمەد (ﷺ) لەسەر ئەم ئامۆژگاریو دوعای خێرو ڕێ نیشاندانە داوای پاداشتیان لێ ناكەی، واتە: داوای كرێو بەرتیلیان لێ ناكەی لەسەر ئەوە، بەڵكو تەنها لەبەر ڕەزای خواو ئامۆژگاری بەندەكانیەتی. ﴿إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِّلْعَالَمِينَ﴾ واتە: تەنها پەندو ئامۆژگاریە بۆ خەڵكی دنیا، ڕێ نیشاندانیانە بەو ئامۆژگاریە ڕزگاریان دەبێت لە دنیاداو لە دواڕۆژدا.

﴿وَكَأَيِّن مِّنْ ءَايَةٍ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ ﴿١٠٥﴾ وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُم بِٱللَّهِ إِلَّا وَهُم مُّشْرِكُونَ ﴿١٠٦﴾ أَفَأَمِنُوٓا۟ أَن تَأْتِيَهُمْ غَٰشِيَةٌ مِّنْ عَذَابِ ٱللَّهِ أَوْ تَأْتِيَهُمُ ٱلسَّاعَةُ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٠٧﴾﴾

بیرنەكردنەوەی خەڵكی لەو نیشانانەی كە لەبەردەستیاندایە

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَكَأَيِّن مِّنْ ءَايَةٍ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ﴾ چەندە زۆرن نیشانەكان لە ئاسمانەكانو زەمیندا بە لایاندا دەڕۆنو گوێی پێ نادەن، خودای گەورە باسی بێئاگایی زۆربەی خەڵكی دەكات كە بیر لە نیشانەو بەڵگەكانی تاكو تەنهایی خودا ناكەنەوە، كەچی دروست كردووە لە ناو ئەم ئاسمانو زەمینەدا، لە ئەستێرەی درەوشاوەو وەستاوو

---

[1] القصص (٤٥).

[2] الانعام (١١٦).

[3] الشعراء (٨).

گەڕۆك‌و ئەو گەردوونانە کە هەمیشە لە سوڕانەوەدان، هەموویان ڕام هێنراون، وە لەناو زەمیندا چەند پارچە زەوی لە تەنیشت یەك‌و باخ‌و باخات‌و کێوی زۆری بەناو زەمیندا داچوو، دەریای زۆری پڕ لە ئاوو دەشت‌و بیابانی کاکی بە کاکی‌و چۆڵ‌و چەندین لە گیاندارو بێگیان‌و زیندەوەرو ڕووەك‌و چەندەها میوەو بەروبوومی هەمەڕەنگ‌و جیاواز لە تام‌و بۆن‌و ڕەنگ‌و شێوەدا وەدی هێناوە، پاکی‌و بێعەیبی بۆ خودای تاك‌و تەنها، وەدیهێنەری هەموو جۆرە دروستکراوەکان کە پایەداری هەر بۆ خۆیەتی‌و هەر دەمێنێت، بێهاوتایە لە زات‌و سیفەتدا، پاشان خودای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُم بِاللَّهِ إِلَّا وَهُم مُّشْرِكُونَ﴾ واتە: بەشی زۆریان بڕوا بە خوا ناهێنن‌و هەر دەیانەوێ شەریکی بۆ دابنێن. ئیبنو عەباس دەڵێ: بێباوەڕان ئەگەر پێیان بگوترێت کێ ئاسمانەکانی دروستکردووە؟ وەکێ زەمینی دروست کردووە؟ وە کێ کێوەکانی دروست کردووە؟ دەڵێن :خودا، کەچی شەریکیش بۆ خودا دادەنێن.[1] موجاهیدو عەتاو عیکریمەو شەعبی‌و قەتادەو زەحاك‌و عەبدوڕەحمانی کوڕی زەیدی کوڕی ئەسلەمیش هەر وایان گوتووە.[2] وە لە فەرموودەی سەحیحدا هاتووە، موشریکەکان لە کاتی تەوافکردنیاندا بەدەوری کەعبەدا دەیانگوت: (لبيك لا شريك لك إلا شريكا هو لك، تملك وما ملك)بەڵێ بۆتۆ ئەی خوایەك کەشەریکت نیە،شەریکێك نەبێت کەهی خۆتە وچ شەریکەکەش وەچ ئەوەش ئەوەیەتی هەموو هەرهی خۆتە!![3] وە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ﴾[4] واتە: شەریك بۆ خودا بڕیاردان ناهەقیەکی زۆر گەورەیە، لە تاوانە زۆر مەزنەکانە شەریك دانان بۆ خودا، وەك لە هەردوو سەحیحەکەدا هاتووە لە ئیبنو مەسعودەوە گوتم: ئەی پێغەمبەری خودا(ﷺ) چ تاوانێك زۆر گەورەیە؟ فەرمووی: هاوەڵ دانێت بۆئەو خودایەی کە دروستی کردووی)[5]! حەسەنی بەسری لەتەفسیری ئەم ئایەتەدا: ﴿وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُم بِاللَّهِ إِلَّا وَهُم مُّشْرِكُونَ﴾ دەڵێ: ئەومەبەست ئەو دوو ڕووەیە کاتێك کارێکی ئەکات بە ڕیا دەیکات، ئەوە هاوەڵی داناوە بۆ خودا بەو کارەی، وەك خودای گەورە فەرموویەتی: ﴿إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كُسَالَىٰ يُرَاءُونَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا﴾[6] واتە: دووڕووەکان دەیانەوێ خودا فریو بدەن، کەچی

---

[1] الطبري (٢٩٢/١٦).

[2] الطبري (٢٩٢/١٦).

[3] مسلم (٨٤٣/٢).

[4] لقمان (١٣).

[5] فتح الباري (٣٥٠/٨)، مسلم (٩٠/١).

[6] النساء (١٤٢).

خودا دەیانخەڵەتێنێت، کەدەچن نوێژ بکەن، بە تەمبەڵی هەڵدەستن، ڕووبینی لە خەڵك دەکەن، کەمێك نەبێت یادی خوا ناکەن،هەروەها هەندێ شیرکی تر هەیە شاراوەیەو ئەو کەسەی دەیکات هەستی پێ ناکات، وەك حەمادی کوڕی سەلەمە ڕیوایەتی کردووە لە عاسمی کوڕی ئەبی نەجودەوە (النّجود) لە عورروەوە دەڵێ: حوزەیفە چووە لای نەخۆشێك پارچەیەکی خەتاوی بە باڵیەوە بوو، قرتاندیان‌و لای برد و پاشان گوتی: ﴿ وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُم بِٱللَّهِ إِلَّا وَهُم مُّشْرِكُونَ ﴾ وە لەم فەرموودەیەدا هاتووە: (هەر کەسێك سوێند بە غەیری خودا بخوات ئەوە شەریکی بۆ خودا داناوە) تیرمزی ڕیوایەتی کردووەو بە فەرموودەیەکی باشی زانیووە لەو فەرموودانەیە لە ئیبنو عومەر ڕیوایەتی کردووە.[1] وە لەم فەرموودەیەشدا کە ئیمامی ئەحمەدو ئەبو داودو کەسانی تریش ڕیوایەتیان کردووە لە ئیبنو مەسعودەوە (ڕەزای خوای لێبێت) دەڵێت: پێغەمبەری خودا(ﷺ) فەرموویەتی: (نویشتەو موتوو مووروو بە خۆ داکردن‌و دوعای چەورو شیرینی شیرکە)[2] وە لە وتەیەکی تردا ئیمامی ئەحمەدو ئەبو داود ڕیوایەتیان کردووە: (الطيرة شرك وما منا الا، ولكن الله يذهبه بالتوكل) واتە: ڕەشبینی شیرکە، هیچ کەس نیە لە ئێمە بزیزکێکی بەرنەکەوێ بەڵام خودا بە پشت بەستن بەخۆی دووری ئەخاتەوەلێمان.[3]

پاشان خودای گەورە فەرموویەتی: ﴿ أَفَأَمِنُوٓا۟ أَن تَأْتِيَهُمْ غَٰشِيَةٌ مِّنْ عَذَابِ ٱللَّهِ أَوْ تَأْتِيَهُمُ ٱلسَّاعَةُ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴾ واتە: ئاخۆ ئەوان بێ ترسن لەوەی کە جەزرەبەی داپۆشەری خودایان بۆ نایەت؟ یان لە پڕ قیامەتیان بەسەردا نایەت هەر هەستیش ناکەن؟ وەك خوای گەورە لە ئایەتی تردا فەرموویەتی:

﴿ أَفَأَمِنَ ٱلَّذِينَ مَكَرُوا۟ ٱلسَّيِّـَٔاتِ أَن يَخْسِفَ ٱللَّهُ بِهِمُ ٱلْأَرْضَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ ٱلْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٤٥﴾ أَوْ يَأْخُذَهُمْ فِى تَقَلُّبِهِمْ فَمَا هُم بِمُعْجِزِينَ ﴿٤٦﴾ أَوْ يَأْخُذَهُمْ عَلَىٰ تَخَوُّفٍ فَإِنَّ رَبَّكُمْ لَرَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴾[4] واتە: ئاخۆ ئەوانە بە فێڵبازی خەریکی بەدفەڕی بوون، بێ ترسن کە خودا نوقمی عەرزیان ناکات یان لە شوێنێکەوە (کە هەر بیریشی لێ ناکەنەوە) ئازارێکیان بۆ نابارێت (یان لەو ڕێی هاتووچۆیانەدا لە گیریان خاو نەتوانن خۆیان دەرباز بکەن) یان کاتێك ناڕەحەتن ولە ترسدا بیانگرێت؟ سا هەر پەروەردگاری تۆیە وا دڵسۆزو دلۆڤانە، وە فەرموویەتی: ﴿أَفَأَمِنَ أَهْلُ ٱلْقُرَىٰٓ أَن يَأْتِيَهُم بَأْسُنَا بَيَٰتًا وَهُمْ نَآئِمُونَ ﴿٩٧﴾ أَوَأَمِنَ أَهْلُ ٱلْقُرَىٰٓ أَن يَأْتِيَهُم بَأْسُنَا ضُحًى وَهُمْ يَلْعَبُونَ ﴿٩٨﴾ أَفَأَمِنُوا۟ مَكْرَ ٱللَّهِ فَلَا يَأْمَنُ

---

[1] تحفة الأحوزي (١٣٥/٥)، فەرموودەیەکی سەحیحە.

[2] أحمد (٣٨١/١)، ابو داود (٢١٢/٤)، ابن ماجە (١١٦٧/٢)، فەرموودەیەکی سەحیحە.

[3] أحمد (٣٨٩/١)، ابو داود (٢٣٠/٤).

[4] النحل (٤٥-٤٧).

مَكۡرَ ٱللَّهِ إِلَّا ٱلۡقَوۡمُ ٱلۡخَٰسِرُونَ﴾[1] واتە: ئاخۆ خەڵكی ئەو شارانە نەترساون كە لە شەودا، بەڵای ئێمەیان تووش ببێتو ئەوان لە گەرمەی خەودا بن؟ ئەو شارنشینانە ئایا ناترسن كە لە دەمی چێشتەنگاوداو لە گەرمەی گەمەكردندا ئێمە تووشی بەڵایان بكەین؟ ئاخۆ لەوە دڵنیان لە نەخشەی خودا ڕزگاربین؟ خۆ جگە لە ڕەنجەساران كەس لە نەخشەی خودا هەستی هێمنی ناكات.

﴿قُلۡ هَٰذِهِۦ سَبِيلِيٓ أَدۡعُوٓاْ إِلَى ٱللَّهِۚ عَلَىٰ بَصِيرَةٍ أَنَا۠ وَمَنِ ٱتَّبَعَنِيۖ وَسُبۡحَٰنَ ٱللَّهِ وَمَآ أَنَا۠ مِنَ ٱلۡمُشۡرِكِينَ ﴿١٠٨﴾﴾

ڕێگەی پێغەمبەر(ﷺ)

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿قُلۡ هَٰذِهِۦ سَبِيلِيٓ أَدۡعُوٓاْ إِلَى ٱللَّهِۚ عَلَىٰ بَصِيرَةٍ أَنَا۠ وَمَنِ ٱتَّبَعَنِي﴾ واتە: بڵێ: ئەمە ڕێگەی منە، هەم خۆمو هەم ئەوانەش شوێنم كەوتون (بە بەڵگەوە)خەڵك بانگ دەكەین، خوای گەورە دەفەرموێت بە پێغەمبەرەكەی كە ڕەوانەی كردووە بۆ ئینسانو جنۆكە فەرمانی پێكردووە خەڵكی ئاگادار بكات كە ئەمە ڕێگەی ئەوە، واتە: ئەمە ڕێو ڕچەو سوننەتی ئەوە، كە بریتیە لە بانگەوازكردن بۆ شایەتیدان كە جگە لە خودا هیچ پەرستراوێكی تر نیە، هەر خۆیەتیو شەریكی نیە، بانگی خەڵكی دەكات بۆ لای خودا كە وتەی (لا إله الاّ الله)یە، بە بڕوایەكی تەواوو بەڵگەی بەهێزەوە، خۆیشیو ئەوانەیش شوێنكەوتووی ئەون بانگی خەڵكی دەكەن بۆ ئەوەی پێغەمبەری خودا بانگی بۆ كردووە لەسەرچاوڕۆشنیو بڕوای تەواو وبەڵگەی عەقڵیو شەرعیەوە. ﴿وَسُبۡحَٰنَ ٱللَّهِ وَمَآ أَنَا۠ مِنَ ٱلۡمُشۡرِكِينَ﴾ واتە: خودایش پاكو بێ عەیبەو لەوانە نیم شەریكی بۆ پەیدا بكەم،یانی: پاكو بێگەردو گەورەو زۆر پیرۆزە، دوورە لەوەی كە شەریكو هاوتاو هاوشێوەو بابو منداڵو وەزیرو ڕاوێژكاری هەبێت، پایە بەرزو زۆر مەزنەو دوورە لەمانەوە هەمووی ﴿تُسَبِّحُ لَهُ ٱلسَّمَٰوَٰتُ ٱلسَّبۡعُ وَٱلۡأَرۡضُ وَمَن فِيهِنَّۚ وَإِن مِّن شَيۡءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمۡدِهِۦ وَلَٰكِن لَّا تَفۡقَهُونَ تَسۡبِيحَهُمۡۚ إِنَّهُۥ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا﴾[2] واتە: حەوت ئاسمانەكانو زەمینو هەرچی لە ناو ئەواندایە، هەر پاكانەی خودا دەكەن، هەموو شتێك (بە پەسەندانەوە) پاكانەی ئەو دەكات، بەڵام ئێوەلە پاكانەو تەسبیحاتی ئەوان حاڵی نابن، ئەو لەسەر خۆو لێبوردەیە.

﴿وَمَآ أَرۡسَلۡنَا مِن قَبۡلِكَ إِلَّا رِجَالٗا نُّوحِيٓ إِلَيۡهِم مِّنۡ أَهۡلِ ٱلۡقُرَىٰٓۗ أَفَلَمۡ يَسِيرُواْ فِي ٱلۡأَرۡضِ فَيَنظُرُواْ كَيۡفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡۗ وَلَدَارُ ٱلۡأٓخِرَةِ خَيۡرٞ لِّلَّذِينَ ٱتَّقَوۡاْۚ أَفَلَا تَعۡقِلُونَ ﴿١٠٩﴾﴾

---

[1] الاعراف (٩٧ـ٩٩).

[2] الاسراء (٤٤).

پێغەمبەران پیاوبوون ومرۆڤیش بوون

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَمَآ أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُّوحِىٓ إِلَيْهِم مِّنْ أَهْلِ ٱلْقُرَىٰٓ ۗ أَفَلَمْ يَسِيرُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ فَيَنظُرُوا۟ كَيْفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ۗ وَلَدَارُ ٱلْءَاخِرَةِ خَيْرٌ لِّلَّذِينَ ٱتَّقَوْا۟ ۗ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴾ واتە: لە پێشتر لە تۆ ئەی موحەمەد (ﷺ) هەر پیاوانمان لە خەڵکی شارەکان لە لایەن خۆمانەوە نیگامان بۆ ناردوون و تێمان گەیاندوون ئایا نەچوون لەم زەمینەدا بگەڕێن، تا ببینن چارەنووسی پێشینەکان چۆن بووە؟ بۆ ئەوانەی لە خوا ترسنماڵی ئەو دنیا چاکترە، دەی سا بۆچی هەر تێناگەن؟ خوای گەورە باسی ئەوەمان بۆ دەکات کە هەر لەناو پیاواندا پێغەمبەری خۆی ناردووە، لە ناو ژناندا نەی ناردووە، وەك ئەم ئایەتە پیرۆزەی ئیشارەتی پێ دەدات، کە خوا وەحی نەناردووە بۆ هیچ ئافرەتێك لە کیژەکانی نەوەی ئادەم، واتە: وەحی یاساو بەرنامە(یانی نیگای تەشریعی)، ئەهلی سونەت و جەماعەت هەموو لەسەر ئەم ڕایەن، هەر ئەوەیە کە شێخ ئەبولحەسەن عەلی کوڕی ئیسماعیلی ئەشعەری لەزانایانی ئەهلی سوونەت وجەماعەتەوە نەقڵی کردووە کە لەناو ئافرەتاندا پێغەمبەر نەبووە، بەڵکو ئافرەتی (صدیقە)یان تێدا بووە، وەك خوای گەورە باسی بەڕێزترین ئافرەت کە مەریەمی کچی عیمرانە دەکات و دەفەرموێت: ﴿مَّا ٱلْمَسِيحُ ٱبْنُ مَرْيَمَ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِهِ ٱلرُّسُلُ وَأُمُّهُۥ صِدِّيقَةٌ ۖ كَانَا يَأْكُلَانِ ٱلطَّعَامَ﴾ واتە: مەسیحی کوڕی مەریەم پێغەمبەرێك بەولاوە هیچی تر نیە، لە پێش ئەویش زۆرێك پێغەمبەری تر هاتوون و چوون، دایکی ئەویش ژنێکی (صدیقە) ڕاست و دروست بوو، هەردووکیان خواردنیان دەخوارد. خوای گەورە لە بەرزترین و بەڕێزترین پلەدا وەسفی دەکات کە (صدیقیيە)، خۆ ئەگەر پێغەمبەر بووایە، خوای گەورە باسی پێغەمبەریەتیەکەی دەکرد، کەواتەمەریەم ژنێکی ڕاست و دروست بووە بە دەقی قورئانی پیرۆز.

پێغەمبەران لە مرۆڤن، لە فریشتە نین

زەحجاك لە ئیبنو عەباسەوە ئەگوازێتەوەکە لە تەفسیری ئەم ئایەتەدا فەرموویەتی : ﴿ وَمَآ أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا ﴾ واتە: ئەمانە خەڵکی ئاسمان نین وەکو ئێوە گوتتان.[1] ئەمە قسەی ئیبنو عەباسە ئەم ئایەتەی تر پشتگیری لێ دەکات کە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَمَآ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنَ ٱلْمُرْسَلِينَ إِلَّآ إِنَّهُمْ لَيَأْكُلُونَ ٱلطَّعَامَ وَيَمْشُونَ فِى ٱلْأَسْوَاقِ ﴾[2] واتە: لە پێش تۆشدا ئەی

---

[1] الدر المنثور (٤/٥٩٥).

[2] الفرقان (٢٠).

موحەمەد (ﷺ) هەر کەسێکمان بۆ پێغەمبەری ناردووە، هەموو خواردنیان خواردووەو لەناو بازاڕدا گەڕاون، وە فەرموویەتی: ﴿وَمَا جَعَلْنَاهُمْ جَسَدًا لَّا يَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَمَا كَانُوا خَالِدِينَ ﴿٨﴾ ثُمَّ صَدَقْنَاهُمُ الْوَعْدَ فَأَنجَيْنَاهُمْ وَمَن نَّشَاءُ وَأَهْلَكْنَا الْمُسْرِفِينَ﴾[1] واتە: هیچ لەشی وامان پێ نەدان، کە هیچ نەخۆنو نەشمرن، پاشان هەموو بەڵێنێك کە پێمان دابوون بەجێمان هێنان، کە ئەوانیشو هەر کەسیش خۆمان ویستمان ڕزگارمان کردن، هەڵەڕۆشمان قڕان تێ خست، وە فەرموویەتی: ﴿قُلْ مَا كُنتُ بِدْعًا مِّنَ الرُّسُلِ﴾[2] واتە: بڵێ: لەناو ئەو هەموو پێغەمبەرانە پێغەمبەرێکی نائاسایی نیم، ﴿مِّنْ أَهْلِ الْقُرَىٰ﴾لەناو خەڵکی شارەکاندا مەبەست بە ﴿الْقُرَىٰ﴾ شارەکانە، نەك خەڵکی لادێنشینەکان کەخەڵکێکی بیابانن و دڵڕەقترینی خەڵکن لە سروشتو ڕەوشتدا.

پەند وەرگرتن لەوانەی پێشوو

خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ﴾ واتە: بۆچی ئەوانەی بڕوا ناهێنن ئەی موحەمەد(ﷺ) ناچن بگەڕێن بەسەر زەمیندا ﴿فَيَنظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ﴾ تا ببینن پاشەڕۆژی پێشینەکانیان چۆن بووە، ئەو گەلانەی کە بڕوایان نەدەهێنا بە پێغەمبەرەکانیان، چۆن خودا قڕانی تێخستن، هەموو خوانەناسێك هەر ئەوە چارەنووسیەتی، ئەم ئایەتە وەك ئەو ئایەتە وایە کە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا﴾[3] واتە: ئاخۆ هێشتا بە زەویدا نەگەڕاون ▯ ببنە خاوەن دڵو تێبگەن، ئەگەرنەو هەواڵە ببیستنو ببینن کە خوای گەورە خوانەناسانی قڕ تێخستووەو خاوەن باوەڕانی ڕزگار کرد، وەتێدەگەن ئەمە یاسای خوایە لە دروستکراوەکانیداوبەردەوام دوبارە دەبنەوە، بۆیە فەرموویەتی: ﴿وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِّلَّذِينَ اتَّقَوْا﴾ واتە: بۆ ئەوانەی لە خواترسن ماڵی ئەو دونیا چاکترە، وەك چۆن لە ژیانی دنیادا خاوەن باوەڕانمان ڕزگار کرد لە دنیادا، هەر بەو شێوەیە لە ڕۆژی دوایشدا ڕزگاریان دەکەین، ئەمەیان زۆر لە دنیا چاکترە وەك ئەم ئایەتەی تر کە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿إِنَّا لَنَنصُرُ رُسُلَنَا وَالَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهَادُ ﴿٥١﴾ يَوْمَ لَا يَنفَعُ الظَّالِمِينَ مَعْذِرَتُهُمْ وَلَهُمُ اللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُوءُ الدَّارِ﴾[4] واتە: بە

---

[1] الانبياء (٨ـ٩).

[2] الاحقاف (٩).

[3] الحج (٤٦).

[4] الغافر (٥١ـ٥٢).

ڕاستی ئێمە پێغەمبەران و ئەوانەی باوەڕیان هێناوە سەرکەوتوو دەکەین لە ژیانی دنیادا وە لە ڕۆژی قیامەتدا کە شایەتەکان هەڵدەستنەوە، ڕۆژێك پاکانەکردنی ستەمکاران سوودیان پێ ناگەیەنێت، هەموویان نەفرینیان لێکراوەو خراپترین جێگایان هەیە. خوای گەورە ئیزافەی (دار)ی کردووە بۆ لای ئاخیرەت ﴿ٱلۡأٓخِرَةِ﴾ فەرموویەتی: ﴿وَلَدَارُ ٱلۡأٓخِرَةِ﴾ وەك چۆنئەوتری: (صلاة الأولى، ومسجد الجامع، وعام أول وبارحة الأولى، ويوم الخميس).

﴿حَتَّىٰٓ إِذَا ٱسۡتَيۡـَٔسَ ٱلرُّسُلُ وَظَنُّوٓاْ أَنَّهُمۡ قَدۡ كُذِبُواْ جَآءَهُمۡ نَصۡرُنَا فَنُجِّيَ مَن نَّشَآءُۖ وَلَا يُرَدُّ بَأۡسُنَا عَنِ ٱلۡقَوۡمِ ٱلۡمُجۡرِمِينَ ١١٠﴾

لە کاتی زۆر تەنگانەدا پێغەمبەران یارمەتی دەدرێن و سەردەخرێن

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿حَتَّىٰٓ إِذَا ٱسۡتَيۡـَٔسَ ٱلرُّسُلُ وَظَنُّوٓاْ أَنَّهُمۡ قَدۡ كُذِبُواْ﴾ واتە: تا ئەو ساتە کە پێغەمبەران نائومێد بوون (لە گەلەکەیان)و گەلەکەشیان وایان دەزانی کە درۆیان لەگەڵ کردوون، خوای گەورە باسی ئەوە دەکات، کە یارمەتیەك دەنێرێت بۆ پێغەمبەرەکانی (سەلامی خوایان لێبێت) لە کاتی زۆر تەنگانەدا کە چاوەڕوانی دەروویەکن و زۆر پێویستیان پێیەتی و نارەحەتن. وەك لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿وَزُلۡزِلُواْ حَتَّىٰ يَقُولَ ٱلرَّسُولُ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ مَعَهُۥ مَتَىٰ نَصۡرُ ٱللَّهِۗ أَلَآ إِنَّ نَصۡرَ ٱللَّهِ قَرِيبٞ﴾[1] واتە: زۆر بە توندی تەکان دران، تەنانەت پێغەمبەران و یارانی باوەڕدارانیش لەگەڵیدا دەیانگوت : کەی خودا بە هانامانەوە دێت؟! تۆ بزانە کە یارمەتی خودا نزیکە، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿كُذِبُواْ﴾ دوو خوێندنەوە هەیە،خوێندنەوەی یەکەم: بە توندگرتن (بالتشديد)واتە (قدكذّبوا) کە عائیشە (ڕەزای خوای لێبێت) بەو شێوەیە خوێندوویەتیەوەوماناکەی واتە:بڕوایان پێ نەئەکردن ، بوخاری ڕیوایەتی کردووە لە عوروەی کوڕی زوبەیرەوە لە عائیشەوە. کە عوروەدەربارەی ئەم ئایەتە پرسیاری لە عائیشە کردووە﴿حَتَّىٰٓ إِذَا ٱسۡتَيۡـَٔسَ ٱلرُّسُلُ﴾عائشەش وەڵامی داوەتەوە.عروە ئەڵێ:ئایا (كُذِبوا) یان(كُذِّبوا)، عائیشەفەرمووی: (كُذِّبوا)، گوتم: ئەوان (واتە پێغەمبەران) بێگومان بوون لەوەی کە گەلەکەیان بڕوایان پێ نەکردوون، ئیتر چۆن واگومانیان ئەبرد؟فەرموی: بەڵێ، سوێند بە خوا ئەوەیان چاك دەزانی، پێم گوت:کەواتە ﴿وَظَنُّوٓاْ أَنَّهُمۡ قَدۡ كُذِبُواْ﴾واتە:پێغەمبەران وایان گومان بردکەڕاستیان لەگەڵدانەکراوە !عائشەفەرموی: پەنا بە خوا، پێغەمبەران گومانی وایان نەبردووە بە پەروەردگاریان، گوتم:کەواتە مانای ئەم ئایەتە چۆنە؟ گوتی: ئەوانە شوێنکەوتووی پێغەمبەرەکان

---

[1] البقرة (٢١٤).

بوون، کە بڕوایان بە پەروەردگاریان هێنابوو، بڕواشیان بە پێغەمبەرەکان کردبوو، بەڵام کە ماوەیەکی زۆر سەرکەوتنیان دوا خرا، ﴿حَتَّىٰٓ إِذَا ٱسۡتَيۡـَٔسَ ٱلرُّسُلُ﴾ تا پێغەمبەرەکان بێهیوا بووبوون لەوانەی بڕوایان پێ نەکردبوون لە گەلەکەیان، واشیان دەزانی کە شوێنکەوتووەکانیشیان بڕوایان پێیان نەماوە. لەو کاتەدا سەرکەوتنی خوایان بۆ هاتووە.[1] عوروە دەڵێ: پێم گوت: لەوانەیە ﴿قَدۡ كُذِبُواْ﴾ بێت بە موخەففەف _بێ(شدّة)_؟ گوتی: پەنا بە خوا. ئەوەی عوروە ڕیوایەتی کردووە کۆتایی هات[2].

ئیبنو جورەیج دەڵێ: ئیبنو ئەبی مولەیکە بۆی باس کردم، ئیبنو عەباس ئەم ئایەتەی بەم شێوەیە خوێندووەوە ﴿وَظَنُّوٓاْ أَنَّهُمۡ قَدۡ كُذِبُواْ﴾ بە سووکی (بێ"شدّة")، عبدالله کە ئیبنو ئەبی مولەیکەیە ئەڵێ: پاشان ئیبنو عەباسیش پێی گوتم: ئەوانیش مرۆڤ بوون، پاشان ئەم ئایەتەی خوێند ﴿حَتَّىٰ يَقُولَ ٱلرَّسُولُ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ مَعَهُۥ مَتَىٰ نَصۡرُ ٱللَّهِۗ أَلَآ إِنَّ نَصۡرَ ٱللَّهِ قَرِيبٞ﴾ ئیبنو جورەیج دەڵێ: ئیبنو ئەبی مولەیکە پێی گوتم: عوروەیش بۆی باس کردوم لە عائیشەوە، کە عائیشە دژایەتی ئەوەی کردووەو بەو خوێندنەوەیە ڕازی نەبووەو فەرموویەتی: خودا هیچ بەڵێنێکی بە موحەمەد(ﷺ) نەداوە، مەگین زانیویەتی ئەو بەڵێنە هەر دێتەدی هەتا مردووە. بەڵام بەڵا هەر بەردەوام بووە بۆ پێغەمبەران هەتا وایان زانیووە، ئەوانەی لەگەڵیان بوون لە خاوەن باوەڕان بڕوایان پێیان نەماوە، ئیبنو ئەبی مولەیکە لە بارەی فەرموودەکەی عوروەوە دەڵێ: عائیشە ئەم ئایەتەی وادەخوێندەوە ﴿وَظَنُّوٓاْ أَنَّهُمۡ قَدۡ كُذِّبُواْ﴾ بە(شدّه)وە،کە لە(تکذیب)ەوەهاتووەمانای درۆیان لەگەڵداکراوە.[3] خوێندنەوەی دووەم بە سوکی گرتن (بالتخفیف) بەڵام زانایان جیاوازیان هەبووە لە ماناکردنیدا، ئیبنو عەباس هەمان قسەی کردووەکەلەپێشەوە باسمانکرد،هەروەهاڕیوایەت کراوە، لە ئیبنو مەسعودەوە کە سوفیانی سەوری لە عەبدوڵاوەئەیگێڕێتەوە کەئەم ئایەتەی وەها، کە خوێندووەتەوە: ﴿حَتَّىٰٓ إِذَا ٱسۡتَيۡـَٔسَ ٱلرُّسُلُ وَظَنُّوٓاْ أَنَّهُمۡ قَدۡ كُذِبُواْ﴾ بە سووکی (مخففة) عبدالله دەڵێ: ئەمە ئەوەیە کە پێی خۆش نیە، وە لە ئیبنو

---

[1] فتح الباري (٨/٢١٧).

[2] فتح الباري (٨/٢١٨).گومانەکەی (عروە)بۆئەوەڕۆیشتوەکەگوایەپێغەمبەرانیش گومانیان بردووەخوا (حاشا)وادەکانی ڕاست نەبوویێت لەگەڵ پێغەمبەراندا،بەڵام عائشەپەنابەخوائەگرێ وئەفەرموێ: شوێنکەوتەئیماندارەکانیش لەعەزرەتی ئەوەهەمووەبەڵایەگومانی ئەوەیان بۆدروست بووەکەپێغەمبەران وادەی ڕاستیان بەئەمان نەداوە،کەکارگەیشتوەتەئەوسنورەلەناڕەحەتی وبێئومێدی،خوای گەورە سەرکوتنی دابەزاندووە(وەرگێڕ)...

[3] الطبري (١٦/٣٠٧).

عەباسەوە ﴿حَتَّىٰٓ إِذَا ٱسۡتَيۡـَٔسَ ٱلرُّسُلُ وَظَنُّوٓاْ أَنَّهُمۡ قَدۡ كُذِبُواْ﴾ دەڵێ: کاتێك پێغەمبەران نائومێد بوون کە گەلەکەیان بە گوێیان بکەن، گەلەکەیشیان وایان زانی پێغەمبەرەکان درۆیان لەگەڵدا کردوون، ﴿جَآءَهُمۡ نَصۡرُنَا فَنُجِّيَ مَن نَّشَآءُ﴾ واتە: یارمەتی ئێمەیان بۆ هات، ئەوانەش وا حەزمان کرد ڕزگار کران، ئیبنو جەریر ڕیوایەتی کردووە لە ئیبراهیمی کوڕی ئەبو حوڕڕەی جەزریەوە دەڵێ: لاوێکی قورەیش پرسی لە سەعیدی کوڕی جوبەیرو پێی گوت: ئەی ئەبو عەبدولا ئەم لەهجەیەچۆنە؟ بە ڕاستی من کاتێك ئەگەمەئەم ئایەتە، حەز ئەکەم ئەم سورەتەم نەخوێندایە ﴿حَتَّىٰٓ إِذَا ٱسۡتَيۡـَٔسَ ٱلرُّسُلُ وَظَنُّوٓاْ أَنَّهُمۡ قَدۡ كُذِبُواْ﴾سەعیدفەرمووی: بەڵێ، تائەو کاتەی پێغەمبەران نائومێد دەبوون لە گەلەکەیان کە بڕوایان پێ بکەن، ئەوانەیش کە پێغەمبەرانیان بۆ هاتبوو، وایاندەزانی پێغەمبەران ڕاستیان نەکردووەلەگەڵیاندا، زەححاکی کوڕی موزاحیم دەڵێ: هەرگیز وەك ئەمڕۆم نەدیووە کەسێك بانگ بکرێت بۆ زانیاریەك کەچی دەمی بێت بەیەکدا ، ئەگەر بچوومایە بۆ یەمەن لەبەر ئەمە هێشتا کەم بوو، پاشان ئیبنو جەریر جارێکی تر ڕیوایەتی کردووە بە شێوەیەکی تر کە موسلمی کوڕی یەسار پرسی لە سەعیدی کوڕی جوبەیر لەم بارەیەوە، هەر بەم شێوەیە وەلامی دایەوە. هەڵسا بۆ لای سەعیدو دەستی کردە ملی‌و گوتی: خوا دەروت لێ بکاتەوە وەك تۆ چۆن دەروت لە من کردەوە.[1] هەروەها ڕیوایەت کراوە بە شێوەیەکی تر لە سەعیدی کوڕی جوبەیرەوە کە هەر بەم مانایە تەفسیری کردووە، موجاهیدو کەسانی تریش لە زانایانی پێشینە هەروا مانایان کردوە، ئەوە نەبێت هەندێکیان کە تەفسیریان کردووە، (واو)ی زەمیرەکەیان لە ﴿وَظَنُّوٓاْ أَنَّهُمۡ قَدۡ كُذِبُواْ﴾ گێڕاوەتەوە بۆ شوێنکەوتووانی پێغەمبەران (سەلامی خوایان لێبێت) لە خاوەن باوەڕان، هەندێکی تریشیان زەمیرەکەیان گێڕاوەتەوە بۆ خوانەناسان ناوی گەلەکەیان، واتە: خوانەناسان وایان زانیووە پێغەمبەران ڕاستیان نەکردووە لەو بەڵێنەی کە داویانە بەو سەرکەوتنە، بەلام ئیبنو مەسعود وەك ئیبنو جەریر ڕوایەتی کردووە لە تەمیمی کوڕی حەزلەمەوەکە فەرمویەتی: بیستم لە عەبدولای کوڕی مەسعود دەیفەرموو: لەم ئایەتەدا: ﴿حَتَّىٰٓ إِذَا ٱسۡتَيۡـَٔسَ ٱلرُّسُلُ﴾ هەتا کاتێك کە پێغەمبەران نائومێد بوون لە باوەڕی گەلەکانیان، کە بڕوایان پێ بکەن گەلەکانیشیان (کە یارمەتی خودا دواکەت) وایانزانی پێغەمبەران ڕاستیان نەکردووەبەبێ (شدّة)[2].

---

[1] الطبري (١٦/٣٠٣).
[2]

﴿ لَقَدۡ كَانَ فِي قَصَصِهِمۡ عِبۡرَةٞ لِّأُوْلِي ٱلۡأَلۡبَٰبِۗ مَا كَانَ حَدِيثٗا يُفۡتَرَىٰ وَلَٰكِن تَصۡدِيقَ ٱلَّذِي بَيۡنَ يَدَيۡهِ وَتَفۡصِيلَ كُلِّ شَيۡءٖ وَهُدٗى وَرَحۡمَةٗ لِّقَوۡمٖ يُؤۡمِنُونَ ١١١ ﴾

پەندو ئامۆژگاری بۆ کەسێکە دەرسی وەربگرێت

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ لَقَدۡ كَانَ فِي قَصَصِهِمۡ عِبۡرَةٞ لِّأُوْلِي ٱلۡأَلۡبَٰبِۗ مَا كَانَ حَدِيثٗا يُفۡتَرَىٰ ﴾ واتە: لە بەسەرهاتی ئەمانە (واتە پێغەمبەران) پەند هەیە بۆ خاوەن ئاوەزاکان، واتەیەکی هەڵبەستە نیە، واتە: بێگومان دەنگو باسی پێغەمبەران لەگەڵ گەلەکانیاندا کە چۆن خاوەن باوەڕەکانمان ڕزگار کردو خوانەناسانیشمان لەناو برد، پەندو ئامۆژگاری زۆری تێدایە بۆ ئەوانەی ئاوەزیان هەیە، ئەم قورئانە قسەیەکی هەڵبەستراو نەبووە، بە ناوی خواوە هەڵبەسترابێتو دروست کرابێت، ﴿وَلَٰكِن تَصۡدِيقَ ٱلَّذِي بَيۡنَ يَدَيۡهِ﴾ ئەوانەی لەبەر دەستیدایەئەسەلمێنێت،یانی لەو کتێبانەی کە هاتوونەتە خوار لە ئاسمانەوە ئەوەی ڕاستە تێیدا بە ڕاستی زانیوەوە، ئەوەیش گۆڕاوەو کەمو زیادی تیاکراوە دانی پیانەناوەو لای بردووە، ڕاستیەکەیشی هێشتووەتەوە ﴿وَتَفۡصِيلَ كُلِّ شَيۡءٖ﴾ واتە: (ئەم قورئانە) شیکردنەوەی هەموو شتێکە، لە حەڵاڵو حەرامو چاکو خراپو هەموو ئەو شتانەی تر لە فەرماندان بە خواناسیو بەجێهێنانی فەرزو سونەتەکانو قەدەغەکردنی خراپەکانو هاوشێوەکانی لە شتی ناپەسەند، باسی شتە دیارەکانو نادیارەکانی لەمەودواش نەکات، بە کورتیو بە درێژیش، وە باسی خوای گەورەو ناوەکانیو سیفاتەکانی دەکات، کە لە هیچ شتێکدا لە دروستکراوەکانی ناچێت، بۆیە بەراستی ئەم قورئانە ﴿وَهُدٗى وَرَحۡمَةٗ لِّقَوۡمٖ يُؤۡمِنُونَ﴾ واتە: ڕێ نیشاندەرو بەزەییە بۆ ئەو کەسانەی بە باوەڕن، ڕێنموونیان دەکات لە سەر لێ شێواویەوە بۆ ڕاستەڕێ، وە لە گومڕاییەوە بۆ چاکەخوازی، وە بەهۆی ئەو قورئانەوە بەزەیی خودا وەدەست دێنن بۆ خۆیان لەم ژیانی دنیاداو لە ڕۆژی قیامەتیشدا، خوازیارین لە خودای مەزن بمانخاتە ڕیزی ئەوانە لە دنیاو لە ڕۆژی دوایدا، ئەو ڕۆژەی ئەوانەی روویان سپیەو دەدرەوشێتەوە سەردەکەونو دەستکەوتی خۆیان بە دەست دێنن، ئەوانەیش کە ڕووڕەشن بە دۆڕاوی دەگەڕێنەوە.

تەفسیری سورەتی (الرعد)

لە مەککەدا هاتووەتە خوارەوە

بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

﴿الٓمٓر تِلْكَ ءَايَٰتُ ٱلْكِتَٰبِ وَٱلَّذِىٓ أُنزِلَ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ ٱلْحَقُّ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١﴾﴾

قورئان قسەو گوفتاری خوایە

خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿الٓمٓر تِلْكَ ءَايَٰتُ ٱلْكِتَٰبِ وَٱلَّذِىٓ أُنزِلَ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ ٱلْحَقُّ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ﴾، (الیف، لام، میم، ڕا) ئەمانە چەند نیشانەیەکی ئەم کتێبەن لەوەی لە پەروەردگارتەوە بۆ تۆ هاتووەتە خوارەوە، دیارەپەیامێکی ڕاستە، بەڵام زۆربەی ئەم مەردمە بڕوا ناکەن. لە بارەی ئەم پیتانەوە لە سەرەتای سورەتی (البقرة)دا ئەم پیتانە قسەیان لێ کراوەو گوتمان هەر سورەتێك بەم پیتانە دەستی پێ کرابێت، ئەمە پێشگیریەکی تێدایە بۆ ئەم قورئانەو ڕوونکردنەوە بە کێشەکە ڕاستەو لە لایەن خوداوە ڕەوانە کراوەو گومانی تێدا نیە، لەبەر ئەمەیە فەرموویەتی: ﴿تِلْكَ ءَايَٰتُ ٱلْكِتَٰبِ﴾ واتە: ئەم (پیتانە) چەند بەڵگەیەکی ئەم کتێبەن (ئەم قورئانەن)، پاشان دەفەرموویت: ﴿وَٱلَّذِىٓ أُنزِلَ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ﴾ واتە: ئەوەی بۆ تۆ هاتووەتە خوارەوە لە پەروەردگارتەوە ئەی موحەمەد (ﷺ) ﴿ٱلْحَقُّ﴾ هەر ئەوە ڕاستە، ئەمە خەبەرەو موبتەداکەی لە پێشەوەیە کە ﴿وَٱلَّذِىٓ أُنزِلَ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ﴾یە، پاشان خودای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ﴾ واتە: بەڵام زۆربەی خەڵکی بڕوا ناکەن، ئەم ئایەتە وەك ئەو ئایەتە وایە کە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَمَآ أَكْثَرُ ٱلنَّاسِ وَلَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِنِينَ﴾[1] واتە: هەرچەندە زۆریش هەوڵ بدەی، ئەم خەڵکە زۆربەیان بڕوا ناهێنن. واتە: لەگەڵ ئەم هەموو ئاگادارکردنەوەو ئاسانکاریو شیکردنەوەدا زۆربەیان بڕوا ناهێنن چونکە ئەوانە هەر خەریکی ناکۆکیو دووڕوویيو لاسارین.

﴿ٱللَّهُ ٱلَّذِى رَفَعَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ثُمَّ ٱسْتَوَىٰ عَلَى ٱلْعَرْشِ وَسَخَّرَ ٱلشَّمْسَ وَٱلْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِى لِأَجَلٍ مُّسَمًّى يُدَبِّرُ ٱلْأَمْرَ يُفَصِّلُ ٱلْءَايَٰتِ لَعَلَّكُم بِلِقَآءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ ﴿٢﴾﴾

[1] یوسف (١٠٣).

باسی تەواوی و کەمالی توانای خودا

خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿اللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا﴾ واتە: خودایە کە ئاسمانەکانی بەرزکردووەتەوە بێ هیچ پایەو ستوونێك کە دەیبینن، خودای گەورە باسی کەمالی تواناو دەسەلاتی مەزنی خۆی دەکات، کە خودایەکە بە ئیزنو فەرمانی ئەو ئاسمانەکان بەرزکراوەتەوە بێ پایەو ئەستوون، وە هەر بە ئیزنو فەرمانو ڕامهێنانی ئەویشە کە زەمینی جیاکردووەتەوەو دوری خستووەتەوە بە شێوەیەك کە پەی پێ نابرێتو دووریەکەی نازانرێت، ئەم ئاسمانەی دنیا چواردەورەی گشت زەوی داوە بە ئاوو هەوایەوە لە هەموو شوێنو جێیەکیەوە، وە لە هەموو لایەکیەوە ماوەی ڕۆیشتنی پێنج سەد ساڵە، ئەستوورابیەکەی خۆیشی ماوەی ڕۆیشتنی سەد ساڵە، پاشان ئاسمانی دووەم دەوری ئاسمانی یەکەمو ئەوەی تیایەتی داوە، نێوان دووریان ماوەی ڕۆیشتنی پێنج سەد ساڵە، ئەستووریەکەیشی ماوەی ڕۆیشتنی پێنج سەد ساڵە، ئاسمانی سێهەمو چوارەمو پێنجەمو شەشەمو حەوتەمیش هەر وایە، وەك خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ﴾[1] واتە: ئەو خودایەی حەوت ئاسمانی وەدی هێناوە وەك ئەوانیش زەمینی وەدی هێناوە، ﴿بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا﴾ واتە: بێ هیچ ئەستوونێك کە دەیبینن ڕیوایەت کراوە لە ئیبنو عەباسو موجاهیدو حەسەنو قەتادەو کەسانی تریشەوە کە دەڵێن: ئاسمانەکان ئەستوونیان هەیە بەلام نابینرێت.[2] ئیاسی کوڕی موعاویە دەڵێ: ئەم ئاسمانە بەسەر زەمینەوە وەك گومەزەیەك وایە، یانی بێ ئەستوونە.[3] هەر بەم شێوەیە ڕیوایەت کراوە لە قەتادەوە، هەر ئەم مانایەش شیاوە بۆسیاقی ئەم ئایەتە.[4] وا دیارە لەم ئایەتەدا خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَيُمْسِكُ السَّمَاءَ أَنْ تَقَعَ عَلَى الْأَرْضِ إِلَّا بِإِذْنِهِ﴾[5] واتە: ئەم ئاسمانەی ڕاگرتووە کە بەسەر زەمیندا نەکەوێت مەگین خۆی ئیزنی لەسەر بێت، بۆ جەختکردنەوە لە ڕوونەدانی ئەوە، فەرموویەتی: ﴿تَرَوْنَهَا﴾ واتە: دەیبینن، واتە: ئەم ئاسمانە بێ ئەستوون وەستاوە وەك دەبینن، هەر ئەم شێوەیەش بەلگەی تەواوە بۆ تواناو دەسەلاتی خودا.

---

[1] الطلاق (١٢).

[2] الطبري (١٦/٣٢٤).

[3] الطبري (١٦/٣٢٤).

[4] الطبري (١٦/٣٢٥).

[5] الحج (٦٥).

چوونە سەرتەخت

خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿ثُمَّ ٱسْتَوَىٰ عَلَى ٱلْعَرْشِ﴾ واتە: پاشان ئەو (خوا) چووە سەر تەخت بەو شێوەی شایستەی خوا بێت کە ئێمە چۆنیەتیەکەی نازانین، وەك لە پێشەوە لە سورەتی (الاعراف)دا باس کرا، وە چۆن قورئانو فەرموودە باسیان لێکردووە، ئێمەش هەر وا بەسەریدا دەڕۆین (بلا تکیف ولا تشبیە ولا تعطیل ولا تمثیل تعالی الله علوا کبیراً)(بێئەوەی چۆنیەتی یەکەی یان هاوشێوەکەی دیاری بکەین یان نکولی لێ بکەین وبڵێین خواناچێتە سەرتەخت ،نمونەش بۆخوای گەورەو بەرزوبڵند ناهێننەوە).

خستنەکاری خۆرو مانگو هاتوچۆیان

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَسَخَّرَ ٱلشَّمْسَ وَٱلْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِى لِأَجَلٍ مُّسَمًّى﴾ واتە: خۆرو مانگی خستەکار هەریەکەیان بۆ ماوەیەکی دیاریکراو دێنو دەچن. گوتراوە: مەبەست ئەوەیە، خۆرو مانگ دێنو دەچن، بە هاتنی ڕۆژی قیامەت لە یەکتری دادەبڕێن (واتە جیادەبنەوەو دەوەستن) وەك ئەم ئایەتە کە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿ وَٱلشَّمْسُ تَجْرِى لِمُسْتَقَرٍّ لَّهَا ۚ ذَٰلِكَ تَقْدِيرُ ٱلْعَزِيزِ ٱلْعَلِيمِ ﴾[1] واتە: خۆریش بەرەو بنکەی خۆی لە گەڕاندایە، کەئەمەش لە خاوەن دەسەلاتی زاناوەیە، ئەو فەرمانەی پێدراوە، گوتراویشە: مەبەست بە بنکەی خۆی (مستقرها) کە ژێری عەرشە ،عەرش ئەوەی ڕاست بێتو بەڵگەی لەسەر هاتبێت بریتیەلە گومەزێك لە دوای جیهانو بوونەوەرەوەیە لەو ڕوویەکەوەوئەمەش وەك باقی گەردوونەکانی تر دەوری جیهانی نەداوە ، چونك تەخت چەندین ستوونی هەیە، چەند هەڵگری هەیەو هەڵی دەگرن، ئەمە عەقڵ نایبڕێت بۆ گەردوونێك بسووڕێتەوە، ئەمەیش ڕوونە بۆ کەسێك ورد ببێتەوە لەو ئایەتو فەرموودە سەحیحانەی کە لە بارەی عەرشەوە هاتوون. سوپاسو ستایش بۆ خوای گەورە.خوای گەورە کە باسی خۆرو مانگی کردووە، لەبەر ئەوەیە ئەو دووانە لە دیارترینی حەوت ئەستێرە گەڕۆکەکانن کە بەڕێزترو گەورەترن لە ئەستێرە وەستاوەکان، کاتێك خوا ئەمەی خستبێتەکار (ڕام کردبێت) ئەستێرەکانی تر چاکترو باشتر دەخاتەکار، وەك خوای گەورە ئاگاداری داوە لەو ئایەتەدا: ﴿وَمِنْ ءَايَـٰتِهِ ٱلَّيْلُ وَٱلنَّهَارُ وَٱلشَّمْسُ وَٱلْقَمَرُ ۚ لَا تَسْجُدُوا۟ لِلشَّمْسِ وَلَا لِلْقَمَرِ وَٱسْجُدُوا۟ لِلَّهِ ٱلَّذِى خَلَقَهُنَّ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴾[2] واتە: ڕۆژو خۆرو مانگیش لە نیشانەکانی ئەون، نە بەرەو خۆر سوژدە بەرن، نە بەرەو مانگ، سوژدە

---

[1] یس (٣٨).

[2] فصلت (٣٧).

بۆ خودایەك بەرن كە ئەوانی وەدی هێناوە. لەگەڵ ئەوەیشدا بە ئاشكرا ئامازەی كردووە بەوەو فەرموویەتی: ﴿وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ﴾[1] واتە: خۆرو مانگو ئەستێرەكانی بەدی هێناو هەر لە ژێر فەرمانی ئەودان، دروستكردنو فەرمانكردن هەر بۆ ئەوە، بەرزو بڵندبێت خودای پەروردگارو ڕاهێنەری گشت جیهان، ﴿يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُم بِلِقَاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ﴾ واتە: نیشانەكانی شی دەكاتەوە، بەڵكو ئێوە لە دیداری پەروەردگارتان بێگومان بن. واتە: ئەم نیشانانە ڕوون دەكاتەوەو دەیكاتە بەڵگە لەسەر ئەوەی كە هیچ پەرستراوێك نیە جگە لە ئەو، خەڵكیش زیندوو دەكاتەوەو هەر كاتێك مەیلی لێبێت وەك چۆن لە سەرەتاوە دروستی كردووە.

﴿وَهُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْهَارًا وَمِن كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ (٣) وَفِي الْأَرْضِ قِطَعٌ مُّتَجَاوِرَاتٌ وَجَنَّاتٌ مِّنْ أَعْنَابٍ وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ صِنْوَانٌ وَغَيْرُ صِنْوَانٍ يُسْقَىٰ بِمَاءٍ وَاحِدٍ وَنُفَضِّلُ بَعْضَهَا عَلَىٰ بَعْضٍ فِي الْأُكُلِ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ (٤)﴾

نیشانەكانی خودا لەناو زەمیندا

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَهُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْهَارًا وَمِن كُلِّ الثَّمَرَاتِ﴾ هەر ئەمیشە ئەم زەمینەی ڕاخستووەو زۆرێك كێوو ڕووباری لێ دروست كردووەو ئەو هەموو بەروبوومە زۆرەشی وەدی هێناوە، ﴿جَعَلَ فِيهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ﴾ واتە: جوتی نێرو مێی تێدا دروست كردووە. دوای ئەوەی خوای گەورە باسی جیهانی سەرەوەی كرد، دێتە سەر باسی تواناو دەسەڵاتو كارزانی خۆییو ڕێكوپێكی كارەكانی لە جیهانی خوارەوەدا، واتە: سەر زەمین كە درێژو فراوانی كردووەو كێوەكانیشی بە توندی لێ دامەزراندووە بەرزی كردووەتەوە تێیدا، ڕووبارەكانیو جۆگەلەی زۆری تێدا دەڕوات، بۆ ئەوەی ئاودێری ئەو بەروبوومە زۆرە هەمەجۆرو ڕەنگو تامو بۆندارەی پێ بكات. ﴿وَمِن كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ﴾ كە هەمووی كردووەتە جوتە (نێرو مێ) تێیدا ﴿يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ﴾ واتە: شەو بەسەر ڕۆژدا هەڵدەكێشێت واتە: وای لێ كردووە بە دوای یەكتردا دەڕۆن بە هێواشی، كاتێك ئەمیان ڕۆیشت، ئەوی تریان دێت بە دوایداو دایدەپۆشێت، ئەم بەسەرچوو، ئەوی تر دێت، چۆن هەڵسوكەوت لە كاتدا دەكات هەر بەو شێوەیەش هەڵسوكەوت لەگەڵ شوێنو دانیشتواندا دەكات، ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ

[1] الاعراف (٥٤).

لَأَيَٰتٖ لِّقَوۡمٖ يَتَفَكَّرُونَ ﴾ واتە: ئەمانە گشت نیشانەن بۆ ئەوانەی ڕادەمێنن لە فەرمان و بەهرەکانی خودا، ﴿ وَفِي ٱلۡأَرۡضِ قِطَعٞ مُّتَجَٰوِرَٰتٞ ﴾ لەم زەمینەدا کە چەندین پارچە بە تەنیشت یەکەوە هەن، واتە: چەند پارچە زەمین لە تەنیشتی یەکتردا هەیە، لەگەڵ ئەوەیشدا، ئەم پارچە زەویەیان بە پیتەو ئەوەی سودی بۆ خەڵکی هەیە تێیدا دەڕوێتو ئەمەی تریان زەویەکە پڕە لە خوێو بێکەڵکەو هیچی لێ ناڕوێت، هەر بەم شێوەیە لە ئیبنو عەباسو موجاهیدو سەعیدی کوڕی جوبەیرو زەححاکو کەسانی تریشەوە ڕیوایەت کراوە.[1] ئەم ئایەتەدیسان جیاوازی ڕەنگی پارچەکانی زەویش دەگرێتەوە، ئەمە خۆڵێکی سوورەو ئەمە خۆڵێکی سپیەو ئەمە زەردەو ئەم ڕەشەو پڕ لە بەردەو ئەمەیان دەشتو بیابانەو ئەمەی تر زەویەکی لماویەو ئەم ئەستوورەو ئەمەیش تەنکە هەموو ئەم پارچانە لە لای یەکەوەن، ئەم زەویە بە شێوەیەك و ئەوی تریش بە شێوەیەکی تر ، ئەمانە هەموو دەبنە بەڵگە لەسەر تواناو دەسەڵاتی خودای مەزن کە مەیلی هەر شتێکی هەبێت دەیکات، هیچ پەرستراوێك نیە تەنها خۆی نەبێتو پەروەردگاریش هەر ئەوەو کەسی تر نیە، ﴿وَجَنَّٰتٞ مِّنۡ أَعۡنَٰبٖ وَزَرۡعٞ وَنَخِيلٞ﴾ واتە: هەروەها باغاتی ڕەزو (تری) کشتوکاڵ و دارخورما،ئەم ڕستەیە هەڵدەگرێت عەتف کرابێتە سەر ﴿وَجَنَّٰتٞ﴾ ئەو کاتە ﴿وَزَرۡعٞ وَنَخِيلٞ﴾ بە مەرفوعی دەخوێنرێتەوە، هەڵیش دەگرێت عەتف کرابنە سەر ﴿أَعۡنَٰبٖ﴾ ئەو کاتە بەمەجروری دەخوێنرێنەوە، هەر لەبەر ئەوەیە بە هەر شێوەیەکیان دەستەیەك لە پێشەوایانی ئیسلام خوێندوویانەتەوە، ﴿صِنۡوَانٞ وَغَيۡرُ صِنۡوَانٖ﴾ واتە: لقی لە یەکترو لەیەك جیا ،(صنوان) واتە: چەند لقی بە یەکەوە بوو لە یەك شوێندا، وەك هەنارو هەنجێرو هەندێ دارخورماو لەم جۆرانە ﴿وَغَيۡرُ صِنۡوَانٖ﴾ ئەوەی لەسەر یەك لق بووە وەك هەموو درەختەکانی تر، هەر لەمەوەیەئەوترێ(عم الرجل صنو ابیه)واتە: مامی مرۆڤ لقی باوکی خۆیەتی، وەك لە فەرموودەی سەحیحدا هاتووە کە پێغەمبەری خودا(ﷺ) فەرمووی بە عومەر: (ئایا زانیوتە مامی پیاو لقی باوکیەتی).[2] پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿يُسۡقَىٰ بِمَآءٖ وَٰحِدٖ وَنُفَضِّلُ بَعۡضَهَا عَلَىٰ بَعۡضٖ فِي ٱلۡأُكُلِۚ﴾ واتە: ئاوپاراو دەبن، بەڵام تامو چێژی بڕێکیان باو دەدەین بەسەر بڕێکی تریاندا، لە ئەبو هورەیرەوەو (ڕەزای خوای لێبێت) لە پێغەمبەرەوە(ﷺ)ڕیوایەت کراوەکەدەربارەی ئەم ئایەتە(ونفضل

---

[1] الطبری (١٦/٣٣١_٣٣٢).

[2] مسلم (٢/٦٧٧، (١/٦٧٧).

بعضها علی بعض في الاكل) فەرموویەتی: (خورمای خراپ و چاك و شیرین و ترش).[1] تیرمزی ڕیوایەتی کردووەو دەڵێ: فەرموودەیەکی چاك و غەریبە (حسن غریب). واتە ئەم جیاوازیە لە چەشنی بەروبوم و کشتوکاڵدا لە شێوەو ڕەنگ و تام و بۆن و گەڵاو گوڵەکانیاندا، ئەمە زۆر ترشەو ئەمە زۆر شیرینە، ئەمە زۆر تاڵ و تفتەو ئەمە زۆر خۆشە، ئەمە لە کۆمەڵی ئەوەیەوئەوە لەکۆمەڵەی ئەوەیەو، پاشان دەگۆڕێت بۆ تامێکی تر بە ئیزنی خوای گەورە، ئەمە زەردەو ئەمە سوورەو ئەمە سپیەو ئەمە ڕەشەو ئەمە شینە، گوڵەکانیش بە هەمان شێوە، لەگەڵ ئەمەیشدا هەموویان لە یەك سەرچاوەوە درێژە دەدەن بە بوونی خۆیان ئەویش ئاوە، لەگەڵ ئەو هەموو جیاوازیە زۆرەی کە لە ژمارە نایەت و نازانرێت، ئەمانە هەموو بەڵگەن بۆ کەسێك خاوەنی ئاوەز بێت و گەورەترین نیشانەن لەسەر تواناو دەسەڵاتی ئەو خودای کە مەیلی هەر شتێکی بێ دروستی دەکات و بە جیا وەدی دەهێنێت، بۆیە فەرموویەتی: ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ﴾ واتە: ئەمانە گشتی نیشانەن بۆ ئەوانەی خاوەن ئاوەزن.

﴿وَإِن تَعْجَبْ فَعَجَبٌ قَوْلُهُمْ أَإِذَا كُنَّا تُرَابًا أَإِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ ۗ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ ۖ وَأُولَٰئِكَ الْأَغْلَالُ فِي أَعْنَاقِهِمْ ۖ وَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ ۖ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٥﴾﴾

نکوڵیکردن و بڕوا نەکردن بەژیانی دوای مردن سەیرە!

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَإِن تَعْجَبْ فَعَجَبٌ قَوْلُهُمْ﴾ واتە: ئەگەر تۆ سەیرت دەمێنی، سەیر لە قسەکانی ئەواندایە، خوای گەورە دەفەرمووێت بە پێغەمبەرەکەی موحەممەد (ﷺ) ئەگەر تۆ بە لاتەوە سەیرە کە ئەو موشریکانە بڕوایان نیە بە زیندووبوونەوە لەگەڵ ئەو هەموو نیشانانەی خودای گەورەدا کە بە چاوی خۆیان دەیبینن لە دروستکراوەکانیدا، کە چەند خودایەکی بە تواناو خاوەن دەسەڵاتەو هەرچی مەیلی لێ بکات دەیکات، وە لەگەڵ ئەوەیشدا دانی پێدا دەنێن کە هەر خودا لە سەرەتاوە هەموو شتێکی دروست کردووە لە نەبوون و شتێك نەبووە هەر باسیش بکرێت، پاشان ئەمانە دوای ئەوە بڕوا ناکەن بەو هەواڵەی کە دەڵێ: لەمەوبەدوا جیهانێکی تازە وەدی دێت و جارێکی تر دروست دەبینەوە، بەهەمانکاتدادانیان ناوە بەشتێکدا کەبە چاوی خۆیان بینیویانەوگەورەترو گرنگترەلەمەی کەبڕوای پێ ناکەن سەیریان لێ دێت. بەڵکو سەیرتر ئەوەیە کە دەڵێن: ﴿أَإِذَا كُنَّا تُرَابًا أَإِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ﴾ واتە: ئایا کەدەبینەوەبە خاك سەر لەنوێ ساز دەکرێینەوە؟ هەموو زاناو خاوەن ئاوەزێ چاك زانیویە کە وەدی هێنانی ئاسمانەکان و زەمین زۆر گەورەترە لە دروستکردنی خەڵکی، ئەو کەسەی لە سەرەتاوە خەڵکی دروست کردووە، دروست کردنەوەی جارێکی تر زۆر ئاسانترە لە لای،

---

[1] تحفة الأحوذي ((٨/٥٤٤))، فەرموودەیەکی لاوازە.

وەك خوای گەورە لە ئایەتێكی تردا فەرموویەتی: ﴿أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَمْ يَعْيَ بِخَلْقِهِنَّ بِقَادِرٍ عَلَىٰ أَن يُحْيِيَ الْمَوْتَىٰ ۚ بَلَىٰ إِنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾[1] واتە: ئاخۆ ئەوان نەیانزانی ئەو خودایە كە ئاسمانەكانو زەمنی وەدی هێناوە، لە وەدی هێنانیشیدا تووشی ناتەوانی نەبووە، دەتوانێ زیندووشیان بكاتەوەپاش مردنیان؟ بەڵێ ئەو توانای بەسەر هەموو شتێكدا هەیە. پاشان باسی خراپی بێباوەڕان دەكاتو دەفەرموێت: ﴿أُولَٰئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ ۖ وَأُولَٰئِكَ الْأَغْلَالُ فِي أَعْنَاقِهِمْ﴾ ئائەمانە لە پەروەردگاری خۆیان حاشا دەكەن، ئەوانە تەوقی ئاسنیان لە ملدایە، پێی ڕادەكێشرێن بۆ ناو ئاگر ﴿وَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ ۖ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾ واتە: ئەوانە یاری ئاگرنو تاهەتا هەتایی تێیدا دەبن. هەرگیز لێی نایەنە دەرەوەو تێیدا دەمێنن.

﴿وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ وَقَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِهِمُ الْمَثُلَاتُ ۗ وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ لِّلنَّاسِ عَلَىٰ ظُلْمِهِمْ ۖ وَإِنَّ رَبَّكَ لَشَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٦﴾﴾

خوانەناسان پەلەی سزادانیانە

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ﴾ واتە: بەر لەوە چاكەو پاداشتت لێ داوا بكەن، بە پەلەو هەڵپەسزاو ئازارت لێ داوا دەكەن. واتە: ئەو بێباوەڕانە لە جێی ئەوەی داوای چاكەت لێ بكەن، داوای سزاو تۆڵەت لێ دەكەن. وەك خوای گەورە لەم ئایەتانەی تردا باسیان دەكاتو دەفەرموێت: ﴿وَقَالُوا يَا أَيُّهَا الَّذِي نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ ﴿٦﴾ لَّوْ مَا تَأْتِينَا بِالْمَلَائِكَةِ إِن كُنتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٧﴾ مَا نُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَا كَانُوا إِذًا مُّنظَرِينَ﴾[2] واتە: بێباوەڕان دەڵێن: ئەی ئەو كەسەی قورئان نێردراوەتە خوار بۆ سەرت، بە ڕاستی تۆ شێتی، دەی بۆ فریشتەمان بۆ ناهێنی (شایەتی بدات تۆ پێغەمبەری) ئەگەر قسەكانت ڕاستن، خوای گەورە وەڵامیان دەداتەوەو دەفەرموێت: ئێمە فریشتە نانێرین مەگین بە هەق، ئەوكاتەئیتر مۆڵەت نادرێن. وە فەرموویەتی: ﴿وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ ۚ وَلَوْلَا أَجَلٌ مُّسَمًّى لَّجَاءَهُمُ الْعَذَابُ وَلَيَأْتِيَنَّهُم بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٥٣﴾ يَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ﴾[3] واتە: داوات لێ دەكەن كە زوو وا بكەی بەڵایان بەسەردا بێت، ئەگەر وەختو سەعات دیاری نەكرایە، ئازاریان بۆ دادەباری، هەر ئەوەندەت زانی لە

---

[1] الاحقاف (٣٣).

[2] الحجر (٦ـ٨).

[3] العنكبوت (٥٣ـ٥٤).

ناكاوێكدا تووشیان هاتو هەستی پێ ناكەن، وا بە پەلە داوای سزات لێ دەكەن، بە ڕاستی دۆزەخ دەوری خوانەناسانی داوە. وە لە ئایەتێكی تردا فەرموویەتی: ﴿سَأَلَ سَآئِلُۢ بِعَذَابٖ وَاقِعٖ﴾[1] واتە: داواكارێك داوای سزایەكی كرد، كە ئەو سزایە هەر ڕوودەدات، وە فەرموویەتی: ﴿ يَسۡتَعۡجِلُ بِهَا ٱلَّذِينَ لَا يُؤۡمِنُونَ بِهَاۖ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ مُشۡفِقُونَ مِنۡهَا وَيَعۡلَمُونَ أَنَّهَا ٱلۡحَقُّ﴾[2] واتە: ئەوانەی باوەڕیان نیە بەو ڕۆژەی دێت، پەلە لە هاتنی دەكەن، ئەو كەسانەیش كە باوەڕیان هێناوە لێی دەترسن، دەشزانن كە ئەوە ڕاستە. وە فەرموویەتی: ﴿وَقَالُواْ رَبَّنَا عَجِّل لَّنَا قِطَّنَا قَبۡلَ يَوۡمِ ٱلۡحِسَابِ﴾[3] واتە: هەر دەڵێن: ئەی پەروەرێنمان، بەر لەوە ڕۆژی قیامەت بێت بەشی خۆمان پێ بدە، واتە: تۆڵەمان لێ بسێنە، وەك خوای گەورە لە ئایەتێكی تردا باسی خوانەناسان دەكاتو دەفەرموێت: ﴿ وَإِذۡ قَالُواْ ٱللَّهُمَّ إِن كَانَ هَٰذَا هُوَ ٱلۡحَقَّ مِنۡ عِندِكَ فَأَمۡطِرۡ عَلَيۡنَا حِجَارَةٗ مِّنَ ٱلسَّمَآءِ أَوِ ٱئۡتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٖ ﴾[4] واتە: ئەوسایش گوتیان: ئەی خودایە، ئەگەر ئەمە بە ڕاستیەو لە لایەن تۆوە هاتووە لە حەواوە بەردەبارانمان بكە یان ئازارێكی بە ژانمان بۆ بنێرە. زۆر بێباوەڕو لاسارو خوانەناس بوون، داوایان لە پێغەمبەر(ﷺ) دەكرد، كە سزای خودایان بۆ بێنێت، خوای گەورەیش فەرموویەتی: ﴿وَقَدۡ خَلَتۡ مِن قَبۡلِهِمُ ٱلۡمَثُلَٰتُ﴾ واتە: پێش لەوانیش زۆری وابوون (تووشی جەزرەبە هاتن) واتە: تۆڵەو جەزرەبەی خۆمان لەو گەلە پێشووانەدا سەندو كردماننە پەندی زەمانە، بۆ ئەو كەسانەی دەرسیان لێ وەردەگرێت، پاشان خوای گەورە باسی كارزانیو لێبوردەیی خۆی دەكات، ئەگەر وا نەبووایە لە پڕ تووشی جەزرەبەی دەكردن وەك لە ئایەتێكی تردا فەرموویەتی: ﴿وَلَوۡ يُؤَاخِذُ ٱللَّهُ ٱلنَّاسَ بِمَا كَسَبُواْ مَا تَرَكَ عَلَىٰ ظَهۡرِهَا مِن دَآبَّةٖ﴾[5] واتە: ئەگەر خودا ئەم خەڵكەی(بەهۆی ئەو كارانەی دەیكەن) بگرتایەوسزای بدانایە لەسەر پشتی ئەم زەمینە گیانلەبەرێكیش نەدەما، لێرەدا خوای گەورە لەم ئایەتە پیرۆزەدا فەرموویەتی: ﴿وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغۡفِرَةٖ لِّلنَّاسِ عَلَىٰ ظُلۡمِهِمۡۖ وَإِنَّ رَبَّكَ لَشَدِيدُ ٱلۡعِقَابِ﴾ واتە: ئەگەرچی خەڵكی ستەمكار بن پەروەردگارت بەخشندەیەو لە تۆڵەشدا توندو تیژە. واتە: خوای گەورە خاوەن بەزەییو

[1] المعارج (١).
[2] الشوری (١٨).
[3] ص (١٦).
[4] الانفال (٣٢).
[5] فاطر (٤٥).

میهرەبانە، چاوپۆشی دەكات لە خەڵكی، هەرچەندە ستەمكارن‌و بە شەو بە ڕۆژ هەڵە دەكەن‌و پاشان بە دوای ئەو بەزەیی‌و میهرەبانیەدا باسی توندو تیژی خۆیشی كردووە بۆ ئەوەی ترس‌و ئومێد هاوتا بكات‌و (خەڵكی لەو نێوانەدا بژین) وەك لە ئایەتی تردا فەرموویەتی: ﴿فَإِن كَذَّبُوكَ فَقُل رَّبُّكُمْ ذُو رَحْمَةٍ وَاسِعَةٍ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُهُ عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ﴾[1] واتە: ئەگەر وتیان تۆ ئەم قسەیەت ڕاست نیە، پەروەردگاری ئێوە خاوەن دلۆڤانیەكی بەربلاوەو تاوانبارانیش لە سزای لانادرێن. وە فەرموویەتی: ﴿إِنَّ رَبَّكَ لَسَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾[2] واتە: پەروەردگارت بە پەلە تۆڵە دەسێنێت‌و هەر بۆ خۆشی لە گوناهكاران دەبوورێت‌و دلۆڤانە. وە فەرموویەتی: ﴿نَبِّئْ عِبَادِي أَنِّي أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿٤٩﴾ وَأَنَّ عَذَابِي هُوَ الْعَذَابُ الْأَلِيمُ﴾[3] واتە: هەواڵ بدە بە بەندەكانم كە هەر خۆمم لە گوناهان دەبوورم‌و دلۆڤانم. جەزرەبەشم زۆر بە ژانە. وێنەی ئەم ئایەتانە زۆرن كە هیواو ترسی تیا كۆبووەتەوە.

﴿وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِّن رَّبِّهِ ۗ إِنَّمَا أَنتَ مُنذِرٌ ۖ وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ ﴿٧﴾ اللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنثَىٰ وَمَا تَغِيضُ الْأَرْحَامُ وَمَا تَزْدَادُ ۖ وَكُلُّ شَيْءٍ عِندَهُ بِمِقْدَارٍ ﴿٨﴾ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْكَبِيرُ الْمُتَعَالِ ﴿٩﴾﴾

موشریكەكان داوای بەڵگە دەكەن‌و وەڵامدانەوەی قورئانیش بۆیان

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِّن رَّبِّهِ﴾ واتە: خوانەناسان دەڵێن: باشە بۆچی لە پەروەرندەی خۆیەوە بەڵگەیەكی بتەوی بۆ نەهاتووە؟ خوای گەورە باسی بتپەرستەكان دەكات، ئەوەندە بێدین‌و لاسارن دەڵێن: بۆچی نیشانەیەكی بۆ نەهێناوین وەك چۆن پێشینەكان بۆیان هات، هەر وازیان نەدەهێناو داوایان لە پێغەمبەر(ﷺ) دەكرد كەكێوی سەفایان بۆ بكات بە زێڕ، یان كێوەكانیان بۆ سارا بكاتەوەو بیكاتە لەوەڕگاو ڕووباری پێدا بڕوات، خودای گەورەیش فەرموویەتی: ﴿وَمَا مَنَعَنَا أَن نُّرْسِلَ بِالْآيَاتِ إِلَّا أَن كَذَّبَ بِهَا الْأَوَّلُونَ﴾[4] واتە: ئێمە بۆیە بەڵگەكانمان نەدەنارد، لەبەر ئەوە بوو پێشینەكان بە درۆیان لە قەڵەم دەدان، (واتە: بە درۆیان

[1] الانعام (١٤٧).

[2] الاعراف (١٦٧).

[3] الحجر (٤٩ـ٥٠).

[4] الاسراء (٥٩).

دەزانی)، بۆیە لێرەدا دەفەرمووێت: ﴿لَّيْسَ عَلَيْكَ هُدَىٰهُمْ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ يَهْدِى مَن يَشَآءُ﴾[1] واتە: ئەرکی سەرشانی تۆ نیە ئەمانە بخەیتە سەر ڕێ، بەڵام هەر کەسێك خودا خۆی مەیلی لێ نەبێت شارەزای ڕاستەڕێی دەکات. لە کۆتایی ئایەتەکەدا دەفەرمووێت: ﴿وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ﴾ واتە: بۆ هەر گەلێك لە گەلانیش دەشێت ڕێنیشاندەرێك هەبێت، عەلی کوڕی ئەبو تەلحە دەڵێ لە ئیبنو عەباسەوە: واتە: بۆ هەر گەلێگ لە گەلان بانگخوازێك هەبێت.[2] وەك ئەم ئایەتە کە خودا دەفەرمووێت: ﴿وَإِن مِّنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ﴾[3] واتە: هیچ کۆمەڵێك نەبوو کە ترسوەبەرهێنەریان بۆ نەچووبێت. قەتادەو عەبدوڕەحمانی کوڕی زەیدیش هەر وایان گوتووە.[4]

﴿ٱللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنثَىٰ وَمَا تَغِيضُ ٱلْأَرْحَامُ وَمَا تَزْدَادُ وَكُلُّ شَىْءٍ عِندَهُۥ بِمِقْدَارٍ ﴿٨﴾ عَٰلِمُ ٱلْغَيْبِ وَٱلشَّهَٰدَةِ ٱلْكَبِيرُ ٱلْمُتَعَالِ ﴿٩﴾﴾

ئاگادارلە نهێنی هەر خودایە

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ٱللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنثَىٰ﴾ واتە: لە تۆلی (ڕەحمی) هەر مێینەیەکدا هەرچی هەیە خوا دەیزانێ. خوای گەورە باسی فراوانیو تەواوی زانیاری خۆی دەکات کە هیچ شتێکی لێ ناشارێتەوە، ئاگاداری هەیە بەسەر ئەوەی لە سکی هەموو مێینەیەکدا هەیە لە مێینەی گشت گیانەوەرێکدا، وەك لە ئایەتی تردا فەرموویەتی: ﴿وَيَعْلَمُ مَا فِى ٱلْأَرْحَامِ﴾[5] واتە: خوا دەزانێ مندالدانی (ڕەحمی) سکپڕان چی تێدایە، واتە: دەزانێ بە نێر یا بە مێ سکی پڕ بووە، جوانە یان ناشیرینە، بەختەوەرە یان بەدبەختە، تەمەنی درێژە یان کورتە، وەك دەفەرمووێت: ﴿هُوَ أَعْلَمُ بِكُمْ إِذْ أَنشَأَكُم مِّنَ ٱلْأَرْضِ وَإِذْ أَنتُمْ أَجِنَّةٌ فِى بُطُونِ أُمَّهَٰتِكُمْ﴾[6] واتە: خودا ئێوە لە خۆتان باشتر دەناسێت، وەختێك ئێوەی لەم زەمینە پەیداکردووە، لە پێشدا بێچوویەك بوون. لەناو زکی دایکەکانتان. وە

---

[1] البقرة (٢٧٢).
[2] الطبري (١٦/٣٥٧).
[3] الطبري (١٦/٣٥٦).
[4] فاطر (٢٤).
[5] لقمان (٣٤).
[6] النجم (٣٢).

فەرموویەتی: ﴿يَخۡلُقُكُمۡ فِي بُطُونِ أُمَّهَٰتِكُمۡ خَلۡقٗا مِّنۢ بَعۡدِ خَلۡقٖ فِي ظُلُمَٰتٖ ثَلَٰثٖ﴾[١] واتە: ئێوەیش ئاوا دروست دەکات لە سکی دایکتاندا (جار لە دوای جار) لە سێ قۆناغی تاریکدا. وەك لە ئایەتێکی تریشدا فەرموویەتی: ﴿وَلَقَدۡ خَلَقۡنَا ٱلۡإِنسَٰنَ مِن سُلَٰلَةٖ مِّن طِينٖ ١٢ ثُمَّ جَعَلۡنَٰهُ نُطۡفَةٗ فِي قَرَارٖ مَّكِينٖ ١٣ ثُمَّ خَلَقۡنَا ٱلنُّطۡفَةَ عَلَقَةٗ فَخَلَقۡنَا ٱلۡعَلَقَةَ مُضۡغَةٗ فَخَلَقۡنَا ٱلۡمُضۡغَةَ عِظَٰمٗا فَكَسَوۡنَا ٱلۡعِظَٰمَ لَحۡمٗا ثُمَّ أَنشَأۡنَٰهُ خَلۡقًا ءَاخَرَۚ فَتَبَارَكَ ٱللَّهُ أَحۡسَنُ ٱلۡخَٰلِقِينَ﴾[٢] واتە:(ئێمە مرۆڤمان لە قوڕێکی خۆشکراو دروست کردووە، ئەوسا کردمانە تنۆکێك، لە بنکەیەکی بتەودا، پاشان هەر لەو تنۆکەوە خوێنی مەیومان پێك هێناو لەو خوێنەوە پلە گۆشتێکمان سازکردو ئەوسالە پلە گۆشتەکە پێشەمان دروست کرد، پێشەکەشمان بە گۆشت داپۆشی،پاشان کردمانە دروست کراوێکی تر، گەورەو پیرۆزە ئەو خوایەی کە چاکترین وەدی هێنەرانە)، لە هەردوو سەحیحەکەدا هاتووە لە ئیبنو مەسعودەوە دەڵێ: پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرموویەتی: (بێگومان وەدیهاتنی هەر یەکێك لە ئێوە لە سکی دایکیدا چل ڕۆژ کۆدەکرێتەوە ، پاشان چوار مانگ لە پاشان خودا فریشتەیەك دەنێرێت فەرمانی پێ دەکرێت بە چوار وتە : بە نووسینی ڕۆزیو تەمەنیو کاریو بەختەوەرە یان بەدبەختە).[٣] لە فەرموودەیەکی تردا هاتووە: (فریشتەکە دەڵێ: پەروەرندەم نێرە یان مێیە؟ پەروەرندەم بەختەوەرە یان بەدبەختە: ئەی ڕۆزی کامەیە؟ ئەی (ماوەی) تەمەنی کامەیە؟ خوای گەورە پێی دەفەرمووێتو فریشتەکەیش دەینوسێت).[٤] ﴿وَمَا تَغِيضُ ٱلۡأَرۡحَامُ وَمَا تَزۡدَادُ﴾ واتە: دەزانێ چی لێ کەم دەبێتەوەو چیشی دێتە سەر. بوخاری ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو عومەرەوە کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرموویەتی: (کلیلی نهێنیەکان پێنجە، خوانەبێت کەس نایانزانێ: جگە لە خوا کەس نازانێت بەیانی چی دەبێت، جگە لە خوا کەس نازانێت منداڵدان چی لێ کەم دەبێتەوە، جگە لە خوا کەس نازانێت کەی باران دەبارێت، وە هیچ گیانێك نازانێت لە چ زەویەکدا دەمرێت، وە جگە لە خودا کەس نازانێت کەی قیامەت هەڵدەستێتو دێت).[٥]

عەوفی دەڵێ: لە ئیبنو عەباسەوە: ﴿وَمَا تَغِيضُ ٱلۡأَرۡحَامُ﴾ یانی لەبارچوو ﴿وَمَا تَزۡدَادُ﴾ واتە: ئەوەی لەناو منداڵداندا زیادی کردووە بەسەر ئەوەدا کەمی کردووە هەتا بە تەواوی بوویەتی چونکە هەندێك

---

[١] الزمر (٦).

[٢] المؤمنون (١٢-١٤).

[٣] فتح الباري (١١/٤٨٦)، مسلم (٤/٢٠٣٦).

[٤] فتح الباري (١١/٤٨١)، مسلم (٤/٢٠٣٨).

[٥] فتح الباري (٨/٢٢٥).

ژن دە مانگ سکی پڕ دەبێتو هەندێ نۆ مانگ سکی پڕ دەبێتو هەندێکیان زیاترەو هەندێکیش کەمترە، ئەو کەمو زیادیەی کە خوای گەورە باسی کردووە هەمووی بە ئاگاداری خوای گەورەیە.[1]

قەتادە دەڵێ: ﴿وَكُلُّ شَيْءٍ عِندَهُۥ بِمِقْدَارٍ﴾ هەموو شتێك لای خودا ئەندازەی هەیە، دانانی بژێویو دروستکردنو ماوەی ژیان، هەمووی ئەندازەی خۆی بۆ دیاری کراوە. لە فەرموودەی سەحیحدا هاتووە، یەکێك لە کچەکانی پێغەمبەر(ﷺ) ناردی بۆ لای پێغەمبەر(ﷺ) کە کچێکی لە گیان کێشاندایە ، ئەم پێی خۆشە کە پێغەمبەر(ﷺ) لە لای بێت، پێغەمبەر(ﷺ) کەسێکی نارد بۆ لای پێی بڵێ: (مەیلی خوایە ئەوەی بردوویەتیو وەری گرتووە ئەوەیش داویەتی هی ئەوە، هەموو شتێك لای ئەو بۆ ماوەیەکی دیاری کراوە فەرمانی پێ بکە با خۆڕاگرێتو ئومێدی بە پاداشتی خودا بێت)،[2]

﴿ عَـٰلِمُ ٱلْغَيْبِ وَٱلشَّهَـٰدَةِ﴾ واتە: لە نادیارانو لە دیاران ئاگادارە، یانی: ئاگاداری هەموو شتێکە ئەوەی خەڵکی دەیبیننو ئەوەیش لێیانەوە دیار نیەو نایبینن، هیچ شتێك لە خوا ون نابێت، ﴿ٱلْكَبِيرُ﴾ واتە: زۆر مەزنە، لە هەمو شت مەزنترە، ﴿ٱلْمُتَعَالِ﴾ واتە: بەرزە بەسەر هەموو شتێکدا، ﴿وَأَنَّ ٱللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا﴾[3] واتە: زانستی خوا دەوری هەموو شتێکی داوە.

﴿ سَوَآءٌ مِّنكُم مَّنْ أَسَرَّ ٱلْقَوْلَ وَمَن جَهَرَ بِهِۦ وَمَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍۭ بِٱلَّيْلِ وَسَارِبٌۢ بِٱلنَّهَارِ ﴿١٠﴾ لَهُۥ مُعَقِّبَـٰتٌ مِّنۢ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِۦ يَحْفَظُونَهُۥ مِنْ أَمْرِ ٱللَّهِ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا۟ مَا بِأَنفُسِهِمْ ۗ وَإِذَآ أَرَادَ ٱللَّهُ بِقَوْمٍ سُوٓءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُۥ ۚ وَمَا لَهُم مِّن دُونِهِۦ مِن وَالٍ ﴿١١﴾﴾

زانستی خودا دەوری هەموو دیارو نادیارێکی داوە

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ سَوَآءٌ مِّنكُم مَّنْ أَسَرَّ ٱلْقَوْلَ وَمَن جَهَرَ بِهِۦ﴾ واتە: هەر کەسێك لە ئێوە بەپەنهانی قسە بکاتو دەنگ هەڵبڕێت لای خودا وەك یەکە، خوای گەورە باسی ئەوە دەکات، کە زانیاری ئەو دەوری هەموو دروستکراوەکانی داوە، ئەوانەی بە پەنهانی قسە دەکەن یان دەنگ بەرز دەکەنەوە، لای خودا جیاوازی نیە، چونکە خودا دەیبینێتو هیچی لێ ون نابێت. وەك ئەم ئایەتە کە دەفەرموێت: ﴿ وَإِن تَجْهَرْ بِٱلْقَوْلِ فَإِنَّهُۥ يَعْلَمُ ٱلسِّرَّ وَأَخْفَى﴾[4] واتە: ئەگەر دەنگیشت هەڵبڕی، ئەو بە ڕازو

---

[1] الطبري (١٦/٣٥٩).

[2] فتح الباري (١١/٥٠٢).

[3] الطلاق (١٢).

[4] طه (٧).

نزمتریش دەزانێ. وە فەرموویەتی: ﴿وَيَعْلَمُ مَا تُخْفُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ﴾[1] واتە: هەرچی بشارنەوەو هەرچی ئاشکرای بکەن ئەو(خودا) دەیزانێت، عائیشە(ڕەزای خوای لێبێت) دەڵێ: پاکیو بێعەیبی بۆ کەسێك زانستی ئەو هەموو دەنگەکانی داگرتووەو هەموو دەنگەکان دەبیستێت، سوێند بە خوا! ئەو ژنە هات بۆ لای پێغەمبەری خوا(ﷺ) سکاڵای دەکرد لە مێردەکەی من لە تەنیشتی داولە ماڵەکەدا بووم، هەندێ قسەیەم لا ڕوون نەبوو، کەچی خوای گەورە ئەم ئایەتەی ناردە خوارەوە: ﴿قَدْ سَمِعَ ٱللَّهُ قَوْلَ ٱلَّتِي تُجَٰدِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِيٓ إِلَى ٱللَّهِ وَٱللَّهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَآ إِنَّ ٱللَّهَ سَمِيعٌۢ بَصِيرٌ﴾[2]، واتە: خوا قسەی ئەو ژنەی بیست کە سەبارەت بە مێردەکەی لەگەڵ تۆ (واتە: پێغەمبەر(ﷺ)) کێشەی دەکردو سکاڵای لای خوا دەکرد، خودا دەیبیست کە ئێوە وتووێژتان بوو، خودا بیسەرو بینایە، ﴿وَمَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍۭ بِٱلَّيْلِ﴾ واتە: یان کەسێك کەلە شەودا خۆ پەنانەدات.یانی: لەناو ماڵەکەیدا خۆی بشارێتەوە لەتاریکایی شەودا﴿وَسَارِبٌۢ بِٱلنَّهَارِ﴾ واتە: لەناو ڕۆژی ئاشکرادا بێتو بچێت. یانی: لە ڕۆژی نیوەڕۆداو لەو ڕۆشناییەدا هەردووکیان لای خودا وەك یەکەو ئاگای لێیەتی. وەك ئەم ئایەتە کە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَلَا حِينَ يَسْتَغْشُونَ ثِيَابَهُمْ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ﴾[3] واتە: تۆ بزانە (ئەی موحەمەد ﷺ) لەو کاتەدا خۆیان بە جلەکانیان دادەپۆشن، ئەو دەزانێ چیە لەسەر چی دەکەنو چی بە ئاشکرا دەڵێن. وە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ وَمَا تَتْلُوا۟ مِنْهُ مِن قُرْءَانٍ وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ وَمَا يَعْزُبُ عَن رَّبِّكَ مِن مِّثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي ٱلْأَرْضِ وَلَا فِي ٱلسَّمَآءِ وَلَآ أَصْغَرَ مِن ذَٰلِكَ وَلَآ أَكْبَرَ إِلَّا فِي كِتَٰبٍ مُّبِينٍ﴾[4] واتە: تۆ (ئەی موحەمەد (ﷺ)) لە هەر بارێکدا بیتو هەرچی لە قورئان بخوێنیت لە زەمینو ئاسماندا با بە ئەندازەی گەردیلەیەکیش بێت یان وردتر یان درشتتر بێت، هیچیان لە پەروەردگاری تۆ ون نابێتو مەگین وا لە کتێبی ئاشکرادا.

فریشتە پارێزەرەکان

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿لَهُۥ مُعَقِّبَٰتٌ مِّنۢ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِۦ يَحْفَظُونَهُۥ مِنْ أَمْرِ ٱللَّهِ﴾ واتە: بۆ ئەو (ئادەمی) چەند فریشتەیەك هەیە کە بە دوای یەکدا دێن لە پێشیەوەو لە دوایەوە، بە فەرمانی خودا

---

[1] النمل (٢٥).

[2] البخاري (٧٣٨٥)، ابن ماجه (١٨٨)، النسائي في الكبرى (١١٥٧٠)، الطبري (٥/٢٨).

[3] هود (٥).

[4] يونس (٦١).

دەپیارێزن. واتە: بۆ هەر بەندەیەك چەند فریشتەیەك بە دوای یەكدا دێن بۆ لای، پاسەوانێك بە شەوو پاسەوانێك بە ڕۆژ دەیپارێزن لە خراپەو كارەساتەكان، وەك چۆن فریشتەی تر بە دوای یەكدا دێن بۆ پاراستنی كردارەكان لە چاكەو لە خراپە، فریشتەیەك بە شەوو فریشتەیەك بە ڕۆژ، دوو فریشتەی تریش لای ڕاستو لای چەپ كردارەكان دەنووسن، هاوەڵی لای ڕاست چاكەكان دەنووسێت، هاوەڵی لای چەپ خراپەكان دەنووسێت، دوو فریشتەی تریش پاسەوانی دەكەنو دەیپارێزن، یەكێكیان لە دوایەوەو ئەوی تریان لە پێشیەوە ئەو كەسە لە نێوانی چوار فریشتەی ڕۆژو چوار فریشتەی شەو دایە، یەكتری دەگۆڕن، دوو پارێزەرو دوو نووسەر. وەك لە فەرموودەی سەحیحدا هاتووە: (چەند فریشتەیەك هەیە بە دوای یەكدا دێن لەناو ئێوەدا فریشتەیەك بە شەوو فریشتەیەك بە ڕۆژ، كۆدەبنەوە لە نوێژی بەیانیو نوێژی عەسردا، ئەوانەی لای ئێوە ماونەتەوە، بەرز دەبنەوە بۆ لای خودا، پرسیاریان لێ دەكات (خوا ئێوە لە خۆتان باشتر دەناسێت): چۆن بەندەكانی منتان بەجێ هێشت؟ ئەڵێن: چووینە لایان ئەوان نوێژیان دەكرد، بەجێمان هێشتن ئەوان نوێژیان دەكرد).[1] ئیمامی ئەحمەد (ڕەحمەتی خوای لێبێت) ڕیوایەتی كردووە لە عەبدوڵاوە دەڵێ: پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرموویەتی: (هیچ كەسێك نیە لە ئێوە مەگین هاوڕێیەكی جنۆكەو هاوڕێیەكی فریشتەی بۆ دانراوە) گوتیان: تۆیش ئەی پێغەمبەری خوا؟ (ﷺ) فەرمووی: (منیش، بەڵام خوا منی سەر خستوو بەسەریداو ئەو بە چاكە نەبێت فەرمانم پێ ناكات).[2] تەنها موسلیم ئەم فەرموودەی هێناوە.[3] ئیبنو ئەبی حاتەم ڕیوایەتی كردووە لە ئیبراهیمەوە دەڵێ: خودا وەحی كرد بۆ یەكێك لە پێغەمبەرەكانی نەوەی ئیسرائیل، كە بڵێ بە گەلەكەت: هیچ كەسێكی خەڵكی شارێك یانماڵێك نیە كە گوێڕایەڵی فەرمانی خودا بێتو پاشان وەرگەڕێت لەوە بۆ بێفەرمانی خودا، مەگین ئەوەی پێیان خۆشە خودا دەیگۆڕێت بۆ ئەوەی پێیان ناخۆشە، پاشان دەڵێ: ڕاستی ئەمەیش لە قورئاندا هەیە، خودای مەزن فەرموویەتی: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوۡمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُواْ مَا بِأَنفُسِهِمۡ﴾ واتە: خودا بارودۆخ لە هیچ گەلێك ناگۆڕێت، تا ئەوان دڵیان نەگۆڕن. ﴿وَإِذَآ أَرَادَ ٱللَّهُ بِقَوۡمٍ سُوٓءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُۥۚ وَمَا لَهُم مِّن دُونِهِۦ مِن وَالٍ﴾ واتە: ئەگەر خودا بیەوێت تیرەیەك تووشی بەلا بن، هیچ ڕێگری نایەتەڕێو خوداش نەبێت هیچ كەس دۆستایەتیان ناكات.واتە:هیچ كەسێك نایەت بەهاناتانەوە جگەلەخودا.

---

[1] فتح الباري (١٣/٤٢٦).

[2] أحمد (١/٤٠١)، فەرموودەیەكی سەحیحە.

[3] مسلم (٢٨١٤).

﴿هُوَ ٱلَّذِى يُرِيكُمُ ٱلْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنشِئُ ٱلسَّحَابَ ٱلثِّقَالَ ﴿١٢﴾ وَيُسَبِّحُ ٱلرَّعْدُ بِحَمْدِهِۦ وَٱلْمَلَٰٓئِكَةُ مِنْ خِيفَتِهِۦ وَيُرْسِلُ ٱلصَّوَٰعِقَ فَيُصِيبُ بِهَا مَن يَشَآءُ وَهُمْ يُجَٰدِلُونَ فِى ٱللَّهِ وَهُوَ شَدِيدُ ٱلْمِحَالِ ﴿١٣﴾﴾

هەورو بروسکەو هەورەگرمە بەشێکن لە تواناو دەسەڵاتەکانی خودا

خوای گەورە باس لەوە دەکات، کە هەر خۆی بروسکەی ڕام هێناوە، ئەو بروسکەی کە لە نێوان هەوردا ڕووناکیەکەی دەدرەوشێتەوەو پرشەی لێوەدێتو دیارەو دەبینرێت، ئیبنو جوبەیر ڕیوایەتی کردووە کە ئیبنو عەباس وەکەنامەکەی نوسی بۆ ئەبو جەلدو لە بارەی بروسکەوە پرسیاری لێکرد،ئەبوجلد گوتی: بروسکەبریتیەلە ئاو.[1] خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿هُوَ ٱلَّذِى يُرِيكُمُ ٱلْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا﴾ هەر خودا خۆیەتی بۆ ترسانو ئومێد پەیدابوون بروسکەتان نیشان دەدات، قەتادە دەڵێ: بۆ ترساندنی ڕێبوار، چونکە ڕێبوار لە ئازارو ناڕەحەتیەکەی دەترسێت، بەڵام نیشتەجێ بە هیوای پیتو سودەکەیەتیو چاوەڕوانی ڕۆزی لێ دەکات لە لایەن خوداوە. ﴿وَيُنشِئُ ٱلسَّحَابَ ٱلثِّقَالَ﴾ وە هەوری پڕ (قورس) وەدی دەهێنێت، واتە: ئەو هەورە دروست دەکاتو دەیکاتە سەرچاوەیەکی تازە، لەبەر زۆری ئاوی هەورەکە قورس دەبێتو لە زەوی نزیك دەبێتەوە. موجاهید دەڵێ: هەوری قورس ﴿ٱلسَّحَابَ ٱلثِّقَالَ﴾ ئەوەیە کە ئاوی تێدایە.[2] پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَيُسَبِّحُ ٱلرَّعْدُ بِحَمْدِهِۦ وَٱلْمَلَٰٓئِكَةُ مِنْ خِيفَتِهِۦ﴾ واتە: هەورەکانو فریشتەکان لە سامی ئەم (خودا) سوپاسو ستایشی دەکەن. ئەم ئایەتە وەك ئەو ئایەتە وایە کە فەرموویەتی: ﴿وَإِن مِّن شَىْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِۦ﴾[3] واتە: هەموو شتێك بە سوپاسەوە پاکانەی ئەو دەکات، ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە ئیبراهیمی کوڕی سەعدەوە دەڵێ: باوکم هەواڵی دامێ گوتی: لە تەنیشتی حەمیدی کوڕی عەبدوڕەحمان لەناو مزگەوت دانیشتبووم، پیاوێکی بە تەمەن لە نەوەی غیفار تێپەڕی، حەمید ناردی بە دوایدا، کاتێك هات بۆ لای گوتی: ئەی برازای خۆم! لە نێوان منو خۆتدا جێی بۆ فراوان بکە، چونکە ئەو پیاوە هاوەڵی پێغەمبەری خودای کردووە (ﷺ) پیاوەکە هاتو لە نێوان منو ئەودا دانیشت، حەمیدی پێی گوت: ئەو فەرموودەی کە بۆت باس کردم لە پێغەمبەری خوداوە (ﷺ)

---

[1] الطبري (١٦/٣٨٧).

[2] الطبري (١٦/٣٨٨).

[3] الاسراء (٤٤).

کامەیە؟ پیاوە بە تەمەنەکە پێی گوت: بیستم لە پیاوێکی بە تەمەنی غیفاریەوە کە گوێی لە پێغەمبەر بووە (ﷺ) دەیفەرموو: (بێگومان خودا هەور دروست دەکات قسە دەکات بە چاکترین شێوەو، پێدەکەنێت بە چاکترین شێوە).[١] مەبەست بەمە(والله أعلم) قسەکردنەکەی بریتی یەلە هەورەگرمەو پێکەنینەکەیشی بریتیەلە بروسکەی. موسای کوڕی عوبەیدە لەڕێگەی سەعیدی کوڕی ئیبراهیمەوەدەڵێت: خودا باران دەنێرێت هیچ شتێك چاکتر لەو پێناکەنێتو لەو باشتر قسە ناکات، پێکەنینەکەی بروسکەیەو قسەکەیشی هەورەگرمەیە.

دوعاکردن لە کاتی هەورەگرمەدا

ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە سالمەوە، لە باوکیەوە دەڵێ: پێغەمبەری خوا (ﷺ) کاتێك کە گوێی لە هەورەگرمەو بروسکە بووایە دەی فەرموو: (ئەی خودایە بە توڕەیی خۆت مەمانکوژە، وە بە جەزرەبەی خۆت لەناومان مەبە، وە لە پێش ئەوەدا بمانپارێزە).[٢] تیرمزی ڕیوایەتی کردووە، بوخاریش لە کتێبی (الأدب)دا ڕیوایەتی کردووە، نەسائی لە (اليوم والليلة)داو حاکمیش لە موستەدرەکدا ڕیوایەتیان کردووە،[٣] لە عەبدوڵای کوڕی زوبەیرەوە، کاتێك کە گوێی لە هەورەگرمە بووایە، وازی لە قسەکردن دەهێناو دەیفەرموو:(پاکو بێعەیبی بۆ ئەو کەسەی هەورەکانو فریشتەکان لە ترسی ئەو سوپاسو ستایش دەکەن، پاشانفەرمووی: ئەمە هەڕەشەیەکی زۆر توندی تیایە بۆ خەڵکی سەر زەمین)، مالیك ڕیوایەتی کردوە لە کتێبی (الموطأ)دا، بوخاریش لەکتێبی (الادب)[٤]. ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە ئەبو هورەیرەوە کە پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرمووی: (پەروەردگاری مەزنتان فەرموویەتی: ئەگەر بەندەکانم گوێڕایەڵیان بکردمایە بە شەو بارانم بۆ دەباراندنو بە ڕۆژیش خۆرم بۆ هەڵدەهێنان، دەنگی هەوریشم نەدەدا بە گوێیاندا).[٥] پاشان خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَيُرۡسِلُ ٱلصَّوَٰعِقَ فَيُصِيبُ بِهَا مَن يَشَآءُ﴾ واتە: هەورە تریشقەیش دەنێرێت، دەیدات لە هەر کەسێ مەیلی لێبێت، واتە: خوای گەورە هەورە تریشقە دەنێرێت، وەك تۆڵەیەك لەو کەسانەی حەز دەکات تۆڵەیان لێ بسێنێت، بۆیە لە کۆتایی زەماندا ئەم بەڵاییانە زۆر دەبێت، ئیمامی تەبەرانی ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو عەباسەوە کە ئەربەدی کوڕی قەیسو عامیری کوڕی توفەیلی (الطفيل) کوڕی مالیك هاتن بۆ لای پێغەمبەری خوا (ﷺ) لە مەدینە، چوونە خزمەتیو لەبەر دەمیدا دانیشتن. عامیری کوڕی توفەیل

---

[١] أحمد (٥/٤٣٥)، سەنەدەکانی سەحیحە لەسەر مەرجی بوخاریو موسلیم.

[٢] أحمد (٢/١٠٠)، لە لاوازەوە نزیکە.

[٣] تحفة الأحوزي (٩/٤١٢)، الادب المفرد (١٨٧)، النسائي في الكبرى (٦/٢٣٠)، الحاكم (٤/٢٨٦)، لە لاوازەوە نزیکە.

[٤] الموطأ (٢/٩٩٢)، الادب المفرد (٧٢٤).

[٥] أحمد (٢/٣٥٩)، ئەم فەرموودەیە لە لاوازەوە نزیکە.

گوتی: ئەی موحەمەد (ﷺ) چیم بۆ دەکەی ئەگەر موسڵمان بووم؟ پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرمووی: (ئەوەی دەدرێت بە موسڵمانان بە تۆش دەدرێت، ئەو ئەرکەیش دەدرێت بەسەر ئەواندا بەسەر تۆیشدا دەدرێت) عامیری کوڕی توفەیل گوتی: ئایا ئەگەر موسڵمان بووم دوای خۆت ئەو کارە بە من دەسپێری؟ پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرمووی: (نەخێر ئەوە نە بە تۆو نە بە هۆزەکەیشت ناردێت، بەڵام جڵەوی ئەسپ ئەدرێت بەدەستەوە گوتی: من ئێستاجڵەوی ئەسپی نەجدم هەمووڵەدەستدایە،(نەخێر) ، بادەسەڵات لەخێوەتنشینەکاندا بۆمن بێت ودەسەڵاتیش لەخانونشینەکاندا بۆتۆبێت! پێغەمبەری خوا(ﷺ) پێی گوت:نەخێر (وانابێت). کاتێك عامیرو ئەربەد ڕۆیشتن، عامیر گوتیدەی سوێندبەخوا بەپیاووبەئەسپ ئەم دەشت ودەرەت لێ پڕئەکەم ،پێغەمبەر"ص"فەرموویخواڕێگریت ئەکات !جاکەئەربەدو عامیر چوونەدەرەوە،عامیرووتی : ئەربەد! من موحەمەد سەرقاڵ دەکەم بە قسەوە تۆیش بە شمشێرەکەت لێی بدە، بێگومان کاتێك تۆ موحەمەدت کوشت، خەڵکی هیچ چارەیەکیان بۆ نامێنێتەوە جگە لە خوێن وەرگرتن، پاشان بە خوێن وەرگرتن ڕازی دەبنو حەزیان لە جەنگکردن نیە، ئێمەیش خوێنیان دەدەینێ. ئەربەد گوتی: باشە وا بکە، هاتنەوەو چوونە لای پێغەمبەر(ﷺ) عامیر گوتی: ئەی موحەمەد هەڵسە لەگەڵم باچەند قسەیەکت بۆ بکەم، پێغەمبەری خوا(ﷺ) لەگەڵیدا هەڵسا، لە پاڵ دیوارێکدا بوون، پێغەمبەری خوا(ﷺ) لەگەڵی وەستابوو قسەی بۆ دەکرد، ئەربەد دەستی برد بۆ شمشێرەکەی، کاتێك کە دەستی برد بۆ شمشێرەکەی دەستی وشك بوو بە مشتی شمشێرەکەیەوەو نەیدەتوانی شمشێرەکە هەڵکێشێت، ئەربەد هەرچاوەڕوانی عامیربوو شمشێرەکە بوەشێنێت، پێغەمبەری خوا(ﷺ) لای کردەوە، چاوی پێکەوت ئەربەد چی دەکات، بەجێی هێشتن، کاتێك عامیرو ئەربەد لە لای پێغەمبەری خوا(ﷺ) ڕۆیشتن،تا گەیشتنەحەڕڕە (حەڕڕەی واقیم)ولەوێدا دابەزین، سەعدی کوڕی مەعازو ئوسەیدی کوڕی حوزەیر (حُضیر) ڕۆیشتن بە دوایدا گوتیان: ئەی دوژمنانی خودا بەر لەعنەتی خوا بکەون، خۆتانمان بۆدەربخەن !عامیر گوتی: ئەمە کێیە ئەی سەعد؟ گوتی: ئوسەیدی کوڕی حوزەیری کەتائیبە پاشان ڕۆیشتن هەر لە ڕەقم بوون، خوای گەورە هەورە تریشقەیەکی نارد دای لە ئەربەدو کوشتی، عامریش ڕۆیشت، هەتا گەیشتە خەریم خودا برینێکی (زامێکی) بۆ ناردو گیرۆدەی کرد، بە شەو خۆی گەیاندە ماڵی ژنێکی بەنی سەلولو دەستی دەهێنا بە برینەکەیدا کەلە گەروویدا دروست بووبوو دەیگوت: گرێیەك وەك گرێ ی وشتر لە ماڵی سەلولیەکاندا ، کە حەز دەکات لە ماڵی ئەودا بمرێت! پاشان سواری ئەسپەکەی بوو زۆر ناڕەحەت بوو تا وای لێهات بەو برینەوەوبەسەر ئەسپەکەیەوەلەڕێگەی گەڕانەوەدا گیانی دەرچوو، خوای گەورەش ئەم ئایەتانەی لەسەر ئەوان ناردەخوارەوە: ﴿ ٱللَّهُ يَعۡلَمُ مَا تَحۡمِلُ كُلُّ أُنثَىٰ وَمَا تَغِيضُ ٱلۡأَرۡحَامُ وَمَا تَزۡدَادُۖ وَكُلُّ

شَيْءٍ عِندَهُۥ بِمِقْدَارٍ ﴿٨﴾ عَٰلِمُ ٱلْغَيْبِ وَٱلشَّهَٰدَةِ ٱلْكَبِيرُ ٱلْمُتَعَالِ ﴿٩﴾ سَوَآءٌ مِّنكُم مَّنْ أَسَرَّ ٱلْقَوْلَ وَمَن جَهَرَ بِهِۦ وَمَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍۭ بِٱلَّيْلِ وَسَارِبٌۢ بِٱلنَّهَارِ ﴿١٠﴾ لَهُۥ مُعَقِّبَٰتٌ مِّنۢ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِۦ يَحْفَظُونَهُۥ مِنْ أَمْرِ ٱللَّهِ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا۟ مَا بِأَنفُسِهِمْ ۗ وَإِذَآ أَرَادَ ٱللَّهُ بِقَوْمٍ سُوٓءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُۥ ۚ وَمَا لَهُم مِّن دُونِهِۦ مِن وَالٍ﴾ گوتی: ئەو فریشتانەی بە دوای یەکدا دێن‌و لە پێش‌و لە دوای ئەوەی ئادەمەوە بە فەرمانی خودا موحەمەد (ﷺ) دەپارێزن، پاشان باسی ئەربەدو ئەوەی پێی کوژرا کردو گوتی ﴿وَيُرْسِلُ ٱلصَّوَٰعِقَ﴾.[1] سەرچاوەی ئەم فەرموودەیە لە سەحیحی بوخاریدا بە کورتی هاتووە بەم ژمارەیەیە (٤٠٩١). پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَهُمْ يُجَٰدِلُونَ فِى ٱللَّهِ﴾ واتە: کەچی ئەوان دەربارەی خودا کێشەیانە، واتە: گومانیان لەگەورەیی‌و توانای خودا هەیە، کە جگە لەو هیچ خودایەکی تر نیە، ﴿وَهُوَ شَدِيدُ ٱلْمِحَالِ﴾ واتە: لە سزاداندا زۆر توندو تیژە. ئیبنو جەریر دەڵێ: خودا زۆر توندو تیژە لە جەزرەبەداندا بەرامبەر ئەوەی کە سەربزێوو لاسارەو بەردەوامە لەسەر بێدینی.[2]

ئەم ئایەتە لەو ئایەتانە دەچێت کە خودای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَمَكَرُوا۟ مَكْرًا وَمَكَرْنَا مَكْرًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٥٠﴾ فَٱنظُرْ كَيْفَ كَانَ عَٰقِبَةُ مَكْرِهِمْ أَنَّا دَمَّرْنَٰهُمْ وَقَوْمَهُمْ أَجْمَعِينَ﴾[3] واتە: خەریك بوون ئاژاوەیەك بنێنەوە ئێمەش کەتنی خۆمان پێکردن، بێ ئەوەی هەستی پێ بکەن، سا بنوارە سەرەنجامی کەتنەکەیان بە کوێ گەیشتن، ئەوانیش‌و کۆمەڵەکەی ئەوانیشمان لەناو برد، لە عەلیەوە (ڕەزای خوای لێبێت) ﴿وَهُوَ شَدِيدُ ٱلْمِحَالِ﴾ یانی: خودا زۆر توندگیرە[4].

﴿لَهُۥ دَعْوَةُ ٱلْحَقِّ ۖ وَٱلَّذِينَ يَدْعُونَ مِن دُونِهِۦ لَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُم بِشَىْءٍ إِلَّا كَبَٰسِطِ كَفَّيْهِ إِلَى ٱلْمَآءِ لِيَبْلُغَ فَاهُ وَمَا هُوَ بِبَٰلِغِهِۦ ۚ وَمَا دُعَآءُ ٱلْكَٰفِرِينَ إِلَّا فِى ضَلَٰلٍ ﴿١٤﴾﴾

نموونەی بێدەسەڵاتی خوکانی بتپەرستان

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿لَهُۥ دَعْوَةُ ٱلْحَقِّ﴾ واتە: نزاو پاڕانەوەی هەقیش هەر بۆ ئەوە (تەنها هاوار لە خوا بکەن) عەلی کوڕی ئەبو تالیب (ڕەزای خوای لێبێت) دەڵێ: ﴿لَهُۥ دَعْوَةُ ٱلْحَقِّ﴾واتە: یەکتاپەرستی

---

[1] الطبراني (٣٨١/٣٧٩/١٠).

[2] الطبري (٣٩٤/١٦).

[3] الطبري (٣٩٦/١٦).

[4] النمل (٥٠_٥١).

(التوحيد).[1] ئیبنو جەریر ڕیوایەتی کردووە کە ئیبنو عەباس‌و قەتادەو مالیك دەڵێن لە موحەمەدی کوڕی موکەنەدەرەوە ﴿لَهُۥ دَعۡوَةُ ٱلۡحَقِّ﴾ یانی: (لا إلـه الاّ الله).[2] ﴿وَٱلَّذِينَ يَدۡعُونَ مِن دُونِهِۦ لَا يَسۡتَجِيبُونَ لَهُم بِشَيۡءٍ﴾ واتە: ئەو کەسانەی بانگ لە غەیری خودا دەکەن، کەس بە دەنگیانەوە نایەت، ﴿كَبَٰسِطِ كَفَّيۡهِ إِلَى ٱلۡمَآءِ لِيَبۡلُغَ فَاهُ وَمَا هُوَ بِبَٰلِغِهِۦ﴾ واتە: وەك کەسێك وان کە هەر لە دوور دەستی بۆ ئاو ڕابکێشێت حەز بکات بێتە دەستیەوەکەچی ناشیگاتێ، عەلی کوڕی ئەبو تالیب (ڕەزای خوای لێبێت) دەڵێ: وەك ئەو کەسە وایە کە لە کەنار بیرێکدا دەست بۆ ئاو ڕابکێشێت، کە هەرگیز ئەو ئاوە نایەتە دەستی! کەوایە چۆن دەیگەیەنێتە دەمی؟[3] موجاهید دەڵێ: ﴿كَبَٰسِطِ كَفَّيۡهِ﴾ یانی: بە زمانی هاوار بۆ ئاو دەکات‌و ئیشارەتی بۆ دەکات، بەڵام ئەو ئاوە هەرگیز نایەت بۆ لای.[4] مانای ئەم قسەیە ئەوەیە، ئەو کەسەی دەستی ڕادەکێشێت بۆ ئەو ئاوە کە بیکاتە دەستی یان لە دوورەوە دەستی بۆ ڕابکێشێت، کە ناتوانێ بیگرێت، وەك چۆن ئەو کەسە سوود لەو ئاوە وەرناگرێت کە ناگاتە ناودەمی کە شوێنی ئاوخواردنەوەیەتی، هەر بەو جۆرە ئەو موشریکانەیش کە پەرستراوێکی تر لەگەڵ خودا ئەپەرستن، هیچ سوودێکی هەرگیز لێ وەرناگرن نە لە دنیاو نە لە ڕۆژی قیامەتدا. لەبەر ئەوەیە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَمَا دُعَآءُ ٱلۡكَٰفِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَٰلٖ﴾ واتە: پاڕانەوەی خوانەناسەکان هەموو پووچەو بە فیڕۆ دەچێت.

﴿وَلِلَّهِ يَسۡجُدُ مَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ طَوۡعٗا وَكَرۡهٗا وَظِلَٰلُهُم بِٱلۡغُدُوِّ وَٱلۡأٓصَالِ ۩ ﴿١٥﴾﴾

هەموو شتێك سوژدە بۆ خودا دەبات

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَلِلَّهِ يَسۡجُدُ مَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ طَوۡعٗا وَكَرۡهٗا وَظِلَٰلُهُم﴾ واتە: هەرچی لە نێوانی ئەم ئاسمانەو زەمینە داهەیە(بیەوێت یان نەیەوێت) خۆیان‌و سێبەرەکانیان هەموو بەیانی‌و ئێوارانێك هەموویان سوژدە بۆ خوا دەبەن. خوای گەورە باسی گەورەیی‌و دەسەڵاتی خۆی دەکات، کە زاڵە بەسەر هەموو شتێکداو گشتی سەری بۆ دادەنەوێنێت، هەر لەبەر ئەمەیە کە هەموو شتێك سوژدەی بۆ دەبات لە خاوەن باوەڕان بە ئارەزووی خۆیان، لە خوانەناسانیش بە ناچاری، ﴿بِٱلۡغُدُوِّ وَٱلۡأٓصَالِ﴾ واتە: لە ئێواران‌و بەیانیاندا.یانی: سێبەری هەموو شتێکیش سوژدە بۆ خوا دەبات لە

---

[1] الطبري (١٦/٣٩٨).
[2] الطبري (١٦/٣٩٨).
[3] الطبري (١٦/٤٠٠).
[4] الطبري (١٦/٤٠٠).

سەرەتای ڕۆژو لە کۆتاییەکەشیدا. وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿ أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَىٰ مَا خَلَقَ اللَّهُ مِن شَيْءٍ يَتَفَيَّأُ ظِلَالُهُ عَنِ الْيَمِينِ وَالشَّمَائِلِ سُجَّدًا لِّلَّهِ وَهُمْ دَاخِرُونَ ﴾[1] واتە: ئایابەچاو نەیان دیوە، کەهەرچی خوا دروستی کردووە، سێبەریان بە ڕاستو چەپدا بە ملکەچی سوژدە بەرەو خوا دەبەن.

﴿ قُلْ مَن رَّبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلِ اللَّهُ ۚ قُلْ أَفَاتَّخَذْتُم مِّن دُونِهِ أَوْلِيَاءَ لَا يَمْلِكُونَ لِأَنفُسِهِمْ نَفْعًا وَلَا ضَرًّا ۚ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ أَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ ۗ أَمْ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ خَلَقُوا كَخَلْقِهِ فَتَشَابَهَ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ ۚ قُلِ اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ﴿١٦﴾ ﴾

سەلماندنی یەکخواپەرستی (التوحيد)

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ قُلْ مَن رَّبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلِ اللَّهُ ۚ قُلْ أَفَاتَّخَذْتُم مِّن دُونِهِ أَوْلِيَاءَ لَا يَمْلِكُونَ لِأَنفُسِهِمْ نَفْعًا وَلَا ضَرًّا ﴾ واتە: بڵێ: کێیە ڕاهێنەری ئەم ئاسمانانو زەمینە؟ بڵێ: خودا.(جا) بڵێ: ئایا ئێوە پشتیوانانێکتان جگەلەئەوخودایە بۆ خۆتان داناوە کە قازانجو زیانی خۆشیان بە دەست نیە؟ خوای گەورە دەفەرموێت کە هەر ئەو خوایە جگە لەو خوایەکی تر نیە، بێگومان خوانەناسان دان دەنێن بەوەدا کە خودا وەدیهێنەری ئاسمانەکانو زەمینە، ئەو پەروەرندەو بەڕێوەبەریانە، کەچی ئەوانە لەگەڵ ئەوەیشدا هاوبەش بۆ خودا هەڵدەبژێرنو دەیانپەرستن، ئەو پەرستراوانەیش توانای بەدەست هێنانی قازانجو زیانیان نیە بۆ خۆیانو بۆ ئەو کەسانەیش دەیانپەرستن. واتە: کە بۆ خۆیان توانای هیچیان نیە، کەوایە بۆ کەسانی تر هەر هیچیان لە دەست نایەت، نە خێریان دەست دەخەنو نە شەڕیان لێ دووردەخەنەوە. ئایا ئەوەی ئەمانە دەپەرستێت لەگەڵ خودا، ئەوەیش خودا دەپەرستێت بە تەنهاو شەریکی بۆ دانانێتو لەسەر ڕووناکی پەروەرندەی دەڕوات وەك یەکن؟ لەبەر ئەمەیە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ أَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ ۗ أَمْ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ خَلَقُوا كَخَلْقِهِ فَتَشَابَهَ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ ۚ قُلِ اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ﴾ واتە: بڵێ: ئایا کوێرو بینا بەرامبەرن؟ ئایا تاریکیو ڕووناکی سەربەسەرن؟ ئایا ئەوانە شتی وایان بە شەریکی خوا داناوە کە وەك ئەو دروستکراویان هەیەووەك دروستکراوەکانی خوان وئەمان تیایدا سەریان لێ شێواوە؟ بڵێ: هەر شتێك هەیە، هەمووی دەستکاری خودایەو هەر ئەمیش تاكو تەنهایە بەسەر هەموو شتێکدا زاڵە، واتە: بەو شێوەیە نیە ئەوان دەیزانن! خودای مەزن هاوێنەو هاوشێوەو هاوکاری نیە، هیچ شتێك لە خوا ناچێتو کاری وەك کاری خودا نیە، نە جێگرو نە وەزیرو نە کوڕو نە هاوسەری

[1] النحل (٤٨).

نییە، خوای گەورە پاکو بێعەیبەو دوورە لە هەموو ئەمانە، بەڵکو بتپەرستان لەگەڵ خودادا ئەو شتانەیان پەرستووە، دانیشی پێدا دەنێن کە ئەو پەرستراوانە هەموو دروستکراوی خوداو عەبدی ئەون وەك بتپەرستان لە کاتی دوعاکردنیاندا دەڵێن: (لبيك لا شريك لك، الإ شريكاً هو لك، تملكه وما ملك) خوای گەورە باسیان دەکاتو دەفەرموێت: ﴿مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَآ إِلَى ٱللَّهِ زُلْفَىٰٓ﴾[1] واتە: ئێمە بۆیە دەیانپەرستین، لە خوا نزیکمان کەنەوە، خوای گەورە وەڵامی ئەو قسەیان دەداتەوەو ئەو بۆچوونەیان پوچەڵ دەکاتەوە، چونکە هیچ کەسێك بۆی نیە بە ئیزنی خوا نەبێت لاڵە بۆ کەس بکات، ﴿وَلَا تَنفَعُ ٱلشَّفَٰعَةُ عِندَهُۥٓ إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُۥ﴾[2] واتە: تکایش لای ئەو بەهرە نادا، مەگین بۆ کەسێك ئیزنی بدات، وە فەرموویەتی: ﴿وَكَم مِّن مَّلَكٍ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ لَا تُغْنِي شَفَٰعَتُهُمْ شَيْـًٔا إِلَّا مِنۢ بَعْدِ أَن يَأْذَنَ ٱللَّهُ لِمَن يَشَآءُ وَيَرْضَىٰٓ﴾[3] واتە: لەناو ئەو ئاسمانەدا زۆر فریشتە هەیە، کەسیان تکای لێ وەرناگیرێت مەگین کەسێك دوایی خوا ئیزنی بداتو تکا بۆ کەسێك بکات کە خۆی حەز بکاتو پێی ڕازی بێت. وە فەرموویەتی: ﴿إِن كُلُّ مَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ إِلَّآ ءَاتِي ٱلرَّحْمَٰنِ عَبْدًا ﴿٩٣﴾ لَّقَدْ أَحْصَىٰهُمْ وَعَدَّهُمْ عَدًّا ﴿٩٤﴾ وَكُلُّهُمْ ءَاتِيهِ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ فَرْدًا﴾[4] واتە: هەرچی لەناو ئەم ئاسمانانەوئەم زەمینەدان، هەموو بە بەندایەتی دێنە لای خودا، ئەوسەر حیسابی هەموویانەو هەر بە هەژمار ژماردوونی، سەر لە بەریان ڕۆژی قیامەت بە تاکیوابە تەنهایی، دێنەلای ئەو. لەبەر ئەوەی هەموویان بەندەن، بۆیان نیە کە یەکتری بپەرستن بەبێ بەڵگەو هۆکارێك، هەر لە خۆیانەوە بە ئارەزووی خۆیان شت بۆ خۆیان دابنێنو هەڵی بژێرن، هەر لە سەرەتای دروستبوونیانەوە هەتا دوایین کەسیان خودای گەورە پێغەمبەرانی خۆی بۆ ناردوونو ترساندوونیو پەرستنی غەیری خودای لێ قەدەغەکردوون، بەڵام خوانەناسان بروایان پێ نەکردوونو دژیان وەستاون، جەزرەبەی خۆیان بۆ داباراندووەو ڕێی دەربازبوونیان نەماوە، ﴿وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا﴾[5] واتە: پەروەردگارت ناهەقی لە هیچ کەسێك ناکات.

---

[1] الزمر (٣).
[2] سبأ (٢٣).
[3] النجم (٢٦).
[4] مريم (٩٣_٩٥).
[5] الكهف (٤٩).

﴿ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌۢ بِقَدَرِهَا فَٱحْتَمَلَ ٱلسَّيْلُ زَبَدًا رَّابِيًا ۚ وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِى ٱلنَّارِ ٱبْتِغَآءَ حِلْيَةٍ أَوْ مَتَٰعٍ زَبَدٌ مِّثْلُهُۥ ۚ كَذَٰلِكَ يَضْرِبُ ٱللَّهُ ٱلْحَقَّ وَٱلْبَٰطِلَ ۚ فَأَمَّا ٱلزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَآءً ۖ وَأَمَّا مَا يَنفَعُ ٱلنَّاسَ فَيَمْكُثُ فِى ٱلْأَرْضِ ۚ كَذَٰلِكَ يَضْرِبُ ٱللَّهُ ٱلْأَمْثَالَ ﴿١٧﴾ ﴾

دوو نموونە لەسەر مانەوەی هەق و لەناوچوونی پڕوپووچی

ئەم ئایەتە پێکهاتووە لە دوو نموونە کە خودای مەزن هێناویەتیەوە بۆ هەق کەشتێکە هەر دەمێنێتەوەو بەردەوام دەبێت، بۆ پڕوپووچیش کە دەتوێتەوەو نامێنێت و لەناو دەچێت، فەرموویەتی: ﴿ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً ﴾ واتە: لەو ئاسمانەوە بارانی باراندووە ﴿فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌۢ بِقَدَرِهَا ﴾ واتە: هەر دۆڵێك بە ئەندازەی خۆی لافاوی هەڵدەسێت، واتە: هەر دۆڵێك بە ئەندازەی خۆی ئاو هەڵدەگرێت، دۆڵی وا هەیە زۆر گەورەو فراوانە ئاوی زۆر دەگرێت دۆڵی واش هەیە بچووکەو بە پێی خۆی ئاو دەگرێت، ئەمە ئیشارەتە بۆ دڵەکان و جیاوازیان لە یەکتری، دڵی وا هەیە ئامادەیی تێدایە بۆ وەرگرتنی زانیاری زۆر، دڵی واش هەیە کە فراوان نیەو تەنگەو ئامادەیی تیا نیە بۆ وەرگرتنی زانیاری زۆر، ﴿فَٱحْتَمَلَ ٱلسَّيْلُ زَبَدًا رَّابِيًا﴾ واتە: لافاوەکە کەفێکی بەرزی هەڵگرتووە واتە: کەفێکی بڵند بەسەر ئەو ئاوەوەیە کە پراوپڕی دۆڵەکە دێت، ئەمە نموونەیەکیان. پاشان خودای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِى ٱلنَّارِ ٱبْتِغَآءَ حِلْيَةٍ أَوْ مَتَٰعٍ زَبَدٌ مِّثْلُهُۥ﴾ واتە: هەر وەك ئەو کەفەی بە هۆی دماندنەوە (تاودانی ئاگرەوە) دێتە سەر کەرەستەی خشڵ و شتی تر، ئا ئەمەیش نموونەی دووهەم، ئەو شتانەی لەناو ئاگردا تاو دەدرێن لە زێڕو زیوو شتی تر، بۆ ئەوەی خشڵی مس و ئاسنی لێ دروست بکەن، بیکەنە قاپ و قاچاغ و کەرەسەی تر، بەو تاودانی ئاگرە کەفی لێ بەرز دەبێتەوە، وەك چۆن ئەو لافاوە کەفی لەسەر بەرز دەبێتەوە. ﴿كَذَٰلِكَ يَضْرِبُ ٱللَّهُ ٱلْحَقَّ وَٱلْبَٰطِلَ﴾ واتە: ئا بەم شێوەیە خودا باسی ڕاستی و پڕوپوچی دەخاتە ڕوو، واتە: کاتێك کە هەق و ناهەق تێکەڵاو بوون، ناهەق و پڕوپوچ خۆی ناگرێت و بەردەوام نابێت، وەك چۆن کەف لەگەڵ ئاودا ناوەستێت و دەڕوات، ئەو کەفەیش لەگەڵ ئەو زێڕو زیوو ئەو شتانەی وەك ئەمانن بە تاودانی ئەو ئاگرە جیا دەبێتەوە، بەڵکو هەر دەڕوات و لەناودەچێت و نامێنێت.

لەبەر ئەمەیە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿فَأَمَّا ٱلزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَآءً﴾ واتە: جا کەفەکە دەڕوات و لەناو دەچێت، سودی لێ وەرناگیرێت و بڵاوە دەکات و تەفروتونا دەبێت و دەکەوێتە ئەملاولای دۆڵەکە و بە دارو درەختدا شۆڕ دەبێتەوە با دەیبات، هەر بەو شێوەیەش کەف و پیسی زێڕو زیووو مس و ئاسنەکەش دەڕوات و هیچی پێوە نامێنێت، ئەو زێڕو ئەو شتانەی وەك ئەون دەمێنێتەوەو سوودی لێ

وەردەگیرێت، بۆیە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَأَمَّا مَا يَنفَعُ ٱلنَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي ٱلْأَرْضِ كَذَٰلِكَ يَضْرِبُ ٱللَّهُ ٱلْأَمْثَالَ﴾ واتە: وە هەر ئەو شتەی بۆ خەڵکی بە سوودە دەمێنێتەوە لە زەویدا، خودا ئاوا نموونە دەهێنێتەوە. ئەم ئایەتە وەك ئەو ئایەتە وایە کە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَتِلْكَ ٱلْأَمْثَٰلُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَآ إِلَّا ٱلْعَٰلِمُونَ﴾[1] واتە: ئەم نموونانە بۆ خەڵك دێنینەوەو زانایان نەبێت تێی ناگەن، هەندێ لە زانایانی پێشینە (السلف) گوتوویانە: کاتێك کە ئێمە قورئانمان دەخوێندو لێی تێ نەدەگەیشتین، بۆ خۆمان دەگریاین، چونکە خودای مەزن دەفەرمووێت: ﴿وَمَا يَعْقِلُهَآ إِلَّا ٱلْعَٰلِمُونَ﴾ واتە: زانایان نەبێت، تێی ناگەن! عەلی کوڕی ئەبو تەلحە دەڵێ لە ئیبنو عەباسەوە لەتەفسیری ئەم ئایەتەدا ﴿أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌۢ بِقَدَرِهَا﴾فەرموویەتی:یانی: ئەمە نموونەیەکە خودای گەورە هێناویەتیەوە، دڵەکان هەریەکە بە ئەندازەی خۆی لەم قورئانە هەڵ گرتووە، بە پێی بڕوا پتەوی و لاوازی خۆیان،جا ئەو دڵەی گومانایە، هیچ کردارێك سودی نیە لەگەڵیدا، بەڵام دڵی بڕوا پتەو، خودا پڕ سودی دەکات بۆ خاوەنەکانیان﴿فَأَمَّا ٱلزَّبَدُ﴾ کە بریتیە لە گومان ﴿فَيَذْهَبُ جُفَآءً﴾ بەلام ﴿وَأَمَّا مَا يَنفَعُ ٱلنَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي ٱلْأَرْضِ﴾ کە بریتیە لە بڕوای پتەو، وەك چۆن خشڵ دەخرێتە ناو ئاگر ئەوەی پاکەکەیەتی هەڵدەگیرێتو پیسیەکەیشی لەناو ئاگرەکەدا بەجێ دەمێنێت، هەر بەو جۆرە خوای گەورە بڕوای پتەو وەردەگرێتو گوماناویودوودڵی واز لێ دێنێو وەری ناگرێت[2].

نموونەی ئەو ئاوو ئاگرە لە قورئان و فەرموودەدا هەیە

خوای گەورە لە سەرەتای سورەتی (البقرة)دا دوو نموونەی لە بارەی دووڕووەکانەوە هێناوە: یەکێکیان بە ئاوو ئەوی تریان بە ئاگر، ئەمەیش دوو نمونەکەیە ﴿مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ ٱلَّذِى ٱسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّآ أَضَآءَتْ مَا حَوْلَهُۥ﴾[3] واتە: ئەمانەڕاست بەحاڵی کەسانێك دەچن، کە خەریکی هەڵکردنی ئاگرێك بوون، هەرکە ڕۆشنایی ئاگر دەوروبەری ڕۆشن کردنەوە،خوالێیان ئەکوژێنێتەوە، پاشان فەرموویەتی: ﴿أَوْ كَصَيِّبٍ مِّنَ ٱلسَّمَآءِ فِيهِ ظُلُمَٰتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ﴾[4] واتە: یان هەروەکو کەسانێك کە بارانی بە لێزمەو بە تەوژم لەگەڵ هەورو چەخماخەیان لەو ئاسمانەوە بۆ ببارێت، ئەمەیش دوو نموونەی ترە لە سورەتی (نور)دا

---

[1] العنكبوت (٤٣).

[2] الطبري (١٦/٤١٠).

[3] البقرة (١٧).

[4] البقرة (١٩).

لە بارەی خوانەناسانەوە هاتووە. یەکەمیان: دەفەرموێت: ﴿وَٱلَّذِينَ كَفَرُوٓا۟ أَعْمَٰلُهُمْ كَسَرَابٍۭ بِقِيعَةٍ يَحْسَبُهُ ٱلظَّمْـَٔانُ مَآءً﴾[1] ئەوانەی خوانەناس بوون، کردەوەکانیان وەك تراویلکە (سراب) وایە کە لە بیاباندا هەیە تینوو وادەزانێ ئاوە، ئەم تراویلکەیە لە ڕۆژی زۆر گەرما لە بیاباندا پەیدا دەبێت لە ئاو دەچێت، بۆیە لە هەردوو سەحیحەکەدا هاتووە: لە ڕۆژی قیامەتدا دەگوترێت بە جوولەکە چیتان دەوێ؟ دەڵێن: ئەی پەروەردەمان زۆر تینومان بووە ئاومان پێ بدەو تینوێتیمان بشکێنە، پێیان دەگوترێت :ئایا ناناچنەئەوێ؟ ئەوانیش پەلاماری سەرابێك ئەدەن ووائەزانن ئاوە،کەچی بۆیان دەردەکەوێ کەئەوە ئاگرەولەناوخۆیدا هەرپێچ ئەدات وخۆی ئەخواتەوە ! !.[2] پاشان خودای گەورە بۆ نموونەکەی تر فەرموویەتی: ﴿أَوْ كَظُلُمَٰتٍ فِى بَحْرٍ لُّجِّىٍّ يَغْشَىٰهُ مَوْجٌ مِّن فَوْقِهِۦ مَوْجٌ مِّن فَوْقِهِۦ سَحَابٌ﴾[3] یان وەك تاریکستانێك وایە، لە دەریایەکی بێ پەیدا، شەپۆلی ئاو لەسەر شەپۆلی ئاو دایپۆشنو لە لای سەرەوەیش هەور بێت. وە لە هەردوو سەحیحەکەدا هاتووە: لە ئەبو موسای ئەشعەریەوە (ڕەزای خوای لێبێت) کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرموویەتی: (نموونەی ئەو هیدایەت و زانیاریەی کە خودا بەمندا ناردوویەتی وەك بارانێکی زۆر وایە، کە دەبارێتە سەر زەمین، هەندێك لەو زەویە ئاوی بارانەکە وەردەگرێت، گیاو پوشی زۆر دەڕوێنێت، هەندێکی تری زەویەکی شۆرە(گیاو شتی لێ ناڕوێت) بەڵام ئەو بارانە ناو خۆیداگل ئەداتەوە، خودا بە ئاوی ئەو زەویە سوود دەگەیەنێت بە خەڵکی،لێ ی دەخۆنەوەو مەڕوماڵاتی پێ ئاو دەدەنو کشتوکاڵی پێ دەکەن، بەشێکی تر لەو زەویانە کە باران لێی دەدات زەویەکی سافو لوسو تەختە کە ئاو ناگرێتە خۆیو گیا ناڕوێنێت، ئەم پارچە زەویانە وەك نموونەی ئەو کەسەیە کە لە ئاینی خوا شارەزا بووەو ئەوەی خودا منی پێ ناردووە سودی پێ گەیاندووەو کەڵکی لێ وەرگرتووەو فێری بووەو خەڵکیشی فێرکردووە،هەروەها وەك نموونەی ئەو کەسەیە کە بەوە سەری بەرز نەکردووەتەوەو گوێی پێ نەداوەو ئەو ڕێگەی خوداشی قەبوڵ نەکردووە کە من پێی هاتووم).[4] ئەمە نموونەیەکی ئاویە، وە لە فەرموودەی تردا کە ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە ئەبو هورەیرەوە لە پێغەمبەری خواوە (ﷺ) کە فەرموویەتی: (نموونەی منو نموونەی ئێوە، وەك نموونەی پیاوێك وایە، ئاگرێکی کردبێتەوە، کاتێك ئاگرەکە دەوری خۆی ڕۆشن کردەوە ئەو پەپولەو گیانەوەرانەی کە دەکەونە ناو ئاگر، دەکەونە ناوی، پیاوەکە هەوڵ دەدات بیانگرێت، زاڵ

---

[1] نور (٣٩).

[2] فتح الباري (٩٨/٨)، مسلم (١٦٨/١).

[3] نور (٤٠).

[4] فتح الباري (٢١١/١)، مسلم (١٧٨٨/٤).

دەبن بەسەریداو دەچنە ناوی، ئەوە نموونەی منو نموونەی ئێوەیە من دەتانگرم بۆ ئەوەی لەو ئاگرە لاتان دەمو لێی دووركەونەوە،كەچی ئێوە زاڵ دەبن بە سەرمداو دەچنە ناوی).[1] لە هەردوو سەحیحەكەیشدا ئەم فەرموودەیە هاتووە، ئەمەیش نموونەیەكی ئاگریە[2].

﴿لِلَّذِينَ ٱسْتَجَابُوا۟ لِرَبِّهِمُ ٱلْحُسْنَىٰ ۚ وَٱلَّذِينَ لَمْ يَسْتَجِيبُوا۟ لَهُۥ لَوْ أَنَّ لَهُم مَّا فِى ٱلْأَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلَهُۥ مَعَهُۥ لَٱفْتَدَوْا۟ بِهِۦٓ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ لَهُمْ سُوٓءُ ٱلْحِسَابِ وَمَأْوَىٰهُمْ جَهَنَّمُ ۖ وَبِئْسَ ٱلْمِهَادُ (١٨)﴾

پاداشتی بەختەوەرانو بەدبەختان

خوای گەورە باسی پاشەڕۆژی بەختەوەرانو بەدبەختان دەكاتو دەفەرمووێت: ﴿لِلَّذِينَ ٱسْتَجَابُوا۟ لِرَبِّهِمُ﴾ واتە: ئەوانەی وەڵامی خوایان داوەتەوە،یانی: گوێڕایەڵی فەرمانی خوداو پێغەمبەرەكەیاننو فەرمانەكانی خودایان جێبەجێ كردووەو بڕوایان هەیە بە هەواڵە پێشووەكانو ئەوانەیش كە لەمەوبەدواش دێن ،بۆ ئەوانە ﴿ٱلْحُسْنَىٰ﴾هەیە واتە: چاكەیان دەربارە دەكرێت، ئەم ئایەتە وەك ئەو ئایەتانە وایە كە خوای گەورە باسی (ذوالقرنین)ی كردووەو فەرموویەتی: ﴿قَالَ أَمَّا مَن ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُۥ ثُمَّ يُرَدُّ إِلَىٰ رَبِّهِۦ فَيُعَذِّبُهُۥ عَذَابًا نُّكْرًا (٨٧) وَأَمَّا مَنْ ءَامَنَ وَعَمِلَ صَٰلِحًا فَلَهُۥ جَزَآءً ٱلْحُسْنَىٰ ۖ وَسَنَقُولُ لَهُۥ مِنْ أَمْرِنَا يُسْرًا﴾[3] واتە: گوتی: بەڵام هەر كەسێك ناهەقی بكات (لە دواڕۆژدا) ئێمە ئازاری دەدەینو پاشانیش دەبرێتەوە لای پەروەردگاری، ئەوسا ئەویش بە توندی ئازاری دەدات، هەر كەسیش باوەڕی هێناو ئاكار چاك بوو پاداشتی چاك بەشی دەبێتو كاری لەسەر ئاسان دەكرێت. وە لە ئایەتێكی تریشدا فەرموویەتی: ﴿لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا۟ ٱلْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ ۖ﴾[4] واتە: بۆ ئەوانەی چاكە دەكەن، چاكە دەكەینو زیاتریش، پاشان خودای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَٱلَّذِينَ لَمْ يَسْتَجِيبُوا۟ لَهُۥ لَوْ أَنَّ لَهُم مَّا فِى ٱلْأَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلَهُۥ مَعَهُۥ لَٱفْتَدَوْا۟ بِهِۦٓ﴾ واتە: ئەو كەسانەش كە بە دەنگەوە نەهاتوون، ئەگەر هەرچی لەم زەمینەدا هەیە هی ئەوان بێت ئەوەندەی تریشو لە باتی خۆیان بدەن، واتە: ئەوانەی گوێڕایەڵی فەرمانی خودایان نەكردووە لە ڕۆژی دوایدا ئەگەر پڕی ئەم زەمینە زێڕبێتو ئەوەندەی تریشی لەسەر بێت لە جێی ئەوەی لە سزای خودا ڕزگاریان ببێت بیدەن، خوا لێیان قەبوڵ ناكات، چونكە خوای گەورە لە ڕۆژی

---

[1] أحمد (٢/٣١٢)، فەرموودەیەكی سەحیحە.

[2] فتح الباري (١١/٣٢٣)، مسلم (٤/١٧٩٠).

[3] الكهف (٨٧ــ٨٨).

[4] یونس (٢٦).

قیامەتدا هیچ شتێکیان لێ وەرناگیرێت ﴿أُوْلَٰٓئِكَ لَهُمۡ سُوٓءُ ٱلۡحِسَابِ﴾ زۆر بە سەختی دەکەونە بەر لێپرسینەوە، لە ڕۆژی قیامەتدا، واتە: پرسیاریان لێ دەکرێت لە کەمترین و بچووکترین شت، بە سوود بێت یان بێ سوود، هەر کەسێکیش لێپرسینەوەی لێ کرا جەزرەبە دەدرێت، بۆیە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَمَأۡوَىٰهُمۡ جَهَنَّمُۖ وَبِئۡسَ ٱلۡمِهَادُ﴾ واتە: هەر جەهەنەم جێگایانە کە خراپترین شوێنە.

﴿أَفَمَن يَعۡلَمُ أَنَّمَآ أُنزِلَ إِلَيۡكَ مِن رَّبِّكَ ٱلۡحَقُّ كَمَنۡ هُوَ أَعۡمَىٰٓۚ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُوْلُواْ ٱلۡأَلۡبَٰبِ ١٩﴾

خاوەن باوەڕو خوانەناس وەك یەك نین

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿أَفَمَن يَعۡلَمُ أَنَّمَآ أُنزِلَ إِلَيۡكَ مِن رَّبِّكَ ٱلۡحَقُّ كَمَنۡ هُوَ أَعۡمَىٰٓ﴾ واتە: ئایا کەسێك بڕوای وابێت ئەوەی لە پەروەردگارتەوە بۆ تۆ هاتووەتە خوارەوە هەمووی ڕاستە وەك ئەوەیە کە لەم بارەیەوە کوتو کوێرە؟ واتە: ئەو کەسەی کە بڕوای وایە ئەوەی هاتووەتە خوارەوە بۆ تۆ ئەی موحەمەد لە لایەن خوداوە هەمووی ڕاستەو گومانی تێدا نیەو هیچ شتێکی تێکەڵاو نەبووەو ناکۆکی لەسەر نیە، بەڵکو هەمووی ڕاستەو هەندێکی جەخت لەسەر ئەوی تری دەکاتەوە، هیچ شتێکی دژی شتێکی تری نیە، گشت هەواڵەکان ڕاستە، فەرمان دانو ڕێگریەکانی بەجێیەو زۆر تەواوە، وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿وَتَمَّتۡ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدۡقٗا وَعَدۡلٗا﴾[1] واتە: قسەکانی پەروەردگارت بەدادوبەڕاستی تەواوو بێ کەمو کوڕین، واتە: ڕاستە لە هەواڵیداو بێ کەمو کوڕیە لە داوایدا، کەوایە ئەی موحەمەد (ﷺ) ئەوەی بڕوای بەو پەیامەی کە تۆ پێی هاتووی هێناوە، لەگەڵ ئەوەی کوێرەو ڕێی چاکە ناگرێتەبەرو شارەزا نابێتو لێی تێ ناگات، خۆ ئەگەر تێشی بگات ملی بۆ دانانەوێنێتو بە ڕاستی نازانێتو شوێنی ناکەوێ وەك یەك نین، وەك ئەم ئایەتە کە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿لَا يَسۡتَوِيٓ أَصۡحَٰبُ ٱلنَّارِ وَأَصۡحَٰبُ ٱلۡجَنَّةِۚ أَصۡحَٰبُ ٱلۡجَنَّةِ هُمُ ٱلۡفَآئِزُونَ﴾[2] واتە: ئەو کەسانەی جەهەنەمین وەك ئەو کەسانەنین بەهەشتین، هەر ئەوانەی لە بەهەشتن بەختەوەرنو سەرکەوتوون. وە لەم ئایەتەیشدا لێرەدا فەرموویەتی: ﴿أَفَمَن يَعۡلَمُ أَنَّمَآ أُنزِلَ إِلَيۡكَ مِن رَّبِّكَ ٱلۡحَقُّ كَمَنۡ هُوَ أَعۡمَىٰٓ﴾ واتە: ئایا ئەوەی بڕوای وابێت ئەوەی لە پەروەردگارتەوە بۆ تۆ هاتووەتە خوارەوە هەمووی ڕاستە وەك ئەوەیەکەلەم بارەوەکوێرە؟ نەخێر وەك یەك نین، پاشان فەرموویەتی: ﴿إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُوْلُواْ ٱلۡأَلۡبَٰبِ﴾

---

[1] الانعام (١١٥).

[2] الحشر (٢٠).

واتە:تەنیا خاوەن ئاوەزاکان یادی ئەمانە ئەکەن، واتە: ئەوانەی کە پەندو ئامۆژگاری وەردەگرن و دەفامن،تەنیا خاوەن بیرو هۆشە ڕاستو ڕێکەکانن، خوای گەورە بمانکات بە یەکێك لەوانە.

﴿ ٱلَّذِينَ يُوفُونَ بِعَهْدِ ٱللَّهِ وَلَا يَنقُضُونَ ٱلْمِيثَٰقَ ﴿٢٠﴾ وَٱلَّذِينَ يَصِلُونَ مَآ أَمَرَ ٱللَّهُ بِهِۦٓ أَن يُوصَلَ وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ وَيَخَافُونَ سُوٓءَ ٱلْحِسَابِ ﴿٢١﴾ وَٱلَّذِينَ صَبَرُوا۟ ٱبْتِغَآءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ وَأَقَامُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَأَنفَقُوا۟ مِمَّا رَزَقْنَٰهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً وَيَدْرَءُونَ بِٱلْحَسَنَةِ ٱلسَّيِّئَةَ أُو۟لَٰٓئِكَ لَهُمْ عُقْبَى ٱلدَّارِ ﴿٢٢﴾ جَنَّٰتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا وَمَن صَلَحَ مِنْ ءَابَآئِهِمْ وَأَزْوَٰجِهِمْ وَذُرِّيَّٰتِهِمْ وَٱلْمَلَٰٓئِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِم مِّن كُلِّ بَابٍ ﴿٢٣﴾ سَلَٰمٌ عَلَيْكُم بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى ٱلدَّارِ ﴿٢٤﴾ ﴾

ئەو ڕەوشتانەی بوونەتە هۆی چوونە بەهەشتی پیاوچاکان

خوای گەورە باسی ئەو کەسانە دەکات کە خۆیان ڕازاندووەتەوە بەم ڕەوشتە جوان و پیرۆزانە، بێگومان دواڕۆژی خۆش هەر بۆ ئەوانە لە دنیاو لە ڕۆژی قیامەتدا، ﴿ ٱلَّذِينَ يُوفُونَ بِعَهْدِ ٱللَّهِ وَلَا يَنقُضُونَ ٱلْمِيثَٰقَ﴾ واتە: ئەو کەسانەی پەیمانی خودا بەجێ دێنن و جارێکی تر لێی پاشگەز نابنەوە، وەك دووڕووەکان نین کە پەیمانێکیان دابێت نەیان بردووەتەسەرو ناپاکییان تێداکردووە، دەمەقاڵێ و مشتو مڕیان بووبێت لەگەڵ کەسێکدا قسەی خراپیان گوتووە، کە قسەیان کردبێت درۆیان کردووەو ئەمانەتێکیان پێ سپێردرابێت ناپاکییان لێ کردووە. ﴿وَٱلَّذِينَ يَصِلُونَ مَآ أَمَرَ ٱللَّهُ بِهِۦٓ أَن يُوصَلَ﴾ واتە: ئەو کەسانەی کە پەیوەستی دەکەن بەوەی حوا فەرمانی داوە پەیوەست بکرێت، وەك بەسەرکردنەوەی کەسو کارو چاکەکردن لەگەڵیانداو بە دەمەوەچوونی هەژاران و بێنەوایان و یارمەتی دانیان.

﴿وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ وَيَخَافُونَ سُوٓءَ ٱلْحِسَابِ﴾ واتە: لە پەروەرندەیان دەترسن و لە خراپە و بەسەختی لێپرسینەوە نیگەرانن، واتە:لەو کردارانەی دەیکەن و ئەوانەیش کردوویانە دەترسن و دەزانن خودا چاودێرە بەسەریانەوە، وە لە لێپرسینەوەی ڕۆژی قیامەت زۆر دەترسن، بۆیە کارەکانیان بە ڕێکوپێکی بەڕێوە دەبەن و لە هەموو کارێکی ژیانیاندا بەپێی فەرمانی خودا دەجوڵێنەوەو با ئەو کارە بچووك بێت یان گەورە. ﴿ وَٱلَّذِينَ صَبَرُوا۟ ٱبْتِغَآءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ﴾ واتە: وە ئەو کەسانەش کە لەبەر ڕەزامەندی خودا خۆیان گرت، واتە: لەبەر ڕەزامەندی خودا خۆیان لە تاوان و خراپە لاداو نەفسی خۆشیان لە ئارەزووە بەدەکان پاراست، بە ئومێدی وەرگرتنی پاداشتی گەورە لە لای خودا، ﴿وَأَقَامُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ﴾ واتە: نوێژیان کردووە، بە پێی ئەو سنوورو کاتو دەستورانەی شەرع دایناوە کڕنوش و سوژدە بە ترس و لەرزەوە بۆ خوا دەبەن، ﴿وَأَنفَقُوا۟ مِمَّا رَزَقْنَٰهُمْ﴾ واتە: لەو بەشەی ئێمە پێمان دان خێر دەکەن، واتە: لە ماڵی خۆیان دەدەن بەو کەسانەی کە پێویستە لەسەریان یارمەتیان بدەن لە خێزان و کەسو کارو خەڵکی

هەژارو کەم دەستی بێگانە، ﴿سِرًّا وَعَلَانِيَةً﴾ واتە: بە نهێنیو بە ئاشکرا، بە شەوو بە ڕۆژ هیچ شتێك ڕێی لێ نەگرتوون لە هیچ کاتێکدا لە ماڵ بەخشینە، ﴿وَيَدْرَءُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ﴾ واتە: بە چاکە خراپەکانیان لە خۆیان دوور دەخەنەوە، کاتێك کەسێك کارێکی ناشیرینیان لەگەڵدا بکات ئەوان چاکەی لەگەڵدا دەکەن، خۆڕادەگرنو چاوپۆشی لێ دەکەنو لێی دەبوورن، وەك خوای گەورە لە ئایەتی تردا فەرموویەتی: ﴿ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ ﴿٣٤﴾ وَمَا يُلَقَّاهَا إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَمَا يُلَقَّاهَا إِلَّا ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ﴾[1] واتە: تۆ هەمیشە وەڵامی چاکتر بدرەوە، ئەوسا کەسێك لەگەڵ تۆدا دوژمنە، دەبێتە دۆستی نزیکت، ئەم کارەش هەر تووشی کەسانێك دەبێت کە بتوانن خۆڕاگرین، هەر کەسیش ئەو کارەی تووش بێت دیارە زۆر بەختەوەرە، ﴿أُولَئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ﴾ واتە: دواڕۆژی خۆشیش بۆ ئەوانە، بۆیە خوای گەورە باسی ئەو کەسانەی کردووە کە خاوەنی ئەم ڕەوشتە چاکانەن وئەفەرموێ: پاشەڕۆژ هی ئەوانە، پاشان مانای ئەوپاشەڕۆژەی کردووەو فەرموویەتی: ﴿جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا﴾ واتە: باغاتێکی واکە دوورە لە نەمان وتیاچوون و دەچنە ناویەوە، ﴿عَدْنٍ﴾ یانی مانەوەونیشتەجێبوون واتە:ئەچنەناوی وبەهەمیشەیی تێیدائەمێننەوە. ﴿وَمَن صَلَحَ مِنْ ءَابَآئِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ﴾ واتە: خۆیانو بابو باپیرانیانو ژنەکانیانو تۆرمەشیان (ئەوانەی خواپەسەندن)، واتە: خودای مەزن کۆیان دەکاتەوەلەگەڵ خۆشەویستەکانیاندا وەك بابو باپیرو ژنو منداڵەکانیان، ئەوانەی کە خودا لێیان ڕازیەو دەشێت بچنە بەهەشت لە خاوەن باوەڕان، بۆ ئەوەی چاوی پێیان ڕوون ببێتەوە،تەنانەت ئەوانەیش کە پلەیان نزمترە خودا پلەیان بەرز دەکاتەوە وەك ڕێزو چاکەیەك لەگەڵ پلە بەرزەکاندا، بێ ئەوەی لە پلەی پلەبەرزەکان کەم بکرێتەوە، وەك خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَالَّذِينَ ءَامَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُم بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ﴾[2] واتە: ئەوانەی باوەڕیان هێنا تۆرمەشیان چوونە سەر باوەڕی ئەوان ئێمە تۆرمەی ئەوانیش دەبەینە بەهەشت وئەیانگەیەنین بەیەکتری، پاشان خوای گەورە لێرەدا دەفەرموێت: ﴿وَالْمَلَائِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِم مِّن كُلِّ بَابٍ ﴿٢٣﴾ سَلَامٌ عَلَيْكُم بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ﴾ واتە: فریشتە لە هەموو لاوەدەچنە لایان، پێیان دەڵێن سەلامتان لێبێت، چونکە ئێوە خۆڕاگربوون، پیرۆزتان بێت دواڕۆژی ڕوون، واتە: فریشتەکان لەم لاو لاوە دەستە دەستە دێن بۆ لایانو پیرۆزباییان لێ دەکەن بۆ ئەو هەموو بەهرەو دواڕۆژە چاکەی تێی کەوتوون، بە

[1] فصلت (٣٤ـ٣٥).
[2] طور (٢١).

هێمنیو هەتاهەتایی لەو بەهەشتەدا دەمێننەوە لەگەڵ پێغەمبەرانو پیاو چاکاندا، ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە عەبدوڵای کوڕی عەمری کوڕی عاسەوە (ڕەزای خوای لێبێت) لە پێغەمبەری خواوە (ﷺ) فەرموویەتی: (ئایا دەزانن کێ یەکەم کەس لە دروستکراوەکانی خودا دەچێتە بەهەشت؟) گوتیان: خوداو پێغەمبەرەکەی (ﷺ) باش دەزانن، فەرمووی: (یەکەم کەس لە دروستکراوەکانی خوا دەچێتە بەهەش هەژارە کۆچەرەکانن، ئەوانەی کەسەنگەرەکانیان پێ دەگیرێتو لە تەنگانەدا پشتیان پێ دەبەسترێتو پێویستیەکانیان لەناو دڵیاندایە، ناتوانن جێبەجێی بکەن، خودای مەزن دەفەرمووێت بە هەر فریشتەیەك مەیلی لێبێت، بچنە لایانو سڵاویان لێ بکەن، فریشتەکان دەڵێن: ئێمە دانیشتوانی ئاسمانەکانی تۆینو چاکترینی دروستکراوی تۆین ئەی خودایە فەرمانمان پێدەکەی بچینە لای ئەوانەو سڵاویان لێ بکەین؟ خوای گەورە دەفەرمووێت: ئەوانە ئەو بەندانە بوون کە منیان دەپەرستو هەرگیز شەریکیان بۆ دانەدەنام سەنگەرەکانیان پێ قایم دەکراولە تەنگانەدا پشتیان پێ دەسپێردرا، پێویستیەکانیان لەناو دڵیاندا بوو، توانای جێبەجێکردنی پێویستیەکانیان نەبوو! ! ـ جادەفەرموێ ـ: لەو کاتەدا فریشتەکان لە هەموو لایەکەوە دەچنە لایان پێیان دەڵێن: ﴿سَلَٰمٌ عَلَيۡكُم بِمَا صَبَرۡتُمۡۚ فَنِعۡمَ عُقۡبَى ٱلدَّارِ﴾سڵاوتان لێ بێ لەپاداشتی ئەوەدا کەبەئارامبوون ،ئائەوەیەخانەی دواڕۆژ[1] !

﴿وَٱلَّذِينَ يَنقُضُونَ عَهۡدَ ٱللَّهِ مِنۢ بَعۡدِ مِيثَٰقِهِۦ وَيَقۡطَعُونَ مَآ أَمَرَ ٱللَّهُ بِهِۦٓ أَن يُوصَلَ وَيُفۡسِدُونَ فِي ٱلۡأَرۡضِ أُوْلَٰٓئِكَ لَهُمُ ٱللَّعۡنَةُ وَلَهُمۡ سُوٓءُ ٱلدَّارِ ﴿٢٥﴾﴾

ڕەوشتە ناشیرینەکانی بەدبەختان کە دەبێتە هۆی چارەڕەشیو نەفرەت لێ کردنیان

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَٱلَّذِينَ يَنقُضُونَ عَهۡدَ ٱللَّهِ مِنۢ بَعۡدِ مِيثَٰقِهِۦ وَيَقۡطَعُونَ مَآ أَمَرَ ٱللَّهُ بِهِۦٓ أَن يُوصَلَ وَيُفۡسِدُونَ فِي ٱلۡأَرۡضِ أُوْلَٰٓئِكَ لَهُمُ ٱللَّعۡنَةُ وَلَهُمۡ سُوٓءُ ٱلدَّارِ﴾ واتە: ئەو کەسانەی کە پەیمانیان دا بە خواو لە پاشان پاشگەزبوونەوەو پەیمان نێوان خۆیانو خودایان شکاند (کە خودا فەرمانی پێدابوون نەیشکێنن) وە لە زەمیندا بەدفەڕی دەکەن، لە بەهرەی خودا بێبەشنو دواڕۆژی دژواریان هەیە، ئەمە حاڵی پیاوخراپو بەدبەختانوپاشەڕۆژی ڕەوشتە خراپەکانیانەکە خوای گەورەبەم شێوەیە باسی چارەنووسو پاشەڕۆژیشی کردوون لە ڕۆژی قیامەتدا، کە بە پێچەوانەی چارەنووسو پاشەڕۆژی خاوەن باوەڕەکانەوەیە، وەك چۆن لە دنیادا ڕەوشتیان بە پێچەوانەی ڕەوشتی خاوەن باوەڕانەوە بووە، خاوەن باوەڕان، ئەو بەڵێنانەی کە دابوییان بە خودا جێبەجێیان کردو ئەو پەیوەندیانەی کە خودا فەرمانی پێدابوون بەجێی بهێنن، بەجێیان هێنا ،وەك فەرموویەتی: ﴿يَنقُضُونَ عَهۡدَ ٱللَّهِ مِنۢ بَعۡدِ

---

[1] أحمد (٢/١٦٨)، فەرموودەیەکی حەسەنە.

مِيثَٰقِهِۦ وَيَقۡطَعُونَ مَآ أَمَرَ ٱللَّهُ بِهِۦٓ أَن يُوصَلَ وَيُفۡسِدُونَ فِي ٱلۡأَرۡضِ﴾ بەڵام ئەمانە کە پەیمانیان دا بە خوا لە پاشان پەشیمان بوونەوەو پەیوەندی نێوان خوداو خۆیان پچڕاند، کە خودا فەرمانی پێ کردبوون نەیپچڕن، لەسەر زەویشدا خراپەکاری نەکەن. وەك لە فەرموودەی سەحیحدا هاتووە: (نیشانەی دووڕوو سێ شتە: کاتێك قسەی دەکات درۆی دەکات، وە کاتێك بەڵێنی بدات بەجێی ناهێنێت، وە کاتێك ئەمانەتێکی پێ سپێردرا خەیانەتی لێ دەکات).[1] وە لە ڕیوایەتێکی تردا هاتووە: (وە کاتێك بەڵێنی دا ناپاك دەردەچێت نایباتە سەر، وە کاتێك مشتومڕو دەمەقاڵێی کردسنوور ئەبەزێنێت و بەدفەڕی دەکات).[2] هەر لەبەر ئەمەیە خودای گەورە فەرموویەتی: ﴿أُوْلَٰٓئِكَ لَهُمُ ٱللَّعۡنَةُ وَلَهُمۡ سُوٓءُ ٱلدَّارِ﴾ لە بەهرەی خودا بێ بەشن‌و دواڕۆژی دژواریان هەیە، شوێنیشیان ناو ئاگری جەهەنمە کە جێیەکی زۆر خراپ‌و ناخۆشە.

﴿ٱللَّهُ يَبۡسُطُ ٱلرِّزۡقَ لِمَن يَشَآءُ وَيَقۡدِرُۚ وَفَرِحُواْ بِٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا وَمَا ٱلۡحَيَوٰةُ ٱلدُّنۡيَا فِي ٱلۡأٓخِرَةِ إِلَّا مَتَٰعٞ ﴿٢٦﴾﴾

فراوانی ڕۆزی‌و کەمی ڕۆزی بە دەستی خودایە

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ٱللَّهُ يَبۡسُطُ ٱلرِّزۡقَ لِمَن يَشَآءُ وَيَقۡدِرُۚ وَفَرِحُواْ بِٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا وَمَا ٱلۡحَيَوٰةُ ٱلدُّنۡيَا﴾ واتە: هەر خودایە (چ زۆر چ کەم) بە هەر کەسێك خۆی مەیلی لێبێت ڕۆزی دەدات، ئەوان بە ژینی سەر دنیا دڵیان خۆشە، خوای گەورە باسی ئەوە دەکات کە مەیلی لە هەر کەسێك بێت بژێوی بۆ فراوان دەکات، مەیلیشی لە هەر کەسێك بێت لێی دەگرێتەوە، ئەوەیش کە خودا دەیکات پڕە لە کارزانی‌و دادپەروەری، ئەو خودانەناسانەش زۆر دڵیان خۆشە بەو ژیانەی کە پێیان دراوە، خودایش ئەو ژیانەی دنیای پێداون‌و وازی لێ هێناون‌و کەم کەم جڵەوی بۆ شل کردوون کە ئاگایان لە خۆیان نەماوە، وەك خوای گەورە لە ئایەتی تردا فەرموویەتی: ﴿أَيَحۡسَبُونَ أَنَّمَا نُمِدُّهُم بِهِۦ مِن مَّالٖ وَبَنِينَ ﴿٥٥﴾ نُسَارِعُ لَهُمۡ فِي ٱلۡخَيۡرَٰتِۚ بَل لَّا يَشۡعُرُونَ﴾[3] واتە: ئایا ئەوانە لایان وایە ئێمە کە بە ماڵ‌و کوڕان یارمەتیان دەدەین، هەر بۆ ئەوەیە، پەلەمانە کە چاکەیان لەگەڵدا بکەین؟ نەخێر ئەوانە نەزانن. پاشان خوای گەورە دنیای بە سوك‌و بێنرخ داوەتە قەڵەم لەچاو ئەو شتانەی کە دایناوە بۆ عەبدە خاوەن باوەڕەکانی لە ڕۆژی قیامەتدا، بۆیە فەرموویەتی: ﴿وَمَا ٱلۡحَيَوٰةُ ٱلدُّنۡيَا فِي ٱلۡأٓخِرَةِ إِلَّا مَتَٰعٞ﴾ واتە: ژیانی دنیا لە چاو ژیانی ئەو دنیا ڕابواردنێکی کەمەو زۆر نیە، وەك لە ئایەتی تریشدا فەرموویەتی: ﴿قُلۡ مَتَٰعُ ٱلدُّنۡيَا قَلِيلٞ وَٱلۡأٓخِرَةُ خَيۡرٞ

---

[1] فتح الباري (٢/١٦٨).

[2] فتح الباري (١/١١١).

[3] المؤمنون (٥٥_٥٦).

﴿لِّمَنِ اتَّقَىٰ وَلَا تُظْلَمُونَ فَتِيلًا﴾[1] واتە: بڵێ: ژیانی دنیا کەمو کورتە بۆ ئەوانەی کە ترسیان لە خوا هەیە، ژیانی ئەو دنیا زۆر باشترە، بە ئەندازەی داوی پڕاوی ناو دەنکە خورما، کەس ناهەقی لێ ناکرێت. وە فەرموویەتی: ﴿بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ۝١٦ وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ﴾[2] واتە: بەڵام ئێوە ژیانی دنیا هەڵدەبژێرن، کەچی ژیانی ئەو دنیا چاکترو پایەدارترە. ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە مستەوردەوەکە برای بەنی فەهرە دەڵێ: پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرموویەتی: (ئەم دنیایە لە چاو ئەو دنیادا مەگین وەك ئەوەیە کەسێك لە ئێوە ئەم پەنجەیە بخاتە ناو دەریایەك، با سەیر بکات چی بە پەنجەیەوە هێناوەتەوە)جا بە پەنجەی شایەتومانی ئیشارەتێکی کرد.[3] موسلیمیش ڕیوایەتی کردووە لە صەحیحەکەیدا.[4] لە فەرموودەی تریشدا هاتووە: کە پێغەمبەری خودا(ﷺ) بە لای کارژۆڵەیەکی کەریلەی مردارەوەبوودا ڕابورد، پاشان فەرمووی: (سوێند بە خوا دنیا لای خوا بێ نرخترە لەمە کە خاوەنەکەی فرێی داوە).[5]

﴿وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِّن رَّبِّهِ ۗ قُلْ إِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ مَن يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ أَنَابَ ۝٢٧ الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُم بِذِكْرِ اللَّهِ ۗ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ ۝٢٨ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبَىٰ لَهُمْ وَحُسْنُ مَآبٍ ۝٢٩﴾

موشریکەکان وداوای بەڵگەکردنیان وەڵامدانەوەی خواش بۆیان

خوای گەورە باسی موشریکەکان دەکاتو دەفەرموێت: ﴿وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِّن رَّبِّهِ﴾ واتە: ئەوانەی خوانەناسن دەڵێن: بۆچی بەڵگەیەکی لەلایەن خواوە بۆنەهاتووە؟ وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا باسیان دەکات کە دەڵێن: ﴿فَلْيَأْتِنَا بِآيَةٍ كَمَا أُرْسِلَ الْأَوَّلُونَ﴾[6] واتە: دەسا با نیشانەیەکمان نیشان بدات، وەك پێغەمبەرانی پێشوو، لە پێشەوە چەندجار لەم بارەیەوە قسەمان کردووە. بێگومان خودا دەتوانێت وەڵامی ئەو شتانەیان بداتەوە کە داوایان کردووە، لەم فەرموودەی کە ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە هاتووە، کە خوای گەورە پێغەمبەری ئاگادار کردەوە، کاتێك کە

---

[1] النساء (٧٧).

[2] الاعلى (١٦_١٧).

[3] احمد (٤/٢٢٨)، فەرموودەیەکی سەحیحە.

[4] مسلم (٤/٢١٩٣).

[5] مسلم (٤/٢٩٥٧).

[6] الانبياء (٥).

بتپەرستەکان داوایان لێ کردووە کە سەفایان بۆ بکات بە زێڕو کانیەکیان بۆ هەڵقوڵێنێت لە بەری بڕواتو کێوەکانی دەوری مەککە لابەرێتو شوێنەکانیان بکاتە باغاتو سەیرانگاو سەوزایی. فەرموویەتی: ئەی موحەمەد ئەگەر حەز دەکەی ئەو شتانەیان پێ دەدەم، بەڵام ئەگەر بڕوایان نەهێنا جەزرەبەیەکیان دەدەم هیچ کەسێك لە جیهاندا ئەو جەزرەبەی نەدرابێت، وە ئەگەر حەزیش دەکەی دەرگای تەوبەو بەزەییان لێ دەکەمەوە. پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (بەڵکو دەرگای تەوبەو بەزەییان لێ بکرەوە،پەروەردگار!).[1] هەر لەبەر ئەوەیە خوای گەورە بە پێغەمبەرەکەی فەرمووە: ﴿قُلْ إِنَّ ٱللَّهَ يُضِلُّ مَن يَشَآءُ وَيَهْدِىٓ إِلَيْهِ مَنْ أَنَابَ﴾ واتە: بڵێ: خودا هەر کەسێك خۆی مەیلی لێبێت گومڕای دەکاتو هەر کەسێکیش بەرەو ئەو بگەڕێتەوە، شارەزای ڕاستەڕێی دەکات. واتە: هەر خودا خۆی مەیلی لە هەر کەسێك بێت شارەزای دەکات یان گومڕای دەکات، پێغەمبەر بنێرێت بە نیشانەوە بە پێی داوای ئەوانەیان وەڵامی داواکانیان نەداوەتەوە، شارەزابوونو گومڕابوون پەیوەندی نیە بە وەڵامدانەوەیان، وەك خوای گەورە لە چەند ئایەتی تردا فەرموویەتی: ﴿وَمَا تُغْنِى ٱلْـَٔايَـٰتُ وَٱلنُّذُرُ عَن قَوْمٍ لَّا يُؤْمِنُونَ﴾[2] واتە: ئەم هەموو نیشانەو ترساندنە کار ناکاتە سەر کۆمەڵی بڕوانەهێنان، وە فەرموویەتی: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٩٦﴾ وَلَوْ جَآءَتْهُمْ كُلُّ ءَايَةٍ حَتَّىٰ يَرَوُا۟ ٱلْعَذَابَ ٱلْأَلِيمَ﴾[3] واتە: ئەو کەسانەی قسەی پەروەردەی تۆیان لێ هاتەدی، باوەڕ ناهێنن، با هەموو نیشانەیەکیشیان بۆ بێت، هەتا ئازاری بەژان بە چاوی خۆیان دەبینن، وە فەرموویەتی: ﴿وَلَوْ أَنَّنَا نَزَّلْنَآ إِلَيْهِمُ ٱلْمَلَـٰٓئِكَةَ وَكَلَّمَهُمُ ٱلْمَوْتَىٰ وَحَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَىْءٍ قُبُلًا مَّا كَانُوا۟ لِيُؤْمِنُوٓا۟ إِلَّآ أَن يَشَآءَ ٱللَّهُ وَلَـٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ يَجْهَلُونَ﴾[4] واتە:ئەگەر فریشتەمان بناردایەو مردووەکانیش قسەیان لەگەڵ بکردنایەو هەموو شتمان لە ڕووبەڕووی ئەوانەوە کۆکردایەتەوە، هەر باوەڕیان نەدەهێنا مەگین خودا مەیلی لێبێت، بەڵام زۆربەیان نەزان بوون، بۆیە لێرەدا خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿قُلْ إِنَّ ٱللَّهَ يُضِلُّ مَن يَشَآءُ وَيَهْدِىٓ إِلَيْهِ مَنْ أَنَابَ﴾ واتە: هەر کەسێك تەوبە بکاتو بگەڕێتەوە بۆ لای خوداو تەنها پەنا بۆ ئەو بەرێتو لێی بپاڕێتەوە شارەزای دەکات.

---

[1] احمد (١/٢٤٢).

[2] یونس (١٠١).

[3] یونس (٩٦ـ٩٧).

[4] الانعام (١١١).

ئارامگربوونی دڵی خاوەن باوەڕ بە یادی خودا

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَتَطۡمَئِنُّ قُلُوبُهُم بِذِكۡرِ ٱللَّهِ ﴾ واتە: ئەوانەی کە باوەڕیان بە خودا هەیەو بە یادی خوا دڵیان ئارام دەبێتەوە، واتە: هەر بە یادی خودا دڵخۆش‌و هەست بە ئارامی دڵ دەکەن‌و تەنها بە دۆستایەتی‌و یارمەتی ئەو ڕازی دەبن، لەبەر ئەمەیە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿أَلَا بِذِكۡرِ ٱللَّهِ تَطۡمَئِنُّ ٱلۡقُلُوبُ ﴾ واتە: باش بزانن کە یادی خودا ئۆقرەو ئارامی دڵانە، واتە: هەر بە یادی خودا ئەو ئارامیە دێتەدی.

ڕوون کردنەوەی ووشەی (طوبى)

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ طُوبَىٰ لَهُمۡ وَحُسۡنُ مَـَٔابٖ﴾ واتە: ئەوانەی خاوەن باوەڕن‌و ئاکار چاکن، خۆش لەوان، کە دواڕۆژی باشیان هەیە، عەلی کوڕی ئەبو تەلحە لە ئیبنو عەباسەوە ئەگێڕێتەوە کەفەرموویەتی:﴿طُوبَىٰ ﴾ یانی: دڵخۆشی‌و چاوڕۆشنی،[1] عیکریمە دەڵێ:یانی چەند خۆشە ئەوەی ئەوانە هەیانە.[2] زەححاک دەڵێ: خۆزگە بەوان.[3] ئیبراهیمی نەخەعی دەڵێ: ﴿طُوبَىٰ ﴾یانی: هەر ئەوە چاکە بۆ ئەوان،[4] قەتادە دەڵێ: ﴿طُوبَىٰ ﴾ وتەیەکی عەرەبیە کەسێك دەڵێ: (طوبى لك) واتە: خۆش بە حاڵت،[5] وە لە ڕیوایەتێکی تردا دەڵێ: ﴿طُوبَىٰ لَهُمۡ ﴾ خۆش لەوان.[6] ﴿وَحُسۡنُ مَـَٔابٖ﴾ دواڕۆژی باشیان هەیە. ئەم قسانە هەموویان یەك شتن‌و هیچ جیاوازیەك لە نێوانیاندا نیە. بوخاری‌و موسلیمیش ڕیوایەتیان کردووە لە سەهلی کوڕی سەعدەوە (ڕەزای خوای لێبێت) کە پێغەمبەری خودا(ﷺ) فەرموویەتی: (بە ڕاستی لەناو بەهەشتدا درەختێك هەیە سەد ساڵ سوار بە سێبەرەکەیدا دەڕوات‌و نایبڕێت) ئەمەی بۆ نوعمانی کوڕی ئەبو عەیاشی زورەقی باس کرد ئەویش دەڵێ: ئەبو سەعیدی خودری قسەی بۆ کردووم، ئەویش لە پێغەمبەرەوە(ﷺ) کە فەرموویەتی: (لەناو بەهەشتدا درەختێك هەیە ئەسپسواری چوست‌و چالاکی خێرا سەد ساڵ دەڕوات‌و نایبڕێت)،[7] وە لە

---

[1] الطبري (١٦/٤٣٥).
[2] الطبري (١٦/٤٣٥).
[3] الطبري (١٦/٤٣٥).
[4] البغوي (٣/١٨).
[5] الطبري (١٦/٤٣٥).
[6] الطبري (١٦/٤٣٥).
[7] البخاري (٦٥٥٢)، مسلم (٢٨٢٧).

سەحیحی موسلیمدا هاتووە لە ئەبو زەڕەوە لە پێغەمبەری خواوە (ﷺ) لە خودای مەزنەوە: (ئەی بەندەکانم ئەگەر یەکەم کەستانو دوایین کەستانو مرۆڤتانو جنۆکەتان هەموو پێکەوە بە یەك جار داوام لێ بکەن، داوای هەموو کەسێك بەجێ دێنم هیچ لە موڵکی من کەم ناکات مەگین وەك ئەندازەی دەرزیەك کەمی بکاتەوە کە دەخرێتە ناو دەریاوە)،[1] واتە: هیچی لێ کەم نابێتەوە، ئەم فەرموودەیە بە درێژی هاتووە، خالیدی کوڕی مەعدان دەڵێ: لەناو بەهەشتدا درەختێك هەیە پێی دەگوترێت (طوبى) ئەم درەختە چەندین گوانی هەیە هەموویان شیر دەدەن بە منداڵانی ئەهلی بەهەشت ئەو منداڵەی کە ژن لەباری دەچێت لە ڕووبارێکدایە لە ڕووبارەکانی بەهەشت تێیدا ئەم دیوەو دیو دەکات (يتقلب) هەتا قیامەت هەڵدەسێت، کە زیندوو دەکرێتەوە کوڕی چل ساڵەیە. ئیبنو ئەبی حاتەم ڕیوایەتی کردووە.

﴿كَذَٰلِكَ أَرْسَلْنَٰكَ فِىٓ أُمَّةٍ قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِهَآ أُمَمٌ لِّتَتْلُوَا۟ عَلَيْهِمُ ٱلَّذِىٓ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ وَهُمْ يَكْفُرُونَ بِٱلرَّحْمَٰنِ ۚ قُلْ هُوَ رَبِّى لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ مَتَابِ ﴿٣٠﴾﴾

مەبەست لە ناردنی پێغەمبەر خوێندنەوەی ئەو پەیامەیە بۆی هاتووەو بانگکردنی خەڵکیە بۆی

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿كَذَٰلِكَ أَرْسَلْنَٰكَ فِىٓ أُمَّةٍ قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِهَآ أُمَمٌ لِّتَتْلُوَا۟ عَلَيْهِمُ ٱلَّذِىٓ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ﴾ واتە: ئاوا تۆمان ڕاسپاردە ناو ئەو گەلە، کە بەر لەوان زۆر گەلی تر هاتوونو چوون، کە هەر شتێك لە ئێمەوە بە تۆ گەییوە، بۆ ئەوانی بخوێنەوە، خوای گەورە لێرەدا دەفەرمووێت: ئەی موحەمەد (ﷺ) وەك چۆن تۆمان ڕەوانەکردووە بۆ ئەم گەلە هەتا ئەو پەیامەی پێمان داوی بۆیان بخوێنیتەوەو ئاگاداریان بکەیو بۆیان ڕوون بکەیتەوە، هەر بەو جۆرەیش پێغەمبەرانمان ناردووە بۆ ئەو گەلانەی پێشوویش کە بڕوایان بە خودا نەدەهێناو پێغەمبەرەکانی پێش تۆشیان بە درۆزن دەزانی، ئەمانەیش چاو لەوان دەکەن، وەك چۆن تۆڵەمان لەوانە سەندو سزامان دان، تۆیش ئەمانە بترسێنە کە وەك ئەوان بەڵایان بەسەردا بێت، چونکە بڕوانەکردنیان بە تۆ زۆر توندترە لە بڕوانەکردنی ئەوانە بە پێغەمبەرەکانی پێش تۆ. خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿تَٱللَّهِ لَقَدْ أَرْسَلْنَآ إِلَىٰٓ أُمَمٍ مِّن قَبْلِكَ﴾[2] واتە: سوێند بە خوا بەر لە تۆیش پێغەمبەرانمان بۆ سەر گەلان نارد، وە فەرموویەتی: ﴿وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِّن قَبْلِكَ فَصَبَرُوا۟ عَلَىٰ مَا كُذِّبُوا۟ وَأُوذُوا۟ حَتَّىٰٓ أَتَىٰهُمْ نَصْرُنَا ۚ وَلَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَٰتِ

---

[1] مسلم (١٩٩٤/٤).

[2] النحل (٦٣).

اللهِ ۚ وَلَقَدْ جَاءَكَ مِن نَّبَإِي الْمُرْسَلِينَ﴾[1] واتە: زۆر لە پێغەمبەرانیش لە پێش تۆ (هەروەك ئێستای تۆ) بە درۆزن ژمێردراون، دوای باوەڕ پێ نەكران و ئازاردانیش، هەروا خۆڕاگر مانەوە، هەتا یارمەتی ئێمەیان پێ گەیشت، گفتی خوداش بە هیچ كەسێك ناگۆڕێت و دیاریشە تۆ دەنگ و باسی پێغەمبەرانت بۆ هاتووە. كە چۆن سەرمان خستن و وامان كرد كە پاشەڕۆژ هەر بۆ ئەوان و شوێنكەوتووانی ئەوان بێت لە دنیا و لە ڕۆژی دوایشدا. پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَهُمْ يَكْفُرُونَ بِالرَّحْمَٰنِ﴾ واتە: كەچی ئەوان لە خوای ڕۆزی دەری خۆیان حاشا دەكەن، یانی: ئەو گەلەی تۆمان بۆ ناردووە ئەی موحەمەد (ﷺ) باوەڕ بە خودای ڕەحمان ناكەن و دانی پێدا نانێن، چونكە ئەوانە لەناو هێنانی خودا بە بەخشندەو دلۆڤان بێزارن، هەر لەبەر ئەوەبوو بێزاری خۆیان لە ڕۆژی حودەیبیەدا دەربڕی كە بنووسن بە ناوی خوای بەخشندەی دلۆڤان و گوتیان: ئێمە نازانین بەخشندەو دلۆڤان (الرحمن الرحيم) چییە، ئەمە قەتادە وتوویەتی،[2] ئەم فەرموودەیە لە سەحیحی بوخاریدا هاتووە.[3] لە ئایەتێكی تردا خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوِ ادْعُوا الرَّحْمَٰنَ ۖ أَيًّا مَّا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ﴾[4] واتە: بڵێ: هاوار لەخودا بكەن یان هانابە ڕەحمان بەرن، هەر یەكێكە ئەو ناوی پیرۆزی زۆری هەیە، لە سەحیحی موسلیمدا هاتووە لە عەبدوڵای كوڕی عومەرەوە دەڵێ: پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرموویەتی: (بە ڕاستی خۆشەویسترین ناو لای خوای گەورە ناوی عەبدوڵاو عەبدوڕەحمانە).[5] ﴿قُلْ هُوَ رَبِّي لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ﴾ واتە: بڵێ ئەو پەروەردگارمەو جگە ئەو كەسی تر بۆ پەرستن ناشێت، واتە: ئەوەی ئێوە بڕوای پێ ناكەن من بڕوام پێی هەیەو دانی پێدا دەنێم كە هەر ئەو پەروەردگارەو تەنها هانا بۆ ئەو دەبرێت، هەر ئەو پەروەرندەی منەو هیچ خودایەك نیە غەیری ئەو ﴿عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ﴾ واتە: من خۆم هەر بەو سپاردووە لە هەموو كارو فەرمانێكدا ﴿وَإِلَيْهِ مَتَابِ﴾ واتە: هەر بۆ لای ئەویش دەچمەوە، هیچ كەسێك شایستەی ئەوە نیە بگەڕێیتەوە بۆ لای تەنها خوا نەبێت.

---

[1] الانعام (٣٤).

[2] الطبري (١٦/٤٤٦).

[3] فتح الباري (٥/٣٩٠).

[4] الاسراء (١١٠).

[5] مسلم (٣/١٦٨٢).

﴿وَلَوْ أَنَّ قُرْءَانًا سُيِّرَتْ بِهِ ٱلْجِبَالُ أَوْ قُطِّعَتْ بِهِ ٱلْأَرْضُ أَوْ كُلِّمَ بِهِ ٱلْمَوْتَىٰ ۗ بَل لِّلَّهِ ٱلْأَمْرُ جَمِيعًا ۗ أَفَلَمْ يَاْيْـَٔسِ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ أَن لَّوْ يَشَآءُ ٱللَّهُ لَهَدَى ٱلنَّاسَ جَمِيعًا ۗ وَلَا يَزَالُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ تُصِيبُهُم بِمَا صَنَعُوا۟ قَارِعَةٌ أَوْ تَحُلُّ قَرِيبًا مِّن دَارِهِمْ حَتَّىٰ يَأْتِىَ وَعْدُ ٱللَّهِ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُخْلِفُ ٱلْمِيعَادَ ﴿٣١﴾﴾

ڕێزی قورئان و لاساری خوانەناسان

خوای گەورە وەسفی ئەم قورئانە دەكات كە ناردوویەتی بۆ موحەمەد (ﷺ) كە چەندە ڕێزی داوە بەسەر كتێبەكانی تری پێش خۆیداو دەفەرموێت: ﴿وَلَوْ أَنَّ قُرْءَانًا سُيِّرَتْ بِهِ ٱلْجِبَالُ أَوْ قُطِّعَتْ بِهِ ٱلْأَرْضُ أَوْ كُلِّمَ بِهِ ٱلْمَوْتَىٰ﴾ واتە: ئەگەر قورئانێكی وا ببووایە لەناو كتێبە پێشووەكاندا كەژی لەجێ لابردایە، یان زەوی پێ لەت بكردایە، یان مردووی بهێنایەتە قسە لەناو گۆڕەكانیاندائەوەئەم قورئانە ئەبوو،یان ئەبوایەئەم قورئانە بوایە نەك كتێبێكی تر،یان شایستە ترین كتێب ئەم قورئانەیەچونكە پڕەلەموعجیزە. وە ئەم قورئانەیش كە خوای گەورە وەسفێكی وای قورئانی كردووە كە وەسفی كتێبەكانی تری بەو شێوەیە نەكردووە، یان باشتر بڵێین موعجیزەی قورئان لە كتێبەكانی تر زیاترە لەو موعجیزانە: مرۆڤو جنۆكە هەر لە یەكەم كەسیانەوە هەتا دواین كەسیان كۆببنەوە كە كتێبێكی وەك ئەم قورئانە بێنن یان تەنها سورەتێك وەك قورئان بێنن، ناتوانن بیهێنن، لەگەڵ ئەوەیشدا ئەو بتپەرستە خوانەناسانە هەر حاشا دەكەنو بڕوای پێ ناهێنن، ﴿بَل لِّلَّهِ ٱلْأَمْرُ جَمِيعًا﴾ واتە: هەموو كارەكان بە دەستی خودانو هەموو شتێك دەگەڕێتەوە بۆ لای خوای گەورە، مەیلی لە هەر شتێك بێت دەبێتو مەیلیشی لە هەر شتێك نەبێت نابێت، هەر كەسێك خوا گومڕای بكات هیچ كەس ناتوانێت شارەزای بكات، هەر كەسیش خوا شارەزای بكات هیچ كەسێك ناتوانێت گومڕای بكات، جاری وا هەیە وشەی "قورئان" بەكارهێنراوە بۆ كتێبە پێشووەكانی تریش چونكە ئەم قورئانە پوختەی گشت كتێبەكانی ترەو لەوانەوە هەڵقوڵاوە، ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی كردووە لە ئەبو هورەیرەوە دەڵێ: پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرموویەتی: (خوێندنەوە (واتە خوێندنی زەبور) ئاسان كرابوو بۆ داوود، فەرمانی دەدا ئەسپەكەی بۆ زین بكرێت، قورئانی دەخوێند لە پێش ئەوەی ئەسپەكەی بۆ زین بكرێت، خواردنی نەدەخوارد لە ڕەنجی شانی خۆی نەبێت).[1] واتە: بە دەستی خۆی خواردنی خۆی وەدەست دەهێنا. بوخاری بە تەنها خۆی ئەم فەرموودەی هێناوە.[2] مەبەست بە قورئان لێرەدا زەبورە، پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَفَلَمْ يَاْيْـَٔسِ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟﴾ واتە: بۆچی خاوەن باوەڕان ئەوە نازانن و

---

[1] أحمد (٢/٣١٤)، فەرموودەیەكی سەحیحە.

[2] فتح الباري (٨/٢٤٨).

تێناگەن ئەگەر خوا مەیلی لێ بوایە هەموو خەڵکی دەکردە خاوەن باوەڕ، وەك فەرموویەتی: ﴿أَن لَّوْ يَشَآءُ ٱللَّهُ لَهَدَى ٱلنَّاسَ جَمِيعًا﴾ واتە: ئەگەر خودا بیویستایە گشت مەردمی شارەزای ڕاستەڕێ دەکرد، چونکە هیچ بەڵگەیەك‌و هیچ موعجیزەیەکی تر نیە لەم قورئانە بەهێزترو بەسوودتر بێت‌و کار بکاتە سەر دڵ‌و دەروون، ئەگەر خودای گەورە بیناردایەتە سەر کێوی تۆتەتبینی کە ملی کەچ دەکردو لە ترسی خودا لەت لەت ئەبوو، وە لە فەرموودەی سەحیحدا هاتووە کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرموویەتی: (هیچ پێغەمبەرێك نەبووە مەگین بەڵگەو موعجیزەیەکی پێدراوە وەك ئەو موعجیزەیەش دراوە بە پێغەمبەرەکانی پێش خۆی‌و خەڵکی بڕوایان پێ هێناوە. بەڵام ئەوەی بە من دراوە نیگا (وحی) بووەو خوا نیگای بۆ کردووم، هیوام وایە کە من شوێنکەوتووانم لەوان زۆرتر بێت لە ڕۆژی قیامەتدا).[1] واتە: موعجیزەی هەموو پێغەمبەرێك بە مردنی کۆتایی هاتووە، بەڵام ئەم قورئانە موعجیزەکانی هەر دەمێنێتەوە هەتا ڕۆژی دوایی، هەرگیز شتە گرنگ‌و سەرسوڕهێنەرەکانی دوایی نایەت بەزۆر ووتنەوەکۆن نابێت، زانابیان لێی تێر نابن، ئەو قورئانە جیاکەرەوەیە، نەك گاڵتەو گەپ، هەر کەسێك لەبەر زۆرداران وازی لێ بێنێت خوا پشتی دەشکێنێت، وە هەر کەسێك بە تەمای هیدایەت بێت کەلە جگە لەقورئانەوەدەستی بکەوێت، خودا گومڕای دەکات. ﴿بَل لِّلَّهِ ٱلْأَمْرُ جَمِيعًا﴾ واتە: هەموو کارەکان بە دەست خودان، ئیبنو عەباس دەڵێ: واتە: هیچ کارێك ناکرێت بە مەیلی ئەو نەبێت، هەر نەشبووە هەتا بکرێت.[2] ئیبنو ئیسحاق بە سەنەدی خۆی ڕیوایەتی کردووە لێیەوە، ئیبنو جەریریش دیسان ڕیوایەتی کردووە لێیەوە. پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلَا يَزَالُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ تُصِيبُهُم بِمَا صَنَعُوا۟ قَارِعَةٌ أَوْ تَحُلُّ قَرِيبًا مِّن دَارِهِمْ﴾ واتە: خوانەناسەکانیش هەر (لەبەر کاروکردەوەکانیان) گرفتاری بەڵایەکی دژوار دەبن، یان هەر لە پەنای ماڵی خۆیان ئەو بەڵایە دێتە سەریان، واتە: بەهۆی خوانەناسی‌و بڕوانەهێنانیان‌و خراپەکاریان تووشی بەڵای زۆر گران دەبن لە دنیادا، یان ئەوانەی دەوروبەریان تووشی بەڵا دەبن بۆ ئەوەی پەندو ئامۆژگاری لێ وەرگرن. وەك خوای گەورە لە ئایەتی تردا فەرموویەتی: ﴿وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا مَا حَوْلَكُم مِّنَ ٱلْقُرَىٰ وَصَرَّفْنَا ٱلْـَٔايَـٰتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ﴾[3] واتە: زۆرێك لەو شارانەمان قڕ تێخست کە هەر لە دەوری ئێوە بوون، هەموو جۆرە نیشانەیەکمان نیشاندان کە بەڵکو بگەڕێنەوە، وە فەرموویەتی: ﴿أَفَلَا يَرَوْنَ أَنَّا نَأْتِى ٱلْأَرْضَ نَنقُصُهَا

---

[1] فتح الباري (٨/٦١٩).
[2] الطبري (١٦/٤٤٧).
[3] الاحقاف (٢٧).

مِنْ أَطْرَافِهَآ أَفَهُمُ ٱلْغَـٰلِبُونَ ﴾[1] واتە: ئایا ئەوەندە نازانن ئێمە دێین‌و ئەم زەمینە (لە هەموو لا) هەر وا لێی کەم دەکەینەوە؟ ئایا هەر خۆیان سەرکەوتوون؟ قەتادەو حەسەن دەڵێن: ﴿أَوْ تَحُلُّ قَرِيبًا مِّن دَارِهِمْ﴾ واتە(قارعە)یەك لەنزیك ماڵەکانیانەوە،یانی بەڵای زۆر دژوار.[2] هەر واش دیارە لە دەقەکەوە، عەوفی دەڵێت لە ئیبنو عەباسەوە ﴿تُصِيبُهُم بِمَا صَنَعُوا۟ قَارِعَةٌ﴾ دەڵێت:یانی: سزایەك لە ئاسمانەوە بۆیان داباریت، ﴿أَوْ تَحُلُّ قَرِيبًا مِّن دَارِهِمْ﴾ واتە: پێغەمبەری خوایان بۆ دابەزێت‌و شەڕیان لەگەڵدا بکات، موجاهیدو قەتادەیش هەر وایان گوتووە، عیکریمە لە ڕیوایەتێکدا دەڵێت: لە ئیبنو عەباسەوە: ﴿قَارِعَةٌ﴾ یانی بەڵایەك. وە هەموویان دەڵێن: ﴿حَتَّىٰ يَأْتِىَ وَعْدُ ٱللَّهِ﴾ واتە: تا ئەو کاتەی بەڵێنی خودا دێتەجێ، واتە: فەتحی مەککە، حەسەنی بەسری دەڵێت:مەبەست ڕۆژی قیامەتە. پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُخْلِفُ ٱلْمِيعَادَ﴾ واتە: دیارە خودایش بەڵێنی خۆی ناداتە دواو هەڵی ناوەشێنێتەوە کە داویەتی بە پێغەمبەرەکەی بە سەرکەوتنی خۆی‌و شوێنکەوتووەکانی لە دنیاداو لە قیامەتدا. وەك لە ئایەتێکی تردا خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿ فَلَا تَحْسَبَنَّ ٱللَّهَ مُخْلِفَ وَعْدِهِۦ رُسُلَهُۥٓ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَزِيزٌ ذُو ٱنتِقَامٍ ﴾[3] واتە: وا نەزانی خوا لەو بەڵێنانەی کە بە پێغەمبەرانی خۆی داوە، هیچ کاتێك پاشگەز دەبێتەوە، خودا خاوەن دەسەڵاتی تۆڵەسێنە.

﴿ وَلَقَدِ ٱسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِّن قَبْلِكَ فَأَمْلَيْتُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا۟ ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ ۖ فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ ﴿٣٢﴾ ﴾

دڵدانەوەی پێغەمبەر(ﷺ)

خوای گەورە دڵی پێغەمبەر(ﷺ) دەداتەوە، لە کاتێکدا کە هۆزەکەی بڕوای پێ ناکەن‌و بە درۆی دەخەنەوە دەفەرمووێت: ﴿ وَلَقَدِ ٱسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِّن قَبْلِكَ فَأَمْلَيْتُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا۟ ﴾ واتە: بە پێغەمبەرانی پێش تۆش گاڵتەکرا، ئەو کەسانەم مۆڵەت دا کە خوانەناس بوون، تۆش دەتوانی چاو لەوان بکەی، ﴿ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ ۖ فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ ﴾ واتە: تا لە ئاکامدا گرتمن، چۆن تۆڵەیەکم لێ سەندن‌و گرتمن، گرتنێکی لە ڕادەبەدەر، چیم بەسەر هێنان‌و پاشەڕۆژیان بەچی بوو دوای ئەو مۆڵەت دانە. وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿وَكَأَيِّن مِّن قَرْيَةٍ أَمْلَيْتُ لَهَا وَهِىَ ظَالِمَةٌ ثُمَّ أَخَذْتُهَا وَإِلَىَّ

[1] الانبياء (٤٤).

[2] الطبري (١٦/٤٥٩).

[3] ابراهيم (٤٧).

ٱلْمَصِيرُ﴾[1] واتە: زۆرلە شاران (کە ستەمکار بوون) مۆڵەتم دان و لە پاشاندا وەبەر تورەیی خۆم خستن، پاشەڕۆیش هەر بۆ لای خۆمە، لە هەردوو سەحیحەکەدا هاتووە کە پێغەمبەری خودا فەرموویەتی: (بێگومان خودا مۆڵەتی ستەمکار ئەدات هەتا کاتێك کە دەیگرێت ئیتر لە دەستی دەرباز نابێت) پاشان پێغەمبەری خوا (ﷺ) ئەم ئایەتەی خوێند: ﴿وَكَذَٰلِكَ أَخْذُ رَبِّكَ إِذَآ أَخَذَ ٱلْقُرَىٰ وَهِىَ ظَٰلِمَةٌ إِنَّ أَخْذَهُۥٓ أَلِيمٌ شَدِيدٌ﴾[2]، واتە: ئا بەو شێوەیە غەزەبی پەروەردگاری تۆ، کاتێك شارانێك دادەگرێت کە خەڵکەکەیان ستەمکارن، ئەو ئازارەی خودا دەیدات، زۆر بە ژانو زۆر دژوارە.

﴿أَفَمَنْ هُوَ قَآئِمٌ عَلَىٰ كُلِّ نَفْسٍۭ بِمَا كَسَبَتْ ۗ وَجَعَلُوا۟ لِلَّهِ شُرَكَآءَ قُلْ سَمُّوهُمْ ۚ أَمْ تُنَبِّـُٔونَهُۥ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِى ٱلْأَرْضِ أَم بِظَٰهِرٍ مِّنَ ٱلْقَوْلِ ۗ بَلْ زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا۟ مَكْرُهُمْ وَصُدُّوا۟ عَنِ ٱلسَّبِيلِ ۗ وَمَن يُضْلِلِ ٱللَّهُ فَمَا لَهُۥ مِنْ هَادٍ ﴿٣٣﴾﴾

هیچ هاوبەشیەك لە نێوان خوداو پەرستراوی موشریکەکاندا نیە لە هیچ ڕوویەکەوە

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَفَمَنْ هُوَ قَآئِمٌ عَلَىٰ كُلِّ نَفْسٍۭ بِمَا كَسَبَتْ﴾ واتە: ئایا ئەوەی چاودێری کاروکردەوەی هەموو کەسە، وەك ئەوەیە کە خەبەری لە هیچ کەسێك نیە؟ ئاگای لە هەموو گیانەوەرێکە کەهەناسەدەداتو دەزانێت چ کارێك دەکات لەخراپەو چاکەو هیچ نهێنیەکی لێ ناشاردرێتەوە، ﴿وَمَا تَكُونُ فِى شَأْنٍ وَمَا تَتْلُوا۟ مِنْهُ مِن قُرْءَانٍ وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ﴾[3] واتە: تۆ لە هەر حاڵێکدا بیتو هەرچی لە قورئان بخوێننو وە هەر کارێك ئێوە بیکەن، ئێمە لێتان ئاگادار ین، کاتێك خەریکی ئەو کارەن. وە فەرموویەتی: ﴿وَمَا تَسْقُطُ مِن وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا﴾[4] واتە: هیچ گەڵایەك لە هەر شوێنێك بێت بێئاگاداری ئەو (خودا) ناوەرێ، وە فەرموویەتی: ﴿وَمَا مِن دَآبَّةٍ فِى ٱلْأَرْضِ إِلَّا عَلَى ٱللَّهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعَهَا ۚ كُلٌّ فِى كِتَٰبٍ مُّبِينٍ﴾[5] واتە: لەم زەمینە هەر شتێك دەجوڵێتەوە گشتی ڕۆزی لەسەر خودایە، دەزانێت بنکەی لە کوێیەو لە کوێدا خۆی حەشار دەدات هەمووی لە نووسراوێکی دیاریدایە. وە فەرموویەتی: ﴿سَوَآءٌ مِّنكُم مَّنْ أَسَرَّ ٱلْقَوْلَ وَمَن

---

[1] الحج (٤٨).

[2] هود (١٠٢). فتح الباري (٨/٢٠٥)، مسلم (٤/١٩٩٧).

[3] يونس (٦١).

[4] الانعام (٥٩).

[5] هود (٦).

جَهَرَ بِهِۦ وَمَنۡ هُوَ مُسۡتَخۡفِۭ بِٱلَّيۡلِ وَسَارِبُۢ بِٱلنَّهَارِ﴾[1] واتە: هەر کەسێك لە ئێوە پەنامەکی قسە بکاتو دەنگ هەڵبڕێت یان لە شەودا خۆ پەناداو لەناو ڕۆژی ئاشکرادا بێتو بچێت، لای ئەم هەمووی وەك یەکە، وە فەرموویەتی: ﴿يَعۡلَمُ ٱلسِّرَّ وَأَخۡفَى﴾[2] واتە: ئەو بە ڕازو نزم تریش لە ڕاز دەزانێت، وە فەرموویەتی: ﴿وَهُوَ مَعَكُمۡ أَيۡنَ مَا كُنتُمۡۚ وَٱللَّهُ بِمَا تَعۡمَلُونَ بَصِيرٞ﴾[3] واتە: لە هەر کوێ بن ئەو (خودا) لەگەڵتانەو خودا کردەوەتان دەبینێت. ئایا ئەوەی ئاوایەو (ئاگاداری هەموو شتێکە) وەك ئەو بتانە وایە کە ئەوان دەیان پەرستن، کە نابینن‌و نابیسن‌و ئاوەزیان نیەو توانای قازانج‌و زیانیان بۆ خۆیان‌و ئەو کەسانەش دەیان پەرستن نیە (وەڵامەکە باس نەکراوە لەبەر ئەوە ئایەتەکە ئەوە دەگەیەنێت) واتە وەك یەکن؟ بێگومان نەخێر، پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَجَعَلُواْ لِلَّهِ شُرَكَآءَ﴾ شەریکێکی زۆریان بۆ خوا بڕیار داوە، لەگەڵ خوادا دەیان پەرستن لەو بتانە، ﴿قُلۡ سَمُّوهُمۡۚ﴾ واتە: بڵێ دەی ناویان بێنن، ئاگادارمان بکەن لێیان‌و دەرکەون تا بناسرێن، چونکە ئەوانە هەر نین، بۆیە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَمۡ تُنَبِّـُٔونَهُۥ بِمَا لَا يَعۡلَمُ فِي ٱلۡأَرۡضِ﴾ واتە: یان ئێوە ئەتانەوێ ئەو لە شتێك (لەم زەمینە) ئاگادار بکەن کە نایزانن لەم سەر زەمینەدا بوونی نیە، چونکە ئەگەر لەم سەر زەمینەدا ببووایە ئەو شتانەی دەزانی، بەڵام خوای گەورە هیچ شتێکی پەنهانی لا شاراوە نیە، ﴿أَم بِظَٰهِرٖ مِّنَ ٱلۡقَوۡلِۗ﴾ واتە: یان ئەمە قسەیەکی پڕو پووچە، موجاهید دەڵێ: بە گومان واتان دەزانی.[4] زەحاك‌و قەتادە دەڵێن: بە قسەی پڕوپوچ.[5] واتە: ئەم بتانەتان دەپەرست هەر لە خۆتانەوە واتان دەزانی قازانجتان پێ دەگەیەنن یان زیانتان لێ دەدەن ناوی خوداتان لێ دەهێنان، ﴿إِنۡ هِيَ إِلَّآ أَسۡمَآءٞ سَمَّيۡتُمُوهَآ أَنتُمۡ وَءَابَآؤُكُم مَّآ أَنزَلَ ٱللَّهُ بِهَا مِن سُلۡطَٰنٍۚ إِن يَتَّبِعُونَ إِلَّا ٱلظَّنَّ وَمَا تَهۡوَى ٱلۡأَنفُسُۖ وَلَقَدۡ جَآءَهُم مِّن رَّبِّهِمُ ٱلۡهُدَىٰٓ﴾[6] واتە: تەنها ئەوانە چەند ناوێکن کە ئێوەو باب‌و باپیرتان ئەوانەتان پێ ناو ناون، خودایش هیچ بەڵگەیەکی پتەوی لەسەر ئەوانە نەناردوە، هەر دوای گومان دەکەون‌و ئەوەی دڵیان

---

[1] الرعد (١٠).
[2] طه (٧).
[3] الحديد (٤).
[4] الطبري (٢٦٦/١٦).
[5] الطبري (٤٦٦/١٦).
[6] النجم (٢٣).

حەزی لێ دەکات، پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿بَلْ زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا۟ مَكْرُهُمْ﴾ واتە: نەخێر ئەو خوانەناسانە گزی خۆیان لە لا ڕازاوە کراوە، موجاهید دەڵێ: قسەی خۆیان لە لا جوان کراوە.[1] واتە: ئەو گومڕایەی لەسەرین‌و بە شەوو بە ڕۆژ بانگەوازی بۆ دەکەن‌و لە لایان شیرین کراوە. وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿وَقَيَّضْنَا لَهُمْ قُرَنَآءَ فَزَيَّنُوا۟ لَهُم مَّا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ﴾[2] واتە: دۆستی واشمان (لە دنیا) بۆ پەیدارکردن کاری ئێستاو ئایندەیان بۆجوان وشیرین ئەکردن. ﴿وَصُدُّوا۟ عَنِ ٱلسَّبِيلِ﴾ واتە: وە لە ڕێی ڕاستیش لادراون، هەندێك بە فەتحی (صادەکە) خوێندوویانەتەوە، واتە:ئەوان خەڵکیان لەدین دوورئەخستەوە،یانی ئەوەی خەریکی بوون لایان شیرین بوو، بە ڕاستیان دەزانی‌و بانگەوازیان بۆ دەکردو خەڵکیان پەشیمان دەکردەوە لە شوێنکەوتنی ڕێگەی پێغەمبەران، ئەوانەش(صادەکە) بە زەممە دەیخوێندنەوە، واتە: لەبەر ئەوەی ئەو کارەیان لا شیرین کرابوو بە ڕاستیان دەزانی، بەوە لە ڕێی ڕاست دوور کەوتبوونەوە ا، بۆیە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَمَن يُضْلِلِ ٱللَّهُ فَمَا لَهُۥ مِنْ هَادٍ﴾ واتە: هەر کەسیش خودا گومڕای بکات، هیچ کەسێك شارەزای ناکات. وەك خوای گەورە لە ئایەتی تردا فەرموویەتی: ﴿وَمَن يُرِدِ ٱللَّهُ فِتْنَتَهُۥ فَلَن تَمْلِكَ لَهُۥ مِنَ ٱللَّهِ شَيْـًٔا﴾[3] واتە: هەر کەسێك خودا ویستی سزای بدات تۆ ناتوانی لە خودا بێنیاز بکەی‌و هیچ کارێکی بۆ ڕێك بخەی، وە فەرموویەتی: ﴿إِن تَحْرِصْ عَلَىٰ هُدَىٰهُمْ فَإِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهْدِى مَن يُضِلُّ وَمَا لَهُم مِّن نَّـٰصِرِينَ﴾[4] واتە: هەرچەندە هەوڵ بۆ شارەزابوونیان بدەی، گومڕاکان خودا ڕێگەیان نیشان نادات‌و کەسیش بە هانایانەوە نایەت.

﴿لَّهُمْ عَذَابٌ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ۖ وَلَعَذَابُ ٱلْـَٔاخِرَةِ أَشَقُّ ۖ وَمَا لَهُم مِّنَ ٱللَّهِ مِن وَاقٍ ﴿٣٤﴾ ۞ مَّثَلُ ٱلْجَنَّةِ ٱلَّتِى وُعِدَ ٱلْمُتَّقُونَ ۖ تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَـٰرُ ۖ أُكُلُهَا دَآئِمٌ وَظِلُّهَا ۚ تِلْكَ عُقْبَى ٱلَّذِينَ ٱتَّقَوا۟ ۖ وَّعُقْبَى ٱلْكَـٰفِرِينَ ٱلنَّارُ ﴿٣٥﴾﴾

باسی تۆڵە سەندن لە خوانەناسان‌و پاداشتی پیاوچاکان

خوای گەورە باسی تۆڵە سەندنی لە خوانەناسان‌و پاداشتی پیاوچاکانیشی کرد، پاشان دێتە سەر باسی بتپەرستان کە چۆن ژیان بەسەر دەبەن لە خوانەناسی‌و بتپەرستی‌و گاڵتەو گەپداو کارەکانی

---

[1] الطبري (٤٦٧/١٦).

[2] فصلت (٢٥).

[3] المائدة (٤١).

[4] النحل (٣٧).

خۆیان چەندە لا شیرین بووە لە دنیادا، دەفەرموویت: ﴿لَّهُمۡ عَذَابٞ فِي ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا﴾ واتە: هەر لە ژیانی دنیادا تووشی سزا دەبن، واتە: بە دەستی خاوەن باوەڕان لە دنیادا تووشی کوشتن‌و دەست بەسەری (دیلی) دەبن، ﴿وَلَعَذَابُ ٱلۡأٓخِرَةِ أَشَقُّۖ وَمَا لَهُم مِّنَ ٱللَّهِ مِن وَاقٖ﴾ واتە: دیارە جەزرەبەی دواڕۆژیش توندترەو کەس ناتوانێت بیانپارێزێت لە خودا. واتە: ئەو سزایەی بۆیان هەڵگیراوە لە ڕۆژی قیامەتدا لەگەڵ ئەو سەرشۆڕیەی دنیادا زۆر دژوارترو گرانترە. وەك پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرمووی بەو دووکەسەی کەنەفرینیان لەیەکتری کرد: بێگومان سزای دنیا زۆر سوکترە لە سزای دواڕۆژ.[1] وەك لە شوێنی تریشدا پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرموویەتی کە بێگومان سزای هەر کۆتایی دێت بەڵام سزای ڕۆژی دوایی هەر دەمێنێت‌و هەرگیز دوایی نایەت لەناو ئاگرێکدا لە چاو ئەم ئاگرەی دنیادا حەفتا ئەوەندە بەهێزترە. وە بە زنجیرێك شەتەك دەدرێت کە توندی وئەستووریەکەی مەزەندە ناکرێت‌و وەبیر نایەت وەك خوای گەورە لە ئایەتی تردا فەرموویەتی: ﴿فَيَوۡمَئِذٖ لَّا يُعَذِّبُ عَذَابَهُۥٓ أَحَدٞ ﴿٢٥﴾ وَلَا يُوثِقُ وَثَاقَهُۥٓ أَحَدٞ﴾[2] واتە: ئەو ڕۆژە کەس وەك ئەو جەزرەبە نادەن، کەسیش وەك ئەو بە زنجیر شەتەك نادرێت. وە فەرموویەتی: ﴿وَأَعۡتَدۡنَا لِمَن كَذَّبَ بِٱلسَّاعَةِ سَعِيرًا ﴿١١﴾ إِذَا رَأَتۡهُم مِّن مَّكَانِۭ بَعِيدٖ سَمِعُواْ لَهَا تَغَيُّظٗا وَزَفِيرٗا ﴿١٢﴾ وَإِذَآ أُلۡقُواْ مِنۡهَا مَكَانٗا ضَيِّقٗا مُّقَرَّنِينَ دَعَوۡاْ هُنَالِكَ ثُبُورٗا ﴿١٣﴾ لَّا تَدۡعُواْ ٱلۡيَوۡمَ ثُبُورٗا وَٰحِدٗا وَٱدۡعُواْ ثُبُورٗا كَثِيرٗا ﴿١٤﴾ قُلۡ أَذَٰلِكَ خَيۡرٌ أَمۡ جَنَّةُ ٱلۡخُلۡدِ ٱلَّتِي وُعِدَ ٱلۡمُتَّقُونَۚ كَانَتۡ لَهُمۡ جَزَآءٗ وَمَصِيرٗا﴾[3] واتە: دیارە ئەوان قیامەتیان بە درۆ زانی، ئێمەش جەهەنەممان ئامادەکردووە بۆ هەر کەسێك کە قیامەت بە درۆ دەزانێت، کە لە شوێنێکی دوورەوە چاوی پێیان دەکەوێت، لرفەو نێڵەی (دەنگی توندو بەهێزی) کڵپەی ئاگریان دێتەگوێ، هەر کاتێك شەتەك دران‌و فڕێ درانە ناو جێگەی تەنگەلانی جەهەنەمەوە، ئاوات بۆ مردن دەخوازن، ئەمڕۆ ئیتر هەرتەنیا مردنێك داوا مەکەن، داوای مردنی زۆر بکەن. بڵێ ئەی موحەمەد (ﷺ) ئایا ئەمە باشە، یان بەهەشتی هەمیشەیی کە بەڵێن بە خودا ترسان دراوە کەئەوە پاداشت‌و چارەنووسیانە. ئەم ئایەتە وەك ئەم ئایەتە وایە لێرەدا کە خودای مەزن دەفەرموویت: ﴿مَّثَلُ ٱلۡجَنَّةِ ٱلَّتِي وُعِدَ ٱلۡمُتَّقُونَۖ تَجۡرِي مِن تَحۡتِهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُ﴾ واتە: ئەو بەهەشتەی بەڵێن وایە بدرێت بە لە خواترسان جۆبار بە بەریدا دەڕۆن، واتە: ڕووبار بە هەموو لایەکیدا دەڕوات‌و خەڵکەکەی بە ئارەزووی خۆیان لە کوێدا بیانەوێت ئاو هەڵدەقوڵێت‌و دێتەدەر بۆیان بۆ هەر کوێیان بوێت دەیبەن

---

[1] مسلم (١١٣١/٢).

[2] الفجر (٢٥ـ٢٦).

[3] الفرقان (١١ـ١٥).

لە هەموو کاتێکدا، وەك ئەم ئایەتەیش کە خودای مەزن دەفەرموویێت: ﴿مَّثَلُ ٱلْجَنَّةِ ٱلَّتِى وُعِدَ ٱلْمُتَّقُونَ فِيهَآ أَنْهَٰرٌ مِّن مَّآءٍ غَيْرِ ءَاسِنٍ وَأَنْهَٰرٌ مِّن لَّبَنٍ لَّمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُۥ وَأَنْهَٰرٌ مِّنْ خَمْرٍ لَّذَّةٍ لِّلشَّٰرِبِينَ وَأَنْهَٰرٌ مِّنْ عَسَلٍ مُّصَفًّى وَلَهُمْ فِيهَا مِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ وَمَغْفِرَةٌ مِّن رَّبِّهِمْ﴾[1] واتە: ئەو بەهەشتەی خودا بەڵێنی داوە بە پارێزگاران چۆن چۆنین؟ چەندین ڕووباری وای تێدایە ئاوەکەیان لێڵ وبۆگەن نابێت، چەند ڕووباری شیری تێدایە هەرگیز تامی ناگۆڕێت، چەندین ڕووباری شەرابی (عارەقی) تێدا دەڕوات تا دەیخۆن حەزی لێ دەکەن، چەند ڕووباری لە هەنگوینی باڵفتەشی تێدایە. هەر میوەیەکیش ئارەزوویان لێبێت تێیدا هەیە، لەگەڵ لێخۆشبوونی پەروەردگاریشیان، لێرەدا خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿أُكُلُهَا دَآئِمٌ وَظِلُّهَا﴾ واتە: خواردەمەنی بەهەشت کۆتایی نایەتو هەمیشە سێبەریشی هەیە، واتە: پڕە لە هەموو جۆرە میوەیەکو خواردنو خواردنەوەی بەردەوام کە هەر نابڕێتەوەو دوایی نایەت، لە هەردوو سەحیحەکەدا هاتووە لە ئیبنو عەباسەوە لە باس نوێژی خۆرگیراندا لە بەشێکی فەرموودەکەداکەئەڵێ، گوتیان: ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) چاومان لێت بوو، دەستت بۆ شتێك برد لەم شوێنەی خۆتدا، پاشان چاومان لێ بوو وازت هێناو دەستت گێڕایەوە، پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرمووی: (من بەهەشتم بینیو پێم نیشان درا دەستم برد بۆ بۆشکێ(ترێ) تێیدا، ئەگەر بمگرتایە هەتا دنیا بمایە لێتان دەخوارد).[2] لە جابیری کوڕی عەبدوڵاوە دەڵێ: پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرموویەتی: (خەڵکی بەهەشت دەخۆنو دەخۆنەوە نە چڵمیان هەیەو نە پیسایی دەکەنو نە میز دەکەن، بەڵکو پاشەڕۆژی خواردنیان جۆرە قرقێنەیەکە بۆنی هەر لە بۆنی میسك دەچێت سوپاسو ستایشی خودا فێردەبن وەك چۆن ئێوە هەناسە دەدەن) موسلم ڕیوایەتی کردووە.[3] ئیمامی ئەحمەدو نەسائی ڕیوایەتیان کردووە لە ثومامەی کوڕی عوقبەوە کە بیستوویەتی لە زەیدی کوڕی ئەرقەمەوە دەڵێ: پیاوێکی ئەهلی کتێب هات بۆ لای پێغەمبەر(ﷺ) وەدەڵێ: ئەی ئەبولقاسم! تۆ دەڵێی خەڵکی بەهەشت دەخۆنو دەخۆنەوە؟ فەرمووی: (بەڵی سوێند بەو کەسەی گیانی منی بە دەستە، هەر پیاوێك لەو بەهەشتیانە توانای سەد پیاویان پێ دەدرێت، لە خواردنو لە خواردنەوەو لە جوتبوونو ئارەزوودا) پیاوەکە وتی: ئەوەی دەخواتو دەخواتەوە پێویستی بەوە هەیە (فرێی بدا) دەی خۆ لە بەهەشتدا پیسایکردن نیە؟ پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (پیسایکردنی هەر کەسێك لەئەهلی بەهەشت ئارەقێکە لە پێستیانەوە دێتەدەر بۆنی وەك بۆنی میسك

---

[1] محمد (١٥).

[2] فتح الباري (٢/٢٧١)، مسلم (٢/٦٢٦).

[3] مسلم (٢٨٣٥).

وایە سکی دەباتەوە یەك) ئیمامی ئەحمەدو نەسائی ڕیوایەتیان کردووە.[١] خوای گەورە لە ئایەتی تردا دەفەرمووێت: ﴿وَفَٰكِهَةٖ كَثِيرَةٖ ٣٢ لَّا مَقۡطُوعَةٖ وَلَا مَمۡنُوعَةٖ﴾[٢] واتە: میوەش زۆرو زەبەندەیە، نە دوایی دێتو نە قەدەغەیە. وە فەرموویەتی: ﴿وَدَانِيَةً عَلَيۡهِمۡ ظِلَٰلُهَا وَذُلِّلَتۡ قُطُوفُهَا تَذۡلِيلٗا﴾[٣] واتە: سێبەری درەختەکانی بەسەریاندا شۆڕبوونەتەوەو میوەکەیان لەبەردەستە. واتە: سێبەریان تەواو نابێتو کەم ناکات. وەك خوای گەورە لە ئایەتی تردا فەرموویەتی: ﴿وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ سَنُدۡخِلُهُمۡ جَنَّٰتٖ تَجۡرِي مِن تَحۡتِهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُ خَٰلِدِينَ فِيهَآ أَبَدٗاۖ لَّهُمۡ فِيهَآ أَزۡوَٰجٞ مُّطَهَّرَةٞۖ وَنُدۡخِلُهُمۡ ظِلّٗا ظَلِيلًا﴾[٤] واتە: ئەو کەسانەی کە بوونە خاوەنی بڕواو ئاکاری چاك ڕەچاو دەکەن دەیانبەینە باغاتی وا جۆباریان بە بەردا دەڕوات و هەتا هەتایە هەر تیایدا دەبن، ژنانی پاك لە گشت عەیبو سێبەری پڕیان دەدەینێ)، زۆر جار خوای گەورە باسی بەهەشتو جەهەنەم بە یەکەوە دەکات، تا مەردم هان بدات بۆ بەهەشتو لە ئاگر بیانترسێنێت، هەر لەبەر ئەمەیە کاتێك کە وەسفی بەهەشتی کردووە بە دوایدا وەسفی جەهەنەمیشی کردووە فەرموویەتی: ﴿تِلۡكَ عُقۡبَى ٱلَّذِينَ ٱتَّقَواْۚ وَّعُقۡبَى ٱلۡكَٰفِرِينَ ٱلنَّارُ﴾ واتە: ئا ئەمەیە ئاکامی لە خواترسان وپاشەڕۆژی خوانەناسانیش ئاگرە. وەك لە ئایەتێکی تریشدا فەرموویەتی: ﴿لَا يَسۡتَوِيٓ أَصۡحَٰبُ ٱلنَّارِ وَأَصۡحَٰبُ ٱلۡجَنَّةِۚ أَصۡحَٰبُ ٱلۡجَنَّةِ هُمُ ٱلۡفَآئِزُونَ﴾[٥] واتە: ئەو کەسانەی جەهەنەمین لەگەڵ ئەوانەی بەهەشتین، وەك یەك نین، هەر ئەوانەی لە بەهەشتن بەختەوەرن.

﴿وَٱلَّذِينَ ءَاتَيۡنَٰهُمُ ٱلۡكِتَٰبَ يَفۡرَحُونَ بِمَآ أُنزِلَ إِلَيۡكَۖ وَمِنَ ٱلۡأَحۡزَابِ مَن يُنكِرُ بَعۡضَهُۥۚ قُلۡ إِنَّمَآ أُمِرۡتُ أَنۡ أَعۡبُدَ ٱللَّهَ وَلَآ أُشۡرِكَ بِهِۦٓۚ إِلَيۡهِ أَدۡعُواْ وَإِلَيۡهِ مَـَٔابِ ٣٦ وَكَذَٰلِكَ أَنزَلۡنَٰهُ حُكۡمًا عَرَبِيّٗاۚ وَلَئِنِ ٱتَّبَعۡتَ أَهۡوَآءَهُم بَعۡدَمَا جَآءَكَ مِنَ ٱلۡعِلۡمِ مَا لَكَ مِنَ ٱللَّهِ مِن وَلِيّٖ وَلَا وَاقٖ ٣٧﴾

خەڵکەڕاستگۆکان لە ئەهلی کتێب دڵخۆشن بەوەی هاتوەتە خوارەوە بۆ موحەممەد (ﷺ)

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَٱلَّذِينَ ءَاتَيۡنَٰهُمُ ٱلۡكِتَٰبَ﴾ واتە: ئەو کەسانەی ئێمە کتێبمان پێداونو بە پێی ڕێنمایی ئەو کتێبانە هەڵسوکەوتیان کردووە، ﴿يَفۡرَحُونَ بِمَآ أُنزِلَ إِلَيۡكَ﴾ دڵیان خۆشە بەوەی

---

[١] أحمد (٣٦٧/٤).

[٢] الواقعة (٣٢-٣٣).

[٣] الانسان (١٤).

[٤] النساء (٥٧).

[٥] الحشر (٢٠).

کە بۆ تۆ هاتووە ، واتە: بەو قورئانەی بۆ تۆ هاتووە خۆشحاڵن، چونکە لە کتێبەکانی ئەواندا بەڵگە زۆرن لەسەر ڕاستی ئەم قورئانەو مزگێنیشی پێدراوە، وەك خوای گەورە لە ئایەتی تردا فەرموویەتی: ﴿ٱلَّذِينَ ءَاتَيْنَٰهُمُ ٱلْكِتَٰبَ يَتْلُونَهُۥ حَقَّ تِلَاوَتِهِۦٓ أُو۟لَٰٓئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِۦ﴾[1] واتە: ئەو کەسانەی کە کتێبمان پێداونو وەك پێویست دەیخوێننەوە دیارەکە بڕوایان پێی هەیە، وە فەرموویەتی: ﴿قُلْ ءَامِنُوا۟ بِهِۦٓ أَوْ لَا تُؤْمِنُوٓا۟ إِنَّ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْعِلْمَ مِن قَبْلِهِۦٓ إِذَا يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ سُجَّدًا﴾[2] واتە: بڵێ: ئێوە بڕواتان پێی ببێت یان نەبێت، ئەو کەسانەی لە پێشوودا (لەمە) ئاگادار بوون، هەر کاتێك بۆیان دەخوێننەوە چەناگە دەخەنە سەر زەویو سوژدە دەبەن، ﴿وَيَقُولُونَ سُبْحَٰنَ رَبِّنَآ إِن كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولًا﴾[3] واتە: دەشڵێن پاکی بۆ پەروەردگاری ئێمەیە، بەڵێنی پەروەردگارمان وا وەدی هات، واتە: ئەوەی کە خودا بەڵێنی پێداین لە کتێبەکانی خۆماندا لەسەر ناردنی موحەمەد(ﷺ) هاتەدیو هەقو ڕاست دەرچوو، پاکیو بێعەیبی بۆ ئەو خودایە کە چەند بەڵێنی ڕاستو دروستەو سوپاسو ستایش هەر بۆ ئەوە بە تەنها، ﴿وَيَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ يَبْكُونَ وَيَزِيدُهُمْ خُشُوعًا ۩﴾[4] واتە: دەمو دەست بەسەر زەویدا دەکەونو دەگرین، ئەمەیش خۆ بە کەم زانینیان زیاتر دەکات، پاشان خوای گەورە لێرەدا فەرموویەتی: ﴿وَمِنَ ٱلْأَحْزَابِ مَن يُنكِرُ بَعْضَهُۥ﴾ واتە: هەندێکیشیان بڕوا بە هەندێکی ناکەن، واتە: هەندێك لەوانە بڕوا بە هەندێك لەوە ناکەن کە بۆ تۆ هاتووەتە خوار، موجاهید دەڵێ: ﴿وَمِنَ ٱلْأَحْزَابِ﴾ واتە: جوولەکەو گاورەکان ﴿مَن يُنكِرُ بَعْضَهُۥ﴾ واتە: هەیانە بڕوا بە هەندێك لەو هەقە ناکەن کە ڕەوانەکراوە بۆ تۆ، قەتادەو عەبدوڕەحمانی کوڕی زەیدی کوڕی ئەسلەمیش هەر وایان کوتووە.[5] وەك خوای گەورەیش فەرموویەتی: ﴿وَإِنَّ مِنْ أَهْلِ ٱلْكِتَٰبِ لَمَن يُؤْمِنُ بِٱللَّهِ وَمَآ أُنزِلَ إِلَيْكُمْ﴾[6] واتە: لەناو ئەهلی کتێبیش کەسانی وا هەن کە بڕوای بە خودا هەیەو بەو قورئانەی کە بۆ ئێوە هاتەخوار. پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿قُلْ

[1] البقرة (١٢١).
[2] الاسراء (١٠٧).
[3] الاسراء (١٠٨).
[4] الاسراء (١٠٩).
[5] الطبري (١٦/٤٧٤).
[6] ال عمران (١٩٩).

إِنَّمَآ أُمِرۡتُ أَنۡ أَعۡبُدَ ٱللَّهَ وَلَآ أُشۡرِكَ بِهِۦٓ﴾ واتە: بڵێ فەرمانم پێدراوە کە خودا بپەرستم‌و کەسی تر نەکەمە شەریکی وەك چۆن پێغەمبەرەکانی پێش منیش ڕەوانە کران‌و بانگەوازیان کرد بۆ ڕێی خودا ﴿إِلَيۡهِ أَدۡعُواْ﴾ واتە: منیش بانگی خەڵکی دەکەم بۆ سەر ڕێگەی خودا، ﴿وَإِلَيۡهِ مَـَٔابِ﴾ واتە: چارەنووس و پاشەڕۆژم هەر بۆ لای ئەوە هەر هاوار بۆ خودا دەبەم‌و بەرەو ئەو دەگەڕێمەوە، پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَكَذَٰلِكَ أَنزَلۡنَٰهُ حُكۡمًا عَرَبِيًّا﴾ واتە: ئێمە ئەم فەرمانەی خۆمان بە عەرەبی بۆ تۆ نارد، واتە: وەك چۆن لە پێش تۆوە پێغەمبەرانمان ناردو کتێبیشمان بۆ ڕەوانە کردن لە ئاسمانەوە، هەر بەو شێوەیە ئەم قورئانە پتەوە عەرەبیەمان بۆ ناردی‌و پلەمان بەرزکردیتەوە پێی‌و ڕێزمان دای بەسەر غەیری خۆتدا بەم کتێبە کە هەموو شت نیشان دەدات‌وئاشکرا ڕوونی دەکاتەوە، ﴿لَّا يَأۡتِيهِ ٱلۡبَٰطِلُ مِنۢ بَيۡنِ يَدَيۡهِ وَلَا مِنۡ خَلۡفِهِۦۖ تَنزِيلٞ مِّنۡ حَكِيمٍ حَمِيدٖ﴾[1] واتە: پڕوپوچ ڕووی تێناکات (چ ڕووبەڕوو ■ پاشملە) ئەمە کارزانێك ناردویە کە هەر دەبێت سوپاسی بکرێت، ﴿وَلَئِنِ ٱتَّبَعۡتَ أَهۡوَآءَهُم بَعۡدَمَا جَآءَكَ مِنَ ٱلۡعِلۡمِ مَا لَكَ مِنَ ٱللَّهِ مِن وَلِيّٖ وَلَا وَاقٖ﴾ واتە: ئەگەر لە دوای ئەو زانستەی بۆت هاتووە، شوێن ئارەزووی ئەمان بکەوی، ئیتر نە خوا یارتەو ■ ئەویش پارێزگارتە. ئەمە خۆی لە خۆیدا هەڕەشەیە بۆ زانایان کە نابێت شوێنی ڕێگای کۆمەڵی گومڕایان بکەون، دوای ئەوەی ڕێی ڕاست‌و دروستیان گرتە بەرو شوێنی سوننەتی پێغەمبەر(ﷺ) کەوتن.

﴿وَلَقَدۡ أَرۡسَلۡنَا رُسُلٗا مِّن قَبۡلِكَ وَجَعَلۡنَا لَهُمۡ أَزۡوَٰجٗا وَذُرِّيَّةٗۚ وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ أَن يَأۡتِيَ بِـَٔايَةٍ إِلَّا بِإِذۡنِ ٱللَّهِۗ لِكُلِّ أَجَلٖ كِتَابٞ ﴿٣٨﴾ يَمۡحُواْ ٱللَّهُ مَا يَشَآءُ وَيُثۡبِتُۖ وَعِندَهُۥٓ أُمُّ ٱلۡكِتَٰبِ ﴿٣٩﴾﴾

پێغەمبەران مرۆڤ بوون

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلَقَدۡ أَرۡسَلۡنَا رُسُلٗا مِّن قَبۡلِكَ وَجَعَلۡنَا لَهُمۡ أَزۡوَٰجٗا وَذُرِّيَّةٗ﴾ واتە: بێگومان پێش تۆش پێغەمبەرانمان ناردووە، ڕێگەشمان دان ژن‌و نەوەشیان هەبێت، واتە: وەك چۆن تۆمان ناردووە ئەی موحەمەد (ﷺ) بە پێغەمبەریەتی وەك مرۆڤێك، هەر بەو شێوەیە پێغەمبەرانیشمان نارد مرۆڤ بوون‌و خواردنیان دەخوارد بە بازاڕیشدا دەگەڕان‌و ژنیشیان دەخواست‌و منداڵیشیان هەبوو، هاوسەرو نەوەشمان پێدان، بۆیە خوای گەورە بە بەڕێزترین‌و دواین پێغەمبەریان دەفەرمووێت کە

[1] فصلت (٤٢).

موحەمەدە (ﷺ)، ﴿قُلْ إِنَّمَآ أَنَا۠ بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰٓ إِلَىَّ﴾[1] واتە: بڵێ منیش مرۆڤێکم وەك ئێوە خودا نیگا (وحی)ی بۆ ناردووم. وەك لە هەردوو سەحیحەکەدا هاتووە کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرموویەتی: (بێگومان من ڕۆژو دەگرمو دەشی شکێنم شەونوێژ دەکەمو دەشخەومو گۆشت دەخۆمو ژنیش دەهێنم هەر کەسێك لە سوننەتی من لابدات لە من نیە)[2].

بۆ هیچ پێغەمبەرێك نیە، تەنها بەڵگەیەك بێنێت مەگین خودا ئیزنی دابێت

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ أَن يَأْتِىَ بِـَٔايَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ ٱللَّهِ﴾ واتە: هیچ کەسێك لەو پێغەمبەرانەش نەیتوانیووە هیچ بەڵگەیەك نیشان بدا مەگین خوا ئیزنی دابێت، واتە: هیچ پێغەمبەرێك نەیتوانیوە موعجیزەیەك نیشانی گەلەکەی خۆی بدات هەتا خودا فەرمانی نەدابێت پێی نیشان بدات، ئەو موعجیزەش هی خۆی نەبووە، بەڵکو خوا پێی داوەو لە لایەن خوای گەورەوە بووە، مەیلی هەر شتێکی بوێ دەیکاتو فەرمانی پێ دەدات، ﴿لِكُلِّ أَجَلٍ كِتَابٌ﴾ واتە: بۆ هەموو کارێك کاتێکی تایبەتی هەیە کە نووسراوە. واتە: بۆ هەموو ماوەیەکی دیاریکراو کتێبێك هەیە تێیدا نووسراوە، هەموو شت لای خوا بە ئەندازەیە، ﴿أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ ٱللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِى ٱلسَّمَآءِ وَٱلْأَرْضِ ۗ إِنَّ ذَٰلِكَ فِى كِتَٰبٍ ۚ إِنَّ ذَٰلِكَ عَلَى ٱللَّهِ يَسِيرٌ﴾[3] واتە: مەگەر تۆ ئەی موحەمەد(ﷺ) نەتزانیوە، هەرچی لە ئاسمانو زەویدایە، خودا دەیزانێت؟ ئەمە هەموو لە نووسراوێکدایە، ئەم کارە بۆ خوا ئاسانە.

مانای ﴿يَمْحُوا۟ ٱللَّهُ مَا يَشَآءُ وَيُثْبِتُ﴾

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿يَمْحُوا۟ ٱللَّهُ مَا يَشَآءُ وَيُثْبِتُ ۖ وَعِندَهُۥٓ أُمُّ ٱلْكِتَٰبِ﴾ واتە: ئەوەی خودا بیەوێت دەیسڕێتەوە، ئەویش بیەوێت دەیهێڵێتەوە، سەرچاوەی کتێبەکان لای ئەو خوایە کە لە (لوح المحفوظ) واتە: هەتا هەموو کتێبەکان بەم قورئانەی کە خودا ناردیە خوارەوە بۆ پێغەمبەرەکەی (ﷺ) سڕایەوە. موجاهید دەڵێ: ﴿يَمْحُوا۟ ٱللَّهُ مَا يَشَآءُ وَيُثْبِتُ﴾ واتە: هەرچی خودا مەیلی لێبێت دەیسڕێتەوە یان دەیهێڵێتەوە ژیانو مردنو بەختەوەریو بەدبەختی نەبێت. چونکە ئەمانە گۆڕانکاریان بەسەردا نایەت،[4] مەنسور دەڵێ: پرسیم لە موجاهیدو گوتم: ئایائەودوعایەی کەیەکێك لە ئێمەئەیکەین چۆنە بە لاتەوە کە دەڵێ: (ئەی خوایە ئەگەر ناوم لەناو بەختەوەراندایە بیهێڵەرەوە، وە

---

[1] فصلت (٦).

[2] فتح الباري (٩/٥)، مسلم (٢/١٠٢٠).

[3] الحج (٧٠).

[4] الطبري (١٦/٤٧٩).

ئەگەر لەناو بەدبەختاندایە بیسڕەوە لە ناویاندا، بیخەرە ناو بەختەوەران؟ وتی: زۆر چاکە.پاشان دوای ئەوە بە ساڵێك یان زیاتر پێی گەیشتمەوە ، هەر ئەو پرسیارەم لێ کردەوە، وتی: ﴿إِنَّآ أَنزَلْنَٰهُ فِى لَيْلَةٍ مُّبَٰرَكَةٍ ۚ إِنَّا كُنَّا مُنذِرِينَ ﴿٣﴾ فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ﴾[1] واتە: لە شەوێکی پڕ لە پیت و پیرۆزدا ئێمە (ئەم قورئانەمان) ناردە خوارەوە، ئێمە ویستمان ترس وەبەر مەردم بنێین. هەر لەویشدا هەموو کاروبارێکی بەجێ لەیەك جیادەکرێتەوە. گوتی: لە شەوی قەدردا بڕیاری ئەوەی لەو ساڵەدا ڕوودەدات لە بژێوی یان هەر بەڵایەك دەدرێت پاشان ئەوی مەیلی لێبێت پێش دەخرێت و ئەویش مەیلی لێبێت دوا دەخرێت، بەڵام کتێبی بەختەوەری و بەدبەختی ئەوە دەمێنێتەوە و ناگۆڕێت.[2] ئەعمەش دەڵێت: لە ئەبو وائیلەوەکە شەقیقی کوڕی سەلەمەیەئەگێڕنەوە، کە ئەم دوعایەی زۆرجار دەکرد: ئەی خودایە ئەگەر تۆ ناومانت بە بەدبەخت نوسیوە، بیسڕەوە، ناومان لە بەختەوەران بنووسە، ئەگەر تۆ ناومانت لە بەختەوەران نووسیووە بمانهێڵەوە، چونکە تۆ مەیلت لە هەر شتێك بێت دەیسڕیتەوە و دەیهێڵیتەوە، سەرچاوەی هەموو کتێبەکان لای تۆیە.[3] ئیبنو جەریرئەمەی ڕیوایەت کردووە، وە هەر لەم شێوەدوعایە ڕیوایەت کراوە لە عومەری کوڕی خەتاب و ئیبنو مەسعودەوە، مانای ئەم قسانە ئەوەیە: خوا مەیلی لە هەر کامێك ببێت لەبڕیارەکانی (قەدەرەکانی) دەیسڕێتەوە و مەیلیشی لەهەر کامێك بێت دەیهێڵێتەوە، بە ڕاستی دڵ دەکرێتەوە بەم قسەی کە ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە سەوبانەوە کە دەڵێت: پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرموویەتی: (بە ڕاستی پیاوی وامەیە بێبەش دەکرێت لە ڕۆزی بە هۆی ئەو گوناهەی کەتووشی دێت، هیچ شتێك قەدەر ناگێڕێتەوە مەگین دوعاکردن، وە هیچ شتێك تەمەن زیاد ناکات مەگین چاکەکردن). نەسائی و ئیبنو ماجەیش ئەم فەرمودەیان ڕیوایەت کردووە.[4] وە لە فەرموودەی سەحیحدا هاتووە کە بەجێهێنانی پەیوەندی خزمایەتی تەمەن زیاد دەکات.[5] وە لە فەرموودەیەکی تردا هاتووە: (کە دوعاو بڕیارەکان(قەدەرەکان) شەڕیانەو دێن بە یەکدا لە نێوان ئاسمان و زەمیندا). عەوفی دەڵێت لە ئیبنو عەباسەوە لەتەفسیری ئەم ئایەتە: ﴿يَمْحُوا۟ ٱللَّهُ مَا يَشَآءُ وَيُثْبِتُ ۖ وَعِندَهُۥٓ أُمُّ ٱلْكِتَٰبِ﴾دا دەڵێت: ئەوەحاڵەتی ئەو پیاوەیە ماوەیەك هەڵدەسێت بە خواپەرستی پاشان دەگەڕێتەوە بۆ سەرپێچیکردنی خواو لەسەر گومرایی دەمرێت،

[1] الدخان (٣ـ٤).
[2] الطبري (١٦/٤٨٠).
[3] الطبري (١٦/٤٨١).
[4] احمد (٥/٢٢٧)، ابن ماجه (٩٠)، فەرموودەیەکی سەحیحە.
[5] مسلم (٢٥٥٧).

ئەوە(يمحو)ەکەيە، ئەوەيش کە دەمێنێتەوەحاڵەتی ئەو پياوەيە کە سەرپێچی خوا دەکات، پاشان تووشی خێر دەبێت تا دەمرێت، ئەو کەسە لە خوا پەرستيدا ژيان بەسەر دەبات،ئەوەش(يثبت)ەکەيە.[1] ڕيوايەت کراوە لە سەعيدی کوڕی جوبەيرەوە ئەم ئايەتە وەك مانای ئەم ئايەتە وايە کە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَيَغْفِرُ لِمَن يَشَآءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَآءُ ۗ وَٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ﴾[2] واتە: هەر کێ خوا بۆ خۆی مەيلی لێبێت، لێی دەبوورێت، هەر کەسيش خۆی حەز بکات سزای دەدات، هەر خودايە توانای بەسەر هەموو شتێکدا هەيە[3].

﴿وَإِن مَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ ٱلَّذِى نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِنَّمَا عَلَيْكَ ٱلْبَلَٰغُ وَعَلَيْنَا ٱلْحِسَابُ ﴿٤٠﴾ أَوَلَمْ يَرَوْا۟ أَنَّا نَأْتِى ٱلْأَرْضَ نَنقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا ۚ وَٱللَّهُ يَحْكُمُ لَا مُعَقِّبَ لِحُكْمِهِۦ ۚ وَهُوَ سَرِيعُ ٱلْحِسَابِ ﴿٤١﴾﴾

جەزرەبەدان بە دەست خودايە، پێغەمبەريش (ﷺ) تەنها گەياندن و بانگەوازی لەسەرە

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَإِن مَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ ٱلَّذِى نَعِدُهُمْ﴾ واتە: يان هەندێك لەوەی بۆمان بڕيار داون پيشانی تۆ دەدەين، خوای گەورە دەفەرمووێت بە پێغەمبەرەکەی موحەمەد(ﷺ) هەندێك لەوەی بەڵێنمان داوە بە دوژمنەکانت لە سەرشۆڕی و هێنانی بەڵا بەسەرياندا لە دنيادا پيشانی تۆئەدەين، ﴿أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ﴾ يان دەتمرێنين و پێش ئەوە دەتبەينەوە بۆ لای خۆمان، ﴿فَإِنَّمَا عَلَيْكَ ٱلْبَلَٰغُ﴾ واتە: تۆ هەر ئەوەندەت لەسەرە ڕايگەيەنی، واتە: تەنها تۆمان ناردووە کە پەيامی خوايان پێ ڕابگەيەنی، تۆش ئەوەی فەرمانت پێکرا بەجێت هێنا. ﴿وَعَلَيْنَا ٱلْحِسَابُ﴾ واتە: لێپرسينەوەو پاداشت دانەوەشيان لەسەر ئێمەيە، ئەم ئايەتە وەك ئەو ئايەتە وايە کە خوای گەورە فەرموويەتی: ﴿فَذَكِّرْ إِنَّمَآ أَنتَ مُذَكِّرٌ ﴿٢١﴾ لَّسْتَ عَلَيْهِم بِمُصَيْطِرٍ ﴿٢٢﴾ إِلَّا مَن تَوَلَّىٰ وَكَفَرَ ﴿٢٣﴾ فَيُعَذِّبُهُ ٱللَّهُ ٱلْعَذَابَ ٱلْأَكْبَرَ ﴿٢٤﴾ إِنَّ إِلَيْنَآ إِيَابَهُمْ ﴿٢٥﴾ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُم﴾[4] واتە: سا تۆ ئامۆژگاريان بکە، تۆ تەنها ئامۆژگاريکەری، تۆ لەسەريان نەبويتە خاوەن دەسەڵات، مەگەر ئەو کەسەی ڕوو وەرگێڕێت و نەيەوێت خوا بناسێت، ئەوسا خودا بە سزايەکی گەورەتر سزای دەدات، بێگومان کە هەموويان بۆ لای ئێمە دێنەوە، لە دوايدا لێپرسينەوەيان لەسەر خۆمانە. پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿أَوَلَمْ يَرَوْا۟ أَنَّا نَأْتِى ٱلْأَرْضَ نَنقُصُهَا مِنْ

---

[1] الطبري (١٦/٤٨٣).

[2] البقرة (٢٨٤).

[3] القرطبي (٩/٣٣١).

[4] غاشية (٢١ـ٢٦).

أَطْرَافِهَا﴾ واتە: ئایا (خوانەناسان) نەیان زانیوە کە ئێمە دێین و لە هـەموو لایەکـەوە ئـەم زەمینـە کـەم دەکەینەوە. ئیبنو عەباس دەڵێت: ئایا (خوانەناسان) نەیانزانیوە کـە ئێمـە زەوی لـە دوای زەوی ئـازاد دەکەین بۆ موحەمەد (ﷺ).[1] حەسەن و زەححاکیش دەڵێن: ئەوکەمکردنـەوەی زەوی یـە بـریتی یەلـە سـەرکەوتنی موسـڵمانان بەسـەر بتپەرسـتاندا.[2] وەك خـوای گـەورە دەفـەرمووێت: ﴿وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا مَا حَوْلَكُم مِّنَ الْقُرَىٰ﴾[3] واتە: زۆرێك لەو شارانەمان قڕ تێخست کە هـەر لـە دەوری ئێـوە بـوون. (شـار لـە دوای شـار). ﴿وَاللَّهُ يَحْكُمُ لَا مُعَقِّبَ لِحُكْمِهِ ۚ وَهُوَ سَرِيعُ الْحِسَابِ﴾ واتـە: فـەرمانڕەوا هـەر خودایـە کەس ناتوانێت ڕێگرلەبەردەم کاری خودادروست بکات و زۆر زوو لێپرسینەوە دەکات.

﴿وَقَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ فَلِلَّهِ الْمَكْرُ جَمِيعًا ۖ يَعْلَمُ مَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ ۗ وَسَيَعْلَمُ الْكُفَّارُ لِمَنْ عُقْبَى الدَّارِ ﴿٤٢﴾﴾

فێڵبازی خوانەناسان و ڕزگاربوونی خاوەن باوەڕان

خوای گـەورە دەفـەرمووێت: ﴿وَقَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ﴾ واتـە: بێگومـان ئەوانـەی پـێش ئـەمانیش فێڵ و پیلانیـان گێـڕا، بـە پێغەمبـەرەکانیان و دەیانویست لـە وڵات و زێدی خۆیـان دەریانکـەن، ﴿فَلِلَّهِ الْمَكْرُ جَمِيعًا﴾ واتە: بەڵام هەموو پیلانەکان هی خودایە، وای کرد کە پاشەڕۆژ هەر بۆ خواناسان بێت، وەك ئەم ئایەتەی کـە خـوای گـەورە دەفـەرمووێت: ﴿وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ ۚ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ ۖ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ﴾[4] واتە: بێتە بـیرت کاتێـك خوانەناسـان ویستیان فێڵێکت لێ بکـەن، یـان بەنـدت بکـەن، یـان بتکـوژن یـان دەرت کـەن، ئەوانـە فێڵەکـەی خۆیـان کـرد، خودایش نەخشەی بـۆ دانـان، خـودایش چاکترین نەخشەداڕێژە، وە دەفـەرمووێت: ﴿وَمَكَرُوا مَكْرًا وَمَكَرْنَا مَكْرًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٥٠﴾ فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ مَكْرِهِمْ أَنَّا دَمَّرْنَاهُمْ وَقَوْمَهُمْ أَجْمَعِينَ﴾[5] واتە: خەریك بوو کەتنێك بگێڕن، ئێمەش نەخشـەی خۆمـان بۆدانـان، بـێ ئـەوە هەسـتی پـێ

---

[1] الطبري (١٦/٤٩٣).
[2] الطبري (١٦/٤٩٤).
[3] الاحقاف (٢٧).
[4] الانفال (٣٠).
[5] النمل (٥٠ـ٥١).

بکەن، بڕوانە سەرەنجامی کەتنەکەیان بە کوێ گەیشت، ئێمە ئەوانیشمان و هۆزەکەی لەناو برد، پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿يَعْلَمُ مَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ﴾ واتە: خوای دەزانێ هەر کەسێك چ کارێك دەکات. واتە: خوای گەورە ئاگاداری هەموو پەنهانیو شاراوەیەکە هەر کەسەو بە پێی کرداری خۆی پاداشتی دەداتەوە. ﴿وَسَيَعْلَمُ الْكُفَّارُ﴾ بە (الكافر)یش خوێنراوەتەوە، لەمەودوایش خوانەناسان دەزانن ﴿لِمَنْ عُقْبَى الدَّارِ﴾ واتە: کە دواڕۆژ کێ دەیباتەوە، واتە: پاشەڕۆ بۆ کێ دەبێت، بۆ ئەوان یان بۆ شوێنکەوتووانی پێغەمبەران، نەخێر بێگومان پاشەڕۆژ هەر بۆ شوێنکەوتووانی پێغەمبەرانە، لە دنیاو لە ڕۆژی قیامەتیشدا. سوپاسو ستایش بۆ خوای گەورە.

﴿وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَسْتَ مُرْسَلًا ۚ قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِندَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ ﴿٤٣﴾﴾

خواو ئەو کەسانەی زانستی کتێبیان لایەبەسن کە لەسەر شایەتی بدەن بۆ پەیامی پێغەمبەر(ﷺ)

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَسْتَ مُرْسَلًا ۚ قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ﴾ واتە: ئەوانە خوانەناسن پێت دەڵێن تۆ پێغەمبەر نیت، بێژە: خوا بۆ شایەتی دانی نێوان منو ئێوە بەسە، واتە: ئەوانەی کە خوانەناسن بڕوات پێناکەنو دەڵێن تۆ خوا نەیناردووی تۆیش بڵێ: خوا بەسە بۆ شایەتی دان لە نێوانمانداو شایەتیشە لەسەر ئەوەی کە من ئەو پەیامەی ئەوم گەیاندووە، وە شایەتە بەسەر ئێوەیشەوە ئەی بێباوەڕان بۆ ئەو درۆو بوختانەی هەڵی دەبەستن، پاشان دەفەرمووێت: ﴿وَمَنْ عِندَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ﴾ ئەوانەش زانستی کتێبیان لایە هەر شایەتن، موجاهید دەڵێت: ئەم ئایەتە لەسەر عەبدوڵای کوڕی سەلام هاتووەتەخوار.[1] بەڵام ئەمە قسەیەکی زۆر پەسەندکراو نیە، چونکە ئەم ئایەتە لە مەککە هاتووەتە خوارەوە، عەبدوڵای کوڕی سەلامیش لە سەرەتای گەیشتنی پێغەمبەرەوە(ﷺ) بۆمەدینە موسڵمان بووە، بەڵام وا دیارە قسەی عەوفی کە لە ئیبنو عەباسەوە ڕیوایەتی کردووە لەم بارەیەوە پەسەندترە کە دەڵێت: ئەوانەی زانستی کتێبیان لایە لە جوولەکەو مەسیحیەکان.[2] قەتادە دەڵێت: لەوانە ئیبنو سەلامو سەلمانو تەمیمی داری.[3] بەڵام

[1] الطبري (١٦/٥٠٢).
[2] الطبري (١٦/٥٠٢).
[3] الطبري (١٦/٥٠٣).

ڕاستتر لەم بارەیەوە ئەوەیەکە ﴿وَمَنْ عِندَهُۥ عِلْمُ ٱلْكِتَـٰبِ﴾ ئیسمی جنسە، ئەو زانایانەی ئەهلی کتێب دەگرێتەوە کە سیفەتی پێغەمبەریان لەو کتێبە پێشوانەدا _کە بۆیان هاتووە_ بینیووە کە پێغەمبەران مزگێنیان پێداوە، وەك خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَرَحْمَتِى وَسِعَتْ كُلَّ شَىْءٍ ۚ فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ ٱلزَّكَوٰةَ وَٱلَّذِينَ هُم بِـَٔايَـٰتِنَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٥٦﴾ ٱلَّذِينَ يَتَّبِعُونَ ٱلرَّسُولَ ٱلنَّبِىَّ ٱلْأُمِّىَّ ٱلَّذِى يَجِدُونَهُۥ مَكْتُوبًا عِندَهُمْ فِى ٱلتَّوْرَىٰةِ وَٱلْإِنجِيلِ﴾[1] واتە: بەزەییم هەموو شتێکی گرتوەتەوە، چاکەی ئەوانە دەنووسم لە خراپە خۆپارێزنو زەکات دەدەن، ئەو کەسانەش بڕوایان بە خودا هەیە، ئەوانەش کە دەکەونە شوێن ئەم پێغەمبەرەی کە ڕاسپاردەی خوایەو نەخوێندەوارەو لە تەوراتو ئینجیلیش ناوی نووسراوە. وە فەرموویەتی: ﴿أَوَلَمْ يَكُن لَّهُمْ ءَايَةً أَن يَعْلَمَهُۥ عُلَمَـٰٓؤُا۟ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ﴾[2] واتە: ئایا ئەمە بۆ ئەوان بەڵگەیەك نیە؟ کە زاناکانی نەوەی ئیسرائیلیش هەر لەوە ئاگادارن، ئایەتی زۆری تریش وەك ئەم ئایەتە هاتووە کە باسی زانایانی نەوەی ئیسرائیل دەکات کە ئەوان ئەوە دەزانن لەو کتێبانەوە کە بۆیان هاتووە.

تەفسیری سورەتی (ابراهیم)

لە مەککەدا هاتووەخوارەوە

بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَـٰنِ ٱلرَّحِيمِ

﴿الٓر ۚ كِتَـٰبٌ أَنزَلْنَـٰهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ ٱلنَّاسَ مِنَ ٱلظُّلُمَـٰتِ إِلَى ٱلنُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ إِلَىٰ صِرَٰطِ ٱلْعَزِيزِ ٱلْحَمِيدِ ﴿١﴾ ٱللَّهِ ٱلَّذِى لَهُۥ مَا فِى ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ ۗ وَوَيْلٌ لِّلْكَـٰفِرِينَ مِنْ عَذَابٍ شَدِيدٍ ﴿٢﴾ ٱلَّذِينَ يَسْتَحِبُّونَ ٱلْحَيَوٰةَ ٱلدُّنْيَا عَلَى ٱلْـَٔاخِرَةِ وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا ۚ أُو۟لَـٰٓئِكَ فِى ضَلَـٰلٍۭ بَعِيدٍ ﴿٣﴾﴾

پێناسەی قورئانو مەبەستی قورئانو واویلا بۆ کەسێك دژایەتی بکات

﴿الٓر ۚ كِتَـٰبٌ أَنزَلْنَـٰهُ إِلَيْكَ﴾ (ئەلیف، لام، ڕا)، کتێبێکە ئەی موحەمەد(ﷺ) بۆ تۆمان ناردە خوارەوە. لەسەرەتای هەندێ سورەتدا باسی ئەم پیتانەمانکرد، واتە: ئەی موحەمەد(ﷺ) ئەم کتێبەی کە بۆ تۆمان ناردە خوارەوە، ئەم قورئانە پیرۆزەیە کە بەڕێزترین کتێبە لای خودای مەزن ڕەوانەی کردووە بۆ سەر بەڕێزترین پێغەمبەر لەسەر زەمیندا، بۆ هەر هەموو خەڵك بە عەرەبو عەجەمیەوە،

[1] الاعراف (١٥٦_١٥٧).

[2] الشعراء (١٩٧).

﴿لِتُخۡرِجَ ٱلنَّاسَ مِنَ ٱلظُّلُمَٰتِ إِلَى ٱلنُّورِ﴾ واتە: تا خەڵكی لە تاریكی بەرەو ڕووناكی بەرن. واتە: بۆیە تۆمان ناردووە ئەی موحەمەد (ﷺ) بەم كتێبەوە تا خەڵكی لەو گومڕاییو سەر لێشێواویەی تێیدان دەربێنی بۆ سەر ڕاستەڕێو شارەزایی. وەك خوای گەورە لە ئایەتی تردا فەرموویەتی: ﴿ٱللَّهُ وَلِيُّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ يُخۡرِجُهُم مِّنَ ٱلظُّلُمَٰتِ إِلَى ٱلنُّورِۖ وَٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ أَوۡلِيَآؤُهُمُ ٱلطَّٰغُوتُ يُخۡرِجُونَهُم مِّنَ ٱلنُّورِ إِلَى ٱلظُّلُمَٰتِ﴾[1] واتە: خودا یاری گەلی خاوەن باوەڕانە لەناو تاریكستانەوە دەیانبات بەرەو ڕووناكی، دۆستی خودا نەناسانیش هەر تاغوتە لە ڕۆشنایی دەریان دێنن بەرەو تاریكستانیان بەڕێ دەكەن, وە فەرموویەتی: ﴿هُوَ ٱلَّذِي يُنَزِّلُ عَلَىٰ عَبۡدِهِۦٓ ءَايَٰتِۢ بَيِّنَٰتٖ لِّيُخۡرِجَكُم مِّنَ ٱلظُّلُمَٰتِ إِلَى ٱلنُّورِ﴾[2]: واتە: هەر ئەوە (خودایە) چەند نیشانەی دیاری دەری بۆ سەر عەبدی خۆی ناردەخوار، تا لە تاریكی دەرتان بێنێتو بەرەو ڕووناكیتان بەرێت. پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿بِإِذۡنِ رَبِّهِمۡ﴾ بە ئیزنی پەروەردگاریان هەر خودا خۆی ڕێ نیشاندەرە بۆ كەسێك كە بڕیاری دابێت شارەزای بكات، لەسەر دەستی ئەو پێغەمبەرانەی كە ناردوویەتی بۆ ڕێ نیشاندانیان ﴿إِلَىٰ صِرَٰطِ ٱلۡعَزِيزِ﴾ واتەبۆ ڕێگەی خودای خاوەن دەسەلات، ئەو خاوەن دەسەلاتەی كە بەربەستی لێ ناكرێتو هیچ شتێك زاڵ نابێت بەسەریدا، بەڵكو هەر ئەو زاڵو بە توانایە بەسەر هەموو شتێكدا، ﴿ٱلۡحَمِيدِ﴾ واتە: سوپاسكراوە لە هەموو كردارو گفتارو بەرنامەو فەرماندانو قەدەغەكردنیداو ڕاستگۆیە لە هەواڵدانیدا، ﴿ٱللَّهِ ٱلَّذِي لَهُۥ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلۡأَرۡضِ﴾ واتە: ئەو خودایەی هەرچی لەناو ئاسمانەكانو زەمیندان گشت هی ئەون. هەندێ (الله)یان بە مەرفوعی خوێندووەتەوەو هەندێكی تریش بە مەكسوری خوێندوویانەتەوە. وەك ئەم ئایەتە كە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿قُلۡ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِنِّي رَسُولُ ٱللَّهِ إِلَيۡكُمۡ جَمِيعًا ٱلَّذِي لَهُۥ مُلۡكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ﴾[3] واتە: بڵێ: خەڵكینە بزانن من پێغەمبەری خوام بۆ ئێوە, هەمووتان، ئەو خودایە كە تەنها ئەو خاوەنی ئاسمانەكانو زەمینە. پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَوَيۡلٞ لِّلۡكَٰفِرِينَ مِنۡ عَذَابٖ شَدِيدٍ﴾ واتە: واوەیلا بۆ خوانەناسان، لە سزای زۆر توندو تیژ. واتە: هاوارو سزای سەخت لە ڕۆژی قیامەتدا بۆ ئەوانە كاتێك كە دژایەتیت دەكەنو بڕوات

[1] البقرة (٢٥٧).

[2] الحديد (٩).

[3] الاعراف (١٥٨).

پێ ناکەن ئەی موحەمەد(ﷺ) پاشان خوای گەورە باسی خراپیتان دەکات‌و دەفەرموێت: ﴿ٱلَّذِينَ يَسۡتَحِبُّونَ ٱلۡحَيَوٰةَ ٱلدُّنۡيَا عَلَى ٱلۡأٓخِرَةِ﴾ واتە: ئەوانەی ژیانی دنیایان لە ڕۆژی دوایی پێ باشترو خۆشترە ڕێزی دەدەن بەسەریداو هەر کار بۆ دنیا دەکەن‌و قیامەتیان لە یاد نەماوەو وازیان لێ هێناوەو پشتگوێیان خستووە، ﴿وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ﴾ واتە: دەبنە لەمپەر لە ڕێی شوێنکەوتووانی ڕێگای خوادا، ﴿وَيَبۡغُونَهَا عِوَجًا﴾ واتە: دەیانەوێت خوارو خێچ بێت،یانی: حەز دەکەن ڕێگەی خودا لارو وێرو کەم‌و کوڕ بێت، بێگومان ڕێگەی خودا ڕێك‌و ڕاستە، ئەوانەی دژایەتی دەکەن‌و پشتی تێدەکەن هیچ زیانێکی پێ ناگەیەنێت، ﴿أُوْلَٰٓئِكَ فِي ضَلَٰلِۭ بَعِيدٖ﴾ واتە: ئەوانە لە گومڕاییدا زۆر ڕۆچوون.یانی: بەهۆی ڕۆچوونیان لە نەفامی‌و گومڕاییدا لە هەق لایان داوەو هیوای چاك بوونەوەیان لێ ناکرێت تا لەسەر ئەو حاڵە بن‌و واز نەهێنن.

﴿وَمَآ أَرۡسَلۡنَا مِن رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانِ قَوۡمِهِۦ لِيُبَيِّنَ لَهُمۡۖ فَيُضِلُّ ٱللَّهُ مَن يَشَآءُ وَيَهۡدِي مَن يَشَآءُۚ وَهُوَ ٱلۡعَزِيزُ ٱلۡحَكِيمُ ۝٤﴾

هەموو پێغەمبەرێك بە زمانی گەلەکەی ڕەوانەکراوە تا هیدایەت یان گومڕابوون دوای ڕون کردنەوەکانی ئەوان دەربکەوێت)

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَمَآ أَرۡسَلۡنَا مِن رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانِ قَوۡمِهِۦ لِيُبَيِّنَ لَهُمۡ﴾ واتە: هیچ پێغەمبەرێکمان نەنارد، مەگین بە زمانی گەلەکەی خۆی ناردوومانە تا هەقیان بۆ ڕوون بکاتەوە. ئەمەیش لە سۆزو بەزەیی خوداوەیە بۆ بەندەکانی کە پێغەمبەرێکی لە خۆیان‌و بە زمانی خۆیان بۆ ڕەوانە کردوون، بۆ ئەوەی بزانن داوای چی دەکەن‌و شارەزای ئەو پەیامەش بن کە پێغەمبەران بۆیان هێناون. پاشان خودای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَيُضِلُّ ٱللَّهُ مَن يَشَآءُ وَيَهۡدِي مَن يَشَآءُ﴾ واتە: خودا کێی بوێ گومڕای دەکات‌و کێشی بوێت شارەزای ڕاستە ڕێی دەکات. واتە: دوای ڕوون کردنەوەو بەڵگە پێدانیان مەیلی لە هەر کەسێك بێت گومڕای دەکات‌و لەڕاستەڕێ لای دەدات، مەیلیشی لە هەرکەسێك بێت ڕێی ڕاستی نیشان دەدات، ﴿وَهُوَ ٱلۡعَزِيزُ﴾ واتە: هەر خۆی خاوەن دەسەڵاتە ئەوەی ویستی دەبێت، ئەوەیش نەیەوێت نابێت، ﴿ٱلۡحَكِيمُ﴾ واتە: کارزانە لە کارەکانیدا، ئەوەی شایستەی گومڕابوون بێت، گومڕای دەکات، ئەوەیش شایەنی ئەوە بێت کە شارەزا بێت، شارەزای دەکات، بەرنامەو سونەتی خودا هەروا بووە لە دروستکردنی خەڵکیدا، کە هیچ پێغەمبەرێکی نەناردووە بۆ هیچ گەلێك مەگین بە زمانی ئەو گەلە بووە هەموو پێغەمبەرێك تەنها کاری ئەوە بووە کە ئەو پەیامی

خودایە بگەیەنێت بە گەلەکەی خۆیو بەس. بەلام موحەمەدی کوڕی عەبدوڵای (ﷺ) بە تایبەتی ڕەوانەکرد بۆ هەموو خەڵکی بە پەیامێکی تێرو تەواوو گشتگیرەوە، وەك لە هەردوو سەحیحەکەدا هاتووە لە جابیرەوە، کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرموویەتی: (پێنج شتم پێ بەخشراوە، بە هیچ پێغەمبەرێکی تری پێش من نەبەخشراوە:زاڵ وسەرکەوتووی کردووم بەترس دووری مانگەڕێیەك ، زەویم بۆ کراوە بە مزگەوتو پاكو پاککەرەوە، دەستکەوتی بۆ حەلاڵ کردووم، بۆ هیچ کەسێکی پێش من حەلاڵ نەکراوە، شەفاعەتم پێ دراوە، پێغەمبەران ڕەوانە کران بۆ گەلەکەیان بە تایبەتی، من ڕەوانە کراوم بۆ هەموو خەڵك.[1] خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿قُلْ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِنِّى رَسُولُ ٱللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا﴾[2] واتە: بلێ: خەڵکینە ! بزانن من پێغەمبەری خودام بۆ ئێوە هەمووتان.

﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِـَٔايَٰتِنَآ أَنْ أَخْرِجْ قَوْمَكَ مِنَ ٱلظُّلُمَٰتِ إِلَى ٱلنُّورِ وَذَكِّرْهُم بِأَيَّىٰمِ ٱللَّهِ ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَٰتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ﴿٥﴾﴾

بەسەرهاتی موساو هۆزەکەی

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِـَٔايَٰتِنَآ﴾ واتە: موسامان نارد هاوڕێ لەگەڵ چەند بەڵگەیەك لە لایەن خۆمانەوە. واتە: ئەی موحەمەد (ﷺ) وەك چۆن تۆمان ڕەوانەکردووەو قورئانیشمان ناردە خوارەوە بۆت، هەتا گشت خەڵکی دەربێنی لە تاریکی، بانگیان بکەی لە تاریکی بێنە دەرەوە بۆ ناو ڕووناکی هەر بەو جۆرەیش موسامان ڕەوانەکرد بۆ نەوەی ئیسرائیل، لەگەڵ چەند نیشانەیەك، موجاهید دەڵێت: نۆ نیشانەکە. پێمان وت: ﴿أَنْ أَخْرِجْ قَوْمَكَ مِنَ ٱلظُّلُمَٰتِ إِلَى ٱلنُّورِ﴾ واتە: کە هۆزی خۆت لە تاریکایی ڕزگار بکەو بەرەو ڕووناکی بەرە. واتە: بانگیان بکە بۆ چاکە تا لەو تاریکایی نەفامیو سەر لێ شێواویەی کە تێیدان ڕزگاریان ببێتو بەرەو ڕووناکی ڕاستەڕێو چاوڕوونی باوەڕ برۆن. ﴿وَذَكِّرْهُم بِأَيَّىٰمِ ٱللَّهِ﴾ واتە: ڕۆژەکانی خودایان وەبیر بێنەوە. واتە: ئەو هەموو بەخششو بەهرانەی خوایان وەبیر بێنەوە کە پێ ی داون کە دەری هێنان لە کۆیلەییو زاڵم زۆرو ناهەقیو فیرعەونو ڕزگاری کردن لەو دوژمنەیانو دەریای بۆ لەت کردنو هەوری کردە سێبەر بۆیانو گەزۆو شەلاقەو(ڕیشۆڵە)و چەند بەهرەی تری بۆ ناردن، ئەمە

---

[1] فتح الباري (١/٥١٩)، مسلم (١/٣٧٠).

[2] الاعراف (١٥٨).

موجاهیدو قەتادەو کەسانی تریش گوتوویانە.[1] پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ﴾ واتە: کە ئەم کارە بۆ هەموو خۆڕاگرێکی سوپاسگوزار زۆر پەندی باشی تێدایە. واتە: ئەوەی کردمان بۆ دۆستەکانمان لە نەوەی ئیسرائیل کاتێك کە دەربازمان کردن لە دەستی فیرعەونو ڕزگارمان کردن لەو ژیانە ناخۆشەو سزا سەختەی تێیدا بوون، پەندو ئامۆژگاریە بۆ هەموو خۆڕاگرێك لە کاتی تەنگانەداو شوکرانەبژێرە لە کاتی خۆشگوزەرانیدا، وەك قەتادە دەڵێ: باشترین عەبد ئەو عەبدەیە کاتێك تاقی بکرێتەوە ئارام ئەگرێت و کاتێك شتی پێی بدرێت سوپاسگوزارئەبێت.[2] وە هەر بەو شێوەیە لە فەرموودەی سەحیحدا هاتووە لە پێغەمبەری خواوە (ﷺ) کە فەرموویەتی: (بە ڕاستی هەموو کاروبارێکی خاوەن باوەڕ سەیرە، خودای مەزن هیچ بڕیارێکی بۆ نادات مەگین ئەو بڕیارە ئەبێتەخێر بۆی، ئەگەر تووشی ئازار ببێت خۆی ڕائەگرێت، ئەوە چاکە بۆی بویٚ، وە ئەگەر تووشی خۆشیەك ببێت سوپاسگوزار ئەبێت ئەوەش هەر چاکە بۆی)[3].

﴿وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ أَنجَاكُم مِّنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ وَيُذَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ ۚ وَفِي ذَٰلِكُم بَلَاءٌ مِّن رَّبِّكُمْ عَظِيمٌ ⁽٦⁾ وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِن شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ ۖ وَلَئِن كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ ⁽٧⁾ وَقَالَ مُوسَىٰ إِن تَكْفُرُوا أَنتُمْ وَمَن فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا فَإِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ حَمِيدٌ ⁽٨⁾﴾

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ أَنجَاكُم مِّنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ وَيُذَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ﴾ واتە: ئەوسا موسا بە هۆزەکەی خۆی ڕاگەیاند: ئەو چاکەیەی خودا دەربارەی ئێوەی کردووە، لە بیری مەکەن کە لە دەستی فیرعەونو داروەدەستەکەی دەری هێنان، زۆر خراپ ئازاریان دەدان، کوڕەکانیان لێ سەردەبڕین، ژنەکانیان بە زیندوویی دەهێشتەوە. خوای گەورە لێرەدا باسی موسا دەکات، کاتێك یادی هۆزەکەی خستەوە کە ڕۆژگارەکانی خودا لەیاد نەکەن، کە ئەو هەموو بەهرەیەی پێ بەخشین، لە فیرعەونو دارو دەستەکەی ڕزگاری کردن، کە زۆر جەزرەبەی دەدانو کردبوونی بە کۆیلەو لە هەر کوێ کوڕێکیان ببووایە سەری دەبڕیو ژنەکانی دەهێشتەوە، خودا لەو ناڕەحەتیە ڕزگاری کردن، ئەمەیش بەهرەیەکی زۆر مەزنە لە لایەن خوداوە بەسەر ئێوەوە، بۆیە خودای گەورە فەرموویەتی:

---

[1] الطبري (١٦/٥٢١).

[2] الطبري (١٦/٥٢٣).

[3] مسلم (٤/٢٢٩٥).

﴿وَفِي ذَٰلِكُم بَلَآءٌ مِّن رَّبِّكُمْ عَظِيمٌ﴾ واتە: ئەمەیش تاقیکردنەوەیەکی گەورە بوو لە لایەن پەروەردگارتانەوە، یان ئەمە بەهرەیەکی زۆر گەورە بوو لە لایەن خوداوە بۆ ئێوە، چونکە ئێوە نەتان توانی هەڵسن بە شوکرانەبژێری خودا، دەشڵێن: ئێوە نەتان دەتوانی هەڵسن و بەرامبەر فیرعەون بوەستن، کاتێك فیرعەون و دارو دەستەکەی ئەو هەموو خراپەیان بەرامبەرتان دەکرد. ﴿بَلَآءٌ﴾ واتە: تاقیکردنەوەیەکی گەورە بوو،کە هەردوو ماناکە هەڵدەرێت (والله أعلم)، وەك ئەم ئایەتە کە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَبَلَوْنَٰهُم بِٱلْحَسَنَٰتِ وَٱلسَّيِّـَٔاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ﴾[1] واتە: بە خۆشی و بە ناخۆشی تاقیمان کردنەوە سا بەڵکو بگەڕێنەوە، پاشان دەفەرموێت: ﴿ وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ ﴾ واتە: پەروەردگارتان ڕایگەیان و لەو بەڵێنەی خۆی ئاگاداری کردنەوە کە پێی دابوون، وە هەڵیش دەگرێت ماناکەی بەم جۆرە بێت: پەروەردگارتان سوێندی خواردووە بە گەورەیی و دەسەڵاتی خۆی. وەك ئەم ئایەتانە کە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكَ لَيَبْعَثَنَّ عَلَيْهِمْ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ مَن يَسُومُهُمْ سُوٓءَ ٱلْعَذَابِ﴾[2] واتە: ئەو کاتەت لەبیر بێت ئەی موحەمەد (ﷺ) کە پەروەردگارت ڕایگەیاند. سوێندی خوارد کە دەیانکەمە ژێردەستەی کەسانی وا کە ■ قیامەت بە توندی ئازاریان بدەن. پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿لَئِن شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ﴾ واتە: ئەگەر سوپاسگوزاری بەهرەکانم بن بەدڵنیاییەوە بۆتان زیاد دەکەم ، ﴿وَلَئِن كَفَرْتُمْ﴾ واتە: خۆ ئەگەر سەرپێچیتان کردو بەهرەکانی منتان شاردەوە، ﴿إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ﴾ واتە: سزای من زۆر توندو تیژە، واتە: خودا ئەو بەهرانەیان لێ دەسێنێتەوەو لەسەر ئەو سەرپێچییەشیان جەزرەبەیان دەدات، لە فەرموودەدا هاتووە: (بەڕاستی بەندەی واهەیە لە ڕۆزی بێبەش دەکرێت بە هۆی ئەو گوناهەوە کە تووشی دەبێت).[3] خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَقَالَ مُوسَىٰٓ إِن تَكْفُرُوٓا۟ أَنتُمْ وَمَن فِي ٱلْأَرْضِ جَمِيعًا فَإِنَّ ٱللَّهَ لَغَنِيٌّ حَمِيدٌ ﴾ واتە: موسا وتی: جابا ئێوەو هەر کەسێك لەم زەویەدایە ناسوپاس بن، خوا نیازی بە کەس نیەو هەر شیاوی پیاهەڵدانە (وەسف کردنە) وەك لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿فَكَفَرُوا۟ وَتَوَلَّوا۟ ۚ وَّٱسْتَغْنَى ٱللَّهُ ۚ وَٱللَّهُ غَنِيٌّ حَمِيدٌ﴾[4] واتە: کە حاشایان کردو ڕوویان وەرگێڕا، خوداش بێنیازە، هەر شایانی سوپاس کردنە. لە سەحیحی

---

[1] الاعراف (١٦٨).

[2] الاعراف (١٦٧).

[3] احمد (٢٨٢/٥)، فەرموودەیەکی لاوازە.

[4] التغابن (٦).

موسلیمدا هاتووە لە ئەبو زەڕەوە لە پێغەمبەری خواوە (ﷺ) کە لە پەروەردگاری مەزنیەوە ڕیوایەتی کردووە کە فەرموویەتی: (ئەی بەندەکانم ئەگەر خەڵکەپێشووەکانتان وخەڵکەدواینیەکانتان وجنوکەکانتان ومرۆڤەکانتان هەمووڵەسەر دڵی پاکترین وخواناسترینتان بن بەوەهیچ شتێك لەدەسەڵاتی من زیادناکات ،ئەی بەندەکانم ئەگەر کەسەپێشوەکانتان و دواین کەسەکانتان و مرۆڤتان و جنۆکەتان لەسەر دڵی بەدفەڕترین کەسێکتان بن، هیچ لە موڵکی من کەمی نەکردووە، ئەی بەندەکانم ئەگەر کەسەپێشوەکانتان و دواین کەسەکانتان و مرۆڤو جنۆکەتان لە یەك شوێندا داوام لیێ بکەن داوای گشت مرۆڤ بەجێ بێنم، هیچ لە موڵکی من کەمی نەکردووە، مەگین وەك ئەوەی دەرزیەك کاتێ دەخرێتە ناو دەریایەکەوەبەوئەندازەیە کەم دەکات).[1] واتە: هیچ کەم ناکات، پاکی و بێعەیبی بۆ خودای بێنیازو سوپاسکراو.

﴿ أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبَؤُا الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ ۛ وَالَّذِينَ مِن بَعْدِهِمْ ۛ لَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا اللَّهُ ۚ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ فَرَدُّوا أَيْدِيَهُمْ فِي أَفْوَاهِهِمْ وَقَالُوا إِنَّا كَفَرْنَا بِمَا أُرْسِلْتُم بِهِ وَإِنَّا لَفِي شَكٍّ مِّمَّا تَدْعُونَنَا إِلَيْهِ مُرِيبٍ ﴿٩﴾ ﴾

بڕوانەهێنانی گەلان بە پێغەمبەرەکانیان و ئەوەی لە نێوانیاندا ڕوویداوە

خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿ أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبَؤُا الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ ۛ وَالَّذِينَ مِن بَعْدِهِمْ ۛ لَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا اللَّهُ ﴾ واتە: ئایا ئێوە دەنگو باسی ئەوانەتان نەبیستووە کە بەر لە ئێوە ژیاون، وەك هۆزی نوح و هۆزی عادو سەمودو ئەوانەی لە دوای ئەوان هاتوون، کە خودا نەبێت هیچ کەسێکی تر نایانزانێت. خوای گەورە جارێکی تر باسی ئەو گەلانەمان بۆ دەکات کە بەسەرهاتەکانیانی بۆ گێڕاوینەتەوە وەك هۆزی نوح و عادو سەمودو هۆزەکانی تریش، ئەوانە کە بڕوایان بە پێغەمبەرەکانیان نەدەهێناو بە درۆیان دەخستنەوە، کە خودا نەبێت هیچ کەسێك ژمارەیان نازانێت، ﴿جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ﴾ واتە: پێغەمبەرەکانی ئەوان بە بەڵگەی زۆر ئاشکراوە هاتنە لایان، واتە: بە نیشانەو بەڵگەی زۆر ڕوون و ئاشکراو تەواوو دیار هاتنە لایان. ئیبنو ئیسحاق دەڵێت: لە عەمری کوڕی مەیمونەوە لە عەبدوڵاوە لەم دەقەدا ﴿لَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا اللَّهُ﴾ _کە خوا نەبێت هیچ

[1] مسلم (٤/١٩٩٤).

کەسێکی تر نایانزانێت_، دەڵێت: ڕەچەڵەک ناسەکان درۆیان کردووە.[1] عورووەی کوڕی زوبەیریش دەڵێت: هیچ کەسمان نەدیوە پشتەکانی دوای مەعەدی کوڕی عەدنان بزانێت[2].

ماناى ﴿فَرَدُّوٓاْ أَيۡدِيَهُمۡ فِيٓ أَفۡوَٰهِهِمۡ﴾

خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿فَرَدُّوٓاْ أَيۡدِيَهُمۡ فِيٓ أَفۡوَٰهِهِمۡ﴾ واتە: هەموویان دەستی خۆیان خستە ناو دەمی خۆیان، هەندێك دەڵێن: واتە: ئەو خوانەناسانە دەستیان ڕاکێشا بۆ دەمی پێغەمبەرانو فەرمانیان پێ کردن بێ دەنگ بن بانگیان نەکەن، کاتێك کە پێغەمبەران (سەلامی خوایان لێبێت) بانگیان دەکردن بۆ لای خودای گەورە. گوتراویشە: دەستیان دەنا بە دەمی خۆیانداو بروایان پێ نەدەکردن، هەندێکی تریش دەڵێن: بەڵکو ئەوە بریتی بووە لە بێدەنگ بوون لە وەڵامدانەوەی پێغەمبەران. وتراوە: واتە: قەپیان دەگرت لە دەستیان لە تووڕەییدا. موجاهیدو موحەمەدی کوڕی کەعبو قەتادە دەڵێن: واتە: بروایان پێ نەهێنانو بەرپەرچی قسەکانیان دانەوە (بە قسەکردن) بە دەمیان.[3] منیش دەڵێم: موجاهید پشتگیری ئەو مانایە دەکات بەم ئایەتە خۆی کە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَقَالُوٓاْ إِنَّا كَفَرۡنَا بِمَآ أُرۡسِلۡتُم بِهِۦ وَإِنَّا لَفِي شَكّٖ مِّمَّا تَدۡعُونَنَآ إِلَيۡهِ مُرِيبٖ﴾ واتە: وتیان: ئێمە بەو شتانەی ڕاسپێراون باوەڕ ناکەین، ئەوەیش ئێمەی بۆ بانگ دەکەن ئێمە زۆر بە گومانین لێی. عەوفی دەڵێت لە ئیبنو عەباسەوە: کاتێك کە گوێیان لە فەرموودەی خودا زۆر سەیر بوو بە لایانەوەو دەستیان گرت بەدەمیانەوە.[4] ﴿وَقَالُوٓاْ إِنَّا كَفَرۡنَا بِمَآ أُرۡسِلۡتُم بِهِۦ﴾ واتە: وتیان:ئێمە بەو شتانەی کە پێی ڕەوانەکراون باوەڕ ناکەین، ﴿وَإِنَّا لَفِي شَكّٖ مِّمَّا تَدۡعُونَنَآ إِلَيۡهِ مُرِيبٖ﴾ واتە: ئەوەیش ئێمەی بۆ بانگ دەکەن،ئێمە زۆر بە گومانین لێی.

﴿قَالَتۡ رُسُلُهُمۡ أَفِي ٱللَّهِ شَكّٞ فَاطِرِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۖ يَدۡعُوكُمۡ لِيَغۡفِرَ لَكُم مِّن ذُنُوبِكُمۡ وَيُؤَخِّرَكُمۡ إِلَىٰٓ أَجَلٖ مُّسَمّٗىۚ قَالُوٓاْ إِنۡ أَنتُمۡ إِلَّا بَشَرٞ مِّثۡلُنَا تُرِيدُونَ أَن تَصُدُّونَا عَمَّا كَانَ يَعۡبُدُ ءَابَآؤُنَا فَأۡتُونَا بِسُلۡطَٰنٖ مُّبِينٖ ﴿١٠﴾ قَالَتۡ لَهُمۡ رُسُلُهُمۡ إِن نَّحۡنُ إِلَّا بَشَرٞ مِّثۡلُكُمۡ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ يَمُنُّ عَلَىٰ مَن يَشَآءُ مِنۡ عِبَادِهِۦۖ وَمَا كَانَ لَنَآ أَن نَّأۡتِيَكُم بِسُلۡطَٰنٍ إِلَّا بِإِذۡنِ ٱللَّهِۚ وَعَلَى ٱللَّهِ فَلۡيَتَوَكَّلِ ٱلۡمُؤۡمِنُونَ

---

[1] الطبري (١٦/٥٢٨).

[2] القرطبي (٩/٣٤٤).

[3] الطبري (١٦/٥٣٤).

[4] الطبري (١٦/٥٣٣).

﴿١١ وَمَا لَنَآ أَلَّا نَتَوَكَّلَ عَلَى ٱللَّهِ وَقَدْ هَدَىٰنَا سُبُلَنَا ۚ وَلَنَصْبِرَنَّ عَلَىٰ مَآ ءَاذَيْتُمُونَا ۚ وَعَلَى ٱللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ ٱلْمُتَوَكِّلُونَ ١٢﴾

مشتومڕی نێوان پێغەمبەران و خوانەناسان

خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿قَالَتْ رُسُلُهُمْ أَفِى ٱللَّهِ شَكٌّ فَاطِرِ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ﴾ واتـە: پێغەمبەرەکانیان وتیان: ئایا ئێوە لە داهێنـەری ئاسمانـەکان و زەمـین گومانتـان هەیە؟ خوای گەورە باسی ئەو وتووێژەی نێوان پێغەمبەرەکان و خوانەناسان دەکات کە چووەتە نێوانیان. لەبەر ئەوەی گەلەکانیان کاتێك ڕووبەڕوویان بوونەوەو بڕوایان نەکرد بەو پەیامەی پێغەمبەران بۆیان هێنابوون کە تەنها خوا بپەرستن کە شەریکی نیە، پێغەمبەرەکان پێیان گوتن: ئایا ئێوە لە پەرستنی خودا گومانتان هەیە، بە تەنها بیپەرستن کە وەدیهێنەری هەموو بوونەوەرە، هیچ کەسێك شایەنی پەرستن نیە جگە لەو کە تەنهایەو شەریکی نیە؟ چونکە زۆربەی گەلان دانیان دەنا بەوەدا کە خودا داهێنـەری ئاسمانەکان و زەمینە، بەلام لەگەڵ خودا شتی تریان دەپەرست و دەیانکردنە هاوەڵی خوداو وایان دەزانی سودیان پێ دەگەیەنن و لە خواوە نزیکیان دەخەنەوە، پێغەمبەرەکان دەیان وت: ﴿يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ لَكُم مِّن ذُنُوبِكُمْ﴾ واتە: (خودا) بانگتان دەکات تا لە گوناهەکانتان خۆش بێت، واتە: لە ڕۆژی قیامەتدا. ﴿وَيُؤَخِّرَكُمْ إِلَىٰٓ أَجَلٍ مُّسَمًّى﴾ واتە: تا ماوەیەکی دیاریکراو لێتان ڕاوەستێت. واتە: لە دنیادا. وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿وَأَنِ ٱسْتَغْفِرُوا۟ رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوٓا۟ إِلَيْهِ يُمَتِّعْكُم مَّتَـٰعًا حَسَنًا إِلَىٰٓ أَجَلٍ مُّسَمًّى وَيُؤْتِ كُلَّ ذِى فَضْلٍ فَضْلَهُۥ﴾[1] واتە: لە پەروەردگاری خۆتان داوا بکەن، لێتان ببورێت و بشگەڕێنەوە بۆ لای ئەو، تا ماوەیەکی داریکراو ژیانی خۆشتان بۆ دابین بکات و لەگەڵ هەموو خاوەن چاکەیەك چاکە بکات.

دانپیانەنانی خواناسان بە پەیامی پێغەمبەراندا لەبەر ئەوەی کە پێغەمبەرەکان مرۆڤن!

گەلەکانیان دەیانوت بە پێغەمبەرەکانیان دوای ئەوەی کە بڕوایان هەبوو کە خودا ئەوانیش و بوونەوەریشی دروست کردووە ئێمە بڕوا ناکەین کە پەیامتان لە لایەن خواوە بۆ هاتبێت، ﴿قَالُوٓا۟ إِنْ أَنتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُنَا﴾ واتە: وتیان: ئێوەش هەروەك ئێمە مرۆڤن، چۆن ئێمە شوێنی ئێوە دەکەوین هەر بە قسەی ڕووت و هیچ نیشانەو موعجیزەیەکتان لێ نەبینین. ﴿تُرِيدُونَ أَن تَصُدُّونَا عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ

[1] هود (٣).

ءَابَآؤُنَا فَأۡتُونَا بِسُلۡطَٰنٖ مُّبِينٖ﴾ واتە: دەتانەوێت لەوانەی کە بابو باپیرانمان دەیانپەرست وەرمانگێڕن؟ دەی هەر بەلگەیەکی بەهێزتان لایە پێمانی بلێن. واتە: داوای هەر موعجیزەیەکتان لێ دەکەین بۆمان بەجێ بێنن، ﴿قَالَتۡ لَهُمۡ رُسُلُهُمۡ إِن نَّحۡنُ إِلَّا بَشَرٞ مِّثۡلُكُمۡ﴾ واتە: پێغەمبەرەکان وتیان: بەڵێ ئێمەهیچ نین ئەوەنەبێت مرۆڤێکین وەك ئێوە، ﴿وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ يَمُنُّ عَلَىٰ مَن يَشَآءُ مِنۡ عِبَادِهِۦ﴾ واتە: بەلام خودا مەیلی لە هەر بەندەیەکی خۆی بێت ڕێزی لێ دەنێت، دەیکاتە پێغەمبەرو پەیامی پیادەنێرێت، ﴿وَمَا كَانَ لَنَآ أَن نَّأۡتِيَكُم بِسُلۡطَٰنٍ إِلَّا بِإِذۡنِ ٱللَّهِ﴾ واتە: بۆمان نیە هیچ بەلگەیەکتان بۆ بێنین، مەگین خودا خۆی ئیزنی لەسەر بێت، بەپێی ئەو داوایەی ئێوە دەیکەن، ئێمەیش لالەی لێ بکەین ڕێمان پێ بدات بەو کارە هەڵسین، ﴿وَعَلَى ٱللَّهِ فَلۡيَتَوَكَّلِ ٱلۡمُؤۡمِنُونَ﴾ واتە: با هەموو خاوەن باوەڕان خۆیان بدەنە دەستی خودا لە هەموو کاروبارێکیاندا. پاشان پێغەمبەران وتیان: ﴿وَمَا لَنَآ أَلَّا نَتَوَكَّلَ عَلَى ٱللَّهِ وَقَدۡ هَدَىٰنَا سُبُلَنَاۚ وَلَنَصۡبِرَنَّ عَلَىٰ مَآ ءَاذَيۡتُمُونَاۚ وَعَلَى ٱللَّهِ فَلۡيَتَوَكَّلِ ٱلۡمُتَوَكِّلُونَ﴾ واتە: جا چۆن ئێمە خۆمان بە خوا ناسپێرین، کە هەر خۆی ڕێگەی ڕاستی نیشان داوین؟ هەر ئازارێکیشمان بدەن، خۆڕادەگرین، با ئەوانەش خودا بە پشتیوان دەزانن خۆیان بدەنە دەستی خوا. واتە: هیچ شتێك نابێتە ڕێگر لە ڕێگاماندا کە خۆمان دایە دەستی خودا، چونکە ئەو ڕێگەی ڕاستی نیشان داوینو بە جوانی بۆی ڕوونو ئاشکرا کردووینو خۆشمان ڕادەگرین بەرامبەر ئەو قسە ناشیرینو کردارە بەدو خراپانەی ئێوە.

﴿وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لِرُسُلِهِمۡ لَنُخۡرِجَنَّكُم مِّنۡ أَرۡضِنَآ أَوۡ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَاۖ فَأَوۡحَىٰٓ إِلَيۡهِمۡ رَبُّهُمۡ لَنُهۡلِكَنَّ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿١٣﴾ وَلَنُسۡكِنَنَّكُمُ ٱلۡأَرۡضَ مِنۢ بَعۡدِهِمۡۚ ذَٰلِكَ لِمَنۡ خَافَ مَقَامِي وَخَافَ وَعِيدِ ﴿١٤﴾ وَٱسۡتَفۡتَحُواْ وَخَابَ كُلُّ جَبَّارٍ عَنِيدٖ ﴿١٥﴾ مِّن وَرَآئِهِۦ جَهَنَّمُ وَيُسۡقَىٰ مِن مَّآءٖ صَدِيدٖ ﴿١٦﴾ يَتَجَرَّعُهُۥ وَلَا يَكَادُ يُسِيغُهُۥ وَيَأۡتِيهِ ٱلۡمَوۡتُ مِن كُلِّ مَكَانٖ وَمَا هُوَ بِمَيِّتٖۖ وَمِن وَرَآئِهِۦ عَذَابٌ غَلِيظٞ ﴿١٧﴾﴾

هەڕەشەی گەلەکان لە پێغەمبەرەکانیانو مژدەی خواش بۆ ئەو پێغەمبەرانە

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لِرُسُلِهِمۡ لَنُخۡرِجَنَّكُم مِّنۡ أَرۡضِنَآ أَوۡ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَاۖ﴾ واتە: ئەوانەی خوانەناس بوون، بە پێغەمبەرەکانیان وت: ئێمە بێگومان لەم سەر زەمینەی خۆمان دەرتان دەکەین، یان دێنەوە سەر ئاینەکەی خۆمان. خوای گەورە باسی ئەو گەلە خوانەناسانە

دەکات کە هەڕەشەیان کرد لە پێغەمبەرەکانیان بە دەرکردنو دوورخستنەوەیان لە ولاتەکەی خۆیان.

وەك هۆزی شوعەیب وتیان بە شوعەیبو ئەوانەی بڕوایان پێ هێنابوو: ﴿لَنُخْرِجَنَّكَ يَٰشُعَيْبُ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ مَعَكَ مِن قَرْيَتِنَآ أَوْ لَتَعُودُنَّ فِى مِلَّتِنَا﴾[1] واتە: ئێمە تۆشو ئەو کەسانەش لەگەڵ تۆ باوەڕیان هێناوە لە شاری خۆمان دەردەکەین، یان دێنەوە سەر دینی ئێمە. وەك هۆزی لوتیش وتیان: ﴿أَخْرِجُوٓا۟ ءَالَ لُوطٍ مِّن قَرْيَتِكُمْ﴾[2] واتە:خاو خێزانی لوت لە شاری خۆتان دەربکەن. خوای گەورە باسی بتپەرستەکانی قورەیش دەکاتو دەفەرموێت: ﴿وَإِن كَادُوا۟ لَيَسْتَفِزُّونَكَ مِنَ ٱلْأَرْضِ لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا ۖ وَإِذًا لَّا يَلْبَثُونَ خِلَٰفَكَ إِلَّا قَلِيلًا﴾[3] واتە: ئەوەندەی نەمابوو ئەوانە لەو سەر زەمینە بتخەنە تەنگانەوە، هەتا لەوێ دەرت بکەن، ئەگەر واش بوایە، بە شوێن تۆدا ماوەیەك نەبێت ئەوانیش تێیدا نەدەمان. وە لە ئایەتێکی تردا خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ ۚ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ ٱللَّهُ ۖ وَٱللَّهُ خَيْرُ ٱلْمَٰكِرِينَ﴾[4] واتە: بێتە بیرت کە خوانەناسان ویستیان فێڵێکت لێ بکەن، یان بەندت بکەن، یان بتکوژن، یان دەرت بکەن، ئەوان فێڵەکەی خۆیان کرد، خودایش پلانی دانابۆیان، خودا چاکترینی پلاندارێژە. کاری خودا وابووە کە پێغەمبەرەکەی ناردوەو یارمەتی داوەو سەری خستووە، هۆی دەرکردنەکەیشی لە مەککە وایلێکردووە کە خەڵکێکی زۆر ببنە یارمەتیدەرو هاوکارو لەشکری تالە ڕێی خوادا بجەنگن ،بەردەوام خوای گەورە کارەکانی یەك لە دوای یەك بۆ ڕێك دەخست، هەتا فەتحی مەککەی بۆ کرد، کە دەریان کردبوو لێی، بە تەواوی جێگیری کرد تێیدا، دوژمنەکانی سەرشۆڕکرد لەوێو لە شوێنەکانی تری سەر زەمیندا، تا وای لێهات خەڵکی پۆل پۆلو دەستەدەستە دەهاتنە ناو ئاینی ئیسلام. وتەی (لا إله الاّ الله)و ئاینەکەی بەرزبووەوە بەسەر ئاینەکانی تردا، لە خۆرهەڵاتو خۆرئاوای سەر زەمیندا، لە کەمترین ماوەدا، بۆیە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿فَأَوْحَىٰٓ إِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهْلِكَنَّ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿١٣﴾ وَلَنُسْكِنَنَّكُمُ ٱلْأَرْضَ مِنۢ بَعْدِهِمْ﴾ واتە: پەروەردگاریان تێی گەیاندن: ئێمە ناهەقیکاران دەبێت قڕ بکەین، لە پاش ئەوان لەم زەویەدا ئێوە دادەمەزرێنین. وەك خوای گەورە لە ئایەتی تردا فەرموویەتی: ﴿وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا ٱلْمُرْسَلِينَ ﴿١٧١﴾

---

[1] الاعراف (٨٨).

[2] النمل (٥٦).

[3] الاسراء (٧٦).

[4] الانفال (٣٠).

إِنَّهُمْ لَهُمُ ٱلْمَنصُورُونَ ﴿١٧٢﴾ وَإِنَّ جُندَنَا لَهُمُ ٱلْغَٰلِبُونَ﴾[1] واتە: بێگومان لە پێشیشدا قسەکانی ئێمە (لە بارەی بەندە ڕەوانەکراوەکانمانەوە) بە مەردم ڕاگەیەنراوە، کە هەر ئەوان یارمەتی دەدرێن، دیاریشە هەر سوپای ئێمە سەردەکەوێت. وە فەرموویەتی: ﴿كَتَبَ ٱللَّهُ لَأَغْلِبَنَّ أَنَا۠ وَرُسُلِىٓ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ قَوِىٌّ عَزِيزٌ ﴾[2] واتە: خوا خۆی بڕیاری داوە، بێگومان منو پێغەمبەرەکانم سەردەکەوین. وە فەرموویەتی: ﴿وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِى ٱلزَّبُورِ مِنۢ بَعْدِ ٱلذِّكْرِ أَنَّ ٱلْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِىَ ٱلصَّٰلِحُونَ ﴾[3] واتە: لە زەبووردا کە پاش تەورات بوو نوسیمان: ئەم زەمینە هەر بۆ بەندە چاکەکانی ئێمە دەمێنێت. وە فەرموویەتی: ﴿قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ ٱسْتَعِينُوا۟ بِٱللَّهِ وَٱصْبِرُوٓا۟ ۖ إِنَّ ٱلْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَن يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهِۦ ۖ وَٱلْعَٰقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴾[4] واتە: موسا بە هۆزەکەی خۆی وت: هەر پشت بە خوا ببەستنو خۆڕاگر بن، ئەم زەمینە هی خودایە، بە هەر کەسێك لە بەندەکانی خۆی مەیلی لێبێت، پێی دەبەخشێت دواڕۆژیش بۆ ئەوانەیە کەترسیان لە خوا هەیە. وە لە ئایەتیکی تردا فەرموویەتی: ﴿وَأَوْرَثْنَا ٱلْقَوْمَ ٱلَّذِينَ كَانُوا۟ يُسْتَضْعَفُونَ مَشَٰرِقَ ٱلْأَرْضِ وَمَغَٰرِبَهَا ٱلَّتِى بَٰرَكْنَا فِيهَا ۖ وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ ٱلْحُسْنَىٰ عَلَىٰ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ بِمَا صَبَرُوا۟ ۖ وَدَمَّرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهُۥ وَمَا كَانُوا۟ يَعْرِشُونَ ﴾[5] واتە: ئەوسا ئێمە خۆرهەڵاتو خۆرئاوای ئەو وڵاتەمان (کە بەرەکەتمان پێدابوو) کردە بەشی ئەوانەی چەوساوە بوون، بەڵێنی پیرۆزی پەروەردگارت (بێ کەمو کوڕی) دەربارەی نەوەی ئیسرائیل هاتەجێ، لە پاداشتی خۆڕاگرتنیاندا، هەرچی فیرعەونو هۆزەکەی دایان ناو بەرزیان کردەوە هەموومان لێ تێكو پێك دان. پاشان لێرەدا دەفەرمووێت: ﴿ذَٰلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامِى وَخَافَ وَعِيدِ﴾ واتە: ئەمەیش بۆکەسانێکە کە لە پایەبەرزی منو لە هەڕەشەی من دەترسن. واتە: ئەم هەڕەشانەی من بۆئەو کەسانەیە کە لەبەر دەستی مندا لە ڕۆژی قیامەتدا دەترسنو لە هەڕەشەی من ئۆقرەیان نیە کە سزاو جەزرەبەیە، وەك خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿فَأَمَّا مَن طَغَىٰ ﴿٣٧﴾ وَءَاثَرَ ٱلْحَيَوٰةَ ٱلدُّنْيَا ﴿٣٨﴾ فَإِنَّ ٱلْجَحِيمَ هِىَ

---

[1] الصافات (١٧١ـ١٧٣).

[2] المجادلة (٢١).

[3] الانبياء (١٠٥).

[4] الاعراف (١٢٨).

[5] الاعراف (١٣٧).

ٱلْمَأْوَىٰ﴾[1] واتە: جا هەر کەسێك کە سەربزێوی کردووەو ژینی دنیای هەڵبژاردووە، دیارە جەهەنەم جێیەتی. وە فەرموویەتی: ﴿وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِۦ جَنَّتَانِ﴾[2] واتە: بۆ هەر کەسێك لە پەروەردگاری ترساوە دوو باغ هەیە. پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَٱسْتَفْتَحُوا۟﴾ واتە: پێغەمبەران داوای دەروویەکیان لە پەروەردگاریان کرد، کە لە دەستی گەلەکانیان ڕزگاریان بکات، ئەمە قسەی ئیبنو عەباسو موجاهیدو قەتادەیە.[3] عەبدوڕەحمانی کوڕی زەیدی کوڕی ئەسلەم دەڵێ: ئەو گەلانە داوای سزایان کرد بۆ خۆیان.[4] وەك وتویانە: ﴿ٱللَّهُمَّ إِن كَانَ هَٰذَا هُوَ ٱلْحَقَّ مِنْ عِندِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِّنَ ٱلسَّمَآءِ أَوِ ٱئْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ﴾[5] واتە: ئەی خودایە، ئەگەر بە ڕاستیەوە لە لایەن تۆوە هاتووە لە ئاسمانەوە بەردبارانمان بکە یان ئازارێکی بە ژانمان بۆ بنێرە. هەڵدەگرێت مەبەست ئەم مانایە بێتو ئەو مانایەش بێت، وەك چۆن لە ڕۆژی بەدردا داوای سزایان کرد کە بۆیان بێتەخوار، پێغەمبەریش داوای یارمەتیو دەروویەکی کرد لە خوای گەورە. خوای گەورە لە بارەی موشریکەکانەوە فەرموویەتی: ﴿إِن تَسْتَفْتِحُوا۟ فَقَدْ جَآءَكُمُ ٱلْفَتْحُ ۖ وَإِن تَنتَهُوا۟ فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ﴾[6] واتە: ئەگەر دەتانەویست سەرکەون، وا سەرکەوتن. ئەگەر واز لە شەڕیش بێنن قازانجتانە (خوای گەورە گاڵتەیان پێ دەکات)، پاشان دەفەرموێت: ﴿وَخَابَ كُلُّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ﴾ واتە: هەر کەسێکیش کە ملهوڕو لاسار بوو نائومێد بوو، واتە: ئەوەی کە خۆی بە ملهوڕ دەزانیو دژایەتی هەقی کردووە پەنجەڕۆ بوو. وەك ئەم ئایەتە کە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَلْقِيَا فِى جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ ﴿٢٤﴾ مَّنَّاعٍ لِّلْخَيْرِ مُعْتَدٍ مُّرِيبٍ ﴿٢٥﴾ ٱلَّذِى جَعَلَ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ فَأَلْقِيَاهُ فِى ٱلْعَذَابِ ٱلشَّدِيدِ﴾[7] واتە: بە هەردووکتان، هەموو سپڵەیەکی لاسار بهاوێژنە ناو جەهەنەم، کە بەری چاکەی گرتو لە ڕێ لایداو خەڵکیشی بەدگومان کرد، کەسێك بوو کە جگە لە خودا، شتی تریشی دەپەرست، سا بە توندی بیانخەنە بەر جەزرەبەوە. وە لەم فەرموودەیەدا هاتووە: (بێگومان لە ڕۆژی قیامەتدا جەهەنم دەهێنرێت، بانگ لە هەموو خەڵکی

---

[1] النازعات (٣٧_٣٩).

[2] الرحمن (٤٦).

[3] الطبري (١٦/٥٤٤/٥٤٥).

[4] الطبري (١٦/٥٤٥).

[5] الانفال (٣٢).

[6] الانفال (١٩).

[7] ق (٢٤_٢٦).

دەكاتو دەڵێت: هەموو ملهوڕو لاسارێك دراوەتە دەست من).[1] واتە: داماویو سەرشۆڕی بۆ ئەو كەسەی كە پێغەمبەران داوای لەناوچوون بكەن بۆیان لە لای خودای خاوەن دەسەلاتی بە توانا. ﴿مِّن وَرَآئِهِۦ جَهَنَّمُ﴾ واتە: جەهەنم لە دوایەوەیە، (وراء) لێرەدا بە مانای پێش هاتووە. وەك ئەم ئایەتە كە خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿وَكَانَ وَرَآءَهُم مَّلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا﴾[2] واتە: كە لەو لایان پاشایەك بوو هەموو كەشتیەكی داگیر دەكرد، ئیبنو عەباس بە: (كان أمامهم ملك) دەیخوێندەوە. واتە: لەبەردەم هەموو ملهوڕێكی لاساردا جەهەنم ئامادەیە، واتە: جەهەنم لە كەمیندایە بۆیان دەبێتە شوێنیانو لە ڕۆژی قیامەتدا هەتا هەتایە تێیدا دەمێننەوە. ئێوارانو بەیانیان دەخرێنە ناویو جەزرەبە دەخۆن هەتا ئەو ڕۆژەی بانگنەكرێن﴿وَيُسْقَىٰ مِن مَّآءٍ صَدِيدٍ﴾ واتە: دەبێت زوخاو بخواتەوە لەناو ئاگردا، هیچ خواردنەوەیەكی تێدا نیە جگە لە ئاوی كوڵو كێمو زوخاو. ئاوەكوڵەكە زۆر گەرمەو زوخاوەكەیش ئێجگار ساردەو بۆنی پیسە. وەك خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿هَٰذَا فَلْيَذُوقُوهُ حَمِيمٌ وَغَسَّاقٌ ۝٥٧ وَءَاخَرُ مِن شَكْلِهِۦٓ أَزْوَٰجٌ﴾[3] واتە: با لەوێدا ئاوی كوڵ بەكوڵو كێمو زوخاو بخۆنەوە، هەر لەم جۆرە جەزرەبانەو چەندین وێنەی تریش هەیە، عیكریمەو موجاهید دەڵێن: زوخاو لە كێمو خوێن.[4] خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿وَسُقُوا۟ مَآءً حَمِيمًا فَقَطَّعَ أَمْعَآءَهُمْ﴾[5] واتە: ئاوەكوڵیان پێ دەدرێتو ڕیخۆڵەیان لەتو پەت دەكات. وە دەفەرموویت: ﴿وَإِن يَسْتَغِيثُوا۟ يُغَاثُوا۟ بِمَآءٍ كَٱلْمُهْلِ يَشْوِى ٱلْوُجُوهَ ۚ بِئْسَ ٱلشَّرَابُ﴾[6] واتە: كە هاواری چارە دەكەن ئاوێكیان بۆ دێنن وەك مسی تواوە وایە، دەمو چاویان دەبرژێنێت چ خواردنێكی خراپە! ئیبنو جەریریش هەر وای ڕیوایەت كردووە.[7] خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿يَتَجَرَّعُهُۥ﴾ واتە:بە زۆر پێی دەخورێتو قومی لێ دەدات، واتە: بە زۆر ناچار دەكرێت بیخاتە ناو دەمی، فریشتەیش بە گورز لێی دەدەن وەك خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَلَهُم

---

[1] تحفة الأحوزي (٧/٢٩٥).
[2] الكهف (٧٩).
[3] ص (٥٧_٥٨).
[4] الطبري (١٦/٥٤٨).
[5] محمد (١٥).
[6] الكهف (٢٩).
[7] الطبري (١٦/٥٤٩).

مَقَمِعُ مِنۡ حَدِيدٍ﴾[١] واتە: بە گورزی ئاسنین لێیان دەدرێت. ﴿وَلَا يَكَادُ يُسِيغُهُۥ﴾ واتە: بێزی لێ دەكاتەوە لەبەر خراپی تامو بۆنو ڕەنگو گەرمی یان ساردیەكی وا كە ناتوانرێت بخورێتەوە. ﴿وَيَأۡتِيهِ ٱلۡمَوۡتُ مِن كُلِّ مَكَانٍ﴾ واتە: لە هەموو لایەكەوە مردنی بۆ دێت، واتە: هەموو جەستەو ئەندامو بەشەكانی لەش ژان دەكات. عەمری كوڕی مەیمون كوڕی مەهران دەڵێ: هەموو جەستەی بە ئێسكو ڕەگو دەمارەوە ژان دەكات.[٢] زەحاك دەڵێت لە ئیبنو عەباسەوە ﴿وَيَأۡتِيهِ ٱلۡمَوۡتُ مِن كُلِّ مَكَانٍ﴾ ئەو جۆرە سزایانەی كە خوای گەورە جەزرەبەی پێ دەدات لە ڕۆژی قیامەتدا لەناو ئاگری جەهەنەمدا، هیچ جۆرێكیان نیە مەگین مردنێكە بۆی، ئەگەر بمردایە، بەلام نامرێت، چونكە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿لَا يُقۡضَىٰ عَلَيۡهِمۡ فَيَمُوتُواْ وَلَا يُخَفَّفُ عَنۡهُم مِّنۡ عَذَابِهَا﴾*واتە:[٣] نە ڕێی مردنیان پێ دەدەن، نە جەزرەبەی جەهەنەمیان لەسەر سوك دەكرێت. مانای قسەكەی ئیبنو عەباس (ڕەزای خوای لێبێت) ئەوەیە هیچ جۆرێك لەو جۆرە سزایانە نیە مەگین، ئەگەر سزای پێ بدرێت، دەبوایە بمردایە ئەگەر مردن بمایە، بەلام نامرێت بۆ ئەوەی هەتا هەتایە ئەو سزاو ئێشو ئازارە بەردەوام بچێنرێت، بۆیە فەرموویەتی: ﴿وَيَأۡتِيهِ ٱلۡمَوۡتُ مِن كُلِّ مَكَانٍ وَمَا هُوَ بِمَيِّتٍ﴾ پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَمِن وَرَآئِهِۦ عَذَابٌ غَلِيظٌ﴾ جەزرەبەی هەرە بە ژانیش بە دواوەیە واتە: دوای ئەم ژیانە خراپەی تیایەتی سزای زۆر بە ژانیش دەدرێت زۆر توندو تیژترە لەوەی پێشوو، وەك خوای گەورە دەفەرمووێتو باسی درەختی ژەقنەبووت دەكات، ﴿إِنَّهَا شَجَرَةٌ تَخۡرُجُ فِيٓ أَصۡلِ ٱلۡجَحِيمِ ٦٤ طَلۡعُهَا كَأَنَّهُۥ رُءُوسُ ٱلشَّيَٰطِينِ ٦٥ فَإِنَّهُمۡ لَأٓكِلُونَ مِنۡهَا فَمَالِـُٔونَ مِنۡهَا ٱلۡبُطُونَ ٦٦ ثُمَّ إِنَّ لَهُمۡ عَلَيۡهَا لَشَوۡبًا مِّنۡ حَمِيمٍ﴾[٤] واتە: ئەوە دارێكە لە ناوەڕاستی جەهەنەمەوە دێتە دەرەوە، بەرێك دەدات لە بیچمی كەللەسەرانی شەیاتین، جەهەنەمیەكان ورگیان لێ پڕ دەكەن، پاشان بەسەر خۆراكەكەدا، چڵكو چەپەڵیەكی زۆر گەرم دەخۆنەوە، خوای گەورە باسیان دەكات كە جارێ لە داری ژەقنەبوت دەخۆنو

---

[١] الحج (٢١).

[٢] الدر المنثور (١٦/٥).

* الفاطر (٣٦).

[٣] الدر المنثور (١٦/٥).

[٤] الصافات (٦٤ـ٦٧).

جارێك لە ئاوەكوڵ، ﴿ثُمَّ إِنَّ مَرْجِعَهُمْ لَإِلَى الْجَحِيمِ﴾[1] واتە: پاشان هەر دەگێڕدرێنەوە بۆ ناو جەهەنەم، پەنا بە خوا لەو ژیانە، هەر بەو شێوەیە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿هَٰذِهِ جَهَنَّمُ الَّتِي يُكَذِّبُ بِهَا الْمُجْرِمُونَ ﴿٤٣﴾ يَطُوفُونَ بَيْنَهَا وَبَيْنَ حَمِيمٍ آنٍ﴾[2] واتە: ئەم هەر ئەو جەهەنەمەیە تاوانباران بڕوایان وانەبوو هەیە، لە ناویدا لەناو ئاوەكوڵا دەخولێنەوە، وەك فەرموویەتی: ﴿إِنَّ شَجَرَتَ الزَّقُّومِ ﴿٤٣﴾ طَعَامُ الْأَثِيمِ ﴿٤٤﴾ كَالْمُهْلِ يَغْلِي فِي الْبُطُونِ ﴿٤٥﴾ كَغَلْيِ الْحَمِيمِ ﴿٤٦﴾ خُذُوهُ فَاعْتِلُوهُ إِلَىٰ سَوَاءِ الْجَحِيمِ ﴿٤٧﴾ ثُمَّ صُبُّوا فَوْقَ رَأْسِهِ مِنْ عَذَابِ الْحَمِيمِ ﴿٤٨﴾ ذُقْ إِنَّكَ أَنتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ ﴿٤٩﴾ إِنَّ هَٰذَا مَا كُنتُم بِهِ تَمْتَرُونَ﴾[3] واتە: بەری دارەكەی ژەقنەبوت خواردنی گوناهبارانە، لە شێوەی خڵتەی ڕۆن زەیتون، لەناو سكدا دێتە كوڵ، وەك كوڵینی ئاوی گەرم، بیگرن و ڕای بكێشن بۆ ناوەڕاستی جەهەنەم، پاشان هەر بۆ ئازاردان ئاوەكوڵی بكەن بەسەریدا، دە بیچێژە، تۆیەك كە لە دنیادا گەورەو خاوەن دەسەڵات بووی، ئەوە ئەو شتە هاتەدی كە ئێوە لێی بە گومان بوون. وە دەفەرمووێت: ﴿وَأَصْحَابُ الشِّمَالِ مَا أَصْحَابُ الشِّمَالِ ﴿٤١﴾ فِي سَمُومٍ وَحَمِيمٍ ﴿٤٢﴾ وَظِلٍّ مِّن يَحْمُومٍ ﴿٤٣﴾ لَّا بَارِدٍ وَلَا كَرِيمٍ﴾[4] واتە: ئەوانەی دەستە چەپن، تووش چ نەگبەتیەك هاتوون، وان لەناو گڕە باو ئاوەكوڵدا، چڕە دوكەڵ سێبەریانە، نە فێنكایی تێدا هەیەو نە لە بەری دەحەسێنەوە. وە فەرموویەتی: ﴿هَٰذَا ۚ وَإِنَّ لِلطَّاغِينَ لَشَرَّ مَآبٍ ﴿٥٥﴾ جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَهَا فَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿٥٦﴾ هَٰذَا فَلْيَذُوقُوهُ حَمِيمٌ وَغَسَّاقٌ ﴿٥٧﴾ وَآخَرُ مِن شَكْلِهِ أَزْوَاجٌ﴾[5] واتە: ئەمە ئاوا، ئەو كەسانەی كە لە ڕێی ئێمە لا دەدەن، دێنەوە شوێنی زۆر خراپ، ناوەڕاستی جەهەنەمە شوێنێكی زۆر ناڵەبارە، با لەوێدا ئاوەكوڵ و كێم و زوخاو بخۆنەوە، هەر لەم جۆرە جەزرەبانە، چەندین شێوەی تریش هەیە. چەندین تایبەتی تریش هەیە كە بەڵگەن لەسەر سزای جۆراوجۆری ترو دووبارەبوونەوەی و هاووێنەی ئەم سزایانە كە كەس ناتوانێت هەژماری بكات جگە لە خودای گەورە، ئەمەیش پاداشتێكی پڕبەپڕی تاوانەكانیانە، ﴿وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ﴾[6] واتە: پەروەردگارت غەدر لە عەبدانی ناكات.

---

[1] الصافات (٦٨).

[2] الرحمن (٤٣_٤٤).

[3] الدخان (٤٣_٥٠).

[4] الواقعة (٤١_٤٤).

[5] ص (٥٥_٥٨).

[6] فصلت (٤٦).

﴿ مَّثَلُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ بِرَبِّهِمْۖ أَعۡمَٰلُهُمۡ كَرَمَادٍ ٱشۡتَدَّتۡ بِهِ ٱلرِّيحُ فِي يَوۡمٍ عَاصِفٖۖ لَّا يَقۡدِرُونَ مِمَّا كَسَبُواْ عَلَىٰ شَيۡءٖۚ ذَٰلِكَ هُوَ ٱلضَّلَٰلُ ٱلۡبَعِيدُ ﴿١٨﴾ ﴾

نموونەیەك لە كرداری خوانەناسان

خوای گەورە نموونەی هێناوەتەوە بۆ كرداری خوانەناسان، ئەوانەی لەگەڵ خوادا شتی تریان پەرستووەو بڕوایان بە پێغەمبەرکانی نەکردووە، ئەو کارانەی کردوویانە لەسەر بنچینەیەکی چاك نەیان هێناوە، لەناو چووەو هەرەسی هێناوە لە کاتێکدا زۆر پێویستیان پێی بووە بەهرەی لێ وەرگرن،وەك دەفەرموێت: ﴿ مَّثَلُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ بِرَبِّهِمۡۖ أَعۡمَٰلُهُمۡ كَرَمَادٍ ٱشۡتَدَّتۡ بِهِ ٱلرِّيحُ﴾ واتە:نمونەی کاروکردەوەی ئەو کەسانەی لە پەروەردگاری خۆیان حاشا دەکەن نموونەیان وەك نموونەی ئەو خۆڵەمێشەیە کە لە ڕۆژی ڕەشەبادا با لێی هەڵکات، واتە: ئەو کارانەی لە دنیادا کردوویانە لە ڕۆژی قیامەتدا کە داوای پاداشت لە خوای گەورە دەکەن، وایان زانیوە کاری چاکیان کردووە، بەڵام هیچ وەدەست نایەنێتو بەدەست بەتاڵی دەمێننەوەو وەك ئەو خۆڵەمێشەیان لێ دێت کە لە ڕۆژێکی ڕەشەبای سەختدا با لێی هەڵکات، هیچ سودێك لە کردارەکانیان وەرناگرن کە لە دنیادا کردوویانە، وەك چۆن بەهرە لە کۆکردنەوەی ئەو خۆڵەکەوەیە وەرناگرن وەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فِي يَوۡمٍ عَاصِفٖۖ لَّا يَقۡدِرُونَ مِمَّا كَسَبُواْ عَلَىٰ شَيۡءٖ﴾ واتە: لە ڕۆژێکی ڕەشەبادا با لێی هەڵکات لەوەیش بە دەستیان هێناوە، ناتوانن سودی لێ وەرگرن. ئەم ئایەتە وەك ئەم ئایەتە وایە کە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿ وَقَدِمۡنَآ إِلَىٰ مَا عَمِلُواْ مِنۡ عَمَلٖ فَجَعَلۡنَٰهُ هَبَآءٗ مَّنثُورًا ﴾[1] واتە: هەر کارێك کردوویانە، ڕای دەماڵین هەروەکو تۆزی بابردوی لێ دەکەین، وە فەرموویەتی: ﴿مَثَلُ مَا يُنفِقُونَ فِي هَٰذِهِ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا كَمَثَلِ رِيحٖ فِيهَا صِرٌّ أَصَابَتۡ حَرۡثَ قَوۡمٖ ظَلَمُوٓاْ أَنفُسَهُمۡ فَأَهۡلَكَتۡهُۚ وَمَا ظَلَمَهُمُ ٱللَّهُ وَلَٰكِنۡ أَنفُسَهُمۡ يَظۡلِمُونَ ﴾[2] واتە: هەرچی ئەوان بە ڕیایی لە ژیانی دنیادا لە ماڵی خۆیان دەیبەخشن هەر وەك ئەو سەرماو سۆڵەیە وایە کە دەدات لە کێڵگەی ئەو کەسانەی ناهەقی لە خۆیان دەکەن، لەناوی دەبات، خوا ناهەقی لێ نەکردوون، بەڵام ئەوان ناهەقی لە خۆیان دەکەن. وە فەرموویەتی: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تُبۡطِلُواْ صَدَقَٰتِكُم بِٱلۡمَنِّ وَٱلۡأَذَىٰ كَٱلَّذِي يُنفِقُ مَالَهُۥ رِئَآءَ ٱلنَّاسِ وَلَا يُؤۡمِنُ بِٱللَّهِ وَٱلۡيَوۡمِ ٱلۡأٓخِرِۖ فَمَثَلُهُۥ

---

[1] الفرقان (٢٣).

[2] ال عمران (١١٧).

كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابَهُۥ وَابِلٌ فَتَرَكَهُۥ صَلْدًا لَّا يَقْدِرُونَ عَلَىٰ شَيْءٍ مِّمَّا كَسَبُوا۟ وَٱللَّهُ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلْكَٰفِرِينَ﴾[1] واتە: ئەی خاوەن باوەڕان چاکەکانتان بە منەت کردن‌و ئازاردان بە فیڕۆ مەدەن، نەچن وەك ئەو کەسانەی کە باوەڕیان بە خواو ڕۆژی قیامەت نیە، بۆ ڕیایی لە ماڵی خۆیان دەبەخشن، ئەم کارەیان لەوە دەکات کە تاتە بەردێکی زۆر لووس هەندێ خۆڵی لەسەرەو بارانی توندی بەرکەوێت‌و بیشتواتەوەو هەر بەردێکی ڕووت بمێنێتەوە، هیچ بەهرەیان لەو بەخشینە دەستگیر نابێت‌و خودا گرۆی خوانەناسان لە ڕێگە شارەزا ناکات، لەم ئایەتەداو لێرەدا خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ذَٰلِكَ هُوَ ٱلضَّلَٰلُ ٱلْبَعِيدُ﴾ واتە: ئا ئەمەیە گومڕابوونی دوور لە ڕاستی. واتە: ئەو هەوڵ‌و کردارەیان دوور بووە لە ڕاستی‌و هیچ بناغەیەکی نەبووە، بۆیە ئەو پاداشتەیان لە دەستی خۆیان دا کە زۆر پێویستیان پێی بوو بەڕاستی وایە: ﴿ذَٰلِكَ هُوَ ٱلضَّلَٰلُ ٱلْبَعِيدُ﴾.

﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ بِٱلْحَقِّ إِن يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ ﴿١٩﴾ وَمَا ذَٰلِكَ عَلَى ٱللَّهِ بِعَزِيزٍ ﴿٢٠﴾﴾

سەلماندنی ژیان لەدوای مردن

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ بِٱلْحَقِّ﴾ واتە: تۆ نابینی ئەی موحەمەد (ﷺ) خوای گەورە ئاسمانەکان‌و زەمینی هەر بۆ ڕاستی دروست کردووە؟ خوای گەورە باسی تواناو دەسەڵاتی خۆی دەکات لەسەر زیندووکردنەوەی جەستەو لاشەکان لە ڕۆژی قیامەتدا، ئەویش دروستکردنی ئاسمانەکان‌و زەمینە کە بەڵگەیەکی زۆر گەورەترە لە چاو دروستکردنی مرۆڤدا، ئایا ئەو کەسەی توانیویەتی ئاسمانەکان‌و زەمین وەدی بێنێت بەو بەرزی‌و فراوانی‌و مەزنیەو ئەوەی کە لە نێوانیاندایە لە ئەستێرەی وەستاوو گەڕۆکەوە، وە ئەو هەموو جموجۆڵە جۆراوجۆرەوەو گشت نیشانە گەورانەو ئەو زەویە هەرچی تیایەتی لە تەختایی‌و دۆڵ‌و کێوی داکوتاو دەشت‌و بیابان‌و چۆڵەوانی‌و دەریاو ڕووبارو دارو درەخت‌و گیاو گژەو زیندەوەرێك بە جیاوازی ڕەنگ‌و شێوەو سوودیانەوە، ناتوانێت لاشەکان زیندوو بکاتەوە، بێگومان دیارە بە ئاسانی خودای مەزن دەتوانێت لاشەکان زیندوو بکاتەوە. وەك لە ئایەتی تردا دەفەرمووێت: ﴿أَوَلَمْ يَرَوْا۟ أَنَّ ٱللَّهَ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَلَمْ يَعْىَ بِخَلْقِهِنَّ بِقَٰدِرٍ عَلَىٰٓ أَن يُحْۦِىَ ٱلْمَوْتَىٰ بَلَىٰٓ إِنَّهُۥ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾[2] واتە: ئایا ئەوان

---

[1] البقرة (٢٦٤).

[2] الاحقاف (٣٣).

نەیانزانی ئەو خودایەکە ئاسمانەکانو زەمینی وەدی هێناوە، لە وەدی هێنانیشیاندا تووشی ناتەوانی نەبوو، دەتوانێت زیندوویش بکاتەوەو بش مرێنێت، بەڵێ ئەو لەسەر هەموو شت توانای هەیە، وە فەرموویەتی: ﴿أَوَلَمْ يَرَ الْإِنسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِن نُّطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُّبِينٌ ﴿٧٧﴾ وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ ۖ قَالَ مَن يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ ﴿٧٨﴾ قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ ۖ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ ﴿٧٩﴾ الَّذِي جَعَلَ لَكُم مِّنَ الشَّجَرِ الْأَخْضَرِ نَارًا فَإِذَا أَنتُم مِّنْهُ تُوقِدُونَ ﴿٨٠﴾ أَوَلَيْسَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِقَادِرٍ عَلَىٰ أَن يَخْلُقَ مِثْلَهُم ۚ بَلَىٰ وَهُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ ﴿٨١﴾ إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَن يَقُولَ لَهُ كُن فَيَكُونُ ﴿٨٢﴾ فَسُبْحَانَ الَّذِي بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾[1] واتە: مرۆڤ چۆن ئەوەندە نازانێ، کە ئێمە لە تنۆکێکمان ﴿نُّطْفَةٍ﴾ دروست کردووە، کەچی ئێستا دوژمنێکی ئاشکرایە، ئەو نموونەیەکی بۆ ئێمە هێنایەوەو دروست بوونی خۆی لەبیرکرد، دەڵێت: ئێسکی لە پاش ڕزانو پووان کێ زیندوویان دەکاتەوە؟ بڵێ: کەسێك یەکەمجار دروستی کردوون، ئەو زیندوویان دەکاتەوە، بۆ هەموو دروست کردنێك خۆی زانایە، ئەو کەسێکە لە داری سەوزی تۆخ ئاگری بۆ پەیدا کردوون، ئێوەیش هەر لەو ئاگر دەکەنەوە، ئایا کەسێك توانای هەبێت ئەم ئاسمانانو زەمینەی دروست کردبێت، توانای نیە وێنەیان دروست بکاتەوە؟ بەڵێ لە توانایدا هەیەو دروستکەری زۆر زانا هەر خۆیەتی، هەر کاتێك هەر شتێکی بوێت پەیدا ببێت، بە فەرمان پێی دەڵێت: ببە، کتوپڕ پەیدا دەبێت، پاکیو بێعەیبی بۆ کەسێك کە هەموو شت لە ژێر فەرمانی ئەودایەو هەر بۆ لای ئەو دەگەڕێنەوە. پاشان خوای گەورە لێرەدا دەفەرموێت: ﴿إِن يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ ﴿١٩﴾ وَمَا ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ بِعَزِيزٍ﴾ واتە: ئەگەر خۆی مەیلی لەسەر بێت، ئێوە دەباتو سەر لە نوێ خەڵکی تر دروست دەکات، کە ئەم کارەیش لە لای خودا گران نیە، واتە: قورس نیەو کەس ڕێی لێ ناگرێت بەڵکو زۆر ئاسانە لای ئەگەر بێگوێتیان کرد ئێوە لاببات‌و سەر لە نوێ خەڵکێکی تر بێنێت وەك ئێوە نەبێت، وەك خوای گەورە لەم ئایەتانەدا فەرموویەتی: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ ۖ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ ﴿١٥﴾ إِن يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ ﴿١٦﴾ وَمَا ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ بِعَزِيزٍ﴾[2] واتە: ئەی خەڵکینە، ئێوە هەژارنو پێویستیتان بە خودا هەیە، هەر خودایە بێ نیازەو مەزنە سوپاس بکرێت، ئەگەر مەیلی لێبێت هەمووتان لەناو دەباتو سەر لە نوێ دەستەیەکی تر دێنێت، ئەمەیش لای خودا گران نیە. وە فەرموویەتی: ﴿وَإِن تَتَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ

---

[1] یس (۷۷_۸۳).

[2] الفاطر (۱۵_۱۷).

قَوۡمًا غَيۡرَكُمۡ ثُمَّ لَا يَكُونُوٓاْ أَمۡثَٰلَكُم ﴾[1] واتە: ئەگەر پشتیشی تێ بکەن، کۆمەڵێکی تر بە ئێوە دەگۆڕێتەوە، کە هەرگیز لە ئێوە ناچن. وە فەرموویەتی: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ مَن يَرۡتَدَّ مِنكُمۡ عَن دِينِهِۦ فَسَوۡفَ يَأۡتِي ٱللَّهُ بِقَوۡمٍ يُحِبُّهُمۡ وَيُحِبُّونَهُۥٓ ﴾[2] واتە: ئەی گەلی خاوەن باوەڕان، هەر کەسێك لە ئاینی خۆی پەشیمان ببێتەوە، خوا لەمەولا کۆمەڵێکی وا دەخاتە ڕوو، خۆشی بوێن‌و ئەوانیش خوایان خۆش بوێت. وە فەرموویەتی: ﴿إِن يَشَأۡ يُذۡهِبۡكُمۡ أَيُّهَا ٱلنَّاسُ وَيَأۡتِ بِـَٔاخَرِينَۚ وَكَانَ ٱللَّهُ عَلَىٰ ذَٰلِكَ قَدِيرٗا ﴾[3] واتە: ئەی خەڵکینە ئەگەر خوا حەز بکات هەمووتان تەفرو تونا دەکات‌و کەسی تر لە جێتان دادەنێت، خودا ئەو کارەی لەدەست دێت.

﴿ وَبَرَزُواْ لِلَّهِ جَمِيعٗا فَقَالَ ٱلضُّعَفَٰٓؤُاْ لِلَّذِينَ ٱسۡتَكۡبَرُوٓاْ إِنَّا كُنَّا لَكُمۡ تَبَعٗا فَهَلۡ أَنتُم مُّغۡنُونَ عَنَّا مِنۡ عَذَابِ ٱللَّهِ مِن شَيۡءٖۚ قَالُواْ لَوۡ هَدَىٰنَا ٱللَّهُ لَهَدَيۡنَٰكُمۡۖ سَوَآءٌ عَلَيۡنَآ أَجَزِعۡنَآ أَمۡ صَبَرۡنَا مَا لَنَا مِن مَّحِيصٖ ﴿٢١﴾ ﴾

مشتومڕی نێوان ئەوانەی شوێن خەڵکی دەکەون خەڵك شوێنیان دەکەوێت لەئاوئاگردا

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَبَرَزُواْ لِلَّهِ جَمِيعٗا ﴾ واتە: هەموویان لە لای خوا کۆدەبنەوە، واتە هەموو خەڵکی کۆدەبنەوە بە پیاوچاك‌و بەدفەڕەوە لە لای خودای تاك‌و تەنهای بەهێزو زاڵ، واتە: گشتی کۆدەکرێتەوە لە زەوییەکی واڵاو فراواندا کە شوێنێکی وایە هیچ شتێکی تیا نیە کەس داپۆشێت‌و بیشارێتەوە، ﴿فَقَالَ ٱلضُّعَفَٰٓؤُاْ لِلَّذِينَ ٱسۡتَكۡبَرُوٓاْ ﴾ واتە: کەم دەستەکان بە فیز زلەکانیان دەڵێن، واتە: -بێدەسەلاتەکان ئەوانەی شوێنکەوتووی ئاغاو کاربەدەست‌و گەورەکانیان دەڵێن بە ملهوڕەکانیان ئەوانەی ملیان نەدەدا کە تەنها خودا بپەرستن‌و شەریکی بۆ دانەنێن‌و دژایەتی پێغەمبەرەکانیان دەکرد- کەم دەستەکان بە خۆبەزلزانەکان دەڵێن: ﴿إِنَّا كُنَّا لَكُمۡ تَبَعٗا فَهَلۡ أَنتُم مُّغۡنُونَ عَنَّا مِنۡ عَذَابِ ٱللَّهِ مِن شَيۡءٖ﴾ واتە: ئێمە شوێنکەوتووی ئێوە بووین، دەتوانن هیچ لە سزای خودا بمانپارێزن؟ خۆ ئێوە هەر فەرمانێکتان پێ بکردینایە ئێمەبەجێمان دەهێنا، ئایا ئێوە دەتوانن هەندێ لەو سزای خودایمان لە کۆڵ بکەنەوە وەك بەڵێنتان دەداینێ‌و بە هیواتان دەکردین، سەرکردەکانیش ﴿قَالُواْ﴾ دەڵێن: ﴿لَوۡ هَدَىٰنَا ٱللَّهُ لَهَدَيۡنَٰكُمۡ ﴾ واتە: ئەگەر خودا ئێمەی شارەزا بکردایە، دیارە ئێمەیش ئێوەمان شارەزا دەکردو ئێوەمان لەگەڵ خۆمان دەبرد بەڵام قسەی

---

[1] محمد (٣٨).

[2] المائدة (٥٤).

[3] النساء (١٣٣).

پەروەردگارمان هاتەدی، بڕیاری خودا پێش ئێمەو ئێوەش کەوت، جەزرەبەو سزای سەخت بووە بەشی خوانەناسان ﴿سَوَآءٌ عَلَيۡنَآ أَجَزِعۡنَآ أَمۡ صَبَرۡنَا مَا لَنَا مِن مَّحِيصٖ﴾ واتە: ئێستا بۆ هەموو لایەکمان (لەسەرخۆ بین یان بیکەین بە هاوار هاوار) هیچ دەرەتانێك نەماوە، لەمەی کە تێی کەوتووین ڕزگار بوونمان نیە، خۆڕاگرین یان هاوارو واوەیلا بکەین. من دەڵێم: وا دیارە ئەم مشتو مڕە لەناو ئاگردایە، دوای ئەوەی کە دەخرێنە ناوی ئەمە ڕوودەدات، وەك خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَإِذۡ يَتَحَآجُّونَ فِي ٱلنَّارِ فَيَقُولُ ٱلضُّعَفَـٰٓؤُاْ لِلَّذِينَ ٱسۡتَكۡبَرُوٓاْ إِنَّا كُنَّا لَكُمۡ تَبَعٗا فَهَلۡ أَنتُم مُّغۡنُونَ عَنَّا نَصِيبٗا مِّنَ ٱلنَّارِ ﴿٤٧﴾ قَالَ ٱلَّذِينَ ٱسۡتَكۡبَرُوٓاْ إِنَّا كُلّٞ فِيهَآ إِنَّ ٱللَّهَ قَدۡ حَكَمَ بَيۡنَ ٱلۡعِبَادِ﴾[1] واتە: کە ئەوسا لەناو ئاگر کێشە لەگەڵ یەکتر دەکەن بێهێزەکان بە خاوەنهێزەکان دەڵێن: ئێمە شوێن ئێوە کەوتبووین، ئایا ئێوە پێتان دەکرێت لە جێی ئێمە بەشێگ لەو ئاگرە هەڵگرن؟ بەهێزە لەخۆباییەکان دەڵێن: هەموو لە ئاگرداین، بێگومان خودا لە نێوان بەندەکانیدا دادوەری کردووە. وەك فەرموویەتی: ﴿قَالَ ٱدۡخُلُواْ فِيٓ أُمَمٖ قَدۡ خَلَتۡ مِن قَبۡلِكُم مِّنَ ٱلۡجِنِّ وَٱلۡإِنسِ فِي ٱلنَّارِۖ كُلَّمَا دَخَلَتۡ أُمَّةٞ لَّعَنَتۡ أُخۡتَهَاۖ حَتَّىٰٓ إِذَا ٱدَّارَكُواْ فِيهَا جَمِيعٗا قَالَتۡ أُخۡرَىٰهُمۡ لِأُولَىٰهُمۡ رَبَّنَا هَـٰٓؤُلَآءِ أَضَلُّونَا فَـَٔاتِهِمۡ عَذَابٗا ضِعۡفٗا مِّنَ ٱلنَّارِۖ قَالَ لِكُلّٖ ضِعۡفٞ وَلَٰكِن لَّا تَعۡلَمُونَ ﴿٣٨﴾ وَقَالَتۡ أُولَىٰهُمۡ لِأُخۡرَىٰهُمۡ فَمَا كَانَ لَكُمۡ عَلَيۡنَا مِن فَضۡلٖ فَذُوقُواْ ٱلۡعَذَابَ بِمَا كُنتُمۡ تَكۡسِبُونَ﴾[2] واتە:دەفەرموێ: دوای ئەو ئومەتانەی کە بەرلە ئێوە لەناو چوون (لە مرۆڤو جنۆکە) بڕۆنە ناو ئاگرەوە، هەر ئومەتێك دەچێتە ناوئاگرەکە نەفرین لە هاوڕەوشتانی دەکات، کاتێك هەموویان لەوێدا کۆبوونەوە، شوێنکەوتووانیان لە بارەی سەرۆکەکانیان دەڵێن: ئەی پەروەردگارمان ئەوان سەریان لێ شێواندین، دوو ئەوەندە لە ئاگردا ئازاریان بدە، دەفەرمووێت بۆ هەمووان دوو چەندانەیە! بەڵام ئێوە نازانن. سەرۆکەکان بە شوێنکەووەکان دەڵێن: ئێوە هیچتان لە ئێمە زیاتر نیە، دە بچێژن ئازاری ئەو کارانەی وا کردووتانە. وەك خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿رَبَّنَآ إِنَّآ أَطَعۡنَا سَادَتَنَا وَكُبَرَآءَنَا فَأَضَلُّونَا ٱلسَّبِيلَا ﴿٦٧﴾ رَبَّنَآ ءَاتِهِمۡ ضِعۡفَيۡنِ مِنَ ٱلۡعَذَابِ وَٱلۡعَنۡهُمۡ لَعۡنٗا كَبِيرٗا﴾[3] واتە: ئەی پەروەردگارمان ئێمە دوای ئاغاکانو گەورەکانی خۆمان کەوتین، ئەوان ئێمەیان گومڕا کرد، ئەی پەروەردگاری هەموومان دوو ئەوەندە ئازاریان بدەو زۆر نەفرینیان لێ بکە، بەڵام لە بارەی مشتو مڕیانەوە لە ڕۆژی

---

[1] غافر (٤٧ـ٤٨).

[2] الاعراف (٣٨ـ٣٩).

[3] الاحزاب (٦٧ـ٦٨).

مەحشەردا لەناو خۆیاندا فەرموویەتی: ﴿وَلَوْ تَرَىٰٓ إِذِ ٱلظَّٰلِمُونَ مَوْقُوفُونَ عِندَ رَبِّهِمْ يَرْجِعُ بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ ٱلْقَوْلَ يَقُولُ ٱلَّذِينَ ٱسْتُضْعِفُوا۟ لِلَّذِينَ ٱسْتَكْبَرُوا۟ لَوْلَآ أَنتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ ﴿٣١﴾ قَالَ ٱلَّذِينَ ٱسْتَكْبَرُوا۟ لِلَّذِينَ ٱسْتُضْعِفُوٓا۟ أَنَحْنُ صَدَدْنَٰكُمْ عَنِ ٱلْهُدَىٰ بَعْدَ إِذْ جَآءَكُم ۖ بَلْ كُنتُم مُّجْرِمِينَ ﴿٣٢﴾ وَقَالَ ٱلَّذِينَ ٱسْتُضْعِفُوا۟ لِلَّذِينَ ٱسْتَكْبَرُوا۟ بَلْ مَكْرُ ٱلَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ إِذْ تَأْمُرُونَنَآ أَن نَّكْفُرَ بِٱللَّهِ وَنَجْعَلَ لَهُۥٓ أَندَادًا ۚ وَأَسَرُّوا۟ ٱلنَّدَامَةَ لَمَّا رَأَوُا۟ ٱلْعَذَابَ وَجَعَلْنَا ٱلْأَغْلَٰلَ فِىٓ أَعْنَاقِ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ ۚ هَلْ يُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ﴾[1] واتە: ئەگەر تۆ ئەو ناهەقکارانەت پیشانەت بدرایە کە لە بەرامبەر پەروەردگاریانەوە ڕاگیراون هەندێکیان ئاوڕ لە هێندێکیان دەدەنەوەو قسە دەکەن. ئەوانەی بێدەسەلات بوون، بە دەسەلاتدارەکانی دەڵێن: ئەگەر ئێوە نەبوونایە ئێمە بڕوامان دەهێنا، خاوەن دەسەلاتەکانیش بەبێدەسەلاتەکان دەڵێن: ئایا ئێمە بووین نەمانهێشت ئێوە بە ڕێی ڕاستدا بڕۆن، دوای ئەوەی ڕێ پیشاندەرتان بۆ هات؟(نەخێر) بەڵکو ئێوە هەر خۆتان تاوانبارن. پاشان بێدەسەلاتەکان لە وەلامی ئەوانەدا کە خاوەندەسەلاتەکانن دەڵێن: ئێوە بە شەوو بە ڕۆژ هەر گەڕتان پێ دەپێچاین، کە دەبێت خوا نەناسین‌و چەندین هاوتای بۆ پەیدابکەین، کاتێك دەبینن بۆ ئازاردانی، خوانەناسەکان (زنجیر لە ملیان دەکرێت و) ڕادەکێشینە بەردەم لێپرسینەوە،هەموو بە دڵ پەشیمان دەبنەوە، دیارە هەموو کەس هەر لە سەر کردەوەی خۆی سزا دەدرێت.

﴿وَقَالَ ٱلشَّيْطَٰنُ لَمَّا قُضِىَ ٱلْأَمْرُ إِنَّ ٱللَّهَ وَعَدَكُمْ وَعْدَ ٱلْحَقِّ وَوَعَدتُّكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ ۖ وَمَا كَانَ لِىَ عَلَيْكُم مِّن سُلْطَٰنٍ إِلَّآ أَن دَعَوْتُكُمْ فَٱسْتَجَبْتُمْ لِى ۖ فَلَا تَلُومُونِى وَلُومُوٓا۟ أَنفُسَكُم ۖ مَّآ أَنَا۠ بِمُصْرِخِكُمْ وَمَآ أَنتُم بِمُصْرِخِىَّ ۖ إِنِّى كَفَرْتُ بِمَآ أَشْرَكْتُمُونِ مِن قَبْلُ ۗ إِنَّ ٱلظَّٰلِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٢٢﴾ وَأُدْخِلَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ جَنَّٰتٍ تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ خَٰلِدِينَ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ ۖ تَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَٰمٌ ﴿٢٣﴾﴾

وتاری شەیتان بۆ شوێنکەوتووانی و بەهانە هێنانەوەی بۆیان لە ڕۆژی قیامەتدا

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَقَالَ ٱلشَّيْطَٰنُ لَمَّا قُضِىَ ٱلْأَمْرُ إِنَّ ٱللَّهَ وَعَدَكُمْ وَعْدَ ٱلْحَقِّ وَوَعَدتُّكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ﴾ واتە: لە پاش کار لە کار ترازان، شەیتان دەڵێت: خوا بەڵێنی ڕاستی پێدان، منیش بەڵێنی خۆم پێدان‌و درۆم لەگەڵدا کردن، خوا باسی شەیتان دەکات، کە چۆن قسەی لەگەڵ

[1] سبأ (٣١-٣٣).

شوێنكەوتووانی كردووە، دوای ئەوەی كار لە كار ترازاو هیوا براو بوون، خاوەن باوەڕان خرانە بەهەشتو خوانەناسانیش فڕێ درانە ناو قوڵایی جەهەنم، شەیتان (بەر نەفرینی خوا بكەوێت) لەو ڕۆژەدا هەڵدەستێت و ووتاریان بۆ دەدات بۆ ئەوەی زیاتر تووشی دڵگرانیو داخو خەفەتیان بكاتو هەر هەناسە هەڵكێشن، پێیان دەڵێت: خوا بەڵێنی ڕاستی پێدان، لەسەر زمانی پێغەمبەرەكانی ئەمانیش بەڵێنیان دا بە شوێن كەوتووەكانیان كە ڕزگارو سەرفراز دەبن، ئەو بەڵێنو هەواڵانەیش هەقو ڕاست بوون، منیش بەڵێنم پێدان، بەڵام درۆم لەگەڵ كردن وەك خوای گەورە لە ئایەتێكی تردا فەرموویەتی: ﴿يَعِدُهُمْ وَيُمَنِّيهِمْ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا﴾[1] واتە: بەڵێ بەڵێنیان پێ دەداتو دەیانخاتە سەر ئارەزوو، ئەو بەڵێنەی كە شەیتان بەوانی دەدا فریودان نەبێت هیچی تر نیە. پاشان شەیتان دەڵێت: وەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَمَا كَانَ لِيَ عَلَيْكُم مِّن سُلْطَانٍ﴾ واتە: هیچ زۆرێكیشم بەسەرتانەوە نەبوو، واتە: من هیچ بەڵگەیەكم بە دەستەوە نەبوو لەسەر ئەوەی كە ئێوەم بۆ بانگ دەكردو بەڵێنم پێ دەدان، ﴿إِلَّا أَن دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي﴾ واتە: مەگین ئەوە بانگم دەكردنو ئێوەش بە دەنگی منەوە هاتن، واتە: تەنها ئەوە بوو هیچی تر، بەڵام پێغەمبەران بەڵگەو نیشانەی ڕاستو تەواویان پێدەدان لەسەر ڕاستی ئەو پەیامەی كە بۆیان هێنابوون. كەچی ئێوە دژایەتیتان دەكردن، بۆیە ئێستا ئاواتان بەسەر دێت. ﴿فَلَا تَلُومُونِي وَلُومُوا أَنفُسَكُم﴾ واتە: ئەمڕۆ ئێوە لۆمەی من مەكەن وسەرزەنشتی خۆتان بكەن ، چونكە تاوانەكە لە خۆتانەوەیە، لەبەر ئەوەی ئێوە دژایەتی ئەو بەڵگەو نیشانانەتان كردووە كە من بانگم كردن بۆ شتی پڕوپوچو بێسود شوێنم كەوتن، ﴿مَّا أَنَا بِمُصْرِخِكُمْ وَمَا أَنتُم بِمُصْرِخِيَّ﴾ واتە:من ناتوانم بە فریاتان كەوم، هەروەك ئێوە ناتوانن بە فریای من بكەون، واتە: من ناتوانم سود بە ئێوە بگەیەنمو ڕزگارتان بكەم لەوەی ئێوەی تێكەوتوون، ئێوەش ناتوانن سود بە من بگەیەننو ڕزگارم بكەن لەو سزاو جەزرەبەی من تێی كەوتووم، ﴿إِنِّي كَفَرْتُ بِمَا أَشْرَكْتُمُونِ مِن قَبْلُ﴾ واتە: لەمەیش كە لە پێشدا منتان بە شەریكی خوا زانی، حاشام كردووە. قەتادە دەڵێت: بە هۆی ئەوەی لە پێشدا منتان بە شەریكی خوا دەزانی.[2] ئیبنو جەریر دەڵێت: شەیتان دەڵێت: من دانم پیانەدەنا كە شەریكی خوای گەورەم.[3] ئەم قسەی ئیبن جەریر بەهێزترە. وەك خوای گەورە

---

[1] النساء (١٢٠).

[2] الطبري (٥٦٤/١٦).

[3] الطبري (٥٦١/١٦).

فەرموویـــــــەتی: ﴿ وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّن يَدْعُوا مِن دُونِ اللَّهِ مَن لَّا يَسْتَجِيبُ لَهُ إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَهُمْ عَن دُعَائِهِمْ غَافِلُونَ ۝٥ وَإِذَا حُشِرَ النَّاسُ كَانُوا لَهُمْ أَعْدَاءً وَكَانُوا بِعِبَادَتِهِمْ كَافِرِينَ ﴾[1] واتە: کێ لەو کەسە گومڕاترە، هانا بۆ جگە لە خوا دەبات؟ بۆ کەسێك کە هەتا قیامەت وەڵامی ناداتەوەو هەر ئاگاشیان لە پاڕانەوەیان نیە، کاتێك خەڵکی هەموویان کۆدەکرێنەوە، ئەوان دەبنە دوژمنیان‌و حاشا دەکەن لەوانەی پەرستوویانن. وە لە ئایەتێکی تردا خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿ كَلَّا ۚ سَيَكْفُرُونَ بِعِبَادَتِهِمْ وَيَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدًّا ﴾[2] واتە: نەخێر، حاشا لە پەرستنیان دەکەن‌و لە دژیشیان ڕادەوەستن، ﴿إِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴾ واتە: بێگومان ئەوانەی ستەمکارن ئازاری بە ژانیان دەبێت. لەبەر ئەوەی پشت لە ڕاستی دەکەن‌و شوێنی پڕوپوچ دەکەون، سزای بە ژان دەدرێن، لە ئایەتەکەوە وا دیارە ئەم وتارە، وتاری شەیتان بووە دوای ئەوەی کە چوونەتە ناو ئاگر وەك لە پێشەوە باسمان کرد. عامیری شەعبی دەڵێت: دوو وتاربێژ لەناو ئەو خەڵکەدا هەڵدەسن، خوای گەورە دەفەرموێت بە عیسای کوڕی مەریەم: ﴿ءَأَنتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّيَ إِلَٰهَيْنِ مِن دُونِ اللَّهِ ﴾[3] واتە: ئایا تۆ گوتووتە بەو خەڵکە (جگە لە خوا) دەبێت ئێوە من‌و دایکم وەك دوو خودا بپەرستن، هەتا دەگاتە: ﴿ قَالَ اللَّهُ هَٰذَا يَوْمُ يَنفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ ﴾ ئەمڕۆ ڕۆژێکە ڕاستەکان ڕاستیەکەیان بەهرەیان پێ دەگەیەنێت. دەڵێت: شەیتانیش هەڵدەسێت (نەفرینی خوای لێبێت) دەڵێت: وەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَمَا كَانَ لِيَ عَلَيْكُم مِّن سُلْطَانٍ إِلَّا أَن دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي ﴾.[4] دوای ئەوەی خوای گەورە باسی پاشەڕۆژ چارەنووسی بەدبەختانی کرد کە چ سەرشۆڕیو داماویەکیان بەسەر هات‌و وتاربێژیان شەیتانئەبێت. دێتە سەر باس‌و چارەنووسی بەختەوەران‌و ئەفەرموێت: ﴿ وَأُدْخِلَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ ﴾ واتە: ئەم کەسانەش کە بڕوایان هەیەو ئاکار چاك بوون، بە ئیزنی پەروەردگاریان دەبرێنە ناوەند باغاتێك ڕووباریان بەبەردا دەڕواتو تا هەتایە لەوێ دەبن‌و هەرگیز لێی نایەنە دەرەوە، ﴿تَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ ﴾ واتە: بە سڵاوکردن پێشوازی لە یەکتری

---

[1] الاحقاف (٥ـ٦).

[2] مريم (٨٢).

[3] المائدة (١١٦ـ١١٩).

[4] الطبري (٥٦٢/١٦).

دەکەن تێیدا. وەك خوای گەورە لە ئایەتی تردا فەرموویەتی: ﴿حَتَّىٰٓ إِذَا جَآءُوهَا وَفُتِحَتۡ أَبۡوَٰبُهَا وَقَالَ لَهُمۡ خَزَنَتُهَا سَلَٰمٌ عَلَيۡكُمۡ﴾[1] بەرەو بەهەشت بەڕێ کران دەرگا کرایەوەیە بۆیان و کاربەدەستانی بەهەشت پێیان دەڵێن: سڵاوتان لێبێت. وەك فەرموویەتی: ﴿وَٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ يَدۡخُلُونَ عَلَيۡهِم مِّن كُلِّ بَابٖ ٢٣ سَلَٰمٌ عَلَيۡكُم﴾[2] واتە: فریشتە لە هەموو لاوە دەچنە لایانو (دەڵێن) هەر لە سایەی هێمنیدا بن، وە فەرموویەتی: ﴿وَيُلَقَّوۡنَ فِيهَا تَحِيَّةٗ وَسَلَٰمًا﴾[3] واتە: هەر بە درودو سەلامەوە لەگەڵیاندا ڕوویەڕوودەبوونەوە. وە فەرموویەتی: ﴿دَعۡوَىٰهُمۡ فِيهَا سُبۡحَٰنَكَ ٱللَّهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمۡ فِيهَا سَلَٰمٞۚ وَءَاخِرُ دَعۡوَىٰهُمۡ أَنِ ٱلۡحَمۡدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلۡعَٰلَمِينَ﴾[4] واتە: نزایان لە بەهەشتدا هەر ئەوەیە، خودایە پاکی بۆ تۆیەو سڵاوکردنیان لەو بەهەشتەدا هەر سەلام کردنە لەیەکتری، دوایین نزایان هەر ئەمەیە: سوپاس بۆ خوا کە پەروەردگاری هەموو دنیایە.

﴿أَلَمۡ تَرَ كَيۡفَ ضَرَبَ ٱللَّهُ مَثَلٗا كَلِمَةٗ طَيِّبَةٗ كَشَجَرَةٖ طَيِّبَةٍ أَصۡلُهَا ثَابِتٞ وَفَرۡعُهَا فِي ٱلسَّمَآءِ ٢٤ تُؤۡتِيٓ أُكُلَهَا كُلَّ حِينِۭ بِإِذۡنِ رَبِّهَاۗ وَيَضۡرِبُ ٱللَّهُ ٱلۡأَمۡثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمۡ يَتَذَكَّرُونَ ٢٥ وَمَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٖ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ ٱجۡتُثَّتۡ مِن فَوۡقِ ٱلۡأَرۡضِ مَا لَهَا مِن قَرَارٖ ٢٦﴾

نموونەی وتارەکانی ئیسلامو وتارەکانی خوانەناسی

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿أَلَمۡ تَرَ كَيۡفَ ضَرَبَ ٱللَّهُ مَثَلٗا كَلِمَةٗ طَيِّبَةٗ﴾ واتە: نەت دی خودا چۆن نموونە دەهێنێتەوە ؟کەبریتی یەلە قسەیەکی چاكو بەجێ، عەلی کوڕی ئەبو تەلحە لە ئیبنو عەباسەوەئەگێڕێتەوەکەلەتەفسیری ئەم ئایەتەدافەرموویەتی:ئەو وتە شایەتومانە (أشهد أن لا إله الاّ الله)و وەك درەختێکی چاكو پاکە ﴿كَشَجَرَةٖ طَيِّبَةٍ﴾واتە: خاوەن باوەڕ ﴿أَصۡلُهَا ثَابِتٞ﴾ واتە: ڕەگی ئەودرەختە توند داکوتاوەلەدڵی ئیماندارادا، دەڵێت: (لا إله الاّ الله) لەناو دڵی خاوەن باوەڕدایە، ﴿وَفَرۡعُهَا فِي ٱلسَّمَآءِ﴾ واتە: لقی لەناو ئاسمانایە، دەڵێت: کرداری خاوەن باوەڕی پێ بەرز دەکرێتەوە بۆ ناو ئاسمان.[5] زەحاكو سەعیدی کوڕی جوبەیرو عیکریمەو موجاهیدو کەسانی تریش هەر وایان

---

[1] الزمر (٧٣).
[2] الرعد (٢٣ـ٢٤).
[3] الفرقان (٧٥).
[4] يونس (١٠).
[5] الطبري (٥٦٧/١٦).

وتووه،[1] ئەمەیش بریتیە لە ئاکاری خاوەن باوەڕو قسەی چاكو پاكو کردەوەی باشی. بێگومان خاوەن باوەڕ وەك داری خورما وایە، بەردەوام کردەوە چاکەکانی بەرز دەکرێتەوە لە هەموو کاتو شوێنو ئێوارەو بەیانیەکدا، بوخاری لە ئیبنو عومەرەوە ڕیوایەتی کردووە ودەڵێت: لە خزمەت پێغەمبەری خودا بووین (ﷺ) فەرمووی: (درەختێکم پێ بڵێن کە لە پیاوی موسڵمان بچێت، یان وەك پیاوی موسڵمان وابێت، کە گەڵاکەی لە هاوینو زستاندا نەوەرێت، لە هەموو کاتێکدا بەری خۆی دەبێت بە ئیزنی پەروەردگاری) ئیبنو عومەر وتی: کەوتە دڵم ئەو درەختە دارخورمایە، بینیم ئەبو بەکرو عومەر قسە ناکەن، پێم ناخۆش بوو من قسە بکەم، کاتێك کە هیچیان نەوت: پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرمووی: (ئەوە دار خورمایە)، کاتێك کە هەڵساین وتم بە عومەر: باوکە سوێند بە خوا کەوتە دڵم کە ئەو درەختە دارخورمایە، عومەر وتی: چی ڕێی لێ گرتی قسە بکەی؟ وتم: ئێوەم نەبینی قسە بکەن، پێم ناخۆش بوو من قسە بکەم یان شتێك بڵێم، عومەر وتی: ئەگەر تۆ ئەو قسەت بکردایە لام خۆشتر ئەبوو لە فلان شتو فلان شت.[2] لە ئیبنو عەباسەوەریوایەت کراوەکە دەڵێت: ﴿كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ﴾ ئەوە درەختێکە لەناو بەهەشتدا.[3] ﴿تُؤْتِيٓ أُكُلَهَا كُلَّ حِينٍۭ﴾ وتراوە: بەری خۆی دەدات بەیانیانو ئێوارانیش، لە ئایەتەکەوە وا دیارە نموونەی خاوەن باوەڕ وەك درەختێك وایە بەردەوام بەری هەبێت، لە هەموو کاتێکدا لە هاوینو زستانو شەوو ڕۆژدا،دەی خاوەن باوەڕیش هەر وایە، بەردەوام ئاکارە چاکەکانی بەرز دەبێتەوە لە کاتی شەوو لە ڕۆژیشدا، لە هەموو کاتو زەمانێکدا، ﴿بِإِذْنِ رَبِّهَا﴾ واتە: بە ئیزنی پەروەردگاریان بە تەواویو چاکیو زۆریو پاكو پیرۆزی، ﴿وَيَضْرِبُ ٱللَّهُ ٱلْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ﴾ واتە: خودا نموونە بۆ ئەو خەڵکە دێنێتەوە، بەڵکو پەندی لێ وەربگرن. پاشان خودای مەزن دەفەرمووێت: ﴿وَمَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ﴾ واتە: نموونەی قسەی نابەجێش وەك بنچکێکی (ڕەگێکی) ناجسنو پیسە کە لە زەوی هەڵکەنرابێت، ئەمە نموونەی کوفرو حاشاکردنی خوانەناسە، نە بنچینەی هەیەو نەخۆشی ڕا دەگرێت، وەك درەختی گوژاڵك وایە، پێی دەگوترێت (الشريان)، شوعبە ڕیوایەتی کردووە لە مەعاویەی کوڕی قورڕەوە لە ئەنەسی کوڕی مالیکەوە کە ئەو درەختە گوژاڵکە.[4] ﴿ٱجْتُثَّتْ مِن فَوْقِ ٱلْأَرْضِ مَا لَهَا مِن قَرَارٍ﴾ واتە: کە لە زەمین

---

[1] الطبري (١٦/٥٧٢، ٥٧٣).

[2] فتح الباري (٨/٢٢٨).

[3] الطبري (١٦/٥٧٣).

[4] الطبري (١٦/٥٦٩).

هەڵکەنرابێتو هەرخۆی نەگرێت. واتە: نە ڕەگی هەبێتو نە خۆشی ڕابگرێت، هەر بەو جۆرە خوانەناس نەڕەگو ڕیشەی هەیەو نەلقوچڵ، کرداری خوانەناس هەرگیز بەرز نابێتەوەو هیچیشی لێ وەرناگیرێت.

﴿ يُثَبِّتُ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ بِٱلْقَوْلِ ٱلثَّابِتِ فِي ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا وَفِي ٱلْأٓخِرَةِۖ وَيُضِلُّ ٱللَّهُ ٱلظَّٰلِمِينَۚ وَيَفْعَلُ ٱللَّهُ مَا يَشَآءُ ﴿٢٧﴾ ﴾

قایمکردنی خاوەن باوەڕان بە قسەی بتەو لە دنیاولە دوارۆژدا

خـوای گـەورە دەفـەرمووێت: ﴿ يُثَبِّتُ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ بِٱلْقَوْلِ ٱلثَّابِتِ فِي ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا وَفِي ٱلْأٓخِرَةِ ﴾ واتە: خوا لە دنیاو لە قیامەتدا، بە قسەی بتەو بڕواداران توندو قایم دەکاتـەوە، بوخـاری ڕیوایـەتی کـردووە لـە بـەرائی کـوڕی عازیبـەوە (ڕەزای خـوای لێبێـت) کـە پێغەمبـەری خـودا(ﷺ) فەرموویەتی: (موسڵمان کاتێك پرسیاری لێ دەکرێت لـە گۆڕدا، شـایەتی دا کـە هـیچ پەرسـتراوێك نیـە جگە لە خواو موحەمـەدیش پێغەمبـەری خوایـە (ﷺ) ئـەوە (مانـای) ئـەو ئایەتەیـە کـە خـوای گـەورە فەرموویەتی: ﴿ يُثَبِّتُ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ بِٱلْقَوْلِ ٱلثَّابِتِ فِي ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا وَفِي ٱلْأٓخِرَةِ ﴾،[1] موسلیمو هەموو خاوەن موسنەدەکانی تـریش ڕیوایـەتیان کـردووە.[2] ئیمـامی ئەحمـەدیش ڕیوایـەتی کـردووە لـە بەرای کوڕی عازیبەوە دەڵێت: لەخزمەت پێغەمبـەری خـوادا (ﷺ) لەگـەڵ تـەرمی پیـاوێکی ئەنسـاریدا چووینە دەرەوە، هەتا گەیشتینە لای گۆڕەکەی، کاتێك کە گۆڕەکـە هەڵدەکـەنرا، وەك ئـەوەی باڵنـدە بەسەرمانەوە نیشتبێتەوە وابووین، (واتە: بێـدەنگ بـوون)، پێغەمبـەر(ص) چیلکەیەکی بـە دەسـتەوە بوو،هەر دەیدا بەناو زەویەکەداو سەری بەرز کردەوەوپاشان فەرمووی: (پەنا بگرن بە خـودا لـە سـزای ناو گۆڕ) دووجار یان سێ جارئەمەی فەرموو، پاشان فەرمووی: (بێگومان عەبدی خـاوەن بـاوەڕ کاتێـك لە دنیا بڕاو بەرەو قیامەت ڕۆیشت، فریشتە لـە ئاسمانـەوە دێنـە خـوار بـۆلای، ڕوویـان سـپی و، دەمو چاویان وەك خۆر وایە، کفنیان لە کفنەکانی بەهەشت لەگەڵ خۆیان هێناوە، بۆنی خۆشیشیان لـە بـۆن خۆشی بەهەشت پێیە تا چاو بڕ کات لە لایەوە دادەنیشن، پاشان فریشتەی گیان کێشان دێتو لـە لای سەری دادەنیشێتو دەڵێ: ئەی گیانە پاكو خاوێنەکە وەرە دەرەوە بـۆ لای لێخۆشبوونو ڕەزامەنـدی خـودا! (دەڵێـت) دێتـە دەرەوەو دەڕوات وەك چـۆن دڵۆپێـك ئـاو لـە دەفرێکـی ئـاودا دڵۆپـە دەکـات، فریشتەکە هـەڵی دەگرێـت، کاتێـك هـەڵی گـرت چـاو تروکانێـك لـە دەسـتیدا نایهێڵێتـەوە، هـەتا هـەڵی دەگرێتو دەیخاتە ناو کفنو بۆنە خۆشە، بۆنێکی لێوەدێت لە بۆن خۆشترین بۆنی میسکێك کە لەسەر

---

[1] فتح الباري (٨/٢٢٩).

[2] مسلم (٤/٢٢٠١)، ابو داود (٥/١١٢)، تحفة الاحوزي (٨/٥٤٧)، النسائي في الکبری (٦/٣٧٢).

زەویدا بوبێت، ،فریشتەکان بەم(گیان)ەوە ئەچنەوەبۆ ئاسمان تێپەڕ نابن پێیەوە، واتە: لای هەر کۆمەڵە فریشتەیەکدا مەگین دەڵێن: ئا ئەم گیانە پاکە کێیە؟ فریشتەکانیش دەڵێن: فڵانی کوڕی فڵانە، بە جوانترین ناویّ ناوی دەبەن کە لە دنیادا پێیان گوتووە تا دەیگەیەننە ئاسمانی دنیا، داوای کردنەوەی دەرگای بۆ دەکەن، دەرگای بۆ دەکەرێتەوە، لە هەموو ئاسمانێکدا، نزیکەکانی خودا لە ئاسماندا بەرێی دەکەن، هەر یەکەیان بۆ ئاسمانی دوای خۆی هەتا دەیگەیەننە ئاسمانی حەوتەم، خوای گەورە دەفەرمووێت: نامەی ئەم عەبدەی من بنوسن لە (علیین)و بیگێڕنەوە بۆ زەمین، چونکە من لەزەوی دروستم کردوون و دەشیان گێڕمەوە بۆ ناوی و لەوێش جارێکی تر دەریان دێنمەوە، دەڵێت: گیانەکەی دەچێتەوە ناو لاشەی، دوو فریشتە دێنە لای ولە تەنیشتیەوە دادەنیشن، پێی دەڵێن: کێ پەروەردگارت بووە؟ ئەمیش دەڵێت: (اللّٰە) پەروەردگارم بووە، پێی دەڵێن: ئاینت چی بووە؟ دەڵێت: ئاینم ئیسلام بووە، پێی دەڵێن: ئەو پیاوە کێ بوو ڕەوانەکرا لە نێوانتاندا؟ دەڵێ: ئەوە پێغەمبەری خوا بوو (ﷺ)، پێی دەڵێن: چۆن دەزانی؟ دەڵێت: کتێبی خودام خوێندەوە بروام پێ هێناو بە ڕاستم زانی، جاڕ دەرێك لە ئاسماندا جاڕ دەدات: بەڵێ عەبدەکەم ڕاستی کردووە، ڕاخەری بۆ ڕاخەن لە فەرشی بەهەشت و لە جلوبەرگی بەهەشتی لەبەر بکەن، دەرگایەکی بەهەشتیشی لێ بکەنەوە،(ڕاویەکە) دەڵێت: پاشان ئەو خۆش و بۆن خۆشی بەهەشتەی بۆ دێت و گۆڕەکەی بۆ فراوان دەکرێت هەتا چاو بڕ بکات، پاشان پیاوێکی ڕوجوان و جلوبەرگ خاوێن و بۆن خۆش دێتە لای و دەڵێت: مژدە بێت بەوەی دڵخۆشت دەکات، ئەمە ئەو ڕۆژەی تۆیە کە بە تەمای بووی، مردووەکە پێی دەڵێت: تۆ کێیت دەم و چاوی تۆ ئەو دەم و چاوەیە کە مژدەی ئەم خێرەم بۆ دێنێت؟ ئەمیش دەڵێت: من کردارەکانتم، پیاوەکەیش دەڵێت: ئەی پەروەردگارم قیامەت هەڵستێنە! قیامەت هەڵسێنە!، تا بگەڕێمەوە بۆ لای کەس و کارومالّ و منالّم. دەڵێت: بەندەی خوانەناسیش کاتێك لە دنیا دەبڕێت و بەرەو قیامەت دەڕوات، فریشتە لە ئاسمانەوە دێنە خوار دەم و چاو ڕەش جلوبەرگی زبرو خراپیان پێیە، هەتا چاو بڕ بکات لە لای دادەنیشن، پاشان فریشتەی گیان کێشان دێت لە لای سەری دادەنیشێت و دەڵێت: ئەی گیانی پیس و چەپەڵ، بێرە دەرەوە بۆ لای توڕەیی و خەشم و قینی خودا، دەڵێت:لەوکاتە داگیانەکە بڵاودەبێتەوە بەناو لاشەو جەستەیدا،جافریشتەکە گیانی دەردێنێت، وەك چۆن تەل و سیخ (شیشی دڕکاوی) لەناو خوری تەڕدا دەردەهێنرێت و هەڵی دەگرێت، کە هەڵی گرت لەناو دەستیدا چاوتروکانێك نایهێڵێتەوە، هەتا دەیخاتە ناو ئەو جلوبەرگە زبرو خراپەوە، بۆنێکی لێوە دێت کە لە بۆنی پیسترین مردارەوە بووی سەر زەوی ناخۆشتر دەبێت، سەردەکەون پێیەوە، تێناپەڕن بەسەر هەر کۆمەڵە فریشتەیەکدا مەگین دەڵێن: ئەم گیانە پیسەهی کێیە؟ دەڵێن: فڵانی کوڕی فڵانە، بە ناشرینیترین ناوێك کە ناوی براوە لە دنیادا، داوای کردنەوەی دەرگای ئاسمانی بۆ دەکەن، بۆی

ناکرێتەوە، پاشان پێغەمبەری خودا(ﷺ) ئەم ئایەتەی خوێند: ﴿لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّىٰ يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ﴾[1] واتە: دەرگاکانی ئاسمانیان بۆ ناکرێتەوەو ناچنە ناو بەهەشتەوە هەتا وشتر بە کونی دەرزیدا نەچێت، خوای گەورە دەفەرمووێت: نامەکەی بنووسن لە (السجين)دا لەناو زەوی ژێرەوە، گیانەکەی بە توندی فڕێ دەدرێت، پاشان ئەم ئایەتەی خوێند: ﴿وَمَن يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ أَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ﴾[2] واتە: هەر کەسێك شەریك بۆ خوا دابنێت، وەك ئەوەیە لە ئاسمانەوە بکەوێتە خوارو باڵندە بیفڕێنێت یان بایەك لە بەرزایەکەوە فڕێی بدات بۆ شوێنێکی دوور. پاشان گیانەکە دەچێتەوە ناو لاشەی، دوو فریشتە دێنە لای لە لای دادەنیشن‌و پێی دەڵێن: کێ خواتە؟ دەڵێت: ها ها نازانم، پێی دەڵێن: ئاینت چی بوو؟ دەڵێت: ها ها نازانم، پێی دەڵێن: ئەو پیاوەی کە ڕەوانە کرایە لاتان کێ بوو؟ دەڵێت: ها ها نازانم، جاڕچییەك لە ئاسمانەوە جاڕ دەدات کە ئەو عەبدەی من درۆی کرد، جێی بۆ داخەن لە ئاگرو دەرگایەکی ئاگریشی بۆ ناو ئاگر لێ بکەنەوە، لەوێوە گڕەباو گەرمای جەهەنەمی بۆ دێت، گۆڕەکەی بۆ تەنگ دەکرێتەوە هەتا گشت پەراسووەکانی دەچێت بەناو یەکدا، پاشان پیاوێکی ڕوو ناشیرین‌و جلوبەرگ خراپ‌و ناشیرین‌و بۆن پیس دێتەلای وپێ ی دەڵێت: مژدەت لێبێت بەوەی کە دڵگرانت دەکات، ئەمە ئەو ڕۆژەیە کە تۆ دەت ویست، دەڵێت: باشە تۆ کێیت ڕووی تۆ ڕوویەکە بە شەڕەوە دێت؟ دەڵێت: من کردارە پیسەکانتم، ئەمیش دەڵێت: ئەی پەروەردگارم قیامەت هەڵمەسێنە).[3] ئەبو داودو ئیبنو ماجەیش ئەم فەرموودەیان ڕیوایەت کردوە.[4] ئیمامی عەبد ئیبنو حومەید ڕەحمەتی خوا لێبێت، لە موسنەدەکەیدا لە ئەنەسی کوڕی مالیکەوە ڕیوایەتی کردووەو دەڵێت: پێغەمبەری خودا(ﷺ) فەرموویەتی: (کاتێك عەبد خرایە ناو گۆڕەکەی، هاوەڵەکانی بەجێیان هێشت، ئەو گوێی لە تەقەی نەعلەکانیانە دوو فریشتە دێنە لای دایدەنیشێنن‌و پێی دەڵێن: تۆ چی دەڵێی لە بارەی ئەم پیاوەوە؟ دەڵێت: خاوەن باوەڕ دەڵێت: شایەتی دەدەم کە بەندەی خواو پێغەمبەری خوا بووە، دەڵێت: پێی دەگوترێت: سەیری شوێنی خۆت بکە لە ئاگردا، کە خوا بۆی گۆڕیوی بە شوێنێك لە بەهەشتدا)، پێغەمبەری خودا(ﷺ) فەرمووی: (هەردووکیان دەبینێت)، واتە بەهەشت‌و جەهەنەمیش دەبینێت، قەتادە دەڵێت: بۆیان گێڕاوینەتەوە کە گۆڕەکەی بۆ فراوان دەکرێت بە ئەندازەی حەفتا باڵ‌و بۆی پڕ

---

[1] الاعراف (٤٠).

[2] الحج (٣١).

[3] احمد (٢٨٧/٤)، فەرموودەیەکی باشە (جيد).

[4] ابو داود (٥٤٦/٣)، النسائي (٧٨/٤)، ابن ماجە (٤٩٤/١)، فەرموودەیەکی باشە (جيد).

دەکرێت لە سەوزایی هەتا ڕۆژی قیامەت.[1] مسلم ئەم فەرموودەیەی لە عوبەیدی کوڕی حومەیدەوە بەو شێوەیە ڕیوایەت کردووە ، نەسائیش هێناویەتی لە فەرموودەکەی یوسفی کوڕی موحەمەدی موئەدیبەوە هەر بەو شێوەیە.[2] تیرمزی ڕیوایەتی کردووە لە ئەبو هورەیرەوە دەڵێت: پێغەمبەری خودا(ﷺ) فەرموویەتی: (کاتێك مردوو خرایە ناو گۆڕەکەی (یان فەرمووی یەکێکتان) دوو فریشتەی ڕەش و شین (اسودان أزرقان) یەکێکیان پێی دەگوترێت مونکیر ئەوی تریان نەکیر دێنە سەری و پێی دەڵێن: تۆ چی دەڵێی لە بارەی ئەم پیاوەوە؟ دەڵێت: ئەو بەندەی خواو پێغەمبەری خوا بووە، شایەتی دەدەم کە هیچ پەرستراوێك نیە جگە لە خواو شایەتیش دەدەم کە موحەمەد (ﷺ) بەندەی خواو پێغەمبەری خوایە، فریشتەکان دەڵێن: ئێمە دەمانزانی تۆ هەر ئەمە دەڵێیت، پاشان گۆڕەکەی بۆ فراوان دەکرێت حەفتا باڵ بە حەفتا باڵ و بۆی ڕوناك دەکرێتەوە پاشان پێی دەگوترێت: بخەوە، ئەویش دەڵێت: دەڕۆمەوە بۆ لای کەس و کارم هەواڵیان دەدەمێ، فریشتەکان پێی دەڵێن: بخەوە، وەك خەوی ئەو زاوایە (العروس) هیچ کەسێك هەڵی ناسێنێت خۆشەویسترین کەسی خۆی نەبێت. هەتا خوای گەورە زیندووی دەکاتەوە لەو شوێنەی کە تیایەتی. خۆ ئەگەر دووڕوویش بوو دەڵێت: گوێبیستی خەڵکی بووم دەیان وت: منیش وەك ئەوانم دەوت، ئیتر نازانم، فریشتەکان دەڵێن: ئێمە دەمانزانی تۆ هەر ئەمە دەڵێیت، دەوترێت بە زەمین کە بچۆڕەوە یەك لێی، زەمینەکەیش دەچێتەوە یەك هەتا پەراسووەکانی دەچێت بەناو یەکدا، بەردەوام جەزرەبە دەدرێت هەتا خوا لەو شوێنەی خۆیدا زیندووی دەکاتەوە).[3] پاشان ترمزی دەڵێت: ئەمە فەرموودەیەکی حەسەنی غەریبە، لە ئەبو هورەیرەوە دەڵێت: پێغەمبەری خودا(ﷺ) فەرموویەتی: ﴿ يُثَبِّتُ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ بِٱلْقَوْلِ ٱلثَّابِتِ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا وَفِى ٱلْءَاخِرَةِ ﴾ ئەوە کاتێك کە پێی گوترا لەناو گۆڕەکەیدا کێ پەروەردگارتەو ئاینت کامەیەو پێغەمبەرت کێیە؟ ئەمیش دەڵێت: پەروەردگارم خوایەو ئیسلام ئاینمەو موحەمەدیش پێغەمبەرمە (ﷺ) بە نیشانە ئاشکراکانەوە هات لە لایەن خواوە، بڕوام پێ هێناو بە ڕاستم زانی، پێی دەگوترێت: ڕاستت وتووە، لەسەر ئەمە ژیایت و لەسەر ئەمەش مردی، لەسەریشی زیندوو دەکرێیتەوە).[4] ئیبنو جەریریش ڕیوایەتی کردووە لە ئەبو هورەیرەوە لە پێغەمبەرەوە(ﷺ) فەرموویەتی: (سوێند بەو کەسەی گیانی منی بە دەستە، ئەو مردووە تەپەی نەعلەکانی ئێوە،

---

[1] المنتخب لعبد بن حُميد (١١٧٨)، فەرموودەیەکی سەحیحە.

[2] مسلم (٢٨٧٠)، النسائي (٤/٩٧).

[3] الترمذي (١٠٧١)، فەرموودەیەکی باشە (جيد).

[4] الطبري (١٦/٥٩٦).

دەبیستیٚ کاتێك کە دەگەڕێنەوە لە لای‌و پشت هەڵدەکەن لیٚ ی، ئەگەر خاوەن باوەڕ بوویێت، نوێژ لە لای سەریایەو زەکات لە لای ڕاستیەوەیەو ڕۆژوو لای چەپیەوەیەو خێروبیر کردن لە سەدەقەو پەیوەندی خزمایەتی‌و خێرو چاکەکانی تری لە لای هەردوو قاچیەوەیە، لای سەریەوە دێن، نوێژ دەڵێت: لای منەوە ڕێگا نیە، لای ڕاستیەوە دێن: زەکات دەڵێت: لە لای منەوە ڕێگا نیە، لای چەپیەوە دێن ڕۆژو دەڵێت: لە لای منەوە ڕێگا نیە، لای قاچیەوە دێن: کارە چاکەکان دەڵێن: لە لای ئێمەوە ڕێگای چوونە ژوورەوە نیە، پاشان پێی دەگوترێت: دانیشە، خۆری وانیشان دەدرێت کەلە نزیکی ئاوا بووندابێت، پێی دەگوترێت: ئەوەی لێت دەپرسین پێمان بڵیٚ: ئەمیش دەڵێت: وازم لیٚ بێنن هەتا نوێژەکەم دەکەم، پێی دەگوترێت: بێگومان تۆ دوایی دەیکەی، ئەوەی لێت دەپرسین پێمان بڵیٚ، دەڵێت: لە بارەی چیەوە لێم دەپرسن؟ پێی دەگوترێت: ئایا ئەو پیاوە کە لە ناوتاندا بوو، چی لە بارەیەوە دەڵێیت‌و(دەزانی)و تۆ چ شایەتیەك دەدەی لەسەری؟ ئەمیش دەڵێت: ئایا مەبەستتان موحەممەدە؟ پێی دەڵێن: بەڵیٚ، دەڵێت: شایەتی دەدەم کە پێغەمبەری خوایەو بە بەڵگە ئاشکراکانەوە هات بۆ لامان لە لایەن خواوەو بڕوامان پێکرد، پێی دەڵێن: لەسەر ئەوە ژیایت‌و لەسەر ئەوە مردی‌و لەسەر ئەوەیش زیندوو دەکرێیتەوە (إن شاءالله)، پاشان گۆڕەکەی حەفتا باڵ بۆ فراوان دەکرێت‌و ناو گۆڕەکەی بۆ ڕووناك دەکرێتەوەو دەرگایەکی بەهەشتی لیٚ دەکرێتەوەو پێی دەوترێت: سەیری ئەوە بکە کە خوا بۆی ئامادە کردووی لەناو زەویدا، بەوە زۆرتر هەست بە خۆشی‌و کامەرانی دەکات. پاشان گیانەکەی دەخرێتە ناو گیانێکی پاکەوە(دەزگایەکی هەناسەدانەوە)[1]، کە باڵدارێکی سەوزە بە درەختی بەهەشتەوە خۆی گرتووە، لاشەکە دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی (یەکەمجار) لێیەوە هاتووە، کە خۆڵە، هەر لەبەر ئەوەیە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿ يُثَبِّتُ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ بِٱلْقَوْلِ ٱلثَّابِتِ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا وَفِى ٱلْءَاخِرَةِ ﴾[2] ئیبنو حەییان ڕیوایەتی کردووە، باسی وەڵامی خوانەناس‌و سزاکەیشی کردووە.[3] عەبدوڕەزاقیش ڕیوایەتی کردووە لە تاوسەوەکە: ﴿ يُثَبِّتُ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ بِٱلْقَوْلِ ٱلثَّابِتِ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ﴾ دەڵێت: (لا إاله الاّ الله)یە لە دنیاداو ﴿وَفِى ٱلْءَاخِرَةِ ﴾ لە ڕۆژی دوایشدا لێپرسینەوەی ناو گۆڕە.[4] قەتادە دڵێت: بە نیسبەت ژیانی دنیاوە: لەسەر چاکەو کاری چاك ڕایان دەگرێت، ﴿وَفِى

---

[1] ئەفەرمویٚ(وتجعل نسمته في النسم الطيّب)،لە(النهايه)دا_ابن الاثير_ئەڵیٚ (لنسمه)بەمانای هەناسەدان دێت ،بۆیەئێمەش ئەومانایەمانپێدا_والله‌اعلم_(وەرگێڕ).

[2] الطبري (٥٩٦/١٦).

[3] ابن حيان (٤٥/٥).

[4] عبدالرزاق (٣٤٢/٢).

﴿ ٱلۡأٓخِرَةِ ﴾ لەناو گۆڕیشدا.[١] هەر بەو شێوەیەش لە زۆر کەسی تری ناو لە زانایانی پێشینەوە ڕیوایەت کراوە[٢].

﴿أَلَمۡ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ بَدَّلُواْ نِعۡمَتَ ٱللَّهِ كُفۡرٗا وَأَحَلُّواْ قَوۡمَهُمۡ دَارَ ٱلۡبَوَارِ ﴿٢٨﴾ جَهَنَّمَ يَصۡلَوۡنَهَاۖ وَبِئۡسَ ٱلۡقَرَارُ ﴿٢٩﴾ وَجَعَلُواْ لِلَّهِ أَندَادٗا لِّيُضِلُّواْ عَن سَبِيلِهِۦۗ قُلۡ تَمَتَّعُواْ فَإِنَّ مَصِيرَكُمۡ إِلَى ٱلنَّارِ ﴿٣٠﴾﴾

چارەنووسی ئەو کەسەی بەهرەکانی خودا دەگۆڕێتەوە بە خوانەناسی

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿أَلَمۡ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ بَدَّلُواْ نِعۡمَتَ ٱللَّهِ كُفۡرٗا وَأَحَلُّواْ قَوۡمَهُمۡ دَارَ ٱلۡبَوَارِ﴾ واتە: ئایا نەتدی ئەو کەسانەی ناشوکریان لە بەرامبەر چاکەی خوادا کردووەو گەلی خۆیان بەرەو هەڵدێری گەورە بردووە. بوخاری دەڵێت: ﴿أَلَمۡ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ بَدَّلُواْ نِعۡمَتَ ٱللَّهِ كُفۡرٗا﴾ واتە: ئایا نازانی. ئەم ئایەتە وەك ئەم ئایەتانە وایە کە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿أَلَمۡ تَرَ كَيۡفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصۡحَٰبِ ٱلۡفِيلِ﴾[٣] واتە: ئایا نازانی چۆن یان: ﴿أَلَمۡ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ خَرَجُواْ مِن دِيَٰرِهِمۡ وَهُمۡ أُلُوفٌ حَذَرَ ٱلۡمَوۡتِ﴾[٤] واتە: ئایا نەتدی بە هەزاران لەو کەسانەی ترسی مردن وای لێکردن زێدی خۆیان بەجێ بێڵن؟ ﴿ٱلۡبَوَارِ﴾ واتە: هەڵدێر،ئەوتریٚ (بارَ يَبورُ بَوراً). خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿وَكَانُواْ قَوۡمَۢا بُورٗا﴾[٥] واتە: بوونە گەلێکی بێخێر، عەلی کوڕی عبدالله و سوفیان بۆیان گێڕاینەوە لە عەمری کوڕی عەتاوەکە لە ئیبنو عەباسی بیستووە: ﴿أَلَمۡ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ بَدَّلُواْ نِعۡمَتَ ٱللَّهِ كُفۡرٗا﴾ دەڵێت: ئەوانە خوانەناسانی خەڵکی مەککەن.[٦] ئیبنو ئەبی حاتەم ڕیوایەتی کردووە لە ئەبی توفەیلەوە کە ئیبنو کەواء لە عەلی پرسیەوە لە بارەی ئەم ئایەتەوە: ﴿أَلَمۡ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ بَدَّلُواْ نِعۡمَتَ ٱللَّهِ كُفۡرٗا وَأَحَلُّواْ قَوۡمَهُمۡ دَارَ ٱلۡبَوَارِ﴾ئەویش لەوەڵامدا وتویەتی: ئەوانەبریتین خوانەناسانی قورەیش لە ڕۆژی بەدردا.[٧] وە دەڵێت: خوانەناسانی قورەیش بەهرەی خوایان بۆ هات کە باوەڕە، شوکریان نەکردو ئەو بەهرەیان گۆڕی بە خوانەناسی،

---

[١] الطبري (٦٠٢/١٦).

[٢] الطبري (٦٠٢/١٦).

[٣] الفيل (١).

[٤] البقرة (٢٤٣).

[٥] الفرقان (١٨).

[٦] فتح الباري (٢٢٩/٨).

[٧] الطبري (٦/١٧).

گەلی خۆیان بەرەو هەڵدێر برد، دیارە ماناکە هەموو خوانەناسێك دەگرێتەوە، چونکە خوای گەورە موحەمەدی (ﷺ) ڕەوانەکرد کە ڕەحمەت بێت بۆ هەموو جیهان، بەهرەیە بۆ هەموو خەڵکی هەر کەسێك وەری گرتو شوکرانەی خوای کرد چووەتە بەهەشتو هەر کەسیش وەری نەگرتو حاشای کرد چووەتە ناو ئاگر، ﴿ جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَهَا ۖ وَبِئْسَ الْقَرَارُ ﴾ واتە: لە دۆزەخدا هەڵدەچۆقێن و پیسترین شوێنیان هەیە، پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ وَجَعَلُوا لِلَّهِ أَندَادًا لِّيُضِلُّوا عَن سَبِيلِهِ ﴾ واتە: شەریکیان بۆ خوا بڕیار دا، تا خەڵکی لە ڕێی خوا لادەن، واتە: هاوتایان بۆ خوا داناو لەگەڵیدا دەیانپەرست، بانگی خەڵکیشیان دەکرد بۆ پەرستنی ئەوشتە، خوای گەورە هەڕەشەیان لێ دەکاتو دەیان ترسێنێت کە تووشی چارەنووسێکی زۆر خراپ دەبنو لەسەر زمانی پێغەمبەرکەی (ﷺ) دەفەرمووێت: ﴿قُلْ تَمَتَّعُوا فَإِنَّ مَصِيرَكُمْ إِلَى النَّارِ ﴾ واتە: بڵێ: خۆش ڕابوێرن، چارەنووستان ئاگر دەبێت. واتە: هەرچیتان لە دەست دێت درێغی مەکەنو بیکەن لە دنیادا، ﴿فَإِنَّ مَصِيرَكُمْ إِلَى النَّارِ ﴾ واتە: شوێنو چارەنووستان هەر ئاگرە کە گەڕانەوە بۆ لای ئێمە. وەك خوای گەورە لە ئایەتی تردا فەرموویەتی: ﴿ نُمَتِّعُهُمْ قَلِيلًا ثُمَّ نَضْطَرُّهُمْ إِلَىٰ عَذَابٍ غَلِيظٍ ﴾[1] واتە: وا دەکەین کەمێك ڕابوێرن، پاشان ناچار بەرەو ئاگری دژواریان ڕادەکێشین. وەك فەرموویەتی: ﴿ مَتَاعٌ فِي الدُّنْيَا ثُمَّ إِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ نُذِيقُهُمُ الْعَذَابَ الشَّدِيدَ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ﴾[2] واتە: ڕابواردنێکی کەمە لە دنیادا، لە دواییدا دەگەڕێنەوە بۆ لامان لە پاش ئەوە، لەسەر سزای حاشا کردنیان بە توندی ئازاریان دەدەین.

﴿ قُل لِّعِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا يُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُنفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً مِّن قَبْلِ أَن يَأْتِيَ يَوْمٌ لَّا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خِلَالٌ ﴿٣١﴾ ﴾

فەرماندان بە نوێژکردنو ماڵ بەخشین

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ قُل لِّعِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا يُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُنفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً ﴾ واتە: تۆ بە بەندە باوەڕدارەکانم بڵێ: نوێژ بکەنو لەو ڕۆزیەی بەشمان داون (پەنامەکیو بە ئاشکرا) خێر بکەن. خوای گەورە فەرمان دەکات بە بەندەکانی کە گوێڕایەڵی بنو هەڵسن بە خواپەرستیو چاکە لەگەڵ خەڵکیشدا بکەنو نوێژ بکەن کە بریتیە لە پەرستنی خوا بە تەنهاو شەریکی

[1] لقمان (٢٤).
[2] یونس (٧٠).

بۆ پەیدا نەکەن، لەو بژێویەش خوا پێی داون زەکات بدەن‌و پێویستی کەس‌و کاری لێ دەرکەن‌و خێریشی لێ بکەن‌و بیدەن بە خەڵکی تریش، مەبەست بە نوێژکردن، پارێزگاری لێ کردنیەتی، لە کات‌و سنووری خۆیداو بە کڕنوش‌و گەردنکەچی‌و سوژدەی ڕێك‌و پێکەوە بێت، وە فەرمانیشی کردوە بە بەخشینی ئەو ماڵەی کە داویەتی بە نهێنی‌و بە ئاشکرا، وە زۆر پەلە بکەن بۆ ئەو ماڵ بەخشینە بۆ ڕزگارکردنی گیانی خۆیان، ﴿مِّن قَبۡلِ أَن يَأۡتِيَ يَوۡمٞ لَّا بَيۡعٞ فِيهِ وَلَا خِلَٰلٌ﴾ واتە: پێش ئەوەی ئەو ڕۆژە بێت، کە نە کڕین‌و فرۆشتنی تێدایەو نە دۆستایەتی‌و هاوەڵی، واتە: ئەو ڕۆژە ڕۆژی قیامەتە کە سەرانە لە کەس وەرناگیرێت کە خۆی بکڕێتەوەو ڕزگاری بکات، وەك خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿فَٱلۡيَوۡمَ لَا يُؤۡخَذُ مِنكُمۡ فِدۡيَةٞ وَلَا مِنَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ﴾[1] واتە: ئیتر ئەمڕۆ نە لە ئێوەو نە لەوانەی خوانەناس بوون سەرانەتان لێ وەرناگیرێت. وە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَلَا خِلَٰلٌ﴾ ئیبنو جەریر دەڵێت: خوای گەورە دەفەرموێت لەوێدا دۆستایەتی دۆستان هیچ دادێك نادات‌و ناتوانێت چاوپۆشی لەو تۆڵەیە بکات کە تووشی ئەوانە دەبێت لەسەر تاوانەکانیان. بەڵکو ئەو ڕۆژە ڕۆژی دادو دادپەروەری‌و ڕاستیە، ﴿خِلَٰلٌ﴾ مەسدەرە وەك گوتراوە، (خاللتُ فلاناً، فأنا أخاله مخالّة وخِلالاً)[2] ئەمانە بە مانای دۆستایەتی‌و هاوەڵایەتی دێن، قەتادە دەڵێت: بێگومان خوای گەورە زانیویەتی کە لە دنیادا مامەڵەو تێکەڵاوی‌و هاوڕێیەتی بووە، با ئەو کەسە سەیر بکات دۆستایەتی کێ دەکات‌و لەبەر چی دەیکات، ئەگەر لەبەر خوا کردوویەتی، با بەردەوام بێت لەسەری. ئەگەر لەبەر خوا نەبووە، زۆر نابات دەپچڕێت.[3] منیش دەڵێم:مەبەست لەمە ئەوەیە، خوای گەورە باسی ئەوە دەکات کە کڕین‌و فرۆشتن‌و هیچ بریتیەك‌و بارتەقایەك سودی نیە بۆ کەس، با ئەگەر پڕی زەوی زێڕ وەدەست بێنێت‌و بیدات بۆ ئەوەی ڕزگاری ببێت، دۆستایەتی و لاڵانەوەی کەسیش کەڵکی نیە، ئەگەر بە خوانەناسی بگاتە لای خوا، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَٱتَّقُواْ يَوۡمٗا لَّا تَجۡزِي نَفۡسٌ عَن نَّفۡسٖ شَيۡـٔٗا وَلَا يُقۡبَلُ مِنۡهَا عَدۡلٞ وَلَا تَنفَعُهَا شَفَٰعَةٞ وَلَا هُمۡ يُنصَرُونَ﴾[4] واتە: دەی بترسن لەو ڕۆژەی کە ڕۆژێکە کەس لە بری کەس پاداشت نادرێتەوەو تۆڵەی لێ ناسێنرێت‌و کڕینەوە لەو ڕۆژەدا باوی نیەو تکاکاری بەهرە نادات، کەسیش بە هانای کەسەوە نایەت، وە فەرموویەتی: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَنفِقُواْ مِمَّا رَزَقۡنَٰكُم مِّن قَبۡلِ أَن يَأۡتِيَ يَوۡمٞ لَّا

---

[1] الحديد (١٥).

[2] الطبري (١٢/١٧).

[3] الطبري (١٢/١٧).

[4] البقرة (١٢٣).

بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَٰعَةٌ ۗ وَٱلْكَٰفِرُونَ هُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ ﴾[1] واته: ئەی گەلی خاوەن باوەڕان لەو ڕۆزیەی کە پێم داون ببەخشن پێش ئەوەی ڕۆژەێك بێت، کە ئەو ڕۆژە نە کڕینو فرۆشتن دەمێنێتو نە تکاو نە دۆستایەتی، خوانەناسان ناهەقی لە خۆیان دەکەن.

﴿ ٱللَّهُ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَأَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَأَخْرَجَ بِهِۦ مِنَ ٱلثَّمَرَٰتِ رِزْقًا لَّكُمْ ۖ وَسَخَّرَ لَكُمُ ٱلْفُلْكَ لِتَجْرِىَ فِى ٱلْبَحْرِ بِأَمْرِهِۦ ۖ وَسَخَّرَ لَكُمُ ٱلْأَنْهَٰرَ ﴿٣٢﴾ وَسَخَّرَ لَكُمُ ٱلشَّمْسَ وَٱلْقَمَرَ دَآئِبَيْنِ ۖ وَسَخَّرَ لَكُمُ ٱلَّيْلَ وَٱلنَّهَارَ ﴿٣٣﴾ وَءَاتَىٰكُم مِّن كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ ۚ وَإِن تَعُدُّوا۟ نِعْمَتَ ٱللَّهِ لَا تُحْصُوهَآ ۗ إِنَّ ٱلْإِنسَٰنَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ ﴿٣٤﴾ ﴾

باسی هەندێ لە بەهرەکانی خوای گەورە.

خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿ ٱللَّهُ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَأَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَأَخْرَجَ بِهِۦ مِنَ ٱلثَّمَرَٰتِ رِزْقًا لَّكُمْ ۖ وَسَخَّرَ لَكُمُ ٱلْفُلْكَ لِتَجْرِىَ فِى ٱلْبَحْرِ بِأَمْرِهِۦ ۖ وَسَخَّرَ لَكُمُ ٱلْأَنْهَٰرَ ﴾ واتە: ئەو خوایەی ئاسمانەکانو زەمینی دروست کردووە لە ئاسمانەوە ئاوێکی داباراندووە، بەروبووم و ڕۆزی ئێوەی پێ دەربێنێت، کەشتیشی بۆ ڕام هێناون (کە بە پێی فەرمانی ئەو) لە زەویدا بێتو بچێتو ئەم هەموو ڕووبارانەشی بۆ ڕام کردوون. خوای گەورە بەهرەکانی خۆی دەژمێرێت کە داوێتی بە بەندەکانی، لەوانە ئاسمانەکانی بەسەریانەوە وەستاندووەو پارێزگاری لێ دەکات، زەمینیشی بۆ ڕاخستوون، بارانیشیان لە ئاسمانەوە بۆ باراندوون کە هەموو جۆرە ڕووەکێکی بۆ دەرهێناون لە میوەو کشتوکاڵی هەمەچەشن لە تامو بۆنو ڕەنگو کەڵکدا، کەشتی بۆ ڕام هێناونو وای لێکردووە دێتو دەچێت لە ناو شەپۆلی ئاوی دەریادا بەفەرمانی خودا، دەریاشی ڕام کردووە ئەو کەشتیە هەڵدەگرێت، تا ڕێبواران لە هەرێمێکەوە بۆ هەرێمێکی تر پێی بڕۆنو ئەو ماوەیەی پێ ببڕن بۆ گواستنەوەی ئەو شتانەی لای خۆیانە بۆ ئەو هەرێمەو هێنانی ئەو شتانەش لەوێ هەیە بۆ لای خۆیان، ڕووبارەکانیشی بۆ ڕام کردووە زەوی لەت بکات (لە وڵاتێکەوە بۆ وڵاتێکی تر)، بۆ بژێوی بەندەکانو خواردنەوەو بەکارهێنانی بۆ ئاودانی کشتوکاڵو بۆ چەندین شتی بەسودی تریش، ﴿ وَسَخَّرَ لَكُمُ ٱلشَّمْسَ وَٱلْقَمَرَ دَآئِبَيْنِ ۖ وَسَخَّرَ لَكُمُ ٱلَّيْلَ وَٱلنَّهَارَ ﴾ واتە: خۆرو مانگی بۆ ئێوە خستووتەکارو وچان نادەنو وەستانیان نیە، ئەو شەوگارو ڕۆژگارەیشی هەر بۆ ئێوە دەستەمۆکرد، وە لە ئایەتی تردا فەرموویەتی:

---

[1] البقرة (٢٥٤).

﴿لَا ٱلشَّمۡسُ يَنۢبَغِي لَهَآ أَن تُدۡرِكَ ٱلۡقَمَرَ وَلَا ٱلَّيۡلُ سَابِقُ ٱلنَّهَارِۚ وَكُلّٞ فِي فَلَكٖ يَسۡبَحُونَ﴾[1] واتە: نە خۆر توانای ئەوەی هەیە بگا بە مانگ، نە شەو پێش ڕۆژ دەکەوێت هەمووشیان لە ئاسمانێك مەلە دەکەن. وە فەرموویەتی: ﴿يُغۡشِي ٱلَّيۡلَ ٱلنَّهَارَ يَطۡلُبُهُۥ حَثِيثٗا وَٱلشَّمۡسَ وَٱلۡقَمَرَ وَٱلنُّجُومَ مُسَخَّرَٰتِۢ بِأَمۡرِهِۦٓۗ أَلَا لَهُ ٱلۡخَلۡقُ وَٱلۡأَمۡرُۗ تَبَارَكَ ٱللَّهُ رَبُّ ٱلۡعَٰلَمِينَ﴾[2] واتە: ڕۆژ بە شەو دادەپۆشێتو ڕۆژیش بە خێرایی دەکەوێتە شوێنی شەو. خۆرو مانگو ئەستێرەکانی وەدی هێناوە هەر لە ژێر فەرمانی ئەو دان، بزانن کە وەدی هێنانو فەرماندان هەر بۆ ئەوە، پاکو پیرۆزە ئەم خودایە کە پەروەردگاری گشت جیهانە. واتە: مانگو خۆر بە دوای یەکدا دێن، شەو ڕۆژیش ڕووبەڕووی یەکتر دەبنەوە، جارێك ڕۆژ لە شەو هەڵدەگرێتو درێژ دەبێتو جارێك شەو لە ڕۆژ هەڵدەگرێتو درێژ دەبێت و ڕۆژ کورت دەبێتەوە، ﴿يُولِجُ ٱلَّيۡلَ فِي ٱلنَّهَارِ وَيُولِجُ ٱلنَّهَارَ فِي ٱلَّيۡلِ وَسَخَّرَ ٱلشَّمۡسَ وَٱلۡقَمَرَ كُلّٞ يَجۡرِي لِأَجَلٖ مُّسَمّٗىۚ ذَٰلِكُمُ ٱللَّهُ رَبُّكُمۡ لَهُ ٱلۡمُلۡكُۚ وَٱلَّذِينَ تَدۡعُونَ مِن دُونِهِۦ مَا يَمۡلِكُونَ مِن قِطۡمِيرٍ﴾[3] واتە: شەو دەخاتە ناو ڕۆژەوەو ڕۆژیش دەخاتە ناو شەوەوە، خۆرو مانگیشی ڕام کرد هەریەکەیان هەتا کاتی دیاریکراو دێنو دەچن، پاشان خوای گەورە لێرەدا دەفەرموێت: ﴿وَءَاتَىٰكُم مِّن كُلِّ مَا سَأَلۡتُمُوهُۚ﴾ واتە: هەرچی لێتان داواکراوە پێی داون، ئەگەر بێنە سەر ژماردنی چاکەکانی خوا، ناتوانن ژمارەی بکەن، خوای گەورە دەفەرموێت کە هەموو پێویستیەکی بۆ ئامادە کردوون کە داوایان کردبێت بۆ بەڕێکردنی ژیانیان لە هەموو کاتێکدا، وە دەفەرموێت: ﴿وَإِن تَعُدُّواْ نِعۡمَتَ ٱللَّهِ لَا تُحۡصُوهَآۗ إِنَّ ٱلۡإِنسَٰنَ لَظَلُومٞ كَفَّارٞ﴾ واتە: ئەگەر بێنە سەر ژماردنی چاکەی خوا ناتوانن ژمارەی بکەن، بە ڕاستی مرۆڤ زۆر ستەمکارو سپڵەیە. خوای گەورە باسی لاوازیو بێ توانایی بەندەکانی دەکات کە هەرگیز ناتوانن بەهرەکانی خودا ژمارە بکەن، ئیتر چۆن دەتوانن هەڵسن بە شوکرانەبژێری بەهرەکانی، لە سەحیحی بوخاریدا هاتووە کە پێغەمبەری خودا(ﷺ) فەرموویەتی: (ئەی خودایە! سوپاس بۆ تۆلەسەر (بەهرەکانت) کەبەڕاستی هاوتاش ناوەستێ لەگەڵیاندا،ناشگەینەئەو سەریان، بەهرەکانی ئێمەت لا زیاد نەبێت، ئەی پەروەردگارمان).[4]لەئەسەردا ڕیوایەت کراوە لە داودەوە (سەلامی خوای لێبێت)

[1] یس (٤٠).
[2] الاعراف (٥٤).
[3] الفاطر (١٣).
[4] فتح الباري (٩/٤٩٣).

فەرموویەتی: ئەی خودایە چۆن شوکرت بکەم، شوکرانەبژێری من بەهرەیەکە تۆ داوتە بە من؟ خوای گەورە فەرمووی: ئێستابەڕاستی شوکری منت کرد ئەی داود! واتە: کاتێك کە دانت نا بەو کەمو کورپیەتدا لە بەجێهێنانی شوکرانەبژێری ئەو کەسەی بەهرەی پێدای.

﴿ وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَٰذَا الْبَلَدَ آمِنًا وَاجْنُبْنِي وَبَنِيَّ أَن نَّعْبُدَ الْأَصْنَامَ ﴿٣٥﴾ رَبِّ إِنَّهُنَّ أَضْلَلْنَ كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ فَمَن تَبِعَنِي فَإِنَّهُ مِنِّي وَمَنْ عَصَانِي فَإِنَّكَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٣٦﴾ ﴾

پاڕانەوەی ئیبراهیم (سەلامی خوای لێبێت) کاتێك کە ئیسماعیلی لە مەککە دانا

خوای گەورە لێرەدا بەڵگەی هێناوەتەوە بۆ عەرەبە بتپەرستەکان کە ئەم شارە پیرۆزەی مەککە کاتێك دروست کرا، یەکەمجار تەنها بۆ عیبادەتی خودا دانرا کە شەریکی نیە، بێگومان ئەو ئیبراهیمەی کە بە هۆی ئەوەوە ئەو شوێنە ئاوەدان کرایەوەو منداڵو خێزانەکەی لەوێ دانا، بەرائەتی خۆی ڕاگەیاند لەو کەسەی کە غەیری خوای پەرستووە. داوای هێمنیشی بۆ مەککە کرد، وەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَٰذَا الْبَلَدَ آمِنًا ﴾ واتە: کاتێك کە ئیبراهیم وتی: پەروەردگار هێمنایەتی بدە بەم شارە، خوای گەورە لە ئایەتی تردا فەرموویەتی: ﴿إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ ﴿٩٦﴾ فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَّقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَن دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا﴾[1] واتە: یەکەمین ماڵ کە بۆ مەردم سازکراوە، هەر ئەوەیە وا لە مەککە، کە زۆر بە پیتو پیرۆزەو نیشانەی خواناسینە، بۆ هەموو خەڵکی دنیا،چەندین بەڵگەی ڕۆشن لەوێدا هەیە ،کە شوێنەواری ئیبراهیمە،و هەر کەسێك بچێتەناوی وپەنای بۆببات، نابێت بترسێنرێت. وە لەم بەسەرهاتەیشدا فەرموویەتی: ﴿رَبِّ اجْعَلْ هَٰذَا الْبَلَدَ آمِنًا ﴾ واتە: ئیبراهیم داوای لە خودا کردووە کە هێمنایەتی بدات بەم شارە،شارەکەی بەناسراوناوی بردووە ، چونکە دوای دروستکردنی بەم دوعایە پاڕاوەتەوە.هەر بۆیە فەرموویەتی: ﴿ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَهَبَ لِي عَلَى الْكِبَرِ إِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ ﴾[2] واتە: سوپاس بۆ ئەو خوایەی کە بە پیری ئیسماعیلو ئیسحاقی بە من بەخشیوە.دەی خۆ دیارە کە ئیسماعیل سیانزە ساڵ لە ئیسحاق بە تەمەن تر بووە، بەڵام کاتێك کە ئیسماعیلو دایکی لەگەڵ خۆیدا بردە مەککە منداڵێکی شیرەخۆر بوو، دیسان ئیبراهیم دوعای کردەوەو وتویەتی: ﴿رَبِّ اجْعَلْ هَٰذَا الْبَلَدَ آمِنًا﴾ وەك لە سورەتی (البقرة)دا بە درێژی باسمان کرد، پاشان خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَاجْنُبْنِي وَبَنِيَّ أَن نَّعْبُدَ

---

[1] ال عمران (٩٦ـ٩٧).

[2] ابراهیم (٣٩).

ٱلۡأَصۡنَامَ ﴾ واتە: خۆمو منداڵەکانیشم لە بتپەرستی دوورخەوە. ئەرکی سەرشانی هەموو بانگ خوازێکەکەئەم دوعایە بکات بۆ خۆیو دایكو باوكو منداڵەکانی. پاشان باسی ئەوە دەکات کە خەڵکی بە هۆی بتپەرستیەوە تووشی بەلا هاتوون، ئیبراهیم دوورەپەرێزی خۆی ڕادەگەیەنێت لەوانەی کە پەرستوویانە، کاروباری ئەوانەی گێڕاوەتەوە بۆ لای خوا، ئەگەر خوا حەز بکات سزایان دەداتو مەیلی لە هەر کەسیش بێت لێی خۆش دەبێت، وەك خوای گەورە لەسەر زمانی عیسا فەرموویەتی: ﴿إِن تُعَذِّبۡهُمۡ فَإِنَّهُمۡ عِبَادُكَۖ وَإِن تَغۡفِرۡ لَهُمۡ فَإِنَّكَ أَنتَ ٱلۡعَزِيزُ ٱلۡحَكِيمُ ﴾[1] واتە: ئەگەر بتەوێ ئازاریان بدەی،ئەوە بەندەی خۆتن، ئەگەر بشتەوێ لێیان خۆش بیت، خۆت دەزانیو هەر خۆتی کە دەسەڵاتت بە دەستەو کارزانی.مەبەست بە ئەمە تەنها سەلماندی مەیلی خوایەو بەس، نەك ئەوەی خواکاری وادەکات لە عبدالله ی کوڕی عەمرەوە ڕوایەت کراوەکەپێغەمبەری خودا(ﷺ) ئەم قسەی ئیبراهیمی خوێندەوە کە خوای گەورە فەرمووێت: ﴿ رَبِّ إِنَّهُنَّ أَضۡلَلۡنَ كَثِيرٗا مِّنَ ٱلنَّاسِۖ فَمَن تَبِعَنِي فَإِنَّهُۥ مِنِّيۖ وَمَنۡ عَصَانِي فَإِنَّكَ غَفُورٞ رَّحِيمٞ﴾ واتە: پەروەردگارم ئەو بتانە خەڵکی زۆریان لە ڕێ لادا، سا هەر کەسێك شوێنی من کەوت، ئەوە لە منەو، هەر کەسیش لێم یاخی بوو، ئەوسا تۆ لێبووردەی دلۆڤانی، وە ئەم قسەی عیسایش: ﴿ إِن تُعَذِّبۡهُمۡ فَإِنَّهُمۡ عِبَادُكَۖ وَإِن تَغۡفِرۡ لَهُمۡ فَإِنَّكَ أَنتَ ٱلۡعَزِيزُ ٱلۡحَكِيمُ ﴾[2] واتە: ئەگەر سزایان بدەیت ئەوە بێگومان بەندەی خۆتن وە ئەگەر لێشیان خۆش بیت ئەوە بێگومان تەنها خۆتی بە دەسەڵاتو کاردروست. پاش ئەم دووئایەتە دەستی بەرزکردەوەو فەرمووی: (ئەی خودایە ئومەتەکەم، ئەی خودایە ئومەتەکەم، ئەی خودایە ئومەتەکەم)و گریا، خوای گەورە فەرمووی: ئەی جوبرەئیل بچۆ بۆ لای موحەمەد (ﷺ) ـ پەروەردگارت باشتر دەزانێت ـ لێی بپرسە چی دەتگرێنێت؟ جوبەرئیل هات بۆ لای (سەلامی خوای لێبێت) لێی پرسی، پێغەمبەریش (ﷺ) ئەوەی گوتی بۆی باس کرد، خوای گەورە فەرمووی: بڕۆ بۆ لای موحەمەدو پێی بڵێ: ئێمە لەمەودوا ڕازیت دەکەین لە بارەی ئومەتەکەتەوەو دلگرانت ناکەین[3].

﴿رَّبَّنَآ إِنِّيٓ أَسۡكَنتُ مِن ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيۡرِ ذِي زَرۡعٍ عِندَ بَيۡتِكَ ٱلۡمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ فَٱجۡعَلۡ أَفۡـِٔدَةٗ مِّنَ ٱلنَّاسِ تَهۡوِيٓ إِلَيۡهِمۡ وَٱرۡزُقۡهُم مِّنَ ٱلثَّمَرَٰتِ لَعَلَّهُمۡ يَشۡكُرُونَ ٣٧﴾

---

[1] المائدة (١١٨).

[2] المائدة (١١٨).

[3] مسلم (١/١٩١).

خوای گەورە لەسەرزمانی ئیبراهیم (سەلامی خوای لێبێت) فەرموویەتی: ﴿رَّبَّنَآ إِنِّيٓ أَسۡكَنتُ مِن ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيۡرِ ذِي زَرۡعٍ عِندَ بَيۡتِكَ ٱلۡمُحَرَّمِ﴾ واتە: پەروەردگاری هەموومان من لەناو شیوێکی بێ کشتوکاڵ لە پەنا ماڵی پیرۆزت یەکێك لە منداڵەکانم نیشتەجێ کردووە ئەمە ئەوە دەگەیەنێت کەئەمە دوعای دووهەمیەتی دوای دوعای یەکەمی کە کردی کاتێك کە هاجەرو کوڕەکەی بەجێ هێشت، دوعای یەکەمیان لەپێش دروست کردنی ماڵی خوا، بەڵام ئەمەیان دوای دروست کردنی بووە.[1] کە جەختی کردووەتەوەلەسەرنزای یەکەم و حەزی لە نزیك بوونەوە بووە لە خوای گەورە، بۆیە وتویەتی: ﴿عِندَ بَيۡتِكَ ٱلۡمُحَرَّمِ﴾ پاشان فەرموویەتی: ﴿لِيُقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ﴾ واتە: بۆ ئەوەی کە نوێژ بکەن، ئیبنو جەریر دەڵێت: ئەم دەقە پەیوەندی بە ﴿ٱلۡمُحَرَّمِ﴾وە هەیە واتە: بۆیە پیرۆزت کردووە بۆ ئەوەی خەڵکەکەی بتوانن نوێژ بکەن، ﴿ٱلصَّلَوٰةَ فَٱجۡعَلۡ أَفۡـِٔدَةٗ مِّنَ ٱلنَّاسِ تَهۡوِيٓ إِلَيۡهِمۡ﴾ واتە: بەڵکو دڵی خەڵکێك وا لێ بکەیت سۆزیان ببێت بۆ لایان. ئیبنو عەباسو موجاهیدو سەعدی کوڕی جوبەیرو کەسانی تریش وتویانە: ئەگەر ئیبراهیم بیفەرمووایە (أفئدة الناس)ئەوە فارسو ڕۆمو جولەکەو گاور هەموو ڕوویان تێئەکردو لەسەری کۆدەبوونەوە.[2] بەڵام فەرموویەتی: ﴿مِّنَ ٱلنَّاسِ﴾هەندێ لەخەڵکی،یانی: تایبەتی کردووە بە موسڵمانانەوە. ﴿وَٱرۡزُقۡهُم مِّنَ ٱلثَّمَرَٰتِ﴾ واتە: لە بژێویش بەشیان بدە، بۆ ئەوەی یارمەتی دەرێك بێت بۆ پەرستنی تۆ، خوای گەورە ئەو دوعایەی لێ قبوڵ کرد وەك فەرموویەتی: ﴿أَوَلَمۡ نُمَكِّن لَّهُمۡ حَرَمًا ءَامِنٗا يُجۡبَىٰٓ إِلَيۡهِ ثَمَرَٰتُ كُلِّ شَيۡءٖ رِّزۡقٗا مِّن لَّدُنَّا﴾[3] واتە: ئایا ئێمە لە شوێنێکی هێمندا نیشتەجێمان نەکردوون، کە هەموو جۆرە بەروبوومێکیان بۆ دەنێرین، ئەم ڕۆزیەش لە لایەن ئێمەوەیە؟ ئەمەیش لە سۆزو ڕێزو بەزەیی و بەرەکەتی خوداوەیە، چونکە مەککەی پیرۆز هیچ درەختێکی نەبوو، بۆیە لە دەوری خۆیەوە میوەو بەروبوومی بۆ دەڕوا ئەمەش هەموو بەهۆی قەبوڵ بوونی دوعاکەی ئیبراهیمی خەلیلەوە بووە (سەلامی خوای لێبێت) ﴿لَعَلَّهُمۡ يَشۡكُرُونَ﴾ واتە: بەڵکو سوپاسی تۆ بکەن.

---

[1] فەرموودەکەی بوخاری (٣٣٦٢) ئەوە دەگەیەنێت، بەڵکو بە ڕوونی دیارە کە ئیبراهیم لە جاری یەکەمدا کە هاتووەتە مەککەو ئیسماعیلی بە شیرەخۆری بەجێ هێشتووە تێیدا، ئەم دوعایەی کردووە.

[2] الطبري (١٧/١٢٥، ٢٦.

[3] القصص (٥٧).

﴿رَبَّنَآ إِنَّكَ تَعۡلَمُ مَا نُخۡفِي وَمَا نُعۡلِنُۗ وَمَا يَخۡفَىٰ عَلَى ٱللَّهِ مِن شَيۡءٖ فِي ٱلۡأَرۡضِ وَلَا فِي ٱلسَّمَآءِ ٣٨ ٱلۡحَمۡدُ لِلَّهِ ٱلَّذِي وَهَبَ لِي عَلَى ٱلۡكِبَرِ إِسۡمَٰعِيلَ وَإِسۡحَٰقَۚ إِنَّ رَبِّي لَسَمِيعُ ٱلدُّعَآءِ ٣٩ رَبِّ ٱجۡعَلۡنِي مُقِيمَ ٱلصَّلَوٰةِ وَمِن ذُرِّيَّتِيۚ رَبَّنَا وَتَقَبَّلۡ دُعَآءِ ٤٠ رَبَّنَا ٱغۡفِرۡ لِي وَلِوَٰلِدَيَّ وَلِلۡمُؤۡمِنِينَ يَوۡمَ يَقُومُ ٱلۡحِسَابُ ٤١﴾

خوای گەورە لەسەر زمانی ئیبراهیم پێغەمبەر(سەلامی خوای لێبێت) فەرموویەتی: ﴿رَبَّنَآ إِنَّكَ تَعۡلَمُ مَا نُخۡفِي وَمَا نُعۡلِنُۗ وَمَا يَخۡفَىٰ عَلَى ٱللَّهِ مِن شَيۡءٖ فِي ٱلۡأَرۡضِ وَلَا فِي ٱلسَّمَآءِ﴾ پەروەردگارمان هەرچی نهێنیو ئاشکرای ئێمە هەیە تۆ دەیزانیو هەرچیەك لە زەویو ئاسماندا هەیە هیچی لە خوا گوم نابێت. ئیبنو جەریر دەڵێت: خوای گەورە باسی ئیبراهیمی خەلیل دەکاتو لەسەر زمانی ئەو فەرموویەتی: ﴿رَبَّنَآ إِنَّكَ تَعۡلَمُ مَا نُخۡفِي وَمَا نُعۡلِنُ﴾ واتە: تۆ نیازی من دەزانی لە نزاکەمدا، وە چیم مەبەست بووە لە نزاکەمدا بۆ خەڵکی ئەم شارە، بە ڕاستی تەنها نیازم ڕەزامەندی تۆو دڵپاکی خۆم بووە بەرامبەر تۆ، تۆ ئاگاداری هەموو شتێکی چ ئاشکراو نهێنی بێت، هیچ شتێکت لێ ون نابێت نە لە زەمینو نە لە ئاسماندا، پاشان ئیبراهیم سوپاسی خوای گەورە دەکات لەسەر ئەو منداڵەی پێی بەخشیوە دوای ئەوەی کە پیر بووەو، وەك خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿ٱلۡحَمۡدُ لِلَّهِ ٱلَّذِي وَهَبَ لِي عَلَى ٱلۡكِبَرِ إِسۡمَٰعِيلَ وَإِسۡحَٰقَۚ إِنَّ رَبِّي لَسَمِيعُ ٱلدُّعَآءِ﴾ واتە: سوپاس بۆ ئەو خوایە کە بە پیری ئیسماعیلو ئیسحاقی بە من بەخشیوە. پەروەردگارم نزای نزاکار دەبیستێ. واتە: وەڵامی ئەو کەسانە دەداتەوە لێی دەپاڕێنەوە، ئەوەتا من داوای منداڵم لێکرد پێی بەخشیم، پاشان دەڵێت: وەك خوا دەفەرموێت: ﴿رَبِّ ٱجۡعَلۡنِي مُقِيمَ ٱلصَّلَوٰةِ وَمِن ذُرِّيَّتِيۚ رَبَّنَا وَتَقَبَّلۡ دُعَآءِ﴾ واتە: پەروەردگارم وا بکە منیشو منداڵەکانیشم سوور بنو بەردەوام بن لەسەر نوێژکردن پەروەردگارمان دوعاکەم قبوڵ بکە، واتە: وام لێ بکە پارێزگاری لە نوێژەکانم بکەم، بە چاکی سنوورەکانی بەجێ بێنم، منداڵەکانیشم هەر بەو شێوەیە پارێزگاری لێ بکەن، خودایە هەموو نزاکانم لێ وەربگرە کە لێم داوا کردووی، ﴿رَبَّنَا ٱغۡفِرۡ لِي وَلِوَٰلِدَيَّ﴾ واتە: پەروەردگارمان لە منیشو دایكو بابم خۆش بە، ئەم دوعایە لە پێش ئەوەدا بوو کە دوورە پەرێزی خۆی لە باوکیڕابگەیەنێت،بەڵام کاتێك بۆی دەرکەوت دوژمنایەتی خودا دەکات، لێی دوورکەوتەوە، ﴿وَلِلۡمُؤۡمِنِينَ﴾ واتە: وە لە هەموو خاوەن باوەڕانیش خۆش بە، ﴿يَوۡمَ يَقُومُ ٱلۡحِسَابُ﴾ واتە:لەو ڕۆژەدا کەژماردن دائەمەزرێت . واتە: ڕۆژێك کە لێپرسینەوە لە عەبدەکانت دەکەی لەسەر کردارەکانیان پاداشتمان دەدەیتەوە چاکە بە چاکەو خراپەیش بە سزادان.

﴿ وَلَا تَحْسَبَنَّ ٱللَّهَ غَٰفِلًا عَمَّا يَعْمَلُ ٱلظَّٰلِمُونَۚ إِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ ٱلْأَبْصَٰرُ ﴿٤٢﴾ مُهْطِعِينَ مُقْنِعِى رُءُوسِهِمْ لَا يَرْتَدُّ إِلَيْهِمْ طَرْفُهُمْۖ وَأَفْـِٔدَتُهُمْ هَوَآءٌ ﴿٤٣﴾ ﴾

چاوپۆشی خودا له خوانەناسان لەدونیادالە بێئاگایەوە نیە

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ وَلَا تَحْسَبَنَّ ٱللَّهَ غَٰفِلًا عَمَّا يَعْمَلُ ٱلظَّٰلِمُونَ ﴾ واتە: وامەزانە خودا لە کرداری ستەمکاران بێ ئاگایە، خوای گەورە دەفەرمووێت بە پێغەمبەر(ﷺ) ئەی موحەممەد وا مەزانە خودا لە هەڵسوکەوتی زاڵمان ئاگادار نیە، واتە: کە دوایان دەخاتو مۆڵەتیان دەدات ئیتر وازی لێ هێناون و لێیان ناپرسێتەوەو تۆڵەیان لێ ناسێنێت، بەڵکو هەموویان لەسەر دەژمێرێتو تۆماری دەکات، ﴿إِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ ٱلْأَبْصَٰرُ ﴾ واتە: بەڵکو دەیانهێڵێتەوە تا ئەو ڕۆژەی کە لەوێدا هەموو چاوەکان ئەبڵەق دەوەستن،یانی: لە توندیو ناڕەحەتی ڕۆژی قیامەتدا، پاشان خوای گەورە باسی چۆنێتی هاتنە دەرەوەیان دەکات لەناو گۆڕەکانیاندا کە چەندە پەلەیانە بۆ وەستان لە ڕۆژی مەحشەردا دەفەرمووێت: ﴿مُهْطِعِينَ ﴾ واتە: لە ترسا بە پەلە دەچن. وەك لە ئایەتی تردا خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿مُّهْطِعِينَ إِلَى ٱلدَّاعِ ﴾[1] واتە: بە پەلە بەرەو بانگدەرەکە دەچن. وە فەرموویەتی: ﴿ يَوْمَئِذٍ يَتَّبِعُونَ ٱلدَّاعِىَ لَا عِوَجَ لَهُۥۖ وَخَشَعَتِ ٱلْأَصْوَاتُ لِلرَّحْمَٰنِ فَلَا تَسْمَعُ إِلَّا هَمْسًا ﴾[2] واتە: لەو ڕۆژەدا بە دەم کەسێکەوە دەچن، کە بە هیچ لایەکدا خوار نیە (لار نیە) لەبەر خوا هەموو دەنگێك نەوی دەبێت، چفەچف نەبێت هیچ نابیسن. وە فەرموویەتی: ﴿ يَوْمَ يَخْرُجُونَ مِنَ ٱلْأَجْدَاثِ سِرَاعًا ﴾[3] واتە: ئەو ڕۆژەی لە گۆڕستان دێنە دەرێ زۆر بە پەلە. ﴿مُقْنِعِى رُءُوسِهِمْ ﴾ واتە: سەرو ملیان ڕەق بووە، ئیبنو عەباسو موجاهیدو کەسانی تریش دەڵێن: سەریان بەرز کردووەتەوە.[4] ﴿لَا يَرْتَدُّ إِلَيْهِمْ طَرْفُهُمْ﴾ واتە: چاوەکانیان ناتروکێنن، واتە: چاویان زەق بووەو دەڕیەڕیووە بەردەوام دەڕوانن و ساتێك چاو ناتروکێنن، لە ترسی ئەو ناڕەحەتیە گەورەی کە تێی کەوتوون، هۆشیان لای خۆیان نەماوەو دڵیان داکەوتووە. پەنا دەگرین بە خوای گەورە لەو حاڵەی ئەوانە تێیدان، بۆیە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَأَفْـِٔدَتُهُمْ هَوَآءٌ ﴾ واتە: دڵیان بەتاڵو وەتاڵە. واتە: دڵیان داکەوتووەو چۆڵەو هیچی تیا نیە، لە ترسو

---

[1] القمر (٨).

[2] طه (١٠٨).

[3] المعارج (٤٣).

[4] الطبري (١٧/٣١، ٣٢).

لەرزدا، بۆیە قەتادەو کۆمەڵێك لە زانایانی پێشینە دەڵێن: شوێنەکانی دڵەکانیان چۆڵە، چونکە دڵەکانیان هاتووەتە قورقوڕاگەیان ولەترساندا لە شوێنەکانی خۆیان دەرچوون[1].

﴿ وَأَنذِرِ ٱلنَّاسَ يَوْمَ يَأْتِيهِمُ ٱلْعَذَابُ فَيَقُولُ ٱلَّذِينَ ظَلَمُوا۟ رَبَّنَآ أَخِّرْنَآ إِلَىٰٓ أَجَلٍ قَرِيبٍ نُّجِبْ دَعْوَتَكَ وَنَتَّبِعِ ٱلرُّسُلَ ۗ أَوَلَمْ تَكُونُوٓا۟ أَقْسَمْتُم مِّن قَبْلُ مَا لَكُم مِّن زَوَالٍ ﴿٤٤﴾ وَسَكَنتُمْ فِى مَسَٰكِنِ ٱلَّذِينَ ظَلَمُوٓا۟ أَنفُسَهُمْ وَتَبَيَّنَ لَكُمْ كَيْفَ فَعَلْنَا بِهِمْ وَضَرَبْنَا لَكُمُ ٱلْأَمْثَالَ ﴿٤٥﴾ وَقَدْ مَكَرُوا۟ مَكْرَهُمْ وَعِندَ ٱللَّهِ مَكْرُهُمْ وَإِن كَانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ ٱلْجِبَالُ ﴿٤٦﴾ ﴾

دوای هاتنی سزا هیچ مۆڵەتێك نامێنێ

خـوای گـەورە دەفـەرمووێت: ﴿ وَأَنذِرِ ٱلنَّاسَ يَوْمَ يَأْتِيهِمُ ٱلْعَذَابُ فَيَقُولُ ٱلَّذِينَ ظَلَمُوا۟ رَبَّنَآ أَخِّرْنَآ إِلَىٰٓ أَجَلٍ قَرِيبٍ نُّجِبْ دَعْوَتَكَ وَنَتَّبِعِ ٱلرُّسُلَ ﴾ واتە: ئەی موحەمەد (ﷺ)ئەو خەڵکە بترسێنە لەو ڕۆژەی سزا دەدرێن تێیدا، ستەمکاران دەڵێن: ئەی پەروەردگارمان، تۆ هەر کەمێك مۆڵەتمان بدە تا وەڵامی بانگەوازەکەت بدەینەوەو شوێنی پێغەمبەران بکەوین، خـوای گەورە باسی ئەو کەسانە دەکات کە ناهەقییان لە خۆیان کردووە کاتێك لە ڕۆژی قیامەتدا سزا دەدرێن دەڵێن: ﴿رَبَّنَآ أَخِّرْنَآ إِلَىٰٓ أَجَلٍ قَرِيبٍ نُّجِبْ دَعْوَتَكَ وَنَتَّبِعِ ٱلرُّسُلَ﴾ ئەم ئایەتە وەك ئەم ئایەتانە وایە کە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا جَآءَ أَحَدَهُمُ ٱلْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ٱرْجِعُونِ ﴿٩٩﴾ لَعَلِّىٓ أَعْمَلُ صَٰلِحًا فِيمَا تَرَكْتُ ﴾[2] واتە: ئەوانە هەر وان کاتێك کە (مردن) یەخەی یەکێکیان دەگرێت، ئەوسا دەڵێت: ئەی پەروەردەم بمگێڕەوە، بەڵکو ئەو کارە چاکەی کە نەمدەکرد، ئەمجارە بیکەم وەك فەرموویەتی: ﴿وَأَنفِقُوا۟ مِن مَّا رَزَقْنَٰكُم مِّن قَبْلِ أَن يَأْتِىَ أَحَدَكُمُ ٱلْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْلَآ أَخَّرْتَنِىٓ إِلَىٰٓ أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصَّدَّقَ وَأَكُن مِّنَ ٱلصَّٰلِحِينَ﴾[3] واتە: لەو ڕۆزییەی کە ئێمە پێمان بەخشیون، هەندێکی بدەن لە ڕێی خودا، بەر لەوەی یەکێك لە ئێوە مردن یەخەی بگرێت و بڵێت: ئەی پەروەردەم، بۆچی تا ماوەیەکی نزیك مۆڵەتت نەدام، تا خێر بکەم و لە ڕیزی کار چاکەکان بم؟ خوای گەورە باسی حاڵ و ژیانی تاوانباران دەکات لە کاتێکدا لە ڕۆژی قیامەتدا کۆدەکرێنەوەو دەفەرمووێت: ﴿وَلَوْ تَرَىٰٓ إِذِ ٱلْمُجْرِمُونَ نَاكِسُوا۟ رُءُوسِهِمْ عِندَ رَبِّهِمْ رَبَّنَآ أَبْصَرْنَا

[1] الطبري (١٧/٣٤).

[2] المؤمنون (٩٩–١٠٠).

[3] المنافقون (١٠).

وَسَمِعْنَا فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا إِنَّا مُوقِنُونَ﴾[١] واتە: کاتێك تۆ تاوانباران بە سەرشۆڕی دەبینی، کە لە لای پەروەردگاریانن، دەڵێن: ئەی پەروەردگاری هەموومان، بینیمانو بیستمانو تەواو باوەڕمان هێناوە، سا تۆ بمانگەڕێنەوە، ئەمجارە کاری چاك دەکەین. وەهەروەها فەرموویەتی: ﴿وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ وُقِفُوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبَ بِآيَاتِ رَبِّنَا وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾[٢] واتە: ئەگەر دوایی بیانبینی کە لەسەر کەناری ئاگر ڕاگیراون، دەڵێن: خۆزگە دیسان دەیانگێڕاینەوە، ئەوسا بە نیشانەکانی پەروەردگارمان بڕوامان دەکردو ئێمەیش لە ڕیزی خاوەن باوەڕان دەبووین. وە فەرموویەتی: ﴿وَهُمْ يَصْطَرِخُونَ فِيهَا رَبَّنَا أَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ﴾[٣] واتە: هاوار دەکەنو دەگرینو دەپاڕێنەوە: پەروەردگارمان! لە جەهەننەم دەرمان بێنە لە ئاکاری پێشوو پەشیمان بووینەوە، ئەمجارە کاری چاك دەکەین، خوای گەورە وەڵامیان دەداتەوە لەسەر ئەو قسانەی دەیکەنو دەفەرموێت: ﴿أَوَلَمْ تَكُونُوا أَقْسَمْتُم مِّن قَبْلُ مَا لَكُم مِّن زَوَالٍ﴾ واتە: ئایا ئێوە نەبوون کە لە پێشدا سوێندتان دەخوارد کە هەرگیز لەناو ناچن؟ هەر لەسەر ئەو ژیانە دەمێنەوە کە تێیدان، نە قیامەت هەیەو نە پاداشتو تۆڵە. سا بچێژن ئەم سزایە لەسەر ئەم قسانەی کە دەتانکرد، موجاهیدو کەسانی تریش دەڵێن: ﴿مَا لَكُم مِّن زَوَالٍ﴾یانی: لە دنیاوە ناڕۆن بۆ ڕۆژی قیامەت.[٤] ئەم ئایەتە وەك ئەو ئایەتە وایە کە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَا يَبْعَثُ اللَّهُ مَن يَمُوتُ﴾[٥] واتە: بەهەرچی توانایانەوەبوو سوێندیان بەخوا ئەخواردو ئەیانووت: بە خوا، خودا کەسێك کە دەمرێنێت، ئیتر زیندووی ناکاتەوە! پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَسَكَنتُمْ فِي مَسَاكِنِ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَنفُسَهُمْ وَتَبَيَّنَ لَكُمْ كَيْفَ فَعَلْنَا بِهِمْ وَضَرَبْنَا لَكُمُ الْأَمْثَالَ﴾ واتە: هەروەها چوونە جێگەی ئەوانەی کە ناهەقیان لە خۆیان دەکردو بۆتان ڕوون بووەوە کە چیمان بەسەر ئەوانەدا هێناو زۆر نموونەیشمان بۆ هێنانەوە یانی: بینیتانو ئاگادار کران کە چیمان بەو گەلانەی پێش ئێوە هێنا کە بڕوایان نەدەکرد، کەچی هیچ پەندو ئامۆژگاریەکتان لێ وەرنەگرت، ئەوەی کە بەسەر ئەوانەمان هێنا

---

[١] السجدة (١٢).

[٢] الانعام (٢٧).

[٣] فاطر (٣٧).

[٤] الطبري (٣٦/١٧).

[٥] النحل (٣٨).

ئێوەی نەگێڕایەوەو وازی پێ نەهێنان. ﴿حِكْمَةٌ بَٰلِغَةٌ فَمَا تُغْنِ ٱلنُّذُرُ﴾[1] واتە: ئەمە دانای وفەلسەفەیەکی تەواوە، بەڵام ئەم ترساندنانە سودیان پێ ناگەیەنێت. پاشان خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿وَقَدْ مَكَرُوا۟ مَكْرَهُمْ وَعِندَ ٱللَّهِ مَكْرُهُمْ وَإِن كَانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ ٱلْجِبَالُ﴾ واتە: مەکری خۆیان بەکارهێنا، مەکرەکەشیان بە خوارەوە بوو، هەرچەندە ئەو مەکرەی کە کردیان، کێویشیان پێ هەڵدەتەکان. شوعبە ڕیوایەتی کردووە لە عەبدوڕەحمانەوە کە عەلی (ڕەزای خوای لێبێت) لەم ئایەتەدا: ﴿وَإِن كَانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ ٱلْجِبَالُ﴾ دەڵێت: ئەو کەسەی کە مشتو مڕی بوو لەگەڵ ئیبراهیمدا لەسەر پەروەردگاری دوو باڵندەی سەرگەڕی بچووکی گرت، بەخێوی کردن هەتا بەهێزو گەورە بوونو تەواو خۆیان گرت. دەڵێت: قاچی هەر یەکێکیانی گرێدا بە مێخی تابوتێکەوەو برسی کردن، خۆیو پیاوێکی تر لەناو تابووتەکەدا دانیشتن، دەڵێت: گاچۆنێکی لەناو تابوتەکە بەرز کردەوە،هەندێ گۆشتی کرد بەسەری عەساکەوە، جا دەڵێت: دوو سەرگەڕەکە فڕین، لەو کاتەدا بە هاوەڵەکەی وت: سەیر بکە بزانە چی دەبینی؟ هاوەڵەکەی وتی: فلانو فیسار دەبینم، هەتا وتی: هەموو دنیا دەبینم، کە وەك مێشێم وایە دەڵێت: عەساکەی ڕوو تێکە، عەساکەی ڕوو تێکردو دابەزین، وتی: ئەمە ئەوەیە کە خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿وَإِن كَانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ ٱلْجِبَالُ﴾ هەرچەندە ئەو پیلانەی ئەوان کردیان چیاشیان پێ هەڵدەتەکاند.[2] ئیبن اسحاق ئەڵێ:لەخوێندنەوەی"عبداللە"دائەوتریَ:﴿وَإِن كَادَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ ٱلْجِبَالُ﴾ موجاهید ئەم بەسەرهاتەی لە بارەی بوختەنەسرەوە هێناوە، کاتێك کە چاوی لە زەویو خەڵکەکەی بڕاوە بانگ کراوە ئەی ستەمکار دەتەوێ بۆ کوێ بچی؟ ،ئەویش تسری لێ دەنیشێت، پاشان لەسەری خۆیەوە ئەو دەنگە ئەبیسێت، ڕووی ڕمەکەی ئەکاتە سەرگەڕەکەو لە دەنگەکەی چیاکان ئەلەرێنەوە. خەریك بوو لە هەستی ئەو چیاکان لە جێی خۆیان هەڵتەکێنو نەمێنن، ئەمەیش ئەوەیە کە خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿وَإِن كَانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ ٱلْجِبَالُ﴾ ئیبنو جورەیج لە موجاهیدەوە هێناویەتی کە ئەم ئایەتەی وا خوێندووەتەوە: (لَتَزولُ منهُ الجبال) لامی یەکەمی بە مەفتوحی و لامی دووەکی بە مەزمومی خوێندووەتەوە، عەوفی ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو عەباسەوە لەم ئایەتەدا: ﴿وَإِن كَانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ ٱلْجِبَالُ﴾ دەڵێت: پیلانەکەیان کێو هەڵناتەکێنێت،بەڵکو

---

[1] القمر (٥).

[2] الطبري (١٧/٣٩).

زیانەکەی بۆ خۆیان دەگەڕێتەوە، حەسەنی بەسریش هەر وای وتووە، ئیبنو جەریر ماناکەی وا کردووە، ئەوەی کە کردویانە، بە خۆیان کردووە، لە هاوەڵ دانان بۆ خواو بڕوا نەکردن پێی، هیچ چیاو هیچ شتێك زیانی لێ نەکەوتووە، بەڵکو ئاکامی خراپەکانیان بەسەر خۆیانەوەیە، منیش دەڵێم: ئەم ئایەتە لەو ئایەتە دەچێت کە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَلَا تَمْشِ فِي ٱلْأَرْضِ مَرَحًا ۖ إِنَّكَ لَن تَخْرِقَ ٱلْأَرْضَ وَلَن تَبْلُغَ ٱلْجِبَالَ طُولًا﴾[1] واتە: بە فیزەوە هەنگاو بەسەر زەمیندا مەنێ، تۆ ناتوانی ئەم زەمینە ببڕیو بقلیشێنیو لە درێژیشدا هەرگیز ناگەیتە شاخەکان. قسەی دووهەم لە تەفسیری ئەم ئایەتەدا ئەوەیە کە عەلی کوڕی ئەبو تەلحە ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو عەباسەوە، ﴿وَإِن كَانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ ٱلْجِبَالُ﴾ واتە: شەریك دانانیان. وەك ئەم ئایەتە کە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿تَكَادُ ٱلسَّمَٰوَٰتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَتَنشَقُّ ٱلْأَرْضُ وَتَخِرُّ ٱلْجِبَالُ هَدًّا ﴿٩٠﴾ أَن دَعَوْا لِلرَّحْمَٰنِ وَلَدًا﴾[2] واتە: لەوانەیە (لەو قسەیە) ئاسمانەکان هەڵتەکێنێتو زەمین شەقباو کێوەکان بڕوخێنێت. لەبەر ئەوە کە وتویانە: خوا فەرزەندەی هەیە.[3] زەححاكو قەتادەش هەر وایان وتووە[4].

﴿ فَلَا تَحْسَبَنَّ ٱللَّهَ مُخْلِفَ وَعْدِهِۦ رُسُلَهُۥٓ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَزِيزٌ ذُو ٱنتِقَامٍ ﴿٤٧﴾ يَوْمَ تُبَدَّلُ ٱلْأَرْضُ غَيْرَ ٱلْأَرْضِ وَٱلسَّمَٰوَٰتُ ۖ وَبَرَزُوا۟ لِلَّهِ ٱلْوَٰحِدِ ٱلْقَهَّارِ ﴿٤٨﴾ ﴾

خوا لە بەڵێنی خۆی پاشگەز نابێتەوە

خوای گەورە باسی ئەو بەڵێنەی خۆی دەکات کە داویەتیو جەختی لەسەر دەکاتەوەو دەفەرموێت: ﴿ فَلَا تَحْسَبَنَّ ٱللَّهَ مُخْلِفَ وَعْدِهِۦ رُسُلَهُۥٓ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَزِيزٌ ذُو ٱنتِقَامٍ ﴾ واتە: پێت وانەبێت لەو بەڵێنانەی کە بە پێغەمبەرانی خۆی داوەهەرگیز پەشیمان دەبێتەوە، خوا خاوەن دەسەڵاتی تۆڵە سێنە، واتە: دێت بە هانای پێغەمبەرەکانیەوە لە دنیاو لە ڕۆژی قیامەتداو یارمەتی دەریانە، پاشان فەرموویەتی: کە خاوەن دەسەڵاتەو ویستی لە هەر شتێك بێت هیچ شتێك نابێتە لەمپەر لە ڕێیداو زاڵ نابێت بەسەریدا. خاوەن تۆڵەشە لەو کەسانە کە بڕوای پێ ناهێننو ملی بۆنادەن، ﴿ فَوَيْلٌ يَوْمَئِذٍ

[1] الاسراء (٣٧).
[2] مريم (٩٠ـ٩١).
[3] الطبري (٤١/١٧).
[4] الطبري (٤١/١٧).

لِّلۡمُكَذِّبِينَ﴾[1] واتە: ئیتر لەو ڕۆژەدا هاوار بۆ بێباوەڕان. بۆیە لێرەدا فەرموویەتی: ﴿يَوۡمَ تُبَدَّلُ ٱلۡأَرۡضُ غَيۡرَ ٱلۡأَرۡضِ وَٱلسَّمَٰوَٰتُ﴾ واتە: ڕۆژێك زەمین دەگۆڕدرێتو دەبێتە زەمینێکی ترو ئاسمانەکانیش بە هەمان شێوە. واتە: ئەو بەڵێنەی خودا دێتەدی کاتێك کە زەمین دەگۆڕێت بە زەمینێکی ترو بەم شێوە ئاساییو ئاشنایەی خۆی نامێنێتەوە. وەك لە هەردوو سەحیحەکەدا هاتووە لە سەهلی کوڕی سەعدەوە دەڵێت: پێغەمبەری خودا(ﷺ) فەرموویەتی: (ڕۆژی قیامەت خەڵکی هەموو کۆدەکرێنەوە، لەسەر زەویەکی سپی مەیلەو سوور وەك نانێکی گەنمی پاکی بێ کەپەك (سوس)وایە، لەو زەویەدا شوێن پێیو پەرچەمی هیچ کەسی تیا نیە).[2] ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە عائیشەوە دەڵێت: من یەکەم کەس بووم پرسیاری بە پێغەمبەری خودا(ﷺ) کرد لە بارەی ئەم ئایەتەوە: ﴿يَوۡمَ تُبَدَّلُ ٱلۡأَرۡضُ غَيۡرَ ٱلۡأَرۡضِ وَٱلسَّمَٰوَٰتُ﴾ دەڵێت: گوتم: ئەی پێغەمبەری خودا(ﷺ) لەو ڕۆژەدا خەڵکی لە کوێن؟ فەرمووی: (لەسەر پردی سیراتن).[3] موسلیمیش ڕیوایەتی کردووە بە تەنها بەو شێوەیە بوخاری لەگەڵدا نیە، ترمزیو ئیبنو ماجەیش ڕیوایەتیان کردووە، ترمزی دەڵێت: فەرموودەیەکی چاكو ڕاستە.[4] ئیمامی موسلیم لە سەحیحەکەیدا ڕیوایەتی کردووە لە سەوبانی مەولای پێغەمبەری خودا(ﷺ)دەڵێت: من بە پێوە ڕاوەستابووم لە خزمەت پێغەمبەری خودا(ﷺ) زانایەك لە زانایانی جولەکە هاتو وتی: ئەی موحەمەد سڵاوت لێبێت، منیش پاڵێکی وام پێوە نا خەریك بوو بکەوێت، وتی: بۆ پاڵم پێوە دەنێی؟ وتم: بۆچی ناڵێی ئەی پێغەمبەری خوا؟ جولەکەکە وتی: بێگومان ئێمە هەر بەو ناوە بانگی دەکەین کەسو کاری ناوی لێ ناوە، پێغەمبەری خودا(ﷺ) فەرمووی: (بە ڕاستی ناوی من موحەمەدەو کە کەسو کارم ناویان ناوم) جولەکەکە وتی: هاتووم پرسیارت لێ بکەم، پێغەمبەری خودا(ﷺ) فەرمووی: (ئایا سودت پێ دەگات ئەگەر قسەت بۆ بکەم؟) وتی: بە هەردوو گوێچکەم دەیبیستم، پێغەمبەری خودا(ﷺ) بە چیلکەیەك پێی بوو لە زەوی داو فەرمووی: (پرسیار بکە) جولەکەکە وتی: خەڵکی لە کوێ دەبن ڕۆژێك زەمین دەگۆڕدرێت بە زەمینێکی ترو ئاسمانەکانیش هەروەها؟ پێغەمبەری خودا(ﷺ) فەرمووی: (لە تاریکستانێکدا دەبن لە خوار پردی سیراتەوە) جولەکەکە وتی: یەکەمین کەسێك کێیە کە بەسەریدا تێدەپەڕێت؟ پێغەمبەری خودا(ﷺ) فەرمووی: (کۆچەریە هەژارەکانن)جولەکەکە وتی: کاتێك دەچنە بەهەشت دیاریەکەیان چیە؟ فەرمووی: (زیادەی

---

[1] طور (١١).

[2] فتح الباري (٣٧٩/١١)، مسلم (٢١٥٠/٤).

[3] أحمد (٣٥/٦)، فەرموودەیەکی سەحیحە.

[4] مسلم (٢١٥٠/٤)، تحفة الأحوذي (٥٤٨/٨)، ابن ماجە (١٤٣٠/٢).

جگەری نەهەنگ) وتی: دوای ئەوە خۆراکیان چیە؟ فەرمووی: (گای بەهەشتیان بۆ سەردەبڕن کە لە قەراغی بەهەشتدا لەوەڕاوە) وتی: چ خواردنەوەیەك دەكەن بەسەریدا؟ فەرمووی: (لە كانیاوێكی بەهەشتە پێی دەوترێت سەلسەبیل) وتی: ڕاست دەكەی، وتی: هاتووم پرسیارت لێ دەكەم لە شتێ هیچ كەسێك لە خەڵكی ئەم زەمینە نایزانێت جگە لە پێغەمبەرێك، یان پیاوێك یان دوو پیاو. پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (ئایا سودت پێدەگات ئەگەر قسەت بۆ بكەم؟) وتی: بە هەردوو گوێچكەم دەیبیستم، وتی: هاتووم پرسیارت لێ بكەم دەربارەی دروستبوونی منداڵ، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (ئاوی پیاو سپیو ئاوی ژن زەردە، ئەگەر كۆبوونەوە ئاوی پیاو سەركەوت بەسەر ئاوی ژنەكەدا كوڕیان دەبێت بە ئیزنی خوا، ئەگەر ئاوی ژنەكە سەركەوت بەسەر ئاوی پیاوەكەدا كچیان دەبێت بە ئیزنی خودا) جولەكەكە وتی: ڕاستت كرد بە ڕاستی تۆ پێغەمبەری پاشان ڕۆیشت. پێغەمبەری خودا(ﷺ) فەرمووی: (بە ڕاستی ئەم پیاوە كە پرسیاری لێ كردم دەربارەی ئەوانەی كەكردی من هیچ جۆرە زانستێكم نەبوو دەربارەیان تا خوا ئاگاداری كردم لێیان).[1] پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَبَرَزُواْ لِلَّهِ ٱلۡوَٰحِدِ ٱلۡقَهَّارِ﴾ واتە: ئەوسا هەموو دێنە بەر بارەگای تاكو تەنهاو زاڵ بەسەر هەموو شتێكدا، واتە: هەموو خەڵكی لە گۆڕەكانیان هاتوونەتە دەرەوە بۆ لای ئەو خودایەی كە زاڵە بەسەر هەموو شتێكداو ملیان بۆ نەوی كردووەو دڵەكانیش بە ترسو لەرزەوە لەبەر بارەگای ئەودان.

﴿ وَتَرَى ٱلۡمُجۡرِمِينَ يَوۡمَئِذٖ مُّقَرَّنِينَ فِي ٱلۡأَصۡفَادِ ﴿٤٩﴾ سَرَابِيلُهُم مِّن قَطِرَانٖ وَتَغۡشَىٰ وُجُوهَهُمُ ٱلنَّارُ ﴿٥٠﴾ لِيَجۡزِيَ ٱللَّهُ كُلَّ نَفۡسٖ مَّا كَسَبَتۡۚ إِنَّ ٱللَّهَ سَرِيعُ ٱلۡحِسَابِ ﴿٥١﴾﴾

بارو ژیانی تاوانباران لە ڕۆژی قیامەتدا

خوای گەورە باسی ئەوە دەكات لە ڕۆژێكدا ئەم زەمینە دەگۆڕێت بە زەمینێكی ترو ئاسمانەكانیش دەگۆڕێ بە ئاسمانی ترو ئەوسا هەموو لە گۆڕەكانیان دێنە دەرەوە، دێنە بەر بارەگای خودای تاكو تەنهاو زاڵ بەسەر هەموو شتێكدا، ﴿ وَتَرَى ٱلۡمُجۡرِمِينَ يَوۡمَئِذٖ ﴾ واتە: وە لەو ڕۆژەدا ئەی موحەمەد (ﷺ) تاوانباران دەبینی، ئەوانەی بە هۆی خوانەناسیو خراپەكاریانەوە تاوانی زۆریان كردووە، ﴿مُّقَرَّنِينَ فِي ٱلۡأَصۡفَادِ ﴾ واتە: بە زنجیر بە یەكەوە جلەوكراون، واتە: هەندێكیان بە هەندێكیانەوە بەستراون، ئەوانەی كە لەیەك دەچنو هاوشێوەن لە خراپەكاریدا كۆی كردوونەتەوەو لە پاڵ یەكن، وەك خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿ٱحۡشُرُواْ ٱلَّذِينَ ظَلَمُواْ وَأَزۡوَٰجَهُمۡ﴾[2] واتە: ئەوانەی ستەمیان كرد كۆیان

---

[1] مسلم (٣١٥).

[2] الصافات (٢٢).

بکەنەوە لەگەڵ هاوشێوەکانیان. وە فەرموویەتی: ﴿وَإِذَا ٱلنُّفُوسُ زُوِّجَتۡ﴾[1] واتە: کاتێك هەموو گیانەکان جـووت کرایـەوە (بـە لاشـەیاندا) وە فەرموویـەتی: ﴿وَإِذَآ أُلۡقُواْ مِنۡهَا مَكَانٗا ضَيِّقٗا مُّقَرَّنِينَ دَعَوۡاْ هُنَالِكَ ثُبُورٗا﴾[2] واتە: هەر کاتێك شەتەك دران‌و خرانە ناو جێگەی تەنگەلانی جەهەنمەوە لەوێدا ئاوات بۆ مردن دەخوازن، وە فەرموویەتی: ﴿وَٱلشَّيَٰطِينَ كُلَّ بَنَّآءٖ وَغَوَّاصٖ ۝٣٧ وَءَاخَرِينَ مُقَرَّنِينَ فِي ٱلۡأَصۡفَادِ﴾[3] واتە: هـەموو شەیاتینەکانمان ڕام هێنابوو کە تەلارو مەلەوانی ژێر دەریا بـوون، هەنـدێکی تریـشیان کـە بـە یەکـەوە بەسترابوون بە زنجیرکراوی، هاتبوونە بەرفەرمانی ئەو.لەمانای ﴿ٱلۡأَصۡفَادِ﴾دا ئیبنو عەباس‌و سـەعیدی کوڕی جوبەیرو ئەعمەش‌و عەبدوڕەحمانی کوڕی زەید دەڵێن: واتە: کۆت‌و زنجیر.[4] لە زمانیـشدا هـەر وا بەناوبانگە. ﴿ سَرَابِيلُهُم مِّن قَطِرَانٖ﴾ پۆشاکیان قەترانی ڕەشە، واتە: ئەو جلوبەرگەی لەبەری دەکەن لە قەترانە، ئەو شتەیە دەدرێت لە وشتر، قەتادە دەڵێت: ئەو قەترانە لە هەموو شتێك باشتر ئاگر کاری تێ دەکات، ئیبنو عەباس دەڵێت: مەبەست لێرەدا بە ﴿قَطِرَانٖ﴾ واتە: مسی تواوە،[5] وە لەوانەشـە ئـەم ئایەتـەی خوێندبێتـەوە: ﴿ سَرَابِيلُهُم مِّن قَطِرَانٖ﴾ واتـە: پۆشـاکێکیان لـە مـسێکی گـەرمی زۆر گـەرم بۆنەکرێت، هـەر بـەو شێوەیەش ڕیوایـەت کراوە لـە موجاهیـدو عیکریمـەو سـەعیدی کـوڕی جوبـەیرو حەسەن‌و قـەتادەوە.[6] پاشـان خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿تَلۡفَحُ وُجُوهَهُمُ ٱلنَّارُ وَهُمۡ فِيهَا كَٰلِحُونَ﴾[7] دەم‌و چاویان بە ئاگر دەسوتێت لێوەکانیـان هەڵدەقرچێت، ئیمـامی ئـەحمد دەڵێـت: یـەحیای کـوڕی ئیسحاق بۆی باس کردین، ئەبانی کوڕی زەید هـەواڵی دایـنێ لـە یـەحیای کـوڕی ئـەبو کەسیرەوە لـە زەیدی کوڕی ئەبو سەلامەوە، لە ئەبو مالیکی ئەشعەریەوە دەڵێت: پێغەمبـەری خـودا(ﷺ) فـەرمووی: (چوار شت لەناو ئومەتی مندا کە کرداری (سەردەمی) نەفامی یە و وازی لێ ناهێنێت، خـۆ هـەڵبڕین بـە بنەماڵـەوە، تانـەدان لـە ڕەچـەڵەك‌و هیـوای بـاران بـارینی بـە ئەسـتێرەکان‌و بـالۆرە بەسـەر مـردوودا، بالۆرەکەرێك ئەگەر لەپێش مردنـی پەشـیمان نەبێتـەوە ڕادەوەسـێنرێت لـە ڕۆژی قیامەتـداو کراسـێکی

---

[1] التكوير (٧).

[2] الفرقان (١٣).

[3] ص (٣٧_٣٨).

[4] الطبري (١٧/٥٣، ٥٤).

[5] الطبري (١٧/٥٦).

[6] الطبري (١٧/٥٥، ٥٦).

[7] المؤمنون (١٠٤).

قەترانی ڕەشی لەبەر دەکرێت لەگەڵ قەلغانێ لە (پێستە).[1] تەنها موسلیم خۆی هێناویەتی،[2] خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ لِيَجْزِيَ ٱللَّهُ كُلَّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ ﴾ بۆ ئەوەی خودا هەر کەسێك بە پێی ئاکاری و کرداری خۆی سزا بدات، لە ڕۆژی قیامەتدا وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿لِيَجْزِيَ ٱلَّذِينَ أَسَٰٓـُٔواْ بِمَا عَمِلُواْ وَيَجْزِيَ ٱلَّذِينَ أَحْسَنُواْ بِٱلْحُسْنَى ﴾[3] واتە: تا سزای ئەوانە بدات کە خراپەیان کردووەو چاکەی باشیش دەربارەی کارچاکان بکات، ﴿إِنَّ ٱللَّهَ سَرِيعُ ٱلْحِسَابِ ﴾ بە ڕاستی خوا لێپرسینەوەی خێرایە، واتە: لە کاتی لێپرسینەوەدا لە بەندەکانی زۆر خێرایە، چونکە خودا ئاگای لە هەموو شتێکە، هیچ شتێکی لێ ون نابێت هەموو خەڵکی لە بەرامبەر توانای خواوە وەك تەنها کەسێك وایە لە خۆیان، وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا دەفەرمووێت: ﴿ مَّا خَلْقُكُمْ وَلَا بَعْثُكُمْ إِلَّا كَنَفْسٍ وَٰحِدَةٍ ﴾[4] واتە: وەدی هێنانی هەمووتانو زیندووکردنەوەتان وەك دروستکردنی تەنها کەسێك وایە، ئەمە مانای قسەکەی موجاهیدە لەم ئایەتەدا ﴿سَرِيعُ ٱلْحِسَابِ ﴾ واتە: بە خێرا هەژمار دەکات.

﴿ هَٰذَا بَلَٰغٌ لِّلنَّاسِ وَلِيُنذَرُواْ بِهِۦ وَلِيَعْلَمُوٓاْ أَنَّمَا هُوَ إِلَٰهٌ وَٰحِدٌ وَلِيَذَّكَّرَ أُوْلُواْ ٱلْأَلْبَٰبِ (٥٢) ﴾

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ هَٰذَا بَلَٰغٌ لِّلنَّاسِ ﴾ ئەم قورئانە ڕاگەیاندنو جاڕێکە بۆ خەڵکی، وەك ئەم ئایەتە کە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿لِأُنذِرَكُم بِهِۦ وَمَنۢ بَلَغَ ﴾[5] واتە: بۆ ئەوەی ئێوەی پێ بترسێنمو هەر کەسێکی کەش کەئەم قورئانەی پێ دەگات، ئەوە ڕاگەیاندنێکە بۆ هەموو کەسێك لە مرۆڤو جنۆکە، وەك لە سەرەتای ئەم سورەتەدا فەرموویەتی: ﴿الٓر كِتَٰبٌ أَنزَلْنَٰهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ ٱلنَّاسَ مِنَ ٱلظُّلُمَٰتِ إِلَى ٱلنُّورِ ﴾[6] واتە: (الیف، لام، ڕا) کتێبێکە بۆ تۆمان ناردە خوارەوە، هەتا خەڵکی لە تاریکی بەرەو ڕووناکی بگوێزیتەوە. ﴿وَلِيُنذَرُواْ بِهِۦ ﴾ هەتا پێی بێدار بکرێنەوەو دەرس لێ وەرگرن، ﴿وَلِيَعْلَمُوٓاْ أَنَّمَا هُوَ إِلَٰهٌ وَٰحِدٌ ﴾ وە بیشزانن کە ئەو خودایەکی تاكو تەنهایە، واتە: ئەو پەندو

---

[1] احمد (٣٤٢/٥)، فەرموودەیەکی سەحیحە.

[2] مسلم (٦٤٤/٢).

[3] النجم (٣١).

[4] لقمان (٢٨).

[5] الانعام (١٩).

[6] ابراهیم (١).

ئامۆژگاریانە بکەنە بەڵگەو نیشانە لەسەر ئەوە کە هیچ پەرستراوێك نیە جگە لە خوا ﴿وَلِيَذَّكَّرَ أُوْلُواْ ٱلْأَلْبَٰبِ﴾ واتە: تا خاوەن ئاوەزانیش ئامۆژگاری لێ وەرگرن.

تەفسیری سورەتی (الحجر)

لە مەککەدا هاتووەتە خوارەوە

بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

﴿الٓر تِلْكَ ءَايَٰتُ ٱلْكِتَٰبِ وَقُرْءَانٍ مُّبِينٍ ﴿١﴾ رُّبَمَا يَوَدُّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لَوْ كَانُواْ مُسْلِمِينَ ﴿٢﴾ ذَرْهُمْ يَأْكُلُواْ وَيَتَمَتَّعُواْ وَيُلْهِهِمُ ٱلْأَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٣﴾﴾

ڕۆژێك دێت خوانەناسان خۆزگە دەخوازن کە موسڵمان بوونایە

﴿الٓر﴾، (ئەلیف، لام، ڕا) لە سەرەتای سورەتی (البقرة)دا باسی ئەم پیتانە کرا پێویست ناکات لێرەدا باسی بکەینەوە، ﴿تِلْكَ ءَايَٰتُ ٱلْكِتَٰبِ وَقُرْءَانٍ مُّبِينٍ﴾ واتە: ئەمانە بەڵگەو نیشانەی ئەم کتێبە ڕۆشنەن کە قورئانەو چاكو خراپ نیشان دەدات، ﴿رُّبَمَا يَوَدُّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لَوْ كَانُواْ مُسْلِمِينَ﴾ واتە: دوور نیە ئەوانەی خوانەناسن ڕۆژێك بڵێن: خۆزگە موسڵمان بوینایە، خوای گەورە باسی خوانەناسان دەکات کە ڕۆژێك دێت پەشیمان دەبنەوەو دەڵێن: خۆزگە موسڵمان بووینایە لە دنیادا، سوفیانی سەوری دەڵێت: لە سەلەمەی کوڕی کوهەیلەوە لە ئەبو زەعراوە لە عەبدوڵاوە لەتەفسیری م ئایەتەدا: ﴿رُّبَمَا يَوَدُّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لَوْ كَانُواْ مُسْلِمِينَ﴾ فەرموویەتی: ئەم ئایەتەباسی ئەوجەهەنەمیانەدەکات کاتێك کەتاوانبارانی موسڵمانان دەبینن لە ناو ئاگر دێنە دەرەوە،[1] ئیبنو جەریر ریوایەتی کردووە کە ئیبنو عەباسو ئەنەسی کوڕی مالیك مانای ئەم ئایەتەیان واکردووە: ﴿رُّبَمَا يَوَدُّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لَوْ كَانُواْ مُسْلِمِينَ﴾یانی ڕۆژێك کە خوای گەورە تاوانبارانی موسڵمانان بەند دەکات لەگەڵ بتپەرستاندا لەناو ئاگردا بتپەرستان دەڵێن بەو موسڵمانە تاوانبارانە: ئەوەی ئێوە لە دنیا دەتان پەرست هیچ سودێکی پێ نەگەیاندن، خوای گەورە تووڕە دەبێت لە موشریکەکانو بە سۆزو بەزەیی خۆی خاوەن باوەڕان لە ئاگر دەردەهێنێت، لەبەر ئەوەیە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿رُّبَمَا يَوَدُّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لَوْ كَانُواْ مُسْلِمِينَ﴾،[2] خوای گەورە هەڕەشە لە خوانەناسان دەکاتو دەفەرموێت:

---

[1] الطبري (٦٢/١٧).

[2] الطبري (٦٢/١٧).

﴿ ذَرْهُمْ يَأْكُلُواْ وَيَتَمَتَّعُواْ ﴾ واتە: وازیان لێ بێنە با بخۆنو خۆش ڕابوێرن، بۆ کوێ دەچن، وەك ئەم ئایەتەیش کە دەفەرموێت: ﴿قُلْ تَمَتَّعُواْ فَإِنَّ مَصِيرَكُمْ إِلَى ٱلنَّارِ ﴾[1] واتە: بێژە: ڕابوێرن بێگومان چارەنووستان هەر ناو ئاگرە، وە دەفەرموێت: ﴿كُلُواْ وَتَمَتَّعُواْ قَلِيلًا إِنَّكُم مُّجْرِمُونَ﴾[2] واتە: کۆمەڵی تاوانباران بخۆنو کەمێك ڕابوێرن ئێوەخەڵکانێکی تاوانکارن، بۆیە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَيُلْهِهِمُ ٱلْأَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴾ واتە: با ئارەزوو سەرقاڵیان بکات لە تەوبەکردنو گەڕانەوە بۆ لای خودا، بەو زووانە چارەنووسی خۆیان دەزانن.

﴿ وَمَآ أَهْلَكْنَا مِن قَرْيَةٍ إِلَّا وَلَهَا كِتَابٌ مَّعْلُومٌ ﴿٤﴾ مَّا تَسْبِقُ مِنْ أُمَّةٍ أَجَلَهَا وَمَا يَسْتَـْٔخِرُونَ ﴿٥﴾ ﴾

هەموو شارو تیرەیەك کاتی خۆیی بۆ دیاری کراوە

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَمَآ أَهْلَكْنَا مِن قَرْيَةٍ إِلَّا وَلَهَا كِتَابٌ مَّعْلُومٌ ﴿٤﴾ مَّا تَسْبِقُ مِنْ أُمَّةٍ أَجَلَهَا وَمَا يَسْتَـْٔخِرُونَ ﴾ واتە: ئێمە خەڵکی هیچ شارێکمان قڕ نەکردووە مەگین لە پێشدا نوسراوێکی دیارو زانراومان بۆ دانابێت، هیچ تیرەیەکیش لە پێش ڕۆژی خۆی نامرێتو هەرگیز دواش ناخرێت، خوای گەورە لێرەدا باسی کردووە کە هیچ شارێك وێرانو کاول ناکات هەتا بەڵگەو نیشانەی تەواویان بۆ ڕوون نەکاتەوە، مۆڵەتی ژیانیان تەواو نەبێت، هەر گەلێکیش کاتی لەناوچوونیان هات هەرگیز دوا ناخرێت لەو کاتەی کە بۆیان دیاری کراوەو پێشیش ناخرێن، ئەمە ئاگادارکردنەوەیەکە بۆ خەڵکی مەککەو ئامۆژگاریەکیشە بۆیان، هەتا کۆڵ بدەنو واز لەو بتپەرستیو لاساریو بێدینیەی خۆیان بێنن کە دەبێتە هۆی لەناوچوونو تەفرو تونابوونیان.

﴿ وَقَالُواْ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِى نُزِّلَ عَلَيْهِ ٱلذِّكْرُ إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ ﴿٦﴾ لَّوْ مَا تَأْتِينَا بِٱلْمَلَـٰٓئِكَةِ إِن كُنتَ مِنَ ٱلصَّـٰدِقِينَ ﴿٧﴾ مَا نُنَزِّلُ ٱلْمَلَـٰٓئِكَةَ إِلَّا بِٱلْحَقِّ وَمَا كَانُوٓاْ إِذًا مُّنظَرِينَ ﴿٨﴾ إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا ٱلذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُۥ لَحَـٰفِظُونَ ﴿٩﴾ ﴾

بوختانی کافران بۆ پێغەمبەر(ﷺ) کە گوتوویانە شێتەو داوای دابەزینی فریشتەیان کردووە، وەڵامی خواش بۆیان.

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَقَالُواْ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِى نُزِّلَ عَلَيْهِ ٱلذِّكْرُ إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ ﴾ واتە: خوانەناسان وتیان: ئەی ئەو کەسەی کە قورئان نێردراوەتە خوار بۆ سەرت، بە ڕاستی تۆ شێتی، خوای گەورە باسی بێدینیو لاساریو کەللەڕەقی ئەوانە دەکات کە تۆمەتی شێتی دەدەنە پاڵ پێغەمبەر(ﷺ)

---

[1] ابراهيم (٣٠).
[2] المرسلات (٤٦).

ئەڵێن: تۆ بانگی ئێمە دەکەی کە شوێنت بکەوین‌و واز لە ڕێو ڕەچەی باب‌و باپیرانمان بێنین، بە ڕاستی ئەمەی تۆ دەیڵێی شێتی نەبێت هیچێکی تر نیە، ﴿ لَّوْ مَا تَأْتِينَا بِالْمَلَائِكَةِ إِن كُنتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴾ واتە: ئەگەر ڕاست دەکەی کە پێغەمبەری، دەی بۆ فریشتە ناهێنیت بۆ لامان شایەتی بدەن لەسەر ئەوەی کە تۆ هێناوتە ڕاستە، وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا دەفەرمووێت کە فیرعەون وتویەتی: ﴿ فَلَوْلَا أُلْقِيَ عَلَيْهِ أَسْوِرَةٌ مِّن ذَهَبٍ أَوْ جَاءَ مَعَهُ الْمَلَائِكَةُ مُقْتَرِنِينَ ﴾[1] واتە: دە بۆچی بازنی ئالتونی پێ نەدراوە؟ (ئەگەر ڕاست دەکات) یان فریشتەی (گەواهی دەری) لەگەڵدا نەهاتووە. ﴿وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْنَا الْمَلَائِكَةُ أَوْ نَرَىٰ رَبَّنَا ۗ لَقَدِ اسْتَكْبَرُوا فِي أَنفُسِهِمْ وَعَتَوْا عُتُوًّا كَبِيرًا ﴿٢١﴾ يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلَائِكَةَ لَا بُشْرَىٰ يَوْمَئِذٍ لِّلْمُجْرِمِينَ وَيَقُولُونَ حِجْرًا مَّحْجُورًا ﴾[2] واتە: ئەوانەی بە هیوای دیداری ئێمە نین (لە ڕۆژی دواییدا) دەڵێن ئەوە بۆ فریشتە نانێردرێتە خوارەوە بۆ سەرمان یاخود پەروەردگارمان نابینین سوێند بە خوا بە ڕاستی ئەوانە لە دەروونی خۆیاندا خۆیان بە گەورە دەزانی‌و سەرکەشیەکی گەورەیان کرد، ئەو ڕۆژەی فریشتەکان دەبینن (کاتی مردن یان قیامەت) لەو ڕۆژەدا هیچ مژدەیەك بۆ تاوانباران نیەو دەڵێن (پەنامان بدەن) بە پەنادانی پارێزراو. خوای گەورە لێرەدا وەڵامیان دەداتەوەو دەفەرمووێت: ﴿ مَا نُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَا كَانُوا إِذًا مُّنظَرِينَ ﴾ واتە: ئێمە فریشتە نانێرین مەگین بە ڕاست‌و ڕەوا،ئەو کاتەش ئەوان مۆڵەت نادرێن، موجاهید لەم ئایەتەدا دەڵێت: ﴿ مَا نُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ إِلَّا بِالْحَقِّ ﴾ ئێمە فریشتە نانێرین مەگین بە پەیام‌و جەزرەبەوە نەبێت.[3] واتە: یان پەیامیان پێیە بۆتا یان سزاتان دەدەن، پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ﴾ واتە: ئێمە خۆمان ئەو قورئانەمان ناردووەتە خوار، هەر ئێمەش دەیپارێزین، لە هەر دەست تێوەردانێك‌و گۆڕانکاریەك تێیدا بکرێت، چونکە خودا خۆی ئەو قورئانەی ناردوەتە خوار بۆ پێغەمبەر(ﷺ) هەر خۆشی پارێزەریەتی لە هەموو دەستکاریەك‌و ئاڵوگۆڕکردنێك تێیدا بکرێت.

﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ فِي شِيَعِ الْأَوَّلِينَ ﴿١٠﴾ وَمَا يَأْتِيهِم مِّن رَّسُولٍ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿١١﴾ كَذَٰلِكَ نَسْلُكُهُ فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ ﴿١٢﴾ لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ ۖ وَقَدْ خَلَتْ سُنَّةُ الْأَوَّلِينَ ﴿١٣﴾﴾

---

[1] الزخرف (٥٣).

[2] الفرقان (٢١ـ٢٢).

[3] الطبري (١٧/٦٨).

گاڵتەکردنی بتپەرستانی هەموو گەلێك بە پێغەمبەرەکانیان

خـوای گـەورە دەفـەموێت: ﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ فِي شِيَعِ الْأَوَّلِينَ ﴿١٠﴾ وَمَا يَأْتِيهِم مِّن رَّسُولٍ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ﴾ واتە: واتە: پێش لە تۆ پێغەمبەرانمان ناردووە بۆ ناو کۆمەڵەکانی پێشینە، هیچ پێغەمبەرێکیان بۆ نەهاتوە مەگین داویاننەتە بەر گاڵتەو تەشەر، خوای گەورە دڵخۆشی پێغەمبەرەکەی دەداتـەوە لەسـەر باوەڕنـەهێنانی خوانەناسـانی قـورەیش، کـە زۆر دڵگران نـەبێت، چـونکە پیـشەی خوانەناسان هەر وابووە لەناو گەلە پێشوەکانیشدا، هیچ گەلێك نەبووە کاتێك کە پێغەمبەرانیان بۆ هاتووە زۆرێك لەو گەلانە بڕوایان پێ نەهێناوەو دەستیان داوەتە گاڵتەو تەشقەلە پێی، بۆیە خوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿كَذَٰلِكَ نَسْلُكُهُ فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ﴾ واتـە: هـەر بـەو شـێوەیەیە ئێمـە خوانەناسی دەخەینە دڵی تاوانبارانەوە، ئەوانەی کە خۆیان بە زل دەزانن‌و لاساری دەکەن‌و لە ڕێی ڕاست لادەدەن‌و شوێنی پەیامی خوا ناکەون، ئەنەس‌و حەسەنی بەسری وتوویانـە: ﴿كَذَٰلِكَ نَسْلُكُهُ فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ﴾یانی: ئێمە شیرك‌و بێباوەڕی دەخەینە دڵی خوانەناسانەوە.[1] ﴿لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ وَقَدْ خَلَتْ سُنَّةُ الْأَوَّلِينَ﴾ واتە: بڕوا بەم قورئانە نـاهێنن، سروشتی پێشینەکانیش هـەر وا بـووە، ڕۆشـنەکە خوای گەورە چی بەسەر ئەو خوانەناسانە هێنا کە بڕوایان بە پێغەمبەرەکانی نەهێناو چۆن لـەناوی بردن‌و قڕی کردن، وە چۆنیش پێغەمبەرکان‌و شوێنکەوتووەکانیانی ڕزگار کرد لە دنیاو لە قیامەتدا.

﴿وَلَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِم بَابًا مِّنَ السَّمَاءِ فَظَلُّوا فِيهِ يَعْرُجُونَ ﴿١٤﴾ لَقَالُوا إِنَّمَا سُكِّرَتْ أَبْصَارُنَا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَّسْحُورُونَ ﴿١٥﴾﴾

ئەوانەی لاسارو خوانەناسن هەرچەندە نیشانەیان نیشان بدرێت‌و بە چاوی خۆشیان ببینـن هـەر بڕوا ناهێنن

خوای گەورە باس زۆر بێدینی‌و لاساری‌و خۆ بـە زلـدانینی خوانەناسـان دەکات بەرامبەر بە هـەق دەفـەرموێت: ﴿وَلَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِم بَابًا مِّنَ السَّمَاءِ فَظَلُّوا فِيهِ يَعْرُجُونَ﴾ واتـە: ئەگـەر دەرگایـەکیان لـەم ئاسمانەوە بۆ بکرێتەوەو پێیدا بڕۆنـە سـەرەوە بـڕوا بـە ئـەوەیش ناکـەن، بـەڵکو ئـەڵێن: ﴿لَقَالُوا إِنَّمَا سُكِّرَتْ أَبْصَارُنَا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَّسْحُورُونَ﴾ واتە: ئێمە چـاومان بەسـتراوەو جادوومـان لێکـراوە، موجاهیدو

---

[1] الطبري (١٧/٧٠).

ئیبنو کەسیر و زەححاك دەڵێن: ﴿إِنَّمَا سُكِّرَتْ أَبْصَٰرُنَا﴾ واتە: چاومان بەستراوە.[1] قەتادە دەڵێت لە ئیبنو عەباسەوە: واتە: چاومان گیراوە، عەوفی دەڵێت لە ئیبنو عەباسەوە ئەڵێن: لێمان گۆڕاوەو جادوومان لێ کراوە.[2] ئیبنو زەید دەڵێت: ﴿سُكِّرَتْ أَبْصَٰرُنَا﴾، (السكران:سەرخۆش) ئەو کەسەیە کە عەقڵی لەدەست داوە.

﴿وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِي ٱلسَّمَآءِ بُرُوجًا وَزَيَّنَّٰهَا لِلنَّٰظِرِينَ ﴿١٦﴾ وَحَفِظْنَٰهَا مِن كُلِّ شَيْطَٰنٍ رَّجِيمٍ ﴿١٧﴾ إِلَّا مَنِ ٱسْتَرَقَ ٱلسَّمْعَ فَأَتْبَعَهُۥ شِهَابٌ مُّبِينٌ ﴿١٨﴾ وَٱلْأَرْضَ مَدَدْنَٰهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَٰسِيَ وَأَنۢبَتْنَا فِيهَا مِن كُلِّ شَيْءٍ مَّوْزُونٍ ﴿١٩﴾ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَٰيِشَ وَمَن لَّسْتُمْ لَهُۥ بِرَٰزِقِينَ ﴿٢٠﴾﴾

دەسەڵاتی خواو نیشانەکانی لە ئاسمانەکان و زەمیندا

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِي ٱلسَّمَآءِ بُرُوجًا وَزَيَّنَّٰهَا لِلنَّٰظِرِينَ ﴿١٦﴾ وَحَفِظْنَٰهَا مِن كُلِّ شَيْطَٰنٍ رَّجِيمٍ ﴿١٧﴾ إِلَّا مَنِ ٱسْتَرَقَ ٱلسَّمْعَ فَأَتْبَعَهُۥ شِهَابٌ مُّبِينٌ﴾ واتە: لەم ئاسمانە چەند بورجێکمان وەدی هێناوەو ڕازاندووەتەوە بۆ ئەوانەی کە سەیر دەکەن، ئەوانەشمان لە هەموو شەیتانێکی نەفرین لێکراو پاراستوە مەگین ئەوەی بە پەنهانی گوێ دەگرێت ئەوەگڕەئاگرێکی ڕووناك ڕاوی دەنێت، خوای گەورە باسی وەدیهێنانی ئەم ئاسمانە دەکات کە چەندە بەرزەو چۆن بە ئەستێرەی وەستاوو گەڕۆك ڕازاندوویەتیەوە، کە پڕە لە نیشانەو بەڵگەی سەرسوڕهێنەرو بۆ ئەو کەسانەی کە بە تێڕامانەوە چەند جارێك سەیری دەکەن،بە سەیرکردنی چاویان ئەبڵەق دەبێت، بۆیە موجاهیدو قەتادە دەڵێن: مەبەست بە (البروج) لێرەدا ئەو ئەستێرانەیە.[3] ئەم ئایەتە وەك ئەو ئایەتە وایە کە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿تَبَارَكَ ٱلَّذِي جَعَلَ فِي ٱلسَّمَآءِ بُرُوجًا﴾[4] واتە: سەروەری بۆ ئەو کەسەیە کە چەند بورجی لە ئاسماندا دامەزراندووە. عەتیەی عەوفی دەڵێت: (البروج) لێرەدا بریتیە لەو کۆشکانەی پاسەوانی تێدایە.[5] خوای گەورە گڕی ئاگری کردووە بە پاسەوان لە ئاسماندا بۆ ڕاونانی ئەو شەیتانانە بۆ ئەوەی گوێبیستی قسەی فریشتە بەڕێزەکان نەبن، هەر شەیتانێك یاخی ببێت و لێیان نزیك ببێتەوە بۆ ئەوەی قسەیەك بدزێت، گڕێکی ئاگری ڕووناکی بۆ دێت و لەناوی دەبات، هەندێ جار ئەو قسەی کە وەری دەگرێت،

---

[1] الطبري (١٧/٧٤).

[2] الطبري (١٧/٧٥).

[3] الطبري (١٧/٧٧).

[4] الفرقان (٦١).

[5] البغوي (٣/٤٥).

دەیدات بە یەکێك لە خواری خۆیەوە پێش ئەوەی گڕی ئاگرەکە پێی بگات، ئەمیش بۆ یەکێکی تر لە خواری خۆیەوە، ئەویش دەیگەیەنێتە دۆستەکەی لە جادوگەرو فاڵچیەکان، کە لە فەرموودەی سەحیحدا هاتووەو باس کراوە، وەك بوخاری ڕیوایەتی کردووە لە تەفسیری ئەم ئایەتەدا لە ئەبو هورەیرەوە، لە پێغەمبەری خواوە (ﷺ) کە فەرموویەتی: (کاتێك خوای گورە فەرمانێك دەردەکات لە ئاسماندا فریشتەکان باڵەکانیان دەدەن بە یەکدا وەك فەرمانبەرداریەك بۆ خوا کە وەك ئاسنێك وایە بیدەی بە بەردێکی سافدا)، چۆن دەنگی لێوە دێت، جا ئەو کاتە ترسی دڵیان دادەمرکێتو ئەڵێن: پەروەردگاری ئێوە چی گوت؟ ئەڵێن ئەوەی گوتی: خودا ڕاستی فەرمووە، هەر ئەویشە هەرەپایە بەرزو مەزن، شەیتانەکان ئەوانەی بە پەنامەکی گوێ دەگرن هەندێ لەوقسەیە دەیبیستن، ئەوانەیش قسە دەدزن ئابەم شێوەیەن: هەر یەکەیان بەسەر ئەوی ترەوە، (سوفیان بە دەستی وێنای شتەکەی کردو نێوان پەنجەکانی دەستی ڕاستی کردەوەوپاشاندانەدانە بەسەر یەکەوە دانان)، جاری وا هەیە گڕی ئاگرەکە دەگاتە ئەوەی گوێ دەگرێت دەیسوتێنێت! لەپێش ئەوەی خۆی بگەیەنێتە هاوەڵەکەی، جاری واش هەیە گڕی ئاگرەکە پێی ناگات،جایەك دەیگەیەننە ئەوەی لە دواوەیانەو لە خواری خۆیانەوەیە هەتا دەیگەیەننە سەر زەوی (پێش دەچێت سوفیان گوتبێتی: هەتا دێتە سەر زەوی) دەگاتە دەستی ئەو جادوگەرە یان ئەو فاڵچیە،ئەویش سەد درۆی تری پێوە دەلکێنێتو بڕوای پێ دەکرێت، مەردم ئەڵێن: فلاَنە ڕۆژو فلاَنە ڕۆژ پێی نەگوتین فلاَنە شتو فلاَنە شت دەبێت، بینیمان ئەو قسەیە ڕاست دەرچوو کە لە ئاسمانەوە بیستبووی).[1] پاشان خوای گەورە باسی زەمین دەکات کە چۆن دروستی کردووەو ڕای خستووەو واڵاو تەختی کردووە کە پڕە لە کێوی بەرزو شیوو زەوی لماویو هەموو جۆرە ڕووەکێکی وەك میوەو کشتوکاڵ تێدا ڕواندووە، وەك دەفەرموێت: ﴿ وَٱلْأَرْضَ مَدَدْنَٰهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَٰسِىَ وَأَنۢبَتْنَا فِيهَا مِن كُلِّ شَىْءٍ مَّوْزُونٍ﴾ واتە: زەویشمان کردووە بە ڕایەخو کێوەکانیشمان تێ فڕێداوە، هەموو جۆرە ڕووەکێکیشمان بەڕێكو پێکی تیا ڕواند، ئیبنو عەباس دەڵێت: ﴿مِن كُلِّ شَىْءٍ مَّوْزُونٍ﴾ واتە: بە دیاری کراو بەئەندازە، سەعیدی کوڕی جوبەیرو عیکریمەو ئەبو مالیكو موجاهیدو حەکەمی کوڕی عوتەیبەو حەسەنی کوڕی موحەمەدو ئەبو ساڵحو قەتادەیش هەر وایان وتووە.[2] پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَٰيِشَ﴾ واتە: هۆکاری ژیانیشمان لەوێدا بۆ پێکهێنانو ئاسانکاری تەواویشمان بۆ کردوون لە هەموو ڕوویەکەوە، ﴿وَمَن لَّسْتُمْ

---

[1] فتح الباري (٨/٢٣١).

[2] الطبري (١٧/٧٩ـ٨١).

لَهُۥ بِرَٰزِقِينَ﴾ واتە: بۆ ئەوانەیش کە ئێوە بژێویان نادەن(وئاگاتان هەرلێیان نییە)، موجاهید دەڵێت: لە جواریی‌و مەڕو مالآت.[1] ئیبنو جەریر دەڵێت: لە بەندەو کەنیزەك‌و مەڕو مالآت، کە مەبەست لێرەدا ئەوەیە کە خوای گەورە منەت دەکات بەسەریاندا لەسەر ئەو هەموو ئاسانکاریەی بۆی ڕەخساندوون، بۆ وەدەستهێنانی بژێویان‌و ئەو شتانەی کە خودای مەزن بۆی ڕام هێناون وەك وڵاغی سواری‌و مەڕو مالآت کە گۆشتەکەی دەخۆن‌و ئەو بەندەو کەنیزانەی کە بەکاریان دێنن‌و خزمەتی خۆیانی پێ دەکەن، کە ڕۆزییان لای ئەو خودایە کە دروستی کردوون، لەسەر ئەوان نیە، بەڵکو سودەکەی بۆ ئەوانە، ڕۆزیشیان لەسەر خودای گەورەیە[2].

﴿وَإِن مِّن شَيۡءٍ إِلَّا عِندَنَا خَزَآئِنُهُۥ وَمَا نُنَزِّلُهُۥٓ إِلَّا بِقَدَرٖ مَّعۡلُومٖ ﴿٢١﴾ وَأَرۡسَلۡنَا ٱلرِّيَٰحَ لَوَٰقِحَ فَأَنزَلۡنَا مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءٗ فَأَسۡقَيۡنَٰكُمُوهُ وَمَآ أَنتُمۡ لَهُۥ بِخَٰزِنِينَ ﴿٢٢﴾ وَإِنَّا لَنَحۡنُ نُحۡيِۦ وَنُمِيتُ وَنَحۡنُ ٱلۡوَٰرِثُونَ ﴿٢٣﴾ وَلَقَدۡ عَلِمۡنَا ٱلۡمُسۡتَقۡدِمِينَ مِنكُمۡ وَلَقَدۡ عَلِمۡنَا ٱلۡمُسۡتَـٔۡخِرِينَ ﴿٢٤﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَحۡشُرُهُمۡۚ إِنَّهُۥ حَكِيمٌ عَلِيمٞ ﴿٢٥﴾﴾

گەنجینەی هەموو شتێك لای خوایە

خوای گەورە لێرەدا باسی ئەوەمان بۆ دەکات، کە هەر خۆی خاوەنی هەموو شتێکەو هەموو شتێك لای ئەو سوك‌و ئاسانەو هەموو گەنجینەکان بە هەموو جۆرەکانیەوە خۆی خاونیەتی وەك دەفەرمووێت:

﴿وَإِن مِّن شَيۡءٍ إِلَّا عِندَنَا خَزَآئِنُهُۥ وَمَا نُنَزِّلُهُۥٓ إِلَّا بِقَدَرٖ مَّعۡلُومٖ﴾ واتە: گەنجینەی هەموو شتێك لای ئێمەیە، ئەوەشمان هەر بە ئەندازەی دیاریکراو ناردووەتە خوار، واتە: خودا خۆی چۆن مەیلی لێ بێت‌و بیەوێت وا دەکات، ئەوەیش پەیوەندی بە کارزانی‌و سۆزو بەزەیی خوداوەیە، پێویست نیە لەسەری، خۆی بڕیاری داوە کە بە سۆزو بەزەیی بێت، یەزیدی کوڕی ئەبو زیاد دەڵێت: لە ئەبو جوحەیفەوە لە عەبدوڵاوە: هیچ ساڵێك نیە بارانی زیاتر تێدا ببارێت لە ساڵێکی تر، بەڵام خودای مەزن ئەوبارانە دابەش دەکات لە نێوانیاندا بە مەیلی خۆی ساڵێ لێرەوساڵێکیترلە شوێنێکی تریاشان ئەم ئایەتەی خوێند:

﴿وَإِن مِّن شَيۡءٍ إِلَّا عِندَنَا خَزَآئِنُهُۥ﴾[3] ئیبنو جەریریش ڕیوایەتی ئەم فەرموودەیەی کردووە.

سوودی (با)

خوای گەورە دەفەموێت: ﴿وَأَرۡسَلۡنَا ٱلرِّيَٰحَ لَوَٰقِحَ﴾ واتە: باکانمان نارد تا موتوربە بکەن واتە: هەور ئاوس بکەن، هەتا ئاوی لێ بێت‌و دارودرەخت ئاوس بکەن‌و شکۆفەو گەڵاکانی بکاتەوە، خوای

---

[1] الطبري (٨٢/١٧).

[2] الطبري (٨٢/١٧).

[3] الطبري (٨٤/١٧).

گەورە باسی بای کردووە بە شێوەی کۆ هێناویەتی بۆ ئەوەی بەروبوومی هەبێت، بە پێچەوانەی بای نەزۆکەوە (الريح العقيم) کە بە تاکی هێناویەتی‌و وەسفیشی کردووە بە نەزۆك، واتە بای بێ بەروبووم، چونکە بەروبووم بە دوو شت یان زیاترنەبێت ،نابێت. لە عەبدوڵای کوڕی مەسعودەوە لەم ئایەتەدا: ﴿ وَأَرْسَلْنَا ٱلرِّيَٰحَ لَوَٰقِحَ ﴾ دەڵێت: با ڕەوانە دەکرێت ئاو هەڵدەگرێت لە ئاسمانداو پاشان ئەو بایە هەور دەجولێنێت‌و ئاوس دەبێت‌و پڕ دەبێت لە ئاو، وەك چۆن وشتری ئاوس گوانی پڕ دەبێت لە شیر.[1] ئیبنو عەباس‌و ئیبراهیمی نەخەعی‌و قەتادەش هەر وایان وتووە.[2] زەححاك دەڵێت: خوای گەورە با دەنێرێت بۆ هەورو ئاوسی دەکات‌و پڕ دەبێت لە ئاو.[3] عوبەیدی کوڕی عومەیری لەیس دەڵێت: خوای گەورە بای مزگێنیدەر دەنێرێت زەوی دەسڕێت‌و پاکی دەکاتەوە، پاشان بای بەرزکەرەوە دەنێرێت هەور بەرز دەکاتەوەو دەیجولێنێت، پاشان بای کۆکەرەوە دەنێرێت ئەو هەورە کۆدەکاتەوە، پاشان خوای گەورە بای دارئاوس دەنێرێت دارو درەخت ئاوس دەکات پاشان ئەم ئایەتەی خوێندەوە: ﴿ وَأَرْسَلْنَا ٱلرِّيَٰحَ لَوَٰقِحَ ﴾[4].

یەکێك لە بەهرەکانی خودا ئاوی شیرین‌و سازگارە

خوای گەورە دەفەموێت: ﴿فَأَنزَلْنَا مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَأَسْقَيْنَٰكُمُوهُ وَمَآ أَنتُمْ لَهُۥ بِخَٰزِنِينَ ﴾ واتە: لە ئاسمانەوە ئاومان ناردە خوارەوە، ئێوەمان پێ تێرئاو کرد، ئێوە ناتوانن لە لای خۆتان ئەو ئاوە ڕاگرن‌و بیهێڵنەوە، ئەو ئاوەی دەیبارێنین دەتوانن لێی بخۆنەوە ئەگەر بمان ویستایە دەمانکردە ئاوێکی تاڵ. وەك لە ئایەتی تردا لە سورەتی (الواقعة)دا خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿أَفَرَءَيْتُمُ ٱلْمَآءَ ٱلَّذِى تَشْرَبُونَ ﴿٦٨﴾ ءَأَنتُمْ أَنزَلْتُمُوهُ مِنَ ٱلْمُزْنِ أَمْ نَحْنُ ٱلْمُنزِلُونَ ﴿٦٩﴾ لَوْ نَشَآءُ جَعَلْنَٰهُ أُجَاجًا فَلَوْلَا تَشْكُرُونَ﴾[5] واتە: جا پێم بڵێن ئەو ئاوەی کە دەیخۆنەوە، ئایا ئێوە لە هەورەوە دەیبارێنن یا ئێمە دەیبارێنین، ئەگەر بمان ویستایە دەمانکرد بە ئاوێکی زۆر سوێری تاڵ، ئیتر بۆ سوپاسی خوا ناکەن. وە لە ئایەتێکی تریشدا خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿ هُوَ ٱلَّذِىٓ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً لَّكُم مِّنْهُ شَرَابٌ وَمِنْهُ شَجَرٌ فِيهِ

---

[1] الطبري (١٧/٨٦).

[2] الطبري (١٧/٨٧ـ٨٨).

[3] الطبري (١٧/٨٨).

[4] الطبري (١٧/٨٨).

[5] الواقعة (٦٨ـ٧٠).

تُسِيمُونَ ﴾[1] واتە: هەر خودایە لە ئاسمانەوە بارانێکی بۆ باراندن کە ئێوە لێی دەخۆنەوەو ڕووەکی پێ سەوز دەبێتو مەڕو ماڵاتی لێ دەلەوەڕێنن، پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَمَآ أَنتُمۡ لَهُۥ بِخَٰزِنِينَ﴾ واتە: ئێوە ناتوانن ئەو ئاوە ڕاگرنو پارێزگاری لێ بکەن بەڵکو ئێمە دەیبارێنینو ڕاشی دەگرین بۆتانو بەشێوەی ڕووبارو کانیاو لەناو زەمیندا بۆتان دەردێنین، ئەگەر خودا مەیلی لێ بێت ئەو ئاوە ڕۆ دەکات بە ناخی زەمینداو وشکی دەکات، بەڵام خودا بە ڕەحمی خۆی دەیبارێنێتو شیرینیشی کردووەو لە کانیاو ڕووبارو بیردا ڕایگرتووە، بۆ ئەوەی بە درێژایی ساڵ بۆیان بمێنێتەوەو لێی بخۆنەوەو مەڕو ماڵاتەکانیانی پێ ئاودەنو دارو درەختو کشتوکاڵیشی پێ ئاودێری بکەن.

باسی توانای دەسەڵاتی خودا کە خەڵکی دروست کردووەو دەیمرێنێتو پاشانیش زیندووی دەکاتەوە

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ وَإِنَّا لَنَحۡنُ نُحۡيِۦ وَنُمِيتُ وَنَحۡنُ ٱلۡوَٰرِثُونَ ﴾ واتە: هەر خۆمانین گیان دەبەخشینو گیان دەکێشین، ئێمەش میراتی بەریانین، لێرەدا خوای گەورە باسی دەسەڵاتو توانای خۆی دەکات کە هەر خۆی خەڵکی دروست کردووەو دەیمرێنێت. لە ڕۆژی قیامەتیشدا زیندوویان دەکاتەوە، هەر خۆی دەمینێتەوە نامرێتو خودا خۆی خاوەنی زەمینەو ئەوەیش لەسەر زەمیندایەو لە پاشەڕۆژیشدا هەر بۆ لای ئەو دەگەڕێنەوە، پاشان دەفەرمووێت: ﴿وَلَقَدۡ عَلِمۡنَا ٱلۡمُسۡتَقۡدِمِينَ مِنكُمۡ وَلَقَدۡ عَلِمۡنَا ٱلۡمُسۡتَـٔۡخِرِينَ﴾ واتە: ئاگادارین لەوانەی لە پێش ئێوە بوونو، دەشزانین کێن ئەوانەی لە دوای ئێوە دێن، ئیبنو عەباس دەڵێت: ﴿ٱلۡمُسۡتَقۡدِمِينَ﴾ واتە: ئەوانەی لە پێش ئێمەوە مردوون لە ئادەمەوە (سەلامی خوای لێ بێت) هەتا ئێستا، ﴿ٱلۡمُسۡتَـٔۡخِرِينَ﴾ واتە: ئەوانەی زیندوونو ئەوانەیش لە پاشان دەبن هەتا ڕۆژی قیامەت.[2] هەر بەم شێوەیە ڕیوایەت کراوە لە عیکریمەو موجاهیدو زەححاکو قەتادەو موحەمەدی کوڕی کەعبو شەعبیو کەسانی تریشەوە.[3] ئیبنو جەریر ڕیوایەتی کردووە لە موحەمەدی کوڕی ئەبو مەعشەرەوە ئەویش لە باوکیەوە، کە لە عەونی کوڕی عەبدوڵاوە بیستوویەتی کە لە بارەی ئەم ئایەتەوە: ﴿وَلَقَدۡ عَلِمۡنَا ٱلۡمُسۡتَقۡدِمِينَ مِنكُمۡ وَلَقَدۡ عَلِمۡنَا ٱلۡمُسۡتَـٔۡخِرِينَ﴾ قسەیان کردووەتەو وتوویەتی: مەبەست لەم ئایەتە سەفو ڕیزەکانی نوێژە، موحەمەدی کوڕی کەعب دەڵێت: نەخێر وانیە، مەبەست

---

[1] النحل (١٠).

[2] الطبري (٩١/١٧).

[3] الطبري (٩٢/٩٠/١٧).

به ﴿ٱلْمُسْتَقْدِمِينَ﴾ مردوان و کوژراوانەو بە ﴿ٱلْمُسْتَـْٔخِرِينَ﴾ یش ئەوانەن لەمەودوا پەیدا دەبن، ﴿وَإِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَحْشُرُهُمْ ۚ إِنَّهُۥ حَكِيمٌ عَلِيمٌ﴾ واتە: پەروەردگارت هەموویان کۆدەکاتەوەو هەر خۆی کارزان و زانایە، عەوفی بە موحەمەدی کوڕی عەبدوڵای ووت: خودا سەرکەوتووت بکات و پاداشتی چاکەت بداتەوە[1].

﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا ٱلْإِنسَـٰنَ مِن صَلْصَـٰلٍ مِّنْ حَمَإٍ مَّسْنُونٍ ﴿٢٦﴾ وَٱلْجَآنَّ خَلَقْنَـٰهُ مِن قَبْلُ مِن نَّارِ ٱلسَّمُومِ ﴿٢٧﴾﴾

ئەو مادەی کە مرۆڤ و جنۆکەی لێ دروست بووە

خوای گەورە دەفەموێت: ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا ٱلْإِنسَـٰنَ مِن صَلْصَـٰلٍ مِّنْ حَمَإٍ مَّسْنُونٍ﴾ واتە: ئێمە مرۆڤمان دروست کرد، لە قوڕە ڕەشەی ترشاوی ڕەق هەڵاتوو، ئیبنو عەباس و موجاهیدو قەتادە دەڵێن: مەبەست بە﴿صَلْصَـٰلٍ﴾ لێرەدا، خۆڵی وشکە،[2] بەڵام دیارە ئەم ئایەتە وەك ئەو ئایەتەیە کە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿خَلَقَ ٱلْإِنسَـٰنَ مِن صَلْصَـٰلٍ كَٱلْفَخَّـارِ﴾[3] واتە: ئادەمیی دروست کرد لە قوڕێکی وشکەوەبووی وەك سواڵەت. دیسان لە موجاهیدەوە: ﴿صَلْصَـٰلٍ﴾ واتە: قوڕی گەنیوو ترشاو.[4] مانای ئایەت بە ئایەت بکرێت زۆر چاکترە، خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿مِّنْ حَمَإٍ مَّسْنُونٍ﴾ لە قوڕی ڕەش ترشاوی ڕەق، وە دەفەرمووێت: ﴿وَٱلْجَآنَّ خَلَقْنَـٰهُ مِن قَبْلُ مِن نَّارِ ٱلسَّمُومِ﴾ واتە: لە پێشتردا جنۆکەمان وەدی هێنا لە ئاگرێکی بەهاڵاو بە تین، ئیبنو عەباس دەڵێت: ئەو ئاگرە بەتینەی کە کوشندەیە.[5] ئەبو داودی تەیالیسی دەڵێت: شوعبە بۆی گێڕاینەوە لە ئەبو ئیسحاقەوە دەڵێت: ئایا قسەیەکت بۆ بگێڕمەوە کە لە عەبدوڵای کوڕی مەسعودم بیستووە، دەیوت: ئەم ئاگرە بەتینە ﴿ٱلسَّمُومِ﴾ بەشێکە لە حەفتا بەش لەو ئاگرە بەتینەی کە جنۆکەی لێ دروست کراوە، پاشان ئەم ئایەتەی خوێندەوە: ﴿وَٱلْجَآنَّ خَلَقْنَـٰهُ مِن قَبْلُ مِن نَّارِ ٱلسَّمُومِ﴾،[6] وە لە فەرموودەی سەحیحدا هاتووە: (فریشتە لە ڕووناکی –نور– دروست کراوە، جنۆکە لە بڵێسەی ئاگری بێدوکەڵ دروست کراوە،

---

[1] الطبري (١٧/٩٠).
[2] الطبري (١٧/٩٦).
[3] الرحمن (١٤).
[4] الطبري (١٧/٩٧).
[5] الطبري (١٧/٩٩).
[6] الطبري (١٧/١٦/٢١).

ئادەمیش لەوە دروست کراوە کە بۆتان باس کراوە).[1] مەبەست ئەم ئایەتە ئاگادارکردنەوەیە لەسەر بەڕێزی ئادەم (سەلامی خوای لێ بێت)و چاکی تۆخمەکەی‌و پاکیەتی جەوهەری.

﴿ وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ إِنِّي خَٰلِقُۢ بَشَرًا مِّن صَلْصَٰلٍ مِّنْ حَمَإٍ مَّسْنُونٍ ﴿٢٨﴾ فَإِذَا سَوَّيْتُهُۥ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِن رُّوحِي فَقَعُوا۟ لَهُۥ سَٰجِدِينَ ﴿٢٩﴾ فَسَجَدَ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ ﴿٣٠﴾ إِلَّآ إِبْلِيسَ أَبَىٰٓ أَن يَكُونَ مَعَ ٱلسَّٰجِدِينَ ﴿٣١﴾ قَالَ يَٰٓإِبْلِيسُ مَا لَكَ أَلَّا تَكُونَ مَعَ ٱلسَّٰجِدِينَ ﴿٣٢﴾ قَالَ لَمْ أَكُن لِّأَسْجُدَ لِبَشَرٍ خَلَقْتَهُۥ مِن صَلْصَٰلٍ مِّنْ حَمَإٍ مَّسْنُونٍ ﴿٣٣﴾ ﴾

دروست کردنی ئادەم‌و فەرماندان بە فریشتەکان کە سوژدەی بۆ ببەن‌و یاخی بوونی شەیتان

خوای گەورە دەفەمووێت: ﴿ وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ إِنِّي خَٰلِقُۢ بَشَرًا مِّن صَلْصَٰلٍ مِّنْ حَمَإٍ مَّسْنُونٍ ﴿٢٨﴾ فَإِذَا سَوَّيْتُهُۥ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِن رُّوحِي فَقَعُوا۟ لَهُۥ سَٰجِدِينَ ﴿٢٩﴾ فَسَجَدَ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ ﴿٣٠﴾ إِلَّآ إِبْلِيسَ أَبَىٰٓ أَن يَكُونَ مَعَ ٱلسَّٰجِدِينَ ﴾ واتە: کاتێك پەروەردەت بە فریشتەکانی وت: وا من مرۆڤم لە قوڕە ڕەشەی ترشاوی وشکەڵاتو دروست کردووە، هەر کاتێك ڕێکوپێکم کردو لە گیانی خۆم فوم پێدا کرد، ئێوە دەبێت سوژدەی بۆ بەرن، فریشتەکان گشت سوژدەیان برد، شەیتان نەبێت ﴿ إِلَّآ إِبْلِيسَ ﴾ کە ملی نەدا لەگەڵ سوژدە بەرەکان بێت، لێرەدا خوای گەورە فریشتەکان ئاگادار دەکاتەوە پێش ئەوەی ئادەم دروست بکات‌و ڕێزی لێ بنێت‌و فەرمان بکات بە فریشتەکان سوژدەی بۆ بەرن، وە باسی سەرپێچی شەیتان دەکات (کە دوژمنی سەرسەختی ئادەمە) لە نێوان ئەو هەموو فریشتەدا سوژدە نابات لەبەر حەسودی‌و لاساری‌و بێ دینی‌و خۆ بە زلزانینی‌و شانازی کردن بە پڕوپوچەوە بۆیە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿قَالَ يَٰٓإِبْلِيسُ مَا لَكَ أَلَّا تَكُونَ مَعَ ٱلسَّٰجِدِينَ ﴾ واتە: ئەی ئیبلیس تۆ چیتە، لەگەڵ ئەم سوژدە بەرانە سوژدە نابەی؟ ﴿ قَالَ لَمْ أَكُن لِّأَسْجُدَ لِبَشَرٍ خَلَقْتَهُۥ مِن صَلْصَٰلٍ مِّنْ حَمَإٍ مَّسْنُونٍ ﴾ واتە: شەیتان وتی: من چۆن سوژدە ببەم بۆ مرۆڤێك لە قوڕە ڕەشەی گەنیووی ڕەق هەڵاتو دروستت کردووە، وەك ئەم ئایەتە کە خوای گەورە دەفەرمووێت: شەیتان وتی: ﴿قَالَ أَنَا۠ خَيْرٌ مِّنْهُ خَلَقْتَنِي مِن نَّارٍ وَخَلَقْتَهُۥ مِن طِينٍ ﴾[2] واتە: من لەو بەڕێزترم منت لە ئاگر دروست کردووە، ئەوت لە قوڕ دروست کردووە،

---

[1] مسلم (٢٢٩٤/٤).

[2] الاعراف (١٢).

وە لە ئایەتێکی تردا خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ قَالَ أَرَءَيْتَكَ هَٰذَا ٱلَّذِى كَرَّمْتَ عَلَىَّ ﴾[1] واتە: شەیتان وتی: ئەمەت بە زلتر زانیوە لە من.

﴿قَالَ فَٱخْرُجْ مِنْهَا فَإِنَّكَ رَجِيمٌ ﴿٣٤﴾ وَإِنَّ عَلَيْكَ ٱللَّعْنَةَ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلدِّينِ ﴿٣٥﴾ قَالَ رَبِّ فَأَنظِرْنِىٓ إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿٣٦﴾ قَالَ فَإِنَّكَ مِنَ ٱلْمُنظَرِينَ ﴿٣٧﴾ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْوَقْتِ ٱلْمَعْلُومِ ﴿٣٨﴾﴾

دەرکردنی شەیتان لە بەهەشتو مۆڵەت پێدانی هەتا ڕۆژی قیامەت

خوای گەورە دەفەموێت: ﴿قَالَ فَٱخْرُجْ مِنْهَا فَإِنَّكَ رَجِيمٌ ﴿٣٤﴾ وَإِنَّ عَلَيْكَ ٱللَّعْنَةَ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلدِّينِ﴾ واتە: لێرە (بەهەشت) برۆ دەرەوە تۆ لە لای من دەرکراوی تا ڕۆژی قیامەت نەفرەتی خودا لەسەر تۆیە، ﴿ قَالَ﴾ شەیتان وتی: وەك خوای گەورە دەفەموێت: ﴿رَبِّ فَأَنظِرْنِىٓ إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ﴾ واتە: ئەی پەروەردەم مۆڵەتم بدە هەتا ڕۆژی زیندووبوونەوە، خوای گەورە وەڵامی دایەوەو ﴿ قَالَ﴾ فەرمووی: ﴿فَإِنَّكَ مِنَ ٱلْمُنظَرِينَ ﴿٣٧﴾ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْوَقْتِ ٱلْمَعْلُومِ﴾ واتە: برۆ تۆ لە مۆڵەت دراوانی، هەتا وەختی دیاریکراو، خوای گەورە باسی ئەوە دەکات کە فەرمانی دەرکرد بۆ شەیتان لەو شوێنەی خۆی دەرچێت کە تێیدا بووە لەگەڵ فریشتە بەڕێزەکاندا، چونکە نەفرینی لێکراوەو بێبەشە لە بەزەیی خودا، ئەو نەفرینەش لەگەڵیەتی‌و لێی نابێتەوەو بەردەوامە لەسەری هەتا ڕۆژی قیامەت. لە سەعیدی کوڕی جوبەیرەوە دەڵێت: وەختێك کە خودا نەفرینی کرد لە شەیتان، ڕوخساری لە شێوەی فریشتەوە گۆڕا (واتە شێوەیەکی تری وەرگرت) هاوارێکی وای لێوە هات، هەموو هاوارێکی تری لە دنیادا هەتا ڕۆژی قیامەت هەر بەو شێوەیە، ئیبنو ئەبی حاتەم ئەم فەرموودەی ڕیوایەت کردووە.

﴿قَالَ رَبِّ بِمَآ أَغْوَيْتَنِى لَأُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِى ٱلْأَرْضِ وَلَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٣٩﴾ إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ ٱلْمُخْلَصِينَ ﴿٤٠﴾ قَالَ هَٰذَا صِرَٰطٌ عَلَىَّ مُسْتَقِيمٌ ﴿٤١﴾ إِنَّ عِبَادِى لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَٰنٌ إِلَّا مَنِ ٱتَّبَعَكَ مِنَ ٱلْغَاوِينَ ﴿٤٢﴾ وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٤٣﴾ لَهَا سَبْعَةُ أَبْوَٰبٍ لِّكُلِّ بَابٍ مِّنْهُمْ جُزْءٌ مَّقْسُومٌ ﴿٤٤﴾﴾

شەیتان بەڵێنی دا کە نەوەی ئادەم گومڕا بکات، خودایش هەڕەشەی لێکرد بە چوونیە ناو جەهەنەم

خوای گەورە دەفەموێت: ﴿قَالَ رَبِّ بِمَآ أَغْوَيْتَنِى لَأُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِى ٱلْأَرْضِ وَلَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٣٩﴾ إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ ٱلْمُخْلَصِينَ﴾ واتە: شەیتان وتی: ئەی پەروەردگارم هەر چۆن تۆ گومڕات کردم،منیش

---

[1] الاسراء (٦٢).

لەسەر زەمین خراپەیان وەها لەبەر چاو شیرین دەکەم، هەموویان لە ڕێگە هەڵە دەکەم، خودای مەزن باسی یاخی بوونو لاساری شەیتان دەکات، کە وتی: بە خوای گەورە ﴿بِمَآ أَغۡوَيۡتَنِي﴾ واتە: چۆن تۆ منت گومڕا کردو لە ڕێ لات دام، ﴿لَأُزَيِّنَنَّ لَهُمۡ﴾ واتە: خراپە لەبەر چاوی نەوەکانی ئادەم وا شیرین دەکەم، ﴿فِي ٱلۡأَرۡضِ﴾ لەسەر زەمیندا، گوناهیان لا خۆشەویست دەکەمو هەڵیان دەنێمو کوڵیان لێ نادەمو هەراسانیان دەکەم هەتا توشی تاوان نەبن وازیان لێ نامێنم، ﴿وَلَأُغۡوِيَنَّهُمۡ أَجۡمَعِينَ﴾ واتە: هەموویان گومڕا دەکەم، وەك تۆ چۆن منت گومڕا کردو بڕیارت دا لەسەرم، ﴿إِلَّا عِبَادَكَ مِنۡهُمُ ٱلۡمُخۡلَصِينَ﴾ واتە: مەگین بەندە دڵو دەروون پاکەکانت، ئەم ئایەتانە وەك ئەو ئایەتە وایە کە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿قَالَ أَرَءَيۡتَكَ هَٰذَا ٱلَّذِي كَرَّمۡتَ عَلَيَّ لَئِنۡ أَخَّرۡتَنِ إِلَىٰ يَوۡمِ ٱلۡقِيَٰمَةِ لَأَحۡتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهُۥٓ إِلَّا قَلِيلٗا﴾[1] واتە: پێم بڵێ لە بارەی ئەوەی کە ڕێزی ئەوت داوە بەسەر مندا لە من بە زلترت زانیووە؟ ئەگەر هەتا ڕۆژی قیامەت مۆڵەتم بدەی، نەوەکەی (کەمێکیان نەبێت) دەبێت هەموو بخەمە ژێر چنگی خۆم، خوای گەورەیش هەڕەشەی لێ دەکاتو دەفەرمووێت: ﴿قَالَ هَٰذَا صِرَٰطٌ عَلَيَّ مُسۡتَقِيمٌ﴾ واتەفەرمووی: ئەمە ڕێگەی ڕاستی بەرەو منە، واتە: هەمووتان دەگەڕێنەوە بۆ لای من، لەسەر کردارەکانتان پاداشتتان دەدەمەوە، پاداشتی چاکە بە چاکەو پاداشتی خراپەیش بە سزادان، وەك خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿إِنَّ رَبَّكَ لَبِٱلۡمِرۡصَادِ﴾[2] واتە: بێگومان پەروەردەی تۆ ئەوانە دەبینێتو ئاگای لێیانە، وەك ئەم ئایەتەیش کە دەفەرمووێت: ﴿وَعَلَى ٱللَّهِ قَصۡدُ ٱلسَّبِيلِ﴾[3] واتە: خودا هەر ئەوەی لەسەرە ڕێگەی ڕاستت نیشان بدات، پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿إِنَّ عِبَادِي لَيۡسَ لَكَ عَلَيۡهِمۡ سُلۡطَٰنٌ إِلَّا مَنِ ٱتَّبَعَكَ مِنَ ٱلۡغَاوِينَ﴾ واتە: بەندەکانی من لەوانە نین کە تۆ دەرەقەتیان بێیت، جگە لەوانەی شوێنکەوتووی تۆنو گومڕا بوون، واتە: ئەوانەی کە من شارەزام کردوون تۆ ناتوانی لە ڕێ لایان بدەیو دەستت بەوانە ناگات، مەگین ئەوانەی کە شوێنت کەوتوونو گومڕات کردوون، ئەمە لێرەدا ئیستیسنای مونقەتیعە، ئیبنو جەریر لێرەداقسەیەکی هێناوەلە یەزیدی کوڕی قوسیتەوە ڕیوایەتی دەکات ودەڵێت: پێغەمبەران لە دەرەوەی شارەکەیانو دێکەیان مزگەوتیان

---

[1] الاسراء (٦٢).

[2] الفجر (١٤).

[3] النحل (٩).

هەبووە، کاتێك پێغەمبەرێك ویستبێتی داوای شتێك بکات لە پەروەردگاری، چووە بۆ ئەو مزگەوتە: ئەوەی خوداکردبێتی بەنسیبی نوێژی کردووەو پاشان ئەوەی نیازی بووە داوای کردووە لە خودا، جارێك پێغەمبەرێك لە مزگەوتەکەیدا دەبێت، لەو کاتەدا دوژمنی خودا(إبلیس) دێتە لای لە نێوان ئەوو قیبلەکەیدا دادەنیشێت، پێغەمبەرەکە ئەڵێت: (أعوذ بالله من الشیطان الرجیم) شەیتان وتی: ئایا نازانی ئەوەی پەنای پێ دەگریت لە خودا، ئەوەمن خۆمم ، پێغەمبەرەکە وتی: (أعوذ بالله من الشیطان الرجیم) وتی: سێ جار ئەمەی وتەوە، دوژمنی خوا شەیتان وتی: پێم بڵێ بە چ شتێك لە دەستی من رزگارت دەبێت؟ پێغەمبەرەکە وتی: نەخێر، تۆ پێم بڵێ بە چ شتێك زاڵ دەبی بەسەر نەوەکانی ئادەمدا، دوو جار هەریەکەیان بەڵێنی خۆی لەوی تر وەرگرت، کە وەڵامی بداتەوە، پێغەمبەرەکە وتی خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ إِلَّا مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغَاوِينَ ﴾ دوژمنی خوا وتی: بە ڕاستی من پێش ئەوەی تۆ لە دایك ببیت ئەوەم بیستووە،پێغەمبەرەکە وتی: خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَإِمَّا يَنزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ ۚ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾[1] واتە: وە ئەگەر خەتەرەو خەیاڵو وەوەسەیەکت بۆ هات لە لایەنی شەیتانەوە یەکسەر پەنا بگرە بە خوا بە ڕاستی هەر ئەو بیسەری زانایە. سوێند بە خوا کاتێك نەبووە کە هەستم بە تۆ کردبێت مەگین پەنام بردووە بە خوا لێت، دوژمنی خوا وتی: ڕاست دەکەی بەوە تۆ لە دەستی من ڕزگارت دەبێت، پێغەمبەرەکە وتی: پێم بڵێ تۆ بە چی شتێك زاڵ دەبیت بەسەر نەوەی ئادەمدا، شەیتان وتی: لە کاتی تورەییوهەوەسپەرەستیدا.[2] پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ أَجْمَعِينَ ﴾ واتە: جەهەنەم جێگای هەموویانە، واتە: جێگای هەموو ئەوانەیە شوێنی شەیتان دەکەون، وەك خوای گەورە لەئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿وَمَن يَكْفُرْ بِهِ مِنَ الْأَحْزَابِ فَالنَّارُ مَوْعِدُهُ﴾[3] واتە: هەر کەسێك لەو کۆمەڵانە بڕوای پێ نەکات لەناو ئاگردا جێی بۆ ئامادە کراوە.

دەرگاکانی جەهەنەم حەوت دەرگان

پاشان خوای گەورە باسی ئەوەئەکات کەجەهەننم حەوت دەرگای هەیەوەك ئەفەرمێ﴿لَهَا سَبْعَةُ أَبْوَابٍ لِّكُلِّ بَابٍ مِّنْهُمْ جُزْءٌ مَّقْسُومٌ﴾واتە: جەهەنەم حەوت دەرگای هەیە، هەر دەرگایەکیشیان بۆ بەشێك لەوانە دیاری کراوە. خوای گەورە باسی دەرگاکانی جەهەنەم دەکات کە حەوت دەرگایە، هەر

[1] الاعراف (٢٠٠).

[2] الطبري (١٧/١٠٥).

[3] هود (١٧).

دەرگایەك لەوانە دەستەیەك لە شوێنكەوتووەكانی شەیتان دەچنە ژوورەوە پێیداو فەرمانی خودایەو دەبێت بێتەدیو دەربازبوون نیە لێی، خودا بمانپارێزێت لێی، هەریەكەو بە پێی كرداری خۆی لەو دەرگایەوە دەڕواتە ژوورەوە،و لە ناوەڕاستیو قوڵایی جەهەنەمدا دەمێنێتەوە.

﴿ إِنَّ ٱلْمُتَّقِينَ فِى جَنَّٰتٍ وَعُيُونٍ ﴿٤٥﴾ ٱدْخُلُوهَا بِسَلَٰمٍ ءَامِنِينَ ﴿٤٦﴾ وَنَزَعْنَا مَا فِى صُدُورِهِم مِّنْ غِلٍّ إِخْوَٰنًا عَلَىٰ سُرُرٍ مُّتَقَٰبِلِينَ ﴿٤٧﴾ لَا يَمَسُّهُمْ فِيهَا نَصَبٌ وَمَا هُم مِّنْهَا بِمُخْرَجِينَ ﴿٤٨﴾ ۞ نَبِّئْ عِبَادِىٓ أَنِّىٓ أَنَا ٱلْغَفُورُ ٱلرَّحِيمُ ﴿٤٩﴾ وَأَنَّ عَذَابِى هُوَ ٱلْعَذَابُ ٱلْأَلِيمُ ﴿٥٠﴾ ﴾

باسی خەڵكی بەهەشتو گوزەرانیان

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ إِنَّ ٱلْمُتَّقِينَ فِى جَنَّٰتٍ وَعُيُونٍ ﴿٤٥﴾ ٱدْخُلُوهَا بِسَلَٰمٍ ءَامِنِينَ ﴿٤٦﴾ وَنَزَعْنَا مَا فِى صُدُورِهِم مِّنْ غِلٍّ إِخْوَٰنًا عَلَىٰ سُرُرٍ مُّتَقَٰبِلِينَ ﴾ خوای گەورە باسی حاڵو گوزەرانی خەڵكی ناو ئاگری كرد پاشان دێتە سەر باسی خەڵكی بەهەشت كە لەناو باغاتو كانیاودا ژیان دەبەنە سەرو پێیان دەڵێن: بچنە ژوورەوە بە هێمنیو بێترس لە هەموو بەڵایەك، ترسی ئەوەشتان نەبێت كە لێی بێنە دەرەوەو هەرگیز دوایی نایەتو لەناویش ناچێت، هەرچی ڕقو كینەیەكتان لە دنیادا هەبووە لە دڵدا لە یەكتری لامان بردووە، دەبنە براو هەموویان لەسەر تەخت بەرامبەر یەكتری دادەنیشن، قاسم ڕیوایەتی كردووە لە ئەبو ئومامەوە دەڵێت: خەڵكی بەهەشت دەچنە ناو بەهەشت لەگەڵ ئەو ڕقو كینەیەدا كە لە دڵیان بووە لە دنیادا هەتا كاتێك كە هەقی یەكتری دەدەنەوەو بە یەكتری دەگەن، خوای گەورە ئەو ڕقو كینەیە لادەبات لە دڵیاندا كەلەدنیادا بوویانە لەیەكتری.[1] پاشان ئەم ئایەتەی خوێندەوە: ﴿وَنَزَعْنَا مَا فِى صُدُورِهِم مِّنْ غِلٍّ ﴾ ئەم ڕیوایەتە بەم شێوەیە هاتووە، ئەم قاسمە كە ڕیوایەتی كردووە لە ئەبو ئومامەوەكەسێكی لاوازە، بەڵام ئەم ڕیوایەتە ڕێكە لەگەڵ ئەو فەرموودە سەحیحەی كە قەتادە ڕیوایەتی كردووە دەڵێت: ئەبو متەوەكیلی ناجی بۆی گێڕاینەوە: كە ئەبو سەعیدی خودری بۆی گێڕاینەوە: كە پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرموویەتی: (خاوەن باوەڕان ڕزگاریان دەبێت لە ئاگر، لەسەر پردێك لە نێوان بەهەشتو ئاگردا ڕادەوەستێنرێنو بەند دەكرێن ئەو هەقانەی لە دنیادا بەسەر یەكەوە بوویانە بۆیان وەردەگیرێت لە یەكتری، هەتا كاتێك كە پاكو پوخت بوونەوە، ڕێیان دەدەن كە بچنە ناو بەهەشت).[2] پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ لَا يَمَسُّهُمْ فِيهَا نَصَبٌ وَمَا هُم مِّنْهَا بِمُخْرَجِينَ ﴾ واتە: لەوێدا نە ماندوو بوون ڕوویان تێدەكاتو نە هەرگیز لێی دەردەچن، وەك لە هەردوو سەحیحەكەدا

---

[1] الطبري (١٧/١٠٧).

[2] البخاري (٦٥٣٥).

هاتووە: (خوای گەورە فەرمانی پێ کردووم (واتە بە پێغەمبەر(ﷺ) کە مژدە بدەم بە خەدیجە بە خانوویەك لە بەهەشتدا کە لە قەسەبە ، نە قرەقرو دەنگ بەرز کردنەوەی تێدایەو نە ماندوو بوون).[1]

﴿وَمَا هُم مِّنْهَا بِمُخْرَجِينَ ﴾ واتە: هەرگیز لێی نایەنە دەرەوە، وەك لە فەرموودەی سەحیحدا هاتووە: (دەوترێت بە خەڵکی بەهەشت، ئێوە ئیتر هەمیشە تەندروستن‌و هەرگیز نەخۆش ناکەون هەر دەژینو هەرگیز نامرن، هەمیشە لاون‌و پیر نابن‌و دەمێننەوەو هەرگیز ناڕۆن).[2] واتە: هەرگیز لە بەهەشت ناچنە دەرەوە. پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿نَبِّئْ عِبَادِيٓ أَنِّيٓ أَنَا ٱلْغَفُورُ ٱلرَّحِيمُ ﴿٤٩﴾ وَأَنَّ عَذَابِي هُوَ ٱلْعَذَابُ ٱلْأَلِيمُ ﴾ واتە: هەواڵ بدە بە بەندەکانم کە هەر خۆمم لە تاوانەکان دەبوورم و دڵۆڤانم، جەزرەبەیشم زۆر بە ژانە، خوای گەورە دەفەرموێت بە پێغەمبەر: ئەی موحەمەد (ﷺ)! هەواڵ بدە بە بەندەکانم کە هەر من خاوەنی بەزەییم‌و سزایشم زۆر توندو بە ژانە، وێنەی ئەم ئایەتە لە قورئاندا زۆرە کە خوای گەورە بەندەکانی ئاگادار دەکاتەوە کە هەمیشە دەبێت لە خوا بترسن‌و بە هیوای بەزەیی‌و سۆزی خوداش بن‌و نائومێد نەبن.

﴿ وَنَبِّئْهُمْ عَن ضَيْفِ إِبْرَٰهِيمَ ﴿٥١﴾ إِذْ دَخَلُوا۟ عَلَيْهِ فَقَالُوا۟ سَلَٰمًا قَالَ إِنَّا مِنكُمْ وَجِلُونَ ﴿٥٢﴾ قَالُوا۟ لَا تَوْجَلْ إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَٰمٍ عَلِيمٍ ﴿٥٣﴾ قَالَ أَبَشَّرْتُمُونِي عَلَىٰٓ أَن مَّسَّنِيَ ٱلْكِبَرُ فَبِمَ تُبَشِّرُونَ ﴿٥٤﴾ قَالُوا۟ بَشَّرْنَٰكَ بِٱلْحَقِّ فَلَا تَكُن مِّنَ ٱلْقَٰنِطِينَ ﴿٥٥﴾ قَالَ وَمَن يَقْنَطُ مِن رَّحْمَةِ رَبِّهِۦٓ إِلَّا ٱلضَّآلُّونَ ﴿٥٦﴾﴾

میوانەکانی ئیبراهیم‌و مژدەدانیان پێی بە کوڕێك

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَنَبِّئْهُمْ عَن ضَيْفِ إِبْرَٰهِيمَ ﴾ واتە: ئەی موحەمەد (ﷺ) هەواڵی بەسەرهاتی میوانانی ئیبراهیمیان پێ بڵێ، وتەی ﴿ضَيْفِ﴾ بەکاردەهێنرێت بۆ تاك‌و کۆمەڵیش وەك (الزور، السفر)، ﴿إِذْ دَخَلُوا۟ عَلَيْهِ فَقَالُوا۟ سَلَٰمًا قَالَ إِنَّا مِنكُمْ وَجِلُونَ ﴾ واتە: کاتێك چوونە ژوورەوە لای‌و وتیان سەلام، ئیبراهیم وتی: ئێمە لێتان دەترسین، باسی بۆ کردن کە بۆچی لێیان دەترسێت، چونکە کاتێك بینی کە دەست نابەن بۆ ئەو خواردنەی کە بۆی ئامادە کردبوون، کە گوێرەکەیەکی قەڵەوی برژاو بوو، ﴿ قَالُوا۟ لَا تَوْجَلْ ﴾ واتە: وتیان: هیچ ترسێکت نەبێت، ﴿إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَٰمٍ عَلِيمٍ ﴾ واتە: ئێمە مژدەت دەدەینێ تۆ کوڕێکی زۆر زانات دەبێت، واتە: ئیسحاق (سەلامی خوای لێ بێت) وەك لە سورەتی (هود)دا لە پێشەوە باس کرا، ﴿ قَالَ أَبَشَّرْتُمُونِي عَلَىٰٓ أَن مَّسَّنِيَ ٱلْكِبَرُ فَبِمَ تُبَشِّرُونَ ﴾ واتە:

---

[1] فتح الباري (٧/١٦٦)، مسلم (٤/١٨٨٧).

[2] مسلم (٤/٢١٨٢).

وتی: ئایا مزگێنیم پێ دەدەن لە کاتێکدا کە پیر بووم ئیتر چی مژدەیەکم دەدەنێ. زۆر سەری سوڕما چونکە خۆشیو ژنەکەیشی پیر بوون، خۆ بەڵێنی خودایش هەر دێتەجێ، بۆیە وتی: منێکی وا پیر بە چی مزگێنیم دەدەنێ! ﴿ قَالُوا بَشَّرْنَاكَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُن مِّنَ الْقَانِطِينَ ﴾ واتە: فریشتەکان وتیان: ئەو مژدەیەی پێمان دای ڕاستەو دەبێت، تۆ لە ڕیزی نائومێدان مەبە، ﴿ قَالَ وَمَن يَقْنَطُ مِن رَّحْمَةِ رَبِّهِ إِلَّا الضَّالُّونَ ﴾ واتە: ئیبراهیم وتی: کێ لە بەزەیی خودا نائومێدە مەگین لەڕێ لادەرەکان.

﴿ قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ ﴿٥٧﴾ قَالُوا إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَىٰ قَوْمٍ مُّجْرِمِينَ ﴿٥٨﴾ إِلَّا آلَ لُوطٍ إِنَّا لَمُنَجُّوهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٥٩﴾ إِلَّا امْرَأَتَهُ قَدَّرْنَا إِنَّهَا لَمِنَ الْغَابِرِينَ ﴿٦٠﴾ ﴾

هۆی هاتنی فریشتەکان

خوای گەورە باسی ئیبراهیم دەکات (سەلامی خوای لێ بێت) کاتێك کە ترسی نەماو مژدەی کوڕێکی پێدرا، دەستی کرد بە پرسیارکردن لە فریشتەکان لە بارەی ئەو کارەی کە بۆی هاتوون، ﴿ قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ ﴾ واتە: وتی: ئەی ڕاسپاردەکان ئێوە چ کارێکتان هەیە، ﴿ قَالُوا إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَىٰ قَوْمٍ مُّجْرِمِينَ ﴾ واتە: وتیان: ئێمە بۆ سەر گەلێکی تاوانبار ڕەوانەکراوین، مەبەستیان هۆزی لوت بۆ (سەلامی خوای لێ بێت)، هەواڵیان دا بە ئیبراهیم کە کەسو کاری پێغەمبەر لوت ڕزگاریان دەبێت لەو سزاسە جگە لە ژنەکەی لووت کە توشی ئەو سزایە دەبێتو لەناو دەچێت، وەك خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ إِلَّا آلَ لُوطٍ إِنَّا لَمُنَجُّوهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٥٩﴾ إِلَّا امْرَأَتَهُ قَدَّرْنَا إِنَّهَا لَمِنَ الْغَابِرِينَ ﴾ واتە: جگە لە خێزانی لووت، هەموویان ڕزگار دەکەین، ژنەکەی نەبێت کە بڕیارمان داوە دەبێت جێ بمێنێتو لەناو بچێت.

﴿ فَلَمَّا جَاءَ آلَ لُوطٍ الْمُرْسَلُونَ ﴿٦١﴾ قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ مُّنكَرُونَ ﴿٦٢﴾ قَالُوا بَلْ جِئْنَاكَ بِمَا كَانُوا فِيهِ يَمْتَرُونَ ﴿٦٣﴾ وَأَتَيْنَاكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿٦٤﴾ ﴾

هاتنی فریشتە بۆ لای لووت پێغەمبەر(سەلامی خوای لێ بێت)

خوای گەورە باسی لوت پێغەمبەر دەکات (سەلامی خوای لێ بێت) کاتێك کە فریشتەکان لە شێوەی چەند لاوێکی زۆر جوانو پێکەوتوودا چوونە ناو ماڵەکەی وەك خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ فَلَمَّا جَاءَ آلَ لُوطٍ الْمُرْسَلُونَ ﴿٦١﴾ قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ مُّنكَرُونَ ﴿٦٢﴾ قَالُوا بَلْ جِئْنَاكَ بِمَا كَانُوا فِيهِ يَمْتَرُونَ ﴾ واتە: لووت وتی: ئێوە کەسانێکن ناتان ناسین، فریشتەکان وتیان: بەڵام ئێمە شتێکمان هێناوە، کە

ئەوانە لێی دوودڵ بوون، کە سزایەکی سەختو لەناوبردنو ڕیشەکێشکردنیانە، کە بڕوایان نەدەکرد شتی وایان تووش ببێتو کارەساتێکی وایان بەسەردا بێت، ﴿ وَأَتَيْنَٰكَ بِٱلْحَقِّ وَإِنَّا لَصَٰدِقُونَ ﴾ واتە: ئێمە ڕاستیمان بۆ تۆ هێناوە، دیارە درۆ ناکەین، (لووت) یان دڵنیا کرد کە خۆیو کەسو کاری ڕزگار دەکەن بێجگە لە ژنەکەی، کە لەگەڵ هۆزەکەیدا لەناو دەچن، ئەم ئایەتە وەك ئەو ئایەتە وایە کە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ مَا نُنَزِّلُ ٱلْمَلَٰٓئِكَةَ إِلَّا بِٱلْحَقِّ ﴾[1] واتە: ئێمە فریشتە نانێرینە خوارەوە بە ڕاستو ڕەوانەبێت.

﴿ فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِّنَ ٱلَّيْلِ وَٱتَّبِعْ أَدْبَٰرَهُمْ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنكُمْ أَحَدٌ وَٱمْضُوا۟ حَيْثُ تُؤْمَرُونَ ﴿٦٥﴾ وَقَضَيْنَآ إِلَيْهِ ذَٰلِكَ ٱلْأَمْرَ أَنَّ دَابِرَ هَٰٓؤُلَآءِ مَقْطُوعٌ مُّصْبِحِينَ ﴿٦٦﴾ ﴾

فەرمان درا بە لووت (سەلامی خوای لێ بێت) بە شەو لەگەڵ کەسو کاریدا دەرچنو بڕۆن

خوای گەورە باسی فریشتەکان دەکات کە فەرمانیان دا بە لووت پێغەمبەر(سەلامی خوای لێ بێت) بە خۆیو کەسو کاریەوە ماوەیەك لە شەو تێپەڕی دەربچن، لووت خۆی لە دوایانەوە بڕوات چاکترەو پارێزراوتر دەبن(بۆئەوەی ئاگاداربێت وکەس جێ نەمێنێ–وەرگێڕ)، پێغەمبەری خودایش (ﷺ) لە غەزاکاندا هەر بەو شێوەیە لە دواوە دەڕۆیشت بۆ ئەوەی ئەوانەی لاوازنو پەکیان دەکەوێ یامەتیان بداتو بەڕێیان بکات، خودای مەزن لێرەدا دەفەرموێت: ﴿ فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِّنَ ٱلَّيْلِ وَٱتَّبِعْ أَدْبَٰرَهُمْ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنكُمْ أَحَدٌ وَٱمْضُوا۟ حَيْثُ تُؤْمَرُونَ ﴾ واتە: کە ئەندازەیەك لە شەو ڕۆیشت تۆ خۆتو کەسو کارت دەرچن وخۆت لە دوایانەوە برۆ، هیچ کەسێك لانەکاتەوە، بۆ کوێ ڕێتان نیشان دەدرێت، بەرەو ئەو شوێنە بڕۆن، واتە: کاتێك کە گوێتان لە نەعرەتە بوو دای لەوانە، نەکەن لاکەنەوەو سەیریان بکەن، هەرچیان بەسەردێت لە سزاو بەدبەختی با بەسەریان بێت، وەك ئەوەی یەکێکیان لەگەڵدا بێت ڕێیان نیشان بدات وابوو، پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَقَضَيْنَآ إِلَيْهِ ذَٰلِكَ ٱلْأَمْرَ أَنَّ دَابِرَ هَٰٓؤُلَآءِ مَقْطُوعٌ مُّصْبِحِينَ ﴾ واتە: ئەم کارەمان بە وەحی بە لووت ڕاگەیاند، بێگومان لە بەرەبەیاندا ئەوانە دوابڕاو دەبنو هەموویان لەناو دەچن، ئەم ئایەتە وەك ئەو ئایەتە وایە کە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿إِنَّ مَوْعِدَهُمُ ٱلصُّبْحُ أَلَيْسَ ٱلصُّبْحُ بِقَرِيبٍ﴾[2] واتە: کاتی دیاری کراویان بەرەبەیانە، ئایا بەیانی نزیك نیە؟

---

[1] الحجر (٨).

[2] هود (٨١).

﴿ وَجَآءَ أَهۡلُ ٱلۡمَدِينَةِ يَسۡتَبۡشِرُونَ ﴿٦٧﴾ قَالَ إِنَّ هَٰٓؤُلَآءِ ضَيۡفِي فَلَا تَفۡضَحُونِ ﴿٦٨﴾ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَلَا تُخۡزُونِ ﴿٦٩﴾ قَالُوٓاْ أَوَلَمۡ نَنۡهَكَ عَنِ ٱلۡعَٰلَمِينَ ﴿٧٠﴾ قَالَ هَٰٓؤُلَآءِ بَنَاتِيٓ إِن كُنتُمۡ فَٰعِلِينَ ﴿٧١﴾ لَعَمۡرُكَ إِنَّهُمۡ لَفِي سَكۡرَتِهِمۡ يَعۡمَهُونَ ﴿٧٢﴾ ﴾

چوونی خەڵکی شار بۆ لای فریشتەکان، وایان دەزانی ئەوانە پیاون

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ وَجَآءَ أَهۡلُ ٱلۡمَدِينَةِ يَسۡتَبۡشِرُونَ ﴾ واتە: خەڵکی شارەکە بەرەو ماڵی لووت هاتنو مژدەیان بە یەکتر دەدا، خوای گەورە باسیان دەکات کە چۆن بە هەلهەلەکێشان بەرەو ماڵی لووت کەوتنە ڕێ کاتێك کە زانیان میوانی هەیەو کۆمەڵێك لاوی جوانو شێوە شیرینن، ﴿ قَالَ إِنَّ هَٰٓؤُلَآءِ ضَيۡفِي فَلَا تَفۡضَحُونِ ﴿٦٨﴾ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَلَا تُخۡزُونِ ﴾ واتە: لووت پێغەمبەر(سەلامی خوای لێ بێت) پێی گوتن: ئەوانە میوانی منن، ڕوو زەردی ئەوانەم مەکەن، لە خوا بترسنو ئابڕووم مەبەن، لووت (سەلامی خوای لێ بێت) پێش ئەوەی بزانێت ئەو فریشتانە ڕاسپاردەی خودانو ڕەوانەکراون ئەمەی وت، وەك لە سورەتی (هود) لە پێشدا باسکرا، بەڵام لێرەدا، دەیزانی ئەوانە فریشتەنو ڕەوانە کراون بۆ کارێك کە پێیان سپێردراوە، (هەرچەندە لێرەدا باسی هاتنی مژدەکەیو مشتو مڕی لەگەڵیاندا عەتف کراوەتەسەرئایەتەکانی پێشوو، بەڵام ئەم (واوە) مانای (ترتیب) ناگەیەنێت، بە تایبەتی ئەگەر بەلگەیەك هەبێت پێچەوانەی ئەوەبسەلمێنێت، جا خەڵکی شارەکە وەلامیان دایەوەو پێیان وت: ﴿ قَالُوٓاْ أَوَلَمۡ نَنۡهَكَ عَنِ ٱلۡعَٰلَمِينَ ﴾ واتە: وتیان: پێمان نەگوتی نابێت کەس بێت بە لاتدا، میوانداری لە هیچ کەسێك نەکەی؟ ﴿ قَالَ هَٰٓؤُلَآءِ بَنَاتِيٓ إِن كُنتُمۡ فَٰعِلِينَ ﴾ لووت پێغەمبەر(سەلامی خوای لێ بێت) وتی: ئەوانە کچەکانمن، چیتان دەوێ وەرن لە ئەوان بیکەن، واتە: وەرن ئەوە کچەکانمەمارەی بکەم لێتان و ئەوەی خودا ڕێی پێداوە لێیان لەگەڵ ئەوان بیکەن، لە بارەیەوە بە ڕوونی لە پێشەوە باسی لێ کراوە، پێویست ناکات لێرەدا باسی بکەینەوە، ئەم قسانە هەموو ئەوە دەگەیەنێت کە ئەوان نەیانئەزانی چ شتێك چاوەڕوانیان دەکاتو چیان بەسەر دێت، چ بەلایەك دەوری داون ولەملاسدایەبۆیان و بەیانی چ سزایەك تووشیان دەبێت!! بۆیە خوای گەورە دەفەرمووێت بە موحەمەد (ﷺ): ﴿ لَعَمۡرُكَ إِنَّهُمۡ لَفِي سَكۡرَتِهِمۡ يَعۡمَهُونَ ﴾ واتە: دە سوێند بە گیانی تۆ، ئەوانە لەبەر سەرخۆشی وێڵ و سەرگەردان بوون، خودای گەورە بە گیانی پێغەمبەر(ﷺ) سوێند دەخوات ئەمەیش ڕێزێکی زۆر گەورەو پلەو پایەیەکی بەرزو فراوانە کە خودا داویەتی بە پێغەمبەر(ﷺ) عەمری کوڕی مالیکی نوکریی دەڵێت: لە ئەبو جەوزائەوە لە ئیبنو عەباسەوە کە وتوویەتی: خوای گەورە لە موحەمەد (ﷺ) بەڕێزترو چاکترو

نەفسو گیان پاکتری دروست نەکردووە، نەمبیستووە خودا سوێند بە گیانی هیچ کەسێك بخوات جگە لەگیانی ئەو، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿لَعَمْرُكَ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ﴾ واتە: بە گیانی تۆ، وەبە تەمەنی تۆ، وەبە مانەوەی تۆلەدنیادا سوێندبێت، ﴿إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ﴾[1] ئەوانەلەبەرسەرخۆشی خۆیان گومڕا بوون، ئەمە ئیبنو جەریر ڕیوایەتی کردووە، قەتادە دەڵێت: ﴿لَفِي سَكْرَتِهِمْ﴾ واتە: لە گومڕاییاندا، ﴿يَعْمَهُونَ﴾ یاری دەکەن،[2] عەلی کوڕی ئەبو تەلحە دەڵێت: لە ئیبنو عەبباسەوە ﴿لَعَمْرُكَ﴾ سوێند بە ژیانی تۆ، ﴿إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ﴾ لەسەرخۆشی خۆیاندا دوو دڵو سەرگەردانن.

﴿فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُشْرِقِينَ (٧٣) فَجَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِّن سِجِّيلٍ (٧٤) إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْمُتَوَسِّمِينَ (٧٥) وَإِنَّهَا لَبِسَبِيلٍ مُّقِيمٍ (٧٦) إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ (٧٧)﴾

لەناوچوون و قڕبوونی هۆزی لووت

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُشْرِقِينَ﴾ واتە: لەگەڵ گزنگی خۆردا شریخەو گرمە گرتنی، وڵاتەکەیان سەرەوژێر بوو،سەرەوەی کەوتە ژێرەو ژێرەوەیشی کەوتە سەرەوە، وردە بەردی کلسیشی بەسەردا باراندن،، لە سورەتی (هود)دا (سجیل)مان بە تێرو تەواوی باسکرد پێویست ناکات لێرەدا باسی بکەینەوە، وەك خوای گەورە لێرەدا دەفەرموێت: ﴿فَجَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِّن سِجِّيلٍ﴾ واتە: هەموومان سەرەوژێر کردو گڵی بەردینمان بەسەردا باراندن، ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْمُتَوَسِّمِينَ﴾ واتە: بە ڕاستی لەم ڕووداوەدا زۆر بەڵگە هەیە بۆ ئەوانەی کە خەڵکی شایستەن، واتە: پاشماوەی ئەم جەزرەبەو بەڵایە کە بە چاو دەبینرێت کە هات بەسەر ئەم وڵاتەدا پەندو دەرسێکی زۆر چاکە بۆ کەسێك کە دڵ زیندوو وشیارە، وەك موجاهید لەم ئایەتەدا: ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْمُتَوَسِّمِينَ﴾ دەڵێت: ئەوانەی کە وشیارنو فیراسەتیان هەیە.[3] ئیبنو عەباسو زەحاك دەڵێن: بۆ

---

[1] الطبري (١٧/٧٨).

[2] الطبري (١٧/١١٩).

[3] الطبري (١٧/١٢٠).

ئەوانەی خاوەن نەزەروڕان[1]. قەتادە دەڵێت: بۆ ئەوانەی پەند وەردەگرن.[2] ﴿لِلْمُتَوَسِّمِينَ﴾ واتە: ئەوانەی کە ڕادەمێنن.

شاری سەدووم لە سەرڕێدایە

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَإِنَّهَا لَبِسَبِيلٍ مُّقِيمٍ﴾ واتە: ئێستاش شوێنەواری ئەوان لەسەر ڕێگەی ئاوەندایە، شاری سەدوم ئەو کارەساتەی بەسەر هاتو سەرەوژێر بوو بەردەباران کراو لەبەر چاوی خەڵکیش کەوت، وای لێهات بووە دەریایەکی بۆگەنو پیس لەسەرە ڕێیەکی پانو بەریندا، کە هەتا ئێستاش خەڵکی پێیدا دێنو دەچن، ئەم ئایەتە وەك ئەو ئایەتانە وایە کە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَإِنَّكُمْ لَتَمُرُّونَ عَلَيْهِم مُّصْبِحِينَ ﴿١٣٧﴾ وَبِاللَّيْلِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾[3] واتە: بە ڕاستی ئێوە بەیانیان بە لایاندا دەڕۆن هەروەهابە شەویش، چۆن لەئەو ڕووداوە تێ ناگەن؟ پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ﴾ واتە: ئا لەمەدا بەڵگە زۆرە بۆ ئەوانەی خاوەن باوەڕن، واتە: ئەوەی بەسەری هۆزی لووتماندا هێناو قرمان تێخستنو سەروژێرمان کردنو لووتو خاوخێزانمان ڕزگارکرد جگە لە ژنەکەی، نیشانەیەکی ڕوون و ئاشکرایە بۆ ئەوانەی کە بڕوایان هەیە بە خوداو پێغەمبەرەکەی (ﷺ).

﴿وَإِن كَانَ أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ لَظَالِمِينَ ﴿٧٨﴾ فَانتَقَمْنَا مِنْهُمْ وَإِنَّهُمَا لَبِإِمَامٍ مُّبِينٍ ﴿٧٩﴾﴾

خاوەنی پیشە و داریش (هۆزی شوعەیب) لەناو چوون

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَإِن كَانَ أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ لَظَالِمِينَ﴾ واتە: خاوەنی باخەپڕو چڕەکانیش لەسەر ناهەقی بوون، خاوەن باخە پڕو چڕەکان هۆزی شوعەیبن (سەلامی خوای لێ بێت) زەححاك و قەتادەو کەسانی تریش دەڵێن: ﴿الْأَيْكَةِ﴾ درەختی چڕو پڕە[4]، ناهەقیەکەیشیان بریتی بووە لە شەریك دانان بۆ خوداو ترزووبازیو ڕێگری بووە، خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَانتَقَمْنَا مِنْهُمْ وَإِنَّهُمَا لَبِإِمَامٍ مُّبِينٍ﴾ واتە: تۆڵەمان لەوانیش کردەوە، کە هەردووکیان وان بەسەر کاروانە ڕێوە، خوای گەورە هەقی لێ سەندن بە شریخەو گرمەو زەمین لەرزەو جەزرەبەی ڕۆژی هەورو سێبەر، شوێنەکانیان لە شوێنی هۆزی لووتەوە نزیك بوو هەرچەندە ماوەکەیان زۆر بوو، بۆیە خوای گەورە دەفەرمووێت:

---

[1] الطبري (١٢١/١٧).
[2] الطبري (١٢١/١٧).
[3] الصافات (١٣٧ـ١٣٨).
[4] الطبري (١٢٥/١٧).

﴿وَإِنَّهُمَا لَبِإِمَامٍ مُّبِينٍ﴾ واتە: هەردوو هۆزەکە شوێنیان لەسەریەك ڕێگادا بوو، ئیبنو عەبباس و موجاهیدو زەححاكو کەسانی تریش هەر وایان وتووە، ﴿وَإِنَّهُمَا لَبِإِمَامٍ مُّبِينٍ﴾ واتە: ڕێگایەکی دیارو ئاشکرا،[1] بۆیە کاتێك شوعەیب پێغەمبەر(سەلامی خوای لێ بێت) هەڕەشەی لە هۆزەکەی کرد، لە هەڕەشەکەیدا وتی: ﴿وَمَا قَوْمُ لُوطٍ مِّنكُم بِبَعِيدٍ﴾[2] واتە: بەسەرهاتی هۆزی لووتیش زۆر دوور نیە لێتانەوە.

﴿وَلَقَدْ كَذَّبَ أَصْحَٰبُ ٱلْحِجْرِ ٱلْمُرْسَلِينَ ﴿٨٠﴾ وَءَاتَيْنَٰهُمْ ءَايَٰتِنَا فَكَانُوا۟ عَنْهَا مُعْرِضِينَ ﴿٨١﴾ وَكَانُوا۟ يَنْحِتُونَ مِنَ ٱلْجِبَالِ بُيُوتًا ءَامِنِينَ ﴿٨٢﴾ فَأَخَذَتْهُمُ ٱلصَّيْحَةُ مُصْبِحِينَ ﴿٨٣﴾ فَمَآ أَغْنَىٰ عَنْهُم مَّا كَانُوا۟ يَكْسِبُونَ ﴿٨٤﴾﴾

تیاچوون و قڕبوونی خەڵکی حیجر (هۆزی سەمود)

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَلَقَدْ كَذَّبَ أَصْحَٰبُ ٱلْحِجْرِ ٱلْمُرْسَلِينَ ﴿٨٠﴾ وَءَاتَيْنَٰهُمْ ءَايَٰتِنَا فَكَانُوا۟ عَنْهَا مُعْرِضِينَ﴾ واتە: خەڵکی حیجریش (الحجر) پێغەمبەرەکانی خۆیان بە درۆزن دەزانی، نیشانەی خۆشمان بۆ ناردن، بڕوایان بە هیچ نیشانەیەکیان نەکرد، خەڵکی حیجر، هۆزی سەمود بوون کە بڕوایان بە پێغەمبەرەکەیان کە ساڵح بوو (سەلامی خوای لێ بێت) نەکرد، هەر کەسێك بڕوای بە پێغەمبەرێك نەبێت، وەك ئەوە وایە کە بڕوای بە هەموو پێغەمبەرەکان نەکردبێت، بۆیە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَلَقَدْ كَذَّبَ أَصْحَٰبُ ٱلْحِجْرِ ٱلْمُرْسَلِينَ﴾، خوای گەورە باسی ئەوە دەکات کە نیشانەی زۆری بۆ ناردن کە بەڵگە بێت لەسەر ڕاستی پێغەمبەرایەتی ساڵح (سەلامی خوای لێ بێت) وەك ئەو وشترەی کە لەو بەردە ڕەقە دەری هێنا بۆیان بە دوعای ساڵح لە وڵاتەکەیاندا لەوەڕی دەخواردو ئاوەکەشیان ڕۆژێکی بۆ خۆیان بوو، ڕۆژێکیش بۆئەم وشترە بوو، کاتێك دەستیان دایە لاساری و وشترەکەیان سەربڕی، پێغەمبەر ساڵح (سەلامی خوای لێ بێت) پێی وتن: ﴿تَمَتَّعُوا۟ فِى دَارِكُمْ ثَلَٰثَةَ أَيَّامٍ ذَٰلِكَ وَعْدٌ غَيْرُ مَكْذُوبٍ﴾[3] واتە: لەماڵی خۆتاندا سێ ڕۆژ ڕابوێرن، ئەمە بەڵێنی خودایەو درۆ نیە، خوای گەورەیش دەفەرموێت: ﴿وَأَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْنَٰهُمْ فَٱسْتَحَبُّوا۟ ٱلْعَمَىٰ عَلَى ٱلْهُدَىٰ﴾[4] واتە: ئێمە ڕێگەی بەرەو خۆمان نیشانی هۆزی سەمود داکەچی لەباتی شارەزابوون حەزیان کرد نابینا بن، لێرەدا خوای گەورە باسی هۆزی سەمود دەکات و دەفەرموێت: ﴿وَكَانُوا۟ يَنْحِتُونَ مِنَ ٱلْجِبَالِ بُيُوتًا ءَامِنِينَ﴾ واتە: لە شاخەکاندا

---

[1] الطبري (١٧/١٢٥).

[2] هود (٨٩).

[3] هود (٦٥).

[4] فصلت (١٧).

خانوویان دەتاشی هەتا لێیان بێ ترس بنو نەڕوخێن، هیچ پێویستیەکیان بەو خانووانەش نەبوو، بەڵکو بۆ خۆشیو ڕابواردنو فیزکردن بوو، وەك ئەوەی ئێستا دەبینرێت لەو خانوانەی کە دروستیان کردووە لە شیوی حیجر دا ئەو شوێنەی کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) بە لایدا تێ پەڕیو بەرەو تەبووك کەوتەڕێ، سەری دانەواندو ولاغەکەی بە پەلە لێخوڕیو فەرمووی بە هاوەڵەکانی: (مەچنە ناو ماڵی هۆزێك کە سزا درابن مەگین کاتێك کە بگرین، خۆ ئەگەر گریانتان نەهات، خۆتان بگرێنن لە ترسی ئەوەی نەکا ئەوەی تووشی ئەوان بوو، تووشی ئێوەش ببێت).[1] پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فاخذتهمُ الصَّيْحَةُ مُصْبِحِينَ ﴿٨٣﴾ فَمَا أَغْنَىٰ عَنْهُم مَّا كَانُوا يَكْسِبُونَ﴾ واتە: لە بەرەبەیانێکدا شریخەو گرمە گرتنی، هەرچی پەیدایان کردبوو هیچ سودێکی بێ نەگەیاندن، واتە: ئەوەی وەدەستیان هێنابوو لە کشتوکاڵو بەروبوومی باغو بەرە، ئەوەندە چاوچنۆك بوون وشترەکەیان کوشت، هەتا ئاوەکە بەشیان بکات،ئەوانەهەمووی هیچ سوودێکی نەبوو بۆیان، ئەو ماڵو سامانە فریایان نەکەوتو لەو بەڵایە ڕزگاری نەکردن، کە خوای گەورە بۆی ناردن.

﴿وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ ۗ وَإِنَّ السَّاعَةَ لَآتِيَةٌ ۖ فَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ ﴿٨٥﴾ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ ﴿٨٦﴾﴾

ئەم دنیایەبۆمەبەستێکی تایبەت دروست کراوە، ڕۆژی قیامەت بەڕێوەیە

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ ۗ وَإِنَّ السَّاعَةَ لَآتِيَةٌ﴾ واتە: ئاسمانەکانو زەمینو ئەوەی لەنێوانیان دایە، بۆ ڕاستیمان وەدی هێناون، لە چەند ئایەتێکی تردا دەفەرمووێت: ﴿لِيَجْزِيَ الَّذِينَ أَسَاءُوا بِمَا عَمِلُوا وَيَجْزِيَ الَّذِينَ أَحْسَنُوا بِالْحُسْنَى﴾[2] واتە: تا سزای ئەوانە بدات کە خراپەیان کردووە چاکەی باشیش دەربارەی کار چاکان بکات، وە دەفەرمووێت: ﴿وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا بَاطِلًا ۚ ذَٰلِكَ ظَنُّ الَّذِينَ كَفَرُوا ۚ فَوَيْلٌ لِّلَّذِينَ كَفَرُوا مِنَ النَّارِ﴾[3] واتە: ئێمە ئاسمانەکانو زەمینو ئەوەی لە نێوانیاندایە بە خۆڕایی دروستمان نەکردووە، ئەوانەی خوانەناسن وا بیردەکەنەوە، هاوار بۆ ئەوانەی خوانەناسن بۆ ئەو ئاگرەی تێی دەچن. وە دەفەرمووێت: ﴿أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ ﴿١١٥﴾ فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ ۖ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ

---

[1] احمد (٢/٩١)،فەرموودەیەکی سەحیحە.

[2] النجم (٣١).

[3] ص (٢٧).

ٱلۡكَرِيمِ﴾[1] واتە: ئاخۆ ئێوە واتان زانیووە بە گەمە ئێوەمان دروست کردووەو ناتانگەڕێنینەوە بۆ لای خۆمان؟ پایەبەرزی هەر بۆ خوایە، کە پاشای ڕاستەقینەیە، هیچ پەرستراوێکی تر جگە لەو نیەو هەر خۆیەتی پەروەردگاری تەختی مەزن ﴿ٱلۡعَرۡشِ ٱلۡكَرِيمِ﴾. پاشان خوای گەورە هەواڵی ڕۆژی قیامەت دەدات بە پێغەمبەرەکەی (ﷺ) کە هەر دێتو گومانی تێدا نیە، ﴿فَٱصۡفَحِ ٱلصَّفۡحَ ٱلۡجَمِيلَ﴾ واتە: تۆش بە جوانی چاوپۆشی بکە لەو موشریکانە کە ئازارت دەدەنو بڕوا ناکەن بەو پەیامەی کە بۆت هێناون، وەك لەم ئایەتەی تریشدا دەفەرمووێت: ﴿فَٱصۡفَحۡ عَنۡهُمۡ وَقُلۡ سَلَٰمٞۚ فَسَوۡفَ يَعۡلَمُونَ﴾[2] واتە: تۆ چاوپۆشی بکە لەوانەو بڵێ: ئێستا مەترسن، لەمەودوا دەزانن! قەتادەو موجاهیدو کەسانی تریش دەڵێن: ئەم ئایەتە لە پێش فەرمان کردن بووە بە جەنگ، ئەم ئایەتە لە مەککە هاتووە، فەرمان بە جەنگ دوای کۆچ کردن بووە بۆ مەدینە، پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿إِنَّ رَبَّكَ هُوَ ٱلۡخَلَّٰقُ ٱلۡعَلِيمُ﴾ واتە: بێگومان هەر پەروەردگارت وەدیهێنی زانایە، ئەمە سەلماندنی ڕۆژی قیامەت دەگەیەنێت کە خوای گەورە دەتوانێت ڕۆژی قیامەتیش بێنێت، چونکە خودا وەدیهێنەرێکی وایە، هیچ شتێکی لە لا گران نیەو ئەو تەنو لاشانەیش کە لە هەموو بەشەکانی سەر زەمیندا پەرشو بڵاو دەبنو دەڕزێن لێی ون نابێتو ئاگای لێیەتی، وەك ئەم ئایەتە کە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿إِنَّمَآ أَمۡرُهُۥٓ إِذَآ أَرَادَ شَيۡـًٔا أَن يَقُولَ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ ﴿٨٢﴾ فَسُبۡحَٰنَ ٱلَّذِي بِيَدِهِۦ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيۡءٖ وَإِلَيۡهِ تُرۡجَعُونَ﴾[3] واتە: ئایا کەسێك توانای هەبێت ئەم ئاسمانانو زەمینە دروست بکات، توانەی نیە وێنەیان دروست بکاتەوە؟ بەڵێ لە توانایدا هەیەو دروستکەرو زۆر زانا هەر خۆیەتی، هەر کاتێك هەر شتێکی بوێ پەیدا ببێت، کە پێی بڵێت ببە! دەبێت، پاکیو بێ عەیبی بۆ کەسێك کە هەموو شت لە ژێر فەرمانی ئەودایە، هەر بۆ لای ئەو دەگەڕێنرێنەوە.

﴿وَلَقَدۡ ءَاتَيۡنَٰكَ سَبۡعٗا مِّنَ ٱلۡمَثَانِي وَٱلۡقُرۡءَانَ ٱلۡعَظِيمَ ﴿٨٧﴾ لَا تَمُدَّنَّ عَيۡنَيۡكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعۡنَا بِهِۦٓ أَزۡوَٰجٗا مِّنۡهُمۡ وَلَا تَحۡزَنۡ عَلَيۡهِمۡ وَٱخۡفِضۡ جَنَاحَكَ لِلۡمُؤۡمِنِينَ ﴿٨٨﴾﴾

---

[1] المؤمنون (١١٥ـ١١٦).

[2] الزخرف (٨٩).

[3] يس (٨١ـ٨٣).

قورئان نعمەتێکی گەورەیە بەسەرخەڵکەوە و ئەرکیشە لەسەر ئیماندارخەڵکی بۆبانگ بکات

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلَقَدْ ءَاتَيْنَٰكَ سَبْعًا مِّنَ ٱلْمَثَانِى وَٱلْقُرْءَانَ ٱلْعَظِيمَ﴾ واتە: ئێمە حەوت ئایەتی دووبارەکراوەمان (کەسورەتی فاتیحایە) داوە بە تۆ هەروەها قورئانی گەورەیش ، خوای گەورە دەفەرمووێت بە پێغەمبەرەکەی (ﷺ) وەك چۆن ئێمە قورئانی پیرۆزمان داوە بە تۆ، تۆش چاو مەبڕە خۆشیو ڕازاوەیی دنیاو ئەو خۆشگوزەرانیەی کە داومانە بە خەڵکی دنیا، تێیدا سەرقاڵو پاش ماوەیەك دەبڕێتەوەو نامێنێت، ئێمە تاقیان دەکەینەوە پێی، ئاواتەخواز مەبە بە ماڵو ژیانی ئەوانەو زۆریش خەمیان مەخۆو دلگران مەبە بۆیان، کە بڕوات پێ ناکەنو دژایەتیت دەکەن، ﴿وَٱخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ ٱتَّبَعَكَ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ﴾[1] واتە: باڵی بەزەیت ڕاخە بۆ ئەوانەی شوێنت دەکەون لە خاوەن باوەڕان، وەك لە ئایەتێکی تردا خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿لَقَدْ جَآءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُم بِٱلْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَّحِيمٌ﴾[2] واتە: پێغەمبەرێکتان بۆ هاتووە لە خۆتانە، هەر بەڵایەك بەسەرتاندا بێت لای گرانە، زۆر دڵی لای ئێوەیە، دڵسۆزی باوەڕدارانەو دڵۆڤانە، جیاوازی ڕاوبۆچوون هەیە لە نێوان زانایاندا لەسەر ئەم حەوت شتە دووبارەیە، ئایا ئەم حەوت شتەدووبارەیە کامەیە؟ ئیبنو مەسعودو ئیبنو عومەرو ئیبنو عەبباسو موجاهیدو سەعیدی کوڕی جوبەیرو زەحجاكو کەسانی تریش ئەڵێن: ئەو حەوت سورەتە درێژەیە، مەبەستیان سورەتی (البقرة، ال عمران، النساء، المائدة، الانعام، الاعراف، یونس)ە سەعیدی کوڕی جوبەیر دەڵێت: ئەرکەکانو سنوورەکانو بەسەرهاتەکانو بڕیارە شەرعیەکانیان تێدا ڕوون کراوەتەوە، ئیبنو عەبباس دەڵێت: نموونەی زۆرو دەنگو باسو پەندو ئامۆژگاریان تێدا باس کراوەو ڕوون کراوەتەوە.[3] ڕای دووەم: سورەتی (الفاتحة) حەوت ئایەتە، کە ڕیوایەت کراوە لە عەلیو عومەرو ئیبنو مەسعودو ئیبنو عەباسەوە، ئیبنو عەباس دەڵێت: ﴿بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ﴾ ئایەتی حەوتەمی سورەتی (الفاتحة)یە، خوای گەورە ئێوەی تایبەتمەند کردووە پێیەوە.[4] ئیبراهیمی نەخەعیو عبدالله ی کوڕی عبیدالله ی کوڕی

---

[1] الشعراء (٢١٥).

[2] التوبة (١٢٨).

[3] الطبري (١٣٠/١٧ـ١٣٢).

[4] الطبري (١٣٣/١٧).

عومەیرو ئیبنو ئەبی مولەیکەو شەهری کوڕی حوەیشیبو حەسەنی بەسریو موجاهیدیش هەر وایان وتووە.[1] ئیمامی بوخاری (ڕەحمەتی خوای لێ بێت) لێرەدا دوو فەرموودەی هێناوە:

فەرموودەی یەکەم: لە ئەبو سەعیدی کوڕی ئیبنول موعەللاوەدەیگێڕێتەوە دەڵێت: پێغەمبەر بە لامدا ڕۆیشت، من نوێژم دەکرد، بانگی کردم نەچووم بۆ لای هەتا نوێژەکەم کرد، پاشان چوومە خزمەتی، فەرمووی: (چی ڕێگری لێ کردی کە بێیت بۆ لام؟) وتم: نوێژم دەکرد، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (ئایا خودا نەیفەرمووە: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱسْتَجِيبُواْ لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ ﴾[2] (واتە: ئەی ئەو کەسانەی بڕواتان هێناوە وەڵامی خواو پێغەمبەر بدەنەوە کاتێك کە بانگتان دەکات)، فەرمووی: ئایا گەورەترین سورەتت فێر بکەم لە قورئاندا پێش ئەوەی لە مزگەوت بڕۆمە دەرەوە)، پێغەمبەر(ﷺ) ڕۆیشت لە مزگەوت بچێتە دەرەوەمنیشقسەکەم وەبیر خستەوە، فەرمووی: (الحمد لله رب العالمين) ئەوە حەوت دووبارە کراوەکەیەو ئەو قورئانەیە کە پێم بەخشراوە.

فەرموودەی دووەم: لە ئەبو هورەیرەوە (ڕەزای خوای لێ بێت) دەڵێت: پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرموویەتی: (دایکی قورئان (أم القران) ئەو حەوت دووبارە کراوەیەو ئەم قورئانە گەورەیە).[3] ئەم فەرموودەیە بەڵگەیەودەقە لەسەر ئەوە کە سورەتی (الفاتحة) ئەم حەوت ئایەتە دووبارەیەو هەروەها ئەم قورئانە گەورەیشە ، بەڵام ئەمە پێچەوانەی وەسفی حەوت سورەتە درێژەکە نیە (السبع الطوال) کەهەمان وەسفی پێ بکرێت، چونکە ئەم سورەتانەیش هەمان وەسفی تێدایە، هەروەها پێچەوانەی وەسفی هەموو قورئانیش نیە، وەك خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿ٱللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ ٱلْحَدِيثِ كِتَٰبًا مُّتَشَٰبِهًا مَّثَانِيَ ﴾[4] واتە: خودا چاکترین قسەی ناردووەتە خوارەوە، کتێبێك کە قسەکانی لە جوانیدا وەك یەکن‌و هەر دووبارەش دەکرێتەوە، چونکە ئەم قورئانە لە یەك دەچێت لە ڕوویەکەوەو دووبارەش دەکرێتەوە لە ڕوویەکی ترەوە. پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِۦٓ أَزْوَٰجًا مِّنْهُمْ﴾ واتە: چاو مەبڕە ئەو شتەی داومانە بە کۆمەڵێك لەوانە، ﴿وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ ﴾ واتە: خەمیان مەخۆ، واتە: پشت ئەستوور بە بەوەی کە خودا ئەو قورئانە پیرۆزەی پێ بەخشیوی، چاوت مەبڕە ئەو گوزەران‌و ڕابواردنە کەمەی ئەوانە لە دنیادا بەسەری دەبەن‌و دەڕوات‌و نامێنێت، عەوفی دەڵێت: لە

[1] الطبري (١٧/١٣٥).
[2] الانفال (٢٤).
[3] فتح الباري (٨/٢٣٢).
[4] الزمر (٢٣).

ئیبنو عەباسەوە، ﴿لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ﴾ خودا ڕێی نەداوە بە کەس خوازیاری شتێك بێت کە هاوەڵەکەی هەیەتیو چاوی تێ ببڕێت.[1] موجاهید دەڵێت: ﴿إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِۦٓ أَزْوَٰجًا مِّنْهُمْ﴾ واتە: دەوڵەمەندەکان،[2] واتە: چاو نەبڕیتە دەوڵەمەندەکان کە تۆش وەك ئەو دەوڵەمەند بیت، ﴿وَٱخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ﴾ واتە: باڵی بەزەیی ڕاخە بۆ خاوەنباوەڕان.

﴿وَقُلْ إِنِّىٓ أَنَا ٱلنَّذِيرُ ٱلْمُبِينُ ﴿٨٩﴾ كَمَآ أَنزَلْنَا عَلَى ٱلْمُقْتَسِمِينَ ﴿٩٠﴾ ٱلَّذِينَ جَعَلُوا۟ ٱلْقُرْءَانَ عِضِينَ ﴿٩١﴾ فَوَرَبِّكَ لَنَسْـَٔلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٩٢﴾ عَمَّا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾﴾

ئەم پێغەمبەرە (ﷺ) ترسێنەرێکی ڕوونکەرەوەیە

خوای گەورە فەرمان دەکات بە پێغەمبەرەکەی (ﷺ) دەفەرموێت: ﴿وَقُلْ إِنِّىٓ أَنَا ٱلنَّذِيرُ ٱلْمُبِينُ﴾ واتە بڵێ: من ترسێنەرێکی ڕوون کەرەوەم، ترسێنەرێك بۆ خەڵکی لە سزایەکی بە ژان کە تووشیان ببێت بە هۆی ئەو بێدینیو دووریەیان لە خواوە، ئەوسزای کە تووشی گەلە پێشووەکانی بەر لە خۆیان هات چونکە بڕوایان بە پێغەمبەرەکانیان نەکرد،بۆیە تووشی ئەو جەزرەبەیە هاتن، لە هەردوو سەحیحەکەدا هاتووە لە ئەبو موساوە، لە پێغەمبەری خواوە(ﷺ) کە فەرموویەتی: (وێنەی منو وێنەی ئەو شتەی (پەیامەی) کە خودا منی پێ ناردووە، وەك نموونەی پیاوێکە کە هاتوە بۆ لای هۆزەکەی پێیان ئەڵێ: ئەی هۆزەکەم، من ئەو سوپایەم بە چاوی خۆم بینی(کەنیازی ەلاماردانی ئێوەیەتی)، بە ڕاستی من ئەو عریانە ترسێنەرەم، ڕاکەن، ڕاکەن، (واتە خۆ ڕزگار بکەن) دەستەیەك لە هۆزەکەی بە گوێیان کردو بە شەو ڕایان کردو لەسەر خۆیان دەرچوونو ڕزگاریان بوو، دەستەیەکی تریان بڕوایان پێ نەکرد لە شوێنی خۆیاندا تا بەیانی مانەوە، لە بەرەبەیاندا سوپاکە دای بەسەریاندا داگیری کردنو لەناوی بردن، ئا ئەوە نموونەی ئەو کەسانەیە کە گوێڕایەڵی منیان کردو شوێنی ئەو شتەئەکەون کە من هێناومە، نموونەی ئەوانەشە کە بەرفەرمانم نابنو یاخی ئەبنو بڕواناکەن بەو هەقەی کەبەمندا نێردراوەبۆیان)[3].

---

[1] الطبري (١٤١/١٧).

[2] الطبري (١٤١/١٧).

[3] فتح الباري (٢٦٤/١٣)، مسلم (١٧٨٨/٤).

ماناى (المقتسمين)

خـواى گـەورە دەفـەرمووێت: ﴿ كَمَآ أَنزَلْنَا عَلَى ٱلْمُقْتَسِمِينَ ﴾ واتـە: وەك ئـەوەى كـە ناردمـان بـۆ بەشـكەرەكان، ﴿ٱلْمُقْتَسِمِينَ ﴾ واتـە:هاوپـەيمانان، ئەوانـەى كـە پـەيمانيان بـە يـەكترى دا كـە دژى پێغەمبـەران ڕاوەسـتنو بڕوايـان پـێ نەكـەنو ئازاريـان بـدەن، وەك خـواى گـەورە باسـى هـۆزى سـاڵح دەكاتو دەفەرمووێت: ﴿ قَالُوا۟ تَقَاسَمُوا۟ بِٱللَّهِ لَنُبَيِّتَنَّهُۥ وَأَهْلَهُۥ ﴾[1] واتە: وتيـان ئێـوە سـوێند بخـۆن ئێمـە ئەمشەو خۆى و ماڵو منداڵى دەكوژين، موجاهيد دەڵێت: سوێنديان خواردو پـەيمانيان دا بـە يـەكترى، وە دەفەرمووێت: ﴿وَأَقْسَمُوا۟ بِٱللَّهِ جَهْدَ أَيْمَـٰنِهِمْ ۙ لَا يَبْعَثُ ٱللَّهُ مَن يَمُوتُ ﴾[2] واتـە: سـوێنديان دەخـواردو ڕەش هەڵدەگەڕانو ديان وت: بە خـودا، خـودا كەسـێكى مرانـد زينـدووى ناكاتـەوە، وە دەفـەرمووێت: ﴿أَوَلَمْ تَكُونُوٓا۟ أَقْسَمْتُم مِّن قَبْلُ مَا لَكُم مِّن زَوَالٍ ﴾[3] واتـە: ئايـا هـەر ئێـوە نـەبوون پێـشتر سوێندتانَ دەخوارد، كە هـەرگيز لـەناو ناچـن؟ وە دەفـەرمووێت: ﴿ أَهَـٰٓؤُلَآءِ ٱلَّذِينَ أَقْسَمْتُمْ لَا يَنَالُهُمُ ٱللَّهُ بِرَحْمَةٍ ﴾[4] واتە: ئايا ئەوانە ئەو كەسانە نين كە ئێوە سوێندتان دەخوارد كە بەر بەزەيى خودا ناكەون؟ ئەوەندە گومڕا بووبوون كە بڕوايان بە شتێك نەدەكرد لە دنيادا سوێندێكيشيان لەگەڵ دەخـوارد، بۆيـە ناونران بە سوێند خۆرەكان﴿ٱلْمُقْتَسِمِينَ ﴾ ، ﴿ٱلَّذِينَ جَعَلُوا۟ ٱلْقُرْءَانَ عِضِينَ ﴾ ئەوانـەى كـە قورئانيـان بەش بەش كرد، واتە: ئەو كتێبانەى كە بۆيان دەهـات، بـەش بەشـيان دەكـرد، بڕوايـان بـە هەنـدێكى دەكردو بڕوايان بە هەندێكى نـەدەكرد، بوخـارى ڕيوايـەتى كـردووە لـە ئيبنـو عەبباسـەوە:كەلـەماناى ﴿جَعَلُوا۟ ٱلْقُرْءَانَ عِضِينَ ﴾دا وتوويەتى: ئەوانە ئەهلى كتێب بـوون كـە كتێبـەكانيان بـەش بـەش كـردو بڕوايان بە هەندێكى دەكردو بڕوايان بە هەندێكى نـەدەكرد.[5] ئـەڵێن: مەبەسـت لـە سـوێندخۆرەكان، ﴿ٱلْمُقْتَسِمِينَ ﴾ قورەيشە، وەمەبەسـت لـە قورئـانيش ئـەم قورئانەيـە، وە مەبەسـتيش بـە ﴿عِضِينَ ﴾ بەش بەشكردنيش ئەوەيە كە عەتا وتوويەتى: هەندێكيان دەڵێن جادووگـەرە، هەنـدێكى تريـان دەڵێن فاڵچيە، هەندێكى تريشيان دەڵێن شێتە، هەر بەم شێوەيە لـە زەححاكو كەسانى تريشەوە ڕيوايـەت

---

[1] النمل (٤٩).

[2] النحل (٣٨).

[3] ابراهيم (٤٤).

[4] الاعراف (٤٩).

[5] فتح الباري (٨/٢٣٣).

کراوە. موحەمەدی کوڕی ئیسحاق ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو عەبباسەوە: کە کۆمەڵێك لە قورەیشیەکان لە وەلیدی کوڕی موغیرە کۆبوونەوە کە خاوەنی ڕێز بوو لە نێوانیاندا، کاتی حەج نزیك بوبووەوە، وەلید پێی گوتن: ئەی خەڵکی قورەیش ئەوە کاتی حەج نزیك بووەتەوە، لە هەموو لایەکەوە عەرەبەکان دێن بۆ حەج بۆ لای ئێوە، دەنگو باسی ئەم هاوەڵەی ئێوەمان (موحەمەد) ئەزانن، هەمووتان لەسەر یەك قسە ڕێبکەون دەربارەی ئەو، جیاواز مەبن، یەکتری بە درۆ بخەنەوەو دژی یەکتری قسە بکەن، وتیان: ئەی باوکی عبدالشمس تۆ قسە بکەو ڕێمان بۆ دابنێ هەتا ئێمەش ئەوە بڵێین، وەلید وتی: نەخێر ئێوە قسە بکەن، من گوێ دەگرم، وتیان: ئێمە دەڵێین: فاڵچیە، وتی: فاڵچی نیە، وتیان:بابڵێین: شێتە، وتی: شێت نیە، وتیان: ئەڵێین: شاعیرە، وتی: شاعیریش نیە، وتیان: جادووگەرە، وتی: جادووگەر نیە، وتیان: باشە ئەی چی بڵێین؟ وتی: سوێند بە خوا قسەکانی ئەوەندە جوانو شیرینە، ئێوە هەرچی بڵێن لە بارەیەوە مەگین خەڵکی دەزانێ قسەکەتان پڕوپوچە، چاکترینو نزیکترین قسە ئەوەیە کە بڵێن: جادووگەرە، بەو شێوەیە لە لای هەڵسان، خوای گەورە ئەم ئایەتەی لەسەریان ناردە خوارەوە: ﴿الَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِضِينَ ﴿٩١﴾ فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٩٢﴾ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ واتە: سوێند بە پەروەردەت لە هەموویان دەپرسینەوە، لەسەر ئەو کارانەی کە دەیانکرد، واتە: ئەو کەسانەی کە ئەو قسەیان وت بە پێغەمبەر(ﷺ) لێیان دەپرسینەوە.[1] ئەبو جەعفەر دەڵێت: لە ڕەبیعەوە لە ئەبولعالیەوە لەمانای ئەم ئایەتەدا: ﴿فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٩٢﴾ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ دەڵێت: هەموو بەندەکانی خودا پرسیاریان لێ دەکرێت لە دوو شتدا لە ڕۆژی قیامەتدا لەسەر ئەو شتەی کە پەرستوویانەولەوەش کە چۆن وەڵامی پێغەمبەرانیان داوەتەوە.[2] عەلی کوڕی ئەبو تەلحەئەڵێ: ئیبنو عەبباس لەمانای ئەم ئایەتانەدا: ﴿فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٩٢﴾ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ پاشان لەمانای ئەم ئایەتەشدا کەئەفەرموێ: ﴿فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْأَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَلَا جَانٌّ﴾[3] (واتە: لەو ڕۆژەدا هیچ کەسێك لە مرۆڤو جنۆکە لەو گوناهەی کە کردوویانە پرسیاریان لێ ناکرێت)فەرموویەتی: پرسیاریان لێ ناکرێت ئایا ئەو کارەتان کرد؟ چونکە خودا باشتر لە خۆیان ئاگادارترە لێیان، بەڵکوپێیان ئەوترێ: بۆچی ئەو شتەو ئەو شتەتان کرد؟[4]

---

[1] ابي هشام (١/٢٨٨).

[2] الطبري (١٧/١٥٠).

[3] الرحمن (٣٩).

[4] الطبري (١٧/١٥٠).

﴿ فَٱصۡدَعۡ بِمَا تُؤۡمَرُ وَأَعۡرِضۡ عَنِ ٱلۡمُشۡرِكِينَ ﴿٩٤﴾ إِنَّا كَفَيۡنَٰكَ ٱلۡمُسۡتَهۡزِءِينَ ﴿٩٥﴾ ٱلَّذِينَ يَجۡعَلُونَ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَۚ فَسَوۡفَ يَعۡلَمُونَ ﴿٩٦﴾ وَلَقَدۡ نَعۡلَمُ أَنَّكَ يَضِيقُ صَدۡرُكَ بِمَا يَقُولُونَ ﴿٩٧﴾ فَسَبِّحۡ بِحَمۡدِ رَبِّكَ وَكُن مِّنَ ٱلسَّٰجِدِينَ ﴿٩٨﴾ وَٱعۡبُدۡ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأۡتِيَكَ ٱلۡيَقِينُ ﴿٩٩﴾ ﴾

فەرمانكردن بە ڕاگەیاندنی هەق بەڕوون و ئاشكرایی

خوای گەورە فەرمان دەكات بە پێغەمبەرەكەی موحەمەد (ﷺ) ئەو پەیامەی كە پێیدا ناردووە ئاشكرای بكاتو ڕایگەیەنێت، ڕووبەڕووی موشریكەكان بوەستێو بەردەوام بێت لەسەری، وەك دەفەرمووێت: ﴿ فَٱصۡدَعۡ بِمَا تُؤۡمَرُ﴾ واتە: هەر فەرمانێك بە تۆ دەدرێت ئەی موحەمەد ئاشكرای بكە، ئیبنو عەبباس لەم ئایەتەدا: ﴿ فَٱصۡدَعۡ بِمَا تُؤۡمَرُ﴾ دەڵێت: بەردەوام بە لەسەری.[1] وە لە ڕیوایەتێكی تردا هاتووە: (إفعل ما تؤمر) موجاهید دەڵێت: مەبەست پێی خوێندنی قورئانە لە كاتی نوێژدا بە ئاشكرا.[2] ئەبو عوەبیدە دەڵێت: لە عەبدوڵای كوڕی مەسعودەوە: پێغەمبەر(ﷺ) خۆی دەرنەدەخستو خۆی دەشاردەوە هەتا ئەم ئایەتە هاتە خوارەوە: ﴿ فَٱصۡدَعۡ بِمَا تُؤۡمَرُ﴾ خۆیو هاوەڵەكانی هاتنە دەرەوە[3].

فەرماندان بە وازهێنان لە بتپەرستانو بەڵێن بە لەكۆڵكردنەوەی گاڵتەچیان

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَأَعۡرِضۡ عَنِ ٱلۡمُشۡرِكِينَ ﴿٩٤﴾ إِنَّا كَفَيۡنَٰكَ ٱلۡمُسۡتَهۡزِءِينَ ﴾ واتە:واز لە بتپەرستان بێنە، ئێمە گاڵتەچیانت لە كۆڵ دەكەینەوە، ئەوەی كە لە لای پەروەردگارتەوە بۆت هاتووە ڕایبگەیەنە، هیچ گوێ مەدە بە بتپەرستان ئەوانەی كە دەبنە لەمپەر لە ڕێگەی تۆدا بۆ ڕاگەیاندنی نیشانەوئایەتەكانی خودا، ﴿وَدُّواْ لَوۡ تُدۡهِنُ فَيُدۡهِنُونَ ﴾[4] واتە: حەز دەكەن تۆ نەرم بیت لەگەڵیانو ئەوانیش نەرمی بنوێنن، هیچ لێیان مەترسە، خودا دەتپارێزێتو ئەوانەت لە كۆڵ دەكاتەوە، وەك خوای گەورە لە ئایەتێكی تردا دەفەرمووێت: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلرَّسُولُ بَلِّغۡ مَآ أُنزِلَ إِلَيۡكَ مِن رَّبِّكَۖ وَإِن لَّمۡ تَفۡعَلۡ فَمَا بَلَّغۡتَ رِسَالَتَهُۥۚ وَٱللَّهُ يَعۡصِمُكَ مِنَ ٱلنَّاسِ﴾[5] واتە: ئەی پێغەمبەر(ﷺ) هەر شتێكت لە لایەن پەروەردگارتەوە، بۆ هاتووە، ڕایبگەیەنە، ئەگەر وانەكەی ڕاسپێریت بەجێ نەهاتووە، خودا لەو خەڵكە

---

[1] الطبري (١٧/١٥١).

[2] الطبري (١٧/١٥١).

[3] الطبري (١٧/١٥٢).

[4] القلم (٩).

[5] المائدة (٦٧).

دەتپارێزێت، موحەمەدی کوڕی ئیسحاق دەڵێت: گاڵتەچیەگەورەکان پێنج کەس بوون، هەموویەتەمەن ودەم سپی هۆزەکەیان بوون یەکێك لەوانە لە بەنی ئەسەدی کوڕی عەبدولعوزای کوڕی قوسەی بووکەناوی :ئەسوەدی کوڕی موتەلب ئەبو زەمەعەبوو، پێغەمبەری خودا وەك پێم گەیشتووە،ئەم دوعایەی لێ کردوە، کاتێك کە گاڵتەی پێ ئەکردو ئازاری دا، فەرمووی: (ئەی خودایە چاوی کوێر بکەو کوڕیشی بکوژە). وە لە بەنی زوهرەش ئەسوەدی کوڕی یە غوثی کوڕی وەهەبی کوڕی عبدالمنافی کوڕی زوهرە، و لە بەنی مەخزوم وەلیدی کوڕی موغیرەی کوڕی عەبدوڵای کوڕی عومەری کوڕی مەخزوم. و لە بەنی سەهمی کوڕی عەمری موڕی هویەیسس ی کوڕی کەعبی کوڕی لوئەیش عاس کوڕی وائیل کوڕی هشامی کوڕی سەعیدی کوڕی سەعد. و لە خزاعەش حارسی کوڕی تولاتیلەی کوڕی عەمەری کوڕی حارس کوڕی عەبدو عەمری کوڕی میلکان هەبوون،ئەمانە کاتێك کە بەردەوام بوون لەسەر خراپەکاریو زۆر گاڵتەیان بە پێغەمبەری خودا(ﷺ) دەکرد، خوای گەورە ئەم ئایەتەی ناردە خوارەوە: ﴿ فَٱصۡدَعۡ بِمَا تُؤۡمَرُ وَأَعۡرِضۡ عَنِ ٱلۡمُشۡرِكِينَ ﴿٩٤﴾ إِنَّا كَفَيۡنَٰكَ ٱلۡمُسۡتَهۡزِءِينَ ﴿٩٥﴾ ٱلَّذِينَ يَجۡعَلُونَ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَۚ فَسَوۡفَ يَعۡلَمُونَ ﴾ ئیبنو ئیسحاق دەڵێت: یەزیدی کوڕی ڕومان بۆی گێڕامەوە لە عورووەی کوڕی زوبەیرەوەیان لەهەندێ زانای ترەوە، کە جوبرەئیل هات بۆ لای پێغەمبەری خودا(ﷺ)، پێغەمبەر(ﷺ) دەسوڕایەوە بە دەوری کەعبەدا (تەواف بەیتی ئەکرد)، جوبرەئیل بە پێوە وەستاو پێغەمبەریش (ﷺ) لە تەنیشتیەوە ڕاوەستا، ئەسوەدی کوڕی موتەلیب بە لایدا تێپەڕی گەڵایەکی سەوزی کێشا بەنێو چاوانیدادەمودەست کوێر بوو، ئەسوەدی کوڕی عەبدیەغوسیش بە لایدا ڕۆیشت هێمای (ئیشارەتی) کرد بۆ لای سکی توشی ئاوبەند بوو (نەخۆشیەکە سك هەڵدەئاوسێتو ئاوی تێ دەچێت) خودا بەو نەخۆشیە کوشتی، وەلیدی کوڕی موغیرەش بە لایدا ڕۆیشت، ئیشارەتی کرد بۆ برینێك کە لە لای خوارەوەی پاژنەی پێیەوە بوو کە پێش دوو ساڵ تووشی بووبوو، کراسەکەی ڕاتەکێشابەدوای خۆیدا، چوو بۆ لای پیاوێکی خزاعەیی کە تیری بۆ چاك دەکرد یەکێك لە تیرەکانی ئەو پیاوە گیرایە کراسەکەیو پێی بریندار کرد، برینەکەی برینێکی وا نەبوویەوئاماژەکردنەی جوبرەئیل بۆی ئەو برینەکەی هاتەوەسۆو کوشتی، عاصی کوڕی وائیلیش دای بەلایاندا وجوبرەئیل ئاماژەیەکی کرد بۆ پاژنەی پێ یو بەرەو تایف کەوتەڕێ بە سواری کەرێك کە هەیبوو،لەڕێگەدا کەوت بەسەر شتێکی تیژداو چوو بە ژێری پێیداو کوشتی، حارسی کوڕی تەلاتیلە بە لایدا ڕۆیشت جوبرەئیل ئیشارەتی کرد بۆ سەری، سەری بوو بە کێمو جەراحەتو کوشتی.[1] پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ ٱلَّذِينَ يَجۡعَلُونَ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَۚ فَسَوۡفَ يَعۡلَمُونَ ﴾ ئەو کەسانەی جگە لە خوا شتی تریش

---

[1] ابن هشام (١/٤٠٩، ٤١٠)، فەرموودەیەکی مورسەلە.

دەپەرستن، لە پاشان لێی تێ دەگەن، ئەمە هەڕەشەیەکی توندو تیژە لەو کەسانەی کە جگە لە خودا شتێکی تر دەپەرستن‌و دەیکەنە هاوەڵی خودا.

هەڵنان بۆ خۆگرتن لەسەر ناڕەحەتی‌و فەرماندان بە خۆخەریك کردن بە تەسبیحات‌و خواپەرستیەوە هەتا مردن

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ ﴿٩٧﴾ فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَكُن مِّنَ السَّاجِدِينَ﴾ واتە: ئێمە دەزانین کە تۆ لە قسەی ئەمانە دڵتەنگ دەبیت، سا هەر سوپاسی پەروەردگاری خۆت بکەو لە ڕیزی سوژدەبەران بە، واتە: ئەی موحەمەد (ﷺ) ئێمە ئاگامان لێیە کە ئازارت دەدەن،تۆش خەفەت دەخۆی‌و دڵت تەنگ دەبێت، با ئەو ئازارە کۆڵت پێ نەدات‌و ماندووت نەکات لە گەیاندنی پەیامی خودا، پشت بە خوا ببەستەو خودا دەتپارێزێت‌و یارمەتیت دەدات‌و زاڵت دەکات بەسەریاندا، بەردەوام سوپاس‌و تەسبیحاتی خوا بکەو نوێژ بکەو خەریکی خواپەرستی بە، بۆیە فەرموویەتی: ﴿فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَكُن مِّنَ السَّاجِدِينَ﴾. وەك لەو فەرموودەی کە ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە هاتووە: لە نوعەیمی کوڕی هەممارەوە (نعیم بن همّار) کە بیتسوویەتی لە پێغەمبەری خوداوە (ﷺ) دەیفەرموو: (خوای گەورە فەرموویەتی ئەی نەوەی ئادەم! ماندوو مەبەو دەستەوسان مەبە، لە چوار ڕکات نوێژ لە سەرەتای ڕۆژەوە، من بەسم بۆ تۆ لە دوایییەکەیدا).[1] پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ﴾ واتە: پەروەردگارت بپەرستە هەتا مردن یەخەت پێ دەگرێت. بوخاری دەڵێت: سالمی کوڕی عەبدوڵای کوڕی عومەر دەڵێت: ﴿الْيَقِينُ﴾ واتە: مردن.[2] وەك ئیبنو جەریر ڕیوایەتی کردووە لە سالمی کوڕی عەبدوڵاوە: ﴿وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ﴾ دەڵێت: مەبەست پێی مردنە.[3] بوخاریش ڕیوایەتی کردووە لە ئومو عەلاوە کە ژنێکی ئەنسارییە کاتێك پێغەمبەری خودا(ﷺ) چووە لای عوسمانی کوڕی مەزعون کە مردبوو، ئومو عەلاء وتی: ڕەحمەتی خوات لێ بێت ئەی ئەبو سائب، من شایەتیت بۆ دەدەم کە خوا ڕێزی لێ ناوی، پێغەمبەری خودا(ﷺ) فەرمووی: (تۆ چۆن دەزانی خوا ڕێزی لێ ناوە؟) وتم: دایك‌و بابم بە قوربانت بێت ئەی پێغەمبەری خودا(ﷺ) ئەی کێ خودا ڕێزی لێ دەگرێت؟ فەرمووی: (ئێستا ئەویەقینی بۆهاتوە (مردن یەخەی پێ

---

[1] احمد (٢٨٦/٥)، فەرموودەیەکی باشە (جید)، سەنەدەکانی حەسەنی سەحیحە.

[2] فتح الباري (٢٣٥/٨).

[3] الطبري (١٦٠/١٧).

کرتووه) من هیوای چاکەی بۆ دەخوازم).[1] ئەم ئایەتە: ﴿ وَٱعۡبُدۡ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأۡتِيَكَ ٱلۡيَقِينُ ﴾ بەلگەیە لەسەر ئەوە کە خواپەرستی وەك نوێژو ئەو شتانەی واجبن لەسەر مرۆڤو هەتا ئاوەزی لەسەر خۆی بێت دەبێت نوێژ بکات بە هەر شێوەیەك بۆی بکرێت، وەك لە سەحیحی بوخاریدا هاتووە لە عیمرانی کوڕی حوصەینەوە ڕەزای خوایان لێ بێت، پێغەمبەری خودا(ﷺ) فەرموویەتی: (بە پێوە نوێژ بکە ئەگەر نەتتوانی بە دانیشتن بیکە، ئەگەر نەتتوانی بە پاڵەوە بیکە).[2] ئەم فەرموودەیە ئەبێتە بەلگەدژ بە ئەو هەڵەگەورەیەی کەخەڵکێکی خوانەناسی تێکەوتووە گوایە مەبەست بە ﴿ٱلۡيَقِينُ﴾ واتە:یەقین پەیدابوون و گومان نەمانە،جا هەر کاتێك کەسێکتان گەیشتە ئەو پلەیەو بێ گومان بوو، هیچ ئەرکێکی شەرعی لەسەر نامێنێت بە لای ئەوانەوە ئەمەبێدینیو گومڕاییو نەفامی نەبێت هیچێکی تر نیە، چونکە پێغەمبەرانو (سەلامی خوایان لێ بێت) هاوەڵەکانیان بەیەقینترین و زاناترین کەس بوون بە خوداولەهەمووکەس چاکتر زانیویانە ئەو ئەرکانە چین لەسەریانە بەرامبەر خوداو باشتر ئاگاداری سیفاتەکانی خودا بوون، کە چەندە شایستەی ڕێز لێنانەو کەچی لەگەڵ ئەوەیشدا لە هەمو کەس خواناسیان زیاتر کردووەو بە بەردەوامی خەریکی کاری خێر بوون هەتا کۆچی دواییان کردووە، گومانی تێدا نیە مەبەست لێرەدا بە ﴿ٱلۡيَقِينُ﴾ مردنە، وەك لە پێشەوە باسمان کرد، سوپاسو ستایش بۆ خوای گەورە، سوپاس بۆ خوا کە ڕێی نیشان داین لەوەی کە بە شێوەیەکی چاكو ڕێك بمانمرێنێت، بێگومان خوا زۆر بەخشندەو مەزنە.

تەفسیری سورەتی (النحل)

لە مەککەدا هاتووەتەخوارەوە

بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

﴿أَتَىٰٓ أَمۡرُ ٱللَّهِ فَلَا تَسۡتَعۡجِلُوهُۚ سُبۡحَٰنَهُۥ وَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يُشۡرِكُونَ ١﴾

ترساندن بە نزیکبوونەوەو هاتنی ڕۆژی قیامەت

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَتَىٰٓ أَمۡرُ ٱللَّهِ فَلَا تَسۡتَعۡجِلُوهُۚ سُبۡحَٰنَهُۥ وَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يُشۡرِكُونَ﴾ واتەك ئەوا فەرمانی خودا هات، پەلە مەکەن، خودا پاکەو زۆر لەوە بەرزترە کە بڵێن هاوکاری هەیە، خوای گەورە لێرەدا باسی نزیکی هاتنی ڕۆژی قیامەت دەکات، خەریکە بێت بە زەمانی ڕابوردویش باسی کردووە کە بەلگەیە لەسەر هاتنو ڕوودانی ئەو کارەساتەوبێ گومان بوون لێی، وەك خوای گەورە دەفەرموێت:

---

[1] فتح الباري (٣/١٣٧).

[2] فتح الباري (٢/٦٨٤).

﴿ٱقۡتَرَبَتِ ٱلسَّاعَةُ وَٱنشَقَّ ٱلۡقَمَرُ ﴾[1] واتە: وا قیامەت نزیك بووەوەو مانگ بوو بە دوو کەرتەوە، لێرەدا دەفەرمووێت: ﴿أَتَىٰٓ أَمۡرُ ٱللَّهِ فَلَا تَسۡتَعۡجِلُوهُ﴾ واتە: ئەوەی کە بە دوور دەزانرێت نزیك بووەتەوە، وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا دەفەرمووێت: ﴿وَيَسۡتَعۡجِلُونَكَ بِٱلۡعَذَابِۚ وَلَوۡلَآ أَجَلٞ مُّسَمّٗى لَّجَآءَهُمُ ٱلۡعَذَابُ وَلَيَأۡتِيَنَّهُم بَغۡتَةٗ وَهُمۡ لَا يَشۡعُرُونَ ﴿٥٣﴾ يَسۡتَعۡجِلُونَكَ بِٱلۡعَذَابِ وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةُۢ بِٱلۡكَٰفِرِينَ ﴾[2] واتە: داوات لێ دەکەن کە زۆر زوو کارێك بکەی بەڵایان بەسەردا بێت، ئەگەر کاتی بۆ دیاری نەکرایە، سزایان بۆ دەهاتە خوار، هەر ئەوەندەت زانی لە پڕ تووشیان هات بەڵام بە خۆیان نازانن، وا بە پەلە داوای ئازار دانت لێ دەکەن، بێگومان جەهەنەم دەوری خوانەناسانی داوە، ئیبنو ئەبی حاتەم ڕیوایەتی کردووە لە عوقبەی کوڕی عامیرەوە دەڵێت: پێغەمبەری خودا(ﷺ) فەرموویەتی: (لە ڕۆژی قیامەتدا هەورێکی ڕەش دێت بەسەرتاندا لە کاتی خۆرئاوابووندا وەك زرێبەن وایە[3]، ترس: پۆشاکێکی دروست کراوە لە ئاسنو پۆڵا بۆ خۆپاراستن لە شمشێر، بەردەوام بە ناو ئاسماندا بەرز دەبێتەوە پاشان جاڕ دەرێك جاڕ دەدات لەناوئاسماندا ئەی خەڵکینە! خەڵکی دەڕۆن بۆ لای یەکتری ئەڵێن: ئایا گوێتان لێ بوو، هەندێکیان دەڵێن: بەڵێ، هەندێکی تریشیان بە گومانن لە بیستنی، جاری دووەمیش هاوار دەکات، ئەی خەڵکینە! خەڵکی ئەڵێن: بە یەکتری: ئایا گوێتان لێ بوو؟ ئەڵێن: بەڵێ، پاشان جاری سێیەمیش بانگ دەکات، ئەی خەڵکینە! ئەوا فەرمانی خودا هات، پەلە مەکەن، پێغەمبەری خودا(ﷺ) فەرمووی: (سوێند بەو کەسەی گیانی منی بە دەستە، ئەو دوو پیاوەی جلوبەرگەکەیان بڵاوکردووەتەوە، فریاناکەون بیپێچنەوە، ئەو پیاوەی حەوزەکەی درێژ ڕاکێشاوە هەرگیز هیچ شتێکی لێ ئاو نادات، ئەو پیاوە کە وشترەکەی دەدۆشێت هەرگیز لێ ناخواتەوە، فەرمووی:دوای ئەوەئیتر خەڵکی سەرقاڵ دەبن).[4] پاشان خوای گەورە باسی پاکیو بێعەیبی خۆی دەکات لەو هاوکارو شەریکانەی بۆیان داناوە لە غەیری خۆی ولەگەڵیدا دەیپەرستن لەو بتو دارو بەردە، زۆر لەوە گەورەو بەرزترە، ئەوانە ئەو کەسانەن کە بڕوایان بە ڕۆژی قیامەت نیە، بۆیە دەفەرمووێت: ﴿وَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يُشۡرِكُونَ﴾.

﴿ يُنَزِّلُ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةَ بِٱلرُّوحِ مِنۡ أَمۡرِهِۦ عَلَىٰ مَن يَشَآءُ مِنۡ عِبَادِهِۦٓ أَنۡ أَنذِرُوٓاْ أَنَّهُۥ لَآ إِلَٰهَ إِلَّآ أَنَا۠ فَٱتَّقُونِ ﴿٢﴾ ﴾

---

[1] القمر (١).

[2] العنكبوت (٥٣ـ٥٤).

[3] زرێبەن:پۆشاکێکی دروست کراوەلەئاسن وپۆڵاوەکرێتەبەربۆخۆپاراستن لەشمشێر(وەرگێڕ).

[4] الحاكم (٤/٥٣٩)، ئەم فەرموودە لە هەردوو سەحیحەکەدا هاتووە جگە لە سەرەتاکەی.

خودا مەیلی لەسەر کەسێك بێت ڕەوانەی دەكات بۆ گەیاندنی یەكخواپەرستی

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ يُنَزِّلُ ٱلْمَلَـٰٓئِكَةَ بِٱلرُّوحِ ﴾ واتە: فریشتە دەنێرێتە خوارەوە بە پێی فەرمانی خۆی لەگەڵ وەحیدا، وەك ئەم ئایەتە كە دەفەرموێت: ﴿وَكَذَٰلِكَ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ رُوحًا مِّنْ أَمْرِنَا ۚ مَا كُنتَ تَدْرِى مَا ٱلْكِتَـٰبُ وَلَا ٱلْإِيمَـٰنُ وَلَـٰكِن جَعَلْنَـٰهُ نُورًا نَّهْدِى بِهِۦ مَن نَّشَآءُ مِنْ عِبَادِنَا ﴾[1] واتە: هەر بەو شێوەیە ئێمە گیانێكمان ناردە لای تۆ لە فەرمانی خۆمان، تۆ لە پێشا نەتدەزانی كتێب كامەیەو بڕوا چیە، بەڵام ئێمە ئەوەمان كرد بە ڕووناكیەك كە بەندەكانمان ئەوانەی خۆمان مەیلمان لێ بێت بەوە دەیخەینە سەر ڕێگا، وە دەفەرموێت: ﴿عَلَىٰ مَن يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهِۦٓ﴾ واتەك بۆ لای هەر كەسێك لە بەندەكانی كە خۆی حەز بكات، كە پێغەمبەرانە (سەلامی خوایان لێ بێت) وەك خوای گەورە لە ئایەتێكی تردا دەفەرموێت: ﴿ٱللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُۥ ﴾[2] واتە: خودا خۆی باشتر دەزانێت كێ بۆ پێغەمبەرایەتی هەڵبژێرێت، وە دەفەرموێت: ﴿ ٱللَّهُ يَصْطَفِى مِنَ ٱلْمَلَـٰٓئِكَةِ رُسُلًا وَمِنَ ٱلنَّاسِ ﴾[3] واتە: خودا لە فریشتەكان پەیامنێری هەڵدەبژێرێتو لەناو مرۆڤیشدا، وە دەفەرموێت: ﴿يُلْقِى ٱلرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِۦ عَلَىٰ مَن يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهِۦ لِيُنذِرَ يَوْمَ ٱلتَّلَاقِ ﴿١٥﴾ يَوْمَ هُم بَـٰرِزُونَ ۖ لَا يَخْفَىٰ عَلَى ٱللَّهِ مِنْهُمْ شَىْءٌ ۚ لِّمَنِ ٱلْمُلْكُ ٱلْيَوْمَ ۖ لِلَّهِ ٱلْوَٰحِدِ ٱلْقَهَّارِ ﴾[4] واتە: بە فریشتەی تایبەتی دا وەلامی خۆی دەنێرێت بۆ هەر كەسێك لە بەندەكانی كە بیەوێت، تا لە ڕۆژێك كەحەتمەن تووشیان دێت بیانترسێنێت، ڕۆژێك كە هەموو دێنەدەر لە گۆڕەكانیانو هیچ شتێكیان لە خودا نهێنی نیە، خوای گەورە دەفەرموێت ئەمڕۆ فەرمانڕەوایی بۆ كێیە؟ دەفەرموێت: هەر بۆ خوای تاكو تەنهای زاڵەبەسەر هەموو شتدا ، لێرەدا خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَنْ أَنذِرُوٓا۟ أَنَّهُۥ لَآ إِلَـٰهَ إِلَّآ أَنَا۠ فَٱتَّقُونِ ﴾ واتە: ئاگاداری لە خەڵكەكە بكەن كە هیچ شتێك شیاوی پەرستن نیە جگە لەمن، دەبێت هەر من بپەرستن، بترسن لە تۆڵەی من ئەگەر سەرپێچی فەرمانم بكەنو غەیری من بپەرستن.

﴿خَلَقَ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ بِٱلْحَقِّ ۚ تَعَـٰلَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٣﴾ خَلَقَ ٱلْإِنسَـٰنَ مِن نُّطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُّبِينٌ ﴿٤﴾﴾

---

[1] الشورى (٥٢).

[2] الانعام (١٢٤).

[3] الحج (٧٥).

[4] الغافر (١٥ـ١٦).

خودا، ئەو خودایە کە ئاسمانەکان و زەمین و مرۆڤی دروست کردووە

خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ بِٱلْحَقِّ ۚ تَعَٰلَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ﴾ واتە: ئەم ئاسمانانەو زەمینەی بە هەق وەدی هێناوە، بەرزترو دوورە لەوەی ئەوانە دەیکەن بە شەریکی، خودای گەورە باسی دروست کردنی بوونەوەر دەکات بە جیهانی سەرەوە کە ئاسمانەکانەو جیهانی خوارەوەیش کە بریتیە لە زەوی‌و ئەوەی تیایەتی، کە بە ڕاستی دروست کراون، نەك بە گاڵتەو بێهودە، بەڵکو بۆ ئەوەی خراپەکار سزای خۆی وەرگرێت‌و پیاوچاکیش پاداشتی خۆی وەربگرێت وەك دەفەرموویێت: ﴿لِيَجْزِيَ ٱلَّذِينَ أَسَٰٓـُٔوا۟ بِمَا عَمِلُوا۟ وَيَجْزِيَ ٱلَّذِينَ أَحْسَنُوا۟ بِٱلْحُسْنَى﴾[1] واتە: تا سزای ئەوانە بدات کە خراپەیان کردووەو چاکەی باشیش دەربارەی کارچاکان بکات، پاشان باسی پاکی‌و بێ عەیبی خۆی دەکات کە هاوەڵی نیەو هەر خۆی وەدی هێنەرو تاك‌و تەنهایەو شەریکی نیە، بۆیە هەر ئەو شایەنی پەرستنە بە تەنها، پاشان دێتە سەر دروستبوونی مرۆڤ و دەفەرموویێت: ﴿خَلَقَ ٱلْإِنسَٰنَ مِن نُّطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُّبِينٌ﴾ واتە: مرۆڤی لە تنۆکێك ئاو وەدی هێناوە، کەچی بووەتە دوژمنی بە ئاشکرا، بڕوای پێ ناکات‌و دەچێت بەگژ پێغەمبەرەکانیدا، لە ڕاستیدا مرۆڤ بۆ ئەوە دروست کراوە کە بەندەی خوا بێت نەك دژایەتی بکات، وەك دەفەرموویێت: ﴿وَهُوَ ٱلَّذِى خَلَقَ مِنَ ٱلْمَآءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُۥ نَسَبًا وَصِهْرًا ۗ وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيرًا ﴿٥٤﴾ وَيَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ مَا لَا يَنفَعُهُمْ وَلَا يَضُرُّهُمْ ۗ وَكَانَ ٱلْكَافِرُ عَلَىٰ رَبِّهِۦ ظَهِيرًا﴾[2] واتە: واتە: هەر خۆیەتی لە تنۆکێك ئاو مرۆڤێکی وەدی هێناوەو کردوویەتیە سەرچاوەی نەوەو خزم پەیدا بوون، پەروەردگارت هەموو کارێکی پێدەکرێت جگە لە خودا شتی وا دەپەرستن نە قازانجیان پێ دەگەیەنن‌و نە زیانیان لێ دەدات، خوانەناسان بەردەوام دژی پەروەردگاریان پشتیوانی یەکترن، وە دەفەرموویێت: ﴿أَوَلَمْ يَرَ ٱلْإِنسَٰنُ أَنَّا خَلَقْنَٰهُ مِن نُّطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُّبِينٌ ﴿٧٧﴾ وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِىَ خَلْقَهُۥ ۖ قَالَ مَن يُحْىِ ٱلْعِظَٰمَ وَهِىَ رَمِيمٌ ﴿٧٨﴾ قُلْ يُحْيِيهَا ٱلَّذِىٓ أَنشَأَهَآ أَوَّلَ مَرَّةٍ ۖ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ﴾[3] واتە: ئایا مرۆڤ نازانێت کە ئێمە لە تنۆکێك ئاو دروستمان کردووە، کەچی ئێستا دوژمنێکی ئاشکرایە، ئەو نموونەیەکی بۆ ئێمە هێناوەتەوە، دروست بوونی خۆی لە بیرکردووە، ئەڵێ: ئێسکەکان لە پاش ڕزان کێ زیندوویان دەکاتەوە، بڵێ: کەسێك یەکەمجار دروستی کردوون، ئەو زیندوویان

---

[1] النجم (٣١).

[2] الفرقان (٥٤_٥٥).

[3] يس (٧٧/٧٩).

دەکاتەوە، بە هەموو دروستکردنێك خۆی زانایە، لەو فەرموودەی کە ئیمامی ئەحمەدو ئیبنو ماجە ڕیوایەتیان کردووە لە بوسری کوڕی جەمماشەوە دەڵێت: پێغەمبەری خودا(ﷺ) تفی کردە ناو لەپی خۆی‌و پاشان فەرمووی: (خوای گەورە دەفەرموێت ئەی نەوەی ئادەم چۆن من بەبێ دەسەڵات دەزانی، کە من تۆم ئا لەمە دروست کردووە؟ کاتێك کە تۆم دروست کردو ڕێك‌و پێکم کردی، سامانت کۆکردەوەو چاکەت لێ نەکرد، هەتا گیان گەیشتە قورقوڕاگەت ئەوسا ئەڵێ: خێرو بێر دەکەم! کەی ئێستا کاتی خێرو بێر کردنە)[1].

﴿وَٱلۡأَنۡعَٰمَ خَلَقَهَاۖ لَكُمۡ فِيهَا دِفۡءٞ وَمَنَٰفِعُ وَمِنۡهَا تَأۡكُلُونَ ۝٥ وَلَكُمۡ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَحِينَ تَسۡرَحُونَ ۝٦ وَتَحۡمِلُ أَثۡقَالَكُمۡ إِلَىٰ بَلَدٖ لَّمۡ تَكُونُواْ بَٰلِغِيهِ إِلَّا بِشِقِّ ٱلۡأَنفُسِۚ إِنَّ رَبَّكُمۡ لَرَءُوفٞ رَّحِيمٞ ۝٧﴾

مەڕو ماڵات لە دروستکراوەکانی خودان‌و بەهرەی خودان

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَٱلۡأَنۡعَٰمَ خَلَقَهَاۖ لَكُمۡ فِيهَا دِفۡءٞ وَمَنَٰفِعُ وَمِنۡهَا تَأۡكُلُونَ﴾ واتە: ئاژەڵیشی هەر بۆ ئێوە بەرهەم هێناوە، کە گەرمایی‌و قازانجی بۆ ئێوە تێدایەو لێشیان دەخۆن، خوای گەورە لێرەدا باسی مەڕو ماڵات دەکات کە بریتیە لە مەڕو بزن‌و وشترو ڕەشەوڵاخ کردویەتیە منەت بەسەر بەندەکانیەوە وەك لە سورەتی (الانعام)دا بە درێژی باسی کردووە کە هەشت سەر ماڵاتی نێرو مێی دروست کردووە بۆیان، کە سوود وەردەگرن لە خۆیان‌و بەرهەمەکانیان لە خوری‌و موو توکیان کە جلوبەرگ‌و ڕایەخیان لێ دروست دەکەن‌و شیرەکەیان دەخۆن‌و لێشیان سەردەبڕن‌و دەیخۆن، بۆ جوانیش بەکاریان دێنن بۆیە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَلَكُمۡ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَحِينَ تَسۡرَحُونَ﴾ واتە: لاتان جوان‌و ڕازاوەن، کاتێك دەیانبەن بۆ لەوەڕو کاتێکیش دەیانهێننەوە بە تێری‌و گوانەکانیان پڕ لە شیر دەبێت‌و قەڵەو دەبن، ﴿وَتَحۡمِلُ أَثۡقَالَكُمۡ إِلَىٰ بَلَدٖ لَّمۡ تَكُونُواْ بَٰلِغِيهِ إِلَّا بِشِقِّ ٱلۡأَنفُسِۚ إِنَّ رَبَّكُمۡ لَرَءُوفٞ رَّحِيمٞ﴾ واتە: باری گرانتان بۆ هەڵدەگرێت بۆ شوێنی وا کە بۆ ئێوە زۆر گرانە کە پێی بگەن پەروەردگارت زۆر دڵسۆزو دلۆڤانە، وە بۆ زۆر شتی تریش بەکاریان دێنن‌و سواریشیان دەبن وەك خوای گەورە لە ئایەتی تردا دەفەرموێت: ﴿وَإِنَّ لَكُمۡ فِي ٱلۡأَنۡعَٰمِ لَعِبۡرَةٗۖ نُّسۡقِيكُم مِّمَّا فِي بُطُونِهَا وَلَكُمۡ فِيهَا مَنَٰفِعُ كَثِيرَةٞ وَمِنۡهَا تَأۡكُلُونَ ۝٢١ وَعَلَيۡهَا وَعَلَى ٱلۡفُلۡكِ تُحۡمَلُونَ﴾[2] واتە: بە

---

[1] احمد (٢/٢١٠)، ابن ماجە (٢/٩٠٣)، سەنەدەکانی سەحیحە.

[2] المؤمنون (٢١_٢٢).

ڕاستی بۆ ئێوە لە ماڵاتو ئاژەڵدا پەند هەیە دەرخوارتان دەدەین لەو شیرەی لەناو سکیاندایەو بۆ ئێوە لەو ئاژەڵانەدا سوودو کەڵکێکی زۆر هەیەوو لێشیان دەخۆن، وە لەسەر (پشتی هەندێ لە) ئەوان و لەسەر (پشتی) کەشتیەکانیش سوار دەکرێن. وە دەفەرمووێت: ﴿ اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَنْعَامَ لِتَرْكَبُوا مِنْهَا وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿٧٩﴾ وَلَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ وَلِتَبْلُغُوا عَلَيْهَا حَاجَةً فِي صُدُورِكُمْ وَعَلَيْهَا وَعَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ ﴿٨٠﴾ وَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ فَأَيَّ آيَاتِ اللَّهِ تُنكِرُونَ ﴾[1] واتە: خوا ئەو زاتەیە ئاژەڵو ماڵاتی بۆ ئێوە بەدی هێناوە بۆ ئەوەی سواری هەندێکیان بنو گۆشتی هەندێکیشیان بخۆنو لەو (ئاژەڵ)انەدا چەند سودو کەڵك بۆ ئێوە هەیەو تا بە هۆی ئەوانەوە بگەنە پێویستی یەك کە لە دڵو دەروونتادایەو لەسەر پشتی ئەو (وڵاخانە)و لەسەر کەشتی ئێوە سوار دەکرێن، خوا زۆر نیشانەی خۆیتان نیشان دەدات جا ئێوە کام لە نیشانەکانی خوا دان پیانانێن. بۆیە لێرەدا خوای گەورە دوای ژماردنی ئەم بەهرانەو ڕامهێنانی بۆ مرۆڤ دەفەرمووێت: ﴿إِنَّ رَبَّكُمْ لَرَءُوفٌ رَّحِيمٌ﴾ واتە: ئەو پەروەردەیەی کە ئەم ئاژەڵەی دەسەمۆکردووەو ڕامی هێناوە پەروەردەیەکی زۆر دڵسۆزو دلۆڤانە بۆ ئێوە، ئەم ئایەتە وەك ئەم ئایەتە وایە کە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا خَلَقْنَا لَهُم مِّمَّا عَمِلَتْ أَيْدِينَا أَنْعَامًا فَهُمْ لَهَا مَالِكُونَ ﴿٧١﴾ وَذَلَّلْنَاهَا لَهُمْ فَمِنْهَا رَكُوبُهُمْ وَمِنْهَا يَأْكُلُونَ﴾[2] واتە: ئایا نەیان دی‌و نەیان زانیوە کە بێگومان بە دەستی خۆمان ئاژەڵمان بۆ دروست کردوون ئەنجا ئەوان خاوەنیانن، وە ڕامان هێناون بۆیان ئەنجا سواری هەندێکیان دەبنو لە گۆشتی هەندێکیشیان دەخۆن. وە دەفەرمووێت: ﴿وَجَعَلَ لَكُم مِّنَ الْفُلْكِ وَالْأَنْعَامِ مَا تَرْكَبُونَ ﴿١٢﴾ لِتَسْتَوُوا عَلَىٰ ظُهُورِهِ ثُمَّ تَذْكُرُوا نِعْمَةَ رَبِّكُمْ إِذَا اسْتَوَيْتُمْ عَلَيْهِ وَتَقُولُوا سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَٰذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ ﴿١٣﴾ وَإِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا لَمُنقَلِبُونَ﴾[3] واتە: وە گۆشتی وڵاخی بۆ فەراهەم هێناون کە سواریان دەبن، بۆ ئەوەی سواری پشتیان بن لە پاشان بیر لە بەهرەی پەروەردگارتان بکەنەوە کاتێك سواریان بوونو بڵێن پاكو بێگەردی بۆ ئەو خوایەی کە ئەمەی بۆ ڕام هێناوین کە ئێمە توانامان بەسەریدا نەبوو، بە ڕاستی ئێمە بۆ لای

---

[1] الغافر (٧٩_٨١).

[2] يس (٧١_٧٢).

[3] الزخرف (١٢_١٤).

پەروەردگارمان دەگەڕێینەوە. ئیبنو عەبباس دەڵێت: ﴿لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ﴾ واتە: جلوبەرگ، ﴿وَمَنَافِعُ﴾ ئەوەش سودی لێ وەردەگرن بۆ خواردن‌و خواردنەوە[1].

﴿وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨﴾﴾

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾ واتە: ئەسپ‌و ئێسترو کەریشی بۆ سواربوون‌و ڕازانەوەی ئێوە دروست کردووە، شتی وایش وەدی دێنێت کە نایزانن، ئەمەیش باسێکی ترە لەو باسانەی کە خوای گەورە منەت دەکات بەسەر بەندەکانیدا کە بۆی دروست کردوون کە بریتیە لە ئەسپ‌و ماین‌و ئێسترو کەر، کە دەستەمۆی کردووە بۆیان، سواری دەبن‌و خۆشیان پێ دەڕازێننەوە، هەر بۆ ئەوەیش دروست کراون‌و ڕام هێنراون، وەك لە فەرموودەی سەحیحدا هاتووە لە جابیری کوڕی عەبدوڵاوە دەڵێت: (پێغەمبەری خودا(ﷺ) خواردنی گۆشتی کەری ماڵی قەدەغەکردووە، ئیزنی خواردنی گۆشتی ئەسپ(ومایینی) داوە).[2] ئیمامی ئەحمەدو ئەبو داود هەریەکەیان بە دوو سەنەد لەسەر مەرجی موسلیم لە جابیرەوە ڕیوایەتیان کردووە، دەڵێت: لە ڕۆژی خەیبەردا ئەسپ‌و ئێسترو کەرمان سەربڕی، پێغەمبەری خودا(ﷺ) قەدەغەی ئێسترو کەری لێکردین، بەڵام قەدەغەی ئەسپی لێ نەکردین).[3] وە لە سەحیحی موسلیمدا هاتووە لە ئەسمای کچی ئەبو بەکرەوە (ڕەزای خوایان لێ بێت) دەڵێت: ئێمە لە مەدینەدا بووین ئەسپێکمان سەربڕی لە زەمانی پێغەمبەری خودا و(ﷺ) خواردمان[4].

﴿وَعَلَى اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ وَمِنْهَا جَائِرٌ وَلَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٩﴾﴾

ڕوونکردنەوەی ڕێگە دینی یەکان

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَعَلَى اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ﴾ واتە: هەر خودایە ڕێگەی ڕاست نیشانی بەندەکانی دەدات، دوای ئەوەی خوای گەورە باسی ئاژەڵ‌و سوودەکانی‌و ڕامهێنانی بۆ کردین دێتە سەر باسی ڕێگای مەعنەوی‌و ئاینی زۆرجار لە قورئاندا هاتووەکاتێك کە باسی شتە دیارەکانی دەکات دوای ئەوە ئەچێتەسەر باسی شتەئاینی یە مەعنەویە بەسوودەکان، وەك لە ئایەتێکی تردا

---

[1] الطبري (١٧/١٦٨).

[2] فتح الباري (٩/٥٧٠)، مسلم (٣/١٥٤١).

[3] احمد (٣/٣٥٦)، ابو داود (٤/١٤٩ـ١٥١)، فەرموودەیەکی سەحیحە.

[4] مسلم (٣/١٥٤١).

دەفەرموویێت: ﴿وَتَزَوَّدُواْ فَإِنَّ خَيْرَ ٱلزَّادِ ٱلتَّقْوَىٰ﴾[1] واتە: توێشووی ڕێگەتان پێ بێت، چاکترین توێشوو بۆ ئێوە لەخواترسانە، وە دەفەرموویێت: ﴿يَٰبَنِيٓ ءَادَمَ قَدْ أَنزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُوَٰرِي سَوْءَٰتِكُمْ وَرِيشًا ۖ وَلِبَاسُ ٱلتَّقْوَىٰ ذَٰلِكَ خَيْرٌ﴾[2] واتە: ئەی نەوەی ئادەم ئێمە جلوبەرگی وامان داوە بە ئێوە کە عەیبو عارتان داپۆشێتو جوانیشتان بکات چاکتر لەوەیش پۆشاکی خۆپاراستنە، کاتێك خودای مەزن لەم سورەتەدا باسی گیانەوەرەکانی کرد لە ئاژەڵو ئەسپو ئێسترو کەرو هەر ماڵاتێکی تر، کە سواری دەبنو باری خۆیان لێ دەنێن بۆ ئەو شوێنانەی کە زۆر دوورنو بە ئاسانی خۆیان ناتوانن پێی بگەنو کەلوپەلەکانیانی بۆ بەرن، دێتە سەر باسی ئەو ڕێگانەی کە مرۆڤەکان دەیگرنەبەر بۆ گەیشتنو چوونە سەر ڕێگەی هەق، هەقیش ئەوەیە کە خودا پێی ڕازی بێت، ڕێگای ڕاست نیشاندان بە بەندەکانیش هەر خودایە، بۆیە دەفەرموویێت: ﴿وَعَلَى ٱللَّهِ قَصْدُ ٱلسَّبِيلِ﴾ واتە: خودا هەر ئەوەی لەسەرە ڕێگەی ڕاست دەست نیشان بکات، وەك لە ئایەتێکی تردا دەفەرموویێت: ﴿وَأَنَّ هَٰذَا صِرَٰطِي مُسْتَقِيمًا فَٱتَّبِعُوهُ ۖ وَلَا تَتَّبِعُواْ ٱلسُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَن سَبِيلِهِۦ﴾[3] واتە: ئەمە ڕێگەی ڕاستی منە، ئێوە هەر بەو ڕێگا بڕۆنو مەچنە سەر ڕێگای تر، نەکا لە ڕێگاکەی ئەو دوورتان بخەنەوە، وە دەفەرموویێت: ﴿قَالَ هَٰذَا صِرَٰطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ﴾[4] واتە: وتی ئەمە ڕێگەی ڕاستی بەرەو منە، موجاهید دەڵێت: لەم ئایەتەدا ﴿وَعَلَى ٱللَّهِ قَصْدُ ٱلسَّبِيلِ﴾ ڕێگای ڕاست نیشاندان لەسەر خوایە.[5] عەوفی دەڵێت لە ئیبنو عەبباسەوە لەم ئایەتەدا: ﴿وَعَلَى ٱللَّهِ قَصْدُ ٱلسَّبِيلِ﴾ ڕوونکردنەوە لەسەر خودایە،واتە: ڕێگای شارەزاییو گومڕایی ڕوون بکاتەوە، عەلی کوڕی ئەبو تەلحەیش هەر بەم شێوەیە ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو عەباسەوە، قەتادەو زەحاکیش هەر وایان وتووە، بۆیە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَمِنْهَا جَآئِرٌ﴾ واتە: هەندێ لە ڕێگاکانیش لارو چەوتو خواروخێچن لە ڕێی ڕاست لایانداوە، ئیبنوعەبباسو کەسانی تریش دەڵێن: ﴿وَمِنْهَا جَآئِرٌ﴾ ئەو ڕێگا جیاوازەکانن[6]. کەبریتین لەو بۆچوونو ئارەزووبازیە جیاوازانەی گاورو

---

[1] البقرة (١٩٧).

[2] الاعراف (٢٦).

[3] الانعام (١٥٣)

[4] الحجر (٤١).

[5] الطبري (١٧/١٧٥).

[6] الطبري (١٧/١٧٦).

جوولەکەو ئاگرپەرستەکان هەیانە. ئیبنومەسعودئەم ئایەتەی بەم شێوەیە ئەخوێندەوە:﴿ومنكم جائر﴾[1]. واتە: هەندێ لەئێوە لەڕێگەی ڕاست لائەدەن، پاشان خوای گەورە باسی ئەوە دەکات کە هەموو شتێك لە ژێر دەسەلاتو مەیلی خۆیدایەو دەفەرمووێت: ﴿وَلَوْ شَآءَ لَهَدَىٰكُمْ أَجْمَعِينَ﴾ واتە: ئەگەر بیویستایە هەمووتانی دەخستە سەر ڕێی ڕاست، وە لەئایەتی تردا دەفەرمووێت: ﴿وَلَوْ شَآءَ رَبُّكَ لَآمَنَ مَن فِى ٱلْأَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعًا﴾[2] واتە: وە ئەگەر پەروەردگارت بیویستایە ئەو (خەڵکەی) وا لە زەویدا هەموو تێکڕا بڕوای دەهێنا. وە دەفەرمووێت: ﴿وَلَوْ شَآءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ ٱلنَّاسَ أُمَّةً وَٰحِدَةً ۖ وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ ﴿١١٨﴾ إِلَّا مَن رَّحِمَ رَبُّكَ ۚ وَلِذَٰلِكَ خَلَقَهُمْ ۗ وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ ٱلْجِنَّةِ وَٱلنَّاسِ أَجْمَعِينَ﴾[3] واتە: ئەگەر پەروەردگارت بیویستایە گشت خەڵکی دەکرد بە (پەیڕەوی) یەك ئایین بەڵام ئەوان بەردەوام جیاواز دەبن، مەگەر کەسێك پەروەردگارت میهرەبانی لەگەڵ کردبێتو هەر لەبەر ئەوەیش دروستی کردوون بڕیاری پەروەردگارت دەرچوو (کۆتایی هات) کە سوێند بە خوا دۆزەخ پڕ دەکەم لە جنۆکەو لە ئادەمی هەموو پێکەوە.

﴿ هُوَ ٱلَّذِىٓ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً ۖ لَّكُم مِّنْهُ شَرَابٌ وَمِنْهُ شَجَرٌ فِيهِ تُسِيمُونَ ﴿١٠﴾ يُنۢبِتُ لَكُم بِهِ ٱلزَّرْعَ وَٱلزَّيْتُونَ وَٱلنَّخِيلَ وَٱلْأَعْنَٰبَ وَمِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ ۗ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١١﴾ ﴾

باسی باران و سودەکانی کە بەڵگەیەکی ئاشکرایشە لەسەر توانای بێسنوری خوای گەورە

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ هُوَ ٱلَّذِىٓ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً ۖ لَّكُم مِّنْهُ شَرَابٌ وَمِنْهُ شَجَرٌ فِيهِ تُسِيمُونَ ﴾ واتە: هەر خۆیەتی لە سەرەوە بارانی بۆ باراندن، کە ئێوە لێی بخۆنەوەو ڕووەکیشی پێ سەوز دەبێتو لەو ڕووەکە مەڕو ماڵاتی پێ دەلەوەڕێنن. دوای ئەوەی خوای گەورە باسی ئەو بەهرانەی کرد کە بەخشیویەتی بە مرۆڤ لە مەڕو ماڵات دێتە سەر باسی بەهرەیەکی تر کە بارانی باراند لە ئاسمانەوە، کە بە هۆی ئەو بارانەوە ژیان بەسەر دەبەنو ئاژەڵەکانیشیان بەخێو دەکەن، وە دەفەرمووێت: ﴿لَّكُم مِّنْهُ شَرَابٌ﴾ واتە: شیرینو سازگاری کردووە ئێوە لێی دەخۆنەوە، سوێرو تاڵی

[1] الطبري (١٧/١٧٦).

[2] يونس (٩٩).

[3] هود (١١٨ـ١١٩).

نەکردووە، ﴿وَمِنۡهُ شَجَرࣱ فِيهِ تُسِيمُونَ﴾ بە هۆی ئەو بارانەوە ڕووەکی سەوز کردووە ئاژەڵەکانی تیا دەلەوەڕێنن، وەك ئیبنو عەبباس و عیکریمەو زەححاك و قەتادەو ئیبنو زەید دەڵێن: ﴿تُسِيمُونَ﴾ واتە: دەلەوەڕێنن.[1] وەك وتراوە(الابل السائمه)واتە:وشتری ناو لەوەڕ ،(السوم) یانی لەوەڕاندن. وە دەفەرموێت: ﴿يُنۢبِتُ لَكُم بِهِ ٱلزَّرۡعَ وَٱلزَّيۡتُونَ وَٱلنَّخِيلَ وَٱلۡأَعۡنَٰبَ وَمِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ﴾ واتە: هەر بەو ئاوە کشتوکاڵ و زەیتون و ڕەزو دارخورماتان بۆ دەڕوێنێت و هەموو بەروبوومێکتان پێدەدات، کە هەموویان بە یەك ئاو ئاو دەدرێن، هەر یەکە جۆرێکە و تام و بۆن و ڕەنگ و شێوەی جیای خۆی هەیە. بۆیە دەفەرموێت: ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَةࣰ لِّقَوۡمࣲ يَتَفَكَّرُونَ﴾ واتە: ئەمە زۆر بەڵگەی تێدایە کە هیچ پەرستراوێك نیە جگە لە خودا بۆ ئەوانەی کە بیردەکەنەوە، ئەم ئایەتە وەك ئەو ئایەتە وایە کە دەفەرموێت: ﴿أَمَّنۡ خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ وَأَنزَلَ لَكُم مِّنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءࣰ فَأَنۢبَتۡنَا بِهِۦ حَدَآئِقَ ذَاتَ بَهۡجَةࣲ مَّا كَانَ لَكُمۡ أَن تُنۢبِتُواْ شَجَرَهَآۗ أَءِلَٰهࣱ مَّعَ ٱللَّهِۚ بَلۡ هُمۡ قَوۡمࣱ يَعۡدِلُونَ﴾[2] واتە: یان ئەو کەسە باشترە کە ئاسمانەکان و زەمینی دروست کردووەو لەو سەرەوە بارانی بۆ ئێوە باراندووە؟ باخچەی زۆر جوانی بە ئاوەکەی سەوز کردووە کە خۆتان نەتان دەتوانی دارەکانی بروێنن، ئایا هیچ پەرستراوێکی وەك خودا هەیە؟ نەخێردەی دیارەئەوانە گەلێکی لە هەق لادەرن.

﴿وَسَخَّرَ لَكُمُ ٱلَّيۡلَ وَٱلنَّهَارَ وَٱلشَّمۡسَ وَٱلۡقَمَرَۖ وَٱلنُّجُومُ مُسَخَّرَٰتُۢ بِأَمۡرِهِۦٓۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَٰتࣲ لِّقَوۡمࣲ يَعۡقِلُونَ ﴿١٢﴾ وَمَا ذَرَأَ لَكُمۡ فِي ٱلۡأَرۡضِ مُخۡتَلِفًا أَلۡوَٰنُهُۥٓۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَةࣰ لِّقَوۡمࣲ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٣﴾﴾

چەند بەڵگەی تر لەسەر ڕامهێنانی شەوو ڕۆژو خۆرو مانگ و ئەوەی لەناو زەویدا دێتە دەرەوە

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَسَخَّرَ لَكُمُ ٱلَّيۡلَ وَٱلنَّهَارَ وَٱلشَّمۡسَ وَٱلۡقَمَرَۖ وَٱلنُّجُومُ مُسَخَّرَٰتُۢ بِأَمۡرِهِۦٓ﴾ واتە: خودا شەوو ڕۆژی بۆ ڕام کردوون، مانگ و خۆرو هەموو ئەستێرەکانی ملکەچی فەرمانی ئەون، خوای گەورە بەندەکانی ئاگادار دەکاتەوە لەو هەموو نیشانە مەزن و بەهرە زۆرانەی کە پێی بەخشیون هەر لە ڕامهێنانی شەوو ڕۆژەوە کە بە دوای یەکدا دێن و ئەو مانگ و خۆرەیش کە بەردەوام سوڕ دەخۆن، ئەو ئەستێرە وەستاوو گەڕۆکانە لە هەموو لایەکی ئاسماندا کە دنیایان ڕووناك

[1] الطبري (١٧/٢٧٨).
[2] النمل (٦٠).

کردووەتەوە، بۆ ئەوەی لە تاریکاییدا ڕێگای پێ دەرکەن، هەر یەکێك لەمانە لە گۆڕەپانی خۆیدا دەسوڕێتەوە کە خودا بۆی داناوە، بەو جۆرە دەڕوات کە خودا بۆی دیاری کردووە نە زیاد دەڕواتو نە کەم، ئەمانە هەموو لە ژێر تواناو دەسەڵاتی خوادان، بەو شێوەی کە بۆی داناونو ئاسانی کردووە بۆیان، ئەم ئایەتە وەك ئەو ئایەتە وایە کە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿إِنَّ رَبَّكُمُ ٱللَّهُ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ فِى سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ ٱسْتَوَىٰ عَلَى ٱلْعَرْشِ يُغْشِى ٱلَّيْلَ ٱلنَّهَارَ يَطْلُبُهُۥ حَثِيثًا وَٱلشَّمْسَ وَٱلْقَمَرَ وَٱلنُّجُومَ مُسَخَّرَٰتٍۭ بِأَمْرِهِۦٓ ۗ أَلَا لَهُ ٱلْخَلْقُ وَٱلْأَمْرُ ۗ تَبَارَكَ ٱللَّهُ رَبُّ ٱلْعَـٰلَمِينَ﴾[1] واتە: بە ڕاستی پەروەردگارتان ئەو خودایەیە کە ئاسمانەکانو زەوی لە شەش ڕۆژدا دروست کردووە پاشان (خودا) چووە سەر عەرش (ئێمە ئیمانمان پێیەتی بەڵام شێوەکەی نازانین) بە (تاریکایی) شەوو (ڕۆشنایی) ڕۆژ دادەپۆشێت (بە پێچەوانەشەوە)، (ڕۆژ بە شوێن شەوەوەیە بە خێراییو) شەو بە شوێن ڕۆژەوەیە بە خێرایی خۆرو مانگو ئەستێرەکانیش ژێربار کراون بە فەرمانی خۆی بێدار بن کە بەدی هێناونو فەرماندان هەر بۆ خوایە پاكو بێگەردە (لە هەموو کەمو کورییەك) خوای پەروەردگاری هەموو جیهانیان. بۆیە لێرەدا دەفەرموێت: ﴿إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَـَٔايَـٰتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ﴾ واتە: لەمەشدا زۆر نیشانە هەیە بۆ کەسانێك کە تێدەگەن، کە خودا چەند خاوەن دەسەڵاتو توانای گەورەیە، پاشان دەفەرموێت: ﴿وَمَا ذَرَأَ لَكُمْ فِى ٱلْأَرْضِ مُخْتَلِفًا أَلْوَٰنُهُۥٓ﴾ واتە: لەم زەمینەیش زۆر شتی ڕەنگاوڕەنگی بۆ ئێوە دروست کردووە، دوای ئەوە خوای گەورە باسی ئاسمانو ئەو شتانەی کرد کە تێیدایەو ڕامی هێناوە دێتە سەر باسی ئەو شتە سەرسوڕهێنەرانەی ناو زەمین لە گیانەوەرانو کانزاو ڕووەكو گەڵێ شتی تری بێگیان بە هەموو ڕەنگو شێوەکانیەوە، کە چەند سودو تایبەتمەندیان تێدایە بۆ مرۆڤ، بۆیە دەفەرموێت: ﴿إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَـَٔايَةً لِّقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ﴾ واتە: لەمەدا نیشانە هەیە بۆ ئەوانەی یادەمێننو شوکرانەبژێری خودان.

﴿وَهُوَ ٱلَّذِى سَخَّرَ ٱلْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا۟ مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا۟ مِنْهُ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى ٱلْفُلْكَ مَوَاخِرَ فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا۟ مِن فَضْلِهِۦ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٤﴾ وَأَلْقَىٰ فِى ٱلْأَرْضِ رَوَٰسِىَ أَن تَمِيدَ بِكُمْ وَأَنْهَـٰرًا وَسُبُلًا لَّعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٥﴾ وَعَلَـٰمَـٰتٍ ۚ وَبِٱلنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ ﴿١٦﴾ أَفَمَن يَخْلُقُ كَمَن لَّا يَخْلُقُ ۗ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿١٧﴾ وَإِن تَعُدُّوا۟ نِعْمَةَ ٱللَّهِ لَا تُحْصُوهَآ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٨﴾﴾

---

[1] الاعراف (٥٤).

نیشانەی زۆرهەیەلەسەردەسەلاتی خوا لەناو دەریاو کێوو ڕووبارو ڕێگاو ئەستێرەکاندا

خوای گەورە باسی ئەو دەریایە پڕ شەپۆلە بەرزانە دەکات کە چۆن ڕامی هێناوەو دەیکاتە منەت بەسەر بەندەکانیەوە کە بۆی ژێربارکردوون بە ئاسانی دەچێتە ناوی‌و سواری دەبێت، گۆشتی ماسی‌و نەهەنگیشی حەڵاڵ کردووە بۆیان بە زیندووی‌و بە مردوویش لە کاتی ئیحرام پۆشین‌و کاتەکانی تریشدا، مرواری‌و جەواهیری زۆر بە نرخیشی پێداون تا بۆ جوانی لەبەری خۆیانی بکەن، وە ئەم دەریایەی وا لێ کردووە کەشتیەکان هەڵگرێت‌و بەسەریدا بڕوات‌و بە پشتەیان بەهەوا تیرەکەی ببڕێت‌و لەتی بکات، دیارە خوای گەورە بەندەکانی شارەزا کردووە بەو شێوەیە دروستی بکەن، ئەو شارەزاییەش لە باپیریانەوە نوح (سەلامی خوای لێ بێت) بۆیان ماوەتەوە، چونکە یەکەم کەسێك کەشتی دروست کرد نوح پێغەمبەر بوو (سەلامی خوای لێ بێت) لە ئەوەوە هەموو فێری دروست کردنی کەشتی بوون، لە وڵاتێکەوە بۆ وڵاتێکی ترو لە ناوچەیەکەوە بۆ ناوچەیەکی ترو لە کیشوەرێکەوە بۆ کیشوەرێکی تر پێی دەڕۆیشتن، بۆ هێنانی ئەو شتانەی لەو وڵاتانەدا هەیەو گواستنەوەی ئەو شتانەی خۆشیان بۆ ئەو وڵاتانە، بۆیە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ وَهُوَ ٱلَّذِى سَخَّرَ ٱلْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا۟ مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا۟ مِنْهُ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى ٱلْفُلْكَ مَوَاخِرَ فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا۟ مِن فَضْلِهِۦ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴾ واتە: هەر خودایە دەریای خستووەتە بەردەستت کە گۆشتی تازەی لێ بخۆن، خشڵیشی لێ بێننە دەرێ، بە خۆتانیەوە هەڵواسن، وە دەبینی کەشتیش سنگی دەریا لەت دەکات، تا چاکەی خوداتان دەست کەوێت‌و بەڵکو شوکری چاکەو بەهرەکانی بکەن، پاشان دەفەرمووێت: ﴿وَأَلْقَىٰ فِى ٱلْأَرْضِ رَوَٰسِىَ أَن تَمِيدَ بِكُمْ﴾ واتە: ئەو خودایەی کە کێوە زۆر بەرزەکانی لەناو ئەم زەمینەدا داکوتاوەو کردوویەتی بە لەنگەر بۆ ئەوەی نەتانلەرزێنێت، زیندەوەرەکان لەسەری بژین ئەگەر بلەرزێت ژیانی مرۆڤ تاڵ دەکات‌و هەموو خۆشیەکیان لەبیر دەباتەوە، بۆیە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَٱلْجِبَالَ أَرْسَىٰهَا﴾[1] واتە: زۆر کێوی پتەویشی تیا دامەزراندووە، ﴿وَأَنْهَٰرًا وَسُبُلًا﴾ واتە: چەم‌و ڕوباری نیشان داون بۆ ئەوەی ڕێگا بدۆزنەوە، واتە: ڕووباری زۆری لە زەویدا داناوە لە شوێنێکەوە دەڕوات بۆ شوێنێکی تر، بۆ ئەوەی خەڵکی لە ڕۆژی سەر زەوی بخۆن، لە شوێنێکدا ئەو ئاوەی دێتە دەرو دەچێت بۆ شوێنێکی تر دەبێتە هۆی بژێوی خەڵکی ئەو شوێنە، بە شوێنی بیابان‌و چۆڵەوانیدا ڕێگە دەبڕێت‌و بە لا کەژو کێوو تەپۆڵکەدا دەڕوات‌و دەیبڕێت‌و دەگاتەوە ئەو شوێنەی کە بۆی دانراوە، ئەم ڕووبارانە بە ڕاست‌و چەپ‌و باکورو باشورو

---

[1] النازعات (٣٢).

ڕۆژهەڵاتو ڕۆژئاوادا دەڕۆن، هەندێکی ڕووباری بچووکەو هەندێکیشی گەورەن، دەچنە چۆمەکانەوەو جاری واش هەیە وشك دەکەن یان دەچێتە ناو زەوی تێیدا کۆدەبێتەوە، لە هەندێ شوێنیشدا بە هێواشی دەڕواتو لە هەندێ شوێندا بە گوڕ دەڕوات بە پێی ئەو بڕیارەی خودا داویەتیو مەیلی لێیەتی، ئەو خودایەی کە هەر ئەو شایەنی پەرستنەو هەر ئەویش پەروەردگارە، وە هەر خودایە کە ڕێگای لەناو زەمیندا داناوە بۆ ئەوەی مرۆڤ لە وڵاتێکەوە بڕوات بۆ وڵاتێکی تر هەتا کێوەکانی لەت کردووە بۆ ئەوەی نێوانی کێوەکان ببێتە ڕێگاو پێیدا بڕۆن، وەك لە ئایەتێکی تردا دەفەرموێت: ﴿وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجًا سُبُلًا﴾[1] واتە: چەند ڕێگامان لەناو زەمیندا پێك هێنا، پاشان دەفەرموێت: ﴿وَعَلَامَاتٍ وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ﴾ واتە: نیشانەی زۆری تر هەیەو بە ئەستێرەیش ڕێ دەردەکەن، بە شەوی تاریكو نوتەکان، واتە: بەڵگە زۆرن لە کێوەکانو تەپۆلکەو شتی تریش کە ڕێبوار بیکاتە دەستنیشان لە وشکانیو دەریادا هەر کاتێك ڕێگای لێ تێکچوو پێی بدۆزێتەوە، ﴿وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ﴾ ئیبنو عەبباس دەڵێت: بە ئەستێرەکان لە تاریکانی شەودا ڕێگا دەردەکەن[2].

خودا پەرستی هەقی خودایە

پاشان خوای گەورە ئاگادارمان دەکاتەوە کە نابێت هیچ کەسێکی تر بپەرستین غەیری خۆی وەك ئەو بتانەی کە ناتوانن هیچ شتێك دروست بکەن بەڵکو خۆیان دروست کراون، بۆیە دەفەرموێت: ﴿أَفَمَن يَخْلُقُ كَمَن لَّا يَخْلُقُ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ﴾ واتە: ئایا ئەوەی دروستکردن بە دەستی ئەوە، چۆن وەك ئەو کەسە وایە کە دروست ناکات، ئایا ئێوە پەندو ئامۆژگاری وەرناگرن، دیسان خوای گەورە بەندەکانی ئاگادار دەکاتەوە لەو هەموو بەهرەو چاکانەی لەگەڵی کردوون، دەفەرموێت: ﴿وَإِن تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا إِنَّ اللَّهَ لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾ واتە: ئەگەر چاکەکانی خودا بژمێرن، لە ژمارە نایە بۆتان، خودا لە تاوان خۆش دەبێتو دلۆڤانە، واتە: ئەگەر خودا داوای شوکرانەبژێری بەهرەکانی لە ئێوە بکات ئێوە هەرگیز ناتوانن بەجێی بێنن، وازی لێ دەهێننو دەستەوسان دادەنیشن، خۆ ئەگەر سزاتان بدات سزاشتان دەداتو ناهەقیشی پێ نەکردوون، بەڵام خوا زۆر دڵسۆزو دلۆڤانە لە زۆر تاوانتان دەبوورێتو لەسەر کەمترین چاکەیش پاداشتتان دەداتەوە، ئیبنو جەریر دەڵێت: خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿إِنَّ اللَّهَ لَغَفُورٌ﴾ خودا لێتان دەبورێت لەسەر هەندێ کەمو کوڕی لەسەر شوکری ئەو

---

[1] الانبياء (٣١).

[2] الطبري (١٧/١٨٥).

بەهرانەی کە پێی داون، ئەگەر پەشیمان بوونەوەو گەڕانەوە بۆ لایو گوێڕایەڵی فەرمانەکانی بوونو بە پێی ڕەزامەندی ئەو جوڵانەوە، دڵۆڤانە بۆتانو سزاتان نادات دوای پەشیمان بوونەوەو گەڕانەوەتان بۆ لای[1].

﴿وَٱللَّهُ يَعۡلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعۡلِنُونَ ﴿١٩﴾ وَٱلَّذِينَ يَدۡعُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ لَا يَخۡلُقُونَ شَيۡـٔٗا وَهُمۡ يُخۡلَقُونَ ﴿٢٠﴾ أَمۡوَٰتٌ غَيۡرُ أَحۡيَآءٖۖ وَمَا يَشۡعُرُونَ أَيَّانَ يُبۡعَثُونَ ﴿٢١﴾﴾

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَٱللَّهُ يَعۡلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعۡلِنُونَ﴾ واتە: هەرچی بشارنەوەو هەرچیش ئاشکرا بکەن خودا دەیزانێت، لێرەدا خوای گەورە باسی ئەوە دەکات کە ئاگای لە هەموو شاراوەکانی ناو دڵەو هیچی لێ ون نابێت وەك چۆن ئاگای لە شتە ئاشکراکانە کە دەیکەن، بەو زووانە پاداشتی هەموو کەسێك دەداتەوە لە ڕۆژی قیامەتدا لەسەر ئەو کردارانەی کە کردوویەتی، چاکە بە چاکەو خراپەیش بە تۆڵە لێ سەندن.

خوای بتپەرستان دروست کراوە، نەك دروستكەر

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَٱلَّذِينَ يَدۡعُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ لَا يَخۡلُقُونَ شَيۡـٔٗا وَهُمۡ يُخۡلَقُونَ﴾ واتە: ئەو بتانەی کە هانایان پێ دەبەن بێجگە لە خودا، ئەوانە ناتوانن هیچ شتێك دروست بکەن بەڵکو خۆیان دروست دەکرێن، وەك خوای گەورە لەسەر زمانی ئیبراهیمی خەلیل دەفەرموێت: ﴿قَالَ أَتَعۡبُدُونَ مَا تَنۡحِتُونَ ﴿٩٥﴾ وَٱللَّهُ خَلَقَكُمۡ وَمَا تَعۡمَلُونَ﴾[2] واتە: وتی: ئایا ئێوە شتێك دەپەرستن کە خۆتان دایدەتاشن؟ کە هەر خودایە ئێوەشو بتەکانتانیشی دروست کردووە، پاشان دەفەرموێت: ﴿أَمۡوَٰتٌ غَيۡرُ أَحۡيَآءٖۖ وَمَا يَشۡعُرُونَ أَيَّانَ يُبۡعَثُونَ﴾ واتە:ئەو بتانە بێ گیانن، گیانیان تێدا نیە، نە دەبیستن، نە دەبینن‌و نە ئاوەزیان هەیە، ئاگاشیان لێ نیە کەی ڕۆژی قیامەت دێت، چۆن ئەوانە دەبنە جێی هاناو سود بە کەس دەگەیەننو پاداشتی چاکەو خراپە دەدەنەوە؟ بەڵکو ئەوەی کە هیوای ئەوەی لێ دەکرێت ئەو کەسەیە کە ئاگاداری هەموو شتێکەو وەدیهێنەری هەموو شتێکە کە خودایە.

﴿إِلَٰهُكُمۡ إِلَٰهٞ وَٰحِدٞۚ فَٱلَّذِينَ لَا يُؤۡمِنُونَ بِٱلۡأٓخِرَةِ قُلُوبُهُم مُّنكِرَةٞ وَهُم مُّسۡتَكۡبِرُونَ ﴿٢٢﴾ لَا جَرَمَ أَنَّ ٱللَّهَ يَعۡلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعۡلِنُونَۚ إِنَّهُۥ لَا يُحِبُّ ٱلۡمُسۡتَكۡبِرِينَ ﴿٢٣﴾﴾

هیچ پەرستراوێك نیە جگە لە خودا

---

[1] الطبري (١٧/١٨٧).

[2] الصافات (٩٥ـ٩٦).

خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿ إِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ ۚ فَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ قُلُوبُهُم مُّنكِرَةٌ وَهُم مُّسْتَكْبِرُونَ ﴾ واتە: خوای ئێوە یەك خودایە، ئەو كەسانەی بڕوایان بە ڕۆژی دوایی نیە، دڵەكانیان بێ باوەڕەو خۆشیان بە زل دەزانن. خوای گەورە باسی خۆی دەكات كە تاكو تەنهایەو بێنیازە لە هەموو شتێكو جێنیازی گشت شتێكە هیچ خودایەك نیە خۆی نەبێت، وە ئەو كەسانەی خوانەناسن دڵیان ئەو باوەڕ بە خودایە قەبوڵ ناكات، وەك خودا خۆی باسیان دەكات كە جێی سەرسوڕمانە بە لایانەوە ئەڵێن: ﴿ أَجَعَلَ الْآلِهَةَ إِلَٰهًا وَاحِدًا ۖ إِنَّ هَٰذَا لَشَيْءٌ عُجَابٌ ﴾[1] واتە: چۆن دەبێت لە جێی ئەو بتانەی دەتانپەرست هەر خودایەك بپەرستن؟ وە دەفەرموویت: ﴿ وَإِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَحْدَهُ اشْمَأَزَّتْ قُلُوبُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ ۖ وَإِذَا ذُكِرَ الَّذِينَ مِن دُونِهِ إِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴾[2] واتە: هەر كاتێك یادی خودا بە تەنها یاد بكرێت دڵیان بەو ناوە تێك دەچێتو ناڕەحەت دەبن، ئەگەر باسی جگە لە خوایان لا بكرێت پێیان خۆشەو دڵیان پێی دەكرێتەوە، ﴿وَهُم مُّسْتَكْبِرُونَ ﴾ واتە: خۆیان بە زل دەزانن‌و نایپەرستن‌و دڵیان یەكتاپەرستی وەرناگرێت، وەك خوای گەورەلەئایەتێكیتردا دەفەرموویت: ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ ﴾[3] واتە: ئەو كەسانەی هەر لەبەر خۆ بە زلزانین نایانەوێت خواپەرستن، بە زەبوونی دەچنە ناو جەهەنەم، بۆیە خوای گەورە لێرەدا دەفەرموویت: ﴿ لَا جَرَمَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ۚ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ ﴾ واتە: بە ڕاستی خودا دەزانێت چی لە خودا دەشارنەوەو چی دەردەخەن، خودا خۆشی نایەت لەوانەی خۆ بەزل دەزانن، تۆڵەیان لێ دەسێنێتو جەزرەبەی توندیان دەدات.

﴿ وَإِذَا قِيلَ لَهُم مَّاذَا أَنزَلَ رَبُّكُمْ ۙ قَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ (٢٤) لِيَحْمِلُوا أَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ ۙ وَمِنْ أَوْزَارِ الَّذِينَ يُضِلُّونَهُم بِغَيْرِ عِلْمٍ ۗ أَلَا سَاءَ مَا يَزِرُونَ (٢٥) ﴾

لەناوچوونی خوانەناسان بەهۆی سەرپێچیان لە فەرمانی خواو دوو قات تۆڵەكردنەوەلێیان

خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿ وَإِذَا قِيلَ لَهُم مَّاذَا أَنزَلَ رَبُّكُمْ ۙ قَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ﴾ واتە: هەر كاتێك پرسیاریان لێ بكرێت: پەروەردگارتان چی ناردووەتە خوار؟ ئەڵێن: چیرۆكی پێشینان، واتە: نكولی لێ دەكەن‌و ئەڵێن: خودا هیچی نەناردووەتە خوار بەڵكو ئەوەی موحەمەد (ﷺ) باسی دەكات

---

[1] ص (٥).

[2] الزمر (٤٥).

[3] الغافر (٦٠).

بۆمان بەسەرهاتی پێشینانە لە کتێبی ئەوانەوە وەری گرتووە، وەك خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَقَالُوٓاْ أَسَٰطِيرُ ٱلۡأَوَّلِينَ ٱكۡتَتَبَهَا فَهِيَ تُمۡلَىٰ عَلَيۡهِ بُكۡرَةٗ وَأَصِيلٗا﴾[1] واتە: وتیان: ئەمانە چیرۆکی پێشینانن، هەموو بەیانیو ئێوارانێك بۆی دەخوێننەوەو لەبەری دەنوسێتەوە، واتە: بوختان بۆ پێغەمبەر(ﷺ) هەڵدەواسنو ئەو هەموو قسە نارێكو بێ ڕێو جێو پڕوپوچە بەرامبەری دەکەن. وەك لە ئایەتێکی تردا دەفەرمووێت: ﴿ٱنظُرۡ كَيۡفَ ضَرَبُواْ لَكَ ٱلۡأَمۡثَٰلَ فَضَلُّواْ فَلَا يَسۡتَطِيعُونَ سَبِيلٗا﴾[2] واتە: سەیرکە چۆن نموونەیان بۆ تۆ هێناوەتەوەو لە ڕێ لایان داوەو هەرچی دەکەن ڕێ دەرناکەن، بێگومان هەر کەسێك لە ڕێی هەق لایدا هەرچی بڵێ نایپێکێتو هەر هەڵە دەکات، دەیان وت: جادوگەرە، فاڵچیە، شاعیرە، شێتە، پاشان هەموو هاتنە سەر قسەی گەورەکەیان وەلیدی کوڕی موغیرەی مەخزومی کە بۆی دانان، وەك خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿إِنَّهُۥ فَكَّرَ وَقَدَّرَ ﴿١٨﴾ فَقُتِلَ كَيۡفَ قَدَّرَ ﴿١٩﴾ ثُمَّ قُتِلَ كَيۡفَ قَدَّرَ ﴿٢٠﴾ ثُمَّ نَظَرَ ﴿٢١﴾ ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَ ﴿٢٢﴾ ثُمَّ أَدۡبَرَ وَٱسۡتَكۡبَرَ ﴿٢٣﴾ فَقَالَ إِنۡ هَٰذَآ إِلَّا سِحۡرٞ يُؤۡثَرُ﴾[3] واتە: ئەو هەر ڕاماو لێکی دایەوە، ئەی نەژی کە چۆنی لێکدایەوە، دیسان نەژی چۆنی بۆ چوو، پاشان سەیری کرد، ئەوسا ڕووی گرژ کردو ترش هەڵگەڕا، لە پاشان پشتی هەڵکردو فیزی نواند، ئەوسا گوتی: ئەم قورئانە هەبێ و نەبێ جادوویەکە لە کۆنەوە دەیگێڕنەوە. قسەکەی وەلیدیان پەسەند کردو بڵاوەیان لێ کرد (خوا ڕوویان ڕەش کات)، خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿لِيَحۡمِلُوٓاْ أَوۡزَارَهُمۡ كَامِلَةٗ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ وَمِنۡ أَوۡزَارِ ٱلَّذِينَ يُضِلُّونَهُم بِغَيۡرِ عِلۡمٍ﴾ واتە: با لە ڕۆژی قیامەتدا باری تاوانی خۆیانو ئەو کەسانەش هەڵگرن کە بەبێ زانست، ئەوان لە ڕێ لادەدەن، واتە: بۆیە ئاوامان بەسەر هێنان هەتا باری گرانی خۆیانو ئەو کەسانەش هەڵگرن کە شوێنیان دەکەونو هاوڕای ئەوانن، دووجار گوناهکارن، جارێك لەسەر گومڕای خۆیانو جارێکی تر لەسەر خەڵەتاندنی ئەوانەی کە شوێنیان دەکەونو دەیانکەنە پێشەنگو چاویان لێ دەکەن، وەك لە فەرموودەدا هاتووە: (هەر کەسێك بانگەوازی کردبێت بۆ ڕێی ڕاست، ئەوە ئەو کەسە پاداشتی بە وێنەی ئەو کەسە وەرگرتووە کە شوێنی کەوتووە، بەبێ ئەوەی لە پاداشتی ئەو هیچ کەم ببێتەوە، وە هەر کەسێك بانگەوازی کردبێت بۆ گومڕایی، ئەوە ئەو کەسە تاوانی ئەوانەی هەڵگرتووە، بەبێ ئەوەی لە تاوانەکانی ئەوان هیچ کەم ببێتەوە).[4] خوای

---

[1] الفرقان (٥).

[2] الفرقان (٩).

[3] المدثر (١٨ـ٢٤).

[4] مسلم (٤/٢٠٦٠).

گەورەیش دەفەرمووێت: ﴿وَلَيَحۡمِلُنَّ أَثۡقَالَهُمۡ وَأَثۡقَالًا مَّعَ أَثۡقَالِهِمۡۖ وَلَيُسۡـَٔلُنَّ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ عَمَّا كَانُواْ يَفۡتَرُونَ﴾[1] واتە: باری گرانی خۆیانو باری گرانی خەڵکی تریش لەگەڵ خۆیان هەڵدەگرنو ڕۆژی قیامەتیش لەسەر ئەو بوختانە کردوویانە پرسیاریان لێ دەکرێت، هەر بەم شێوەیە عەوفی ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو عەبباسەوەکەفەرموویەتی ئەم ئایەتە: ﴿لِيَحۡمِلُوٓاْ أَوۡزَارَهُمۡ كَامِلَةٗ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ وَمِنۡ أَوۡزَارِ ٱلَّذِينَ يُضِلُّونَهُم بِغَيۡرِ عِلۡمٍۗ أَلَا سَآءَ مَا يَزِرُونَ﴾ وەك ئەو ئایەتە وایە کە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلَيَحۡمِلُنَّ أَثۡقَالَهُمۡ وَأَثۡقَالًا مَّعَ أَثۡقَالِهِمۡ﴾*، موجاهید دەڵێت:[2] باری گرانی تاوانی خۆیانو ئەوانەی کە گوێبیستیان بوون هەڵدەگرن، گوناهی ئەوانەی کە گوێڕایەڵیان بوون هیچ سووك ناکرێت[3].

﴿قَدۡ مَكَرَ ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡ فَأَتَى ٱللَّهُ بُنۡيَٰنَهُم مِّنَ ٱلۡقَوَاعِدِ فَخَرَّ عَلَيۡهِمُ ٱلسَّقۡفُ مِن فَوۡقِهِمۡ وَأَتَىٰهُمُ ٱلۡعَذَابُ مِنۡ حَيۡثُ لَا يَشۡعُرُونَ ﴿٢٦﴾ ثُمَّ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ يُخۡزِيهِمۡ وَيَقُولُ أَيۡنَ شُرَكَآءِيَ ٱلَّذِينَ كُنتُمۡ تُشَٰٓقُّونَ فِيهِمۡۚ قَالَ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلۡعِلۡمَ إِنَّ ٱلۡخِزۡيَ ٱلۡيَوۡمَ وَٱلسُّوٓءَ عَلَى ٱلۡكَٰفِرِينَ ﴿٢٧﴾﴾

باسی ئەو خراپانەی پێشینەکان کردوویانەو باسی ئەوچارەنووسەیش کە بەسەریاندا هاتووە

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿قَدۡ مَكَرَ ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡ﴾ واتە: بە ڕاستی ئەوانەی پێش ئەمانەیش فێڵباز بوون، عەوفی لە ئیبنو عەبباسەوە لەمانای ئەم ئایەتەدا: ﴿قَدۡ مَكَرَ ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡ﴾ دەڵێت: مەبەست پێی ئەو نەمروودەیە کە کۆشکێکی زۆر بەرزی دروست کرد.[4] هەندێکی تر دەڵێن: ئەو کەسە بەختەنەسرە ،بەڵام ڕاستیەکەی ئەمە نموونە هێنانەوەیە بۆ پوچەڵکردنەوەی ئەو شتانەی کە خوانەناسان دەیانکرد، ئەوانەی کە هاوەڵیان بۆ خودا دادەنا، وەك خوای گەورە لەسەر زمانی نوح پێغەمبەر(سەلامی خوای لێ بێت) دەفەرمووێت: ﴿وَمَكَرُواْ مَكۡرٗا كُبَّارٗا﴾[5] واتە: فێڵبازیان کرد، بەڵام فێڵبازیەکی زۆر گەورە، بە هەموو شێوەیەك هەوڵیان دەداو فرو فێڵیان لە خەڵکی دەکرد بۆ ئەوەی گومڕایان بکەنو بەرەو بتپەرستی بیانبەن، هەموو ڕێگایەکیان دەگرتەبەر، وەك لە ڕۆژی

---

[1] العنكبوت (١٣).

* العنكبوت (١٣).

[2] الطبري (١٧/١٩١).

[3] الطبري (١٧/١٩٠).

[4] الطبري (١٧/١٩٣).

[5] نوح (٢٢).

قیامەتدا شوێنکەوتووەکانیان پێیان ئەڵێن: ﴿بَلْ مَكْرُ ٱلَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ إِذْ تَأْمُرُونَنَآ أَن نَّكْفُرَ بِٱللَّهِ وَنَجْعَلَ لَهُۥٓ أَندَادًا﴾[1] واتە: ئێوە بە شەوو بە ڕۆژ کۆڵتان لێ نەدەداین کە دەبێ خوا نەناسن‌و چەندین هاوتای بۆ دابنێین، پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَأَتَى ٱللَّهُ بُنْيَـٰنَهُم مِّنَ ٱلْقَوَاعِدِ﴾ واتە: خوا خانووەکانی لە بناغەوە هەڵتەکاندن، کارەکانی پێ بەتاڵ کردنەوە، ئەم ئایەتە وەك ئەو ئایەتانە وایە کە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿كُلَّمَآ أَوْقَدُوا۟ نَارًا لِّلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا ٱللَّهُ﴾[2] واتە: هەر کاتێك کە ئاگری شەڕیان هەڵدەگیرساند خودا دەیکوژاندەوە، وە دەفەرموێت: ﴿فَأَتَىٰهُمُ ٱللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا۟ ۖ وَقَذَفَ فِى قُلُوبِهِمُ ٱلرُّعْبَ ۚ يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُم بِأَيْدِيهِمْ وَأَيْدِى ٱلْمُؤْمِنِينَ فَٱعْتَبِرُوا۟ يَـٰٓأُو۟لِى ٱلْأَبْصَـٰرِ﴾[3] واتە: لە شوێنێکی واوە خودا سزای بۆ ناردن کە بە خەیاڵیشیاندا نەدەهات، بە شێوەیەك ترسی خستە دڵیان، ماڵی خۆیان بە دەستی خۆیان‌و خاوەن باوەڕان کاول دەکرد، دەی ئێوە پەند وەرگرن ئەی کۆمەڵی خاوەن بیروهۆش. لێرەیشدا دەفەرموێت: ﴿فَخَرَّ عَلَيْهِمُ ٱلسَّقْفُ مِن فَوْقِهِمْ وَأَتَىٰهُمُ ٱلْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٦﴾ ثُمَّ يَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ يُخْزِيهِمْ﴾ واتە: بنمیچی خانووەکانیان بەسەردا ڕووخاو لە شوێنێکەوە ئازاریان بۆ داباری، کە هەر هەستیشیان پێ نەکرد. پاشان لە ڕۆژی قیامەتیشدا ئابڕوویان دەبات، ئەوەی کە لە دڵیاندا شاردبوویانەوە ئاشکرای کرد. وەك ئەو ئایەتەی کە دەفەرموێت: ﴿يَوْمَ تُبْلَى ٱلسَّرَآئِرُ﴾[4] واتە: لەو ڕۆژەدا کە نهێنی ئاشکرا دەبێت، وەك لە هەردوو سەحیحەکەدا هاتووە لە ئیبنو عومەرەوە دەڵێت: پێغەمبەری خودا(ﷺ) فەرموویەتی: (لە ڕۆژی قیامەتدا بۆ هەموو ناپاکێك ئاڵایەك بەرز دەکرێتەوە لە دوایەوە بە ئەندازەی ناپاکیەکەی، پێی دەگوترێت: ئەمە ئاڵای ناپاکی فڵانی کوڕی فڵانە).[5] هەر بەو شێوەیە ئەو کەسانە لە ڕۆژی قیامەتدا ئەوەی شاردوویانەتەوە بۆ خەڵکی ئاشکرا دەکرێت لە فڕوفێڵ‌و ناپاکی‌و خوای گەورە ئابڕوویان دەبات لەبەر چاوی ئەو خەڵکەو هەڕەشەیان لێ دەکات‌و گاڵتەیان پێ دەکات‌و دەفەرموێت: ﴿وَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَآءِىَ ٱلَّذِينَ كُنتُمْ تُشَـٰٓقُّونَ فِيهِمْ﴾ واتە: لە کوێن ئەو شەریکانەی کە ئێوە مشت‌و مڕتان لەسەر دەکردن‌و شەڕو دژایەتیتان لە ڕێی ئەواندا

---

[1] سبأ (٣٣).

[2] المائدة (٦٤).

[3] الحشر (٢).

[4] الطارق (٩).

[5] فتح الباري (١٠/٥٧٨)، مسلم (٣/١٣٦٠).

دەکرد بۆ نایەن یارمەتیتان بدەن‌و ڕزگارتان بکەن لێرەدا، ﴿هَلْ يَنصُرُونَكُمْ أَوْ يَنتَصِرُونَ﴾[1] واتە: ئایا ئەوانە دێنە هاناتان یان یارمەتی خۆیان دەدەن، وە دەفەرمووێت: ﴿فَمَا لَهُ مِن قُوَّةٍ وَلَا نَاصِرٍ﴾[2] واتە: ئەو نە هیچ هێزێکی هەیەو نە یارمەتی دەر، ئەو کاتە کە بەڵگەو نیشانەی نیشان دراو ئەو ڕاستیەی کە چاوەڕوانی نەدەکرد یەخەی گرت‌و لە قسە کەوت‌و ڕێی ڕاکردنیشی نەما، ﴿قَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ﴾ واتە: ئەوانەی خاوەن زانست‌و ڕێزدارن لە دنیاداو لە قیامەتدا، هەق بێژبوون لە دنیاو لە قیامەتدا، ئا لەو کاتەدا ئەڵێن: ﴿إِنَّ الْخِزْيَ الْيَوْمَ وَالسُّوءَ عَلَى الْكَافِرِينَ﴾ واتە: ئەمڕۆ ئابڕوچوون‌و بەدبەختی بۆ ئەو کەسەیە کە شەریکی بۆ خودا داناوە کە هیچ سودێکی پێ ناگەیەنێت‌و زیانیشی لێ دوور ناخاتەوە.

﴿الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنفُسِهِمْ ۖ فَأَلْقَوُا السَّلَمَ مَا كُنَّا نَعْمَلُ مِن سُوءٍ ۚ بَلَىٰ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٨﴾ فَادْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا ۖ فَلَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ ﴿٢٩﴾﴾

حاڵ و بەسەرهاتی خوانەناسان لە کاتی مردن‌و لە پاش مردنیشدا.

خوای گەورە باسی حاڵ‌و ژیانی بتپەرستان دەکات ئەوانەی کە ناهەقیان لە خۆیان کرد لە کاتی گیان کەنشتدا کە فریشتەکان دێنە سەریان بۆ ئەوەی ئەو گیانە پیسەیان بکێشن وەك دەفەرمووێت: ﴿الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنفُسِهِمْ ۖ فَأَلْقَوُا السَّلَمَ مَا كُنَّا نَعْمَلُ مِن سُوءٍ﴾ واتە: ئەوانەی کە فریشتەی گیان کێشانی خودا گیانیان دەکێشێت کە ستەمیان لە خۆکردووە مل ڕادەکێشن‌و ئەڵێن: هیچ خراپەمان نەکردووە، خۆیان بە چاك‌و گوێڕایەڵ‌و ملکەچ نیشان دەدەن، وەك لە ڕۆژی قیامەتدا دەڵێن: ﴿رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ﴾[3] واتە: بەو خوایەی کە ئێمەی پەروەراندووە ئێمە هیچ شتێکمان نەکردووەتە شەریکی ئەو، وە دەفەرمووێت: ﴿يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعًا فَيَحْلِفُونَ لَهُ كَمَا يَحْلِفُونَ لَكُمْ﴾[4] واتە: ڕۆژێك کە خودا هەموویان زیندوو دەکاتەوە، سوێند بۆ خوا دەخۆن وەك چۆن بۆ ئێوە سوێند دەخۆن، خوای گەورەیش بە درۆیان دەخاتەوە لەسەر ئەو قسەیان‌و دەفەرمووێت: ﴿بَلَىٰ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٨﴾ فَادْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا ۖ فَلَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ﴾ واتە: بەڵێ خودا خۆی دەزانێت ئاکاری ئێوە چۆن بووە، سا لە دەرگای جەهەنەم بچنە ژوورەوە، هەتا هەتایە هەر لەوێ بن،

---

[1] الشعراء (٩٣).

[2] الطارق (١٠).

[3] الانعام (٢٣).

[4] المجادلة (١٨).

ئای کە جێی خۆ بە زلزانان چەندە خراپە، ئەوانەی کە گوێیان بە نیشانەکانی نەدەداو شوێنی پێغەمبەرەکەی نەدەکەوتن لەو ڕۆژەوە کە گیانیان دەردەچێتو دەچێتە ناو جەهەنەم، گیانەکانیان لە ناو گۆڕەکانیاندا توشی ئەو سزاو گەرمی یەی جەهەنەم دەبێت، وەختێك کە ڕۆژی قیامەتیش هات گیانەکەیان لەگەڵ لاشەکەیاندا یەك دەگرنەوەو هەتا هەتایە لەناو جەهەنەمدا دەمێنێتەوە: خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿لَا يُقْضَىٰ عَلَيْهِمْ فَيَمُوتُوا وَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُم مِّنْ عَذَابِهَا﴾[1] واتە: نە ڕێیان پێ دەدرێت کە بمرنو نە سزای جەهەنەمیان لەسەر سووك دەکرێت، وەك دەفەرمووێت: ﴿النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا ۖ وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ﴾[2] واتە: هەموو بەیانیو ئێوارانێك دەیانبەنە سەر ئاگرو ڕۆژێك کە قیامەت دێت فەرمان دەدرێت دارو دەستەی فیرعەون زۆر بە توندی ئازار بدرێن.

﴿وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنزَلَ رَبُّكُمْ ۚ قَالُوا خَيْرًا ۗ لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ ۚ وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ ۚ وَلَنِعْمَ دَارُ الْمُتَّقِينَ (٣٠) جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ۖ لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاءُونَ ۚ كَذَٰلِكَ يَجْزِي اللَّهُ الْمُتَّقِينَ (٣١) الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ ۙ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمُ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ (٣٢)﴾

قسەی خۆپارێزان سەبارەت بەنیگاو وەحی، پاداشتیانو حاڵیان لە کاتی مردنو دوای مردنیشدا

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنزَلَ رَبُّكُمْ ۚ قَالُوا خَيْرًا ۗ لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ ۚ وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ ۚ وَلَنِعْمَ دَارُ الْمُتَّقِينَ﴾ واتە: لە پارێزکاران دەپرسن: پەروەردەتان چی بە خەڵات ناردەخوار؟ ئەڵێن: ئەوەی کە زۆر چاکە، بۆ ئەوانەی لە دنیا خاوەن چاکە بوون چاکە هەیەو دیارە شوێنی. ئەو دنیاش زۆر باشترە، ئای کە ماڵی لە خواترسان چەند خۆشە. لێرەدا خوا باسی بەختەوەران دەکات بە پێچەوانەی حاڵی بەدبەختان کاتێك کە پێیان وترا: ﴿مَاذَا أَنزَلَ رَبُّكُمْ﴾ واتە: خودا چی بۆ ئێوە ناردە خوار؟ ئینکاریان دەکردو دەیان وت: هیچ شتێکی بۆ نەناردووین بەڵکو ئەوەی موحەمەد (ﷺ) باسی دەکات چیرۆکی پێشینانە، بەڵام لە خواترسان وتیان: خێرو چاکەی بۆ ناردووین، واتە: سۆزو بەزەییو خێرو بەرەکەتە بۆ ئەو کەسەی شوێنکەوتوەو بڕوای پێ هێناوەو خاوەنی چاکە بوون لە ژیانی دنیادا، ﴿لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ﴾، ئەم ئایەتە وەك ئەو

---

[1] الفاطر (٣٦).

[2] الغافر (٤٦).

ئایەتە وایە کە خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿مَنْ عَمِلَ صَٰلِحًا مِّن ذَكَرٍ أَوْ أُنثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهُۥ حَيَوٰةً طَيِّبَةً ۖ وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُم بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ﴾[1] واتە: هەر کەس لە نێر یان لە مێ کردەوەی چاکی کردبێتو بڕواداریش بووبێت ئەوە سوێند بە خوا بە ژیانێکی خۆش دەیان ژێنینو سوێند بێت پاداشتیان دەدەینەوە بە چاکتر لەوەی کە ئەوان دەیانکرد. واتە: هەر کەسێك کرداری چاکەو خاوەن باوەڕە (چ نێرو چ مێ) هەتا دەژی بە خۆشی دەیژێنین، باشتریش لەوەی کردوویانە پاداشتیان دەدەینەوە. لە دنیاو لە قیامەتیشدا، دیاریشە ئەو شوێنەی لە ڕۆژی دوایدا دەدرێت بە خاوەن باوەڕان زۆر باشترە لە دنیاو پاداشتیشی زۆر چاکترە لە پاداشتی دنیا، وەك خوای گەورە لەسەر زمانی خاوەن زانستەکان دەفەرموویت: ﴿وَقَالَ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْعِلْمَ وَيْلَكُمْ ثَوَابُ ٱللَّهِ خَيْرٌ﴾[2] واتە: خاوەن زانستەکانیش دەیان وت: هەی ماڵ وێرانینە پاداشتی خودا زۆر چاکترە، وە دەفەرموویت: ﴿وَمَا عِندَ ٱللَّهِ خَيْرٌ لِّلْأَبْرَارِ﴾[3] واتە: ئەوەی لە لای خوداوەیە هەر بۆ پیاوچاکان باشە، وە دەفەرموویت بە پێغەمبەرەکەی (ﷺ): ﴿وَلَلْءَاخِرَةُ خَيْرٌ لَّكَ مِنَ ٱلْأُولَىٰ﴾[4] واتە: ئەی موحەممەد (ﷺ) ڕۆژی دوایی بۆ تۆ لە دنیا باشترە، پاشان وەسفی ماڵی دوایی دەکاتو دەفەرموویت: ﴿وَلَنِعْمَ دَارُ ٱلْمُتَّقِينَ﴾ پاشان دەفەرموویت: ﴿جَنَّٰتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ﴾ واتە: دەچنە ناو باغاتێکی وا هەرگیز لەناو ناچێتو ڕووبارەکان بە بەریدا دەڕوات، ﴿جَنَّٰتُ عَدْنٍ﴾ بەدەلە بۆ ﴿دَارُ ٱلْمُتَّقِينَ﴾ واتە: شوێنی خۆپارێزان زۆر خۆشە کە دەچنە ناوی، ﴿تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ﴾ ڕووبارەکان بە ژێر کۆشكو درەختەکانیدا دەڕوات، ﴿لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَآءُونَ﴾ واتە: هەرچی ئارەزوو بکەن ئامادەیە بۆیان، ئەم ئایەتە وەك ئەو ئایەتە وایە کە دەفەرموویت: ﴿وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ ٱلْأَنفُسُ وَتَلَذُّ ٱلْأَعْيُنُ ۖ وَأَنتُمْ فِيهَا خَٰلِدُونَ﴾[5] واتە: هەرچی دڵ ئارەزووی بکاتو چاو لەزەتی لێ دەبینێت تیایەتی، ئێوەیش لەوێدا نامرن، خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿كَذَٰلِكَ يَجْزِى ٱللَّهُ ٱلْمُتَّقِينَ﴾ واتە: ئا بەو شێوەیە خودا پاداشتی خۆپارێزان دەداتەوە، ئەوانەی بڕوایان بووە پێیو لێی ترساونو ئاکاری چاکەیان

[1] النحل (٩٧).

[2] القصص (٨٠).

[3] ال عمران (١٩٨).

[4] الضحی (٤).

[5] الزخرف (٧١).

کردووە، پاشان دەفەرمووێت: ﴿ ٱلَّذِينَ تَتَوَفَّىٰهُمُ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلَٰمٌ عَلَيۡكُمُ ٱدۡخُلُواْ ٱلۡجَنَّةَ بِمَا كُنتُمۡ تَعۡمَلُونَ ﴾ واتە: ئەوانەی فریشتە گیانیان دەکێشێتو چاكو پاك لە دنیا کۆچی دوایی دەکەن، پێیان ئەوترێت: سەلامی خواتان لێ بێت، بچنە بەهەشت بە هۆی کردارەکانتانەوە کە کردووتانە ، واتە: فریشتەکان پێیان ئەڵێن لەبەر ئەو کردارە چاکانەی کە پێی هەڵساونو خۆتان پاك ڕاگرتووە لە بتپەرستیو شتی ناشیرینو تەنها خواتان پەرستووە سڵاوتان لێ بێتو مژدەی بەهەشتیان دەدەنێ، وەك ئەم ئایەتە کە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ قَالُواْ رَبُّنَا ٱللَّهُ ثُمَّ ٱسۡتَقَٰمُواْ تَتَنَزَّلُ عَلَيۡهِمُ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ أَلَّا تَخَافُواْ وَلَا تَحۡزَنُواْ وَأَبۡشِرُواْ بِٱلۡجَنَّةِ ٱلَّتِي كُنتُمۡ تُوعَدُونَ ﴿٣٠﴾ نَحۡنُ أَوۡلِيَآؤُكُمۡ فِي ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا وَفِي ٱلۡأٓخِرَةِۖ وَلَكُمۡ فِيهَا مَا تَشۡتَهِيٓ أَنفُسُكُمۡ وَلَكُمۡ فِيهَا مَا تَدَّعُونَ ﴿٣١﴾ نُزُلٗا مِّنۡ غَفُورٖ رَّحِيمٖ ﴾[1] واتە: بە ڕاستی ئەوانەی وتیان خوا پەروەردگارمانەو لە پاشان ڕاست (لەسەر ئایین) بەردەوام بوون فریشتەکان پۆل پۆل دێنە لایان (کاتی مردن یان زیندووبوونەوە) (پێیان دەڵێن): مەترسنو خەفەت مەخۆنو مژدە بێت لێتان ئەو بەهەشتەی کە بەڵێنتان پێ درابوو، ئێمە لە ژیانی دنیاو لە ڕۆژی دواییدا دۆستی ئێوەینو لەو (بەهەشتەدا) هەرچی حەزی لێ بکەن بۆتان ئامادەیەو هەرچی داوا بکەن لەوێدا لە خزمەتتاندایە، ڕێزلێنانو میواندارییە لە لایەن خوای لێبوردەی میهرەبانەوە. لە پێشەوە فەرموودەمان هێنا لە بارەی گیان کێشانی خاوەنباوەڕو گیانکێشانی خوانەناسەوە لە کاتی تەفسیری ئەم ئایەتەدا: ﴿ يُثَبِّتُ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ بِٱلۡقَوۡلِ ٱلثَّابِتِ فِي ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا وَفِي ٱلۡأٓخِرَةِۖ وَيُضِلُّ ٱللَّهُ ٱلظَّٰلِمِينَۚ وَيَفۡعَلُ ٱللَّهُ مَا يَشَآءُ ﴾[2] واتە: ئەوانەی کە بڕوایان هێناوە خوا دامەزراویان دەکات بە وتەی بەڕێو جێ (کە شایەتمانە) لە ژیانی دنیاداو لە ڕۆژی دوایشدا وە خوا ستەمکارانیش گومڕا دەکاتو خوا هەرچی بیەوێت دەیکات.

﴿ هَلۡ يَنظُرُونَ إِلَّآ أَن تَأۡتِيَهُمُ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ أَوۡ يَأۡتِيَ أَمۡرُ رَبِّكَۚ كَذَٰلِكَ فَعَلَ ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡۚ وَمَا ظَلَمَهُمُ ٱللَّهُ وَلَٰكِن كَانُوٓاْ أَنفُسَهُمۡ يَظۡلِمُونَ ﴿٣٣﴾ فَأَصَابَهُمۡ سَيِّـَٔاتُ مَا عَمِلُواْ وَحَاقَ بِهِم مَّا كَانُواْ بِهِۦ يَسۡتَهۡزِءُونَ ﴿٣٤﴾ ﴾

---

[1] فصلت (٣٠ـ٣٢).

[2] ابراهیم (٢٧).

ماناى باوەڕ نەهێنانى خوانەناسان ئەوەیە چاوەڕوانى سزاى خوایى ئەكەن!

خواى گەورە دەفەرموویێت: ﴿ هَلۡ يَنظُرُونَ إِلَّآ أَن تَأۡتِيَهُمُ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ أَوۡ يَأۡتِيَ أَمۡرُ رَبِّكَ ﴾ واتە: ئایا ئەو خوانەناسانە جگە لەوە كە فریشتە بێنە لایان، یان فەرمانی پەروەردگاریان پێ بگات، چاوەنواڕێكی تریان هەیە؟ قەتادە دەڵێت: خودای گەورە هەڕەشە لە بتپەرستان دەكات كە واز ناهێننو بەردەوامن لە سەر گومڕاییو دنیا باییەوای كردوون، ئایا ئەوانە چاوەڕوانی فریشتە دەكەن كە بێن بۆ لایان هەتا گیانیان بكێشن.[1] ﴿أَوۡ يَأۡتِيَ أَمۡرُ رَبِّكَ﴾ واتە: یان چاوەڕوانی فەرمانی پەروەردگاریانن كە پێیان بگات لە ڕۆژی قیامەتدا هەتا ئەو ناڕەحەتیە بچێژن، ﴿كَذَٰلِكَ فَعَلَ ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡ﴾ واتە: پێشینەكانی ئەمانەیش هەر ئەم كردارانەیان هەبوو، بەردەوام بوون لەسەر بتپەرستی هەتا ئەو تۆڵەی خودایان چەشتو ئەوەیان بەسەر هات كە بەسەریان هاتو تووشی ئەو جەزرەبەو ڕسواییە هاتن، ﴿وَمَا ظَلَمَهُمُ ٱللَّهُ﴾ خودا هەموو بیانوویەكی بڕینو بەڵگەی تەواوی دایە دەستیانو پێغەمبەری بۆ ڕەوانە كردنو كتێبیشی پێدا ناردنو ناهەقی لێ نەكردن، ﴿وَلَٰكِن كَانُوٓاْ أَنفُسَهُمۡ يَظۡلِمُونَ﴾ بەلام خۆیان ناهەقیان لە خۆیان كرد، گوێڕایەڵی پێغەمبەرەكانیان نەكردو بڕوایان نەكرد بەو كتێبانەی كە بۆیان هێنان، ﴿فَأَصَابَهُمۡ سَيِّـَٔاتُ مَا عَمِلُواْ﴾ واتە: سزای كرداری خۆیان هاتە ڕێیان، تووشی ئەو جەزرەبەیە بوون، ﴿وَحَاقَ بِهِم مَّا كَانُواْ بِهِۦ يَسۡتَهۡزِءُونَ﴾ واتە: ئەو سزایەی كە ئەوان بە گاڵتەجاڕیان دەزانی كە لەسەر زمانی پێغەمبەرانەوە بەڵێنیان پێ درابوو دەوری دان ، بۆیە لە ڕۆژی قیامەتدا پێیان دەوترێت: ﴿ هَٰذِهِ ٱلنَّارُ ٱلَّتِي كُنتُم بِهَا تُكَذِّبُونَ ﴾[2] واتە: ئەوە ئەو ئاگرەیە كە بڕواتان نەدەكرد هەبێت.

﴿وَقَالَ ٱلَّذِينَ أَشۡرَكُواْ لَوۡ شَآءَ ٱللَّهُ مَا عَبَدۡنَا مِن دُونِهِۦ مِن شَيۡءٖ نَّحۡنُ وَلَآ ءَابَآؤُنَا وَلَا حَرَّمۡنَا مِن دُونِهِۦ مِن شَيۡءٖۚ كَذَٰلِكَ فَعَلَ ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡۚ فَهَلۡ عَلَى ٱلرُّسُلِ إِلَّا ٱلۡبَلَٰغُ ٱلۡمُبِينُ ﴿٣٥﴾ وَلَقَدۡ بَعَثۡنَا فِي كُلِّ أُمَّةٖ رَّسُولًا أَنِ ٱعۡبُدُواْ ٱللَّهَ وَٱجۡتَنِبُواْ ٱلطَّٰغُوتَۖ فَمِنۡهُم مَّنۡ هَدَى ٱللَّهُ وَمِنۡهُم مَّنۡ حَقَّتۡ عَلَيۡهِ ٱلضَّلَٰلَةُۚ فَسِيرُواْ فِي ٱلۡأَرۡضِ فَٱنظُرُواْ كَيۡفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلۡمُكَذِّبِينَ ﴿٣٦﴾ إِن تَحۡرِصۡ عَلَىٰ هُدَىٰهُمۡ فَإِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهۡدِي مَن يُضِلُّۖ وَمَا لَهُم مِّن نَّٰصِرِينَ ﴿٣٧﴾﴾

---

[1] الطبري (١٧/١٩٩).

[2] طور (١٤).

بتپەرستان بەڵگە دەهێننەوە بۆ بتپەرستیەکەیان گوایەخوا ئارەزووی وابووەئەمان بتپەرست بن!، خوایش وەڵامی ئەو قسە پڕوپوچانەیان دەداتەوە

خوای گەورە باسی ئەو قسە پڕوپووچانەی بت پەرستان دەکات کە دەیکەنە بەڵگە لەسەر پەرستنی بتەکانیان‌و ئێژن خودا ئارەزووی لەسەرئەو بتپەرستی یەی ئەوان بووە، خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَقَالَ ٱلَّذِينَ أَشْرَكُواْ لَوْ شَآءَ ٱللَّهُ مَا عَبَدْنَا مِن دُونِهِۦ مِن شَىْءٍ نَّحْنُ وَلَآ ءَابَآؤُنَا وَلَا حَرَّمْنَا مِن دُونِهِۦ مِن شَىْءٍ﴾ واتە: ئەو کەسانەی کە شەریکیان بۆ خودا دانا، وتیان: ئەگەر خودا مەیلی لێ بووایە، نە ئێمەو نە بابو باپیرمان جگە لە خودا شتی ترمان نەدەپەرست و هیچ شتێکمان بەبێ فەرمانی ئەو حەرام نەدەکرد، یانی وەك: "بەحیرە"و "سائیبە"و "واسیلە".[1] هاوشێوەی ئەوان کە دایان نابوون‌و بە ئارەزووی خۆیان ناویان لێ نابوون بێئەوەی هیچ بەڵگەیەکیان بە دەستەوە بێت لەو بارەیەوە، دەیان وت: ئەگەر خودا ئەو کارەی ئێمەی پێ ناخۆش بووایە، نەیدەهێشت ئێمە پێی هەڵسین‌و سزای دەداین، نەماندەتوانی ئەو کارە بکەین خوای گەورەیش نارەزایی خۆی دەردەبڕێك لێیان وەڵامی ئەو قسە پڕوپوچەیان دەداتەوەو دەفەرمووێت: ﴿كَذَٰلِكَ فَعَلَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ فَهَلْ عَلَى ٱلرُّسُلِ إِلَّا ٱلْبَلَٰغُ ٱلْمُبِينُ﴾ واتە: پێشینەکانی ئەوانە هەر بەو شێوەبە بوون،دەی ئایا پێغەمبەران جگە لە ڕاگەیاندنی بە ئاشکرا، هیچی تریان لەسەرە؟ واتە: بەو شێوەیە نیە کە ئێوە دەزانن، کە خودا پێی ناخۆش نەبووە بەڵکو زۆر پێی گران بووەو زۆر دژایەتیشی کردووە، بە توندیش لێی قەدەغە کردوون، لە هەموو کۆمەڵێکدا پێغەمبەری ڕەوانە کردووە بۆ خەڵکی، هەموویان بانگەوازیان کردووە بۆ خواپەرستی‌و داوایانکردووە لەوگەلانە کەواز بێنن لەپەرستنی غەیری خودا، وەك دەفەرمووێت: ﴿وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِى كُلِّ أُمَّةٍ رَّسُولًا أَنِ ٱعْبُدُواْ ٱللَّهَ وَٱجْتَنِبُواْ ٱلطَّٰغُوتَ﴾ واتە: بۆ ناو هەموو گەلێك پێغەمبەرێکمان ناردووە، کە خوا بپەرستن‌و لە شەیتان دوورکەونەوە، واتە: بەردەوام خودا پێغەمبەرانی ناردووە بۆ ئەم خەڵکەو داوای لێ کردوون کە تەنها خودا بپەرستن، لەو کاتەوە کە بتپەرستی پەیدا بووە لەناو نەوەی ئادەمدا لە ناو هۆزی (نوح)دا کە خودا نوحی بۆ ناردن، کە یەکەم ڕەسول بوو خودا ناردی بۆ خەڵکی سەر زەمین کە دواین ڕەسولیان موحەمەد بوو (ﷺ) کە

---

[1] بتپەرستان هەندێ شتیان حەرام ئەکردلەخۆیان بۆنمونە: بەحیرە: ئەو وشترە بوو کە پێنج سکی دەکرد، پێنجەم سکی نێر بووایە، ئەو کاتە گوێیان لەت دەکردو بەرەڵایان دەکرد.

سائیبەش: وشترێك بوو دە تا دوانزە سکی دەکردو هەمووی مێینە بوو.

واسیلە: وشترێك بوو کە یەکەم‌و دووەم سکی مێینە بوو.(ئەمانەیان بەرەڵائەکردوگۆشتەکانیان لەسەرخۆیان حەرام ئەکرد(وەرگێڕ)

بانگەوازەکە مرۆڤو جنۆکەیشی گرتەوە لە ڕۆژهەڵاتو ڕۆژئاوایشدا بە کشتی، وەك خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَمَآ أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ مِن رَّسُولٍ إِلَّا نُوحِىٓ إِلَيْهِ أَنَّهُۥ لَآ إِلَٰهَ إِلَّآ أَنَا۠ فَٱعْبُدُونِ﴾[1] واتە: ئێمە نەمان ناردووە پێش تۆ هیچ پێغەمبەرێك مەگەر نیگامان بۆ ناردووە (بەوەی کە) بێگومان جگە لە من هیچ پەرستراوێك نیە کەواتە تەنها من بپەرستن. وە دەفەرمووێت: ﴿وَسْـَٔلْ مَنْ أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ مِن رُّسُلِنَآ أَجَعَلْنَا مِن دُونِ ٱلرَّحْمَٰنِ ءَالِهَةً يُعْبَدُونَ﴾[2] واتە: تۆ پرسیار بکە لەو پێغەمبەرانەی پێش تۆ ناردوومانن ئایا بێجگە لە خوای میهرەبان بڕیارمان داوە پەرستراوێك بپەرسترێت. لێرەیشدا خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِى كُلِّ أُمَّةٍ رَّسُولًا أَنِ ٱعْبُدُوا۟ ٱللَّهَ وَٱجْتَنِبُوا۟ ٱلطَّٰغُوتَ﴾ ئیتر چۆن هیچ کەسێك لە بتپەرستان دوای ئەوە دەتوانێت بڵێ: ﴿لَوْ شَآءَ ٱللَّهُ مَا عَبَدْنَا مِن دُونِهِۦ مِن شَىْءٍ﴾ئەمەی کە ئەیڵێن خوا مەیلی لێ بووایە ئێمە ئەو شتانەمان نەدەپەرست قسەی پڕوپوچەو ڕاست نیە چونکە خوای گەورە بتپەرستی لێ قەدەقە کردن لەسەر زمانی پێغەمبەرەکانی (سەلامی خوایان لێ بێت) بەڵام مانەوەیان لەسەر بتپەرستیو واز نەهێنانیان بووە هۆی گومڕابوونیان بۆیە ئەوە نابێتە بەڵگە بە دەستیانەوە، چونکە خوای گەورە ئاگرو ئەو کەسانەشی دروست کردوون کە شایەنی ناو ئاگرن لە شەیتانەکانو خوانەناسەکان، خودا هەرگیز ڕازی نیە بەندەکانی بێدین بن، دیارە هەموو شتێکی خودا پڕە لە کارزانیو هەموو کارەکانی چاكو بەجێیە، پاشان خوای گەورە باسی ئەوە دەکات کەزۆرناڕەزایی دەربڕیوە بەرامبەریان هەر لەدنیاداسزای داون لە پاش ئاگادارکردنەوەیان لە لایەن پێغەمبەرانەوە، بۆیە دەفەرمووێت: ﴿فَمِنْهُم مَّنْ هَدَى ٱللَّهُ وَمِنْهُم مَّنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ ٱلضَّلَٰلَةُ فَسِيرُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ فَٱنظُرُوا۟ كَيْفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلْمُكَذِّبِينَ﴾ واتە: هەندێ لەوانە خودا خۆی شارەزای کردن، هەندێکیشیان گومڕایی بووە کاڵای باڵایان، بڕۆن بەسەر زەمیندا بگەڕێنو سەیر بکەن، چارەنووسی ئەوانەی کە پێغەمبەرانیان بە درۆ دادەنا بە کوێ گەیشت، خودا تەفروتونای کردنو هەمووی لەناودان، بۆ خوانەناسانیش هەر تۆڵەی وا هەیە،وەك دەفەرمووێت: ﴿دَمَّرَ ٱللَّهُ عَلَيْهِمْ ۖ وَلِلْكَٰفِرِينَ أَمْثَٰلُهَا﴾[3] واتە: خوا لەناوی بردن بۆ بێباوەڕانیش هەرسەرەنجامی ئاوا هەیە، وە لە ئایەتێکی تردا دەفەرمووێت: ﴿وَلَقَدْ

---

[1] الانبياء (٢٥).
[2] الزخرف (٤٥).
[3] محمد (١٠).

﴿كَذَّبَ ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡ فَكَيۡفَ كَانَ نَكِيرِ﴾[1] واتە: لە پێش ئەمانەش هەر هەبووە بڕوایان بە نیشانەکانی من نەبووە، سا چۆن بە گژیاندا چووم، پاشان خوای گەورە پێغەمبەر(ﷺ) ئاگادار دەکات، هەرچەندە هەوڵ بدات بۆ ئەوەی ڕێگایان نیشان بدات، هیچ سوودێکی لێ وەرناگرن، ئەگەر خودا بڕیاری دابێ گومڕایان بکات وەك دەفەرمووێت: ﴿وَمَن يُرِدِ ٱللَّهُ فِتۡنَتَهُۥ فَلَن تَمۡلِكَ لَهُۥ مِنَ ٱللَّهِ شَيۡـًٔا﴾[2] واتە: وە هەر کەسێك خوا بیەوێت کافرو گومڕای بکات ئەوە تۆ لە بەرامبەر خودا هیچت پێ ناکرێت بۆی. نوحیش وتی بە هۆزەکەی وەك خودا دەفەرمووێت: ﴿وَلَا يَنفَعُكُمۡ نُصۡحِيٓ إِنۡ أَرَدتُّ أَنۡ أَنصَحَ لَكُمۡ إِن كَانَ ٱللَّهُ يُرِيدُ أَن يُغۡوِيَكُمۡ﴾[3] واتە: هەرئامۆژگاریەکتان بکەم سودی نیە، ئەگەر خودا بڕیار بدا گومڕاتان بکات، وە لەم ئایەتەیش لێرەدا دەفەرمووێت: ﴿إِن تَحۡرِصۡ عَلَىٰ هُدَىٰهُمۡ فَإِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهۡدِي مَن يُضِلُّۖ وَمَا لَهُم مِّن نَّٰصِرِينَ﴾ واتە: هەرچەندە هەوڵ بدەی بۆ شارەزاکردنیان، ئەوانە کە گومڕان خودا ڕێگەیان نیشان نادات، کەسیش بە هانایانەوە نایات، وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا دەفەرمووێت: ﴿مَن يُضۡلِلِ ٱللَّهُ فَلَا هَادِيَ لَهُۥۚ وَيَذَرُهُمۡ فِي طُغۡيَٰنِهِمۡ يَعۡمَهُونَ﴾[4] واتە: هەر کەسێك خوا گومڕای بکات (بە تاوانی کردەوەی خراپی) ئەو هیچ ڕێبەریەکی بۆ نیە (خوا) وازیان لێ دێنێت لە گومڕاییو یاخی بوونی خۆیاندا گێژ بخۆن. وە دەفەرمووێت: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ حَقَّتۡ عَلَيۡهِمۡ كَلِمَتُ رَبِّكَ لَا يُؤۡمِنُونَ ٩٦ وَلَوۡ جَآءَتۡهُمۡ كُلُّ ءَايَةٍ حَتَّىٰ يَرَوُاْ ٱلۡعَذَابَ ٱلۡأَلِيمَ﴾[5] واتە: بە ڕاستی ئەوانەی بڕیاری پەروەردگارت دەرچووەو چەسپاوە بۆیان بڕوا نامێنن، (بڕوا نامێنن) هەرچەندە هەموو بەڵگەو نیشانەیەکیشان بۆبێت هەتا سزای سەختی ئازاردەر دەبینن (بە چاوی خۆیان). واتە هەرچی خودا بڕیاری لەسەر دا هەر ئەوە دەبێت، ئەوەی خودا گومڕای کرد کێ دەتوانێت ڕێگەی نیشان بدات؟! بێگومان هیچ کەس ناتوانێت، وە کەسیش ناتوانێت بێت بە هانایەوە لە سزای خودا ڕزگاری بکات، ﴿أَلَا لَهُ ٱلۡخَلۡقُ وَٱلۡأَمۡرُۗ تَبَارَكَ ٱللَّهُ

---

[1] الملك (١٨).

[2] المائدة (٤١).

[3] هود (٣٤).

[4] الاعراف (١٨٦).

[5] يونس (٩٦-٩٧).

رَبُّ ٱلْعَٰلَمِينَ﴾[1] واتە: وەدیهێنانو فەرماندان بۆئەوخودایەی کە زۆر پاكو بێعەیبەو پەروەردگاری هەمووجیهانە.

﴿وَأَقْسَمُوا۟ بِٱللَّهِ جَهْدَ أَيْمَٰنِهِمْ ۙ لَا يَبْعَثُ ٱللَّهُ مَن يَمُوتُ ۚ بَلَىٰ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٨﴾ لِيُبَيِّنَ لَهُمُ ٱلَّذِى يَخْتَلِفُونَ فِيهِ وَلِيَعْلَمَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓا۟ أَنَّهُمْ كَانُوا۟ كَٰذِبِينَ ﴿٣٩﴾ إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَىْءٍ إِذَآ أَرَدْنَٰهُ أَن نَّقُولَ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ ﴿٤٠﴾﴾

زیندووبوونەوەی پاش مردن ڕاستەو پڕە لە کارزانیو زۆر ئاسانە لە لای خودا

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَأَقْسَمُوا۟ بِٱللَّهِ جَهْدَ أَيْمَٰنِهِمْ ۙ لَا يَبْعَثُ ٱللَّهُ مَن يَمُوتُ﴾ واتە: بە توندی سوێندیا دەخواردو ڕەش هەڵدەگەڕان لە سوێند خواردنەکەیاندا کە: بە خوا کەسێك کە دەمرێت جارێکی تر زیندووی ناکاتەوە، واتە: خوانەناسان زیندووبوونەوەیان زۆر بە لاوە دوور بوو، بۆیە ئەو هەواڵانەی کە پێغەمبەران بۆیان باس دەکردن، باوەڕیان پێ نەدەکردو سوێندیشیان دەخوارد کە هەرگیز شتی وا نابێت، خوای گەورەیش وەڵامیان دەداتەوەو دەفەرمووێت: ﴿بَلَىٰ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ﴾ واتە:ئەرێ! هەر بەڵێنێك خودا بیدات هەر دێتەجێ بەڵام زۆربەی ئەو خەڵکە نازانن، واتە لە نەفامی ئەو خوانەناسانەیە کە دژایەتی پێغەمبەران دەکەنو تووشی بێباوەڕی دەبن، پاشان خوای گەورە باس لە کارزانی خۆی دەکات لە زنیدووبوونەوەو وەستانی خەڵکی بە لاشەوگیانەوە لە ڕۆژی قیامەتدا، ﴿لِيُبَيِّنَ لَهُمُ ٱلَّذِى يَخْتَلِفُونَ فِيهِ﴾ واتە: هەتا خودا ئەو شتەی ئەوان کێشەیان لەسەر کرد ئاشکرا بکات، تا سزای ئەوانە بدات کە خراپەیان کردووە چاکەی باشیش دەربارەی کارچاکان بکات وەك دەفەرمووێت: ﴿لِيَجْزِىَ ٱلَّذِينَ أَسَٰٓـُٔوا۟ بِمَا عَمِلُوا۟ وَيَجْزِىَ ٱلَّذِينَ أَحْسَنُوا۟ بِٱلْحُسْنَى﴾[2] واتە: تا سزای ئەوانە بدات کە خراپەیان کردووە بە پێی کردەوەکانیانو پاداشتی ئەوانەش بداتەوە کە چاکەیان کردووە بە چاکتر (لەوەی کردوویانە). پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلِيَعْلَمَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓا۟ أَنَّهُمْ كَانُوا۟ كَٰذِبِينَ﴾ واتە: تا خوانەناسان بزانن کە نەخێر هەر ئەوان درۆیان دەکرد. کە سوێندیان ئەخوارد کە هەر کەسێك مرد خودا زیندووی ناکاتەوە! بۆیە لە ڕۆژی قیامەتدا بانگ دەکرێن بۆ ناو ئاگری جەهەنەم فریشتەی سزادان (زەبانیە) پێیان ئەڵێ: ﴿هَٰذِهِ ٱلنَّارُ ٱلَّتِى كُنتُم

---

[1] الاعراف (٥٤).

[2] النجم (٣١).

بِهَا تُكَذِّبُونَ ﴿١٤﴾ أَفَسِحْرٌ هَٰذَا أَمْ أَنتُمْ لَا تُبْصِرُونَ ﴿١٥﴾ اصْلَوْهَا فَاصْبِرُوا أَوْ لَا تَصْبِرُوا سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ إِنَّمَا تُجْزَوْنَ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ﴾[1] واتە: (پێیان دەوترێت) ئەمە ئەو ئاگرەیە کە ئێوە بە درۆتان دەزانی، ئایا ئەم ئاگرە جادووە یان ئێوە نابینن، بچنە ناویەوە ئینجا ئارام بگرن یان نەیگرن یەکسانە بۆتان، بێگومان هەر تۆڵەی ئەو کردەوانەی دەتانکرد لێتان دەسەنرێتەوە. پاشان خوای گەورە باسی دەسەڵاتی خۆی دەکات، ئەگەر بیەوێت شتێك بکات هیچ کەس ناتوانێت ببێتە ڕێگری، دەفەرمووێت: ﴿إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَن نَّقُولَ لَهُ كُن فَيَكُونُ﴾ واتە: ئێمە هەرچیەك بمانەوێ ببێت، هەر ئەوەندەیە کە پێی بڵێین: ببە! دەبێت، زیندووبوونەوەیش وەك ئەوە وایە، هەر کاتێك خوای گەورە فەرمان بدا کە ببێت، یەکجار دەفەرمووێت:ببە،ئەویش بەو شێوەیەی کە مەیلی لێیەتی دەبێت، وەك لە ئایەتی تردا دەفەرمووێت: ﴿وَمَا أَمْرُنَا إِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ﴾[2] واتە: کاری ئێمە یەك جارەیەو هەر لە چاوتروکانێکدا کۆتایی پێدێت، وە دەفەرمووێت: ﴿مَّا خَلْقُكُمْ وَلَا بَعْثُكُمْ إِلَّا كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍ﴾[3] واتە: دروست کردن‌و زیندووکردنەوەتان وەك دروست کردن‌و زیندووکردنەوەی تەنها کەسێك وایە، واتە: خودا کە فەرمانی بە شتێك کرد پێویستی بە جەختکردنەوە نیە لەسەر ئەو شتە، چونکە خودا هیچ شتێك نابێتە ڕێگری‌و بتوانێت دژایەتی بکات، تاك‌و تەنهایەو زاڵ‌و مەزنە، زاڵی‌و مەزنی‌و دەسەڵاتی ئەو هەموو شتێکی بەزاندوەو ملی پێ نەوی کردوە، هیچ پەرستراوێك نیە بێجگە لە خوداو هیچ پەروەردگارێکیش نیە غەیری خۆی.

﴿وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ مِن بَعْدِ مَا ظُلِمُوا لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَلَأَجْرُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٤١﴾ الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٤٢﴾﴾

پاداشتی کۆچەران

خوای گەورە باسی پاداشتی ئەو کۆچەریانە دەکات کە لە ڕێی خوداو ڕەزامەندی ئەودا زێدی خۆیان بەجێ هێشت، ئەوانەی کە دوورکەوتنەوە لە خزم‌و کەس‌و کارو براو دۆست، بە هیوای چاکەو پاداشتی خودا، هەڵدەگرێت ئەم ئایەتە هۆی هاتنەخوارەوەی لە بارەی کۆچەریەکانی حەبەشە بووبێت، ئەوانەی کە ئازاری توندی هۆزەکەیان لە مەککەدا وای لێ کردن کە بەجێیان بێڵن‌و بەرەو وڵاتی حەبەشە بکەونەڕێ، تا بتوانن لەوێ عیبادەتی خودا بکەن، لە کەسە بەناوبانگەکانیان عوسمانی

[1] الطور (١٤ـ١٦).

[2] القمر (٥٠).

[3] لقمان (٢٨).

کوڕی عەفانو ڕوقیەی خێزانی کە، کچی پێغەمبەری خوابوو (ﷺ)، جەعفەری کوڕی ئەبو تالیب ئامۆزای پێغەمبەر(ﷺ)، أبو سەلەمەی کوڕی عەبدولئەسوەدو کۆمەڵێك کە نزیکەی هەشتا کەسێك دەبوون لە پیاوو ژنی ڕاستگۆو لێبڕاو بۆ ئاینی خودا(ڕەزای خوایان لێ بێت)، لەبەر ڕەزامەندی خودا کۆچیان کرد لە مەککەوە بۆ حەبەشە، خوایش بەڵێنی پێدان کە پاداشتیان بداتەوە لە دنیاو لە قیامەتدا وەك دەفەرموێت: ﴿وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظُلِمُوا لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً﴾ واتە: ئەوانەی لە ڕێی خودا کۆچیان کرد، پاش ئەوەی کە ستەمیان لێ کرا، بێگومان لە دنیادا جێگیریان دەکەین بە چاکی، ئیبنو عەبباسو شەعبیو قەتادە دەڵێن: مەبەست پێی مەدینەیە.[1] واتە لە مەدینەدا جێگیریان دەکەین. موجاهید دەڵێت: ڕۆزی پاکیان پێدەدەین .[2] هیچ دژایەتیەك لە نێوان ئەم دوو قسەیەدا نیە، چونکە ئەوانە شوێنوماڵو سامانی خۆیان بەجێ هێشت، خوای گەورەیش لەوە زیاتر پاداشتی دانەوە لە دنیادا، هەر کەسێك لەبەر ڕەزامەندی خودا واز لە شتێك بێنێت خودا پاداشتی زیاتر دەداتەوە لەو شتەی کە بەجێی هێشتووەو وازی لێ هێناوە، هەر بەو شێوەیەش بوو، ئەوانەی کۆچیان کرد لە مەککەوە بۆ حەبەشە، خودا پاداشتی دانەوەو لەو وڵاتەدا (مەککەو مەدینە) جێگیری کردنو بوونە کاربەدەستو فەرمانڕەوایان، هەر یەکێك لەوانە بوونە پێشەوای لە خواترسان، پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَلَأَجْرُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ﴾ واتە: ئەگەر بە خۆیان بزانن پاداشتی ڕۆژی دوایی باشترە، لەوەی کە لە دنیادا پێمان داون، واتە: ئەگەر ئەوانەی کە کۆچیان نەکردووە دەیان زانی کە خودا چی بۆ ئەوانە داناوە لە ڕۆژی دوایدا کە گوێڕایەڵی فەرمانی خوداںو شوێنکەوتووی پێغەمبەرن (ﷺ)، واتە زۆر لەوە باشترە کە لە دنیادا پێی داون، پاشان خودای گەورە وەسفیان دەکاتو دەفەرموێت: ﴿الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ﴾ واتە: ئەو کەسانەی خۆڕاگربوونو خۆیان هەر بە خوا سپارد، لە کاتی ئەو ئازارو ئەشکەنجەی کە هۆزەکەیان دەیاندان، پاشەڕۆژ لە دنیاو لە قیامەتدا هەر بۆ ئەوانە.

﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُّوحِي إِلَيْهِمْ ۚ فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِن كُنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٤٣﴾ بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ ۗ وَأَنزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٤﴾﴾

---

[1] الطبري (١٧/٢٠٥، ٢٠٦).

[2] الطبري (١٧/٢٠٦).

خودا هیچ پێغەمبەرێکی نەناردووە مەگین ئەو پێغەمبەرە مرۆڤ بووە

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَمَآ أَرۡسَلۡنَا مِن قَبۡلِكَ إِلَّا رِجَالٗا نُّوحِيٓ إِلَيۡهِمۡۚ فَسۡـَٔلُوٓاْ أَهۡلَ ٱلذِّكۡرِ إِن كُنتُمۡ لَا تَعۡلَمُونَ﴾ واتە: لە پێش تۆدا ئەی موحەمەد (ﷺ) هەر کەسێکمان بە پێغەمبەری ناردووە مەگین پیاو بووەو بە فریشتەکاندا فەرمانی خۆمان بۆ ناردوون، ئەگەر ئێوە نەتان زانیووە لەو کەسانە پرسیار بکەن کە کتێبیان خوێندووەتەوە. زەححاك دەڵێت: لە ئیبنو عەباسەوە کاتێك خودا موحەمەدی (ﷺ) ڕەوانەکرد بە پێغەمبەرێتی، عەرەبەکان ناڕەزاییان دەربڕی یان هەندێ لە عەرەبەکان ناڕەزاییان دەربڕیو وتیان: خودا زۆر لەوە مەزنترە کە پێغەمبەرانی لە مرۆڤ بێت، خوای گەورە ئەم ئایەتەی ناردە خوارەوە: ﴿أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا أَنۡ أَوۡحَيۡنَآ إِلَىٰ رَجُلٖ مِّنۡهُمۡ أَنۡ أَنذِرِ ٱلنَّاسَ﴾[1] واتە: ئایا خەڵکی بە لایانەوە سەیرە، پیاوێکمان لە خۆیان ڕاسپاردووە کە مەردم بترسێنێت، وە دەفەرموێت: ﴿وَمَآ أَرۡسَلۡنَا مِن قَبۡلِكَ إِلَّا رِجَالٗا نُّوحِيٓ إِلَيۡهِمۡۚ فَسۡـَٔلُوٓاْ أَهۡلَ ٱلذِّكۡرِ إِن كُنتُمۡ لَا تَعۡلَمُونَ﴾ واتە: پرسیار لە خاوەن کتێبە پێشینەکان بکەن ئایا ئەو پێغەمبەرانەی هاتن بۆ لای ئەوان مرۆڤ بوون یان فریشتە؟ ئەگەر فریشتە بوون ئەوە ناڕەزایی خۆتان دەربڕن، خۆ ئەگەر مرۆڤ بوون، ئیتر ئینکاری مەکەن لەوەی کە موحەمەد(ﷺ) ڕاسپاردەیە، لە ئایەتێکی تردا دەفەرموێت: ﴿وَمَآ أَرۡسَلۡنَا مِن قَبۡلِكَ إِلَّا رِجَالٗا نُّوحِيٓ إِلَيۡهِم مِّنۡ أَهۡلِ ٱلۡقُرَىٰٓ﴾[2] واتە: وە ئێمەش پێش تۆ (پێغەمبەرمان) نەناردووە جگە لە پیاوانێك کە نیگامان بۆ دەکردن لە خەڵکی شارەکان. واتە: ئەم پێغەمبەرانە خەڵکی شارەکان بوون لەسەر زەمیندا، خەڵکی ئاسمان نەبوون وەك ئێوە وتتان.[3] هەر بەم شێوەیە ڕیوایەت کراوە لە موجاهیدەوە لە ئیبنو عەباسەوە مەبەست بە ﴿أَهۡلَ ٱلذِّكۡرِ﴾ زانایانی ئەهلی کتێبە.[4] وەك ئەم ئایەتانەش کە خودای گەورە دەفەرموێت: ﴿قُلۡ سُبۡحَانَ رَبِّي هَلۡ كُنتُ إِلَّا بَشَرٗا رَّسُولٗا ۝٩٣ وَمَا مَنَعَ ٱلنَّاسَ أَن يُؤۡمِنُوٓاْ إِذۡ جَآءَهُمُ ٱلۡهُدَىٰٓ إِلَّآ أَن قَالُوٓاْ أَبَعَثَ ٱللَّهُ بَشَرٗا رَّسُولٗا ۝٩٤ قُل لَّوۡ كَانَ فِي ٱلۡأَرۡضِ مَلَٰٓئِكَةٞ يَمۡشُونَ مُطۡمَئِنِّينَ لَنَزَّلۡنَا عَلَيۡهِم مِّنَ ٱلسَّمَآءِ مَلَكٗا رَّسُولٗا﴾[5] واتە: (ئەی

---

[1] يونس (٢).
[2] يوسف (١٠٩).
[3] الطبري (٢٠٨/١٧).
[4] الطبري (٢٠٨/١٧).
[5] الاسراء (٩٣ـ٩٤).

موحەمەد(ﷺ)) بڵێ پاکیو بێگەردی بۆ پەروەردگارم ئایا من (شتێکی ترم) بێجگە لە ئادەمیەکی نێردراوو پێغەمبەر؟ هیچ شتێك بەرگری خەڵکی نەکرد لەوەی کە باوەڕ بێنن کاتێك کە ڕێنموونیو ئایینی هەقیان بۆ هات جگە لەوەی دەیان وت:چۆن خوا ئادەمییەك بە پێغەمبەر دەنێرێت؟!وە دەفەرمووێت: ﴿وَمَآ أَرۡسَلۡنَا قَبۡلَكَ مِنَ ٱلۡمُرۡسَلِينَ إِلَّآ إِنَّهُمۡ لَيَأۡكُلُونَ ٱلطَّعَامَ وَيَمۡشُونَ فِي ٱلۡأَسۡوَاقِ﴾[1] واتە: ئێمە لە پێش تۆ هەر کام لە پێغەمبەرانمان ناردبێت بێگومان ئەوان خواردنیان خواردووەو بە بازاڕدا ڕۆیشتوون. وە دەفەرمووێت: ﴿وَمَا جَعَلۡنَٰهُمۡ جَسَدٗا لَّا يَأۡكُلُونَ ٱلطَّعَامَ وَمَا كَانُواْ خَٰلِدِينَ﴾[2] واتە: ئێمە ئەو پێغەمبەرانەمان نەکردۆتە پەیکەرێك کە خواردن نەخۆنو ئەوان هەمیشەییو نەمر نەبوون. وە دەفەرمووێت: ﴿قُلۡ مَا كُنتُ بِدۡعٗا مِّنَ ٱلرُّسُلِ﴾[3] واتە: بڵێ من یەکەم پێغەمبەر نیم (نێردرابم). وە دەفەرمووێت: ﴿قُلۡ إِنَّمَآ أَنَا۠ بَشَرٞ مِّثۡلُكُمۡ يُوحَىٰٓ إِلَيَّ﴾[4] واتە: بڵێ (بەو بێباوەڕانە) بێگومان منیش تەنها ئادەمیزادێکم وەك ئێوە بەڵام سروشم بۆ دێت. پاشان خوای گەورە ڕوونی دەکاتەوە بۆ ئەو کەسانەی کە گومانیان هەیە پێغەمبەران مرۆڤ بوون، با پرسیار لە خاوەنی کتێبە پێشووەکان بکەن لەو پێغەمبەرە پێشینانەی ئەوان، ئایا مرۆڤ بوون یان فریشتە؟ پاشان خوای گەورە باسی ئەو پێغەمبەرانە دەکاتو دەفەرمووێت: ﴿بِٱلۡبَيِّنَٰتِ وَٱلزُّبُرِ﴾ واتە: لەگەڵ چەند بەڵگەو کتێبی ئاسمانی، ئیبنو عەباسو موجاهیدو زەححاكو کەسانی تریش وتوویانە: (الزبور) واتە: ئەو کتێبانە.[5] (الزُّبُر) کۆی (زبور)ە، عەرەب ئەڵێن: (زَبَرْتُ الكتاب–إذا كتبتُه) واتە کاتێك نووسیمەوە، خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَكُلُّ شَيۡءٖ فَعَلُوهُ فِي ٱلزُّبُرِ﴾[6] واتە: هەر کارێك کە کردوویانە وا لەناو دەفتەردا (الزبور). وە دەفەرمووێت: ﴿وَلَقَدۡ كَتَبۡنَا فِي ٱلزَّبُورِ مِنۢ بَعۡدِ ٱلذِّكۡرِ أَنَّ ٱلۡأَرۡضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ ٱلصَّٰلِحُونَ﴾[7] واتە: لە زەبووردا کە لە پێش تەورات هات، نووسیمان ئەم زەمینە هەر بۆ بەندە چاکەکانی ئێمە دەمێنێتەوە، پاشان خوای گەورە لێرەدا دەفەرمووێت: ﴿وَأَنزَلۡنَآ إِلَيۡكَ ٱلذِّكۡرَ﴾ واتە: بۆ تۆش ئەی

[1] الفرقان (٢٠).

[2] الانبياء (٨).

[3] الاحقاف (٩).

[4] الكهف (١١٠).

[5] الطبري (٢١١/١٧).

[6] القمر (٥٢).

[7] الانبياء (١٠٥).

موحەمەد (ﷺ) ئەم قورئانەمان نارد، ﴿لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ﴾ واتە: هەتا خەڵكی لێ تێ بگەیەنی، چونکە تۆ شارەزای ئەو قورئانەی کە بۆت هاتووەو زۆر هەوڵ دەدەی فەرمانەکانی بەجێ بێنیو زۆر پابەندی پێیەوە، وە ئێمە باش دەزانین کە تۆ بەڕێزترینو مەزنترین منداڵی ئادەمیو هەرچی لایان گران بێت لێی تێ نەگەن تۆ بۆیان ڕوون دەکەیتەوە، ﴿وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ﴾ واتە: بەڵكو بیربکەنەوەو بە خۆیاندا بچنەوەو شارەزا بنو سەرکەوتن بە دەست بێنن لە دنیاو قیامەتدا.

﴿ أَفَأَمِنَ ٱلَّذِينَ مَكَرُواْ ٱلسَّيِّـَٔاتِ أَن يَخْسِفَ ٱللَّهُ بِهِمُ ٱلْأَرْضَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ ٱلْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٤٥﴾ أَوْ يَأْخُذَهُمْ فِي تَقَلُّبِهِمْ فَمَا هُم بِمُعْجِزِينَ ﴿٤٦﴾ أَوْ يَأْخُذَهُمْ عَلَىٰ تَخَوُّفٍ فَإِنَّ رَبَّكُمْ لَرَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴿٤٧﴾ ﴾

چۆن تاوانباران ناترسن ودڵە خورپەیان نی یە؟!

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَفَأَمِنَ ٱلَّذِينَ مَكَرُواْ ٱلسَّيِّـَٔاتِ أَن يَخْسِفَ ٱللَّهُ بِهِمُ ٱلْأَرْضَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ ٱلْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ﴾ واتە: ئایا ئەوانەی بە فێڵبازی خەریکی خراپەکاری بوون ناترسن کە خودا نوقمی ناو زەوییان بکات، یان لە شوێنێکەوە سزایان بۆ بێت کە هەر بیریشی لێ ناکەنەوە؟ خوای گەورە لێرەدا باسی دەرون گەورەییو مۆڵەتدانی خۆی دەکات بەرامبەر ئەو کەسانەی کە یاخینو کاری خراپ دەکەنو خەڵکیشی بۆ بانگ دەکەن و بە فێڵبازیش خەڵکی لە خشتە دەبەنو تووشی ئەو خراپەی دەکەن، لەگەڵ ئەو هەموو تواناو دەسەڵاتەیدا، ئەگەر مەیلی لێ بێت نوقمی ناو زەویان بکات یان سزایان بۆ بنێرێت، ﴿مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ﴾ لە شوێنێکەوە کە هەر نازاننو بیریشی لێ ناکەنەوە لە کوێوە بۆیان دێت. وەك ئەم ئایەتانە کە دەفەرموێت: ﴿ءَأَمِنتُم مَّن فِي ٱلسَّمَآءِ أَن يَخْسِفَ بِكُمُ ٱلْأَرْضَ فَإِذَا هِيَ تَمُورُ ﴿١٦﴾ أَمْ أَمِنتُم مَّن فِي ٱلسَّمَآءِ أَن يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا فَسَتَعْلَمُونَ كَيْفَ نَذِيرِ﴾[1] واتە: ئایا دڵنیان لەو خوایەی کە لە ئاسمانە بتانباتە خوارەوە بە ناخی زەویدا لە کاتێکدا کە زەوی (وەك دەریا) گێژ بخوات (وبێتە لەرزین)؟ ئایا دڵنیان لەو خوایەی کە لە ئاسمانە کە بای توندتان بنێرێتە سەر بە وردە زیخەوە ئەو دەمە تێدەگەن کە هەڕەشەی ئێمە چۆنە؟ وە پاشان دەفەرموێت: ﴿أَوْ يَأْخُذَهُمْ فِي تَقَلُّبِهِمْ فَمَا هُم بِمُعْجِزِينَ﴾ واتە: یان لە ڕێی هاتوچۆیاندا سزا بیانگرێتو نەتوانن خۆیان دەرباز بکەن، واتە: کاتێك خەریکی بژێوی پەیداکردنیو سەرقاڵکردنو فرۆشن لە سەفەرەکانیانداو کارو کاسبی هەموو شتێکی لە بیربردوونەتەوە ناترسن سزایان بۆ بێت، قەتادەو سودی دەڵێت: ﴿تَقَلُّبِهِمْ﴾ یانی:

---

[1] الملك (١٦ـ١٧).

هاتوچۆیاندا.[١] وەك ئەم ئایەتانە كە دەفەرمووێت: ﴿أَفَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرَىٰ أَن يَأْتِيَهُم بَأْسُنَا بَيَاتًا وَهُمْ نَائِمُونَ ﴿٩٧﴾ أَوَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرَىٰ أَن يَأْتِيَهُم بَأْسُنَا ضُحًى وَهُمْ يَلْعَبُونَ﴾[٢] واتە: ئایا خەڵكی ئەو شارانە ترسیان نەبوو لەوەی سزای ئێمەیان بۆ بێت لە شەودا كاتێك ئەوان خەوتوون، وە ئایا خەڵكی ئەو شارانە ترسیان نەبوو لەوەی كە سزای ئێمەیان بۆ بێت لە چێشتەنگاودا لە كاتێكدا یاریو گاڵتە دەكەن. وە دەفەرمووێت: ﴿فَمَا هُم بِمُعْجِزِينَ﴾ واتە: لە دەستی خودا دەربازیان نابێت لەسەر هەر حاڵێك بن، وە دەفەرمووێت: ﴿أَوْ يَأْخُذَهُمْ عَلَىٰ تَخَوُّفٍ فَإِنَّ رَبَّكُمْ لَرَءُوفٌ رَّحِيمٌ﴾ واتە: كاتێك كە دەترسن بیان گرێت؟ هەر پەروەردگاری ئێوەیە وا دڵسۆزو دلۆڤانە، واتە: چونكە ئەو ترسە زۆر زیاتر كار دەكاتە سەر خەڵكی لە كاتی ڕوودانی كارەساتدا، بۆیە عەوفی دەڵێت لە ئیبنو عەبباسەوە لەم ئایەتەدا: ﴿أَوْ يَأْخُذَهُمْ عَلَىٰ تَخَوُّفٍ﴾ خودا دەفەرمووێت: ئەگەر بمەوێت لە كاتی مردنی دۆستو هاوەڵیدانەویش دەگرم،چونكە لەو كاتەدا زیاتر دەترسێت.[٣] هەر بەم شێوەیە ڕیوایەت كراوە لە موجاهیدو زەحاكو قەتادەو كەسانی تریشەوە.[٤] بەڵام خودا دڵسۆزو دلۆڤانە بۆتان، كە تۆڵەی لێ نەسەندن، وەك لە هەردوو سەحیحەكەدا هاتووە: (هیچ كەسێك خۆڕاگرتر نیە لەسەر ئازارێك كە بیستبێتی جگە لە خوا، ئەوان منداڵ بۆ خودا دادەنێن، كەچی خودا ڕۆزیان دەداو تەندروستیان دەكات).[٥] دیسان لە هەردوو سەحیحەكەدا هاتووە: (بێگومان خوا مۆڵەتی ستەمكار دەدات، هەتا كاتێك كە گرتی لە دەستی دەرباز نابێت)، پاشان پێغەمبەری خودا(ﷺ) ئەم ئایەتەی خوێند: ﴿وَكَذَٰلِكَ أَخْذُ رَبِّكَ إِذَا أَخَذَ الْقُرَىٰ وَهِيَ ظَالِمَةٌ إِنَّ أَخْذَهُ أَلِيمٌ شَدِيدٌ﴾[٦] واتە: ئا بەو شێوەیە سزادانی پەروەردگارت كاتێك خەڵكی شارەكان سزا دەدات كە ستەمكار بوون بە ڕاستی تۆڵەسەندنی ئەو ئازاردەرو بەتینە. وە دەفەرمووێت: ﴿وَكَأَيِّن مِّن قَرْيَةٍ أَمْلَيْتُ لَهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ ثُمَّ أَخَذْتُهَا وَإِلَيَّ الْمَصِيرُ﴾[٧] واتە: وە (خەڵكی) چەندەها شارو دێ

---

[١] الطبري (٢١٣/١٧).

[٢] الاعراف (٩٧ـ٩٨).

[٣] الطبري (٢١٤/١٧).

[٤] الطبري (٢١٥/١٧).

[٥] فتح الباري (٣٧٢/١٣)، مسلم (٢١٦٠/٤).

[٦] هود (١٠٢).

[٧] الحج (٤٨). فتح الباري (٢٠٥/٨)، مسلم (١٩٩٧/٤).

(هەبوون) مۆڵەتم دان كە ستەمكار بوون لە پاشان تۆڵەم لێ سەندن (لەناوم بردن)و هەر بۆ لای من دەگەڕێنەوە.

﴿ أَوَلَمْ يَرَوْا۟ إِلَىٰ مَا خَلَقَ ٱللَّهُ مِن شَىْءٍ يَتَفَيَّؤُا۟ ظِلَـٰلُهُۥ عَنِ ٱلْيَمِينِ وَٱلشَّمَآئِلِ سُجَّدًا لِّلَّهِ وَهُمْ دَٰخِرُونَ ﴿٤٨﴾ وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَا فِى ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ مِن دَآبَّةٍ وَٱلْمَلَـٰٓئِكَةُ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿٤٩﴾ يَخَافُونَ رَبَّهُم مِّن فَوْقِهِمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ﴿٥٠﴾ ﴾

هەموو شتێك سوژدە بۆ خوا دەبات

خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿ أَوَلَمْ يَرَوْا۟ إِلَىٰ مَا خَلَقَ ٱللَّهُ مِن شَىْءٍ يَتَفَيَّؤُا۟ ظِلَـٰلُهُۥ عَنِ ٱلْيَمِينِ وَٱلشَّمَآئِلِ سُجَّدًا لِّلَّهِ وَهُمْ دَٰخِرُونَ ﴾ واتە: ئایا بە چاو نەیان دیوە، کە هەرچی خودا دروستی کردووە، سێبەریان بە ڕاستو چەپدا سوژدە دەبەن بۆ خودا بە ملکەچی؟ خوای گەورە باسی گەورەییو خاوەن دەسەڵاتیو بێباکی خۆی دەکات کە هەموو شتێك ملکەچە بۆیو سەری بۆ نەوی دەکات بە هەموو جۆرەکانیەوە بە گشتی: بە بێگیانو گیانداریەوە،ئەوانەی ئەرکیان لەسەر (مکلف) لە مرۆڤو جنۆکەو فریشتەکان، وە دەفەرموویێت: هەرچی سێبەری هەیە بە ڕاستو چەپدا واتە: بەیانیانو ئێواران سوژدە دەبەن بە سێبەرەکەیان بۆ خوای گەورە، موجاهید دەڵێت: کاتێك کە خۆر لار بووەوە هەموو شتێك سوژدە دەبات بۆ خوای گەورە.[1] قەتادەو زەححاكو کەسانی تریش هەر وایان وتووە.[2] موجاهید دەڵێت: سوژدەی هەموو شتێك سێبەرەکەیەتی.[3] کێوی بە نموونە هێناوەتەوە دەڵێت سوژدەی کێو سێبەرەکەیەتی: ئەبو غالبی شەیبانی دەڵێت: شەپۆلەکانی دەریا نوێژەکەیەتی خوای گەورە کاتێك باسی سوژدەی ئەمانەی کردووە، وەك کەسێکی خاوەن بیرو هۆش مامەڵەی لەگەڵ کردوون، فەرموویەتی: ﴿ وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَا فِى ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ مِن دَآبَّةٍ وَٱلْمَلَـٰٓئِكَةُ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴾ واتە:هەرچی لە ناو ئاسمانەکان و زەمیندا هەیەو جوڵەی هەیە، فریشتەکانیش سوژدە بۆ خودا دەبەن فیز ناکەنو عیبادەتی خوا دەکەن. وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا دەفەرموویێت: ﴿ وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَن فِى ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَظِلَـٰلُهُم بِٱلْغُدُوِّ وَٱلْءَاصَالِ ۩ ﴾[4] واتە: سوژدە بۆ خوا دەبات هەرچی لە ئاسمانەکانو زەویدایە بیانەوێو نەیانەوێ هەروەها سێبەرەکانیان لە بەیانیانو ئێواراندا (سوژدە

---

[1] الطبري (١٧/٢١٧).

[2] الطبري (١٧/٢١٧).

[3] الطبري (١٧/٢١٧).

[4] الرعد (١٥).

دەبەن). پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ يَخَافُونَ رَبَّهُم مِّن فَوْقِهِمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ﴾ واتە: ترسیان هەیە لە پەروەردگاری بان سەریان، هەر فەرمانێکیان بۆ بێت بەجێی دێنن، بە ترس و لەرزەوە سوژدە بۆ پەروەردگاری مەزنیان دەبەن و بەردەوام گوێڕایەڵی فەرمانی ئەون و ئەوەی فەرموویەتی جێبەجێی دەکەن، ئەوەیش لێی قەدەغە کردوون وازی لێ دێنن.

﴿وَقَالَ اللَّهُ لَا تَتَّخِذُوا إِلَٰهَيْنِ اثْنَيْنِ ۖ إِنَّمَا هُوَ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ ۖ فَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ (٥١) وَلَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَهُ الدِّينُ وَاصِبًا ۚ أَفَغَيْرَ اللَّهِ تَتَّقُونَ (٥٢) وَمَا بِكُم مِّن نِّعْمَةٍ فَمِنَ اللَّهِ ۖ ثُمَّ إِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فَإِلَيْهِ تَجْأَرُونَ (٥٣) ثُمَّ إِذَا كَشَفَ الضُّرَّ عَنكُمْ إِذَا فَرِيقٌ مِّنكُم بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ (٥٤) لِيَكْفُرُوا بِمَا آتَيْنَاهُمْ ۚ فَتَمَتَّعُوا ۖ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ (٥٥) وَيَجْعَلُونَ لِمَا لَا يَعْلَمُونَ نَصِيبًا مِّمَّا رَزَقْنَاهُمْ ۗ تَاللَّهِ لَتُسْأَلُنَّ عَمَّا كُنتُمْ تَفْتَرُونَ (٥٦) وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْبَنَاتِ سُبْحَانَهُ ۙ وَلَهُم مَّا يَشْتَهُونَ (٥٧)﴾

تەنها خودا شایەنی پەرستنە

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَقَالَ اللَّهُ لَا تَتَّخِذُوا إِلَٰهَيْنِ اثْنَيْنِ ۖ إِنَّمَا هُوَ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ ۖ فَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ﴾ واتە: خوا فەرموویەتی: با دوو پەرستراوتان نەبێت، پەرستراو تەنها یەکێکە و دەبێت هەر من بپەرستن، خوای گەورە دەفەرموێت پەرستراو تەنها هەر خۆیەتی و دەبێت عیبادەت هەر بۆ ئەو بکرێت بە تەنها و شەریکی نیە و خاوەنی هەموو شتێکە و پەروەردگاریشیەتی، ﴿ وَلَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَهُ الدِّينُ وَاصِبًا ۚ أَفَغَيْرَ اللَّهِ تَتَّقُونَ ﴾ واتە: هەرچی لە ئاسمانەکان و زەمیندا هەیە، هەر هی ئەون و ئاینی هەمیشەییش هەر تایبەتی ئەوە، ئایا دەبێت لە غەیری خودا بترسن؟ ئیبنو عەبباس و موجاهید و عیکریمە و مەیمونی کوڕی میهران و سودی و قەتادە و کەسانی تریش دەڵێن: ﴿وَلَهُ الدِّينُ وَاصِبًا﴾ واتە: ئاینی هەمیشەیی هەر تایبەتی خودایە.[1] ئیبنو عەبباس دیسان دەڵێت: ﴿وَاصِبًا﴾ واتە: (واجباً).[2] موجاهید دەڵێت: گوێڕایەڵی هەمیشەیی هەر بۆ خودایە، واتە: ئەوانەی لە ئاسمانەکان و زەمیندان دەبێت هەر عیبادەت بۆ خودا بکەن، وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا دەفەرموێت: ﴿(٨٢) أَفَغَيْرَ دِينِ اللَّهِ يَبْغُونَ وَلَهُ أَسْلَمَ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَإِلَيْهِ يُرْجَعُونَ ﴾[3] واتە: ئایا (بێباوەڕان) داوای غەیری

---

[1] الطبري (١٧/٢٢٢).

[2] الطبري (١٧/٢٢٣).

[3] ال عمران (٨٣)

دینی خودا دەکەن؟! لە کاتێکدا ئەوانەی لە ئاسمان‌و زەویدان فەرمانبەری خوان بیانەوێت یان نەیانەوێت و هەموو هەر بۆ لای ئەو دەگەڕێنرێنەوە.(هەموویۆلای خوادەگەڕێنەوە) ئەم ڕستەیە لەسەر قسەی ئیبنو عەبباس‌و عیکریمە لە بابی خەبەرە بەڵام لەسەر قسەی موجاهید لە بابی داوایە واتە: بترسن ئەگەر هەر شتێك بکەنە شەریکم، بە ڕێکی‌و پاکی بمپەرستن، وەك ئەم ئایەتەی کە دەفەرمووێت: ﴿أَلَا لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ﴾[1] واتە: بێداربە ئاینی (گەردنکەچی) پاك‌و خاوێن هەر بۆ خودایە! واتە: چاك بزانە ئاینی پاك هەر ئاینی خوایە،پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَمَا بِكُم مِّن نِّعْمَةٍ فَمِنَ اللَّهِ ثُمَّ إِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فَإِلَيْهِ تَجْأَرُونَ﴾ واتە: هەر بەهرەیەك هەتانە لە خواوەیە، پاشان تووشی هەر ناڕەحەتیەك ببن، هەر لە خودا دەلاڵێنەوە، خوای گەورە لێرەدا باسی ئەوە دەکات کە هەر خۆی خاوەنی هەموو شتێکە، قازانج‌و زەرەر بە دەستی ئەوە، ئەوەیش کە دەیدات بە بەندەکانی لە ڕۆزی‌و تەندروستی‌و سەرکەوتن لە ڕێزو چاکەی خۆیەتی پێتان دەبەخشێت، چاکیش بزانن هەر ناڕەحەتیەکتان توش ببێت هیچ کەسێك ناتوانێت ڕزگارتان بکات لێی تەنها ئەو نەبێت، بێگومان ئێوە لە کاتی لێقەومان‌و ناڕەحەتیدا هەر لە خودا دەلاڵێنەوەو داوا لەو دەکەن، وەك لە ئایەتێکی تردا دەفەرمووێت: ﴿وَإِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فِي الْبَحْرِ ضَلَّ مَن تَدْعُونَ إِلَّا إِيَّاهُ فَلَمَّا نَجَّاكُمْ إِلَى الْبَرِّ أَعْرَضْتُمْ وَكَانَ الْإِنسَانُ كَفُورًا﴾[2] واتە: وە کاتێك لە دەریادا تووشی بەڵاو زیان بێن هەموو ئەو (پەرستراوانە)ی هاواریان لێ دەکەن ون دەبن بێجگە لە خوا کەچی کاتێك کە (خوا) ڕزگارتان دەکات‌و دەگەنە وشکانی ڕوو وەردەگێڕن (چونکە) ئادەمی هەمیشە سپڵەو ناسوپاسە. لێرەدا خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ثُمَّ إِذَا كَشَفَ الضُّرَّ عَنكُمْ إِذَا فَرِيقٌ مِّنكُم بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ ﴿٥٤﴾ لِيَكْفُرُوا بِمَا آتَيْنَاهُمْ فَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ﴾ واتە: لە پاش ئەوەی خودا ئەو بەڵایەی لەسەر لابردن، هێشتا دەستەیەك لە ئێوە هاوەڵ بۆ پەروەردگاری دادەنێت، با حاشا بکەن لەوەی کە پێمان بەخشیون، لە دنیادا ڕابوێرن، بەو زووانە تێدەگەن چیتان بەسەر دێنین! ﴿لِيَكْفُرُوا﴾ وتراوە ئەم لامە (اللام)لامی عاقیبەتە لێرەدا(واتە:سەرەنجامی ئەو ناشوکرییەیان سەرلەکافربوونەوە دەردەکات)[3] ، وترایشە: لامی تەعلیلە (التعليل) واتە: ئاوامان لێ کردوون هەتا حاشا بکەن، یانی: بۆ ئەوەی دان نەنێن بەو بەهرانەی خودا پێی بەخشیون‌و بیشارنەوە،

---

[1] الزمر (٣).

[2] الاسراء (٦٧).

[3] ئەوزیادەیە(هی وەرگێڕەوماناى تیپی(ل)دەیگەیەنێت وەك ئایەتی (ومن الناس من يشتري لهوالحديث ليضلواعن سبيل الله)

کە هەر خودایە ئەو بەهرانە دەڕێژێت بە سەریانداو بەڵاشیان لێ لادەدا، پاشان هەڕەشەیان لێ دەکاتو دەفەرموویت: ﴿فَتَمَتَّعُواْ﴾ لە دنیادا کەمێك ڕابوێرن، هەرچی دەکەن بیکەن، ﴿فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ﴾ زۆر ناخایەنێت تێدەگەن چیتان بەسەردێت.

﴿وَيَجْعَلُونَ لِمَا لَا يَعْلَمُونَ نَصِيبًا مِّمَّا رَزَقْنَاهُمْ تَاللَّهِ لَتُسْأَلُنَّ عَمَّا كُنتُمْ تَفْتَرُونَ ﴿٥٦﴾ وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْبَنَاتِ سُبْحَانَهُ وَلَهُم مَّا يَشْتَهُونَ ﴿٥٧﴾ وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُم بِالْأُنثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ ﴿٥٨﴾ يَتَوَارَىٰ مِنَ الْقَوْمِ مِن سُوءِ مَا بُشِّرَ بِهِ أَيُمْسِكُهُ عَلَىٰ هُونٍ أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ أَلَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿٥٩﴾ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ مَثَلُ السَّوْءِ وَلِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٦٠﴾﴾

یەکێك لە کردارەکانی بتپەرستان ئەوەیە لەو ڕۆزیەی کە خودا پێی داون نەزر دەکەن بۆ پەرستوەکانیان!

خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿وَيَجْعَلُونَ لِمَا لَا يَعْلَمُونَ نَصِيبًا مِّمَّا رَزَقْنَاهُمْ﴾ واتە: لەو ڕۆزیەش کە پێمان داون بەشێکی دەدەن بەو بتانەی کە هیچ نازانن، خودای گەورە باسی ئەو شتە ناشیرینانە دەکات کە بت پەرستان پێی هەڵدەستن، وەك پەرستی ئەو بتانە لەگەڵ خوادا کە خۆیان دروستی دەکەن، بێ ئەوەی هیچ زانیاریەکیان لەسەر هەبێت، لەو ڕۆزیەی کە خودا پێی داون بەشێکی دەدەن بەو بتو هەیکەلانە، ئەڵێن: ئەمە بۆ خواو ئەمەیش بۆ بتەکان، بە خەیاڵی خۆیان ئەوەی بۆ بتەکانە ناگات بە خودا، بەڵام ئەوەی بۆ خودایە دەگات بە بتەکانیان، ئەم بڕیارەیان بڕیارێکی زۆر خراپە، واتە: بەشێکیان داناوە بۆ پەرستراوەکانیان لەو بژێویەی کە خوا پێی داون، بۆیە خوای گەورە سوێند دەخواتو دەفەرموویت: ﴿تَاللَّهِ لَتُسْأَلُنَّ عَمَّا كُنتُمْ تَفْتَرُونَ﴾ واتە: سوێند بە خوا لەسەر ئەو درۆ هەڵبەستنەیان پرسیاریان لێ دەکرێت. خوا سوێند دەخوات بە گیانی پیرۆزی خۆی کە لەسەر ئەو بوختانەی کردوویانە لێیان دەپرسێتەوەو بە پێی ئەو تاوانە گەورەیە کە کردوویانە تۆڵەی تەواویان لێ دەسێنێت، لەناو ئاگری جەهەنەمدا، پاشان خودا باسیان دەکاتو دەفەرموویت: ﴿وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْبَنَاتِ سُبْحَانَهُ﴾ واتە: کچانیان داناوە بۆ خودا، واتە: فریشتەکانیان بە کچ داناوە کە ئەوانە بەندەی خودان، لەگەڵ خودا دەیانپەرستن،کافران لێرەداسێ هەڵەیان کرد، سێ هەڵەی زۆر گەورە، لە سێ شتدا: یەکەم: ئەڵێن خودا منداڵی هەیە، لەکاتێکداخودا منداڵی نیە، دووهەم: سووکترین بەشیان داوە بە خودا لە منداڵ کە کچە، سێهەم: خۆیان بۆ خۆیان کیژ بە شایستە نازانن. وەك خوای گەورە لە

ئایەتێکی تردا دەفەرمووێت: ﴿أَلَكُمُ ٱلذَّكَرُ وَلَهُ ٱلْأُنثَىٰ﴾[1] واتە: ئایا ڕاستە ئێوە کوڕتان ببێتو خوا کچ.

وە لە چەند ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿أَلَآ إِنَّهُم مِّنْ إِفْكِهِمْ لَيَقُولُونَ ﴿١٥١﴾ وَلَدَ ٱللَّهُ وَإِنَّهُمْ لَكَٰذِبُونَ ﴿١٥٢﴾ أَصْطَفَى ٱلْبَنَاتِ عَلَى ٱلْبَنِينَ ﴿١٥٣﴾ مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ﴾[2] واتە: بێدار بن بە ڕاستی ئەوان لە دەس هەڵبەستی خۆیانەوە دەڵێن، خوا منداڵی بووەو بێگومان ئەوانە درۆزنن، ئایا (خوا) کچانی هەڵبژاردووە (بۆ خۆی) بەسەر کوڕدا، چیتانە چۆن بڕیاری وا دەدەن. لێرەدا دەفەرمووێت: ﴿وَلَهُم مَّا يَشْتَهُونَ﴾ بۆ خۆیان چی ئارەزوو دەکەن هەڵی دەبژێرن، واتە کوڕ بۆ خۆیان هەڵدەبژێرن و پێیان شورەییە کیژ هەڵبژێرن، کە بۆ خوایان داناوە،لەکاتێکدا کە خودا پاکو بێعەیبەو دوورە لەو شتانەی کە ئەوان بۆ خودای دادەنێن.

بتپەرستان خۆیان دوورەپەرێز دەگرن لە کیژان

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُم بِٱلْأُنثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُۥ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ﴾ واتە: هەر کاتێك مژدەی کچێك بۆ ئەمانە بچێت، ڕووی ڕەش هەڵدەگەڕێت، لە خۆیەوە پیش دەخواتەوە خەم دایدەگرێتو ماتو بێدەنگ دەبێت، لە خەفەتدا نازانێت چی بکات، ﴿يَتَوَٰرَىٰ مِنَ ٱلْقَوْمِ مِن سُوٓءِ مَا بُشِّرَ بِهِۦٓ أَيُمْسِكُهُۥ عَلَىٰ هُونٍ أَمْ يَدُسُّهُۥ فِى ٱلتُّرَابِ﴾ واتە: لە مەینەتی ئەو هەواڵەی کە پێی دراوە، لە کەسو کاری خۆی ڕادەکاتو دوور دەکەوێتەوە، بیردەکاتەوە ئایا بە سوکایەتی بە خێوی بکات، یان زیندە بەچاڵی بکات، وەك لە زەمانی نەفامیدا دەیانکرد، تا ئەمەی کە بۆ خۆیان زۆریان پێ ناخۆش بوو، بە شوورەییان دەزانی بۆ خۆیانی دابنێن، بۆ خودایان دادەنا! ﴿أَلَا سَآءَ مَا يَحْكُمُونَ﴾ واتە: ئای چ بڕیارێکی خراپە کە دەیدەن، شتێکی خراپیان وتووەو شتێکی خراپیان داوەتە پاڵ خوداو بەشێکی خراپیشیان پێداوە، وەك خودا لە ئایەتێکی تردا دەفەرمووێت: ﴿وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُم بِمَا ضَرَبَ لِلرَّحْمَٰنِ مَثَلًا ظَلَّ وَجْهُهُۥ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ﴾[3] واتە: وە کاتێك مژدە بە یەکێك لەوان بدرێت بەوەی بە نموونە بۆ خودای دادەنا ڕووی ڕەش هەڵدەگەڕێو پیش دەخواتەوە. وە لێرەیشدا دەفەرمووێت: ﴿لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱلْءَاخِرَةِ مَثَلُ ٱلسَّوْءِ﴾ ئەم نمونەخراپانە هی ئەو کەسانەیە کە بڕوایان بە ڕۆژی قیامەت نیە،

---

[1] النجم (٢١).

[2] الصافات (١٥١_١٥٤).

[3] الزخرف (١٧).

﴿وَلِلَّهِ ٱلۡمَثَلُ ٱلۡأَعۡلَىٰۚ﴾ نموونەی باشترین کردار لای خودایە، تەواو هەر بۆ خودایە لە گشت ڕوویەوە، ﴿وَهُوَ ٱلۡعَزِيزُ ٱلۡحَكِيمُ﴾ هەر خۆی خاوەن دەسەڵاتی لە کارزانە.

﴿ وَلَوۡ يُؤَاخِذُ ٱللَّهُ ٱلنَّاسَ بِظُلۡمِهِم مَّا تَرَكَ عَلَيۡهَا مِن دَآبَّةٖ وَلَٰكِن يُؤَخِّرُهُمۡ إِلَىٰٓ أَجَلٖ مُّسَمّٗىۖ فَإِذَا جَآءَ أَجَلُهُمۡ لَا يَسۡتَـٔۡخِرُونَ سَاعَةٗ وَلَا يَسۡتَقۡدِمُونَ ﴿٦١﴾ وَيَجۡعَلُونَ لِلَّهِ مَا يَكۡرَهُونَۚ وَتَصِفُ أَلۡسِنَتُهُمُ ٱلۡكَذِبَ أَنَّ لَهُمُ ٱلۡحُسۡنَىٰۖ لَا جَرَمَ أَنَّ لَهُمُ ٱلنَّارَ وَأَنَّهُم مُّفۡرَطُونَ ﴿٦٢﴾﴾

خودا لەسەر گوناهکردن گورج و بە پەلە تۆڵە ناسێنێت

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَلَوۡ يُؤَاخِذُ ٱللَّهُ ٱلنَّاسَ بِظُلۡمِهِم مَّا تَرَكَ عَلَيۡهَا مِن دَآبَّةٖ وَلَٰكِن يُؤَخِّرُهُمۡ إِلَىٰٓ أَجَلٖ مُّسَمّٗىۖ فَإِذَا جَآءَ أَجَلُهُمۡ لَا يَسۡتَـٔۡخِرُونَ سَاعَةٗ وَلَا يَسۡتَقۡدِمُونَ﴾ واتە: ئەگەر خەڵکی لەبەر ستەمکاری خوا بیانگرێت، گیان لەبەریان لەسەر ئەم زەمینە لێ دەبڕا، بەڵام خودا دوایان دەخات هەتا ڕۆژی دیاریکراو ئەگەر ئەو کاتەیش هات، ساتێك پێش ناکەون و دواش ناکەون، خودای گەورە باسی خۆگری خۆی دەکات کە چەندە دەروونی گەورەیە بەرامبەر مەردم لەگەڵ ئەو هەموو تاوان و ناهەقیەدا دەیکەن، خۆ ئەگەر تۆڵەیان لێ بسێنێت لەسەر کردارەکانیان گیان لەبەر لەسەر زەمیندا ناهێڵێت و گشتی لەناو دەبات لەگەڵ ئادەمیزاددا، بەڵام خوای گەورە پەلە ناکات و چاوپۆشی لەو لێ ناسێنێت، خۆ ئەگەر تۆڵەیان لێ وەرگرێت هیچ کەسێك لەسەر زەمیندا نامێنێت، ئیبنو جەریر ڕیوایەتی کردووە لە ئەبو سەلەمەوە دەڵێت: ئەبو هورەیرەگوێی لە پیاوێك بوو دەیوت: ستەمکار زیانی نابێت بۆ کەس بۆ خۆی نەبێت، دەڵێت:ئەبوهورەیرە لای کردەوە بۆی و وتی: بەڵێ سوێند بە خوا! باڵندەی حوبارا لە هێلانەکەی خۆیدامردارئەبێتەوە بەهۆی ستەمی ستەمکارەوە[1].

بتپەرستان شتێك دەدەنە پاڵ خودا کە خۆیان بۆ خۆیان پێیان ناخۆشە بدرێتە پاڵیان!

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَيَجۡعَلُونَ لِلَّهِ مَا يَكۡرَهُونَۚ﴾ واتە: هەر شتێك پەسەندی ناکەن بۆ خوای دادەنێن، لە کیژو لەو شەریکانە کە عەبدی ملکەچی خودان، وەك فریشتەکان، کەچی خۆیان پێیان شورەییە هیچ کەسێك لەوانە هاوبەشی هەبێت لە ماڵی خۆیدا، ﴿وَتَصِفُ أَلۡسِنَتُهُمُ ٱلۡكَذِبَ أَنَّ لَهُمُ ٱلۡحُسۡنَىٰۖ﴾ واتە: زمانیان بە درۆ دەڵێت: بێگومان پاداشتی زۆر چاك هەیە بۆ خۆیان، خوای گەورە بە درۆیان دەخاتەوە لەسەر ئەو قسەی کە دەیکەن و ئەڵێن: لەگەڵ ئەوەی لە دنیا پاداشتی چاکیان

---

[1] حباری: باڵندەیەکی گێلە لەسەر هێلکەی باڵندەی تر دەنیشێت هەستی پێ ناکات کەئەمانە هێلکەی خۆی نین.(وەرگێڕ).

هەیە، لەوێش ئەگەر زیندووبوونەوە دیسان پاداشتی زۆر چاکیان بۆ هەیە، وەك ئەم ئایەتانەی کە خودای گەورە باسی هەندێ لە قسەکانی ئەوانە دەکاتو دەفەرمووێت: ﴿وَلَئِنۡ أَذَقۡنَٰهُ رَحۡمَةً مِّنَّا مِنۢ بَعۡدِ ضَرَّآءَ مَسَّتۡهُ لَيَقُولَنَّ هَٰذَا لِي وَمَآ أَظُنُّ ٱلسَّاعَةَ قَآئِمَةً وَلَئِن رُّجِعۡتُ إِلَىٰ رَبِّيٓ إِنَّ لِي عِندَهُۥ لَلۡحُسۡنَىٰۚ فَلَنُنَبِّئَنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ بِمَا عَمِلُواْ وَلَنُذِيقَنَّهُم مِّنۡ عَذَابٍ غَلِيظٖ﴾[1] واتە: دوای ئەوەی کە تووشی دەردو مەینەت دێت، تامی خۆشیمان پێ چەشت، ئەڵێ: ئەمە لە خۆمەوەیەو باوەڕ ناکەم قیامەت هەر هەبێت! خۆ ئەگەر گەڕامەوە بۆ لای پەروەرندەم چاك دەزانم ئەو زیاتر چاکەم لەگەڵ دەکات، بێگومان ئەوانەی خوانەناسن هەر کارێکیان کردووە ئاگاداریان دەکەینو سزای زۆر توندیان پێ دەچێژین، وە دەفەرمووێت: ﴿وَلَئِنۡ أَذَقۡنَا ٱلۡإِنسَٰنَ مِنَّا رَحۡمَةٗ ثُمَّ نَزَعۡنَٰهَا مِنۡهُ إِنَّهُۥ لَيَـُٔوسٞ كَفُورٞ ۝٩ وَلَئِنۡ أَذَقۡنَٰهُ نَعۡمَآءَ بَعۡدَ ضَرَّآءَ مَسَّتۡهُ لَيَقُولَنَّ ذَهَبَ ٱلسَّيِّـَٔاتُ عَنِّيٓۚ إِنَّهُۥ لَفَرِحٞ فَخُورٌ﴾[2] واتە: سوێند بە خوا ئەگەر ئێمە لای خۆمانەوە بچێژین بە ئادەمی چاکەو بەهرەیەك پاشان ئەو (چاکەو بەهرەیەی) لێ بگرینەوە بێگومان ئەو زۆر نائومێدو سپڵەیە (لەو کاتەدا) خۆ ئەگەر پێی بچێژین بەهرەو چاکە دوای ئەو سەختیو ناڕەحەتیانەی تووشی بووە بێگومان دەڵێن: گشت سەختیو زیانەکانم لە مل بوویەوە بێگومان (لەو کاتەدا) زۆر دڵخۆشو لووت بەرزو خۆ بەزلزانە. وە دەفەرمووێت: ﴿أَفَرَءَيۡتَ ٱلَّذِي كَفَرَ بِـَٔايَٰتِنَا وَقَالَ لَأُوتَيَنَّ مَالٗا وَوَلَدًا﴾[3] واتە: ئایا ئەو کەسەت دیوە بێباوەڕ بوو بە نیشانەو ئایەتەکانی ئێمە وتی (لە ڕۆژی دواییدا) ماڵو کوڕم پێ دەدرێت. خوای گەورە باسی یەکێك لەو پیاوانە دەکات کە چووە ناو باغەکەیەوە، ناهەقی لە خۆی کرد دەفەرمووێت: ﴿وَدَخَلَ جَنَّتَهُۥ وَهُوَ ظَالِمٞ لِّنَفۡسِهِۦ قَالَ مَآ أَظُنُّ أَن تَبِيدَ هَٰذِهِۦٓ أَبَدٗا ۝٣٥ وَمَآ أَظُنُّ ٱلسَّاعَةَ قَآئِمَةٗ وَلَئِن رُّدِدتُّ إِلَىٰ رَبِّي لَأَجِدَنَّ خَيۡرٗا مِّنۡهَا مُنقَلَبٗا﴾[4] واتە: وە چووە ناو باخەکەیەوە لە کاتێکدا کە ستەمکار بوو لە خۆی وتی باوەڕناکەم هەرگیز ئەم باخەم لەناو بچێت، باوەڕیش ناکەم ڕۆژی دوایی بێتو ڕووبدات سوێند بە خوا ئەگەر (پاش مردن) بمگێڕنەوە بۆ لای پەروەردگارم بێگومان باشتر لەم باخەم دەست دەکەوێت. ئەم خوانەناسانە کرداری خراپو ئاواتی پڕوپوچیان تێکەڵاو کردووەو بە هیوای پاداشتی چاکیشن وەری گرن، ئەمەیش

---

[1] فصلت (٥٠)

[2] هود (٩ــ١٠).

[3] مريم (٧٧).

[4] الكهف (٣٥ــ٣٦).

هەرگیز نابێتو نایەتەدی، بۆیە خوای گەورە وەڵامیان دەداتەوە لەسەر ئەو ئاواتە پڕوپوچەیانو دەفەرمووێت: ﴿لَا جَرَمَ أَنَّ لَهُمُ النَّارَ وَأَنَّهُم مُّفْرَطُونَ﴾ واتە: بێگومان بەشی ئەمانە ناو ئاگرە زۆر بە پەلەیش دەدرێنە بەر بۆ جەهەنەم لە قیامەتدا، موجاهیدو قەتادەو سەعیدی کوڕی کوڕی جوبەیر دەڵێن:لەناو جەهەنەمدا لەبیر دەکرێنو بەدبەخت دەبن.[1] ئەم ئایەتە وەك ئەو ئایە وایە کە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَقِيلَ الْيَوْمَ نَنسَاكُمْ كَمَا نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَٰذَا﴾[2] واتە: پێیان دەوترێ ئەمڕۆ لەبیرتان دەکەین هەر چۆنێك ئێوە ئەم ڕۆژەتان لەبیر چووبوو. قەتادە جارێکیتر دەڵێت: ﴿مُفْرَطُونَ﴾ واتە: زۆر بە پەلە دەبرێن بۆ ناو ئاگر، لە (الفرط)ەوە هاتووە کەواتای: پێشبڕکێ دێ بۆچوونەسەرئاو.[3] هیچ جیاوازییەك نیە لە نێوان ئەم دوو قسەیەدا چونکە ئەوانە پەلەیان لێ دەکرێت بۆ ناو ئاگرو پشتگوێ دەخرێنو هەتا هەتایە لەناو ئاگردا دەمێننەوە لە ڕۆژی قیامەتدا.

﴿تَاللَّهِ لَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَىٰ أُمَمٍ مِّن قَبْلِكَ فَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ فَهُوَ وَلِيُّهُمُ الْيَوْمَ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (٦٣) وَمَا أَنزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ إِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي اخْتَلَفُوا فِيهِ ۙ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (٦٤) وَاللَّهُ أَنزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَسْمَعُونَ (٦٥)﴾

ماندوو نەبوونو چاوکردن لە پێشینەکان

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿لَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَىٰ أُمَمٍ مِّن قَبْلِكَ فَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ فَهُوَ وَلِيُّهُمُ الْيَوْمَ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ واتە: سوێند بە خوا لە پێش تۆیش پێغەمبەرانمان ڕەوانەکرد بۆ سەر گەلانی تریش، شەیتان کردەوەکانیانی لا ڕازاوە کردن، ئەمڕۆیش دۆستی نزیکی ئەمانە هەر شەیتانە. وە بەشیان سزای بە ژانە، خوای گەورە باسی ئەوە دەکات کە پێغەمبەرانی ناردووە بۆ گەلە پێشینەکانو بڕوایان نەکردووە پێیان، هەر بەو جۆرە ئەی موحەمەد (ﷺ) تۆش ئەو پێغەمبەرانەی برات بکە بە پێشەنگ بۆ خۆتو ماندوو مەبەو گوێ مەدە بە قسەی ئەو خوانەناسانە کە بڕوات پێ ناکەن لە هۆزەکەت، وە ئەو بت پەرستانەی کە بڕوات پێ ناکەن، ئەوە شەیتان کردارەکانیانی لەبەر چاو شیرین کردوونو ئەمڕۆیش دۆستی نزیکی ئەمانە شەیتانەو ئێستا وان لەبەردەم تۆڵەی توندی خوادا، توانای دەربازبوونیان نیەو هاواریان ناگاتە هیچ شوێنێو سزای بە ژانیش دەدرێن.

مەبەست لە هاتنەخوارەوەی قورئان

[1] الطبري (١٧/٢٣٣).
[2] الجاثية (٣٤).
[3] الطبري (١٧/٢٣٤).

خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿ وَمَآ أَنزَلۡنَا عَلَيۡكَ ٱلۡكِتَٰبَ إِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ ٱلَّذِي ٱخۡتَلَفُواْ فِيهِ وَهُدٗى وَرَحۡمَةٗ لِّقَوۡمٖ يُؤۡمِنُونَ ﴾ واتە: هەر بۆیە ئەم کتێبەمان ناردە خوارەوە بۆ تۆ، کە بە کێشەی ئەماندا ڕابگەیو ڕێنیشاندەرو بەزەیی بی بۆ کەسانی خاوەن باوەڕو، چونکە ئەم قورئانە هەموو ئەو کێشانەی لەنێوان خەڵکیدا ڕوودەدات چارەسەری دەکات بۆیانو ڕێنیشاندەری دڵەکانەو بەزەیشە بۆ ئەو کەسانەی لەسەری دەڕۆنو دەستی پێوە دەگرنو خاوەنباوەڕن، وەك خوای گەورە قورئانی ناردووەو دڵە مردووەکانی پێ زیندوو کردووەتەوە کە خوانەناس بوون، هەر بەو شێوەیەش زەوی زیندوو دەکاتەوە پاش مردنی بە هۆی باراندنی باران لە ئاسمانەوە بەسەریدا وەك دەفەرموویت: ﴿وَٱللَّهُ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءٗ فَأَحۡيَا بِهِ ٱلۡأَرۡضَ بَعۡدَ مَوۡتِهَآۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَةٗ لِّقَوۡمٖ يَسۡمَعُونَ ﴾ واتە: خودا لە ئاسمانەوە بارانی داباراند، زەوی مردووی پێ ژیاندەوە، کە لەمەدا نیشانە هەیە بۆ ئەو کەسانەی دەبیستن.

﴿ وَإِنَّ لَكُمۡ فِي ٱلۡأَنۡعَٰمِ لَعِبۡرَةٗۖ نُّسۡقِيكُم مِّمَّا فِي بُطُونِهِۦ مِنۢ بَيۡنِ فَرۡثٖ وَدَمٖ لَّبَنًا خَالِصٗا سَآئِغٗا لِّلشَّٰرِبِينَ (٦٦) وَمِن ثَمَرَٰتِ ٱلنَّخِيلِ وَٱلۡأَعۡنَٰبِ تَتَّخِذُونَ مِنۡهُ سَكَرٗا وَرِزۡقًا حَسَنًاۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَةٗ لِّقَوۡمٖ يَعۡقِلُونَ (٦٧) ﴾

پەند وەرگرتن لەو بەهرەی کە لە مەڕو ماڵاتو بەروبوومی دارخورماو ڕەزدایە

خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿ وَإِنَّ لَكُمۡ فِي ٱلۡأَنۡعَٰمِ لَعِبۡرَةٗۖ نُّسۡقِيكُم مِّمَّا فِي بُطُونِهِۦ مِنۢ بَيۡنِ فَرۡثٖ وَدَمٖ لَّبَنًا خَالِصٗا سَآئِغٗا لِّلشَّٰرِبِينَ ﴾ واتە: پەندێك لە ئاژەڵدا بۆ ئێوە هەیە: لەناو سکیاندا لە نێوان شیاکەو خوێندا شیرێکی پاكو پاڵفتەی تێدایە،ساناو ڕەوانە بۆ ئەوانەی دەیخۆنەوە، خوای گەورە لێرەدا دەفەرموویت: ﴿ وَإِنَّ لَكُمۡ﴾ واتە: ئەی خەڵکینە، ﴿فِي ٱلۡأَنۡعَٰمِ﴾ لە وشترو مانگاو مەڕو بزندا، ﴿لَعِبۡرَةٗ﴾ پەندو بەڵگە هەیە لەسەر لە کارزانیو تواناو بەزەییو دڵسۆزی خودا لەوەی کە وەدیهێنەیانە. ﴿نُّسۡقِيكُم مِّمَّا فِي بُطُونِهِۦ﴾ لێرەدا بە تاك زەمیرەکەی گەڕاندووەتەوە بۆ مانای ﴿ٱلۡأَنۡعَٰمِ﴾ یان زەمیرەکەی گەڕاندووەتەوە بۆ (الحيوان) چونکە ﴿ٱلۡأَنۡعَٰمِ﴾ واتە: (الحيوانات) واتە: پێتان نۆش دەکەین لەوەی کە لە سکی ئاژەڵدایە، وە لە ئایەتێکی تردا دەفەرموویت: ﴿مِّمَّا فِي بُطُونِهَا﴾[1] واتە: لەوەی لەناو سکیاندایە. ئەمەیشو ئەوەیش دروستە، وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا دەفەرموویت: ﴿كَلَّآ إِنَّهَا تَذۡكِرَةٞ (١١) فَمَن شَآءَ ذَكَرَهُۥ﴾[2] واتە: وا مەکە ! بێگومان ئەو ڕێنموونیانە ئاگادارکەرەوەیە، ئینجا ئەو کەسەی

---

[1] المؤمنون (٢١).

[2] عبس (١١_١٢).

بیەوێت یادی خوا دەكات. وە دەفەرموێت: ﴿وَإِنِّي مُرْسِلَةٌ إِلَيْهِم بِهَدِيَّةٍ فَنَاظِرَةٌۢ بِمَ يَرْجِعُ ٱلْمُرْسَلُونَ ۝٣٥ فَلَمَّا جَآءَ سُلَيْمَٰنَ﴾[1] واتە: جا بە ڕاستی من دیاریەكی بە نرخ و گەورەیان بۆ دەنێرم ئەنجا چاوەڕوان دەكەم كە نێردراوەكانی بە چیەوە دەگەڕێنەوە، ئیجا كاتێك (نێردراوەكە) هاتە لای سولەیمان. واتە: كاتێك ماڵ (دیاریەكە گەیشتە لای سولەیمان). وە دەفەرموێت: ﴿مِنۢ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَّبَنًا خَالِصًا﴾ واتە: لە نێوان ئەو پیس و (سەنێررە) خوێنەدا شیرێكی پاك و ڕەوان لە ناو سكی ئەو ئاژەڵەدایە ئەو خوێن و شیاكەیە لەو شیرە سپی و پاك و تام خۆش و شیرینە جیادەبێتەوە هەر شتە و بۆ شوێنی خۆی دەچێت پاش ئەوەی لە گەدەدا ئەم خواردنە دەتوێتەوە و خوێن دەچێت بۆ خوێنبەرەكان و شیر بۆ گوانی ئەو ئاژەڵە و میز بۆ میزڵدان و شیاكەیش بۆ شوێنی چوونە دەرەوە، هیچیان ئەوی تر لەكەدار ناكات و تێكەڵاوی ئەوی نابێت، پاش ئەوەی لێی جیابووەوە، ڕەنگیشی ناگۆڕێت، وە دەفەرموێت، ﴿لَّبَنًا خَالِصًا سَآئِغًا لِّلشَّٰرِبِينَ﴾ واتە: شیرێكی پاك و ڕەوانە بۆ ئەو كەسانەی دەیخۆنەوە، گەروویان ناگرێت، كاتێك كە خوای گەورە باسی شیر دەكات و وای لێ كردووە كەئاسان و ڕەوانە بۆ ئەو كەسانەی دەیخۆنەوە دێتە سەر باسی ئەو بەروبوومانەی لە دارخورما و ڕەز بەرهەم دەهێنرێن و بۆ خواردنەوە بەكار دەهێنرێن، وەك چۆن ئارەقیان لێ دروست دەكرد لە پێش قەدەغەكردنیدا، بۆیە خوای گەورە منەت دەكات بە سەریانداو دەفەرموێت: ﴿وَمِن ثَمَرَٰتِ ٱلنَّخِيلِ وَٱلْأَعْنَٰبِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا﴾ واتە: لە بەرهەمی دارخورماو ڕەزەكانیش، خواردنەوەی سەرخۆشكەری لێ دروست دەكەن، ئەم ئایەتە بەڵگەیە لەسەر حەڵاڵی لە پێش قەدەغە كردنیدا، بەڵگەیشە لەسەر ئەوەی سەرخۆشكەرەكە لە ئاوی تری و خورما دروست دەكرێت، حوكمی ئەو سەرخۆشكەرانەی كە لە گەنم و جۆ و گەنمەشامی و هەنگوین دروست دەكرێ هەر بەو شێوەیەیە، لەم بارەیەوە فەرموودەی زۆر هاتووە. وەك ئیبنو عەبباس لەم ئایەتەدا: ﴿سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا﴾ دەڵێت: ﴿السكر﴾ ئەوەی قەدەغەكراوە، لە بەرهەمی هەردووكیان (خورماو تری)، ﴿الرزق الحسن﴾ ئەوەی حەڵاڵ كراوە لە بەرهەمی هەردووكیان،[2] وە لە ڕیوایەتێكی تردا هاتووە: (سكر) قەدەغەكراوەكەی، (الرزق الحسن) حەڵاڵەكەی.[3] واتە: ئەوەی وشك بووەتەوە لە هەردووكیان، لە خورماو مێوژ، وە لەو دۆشاوانەی كە لێیان دروست دەكرێت وەك دۆشاو و سركەو مێوژ، ئەمانە خواردنیان حەڵاڵە هەتا وای لێ دێت خەڵكی سەرخۆش دەكات، ئەو كاتە حەرامە، وەك

---

[1] النحل (٣٥_٣٦).

[2] الطبري (١٧/٢٤١).

[3] الطبري (١٧/٢٤٢).

فەرمووده هاتووه لەو بارەیەوە: ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ﴾ واتە: لەمەشدا نیشانە هەیە بۆ ئەو کەسانەی تێدەگەن، جێگای خۆیەتی لێرەدا باسی عەقڵ هاتووە، چونکە بەڕێزترین شتە لە مرۆڤدا، بۆیە خوای گەورە خواردنەوەی سەرخۆشکەری قەدەغەکردووە لەسەر ئەم ئومەتە بۆ ئەوەی عەقڵیان پارێزراو بێت، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَجَعَلْنَا فِيهَا جَنَّاتٍ مِّن نَّخِيلٍ وَأَعْنَابٍ وَفَجَّرْنَا فِيهَا مِنَ الْعُيُونِ ﴿٣٤﴾ لِيَأْكُلُوا مِن ثَمَرِهِ وَمَا عَمِلَتْهُ أَيْدِيهِمْ ۖ أَفَلَا يَشْكُرُونَ ﴿٣٥﴾ سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنبِتُ الْأَرْضُ وَمِنْ أَنفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ﴾[1] واتە: وە لەو (زەویە)دا چەند باخ لە خورماو ترێمان بەدی هێناو چەند کانیاومان تێدا هەڵقوڵاندووە، بۆ ئەوەی لە بەروبوومەکەی (میوەکانی) بخۆن کە دەستی ئەوان پێکی نەهێناوە دەی ئایا سوپاسی خوا ناکەن،خوا پاکو بێگەردەو زاتێکە کە هەموو جووتەکانی (نێرو مێ) دروست کردووە لەوەی کە زەوی دەیڕوێنێتو لە (ئادەمی) خۆیانو لەو شتانەش کە نایزانن.

﴿وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنِ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ ﴿٦٨﴾ ثُمَّ كُلِي مِن كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًا ۚ يَخْرُجُ مِن بُطُونِهَا شَرَابٌ مُّخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ لِّلنَّاسِ ۗ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٦٩﴾﴾

لە هەنگو هەنگوینەکەیدا بەهرەو پەند هەیە

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنِ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ﴾ واتە: خوا هەنگی ڕاسپارد کە لە چیاکانو دارەکانو لەو شوێنانەش لە (ماڵاندا) دروست دەکرێن، شوێنی خۆت هەڵبەستە، مەبەست لێرەدا بە (وحی) ڕاسپاردنو ڕێنیشاندانە، ڕێنیشاندان بۆ هەنگیش دروستکردنی شوێنە لە کێوەکاندا بۆ ئەوەی تێیدا درێژە بە ژیانیان بدەن و بمێننەوە، وە لەناو دارستانو ئەو شوێنانەیش لە ماڵاندا بۆیان دروست دەکرێت، پاشان زۆر بە توندو تۆڵیو وردەکاریەکی هەندەسیەوە ڕێکی دەخەن بە جۆرێك کە هیچ بۆشاییو کەمو کوڕیەکی تێدا نیە، پاشان خوای گەورە ئیزنی پێداوەو وای ڕامهێناوە کە لە بەروبوومی هەموو شتێك بخۆنو ئەو ڕێگایە بگرنە بەر کە خوا ئاسانی کردووە بۆیان کە بۆ هەر شوێنێك بڕوات بە ئاسانی پێی دەگاتو دەگەڕێتەوە، لەم دنیا پانو بەرینو گەورەدا بە دەشتی فراوانو دۆڵو چیای بەرزیەوە، پاشان هەر یەکێ: لەو هەنگانە دەچنەوە بۆ ئەو ماڵەی کە لێی دەرچوون، هەڵە ناکەنو لێیان تێك ناچێت، نە بە ڕاستو نە بە چەپدا، وە لەو

---

[1] یس (٣٤_٣٦).

ماڵەدا هەنگوین دادەنێنو بێچوش بەرهەم دێنن، بە باڵەکانیان مێو دروست دەکەن و لە دەمیشیانەوە هەنگوین دەڕێژنو هێلکەش لە دوایانەوە دەردەکەن، پاشان بەیانیان دەردەچن بۆ گوڵ مژین (کەلەوەڕگەکەی ئەوانە). قەتادەو زەیدی کوڕی ئەسلەم دەڵێن:﴿فَٱسۡلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلٗا﴾ واتە: بە ملکەچی ڕێگەی پەروەردگاری خۆت بگرەبەر.[1] قەتادەوزەید﴿ سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلٗا﴾یان بە حاڵ داناوە بۆ (فاسلكي)،ئیبنو زەید دەڵێت: ئەم ئایەتە وەك ئەو ئایەتە وایە کە خودا دەفەرمووێت: ﴿وَذَلَّلۡنَٰهَا لَهُمۡ فَمِنۡهَا رَكُوبُهُمۡ وَمِنۡهَا يَأۡكُلُونَ﴾ واتە[2]: وە ڕاممان هێناون بۆیان ئەنجا سواری هەندێکیان دەبنو (گۆشتی) هەندێکیشیان دەخۆن. دەڵێت ئایا نابینی ئەو خەڵکە هەنگەکان دەگوێزنەوە بە هێلانەکانیانەوە (ماڵەکانیانەوە) لە وڵاتێکەوە بۆ وڵاتێکی ترو لەگەڵ خۆیاندایە ئەیانبەن وئەوانیش ملکەچن!، بەڵام قسەی یەکەم ڕوونترە، کە حاڵە بۆ ڕێگاکە، واتە: ئەو ڕێگایە بگرە بەرکە بۆت ئاسانکراوە ئەمە قسەی موجاهیدیشەو ئیبنو جەریریش دەڵێت: هەردوو قسەکەهەر ڕاستن.[3] پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿يَخۡرُجُ مِنۢ بُطُونِهَا شَرَابٞ مُّخۡتَلِفٌ أَلۡوَٰنُهُۥ فِيهِ شِفَآءٞ لِّلنَّاسِۚ﴾ واتە: لە سکی ئەو هەنگانە خواردنەوەیەکی هەمەڕەنگ دێتەدەر لە ڕەنگی سپیو زەردو سوورو چەندین ڕەنگی تری چاك بە پێی ئەو شوێنانەی کە تێیدا دەچێو لێی دەخوات، شیفای تێدایە بۆ نەخۆش، واتە: دەرمانە بۆ ئەو کەسانەی تووشی نەخۆشی دەبن، ئەو کەسانەی دەربارەی (کارەدکتۆریەکانی پێغەمبەر"ص") قسەیان کردووە، دەڵێن ئەگەر خودا بیفەرموایە: (فيه الشفاء للناس) لە جێی ﴿فِيهِ شِفَآءٞ﴾ بێ (اليف و لام) ئەو کاتە هەنگوین دەرمان دەبوو بۆ هەموو نەخۆشیەك، بەڵام فەرموویەتی: ﴿فِيهِ شِفَآءٞ لِّلنَّاسِ﴾ واتە: هەنگوین دەشێو دەرمانە بۆ هەموو نەخۆشیەکی سارد چونکە هەنگوین گەرمەو هەموو شتێك بە دژەکەی چارەسەر دەکرێت، بوخاریو موسلیم لە هەردوو سەحیحەکەیاندا ڕیوایەتیان کردووە لە ڕیوایەتی قەتادەدا لە ئەبو موتەوەکیلەوە عەلی کوڕی ئەبو داودی ناجیەوەئەویش لە ئەبو سەعیدی خودریەوە (ڕەزای خوای لێ بێت) کە پیاوێك هاتووە بۆ لای پێغەمبەر خودا(ﷺ) وتی: براکەم سکی دەچێت پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: هەنگوینی دەرخوارد بدە، پیاوەکە ڕۆیشتو هەنگوینی دایە، پاشان هاتەوە وتی: ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) هەنگوینم دایە، سکچوونەکەی هەر زیاد دەکات، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: برۆ هەنگوینی دەرخواردبدە، پیاوەکە ڕۆیشت هەنگوینی دایە، پاشان هاتەوە وتی: ئەی پێغەمبەری خوا

---

[1] الطبري (١٧/٢٤٩).

[2] يس (٧٢)، الطبري (١٧/٢٤٩).

[3] الطبري (١٧/٢٤٩).

(ﷺ) سکچوونەکە هەر زیاد دەکات، پێغەمبەری خودا(ﷺ) فەرمووی: (خودا ڕاستی فەرمووە، سکی براکەت درۆی ئەکات، برۆ هەنگوینی بدەرێ).[1] پیاوەکە ڕۆیشت هەنگوینی دایەو چاك بوویەوە، وە لە هەردوو سەحیحەکەدا هاتووە، لە عائیشەوە (ڕەزای خوای لێ بێت) کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) حەزی لەحەڵوا و لە هەنگوین بوو،[2] ئەمە لەفزی فەرمودەکەی بوخاریە، وە لە سەحیحی بوخاریدا هاتووە، کە ئیبنو عەباس دەڵێت: پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرموویەتی: (شیفا لە سێ شتدایە: لە بریندارکردندایەبۆ کەڵەشاخ یان لە خواردنەوەی هەنگویندایە یان لە داخ کردندایە بە ئاگر وە من داخکردنم لە ئومەتەکەم قەدەغەکردووە).[3] پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ﴾ واتە: کە لەمەشدا نیشانە هەیە بۆ ئەو کەسانەی بیردەکەنەوە، واتە لە تێگەیاندنی ئەم گیاندارە لاوازە کە خوای گەورە دروستی کردووەو هەڵدەستێ بەو کارە گرنگەو ئەو هەموو بەروبوومە دەمژێتو کۆی دەکاتەوە دەیکات بە مێوو هەنگوین، کە چاکترینو پاکترین شتە،بەڵگەو نیشانە هەیە بۆ ئەو کەسانەی کە بیردەکەنەوە لە گەورەیی‌و وەدیهێنەرو ڕامهێنەری ئەو گیانەوەرە لاوازە کە هەنگەو دەیکەنە بەڵگە لەسەر تواناو کارزانیو زاناییو مەزنیو سۆزو بەزەیی ئەو دروستکەرە کە خودایە.

﴿ وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ ثُمَّ يَتَوَفَّاكُمْ ۚ وَمِنكُم مَّن يُرَدُّ إِلَىٰ أَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْ لَا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْئًا ۚ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ قَدِيرٌ ﴿٧٠﴾ ﴾

لە مرۆڤ خۆیدا پەندو ئامۆژگاری هەیە

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿خَلَقَكُمْ ثُمَّ يَتَوَفَّاكُمْ ۚ وَمِنكُم مَّن يُرَدُّ إِلَىٰ أَرْذَلِ الْعُمُرِ﴾ واتە: خودا ئێوەی لە نەبوو دروست کردو پاشان دەتانمرێنێت، هی واتان هەیە پیر دەبێتو دەگەڕێتەوە بۆ لاوازترین تەمەن. خوای گەورە باسی ئەوە دەکات کە خۆی خاوەنی عەبدەکانیەتیو خۆشی دروستی کردوون لە نەبوونەوەو پاشانیش دەیانمرێنێت، هەندێکیشیان واز لێ دێنێت تا ماوەیەك تەمەن دەکاتو پیر دەبێتو هەموو ئەندامەکانی لاشەی لاواز دەبن، وەك خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُم مِّن ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِن بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً ثُمَّ جَعَلَ مِن بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا وَشَيْبَةً ۚ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ ۖ وَهُوَ الْعَلِيمُ الْقَدِيرُ﴾[4] واتە: خوا ئێوەی دروست کردووە لە سەرەتادا بێهێز بوون، پاش بێهێزی بەهێزی کردن لە پاشان گوڕو هێزی لێ سەندنەوەو پیری کردن، بە مەیلی خۆی دروستتان دەکات، زاناو بەتوانا هەر

---

[1] فتح الباري (١٧٨/١٠)، مسلم (١٧٣٦/٤).

[2] فتح الباري (٨١/١٠)، مسلم (١١٠١/٢).

[3] فتح الباري (١٤٣/٨).

[4] الروم (٥٤).

خۆیەتی، پاشان دەفەرموویێت: ﴿لِكَيْ لَا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْئًا﴾ واتە: هەتا لە پاش زانینی زۆر شت، هیچ شتێکی لەبیر نامێنێتو ئاوەز لە دەست دەدات لە پیریدا، بوخاری ڕیوایەتی کردوە لە تەفسیری ئەم ئایەتەدا لە ئەنەسی کوڕی مالیکەوە کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) دوعای دەکرد دەیفەرموو: (خوایە پەنا دەگرم بە تۆ لە چاوچنۆکیو تەمەڵیوپەککەوتن وئەو پیرییەی ئاوەز نایەڵێتو لە سزای گۆڕو بەڵای دەجالو لەبەڵای کاتی ژیانومردن)[1]. زوهەیری کوڕی ئەبوسەلما لەموعەلەقاتە بەناوبانگەکەیدا دەڵێت:

سئمت تكاليف الحياة ومن يعش ثمانين حولاً –لا أبالك– يسأم

رأيتُ المنايا خبط عشواء من تصب تمتة ومن تُخطئ يعمرفيهرم

واتە: بێزار بووم لە ئەرکەکانی ژیان هەر کەسێك هەشتا ساڵ بژی بێزار دەبێت لە ژیان، مردن شەلم کوێرم دەست ناپارێزێت، دای لە هەر کەسێك دەیکوژێتو هەر کەسیشی نەپێکاوزۆر ژیا پیر دەبێت وپەکی دەکەوێت!

﴿وَاللَّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ ۚ فَمَا الَّذِينَ فُضِّلُوا بِرَادِّي رِزْقِهِمْ عَلَىٰ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَهُمْ فِيهِ سَوَاءٌ ۚ أَفَبِنِعْمَةِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ (٧١)﴾

خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿وَاللَّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ ۚ فَمَا الَّذِينَ فُضِّلُوا بِرَادِّي رِزْقِهِمْ عَلَىٰ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَهُمْ فِيهِ سَوَاءٌ ۚ أَفَبِنِعْمَةِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ﴾ واتە: خوا بژێوی هەندێکتانی لە هەندێکتان زیاتر داوە،ئەوی زیاتریان پێدراوە،بەشی ژێر دەستانی خۆیان نادەنەوە کە لەوەیشدا وەك یەکن، ئایا ئێوە لە بەهرەی خودا حاشا دەکەن، خوای گەورە باسی نەفامی بتپەرستان دەکات، ئەوەندە خوانەناسان شەریك بۆ خودا دادەنێن کەچی خۆشیان دانی پێدادەنێن کە بەندەی خودان وەك لە لە پاڕانەوەیاندا لە کاتی حەجدا دەیان وت: (لَبيكَ لا شَريكَ لَكَ إلا شريكاً وهو لك، تملكُهُ وملك) خوای گەورە وەڵامیان دەداتەوە کە پێوە پێتان قەبوڵ ناکرێت لەگەڵ کۆیلەکانتاندا لە ڕۆزیدا وەك یەك بن، لەو ڕۆزیەی کە پێمان داون، دەی چۆن خودای مەزن ڕازی دەبێت لەگەڵ عەبدێکی خۆیدا وەك یەك بێت، لە پەرستنو ڕێزلێناندا، وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا دەفەرموویێت: ﴿ضَرَبَ لَكُم مَّثَلًا مِّنْ أَنفُسِكُمْ ۖ هَل لَّكُم مِّن مَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُم مِّن شُرَكَاءَ فِي مَا رَزَقْنَاكُمْ فَأَنتُمْ فِيهِ سَوَاءٌ تَخَافُونَهُمْ كَخِيفَتِكُمْ أَنفُسَكُمْ﴾[2] واتە: نموونەیەکی لە خۆتان بۆ هێناونەتەوە، ئاخۆ ئێوە لەو بژێوییەی کە

---

[1] فتح الباري (٨/٢٣٩).

[2] الروم (٢٨).

پێتان گەیشتووە، بەندەکانی خۆتان دەکەنە هاوبەش، هەردوولا وەك یەك دەبن؟ هەروەك ئێوە ترستان لە یەکتر هەیە، هەر بەو شێوەیە ترستان لەمانیش هەیە، عەوفی دەڵێت لە ئیبنو عەباسەوە لەمانای ئەم ئایەتەدا: خوا دەفەرموێت: ئەوانە بەندەکانی خۆیان نەدەکردە شەریك لە سامانو خێزانەکانیدا،ئەی چۆن بەندەکانی خۆم دەکەنە هاوبەشم لە دەسەڵاتدا؟! بۆیە دەفەرموێت: ﴿أَفَبِنِعْمَةِ ٱللَّهِ يَجْحَدُونَ﴾[1] واتە: ئایا لە بەهرەکانی خودا حاشا دەکەنو دانی پێدا نانێن؟ لە ڕیوایەتێکی تردا ئیبنو عەباس دەڵێت: خودا دەفەرموێت: چۆن شتی وا بۆ من قبوڵ دەکەن کە ئێوە قەبوڵی ناکەن بۆ خۆتان. ئەو خوانەناسانە بەروبومی زەویو ئاژەڵیان بە هی خودا دەزانی کەچی حاشایان لە بەهرەکانی خودا دەکردو شتی تریان دەکردە شەریکی خودا، حەسەنی بەسری دەڵێت: عومەری کوڕی خەتاب (ڕەزای خوای لێ بێت) نامەیەکی نوسی بۆ ئەبو موسای ئەشعەریو پێی وت: ڕازی بە بەو ڕۆزیەی خۆت لە دنیادا، چونکە خودای ڕەحمان ڕۆزی هەندێ لە بەندەکانی زیاتر کردووە لە هەندێکی تریو بەڵام ئەوە بەڵایەکە هەردوو لای پێ تاقی دەکاتەوە، ئەوەی ڕۆزی زیادەی دەداتێ بەو زیادەیە تاقی دەکاتەوە تابزانرێ ئایاشوکرانەبژێرەو ئەو هەقەی لەسەریەتی دەیدات لەو سامانەداکە خوا فەرزی کردووە لەسەریو خستویەتیە ئیختیاری ئەو. ئیبنو ئەبی حاتەم ئەم فەرمودەیەی ڕیوایەت کردووە.

﴿ وَٱللَّهُ جَعَلَ لَكُم مِّنْ أَنفُسِكُمْ أَزْوَٰجًا وَجَعَلَ لَكُم مِّنْ أَزْوَٰجِكُم بَنِينَ وَحَفَدَةً وَرَزَقَكُم مِّنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ ۚ أَفَبِٱلْبَٰطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَتِ ٱللَّهِ هُمْ يَكْفُرُونَ ﴿٧٢﴾ ﴾

هەندێ لە نیشانەو بەهرەکانی خوداکە داویەتی بە مرۆڤ خێزانو منداڵو بنەماڵەیە

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَٱللَّهُ جَعَلَ لَكُم مِّنْ أَنفُسِكُمْ أَزْوَٰجًا وَجَعَلَ لَكُم مِّنْ أَزْوَٰجِكُم بَنِينَ وَحَفَدَةً وَرَزَقَكُم مِّنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ ﴾ واتە: خودا هەر لە خۆتان هاوسەری داونەتێ، لەو هاوسەرەش کوڕو نەوەی پێ بەخشیونو ڕۆزی چاکیشی پێداون، خوای گەورەلەم ئایەتەدا باسی بەهرەکانی خۆی دەکات کە بەخشیویەتی بە عەبدەکانی، لەوانە هەر لە ڕەگەزی خۆیان هاوسەری پێداون خۆ ئەگەر ئەو هاوسەرانە لە ڕەگەزی خۆیان نەبووایە ئەو تێکەڵاویو خۆشەویستیو بەزەییە دروست نەدەبوو، بەڵام لە بەزەیی خودایە کە لە نەوەی ئادەم نێرو مێی وەدی هێناوەو ژنی کردووە بە هاوسەری پیاو، پاشان خوای گەورە لەو پیاوو ژنە کوڕو کوڕەزای دروست کردووەو پێی داون، ئەمە قسەی ئیبنو عەبباسو

[1] الطبري (١٧/٢٥٢).

عیکریمەو حەسەنو زەححاکو ئیبنو زەیدە.[1] شوعبە ڕیوایەت ئەکات لە ئەبو بەشیرەوەوئەویش لە سەعیدی کوڕی جوبەیرەوەو ئەویش لە ئیبنو عەبباسەوە کەلەمانای ﴿بَنِينَ وَحَفَدَةً﴾فەرمویەتی: واتە: کوڕو کوڕی کوڕ.[2] وە وتراوە: واتە: خزمەتکارو هاوکاران، دیسان وتراوە: واتە:دایکو باوکی ژن ، وتراویشە: واتە: هاوسەری کچ، منیش ئێژم، هەرکەسێ ﴿وَحَفَدَةً﴾ی موتەعەللیق کردووەبە(من ازواجکم) دەبێت مەبەستی بە ﴿وَحَفَدَةً﴾هەر کوڕەکانو کوڕی کوڕەکان ئەو هاوسەرانە (زاوایانە) بێت چونکە ئەوانە هاوسەری ئەو کچانەن، یانی کوڕانی ئەو ژنەن، ﴿وَرَزَقَكُم مِّنَ الطَّيِّبَٰتِ﴾ واتە: ڕۆزی چاکیشی پێداون لە خواردنو خواردنەوە. پاشان خوای گەورە ناڕەزایی خۆی دەردەبڕێت بەرامبەر ئەوانەی کە عیبادەتی جگەلە خودا دەکەنو دەیکەنە شەریکی ئەو کە ئەو هەموو بەهرەی پێ بەخشیون، دەفەرموێت: ﴿أَفَبِالْبَٰطِلِ يُؤْمِنُونَ﴾ واتە: چۆن بروایان بەو هیچو پوچانە هەیەو ﴿وَبِنِعْمَتِ اللَّهِ هُمْ يَكْفُرُونَ﴾ لە بەهرەی خودا حاشا دەکەنو دەیشارنەوە و وا دەزانن لە کەسێکی ترەوەیە جگەلە خودا، لە فەرمودەی سەحیحدا هاتووە: (خوای گەورە لە ڕۆژی قیامەتدا دەفەرموێت بە بەندەکانیو منەت دەکات بەسەریاندا، ئایا من هاوسەرم پێ نەداوی؟ ئایا ڕێزم لێ نەگرتووی؟ ئایا من وشترو ماینو ئەسپم بۆ ڕام نەهێناویو نەمپاراستوویو نەمکردوی بە سەرۆکو خاوەن دەسەلات؟[3]

﴿وَيَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَهُمْ رِزْقًا مِّنَ السَّمَٰوَٰتِ وَالْأَرْضِ شَيْـًٔا وَلَا يَسْتَطِيعُونَ ﴿٧٣﴾ فَلَا تَضْرِبُوا لِلَّهِ الْأَمْثَالَ ۚ إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ وَأَنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٧٤﴾﴾

ناڕەزایی دەربڕین لەسەر پەرستنی غەیری خودا

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَيَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَهُمْ رِزْقًا مِّنَ السَّمَٰوَٰتِ وَالْأَرْضِ شَيْـًٔا وَلَا يَسْتَطِيعُونَ﴾ واتە: جگە لە خوا شتی وا دەپەرستن، کە لە ناو ئاسمانانو زەمیندا هیچ ڕۆزیەك شك نابەن، کە پێیان بدەنو هەرگیز ناشتوانن. خوای گەورە لێرەدا باسی ئەو خوانەناسانە دەکات کە شتی تر لەگەڵیدا دەپەرستن، کە هەر خودا خاوەنی بەهرەو وەدیهێنەرو ڕۆزی دەریانەو ڕێزی لێ ناون، کە تاكو تەنهاو بێهاوتایە، کەچی ئەوانە شەریکی بۆ دادەنێنو بتو شتی تر دەپەرستن لەگەڵی، ﴿مَا لَا يَمْلِكُ لَهُمْ رِزْقًا مِّنَ السَّمَٰوَٰتِ وَالْأَرْضِ شَيْـًٔا﴾ خاوەنی هیچ بژێویەك نین بۆ ئەوانە لە ئاسمانانو

[1] الطبري (١٧/٢٥٦، ١٥٧).

[2] الطبري (١٧/٢٥٧).

[3] مسلم (٤/٢٢٧٩).

زەمیندا. ناشتوانن ڕۆزیان بدەن. یان: ناتوانن بارانیان بۆ ببارێنن‌و ڕووەك‌و كشتوكاڵیان بۆ سەوزكەن‌و بڕوێنن، بۆ خۆشیان هیچیان لە دەست نایەت ئەگەر هەوڵیش بدەن ناتوانن، چونكە ئەوە كاری ئەوان نیە، بۆیە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَلَا تَضْرِبُوا۟ لِلَّهِ ٱلْأَمْثَالَ إِنَّ ٱللَّهَ يَعْلَمُ وَأَنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾ واتە: ئێوە نموونە بۆ خودا مەهێننەوە، خودا هەموو شتێك دەزانێت‌و ئێوە هیچ نازانن. كەواتە: ئێوە شەریك‌و هاوشكڵ‌و هاوێنە بۆ خودا دامەنێن، خودا هەموو شتێك دەزانێت‌و شایەتی دەدات كە هیچ پەرستراوێك نیە جگەلە خۆی، ئێوە بە نەفامی خۆتان شتی تر دەكەنە شەریكی.

﴿ضَرَبَ ٱللَّهُ مَثَلًا عَبْدًا مَّمْلُوكًا لَّا يَقْدِرُ عَلَىٰ شَىْءٍ وَمَن رَّزَقْنَـٰهُ مِنَّا رِزْقًا حَسَنًا فَهُوَ يُنفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَجَهْرًا ۖ هَلْ يَسْتَوُۥنَ ۚ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ۚ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾﴾

نموونەیەك بۆ كەسی خاوەن باوەڕوكەسی خوانەناس، یان بۆ بت‌و هەق

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ضَرَبَ ٱللَّهُ مَثَلًا عَبْدًا مَّمْلُوكًا لَّا يَقْدِرُ عَلَىٰ شَىْءٍ وَمَن رَّزَقْنَـٰهُ مِنَّا رِزْقًا حَسَنًا فَهُوَ يُنفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَجَهْرًا ۖ هَلْ يَسْتَوُۥنَ﴾ واتە: خودا نموونەیەك دێنێتەوە، عەبدێك هەیە هیچ كارێكی لە دەست نایەت، كەسێكیش هەیە ڕۆزی باشمان داوەتێ، بە نهێنی‌و بە ئاشكرا دەیبەخشێت، ئایا وەكو یەكن؟ عەوفی لە ئیبنو عەباسەوەدەگێڕێتەوەكە فەرموویەتی: ئەمە نموونەیەكە خوای گەورە هێناویەتیەوە بۆ خوانەناس‌و خاوەن باوەڕ.[1] قەتادەیش هەر وای وتووە.[2] ئیبنو جەریریش هەر ئەم ڕایەی هەڵبژاردووە.[3] كۆیلەیەكی خاوەندار كە توانای هیچ شتێكی نیە نمونەیە بۆ خوانەناس. بەڵام كەسێكی خاوەن بژێوی كە ڕۆزی چاكی هەیەو بە ئارەزووی خۆی بە نهێنی‌و ئاشكرا لەو ڕۆزیە دەبەخشێت نمونەیە بۆ خاوەن باوەڕ ، ئیبنو ئەبی نەجیح لە موجاهیدەوە دەگێڕێتەوە كە ووتویەتی: ئەوە نموونەیەكە هێنراوەتەوە بۆ ئەو بت وخوای بەڕاست ، ئایا ئەم دووانە وەك یەكن؟[4] لەبەر ئەوەی جیاوازی لە نێوان ئەم دووانەدا دیارو ڕوون‌و ئاشكرایە هیچ كەسێك نیە نەیزانێت مەگین شێت‌و بێ ئاوەز بێت، پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ۚ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴾ واتە: سوپاس هەر بۆ خودایە، بەڵام زۆربەیان نەزانن.

---

[1] الطبري (١٧/٢٦١).

[2] الطبري (١٧/٢٦١).

[3] الطبري (١٧/٢٦٣).

[4] الطبري (١٧/٢٦٣).

﴿ وَضَرَبَ ٱللَّهُ مَثَلًا رَّجُلَيْنِ أَحَدُهُمَآ أَبْكَمُ لَا يَقْدِرُ عَلَىٰ شَىْءٍ وَهُوَ كَلٌّ عَلَىٰ مَوْلَىٰهُ أَيْنَمَا يُوَجِّههُّ لَا يَأْتِ بِخَيْرٍ هَلْ يَسْتَوِى هُوَ وَمَن يَأْمُرُ بِٱلْعَدْلِ وَهُوَ عَلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٧٦﴾ ﴾

نموونەیەکی تر

خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿ وَضَرَبَ ٱللَّهُ مَثَلًا رَّجُلَيْنِ أَحَدُهُمَآ أَبْكَمُ لَا يَقْدِرُ عَلَىٰ شَىْءٍ وَهُوَ كَلٌّ عَلَىٰ مَوْلَىٰهُ أَيْنَمَا يُوَجِّههُّ لَا يَأْتِ بِخَيْرٍ هَلْ يَسْتَوِى هُوَ ﴾ واتە: خوا ئەمەیش بە نموونە دێنێتەوە، دوو پیاو هەن، یەکێکیان لاڵەو هیچ کارێکی لە دەست نایە، کوڵو بارە بەسەر خاوەنەکەیەوە، بۆ هەر کوێیەکی بنێرێت هیچ بەهرەیە ناهێنێتەوە، موجاهید دیسان دەڵێت: مەبەست پێی ئەو بتانەو خوای گەورەیە، واتە: ئەو بتە لاڵەو ناتوانێت قسە بکات نە بە چاکو نە بە خراپ، توانای هیچ شتێکی نیە، نە بە کردارو نە بە گفتار، لەگەڵ ئەوەیشدا ئەرکو بارە لەسەر خاوەنەکەی، ﴿أَيْنَمَا يُوَجِّههُّ﴾ بۆ هەر کوێی ڕەوانەکەی، ﴿لَا يَأْتِ بِخَيْرٍ﴾ هیچ خێرو بێرێك ناهێنێتەوەو سەرکەوتوو نابێت، ﴿هَلْ يَسْتَوِى هُوَ﴾ واتە: ئایا ئەوەی ئەمە حاڵی بێت، ﴿وَمَن يَأْمُرُ بِٱلْعَدْلِ﴾ لەگەڵ ئەو کەسەی فەرمان بە دادپەروەری دەداتو خۆیشی لەسەر ڕاستەڕێیە چۆن وەکو یەکن؟ عەوفی دەڵێت لە ئیبنو عەباسەوە: ئەوە نموونەی خوانەناسوخاوەن باوەڕە وەك لە پێشەوە باسکرا، تەبەری لە ئیبنو عەباسەوە ڕیوایەتی کردووە کە دەڵێت: ئەم ئایەتە: ﴿ وَضَرَبَ ٱللَّهُ مَثَلًا رَّجُلَيْنِ أَحَدُهُمَآ أَبْكَمُ لَا يَقْدِرُ عَلَىٰ شَىْءٍ وَهُوَ كَلٌّ عَلَىٰ مَوْلَىٰهُ أَيْنَمَا يُوَجِّههُّ لَا يَأْتِ بِخَيْرٍ هَلْ يَسْتَوِى هُوَ وَمَن يَأْمُرُ بِٱلْعَدْلِ وَهُوَ عَلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴾ مەبەستی بە ئەو پیاوە عوسمانی کوڕی عەفانەو پیاوە لاڵەکەیش کە چاکەی پێ ناکرێت ڕووی لە هەر شوێنێك بکرێت بەندەکەی عوسمانی کوڕی عەفانە، کە عوسمان بەخێوی کردو خەرجی دەدا بەڵام ئەو بەندە حەزی لە ئیسلام نەبوو، موسڵمانیش نەدەبوو، بە عوسمانیشی دەوت: ماڵ مەبەخشەو چاکە مەکە! ئیتر ئەو ئایەتە دەربارەی عوسمانو ئەو بەندەیەی هاتە خوارەوە.

﴿ وَلِلَّهِ غَيْبُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۚ وَمَآ أَمْرُ ٱلسَّاعَةِ إِلَّا كَلَمْحِ ٱلْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿٧٧﴾ وَٱللَّهُ أَخْرَجَكُم مِّنۢ بُطُونِ أُمَّهَٰتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْـًٔا وَجَعَلَ لَكُمُ ٱلسَّمْعَ وَٱلْأَبْصَٰرَ وَٱلْأَفْـِٔدَةَ ۙ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٧٨﴾ أَلَمْ يَرَوْا۟ إِلَى ٱلطَّيْرِ مُسَخَّرَٰتٍ فِى جَوِّ ٱلسَّمَآءِ مَا يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا ٱللَّهُ ۗ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَٰتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٧٩﴾ ﴾

(غەیب و) نهێنیەکان هەر لە لای خودایە و کاتی هاتنی ڕۆژی قیامەتیش هەر لای ئەوە

خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿وَلِلَّهِ غَيْبُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۚ وَمَآ أَمْرُ ٱلسَّاعَةِ إِلَّا كَلَمْحِ ٱلْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ﴾ واتە: هەموو نهێنییەکی ئاسمانەکانو زەمین لە لای خودایە هاتنی ڕۆژی قیامەتیش وەك چاوتروکانێك وایە، یان نزیکترە، خودا توانای بەسەر هەموو شتێکدا هەیە. خوای گەورە باسی زانیاریو توانای خۆی دەکات بەسەر هەموو شتێکداو ئاگاداری بەسەر نهێنییەکانی ئاسمانەکانو زەمیندا هەیە، ئەو نهێنیانەش پەیوەندی بە خواوە هەیە بە تەنها، هیچ کەسێك بۆی نیە ئەو شتانە بزانێت مەگین خودا خۆی مەیلی لێ بێت کەسێکی لێ ئاگادار بکات. هەموو شتێك لە ژێر دەسەلاتی ئەودایە هیچ کەسێك ناتوانێت ببێتە لەمپەرو دژایەتی بکات، خوای گەورە مەیلی لە هەر شتێك بێت دەفەرموویت ببە لە پڕ دەبێت، وەك لە ئایەتێکی تردا دەفەرموویت: ﴿وَمَآ أَمْرُنَآ إِلَّا وَٰحِدَةٌ كَلَمْحٍۭ بِٱلْبَصَرِ﴾[1] واتە: فەرمانی ئێمە یەکجارەیە هەر لە چاوتروکانێکدا ڕوودەدا، وەك لێرەیشدا فەرموویەتی: ﴿وَمَآ أَمْرُ ٱلسَّاعَةِ إِلَّا كَلَمْحِ ٱلْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ﴾، وەك لە ئایەتێکی تریشدا دەفەرموویت: ﴿مَّا خَلْقُكُمْ وَلَا بَعْثُكُمْ إِلَّا كَنَفْسٍ وَٰحِدَةٍ﴾[2] واتە: دروست کردنی هەمووتانو زیندووکردنەوەتان وەك دروست کردنو زیندووکردنەوەی یەك کەس وایە.

هەندێك لە بەهرەکانی خوا، بریتی یەلە گوێو چاوو دڵ

خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿وَٱللَّهُ أَخْرَجَكُم مِّنۢ بُطُونِ أُمَّهَٰتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْـًٔا وَجَعَلَ لَكُمُ ٱلسَّمْعَ وَٱلْأَبْصَٰرَ وَٱلْأَفْـِٔدَةَ ۙ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾ واتە: خودا ئێوەی لە سکی دایکتاندا دەرهێنا، کە ئێوە هیچتان نەدەزانیو گوێو چاوو دڵی پێدان، بەڵکو شوکرانەبژێری بن. خودای مەزن منەت دەکات بەسەر بەندەکانیدا کە لە سکی دایکیان دەری هێناونو هیچیان نەدەزانی، دوای ئەوە گوێی دانێ هەتا دەنگی پێ ببیستنو چاوی دانێ، کە هەموو شتێکی پێ ببیننو عەقڵیشی دانێ کەڕاست وایە بڵێ ی لە ناو دڵدایە، هەندێکیش ئەڵێن:عەقڵ وا لەناو مێشکدایە، بەهۆی ئەو عەقڵەوە شتی زیانبەخشو بەسود لە یەکتر جیادەکرێتەوە، وە ئەو هێزی تواناو هەست کردنە وردەوردەو کەم کەم پەیدا دەبێتو زیاد دەکات لە مرۆڤدا، بە پێی تەمەنی مرۆڤ ئەو عەقڵو چاوو گوێیەی بەهێزتر دەبێت، خوای گەورە ئەم شتانەی لە مرۆڤدا وەدی هێناوە بۆ ئەوەی پەروەردگاری خۆی بپەرستێ، هەموو ئەندامەکانی لەشی

---

[1] القمر (٥٠).

[2] لقمان (٢٨).

بەکاربێنێت لە گوێڕایەڵی پەروەردگاریدا، وەك لەسەحیحی بوخاریداهاتووە لەئەبوهورەیرەوە، لە پێغەمبەری خواوە(ﷺ) کە فەرموویەتی: (خوای گەورە دەفەرمووێت: هەر کەسێك دوژمنایەتی بکات لەگەڵ دۆستێکی مندابکات، ئەوەمن شەڕی لەگەڵدا بەرپا ئەکەم، وە بەندەکانی من نزیك نابنەوەلێم بە شتێك لام خۆشەویستتر بێت لە بەجێهێنانی ئەوەی کە فەرزم کردووە لەسەریان، بەردەوام بەندەم نزیك دەبێتەوە لێم بە سونەتەکان تا خۆشم دەوێت، وەختێك کە خۆشم ویست، دەبم بەو گوێیەی کە پێی دەبیستێت وە بەو چاوەی کە پێی دەبینێتو ئەو دەستەی کە پێی دەگرێتو ئەو پێیەی کە پێی دەڕوات، ئەگەر داوای شتێکم لێبکات پێی دەبەخشم، هاوارم لێبکات وەڵامی دەدەمەوە، ئەگەر پەنام بۆبهێنێ پەنای دەدەم، لە هیچ شتێکدا دوو دڵیم نەکردووە، کە کردبێتم، وەك ئەو دوو دڵیەی لە گیان کێشانی عەبدی خاوەن باوەڕمدا کردوومە، ئەو مردنی پێ ناخۆشەو منیش دڵگرانی ئەوم پێ ناخۆشە، دەبێت ئەو مردنەیش هەر بەردەرگای پێ بگرێت).[1] مانای ئەم فەرموودەیە ئەوەیە: هەر کاتێك بەندە بە دڵسۆزی گوێڕایەڵی خودای کرد، هەموو کردارەکانی بۆ خوای گەورە دەبێت، هیچ شتێك نابیستێت بۆ خوا نەبێت، وە هیچ شتێك نابینێت بۆ خوا نەبێت، یانی ئەوەئەبینێ کەلەشەرعدا ڕێگەی پێدراوە ،دەست لەهیچ شتێك ناوەشێنێ بۆخوا نەبێت، هیچ شتێك ناگریۆ بۆ هیچ شتێك ناڕوات غەیری گوێڕایەڵی خوای گەورە، پشت بە خوا دەبەستێ لە هەموو شتێکدا، بۆیە لە هەندێ ڕیوایەتی فەرموودەی (غیر صحیح)دا هاتووە: دوایی دەبم بەو پێیەی کە پێی دەڕوات، بە من دەبیستێو بە من دەبینێو بە من دەیگرێو بە من دەڕوات).[2] واتە: من پارێزەری گوێیو چاویو دەستیو پێیم لە شەیتان. یان من لە ناو دڵیدام لەکاتی بیستنیو بینینیو گرتنو ڕۆیشتنیدا، کاتێك کە یادم دەکات واز دێنێت لەو کارەی بۆ کەسێکی ترە غەیری من. بۆیە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَجَعَلَ لَكُمُ ٱلسَّمْعَ وَٱلْأَبْصَـٰرَ وَٱلْأَفْـِٔدَةَ ۙ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾ واتە: گوێو چاوو دڵی پێدان بەڵکو شوکرانە بژێر بن، ئەم ئایەتە وەك ئەو ئایەتانە وایە کە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿قُلْ هُوَ ٱلَّذِىٓ أَنشَأَكُمْ وَجَعَلَ لَكُمُ ٱلسَّمْعَ وَٱلْأَبْصَـٰرَ وَٱلْأَفْـِٔدَةَ ۖ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ ﴿٢٣﴾ قُلْ هُوَ ٱلَّذِى ذَرَأَكُمْ فِى ٱلْأَرْضِ وَإِلَيْهِ تُحْشَرُونَ﴾[3] واتە: بلێ: هەر خودایەك کە دروستی کردوونو گوێو چاوو دڵی پێداون ئێوە کەمتر شوکری دەکەن، بلێ: هەرئەوەکەئێوەی لەم زەمینەداپەرشوبڵاوکردووەتەوە لای ئەویش کۆدەکرێنەوە.

یەکێك لە نیشانەکانی خودا ڕامهێنانی پەلەوەرە لە هەوای ئاسماندا

---

[1] فتح الباري (١١/٣٤٨).

[2] فتح الباري (١١/٣٥٣).

[3] الملك (٢٣ـ٢٤).

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ أَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ مُسَخَّرَاتٍ فِي جَوِّ السَّمَاءِ مَا يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ﴾ واتە: ئایا پەلەوەر نابینن، کە لە هەوای ئاسماندا ڕام کراون، جگە لە خوا کێ ڕایان دەگرێت. خوای گەورە بەندەکانی ئاگادار دەکاتەوە کە سەیری ئەو باڵندانە بکەن کە لە نێوان ئاسمانو زەمیندا ڕام هێنراون، کە چۆن دەفڕن لە نێوان ئاسمانو زەمیندا بە دوو باڵ، کێ لەوێدا ڕایان دەگرێت جگە لە خودا کە بە دەسەڵاتی بێ پایانی خۆی ئەو هێزو توانایەی داوە بەو پەلەوەرانە کە بەو شێوەیە بفڕن، هەوایشی ڕام کردووە هەڵیان دەگرێتو بەو شێوەیە بڕۆنو بگەڕێن، وەك خوای گەورە لە سورەتی (الملك)دا دەفەرمووێت: ﴿أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَافَّاتٍ وَيَقْبِضْنَ مَا يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا الرَّحْمَٰنُ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيرٌ﴾[1] واتە: ئایا ئەوان ئەو پەلەوەرانەیان نەدیوە، لەسەرووی ئەوانەوە باڵیان کراوەتەوەو لێکیان دەدەن، جگە لە خودا کێ ڕاگیریان دەکات، خودا خۆی بەسەر هەموو شتێکەوە چاودێرە، وە لێرەیشدا دەفەرمووێت: ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴾ واتە: لەمەدا نیشانە زۆرن بۆ خاوەن باوەڕان.

﴿وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ جُلُودِ الْأَنْعَامِ بُيُوتًا تَسْتَخِفُّونَهَا يَوْمَ ظَعْنِكُمْ وَيَوْمَ إِقَامَتِكُمْ ۙ وَمِنْ أَصْوَافِهَا وَأَوْبَارِهَا وَأَشْعَارِهَا أَثَاثًا وَمَتَاعًا إِلَىٰ حِينٍ ﴿٨٠﴾ وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِمَّا خَلَقَ ظِلَالًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْجِبَالِ أَكْنَانًا وَجَعَلَ لَكُمْ سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ وَسَرَابِيلَ تَقِيكُمْ بَأْسَكُمْ ۚ كَذَٰلِكَ يُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْلِمُونَ ﴿٨١﴾ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿٨٢﴾ يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اللَّهِ ثُمَّ يُنْكِرُونَهَا وَأَكْثَرُهُمُ الْكَافِرُونَ ﴿٨٣﴾﴾

خانوو کەلوپەلی ناو ماڵو جلوبەرگی خۆشتان دیسان لە بەهرەکانی خودایە

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ جُلُودِ الْأَنْعَامِ بُيُوتًا ﴾ واتە: خودا خانووی پێداون کە تێیدا بحەسێنەوە، وە لە پێستی ئاژەڵیش دەوارو ڕەشماڵی بۆ وەدی هێناون، خوای گەورە باسی بەهرە زۆرەکانی خۆی دەکات کە بەخشیویەتی بە بەندەکانی کە خانووی کردووە بە شوێنی نیشتەجێ بوونو حەسانەوەیانو تێدا دەژینو هەموو جۆرە سودێکی لێ وەردەگرن، وە لە پێستی ئاژەڵیش خانوو بۆ خۆیان دروست دەکەن، واتە: لە خوریو موو توکی وشتر ڕەشماڵ دروست دەکەن،کە هەڵگرتنی سوکەو بە ئاسانی هەڵدەدرێت کاتی لە شوێنێکدا دادەنیشێت لە شاردا

[1] الملك (١٩).

بێت یان لە کاتی کۆچکردنیان لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر، بۆیە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿تَسْتَخِفُّونَهَا يَوْمَ ظَعْنِكُمْ وَيَوْمَ إِقَامَتِكُمْ﴾ واتە: لە ڕۆژی کۆچکردنداو لە کاتی مانەوەشتاندا سووک بێت بۆتان. ﴿وَمِنْ أَصْوَافِهَا وَأَوْبَارِهَا وَأَشْعَارِهَآ أَثَٰثًا وَمَتَٰعًا إِلَىٰ حِينٍ﴾ واتە: لە خوریو موو توکەکەی، کەلوپەلی پێویستو کالاّ هەیە کە سودی لێ وەردەگرن لە ماوەی ژیانتاندا ﴿أَصْوَافِهَا﴾ خوری مەڕ، ﴿وَأَوْبَارِهَا﴾ توکی وشتر، ﴿وَأَشْعَارِهَآ﴾موی بزن. زەمیرەکە دەگەڕێتەوە بۆ (الانعام) هەندێك دەڵێن: ﴿أَثَٰثًا﴾ یانی ماڵ، هەندێکی تر وتوویانە: واتە: کەڵكو سود، هەندێکی تریش وتوویانە: جلوبەرگ، واتە: بۆ ئەمانە هەموو بەکاری دێنن، بەلاّم لە ڕاستیدا لەمە زیاتر سودی لێ وەردەگیرێت، بۆ کەلوپەلی ناوماڵو فەرشو بۆ بازرگانی پێوەکردنو زۆر شتی تریش، ئیبنو عەبباس دەڵێت: (الاثاث) واتە: کەلوپەلی پێویست،[1] موجاهیدو عیکریمەو سەعیدی کوڕی جوبەیرو حەسەنو عەتیەی عەوفیو عەتای خۆراسانیو زەححاكو قەتادەیش هەر وایان وتووە. ﴿إِلَىٰ حِينٍ﴾ واتە: تا کاتێکی دیاری کراو.

سێبەرو ئەشکەوتی ناو کێوەکانو جلوبەرگو پۆشاکی ئاسنیش هەر لە بەهرەکانی خودان

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَٱللَّهُ جَعَلَ لَكُم مِّمَّا خَلَقَ ظِلَٰلًا ﴾ واتە: خودا لەوەی دروستی کردووە سێبەری زۆری وەدی هێناوە بۆتان، قەتادە دەڵێت: واتە: درەخت سێبەری بۆ دروست کردوون.[2] ﴿وَجَعَلَ لَكُم مِّنَ ٱلْجِبَالِ أَكْنَٰنًا ﴾ وە لە کێوەکانیشدا پەناگاو ئەشکەوتو شوێنی مانەوەی بۆ وەدیهێناون، ﴿وَجَعَلَ لَكُمْ سَرَٰبِيلَ تَقِيكُمُ ٱلْحَرَّ﴾ واتە: جلوبەرگیشی بۆ سازداون لە لۆکەو کەتانو خوری لە کاتی گەرمادا دەتانپارێزێت، ﴿وَسَرَٰبِيلَ تَقِيكُم بَأْسَكُمْ ﴾ وە پۆشاکی ئاسن لە کاتی شەڕدا لەبەری دەکەنو خۆتانی پێ دەپارێزن، وەك پۆشاکی زرێو ئاسنی پانکراوەو شتی تریش، ﴿كَذَٰلِكَ يُتِمُّ نِعْمَتَهُۥ عَلَيْكُمْ﴾ بەم شێوەیە خودا بەهرەکانی خۆی بەتەواوی ئەڕژێت بەسەر ئێوەدا، تا بە کاری بێننو سودیان لێ وەرگرن لە ژیانی ڕۆژانەتاندا، هەر کاتێك پێویستیتان پێی بوو، یارمەتی دەرێکیش بێت بۆتان بۆ گوێڕایەڵیو خواپەرستی، ﴿لَعَلَّكُمْ تُسْلِمُونَ﴾ زۆربەی زانایان بەم شێوەیە تەفسیریان کردووەو (لامەکەی) ﴿تُسْلِمُونَ﴾یان بە کەسرە خوێندووەتەوە، واتە بۆ ئەوەی ملکەچو موسڵمان بن، ﴿تُسْلِمُونَ ﴾ واتە: لە (الاسلام)ەوە هاتووە.

---

[1] الطبري (١٧/٢٦٨).

[2] الطبري (١٧/٢٦٩).

پێغەمبەر(ﷺ) تەنها بانگەوازیی لەسەرە

خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿فَإِن تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ الْمُبِينُ﴾ ئەگەر هەر ڕوویان وەرچەرخاند،ئەوەتەنها ڕاگەیاندنی ئاشکرا لەسەر تۆیە، واتە: ئەگەر پشتیان هەڵکردو ئەو هەموو بەهرانەی خودایان لەبەر چاو نەبوو، تۆ ئەی موحەمەد (ﷺ) وازیان لێ بێنە، ئەوەی لەسەر تۆیە تەنها ئاگادار کردنەوەیانە، تۆیش ئەو فەرمانەت بەجێ هێناوە، پاشان دەفەرموویێت: ﴿يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اللَّهِ ثُمَّ يُنكِرُونَهَا﴾ واتە: ئەوانە بەهرەکانی خودا دەزانن، کەچی حاشای لێ دەکەن، واتە چاك دەزانن کە خوا ئەو بەهرانەی پێداون‌و هەر خودا پێی بەخشیون، لەگەڵ ئەوەیشدا حاشا لەوە دەکەن‌و شتی تر دەپەرستن لەگەڵیدا، وا دەزانن سەرکەوتن‌و بژێوی لای ئەوانەوە وەدەست دێت، ﴿وَأَكْثَرُهُمُ الْكَافِرُونَ﴾ واتە: زۆربەیان بێ وەفاو ئەمەك نەناسن.

﴿وَيَوْمَ نَبْعَثُ مِن كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا ثُمَّ لَا يُؤْذَنُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٨٤﴾ وَإِذَا رَأَى الَّذِينَ ظَلَمُوا الْعَذَابَ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ ﴿٨٥﴾ وَإِذَا رَأَى الَّذِينَ أَشْرَكُوا شُرَكَاءَهُمْ قَالُوا رَبَّنَا هَٰؤُلَاءِ شُرَكَاؤُنَا الَّذِينَ كُنَّا نَدْعُو مِن دُونِكَ ۖ فَأَلْقَوْا إِلَيْهِمُ الْقَوْلَ إِنَّكُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٨٦﴾ وَأَلْقَوْا إِلَى اللَّهِ يَوْمَئِذٍ السَّلَمَ ۖ وَضَلَّ عَنْهُم مَّا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٨٧﴾ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَن سَبِيلِ اللَّهِ زِدْنَاهُمْ عَذَابًا فَوْقَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يُفْسِدُونَ ﴿٨٨﴾﴾

حاڵی بتپەرستان لە ڕۆژی کۆبوونەوە (الحشر)دا

خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿وَيَوْمَ نَبْعَثُ مِن كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا﴾ واتە: ڕۆژێك کە لە هەر کۆمەڵێك کەسێك بۆ شایەتی دێنن، خودای گەورە باسی بتپەرستان دەکات لەو ڕۆژەدا کە کۆدەکرێنەوە لە قیامەتدا، لە هەموو گەل‌و کۆمەڵێك یەکێك دەهێنرێت بۆ شایەتیدان، ئەو کەسەیش پێغەمبەرەکەیانە (سەلامی خوایان لێ بێت) شایەتی دەدات کە چۆن وەڵامیان داوەتەوە لەسەر ئەو پەیامەی کە پێی گەیاندوون لە لایەن خوداوە، ﴿ثُمَّ لَا يُؤْذَنُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا﴾ واتە: پاشان ڕێگە نادرێت بە خوانەناسان قسە بکەن، هیچ بروبیانوویەکیان لێ قبوڵ ناکرێت، چونکە دەزانن کە قسەکانیان پرووپووچ‌و درۆیە، وەك ئەم ئایەتە کە دەفەرموویێت: ﴿هَٰذَا يَوْمُ لَا يَنطِقُونَ ﴿٣٥﴾ وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ﴾[1] واتە: ئەمڕۆ ڕۆژێکە قسە ناکەن، ڕێگەی عوزرخوازیشیان نادەن، بۆیە خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿وَلَا هُمْ

[1] المرسلات (٣٥-٣٦).

يُسْتَعْتَبُونَ﴾ واتە: عوزریشیان لێ وەرناگیرێت، پاشان دەفەرمووێت: ﴿وَإِذَا رَءَا ٱلَّذِينَ ظَلَمُواْ ٱلْعَذَابَ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ﴾ واتە: هەر کاتێك ئەوانەی ستەمکار بوون، ئازارو چەرمەسەریان دی، نە لەسەریان سوك دەکرێتو نە هیچ مۆڵەتێکیان پێ دەدرێت، بەڵکو بە پەلەو بێ لێپرسینەوە بەرەو جەهەنم راپێچ دەکرێن. وەختێك کە جەهەنەم دەهێنرێت، حەفتا هەزار لەغاوی پێوەیە لەگەڵ هەر لەغاوێك حەفتا هەزار فریشتەی لەگەڵەو رادەکێشرێت، گەردنێك لەناو جەهەنەمەوە بەرز دەبێتەوە بەسەر ئەو خەڵکەدا، هەناسەیەك دەدا هەموو خەڵکی بەسەر ئەژنۆدا دەکەون، دەڵێت من کراوم بە وەکیل (بریکار) بۆ هەموو ئەو کەسانەی کە خۆیان بە زل زانیووەو لاساریان کردووە، ئەوانەی کە شەریکیان بۆ خوا داناوە، وە بۆ ئەوانەو ئەوانەیش باسی چەند دەستەیەك لە خەڵکی دەکات وەك لە فەرموودەدا هاتووە پاشان دەدەن بەسەریاندا هەڵیان دەگرن لەو شوێنەدا وەك چۆن باڵندەیەك دانەوێڵەیەك هەڵدەگرێت، خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿إِذَا رَأَتْهُم مِّن مَّكَانٍۢ بَعِيدٍ سَمِعُواْ لَهَا تَغَيُّظًا وَزَفِيرًا ﴿١٢﴾ وَإِذَآ أُلْقُواْ مِنْهَا مَكَانًا ضَيِّقًا مُّقَرَّنِينَ دَعَوْاْ هُنَالِكَ ثُبُورًا ﴿١٣﴾ لَّا تَدْعُواْ ٱلْيَوْمَ ثُبُورًا وَٰحِدًا وَٱدْعُواْ ثُبُورًا كَثِيرًا﴾[1] واتە: کاتێك (ئەم ئاگرە) لە دوورەوە ئەوان دەبینێت نرکەو ناڵەی گڕو بڵێسەی دەبیستن (کە نیشانەی ڕقو کینەی زۆریەتی لێیان)، وە کاتێك فڕێ دەدرێنە جێگایەکی تەنگ لە دۆزەخدا، بە جووت کراوی دەستو قاچو ملیان لە کۆتو زنجیردایەو لەوێدا داوای تیاچوونو مردن دەکەن، ئەمڕۆ داوای مردنێك مەکەن بەڵکو داوای مردنی زۆر بکەن. وە دەفەرمووێت: ﴿وَرَءَا ٱلْمُجْرِمُونَ ٱلنَّارَ فَظَنُّوٓاْ أَنَّهُم مُّوَاقِعُوهَا وَلَمْ يَجِدُواْ عَنْهَا مَصْرِفًا﴾[2] واتە: وە تاوانباران ئاگری دۆزەخ دەبیننو هەموو دەزاننو دڵنیان کە دەچنە ناویو تێیدەکەونو ڕێگایەکیان دەست ناکەوێت بۆ دەربازبوون لەو (ئاگرە). وە دەفەرمووێت: ﴿لَوْ يَعْلَمُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ حِينَ لَا يَكُفُّونَ عَن وُجُوهِهِمُ ٱلنَّارَ وَلَا عَن ظُهُورِهِمْ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ﴿٣٩﴾ بَلْ تَأْتِيهِم بَغْتَةً فَتَبْهَتُهُمْ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ رَدَّهَا وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ﴾[3] واتە: ئەگەر ئەوانەی کافرن بیانزانیایە (چ سزایەکی سەخت لەبەر دەمیان دایە) کاتێك ناتوانن بڵێسەی ئاگر لە دەمو چاوو پشتیان دوور بخەنەوە هەروەها ئەوان هیچ یارمەتییەك نادرێن، بەڵکو لە کاتی ناکاودا

---

[1] الفرقان (١٢ـ١٤)

[2] الكهف (٥٣).

[3] الانبياء (٣٩ـ٤٠).

تووشیان دێتو سەرسامیان دەكات (بە شێوەیەك) نە دەتوانن بیگێڕنەوە (بەرگری بكەن) وە نە مۆڵەتیان دەدرێت (تەوبە بكەن).

پەرستراوانی بتپەرستان خۆیان بەرائەتی خۆیان دەردەبڕن لەبتپەرستان لە كاتێكدا كە بتپەرستان زۆر پێویستیان بە یارمەتی ئەوان هەیە

خوای گەورە باسی خۆبەریكردنی بتپەرستان دەكات لە بت پەرستان لەو شوێنەدا كە زۆر پێویستیان بە یارمەتی هەیەوەك دەفەرموێت: ﴿وَإِذَا رَءَا ٱلَّذِينَ أَشۡرَكُواْ شُرَكَآءَهُمۡ﴾ ئەوانەی دەیان وت خودا شەریكی هەیە هەر كاتێك چاویان بە هاوبەشەكانیان كەوت كە لە دنیادا دەیانپەرستن ﴿قَالُواْ رَبَّنَا هَٰٓؤُلَآءِ شُرَكَآؤُنَا ٱلَّذِينَ كُنَّا نَدۡعُواْ مِن دُونِكَۖ فَأَلۡقَوۡاْ إِلَيۡهِمُ ٱلۡقَوۡلَ إِنَّكُمۡ لَكَٰذِبُونَ﴾ ئەڵێن: ئەی پەروەردگارمان ئەمانە هاوبەشەكانمانن كە جیا لە تۆ هانامان بۆ دەبردن،ئەوانیش ئەڵێن: درۆ دەكەن! ئێمە فەرمانمان پێ نەكردوون بمانپەرستن، وەك خوای گەورە لە ئایەتێكی تردا دەفەرموێت: ﴿وَمَنۡ أَضَلُّ مِمَّن يَدۡعُواْ مِن دُونِ ٱللَّهِ مَن لَّا يَسۡتَجِيبُ لَهُۥٓ إِلَىٰ يَوۡمِ ٱلۡقِيَٰمَةِ وَهُمۡ عَن دُعَآئِهِمۡ غَٰفِلُونَ ۝٥ وَإِذَا حُشِرَ ٱلنَّاسُ كَانُواْ لَهُمۡ أَعۡدَآءٗ وَكَانُواْ بِعِبَادَتِهِمۡ كَٰفِرِينَ﴾[1] واتە: كێ لەو كەسە وێڵترە كە هانا بۆ غەیری خوا دەبات؟ كە تا ڕۆژی قیامەت وەڵامی ناداتەوەو هەر ئاگاشیان لە پاڕانەوەكانیان نیە، كاتێك مەردم هەموو كۆ دەكرێنەوە، ئەوان دەبنە دوژمنیانو حاشا دەكەن لەوانەی پەرستوونیان. وە دەفەرموێت: ﴿وَٱتَّخَذُواْ مِن دُونِ ٱللَّهِ ءَالِهَةٗ لِّيَكُونُواْ لَهُمۡ عِزّٗا ۝٨١ كَلَّاۚ سَيَكۡفُرُونَ بِعِبَادَتِهِمۡ وَيَكُونُونَ عَلَيۡهِمۡ ضِدًّا﴾[2] واتە: جگە لە خوا ئەوانە پەرستراوێكی تریان پەرست، تا ببنە هۆی سەربەرزیان، نەخێر بەڵكو پەرستراوەكان حاشا لە پەرستنیان دەكەنو لە دژیشیان ڕادەوەستن. ئیبراهیم خەلیلی خواش(سەلامی خوای لێبێت) دەفەرموێت: ﴿ثُمَّ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ يَكۡفُرُ بَعۡضُكُم بِبَعۡضٖ﴾[3] واتە: پاشان لە ڕۆژی قیامەتدا حاشا لە یەكتری دەكەن.

لە ڕۆژی قیامەتدا هەمووكەس ملكەچی فەرمانی خودان

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَأَلۡقَوۡاْ إِلَى ٱللَّهِ يَوۡمَئِذٍ ٱلسَّلَمَۖ وَضَلَّ عَنۡهُم مَّا كَانُواْ يَفۡتَرُونَ﴾ واتە: لەو ڕۆژەدا ناچار دەبن ملكەچی فەرمانی خودا بن، ئەوقسانەیش كەوا هەڵیان دەبەست هەمووی بە

---

١ الاحقاف (٥ـ٦).

٢ مریم (٨١ـ٨٢).

٣ العنكبوت (٢٥)

فیڕۆ دەردەچێت، (قەتادەو عیکریمە دەڵێن): ﴿ وَأَلْقَوْا۟ إِلَى ٱللَّهِ يَوْمَئِذٍ ٱلسَّلَمَ ﴾یانی: هەموو ملکەچ‌و سەرشۆڕ دەبن.[١] واتە هەموو ملکەچی فەرمانی خودان، هیچ کەسێك نیە گوێبیستی فەرمانی ئەو نەبێت، وەك لە ئایەتێکی تردا دەفەرمووێت: ﴿أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ يَوْمَ يَأْتُونَنَا﴾[٢] واتە: ڕۆژێك کە دێنە لای ئێمە زۆر چاو تیژو گوێ سووکن. وە دەفەرمووێت: ﴿وَلَوْ تَرَىٰٓ إِذِ ٱلْمُجْرِمُونَ نَاكِسُوا۟ رُءُوسِهِمْ عِندَ رَبِّهِمْ رَبَّنَآ أَبْصَرْنَا وَسَمِعْنَا﴾[٣] واتە: کاتێك تۆ تاوانباران بە سەرشۆڕی ببینی کە لە لای پەروەردگاریان ئەڵێن: ئەی پەروەردگارمان بینیمان‌و بیستمان، تەواو باوەڕمان هێنا، وە دەفەرمووێت: ﴿وَعَنَتِ ٱلْوُجُوهُ لِلْحَىِّ ٱلْقَيُّومِ﴾[٤] واتە: هەموو خەڵکی ملکەچی ئەو کەسەن، کە هەر نامرێت‌و پایەدارە. ئەو شتانەی ئەوانە دەیانپەرست ڕۆیشتن‌و توانەوەو ئەوەیش بە دەم خواوە هەڵیان بەست بە درۆ دەرچوو، هیچ کەس نەبوو یارمەتیان بداتو بێت بە هانایانەوەو بیانگرێتە خۆی.

بێباوەڕانی گەندەڵ لە خوانەناسان سزایەکی زیاتر دەدرێن

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ وَصَدُّوا۟ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ زِدْنَٰهُمْ عَذَابًا فَوْقَ ٱلْعَذَابِ بِمَا كَانُوا۟ يُفْسِدُونَ ﴾ واتە: ئەوانەی خوایان نەناسی‌و بوونە لەمپەر لە ڕێی خوادا، لە پاداشتی ئەو خراپانەیاندا کە پێی هەڵدەستان، جار لە دوای جار ئازاریان زیاتر دەکەین، واتە جەزرەبەیەك لەسەر خوانەناسیان‌و جەزرەبەیەکی تر لەسەر ئەوەی دەبوونە ڕێگر لە ڕێی خەڵکیدا بۆئەوەی شوێنی ڕاستی نەکەون، وەك ئەم ئایەتەی تردا کە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَيَنْـَٔوْنَ عَنْهُ ۖ وَإِن يُهْلِكُونَ إِلَّآ أَنفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ﴾[٥] واتە: هەر ئەوانە ناهێڵن خەڵك بێنە لای خواو دین و خۆشیان خۆی لێ دوور دەگرن، ئەم کەسانە بەبێ ئەوەی هەستی پێ بکەن هەر خۆیان لەناو دەبەن. ئەم ئایەتانە بەڵگەن لەسەر زیادو کەمی سزای خوانەناسان لەناو جەهەنەمدا وەك چۆن خاوەن باوەڕان پلەکانیان لە یەکتری جیاوازەو هەیە پلەی بەرزەو هەیشە پلەی بەرزترە، خوای گەورە لە بارەی خوانەناسانەوە

---

[١] الطبري (١٧/٢٧٦).

[٢] مريم (٣٨).

[٣] السجدة (١٢).

[٤] طه (١١١).

[٥] الانعام (٢٦).

دەفەرمووێت: ﴿لِكُلٍّ ضِعْفٌ وَلَـٰكِن لَّا تَعْلَمُونَ﴾[1] واتە: بۆ هەر کامتان (سزا) دوو بەرامبەرە بەڵام ئێوە نازانن‌و بێئاگان.

﴿وَيَوْمَ نَبْعَثُ فِى كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا عَلَيْهِم مِّنْ أَنفُسِهِمْ ۖ وَجِئْنَا بِكَ شَهِيدًا عَلَىٰ هَـٰٓؤُلَآءِ ۚ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ ٱلْكِتَـٰبَ تِبْيَـٰنًا لِّكُلِّ شَىْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرَىٰ لِلْمُسْلِمِينَ ﴿٨٩﴾﴾

هەموو پێغەمبەرێك لە ڕۆژی قیامەتدا شایەتی دەدات لەسەر ئومەتەکەی

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَيَوْمَ نَبْعَثُ فِى كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا عَلَيْهِم مِّنْ أَنفُسِهِمْ ۖ وَجِئْنَا بِكَ شَهِيدًا عَلَىٰ هَـٰٓؤُلَآءِ﴾ واتە: ڕۆژێك دێت لەناو هەر گەلێك یەکێك لە خۆیان دەکەین بە شایەت بەسەریانەوە، تۆش شایەتی ئێمەی بەسەر ئومەتەکەتەوە، واتە: یادی ئەو ڕۆژەو ناڕەحەتیەکەی‌و ئەو ڕێزە گەورەیەو ئەو پلە بەرزەیش بکەرەوە کە خودا پێی بەخشیوی، ئەم ئایەتە لەو ئایەتە دەچێت کە عەبدوڵای کوڕی مەسعود پێی گەیشت، کاتێك دەیخوێند بۆ پێغەمبەری خوا(ﷺ) لەسەرەتای سورەتی (النساء)دا کەخوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِن كُلِّ أُمَّةٍۭ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَىٰ هَـٰٓؤُلَآءِ شَهِيدًا﴾[2] واتە: ئینجا (حاڵی کافران چۆن ئەبێت کاتێك لە هەموو ئومەتێکدا شایەتێك (کە پێغەمبەرەکەیانە) هێنامان تۆیشمان هێنا (ئەی موحەمەد (ﷺ)) بە شایەت بەسەر ئائەوانەوە. پێغەمبەری خوا (ﷺ) پێی فەرموو: (بەسە) واتە: بوەستە ئیتر مەیخوێنە، عەبدوڵا دەڵێت: کە لام کردەوە چاوەکانی پێغەمبەر(ﷺ) فرمێسکیان پێدا دەهاتە خوارەوە[3].

ئەم قورئانە هەموو شت ڕوون دەکاتەوە

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ ٱلْكِتَـٰبَ تِبْيَـٰنًا لِّكُلِّ شَىْءٍ﴾ واتە: ئەم قورئانەشمان بۆ ناردووی، هەموو شت ڕوون دەکاتەوە، ئیبنو مەسعود دەڵێت: خوا لەم قورئانەدا هەموو زانیاری‌و هەموو شتێکی بۆ ڕوون کردووینەتەوە،[4] چونکە قورئان گشت زانستە بەسودەکانی بۆ ڕۆشن کردووینەتەوە لەو شتە چاکانەی پێش خۆمان‌و ئەم زانیاریە بەسوودانەی لەمەودوایش، لە حەڵاڵ‌و لە حەرام‌و ئەو شتانەی کە مەردم پێویستیان تێی دەکەوێت لە کاروباری دنیاو ئاین‌و بژێوی‌و ڕۆژی

---

[1] الاعراف (٣٨).

[2] النساء (٤١).

[3] فتح الباري (٨/٩٩).

[4] الطبري (١٧/٢٦٩).

دوایدا، ﴿وَهُدًى﴾ ڕێنیشاندەری دڵەکانە، ﴿وَرَحْمَةً وَبُشْرَىٰ لِلْمُسْلِمِينَ﴾ دڵۆڤانیو مژدەیشە بۆ موسڵمانان، ئەوزاعی دەڵێت: ﴿وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ﴾ واتە:بەهۆی(سووننەتەوە) هەموو شت ڕوون دەکاتەوە.[1] نزیکیەک لە نێوان ئەم ئایەتە ﴿وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ﴾و ئەو ئایەتەی کە دەفەرموێت: ﴿وَجِئْنَا بِكَ عَلَىٰ هَٰؤُلَاءِ شَهِيدًا﴾ هەیە، چونکە مەبەست پێی (والله أعلم) ئەوەیە،ئەو کەسەی کە ئەرکی ڕاگەیاندنی ئەم قورئانەی کە ناردوویەتی خستووەتە سەر شانی تۆ،لە ڕۆژی قیامەتدا پرسیارت لێ دەکات لەو بارەیەوە ،وەك لەم ئایەتانەدا خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَلَنَسْأَلَنَّ الَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَلَنَسْأَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ﴾[2] واتە: سوێند بە خوا بە ڕاستی پرسیار دەکەین لەوانەی کە پێغەمبەرانیان بۆ نێردرا (کە چۆن پێشوازیان لێ کردن)و بێگومان پرسیاریش دەکەین لە پێغەمبەران (کە چۆن وەڵام درانەوە). وە دەفەرموێت: ﴿فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٩٢﴾ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾[3] واتە: جا سوێند بە پەروەردگارت پرسیار لە هەموویان دەکەین، لەوەی کە دەیانکرد (لە دنیادا). وە دەفەرموێت: ﴿يَوْمَ يَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَا أُجِبْتُمْ ۖ قَالُوا لَا عِلْمَ لَنَا ۖ إِنَّكَ أَنتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ﴾[4] واتە: لە ڕۆژێك (بترسن) خوا هەموو پێغەمبەران کۆدەکاتەوە ئەوسا پێیان دەفەرموێت: چ وەڵامێکتان درایەوە؟ دەڵێن: چ زانیاریەکمان نیە بێگومان تەنها تۆ ئاگاداری هەموو نهێنیەکانیت. وە دەفەرموێت: ﴿إِنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لَرَادُّكَ إِلَىٰ مَعَادٍ﴾[5] واتە: بێگومان ئەو (خوایەی) کە قورئانی بۆ تۆ(پێویست کردووە) دەتگێڕێتەوە بۆ مەککە. واتە: ئەو کەسەی ئەم قورئانەی کردە ئەرکی سەر شانی تۆ، بێگومان دەتباتەوە ئەو شوێنەی کە بەڵێنی پێدای، پرسیارت لێ دەکات دەربارەی ئەوئەرکەی خستیە سەرشانت، ئەمەتەفسیرێکە لە تەفسیرەکانیو بۆچوونێکی چاكو جوانە.

﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنكَرِ وَالْبَغْيِ ۚ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٩٠﴾﴾

فەرمان دان بە دادپەروەریو چاکەخوازی

---

[1] الدر المنثور (٥/١٥٨).

[2] الاعراف (٦).

[3] الحجر (٩٢ـ٩٣).

[4] المائدة (١٠٩).

[5] القصص (٨٥).

خوای گه‌وره ده‌فه‌رموویت: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ يَأْمُرُ بِٱلْعَدْلِ وَٱلْإِحْسَٰنِ﴾ واته: خودا فه‌رمان ده‌دات به دادپه‌روه‌ری‌و چاکه‌خوازی که‌بریتی یه له جیاوازی نه‌کردن له‌نێوان خه‌ڵکیداو مامه‌ڵه‌کردن له‌گه‌ڵیاندا به یه‌کسانی، وه‌ك له ئایه‌تێکی تردا ده‌فه‌رموێت: ﴿وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا۟ بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُم بِهِۦ ۖ وَلَئِن صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِّلصَّٰبِرِينَ﴾[1] واته: ئه‌گه‌ر تۆڵه ده‌سێنن با به‌رامبه‌ر بێت‌و زیاتر نه‌بێت، خۆ ئه‌گه‌ر خۆڕاگریش بن، دیاره ئه‌وه بۆ خۆڕاگران زۆر باشه. وه ده‌فه‌رمووێت: ﴿وَجَزَٰٓؤُا۟ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا ۖ فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُۥ عَلَى ٱللَّهِ﴾[2] واته: سزا بۆ هه‌ر خراپه‌یه‌ك، خراپه‌یه‌کی وه‌ك ئه‌وه، کێ چاوپۆشی له تۆڵه بکات‌و هه‌وڵ بۆ ئاشتی بدات، پاداشتی له‌سه‌ر خودایه، وه ده‌فه‌رمووێت: ﴿وَٱلْجُرُوحَ قِصَاصٌ ۚ فَمَن تَصَدَّقَ بِهِۦ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَّهُۥ﴾[3] واته: برینه‌کانیش تۆڵه‌یان هه‌یه، کێ له تۆڵه واز بێنێت، گوناهی پێ هه‌ڵده‌وه‌رێت، چه‌ندین ئایه‌تی له‌م باره‌یه‌وه هاتووه؟ باسی دادپه‌روه‌ری‌و یه‌کسانی‌و چاکه‌خوازی‌و لێبورده‌یی ده‌کات.

فه‌رماندان به ڕاگرتنی په‌یوه‌ندی خزمایه‌تی‌و قه‌ده‌غه‌کردنی به‌دڕه‌وشتی‌و کاری ناڕه‌واو ده‌ستدرێژی له‌سه‌ر خه‌ڵکی

پاشان خوای گه‌وره ده‌فه‌رمووێت: ﴿وَإِيتَآئِ ذِى ٱلْقُرْبَىٰ﴾ واته: چاکه‌و ماڵ به‌خشین به خزم‌و که‌س‌و کار، توندکردنی په‌یوه‌ندی خزمایه‌تی، وه‌ك له ئایه‌تێکی تردا ده‌فه‌رمووێت: ﴿وَءَاتِ ذَا ٱلْقُرْبَىٰ حَقَّهُۥ وَٱلْمِسْكِينَ وَٱبْنَ ٱلسَّبِيلِ وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا﴾[4] واته: وه مافی خزمانت بده (هه‌روه‌ها مافی) هه‌ژارو ڕێبواریش زیاده‌ڕه‌ویش مه‌که. که‌س‌و کار به‌شی خۆی بده‌ری‌و هه‌ژارو له ڕێماوه‌یش بێبه‌ش مه‌که، زۆریش ده‌ست بلاو مه‌به، ﴿وَيَنْهَىٰ عَنِ ٱلْفَحْشَآءِ وَٱلْمُنكَرِ﴾ قه‌ده‌غه‌ی کاری پیس‌و خراپ ده‌کات، (الفواحش)حه‌رام و قه‌ده‌غه‌کراوه‌کان (المنكرات)کردنی کاری خراپ به ئاشکرا، بۆیه له شوێنێکی تردا ده‌فه‌رمووێت: ﴿قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّىَ ٱلْفَوَٰحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ﴾[5] واته: بڵێ: په‌روه‌ردگارم ئه‌وه‌ی قه‌ده‌غه‌کردووه که کاری خراپ به ئاشکراو به نهێنی بکرێت. ﴿وَٱلْبَغْىِ﴾ واته: ده‌ستدرێژی له‌سه‌ر

---

[1] النحل (١٢٦).

[2] الشورى (٤٠).

[3] المائدة (٤٥).

[4] الاسراء (٢٦).

[5] الاعراف (٣٣).

خەڵکی، لە فەرموودەیەکدا هاتووە: (هیچ گوناهێك نیە کە بشێت خودا زوو تۆڵەی بسێنێت لە دنیادا لەگەڵ ئەوسزایەیش کە بۆخاوەنەکەی هەڵدەگرێت لە ڕۆژی قیامەتدا لە دەستدرێژی لەسەر خەڵکیو بچڕاندنی پەیوەندی خزمایەتی).[1] ﴿يَعِظُكُمْ﴾ ئامۆژگاریتان دەکات کەهەوڵبدەن بۆچاکەو وازبێنن لە خراپەکاری، ﴿لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾ بەڵکو پەندی لێ وەرگرن. شەعبی لە شوتەری کوڕی شەکەلەوە دەگێڕێتەوە کە دەڵێت: بیستم لە ئیبنو مەسعودەوە دەیوت: پڕماناترین (جامعترین) ئایەت لە قورئاندا لە سورەتی (النحل)دایە کە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ يَأْمُرُ بِٱلْعَدْلِ وَٱلْإِحْسَٰنِ وَإِيتَآيِٕ ذِى ٱلْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ ٱلْفَحْشَآءِ وَٱلْمُنكَرِ وَٱلْبَغْىِ ۚ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾[2] ئیبنو جەریریش ئەم قسەیەی ڕیوایەت کردووە.

ڕوداوێکی تایبەت بەعوسمان-ر.خ-

لەفەرموودەیەکی حەسەندا هاتووە دەربارەی هۆی هاتنەخوارەوەی ئەم ئایەتە: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ يَأْمُرُ بِٱلْعَدْلِ وَٱلْإِحْسَٰنِ﴾ کە ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە عەبدولای کوڕی عەباسەوە دەڵێت: ڕۆژێکیان پێغەمبەری خوا (ﷺ) لەبەردەمماڵەکەیدا دانیشتبوو، عوسمانی کوڕی مەزعون بە لایدا ڕابوردو زەردەخەنەیەکی دەربڕی بۆپێغەمبەری خواو، پێغەمبەریش (ﷺ)پێی فەرموو : (دانانیشی؟) وتی: با! ئەڵێ: پێغەمبەری خوا (ﷺ) ڕووبەڕووی دانیشتبوو، کاتێك ئەو قسەی بۆ ئەکرد، پێغەمبەری خوا (ﷺ) ڕووی خۆی چەرخاند بەرەو ئاسمان، ماوەیەك سەیری ئاسمانی کرد، پاشان وردە وردە چاوی دانەواندو، ڕووی کردە لای ڕاستی، پێغەمبەری خوا(ﷺ) خۆی چەرخان لە عوسمان کە لە لای دانیشتبوو بۆ ئەو شوێنەی کە چاوی تێ بڕیبوو، پێغەمبەر"ص" هەر سەری دەجوڵاند وەك ئەوەی شتێکی پێ بگوترێت وئەویش لێی تێ دەگات و"بەڵێ"ی بۆبکات، ئیبنو مەزعونیش هەر سەیری دەکرد، وەختێك کارەکەی تەواو کردو ئەوەی پێی گوترا وەری گرت، پێغەمبەری خوا (ﷺ) چاوی بەرز کردەوە بەرەو ئاسمان وەك چۆن لە سەرەتاوە چاوی تێ بڕیبوو چاوی لێی کەلا نەدەکرد هەتا بەرەو ئاسمان ئەوشتە ڕۆیشتەوەو لەبەرچاو نەما، جا ڕووی کردە عوسمان وەك دانیشتنی یەکەمجار، وتی: ئەی موحەمەد(ﷺ) هەرکاتێك لەگەڵت دانیشتبم نەم دیوی ئەو کارە بکەی کە ئەم بەیانیە کردت؟ پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (تۆ چیت لە من بینی کردبێتم؟) وتی: من تۆم بینی چاوت بڕیبووە ئاسمانو بۆ ئاسمانت دەڕوانی پاشان داونەواند بۆ ئەو شوێنەی لای ڕاستت، لات کردەوە بۆ ئەولاو

---

[1] أبوداود (٥/٢٠٨)، فەرموودەیەکی حەسەنە.

[2] الطبري (١٧/٢٨٠).

وازت لە من هێنا، پاشان دەستت کرد بەسەر جوڵاندن (سەرلەقاندن) وەك ئەوەی بەڵێ بۆ شتێك دەکەی کە پێت دەوترێ، فەرمووی: (بە ئەوەت زانی؟) عوسمان وتی: بەڵێ، پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرمووی: (فوروستادەی خوا کەمێك لەمەوپێش کە تۆ دانیشتبووی هاتە لام) عوسمان وتی: فوروستادەی خوا؟ پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: بەڵێ: وتی: چی پێ وتی؟ فەرمووی: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ يَأۡمُرُ بِٱلۡعَدۡلِ وَٱلۡإِحۡسَٰنِ﴾. عوسمان وتی: لەو کاتەوە باوەڕ لە دڵمدا بە تەواوی جێگیر بوو ئیتر موحەمەدم(ﷺ) خۆشویست،سەنەدەکەی(جید)و(متصل)ەوراویەکان(سەماعی موتتەصیل) یان بەکاربردوە.

﴿وَأَوۡفُواْ بِعَهۡدِ ٱللَّهِ إِذَا عَٰهَدتُّمۡ وَلَا تَنقُضُواْ ٱلۡأَيۡمَٰنَ بَعۡدَ تَوۡكِيدِهَا وَقَدۡ جَعَلۡتُمُ ٱللَّهَ عَلَيۡكُمۡ كَفِيلًاۚ إِنَّ ٱللَّهَ يَعۡلَمُ مَا تَفۡعَلُونَ ﴿٩١﴾ وَلَا تَكُونُواْ كَٱلَّتِي نَقَضَتۡ غَزۡلَهَا مِنۢ بَعۡدِ قُوَّةٍ أَنكَٰثٗا تَتَّخِذُونَ أَيۡمَٰنَكُمۡ دَخَلَۢا بَيۡنَكُمۡ أَن تَكُونَ أُمَّةٌ هِيَ أَرۡبَىٰ مِنۡ أُمَّةٍۚ إِنَّمَا يَبۡلُوكُمُ ٱللَّهُ بِهِۦۚ وَلَيُبَيِّنَنَّ لَكُمۡ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ مَا كُنتُمۡ فِيهِ تَخۡتَلِفُونَ ﴿٩٢﴾﴾

فەرماندان بە جێبەجێکردنی پەیمان

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَأَوۡفُواْ بِعَهۡدِ ٱللَّهِ إِذَا عَٰهَدتُّمۡ﴾ واتە: ئەو پەیمانەی کە لەگەڵ خوادا دەیبەستن بەجێی بێنن، ئەمە یەکێکە لەو شتانەی کە خوا فەرمانی پێ دەکات، کە بریتیە لە بەجێهێنانی پەیمان‌و بەڵێنەکان‌و پارێزگاری لەو سوێنانەی کەبەدڵخواردووتانە بەجێی بێنن، بۆیە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَلَا تَنقُضُواْ ٱلۡأَيۡمَٰنَ بَعۡدَ تَوۡكِيدِهَا﴾ واتە: بەڵێن‌و پەیمانەکانتان مەشکێنن لە پاش بەهێزکردنیان، هیچ جیاوازیەك نیە لە نێوان ئەم ئایەتەو ئەو ئایەتانەدا کە دەفەرموێت: ﴿وَلَا تَجۡعَلُواْ ٱللَّهَ عُرۡضَةٗ لِّأَيۡمَٰنِكُمۡ﴾[1] واتە: سوێند بە خوا مەکەن بە کەرەستەی (بەرهەڵستی) سوێندی خۆتان، وە لە نێوان ئەم ئایەتەشدا کە دەفەرموێت: ﴿ذَٰلِكَ كَفَّٰرَةُ أَيۡمَٰنِكُمۡ إِذَا حَلَفۡتُمۡۚ وَٱحۡفَظُوٓاْ أَيۡمَٰنَكُمۡ﴾[2] واتە: ئەمە کەفارەتی سوێندتانە کە بە ئەنقەست خواردبێتتان، سوێندی خۆتان بپارێزن. واتە: وازی لێ مەهێنن هەتا کەفارەتی نەدەن، وە جیاوازیش نیە لەگەڵ ئەو فەرموودەی پێغەمبەر(ﷺ) کە لە هەردوو سەحیحەدا هاتووە فەرموویەتی: (وە سوێند بە خوا (إن شاء الله) من سوێندێك ناخۆم کە

---

[1] البقرة (٢٢٤).

[2] المائدة (٨٩).

ببینم شتێكی تر چاكتره لەوه مەگین ئەوەیانم ئەدەم كه چاكترەو سوێندەكەم ئەشكێنم(وه له ڕیوایەتێكی تردا هاتووه) كەفارەتی سوێندەكەم داوه).[1] هیچ دژایەتیەك نیه له نێوان هەموو ئەمانەداو لەنێوان ئەم ئایەتەی لێرەدا كه دەفەرموێت: ﴿وَلَا تَنقُضُوا۟ ٱلۡأَیۡمَـٰنَ بَعۡدَ تَوۡكِیدِهَا﴾ -سوێندەكانتان هەڵمەوەشێننەوه پاش ئەوەی دوپاتیان ئەكەنەوه-چونكه ئەم سوێنده مەبەست پێی بەڵێنو پەیمانه، نەك ئەو سوێندی كه دەخورێت لەسەر شتێك بكرێت یان نەكرێت، بۆیه موجاهید لەم ئایەتەدا: ﴿وَلَا تَنقُضُوا۟ ٱلۡأَیۡمَـٰنَ بَعۡدَ تَوۡكِیدِهَا﴾ دەڵێت: واته:پەیماننامه كەبریتی یەلەو پەیمانو بەڵێنانەی كاتی نەفامی بەستبوویان.[2] ئەم فەرموودەی كه ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی كردووه له جوبەیری كوڕی موعتیمەوه پشتگیری ئەوه دەكات كه دەڵێت: پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرمووی: (پەیمان بەستن له ئیسلامدا نیه، هەر پەیمانێك له كاتی نەفامیدا بەسترابێت، بێگومان ئیسلام زیاتر به توند دەیگرێتو گرنگی پێ دەدات).[3] موسلیمیش هەر بەم شێوەیه ڕیوایەتی كردووه.[4] واته: ئیسلام پێویستی بەو پەیمانبەستنه نیه كه خەڵكی زەمانی نەفامی پێی هەڵدەسانو دەیانبەست، چونكه پابەندبوون به ئیسلامەوه بەس بوو لەوەی ئەوان دەیانكرد، بەڵام ئەوەی كه له هەردوو سەحیحەكەدا هاتووه له ئەنەسەوه (ڕەزای خوای لێ بێت) كه دەڵێت: پێغەمبەری خوا(ﷺ) پەیمانی بەست له نێوان كۆچەریەكانو ئەنساریەكاندا (الانصار) له ماڵی ئێمەدا.[5] واته: برایەتی خسته نێوانیان، بەو پەیمانه میراتیان له یەكتری دەبرد تائەوكاتەی خوای گەوره ئەوەی هەڵوەشاندەوه(والله أعلم).وەدەفەرموێت: ﴿وَقَدۡ جَعَلۡتُمُ ٱللَّهَ عَلَیۡكُمۡ كَفِیلًاۚ إِنَّ ٱللَّهَ یَعۡلَمُ مَا تَفۡعَلُونَ﴾ واته: خوداتان به چاودێری خۆتان داناوه، دیاره خودا ئاگاداری كردەوەكانتانه، ئەم ئایەته هەڕەشەیه لەو كەسانەی كه پەیمان دەشكێنن دوای بەهێزكردنو جەختكردن لەسەری، پاشان دەفەرموێت: ﴿وَلَا تَكُونُوا۟ كَٱلَّتِی نَقَضَتۡ غَزۡلَهَا مِنۢ بَعۡدِ قُوَّةٍ أَنكَـٰثًا﴾ واته: نەكەن وەك ئەو ژنه بكەن كه ڕیسەكەی له پاش گرژی خاوكردەوەو پچرپچری كرد، عەبدوڵای كوڕی كەسیرو سوودیی دەڵێن: ئەم ژنه ژنێكی بێعەقڵ بوو له مەككەدا هەر شتێكی بڕیسیایه، پاش ڕێسانی خاوی دەكردەوه.[6] موجاهیدو قەتادەو ئیبنو زەید

---

[1] فتح الباري (١١/٥٢٥)، مسلم (٣/١٢٦٩).

[2] الطبري (١٧/٢٨٢).

[3] احمد (٤/٨٣)، فەرموودەیەكی سەحیحه.

[4] مسلم (٤/١٩٦١).

[5] فتح الباري (٤/٥٥٢)، مسلم (٤/١٩٦٠).

[6] الطبري (١٧/٢٨٥).

دەڵێن: ئەمە نموونەیە بۆ ئەو کەسەی کە پەیمانی هەڵوەشاندووەتەوە پاش بەستنی.[1] ئەمە قسەیەکی بەهێزو ڕوونە، با ژنێ لە مەککەدا بووبێت ڕیسەکەی خاو کردبێتەوە یان نەیکردبێتەوە. ﴿أَنكَٰثًا﴾ پێدەچێت ئیسمی مەسدەر بێت واتە: (نقضت غزاها أنكاثاً) یان (أنقاضاً) لەوانەیشە بەدەل بێت لە خەبەری (کان)ە واتە: ئێوەیش وا مەبن ﴿أَنكَٰثًا﴾ جەمعی (نكث)یە لە (ناكث)ەوە هاتووە. بۆیە خوای گەورە پاشان دەفەرموێت: ﴿تَتَّخِذُونَ أَيْمَٰنَكُمْ دَخَلًۢا بَيْنَكُمْ﴾ سوێندەکەتان بکەنە هۆی فریودانو ﴿أَن تَكُونَ أُمَّةٌ هِىَ أَرْبَىٰ مِنْ أُمَّةٍ﴾ لەبەر ئەوەی کۆمەڵێك بەهێزترو زۆرترە لە کۆمەڵێکی تر، پەیمانی لەگەڵ دەبەستن بۆ ئەوەی ترسیان نەبێت لێتان، بەڵام هەر کاتێك بۆتان گونجا خەیانەتیان لێ دەکەن، خوای گەورە ئەوەی لە پێغەمبەرەکەی قەدەغە کرد، لە خوارەوە بۆ سەر، واتە: هەموو شێوەیەکی، ئەگەر لە کاتێکدا قەدەغەی کردبێت کە موسڵمانان لاوازو بێ هێز بووبن، چاکتر قەدەغەی دەکات لە کاتی دەسەڵاتو هێزدا، موجاهید دەڵێت: کاتی نەفامی خەڵکی پەیمانێکیان دەبەست لەگەڵ کۆمەڵێکدا، کە کۆمەڵێکی تریان دەبینی ئەوان زۆرترو خاوەن دەسەڵا تتر بوون، پەیمانی ئەوانەیان هەڵدەوەشاندەوەو لەگەڵ ئەوانەدا کە زۆرترو خاوەن دەسەڵاتتر بوون پەیمانیان دەبەست،ئەوەبوو ئەوەیان لێ قەدەغە کرا. زەححاكو قەتادەو ئیبنوزەیدیش هەر وایان وتووە. خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿إِنَّمَا يَبْلُوكُمُ ٱللَّهُ بِهِۦ﴾ دیارە خودا بەمە تاقیتان دەکاتەوە، سەعیدی کوڕی جوبەیر دەڵێت: خودا تاقیتان دەکاتەوە بەو زۆریە.[2] ئیبنو ئەبی حاتەم ڕیوایەتی کردووە. ئیبنو جەریر دەڵێت: واتە: کە فەرمانی داوە بە ئێوە پەیمان بەجێ بێنن، ﴿وَلَيُبَيِّنَنَّ لَكُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ مَا كُنتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ﴾ تا لە ڕۆژی قیامەتیشدا بۆتان ڕوون بکاتەوە لەسەر چی پێك نەدەهاتن، هەتا هەر کەسە بە پێی کرداری خۆی پاداشتی خۆی وەرگرێت لە چاکەو لە خراپە[3].

﴿وَلَوْ شَآءَ ٱللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَٰحِدَةً وَلَٰكِن يُضِلُّ مَن يَشَآءُ وَيَهْدِى مَن يَشَآءُ ۚ وَلَتُسْـَٔلُنَّ عَمَّا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾ وَلَا تَتَّخِذُوٓا۟ أَيْمَٰنَكُمْ دَخَلًۢا بَيْنَكُمْ فَتَزِلَّ قَدَمٌۢ بَعْدَ ثُبُوتِهَا وَتَذُوقُوا۟ ٱلسُّوٓءَ بِمَا صَدَدتُّمْ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ ۖ وَلَكُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٩٤﴾ وَلَا تَشْتَرُوا۟ بِعَهْدِ ٱللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا ۚ إِنَّمَا عِندَ ٱللَّهِ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن

---

[1] الطبري (١٧/٢٨٥).

[2] الدر المنثور (٥/١٦٣).

[3] الطبري (١٧/٢٨٧).

كُنتُمۡ تَعۡلَمُونَ ﴿٩٥﴾ مَا عِندَكُمۡ يَنفَدُ وَمَا عِندَ ٱللَّهِ بَاقٖۗ وَلَنَجۡزِيَنَّ ٱلَّذِينَ صَبَرُوٓاْ أَجۡرَهُم بِأَحۡسَنِ مَا كَانُواْ يَعۡمَلُونَ ﴿٩٦﴾﴾

ئەگەر خودا مەیلی لێبووایە هەمووخەڵکی وا لێ دەکرد یەك ئاینیان ببوایە

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلَوۡ شَآءَ ٱللَّهُ لَجَعَلَكُمۡ أُمَّةٗ وَٰحِدَةٗ﴾ واتە: ئەی خەڵکینە ئەگەر خودا مەیلی لێبوایە وای لێ دەکردن یەك ئاینتان ببوایە، ئەم ئایەتە وەك ئەو ئایەتە وایە کە دەفەرمووێت: ﴿وَلَوۡ شَآءَ رَبُّكَ لَأٓمَنَ مَن فِي ٱلۡأَرۡضِ كُلُّهُمۡ جَمِيعًا﴾[1] واتە: ئەگەر خودا مەیلی لێ بووایە هەرچی لەم زەمینەدایە تێکڕا بڕوای دەهێناو ڕێکی دەخستن‌و ناکۆکی‌و ڕق‌و کینەی لە نێواندا نەدەهێشتن، وەك لەم ئایەتەیشدا دەفەرمووێت: ﴿وَلَوۡ شَآءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ ٱلنَّاسَ أُمَّةٗ وَٰحِدَةٗۖ وَلَا يَزَالُونَ مُخۡتَلِفِينَ ﴿١١٨﴾ إِلَّا مَن رَّحِمَ رَبُّكَۚ وَلِذَٰلِكَ خَلَقَهُمۡ﴾[2] واتە: پەروەردەت ئەگەر مەیلی لێ بووایە خەڵکی دنیای گشت دەکردە یەك ئاین، بەڵام هەر بەناتەبایی دەمێننەوە (مەگین پەروەردەی تۆ بەزەیی پێیاندا بێتەوە، وە هەر بۆ ئەوەی دروست کردوون. بۆیە لێرەدا دەفەرمووێت: ﴿وَلَٰكِن يُضِلُّ مَن يَشَآءُ وَيَهۡدِي مَن يَشَآءُۚ وَلَتُسۡـَٔلُنَّ عَمَّا كُنتُمۡ تَعۡمَلُونَ﴾ بەڵام کەسێك خۆی مەیلی لێ بێت گومڕای دەکات‌و مەیلیشی لە هەر کەسێك بێت دەیخاتە سەر ڕاستەڕێ، بێگومان لێشتان دەپرسن لە ڕۆژی قیامەتدا کە ئێوە چیتان کردووە، پاداشتی گشت کردارەکانتان وەردەگرن چاکە بە چاکەو خراپەیش بە تۆڵە لێسەندن، بە ئەندازەی توێکڵی دەنکە خورمایەك ستەم لە کەس ناکرێت.

قەدەغەکردنی سوێندخواردن بۆ یەکتری فریودان

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلَا تَتَّخِذُوٓاْ أَيۡمَٰنَكُمۡ دَخَلَۢا بَيۡنَكُمۡ فَتَزِلَّ قَدَمُۢ بَعۡدَ ثُبُوتِهَا﴾ بە سوێند یەکتری مەخەڵەتێنن، ■ پێتان لە پاش جێگیربوونی (لەسەر باوەڕ) هەڵنەخلیسکێت. لێرەدا خوای گەورە بەندەکانی خۆی دەترسێنێت کە بە سوێنددان یەکتری بخەڵەتێنن، بۆ ئەوەی دوای بڕواهێنان پێیان هەڵنەخلیسکێت پاش جێگیربوونی، ئەمە نموونەو دەرسێکە بۆ ئەو کەسانەی کە لەسەر ڕاستەڕێن‌و پاشان لادەدەن لەسەر ئەو ڕاستەڕێیەو بە هۆی ئەو سوێند خواردنەشەوە خەڵکی دوور دەخەنەوەو چونکە وەختێك خوانەناس بینی خاوەن باوەڕ بەڵێنی دەداتی‌و پاشان خەیانەتی لێ دەکات هیچ متمانەیەکی بەو ئاینە نامێنێت، ئەوە دەبێتە هۆی دوورکەوتنەوەی لە ئیسلام‌و توخنی ئەو

---

[1] یونس (٩٩).

[2] هود (١١٨-١١٩).

ئاینه ناکەوێت، بۆیه خوای گەوره دەفەرموویت: ﴿وَتَذُوقُواْ ٱلسُّوٓءَ بِمَا صَدَدتُّمۡ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِۖ وَلَكُمۡ عَذَابٌ عَظِيمٞ﴾ واته: ئازارو جەزرەبه دەچەژن بەهۆی بەرهەڵستی کردنتان له ڕێی خوداو سزای گەورەیش دەدرێن له ڕۆژی قیامەتدا.

پەیمانەکانتان مەشکێنن لەبەر خاتری دنیا

پاشان خوای گەوره دەفەرموویت: ﴿وَلَا تَشۡتَرُواْ بِعَهۡدِ ٱللَّهِ ثَمَنٗا قَلِيلًا﴾ واته: پەیمانی خودا به نرخێکی کەم مەفرۆشن، واته: ئەو بڕوا بوونەتان به خوای گەوره به خۆشیو جوانی ئەم ماوه کەمەی ژیانی دنیا مەفرۆشن، چونکه ئەگەر هەموو دنیا بکەوێته دەستی نەوەیەکی ئادەم به تەنهاو هیچی لێ کەم نەکرێت، ئەوەهێشتا لای خودایه زۆر چاکتره بۆی لەو هەموو دنیایه، واته: ئەو پاداشتو چاکەی خودا زۆر باشتره بۆ کەسێك ئومێدی به خودایەو بڕوای پێ هێناوەو هانای بۆ بردووەو پەیمانی نەشکاندووەو چاوەڕوانی بەڵێنەکانیەتی. بۆیه فەرموویەتی: ﴿إِن كُنتُمۡ تَعۡلَمُونَ﴾ ئەگەر بزانن.

پاشان دەفەرموویت: ﴿مَا عِندَكُمۡ يَنفَدُ وَمَا عِندَ ٱللَّهِ بَاقٖۗ﴾ واته: ئەوەی له لای ئێوەیه لەناو دەچێت، ئەوەی لای خودا هەیه، هەر دەمێنێت، هەتا هەتاییه، ﴿وَلَنَجۡزِيَنَّ ٱلَّذِينَ صَبَرُوٓاْ أَجۡرَهُم بِأَحۡسَنِ مَا كَانُواْ يَعۡمَلُونَ﴾ ئەو کەسانەی که خۆڕاگر بوون پاداشتیان دەدەینەوه به پاداشتی چاکترین کردەوەیان. ئەمه سوێندێکه له خوداوه که جەختی لەسەر دەکاتەوه به لامی تەئکید، که پاداشتی خۆڕاگران زۆر به زیادەوه دەداتەوەو چاوپۆشیش له تاوانەکانیان دەکات.

﴿مَنۡ عَمِلَ صَٰلِحٗا مِّن ذَكَرٍ أَوۡ أُنثَىٰ وَهُوَ مُؤۡمِنٞ فَلَنُحۡيِيَنَّهُۥ حَيَوٰةٗ طَيِّبَةٗۖ وَلَنَجۡزِيَنَّهُمۡ أَجۡرَهُم بِأَحۡسَنِ مَا كَانُواْ يَعۡمَلُونَ ٩٧﴾

کاری چاك و پاداشتی کاری چاکه.

خوای گەوره دەفەرموویت: ﴿مَنۡ عَمِلَ صَٰلِحٗا مِّن ذَكَرٍ أَوۡ أُنثَىٰ وَهُوَ مُؤۡمِنٞ فَلَنُحۡيِيَنَّهُۥ حَيَوٰةٗ طَيِّبَةٗۖ وَلَنَجۡزِيَنَّهُمۡ أَجۡرَهُم بِأَحۡسَنِ مَا كَانُواْ يَعۡمَلُونَ﴾ هەر کەسێك کرداری چاکەبکاتو خاوەن باوەڕبێت (نێر یان مێ) هەتا له ژیاندایه به خۆشی پێی دەگوزەرێنین، بێگومان به چاکتر لەوەی کردویانه ئێمه پاداشتیان دەدەینەوه. ئەمه بەڵێنی خودایه بۆ ئەو کەسانەی ئاکار چاکن، ئاکاری چاکیش ئەوەیه که به پێی کتێبی خوداو سونەتی پێغەمبەر بێت (ﷺ)، ئیتر ئەو کەسه نێره یان مێیه هیچ جیاوازیەکی نیه، مادام بڕوای به خواو پێغەمبەرەکەی هەیه (ﷺ) ئەو کارەیش که فەرمانی پێکراوه، له لایەن خوداوه ڕێی پێ درابێت، بێگومان خوا هەر له دنیادا ژیانێکی خۆشی پێ

دەبەخشێت، لە ڕۆژی دوایشدا پاداشتی لەوە چاکتری دەداتەوە، ژیانی خۆشیش لە دنیادا زۆر شت دەگرێتەوە لەو شتانەی کە دەبێتە هۆی دڵئارامی لەهەرکایەیەکی ژیاندابێت، لە ئیبنو عەباسو کەسانی تریشەوە ڕیوایەت کراوە کەئەم ژیانە خۆشەیان تەفسیر بە ڕۆزی پاکو حەلاڵ کردووە. وە لە عەلی کوڕی ئەبو تالیبەوە (ڕەزای خوای لێ بێت)ڕیوایەت کراوە کە بە قەناعەتو ڕازی بوون بە بەشی خودا تەفسیری کردووە. ئیبنو عەبباسو عیکریمەو وەهەبی کوڕی مونەبەیش هەر وایان وتووە. عەلی کوڕی ئەبو تەلحە لە ئیبنو عەباسەوە ڕیوایەتی کردووە کەفەرموویەتی: مەبەست پێی خۆشبەختیە، حەسەنو موجاهیدو قەتادە دەڵێن:ژیانی خۆش بۆهیچ کەس نابێت لەناویەهەشتدا نەبێت. زەححاك دەڵێت: ﴿حَيَوٰةً طَيِّبَةً﴾ ڕۆزی حەلاڵو خواناسیە لە دنیادا. دیسان زەححاك دەڵێت: خۆ خەریك کردن بە خواناسیو دلگوشادی بەو خواناسیەوە، ڕاستتر ئەوەیە (ژیانی خۆش) هەموو ئەمانە دەگرێتەوە. وەك لەم فەرموودە سەحیحەدا هاتووە کە ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە عەبدوڵای کوڕی عەمرەوە (عمرو) کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرموویەتی: (بێگومان ڕزگاری بووە کەسێك کە موسڵمان بووبێتو بەشی خۆی ڕۆزی پێ درابێتو خوای گەورەش قانیعی کردبێت،بەوبەشەی کەپێ ی داوە).[1] موسلمیش ئەم فەرموودەی ڕیوایەت کردووە.[2]

﴿فَإِذَا قَرَأْتَ ٱلْقُرْءَانَ فَٱسْتَعِذْ بِٱللَّهِ مِنَ ٱلشَّيْطَٰنِ ٱلرَّجِيمِ ﴿٩٨﴾ إِنَّهُۥ لَيْسَ لَهُۥ سُلْطَٰنٌ عَلَى ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٩٩﴾ إِنَّمَا سُلْطَٰنُهُۥ عَلَى ٱلَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُۥ وَٱلَّذِينَ هُم بِهِۦ مُشْرِكُونَ ﴿١٠٠﴾﴾

فەرماندان بە خۆدانە پەنای خوا لە پێش قورئان خوێندندا.

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَإِذَا قَرَأْتَ ٱلْقُرْءَانَ فَٱسْتَعِذْ بِٱللَّهِ مِنَ ٱلشَّيْطَٰنِ ٱلرَّجِيمِ﴾ واتە: کاتێك کە قورئان دەخوێنیت هەر پەنا بۆ خوا بەرە لە شەیتانی بێبەشکراو لە بەزەیی خودا. ئەمە فەرمانی خودایە بۆ بەندەکانی لەسەر زمانی پێغەمبەرەکەی کەحەزرەتی موحەممەدە (ﷺ)کە کاتێك ویستیان قورئان بخوێنن با پەنا بە خوا بەرن لە شەیتانی دەرکراو لە بەزەیی خودا، لە سەرەتای ئەم تەفسیرەدا چەندین فەرموودەمان هێنا لە بارەی پەنابردن بۆ خوا لە شەیتان،سوپاس وستایش هەربۆخوایە مانای پەنابردن بۆ خواش لە سەرەتای خوێندنی قورئانەوەبۆ ئەوەیە کە قورئان خوێن لە کاتی قورئان خوێندنداقورئانەکە لێهەڵە نەبێت و شتی تری تێکەڵاوبێت و ببێتە ڕێگر لە بیرکردنەوەو تێڕامانیدا، بۆیە زۆربەی زانایان لەسەر ئەوەن کە پەنا بردن بۆخوا(الاستعاذة) لە پێش قورئان خوێندندا بێت.

---

[1] احمد (٢/٢٦٨)، فەرموودەیەکی سەحیحە.

[2] مسلم (٢/٧٣٠).

پاشان دەفەرموێت: ﴿إِنَّهُۥ لَيۡسَ لَهُۥ سُلۡطَٰنٌ عَلَى ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَلَىٰ رَبِّهِمۡ يَتَوَكَّلُونَ﴾ بە ڕاستی شەیتان دەسەلاتی نیە بەسەر ئەوانەی باوەڕیان هێناوەو تەنها پشت بە پەروەردگاریان دەبەستن، سەوری دەڵێت: شەیتان دەسەلاتی نیە بەسەر ئەو خاوەن باوەڕانەدا کە توشی تاوانێکیان بکات نەتوانن لێی پەشیمان ببنەوە.[1] هەندێکی تر ئەڵێن: ئەم ئایەتە وەك ئەو ئایەتە وایە کە دەفەرموێت: ﴿إِلَّا عِبَادَكَ مِنۡهُمُ ٱلۡمُخۡلَصِينَ﴾[2] واتە:(شەیتان ووتی:هەموو بەندەکانت وێڵ ئەکەم)[3] ئەوانە نەبێت کە بەندەی پاكو هەڵبژاردەی تۆن. بۆیە لێرەدا دەفەرموێت: ﴿إِنَّمَا سُلۡطَٰنُهُۥ عَلَى ٱلَّذِينَ يَتَوَلَّوۡنَهُۥ وَٱلَّذِينَ هُم بِهِۦ مُشۡرِكُونَ﴾ تەنها دەسەلاتی بەسەر ئەوانەدا هەیە دۆستو پشتیوانی ئەونو شەریك بۆ خوا پەیدا دەکەن. موجاهید دەڵێت: ﴿يَتَوَلَّوۡنَهُۥ﴾ واتە: گوێڕایەڵی دەکەن.[4] هەندێکی تر وتوویانە: لە جێی خودا شەیتان دەکەنە دۆستی خۆیان.

﴿وَإِذَا بَدَّلۡنَآ ءَايَةً مَّكَانَ ءَايَةٍ وَٱللَّهُ أَعۡلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ قَالُوٓاْ إِنَّمَآ أَنتَ مُفۡتَرِۭۚ بَلۡ أَكۡثَرُهُمۡ لَا يَعۡلَمُونَ ﴿١٠١﴾ قُلۡ نَزَّلَهُۥ رُوحُ ٱلۡقُدُسِ مِن رَّبِّكَ بِٱلۡحَقِّ لِيُثَبِّتَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَهُدًى وَبُشۡرَىٰ لِلۡمُسۡلِمِينَ ﴿١٠٢﴾﴾

بتپەرستان بوختان بۆ پێغەمبەر(ﷺ) هەڵدەبەستن کە دەربارەی هەندێ ئایەت ئەفەرموێ نەسخبونەتەوە، و وەڵامدانەوەیان لەلایەن خواوە

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَإِذَا بَدَّلۡنَآ ءَايَةً مَّكَانَ ءَايَةٍ وَٱللَّهُ أَعۡلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ قَالُوٓاْ إِنَّمَآ أَنتَ مُفۡتَرِۭۚ بَلۡ أَكۡثَرُهُمۡ لَا يَعۡلَمُونَ﴾ واتە: هەر کاتێك ئێمە ئایەتێکمان بە ئایەتێکی تر گۆڕی خوایش خۆی دەزانێ چی دەنێرێت،ئەڵێن خۆت هەڵت بەستووە، نا وانیە! ئەوان زۆربەیان نازانن، خوای گەورە لێرەدا باسی لاوازی عەقڵی بت پەرستان دەکات کە چەندە ڕاڕاو بێ متمانەن کە ئومێدی بڕواهێنانیان لێ ناکرێت چونکە ئەوانە خودا ئەوەندە بەدبەختی کردوون کە بینیان خودا بڕیارێکی خۆی گۆڕیوە ئایەتێکی لابردووەو ئایەتێکی تری لە جێی داناوە ئەڵێن بە پێغەمبەری خوا (ﷺ): ﴿إِنَّمَآ أَنتَ مُفۡتَرِۭ﴾ تۆ خۆت هەڵتبەستووە،نەخێر وانیە، خودا مەیلی لە هەر شتێك بێت دەیکاتو هەر

---

[1] الطبري (١٧/٢٩٤).

[2] ص (٨٣).

[3] ئەوزیادەیەهیوەرگێڕە.

[4] الطبري (١٧/٢٩٤).

بڕیارێکی بوێت دەیدات، موجاهید دەڵێت: ﴿بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ﴾ واتە: ئایەتێکمان لابردو ئایەتێکی ترمان لە جێی داناوە،[1] قەتادە دەڵێت: ئەم ئایەتە وەك ئەو ئایەتە وایە کە دەفەرموێت: ﴿مَا نَنسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا﴾ (البقرة: ١٠٦)[2] واتە: هەر ئایەتێك لە کار بخەین یان لە بیری بەرینەوە ئەوەیان لەو پڕخێرتر ئەهێنین یان وەك ئەوپڕخێرئەبێت. خوای گەورە وەڵامی بتپەرستان دەداتەوەو دەفەرموێت: ﴿قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِن رَّبِّكَ بِالْحَقِّ لِيُثَبِّتَ الَّذِينَ آمَنُوا وَهُدًى وَبُشْرَىٰ لِلْمُسْلِمِينَ﴾ بڵێ: گیانە پیرۆزەکە (جوبرەئیل) بە ڕاستی لە لایەن پەروەردگارتەوە هێناویەتی، هەتا خاوەنباوەڕەکان دڵنیا بکاتو ڕێنیشاندەرو مزگێنیدەریش بێت بۆ موسڵمانان، ئەوانەی کە بڕوایان هێناوە بە خوداو پێغەمبەرەکەی.

﴿وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِّسَانُ الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ وَهَٰذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُّبِينٌ ﴿١٠٣﴾﴾

بتپەرستان ئەڵێن مرۆڤێك ئەو قورئانە فێری موحەممەد (ﷺ) دەکاتو وەڵامی ئەم قسەیەی بتپەرستانیش

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ﴾ واتە: ئێمە ئەوە باش دەزانین ئەوان ئەڵێن: مرۆڤێك فێر دەکات. خوای گەورە باسی بتپەرستان دەکات کە چ درۆو بوختانێکیان هەڵبەست بۆ پێغەمبەرو (ﷺ) دەیان وت: ئەوەی کە دەیخوێنێتەوە بۆمان پیاوێك فێری دەکات، مەبەستیان پیاوێکی عەجەمی بوو کە لە ناو یەکێك لە بنەماڵەکانی قورەیشدا دەژیان، کاسپی سەرپێی دەکرد لە سەفادا شتی دەفرۆشت هەندێ جار پێغەمبەری خوا (ﷺ) لای دادەنیشتو قسەی لەگەڵ دەکرد، ئەو پیاوە زمانی عەجەمی بوو عەرەبی باش نەدەزانی، یان کەمێکی دەزانی، بە ئەندازەی ئەوەی ئەگەر خەڵکی پرسیاریان لێ بکردایە، دەبوو وەڵامیان بداتەوە، بۆیە خوای گەورە وەڵامی ئەو درۆو بوختانەیان دەداتەوە کە هەڵیان بەستبوو بۆ پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموێت: ﴿لِّسَانُ الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ وَهَٰذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُّبِينٌ﴾ واتە: کەچی ئەو کەسەی ئەوان مەبەستیانە خۆی لەزمانی عەرەبیدا کوڵەو ئاشکرایشە ئەم قورئانە بە عەرەبیەکی ڕەوان هاتوە. کەوایە چۆن کەسێك ئەم قورئانەی هێناوە بەم هەموو ڕەوانبێژیو مانا تێروتەواوەوە کە لە گشت

---

[1] الطبري (٢٩٧/١٧).

[2] الطبري (٢٩٧/١٧).

کتێبەکانی تر کە هاتووە بۆ پێغەمبەرەکانی تر پڕ ماناترە لە پیاوێکی عەجەمیەوە فێر دەبێت؟ هەر کەسێك تۆزێ عەقڵی هەبێت قسەی وا ناکات. ئیبنو جەریر ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو عەباسەوە دەڵێت: پێغەمبەری خوا (ﷺ) پیاوێکی ئاسنگەری لە مەککەدا دەناسی کە ناوی بیلعام بوو زمانی عەجەمی بوو، بتپەرستەکان پێغەمبەریان دەبینی هاتوچۆی دەکرد، وتیان: دیارە بیلعام ئەم قورئانەی فێر دەکات. خوای گەورە ئەم ئایەتەی نارده خوارەوە: ﴿وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُۥ بَشَرٌ لِّسَانُ ٱلَّذِى يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِىٌّ وَهَٰذَا لِسَانٌ عَرَبِىٌّ مُّبِينٌ﴾[1].

﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ لَا يَهْدِيهِمُ ٱللَّهُ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٠٤﴾ إِنَّمَا يَفْتَرِى ٱلْكَذِبَ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ ۖ وَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْكَٰذِبُونَ ﴿١٠٥﴾﴾

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ لَا يَهْدِيهِمُ ٱللَّهُ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ واتە: ئەو کەسانەی کە بە بەڵگەکانی خودا باوەڕ ناکەن، خودا شارەزایان ناکاتو جەزرەبەی بە ژانیان دەدرێت، خوای گەورە دەفەرموێت هەر کەسێك پشت بکاتە قورئانو خۆی لادات لەوەی کە خوا ناردوویەتی بۆ پێغەمبەر(ﷺ) نیازیشی نەبێت باوەڕ بێنێت بەوەی لە لایەن خواوە هاتووە، ئەم جۆرە کەسانە خودا ڕێیان نیشان نادات کە بڕوا بێنن بە نیشانەکانیو ئەوەیش کە بە پێغەمبەرەکەیدا ناردوویەتی لە دنیادا سزای بە ژانو پڕ ئازاریش دەدرێن لە ڕۆژی قیامەتدا، پاشان دەفەرموێت: ﴿إِنَّمَا يَفْتَرِى ٱلْكَذِبَ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ ۖ وَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْكَٰذِبُونَ﴾ واتە: هەر ئەوانە درۆ بە دەم خواوە دەکەن، کە بڕوا بە ئایەتەکانی خودا ناکەن، ئەوانە هەر خۆیان درۆزنن، پاشان خوای گەورە باسی ئەوە دەکات کە پێغەمبەرەکەی درۆزنو بوختانچی نیە، بەڵکو ئەوانەی کە درۆ بە دەم خواو پێغەمبەرەکەیەوە(ﷺ) هەڵدەبەستن خراپترین کەسن، ﴿ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ﴾ ئەوانەی کە بڕوا بە نیشانەکانی خوا ناکەن لەو خوانەناسو بێئایینانەی کە ناسراون لەناو خەڵکیدا بە درۆزن، ئەم پێغەمبەرەیش موحەمەد(ﷺ) ڕاستگۆترینو چاکترینو پاکترینو تەواوترین کەس بووە لە کردارو گفتارو بڕوادا، ناسرابوو لەناو هۆزەکەیدا بە ڕاستگۆ، هیچ کەسێك لە هۆزەکەی گومانی نەبووە لە ڕاستگۆیی پێغەمبەر(ﷺ) هەتا لە ناو قورەیشدا ناو دەبرا بە موحەمەدی ئەمین. بۆیە کاتێك هەرقەل پاشای ڕۆم چەندپرسیارێکی کرد لە ئەبو سوفیان کەیەکێك لە پرسیارەکانی ئەوە بوو، پرسیاری لە سیفەتو ڕەوشتی پێغەمبەری خوا (ﷺ) کرد پێی وت: ئایا ئێوە تۆمەتبارتان دەکرد بە

---

[1] الطبري (١٧/٢٩٨).

درۆزنی لە پێش ئەوەی ئەم قسانە بکات؟ ئەبو سوفیان وتی: نەخێر، هەرقەل وتی:کەواتە مەحاڵەو ناگونجێت درۆ بە دەم خەڵکیەوە نەکاتو بچێت درۆ بە دەم خواوە بکات.

﴿ مَن كَفَرَ بِٱللَّهِ مِنۢ بَعۡدِ إِيمَٰنِهِۦٓ إِلَّا مَنۡ أُكۡرِهَ وَقَلۡبُهُۥ مُطۡمَئِنُّۢ بِٱلۡإِيمَٰنِ وَلَٰكِن مَّن شَرَحَ بِٱلۡكُفۡرِ صَدۡرٗا فَعَلَيۡهِمۡ غَضَبٞ مِّنَ ٱللَّهِ وَلَهُمۡ عَذَابٌ عَظِيمٞ ١٠٦ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمُ ٱسۡتَحَبُّواْ ٱلۡحَيَوٰةَ ٱلدُّنۡيَا عَلَى ٱلۡأٓخِرَةِ وَأَنَّ ٱللَّهَ لَا يَهۡدِي ٱلۡقَوۡمَ ٱلۡكَٰفِرِينَ ١٠٧ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ طَبَعَ ٱللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمۡ وَسَمۡعِهِمۡ وَأَبۡصَٰرِهِمۡۖ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡغَٰفِلُونَ ١٠٨ لَا جَرَمَ أَنَّهُمۡ فِي ٱلۡأٓخِرَةِ هُمُ ٱلۡخَٰسِرُونَ ١٠٩ ﴾

هەڕەشەو تووڕەیی خودا لەوانەی کە پاشگەز دەبنەوە لە ئاین مەگین کەسێك کە ناچار بکرێت حاشا بکات لە ئاینەکەی

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ مَن كَفَرَ بِٱللَّهِ مِنۢ بَعۡدِ إِيمَٰنِهِۦٓ إِلَّا مَنۡ أُكۡرِهَ وَقَلۡبُهُۥ مُطۡمَئِنُّۢ بِٱلۡإِيمَٰنِ وَلَٰكِن مَّن شَرَحَ بِٱلۡكُفۡرِ صَدۡرٗا فَعَلَيۡهِمۡ غَضَبٞ مِّنَ ٱللَّهِ وَلَهُمۡ عَذَابٌ عَظِيمٞ ﴾ واتە: هەر کەسێك بڕوای بە خوا بوبێتو پاشان حاشای لێ بکات سزا دەدرێت مەگین کەسێك ناچار کرابێتو لە باوەڕی دڵنیا بێت، بەڵام کەسێك بە حاشاکەی دڵی خۆش بێت،ئەوە بەر تووڕەیی خودا کەوتوونو ئازاری زۆر گەورە دەدرێن، خوای گەورە باسی ئەو کەسانە دەکات کە پاشگەز بوونەتەوە پاش باوەڕهێنانو دڵیشیان خۆش بووە بەو پاشگەزبوونەوە، ئەوانە بەر تووڕەیی خودا کەوتوون، لەبەر ئەوەی شارەزاییان پەیدا کردووە لە ئاینو پاشان پەشیمان بوونەتەوە، لە ڕۆژی قیامەتدا سزایەکی زۆر گەورەیان بۆ ئامادە کراوە، چونکە ئەوانە ژیانی دنیایان لە دوارۆژ لا گرنگو خۆشەویستتر بووە، ﴿ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمُ ٱسۡتَحَبُّواْ ٱلۡحَيَوٰةَ ٱلدُّنۡيَا عَلَى ٱلۡأٓخِرَةِ وَأَنَّ ٱللَّهَ لَا يَهۡدِي ٱلۡقَوۡمَ ٱلۡكَٰفِرِينَ ﴾ واتە: چونکە ئەمانە ژیانی دنیایان لە دوارۆژ زیاتر خۆش دەوێت، دیارە خوایش کۆمەڵی خوانەناسان شارەزا ناکاتو ڕاوەستاویان ناکات لەسەر ئەم ئاینە ڕاستە. ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ طَبَعَ ٱللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمۡ وَسَمۡعِهِمۡ وَأَبۡصَٰرِهِمۡۖ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡغَٰفِلُونَ ﴾ واتە: ئەمانە هەر ئەو کەسانەن کە خوا مۆری ناوە بەسەر دڵیانداو چاوی کوێر کردوونو گوێی کپ کردوونو ئەمانەن کەسانی بێئاگا. واتە: ئەمانە خوا مۆرێکی وای ناوە بەسەر دڵیاندا ئاوەزیان بە هیچ شتێك ناشکێتو چاویان کوێر بووەو گوێشیان کەڕ بووە، هیچ سوودێکیان لێ وەرناگرن، هۆشیان بە خۆیانەوە نیەو لە بیریان دەچێتەوە کە بۆچی دروست کراون. خوای گەورەیش دەفەرموێت: ﴿ لَا جَرَمَ أَنَّهُمۡ فِي ٱلۡأٓخِرَةِ هُمُ ٱلۡخَٰسِرُونَ ﴾ دیارە لە

ڕۆژی قیامەتدا ئەوانە هەر خۆیان زیانبارن، جێی سەرسوڕمانیش نیە کەسێك ئەوە ڕەوشتو کرداری بێت، خۆیی‌و کەس‌و کاری توشی سزاو جەزرەبە دەکات لە دواڕۆژدا. بەلاَم وەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُۥ مُطْمَئِنٌّۢ بِٱلْإِيمَٰنِ﴾.[1] ئەم ئیستیسنایە بۆ کەسێکە بە زمان پەشیمانی دەربڕێت‌و هاوڕا بێت لەگەڵ بتپەرستان بە زمانی بە ناچاری بە هۆی ئەو ئازارەوە تووشی بووە،بەلاَم ئەو کەسە دڵنیایەو بڕوای بە خواو پێغەمبەرەی (ﷺ) بتەوو دامەزراوەو بەدڵ ئەوشتانە ناڵێ.

هاتنەخوارەوەی ئەم ئایەتە

عەوفی ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو عەبباسەوەکە ئەم ئایەتە: ﴿إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُۥ مُطْمَئِنٌّۢ بِٱلْإِيمَٰنِ﴾ لەسەر عەمماری کوڕی یاسر هاتووەتە خوار، وەختێك کە بت پەرستان سزایان دەدا بۆ ئەوەی حاشا بکات لە پێغەمبەر(ﷺ) ئەویش بە ناچاری بە گوێی کردن، پاشان هات بۆ لای پێغەمبەر(ﷺ)و عوزری بۆ پێغەمبەر(ﷺ) هێنایەوە، خوای گەورە ئەم ئایەتەی ناردە خوارەوە.[2] شەعبی‌و قەتادەو ئەبو مالیکیش هەر وایان وتووە.[3] ئیبنو جەریر ڕیوایەتی کردووە لە ئەبو عوبەیدەوە، موحەمەدی کوڕی عەماری کوڕی یاسرەوە دەڵێت: بتپەرستان عەمماری کوڕی یاسریان گرت‌و زۆر سزایان دا هەتا وایان لێ کرد کە هەندێ لەو شتانەی ئەوان ویستیان بیڵێت، دەڵێت: عەممار سکالاَی هێنا بۆ لای پێغەمبەر(ﷺ)، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (دڵت چۆن دەبینی؟) وتی: دڵنیام لە باوەڕی خۆم، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (ئەگەر گەڕانەوە بۆ ئەو سزا دانەت تۆش بگەڕێرەوەو قسەکانی خۆت بکەرەوە).[4] بەیهەقی ڕوونتر لەمە ڕیوایەتی کردووە دەڵێت: عەممار قسەی بە پێغەمبەر(ﷺ) وتبوو باسی بتەکانیشی بە چاکە کردبوون، پاشان سکالاَی هێنا بۆ لای پێغەمبەر(ﷺ)، وتی: ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) وازیان لێ نەهێنام هەتا قسەم بە تۆیش وت‌و باسی بتەکانیشم بە چاکە کردن. پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (چۆن دڵی خۆت دەبینی؟) عەممار وتی: دڵنیام لە باوەڕی خۆم، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (ئەگەر گەڕانەوە تۆیش بگەڕێرەوە سەر قسەی خۆت) لەسەر ئەوە ئەم ئایەتە هاتەخوار کە دەفەرموێت: ﴿إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُۥ مُطْمَئِنٌّۢ بِٱلْإِيمَٰنِ﴾. لەبەر ئەوە زانایان یەکڕان لەسەر ئەوەی ئەگەر کەسێك ناچار کرا کوفر بکات، دروستە کوفر بکات بۆ پاراستنی گیانی خۆی. وە دەشتوانێت نەیکات، وەك چۆن بیلالی حەبەشی کوفری نەکردو بە گوێی نەکردن،

---

[1] النحل (١٠٦).

[2] الطبري (١٧/٣٠٤).

[3] الطبري (١٧/٣٠٤).

[4] الطبري (١٧/٣٠٤).

ئەوەی لە توانایاندا بوو پێیان کرد هەتا ئەوەبوو بەردی گەورەیان خستە سەر سنگی لە ڕۆژی زۆر گەرمدا، داوایان لێ کرد حاشا بکات لە خواناسیو واز بهێنێت لە ئاینەکەی، بەڵام ئەو هەر بەگوێی نەدەکردن، دەیوت: (أحد أحد) سوێندی دەخوارد ئەگەر وتەیەکی ترم بزانیایە لەم وتەیە زیاتر توڕەی بکردنیایە پێم دەوتن،حەبیبی کوڕی زەیدی ئەنصاریش، کاتێك کە موسەیلەمەی درۆزن پێی وت: ئایا شایەتی دەدەی کە موحەمەد پێغەمبەری خودایە؟ حەبیب دەیوت بەڵێ، وتی: ئایا شایەتی دەدەی کە من پێغەمبەری خودام؟ حەبیب دەیوت گوێم لێ نیە، بەردەوام پل پل گۆشتی لێ دەبڕی ئەو هەر ڕاوەستاو بوو لەسەر بڕوای خۆی. چاکترو باشتر وایە کە موسڵمان ڕاوەستاو بێت لەسەر ئاینی خۆی، بائەو خۆڕاگرییەشی بێتە هۆی کوشتنی، وەك ئیبنو عەساکر لە ژیاننامەی عەبدوڵای کوڕی حوزافەی سەهمیدا باسی کردووە کە یەکێك بووە لە هاوەڵەکانی پێغەمبەر(ﷺ) کە ڕۆمەکان دیلیان کردبوو، هێنایان بۆ لای پاشاکەیان، پێی وت: ببە بە گاور دەتکەمە هاوکاری خۆم لە دەسەڵاتداو کچەکەی خۆمت لێ مارە دەکەم، عەبدوڵا وتی: ئەگەر گشت سامانەکەی خۆتو ئەوەیش کە هەموو عەرەب هەیانە پێم بدەی بۆ ئەوەی پەشیمان ببمەوە لە ئاینی موحەمەد(ﷺ) چاوترووکانێك شتی وا ناکەم، پاشای ڕۆم وتی: کەوایە دەتکوژم، عەبدوڵا وتی: ئارەزووی خۆتە بمکوژە. فەرمانی دا هەڵیانواسیو فەرمانی دا بە تیرئەندازەکان تیر بهاوێژن بە لای قاچو دەستیدا، پاشان داوای لێ دەکرد کە ببێتە گاور ئەویش ڕازی نەدەبوو، پاشان فەرمانی دا دایگرن و فەرمانی دا قازانێك بێنن،قازانگەکەیان گەرم کردو دیلێکی موسڵمانیان هێنا هاویشتیانە ناو قازانەکەو عەبدوڵا سەیری دەکرد هەتا بووە کۆمەڵێك ئێسك، لەو کاتەدا داوای لێ کرد کە ببێتە گاور، گفتی نەدا، فەرمانی دا ئەویش بخەنە ناوی، بە بەکرەیەك بەرزیان کردەوە هەتا بیخەنە ناوی عەبدوڵا گریا، ئومێدیان پەیدا کرد پێی کە ببێتە گاور، بۆیە وازیان لێ هێنا. وتی: بۆیە گریام چونکە من تەنها گیانێکم هەیە، تەنها ساتێك لەبەر خودا دەخرێتە ئەو قازانگە، حەزم دەکرد بە ژمارەی ئەو موونەی بە لاشەمەوەیە گیان بووایە ئەم جەزرەبەیە بدرایە لەبەر ڕەزامەندی خودا، لە ڕیوایەتێکی تردا هاتووە کە چەند ڕۆژێك بەندی کردو خواردنو خواردنەوەی لێ قەدەغە کرد، پاشان ئارەقو گۆشتی بەرازی بۆ نارد، نزیکی نەکەوتەوە، پاشان ناردی بە شوێنیدا، پێی وت: چی بووە ڕێگرت نەیخۆی؟ وتی: خۆ ئەوە بۆ من حەڵاڵ بوو؟ بەڵام من نەمویست تۆ بەوە قسەت سوار بێت بەسەرمداو قسەم پێ بڵێیی، پاشان پێی وت: سەرم ماچ بکە ئازادت دەکەم، وتی: هەموو دیلی موسڵمانانم لەگەڵ ئازاد دەکەی؟ وتی: بەڵێ، سەری ماچ کردو ئازادی کردو هەموو دیلە موسڵمانەکانیشی لەگەڵ ئازاد کرد کە لای بوو، کاتێك کە گەڕایەوە عومەری کوڕی خەتاب (ڕەزای

خوای لێ بێت) وتی: پێویستە لەسەر هەموو موسڵمانێك سەری عەبدوڵای کوڕی حوزافە ماچ بکات، من یەکەم کەسم ماچی دەکەم، هەڵساو سەری ماچ کرد (ڕەزای خوایان لێ بێت).[1]

﴿ ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُواْ مِنۢ بَعۡدِ مَا فُتِنُواْ ثُمَّ جَٰهَدُواْ وَصَبَرُوٓاْ إِنَّ رَبَّكَ مِنۢ بَعۡدِهَا لَغَفُورٞ رَّحِيمٞ ﴿١١٠﴾ ۞ يَوۡمَ تَأۡتِي كُلُّ نَفۡسٖ تُجَٰدِلُ عَن نَّفۡسِهَا وَتُوَفَّىٰ كُلُّ نَفۡسٖ مَّا عَمِلَتۡ وَهُمۡ لَا يُظۡلَمُونَ ﴿١١١﴾ ﴾

چاوپۆشی لە کەسی ناچارە کرێت بەو مەرجەی لە پاش ئەوناچارکردنە کاری چاکەدەست بداتێ

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُواْ مِنۢ بَعۡدِ مَا فُتِنُواْ ثُمَّ جَٰهَدُواْ وَصَبَرُوٓاْ إِنَّ رَبَّكَ مِنۢ بَعۡدِهَا لَغَفُورٞ رَّحِيمٞ ﴾ واتە: پاشان پەروەردگارت بۆ ئەوانەی دوای ئەو تاقیکردنەوە سەختانە زێدی خۆیان بەجێهێشتو غەزایان کردو خۆڕاگر بوون، پەروەردگارت دوای ئەمانە دیارە لەمانە دەبوورێتو دلۆڤانە. ئەمانەیش کۆمەڵێکی ترن کە ژێردەستە بوون لە ناو مەککەداو سووکایەتیان پێکرا لەناو هۆزەکەیانداو زۆر جەزرەبەیان دان هەتا لە ناچاریدا بە قسەی بتپەرستەکانیان کرد. پاشان بۆیان لوا کە خۆیان دەربازکەنو کۆچیان کردو زێدو سامانو کەسو کاریان بەجێهێشت لەبەر خاتری ڕەزامەندیو لێبوردنی خودا خۆیان گەیاندە ناو موسڵمانانو دەستیان دایە غەزاکردن دژی خوانەناسانو زۆر خۆڕاگر بوون، خوای گەورە هەواڵیان دەداتێ کە پاش ئەو تاقیکردنەوەیەی کە توشیان هات، لەسەر ئەو کارەی کردیان، کە بە قسەی خوانەناسیان کرد، خوای گەورە لێبوردەو دلۆڤانە لە ڕۆژی قیامەتدا بۆیان، لەو ڕۆژەدا کە هەموو کەسێك هەر خەمی خۆی دەخواتو دەفەرموێت: ﴿يَوۡمَ تَأۡتِي كُلُّ نَفۡسٖ تُجَٰدِلُ عَن نَّفۡسِهَا وَتُوَفَّىٰ كُلُّ نَفۡسٖ مَّا عَمِلَتۡ وَهُمۡ لَا يُظۡلَمُونَ ﴾ واتە: لەو ڕۆژەدا هەر کەسێك هەر تەنها کێشەی خۆیەتیو هەر کەس بە پێی کردەوەی خۆی پاداشتی تەواو وەردەگرێتو هیچ ناهەقیان لێ ناکرێت. واتە: لەو ڕۆژەدا کەس خەمی کەس ناخوات، نە بابو نە کوڕو نە براو نە خێزان هەر کەسەو خەمی خۆیەتی، هەر کەسە پاداشتی کرداری خۆی وەردەگرێتو لە چاکەی کەم نابێتەوەو خراپەیشی بۆ زیاد ناکرێتو بە ئەندازەی پێستی ناوکە خورمایەك ناهەقیان لێ ناکرێت.

---

[1] ئەم بەسەرهاتە (الحافظ) (حافیظ ئیبن حەجەر)لەکتێبی(الاصابە:ت:٤٦٦٤)دا- بە کورتی هێناویەتی وداویەتەپاڵ ئیمامی بەیهەقی...

﴿وَضَرَبَ ٱللَّهُ مَثَلًا قَرۡيَةً كَانَتۡ ءَامِنَةً مُّطۡمَئِنَّةً يَأۡتِيهَا رِزۡقُهَا رَغَدًا مِّن كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتۡ بِأَنۡعُمِ ٱللَّهِ فَأَذَٰقَهَا ٱللَّهُ لِبَاسَ ٱلۡجُوعِ وَٱلۡخَوۡفِ بِمَا كَانُواْ يَصۡنَعُونَ ﴿١١٢﴾ وَلَقَدۡ جَآءَهُمۡ رَسُولٌ مِّنۡهُمۡ فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمُ ٱلۡعَذَابُ وَهُمۡ ظَٰلِمُونَ ﴿١١٣﴾﴾

نموونەیەك كەمەبەست پێی خەڵكی مەككەیە

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَضَرَبَ ٱللَّهُ مَثَلًا قَرۡيَةً كَانَتۡ ءَامِنَةً مُّطۡمَئِنَّةً﴾ واتە: خودا شارێكی بە نموونە هێناوەتەوە كە زۆر هێمنو بێوەی بوون، ئەمە نموونەیەكە مەبەست پێی خەڵكی مەككەیە، كە زۆر ئارامو هێمن بوو، خەڵكی لە دەوریان لە زێدی خۆیان دەركران، هەر كەسێك بچووایەتە ناو مەككە پارێزراو دەبوو لە هیچ شتێك ترسی نەبوو خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَقَالُوٓاْ إِن نَّتَّبِعِ ٱلۡهُدَىٰ مَعَكَ نُتَخَطَّفۡ مِنۡ أَرۡضِنَآۚ أَوَلَمۡ نُمَكِّن لَّهُمۡ حَرَمًا ءَامِنًا يُجۡبَىٰٓ إِلَيۡهِ ثَمَرَٰتُ كُلِّ شَيۡءٖ رِّزۡقًا مِّن لَّدُنَّا﴾[1] واتە: ئەڵێن: ئەگەر لەگەڵ تۆ بین‌و پەیڕەوی ئاینەكەی تۆ بین، لە زێدی خۆمان دەرمان دەكەن، ئایا ئێمە لە شوێنێكی هێمندا دامان نەناون، كە هەموو جۆرە بەروبوومێك كۆدەكرێتەوەو دەنێردرێت بۆ ئەوێ واتە مەككە، ئەو بژێویەش هەر لە ئێمەوەیە، بەڵام زۆربەیان نازانن، هەر بەو شێوەیەش لێرەدا دەفەرمووێت: ﴿ياتيهارِزۡقُهَا رَغَدًا مِّن كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتۡ بِأَنۡعُمِ ٱللَّهِ﴾ واتە: لە هەموو لایەكەوە ڕۆزیان بە زۆری بۆ دەهات، كەچی لە هەموو چاكەیەی كە خودا دەربارەی كردن حاشایان كرد لە بەهرەكانی خودا، مەزنترین بەهرەیەك كە خوا پێیدابوون ڕەوانەكردنی موحەمەد بوو (ﷺ) بۆیان، وەك خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿أَلَمۡ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ بَدَّلُواْ نِعۡمَتَ ٱللَّهِ كُفۡرًا وَأَحَلُّواْ قَوۡمَهُمۡ دَارَ ٱلۡبَوَارِ ﴿٢٨﴾ جَهَنَّمَ يَصۡلَوۡنَهَاۖ وَبِئۡسَ ٱلۡقَرَارُ﴾[2] واتە: ئایا نەتدی ئەوانەی ناشوكریان لە بەرامبەر چاكەی خوادا كردووەو گەلی خۆیان زۆر بەرەو هەڵدێر برد، لە جەهەنەمدا هەڵدەچۆقێن‌و پیسترین شوێنیان هەیە، بۆیە خوای گەورە ئەو ژیانە باشەی گۆڕین بەو ژیانە خراپەو دەفەرمووێت: ﴿فَأَذَٰقَهَا ٱللَّهُ لِبَاسَ ٱلۡجُوعِ وَٱلۡخَوۡفِ﴾ لە باتی ئەو كارەی كە دەیانكرد خودا بەرگی برسیەتی‌و ترسی كردە كاڵای باڵایان، پاش ئەوەی كە لە هەموو لایەكەوە هەموو جۆرە بەروبوومێكیان بۆ دەهات بە لێشاو، بەڵام كاتێك دەستیان دایە لاساری بەرامبەر پێغەمبەر(ﷺ) هەر دژی دەوەستان‌و وشێنی نەدەكەوتن، پێغەمبەری

---

[1] القصص (٥٧).

[2] ابراهيم (٢٨_٢٩).

خوا (ﷺ) نزای لیّ کردن کە توشی قاتوقڕی ببن وەك حەوت ساڵەکەی یوسف (سەلامی خوای لیّ بێت) تووشی ئەو قاتوقڕیە بوون، هەرچیان بوو لە دەستیان چوو هیچ نەما، وایان لێهات کە ئەو توکی وشترەیان دەخوارد کە تێکەڵاوی خوێنەکەی دەبوو لە کاتی سەربڕیندا، دەفەرمووێت: ﴿وَٱلۡخَوۡفِ﴾ ئەوانە ئەو هێمنیەی خۆیانە گۆڕی بە ترس،کە پێغەمبەری خواو(ﷺ) هاوەڵەکانی کۆچیان کرد بۆ مەدینە بوونە خاوەنی دەسەڵاتو لەشکرو سوپاو ئەوانیش ئەو هەمووماڵوێرانیو سەرشۆڕیەیان لە مەککەدا بەسەرداهات، هەتا خوای گەورە مەککەی ڕزگار کرد بۆ پێغەمبەرەکەی (ﷺ) ئەوەیش کە تووشیان بوو بە هۆی خراپیو ستەمکاری و بڕوا نەهێنانیان بوو بە پێغەمبەری خوا (ﷺ) کە خوای گەورە ڕەوانەی کرد بۆیانو کردیە منەتێك بەسەریانەوە وەك دەفەرمووێت: ﴿لَقَدۡ مَنَّ ٱللَّهُ عَلَى ٱلۡمُؤۡمِنِينَ إِذۡ بَعَثَ فِيهِمۡ رَسُولٗا مِّنۡ أَنفُسِهِمۡ﴾[1] واتە: بێگومان خودا چاکەو منەتی خۆی نا بەسەر باوەڕداراندا کە یەکێکی هەر لە خۆیان ناردووە پێغەمبەریان بێت، وە دەفەرمووێت: ﴿فَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ يَٰٓأُوْلِي ٱلۡأَلۡبَٰبِ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْۚ قَدۡ أَنزَلَ ٱللَّهُ إِلَيۡكُمۡ ذِكۡرٗا﴾[2] واتە: لە خودا بترسن ئەی خاوەن ئاوەزان، ئەوانەی خاوەن باوەڕن، ئەوا خودا قورئانی بۆ ناردوونەتەخوارو پێغەمبەرێکیشی بۆ ناردوون، وە دەفەرمووێت: ﴿كَمَآ أَرۡسَلۡنَا فِيكُمۡ رَسُولٗا مِّنكُمۡ يَتۡلُواْ عَلَيۡكُمۡ ءَايَٰتِنَا وَيُزَكِّيكُمۡ وَيُعَلِّمُكُمُ ٱلۡكِتَٰبَ وَٱلۡحِكۡمَةَ وَيُعَلِّمُكُم مَّا لَمۡ تَكُونُواْ تَعۡلَمُونَ ١٥١ فَٱذۡكُرُونِيٓ أَذۡكُرۡكُمۡ وَٱشۡكُرُواْ لِي وَلَا تَكۡفُرُونِ﴾[3] وەك چۆن پێغەمبەرێکمان لە خۆتان ناردە لاتان، نیشانەکانی ئێمەیان بەسەردا دەخوێندنەوەو بە پاکی ڕاتان دەهێنێتو فێرتان دەکات لە کتێبو لە کارامەیی سەرتان دەرچێت. وەك چۆن بە پێچەوانەوە بۆ خوانەناسان بوو بە ترس و بووە کاڵای باڵایان دوای هێمنی، پاش تێریو ڕۆژی زۆر تووشی برسیەتی هاتن، خوای گەورە ژیانی خاوەن باوەڕانی گۆڕی دوای ترس تووشی هێمنی کردنو بژێوێکی زۆری ڕشت بەسەریاندا پاش نەبوونیو هەژاریو کردنیە سەرۆكو خاوەن دەسەڵاتو پێشەواو کاربەدەستی خەڵکیو ئەمە ئەو قسەیە بوو کە وتمان کە ئەم نموونەیە نموونەیەکە بۆ خەڵکی مەککە.ئەم قسەیە

[1] ال عمران (١٦٤).

[2] الطلاق (١٠ـ١١).

[3] البقرة (١٥١ـ١٥٢).

عەوفی ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو عەباسەوە.[1] موجاهیدو قەتادەو عەبدوڕەحمانی کوڕی زەیدی کوڕی ئەسلەمیش هەر وای بۆچوون، مالیکیش گێڕاویەتیەوە لە زوهریەوە (ڕەحمەتی خوای لێ بێت).[2]

﴿ فَكُلُواْ مِمَّا رَزَقَكُمُ ٱللَّهُ حَلَٰلٗا طَيِّبٗا وَٱشۡكُرُواْ نِعۡمَتَ ٱللَّهِ إِن كُنتُمۡ إِيَّاهُ تَعۡبُدُونَ ﴿١١٤﴾ إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيۡكُمُ ٱلۡمَيۡتَةَ وَٱلدَّمَ وَلَحۡمَ ٱلۡخِنزِيرِ وَمَآ أُهِلَّ لِغَيۡرِ ٱللَّهِ بِهِۦۖ فَمَنِ ٱضۡطُرَّ غَيۡرَ بَاغٖ وَلَا عَادٖ فَإِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٞ رَّحِيمٞ ﴿١١٥﴾ وَلَا تَقُولُواْ لِمَا تَصِفُ أَلۡسِنَتُكُمُ ٱلۡكَذِبَ هَٰذَا حَلَٰلٞ وَهَٰذَا حَرَامٞ لِّتَفۡتَرُواْ عَلَى ٱللَّهِ ٱلۡكَذِبَۚ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَفۡتَرُونَ عَلَى ٱللَّهِ ٱلۡكَذِبَ لَا يُفۡلِحُونَ ﴿١١٦﴾ مَتَٰعٞ قَلِيلٞ وَلَهُمۡ عَذَابٌ أَلِيمٞ ﴿١١٧﴾ ﴾

فەرماندان بە خواردنی ڕۆزی حەڵاڵو شوکرانەبژێریو ڕوونکردنەوەی شتە حەرامەکانیش

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ فَكُلُواْ مِمَّا رَزَقَكُمُ ٱللَّهُ حَلَٰلٗا طَيِّبٗا وَٱشۡكُرُواْ نِعۡمَتَ ٱللَّهِ إِن كُنتُمۡ إِيَّاهُ تَعۡبُدُونَ ﴾ لەو بژێویەی خوا پێی داون بخۆن، حەڵاڵو زەڵاڵەو هەر شوکرانەبژێری بەهرەکانی خوا بن ئەگەر هەر ئەو دەپەرستن خوای گەورە فەرمان دەکات بە بەندە خاوەن باوەڕەکانی کە ڕۆزی حەڵاڵو پاك بخۆنو سوپاسی خوا بکەن لەسەر ئەو بەهرانەی کە پێی بەخشیون، چونکە ئەو خاوەن بەهرەیەی کە ئەو هەموو ڕۆزیەی بەخشیوە بە بەندەکانی شایەنی پەرستنە بە تەنهاو نابێت شەریکی بۆ دابنرێت، پاشان خوای گەورە باس لە ئەو شتانە دەکات کە حەرامی کردووە لێیانو زیانی زۆرە بۆیان لە دنیاو لە قیامەتدا،وەك دەفەرمووێت: ﴿إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيۡكُمُ ٱلۡمَيۡتَةَ وَٱلدَّمَ وَلَحۡمَ ٱلۡخِنزِيرِ ﴾ واتە:بە خوا تەنها هەر لە خوێنو بەرازو مردارەوە بوودا پارێزی بۆ داناون ، ﴿وَمَآ أُهِلَّ لِغَيۡرِ ٱللَّهِ بِهِۦ﴾ هەرچیش ناوی جگە لە خوای لێ دێنن، لەگەڵ ئەوەیشدا ﴿فَمَنِ ٱضۡطُرَّ غَيۡرَ بَاغٖ وَلَا عَادٖ فَإِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٞ رَّحِيمٞ ﴾کێش ناچار بوو،هەرئەوەندەبخوا تێری بکات وئیتر دەستدرێژی نەکات، بێگومان خودا لە گوناه دەبووریتو دلۆڤانە. پاشان خوای گەورە موسڵمانان ئاگادار دەکاتەوەو ڕەوشتی بتپەرستانی لێ قەدەغەکردوون کە بە ئارەزووی خۆیان شت حەڵاڵ دەکەنو حەرامیشی دەکەن بە درۆوە زمانیان هەڵدەسوڕێنو ناوێکی لێ دەنێن بە کەیفی خۆیان وەك (بەحیرەو سائیبەو وەسیلەو حام)و چەندەها ناوی تری لەمانە، کە کردبوویان بە بەرنامەو خۆیان دروستیان کردبوو لە سەردەمی نەفامیدا، بۆیە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلَا تَقُولُواْ لِمَا تَصِفُ أَلۡسِنَتُكُمُ

---

[1] الطبري (٣٠٩/١٧).

[2] الطبري (٣١٠/١٧).

ٱلۡكَذِبَ هَٰذَا حَلَٰلٞ وَهَٰذَا حَرَامٞ لِّتَفۡتَرُواْ عَلَى ٱللَّهِ ٱلۡكَذِبَ﴾ بە درۆ زماتان بامەدەن وبڵێن: ئەمە ڕەواو ئەمە ناڕەوایە، هەر بۆ ئەوە بە دەم خواوە درۆ هەڵبەستن، ئەم ئایەتە گشت ئەو کەسانە دەگرێتەوە کە لە خۆیانەوە شتێك حەڵاڵ دەکەن کە هیچ بەڵگەیەکی شەرعیان بە دەستەوە نیە، بە مەیلی خۆیان شتێك حەڵاڵ دەکەن خوا حەرامی کردووە، یان شتێك حەرام دەکەن کە خوا حەڵاڵی کردووە یان خوا چاوپۆشی لە شتێك کردووە ڕێی پێداوە ئەوان حەرامی دەکەن بە هەواو ئارەزووی خۆیانو درۆ بە دەم خواوە دەکەن، خودایش هەڕەشەیان لێ دەکاتو دەفەرمووێت: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ يَفۡتَرُونَ عَلَى ٱللَّهِ ٱلۡكَذِبَ لَا يُفۡلِحُونَ﴾ ئەو کەسانەی درۆ بە دەم خواوە هەڵدەبەستن ڕزگار نابن، نە لە دنیاو نە لە ڕۆژی دوایدا، لە دنیادا ژیانو ڕابواردنێکی زۆر کەم ئەگوزەرێننو دوایی دێت، لە ڕۆژی دوایشدا سزای بە ژانیان هەیە، وەك خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿نُمَتِّعُهُمۡ قَلِيلٗا ثُمَّ نَضۡطَرُّهُمۡ إِلَىٰ عَذَابٍ غَلِيظٖ﴾[1] واتە: وا دەکەین کەمێك ڕابوێرن، پاشان بەناچاری وبێویستی ئەوان بەرەو ئازاری جەهەنەمیان ڕادەکێشن، وە فەرموویەتی: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ يَفۡتَرُونَ عَلَى ٱللَّهِ ٱلۡكَذِبَ لَا يُفۡلِحُونَ ۝٦٩ مَتَٰعٞ فِي ٱلدُّنۡيَا ثُمَّ إِلَيۡنَا مَرۡجِعُهُمۡ ثُمَّ نُذِيقُهُمُ ٱلۡعَذَابَ ٱلشَّدِيدَ بِمَا كَانُواْ يَكۡفُرُونَ﴾[2] واتە: ئەو کەسانەی درۆ بە دەم خواوە هەڵدەبەستن ڕزگار نابن، ڕابواردنێکی کەمە لە دنیاداو لە دوایدا دەگەڕێنەوە لامان، لە پاش ئەوە، لە سزای ئەوەی کە حاشایان کرد بە توندی ئازاریان دەدەین.

﴿وَعَلَى ٱلَّذِينَ هَادُواْ حَرَّمۡنَا مَا قَصَصۡنَا عَلَيۡكَ مِن قَبۡلُۖ وَمَا ظَلَمۡنَٰهُمۡ وَلَٰكِن كَانُوٓاْ أَنفُسَهُمۡ يَظۡلِمُونَ ۝١١٨ ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ عَمِلُواْ ٱلسُّوٓءَ بِجَهَٰلَةٖ ثُمَّ تَابُواْ مِنۢ بَعۡدِ ذَٰلِكَ وَأَصۡلَحُوٓاْ إِنَّ رَبَّكَ مِنۢ بَعۡدِهَا لَغَفُورٞ رَّحِيمٌ ۝١١٩﴾

قەدەغەکردنی هەندێ لەو شتانەی کە حەڵاڵ کرابوو بۆ جوولەکەکان

خوای گەورە باسی ئەو شتانەی کرد کە حەرام کرا لەسەرمان وەك خواردنی گۆشتی بەرازو خوێنو ئەو شتانەی ناوی غەیری خوای لەسەر ببرێت، بەڵام لە کاتی ناچاریدا ڕێگای پێداوە (ئەمەیش ئاسانکاریەك بوو خوای گەورە لەگەڵ ئەم ئومەتەدا کردی لەکاتی ناچاربووندا،کەخوای گەورە مەبەستێتی ئاسانکاری بۆ بکات وناڕەحەتی ناوێت بۆی،جا) دێتە سەر باسی جوولەکە کە ئەو شتانەیش لە پێش قەدەغەکردنو هەڵوەشاندنەوەیدا حەرام نەکرابوو لەسەریان، ئەوەندەیش تووشی

[1] لقمان (٢٤).

[2] یونس (٦٩ـ٧٠).

تەنگانەو ناڕەحەتی و هەژاریو کۆتو زنجیر نەبووبوون وەك دەفەرمووێت: ﴿ وَعَلَى ٱلَّذِينَ هَادُواْ حَرَّمْنَا مَا قَصَصْنَا عَلَيْكَ مِن قَبْلُ﴾ واتە: بۆ ئەوانەی جوولەکەیشن، ئەو قەدەغانەمان داناوە کە لە پێشدا بۆ تۆمان باسکرد، یان لە سورەتی (الانعام)دا: ﴿ وَعَلَى ٱلَّذِينَ هَادُواْ حَرَّمْنَا كُلَّ ذِي ظُفُرٍۖ وَمِنَ ٱلْبَقَرِ وَٱلْغَنَمِ حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَآ إِلَّا مَا حَمَلَتْ ظُهُورُهُمَآ أَوِ ٱلْحَوَايَآ أَوْ مَا ٱخْتَلَطَ بِعَظْمٍۚ ذَٰلِكَ جَزَيْنَٰهُم بِبَغْيِهِمْۖ وَإِنَّا لَصَٰدِقُونَ﴾[1] واتە: ئێمە گیانەوەرێکی نینۆك دارو بەزو پیوی (مەڕو ڕەشەوڵاغمان- گاوو مانگامان-) حەرام کرد لەوانەی بوونە موسایی ، مەگین پیوێك کە لەسەر پشتی ئەو دووانە بەجێ مابێت، یان ئەو پیوەی لەگەڵ ڕیخۆڵەکانیاندایە، یان ئەو پیوەی تێکەڵاوی پێستە بووە، بۆیە ئەو سزایەمان دان چونکە ستەمکار بوونو لە ڕێگەی ئێمە دەردەچوون، بێگومان ئێمە ڕاست ئەڵێین. بۆیە لێرەدا دەفەرمووێت: ﴿وَمَا ظَلَمْنَٰهُمْ وَلَٰكِن كَانُوٓاْ أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ﴾ ئێمە هیچ کاتێك ناهەقیمان بەوان نەکرد،بەڵکو ئەوان ناهەقیان لە خۆیان دەکرد. وەك ئەم ئایەتە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَبِظُلْمٍ مِّنَ ٱلَّذِينَ هَادُواْ حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَٰتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ وَبِصَدِّهِمْ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ كَثِيرًا﴾[2] واتە: بەو ناهەقیەی جوولەکەکان کردیانو زۆر کەسیان لە ڕێگەی خودا لادا، لەو شتانەی کە بۆیان حەڵاڵ کرابوو، بێبەشمان کردن، پاشان خوای گەورە باسی منەتو ڕێزی خۆی دەکات سەبارەت بە خاوەنباوەڕە تاوانبارەکان کە هەر کاتێك پەشیمان ببنەوە ئەوە خودا تەوبەیان لێ وەردەگرێت، دەفەرمووێت: ﴿ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ عَمِلُواْ ٱلسُّوٓءَ بِجَهَٰلَةٍ﴾ واتە: ئەوانەی لە نەزانین خراپە ڕوویداوە لێیان لە پاشان پەشیمان دەبنەوە، هەندێ لە زانایانی پێشینە دەڵێن: هەر کەسێك بێفەرمانی خودا بکات ئەوە نەفامە، ﴿ثُمَّ تَابُواْ مِنۢ بَعْدِ ذَٰلِكَ وَأَصْلَحُوٓاْ﴾ واتە: دوورکەوتەوە لەو گوناهانەی کە دەیکردو ڕووی کردە خواناسی، ﴿إِنَّ رَبَّكَ مِنۢ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾ واتە: پەروەردگارت (پاش ئەمانە) لێبوردەو دلۆڤانە.

﴿ إِنَّ إِبْرَٰهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِّلَّهِ حَنِيفًا وَلَمْ يَكُ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ (١٢٠) شَاكِرًا لِّأَنْعُمِهِۚ ٱجْتَبَىٰهُ وَهَدَىٰهُ إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ (١٢١) وَءَاتَيْنَٰهُ فِي ٱلدُّنْيَا حَسَنَةًۖ وَإِنَّهُۥ فِي ٱلْءَاخِرَةِ لَمِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ (١٢٢) ثُمَّ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ أَنِ ٱتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَٰهِيمَ حَنِيفًاۖ وَمَا كَانَ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ (١٢٣)﴾

---

[1] الانعام (١٤٦).

[2] النساء (١٦).

باسی ئیبراهیم (سەلامی خوای لێ بێت)

خوای گەورە باسی بەندەو پێغەمبەرو هەڵبژاردەو پێشەوای یەکخواپەرستان و باوکی پێغەمبەران – ئیبراهیم– دەکات(سەلامی خوای لێبێت)کە بەرکەناری کردووە لە بت پەرستان و لە گاوری و جوولەکەیی دەفەرمووێت: ﴿إِنَّ إِبْرَٰهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِّلَّهِ حَنِيفًا﴾ واتە: ئیبراهیم پێشەوایەکی یەکخواپەرست و بەرفەرمان بووە، مەبەست بە (الأمة) واتە: ئەو پێشەوایەی کە چاوی لێ دەکرێت. (القانت): واتە: گەردنکەچ و گوێڕایەڵ. (الحنیف): واتە:بەمەبەست خۆی لابدات لە بتپەرستی و بڕوات بەرەو یەکخواپەرستی. بۆیە خوا فەرموویەتی: ﴿وَلَمْ يَكُ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ﴾ لە ڕیزی ئەوانەدا نەبوو کە شەریك بۆ خوا دادەنێن. موجاهید دەڵێن: مانای ﴿أُمَّةً﴾ یانی: ئیبراهیم خۆی بەتەنیا ئومەتێك بووە، ﴿شَاكِرًا لِّأَنْعُمِهِ ٱجْتَبَىٰهُ وَهَدَىٰهُ إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ﴾ چاکەی خوای لەبەر چاو بوو، خودایش بۆ خۆی هەڵیبژاردو شارەزای ڕێگەی ڕاستی کرد، وەك ئەم ئایەتە کە دەفەرمووێت: ﴿وَإِبْرَٰهِيمَ ٱلَّذِى وَفَّىٰٓ﴾[1] واتە: ئەو ئیبراهیمەی کە ئەرکی خۆی بە تەواوی بەجێ هێنا، ﴿ٱجْتَبَىٰهُ﴾واتە: هەڵیبژارد، وەك لە ئایەتێکی تردا دەفەرمووێت: ﴿وَلَقَدْ ءَاتَيْنَآ إِبْرَٰهِيمَ رُشْدَهُۥ مِن قَبْلُ وَكُنَّا بِهِۦ عَٰلِمِينَ﴾[2] واتە: لەمەوپێش (ئیبراهیم)مان لە کارەکان شارەزا کرد هەمیشە لێی بە ئاگا بووین، ﴿وَهَدَىٰهُ إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ﴾ شارەزای ڕێگەی ڕاستی کرد کە خوا پەرستیە بە تەنهاو بەو شێوەیەی کە خوا خۆی پێی خۆشە، پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَءَاتَيْنَٰهُ فِى ٱلدُّنْيَا حَسَنَةً﴾ لە دنیادا بەهرەمان دایە، واتە خێروبێری دنیامان ڕشت بەسەریدا لەوەی کە خاوەن باوەڕ پێویستی پێیەتی بۆ بەسەربردنی ژیانێکی خۆش. ﴿وَإِنَّهُۥ فِى ٱلْءَاخِرَةِ لَمِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ﴾ لەو دنیاش لە پیاو چاکانە، موجاهید لەمانای ئەم ئایەتەدا دەڵێت: ﴿وَءَاتَيْنَٰهُ فِى ٱلدُّنْيَا حَسَنَةً﴾ یانی: لە دنیادا بە چاکە ناوی دەبرێت.. پاشان دەفەرمووێت: ﴿ثُمَّ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ أَنِ ٱتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَٰهِيمَ حَنِيفًا ۖ وَمَا كَانَ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ﴾ پاشان بە تۆمان ڕاگەیاند کە شوێنی ئاینی ئیبراهیمی یەکخواپەرست بکەوە، ئەو وەك ئەوانە نەبوو کە شەریك بۆ خوا دادەنێن، لەبەر مەزنی و ڕێکوپێکی و ڕاستی ڕێگەو دڵسۆزی لە یەکخواپەرستیدا، ئێمە تۆمان ئاگادار کرد ئەی دواین پێغەمبەرو گەورەی هەموو پێغەمبەران موحەمەد (ﷺ)! پەیڕەوی ئاینی ئیبراهیم بکەو بەرکەنار

---

[1] النجم (٣٧).

[2] الانبیاء (٥١).

به لە بتپەرستی و بە دڵ بەرەو یەکخواپەرستی بڕۆ، وەك خوای گەورە لە سورەتی (الانعام)دا دەفەرموویێت: ﴿قُلْ إِنَّنِي هَدَىٰنِي رَبِّيٓ إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ دِينًا قِيَمًا مِّلَّةَ إِبْرَٰهِيمَ حَنِيفًا ۚ وَمَا كَانَ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ﴾[1] واتە: تۆ بڵێ ئەی موحەمەد (ﷺ) پەروەردگاری من خستوومیەتە سەر ڕاستەڕێگەیەك، کە بریتی یە لە دینێك هەر پایەدارئەبێت: دینی ئەو ئیبراهیمەی کە لە ناهەق لایداوەو یەکخواپەرستەو هەرگیز شەریکی بۆ خوا دانەناوە پاش ئەمە خوا ڕەخنە لەهەڵس و کەوتی جوولەکە ئەگرێت و ئەفەرموێ:

﴿إِنَّمَا جُعِلَ ٱلسَّبْتُ عَلَى ٱلَّذِينَ ٱخْتَلَفُوا۟ فِيهِ ۚ وَإِنَّ رَبَّكَ لَيَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ فِيمَا كَانُوا۟ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٢٤﴾﴾

دانانی شەممە بۆ جوولەکە

خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿إِنَّمَا جُعِلَ ٱلسَّبْتُ عَلَى ٱلَّذِينَ ٱخْتَلَفُوا۟ فِيهِ ۚ وَإِنَّ رَبَّكَ لَيَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ فِيمَا كَانُوا۟ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ﴾ ڕێزگرتن لە ڕۆژی شەممە بۆ ئەوانە بڕیار درا کە کێشەیان لەسەر دەکرد، پەروەردگارت ڕۆژی قیامەت بەو کێشە ڕادەگات کە لەناو ئەواندا ڕوویدا، بێگومان خوای گەورە بۆ هەموو گەلێك ڕۆژێکی داناوە لە هەفتەدا تا خەڵکی کۆببنەوە تێیدا بۆ عیبادەتکردن، بۆ ئەم ئومەتەیش ڕۆژی هەینی داناوە، چونکە ڕۆژی هەینی ڕۆژی (شەممە) کە خوای گەورە سازاندنی بوونەوەری تێدا تەواو کردو هەموو شتێکی تێدا داناو بەهرەکانی خۆی بەخشی بە بەندەکانی خۆی،ئەڵێن: خودا ئەم ڕۆژەی دا بە نەوەی ئیسرائیل لەسەر زمانی موسا (سەلامی خوای لێ بێت)بەڵام ئەوان گۆڕیان‌و ڕۆژی شەممەیان هەڵبژارد، کە ئەو ڕۆژەیە خودا هیچ شتێکی تێدا دروست نەکردووە لە دروستکراوەکانی، کە لە ڕۆژی هەینیدا گشت شتەکانی تێدا تەواو کرد، لەبەرئەوە خوای گەورە پابەندی کردن بە ڕۆژی شەممەوەو لە ئاینی تەوراتدا ئامۆژگاری کردن کە توند بیگرن‌و پابەند بن پێیەوەو پارێزگاری لێ بکەن‌و فەرمانیشی پێدان کە پەیڕەوی موحەمەد (ﷺ) بکەن کاتێك ڕەوانەی ئەکات، پەیمان‌و بەڵێنی لێوەرگرتن لەسەرئەمە، بۆیە خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿إِنَّمَا جُعِلَ ٱلسَّبْتُ عَلَى ٱلَّذِينَ ٱخْتَلَفُوا۟ فِيهِ﴾ موجاهید دەڵێت: پەیڕەویان لەشەمەکردو وازیان لە هەینی هێنا.[2] پاشان بەردەوام پابەند بوون پێیەوە هەتا خوای گەورە عیسای کوڕی مەریەمی نارد (سەلامی خوای لێ بێت) شەممەی گۆڕی بۆیان بە یەك شەمە،ئەشوترێت: عیسا وازی لە هیچ بڕگەیەکی شەریعەتی موسا نەهێناوە، هەندێ لەو حوکمانە نەبێت کە نەسخ کرانەوە، بەردەوام بووە لەسەر ڕێزگرتنی ڕۆژی

---

[1] الانعام (١٦١).

[2] الطبري (١٧/٣٢٠).

شەممە و پابەند بووە پێیەوە تا ئەو کاتەی بەرز کراوەتەوە بۆئاسمان، گاورەکان دوای عیسا (سەلامی خوای لێ بێت)و لە زەمانی قوستەنتیندا گۆڕیویانە بۆ ڕۆژی یەك شەممە، بۆ ئەوەی خۆیان جیا بکەنەوەلە جوولەکەکان هەروەهالە نوێژکردنیشدا ڕوویان گۆڕی بەرەو ڕۆژهەڵاتی گومەزی(الصخرة) (والله أعلم) وە لە هەردوو سەحیحەکەدا هاتووە لە ئەبو هورەیرەوە (ڕەزای خوای لێ بێت) کە بیستوویەتی پێغەمبەری خواوە (ﷺ) فەرموویەتی: (ئێمە لە دنیادا دوایەمین میللەتین،بەڵام لە قیامەتدا لە پێش هەموومیللەتانەوەین، ئەوەندە هەیە ئەوان لە پێش ئێمەدا کتێبیان بۆ نێردراوە، ئەم ڕۆژە ئەو ڕۆژەیە کە لەسەریان فەرز کراوکەچی ئەوان ناکۆکیان تێدادرووست بوو،بەڵام خوا ڕێگەی نیشانی ئێمەدا بۆ ئەو ڕۆژە، هەموو خەڵکی لەڕێزگرتنی ڕۆژانی هەفتەلە دوای ئێمەوەن، جوولەکە سبەینێیان هەیە، گاوریش دوو سبەی).[1] ئەمە قسەی بوخاریە، دیسان لە ئەبو هورەیرەو حوزەیفەوە (ڕەزای خوایان لێ بێت)ڕیوایەت کراوەکە دەڵێن: پێغەمبەری خودا(ﷺ) فەرمووی: (خودا ڕۆژی هەینی ون کرد لەسەر ئەوانەی پێشوومان، جوولەکە ڕۆژی شەممەیان هەبوو، نەساراکانیش ڕۆژی یەك شەممەیان هەبوو، خودا ئێمەی هێناو ڕێی نیشان داین بۆ ڕۆژی هەینی، وای لێ هات ڕێزی ڕۆژانی هەفتە بوو بە ڕۆژی هەینیو شەممەو یەك شەممە، هەر بەو شێوەیە لە ڕۆژی قیامەتدا خەڵکی بە دوای ئێمەوەن، ئێمە لە دنیادا دواکەوتووین لە قیامەتدا لە پێشەوەین، لە پێش خەڵکی داوەری لە نێوانماندا دەکرێت)[2]. موسلیمیش ڕیوایەتی کردووە.

﴿ ٱدۡعُ إِلَىٰ سَبِيلِ رَبِّكَ بِٱلۡحِكۡمَةِ وَٱلۡمَوۡعِظَةِ ٱلۡحَسَنَةِۖ وَجَٰدِلۡهُم بِٱلَّتِي هِيَ أَحۡسَنُۚ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعۡلَمُ بِمَن ضَلَّ عَن سَبِيلِهِۦ وَهُوَ أَعۡلَمُ بِٱلۡمُهۡتَدِينَ ﴿١٢٥﴾ ﴾

فەرماندان بەوەی بانگەواز بە دانایی و ئامۆژگاری چاك بکرێت

خوای گەورە فەرمان دەکات بە پێغەمبەر(ﷺ) ودەفەرمووێت: ﴿ ٱدۡعُ إِلَىٰ سَبِيلِ رَبِّكَ بِٱلۡحِكۡمَةِ وَٱلۡمَوۡعِظَةِ ٱلۡحَسَنَةِ ﴾ بە کارزانیو ئامۆژگاری پەسەند، مەردم بەرەو ڕێگەی پەروەردگارت بانگ بکەو بە چاکترین شێوە لەگەڵیاندا بدوێ، ئیبنو جەریر دەڵێت:یانی لەژێر ڕۆشنای ئەوەی ڕەوانەکراوە بۆ پێغەمبەر(ﷺ) لە قورئانو لە سوننەت، ﴿وَٱلۡمَوۡعِظَةِ ٱلۡحَسَنَةِ﴾ واتە: بە چاکترین شێوە ئەوەی لە قورئاندا نێردراوە بۆیان ڕوون بکەرەوە لە مزگێنیو هەڕەشەو ئەو بەسەرهاتانەی کە

[1] فتح الباري (١١/٥٢٦)، مسلم (٢/٥٨٦).

[2] مسلم (٢/٥٨٦).

بەسەر خەڵكیدا هاتووە.[1] وە بیریان بێنەوە هەتا لە تۆڵەو سزای خودا بترسن، ﴿وَجَٰدِلۡهُم بِٱلَّتِي هِيَ أَحۡسَنُ﴾ ئەوانەی دەیانەوێ ڕووبەڕوو قسەت لەگەڵدا بكەن بە چاكترین شێوە لەگەڵیان بدوێ‌و نەرم‌و نیان‌و ڕووخۆش بە لەگەڵیاندا، وەك لە ئایەتێكی تردا دەفەرموێت: ﴿وَلَا تُجَٰدِلُوٓاْ أَهۡلَ ٱلۡكِتَٰبِ إِلَّا بِٱلَّتِي هِيَ أَحۡسَنُ إِلَّا ٱلَّذِينَ ظَلَمُواْ مِنۡهُمۡ﴾[2] واتە: ئەگەر لەگەڵ ئەهلی كتێب كەوتنە وتووێژەوە، بەوپەڕی نەرم‌و نیانی قسەیان لەگەڵ بكەن، لەگەڵ ئەوانەدا نەبێت كە ناهەقیان كردووە، خوای گەورە فەرمانی داوە بە پێغەمبەر(ﷺ) كە نەرم‌و نیان بێت لەگەڵیان وەك فەرمانی دا بە موساو هارون (سەلامی خوایان لێ بێت) كاتێك كە ڕەوانەی كردن بۆ لای فیرعەون كە نەرم‌و نیان بن لەگەڵی وەك دەفەرموێت: ﴿فَقُولَا لَهُۥ قَوۡلٗا لَّيِّنٗا لَّعَلَّهُۥ يَتَذَكَّرُ أَوۡ يَخۡشَىٰ﴾[3] واتە: بە نەرم‌و نیانی قسەی لەگەڵدا بكەن، بەڵكو بیر بكاتەوە، یان بترسێت. پاشان دەفەرموێت: ﴿إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعۡلَمُ بِمَن ضَلَّ عَن سَبِيلِهِۦ وَهُوَ أَعۡلَمُ بِٱلۡمُهۡتَدِينَ﴾ پەروەردگارت لەو كەسانەی لە ڕێگەی ئەو لایان داوە، (لە گشت كەس) ئاگادارترەو هەر خۆیشی باشتر دەزانێت كێ لەسەر ڕاستە ڕێیە، واتە: خوا خۆی دەزانێ كێ لەوانە بەدبەختەو كێش بەختەوەرە لە لای خۆی نووسراوەو لێ بووەتەوە لێی، تۆ ئەی موحەمەد (ﷺ) هەر ئەوەت لەسەرە بانگیان بكەی بۆ ڕێگەی خودا، خەم مەخۆو دڵگران مەبە بۆ ئەوانەی كە لە ڕێگە لایانداوە، ئەركی سەر شانی تۆ نیە ئەمانە بخەیتە سەر ڕێ، تۆ تەنها ترسێنەرێكی‌و گەیاندنت لەسەرەو لێپرسینەوەش لەسەر ئێمەیە، وەك دەفەرموێت: ﴿لَّيۡسَ عَلَيۡكَ هُدَىٰهُمۡ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ يَهۡدِي مَن يَشَآءُ﴾[4] واتە: لەسەر تۆ نیە (ئەی موحەمەد (ﷺ)) ڕێنموونی‌و موسڵمان كردنی خەڵكی بەڵكو خوا هەر كەسێكی بوێ هیدایەتی دەدات، وە لە ئایەتێكی تردا دەفەرموێت: ﴿إِنَّكَ لَا تَهۡدِي مَنۡ أَحۡبَبۡتَ﴾[5] تۆ ناتوانی كەسێك كە خۆت خۆشت بوێ شارەزای بكەی.

---

[1] الطبري (٣٢١/١٧).

[2] العنكبوت (٤٦).

[3] طه (٤٤).

[4] البقرة (٢٧٢).

[5] القصص (٥٦).

﴿وَإِنۡ عَاقَبۡتُمۡ فَعَاقِبُواْ بِمِثۡلِ مَا عُوقِبۡتُم بِهِۦۖ وَلَئِن صَبَرۡتُمۡ لَهُوَ خَيۡرٞ لِّلصَّٰبِرِينَ ﴿١٢٦﴾ وَٱصۡبِرۡ وَمَا صَبۡرُكَ إِلَّا بِٱللَّهِۚ وَلَا تَحۡزَنۡ عَلَيۡهِمۡ وَلَا تَكُ فِي ضَيۡقٖ مِّمَّا يَمۡكُرُونَ ﴿١٢٧﴾ إِنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلَّذِينَ ٱتَّقَواْ وَّٱلَّذِينَ هُم مُّحۡسِنُونَ ﴿١٢٨﴾﴾

فەرماندان بەڕچاوكردنی یەكسانی لەكاتی تۆڵەسەندنەوەدا

خوای گەورە فەرمان دەكات بە دادپەروەری لە تۆڵەسەندندا لەكاتی وەرگرتنەوەی هەقدا، وەك عەبدورەزاق ڕیوایەتی كردووە لە ئیبنو سیرینەوە كە لەم ئایەتەدا: ﴿وَإِنۡ عَاقَبۡتُمۡ فَعَاقِبُواْ بِمِثۡلِ مَا عُوقِبۡتُم بِهِۦ﴾فەرموویەتی واتە: ئەگەر تۆڵە دەسێننەوە با بەرامبەر بێتو زیاتر نەبێت، دەڵێت: ئەگەر پیاوێك شتێكی لێسەندن ئێوەیش هەر وەك ئەوە لێی بسێننەوە.[1] موجاهیدو ئیبراهیمو حەسەنی بەسریو كەسانی تریش هەر وایان وتووە.[2] ئیبنو جەریریش ئەم ڕایە بە لایەوە پەسەندە. ئیبنو زەید دەڵێت: فەرمان كرا بە خاوەن باوەڕان كە چاوپۆشیان هەبێت بەرامبەر بتپەرستان، ئەوەبوو هەندێ پیاوی عەشرەتدارو خاوەندەسەلات موسڵمان بوون،ئەیانووت: ئەگەر خودا ئیزنی بدایانیە تۆڵەی خۆمانمان لە ئەو سەگانەئەكردەوە،ئەوەبوو ئەم ئایەتە هاتەخوارو پاشان بە جیهادكردن نەسخ بووەوە.[3] خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلَئِن صَبَرۡتُمۡ لَهُوَ خَيۡرٞ لِّلصَّٰبِرِينَ ﴿١٢٦﴾ وَٱصۡبِرۡ وَمَا صَبۡرُكَ إِلَّا بِٱللَّهِ﴾ خۆ ئەگەر خۆڕاگریش بیت ئەوخۆڕاگرییە بۆ خۆڕاگران باشترە، خۆڕاگر بە، دیارە خۆڕاگرتنیشت هەر بە خودایە، ئەمە خۆی بۆخۆی جەخت كردنە لەسەر خۆڕاگری، هەواڵیشە بەوەی كە خۆڕاگریش بە دەست نایەت تەنها بە یارمەتی ویستو تواناو دەسەلاتی خوا نەبێت، پاشان دەفەرمووێت: ﴿وَلَا تَحۡزَنۡ عَلَيۡهِمۡ﴾ واتە: خەمیان بۆ مەخۆ، لەسەر ئەو دژایەتییەی لەگەڵت دەكەن، ئەوە بڕیاری خودایە، ﴿وَلَا تَكُ فِي ضَيۡقٖ مِّمَّا يَمۡكُرُونَ﴾ لەو گزیو فێڵانەیش دڵتەنگ مەبە كە دەیكەن، خۆیان ماندوو دەكەن لە دژایەتیو ئازار پێگەیاندنت، تۆ خوات بەسەو یارمەتی دەرو پشتیوانتە، سەرت دەخاتو زاڵت دەكات بەسەریاندا، ﴿إِنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلَّذِينَ ٱتَّقَواْ وَّٱلَّذِينَ هُم مُّحۡسِنُونَ﴾ بێگومان خوا لەگەڵ خۆپارێزانو چاكەكارانە، بە پشتگیری كردنو یارمەتیدانو كۆمەكو ڕێگە نیشاندان، بەمە دەڵێن (لەگەڵ بوونی تایبەتی)، وەك دەفەرمووێت: ﴿إِذۡ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى ٱلۡمَلَٰٓئِكَةِ

---

[1] عبدالرزاق (٢/٣٦١).

[2] الطبري (١٧/٥٢٥،٥٢٤).

[3] الطبري (١٧/٣٢٤).

أَنِّي مَعَكُمْ فَثَبِّتُوا الَّذِينَ آمَنُوا﴾[1] واتە: خوا فریشتەی تێگەیاند کە خۆشم لەگەڵ ئێوەدام، غیرەت وەبەر خاوەن باوەڕان بێنن. وە دەفەرمووێت بە موساو هارون: ﴿ قَالَ لَا تَخَافَا إِنَّنِي مَعَكُمَا أَسْمَعُ وَأَرَىٰ ﴾[2] واتە: ترستان نەبێت من لەگەڵ ئێوەمو دەبیستمو چاویشم لێیە، پێغەمبەریش (ﷺ) کاتێك لە ئەشکەوتەکەدا بوو فەرمووی: ﴿لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا﴾ (التوبة: ٤٠).[3] واتە: مەترسە خوامان لەگەڵە، بەلام (لەگەڵ بوونی گشتی) بە بیستنو بینینو زانیاری بوونە وەك ئەم ئایەتە کە دەفەرمووێت: ﴿وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنتُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴾[4] واتە: لە هەر کوێ بن خوالەگەڵتانەو خوا کردەوەکانتان دەبینێت، وە دەفەرمووێت: ﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَا يَكُونُ مِن نَّجْوَىٰ ثَلَاثَةٍ إِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ وَلَا خَمْسَةٍ إِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ وَلَا أَدْنَىٰ مِن ذَٰلِكَ وَلَا أَكْثَرَ إِلَّا هُوَ مَعَهُمْ أَيْنَ مَا كَانُوا﴾[5] واتە: ئایا تۆ نەتزانیووە هەر شتێك لە ئاسمانو زەوی بێت خوا دەیزانێت؟ هەتا سێ کەس بە یەکەوە چپە بکەن، دیارە ئەو چوارەمیانە، پێنج بن ئەو شەشەمیانە، کەمتر بنو زیاتریش بن لە هەر کوێ بن هەمیشە لەگەڵیانە. وە دەفەرمووێت: ﴿ وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ وَمَا تَتْلُو مِنْهُ مِن قُرْآنٍ وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا﴾[6] واتە: تۆ لە هەر حاڵێکدا بیو هەرچی لە قورئان بخوێنی، هەر کارێك ئێوە بیکەن ئێمە لێتان ئاگادارین. ﴿الَّذِينَ اتَّقَوا﴾ واتە: ئەوانەی خۆیان لە قەدەغەکراوەکان ئەپارێزن، ﴿وَّالَّذِينَ هُم مُّحْسِنُونَ﴾ واتە: ئەوانەی کە گوێڕایەڵی خوایان ئەکەن، خودا پارێزگاریان لێ دەکاتو یارمەتیان دەداتوپشت و پەنایانەو سەریان دەخات بەسەر دوژمنە ناحەزەکانیاندا.

---

[1] الانفال (١٢).

[2] طه (٤٦).

[3] فتح الباري (١١/٧).

[4] الحديد (٤).

[5] المجادلة (٧).

[6] يونس (٦١).

تەفسیری سورەتی(الاسراء)

لە مەککە هاتووەتە خوارەوە

ڕێزو گەورەیی سورەتی(الاسراء)

بوخاری ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو مەسعودەوە(ڕەزای خوای لێبێت) لەبارەی سورەتی بەنی ئیسرائیل(الاسراء)و کەهفو مەریەمەوە دەڵێت: ئەمانە لەعیتاقی ئەوەڵن و لەو سورەتانەن کەسەرەتا خەڵك فێریاندەبێت[1]. ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە عائیشەوە دەڵێت: پێغەمبەری خوا(ﷺ) ئەوەندە بە ڕۆژو دەبوو، دەمانوت: نایەوێت بیشکێنێت، ئەوەندەیش بە ڕۆژو نەدەبوو، دەمان وت: نایەوێت ڕۆژو بگرێت و هەموو شەوێکیش سورەتی بەنی ئیسرائیلو زومەری دەخوێند[2].

﴿سُبْحَـٰنَ ٱلَّذِىٓ أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِۦ لَيْلًا مِّنَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ إِلَى ٱلْمَسْجِدِ ٱلْأَقْصَا ٱلَّذِى بَـٰرَكْنَا حَوْلَهُۥ لِنُرِيَهُۥ مِنْ ءَايَـٰتِنَآ ۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْبَصِيرُ ۝١﴾

باس و ڕوونکردنەوەی(الاسراء)

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿سُبْحَـٰنَ ٱلَّذِىٓ أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِۦ لَيْلًا مِّنَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ إِلَى ٱلْمَسْجِدِ ٱلْأَقْصَا ٱلَّذِى بَـٰرَكْنَا حَوْلَهُۥ لِنُرِيَهُۥ مِنْ ءَايَـٰتِنَآ ۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْبَصِيرُ﴾ واتە: پاکیو بێعەیبی بۆکەسێك لەشەوێکدا شەوڕەوی بەبەندەی خۆی کرد، لە(مسجد الحرام)ەوە بۆ(مسجد الاقصی، مزگەوتی ئەولاتر) ئەو مزگەوتەی ئێمە پیتو بەرەکەتمان داوە بە دەوروبەرەکەی، لەبەر ئەوەی کە هەندێك بەڵگەی خۆمانی پیشان بدەین، هەر خۆی بیسەرو بینایە، خوای گەورە باسی پاكو بێ عەیبی خۆی دەکات لەسەر ئەو توانا مەزنەی کە ئەو نەبێت هیچ کەسێك ئەو توانایەی نیە، هیچ خودایەك نیە غەیری ئەو، پەروەردگاریش هەر ئەوە، ﴿سُبْحَـٰنَ ٱلَّذِىٓ أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِۦ﴾ واتە: پاکیو بێ عەیبی بۆ ئەو خودایەی لە شەوێکدا شەوڕەوی کرد بە بەندەی خۆی موحەمەد(ﷺ) لە(مسجد الحرام)ەوە کە کەعبەی پیرۆزە بۆ(مسجد الاقصی) کە ماڵە پیرۆزەکەیە(بیت المقدس) کە لە ئیلیایە کە لانەی پێغەمبەران بووە لە سەردەمی ئیبراهیمی خەلیلەوە(سەلامی خوای لێبێت) هەربۆیەخوای گەورە هەموو پێغەمبەرانی کۆکردەوە لەوێدا بۆ پێغەمبەر موحەمەد(ﷺ) و لە شوێنو ماڵی خۆیاندا و ئەوزاتەش پێش نوێژی بۆکردن، ئەوەخۆی نیشانەیە لەسەر ئەوەی کە پێشەوای گەورە و سەردار بریتییە لە پێغەمبەر(سڵاوی

---

[1] ارشاد الساری(٩/١٩٨)، وەرگێر: واتە لەو سورەتانەی کە زۆر لە پێشدا هاتوونەتە خوارەوە، لە ڕیزبەندیدا لە پێشەوە نووسراون، عەرەبەکان بە شتێك زۆر چاك بێت لە چاکیدا کەم وێنە بێت پێی دەڵێن:(عتیق).

[2] احمد(٦/١٨٩)،سەنەدەکانی حەسەنەو پیاوەکانی جێی متمانەن.

خوا لە پێغەمبەرو هەموو پێغەمبەرانبێت) پاشان دەفەرموویت: ﴿ٱلَّذِى بَٰرَكْنَا حَوْلَهُۥ لِنُرِيَهُۥ مِنْ ءَايَٰتِنَآ﴾ واتە: ئێمە پیتو بەرەکەتمان خستە دەوروبەرەکەی، بۆ ئەوەی هەندێ نیشانەی خۆمان پیشانی موحەمەد(ﷺ) بدەین لە نیشانە گەورەکان، وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا دەفەرموویت: ﴿لَقَدْ رَأَىٰ مِنْ ءَايَٰتِ رَبِّهِ ٱلْكُبْرَىٰٓ﴾[1] واتە: دیارە زۆریش لە نیشانە گەورەکانی پەروەردگاری خۆی بینیوە، بەو زووانە ئەو شتانە کە چاوی پێی کەوتووەو لە فەرموودەدا هاتووە باس دەکەین، لە دواییدا خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿إِنَّهُۥ هُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْبَصِيرُ﴾ واتە: بێگومان خودا بیسەرو بینایە، هەموو ئەو قسانە دەبیستێت کە خاوەن باوەڕانو خوانەناسان دەیکەن، چاوی لەبڕوادارو بێباوەڕە، پاداشتی هەموویان دەداتەوە، هەر کەسە بە پێی خۆی لە دنیاو لە دواڕۆژدا.

باسی ئەو فەرموودانەی لە بارەی شەو ڕەوی یەوە هاتوون

ڕیوایەتی ئەنەسی کوڕی مالیك(ڕەزای خوای لێبێت)

ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە ئەنەسی کوڕی مالیکەوە کە پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرمووی:(بوراقم بۆ هێنرا، بوراق وڵاغێکی سپیو درێژە لە نێوانی گوێدرێژو ئێستردایە لە گەورەییدا، چاوی تاکوێ بڕبکات سمی لەوێ دادەنێ. سواری بووم تا چوومە(بیت المقدس) بوراقەکەم بەستەوە بەو حەڵقەیەی کە پێغەمبەران حەیوانی پێوە دەبەستنەوە، لە دواییدا چوومە ناو مزگەوتەکەوە دوو ڕەکات نوێژم تیاکرد. پاشان هاتمە دەرێ، جوبرەئیل(سەلامی خوای لێبێت) هات پیاڵەیەك عەرەقو پیاڵەیەك شیری بۆ هێنام، شیرەکەم هەڵبژارد، جوبرەئیل وتی: سروشتی پاکت هەڵبژارد، پاشان فەرمووی: سەرخراین بۆ ئاسمان. جوبرەئیل(سەلامی خوای لێبێت) وتی: دەرگاکەم لێبکەنەوە، وتیان: تۆ کێی؟ وتی: جوبرەئیلم، وتیان: کێت لەگەڵە؟ وتی: موحەمەد(ﷺ) وتیان: پەیامی بۆنێرراوە؟ وتی: پەیامی بۆ نێرراوە. دەرگامان لێ کرایەوە، گەیشتین بە ئادەم(سەلامی خوای لێبێت) سڵاوی لێکردم، دوعای خێری بۆ کردم، (ئیتر بەم شێوەیە سەرکەوتن بۆ هەموو ئاسمانەکان لە هەموو ئاسمانێك ئەم پرسیارو وەڵامەیان لێ دەکرا. پێویست ناکات لێرەدا ئەو وەرگێڕانە گەشت جارێك دووبارە بکەینەوە)[2]، لە ئاسمانی دووەمدا گەیشتم بە عیسا کە پورزای یەکتری بوون(سەلامی خوایان لێبێت) لە ئاسمانی سێیەمدا یوسف پێغەمبەری لێ بوو(سەلامی خوای لێبێت) نیوەی جوانی دروست کراوەکانی پێدرابوو، لە ئاسمانی چوارەمدا ئیدریس پێغەمبەری لێ بوو(سەلامی خوای لێبێت) لە ئاسمانی پێنجەمدا هارونی لێ بوو(سەلامی خوای لێبێت) لە ئاسمانی شەشەمدا موسا پێغەمبەری لێبوو

---

[1] النجم(١٨).

[2] وەرگێڕ.

(سەلامی خوای لێبێت) لە ئاسمانی حەوتەمدا ئیبراهیم پێغەمبەری لێ بوو(سەلامی خوای لێبێت) پاڵی دابووەوە بە(بیت المعمور)ەوە،(بیت المعمور) هەموو ڕۆژێك حەفتا هەزار فریشتە دەچنە ناویەوەو جارێکی تر ناچنەوە ناوی. پاشان جوبرەئیل بردمی بۆ (سدرةالمنتهی) کە درەختێك بوو گەڵاکانی وەك گوێچکەی فیل وابوو وە بەرەکەشی وە ك (کونه)وابوو! کاتێك کە لە لای خوداوە شتێکی هات بەسەرداو دایپۆشی ئەوەندە جوان بوو هیچ کەسێك نیە لە دروستکراوەکان خودا بتوانێت وەسفی جوانی بکات، فەرمووی: جاخوای گەورەئەوەی ویستی ناردیە سەرم و پێی ڕاگەیاندم، پەنجا نوێژی لەسەر فەرز کردم لە هەموو ڕۆژو شەوێکدا، هاتمە خوارێ لای موسا(سەلامی خوای لێبێت) پرسی: خوا چی لەسەر ئومەتەکەت فەرز کرد؟ وتم: پەنجا نوێژ، وتی: بگەڕێرەوەبۆلای پەروەردگارت داوای لێبکە کە لەسەریان سووك بکات ئومەتی تۆ توانای ئەوەیان نیە، من نەوەی ئیسرائیلم زۆر تاقیکردووەتەوە، ئەفەرموێ: گەڕامەوە: وتم: ئەی پەروەردگارم ئەرك لەسەرئومەتەکە سووك بکە. پێنج نوێژی لەسەر سووك کردن، گەڕامەوە بۆ لای موسا(سەلامی خوای لێبێت) هەواڵم دایە، وتی: بگەڕێرەوە بۆ لای پەروەردگارت داوای سووك کردنی لێبکە، ئیتر بەم شێوەیە لە نێوان خوای گەورەو موسادا(سەلامی خوای لێبێت) هاتوچۆم کرد، پێنج پێنج لەسەری لادەبردم، هەتا خوای گەورە فەرمووی: ئەی موحەمەد(ﷺ) پێنج نوێژە لە هەموو ڕۆژو شەوێکدا هەر نوێژی بە دە نوێژ دەژمێردرێت، ئەوە پەنجا نوێژ ئەکات، هەر کەسێك نیەتی شتێکی چاك بکات و نەیکات چاکەیەکی بۆ دەنووسم، ئەگەر کردی دە چاکەی بۆ دەنووسم، هەر کەسێك نیەتی خراپەیەك بکاتو نەیکات هیچی لەسەر نانووسم، ئەگەر کردی تەنیاگوناهێکی لەسەر دەنووسم، پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرمووی: هاتمە خوارەوە هەتا چوومە لای موسا(سەلامی خوای لێبێت) هەواڵم دایە، وتی: بگەڕێرەوە لای پەروەردگارت داوای سووك کردنی لێبکە، پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرمووی:(ئەوەندە هاتوچۆی پەروەردگارم کرد، شەرم گرتمی).[1] موسلیمیش هەر بەم شێوەیە ڕیوایەتی کردووە.[2]

ئیمامی ئەحمەدیش ڕیوایەتی کردووە لە ئەنەسەوە کە پێغەمبەر(ﷺ) بوراقی بۆ هات لەو شەوەی شەوڕەوی پێکرا، زینو ڕەشۆ کرابوو بۆ ئەوەی سواری ببێت، بوراق بە لایەوە گران بوو، جوبرەئیل پێی وت: چی وات لێ دەکات تا وا بکەی؟ سوێند بە خودا هەرگیز هیچ کەسێك سوارت نەبووە لە لای خودا بەڕێزتر بێت لەم پێغەمبەرە(ﷺ)، بوراق ئارەقێکی زۆری کردلەتەریقیدا، تیرمزیش ڕیوایەتی کردووەو دەڵێت: فەرموودەیەکی غەریبە(غريب).[3] دیسان ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە ئەنەسەوە دەڵێت:

---

[1] احمد(٣/١٤٨)، فەرموودەیەکی سەحیحە.

[2] مسلم(١/١٤٥). ئەم فەرموودەیە بەدرێژی مەلاڕەشیدی بابان وەری گێڕاوە لە(إقتران السيرين)دا(وەرگێڕ).

[3] الترمذي(٣١٣١)، فەرموودەیەکی غەریبە.

پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرمووی:(کاتێك بەرزکرامەوەبۆلای پەروەردگاری مەزنم، ڕۆیشتم بەلای کۆمەڵێکدا نینۆکەکانیان لەمس بۆکرابوو، دەمو چاوو سنگیان پێ دەڕنیو بریندار دەکرد، وتم: ئەمانە کێن ئەی جوبرەئیل؟ وتی: ئەوانە ئەو کەسانەن کە گۆشتی خەڵکی دەخۆنو باسی ناموسی خەڵکی دەکەن).[1] ئەبو داودیش ئەم فەرموودەیەی هێناوە.[2] دیسان ڕیوایەت کراوە لە ئەنەسەوە دەڵێت: پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرمووی:(ئەو شەوەی کە شەو ڕەویم پێکرا، ڕۆیشتم بە لای موسادا(سەلامی خوایان لێبێت) لە گۆڕەکەیدا وەستابوو بە پێوە نوێژی دەکرد).[3] موسلیمیش ڕیوایەتی کردووە[4].

ڕیوایەتی ئەنەسی کوڕی مالیك لە مالیکی کوڕی سەعسەعەوە

ئەنەسی کوڕی مالیك ڕیوایەتی کردووە لە مالیکی کوڕی سەعسەعەوە(ڕەزای خوای لێبێت) کە پێغەمبەری خوا(ﷺ) باسی شەوی میعراجی بۆ دەکردن، فەرمووی: (لە(حەتیمدا) پێدەچێت –قەتادە وتبێتی لەحیجردا– ڕاکشابووم، یەکێك هات وبەو کەسەی ووت کەلەناوەڕاستی سێ کەسەکەیتردا دانیشتبوو: وەرەپێشەوە، ئەویش هات و نێوان ئێرەو ئەوێمی شەق کرد، قەتادە دەڵێت: جاروودم لە تەنیشتەوە بوو، لێم پرسی، مەبەستی ئەنەس، یا مەبەستی پێغەمبەر(ﷺ) لەمە کە فەرموویەتی لە نێوان ئێرەم تا ئەوێم چیە؟ ئەنەس وتی: لە سپیایی ملیەوە تا مووی سەرسنگی، لەوەش دڵنیام کەووتی: لەنزیکی گوێچکەیەوە تاموی سەرسنگی، فەرمووی:(دڵی دەرهێنام تەشتێکی زێڕینی پڕ لە ئیمان و پڕ لەحیکمەتم بۆ هێنرا، دڵم شورا و پڕ کرا لە ئیمانو لە کارزانی، لە دوایدا خستیەوە جێی خۆی، پاشان وڵاغێکیان بۆ هێنام لە ئێستر بچووکترو لە گوێدرێژ گەورەترو ڕەنگی سپی بوو، چاوی تاکوێ بڕی دەکرد سمی لەوێ دادەنا، جاروود لە ئەنەسی پرسی: ئەو وڵاغە بوراق بوو؟ ئەنەس وتی: بەڵێ، فەرمووی:(سواری ئەو وڵاخەکرام، جوبرەئیل(سەلامی خواین لێبێت) بردمی تا ئاسمانی دنیا، وتی: دەرگاکەم لێبکەنەوە، پرسیان: کێت لەگەڵە؟ وتی: موحەمەد(ﷺ)، پرسیان: نێردراوە بە شوێنیدا؟ وتی: بەڵێ، وتیان: سڵاوی لێبێت، هاتنێکی باشە هاتنەکەی ئەو. دەرگاوان(خازین) هات دەرگاکەی کردەوە بۆمان، کە گەیشتمە ئەوێ، ئادەم پێغەمبەری لێ بوو، جوبرەئیل وتی: ئەمە ئادەمی پێغەمبەری باوکتە سڵاوی لێبکە، سەلامم لێکردو سڵاوی سەندەوە، فەرمووی: سڵاو لە کوڕێکی چاكو پێغەمبەرێکی چاك، پاشان سەرکەوت، هەتا چووە ئاسمانی دووەم، وتی: دەرگاکەم لێبکەنەوە، وترا: ئەوە کێیە؟ وتی: جوبەرئیلە، وترا: کێت لەگەڵە؟ وتی: موحەمەد(ﷺ)، وترا: نێراوە

---

[1] احمد(٣/٢٢٤)، فەرموودەیەکی سەحیحە.

[2] ابو داود(٤٨٧٨)، فەرموودەیەکی سەحیحە.

[3] احمد(٣/١٢٠)، فەرموودەیەکی سەحیحە.

[4] مسلم(٣٣٧٥).

بە شوێنیدا. وتی: بەڵێ. وتیان: سڵاوی لێبێت، میوانێکی چاکە ئەمەی هاتووە، فەرمووی: دەرگاکەی کردەوە بۆمان، کە گەیشتمە ئەوێ عیساو یەحیای لێ بوو، کە پورزای یەك بوون، وتی: ئەمە عیسایەو یەحیایە سڵامیان لێبکە، فەرمووی: منیش سڵاوم لێکردن، ئەوانیش وەڵامی سڵاوەکەیان دایەوە، پاشان وتیان: سڵاو لە برای چاكو پێغەمبەری چاك، پاشان سەرکەوت هەتا چووە ئاسمانی سێهەم وتی: دەرگاکەم لێبکەنەوە، پێی وترا: ئەوە کێیە؟ وتی: جوبرەئیلە، وترا: کێت لەگەڵە؟ وتی: موحەمەد(ﷺ)، وترا: نێراوە بە شوێنیدا؟ وتی: بەڵێ: وترا: سڵاوی لێبێت چ هاتنێکی چاکە هاتنەکەی ئەو، وتی: دەرگاکەی کردەوە بۆمان. کاتێك گەیشتمە ئەوێ، یوسف پێغەمبەری لێ بوو(سەلامی خوای لێبێت)، وتی: ئەمە یوسفە، دەڵێت: سڵاوم لێکردو سڵاوەکەی سەندەوە پاشان وتی: سڵاو لە برای چاكو پێغەمبەری چاك، پاشان سەرکەوت هەتا چووە ئاسمانی چوارەم، وتی: دەرگاکەم لێبکەنەوە، پێی وترا: ئەوە کێیە؟ وتی: جوبرەئیلە، وترا: کێت لەگەڵە؟ وتی: موحەمەد(ﷺ)، وترا: نێراوە بە شوێنیدا؟ وتی: بەڵێ: وترا: سڵاوی لێبێت چ هاتنێکی چاکە هاتنەکەی ئەو، وتی: دەرگاکەی کردەوە بۆمان. کاتێك گەیشتمە ئەوێ، ئیدریس پێغەمبەری لێ بوو(سەلامی خوای لێبێت) وتی: ئەوە ئیدریسە، دەڵێت: سڵاوم لێکرد وەڵامی دایەوە، پاشان وتی: سڵاو لە برای چاكو پێغەمبەری چاك، وتی: پاشان سەرکەوت هەتا چووە ئاسمانی پێنجەم داوای کرد دەرگاکە بکەنەوە، وترا: ئەوە کێیە؟ وتی: جوبرەئیلە، وترا: کێت لەگەڵە؟ وتی: موحەمەد(ﷺ)، وترا: نێراوە بە شوێنیدا؟ وتی: بەڵێ: وترا: سڵاوی لێبێت چ هاتنێکی چاکە هاتنەکەی ئەو، وتی: دەرگاکەی کردەوە بۆمان. کاتێك گەیشتمە ئەوێ، هارونی لێبوو(سەلامی خوای لێبێت) وتی: ئەمە هارونە، سڵاوی لێبکە، سڵاوم لێکرد، وەڵامی سڵاوەکەی دایەوە، پاشان وتی: سڵاو لە برای چاكو پێغەمبەری چاك، دەڵێت: پاشان سەرکەوت هەتا چووە ئاسمانی شەشەم، داوای کرد دەرگاکە بکەنەوە، پێی وترا: ئەوە کێیە؟ وتی: جوبرەئیلە، وترا: کێت لەگەڵە؟ وتی: موحەمەد(ﷺ)، وترا: نێراوە بە شوێنیدا؟ وتی: بەڵێ: وترا: سڵاوی لێبێت چ هاتنێکی چاکە هاتنەکەی ئەو، وتی: دەرگاکەی کردەوە بۆمان. کاتێك گەیشتمە ئەوێ، موسای لێ بوو(سەلامی خوای لێبێت) یان گەیشتم بە موسا(سەلامی خوای لێبێت) وتی: ئەوە موسایە، سڵاوی لێبکە، سڵاوم لێکرد، وەڵامی سڵاوەکەی دایەوە، پاشان وتی: سڵاو لە برای چاكو پێغەمبەری چاك، دەڵێت: کاتێك لێی تێپەڕیم گریا، پێیان وت: چی دەتگرێنێت؟ وتی: بۆ ئەوە دەگریم لاوێك ڕەوانە کراوە دوای من کەژمارەیەکی زۆرتری ئومەتەکەی زیاتر لە ئومەتەکەی من دەچنە بەهەشتەوە، دەڵێت: پاشان سەرکەوت هەتا گەیشتە ئاسمانی حەوتەم، داوایکرد دەرگاکەبکەنەوە، وترا: ئەوە کێیە؟ وتی: جوبرەئیلە، وترا: کێت لەگەڵە؟ وتی: موحەمەد(ﷺ)، وترا: نێراوە بە شوێنیدا؟ وتی: بەڵێ: وترا: سڵاوی لێبێت چ هاتنێکی چاکە هاتنەکەی ئەو، وتی: دەرگاکەی کردەوە بۆمان. کاتێك گەیشتمە

ئەوێ، ئیبراهیمی لێبوو(سەلامی خوای لێبێت) وتی: ئەوە ئیبراهیمە، سڵاوی لێبکە، ئەڵێ: سڵاوم لێکرد، وەڵامی سڵاوەکەی دایەوە، پاشان وتی: سڵاو لە کوڕێکی چاکو پێغەمبەرێکی چاك، دەڵێت: بەرزکرامەوە بۆ(سدرة المنتهی) بەری ئەو درەختە وەك کونەی کۆچەریان وابوو، گەڵاکەشی وەك گوێی فیل وابوو، ئەڵێ: ئەمە(سدرة المنتهی)یە، سەیرمکرد چوار ڕووباری تێدا دەهاتە دەرەوە، دوو ڕووباریان لە ناوەوە بوو دوو ڕووباریشیان لە دەرەوە بوو، وتم: ئەی جوبرەئیل ئەم ڕووبارانە چین؟ وتی: دوو ڕووبارەکەی ناوەوە دوو ڕووبارن لە بەهەشتدا، دوو ڕووبارەکەی دەرەوەش نیلو فوراتە، پاشان(بیت المعمور)م بۆ دەرخرا، (قەتادە دەڵێت: حەسەن بۆی گێڕاینەوە لە ئەبو هورەیرەوە لە پێغەمبەرەوە(ﷺ) کە(بیت المعمور)ی بینی، هەموو ڕۆژێك حەفتا هەزار فریشتە دەچوونە ناوی جارێکی تر نەدەگەڕانەوە ناوی) پاشان گەڕایەوە بۆ فەرموودەکەی ئەنەس و فەرمووی: (پاشان پیاڵەیەك ئارەق و پیاڵەیەك شیرو قاپێك هەنگوینیان بۆ هێنام، فەرمووی: شیرەکەم وەرگرت، وتی: ئەمە ئەو سروشتەیە(الفطرة) کە تۆو ئوممەتەکەتی لەسەرن، فەرمووی: پاشان پەنجا نوێژم لەسەر فەرز کرا لەهەموو ڕۆژێکدا، فەرمووی: هاتمە خوارەوە هەتا گەیشتمە لای موسا، وتی: پەروەردگارت چی لەسەر ئوممەتەکەت فەرز کردووە؟ دەڵێت: وتم: هەموو ڕۆژێك پەنجا نوێژ، وتی: بە ڕاستی ئوممەتەکەت توانای پەنجا نوێژیان نیە، من لە پێش تۆدا خەڵکم تاقی کردووەتەوە، زۆر هەوڵم داوە لەگەڵ نەوەی ئیسرائیلدا، بگەڕێرەوە بۆ لای پەروەردگارت داوای سووککردنی لێبکە بۆ ئوممەتەکەت، وتی: گەڕامەوەو دە نوێژی بۆ لابردم، دەڵێت: گەڕامەوە بۆ لای موسا، وتی: فەرمانت بە چی پێکرا؟ وتم: فەرمانم بە چل نوێژ پێکرا لەهەموو ڕۆژێکدا، وتی: ئوممەتەکەت توانای چل نوێژیان نیە هەموو ڕۆژێك، من خەڵکم تاقی کردووەتەوە، زۆر هەوڵم داوە لەگەڵ نەوەی ئیسرائیل، بگەڕێرەوە بۆ لای پەروەردگارت داوای سووککردنی لێبکە بۆ ئوممەتەکەت، دەڵێت: گەڕامەوەو دە نوێژی تری لەسەر لابردم، گەڕامەوە بۆ لای موسا، وتی: فەرمانت بە چی پێکرا؟ وتم: فەرمانم بە سی نوێژ پێکرا، وتی: ئوممەتەکەت توانای سی نوێژیان نیە لەهەموو ڕۆژێکدا، من خەڵکم لە پێش تۆوە تاقیکردووەتەوە، زۆر هەوڵم داوە لەگەڵ نەوەی ئیسرائیلدا، بگەڕێرەوە بۆ لای پەروەردگارت داوای سووککردنی لێبکە بۆ ئوممەتەکەت، دەڵێت: گەڕامەوەو دە نوێژی تری لەسەر لابردم، گەڕامەوە بۆ لای موسا، وتی: فەرمانت بە چی پێکرا؟ وتم: فەرمانم بە بیست نوێژ پێکرا لەهەموو ڕۆژێکدا، وتی: ئوممەتەکەت توانای بیست نوێژیان نیە لەهەموو ڕۆژێکدا، من لە پێش تۆوە خەڵکم تاقی کردووەتەوە، زۆر هەوڵم داوە لەگەڵ نەوەی ئیسرائیل، بگەڕێرەوە بۆ لای پەروەردگارت داوای سووککردنی لێبکە بۆ ئوممەتەکەت، دەڵێت: گەڕامەوەو دە نوێژی تری لەسەر لابردم گەڕامەوە بۆ لای موسا، وتی: فەرمانت بە چی پێکرا؟ وتم: فەرمانم بە دە نوێژ پێکرا لەهەموو ڕۆژێکدا، وتی: ئوممەتەکەت توانای چل نوێژیان نیە هەموو ڕۆژێك، من خەڵکم تاقی

کردووەتەوە لە پێش تۆدا، زۆر هەوڵم داوە لەگەڵ نەوەی ئیسرائیل، بگەڕێرەوە بۆ لای پەروەردگارت داوای سووککردنی لێبکە بۆ ئومەتەکەت، دەڵێت: گەڕامەوە فەرمانم پێکرا بە پێنج نوێژ هەموو ڕۆژێك، گەڕامەوە بۆ لای موسا، وتی: فەرمانت بە چی پێکرا؟ وتم: فەرمانم بە پێنج نوێژ پێکرا لە هەموو ڕۆژێکدا، وتی: ئومەتەکەت توانای پێنج نوێژی نیەهەموو ڕۆژێك، من خەڵکم تاقی کردووەتەوە، زۆر هەوڵم داوە لەگەڵ نەوەی ئیسرائیل، بگەڕێرەوە بۆلای پەروەردگارت داوای سووککردنی لێبکە بۆ ئومەتەکەت، دەڵێت: وتم: ئەوەندە داوام کردووە لە پەروەردگارم شەرم دەمگرێت، بەوە ڕازی دەبم، خۆم تەسلیمی فەرمانی خودا دەکەم، کە لە لای موسا دەرچووم بانگ کەرێك بانگی کردم: من فەرزەکانی خۆم مۆرکردو سووکیشم کرد لەسەر بەندەکانم).[1] لە هەردوو سەحیحەکەدا هەر بەم شێوەیە هاتووە[2].

ڕیوایەتی ئەنەس لە ئەبو زەڕڕەوە

ئەنەسی کوڕی مالیك دەڵێت: ئەبو زەڕ ئەڵێ: کە پێغەمبەری خوا(ﷺ) ئەفەرمووێ: (سەقفی خانووەکەمان شەقی برد من لە مەککە بووم، جوبرەئیل(سەلامی خوای لێبێت) لەوێوە هاتە خوارو سنگی شەق کردم، لە دواییدا بە ئاوی زەمزەم شۆردی لە پاشان تەشتێکی زێڕینی هێنا پڕ بوو کارزانیو ئیمان، کردیە ناو سنگمەوە، لە دواییدا سنگی هێمانەوە یەك، پاشان دەستی گرتمو بردمی بۆ ئاسمانی دنیا، کە هاتمە ئاسمانی دنیا، جوبرەئیل بە دەرگاوانی ئاسمانی وت: دەرگامان لێبکەرەوە، دەرگاوانەکە وتی: ئەوە کێیە؟ وتی: جوبرەئیلم، وتی: هیچ کەست لەگەڵە؟ وتی: بەڵێ، موحەمەد(ﷺ)م لەگەڵە، دەرگاوانەکە وتی: نێردراوە بە شوێنیدا؟ وتی: بەڵێ، کە دەرگاکە کرایەوە چوینە ئاسمانی دنیاوە پیاوێك دانیشتبوو هەندێ کەس لە لای ڕاستیەوە بوو هەندێکی تریش لە لای چەپیەوە بوو، کە تەماشای لای ڕاستی کرد پێدەکەنی، کە تەماشای لای چەپی دەکرد دەگریا، فەرمووی: سڵاو لە پێغەمبەرێکی چاكو کوڕێکی چاکم، بە جوبرەئیلم وت: ئەم پیاوە کێیە؟ وتی: ئەوە ئادەم(سەلامی خوای لێبێت) ئەوانەی لای ڕاستو چەپیەوە گیانی نەوەی ئەون، ئەوانەی لای ڕاست ئەهلی بەهەشتن، ئەوانەی لای چەپی ئەهلی جەهەنەمن، کە تەماشای لای ڕاستی دەکات پێدەکەنێتو تەماشای لای چەپی دەکات دەگرێیت، پاشان جوبرەئیل سەری خستم بۆ ئاسمانی دووەم: بە دەرگاوانەکەی وت: دەرگاکەمان لێبکەرەوە، دەرگاوانی ئاسمانی یەکەم چ قسەیەکی لەگەڵ جوبرەئیلدا کرد ئەمیش کردی، دەرگاکەمان لێ کرایەوە)، ئەنەس دەڵێت: کە پێغەمبەر(ﷺ) لە ئاسمانەکاندا ئیدریسو موساو عیساو ئیبراهیمی بینی(سەلامی خوایان لێبێت) شوێنەکانیانی لە چ ئاسمانێك یبنی

---

[1] احمد(٤/٢٠٨)، فەرموودەیەکی سەحیحە.

[2] فتح الباري(٦/٣٤٦)، مسلم(١/١٥١).

باسی نەکرد، تەنها باسی ئەوەی کرد کە ئادەمی لە ئاسمانی یەکەم بینیووە، ئیبراهیمی لە ئاسمانی شەشەمدا بینیووە، ئەنەس دەڵێت: کاتێك کە جوبرەئیلو پێغەمبەر(ﷺ) بە لای ئیدریسدا ڕۆیشتن، ئیدریس وتی: سڵاو لە پێغەمبەرێکی چاكو برایەکی چاك، پێغەمبەر(ﷺ) لە جوبرەئیلی پرسی: ئەمە کێیە؟ وتی: ئیدریسە(سەلامی خوای لێبێت)، پاشان ڕۆیشت بە لای موسادا، وتی: سڵاو لە پێغەمبەرێکی چاكو برایەکی چاك، وتم: ئەمە کێیە؟ وتی: ئەمە موسایە، پاشان بە لای عیسادا ڕۆیشتم، وتی: سڵاو لە پێغەمبەرێکی چاكو برایەکی چاك، وتم: ئەمە کێیە؟ وتی: ئەمە عیسایە، پاشان بە لای ئیبراهیمدا ڕۆیشتم، وتی: سڵاو لە پێغەمبەرێکی چاكو کوڕێکی چاك، وتم: ئەمە کێیە؟ وتی: ئەمە ئیبراهیمە، زوهریی دەڵێت: ئیبنو حەزم هەواڵی داوەتێ کە ئیبنو عەباسو ئەبو حەبەی ئەنساری وتیان: پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرمووی: (پاشان بردمیانە شوێنێکی بەرز لەوێدا گوێم لە کیڕەی قەڵەمی فریشتەکان بوو کە بڕیارەکانی خوایان دەنووسی)، ئیبنو حەزمو ئەنەسی کوڕی مالیك دەڵێن: پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرمووی: (خوای گەورە شەوو ڕۆژی پەنجا نوێژی لەسەر ئومەتەکەم فەرز کرد، بەو فەرمانەوە گەڕامەوە تا بە لای موسادا تێپەڕیم، وتی: خوا چی لەسەر ئومەتەکەت فەرز کرد؟ وتم: پەنجا نوێژی فەرز کرد، موسا وتی: بگەڕێرەوە بۆ لای پەروەردگارت ئومەتی تۆ توانای ئەوەیان نیە، گەڕامەوە بەشێکی لێ لابرا، گەڕامەوە بۆ لای موساو پێم وت: هەندێکی تری لابرا، وتی: بگەڕێرەوە بۆ لای پەروەردگارت ئومەتی تۆ توانای ئەوەیان نیە، گەڕامەوە بۆ لای، خوای گەورە فەرمووی: ئەوە پێنج نوێژە بە پەنجا نوێژ هەژمار(حیساب) دەکرێت، بەڵێنی من گۆڕانی بەسەردا نایەت، پاشان گەڕامە بۆ لای موسا وتی: بگەڕێرەوە بۆ لای پەروەردگارت، وتی: من ئیتر شەرم ئەکەم لە خودای خۆم، پاشان بردمیان بۆ(سدرة المنتهی) ڕەنگێکی زۆر داپۆشیبوو، نەمدەزانی چیە؟ لە دوایدا برامە بەهەشتەوە، پەت و گوریسی مرواری تێدابوو، کە دیم خۆڵەکەی میسك بوو، ئەمە قسەی بوخاریە لە (کتاب الصلاة)دا، وە لە باسی نەوەی ئیسرائیلیشدا ڕیوایەتی کردووە، لە حەج و لە(أحادیث الأنبیاء)یشدا لە ڕێگای ترەوە لە یونسەوە هەر بەم شێوەیە ڕیوایەتی کردووە، موسلیمیش لە سەحیحەکەیدا لە (کتاب الأیمان)دا بەم شێوەیە ڕیوایەتی کردووە.[1] وە ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە عەبدوڵای کوڕی شەقیقەوە دەڵێت: بە ئەبو زەڕم وت: ئەگەر پێغەمبەری خوام بدیایە لێم دەپرسی، وتی: چیت لێ دەپرسی؟ دەڵێت: لێم دەپرسی خوات بینیوە؟ ئەبوزەڕ وتی: دەی من پرسیم لە پێغەمبەری خودا(ﷺ) ئایا پەروەردگارت بینیووە؟ فەرمووی: نوورێکم بینی، لەچۆن دەبینرێ؟ ئابەم شێوەیە لە ڕیوایەتی ئیمامی ئەحمەددا هاتووە[2]. موسلیمیش هێناویەتی لە

---

[1] فتح الباري(١/٥٤٧/٣/٥٧٦)/٦/٤٣١)، مسلم(١/١٤٨).

[2] احمد(٥/١٤٧)، فەرموودەیەکی سەحیحە.

سەحیحەکەیدا لە عەبدوڵای کوڕی شەقیقەوە، ئەویش لە ئەبوزەڕەوە دەڵێت: پرسیم لە پێغەمبەری خوا(ﷺ) ئایا پەروەردگارت بینیوە؟ فەرمووی: خوا نورێکە کەچۆن دەیبینم؟[1] عبدالله ی کوڕی شەقیق ڕیوایەت کراوە کە دەڵێت: بە ئەبو زەڕم وت: لە چ شتێك تۆ پرسیارت لێدەکرد؟ وتی: من لێم دەپرسی ئایا پەروەردگارت بینیوە؟ ئەبو زەڕ وتی: من پرسیارم لێکرد، فەرمووی:(نورێکم بینی)[2].

ڕیوایەتی جابیری کوڕی عەبدوڵا(ڕەزای خوای لێبێت)

ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە جابیری کوڕی عەبدوڵاوە ئەڵێ: کە لە پێغەمبەری خوا(ﷺ)ی بیستووە فەرموویەتی: (کاتێك کە قورەیش بڕوایان پێ نەئەکردم کە شەوڕەویم پێکراوە بۆ (بیت المقدس) لەحیجردا ڕوەستام و خودا(بیت المقدس)ی پیشاندام و بۆ ئەڕوانی و نیشانەکانیم پێ دەگوتن)[3]. بوخاریو موسلیمیش ڕیوایەتیان کردووە لە چەند ڕێگاوە.[4] بەیهەقی(أبو شهاب) ڕیوایەتی کردووە لە ئەبو سەلەمەی کوڕی عەبدوڕەحمانەوە دەڵێت: خەڵکی پاش ئیسرا سەریان لێ تێکچوو چەند کەسێکیان هاتنەلای ئەبوبەکرییان وت: لەوەیشدا بڕوا بە هاوەڵەکەت دەکەیت کە دەڵێت لەشەوێکدا چووە بۆ(بیت المقدس)و پاشان گەڕاوەتەوە بۆ مەککە، ئەبو بەکر دەڵێت: ئایا ئەو قسەی کردووە؟ وتیان: بەڵێ، ئەبوبەکر وتی: من شایەتی دەدەم ئەگەر ئەو ئەوەی وتبێت ڕاستی کردووە، وتیان: بڕوای پێدەکەی کە بچێتە شام لە شەوێکداو پاشان بگەڕێتەوە بۆ مەککە پێش ئەوەی ڕۆژی لێ ببێتەوە؟ وتی: بەڵێ من بڕوای پێ دەکەم لەشتی لەوە گەورەتریشدا بڕوای پێئەکەم، هێنانی هەواڵی ئاسماندا، ئەبو سەلەمە وتی لەبەر ئەوە ناونرا بە زۆر ڕاستگۆ(الصديق)[5].

ڕیوایەتی عەبدوڵای کوڕی عەبباس(ڕەزای خوای لێبێت)

ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو عەباسەوە دەڵێت: ئەو شەوەی کە شەوڕەوی کرا بە پێغەمبەری خوا(ﷺ) چووە بەهەشت لە لایەکی بەهەشتەوە گوێی لە دەنگێکی هێواش بوو فەرمووی: ئەی جوبرەئیل ئەمە چیە؟ وتی: ئەوە بیلالی بانگ بڵێ، پێغەمبەری خوا(ﷺ) کاتێك هات بۆ ناو خەڵکی فەرمووی:(بیلال ڕزگاری بووە ئەوەو ئەوەم پێوە بینی)، فەرمووی: گەیشت بە موسا(سەلامی خوای لێبێت) خۆشحاڵی دەربڕی بۆی و وتی: سڵاو لەم پێغەمبەرە نەخوێندەوارە، فەرمووی: ئەو پیاوێکی گەنجو ڕەنگ ئەسمەری بالا بەرز بوو، قژێکی خاوی هەبوو تاسەرگوێی یان لەسەرو گوێیەوە

---

[1] مسلم(١٦١/١).

[2] مسلم(١٦١/١).

[3] احمد(٣٧٧/٣)، فەرموودەیەکی سەحیحە.

[4] البخاري(٤٧١٠)، مسلم(١٧٠).

[5] دلائل النبوة(٣٥٩/٢).

بوو، فەرمووی: ئەمە کێیە ئەی جوبرەئیل؟ وتی: ئەمە موسایە، دەڵێت: پاشان ڕۆیشتو گەیشت بەپیاوێکی بەتەمەنی باڵابەرزی بە ویقار خۆشحاڵی خۆی بۆ پێغەمبەر(ﷺ) دەربڕی بۆیو سڵاوی لێکرد، هەموو هەرسڵاویان لێ دەکرد فەرمووی: ئەمە کێیە ئەی جوبرەئیل؟ وتی: ئەمە باوکتە، ئیبراهیم فەرمووی: دوای ئەوە سەیری ئاگری کرد کۆمەڵێکی تێدابوو مردارەوەبوویان دەخوارد، فەرمووی: ئەمانە کێن ئەی جوبرەئیل؟ وتی: ئەمانە ئەو کەسانەن گۆشتی خەڵکی دەخۆن، پیاوێکی بینی زۆر سوورو شین بوو، فەرمووی: ئەمە کێیە ئەی جوبرەئیل؟ وتی: ئەوە ئەو کەسەیە وشترەکەی سەربڕی. دەڵێت: کاتێك کە پێغەمبەری خوا(ﷺ) گەیشتە قودسی پیرۆز(بيت المقدس) هەڵسا نوێژ بکات، هەموو پێغەمبەران نوێژیان لەگەڵدا کرد، کاتێك نوێژەکەی تەواو کرد، دوو پیاڵەیان بۆ هێنا، یەکێکیان لای ڕاستەوەو ئەو پیاڵەکەیان لای چەپەوە، یەکێکیان شیری تێدابوو، ئەوی تریان هەنگوێنی تێدابوو، شیرەکەی وەرگرتو لێی خواردەوە. ئەو کەسەی پیاڵەکەی پێ بوو، وتی: سروشتی ئیسلامت هەڵبژارد(أصبت الفطرة).[1] سەنەدەکەی صحیحە، ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو عەباسەوە دەڵێت: شەورەوی کرا بە پێغەمبەری خوا(ﷺ) بۆ قودسی پیرۆز، پاشان هەر لەو شەوە هاتەوە، باسی ڕۆیشتنەکەیو نیشانەکانی قودسی پیرۆزو کاروان و قافڵەکەیشیانی بۆ کردن، هەندێ لە خەڵکی وتیان: ئێمە بڕوا بەو قسانەی موحەمەد ناکەین کە دەیڵێت، بۆیە هەڵگەڕانەوەو بوونەوە بە خوانەناس و خودا لەگەڵ ئەبو جەهلدا ملی شکاندن، ئەبو جەهل وتی: موحەمەد بەدرەختی زەقوم(الزقوم) دەمانترسێنێت، ئادەی خورماو کەرەبێنن و بیکەنە زەقنەموت و بابیخۆین، پێغەمبەر(ﷺ)عیساو موساو ئیبراهیم پێغەمبەرو جەجالیشی بە چاوی خۆی بینیووە نەك بە خەو بینین، پرسیار کرا لە پێغەمبەر(ﷺ) لە بارەی دەجالەوە، فەرمووی: (بینیم پیاوێکی زلەی ڕەنگ سپی، چاوێکی بەرز بووبووەوە وەك ئەستێرەی دروشاوە وابوو، سەری وەك لقو چڵی درەخت بوو، عیسام بینی(سەلامی خوای لێبێت) لاوێکی ڕەنگ سپی بوو، مووی لول بوو چاوی تیژ بوو، چوارشانە بوو(نە بەرز نە کورت) مسلمیش بینی(سەلامی خوای لێبێت) پیاوێکی گەنم ڕەنگی تێر بوو، مووی سەری زۆر بوو، زۆر بەهێز بوو، سەیری ئیبراهیمم کرد(سەلامی خوای لێبێت) سەیری هیچ کوێم نەدەکرد، مەگەر کە سەیرم دەکرد لە خۆم دەچوو، هەتا دەتوت ئەم هاوەڵەتانە، جوبرەئیل وتی: سڵاو لەباوکت بکە، منیش سڵاوم لێکرد. نەسائیش ڕیوایەتی ئەم فەرموودەیەی کردووە لە فەرموودەکەی ئەبوزەیدەوە کە سابتی کوڕی زەیدەئەویش لە هیلالەوە(کە ئیبنو خەبابە) بەم شێوەیە هێناویەتی[2]. ئەم فەرموودەیە سەنەدەکەی ڕاستە(صحيح)ە.

---

[1] احمد(١/٢٥٧)، پیاوەکانی جێی متمانەن جگە لە قابوس کە لاوازە.

[2] احمد(١/٣٧٤)، النسائي في الكبرى(١١٤٨٤)، فەرموودەیەکی سەحیحە.

بەیهەقی ڕیوایەتی کردووە لەئەبولعالیەوە کەدەڵێت: ئامۆزای پێغەمبەرەکەتان(ﷺ) ئیبنو عەبباس(ڕەزای خوای لێبێت) دەڵێت: پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرموویەتی: (ئەو شەوەی شەوڕەویم پێکرا موسای کوڕی عیمرانم بینی پیاوێکی باڵا بەرزی قژ لول بوو وەك یەکێك لە پیاوانی شنۆئەت وابوو، عیسای کوڕی مەریەمیشم بینی پیاوێکی چوارشانەو سوورو سپیو مووی سەری خاوبوو مالیکی ئاگرەوانم نیشان درا، دەجالیشم نیشان درا، لەگەڵ چەندین ئایەتی تر کە خوا پیشانیدا، جا خوایگەورە ئەفەرمووێ: ﴿فَلَا تَكُن فِي مِرْيَةٍ مِّن لِّقَائِهِ﴾[1] واتە: ئینجا گومانت نەبێت(ئەی موحەمەد(ﷺ)) لە گەیشتنت بە موسا(یان گومانت نەبێت لە گەیشتنی تەورات بە موسا). قەتادە وا تەفسیری دەکات کە پێغەمبەری خوا(ﷺ) گەیشتووە بە موسا(سەلامی خوای لێبێت) ﴿وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ﴾[2] واتە: خوا موسای کردە ڕێ نیشاندەر بۆ نەوەی ئیسرائیل.[3] موسلیم ڕیوایەتی کردووە لە سەحیحەکەیداو بە کورتیش بوخاری و موسلیم لە قەتادەوە ڕیوایەتیانکردووە[4]. دیسان ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو عەبباسەوە دەڵێت: پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرمووی:(کاتێك ئەو شەوەی کە شەوڕەویم پێکرا کەڕۆژم کردەوە لە مەککە زۆرترسام، دەمزانی خەڵکی بڕوام پێناکەن)، جا پێغەمبەر(ﷺ) بە تەنها دوور لە خەڵکی بە خەمباری دانیشتبوو، ئەبو جەهلی دوژمنی خوا بە لایدا تێپەڕیو هات لە لایدا دانیشت، وەك گاڵتەپێکردنی وتی: ئایا شتێك ڕوویداوە؟ پێغەمبەری خوا(ﷺ) پێی وت:(بەڵێ) وتی: ئەو شتە چیە؟ فەرمووی:(ئەمشەو من شەوڕەویم پێکراوە) وتی: بۆ کوێ؟ فەرمووی: بۆ (بيت المقدس)، وتی: پاشان بەیانی هاتیتەوە ناومان؟ فەرمووی: (بەڵێ) وتی: ڕای وا نەبوو کەبە درۆی بخاتەوە لە ترسی ئەوەی ئەگەر هۆزەکەی بانگ کرد پەشیمان ببێتەوە لە قسەکەی، بۆیە وتی: ڕت چییەئەگەر هۆزەکەتم بانگ کرد ئایا ئەم قسانەیان بۆ دەکەی کە بۆ منت کرد؟ پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرمووی: (بەڵێ)، وتی: ئەی خەڵکی بەنی کەعبی کوڕی لوئەی، ئەو خەڵکەی کە دانیشتبوون هەموو هاتنو داباریین بەسەریانداو لە لایاندا دانیشتن، ئەبو جەهل وتی: ئەو قسەی بۆ منت کرد بۆ هۆزەکەیشت باسی بکە، پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرمووی:(ئەمشەو من شەوڕەویم پێکرا) وتیان: بۆ کوێ؟ فەرمووی: بۆ (بيت المقدس) وتیان: بەیانیش هاتیتەوە ناومان؟ فەرمووی:(بەڵێ). دەڵێت: هەندێ دەستیان کرد بە چەپڵەلێدانو هەندێکی تریان دایان بەسەریانداو

---

[1] السجدة(٢٣).

[2] السجدة(٢٣).

[3] دلائل النبوة(٢/٣٨٦)، فەرموودەیەکی صەحیحە.

[4] البخاري(٣٢٣٩)، مسلم(١٦٥).

سەریان سوڕما بەحسابی خۆیان لەو درۆیە کە کردی، وتیان: دەتوانی وەسفی ئەو مزگەوتەمان بۆ بکەی؟ چونکە کەسی وایان هەبوو کە ڕۆیشتبوو بۆ ئەو وڵاتەو مزگەوتەکەی بینیبوو. پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرمووی:(بەردەوام وەسفم بۆ دەکردن هەتا هەندێ لەو سیفەتانەم لێ تێکچوو، فەرمووی مزگەوتەکەم بۆ هێنراو پیشانم درا من وەسفم دەکرد هەتا لەبەردەم ماڵی عەقیلدا(یان عەقال) دانرا. من وەسفم دەکردو سەیرم دەکرد (فەرمووی) لەگەڵ ئەوەیشدا ئەو وەسفانەم بۆ لەبەر نەکرا، فەرمووی: خەڵکەکە وتیان: سوێند بە خوا ئەو سیفەتانەی ئەو باسی کرد تیایەتی‌و پێکای‌و ڕاستی کرد.[1] نەسائیش هێناویەتی‌و بەیهەقیش ڕیوایەتی کردووە[2].

ڕیوایەتی عەبدوڵای کوڕی مەسعود(ڕەزای خوای لێبێت)

بەیهەقی ڕیوایەتی کردووە لە عەبدوڵای کوڕی مەسعودەوە(ڕەزای خوای لێبێت) دەڵێت: کاتێك کە شەوڕەوی کرا بە پێغەمبەری خوا(ﷺ) ڕۆیشت هەتا گەیشتە(سدرة المنتهى) کە لە ئاسمانی شەشەمە، ئەوەی لە زەمینەوە ببرێتە لای خوای گەورە تا ئەوێ دەچێت‌و لەوێوە وەردەگیرێت‌و دەبرێتە لای، ئەوەی لە سەرەوە بێتە خوارێ تا ئەوێ دێت‌و لەوێوە وەردەگیرێت و بەش دەکرێت بەسەر ئاسمانەکان‌و زەویدا، ﴿إِذْ يَغْشَى ٱلسِّدْرَةَ مَا يَغْشَىٰ﴾[3] لە کاتێکدا ئەوەی لە لای(سدرة المنتهى)یە داپۆشیووە ئەوەی کە دەبێ داپۆشێت، ئەوەی(سدرة المنتهى) دادەپۆشێت چەندپەپولەیەکی ئاڵتونینە، پێغەمبەری خوا(ﷺ) نوێژی لەسەر فەرزکراو دوو ئایەتی کۆتایی سورەتی(البقرة)یشی پێدرا، مژدەی ئەوەشی درایە کە هەر کەسێك لە ئومەتی ئەگەر شەریك بۆخودا بڕیارنەدات خوای گەورە لە گوناهی گەورەی خۆش دەبێت، موسلیمیش ڕیوایەتی کردووە لە سەحیحەکەیدا، لە موحەمەدی کوڕی عەبدوڵای کوڕی نومەیر و زوهەیری کوڕی حەربەوە، هەردووکیان لە عەبدوڵای کوڕی نومەیرەوە ڕیوایەتیان کردووە بەو شێوەیە.

ڕیوایەتی عومەری کوڕی خەتتاب(ڕەزای خوای لێبێت)

ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە کاتێك کە عومەری کوڕی خەتتاب(ڕەزای خوای لێبێت) ئەڵێ لەجابیەدا بوو، جاباسی ئازادکردنی قودسی پیرۆزی(بيت المقدس) ئەکات و ئەڵێ: ئەبو سەلەمە ئەڵێ: ئەبو سینان لە عوبەیدەی کوڕی ئادەمەوەئەگێڕێتەوە و دەڵێت: بیستم لە عومەری کوڕی خەتتاب(ڕەزای خوای لێبێت) دەیوت بە کەعب کوێ بە باشی دەزانی نوێژی تێدا بکەم؟ وتی: ئەگەر قسەی من وەردەگری لە دوای بەردەکەوە نوێژ دەکەی، ئەو کاتە هەموو قودس ئەکەوێتەپێشەوەت!

---

[1] احمد(٣٠٩/١)، فەرموودەیەکی سەحیحە.

[2] النسائي في الكبرى(١١٢٨٥)، دلائل النبوة(٣٦٣/٢)، سەحیحە.

[3] النجم(١٦).

عومەری کوڕی خەتتاب(ڕەزای خوای لێبێت) فەرمووی: تۆ وەك جوولەکەکان دەکەی! بەلامنا، من لەو شوێنەدا نوێژ دەکەم کە پێغەمبەری خوا(ﷺ) نوێژی تێدا کردووە، چووە پێشەوە ڕووەو قیبلەوەستاو دەستی کرد بەنوێژ کردن، پاشان هاتو بەعەباکەی زبلۆو تۆزەکەی پاککردەوەو تەکاندی خەلکەکەیش شوێنی خۆیانیان پاك کردەوە، بەردەکەی ئەوەندە ڕێز لێ نەنا لە پشتیەوە نوێژ بکات و ڕووی تێبکات، وەك کەعبی ئەحبار ئاماژەی بۆکرد، کەعب لە هۆزێك بوو ڕێزیان لەو بەردە دەگرتو کردبوویانە قیبلەی خۆیان، بەلام خوای گەورە منەتی کرد بەسەریداو موسلمانیکرد و ڕێگەی هەقی نیشان درا، بۆیە کاتێك ئاماژەی کرد بەو شێوەیە، گەورەی موسلمانان عومەری کوڕی خەتتاب(ڕەزای خوای لێبێت) وتی: تۆچاو لە جوولەکەکانتەکەی، وەك گاورەکان سوکایەتی نەکرد بەو بەردە کە کردبوویان بە شوێنی زبلۆو خاشاك لەبەر ئەوەی قیبلەی جوولەکەکان بووە، بەلکو هەرچی تۆزو پیسایی پێوە بوو سڕیو بە عەباکەی پاکی کردەوە[1].

ڕیوایەتی ئەبو هورەیرە(ڕەزای خوای لێبێت)

بوخاریو موسلیم لە هەردوو سەحیحەکەیاندا ڕیوایەتیان کردووە لە ئەبو هورەیرەوە کەدەڵێت: پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرمووی:(کاتێك شەوڕەویم پێکرا، گەیشتم بە موسا(سەلامی خوای لێبێت) جادەستیکردەوەسفکردنی و وائەزانم فەرمووی: پیاوێك بوو نە قەلەو نە لاوازو مووی سەری خاوو داهێنرابوو، وەك پیاوانی گەلی شنۆئە وابوو، وە فەرمووی: گەیشتم بە عیسا(سەلامی خوای لێبێت)، پێغەمبەری خوا(ﷺ) وەسفی کرد فەرمووی: پیاوێکی چوارشانەی سووروسپی و ڕوو ئاڵ بوو، وەك لە حەمام هاتبێتە دەرێ وابوو، گەیشتم بە ئیبراهیم(سەلامی خوای لێبێت) من زیاتر لە منداڵەکانی تری لە ئەو دەچووم، دوو جامیان بۆ هێنام، یەکێکیان شیرو ئەوی تریان عەرەق(شەراب)ی تیا بوو، پێیان وتم: ئارەزووت لە کامیان هەیە بیخۆرەوە، شیرەکەم وەرگرتو خواردەمەوە، پێیان وتم: سروشتی ئیسلامەتیو ڕێی ڕاستت هەلبژاردووە، ئەگەر شەرابەکەت هەلبژاردایە ئومەتەکەت ڕێیان ون دەکرد،[2] دیسان لە سەحیحی موسلیمدا هاتووە لە ئەبو هورەیرەوە(ڕەزای خوای لێبێت) دەڵێت: پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرمووی:(خۆم وا بینی لە حیجردا بووم قورەیش پرسیاریان لێ دەکردم، لە بارەی چەند شتێکی قودسی پیرۆزەوە چاك سەیرم نەکردبوو هەتا لە یادیان بکرم، ئەوەندە خەفەتبارو دلتەنگ بووم هەرگیز دلتەنگی وام بەسەردا نەهاتبوو، فەرمووی خوای گەورە قودسی پیرۆزی بۆبەرز کردمەوە و منیش سەیرم دەکرد، هیچ شتێکیان لێ نەدەپرسیم خەبەریان نەدەمێ، خۆم لەناو کۆمەلی پێغەمبەراندا بینی، موسا(سەلامی خوای لێبێت) ڕاوەستابوو نوێژی دەکرد کە سەیرم کرد پیاوێك بوو

---

[1] احمد(١/٣٨)، سەنەدەکانی لاوازە.

[2] فتح الباري(٦/٤٩٣)، مسلم(١/١٥٤).

مووی کەمێك لول بوو وەك پیاوانی شەنۆئە وابوو، هەر لەو کاتەدا عیسای کوڕی مەریەمم دی(سەلامی خوای لێبێت) ئیبراهیمیشم بینی(سەلامی خوای لێبێت) لەوێ بوو، ڕاوەستابوو نوێژی دەکرد، ئەوەی زیاتر لە ئیبراهیم بچێت هاوەڵەکەتانە(واتە پێغەمبەر خۆی(ﷺ))، کاتی نوێژ هات پێش نوێژیم بۆ کردن، کە لە نوێژ بوومەوە یەکێك وتی: ئەوە مالیکی خاوەنی ئاگرە سەلامی لێبکە، ئاوڕم دایەوە ئەو لە پێشدا سڵاوی لە من کرد.[1]

ڕیوایەتی دایکی موسڵمانان عائیشە(ڕەزای خوای لێبێت)

بەیهەقی ڕیوایەتی کردووە لە عائیشەوە(ڕەزای خوای لێبێت) دەڵێت: کاتێك کە شەوڕەوی کرا بە پێغەمبەری خوا(ﷺ) بۆ مزگەوتی ئەقسا(مسجد الاقصى) بەیانیەکەی خەڵکی کەوتنە باسکردنی، هەندێ لەو خەڵکەی کە موسڵمان بووبوون‌و بڕوایان بە پێغەمبەر(ﷺ) هێنابوو پاشگەز بوونەوەو بە پەلە ئەو هەواڵەیان گەیاندە ئەبو بەکر وتیان: ئایا ئاگات لە هاوەڵەکەتە؟ کە دەڵێت: ئەو ئەمشەو شەوڕەوی پێکراوە بۆ قودسی پیرۆز، ئەبو بەکر وتی: ئایا ئەو ئەوەی فەرمووە؟ وتیان: بەڵێ، ئەبو بەکر وتی: ئەگەر ئەو ئەو قسەی کردبێت ڕاستی وتووە، وتیان: بڕوای پێ دەکەی کە ڕۆیشتووە بۆ قودسی پیرۆزو پێش ئەوەی ڕۆژ ببێتەوە هاتبێتەوە؟ وتی: بەڵێ، من بڕوای بە شتێك پێ دەکەم زۆر لەوە گەورەترە، من بڕوای ئەوەی پێدەکەم لە بەیانیەکدا یان لە ئێوارەیەکدا هەواڵی ئاسمانم ئداتێ! لەبەرئەوەبوو ناونرا ئەبو بەکری صدیق[2].

باسی کاتی شەوڕەویەکەی پێغەمبەر(ﷺ) باسی ئەوەش کە بە لاشەو گیانی بووەو لەکاتی بێداریدا بووەو لە کاتی خەوتندا نەبووە

موسای کوڕی عوقبە: لە زوهەریەوە ئەگێڕێتەوە کە شەوڕەویەکە ساڵێك لە پێش کۆچکردندا بووە،[3] عورووەیش هەر وای وتووە.[4] سودی دەڵێت: شانزە مانگ لە پێش کۆچکردن بووە.[5] بێگومان پێغەمبەری خوا(ﷺ) لە مەککەوە شەوڕەوی پێکرا بۆ قودسی پیرۆزو لەحاڵەتی بێداریدابوو و لە خەودا نەبووە و سواری بوراق بووە، کاتێك گەیشتە دەرگای مزگەوت لای دەرگاکەدا وڵاغەکەی بەستەوەو چووە ژوورەوە لە قیبلەکەیدا دوو ڕەکەعات نوێژی سڵاوی مزگەوتی(تحية المسجد) کردو پاشان میعراجی بۆهێنرا کە (وەك پلەی پەیژە وابوو پێیدا سەردەکەوت) سەرکەوت بەو میعراجەدا بۆ ئاسمانی

---

[1] مسلم(١/١٥٦)، عن زهير بن حرب.

[2] دلائل النبوة(٢/٣٦٠)، ڕیوایەتێکی لاوازە.

[3] دلائل النبوة(٢/٣٥٥).

[4] دلائل النبوة(٢/٣٥٤).

[5] القرطبي(١٠/٢١٠).

دنیا، پاشان بۆ حەوت ئاسمانەکەی تر، لە هەموو ئاسمانەکاندا دەگەیشت بە کەسە خاوەن ڕێزو پلە بەرزەکانی‌و سڵاوی دەکرد لەو پێغەمبەرانەی کە لەو ئاسمانانەدا بوون، بە پێی پلەو ڕێزیان، هەتا تێپەڕی بە لای موسای کەلیمدا لە ئاسمانی شەشەمداو ئیبراهیمی خەلیل لە حەوتەمدا، پاشان لەئەوان و لەپلەی ئەودوانەش تێپەڕی (سەلامی خوا لە ئەوان و لەهەموو پێغەمبەرانی تریش بێت) تا دەگاتە شوێنێك کە دەنگی قەڵەمەکانی تێدا دەبیسترێت، واتە: واتە قەڵەمەکانی قەدەر بەو شتانەی کە دەبن، (سدرة المنتهی)ی بینی کە فەرمانە گەورەو گرنگەکانی خوای گەورە داپۆشیبوو، بە پەپولەی ئاڵتونی‌و ڕەنگی هەمەجۆرە فریشتەکانیش دەورەی درابوو، لەوێدا جوبرەئیلی بینی لە شێوەی خۆیدا، شەش سەد باڵی هەبوو، چەندین فریشتەی باڵسەوزی بینی کەئاسۆیان داگیر کردبوو، (بیت المعمور)ی بینی و ئیبراهیمی خەلیلی بینی کە کەعبەی پیرۆزی سەر زەمینی دروست کردووە، پاڵی دابووبە(بیت المعمور)ەوە، چونکە(بیت المعمور) کەعبەی ئاسمانە، کە هەموو ڕۆژێك حەفتا هەزار فریشتە دەچنە ناوی خواپەرستی تێدا دەکەن پاشان هەتا ڕۆژی قیامەت ناگەڕێنەوە بۆی، بەهەشتو جەهەنەمی بینی، لەوێدا خوای گەورە پەنجا نوێژەکەی لەسەر فەرز کرد، پاشان سووکی کرد بۆ پێنج نوێژ لەبەر سۆزو بەزەیی خۆی بە بەندەکانی، لەمەوە ڕێزو گرنگی نوێژ دەردەکەوێت چەندە گەورەیە. پاشان دابەزی بۆ قودسی پیرۆز و پێغەمبەرانیش دابەزین لەگەڵیدا، کەکاتی نوێژ هات لەناو قودسی پیرۆزدا پێغەمبەر(ﷺ) پێش نوێژی بۆ کردن، لەوە دەچێت نوێژی بەیانی ئەو ڕۆژە بووبێت، هەندێ کەس وای بۆ دەچن کە ئەو پێش نوێژیەی بۆ پێغەمبەران لە ئاسماندا بۆی کردبن، بەڵام زۆرینەی ڕیوایەتەکان ئەوە دەگەیەنن کە لە قودسی پیرۆزدا بووە، لە هەندێ ڕیوایەتەکاندا دەڵێن ئەو پێش نوێژیە لە سەرەتای چوونیەوە بووە بۆ ناو مزگەوتی(الاقصی) بەڵام ڕوونتر ئەوەیە لە دوای گەڕانەوەی بووبێت بۆ قودسی پیرۆز، چونکە کاتێك کەئەیدا بەلایاندا لە شوێنەکانیاندا پرسیاری لە جوبەرئیل دەکرد لە بارەی هەر پێغەمبەرێکیانەوە، جوبەرئیل باسی دەکردن بۆی، ئەمە گونجاوترە، چونکە یەکەمجار داواکراوە بۆ خزمەت خودای مەزن بۆ وەرگرتنی ئەو ئەرك‌و فەرزانەی کە خودا دەیەوێت بیدا بەسەر خۆی‌و ئومەتەکەیدا، پاشان کە لێ بووەتەوە لەوەی کە بۆی بانگ کراوە، کۆبووەتەوە لەگەڵ پێغەمبەرەکانی برایداو پاشان خوای گەورە ڕێزو مەزنی پێغەمبەری دەرخستوە بۆیان‌و پێشنوێژی بۆ کردوون، ئەمەیش بە ئاماژەیەکی جوبەرئیل بوو کەبۆیکرد لەوبارەیەوە. پاشان لە قودسی پیرۆز دەرچووە و سواری بوراق بووە و گەڕاوەتەوە بۆ مەککە لە تاریکایی شەودا، (خوای پاك‌و بێ عەیبیش باشتر دەزانی) بەڵام هێنانی پیاڵەی شیرو هەنگوین یان شیرو ئارەق یان شیرو ئاو یان هەموویان، ئەمانە لە فەرموودەدا هاتووە کە لە قودسی پیرۆزدا بووە، وە لەفەرمودەی تریشدا هاتووە کە لە ئاسماندا بووە، هەڵدەگرێت لە هەردوولا ڕویدابێ، چونکە وەك پێشوازی وایە لە میوان (خوا خۆیشی

باش دەزانیٚ)، پاشان شەوڕەوی بە گیان‌و لاشەی پێغەمبەر لەحاڵەتی بێداریدا نەك لە خەودا، بەڵگەیش لەسەر ئەمە ئەم ئایەتەیە کە خوای گەورە دەفەرموویٚت: ﴿سُبْحَٰنَ ٱلَّذِىٓ أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِۦ لَيْلًا مِّنَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ إِلَى ٱلْمَسْجِدِ ٱلْأَقْصَا ٱلَّذِى بَٰرَكْنَا حَوْلَهُۥ لِنُرِيَهُۥ مِنْ ءَايَٰتِنَآ ۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْبَصِيرُ﴾ واتە: پاکی و بیٚ عەیبی بۆکەسێك لە شەوێکدا شەوڕەوی بە بەندەی خۆی کرد لە(مسجد الحرام)ە وە بۆ(مسجد الاقصی) ئەو مزگەوتەی ئێمە پیت‌و پیرۆزیمان داوە بە دەورووبەرەکەی بەو نیازەی کە هەندێك بەڵگەی خۆمانی پیشان بدەین، هەر خۆی بیسەرو بینایە. تەسبیحات لێرەدا بۆ شتی زۆر گەورەو گرنگە، خۆ ئەگەر لە خەودا بوایە، شتێکی گەورەی وا نەبوو(سبحان الله)ی بۆبکرێت و زۆر بە گرنگیش نەدەگیرا، ئەگەر بە خەو بوایەخوانەناسانی قورەیش بە پەلە بە درۆیان نەدەخستەوەو هەندیٚ لەوانەش کەموسڵمان بووبوون پاشگەز نەدەبوونەوە و وتەی (عەبدیش) بریتیە لە گیان‌و لاشە، وەك فەرموویەتی: ﴿أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِۦ لَيْلًا﴾ وە دەفەرموویٚت: ﴿وَمَا جَعَلْنَا ٱلرُّءْيَا ٱلَّتِىٓ أَرَيْنَٰكَ إِلَّا فِتْنَةً لِّلنَّاسِ﴾[1] واتە: ئەو بینینەش کە پێمان نیشاندای بۆ تاقیکردنەوەی خەڵکی بوو، ئیبنو عەبباس دەڵێت: ئەو بینینە بینینی بە چاو بوو پیشانی پێغەمبەری خوا(ﷺ)درا لەو شەوەی کە شەوڕەوی پێکرا، ئەو درەختە مەلعونەیش درەختی زەققومە بوخاری ڕیوایەتی کردووە.[2] خوای گەورە دەفەرموویٚت: ﴿مَا زَاغَ ٱلْبَصَرُ وَمَا طَغَىٰ﴾[3] واتە: چاوی لیٚ کەلا نەکردوەو نەیگوێزتووەتەوەو ڕێشکەو پێشکەی نەکرد. چاو لە بەشەکانی لاشەیە نەك گیان‌و سواری بوراقیش کراوە کە وڵاغێکی سپی بووەو درەوشاوەتەوە ئەمەیش درەوشانەوەی لاشەیە نەك گیان، چونکە گیان پێویست ناکات لە ڕۆیشتندا سواری شتێك ببێت (والله أعلم).

شتێکی گەورە و بەسوود

حافیز ئەبو نەعیمی ئەسبەهانی لە کتێبی(دلائل النبوة)دا ڕیوایەتی کردووە لە ڕێگەی موحەمەدی کوڕی عومەری واقیدیەوە دەڵێت: مالیکی کوڕی ئەبو ریجال بۆی باس کردم لە عەمری کوڕی عەبدوڵاوە لە موحەمەدی کوڕی کەعبی قورەزیەوە دەڵێت: پێغەمبەری خوا(ﷺ) دیحیەی کوڕی خەلیفەی نارد بۆ لای قەیسەر، جا دەستیکردە باسکردنی ڕۆیشتن و چوونەکەی بۆلای، لەناو ئەم باسەدا بەڵگەیەکی مەزن هەیە لەسەر فرەژیری هیرەقل، پاشان هیرەقلیٚ هەرچی بازرگانی شامە بانگی کردو ناردی بە

[1] الاسراء(٦٠).

[2] فتح الباري(٨/٢٥٠).

[3] النجم(١٧).

شوێن ئەبو سوفیان (سەخری کوڕی حەرب) و هاوەڵەکانیدا لە بارەی ئەو پرسیارە مەشهورانەوە لێی پرسین کە بوخاریو موسلیم ڕیوایەتیان کردوون وەك لە دواوە باسیان دێت، لەکاتێکدا ئەبوسوفیان دەیویست کارەکەی پێغەمبەر(ﷺ) بێنرخو بچووك بکاتەوە لای هیرەقل، دەڵێت: ئەبو سوفیان ووتی: هیچ شتێك ڕێگەی لێ نەگرتم کە دژی قسە بکەمو لەبەر چاوی هیرەقلی بخەم ئەوە نەبێت پێم ناخۆش بوو درۆیەك بکەم لە لای هیرەقلداو پێم بزانێتو پاشان بڕوای بە هیچ قسەیەکم نەمێنێت. دەڵێت: ئەو قسەیەم بەبیرهاتەوە کە ئەوشەوەی شەوڕەوی پێکرا باسی بکەم بۆی، دەڵێت: وتم: ئەی پاشا هەواڵێکت بدەمێ هەتا بزانی کە ئەم کابرایەدرۆدەکات؟ وتی: ئەو درۆیە کامەیە؟ دەڵێت: وتم: پێمان دەڵێت کە لەسەر زەمینی ئێمەوە لە مەککەوە لە یەك شەودا هاتووە بۆ ئەم مزگەوتەی ئێوە، مزگەوتی ئیلیاء پاشان هەر ئەو شەوە گەڕاوەتەوە لە پێش خۆرهەڵاتندا بۆ لامان، وتی: بطریکی ئیلیا بەڕاسەری قەیسەرەوە بوو، بطریکی ئیلیا وتی: من ئەوشەوەم لە یادە، وتی: قەیسەر سەیری کردو وتی: تۆچۆن بەوە دەزانی؟ وتی: من هیچ شەوێك ناخەوم هەتا هەموو دەرگاکانی مزگەوت دانەخەم، ئا ئەو شەوە هەموو دەرگاکانم داخست تەنها دەرگایەکیان نەبێت، بۆم دانەخرا، داوای یارمەتیم کرد لە خزمەتچیەکانو ئەوانەی لە لام بوون کە دای بخەن، هەرچیمان کرد بۆمان دانەخرا، وەك ئەوەی پاڵ بە کێوێکەوە بنێین، دارتاشەکانیشم بۆ بانگ کرد سەیریان کردو وتیان: ئەم دەرگایە سەردەرگاو دیوارەکەی کەوتووە بەسەردا، ناتوانین جوڵەی پێبکەین هەتا ڕۆژدەبێتەوە هەتابزانین لەکوێوە نیشتووەتەسەری، دەڵێت: گەڕامەوەو دوو دەرگاکەم واز لێهێنا بە کراوەیی، کاتێك ڕۆژم لێ بووەوە چوومەوە بۆ لایان، ئەو بەردەی لە سووچی مزگەوتەکەدا بوو کونی تێ بووبوو، پاشماوەی بەستنەوەی وڵاغێکی پێوە دیار بوو، دەڵێت: وتم بە هاوەڵەکانم: ئەم دەرگایە ئەمشەو حەتمەن بۆ پێغەمبەرێك ڕگیراوە و بەکراوەیی مایەوە، بێگومان ئەمشەو لەناو ئەم مزگەوتەی ئێمەدا ئەو پێغەمبەرە نوێژی کردووە. جا ئیتر فەرموودەکەی بە تەواوی باس ئەکات.

سوودێکی تر

حافیز ئەبولخەتتاب عومەری کوڕی دیحیە لە کتێبەکەیدا (التنویر في مَولِد السّراج المنیر) کە باسی فەرموودەی ئیسرای کردووە لە ڕێگەی ئەنەسەوە، قسەیەکی زۆری لەسەر وتووە، قسەکەی زۆر جوانو پڕ مانای کردووە، پاشان دەڵێت: بێگومان ئەو ڕیوایەتانەی لە بارەی ئیسراوە هاتوون گەیشتووەتە پلەی تەواتور لە عومەری کوڕی خەتتابو عەلیو ئیبنو مەسعودو ئەبو زەڕو مالیکی کوڕی سەعسەعەو ئەبو هورەیرەو ئەبو سەعیدو ئیبنو عەبباسو شەددادی کوڕی ئەوسو ئوبەی کوڕی کەعبو عەبدوڕەحمانی کوڕی قورت ئەبو حەببەو ئەبو لەیلاش کە هەردووکیان ئەنسارین، هەروەها عەبدوڵای کوڕی عومەرو جابیرو حوزەیفەو بورەیدەو ئەبو ئەیوبو ئەبو ئومامەو سەمورەی کوڕی جوندوبو

ئەبولحەمراء و سوهەیبی ڕۆمیو ئوموهانیئەوە هەتا عائیشەو ئەسمائی کچی ئەبوبەکری سدیقەوە(ڕەزای خوا لە هەموویان بێت) هەیانە بە درێژی باسەکەی هێناوە هەشیانە بە کورتی هێناویەتی، وەك لە موسنەدەکاندا هاتووە، هەرچەندە ڕیوایەتی هەندێکیان مەرجی سەحیحی تێدا نیە، بێگومان گشت موسڵمانان کۆن لەسەر فەرموودەی ئیسرا، تەنها بێدین و خوانەناسان بڕوایان پێی نیە، ﴿يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ﴾[1] واتە: دەیانەوێت ڕووناکی دینی خوا بکوژێنەوە بە(فووی) دەمیانو خوا ڕووناکی خۆی تەواو دەکات با بێباوەڕانیش پێیان ناخۆش بێت.

﴿ وَآتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِبَنِي إِسْرَائِيلَ أَلَّا تَتَّخِذُوا مِنْ دُونِي وَكِيلًا (٢) ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا (٣) ﴾

باسی موساو بەخشینی تەورات پێی

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ وَآتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِبَنِي إِسْرَائِيلَ أَلَّا تَتَّخِذُوا مِنْ دُونِي وَكِيلًا ﴾ واتە: کتێبمان دا بە موساو کردمانە ڕێ نیشاندەرێك بۆ بەرەی ئیسرائیل کە: جگە لە من با بریکارێکتان(وەکیلێکتان) نەبێت. کاتێك کە خوای گەورە باسی شەوڕەوی بە بەندەی خۆی موحەمەد(ﷺ) دەکات پاشان دێتە سەر باسی بەندەو پێغەمبەرو کەلیمی خۆی موسا(سەلامی خوای لێبێت) زۆرجار خوای گەورە کە باسی پێغەمبەر(ﷺ) دەکات لەگەڵیدا باسی موساش دەکات، کە باسی قورئان دەکات لەگەڵیدا باسی تەوراتیش دەکات، بۆیە لێرەیشدا کە باسی شەوڕەوی پێغەمبەر(ﷺ) دەکات لە پاشان دەفەرمووێت: ﴿ وَآتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ ﴾ واتە: تەورات، ﴿وَجَعَلْنَاهُ هُدًى﴾ واتە: کردوومانە بە ڕێ نیشاندەر، ﴿لِبَنِي إِسْرَائِيلَ أَلَّا تَتَّخِذُوا مِنْ دُونِي وَكِيلًا ﴾ واتە: جگە لە من هیچ کەسێکی تر مەکەنە دۆستو یارمەتی دەرو پەرستراو، چونکە خودا پەیامی ناردووە بۆ هەموو پێغەمبەرێك کە ڕەوانەی کردووە کە تەنها هەر ئەو بپەرستنو شەریکی بۆ دانەنێن. پاشان دەفەرمووێت: ﴿ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ﴾ واتە: ئەی تۆرمەی ئەوانەی کە لەگەڵ نوحدا هەڵمان گرتن لەو کەشتیەدا لە بابی خۆتان نوح بکەن، ﴿إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا﴾ بە ڕاستی نوح بەندەیەکی زۆر شوکرانەبژێر بوو، سا ئێوەش یادی ئەو بەهرەی منە بکەن کە پێم داون کە موحەمەدم(ﷺ) بۆ ڕەوانە کردوون، ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە ئەنەسی کوڕی مالیکەوە(ڕەزای خوای لێبێت) دەڵێت: پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرمووی:(بێگومان خوای گەورە ڕازییە لەو بەندەیەی کە خواردنێك دەخوات یان

---

[1] الصف(٨).

خواردنەوەیەك دەخواتەوە سوپاسی خوای لەسەر دەكات).[1] موسلیمو ترمزیو نەسائیش ڕیوایەتیان كردووە هەر بەو شێوەیە.[2] مالیك دەڵێت لە زەیدی كوڕی ئەسلەمەوە: بەردەوام و لەهەموو كاتێكدا سوپاسی خودای دەكرد. بوخاری لێرەدا باسی فەرموودەكەی ئەبو زورعەی كردووە لە ئەبوهورەیرەوە كە پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی: (من بەڕێزترینی منداڵی ئادەمم لە ڕۆژی قیامەتدا(فەرموودەكە درێژە، تێیدا هاتووە) خەڵكی دێن بۆ لای نوح دەڵێن: ئەی نوح بێگومان تۆ یەكەم نێردراوی بۆ سەر خەڵكی سەر زەمین، خوا بە عەبدێكی شوكرانە بژێر ناوی بردووی، تكامان بۆ بكە لە لای پەروەردگارت)[3]. فەرموودەكەی بە تەواوی باسكرد.

﴿وَقَضَيْنَآ إِلَىٰ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ فِى ٱلْكِتَـٰبِ لَتُفْسِدُنَّ فِى ٱلْأَرْضِ مَرَّتَيْنِ وَلَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبِيرًا ﴿٤﴾ فَإِذَا جَآءَ وَعْدُ أُولَىٰهُمَا بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَّنَآ أُو۟لِى بَأْسٍ شَدِيدٍ فَجَاسُوا۟ خِلَـٰلَ ٱلدِّيَارِ ۚ وَكَانَ وَعْدًا مَّفْعُولًا ﴿٥﴾ ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ ٱلْكَرَّةَ عَلَيْهِمْ وَأَمْدَدْنَـٰكُم بِأَمْوَٰلٍ وَبَنِينَ وَجَعَلْنَـٰكُمْ أَكْثَرَ نَفِيرًا ﴿٦﴾ إِنْ أَحْسَنتُمْ أَحْسَنتُمْ لِأَنفُسِكُمْ ۖ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا ۚ فَإِذَا جَآءَ وَعْدُ ٱلْـَٔاخِرَةِ لِيَسُـۥٓـُٔوا۟ وُجُوهَكُمْ وَلِيَدْخُلُوا۟ ٱلْمَسْجِدَ كَمَا دَخَلُوهُ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَلِيُتَبِّرُوا۟ مَا عَلَوْا۟ تَتْبِيرًا ﴿٧﴾ عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَن يَرْحَمَكُمْ ۚ وَإِنْ عُدتُّمْ عُدْنَا ۘ وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَـٰفِرِينَ حَصِيرًا ﴿٨﴾﴾

لە تەوراتدا هاتووە كە جوولەكە دووجار دەست دەدەنە خراپەكاری(لەسەر زەمیندا)

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَقَضَيْنَآ إِلَىٰ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ فِى ٱلْكِتَـٰبِ لَتُفْسِدُنَّ فِى ٱلْأَرْضِ مَرَّتَيْنِ وَلَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبِيرًا﴾ وە هەر لەناو كتێبەكەدا نەوەی ئیسرائیلمان ئاگادار كردووە كە: ئێوە لەو سەر زەمینەدا دوو كەڕەت دەست دەدەنە بەدفەڕیو زۆر بە توندی بایی هەوا دەبنو لە خۆ دەگۆڕێن. خوای گەورە باسی نەوەی ئیسرائیل دەكات كە بڕیاری داوەو ئاگاداری كردوون لە تەوراتدا، واتە: لە پێشەوە لەو كتێبەدا كە بۆی ناردوون هەواڵی پێداون كە لەسەر زەمیندا دووجار هەڵدەسن بە كاری خراپو ناپەسەند، خۆیان لێ دەگۆڕێتو دەست دەدەنە تاوانو دەستدرێژی كردنە سەر خەڵكی، وەك ئەم ئایەتەی كە دەفەرموێت: ﴿وَقَضَيْنَآ إِلَيْهِ ذَٰلِكَ ٱلْأَمْرَ أَنَّ دَابِرَ هَـٰٓؤُلَآءِ مَقْطُوعٌ مُّصْبِحِينَ﴾[4] چاكیو

[1] احمد(٣/١١٧)، فەرموودەیەكی سەحیحە.

[2] مسلم(٤/٢٠٩٥)، تحفة الأحوزي(٥/٥٣٦)، النسائي في الكبرى(٤/٢٠٢).

[3] فتح الباري(٦/٤٢٨).

[4] الحجر(٦٦).

خراپی کارەکەمان لەبەردەم دانا و ئاگادارمانکرد، کە لە بەری بەیانیدا کەهەڵسان قڕیان تێدەکەوێتو دوا بڕاو دەبن، واتە: لە پێشەوە هەواڵمان دا بەو بەڵایە کە تووشی دەبنو ئاگادارمان کرد لێی.

بەدفەڕی جوولەکە لە یەکەم جاردا و تۆڵە لێ سەندنیان لەسەر ئەو بەدفەڕیە

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ فَإِذَا جَآءَ وَعۡدُ أُولَىٰهُمَا بَعَثۡنَا عَلَيۡكُمۡ عِبَادٗا لَّنَآ أُوْلِي بَأۡسٖ شَدِيدٖ فَجَاسُواْ خِلَٰلَ ٱلدِّيَارِۚ وَكَانَ وَعۡدٗا مَّفۡعُولٗا ﴾ واتە: هەر کاتێك بەڵێنی یەکەمیان لەو دووجارە هاتەجێ، چەند عەبدێکی زۆر ئازای خۆمان ئەنێرینەسەرتان، گشت وڵاتیان لێ تێك ئەدەن، ئەم بڕیارەیش جێبەجێ دەبێت. واتە: لە خراپەکاری یەکەم جاردا لەشکرێکمان لە دروستکراوەکانی خۆمان زاڵ کرد بەسەریاندا کە زۆر توندوتیژو خاوەن هێزو پڕ چەك بوون، ئەم شوێن بۆ ئەو شوێن دەگەڕان بە شوێنیانداو وڵاتەکەیان داگیرکردنو بە ناویدا هاتوچۆیان دەکردو لە هیچ کەسێك نەدەترسانو باکیان نەبوو ئەوەی خودا بڕیاری دابوو هاتەجێ، زانایانی تەفسیر لە پێشینەو پاشینە ڕای جیاوازیان هەیە لەسەر ئەو کەسانەی کە زاڵ بوون بە سەریاندا ئایا ئەوانە کێ بوون؟ لەم بارەیەوە ئیسرائیلیاتی زۆرهەیە پێم باش نیە لەم تەفسیرەدا بە درێژی باسی بکەمو بیگێڕمەوە، چونکە هەندێکی هەڵبەستراوە و هەندێك لە بێدینەکانیان دایان ناوە، هەندێکیشیان لەوانەیە ڕاست بێت، بەڵام ئێمە هیچ پێویستیەکمان پێی نیە، سوپاسی خوا دەکەین کە لە کتێبەکەی خویدا بۆی باس کردووین و پێویست بە کتێبەکانی تر ناکات کەلە پێش ئەم قورئانەوە هاتوون، خوای گەورەو پێغەمبەرەکەی(ﷺ) بێنیازیان کردووین لەوانە، خوای گەورە ئاگاداری کردووین کە کاتێك یاخی بوونو دەستیان دایە لاساری خوا دوژمنەکانی زاڵ کرد بەسەریانداو وڵاتەکەی داگیرکردن بە ئارەزووی خۆیان هاتوچۆیان بەناو ماڵەکانیاندا دەکردو سەرشۆڕیان کردنو ملیان پێ دانەواندن لە بەرامبەری ئەو کارە خراپانەی ئەوان پێی هەڵسان پەروەردگارت ناهەقی لە بەندەکانی خۆی ناکات، چونکە ئەوانە یاخی بوونو خەڵکێکی زۆریان لە پێغەمبەرانو زانایان لەناو بردو کوشتنیان، ئیبنو جەریر ڕیوایەتی کردووە لە یەحیای کوڕی سەعیدەوە دەڵێت: گوێم لە سەعیدی کوڕی موسەیب بوو دەیوت: بوختەنەصر دای بەسەر شامدا، قودسی پیرۆزی ڕوخاندو تێکی داو خەڵکەکەی کوشت، پاشان هات بۆ دیمەشق خوێنێکی دی بەسەر خۆڵەمێشێکەوە بوو(ژێری سکڵ بوو) دەکوڵا. لێی پرسین ئەم خوێنە چیە؟ وتیان: باب‌و باپیرانمان دیوە وایان کردووە، هەر کاتێك ئەو خۆڵەمێشە بکرایە بەسەریدا ئەویش سەردەکەوت. دەڵێت: لەسەر ئەو خوێنە حەفتا هەزار موسڵمانو خەڵکی تریشی کوشت.[1] ئەم ڕیوایەتە هەتا دەگاتە سەعیدی کوڕی موسەیب صەحیحە و هەرئەمە مەشهوریشە، پاشان ئەم بوختەنەصرە دانیشت کە هەموو پیاوماقوڵ و

---

[1] الطبري(١٧/٣٦٩).

زاناکانی کوشتن بەڕادەیەك وای لێهات کەسێك نەما کە تەوراتی لەبەربێت، خەڵکێکی زۆریشی گرتن‌و بە دیلی‌و دەستبەسەری بردنی، لە کوڕی پێغەمبەران‌و کەسانی تریشیان تێدابوون، چەندەها رووداوو بەسەرهاتی تریش بەسەریاندا هات باس کردنی زۆری دەوێ.

خۆ ئەگەر ئەوەی ڕاستەیان نزیکە لە ڕاستیەوە دەستمان بکەوتایە چاك بوو بمان نووسیایە یان ڕیوایەتمان بکردایە والله أعلم، پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ ثُمَّ رَدَدۡنَا لَكُمُ ٱلۡكَرَّةَ عَلَيۡهِمۡ وَأَمۡدَدۡنَٰكُم بِأَمۡوَٰلٖ وَبَنِينَ وَجَعَلۡنَٰكُمۡ أَكۡثَرَ نَفِيرًا ﴾ واتە: لە پاشان کارێکی وامان کرد ئێوە لەوان بەهێزتر بن، هەژماریشتان زۆرتر بێت، بە دارایی‌و نەوەیش یارمەتیمان پێ گەیاندن، ﴿إِنۡ أَحۡسَنتُمۡ أَحۡسَنتُمۡ لِأَنفُسِكُمۡۖ وَإِنۡ أَسَأۡتُمۡ فَلَهَا ﴾ واتە: ئەگەر ئێوە چاکە بکەن، چاکە لەگەڵ خۆتان دەکەن، ئەگەر خراپەیش بکەن. خراپە لەگەڵ خۆتان دەکەن، وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا دەفەرمووێت: ﴿ مَّنۡ عَمِلَ صَٰلِحٗا فَلِنَفۡسِهِۦۖ وَمَنۡ أَسَآءَ فَعَلَيۡهَا ﴾[1] واتە: هەر کەسێك کاری چاك دەکات بۆ خۆی دەکات، کەسێکیش خراپە دەکات لە دژی خۆی کردوویەتی.

خراپەکاری جاری دووەم

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَإِذَا جَآءَ وَعۡدُ ٱلۡأٓخِرَةِ ﴾ هەر کاتێك بەڵێنی دوایش هاتەجێ، واتە: دەستتان دایەوە خراپەکاری لەجاری دووەمیشدا دوژمنەکانتان هاتنەوە سەرتان ﴿لِيَسُـۥٓـُٔواْ وُجُوهَكُمۡ ﴾ واتە: تا واتان لێبکەن خەم‌و پەژارە لەنێو چاوانتاندا دەرکەوێت‌و ملکەچ‌و سەرشۆڕتان بکەن‌و ﴿وَلِيَدۡخُلُواْ ٱلۡمَسۡجِدَ﴾ واتە: بشچنە ناو قودسی پیرۆزەوە ﴿كَمَا دَخَلُوهُ أَوَّلَ مَرَّةٖ﴾ واتە: وەك جاری پێشوش چوونە ناوی بەئارەزووی خۆیان تێیدا دەگەڕان‌و ﴿وَلِيُتَبِّرُواْ مَا عَلَوۡاْ تَتۡبِيرًا ﴾ واتە: وە هەرچیەکیان دەستکەوێت بیڕوخێنن‌و خابووری بکەن، پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿عَسَىٰ رَبُّكُمۡ أَن يَرۡحَمَكُمۡۚ وَإِنۡ عُدتُّمۡ عُدۡنَا﴾ واتە: بەڵکو پەروەردگارتان بتانخاتە بەر بەزەیی خۆی، ئەگەریش تێهەڵچنەوە و دەست بکەنەوە بە خراپەکاری ئێمەیش تێ هەڵدەچینەوە، زەبوون‌و سەرشۆڕتان دەکەینەوە لە دنیاداو لەگەڵ ئەو هەموو سزاو جەزرەبەیەش کە لە ڕۆژی قیامەتدا بۆمان داناون، بۆیە دەفەرمووێت: ﴿وَجَعَلۡنَا جَهَنَّمَ لِلۡكَٰفِرِينَ حَصِيرًا﴾ واتە: جەهەنەممان کردووە بە بەندیخانەو زیندان بۆ کۆمەڵی خوانەناسان، هەرگیز ناتوانن بێنە دەرەوە لێی. ئیبنو عەبباس دەڵێت: ﴿حَصِيرًا﴾

---

[1] فصلت(٤٦).

واتە: بەندیخانە.[1] موجاهید دەڵێت: گیردەخۆن تێیدا.[2] کەسانی تریش هەر وایان وتووە. حەسەن دەڵێت: فەرشولانکەیانە.[3] قەتادە دەڵێت: ئەوەی ئیسرائیل دەستیان دایەوە خراپەکاری خوای گەورە ئەم موحەمەدەوهاوەڵەکانی زاڵکردبەسەریانداو ملکەچی کردن و سەرانەیشی لێ سەندن[4].

﴿ إِنَّ هَٰذَا ٱلْقُرْءَانَ يَهْدِى لِلَّتِى هِىَ أَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ٱلَّذِينَ يَعْمَلُونَ ٱلصَّٰلِحَٰتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا كَبِيرًا ﴿٩﴾ وَأَنَّ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱلْءَاخِرَةِ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٠﴾ ﴾

وەسفکردنی ئەم قورئانە

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ إِنَّ هَٰذَا ٱلْقُرْءَانَ يَهْدِى لِلَّتِى هِىَ أَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ٱلَّذِينَ يَعْمَلُونَ ٱلصَّٰلِحَٰتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا كَبِيرًا ﴾ واتە: بێگومان ئەم قورئانە ڕێگایەك پیشان دەدات کە لە گشت ڕێگاکان سەرڕاستترە، مژدەش دەدات بەو خاوەن باوەڕانەی ئاکار چاکن کە پاداشتێکی گەورەیان بۆهەیە، خوای گەورە وەسفی کتێبە پیرۆزەکەی دەکات، واتە: قورئان کە چاکترین ڕێنیشاندەرو ڕێكو ڕەوانترین ڕێگایە لەناو ڕێگاکانی تردا، مژدەیش دەدات بەو خاوەنباوەڕانەش کە بە پێی پەیرەوی ئەو هەڵسوکەوت دەکەن کە پاداشتێکی گەورە یان هەیە لە ڕۆژی قیامەتدا، ﴿وَأَنَّ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱلْءَاخِرَةِ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴾ واتە: ئەو کەسانەش باوەڕ بە دواڕۆژ ناکەن، ئازارێکی زۆر بە ژانمان بۆ ئامادەکردوون، خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا دەفەرمووێت: ﴿فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ﴾[5] واتە: مژدەیان پێ بدە کە تووشی جەزرەبەیەکی بە ژان دەبن.

﴿وَيَدْعُ ٱلْإِنسَٰنُ بِٱلشَّرِّ دُعَآءَهُۥ بِٱلْخَيْرِ ۖ وَكَانَ ٱلْإِنسَٰنُ عَجُولًا ﴿١١﴾ ﴾

پەلەکردنی مرۆڤ و دوعاکردن لە خۆی

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَيَدْعُ ٱلْإِنسَٰنُ بِٱلشَّرِّ دُعَآءَهُۥ بِٱلْخَيْرِ ۖ وَكَانَ ٱلْإِنسَٰنُ عَجُولًا﴾ واتە: مرۆڤ چۆن حەز دەکات چاکەی بۆ بێت، ئاواش دەیەوێت خراپی لێ بقەومێ، مرۆڤ هەر وا بە پەلەیە، خوای گەورە باسی مرۆڤ دەکات کە زۆر پەلەیەتی کاتی وا هەیە دوعای شەڕ لە خۆی و ماڵ و منداڵی دەکات، واتە: بە مردن یان بێبەش بوون لە بەزەیی خوا یان بە ماڵکاولی و وێران بوون و چەندەها دوعای شەڕی لەو

---

[1] الطبري(٣٩٠/١٧).

[2] الطبري(٣٩٠/١٧).

[3] الطبري(٣٩٠/١٧).

[4] الطبري(٣٨٩/١٧).

[5] الانشقاق(٢٤).

جۆرە، ئەگەر خوای گەورە نزاکەی قەبوڵ بکات بەو نزایە لەناودەچن، وەك لە ئایەتێکی تردا دەفەرمووێت: ﴿وَلَوْ يُعَجِّلُ اللَّهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُم بِالْخَيْرِ لَقُضِيَ إِلَيْهِمْ أَجَلُهُمْ﴾[1] واتە: ئەگەر هەروەك مەردم لە خۆشی بە پەلەن، خودایش بۆ زیان لێدانیان بە پەلە بووایە هەر زوو لەناو دەچوون. موجاهیدو ئیبنو عەباسو قەتادەیش هەر وایان وتووە.[2] لە پێشەوە لە فەرموودەیەکدا باسمان کرد کە پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرموویەتی:(نزا لە خۆتان مەکەن لە سامانتانی مەکەن نەکا ڕێکەوتی کاتی وەرگرتنی نزا بکەن لە لای خوداو قەبوڵی بکات تێیدا).[3] پەلەپەلو دڵە ڕاوکەی ئەوەی ئادەم وایان لێ دەکات کە نزا لە خۆیان بکەن بۆیە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَكَانَ الْإِنسَانُ عَجُولًا﴾ واتە: مرۆڤ هەر بە پەلە بووە، سەلمانی فارسیو ئیبنو عەبباس لێرەدا باسی بەسەرهاتی ئادەم پێغەمبەر دەکەن (سەلامی خوای لێبێت) کاتێك کە ویستی هەستێتە سەر پێ، لەپێش ئەوەی گیان بگاتە قاچەکانی چونکە فووەکە لە لای سەریەوە هات، کاتێك کە گەیشتە مێشكو دەماغی پژمی، وتی: سوپاس بۆ خوا(الحمد لله) خوای گەورە فەرمووی: بەر بەزەیی پەروەردگارت بکەوی ئەی ئادەم، کاتێك کە گەیشتە چاوەکانی، چاوەکانی کردەوە، کاتێك کە بڵاوەی کرد بە ئەندامەکانی لەشیدا وای لێهات سەیری دەکردو بە لایەوە سەیر بوو، ویستی هەڵسێت پێش ئەوەی گیان بگاتە قاچەکانی، نەیتوانی هەڵسێت، ئەی پەروەردگارم پەلە بکە پێش ئەوەی شەو دابێت.[4]

﴿وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَتَيْنِ فَمَحَوْنَا آيَةَ اللَّيْلِ وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِّتَبْتَغُوا فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ وَكُلَّ شَيْءٍ فَصَّلْنَاهُ تَفْصِيلًا ﴿١٢﴾﴾

شەوو ڕۆژ بەشێکن لە نیشانەکانی دەسەڵاتی بەرفراوانی خوا

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَتَيْنِ فَمَحَوْنَا آيَةَ اللَّيْلِ وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً﴾ واتە: شەوو ڕۆژمان بە دوو نیشانە نیشان دان، نیشانەی شەومان کوژاندەوە نیشانەی ڕۆژیشمان کردە هۆی بینین، خوای گەورە منەت دەکات بەسەر بەندەکانیدا بە نیشانە گەورەکانی خۆی لەوانە: جیاوازی شەوو ڕۆژ کە بە شەو ئارام دەگرنو بە ڕۆژیش دەگەڕێنو بڵاوە دەکەن بە شوێن کاروکاسپیداو ڕێگای دوورو درێژی بۆ دەبڕن، بۆ ئەوەی بەو نیشانانە ژمارەی ڕۆژو هەفتەو مانگو

---

[1] یونس(١١).

[2] الطبري(١٧/٣٩٣/٣٩٤).

[3] مسلم(٤/٢٣٠٤).

[4] الطبري(١٧/٣٩٤/٣٩٥).

ساڵ بزانن، وە ئەو کاتانەش بزانن کە دیاری دەکەن‌و دای دەنێن تێدەپەڕێت بۆ قەرزدان‌و وەرگرتنەوەی‌و بۆ عیبادەت‌و مامەڵەکردن‌و شت بە کرێ گرتن‌و بە کرێدان‌و زۆر شتی تریش، بۆیە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿لِتَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ﴾ تا بگەڕێن بە شوێن ڕۆزیدا کە پەروەردگارتان پێتاندەدات لە ئیش‌و کارو هاتوچۆو هەر شتێکی تردا، ﴿وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ وَكُلَّ شَيْءٍ فَصَّلْنَاهُ تَفْصِيلًا﴾ واتە: تا ژمارەی ساڵەکان‌و ژمارەی تریش بزانن و لێتان تێك نەچێت‌و ئێمەش هەموو شتێکمان بە وردی شی کردووەتەوە. خۆ ئەگەر زەمانە هەمووی وەك یەك بووایەو بە شێوازێك بڕۆیشتایە، هیچ شتێك لەمانەتان نەدەزانی، وەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ اللَّيْلَ سَرْمَدًا إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَنْ إِلَٰهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُمْ بِضِيَاءٍ ۖ أَفَلَا تَسْمَعُونَ (٧١) قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ النَّهَارَ سَرْمَدًا إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَنْ إِلَٰهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُمْ بِلَيْلٍ تَسْكُنُونَ فِيهِ ۖ أَفَلَا تُبْصِرُونَ (٧٢) وَمِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾[1] واتە: بڵێ: چۆن بیردەکەنەوە ئەگەر خودا شەوتان هێندە لێ درێژ بکاتەوە، کە تا قیامەت نەبڕێتەوە؟ جگە لە خوا کێ شیاوی پەرستنە، ڕووناکیتان بۆ بێنێت؟ ئایا نابیسن؟ بڵێ: ئێوە چۆن بیردەکەنەوە ئەگەر خودا ڕۆژتان هێندە لێ درێژ بکاتەوە هەتا قیامەت بخایەنێت؟ غەیری خوا چ پەرستوویەك دەتوانێت شەوێکتان بۆ دابنێت، کە ئێوە تێیدا ئارام بگرن؟ ئایا نابینن؟ لە بەزەیی خودایە کە شەوو ڕۆژی والێکردووە بۆتان کە تێیدا ئارام بگرن‌و ڕۆزیشی تیادا بە دەست بێنن، بەڵکو ئێوە شوکری بکەن. وە فەرموویەتی: ﴿تَبَارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا وَقَمَرًا مُنِيرًا (٦١) وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ خِلْفَةً لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يَذَّكَّرَ أَوْ أَرَادَ شُكُورًا﴾[2] واتە: پاك‌و بێگەردو پیرۆزە ئەو(خوایەی) کە لە ئاسماندا چەند خولگە(بورج)ی دروست کردووەو دایناوە لە ئاسماندا خۆرێکی پرشنگدارو مانگێکی ڕووناککەرەوە(بۆ زەوی)، ئەو خودایە زاتێکە شەوو ڕۆژی بە جێی یەکتر داناوە(بە دوای یەکدا دێن‌و شوێن یەکتر دەگرنەوە) بۆئەوکەسەی بیەوێت بیربکاتەوە یا بیەوێت شوکرانەبژێری خوابکات. فەرموویەتی: ﴿وَلَهُ اخْتِلَافُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ﴾[3] واتە: ئالوگۆڕی شەوو ڕۆژیش بە دەستی ئەوە. وە فەرموویەتی: ﴿يُكَوِّرُ اللَّيْلَ عَلَى النَّهَارِ وَيُكَوِّرُ النَّهَارَ عَلَى اللَّيْلِ ۖ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ

---

[1] القصص(٧١ـ٧٣).

[2] الفرقان(٦١ـ٦٢).

[3] المؤمنون(٨٠).

وَٱلْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِى لِأَجَلٍ مُّسَمًّى أَلَا هُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْغَفَّٰرُ ﴾[1] واتە: شەو دەهێنێت بەسەر ڕۆژداو ڕۆژ دەهێنێ بەسەر شەوداو خۆرو مانگی ڕام هێناوە هەریەکەیان تا ماوەی دیاریکراو(بۆیان) دەگەڕێن بێدار بە هەر ئەو(خوا) زاڵی لێبوردەیە. ئاسمانەکان‌و زەمینی بە ڕاست وەدی هێناوە، شەو دەپێچێت بە ڕۆژەوەو ڕۆژیش دەپێچێت بە شەوەوە، خۆرو مانگیشی ڕام هێناوە، هەر یەکە تا کاتی دیاریکراو دێن‌و دەچن، باش بزانن: بە دەسەڵات و خەتاپۆش هەر خۆیەتی، وە فەرموویەتی: ﴿فَالِقُ ٱلْإِصْبَاحِ وَجَعَلَ ٱلَّيْلَ سَكَنًا وَٱلشَّمْسَ وَٱلْقَمَرَ حُسْبَانًا ذَٰلِكَ تَقْدِيرُ ٱلْعَزِيزِ ٱلْعَلِيمِ ﴾[2] واتە: پەردەی شەوگار لادەدات‌و سپێدەتان بۆ دەخاتەڕوو، شەوی بۆ ئارامگرتن‌و خۆرو مانگی بۆ ژمارەی ئێوە سازداوە، خوای خاوەن دەسەڵاتی زانا ئەم کارەی کردووە، وە فەرموویەتی: ﴿ وَءَايَةٌ لَّهُمُ ٱلَّيْلُ نَسْلَخُ مِنْهُ ٱلنَّهَارَ فَإِذَا هُم مُّظْلِمُونَ ﴿٣٧﴾ وَٱلشَّمْسُ تَجْرِى لِمُسْتَقَرٍّ لَّهَا ذَٰلِكَ تَقْدِيرُ ٱلْعَزِيزِ ٱلْعَلِيمِ ﴾[3] واتە: بۆ ئەوانە، شەویش هەیە لە نیشانەکان، ئێمە ڕۆژی لێ دادەڕنین‌و لەناکاو تاریکییان بەسەردا دێت، خۆریش بەرەو شوێنی خۆی لە گەڕاندایەو کە لە خاوەن دەسەڵاتی زاناوەیە، ئەو فەرمانەی پێدراوە، واتە: شەوی کردووە بە نیشانەیەك کە مانگی تیا دەردەکەوێت‌و ڕۆژیشی کردووە بە نیشانەیەك کە خۆری تیا هەڵدێت، ڕووناکی مانگی لە ڕووناکی خۆر جیاکردووەتەوە بۆ ئەوەی هەر یەکێکیان وەك خۆی بناسرێت، وەك فەرموویەتی: ﴿هُوَ ٱلَّذِى جَعَلَ ٱلشَّمْسَ ضِيَآءً وَٱلْقَمَرَ نُورًا وَقَدَّرَهُۥ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا۟ عَدَدَ ٱلسِّنِينَ وَٱلْحِسَابَ مَا خَلَقَ ٱللَّهُ ذَٰلِكَ إِلَّا بِٱلْحَقِّ﴾ واتە: هەر خۆیەتی خۆری کردە تیشکدەرو مانگیشی کردە تریفەدارو چەند قۆناغی بۆ دیاریکرد هەتا ژمارەی ساڵەکان‌و حیسابتانی پێ بزانن، خوا ئەمانەی بە ڕاستی وەدی هێناوە، هەتا دەگاتە: ﴿لَءَايَٰتٍ لِّقَوْمٍ يَتَّقُونَ ﴾[4] واتە: زۆر بەڵگە هەن بۆ ئەوانەی کە لە خواترسن، وە فەرموویەتی: ﴿يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْأَهِلَّةِ قُلْ هِىَ مَوَٰقِيتُ لِلنَّاسِ وَٱلْحَجِّ ﴾[5] واتە: دەربارەی مانگ نوێبوونەوەیش لێت دەپرسن، بڵێ: بۆ زانینی وەخت و چوونە حەجی خەڵکی سودبەخشە، ئیبنو جورەیج دەڵێت: لە عەبدوڵای کوڕی کەسیرەوە لەم ئایەتەدا: ﴿فَمَحَوْنَآ ءَايَةَ ٱلَّيْلِ

---

[1] الزمر(٥).

[2] الانعام(٩٦).

[3] يس(٣٧ـ٣٨).

[4] يونس(٥ـ٦).

[5] البقرة(١٨٩).

﴿وَجَعَلْنَآ ءَايَةَ ٱلنَّهَارِ مُبْصِرَةً﴾ دەڵێت: مەبەست پێی تاریکی شەوو ڕووناکی ڕۆژە[1]. ئیبنو جورەیج دەڵێت: لە موجاهیدەوە: خۆر نیشانەی خۆرو مانگیش نیشانەی شەوە، ﴿فَمَحَوْنَآ ءَايَةَ ٱلَّيْلِ﴾ دەڵێت: ئەو ڕەشاییەی ناو مانگە، خودا هەر بەو شێوەیەدروستی کردووە[2]. ئیبنوئەبی نەجیح دەڵێت: لەئیبنو عەبباسەوە: ﴿وَجَعَلْنَا ٱلَّيْلَ وَٱلنَّهَارَ ءَايَتَيْنِ﴾ دەڵێت: واتە: شەووڕۆژمان کردووە بەدوو نیشانە، خودا بەو شێوەیە دروستی کردون[3].

﴿ وَكُلَّ إِنسَٰنٍ أَلْزَمْنَٰهُ طَٰٓئِرَهُۥ فِى عُنُقِهِۦ ۖ وَنُخْرِجُ لَهُۥ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ كِتَٰبًا يَلْقَىٰهُ مَنشُورًا ﴿١٣﴾ ٱقْرَأْ كِتَٰبَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ ٱلْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا ﴿١٤﴾ ﴾

هەموو کەسێك کارنامەی خۆی لەگەڵدایە

دوای ئەوەی خوای گەورە باسی شەوو ڕۆژو ئەو شتانەیکرد کە مرۆڤ پێی هەڵدەسێت تێیاندا دەفەرموێت: ﴿ وَكُلَّ إِنسَٰنٍ أَلْزَمْنَٰهُ طَٰٓئِرَهُۥ فِى عُنُقِهِۦ﴾ واتە: کارنامەی هەموو کەسێکمان (وەك تەوق) لە ملی کردووە، (طَٰٓئِرَهُۥ) هەمووکارێکی ئەم مرۆڤە کە ئەبرێت بۆئاسمان، وەك موجاهیدو ئیبنو عەباس‌و کەسانی تریش دەڵێن هەرچی کردووە لە چاکەو خراپە بەرپەرسە لێی‌و پاداشتی لەسەری دەدرێتەوە چاکە بە چاکەو خراپەیش بە تۆڵە لێ سەندن.[4] ﴿فَمَن يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُۥ ﴿٧﴾ وَمَن يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُۥ﴾[5] واتە: ئینجا هەر کەسێك بە ئەندازەی هەرە وردیلەیەك چاکەی کردبێت دەیبینێتەوەو هەر کەسێك بە ئەندازەی هەرە وردیلەیەك خراپەی کردبێت دەیبینێتەوە. هەروەها دەفەرموێت: ﴿عَنِ ٱلْيَمِينِ وَعَنِ ٱلشِّمَالِ قَعِيدٌ ﴿١٧﴾ مَّا يَلْفِظُ مِن قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ﴾[6] واتە: دوو فریشتەکە لە ڕاست‌و لە لای چەپیەوە دانیشتوون، هەموو وتەیەك لە ■■میەوە دەرچێت چاودێرێکی بەسەرەوەیەو دەینوسێت. وە دەفەرموێت: ﴿وَإِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَٰفِظِينَ ﴿١٠﴾ كِرَامًا

[1] الطبري(١٧/٣٩٦).

[2] الطبري(١٧/٣٩٦).

[3] الطبري(١٧/٣٩٧).

[4] الطبري(١٧/٣٩٨-٤٠٠).

[5] الزلزلة(٧-٨).

[6] ق(١٧-١٨).

كَـٰتِبِينَ ﴿١١﴾ يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ﴾[1] واتە: بێگومان چەند چاودێرێكتان بە سەرەوەیە، كە بەڕێزو نووسەرن، هەرچی بكەن دەیزانن. وە دەفەرمووێت: ﴿إِنَّمَا تُجْزَوْنَ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ﴾[2] واتە: بێگومان پاداشت دەدرێنەوە لەسەر ئەوەی كە دەیكەن. وە دەفەرمووێت: ﴿مَن يَعْمَلْ سُوٓءًا يُجْزَ بِهِۦ﴾[3] واتە: هەر كەسێك خراپەیەك بكات پاداشتی دەدرێتەوە. مەبەست لێرەدا ئەوەیە كە هەرچی كرداری نەوەی ئادەمە چ گەورەبێت یان بچووك هەمووی حیساب كراوە لەسەری و بەیانیان و ئێواران و بە شەوو بە ڕۆژ لەسەری دەنووسرێت. پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَنُخْرِجُ لَهُۥ يَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ كِتَـٰبًا يَلْقَىٰهُ مَنشُورًا﴾ واتە: لە ڕۆژی قیامەتدا بە نووسراوی سەر ئاواڵە پیشانی دەدەین، واتە: گشت كردارەكانی بۆ كۆدەكەینەوە لە ڕۆژی قیامەتدا پیشانی دەدرێت، یان بە دەستی ڕاستی وەریدەگرێت ئەگەر لە بەرختەوەران بوو یان بە دەستی چەپی وەریدەگرێت ئەگەر لە بەدبەختان بوو، ﴿مَنشُورًا﴾ بە سەرهەڵپچڕاوەیی و بە كراوەیی، خۆی و كەسانی تریش دەیخوێننەوە كە هەموو كردارەكانی لە سەرەتای ژیانیەوە هەتا كۆتایی هەژمار كراوە لەسەری. وەك خوای گەورە لە ئایەتێكی تردا فەرموویەتی: ﴿يُنَبَّؤُا ٱلْإِنسَـٰنُ يَوْمَئِذِۭ بِمَا قَدَّمَ وَأَخَّرَ ﴿١٣﴾ بَلِ ٱلْإِنسَـٰنُ عَلَىٰ نَفْسِهِۦ بَصِيرَةٌ ﴿١٤﴾ وَلَوْ أَلْقَىٰ مَعَاذِيرَهُۥ﴾[4] واتە: لەو ڕۆژەدا ئادەمی هەواڵی پێ دەدرێت لەوەی كە پێشی خستووەو دوای خستووە(لە چاكەو خراپە)، بەڵكو ئادەمی ئاگادارە بە حاڵی خۆی، با بروبیانووی زۆریش بێنێتەوە. بۆیە لێرەدا دەفەرمووێت: ﴿ٱقْرَأْ كِتَـٰبَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ ٱلْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا﴾ واتە: نامەی خۆت بخوێنەوە، ئەمڕۆ ئیتر خۆت حیساب بۆ خۆت بكە، واتە: تۆ هیچ ناهەقیەكت لێ ناكرێت و هیچیشت لەسەر نانوسرێت تەنها كردارەكانی خۆت نەبێت، چونكە خۆت دانت ناوە بە گشت ئەو شتانەدا كە كردوتە، هیچ كەسێك ئەوەی كردوویەتی لە بیری ناچێتەوە، هەر كەسەو نامەی خۆی دەخوێنێتەوە، خوێندەوار بێت یان نەخوێندەوار، خوای گەورە كە دەفەرمووێت: ﴿أَلْزَمْنَـٰهُ طَـٰٓئِرَهُۥ فِى عُنُقِهِۦ﴾ واتە: هەر كەسەو نامەی كرداری لە ملی دەكرێت بۆیە باسی ملی كردووە، چونكە مل یەكێكە لە ئەندامە كەم وێنەكانی لاشە، وە هەر كەسێك شتێك كرایە گردنی دەربازبوونی نیە لێی بە هیچ شێوەیەك، موعەمەر دەڵێت لە قەتادەوە ﴿أَلْزَمْنَـٰهُ طَـٰٓئِرَهُۥ فِى

---

[1] الانفطار(١٠_١٢).

[2] التحريم(٧).

[3] النساء(١٢٣).

[4] القيامة(١٣_١٥).

﴿عُنُقِهِۦ﴾ واتە: کردارەکەی. ﴿وَنُخۡرِجُ لَهُۥ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ﴾ واتە: ئەو کردارانەی بۆ دەردەخەین. ﴿كِتَٰبٗا يَلۡقَىٰهُ مَنشُورًا﴾ موعەمەر دەڵێت: حەسەنی بەسری ئەم ئایەتەی خوێندەوە ﴿عَنِ ٱلۡيَمِينِ وَعَنِ ٱلشِّمَالِ قَعِيدٞ﴾ دەڵێت: خوای گەورە دەفەرمووێت: ئەی نەوەی ئادەم نامەی کردارتم ئامادە کردووە دوو فریشتەی بەڕێزیشم کردووەتە بریکار یەکێکیان لە لای ڕاستو ئەوی تریان لە لای چەپ، ئەوەی لە لای ڕاستەوەیە چاکەکانت دەنوسێتو ئەوەیش لە لای چەپتەوە خراپەکانت دەنوسێتو دەیپارێزن. کرداری کەم بکەی یان زۆر کاتێك کە مردی پەڕاوو نامەکەت دەپێچرێتەوە. لە ملت دەکرێت، لەناو گۆڕەکەتدا لەگەڵتدایە، هەتا ڕۆژی قیامەت کە دێیتە دەرەوە نامەکەت بە کراوەیی نیشان دەدرێت، پێت دەڵێ: نامەکەت بخوێنەرەوە، سوێند بە خوا ئەو کەسەی کە وای کردووە کە خۆت حیسابی کردارەکانی خۆت بکەی دادپەروەرانە لەگەڵت جوڵاوەتەوە[1]. ئەمە قسەیە کە یەکێکە لە قسە زۆر جوانەکانی حەسەن(ڕەحمەتی خوای لێبێت).

﴿ مَّنِ ٱهۡتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهۡتَدِي لِنَفۡسِهِۦۖ وَمَن ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيۡهَاۚ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٞ وِزۡرَ أُخۡرَىٰۗ وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبۡعَثَ رَسُولٗا ﴿١٥﴾﴾

هیچ کەسێك کۆڵی تاوانی کەسی تر هەڵناگرێت

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ مَّنِ ٱهۡتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهۡتَدِي لِنَفۡسِهِۦ﴾ واتە: کەسێك شارەزای ڕێگە بێت شارەزاییەکەی بۆ خۆی بەسوودە، واتە: هەر کەسێك شوێن هەق کەوتبێتو پەیڕەوی سونەتی پێغەمبەرانی خوای کردبێت، ئەوە ئەو کەسە خێرو چاکەی بۆ خۆی وەدەست هێناوە ﴿وَمَن ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيۡهَا﴾ واتە: هەر کەسێکیش لە ڕێ دەرچێت، ئەو لەرێدەرچوونەی لە دژی خۆیەتی، واتە: هەر کەسیش لە ڕێی هەق لابداتو لەسەری بترازێت ئەوە تاوانی لە دژی خۆی کردووە، بۆ خۆی دەگەڕێتەوەو ئەبێ باجەکەشی دەدات، پاشان دەفەرمووێت: ﴿وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٞ وِزۡرَ أُخۡرَىٰ﴾ واتە: کەس گوناهی کەس هەڵناگرێت، بەڵکو هەرکەسێ تاوانکارە ئەوە ناهەقی بەرانبەر خۆی کردووە. وەك خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَإِن تَدۡعُ مُثۡقَلَةٌ إِلَىٰ حِمۡلِهَا لَا يُحۡمَلۡ مِنۡهُ شَيۡءٞ﴾[2] واتە: ئەگەر گران بارێك داوا بکات لە کەسێك شان بداتە ژێر بارەکەی، خۆ ناداتە ژێر بارەکەیو هیچی بۆ هەڵناگرێت باخزم و کەسیشی بێت، هیچ دژایە تییەك نیە لە نێوان ئەم ئایەتەو ئەو ئایەتەدا کە دەفەرمووێت: ﴿وَلَيَحۡمِلُنَّ أَثۡقَالَهُمۡ

---

[1] الطبري(١٧/٤٠٠).

[2] الفاطر(١٨).

وَأَثۡقَالٗا مَّعَ أَثۡقَالِهِمۡۖ﴾[1] واتە: بارگرانی خۆیان‌و بارگرانی خەڵکی تریش لەگەڵ خۆیان هەڵدەگرن. یان ئەو ئایەتەی کە دەفەرموویێت: ﴿وَمِنۡ أَوۡزَارِ ٱلَّذِينَ يُضِلُّونَهُم بِغَيۡرِ عِلۡمٍۗ﴾[2] واتە: تاوانی ئەوانەش هەڵدەگرن کە بەبێ زانست ئەوان لە ڕێیان لادەدەن، چونکە ئەوانەی بانگەشە بۆ بێدینی دەکەن دوو تاوان هەڵدەگرن، تاوانی خۆیان‌و تاوانی ئەوانەیش کە لە ڕێگە لایان دەدەن، بەبێ ئەوەی هیچ لە تاوانی ئەوانە کەم بکەنەوەو باری گرانیان سووک بکەن یانی: لەبری ئەوان کۆڵی گوناە هەڵناگرن. ئەمەیش لە دادپەروەری‌و بەزەیی خودایە بۆ بەندەکانی خۆی.

سزادان نیە دوای ڕەوانەکردنی پێغەمبەران نەبێت

خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبۡعَثَ رَسُولٗا﴾ واتە: تا پێغەمبەر نەنێرین سزا لە لای ئێمەوە نیە، لێرەدا باسی دادپەروەری خوای گەورە دەکات کە سزای هیچ کەسێك نادات هەتا بەڵگەی تەواوی بۆ نەنێرێت بەو پێغەمبەرەی بۆی ڕەوانە دەکات، وەك دەفەرموویێت: ﴿كُلَّمَآ أُلۡقِيَ فِيهَا فَوۡجٞ سَأَلَهُمۡ خَزَنَتُهَآ أَلَمۡ يَأۡتِكُمۡ نَذِيرٞ ٨ قَالُواْ بَلَىٰ قَدۡ جَآءَنَا نَذِيرٞ فَكَذَّبۡنَا وَقُلۡنَا مَا نَزَّلَ ٱللَّهُ مِن شَيۡءٍ إِنۡ أَنتُمۡ إِلَّا فِي ضَلَٰلٖ كَبِيرٖ﴾[3] واتە: هەرچەند دەستەیەك فڕێ بدرێتە ئاگرەوە دەرگاوانەکانی دۆزەخ پرسیاریان لێ دەکەن ئایا پێغەمبەرێکی ترسێنەرتان بۆ نەهاتووە(لە دنیادا)، وتیان: بەڵێ بۆمان هاتووە بەڵام بە درۆمان دەزانی‌و دەمان وت(پێی) خوا هیچی نەناردووەتە خوارەوە ئێوە بەس لە گومراییەکی گەورەدان. وە ئەم ئایەتەیش کە خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿وَسِيقَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ إِلَىٰ جَهَنَّمَ زُمَرًاۖ حَتَّىٰٓ إِذَا جَآءُوهَا فُتِحَتۡ أَبۡوَٰبُهَا وَقَالَ لَهُمۡ خَزَنَتُهَآ أَلَمۡ يَأۡتِكُمۡ رُسُلٞ مِّنكُمۡ يَتۡلُونَ عَلَيۡكُمۡ ءَايَٰتِ رَبِّكُمۡ وَيُنذِرُونَكُمۡ لِقَآءَ يَوۡمِكُمۡ هَٰذَاۚ قَالُواْ بَلَىٰ وَلَٰكِنۡ حَقَّتۡ كَلِمَةُ ٱلۡعَذَابِ عَلَى ٱلۡكَٰفِرِينَ﴾[4] واتە: ئەوسا ئەوانەی بێباوەڕ بوون ڕاپێچ دەکرێن بۆ دۆزەخ کۆمەڵ کۆمەڵ تا کاتێك دێنە(نزیکی) دۆزەخ دەرگاکانی دەکرێنەوەو دەرگاوانەکانی دۆزەخ بەوان دەڵێن: ئایا پێغەمبەرانتان لە خۆتان بۆ نەهات کە ئایەتەکانی پەروەردگارتان بەسەردا بخوێننەوەو بتانترسێنن لە گەیشتنتان بەم ڕۆژە؟ دەڵێن: بەڵێ (هاتن ئاگاداریان کردین) بەڵام بڕیاری سزا دراوە بەسەر(ئێمەی) بێباوەڕدا. وە دەفەرموویێت: ﴿وَهُمۡ

---

[1] العنكبوت(١٣).

[2] النحل(٢٥).

[3] الملك(٨ـ٩).

[4] الزمر(٧١).

يَصۡطَرِخُونَ فِيهَا رَبَّنَآ أَخۡرِجۡنَا نَعۡمَلۡ صَٰلِحًا غَيۡرَ ٱلَّذِي كُنَّا نَعۡمَلُۚ أَوَلَمۡ نُعَمِّرۡكُم مَّا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَن تَذَكَّرَ وَجَآءَكُمُ ٱلنَّذِيرُۖ فَذُوقُواْ فَمَا لِلظَّٰلِمِينَ مِن نَّصِيرٍ ﴾[1] واتە: ئەوانە لە دۆزەخدا هاوار دەكەن(دەڵێن) ئەی پەروەردگارمان(لە دۆزەخ) دەرمان بێنە تا كردەوەی چاك بكەین جیاواز لەوەی دەمانكرد(وەڵام دەدرێنەوە) ئایا تەمەنمان درێژ نەكردن ئەوەندەی ئەوەی دەیەوێت بیر بكاتەوە تیایدا بیربكاتەوە و ترسێنەرتان بۆنەهات؟ دەی ئەو سزایە بچەژن چونكە هیچ یاریدەدەرێك بۆ (بێباوەڕ) ستەمكارەكان نیە.

پرسی ئەو منداڵانەی كە هەربەمنداڵی ئەمرن

باسێك ماوە لێرەدا كە پێشەوایانی ئەم ئومەتە ڕەحمەتی خوایان لێبێت لە دێرزەمانەوە هەتا ئێستایش كێشەیان لەسەری هەیە، ئەوەیش ئەو منداڵانەن كە بە بچووكی مردوون یان دەمرنو باب‌و باپیرانیان خوانەناسن، ئایا فەرمانی شەرع چیە دەربارەی ئەو منداڵانە هەروەها دەربارەی ئەو شێت و كەڕو پیرە خڵەفاوانەی كە هەموو شتێكی لە بیرچووەتەوە یان ئەوانەی ئەهلی (فیطرة)ن و لە چەرخێكدا مردوون كە بانگەوازیان پێ نەگەیشتووە؟ ئەمانەچەندین فەرموودە دەربارەبان هاتووە بە یارمەتی خوای گەورە من بۆتان باس دەكەم.

فەرموودەی یەكەم: ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی كردووە لە ئەسوەدی كوڕی سەریعەوە كە پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرموویەتی:(چوار كەس بەڵگە دەهێننەوە بۆخۆیان لە ڕۆژی قیامەتدا، پیاوێكی كەڕ كە هیچ شتێك نابیستێت، پیاوی بێعەقڵ(أحمق)، پیاوی پیرو بە ساڵاچوو، پیاوێك كە لە چەرخێكدا مردووە بانگەوازی پێ نەگەیشتووە، كەڕەكە دەڵێت: پەروەردگارم ئیسلام هات‌و من هیچ شتێكم گوێ لێ نەبووە، بێ عەقڵیش دەڵێت: پەروەردگارم ئیسلام هات منداڵان بەردبارانیان دەكردم، بە ساڵاچووەكەیش دەڵێت: پەروەردگارم ئیسلام هات من هیچ شتێكم لەبیر نەمابوو، ئەو كەسەیش كە مردووەو بانگەوازی ئیسلامی پێ نەگەیشتووە دەڵێت: پەروەردگارم، پێغەمبەر نەهاتووە بۆ لام لە لایەن تۆوە، كە پەیمانم لێ وەرگرێت كە پەیڕەوی بكەم، دەنێرێت بە دوایاندا كە بڕۆنە ناو ئاگر، سوێند بەو كەسەی گیانی موحەممەدی بە دەستە، ئەگەر بچوونایەتە ناوی ئەو ئاگرە ساردێكی بێ زیان دەبوو بۆیان. هەر بەو سەنەدە فەرموودەیەكی تر بەهەمان شێوە ڕیوایەت كراوە لە قەتادەوە لە حەسەنەوە لە ئەبو ڕافیعەوە لە ئەبو هورەیرەوە بەڵام لە دواییەكەیدا هاتووە:(هەر كەسێك بچووایەتە(ئەو ئاگرە) ساردێكی بێ زیان دەبوو بۆی، هەر كەسیش نەچوایەتە ناوی ڕادەكێشرایە ناوی).[2] (ئیسحاقی كوڕی

---

[1] الفاطر(٣٧).

[2] احمد(٢٤/٤)، سەنەدەكانی سەحیحە.

ڕامەوەیە)یش ڕیوایەتی کردووە لە مەعازی کوڕی هیشامەوە هەر بەو شێوەیە.[1] بەیهەقیش لە کتێبی (الاعتقاد)دا ڕیوایەتی کردووەو دەڵێت: سەنەدەکانی ڕاستن. ئیبنو جەریر ڕیوایەتی کردووە لەفەرموودەکەی مەعمەرەوە لە هەممامەوە لە ئەبوهورەیرەوە بە مەرفوعی هێناویەتی، پاشان ئەبو هورەیرە دەڵێت: ئەگەر حەز ئەکەن بڕواستی ئەمە ئایەتی ﴿وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا﴾ بخوێنن[2]. مەعمەریش هەر بەوشێوەیە ڕیوایەتی کردووە لە عەبدوڵای کوڕی تاوسەوە لە باوکیەوە لە ئەبوهورەیرەوە بەمەوقوفی[3].

فەرموودەی دووهەم: لە ئەبو هورەیرەوە(ڕەزای خوای لێبێت) کە پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرموویەتی: هەموو لە دایك بوویەك لەسەر سروشت(ئیسلام) لە دایك دەبێت، بابو دایکی دەیکەنە جوولەکە یان گاور یان ئاگر پەرست(مەجوسی) وەك چۆن ئاژەڵێکی ساغ وتەواو بەچکەیەکی ساغ و تەواوی دەبێت ئایا هەست بە هیچ کەمو کوڕیو نوقسانیەك دەکەن تێیدا بێت؟). لە ڕیوایەتێکی تردا هاتووە، دەڵێن: ئەی پێغەمبەری خوا(ﷺ) ئایا ئەوەی بە منداڵی دەمرێت چۆنە؟ فەرمووی: (خودا باش دەزانێت بەوەی کە کردوویانە)[4]. ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لەئەبوهورەیرەوە(ڕەزای خوای لێبێت) لە پێغەمبەرەوە(ﷺ) کە فەرموویەتی: (منداڵی موسڵمانان لەناو بەهەشتدان، ئیبراهیم پێغەمبەر(سەلامی خوای لێبێت) دەستەبەرو کەفیلیانە)[5]. لە صەحیحی موسلیمدا هاتووە لە عەیازی کوڕی حەمادەوە لە پێغەمبەری خواوە(ﷺ) لە خوای گەورەو باڵادەستەوە کە فەرموویەتی:(من بەندەکانم دروست کردووە بەئیمانداری)[6]. لە ڕیوایەتێکی تری جگە لەوەدا هاتووە، دروستم کردوون بە موسڵمانی).

فەرموودەی سێیەم: لە سەمورەوە (ڕەزای خوای لێبێت) کەحافیز ئەبوبەکری بورقانی ڕیوایەتی ئەکات لێوەی لەو کتێبەیدا کەناوی (المستخرج على البخاري)یە لە فەرموودەکەی عەوفی ئەعرابییەوە لە ئەبو ڕەجائی عەتاریدیەوە لە سەمورەوە(ڕەزای خوای لێبێت) لە پێغەمبەرەوە(ﷺ) فەرموویەتی:(هەموو لە دایك بوویەك لە سەر سروشت(ئیسلامەتی) لە دایك دەبێت) خەڵکی بانگیان کرد: ئەی پێغەمبەری

---

[1] الطبراني(١/٢٨٧) ، سەنەدەکانی سەحیحە.

[2] الطبري(١٧/٤٠٣).

[3] القرطبي(١٠/٢٣٢).

[4] البخاري(١٣٨٥)، مسلم(٢٦٥٨).

[5] أحمد(٢/٣٢٦)، مجمع(٧/٢١٩).

[6] مسلم(٢٨٦٥).

خوا(ﷺ) منداڵی بتپەرستانیش؟ فەرمووی: (منداڵی بتپەرستانیش)[1]، تەبەرانیش ڕیوایەتی کردووە لە سەمورەوە دەڵێت: پرسیارمان لە پێغەمبەری خوا کرد(ﷺ) لە بارەی منداڵی بتپەرستانەوە فەرمووی:(ئەوانە خزمەتکاری ئەهلی بەهەشتن)[2].

فەرموودەی چوارەم: لەمامی حەسنائەوە ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە حەسنائی کچی مەعاویەوە کە لە بەنی صەریمەیە دەڵێت: مامەم بۆی گێڕامەوە وتی: ئەی پێغەمبەری خوا(ﷺ) کێ لەناو بەهەشتایە؟ پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: پێغەمبەر لەناو بەهەشتدایە، شەهید لە ناو بەهەشتدایە، منداڵ لە بەهەشتدایە، زیندەبەچاڵ لە بەهەشتدایە).[3]

وورد کردنەوەی ئەم باسە چاک نیە!

لەبەر ئەوەی قسەکردن لەسەر ئەم باسە پێویستی بە بەڵگەی زۆر چاکو ڕاست هەیە، هەندێ کەسیش لەم بارەیەوە قسەدەکات و زانیاری تەواوی لانیە کە لەلایەن خوداو پێغەمبەرەوە(ﷺ) وەریگرتبێت، بۆیە کۆمەڵێك لە زانایان پێیان چاك نیە زۆر قسەی تێدا بکرێت، ئەم ڕایە ڕیوایەت کراوە لە ئیبنو عەباس‌و قاسمی کوڕی موحەممەدی کوڕی ئەبو بەکری صدیقەوەو موحەممەدی کوڕی حەنیفەو کەسانی تریشەوە[4]. ئیبنو حەبانیش لە صەحیحەکەیدا هێناویەتی لە جەریری کوڕی حازمەوە دەڵێت: گوێم لە ئەبو ڕەجائی عەتاریدیەوە بوو وتی: گوێم لە ئیبنو عەبباس بوو (ڕەزای خوایان لێبێت) کە لەسەر مینبەرەوە دەیوت: پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرموویەتی: (بەردەوام کاری ئەم ئومەتە لەهاتدایە-یان وتی بەرەو یەکبوونە- بەمەرجێ باسی منداڵو قەدەر نەکەن). ئیبنو حەبان دەڵێت: مەبەستی منداڵانی بتپەرستانە[5]. هەر بەم شێوەیە ئەبوبەکری بەزاریش ڕیوایەتی کردووە لە ڕێگەی جەریری کوڕی حازمەوە. پاشان ئەڵێ: بەدڵنیاییەوە کۆمەڵێکیش ئەم قسەیان ڕیوایەت کردووە لە ئەبو ڕەجائەوە ئەویش لە ئیبنو عەبباسەوە بەڵام بە مەوقوفی[6].

﴿ وَإِذَآ أَرَدۡنَآ أَن نُّهۡلِكَ قَرۡيَةً أَمَرۡنَا مُتۡرَفِيهَا فَفَسَقُواْ فِيهَا فَحَقَّ عَلَيۡهَا ٱلۡقَوۡلُ فَدَمَّرۡنَٰهَا تَدۡمِيرٗا ﴿١٦﴾ ﴾

---

[1] البخاري(٧٠٤٧).

[2] المعجم الكبير(٧/٢٤٤)، مجمع(٧/٢١٩)، فەرموودەیەکی لاوازە.

[3] احمد(٥/٥٨)، فتح الباري(٣/٢٤٦).

[4] احمد(٥/٧٣).

[5] ابن حبان(١/٢٥٦).

[6] كشف الاستار(٣/٣٥).

خوێندنەوەکانی(أمَرنا)و ماناکانی

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَإِذَآ أَرَدۡنَآ أَن نُّهۡلِكَ قَرۡيَةً أَمَرۡنَا مُتۡرَفِيهَا فَفَسَقُواْ فِيهَا فَحَقَّ عَلَيۡهَا ٱلۡقَوۡلُ فَدَمَّرۡنَٰهَا تَدۡمِيرٗا ﴾ واتە: هەر کاتێك ویستمان شارێك قڕکەین فەرمانی بەخێر دەدەین بەسەر دەوڵەمەندە خۆشگوزەرانەکانی ئەواندا، کەچی ئەوان یەکسەر نافەرمانی دەست ئەدەنێ و یەکسەرەش سزادانیان لەسەر دەسەپێت‌و پێویست دەبێت، ئەوساکە وێرانی دەکەین‌و تێکی دەهاڕین. قورئان خوێنەکان جیاوازییان هەیە لەخوێندنەوەی ﴿أَمَرۡنَا﴾ بەناوبانگترین خوێندنەوە ﴿أَمَرۡنَا﴾ بە تەخفیفی خوێندوویانەتەوە، بەبێ تەشدید، زانایانی تەفسیریش ڕایان جیاوازە لە ماناکەیدا، هەندێ وتوویانە: واتە: هانی خۆشگوزەرانەکان دەدەین بۆ بەدفەڕی‌و خراپەکاری، ئەمەش فەرمانێکی قەدەرییە، وەك ئەم ئایەتە کە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَتَىٰهَآ أَمۡرُنَا لَيۡلًا أَوۡ نَهَارٗا ﴾[1] واتە: هەتا کاتێ فەرمانی ئێمەی دێتە سەر بە شەو یان بە ڕۆژ، دیارە بێگومان خودا فەرمان نادات بە بەدفەڕی‌و خراپەکاری، بۆیە وتوویانە: یانی ڕامیان دێنێت لەسەر کاری بەدڕەوشتی‌و خراپەکاری‌و سزایان لەسەر پێویست دەبێت‌و جەزرەبە دەدرێن، هەندێکی تر ئەڵێن: واتە: فەرمانمان پێ کردوون بە گوێڕایەڵی‌و خواناسی کەچی ئەوان بەدفەڕی‌و خراپەکاریان کردووە. بۆیە شایەنی تۆڵە لێسەندن بوون، ئیبنو جەریر ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو عەبباسەوە[2]. سەعیدی کوڕی جوبەیریش هەر وای وتووە.[3] عەلی کوڕی تەلحە دەڵێت لە ئیبنو عەباسەوە لەمانای ئەم ئایەتەدا: ﴿أَمَرۡنَا مُتۡرَفِيهَا فَفَسَقُواْ فِيهَا﴾ دەڵێت: خراپەکارەکانمان زاڵ کرد و دەستیان دایە بەدفەڕی‌و خراپەکاری، کاتێك کە هەستان بەو سەرپێچی‌و خراپەکاریە خودا بەو سزایە لەناوی بردن. ئەمەش مانای ئەو ئایەتەیە کە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَكَذَٰلِكَ جَعَلۡنَا فِي كُلِّ قَرۡيَةٍ أَكَٰبِرَ مُجۡرِمِيهَا ﴾[4] واتە: هەروەها ئێمە تاوانکارانی هەرکۆمەڵێکمان کردووەتە خاوەن دەسەڵات لەناویاندا دەستیاداوەتە نەفرەت وفێڵکردن[5]. ئەبولعالیەو موجاهیدو ڕەبیعی کوڕی ئەنەسیش هەر وایان وتووە[6]. عەوفی دەڵێت: لە ئیبنو عەبباسەوە: ﴿ وَإِذَآ أَرَدۡنَآ أَن نُّهۡلِكَ

---

[1] یونس(٢٤).

[2] الطبري(١٧/٤٠٣).

[3] الطبري(١٧/٤٠٣).

[4] الانعام(١٢٣).

[5] الطبري(١٧/٤٠٤).

[6] الطبري(١٧/٤٠٤).

قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا﴾ واتە: ژمارەی خراپەکارانمان زۆر کردووە[1]. عیکریمەو حەسەن‌و زەحاك‌و قەتادەش هەر وایان وتووە[2]. عەوفی لە ئیبنو عەبباسەوە ئەگێڕێتەوە مانای ئەم ئایەتەی ﴿وَإِذَا أَرَدْنَا أَن نُّهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا﴾ی واکردووە و فەرمویەتی: ئانی ژمارەی تاوانبارانمان زۆر کردووە، عەکریمە و حەسەن و زەححاك و قەتادەش هەرهەمان قسە دەکەن. لە مالیکیشەوە لە زوهرییەوە: ﴿أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا﴾ یانی: فەرمانمانکرد زۆر بن.

﴿ وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِنَ الْقُرُونِ مِن بَعْدِ نُوحٍ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ بِذُنُوبِ عِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا ﴿١٧﴾ ﴾

هەڕەشەکردن لە قورەیش

خوای گەورە دەفەرموویّت: ﴿ وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِنَ الْقُرُونِ مِن بَعْدِ نُوحٍ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ بِذُنُوبِ عِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا ﴾ واتە: زۆر گەلیشمان لە پاش نوح لەناو بردووە، بۆ تۆ ئەوەندە بەسە کە پەروەردگارت لە گوناهی بەندەکانی ئاگادارەو دەیانبینێت، خوای گەورە لێرەدا خوانەناسانی قورەیش دەترسێنێت لەسەر بڕوا نەهێنانیان بە پێغەمبەرەکەی موحەمەد(ﷺ) کە زۆر بەرەی دوای نوح لەناو بردووە لەوانەی کە بڕوایان نەهێناوە بە پێغەمبەرەکانیان، ئەم ئایەتە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە ئەو گەلانەی کەوتوونەتە نێوان ئادەم‌و نوح(سەلامی خوایان لێبێت) لەسەر ئیسلامەتی ژیاون، وەك ئیبنو عەبباس وتوویەتی: لە نێوان ئادەم‌و نوحدا(سەلامی خوایان لێبێت) دە گەل بوون هەموویان لەسەر ئیسلامەتی ژیاون.[3] واتە: ئێوەیش ئەی بێباوەڕان، لەو گەلانە بەڕێزتر نین لە لای خودا، بێگومان ئێوە بڕواتان بە بەڕێزترین پێغەمبەر(ﷺ)و بەڕێزترین کەس نەهێنا، سزای ئێوەلای خوا لەپێشترو ڕەواترە، خودا ئاگاداری گشت ئاکارەکانتانە، چاکەو خراپەو هیچ شاراوەیەکی لا ون نابێت، خودا پاك‌و بێ عەیب‌و زۆر مەزنە.

﴿مَّن كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَن نُّرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ يَصْلَاهَا مَذْمُومًا مَّدْحُورًا ﴿١٨﴾ وَمَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ وَسَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ كَانَ سَعْيُهُم مَّشْكُورًا ﴿١٩﴾﴾

پاداشتی ئەوەی دنیاویست بووەو ئەوەیش بە تەمای دواڕۆژ بووە

خوای گەورە دەفەرموویّت: ﴿مَّن كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَن نُّرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ يَصْلَاهَا مَذْمُومًا مَّدْحُورًا ﴾ واتە: هەر کەسێك تەنها ژیانی دنیای ...ێت لەم دنیادا ئەگەر بمانەوێت

---

[1] الطبري(١٧/٤٠٤).

[2] الطبري(١٧/٤٠٤/٤٠٥).

[3] مجمع(٦/٣١٨).

داواکەی زوو بۆیێك دێنین، پاشان بە ئابڕووبراویو دەرکراوی لە بەزەیی خودا دۆزەخمان بۆ ساز داوە و دەیسوتێنین، خوای گەورە لێرەدا دەفەرموویێت: ئەوەی خەڵکی داوای دەکاتو بە تەمایەتی لە خۆشگوزەرانی ژیانی دنیا هەمووی بە دەست نایەنێت، بەڵکو ئەوەی خودا خۆی مەیلی لێبێت بۆ هەر کەسێك پێی دەدات، ئەم ئایەتە بە ڕەهایی نەهاتووە وەك ئایەتەکانی تر چونکە دەفەرموویێت: ﴿عَجَّلْنَا لَهُۥ فِيهَا مَا نَشَآءُ لِمَن نُّرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُۥ جَهَنَّمَ﴾ پاشان لە ڕۆژی دوایدا جەهەنەممان بۆ ساز داوە ﴿يَصْلَىٰهَا﴾ دەچێتە ناویو بە تەواوی تێیدا نوقم دەبێت ﴿مَذْمُومًا﴾واتە: بەزەمکراوی و ئابڕووبراوی لەسەرئەوکارە خراپانەی کەکردوویەتی و ڕێزی دنیای داوە بەسەر قیامەتدا ﴿مَّدْحُورًا﴾ دوورە لە بەزەیی خوداوەو سەرشۆڕو داماوو ڕیسوایە، پاشان خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿وَمَنْ أَرَادَ ٱلْـَٔاخِرَةَ﴾کێش ڕۆژی دوایی دەوێتو حەزی لەو بەهرەو خزمەتگوزاریانەیە کە تێیدایە، ﴿وَسَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا﴾ واتە: بە پێی توانا بۆی تێدەکۆشێت لە ڕێگای خۆیەوە، یانی: پەیڕەوی فەرمانەکانی پێغەمبەر(ﷺ) دەکات، ﴿وَهُوَ مُؤْمِنٌ﴾ خاوەن باوەڕیشەو بڕوای بە پاداشتو سزای خوا هەیە ﴿فَأُوْلَٰٓئِكَ كَانَ سَعْيُهُم مَّشْكُورًا﴾ واتە: ئەوانە کۆششیان بە فیڕۆ ناچێتو لەبەر چاوەو ڕەنجیان وەرگیراوە.

﴿كُلًّا نُّمِدُّ هَٰٓؤُلَآءِ وَهَٰٓؤُلَآءِ مِنْ عَطَآءِ رَبِّكَ وَمَا كَانَ عَطَآءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا ﴿٢٠﴾ ٱنظُرْ كَيْفَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ وَلَلْـَٔاخِرَةُ أَكْبَرُ دَرَجَٰتٍ وَأَكْبَرُ تَفْضِيلًا ﴿٢١﴾﴾

خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿كُلًّا نُّمِدُّ هَٰٓؤُلَآءِ وَهَٰٓؤُلَآءِ مِنْ عَطَآءِ رَبِّكَ﴾ واتە: هەموو لایان(چ ئەوانو ئەمان) لە خەڵاتی پەروەردگارت بێبەش ناکەین یانی: گشت کەسێك لەو دوو دەستەیە، ئەوانەی ئارەزوویان هەر لە خۆشی دنیایەو ئەوانەیش حەز لە ژیانی ئەو دنیا دەکەن لە بەخشندەیی پەروەردگارت بێئومێد ناکەین، چونکە خودا خۆی ئەو خاوەن دەسەڵاتەیە کە ناهەقی لە کەس ناکات، هەر کەسە شایستەی هەر شتێکە لە بەختەوەری یان بەدبەختی پێی دەدا، هیچ کەسێك ناتوانێت بڕیاری خودا ڕاگرێتو ئەوەی دەیبەخشێت ببێتە لەمپەر لە ڕێیداو ئەوەی خودا مەیلی لێیەتی پێی بگرێت، بۆیە دەفەرموویێت: ﴿وَمَا كَانَ عَطَآءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا﴾ واتە: خەڵاتی پەروەردگارت کەموکوڕی تێدا نیە[1]. حەسەنو کەسانی تریش دەڵێت: خەڵاتی پەروەردگارت قەدەغەکراونییە. پاشان خوای

[1] الطبري(١٧/٤١٠).

گەورە دەفەرموێت: ﴿ ٱنظُرۡ كَيۡفَ فَضَّلۡنَا بَعۡضَهُمۡ عَلَىٰ بَعۡضٍ ﴾ واتە: بڕوانە چۆن هەندێکمان لە چاو هەندێکی سەرخستووە، واتە لە دنیادا هەیانە دەوڵەمەندو هەیانە هەژارو هەشیانە مامناوەندیە، هەیانە پێکەوتووەو هەیانە ناشیرینو هەشیانە مامناوەندیە، هی وا هەیە هەر بە منداڵی دەمرێتو کەسی واش هەیە تەمەن دەکات هەتا زۆر پیر دەبێت، کەسی واش هەیە مامناوەندیە لە تەمەندا، ﴿وَلَلۡأٓخِرَةُ أَكۡبَرُ دَرَجَٰتٍ وَأَكۡبَرُ تَفۡضِيلًا﴾ لە دواڕۆژیشدا پلەوپایەو سەرخستنی لەمە زۆرترە. واتە: پلەو پایەو ڕێزلێگرتن لە ڕۆژی دوایدا زۆر زیاترە لە پلەو پایەو ڕێزی دنیا. چونکە کەسی وا هەیە لە پلە هەرەخواری جەهەنەمدایەو کۆتو زنجیریش کراوە تێیدا کەسی واش هەیە کە لە پلە هەرە بەرزەکانی بەهەشتدایەو لەناو ئەو بەهرانەدا ڕادەبوێرێتو زۆر کامەرانە، وەك چۆن ئەوانەی وان لە پلە هەرە خوارەکانی جەهەنەمدا جیاوازیان هەیە لە یەکتری لە جەزرەبەدا، ئەوانەیش وان لە بەهەشتدا پلەکانیان جیاوازە لە یەکتری، چونکە بەهەشت سەد پلەیە، نێوانی هەر پلەیەك بە ئەندازەی نێوانی زەمینو ئاسمانە، لە هەردوو سەحیحەکەدا هاتووە:(بێگومان خەڵکی پلە زۆر بەرزەکان خەڵکی (عیلیین) دەبینن وەك چۆن ئێوە ئەستێرە دوورەکان دەبینن لە ئاسۆو کەناری ئاسماندا.[1] بۆیە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَلَلۡأٓخِرَةُ أَكۡبَرُ دَرَجَٰتٍ وَأَكۡبَرُ تَفۡضِيلًا ﴾.

﴿ لَّا تَجۡعَلۡ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ فَتَقۡعُدَ مَذۡمُومًا مَّخۡذُولًا ﴿٢٢﴾ ﴾

هیچ کەسێك مەکەنە شەریکی خودا

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ لَّا تَجۡعَلۡ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ﴾ واتە: لەگەڵ خودا هیچ شتێکی تر مەپەرستن، مەبەست پێی لێرەدا ئەو کەسانەن کە ئەرك دەخرێتە سەر شانیانو موکەلەفن لەم ئومەتەدا واتە ئەی ئەو کەسانەی کە ئەرکەکان بەڕێوە دەبەن لە خوا پەرستیدا شەریکی بۆ دامەنێن، ﴿فَتَقۡعُدَ مَذۡمُومًا مَّخۡذُولًا ﴾واتە: ئەگینا بە تەشەنەلێدراوی و دەرکراوی دادەنیشن، لەسەر ئەو شەریك دانانەت بۆ خوا، چونکە خوا نایەت بە هاناتەوەو دەتداتە دەست ئەوەی تۆ پەرستووتە لەگەڵیدا، کە توانای هیچ قازانجو زەرەرێکی نیە بۆت، چونکە خاوەنی قازانجو زیان هەر خودا خۆیەتی بە تەنهاو هاوەڵی نیە، ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە عەبدوڵای کوڕی مەسعودەوە دەڵێت: پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرمووی:(هەر کەسێك تووشی هەژاری بوو هانای برد بۆ خەڵکی هەژاریەکەی لەکۆڵناکرێت، بەڵام هەر کەسێك هانای برد بۆ خوا ئەوە خوا دەوڵەمەندی دەکات، یان لە دواڕۆژدا بێنیازی دەکات

[1] فتح الباري(٦/٣٨٦)، مسلم(٤/٢١٧٧).

یان لە دنیادا زوو دەوڵەمەندی ئەکات)[1]. ئەبوداودو ترمزیش ڕیوایەتیان کردووە، ترمزی دەڵێت: فەرموودەیەکی چاکو ڕاستو غەریبە.[2]

﴿وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوٓا۟ إِلَّآ إِيَّاهُ وَبِٱلْوَٰلِدَيْنِ إِحْسَٰنًا ۚ إِمَّا يَبْلُغَنَّ عِندَكَ ٱلْكِبَرَ أَحَدُهُمَآ أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُل لَّهُمَآ أُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُل لَّهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا ﴿٢٣﴾ وَٱخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ ٱلذُّلِّ مِنَ ٱلرَّحْمَةِ وَقُل رَّبِّ ٱرْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِى صَغِيرًا ﴿٢٤﴾﴾

فەرماندان بە یەك خوا پەرستی و چاکەکردن لەگەڵ باوكو دایکدا

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوٓا۟ إِلَّآ إِيَّاهُ وَبِٱلْوَٰلِدَيْنِ إِحْسَٰنًا ۚ إِمَّا يَبْلُغَنَّ عِندَكَ ٱلْكِبَرَ أَحَدُهُمَآ أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُل لَّهُمَآ أُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُل لَّهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا﴾ واتە: پەروەردگارت فەرمانیداوە کە غەیری ئەو مەپەرستن، بەرامبەر بابو دایکیش چاکە بکەن، هەر کاتێك یەکێکیان یان هەردووکیان کە لای تۆن تووشی تەمەن درێژی و پیری بوون هەرگیز ئۆف مەکە لەگەڵیانو تێیان مەخوڕەو بە زمانی خۆش بیان دوێنە. خوای گەورە فەرمان دەکات کە تەنها ئەو بپەرسترێتو شەریکی بۆ دانەنرێت، دەستەواژەی (القضاء) لێرەدا بە مانای فەرمان هاتووە، موجاهید دەڵێت: ﴿وَقَضَىٰ﴾ واتە: پەروەردگارت ڕایسپاردووە[3]. هەر بەم شێوەیە، ئوبەی کوڕی کەعبو ئیبنو مەسعودو زەحاکی کوڕی موزاحیمیش خوێندوویانەتەوە: (ووصى ربك ألاّ تعبدوا إلاّ إيّاه)[4]. خوا ڕایسپاردووە کە جگەلەو کەس نەپەرستن، هەر لەبەر ئەمەیە کە خودا چاکەی لەگەڵ دایکو باوك لەگەڵ عیبادەتی خۆیدا لە پاڵ یەك داناوە و دەفەرموێت: ﴿وَبِٱلْوَٰلِدَيْنِ إِحْسَٰنًا﴾ واتە: فەرمانی داوە بە چاکەکردن لەگەڵ دایكو باوکیدا، وەك لە ئایەتێکی تردا دەفەرموێت: ﴿أَنِ ٱشْكُرْ لِى وَلِوَٰلِدَيْكَ إِلَىَّ ٱلْمَصِيرُ﴾[5] واتە: فەرمانماندا بە ئادەمی کە سوپاسگوزاری من (واتە خوا) و دایكو باوکت بکە ئەنجا بۆ لای منە گەڕانەوەتان، پاشان دەفەرموێت: ﴿إِمَّا يَبْلُغَنَّ عِندَكَ ٱلْكِبَرَ أَحَدُهُمَآ أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُل لَّهُمَآ أُفٍّ﴾ واتە: قسەی ناخۆش مەدە بە گوێیاندا، هەتا نابێت ئۆف بکەی بەرامبەریان کە ئەمە

---

[1] أحمد(١/٤٠٧)، فەرموودەیەکی سەحیحە.

[2] ابو داود(٢/٢٩٦)، تحفة الأحوزي(٦/٦١٧)، سەحیحە.

[3] الطبري(١٧/٤١٤).

[4] الطبري(١٧/٤١٣/٤١٤).

[5] لقمان(١٤).

کەمترین ناڕەزایی دەربڕین و قسەی خراپە، ﴿وَلَا تَنۡهَرۡهُمَا﴾ تێیان مەخوڕەو مەقیڕێنە بەسەریاندا، واتە: بە کرداری ناشیرین مامەڵەیان لەگەڵ مەکە وەك عەتای کوڕی ڕەباح لەمانای ئەم ئایەتەدا: ﴿وَلَا تَنۡهَرۡهُمَا﴾ دەڵێت: واتە: دەستیان لێ ڕامەوەشێنە.[1] کاتێك کە خوای گەورە قسەی ناشیرینو کرداری ناشیرینی قەدەغەکردووە بەرامبەر دایكو باوك، فەرمانیشی داوە کە بە قسەی جوانو کرداری چاك مامەڵەیان لەگەڵدا بکرێتو دەفەرموێت: ﴿وَقُل لَّهُمَا قَوۡلٗا كَرِيمٗا﴾ واتە: بەڵکو وتەی نەرمو شیرینیان لەگەڵدا بەکاربێنەو زۆر ڕێزیان لێ بگرە، ﴿وَٱخۡفِضۡ لَهُمَا جَنَاحَ ٱلذُّلِّ مِنَ ٱلرَّحۡمَةِ﴾ بەبێ فیزی باڵی بەزەیت ڕاخە بۆیان، واتە بە کردار خۆبەکەم زانینی خۆت دەرخە بۆیان، ﴿وَقُل رَّبِّ ٱرۡحَمۡهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرٗا﴾ بڵێ: ئەی پەروەردگاری من، وەك ئەمان منیان بە منداڵی پێگەیاند، تۆش بیانخەرە بەر بەزەیی خۆت، کاتێك بە ساڵا دەچن، یان لە کاتی مردنیاندا، ئیبنو عەبباس دەڵێت: پاش ئەم ئایەتانەبوو خوای گەورە ئەم ئایەتەی نارده خوار: ﴿مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَن يَسۡتَغۡفِرُواْ لِلۡمُشۡرِكِينَ﴾(التوبة: ١١٣).[2] واتە: ڕەواو شایستە نیە بۆ پێغەمبەرو باوەڕداران کە داوای لێبوردن بکەن بۆ هاوبەش پەیداکەران. لە بارەی چاکەکردن لەگەڵ دایكو باوك فەرموودەی زۆر هاتووە لەو فەرموودانە کە ڕیوایەت کراوە لە چەند ڕێگاوە لە ئەنەسش کەسانی تریشەوە کە پێغەمبەر(ﷺ) کاتێك کە سەرکەوتە سەر مینبەر پاش کەمێك فەرمووی: ئامین، ئامین، ئامین، وترا: ئەی پێغەمبەری خوا(ﷺ) لەبەرچی ئامینت کرد؟ فەرمووی:(جوبرەئیل هاتە لامو وتی: ئەی موحەمەد(ﷺ) لوتی بە خۆڵدا بچێت و سەرشۆڕو داماو بێت پیاوێك کە ناوی تۆی لا ببرێتو سەڵاوات لەسەرت نەدا، بڵێ: ئامین، وتم: ئامین، پاشان وتی سەرشۆڕو داماو بێت پیاوێك کە ڕەمەزانی بەسەردابێتو پاشان بڕوا و لێی نەبووریت، بڵێ: ئامین، وتم: ئامین، پاشان وتی: سەرشۆڕو داماو بێت پیاوێك گەیشتبێت بە دایكو باوکیو لەگەڵیدا بووبن یان یەکێکیان و نەبوبنە هۆی چوونە بەهەشتی. بڵێ: ئامین: وتم: ئامین)[3].

فەرموودەیەکی تر: ئیمامی ئەحمەدڕیوایەتی کردووە لەئەبوهورەیرەوە لەپێغەمبەرەوە(ﷺ) فەرموویەتی: (سەرشۆڕو داماو بووە، دیسان سەرشۆڕو داماو بووە، دیسان سەرشۆڕو داماو بووە

---

[1] الطبري(١٧/٤١٧).

[2] الطبري(١٧/٤٢١).

[3] تحفة الأحوذي(٥/٥٥٠)، فەرموودەیەکی حەسەنە.

پیاوێك گەیشتبێت بە یەکێك لە دایكو باوکی یان هەردووکیان لە کاتی پیریدا و نەچێتە بەهەشت)[1]. بەم شێوەیە فەرموویەکی ڕاستە موسلیم نەبێت کەسی ترنەی هێناوە[2].

فەرموودەیەکی تر: ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە موعاویەی کوڕی جاهیمەوە کە جاهیمە هات بۆ لای پێغەمبەر(ﷺ) وتی: ئەی پێغەمبەری خوا(ﷺ) دەمەوێت غەزا بکەم، هاتووم بۆ لات ڕاوێژت پێ بکەم، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی:(ئایا دایکت هەیە؟) وتی: بەڵێ، فەرمووی:(لەگەڵ دایکت بە چونکە بەهەشت لە لای پێکانی ئەو دایە). دووبارەو سێ بارە لە چەند شوێنی تردا، فەرموودەی وەك ئەم فەرموودەیە ڕیوایەت کراوە.[3] نەسائیو ئیبنو ماجەیش ڕیوایەتیان کردووە[4].

فەرموودەیەکی تر: ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە میقدامی کوڕی (مەعدیەکریب)ەوە لە پێغەمبەرەوە(ﷺ) کە فەرموویەتی: (خودا ئامۆژگاریتان دەکات کە چاك بن لەگەڵ باوکتاندا، خودا ئامۆژگاریتان دەکات کە چاك بن لەگەڵ دایکتاندا، خودا ئامۆژگاریتان دەکات کە چاك بن لەگەڵ دایکتنادا، خودا ئامۆژگاریتان دەکات کە چاك بن لەگەڵ دایکتاندا. خوا ئامۆژگاریتان دەکات بە چاکە لەگەڵ نزیکترو نزیکتردا)[5]. ئیبنو ماجەیش لە فەرموودەکەی عەبدوڵای کوڕی عەیاشەوە بەو شێوەیە هێناویەتی[6]. دیسان ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە پیاوێکەوە لە بەنی یربوع دەڵێت: هاتم بۆ لای پێغەمبەر(ﷺ) گوێم لێ بوو قسەی بۆ خەڵکی دەکرد دەیفەرموو:(ئەو دەستەی دەبەخشێتو لای سەرەوەیە ئەبێ بۆدایکت، باوکت، خوشکت، برات، پاشان خوارترو خوارتربێت)[7].

﴿ رَّبُّكُمۡ أَعۡلَمُ بِمَا فِي نُفُوسِكُمۡۚ إِن تَكُونُواْ صَٰلِحِينَ فَإِنَّهُۥ كَانَ لِلۡأَوَّٰبِينَ غَفُورٗا ﴿٢٥﴾ ﴾

چاوپۆشی دەکرێت لە هەڵەی منداڵ لەگەڵ باوكو دایك ئەگەر بە دڵ و تەوبەبکات

سەعیدی کوڕی جوبەیر دەڵێت: ئەو پیاوەی کە هەڵەیەك دەکات لەگەڵ باوكو دایکیو لە دڵی خۆیدا وادەزانێت خراپی نەکردووە تاوانبار نابێت پێی، لە ڕیوایەتێکی تردا هاتووە: مەبەستی چاکە نەبێت هیچی تر نیە بەوەی کە کردوویەتی.[8] خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ رَّبُّكُمۡ أَعۡلَمُ بِمَا فِي نُفُوسِكُمۡۚ

---

[1] أحمد(٣٤٦/٢).

[2] مسلم(١٩٧/٤).

[3] أحمد(٤٢٩/٣)، فەرموودەیەکی حەسەنە.

[4] النسائي(١١/٦)، ابن ماجە(٩٣٠/٢) ، حەسەنە.

[5] أحمد(١٣٢/٤) ، فەرموودەیەکی حەسەنە.

[6] ابن ماجە(١٢٠٧/٢) ، فەرموودەیەکی حەسەنە.

[7] أحمد(٦٤/٤) ، فەرموودەیەکی سەحیحە.

[8] الطبري(٤٢٢/١٧).

إِن تَكُونُواْ صَٰلِحِينَ فَإِنَّهُۥ كَانَ لِلْأَوَّٰبِينَ غَفُورًا ﴾ واتە: پەروەردگاری ئێوە لە خۆتان چاکتر دەزانێت چی بە دڵتاندا دێت، ئەگەر کردەوەتان چاك بێت ئەوە خوا لێبوردەیە بەرانبەر تەوبەکاران، وەك دەفەرمووێت: ﴿فَإِنَّهُۥ كَانَ لِلْأَوَّٰبِينَ غَفُورًا﴾ واتە: بێگومان خودا بۆ ئەوانەی لە گوناه پەشیمان دەبنەوە لێبوردەیە. قەتادە دەڵێت: بۆ ئەوانەی گوێڕایەڵو نوێژکەرن لێبوردەیە.[1] شوعبەی کوڕی یەحیای کوڕی سەعید دەڵێت: لە سەعیدی کوڕی مسییەبەوە لەمانای ئەم ئایەتەدا: ﴿فَإِنَّهُۥ كَانَ لِلْأَوَّٰبِينَ غَفُورًا﴾ دەڵێت: ئەوانەی تووشی گوناه دەبن پاشان پەشیمان دەبنەوە، دیسان تووشی گوناه دەبنەوەو پاشان پەشیمان دەبنەوە.[2] خوا لێیان دەبوورێت. عەتای کوڕی یەسارو سەعیدی کوڕی جوبەیرو موجاهید دەڵێن: ئەو کەسانەی گەڕاونەتەوە بۆ چاکەخوازی.[3] موجاهید دەڵێت: لە عوبەیدەی کوڕی عومەیرەوە لەم ئایەتەدا: ﴿فَإِنَّهُۥ كَانَ لِلْأَوَّٰبِينَ غَفُورًا﴾ وتوویەتی: ئەو کەسەی کاتێك کە بیر لە گوناهەکانی دەکاتەوەو خۆی بە تەنهایە داوای لێبوردن لە خوا دەکات لەو گوناهەی کردوویەتی. موجاهیدیش هەمان ڕای ئەمی هەیە لەم ئایەتەدا.[4] ئیبنو جەریر دەڵێت: چاکترین بۆچوون قسەی ئەو کەسەیە کە دەڵێت: ئەو کەسەیە کە پەشیمانە لە گوناهو گەڕاوەتەوە لە تاوانکردن ڕوویکردووەتە خواناسیو وازی هێناوە لەو شتانەی خوا پێی ناخۆشە بۆ ئەو شتانەی کە خودا پێی خۆشەو پێی ڕازیە.[5] ئەمەی کە وتوویەتی هەر ئەمە ڕاستە چونکە(الأوّاب) لە وتەی(الأوب) دەرهێنراوە، واتە پەشیمان بوونەوە، وتراوە(آب فلان) کاتێك کە گەڕاوەتەوە. خوای گەورەیش دەفەرمووێت: ﴿إِنَّ إِلَيْنَآ إِيَابَهُمْ﴾[6] واتە: بێگومان هەر بۆ لای ئێمەیە گەڕانەوەیان. وە لە فەرموویەکی سەحیحدا هاتووە کە پێغەمبەری خوا(ﷺ) کاتێك لە سەفەرێك ئەگەڕایەوە ئەی فەرموو: (آیبون تائبون عابدون لربنا حامدون)[7] واتە: هاتینەوە ئێمەلە تەوبەکارانو خواناسانو سوپاسگوزارانی پەروەردگارمانین.

---

[1] الطبري(١٧/٤٢٢).

[2] الطبري(١٧/٤٢٣).

[3] الطبري(١٧/٤٢٤/٤٢٥).

[4] الطبري(١٧/٤٢٤).

[5] الطبري(١٧/٤٢٥).

[6] الغاشية(٢٥).

[7] فتح الباري(٣/٧٢٤).

﴿ وَءَاتِ ذَا ٱلْقُرْبَىٰ حَقَّهُۥ وَٱلْمِسْكِينَ وَٱبْنَ ٱلسَّبِيلِ وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا ﴿٢٦﴾ إِنَّ ٱلْمُبَذِّرِينَ كَانُوٓا۟ إِخْوَٰنَ ٱلشَّيَٰطِينِ ۖ وَكَانَ ٱلشَّيْطَٰنُ لِرَبِّهِۦ كَفُورًا ﴿٢٧﴾ وَإِمَّا تُعْرِضَنَّ عَنْهُمُ ٱبْتِغَآءَ رَحْمَةٍ مِّن رَّبِّكَ تَرْجُوهَا فَقُل لَّهُمْ قَوْلًا مَّيْسُورًا ﴿٢٨﴾ ﴾

فەرماندان بە جێبەجێکردنی پەیوەندی خزمایەتی و قەدەغەکردنی دەست بڵاوی

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ وَءَاتِ ذَا ٱلْقُرْبَىٰ حَقَّهُۥ وَٱلْمِسْكِينَ وَٱبْنَ ٱلسَّبِيلِ ﴾ واتە: بەشی خزمی خۆت بدەو هەژاران و لە ڕێدا ماوانیش بێبەش مەکە، خوای گەورە باسی چاکەکردنی کرد لەگەڵ دایکو باوك لە پێشەوە، لێرەدا دێتە سەر باسی چاکەکردن لەگەڵ خزمانداو پەیوەندی بەردەوام لەگەڵیاندا وەك لە فەرموودەکەدا باسمان کرد:(دایکتو باوکت پاشان بەرەو خوارو بەرەو خوارتر)و لە ڕیوایەتێکی تردا هاتووە:(پاشان نزیکترو نزیکتر).[1] وە لەم فەرموودەیەدا هاتووە:(هەر کەسێك پێی خۆشە ڕۆزی تەواو بێتو ئەجەلیشی دوابکەوێت با پەیوەندی خزمایەتی بەجێ بێنێت).[2] پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا﴾ تەواویش دەست بڵاو مەبە. کاتێك خوای گەورە فەرمان دەکات بە بەخشینی سامان، قەدەغەیشی کردووە لە دەست کراوەیی لە ئەندازە بەدەر، بەڵکو ڕاست ئەوەیە مامناوەند بێت، وەك لە ئایەتێکی تردا دەفەرمووێت: ﴿وَٱلَّذِينَ إِذَآ أَنفَقُوا۟ لَمْ يُسْرِفُوا۟ وَلَمْ يَقْتُرُوا۟ وَكَانَ بَيْنَ ذَٰلِكَ قَوَامًا﴾[3] واتە: ئەوانەش کە لە کاتی ماڵ بەخشیندا نە یەکجاری دەست بڵاونو نە تەواویش دەست قوچاون هەر لەو ناوەندەدا ماون، پاشان خوای گەورە باسی خراپی دەست بڵاوی و ماڵ بە فیڕۆدان دەکاتو دەفەرمووێت: ﴿إِنَّ ٱلْمُبَذِّرِينَ كَانُوٓا۟ إِخْوَٰنَ ٱلشَّيَٰطِينِ﴾ واتە: ئەوانەی هەڵە خەرجن، لەگەڵ شەیتان دەبنە براو هاوشێوەی شەیتان لەو ماڵ بەفیڕۆدانەدا، ئیبنو مەسعود دەڵێت: (التبذير) واتە: ماڵ بەخشین لە ناهەقیدا.[4] ئیبنو عەباسیش هەر وای وتووە[5]. موجاهید دەڵێت: ئەگەر کەسێك هەموو سامانی خۆی ببەخشێت لە پێناو هەقدا ئەوە دەستبڵاو نیە بەڵام ئەگەر مشتێك بدات لە غەیری هەقدا ئەوە ئەو کەسە دەستبڵاوە.[6] قەتادە دەڵێت: دەست بڵاوی ماڵ بەخشینە لە شتانێکدا

---

[1] أحمد(٢/١٢٢٦)، فەرموودەیەکی حەسەنە.

[2] مسلم(٤/١٩٨٢).

[3] الفرقان(٦٧).

[4] الطبري(١٧/٤٢٨).

[5] الطبري(١٧/٤٢٩).

[6] الطبري(١٧/٤٢٩).

کە ناڕەزایی خوای گەورەی تێدایە یان ناهەقییە یان گەندەڵییە[1]. ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە ئەنەسی کوڕی مالیکەوە(ڕەزای خوای لێبێت) دەڵێت: پیاوێکی بەنی تەمیمی هات بۆ لای پێغەمبەری خوا(ﷺ) وتی: ئەی پێغەمبەری خوا(ﷺ) من خاوەنی سامانێکی زۆرمو خاوەنیماڵو منداڵو کەسو کارم، پێم بڵێ چۆنی ببەخشمو چی بکەم؟ پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرمووی:(زەکات لە سامانەکەت دەرکە ئەگەر زەکاتی لەسەرە، چونکە زەکات دان پاککەرەوەیەکە پاکت دەکاتەوە، خزمەکانت بەسەر بکەرەوە، هەقی ئەوەی لە دەرگا دەداتو ئەوەی دراوسێتەو ئەوەی هەژارە بزانە). وتی: ئەی پێغەمبەری خوا(ﷺ) بۆم کەم بکەرەوە. فەرمووی: ﴿ وَءَاتِ ذَا ٱلْقُرْبَىٰ حَقَّهُۥ وَٱلْمِسْكِينَ وَٱبْنَ ٱلسَّبِيلِ وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا ﴾ پیاوەکە وتی: بەسمە! ئەی پێغەمبەری خوا(ﷺ) ئەگەر ئەو زەکاتەم دا بە ڕاسپاردەکەت ئەو کاتە ڕزگارم بووە لە لای خواو پێغەمبەرەکەی، واتە: تاوانبار نابم؟ پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرمووی:(بەڵێ کاتێك دات بە ڕاسپاردەکەم تۆ لێی بەرپرسیار نیتو پاداشتی خۆتی لەسەر وەردەگریت، تاوانەکەی لەسەر ئەو کەسەیە کە دەیگۆڕێتو دەستکاری دەکات).[2] خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ إِنَّ ٱلْمُبَذِّرِينَ كَانُوٓا۟ إِخْوَٰنَ ٱلشَّيَٰطِينِ ﴾ دەستبڵاوەکان برای شەیتانەکانن، واتە: ئەوانەی دەستوالآن لە ماڵ بەفیڕۆدان و واز هێنان لە گوێڕایەڵی خوداو هەڵسان بە تاوانو خراپەکاریدا برابەشن لەگەڵ شەیتانەکاندا، بۆیە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَكَانَ ٱلشَّيْطَٰنُ لِرَبِّهِۦ كَفُورًا ﴾ واتە: شەیتانیش بۆ پەروەردگاری بێ ئەمەك و سپڵە دەرچوو. واتە: حاشای کرد لەو بەهرانەی خودا پێی دا، سەرپێچی فەرمانی کردو دەستی دایە لاساریو خراپەکاری، پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَإِمَّا تُعْرِضَنَّ عَنْهُمُ ٱبْتِغَآءَ رَحْمَةٍ مِّن رَّبِّكَ تَرْجُوهَا ﴾ واتە: ئەگەر نەتبوو بەشی ئەم خاوەنبەشانەبدەیت و بە هیوای ئەوە بووی خوا بە بەزەیی خۆی دەروویەکت لێ بکاتەوە. واتە: ئەگەر خزمەکانت داوای یارمەتیان لێکردی یان ئەوانەی کە فەرمانمان پێ کردووی یارمەتیان بدەی، پشتت تێکردن لەبەرئەوەی هیچت نەبوو پێیان بدەی، بیاندوێنە و وەعدی ئەوەیان پێبدە کە ئەگەرخودا ڕۆزی نارد بەشتان دەدەمو بێ بەشتان ناکەم. موجاهیدو عیکریمەو سەعیدی کوڕی جوبەیرو حەسەنو قەتادەو کەسانی تریش ئەم ئایەتەیان: ﴿فَقُل لَّهُمْ قَوْلًا مَّيْسُورًا ﴾ بە بەڵێندان تەفسیر کردووە[3].

---

[1] الطبري(١٧/٤٢٩).

[2] أحمد(٣/١٣٦)، فەرموودەیەکی باشە(جید).

[3] الطبري(١٧/٤٣١/٤٣٢).

﴿ وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا ﴿٢٩﴾ إِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَن يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا ﴿٣٠﴾ ﴾

میانەڕەوی لە ماڵبەخشین و ماڵخەرج کردندا

خوای گەورە فەرمان بە مرۆڤ دەکات کە میانەڕەو بێت لە ماڵخەرجکردنداو باسی خراپی چاوچنۆکی دەکات و دەستوالایی قەدەغە دەکات و دەفەرمووێت: ﴿ وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ ﴾ واتە: دەستەکانت کۆت مەکە بە گەردنتەوە. واتە: ئەوەندە بەخیل و چاوچنۆک مەبە کەس خێرت لێ نەبینێت، وەك جوولەکەکان لەعنەتی خوایان لێبێت دەیانوت: ﴿يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ﴾[1] واتە: دەستی خوا قوچاوە. دەست قوچاوییان داوەتە پاڵی خودا، خودای پاك و بێ عەیب و مەزن زۆر بەخشندەیە. هەروەها دەفەرمووێت: ﴿وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ﴾ تەواویش والای مەکە. واتە: ئەمەندەیش زۆر مەبەخشە زیاد لە توانای خۆت، زیاتر لەوە خەرج بکەی کە وەدەستی دێنی، هەتا بە داماوی و شەرمەزاری دانیشی، ئەمە لە ڕەوانبێژیدا پێی دەوترێت لەف و نەشر (اللف والنّشر) واتە: ئەگەر چاوچنۆك بوویت خەڵکی تانەو تەشەرت لێدەدان و بە تەنها دەمێنێت و کەس لێت نزیك نابێتەوەو بێ نیازن لێت. ئەگەر دەستبلاویش بیت زیاد لە ئەندازە هیچت بە دەستەوە نامێنێت و داماوو هەناسە سارد دادەنیشیت و ئەچیتە حاڵەتی(حسیر)کە بریتییە لەو ولاغەی کە توانای بارهەڵگرتنی نامێنێت و پەکی دەکەوێت لەبەر لاوازی و بێ توانایی، بەو حاڵەتە ئەوترێ (حسیر) و لەماناکانی هیلاکبوون وەرگیراوە وەك خوای گەورە لە ئایەتی تردا دەفەرمووێت: ﴿فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَىٰ مِن فُطُورٍ ﴿٣﴾ ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنقَلِبْ إِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ﴾[2] واتە: چاو بگێڕەو ورد بەرەوە(بزانە) هیچ ناتەواویەك دەبینێت، دووبارە چاو بگێڕە یەك لە دوای یەك چاوت بەهیلاکی و نائومێدی دەگەڕێتەوە بۆ لای خۆت و ئەو(چاوە) ماندووەت تاقەتی چووە. ئەوەندە داماو دەبێت هەستی چاکەو خراپەی نامێنێت، ئیبنو عەبباس و حەسەن و قەتادەو ئیبنو جورەیج و ئیبنو زەیدو کەسانی تریش هەر بەم شێوەیە مانای ئەم ئایەتەیان کردووە، کەمەبەست پێی ڕژدی و دەستوالایی لە ئەندازە بەدەرە[3]. لە هەردوو سەحیحەکەدا هاتووە لە فەرموودەی ئەبوزنادەوە لە ئەعرەجەوە لە ئەبو هورەیرەوە(ڕەزای خوای لێبێت) کە بیستوویەتی لە پێغەمبەری خواوە(ﷺ) دەیفەرموو:(وێنەی چاوچنۆك(البخیل) و بەخشندە

---

[1] المائدة(٦٤).

[2] الملك(٣ـ٤).

[3] الطبري(١٧/٤٣٤/٤٣٥).

وەك نموونەی دوو پیاو وایە، كە دوو قەڵغانی(زرێی) ئاسنیان لەبەردابێت كە نێوان مەمكو سنگو ملیان داپۆشێت، پیاوە بەخشندەكە هەركەدەبەخشێت ئەو قەڵغانە قەف قەف دەكرێتەوەو شۆڕدەبێتەوەو بەسەر لاشەیدا تا پەنجەكانی دایدەپۆشێتو ئاسەواری نامێنێت. بەڵام ئەو چاوچنۆكەی كەهەرجارێك حەزناكات شتێك ببەخشێت ئەوە هەموو حەڵقەیەكی لە شوێنی خۆیدا دەلكێن بەیەكەوە و دەنووسێت بە لاشەیەوە، ئەو چاوچنۆكە دەیەوێت فراوانی بكاتو شلی بكات بۆی فراوان ناكرێت).[1] ئەمە لەفزی بوخاریە لە باسی زەكاتدا هێناویەتی. دیسان لە هەردوو سەحیحەكەدا هاتووە لە ڕێگەی موعاویەی كوڕی ئەبو موزەڕیدەوە لە سەعدی كوڕی یەسارەوە لە ئەبو هورەیرەوە(ڕەزای خوای لێبێت) كە دەڵێت: پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرموویەتی:(هیچ ڕۆژێك نیە بەندەكان ڕۆژی تیادەكەنەوە مەگین دوو فریشتە لە ئاسمانەوە دێنە خوارەوە، یەكێكیان دەڵێت: ئەی خودایە ! ئەوەی دەبەخشێت جێگەی بۆ پڕبكەرەوە، ئەی خوایە ئەوەی نابەخشێتو دەست قوچاوە لەناوی بدە بۆی). موسلیمیش ڕیوایەتی كردووە لە ئەبو هورەیرەوە بە مەرفوعی: (هیچ ماڵێك بە بەخشینو خێركردن كەم ناكات، هیچ بەندەیەك ماڵ نابەخشێت مەگین خودا زیاتر سەربەرزی دەكات، هەر كەسێك لەبەر خوا خۆی بە كەم بزانێت خوا بەرزی دەكاتەوە)[2]. وە لە فەرموودەی ئیبنو كەسیردا لە عەبدوڵای كوڕی عومەرەوە بە مەرفوعی هاتووە:(دەتانترسێنم لە چاوچنۆكی(واتە چاوچنۆك مەبن) چونكە چاوچنۆكی ئەوانەی پێش ئێوەی لەناو بردووە، ئەو چاوچنۆكیە فەرمانی پێداون دەست قوچاوبن ئەوانیش دەستقوچاویانكردووە، فەرمانیشی پێكردوون كە پەیوەندی خزمایەتی بپچڕێنن، ئەوانیش پچریویانە، فەرمانی پێكردوون خراپە بكەن دەسیان داوەتە خراپەكاری).[3] خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿إِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ ٱلرِّزْقَ لِمَن يَشَآءُ وَيَقْدِرُ﴾ بە ڕاستی پەروەردگارت ڕۆزی فراوان دەكات بۆ هەر كەسێك مەیلی لێبێت تەنگی دەكات بۆ هەر كەسێك بیەوێت، چونكە خودا خۆی ڕۆزی دەر و خۆیشی ڕۆزی دەیگرێتەوە، بە مەیلی خۆی كاری خەڵكی بەڕێوە دەبات، مەیلی لە هەر كەسێك بێت دەوڵەمەندی دەكاتو مەیلی لە هەر كەسیش ببێت هەژاری دەكات، هەموو ئەم كارانەشی پڕە لەحیكمەت و كارزانی، بۆیە فەرموویەتی: ﴿إِنَّهُۥ كَانَ بِعِبَادِهِۦ خَبِيرًۢا بَصِيرًا﴾ واتە: هەرخۆیەتی لە عەبدانی ئاگادارەو دەیانبینێت. واتە: ئاگادارو بینایە كە كێ شایەنی دەوڵەمەندیەو كێش شایەنی هەژاریە لەوانەیە دەوڵەمەندی بۆ هەندێ كەس دەست بۆ شلكردنو مۆڵەتدان بێت، هەژاریش تۆڵە بێت، پەنا بە خوا لەمەیشو لەوەیش.

---

[1] فتح الباري(٣/٣٥٨)، مسلم(٢٠/٧٠٨).

[2] مسلم(٤/٢٠٠١).

[3] أحمد(٢/١٥٩)، فەرموودەیەكی سەحیحە.

﴿ وَلَا تَقْتُلُوٓاْ أَوْلَٰدَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَٰقٍۖ نَّحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْۚ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْـًٔا كَبِيرًا ﴿٣١﴾ ﴾

قەدەغەکردنی کوشتنی منداڵان

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَلَا تَقْتُلُوٓاْ أَوْلَٰدَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَٰقٍۖ نَّحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْۚ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْـًٔا كَبِيرًا ﴾ واتە: منداڵی خۆتان لە ترسی برسێتی لەناو مەبەن، ئێمەین ڕۆزی ئەوانیش‌و ئێوەیش دەدەین، کوشتنی ئەوانە هەڵەیەکی گەورەیە. ئەم ئایەتە پیرۆزە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە خوای گەورە زۆر بە بەزەیی ترە لە بەندەکانی، هەتا لە باوکیش بۆ منداڵەکانی، چونکە خوا کوشتنی منداڵی قەدەغە کردووەو ئامۆژگاری باوکانیشی کردووە کە لە میراتیشدا هەقی هەموو منداڵەکان بدەن، چونکە لە چەرخی نەفامیدا میراتیان بە کچان نەدەدا، بەڵکو زۆرجار کەسی وایان بووە لەبەر هەژاری کیژەکەی خۆی کوشتووە، خوای گەورە ئەو کوشتنەی قەدەغەکردو فەرمووی: ﴿ وَلَا تَقْتُلُوٓاْ أَوْلَٰدَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَٰقٍ ﴾ واتە: لەبەرهەژاری‌و نەبوونی منداڵی خۆتان مەکوژن، بۆیە گرنگی داوە بە ڕۆزی پێدانیان‌و ڕۆزی دانی منالەکانی پێش ئەمان خستووە، دەفەرموێت: ﴿نَّحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ ﴾ واتە: ئێمە ڕۆزی ئەوانیش و ئێوەش دەدەین، وە لە سورەتی(الانعام)یشدا دەفەرموێت: ﴿وَلَا تَقْتُلُوٓاْ أَوْلَٰدَكُم مِّنْ إِمْلَٰقٍۖ نَّحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ﴾[1] واتە: لە ترسی لە برسان مردن فەرزندەی خۆتان مەکوژن، ئێمە ڕۆزی ئێوەو ئەوانیش دەدەین. پاشان لێرەدا دەفەرموێت: ﴿إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْـًٔا كَبِيرًا ﴾ واتە: کوشتنی ئەوانە هەڵەیەکی گەورەیە. هەندێ خوێندوویانەتەوە:(خَطأً کبیراً) هەمان مانای ئەوی هەیە، لە هەردوو سەحیحەکەدا هاتووە لە عەبدوڵای کوڕی مەسعودەوە، وتم: ئەی پێغەمبەری خوا(ﷺ) چ گوناهێك زۆر گەورەیە؟ فەرمووی:(هاوەڵ بۆ خوا دابنێیی کە ئەو دروستی کردووی) وتم: پاشان چی تر؟ فەرمووی:(فەرزندەی خۆت بکوژی لە ترسی ئەوەی لەگەڵتدا خواردن بخوات)، وتم: چی تر؟ فەرمووی:(زیناکردن لەگەڵ ژنی دراوسێدا)[2].

﴿ وَلَا تَقْرَبُواْ ٱلزِّنَىٰٓۖ إِنَّهُۥ كَانَ فَٰحِشَةً وَسَآءَ سَبِيلًا ﴿٣٢﴾ ﴾

---

[1] الانعام(١٥١).

[2] فتح الباري(١٣/٨).

فەرمان دان بە دوورکەوتنەوە لە زیناکردن و لەهۆکارەکانی

خوای گەورە داوێنپیسی قەدەغەکردووە لەسەر بەندەکانی‌و ئەو هۆکارانەشی قەدەغەکردووە کە دەبنە هۆی داوێنپیسی‌و دەفەرموێت: ﴿ وَلَا تَقْرَبُواْ ٱلزِّنَىٰٓ إِنَّهُۥ كَانَ فَٰحِشَةً وَسَآءَ سَبِيلًا ﴾ واتە: توخنی داوێنپیسی مەکەون، چونکە داوێنپیسی ئاکاری زۆر نالەبارەو ڕێبازێکی خراپە. ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە ئەبو ئومامەوە، کە لاوێك هاتە لای پێغەمبەر(ﷺ) وتی: ئەی پێغەمبەری خوا(ﷺ) ڕێگام بدە داوێنپیسی بکەم، خەڵکەکە ڕوویان تێکردو سەرزەنشتیان کرد، وتیان: بێدەنگ بە بێدەنگ بە. پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: نزیکی کەنەوە، باش لێیان نزیك کردەوە، جا فەرمووی: (دانیشە). دانیشت، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (ئایا بۆ دایکت پێت خۆشە؟) وتی: نە بە خوا، خوا بمکاتە قوربانت، وتی:(خەڵکیش پێیان ناخۆشە بۆ دایکیان). فەرمووی:(ئایا پێت خۆشە بۆ کچەکەت؟) وتی: نە بە خوا ئەی پێغەمبەری خوا(ﷺ)، خوا بمکاتە قوربانت، فەرمووی:(خەڵکیش پێیان ناخۆشە بۆ کچەکانیان)، فەرمووی:(پێت خۆشە بۆ خوشکت؟) وتی: نەبەخوا ئەی پێغەمبەری خوا(ﷺ)، خوا بمکاتە قوربانت، فەرمووی: (خەڵکیش بۆ خوشکەکانیان پێیان ناخۆشە)، فەرمووی:(ئایا پێت خۆشە بۆ پورت (خوشکی باوکت(وەرگێڕ)؟) وتی: نە بە خوا ئەی پێغەمبەری خوا(ﷺ)، خوا بکاتە قوربانت، فەرمووی: (خەڵکیش پێیان ناخۆشە بۆ پوریان)، فەرمووی:(ئایا پێت خۆشە بۆ پورت(خوشکی دایکت (وەرگێڕ))؟) وتی: نە بە خوا ئەی پێغەمبەری خوا(ﷺ)، خوا بکاتە قوربانت، فەرمووی: (خەڵکیش پێیان ناخۆشە بۆ خوشکی دایکیان)، ئەڵێ: پێغەمبەر(ﷺ) دەستی لەسەر داناو فەرمووی: (ئەی خودایە! لە گوناهی ببوورەو دڵی پاك کەرەوەو شەرمگەی بپارێزە). ئەڵێ: دوای ئەوە ئەو لاوە لای لە هیچ شتێك نەدەکردەوە[1].

﴿ وَلَا تَقْتُلُواْ ٱلنَّفْسَ ٱلَّتِي حَرَّمَ ٱللَّهُ إِلَّا بِٱلْحَقِّۗ وَمَن قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهِۦ سُلْطَٰنًا فَلَا يُسْرِف فِّي ٱلْقَتْلِۖ إِنَّهُۥ كَانَ مَنصُورًا ﴿٣٣﴾ ﴾

قەدەغەکردنی کوشتنی بە ناهەق

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَلَا تَقْتُلُواْ ٱلنَّفْسَ ٱلَّتِي حَرَّمَ ٱللَّهُ إِلَّا بِٱلْحَقِّ ﴾ واتە: کەسێك کە کوشتنی بە ناڕەوا دانراوە مەکوژن لەسەر هەق نەبێت. خوای گەورە کوشتنی خەڵکی قەدەغە کردووە بێ بەڵگەیەکی شەرعی، وەك لە هەردوو سەحیحەکەدا هاتووە کە پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرموویەتی:(خوێنی هیچ موسڵمانێك حەڵاڵ نیە کە شایەتومان بێنێت کە هیچ پەرستراو نیە جگە لە

[1] أحمد(٥/٢٥٦)، فەرموودەیەکی سەحیحە.

خواو موحەمەدیش پێغەمبەری خوایە(ﷺ) مەگین بە مەرجێك لەم سێ مەرجە: گیان بە گیانو زیناکەر پیاو بێت یان ژن، ژنی هێنابێت یان شووی کردبێتو پەشیمان بووەوە لە دینو موسڵمانانی بەجێ هێشتبێت)[1]. لە سەنەدەکاندا هاتووە: (نەمانی دنیا ئاسانترە لە لای خوا لە کوشتنی موسڵمانێك).[2] لە پاشان دەفەرموێت: ﴿وَمَن قُتِلَ مَظۡلُومًا فَقَدۡ جَعَلۡنَا لِوَلِيِّهِۦ سُلۡطَٰنًا﴾ هەر کەسێك بە ناهەقی بکوژرێت دەسەڵاتمان داوەتە دەست خاوەنی خوێنەکەی. کە هەرچی بکات لەگەڵ پیاوکوژەکە ئارەزووی خۆیەتی. دەتوانێت بیکوژێتەوە یان عەفوی بکاتو خوێنی لێ بسێنێت یان عەفووی بکاتو هیچی لێ نەسێنێت. وەك چەندفەرموودە هاتووە لەو بارەیەوە، پێشەواو زانای مەزن ئیبنو عەبباس ئەم ئایەتەی کردووەتە بەڵگە لەسەرئەوەی دەسەڵات دەست معاویە ئەکەوێت، چونکە معاویە خاوەنی خوێنی عوسمانە (ڕەزای خوای لێبێت) لەبەر ئەوەی بە ناهەقی شەهید کرا، ئەوەبوو معاویە دەسەڵاتی گرتە دەستو هەر بەو شێوەیەش دەرچوو، کە چۆن ئیبنو عەبباس لەم ئایەتە پیرۆزە تێگەیشتبوو، ئەمەیش یەکێکە لەو شتە سەرسوڕهێنەرانەی کەڕوویانداوە، وە دەفەرموێت: ﴿فَلَا يُسۡرِف فِّي ٱلۡقَتۡلِ﴾ واتە: لە تۆڵەسەندندا زیادەڕەوی مەکەن، واتە: دروست نیە بۆ خاوەن هەق کە پیاوکوژەکەی کوشت لوتو گوێی بکات یان کەسێکی تر لە جێی بکوژێت، ﴿إِنَّهُۥ كَانَ مَنصُورًا﴾ واتە: چونکە ئەو خاوەن خوێنە یارمەتی دراوە بەسەر بکوژەکەدا بە پێی شەرعو عورفو قەدەریش.

﴿ وَلَا تَقۡرَبُواْ مَالَ ٱلۡيَتِيمِ إِلَّا بِٱلَّتِي هِيَ أَحۡسَنُ حَتَّىٰ يَبۡلُغَ أَشُدَّهُۥۚ وَأَوۡفُواْ بِٱلۡعَهۡدِۖ إِنَّ ٱلۡعَهۡدَ كَانَ مَسۡـُٔولٗا ﴿٣٤﴾ وَأَوۡفُواْ ٱلۡكَيۡلَ إِذَا كِلۡتُمۡ وَزِنُواْ بِٱلۡقِسۡطَاسِ ٱلۡمُسۡتَقِيمِۚ ذَٰلِكَ خَيۡرٞ وَأَحۡسَنُ تَأۡوِيلٗا ﴿٣٥﴾ ﴾

فەرماندان بە چاك مامەڵەکردن لەگەڵ ماڵی هەتیودا و بەچاك كێشانەو پێوانە بە ڕێك و ڕاستی

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَلَا تَقۡرَبُواْ مَالَ ٱلۡيَتِيمِ إِلَّا بِٱلَّتِي هِيَ أَحۡسَنُ حَتَّىٰ يَبۡلُغَ أَشُدَّهُۥ﴾ واتە: نەچن نزیکی ماڵی هەتیوان بکەون، مەگین بە شێوەیەکی چاکتر بێت هەتا پێدەگاتو تێدەگات. وەك لە ئایەتی تریشدا فەرموویەتی: ﴿وَلَا تَأۡكُلُوٓاْ أَمۡوَٰلَهُمۡ إِلَىٰٓ أَمۡوَٰلِكُمۡۚ إِنَّهُۥ كَانَ حُوبٗا كَبِيرٗا﴾[3] واتە: ماڵی هەتیوان تێکەڵ ماڵی خۆتان مەکەن و دەست بکەنەخواردنی، چونکە ئەوەتاوانێکی گەورەیە. وە دەفەرموێت:

---

[1] فتح الباري(١٢/٢٠٩)، مسلم(٣/١٣٠٢).

[2] تحفة الأحوزي(٤/٢٥٦)، النسائي(٧/٨٢)، ابن ماجه(٢/٨٧٤)، فەرموودەیەکی سەحیحە.

[3] النساء(٢).

﴿وَلَا تَأۡكُلُوهَآ إِسۡرَافٗا وَبِدَارًا أَن يَكۡبَرُواْۚ وَمَن كَانَ غَنِيّٗا فَلۡيَسۡتَعۡفِفۡۖ وَمَن كَانَ فَقِيرٗا فَلۡيَأۡكُلۡ بِٱلۡمَعۡرُوفِ﴾[1] واتە: زیاد لە ئەندازە ماڵیان مەخۆن کێ دەوڵەمەندە خۆی بپارێزێت، کێش هەژارە هەر ئەوەندە کە پێویستی ژیانیەتی بە عورفی ڕۆژ لێی هەلگرێت. لە سەحیحی موسلیمدا هاتووە کە پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرمووی بە ئەبوزەڕ: (ئەی ئەبوزەڕ من وا دەتبینم کە لاوازی، وە من ئەوەی بۆ خۆم پێم خۆشە بۆ تۆش پێم خۆشە، مەبە بەبەرپرس بەسەرکەسەوە و سەرپەرشتی ماڵی هەتیوانیش مەکە[2].

﴿وَأَوۡفُواْ بِٱلۡعَهۡدِ﴾ واتە: پەیمانتان بەرنە سەر، لەگەڵ خەڵکیدا کە دەیبەستن یان کڕینو فرۆشتیان لەگەڵ دەکەن، چونکە پەیمانو بەڵێن کە دەیدەن لێپرسینەوەی لەسەرە، ﴿إِنَّ ٱلۡعَهۡدَ كَانَ مَسۡـُٔولٗا﴾ واتە: گشتیان پرسیاریان لەسەرە. پاشان دەفەرموێت: ﴿وَأَوۡفُواْ ٱلۡكَيۡلَ إِذَا كِلۡتُمۡ وَزِنُواْ بِٱلۡقِسۡطَاسِ ٱلۡمُسۡتَقِيمِ﴾ ئەگەر پێوانە دەپێون بە تەواوی پێوانە بکەن، کێشانەتان بە تەرازوو بەرامبەر بێت، خەیانەت لە کەس مەکەن (القِسْطاس) قافەکە بە بۆرو بەژێریش خوێنراوەتەوە وەك چۆن (القرطاس)یش بە بۆرو ژێریش ئەخوێنرێتەوە، (القِسْطاس)یش یانی تەرازوو، ﴿ٱلۡمُسۡتَقِيمِ﴾ واتە: ڕاست. کە لار نەبێتو کەمو زیادی تێدا نەبێت، ﴿ذَٰلِكَ خَيۡرٞ وَأَحۡسَنُ تَأۡوِيلٗا﴾ و هەم بۆ ئێوە باشترەو هەم ئاکامی پەسەندترە لە دنیاو لە قیامەتیشدا، بۆیە فەرموویەتی: ﴿وَأَحۡسَنُ تَأۡوِيلٗا﴾ سەعید دەڵێت: لە قەتادەوە: ﴿ذَٰلِكَ خَيۡرٞ وَأَحۡسَنُ تَأۡوِيلٗا﴾ ئەوەچاکترین پاداشتو باشترین ئامانجە بۆئێوە[3]. ئیبنو عەبباس دەڵێت: ئەی کۆمەڵی کاربەدەستان! ئێوە دوو شتتان پێ سپێردراوە، گەلەکانی پێشینەتان بە هۆی ئەو دوو شتەوە لەناو چوون، ئەوانەش ئەم پێوانەو ئەم کێشانەیە.

﴿وَلَا تَقۡفُ مَا لَيۡسَ لَكَ بِهِۦ عِلۡمٌۚ إِنَّ ٱلسَّمۡعَ وَٱلۡبَصَرَ وَٱلۡفُؤَادَ كُلُّ أُوْلَٰٓئِكَ كَانَ عَنۡهُ مَسۡـُٔولٗا ٣٦﴾

بەبێ زانیاری قسە مەکەن

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَلَا تَقۡفُ مَا لَيۡسَ لَكَ بِهِۦ عِلۡمٌۚ إِنَّ ٱلسَّمۡعَ وَٱلۡبَصَرَ وَٱلۡفُؤَادَ كُلُّ أُوْلَٰٓئِكَ كَانَ عَنۡهُ مَسۡـُٔولٗا﴾ واتە: مەکەوە شوێنی شتێکی وا کە نازانی چیەو چۆنە، چونکە گوێو چاوو دڵیش، هەموویان پرسیاریان لەسەرە، عەلی کوڕی ئەبو تەلحە دەڵێت: لە ئیبنو عەباسەوە فەرموویەتی: ﴿وَلَا

[1] النساء(٦).
[2] مسلم(١٤٥٨/٣).
[3] الطبري(٤٤٦/١٧).

﴿ تَقْفُ ﴾ واتە: قسەمەکە[1]. عەوفی دەڵێت: هێرش مەبە سەر کەسێك بە شتێك کە تۆ زانیاریت لێی نیە،[2] موحەمەدی کوڕی حەنیفە دەڵێت: یانی: شایەتی درۆ[3]. قەتادە دەڵێت: مەڵێ بینیم، کە نەتدیوە، مەڵێ بیستم کە نەتبیستووە، مەڵێ زانیم کە نەتزانیوە، چونکە خوای گەورە پرسیاری ئەمانەت گشت لێ دەکات[4]. هەموو ئەمانەی کەزانایان باسیان کردووە، ئەوەیە کە خوا نەهی لەقسەیەك کردووە کە بێ زانیاری دەکرێت، بەڵکو تەنها گومان و خەیاڵە. وەك دەفەرمووێت: ﴿اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ﴾[5] واتە: لە زۆرێك لە گومان خۆ بپارێزن، چونکە هەندێ گومانی وا هەن گوناهن، وە لەم فەرموودەیەدا هاتووە: (خۆتان بپارێزن لە گومان چونکە گومان بردن خراپترین درۆیە)[6]. لە(سنن)ی ئەبو داوود دا هاتووە(خراپترین کەرەسەی دەستی خەڵکی ئەوەیەبڵێ: خەڵکی وا ئەڵێن)[7]. لەفەرمودەیەك تردا هاتووە: (درۆترین قسە ئەوەیە کەسێك شتێکی بەچاوی خۆی نەبینیبێت و بڵێ بینیومە)[8]. لەحەدیسی (صەحیح)یشدا هاتووە: (هەرکەسێك لەخۆیەوە بڵێ ئەم خەوەم بینیوە و نەیبینیبێت لەڕۆژی قیامەتدا زۆری لێدەکرێت گرێ لەدوومو بدات و ناشتوانێت)[9]. ﴿ كُلُّ أُولَٰئِكَ ﴾ واتە: ئەم سیفەتانەی کە گوێ و چاوو دڵ هەیانە. ﴿ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا ﴾ واتە: پرسیاریان لەسەرە، هەموو بەندەیەك پرسیاری لێ دەکرێت لە ڕۆژی قیامەتدا لە بارەیەوە کە چۆن بە کاری هێناون، دروستە بەکارهێنانی ﴿أُولَٰئِكَ﴾ لە جێی(تلك).

﴿وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّكَ لَن تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَلَن تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا ﴿٣٧﴾ كُلُّ ذَٰلِكَ كَانَ سَيِّئُهُ عِندَ رَبِّكَ مَكْرُوهًا ﴿٣٨﴾﴾

---

[1] الطبري(١٧/٤٤٦).

[2] الطبري(١٧/٤٤٧).

[3] الطبري(١٧/٤٤٧).

[4] الطبري(١٧/٤٤٦).

[5] الحجرات(١٢).

[6] فتح الباري(٩/١٠٦).

[7] أبوداود (٥/٢٥٤).

[8] فتح الباري (١٢/ ٤٤٦).

[9] فتح الباري (١٢/ ٤٤٦).

باسی خراپەی ڕۆیشتن بە ڕێدا بە فیزەوە

خوای گەورە فیزکردن‌و خۆ بەزلزانینی قەدەغەکردووە لە بەندەکانی لە کاتی ڕۆیشتن بە ڕێدا، ئەوەتادەفەرمووێت: ﴿وَلَا تَمْشِ فِي ٱلْأَرْضِ مَرَحًا﴾ واتە: بە فیزەوە هەنگاو بەسەر زەویدا مەنێ. وەك ستەمکارە لەخۆباییەکان، ﴿إِنَّكَ لَن تَخْرِقَ ٱلْأَرْضَ﴾ واتە: تۆ ناتوانی ئەم زەمینە دادڕی‌و هەڵیقڵیشێنی بە هەنگاوی خۆت، ئیبنو جەریر دەڵێ: ئەم نیوە شیعرەی ڕەئوبەی کوڕی عەججاجی بە نموونە هێناوەتەوە کە دەڵێت: (وقائم الأعماق خاوي المُخْتَرَق).

وە دەفەرمووێت: ﴿وَلَن تَبْلُغَ ٱلْجِبَالَ طُولًا﴾ واتە: لە درێژیشدا هەرگیز ناگەیتە کێوەکان، بە خۆبازدان‌و فیزکردن‌و خۆ بەزلزانین، بەڵکو خاوەنی ئەم خوە بەدانە بە پێچەوانەی ئەو مەبەستەی خۆی پاداشتی دەدرێتەوە، وەك لەم فەرموودە سەحیحەدا هاتووە:(پیاوێك بووە لە پێش ئێوەوە ڕۆژێکیان دەڕۆیشت بە ڕێدا دوو عەبای پۆشیبوو فیزی پێوە دەکردن، لە پڕ بە زەویدا ڕۆچووە خوارێ، ئەو کەسە هەتا ڕۆژی قیامەت لەناویدا هەر زرمەی دێت‌و دەنگ دەداتەوە)[1]. هەربەوشێوەیەش خوای گەورە باسی قاروونی کردووە، کەهاتووەتە دەرەوەو خۆی ڕازاندبووەتەوە، خودا بەخۆی‌و کۆشك‌و تەلاریەوە بردی بە ناخی زەویدا، خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿كُلُّ ذَٰلِكَ كَانَ سَيِّئُهُۥ عِندَ رَبِّكَ مَكْرُوهًا﴾ واتە: هەموو ئەمانە خراپەکانیان بە لای پەروەردگاری تۆوە ناپەسندن، ئەوزانایانەی کە خوێندوویانەتەوە بە(سيئة) یانی: ناشیرین، واتە: لای خوا هەموو ئەوانەی کە قەدەغەی کردوون شتێکی ناشیرینن، هەر لەو ئایەتەوە کە دەفەرمووێت: ﴿وَلَا تَقْتُلُوٓا۟ أَوْلَٰدَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَٰقٍ﴾ هەتا دەگاتە: ﴿كُلُّ ذَٰلِكَ كَانَ سَيِّئُهُۥ عِندَ رَبِّكَ مَكْرُوهًا﴾ واتە: هەموو ئەوانە لای خوا شتێکی زۆر خراپەو تۆڵەی خۆی هەیە، خودا پێی ناخۆشەو لێی ڕازی نیە، بەڵام ئەوانەی کەبە ﴿سَيِّئُهُۥ﴾ دەیخوێننەوە وەك ئیزافە(الإضافة) واتە: ئەوانەی کە گشت باسمان کردن هەر لە: ﴿وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوٓا۟ إِلَّآ إِيَّاهُ﴾ هەتا ئێرە، ئەوانە شتە ناشیرینەکانن‌و لای خوا باش نیەو خراپە، ئیبنو جەریریش هەر بەو شێوەیە تەفسیری کردووە (ڕەحمەتی خوای لێبێت).

---

[1] مسلم(٣/١٦٥٤).

﴿ذَٰلِكَ مِمَّآ أَوۡحَىٰٓ إِلَيۡكَ رَبُّكَ مِنَ ٱلۡحِكۡمَةِۗ وَلَا تَجۡعَلۡ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ فَتُلۡقَىٰ فِي جَهَنَّمَ مَلُومٗا مَّدۡحُورًا ﴿٣٩﴾﴾

هەمووئەوبڕیارانەی پێشەوە بەشێکن لە نیگاو لە کارزانی پەروەردگار

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ذَٰلِكَ مِمَّآ أَوۡحَىٰٓ إِلَيۡكَ رَبُّكَ مِنَ ٱلۡحِكۡمَةِ﴾ واتە: ئەمانەیش بەشێکن لەو ڕزانانە کە پەروەردگارت بە تۆی ڕاگەیاندووە، کە بریتیە لە ڕەوشتی جوانو دوورکەوتنەوە لە کاری بەدو ناشیرین. تا تۆ ئەی موحەمەد(ﷺ) خەڵکی لێ ئاگادار بکەی کە بەجێی بێنن، ﴿وَلَا تَجۡعَلۡ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ فَتُلۡقَىٰ فِي جَهَنَّمَ مَلُومٗا مَّدۡحُورًا﴾ واتە: جگە لە خوا پەرستراوی تر مەپەرستە، ئەوسا بە سەرزەنشتکراویو ڕاونراوی دەخرێیتە ناو جەهەنەمەوە، خۆت نەفرین لە خۆت دەکەیو خواو خەڵکیش لۆمەت دەکەن. لە هەموو خێرێك بێبەش دەبی، ئیبنوعەباسو قەتادە دەڵێن: ﴿مَّدۡحُورًا﴾ واتە: دەرکراوە.[1] مەبەست بەم ئاگاداریە ئوممەتی پێغەمبەرە(ﷺ) لەڕێگەی پێغەمبەرەوە(ﷺ) چونکە پێغەمبەرخۆی(ﷺ) بێ گوناهو مەعصومە لەو خراپانە.

﴿أَفَأَصۡفَىٰكُمۡ رَبُّكُم بِٱلۡبَنِينَ وَٱتَّخَذَ مِنَ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةِ إِنَٰثًاۚ إِنَّكُمۡ لَتَقُولُونَ قَوۡلًا عَظِيمٗا ﴿٤٠﴾﴾

وەڵامدانەوەی ئەوانەی وا گومان دەبەن کە فریشتەکان کچی خوان(سبحانه وتعالى)

خوای گەورە وەڵامی ئەو بتپەرستە درۆزنانە دەداتەوە(بەر نەفرینی خوا کەون) کە وا گومان دەبەن کە فریشتە کچی خوان، هەروەها ئەو فریشتانەی کە بەندەی ڕاستی خوان خودان مێینەن و پاشان ئەڵێن: ئەم کچانەی خوا ئەبێ بپەرسترێن، ئەمانە لە هەرسێ بۆچوونەکەیاندا بە هەڵەدا چوونو تاوانێکی زۆر گەورەیان کردووە، بۆیە خوا ڕەتیان ئەداتەوە و دەفەرموێت: ﴿أَفَأَصۡفَىٰكُمۡ رَبُّكُم بِٱلۡبَنِينَ﴾ واتە: ئایا پەروەردگاری ئێوە بە تایبەتی کوڕی بە ئێوە بەخشیوە، ﴿وَٱتَّخَذَ مِنَ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةِ إِنَٰثًا﴾ فریشتە مێینەکانیشی بۆ خۆی داناوە؟ بە خەیاڵی ئێوە. پاشان توندتر ناڕەزایی خۆی دەردەبڕێتو دەفەرموێت: ﴿إِنَّكُمۡ لَتَقُولُونَ قَوۡلًا عَظِيمٗا﴾ بە ڕاستی ئێوە قسەیەکی ناقۆڵای زۆر زل دەکەن. کە ئەڵێن خودا منداڵی بۆ خۆی هەڵبژاردووەو پاشان لە منداڵیشدا کیژتان بۆخوا داناوە کە خۆتان پێتان شوورەییە بۆ خۆتانی دابنێن کەڕێدەکەوت، بە زیندەبەچاڵ کردن ئەتانکوشتن، بە ڕاستی ئەو بەشکردنە، بەشێکی زۆر ناڕەوایە. خوای گەورە لە چەند ئایەتی تردا فەرموویەتی: ﴿وَقَالُواْ ٱتَّخَذَ ٱلرَّحۡمَٰنُ وَلَدٗا ﴿٨٨﴾ لَّقَدۡ جِئۡتُمۡ شَيۡـًٔا إِدّٗا ﴿٨٩﴾ تَكَادُ ٱلسَّمَٰوَٰتُ يَتَفَطَّرۡنَ مِنۡهُ وَتَنشَقُّ ٱلۡأَرۡضُ وَتَخِرُّ

---

[1] الطبري(١٧/٤٥٢).

ٱلْجِبَالُ هَدًّا ﴿٩٠﴾ أَن دَعَوْا لِلرَّحْمَٰنِ وَلَدًا ﴿٩١﴾ وَمَا يَنۢبَغِى لِلرَّحْمَٰنِ أَن يَتَّخِذَ وَلَدًا ﴿٩٢﴾ إِن كُلُّ مَن فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ إِلَّآ ءَاتِى ٱلرَّحْمَٰنِ عَبْدًا ﴿٩٣﴾ لَّقَدْ أَحْصَىٰهُمْ وَعَدَّهُمْ عَدًّا ﴿٩٤﴾ وَكُلُّهُمْ ءَاتِيهِ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ فَرْدًا ﴾[1]

واته: گاورو جوولەكەكان دەیان وت خوا منداڵی بۆ خۆی داناوە، سوێند بە خوا بە ڕاستی شتێكی زۆر نابەجێو سەیر دەڵێن، نزیكە ئاسمانەكان لەت لەتو پارچە پارچە ببن لەبەر ئەو(قسەیە)و(نزیكە) زەویش شەق بەرێتو بقلیشێتو(نزیكە) شاخو چیاكان بەیەك جار بڕوخێن، لەبەر ئەوەی(بێباوەڕان) منداڵ دەدەنە پاڵ خوای میهرەبان، بۆ خوای میهرەبان شیاو نیە كە منداڵی هەبێت، هەموو ئەوانەی لە ئاسمانەكانو زەویدان بە بەندەیی دێنە لای خوای میهرەبان(هیچ كەسێك لەوانە نیە بەندەی خوای میهرەبان نەبێت)، سوێند بە خوا بە ڕاستی هەموویانی سەرژمێری كردووە بە ژماردن، هەر هەموویان بە تاكو تەنها دێنەوە بۆ لای(خوا) لە ڕۆژی قیامەتدا.

﴿وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِى هَٰذَا ٱلْقُرْءَانِ لِيَذَّكَّرُوا۟ وَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا نُفُورًا ﴿٤١﴾﴾

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِى هَٰذَا ٱلْقُرْءَانِ لِيَذَّكَّرُوا۟ وَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا نُفُورًا﴾ واتە: ئێمە لەناو ئەم قورئانەدا زۆر شتمان ڕوونو شی كردووەتەوە، لە هەڕەشەو نیشانەی زۆرو ئامۆژگاری، بۆ ئەوەی پەند وەرگرنو وازبێنن لە بتپەرستیو ناهەقیو بوختان هەڵبەستن، ﴿وَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا نُفُورًا﴾ كەچی ئەو خوانەناسانە هەر زیاتر لە هەق دوور دەكەونەوە.

﴿قُل لَّوْ كَانَ مَعَهُۥٓ ءَالِهَةٌ كَمَا يَقُولُونَ إِذًا لَّٱبْتَغَوْا۟ إِلَىٰ ذِى ٱلْعَرْشِ سَبِيلًا ﴿٤٢﴾ سُبْحَٰنَهُۥ وَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يَقُولُونَ عُلُوًّا كَبِيرًا ﴿٤٣﴾﴾

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿قُل لَّوْ كَانَ مَعَهُۥٓ ءَالِهَةٌ كَمَا يَقُولُونَ إِذًا لَّٱبْتَغَوْا۟ إِلَىٰ ذِى ٱلْعَرْشِ سَبِيلًا﴾ ئەی موحەمەد(ﷺ) بڵێ: ئەگەر لەگەڵ خودا پەرستراوێكی تر ببوایە، وەك ئەو بتپەرستانە ئەڵێن، ئەو كاتە دەگەڕان بە دوای ڕێگەیەكدا بۆ لای خاوەنی تەخت(العرش) كە خوایە. واتە: ئەی موحەمەد(ﷺ) بڵێ بەو بتپەرستانەی كە وا دەزانن خوا شەریكی هەیە لەوانەی كە خۆی دروستی كردوون، دەیكەنە هاوەڵیو دەیپەرستن لەگەڵی، بۆ ئەوەی لە خواوە نزیكیان بخەنەوە، ئەگەر ئەوەی ئەوانە دەیڵێن وایەو لە لای خودا تكایان بۆ دەكەن ئەگەر ئەوانەی ئەوان دەیانپەرستن، ویستیان ببوایە ئەوانیش هەر خودایان دەپەرست و خۆیان لە خودا نزیك دەكردەوەو دەگەڕان بە شوێن ئەو هۆكارانەدا كەلەخوا نزیكی بكردنایەتەوە، دەی كەواتە ئێوەش تەنها ئەو خودایە بپەرستن وەك ئەوانە كە دەیپەرستن كە ئێوە هاواریان لێ دەكەن جگە لە خوا، ئێوە هیچ پێویستیەكتان بە پەرستراوێكی تر نیە كە ببێتە تكاكار لە نێوان ئێوەو خوادا، دیارە خودا شتی وای پێخۆش نیەو پێشی ڕازی نیە، بەڵكو پێی

---

[1] مریم(٨٨ـ٩٥).

ناخۆشەو هەگیز قەبوڵی ناکات، چونکە خودا لەسەر زمانی گشت پێغەمبەرەکانی(سەلامی خوایان لێبێت) قەدەغەی ئەوەی کردووە. بۆیە باسی پاکیو بێعەیبی خۆی دەکاتو دەفەرموێت: ﴿سُبْحَـٰنَهُۥ وَتَعَـٰلَىٰ عَمَّا يَقُولُونَ عُلُوًّا كَبِيرًا﴾ واتە: خوا پاکو بێعەیبو بەرزترە لەوانەی کە ئەو(بتپەرستانە) باسی لێ دەکەن، دەڵێن لەگەڵ خودا پەرستراوێکی تر هەیەو ئەمە ناهەقیەکی زۆر گەورەیەو خوا دوورە لەو قسانەوە ئەوانە دەیکەن، بەڵکو تاکو تەنهایەو بێ نیازە لە هەموو شتێکو کەس لێی نەبووەو کەسیشی لێ نابێت، هیچ کەس هاوتای خوا نیە.

﴿تُسَبِّحُ لَهُ ٱلسَّمَـٰوَٰتُ ٱلسَّبْعُ وَٱلْأَرْضُ وَمَن فِيهِنَّ ۚ وَإِن مِّن شَىْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِۦ وَلَـٰكِن لَّا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ ۗ إِنَّهُۥ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا ﴿٤٤﴾﴾

هەموو شتێك باسی پاكو بێعەیبی خوا دەكات

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿تُسَبِّحُ لَهُ ٱلسَّمَـٰوَٰتُ ٱلسَّبْعُ وَٱلْأَرْضُ وَمَن فِيهِنَّ﴾ واتە: هەر حەوت ئاسمانەکانو زەمینو هەرچی لەناویاندایە ستایشی خودا دەکەن، واتە: هەرچی دروستکراوەکانە باسی پاکو بێعەیبیو گەورەییو دەسەڵاتو توانای بێسنووری ئەودەکەنو خوا دوورە لەو شتانەی کە بتپەرستان دەیڵێن، هەموو شایەتی دەدەن کە تاکو تەنهایە لە پەرستنو پەروەردگارییدا.

ففي كل شيء له آية تدل على أنه واحد

واتە: لە هەموو شتێکدا نیشانە هەیە، بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە خوا یەکەو شەریکی نیە. وەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿تَكَادُ ٱلسَّمَـٰوَٰتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَتَنشَقُّ ٱلْأَرْضُ وَتَخِرُّ ٱلْجِبَالُ هَدًّا ﴿٩٠﴾ أَن دَعَوْا لِلرَّحْمَـٰنِ وَلَدًا﴾[1] واتە: لەوانەیە لەو قسەیە ئاسمانەکان هەڵتەکێنو زەمین شەق ببێتو کێوەکان و بڕوخێن، لەبەر ئەوە ئەڵێن خوا فەرزندەی هەیە. پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَإِن مِّن شَىْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِۦ وَلَـٰكِن لَّا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ﴾ واتە: هەموو شتێك تەسبیحانی ئەو دەکات بەڵام ئێوە ئەی خەڵکینە تەسبیحاتو پاکانەی ئەوان نابیسن چونکە ئەو تەسبیحاتە بەزمانی ئێوەناکرێت، ئەمەش هەموو شتێك دەگرێتەوە، بە زیندەوەرو بێگیانو ڕووەکیشەوە، ئەم قسەیە مەشهورترە لەهەموو قسەکانیتر. وەك لە سەحیحی بوخاریدا هاتووە لە ئیبنو مەسعودەوە کە دەڵێت: ئێمە گوێمان لە تەسبیحاتی خواردن بوو کە دەخورا[2]! ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە مەعازی کوڕی ئەنەسەوە،

---

[1] مریم(٩٠-٩١).

[2] فتح الباري(٦/٦٧٩).

له باوکیەوە، له پێغەمبەری خواوە(ﷺ) که چووە ناو کۆمەڵێك لەسەر وڵاغەکانیان دەوەستان‌و بە ڕێگایشدا دەڕۆیشتن دەمەتەقێیاندەکرد، پێی فەرموون: (سواریان بن بە سەلامەتی‌و وازیشیان لێ بێنن بە سەلامەتی مەیانکەنە کورسی بۆ خۆتان بۆ قسەکردن لە ڕێگاو بازاڕەکاندا، لەوانەیە وڵاغی سواری وا هەبێت زۆر چاکتر بێت لە سوارەکەی سەری! و لەئەو زیاتریش یادی خوا بکات).[1] وە لە سونەنی نەسائیشدا هاتووە لە عەبدوڵای کوڕی عەمرەوە دەڵێت: پێغەمبەری خوا(ﷺ) قەدەغەی کوشتنی بۆق کردووە. خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿إِنَّهُۥ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا ﴾ واتە: ئەو خوایە لەسەرخۆو لێبوردەیە، چونکە پەلە ناکات لەو کەسانەی کە لێی یاخی دەبن، زوو تۆڵەیان لێ ناسێنێت، بەڵکو دوایان دەخات‌و مۆڵەتیان بۆ دەمێڵێتەوە. ئەگەر هەر بەردەوام بوون لەسەر بێدینی‌و لاساری خۆیان زۆر بە توندی دەیانگرێت و کپیان دەکاتەوە. وەك لە فەرموودەی سەحیحدا هاتووە:(بێگومان خودا مۆڵەتی ستەمکار دەدات بەڵام کاتێك کە گرتی لە دەستی دەرناچێت).[2] پاشان پێغەمبەری خوا(ﷺ) ئەم ئایەتەی خوێند: ﴿وَكَذَٰلِكَ أَخْذُ رَبِّكَ إِذَآ أَخَذَ ٱلْقُرَىٰ وَهِىَ ظَٰلِمَةٌ ﴾[3] واتە: ئا بەو شێوەیە سزای پەروەردگارت، کاتێك خەڵکی شارەکان سزا دەدات کە ستەمکار بوون. وە دەفەرموویێت: ﴿وَكَأَيِّن مِّن قَرْيَةٍ أَمْلَيْتُ لَهَا وَهِىَ ظَالِمَةٌ ﴾[4] واتە: وە(خەڵکی) چەندەها شارو دێ(هەبوون) مۆڵەتم دان کە ستەمکار بوون. وە دەفەرموویێت: ﴿ فَكَأَيِّن مِّن قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَٰهَا وَهِىَ ظَالِمَةٌ ﴾[5] واتە: ئینجا چەندەها شارو دێهاتمان وێران کرد کە(خەڵکەکەی) ستەمکار بوون. بەڵام کەسێك وازی هێنا لەو خوانەناسی‌و لاساریەی کە تێیدا ژیاوەو گەڕایەوە بۆ لای خوداو پەشیمان بووەوە، خوا تەوبەی لێ قەبوڵ دەکات. وەك خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿ وَمَن يَعْمَلْ سُوٓءًا أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُۥ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ ٱللَّهَ يَجِدِ ٱللَّهَ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴾[6] واتە: هەر کەسێك کارێکی نالەبار بکات، یان ناهەقیەك لە خۆی بکات، پاشان لە خودا بخوازێت کە بیبەخشێت، دەبینێت کە خوا بەسۆز و لێبوردەیە. وەك ئەم ئایەتانەیش کە لە کۆتایی سورەتی(الفاطر)دا هاتووە کە دەفەرموویێت: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ يُمْسِكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ أَن تَزُولَا

---

[1] أحمد(٣/٤٣٩)، فەرموودەیەکی لاوازە.
[2] فتح الباري(٨/٢٠٥)، مسلم(٤/١٩٩٧).
[3] هود(١٠٢).
[4] الحج(٤٨).
[5] الحج(٤٥).
[6] النساء(١١٠).

وَلَئِن زَالَتَآ إِنْ أَمْسَكَهُمَا مِنْ أَحَدٍ مِّنۢ بَعْدِهِۦٓ ۚ إِنَّهُۥ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا ﴿٤١﴾ وَأَقْسَمُوا۟ بِٱللَّهِ جَهْدَ أَيْمَٰنِهِمْ لَئِن جَآءَهُمْ نَذِيرٌ لَّيَكُونُنَّ أَهْدَىٰ مِنْ إِحْدَى ٱلْأُمَمِ ۖ فَلَمَّا جَآءَهُمْ نَذِيرٌ مَّا زَادَهُمْ إِلَّا نُفُورًا ﴿٤٢﴾ ٱسْتِكْبَارًا فِى ٱلْأَرْضِ وَمَكْرَ ٱلسَّيِّئِ ۚ وَلَا يَحِيقُ ٱلْمَكْرُ ٱلسَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِۦ ۚ فَهَلْ يَنظُرُونَ إِلَّا سُنَّتَ ٱلْأَوَّلِينَ ۚ فَلَن تَجِدَ لِسُنَّتِ ٱللَّهِ تَبْدِيلًا ۖ وَلَن تَجِدَ لِسُنَّتِ ٱللَّهِ تَحْوِيلًا ﴿٤٣﴾ أَوَلَمْ يَسِيرُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ فَيَنظُرُوا۟ كَيْفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ وَكَانُوٓا۟ أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً ۚ وَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيُعْجِزَهُۥ مِن شَىْءٍ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَلَا فِى ٱلْأَرْضِ ۚ إِنَّهُۥ كَانَ عَلِيمًا قَدِيرًا ﴿٤٤﴾ وَلَوْ يُؤَاخِذُ ٱللَّهُ ٱلنَّاسَ بِمَا كَسَبُوا۟ مَا تَرَكَ عَلَىٰ ظَهْرِهَا مِن دَآبَّةٍ وَلَٰكِن يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰٓ أَجَلٍ مُّسَمًّى ۖ فَإِذَا جَآءَ أَجَلُهُمْ فَإِنَّ ٱللَّهَ كَانَ بِعِبَادِهِۦ بَصِيرًۢا ﴾[1].

﴿وَإِذَا قَرَأْتَ ٱلْقُرْءَانَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱلْءَاخِرَةِ حِجَابًا مَّسْتُورًا ﴿٤٥﴾ وَجَعَلْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَن يَفْقَهُوهُ وَفِىٓ ءَاذَانِهِمْ وَقْرًا ۚ وَإِذَا ذَكَرْتَ رَبَّكَ فِى ٱلْقُرْءَانِ وَحْدَهُۥ وَلَّوْا۟ عَلَىٰٓ أَدْبَٰرِهِمْ نُفُورًا ﴿٤٦﴾﴾

پەردە بەسەر دڵی بتپەرستانە وەیە

خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿وَإِذَا قَرَأْتَ ٱلْقُرْءَانَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱلْءَاخِرَةِ حِجَابًا مَّسْتُورًا﴾ واتە: ئەی موحەمەد(ﷺ) کاتێك کە قورئان دەخوێنی، لە نێوان تۆو ئەوانەی کە بڕوایان بە ڕۆژی دوایی نییە پەردەیەك دادەنێین. قەتادەو ئیبنوزەید دەڵێن: واتە: ئەوپەردە ئەستوورانەی لەسەردڵیانە[2]. وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿وَقَالُوا۟ قُلُوبُنَا فِىٓ أَكِنَّةٍ مِّمَّا تَدْعُونَآ إِلَيْهِ وَفِىٓ ءَاذَانِنَا وَقْرٌ وَمِنۢ بَيْنِنَا وَبَيْنِكَ حِجَابٌ﴾[3] واتە: وتیان: ئەوەی کە تۆ بانگمان دەکەی بۆی، دڵمان پۆشاکی لەسەرەو گوێمان کەڕەو پەردەیەك هەیە لە نێوان ئێمەو تۆدا. کە بووە بە لەمپەر هیچ قسەیەکی تۆ بە ئێمە ناکات ﴿حِجَابًا مَّسْتُورًا﴾ بەمانای: پەردەی داپۆشێنەر دێت. وەك (میمون و مشۆوم) کە بە مانای (یامن و شائم)دێت، کەلە (يَمَنَهُمْ) و (شَأَمَهُمْ)ە وە هاتووە، واتە: پیرۆزی کردن و ڕەشبینی کردن، ئەڵێن: (مستوراً) یانی لەبەر چاو نیەو داپۆشراوە و نابینی، لەگەڵ ئەمەشدا پەردەیەکیشە لە نێوان ئەوانو شارەزابووندا! ئیبنو جەریر ئەم ڕایەی بە لاوە چاکە، حافیز ئەبویەعلای موسڵی لە ئەسمائی کچی ئەبوبەکرەوە (ڕەزای خوای لێبێت) ڕیوایەتی کردووە و ئەڵێت:

---

[1] الفاطر(٤١ـ٤٥).

[2] الطبري(١٧/٤٥٧).

[3] فصلت(٥).

کاتێك کە سورەتی ﴿تَبَّتۡ يَدَآ أَبِي لَهَبٖ وَتَبَّ﴾ هاتەخوارەوە، ژنە دەم پیسەکە کە(ئوم جەمیل)ە هات و بەدەم وەلوەلە کێشانەوە بەدرێکی سافی بە دەستەوە بوو دەیوت: (مذَّمماً أتينا–أو أبينا ودينُهُ قلينا وأمره عصينا) ئەبو موسا دەڵێت: من خۆم گومانم هەیە ئایا(أبينا) یان(أتينا)یە، واتە: زەمکراوێك هات بۆ لامان، ئێمە قەبوڵمان نەکردو ئاینەکەیمان پشتگوێ خستو گوێشمان لێ نەگرت، پێغەمبەری خوا(ﷺ) دانیشتبوو، ئەبو بەکریش لە تەنیشتی، یان لەگەڵی بوو. دەڵێت: ئەبو بەکر(ڕەزای خوای لێبێت) وتی بە پێغەمبەری خوا(ﷺ) ئەوژنە هات من دەترسم تۆ ببینێت، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (ئەو من نابینێت) دەستی کرد بە قورئان خوێندن بەو قورئان خوێندنە خۆی پاراست لێی: ﴿وَإِذَا قَرَأۡتَ ٱلۡقُرۡءَانَ جَعَلۡنَا بَيۡنَكَ وَبَيۡنَ ٱلَّذِينَ لَا يُؤۡمِنُونَ بِٱلۡأٓخِرَةِ حِجَابٗا مَّسۡتُورٗا﴾، دەڵێ: هاتو لە لای ئەبو بەکر وەستا، بەڵام پێغەمبەری(ﷺ) نەبینی، وتی: هەواڵم پێ گەیشتووە کە هاوەڵەکەت قسەی پێ وتووم، ئەبو بەکر وتی: نەخێر بە پەروەردگاری ئەم ماڵە، واتە: (کەعبەی پیرۆز) قسەی پێ نەوتووی، وتی: پاشان ڕۆیشتو دەیوت: قورەیش چاك زانیویانە کە من کچی گەورەکەیانم[1]. پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَجَعَلۡنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمۡ أَكِنَّةً﴾ واتە: چەند پەردەیەکی ئەستوور دەدەین بەسەر دڵیاندا، ﴿أَكِنَّةً﴾ کۆی(كنان) ئەو پەردەیە کە دڵ دادەپۆشێت، بۆ ئەوەی لە قورئان تێ نەگەن. ﴿وَفِيٓ ءَاذَانِهِمۡ وَقۡرٗا﴾ گوێکانیشیان کپ دەبن، واتە: گوێیان وا قورس دەکات کە نایەڵێت قورئان باش ببیسن، بەوشێوەیە سودی لێ وەربگرنو ڕێگای پێ دەرکەن. وە دەفەرموێت: ﴿وَإِذَا ذَكَرۡتَ رَبَّكَ فِي ٱلۡقُرۡءَانِ وَحۡدَهُۥ﴾ هەر کاتێك لە قورئانەکەدا ناوی پەروەردگاری تاکت بە دەمدا دێ، دەڵێت: (لا إله الاّ الله). ﴿وَلَّوۡاْ عَلَىٰٓ أَدۡبَٰرِهِمۡ نُفُورٗا﴾ واتە: بە قینەوە پاش هەڵدەکەن. ﴿نُفُورٗا﴾ کۆی(نافر)ە وەك چۆن(قعود) کۆی(قاعد)ە. دەشبێت چاوگی بێت و فیعلی نەبێت (والله أعلم). وەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَإِذَا ذُكِرَ ٱللَّهُ وَحۡدَهُ ٱشۡمَأَزَّتۡ قُلُوبُ ٱلَّذِينَ لَا يُؤۡمِنُونَ بِٱلۡأٓخِرَةِۖ وَإِذَا ذُكِرَ ٱلَّذِينَ مِن دُونِهِۦٓ إِذَا هُمۡ يَسۡتَبۡشِرُونَ ٤٥﴾[2] واتە: هەر کاتێك ناوی خوای تەنیا بە یاد بکرێت، ئەو کەسانەی باوەڕیان بەو دنیا نیە، دڵیان بەو ناوە دەشێوێت، ئەگەر باسی غەیری خوایان لا بکرێت حەزی لێدەکەنو پێیان خۆشە. قەتادە دەڵێت: لەم ئایەتەدا: ﴿وَإِذَا ذَكَرۡتَ رَبَّكَ فِي ٱلۡقُرۡءَانِ﴾ کاتێك موسڵمانان بڵێن: (لا إله الاّ الله) موشریکەکان ئەوەیان زۆر پێناخۆشەو زۆر بە لایانەوە گرانەو شەیتانو

---

[1] مسند أبي يعلى(١/٥٣)، سەنەدەکانی لاوازە.

[2] الزمر(٤٥).

لەشکرەکەی دڵیان تەنگ دەبێت، بەڵام خوای گەورە: ئاینی خۆی هەر برەو پێدەداتو بەرزی دەکاتەوەو سەری دەخاتو زاڵی دەکات بەسەر ئەو کەسانەدا کە دژایەتی دەکەن، ئەم وتەی (لا إله الاّ الله)یە، هەر کەسێك بەم چەکە دژایەتی بکات ڕزگاری دەبێت، هەر کەسێك بەم چەکە جەنگ بکات سەرکەوتوو ئەبێت، بێگومان خەڵکی ئەم دوورگەیە لە موسڵمانان باش ئەمەدەزانن، دوورگەیەك کە لەچەند شەوێکی کەمدا سوارێك دەیبڕێت، کەچی زەمانە دەڕواتو تێدەپەڕێت بەسەر کۆمەڵی کەسدا کەئەم ڕاستییە هەر نازانن‌و دانی پێدا نانێن.[1]

﴿ نَّحۡنُ أَعۡلَمُ بِمَا يَسۡتَمِعُونَ بِهِۦٓ إِذۡ يَسۡتَمِعُونَ إِلَيۡكَ وَإِذۡ هُمۡ نَجۡوَىٰٓ إِذۡ يَقُولُ ٱلظَّٰلِمُونَ إِن تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلٗا مَّسۡحُورًا ﴿٤٧﴾ ٱنظُرۡ كَيۡفَ ضَرَبُواْ لَكَ ٱلۡأَمۡثَالَ فَضَلُّواْ فَلَا يَسۡتَطِيعُونَ سَبِيلٗا ﴿٤٨﴾ ﴾

چەپچەپی قورەیش دوای گوێ گرتنیان لە قورئان

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ نَّحۡنُ أَعۡلَمُ بِمَا يَسۡتَمِعُونَ بِهِۦٓ إِذۡ يَسۡتَمِعُونَ إِلَيۡكَ وَإِذۡ هُمۡ نَجۡوَىٰٓ إِذۡ يَقُولُ ٱلظَّٰلِمُونَ إِن تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلٗا مَّسۡحُورًا ﴾ ئێمە باشتر دەزانین گوێ لە چی دەگرن، لەو کاتەدا کە گوێ بۆ تۆ دەگرن، هەر خەریکی سرتەکردنن، کاتێك ستەمکاران دەڵێن: ئێوە هەر دەکەونە شوێن پیاوێکی جادولێکراو. خوای گەورە پێغەمبەرەکەی(ﷺ) ئاگادار دەکات لە سرتەو جەفەی پیاوە سەردارەکانی قورەیش لەناو خۆیاندا کاتێك دەهاتن بۆ گوێ گرتن لە قورئان خوێندنی پێغەمبەر(ﷺ) بە پەنهانی‌و بە دزی هۆزەکەیانەوە، کە لەناوخۆیاندا دەیانوت: محمد پیاوێکی جادوولێکراوە، لەو بارەیەوە قسەی زۆر دەکرا، بەڵام لەوێدا دەیانویست بڵێن: جنۆکە دەستی لێ وەشاندووە، جنۆکەیەکی هەیە دێتە لای ئەو قسانەی فێر دەکات کە دەیخوێنێتەوە. هەندێك دەیان وت: شاعیرە، هەندێ دەیانوت: فاڵچیە، هەندێ دەیاوت: شێتە، هەندێکی تر دەیانوت: جادووگەرە، بۆیە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿ ٱنظُرۡ كَيۡفَ ضَرَبُواْ لَكَ ٱلۡأَمۡثَالَ فَضَلُّواْ فَلَا يَسۡتَطِيعُونَ سَبِيلٗا ﴾ واتە: دە بڕوانە چۆن نموونەت بۆ دەهێننەوە، ئەوانە وا لە ڕێ لایانداوە، تازە ڕێگە دەرناکەن. واتە: ئیتر شارەزای ڕێگای ڕاست نابن‌و ڕێگایەك نادۆزنەوە لێیەوە ڕزگار بن. موحەمەدی کوڕی ئیسحاق لە (السيرة)دا دەڵێت: موحەمەدی کوڕی موسلمی کوڕی شیهابی زوهەری بۆی گێڕامەوە کە ئەبو سوفیانی کوڕی حەربو ئەبو جەهلی کوڕی هیشامو ئەخنەسی کوڕی شەریقی کوڕی عەمری کوڕی وەهەبی سەقەفی کە هاوپەیمانی بەنی زوهرە بوو، هەرسێکیان شەوێك لە ماڵ چوونە دەرەوە بۆ ئەوەی گوێ بگرن لە پێغەمبەری خوا(ﷺ) کاتێك لە شەودا لە ماڵەکەی خۆیدا نوێژ دەکات. هەر کەسەو شوێنێکی بۆ خۆی گرت بۆ ئەوەی گوێی تیا بگرێت، هیچ

---

[1] الطبري(١٧/٤٥٨).

کەسێکیان بە شوێنی هاوەڵەکەی تری خۆی نەدەزانی. هەتا بەیانی خۆرهەڵدەهات دەمانەوەو پاشان بڵاوەیان لێدەکرد، کاتێك کە لە ڕێگادا بەیەك دەگەیشتن لۆمەی یەکتریان دەکرد، بە یەکتریان دەوت: جارێکی تر مەیەنەوە بۆ ئێرە ئەگەر هەندێ لەو خەڵکە سادەیە چاوی پێتان بکەوێت تووشی دوو دڵی‌و گومانیان دەکەن، پاشان بڵاوەیان لێکرد، کاتێك کە شەوی دووهەم هات هەریەکە لەو پیاوانە گەڕانەوە بۆ شوێنەکەی خۆیان‌و مانەوە گوێیان لێدەگرت، هەتا خۆرهەڵدەهات، پاشان بڵاوەیان لێ دەکردو لە ڕێگا دەگەیشتن بەیەك، دیسان ئەو قسانەیان بە یەکتری دەوت کە یەکەمجار وتیان، پاشان دەڕۆیشتن هەتا شەوی سێهەم، دیسان هەر کەسەو دەچووەوە بۆ شوێنی خۆی‌و گوێی لێدەگرت، هەتا خۆری بەیانی هەڵدەهات‌و بڵاوەیان لێکردو لە ڕێگا بەیەك گەیشتنەوە، ئەمجارە بە یەکتریان وت: لە یەك جیا نابینەوە هەتا پەیمان دەدەین جارێکی نەگەڕێینەوە! پەیمانیاندا بە یەکتری لەسەر ئەوەو پاشان بڵاوەیان لێکرد. بۆبەیانی ئەخنەسی کوڕی شەریف گاچۆنەکەی هەڵگرت و پاشان هاتە دەرەوە و چووە بۆ ماڵی ئەبو سوفیان، وتی: ئەی ئەبو حەنزەلە پێم بڵێ تۆ چی دەڵێیت سەبارەت بە ئەوەی بیستت لە موحەمەد(ﷺ)؟ وتی: ئەی ئەبو سەعلەبە سوێند بە خوا چەند شتێکیشم بیستووە لە ماناکەی باش حاڵیم وئەزانم مەبەستیش پێی چییە، هەندێ شتیشم لێبیستووە و لێی تێ نەگەیشتوم و ناشزانم مەبەست پێی چیە ! ئەخنەس دەڵێت: سا منیش بەو کەسەی تۆ سوێندت پێ خوارد (هەروەکو تۆم)، پاشان لە لای ئەبو سوفیان هەڵساو ڕۆیشت بۆ لای ئەبو جەهل چووە ماڵی ئەبو جەهل، وتی: ئەی ئەبولحەکەم پێم بڵێ تۆ ڕت چییە لە بارەی ئەوەی بیستوتە لە موحەمەدەوە(ﷺ)؟ وتی: من چیم بیستووە؟ جا وتی: ئێمەو نەوەی عەبدولمەناف کێشەمان بوو لەسەر سەرداری، ئەوان خواردنیان دەدا بە خەڵکی، ئێمەیش خواردنمان ئەدا بە خەڵکی، ئەرکی گرانی خەڵکیان هەڵدەگرت، ئێمەش هەڵمان دەگرت، ماڵیان دەبەخشی ئێمەیش دەمان بەخشی، هەتا وای لێهات کێ بەرکێمان دەکرد لەگەڵ یەکتری وەك دووسواری ناو کێبەرکێ، ئەوان دەڵێن: لەناو ئێمەدا کەسێ هەیە نیگاوو وەحی بۆ دێت لە ئاسمانەوە. دەی ئێمە کەی ئەگەینە ئەوشتە؟ کەواتە بە خوا هەرگیز بڕوا بەوەناکەین و نایسەلمێنین، ڕیوایەتەکە ئەڵێ: ئیتر ئەخنەس هەڵسا لای‌و بەجێی هێشت[1].

﴿وَقَالُوٓاْ أَءِذَا كُنَّا عِظَٰمًا وَرُفَٰتًا أَءِنَّا لَمَبۡعُوثُونَ خَلۡقًا جَدِيدًا ﴿٤٩﴾ ۞ قُلۡ كُونُواْ حِجَارَةً أَوۡ حَدِيدًا ﴿٥٠﴾ أَوۡ خَلۡقًا مِّمَّا يَكۡبُرُ فِي صُدُورِكُمۡۚ فَسَيَقُولُونَ مَن يُعِيدُنَاۖ قُلِ ٱلَّذِي فَطَرَكُمۡ أَوَّلَ مَرَّةٖۚ فَسَيُنۡغِضُونَ إِلَيۡكَ رُءُوسَهُمۡ

[1] ابن هشام(١/٣٣٧)، فەرموودەیەکی مورسەلە.

﴿وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هُوَ قُلْ عَسَىٰٓ أَن يَكُونَ قَرِيبًا ﴿٥١﴾ يَوْمَ يَدْعُوكُمْ فَتَسْتَجِيبُونَ بِحَمْدِهِۦ وَتَظُنُّونَ إِن لَّبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٥٢﴾﴾

وەڵامدانەوەی ئەو کەسانەی بڕوایان نیە بە زیندووبوونەوەی پاش مردن

خوای گەورە باسی خوانەناسان دەگێڕێتەوە، ئەوانەی کە هاتنی ڕۆژی قیامەت بە دوور دەزانن‌و بڕوایان پێی نیە، پرسیاری نکوڵیکەر ئەکەن: وەك خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿أَءِذَا كُنَّا عِظَٰمًا وَرُفَٰتًا أَءِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا﴾ واتە: ئاخۆ ئەگەر ئێسك‌و پروسکیش بین سەرلەنوێ دروست دەبینەوە؟. واتە: ئایا ئەگەر ببینە خۆڵیش هەر زیندوو دەکرێینەوە، عەلی کوڕی ئەبو تەلحە‌و موجاهید دەڵێن: لە ئیبنو عەبباسەوە واتە: ئایا بوینە تۆز هەر زیندوو دەکرێینەوە[1]؟ ﴿أَءِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا﴾ واتە: لە ڕۆژی قیامەتدا کە بووینە ئێسکە ڕزیوو نەماین‌و باسمان بڕایەوە وەك خوای گەورە لەسەر زمانی ئەو خوانەناسانە ■ چەند ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿يَقُولُونَ أَءِنَّا لَمَرْدُودُونَ فِى ٱلْحَافِرَةِ ﴿١٠﴾ أَءِذَا كُنَّا عِظَٰمًا نَّخِرَةً ﴿١١﴾ قَالُوا۟ تِلْكَ إِذًا كَرَّةٌ خَاسِرَةٌ﴾[2] واتە: ئەڵێن: ئایا دەمانگێڕنەوە بۆ سەر زەمین؟ لە پاش ئەوە کە چەند پێشەی کلۆرو ڕزیو بووین؟ ئەڵێن: ئیتر ئەگەر وابێت ئەم گەڕانەوەیە دۆڕانە‌و زیان بەخشە. هەروەها دەفەرمووێت: ﴿وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِىَ خَلْقَهُۥ﴾[3] واتە: ئەو نموونەیەکی بۆ ئێمە هێنایەوە و دروست بوونی خۆی لەبیر کردووە. خوای گەورە فەرمان دەدات بە پێغەمبەرەکەی(ﷺ) کە وەڵامیان بداتەوە و دەفەرمووێت: ﴿قُلْ كُونُوا۟ حِجَارَةً أَوْ حَدِيدًا﴾ واتە: بڵێ: ئێوە ئابن بە بەرد یان بە ئاسن (هەر زیندوو ئەکرێنەوە). چونکە بەردو ئاسن بەرگریان زۆرترە‌و ڕەقترن لە ئێسك‌و پروسکی ڕزیو، ﴿أَوْ خَلْقًا مِّمَّا يَكْبُرُ فِى صُدُورِكُمْ﴾ واتە: یان هەر دروستکراوێك کە لە خەیاڵی ئێوەدا زل بنوێنێت. ئیبنو ئیسحاق دەڵێت: لە ئیبنو ئەبی نەجیمەوە، لە موجاهیدەوە دەڵێت: پرسیارم کرد لە ئیبنوعەبباس دەربارەی ئەم ئایەتە، وتی: ئەوە مەبەست پێی مردنە، عەتیە ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو عومەرەوە کە لە تەفسیری ئەم ئایەتەدا: ﴿أَوْ خَلْقًا مِّمَّا يَكْبُرُ فِى صُدُورِكُمْ﴾ ئەڵێ: یانی ئەگەر مردویش بونایە زیندوومان دەکردنەوە،[4] سەعیدی کوڕی جوبەیرو ئەبو سالح و حەسەن و قەتادە‌و زەحاك‌و کەسانی

---

[1] الطبري(١٧/٤٦٤).

[2] النازعات(١٠ـ١٢).

[3] يس(٧٨).

[4] الطبري(١٧/٤٦٣).

تریش هەر وایان وتووە.[1] مانای ئەوەیە، ئەگەر واتان دانا چوون بە ڕێی خۆتانەوەو مردن–کە مردن دژی ژیانە– خودا زیندووتان دەکاتەوە هەرکات کە مەیلی لێبێت، چونکە هیچ شتێك نابێتە ڕێگر لە ڕێیدا ئەگەر بیەوێت. موجاهید دەڵێت: ﴿أَوْ خَلْقًا مِّمَّا يَكْبُرُ فِي صُدُورِكُمْ﴾ واتە: ئاسمانو زەمینو کێوەکان. وە لە ڕیوایەتێکی تردا هاتووە: هەرچی ئارەزووتان لێیە ببن بەوە، پاش مردن خوا هەر زیندووتان دەکاتەوە، ﴿فَسَيَقُولُونَ مَن يُعِيدُنَا قُلِ الَّذِي فَطَرَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ﴾ ئەوسا دەڵێن: کێ زیندوومان دەکاتەوە؟ کاتێك کە ببینە بەردو ئاسن و هەر شتێکی تر، بڵێ: ئەوەی یەکەمجار دروستی کردن، کە شتێ نەبوون باستان بکرێت پاشان کردنیە مرۆڤو بڵاوەتان کرد بەسەر زەمیندا، ئەو کەسە توانای هەیە دروستتان بکاتەوە با بن بە هەر شتێك، وەك لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿وَهُوَ الَّذِي يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ﴾[2] واتە: ئەو(خوا) زاتێکە بەدیهێنانی دەست پێکردووە لە پاشان (دوای مردن) دووبارە دروستی دەکاتەوە ئەم(دروستکردنەوەی دووەم) لای خوا ئاسانترە. پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَسَيُنْغِضُونَ إِلَيْكَ رُءُوسَهُمْ﴾ واتە: ئەوسا سەرت بۆدەلەقێنن. ئیبنو عەبباسو قەتادە دەڵێت: بە گاڵتە کردنەوە سەر دەلەقێنن[3]. ئەمەی ئیبن عەبباس و قەتادە ئەیڵێن عەرەبەکان چاکتر لێی تێدەگەن لە زمانی خۆیاندا، چونکە(الأنغاص) بریتیە لە سەر لەقاندن لە سەرەوە بۆ خوارەوەو یان لە خوارەوە بۆ سەرەوە. بۆیە وتراوە بە بەچکەی نەعامە (نُغص) چونکە کاتێك کە بە ڕێدا دەڕوات بە پەلە دەڕواتو سەری دەلەقێنێت، وتراوە:(نَغضَتْ سِنُّهُ) دانەکەی لەقی، یانی کاتێ دان جوڵاو لە شوێنی خۆی بەرز بووەوەو سەری دەرهێنا، ﴿وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هُوَ﴾ دەڵێن ئەوە کەی دەبێت. ئەوەندە بە دووری دەزانن و بڕوایان پێی نیە کە ڕوودات. وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا الْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ﴾[4] واتە: وە دەڵێن ئەم بەڵێنە کەی دێت ئەگەر ئێوە ڕاستگۆن. وە فەرموویەتی: ﴿يَسْتَعْجِلُ بِهَا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِهَا﴾[5] واتە: ئەوانەی باوەڕیان پێی نیە پەلەی هاتنی دەکەن. پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿قُلْ عَسَىٰ أَن

---

[1] الطبري(١٧/٤٦٣).

[2] روم(٢٧).

[3] الطبري(١٧/٤٦٧).

[4] يس(٤٨).

[5] شورى(١٨).

يَكُونَ قَرِيبًا﴾ واته: بڵێ: لەوانەیە (ئەو ڕۆژە هاتنی) نزیك بێت. واته: ئاگاتان لە خۆتان بێتو بترسن لە هاتنی ئەو ڕۆژە، چونکە زۆر نزیکەو گومانی تێدا نیە هەر دێت، هەر شتێك کە بێت هەر دێت، هەروەها دەفەرمووێت: ﴿إِذَا دَعَاكُمْ دَعْوَةً مِنَ الْأَرْضِ إِذَا أَنتُمْ تَخْرُجُونَ﴾[1] واته: پاشان کاتێك(تەنها یەکجار) بانگتان بکات لەم زەمینەدا ئێوە لە پڕ دێنەدەر، بێ گوێیی ناکرێتو ڕێگری نیە وەك لە ئایەتێکی تردا خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَمَا أَمْرُنَا إِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ﴾[2] واته: وە فەرمانی ئێمە تەنها یەك جارە وەك چاوتروکانێك(وایە لە خێرایدا). وە دەفەرمووێت: ﴿إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَن نَّقُولَ لَهُ كُن فَيَكُونُ﴾[3] واته: بێگومان وتەی ئێمە بۆ هەر کارێك کاتێك بمانەوێت(ئەمەیە) کە پێی دەڵێین: ببە! ئەویش یەکسەر دەبێت. هەروەها دەفەرمووێت: ﴿فَإِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ ﴿١٣﴾ فَإِذَا هُم بِالسَّاهِرَةِ﴾[4] واته: تەنها ئەمە کاری یەك نەعرەتەیە ئەوسا لەپڕ لەو دەشتە دەردەکەون. واته: خەڵکی لەناو زەمین دێنە دەرەوە بۆ سەر زەمین. وەك لێرەدا دەفەرمووێت: ﴿يَوْمَ يَدْعُوكُمْ فَتَسْتَجِيبُونَ بِحَمْدِهِ﴾ واته: ڕۆژێك کە بانگتان دەکات ئێوە بە سوپاسەوە وەڵامی دەدەنەوەو گوێڕایەڵی فەرمانی دەکەنو چی بفەرمووێت بەجێی دێنن، ﴿وَتَظُنُّونَ إِن لَّبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا﴾ واته: وا دەزانن کەمێك نەبێت لەسەر دنیا نەژیاون. وەك خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَهَا لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا عَشِيَّةً أَوْ ضُحَاهَا﴾[5] واته: بێباوەڕان کە ئەو ڕۆژە دەبینن وا دەزانن ئێوارەیەك یان چێشتەنگاوێك نەبێت لە دنیادا نەماونەتەوە. هەروەها دەفەرمووێت: ﴿يَوْمَ يُنفَخُ فِي الصُّورِ وَنَحْشُرُ الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ زُرْقًا ﴿١٠٢﴾ يَتَخَافَتُونَ بَيْنَهُمْ إِن لَّبِثْتُمْ إِلَّا عَشْرًا ﴿١٠٣﴾ نَّحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ إِذْ يَقُولُ أَمْثَلُهُمْ طَرِيقَةً إِن لَّبِثْتُمْ إِلَّا يَوْمًا﴾[6] واته: ئەو ڕۆژەی کە فوو دەکرێت بە شەیپووردا (بۆ جاری دووەم) ئەوسا تاوانباران کۆدەکەینەوە لەو ڕۆژەدا لەشو چاویان شین هەڵگەڕاوە، بە چرپەوە لە نێوان خۆیاندا دەڵێن ئێوە تەنهادە شەوو ڕۆژ لە دنیادا ماونەتەوە، ئێمە چاك ئاگادارین لەوەی ئەوان دەیڵێن کاتێك (ئەوەیان) کە ژیرترینیانە و نزیکترینیانە

---

[1] روم(٢٥).
[2] القمر(٥٠).
[3] النحل(٤٠).
[4] النازعات(١٣_١٤).
[5] النازعات(٤٦).
[6] طه(١٠٢_١٠٤).

لە ڕاستیەوە دەڵێت: ئێوە تەنها یەك ڕۆژماونەتەوە. وە دەفەرموویێت: ﴿وَيَوْمَ تَقُومُ ٱلسَّاعَةُ يُقْسِمُ ٱلْمُجْرِمُونَ مَا لَبِثُوا۟ غَيْرَ سَاعَةٍۢ ۚ كَذَٰلِكَ كَانُوا۟ يُؤْفَكُونَ﴾[1] واتە: وە ڕۆژی قیامەت هەڵدەستیّ تاوانباران سوێند دەخۆن (لە دنیادا یا لە بەرزەخدا) تەنها ساتێك ماونەتەوە هەر بەوشێوەیە ئەوان لە دنیادا فریویانخوارد و لادران لە ڕاستی. وە دەفەرموویێت: ﴿قَٰلَ كَمْ لَبِثْتُمْ فِى ٱلْأَرْضِ عَدَدَ سِنِينَ ﴿١١٢﴾ قَالُوا۟ لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍۢ فَسْـَٔلِ ٱلْعَآدِّينَ ﴿١١٣﴾ قَٰلَ إِن لَّبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًۭا ۖ لَّوْ أَنَّكُمْ كُنتُمْ تَعْلَمُونَ﴾[2] واتە:(خوا) دەفەرموویێت: چەند ساڵ لەسەر زەویدا مانەوە(لە وەڵامدا) دەڵێن: ڕۆژێك یان کەمتر لە ڕۆژێك ماینەوە و لەو فریشتانە بپرسە کە ژمێریارن، (خوا) ئەفەرمویّ: ماوەیەکی کەم نەبێت نەماونەتەوە. ئەگەر بە ڕاستی ئێوە دەتانزانی؟

﴿ وَقُل لِّعِبَادِى يَقُولُوا۟ ٱلَّتِى هِىَ أَحْسَنُ ۚ إِنَّ ٱلشَّيْطَٰنَ يَنزَغُ بَيْنَهُمْ ۚ إِنَّ ٱلشَّيْطَٰنَ كَانَ لِلْإِنسَٰنِ عَدُوًّۭا مُّبِينًۭا ﴿٥٣﴾ ﴾

با مەردم کە قسە دەکەن زۆر بە چاکیو ئەدەبەوە قسە بکەن

خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿ وَقُل لِّعِبَادِى يَقُولُوا۟ ٱلَّتِى هِىَ أَحْسَنُ ۚ إِنَّ ٱلشَّيْطَٰنَ يَنزَغُ بَيْنَهُمْ ۚ إِنَّ ٱلشَّيْطَٰنَ كَانَ لِلْإِنسَٰنِ عَدُوًّۭا مُّبِينًۭا﴾ واتە: تۆ بە بەندەکانی من بڵیّ چی باشترە ئەوە بڵێن، چونکە شەیتان ئاژاوە دەخاتە نێوانیان، بە ڕاستی شەیتان بە ئاشکرا دوژمنی ڕەگەزی ئادەمیە. خوای گەورە فەرمان دەکات بە بەندەو پێغەمبەری خۆی موحەمەد(ﷺ) کە بەندە خاوەن باوەڕەکانی ئاگادار بکات کاتێك کە قسەو گفتوگۆ لەگەڵ یەکتری دەکەن بە شێوەیەکی چاك بدوێن قسەی باش بکەن، ئەگەر وا نەکەن شەیتان دەخزێتە ناویانو لێیان تێك دەدات هەر بە قسەکردن ناوەستێت، بەڵکو بە کرداریش دەکەونە ئازاردانی یەکتری، ئاژاوە و پشێویو کوشتار دەخاتە ناویان. چونکە لەو ڕۆژەوە شەیتان سوژدەی نەبردووە بۆ ئادەم دوژمنایەتیەکی گەورەی بەرپاکردووە بەرامبەر ئادەمو نەوەکانی، بۆیە ڕێگا نەدراوە هیچ کەسێك ئاسنو چەك ڕوو بکاتە برای موسڵمانی خۆی، چونکە لەوانەیە شەیتان لە دەستی لاداتو بیترازێنێتو بریندار بکات یان بیکوژێت. ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە ئەبو هورەیرەوە(ڕەزای خوای لیّبێت) دەڵێت: پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرموویەتی:(هیچ کەسێك لە ئێوە با چەك ڕوونەکاتە برای موسڵمانی خۆی، چونکە هیچ کەسێك لە ئێوە نازانێت لەوانەیە شەیتان لە

---

[1] روم(٥٥).

[2] المؤمنون(١١٢ـ١١٤).

دەستی بیترازێنێت و لایدات بەو هۆیەوە بکەوێتە نا چاڵێکی ئاگر).[1] بوخاری و موسلیمیش هێناویانە لە فەرموودەکەی عەبدورەزاقەوە[2].

﴿ رَّبُّكُمۡ أَعۡلَمُ بِكُمۡۖ إِن يَشَأۡ يَرۡحَمۡكُمۡ أَوۡ إِن يَشَأۡ يُعَذِّبۡكُمۡۚ وَمَآ أَرۡسَلۡنَٰكَ عَلَيۡهِمۡ وَكِيلٗا ﴿٥٤﴾ وَرَبُّكَ أَعۡلَمُ بِمَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۗ وَلَقَدۡ فَضَّلۡنَا بَعۡضَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ عَلَىٰ بَعۡضٖۖ وَءَاتَيۡنَا دَاوُۥدَ زَبُورٗا ﴿٥٥﴾ ﴾

خودا لە بەندەکانی ئاگادارترە زیاترلە خۆیان

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ رَّبُّكُمۡ أَعۡلَمُ بِكُمۡ ﴾ واتە: پەروەردگارتان ئاگادارترە بە ئێوە، باش دەزانێت کێ شایەنی ڕێزلێگرتنە لە ئێوەو کێش شایەنی ڕێزلێگرتن نیە، ﴿إِن يَشَأۡ يَرۡحَمۡكُمۡ﴾ واتە: ئەگەر بیەوێت بەر بەزەیی خۆیتان دەخات، یارمەتیتان دەدات بۆ ئەوەی گوێڕایەڵی بکەن و بگەڕێنەوە بۆ لای، ﴿أَوۡ إِن يَشَأۡ يُعَذِّبۡكُمۡ﴾ واتە: مەیلیشی لێبێت توشی جەزرەبەتان دەکات. ﴿وَمَآ أَرۡسَلۡنَٰكَ عَلَيۡهِمۡ وَكِيلٗا ﴾ واتە: ئەی موحەمەد(ﷺ) تۆمان نەناردووەتە لایان تاچاودێرو بریکاربێت. بەڵکو ئێمە تۆمان ڕەوانەکردووە بیانترسێنیت، هەر کەسێك گوێڕایەڵی کردی دەچێتە بەهەشت و هەر کەسیش بێفەرمانی کردی دەچێتە جەهەنەم.

ڕێزی پێغەمبەران، هەندێکیان لەسەر هەندێکی تریانەوە

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ وَرَبُّكَ أَعۡلَمُ بِمَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۗ وَلَقَدۡ فَضَّلۡنَا بَعۡضَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ عَلَىٰ بَعۡضٖ﴾ واتە: پەروەردگارت زاناترە بەو شتانەی لە ئاسمانەکان و زەمیندان لە ناو پێغەمبەرانیشدا هەندێکمان لە هەندێکی تر بەڕێزتر کردووە، وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿تِلۡكَ ٱلرُّسُلُ فَضَّلۡنَا بَعۡضَهُمۡ عَلَىٰ بَعۡضٖۘ مِّنۡهُم مَّن كَلَّمَ ٱللَّهُۖ وَرَفَعَ بَعۡضَهُمۡ دَرَجَٰتٖ﴾[3] واتە: ئەو پێغەمبەرانە(کە باسمان کردن) هەندێکمان لە هەندێکیان بەڕێزتر کردوە، لەو پێغەمبەرانە هی وایان هەبووە کە خوا قسەی لەگەڵ کردووە. وە هەندێکیانی چەند پلەیەك بەرز کردۆتەوە. ئەمە هیچ دژایەتیەکی نیە لەگەڵ ئەو فەرموودانەی کە لە هەردوو سەحیحەکەدا هاتووە. کە پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرموویەتی:(جیاوازی لە نێوان پێغەمبەراندا مەکەن لە ڕێزگرتندا).[4] مەبەست بەم فەرموودەیە ئەوەیە، تەنها لەڕووی ئارەزوو و

---

[1] احمد(٢/٣١٧)، سەحیحە.

[2] فتح الباري(١٣/٢٦)، مسلم(٤/٢٠٢٠).

[3] البقرة(٢٥٣).

[4] فتح الباري(٦/٥١٩)، مسلم(١٨٤٤).

دەمارگیری یەوە ئەو ڕێزە بگرێت و نەك لەڕووی بەڵگەوەبێت، خۆ ئەگەر بەڵگە هەبوو لەسەر شتێك پێویستە شوێنی ئەو بەڵگەیە بکەوی، ناکۆکی نیە لەنێوان زانایاندا کە خاوەن پەیامەکان(الرسل) بەڕێزترن لە پێغەمبەرەکانی تری بێپەیام، (اولوالعزم)ە کان لەناو پەیامدارەکاندا لەوانی تریان بەڕێز ترن، کەبریتین لە ئەو پێنج پێغەمبەرەی کە بەدەق باسیان هاتووە لەو دوو ئایەتەدا لە سورەتی(الأحزاب) کە دەفەرمووێت: ﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنكَ وَمِن نُّوحٍ وَإِبْرَاهِيمَ وَمُوسَىٰ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ﴾[1] واتە: (ئەی موحەمەد(ﷺ) بیریان بخەرەوە) کاتێك کە پەیمانمان وەرگرت لە پێغەمبەران هەروەها لە تۆو نوحو ئیبراهیمو موساو عیسای کوڕی مەریەم. وە لە سورەتی(شوری)دا کە دەفەرمووێت: ﴿شَرَعَ لَكُم مِّنَ الدِّينِ مَا وَصَّىٰ بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَىٰ وَعِيسَىٰ ۖ أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ﴾[2] واتە: ئەو ئاینەی بۆ داناون کە فەرمانی داوە بە نوحو ئەوەش نیگامان کردووە بۆ تۆو ئەوەش کە فەرمانمان داوە بە ئیبراهیمو موساو عیسا کە لەسەر ئەو ئایینە بن بە ڕێكو ڕاستیو بەرقەراری بکەن و جیاوازی تێدا مەکەن. زانایان جیاوازیان نیە لەوەدا کە پێغەمبەری خوا(ﷺ) بەڕێزترینی ناو هەموو پێغەمبەرانە(سەلامی خوایان لێبێت) پاشان دوای ئەو ئیبراهیم پاشان موسا پاشان عیسا بەپێی قسەی مەشهوری ناویان، ئێمە ئەمەمان بە بەڵگەوە ڕوون کردووەتەوە لە شوێنی تردا، ﴿وَآتَيْنَا دَاوُودَ زَبُورًا﴾ واتە: زەبوریشمان دا بە داود، ئەمەیش ئاگاداریەکە بۆ ڕێزو پلەی داود. بوخاری ڕیوایەتی کردووە لە ئەبو هورەیرەوە لە پێغەمبەری خواوە(ﷺ) فەرموویەتی: (خوێندنەوەی زەبور ئاسان کرا بۆ داود، کەفەرمانی ئەدا بە زینکردنی وڵاغەکانی، پێش ئەوەی لەزینکردنی وڵاغەکان ببنەوە ئەو هەموو زەبوری ئەخوێندەوە)[3].

﴿قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُم مِّن دُونِهِ فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضُّرِّ عَنكُمْ وَلَا تَحْوِيلًا (٥٦) أُولَٰئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ ۚ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا (٥٧)﴾

---

[1] الاحزاب(٧).

[2] شوری(١٣).

[3] فتح الباري(٦/٥٢٢).

پەرستراوەکانی بتپەرستان توانای قازانج و زیانیان نیە، بەڵکو داوای نزیک بوونەوە هەر لە خودا دەکرێت

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ قُلِ ٱدْعُوا۟ ٱلَّذِينَ زَعَمْتُم مِّن دُونِهِۦ فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ ٱلضُّرِّ عَنكُمْ وَلَا تَحْوِيلًا ﴾ واتە: بڵێ: هانا بەرن بۆ ئەو کەسانە(وا لە جێی خودا) بە پەرستوویان دەزانی کە ناتوانن بەڵاتان لەسەر لابەرن، پێشیان ناکرێت بۆ یەکێکی تری بنێرن، خوای گەورە فەرمان دەکات بە پێغەمبەرو(ﷺ) ئەفەرمووێت: ئەی موحەمەد(ﷺ) بڵێ: بەو بتپەرستانە ئەوانەی لە جێی خودا پەرستراوێکی تر دەپەرستن لە بتو شتی تر، بێگومان ئەوانە توانای لابردنی هیچ زەرەرێکیان نیەو ناشتوانن ڕەوانەی بکەن بۆ کەسێکی تر، واتە: ئەو کەسەی ئەو شتانەی لە دەست دێت تەنها هەر خودایە کە شەریکی نیەو بڕیاری بوون و نەبوون و گشت شتێك بەدەستی ئەوە، عەوفی دەڵێت: لە ئیبنو عەبباسەوە لەتەفسیری ئەم ئایەتەدا: ﴿ قُلِ ٱدْعُوا۟ ٱلَّذِينَ زَعَمْتُم ﴾ دەڵێت: بتپەرستان دەیانوت ئێمە فریشتەکانو مەسیحو عوزەیر دەپەرستین ئەمانە ئەوانەن کەهانایان بۆئەبرا، یانی فریشتەو مەسیحو عوزەیر.[1] ﴿ أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ ٱلْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ ﴾ واتە: ئەو کەسانەی هانایان پێ دەبەن کامەیان نزیکترە، بە دوای هۆکارێکدا دەگەڕێن کە نزیکیان بکاتەوە لە پەروەردگاریان. بوخاری لە سلیمانی کوڕی میهرانی ئەعمەشەوە ئەویش لەئیبراهیمەوە ئەویش لە ئەبومەعمەرەوە ئەویش لەعەبدوڵاوە ڕیوایەتی کردووە کە لەتەفسیری ئەم ئایەتەدا: ﴿ أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ ٱلْوَسِيلَةَ ﴾ دەڵێت: کۆمەڵێك لە جنۆکە دەپەرستران پاشان موسڵمان بوون. وە لە ڕیوایەتێکی تردا هاتووە، دەڵێت: کۆمەڵێك لە مەردم کۆمەڵێك جنۆکەیان دەپەرست، جنۆکەکان موسڵمان بوون، بەڵام مەردمەکە هەر دەستیان لە ئاینەکەیان بەر نەدا.[2] پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُۥ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُۥٓ﴾ واتە: بە هیوای بەزەیی ئەون و لە سزایشی دەترسن، چونکە خواناسی تەواو دروست نابێت بەکۆبوونەوەی ترسان لە خوا لەگەڵ هیوا بە بەزەیی ئەو نەبێت، بە ترسان لە خوا مرۆڤ دوردەکەوێتەوە لە خراپەکاریو لێی دەگەڕێتەوە، بە هیوا بونیش دەبێتە هۆی گوێڕایەڵیو عیبادەتی زۆر. پاشان دەفەرمووێت: ﴿إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا﴾ جەزرەبەی

---

[1] الطبري(١٧/٤٧١).

[2] فتح الباري(٨/٢٤٩-٢٥٠).

پەروەردگاری تۆ هەمیشە مەترسی هەیەو خۆپارێزی لێبکەن. واتە: دەبێت خۆ بپارێزرێت لە سزای خواو ترسی ڕوودانی ببێت، خۆمانئەدەینە پەنا خوا لە سزای سەختی.

﴿وَإِن مِّن قَرْيَةٍ إِلَّا نَحْنُ مُهْلِكُوهَا قَبْلَ يَوْمِ الْقِيَامَةِ أَوْ مُعَذِّبُوهَا عَذَابًا شَدِيدًا كَانَ ذَٰلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا ﴿٥٨﴾﴾

هەموو خەڵکی شارو دێهاتەکانی خوانەناسان لەناو دەچن و سزا دەدرێن پێش هاتنی ڕۆژی قیامەت

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَإِن مِّن قَرْيَةٍ إِلَّا نَحْنُ مُهْلِكُوهَا قَبْلَ يَوْمِ الْقِيَامَةِ أَوْ مُعَذِّبُوهَا عَذَابًا شَدِيدًا كَانَ ذَٰلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا﴾ واتە: پێش هاتنی ڕۆژی قیامەت، هیچ ئاوەدانی نامێنێت تێکی دەدەین یان خەڵکەکەی توش ئازاری بە ژان نەکەین، کە هەر ئەمەیش لە کتێبەکەدا نووسراوە. واتە: ئەمە بڕیاری خوای گەورەیەو بڕاوەتەوە لە لای خۆی ولە لەوحێکی پارێزراودایە[1]، کە هەموو شارو دێهاتێك وێران دەکاتو خەڵکەکەیشی گشت لەناو دەبات یان سزای توندو بە ژانیان بۆ دەنێرێت بە کوشتن یان هەر بەڵایەکی تر خۆی مەیلی لێبێت. بەهۆی ئەو تاوانو خراپەکاریەی لە زەمیندا دەیکەن لە پێش هاتنی ڕۆژی قیامەتدا. وەك خوای گەورە لە بارەی گەلە پێشینەکانەوە فەرموویەتی: ﴿ وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلَٰكِن ظَلَمُوا أَنفُسَهُمْ﴾[2] واتە: ئێمە ناهەقیمان لێنەکردوون، ئەوانە خۆیان ناهەقیان لە خۆیان کردووە. هەروەها دەفەرمووێت: ﴿فَذَاقَتْ وَبَالَ أَمْرِهَا وَكَانَ عَاقِبَةُ أَمْرِهَا خُسْرًا ﴿٩﴾﴾[3] بەرهەمی ئاکاری خۆیان چەشتو ئەنجامی هەموو کردارەکانیان هەر ڕەنجەساری بوو.

﴿وَمَا مَنَعَنَا أَن نُّرْسِلَ بِالْآيَاتِ إِلَّا أَن كَذَّبَ بِهَا الْأَوَّلُونَ وَآتَيْنَا ثَمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا بِهَا وَمَا نُرْسِلُ بِالْآيَاتِ إِلَّا تَخْوِيفًا ﴿٥٩﴾﴾

هۆی نەناردنی نیشانە و سزای قڕکەر

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَمَا مَنَعَنَا أَن نُّرْسِلَ بِالْآيَاتِ إِلَّا أَن كَذَّبَ بِهَا الْأَوَّلُونَ وَآتَيْنَا ثَمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا بِهَا وَمَا نُرْسِلُ بِالْآيَاتِ إِلَّا تَخْوِيفًا﴾ واتە: ئێمە کە نیشانەکانمان نەنارد، هەر لەبەر ئەوە بوو پێشینەکان بە درۆیان دەزانی، وشترێشمان بە ئاشکرا دا بە سەموود، کەچی ناهەقیان لەگەڵ کرد، ئێمە هەر بۆ ترس وەبەرنان نیشانەکان بەڕێ دەکەین. سەعیدی کوڕی جوبەیر دەڵێت:

---

[1] یانی لە (لوح المحفوظ)دا.(وەرگێڕ)

[2] هود(١٠١).

[3] الطلاق(٩).

موشریکەکان ئەیانوت: ئەی موحەمەد(ﷺ) تۆ دەڵێیت پێغەمبەرەکانی پێش تۆ هەندێکیان (با)ی بۆ ڕام کراوە، هەندێکی تریان مردووی زیندوو کردووەتەوە، ئەگەر پێت خۆشە ئێمە بڕوات پێ بکەینو بە ڕاستت بزانین، داوا لە پەروەردگارت بکە کە کێوی سەفامان بۆ بکات بە زێڕ. خوای گەورە پێغەمبەری ئاگادار کرد: من گوێم لەوانە بوو چیان وت ئەگەر حەز دەکەی ئەوەی ئەوانە وتیان دەیکەین، ئەگەر بڕوایان نەهێنا سزایان بۆ دەنێرین. چونکە دوای ناردنی نیشانە ئیتر لێیان ناگەڕێین، ئەگەر حەزیش دەکەی لەسەرخۆ بین لەگەڵ هۆزەکەت لەسەرخۆ دەبین لەگەڵیان. پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی:(ئەی پەروەردگارم لەسەرخۆ بە لەگەڵیان)[1]. قەتادەو ئیبنو جورەیجو کەسانی تریش هەر وایان وتووە.[2] ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو عەبباسەوە دەڵێت: خەڵکی مەککە داوایان کرد لە پێغەمبەر(ﷺ) سەفایان بۆ بکات بە زێڕ، ئەو کێوانەشیان بۆ لابەرێت تا کشتوکاڵ بکەن پێی وترا: ئەگەر حەز دەکەی لەسەرخۆ دەبین لەگەڵیانو پەلەیان لێ ناکەین، ئەگەر حەزیش دەکەی ئەوەی داوایان کردووە بۆیان دێنین، ئەگەر بڕوایان نەهێنا لەناو دەچن، وەك چۆن گەلەکانی پێش ئەمان لەناو چوون، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: نەخێر، بەڵکو لەسەرخۆ بە لەگەڵیان). خوای گەورە ئەم ئایەتەی ناردووە خوارەوە: ﴿وَمَا مَنَعَنَآ أَن نُّرۡسِلَ بِٱلۡأٓيَٰتِ إِلَّآ أَن كَذَّبَ بِهَا ٱلۡأَوَّلُونَ﴾[3] نەسائیش ئەم فەرموودەیەی ڕیوایەت کردووە لە فەرموودەکەی جەریرەوە،[4] دیسان ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو عەبباسەوە دەڵێت: قورەیش وتیان بە پێغەمبەر(ﷺ) داوامان بۆ بکە لە خودا کە سەفامان بۆ بکات بە زێڕ، بڕوات پێ دەهێنین، فەرمووی:(وا دەکەن؟) واتە: بڕوا دێنین؟ وتیان: بەڵێ، وتی: داوای کرد جوبرەئیل هات بۆ لایو وتی: پەروەردگارت سڵاوت لێ دەکات، پێت دەڵێت: ئەگەر حەز دەکەی سەفایان بۆ دەکەمە زێڕ، هەر کەسێك لەوانە بڕوا نەکاتو حاشا بکات دوای ئەوە جەزرەبەیەکی دەدەم هیچ کەسێك لە جیهانیان جەزرەبەی وایان نەدرابێت. ئەگەر حەزیش دەکەی دەرگای تەوبەو بەزەییان بۆ دەکەمەوە. فەرمووی: (بەڵکو داوای کردنەوەی دەرگای تەوبە و بەزەیی ئەکەین)[5]. پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَمَا نُرۡسِلُ بِٱلۡأٓيَٰتِ إِلَّا تَخۡوِيفٗا﴾ واتە: ئێمە هەر بۆ ترساندن نیشانەیەك مەیلمان لێبێت دەینێرین بۆ ئەوەی پەند وەرگرنو بیربکەنەوەو بگەڕێنەوە، بۆیان گێڕاوینەتەوە کە کوفە لە زەمانی ئیبنو مەسعودا(ڕەزای خوای لێبێت) لەرزیوەتەوە وتی: ئەی خەڵکینە ! پەروەردگارتان لێتان

---

[1] الطبري(١٧/٤٧٧).

[2] الطبري(١٧/٤٧٧).

[3] احمد(١/٢٥٨)، حاکمو زەهەبی بە سەحیحیان داناوە.

[4] النسائي في الكبرى(٦/٣٨٠)، الطبري(١٧/٤٧٦).

[5] احمد(١/٢٤٢)، پیاوەکانی جێی متمانەن.

ناڕازیە داوای لێبوردنی لێبکەن[1]. هەر بەم شێوەیە ڕیوایەت کراوە مەدینە لە زەمانی عومەری کوڕی خەتابدا(ڕەزای خوای لێبێت) چەند جارێك لەرزیوە، عومەر فەرمووی: دیارە شتێکی تازەتان کردووە لە پێشدا نەکراوە، سوێند بە خوا ئەگەر جارێکی تر لەرزیەوە وا دەکەم.[2] پێغەمبەری خوایش(ﷺ) هەر وای فەرمووە لەو فەرموودەی کە بوخاریو موسلیم ڕیوایەتیان کردووە: بێگومان خۆرو مانگ دوو نیشانەن لە نیشانەکانی خودا، ئەو دووانە ناگیرێن بۆ مردنی هیچ کەسێکو بۆ ژیانی هیچ کەسێك، بەڵکو خوای گەورە بەو دوو نیشانەیە بەندەکانی خۆی دەترسێنێت، کاتێك ئەو نیشانانەتان بینی ڕاچڵەکێنو بترسنو بەرەو یادی خواوهانابردنو داوای لێبوردن بڕۆن. پاشان فەرمووی: ئەی ئومەتی موحەمەد(ﷺ) سوێند بە خوا هیچ کەسێك نیە لە خودا زیاتر کە پەلە بکات لە تۆڵەسەندنەوە لەوبەندەیەی کە داوێنپیسی دەکات، یان لەو کەنیزەیەی کە داوێنپیسی دەکات، ئەی ئومەتی موحەمەد(ﷺ) سوێند بە خوا ئەوەی من دەیزانم ئێوە بتانزانیایە کەم پێدەکەنینو زۆر دەگریان)[3].

﴿ وَإِذْ قُلْنَا لَكَ إِنَّ رَبَّكَ أَحَاطَ بِالنَّاسِ ۚ وَمَا جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِّلنَّاسِ وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْآنِ ۚ وَنُخَوِّفُهُمْ فَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا طُغْيَانًا كَبِيرًا (٦٠) ﴾

خودا دەورەی خەڵکی داوە، ئەو شتانەش کە پێغەمبەر(ﷺ) بینینی تاقیکردنەوەیەك بوو بۆئەو خەڵکە

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَإِذْ قُلْنَا لَكَ إِنَّ رَبَّكَ أَحَاطَ بِالنَّاسِ ۚ وَمَا جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِّلنَّاسِ وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْآنِ ۚ وَنُخَوِّفُهُمْ فَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا طُغْيَانًا كَبِيرًا ﴾ واتە: ئەو کاتەیش کە بە تۆمان وت: پەروەردگاری تۆ دەورەی لە خەڵکی داوە، شتانێکیش کە پیشانماندای، وە ئەو دارە لەعنەتیەی کە لە قورئاندا باسی کراوە، هەمووی بۆ تاقیکردنەوەی مەردم بوو، ئێمە ئەوان دەترسێنین، کەچی ئەوان هەر پتر ملهوڕی دەکەن. خوای گەورە لێرەدا پێغەمبەرەکەی(ﷺ) هان دەدا بۆ گەیاندنی پەیامەکەیو ئاگاداری دەکات کە خودا پارێزگاری لێکردووە لە خەڵکیو توانای بەسەریاندا هەیەو لە ژێر دەسەڵاتی ئەوداندو هەرگیز لێی دەرناچن. موجاهیدو عوروەی کوڕی زوبەیرو حەسەنو قەتادەو کەسانی تریش لەم ئایەتەدا: ﴿ وَإِذْ قُلْنَا لَكَ إِنَّ رَبَّكَ أَحَاطَ بِالنَّاسِ ﴾ دەڵێن: واتە: تۆمان

[1] الطبري(١٧/٤٧٨).

[2] ابن أبي شيبة(٢/٤٧٣).

[3] فتح الباري(٢/٦١٥)، مسلم(٢/٦١٨).

پاراستووەلێیان[1]. بوخاری ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو عەبباسەوە: ﴿وَمَا جَعَلْنَا ٱلرُّءْيَا ٱلَّتِىٓ أَرَيْنَـٰكَ إِلَّا فِتْنَةً لِّلنَّاسِ﴾ دەڵێت: ئەو بینینە، بینینی بەچاو بووە، پێغەمبەری خوا(ﷺ) چەندان شتی پیشان دراوە (لەو شەوەدا کە شەوڕەوی پێکراوە)، ﴿وَٱلشَّجَرَةَ ٱلْمَلْعُونَةَ فِى ٱلْقُرْءَانِ﴾یش بریتییە لە درەختی زەقنەموت[2]. ئەحمەدو عەبدوڕەزاقو کەسانی تریش هەر وایان وتووە.[3] عەوفیش هەر بەم شێوەیە ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو عەبباسەوە.[4] موجاهیدو سەعیدی کوڕی جوبەیرو حەسەنو مەسروقو ئیبراهیمو قەتادەو عەبدوڕەحمانی کوڕی زەیدو کەسانی تریش، ئەوە(ڕۆیا)یان بە شەوی ئیسرا مانا کردووە.[5] فەرموودەکانی ئەو شەوڕەویەمان لە سەرەتای سورەتەکەدا لە پێشەوە بەدرێژی باسکرد سوپاس بۆخوا، وە هەر لە سەرەتای سورەتەکەوە باسمان کرد کە هەندێ لە خەڵکی پەشیمان بوونەوە لە ئاینەکەیان دوای ئەوەی کە موسڵمان بوون و هەقیان ناسی، چونکەدڵو ئاوەزیان توانای قەبوڵکردنی ئەوشەو ڕەوییەیان نەبوو،نکوڵییان لەو شتە کرد کەزانیارییان پێنەبوو، بۆ هەندێکی تریش خوا ئەم شەو ڕەوییەی کردە هۆی دڵنیاییو خۆڕاگری، بۆیە فەرموویەتی: ﴿إِلَّا فِتْنَةً﴾ واتە: تاقیکردنەوە، وە مەبەست بە ﴿وَٱلشَّجَرَةَ ٱلْمَلْعُونَةَ﴾ واتە: درەختی زەقنەموتە کاتێك کە پێغەمبەری خوا(ﷺ) هەواڵی دانێ کە بەهەشتو ئاگری بینیووەو درەختی زەقنەموتیشی بینیووە، بڕوایان بەوە نەکرد، هەتا ئەبو جەهل(لەعنەتی خوای لێبێت) وتی: خورماو کەرێمان بۆ بێنن جا ئەمیانی بە ئەویانەوە ئەخوارد و ئەیوت (تزقموا) ئادەی زەقووم بخۆن، جگە لەمە ئێمە ئیتر نازانین زەقوم چیترە. ئیبنو عەبباسو مەسروقو ئەبو مالیكو حەسەنی بەسریو کەسانی تریش هەموو کەدەڵێن: ئەو بینینەی پێغەمبەر(ﷺ) مەبەست شەوی ئیسرا بووە، (الشجرة الملعونة)یشیان بە(شجرة الزقوم) تەفسیر کردووە[6]. ﴿وَنُخَوِّفُهُمْ﴾ ئێمە ئەو خوانەناسانە دەترسێنین بە سزاو تۆڵەی توند، ﴿فَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا طُغْيَـٰنًا كَبِيرًا﴾ یانی: تابێت یاخیتر ئەبن و زیاتر ڕۆئەچن لە گومڕایی و بێدینیدا، ئەمەش نیشانەی ئەوەیە کە خوا دەستی لێبەرداون و سزای خۆی لێگرتونەتەوە.

---

[1] الطبري(١٧/٤٨٠).

[2] فتح الباري(٨/٢٥٠).

[3] احمد(١/٢٢١)، عبدالرزاق(٢/٣٨٠).

[4] الطبري(١٧/٤٨١/٤٨٤).

[5] الطبري(١٧/٤٨١/٤٨٢).

[6] الطبري(١٧/٤٨٤/٤٨٥/٤٨٦).

﴿وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَٰٓئِكَةِ ٱسْجُدُوا۟ لِءَادَمَ فَسَجَدُوٓا۟ إِلَّآ إِبْلِيسَ قَالَ ءَأَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طِينًا ﴿٦١﴾ قَالَ أَرَءَيْتَكَ هَٰذَا ٱلَّذِى كَرَّمْتَ عَلَىَّ لَئِنْ أَخَّرْتَنِ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ لَأَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهُۥٓ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٦٢﴾﴾

بەسەرهاتی باوکە ئادەم و شەیتان

خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَٰٓئِكَةِ ٱسْجُدُوا۟ لِءَادَمَ فَسَجَدُوٓا۟ إِلَّآ إِبْلِيسَ قَالَ ءَأَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طِينًا﴾ واتە: کاتێك وتمان بە فریشتەکان: سوژدە بەرن بۆ ئادەم، سوژدەیان برد شەیتان نەبێت، وتی: چۆن سوژدە دەبەم بۆ کەسێك لە قوڕ دروستت کردووە. خوای گەورە لێرەدا باسی دوژمنایەتی شەیتان‌و وەچەکانی دەکات(لەعنەتی خوایان لێبێت)، کە دوژمنایەتیەکی دێرینەیە لە دروست بوونی ئادەمەوە(سەلامی خوای لێبێت) دەست پێدەکات، کاتێك کە خودا فەرمانی دا بە فریشتەکان سوژدە بەرن بۆ ئادەم، هەموو فریشتەکان سوژدەیان برد، بەڵام شەیتان ملی نەداو خۆی بە زلتر دەزانی‌و ئادەمی بە کەم بایەخ سەیر دەکردو دەیوت: چۆن سوژدە دەبەم بۆ کەسێك کە لە قوڕ دروستت کردووە، ﴿قَالَ ءَأَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طِينًا﴾ وەك لە ئایەتێکی تریشدا لە بارەی شەیتانەوە فەرموویەتی: ﴿أَنَا۠ خَيْرٌ مِّنْهُ خَلَقْتَنِى مِن نَّارٍ وَخَلَقْتَهُۥ مِن طِينٍ﴾[1] واتە:(شەیتان) وتی من لەو چاکترم چونکە منت لە ئاگر دروست کردووە بەڵام ئەو لە قوڕ. پاشان خوای گەورە هەر لە بارەی شەیتانەوە دەفەرموویێت: ﴿ قَالَ أَرَءَيْتَكَ هَٰذَا ٱلَّذِى كَرَّمْتَ عَلَىَّ لَئِنْ أَخَّرْتَنِ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ لَأَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهُۥٓ إِلَّا قَلِيلًا﴾ واتە: وتی: باشە باوابێت جەنابت ئائەمەت لەمن بە بەڕێوتر دانا بێت، مەرجە ئەگەر تا ڕۆژی قیامەت دوام بخەیت ئەبێ نەوەکانی(کەمێك نەبێت) هەموو بخەمە ژێر چنگی خۆم، دیاریشە شەیتان چەندە بێئابڕوو بووەو خودای مەزنیش چەندە لەسەرخۆ بووەو مۆڵەتی داوە، عەلی کوڕی ئەبو تەلحە دەڵێت: لە ئیبنو عەبباسەوە فەرموویەتب: ﴿لَأَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهُۥٓ﴾ یانی: شەیتان دەڵێت دەست دەگرم بەسەر نەوەکانیدا مەگین کەمێکی نەبێت. موجاهید دەڵێت: دەیانخەمە ژێر چنگی خۆم، ئیبنو زەید دەڵێت: گومڕایان دەکەم.[2] ئەم مانایانە هەموو نزیکن لە یەکەوە، واتە: شەیتان ئەڵێ: (خوایە) ئەوەی کە ڕێزت داوە بەسەر منداو گەورەترت کردووە، مۆڵەتم پێ بدە سوێند بە تۆ تۆرمەکەی هەموو گومڕا دەکەم کەمێکیان نەبێت.

---

[1] ص(٧٦).

[2] الطبري(١٧/٤٨٩).

﴿ قَالَ ٱذۡهَبۡ فَمَن تَبِعَكَ مِنۡهُمۡ فَإِنَّ جَهَنَّمَ جَزَآؤُكُمۡ جَزَآءٗ مَّوۡفُورٗا ﴿٦٣﴾ وَٱسۡتَفۡزِزۡ مَنِ ٱسۡتَطَعۡتَ مِنۡهُم بِصَوۡتِكَ وَأَجۡلِبۡ عَلَيۡهِم بِخَيۡلِكَ وَرَجِلِكَ وَشَارِكۡهُمۡ فِي ٱلۡأَمۡوَٰلِ وَٱلۡأَوۡلَٰدِ وَعِدۡهُمۡۚ وَمَا يَعِدُهُمُ ٱلشَّيۡطَٰنُ إِلَّا غُرُورًا ﴿٦٤﴾ إِنَّ عِبَادِي لَيۡسَ لَكَ عَلَيۡهِمۡ سُلۡطَٰنٞۚ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ وَكِيلٗا ﴿٦٥﴾ ﴾

شەیتان دەسەڵاتی نیە بەسەر بەندە خواناسەکاندا

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ قَالَ ٱذۡهَبۡ فَمَن تَبِعَكَ مِنۡهُمۡ فَإِنَّ جَهَنَّمَ جَزَآؤُكُمۡ جَزَآءٗ مَّوۡفُورٗا ﴾ واتە: فەرمووی برۆ هەر کەسێك لەوان شوێنی تۆ بکەوێت، سزای هەمووتان دۆزەخە کە تۆڵەیەکی پڕبەپڕە. کاتێك کە شەیتان داوای مۆڵەتی کرد، خوای گەورە پێی فەرموو: ﴿ٱذۡهَبۡ﴾ برۆ وا مۆڵەتم دایت، وەك لە ئایەتی تردا فەرموویەتی: ﴿ قَالَ فَإِنَّكَ مِنَ ٱلۡمُنظَرِينَ ﴿٨٠﴾ إِلَىٰ يَوۡمِ ٱلۡوَقۡتِ ٱلۡمَعۡلُومِ ﴾[1] واتە: تۆ یەکێکی لەوانەی مۆڵەتت پێدراوە، هەتا ئەو ڕۆژەو ئەو کاتەی دیاری کراوە. پاشان خوای گەورە هەڕەشە دەکات لە شەیتانو ئەوانەی شوێنی شەیتان دەکەون لە نەوەی ئادەم بە دۆزەخو دەفەرمووێت: ﴿ قَالَ ٱذۡهَبۡ فَمَن تَبِعَكَ مِنۡهُمۡ فَإِنَّ جَهَنَّمَ جَزَآؤُكُمۡ جَزَآءٗ مَّوۡفُورٗا ﴾ موجاهید دەڵێت: تۆڵەیەکی پڕبەپڕ.[2] قەتادە دەڵێت: تۆڵەیەکی تەواوتان لێ دەسێنرێتو هیچی لێ کەم ناکرێتەوە بۆتان.[3] ﴿ وَٱسۡتَفۡزِزۡ مَنِ ٱسۡتَطَعۡتَ مِنۡهُم بِصَوۡتِكَ ﴾ هەر کەسێك لەوانە تۆ پێی دەوێری بانگی بکەو دنەی بدە. وتراوە: ﴿بِصَوۡتِكَ﴾ واتە: بە گۆرانی. موجاهید دەڵێت: بە ڕابواردنو گۆرانی[4]. یانی: بە گۆرانی ژێربارو سوکان بکە. ئیبنو عەبباس لەم ئایەتەدا: ﴿ وَٱسۡتَفۡزِزۡ مَنِ ٱسۡتَطَعۡتَ مِنۡهُم بِصَوۡتِكَ ﴾ دەڵێت: ئەم ئایەتە هەموو بانگخوازێك دەگرێتەوە کەبانگی خەڵکی بکات بۆسەرپێچیکردنی فەرمانی خوای گەورە.[5] قەتادەیش هەر وای وتووە.[6] ئیبنو جەریریش هەر ئەم ڕایەی هەڵبژاردووە. ﴿وَأَجۡلِبۡ عَلَيۡهِم بِخَيۡلِكَ وَرَجِلِكَ ﴾ بە سوارو پیادەی خۆتەوە بدە بە سەریاندا، واتە: هێرش بکە سەریان بە سوپاکەتەوە بە سواروپیادەوە. چونکە(رَجِلْ) کۆی(راجل)ە یانی پیادە، وەك چۆن(رکبْ) کۆی(راکب)ەو(صَحبْ) کۆی(صاحب)ە. واتە:

---

[1] ص(٨٠ـ٨١).

[2] الطبري(١٧/٤٩٠).

[3] الطبري(١٧/٤٩٠).

[4] الطبري(١٧/٤٩٠).

[5] الطبري(١٧/٤٩١).

[6] الطبري(١٧/٤٩١).

دەست بگرە بەسەریاندا بە هەموو ئەو شتانەی دەتوانی بەکاریان بێنی، ئەمە فەرمانێکی قەدەرییە. وەك خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّآ أَرْسَلْنَا ٱلشَّيَٰطِينَ عَلَى ٱلْكَٰفِرِينَ تَؤُزُّهُمْ أَزًّا﴾[1] واتە: تۆ نەتزانی ئێمە شەیتانەکانمان ناردووتە سەر خوانەناسان ختوکەو دانەیان دەدەن، واتە: هەراسانیان دەکەن‌و هەڵیان دەنێن‌و پاڵیان دەنێن بۆ گوناهکردن،، ئیبنو عەبباس‌و موجاهید لەم ئایەتەدا: ﴿وَأَجْلِبْ عَلَيْهِم بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ﴾ دەڵێن: هەموو سوارو پیادەیەك دەگرێتەوە کە لە ناو گوناهدایەو سەرپێچی فەرمانی خودا دەکات.[2] قەتادە دەڵێت: شەیتان سوارو پیادەی لەناو جنۆکەو مرۆڤدا هەیە و ئەوانەن کە گوێڕایەڵی دەکەن[3]. عەرەب دەڵێن: (أجلب فلان على فلان)کاتێك دەقیڕێنێت بەسەریدا. وەلەم مانایەدایە کە وتوویانە: لە کێبەرکێدا نابێ(جَلَبْ و جَنَبْ)بکرێ، واتە: تێخوڕین‌و پاڵ پێوەنان. لەزمانی عەرەبیدا(الجَلَبَة) داتاشراوە لەفیعلی (جَلَبَ) کە یانی بەرزکردنەوەی دەنگ. ﴿وَشَارِكْهُمْ فِي ٱلْأَمْوَٰلِ وَٱلْأَوْلَٰدِ﴾ واتە: هاوبەشیان بکە لە ماڵ‌و منداڵیاندا، ئیبنو عەبباس‌و موجاهید دەڵێن: واتە: شەیتان فەرمانیان پێدەکات کە ماڵ ببەخشن لە بێ فەرمانی خوای گەورەدا[4]. ﴿وَٱلْأَوْلَٰدِ﴾ عەوفی دەڵێت: لە ئیبنو عەباس‌و موجاهیدو زەحاکەوە واتە: منداڵی زینا[5]. عەلی کوڕی ئەبو تەلحە دەڵێت: لە ئیبنو عەبباسەوە: ئەو منداڵانەیە کە کوشتوویانن بە نەفامی‌و نەزانی.[6] قەتادە دەڵێت: لە حەسەنی بەسریەوە: سوێند بە خوا هاوبەشی کردوون لە ماڵ‌و منداڵدا، ئەوەنییە بوونەتە ئاگرپەرست‌و گاورو جوولەکەو هەڵساون ڕەنگێکی تریان لەخۆیانداوە و ماڵەکانیان بەش بەش کردووەو بەشێکیان داناوە بۆ شەیتان[7]. قەتادەیش هەر وای وتووە[8]. خوای گەورە بەم ئایەتە ﴿وَشَارِكْهُمْ فِي ٱلْأَمْوَٰلِ وَٱلْأَوْلَٰدِ﴾ هاوبەشیەکەی تایبەت نەکردووە بە ماناکەیەوەو مانایەکی تر نەبەخشێت، واتە: هەر شتێك سەرپێچی خودای تیابکرێت، یان بە هۆی ئەو ماڵ‌و منداڵانەوە، گوێڕایەڵی شەیتانی پێکرابێت، ئەوە هاوبەشی کردنە لەگەڵ شەیتان، لە سەحیحی موسلیمدا هاتووە لە عەیازی کوڕی حیمارەوە کە پێغەمبەری

---

[1] مریم(٨٣).

[2] الطبري(١٧/٤٩١/٤٩٢).

[3] الطبري(١٧/٤٩١).

[4] الطبري(١٧/٤٩٣).

[5] الطبري(١٧/٤٩٤).

[6] الطبري(١٧/٤٩٤).

[7] الطبري(١٧/٤٩٥).

[8] الطبري(١٧/٤٩٥).

خوا(ﷺ) فەرموویەتی:(خوای گەورە دەفەرموویت من بەندەکانی خۆم دروست کردووە بەرەو هەقانیەت برۆن، شەیتان هات بۆیان لە ئاینەکەیان لایدان، ئەوەی من بۆم حەلاڵ کردبوون حەرامی کرد لێیان).[1] وە لە هەردوو سەحیحەکەدا هاتووە کە پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرموویەتی:(ئەگەر کەسێك ویستی بچێتە لای ژنەکەی ووتی: (بسم الله، اللهم جنبنا الشيطان و جنب الشيطان ما رزقتنا) یانی:بە ناوی خودا، ئەی خودایە شەیتانمان لێ دوورخەرەوە، شەیتانیش لەوەیش دوورخەرەوە کە پێمان ئەدەیت، ئەگەر منداڵێك لە نێوانیاندا پەیدا ببێت ئەوە شەیتان هەرگیز زیانی پێ ناگەیەنێت)[2]. خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿وَعِدۡهُمۡۚ وَمَا يَعِدُهُمُ ٱلشَّيۡطَٰنُ إِلَّا غُرُورًا﴾ واتە: بەڵێنیشیان پێ بدە، بەڵام شەیتان بەڵێنیان پێ نادات، تەنها هەر هەڵخەڵەتاندنە، وەك خوای گەورە باسی شەیتانی کردووە، کاتێك کە هەق دەردەکەوێ بۆی لە ڕۆژی هەقدا، واتە: ڕۆژی قیامەت و خودا بە دادپەروەری خۆی لێپرسینەوەی لێکردن، لەو کاتەدا شەیتان دەڵێت: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ وَعَدَكُمۡ وَعۡدَ ٱلۡحَقِّ وَوَعَدتُّكُمۡ فَأَخۡلَفۡتُكُمۡۖ﴾[3] واتە: خوا بەڵێنی ڕاستی پێدان، منیش بەڵێنی خۆم پێدان، بەڵام درۆم لەگەڵ کردن. پاشان خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿ إِنَّ عِبَادِي لَيۡسَ لَكَ عَلَيۡهِمۡ سُلۡطَٰنٌۚ ﴾ واتە: تۆ بەسەر بەندەکانی مندا هیچ دەسەڵاتێکت نیە. ئەمە ئاگاداریەکە لە خواوە کە پشتگیری بەندە خاوەن باوەڕەکانی خۆی دەکاتو دەیانپارێزێتو چاودێریان دەکات لە شەیتانی لەعنەتی، بۆیەدەفەرموویت ﴿وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ وَكِيلٗا ﴾ واتە: پەروەردگارت بریکاریانە، بەسیانە یارمەتیان بداتو پشتیان بگرێتو سەریان بخات.

﴿ رَّبُّكُمُ ٱلَّذِي يُزۡجِي لَكُمُ ٱلۡفُلۡكَ فِي ٱلۡبَحۡرِ لِتَبۡتَغُواْ مِن فَضۡلِهِۦٓۚ إِنَّهُۥ كَانَ بِكُمۡ رَحِيمٗا ﴿٦٦﴾ ﴾

کەشتی لە نیشانەکانی سۆزی خوای گەورەیە

خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿ رَّبُّكُمُ ٱلَّذِي يُزۡجِي لَكُمُ ٱلۡفُلۡكَ فِي ٱلۡبَحۡرِ لِتَبۡتَغُواْ مِن فَضۡلِهِۦٓۚ إِنَّهُۥ كَانَ بِكُمۡ رَحِيمٗا ﴾ واتە: پەروەندەتان بەرامبەر ئێوە دلۆڤانە، کەشتیتان لە دەریادا بۆ دەخاتەڕێ تا بە هۆیەوە بژێوی خۆتان دەست بکەوێت. خوای گەورە لێرەدا باسی دلۆڤانی خۆی دەکات بەرامبەر بەندەکانی کە کەشتی بۆ ڕام هێناون لەناو دەریادا ئاسانکاری کردووە بۆیان، هەتا بە کاری بێنن لە بەرژەوەندی خۆیانداو بۆ بازرگانیو گەلێ شتی تر لە هەرێمو کیشوەرێکەوە بۆ هەرێمو کیشوەرێکی

---

[1] مسلم(٤/٢١٩٧).

[2] فتح الباري(٦/٣٨٦)، مسلم(٢/١٠٥٨).

[3] ابراهیم(٢٢).

تر، بۆیە فەرموویەتی: ﴿إِنَّهُۥ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا﴾ واتە: پەروەردگارتان بە هەمیشەیی دڵۆڤانە بەرامبەر بە ئێوە، ڕامهێنانی کەشتیش بەهرەیەکە لە بەهرەکانی بۆ ئێوە.

﴿وَإِذَا مَسَّكُمُ ٱلضُّرُّ فِى ٱلْبَحْرِ ضَلَّ مَن تَدْعُونَ إِلَّآ إِيَّاهُ ۖ فَلَمَّا نَجَّىٰكُمْ إِلَى ٱلْبَرِّ أَعْرَضْتُمْ ۚ وَكَانَ ٱلْإِنسَٰنُ كَفُورًا ﴿٦٧﴾﴾

خوانەناسانیش لە کاتی تەنگانەدا هاوار تەنها لە خودا دەکەن

خوای گەورە ئاگادارمان دەکات لەوەی کاتێك کە خەڵکی تووشی تەنگانەیەك ئەبن بە دڵێکی پاك هانا دەبەن بۆ خودا، بە زەلیلیەوە لێی دەپاڕێنەوە بۆیە فەرموویەتی: ﴿وَإِذَا مَسَّكُمُ ٱلضُّرُّ فِى ٱلْبَحْرِ ضَلَّ مَن تَدْعُونَ إِلَّآ إِيَّاهُ﴾ واتە: هەر کاتێك لە دەریادا توشی فەرتەنەیەك بوون، هەموو ئەو پەرستراوانە هاواریان لێ دەکەن ون دەبن لاتان جگە لە خوا. لە دڵتان دەردەچن‌و بیریان لێ ناکەنەوە. پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَلَمَّا نَجَّىٰكُمْ إِلَى ٱلْبَرِّ أَعْرَضْتُمْ﴾ واتە: هەر کاتێك ڕزگاری کردن‌و چوونە سەر زەوی، پشتی تێدەکەن، ئەو دڵپاکی‌و یەکتاپەرستیەتان لەبیردەچێتەوە و دەچنەوە سەر دۆخی جاران، ﴿وَكَانَ ٱلْإِنسَٰنُ كَفُورًا﴾ واتە: مرۆڤ زۆر سپڵە و بێمنەتە. چونکە سروشتی وایە بەهرەکانی خوای زوو لە بیردەچێت‌و حاشای لێ دەکات مەگەر کەسێك خودا پارێزگاری لێکردبێت.

﴿أَفَأَمِنتُمْ أَن يَخْسِفَ بِكُمْ جَانِبَ ٱلْبَرِّ أَوْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا ثُمَّ لَا تَجِدُوا۟ لَكُمْ وَكِيلًا ﴿٦٨﴾﴾

ئایا سزای خودا وشکانیدا نایەت؟

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿أَفَأَمِنتُمْ أَن يَخْسِفَ بِكُمْ جَانِبَ ٱلْبَرِّ أَوْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا﴾ واتە: ئێوە ناترسن لەوەی کە لە وشکاییدا زەمین لەرزە بتانبات بە ناخی زەویدا؟ یان بای توندی زیخاوی لێتان هەڵبکات. خوای گەورە لێرەدا دەفەرمووێت: ئایا ئێوە وا تێدەگەن کە لە دەریا هاتنە دەرەوە بۆ سەر وشکایی ئیتر ناترسن‌و بێباکن لەوەی کە خودا بەڵاتان بۆ بنێرێت‌و تۆڵەتان لێ بسێنێت بە زەمین لەرزە یان بە ڕەشەبای زیخاوی ئەمە قسەی موجاهیدو کەسانی تریشە.[1] وەك خوای گەورە لە ئایەتی تردا فەرموویەتی: ﴿إِنَّآ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ حَاصِبًا إِلَّآ ءَالَ لُوطٍ ۖ نَّجَّيْنَٰهُم بِسَحَرٍ ﴿٣٤﴾ نِّعْمَةً مِّنْ عِندِنَا﴾[2] واتە: گێژەلووکەی زیخ‌و چەومان ناردە سەریان، جگە لە کەس‌و کاری (لووت) کە بەیانی ڕزگارمان کردن، ئەوە لە چاکەو بەزەیی خۆمانەوە بوو. لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِّن

---

[1] الطبري(١٧/٤٩٨)، عن قتادة.

[2] القمر(٣٤_٣٥).

سِجِّيلٍ﴾[1] واتە: بارانێکمان لە گڵێك(کە ببووە بەرد) بەسەردا باراندن. وە دەفەرمووێت: ﴿ءَأَمِنتُم مَّن فِي السَّمَاءِ أَن يَخْسِفَ بِكُمُ الْأَرْضَ فَإِذَا هِيَ تَمُورُ ﴿١٦﴾ أَمْ أَمِنتُم مَّن فِي السَّمَاءِ أَن يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا فَسَتَعْلَمُونَ كَيْفَ نَذِيرِ﴾[2] واتە: ئایا ئێوە لەو کەسەی کە لە ئاسمانە ناترسن بتانبات بە ناخی زەویداو لە پڕ زەمین بێتە لەرین؟ یان ئایا ئێوە لەو کەسەی لە ئاسمانە ناترسن ڕەشەبایەکی زیخو چەوتان لێ هەڵ بکات؟ ئەوساکە دەزانن هەڕەشەی من چۆن بووە. پاشان دەفەرمووێت: ﴿ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ وَكِيلًا﴾ ئەوسا کەستان دەست نەکەوێت فریاتان بکەوێت.

﴿أَمْ أَمِنتُمْ أَن يُعِيدَكُمْ فِيهِ تَارَةً أُخْرَىٰ فَيُرْسِلَ عَلَيْكُمْ قَاصِفًا مِّنَ الرِّيحِ فَيُغْرِقَكُم بِمَا كَفَرْتُمْ ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ عَلَيْنَا بِهِ تَبِيعًا ﴿٦٩﴾﴾

لەوانەیە جارێکی تر خوا بتانباتەوە ناو دەریا

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿أَمْ أَمِنتُمْ﴾ ئاخۆ ناترسن، ئەی ئەو کەسانەی کە پشتتان تێکردین دوای ئەوەی دانتان نابەتاك و تەنهایی ئێمەدا لەناو دەریاداو هاتنە دەرەوە بۆ سەر وشکایی، ﴿أَن يُعِيدَكُمْ فِيهِ تَارَةً أُخْرَىٰ﴾ لەوەی جارێکی تر بتانگێڕینەوە ناو دەریا، ﴿فَيُرْسِلَ عَلَيْكُمْ قَاصِفًا مِّنَ الرِّيحِ﴾ ئەوسا بایەکی بەهێزتان لێ هەڵبکات. بدات لە خاوەن کەشتیو کەشتیەکەش نوقم بکاتو بیخاتە ژێر ئاو، ئیبنو عەبباسو کەسانی تریش دەڵێن:(القاصف) بای دەریایە کە کەشتی دەشکێنێتو دەیخاتە ژێر ئاو.[3] ﴿فَيُغْرِقَكُم بِمَا كَفَرْتُمْ﴾ لە تۆڵەی خوانەناسیتاندا نوقمتان بکات، ﴿ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ عَلَيْنَا بِهِ تَبِيعًا﴾ واتە: پاشان کەستان دەست ناکەوێت کە لە بەرامبەر ئێمەوە یارمەتیتان بدات، ئیبنو عەباس دەڵێت: ﴿تَبِيعًا﴾ واتە: بریکارو یارمەتیدەرێك.[4] موجاهید دەڵێت: یارمەتی دەرێك کە هەقتان بۆ بسێنێت دوای خۆتان[5]. قەتادە دەڵێت: لە هیچ کەسێك ناترسین داوای شتێکمان لێ بکات لەو بارەیەوە[6].

---

[1] الحجر(٧٤).

[2] الملك(١٦_١٧).

[3] الطبري(١٧/٥٠٠).

[4] الطبري(١٧/٥٠٠).

[5] الطبري(١٧/٥٠٠).

[6] الطبري(١٧/٥٠٠).

﴿وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِيٓ ءَادَمَ وَحَمَلْنَٰهُمْ فِي ٱلْبَرِّ وَٱلْبَحْرِ وَرَزَقْنَٰهُم مِّنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ وَفَضَّلْنَٰهُمْ عَلَىٰ كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا ﴿٧٠﴾﴾

باسی گەورەیی و ڕێزی مرۆڤ

خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِيٓ ءَادَمَ﴾ ئێمە ڕێزمان لە نەوەی ئادەم گرت. خوای گەورە لێرەدا باسی گەورەیی‌و ڕێزی نەوەی ئادەم دەکات کە دروستی کردووە لە جوانترین‌و تەواوترین شێوەدا، وەك فەرموویەتی: ﴿لَقَدْ خَلَقْنَا ٱلْإِنسَٰنَ فِيٓ أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ﴾[1] واتە: ئێمە مرۆڤمان لە ڕێکترین شێوەدا وەدیهێناوە. واتە: بە پێوە هەنگاو دەنێت‌و لەسەر هەردوو پێ دەوەستێت‌و بە دەستی خواردن دەخوات، بەڵام گیانەوەرەکانی تر لەسەر چوار پێ دەڕوات‌و بە دەمی خواردن دەخوات، خوا (گوێ) و (چاو) و (دڵی) داوە بە مرۆڤ بە هۆیانەوە لە هەموو شتێك تێ دەگات‌و سوودی لێ وەردەگرێت، جیاوازی لە نێوان شتەکاندا پێ دەکات، کامەی چاکەو کامەی خراپە، کامەی گرنگە لە کاروبارەکانی دین‌و دنیادا، ﴿وَحَمَلْنَٰهُمْ فِي ٱلْبَرِّ وَٱلْبَحْرِ﴾ لە وشکانی‌و دەریادا هەڵمانگرتن. لەسەر چوارپێ وەك ئەسپ‌و ماین‌و ئێسترو لەسەر کەشتی بچووك‌و گەورەیش، ﴿وَرَزَقْنَٰهُم مِّنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ﴾ واتە: ڕۆزی پاکیشمان پێداون. لەبەروبوومی میوەو گۆشت‌و شیرو هەموو خواردنێکی خۆش‌و بەتام‌و هەمەڕەنگ‌و شوێنەواری جوان‌و جلوبەرگی بە نرخ‌و هەمەڕەنگیش بە چەندەها شێوە کە دروستی دەکەن بۆ خۆیان، کە خەڵکی لە کیشوەرەو هەرێم‌و شوێنەکانی تریشەوە بۆیان دەهێنین. ﴿وَفَضَّلْنَٰهُمْ عَلَىٰ كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا﴾ واتە: لە چاو زۆر لە دروستکراوەکانی خۆمان زۆر زیاتر ڕێزمان لێ گرتوون، واتە: لە چاو گیانەوەرەکان‌و دروستکراوەکانی تردا زۆر زیاتر قەدرمان لێ گرتوون، ئەم ئایەتە پێرۆزە کراوە بە بەڵگە لەسەر بەڕێزی مرۆڤ بەسەر فریشتەکانیشدا.

﴿يَوْمَ نَدْعُوا۟ كُلَّ أُنَاسٍۭ بِإِمَٰمِهِمْ ۖ فَمَنْ أُوتِيَ كِتَٰبَهُۥ بِيَمِينِهِۦ فَأُو۟لَٰٓئِكَ يَقْرَءُونَ كِتَٰبَهُمْ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا ﴿٧١﴾ وَمَن كَانَ فِي هَٰذِهِۦٓ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي ٱلْءَاخِرَةِ أَعْمَىٰ وَأَضَلُّ سَبِيلًا ﴿٧٢﴾﴾

هەموو کەسێك لە ڕۆژی قیامەتدا بە ناوی ڕابەرەکەیەوە بانگ دەکرێت

خوای گەورە باسی ڕۆژی قیامەت دەکات کە هەموو کۆمەڵێك بانگ دەکرێت بۆ لای ئیمامەکەی خۆی، زانایان ڕایان جیاوازە لەسەرمانای ئەو ئیمامە، موجاهیدو قەتادە دەڵێن: هەموو کۆمەڵێك لەگەڵ پێغەمبەرەکەیدا بانگ دەکرێت. هەندێ لە زانایانی پێشینە دەڵێن: ئەمە گەورەترین ڕێزە بۆ زانایانی

---

[1] التین(٤).

فەرمووده كە ئیمامەكەیان پێغەمبەره(ﷺ). ئیبنو زەید دەڵێت: ﴿بِإِمَامِهِمْ﴾ یانی: بە كتێبەكەیان كە ڕەوانەكراوە بۆ پێغەمبەرەكەیان كە پەیڕەوو پڕۆگرامی تێدایە، ئیبنو جەریریش ئەم ڕایەی هەڵبژاردووە. ڕیوایەت كراوە لە ئیبنو ئەبی نەجیمەوە لە موجاهیدەوە كە وتوویەتی: بەناوی كتێبەكەیانەوە بانگ دەكرێن، هەڵدەگرێت ئەو ئەو مانایەبێت، هەڵیشدەگرێت مەبەستی ئەوە بێت كە عەوفی ڕیوایەتی كردووە لە ئیبنو عەباسەوە، لەم ئایەتەدا: ﴿ يَوْمَ نَدْعُواْ كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ﴾ دەڵێت: لەو ڕۆژەدا هەر كۆمەڵێك لە مەردم بانگ دەكرێن بۆلای كارنامەكانی خۆیان[1]. ئەبولعالیەو حەسەن‌و زەحاكیش هەر وایان وتووە[2]. ئەم قسەیە بەهێزترە. وەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَكُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَٰهُ فِيٓ إِمَامٖ مُّبِينٖ ﴾[3] واتە: وە هەموو شتێكمان لە كتێبی ڕوونكەرەوەدا هەڵگرتووە (بە نووسین). وە دەفەرموێت: ﴿ وَوُضِعَ ٱلۡكِتَٰبُ فَتَرَى ٱلۡمُجۡرِمِينَ مُشۡفِقِينَ مِمَّا فِيهِ ﴾[4] واتە: نامەی كردەوەكان دابەش دەكرێت ئینجا تاوانباران دەبینن زۆر دەترسن لەو (هەموو تاوان‌و خراپە)ی كە تێیدایە. وە دەفەرموێت: ﴿وَتَرَىٰ كُلَّ أُمَّةٖ جَاثِيَةٗۚ كُلُّ أُمَّةٖ تُدۡعَىٰٓ إِلَىٰ كِتَٰبِهَا ٱلۡيَوۡمَ تُجۡزَوۡنَ مَا كُنتُمۡ تَعۡمَلُونَ ﴿٢٨﴾ هَٰذَا كِتَٰبُنَا يَنطِقُ عَلَيۡكُم بِٱلۡحَقِّۚ إِنَّا كُنَّا نَسۡتَنسِخُ مَا كُنتُمۡ تَعۡمَلُونَ﴾[5] واتە: هەموو گەلێك دەبینی كۆمەڵ كۆمەڵ كەوتوون بەسەر ئەژنۆدا هەموو گەلێك بانگ دەكرێت بۆ لای پەڕاوەكەی خۆی، ئەمڕۆ سزاو پاداشت دەدرێنەوە بە گوێرەی ئەو كردەوانەی كە دەتانكرد، ئەمە پەڕاوەكەمان بە ڕاستی لەسەرتان دەدوێت، بە ڕاستی ئێمە وەك خۆی نووسیومانەتەوە و (وێنەمان گرتووەتەوە) ئەوەی كە ئێوە دەتان كرد. ئەم ئایەتانە دژایەتیان نیە لەگەڵ هێنانی پێغەمبەراندا(سەلامی خوایان لێبێت) بۆشایەتیدان كاتێك كەخوای گەورە دادوەری دەكات لە نێوان ئومەتەكانیاندا، چونكە گومانی تێدانیە كە هەموو پێغەمبەرێك دەبێت شایەتی خۆی بدات لەسەر ئومەتەكەی سەبارەت بە كردارەكانیان، بەڵام مەبەست لێرەدا بە:(إمام) كتێبی كردارەكانە. بۆیە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿ يَوْمَ نَدْعُواْ كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْۖ فَمَنْ أُوتِيَ كِتَٰبَهُۥ بِيَمِينِهِۦ فَأُوْلَٰٓئِكَ يَقْرَءُونَ كِتَٰبَهُمْ﴾ هەر كەسێك نامە نرایە دەستی ڕاستی، ئەمانە نامەكەی خۆیان دەخوێننەوە، واتە: لە خۆشی نامەكەی كە كردارە چاكەكانی تێدایە دەیخوێنێتەوە،

---

[1] الطبري(١٧/٥٠٢).

[2] الطبري(١٧/٥٠٢/٥٠٣).

[3] يس(١٢).

[4] الكهف(٤٩).

[5] الجاثية(٢٨_٢٩).

زۆر خۆشحاڵە کە دەیخوێنێتەوە، وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَٰبَهُۥ بِيَمِينِهِۦ فَيَقُولُ هَآؤُمُ ٱقْرَءُواْ كِتَٰبِيَهْ ﴿١٩﴾ إِنِّى ظَنَنتُ أَنِّى مُلَٰقٍ حِسَابِيَهْ ﴿٢٠﴾ فَهُوَ فِى عِيشَةٍ رَّاضِيَةٍ ﴿٢١﴾ فِى جَنَّةٍ عَالِيَةٍ ﴿٢٢﴾ قُطُوفُهَا دَانِيَةٌ ﴿٢٣﴾ كُلُواْ وَٱشْرَبُواْ هَنِيٓـًٔۢا بِمَآ أَسْلَفْتُمْ فِى ٱلْأَيَّامِ ٱلْخَالِيَةِ﴾[1] واتە: ئەوسا ئەو کەسەی کە نامەی(کردەوەی) درایە دەستی ڕاستی دەڵێت: ها نامەکەم بگرنو بیخوێننەوە، بێگومان من خۆم دەمزانی کە تووشی ئەم لێپرسینەوەیە دەبم، ئەو کەسە لە ژیانێکی پەسەندا دەبێت، لە بەهەشتێکی بەرزدا، کە میوەی نزیکە دەستە،(پێیان دەوترێت) بخۆنو بخۆنەوە نۆشتان بێت بە هۆی ئەو چاکانەوە کە لە ڕۆژانی ڕابردوودا کردووتانە، پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا﴾ واتە: بە ئەندازەی داوی ڕزاوی ناو ناوکە خورماش ناهەقیان لێ ناکرێت، حافیز ئەبوبەکری بەزار فەرموودەیەکی ڕیوایەت کردووە لە ئەبو هورەیرە(ڕەزای خوای لێبێت) لە پێغەمبەرەوە(ﷺ) لەم ئایەتەدا: ﴿يَوْمَ نَدْعُواْ كُلَّ أُنَاسٍۭ بِإِمَٰمِهِمْ﴾ فەرمووی: (هیواهەیە بانگ دەکرێت کتێبەکەی بە دەستی ڕاستی پێدەدرێت لاشەی گەورە دەکرێتو ڕووی سپی دەبێت، تاجێکی مرواری لەسەر دەنرێت، دەدرەوشێتەوە و دەڕوات بۆلای هاوەڵەکانی و لە دوورەوە چاویان پێی دەکەوێت، دەڵێن: ئەی خودایە لەمەیش بدە بە ئێمە، لێمان پیرۆز بکە دێتە لایانو پێیان ئەڵێ: مژدە بێت بۆ هەر یەکێك لە ئێوەیش وەك ئەمە هەیە. بەڵام خوانەناس ڕووی ڕەش دەبێتو لاشەی گەورە دەکرێت، هاوەڵەکانی چاویان پێی دەکەوێت، ئەڵێن: پەنا دەگرین بە خوا لەمە، (یان لە شەڕی ئەمە)، ئەی خوایە شتی وامان بۆنەیەت، کەچی دەیهێنن بۆ لایان، دەڵێن: ئەی خودایە سەرشۆڕو ڕیسوای بکە. ئێڵێ: خودا لەسۆزی خۆی دوورتان بخاتەوە. بێگومانبن لەوەیکە هەر کەسێك لە ئێوە ئەمە بەشیەتی). پاشان بەزار دەڵێت: بەم شێوەیە نەبێت ڕیوایەت نەکراوە.[2] ﴿وَمَن كَانَ فِى هَٰذِهِۦٓ أَعْمَىٰ﴾ واتە: هەر کێش لەم دنیایە کوێرە، نیشانەو بەڵگە ڕوونەکانی خودا نابینێت، ﴿فَهُوَ فِى ٱلْأَخِرَةِ أَعْمَىٰ﴾ لە دواڕۆژیشدا کوێرە، ﴿وَأَضَلُّ سَبِيلًا﴾ زیاتریش ڕێگەی لێ ون دەبێت، پەنا بە خودا دەگرین لەو حاڵو ژیانە.[3]

---

[1] الحاقة(١٩ـ٢٥).

[2] موارد الضمآن(٢٥٨٨)، تیرمزی بە حەسەنی داناوە.

[3] الطبري(١٧/٥٠٤/٥٠٥).

﴿ وَإِن كَادُوا۟ لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ ٱلَّذِىٓ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ لِتَفْتَرِىَ عَلَيْنَا غَيْرَهُۥ ۖ وَإِذًا لَّٱتَّخَذُوكَ خَلِيلًا ﴿٧٣﴾ وَلَوْلَآ أَن ثَبَّتْنَـٰكَ لَقَدْ كِدتَّ تَرْكَنُ إِلَيْهِمْ شَيْـًٔا قَلِيلًا ﴿٧٤﴾ إِذًا لَّأَذَقْنَـٰكَ ضِعْفَ ٱلْحَيَوٰةِ وَضِعْفَ ٱلْمَمَاتِ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيْنَا نَصِيرًا ﴿٧٥﴾ ﴾

پێغەمبەر(ﷺ) سزای توند دەدرا ئەگەر کەمێکیش بە لای ئەو خودانەناسانەدا بچوایە کە داوایان کرد هەندێ لەو وەحیەی بۆی هاتووە بگۆڕێت...

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَإِن كَادُوا۟ لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ ٱلَّذِىٓ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ لِتَفْتَرِىَ عَلَيْنَا غَيْرَهُۥ ۖ وَإِذًا لَّٱتَّخَذُوكَ خَلِيلًا ﴾ واتە: ئەوەندەی نەمابوو ئەمانە لەو فەرمانەی کە پێمان ڕاگەیاندی لات بدەن‌و شتێکی تریان بۆ بێنێت جگە لە قورئان‌و درۆ بە دەمی ئێمەوە هەڵبەستێت، ﴿ وَلَوْلَآ أَن ثَبَّتْنَـٰكَ لَقَدْ كِدتَّ تَرْكَنُ إِلَيْهِمْ شَيْـًٔا قَلِيلًا ﴾ ئەگەر خۆمان تۆمان توند ڕانەگرتایەوە، لەوانەبوو کەمێك بە لای ئەوانە بچیت، ﴿ إِذًا لَّأَذَقْنَـٰكَ ضِعْفَ ٱلْحَيَوٰةِ وَضِعْفَ ٱلْمَمَاتِ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيْنَا نَصِيرًا ﴾ ئەگەر وایش بووایە، چاك بزانە هەر لە ژیاندا دوو قات سزامان دەدای، لە کاتی مردنیشدا سزاکەت هەر دووقات دەبوو، ئەوسا کەسی واشت نەبوو دژبەئێمە بێتە هانات. خوای گەورە هەواڵمان دەداتێ کەخۆی پشتگیری لە پێغەمبەرەکەی(ﷺ) دەکات‌و دەیپارێزێت‌و ڕاگیری دەکات‌و لە شەڕی پیاوخراپ‌و بەدی بەدکاران ڕزگاری دەکات، وە هەر خودا خۆی کارەکەی دەگرێتە دەست‌و سەری دەخات، بە دەستی کەسی تری نادات. لە دروستکراوەکانی‌و خۆیشی یارمەتی دەرو پارێزەرو پشتیوانیەتی، سەری دەخات‌و ئاینەکەیشی سەردەخات بەسەر دوژمن‌و نەیارەکانیدا لە ڕۆژهەلات‌و ڕۆژئاوای ئەم سەر زەمینەدا، درودو سلاوێکی زۆر لەسەر پێغەمبەر بێت(ﷺ) هەتا ڕۆژی قیامەت.

﴿ وَإِن كَادُوا۟ لَيَسْتَفِزُّونَكَ مِنَ ٱلْأَرْضِ لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا ۖ وَإِذًا لَّا يَلْبَثُونَ خِلَـٰفَكَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٧٦﴾ سُنَّةَ مَن قَدْ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِن رُّسُلِنَا ۖ وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلًا ﴿٧٧﴾ ﴾

هۆی هاتنەخوارەوەی ئەم ئایەتە

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَإِن كَادُوا۟ لَيَسْتَفِزُّونَكَ مِنَ ٱلْأَرْضِ لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا ۖ وَإِذًا لَّا يَلْبَثُونَ خِلَـٰفَكَ إِلَّا قَلِيلًا ﴾ لەوانەیە خواناسان لەو سەر زەمینە بتخەنە تەنگانەوە تاکو لەوێ دەرت بکەن، ئەگەر واش بووایە، دوای تۆ کەمێك نەبێت ئەوانیش تێیدا نەدەمان. ئەم ئایەتە لەسەر خوانەناسانی قورەیش هاتە خوارەوە. کاتێك ویستیان پێغەمبەری خوا(ﷺ) دەرکەن لە نێوان خۆیان،

خوای گەورە بەم ئایەتە هەڕەشەی لێکردن، ئەگەر بهاتایە پێغەمبەریان(ﷺ) دەرکردایە، دوایی پێغەمبەر(ﷺ) ئەوانیش لە مەککەدا ماوەیەکی کەم نەبێت نەدەمانەوە، هەر وایش بوو پاش ئەوەی کە پێغەمبەر(ﷺ) کۆچی کردو لە نێوان قورەیشیەکاندا نەما، هەر ساڵو نیوێکی بەسەرداڕۆیشت، دوای ئەو هەموو ئازارە زۆرەی کە تووشی پێغەمبەرو(ﷺ) هاوەڵەکانی کرا. هەتا خوای گەورە لە (بەدر)دا بێ ئەوەی بڕیاری جەنگ بدرێت، خودا قورەیشو پێغەمبەرو(ﷺ) هاوەڵەکانی بە یەك گەیاند. خوای گەورە پێغەمبەری(ﷺ) سەری خست بەسەریانداو چۆکی پێدادانو زاڵیکردبەسەریاندا، پیاوە گەورەکانی کوشتنو ژمارەیەکی زۆریشی دەست بەسەر(لیٚ دیل) کردن، بۆیەخوای گەورە فەرموویەتی: ﴿ سُنَّةَ مَن قَدْ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِن رُّسُلِنَا ۖ وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلًا ﴾ واتە: ئەمە یاسایەکە لە ئێمەوە دانراوە بۆ ئەو پێغەمبەرانەی پێش لە تۆش بوون و ناردوومانن، یاسای ئێمە گۆڕانی بەسەردا نایەت. واتە: عادەتی ئێمە هەر وایە بۆ ئەوانەی بڕوایان نەکردووە بە پێغەمبەرانو ئازاریان داون، هەر بە دەرکردنی ئەو پێغەمبەرە جەزرەبە دراون، خۆ ئەگەر پێغەمبەری خوا(ﷺ) پێغەمبەری ڕەحمەت نەبووایە، بەڵای وایان بەسەردا دەهات لەودنیادا، هیچ کەسێك خۆی لەبەرا نەدەگرت. واتە: هەموو لەناو دەچوون. بۆیە خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنتَ فِيهِمْ ﴾[1] واتە: هەتا تۆیان لەناو دابێت(ئەی موحەمەد(ﷺ)) خودا جەزرەبەیان نادات.

﴿ أَقِمِ الصَّلَاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَىٰ غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ الْفَجْرِ ۖ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا (٧٨) وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَّكَ عَسَىٰ أَن يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا (٧٩) ﴾

فەرماندان بە کردنی نوێژەکان لە کاتی خۆیدا

خوای گەورە دەفەرمووێت بە پێغەمبەرەکەیو فەرمانی پیٚ دەکات کە نوێژە فەرزەکان بکەن لە کاتی خۆیدا: ﴿ أَقِمِ الصَّلَاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَىٰ غَسَقِ اللَّيْلِ ﴾ واتە: لەو ماوەی خۆر کلا دەبێت هەتا تاریکی ئەو دادیٚ نوێژ بکە. هوشەیم دەڵێت لە موغیرەوە لە شەعبیەوە لە ئیبنو عەباسەوە(دلوکها) واتە: کلابوونی خۆر.[2] نافعیش ئەم تەفسیرەی ڕیوایەت کردووە لە ئیبنو عومەرەوە.[3] مالیکیش ڕیوایەتی کردووە لە تەفسیرەکەیدا لە زوهەریەوە لە ئیبنو عومەرەوە[4]. ئەبوبورزەی ئەسلەمی و

---

[1] الانفال(٣٣).

[2] الطبري(١٧/٥١٤).

[3] الطبري(١٧/٥١٥).

[4] الطبري(١٧/٥١٥).

موجاهید و حەسەن و زەحاك و ئەبوجەعفەری باقر و قەتادەیش هەر وایان وتووە[1]. ئەوەی بووەتە بەلگە بۆئەم مانایە ئەو فەرموودەیە کە ئیبنو جەریر ڕیوایەتی کردووە لە جابیری کوڕی عەبدوڵاوە کە دەڵێت: میوانداری‌و دەعوەتی پێغەمبەری خواو(ﷺ) هەندێ لە هاوەڵانیم کرد، خواردنیان لە لام خواردو پاشان چوونەدەرەوە کاتێك کە خۆر کلا بوو، پێغەمبەر(ﷺ) چووە دەرەوە فەرمووی:(ئەبو بەکر وەرە دەرەوە، ئەوە کاتێك بوو کە خۆر کلا بووبوو).[2] بەم پێیە ئەم ئایەتە کاتی پێنج نوێژەکەی تیایە و هەموو کاتەکانیانی دیاری کردووە، لەوێوە کە دەفەرمووێ: ﴿لِدُلُوكِ ٱلشَّمۡسِ إِلَىٰ غَسَقِ ٱلَّيۡلِ﴾ یانی: تاریکایی شەو، وتراویشە: خۆرئاوابوون. هەتا ئێرەی ئایەتەکە نێوەڕۆو عەسرو مەغریب‌و عیشای لێ وەرگیراوە. ﴿وَقُرۡءَانَ ٱلۡفَجۡرِ﴾یش: خوێندنی نوێژی بەیانی. لە فەرموودەی صەحیحدا هاتووە لە پێغەمبەری خواوە(ﷺ) بە موتەواتەری کە هەموو ئەم کاتانەی ڕوون کردووەتەوە بە درێژی، وەك ئەوەی ئەمڕۆ موسڵمانان لەسەری ئەڕۆن و پاشینەکان لە پێشینەکان و چەرخ لە دوای چەرخ لەیەکتریان وەرگرتووە لە شوێنی خۆیدا باسکراوە ، سوپاس بۆ خوای گەورە.

کۆبوونەوەی فریشتە لە نوێژی بەیانی‌و عەسردا

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَقُرۡءَانَ ٱلۡفَجۡرِۖ إِنَّ قُرۡءَانَ ٱلۡفَجۡرِ كَانَ مَشۡهُودٗا﴾ واتە: خوێندنی نوێژی بەیانی بەجێ بێنە، چونکە قورئان خوێندنی بەیانی هەمیشە دەبینرێت (لە لایەن فریشتەکانی شەوو ڕۆژەوە). ڕیوایەت کراوە لە ئیبنو مەسعودەوە لە ئەبو هورەیرەوە(ڕەزای خوایان لێبێت) لە پێغەمبەرەوە(ﷺ) لەمانای ئەم ئایەتەدا: ﴿وَقُرۡءَانَ ٱلۡفَجۡرِۖ إِنَّ قُرۡءَانَ ٱلۡفَجۡرِ كَانَ مَشۡهُودٗا﴾ فەرموویەتی: (فریشتەکانی شەوو فریشتەکانی ڕۆژ ئامادەی نوێژی بەیانی دەبن)[3]. بوخاری ڕیوایەتی کردووە لە ئەبو هورەیرەوە(ڕەزای خوای لێبێت) کە پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی: (ڕێزی نوێژی بە کۆمەڵ بەسەر نوێژی بە تەنهادا بیست‌و پێنج پلەیە، فریشتەی شەوو فریشتەی ڕۆژ لە نوێژی بەیانیدا کۆدەبنەوە). ئەبو هورەیرە ئەڵێ: ئەگەر حەز دەکەن ئایەتی ﴿وَقُرۡءَانَ ٱلۡفَجۡرِۖ إِنَّ قُرۡءَانَ ٱلۡفَجۡرِ كَانَ مَشۡهُودٗا﴾ بخوێنن[4]. ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو مەسعودو ئەبو هورەیرەوە لە پێغەمبەرەوە(ﷺ) لەم ئایەتەدا: ﴿وَقُرۡءَانَ ٱلۡفَجۡرِۖ إِنَّ قُرۡءَانَ ٱلۡفَجۡرِ كَانَ مَشۡهُودٗا﴾ فەرموویەتی:

---

[1] الطبري(١٧/٥١٥/٥١٦).

[2] الطبري(١٧/٥١٨)، فەرموودەیەکی لاوازە.

[3] الطبري(١٧/٥٢٠).

[4] فتح الباري(٨/٢٥١).

(فریشتەی شەوو فریشتەی ڕۆژ ئامادەی دەبن)[1]. تیرمزیو نەسائی ئیبنو ماجەیش ڕیوایەتیان کردووە. تیرمزی دەڵێت: فەرموودەیەکی چاکو ڕاستە[2]. وە لە فەرموودەیەکدا کە لە هەردوو سەحیحەکەدا هاتووە لە ئەبو هورەیرەوە لە پێغەمبەرەوە(ﷺ) فەرموویەتی: (بە دوای یەکتریدا فریشتەکانی شەوو فریشتەکانی ڕۆژ دێنە لاتان، کۆدەبنەوە لە نوێژی بەیانیو لە نوێژی عەسردا ئەو فریشتانەی لە لاتان ماونەتەوە، سەردەکەون، پەروەردگاریان لێیان دەپرسێت، (خوا باشتر دەزانێ لە خۆتان ئاگادارترە لێتان) کە چۆن بەندەکانی منتان بەجێ هێشت؟ فریشتەکان دەڵێن: چووینە لایان ئەوان نوێژیان دەکرد، بەجێمان هێشتن هەرنوێژیان دەکرد)[3]. عەبدوڵای کوڕی مەسعود دەڵێت: ئەو پاسەوانانە کۆدەبنەوە لە نوێژی بەیانیدا ئەوانە سەردەکەونو ئەوانەیتریان دەمێننەوە[4]. ئیبراهیمی نەخەعیو موجاهیدو قەتادەو کەسانی تریش هەر وایان وتووە لە تەفسیری ئەم ئایەتەدا.[5]

فەرماندان بە شەونوێژکردن

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَمِنَ ٱلَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِۦ نَافِلَةً لَّكَ ﴾ واتە: لە شەویشدا هەستە بۆ نوێژ، ئەوە زیادە نوێژێکە تایبەت بە تۆیە. ئەمە فەرمانێکە تایبەتە بە پێغەمبەرەوە(ﷺ) کە لە شەودا هەڵسێتو شەونوێژ بکات. دوای فەرزەکان، وەك لە سەحیحی موسلیمدا هاتووە لە ئەبو هورەیرەوە لە پێغەمبەری خواوە(ﷺ)، پرسیاری لێکرا کام نوێژ گەورەترە دوای نوێژە فەرزەکان؟ فەرمووی:(شەونوێژ)[6]. بۆیە خوای گەورە فەرمانی کردووە بە پێغەمبەرەکەی(ﷺ)، دوای نوێژە فەرزەکان هەڵسێت بۆ شەونوێژ، بێگومان شەونوێژ دوای هەڵسان لە خەوتن بووە، ئەمە قسەی عەلقەمەونەسوەدو ئیبراهیمی نەخەعیوکەسانی تریشە[7]؟ ئەمانیش دیارو ئاشکرایە لە زمانی عەرەبیدا. وە لە فەرموودەی پێغەمبەریشدا(ﷺ) هەر بەو شێوەیە هاتووە کە پێغەمبەری خوا(ﷺ)پاش خەوتن شەونوێژی دەکرد. ئەم ڕایەش لە ئیبنو عەبباس[8]و عائیشە[9]و زۆر کەسی

---

[1] احمد(٤٧٤/٢) ، فەرموودەیەکی حەسەنی سەحیحە.

[2] تحفة الأحوزي(٥٦٩/٨)، النسائي في الكبرى(٣٨١/٦)، ابن ماجه(٢٢٠/١) ، فەرموودەیەکی حەسەنی سەحیحە.

[3] فتح الباري(٤١/٢)، مسلم(٤٣٩/١).

[4] الطبري(٥٢١/١٧).

[5] الطبري(٥٢١/١٧).

[6] الطبري(٥٢١/١٧).

[7] الطبري(٥٢٤/١٧).

[8] فتح الباري(٨٣/٨).

[9] فتح الباري(٣٩/٣).

تریشەوە ڕیوایەتکراوە. وەك لە شوێنی خۆیدا بە تەواوی باس کراوە، سوپاس‌و ستایش بۆ خوای گەورە. حەسەنی بەسری دەڵێت: ئەو نوێژەیە دوای نوێژی عیشا کراوە ئەم قسەیەش براوەبەبەر ئەونوێژانەدا کەلە دوای خەوتن کراون[1]. پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿نَافِلَةً لَّكَ﴾ ئەوە زیادە نوێژیشە تایبەت بە تۆیە. بۆیە زیادە نوێژی تایبەت کردووە بە پێغەمبەرەوە(ﷺ) چونکە خوای گەورە لە گوناهی پاش‌و پێشی خۆش بووە، بەڵام بۆ ئومەتەکەی دەبێتە هۆی لێخۆشبوونی ئەو گوناهانەی کە کردوویانە، ئەمە موجاهید وتوویەتی[2] و کە لە موسنەدی ئیمامی ئەحمەددا لە ئەبو ئومامەی باهیلیەوە(ڕەزای خوای لێبێت) ڕیوایەت کراوە[3]، پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿عَسَىٰٓ أَن يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا﴾ بەڵکو پەروەردگارت تۆ بنێرێتە جێگایەکی پەسەندکراو. واتە: هەڵسە بەو کارەی کە فەرمانم پێ کردووی تا لە ڕۆژی قیامەتدا لە شوێنێکی پەسەندکراودا داتبنێم. کە هەموو خەڵکی‌و وەدیهێنەرەکەشیان سوپاست بکەن. ئیبنو جەریر دەڵێت: زۆرینەی زانایانی تەفسیر وتوویانە: ئەوە ئەو شوێنەیە کە موحەمەد(ﷺ) تێیدا دەوەستێ لە ڕۆژی قیامەتدا بۆ تکاکردن بۆ خەڵکی بۆ ئەوەی پەروەردگاریان. ڕزگاریان بکات لە ناڕەحەتی‌و بارگرانی ئەو ڕۆژە[4]. حوزەیفە دەڵێت: خەڵکی کۆدەکرێنەوە لەیەك شوێندا، دەنگی جارچیەك دەبیستن‌و تاچاو بڕبکات شت دەبینرێت، هەموو پێ پەتی‌و ڕووتن وەك چۆن دروست کران لە پێشدا، بە پێوە وەستاون‌و هیچ کەسێك قسە ناکات بە ئیزنی خوای گەورە نەبێت، بانگ دەکرێت ئەی موحەمەد(ﷺ)! ئەمیش دەفەرمووێت: (بەڵێ ئەوە هاتم ولەخزمەتدام[5]، هەموو چاکەیەك بە دەستی تۆیە، شەڕ لای تۆ نیە، ڕێ نیشاندەرو ئەو کەسەیە تۆ ڕێت نیشان داوە عەبدی خۆت لەبەر دەستتدایەو لە خزمەتتدایە، هەموو شتێك لە تۆوەیەو بۆ لای تۆیە. ڕزگارکەرو پەناگەیەك نیە لە تۆ تەنها خۆت نەبێت، مەزن‌و پایەبەرزی، پاکی‌و بێعەیبی هەر بۆ تۆیە، ئەی خاوەنی کەعبە). ئەمە ئەو شوێنە پەسەندکراوەیە(المقام المحمود) کە خوای گەورە باسی کردووە[6]. ئیبنو عەبباس دەڵێت: ئەم شوێنە پەسەندکراوە شوێنی شەفاعەتکردن تکاکردنە[7]. ئیبنو

---

[1] الطبري(١٧/٥٢٤).

[2] الطبري(١٧/٥٢٥).

[3] احمد(٥/٢٥٥).

[4] الطبري(١٧/٥٢٦).

[5] مانای (لبيك وسعديك) مان بە(بەڵێ ئەوە هاتم و لەخزمەتدام) کرد (وەرگێڕ).

[6] الطبري(١٧/٥٢٦).

[7] الطبري(١٧/٥٢٧).

ئەبی نەجیمیش هەر وای ڕیوایەت کردووە لە موجاهیدەوە. حەسەنی بەسریش هەر وای وتووە. قەتادە دەڵێت: ئەو (واتە پێغەمبەر(ﷺ)) یەکەم کەسێکە کە زەمینی بۆ لەت دەبێت لە ڕۆژی قیامەتدا و دێتەدەرەوە، یەکەم تکاکاریشە[2]. زانایان بە لایانەوە وایە ئەو شوێنە پەسەندکراوە ئەوەیە کە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿عَسَىٰٓ أَن يَبۡعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامٗا مَّحۡمُودٗا﴾. منیش دەڵێم: لەڕۆژی قیامەتداپێغەمبەر(ﷺ) چەندین ڕێزی لێدەنرێت، هەندێکیان کەس بەشدار نییە تێیدا و هەندێکیشیان کەس یەکسان نییە بەئەو لەوەدا، پێغەمبەر(ﷺ) یەکەم کەسە کە زەمینی بۆ دەقڵیشێت و بە سواری بۆ گۆڕەپانی مەحشەر دەبرێت، ئالایەکی هەیە ئادەمو ئەوانەی دوای ئادەمیش لە ژێرئەو ئالایەدان، حەوزێکیش هەیە هیچ کەسێك نیە لەوێدا بە ئەندازەی ئەو حەوزەی ئەو خەڵکی بێتە سەر. تکاگەورەکەشی هەیە لە خوای گەورە بۆئەوەی بێت بۆدادوەری خەڵکی و لێپرسینەوەیان لەگەڵدا بکات، ئەمەیش دوای ئەوەیە کە خەڵکی داوا دەکەن لە ئادەمو پاشان لە نوحو ئیبراهیمو موساو عیسا کە بچن بە هانایانەوە. هەموو دەڵێن: من بۆ ئەوە ناشێم، هەتا دێنە لای موحەمەد(ﷺ) دەفەرموێت: (من هی ئەوەم، من هی ئەوەم). جائەگەر خوا مەیلی لێبێت کەمێکیتر بە درێژی لەم شوێنەدا باسی ئەوەدەکەین. یەکێکی تر لەو ڕێزانەی لە پێغەمبەر(ﷺ) دەنرێت ئەوەیە کە پێغەمبەر(ﷺ) تکادەکات بۆ خەڵکانێك کە فەرمان دراوە بیانبەن بۆ ناوئاگر، یەکسەر دەیانگێڕنەوەو ناچنە ناوئاگر. هەروەها حەزرەتی محمد(ﷺ) یەکەم پێغەمبەرە کە دادوەری ئومەتەکەی یەکەمجار دەکرێت. یەکەم ئومەتیشن کە مۆڵەتیان پێ دەدرێت پێغەمبەر(ﷺ) پیانپەڕێنێتەوە لە پردی سیرات. یەکەم تکاکاریشە لەناو بەهەشتدا وەك لە سەحیحی موسلیمدا هاتووە[3]. لە فەرموودەکەی فوکردن بە(الصور)یشدا هاتووە کە خاوەنباوەڕان بە تکای پێغەمبەر نەبێت(ﷺ) ناچنە بەهەشتەوە، یەکەم کەسیش دەچێتە بەهەشت پێغەمبەر(ﷺ) خۆیەتی، ئومەتەکەیشی لە پێش هەموو ئومەتەکانی تر دەچنە بەهەشت، تکاش دەکات بۆ بەرزکردنەوەی پلەی زۆر کۆمەڵ کە بە کردەوەی خۆیان پێی ناگەن. خاوەنی وەسیلەیشە(الوسيلة) کە بەرزترین شوێنە لە بەهەشتدا کە شایەنی کەسی تر نیە ئەو نەبێت، کاتێك کە خوای گەورە ئیزن ئەدا تا تکابکرێت بۆ تاوانباران، فریشتەو پێغەمبەرانو خاوەنباوەڕانیش دەست بە تکا دەکەن بۆ خەڵکی. جا پێغەمبەریش(ﷺ) تکا بۆ خەڵکانێك دەکات کە خودا خۆی نەبێت کەس ژمارەیان نازانێت، هیچ کەسێك وەك ئەو تکا ناکات ویەکسان نابێت بە ئەو[4]. من بە چاکیو بە ڕوونی لە کۆتایی ژیاننامەکەی

---

[1] الطبري(١٧/٥٢٧).

[2] الطبري(١٧/٥٢٨).

[3] مسلم(١/١٨٢).

[4] الطبراني في الطوال(٣٦).

پێغەمبەردا و لەباسی(الخصائص)دا سیرەتەکە باسم کردووە سوپاسو ستایش بۆ خوای گەورە.

ئێستاش بەپشتیوانی خوا ئەو فەرموودانەی کە لەبارەی ئەو شوێنە پەسەنکراوەوە هاتووە باس بکەین: بوخاری ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو عومەرەوە کە دەڵێت: خەڵکی لەو ڕۆژەدا بەچۆکدا دەکەونو هەموو ئومەتێك شوێن پێغەمبەرەکەی خۆی دەکەوێتو دەڵێن: ئەی فلان تکامان بۆ بکە، ئەی فلان تکامان بۆ بکە هەتا ئەو تکایە دەگاتە موحەمەد(ﷺ) ئەوە ئەو ڕۆژەیە کە خوای گەورە ڕەوانەی دەکات بۆ شوێنە پەسەندکراوەکە (المقام المحمود)[1]. ئیبنو جەریر ڕیوایەتی کردووە لە عەبدوڵای کوڕی عومەرەوە دەڵێت: پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرموویەتی:(خۆر ئەوەندە نزیك دەبێتەوە هەتا ئارەق دەگاتە نیوەی گوێچکە، کاتێك ئەو خەڵکە وایان بەسەردێت، هانا دەبەن بۆ ئادەم، ئەویش دەفەرموێت: من خاوەنی ئەوە نیم، پاشان هانا دەبەن بۆ موسا، ئەویش هەر وا دەڵێت، پاشان هانادەبەن بۆ موحەمەد(ﷺ)ئەویش لە نێوان خەڵکیدا دەست بە تکاکردن دەکات و دەڕوات هەتا دەست دەگرێت بە هەڵقەی دەرگای بەهەشتەوە. ئا لەو ڕۆژەدا خودا زیندووی دەکاتەوە بۆ ئەو شوێنە پەسەندکراوە.[2] هەر بەم شێوەیە بوخاری لە(کتاب الزكوة) دا ڕیوایەتی کردووەو ئەم زیادەیەشی خستووتە سەر (هەموو خەڵکی مەحشەریش ستایشی دەکەن)[3]. ئەبو داودی تەیالیسی ڕیوایەتی کردووە لە عەبدوڵاوە(ڕەزای خوای لێبێت) دەڵێ: پاشان خوای گەورە ئیزنی تکاکردن دەدات، گیانی پیرۆز کەجوبەرئیلە هەڵدەستێ، پاشان ئیبراهیمی خەلیل هەڵدەستێ، پاشان عیسا یان موسا هەڵدەستێ، ئەبولزەعرا دەڵێت: نازانم کامەیانە، دەڵێت: پاشان: پێغەمبەرەکەی ئێوە(ﷺ) چوارەمیان هەڵدەستێ، تکا دەکات، هیچ کەس نیە دوای ئەو زیاتر لەوەی ئەو تکا بکات. ئەو شوێنەش شوێنە پەسەندکراوەکەیە کە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿عَسَىٰٓ أَن يَبۡعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامٗا مَّحۡمُودٗا﴾[4].

فەرموودەی ئەبو هورەیرە(ڕەزای خوای لێبێت)

ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە ئەبوهورەیرەوە(ڕەزای خوای لێبێت) دەڵێت: گۆشتێ هێنرا بۆ پێغەمبەری خوا(ﷺ)، دەستەکەیخرایە بەردەستی، چونکە حەزی لەگۆشتی دەست بوو، قەپێکی لێگرت پاشان فەرمووی: (من سەرداری خەڵکیم لە ڕۆژی قیامەتدا، ئایا دەزانن ئەوە لەبەر چیە؟ خودا پێشینانو پاشینان کۆدەکاتەوە لە یەك شوێندا، دەنگی جارچیەك پێیان دەگاتو چاوی هەموویان دەبینێت، خۆر نزیك دەبێتەوە، خەڵکی ئەوەندە غەمبارو نارەحەت دەبن و توانایان نامێنێتو خۆیان

[1] فتح الباري(٨/٢٥١).
[2] الطبري(١٧/٥٢٩).
[3] فتح الباري(٣/٣٩٦).
[4] مسند الطيالسي(٥١)، سەنەدەکانی لاوازە.

بۆ ناگیرێت، هەندێ لەو خەڵکە بە یەکتری دەڵێن: ئایا نابینن ئێوە حاڵتان چۆنەو چیتان بەسەر هاتووە، ئایا چاوەڕوانی کەسێك ناکەن تکاتان بۆ بکات لە لای پەروەردگارتان؟ هەندێ لەو خەڵکە دەڵێت بەوی تر: بچنە لای ئادەم، ئەوانیش دەچن بۆ لای ئادەم (سەلامی خوای لێبێت) ئەڵێن: ئەی ئادەم! جەنابتان باوکی ئەو خەڵکەن، خودا بە دەستی خۆی دروستی کردووی، لە ڕوحی خۆی فوی پێدا کردووی، فەرمانیشی کردووە بە فریشتەکان سوژدەیان بۆ بردووی، تکامان بۆ بکە لە لای خودا، ئایا نابینی ئێمە لە چ حاڵێکدان، ئایا نابینی چیمان بەسەر هاتووە؟ ئادەم دەفەرمووێت: بە ڕاستی پەروەردگارم ئەمڕۆ توڕەبووە، بە توڕەبوونێ کە پێش ئەوە وا توڕە نەبووە لەمەودواش وا توڕە نابێت، بە ڕاستی خودا ئەودرەختەی لێ قەدەغەکردم، کەچی من بێ گوێیم کرد. نەفسی نەفسی نەفسی[1]، بڕۆن بۆ لای کەسێکی تر، بڕۆن بۆ لای نوح، دەچن بۆ لای نوح ئەڵێن: ئەی نوح! تۆ یەکەم ڕاسپێردراو بۆ خەڵکی زەمینی، خودا ناوی بردووی بە بەندەیەکی سوپاسگوزار، تکامان بۆ بکەی لای پەروەردگارت، ئایا نابینی لە چ حاڵەتێکداین، ئایا نابینی چیمان بەسەر هاتووە؟ نوح دەفەرمووێت: بە ڕاستی پەروەردگارم ئەمڕۆ ئەوەندە تووڕە بووە، بە توڕەبوونێکی وا کە پێش ئەمە وا توڕە نەبووە، لەمەودوایش وا توڕە نابێت، بێگومان من کاتی خۆی نزایەکم کردووە لە هۆزەکەم[2]، نەفسی، نەفسی، نەفسی، بڕۆن بۆ لای کەسێکی تر، بڕۆن بۆ لای ئیبراهیم، دەچن بۆ لای ئیبراهیم، ئەڵێن: ئەی ئیبراهیم تۆ پێغەمبەری خودای‌و خەلیلی ئەوی[3] لە خەڵکی زەمیندا، تکامان بۆ بکە لای پەروەردگارت، ئایا نابینی لە چ حاڵێکداین، ئایا نابینی چیمان بەسەر هاتووە؟ دەفەرمووێت: بە ڕاستی پەروەردگارم ئەمڕۆ تووڕە بووە بە تووڕەبوونێکی وا کە پێش ئەم تووڕە بوونە وا تووڕە نەبووە، لەمەودوایش وا توڕە نابێت، باسی درۆکانی خۆی دەکات، نەفسی نەفسی نەفسی، بڕۆن بۆ لای کەسێکی تر، بڕۆن بۆ لای موسا، دەچنە لای موسا(سەلامی خوای لێبێت) ئەڵێن: ئەی موسا تۆ ڕاسپاردەی خودای‌و خودا هەڵی بژاردووی لەناوخەڵکیدا بەوەی پەیامەکانی خۆی پێداوی و قسەی لەگەڵداکردووی، جا بەڵکوتکامان بۆ بکە لای پەروەردگارت، ئایا نابینی لە چ حاڵێکداین، ئایا نابینی چیمان بەسەر هاتووە؟ موسایش دەفەرمووێت پێیان: بە ڕاستی پەروەردگارم ئەمڕۆ تووڕە بووە بە تووڕەبوونێکی وا کە پێش ئەم تووڕە بوونە وا تووڕە نەبووە، لەمەودوایش وا توڕە نابێت، بە ڕاستی من پیاوێکم کوشت، لەکاتێدا فەرمانم پێ نەکرابوو بیکوژم، نەفسی نەفسی نەفسی، بڕۆن بۆ لای کەسێکی تر، بڕۆن بۆلای عیسا، دەچن بۆلای عیساو ئەڵێن: ئەی عیسا تۆ ڕاسپادەی خوای و ووتەی ئەو پەروەردگارەی و

---

[1] واتە: من هەرفریای نەفسی خۆم ئەکەوم وتکام هەربۆئەو پێئەکرێت (وەرگێڕ).

[2] واتە: ئەو نزایە بەهەڵە ئەزانم و هەرتکای لێخۆشبونم بۆخۆم پێئەکرێ(وەرگێڕ).

[3] خلیل الله: واتە دۆستی بەڕاستی خوای گەورە(وەرگێڕ).

فرێدراوەی بۆ مەریەمو ڕوحێکی لەلایەن خواوە، لە بێشکەدا قسەت لەگەڵ خەڵکی کردووە بە منداڵی، جا بەڵکو تکامان بۆبکەی لای پەروەردگارت، ئایا نابینی لە چ حاڵێکداین، ئایا نابینی چیمان بەسەر هاتووە؟ عیسایش دەفەرمووێت پێیان: بە ڕاستی پەروەردگارم ئەمڕۆ تووڕە بووە بە تووڕەبوونێکی وا کە پێش ئەم تووڕە بوونە وا تووڕە نەبووە، لەمەودوایش وا تووڕە نابێت-باسی هیچ گوناهێکی ناکات- نەفسی نەفسی، بڕۆن بۆ لای کەسێکی تر، دەچن بۆ لای موحەمەد(ﷺ) ئەڵێن: ئەی موحەمەد(ﷺ)! تۆ ڕاسپاردەی خوای و کۆتایی پێغەمبەرانیشی، خودا لە گوناهی پێشیشو پاشیشت خۆش بووە، تکامان بۆ بکە لای پەروەردگارت ئایا نابینی چیمان بەسەر هاتووە؟ جا منیش هەڵدەسمو دێم بۆ ژێری عەرش و دەکەوم بە سوژدەدا بۆ پەروەردگاری مەزنم. خودا دەرگای ئیلهامم و بیرم لێدەکاتەوەو فێری سوپاسو ستایشێکی وام دەکات کە لە پێش مندا بۆ هیچ کەسێکی تری لەو شتانەی نەکردووە، پاشان فەرمانم پێ دەکرێت: ئەی موحەمەد(ﷺ) سەر هەڵبڕە، داوا بکە دەتدرێتێ، تکا بکە لێت قەبوڵ دەکرێت، سەر بەرز دەکەمەوە و دەڵێم: ئەی پەروەردگارم ئومەتەکەم! ئومەتەکەم! جا فەرمانم پێ دەکرێت ئەی موحەمەد(ﷺ)لە ئومەتی خۆت ئەوەی حیسابی لەسەر نیە لە دەرگای لای ڕاستی دەرگاکانی بەهەشتەوە بیبەرە ناو بەهەشتەوە، ئەوان لە دەرگاکانی تریشدا شەریکی خەڵکن، سوێند بەو کەسەی گیانی موحەمەدی بە دەستە نێوانی دوو لاشیپان لە لاشیپانی دەرگای بەهەشت بە ئەندازەی نێوان مەککەو هەجەرە، یان فەرمووی: بە ئەندازەی نێوان مەککەو بوسرایە[1]. ئەمە حەدیسە و لە هەردوو صەحیحەکەدا هاتووە[2].

﴿ وَقُل رَّبِّ أَدْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ وَأَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ وَاجْعَل لِّي مِن لَّدُنكَ سُلْطَانًا نَّصِيرًا ﴿٨٠﴾ وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ ۚ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا ﴿٨١﴾ ﴾

فەرماندان بە کۆچکردن

ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو عەبباسەوە دەڵێت: پێغەمبەر(ﷺ) لە مەککەدا بوو پاشان فەرمانی پێدرا کۆچ بکات، خوای گەورە ئەم ئایەتەی نارده خوارەوە: ﴿ وَقُل رَّبِّ أَدْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ وَأَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ وَاجْعَل لِّي مِن لَّدُنكَ سُلْطَانًا نَّصِيرًا ﴾[3] واتە: دەڵێ: ئەی پەروەردگارم، ڕێگەم بەرەو ڕاستی بەرەو بەرەو ڕاستیشم بەرێ بکە، هێزێکی یارمەتی دەریشم بۆ دیاری بکە.

[1] احمد(٢/٤٣٥)، فەرموودەیەکی سەحیحە.

[2] البخاري(٤٧١٢)، مسلم(٨٩٤).

[3] احمد(١/٢٢٣) ، سەنەدەکانی لاوازە لەبەر لاوازی قابوس.

تیرمزی دەڵێت: ئەمە فەرموودەیەکی چاکو ڕاستە[1]. حەسەنی بەسری لە تەفسیری ئەم ئایەتەدا دەڵێت: کاتێك خوانەناسانی قورەیش پیلانیان نایەوە بۆ پێغەمبەری خوا(ﷺ) کە بیکوژن یان وەدەری نێن لە مەککە یان قۆڵبەستی بکەن، خوداش بڕیاری جەنگی دابوو دژبە خەڵکی مەککە، فەرمانی دا بە پێغەمبەر(ﷺ)کە دەرچێ لە مەککەو بڕوات بەرەو مەدینە، ئەوەیە کە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿ وَقُل رَّبِّ أَدۡخِلۡنِي مُدۡخَلَ صِدۡقٖ وَأَخۡرِجۡنِي مُخۡرَجَ صِدۡقٖ ﴾[2]. قەتادە دەڵێت: ﴿ وَقُل رَّبِّ أَدۡخِلۡنِي مُدۡخَلَ صِدۡقٖ ﴾ مەبەست: مەدینەیە، ﴿ وَأَخۡرِجۡنِي مُخۡرَجَ صِدۡقٖ ﴾ مەبەست: مەککەیە[3]. عەبدوڕەحمانی کوڕی زەیدی کوڕی ئەسلەمیش هەر وای وتووە.[4] پاشان دەفەرمووێت: ﴿وَٱجۡعَل لِّي مِن لَّدُنكَ سُلۡطَٰنٗا نَّصِيرٗا ﴾ واتە: دەسەلاتێکی یارمەتی دەریشم بۆ دیاری بکە. حەسەنی بەسری لە تەفسیری ئەم ئایەتەدا دەڵێت: پەروەردگاری بەڵێنی دابوو بە پێغەمبەر(ﷺ) کە دەسەلاتی فارسو گەورەیی فارس لە دەستی فارسەکان بسێنێتو بیداتە دەستی ئەو، دەسەلاتو گەورەیی ڕۆمیش لە دەستی ڕۆمەکان بسێنێتو بیداتە دەستی ئەو.[5] قەتادەیش دەڵێت: پێغەمبەری خوا(ﷺ) دەیزانی کە ئەو توانای ئەو کارەی نیە پێویستی بە هێزێك هەیە، بۆیە داوای هێزی لە خودا کرد هێزێکی یارمەتیدەری بۆ یارمەتی پەیامی خوداو پاراستنی سنوورەکانیو بەجێهێنانی فەرزەکانیو جێگیرکردنی ئاینی خودا، چونکە ئەو دەسەلاتە دەبێتە ڕەحمەت لە نێوان عەبدەکانی خودا، ئەگەر ئەو هێزە نەبێت، خەڵکی پەلاماری یەکتری دەدەنو دەسەلاتدار بێدەسەلات دەخواتو لەناوی دەبات[6]. کەواتە پێویستە هێزێك هەبێت لەگەڵ هەقدا بۆ ملدان بە ئەوانەی بەری لێدەگرنو دژایەتی دەکەن. بۆیە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿لَقَدۡ أَرۡسَلۡنَا رُسُلَنَا بِٱلۡبَيِّنَٰتِ وَأَنزَلۡنَا مَعَهُمُ ٱلۡكِتَٰبَ وَٱلۡمِيزَانَ لِيَقُومَ ٱلنَّاسُ بِٱلۡقِسۡطِۖ وَأَنزَلۡنَا ٱلۡحَدِيدَ ﴾[7]. ئێمە پەیامبەرانی خۆمانمان هاوڕێ لەگەڵ بەڵگەی ڕووندا ڕەوانەکردووە وترازوویشمان لەگەڵیاندا ناردووە بۆئەوەی خەڵکی داد بەرقەرار بکەن و ئاسنیشمان ناردووەتە خوارەوە.

---

[1] تحفة الأحوزي(٨/٥٧٤).

[2] الطبري(١٧/٥٣٣).

[3] احمد(١/٢٢٣).

[4] الطبري(١٧/٥٣٤).

[5] الطبري(١٧/٥٣٦).

[6] الطبري(١٧/٥٣٦).

[7] الحديد(٣٥).

هەڕەشەیەك لە خوانەناسانی قورەیش

خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿وَقُلْ جَآءَ ٱلْحَقُّ وَزَهَقَ ٱلْبَٰطِلُ ۚ إِنَّ ٱلْبَٰطِلَ كَانَ زَهُوقًا﴾ واتە: بلێ: ئەوە ئاینی ڕاست هات، ئاینی ناهەق نەماو ڕۆیشت، بە ڕاستی بەتاڵ هەمیشە لەناو چووە. ئەمە هەڕەشەیەکی خودایە لە قورەیشیەکان، کە ئاینی هەقیان بۆ هاتووە، کە دوورە لە هەموو گومانێکەوە و ئەوانیش ناتوانن ببنە لەمپەر لە بەرانبەریدا، ئەو پەیامەیە کە بە پێغەمبەردا(ﷺ) ڕەوانەی کردووە وبریتییەلە قورئانو باوەڕو زانستی بەسوود، بەتاڵەکەی ئەوانیش لەناو دەبات، چونکە ناهەقی خۆی ناگرێت بەرامبەر بە هەقو بەردەوام نابێت، ﴿بَلْ نَقْذِفُ بِٱلْحَقِّ عَلَى ٱلْبَٰطِلِ فَيَدْمَغُهُۥ فَإِذَا هُوَ زَاهِقٌ﴾ واتە: نەخێر ئێمە دەمانەوێت بەچەکی هەق بکێشین بەبەتاڵدا و مۆخی دەربهێنین و وای لێبێت پوچ ببێتەوە. بوخاری ڕیوایەتی کردووە لە عەبدوڵای کوڕی مەسعودەوە دەڵێت: پێغەمبەر(ﷺ) چووە ناو مەککە لە دەوری کەعبەدا سێ سەدو شەست بت هەبوو، پێغەمبەر(ﷺ) بە بەشوڵێك کەبەدەستیەوە بوو پێیدا ئەکێشان و دەیفەرموو: ﴿جَآءَ ٱلْحَقُّ وَزَهَقَ ٱلْبَٰطِلُ ۚ إِنَّ ٱلْبَٰطِلَ كَانَ زَهُوقًا﴾ وە دەیفەرموو: ﴿جَآءَ ٱلْحَقُّ وَمَا يُبْدِئُ ٱلْبَٰطِلُ وَمَا يُعِيدُ﴾[1] واتە: ڕاستی هات و جێی پڕوپوچی گرتەوەو ناهەق هیچ باوێکی نەماو تازە هەرگیز ناگەڕێتەوە)[2].

﴿وَنُنَزِّلُ مِنَ ٱلْقُرْءَانِ مَا هُوَ شِفَآءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ ۙ وَلَا يَزِيدُ ٱلظَّٰلِمِينَ إِلَّا خَسَارًا ﴿٨٢﴾﴾

ئەم قورئانە هەم چارەسەرو هەم ڕەحمەتیشە

خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿وَنُنَزِّلُ مِنَ ٱلْقُرْءَانِ مَا هُوَ شِفَآءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ ۙ وَلَا يَزِيدُ ٱلظَّٰلِمِينَ إِلَّا خَسَارًا﴾ واتە: لەم قورئانەدا ئەوەی کە هۆی شیفا و ڕەحمەتە دەنێرینە خوارەوە بۆ خاوەن باوەڕان ستەمکارانیش زیاتر پێی زیانبار دەبن. خوای گەورە باسی کتێبەکەی خۆی دەکات کە ناردوویەتیە خوار بۆ سەر پێغەمبەرەکەی موحەمەد(ﷺ)، ئەو قورئانەی کە پڕوپوچی تێکەڵاو نابێت نە لە ئێستاداو نە لەمەودوایش، هاتووەتە خوار لە لایەن خودای کارزان و سوپاسکراوەوە، ئەم قورئانە چارەسەرو ڕەحمەتە بۆ خاوەنباوەڕان، واتە: هەرچی نەخۆشیە دەروونیەکانە لە دوودڵیو دووڕوویی‌و بتپەرستی‌و لادانو ئارەزووی خراپە لای دەبات، قورئان چارەسەری گشت نەخۆشیەکانە، پڕیشە لە سۆزو بەزەیی کە لەو زەمینەدا باوەڕو کارزانی‌و گەڕان بە شوێن چاکەو چاکەکاریدا گەشەی زیاتر دەکات، ئەمەیش بۆ هیچ کەسێك وەدەست نایەت، مەگین ئەو کەسانەنەبێت کە بڕوایان بەو قورئانە

[1] سبأ(٤٩).

[2] فتح الباري(٢٥٢/٨).

هێناوەو بە ڕاستیان زانیووەو شوێنی کەوتوون، بێگومان قورئان شیفاو ڕەحمەتە بۆیان، بەڵام خوانەناس‌و ئەوەی ناهەقی لە خۆی کردووە بەو خوانەناسیە، گوێ گرتنی لە قورئان زیاتر دووری دەخاتەوەو بێدین تری دەکات، نەخۆشیەکە لە خوانەناسەکەوەیە، نەك لە قورئانەوە. وەك خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿قُلْ هُوَ لِلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ هُدًى وَشِفَآءٌ ۖ وَٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ فِىٓ ءَاذَانِهِمْ وَقْرٌ وَهُوَ عَلَيْهِمْ عَمًى ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ يُنَادَوْنَ مِن مَّكَانٍۭ بَعِيدٍ﴾[1] واتە:(ئەی موحەمەد(ﷺ)) بڵێ: قورئان بۆ کەسانێك باوەڕیان پێی هێناوە ڕێبەرو چارەسەری گومانەو ئەوانەی باوەڕی پێ نایەنن لە گوێیاندا گرانی‌و کەڕی هەیە(لە بیستنی هەق) هەروەها لە ئاستی ئەو قورئانەدا کوێرن، ئەوانە لە شوێنێکی زۆر دوورەوە بانگ دەکرێن. هەروەها دەفەرموویەتی: ﴿وَإِذَا مَآ أُنزِلَتْ سُورَةٌ فَمِنْهُم مَّن يَقُولُ أَيُّكُمْ زَادَتْهُ هَٰذِهِۦٓ إِيمَٰنًا ۚ فَأَمَّا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ فَزَادَتْهُمْ إِيمَٰنًا وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿١٢٤﴾ وَأَمَّا ٱلَّذِينَ فِى قُلُوبِهِم مَّرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا إِلَىٰ رِجْسِهِمْ وَمَاتُوا۟ وَهُمْ كَٰفِرُونَ﴾[2] واتە: وە کاتێك کە بنێردرێتەوە خوارەوە سورەتێك(لە قورئان)،(دووڕووەکان) هی وایان هەیە دەڵێت: کام لە ئێوە باوەڕی زیادیکرد بەم (سورەتە) جا ئەوانەی کە باوەڕیان هێناوە ئەمە ئیمانیان زیاد دەکات(و بەهێزتر دەبێت) وە ئەوان مژدە بەخشن‌و خۆش حاڵن، بەڵام ئەوانەی لە نێو دڵیاندا نەخۆشی‌و ناپاکی هەیە ئەوە سورەتەکە بۆیان زیاد دەکات سەرەڕای ئەو پیسی‌و ناپاکی یەی خۆیان پیسی‌و ناپاکی تر، ئەو (ناپاکانە) دەمردن لە کاتێکدا کە بێباوەڕن. ئایەت لەم بارەیەوە زۆرە، قەتادە لەمانای ئەم ئایەتەدا: ﴿وَنُنَزِّلُ مِنَ ٱلْقُرْءَانِ مَا هُوَ شِفَآءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ﴾ دەڵێت: کاتێك خاوەنباوەڕ گوێی لە قورئان بوو سوودی لێ وەردەگرێت‌و لەبەری دەکات‌و لێشی تێدەگات. ﴿وَلَا يَزِيدُ ٱلظَّٰلِمِينَ إِلَّا خَسَارًا﴾ بەڵام خوانەناسان سودی لێ وەرناگرن‌و لەبەری ناکەن‌و لێشی تێناگەن، چونکە خوای گەورە ئەم قورئانەی کردووە بەچارەسەرو ڕەحمەت بۆ خاوەن باوەڕان.

﴿وَإِذَآ أَنْعَمْنَا عَلَى ٱلْإِنسَٰنِ أَعْرَضَ وَنَـَٔا بِجَانِبِهِۦ ۖ وَإِذَا مَسَّهُ ٱلشَّرُّ كَانَ يَـُٔوسًا ﴿٨٣﴾ قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِۦ فَرَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدَىٰ سَبِيلًا ﴿٨٤﴾﴾

باوو نەریتی مرۆڤ لەکاتی خۆشی و ناخۆشیدا

---

[1] فصلت(٤٤).

[2] التوبة(١٢٤ـ١٢٥).

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَإِذَآ أَنْعَمْنَا عَلَى ٱلْإِنسَٰنِ أَعْرَضَ وَنَـَٔا بِجَانِبِهِۦ ۖ وَإِذَا مَسَّهُ ٱلشَّرُّ كَانَ يَـُٔوسًا﴾ واتە: مرۆڤ هەر کاتێك کاتێك بەهرەیەکی دەدەینێ، پشتی تێدەکات و باییبەوایی دەنوێنێت، هەر کاتێك بەڵایشی بەسەرهات، توشی نائومێدی دەبێت. خوای گەورە باسی کەمو کوڕی مرۆڤ دەکات وەك مرۆڤ خۆی چۆنە، مەگەر کەسێك خودا خۆی پاراستبێتی لە کاتی خۆشیو ناخۆشیدا، هەر کاتێك خودا بەهرەمەندی کردبێت بە سامانو تەندروستی و ڕۆزی و یارمەتیدان و ئەوەی حەزی لێکردبێت پێی دابێت، پشتی کردووەتە گوێڕایەڵی خوداو عیبادەت کردنی، لە خۆبایی بووە. موجاهید دەڵێت: ﴿وَنَـَٔا بِجَانِبِهِۦ﴾ واتە: لێمان دوورکەوتووەتەوە[1]. منیش دەڵێم: ئەم ئایەتە وەك ئەو ئایەتانە وایە کە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُۥ مَرَّ كَأَن لَّمْ يَدْعُنَآ إِلَىٰ ضُرٍّ مَّسَّهُۥ﴾[2] واتە: کاتێك لامان برد زیانەکەیو نەمان هێشت دەچێتە سەر حاڵی پێشوی وەك هەرهاواری نەکردبێت لێمان بۆ لابردنی زیانێك کە دووچاری بووە! هەروەها وەك ئەم ئایەتە وایە کە دەفەرمووێت: ﴿فَلَمَّا نَجَّىٰكُمْ إِلَى ٱلْبَرِّ أَعْرَضْتُمْ﴾[3] واتە: کەچی کاتێك کە خوا ڕزگارتان دەکات دەگەنە وشکانی و ڕوو وەردەگێڕن. کاتێك کە تووشی خراپە هات واتە: گیروگرفتو لێقەومانو کارەسات هات ﴿كَانَ يَـُٔوسًا﴾ بێ ئومێد دەبێتو بە هیوا نیە جارێکی تر تووشی چاکە ببێتەوە، وەك ئەم ئایەتە کە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلَئِنْ أَذَقْنَا ٱلْإِنسَٰنَ مِنَّا رَحْمَةً ثُمَّ نَزَعْنَٰهَا مِنْهُ إِنَّهُۥ لَيَـُٔوسٌ كَفُورٌ ﴿٩﴾ وَلَئِنْ أَذَقْنَٰهُ نَعْمَآءَ بَعْدَ ضَرَّآءَ مَسَّتْهُ لَيَقُولَنَّ ذَهَبَ ٱلسَّيِّـَٔاتُ عَنِّىٓ ۚ إِنَّهُۥ لَفَرِحٌ فَخُورٌ ﴿١٠﴾ إِلَّا ٱلَّذِينَ صَبَرُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ أُو۟لَٰٓئِكَ لَهُم مَّغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ﴾[4] واتە: سوێند بە خوا ئەگەر ئێمە بچەژێنین بە ئادەمی چاکەو بەهرەیەك لای خۆمانەوە پاشان ئەو(چاکەو بەهرەیەی) لێ بگرینەوە بێگومان ئەو زۆر نائومێدو سپڵەیە(لەو کاتەدا)، سوێند بە خوا ئەگەر پێی بچێژین بەهرەو چاکە دوای ئەو سەختیو ناڕەحەتیانەی تووشی بووە بێگومان دەڵێت گشت سەختیو زیانەکانم لە مل بوویەوەو بەرۆکی بەردام، بێگومان لەو کاتەدا زۆر دڵخۆشو لووت بەرزو خۆبەزلزانە، جگە لەوانەی کە بە ئارامو خۆگر بوونو کردەوە چاکەکانیان بەجێ هێناوە، ئەوانە بۆیان هەیە لێبوردنو پاداشتی گەورە. پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ قُلْ كُلٌّ

---

[1] الطبري(١٧/٥٣٩).

[2] يونس(١٢).

[3] الاسراء(٦٧).

[4] هود(٩ـ١١).

يَعۡمَلُ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِۦ فَرَبُّكُمۡ أَعۡلَمُ بِمَنۡ هُوَ أَهۡدَىٰ سَبِيلٗا ﴾ واتە: بڵێ: ڕەفتاری هەر کەسێك بە پێی ئاکاری خۆیەتی، پەروەردگارت زاناترە، کێ لە ئێوە لە ڕێگە شارەزاترە، ئیبنو عەبباس دەڵێت: ﴿عَلَىٰ شَاكِلَتِهِۦ﴾ واتە: ڕووەو خۆیەتی[1]. موجاهید دەڵێت: بە پێی توندو تیژیو سروشتی خۆی[2]. قەتادە دەڵێت: بە پێی مەرامو نیەتی خۆی[3]. ئیبنو زەید دەڵێن: بە پێی ئاینی خۆی[4]، ئەم قسانە هەموو لە یەکەوە نزیکن لە مانادا، ئەم ئایەتە(والله أعلم) هەڕەشەیە لە بتپەرستانو بەڵێن دانە بە تۆڵە لێسەندنیان لە ڕۆژی قیامەتدا. وەك فەرموویەتی: ﴿وَقُل لِّلَّذِينَ لَا يُؤۡمِنُونَ ٱعۡمَلُواْ عَلَىٰ مَكَانَتِكُمۡ إِنَّا عَٰمِلُونَ ﴾[5] واتە: بەو کەسانەی کە باوەڕیان نیە بڵێ: هەرچی لە دەستتان دێت بیکەن، وا ئێمەش کاری خۆمان دەکەین. بۆیە لێرەدا دەفەرموێت: ﴿ قُلۡ كُلّٞ يَعۡمَلُ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِۦ فَرَبُّكُمۡ أَعۡلَمُ بِمَنۡ هُوَ أَهۡدَىٰ سَبِيلٗا﴾ واتە: کێ لە ئێمەو ئێوە لە ڕێگە شارەزاترە، هەر کەسەو بە پێی کرداری خۆی پاداشت وەردەگرێت، چونکە خوای گەورە هیچ پەنهانیەکی لێ ون نابێت.

﴿ وَيَسۡـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلرُّوحِۖ قُلِ ٱلرُّوحُ مِنۡ أَمۡرِ رَبِّي وَمَآ أُوتِيتُم مِّنَ ٱلۡعِلۡمِ إِلَّا قَلِيلٗا (٨٥) ﴾

باسی (ڕۆح)

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَيَسۡـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلرُّوحِۖ قُلِ ٱلرُّوحُ مِنۡ أَمۡرِ رَبِّي وَمَآ أُوتِيتُم مِّنَ ٱلۡعِلۡمِ إِلَّا قَلِيلٗا ﴾ واتە: لە تۆ دەپرسن(ئەی موحەمەد(ﷺ)) گیان چیە؟ بڵێ گیان لەوشتانەوایە کە تەنیا پەروەردگارم دەیزانێت، ئێوە کەمێکتان لە زانست پێدراوە. بوخاری ڕیوایەتی کردووە لە تەفسیری ئەم ئایەتەدا لە عەبدوڵای کوڕی مەسعودەوە(ڕەزای خوای لێبێت) دەڵێت: من لەگەڵ پێغەمبەردا(ﷺ) دەڕۆیشتم لە کێڵگەیەکدا پێغەمبەر(ﷺ) لقێکی دارخورمای وەك گۆچان بە دەستەوە بوو، هێزی دەدایە سەر. لەو کاتەدا چەند کەسێك لە جولەکە بە لایدا ڕۆیشتن، هەندێکیان بە هەندێکیان وت: پرسیاری لێبکەن لەبارەی گیانەوە، وتیان چی بەدگومانی کردون لە ڕاستی ئەو پیاوە؟ هەندێکیان وتیان: (وازبێنن) نەکا شتێکی وا بڵێت کە ئێوە پێتان ناخۆش بێت، کەچی وتیان: لێی بپرسن،

---

[1] الطبري(١٧/٥٤١).

[2] الطبري(١٧/٥٤١).

[3] الطبري(١٧/٥٤١).

[4] الطبري(١٧/٥٤١).

[5] هود(١٢١).

پرسیاریان لە بارەی گیان(ڕوح)ەوە لێکرد، پێغەمبەر(ﷺ) بێدەنگ بوو هیچ وەڵامێکی نەدانەوە، (ئیبن مەسعود ئەڵێ) زانیم کە نیگای (وەحی) بۆ دێت. لە شوێنی خۆم هەڵسام، کاتێك کە نیگاکە هاتە خوارەوە فەرمووی: ﴿ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلرُّوحِۖ قُلِ ٱلرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّى ﴾ ئەم دەقە لە سەرەتاوە وا دیارەو ئەوە دەگەیەنێت کە ئەم ئایەتە لە مەدینەدا هاتووەتەخوارەوە، کاتێك هاتووەتەخوارەوە کە جوولەکەکان پرسیاریان لێکردووە لەو بارەیەوە، لەگەڵ ئەوەدا ئەم سورەتەهەمووی مەکییە. وەڵامی ئەم ئیشکالە ئەوەیە کە لەوانەیە جارێکی تر ئەم ئایەتە هاتبێتە خوار لە مەدینەدا، وەك چۆن لە پێشدا لە مەککە هاتووەتە خوار بۆی. یان لەوانەیە پێغەمبەر(ﷺ) ئاگادار کراوە کە بەو ئایەتەی کە لە پێشدا هاتووەتەخوار بۆی وەڵامیان بداتەوە کە ئەم ئایەتەیە. ئیبنوجەریریش ڕیوایەتی کردووە لە عیکریمەوە کە دەڵێت: ئەهلی کتێب پرسیاریان کرد لە پێغەمبەری خوا(ﷺ)لە بارەی گیانەوە، خوای گەورە ئەم ئایەتەی نارده خوار: ﴿ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلرُّوحِ ﴾ وتیان: تۆ وا دەزانی ئێمە کەمێك زانیاری نەبێت هیچیترمان پێمان نەدراوە؟! ئێمە تەوراتمان پێدراوە کە پڕلە کارزانی و هەرکەسێك لە کارزانی بەشی پێدرابێت، ئەوە چاکەیەکی زۆری پێدراوە، ﴿وَمَن يُؤْتَ ٱلْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِىَ خَيْرًا كَثِيرًا ﴾[1] عەکریمە دەڵێت: جا ئەم ئایەتە هاتەخوار: ﴿ وَلَوْ أَنَّمَا فِى ٱلْأَرْضِ مِن شَجَرَةٍ أَقْلَٰمٌ وَٱلْبَحْرُ يَمُدُّهُۥ مِنۢ بَعْدِهِۦ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مَّا نَفِدَتْ كَلِمَٰتُ ٱللَّهِ ﴾[2] واتە: بێگومان ئەگەر هەرچی درەخت لە زەویدایە قەڵەمو پێنووس بێت هەموو دەریای زەوی ببێتە مرەکەب حەوت دەریای تر دوای (ئەوەی باسکرا) ببێت بە مرەکەب وتەو زانراوەکانی خوا دوایی نایەنو تەواو نابن. جا فەرمووی ئەوەی پێتاندراوە لە زانست ئەگەر بە هۆیەوە خودا ڕزگاری کردن لە ئاگر. ئەوەزانیارییەکی زۆر وچاکیشە، بەڵام لە چاو زانیاری خوادا هەرکەمە[3]. عەوفی دەڵێت لە ئیبنو عەبباسەوە لەمانای ئەم ئایەتەدا: ﴿ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلرُّوحِ ﴾ ئەوەکاتێکبوو جوولەکەکان وتیان بە پێغەمبەر(ﷺ) باسی گیانمان بۆبکە و بابزانین ئەو گیانەی لەناو لاشەدایە چۆن سزا دەدرێت، چونکە ئەو گیانە لە لای خوداوەیە، هیچ شتێك لەو بارەیەوە نەهاتبووە خوارەوە بۆ پێغەمبەر(ﷺ). بۆیەهیچ وەڵامێکی نەدانەوە، جوبرەئیل هاتە لای پێی فەرموو: ﴿قُلِ ٱلرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّى وَمَآ أُوتِيتُم مِّنَ ٱلْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا ﴾. پێغەمبەر(ﷺ) ئەو هەواڵەی پێدان. وتیان: کێ ئەم هەواڵەی بۆ هێنای؟ فەرمووی: جوبرەئیل بۆی هێنام لە لایەن خواوە، بە پێغەمبەریان وت:

---

[1] البقرة(٢٦٩).

[2] لقمان(٢٧).

[3] الطبري(٥٤٢/١٧).

سوێندبەخوا دوژمنەکەی ئێمە نەبێت کەس ئەوقسەی پێ نەوتووی. خوای گەورەیش ئەم ئایەتەی ناردە خوارەوە: ﴿قُلْ مَن كَانَ عَدُوًّا لِّجِبْرِيلَ فَإِنَّهُۥ نَزَّلَهُۥ عَلَىٰ قَلْبِكَ بِإِذْنِ ٱللَّهِ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ﴾[1]. واتە: بڵێ هەر کەسێك دوژمنی جوبرەئیلە(با بزانێ) هەر ئەوە کە ئەم قورئانە (بە ئیزنی خوا) هەواڵەی دڵی تۆ دەکات، بە کتێبەکانی دیکەی ئاسمانیش باوەڕدەکات.

جیاوازی لەنێوان گیان و دەروونا

سوهەیلی(سُهيلی) باسی ئەو جیاوازیانەی کردووە کە لە نێوان زانایاندا هەبووە، کە ئایارۆح و نەفس یەك شتن یان ڕۆح شتێکی ترە، ئەوەسەلماوە کە ڕۆح شتێکی ناسکە وەك با وایە لە لاشەدا دەگەڕێت وەك چۆن ئاو بە ڕەگی درەختدا دەڕوات، دەشڵێن ئەو ڕۆحەی کە فریشتە دەیکات بە بەری منداڵدا لەسکی دایکیدا ئەوە نەفسە بە مەرجێك پەیوەندی بە لاشەوە هەبێت، بە هۆی ئەو لەشەوە مەدح و زەم هەڵدەگرێت، ئەو نەفسەش یان نەفسی بێ خەمە(المطمئنة) یان نەفسی خراپەکارە، وەك چۆن ئاو هۆی ژیانی درەختە، کاتێك کە تێکەڵاوی درەخت بوو ناوێکی تایبەتی بۆ خۆی هەڵدەگرێت، کاتێك تێکەڵاوی داری مێو بوو پاشان گوشرا دەبێت بە بادەیەکی سەرخۆشکەر یان ئاوێکی گوشراو، ئیتر ئەو کاتە پێی ناوترێت ئاو مەگەر بەشێوەیەکی مەجازی، هەر بەو شێوەیە بە نەفسی ناوترێت ڕۆح بەو جۆرە نەبێت، دیسان بە ڕۆحیش ناوترێت نەفس. مەگەر بەو پێیە کە ئاماژەمان پێکرد، ئەوەی کە وتمان بە کورتی: ئەوەیە کە ڕۆح سەرچاوەی نەفسەو مادەکەیەتی، نەفسیش لەو پێك هاتووە، کاتێك کە تێکەڵاوی لاشەدەبێت، ڕۆح خۆی نەفسە لە ڕوویەکەوە. نەك لە هەموو ڕوویەکەوە، ئەم مانایەش مانایەکی چاکە(والله أعلم).[2] منیش دەڵێم: خەڵکی زۆر قسەیان کردووە لە بارەی ماهیەتی ڕۆح و یاساکانییەوە. زۆر کتێبیان لەبارەیەوە داناوە. چاکترینی ئەو کەسانەی قسەیان لەم باسە کردووە حافیز ئیبنو مەندەهە لە کتێبێکیدا وەك بیستوومانە لە بارەی گیانەوە دایناوە.

﴿وَلَئِن شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِٱلَّذِىٓ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ بِهِۦ عَلَيْنَا وَكِيلًا ﴿٨٦﴾ إِلَّا رَحْمَةً مِّن رَّبِّكَ ۚ إِنَّ فَضْلَهُۥ كَانَ عَلَيْكَ كَبِيرًا ﴿٨٧﴾ قُل لَّئِنِ ٱجْتَمَعَتِ ٱلْإِنسُ وَٱلْجِنُّ عَلَىٰٓ أَن يَأْتُوا۟ بِمِثْلِ هَٰذَا ٱلْقُرْءَانِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِۦ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا ﴿٨٨﴾ وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ فِى هَٰذَا ٱلْقُرْءَانِ مِن كُلِّ مَثَلٍ فَأَبَىٰٓ أَكْثَرُ ٱلنَّاسِ إِلَّا كُفُورًا ﴿٨٩﴾﴾

ئەگەر خودا مەیلی لێبێت قورئان دەباتەوە

---

[1] (البقرة: ٩٧) الطبري(١٧/٥٤٣).

[2] الروض الأنف(٢/٦٢).

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ وَلَئِن شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ بِهِۦ عَلَيْنَا وَكِيلًا ﴾ ئەگەر ئێمە مەیلمان لێبێت، هەرچیەکمان پێ ڕاگەیاندووی دەیبەینەوە کەسیش نیە لە دژی ئێمە لەمەدا بەرگریت لێ بکات، ﴿إِلَّا رَحْمَةً مِّن رَّبِّكَ ۚ إِنَّ فَضْلَهُۥ كَانَ عَلَيْكَ كَبِيرًا﴾ جا مەگین پەروەردگاری تۆ بەزەیی پێتدا بێتەوە، کە چاکەی زۆری لەسەرتە. خوای گەورە لێرەدا باسی بەهرەو ڕێزی زۆری خۆی دەکات لەسەر بەندەو پێغەمبەری خۆی کە ئەو قورئانە پیرۆزەی بە نیگا بۆ ناردووە، کە هەرگیز پڕوپوچی تێکەڵاو نابێت نە ئێستاو نە لەمەودوایش، چونکە لە لایەن خوای کارزانی ستایش کراوەوە هاتووە. ئیبنو مەسعود(ڕەزای خوای لێبێت) دەڵێت: ڕۆژێك دێت بایەکی سوور هەڵدەکات و لەدەرگای هەموو ماڵێك دەدات، واتە: لەئاخر زەماندا و لەوڵاتی شامەوە دێت نە لە پەڕەی قورئانو نە لە دڵی هیچ کەسێکدا ئایەتێك نامێنێت، پاشان ئیبنو مەسعود ئەم ئایەتەی خوێند: ﴿ وَلَئِن شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ ﴾[1].

تەحەددا کردنی بتپەرستان بە قورئان

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ قُل لَّئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَن يَأْتُوا بِمِثْلِ هَٰذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِۦ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا ﴾ بڵێ: ئەگەر مرۆڤو جنۆکە هەموو کۆببنەوە بۆئەوەی وێنەی ئەم قورئانە بێنن، ناتوانن وێنەی ئەو بێنن، با هەمووشیان پشتیوانی یەکتری بکەن. پاشان خوای گەورە باسی ڕێزی ئەم قورئانە پیرۆزە دەکاتو دەفەرمووێت ئەگەر گشت مرۆڤو جنۆکەکان کۆببنەوەو ڕێکەون کە بە وێنەی ئەم قورئانە کە خودا ناردوویەتی بۆ پێغەمبەرەکەی بێنن، ناتوانن‌و بۆیان ناکرێت، با هەموو پشتگیری‌و هاوکاری‌و یارمەتی یەکتریش بدەن چونکە ئەمە کارێکە لە توانای هیچ کەسێکدا نیە، وتەی خودا چۆن لە وتەی دروستکراوەکانی دەچێت، ئەو خودایەی کە هاوشێوەو هاوتاو هاو وێنەی نیە، دوای ئەمە دەفەرمووێت: ﴿ وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ فِي هَٰذَا الْقُرْآنِ مِن كُلِّ مَثَلٍ فَأَبَىٰ أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُورًا ﴾ ئێمە لە هەموو بارەیەکەوە لەم قورئانەدا نموونەمان هێناوەتەوە بۆ مەردم، بەڵام زۆربەی ئەم مەردمە جگە لە سپڵەیی نەبێت هیچ نازانن. واتە: هەموو نیشانەو بەڵگەیەکی تەواومان بۆ هێناون‌و بۆمان ڕوون کردوونەتەوە، ڕاستیشمان بۆ ڕۆشن کردوونەتەوەو لێکمان داوەتەوە مانامان کردووەو سووک‌و ئاسانمان کردووە بۆیان، لەگەڵ ئەوەیشدا زۆرینەی خەڵکی سپڵەو بێ ئەمەکن‌و ملی پێ نادەن‌و بە گژی ئەو هەقەدا دەچن.

---

[1] الطبري(١٧/٥٤٦).

﴿ وَقَالُوا لَن نُّؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْأَرْضِ يَنبُوعًا ﴿٩٠﴾ أَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِّن نَّخِيلٍ وَعِنَبٍ فَتُفَجِّرَ الْأَنْهَارَ خِلَالَهَا تَفْجِيرًا ﴿٩١﴾ أَوْ تُسْقِطَ السَّمَاءَ كَمَا زَعَمْتَ عَلَيْنَا كِسَفًا أَوْ تَأْتِيَ بِاللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ قَبِيلًا ﴿٩٢﴾ أَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِّن زُخْرُفٍ أَوْ تَرْقَىٰ فِي السَّمَاءِ وَلَن نُّؤْمِنَ لِرُقِيِّكَ حَتَّىٰ تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَّقْرَؤُهُ قُلْ سُبْحَانَ رَبِّي هَلْ كُنتُ إِلَّا بَشَرًا رَّسُولًا ﴿٩٣﴾ ﴾

قورەیشیەکان داوای چەند بەڵگەیەکی دیاریکراو دەکەن و وەڵامی خوایش بۆ ئەو داوایانە

ئیبنو جەریر ڕیوایەتی کردووە لە موحەممەدی کوڕی ئیسحاقەوە، کە ئەڵێ شێخێکی خەڵکی بەسرە بۆی گێڕامەوە کە چل ساڵی زیاترە لێرەدایە و ئەویش لە عیکریمەوە و ئەویش لە ئیبنوعەبباسەوە: کە عوتبە و شەیبەی هەردوو کوڕی ڕەبیعەو ئەبو سوفیانی کوڕی حەربو پیاوێك لە بەنی عەبدودار و ئەبو بەختەری برای بەنی ئەسەدو ئەسوەدی کوڕی موتەلیبی کوڕی هیشامو زەمعەی کوڕی ئەسوەدو وەلیدی کوڕی موغیرەو ئەبو جەهلی کوڕی هیشام و عەبدوڵلای کوڕی ئەبو ئومەییە و ئومەییەی کوڕی خەلەف و عاسی کوڕی وائیل و نوبەیهە و مونەبیهە هەردوو کوڕی حەجاجی سەهمی ئەمانە کۆبوونەوە یان هەندێك لەمانە دوای ئاوابوونی خۆر لە پشتی کەعبەوە کۆبوونەوە، هەندێکیان بە هەندێکیانیان وت: بنێرن بۆلای موحەممەد لەگەڵی بدوێنو مشتومڕی لەگەڵدا بکەن هەتاخەڵك ناهەقتان نەگرێت چی پێئەکەن. ئەوەبوو ناردیان بۆ لای کە پیاو ماقوڵانی هۆزەکەت کۆبوونەتەوە و دەیانەوێ گفتوگۆت لەگەڵ بکەن، پێغەمبەری خوا(ﷺ) بە پەلە هات بۆ لایان، وای زانی لە بارەی ئەو کارەی ئەوەوە شتێکیان بۆ دەرکەوتووە پێغەمبەر(ﷺ) زۆر سوور بوو لەسەریان پێی خۆش بوو ڕاستەڕێ بگرنەبەر، دلگران دەبوو بە نارەحەتیان بۆیە لەگەڵیان دانیشت، وتیان: ئەی موحەممەد(ﷺ)! ئێمە ناردوومانە بە شوێنتدا هەتا کەس لەمەودوا لۆمەمان نەکات لە بارەی تۆوە. سوێند بە خوا ئاگاداری هیچ کەسێك نین لەناو عەرەبدا، ئەوەی تۆ هێناوتەتە ناو هۆزەکەت ئەو هێنابێتیە نا هۆزەکەی خۆی، تۆ قسە بە باب و باپیرانمان ئەڵێیت و بە ناشیرین باسی ئاینمان دەکەی و بەبێمەقڵیان دەزانی و قسە بە خواکانمان دەڵێیت و دوو بەرەکیشت خستووەتە نێوانمان، هیچ شتێکی خراپ و ناشیرین نەماوە تۆ دروستت نەکردبێت لە نێوان ئێمەو ئێوەدا، ئەگەر تۆ ئەم دەنگو باسەت بۆ ئەوە هێناوە بە هۆیەوە سامان وەدەست بێنیێ، ئەوەندە سامانت بۆ کۆ دەکەینەوە لە ماڵی خۆمان هەتا لە هەمووومان سامانت زۆرتر بێت، خۆ ئەگەر داوای گەورەیی دەکەی، دەتکەینە گەورەی خۆمان، ئەگەر داوای پاشایش دەکەی دەتکەینە پاشای خۆمان، ئەگەر ئەوەیش کە دێتە لات ئەو شتانەت بۆ دێنێت جنۆکەیەو هەست دەکەی زاڵ بووە بەسەرتدا کاتی خۆی ئەوەی شوێن خەڵکی دەکەوت لە جنۆکە پێیاندەوت ڕیئی(الرئی) لەوەش دەچێت ئەوەجنۆکە بێت، ئەگەر وایە ئەوە هەموو ماڵی خۆمان دەدەین و

دەگەڕێین بە دوای پزیشکدا بۆت‌و چاکت دەکەینەوە، ئەگەرنا ئەوەبا هیچ گلەییەکمان لێنەکرێت لەسەرتۆ. پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرمووی: ئەوەی ئێوەبۆیدەچن دەربارەی من، من وا نیم، من نەهاتووم بۆ لای ئێوە، بەوەی کە بۆم هێناون تاداوای ماڵەکانتان بکەم‌و گەورەبم لە ناوتانداو ببمە پاشا بەسەرتانەوە. بەڵکو خوای گەورە منی ڕەوانەکردووە بۆ لای ئێوەو کردومی بە پێغەمبەر و کتێبێکی بۆ ناردوومەو فەرمانی پێ کردووم، کە مزگێنی دەرو ترسێنەر بم بۆ ئێوە، من پەیامی پەروەردگارم پێگەیاندن‌و ئامۆژگاریم کردن ئەگەر ئەوەی بۆم هێناون لێم وەرگرن، بێگومان بەختەوەری دنیاو قیامەت بە دەست دێنن. ئەگەر وەڵامیشم نەدەنەوە من خۆڕادەگرم لەبەر فەرمانی خودا تا خودا بڕیاری خۆی دەدا لە نێوان ئێمەو ئێوەدا، وتیان: ئەی موحەمەد(ﷺ) ئەگەر تۆ ئەوەی خستوومانەتە بەردەمی تۆ قەبوڵی ناکەی، تۆ خۆت چاك دەزانی کە هیچ کەسێك نیە وەك ئێمە لە وڵاتێکی تەنگەڵان‌و کەم دەرامەت‌و ژیانی وا سەخت‌و گراندا بژی، داوا بکە لەو پەروەردگاریەی کە تۆی ڕەوانە کردووەو ئەو پەیامەی پێدا ناردووی، ئەو کێوانەمان بۆ تەخت بکات کە ڕێی لێ گرتووین‌و وڵاتەکەمان بۆ فراوان بکات‌و ڕووباری لێ هەڵقوڵێت وەك ڕووبارەکانی شام‌و عێراق باب‌و باپیرە پێشینەکانیشمان بۆ زیندوو بکاتەوە، لەو کەسانەیش کە زیندوو دەکرێنەوە بۆمان با قوسەیی کوڕی کیلابی تێدا بێت، چونکە ئەو پیاوێکی زۆر ڕاستگۆ بووە، پرسیاری لێ دەکەین ئایا ئەوەی تۆ دەیڵێیت ڕاستە یان پڕوپوچە؟ جا ئەگەر ئەوەت کرد کە ئێمە داوامان لێکردووی ئەوەو خەڵکانەش بروایان پێ کردی ئەوە ئێمەیش بروات پێ دەکەین، بەوە ئیتر ئێمە ڕێزی تۆمان بۆ دەردەکەوێت لای خوداو دیارە کە خودا تۆی ڕەوانەکردووە وەك خۆت دەڵێیت، پێغەمبەری خوا(ﷺ) پێی فەرموون: (من بۆ ئەوە ڕەوانە نەکراوم، بەڵکو من لای خواوە هاتووم بۆ لای ئێوە، بەو پەیامەی کە پێیدا ناردووم، منیش ئەوەی پێیدا ناردووم بۆ ئێوە وا پێم گەیاندن، ئەگەر وەری گرن ئەوە خۆشبەختی دنیاو قیامەت وەدەست دێنن، ئەگەر باوەڕیشی پێ ناکەن خۆ دەگرم لەبەر فەرمانی خودا هەتا خوای گەورە بڕیاری خۆی دەدات لە نێوان ئێمەو ئێوەدا) وتیان: ئەگەر ئەوەمان بۆ نەکەی، هەڵی بگرە بۆخۆت‌و داوا بکە لە پەروەردگارت فریشتەیەك بنێرێت بۆ لات بروات پێ بکات بەوەی دەیڵێیت تا لە جێی تۆ سەرمان لێ بدات، پاشان داوا بکە لە خودا باغات‌و گەنجینەو کۆشکی زێڕو زیوت بداتێ‌و ئەوەیش دەتەوێ پێت بدات‌و بێنیازت بکات. چونکە خۆ تۆش بە ناو بازاڕدا دەگەڕێیت بە دوای بژێویدا وەك چۆن ئێمە دەگەڕێین، با ئەوکاتە ئێمەش ڕێزو پلەی تۆمان بۆ دەربکەوێت لە لای پەروەردگارەکەت، ئەگەر تۆ پێغەمبەری وەك خۆت دەیڵێیت، پێغەمبەری خوا(ﷺ) پێی فەرموون: (من کاری وا ناکەم، من ئەو کەسە نیم کە ئەم داوایە لە پەروەردگاری بکات، بۆ ئەوەیش ڕەوانە نەکراوم بۆ لای ئێوە، بەڵکو خودا منی ڕەوانەکردووە کە ترسێنەرو مزگێنی دەریم، ئەگەر ئەوەی من پێی هاتووم قەبوڵی بکەن، ئەوە

خۆشبەختی دنیاو قیامەت بەدەست دێنن، ئەگەر لێشم وەرنەگرن خۆڕادەگرم لەبەر فەرمانی خوادا هەتا خودا بڕیاری خۆی دەدات، لە نێوان ئێمەو ئێوەدا). وتیان: ئاسمان بڕوخێنەو بیخەرە خوار وەك خۆت قەناعەتت وایە ئەگەر پەروەردگارت مەیلی لێبێت ئەوە دەکات، دڵنیابە ئێمە بڕوات پێ ناکەین هەتا ئەوە نەکەی. پێغەمبەری خوا(ﷺ) پێی فەرموون: (ئەوە بۆ خودایە، ئەگەر مەیلی لێبێت ئەوەتان پێ دەکات) وتیان: ئەی موحەمەد(ﷺ) ئایا پەروەردگارت نەیزانیووە ئێمە لەگەڵت دادەنیشین، ئەو پرسیارانەت لێ دەکەین کە لێمان کردی، ئەوەی دەمانەوێت داوات لێ دەکەین، لە پێشەوە پێت بڵێت و ئاگاداری ئەو شتانەت بکات کە تۆ بۆمان باس دەکەی، هەواڵت بداتێ کە چیمان لەگەڵدا دەکات لەسەر ئەوە ئەگەر ئێمە ئەوەی تۆ هێناوتە بۆمان قەبوڵمان نەکرد، هەواڵمان پێ گەیشتووە کە ئەوەی تۆ فێری ئەم شتانەدەکات پیاوێکە لە یەمامە (ڕەحمان)ی پێ دەڵێن، سوێند بە خوا ئێمە هەرگیز بڕوا بە(ڕەحمان) ناکەین، ئێمە ئیترپاساوی خۆمان هەیە ئەی موحەمەد(ﷺ) بەڵام سوێند بە خوا ئێمە وازت لێ ناهێنین هەتا لەناو دەچین یان تا لەناوت دەبەین، یەکێکیان وتی: ئێمە فریشتەکان دەپەرستین کە کیژی خودان، یەکێکی تریشیان وتی: بڕوات پێ ناکەین هەتا خوداو فریشتەکان بە ئاشکرا نەهێنی، کاتێك کە ئەو قسانەیان کرد، پێغەمبەری خوا(ﷺ) هەستاو جێی هێشتن، عەبدوڵای کوڕی ئومەییەی کوڕی موغیرەی کوڕی عەبدوڵای کوڕی عومەری کوڕی مەحزوم لەگەڵی هەڵسا کە کوڕی پوری عاتیکەی کچی عەبدولموتەلیب بوو، وتی: ئەی موحەمەد(ﷺ) هۆزەکەت ئەوەی خستیانە بەر دەمت بۆخۆت خستیان، لێت قەبوڵ نەکردن، پاشان چەند شتێکیان لێ داوا کردی بۆ خۆیان، بۆ ئەوەی پلەو ڕێزی تۆ بزانن بە هۆی ئەو شتانەوە لە لای خوا، تۆ ئەوەشت نەکرد، پاشان داوایان لێکردی تا پەلە بکەی بەهێنانی ئەو سزایەی کە دەیان ترسێنی پێی، سوێند بە خوا منیش هەرگیز بڕوات پێ ناکەم هەتا پلەکانەیەك دروست نەکەی پاشان پێدا بەرزبیتەوە و منیش سەیرت بکەم کەئەچیت و جا کتێبێکی کراوە لەگەڵ خۆت بێنیو چوار فریشتەیشت لەگەڵدا بێت شایەتیت بۆ بدەن کە ئەوەی تۆ دەیڵێیت وایە، سوێند بە خوا ئەگەر ئەوەیش بکەی، بە ڕاستی من هەر گومانم وایە بڕوات پێ ناکەم. پاشان پێغەمبەری خوای(ﷺ) بەجێ هێشت پێغەمبەریش(ﷺ) گەڕایەوە بۆ ناو کەس و کاری بە دڵگرانیو کەسەرێکی زۆرەوەلەبەر ئەوەی ئەو هەلەی لە دەست چوو کە بە هیوای بوو کاریان تێبکات کاتێك کە هۆزەکەی ناردیان بەشوێنیدا، هەروەها لەبەر ئەوەش کەبەو شێوەیە دووریان گرت لێی[1].

هۆی قەبوڵ نەکردنی داوای موشریکەکان

[1] الطبري(١٧/٥٥٧).

ئەو دانیشتنەی ئەوانە بۆی کۆبوونەوە، خوا خۆی ئاگای لێیان بووە، ئەگەر ئەو پرسیارانەی ئەوانە دەیانکرد بۆ ئەوە بووایە شارەزا ببن خوای گەورە وەلامی دەدانەوە بەلام خوا خۆی زانیویەتی کە هەر لەبەر بێ دینیو سەرکەشی ئەو پرسیارانە دەکەن، بۆیە وتراوە بە پێغەمبەری خوا(ﷺ) ئەگەر حەزت لێیە ئەوەی داوایان کردووە پێیان دەدەین، ئەگەر هەر حاشایان کرد جەزرەبەیەکیان دەدەم کە هیچ کەسێك لە جیهانیان ئەو جەزرەبەیەم نەدابێت، ئەگەر حەزیشت ئەکەی دەرگای لێبوردنو بەزەییان لێ دەکەمەوە؟ پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (بەلکو دەرگای لێبوردنو بەزەییان لێبکەرەوە).[1] ئەمەی ئەو خوانەناسانە داوایان دەکرد، وەك لەم ئایەتەدا لە پێشەوە باسمان کرد کە خودا فەرموویەتی: ﴿وَمَا مَنَعَنَآ أَن نُّرۡسِلَ بِٱلۡأٓيَٰتِ إِلَّآ أَن كَذَّبَ بِهَا ٱلۡأَوَّلُونَۚ وَءَاتَيۡنَا ثَمُودَ ٱلنَّاقَةَ مُبۡصِرَةٗ فَظَلَمُواْ بِهَاۚ وَمَا نُرۡسِلُ بِٱلۡأٓيَٰتِ إِلَّا تَخۡوِيفٗا﴾[2] واتە: وە هیچ شتێك بەرگری ئێمەی نەکردووە کە ئەو موعجیزانە بنێرین جگە لەوەی کە پێشینەکان بە درۆیان دەزانی، وە بەخشیمان بە(هۆزی) سەمود ئەو وشترەی کە(موعجیزەیەکی) ئاشکرا بوو، کەچی باوەڕیان نەهێناو ستەمیان لێکردو ئێمە موعجیزەکان نانێرین مەگەر بۆ ترساندن. وە لەم ئایەتانەیشدا دەفەرمووێت: ﴿وَقَالُواْ مَالِ هَٰذَا ٱلرَّسُولِ يَأۡكُلُ ٱلطَّعَامَ وَيَمۡشِي فِي ٱلۡأَسۡوَاقِ لَوۡلَآ أُنزِلَ إِلَيۡهِ مَلَكٞ فَيَكُونَ مَعَهُۥ نَذِيرًا ۝٧ أَوۡ يُلۡقَىٰٓ إِلَيۡهِ كَنزٌ أَوۡ تَكُونُ لَهُۥ جَنَّةٞ يَأۡكُلُ مِنۡهَاۚ وَقَالَ ٱلظَّٰلِمُونَ إِن تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلٗا مَّسۡحُورًا ۝٨ ٱنظُرۡ كَيۡفَ ضَرَبُواْ لَكَ ٱلۡأَمۡثَٰلَ فَضَلُّواْ فَلَا يَسۡتَطِيعُونَ سَبِيلٗا ۝٩ تَبَارَكَ ٱلَّذِيٓ إِن شَآءَ جَعَلَ لَكَ خَيۡرٗا مِّن ذَٰلِكَ جَنَّٰتٖ تَجۡرِي مِن تَحۡتِهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُ وَيَجۡعَل لَّكَ قُصُورَۢا ۝١٠ بَلۡ كَذَّبُواْ بِٱلسَّاعَةِۖ وَأَعۡتَدۡنَا لِمَن كَذَّبَ بِٱلسَّاعَةِ سَعِيرًا﴾[3] واتە: (بێباوەڕان) دەیان وت ئەمە چۆن پێغەمبەرێکە خواردن دەخواتو بە بازاڕدا دەڕوات؟! بۆچی فریشتەیەك نەنێردراوەتە خوارەوە بۆ لای بۆ ئەوەی لەگەلیدا ترسێنەربێت، یا گەنجینەیەکی (لە ئاسمانەوە) بۆ خۆی پێبدرایە یا باغێکی ببوایە لێی بخواردایەو ستەمکاران دەیانوت (بە ئیمانداران) ئێوە تەنها شوێن پیاوێکی جادولێکراو کەوتوون، سەیرکە چۆن نموونەی پووچ بۆ تۆ دێننەوە بەو هۆیەوە گومڕابوون ئیتر ناتوانن ڕێگای هەق بدۆزنەوە، گەورەو پیرۆزە ئەو زاتەی ئەگەر بیەوێت(لە دنیادا) چاکتر لەوەی(بێباوەڕان دەیلێن) بۆت سازدەدات باخاتێك کە ڕووبارەکان بە ژێریاندا دەڕوات وە چەند کۆشکت بۆ فەراهەم دێنێت،(ڕاست ناکەن وا نیە) بەلکو ئەوانە باوەڕیان بە ڕۆژی دوایی نیەو

[1] احمد(١/٢٤٥).

[2] الاسراء(٥٩).

[3] الفرقان(٧ـ١١).

ئێمە ئامادەمان کردووە بۆ کەسێك باوەڕی بە ڕۆژی دوایی نەبێت ئاگری هەڵگیرساو. لێرەشدا خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَقَالُواْ لَن نُّؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ تَفْجُرَ لَنَا مِنَ ٱلْأَرْضِ يَنۢبُوعًا ﴿٩٠﴾ أَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِّن نَّخِيلٍ وَعِنَبٍ فَتُفَجِّرَ ٱلْأَنْهَٰرَ خِلَٰلَهَا تَفْجِيرًا﴾ واتە: وتیان: بڕوات پێ ناهێنین تا لەم زەمینەدا کانیەکمان بۆ هەڵدەقوڵێنی، یان باغاتێکی دارخورما و ڕەزت هەبێتو کارێکی وا بکەی کە ڕووبارەکان لەناویاندا بە خوڕ بڕوات،(الینبوع) واتە: کانی ئاو لەبەر ڕۆیشتوو، داوایان لە پێغەمبەر(ﷺ) کرد کە کانی ئاوی لەبەر ڕۆیشتوویان لەسەر زەمینی حیجازدا لێرەولەوێ بۆ هەڵقوڵێنێت، ئەوە زۆر سوكو ئاسان بوو، بۆ خوای گەورە، ئەگەر مەیلی لێ بووایە دەیکردو هەموو داواکانیشی بۆ جێبەجێ دەکردن، بەڵام خودا خۆی دەزانێ کە ئەمانە ڕێی ڕاست ناگرنە بەر وەك لە ئایەتی تردا فەرموویەتی: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٩٦﴾ وَلَوْ جَآءَتْهُمْ كُلُّ ءَايَةٍ حَتَّىٰ يَرَوُاْ ٱلْعَذَابَ ٱلْأَلِيمَ﴾[1] واتە: ئەو کەسانەی گفتی پەروەردگاری تۆیان لێ هاتەدی ئیتر باوەڕ ناهێنن، جا با هەموو نیشانەکانیشیان بۆ بێت، هەتا ئازاری بە ژان بە چاوی خۆیان دەبینن. وە دەفەرموێت: ﴿۞ وَلَوْ أَنَّنَا نَزَّلْنَآ إِلَيْهِمُ ٱلْمَلَٰٓئِكَةَ وَكَلَّمَهُمُ ٱلْمَوْتَىٰ وَحَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَىْءٍ قُبُلًا مَّا كَانُواْ لِيُؤْمِنُوٓاْ﴾[2] واتە: فریشتەیشمان بناردایەو مردووەکانیش قسەیان لەگەڵ بکردنیایە، هەموو شتمان لەبەرانبەر ئەوانا کۆبکردایەتەوە هەرباوەڕیان نەدەهێنا. پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَوْ تُسْقِطَ ٱلسَّمَآءَ كَمَا زَعَمْتَ عَلَيْنَا كِسَفًا أَوْ تَأْتِىَ بِٱللَّهِ وَٱلْمَلَٰٓئِكَةِ قَبِيلًا﴾ واتە: یان ئاسمان بڕوخێنێت بە سەرماندا هەر چۆن خەیاڵت کردووە بە پارچە پارچە کراوی یان خوداو فریشتەکان بێنێت ڕووبەڕوو(بیان بینن) واتە: تۆ بەڵێنت پێداین ڕۆژی قیامەت ئاسمان دەقڵیشێت لە هەموو لایەکیەوە، داوامان بۆ بکە زوو لە دنیادا بە پارچە پارچەیی بکەوێ بەسەرماندا، وەك خوای گەورە لەشوێنێکی تردا باسیان دەکات کە چی دەڵێنو دەفەرموێت: ﴿ٱللَّهُمَّ إِن كَانَ هَٰذَا هُوَ ٱلْحَقَّ مِنْ عِندِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِّنَ ٱلسَّمَآءِ﴾[3] واتە: ئەی پەروەردگار ئەگەر ئەم قورئانە ڕاستەو لە لایەن تۆوە هاتووە دەی بەرد بەسەرماندا ببارێنە لە ئاسمانەوە. هەر بەم شێوەیە هۆزی شوعەیبیش هەمان داوایان کرد وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی

---

[1] یونس(٩٦_٩٧).

[2] الانعام(١١١).

[3] الانفال(٣٢).

تردا فەرموویەتی: ﴿ فَأَسۡقِطۡ عَلَيۡنَا كِسَفٗا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ إِن كُنتَ مِنَ ٱلصَّٰدِقِينَ ﴾[1] واتە: دەسا ئەگەر تۆ ڕاست ئەڵێی، چەند پارچەیەك لە ئاسماندا بەسەرماندا بخەرە خوارێ، ئەوەبوو خوای گەورە جەزرەبەی دان بە(ڕۆژی سێبەرەکە) کە ڕۆژێکی هەور و گرەبایەکی لێ هەڵکردن‌و سزایەکی زۆر توندی دان، بەڵام پێغەمبەری سۆز و ڕەحمەت و پێغەمبەری تۆبە کردن کەمیهرەبانییە بۆ هەموو جیهانەکان داوای کرد لە خوا مۆڵەتیان بدات‌و دوایان بخات بەڵکو خودا لە پشتی ئەوانە کەسانێك بێنێت کە هەر خودا بپەرستن‌و هیچ شتێك نەکەنە شەریکی، هەر واش بوو، هەر لەوانەی کە باس کران چەندکەس لێیان موسڵمان بوو لە دواییداو بووە موسڵمانێکی چاك، تەنانەت عەبدوڵای کوڕی ئەبی ئومەیە کە شوێن پێغەمبەر(ﷺ) کەوت، ئەوەی وت کە وتی، بە تەواوی گەڕایەوە بۆ لای خواو موسڵمانێکی چاکی لێ دەرچوو، ﴿أَوۡ يَكُونَ لَكَ بَيۡتٞ مِّن زُخۡرُفٍ﴾ واتە: یان ماڵێکت لە زێڕ هەبێت، ئیبنو عەبباس‌و موجاهیدو قەتادە دەڵێن: مەبەست پێی زێڕە.[2] لە خوێندنەوەی ئیبنو مەسعودیشدا هەر بەو شێوەیە هاتووە: (أن يكون لكَ بيتاً من ذهب).[3] ﴿أَوۡ تَرۡقَىٰ فِي ٱلسَّمَآءِ﴾ یان بە ئاسماندا هەڵبچی‌و سەریش کەوی، ئێمە بۆت بڕوانین، ﴿وَلَن نُّؤۡمِنَ لِرُقِيِّكَ حَتَّىٰ تُنَزِّلَ عَلَيۡنَا كِتَٰبٗا نَّقۡرَؤُهُۥ﴾ باوەڕ ناکەین تا کتێبێکمان لەگەڵ خۆت بۆ دێنی بۆمان‌و دەیخوێنینەوە، موجاهید دەڵێت: واتە: کتێبێکمان بۆ بێنە بۆ هەر یەکێکمان لاپەڕەیەکی تێدابێت، نوسرابێت ئەمە نامەیەکە لە لایەن خوداوە بۆ فلانی کوڕی فلان و بەیانی هەڵسا لە لای سەریدا دانرابێت[4]. خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿قُلۡ سُبۡحَانَ رَبِّي هَلۡ كُنتُ إِلَّا بَشَرٗا رَّسُولٗا﴾ بڵێ: پاکی هەر بۆ پەروەردگارکەم! ئاخۆ من چیم جگە لە پەیامبەرێکی خودا، بەڵکو خودا خۆی هەرچییەکی بوێ دەیکات، ئەگەر مەیلی لی بێت ئەوەی داوای دەکەن دەتان داتێ، مەیلیشی لێبێت وەڵامتان ناداتەوە، من تەنها پێغەمبەرێکم ڕەوانە کراوم بۆ لای ئێوە، کە پەیامی پەروەردگاری خۆتان پێ ڕابگەیەنم‌و ئامۆژگاریتان بکەم، ئەوەیشم لەگەڵدا کردن، بۆ ئەوەیش داواتان کردووە خودا خۆی دەزانێ چیتان لەگەڵدا دەکات.

﴿ وَمَا مَنَعَ ٱلنَّاسَ أَن يُؤۡمِنُوٓاْ إِذۡ جَآءَهُمُ ٱلۡهُدَىٰٓ إِلَّآ أَن قَالُوٓاْ أَبَعَثَ ٱللَّهُ بَشَرٗا رَّسُولٗا ﴿٩٤﴾ قُل لَّوۡ كَانَ فِي ٱلۡأَرۡضِ مَلَٰٓئِكَةٞ يَمۡشُونَ مُطۡمَئِنِّينَ لَنَزَّلۡنَا عَلَيۡهِم مِّنَ ٱلسَّمَآءِ مَلَكٗا رَّسُولٗا ﴿٩٥﴾ ﴾

---

[1] الشعراء(١٨١)

[2] الطبري(١٧/٥٥٣).

[3] الطبري(١٧/٥٥٣).

[4] الطبري(١٧/٥٥٤).

مل نەدان و باوەڕ نەهێنانی بتپەرستان لەبەر ئەوە بوو کە پێغەمبەر(ﷺ) مرۆڤە، وەڵامی خوای بۆیان

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَمَا مَنَعَ ٱلنَّاسَ أَن يُؤْمِنُوٓاْ إِذْ جَآءَهُمُ ٱلْهُدَىٰٓ إِلَّآ أَن قَالُوٓاْ أَبَعَثَ ٱللَّهُ بَشَرًا رَّسُولًا ﴾ تەنها بیانووی ئەو خەڵکە(کە شارەزاییان بۆ هات و بڕوایان پێ نەکرد) جگە لەوەی کە دەیان وت: چۆن خودا ئادەمیەك بە پێغەمبەر دەنێرێت، واتە: بیانووی زۆری ئەو خەڵکە ئەوە بوو کە بڕوایان بە پێغەمبەر(ﷺ) نەدەکرد و شوێنی نەدەکەوتن ئەوە بوو دەیان وت: چۆن دەبێت پێغەمبەر لە ئادەمی بێت، جێی سەرسوڕمان بوو، وەك خوای گەورە لە ئایەتی تردا فەرموویەتی: ﴿ أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا أَنْ أَوْحَيْنَآ إِلَىٰ رَجُلٍ مِّنْهُمْ أَنْ أَنذِرِ ٱلنَّاسَ وَبَشِّرِ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِندَ رَبِّهِمْ ﴾[1] واتە: ئایا مەردم سەیر ماون، پیاوێکمان هەر لەناو خۆیان ڕاسپاردووە کە خەڵکی بترسێنێ و مژدە بدات بەوانەی کە خاوەن باوەڕن، کە پلەی بەرزیان لە لای پەروەردگاریانەوە هەیە، وە دەفەرموێت: ﴿ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُۥ كَانَت تَّأْتِيهِمْ رُسُلُهُم بِٱلْبَيِّنَٰتِ فَقَالُوٓاْ أَبَشَرٌ يَهْدُونَنَا ﴾[2] واتە: ئەو(سزایە) بێگومان بە هۆی ئەوەوە بوو کە پێغەمبەرەکانیان بۆ هات بە بەڵگەی ئاشکراوە کەچی دەیانوت: چۆن دەبێت ئادەمیەك لە خۆمان ڕێنموونیمان بکات. فیرعەون و دار و دەستەکەی وتیان: وەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ أَنُؤْمِنُ لِبَشَرَيْنِ مِثْلِنَا وَقَوْمُهُمَا لَنَا عَٰبِدُونَ ﴾[3] واتە: ئایا ئێمە بە دوو کەسی وەك خۆمان باوەڕ بێنین لە کاتێکدا گەلەکەیان(بەنی ئیسرائیل) ئێمە دەپەرستن و گەردنکەچن بۆ ئێمە. هەر بەو شێوەیە گەلەکان بە پێغەمبەرەکانیان وتووە وەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ إِنْ أَنتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُنَا تُرِيدُونَ أَن تَصُدُّونَا عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ ءَابَآؤُنَا فَأْتُونَا بِسُلْطَٰنٍ مُّبِينٍ ﴾[4] واتە: ئێوەیش هەر ئادەمیەکی وەك ئێمەن دەتانەوێ بەرگری ئێمە بکەن و لامان دەن لە(پەرستنی) ئەوەی کە باوو باپیرانمان دەیانپەرست دەی نیشانە و بەڵگەیەکی ڕوونمان بۆ بێنن(ئەگەر ڕاست دەکەن ئێغەمبەرن). ئایەت لەم بارەیەوە زۆرە. پاشان خوای گەورە ئاگادارمان دەکاتەوە لە سۆز و بەزەیی خۆی بەرامبەر بەندەکانی کە پێغەمبەرانی لە ڕەگەزی خۆیان بۆ ناردوون بۆ ئەوەی لێی تێبگەن و بتوانن قسەی لەگەڵ بکەن، ئەگەر ڕاسپاردەی

---

[1] یونس(٢).

[2] التغابن(٦).

[3] المؤمنون(٤٧).

[4] ابراهیم(١٠).

ڕەوانە بکردایە لە فریشتەکان نەیاندەتوانی بەرامبەری بوەستن‌و ئەو پەیامەی لێ وەرگرن وەك خوای گەورە لە چەند ئایەتدا فەرموویەتی: ﴿لَقَدْ مَنَّ ٱللَّهُ عَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْ أَنفُسِهِمْ﴾[1] واتە: سوێند بێت بێگومان خوا چاکەو منەتی نا بەسەر بڕواداراندا کاتێك کە ڕەوانەی کرد لە ناویاندا فروستادەو نێردراوێك لە خۆیان. وە فەرموویەتی: ﴿لَقَدْ جَآءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنفُسِكُمْ﴾[2] واتە: سوێند بە خوا بە ڕاستی بۆتان هاتووە پێغەمبەرێك لە خۆتان. وە فەرموویەتی: ﴿كَمَآ أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِّنكُمْ يَتْلُواْ عَلَيْكُمْ ءَايَٰتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ ٱلْكِتَٰبَ وَٱلْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُونُواْ تَعْلَمُونَ ﴿١٥١﴾ فَٱذْكُرُونِىٓ أَذْكُرْكُمْ وَٱشْكُرُواْ لِى وَلَا تَكْفُرُونِ﴾[3] واتە: وەك ڕەوانەمان کرد لەناوتاندا پێغەمبەرێك لەخۆتان کە ئایەتەکانی ئێمەتان بەسەردا بخوێنێتەوە و پاکتان بکاتەوەو فێرتان بکات قورئان‌و دانایی (فەرموودەکانی خۆی)و فێرتان بکات ئەو شتانەی کە نەتان دەزانی، کەواتە یادم بکەن تا منیش لە بیرتان نەکەم‌و سوپاسم بکەن پێ نەزان‌و ناسوپاسیم مەکەن. بۆیە لێرەیشدا فەرموویەتی: ﴿ قُل لَّوْ كَانَ فِى ٱلْأَرْضِ مَلَٰٓئِكَةٌ يَمْشُونَ مُطْمَئِنِّينَ لَنَزَّلْنَا عَلَيْهِم مِّنَ ٱلسَّمَآءِ مَلَكًا رَّسُولًا ﴾ واتە: بڵێ: ئەگەر فریشتە بە دڵنیایی لەم زەمینەدا بڕۆیشتنایە، دیارە ئێمە لە ئاسمانەوە پێغەمبەری فریشتەمان بۆ دەناردن واتە: وەك ئێوە چۆن بە دڵنیایی لەسەر زەمیندان، ئەگەر فریشتەکانیش وەك ئێوە دڵنیابوونایە، لە ڕەگەزی خۆیان فریشتەمان بۆ دەناردن، لەبەر ئەوەی ئێوە مرۆڤن ئێمەش هەر لە خۆتان مرۆڤمان ناردووە بۆتان لەڕووی سۆز و بەزەیی یەوە.

﴿قُلْ كَفَىٰ بِٱللَّهِ شَهِيدًۢا بَيْنِى وَبَيْنَكُمْ ۚ إِنَّهُۥ كَانَ بِعِبَادِهِۦ خَبِيرًۢا بَصِيرًا ﴿٩٦﴾﴾

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿قُلْ كَفَىٰ بِٱللَّهِ شَهِيدًۢا بَيْنِى وَبَيْنَكُمْ ۚ إِنَّهُۥ كَانَ بِعِبَادِهِۦ خَبِيرًۢا بَصِيرًا ﴾ واتە: بڵێ: خودا بەسە بۆ شایەت لە نێوان ئێمەو ئێوەدا، هەر ئەو دەربارەی عەبدانی ئاگادارەو دەیانبینێت. خوای گەورە ڕێنمایی پێغەمبەرەکەی دەکات کە بەڵگە بێنێتەوە بۆ هۆزەکەی لەسەر ڕاستی ئەو پەیامەی هێناویەتی بۆیان، پێیان بڵێت کە خودا شایەتە بەسەر منیش‌و ئێوەیشەوە ئاگاداری ئەو پەیامەیە کە هێناومە بۆتان، ئەگەر من درۆم بە دەم خواوە هەڵبەستایە، خودا تۆڵەی توندی لێ دەسەندم وەك لە ئایەتی تردا فەرموویەتی: ﴿وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ ٱلْأَقَاوِيلِ ﴿٤٤﴾ لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِٱلْيَمِينِ

---

[1] ال عمران(١٦٤).

[2] التوبة(١٢٨).

[3] البقرة(١٥١_١٥٢).

٤٥ ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ﴾[1] ئەگەر هەندێ قسەی بە دەم ئێمەوە بکردایە، بێگومان بە هەموو توانا دەمانگرت، ئەوسا ڕەگی لاملیمان دەبڕی. پاشان دەفەرمووێت: ﴿إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا ﴾ هەر خودایە دەربارەی بەندەکانی ئاگادارەو دەیانبینێت، دەزانی کێ شایستەی چاکەو بەهرەو ڕێی نیشاندانەو کێش شایەنی گومراییو بەدبەختیو ڕێ لێ تێکچوونە.

﴿وَمَن يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَن يُضْلِلْ فَلَن تَجِدَ لَهُمْ أَوْلِيَاءَ مِن دُونِهِ وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ عُمْيًا وَبُكْمًا وَصُمًّا مَّأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ كُلَّمَا خَبَتْ زِدْنَاهُمْ سَعِيرًا ٩٧﴾

شارەزابوونو گومرایی بە دەستی خودایە

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَمَن يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَن يُضْلِلْ فَلَن تَجِدَ لَهُمْ أَوْلِيَاءَ مِن دُونِهِ﴾ کەسێك خوا ڕێی نیشاندا، شارەزایە، گومڕایشی بکات تۆ دۆستیان بۆ پەیدا ناکەی لە غەیری خودا، خودای گەورە لێرەدا باسی دەسەلاتو توانای خۆی دەکات لە نێوان دروستکراوەکانیدا کە چۆن بڕیارەکانی بێ دواکەوتن جێبەجێ دەکرێت، هیچ کەسێك ناتوانێت بەری بگرێت، هەر کەسیش شارەزا بکات هیچ کەسیك ناتوانێت گومڕای بکات. کەسێکیش گومڕا بکات، کەس ناتوانێت دۆستی بۆ پەیدا بکاتو ڕێی نیشان بدات، وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿مَن يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَن يُضْلِلْ فَلَن تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُّرْشِدًا﴾[2] واتە: هەر کەسێك خوا ڕێنموونی بکات ئەو کەسە ڕێنموونی کراوە وە هەر کەسیش گومڕا بکات ئەوە هیچ پشتیوانو ڕێ نیشاندەرێکت دەست ناکەوێ بۆی.

پاداشتی خەڵکی گومڕا

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ عُمْيًا وَبُكْمًا وَصُمًّا﴾ واتە: ڕۆژی قیامەتیش بە دەمەوڕوویی بە کوێریو لاڵیو کەڕی هەموویان کۆدەکەینەوە، ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە ئەنەسی کوڕی مالیکەوە دەڵێت: وتیان ئەی پێغەمبەری خوا(ﷺ) چۆن خەڵکی بەدەمەوڕوودا کۆدەکرێتەوە؟ فەرمووی:(ئەو کەسەی بە قاچەکانیان بردوونی هەر ئەو کەسەش توانای هەیە بە دەمو ڕوویاندا بەڕێدا بیانبات).[3] لە هەردوو صەحیحەکەیشدا ئەم حەدیسە هاتووە[4]. بۆیە ئاوایان بەسەر دێت چونکە ئەوانە لە ژیانی دنیادا کەڕو کوێرو لاڵ بوون لە ئاستی هەق، لە ڕۆژی

---

[1] الحاقة(٤٤ـ٤٦).

[2] الكهف(١٧).

[3] احمد(٣/١٦٧)، فەرموودەیەکی سەحیحە.

[4] فتح الباري(٨/٣٥٠)، مسلم(٤/٢١٦١).

کۆکردنەوەشیاندا بەو شێوەیە پاداشتیان دەدرێتەوە کە زۆر پێویستیان بە چاوو گوێو قسەکردن هەیە، ﴿مَّأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ﴾ ئاکام و داهاتوویان لە جەهەننەمدایە، ﴿كُلَّمَا خَبَتْ﴾ ئیبنوعەبباس دەڵێت: هەرکات دامرکایەوە[1]. موجاهید دەڵێت: هەرکات کوژایەوە. ﴿زِدْنَاهُمْ سَعِيرًا﴾ ئەوە بڵێسەو پشکۆو گڕی ئاگرەکەیان بۆ زیاد دەکەین. وەك خوای گەورە فەرموویەتی لە ئایەتێکی تردا: ﴿فَذُوقُوا فَلَن نَّزِيدَكُمْ إِلَّا عَذَابًا﴾[2] واتە: بچێژن، هیچتان بۆ زیاد ناکەین سزا نەبێت.

﴿ذَٰلِكَ جَزَاؤُهُم بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا وَقَالُوا أَإِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا أَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا ﴿٩٨﴾ أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ قَادِرٌ عَلَىٰ أَن يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ وَجَعَلَ لَهُمْ أَجَلًا لَّا رَيْبَ فِيهِ فَأَبَى الظَّالِمُونَ إِلَّا كُفُورًا ﴿٩٩﴾﴾

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ذَٰلِكَ جَزَاؤُهُم بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا وَقَالُوا أَإِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا أَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا﴾ واتە: ئەوە تۆڵەی ئەوانەیە، چونکە ئەوانە لە نیشانەکانی ئێمە حاشایان کردوو و وتیان: ئایا کە ئێمە بووینە ئێسكو پروسك دیسان زیندوو دەکرێینەوە؟ واتە: ئەو سزاو جەزرەبەو ئەو تۆڵەیەی کە لێمان دەسەندن کە زیندوومان کردنەوە بە کوێریو لاڵیو کەڕی، پڕبەپڕی ئەو کارەیان بوو کە کردیان، چونکە ئەوانە بڕوایان بە نیشانەکانی ئێمە نەبوو، زیندووبوونەوەشیان بە درۆ دەزانی، وەك دەفەرموێت: ﴿ذَٰلِكَ جَزَاؤُهُم بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا وَقَالُوا أَإِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا أَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا﴾ واتە: دەیانوت: ئایا ئەگەر ئێمە دوای ئەوەی کە بووینە ئێسكو پروسکی ڕزیوو لەناو زەمیندا پوکاینەوەو هیچمان نەما جارێکی تر زیندوو دەکرێینەوە؟ خوای گەورە بەڵگەیان بۆ دەهێنێتەوە لەسەر تواناو دەسەڵاتی خۆیو ئاداگاریان دەکاتەوە کە ئاسمانەکانو زەمینیش هەر خوا دروستی کردوون، دروست کردنەوەیان زۆر سوكو ئاسانترە وەك لە ئایەتی تردا فەرموویەتی: ﴿لَخَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَكْبَرُ مِنْ خَلْقِ النَّاسِ﴾[3] واتە: دروست کردنی ئاسمانەکانو زەمین لە وەدیهێنانی مرۆڤ گەورەترە. وە فەرموویەتی: ﴿أَوَلَيْسَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِقَادِرٍ عَلَىٰ أَن

---

[1] الطبري(١٧/٥٦١).

[2] النبأ(٣٠).

[3] الغافر(٥٧).

يَخۡلُقَ مِثۡلَهُمۚ بَلَىٰ وَهُوَ ٱلۡخَلَّٰقُ ٱلۡعَلِيمُ ﴿٨١﴾ إِنَّمَآ أَمۡرُهُۥٓ إِذَآ أَرَادَ شَيۡـًٔا أَن يَقُولَ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ﴾[1] هەتا کۆتایی سورەتەکە. واتە: ئایا زاتێك کە ئاسمانەکان‌و زەوی بەدی هێناوە ناتوانێت وێنەیان دروست بکات؟ بەڵێ دەتوانێ‌و هەر ئەویش دروستکەری زانایە، بە ڕاستی کاری(خوا) ئەمەیە هەر کاتێك بیەوێت شتێك بەدی بێنێت پێی دەڵێت: ببە دەست بەجێ(ئەو شتە) دەبێت. لێرەیشدا دەفەرموێت: ﴿أَوَلَمۡ يَرَوۡاْ أَنَّ ٱللَّهَ ٱلَّذِي خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ قَادِرٌ عَلَىٰٓ أَن يَخۡلُقَ مِثۡلَهُمۡ وَجَعَلَ لَهُمۡ أَجَلٗا لَّا رَيۡبَ فِيهِ﴾ واتە: ئایا ئەوەندە نازانن، ئەو خودایەی ئاسمانەکان‌و زەمینی دروست کردووە دەتوانێت هی وەك ئەوانیش دروست بکات، ماوەیشی بۆ دیاری کردوون، بێگومان هەر دێت؟ واتە: ڕۆژی قیامەت هەر دێت‌و دیسان لاشەکانیان زیندوو دەکاتەوەو گیان دەکاتەوە بە بەریاندا، وەك چۆن لە سەرەتاوە دروستی کردوون‌و گیانی کرد بە بەریاندا، کاتی زیندووبوونەوەو لە گۆڕ هاتنە دەرەوەشیان بۆ دیاری کراوە گومانی تێدا نیەو هەر ڕوو دەدات‌و دێتەدی. وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿وَمَا نُؤَخِّرُهُۥٓ إِلَّا لِأَجَلٖ مَّعۡدُودٖ﴾[2] واتە: ئەو ڕۆژە دواناخەین مەگین بۆ ماوەیەکی کەم، پاشان خوای گەورە لێرەدا دەفەرموێت: ﴿فَأَبَى ٱلظَّٰلِمُونَ إِلَّا كُفُورٗا﴾ بەڵام ستەمکاران هیچیان ناوێ بێباوەڕی و سپڵەیی نەبێت، یانی بەردەوامبوون لەسەر پڕوپوچی و یاخی بوون نەبێت.

﴿قُل لَّوۡ أَنتُمۡ تَمۡلِكُونَ خَزَآئِنَ رَحۡمَةِ رَبِّيٓ إِذٗا لَّأَمۡسَكۡتُمۡ خَشۡيَةَ ٱلۡإِنفَاقِۚ وَكَانَ ٱلۡإِنسَٰنُ قَتُورٗا ﴿١٠٠﴾﴾

چروکی بەشێکە لە سروشی مرۆڤ

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿قُل لَّوۡ أَنتُمۡ تَمۡلِكُونَ خَزَآئِنَ رَحۡمَةِ رَبِّيٓ إِذٗا لَّأَمۡسَكۡتُمۡ خَشۡيَةَ ٱلۡإِنفَاقِۚ وَكَانَ ٱلۡإِنسَٰنُ قَتُورٗا﴾ واتە: بڵێ: ئەگەر ئێوە خاوەنی گەنجینەکانی بەزەیی پەروەردگاری من بوونایە، هەر ڕژدیتان دەکرد، مرۆڤ ڕژد و چارچنۆکە. خوای گەورە دەفەرموێت بە پێغەمبەرەکەی موحەمەد(ﷺ) بڵێ پێیان: ئەی خەڵکینە! ئەگەر ئێوە خاوەنی هەموو گەنجینەکانی سەر زەمین بن لە ترسی هەژاری دەستتان والا نەدەکرد. ئیبنو عەبباس دەڵێت: ﴿خَشۡيَةَ ٱلۡإِنفَاقِ﴾ واتە: لە ترسی هەژاری.[3] واتە لە ترسی ئەوەی نەك بڕوات‌و لە دەستتان بچێت، لەگەڵ ئەوەیشدا کە هەرگیز تەواو نابێت‌و دوایی نایەت، چونکە ئەو ڕژدی‌و چروکیە لە سروشتی ئادەمیە، بۆیە فەرموویەتی: ﴿وَكَانَ ٱلۡإِنسَٰنُ قَتُورٗا﴾ واتە: مرۆڤ

---

[1] يس(٨١_٨٢).

[2] هود(١٠٤).

[3] الطبري(١٧/٥٦٣).

پیسکەو چاوچنۆکە. قەتادە دەڵێت: ﴿قَتُورًا﴾ واتە: ڕژدو چاوچنۆکە.[1] وە لە ئایەتێکی تردا خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿أَمْ لَهُمْ نَصِيبٌ مِّنَ الْمُلْكِ فَإِذًا لَّا يُؤْتُونَ النَّاسَ نَقِيرًا﴾[2] واتە: ئایا ئەمانە بەشیان بەو مولکەوە هەیە؟ ئەگەر بیشیان بێت، بە ئەندازەی توێکڵی دەنکە خورمایە سودیان بۆ مەردم نیە، واتە: ئەگەر بەشیشیان لەو سامانەدا ببێت، هیچی لێ نادەن بە کەس با بە ئەندازەی توێکڵی دەنکە خورمایەکیش بێت، خوای گەورە باسی مرۆڤ دەکات کە سروشتی چۆنە مەگین کەسێك خودا خۆی یارمەتی بداو ڕێی نیشان دا، چونکە مرۆڤ هەمیشە ڕژدو چاوچنۆك‌و پیسکەیە. وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿إِنَّ الْإِنسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا ﴿١٩﴾ إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا ﴿٢٠﴾ وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا ﴿٢١﴾ إِلَّا الْمُصَلِّينَ﴾[3] واتە: بێگومان ئادەمی دروست کراوە بە ڕژدی‌و چاوچنۆکی، کاتێك کە تووشی ناخۆشیەك ببێت هاوارو ناڵە ناڵە دەست پێدەکات، کە سامانیش ڕووی تیّ بکات دەیگرێتەوە لە خەڵکی، تەنیا ئەوانە نەبێت کە نوێژ خوێنن. لەم شێوەیە نموونە زۆرە لە قورئانی پیرۆزدا، ئەمەیش بەڵگەیە لەسەر ڕێزو بەزەیی‌و چاکەی خودای مەزن بەسەر بەندەکانیەوە. لە هەردوو سەحیحەکەیشدا هاتووە: (دەستی خودا پڕە، بەخشش کەم ناکاتەوە بە شەوو بە ڕۆژ هەمیشە لێی دەڕژێت، ئایا نابینن، لەو کاتەوەی ئاسمانەکان‌و زەمینی دروست کردووە چەندی لێبەخشیوە، دەی ئەوەی لە دەستی دایە کەمی نەکردووە)[4].

﴿ وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَىٰ تِسْعَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ ۖ فَاسْأَلْ بَنِي إِسْرَائِيلَ إِذْ جَاءَهُمْ فَقَالَ لَهُ فِرْعَوْنُ إِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا مُوسَىٰ مَسْحُورًا ﴿١٠١﴾ قَالَ لَقَدْ عَلِمْتَ مَا أَنزَلَ هَٰؤُلَاءِ إِلَّا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ بَصَائِرَ وَإِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا فِرْعَوْنُ مَثْبُورًا ﴿١٠٢﴾ فَأَرَادَ أَن يَسْتَفِزَّهُم مِّنَ الْأَرْضِ فَأَغْرَقْنَاهُ وَمَن مَّعَهُ جَمِيعًا ﴿١٠٣﴾ وَقُلْنَا مِن بَعْدِهِ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ اسْكُنُوا الْأَرْضَ فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ جِئْنَا بِكُمْ لَفِيفًا ﴿١٠٤﴾ ﴾

نۆ نیشانەکەی موسا

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَىٰ تِسْعَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ ۖ فَاسْأَلْ بَنِي إِسْرَائِيلَ إِذْ جَاءَهُمْ فَقَالَ لَهُ فِرْعَوْنُ إِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا مُوسَىٰ مَسْحُورًا ﴾ واتە: نۆ نیشانەی ئاشکرامان دابوو بە موسا، لە بەرەی

---

[1] الطبري(١٧/٥٦٣).

[2] النساء(٥٣).

[3] المعارج(١٩_٢٢).

[4] فتح الباري(٨/٢٠٢)، مسلم(٢/٦٩١).

ئیسرائیل بپرسە، ئەوانە دەزانن كاتێك موسا گەیشتنە بەرەوە، فیرعەون پێی وت: من وا خەیاڵ دەكەم تۆ جادووت لیٚ كراوە موسا! خوای گەورە باسی ئەوە دەكات كە موسای ڕەوانە كردووە بە نۆ نیشانەی ئاشكراوە كە بریتین لەو بەڵگە بەهێزو دیارانە كە نیشانەن لەسەر ڕاستی موساو پەیامەكەی لە لایەن خۆیەوە بۆ لای فیرعەون، كە ئەمانەن: گاچۆنەكەی و دەستی و گرانی و قات و قڕی و لافاو و لەشكری كولله و ئەسپیٚ و بۆق و بەخوێنبوونی ئاوەكانیان، ئەمانە كە چەند نیشانەی ئاشكرا بوون، ئیبنو عەبباس ئەمەی وتووە.[1] موحەمەدی كەعب دەڵێت: ئەو نیشانانە دەستو گاچۆن‌و سڕینەوەی ماڵ و ئاوی ناوبەردەكە و پێنجەكەی سورەتی(الاعراف)یش[2]. ئیبنو عەبباس‌و موجاهیدو عیكریمەو شەعبی‌و قەتادە دیسان وتوویانە: ئەو نیشانانە بریتین لە دەستو گاچۆنەكەی و قاتوقڕی‌و كەمی بەروبووم‌و لافاوو كولله‌و ئەسپیٚ‌و بۆق‌و خوێن.[3] ﴿فَٱسۡتَكۡبَرُواْ وَكَانُواْ قَوۡمٗا مُّجۡرِمِينَ﴾[4] واتە: لەگەڵ ئەو هەموو نیشانانەدا كە بە چاوی خۆیان دیان، هەرچەندە لە دڵی خۆیاندا بە ڕاستیان دەزانی، خۆبەزلزانی‌و ناهەقی بوونە هۆی حاشاكردن لێیان و ئەو نیشانانە كاری تیٚ نەكردن، هەر بەو شێوەیە، ئەگەر وەڵامی ئەوانەمان بدایەتەوە كە داوایان لە تۆ كرد ئەی موحەمەد(ﷺ) وتیان: بڕوات پیٚ ناكەین هەتا كانیەكمان بۆ هەڵنەقوڵێنیت لە زەویدا بەو جۆرەو بەو جۆرە هەتا دوایی. ئەوانە هەر نەدەهاتن بە دەمتەوەو بڕوایان پیٚ نەدەكردی مەگین خودا خۆی مەیلی لێبێت، وەك فیرعەون بە موسای وت: كاتێك كە ئەو هەموو بەڵگانەی بە چاوی خۆی بینی لەسەر دەستی موسادا: ﴿إِنِّي لَأَظُنُّكَ يَٰمُوسَىٰ مَسۡحُورٗا﴾ واتە: من وا دەزانم تۆ جادووت لێكراوە موسا، هەندێك دەڵێن: من وا دەزانم تۆ جادووگەری(والله أعلم)[5].

ئەم نۆ نیشانەیە كە ئەو زانایانە باسیان كرد ئەوانەن كە مەبەستن لێرەدا، هەر ئەوانەن كە لەم ئایەتانەدا خوای گەورە دیاری كردوون وەك دەفەرموێت: ﴿وَأَلۡقِ عَصَاكَۚ فَلَمَّا رَءَاهَا تَهۡتَزُّ كَأَنَّهَا جَآنّٞ وَلَّىٰ مُدۡبِرٗا وَلَمۡ يُعَقِّبۡۚ يَٰمُوسَىٰ لَا تَخَفۡ إِنِّي لَا يَخَافُ لَدَيَّ ٱلۡمُرۡسَلُونَ ١٠ إِلَّا مَن ظَلَمَ ثُمَّ بَدَّلَ حُسۡنَۢا بَعۡدَ سُوٓءٖ فَإِنِّي غَفُورٞ رَّحِيمٞ ١١ وَأَدۡخِلۡ يَدَكَ فِي جَيۡبِكَ تَخۡرُجۡ بَيۡضَآءَ مِنۡ غَيۡرِ سُوٓءٖۖ فِي تِسۡعِ ءَايَٰتٍ إِلَىٰ فِرۡعَوۡنَ وَقَوۡمِهِۦٓۚ إِنَّهُمۡ كَانُواْ قَوۡمٗا فَٰسِقِينَ﴾[6] ئەم دوو ئایەتە باسی دەستو گاچۆنەكەی تێدا هاتووە، نیشانەكانی تریش لەسورەتی(الاعراف)دا

---

[1] الطبري(١٧/٥٦٤).

[2] الطبري(١٧/٥٦٥).

[3] الطبري(١٧/٥٦٥/٥٦٦).

٤ الاعراف(١٣٣).

[5] واتە (مسحور): مەفعولی بەمانا فاعلە (وەرگێڕ).

[6] النمل(١٠_١٢).

بەدرێژی باس کراوە، موسا پێغەمبەر(سەلامی خوای لێبێت) نیشانەو موعجیزەی زۆری تریش لەسەر دەستیدا ڕووی داوە، لەوانە: لێدانی بەردەکە بە گاچۆنەکەی‌و ئاو لێدەرهاتنی‌و سێبەری هەور بۆیان‌و باراندنی گەزۆو ناردنی ڕیشۆڵە(شەلاقە)و چەندین شتی تریش، کە درا بە نەوەی ئیسرائیل دوای ئەوەی کە وڵاتی میسریان بەجێ هێشت بەڵام لێرەدا تەنیاباسی لەو نۆ نیشانەیە کردووە کە فیرعەون‌و هۆزەکەی بە چاوی خۆیان بینیوویانە، کە بوویە بەڵگە بەسەریانەوە، کەچی ئەوان دژی وەستان‌و دانیان پێدا نەناو حاشایان لێکرد، بۆیە موسا(سەلامی خوای لێبێت) وتی بە فیرعەون وەك خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿ قَالَ لَقَدْ عَلِمْتَ مَآ أَنزَلَ هَٰٓؤُلَآءِ إِلَّا رَبُّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ بَصَآئِرَ وَإِنِّى لَأَظُنُّكَ يَٰفِرْعَوْنُ مَثْبُورًا ﴾ وتی: تۆ خۆت سوور دەزانی ئەم شتانە کەوا زەق لەبەر چاوانن هەر دروستکەری زەمین‌و ئاسمانەکان‌و ناردوویەتیە خوار، فیرعەون من لام وایە تۆ تیا دەچی. واتە: ئەو نیشانانە کە بە چاو دەبینرێن بەڵگەن لەسەر ئەوەی ئەو پەیامەی کە من بۆم هێناوی پەیامی خوایە، ﴿وَإِنِّى لَأَظُنُّكَ يَٰفِرْعَوْنُ مَثْبُورًا ﴾ واتە: من وا دەزانم کە تۆ لەناو دەچی، قەتادەو موجاهید وایان وتووە.[1] ئیبنو عەبباس دەڵێت: ﴿مَثْبُورًا ﴾ واتە: بێ بەش لە بەزەیی خوا.[2] دیسان ئیبنو عەبباس‌و زەحاك دەڵێن: ﴿مَثْبُورًا ﴾ واتە: شکست خواردوو(ژێرکەوتوو).[3] (تیاچووش) وەك موجاهید دەڵێ هەموو ئەو مانایانە دەگرێتەوە.

لەناوچوونی فیرعەون‌و هۆزەکەی

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ فَأَرَادَ أَن يَسْتَفِزَّهُم مِّنَ ٱلْأَرْضِ فَأَغْرَقْنَٰهُ وَمَن مَّعَهُۥ جَمِيعًا﴾ واتە: فیرعەون ویستی گەریان تێ بچێنێت‌و لەو سەر زەمینە دەریان بکات، ئێمەش ئەم‌و هەموو ئەوانەیش لەگەڵیان بوون خنکاند. ئەم ئایەتە مژدەیەکی تێدایە بۆ پێغەمبەر(ﷺ) کە فەتحی مەککە دەکات، هەرچەندە ئەم سورەتە مەککەییە و لە پێش کۆچکردندا هاتووەتەخوارەوە، ئەوەبوو هەرواش دەرچوو، خەڵکی مەککە ویستیان پێغەمبەر(ﷺ) لە مەککە دەریکەن، وەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَإِن كَادُواْ لَيَسْتَفِزُّونَكَ مِنَ ٱلْأَرْضِ لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا﴾[4] لەبەر ئەمەبوو خوای گەورە پێغەمبەرەکەی کردە خاوەنی مەککەو بە زۆر چووە ناوی‌و زاڵ بوو بەسەر خەڵکەکەیدا(بەپێی بەهێزترین قسەی

---

[1] الطبري(١٧/٥٧١).

[2] الطبري(١٧/٥٧٠).

[3] الطبري(١٧/٥٧٠).

[4] الاسراء(٧٦).

زانایان)، پاشان بەڕێزو لێبوردەیی ئازادی کردن، وەك چۆن خودا ئەو هۆزەی نەوەی ئیسرائیلی کردە خاوەنی وڵاتی فیرعەون کە لە پێشدا لاوازو ژێردەستە بوون لە هەموو لایەکی ئەو وڵاتەدا، هەرچی گەنجینەو کشتوکاڵو بەروبوومیان هەبووە کەوتە ژێر دەستی نەوەی ئیسرائیل، وەك خوای گەورە فەرمووی: ﴿كَذَٰلِكَ وَأَوْرَثْنَٰهَا بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ﴾[1] واتە: ئا بەو جۆرە(لەناومان بردن) و نەوەکانی یەعقوب (جوولەکە)مان لە جێگایان دانا. وە لێرەیشدا دەفەرموێت: ﴿وَقُلْنَا مِنۢ بَعْدِهِۦ لِبَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ٱسْكُنُوا۟ ٱلْأَرْضَ فَإِذَا جَآءَ وَعْدُ ٱلْءَاخِرَةِ جِئْنَا بِكُمْ لَفِيفًا﴾ واتە: لە پاش ئەوەیش بە بەرەی ئیسرائیلمان وت: نیشتەجێ بن لەم وڵاتەو هەر کاتێکیش قیامەت هات، ئەوسا هەموو پێکەوە کۆدەکەینەوە. واتە: ئێوەو دوژمنەکانیشتان کۆدەکەینەوە. ئیبنو عەبباس‌و موجاهیدو قەتادەو زەحاك دەڵێن: ﴿لَفِيفًا﴾ واتە: هەمووان[2].

﴿وَبِٱلْحَقِّ أَنزَلْنَٰهُ وَبِٱلْحَقِّ نَزَلَ ۗ وَمَآ أَرْسَلْنَٰكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ﴿١٠٥﴾ وَقُرْءَانًا فَرَقْنَٰهُ لِتَقْرَأَهُۥ عَلَى ٱلنَّاسِ عَلَىٰ مُكْثٍ وَنَزَّلْنَٰهُ تَنزِيلًا ﴿١٠٦﴾﴾

هاتنە خوارەوەی قورئان بە جیاجیا

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَبِٱلْحَقِّ أَنزَلْنَٰهُ وَبِٱلْحَقِّ نَزَلَ ۗ وَمَآ أَرْسَلْنَٰكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا﴾ واتە: ئەم قورئانەمان بە هەق ناردو بە هەقیش هاتە خوارەوە، ئێمە تۆمان هەر بۆیە نارد مژدەدەرو ترسێنەر بیت، خوای گەورە لێرەدا باسی کتێبە مەزنەکەی خۆی دەکات کە قورئانی پیرۆزە، کە هەر بە ڕاستی ناردوویەتی واتە: پڕە لە ڕاستی وەك لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿لَّٰكِنِ ٱللَّهُ يَشْهَدُ بِمَآ أَنزَلَ إِلَيْكَ ۖ أَنزَلَهُۥ بِعِلْمِهِۦ ۖ وَٱلْمَلَٰٓئِكَةُ يَشْهَدُونَ﴾[3] واتە: خودا خۆی ئاگای لێیەو فریشتەکانیش هەموو ئاگادارن، کە خودا بە زانستی خۆی ئەمەی بۆ تۆ ناردووەتەخوار. دەیەوێت ئاگادارتان بکات لە بڕیارو فەرمانو قەدەغەکراوەکانی خۆی‌و ئەو قورئانەیش کە بۆی ناردووی ئەی موحەمەد(ﷺ) چاودێری کردووەو پاراستوویەتی‌و هیچ شتێکی تێکەڵاو نەبووەو زیادو کەمیشی تێدا نەکراوە بەڵکو بە ڕاستی گەیشتووە بە تۆ، کەسێك هێناویەتی زۆر بەهێزو تواناو خاوەن ئەمانەت‌و قسە ڕەوایە لە لای فریشتە پایە بەرزەکان، ﴿وَمَآ أَرْسَلْنَٰكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا﴾ واتە: ئەی موحەمەد(ﷺ) ئێمە تۆمان بۆیە ناردووە کە

---

[1] الشعراء(٥٩).

[2] الطبري(٥٧٣/٥٧٢/١٧).

[3] النساء(١٦٦).

مژدەدەر بی بۆ ئەو کەسانەی کە سەرپێچیت دەکەن لە خوانەناسان، پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَقُرۡءَانٗا فَرَقۡنَٰهُ﴾ واتە: قورئانێکە بە جیاجیا ناردوومانە، ئەگەر ووشەی(فَرَقۡنَٰهُ) بەبێ شەددە بخوێنرێتەوە، ئەوە یانی: جیامان کردووەتەوە لە(لوح المحفوظ) بۆ(بیت العزة) کەلە ئاسمانی دنیادایە، پاشان بەش بەش‌و جیاجیا هاتووەتە خوارەوە لەسەر ڕووداوەکان بۆ پێغەمبەری خوا(ﷺ) لە ماوەی بیست‌و سێ ساڵدا، ئەمە عیکریمە وتوویەتی لە ئیبنو عەبباسەوە.[1] وە هەر لە ئیبنو عەبباسەوە کە (فَرَّقۡنَٰهُ)ی بە تەشدید خوێندووەتەوە ، کە ئەمەش یانی: ئایەت ئایەت ناردوومانەتە خوارەوە بە ڕوونی‌و ماناکراوی[2]. بۆیە فەرموویەتی: ﴿لِتَقۡرَأَهُۥ عَلَى ٱلنَّاسِ عَلَىٰ مُكۡثٖ﴾ واتە: ▫ بە ئارامی بۆ مەردمی بخوێنیتەوە ﴿وَنَزَّلۡنَٰهُ تَنزِيلٗا﴾ واتە: ئەم قورئانەمان بەو شێوەیە دابەزاند یەك بە دوای یەکدا.

﴿قُلۡ ءَامِنُواْ بِهِۦٓ أَوۡ لَا تُؤۡمِنُوٓاْۚ إِنَّ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلۡعِلۡمَ مِن قَبۡلِهِۦٓ إِذَا يُتۡلَىٰ عَلَيۡهِمۡ يَخِرُّونَۤ لِلۡأَذۡقَانِۤ سُجَّدٗا ﴿١٠٧﴾ وَيَقُولُونَ سُبۡحَٰنَ رَبِّنَآ إِن كَانَ وَعۡدُ رَبِّنَا لَمَفۡعُولٗا ﴿١٠٨﴾ وَيَخِرُّونَ لِلۡأَذۡقَانِ يَبۡكُونَ وَيَزِيدُهُمۡ خُشُوعٗا۩ ﴿١٠٩﴾﴾

ئەم قورئانە هەقە و خەڵکانی زاناش لە پێشینەکان دانیان بەم ڕاستیەداناوە

خوای گەورە دەفەرمووێت بە پێغەمبەرەکەی موحەمەد(ﷺ) ئەی موحەمەد بڵێ بە ئەوانەی خوانەناسن و بڕوایان نیە بەم قورئانە پیرۆزەی کە بۆت هێناون ﴿ءَامِنُواْ بِهِۦٓ أَوۡ لَا تُؤۡمِنُوٓاْ﴾ واتەك بڕواتان پێی هەبێت یان نەبێت، وەك یەکە، ئەم قورئانە خۆی بۆ خۆی ڕاستەو خودا ناردوویەتی‌و هەر بە باسی ئەم قورئانە خەڵکی پێش ئێوەیئاگادار کردووە لەم قورئانە لە دێرزەمانەوە، لە ڕێگەی ئەو کتێبانەوە کە خودا ناردویەتیە خوار بۆسەر پێغەمبەرەکانی، بۆیە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلۡعِلۡمَ مِن قَبۡلِهِۦٓ﴾ واتە: ئەو کەسانەی لە پێشوودا ئاگادارکرابوون، لە پیاوچاکانی ئەهلی کتێب ئەوانەی دەستیان گرت بە کتێبەکانیانەوەو فەرمانەکانیان بەجێ هێنا، بەبێ ئەوەی دەستکاریان کردبێت یان گۆڕیبێتیان، ﴿إِذَا يُتۡلَىٰ عَلَيۡهِمۡ يَخِرُّونَۤ لِلۡأَذۡقَانِۤ سُجَّدٗا﴾ واتە: هەر کاتێك بۆیان دەخوێننەوە چەناکەیان دەخەنە سەر زەوی‌و سوژدە دەبەن‌و سوپاس‌و ستایشی خوای گەورە دەکەن لەسەر ئەو بەهرەیەی کە پێی داون‌و کردوونی بە شایستەی ئەوەی ئەگەر گەیشتن بەو پێغەمبەرە کە ئەو کتێبەی بۆ ناردووە شوێنی بکەون، بۆیە دەڵێن: ﴿سُبۡحَٰنَ رَبِّنَآ إِن كَانَ وَعۡدُ رَبِّنَا لَمَفۡعُولٗا﴾ پاکی بۆ پەروەردگاری ئێمەیە، بەڵێنی پەروەردگارمان وەدی هات. دیارە خوای گەورە لەسەر زمانی ئەو پێغەمبەرانەی کە لە پێشەوە

---

[1] الطبري(١٧/٥٧٤).

[2] الطبري(١٧/٥٧٣/٥٧٤).

هاتوون بەڵێنی داوە پێیان کە موحەمەد(ﷺ) ڕەوانە دەکات. ﴿ وَيَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ يَبْكُونَ ﴾ واتە: دەم‌و ڕوو بەسەر زەویدا دەکەون‌و دەگرین لە ترسی خودا دەلەرزن‌و باوەڕێکی تەواوو ڕاستیشیان هەیە بە پێغەمبەر(ﷺ)و کتێبەکەیشی ﴿وَيَزِيدُهُمْ خُشُوعًا﴾ ئەمەش خۆ بە کەم زانینیان کەم دەکات. وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى وَآتَاهُمْ تَقْوَاهُمْ﴾[1] ئەو کەسانە کە هاتوونەتە سەر ڕاستەڕێ زیاتر شارەزایان دەکات‌و ترسی خودایان زیاتر دەخاتە دڵەوە. ﴿ وَيَخِرُّونَ ﴾ (بەدەم گریانەوە کڕنوش دەبەن) ئەمە عەتفی سیفەتە لەسەر سیفەت نەك عەتفی سوژدە لەسەر سوژدە.

﴿قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوِ ادْعُوا الرَّحْمَٰنَ ۖ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ ۚ وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذَٰلِكَ سَبِيلًا ﴿١١٠﴾ وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُن لَّهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُن لَّهُ وَلِيٌّ مِّنَ الذُّلِّ ۖ وَكَبِّرْهُ تَكْبِيرًا ﴿١١١﴾﴾

ناوە پیرۆزەکان هی خوان

خوای گەورە دەفەرموێت، ئەی موحەمەد(ﷺ) بڵێ بەو بتپەرستانە ئەوانەی کە بڕوایان بە سیفەتی ڕەحمەت نیە بۆ خودای گەورەو نکوڵی لە ناوی ﴿الرَّحْمَٰنَ﴾ی ئەو دەکەن ﴿قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوِ ادْعُوا الرَّحْمَٰنَ ۖ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ﴾ واتە: هاوار لە خودا بکەن یان هانا بە ڕەحمان بەرن هەر یەکێکە ئەو ناوی پیرۆزی زۆر هەیە. وەك لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ۖ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ ۖ هُوَ الرَّحْمَٰنُ الرَّحِيمُ ﴿٢٢﴾ هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ ۚ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٢٣﴾ هُوَ اللَّهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ ۖ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ ۚ يُسَبِّحُ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾[2] خوا هەر ئەو زاتەیە هیچ شایانی پەرستن نیە بێجگە ئەو زانای هەموو نهێنی‌و ئاشکراکانە هەر ئەوە بەخشندەی میهرەبانە، ئەوە ئەو خوایە بێجگە لەو پەرستراوی تر نیە پاشاو پاك‌و بێگەردو ئاشتی دەرو دڵنیاکەرو چاودێرو پارێزگارو زاڵ‌و خاوەن شکۆو شایستەی هەموو گەورەییەکە پاکی‌و بێگەردی بۆ خوایە لەو هاوبەشانەی کە بۆی دادەنرێت،هەر ئەوە خواو بەدیهێنەرو داهێنەرو وێنەکێشە هەر بۆ ئەوە هەموو ناوێکی هەرە جوان‌و

[1] محمد(١٧).

[2] الحشر(٢٢_٢٤).

پاك هەرچی لە ئاسمانەكانو زەویدایە ستایشی ئەو دەكەن. مەكحول ڕیوایەتی كردووە پیاوێك لە بتپەرستەكان گوێی لە پێغەمبەر بوو(ﷺ) لە كاتی سوژدە بردنیدا دەیفەرموو:(یا رحمن یا رحیم). پیاوە بتپەرستەكە وتی: موحەممەد وای دەگەیەنێت كە هاوار لە یەك كەس دەكات، كەچی ئەوەتا هاوار لە دوو كەس دەكات. خوای گەورەش ئەم ئایەتەی ناردە خوارەوە. هەر بەم شێوەیە ڕیوایەت كراوە لە ئیبنو عەبباسەوە. ئیبنو جەریر هەردوو فەرموودەكەی ڕیوایەت كردووە[1].

فەرماندان بە خوێندنەوەی قورئان لە نێوان دەنگ بەرزكردنەوە و دەنگ نزم كردنەوەدا

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذَٰلِكَ سَبِيلًا﴾ لە نوێژدا دەنگت بەرز نەبێتو نەویش نەبێت،شێوەیەكی ناوەنجی بۆ خۆت ڕەچاو بكە، ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی كردووە لە ئیبنو عەباسەوە دەڵێت: ئەم ئایەتە هاتە خوارەوە پێغەمبەری خوا(ﷺ) لە مەككەدا بە پەنهانی بانگەوازی دەكرد. ئەڵێت كاتێك كە نوێژی بكردایە بۆ هاوەڵەكانی دەنگی بەرز دەكردەوە لە قورئان خوێندندا، كاتێك موشریكەكان گوێیان لێ بووایە قسەیان دەوت بە قورئانو بەو كەسەی ناردوویەتیو ئەو كەسەیش هێناویەتی، دەڵێت: خوای گەورە فەرمووی بە پێغەمبەرەكەی(ﷺ): ﴿وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ﴾ واتە: دەنگت بەرز مەكەرەوە تا موشریكەكان گوێیان لێبێتو قسە بە قورئان بڵێن، ﴿وَلَا تُخَافِتْ بِهَا﴾ نزمیشی مەكەرەوە كە هاوەڵەكانت گوێیان لێ نەبێت، هەتا قورئانت لێوە فێر بن، ﴿وَابْتَغِ بَيْنَ ذَٰلِكَ سَبِيلًا﴾[2] لەو نێوانەدا ڕێگایەك هەڵبژێرە، واتە: مامناوەند بە لە قورئان خوێندندا. بوخاریو موسلیمیش لە هەردوو سەحیحەكەدا هێناوە[3]. هەر بەو شێوەیە زەححاكیش ڕیوایەتی كردووە لە ئیبنو عەبباسەوە و ئەمەی لێ زیاد كردووە: كاتێك كۆچی كرد بۆ مەدینە ئەوەی لەسەر لاچوو بە هەر شێوەیەك مەیلی لێ بوایە قورئانی دەخوێند.[4] موحەممەدی كوڕی ئیسحاقیش ڕیوایەتی كردووە لە ئیبنو عەبباسەوە دەڵێت: پێغەمبەری خوا(ﷺ) كاتێك بە دەنگی بەرز قورئانی بخوێندایە لە نوێژدا، بتپەرستەكان لێی دووردەكەوتنەوە نەیاندەویست گوێیان لێی بێت، ئەگەر پیاوێكیان حەزی بكردایە گوێ لە پێغەمبەری خوا(ﷺ) بگرێت لە هەندێ لەو قورئانەی لە كاتی نوێژدا دەیخوێنێت لە ترسی بتپەرستەكان بە دزیەوە گوێی دەگرت، كاتێك هەستی بكردایە كە پێیان زانیووە گوێ دەگرێت، لە ترسی ئەوەی تووشی ئازار نەبێت دەڕۆیشتو گوێی نەدەگرت كاتێكیش

---

[1] الطبري(١٧/٥٨٠).

[2] أحمد(١/٢٣).

[3] فتح الباري(٨/٢٥٧)، مسلم(١/٣٢٩).

[4] الطبري(١٧/٥٨٤).

دەنگی ئەوی بکردایە، ئەوەی گوێی لێ دەگرت، هیچ لە قورئان خوێندنەکەی تێ نەدەگەیشت، خوای گەورە ئەم ئایەتەی ناردە خوار: ﴿وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ﴾ یانی: دەنگ بەرز مەکەرەوە بەڕادەیەك دوورکەونەوە لێت، ﴿وَلَا تُخَافِتْ بِهَا﴾ دەنگیش ئەوەندە نەوی مەکە هەتا ئەو کەسانەی دەیانەوێت بە دزیەوە گوێت لێ بگرن نەیبیسن، چونکە لەوانەیە بەوگوێگرتنە لێی تێ بگەن‌و سوودی لێ وەرگرن. ﴿وَابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا﴾ واتە: ڕێگایەکی مامناوەندی بگرەبەر.[1] هەر بەم شێوەیە عیکریمەو حەسەنی بەسری‌و قەتادە وتوویانە: ئەم ئایەتە دەربارەی خوێندنەوەی قورئان لە نوێژدا هاتووەتەخوارەوە[2].

ئیبنو مەسعودیش دەڵێت: ﴿وَلَا تُخَافِتْ بِهَا﴾ بە نهێنیش مەیخوێنە بۆ کەسێك کە گوێی بۆ گرتووە[3].

ڕوونکردنەوەی یەکخواپەرستی

دوای ئەوەی خوای گەورە ناوە پیرۆزەکانی ﴿الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى﴾ی بۆ خۆی دانا باسی پاکو بێعەیبی خۆی دەکات و ئەفەرموێت: ﴿وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ﴾ بڵێ: سوپاس بۆ خودایە کە هیچ فەرزندەیەکی بۆ خۆی هەڵنەبژاردووەو لە مڵکیدا هیچ هاوبەشێکی نەبووە. بەڵکو خودایەکی تاك‌و تەنهایە و کەسی لێ نەبووەو لە کەسیش نەبووە، هیچ کەسیش هاوتای نەبووەو نابێت، ﴿وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذُّلِّ﴾بە ناچاریش هانای بە کەس نەبردووە، بێ دەسەڵاتیش نەبووە هەتا هاوبەش‌و دۆست‌و بریکارو ڕاوێژکار بۆ خۆی دابنێت، بەڵکو ئەو خودایە، وەدیهێنەری هەموو شتێکەو هەر خۆیەتی‌و شەریکی نیە، بە مەیلی خۆی هەموو شتێك دەکات‌و ئاگاداری هەموو شتێکە. موجاهید دەڵێت: ﴿وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذُّلِّ﴾ هاوپەیمانی لەگەڵ کەس نەکردووەو داوای یارمەتی لە کەس نەکردووە.[4] ﴿وَكَبِّرْهُ تَكْبِيرًا﴾ تاریفی گەورەیی بکە، تاریفێك کە شایەنی ئەوە، لەسەر ئەوەی کە ستەمکاران دەیڵێن لە قسەی ناشایستە بەرامبەر بە خوای گەورە. ئیبنو جەریر ڕیوایەتی کردووە لە محمدی قورەزیەوە کە لەم ئایەتەدا: ﴿وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا﴾ ئەڵێت: جوولەکەو مەسیحیەکان دەڵێن: خودا فەرزندەی بۆ خۆی هەڵبژاردووە، عەرەبەکانیش دەڵێن: (لبيك لا شريك لك إلاّ شريكاً هو لك تملكه وما ملك) سابیئەو مەجوسیەکانیش دەڵێن: ئەگەر دۆستەکانی خودا نەبووایە

---

[1] الطبري(١٧/٥٨٥).

[2] الطبري(١٧/٥٨٧).

[3] الطبري(١٧/٥٨٩).

[4] الطبري(١٧/٥٩٠).

بەدڵنیاییەوە خودا داماو دەبوو، خوای گەورەش ئەم ئایەتەی ناردەخوارەوە: ﴿ وَقُلِ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ٱلَّذِى لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُن لَّهُۥ شَرِيكٌ فِى ٱلْمُلْكِ وَلَمْ يَكُن لَّهُۥ وَلِىٌّ مِّنَ ٱلذُّلِّ وَكَبِّرْهُ تَكْبِيرًۢا ﴾[1].

سورەتی(الكهف)

لە مەککەدا هاتووەتەخوارەوە

باسی ئەو فەرموودانەی لە بارەی ڕێزی سوورەتی(الكهف)ەوە هاتووە، بە تایبەتی ■ ئایـەت لـە سەرەتاوەو دە ئایەت لە کۆتاییەوە، خوێندنی ئەم سورەتە دەبێتە هۆی پارێزگاری لە دەججال

ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە بەڕائەوەئەڵێت: پیاوێك سورەتی(الكهف)ی خوێند، ولاغێکی کە لە ماڵەکەدا بوو خەریك بوو ڕابکات، سەیری کرد تەمێکی یان هەورێکی بینی دای بەسەریدا، ئەوەی بۆپێغەمبەر(ﷺ) گێڕایەوە، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (فڵانە کەس تائەتوانی قورئان بخوێنەوە، بێگومان ئەوە ئارامیەکە لە کاتی قورئاندا دێتە خوارەوە، یان بۆ قورئان دێتە خوارەوە).[2] بوخاریو موسلیمیش لە هەردوو صەحیحەکەدا ئەم فەرموودەیان هێناوە[3]. ئەو پیاوەی کە دەیخوێند ئوسەیدی کوڕی حوضەیر بوو وەك لە پێشەوە لە سورەتی(البقرة) باسکرا، دیسان ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە ئەبو دەردائەوە لەپێغەمبەرەوە(ﷺ) فەرموویەتی:(هەر کەسێك دە ئایەتی لە سورەتی کەهف لەبەر کرد پارێزراوە لە دەججال)[4]. موسلیم و ئەبو داود و نەسائی و تیرمزی ڕیوایەتیان کردووە، ڕیوایەتەکەی تیرمزی بەم جۆرەیە: (هەر کەسێك سێ ئایەت لە سەرەتای سورەتی(الكهف)ی لەبەر بێت) تیرمزی دەڵێت: فەرموودەیەکی چاكو ڕاستە.[5] حاکمیش لە موستەدرەکەکەیدا هێناویەتی لە ئەبو سەعیدەوە لە پێغەمبەرەوە(ﷺ) کە فەرموویەتی:(هەر کەسێك سورەتی کەهفی لە ڕۆژی هەینیدا خوێندبێت لە نێوانی ئەو کەسەو ئەو دوو هەینیەدا ڕووناکیەکی بۆ هەڵدەکرێت) پاشان حاکیم دەڵێت: ئەم فەرموودەیە سەنەدەکانی ڕاستن،بوخاریو موسلیم ڕیوایەتیان نەکردووە.[6] هەر بەم شێوەیە بەیهەقی ڕیوایەتی کردووە لە سونەنەکەیدا لە حاکیمەوە پاشان بەیهەقیش ڕیوایەتی کردووە

[1] الطبري(١٧/٥٩٠).

[2] أحمد(٤/٢٨١)، فەرموودەیەکی سەحیحە.

[3] فتح الباري(٦/٧١٩)، مسلم(١/٥٤٨).

[4] أحمد(٥/١٩٦).

[5] مسلم(١/٥٥٥)، أبو داود(٤/٤٩٧)، النسائي في الكبرى(٦/٢٣٦)، تحفة الأحوزي(٨/١٩٥) فەرموودەیەکی سەحیحە.

[6] الحاكم(٢/٣٦٨).

لە پێغەمبەرەوە(ﷺ) کەفەرموویەتی: (هەر کەسێك سورەتی کەهفی خوێندبێت، بەوشێوەیەی کە هاتووەتەخوارەوە، ئەبێتە ڕوناکی بۆی لە ڕۆژی قیامەتدا)[1].

﴿ٱلۡحَمۡدُ لِلَّهِ ٱلَّذِيٓ أَنزَلَ عَلَىٰ عَبۡدِهِ ٱلۡكِتَٰبَ وَلَمۡ يَجۡعَل لَّهُۥ عِوَجَاۜ ۝١ قَيِّمٗا لِّيُنذِرَ بَأۡسٗا شَدِيدٗا مِّن لَّدُنۡهُ وَيُبَشِّرَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ٱلَّذِينَ يَعۡمَلُونَ ٱلصَّٰلِحَٰتِ أَنَّ لَهُمۡ أَجۡرًا حَسَنٗا ۝٢ مَّٰكِثِينَ فِيهِ أَبَدٗا ۝٣ وَيُنذِرَ ٱلَّذِينَ قَالُواْ ٱتَّخَذَ ٱللَّهُ وَلَدٗا ۝٤ مَّا لَهُم بِهِۦ مِنۡ عِلۡمٖ وَلَا لِأٓبَآئِهِمۡۚ كَبُرَتۡ كَلِمَةٗ تَخۡرُجُ مِنۡ أَفۡوَٰهِهِمۡۚ إِن يَقُولُونَ إِلَّا كَذِبٗا ۝٥﴾

خوا قورئانی ناردووە تا مژدەدەر و ترسێنەر بێت

لە سەرەتای تەفسیرەدا باسمان کرد کە خوای گەورە وەسفی پیرۆزی خۆی دەکات لە سەرەتای هەموو شتێکەوەو لە کۆتاییشیدا، بێگومان خودا لە هەموو کاتو ساتێکدا هەر سوپاسو ستایش دەکرێت لە دنیاداو لە قیامەتدا، هەر بۆیە ستایشی خۆی دەکات لەسەر ئەو کتێبە پیرۆزەی کە ناردوویەتی بۆ پێغەمبەرە بەڕێزەکەی موحەمەد(ﷺ) کە مەزنترین بەهرەیە کە بەخشیویەتی بە خەڵکی سەر زەمین، کە هیچ لاریو کەموکورییەکی تێدا نیە، ئەو قورئانە کە لە تاریکی دەری هێناون بۆ ڕووناکی، ڕێگەی ڕاستی نیشان داون وەك دەفەرموێت: ﴿ٱلۡحَمۡدُ لِلَّهِ ٱلَّذِيٓ أَنزَلَ عَلَىٰ عَبۡدِهِ ٱلۡكِتَٰبَ وَلَمۡ يَجۡعَل لَّهُۥ عِوَجَاۜ﴾ واتە: سوپاس بۆ ئەو خودایەی ئەم کتێبەی بۆ بەندەی خۆی ناردە خواریو هیچ نالەباری تێ نەخست، مەردم شارەزا دەکات بۆ سەر ڕاستەڕێ، زۆر بەڕوونیو ئاشکرا خوانەناسان دەترسێنێتو مزگێنیش دەدات بە خاوەن باوەڕان، ﴿قَيِّمٗا لِّيُنذِرَ بَأۡسٗا شَدِيدٗا مِّن لَّدُنۡهُ وَيُبَشِّرَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ٱلَّذِينَ يَعۡمَلُونَ ٱلصَّٰلِحَٰتِ أَنَّ لَهُمۡ أَجۡرًا حَسَنٗا﴾ کتێبێکی ڕاستو پایەدارە تا لە سزای توندو تیژی خۆی ترس وەبەر مەردم بێنێتو بە ئەو خاوەن باوەڕانەش کە ئاکار چاکن مژدە بدات کە پاداشتی باشیان دەبێت، واتە: بۆ ئەوەی ئەو کەسانەی کە بڕوای پێ ناکەنو دژایەتی دەکەن بە توندی بیانترسێنێت هەر لە دنیاداو لە ڕۆژی قیامەتیشدا سزایان بداتو تۆڵەیان لێ بسێنێت، بەو قورئانە مژدەیش بدات بەوانەی کە خاوەن باوەڕو ئاکار چاکن بە پاداشتی چاك لە لایەن خوداوە ﴿مَّٰكِثِينَ فِيهِ أَبَدٗا﴾ واتە: لەو بەهەشتەدا هەتاهەتایە دەمێننەوە، کە هەرگیز لەناو ناچێتو کۆتایی نایەت، ﴿وَيُنذِرَ ٱلَّذِينَ قَالُواْ ٱتَّخَذَ ٱللَّهُ وَلَدٗا﴾ هەتا ئەوانەش بترسێنێت کە دەڵێن: خودا فەرزەندەی بۆ خۆی هەڵبژاردووە.

[1] البیهقي(٣/٢٤٩).

ئیبنو ئیسحاق دەڵێت: ئەوانە بتپەرستانی عەرەب بوون دەیانوت: ئێمە فریشتەكان دەپەرستین كە كچانی خودان.[1] ﴿مَّا لَهُم بِهِۦ مِنْ عِلْمٍ وَلَا لِآبَآئِهِمْ ۚ كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَٰهِهِمْ﴾ واتە: نە خۆیان زانان پێیو نە بابو باپیرانیشیان، قسەیەكی خراپ و زۆر گەورەیان لەدەم دەرچووە، ئەم قسەیەخراپیو نابەجێییو گەورەیی ئەوبوختانەیان دەردەخات بۆیە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَٰهِهِمْ﴾ واتە: هیچ شتێكیان بە دەستەوە نیە كە بیكەنە بەڵگە لەسەر ئەو قسانە جگە لەو درۆو بوختانەی خۆیان، بۆیە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿إِن يَقُولُونَ إِلَّا كَذِبًا﴾ هەرچی دەڵێن لە درۆ زیاتر هیچی ترنیە.

هۆی هاتنەخوارەوەی ئەم سورەتە

موحەمەدی كوڕی ئیسحاق باسی هاتنەخوارەوەی ئەم سورەتە پیرۆزەی كردوەو دەڵێت: پیاوێكی مەزنی خەڵكی میسر زیاتر لە چل ساڵ لەمەوپێش هات بۆ لامان بۆی باس كردم لە عیكریمەوە و ئەویش لە ئیبنو عەبباسەوە كە فەرمووی: قورەیش نەزری كوڕی حارسو عوقبەی كوڕی ئەبی موعیتیان نارد بۆ لای زانایانی جوولەكە لە مەدینە، پێیان وتن: بڕۆن پرسیاریان لێبكەن دەربارەی موحەمەد و هەموو سیفەتەكانی باس بكەن بۆیان، هەواڵی ئەو قسانەشیان بدەنێ كە دەیڵێت، چونكە ئەوانە لە ئەهلی كتێبە پێشینەكانن، ئەوەی ئەوان لایانە ئێمە لامان نیە دەربارەی پێغەمبەران هەردووكیان دەرچوونو هاتن بۆ مەدینە، پرسیاریان كرد لە زاناكانی جوولەكە، لەبارەی پێغەمبەری خواوە(ﷺ) باسی كارەكەیو هەندێ لە قسەكانی پێغەمبەریان- (ﷺ) كرد بۆیان، وتیان: ئێوە ئەهلی تەوراتن ئێمە هاتووین بۆ لای ئێوە، بۆ ئەوەی هەواڵی ئەم هاوەڵەی خۆمانمان بدەنێ، ئەڵێ: زانا جوولەكەكان پێیان وتن: پرسیاری سێ شتی لێبكەن كە پێتان دەڵێین، ئەگەر هەواڵی دانێ ئەوە پێغەمبەرێكی ڕەوانەكراوە، ئەگەر وایش نەبوو، ئەوە پیاوێكی درۆزنەو چی بە باش دەزانن لەگەڵی بكەن، پرسیاری لێبكەن لە بارەی ئەو كۆمەڵە گەنجەوە كە لە زەمانی زوودا سەری خۆیانیان هەڵگرت چیان بەسەر هات؟ چونكە ئەوانە ڕووداوێكی سەیریان بەسەرا هات، پاشان پرسیاری لێبكەن لە بارەی پیاوێكی گەڕۆكەوە كە كاتی خۆی خۆی گەیاندوەتە خۆرهەڵات و خۆرئاوای ئەم زەمینە، دەنگو باسی چی بووە و چۆن بووە؟ لە بارەی (گیان)یشەوە پرسیاری لێبكەن، گیان چیە؟ ئەگەر وەڵامی ئەوانەی دانەوە، ئەوە پێغەمبەرەو شوێنی بكەون، ئەگەر هەواڵیشی نەدانێ ئەوە پیاوێكی درۆزنەو هەرچی بە لاتانەوە باشە سەبارەت بەئەو بیكەن، نەزرو عوقبە گەڕانەوەو چوونەوە بۆ لای قورەیشیەكانو وتیان: ئەی خەڵكی قورەیش شتێكمان بۆ هێناون كێشەی نێوان ئێوەو موحەمەد یەكلایی دەكاتەوەو

---

[1] الطبري(١٧/٥٩٥).

دەبیڕێتەوە، زاناكانی جوولەكە فەرمانیان پێ كردوون پرسیار لە موحەمەد بكەن لە چەند شتێك(شتەكانیان بۆ باس كردن) هاتن بۆ لای پێغەمبەری خواو(ﷺ) وتیان: ئەی موحەمەد ئامادەی هەواڵمان پێ بدەیت ئەوەی زاناجوولەكەكان پێیان وتن پرسییان لە پێغەمبەر(ﷺ)، پێغەمبەری خوا(ﷺ) پێی وتن: (ئەوەی پرسیارتان لێوە كرد بەیانی هەواڵتان دەدەمێ) بەڵام (إنشاء الله)ی نەكرد، ئەوانیش لە لای پێغەمبەر(ﷺ) هەڵسان، پێغەمبەری خوا(ﷺ) پانزە شەو چاوەڕوانیكرد، لەو بارەیەوە خودا هیچ ئاگاداریەكی نەكردو وەحی بۆ نەنارد، جوبرەئیلیش(سەلامی خوای لێبێت) نەهات بۆ لای، خەڵكی مەككە كەوتنە ووتی وتی و دەیانوت: موحەمەد بەڵێنی بەیانی داینێ، ئەمڕۆ پانزەهەمین ڕۆژمانە كە بەیانیمان تیاكردووەتەوە، تا ئێستا وەڵامی هیچ شتێك لەوانەی كە پرسیارمان لێكردووە نەیداوینەتەوە. هەتا پێغەمبەری خوا(ﷺ)دواكەوتنی وەحی بۆی دڵگرانیكرد، ئەو قسانەی خەڵكی مەككە دەیانكرد زۆر بە لایەوە گران بوو، پاشان جوبرەئیل(سەلامی خوای لێبێت) هات بۆ لایو سورەتی(الكهف)ی بۆ هێنا لە لای خوای گەورەوە، كە گلەیی لە پێغەمبەر(ﷺ) دەكات تێیدا لەسەر دڵگران بوونی بۆ بتپەرستانو وەڵامی ئەو پرسیارانەشی دایەوە كە لە بارەی كۆمەڵە لاوەكەو پیاوە گەڕۆكەكەو گیانەوە لێیان كرد وەك لە باسی گیاندا لە سورەتی(الاسراء)دا فەرموویەتی: ﴿ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلرُّوحِ قُلِ ٱلرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّى وَمَآ أُوتِيتُم مِّنَ ٱلْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا ﴾[1] واتە: وە(ئەی موحەمەد(ﷺ)) پرسیارت لێ دەكەن لە بارەی ڕۆحەوە(كە چیە) بڵێ ڕۆح لە كارو فەرمانی تایبەت بە پەروەردگارمەو ئێوە تەنها كەمێك لە زانیاریتان پێ بەخشراوە.

﴿ فَلَعَلَّكَ بَٰخِعٌ نَّفْسَكَ عَلَىٰٓ ءَاثَٰرِهِمْ إِن لَّمْ يُؤْمِنُوا۟ بِهَٰذَا ٱلْحَدِيثِ أَسَفًا ﴿٦﴾ إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى ٱلْأَرْضِ زِينَةً لَّهَا لِنَبْلُوَهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا ﴿٧﴾ وَإِنَّا لَجَٰعِلُونَ مَا عَلَيْهَا صَعِيدًا جُرُزًا ﴿٨﴾ ﴾

خەم مەخۆ لەسەر ئەوەی كە بتپەرستان بڕوا ناهێنن

خوای گەورە دڵخۆشی پێغەمبەرەكەی(ﷺ) دەداتەوە لەسەر ئەوەی كە خەم دەخوات بۆ ئەو بتپەرستانە كە باوەڕ ناهێننو لێی دووردەكەونەوە وەك لە ئایەتی تردا فەرموویەتی: ﴿فَلَا تَذْهَبْ نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ حَسَرَٰتٍ﴾[2] واتە: دەی كەواتە: بە خەفەت خواردن لەبەر (ئیمان نەهێنانی) ئەوان خۆت مەفەوتێنە. وە فەرموویەتی: ﴿وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ﴾[3] واتە: خەمیان مەخۆ. وە فەرموویەتی: ﴿ لَعَلَّكَ بَٰخِعٌ

[1] (الاسراء: ٨٥)، الطبري(١٧/٥٩٥).

[2] فاطر(٨).

[3] النمل(٧٠).

نَّفۡسَكَ أَلَّا يَكُونُواْ مُؤۡمِنِينَ﴾[1] لەوانەیە بەو خەمە خۆت لەناوبەری، کە ئەوانە نایانەوێت بڕوا بێنن. بۆیە لێرەدا فەرموویەتی: ﴿فَلَعَلَّكَ بَٰخِعٞ نَّفۡسَكَ عَلَىٰٓ ءَاثَٰرِهِمۡ إِن لَّمۡ يُؤۡمِنُواْ بِهَٰذَا ٱلۡحَدِيثِ أَسَفًا﴾ واتە: ڕەنگە تۆ بۆ ئەو کەسانەی بڕوا بەم کتێبە ناکەن، ئەوەندە خەم بخۆی لەناو بچی، یانی ئەم قورئانە، ﴿أَسَفًا﴾وەك دەڵێن: لە داخا خۆت لەناو مەبە، قەتادە دەڵێت: خۆت مەکوژە بە داخ‌و خەفەت خواردن بۆیان.[2] موجاهید دەڵێت: شپرزە و بێتاقەت مەبە بۆیان.[3] ماناکان لە یەکەوە نزیکن، واتە: خەمیان بۆ مەخۆ، بەڵکو تۆ پەیامی خوایان پێ بگەیەنە، هەر کەسێك ڕێی ڕاستی گرتەبەر بۆ خۆیەتی، هەر کەسیش گومڕابوو، خۆی سەری لێ شێواوە، بە خەفەت خواردن لەبەر ئەوان خۆت لەناو مەبە.

ئەم دنیایە خانەی تاقیکردنەوەیە

پاشان خوای گەورە باسی ئەوە دەکات، کە دنیا شوێنێکی کاتیەو نامێنی‌و ڕازاوەیە بەو شتانەی کە بەردەوام نابن‌و لەناو دەچن، کردوویەتی بە خانەی تاقیکردنەوە نەك خانەی نیشتەجێ بوون، وەك فەرموویەتی: ﴿إِنَّا جَعَلۡنَا مَا عَلَى ٱلۡأَرۡضِ زِينَةٗ لَّهَا لِنَبۡلُوَهُمۡ أَيُّهُمۡ أَحۡسَنُ عَمَلٗا﴾ واتە: بە ڕاستی ئێمە هەرچی وا بەسەر زەمینەوە کردوومانە بە جوانی بۆی، بۆ ئەوەی خەڵکی تاقی بکەینەوە، کامەیان کار چاکتر دەبن، قەتادە دەڵێت: لە ئەبو نەزرەوە لە ئەبو سەعیدەوە، لە پێغەمبەری خواوە(ﷺ) ڕیوایەتکراوە کە فەرموویەتی: (دنیا خۆش‌و سەوزە، بە ڕاستی خودا ئێوەی کردووەتە جێنشینی تێیدا، سەیر دەکات کە چی دەکەن، خۆ بپارێزن لە دنیا، خۆش بپارێزن لە ژنان، چونکە یەکەم بەڵای نەوەی ئیسرائیل لە ئافرەتاندا بوو)[4]. پاشان خوای گەورە باسی دنیا دەکات کە نامێنێت‌و لەناو دەچێت‌و کەسیشی تێدا نامێنێت‌و چۆڵ دەبێت‌و کۆتایی دێت‌و دەڕوخێت بەسەر یەکداو دەڕوات. وەك دەفەرموێت: ﴿وَإِنَّا لَجَٰعِلُونَ مَا عَلَيۡهَا صَعِيدٗا جُرُزًا﴾ واتە: ئێمە ئەوەی وا لەسەر ئەم زەمینەیە دەیکەینە بیابانێکی وشکی کاکی بە کاکی واتە: دوای ئەو جوانی‌و ڕازاوەییەی کە هەیەتی ئێمە دنیا دەکەینە وێرانەو کاولی دەکەین، ئەو شتانەیش هەموو لەسەریەتی تێکی دەدەین‌و دەیکەینە بیابانێکی چۆڵ نە ڕووەکی لێ دەڕوێت نە سوودیشی لێوەردەگیرێت. وەك عەوفی دەڵێت: لە ئیبنو عەبباسەوە لەمانای ئەم ئایەتەدا: ﴿وَإِنَّا لَجَٰعِلُونَ مَا عَلَيۡهَا صَعِيدٗا جُرُزًا﴾ دەڵێت: هەموو شتێك لەسەر زەمیندا لەناو

---

[1] الشعراء(٣).

[2] الطبري(١٧/٥٩٧/٥٩٨).

[3] الطبري(١٧/٥٩٨).

[4] احمد(٣/٢٢)، فەرموودەیەکی سەحیحە.

دەچێت‌و نامێنێت.[1] موجاهید دەڵێت: ﴿صَعِيدًا جُرُزًا﴾ زەمینێکی چۆڵ کە هیچی تیادا نەمێنێت.[2] قەتادە دەڵێت:(الصعيد) ئەو زەویەیە کە هیچ درەخت‌و ڕووەکێکی تێدا نەبێت.[3]

﴿ أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَٰبَ ٱلْكَهْفِ وَٱلرَّقِيمِ كَانُوا۟ مِنْ ءَايَٰتِنَا عَجَبًا ﴿٩﴾ إِذْ أَوَى ٱلْفِتْيَةُ إِلَى ٱلْكَهْفِ فَقَالُوا۟ رَبَّنَآ ءَاتِنَا مِن لَّدُنكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا ﴿١٠﴾ فَضَرَبْنَا عَلَىٰٓ ءَاذَانِهِمْ فِى ٱلْكَهْفِ سِنِينَ عَدَدًا ﴿١١﴾ ثُمَّ بَعَثْنَٰهُمْ لِنَعْلَمَ أَىُّ ٱلْحِزْبَيْنِ أَحْصَىٰ لِمَا لَبِثُوٓا۟ أَمَدًا ﴿١٢﴾ ﴾

بەسەرهاتی یارانی ئەشکەوت

خوای گەورە باسی یارانی ئەشکەوت بەگشتی و کورتی دەکات، پاشان بە درێژی بۆمان باس دەکات، وەك ئەفەرمووێت: ﴿ أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَٰبَ ٱلْكَهْفِ وَٱلرَّقِيمِ كَانُوا۟ مِنْ ءَايَٰتِنَا عَجَبًا ﴾ واتە: تۆ(ئەی موحەمەد(ﷺ)) وات دەزانی کە یارانی غارو ڕەقیم لە نێوانی نیشانەکانی ئێمەدا سەرسوڕهێنەرە؟ واتە: بەسەرهاتی ئەوانە لە تواناو دەسەڵاتی خودا سەرسوڕهێنەرەتر نیە بەڵکو دروستکردنی ئاسمانەکان‌و زەمین‌و ئاڵوگۆڕکردنی شەوو ڕۆژو ڕام کردنی خۆرو مانگ‌و ئەستێرەکان‌و چەندین نیشانەی تریش لەوە گەورەترن‌و بەڵگەن لەسەر دەسەڵاتی خودای گەورەو هەرچی مەیلی لێبێت دەیکات‌و هیچ شتێك نابێتە لەمپەر لە ڕێیدا با ئەوشتە لە بەسەرهاتی یارانی غاریش سەیرو سەرسوڕهێنەرتریش بێت وەك ئیبنو جورەیج دەڵێت: لە موجاهیدەوە: ﴿ أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَٰبَ ٱلْكَهْفِ وَٱلرَّقِيمِ كَانُوا۟ مِنْ ءَايَٰتِنَا عَجَبًا ﴾ دەڵێت: زۆر شتی تر لە نیشانەکانی ئێمە هەبووە سەرسوڕهێنەرتر بووە لەم بەسەرهاتە.[4] عەوفی دەڵێت: لە ئیبنو عەبباسەوە: ﴿ أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَٰبَ ٱلْكَهْفِ وَٱلرَّقِيمِ كَانُوا۟ مِنْ ءَايَٰتِنَا عَجَبًا ﴾ دەڵێت: ئەوەی پێم داوی لە زانیاری و سوننەت و قورئان چاکترە لە کاروباری یاوەرانی ئەشکەوت‌و ڕەقیم.[5] موحەمەدی کوڕی ئیسحاق دەڵێت: هیچ بەڵگەیەکم نەخستووەتە ڕوو لە بەڵگەکانم سەرسوڕهێنەرتر بێت بۆ خەڵکی لە کاری یارانی ئەشکەوت‌و ڕەقیم[6]. (الكهف)بەو ئەشکەوتە ئەوترێت لەناو کێودایە، (الكهف)ئەو ئەشکەوتەیە کە ئەو کۆمەڵە

---

[1] الطبري(١٧/٥٩٩).
[2] الطبري(١٧/٥٩٩).
[3] الطبري(١٧/٦٠٠).
[4] الطبري(١٧/٦٠١)
[5] الطبري(١٧/٦٠١).
[6] الطبري(١٧/٦٠١).

لاوەی باسكران هانایان تێ بردو چوونە ناوی، بەڵام (ڕەقیم) عەوفی دەڵێت لە ئیبنو عەبباسەوە ئەو (شیووە)یە كە نزیكە لە هەرێمی (ئەیلە)وە[1]. عەتیەی عەوفیو قەتادەیش هەر وایان وتووە. زەححاك دەڵێت: (الكهف) ئەو ئەشكەوتەیە لەناو شیوێكدایە[2]. (ڕەقیم)یش ناوی شیوەكەیە، موجاهید دەڵێت: (الرّقیم)خانووەكانیان بووە. هەندێ لەزانایان وتوویانە: (ڕەقیم)ئەو شیوەیەكە ئەشكەوتەكەیانی تێدابووە.[3] عەبدوڕەزاق ڕیوایەتی كردووە لە ئیبنو عەبباسەوە دەربارەی (الرقیم) دەڵێت: كەعب وا دەزانێت (ڕەقیم)شارێك بووە. ئیبنو جورەیج دەڵێت: لە ئیبنو عەبباسەوە:(الرقیم) ئەو كێوەیە كە ئەشكەوتەكەی لێبوو، سەعیدی كوڕی جوبەیر دەڵێت:(الرقیم) لەوحێكە لە بەرد بەسەرهاتی یارانی غاریان تێدا نوسیوە، پاشان لە دەرگای ئەشكەوتەكەدا دایان ناوە.[4] ﴿إِذْ أَوَى ٱلْفِتْيَةُ إِلَى ٱلْكَهْفِ فَقَالُوا۟ رَبَّنَآ ءَاتِنَا مِن لَّدُنكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا﴾ كاتێك لاوەكان پەنایان بۆ غارەكە بردو وتیان: ئەی پەروەرێنی هەموومان تۆ بەر بەزەیی خۆتمان بخەو كارەكانمان بۆ ئاسان بكە. خوای گەورە باسی ئەو كۆمەڵە لاوە دەكات كە بە ئاینەكەیانەوە ڕایان كرد لە ترسی گەلەكەیان هەتا پاشگەزیان نەكەنەوە بە زۆر، بۆیە ڕایانكردو پەنایان بردە بەر ئەو ئەشكەوتە لە كێوێكدا، تا خۆیان بشارنەوە لە هۆزەكەیان، كاتێك كە چوونە ناو غارەكە داوای سۆزو بەزەییان لە خوای گەورە كرد و وتیان: ﴿رَبَّنَآ ءَاتِنَا مِن لَّدُنكَ رَحْمَةً﴾ واتە: ئەی پەروەردگارمان تۆ بەر بەزەیی خۆتمان بخە، بەزەییەك كە لەبەر چاوی هۆزەكەمان ونمان بكەو دامان پۆشە، ﴿وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا﴾ واتە: ئەم كارەمان بۆ پڕخێر بكەو ڕزگارمان بكە وەك لەم فەرموودەیەدا هاتووە: (پەروەردگارا! ئەوەی بڕیارت داوە لە هەر بڕیارێك بۆمان، كۆتاییەكەی بەخێر بگێڕە).[5] پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَضَرَبْنَا عَلَىٰٓ ءَاذَانِهِمْ فِى ٱلْكَهْفِ سِنِينَ عَدَدًا﴾ لەو ئەشكەوتەدا هەتا چەند ساڵێك، گوێی هەموویانمان ئاخنیو خەومان لێخستن، واتە: كاتێك كە چوونە ناو ئەشكەوتەكە خەواڵومان كردنو چەند ساڵێكی زۆر خەوتن. ﴿ثُمَّ بَعَثْنَٰهُمْ لِنَعْلَمَ أَىُّ ٱلْحِزْبَيْنِ أَحْصَىٰ لِمَا لَبِثُوٓا۟ أَمَدًا﴾ واتە: پاشان وەخەبەرمان هێنان، بۆ ئەوەی دەریخەین، لەو دوو دەستەیە(كەناكۆكن دەربارەیان) كامیان چاكتر ماوەی خەوی ئەوانیان

---

[1] الطبري(١٧/٦٠١).

[2] الطبري(١٧/٦٠٢).

[3] الطبري(١٧/٦٠٢).

[4] الطبري(١٧/٦٠٣).

[5] أحمد(٦/١٤٧).

ژماردووە، یەكێكیان ڕۆیشتو هەندێ پارەی لەگەڵ خۆی برد تا بەو پارەیە خواردنیان بۆ بكرێت تا بیخۆن وەك لەمەودوا بە درێژی باس دەكرێت. بۆیە فەرموویەتی: ﴿ثُمَّ بَعَثْنَاهُمْ لِنَعْلَمَ أَيُّ الْحِزْبَيْنِ أَحْصَى لِمَا لَبِثُوا أَمَدًا﴾ وتراوە: ﴿أَمَدًا﴾ واتە: ژمارە، ئەشوتریَ ﴿أَمَدًا﴾ یانی مەودایەك. وەك دڵێك(سبق الجواد) كاتێك ئەو ماوەیە دەبڕێت.

﴿نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُم بِالْحَقِّ إِنَّهُمْ فِتْيَةٌ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَزِدْنَاهُمْ هُدًى ﴿١٣﴾ وَرَبَطْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ إِذْ قَامُوا فَقَالُوا رَبُّنَا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَن نَّدْعُوَ مِن دُونِهِ إِلَٰهًا لَّقَدْ قُلْنَا إِذًا شَطَطًا ﴿١٤﴾ هَٰؤُلَاءِ قَوْمُنَا اتَّخَذُوا مِن دُونِهِ آلِهَةً لَّوْلَا يَأْتُونَ عَلَيْهِم بِسُلْطَانٍ بَيِّنٍ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا ﴿١٥﴾ وَإِذِ اعْتَزَلْتُمُوهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ فَأْوُوا إِلَى الْكَهْفِ يَنشُرْ لَكُمْ رَبُّكُم مِّن رَّحْمَتِهِ وَيُهَيِّئْ لَكُم مِّنْ أَمْرِكُم مِّرْفَقًا ﴿١٦﴾﴾

بڕوا یان بە خوا و دابڕانیان لە گەلەكەیان

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُم بِالْحَقِّ إِنَّهُمْ فِتْيَةٌ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَزِدْنَاهُمْ هُدًى﴾ ئێمە بەسەرهاتی ڕاستی ئەمانەت بۆ دەگێڕینەوە: چەند لاوێك بوون، باوەڕیان بە پەروەردگاری خۆیان هەبوو، ئێمەیش زیاتر شارەزایمان دابوونێ. لێرەدا خوای گەورە دێتە سەر باسی ئەم سەرگوزشتەیەو ڕوونی دەكاتەوە، كە ئەم كۆمەڵە لاوە زیاتر بەرەو هەق هاتوون‌و باشتر شارەزای ڕێی ڕاست دەبوون لەو كەسانەی كە تەمەنیان كردو چووبوون بە ساڵەوە، چونكە ئەمانە ڕاهاتبوون لەسەر ئاینی پڕوپوچ، بۆیە زۆرینەی ئەو كەسانەش كە وەڵامی خوداو پێغەمبەری ئیسلامیان دەدایەوەلاو بوون، بەڵام پیاوە بەساڵاچووەكانی قورەیش زۆربەیان لەسەر ئاینی خۆیان مانەوە، ژمارەیەكی كەمیان نەبێت لەسەر بتپەرستی مانەوەو موسڵمان نەبوون، هەر بەو شێوەیەش خودای مەزن باسی یارانی غار دەكات كە كۆمەڵێك لاو بوون، موجاهید دەڵێت: خودا شارەزای كردن‌و ترسی خۆی خستە دڵیان‌و بڕوایان هێنا بە پەروەردگاریان‌و بوونە یەكخواپەرست‌و شایەتیان دا كە جگە لە خوا هیچ خودایەكی تر نیە، ﴿وَزِدْنَاهُمْ هُدًى﴾ زۆرێك لە پێشەوایان وەك بوخاری‌و كەسانی تریش ئەم ئایەتەیان كردووەتە بەڵگە لەسەر كەموزیادكردنی باوەڕ، وتوویانە: باوەڕ زیادو كەم دەكات.[1] بۆیە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَزِدْنَاهُمْ هُدًى﴾ لە ئایەتی تریشدا فەرموویەتی: ﴿وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ

[1] فتح الباري(١/٦٠).

﴿هُدًى وَءَاتَاهُمْ تَقْوَاهُمْ﴾[1] واته: ئەو كەسانەی هیدایەتیان وەرگرتووە(خوا) شارەزاییان زیاد دەكاتو تەقواو پارێزكاریان پێ دەبەخشێت. وە فەرموویەتی: ﴿فَأَمَّا الَّذِينَ ءَامَنُوا فَزَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ﴾[2] واته: جا ئەوانەی كە باوەڕیان هێناوە ئەمە ئیمانیان زیاد دەكات(و بەهێزتر دەبێت) وە ئەوان مژدە بەخشنو خۆشحاڵن. وە فەرموویەتی: ﴿لِيَزْدَادُوا إِيمَانًا مَّعَ إِيمَانِهِمْ﴾[3] واته: تا ئیمانیان زیاد بكات لەگەڵ ئەو ئیمانەی كە هەیانە. چەندەها ئایەتی تریش كە بەڵگەن لەسەر زیادو كەمكردنی باوەڕ. واباسكراوە كە ئەم كۆمەڵە لاوە لەسەر ئاینی مەسیح-عیسای كوڕی مەریەم- بوون، ئیتر خوا باشتر ئەزانێت، بەڵام وادیارە ئەمانە بەشێوەیەكی گشتی لەسەر ئاینێكی تری جگە لەگاورێتی بوون، چونكە ئەگەر لەسەرئاینی نەصارا بوونایە زانایانی جوولەكە ئەوەندە گرنگیان پێ نەدەدانو ئەو بەسەرهاتەیان بەو شێوەیە نەدەپاراست و فەرمانیان نەدەدا بە قورەیشیەكان ئەو پرسیارە لە پێغەمبەر(ﷺ) بكەن، لە پێشەوە ڕیوایەت كرا لە ئیبنو عەبباسەوە كە قورەیشیەكان ناردیان بۆ لای زانایانی جوولەكە داوای چەند شتێكیان كرد كە پێغەمبەری خوای(ﷺ) پێ تاقی بكەنەوە وەڵامیان بۆ ناردنەوە كە پرسیاری (ئەو لاوانەو زیلقەرنەینو گیان)ی لێبكەن، ئەمە بەڵگەیە كە ئەم شتانە لە ئاینی ئەهلی كتێبدا ماوەتەوەو پارێزگاری لێكراوە كە ئەو ئاینەش -بە بێگومان- لەپێش ئاینی نەسرانیدا هاتووە(والله أعلم). پاشان خودای مەزن دەفەرموێت: ﴿وَرَبَطْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ إِذْ قَامُوا فَقَالُوا رَبُّنَا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَن نَّدْعُوَا مِن دُونِهِ إِلَٰهًا لَّقَدْ قُلْنَا إِذًا شَطَطًا﴾ واته: دڵیانمان بەهێزكرد كاتێك كە ڕاپەڕین، ئەوسا وتیان: پەروەردگارمان، پەروەردگاری ئاسمانەكانو زەمینە ئەگەر جگە لەو هانا بۆ هەر پەرستوویەك بەرین، دیارە ئێمە لە ڕاستی وتن لامان داوە خوای گەورە باس لەوە ئەكات كە ئارامیو خۆڕاگریمان خستە دڵیان كە پێچەوانەی هۆزەكەیانو شارەكەیان بجوڵێنەوە و لێیان جیاببنەوە و خۆیان دوور بگرن لەو ڕابواردنوخۆش گوزەرانیو بەهرانەی ئەوان، بۆیە زۆرێك لە زانایانی تەفسیر لە پێشینەو پاشینە باسیان كردووە كە ئەو لاوانە لە كوڕانی پاشاو پیاو ماقوڵانی ڕۆم بوون، ڕۆژێك لە جەژنێك لە جەژنەكانی گەلەكەیاندا كە هەموو ساڵێك دەچنە دەرەوەو كۆدەبوونەوە لە دەرەوەی شار، ئەم كۆمەڵە لاوەیش لەگەڵیان چوونە دەرەوە، كەسو كاریان بتیان دەپەرستو مەڕو ماڵاتیان بۆ سەردەبڕین دەیانكردە قوربانی بۆیان، پاشایەكی زۆر ستەمكارو لاساریان هەبوو پێیان دەوت

---

[1] محمد(١٧).

[2] التوبة(١٢٤).

[3] الفتح(٤).

دەقیانوس ئەو فەرمانی پێ دەكردن و هەڵی دەنان كە ئەو كارانە بكەن، كاتێك كە ئەو خەڵكە دەرچوون بۆ ئەو شوێنی كۆبوونەوەیانە، ئەو كۆمەڵە لاوەیش لەگەڵ باوك و كەس و كاریاندا چوونە دەرەوە، سەیری ئەو شتانەیان كرد كە گەلەكەیان دەیكەن و بە چاوی خۆیان بینیان، دەیانزانی ئەوەی كەس و كاریان دەیكەن لە سوژدە بردن بۆ بتەكان و سەربڕینی مەڕ و ماڵات بۆیان دروست نیە تەنها بۆ ئەو خودایە نەبێت كە ئاسمانەكان و زەمینی دروست كردووە، هەر یەكێك لەو لاوانە لە كەس و كاری جیابووەوە و دووركەوتەوە لێیان و بە تەنها لە شوێنێكدا دانیشت، یەكەم كەسێك لەوانە كە بە تەنها خۆی دانیشت لە ژێر سێبەری درەختێكدا دانیشت، یەكێكی تریش هات و لە ژێر درەختەكەدا لای دانیشت، یەكێكی تریش هات و لە لایاندا دانیشت، یەكێكی تریش هات و لە لایان دانیشت، پاشان یەكێكی تر و یەكێكی تریش، هیچ كامیان ئەوی تری نەدەناسی، بەڵكو ئەوەی لەوێدا كۆی كردبوونەوە ئەو كەسە بوو كە دڵەكانی لەسەر بڕوا كۆكردبووەوە. واتە: خوای گەورە كۆی كردبوون، وەك لەو فەرموودەیەدا هاتووە كە بوخاری ڕیوایەتی كردووە لە عائیشەوە(ڕەزای خوای لێبێت) دەڵێت: پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرموویەتی:(ڕۆحەكان سەربازی ڕاهێنراون ئەوانەی هاوڕەوشت و هاوبیرن پێكەوە دەگونجێن، ئەوانەیش سروشت و بیروباوەڕیان بە یەك ناخوات جیاواز دەبن).[1] موسلیمیش لە سەحیحەكەیدا هێناویەتی لە فەرموودەكەی سوهەیلەوە كە لە باوكیەوە لە ئەبو هورەیرەوە لە پێغەمبەری خواوە(ﷺ) ڕیوایەتی كردووە.[2] خەڵكی ئەڵێن: مرۆڤ بوون هۆكاری یەكگرتنیان بووە، مەبەست ئەوەیە كە هەر كەسێك لەوانە ئەوەی لەسەری بوو دەیشاردەوە لە هاوەڵەكەی لە ترساندا، نەیدەزانی ئەوانیش هەر وەك ئەو وان، هەتا یەكێكیان وتی: سوێند بە خوا ئەی خەڵكینە! هەریەك لە ئێوە هیچ نییەی دەزانن كە یەك شت نەبێت كە ئێوە لە گەلەكەتان وەدەر نەناوەو جیای كردوونەتەوە، با هەر كەسەو ئەو شتەی كە بڕوای پێیەتی ئاشكرای بكات، یەكێكی تریان وتی: ئەوسا من سوێند بە خوا وورد بوومەوە لە ئەوەی كە گەلەكەمی لەسەرە بۆم دەركەوت شتێكی پڕوپوچە، بەڵكو ئەو كەسەی شایەنی پەرستنە بە تەنهاو هاوەڵی بۆ دانانرێت هەر خودایە، كە هەموو شتێكی دروست كردووەو ئاسمانەكان و زەمین و ئەوەیشی لە نێوانیاندایە دروستی كردووە، یەكێكی تریان وتی: منیش سوێند بە خوا هەمان حاڵەتم بەسەردا هاتووە، یەكێكی تریشیان هەر وای وت، هەتا هەموو ڕێككەوتن لەسەر یەك قسە و بوونە یەك دەست و برای بەڕاستی یەكتری، شوێنێكیان كردە پەرستگاو خواناسیان تێدا دەكرد، گەلەكەیان پێیان زانین و زمانیان لێدان لای پاشا كەیان و ئەویش ناردی بەشوێنیاندا و پرسیاری لێكردن بڕوایان چۆنە و خەریكی چین؟ ئەوانیش بە ڕاستی

---

[1] فتح الباري(٦/٤٢٦).

[2] مسلم(٤/٢٠٣١).

وەڵامیان دایەوە و ئەویشیان بانگ کرد بۆ لای خودای مەزن، لەبەر ئەوە خودای مەزن بەمشێوەیە باسیان دەکاتو دەفەرمووێت: ﴿ وَرَبَطْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ إِذْ قَامُوا فَقَالُوا رَبُّنَا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَن نَّدْعُوَا مِن دُونِهِ إِلَٰهًا ﴾، ﴿لَن﴾یش بۆ هەتا هەتا پێکردنی نەفیە، واتە: هەرگیز ئێمە جگە لە خودا هانا بۆ هیچ پەرستوویەك نابەین، ئەگەر هانامان برد دیارە ئێمە لەڕێ لامان داوە، بۆیە خوای گەورە لە بارەیانەوە فەرموویەتی: ﴿لَّقَدْ قُلْنَا إِذًا شَطَطًا﴾، پاشان دەفەرمووێت: ﴿ هَٰؤُلَاءِ قَوْمُنَا اتَّخَذُوا مِن دُونِهِ آلِهَةً ۖ لَّوْلَا يَأْتُونَ عَلَيْهِم بِسُلْطَانٍ بَيِّنٍ ۖ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا ﴾ ئەوانەی لە هۆزی ئێمەن، جگە ئەو(واتە خوا) چەند پەرتسووی تریشیان هەیە، دەی با بەڵگەو نیشانەی ئاشکرایان بۆ بهێننەوە، سا کێ ستەمکارترە لەوەی کە درۆ هەڵبەستێ بە دەم خواوە. واتە: خۆزگە ئەوانە بەڵگەی ڕوونیان بهێنایەتەوە لەسەر ڕاستی ئەو شتانەی کە دەیڵێنو پێی هەڵدەسن، بەڵام ئەوانە هەر بوختانچیو درۆزن بوونو هەمیشە درۆیان بە دەم خواوە هەڵبەستووە، ئەڵێن: کاتێك ئەو لاوانە پاشاکەیان بانگ کرد تا بڕوا بێنێت بە خودای مەزن، پێی ڕازی نەبوو هەڕەشەی لێکردن و پێی ووتن خراپتان بەسەر دێنم، بۆیە فەرمانی دا کە ئەو جلوبەرگەی کە لەبەریان کردبوو لەو جەژنەدا لەبەریان داکەنو مۆڵەتیان دانێ کە هەتا بەڵکو بە خۆیاندا بچنەوەو پەشیمان ببنەوەو واز بێنن لەو ئاینەی کە لە سەرینی، ئەو مۆڵەت دانە سۆزو بەزەیی خودا بوو بۆیان، لەو هاتنە سەر ئەوەی کە لە دەستیان ڕاکەنو خۆیان دەرباز بکەن، خۆیانو ئاینەکەیان ڕزگار بکەن لەو بەڵایە، ئەو خۆ دەربازکردنەیش کارێکی چاکەو دروستە لە کاتی هاتنی بەڵا(الفتنة)دا کە بەسەر خەڵکیدا دێت، کە خۆیانو ئاینەکەیان لادەن لەو بەڵایەو ئەو شوێنە بەجێ بێڵنو ڕابکەن بۆ ئەوەی نەوەك ئاینەکەیان لە دەست بدەن. وەك لەم فەرموودەیەدا هاتووە: (نزیکە چاکترین سامانی هەر کەسێك لە ئێوە بریتی بێت لە ڕانە مەڕێك شوێنیان بکەوێت بۆ سەر کێوەکانو شوێنی ئاودار، بە ئاینەکەیەوە هەڵبێت لە(ترسی تووشبوون) بە بەڵا).[1] ئا لەم حاڵەدا دروستە دوور کەوتنەو بەرکەناری لە خەڵکی، لە هیچ کاتێکی تردا دروست نیە، چونکە دەبێتە هۆی وازهێنان لە نوێژی جەماعەتو نوێژی هەینی، جا کاتێك کە لاوەکان هاتنە سەر ئەوەی بڕۆنو ڕابکەنو جیاببنەوە لە گەلەکەیان، خوای گەورەیش ئەوەی بۆ هەڵبژاردنو ئاسانکاری بۆ کردن وەك دەفەرمووێت: ﴿وَإِذِ اعْتَزَلْتُمُوهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ﴾ کاتێك ئێوە دوورە پەرێزیتان گرت لەوانو لەوانەیش وا جگە لە خودا دەیانپەرستن، یانی: کە ئێوە لێیان جیابوونەتەوە و بەهۆی ئەم ئاینەی خۆتان دژایەتیان دەکەن و ئەوان غەیری خوا دەپەرستن، کەواتە بە لاشەیشتان هەر لێیان جیا

[1] فتح الباري(١/٨٧).

ببنەوە، ﴿فَأْوُۥٓا۟ إِلَى ٱلْكَهْفِ يَنشُرْ لَكُمْ رَبُّكُم مِّن رَّحْمَتِهِۦ﴾ سا بەو غارە پەنا بەرن، پەروەردگارتان بەر بەزەیی خۆیتان دەخاتو دەتانشارێتەوە لە گەلەکەتان، ﴿وَيُهَيِّئْ لَكُم مِّنْ أَمْرِكُم مِّرْفَقًا﴾ هۆیەکی وایش دەڕەخسێنێت بە ئاواتی خۆتان بگەیەن، ئا لەو کاتەدا دەرچوونو پەنایان برد بۆ ئەو ئەشکەوتە، لەناو هۆزەکەیاندا نەمانو ون بوون، پاشایش هەر هەواڵی دەپرسین، دەڵێن: هەرچەندی کرد نەیدۆزینەوە خوای گەورە چاوی کوێر کرد لە ئاستیان وەك چۆن چاوی موشریکەکانی قورەیشی کوێر کرد لە ئاستی پێغەمبەرەکەی موحەمەدو(ﷺ) هاوەڵەکەی ئەبو بەکری صیدیق، کاتێك کە پەنایان برد بۆ غاری سەور(غار الثور) موشریکەکانی قورەیش هاتنو دەگەڕان بە شوێنیاندا، بە لایاندا دەرچوون بەڵام نەیان دەبینین، لەوێدا پێغەمبەر(ﷺ) کاتێك کە ئەبو بەکری دی پەشێوەو دەڵێ: ئەی پێغەمبەری خوا(ﷺ) ئەگەر یەکێکیان سەیری جێ پێی خۆی بکات دەمان بینێت، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی:(ئەی ئەبو بەکر بڕوات چۆنە بە دوو کەس کە خوا سێیەمیانە).[1] خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿إِلَّا تَنصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ ٱللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ ثَانِىَ ٱثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِى ٱلْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَـٰحِبِهِۦ لَا تَحْزَنْ إِنَّ ٱللَّهَ مَعَنَا ۖ فَأَنزَلَ ٱللَّهُ سَكِينَتَهُۥ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُۥ بِجُنُودٍ لَّمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ ٱلسُّفْلَىٰ ۗ وَكَلِمَةُ ٱللَّهِ هِىَ ٱلْعُلْيَا ۗ وَٱللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾[2] واتە: ئەگەر ئێوە یارمەتی ئەو(پێغەمبەرە(ﷺ)) نەدەن ئەوە بێگومان خوا یارمەتی داوە کاتێك بێباوەڕان دەریان کرد لە مەککە پێغەمبەر(ﷺ) یەکێك بوو لەو دوو کەسە کاتێك ئەو دووانە(پێغەمبەر(ﷺ)و ئەبو بەکر) لە ئەشکەوتی(ثور)دا بوون ئەو کاتە بە هاوەڵەکەی دەوت خەم مەخۆ بێگومان خوا لەگەڵمانە، ئینجا خوا ئارامیو ئاسایشی بۆ بۆ ناردە خوارەوەو یارمەتی دا بە سەربازانێك کە نەتاندین، وتەی بێباوەڕانی گێڕا بە ژێرکەوتووو وتەی خوا هەر بەرزو بڵندەو خوا زاڵی کار دروستە. بەدڵنیاییەوە بەسەرهاتی ئەم ئەشکەوتە زۆر گرنگترو گەورەترو بەڕێزترو سەرسوڕهێنەرترە لە بەسەرهاتی یارانی غار(أصحاب الکهف).

﴿وَتَرَى ٱلشَّمْسَ إِذَا طَلَعَت تَّزَٰوَرُ عَن كَهْفِهِمْ ذَاتَ ٱلْيَمِينِ وَإِذَا غَرَبَت تَّقْرِضُهُمْ ذَاتَ ٱلشِّمَالِ وَهُمْ فِى فَجْوَةٍ مِّنْهُ ۚ ذَٰلِكَ مِنْ ءَايَـٰتِ ٱللَّهِ ۗ مَن يَهْدِ ٱللَّهُ فَهُوَ ٱلْمُهْتَدِ ۖ وَمَن يُضْلِلْ فَلَن تَجِدَ لَهُۥ وَلِيًّا مُّرْشِدًا ﴿١٧﴾﴾

---

[1] فتح الباري(١١/٧).

[2] التوبة(٤٠).

شوێنی ئەشکەوتەکە

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَتَرَى ٱلشَّمۡسَ إِذَا طَلَعَت تَّزَٰوَرُ عَن كَهۡفِهِمۡ ذَاتَ ٱلۡيَمِينِ﴾ کە خۆر هەڵدێت دەبینی لای ڕاستی ئەشکەوتەکەیانی داوە، ئەمە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە دەرگای ئەشکەوتەکە ڕووەو باکوورە، چونکە خوای گەورە باسی کردووە، کاتێك خۆر لە کاتی هەڵاتندا دەچێتە ناوی بەرەو لای ڕاستی ئەشکەوتەکە لار دەبێتەوە. وەك ئیبنو عەبباس‌و سەعیدی کوڕی جوبەیرو قەتادە دەڵێن: ﴿تَّزَٰوَرُ﴾ واتە: لار دەبێتەوە.[1] چونکە هەر کاتێك خۆر بەرز ببێتەوە لە ئاسۆوە تیشکەکەی کەم دەبێتەوە و شوێنەدا هەتا تیشکی هیچ نامێنێت لە کاتی ئاوابوونیدا، بۆیە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَإِذَا غَرَبَت تَّقۡرِضُهُمۡ ذَاتَ ٱلشِّمَالِ﴾ کاتێکیش ئاوا دەبێت لای دەدات لێیان بە لای چەپدا، یانی: خۆر کە دەچێتە ناو ئەشکەوتەکەیان لە باکووری دەرگاکەوە ئەچێتە ژوورەوەکە لە ڕووی خۆرهەڵاتەوەیە، ئەمەیش بەڵگەیە لەسەر ئەو قسەیەی کە وتوومانە. ئەمەیش دیارو ئاشکرایە بۆ ئەو کەسانەی کە زانیاریان هەیەو شارەزان لە بارەی هاتوچۆی خۆرو مانگو ئەستێرەکان، دیارە ئەگەر دەرگای ئەشکەوتەکە لە ڕووی خۆرهەڵاتەوە بووایە، لە کاتی خۆرئاوابووندا هەرگیز خۆر نەدەچووە ناوی، خۆ ئەگەر ڕووەو قیبلەیش بووایە نە لە کاتی هەڵاتنی خۆرو نە لە کاتی ئاوا بوونیدا نەدەچووە ناوی، نە بە لای ڕاستو نە بە لای باکوریشدا نەدەچوو، وە ئەگەر دەرگاکە لە ڕووی خۆرئاواشەوە بووایە، لە کاتی هەڵاتندا خۆر نەدەچووە ناو ئەشکەوتەکە بەڵکو دوای نیوەڕۆ دەچووە ناوی‌و تا خۆرئاوابوون تێیدا دەمایەوە ئیبنو عەبباس‌و موجاهید قەتادە دەڵێن: ﴿تَّقۡرِضُهُمۡ﴾ واتە: وازیان لێ دێنێت‌و لێیان لادەدات.[2] خوای گەورە بەو شێوەیە باسی کردووە، بۆ ئەوەی ئێمە بیری لێبکەینەوەو لێی تێ بگەین، باسی شوێنی ئەشکەوتەکەی بۆ نەکردووین، کە لە چ وڵاتێکی ئەم سەر زەمینەدایە، چونکە لەناوبردنی ئەو وڵاتەدا ئێمە هیچ سوودێکی لێ وەرناگرین، هیچ مەبەستێکی شەرعیشی تێدا بەدی ناکرێت، خۆ ئەگەرسوودێکی ئایینی تێدا بووایە خوای گەورەو پێغەمبەرەکەی(ﷺ) ئاگاداریان دەکردین لەو بارەیەوە. پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرموویەتی: (هیچ شتێکم بەجێ نەهێشتووە نزیکتان بخاتەوە لە بەهەشتو دوورتان بخاتەوە لە ئاگر مەگین ئاگادارم کردوون لەو شتە).[3] خوای گەورە ئاگاداری کردووین لە تایبەتمەندیەکانی ئەو ئەشکەوتە، لە

---

[1] الطبري(١٧/٦٢٠).

[2] الطبري(١٧/٦٢١/٦٢٢).

[3] عبدالرزاق(١١/١٢٥).

شوێنەکەی ئاگاداری نەکردووین، ﴿وَتَرَى ٱلشَّمْسَ إِذَا طَلَعَت تَّزَٰوَرُ عَن كَهْفِهِمْ﴾ مالیك دەڵێت: لە زەیدی کوڕی ئەسلەمەوە ﴿تَّزَٰوَرُ﴾ واتە: لار دەبێتەوە، ئیبنو عەبباس دەڵێت: ﴿ذَاتَ ٱلْيَمِينِ وَإِذَا غَرَبَت تَّقْرِضُهُمْ ذَاتَ ٱلشِّمَالِ وَهُمْ فِى فَجْوَةٍ مِّنْهُ﴾ لە دەمی زەردە پڕیشدا بەرەو چەپ لێیان لا دەدات و ئەوان لە کۆرەپانەکەیدان لە ناوەوە بۆ ئەوەی خۆرەکە لێیان نەدات، ئەگەر لێی بدانایە لاشەو جلوبەرگەکەیشیانی دەسوتاند،[1] ﴿ذَٰلِكَ مِنْ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ﴾ ئەوە هەندێکە لە نیشانەکانی خودا، کە ڕێی نیشان داون بۆ ناو ئەو ئەشکەوتەو بە زیندوویی هێشتنیەوەو خۆرو هەوا دەچووە ژوورەوە بۆیان، بۆ ئەوەی لەشەکانیان بمێنێتەوە، بۆیە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿ذَٰلِكَ مِنْ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ﴾ پاشانیش فەرموویەتی: ﴿مَن يَهْدِ ٱللَّهُ فَهُوَ ٱلْمُهْتَدِ ۖ وَمَن يُضْلِلْ فَلَن تَجِدَ لَهُۥ وَلِيًّا مُّرْشِدًا﴾ واتە: کەسێك خودا ڕێی نیشان بدات، تەنها ئەو شارەزا دەبێت، هەر کەسیش گومڕا بکات، دۆستێکی ڕێنمایی کەری دەست ناکەوێت، واتە: هەر خودایە ئەو کۆمەڵە لاوەی ڕێنمایی کرد لە نێوان گەلەکەیاندا هەر کەسیش خودا ڕێی نیشان بدات، شارەزا دەبێت، هەر کەسیشی گومڕا کرد هیچ کەسێك ناتوانێت شارەزای بکات.

﴿ وَتَحْسَبُهُمْ أَيْقَاظًا وَهُمْ رُقُودٌ ۚ وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ ٱلْيَمِينِ وَذَاتَ ٱلشِّمَالِ ۖ وَكَلْبُهُم بَٰسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِٱلْوَصِيدِ ۚ لَوِ ٱطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا وَلَمُلِئْتَ مِنْهُمْ رُعْبًا ﴿١٨﴾ ﴾

خەوە درێژەکەی ناو ئەشکەوتەکەیان

هەندێك لە زانایان وتوویانە کاتێك خوای گەورە گوێی ئاخنین و پەردەی دا بەسەر گوێیانداو خەوتن چاویان نەنرابوو بەیەکداو دەیانڕوانی، نەوەك لە ناکاو تووشی بەڵایەك بن، ئەو چاو کردنەوەیەش هەوا لێی دەدا، هۆکارێك بوو بۆ پاراستنی چاویان بۆیە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿ وَتَحْسَبُهُمْ أَيْقَاظًا وَهُمْ رُقُودٌ﴾ تۆ وات دەزانی بێدارن کەچی خەوتبوون، لە بارەی گورگەوە وتراوە کاتێك دەخەوێت چاوێکی دەنێت بە یەکداو بە چاوەکەی تری دەڕوانێت، پاشان ئەم چاوەکەی دەکاتەوەو ئەو چاوەکەی دەنێت بە یەکدا، خەوتوویشە، وە دەفەرمووێت: ﴿وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ ٱلْيَمِينِ وَذَاتَ ٱلشِّمَالِ ۖ وَكَلْبُهُم بَٰسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِٱلْوَصِيدِ﴾ ئێمە بە ڕاست و بە چەپدا ئەم دیو ئەودیویان پێدەکەین، سەگەکەیان هەردوو دەستی درێژ کردبوو لەبەر دەرگای ئەشکەوتەکەدا، ئیبنو عەبباس دەڵێت: ئەگەر

---

[1] الطبري(١٧/٦٢٠).

ئەم دیو ئەودیویان پێ نەكرایە زەوی دەیخواردن.[1] ئیبنو عەبباس‌و موجاهیدو سەعیدی كوڕی جوبەیرو قەتادە دەڵێن:(الوصید) بەر دەرگا.[2] ئیبنو عەباس دەڵێت: لە دەرگاكەدا.[3] وتراویشە: لەسەر خۆڵەكە، ڕاست ئەوەیە لە بەردەم دەرگاكەدا بوو. وەك خوای گەورە لە ئایەتێكی تردا فەرموویەتی: ﴿إِنَّهَا عَلَيْهِم مُّؤْصَدَةٌ﴾[4] واتە: بێگومان ئەو ئاگرە لەسەریان داخراوە. واتە: گیراوەو داخراوە. سەگەكەیان لە دەرگاكەدا بەسەر دەستیدا كەوتبوو، وەك چۆن سەگ سروشتی خۆی وایە، ئیبنو جورەیج دەڵێت: سەگەكە پاسەوانی دەرگاكەی بۆ دەكردن.[5] سروشتی سەگ هەر وایە لەبەر دەرگای خاوەنی دەكەوێت، وەك ئەوەی پاسەوانیان بێت. كەوتنەكەیشی لە دەرەوەی دەرگاكە بوو، چونكە فریشتەكان ناچنە ماڵێك سەگی تێدا بێت، وەك لە فەرموودەی سەحیحدا هاتووە، وە لە فەرموودەیەكی حەسەندا هاتووە فریشتەكان ناچنە ماڵێك سەگ‌و وێنەو لەش پیس‌و خوانەناسی تێدابێت، ڕێزی ئەم لاوانە سەگەكەیشی گرتەوە وەك چۆن ئەمان خەویان لێكەوت، سەگەكەیش خەوی لێ كەوت بەو شێوەیە، ئەمە سوودی هەڵسوكەوتە لەگەڵ پیاوچاكاندا، ئەم سەگە وای لێهات كە بەردەوام باس بكرێت، وتراویشە: ئەو سەگە لەوە دەچێت سەگی ڕاوی یەكێكیان بووبێت، وتراویشە: سەگی چێشتكەرێكی پاشا بووە، كە هاوئاینی هاوەڵەكانی بووە، سەگەكەی شوێنی كەوتووە (والله أعلم)، پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا وَلَمُلِئْتَ مِنْهُمْ رُعْبًا﴾ ئەگەر سەیرت بكردنایە بێگومان ڕات دەكردو بەرەو دوا دەگەڕایتەوە، پڕ بە دڵ لێیان دەترسایت، واتە: بێگومان خوای گەورە وای لێكردبوون، هەر كەسێك سەیری بكردنایە ترس دای دەگرت، نەیدەتوانی خۆی ڕابگرێت لە ترساندا، بۆ ئەوەی كەس لێیان نزیك نەكەوێتەوەو دەستی كەسیان نەگاتێ، هەتا ماوەكەیان تەواو دەبێت و ئەوخەوەی خودا بڕیاری داوە بۆیان كۆتایی دێت، بێگومان ئەم كارە پڕە لە سۆزو بەزەیی‌و بەڵگەی بەهێزو كارزانی خودای گەورە.

﴿ وَكَذَٰلِكَ بَعَثْنَٰهُمْ لِيَتَسَآءَلُوا۟ بَيْنَهُمْ ۚ قَالَ قَآئِلٌ مِّنْهُمْ كَمْ لَبِثْتُمْ ۖ قَالُوا۟ لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ ۚ قَالُوا۟ رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثْتُمْ فَٱبْعَثُوٓا۟ أَحَدَكُم بِوَرِقِكُمْ هَٰذِهِۦٓ إِلَى ٱلْمَدِينَةِ فَلْيَنظُرْ أَيُّهَآ أَزْكَىٰ طَعَامًا

[1] الطبري(١٧/٦٢٠).
[2] الطبري(١٧/٦٢٤/٦٢٥).
[3] الطبري(١٧/٦٢٥).
[4] الهمزة(٨).
[5] الطبري(١٧/٦٢٥).

فَلْيَأْتِكُم بِرِزْقٍ مِّنْهُ وَلْيَتَلَطَّفْ وَلَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ أَحَدًا ﴿١٩﴾ إِنَّهُمْ إِن يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ يَرْجُمُوكُمْ أَوْ يُعِيدُوكُمْ فِي مِلَّتِهِمْ وَلَن تُفْلِحُوا إِذًا أَبَدًا ﴿٢٠﴾﴾

وەخەبەربوونەوەیان و ناردنی یەكێكیان بۆ كڕینی خواردن

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ وَكَذَٰلِكَ بَعَثْنَاهُمْ لِيَتَسَاءَلُوا بَيْنَهُمْ ۚ قَالَ قَائِلٌ مِّنْهُمْ كَمْ لَبِثْتُمْ ۖ قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ ﴾ واتە: ئاواش وەخەبەرمان هێنان تا لەگەڵ یەكتردا بدوێن، یەكێكیان وتی: چەند ماونەتەوە؟ وتیان: ڕۆژێك یان كەمتر لە ڕۆژێك ماینەتەوە. یانی: وەك چۆن خەومان لێ خستن هەر بەو شێوەیەش خەبەرمان كردنەوە بە لەشی ساغو پێستو مووی خۆیانەوە، واتە: هیچ شتێكیان نەگۆڕا بوو وەكو خۆی مابووەوە. ئەمەیش دوای سێ سەدو نۆ ساڵ، بۆیە لە نێوان خۆیاندا دەیانپرسی: ﴿كَمْ لَبِثْتُمْ﴾ یانی چەند خەوتان لێكەوتووە؟ ﴿قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ﴾ بۆیە واشیان ووت چونكە كاتێك كە چوونە ناو ئەشكەوتەكە سەرەتای بەیانی بوو، بێداربوونەوەو لەخەو هەڵسانیشیان لە خۆرئاوابووندا بوو، بۆیە وا گومانیان دەبردو وتیان: ﴿يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ ۚ قَالُوا رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثْتُمْ﴾ وتیان: پەروەردگاری ئێوە لە خۆتان چاكتر دەزانێت چەند ماونەتەوە، وا دیار بوو گومانیان بۆ پەیدا بوویوو چونكە زۆر خەوتبوون(والله أعلم)، پاشان وازیان لەوە هێناو بیریان لە شتێكی گرنگتر كردەوە ئەویش خواردنو خواردنەوە بوو كە زۆر پێویستیان پێی هەیە، وتیان: ﴿فَابْعَثُوا أَحَدَكُم بِوَرِقِكُمْ هَٰذِهِ إِلَى الْمَدِينَةِ﴾ یەكێك بەم پارەیە بنێرنە شار، واتە: یەكێك بەو زیوە هەتانە، چونكە ئەو لاوانە لە ماڵەكانی خۆیانەوە هەندێ پارەیان لەگەڵ خۆیان هەڵگرتبوو بۆ كاتی پێویستی خۆیان هەندێكیان لێ بەخشیبوو، هەندێكیان پێ مابوو، بۆیە وتیان: ﴿فَابْعَثُوا أَحَدَكُم بِوَرِقِكُمْ هَٰذِهِ إِلَى الْمَدِينَةِ﴾ واتە: ئەو شارەی كە لێی دەرچوونو ڕاتان كرد تێیدا، ﴿الْمَدِينَةِ﴾ ألفو لامەكە بۆ عەهدی زیهنییە (یانی شارەكەی خۆیان)، ﴿فَلْيَنظُرْ أَيُّهَا أَزْكَىٰ طَعَامًا﴾ كام خواردنێك پاكە بیهێنێت، (زەكات) مانای (پاكی) ئەگەیەنێت وەك ئەم ئایەتەیتر كە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَا زَكَىٰ مِنكُم مِّنْ أَحَدٍ أَبَدًا﴾[1] واتە: ئەگەر بەهرەو میهرەبانی خوا نەبووایە بەسەرتانەوە هەرگیز كەسێك لە ئێوە پوختو پاك نەدەبووەوە. وە فەرموویەتی: ﴿قَدْ

[1] نور(٢١).

أَفۡلَحَ مَن تَزَكَّىٰ﴾[1] واتە: بە ڕاستی سەرفراز بوو ئەوەی خۆی پاك ڕاگرت. وە (زەكات)یش هەر لەمەوە هاتووە كە ماڵ پاكو خاوێن دەكاتەوە. ﴿وَلۡيَتَلَطَّفۡ﴾ دەبێت زۆر ئاگای لە خۆی بێت، لە كاتی دەرچوونو هاتوچۆو شت كڕینو گەڕانەوەیدا، ﴿وَلَا يُشۡعِرَنَّ بِكُمۡ أَحَدًا﴾ هیچ كەسیش پێتان نەزانێت، ﴿إِنَّهُمۡ إِن يَظۡهَرُواْ عَلَيۡكُمۡ يَرۡجُمُوكُمۡ أَوۡ يُعِيدُوكُمۡ فِي مِلَّتِهِمۡ﴾ چونكە ئەگەر هەواڵی ئێوەیان دەست كەوت، یان بەردبارانتان دەكەن یان دەتانگێڕنەوە سەر ئاینی خۆیان. واتە: مەبەستیان دارو دەستەكەی دەقیانوسە چونكە ئەم لاوانە دەترسان ئەوانە شوێنەكانیان بزانن‌و دەست بكەنەوە بە ئازاردانیان، هەرچی نەشێت پێیان بكەن، بە زۆر بیانگێڕنەوە بۆ سەر ئەو ئاینەی كە خۆیان لەسەرینی، یانی: ئاینی بتپەرستی، یان خۆیان بگرن هەتا دەمرن، خۆ ئەگەر بە گوێیان بكەنو بگەڕێنەوە سەر ئاینەكەی ئەوان، لە دنیاو لە ڕۆژی قیامەتیشدا ڕزگاریان نابێت. بۆیە خوای گەورە فەرمووییەتی: ﴿وَلَن تُفۡلِحُوٓاْ إِذًا أَبَدٗا﴾ واتە: هەرگیز ڕزگاریتان نابێت.

﴿وَكَذَٰلِكَ أَعۡثَرۡنَا عَلَيۡهِمۡ لِيَعۡلَمُوٓاْ أَنَّ وَعۡدَ ٱللَّهِ حَقّٞ وَأَنَّ ٱلسَّاعَةَ لَا رَيۡبَ فِيهَآ إِذۡ يَتَنَٰزَعُونَ بَيۡنَهُمۡ أَمۡرَهُمۡۖ فَقَالُواْ ٱبۡنُواْ عَلَيۡهِم بُنۡيَٰنٗاۖ رَّبُّهُمۡ أَعۡلَمُ بِهِمۡۚ قَالَ ٱلَّذِينَ غَلَبُواْ عَلَىٰٓ أَمۡرِهِمۡ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيۡهِم مَّسۡجِدٗا ﴿٢١﴾﴾

ئاگاداربوونی خەڵكی ئەو شارە لێیان و دروست كردنی مۆنۆمێنتێك لەسەر ئەشكەوتەكەیان

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَكَذَٰلِكَ أَعۡثَرۡنَا عَلَيۡهِمۡ لِيَعۡلَمُوٓاْ أَنَّ وَعۡدَ ٱللَّهِ حَقّٞ وَأَنَّ ٱلسَّاعَةَ لَا رَيۡبَ﴾ هەر بەو شێوەیە وامان كرد پێیان بزانن، كە بەڵێنی خودا ڕاستەو ڕۆژی قیامەتیش گومانی تێدا نیە. واتە: خەڵكیمان لێ ئاگاداركردن. زۆرێك لە زانایانی پێشینە وتوویانە: خەڵكی ئەو كاتە گومانیان بوو لە هاتنی ڕۆژی قیامەتو زیندووبوونەوە. عیكریمە دەڵێت: كۆمەڵێكیان تێدا بووە وتوویانە: گیان زیندوو دەكرێتەوە بەڵام لاشە زیندوو ناكرێتەوە. خوای گەورە یارانی كەهفی نارد وكردنیە بەڵگەو نیشانە لەسەر ئەوە[2]. هەندێ لە زانایان باسی ئەوە دەكەن، گوایە كاتێك كە یەكێكیان ئەیەوێت دەرچێتو بڕوا بۆ ناو ئەو شارە بۆ كڕینی شتێك بۆیان تا بیخۆن، خۆی دەرناخات و بە لاڕێدا دەڕوات هەتا خۆی ئەگەیەنێتە شارەكە، دەڵێن: ئەو كەسە ناوی دەقسوس بووە،ئەو كەسە وای دەزانی زۆر نیە لەوشارە دەرچووە، كەچی خەڵكی ئەو شارە چەرخ دوای چەرخو نەوە دوای نەوەو گەل دوای گەل

---

[1] الاعلى(١٤).

[2] تأريخ الطبري(٩/٢).

گۆڕانكاری بەسەریاندا هاتبوو، وڵاتەكەیش بە تەواوی گۆڕابوو، وای لێ هاتبوو كە هیچ نیشانەیەكی ئەو وڵاتەی ئەوی تیایدا ژیابوو لەشارەكەدا نەمابوو، هیچ كەسێكیشی نەدەناسی لە خەڵكی ئەو شارە، نە لە پیاوە گەورەكان نە لە خەڵكەكەی تر، خۆی بۆ خۆی زۆر سەری سوڕمابوو، دەیوت: لەوانەیە من شێت بوویم یان جنۆكە دەستی لێ وەشاندبم یان خەو دەبینم، پاشانیش دەیوت: بە خوا هیچێك لەوانەم تووش نەبووە، من ئەم شارەم دوێنێ بەجێ هێشت بەم شێوەیە نەبوو، پاشان وتی: هەتازووە من لێرە دەرچم چاكترە، پاشان چوو بۆ لای پیاوێك كە خواردنی دەفرۆشت، ئەو پارەیەی پێی بوو دایەو پێی وت: بەو پارەیە هەندێ خواردنی بداتێ، كاتێ ئەو پیاوە چاوی پێی كەوت، پارەكەیش و نەخشی پارەكەشی نەدەناسی، بردی بۆ لای دەراوسێكەی‌و باسیان دەكرد لە نێوان خۆیانداو دەیانوت: لەوانەیە ئەم پیاوە گەنجینەیەكی دۆزیبێتەوە، پرسیاریان لێكرد لە كوێوە هاتووەو ئەم پارەیەی لە كوێوە هێناوە، لەوانەیە دۆزیبێتیەوە، وتیان: تۆ كێیت؟ ئەویش وتی: من خەڵكی ئەم شارەم، دوێنێ لێرە بووم كە دەقیانووسی تێدا بووە، وتیان ئەو پیاوە شێت بووە بردیان بۆ لای پاشاكەیان، ئەویش پرسیاری لێكرد لە بارەی خۆی‌و ئەوەی باسی كردووە، بۆیان بگێڕێتەوە.پاشاكەیش زۆر سەری سوڕما لێی‌و ئەوەی كە باسی دەكات، كاتێك كە ئاگاداری كردن لەو رووداوە، هەڵسان‌و لەگەڵی چوون بۆ ئەشكەوتەكە (یانی: پاشاو خەڵكی شارەكە) بردنی‌و گەیاندنیە لای ئەشكەوتەكەو پێی وتن: رێم بدەن لە پێش ئێوە بڕۆمە ژوور تا هاوەڵەكانم ئاگادار بكەم، جا چووە ژوورەوە، دەڵێن: نەیانزانی چۆن چووە ناو ئەشكەوتەكەوە و خوای گەورە هەواڵی ئەوانەی لێ شاردنەوە، دەشڵێن: خەڵكەكە و پاشا چوونەتە ناویان و چاویان پێیان كەوتووەو پاشاكەیش سڵاوی لێكردوون و لە ئامێزی گرتوون و لەسەر ئاینەكەی ئەوان بووە و موسڵمان بووە وەك ئەڵێن، ئەو پاشایەش ناوی یەندۆسیس بووە، لاوەكان زۆر خۆشحاڵ بوون پێی‌و قسەكانی سەرنجی ڕاكێشاون‌و پاشان بەرێیان كردووەو خوا حافیزیان لێكردووەو گەڕاونەتەوە بۆ شوێنی خەوە كانیان و خوای گەورە مراندوونی(والله أعلم).[1] خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَكَذَٰلِكَ أَعۡثَرۡنَا عَلَيۡهِمۡ﴾ ئا بەو شێوەیە خەڵكمان لێ ئاگادار كردن، واتە: چۆن خەومان لێ خستن هەر بەو شێوەیەش لەو خەوە هەڵمان ساندن بە ڕەنگ‌و بۆی خۆیان‌و خەڵكی ئەو كاتەمان لێ ئاگادار كردن، ﴿لِيَعۡلَمُوٓاْ أَنَّ وَعۡدَ ٱللَّهِ حَقّٞ وَأَنَّ ٱلسَّاعَةَ لَا رَيۡبَ فِيهَآ إِذۡ يَتَنَٰزَعُونَ بَيۡنَهُمۡ أَمۡرَهُمۡ﴾ واتە: تا بزانن بەڵێنی خودا ڕاستەو ڕۆژی قیامەتیش بێ گومانە، لە نێوان خۆیاندا دەستیان كردە گفتوگۆ كردن، لە بارەی ڕۆژی قیامەتەوە هەندێكیان بڕوایان پێی هەبوو، هەندێكیشیان بڕوایان پێی نەبوو، خودای گەورە هاوەڵانی ئەشكەوتی پیشان دان‌و

[1] تاريخ الطبري(٢/٩).

کردیه بەڵگە بۆ هەردوو لایان. ﴿فَقَالُواْ ٱبۡنُواْ عَلَيۡهِم بُنۡيَٰنٗاۖ رَّبُّهُمۡ أَعۡلَمُ بِهِمۡۚ﴾ وتیان: وا چاکە خانوویەکیان لەسەردروست کەن، پەروەردگاریان لە ئێوە چاکتریان دەناسێت، دەرگای ئەشکەوتەکەیان لەسەر دابخەن، بەو شێوەیەی خۆیان بەجێیان بێڵن، ﴿قَالَ ٱلَّذِينَ غَلَبُواْ عَلَىٰٓ أَمۡرِهِمۡ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيۡهِم مَّسۡجِدٗا﴾ ئەوانەی دەربارەی ئەمانە قسەیان زۆرتر دەڕۆیی، وتیان: دەبێت مزگەوتێکیان لەسەر دروست بکەین. ئەوانەی ئەم قسەیان کرد خاوەن دەسەلاتەکان بوون، بەلام ئایا (ئەمە کارێکی چاکە) ئەوانە سوپاس کراون یان نا؟ ئەمە جێی تێڕوانینە! چونکە پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی:(خوا لەعنەتی لە جوولەکەو گاور کردووە لەبەر ئەوەی گۆڕی پێغەمبەرانو پیاوچاکەکانیان کردووە بە مزگەوت) هەڕەشە دەکات لەوکردەوەیەی ئەوانە کردوویانە[1]. هەروەها لە گەورەی موسڵمانانەوە عومەری کوڕی خەتتاب(ڕەزای خوای لێبێت) ڕیوایەتمان کردووە کاتێک کە گۆڕی (دانیال) لە زەمانی خۆیدا لە عێراق دۆزرایەوە، فەرمانیدا لە خەڵکی بشارنەوە، ئەو بەڵگەنامەیەش کە لەگەڵیدا دۆزیبوویانەوە داپۆشن[2]. کە هەندێ داستانو شتی تری تێدا بووە.

﴿سَيَقُولُونَ ثَلَٰثَةٞ رَّابِعُهُمۡ كَلۡبُهُمۡ وَيَقُولُونَ خَمۡسَةٞ سَادِسُهُمۡ كَلۡبُهُمۡ رَجۡمَۢا بِٱلۡغَيۡبِۖ وَيَقُولُونَ سَبۡعَةٞ وَثَامِنُهُمۡ كَلۡبُهُمۡۚ قُل رَّبِّيٓ أَعۡلَمُ بِعِدَّتِهِم مَّا يَعۡلَمُهُمۡ إِلَّا قَلِيلٞۗ فَلَا تُمَارِ فِيهِمۡ إِلَّا مِرَآءٗ ظَٰهِرٗا وَلَا تَسۡتَفۡتِ فِيهِم مِّنۡهُمۡ أَحَدٗا ﴿٢٢﴾﴾

ژمارەی یارانی غار

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿سَيَقُولُونَ ثَلَٰثَةٞ رَّابِعُهُمۡ كَلۡبُهُمۡ وَيَقُولُونَ خَمۡسَةٞ سَادِسُهُمۡ كَلۡبُهُمۡ رَجۡمَۢا بِٱلۡغَيۡبِ﴾ واتە: دەڵێن:(ئەو لاوانە) سێ کەسنو چوارەمیان سەگەکەیانە، دەشڵێن پێنج کەسنو بە سەگەکەیانەوە شەشن، لە نەدیو خەیاڵات دەکەن، خودای مەزن کاتێک ئەو جیاوازی بۆچوونانە باسدەکات لەناو خەڵکیدا لەسەر ژمارەی یارانی ئەشکەوتەکە، سێ ڕا باسدەکات، ئەمەیش ئەوە دەگەیەنێت کە کەس ڕای چوارەمی نەبووە، لەسەریان وەختێک قسەی یەکەمو دووەم لاواز دەردەکات، وەک ئەفەرموێ: ﴿رَجۡمَۢا بِٱلۡغَيۡبِ﴾ قسەیەکی بێ زانیاریە، وەک کەسێک تفەنگ بە تاریکە شەوەوە بنێت وایە، چونکە لەوانەیە نەیپێکێت، ئەگەر پێکایشی بە ئارەزووی خۆی نەبووە. پاشان ڕای سێهەم دێنێو لێی بێ دەنگ نابێت! وەک ئەوە وایە بسەلمێنێت کەدەفەرمووێت: ﴿وَيَقُولُونَ سَبۡعَةٞ وَثَامِنُهُمۡ

---

[1] فتح الباري(١/٦٣٤).

[2] البداية والنهاية(٧/٨٨).

كَلْبُهُمْ﴾ هەندێكیش دەڵێن: حەوتن بە سەگەكەیانەوە دەبن بە هەشت، ئەمە بەڵگەیە لەسەر ڕاستی قسەی ئەمانە، لە ڕاستیشدا هەر وابووە. هەروەها دەفەرمووێت: ﴿قُل رَّبِّيٓ أَعۡلَمُ بِعِدَّتِهِم﴾ پەروەردگارم چاكتر دەزانێ چەند كەسن. ئەمە ڕێنماییەكە بۆئەوەی لەم جۆرە قسانەدا چاكتر وایە زانیاری ئەوشتانە بگێڕیتەوە بۆلای خودا، چونكە پێویست بە ڕۆچوون ناكات لەم شتانەدا بەبێ زانیاری، خۆ ئەگەر زانیاریەكمان هەبوو لە شتێكدا باش وایە بیڵێین، ئەگەرنا ئەوە نەزانین لەوێدا ئەبێ ڕامانبگرێت كە زانیاری قسەمان پێدەكات، كە خوا دەفەرمویت: ﴿مَّا يَعۡلَمُهُمۡ إِلَّا قَلِيلٞ﴾ كەمێك نەبێت لە خەڵكی ژمارەیان نازانێت، قەتادە دەڵێت: لە ئیبنو عەبباسەوە: من یەكێكم لەو كەسانەی كە خودای گەورە لە ئایەتەكەدا جیای كردووەتەوە، ئەو لاوانە حەوت كەس بوون.[1] ئیبنو جەریریش هەر بەو شێوەیە ڕیوایەتی كردووە لە عەتای خۆراسانیەوە و ئەویش لە ئیبنو عەبباسەوە كە فەرموویەتی من یەكێكم لەو كەسانەی خودا جیای كردووەتەوە. ئەو لاوانە ژمارەیان حەوت كەسە.[2] ئیبنو جەریر ڕیوایەتی كردووە لە ئیبنو عەبباسەوە لەمەدا كە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿مَّا يَعۡلَمُهُمۡ إِلَّا قَلِيلٞ﴾ دەڵێت: من لەو كەسانەم كە ژمارەكەیان دەزانن، ئەوانە حەوت كەس بوون. ئەم سەنەدانە هەموو ڕاستن كە ئیبنو عەبباس فەرموویەتی: ئەوانە حەوت كەس بوون، ئەمەیش هاو هەنگە لەگەڵ ئەوەدا كە ئێمە لە پێشەوە باسمان كرد. پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَلَا تُمَارِ فِيهِمۡ إِلَّا مِرَآءٗ ظَٰهِرٗا﴾ واتە: تۆ ئەی موحەمەد(ﷺ) لەو بارەیەوە دەمەقاڵێیان ببڕەو زۆر لەسەر باسەكە مەڕۆ، جگە لەوەی قورئان فەرموویەتی هیچی تر مەڵێ. چونكە زانینی ئەوەو قسەكردن لەسەری زۆر سوودی نیە، ﴿وَلَا تَسۡتَفۡتِ فِيهِم مِّنۡهُمۡ أَحَدٗا﴾ واتە: لە بارەی ئەوانەشەوە لە كەسیان مەپرسە. چونكە ئەوانە هیچ زانیاریەكیان نیە لەو بارەیەوە، ئەوە نەبێت هەر لە خۆیانەوە قسە دەكەن، لە نەدیو و نەناس هەر خەیاڵات دەكەن. واتە: بێ ئەوە نیشانەیەكیان بە دەستەوە بێت لە لایەن پێغەمبەرێكەوە كە وتبێتی. ئەی موحەمەد(ﷺ) خودای مەزن قورئانی بۆ ناردی كە هیچ لاری و گومانێكی تێدا نیە، ئەو قورئانە لە پێشترە لە هەموو ئەو كتێب و قسانەی كە لە پێشەوە هاتوون و كراون و فەرمان ڕەوایشە بە سەریانەوە.

﴿وَلَا تَقُولَنَّ لِشَاْيۡءٍ إِنِّي فَاعِلٞ ذَٰلِكَ غَدًا ﴿٢٣﴾ إِلَّآ أَن يَشَآءَ ٱللَّهُۚ وَٱذۡكُر رَّبَّكَ إِذَا نَسِيتَ وَقُلۡ عَسَىٰٓ أَن يَهۡدِيَنِ رَبِّي لِأَقۡرَبَ مِنۡ هَٰذَا رَشَدٗا ﴿٢٤﴾﴾

---

[1] الطبري(١٧/٦٤٢).

[2] الطبري(١٧/٦٤٢).

(إن شاء الله) کردن لە کاتی نیەت هێنان بۆ کردنی کارێك لە داهاتوودا

خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿وَلَا تَقُولَنَّ لِشَاْىْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَٰلِكَ غَدًا ﴿٢٣﴾ إِلَّآ أَن يَشَآءَ ٱللَّهُ﴾ هەرگیز مەڵێ: من سبەی ئەم کارە دەکەم، مەگین (خودا حەزکا)ی لەگەڵ بێت. ئەمە ئامۆژگاریەکە لە لایەن خوداوە بۆ پێغەمبەرەکەی(ﷺ) بۆ هەر کارێك بیەوێت بیکات لە داهاتوودا بە ئەدەبەوە ئەو شتە بگێڕێتەوە بۆ مەیل و ویستی خوای گەورە، کە ئاگاداری گشت نهێنیەکانە، ئاگای لەوەیە کە بووەو لەوەیش کە دەبێت، ئەوەیش تا ئێستا نەبووەو ئەگەر بشبێت چۆن دەبێت. وەك لە هەردوو سەحیحەکەدا هاتووە لە ئەبو هورەیرەوە لە پێغەمبەری خواوە(ﷺ) کە فەرموویەتی:(سولەیمانی کوڕی داود(سەلامی خوایان لێبێت) وتی: سوێند بە خوا ئەمشەو دەگەڕێم بەسەر حەفتا ژنا(لە ڕیوایەتێکی تردا) نەوەد ژندا، (لە ڕیوایەتێکی تردا) سەد ژندا، تا هەر ژنێك لەوژنانە منداڵێکیان ببێت لە ڕێی خوادا بجەنگن، پێی وترا و لە ڕیوایەتێکی تردا، فریشتەیەم پێی ووت: بڵێ: (إن شاء الله)، ئەو(إن شاء الله)کەی نەووت و بەسەریاندا گەڕا، هیچیان منداڵی نەبوو تەنها ژنێکیان نەبێت، ئەویش نیو مرۆڤ بوو، پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرمووی: (سوێند بەو کەسەی گیانی منی بە دەستە، ئەگەر بیوتایە (إن شاء الله) سوێندەکەی نەدەکەوت و پێویستیەکەی خۆیشی دەست کەوت)، وە لە ڕیوایەتێکی تردا هاتووە:(هەمووشیان بەسواری دەجەنگان لە ڕێی خوادا).[1] لە پێشەوە لە سەرەتای سورەتەکەدا باسی هۆی هاتنەخوارەوەی ئەم ئایەتە کرا، لەوەی کە پێغەمبەر(ﷺ) کاتێك کە پرسیاری لێکرا سەبارەت بە بەسەرهاتی یارانی ئەشکەوتەکە فەرمووی: بەیانی وەڵامتان دەدەمەوە). ئەوە بوو پانزە ڕۆژ وەحی دواکەوت[2]. بە درێژی باسمان لێوە کرد لە سەرەتای سورەتەکەدا، پێویست بە دووبارە کردنەوەی نییە لێرەدا. ئەوەش کە دەفەرموویێت: ﴿وَٱذْكُر رَّبَّكَ إِذَا نَسِيتَ﴾ ئەگەر لە بیریشت نەما، یادی پەروەردگارت بکە. هەندێ وتوویانە: یانی: کاتێك(إن شاء الله)ت لەبیر چوو، هەر کاتێك یادت کەوتەوە،(إن شاء الله) بکە، ئەمە قسەی ئەبولعالیە و حەسەنی بەسریە.[3] هوشەیم دەڵێت لە ئەعمەشەوە لە موجاهیدەوە لە ئیبنو عەبباسەوە فەرموویەتی: کاتێك پیاوێك سوێند دەخوات لەبیری بچێت (إن شاء الله) بکات دەڵێت: دەتوانێ (إن شاء الله) بکات، با ساڵێکیشی بەسەردا ڕۆشتبێت! ئیبن عەبباس ئەیفەرموو ئەم ئایەتە ﴿وَٱذْكُر رَّبَّكَ إِذَا نَسِيتَ﴾ بۆ ئەوشتەیە. وتیان بە ئەعمەش ئەمەت بیستووە لە موجاهیدەوە؟ وتی: لەیسی کوڕی ئەبی سلیم بۆی گێڕامەوە بەو شێوەیە

[1] فتح الباري(٦/٤١)، مسلم(٣/١٢٧٥).
[2] الطبري(١٧/٥٩٢).
[3] الطبري(١٧/٦٤٥).

وکەسائیش هەمان ڕای هەیە[1]. مانای ئەم قسەی ئیبنو عەباس کە(إن شاء الله) بکات با دوای ساڵێکیش بێت، واتە: کاتێك لە بیری چوو لە سوێندەکەیدا یان لە قسەکەیدا(إن شاء الله) بکات. ئەگەر دوای ساڵێکیش هاتەوە بیری، سونەتە ئەو(إن شاء الله)یە بکات، بۆ ئەوەی ئەو سوننەتە بەجێ بێنێت با لە پاش سوێندەکەیشی شکابێت، ئەوە قسەی ئیبنو جەریرە.[2] وە وتوویەتی: ئەو(إن شاء الله)یە نابێتە هۆی نەکەوتنی سوێندەکەو لابردنی کەفارەتەکەی، ئەمەش ئیبنو جەریر وتوویەتی هەر ئەوە ڕاستە، گونجاویشە لەگەڵ قسەکەی ئیبنو عەبباسدا (والله أعلم). تەبەرانی ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو عەباسەوە لەم ئایەتانەدا کە خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿وَلَا تَقُولَنَّ لِشَاْىْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَٰلِكَ غَدًا ﴿٢٣﴾ إِلَّآ أَن يَشَآءَ ٱللَّهُۚ وَٱذْكُر رَّبَّكَ إِذَا نَسِيتَ﴾ واتە: یادی خوا بکەرەوە کە لە بیرت چوو بڵێیت (إن شاء الله).[3] پاشان خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿وَقُلْ عَسَىٰٓ أَن يَهْدِيَنِ رَبِّي لِأَقْرَبَ مِنْ هَٰذَا رَشَدًا﴾ بەڵکو پەروەردگارم ڕێگایەکی نزیکتر لەمە نیشان بدا. واتە: ئەگەر پرسیارت لێ کرا لە شتێك کە نایزانی، داوای یارمەتی بکە لە خودا بۆ ئەوەی شارەزاو سەرکەوتووت بکاتو یارمەتیت بداتو هەقت نیشان بدات لەو شتەدا(والله أعلم).

﴿وَلَبِثُواْ فِي كَهْفِهِمْ ثَلَٰثَ مِاْئَةٍ سِنِينَ وَٱزْدَادُواْ تِسْعًا ﴿٢٥﴾ قُلِ ٱللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثُواْۖ لَهُۥ غَيْبُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِۖ أَبْصِرْ بِهِۦ وَأَسْمِعْۚ مَا لَهُم مِّن دُونِهِۦ مِن وَلِيٍّ وَلَا يُشْرِكُ فِي حُكْمِهِۦٓ أَحَدًا ﴿٢٦﴾﴾

ماوەی مانەوەیان لەناو ئەشکەوتەکەدا

خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿وَلَبِثُواْ فِي كَهْفِهِمْ ثَلَٰثَ مِاْئَةٍ سِنِينَ وَٱزْدَادُواْ تِسْعًا﴾ سێ سەد ساڵ لە ئەشکەوتەکەدا مانەوە نۆ ساڵیشیان لێ زیاد کرد. ئەمە هەواڵێکە لە لایەن خواوە بۆ پێغەمبەرەکەی(ﷺ) لەسەر ئەندازەی ئەو ماوەیە کە لاوەکان ماونەتەوە لە ئەشکەوتەکەیاندا لەو کاتەی کە خەویان لێ کەوتووە هەتا ئەو کاتەی کە خودا خەبەری کردوونەتەوەو خەڵکی ئەو زەمانەی لێ ئاگادار کردووە کە ماوەی سێ سەد ساڵی هەتاوی بووەو نۆ ساڵی لێ زیاد کراوە بۆ ساڵی مانگی. چونکە جیاوازی سەد ساڵی مانگی لەگەڵ سەد ساڵی هەتاویدا سێ ساڵە، بۆیە دوای ﴿ثَلَٰثَ مِاْئَةٍ سِنِينَ﴾ ئەفەرموێ: ﴿وَٱزْدَادُواْ تِسْعًا﴾، کە خوای گەورەش ئەفەرموێ ﴿قُلِ ٱللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثُواْ﴾ واتە: بڵێ: خودا باشتر دەزانێ چەند ماونەتەوە، یانی: ئەگەر پرسیارت لەو ماوەیە لێکرا و تۆ زانیاری

---

[1] الطبري(١٧/٦٤٥).

[2] الطبري(١٧/٦٤٦).

[3] الطبراني من الأوسط(٧/٥٤٥).

یەکیشت نەبوو لەوبارەوە بیگێڕەوە بۆ لای خوا، لە خۆتەوە هیچ شتێك مەڵێتو بەڵکو بڵێ: ﴿ٱللَّهُ أَعۡلَمُ بِمَا لَبِثُواْۖ لَهُۥ غَيۡبُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۖ﴾ نهێنیەکانی ئەم ئاسمانانەو زەمینە تەنها خوا دەیزانێتو ئەو کەسانەیش کە خۆی ئاگاداری بکات لە دروستکراوەکانی. ئەمەی کە وتمان زۆرینەی زانایانی تەفسیر هەر وایان وتووە وەك موجاهیدو کەسانی تریش لە پێشینەو لە پاشینەش. قەتادە دەڵێ لەم ئایەتەدا: ﴿وَلَبِثُواْ فِي كَهۡفِهِمۡ ثَلَٰثَ مِاْئَةٖ سِنِينَ﴾ ئەمە قسەی ئەهلی کتێبە کە وادەڵێن، خوای گەورەیش ئەمە ڕەت ئەکاتەوە و دەفەرمووێت: ﴿قُلِ ٱللَّهُ أَعۡلَمُ بِمَا لَبِثُواْۖ﴾ بڵێ: هەر خوا دەزانێت چەندێك ماونەتەوە، قەتادە ئەشڵێت: لە خوێندنەوەی(عبدالله)دا هاتووە کە ئایەتەکەیدا خوێندووەتەوە(وقالوا: و لبثوا)، واتە: خەڵکی وتوویانە سێ سەدساڵ ماونەتەوە.[1] موتەڕڕەفی کوڕی عەبدوڵایش هەروای وتووە.[2] لەم قسەیدا کە قەتادە دەیڵێت، جێی تێڕوانینە، ئەوەی بە دەستی ئەهلی کتێبەوەیە و ئەیگێڕنەوە ئەوەیە کە ئەو لاوانە تەنها سێ سەد ساڵ ماونەتەوە، نۆ ساڵی لەگەڵ نیە، مەبەستیان ساڵی هەتاوی یە. ئەگەر خودا قسەکەی ئەوانی بگێڕایەتەوە نەیدە فەرموو ﴿وَٱزۡدَادُواْ تِسۡعٗا﴾. لە ئایەتەکەشەوە وا دەردەکەوێت کە ئەوە خودا خۆی فەرموویەتی نەك ئەوە قسەی ئەهلی کتێب بێت. ئیبنو جەریریش ئەم ڕیوایەتەی هەڵبژاردووە کە ئێمە ئەیڵێین (ڕەحمەتی خوای لێبێت) ئیتر والله أعلم. ﴿أَبۡصِرۡ بِهِۦ وَأَسۡمِعۡۚ﴾[3] ئای خودا چ بیسەرو بینایە. واتە: خودا باش دەیان بینێتو گوێی لێیانە، ئیبنو جەریر دەڵێت: ئەمە بۆ موبالەغەیە لە وەسف کردندا وەك وترابێت:(ما أبصره وما أسمعه) مانای وتەکە ئای چ بیسەرە خوداو ئای چ بینەرە خودا، هیچ شتێکی لەوانە لێ ناشارێتەوە، پاشان ڕیوایەت کراوە لە قەتادەوە کە مانای ﴿أَبۡصِرۡ بِهِۦ وَأَسۡمِعۡۚ﴾ واتە: هیچ کەسێك لە خوا بینەرترو بیسەرتر نیە.[4] پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿مَا لَهُم مِّن دُونِهِۦ مِن وَلِيّٖ وَلَا يُشۡرِكُ فِي حُكۡمِهِۦٓ أَحَدٗا﴾ جگە لە خوا کەسیان بە دۆست دەست ناکەوێتو کەسیش ناکات بە هاوبەشی خۆی لە فەرمانیدا، واتە: بوونو نەبوون بە دەستی خودا خۆیەتی هەرچی بوێ دەیکات، کەس ناتوانێت دەست بخاتە کارەکانی، وەزیرو بریکارو ڕاوێژکارو هاوبەشو یارمەتی دەری ناوێت.

---

[1] الطبري(١٧/٦٤٧).

[2] الطبري(١٧/٦٤٨).

[3] الطبري(١٧/٦٥٠).

[4] الطبري(١٧/٦٥٠).

﴿ وَٱتْلُ مَآ أُوحِىَ إِلَيْكَ مِن كِتَابِ رَبِّكَ ۖ لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَـٰتِهِۦ وَلَن تَجِدَ مِن دُونِهِۦ مُلْتَحَدًا ﴿٢٧﴾ وَٱصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ ٱلَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُم بِٱلْغَدَوٰةِ وَٱلْعَشِىِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُۥ ۖ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ۖ وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُۥ عَن ذِكْرِنَا وَٱتَّبَعَ هَوَىٰهُ وَكَانَ أَمْرُهُۥ فُرُطًا ﴿٢٨﴾ ﴾

فەرماندان بە خوێندنی قورئان و خۆڕاگری لەگەڵ خاوەن باوەڕاندا

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ وَٱتْلُ مَآ أُوحِىَ إِلَيْكَ مِن كِتَابِ رَبِّكَ ۖ لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَـٰتِهِۦ ﴾ ئەوەی کە بۆت هاتووەتەخوار و سروش کراوە بۆت کە کتێبی پەروەردگارتە بخوێنەوە، کەس ناتوانێ وتەکانی خودا بگۆڕێت. لێرەدا خوای گەورە فەرمان دەکات بە پێغەمبەرەکەی(ﷺ) قورئانی پیرۆز بخوێنێت‌و بە خەڵکیشی بگەیەنێت، ﴿لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَـٰتِهِۦ﴾ واتە: کەس ناتوانێت بیگۆڕێت‌و دەستکاری بکات‌و بە ئارەزووی خۆی مانای بکات، ﴿وَلَن تَجِدَ مِن دُونِهِۦ مُلْتَحَدًا﴾ جگە لە خوا هیچ کەسێك بە هاناتەوە نایەت، موجاهید دەڵێت: ﴿مُلْتَحَدًا﴾ واتە: پەنایەك.[1] قەتادە دەڵێت: هیچ دۆست‌و پشتیوانێك.[2] ئیبنو جەریر دەڵێت: خوای گەورە دەفەرمووێت: ئەی موحەمەد(ﷺ) ئەگەر تۆ ئەو قورئانەی کە بۆت ڕەوانە کراوە لە لایەن پەروەردگارتەوە نەیخوێنیت، ئەوسا هیچ پەنایەك نیە هانای بۆ بەری لە خودا.[3] وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلرَّسُولُ بَلِّغْ مَآ أُنزِلَ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ ۖ وَإِن لَّمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُۥ ۚ وَٱللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ ٱلنَّاسِ﴾[4] واتە: ئەی پێغەمبەری خوا(ﷺ) هەر شتێکت لە لایەن پەروەردگارتەوە بۆ هاتووە ڕای بگەیەنە ئەگەر وا نەکەی ڕاسپێریت بەجێ نەهێناوە، خودا ئەوپارێزێت لەو خەڵکە. وە فەرموویەتی: ﴿إِنَّ ٱلَّذِى فَرَضَ عَلَيْكَ ٱلْقُرْءَانَ لَرَآدُّكَ إِلَىٰ مَعَادٍ﴾[5] واتە: ئەو کەسەی ئەم قورئانەی کردە ئەرکی سەرشانی تۆ، بێگومان دەتباتەوە ئەو شوێنەی کە بەڵێنی پێداوی‌و پرسیارت لێ دەکات لەسەر ئەو ئەرکەو گەیاندنی ئەو پەیامە، پاشان فەرموویەتی: ﴿وَٱصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ ٱلَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُم بِٱلْغَدَوٰةِ وَٱلْعَشِىِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُۥ﴾ واتە: خۆت ڕاگرە لەگەڵ ئەوانەی کە بەیانیان‌و ئێواران لە پەروەردگاریان دەپاڕێنەو مەبەستیان ڕەزامەندی خودایە، واتە: لەگەڵ ئەوعەبدانەی خوا

[1] الطبري(١٧/٦٥١).

[2] الطبري(١٧/٦٥١).

[3] الطبري(١٧/٦٥١).

[4] المائدة(٦٧).

[5] القصص(٨٥).

دانیشە کە یادی خوا دەکەن و خوا بەهەق ئەزانن و سوپاسی دەکەن و بە بێگەرد ڕاتەگرن و بەگەورە سەیرئەکەن و ئێواران‌و بەیانیان لێی دەپاڕێنەوە، با ئەوانە هەژار یان دەوڵەمەند بەهێز یان لاوازیش بن جیاوازی نیە و هەموویان لای خوا وەك یەكن. ئەڵێن: ئەم ئایەتە لەسەر پیاوماقوڵانی قورەیش هاتەخوار کاتێك کە داوایان کرد لە پێغەمبەر(ﷺ) کە خۆی بە تەنها پێکەوە دایان نیشێنێت، لەگەڵ هاوەڵە هەژارو لاوازەکانیدا لەگەڵیان دانەنیشێت، وەك بیلال‌و عەمارو سوهەیب و خەباب و ئیبنو مەسعود، با بە تەنها لەگەڵ ئەوانەدا لە شوێنێکی تردا دانیشێت (دوور لە ئەمان). خوای گەورە ڕێی نەدا بە پێغەمبەر(ﷺ) بە تەنها لەگەڵیان دانیشێت‌و دەفەرموێت: ﴿وَلَا تَطْرُدِ ٱلَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُم بِٱلْغَدَوٰةِ وَٱلْعَشِيِّ﴾[1] واتە: ئەوکەسانەدەرمەکە هەمووبەیانیان و ئێوارانێك دەپاڕێنەوە لە پەروەردگاریان. خوای گەورە فەرمانیدا بە پێغەمبەر(ﷺ) کە خۆگر بێت و لەگەڵ ئەوانەدا دانیشێت، بۆیە فەرموویەتی: ﴿وَٱصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ ٱلَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُم بِٱلْغَدَوٰةِ وَٱلْعَشِيِّ﴾. موسلیم ڕیوایەتی کردووە لە سەحیحەکەیدا لە سەعدی کوڕی ئەبی وەقاسەوە دەڵێت: ئێمە لەگەڵ پێغەمبەر بووین(ﷺ) شەش کەس بووین، موشریکەکان وتیان بە پێغەمبەر(ﷺ) ئەوانە دەرکە با نەیەنە لامان، دەڵێت: منو ئیبنو مەسعودو پیاوێکی هوزەیلی‌و(هُذَیل) بیلال‌و دوو پیاویش ناوەکانم لەبیر نەماوە، ئەوەی خوا مەیلی لێ بوو بکەوێتە دڵی پێغەمبەری خوا(ﷺ) کەوتە دڵی و وورد ودرشتی دڵی خۆی ئەکرد، ئەوەبوو خوای گەورە ئەم ئایەتەی نارده خوارەوە: ﴿وَلَا تَطْرُدِ ٱلَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُم بِٱلْغَدَوٰةِ وَٱلْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُۥ﴾[2] واتە: وە ئەوانە دەرنەکەیت کە پەروەردگاریان دەپەرستن‌و هاواری لێ دەکەن بە بەیانیان‌و ئێواراندا(ڕەزامەندی) خوایان دەوێ. تەنها موسلیم ڕیوایەتی کردووە بوخاری لەگەڵدا نیە.[3]

﴿وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا﴾ چاوەکانت لەوانە وەرمەگێڕە بۆ ژینی پڕ نەقش‌و بەرقی ئەم دنیایە، ئیبنو عەبباس دەڵێ: چاوت وەرمەگێڕە بۆ کەسانی تر جگە لەمانە.[4] واتە: بگەڕێیت بە شوێن پیاوماقوڵ‌و دەوڵەمەنددا لە باتی ئەمان‌و لە جێی ئەمان دای بنێیت، ﴿وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُۥ عَن ذِكْرِنَا﴾بە گوێی کەسێك مەکە کە دڵیمان لە یادی خۆمان بێ ئاگا کردووە، واتە: لە باتی ئەوەی

[1] الانعام(٥٢).

[2] الانعام(٥٢).

[3] مسلم(١٨٧٨/٤).

[4] الطبري(٦/١٨).

پەیڕەوی ئاینەکەی بێتو خواپەرستی بکات، ﴿وَكَانَ أَمْرُهُۥ فُرُطًا﴾ ئەو کەسە هەر لە شوێن ئارەزووی خۆیەتی و کاری لە ڕادەدەرچووە، هەڵەشەیەو ئاگای لە خۆی نیەو تۆ ئەی موحەمەد(ﷺ) بە گوێی ئەوانە مەکەو خۆشیت لە ڕێگاکەیان نەیەت، ئاوات بە حاڵیان مەخوازە. وەك خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِۦٓ أَزْوَٰجًا مِّنْهُمْ زَهْرَةَ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ ۚ وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ ﴿١٣١﴾﴾[1] واتە: چاوت مەدە سەر ئەو شتەی کە داومانە بە کۆمەڵێك لەوانە، ئەوە هەر خۆشی ژیانی دنیایەو هەر ویستوومانە تاقیان بکەینەوە. ڕۆزی پەروەردگاری تۆ چاکترو بەردەوامترە.

﴿وَقُلِ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّكُمْ ۖ فَمَن شَآءَ فَلْيُؤْمِن وَمَن شَآءَ فَلْيَكْفُرْ ۚ إِنَّآ أَعْتَدْنَا لِلظَّٰلِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا ۚ وَإِن يَسْتَغِيثُوا۟ يُغَاثُوا۟ بِمَآءٍ كَٱلْمُهْلِ يَشْوِى ٱلْوُجُوهَ ۚ بِئْسَ ٱلشَّرَابُ وَسَآءَتْ مُرْتَفَقًا ﴿٢٩﴾﴾

هەق هەر لای خودایەو سزای ئەوانەی کە بڕوای پێ ناکەن

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَقُلِ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّكُمْ ۖ فَمَن شَآءَ فَلْيُؤْمِن وَمَن شَآءَ فَلْيَكْفُرْ﴾ واتە: بلێ: هەق(ئەم قورئانە) لە لایەن پەروەردگارتانەوە هاتووە، کێ بڕوای پێدەکات، بیکاتو کێش بڕوای پێ ناکات هەر نەیکات، خوای گەورە دەفەرمووێت بە پێغەمبەرەکەی موحەمەد(ﷺ)، ئەی موحەمەد(ﷺ) بلێ بەو خەڵکە، ئەوەی من بۆم هێناون لە لایەن پەروەردگارتانەوە هەر ئەوە هەقە هیچ گومانێکی تێدا نیە: ﴿فَمَن شَآءَ فَلْيُؤْمِن وَمَن شَآءَ فَلْيَكْفُرْ﴾ ئەمە خۆی شێوازێکی توندە لە هەڕەشەکردن. بۆیە فەرموویەتی: ﴿إِنَّآ أَعْتَدْنَا لِلظَّٰلِمِينَ﴾ ئێمە بۆ ناهەقیکاران ئەوانەی کە بڕوایان نیە بە خواو پێغەمبەرو(ﷺ) کتێبەکانی ﴿نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا﴾ ئەو ئاگرە بڵێسەکەی وەك دەوار(چادر) دەوریان دەدات، ﴿سُرَادِقُهَا﴾ واتە: دیوارەکەی. یبنو جورەیج دەڵێت: لەئیبنوعەبباسەوە: ﴿نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا﴾ یانی: دیوارێك لەئاگر.[2] وەدەفەرمووێت: ﴿وَإِن يَسْتَغِيثُوا۟ يُغَاثُوا۟ بِمَآءٍ كَٱلْمُهْلِ يَشْوِى ٱلْوُجُوهَ﴾ ئەگەر(لە تینواندا) هاواری ئاو بکەن، ئاوێکیان بۆ دەهێنرێت وەك مسی تواوە ڕوو و دەمو چاوەکان دەبرژێنێت. ئیبنو عەبباس دەڵێت:(المُهل) واتە: ئاوی زۆر گەرم وەك چڵکو چەپەڵی زەیت.[3] موجاهید دەڵێت:(المُهل) وەك خوێنو کێم.[4] عیکریمە دەڵێت ئەو شتەیە کە لەوە گەرمتر نیە،

---

[1] طه(١٣١).

[2] الطبري(١١/١٨).

[3] الطبري(١٣/١٨).

[4] الطبري(١٣/١٨).

هەندێکی تر دەڵێن:(المهل) هەموو شتێکی تواوەیە.[1] قەتادە دەڵێت: ئیبنو مەسعود هەندێ زێڕی لە چاڵێکدا تواندەوەو بووە ئاوو کەف، وتی: ئەمە لە هەموو شتێك زیاتر لە(المُهل) دەچێت.[2] زەحاك دەڵێت: ئاوی جەهەنەم ڕەشەو جەهەنەمیش ڕەشترەو خەڵکەکەیش زۆر ڕەشتر.[3] ئەم قسانە هیچیان دژی یەکتر نین، چونکە(المُهل) ئەم سیفەتە ناشیرینانەی هەموو تێدا کۆبووەتەوە، واتە: زۆر ڕەش‌و بۆگەن‌و پیس‌و گەرم. بۆیە فەرموویەتی: ﴿يَشْوِي ٱلْوُجُوهَ﴾ دەم‌و چاو دەبرژێنێت ئەوەندە گەرمە، وەختێك خوانەناس دەیەوێت بیخواتەوەو لە دەم‌و چاوی نزیکی بکاتەوە دەیبرژێنێت‌و دەم‌و چاوی پێستەکەی دەکەوێتە ناو ئەو ئاوە. سەعیدی کوڕی جوبەیر دەڵێت: کاتێك خەڵکی ناو ئاگر برسییان دەبێت هاوار دەکەن، درەختی زەقنەموتیان(زقوم) بۆ دێننۆ لێی دەخۆن. پێستی ڕوویان هەمووی دەکەوێت‌و لە بن دێت، ئەگەر کەسێك بە لایاندا بڕوات دەیان ناسێت، بە شێوەی پێستیاندا لەو ئاگرەدا، پاشان کە تینوویان دەبێت، هاوار دەکەن، ئاویان بۆ دێنن وەك مسی تواوە وایە، ئەوەندە گەرمە لەوە گەرمتر نیە کاتێك کە نزیکی دەکەنەوە لە دەمیان ئەوەندە گەرمە گۆشتی دەم‌و چاویان دەبرژێنێت، پێستەکەی دەکەوێتە خوارەوە.[4] بۆیە خوای گەورە پاشان وەسفی ئەو خواردنەوەیە دەکات بەو شێوە پیس‌و ناشیرینەو دەفەرمووێت: ﴿بِئْسَ ٱلشَّرَابُ﴾ ئەو خواردنە چ خواردنێکی پیس‌و خراپە، وەك لە ئایەتێکی تریشدا فەرموویەتی: ﴿وَسُقُوا مَآءً حَمِيمًا فَقَطَّعَ أَمْعَآءَهُمْ﴾[5] واتە: ئاوی کوڵاو کوڵیان دەرخوارد بدرێت کە ریخۆڵەکانیان پارچە پارچە بکات. وە فەرموویەتی: ﴿تُسْقَىٰ مِنْ عَيْنٍ ءَانِيَةٍ﴾[6] واتە: ئاوێکی سووتێنەریان دەدرێتێ، وەك لە ئایەتێکی تریشدا فەرموویەتی: ﴿يَطُوفُونَ بَيْنَهَا وَبَيْنَ حَمِيمٍ ءَانٍ﴾[7] واتە: هاتو چۆیانە لەنێوان ئاوێکی کوڵاوی زۆر گەرمدا ﴿وَسَآءَتْ مُرْتَفَقًا﴾ ئەو ئاگرە چەند شوێن‌و جێگە و

---

[1] الطبري(١٢/١٨).
[2] الطبري(١٣/١٨).
[3] الطبري(١٣/١٨).
[4] الطبري(١٤/١٨).
[5] محمد(١٥).
[6] الغاشية(٥).
[7] الرحمن(٤٤).

ڕێگایەکی خراپە بۆ مانەوەو پشوودان. وەك لە ئایەتێکی تردا خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿ إِنَّهَا سَآءَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا ﴾[1] واتە: بە ڕاستی دۆزەخ جێگەو شوێن مانەوەیەکی زۆر خراپە.

﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا ﴿٣٠﴾ أُو۟لَٰٓئِكَ لَهُمْ جَنَّٰتُ عَدْنٍ تَجْرِى مِن تَحْتِهِمُ ٱلْأَنْهَٰرُ يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِن ذَهَبٍ وَيَلْبَسُونَ ثِيَابًا خُضْرًا مِّن سُندُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ مُّتَّكِـِٔينَ فِيهَا عَلَى ٱلْأَرَآئِكِ ۚ نِعْمَ ٱلثَّوَابُ وَحَسُنَتْ مُرْتَفَقًا ﴿٣١﴾ ﴾

پاداشتی ئەوانەی خاوەنباوەڕ بوون و ئاکاری چاکیان بووە

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا ﴾ ئەوانەی خاوەن باوەڕ بوون و ئاکار چاکن(با بزانن) ئێمە پاداشتی کارچاکان ون ناکەین. دوای ئەوەی خوای گەورە باسی ژیانی بەدبەختانی کرد لە جەهەنەمدا. دێتە سەر باسی بەختەوەران، ئەوانەی کە بڕوایان بووە بە خوا و ئەو پێغەمبەرانەشیان بە ڕاست زانیووە کە ئەو پەیامانەیان هێناوە بۆیان. هەر فەرمانێکی چاکیشیان پێ سپێردرابێت جێبەجێیان کردووە، ﴿ أُو۟لَٰٓئِكَ لَهُمْ جَنَّٰتُ عَدْنٍ تَجْرِى مِن تَحْتِهِمُ ٱلْأَنْهَٰرُ يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِن ذَهَبٍ ﴾ بۆ مانەوە دەیانبەینە ناو باغاتێك جۆباریان بەبەردا دەڕوات و دەڕازێنەوە(لەو بەهەشتەدا) بە بازنی زێڕ. لە وێنێکی تردا فەرموویەتی: ﴿وَلُؤْلُؤًا ۖ وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ﴾[2] واتە: بە مرواری و جلوبەرگیشیان ئاوریشمە لەناو بەهەشتدا. لێرەدا جیای کردووەتەوەو فەرموویەتی: ﴿وَيَلْبَسُونَ ثِيَابًا خُضْرًا مِّن سُندُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ﴾ پۆشاکی سەوز دەپۆشن لە ئاوریشمی تەنك و ئەستوور ﴿سُندُسٍ﴾ پۆشاکی تەنك و ناسکە وەك کراس و ئەو شتانەی وەك کراس وان، بەلام ﴿وَإِسْتَبْرَقٍ﴾ ئەوریشمی ئەستووری ڕازاوە ﴿مُّتَّكِـِٔينَ فِيهَا عَلَى ٱلْأَرَآئِكِ﴾ لەسەر تەختەکان پاڵ دەدەنەوە،(الاتكاء) هەندێ دەڵێن: یانی پاڵکەوتن هەندێکی تر دەڵێن: دانیشتن بە چوارمشقی، لێرەدا مەبەست لە دانیشتن لەسەر کورسیە. وەك لە فەرموودەی سەحیحدا هاتووە: (ئەوسا من بە پاڵدانەوەوە خواردن ناخۆم).[3] ﴿ٱلْأَرَآئِكِ﴾ جەمعی(أريكة)یە واتە: چوار پاس(قەنەفەی) ژێر کەژاوە، وەك ئەوانەی کە خەڵکی ئەم زەمانە چاك لێی شارەزان پێی ئەڵێن (باشخانە) والله أعلم. پاشان خوای

---

[1] الفرقان(٦٦).

[2] الحج(٢٣).

[3] تحفة الأحوذي(٥/٥٥٧)، فەرموودەیەکی سەحیحە.

گەورە دەفەرموویت: ﴿نِعْمَ ٱلثَّوَابُ وَحَسُنَتْ مُرْتَفَقًا﴾ ئای چەند پاداشتێکی چاکەو شوێنێکی خۆشە، ئەو بەهەشتەی کە خوا داویەتی بە خاوەن باوەڕان لەسەر ئەو کارە چاکانەی کە کردوویانە، وەك چۆن لە بارەی ناو ئاگریشەوە فەرموویەتی: ﴿بِئْسَ ٱلشَّرَابُ وَسَآءَتْ مُرْتَفَقًا﴾[1] واتە: بە ڕاستی دۆزەخ جێگەو شوێنو مانەوەیەکی زۆر خراپە. چ خواردنێکی خراپو شوێنێکی نالەبارە. هەر بەم شێوەیە لە سورەتی(الفرقان)دا بەراوردی نێوان بەهەشتو ئاگری کردووەو فەرموویەتی: ﴿إِنَّهَا سَآءَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا﴾[2] واتە: بە ڕاستی دۆزەخ جێگەو شوێنمانەوەیەکی زۆر خراپە. پاشان باسی سیفاتی خاوەن باوەڕانی کردووەو فەرموویەتی: ﴿أُوْلَٰٓئِكَ يُجْزَوْنَ ٱلْغُرْفَةَ بِمَا صَبَرُواْ وَيُلَقَّوْنَ فِيهَا تَحِيَّةً وَسَلَٰمًا ﴿٧٥﴾ خَٰلِدِينَ فِيهَا حَسُنَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا﴾[3] واتە: جا لەپاداشتی خۆڕاگرتنیان هۆدەکانی(بەهەشتیان) پێدەدرێتو لەوێدابەدروودو سەلامەوە لەگەڵیاندا ڕووبەڕوو دەبنو هەر لەوێدا دەمێننەوە، چ جێگایەکی خۆش شوێنێکی چاکە.

﴿وَٱضْرِبْ لَهُم مَّثَلًا رَّجُلَيْنِ جَعَلْنَا لِأَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ مِنْ أَعْنَٰبٍ وَحَفَفْنَٰهُمَا بِنَخْلٍ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمَا زَرْعًا ﴿٣٢﴾ كِلْتَا ٱلْجَنَّتَيْنِ ءَاتَتْ أُكُلَهَا وَلَمْ تَظْلِم مِّنْهُ شَيْـًٔا وَفَجَّرْنَا خِلَٰلَهُمَا نَهَرًا ﴿٣٣﴾ وَكَانَ لَهُۥ ثَمَرٌ فَقَالَ لِصَٰحِبِهِۦ وَهُوَ يُحَاوِرُهُۥٓ أَنَا۠ أَكْثَرُ مِنكَ مَالًا وَأَعَزُّ نَفَرًا ﴿٣٤﴾ وَدَخَلَ جَنَّتَهُۥ وَهُوَ ظَالِمٌ لِّنَفْسِهِۦ قَالَ مَآ أَظُنُّ أَن تَبِيدَ هَٰذِهِۦٓ أَبَدًا ﴿٣٥﴾ وَمَآ أَظُنُّ ٱلسَّاعَةَ قَآئِمَةً وَلَئِن رُّدِدتُّ إِلَىٰ رَبِّى لَأَجِدَنَّ خَيْرًا مِّنْهَا مُنقَلَبًا ﴿٣٦﴾﴾

نموونەی بتپەرستێکی دەوڵەمەندو موسڵمانێکی هەژار

خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿وَٱضْرِبْ لَهُم مَّثَلًا رَّجُلَيْنِ جَعَلْنَا لِأَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ مِنْ أَعْنَٰبٍ وَحَفَفْنَٰهُمَا بِنَخْلٍ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمَا زَرْعًا﴾ تۆ نموونەی دوو مرۆڤیان بۆ بگێڕەوە، دوو ڕەزمان بە یەکێکیان داو بە دارخورما دەورمان گرتنو ناویشیانمان کردە کشتوکاڵ.

خوای گەورە دوای ئەوەی باسی بتپەرستانی کرد، ئەوانەی کە خۆیان بە زل دەزانیو پێیان شورەیی بوو لەگەڵ موسڵمانە لاوازو هەژارەکاندا دانیشنو فیزیان بە سامانو بنەماڵەیانەوە دەکرد، نموونەی ئەوانە بە دوو پیاو دێنێتەوە کە یەکێکیان دوو باغی ترێی هەبووە بە دارخورما دەوری دراوەو زۆر جوانو سەرنج ڕاکێش بووە ناوەکەیشی کشتوکاڵ بووە. گشت درەختو کشتوکاڵەکەی پڕ بەر

[1] الكهف(٢٩).

[2] الفرقان(٦٦).

[3] الفرقان(٧٥_٧٦).

بووەو بەرەو پێگەیشتن چووەو زۆر چاکیش بووە. بۆیە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿كِلْتَا الْجَنَّتَيْنِ آتَتْ أُكُلَهَا وَلَمْ تَظْلِم مِّنْهُ شَيْئًا وَفَجَّرْنَا خِلَالَهُمَا نَهَرًا﴾ ئەم دوو باغە ترێیە بەری خۆیان بەبێ کەموکوڕی دەدا، لە ناو هەر یەکێکیاندا ڕووبارێکمان هەڵقوڵاندبوو. ﴿وَكَانَ لَهُ ثَمَرٌ فَقَالَ لِصَاحِبِهِ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ أَنَا أَكْثَرُ مِنكَ مَالًا وَأَعَزُّ نَفَرًا﴾ داراییەکی زۆریش هەبوو، کاتێ لەگەڵ هاوەڵەکەیدا خەریکی گفتوگۆ بوو وتی: من لە تۆ پارەم زۆرترو دەستو پەیوندیشم زۆرترە. وتراوە: مەبەست بە(الثمر) سامانە. وتراویشە مەبەست پێی بەروبوومە، بەڵام ئەمەیان لێرەدا گونجاوترە، (ثمر) لە خوێندنەوەیەکداهاتووە ﴿وَكَانَ لَهُ ثُمُرٌ﴾ بە زەمەی (الثاء)ە کە و سکونی میمەکە ئەو کاتە ئەبێتە جەمعی(ثَمَرة) وەك(خَشَبَة و خُشُب) ئەویش یانی بەرو بوم، هەندێ تر خوێندوویانەتەوە بە(ثَمَرٌ) بە فەتحی(ثاء) و(میم)ە کە[1].

خاوەنی ئەم دوو باغە وتی بە هاوەڵەکەی کاتێك کە گفتوگۆی لەگەڵ دەکردو فیزی دەکردو خۆی بە گەورە دەزانی من زۆر سامان دارترم لە تۆو خزمەتکارو کوڕو کاڵیشم لە تۆ زیاترە. قەتادە دەڵێت: سوێند بە خوا ئەوە ئاواتی هەموو کەسێکی بەرەڵلایە.[2] سەروەت و سامانی زۆرو حەشەمی ئازا.

﴿وَدَخَلَ جَنَّتَهُ وَهُوَ ظَالِمٌ لِّنَفْسِهِ قَالَ مَا أَظُنُّ أَن تَبِيدَ هَٰذِهِ أَبَدًا﴾ بەناو باغەکەیدا گەڕاو بۆ خۆی ناهەقی لە خۆی کرد. وتی: هەرگیز پێم وا نیە ئەمەم لە دەست دەربچێت. لە خۆی بایی بوو کاتێك کە ئەو کشتوکاڵو بەروبومو درەختانەی بینیو ئەو ڕوبارانەیش بە ناویاندا دەڕواتو دەگەڕێتو بە هەموو لایەکیدا. وای دەزانی هەرگیز ئەو باغو سامانو دەسەڵاتەی. لەناو ناچێتو هەر دەمێنێتو خراپ نابێتو نافەوتێ، ئەمەیش لە کەم ئاوەزیو بڕوا لاوازیەوە بوو بەرامبەر بە خودا. خەڵەتاوی بە دنیاو ڕازاوەیی دنیاو بڕوا نەبوون بە ڕۆژی دوایی. بۆیە وتی: ﴿وَمَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً وَلَئِن رُّدِدتُّ إِلَىٰ رَبِّي لَأَجِدَنَّ خَيْرًا مِّنْهَا مُنقَلَبًا﴾ باوەڕ ناکەم قیامەت بێت، ئەگەر هەر براشمەوە بۆ لای پەروەردگارم، دەزانم لەمە چاکترم دەست دەکەوێت. واتە: ئەگەر قیامەتیش هەبوو گەڕامەوە بۆ لای خودا لەوێ شتی چاکترم دەست دەکەوێت لە ئێرە، چونکە ئەگەر من بەڕێز نەبوومایە لە لای خودا، خودا ئەمەی نەئەدامێ. وەك لە ئایەتی تردا خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَلَئِن رُّجِعْتُ إِلَىٰ رَبِّي إِنَّ لِي عِندَهُ لَلْحُسْنَىٰ﴾[3] واتە: وە ئەگەر گەڕێنرامەوە بۆ لای پەروەردگارمو زیندووبوونەوە هەبوو بێگومان لای

---

[1] الطبري(١٨/٢١).

[2] الطبري(١٨/٢٢).

[3] فصلت(٥٠).

خودا(پاداشتی) زۆر چاكم هەیە. وە فەرموویەتی: ﴿أَفَرَءَيْتَ ٱلَّذِى كَفَرَ بِـَٔايَـٰتِنَا وَقَالَ لَأُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا﴾[1] واتە: ئەوەت بینی حاشای دەكرد لە نیشانەكانمانو وتی: لێم ڕوونە ماڵو منداڵم هەر دەدەنێ؟ واتە: لە ڕۆژی دوایدا، سوێندیشی لەسەر دەخوات بە خوا، ئەم ئایەتە لەسەر(عاص)ی كوڕی وائل هاتە خوارەوە. وەك لە دوایدا باسی دێت خوا مەیلی لێبێت. هەر ئەویش پشتو پەنایە.

﴿قَالَ لَهُۥ صَاحِبُهُۥ وَهُوَ يُحَاوِرُهُۥٓ أَكَفَرْتَ بِٱلَّذِى خَلَقَكَ مِن تُرَابٍ ثُمَّ مِن نُّطْفَةٍ ثُمَّ سَوَّىٰكَ رَجُلًا ﴿٣٧﴾ لَّـٰكِنَّا۠ هُوَ ٱللَّهُ رَبِّى وَلَآ أُشْرِكُ بِرَبِّىٓ أَحَدًا ﴿٣٨﴾ وَلَوْلَآ إِذْ دَخَلْتَ جَنَّتَكَ قُلْتَ مَا شَآءَ ٱللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِٱللَّهِ ۚ إِن تَرَنِ أَنَا۠ أَقَلَّ مِنكَ مَالًا وَوَلَدًا ﴿٣٩﴾ فَعَسَىٰ رَبِّىٓ أَن يُؤْتِيَنِ خَيْرًا مِّن جَنَّتِكَ وَيُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَانًا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ فَتُصْبِحَ صَعِيدًا زَلَقًا ﴿٤٠﴾ أَوْ يُصْبِحَ مَآؤُهَا غَوْرًا فَلَن تَسْتَطِيعَ لَهُۥ طَلَبًا ﴿٤١﴾﴾

وەڵامی خاوەنباوەڕە هەژارەكە

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿قَالَ لَهُۥ صَاحِبُهُۥ وَهُوَ يُحَاوِرُهُۥٓ أَكَفَرْتَ بِٱلَّذِى خَلَقَكَ مِن تُرَابٍ ثُمَّ مِن نُّطْفَةٍ ثُمَّ سَوَّىٰكَ رَجُلًا﴾ هاوەڵەكەی كە خەریكی گفتوگۆ بوو لەگەڵ ئەودا پێی وت: ئەرێ چۆن تۆ حاشات كرد لەو كەسەی تۆی لە خۆڵ و خاك دروست كردو پاشان هەر لە دڵۆپێك(ئاو) پاشانیش كردویتی بە پیاوێك. خوای گەورە لێرەدا باسی ئەوە دەكات كە هاوەڵە خاوەن باوەڕەكەی چۆن وەڵامی دەداتەوەو ئامۆژگاری دەكاتو سەرزەنشتیشی دەكات لەسەر ئەو بڕوا نەكردنەی بە خواو ئەو لە خۆبایی بوونەی، ئەوەتا پێی دەڵێت: ﴿أَكَفَرْتَ بِٱلَّذِى خَلَقَكَ مِن تُرَابٍ﴾ ئەمە ناڕەزایی دەربڕینێكی زۆر گەورەیە لە هاوەڵە بێ ئاینەكەی كە چەندە سپڵەو بێ ئەمەكە بەرامبەر ئەوپەروەردگارەی كە دروستی كردووە، یەكەم جاریش مرۆڤی لە قوڕ دروست كردووە كە ئادەمە(سەلامی خوای لێبێت) پاشان نەوەكانیشی لە ئاوێكی بێزراو وەدی هێنا. وەك خوای گەورە لە ئایەتێكی تردا فەرموویەتی: ﴿كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِٱللَّهِ وَكُنتُمْ أَمْوَٰتًا فَأَحْيَـٰكُمْ﴾[2] واتە: چۆن لەو خودایە حاشا دەكەن كە لە نەبوو ژیانی داوە بە ئێوە. واتە: چۆن نكوڵی لە پەروەردگارتان دەكەن كە نیشانەی دەسەڵاتی دیارو ئاشكرایە، هەموو كەسێك بە خۆیدا دەزانێ، هیچ دروست كراوێك نیە مەگین چاك دەزانێ كە لە نەبوو هاتووەتە ژیانی دنیاو بوونیشی بە دەست خۆی نەبووەو كەسێكی تریش لە دروستكراوەكانی خودا ئەوی دروست نەكردووە، چونكە هەموو دروستكراوێك وەك خۆی وایە، هەر خودا خۆی ئاگاداری

---

[1] مريم(٧٧).

[2] البقرة(٢٨).

بوونیەتی کە خوایەکە هیچ پەرستراوێك نیە جگە لە خۆی، ئەو وەدیهێنەری هەموو شتێکە بۆیە پیاوە خاوەنباوەڕەکە وتی: ﴿لَّٰكِنَّا۠ هُوَ ٱللَّهُ رَبِّي وَلَآ أُشۡرِكُ بِرَبِّيٓ أَحَدٗا﴾ بەلام من هەر دەلێم کە ئەو خودایەو پەروەردگارمە و کەس ناکەم بە شەریك بۆ پەروەردگارم. واتە: ئەو قسەی تۆ دەیلێیت من نایلێم. من دان دەنێم بە تاكو تەنهایی خوداو هەر ئەو پەروەردگارمە. هەر ئەو پەرستراومەو هاوبەشی نیە، پاشان خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَلَوۡلَآ إِذۡ دَخَلۡتَ جَنَّتَكَ قُلۡتَ مَا شَآءَ ٱللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِٱللَّهِۚ إِن تَرَنِ أَنَا۠ أَقَلَّ مِنكَ مَالٗا وَوَلَدٗا﴾ کاتێك چویتە ناو باغەکەت، بۆچی نەتوت: ئەمە بە مەیلی خودایە، تواناییش هەر بە خوایە؟ ئەگەر تۆ من دەبینی ئێستە مالۆ مندالم لە تۆ کەمترە. ئەمە هاندانو هەلنانە بۆ ئەو شتە، واتە: خۆزگە کاتێك کە چویتە باغەکەو سەیرت کرد لەخۆبایی نەبویتایە، بەلکو سوپاسی خوات بکردایە لەسەر ئەو بەهرەیەی کە پێی داوی و مالّ و مندالی زۆریشی پێ بەخشیوی کە بە زۆر کەسی تری نەداوە. ئەبوایە بتوتایە: ئەمە بە مەیلی خودایەو تواناییش هەر بە یارمەتی خودایە، هەر لەبەر ئەمە یە کە لە هەندێ لەپێشینانەوە کە وتویانە: هەرکەس شتێکی خۆی -مالّ یان منالّ یان حالی- سەرنجی ڕاکێشا بابلێ: (ماشاء الله لا قوة إلا بالله)، ئەمقسەیەش لە ئایەتەوە وەرگیراوە، لە حەدیسی صەحیحیشدا هاتووە لە ئەبو موساوە لە پێغەمبەری خواوە(ﷺ) فەرموویەتی:(ئایا ڕێنمایت بکەم بۆ گەنجینەیەك لە گەنجینەکانی بەهەشت؟ لا حول ولا قوة إلاّ بالله).[1] واتە: هیچ بەندەیەك ناتوانێت خۆی لە گوناه لادەبات مەگین خودا لایدا لە گوناه، هیچ کەسیش ناتوانێ چاکە بکات مەگین خودا یارمەتی بداتو مەیلی لێبێت، پاشان دەفەرموێت: ﴿فَعَسَىٰ رَبِّيٓ أَن يُؤۡتِيَنِ خَيۡرٗا مِّن جَنَّتِكَ﴾ لەوانەیە پەروەردگارم لەو باغەی تۆم باشتر پێ ببەخشێت، لە ڕۆژی دواییدا و ﴿وَيُرۡسِلَ عَلَيۡهَا حُسۡبَانٗا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ فَتُصۡبِحَ صَعِيدٗا زَلَقًا﴾ بەلایەکیش لە ئاسمانەوە بەسەر باغەکەی تۆ بێنێت لە دنیادا، کەوات دەزانی هەرگیز لەناو ناچێتو هەر دەمێنێتەوە. ئەمە قسەی ئیبنو عەبباسو قەتادەو زەححاکە[2] لە مالیکیشە وە لە زوهەریەوە کە ئەلێ: ﴿حُسۡبَانٗا﴾ یانی: سزایەك لە ئاسمانەوە. وا دیارە بارانێکی زۆر توندو گەورەی بووە کشتوکالۆ درەختەکان لەناو بەرێت و لە بن دەریان بهێنێت. بۆیە فەرموویەتی: ﴿فَتُصۡبِحَ صَعِيدٗا زَلَقًا﴾ واتە: باخەکەت ببێتە دەشتێکی چۆلۆ قاقرو نەرمو شلو پێ لەسەری نەوەستێو دابچێت، ئیبن عەبباس ئەفەرموێت: وەك ئەو بەردەلانەی هیچی لێ سەوز نابێت[3]. وەك

---

[1] فتح الباري(١١/٢١٧)، مسلم(٤/٢٠٧٦).

[2] الطبري(١٨/٢٥).

[3] الطبري(١٨/٢٦).

خوای گەورە لەم ئایەتەدا فەرموویەتی: ﴿أَوۡ يُصۡبِحَ مَآؤُهَا غَوۡرٗا﴾ واتە: یان ئاوەکەی ڕۆچوو بە ناخی زەمیندا، ئەو ئاوەی دەچێت بە ناوی زەویدا بە پێچەوانەی ئەو ئاوەیە کە هەڵدەقوڵێت لە ناویدا. ئەو ڕۆدەچێ بۆ خوارەوە ئەم هەڵدەقوڵێت بەرەو سەرەوە، لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿قُلۡ أَرَءَيۡتُمۡ إِنۡ أَصۡبَحَ مَآؤُكُمۡ غَوۡرٗا فَمَن يَأۡتِيكُم بِمَآءٖ مَّعِينِۭ﴾[1] واتە: بڵێ: پێم بڵێن ئەگەر ئاو(ی خواردنەوە)تان ڕۆبچێت بە ناخی زەویدا دەی کێ(بێجگە لە خودا) ئاوی زوڵاڵتان بۆ دەهێنێت. ﴿مَّعِينِۭ﴾ زەلاڵو ڕەوان، لێرەدا فەرموویەتی: ﴿أَوۡ يُصۡبِحَ مَآؤُهَا غَوۡرٗا فَلَن تَسۡتَطِيعَ لَهُۥ طَلَبٗا﴾،(الغور) چاوگە بە مانای(غائر) خۆ بەخۆ ڕۆ بچێت هاتووە بەلام بوترێ (غور) ڕەوانترە.

﴿وَأُحِيطَ بِثَمَرِهِۦ فَأَصۡبَحَ يُقَلِّبُ كَفَّيۡهِ عَلَىٰ مَآ أَنفَقَ فِيهَا وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَىٰ عُرُوشِهَا وَيَقُولُ يَٰلَيۡتَنِي لَمۡ أُشۡرِكۡ بِرَبِّيٓ أَحَدٗا ﴿٤٢﴾ وَلَمۡ تَكُن لَّهُۥ فِئَةٞ يَنصُرُونَهُۥ مِن دُونِ ٱللَّهِ وَمَا كَانَ مُنتَصِرًا ﴿٤٣﴾ هُنَالِكَ ٱلۡوَلَٰيَةُ لِلَّهِ ٱلۡحَقِّۚ هُوَ خَيۡرٞ ثَوَابٗا وَخَيۡرٌ عُقۡبٗا ﴿٤٤﴾﴾

ئەنجامی خراپی خوانەناس

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَأُحِيطَ بِثَمَرِهِۦ فَأَصۡبَحَ يُقَلِّبُ كَفَّيۡهِ عَلَىٰ مَآ أَنفَقَ فِيهَا وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَىٰ عُرُوشِهَا وَيَقُولُ يَٰلَيۡتَنِي لَمۡ أُشۡرِكۡ بِرَبِّيٓ أَحَدٗا﴾ هەموو بەرەکەی هەلوەری و کە بەیانی هاتەناوی دارەکانی گشتی بەسەر یەکدا هاتن، هەر دەستی خۆی دەپرواندو داخ و حەسرەتی هەڵدەکێشا بۆ ئەو ماڵەی تێیدا خەرج کرد، دەیوت: خۆزگە هیچ کەسێکم نەکردایە بە شەریکی پەروەردگارم. مەبەست پێی، ئەو بەلایەی کە خاوەن باوەڕەکە لێی دەترساند کە لەوانەیە تووشی باغو کشتوکاڵەکەی ببێت کە خۆی پێوە هەڵدەناو فیزی پێوە دەکردو داخو کەسەرێکی زۆری دەخوارد بۆ ئەو هەموو سامانەی لە دەستی چوو، ﴿وَيَقُولُ يَٰلَيۡتَنِي لَمۡ أُشۡرِكۡ بِرَبِّيٓ أَحَدٗا ﴿٤٢﴾ وَلَمۡ تَكُن لَّهُۥ فِئَةٞ﴾،[2] واتە: هیچ کۆمەڵێك نەبوو لە عەشیرەت یان کوڕ کەئەو فیزی پێوە دەکردنو خۆی بە خاوەن دەسەلات دەزانی بەوانەوە ﴿يَنصُرُونَهُۥ مِن دُونِ ٱللَّهِ وَمَا كَانَ مُنتَصِرًا ﴿٤٣﴾ هُنَالِكَ ٱلۡوَلَٰيَةُ لِلَّهِ ٱلۡحَقِّ﴾ کە بێتە یارمەتی دەری لەخوار خواوە و بەبێ یارمەتی دەر مایەوە (لەوێدا یاریدەدەر هەر خودای هەقە)، جیاوازی ڕا هەیە لە نێوان خوێنەراندا لێرەدا هەندێ لە ﴿وَمَا كَانَ مُنتَصِرًا ﴿٤٣﴾ هُنَالِكَ﴾دا دەوەستن. واتە: لەو شوێنەدا کە سزاکەی خودا تێیدا داباریوە، هیچ

---

[1] الملك(٣٠).

[2] الطبري(١٨/٢٧).

کەسێك نەبووە لەو سزایە ڕزگاری بکات. پاشان لە ﴿ٱلْوَلَٰيَةُ لِلَّهِ ٱلْحَقِّ﴾ دەست پێ دەکاتەوە بە خوێندن. هەندێکیش لە﴿وَمَا كَانَ مُنتَصِرًا﴾دا ئەوەستێ و لە﴿هُنَالِكَ ٱلْوَلَٰيَةُ لِلَّهِ ٱلْحَقِّ﴾دا دەست پێدەکاتەوە پاشانیش ڕای جیاواز هەیە لەسەر خوێندنەوەی ﴿ٱلْوَلَٰيَةُ﴾ هەندێ واوەکەی مەفتوح کردووە. ماناکەی وای لێ دێت، لەوێدا هەموو کەسێك موسڵمان یان خوانەناس دەگەڕێتەوە بۆ لای خودا کە خاوەنیەتیو گەردنی بۆ کەچ دەکات، کە سزاکە ڕوویدا. وەك ئەم ئایەتانەی تر کە خودا فەرموویەتی: ﴿فَلَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا قَالُوٓا ءَامَنَّا بِٱللَّهِ وَحْدَهُۥ وَكَفَرْنَا بِمَا كُنَّا بِهِۦ مُشْرِكِينَ﴾[1] کاتێك دییان بەڵای ئێمەیان هاتە سەر وتیان: ئیتر خوای تاكو تەنها دەناسینو لەو شتانەی دەمانوت(شەریکی خودان) حاشا دەکەین. وەك ئەم ئایەتەیش کە خوای گەورە باسی فیرعەون دەکاتو دەفەرمووێت: ﴿حَتَّىٰٓ إِذَآ أَدْرَكَهُ ٱلْغَرَقُ قَالَ ءَامَنتُ أَنَّهُۥ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا ٱلَّذِىٓ ءَامَنَتْ بِهِۦ بَنُوٓا۟ إِسْرَٰٓءِيلَ وَأَنَا۠ مِنَ ٱلْمُسْلِمِينَ ﴿٩٠﴾ ءَآلْـَٰٔنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنتَ مِنَ ٱلْمُفْسِدِينَ﴾[2] واتە: هەتا ئەو کاتەی خەریك بوو(فیرعەون) بخنکێت ئەوسا وتی بڕوام هێنا کە هیچ پەرستراوێك نیە جگە لە ئەو(خوایە) نەبێت کە نەوەی ئیسرائیل بڕوایان پێ هێناوە و منیش لە موسڵمانانم، ئێستا(باوەڕ دێنیت؟) کە بێگومان لەوەو پێش سەرپێچیت کرد وە تۆ لە خراپەکارانو تێکدەران بوویت. هەیشیانە واوەکەی﴿ٱلْوَلَٰيَةُ﴾یان مەکسور کردووە کە ماناکەی ئەوەیە: بڕیاری دروست هەرهی خوایە، هەندێکیش﴿ٱلْحَقِّ﴾ بە مەرفوعی ئەخوێننەوە وەك سیفەتێك بۆ ﴿ٱلْوَلَٰيَةُ﴾کە وەك خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿ٱلْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ ٱلْحَقُّ لِلرَّحْمَٰنِ ۚ وَكَانَ يَوْمًا عَلَى ٱلْكَٰفِرِينَ عَسِيرًا﴾[3] واتە: لەو ڕۆژەدا فەرمانڕەوایەتی تەنها بۆ خوای میهرەبانە ئەو ڕۆژە ڕۆژێکی زۆر سەختە لەسەر بێباوەڕان. هەندێکی تر حەقیان(الحق) بە تەخفیفی هێناوە لەبەر ئەوەی سیفەتە بۆ خوای گەورە، وەك فەرموویەتی: ﴿ثُمَّ رُدُّوٓا۟ إِلَى ٱللَّهِ مَوْلَىٰهُمُ ٱلْحَقِّ﴾[4] واتە: پاشان دەگەڕێنرێنەوە بۆ لای خوا کە سەروەری ڕاستەقینەیانە. بۆیە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿هُوَ خَيْرٌ ثَوَابًا وَخَيْرٌ عُقْبًا﴾ واتە: ئەو کردارانەی کە لەبەر ڕەزای خوایە، پاداشتی باشتر دەداتو ئەنجامەکەیشی چاکترو ڕێکترەو هەمووی هەرخێرە.

---

[1] الغافر(٨٤).

[2] یونس(٩٠_٩١).

[3] الفرقان(٢٦).

[4] الانعام(٦٢).

﴿ وَٱضۡرِبۡ لَهُم مَّثَلَ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا كَمَآءٍ أَنزَلۡنَٰهُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ فَٱخۡتَلَطَ بِهِۦ نَبَاتُ ٱلۡأَرۡضِ فَأَصۡبَحَ هَشِيمٗا تَذۡرُوهُ ٱلرِّيَٰحُۗ وَكَانَ ٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ مُّقۡتَدِرًا ﴿٤٥﴾ ٱلۡمَالُ وَٱلۡبَنُونَ زِينَةُ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَاۖ وَٱلۡبَٰقِيَٰتُ ٱلصَّٰلِحَٰتُ خَيۡرٌ عِندَ رَبِّكَ ثَوَابٗا وَخَيۡرٌ أَمَلٗا ﴿٤٦﴾ ﴾

نموونەی ژیانی دنیا

خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿ وَٱضۡرِبۡ لَهُم مَّثَلَ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا ﴾ ئەی موحەمەد(ﷺ) نموونەیان لەسەر ژیانی دنیا بۆ بێنەرەوە سەبارەت بە کۆتایی هاتن‌و نەمان‌و لەناوچوونی، ﴿ كَمَآءٍ أَنزَلۡنَٰهُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ فَٱخۡتَلَطَ بِهِۦ نَبَاتُ ٱلۡأَرۡضِ فَأَصۡبَحَ هَشِيمٗا تَذۡرُوهُ ٱلرِّيَٰحُ ﴾ وەك ئاوێكە لە ئاسمانەوە دامان باراندبێت هەموو جۆرە ڕووەكێكی تێكەڵ‌و پێكەڵ بەرهەم ئەهێنێ. سەرەنجامیش ئەبێ بە پوش، هەوا پەرش و بڵاوی ئەكات بە ڕاست‌و چەپداو بە هەموو لایەكدا، ﴿وَكَانَ ٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ مُّقۡتَدِرًا ﴾ خوا توانای بەسەر هەموو شتێكدا هەیە، دەتوانێت سەوزیشی بكات‌و وشكیشی بكات. زۆرجار خودای مەزن نموونە بە ژیانی دنیا بەم شێوەیە دەهێنێتەوە، وەك لە سورەتی (یونس)دا فەرموویەتی: ﴿إِنَّمَا مَثَلُ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا كَمَآءٍ أَنزَلۡنَٰهُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ فَٱخۡتَلَطَ بِهِۦ نَبَاتُ ٱلۡأَرۡضِ مِمَّا يَأۡكُلُ ٱلنَّاسُ وَٱلۡأَنۡعَٰمُ ﴾[1] واتە: بێگومان وێنەی ژیانی دنیا وەك بارانێك وایە لە ئاسمانەوە باراندوومانە جا بە هۆی ئەو(بارانەوە ڕووەكی زۆر ڕوواوە) تێكەڵ بووەو بە یەكدا چووە لەوشتانەی كە خەڵكی‌و ئاژەڵیش دەیخۆن. وە لە سورەتی(الزمر)دا فەرموویەتی: ﴿ أَلَمۡ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءٗ فَسَلَكَهُۥ يَنَٰبِيعَ فِي ٱلۡأَرۡضِ ثُمَّ يُخۡرِجُ بِهِۦ زَرۡعٗا مُّخۡتَلِفًا أَلۡوَٰنُهُۥ ﴾[2] واتە: ئایا نەتبینی كە خوا لە ئاسمانەوە بارانی دەبارێنێت(بۆ سەر زەوی) ئەنجا ئەو بارانە دەبات بەناو زەویدا كانیاوەكانی لێ دەردێنێت لە پاشان كشتوكاڵ‌و گژوگیاو گوڵی پێ دەڕوێنێت كە ڕەنگەكانیان جیاوازە. وە لە سورەتی(الحديد)دا فەرموویەتی: ﴿ ٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّمَا ٱلۡحَيَوٰةُ ٱلدُّنۡيَا لَعِبٞ وَلَهۡوٞ وَزِينَةٞ وَتَفَاخُرُۢ بَيۡنَكُمۡ وَتَكَاثُرٞ فِي ٱلۡأَمۡوَٰلِ وَٱلۡأَوۡلَٰدِۖ كَمَثَلِ غَيۡثٍ أَعۡجَبَ ٱلۡكُفَّارَ نَبَاتُهُۥ ﴾[3] واتە: بزانن كە بێگومان ژیانی دنیا تەنها گاڵتەو گەمەو ڕازاندنەوەیەو خۆهەڵكێشانە لە نێوانیانداو لاف لێدانە بە دارایی‌و منداڵی زۆرەوە وەك بارانێك وایە كە حاسڵاتەكەی جوتیاران دڵخۆش بكات. بزانن ژیان لە

---

[1] یونس(٢٤).

[2] الزمر(٢١).

[3] الحديد(٢٠).

دنیادا هەر زۆربوونی منداڵو سامانتانە. وەك تۆوێك وایە بە هۆی بارانەوە سەراو بووەو بەروبوومەکەی جوتیاران دڵخۆش دەکات. وە لە فەرموودەی سەحیحدا هاتووە: (ئەم دنیایە خۆشو سەوزە)[1].

جیاوازی نێوان سامان و ئەو کارە چاکانەی کە دەمێننەوە

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ٱلْمَالُ وَٱلْبَنُونَ زِينَةُ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ۖ وَٱلْبَٰقِيَٰتُ ٱلصَّٰلِحَٰتُ خَيْرٌ عِندَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا﴾ واتە: ماڵو منداڵ جوانی ژیانی دنیان، ئەو کارە چاکانەش کەوا دەمێننەوە پاداشتەکەیان لە لای پەروەردگارتەوە گەورەترەو باشتریش جێگەی ئومێدن. ئەم ئایەتە وەك ئەو ئایەتە وایە کە دەفەرموێت: ﴿زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ ٱلشَّهَوَٰتِ مِنَ ٱلنِّسَآءِ وَٱلْبَنِينَ وَٱلْقَنَٰطِيرِ ٱلْمُقَنطَرَةِ مِنَ ٱلذَّهَبِ وَٱلْفِضَّةِ وَٱلْخَيْلِ ٱلْمُسَوَّمَةِ وَٱلْأَنْعَٰمِ وَٱلْحَرْثِ ۗ ذَٰلِكَ مَتَٰعُ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ۖ وَٱللَّهُ عِندَهُۥ حُسْنُ ٱلْمَـَٔابِ﴾[2] واتە: جوان کراوە بۆ خەڵکی(دنیاپەرست) خۆشیو ئارەزواتی نەفسی لە ئافرەتانو کوڕانو دارایی زۆری کەڵەکەکراو لە ئاڵتونو زێڕو زیوو ئەسپو مایناتی نیشانەدار(بە سپێتی ناوچەوانو هەر چوارپەل)ی زیندەگانیی(ژیان)ی دنیان وە لای خودا هەیە خۆشترین جێی پاشەڕۆژ. ئارەزووی ژیان کردنو کوڕی زۆرو دەستکەوتنی دارایی زۆر بەسەر یەکدا لە زێڕو زیو و ئەسپی بە نیشانەی تایبەتیو مەڕو ماڵاتو زەوی کشتوکاڵ بۆ مەردم ڕازاوەتەوەو لە ژیانی دنیادا مایەی خۆشین، بەڵام وەختێك دێنەوە بەر دەستی خودا، چاك دەزانن کە زۆر لەوە باشتر هەیە، وەك دەفەرموێت: ﴿إِنَّمَآ أَمْوَٰلُكُمْ وَأَوْلَٰدُكُمْ فِتْنَةٌ ۚ وَٱللَّهُ عِندَهُۥٓ أَجْرٌ عَظِيمٌ﴾[3] واتە: ئەو داراییو منالانەی هەتانن، مایەی تاقیکردنەوەن، پاداشتێك کە لە لای خودایە ئەوە گەورەترە. واتە: ڕووکردنە عیبادەتی خودا و خۆ یەکلایی کردنەوە بۆی زۆر چاکترە لە خۆسەرقاڵکردن بەوانەوە و بکەونە هەوڵی سامان کۆکردنەوە و سۆز و خۆشەویستی زیادەیان بەرانبەر بنوێنن. بۆیە خوای گەورە ئەفەرموێت: ﴿وَٱلْبَٰقِيَٰتُ ٱلصَّٰلِحَٰتُ خَيْرٌ عِندَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا﴾ ئیبنو عەبباسو سەعیدی کوڕی جوبەیرو هەندێ لە زانایانی پێشینە وتوویانە: ﴿وَٱلْبَٰقِيَٰتُ ٱلصَّٰلِحَٰتُ﴾ واتە: پێنج نوێژە فەرزەکان.[4] عەتای کوڕی ئەبو ڕەباحو سەعیدی کوڕی جوبەیر دەڵێن: لە ئیبنو عەبباسەوە کە فەرموویەتی: ﴿وَٱلْبَٰقِيَٰتُ ٱلصَّٰلِحَٰتُ﴾ واتە: (سبحان الله

---

[1] مسلم(٤/٢٠٩٨).

[2] ال عمران(١٤).

[3] التغابن(١٥).

[4] الطبري(١٨/٣٢).

والحمد لله ولا إله الا الله والله أكبر).[١] هەر بەو شێوەیەش پرسیار کرا لە عوسمانی کوڕی عەفان(ڕەزای خوای لێبێت) کە: ﴿وَٱلۡبَٰقِيَٰتُ ٱلصَّٰلِحَٰتُ﴾ کامەیە؟ وتی: بریتیە لە:(لا إله الاّ الله وسبحان الله، والحمد لله، والله أكبر ولا حول ولا قوة إلاّ بالله العلي العظيم) ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە[٢]. هەروەها ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە خزمەتکارێکی پێغەمبەری خواوە(ﷺ) کە پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرمووی:(بەخ بەخ چەندێ سەنگینن لە ترازوودا، لا اله الاّ الله والله أكبر وسبحان الله والحمد لله و منداڵێکی چاك کە بمرێت باوکی بە هیوای پاداشتێك بێت لەسەری لای خودا و پاشانیش فەرمووی بەخ بەخ بۆ پێنج شتیش کە هەر کەسێك گەیشتبێت بە خودا و بەدڵ بڕوای پێیان بووبێت ئەچێتە ناو بەهەشت، بڕوای بە خودا ببێتو بە ڕۆژی دوایی‌و بە بەهەشتو بە ئاگرو زیندووبوونەوەی دوای مردن‌و لێپرسینەوە[٣]. عەلی کوڕی ئەبو تەلحە دەڵێت: لە ئیبنو عەبباسەوە: دەڵێت: ﴿وَٱلۡبَٰقِيَٰتُ ٱلصَّٰلِحَٰتُ﴾ یادی خودایە کە بریتی یە لە وتنی(لا اله الاّ الله والله أكبر وسبحان الله والحمد لله وتبارك الله ولا حول ولا قوة إلاّ باللهٰ واستغفر الله وصلى الله على رسول الله) ڕۆژوو حەج‌و خێرو بێرکردن‌و عەبد ئازادکردن‌و جیهادو بەجێهێنانی پەیوەندی خزمایەتی‌و هەموو کردارێکی چاك ئەوە لە ئاکارە چاکەکانە. وە ئەو کارانەن کە دەمێننەوە بۆ خەڵکەکەی لە بەهەشتدا هەتا ئاسمانەکان‌و زەمینی مابێت[٤]. عەوفی دەڵێت لە ئیبنوعەبباسەوە: ﴿وَٱلۡبَٰقِيَٰتُ ٱلصَّٰلِحَٰتُ﴾واتە: قسەی چاك[٥]. عەبدوڕەحمانی کوڕی زەیدی کوڕی ئەسلەم دەڵێت: واتە: هەموو کردەوەیەکی چاك[٦]. ئیبنو جەریریش هەمان ڕای هەڵبژاردووە.

﴿ وَيَوۡمَ نُسَيِّرُ ٱلۡجِبَالَ وَتَرَى ٱلۡأَرۡضَ بَارِزَةٗ وَحَشَرۡنَٰهُمۡ فَلَمۡ نُغَادِرۡ مِنۡهُمۡ أَحَدٗا ﴿٤٧﴾ وَعُرِضُواْ عَلَىٰ رَبِّكَ صَفّٗا لَّقَدۡ جِئۡتُمُونَا كَمَا خَلَقۡنَٰكُمۡ أَوَّلَ مَرَّةِۭۚ بَلۡ زَعَمۡتُمۡ أَلَّن نَّجۡعَلَ لَكُم مَّوۡعِدٗا ﴿٤٨﴾ وَوُضِعَ ٱلۡكِتَٰبُ فَتَرَى ٱلۡمُجۡرِمِينَ مُشۡفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَٰوَيۡلَتَنَا مَالِ هَٰذَا ٱلۡكِتَٰبِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةٗ وَلَا كَبِيرَةً إِلَّآ أَحۡصَىٰهَاۚ وَوَجَدُواْ مَا عَمِلُواْ حَاضِرٗاۗ وَلَا يَظۡلِمُ رَبُّكَ أَحَدٗا ﴿٤٩﴾ ﴾

[١] الطبري(١٨/٣٣).

[٢] أحمد(١/٧١)، پیاوەکانی جێی متمانەن.

[٣] أحمد(٤/٢٣٧)، پیاوەکانی جێی متمانەن.

[٤] الطبري(١٨/٣٥).

[٥] الطبري(١٨/٣٥).

[٦] الطبري(١٨/٣٥).

گرنگترین ڕووداوه ناڕەحەتەكانی ڕۆژی قیامەت

خوای گەورە باسی ڕۆژی قیامەتو ناڕەحەتیەكانی ئەو ڕۆژە دەكات كە چ كارەساتی گەورە تێیدا ڕوو دەدات. وەك لە ئایەتی تریشدا فەرموویەتی: ﴿يَوْمَ تَمُورُ ٱلسَّمَآءُ مَوْرًا ﴿٩﴾ وَتَسِيرُ ٱلْجِبَالُ سَيْرًا﴾[1] واتە: لەو ڕۆژەدا كە ئاسمان دەجوولێتو دەكەوێتە هاتوچۆ، هەموو چیاكان لە ڕۆینیدا پەلە دەكەن، واتە: دەڕۆنو لە جێی خۆیان نامێنن. وەك لە ئایەتێكی تردا فەرموویەتی: ﴿وَتَرَى ٱلْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِىَ تَمُرُّ مَرَّ ٱلسَّحَابِ﴾[2] واتە: كێوەكانیشت وا دێنە بەر چاو كە هەر ناجولێن، كەچی وەك هەورەكان دەڕۆنو ڕێ دەكەن. وە فەرموویەتی: ﴿وَتَكُونُ ٱلْجِبَالُ كَٱلْعِهْنِ ٱلْمَنفُوشِ﴾[3] واتە: چیاكانیش وەك خوری شێكراوەی لێ دێت. وە فەرموویەتی: ﴿وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْجِبَالِ فَقُلْ يَنسِفُهَا رَبِّى نَسْفًا ﴿١٠٥﴾ فَيَذَرُهَا قَاعًا صَفْصَفًا ﴿١٠٦﴾ لَّا تَرَىٰ فِيهَا عِوَجًا وَلَآ أَمْتًا﴾[4] واتە:(ئەی موحەمەد(ﷺ)) پرسیارت لێ دەكەن سەبارەت بە شاخەكان تۆش بڵێ پەروەردگار لە بێخیان دێنێو وردو خاشیان دەكات ئینجا(با) پرژو بڵاویان دەكاتەوە، نابینی تێیدا هیچ جۆرە لاریو بەرزیو نزمیەك. لەسەر كێوەكان لێت دەپرسن، بڵێ: پەروەردگاركەی من هەر بە هاڕین دەیانهاڕێتو دەیانكاتە دەشتێكی كاكی بە كاكی، نە هیچ كەندی تێدا دەمێنێتو نە هیچ كۆسپێك. خودای گەورە باسی ئەوە دەكات كە چیاكان تەخت دەبنو نامێننو زەمینیش وەك دەشتێكی بەرینی لێ دێتو تەخت دەبێتو بەرزییو نزمیو كەنو كۆسپی تێدا نامێنێت. نە شیوو نە كێوی تێدەكەوێت بۆیە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَتَرَى ٱلْأَرْضَ بَارِزَةً﴾ ڕووی زەوی بە تەختیو ڕوونی دەبینیو دەشتێكی دیارەو هیچ نیشانەیەكی تێدا نیە بۆ كەسو هیچ شوێنێك نیە كەس خۆی تێدا بشارێتەوە. بەڵكو هەموو خەڵكی لەبەردەم پەروەردگاریاندان و هیچ شتێكیان لای خودا پەنهان نیە، موجاهد دەڵێت: ﴿وَتَرَى ٱلْأَرْضَ بَارِزَةً﴾ جێی خۆ لادانو شاردنەوەی تێدا نیە.[5] قەتادە دەڵێت: درەختو خانووی تێدا نیە.[6] ﴿وَحَشَرْنَٰهُمْ فَلَمْ نُغَادِرْ مِنْهُمْ أَحَدًا﴾

---

[1] الطور(٩_١٠).

[2] النمل(٨٨).

[3] القارعة(٥).

[4] طه(١٠٥_١٠٧).

[5] الطبري(٣٦/١٨).

[6] الطبري(٣٦/١٨).

هەموویان کۆدەکەینەوە، بێ ئەوەی واز لە کەسیان بێنین. واتە: لە یەکەم کەسیانەوە تا دواین کەسیان هەموو کۆدەکەینەوە، کەسیان بەجێ ناهێڵین لە گەورە تا بچووك وەك خودای گەورە لە ئایەتی تردا فەرموویەتی: ﴿قُلْ إِنَّ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ ﴿٤٩﴾ لَمَجْمُوعُونَ إِلَىٰ مِيقَاتِ يَوْمٍ مَّعْلُومٍ﴾[1] واتە: بڵێ: بێگومان ئەوانەی لە پێشوودا بوون و ئەوانەش لە دوایی هاتوون، بە کۆمەڵ کۆدەکرێنەوە بۆ شوێنێ کە ڕۆژێکی دیاریکراوە. هەروەها فەرموویەتی: ﴿ذَٰلِكَ يَوْمٌ مَّجْمُوعٌ لَّهُ النَّاسُ وَذَٰلِكَ يَوْمٌ مَّشْهُودٌ﴾[2] کە ڕۆژێکە هەموو مەردم گشت لەوێ کۆدەکرێنەوە، ئەو ڕۆژە ڕۆژێکی دیارو بەرچاوە، لێرەدا فەرموویەتی: ﴿وَعُرِضُوا عَلَىٰ رَبِّكَ صَفًّا﴾ لە بەرامبەر پەروەردگارت ڕیز دەکرێن. هەڵدەگرێت مەبەست پێی هەموو خەڵکی لەبەردەم خوادا دەوەستن بە یەك ڕیز. وەك خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَائِكَةُ صَفًّا ۖ لَّا يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَٰنُ وَقَالَ صَوَابًا﴾[3] واتە: ڕۆژێك کە جوبرەئیلو فریشتەکان هەموو بەڕیز ڕاوەستاون، قسە ناکەن مەگین کەسێك خودا ئیزنی پێدابێت. هەڵیش دەگرێت بە چەند ڕیزێك ڕاوەستابن. وەك فەرموویەتی: ﴿وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا﴾[4] واتە: پەروەردگارت دێتو فریشتەکانیش پۆل پۆل دێن ڕیز دەبەستن. وە فەرموویەتی: ﴿لَّقَدْ جِئْتُمُونَا كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ﴾ واتە: وەك یەکەمجار دروستمان کردن، هەر بەو شێوەیە هاتوونەتە لامان، ئەم سوکایەتی پێکردنو هەڕەشەیە لەو کەسانەی کە بڕوایان نەبووە بە زیندووبوونەوە لەبەردەم ئەو هەموو خەڵکەدا بۆیە خوای گەورە ڕووی قسەیان تێ دەکاتو دەفەرموێت: ﴿بَلْ زَعَمْتُمْ أَلَّن نَّجْعَلَ لَكُم مَّوْعِدًا﴾ بەڵکو ئێوە واتان دەزانی کاتێك دانانرێت بۆتانو ئەمەتان بەسەردا نایەتو ڕوونادات. پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَالِ هَٰذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا﴾ دەفتەرەکە دادەنرێت، دەبینی تاوانبارەکان لەبەردەم ئەو تاوان و خراپانەی کە تێیدایە دەترسنو دەڵێن: هاوار لە ئێمە، ئەمە چ دەفتەرێکە هەموو شتێکی وردو درشتی سەر لەبەر تێدا نووسراوە. واتە: دەفتەری کرداریان هەموو شتێکی تێدایە، لە گەورەو بچووكو وردو درشتو بێنرخو لەبەرچاو، ﴿فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ﴾ستەمکاران دەبینی زۆر لە

---

[1] الواقعة(٤٩ـ٥٠).

[2] هود(١٠٣).

[3] النبأ(٣٨).

[4] الفجر(٢٢).

ئەنجامی ئەو کردارە خراپانە دەترسن کەلە کارنامەکانیاندا ئەیبینن، لەوێدا هەناسەی سارد هەڵدەکێشن و ﴿وَيَقُولُونَ يَٰوَيۡلَتَنَا﴾دەڵێن ئەی بەدبەخت خۆین، چەندکەمتەرخەم بووین سەبارەت بە تەمەنی خۆمان، ﴿مَالِ هَٰذَا ٱلۡكِتَٰبِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةٗ وَلَا كَبِيرَةً إِلَّآ أَحۡصَىٰهَا﴾چ کتێبێکە هیچ گوناهێکی بەجێ نەهێشتووە لە گەورەو لە بچووكو هیچ کردارێکی لێ ون نەبووە هەموو نووسیوەو پاراستوویەتی چەندە بچوکیش بوبێت، ﴿وَوَجَدُواْ مَا عَمِلُواْ حَاضِرٗا﴾ ئەوسا کردەوەی خۆیانی تێدا دەبینن لە چاکەو لە خراپە، وەك خوای گەورە لە ئایەتی تردا فەرموویەتی:﴿يَوۡمَ تَجِدُ كُلُّ نَفۡسٖ مَّا عَمِلَتۡ مِنۡ خَيۡرٖ مُّحۡضَرٗا﴾یانی: ئەو ڕۆژەی هەموو کەسێك چی کردبێت(لەخێر و شەڕ) هەمووی بەئامادەکراوی ئەبینێتەوە، هەروەها لەئایەتێکی تردا دەفەرموێت: ﴿يُنَبَّؤُاْ ٱلۡإِنسَٰنُ يَوۡمَئِذِۭ بِمَا قَدَّمَ وَأَخَّرَ﴾[1] واتە: لەو ڕۆژەدا ئادەمی هەواڵی پێ دەدرێت لەوەی کە پێشی خستووەو دوای خستووە(لە چاکەو خراپە). وە فەرموویەتی: ﴿يَوۡمَ تَجِدُ كُلُّ نَفۡسٖ مَّا عَمِلَتۡ مِنۡ خَيۡرٖ مُّحۡضَرٗا﴾[2] واتە:(بترسن) لەو ڕۆژەی هەموو کەسێ دەبینێت هەر کارێکی باشی کردبێت ئامادەیە. هەروەها ئەفەرموێت: ﴿يَوۡمَ تُبۡلَى ٱلسَّرَآئِرُ﴾[3] واتە: لە ڕۆژێکدا هەرچی نهێنیو شاراوەکانە ئاشکرا دەکرێت. ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە ئەنەسەوە و ئەویش لە پێغەمبەرەوە(ﷺ) کە فەرموویەتی: (هەموو ناپاکێك پەرچەمێکی تایبەتی خۆی هەیەو پێی دەناسرێتەوە)[4]. لە هەردوو سەحیحەکەیاندا بوخاریو موسلیم هێناویانە. وە لە وتەیەکی تردا هاتووە:(بۆ هەموو ناپاکێ پەرچەمێك بەرز دەکرێتەوە لە ڕۆژی قیامەتدا لە لای مسمتی یەوە بە ئەندازەی ناپاکیەکەی، دەوترێت: ئەمە(پەرچەمی) ناپاکی فلانی کوڕی فلانە).[5] ﴿وَلَا يَظۡلِمُ رَبُّكَ أَحَدٗا﴾ پەروەردگارت ئەی موحەمەد(ﷺ) ناهەقی لە هیچ کەس ناکات و دادوەری لە نێوان عەبدەکانیدا دەکات لەسەر ئەو هەموو کارانەی کردوویانەو ستەم لە هیچ کەسێك لە دروستکراوەکانی ناکات. بەڵکو دەبوورێتو چاوپۆشی دەکاتو خۆش دەبێتو میهرەبانە لەگەڵیان، مەیلی خۆیەتی سزای هەر کەسێك بدات، دەیدات لە ڕووی کارزانی و دادوەری خۆیەوە، ئاگریش پڕ دەکات لە

---

[1] القيامة(١٣).

[2] ال عمران(٣٠).

[3] الطارق(٩).

[4] أحمد(١٤٢/٣)، فەرموودەیەکی سەحیحە.

[5] فتح الباري(٣٥٤/١٢)، مسلم(١٣٦١/٣).

خوانەناسانو گوناهباران، پاشان گوناهباران لە ئاگر دەردێنێتو خوانەناسان بە هەمیشەیی لەناو ئاگردا دەمێننەوە خودا خاوەن دەسەڵاتێکە کە ستەمو ناهەقی لە هیچ کەسێك ناکات. وەك لە ئایەتی تردا فەرموویەتی: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَظۡلِمُ مِثۡقَالَ ذَرَّةٖۖ وَإِن تَكُ حَسَنَةٗ يُضَٰعِفۡهَا﴾[1] واتە: بە ڕاستی خوا قورسایی گەردیلەیەك ستەم ناکاتو ئەگەر چاکەیەك هەبێت(خودا) چەندانەی دەکاتەوە. هەروەها فەرموویەتی: ﴿وَنَضَعُ ٱلۡمَوَٰزِينَ ٱلۡقِسۡطَ لِيَوۡمِ ٱلۡقِيَٰمَةِ فَلَا تُظۡلَمُ نَفۡسٞ شَيۡـٔٗاۖ وَإِن كَانَ مِثۡقَالَ حَبَّةٖ مِّنۡ خَرۡدَلٍ أَتَيۡنَا بِهَاۗ وَكَفَىٰ بِنَا حَٰسِبِينَ﴾[2] واتە: وە ئێمە دادەنێین تەرازووەکانی دادپەروەری (کە کردەوەی پێ دەکێشرێت) لە ڕۆژی قیامەتدا ئینجا هیچ کەسێك کەمترین ستەمی لێ ناکرێت با قورسی(کردەوەکەی) بە قەدەر تۆوە خەرتەلەیەکیش بێت دەیهێنین و ئەوەش بەسە کە ئێمە ژمێریاری (کردەوەی بەندەکان) بین. ئایەت لەم بارەیەوە زۆرن.ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە عەبدوڵای کوڕی موحەمەدی کوڕی عەقیلەوە کە بیستوویەتی لە جابیری کوڕی عەبدوڵاوە دەیفەرموو: فەرموودەیەکم پێ گەیشت لە پیاوێکەوە کە لە پێغەمبەری(ﷺ) بیستبوو، منیش وشترێکم کڕی، پاشان بەرەو ئەو پیاوە بەڕێ کەوتم، مانگێك بەڕێ چووم هەتا گەیشتمە لای کە لە شام بوو، ئەو پیاوەش بریتی بوو لە عەبدوڵای کوڕی ئەنەس، وتم بەو کەسەی لە دەرگاکەدابوو: پێی بڵێ جابیر لەبەر دەرگایە. وتی: کوڕی عەبدوڵا؟ وتم: بەڵێ، هاتە دەرەوە پۆشاکەکەی بەری کەوتبووە ژێر پێی و دەستی کردە ملمو دەستم کردە ملی و پێم وت: فەرموودەیەکیان بۆ باسکردووم لەدەمی تۆوە، کە تۆ لە پێغەمبەری خوات(ﷺ) بیستووە لە بارەی تۆڵەسەندنەوە ترسام کە تۆ بمری یان من بمرم پێش ئەوەی گوێم لێی بێت. ئەنەس فەرمووی: بیستم لە پێغەمبەری خواوە(ﷺ) دەیفەرموو: (خوای گەورە لە ڕۆژی قیامەتدا خەڵکی(یان فەرمووی) عەبدەکان کۆدەکاتەوە بە ڕووتیو خەتەنە نەکراوی و یەکڕەنگی) وتم: یەکڕەنگی یانی چی؟ وتی: هیچیان لەگەڵدا نیە، پاشان بانگ دەکرێن بە دەنگێك ئەوەی لە دوورەوەیە وەك ئەوەی لە نزیکەوە دەنگەکە دەبیستێ، منم پادشای بەڕاست، منم زاڵ و بەهێز، هیچ کەسێك بۆی نیە لە خەڵکی ناو ئاگر بچێتە ناو ئاگر کە هەقێکی هەبێت لە لای خەڵکی بەهەشت تا هەقەکەی بۆ وەرنەگرمەوە، وە هیچ کەسێك بۆی نیە لە خەڵکی بەهەشت بچێتە ناو بەهەشت کە هەقێکی هەبێت لای خەڵکی ناو ئاگر تا هەقەکەی لێ دەستێنم، با پیاکێشانێکیش بێت. دەڵێت: وتمان: چۆن؟ خۆ ئێمە کاتێك کە دێین بۆ لای خودا بە ڕووتیو خەتەنەنەکراوی و یەکڕەنگی

---

[1] النساء(٤٠).

[2] الانبياء(٤٧).

دێین؟ فەرمووی: (هاوڕێن لەگەڵ چاکەکانتانو خراپەکانتاندا)[1]. لە شوعبەوە لە عەووامی کوڕی موزاحیمەوە لە ئەبو عوسمانەوە لە عوسمانی کوڕی عەففانەوە (ڕەزای خوای لێبێت) دەڵێت: پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرموویەتی:(بێگومان ئاژەڵی بێ شاخ (کۆڵ) تۆڵەو هەقی لە شاخدار وەردەگیرێتو دەسێنرێت لە ڕۆژی قیامەتدا).[2] عەبدوڵای کوڕی ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە فەرموودەی تریش هەیە بۆ شاهیدی ئەم فەرمودەیە لە چەند ڕووی ترەوە.

﴿ وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَـٰٓئِكَةِ ٱسْجُدُوا۟ لِـَٔادَمَ فَسَجَدُوٓا۟ إِلَّآ إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ ٱلْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِۦٓ ۗ أَفَتَتَّخِذُونَهُۥ وَذُرِّيَّتَهُۥٓ أَوْلِيَآءَ مِن دُونِى وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّۢ ۚ بِئْسَ لِلظَّـٰلِمِينَ بَدَلًا ﴿٥٠﴾ ﴾

خوای گەورە بەرەی ئادەم ئاگادار دەکاتەوە لە دژایەتی شەیتان بەرامبەر خۆیانو باوکیان لە پێشیانەوە، سەرکوتی ئەو کەسانە دەکات کە شوێنی دەکەونو دژایەتی وەدیهێنەرو گەورەکەی خۆیان دەکەن. ئەو خودایەی کە دروستی کردوون بە سۆزو بەزەیی خۆی ڕۆزی داونو بەخێویان دەکات. پاشان دوای ئەمانە هەموو دەبنە دۆستی شەیتانو دژایەتی خودا دەکەنو فەرموویەتی: ﴿ وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَـٰٓئِكَةِ ﴾ کاتێك بە فریشتەکانمان وت، واتە: بە گشت فریشتەکان وەك لە پێشەوە باسمان کرد لە سەرەتای سورەتی(البقرة)دا، ﴿ٱسْجُدُوا۟ لِـَٔادَمَ﴾ سوژدە بەرن بۆ ئادەم، سوژدەی ڕێز قەدرو بە گەورە سەیر کردن، وەك لە ئایەتی تردا فەرموویەتی: ﴿ وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَـٰٓئِكَةِ إِنِّى خَـٰلِقٌۢ بَشَرًا مِّن صَلْصَـٰلٍ مِّنْ حَمَإٍ مَّسْنُونٍ ﴿٢٨﴾ فَإِذَا سَوَّيْتُهُۥ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِن رُّوحِى فَقَعُوا۟ لَهُۥ سَـٰجِدِينَ ﴾[3] واتە: کاتێك پەروەردگارت بە فریشتەکانی وت: وا من مرۆڤم لە قوڕە ڕەشەی ترشاوی وشکەڵاتوو دروست کرد، هەر کاتێك ڕێكو پێکم کردو لە گیانی خۆم فووم پیا کرد دەبێت ئێوە زوو سوژدەی بۆ بەرن، ﴿فَسَجَدُوٓا۟ إِلَّآ إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ ٱلْجِنِّ﴾ هەموو سوژدەیان برد شەیتان نەبێت کە لە ڕەچەڵەکی جنۆکە بوو، ڕەچەڵەکەکەی سەری لێتێکدا، چونکە جنۆکە لە بڵێسەی بێ دوکەڵ وەدیهێنراوە، سەرچاوەی دروست بوونی فریشتەیش ڕووناکیە، وە لە سەحیحی موسلیمدا هاتووە لە عائیشەوە(ڕەزای خوای لێبێت) لە پێغەمبەری خواوە(ﷺ) فەرموویەتی:(فریشتەکان لە ڕووناکی(النور) دروست کراون، ئیبلیس لە بڵێسەی ئاگری بێ دوکەڵ دروست کراوە، ئادەمیش لەوە دروست کراوە کە بۆتان باس کراوە)[4].

---

[1] احمد(٣/٤٩٥)، پیاوەکانی جێی متمانەن.

[2] زوائد المسند(١/١٢).

[3] الحجر(٢٨ـ٢٩).

[4] مسلم(٤/٢٢٩٤).

هەروایشە لە كاتی پێویستی خۆیدا هەموو دەفرێكئەوەی لێدەرژێت كە تیایەتی، سروشتەكەی ئیبلیس خەیانەتی لێكردو لەو كاتە پێویستەدا، ئەوە بوو وەك فریشتەكان هەڵسوكەوتی دەكردو خۆی وەك ئەوان لێكردبوو هەر خەریكی خواپەرستی بوو، بۆیە لەگەڵ فریشتەكاندا ناوی هاتووە، بەڵام ئەو سەرپێچی كردو دەستی دایە دژایەتی كردن، لێرەدا خوای گەورە ئاگاداری كردووین كە شەیتان لە جنۆكەیە، واتە: لە ئاگر دروست كراوە. وەك خوای گەورە دەفەرمووێت كە شەیتان دەڵێت: ﴿قَالَ أَنَا۠ خَيْرٌ مِّنْهُ خَلَقْتَنِى مِن نَّارٍ وَخَلَقْتَهُۥ مِن طِينٍ﴾[1] واتە: من لەو چاكترم منت دروست كردووە لە ئاگرو ئەویشت(ئادەم) لە قوڕ دروست كردووە. حەسەنی بەسری دەڵێت: شەیتان هەرگیز چاوتروكانێك لە فریشتەكان نەبووە، بێگومان شەیتان ڕەسەنی جنۆكەیە، وەك چۆن ئادەم ڕەسەنی مرۆڤە، ئیبنو جەریر ئەمەی ڕیوایەت كردووە بە سەنەدێكی ڕاست لە حەسەنەوە.[2] ﴿فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِۦٓ﴾ واتە: لە فەرمانی پەروەردگاری سەرپێچی كرد، بە گوێی نەكرد،(الفسق) واتە: دەرچوون، وتراوە: وەختێك میوە لە گۆپكەی (قۆزاخەی) خۆی دێتەدەر پێی ئەوترێت (فسقت الرطبة)، هەروەها ئەوترێ (فسقت الفأرة من جحرها) كاتێك مشك لە كونەكەی دێتە دەرەوە بۆ یاریكردن و شت تێكدان، پاشان خوای گەورە سەرزەنشتو هەڕەشە دەكات لەو كەسانەی كە شوێنی شەیتان دەكەون و بە گوێی ئەو دەكەن وەك ئەفەرمووێ: ﴿أَفَتَتَّخِذُونَهُۥ وَذُرِّيَّتَهُۥٓ أَوْلِيَآءَ مِن دُونِى﴾ ئایا ئێوە توخمی شەیتان و نەوەی ئەو جگە لە من بە دۆستی خۆتان دادەنێن، جا ئەفەرمووێ: ﴿وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّۢ ۚ بِئْسَ لِلظَّـٰلِمِينَ بَدَلًا﴾ كە ئەوان بە ئاشكرا دوژمنتانن؟ ئای چ گۆڕینەوەیەكی خراپە بۆ ستەمكاران، ئەم شوێنە وەك ئەو ئایەتانە وایە كە دوای باسی ڕۆژی قیامەتو ناڕەحەتیەكانیو ئاكامی هەردوو دەستەكە بەختەوەرانو بەدبەختان لە سورەتی(یس)دا فەرموویەتی: ﴿وَٱمْتَـٰزُوا۟ ٱلْيَوْمَ أَيُّهَا ٱلْمُجْرِمُونَ ﴿٥٩﴾ ۞ أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَـٰبَنِىٓ ءَادَمَ أَن لَّا تَعْبُدُوا۟ ٱلشَّيْطَـٰنَ ۖ إِنَّهُۥ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ ﴿٦٠﴾ وَأَنِ ٱعْبُدُونِى ۚ هَـٰذَا صِرَٰطٌ مُّسْتَقِيمٌ ﴿٦١﴾ وَلَقَدْ أَضَلَّ مِنكُمْ جِبِلًّا كَثِيرًا ۖ أَفَلَمْ تَكُونُوا۟ تَعْقِلُونَ﴾[3] واتە: ئێوە ئەی تاوانباران ئەمڕۆ جیاببنەوە(لە ئیمانداران)، ئەی نەوەكانی ئادەم ئایا وەسیەتم بۆ نەكردن كە شەیتان مەپەرستن چونكە بە ڕاستی شەیتان دوژمنی ئاشكرای ئێوەیە، وە(ئایا وەسیەتم بۆ نەكردن) كە من بپەرستن، ئەمە ڕێگای ڕاستە، سوێند بە خوا بێگومان(شەیتان) خەڵكێكی زۆری لە ئێوەی گومڕا كرد دەی ئایا بۆ ژیر نەبوون.

---

[1] ص(٧٦).

[2] الطبري(١٨/٥٦).

[3] یس(٥٩ـ٦٢).

﴿مَّآ أَشۡهَدتُّهُمۡ خَلۡقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ وَلَا خَلۡقَ أَنفُسِهِمۡ وَمَا كُنتُ مُتَّخِذَ ٱلۡمُضِلِّينَ عَضُدٗا ﴿٥١﴾﴾

پەرستراوەكانی بتپەرستان دانیان نەناوە بە هیچ شتێكدا كە دروستیان كردبێت، تەنانەت دروست كردنی خۆشیان

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿مَّآ أَشۡهَدتُّهُمۡ خَلۡقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ وَلَا خَلۡقَ أَنفُسِهِمۡ وَمَا كُنتُ مُتَّخِذَ ٱلۡمُضِلِّينَ عَضُدٗا﴾ ئێمە لەدروستكردنی ئەم ئاسمانانەو ئەم زەمینەدا هیچ پرسێكمان بەوان نەكردووە، تەنانەت بۆ دروستكردنی خۆشیان، هەرگیز ئەوانەی كە رێگە لە خەڵكی تێك دەدەن، نەمكردوون بە یاریدەدەری خۆم. خوای گەورە لێرەدا فەرموویەتی: ئەو كەسانەی ئێوە كردووتانن بە دۆستی خۆتان بێجگە لە من، ئەوانیش بەندەن وەكو ئێوە، خاوەنی هیچ شتێك نین، لە كاتی دروستكردنی ئاسمانەكان‌و زەمینیشدا ئامادەم نەكردوون‌و لەو كاتەدا ئەوانە هەر نەبوون، من خۆم هەموو شتێكم دروست كردووەو خۆیشم فەرمانیان پێ دەدەم‌و هەموو شتێكیان بۆ دیاری دەكەم بە تەنها، كەسم لەگەڵدا نیە نە هاوكارو نە وەزیرو نە راوێژكار و نە هاوێنە، وەك لە ئایەتی تردا فەرموویەتی: ﴿قُلِ ٱدۡعُواْ ٱلَّذِينَ زَعَمۡتُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ لَا يَمۡلِكُونَ مِثۡقَالَ ذَرَّةٖ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَلَا فِي ٱلۡأَرۡضِ وَمَا لَهُمۡ فِيهِمَا مِن شِرۡكٖ وَمَا لَهُۥ مِنۡهُم مِّن ظَهِيرٖ ﴿٢٢﴾ وَلَا تَنفَعُ ٱلشَّفَٰعَةُ عِندَهُۥٓ إِلَّا لِمَنۡ أَذِنَ لَهُۥ﴾[1] واتە: بڵێ: ئێوە هاوار لەو شتانەی جگە لە خودا بكەن بە خەیاڵ بە پەرستووتان دەزانین، ئەوانە قورسایی مێروولە وردیلەیە دەستیان ناڕوات‌و لە دروست كردنی ئەم ئاسمانانەو زەمینە بەشیان نەبووەو یارمەتی خودایان نەداوە، وە تكاكردن لای خوا سوودی نیە مەگەر بۆ كەسێك ئەو(خودا) رێگە بدات، بۆیە لێرەشدا فەرموویەتی: ﴿وَمَا كُنتُ مُتَّخِذَ ٱلۡمُضِلِّينَ عَضُدٗا﴾ واتە: ئەوانەی رێگا لە خەڵكی تێك دەدەنْ نەمكردوون بە یاریدەدەری خۆم. مالیك دەڵێت: ﴿عَضُدٗا﴾ یاریدەدەر.

﴿وَيَوۡمَ يَقُولُ نَادُواْ شُرَكَآءِيَ ٱلَّذِينَ زَعَمۡتُمۡ فَدَعَوۡهُمۡ فَلَمۡ يَسۡتَجِيبُواْ لَهُمۡ وَجَعَلۡنَا بَيۡنَهُم مَّوۡبِقٗا ﴿٥٢﴾ وَرَءَا ٱلۡمُجۡرِمُونَ ٱلنَّارَ فَظَنُّوٓاْ أَنَّهُم مُّوَاقِعُوهَا وَلَمۡ يَجِدُواْ عَنۡهَا مَصۡرِفٗا ﴿٥٣﴾﴾

دەستەوسانی‌و بێتوانایی هاوبەشەكان لە وەڵامدانەوەو ئامادەبوونی تاوانباران بۆ سەرئاگر

خوای گەورە باسی ئەو بتپەرستانە دەكات لە رۆژی قیامەتدا كە چۆن بانگ دەكرێن لەبەر چاوی ئەو خەڵكەدا و سەرزەنشت‌و ریسوا دەكرێن. وەك فەرموویەتی: ﴿وَيَوۡمَ يَقُولُ نَادُواْ شُرَكَآءِيَ ٱلَّذِينَ

[1] سبأ(٢٢_٢٣).

زَعَمْتُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ﴾ ڕۆژێك دێت كه خوا دەفەرمووێت بانگی ئەو بتانه بكەن كه لاتان وابوو هاوبەشی منن(با یارمەتیتان بدەن)، واته: ئەوانەی له دنیادا به هاوبەشی خواتان دەزانین با ئەمڕۆ بێنو ڕزگارتان بكەن لەو ناڕەحەتیەی كه تێیدان. وەك خوای گەورە له ئایەتی تردا فەرموویەتی: ﴿وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادَىٰ كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَتَرَكْتُم مَّا خَوَّلْنَاكُمْ وَرَاءَ ظُهُورِكُمْ ۖ وَمَا نَرَىٰ مَعَكُمْ شُفَعَاءَكُمُ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ أَنَّهُمْ فِيكُمْ شُرَكَاءُ ۚ لَقَد تَّقَطَّعَ بَيْنَكُمْ وَضَلَّ عَنكُم مَّا كُنتُمْ تَزْعُمُونَ﴾[1] واته: هەروەك به تەنهاو تاك تاك له پێشوودا ئێوەمان دروست كرد، هەر وایش هاتوونەتەوه لامان، هەرچیش ئێمه پێمان دابوون له دواتانەوه بەجێما، ئەو كەسانەش نابینن كه لاتان وابوو تكاكارنو به شەریكی خواتان دەزانین، دیاره ئێستا له یەكتری جیابوونەتەوه چی به خەیاڵ داتان نابوو، هەمووتان لێ به هیچ دەرچوو، ئایەتی: ﴿فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ﴾ وەك ئەو ئایەته وایه كه فەرموویەتی: ﴿وَقِيلَ ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ﴾[2] واته: وە(پێیان) دەوترێ هاوار بكەن لەو بتانەی كه داتان نابوو به هاوبەشی خوا، ئەوانیش هاواریان لێ دەكەن بەڵام وەڵامیان نادەنەوه. وه فەرموویەتی: ﴿وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّن يَدْعُو مِن دُونِ اللَّهِ مَن لَّا يَسْتَجِيبُ لَهُ﴾[3] واته: كێ گومڕاتره لەو كەسەی كه هاوار له غەیری خوا بكات كه وەڵامی ناداتەوه تا ڕۆژی دواییو ئەو(هاوارلێكراو)انه له هاواری ئەوان بێئاگان. وه فەرموویەتی: ﴿وَاتَّخَذُوا مِن دُونِ اللَّهِ آلِهَةً لِّيَكُونُوا لَهُمْ عِزًّا ﴿٨١﴾ كَلَّا ۚ سَيَكْفُرُونَ بِعِبَادَتِهِمْ وَيَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدًّا﴾[4] واته: ئەوانه بێجگه له خوا بڕیاریان داوه بۆ خۆیان چەند پەرستراوێك دابنێن بۆ ئەوەی ئەو پەرستراوانه ببنه یارمەتی دەرو(تكاكار) بۆیان، نەخێر(وانیه) بەڵكو پەرستراوەكان(له قیامەتدا) نكوڵی له پەرستنەكەی ئەوان دەكەنو دەبنه دژیانو بەرپەرچیان دەدەنەوه. له دوایی ئایەتەكەدا خوای گەوره فەرموویەتی: ﴿وَجَعَلْنَا بَيْنَهُم مَّوْبِقًا﴾ ئێمه له نێوانیاندا شیوێكی بڵاومان داناوه. ئیبنو عەبباسو قەتادەو كەسانی تریش دەڵێن: ﴿مَّوْبِقًا﴾ كەندێكی فراوان له نێوانیاندایه[5]. واته: خوای گەوره ڕوونی كردووەتەوه كه هیچ ڕێگایەك نیه بۆ ئەو بتپەرستانەو هەرگیز ناگەن بەو بتانەی كه

[1] الانعام(٩٤).

[2] القصص(٦٤).

[3] الاحقاف(٥).

[4] مريم(٨١ـ٨٢).

[5] الطبري(١٨/٤٦).

دەیان پەرست کەلە دنیادا وایان دەزانی دێن بە هانایانەوە و خوای گەورە لە ڕۆژی دواییدا لە یەکتری جیایان دەکاتەوە، هیچ لایەکیان ڕێگای دەربازبوونیان نیە بۆ لای ئەوی تر. چونکە شیوو کەنارێکی وا کەوتوەتە نێوانیان زۆر ترسناكو کارەساتێکی زۆر گەورەیە، بەڵام ئەگەر زەمیرەکە گەڕایەوە لە(بینهم) دا بۆ خاوەن باوەڕانو خوانەناسان وەك عەبدوڵای کوڕی عەمر(عمرو) دەڵێت: نێوانی خەڵکی شارەزاو گومڕا جیا دەبێتەوە بەو کەندلوە فراوانە[1]. وەك ئەو ئایەتانە وایە کە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿ وَيَوْمَ تَقُومُ ٱلسَّاعَةُ يَوْمَئِذٍ يَتَفَرَّقُونَ ﴾[2] واتە: ئەو ڕۆژەی قیامەت هەڵدەستێ (خەڵك) لەوڕۆژەدا جیادەبنەوە لەیەکتر. وە فەرموویەتی: ﴿يَوْمَئِذٍ يَصَّدَّعُونَ ﴾[3] واتە: لەو ڕۆژەدا خەڵکی بڵاوە دەکەن. وە فەرموویەتی: ﴿وَٱمْتَٰزُوا۟ ٱلْيَوْمَ أَيُّهَا ٱلْمُجْرِمُونَ ﴾[4] واتە: ئەی ئەوانەی تاوانبارن، ئەمڕۆ دەبێت خۆتان جیاکەنەوە، وە فەرموویەتی: ﴿ وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا۟ مَكَانَكُمْ أَنتُمْ وَشُرَكَآؤُكُمْ ۚ فَزَيَّلْنَا بَيْنَهُمْ ﴾[5] واتە: (ئەی موحەمەد(ﷺ) باسی بکە بۆیان) ئەو ڕۆژەی هەموویان کۆدەکەینەوە ئینجا دەڵێن بەوانەی هاوبەشیان بۆ خوا بڕیار داوە: لە شوێنی خۆتاندا نەجوڵێن و ڕاوەستن خۆتانو بتو پەرستراوەکانتان! ئینجا لێکیان جیادەکەینەوە. لەو ڕۆژەدا کە هەموان کۆدەکەینەوە، پاشان بەو کەسانە دەڵێین: کە شەریکیان بۆ خودا داناوە، ئێوە لەگەڵ شەریکەکانتاندا لەجێ مەبزوێن، ئەوسا لە یەکیان هەڵادەوێرینو جیادەکەینەوە. پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَرَءَا ٱلْمُجْرِمُونَ ٱلنَّارَ فَظَنُّوٓا۟ أَنَّهُم مُّوَاقِعُوهَا وَلَمْ يَجِدُوا۟ عَنْهَا مَصْرِفًا ﴾ تاوانباران ئاگریان بە چاوی خۆیان بینی، زانیان کە هەر تێی دەکەونو هیچ دەرەتانێکیان نیە. واتە: کاتێك کە تاوانباران بە چاوی خۆیان جەهەنەمیان بینی، هێنراو حەفتاهەزار ڕەشۆی پێوەیە، هەر ڕەشۆیەك حەفتا هەزار فریشتەی لەگەڵدایە. ﴿ وَرَءَا ٱلْمُجْرِمُونَ ٱلنَّارَ ﴾ تاوانباران کە ئاگرەکەیان بینی، زانیانو گومانیان نەما کە دەچنە ناوی. لەوێدا خەمو خەفەت دایان دەگرێت لە پێش ئەوەی بڕۆنە ناوی، چونکە سزاو ترسان لێی لە پێش چوونە ناوی ئەوە خۆی

---

[1] الطبري(١٨/٤٦).

[2] الروم(١٤).

[3] الروم(٤٣).

[4] يس(٥٩).

[5] يونس(٢٨).

سزاو جه‌زره‌به‌یه. ﴿وَلَمۡ یَجِدُواْ عَنۡهَا مَصۡرِفࣰا﴾ واته: هیچ رێگاو ده‌رچه‌تاكێكی تر نیه ڕووی تێ بكه‌ن‌و خۆیان له‌و ئاگره لادەن، ده‌بێت هه‌ر بچنه ناوی.

﴿وَلَقَدۡ صَرَّفۡنَا فِی هَـٰذَا ٱلۡقُرۡءَانِ لِلنَّاسِ مِن كُلِّ مَثَلࣲۚ وَكَانَ ٱلۡإِنسَـٰنُ أَكۡثَرَ شَیۡءࣲ جَدَلࣰا ﴿٥٤﴾﴾

هێنانه‌وه‌ی نموونه له‌ناو قورئاندا

خوای گه‌وره ده‌فه‌رموێت: ﴿وَلَقَدۡ صَرَّفۡنَا فِی هَـٰذَا ٱلۡقُرۡءَانِ لِلنَّاسِ مِن كُلِّ مَثَلࣲۚ وَكَانَ ٱلۡإِنسَـٰنُ أَكۡثَرَ شَیۡءࣲ جَدَلࣰا﴾ واته: ئێمه له‌ناو ئه‌م قورئانه‌دا هه‌موو جۆره نموونه‌یه‌كمان هێناوه‌ته‌وه بۆ خه‌ڵكی مرۆڤ له هه‌موو شتێك زیاتر حه‌زی له مشتومڕكردنه. خوای گه‌وره لێره‌دا ده‌فه‌رموێت: ئێمه له‌ناو ئه‌م قورئانه‌دا زۆر شتمان ئاشكراو ڕوون كردووه‌ته‌وه بۆ خه‌ڵكی بۆ ئه‌وه‌ی هه‌ق ون نه‌كه‌ن‌و له ڕێی ڕاست ده‌رنه‌چن له‌گه‌ڵ ئه‌م هه‌موو ڕوون كردنه‌وه‌و جیاكردنه‌وه‌ی هه‌ق‌و ناهه‌قیه‌دا، مرۆڤ هه‌ر به‌رده‌وام خه‌ریكی مشتومڕو ململانێكردنه به‌رامبه‌ر به هه‌ق به شتی پڕوپوچ‌و بێ سوود، مه‌گین كه‌سێك خودا شاره‌زای كردبێت‌و چاوی كرابێته‌وه به‌ره‌و ڕێگای نه‌جات‌و سه‌رفرازی، ئیمامی ئه‌حمه‌د ڕیوایه‌تی كردووه له زوهه‌ریه‌وه له عه‌لی كوڕی حه‌سه‌نه‌وه له حوسه‌ینه‌وه له عه‌لی كوڕی ئه‌بو تالیبه‌وه كه هه‌واڵی پێداوه كه پێغه‌مبه‌ری خوای(ﷺ) خه‌به‌ریكرده‌وه و هه‌ڵیساندو فه‌رمووی: (ئایا هه‌ڵناسن نوێژ بكه‌ن؟) منیش وتم: ده‌رونمان به ده‌ستی خودایه، ئه‌گه‌ر مه‌یلی لێبێت خه‌به‌رمان بكاته‌وه، ده‌مانكاته‌وه، كاتێك كه من ئه‌و قسه‌یه‌م كرد ڕۆیشت‌و هیچ قسه‌ی له‌گه‌ڵدا نه‌كردم‌و وه‌ڵامی نه‌دامه‌وه، پاشان گوێم لێی بوو كه پشتی هه‌ڵكردبوو ده‌یدا به ڕانیداو ده‌یفه‌رموو: ﴿وَكَانَ ٱلۡإِنسَـٰنُ أَكۡثَرَ شَیۡءࣲ جَدَلࣰا﴾[1] له هه‌ردوو سه‌حیحه‌كه‌دا بوخاری‌و موسلیم ڕیوایه‌تیان كردووه[2].

﴿وَمَا مَنَعَ ٱلنَّاسَ أَن یُؤۡمِنُوۤاْ إِذۡ جَاۤءَهُمُ ٱلۡهُدَىٰ وَیَسۡتَغۡفِرُواْ رَبَّهُمۡ إِلَّاۤ أَن تَأۡتِیَهُمۡ سُنَّةُ ٱلۡأَوَّلِینَ أَوۡ یَأۡتِیَهُمُ ٱلۡعَذَابُ قُبُلࣰا ﴿٥٥﴾ وَمَا نُرۡسِلُ ٱلۡمُرۡسَلِینَ إِلَّا مُبَشِّرِینَ وَمُنذِرِینَۚ وَیُجَـٰدِلُ ٱلَّذِینَ كَفَرُواْ بِٱلۡبَـٰطِلِ لِیُدۡحِضُواْ بِهِ ٱلۡحَقَّۖ وَٱتَّخَذُوۤاْ ءَایَـٰتِی وَمَاۤ أُنذِرُواْ هُزُوࣰا ﴿٥٦﴾﴾

---

[1] أحمد(١١٢/١)، فه‌رمووده‌یه‌كی سه‌حیحه.

[2] فتح الباري(١٣/٣)، مسلم(٥٣٨/١).

باسی یاخیبوونی خوانەناسان

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَمَا مَنَعَ ٱلنَّاسَ أَن يُؤْمِنُوٓاْ إِذْ جَآءَهُمُ ٱلْهُدَىٰ وَيَسْتَغْفِرُواْ رَبَّهُمْ إِلَّآ أَن تَأْتِيَهُمْ سُنَّةُ ٱلْأَوَّلِينَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ ٱلْعَذَابُ قُبُلًا ﴾ ئەوەی نەیهێشت کە ئەو خەڵکە(پاش هاتنی ڕێنیشاندەر بڕوا بێنن‌و داوای لێبووردن لە پەروەردگاریان بکەن، ئەوە بوو کە چاوەڕوان بوون یا بە دەردی ئەوانەی پێشوویان بچن، یان ڕووبەڕوو جەزرەبەیان بۆ بێت. خوای گەورە لێرەدا باسی سەرکەشی‌و یاخیبوونی خوانەناسان دەکات، لە دێرزەمانەوەو لە ئێستایشدا، کە چۆن بڕوایان نەهێناوە بەو هەقە ڕوون‌و ئاشکرایە لەگەڵ ئەو هەموو بەڵگەو نیشانە زۆرانە لەبەر چاوی خۆیان دەبینن، ئەوەی وای لێکردوون شوێنی ئەو هەقە نەکەون، داواکردنیان بووە بۆ دابارینی ئەو جەزرەبەیە کە هەڕەشەیان لێکراوە و ویستویانە بۆیان بێت، وەك چۆن ئەوانە بە پێغەمبەرەکانی خۆیان وتووە: ﴿ فَأَسْقِطْ عَلَيْنَا كِسَفًا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ إِن كُنتَ مِنَ ٱلصَّـٰدِقِينَ ﴾[1] واتە: چەند پارچەیەك لە ئاسمان بخەرە خوارەوە بەسەرماندا ئەگەر تۆ لە ڕاستگۆیانی. هەندێ تریان وتوویانە: ﴿ٱئْتِنَا بِعَذَابِ ٱللَّهِ إِن كُنتَ مِنَ ٱلصَّـٰدِقِينَ﴾[2] واتە: سزای خوامان بۆ بێنە ئەگەر تۆ لە ڕاستگۆیانی. قورەیشیەکان ئەیانووت: ﴿ٱللَّهُمَّ إِن كَانَ هَـٰذَا هُوَ ٱلْحَقَّ مِنْ عِندِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِّنَ ٱلسَّمَآءِ أَوِ ٱئْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴾[3] واتە: ئەی پەروەردگار! ئەگەر ئەم قورئانە ڕاستەو لە لایەن تۆوە هاتووە دەی بەرد بەسەرماندا ببارێنە لە ئاسمانەوە یان سزای سەختی پڕ ئازارمان بۆ بنێرە. هەروەها ئەیانوت: ﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِى نُزِّلَ عَلَيْهِ ٱلذِّكْرُ إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ ۝٦ لَّوْ مَا تَأْتِينَا بِٱلْمَلَـٰٓئِكَةِ إِن كُنتَ مِنَ ٱلصَّـٰدِقِينَ ﴾[4] واتە: (بێباوەڕان) وتیان ئەی ئەو کەسەی کە قورئان نێردراوەتە خوار بۆ سەرت بە ڕاستی تۆ شێتی، دەی بۆ فریشتەمان بۆ ناهێنی(شایەتی بدات تۆ پێغەمبەری) ئەگەر تۆ لە ڕاستگۆیانیت. زۆر ئایەتی تریش لەم بارەیەوە هاتووە، پاشان خوای گەورە فەرموویەتی:﴿إِلَّآ أَن تَأْتِيَهُمْ سُنَّةُ ٱلْأَوَّلِينَ ﴾ ئیمان ناهێنن تائەوەی بەسەر میللەتەکانی پێشودا هاتووەبەسەر ئەمانیشدا نەیەت و تیابچن، یان: ﴿أَوْ يَأْتِيَهُمُ ٱلْعَذَابُ قُبُلًا ﴾ یان ڕووبەڕوی سزا ببنەوە و لەبەرانبەریدا دابنرێن، پاشان خوای گەورە ئەفەرموێ: ﴿ وَمَا نُرْسِلُ ٱلْمُرْسَلِينَ

---

[1] الشعراء(١٨٧).

[2] العنكبوت(٢٩).

[3] الانفال(٣٢).

[4] الحجر(٦_٧).

﴿إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ ۚ وَيُجَٰدِلُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ بِٱلْبَٰطِلِ لِيُدْحِضُواْ بِهِ ٱلْحَقَّ﴾ کە پێغەمبەران دەنێرین، هەر ئەوەندەیان لەسەرە مژدەدەرو ترسێنەر بن. خوانەناسان هەر بە ناهەق چەقە دەکەن تا هەقی پێ لە بەین بەرن. واتە: پێش سزادان مژدە دەدەن بەوانەی کە بڕوایان پێ دێنن، ئەو کەسانەش دەترسێنێت کە بڕوایان پێ ناکەن‌و دژایەتیان دەکەن. پاشان باسی خوانەناسان دەکات کە مشتومڕ دەکەن هەتا ئەو هەقەی کە پێغەمبەران بۆیان هێناون لاوازی بکەن بەڵام خەیاڵیان خاوە، ئەوەی ئەوان نیازیانە هەرگیز نایەتەدی بۆیان. ﴿وَٱتَّخَذُوٓاْ ءَايَٰتِي وَمَآ أُنذِرُواْ هُزُوًا﴾ ئەوانە نیشانەکانی ئێمەو ئەو کتێبەی کە ترسی وەبەر ناون هەر بە گاڵتەو گەپی دەزان. واتە: ئەو ئەو هەموو نیشانەو موعجیزانەی کە پێغەمبەران بۆیان هێناون‌و ترساندوونیان لە سزای خودا کە بۆیان بێت بە درۆی دەزانن‌و گاڵتەی پێ دەکەن زۆر بە شێوەیەکی خراپ‌و ناشیرین.

﴿وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّن ذُكِّرَ بِـَٔايَٰتِ رَبِّهِۦ فَأَعْرَضَ عَنْهَا وَنَسِيَ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ ۚ إِنَّا جَعَلْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَن يَفْقَهُوهُ وَفِيٓ ءَاذَانِهِمْ وَقْرًا ۖ وَإِن تَدْعُهُمْ إِلَى ٱلْهُدَىٰ فَلَن يَهْتَدُوٓاْ إِذًا أَبَدًا ﴿٥٧﴾ وَرَبُّكَ ٱلْغَفُورُ ذُو ٱلرَّحْمَةِ ۖ لَوْ يُؤَاخِذُهُم بِمَا كَسَبُواْ لَعَجَّلَ لَهُمُ ٱلْعَذَابَ ۚ بَل لَّهُم مَّوْعِدٌ لَّن يَجِدُواْ مِن دُونِهِۦ مَوْئِلًا ﴿٥٨﴾ وَتِلْكَ ٱلْقُرَىٰٓ أَهْلَكْنَٰهُمْ لَمَّا ظَلَمُواْ وَجَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِم مَّوْعِدًا ﴿٥٩﴾﴾

ستەمکارترین کەس ئەو کەسەیە پاش ئەوەی بەڵگەی بۆ هێنرایەوە پشت هەڵیکات

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّن ذُكِّرَ بِـَٔايَٰتِ رَبِّهِۦ فَأَعْرَضَ عَنْهَا وَنَسِيَ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ ۚ إِنَّا جَعَلْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَن يَفْقَهُوهُ وَفِيٓ ءَاذَانِهِمْ وَقْرًا ۖ وَإِن تَدْعُهُمْ إِلَى ٱلْهُدَىٰ فَلَن يَهْتَدُوٓاْ إِذًا أَبَدًا﴾ کێ لەو کەسە ستەمکارترە چەند نیشانەی پەروەرینی بۆ خوێنرایەوە گوێی نەدایەو ئەوەشی لە بیر بردەوە کە لە پێشدا کردویەتی، ئێمە پەردەمان بەسەر دڵیاندا هەڵکێشاوە کە تێ نەگەن، گوێشمان ئەوەندە گران کردوون کە نەبیسن، چەند هەوڵ بدەی شارەزای ڕێگەیان بکەی، هەرگیز بۆت ناکەونە سەر ڕێ. ئەمە یانی: کێ لەو کەسە ستەمکارترو خراپترە کە نیشانەکانی خودای بۆ باس بکرێت گوێی بۆ نەگرێت‌و پشتی تێ بکات‌و لە بیری خۆیی بباتەوەو هیچ گرنگیەکی پێ نەداو بە سوك سەیری بکات، ﴿وَنَسِيَ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ﴾ ئەوەیش لە پێشا کردوویەتی لە کرداری خراپ‌و ڕەوشتی ناشیرین حیسابی بۆ نەکات، ﴿إِنَّا جَعَلْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَن يَفْقَهُوهُ﴾ ئێمە چەند پەردەی ئەستورمان داوە بەسەر دڵیاندا، بۆ ئەوەی لەم قورئانە شارەزا نەبن‌و سودی لێ وەرنەگرن، ﴿وَفِيٓ ءَاذَانِهِمْ وَقْرًا ۖ وَإِن تَدْعُهُمْ إِلَى ٱلْهُدَىٰ فَلَن

يَهْتَدُوٓاْ إِذًا أَبَدًا ﴾ گوێشمان ئەوەندە قورس کردوون(تا ڕاستی نەبیسن)، ئەگەر بانگیان بکەی بۆ سەر ڕێگای ڕاست، هەرگیز شارەزا نابن. پاشان خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿ وَرَبُّكَ ٱلْغَفُورُ ذُو ٱلرَّحْمَةِ ۖ لَوْ يُؤَاخِذُهُم بِمَا كَسَبُواْ لَعَجَّلَ لَهُمُ ٱلْعَذَابَ ﴾(ئەی موحەمەد(ﷺ)) پەروەردگارت گوناه بەخش‌و دلۆڤانە، ئەگەر هەر کەسێك کاری خراپی بکردایە و یەکسەرە خوا بیگرتایە، بێگومان بە پەلە سزای سەختی بۆ ئەمانیش دەنارد، وەك لە ئایەتی تریشدا فەرموویەتی: ﴿وَلَوْ يُؤَاخِذُ ٱللَّهُ ٱلنَّاسَ بِمَا كَسَبُواْ مَا تَرَكَ عَلَىٰ ظَهْرِهَا مِن دَآبَّةٍ ﴾[1] واتە: وە ئەگەر خوا قار بگرێت لەخەلکی و تۆڵەیان لێ بسێنێت لەبەر ئەو(خراپانەی) کردوویانە هیچ گیاندارێکی بەسەر زەویەوە نەدەهێشت. وە فەرموویەتی: ﴿وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ لِّلنَّاسِ عَلَىٰ ظُلْمِهِمْ ۖ وَإِنَّ رَبَّكَ لَشَدِيدُ ٱلْعِقَابِ ﴾[2] واتە: بە ڕاستی پەروەردگارت خاوەنی لێبوردنە بۆ خەڵکی گەرچی ستەمکاریش بن هەروەها بە ڕاستی پەروەردگارت تۆڵەسێنێکی توندو تیژە. ئایەت لەم بارەیەوە ئێجگار زۆرە، پاشان خوای گەورە باسی بە سۆزی‌و چاوپۆشی‌و دلۆڤانی‌و لێبوردەیی خۆی دەکات، کە لەوانەیە هەندێ لەو خەڵکە لە گومڕایی لابدات‌و شارەزای بکات بۆ ڕاستەڕێ‌و ئەوانەیش کە کۆڵ نادەن‌و بەردەوام دەبن لەسەر خراپە‌و تاوان کردن لەو ڕۆژەدا کە منداڵ سەری تێیدا سپی دەکات‌و هەموو ئافرەتێکی سك پڕ سکەکەی فڕێ دەدات جەزرەبەی سەختیان دەدا، ﴿بَل لَّهُم مَّوْعِدٌ لَّن يَجِدُواْ مِن دُونِهِۦ مَوْئِلًا ﴾ بەلام بۆ(سزادانی) ئەوان کاتێکی دیاری کراو هەیە ناتوانن خۆیان لێی ڕزگار بکەن، پاشان خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿وَتِلْكَ ٱلْقُرَىٰٓ أَهْلَكْنَٰهُمْ لَمَّا ظَلَمُواْ ﴾ ئەو شارانەیش کاتێك کە دەستیان دایە ناهەقی کردن، قڕمان تێخستن، واتە: قڕمان خستە گەلە پێشینەکان لەبەر لاساری‌و خوانەناسیان، ﴿وَجَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِم مَّوْعِدًا ﴾ بۆ لەناوبردنیان، کاتێکی دیاری کراومان دانا. بێ زیادو کەم، واتە: ئێوەیش ئەی بتپەرستان چاك بزانن کە چارەنووسی ئێوەیش هەر وەك ئەوانەدەبێت، ئەگەر بەردەوام بن لەسەر ئەو خوانەناسیە‌و بڕوا نەکەن بەو پێغەمبەرە کە بەڕێزترین‌و گەورەترین پێغەمبەرە، ئێوە لەوانەی کە لە پێشدا لەناوچوون بەڕێزتر نین لای ئێمە، کەواتە لە سزاو تۆڵە‌و هەڕەشەی خودا بترسن.

---

[1] الفاطر(٤٥).

[2] الرعد(٦).

﴿ وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِفَتَىٰهُ لَآ أَبْرَحُ حَتَّىٰٓ أَبْلُغَ مَجْمَعَ ٱلْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِىَ حُقُبًا ﴿٦٠﴾ فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنِهِمَا نَسِيَا حُوتَهُمَا فَٱتَّخَذَ سَبِيلَهُۥ فِى ٱلْبَحْرِ سَرَبًا ﴿٦١﴾ فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِفَتَىٰهُ ءَاتِنَا غَدَآءَنَا لَقَدْ لَقِينَا مِن سَفَرِنَا هَٰذَا نَصَبًا ﴿٦٢﴾ قَالَ أَرَءَيْتَ إِذْ أَوَيْنَآ إِلَى ٱلصَّخْرَةِ فَإِنِّى نَسِيتُ ٱلْحُوتَ وَمَآ أَنسَىٰنِيهُ إِلَّا ٱلشَّيْطَٰنُ أَنْ أَذْكُرَهُۥ ۚ وَٱتَّخَذَ سَبِيلَهُۥ فِى ٱلْبَحْرِ عَجَبًا ﴿٦٣﴾ قَالَ ذَٰلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِ ۚ فَٱرْتَدَّا عَلَىٰٓ ءَاثَارِهِمَا قَصَصًا ﴿٦٤﴾ فَوَجَدَا عَبْدًا مِّنْ عِبَادِنَآ ءَاتَيْنَٰهُ رَحْمَةً مِّنْ عِندِنَا وَعَلَّمْنَٰهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا ﴿٦٥﴾ ﴾

بەسەرهاتی موسا پێغەمبەر و (خضر)ی پیاو چاك

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِفَتَىٰهُ لَآ أَبْرَحُ حَتَّىٰٓ أَبْلُغَ مَجْمَعَ ٱلْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِىَ حُقُبًا ﴾ جارێ موسا بەو لاوەی بەردەستی خۆی وت: من لێبڕاوم سەفەر بکەم تا دەگەمە شوێنی گەیشتنی هەردوو دەریاکە، یان ماوەیەکی دووروودرێژ دەڕۆم. هۆکاری ئەو قسەی کە موسا وتی بە لاوەکەی بەردەستی کە ناوی یوشەعی کوڕی نون بوو. ئەوە بوو پێی وت: کە عەبدێك لە عەبدەکانی خودا لە شوێنی گەیشتنی دوو دەریاکەدایە، هەندێ زانیاری لایە کە ئەو واتە:(موسا) هیچ زانیاریەکی نیە لە بارەیەوە، حەز دەکات بە ڕێکەوێت بۆ لای. وتی بە لاوەکە ﴿لَآ أَبْرَحُ﴾ من لێبڕاوم و کۆڵ نادەم هەر دەڕۆم ﴿حَتَّىٰٓ أَبْلُغَ مَجْمَعَ ٱلْبَحْرَيْنِ﴾ هەتا دەگەمە شوێنی گەیشتنی هەردوو دەریاکە ﴿أَوْ أَمْضِىَ حُقُبًا﴾ واتە: با ئەو ماوەیەش ڕۆژگارێکی زۆری پێ بچێت. ئیبنو جەریر(ڕەحمەتی خوای لێبێت) دەڵێت: هەندێ لە زانایانی زمانی عەرەبی وتوویانە:(الحقب) لە زمانی قەیسیەکاندا یەك ساڵە.[1] پاشانیش ڕیوایەت کراوە لە عەبدوڵای کوڕی عەمرەوە وتوویەتی: (الحقب) هەشتا ساڵە[2]. موجاهید دەڵێت: حەفتا پایزە[3]. عەلی کوڕی ئەبو تەلحە دەڵێت: لە ئیبنو عەبباسەوە ﴿أَوْ أَمْضِىَ حُقُبًا﴾ عەیامێك[4]. قەتادەو ئیبنو زەیدیش هەر وایان گوتووە.[5] ﴿ فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنِهِمَا نَسِيَا حُوتَهُمَا﴾ وەختێك گەیشتنە ئەو جەمسەرە ماسیەکەیان لە بیر چوو. مەسەلەکەس ئەوەیە کە موسا(سەلامی خوای لێبێت) فەرمانیدا بە لاوەکە ماسیەکی خوێکراو هەڵگرێت و پێی وت: کەی ماسیەکە ون بوو، ئەو

---

[1] الطبري(١٨/٥٦).

[2] الطبري(١٨/٥٦).

[3] الطبري(١٨/٥٦).

[4] الطبري(١٨/٥٧).

[5] الطبري(١٨/٥٧).

پیاوەی مەبەستمان لەو شوێنەدایە، ڕۆیشتن هەتا گەیشتنە جەمسەری دوو دەریاکە، لەوێدا کانیەك هەبوو پێیان دەوت (کانی ژیان)، لەوێ خەویان لێکەوت ماسیەکە پرشی ئەو ئاوەی بەرکەوت، لەناو سەبەتەکەدا کە بە یوشع بوو جوڵەجوڵی دەست پێکردو لەناو سەبەتەکەدا هەڵبزیداو خۆی هەڵدایە ناو دەریاکە، کە یوشع خەبەری بووەوەو ماسیەکە لەناو ئاوەکەدا خەریك بوو دەڕۆیشت وەك بەناو ڕێگایەکدا بڕوات وابوو ئاوەکە لە دوایەوە لەت دەبوو نەدەلکایەوە بە یەکدا! بۆیە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿فَٱتَّخَذَ سَبِيلَهُۥ فِي ٱلۡبَحۡرِ سَرَبٗا﴾ ماسیەکەش بە هەڵبزوینێك خۆی گەیاندە ناو دەریاکە. واتە: وەك تراویلکەی سەر زەمین. ئیبنو جورەیج ئەڵێ: ئیبنو عەبباس ئەڵێ: شوێنەوارەکەی وەك شوێنی بەردی لێ هات[1]. محمدی کوڕی ئیسماعیلیش لەئیبن عەباسەوە ئەویش لەئوبەی کوڕی کەعبەوە گێڕاویەتیەوە کە پێغەمبەر(ﷺ) کاتێك ئەمباسەی بۆگێڕانەوە، فەرمووی: شوێنەواری ماسی یەکە نەیاندایەوە لەیەك وەك تاقێك ئەینواند تاموسا گەڕایەوە و ڕێڕەوی ماسی یەکەی بینی و ووتی: ﴿ذَٰلِكَ مَا كُنَّا نَبۡغِ﴾ئەمە ئەوەیە کەئێمە بەدوایدا دەگەڕێین. پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَلَمَّا جَاوَزَا﴾ جا کاتێك تێپەڕین(لەو شوێنەی کە ماسیەکەیان لەبیر چوو) لەبیرچوونەکەی داوەتە پاڵ هەردووکیان، هەرچەندە یوشع لەبیری چووبوو، وەك ئەم ئایەتەی کە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿يَخۡرُجُ مِنۡهُمَا ٱللُّؤۡلُؤُ وَٱلۡمَرۡجَانُ﴾[2] واتە: لە هەردووکیان مرواریو مەرجان دەردەچوو، واتە: لە دەریا شیرینەکەو دەریا سوێرەکە (تفت)، بەڵام ڕایەك لەو دوو ڕایە دەڵێت: مرواری لە دەریا تفتەکە پەیدا دەبێت، کاتێك لەو شوێنەی کە ڕۆیشتنو ماسیەکەیان تێدا لەبیر چوو بە قۆناغێك. ﴿قَالَ لِفَتَىٰهُ ءَاتِنَا غَدَآءَنَا لَقَدۡ لَقِينَا مِن سَفَرِنَا هَٰذَا نَصَبٗا﴾ موسا بە بەردەستەکەی وت: لەم سەفەرە زۆر ماندوو بووین، خواردنەکەمان بۆ بێنە، ﴿قَالَ أَرَءَيۡتَ إِذۡ أَوَيۡنَآ إِلَى ٱلصَّخۡرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ ٱلۡحُوتَ وَمَآ أَنسَىٰنِيهُ إِلَّا ٱلشَّيۡطَٰنُ أَنۡ أَذۡكُرَهُۥ﴾ لاوەکە وتی: دیتت چۆن ماسیەکەم لەبیر چوو؟ دیارە شەیتان نەیهێشت وەبیرم بێتەوە، بۆیە وتی: ﴿وَٱتَّخَذَ سَبِيلَهُۥ فِي ٱلۡبَحۡرِ عَجَبٗا﴾ ئەمیش وەك شتێك سەیر ڕێگەی دەریای گرتەبەر، ﴿قَالَ ذَٰلِكَ مَا كُنَّا نَبۡغِۚ فَٱرۡتَدَّا عَلَىٰٓ ءَاثَارِهِمَا قَصَصٗا﴾ موسا وتی: ئێمەیش ئەوەمان دەویست، ئینجا بە شوێنی خۆیاندا بەچاوگێڕان، گەڕانەوە. بەجێ پێی خۆیانداو شوێن پێکانیان کوێر بووەوەو نەمابوو، ﴿فَوَجَدَا عَبۡدٗا مِّنۡ عِبَادِنَآ

---

[1] الطبري(١٨/٥٨).

[2] الرحمن(٢٢).

ءَاتَيْنَـٰهُ رَحْمَةً مِّنْ عِندِنَا وَعَلَّمْنَـٰهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا﴾ئەوسا تووشیان هات بە تووشی عەبدێك لە عەبدەكانی ئێمەوە، كە بەربەزەیی خۆمان خستبوو، زانیاریشمان لە خۆمانەوە پێدابوو، ئەو عەبدە(خضر) بوو سەلامی خوای لێبێت، وەك فەرموودەی سەحیح هاتووە لە پێغەمبەری خواوە(ﷺ) كە خزر بووە، بوخاری ڕیوایەتی كردووە لە سەعیدی كوڕی جوبەیرەوە دەڵێت: بە ئیبنو عەباسم وت: نەوفەلی بەكالی وا دەزانێت كە موسای هاوەڵی خزر(سەلامی خوای لێبێت) ئەو موسای هاوەڵی نەوەی ئیسرائیل نیە، ئیبنو عەبباس دەڵێت: درۆی كردووە دوژمنی خوا، ئوبەی كوڕی كەعب بۆی گێڕاینەوە (ڕەزای خوای لێبێت) دەڵێت: كە گوێی لە پێغەمبەری خوا بووە(ﷺ) دەیفەرموو: (موسا هەڵساو وتارێكی دا بۆ نەوەی ئیسرائیل، پرسیاریان لێكرد: چ كەس زۆر زانایە؟ فەرمووی: من. خوای گەورەیش گلەیی لێكرد لەبەر ئەوەی زانیایەكەی نەگێڕایەوە بۆ لای خوا. خوای گەورە ئاگاداری كرد. من عەبدێكم هەیە لە جەمسەری هەردوو دەریاكەدا لە تۆ زاناترە. موسا وتی: ئەی پەروەردگارم چۆن دەتوانم پێی بگەم؟ فەرمووی: ماسیەك لەگەڵ خۆت هەڵدەگریو بیخە ناو سەبەتەیەكەوە لە هەر شوێنێكدا ماسیەكەت ون كرد، ئەوە ئەو كەسە لەوێیە، ماسیەكی هەڵگرتو نایە ناو سەبەتەیەك و دەرچوو، لاوەكەیشی لەگەڵی خۆی برد كە یوشەعی كوڕی نون بوو (سەلامی خوایان لێبێت) هەتا ئەو كاتەی كە گەیشتنە لای بەردەكەو سەریان خستە سەرییو خەویان لێكەوت، ماسیەكە كەوتە جوڵەجوڵ لەناو سەبەتەكە هاتە دەرەوەو كەوتە دەریاكە، ڕێگای خۆی گرتەبەرو دەریاكەی دەبڕی وەك وشكانی دەبڕی، خوای گەورە ئاوەكەی گرتو بۆ ماسیەكەی وەستاند و نەدەڕۆیشتو وەك تاقێكی لێكرد، كاتێك موسا(سەلامی خوای لێبێت) هەڵسا هاوەڵەكەی لە بیری چوو هەواڵی ماسیەكەی بداتێ(كە نەماوە) ڕۆژو شەوێك ڕێیان كرد، لە ڕۆژی دوایدا موسا وتی بە لاوەكە: ﴿ءَاتِنَا غَدَآءَنَا لَقَدْ لَقِينَا مِن سَفَرِنَا هَـٰذَا نَصَبًا﴾ موسا هیچ ماندووبوونێكی پێوە دیار نەبوو هەتا لەو شوێنەی كە خوا فەرمانی پێ كربوو تێپەڕی. بەردەستەكەی پێی ووت: ﴿أَرَءَيْتَ إِذْ أَوَيْنَآ إِلَى ٱلصَّخْرَةِ فَإِنِّى نَسِيتُ ٱلْحُوتَ وَمَآ أَنسَىٰنِيهُ إِلَّا ٱلشَّيْطَـٰنُ أَنْ أَذْكُرَهُۥ ۚ وَٱتَّخَذَ سَبِيلَهُۥ فِى ٱلْبَحْرِ عَجَبًا﴾ ماسیەكە ئاوەكەی لەت دەكردو وەك خۆی لێ نەدەهاتەوە، موساو بەردەستەكەیش سەریان سوڕمابوو، ﴿قَالَ ذَٰلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِ ۚ فَٱرْتَدَّا عَلَىٰٓ ءَاثَارِهِمَا قَصَصًا﴾ وتی: بە شوێن پێی خۆیاندا گەڕانەوە هەتا گەیشتنەوە لای بەردەكە، لە پڕ چاویان كەوت بە پیاوێك پۆشاكێكی لە خۆیەوە پێچابوو، موسا سڵاوی لێكرد، خزر وتی: لەم سەر زەمینەی تۆدا سەلامەتی كواهەیە؟ وتی: من موسام، وتی: موسای نەوەی ئیسرائیل؟ وتی: بەڵێ، جا وتی: من هاتووم بۆ لای تۆ تا ئەو زانستەی فێركراوی منیش وەك خۆت ڕابێنی، ﴿قَالَ إِنَّكَ لَن تَسْتَطِيعَ مَعِىَ صَبْرًا﴾ وتی: تۆ ناتوانی هەرگیز لەگەڵ

من دەربەری‌و خۆ بگری. ئەی موسا من خودا لە زانیاری خۆی هەندێ زانیاری فێرکردووم تۆ نایزانی، وە تۆیش خودا لە زانیاری خۆی هەندێ زانیاری فێرکردووی من نایزانم، موسا وتی: ﴿قَالَ سَتَجِدُنِيٓ إِن شَآءَ ٱللَّهُ صَابِرٗا وَلَآ أَعۡصِي لَكَ أَمۡرٗا﴾ ئەگەر خودا حەز بکات، بە خۆڕاگری دەمبینی‌و هیچ نافەرمانیەکت ناکەم، خزر پێی وت: ﴿فَإِنِ ٱتَّبَعۡتَنِي فَلَا تَسۡـَٔلۡنِي عَن شَيۡءٍ حَتَّىٰٓ أُحۡدِثَ لَكَ مِنۡهُ ذِكۡرٗا﴾ ئەگەر شوێنم کەوتی، هیچ شتێکم لێ مەپرسە، هەتا خۆم دەربارەی باست بۆ دەکەم، دەرچوون‌و بە کەنار دەریاکەدا دەڕۆیشتن، کەشتیەك تێپەڕی، قسەیان لەگەڵ کردن تا هەڵیان گرت، خزریان ناسی‌و هەڵیان گرت بەبێ ئەوەی هیچیان لێ وەرگرن، کاتێك سواری کەشتیەکە بوون، هەر گەیشتنە ناوی خزر لەوحێکی لە لەوحەکانی کەشتیەکە لێکردەوەو هەڵی کەند، موسا پێی وت: بەبێ ئەوەی داوای هیچیان لێبکەن سواریان کردین، کەچی تۆ پەلاماری کەشتیەکەیانت داو کونت تێ کرد تا خەڵکەکەی نوقم بکەی لە ئاودا، بە ڕاستی کارێکی خراپت کرد، ﴿قَالَ أَلَمۡ أَقُلۡ إِنَّكَ لَن تَسۡتَطِيعَ مَعِيَ صَبۡرٗا﴾ وتی ئاخر من بە تۆم نەوت: تۆ ناتوانی لەگەڵ مندا خۆ ڕابگری؟ ﴿قَالَ لَا تُؤَاخِذۡنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرۡهِقۡنِي مِنۡ أَمۡرِي عُسۡرٗا﴾ وتی: ئەمەی لەبیرم چوو لێم ببوورەو زۆر بە گران لێم مەگرە، دەڵێت: پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرمووی:(یەکەمجار موسا کە پرسی لە بیری چووبوو). وتی: چۆلەکەیەك هات‌و لە تەنیشت کەشتیەکە نیشتەوە، دەنوکێ یا دوو دەنوکی دا لە دەریاکە، خزر بە موسای وت: ئەندازەی زانیاری من‌و تۆ لەچاو زانیاری خودادا مەگێن وەك کەم کردنەوەی(ئەم ئاوەیە) ئەم چۆلەکەیە لەم دەریایە کەمی کردەوە پاشان لە کەشتیەکە هاتنە دەرەوە، وەختێك لە کەنار دەریاکەدا دەڕۆیشتن خزر منداڵێکی بینی لەگەڵ منداڵاندا یاری دەکرد، خزر سەری گرت‌و سەری هەڵکێشاو کوشتی، موسا پێی وت: ﴿أَقَتَلۡتَ نَفۡسٗا زَكِيَّةَۢ بِغَيۡرِ نَفۡسٖ لَّقَدۡ جِئۡتَ شَيۡـٔٗا نُّكۡرٗا﴾ چۆن گیانێکی پاکت کوشت کە بێ ئەوەی کەسی کوشتبێت؟ کارێکی زۆر نابەجێت کرد. ﴿قَالَ أَلَمۡ أَقُل لَّكَ إِنَّكَ لَن تَسۡتَطِيعَ مَعِيَ صَبۡرٗا﴾ وتی: نەموت ناتوانی لەگەڵ من هەڵکەی. وتی: ئەم جارەیان توندتر بوو قسەکانی لە جاری یەکەم. ﴿قَالَ إِن سَأَلۡتُكَ عَن شَيۡءِۭ بَعۡدَهَا فَلَا تُصَٰحِبۡنِيۖ قَدۡ بَلَغۡتَ مِن لَّدُنِّي عُذۡرٗا ﴿٧٦﴾ فَٱنطَلَقَا حَتَّىٰٓ إِذَآ أَتَيَآ أَهۡلَ قَرۡيَةٍ ٱسۡتَطۡعَمَآ أَهۡلَهَا فَأَبَوۡاْ أَن يُضَيِّفُوهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارٗا يُرِيدُ أَن يَنقَضَّ فَأَقَامَهُۥۖ قَالَ لَوۡ شِئۡتَ لَتَّخَذۡتَ عَلَيۡهِ أَجۡرٗا﴾ وتی: ئەگەر پاش ئەم جارە هیچ شتێکم لە تۆ پرسی، هاوڕێیەتیم مەکەو هیچ گلەیشت لێ ناکەم، دیسان ڕۆیشتن، هەتا گەیشتنە خەڵکی شارێك، خواردنیان لێ داوا کردن، ڕازی نەبوون خواردنیان بدەنێ، دیوارێکیان لەوێ چاو پێکەوت، خەریك بوو دەتلایەوە(خزر) ڕاستی کردووە، موسا وتی: ئەگەر داوات بکردایە کرێی ئەم

کارەت وەردەگرت، خزر پێی وت: ﴿ قَالَ هَٰذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِع عَّلَيْهِ صَبْرًا ﴾ ئەوا لە یەکتر جیادەبینەوە، وا ئێستا نهێنی ئەو ڕووداوانەت بۆ باس دەکەم، کە نەتدەتوانی خۆ بگری. پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرمووی: (پێمان خۆش بوو موسا خۆی بگرتایە، هەتا خودا بەسەرهاتەکەیانی بۆ باس دەکردین). سەعیدی کوڕی جوبەیر دەڵێت: ئیبنو عەبباس ئەم ئایەتانەی بەم شێوەیە دەخوێندەوە (وكان أمامهم ملك يأخذ كل سفينة صالحة غصباً، وأما الغلام فكان كافراً وكان أبواه مؤمنين)[1]. پاشان بوخاریش هەر بەو شێوەیە ڕیوایەتی کردووە ئەمەیشی تێدا باس کردووە. موسا دەرچوو کوڕە لاوەکەیش(یوشەعی کوڕی نونی) لەگەڵدا بوو ماسیەکەیشیان پێ بوو، هەتا گەیشتنە بەردەکە، لە لای بەردەکەدا دانیشتن، موسا سەری دناو خەوت. دەڵێت: لەناو بەردەکەدا کانیەك(عین) هەبوو پێی دەوترا ئاوی ژیان(الحیاة)، ئاوەکە بەری هەر شتێك بکەوتایە مەگین زیندوو دەبووەوە، ئاوی ئەو کانیە بەری ماسیەکە کەوتو دەستی کردە جوڵەجوڵو لە سەبەتەکە هەڵبزواو چووە ناو دەریاکە، کاتێك کە موسا لە خەو هەڵسا بە بەردەستەکەی وت: ﴿ءَاتِنَا غَدَآءَنَا﴾ ئیتر هەموو فەرموودەکەی باسکرد کەچۆلەکەکە لە کەناری کەشتیەکەوە نیشتەوەو دەنوکی کرد بەناو دەریاکەداو خزر وتی بە موسا: زانیاری منو تۆو هەموو دروستکراوەکانی تریش لە چاو زانیاری خودادا مەگین بە ئەندازەی نوقم بوونی ئەو چۆلەکەیە(لە دەریاکەدا) پاشان فەرموودەکەی بە تەواوی بەو شێوەیە باس کرد.[2]

﴿قَالَ لَهُۥ مُوسَىٰ هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَىٰٓ أَن تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا ﴿٦٦﴾ قَالَ إِنَّكَ لَن تَسْتَطِيعَ مَعِىَ صَبْرًا ﴿٦٧﴾ وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَىٰ مَا لَمْ تُحِطْ بِهِۦ خُبْرًا ﴿٦٨﴾ قَالَ سَتَجِدُنِىٓ إِن شَآءَ ٱللَّهُ صَابِرًا وَلَآ أَعْصِى لَكَ أَمْرًا ﴿٦٩﴾ قَالَ فَإِنِ ٱتَّبَعْتَنِى فَلَا تَسْـَٔلْنِى عَن شَىْءٍ حَتَّىٰٓ أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا ﴿٧٠﴾﴾

گەیشتنی موساو خزر بە یەكو هاوڕێیەتی کردنی موسا لەگەڵ خزردا

خوای گەورە باسی قسە و بەسەرهاتی موسا دەکات کە داوای کرد لەو پیاوە زانایە(کە خزر بوو) خوا ئەو پیاوەی کە تایبەتمەندی کردبوو بەزانیاریەکەوە کە موسا هیچی لێ نەدەزانی وەك چۆن موسایشی شارەزا کردبوو لە زانیاریەکدا کە نەیدابوو بە خزر، ﴿قَالَ لَهُۥ مُوسَىٰ هَلْ أَتَّبِعُكَ﴾ موسا پێی وت: ئاخۆ دەتوانم دوات کەوم، داوایەکی پڕ سۆزو میهرەبانی بوو، نەك بە شێوەی فەرماندان بەسەریداو ناچارکردنی، داوای خوێندکاریش هەر دەبێت بەو شێوەیە بێت لە زانا، ﴿عَلَىٰٓ أَن تُعَلِّمَنِ مِمَّا

[1] فتح الباري(٨/٢٦٢).

[2] فتح الباري(٨/٢٧٦).

عُلِّمْتَ رُشْدًا﴾ لەو زانستەی کە فێرکراوی منیش وەك خۆت ڕابێنی، بە هۆی ئەو زانستەوە کاروبارەکانم بەجێ بێنم لە زانستی بەسوودو ئاکاری چاك، ﴿قَالَ إِنَّكَ لَن تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا﴾ تۆ هەرگیز ناتوانی لەگەڵ مندا خۆڕابگری، لەبەر ئەو کارانەی من دەیکەم کە دژایەتی هەیە لەگەڵ ئەو پەیامەی تۆدا، چونکە من هەندێ زانیاریم لایە خودا فێری کردووم، خوا تۆی فێر نەکردووە، تۆیش هەندێ زانیاریت لایە خودا فێری کردووی، خودا منی فێری ئەو زانیاریە نەکردووە، هەر یەکێك لە منو تۆش خودا ئەرکێکی داوە بەسەریدا، لە ئەرکی هاوەڵەکەی ناچێت، تۆ ناتوانی هاوڕێیەتی من بکەی، ﴿وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَىٰ مَا لَمْ تُحِطْ بِهِۦ خُبْرًا﴾ تۆ چۆن خۆت دەگری لەسەر شتێك کە لە ڕازو نهێنی ئەو شتە ئاگادار نیت، من دەزانم تۆ نارەزایی دەردەبڕی لەو شتانەی کە بە لاتەوە گرانە دەکرێت، بەڵام تۆ لەو حیکمەتو بەرژەوەندیە نهێنیانە ئاگادار نیت، کە من ئاگادارم لێی‌و تۆ نایزانی. ﴿قَالَ سَتَجِدُنِيٓ إِن شَآءَ ٱللَّهُ صَابِرًا وَلَآ أَعْصِي لَكَ أَمْرًا﴾ موسا وتی: ئەگەر خوا مەیلی لێبێت بە خۆڕاگری دەمبینی‌و هیچ نافەرمانیەکەت ناکەم، لەسەر ئەو کارانەی دەیبینم دەیکەی‌و لە هیچ شتێکدا بێ گوێیت ناکەم، ئا لەوێدا خزر مەرجی لەسەردانا، ﴿قَالَ فَإِنِ ٱتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْـَٔلْنِي عَن شَيْءٍ حَتَّىٰٓ أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا﴾ وتی: ئەگەر شوێنم کەوتی، هیچ شتێکم لێ مەپرسە، هەتا خۆم دەربارەی باست بۆ دەکەم، پێش ئەوەی تۆ پرسیارم لێبکەی.

﴿فَٱنطَلَقَا حَتَّىٰٓ إِذَا رَكِبَا فِي ٱلسَّفِينَةِ خَرَقَهَا ۖ قَالَ أَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا لَقَدْ جِئْتَ شَيْـًٔا إِمْرًا ﴿٧١﴾ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَن تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا ﴿٧٢﴾ قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا ﴿٧٣﴾﴾

بەسەرهاتی کون کردنی کەشتیەکە

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَٱنطَلَقَا حَتَّىٰٓ إِذَا رَكِبَا فِي ٱلسَّفِينَةِ خَرَقَهَا ۖ قَالَ أَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا لَقَدْ جِئْتَ شَيْـًٔا إِمْرًا﴾ ڕۆیشتن تا هەردوو سواری کەشتیەك بوون کونی تێکرد، وتی: هەر بۆیە کونت کرد خەڵکەکەی لە ئاو نوقم بکەی؟ کارێکی ناشیرینت کرد، خوای گەورە لێرەدا باسی موساو هاوەڵەکەی خزر دەکات کە هەردووکیان ڕۆیشتن پاش ئەوەی ڕێکەوتن کە هاوڕێیەتی یەکتر بکەن. خزر مەرجی لەسەر موسا دانا کە نابێت پرسیاری لەو شتانە لێ بکات کە لێی ڕازی نیە هەتا خۆی بۆی باس دەکاتو ڕوونی دەکاتەوە بۆی، سواری کەشتیەکە بوون، لەو فەرموودەی پێشەوەدا باسمان کرد کە چۆن سواری ئەو کەشتیە بوون خەڵکی ناو کەشتیەکە خزریان دەناسی، بێ ئەوەی کرێی لێ وەرگرن هەڵیان گرتن، وەك ڕێزلێنانێك لە خزر، کاتێك کەشتیەکە کەوتەڕێ لەناو دەریاکەدا کەوتە ناو شەپۆلی

دەریا، خزر هەڵساو كونی تێكرد، لەوحێك لە لەوحەكانی دەرهێناو پاشان پینەی كرد، موسا خۆی بۆ نەگیراو ناڕەزایی خۆی دەربڕی لەو كارەی كە كردی. وتی: ﴿أَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا إِمْرًا﴾ كارێكی ناشیرینت كرد، موجاهید دەڵێت:(منكرا) واتە: ناپەسەند.[1] قەتادە دەڵێت:(منكراً) واتە سەیرو سەمەرە.[2] ئا لەو كاتەدا ئیتر خزر ئەو مەرجەی لەسەر موسای دانابوو، وەبیری هێنایەوە: ﴿قَالَ أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَن تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا﴾ وتی: ئایا پێم نەوتی: تۆ ناتوانی لەگەڵ مندا خۆڕابگری؟ واتە: ئەو كارەی كردت بە ویستی خۆت بوو، ئەویش یەكێك لەو شتانەیە كە بە مەرجم دانا لەگەڵتاندا، كە ناڕەزایی دەرنەبڕی لێم تێیدا، چونكە تۆ لە نهێنی ئەو شتە ئاگادار نیت. ئەمەیش بەرژەوەندیەكی ترە كە تۆ نایزانی. ﴿قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا﴾ موسا وتی: لەمەی كە لەبیرم چوو لێم ببوورەو زۆر بە سەخت لێم مەگرە. واتە: تەنگم لێ هەڵمەچنەو زۆر گرانی مەكە لە سەرم، بۆیە لە پێشەوە لە فەرموودەیەكدا باسمان كرد كە پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرمووی:(یەكەم جاری موسا لەبیرچوونەوە بوو). واتە: كە ناڕەزایی دەربڕی لەو كارەی خزر كردی(سەلامی خوای لێبێت).

﴿فَانطَلَقَا حَتَّىٰ إِذَا لَقِيَا غُلَامًا فَقَتَلَهُ قَالَ أَقَتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ لَّقَدْ جِئْتَ شَيْئًا نُّكْرًا ﴿٧٤﴾ قَالَ أَلَمْ أَقُل لَّكَ إِنَّكَ لَن تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا ﴿٧٥﴾ قَالَ إِن سَأَلْتُكَ عَن شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِي قَدْ بَلَغْتَ مِن لَّدُنِّي عُذْرًا ﴿٧٦﴾﴾

بەسەرهاتی كوشتنی كوڕە لاوەكە

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَانطَلَقَا﴾ دوای ئەوە بەڕێ كەوتن، ﴿حَتَّىٰ إِذَا لَقِيَا غُلَامًا فَقَتَلَهُ﴾ واتە: تووشی منداڵێكی بچووك هاتن‌وخزر دەمودەست كوشتی، لە پێشەوە باسمان كرد كە ئەو منداڵە لەگەڵ منداڵی دێیەك لەو دێهاتانەدا سەرگەرمی یاری كردن بوو لەگەڵ هاوەڵەكانی، لە هەموویان چاكترو جوانترو ڕووخسار شیرینتر بوو، كاتێك موسا ئەو بەسەرهاتەی بینی، زیاتر بێزاری خۆی دەربڕی لەوەی پێشوو زیاتر، خێرا وتی: ﴿أَقَتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً﴾ واتە: چۆن گیانێكی پاكت كوشت كە هێشتا باڵغ نەبووەو هیچ تاوانێكی نەكردووە، ﴿بِغَيْرِ نَفْسٍ﴾ بی ئەوەی بەڵگەیەك هەبێت بۆ كوشتنی یان ئەو كەسێكی كوشتبێت، ﴿لَّقَدْ جِئْتَ شَيْئًا نُّكْرًا﴾ واتە: كارێكی زۆر خراپت كردووە، ﴿قَالَ أَلَمْ أَقُل لَّكَ إِنَّكَ لَن تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا﴾ وتی: پێم نەوتی تۆ ناتوانی لەگەڵ من خۆڕاگری. دیسان جەختی كردەوە

---

[1] الطبري(٧٢/١٨).

[2] الطبري(٧٢/١٨).

لەسەر قسەکەی پێشووی خۆیو وەبیری موسای هێنایەوە کە ناتوانێت لەگەڵی بمێنێتەوە. بۆیە موسا پێغەمبەر (سەلامی خوای لی بێت) پێی وت: ﴿إِن سَأَلْتُكَ عَن شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِي ۖ قَدْ بَلَغْتَ مِن لَّدُنِّي عُذْرًا﴾یانی ئەگەرجاریکی ترپرسیارم لیکردی ئەوەهاورییەتیم مەکە ،بەراستی تولەلای من بیانوی تەواوت هە یە... ئیتر هاورێم مەکە پاش ئەم گلەیی یەك لە دوای یەکانەت، منیش هیچ گلەیی لە تۆ ناکەم. ئیبنو جەریر ڕیوایی کردووە لە ئیبنو عەبباسەوە، لە ئوبەیی کوڕی کەعبەوە دەڵێت: پێغەمبەری خودا(ﷺ) وەختێك ناوی کەسێکی بهێنایەو دوعای بۆ بکردایە لە پێشەوە بە خۆیەوە دەستی پێکرد، ڕۆژێکیان فەرمووی: (ڕەحمەتی خوا لە ئێمەو لە موسایش ئەگەر لەگەڵ هاوەڵەکەی هەڵی کردایە شتی سەیری دەبینی، بەڵام وتی: ئەگەر دوای ئەمجارە هەر پرسیارێکم لی کردی هاوەڵیم مەکەو هیچ گلەیەکت لی ناکەم)[1].

﴿فَانطَلَقَا حَتَّىٰ إِذَا أَتَيَا أَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطْعَمَا أَهْلَهَا فَأَبَوْا أَن يُضَيِّفُوهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَن يَنقَضَّ فَأَقَامَهُ ۖ قَالَ لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا ﴿٧٧﴾ قَالَ هَٰذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ ۚ سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِع عَّلَيْهِ صَبْرًا ﴿٧٨﴾﴾

بەسەرهاتی ڕاستکردنەوەی دیوارەکە

خوای گەورە باسی موساو خزر دەکاتو دەفەرمووێت: ﴿فَانطَلَقَا﴾ واتە: دیسان جارێکی تر دەستیان بە ڕۆیشتن کردەوە، ﴿حَتَّىٰ إِذَا أَتَيَا أَهْلَ قَرْيَةٍ﴾ واتە: هەتا گەیشتنە خەڵکی شارێك. ئیبنو جەریر ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو سیرینەوە دەڵێت: ئەو شارە، شاری ئیلە بووە.[2] وە لە فەرموودەشدا هاتووە: (هەتا کاتێك کە گەیشتنە خەڵکی شارێك کە زۆرنامەرد بوون).[3] واتە: بەخیل بوون، ﴿اسْتَطْعَمَا أَهْلَهَا فَأَبَوْا أَن يُضَيِّفُوهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَن يَنقَضَّ﴾ واتە: داوای خواردنیان لی کردن، میوانداریان لی نەکردن، دیوارێکیان چاو پی کەوت خەریك بوو دەڕوخا، لێرەدا ویستو توانای داوەتە پاڵ دیوارەکە بە شێوەی ئیستیعارە چونکە ویست لە ناو دروستکراوەکاندا بە مانایخواربونەوەدێ، (انقض)ە ش یاني خەریك بوو داکەوێ، ﴿فَأَقَامَهُ﴾ واتە: ڕاستی کردەوەولاریەکەی نەهێشت. لە پێشەوە لە فەرموودەیەکدا باسمان کرد کە (خزر) بە دەستی

---

[1] الطبري (١٨/٧٧).

[2] الطبري (١٨/٧٨).

[3] أحمد (٥/١١٩)، فەرموودەیەکی سەحیحە.

خواریەكەی ڕاگرت و لاریەكەی نەهێشت ئەمەیش موعجیزەیەك بوو لەسەر دەستی (خزر)دا روویدا. ■
لەو كاتەدا موسا پێغەمبەر (سەلامی خوای لی بێت) وتی: ﴿لَوْ شِئْتَ لَتَخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا﴾ واتە: ئەگەرمەیلت لێبووایە كرێت لەسەر وەردەگرت. لەبەرئەوەی ئەوانە میوانداریان لە ئێمە نەكرد، دەبوو تۆیش بە خۆڕایی كاریان بۆ نەكەی، ﴿قَالَ هَٰذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ﴾(خزر) وتی بە پێغەمبەر موسا (سەلامی خوای لی بێت) :تۆ بە مەرجت گرت لە كاتی كوشتنی كوڕە بچووكەكەدا ئەگەر جارێكی تر پرسیارت لی كردم لە بارەی هەر شتێكی ترەوە هاوڕێم نەبی. ئەوا ئیتر لە یەكتری جیادەبینەوە، ﴿سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ﴾ وا ئێستا نهێنی ئەو ڕووداوانەت بۆ باس دەكەم ﴿مَا لَمْ تَسْتَطِع عَّلَيْهِ صَبْرًا﴾ واتە: كە تۆ نەت توانی خۆ بگری لەسەری.

﴿أَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ فَأَرَدتُّ أَنْ أَعِيبَهَا وَكَانَ وَرَاءَهُم مَّلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا ﴿٧٩﴾﴾

ماناى كون كردنى كەشتيەكە

ئەمە مانای كونكردنی ئەو كەشتیەكە كە موسا (سەلامی خوای لی بێت) لێی بووە موشكیلەو بێزاری خۆی دەربڕی لە كون تێكرنی، خوای گەورە (خزر)ی لە نهێنیەكەی ئاگادار كردبوو، (خزر) وتی: وەك خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿أَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ فَأَرَدتُّ أَنْ أَعِيبَهَا وَكَانَ وَرَاءَهُم مَّلِكٌ﴾ كەشتیەكە هی خەڵكێكی هەژار بوو، لەناو دەریادا كاریان دەكرد، ویستم عەیبداری بكەم، پاشایەك لەوێدا بوو لێیانەوە دوور نەبوو، ﴿يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا﴾ واتە: هەموو كەشتیە چاكەكانی داگیر دەكرد، بۆیە عەیبدارم كرد هەتا پاشا وازی لی بێنێتو خاوەنە هەژارەكانی سوودی لی وەرگرن، كە هیچ شتێكی تریان نەبوو پێی سوودمەند بن جگە لەو كەشتیە، وتراوە: خاوەنەكانی ئەو كەشتیە هەتیو بوون.

﴿وَأَمَّا الْغُلَامُ فَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ فَخَشِينَا أَن يُرْهِقَهُمَا طُغْيَانًا وَكُفْرًا ﴿٨٠﴾ فَأَرَدْنَا أَن يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِّنْهُ زَكَاةً وَأَقْرَبَ رُحْمًا ﴿٨١﴾﴾

ماناى كوشتنى كورەبچكۆلەكە

ئیبنو جەریر ڕیوایەتی كردووە لە ئیبنو عەبباسەوە لە ئوبەی كوڕی كەعبەوە لە پێغەمبەری خواوە (ﷺ) فەرموویەتی: (ئەو منداڵەی كە (خزر) كوشتی لە ڕۆژی مۆركردندا نوسرابوو كە خوانەناسە).[1]

[1] الطبري (٨٥/١٨).

بۆیە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَأَمَّا ٱلۡغُلَٰمُ فَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤۡمِنَيۡنِ فَخَشِينَآ أَن يُرۡهِقَهُمَا طُغۡيَٰنٗا وَكُفۡرٗا﴾ واتە: کوڕە بچکۆلەکە باب‌و دایکی خاوەن باوەڕ بوون، ترساین کە زۆریان پی بێنی‌و لە فەرمانی خودا دەربچن‌و ببنە خوانەناس، واتە: خۆشەویستی کوڕەکەیان وایان لی بکات وەك ئەو دەست بدەنە خوانەناسی، قەتادە دەڵێت: باب‌و دایکی زۆر کەیف خۆش بوون پێی کاتێك کە لە دایك بوو، زۆریش دڵ گران بوون کاتێك کە کوژرا، خۆ ئەگەر بمایە دەبووە هۆی لەناوچوونی هەردووکیان سا با مەردم ڕازی بن بە بڕیاری خوا، چونکە بڕیاری خوا بۆ خاوەن باوەڕ لەوشتەدا کە پێی ناخۆشە چاکترە بۆی لەوشتەدا کە پێی خۆشە.[1] وە لە فەرموودەی صەحیحدا هاتووە: (خوداْ هیچ بڕیارێکی نەداوە لە بڕیارەکانی بۆ خاوەن باوەڕ مەگین ئەو بڕیارەبوئەو چاکترە).[2] خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿وَعَسَىٰٓ أَن تَكۡرَهُواْ شَيۡـٔٗا وَهُوَ خَيۡرٞ لَّكُمۡ﴾[3] واتە: وە دەگونجێت شتێکتان پی ناخۆش بێت‌و باش بێت بۆتان. وە لێرەدا دەفەرمووێت: ﴿فَأَرَدۡنَآ أَن يُبۡدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيۡرٗا مِّنۡهُ زَكَوٰةٗ وَأَقۡرَبَ رُحۡمٗا﴾ واتە: ئێمە ویستمان (پەروەردگاریان) بە منداڵێکی دڵ پاك‌و زۆر بە سۆز بۆیان قەرەبوو بکاتەوە. واتە: منداڵێك کەپاکترو چاکتربێت لەئەوو باب‌و دایکیشی بە سۆزتر بن بۆی لەوی تر. ئەمە قسەی ئیبنو جورەیجە[4].

﴿وَأَمَّا ٱلۡجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَٰمَيۡنِ يَتِيمَيۡنِ فِي ٱلۡمَدِينَةِ وَكَانَ تَحۡتَهُۥ كَنزٞ لَّهُمَا وَكَانَ أَبُوهُمَا صَٰلِحٗا فَأَرَادَ رَبُّكَ أَن يَبۡلُغَآ أَشُدَّهُمَا وَيَسۡتَخۡرِجَا كَنزَهُمَا رَحۡمَةٗ مِّن رَّبِّكَۚ وَمَا فَعَلۡتُهُۥ عَنۡ أَمۡرِيۚ ذَٰلِكَ تَأۡوِيلُ مَا لَمۡ تَسۡطِع عَّلَيۡهِ صَبۡرٗا (٨٢)﴾

مانای ڕاست کردنەوەی دیوارەکە بەبێ کری وەرگرتن

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَأَمَّا ٱلۡجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَٰمَيۡنِ يَتِيمَيۡنِ فِي ٱلۡمَدِينَةِ وَكَانَ تَحۡتَهُۥ كَنزٞ لَّهُمَا﴾ واتە: دیوارەکە هی دوو کوڕی هەتیو بوو لەو شارەدا لە ژێر ئەو دیوارەدا گەنجینەیەك هەبوو، سەر بەوان بوو. ئەم ئایەتە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە (دێهات)یش بە شار ناودەبرێت، چونکە خوای گەورە لە پێشەوە دەفەرمووێت: ﴿حَتَّىٰٓ إِذَآ أَتَيَآ أَهۡلَ قَرۡيَةٍ﴾[5] واتە: هەتا گەیشتنە لای خەڵکی شارێك (لەو

---

[1] الطبري (١٨/٨٦).

[2] أحمد (٣/١١٧)، فەرموودەیەکی سەحیحە.

[3] البقرة (٢١٦).

[4] الطبري (١٨/٨٧).

[5] الكهف (٧٧).

کاتەدا برسییان بوو. وە لێرەیشدا دەفەرمووێت: ﴿فَكَانَ لِغُلَٰمَيۡنِ يَتِيمَيۡنِ فِي ٱلۡمَدِينَةِ ﴾، وەك لە ئایەتی تریشدا فەرموویەتی: ﴿ وَكَأَيِّن مِّن قَرۡيَةٍ هِيَ أَشَدُّ قُوَّةٗ مِّن قَرۡيَتِكَ ٱلَّتِيٓ أَخۡرَجَتۡكَ ﴾[1] واتە: وە (خەڵکی) زۆر شار بوون کە بەهێزتر بوون لە (خەڵکی) مەککە کە تۆیان دەرکرد. وە فەرموویەتی: ﴿وَقَالُواْ لَوۡلَا نُزِّلَ هَٰذَا ٱلۡقُرۡءَانُ عَلَىٰ رَجُلٖ مِّنَ ٱلۡقَرۡيَتَيۡنِ عَظِيمٍ﴾[2] واتە: وتیان بۆچی ئەم قورئانە نەنێردراوەتە خوارەوە بۆ پیاوێکی گەورەی (ناودارو دارا) لەم دوو شارە (مەککەو طائف). مانای ئایەتەکەش ئەوەیە، لەبەر ئەوە ئەم دیوارە م ڕاست کردەوەچونکە ماڵی دوو منداڵە هەتیوبوو لەو شارەداو گەنجینەیەکی لە ژێردابووکە سەر بە ئەوانە. عیکریمەو قەتادە کەسانی تریش وتوویانە: لە ژێر ئەو دیوارەدا سامانێکی شاراوە هەبوو بۆ ئەوان دەگەڕایەوە.[3] لە ئایەتەکەشەوە وا دەردەکەوێت. ئیبنو جەریریش هەمان ڕای هەڵبژاردووە، ﴿وَكَانَ أَبُوهُمَا صَٰلِحٗا﴾ واتە: باوکیشیان لە پیاو چاکان بوو، ئەمە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە پیاوی چاك ماڵو منداڵی دەپارێزرێتو لە خێرو بەرەکەتی عیبادەکەییدا بەشدارن لە دنیا،و لە ڕۆژی دوایشدا بۆیان دەپارێنەوەو پلەکانیشیان بەرز دەکرێتەوە بۆ پلە بەرزەکانی بەهەشت، بۆ ئەوەی چاوی پێیان ڕووناك بێتەوە وەك لە قورئانو فەرموودەی پێغەمبەردا (ﷺ) هاتووە. سەعیدی کوڕی جوبەیر دەڵێت: لە ئیبنو عەبباسەوە: دەڵێت: بە هۆی چاکی باوکیانەوەئەوان پاریزراوبوون،کەچی باسی چاکی خۆیان نەکراوە![4] پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَأَرَادَ رَبُّكَ أَن يَبۡلُغَآ أَشُدَّهُمَا وَيَسۡتَخۡرِجَا كَنزَهُمَا﴾ واتە: پەروەردگارت ویستی ئەو دوو منداڵە گەورە بنو گەنجینەکەیان دەربێنن، لێرەدا ویستەکەبەتەنیا دراوەتە پاڵ خوای گەورە، چونکە گەورەبوونیان تادەگەنەباڵغ بوون لە توانای هیچ کەسێکدا نیە غەیری خوای گەورە.بەڵام لە بارەی منداڵەکەوە دەفەرمووێت: ﴿فَأَرَدۡنَآ أَن يُبۡدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيۡرٗا مِّنۡهُ زَكَوٰةٗ﴾ وە لە بارەی کەشتیەکەوە دەفەرمووێت: ﴿فَأَرَدتُّ أَنۡ أَعِيبَهَا﴾ والله أعلم.[5]

---

[1] محمد (١٣).

[2] الزخرف (٣١).

[3] الطبري (١٨/٩٠).

[4] الطبري (١٨/٩٠).

[5] دیارە لە ژێر ڕۆشنایی ئەمەدایە کە زانایان لەباسی (قەدەروقەزا)دا باسی سێ مەیدان و سێ جۆر (ئیرادە) ئەکەن، هی خوا و هی عەبد و هاوبەشێکیش لە نێوان عە بدو خوادا (أردت ،اردنا،ارادالله) (وەرگێڕ)

ئایا خزر پێغەمبەر بوو

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿رَحۡمَةً مِّن رَّبِّكَۚ وَمَا فَعَلۡتُهُۥ عَنۡ أَمۡرِيۚ﴾ واتە: ڕەحمەتێك بوو لە پەروەردگارتەوە، من لە خۆمەوە ئەو كارانەم نەكردووە. واتە: ئەوەی من كردوومە لەو سێ حالەتەدا، تەنیا لە بەزەیی خوداوە بووە (لەوەی كە باس كرا لە خاوەنەكانی كەشتیەكەو باب و دایكی منداڵەكەو دوو منداڵی پیاو چاكەكە) هیچی لەوانە لە خۆمەوە نەمكردووە، بەڵكو فەرمانم پێدراوەو كردوومە، ئەم ئایەتە بەڵگەی ئەو كەسانەیە كە وتوویانە(خزر)پێغەمبەر بووە (سەلامی خوای لێ بێت) لەگەڵ ئەو ئایەتەی كە لە پێشەوە باسمان كرد كە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَوَجَدَا عَبۡدٗا مِّنۡ عِبَادِنَآ ءَاتَيۡنَٰهُ رَحۡمَةٗ مِّنۡ عِندِنَا وَعَلَّمۡنَٰهُ مِن لَّدُنَّا عِلۡمٗا﴾[1] واتە: جا بەندەیەك لە بەندەكانی ئێمەیان دی كە لە لایەن خۆمانەوە ڕەحمەتمان پێ دابوو شارەزاشمان كردبوو لە زانیاری تایبەتی خۆمان. زۆرێكیش لە زانایان وتوویانە: پێغەمبەر نەبووە بەڵكو دۆستێكی خودا بووە والله أعلم.

هۆی ناونانی بە (خزر)

ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی كردووە لە ئەبو هورەیرەوە (ڕەزای خوای لێ بێت) ئەمیش لە پێغەمبەرەوە (ﷺ) لە بارەی خزرەوە كە فەرموویەتی: (بۆیە ناونراوە بە (خزر) چونكە لەسەر گیایەكی سپی وشك دانیشتبوو، كاتێكی زانی گیایەكە لە ژێریدا دەجووڵێتو سەوز هەڵگەڕاوە).[2] لە عەبدوڕەزاقیشەوە جارێكی تر ڕیوایەتی كردووە.[3] وە لە صەحیحی بوخاریشدا هاتووە لە هەممامەوە لە ئەبو هورەیرەوە كە پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی: (بۆیە ناونراوە (خزر) چونكە لەسەر فەروەیەك دانیشتووە كاتێكی زانی فەروەكە دەجوڵێتو سەوز هەڵگەڕا).[4] لێرەدا مەبەست لە(فەروە) پوشی ڕووەكە كەكاتێك دروێنە ئەكرێت ووشك ئەبێتەوە. ئەمە قسەی عەبدوڕەزاقە.[5] وتراویشە مەبەست بەو فەروە ڕووی زەمینە. ﴿ذَٰلِكَ تَأۡوِيلُ مَا لَمۡ تَسۡطِع عَّلَيۡهِ صَبۡرٗا﴾ واتە: ئەمە ئەوە بوو كە تۆ نەت توانی خۆ ڕاگری تاپێتی بڵێم وتۆش بیزانی، كاتێك كە تێی گەیاندو شتەكانی بۆ ڕوون كردەوەو گومانەكەی نەهێشتو وتی: ﴿مَا لَمۡ تَسۡطِع﴾بەڵام لە پێش ئەوەدا لەبەر ئەوەی زۆر بە لایەوە گرانو

---

[1] الكهف (٦٥).

[2] أحمد (٢/٣١٢)، فەرموودەیەكی سەحیحە.

[3] أحمد (٢/٣١٨)، فەرموودەیەكی سەحیحە.

[4] فتح الباري (٦/٤٩٩).

[5] أحمد (٢/٣١٨).

گەورە بوو پێی وت: ﴿سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِع عَلَيْهِ صَبْرًا﴾ گرانی بە گران‌و ئاسانی بە ئاسان وەڵام دایەوە. وەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَمَا اسْطَاعُوا أَن يَظْهَرُوهُ﴾ واتە: نەیان دەتوانی سەرکەون بۆ سەرەوەی، ﴿وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا﴾ وە نەیان دەتوانی کونیشی تی بکەن، ئەمە لە سەرکەوتن گرانترە. هەریەکەیان چۆن شیاوەبەو پێیە وەڵام دراوەتەوەو گونجاو لەگەڵ ماناو دەستە واژەکەشدا والله أعلم. ئەگەر وترا ئەی ئەو لاوەی لەگەڵ موسا پێغەمبەردا بوو (سەلامی خوای لی بێت) چی بەسەرهات کە لە پێشەکی بەسەرهاتەکەدا لەگەڵی بوو، پاشان باسی نەما؟ وەڵام بۆ ئەو پرسیارە ئەوەیە: مەبەست لەو باسە بەسەرهاتی موساو (خزر)ەو ئەوەی لە نێوانیاندا ڕوویدا، لاوەکە شوێنی ئەو کەوتبوو، لە فەرموودە پێشووەکاندا باسی هاتووە لە فەرموودەی صەحیح‌و غەیری صەحیحیشدا، کە ناوی یوشعی کوڕی نون بووە کە لە ناو نەوەی ئیسرائیلدا دوای موسا (سەلامی خوای لی بێت)ماوەتەوە وکار وبارياني گرتوە دەست.

﴿وَيَسْئَلُونَكَ عَن ذِي الْقَرْنَيْنِ قُلْ سَأَتْلُوا عَلَيْكُم مِّنْهُ ذِكْرًا ﴿٨٣﴾ إِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِي الْأَرْضِ وَآتَيْنَاهُ مِن كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا ﴿٨٤﴾﴾

بەسەرهاتی(زولقەرنەین)

خوای گەورە دەفەرموێت بە پێغەمبەرەکەی (ﷺ): ﴿وَيَسْئَلُونَكَ﴾ واتە: پرسیارت لی دەکەن ئەی موحەمەد (ﷺ): ﴿عَن ذِي الْقَرْنَيْنِ﴾ واتە: لە بارەی زیلقەرنەینەوە چۆن بووە؟ ﴿قُلْ سَأَتْلُوا عَلَيْكُم مِّنْهُ ذِكْرًا﴾ واتە: بێژە: لە بارەی زیل قەرنەینەوە شتێکتان بۆ باس دەکەم. لە پێشەوە باسمان کرد کە خوانەناسانی مەککە ناردیان بۆ لای ئەهلی کتێب کە لێیان بپرسن چی لە پێغەمبەر (ﷺ) بپرسن بۆ ئەوەی تاقی بکەنەوە، ئەوانیش وتبوویان: پرسیاری ئەو پیاوەی لی بکەن کە گەڕۆکێك بووە لەسەر زەمیندا ئەوە کێ بووە، وە لە بارەی ئەو لاوانەشەوە پرسیاری لێ بکەن کە نازانرێ چیان بەسەرهات‌و لە باری ڕوحیشەوە پرسیاری لی بکەن.ئەوە بوو سورەتی (الكهف) هاتە خوارەوە.

زولقەرنەین خاوەنی دەسەڵاتێکی مەزن بوو

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿إِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِي الْأَرْضِ﴾ واتە: کردمانە خاوەن دەسەڵاتێکی گەورەو هەرچی پاشاکان پێویستیان پێی بێت بۆمان ڕەخساند لە دەسەڵات‌و لەشکرو کەلوپەل‌و کەرەسەی جەنگی وکەماروردان، بۆیە بووە خاوەن دەسەڵات لە ڕۆژهەڵات‌و ڕۆژئاوای سەر زەمیندا، وڵاتان هەموو چوونە ژێر دەسەڵاتی‌و گشت پاشاکان سەریان بۆ دانەواند، گەلانی عەرەب‌و عەجەم هەموو خزمەتیان دەکرد، بۆیە هەندی وتوویانە: لەبەر ئەوە پێی دەڵێن زولقەرنەین، چونکە گەیشتووەتە ئەمسەرو

ئەوسەری خۆر،یانی خۆرهەلاَتو خۆرئاوا، ﴿وَءَاتَيْنَٰهُ مِن كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا﴾ واتە: هەموو هۆکارێکمان خستە بەردەستی، ئیبنو عەبباس‌و موجاهیدو سەعیدی کوڕی جوبەیرو عیکریمەو سودی‌و قەتادەو زەححاك‌و کەسانی تریش دەڵێن: واتە: زانستی هە موو شتێکمان پێدا،هەروەها[1] قەتادە دەڵێت: ﴿وَءَاتَيْنَٰهُ مِن كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا﴾ واتە: لە شوێنەکانی سەر زەمین‌و ڕێگاکانی شارەزامان کردبوو.[2] خوای گەورە لە بارەی بەلقیسیشەوە (بلقیس) فەرموویەتی: ﴿وَأُوتِيَتْ مِن كُلِّ شَيْءٍ﴾[3] واتە: کە هەموو شتێکی (پادشایەتی) پی دراوە. واتە: ئەوەی پادشاکان بوویان بەلقیسشی پی درابوو، زولقەرنەینیش هەر وابووە خودا هۆکارەکانی بۆ ئاسان کردبو کە ئەو کیشوەرو وڵات‌و ناوچانەی لەسەر زەمیندا پی داگیر بکات، دوژمنانی تێکشکاندو پاشاکانی هەموخەفە کردو بتپەرستانیشی زەلیل کرد، هەموو شتێکی پێدرابوو، لە وشتانەی یەکیکی وەکو ئەو پێویستی پێی هەبوو والله أعلم.

﴿فَأَتْبَعَ سَبَبًا ﴿٨٥﴾ حَتَّىٰٓ إِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ ٱلشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِى عَيْنٍ حَمِئَةٍ وَوَجَدَ عِندَهَا قَوْمًا ۗ قُلْنَا يَٰذَا ٱلْقَرْنَيْنِ إِمَّآ أَن تُعَذِّبَ وَإِمَّآ أَن تَتَّخِذَ فِيهِمْ حُسْنًا ﴿٨٦﴾ قَالَ أَمَّا مَن ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُۥ ثُمَّ يُرَدُّ إِلَىٰ رَبِّهِۦ فَيُعَذِّبُهُۥ عَذَابًا نُّكْرًا ﴿٨٧﴾ وَأَمَّا مَنْ ءَامَنَ وَعَمِلَ صَٰلِحًا فَلَهُۥ جَزَآءً ٱلْحُسْنَىٰ ۖ وَسَنَقُولُ لَهُۥ مِنْ أَمْرِنَا يُسْرًا ﴿٨٨﴾﴾

ڕۆیشتن‌و گەیشتنی بە خۆرئاوا

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَأَتْبَعَ سَبَبًا﴾ واتە: بە شوێن مەبەستدا چوو، ئیبنو عەبباس دەڵێت: مەبەست بە (السبب) واتە: نشینگە .[4] موجاهید دەڵێت: ئەو نشینگە یەی گرتەبەر کە لە نێوان ڕۆژهەلاَت‌و ڕۆژئاوادابوو.[5] وە لەڕیوایەتێکیتردا لە موجاهیدەوە دەڵێت: ﴿سَبَبًا﴾ ڕێگایەکی لەسەر زەمیندا گرتەبەر.[6] قەتادە دەڵێت: نشینگە وشوێنە دیاردەکانی زەمینی گرتەبەر.[7] خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿حَتَّىٰٓ إِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ ٱلشَّمْسِ﴾ واتە: ڕێگایەکی گرتەبەر هەتا گەیاندیە دوورترین شوێن لە لای خۆرنشین، کە خۆرئاوای سەر زەمینە، چونکە گەیشتن بە خۆرنشین لەبۆشاییدا ڕێی تێنا چێت.

---

[1] البداية والنهاية (١٠٦/٢)، الطبري (٩٥/٩٤/١٨).

[2] البداية والنهاية (١٠٦/٢)، الطبري (٩٥/٩٤/١٨).

[3] النمل (٢٣).

[4] الطبري (٩٩/١٨).

[5] الطبري (٩٥/١٨).

[6] الطبري (٩٥/١٨).

[7] الطبري (٩٩/١٨).

وەك هەندی لەمانەی چیرۆكو بەسەرهاتەكان باس دەكەن كە ماوەیەك بەسەر زەویدا ڕۆیشت كە خۆر لە دوایەوە دەنیشت، ئەمە شتێكە ڕاستی تێدا نیە، زیاتر لە قسەی پڕوپوچو خورافاتی ئەهلی كتێبو درۆ هەڵبەستی بۆ دینەكانیانە. پاشان دەفەرمووێت: ﴿وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ﴾ واتە: وای دەزانی لە لای كانیەكی قوڕە ڕەشەدا ئاوا دەبێت، واتە: لای وابوو كە لە دەریای موحیتدا دەنیشێت، چونكە هەر كەسێك بگاتە كەناری ئەو دەریایە وا دەزانێت لەوێدا خۆر ئاوادەبێت،چونكە خور لەخولگەی چوارەمدای ولەوێدا جێگیرەو لێی جیانابێتەوە ﴿حَمِئَةٍ﴾ لە یەكێك لە خوێندنەوەكاندا لە (الحمْأة)ەوە وەرگیراوە كەیانی: قوڕ. وەك خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿إِنِّي خَٰلِقٌۢ بَشَرًا مِّن صَلْصَٰلٍ مِّنْ حَمَإٍ مَّسْنُونٍ﴾[1] واتە: بە ڕاستی من بەشەرێك دروست دەكەم لە قوڕێكی ڕەشی ترشاوی ڕەق. واتە: لە قوڕێكی وشك هەڵاتوو، وەك لە پێشەوە باسمان كرد، ﴿وَوَجَدَ عِندَهَا قَوْمًا﴾ واتە: لەوی تووشی گەلێك لە گەلان بوو، وا باس كراوە كە گەلێكی زۆر گەورە بوون لە نەوەی ئادەم، ﴿قُلْنَا يَٰذَا ٱلْقَرْنَيْنِ إِمَّآ أَن تُعَذِّبَ وَإِمَّآ أَن تَتَّخِذَ فِيهِمْ حُسْنًا﴾ واتە: وتمان: ئەی زولقەرنەین !دەتوانی سزایان بدەی یان دەشتوانی چاكەیان لەگەڵ بكەی، ئەمە ئەوە دەگەیەنێت كە خوای گەورە زاڵی كردووە بەسەریانداو فەرمانڕەواییانی گرتوە تەدەست ، لە ژێر فەرمانی ئەودا بوون، خوای گەورە سەرپشكی كردووەو ڕێی پێداوە مەیلی خۆیەتی دەیانكوژێت یان دەیانكاتە كۆیلە یان ئازادیان دەكات، خودا خۆی چاكی ناسیووە كە چەندە دادپەروەرو خاوەن باوەڕە وەك دەركەوت كە وا دەرچوو. ﴿قَالَ أَمَّا مَن ظَلَمَ﴾ واتە: وتی: بەڵام هەر كەسێك ستەمكاری بكاتو بەردەوام لەسەر بێدینی خۆی بێتو هاوەڵ بۆ خودا دابنی، ﴿فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُۥ﴾ واتە: بەو زووانە سزای دەدەین، قەتادە دەڵێت: سزای دەدەین بە كوشتن.[2] ﴿ثُمَّ يُرَدُّ إِلَىٰ رَبِّهِۦ فَيُعَذِّبُهُۥ عَذَابًا نُّكْرًا﴾ واتە: پاشان دەگەڕێنرێتەوە بۆ لای پەروەردگار، خودایش سزایەكی زۆر توندو بە ئێشو ژانی دەدات. ئەم ئایەتە ڕۆژی قیامەتو پاداشت دانەوە دەسەلمێنێت، ﴿وَأَمَّا مَنْ ءَامَنَ﴾ واتە: ئەوانەیش باوەڕیان هێناوەو شوێنی ئەو بانگەوازەی ئێمە كەوتوون كە بریتیە لە ناسینی خودا بە تەنهاو شەریك دانەنان بۆی، ﴿وَعَمِلَ صَٰلِحًا﴾ واتە: ئاكاری چاك بوبێت، ﴿فَلَهُۥ جَزَآءً ٱلْحُسْنَىٰ﴾

---

[1] الحجر (٢٨).

[2] الطبري (١٨/٩٨).

واتە: پاداشتی چاك دەدرێتەوە لە ڕۆژی قیامەتدا لە لای خوای گەورە، ﴿وَسَنَقُولُ لَهُۥ مِنۡ أَمۡرِنَا يُسۡرٗا﴾ واتە: كاریشی بۆ ئاسان دەكەین، موجاهید دەڵێت: چاكەی لەگەڵ دەكەین[1].

﴿ثُمَّ أَتۡبَعَ سَبَبًا ﴿٨٩﴾ حَتَّىٰٓ إِذَا بَلَغَ مَطۡلِعَ ٱلشَّمۡسِ وَجَدَهَا تَطۡلُعُ عَلَىٰ قَوۡمٖ لَّمۡ نَجۡعَل لَّهُم مِّن دُونِهَا سِتۡرٗا ﴿٩٠﴾ كَذَٰلِكَ وَقَدۡ أَحَطۡنَا بِمَا لَدَيۡهِ خُبۡرٗا ﴿٩١﴾﴾

بەڕێكەوتنی بەرەو ڕۆژهەڵات

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ثُمَّ أَتۡبَعَ سَبَبًا﴾ واتە: پاشان ڕێگایەكی تری گرتەبەر لە خۆرئاواوە بەرەو خۆرهەڵات، بە لای هەر گەلێكدا بڕۆیشتایە مەگین دەیهێنان بە چۆكداو سەری پێ نەوی دەكردن‌و ماڵ‌و سامانی داگیردەكردن‌و لە هەموو گەلێكیش كۆمەڵێكی بەكاردەهێنان بۆ هاوكاری‌و بەڕێكردنی سوپاكەی‌و بۆ شەڕكردن لەو هەرێمانەی دەوری خۆیان، وەختێك كە گەیشتنە خۆرهەڵاتی ئەو سەرزەمینە، وەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿حَتَّىٰٓ إِذَا بَلَغَ مَطۡلِعَ ٱلشَّمۡسِ وَجَدَهَا تَطۡلُعُ عَلَىٰ قَوۡمٖ لَّمۡ نَجۡعَل لَّهُم مِّن دُونِهَا سِتۡرٗا﴾ واتە: هەتا گەیشتە خۆرهەڵات بینی تیشكی خۆر بەسەریانەوەیەو لێیان دەدات، جگە لەو خۆرە هیچێكی ترمان نەدابونی بیكەنە پۆشاك، واتە: خانوویەكیان نەبوو هەتا دایانپۆشێت‌و درەختیشیان نەبوو هەتا بە سێبەرەكەی دایانگرێت لە گەرمای خۆر بیانپارێزێت، قەتادە دەڵێت: بۆمان باس كراوە لەسەر زەمینێكدا بوون كە هیچ ڕووەكێكی لێ نەدەڕوا، كاتێك كە خۆر هەڵبهاتایە دەچوونە ژێر زەمین كە خۆر ئاوادەبوو دەهاتنە دەرەوە بۆ ناو كێڵگەكانیان‌و دەگەڕان بە شوێن بژێویدا.[2] پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿كَذَٰلِكَ وَقَدۡ أَحَطۡنَا بِمَا لَدَيۡهِ خُبۡرٗا﴾ واتە: بەو شێوەیە، هەرچی ئەو بیری لێ بكردایەتەوە ئێمە لێی ئاگادار بووین، موجاهیدو سودی دەڵێن: زانیاری، واتە: ئێمە ئاگاداری هەموو جموجوڵێكی خۆی‌و سوپاكەی بووین، هیچی ئەوانمان لێ پەنها نەبوو، باگەلەكان پەرش‌و بڵاویش بن و هەریەكەی لەسەرزەمینێكدا بن، چونكە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَخۡفَىٰ عَلَيۡهِ شَيۡءٞ فِي ٱلۡأَرۡضِ وَلَا فِي ٱلسَّمَآءِ﴾[3] واتە: خوای گەورە نە لە زەمین‌و نە لە ئاسمانەكان هیچی لێ پنهان نابێت[4].

---

[1] الطبري (١٨/٩٩).

[2] الطبري (١٨/١٠٠).

[3] ال عمران (٥).

[4] الطبري (١٨/١٠١).

﴿ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا ﴿٩٢﴾ حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْنِ وَجَدَ مِن دُونِهِمَا قَوْمًا لَّا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا ﴿٩٣﴾ قَالُوا يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ إِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلَىٰ أَن تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا ﴿٩٤﴾ قَالَ مَا مَكَّنِّي فِيهِ رَبِّي خَيْرٌ فَأَعِينُونِي بِقُوَّةٍ أَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًا ﴿٩٥﴾ آتُونِي زُبَرَ الْحَدِيدِ حَتَّىٰ إِذَا سَاوَىٰ بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ قَالَ انفُخُوا حَتَّىٰ إِذَا جَعَلَهُ نَارًا قَالَ آتُونِي أُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرًا ﴿٩٦﴾﴾

ڕۆیشتن بۆ سەر زەمینی یەئجوج و مەئجوج و دروست کردنی بەنداوەکە

خوای گەورە باسی زولقەرنەین دەکات‌ودەفەرموویێت: ﴿ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا﴾ پاشان ڕێگایەکی تری گرتەبەر لە خۆرهەڵاتەوە ﴿حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْنِ﴾ هەتا گەیشتە نێوان دوو کێوی مەزن‌و لە نێوانیاندا بوشاییەك هەبوو ،هە موو جارێك یەئجوج‌و مەئجوج لە وێوە پەلاماری وڵاتی تورکیان دەداو دەستیان ئەکردە کوشتن‌وخراپە کاری و ماڵ‌و سامانیشیان بە تاڵان دەبردن، یەئجوج‌و مەئجوج لە نەوەی ئادەمن وەك لە فەرموودەی صەحیحدا هاتووە: (خوای گەورە دەفەرموویێت: ئەی ئادەم، ئادەمیش ئەفەرمویَ: بەڵی ئەی خودایە، خوای گەورەیش دەفەرموویێت: کۆمەڵ‌و دەستەی ئاگر ڕەوانە بکەو دەریکە بۆ ئاگر. ئادەم ئەفەرمویَ: کامەیە دەرکراو بۆ ناو ئاگر خوای گەورەیش دەفەرموویێت: لە هەزار کەس نۆ سەدو نەوەدو نۆ کەس بۆ ناو ئاگرو یەك کەس بۆ بەهەشت ئا لەو کاتەدا منداڵی بچووك سەری سپی دەکات‌و پیر دەبێت‌و هەموو سك پڕێك بەرەکەی خۆی فڕی دەدا ت پاشان خوای گەورە دەفەرموویێت: دوو گەل (کۆمەڵ) لە نێوان ئێوەدا پەیدا دەبن، لەناو هەر شتێکدا نابن مەگین زۆری دەکەن ئەوانەیش یەئجوج‌و مەئجوجن).[1] خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿وَجَدَ مِن دُونِهِمَا قَوْمًا لَّا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا﴾ لە لای ئەو دوو چیادا هۆزێکی دی لە هیچ زمانی تی نەدەگەیشتن و نەیاندەزانی قسە بکەن، یانی قسە کانیان ناڕوون بووچونکە لەخەڵکی زۆردوور بوون، ﴿قَالُوا يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ إِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلَىٰ أَن تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا﴾ واتە: وتیان: ئەی زولقەرنەین! یەئجوج‌و مەئجوج خراپ‌و بەدکارن، ئایا باجێکت بدەینی کە لە نێوان ئێمەو ئەواندا (بەربەستێکمان) بۆ دروست بکەی؟ ئیبنو جورەیج دەڵێت لە قەتادەوە لە ئیبنو عەبباسەوە (خرجاً) یانی: (پاداشتێکی) مەزن.[2] واتە: ئەوان دەیان ویست لە نێوان خۆیاندا سامانێکی بۆ کۆبکەنەوەو بیدەنی هەتا ئەو بەربەستەیان بۆ دروست بکات، لە نێوان ئەوان‌و یەئجوج‌و مەئجوجدا، زولقەرنەین بە نیەتێکی چاك‌و

---

[1] فتح الباري (٨/٢٩٥)، مسلم (١/٢٠١).

[2] الطبري (١٨/١١٢).

پاكو دیندارانە پێی وتن: ﴿مَا مَكَّنِّي فِيهِ رَبِّي خَيْرٌ﴾ واتە: ئەوەی خودا بە منی داوەو بۆی ڕەخساندووم لە دەسەلاتو مالّو سامان لەوەی ئێوە باشترە كۆی دەكەنەوە، وەك سولەیمان (سەلامی خوای لی بێت) دەلێت: ﴿أَتُمِدُّونَنِ بِمَالٍ فَمَآ ءَاتَىٰنِۦَ ٱللَّهُ خَيْرٌ مِّمَّآ ءَاتَىٰكُم﴾[1] واتە: ئێوە مالّو سامان بە من دەدەن؟! دەی ئەوەی خوا بە منی داوە چاكترە لەوەی داویەتی بە ئێوە. زول قەرنینیش هەر وای وت: ئەوەی من هەمە زۆر چاكترە لەوەی ئێوە كۆی دەكەنەوە بەلاّم ئێوە بە دەستو برد یارمەتیم بدەن، واتە: بە خۆتانو كەرەسەی خانوكردنەوە دەست بەكار بن لەگەلّم. ﴿أَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًا﴾ واتە: هەتا لە نێوان ئێوەو ئەواندا بەربەستێك دروست دەكەم، ﴿ءَاتُونِي زُبَرَ ٱلْحَدِيدِ﴾ واتە: پارچە ئاسنم بۆ بێنن، (الزبر) جەمعی (الزبرة) واتە: پارچە ئاسن، ئەمە قسەی ئیبنو عەبباسو موجاهیدو قەتادەیە.[2] وەك خشت وابوو. وتراوە هەر خشتێكی بە ئەندازەی قینتارێكی (قنطار) دیمەشقی قورس بوو یان زیاتر قورس بوو لێی. ﴿حَتَّىٰٓ إِذَا سَاوَىٰ بَيْنَ ٱلصَّدَفَيْنِ﴾ واتە: كاتێك كە هەردوو لای كەژەكەی پڕكردەوە. واتە: خشتەكانی لەسەر یەك دانا هەر لە بناغەوە هەتا نێوانی هەردوو كەژەكەی بەرزو ڕێك كرد بە پانیو بە درێژیش، جیاوازی ڕا هەیە لەسەر ماوەی درێژیو پانی بەربەستەكە، ﴿قَالَ ٱنفُخُوا۟﴾ وتی: ئێوە ئاگری تی بەردەنو بیدەمێنن، ﴿حَتَّىٰٓ إِذَا جَعَلَهُۥ نَارًا قَالَ ءَاتُونِىٓ أُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرًا﴾ واتە: هەتا هەموو بووە ئاگر، وتی: مسی تواوەم بۆ بێنن ئیبنو عەبباسو موجاهیدو عیكریمەو زەححاكو قەتادەو سودی دەلێن: ﴿قِطْرًا﴾ واتە: مس، هەندێكی تریان ووشەی تواوەیشیان بۆ زیاد كردووە.[3] ئەم ئایەتەیان هێناوەتەوە بە بەلگە كە دەفەرموێت: ﴿وَأَسَلْنَا لَهُۥ عَيْنَ ٱلْقِطْرِ﴾[4] واتە: وە مسمان بۆ تواندەوە وەك كانیاو (دەڕۆی).هەربۆیە بەنداوی (یەئجوج ومەئجوج) شوبهێنراوە بەعەبایەكی خەت خەت، والله أعلم .

﴿فَمَا ٱسْطَٰعُوٓا۟ أَن يَظْهَرُوهُ وَمَا ٱسْتَطَٰعُوا۟ لَهُۥ نَقْبًا ﴿٩٧﴾ قَالَ هَٰذَا رَحْمَةٌ مِّن رَّبِّى ۖ فَإِذَا جَآءَ وَعْدُ رَبِّى جَعَلَهُۥ دَكَّآءَ ۖ وَكَانَ وَعْدُ رَبِّى حَقًّا ﴿٩٨﴾ ۞ وَتَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِى بَعْضٍ ۖ وَنُفِخَ فِى ٱلصُّورِ فَجَمَعْنَٰهُمْ جَمْعًا ﴿٩٩﴾﴾

---

[1] النمل (٣٦).

[2] الطبري (١١٤/١٨).

[3] الطبري (١١٧/١١٦/١٨)، (الدر المنثور (٤٦٠/٥).

[4] سبأ (١٢).

راستە بەربەستەكە بووەتە لەمپەربەلام بەو زووانە پێش هاتنی قیامەت خاپوردەبێت!

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَمَا ٱسۡطَٰعُوٓاْ أَن يَظۡهَرُوهُ وَمَا ٱسۡتَطَٰعُواْ لَهُۥ نَقۡبٗا﴾ خوای گەورە باسی یەئجوج‌و مەئجوج دەكات كە نەیانتوانی سەركەون بەسەر بەربەستەكەداو نەشیان توانی كونی بكەن لە خواریەوە، هەرچەندە سەركەوتن بەسەریدا ئاسانتر بوو لە كون كردنی خوای گەورە هەر شتەو بە پێی خۆی باسی هێناوە دەفەرموێت: ﴿فَمَا ٱسۡطَٰعُوٓاْ أَن يَظۡهَرُوهُ وَمَا ٱسۡتَطَٰعُواْ لَهُۥ نَقۡبٗا﴾ ئەم ئایەتە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی كە نەتوانیویانە كونی بكەن‌ونەتوانیویانە هیچ شتێكی تری لی بكەن. ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی كردووە لە زەینەبی كچی جەحشەوە خێزانی پێغەمبەر (ﷺ)ئەڵێ: پێغەمبەری خودا (ﷺ) لە خەو هەڵساو ڕەنگی سور هەڵگەڕابوو دەیفەرموو: (لا إله الاّ الله) واوەیلا بۆ عەرەب لە شەڕی كە نزیك بووەتەوە، ئەمڕۆ بەربەستی یەئجوج‌و مەئجوج كرایەوە وەك ئەمە) بە پەنجە گەورەو پەنجەكەی تەنیشتی بازنەیەكی دروست كرد، وتم: ئەی پێغەمبەری خودا (ﷺ)، ئایا پیاو چاكیشمان لەناودا بێت هەر لەناو دەچین؟ فەرمووی: (بەڵی كاتێك كە خراپە زۆر بوو).[1] ئەم فەرموودەیە صەحیحە بوخاری‌و موسلیم هاوڕان لەسەری.[2] خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿قَالَ هَٰذَا رَحۡمَةٞ مِّن رَّبِّي﴾ واتە: ئەمە بەزەییەكە لە لایەن پەروەردگارمەوە بەرانبەر خەڵكی،چونكە بووەیە دیوارێك لەنێوان خەڵكی ویە ئجوج ومەئجوجداو ڕێگری لی كردن لە تاوان‌و خراپەو كوشتن‌و بەدڕەوشتی لەسەر زەمیندا، ﴿فَإِذَا جَآءَ وَعۡدُ رَبِّي﴾ واتە: كاتێك پەروەردگاری من بەڵێنە ڕاستەكەی خۆی بەجی هێنا ﴿جَعَلَهُۥ دَكَّآءَ﴾ واتە: لەگەڵ زەویدا تەختی كرد، عەرەب ئە لێن: (ناقة دكاء) حوشترێكی پشت تەخت،بەحوشترێك ئەوترێ كە پشتی تەخت بێت بەرزایی تێدا نەبوو. خوای گەورە لە ئایەتێكی تردا فەرموویەتی: ﴿فَلَمَّا تَجَلَّىٰ رَبُّهُۥ لِلۡجَبَلِ جَعَلَهُۥ دَكّٗا﴾[3] واتە: جا كاتێك پەروەردگاری موسا خۆی دەرخست بۆ شاخەكە شاخەكەی تەخت كرد. واتە: یەكسانی كرد لەگەڵ زەویدا، ﴿وَكَانَ وَعۡدُ رَبِّي حَقّٗا﴾ واتە: بەڵێنی پەروەردگارم ڕاستەو هەر وەدی دێت،هەروەها كە دەفەرموێ(وتركنابعضهم) واتە: ئەو ڕۆژەی ئەو بەربەستە تەخت دەكەین‌و یەئجوج‌و مەئجوج دێنە ناو ئەو خەڵكەی كەماوە، ئەوەندە زۆرن لە ژمارە نایەن، دەست دەدەنە خراپەكاری‌و تالانكردن‌و بەدڕەوشتی لە زەویدا، سودیش هەر وای وتووە لەم ئایەتەدا: ﴿وَتَرَكۡنَا بَعۡضَهُمۡ يَوۡمَئِذٖ يَمُوجُ فِي

---

[1] أحمد (٦/٤٢٨)، فەرموودەیەكی سەحیحە.

[2] فتح الباري (٦/٤٤٠)، مسلم (٤/٢٢٠٨).

[3] الاعراف (١٤٣).

بَعۡضٖ﴾ واتە: ئەو کاتەی کە دێن بۆ سەر خەڵکی.[١] ئەم بەسەرهاتانە هەمووی پێش هاتنی ڕۆژی قیامەتە، پاش دەجال، وەك لەمەودوا باسی دێت لەو ئایەتەدا کە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا فُتِحَتۡ يَأۡجُوجُ وَمَأۡجُوجُ وَهُم مِّن كُلِّ حَدَبٖ يَنسِلُونَ ﴿٩٦﴾ وَٱقۡتَرَبَ ٱلۡوَعۡدُ ٱلۡحَقُّ﴾[٢] واتە: هەتا کاتێك دەرگا لە یەئجوج و مەئجوج دەکرێتەوەو لە هەموو شوێنێکی بەرزەوە دێنە خوارەوە. ئەو کاتە بەڵێنی خودا وەدی دێت، پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَنُفِخَ فِي ٱلصُّورِ﴾ واتە: فو دەکرێت بە کەڵەشاخدا، (کەڵەشاخ) وەك لە فەرموودەدا هاتووە: بووقێکە فووی پێدا دەکرێت، ئەو کەسەیش فوی پێدا دەکات ئیسرافیلە، وەك لە پێشەوە بە درێژی لە فەرموودەیەکدا باس کراوە، فەرموودەیش لەم بارەیەوە زۆرە.[٣] وە لە فەرموودەیەکدا لە عەتیەو ئیبنو عەبباسەوە.[٤] وە لە ئەبو سەعیدیشەوە بە مەرفوعی هاتووە: (چۆن (دڵم خۆش بێت)کە خاوەنی کەڵەشاخ، کەڵەشاخەکەی بە دەمەوە گرتووە، ڕووی نەوی کردووەو گوێی گرتووە کەی فەرمانی پی دەکرێت؟)، وتیان: ئێمە چی بڵێین؟ فەرمووی: (بڵێن (حسبنااللە ونعم الوکیل علي اللە توکلنا) خوامان بەسەوهەرئەو چاکترین بریکارمانەو پشتمان بە خوا بەستووە).[٥] خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَجَمَعۡنَٰهُمۡ جَمۡعٗا﴾ واتە: هەموویان کۆدەکەینەوە بۆ لێپرسینەوە، وەك لە ئایەتی تردا دەفەرمووێت: ﴿قُلۡ إِنَّ ٱلۡأَوَّلِينَ وَٱلۡأٓخِرِينَ ﴿٤٩﴾ لَمَجۡمُوعُونَ إِلَىٰ مِيقَٰتِ يَوۡمٖ مَّعۡلُومٖ﴾[٦] واتە: (ئەی موحەمەد (ﷺ)) بڵێ بێگومان هەموو پێشینان و پاشینان، کۆدەبنەوە لە ژوانگەی ڕۆژی دیاریکراودا. وە دەفەرمووێت: ﴿وَحَشَرۡنَٰهُمۡ فَلَمۡ نُغَادِرۡ مِنۡهُمۡ أَحَدٗا﴾[٧] واتە: هەموویان کۆدەکەینەوەو هیچیان بەجی ناهێڵین.

﴿وَعَرَضۡنَا جَهَنَّمَ يَوۡمَئِذٖ لِّلۡكَٰفِرِينَ عَرۡضًا ﴿١٠٠﴾ ٱلَّذِينَ كَانَتۡ أَعۡيُنُهُمۡ فِي غِطَآءٍ عَن ذِكۡرِي وَكَانُواْ لَا يَسۡتَطِيعُونَ سَمۡعًا ﴿١٠١﴾ أَفَحَسِبَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ أَن يَتَّخِذُواْ عِبَادِي مِن دُونِيٓ أَوۡلِيَآءَۚ إِنَّآ أَعۡتَدۡنَا جَهَنَّمَ لِلۡكَٰفِرِينَ نُزُلٗا ﴿١٠٢﴾﴾

---

[١] الدر المنثور (٤/٤٥٤).

[٢] الانبیاء (٩٦ـ٩٧).

[٣] تحفة الأحوزي (٩/١١٦)، فەرموودەیەکی سەحیحە.

[٤] الطبري (١٨/١٢٢).

[٥] تحفة الأحوزي (٧/١١٧)، فەرموودەیەکی سەحیحە.

[٦] الواقعة (٤٩ـ٥٠).

[٧] الکهف (٤٧).

لە ڕۆژی قیامەتدا جەهەنەم پیشانی خوانەناسان دەدرێت

خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿وَعَرَضۡنَا جَهَنَّمَ يَوۡمَئِذٍ لِّلۡكَٰفِرِينَ عَرۡضًا﴾ واتە: لەو ڕۆژەدا جەهەنەم لەبەردەم خوانەناساندا ڕادەخەین چ ڕاخستنێك. واتە: خوای گەورە باسی خوانەناسان دەکات لە ڕۆژی قیامەتدا چیان بەسەر دێنێت، جەهەنەمیان دەخرێتە بەردەمو پیشانیان دەدرێتو چاك دەیبینن هەتا باش ئەو سزاو ناڕەحەتیەی ناو جەهەنەمیان بۆ دەرکەوێت پێش چوونە ناوی، بۆ ئەوەی هەر لە سەرەتاوە توشی خەمو خەفەتو دڵ تەنگی بن، لە صەحیحی موسلیمدا هاتووە لە ئیبنو مەسعودەوە دەڵێت: پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی: (لە ڕۆژی قیامەتدا جەهەنەم دەهێنرێت حەفتا هەزار گیرەی پێوەیە بەڕێ دەکرێت، هەر گیرەیەك حەفتا هەزار فریشتەی لەگەڵە).[1] پاشان خوای گەورە باسی ئەو خوانەناسانە دەکاتو دەفەرموویت: ﴿ٱلَّذِينَ كَانَتۡ أَعۡيُنُهُمۡ فِي غِطَآءٍ عَن ذِكۡرِي﴾ واتە: ئەوانەی کە چاویان لە یادی من نابوو بە یەکدا،یانی خۆیان بێئاگاو کوێروکەڕ کردبوو لە وەرگرتنی هیدایەتی خوا و پێڕەوی کردن لە هەق، وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا دەفەرموویت: ﴿وَمَن يَعۡشُ عَن ذِكۡرِ ٱلرَّحۡمَٰنِ نُقَيِّضۡ لَهُۥ شَيۡطَٰنٗا فَهُوَ لَهُۥ قَرِينٞ﴾[2] واتە: وە هەر کەس پشت لە یادی خوا هەڵکات شەیتانێکی بۆ ئامادە دەکەن کە هەمیشە لەگەڵی بێتو لێی جیانەبێتەوە. لێرەیشدا دەفەرموویت: ﴿وَكَانُواْ لَا يَسۡتَطِيعُونَ سَمۡعًا﴾ واتە: توانای بیستنیشیان نیەو ئاوەزی تێگەیشتنی ئەو شتانەیان نیە کە خوا فەرمانی پێداون بیکەن یان قەدەغەی کردووە لێیان نەیکەن. پاشان خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿أَفَحَسِبَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ أَن يَتَّخِذُواْ عِبَادِي مِن دُونِيٓ أَوۡلِيَآءَۚ إِنَّآ أَعۡتَدۡنَا جَهَنَّمَ لِلۡكَٰفِرِينَ نُزُلٗا﴾ واتە: ئایا خوانەناسان وادەزانن لە غەیری من بەندەکانم بکەن بە گەورەی خۆیان هیچ سودێکی لی وەردەگرن، ئێمە جەهەنەممان بۆ ئەو خوانەناسانە ئامادە کردووەو پێشوازیان لی دەکات. بۆیە خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿كَلَّاۚ سَيَكۡفُرُونَ بِعِبَادَتِهِمۡ وَيَكُونُونَ عَلَيۡهِمۡ ضِدًّا﴾[3] واتە: نەخێر (وا نیە) بەڵکو پەرستراوەکان (لە قیامەتدا) ئینکاری پەرستنەکەی ئەوان دەکەنو دەبنە دژیانو بەرپەرچیان دەدەنەوە.

---

[1] مسلم (٤/٢١٨٤).

[2] الزخرف (٣٦).

[3] مريم (٨٢).

﴿قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُم بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا (١٠٣) الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا (١٠٤) أُولَٰئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَائِهِ فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزْنًا (١٠٥) ذَٰلِكَ جَزَاؤُهُمْ جَهَنَّمُ بِمَا كَفَرُوا وَاتَّخَذُوا آيَاتِي وَرُسُلِي هُزُوًا (١٠٦)﴾

ڕەنجبخەسارترین کەس وپاداشتی دواڕۆژیان، بوخاری ڕیوایەتی کردووە لە عەمرەوە لە موسعەبەوە دەڵێت: پرسیارم کرد لە باوکم واتە: سەعدی کوڕی ئەبی وەقاس لەم ئایەتە: ﴿قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُم بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا﴾ واتە:بڵێ: ئایا هەواڵتان بدەمی کی ڕەنجبخە سارترین کەسە؟ ئایا ئەوانە حەروریەکانن (الحرورية[1])؟ وتی: نەخێر، ئەوانە مەسیحیو جوولەکەکانن، چونکە جولەکە محمدیان(ﷺ) بە ڕاست نەدەزانی، گاورەکانیش بڕوایان بە بەهەشت نەبوو، دەیان وت: خواردنو خواردنەوەی تێدا نیە، حەروریەکانیش ئەوانەن کە پەیمانی خودا دەشکێنن پاش گرێدانو بەستنی، سەعد هەربە (فاسقەکان) ناوی دەبردن.[2] عەلی کوڕی ئەبو تالبو زەححاكو کەسانی تریش وتوویانە: ئەوانە حەروریەکانن.[3] بەم قسەی لەعیەدا وا دەردەکەوێت ئەم ئایەتە چۆن حەروریەکان دەگرێتەوەبەپێی قسەکەی (علی) بێت گاورو جوولەکەو ئەوانەیش دەگرێتەوە. ئەو ئایەتە تایبەت نەهاتووەتەخوار بۆ ئەوانە یان ئەمانە ، بەڵکوئایە تێکی گشتگیرە، چونکە ئەم ئایەتە لە مەککەدا هاتووەتە خوارەوە لە پێش ئەوەی ڕووی قسە بکاتە گاورو جوولەکە، وە لە پێش پەیدابوونی خەواریجیشەوەبەگشتی، بەڵکو ئەم ئایەتە هەموو ئەو کەسانە دەگرێتەوە کە عیبادەت بە شێوەیەکی چاك ناکەن، بەڵام خۆیان وا دەزانن زۆر چاکەو باش پێکاویانە، بەڵام نەیان پێکاوەو کردارەکانیان لی وەرناگیرێت، وەك خوای گەورە لەم ئایەتانەدا دەفەرموێت: ﴿وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ خَاشِعَةٌ (٢) عَامِلَةٌ نَّاصِبَةٌ (٣) تَصْلَىٰ نَارًا حَامِيَةً﴾[4] واتە: زۆر دەمو چاو لەو ڕۆژەدا ترسناكو ڕیسواو شەرمەزارن، هەوڵدەرێکی ڕەنجەڕۆن، دەچنە ناو ئاگری هەرە گەرمەوە. وە دەفەرموێت: ﴿وَقَدِمْنَا إِلَىٰ مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَّنثُورًا﴾[5] واتە: هاتین هەر کردەوەیەکیان کردبوو هەموویمان وەك تۆزی پرشو بڵاو لی کرد. وە دەفەرموێت: ﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ

---

[1] حەروریـە کـان لەقـەبی (خەواریجـەکان)بووەچـونکە سـەرەتا لـەدێی (حـەرورا)لەعێراقدادروسـت بـوون وکەشـەیان کرد(وەرگێڕ)

[2] فتح الباري (٨/٢٧٨).

[3] الطبري (١٨/١٢٧).

[4] الغاشية (٢ـ٤).

[5] الفرقان (٢٣).

بِقِيعَةٍ يَحْسَبُهُ ٱلظَّمْـَٔانُ مَآءً حَتَّىٰٓ إِذَا جَآءَهُۥ لَمْ يَجِدْهُ شَيْـًٔا﴾[1] واتە: وە ئەوانەی کە بێباوەڕن کردەوە (چاکە)کانیان وەك سەرابێك وایە لە بیابانێکدا (بریسکە بداتەوە)[2]، (کەسێکی) زۆر تینوو بە ئاوی دەزانی (لە دوورەوە) (بە پەلە دەڕوات بۆی) کاتێك دەگاتە لای هیچ بەدی ناکات. خوای گەورە لەم ئایەتەدا دەفەرموێت: ﴿قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُم﴾ واتە: بڵێ: ئایا هەواڵتان بدەمێ، ﴿بِٱلْأَخْسَرِينَ أَعْمَـٰلًا﴾ جادێت تەفسیری ئەم ڕەنجبخە سارانە دەکات و دەفەرموێت: ﴿ٱلَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا﴾ واتە: ئەو کەسانەن کە لە دنیادا هەوڵیان داوەو هەوڵەکەیان بەفیڕۆچووەیانی کومەڵێك کاری بەتاڵیان کردووەدورلەپەیڕەوی کردنی شەرع وشەریعەت ویاش و وەرگیراو لەلای خوا، ﴿وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا﴾ واتە: ئەوانە لایان وایە کارێکی چاکیان کردووە، لەسەر هەق بوون ولای خوا مەقبولن وجێی ڕێزو خۆشەویستین، ﴿أُولَـٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ بِـَٔايَـٰتِ رَبِّهِمْ وَلِقَآئِهِۦ﴾ واتە: ئەوانە کەسانێکن بڕوایان بە نیشانەکانو دیداری پەروەرندەیان نیە، واتە: ئینکاری ئەو نیشانانەیان کردووە کە هەموو بەڵگەن لەسەر تەنهایی خوداو ڕاستی پێغەمبەرەکەی (ﷺ) لە دنیاداو بڕواشیان بە ڕۆژی دوایی نەبووە. ﴿فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ وَزْنًا﴾ واتە: تەرازووەکانیشیان بۆ سەنگین ناکەین، چونکە چاکەی نیەو بۆشە، بوخاری ڕیوایەتی کردووە لە ئەبو هورەیرەوە لە پێغەمبەری خوداوە (ﷺ) کە فەرموویەتی: (بێگومان لە ڕۆژی قیامەتدا پیاوی وا دێت کە زۆر گەورەو قەڵەوە، لە لای خودا کێشی باڵە مێشوولەیەکی نیە، پاشان فەرمووی ئەگەر حەز دەکەن ﴿فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ وَزْنًا﴾ بخوێنن). موسلیم ئەم فەرموودەی ڕیوایەت کردووە.[3] پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ذَٰلِكَ جَزَآؤُهُمْ جَهَنَّمُ بِمَا كَفَرُوا۟ وَٱتَّخَذُوٓا۟ ءَايَـٰتِى وَرُسُلِى هُزُوًا﴾ واتە: لەبەر ئەو خوانەناسو گاڵتە کردنەیان بە نیشانەکانو پێغەمبەرەکانم، ئەوانە پاداشتیان سزاو جەزرەبەی جەهەنەمە، چونکە ئەوانە لە دنیادا زۆر بی شەرمانە حاشایان لی دەکردنو گاڵتەیان پی دەکردن.

﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّـٰلِحَـٰتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّـٰتُ ٱلْفِرْدَوْسِ نُزُلًا ﴿١٠٧﴾ خَـٰلِدِينَ فِيهَا لَا يَبْغُونَ عَنْهَا حِوَلًا ﴿١٠٨﴾﴾

پاداشتی خاوەنباوەڕە چاکەکان

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّـٰلِحَـٰتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّـٰتُ ٱلْفِرْدَوْسِ نُزُلًا﴾ واتە: ئەوانەی کە خاوەن باوەڕو ئاکار چاك بوون، شوێنی میواندارییان باغاتی بەهەشتە، خوای گەورە باسی

[1] النور (٣٩).

[2] سەراب تیشکێکە کاتی زۆر گەرما لە بیاباندا وەك ئاو دێتە پێش چاو.

[3] فتح الباري (٢٧٩/٨)، مسلم (٢١٤٧/٤).

بەندە بەختەوەرەکانی دەکات ئەوانەی کە بڕوایان بە خواو پێغەمبەرەکەی بووە، بڕواشیان بەو پەیمانەش بووە کە پێغەمبەرەکانی تر هێناویانە بۆ خەڵکی، کە باشترین شوێنی بەهەشتیان بۆ ئامادە کراوە کە فیردەوسە ، ئەبو ئومامە دەڵێت: فیردەوس شوێنێکی خۆشی بەهەشتە.[1] قەتادە دەڵێت: فیردەوس، بەرزایی‌و ناوەڕاست‌و چاکترین شوێنی بەهەشتە.[2] ئەم فەرموودەیە ڕیوایەتی کراوە بە مەرفوعی لە سەمورەوە لە پێغەمبەری خوداوە (ﷺ) فەرموویەتی: (فیردەوس بەرزاییەکی بەهەشتە، ناوەڕاست‌و چاکترین شوێنی بەهەشتە). ڕیوایەتیش کراوە لە قەتادەوە لە ئەنەسی کوڕی مالیکەوە بە مەرفوعی هەر بەو شێوەیەی پێشوو، ئەم فەرموودانە هەموو ئیبنو جەریر ڕیوایەتی کردوون (ڕەحمەتی خوای لی بێت).[3] وە لە فەرموودەی صەحیحدا هاتووە: (کاتێك داوای بەهەشتتان کرد لە خوا، داوای فیردەوسی لی بکەن، چونکە بەرزترین شوێنی بەهەشتەو ناوەڕاستی بەهەشتە، لەوێوە ڕووبارەکانی بەهەشت دێنە دەرەوە).[4] خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿نُزُلًا﴾ واتە: (میوانداریان) لی دەکرێت، چونکە (النزول):میوانداری و پەزیرایی لی کردنە. ﴿خَٰلِدِينَ فِيهَا﴾ واتە: دەمێننەوەو تێیدا دادەنیشن هەرگیز لێی وەڕەس نابن، ﴿لَا يَبۡغُونَ عَنۡهَا حِوَلٗا﴾ واتە: ئارەزووی هیچ شوێنێکی تر ناکەن، هیچ شوێنێکی تریان پی خۆش نیە ئەو شوێنە نەبێت، خوای گەورە کە دەفەرمووێت: ﴿لَا يَبۡغُونَ عَنۡهَا حِوَلٗا﴾ وەبیرهێنانەوەیەکە، ئەوەندە شوێنەکەی خۆیان لا چاکەو پی خۆشە لەگەڵ ئەوەیشدا ئەوانەی کە هەمیشە لە شوێنێکدا دەمێننەوە وا دەزانن کە هەراسان دەبن لەو شوێنە، خوای گەورە فەرموویەتی لەگەڵ ئەو مانەوەیەدا بە بەردەوامی بەبی بڕانەوە، ئارەزووی شوێنێکی تر ناکەن بۆی بڕۆن، شوێنەکەی خۆیان ناگۆڕنەوە بە هیچ شوێنێکی تر.

﴿قُل لَّوۡ كَانَ ٱلۡبَحۡرُ مِدَادٗا لِّكَلِمَٰتِ رَبِّي لَنَفِدَ ٱلۡبَحۡرُ قَبۡلَ أَن تَنفَدَ كَلِمَٰتُ رَبِّي وَلَوۡ جِئۡنَا بِمِثۡلِهِۦ مَدَدٗا ١٠٩﴾

قسەی خودا هەرگیز تەواو نابێت

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿قُل لَّوۡ كَانَ ٱلۡبَحۡرُ مِدَادٗا لِّكَلِمَٰتِ رَبِّي لَنَفِدَ ٱلۡبَحۡرُ قَبۡلَ أَن تَنفَدَ كَلِمَٰتُ رَبِّي وَلَوۡ جِئۡنَا بِمِثۡلِهِۦ مَدَدٗا﴾ واتە: ئەی موحەمەد (ﷺ) ! بڵێ: ئەگەر بۆ نووسینی قسەی پەروەردگاری من دەریا هەموو ببێتە مورەکەب، لە پێش تەواوبوونی وتاری پەروەردگارم دەریا هیچی تێدا نامێنێت با

[1] الطبري (١٨/١٣٠).

[2] الطبري (١٨/١٣٠).

[3] الطبري (١٨/١٣٤).

[4] فتح الباري (١٣/٤١٥).

ئەوەندەی تریشی مورەكەب بێتە سەرو بەردەوام دەریا دوای دەریاش ببێتە مورەكەب قسەی خودا هەر دوایی نایەتو هەموو دەریاكان وشك دەبن. وەك خوای گەورە لە ئایەتێكی تردا فەرموویەتی: ﴿وَلَوْ أَنَّمَا فِي الْأَرْضِ مِن شَجَرَةٍ أَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِن بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مَّا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾[1] واتە: بێگومان ئەگەر هەرچی درەخت لە زەویدایە قەڵەمو پێنووس بێت هەموو دەریای زەوی ببێتە مورەكەب حەوت دەریای تر دوای ئەو(ەی باسكرا) ببێت بە مرەكەب وتەو زانراوەكانی خودا دوایی نایەتو تەواو نابن بە ڕاستی خودا زاڵی كار دروستە. ڕەبیعی كوڕی ئەنەس دەڵێت: نموونەی زانیاری بەندەكانی خودا بەرامبەر زانیاری خودا وەك دڵۆپێك لە ئاوی هەموو دەریاكان وایە، ئەوەتا خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿قُل لَّوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِّكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَن تَنفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي﴾ وە دەفەرموێت: ئەگەر هەموو دەریاكان بۆ نوسینی وتاری خودا ببێتە مەرەكەبو هەموو درەختەكانیش ببێتە پێنووس هەموو پێنووسەكان دەشكێنو هەموو دەریاكان چۆڕەیان لی دەبڕێتو تەواو دەبن، وتاری خودا هەر تەواو نابێت، هیچ شتێك تەواوی ناكات، چونكە ئەوەی خودا دەیكات هیچ كەسێك ناتوانێت بیكات، وە بەو شێوەیەی كە پێویستە ناتوانێت سوپاسی خودا بكات، هەتا خۆی ستایشی خۆی دەكاتو بێگومان پەروەردگارمان چۆن دەفەرموێت هەر وایەوئەو زۆر مەزنترە لەوەی ئێمە دەیڵێین، نموونەی بەهرەكانی خودا لە سەرەتاوە هەتا كۆتایی دنیا لە چاو بەهرەكانی دواڕۆژ وەك دەنكە خەرتەلەیەك وایە.

﴿قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ فَمَن كَانَ يَرْجُو لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا ﴿١١٠﴾﴾

موحەمەد (ﷺ) مرۆڤەو پێغەمبەریشەو خوداش یەك خودایە

خوای گەورە دەفەرموێت بە پێغەمبەرەكەی موحەمەد(ﷺ): ﴿قُلْ﴾ واتە:بڵێ: ئەو موشریكانەی كە بڕوا ناكەن بەو پەیامەی كەتۆبۆت هێناون: ﴿إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ﴾ منیش هەروەك ئێوە مرۆڤێكم، یانی: هەركەسێك وا دەزانێت من درۆزنم، با ئەو كەسە وەك ئەمەی من هێناومە ئەویش شتێك بهێنێ، چونكە من غەیب زان نیم كە باسی بەسەرهاتی ئەو بەسەرهاتە پێشینانەتان بۆ دەكەم كە پرسیارتان كرد لە بارەیەوە وەك بەسەرهاتی (أصحاب الكهف، یارانی ئەشكەوت)و زولقەرنەین، چۆن بووە وەك خۆی، ئەگەر خودای مەزن خۆی ئاگاداری نەكردمایە چۆنم دەزانی هەربۆیە هەواڵی ئەوەشتان ئەدەمێ،

[1] لقمان (٢٧).

﴿أَنَّمَآ إِلَٰهُكُمۡ إِلَٰهٞ وَٰحِدٞ﴾ کە خوای ئێوەتاقانەیە و بانگتان دەکەم کە عیبادەتی بکەن‌و شەریکی بۆدامەنێن، ﴿فَمَن كَانَ يَرۡجُواْ لِقَآءَ رَبِّهِۦ﴾ واتە: هەر کەسێك لە ئێوە بەتەمای دیداری پەروەردگاریەتی، ﴿فَلۡيَعۡمَلۡ عَمَلٗا صَٰلِحٗا﴾ واتە: با هەوڵبدات کاری چاکە بکات بەو شێوەیەی لەگەڵ شەرعدا دەرەخسێت، ﴿وَلَا يُشۡرِكۡ بِعِبَادَةِ رَبِّهِۦٓ أَحَدَۢا﴾ واتە: جگە لە پەروەردگاری خۆی هیچ کەسێکی تر نەپەرستێت، خواپەرستیەکەی تەنها لەبەر خودا بێت‌و کەس نەکاتە شەریکی، ئەم دوو شتە کۆڵەکەو پایەی هەرە گرنگی خواپەرستین، دەبێت ئەو عیبادەتە هەر بۆ خودا بێت‌و لەسەر شەریعەتی پێغەمبەری خودا (ﷺ) بێت‌و لێی لانەدات، ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە مەحمودی کوڕی لەبیدەوە کە پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرمووی: (بە ڕاستی ئەوەی کە من زۆر لێی دەترسم توشتان بێت شیرکی بچووکە). وتیان: شیرکی بچووك کامەیە ئەی پێغەمبەری خودا (ﷺ)؟ فەرمووی: (ڕیایە) خوای گەورە لە ڕۆژی قیامەتدا کاتێك پاداشتی خەڵکی دایەوە لەسەر کردارەکانیان، دەفەرموێت: بڕۆن بۆ لای ئەوانەی کە ئێوە ڕیاتان بۆ دەکردن لە دنیادا، سەیربکەن‌و بزانن ئایا لای ئەوانە هیچ پاداشتێك وەدەست دێنن).[1] ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە ئەبو سەعیدی کوڕی ئەبو فەزالەی ئەنصاری یەوەکە یەکێك بووە لە هاوەڵەکانی پێغەمبەر(ﷺ) دەڵێت: بیستم لە پێغەمبەری خوداوە(ﷺ) دەیفەرموو: (وەختێك خوای گەورە ئەوەڵ‌و ئاخیری کۆکردەوە لە ڕۆژی قیامەتدا، ئەو ڕۆژەی کە گومان لە هاتنیدا نیە، جارچییەك جاڕ دەدات: هەر کەسێك کارێکی کردووەو کەسێکی تری کردووە بە شەریکی خودا لە کارەکەیدا، با داوای پاداشتەکەی لە غەیری خودا بکات، چونکە خودا زۆر بێنیازە لە شەریك).[2] تیرمزی‌و ئیبنو ماجەیش ئەم فەرموودەیان هێناوە[3].

تەفسیری سورەتی (مریم)

ئەم سوورەتە لە مەککەدا هاتووە تەخوارەوە

موحەمەدی کوڕی ئیسحاق لەکتێبی سیرەکەیدا ڕیوایەتی کردووە لە فەرموودەیەکی ئوممو سەلەمەوە.[4] ئیمامی ئەحمەدیش ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو مەسعودەوە لە بەسەرهاتی کۆچ بۆ سەر

---

[1] أحمد (٤٢٨/٥).

[2] أحمد (٢١٥/٤)، فەرموودەیەکی حەسەنە.

[3] تحفة الأحوذي (٥٩٩/٨)، إبن ماجە (١٤٠٦/٢)، حەسەنە.

[4] ابن هشام (٣٥٧/١).

زەمینی حەبەشە لە مەککەوە کە جەعفەری کوڕی ئەبو تالب (ڕەزای خوای لی بێت) سەرەتای ئەم سورەتەی خوێندووەتەوە بەسەر نەجاشیو هاوەڵەکانیدا[1].

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿كٓهيعٓصٓ ﴿١﴾ ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُۥ زَكَرِيَّآ ﴿٢﴾ إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُۥ نِدَآءً خَفِيًّا ﴿٣﴾ قَالَ رَبِّ إِنِّى وَهَنَ ٱلْعَظْمُ مِنِّى وَٱشْتَعَلَ ٱلرَّأْسُ شَيْبًا وَلَمْ أَكُنۢ بِدُعَآئِكَ رَبِّ شَقِيًّا ﴿٤﴾ وَإِنِّى خِفْتُ ٱلْمَوَٰلِىَ مِن وَرَآءِى وَكَانَتِ ٱمْرَأَتِى عَاقِرًا فَهَبْ لِى مِن لَّدُنكَ وَلِيًّا ﴿٥﴾ يَرِثُنِى وَيَرِثُ مِنْ ءَالِ يَعْقُوبَ ۖ وَٱجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا ﴿٦﴾

بەسەرهاتی زەکەریاو پاڕانەوەی بۆ فەرزەندێك!

﴿كٓهيعٓصٓ﴾، (کاف، ها، یا، عەین، صاد) باسی ئەم پیتانە لەسەرەتای سورەتی (البقرة)دا کراوە، پێویست بە باس کردنەوەی ناکات لێرەدا، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُۥ زَكَرِيَّآ﴾ واتە: ئەمە باسی بەزەیی پەروەردگارتە لە بارەی بەندەی خۆیەوە زکریا، یەحیای کوڕی یەعمور بەم شێوەیە ئەم ئایەتەی خوێندووەتەوە: (ذَكَّرَ رحمةَ ربك عَبدَهُ زكريا[2]).[3] (زكريا) بە مەدو بە قەسریش ئەخوێنرێتەوەدوو خوێندنەوەی بەناوبانگن ، زەکەریا پێغەمبەرێك لە پێغەمبەرە مەزنەکانی نەوەی ئیسرائیل بووە، لە صەحیحی بوخاریدا هاتووە، زەکەریا دارتاش بووە ولە ڕەنجی شانی خۆیی خواردووە.[4] کە ئەو دارتاشیە بووە، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُۥ نِدَآءً خَفِيًّا﴾ واتە: کاتێك هانای بۆپەروەردگاری برد بە هێواشی، چونکە خودا ئەو دەنگ نزمیەی پی خۆشترە، وەك قەتادە لەم ئایەتەدا: ﴿إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُۥ نِدَآءً خَفِيًّا﴾ دەڵێت: (ان الله يعلم القلب التقي ويسمع الصوت الخفي)خودا ئاگای لە دڵی لە خواترسە، دەنگی نزمیش دەبیستی.[5] خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿قَالَ رَبِّ إِنِّى وَهَنَ ٱلْعَظْمُ مِنِّى﴾ واتە: وتی: پەروەردگارم ئێسکم لاواز بووەو توانام کەم بووەتەوە، ﴿وَٱشْتَعَلَ ٱلرَّأْسُ شَيْبًا﴾ واتە: پیریش سەری لی داوەو سەرم بریسکەی دێت، واتە: ئاگری مووی

---

[1] أحمد (٤٦١/٢٠١/١).

[2] بەم خوێندنە وەیە بێت ،یانی:باسی ئەوڕەحمەتە تایبەتە بکە کەخواڕشتی بەسەرعەبدی خوێدا زەکەریا (وەرگێڕ)

[3] القرطبي (٧٥/١١).

[4] مسلم (١٨٤٧/٤).

[5] الطبري (١٤٢/١٨).

سپی سەرم بەربووەتە مووی ڕەشم ، مەبەست پێی ئەوەیە کە لاوازو پیر بووە بەو نیشانە دیارو نەدیارانەی کە باسی کردن، ﴿وَلَمْ أَكُنْ بِدُعَآئِكَ رَبِّ شَقِيًّا﴾ واتە: پەروەردگارم من هەرگیز لە پاڕانەوە لێت نائومێد نەبووم مەگین قەبوڵت کردووە لێمو دەستت بە ڕوومەوە نەناوە لەو داوایانەی کە لێم کردووی،﴿ وَإِنِّي خِفْتُ ٱلْمَوَٰلِيَ مِن وَرَآءِي وَكَانَتِ ٱمْرَأَتِي عَاقِرًا فَهَبْ لِي مِن لَّدُنكَ وَلِيًّا﴾ واتە: من لە خزمانم دەترسم دوای خۆم و ژنەکەشم نەزۆکە سا تۆ لەلای خۆتەوە منداڵێکی چاکم پێ ببەخشە، موجاهیدو قەتادەو سودی دەڵێن: مەبەست بە ﴿ٱلْمَوَٰلِيَ﴾ خزمی پشتی باوکە.[1] ترسەکەی ئەوە بوو لە دوای خۆی خزمەکانی لەناو خەڵکیدا بە ناشیرینی مامەڵە بکەن، بۆیە پاڕاوەتەوە لە خودا کە منداڵێکی بداتیو بیکات بە پێغەمبەر (سەلامی خوای لی بێت) لە دوای خۆیو فەرمانەکانی خودایان پی بگەیەنێت، خودای گەورەیش داواکەی قەبوڵ کرد، زەکەریا پێغەمبەر (سەلامی خوای لی بێت) لە ماڵو سامانی خۆی نەترساوە کە خزمانی داگیری بکەن، چونکە ئەو پلەی پێغەمبەریەتیە زۆر مەزنترە لەوەی کە بیر لە ماڵو سامان بکاتەوە، پێی ناخۆش بێت پاش خۆی خزمەکانی داگیری بکەن، حەزکا منداڵێکی ببێت ببێتە میراتگری لە باتی ئەوان ئەمە یەك. دووهەم: باسی ئەوەی نەکردووە کە خاوەن سامانە، بەڵکو دارتاشێك بووە لە ڕەنجەشانی خۆی خواردووە، کەسێك دارتاش بێت ماڵی بۆ کۆناکرێتەوە، بە تایبەتی پێغەمبەرانیش، چونکە پێغەمبەران (سەلامی خوایان لی بێت) لە هەموو کەس زیاتر دنیا نەویست بوون. سێیەم: لە دوو صەحیحەکەدا هاتووە لە ڕێگای ترەوە کە پێغەمبەری خودا(ﷺ) فەرموویەتی: (میراتمان لی جێنامێنێت، هەر چیمان بەجی هێشت ئەوە خێرو سەدەقەیە).[2] لە ڕیوایەتێکی تردا لە ترمزیەوە هاتووە بە سەنەدێکی صەحیح: (ئێمەی کۆمەڵی پێغەمبەران میراتمان لی جێنامێنێت).[3] بەم پێیە ئەبێت مەبەست بەم ئایەتە: ﴿فَهَبْ لِي مِن لَّدُنكَ وَلِيًّا ۝٥ يَرِثُنِي﴾ میراتی پێغەمبەریەتی بێت، بۆیە خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿وَيَرِثُ مِنْ ءَالِ يَعْقُوبَ﴾ وە فەرموویەتی: ﴿وَوَرِثَ سُلَيْمَٰنُ دَاوُۥدَ﴾[4] واتە: داود لە پاش خۆی سولەیمانمان بۆ بەجی هێشت. واتە: لە پێغەمبەرێتیدا خۆ ئەگەر بۆ ماڵو سامان بوایە لە براکانی تری جیای نەدەکردەوەو باس کردنیشی هیچ سودێکی نەدەبوو، چونکە لە هەموو ئاینو شەریعەتەکاندا هاتووە منداڵ میراتی باوکی دەبات، ئەگەر

---

[1] الطبري (١٤٤/١٨).

[2] فتح الباري (٢٢٧/٦)، مسلم (١٣٨٢/٣).

[3] تحفة الأحوذي (٢٣٤/٥)، سەنەدەکە سەحیحە.

[4] النمل (١٦).

ئەم میراتیە میراتیەكی تایبەتی نەبوایە خوای گەورە باسی نەدەكرد، ئەمانە هەموو بەلگەو نیشانەن ئەوە دەسەلمێنن كە لەم فەرموودە صەحیحەدا هاتووە: (ئێمە كۆمەڵی پێغەمبەران میراتمان لێجێنامێنێت ، ئەوەی بەجێمان هێشت سەدەقەیە).[1] موجاهید لەم ئایەتەدا: ﴿ يَرِثُنِي وَيَرِثُ مِنْ ءَالِ يَعْقُوبَ ﴾ واتە: با میراتی منو بنەماڵەی یەعقوب بەری ئەو بكەوێت، میراتی زەكەریاو یەعقوب زانیاری بووە، چونكە زەكەریا لە نەوەی یەعقوب بووە.[2] هوشەیم دەڵێت: ئیسماعیلی كوڕی ئەبو خالد بۆی گێڕاینەوە لە ئەبو سالحەوە لەمانای ئەم ئایەتەدا: ﴿ يَرِثُنِي وَيَرِثُ مِنْ ءَالِ يَعْقُوبَ ﴾ دەڵێت: ببێتە پێغەمبەر وەك چۆن بابو باپیرانی پێغەمبەر بوون.[3] ﴿وَٱجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا﴾ واتە: پەروەردگارم ئومێدەوارم تۆش قەبوڵی بكەیو لە لای خەڵكیش جێی ڕەزامەندی بێت، خۆشت بوێتو خۆشەویستیشی بكەی لە لای خەڵكی چ سینەكەی وچ ڕەوشتەكانیشی .

﴿ يَٰزَكَرِيَّآ إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَٰمٍ ٱسْمُهُۥ يَحْيَىٰ لَمْ نَجْعَل لَّهُۥ مِن قَبْلُ سَمِيًّا ۝٧ ﴾

قەبوڵ بوونی دوعاكەی زەكەریا

لەم ئایەتەدا (مەحزوف)ێكی تێدایە كە لێرەدا باسی لی نەكراوە، ئەو شتەیش ئەوەیە كە ئەو دوعایەی كردوویەتیو لێی قەبوڵ كراوەو پێی وتراوە: ﴿يَٰزَكَرِيَّآ إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَٰمٍ ٱسْمُهُۥ يَحْيَىٰ﴾ واتە: ئەی زەكەریا ئێمە مژدەی منداڵێكت پێ دەدەین كە ناوی یەحیایە. وەك خوای گەورە لەم ئایەتەدا دەفەرمووێت: ﴿هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُۥ ۖ قَالَ رَبِّ هَبْ لِى مِن لَّدُنكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً ۖ إِنَّكَ سَمِيعُ ٱلدُّعَآءِ ۝٣٨ فَنَادَتْهُ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ وَهُوَ قَآئِمٌ يُصَلِّى فِى ٱلْمِحْرَابِ أَنَّ ٱللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيَىٰ مُصَدِّقًۢا بِكَلِمَةٍ مِّنَ ٱللَّهِ وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا مِّنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴾[4] واتە: ئا لەو كاتەدا پاڕایەوە زەكەریا لە پەروەردگاری وتی: ئەی پەروەردگارم پێم ببەخشە لە لایەنی خۆتەوە كوڕێكی سروشت پاك بە ڕاستی تۆ بیسەری پاڕانەوەیت، جا فریشتە بانگی لێكرد لە كاتێكدا كە زەكەریا لە میحرابەكەدا وەستابوو نوێژی دەكرد بە ڕاستی خوا مژدەت دەداتی بە (كوڕێك ناوی) یەحیایە كە بڕواهێنەرە بە عیسای وتەی خواو پێشەوایەو جڵەوگری نەفسی خۆیەتیو یەكێكە لە پێغەمبەرانی پاك كردار. ﴿لَمْ نَجْعَل لَّهُۥ مِن قَبْلُ سَمِيًّا﴾ واتە: لە پێش

---

[1] تحفة الأحوذي (٥/٢٣٤)، سەنەدەكە سەحیحە.

[2] الطبري (١٨/١٤٦).

[3] الطبري (١٨/١٤٦).

[4] ال عمران (٣٨ــ٣٩).

ئەمدا کەسمان وا ناو نەناوە. قەتادەو ئیبنو جورەیجو ئیبنو زەید دەڵێن: هیچ کەسێك لە پێش ئەمدا ناونەنراوە بەو ناوە.[1] ئیبنو جەریریش (ڕەحمەتی خوای لی بێت) هەمان ڕای هەڵبژاردووە.

﴿ قَالَ رَبِّ أَنَّىٰ يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا ﴿٨﴾ قَالَ كَذَٰلِكَ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ وَقَدْ خَلَقْتُكَ مِن قَبْلُ وَلَمْ تَكُ شَيْئًا ﴿٩﴾ ﴾

سەرسوڕمانی زەکەریا پاش قبوڵ بوونی دوعاکەی

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ قَالَ رَبِّ أَنَّىٰ يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا ﴾ واتە: وتی: ئەی پەروەردگام من چۆن منداڵم دەبێت کە ژنەکەم نەزۆکەو منیش ئەوەندە پیرم پەکم کەوتووە، زەکەریا لەوە زۆر سەری سوڕما، کاتێك کە دوعاکەی قەبوڵ کراو مزگێنی منداڵێکی پێدرا، زۆری پی خۆش بوو، پرسیاری چۆنیەتی منداڵ بوونەکەی کرد، دەبێت چۆن بێت، ئەوە ژنەکەیەتی هەر لە سەرەتای تەمەنیەوە نەزۆك بووە و منداڵی نەبووەو پیر بووەو خۆیشی پەکی کەوتووەو کەلەلا بووەو ئێسکی چووەتەیەكو توانای ژنو مێردی پێوە نەماوە، عەرەبەکان کاتێك کە (چڵە دارێك) وشك ببێت ئەڵێن: (عَتا يَعتو عَتياً وعتواً، وعسي يَعسو عسواً وعسياً) واتە: تەڕایی تێدا نەماوە.

وەڵامی فریشتەکە بۆ زەکەریا

﴿ قَالَ ﴾ واتە: فریشتەکە وەڵامی زەکەریای دایەوە، لەوەی کە ئەو سەری لێی سوڕماوە، ﴿كَذَٰلِكَ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ﴾ واتە: هەر ئەوەیە پەروەردگاری تۆ دەفەرمووێت ئەوە لای من ئاسانە لە خۆتو ژنەکەت منداڵ وەدی بهێنم، نەك لە ژنێکی تر ﴿هَيِّنٌ﴾ لای خودا گران نیەو ئاسانە، پاشان خودا باسی شتێکی لەوە سەرسوڕهێنەرتری بۆ دەکات لەوەی کە داوای کردووە، دەفەرمووێت: ﴿وَقَدْ خَلَقْتُكَ مِن قَبْلُ وَلَمْ تَكُ شَيْئًا ﴾ واتە: من تۆم دروست کردووە لە پێشدا لە نەبوونو هیچی نەبووی، وەك لە ئایەتێکی تردا دەفەرمووێت: ﴿هَلْ أَتَىٰ عَلَى الْإِنسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُن شَيْئًا مَّذْكُورًا ﴾[2] واتە: بێگومان لەسەر ئادەمی تێپەڕی ماوەیەکی زۆر لە ڕۆژگار کە شتێکی وا نەبوو ناوببرێت.

﴿ قَالَ رَبِّ اجْعَل لِّي آيَةً ۚ قَالَ آيَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلَاثَ لَيَالٍ سَوِيًّا ﴿١٠﴾ فَخَرَجَ عَلَىٰ قَوْمِهِ مِنَ الْمِحْرَابِ فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ أَن سَبِّحُوا بُكْرَةً وَعَشِيًّا ﴿١١﴾ ﴾

---

[1] الطبري (١٤٨/١٨).

[2] الانسان (١).

نیشانەی سك پڕبونەكە

خوای گەورە باسی زەكەریا دەكاتو دەفەرمووێت كە زەكەریا وتی: ﴿ قَالَ رَبِّ ٱجۡعَل لِّيٓ ءَايَةٗ ﴾ واتە: وتی: ئەی پەروەردگارم نیشانەیەكم پی بدە لەسەر بوونی ئەو منداڵە كە بەڵێنت پێداوم، بۆ ئەوەی دڵم ئاو بخواتەوەو گیانم ئاسودە بێت بەو بەڵێنەی كە پێت داوم، وەك ئیبراهیم (سەلامی خوای لی بێت) دەڵێت: ﴿رَبِّ أَرِنِي كَيۡفَ تُحۡيِ ٱلۡمَوۡتَىٰۖ قَالَ أَوَلَمۡ تُؤۡمِنۖ قَالَ بَلَىٰ وَلَٰكِن لِّيَطۡمَئِنَّ قَلۡبِي﴾[1] واتە: ئەی پەروەردگارم نیشانم بدە چۆن مردوو زیندوو دەكەیتەوە؟ (خوا) فەرمووی: بڕوات پێی نەهێناوە؟ وتی: بەڵی بڕوام پێیەتی بەڵام (دەمەوێت ببینم) بۆ ئەوەی دڵنیا بم. خوای گەورەیش فەرمووی: ﴿قَالَ ءَايَتُكَ﴾ نیشانەكەت ئەوەیە ﴿أَلَّا تُكَلِّمَ ٱلنَّاسَ ثَلَٰثَ لَيَالٖ سَوِيّٗا﴾ واتە: سی شەو زمانت دەگیرێتو قسە لەگەڵ خەڵكی ناكەی تۆ تەندروستیو هیچ نەخۆشیەكت نیەو عەیبت نیە، ئیبنو عەباسو موجاهیدو عیكریمەو وەهەبو سودیو قەتادەو كەسانی تریش دەڵێن: زمانی بەسترا بەبی ئەوەی نەخۆشیەكی هەبێتو عەیبێكی تێدا بێت.[2] عەبدوڕەحمانی كوڕی زەیدی كوڕی ئەسلەم دەڵێت:هەر دەیخوێندەوەو تەسبیحاتی دەكرد بەڵام نەیدەتوانی قسە لەگەڵ هۆزەكەی بكات مەگین بە ئیشارەت.[3] عەوفی دەڵێت لە ئیبنو عەبباسەوە ﴿ثَلَٰثَ لَيَالٖ سَوِيّٗا﴾ واتە: سی شەو لەسەر یەك، ڕای یەكەمی ئیبنو عەبباسو جەماوەری زانایان ڕاست ترە، وەك خوای گەورە لە سورەتی (ال عمران)دا دەفەرمووێت: ﴿ قَالَ رَبِّ ٱجۡعَل لِّيٓ ءَايَةٗۖ قَالَ ءَايَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ ٱلنَّاسَ ثَلَٰثَةَ أَيَّامٍ إِلَّا رَمۡزٗاۗ وَٱذۡكُر رَّبَّكَ كَثِيرٗا وَسَبِّحۡ بِٱلۡعَشِيِّ وَٱلۡإِبۡكَٰرِ ﴾[4] واتە: (زەكەریا) وتی: ئەی پەروەردگارم نیشانەیەكم بۆ دابنی (خوا) فەرمووی: نیشانەكەت ئەوەیە كە ناتوانیت قسە لەگەڵ خەڵكیدا بكەیت سی ڕۆژ مەگەر بە ئاماژە (هێما)وتۆ زۆر یادی پەروەردگارت بكەو تەسبیحاتی خوا بكە بە ئێوارانو بەیانیان. ئەمە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی زەكەریا ئەو سی شەوەو ڕۆژەكانیشی قسەی لەگەڵ خەڵكیدا نەكردووە، ﴿إِلَّا رَمۡزٗا﴾ واتە: مەگین بەئیشارەت. بۆیەلەم ئایەتەپیرۆزەدا دەفەرمووێت: ﴿فَخَرَجَ عَلَىٰ قَوۡمِهِۦ مِنَ ٱلۡمِحۡرَابِ﴾ واتە: پاشان لە میحرابەكەیەوە چووە دەرەوە بۆ لای هۆزەكەی ﴿فَأَوۡحَىٰٓ إِلَيۡهِمۡ﴾ بە هێمایەكی پەلە تێی

---

[1] البقرة (٢٦٠).

[2] الطبري (١٨/١٥٢).

[3] الطبري (١٨/١٥٢).

[4] ال عمران (٤١).

گەیاندن، ﴿أَن سَبِّحُواْ بُكۡرَةٗ وَعَشِيّٗا﴾ واتە: بەیانیان‌و ئێواران تەسبیحاتی خوا بکە لەگەڵ ئەودا لەو سی ڕۆژەدا لەسەر کردارەکانی‌و شوکرانە بژێری خوا بن بۆ ئەو ڕێزەی لێی ناوە. موجاهید دەڵێت: ﴿فَأَوۡحَىٰٓ إِلَيۡهِمۡ﴾ واتە: بە هێمایەك تێی گەیاندن.[١] وەهەبو قەتادەیش هەر وایان وتووە.[٢]

﴿يَٰيَحۡيَىٰ خُذِ ٱلۡكِتَٰبَ بِقُوَّةٖۖ وَءَاتَيۡنَٰهُ ٱلۡحُكۡمَ صَبِيّٗا ١٢ وَحَنَانٗا مِّن لَّدُنَّا وَزَكَوٰةٗۖ وَكَانَ تَقِيّٗا ١٣ وَبَرَّۢا بِوَٰلِدَيۡهِ وَلَمۡ يَكُن جَبَّارًا عَصِيّٗا ١٤ وَسَلَٰمٌ عَلَيۡهِ يَوۡمَ وُلِدَ وَيَوۡمَ يَمُوتُ وَيَوۡمَ يُبۡعَثُ حَيّٗا ١٥﴾

لە دایك بوونی منداڵەکەو سیفەتەکانی

ئەم ئایەتەیش (محزوف)ێکی تێدا باس نەکراوە ئەوەیش کە ئەو منداڵەی کە مزگێنی پێدراوە کە ناوی یەحیایە (سەلامی خوای لی بێت)لەدایك بوو، خوای گەورەیش تەوراتی فێرکرد کە لە نێوان خۆیاندا دەیان خوێندەوەو ئەو پێغەمبەرانەش کە لە نەوەی ئیسرائیل بوون‌و زاناو خواناسەکانی نەوەی ئیسرائیلیش بە فەرمانەکانی تەورات هەڵدەسان‌و بەجێیان دەهێنا، لەو کاتەدا یەحیا منداڵ بوو، بۆیە خوای گەورە ئیشارەتی پێ دەدات‌و ئەو بەهرەیە دەخاتە پێش چاوی خۆی‌و باب‌و دایکی دەفەرموێت: ﴿يَٰيَحۡيَىٰ خُذِ ٱلۡكِتَٰبَ بِقُوَّةٖ﴾ واتە: ئەی یەحیا ئەو کتێبە توند بگرەو چاك فێری ببە، زۆر خۆتی پێوە خەریك بکەو پابەندبە پێیەوەو ماندوو مەبە، ﴿وَءَاتَيۡنَٰهُ ٱلۡحُكۡمَ صَبِيّٗا﴾ واتە: هەر لە منداڵیدا کارزانیمان پێداو یانی تێگەیشتن و زانیاری ولێبڕان وئیرادەبەهێزی و ڕووکردنە خێروسەرقاڵ بوون پێوەی وەهەوڵدانی بێوچانمان بەومناڵە پێدا ﴿وَحَنَانٗا مِّن لَّدُنَّا﴾ واتە: عەلی کوڕی ئەبو تەلحە دەڵێت لە ئیبنو عەبباسەوە دەڵێت: بەزەییمان خستە دڵیەوە لە لایەن خۆمانەوە.[٣] عیکریمەو قەتادەو زەححاکیش هەر وایان وتووە، ئەوەیان بۆ زیاد کرد: هیچ کەسێك ناتوانێ سۆزی وا بنوێنێ ئێمە نەبێت . قەتادە دەڵێت: بەو سۆزە خودا بەزەیی هاتەوە بە زەکەریادا.[٤] موجاهید دەڵێت: ﴿وَحَنَانٗا مِّن لَّدُنَّا﴾ بەزەیەك بوو لە لایەن پەروەردگاریەوە بەرامبەری.[٥] وە لە ئایەتەکەوە وا دەردەکەوێت: ﴿وَحَنَانٗا﴾ عەتف کراوەتە سەر ﴿وَءَاتَيۡنَٰهُ ٱلۡحُكۡمَ صَبِيّٗا﴾ واتە: هەر بەو منداڵیە کارزانی‌و سۆزو پاکیمان پی

---

[١] الطبري (١٨/١٥٣).
[٢] الطبري (١٨/١٥٤).
[٣] الطبري (١٨/١٥٦).
[٤] الطبري (١٨/١٥٦).
[٥] الطبري (١٨/١٥٦).

بەخشیوە. واتە: وامان لێکرد کە خاوەن بەزەیی‌و پاك‌و بێگەردی بێت، (حەنان) بریتیە لەو خۆشەویستیەی کە ئارەزوو سۆزی لەگەڵدایە، ﴿وَزَكَوٰةً﴾ عەتف کراوەتە سەر ﴿وَحَنَانًا﴾ (الزكاة) واتە: پاکی‌و بێگەردی لە پیس‌و چەپەڵی‌و گوناهو تاوان، قەتادە دەڵێت (الزكاة) واتە: ئاکاری چاك.[1] زەحاك‌و ئیبنو جورەیج دەڵێن: ئاکاری چاك‌و پاك.[2] عەوفی دەڵێت لە ئیبنو عەبباسەوە ﴿وَزَكَوٰةً﴾ واتە:موبارەك. ﴿وَكَانَ تَقِيًّا﴾ واتە: پاك‌و خۆپارێز بووە لە گوناه.[3] خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَبَرًّا بِوَٰلِدَيۡهِ وَلَمۡ يَكُن جَبَّارًا عَصِيًّا﴾ واتە: لەگەڵ دایك‌و باییشیدا چاك بووەو توندوتیژو لاساریش نەبووە، کاتێك خوای گەورە باسی گوێڕایەڵی یەحیا دەکات بۆ پەروەردگاری کە هەر بە پاکی‌و بە بەسۆزی‌و لە خواترس دروستی کردووە، دێتە سەر باسی ئەوەی کە چەندە لەگەڵ باب‌و دایکیشی چاك بووەو هەرگیز دڵی نەیەشاندوون بە قسەیەك یان بە کردارێك یان بڵی بۆ ئەوە دەکەن یان بۆ ئەوە ناکەن، بۆیە دەفەرمووێت: ﴿وَلَمۡ يَكُن جَبَّارًا عَصِيًّا﴾ .پاش ئەو گشت وەسفەجوان‌و چاکانەی، باسی پاداشتدانەوەی چاکەکانی دەکات دەفەرمووێت: ﴿وَسَلَٰمٌ عَلَيۡهِ يَوۡمَ وُلِدَ وَيَوۡمَ يَمُوتُ وَيَوۡمَ يُبۡعَثُ حَيًّا﴾ واتە: سەلامی لی بێت ڕۆژێك کە لە دایك بووەو ڕۆژی کە دەمرێت‌و ڕۆژی کە زیندوو دەکرێتەوە، واتە: لەو سی کاتەدا ترسی نیەو پارێزراوە، سوفیانی کوڕی عویەینە دەڵێت: ترسناکترین شتێك کە مرۆڤ بەسەری دێت لە سی شوێندایە، ڕۆژێك کە لە دایك دەبێت، خۆی لە شوێنێکدا دەبینێت کە پێی ڕا نەهاتووەو جیاوازە لەو شوێنەی تێدابووە. وە ڕۆژی کە دەمرێت کەسانێك دەبینێت کە پێیان ئاشنا نەبووەو نەیبینیون، وە ڕۆژی زیندوو دەکرێتەوە خۆی دەبینێت لەناو قەرەباڵغیەکی زۆر گەورەدایە،جا سوفیان دەڵێت: خوای گەورە لەو شوێنانەدا ڕێزی لە یەحیای کوڕی زەکەریا ناوەو تایبەت سەلامی لی دەکات، دەفەرمووێت: ﴿وَسَلَٰمٌ عَلَيۡهِ يَوۡمَ وُلِدَ وَيَوۡمَ يَمُوتُ وَيَوۡمَ يُبۡعَثُ حَيًّا﴾ ئیبنو جەریر ئەمەی ریوایەتی کردووە لە ئەحمەدی کوڕی مەنسوری مەروزیەوە لە سەدەقەی کوڕی فەزلەوە.

﴿وَٱذۡكُرۡ فِي ٱلۡكِتَٰبِ مَرۡيَمَ إِذِ ٱنتَبَذَتۡ مِنۡ أَهۡلِهَا مَكَانًا شَرۡقِيًّا ﴿١٦﴾ فَٱتَّخَذَتۡ مِن دُونِهِمۡ حِجَابًا فَأَرۡسَلۡنَآ إِلَيۡهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا ﴿١٧﴾ قَالَتۡ إِنِّيٓ أَعُوذُ بِٱلرَّحۡمَٰنِ مِنكَ إِن كُنتَ تَقِيًّا ﴿١٨﴾ قَالَ إِنَّمَآ أَنَا۠ رَسُولُ رَبِّكِ

---

[1] الطبري (١٨/١٥٩).

[2] الطبري (١٨/١٥٩).

[3] الطبري (١٨/١٥٩)، الدر المنثور (٥/٤٨٦).

لِأَهَبَ لَكِ غُلَـٰمًا زَكِيًّا ﴿١٩﴾ قَالَتْ أَنَّىٰ يَكُونُ لِي غُلَـٰمٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ وَلَمْ أَكُ بَغِيًّا ﴿٢٠﴾ قَالَ كَذَٰلِكِ قَالَ رَبُّكِ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ وَلِنَجْعَلَهُۥٓ ءَايَةً لِّلنَّاسِ وَرَحْمَةً مِّنَّا وَكَانَ أَمْرًا مَّقْضِيًّا ﴿٢١﴾﴾

بەسەرهاتی مەریەم و مەسیح (سەلامی خوای لێ بێت)

کاتێك خوای گەورە باسی بەسەرهاتی زەکەریای کرد، کە منداڵێکی پێ بەخشی لە کاتی پیری و نەزۆکی ژنە کەیدا، بوو ئەو منداڵە زۆر چاکو پاکو پیرۆز بوو، بە دوای ئەو ڕووداوەدا باسی ڕووداوی مەریەمیش دەکات چۆن خودا عیسا پێغەمبەریشی لە ئەو وەدی هێنا بەبێ باوك، لە نێوان ئەم دوو ڕووداوەدا لەیەك چوونێك هەیە، بۆیە خوای گەورە لە سورەتی (ال عمران)و ئەم سورەتەیشدا باسی هێناون، وە لە سورەتی (الأنبیاء)یشدا دیسان باسی هێناون، چونکە لە مانادا زۆر لە یەکەوە نزیکن، بۆ ئەوەی سەرنجی عەبدەکانی ڕاکێشێت بۆ ئەو توانا مەزنەی خۆی کە هەرچی مەیلی لێ بێت دەتوانێت بیکات، دەفەرمووێت: ﴿وَٱذْكُرْ فِي ٱلْكِتَـٰبِ مَرْيَمَ﴾ واتە: لەم کتێبەدا باسی مەریەمیش بکە. ناوی مەریەمی کچی عیمرانە لە بنەماڵەی داودە (سەلامی خوای لێ بێت) لە بنەماڵەیەکی پاکی چاکە لە نەوەی ئیسرائیل، خودای مەزن باسی لە دایك بوونی دەکات لە سورەتی (ال عمران)دا. کاتێك لە دایك بوو، دایکی کردیە نەزری قودسی پیرۆز (بیت المقدس) چونکە ئەوەیان بە عیبادەت ئەزانی. خودایش لێی قەبوڵ کرد وەك دەفەرمووێت: ﴿ فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَأَنۢبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا ﴾[1] واتە: ئینجا پەروەردگار مەریەمی وەرگرت بە وەرگرتنێکی جوانو ڕواندی بە ڕواندنێکی جوان. واتە ، لەناو نەوەی ئیسرائیلدا زۆر بە چاکی پەروەردەکراو بووە خواناسێکی زۆر دیارو بەناوبانگ، بەو عیبادەتە زۆرو چاکو بەردەوامەی، زەکەریا کە مێردی خوشکی بوو(هەندێکیش ئەڵێن مێردی پوری بووە) یەکێکیش بوو لە پێغەمبەرەکانی نەوەی ئیسرائیل سەرپەرشتی بەخێو کردنی دەکرد، کە زۆر پیاوێکی مەزن بوو لە نێوانیاندا بۆ کاروباری ئاینیان هۆزەکەی پرسیاریان لەو دەکرد، زەکەریا (سەلامی خوای لێ بێت) کەرامەتی زۆر گەورەی وەدی دەکرد لەژیانی مەریەمەدا، وەك خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا ٱلْمِحْرَابَ وَجَدَ عِندَهَا رِزْقًا قَالَ يَـٰمَرْيَمُ أَنَّىٰ لَكِ هَـٰذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِندِ ٱللَّهِ إِنَّ ٱللَّهَ يَرْزُقُ مَن يَشَآءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾[2] واتە: هەر کات زەکەریا بڕۆیشتایە بۆ لای مەریەم لە شوێنی خواپەرستیەکەیدا خواردەمەنی لە لا دەبینی (زەکەریا) ووتی: ئەی مەریەم! ئەمەت لە کوێ بوو (مەریەم) وتی: ئەوە لە لایەن خواوەیە بە ڕاستی خوا ڕۆزی دەدات بە هەر کەسێك کە بیەوێت بەبێ شومار.واباس ئەکرێ کە

---

[1] ال عمران (٣٧).

[2] ال عمران (٣٧).

زەکەریا بەروبوومو میوەی زستانەی لە کاتی هاویندا لە لا دەبینی، هی هاوینیشی لە زستاندا لە لا دەبینی، وەك لە پێشەوە لە سورەتی (ال عمران)دا باس کرا، وەختێك خوای گەورە مەیلی لی بوو (هەموو کارێکی پڕە لە کارزانیو قسەی کاربڕ) کە عەبدو پێغەمبەری خۆی لە مەریەم وەدی بهێنێت کە یەکێکە لە پێنج پێغەمبەرە لێبڕاوە نەبەردە مەزنەکان، ﴿إِذِ ٱنتَبَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا﴾ واتە: وەختێك دوور کەوتەوە لە کەسوکاریو شوێنێکی لە ڕۆژهەلاتی مزگەوتی قودسی پیرۆزەوە بۆ خۆی هەلبژارد ئیبنو عەباس دەلێت: من لە هەموو کەسێك چاکتر دەزانم لەبەرچی مەسیحیەکان ڕۆژهەلاتیان کردە قیبلەو ڕووگە ،لەبەر ئەم ئایەتە بووکە ئەفەرموێ: ﴿إِذِ ٱنتَبَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا﴾ شوێنی لەدایك بوونی عیسایان(سەلامی خوای لی بێت) کردە قیبلە.[1] پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَٱتَّخَذَتْ مِن دُونِهِمْ حِجَابًا﴾ واتە:مەریم لە نێوان خۆیو ئەواندا پەردەیەکی گێڕایەو بۆ ئەوەی لێیان دیار نەبێت، خوای گەورە جوبرەئیلی نارد بۆ لای (سەلامی خوای لی بێت) ﴿فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا﴾ وەك مرۆڤێکی ئاسایی هاتە بەرچاوی، موجاهیدو زەححاكو قەتادەو ئیبنو جورەیجو وەهەبی کوڕی مونەبیهو سودی لەم ئایەتەدا: ﴿فَأَرْسَلْنَآ إِلَيْهَا رُوحَنَا﴾ دەلێن: واتە: جوبرەئیل (سەلامی خوای لی بێت).[2] ﴿قَالَتْ إِنِّىٓ أَعُوذُ بِٱلرَّحْمَٰنِ مِنكَ إِن كُنتَ تَقِيًّا﴾ واتە: مەریەم وتی: من پەنا دەبەمە بەر خودا لە تۆ ئەگەر تۆ لە خوا ترسی، واتە: کاتێك کە جوبرەئیل لە شێوەی مرۆڤێکدا خۆی نیشان دا، مەریەم بە تەنها بوو، لە نێوان خۆیو خزمەکانیدا پەردەیەکی گێڕابووەوە. ترساو وای زانی بۆ ئەو هاتووە، بۆیە وتی: ﴿إِنِّىٓ أَعُوذُ بِٱلرَّحْمَٰنِ مِنكَ إِن كُنتَ تَقِيًّا﴾ واتە: خوای وەبیر هێنایەوەو وتی ئەگەر لە خوا ترسی، ئەمەیش شتێکی دروستە بۆ بەرگری لە خۆکردن، هەتا بکرێت بە شێوەیەکی ئاسانتر ڕزگارت ببێت چاکترە. بۆیە لە سەرەتاوە بە پەنا بردن بۆ خوا ترساندی، ئیبنو جەریر ڕیوایەتی کردووە لە (عاسیم)ەوە دەلێت: ئەبو وائل بەسەرهاتەکەی مەریەمی باس کردو وتی: مەریەم دەیزانی لە خواترس خاوەنی پیاوەتیو جوامێریە، کاتی کە وتی: ﴿إِنِّىٓ أَعُوذُ بِٱلرَّحْمَٰنِ مِنكَ إِن كُنتَ تَقِيًّا﴾، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿قَالَ إِنَّمَآ أَنَا۠ رَسُولُ رَبِّكِ﴾ واتە: فریشتەکە وەلامی دایەوەو پێی وت: من لە لایەن پەروەردگارتەوە ڕەوانە کراوم، بۆ ئەوەی ئەو گومانەی بۆی پەیدا بووەو ئەو ترسەی لێی نیشتووە برەوێتەوەو نەیمێنێت،وتی:من ئەوە نیم تۆگومانت بۆی ئەچێت بەلکو خودا منی ناردووە بۆ لای

---

[1] الطبري (١٨/١٦٢).

[2] الطبري (١٨/١٦٣).

تۆ.[1] ئەڵێن : کاتێك مەریەم پەنای برد بە خوا جوبرەئیل لە ترسا لەرزی و چوویەوە شێوەکەی خۆی‌و وتی: ﴿إِنَّمَآ أَنَا۠ رَسُولُ رَبِّكِ لِأَهَبَ لَكِ غُلَٰمًا زَكِيًّا﴾ واتە: من لە لایەن خوداوە ڕاسپێردراوم بۆلای تۆ تا منداڵێکی پاك‌و خاوێنت پی ببەخشم. ﴿قَالَتْ أَنَّىٰ يَكُونُ لِى غُلَٰمٌ﴾ مەریەم سەری سوڕما لەو قسەیەو وتی: من چۆن منداڵم دەبێت؟ واتە: ئەو منداڵە بە چ شێوەیەك پەیدا دەبێت لە من، کە خاوەنی مێرد نیم‌و خراپەیش لە من ناوەشێتەوە بۆیە وتی: ﴿وَلَمْ يَمْسَسْنِى بَشَرٌ وَلَمْ أَكُ بَغِيًّا﴾ واتە: دەستی کەسم لی نەکەوتووەو هەرگیز(باغی) و داوێن پیسیش نەبووم. لە فەرموودەی صەحیحدا هاتووە پێغەمبەری خودا (ﷺ) کرێی(بەغی) و داوێن پیسی حەرام کردووە.[2] ﴿قَالَ كَذَٰلِكِ قَالَ رَبُّكِ هُوَ عَلَىَّ هَيِّنٌ﴾ واتە: بڕیار هەر ئەوەیەو قسەی پەروەردگارتە و دەفەرمووێت ئەوە لای من ئاسانە. واتە: جوبرەئیل وەڵامی دایەوە لەسەر ئەو پرسیارەی کردی دەڵێت: خوای گەورە فەرموویەتی بەو زووانە تۆ منداڵێکت دەبێت، با مێردیشت نەبێت، وە تۆ ئافرەتێکی پاد داوێنی‌و خودا ئارەزووی هەر شتێکی بوی دەیکات‌و خاوەن توانایە، بۆیە دەفەرمووێت: ﴿وَلِنَجْعَلَهُۥٓ ءَايَةً لِّلنَّاسِ﴾ واتە: تا بیکەینە نیشانەو بەڵگەیەك بۆ خەڵکی کە خودا وەدیهێنەریانەو بە هەر شێوەیەك مەیلی لی بێت دروستیان دەکات، ئەوەتا باببیان ئادەمی دروست کردووە بەبی نێرینەو مێینەو حەوایشی دروست کردووە لە نێرینە بەبی مێینەو بەرەی ئادەمیشی لە نێرینەو مێینە وەدی هێناوە، تەنها عیسا نەبێت کە لە مێینە دروستی کردووە بەبی نێرینە، خوای گەورە بە چوار جۆر مرۆڤی وەدی هێناوە، ئەوەیش نیشانەی دەسەڵات‌و توانای تەواوی خوای گەورەیە کە غەیری ئەو هیچ کەسێك خودا نیەو هەر ئەویش پەروەردگارە، ﴿وَرَحْمَةً مِّنَّا﴾ واتە: دەمانەوێت ئەو منداڵە چاکەیەك بێت لە ئێمەوەو یەکێکیش بی لە پێغەمبەران(سەلامی خوایان لی بێت) بانگی خەڵکی بکات بۆ خواناسی‌و پەرستنی بە تەنها، وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿إِذْ قَالَتِ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ يَٰمَرْيَمُ إِنَّ ٱللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِّنْهُ ٱسْمُهُ ٱلْمَسِيحُ عِيسَى ٱبْنُ مَرْيَمَ وَجِيهًا فِى ٱلدُّنْيَا وَٱلْءَاخِرَةِ وَمِنَ ٱلْمُقَرَّبِينَ ﴿٤٥﴾ وَيُكَلِّمُ ٱلنَّاسَ فِى ٱلْمَهْدِ وَكَهْلًا وَمِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ﴾[3] واتە: کاتێك کە فریشتەکە وتی: ئەی مەریەم بێگومان خوا مژدەت دەداتی بە وتەیەك لەوەوە کە ناوی مەسیح (عیسا)ی کوڕی مەریەمە بەڕێزو پایە بەرزە لە هەردوو جیهانداو لە نزیکانی

---

[1] الطبري (١٨/١٤).

[2] أحمد (١/٢٣٥)، فەرموودەیەکی سەحیحە.

[3] ال عمران (٤٥ـ٤٦).

خواوەندە ، قسە دەکات لەگەڵ خەڵکیدا لە بێشکەداو لە (کاتی) گەورەییداو لە پیاوچاکانیشە. واتە: بانگی خەڵکی دەکات بۆ ناسینی پەروەردگاری لە ناو بێشکەو بە گەورەیش، ﴿وَكَانَ أَمْرًا مَّقْضِيًّا﴾ واتە: ئەم قسەی جوبرەئیلە کە دەیکات بۆ مەریەمو هەواڵی دەداتی، کە ئەمە فەرمانی خودایەو لە لای ئەو بڕاوەتەوەو مەیلی خۆیەتی دەبی هەر بێتەجی، موحەمەدی کوڕی ئیسحاق دەڵێت: ﴿وَكَانَ أَمْرًا مَّقْضِيًّا﴾ واتە: خودا بڕیاری ئەمەی داوە،و هیچ چارەنوسێك نیە دەبێت بێتەجی.[1]

﴿فَحَمَلَتْهُ فَانتَبَذَتْ بِهِۦ مَكَانًا قَصِيًّا ﴿٢٢﴾ فَأَجَآءَهَا ٱلْمَخَاضُ إِلَىٰ جِذْعِ ٱلنَّخْلَةِ قَالَتْ يَٰلَيْتَنِى مِتُّ قَبْلَ هَٰذَا وَكُنتُ نَسْيًا مَّنسِيًّا ﴿٢٣﴾﴾

پەیدابوونی منداڵە کەو پاشان لە دایك بوونی

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَحَمَلَتْهُ فَانتَبَذَتْ بِهِۦ مَكَانًا قَصِيًّا﴾ واتە: منداڵەکە کەوتە سکیو دوو گیان بوو بەو سکەوە ڕۆیشت بۆ شوێنێکی دوور. خوای گەورە باسی مەریەم دەکات کاتێك کە جوبرەئیل لە لایەن خوداوە هەواڵی دایە کە ئەو فەرموویەتی، مەریەم ڕەزامەندی خۆی دەربڕی بۆ فەرمانی خودای گەورە. زۆرێك لە زانایانی پێشینە وتوویانە ئەو فریشتە جوبرەئیل بووە (سەلامی خوای لی بێت) لەو کاتەدا فووی کردووە بە باخەڵی کراسەکەیدا فووەکە ڕۆیشتە خوارەوە هەتا چووە ناو عەیبیو سکی پڕبوو بەو منداڵەوە بە ئیزنی خوای گەورە، موحەمەدی کوڕی ئیسحاق دەڵێت: کاتێك کە دووگیان بوو بە منداڵەکە وە سکی بەرز بووەوەو ئێشی لی هاتو خوێنو عادەی نەماو بڕاو تووشی ئەو شتانە بوو کە دووگیان تووشی دەبێت کە منداڵ کەوتە سکی، وەك ئارەزووی خواردنو بێزوو هەست بە ئێشو ئازارکردنو ڕەنگ گۆڕانو هەتا وای لێهات زمانی قڵیش قڵیش بوو، ئەوەی تووشی ئەم خانەوادەی زەکەریا هاتووە بەسەر کەسی تر نەهاتووە. لەناو نەوەی ئیسرائیلدا ئەم دەنگو باسە بڵاوەی کرد دەیان وت: ئەمە کاری یوسفی هاوەڵیەتی ، چونکە ئەو نەبێت کەسی تری لەو کلێسایەدا لەگەڵ نەبووە، دوورکەوتەوە لە خەڵکی پەردەیەکی گێڕایەوە هەتا کەس نەی بینێتو ئەویش چاوی بە کەس نەکەوێت، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ فَأَجَآءَهَا ٱلْمَخَاضُ إِلَىٰ جِذْعِ ٱلنَّخْلَةِ﴾ واتە: کاتێك کە ژانی منداڵ بوونی لی هات وای لی کرد چووە لای دارخورمایەك لەو شوێنەی کە مەبەستی بوو، زانایان ڕای جیاوازیان هەیە لەسەر شوێنەکە، سودی دەڵێت: لە لای خۆرهەڵاتی میحرابەکەیەوەیە کە نوێژی تیا دەکرد لە (بیت المقدس).[2] وەهەبی کوڕی مونەبیە (مُنَبِّه) دەڵێت:

---

[1] الطبري (١٨/١٦٥).

[2] الطبري (١٨/١٦١).

ڕۆیشتو سەری خۆی هەڵگرتو ڕای کرد کاتێك کە لە نێوان شامو وڵاتی میسردا بوو، ژانی منداڵ بوونی لی هات.[1] وە لە ڕیوایەتێکی تردا هەر لە وەهەبەوە دەڵێت: شوێنێکە کە هەشت میل لە (بیت المقدس)ەوە دوورە لە گوندێك لەو ناوەدا کە پێی دەڵێن (بیت لحم).[2] منیش ئەڵێم: لە فەرموودەکانی (الاسراء)دا کە نەسائی ڕیوایەتی کردووە لە ئەنەسەوە (ڕەزای خوای لی بێت) ئەو شوێنە (بیت لحم)ە.[3] بەیهەقیش ڕیوایەتی کردووە لە شەدادی کوڕی ئەوسەوە (ڕەزای خوای لی بێت) کە ئەو شوێنە (بیت لحم)ە.[4] والله أعلم، ئەم ڕیوایەتە کە خەڵکی لە یەکترەوە پێیان گەیشتووە مەشهورە، مەسیحیەکان بێگومانن کە ئەو شوێنە (بیت لحم)ە، خەڵکی بەو شێوەیە وەریان گرتووە، فەرموودەیش لەو بارەیەوە هاتووە ئەگەر فەرموودەکە ڕاست بێت، پاشان خوای گەورە لە بارەی مەریەمەوە دەفەرموێت: ﴿قَالَتْ يَٰلَيْتَنِي مِتُّ قَبْلَ هَٰذَا وَكُنتُ نَسْيًا مَّنسِيًّا﴾ واتە: مەریەم وتی: خۆزگە بەر لە ئەمە دەمردمو لە بیردەچوومەوەو هەر باسیشم نەدەبوو، ئەم ئایەتە بەڵگەیە لەسەر دروستی ئاوات خواستن بەمردن لە کاتی توش بوونی بەلادا چونکە مەریەم دەیزانی تووشی تاقیکردنەوەو بەلا دەبێت، بە هۆی ئەم منداڵەوە خەڵکی بەو شێوە ڕاستەی خۆی بڕوای پی ناکەنو ئەو قسانەی کە باسی دەکات نایسەلمێننو بە ڕاستی نازانن، پاش ئەوەی کە مەریەم بە لای ئەوان خواناسێکی چاکو خۆپارێز بووە، وای لی هاتووە، گومان دەبەن کە ژنێکی خراپو داوێن پیسە، بۆیە وتی: ﴿يَٰلَيْتَنِي مِتُّ قَبْلَ هَٰذَا﴾ واتە: خۆزگە پێش ئەم بەسەرهاتە دەمردم، ﴿وَكُنتُ نَسْيًا مَّنسِيًّا﴾ واتە: هەر وەدی نەهاتمایەو نەبوومایە، ئەمە قسەی ئیبنو عەبباسە.[5] قەتادە دەڵێت: ﴿وَكُنتُ نَسْيًا مَّنسِيًّا﴾ واتە: نەناسرامایەو باسم نەبووایە، کەس نەیزانیایە من کێم.

﴿فَنَادَىٰهَا مِن تَحْتِهَآ أَلَّا تَحْزَنِي قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا ﴿٢٤﴾ وَهُزِّيٓ إِلَيْكِ بِجِذْعِ ٱلنَّخْلَةِ تُسَٰقِطْ عَلَيْكِ رُطَبًا جَنِيًّا ﴿٢٥﴾ فَكُلِي وَٱشْرَبِي وَقَرِّي عَيْنًا ۖ فَإِمَّا تَرَيِنَّ مِنَ ٱلْبَشَرِ أَحَدًا فَقُولِيٓ إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَٰنِ صَوْمًا فَلَنْ أُكَلِّمَ ٱلْيَوْمَ إِنسِيًّا ﴿٢٦﴾﴾

---

[1] الطبري (١٨/١٧٠).

[2] الطبري (١٨/١٧٠).

[3] النسائي في الكبرى (١/٢٢١).

[4] دلائل النبوة (٢/٣٥٥).

[5] الطبري (١٨/١٧٢).

ئەو قسانەی بە مەریەم دەوترا دوای منداڵ بوونەکەی

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَنَادَىٰهَا مِن تَحْتِهَآ أَلَّا تَحْزَنِى قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا﴾ واتە: لە خواریەوە بانگی کرد خەفەت مەخۆ پەروەردگارت لە ژێر تۆدا جۆگە ئاوی دەرهێناوە، هەندی خوێندوویانەتەوە بە (مَنْ تَحتَها) واتە: ئەوەی لە خواریەوەیە، هەندێکی تر بە (مِن تَحْتِهَآ)یان خوێندووەتەوە، واتە بە حەرفی جەڕ، زانایانی تەفسیر ڕای جیاوازیان هەیە لەسەر ئەوەی لە خوارەوە، ئەو کەسە کێیە؟ عەوفی‌و کەسانی تریش وتووینە: لە ئیبنو عەباسەوە ﴿فَنَادَىٰهَا مِن تَحْتِهَآ﴾ واتە: جبریل.[1] چونکە عیسا قسەی نەکردووە هەتا مەریەم هێنایە لای هۆزەکەی، سەعیدی کوڕی جوبەیرو زەححاك‌و عەمری کوڕی مەیمون‌و سودی‌و قەتادەیش دەڵێن ئەو کەسە جوبرەئیلی فریشتە بووە (سەلامی خوای لی بێت).[2] واتە: لە خوارووی شیوەکەوە (دۆڵەکەوە) بانگی کرد. موجاهید دەڵێت: ﴿فَنَادَىٰهَا مِن تَحْتِهَآ﴾ واتە: عیسای کوڕی مەریەم بانگی کرد. عبدالرزاقیش دەڵێت: لە موعەممەرەوە لە قەتادەوە دەڵێت، حەسەن دەڵێن: ئەوەعیسای کوڕی بووە (سەلامی خوای لی بێت). ئەوە یەکێکە لەو دوو ڕیوایەتەی لە سەعیدی کوڕی جوبەیرەوە هاتووە، ئەوەی بانگی کردعیسای کوڕی بووە (سەلامی خوایان لی بێت). وە دەڵێت: ئایا گوێت لە خوای گەورە نیە کە دەفەرمووێت: ﴿فَأَشَارَتْ إِلَيْهِ﴾ واتە: ئیشارەتی بۆ منداڵەکەکرد. ئیبنو زەیدو ئیبنو جەریریش ئەم ڕایەیان هەڵبژاردووە، ﴿أَلَّا تَحْزَنِى﴾ واتە: پاشان بانگیکرد وتی: خەفەت مەخۆ، ﴿قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا﴾ واتە: پەروەردگارت لە ژێرتدا ئاوێکی دەرهێناوە، سوفیانی سەوری‌و شوعبە دەڵێن لە ئیبنو ئیسحاقەوە لە بەڕای کوڕی عازیبەوە: ﴿قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا﴾یانی : جۆگە ئاو.[3] عەلی کوڕی ئەبو تەلحە دەڵێت لە ئیبنو عەباسەوە (السری) واتە: ڕووبار.[4] عەمری کوڕی مەیمونیش دەڵێت: (السری) واتە: ڕووبارێك کە ئاوی لی دەخورێتەوە.[5] موجاهید دەڵێت (السری) واتە: ڕووبار بە _سریانی_.[6] سەعیدی کوڕی جوبەیر دەڵێت: (السری) واتە:

---

[1] الطبري (١٧٣/١٨).
[2] الطبري (١٧٣/١٨).
[3] الطبري (١٧٥/١٨).
[4] الطبري (١٧٦/١٨).
[5] الطبري (١٧٦/١٨).
[6] الطبري (١٧٦/١٨).

ڕووباری بچووك بە زمانی نەبەتی.[١] هەندێكی تر وتوویانە: مەبەست بە(سەری) عیسا پێغەمبەرە (سەلامی خوای لی بێت)، لەوانە حەسەنی بەسریو ڕەبیعی كوڕی ئەنەسو محمدی كوڕی عەببادی كوڕی جەعفەرو قەتادەیش لە ڕیوایەتێكیداو عبدالرحمانی كوڕی زەیدی كوڕی ئەسلەمیش هەر وایان وتووە، بەلام ڕای یەكەم دیارو ڕوونترە. بۆیە لە دوای ئەوە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَهُزِّيٓ إِلَيۡكِ بِجِذۡعِ ٱلنَّخۡلَةِ﴾ واتە: كۆتەرەی ئەو دارخورمایە ڕاوەشێنە، خوای گەورە منەت دەكات بەسەر مەریەمدا كە خواردنو خواردنەوەی بۆ وەدی هێناوە وەك دەفەرمووێت: ﴿تُسَٰقِطۡ عَلَيۡكِ رُطَبٗا جَنِيّٗا ۝٢٥ فَكُلِي وَٱشۡرَبِي وَقَرِّي عَيۡنٗاۖ﴾ واتە: دارخورمایەكە ڕاوەشێنە خورمای تازەو تەڕ بەسەرتدا دەبارێت بە چاوی ڕوونو دلی خۆش بخۆو بخۆرەوە، بۆیە عەمری كوڕی مەیمون دەلێت: هیچ شتێك نیە لە خورمای تازەی پێگەیشتوو چاكتر بێت بۆ ژنی زەیسان (النفاسد) پاشان ئەم ئایەتەی خوێندەوە.[٢] خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَإِمَّا تَرَيِنَّ مِنَ ٱلۡبَشَرِ أَحَدٗا﴾ واتە: هەر كەسێكت بینی لە مرۆڤ، ﴿فَقُولِيٓ إِنِّي نَذَرۡتُ لِلرَّحۡمَٰنِ صَوۡمٗا فَلَنۡ أُكَلِّمَ ٱلۡيَوۡمَ إِنسِيّٗا﴾ واتە: بلێ من بڕیارم داوە كە ئەمڕۆ قسە لەگەل هیچ كەسێك نەكەم، مەبەست بەم قسەیە هێماكردنە، نەك قسەكردن بە وتە لەبەر ئەوەی دژایەتی پەیدا نەكات لەگەل ئەمەدا كە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَلَنۡ أُكَلِّمَ ٱلۡيَوۡمَ إِنسِيّٗا﴾ ئەنەسی كوڕی مالیك لەم ئایەتەدا: ﴿إِنِّي نَذَرۡتُ لِلرَّحۡمَٰنِ صَوۡمٗا﴾ دەلێت: (صمتاً) واتە: نەزرم كردووە لەسەر خۆم بۆ خودا كە قسە نەكەم.[٣] ئیبنو عەبباسو زەحاكیش هەر وایان وتووە.[٤] مەبەستەكە ئەوەیە كاتێك كە لە ئاینی ئەواندا ڕۆژوویان گرتبێت خواردنو قسەكردنیشیان لی قەدەغە(حەرام) كراوە، ئەمە قسەی سودیو قەتادەو عبدالرحمانی كوڕی زەیدە.[٥] عبدالرحمانی كوڕی زەید دەلێت: كاتێك كە عیسا وتی بە مەریەم (سەلامی خوایان لی بێت): ﴿أَلَّا تَحۡزَنِي﴾ مەریەم وتی: چۆن خەم نەخۆم كە تۆ لە لامی نە خاوەنی مێردمو نە كەنیزەكیشم؟ واتە: چ بیانوویەكم بە دەستەوەیە بۆ خەلكی؟ خۆزگە پێش لەمە دەمردمو هەر باسیشم نەدەبوو، عیسا وتی بە دایكی: من لە باتی تۆ وەلامیان دەدەمەوە، ﴿فَإِمَّا تَرَيِنَّ مِنَ ٱلۡبَشَرِ

---

[١] الطبري (١٨/١٧٦).

[٢] الطبري (١٨/١٧٩).

[٣] الطبري (١٨/١٨٢/١٨٢).

[٤] الطبري (١٨/١٨٢/١٨٢).

[٥] الطبري (١٨/١٨٣)، القرطبي (١١/٩٨).

أَحَدًا فَقُولِيٓ إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَٰنِ صَوْمًا فَلَنْ أُكَلِّمَ ٱلْيَوْمَ إِنسِيًّا﴾ عبدالرحمانی کوڕی زەید دەڵێت: ئەم قسانە قسەی عیسایە کە بە دایکی وت، وەهەبیش هەر وای وتووە.

﴿فَأَتَتْ بِهِۦ قَوْمَهَا تَحْمِلُهُۥ ۖ قَالُوا۟ يَٰمَرْيَمُ لَقَدْ جِئْتِ شَيْـًٔا فَرِيًّا ﴿٢٧﴾ يَٰٓأُخْتَ هَٰرُونَ مَا كَانَ أَبُوكِ ٱمْرَأَ سَوْءٍ وَمَا كَانَتْ أُمُّكِ بَغِيًّا ﴿٢٨﴾ فَأَشَارَتْ إِلَيْهِ ۖ قَالُوا۟ كَيْفَ نُكَلِّمُ مَن كَانَ فِى ٱلْمَهْدِ صَبِيًّا ﴿٢٩﴾ قَالَ إِنِّى عَبْدُ ٱللَّهِ ءَاتَىٰنِىَ ٱلْكِتَٰبَ وَجَعَلَنِى نَبِيًّا ﴿٣٠﴾ وَجَعَلَنِى مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنتُ وَأَوْصَٰنِى بِٱلصَّلَوٰةِ وَٱلزَّكَوٰةِ مَا دُمْتُ حَيًّا ﴿٣١﴾ وَبَرًّۢا بِوَٰلِدَتِى وَلَمْ يَجْعَلْنِى جَبَّارًا شَقِيًّا ﴿٣٢﴾ وَٱلسَّلَٰمُ عَلَىَّ يَوْمَ وُلِدتُّ وَيَوْمَ أَمُوتُ وَيَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا ﴿٣٣﴾﴾

مەریەم لەگەڵ عیسادا لەبەردەم هۆزەکەیداو ناڕەزایی هۆزەکەی لێیو وەڵامدانەوەی عیسا (سەلامی خوای لێ بێت) بۆیان

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَأَتَتْ بِهِۦ قَوْمَهَا تَحْمِلُهُۥ ۖ قَالُوا۟ يَٰمَرْيَمُ لَقَدْ جِئْتِ شَيْـًٔا فَرِيًّا﴾ خوای گەورە باسی مەریەم دەکات کاتێك هاتەوە ناو هۆزەکەیو منداڵێکی بە باوەشەوە بوو، فەرمانی پێدرابوو کە ئەو ڕۆژە بێدەنگ بێتو قسە لەگەڵ کەسدا نەکات لە مەردم، خوای گەورە خۆی بە کارەکانیا دەگاتو ئەوی بەسە، خۆی تەسلیمی فەرمانی خوای گەورە کردو پێی ڕازی بوو، کاتێك هۆزەکەی بەو شێوەیە چاویان پێی کەوت زۆر بە لایانەوە گران بوو، بێزاری خۆیان دەربڕی لێی: ﴿قَالُوا۟ يَٰمَرْيَمُ لَقَدْ جِئْتِ شَيْـًٔا فَرِيًّا﴾ وتیان: ئەی مەریەم! وامان سەیر نەدەکرد کە شتی وا گەورە لە تۆ ڕووبدات. موجاهیدو قەتادەو سودیو کەسانی تریش دەڵێن: واتە: کارێکی وا گەورە.[1] ئیبنو ئەبی حاتەم ڕیوایەتی کردووە لە نەوفی بیکالیەوە دەڵێت: هۆزەکەی ڕۆیشتن دەگەڕانبۆی، دەڵێت: مەریەم لەبنەماڵەیەکی بەڕێزبوو هەریەخانەدانی و پێغەمبەرایەتی هاتبوون،زۆر گەڕان وهیچیان چنگ نەکەوت ،گاوانێکیان بینی ووتیان: ئافرەتێکی لەوشێوەو لە شێوەیەت بەرچا و نەکوتووە(بۆیان وەسف کرد) وتی: نەخێر، بەڵام من ئەمشەو شتێکم لەمانگاکانم دا چاو پی کەوتووە هەرگیز لێم نەبینیون، وتیان: چیت لی بینیون؟ وتی: بینیم ئەمشەو ڕووەو ئەو شیوە (الوادی) سوژدەیان دەبرد. عبدالله ی کوڕی زیاد دەڵێت: لە(سەییار) هوەئەمەم لەبەرکردووە کە گاوانەکەی پێی ووتن: ڕووناکیەکی درەوشاوەم چاو پێکەوت، خەڵکەکە ڕوویان کردە ئەو شوێنەی کە ئەم پێی وتن، مەریەم بەرەو ڕوویان هات، کاتێك مەریەم چاوی پێیان کەوت دانیشتو منداڵەکەی خستە باوەشی، خەڵکەکە هاتنو لێی کۆبوونەوەو دەورەیان دا، ﴿قَالُوا۟ يَٰمَرْيَمُ لَقَدْ جِئْتِ شَيْـًٔا فَرِيًّا﴾ واتە: وتیان شتێکی سەیرو سەمەرە

---

[1] الطبري (١٨/١٨٥).

ڕووی داوە لێت. واتە ئێمە وامان بۆ نەدەڕوانیت، ﴿يَٰٓأُخۡتَ هَٰرُونَ﴾ واتە: ئەی خوشکی هارون! یان ئەو کەسەی لە خواناسیدا لە هارون دەچی، ﴿مَا كَانَ أَبُوكِ ٱمۡرَأَ سَوۡءٖ وَمَا كَانَتۡ أُمُّكِ بَغِيّٗا﴾ واتە: نە باوکت پیاو خراپ بووەو نە دایکیشت داوێن پیس بووە، تۆ لە بنەماڵەیەکی پاکو چاکو ناسراو بە چاکەخوازو خۆپارێز بوویت، کەی کاری وا لە تۆ چاوەڕوان کراوە ڕوویدات؟ !عەلی کوڕی ئەبو تەلحەو سودی دەڵێن پێی وتراوە: ﴿يَٰٓأُخۡتَ هَٰرُونَ﴾ واتە: ئەی خوشکی هارونی برای موسا، چونکە مەریەم لە تۆرمەی ئەوە. وەك چۆن دەوترێت بە تەمیمیەك: (یا أخا تمیم) وە دەوترێت بە موزەڕیەك (یا أخا مضر).[1] وە وتراویشە: پیاوێك لە ناویاندا بووە ناوی هاروون بووە، نسبەتی مەریەمیان داوەتە پاڵ ئەو پیاوچاکە لەخواناسیو دنیا نەویستیدا، پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَأَشَارَتۡ إِلَيۡهِۖ قَالُواْ كَيۡفَ نُكَلِّمُ مَن كَانَ فِي ٱلۡمَهۡدِ صَبِيّٗا﴾ واتە: ئیشارەتی بۆ منداڵەکە کرد، وتیان: چۆن ئێمە قسە لەگەڵ منداڵێکی ناو بێشکە بکەین، چونکە ئەوانە بە گومان بوون لەو کارەی مەریەمو بڕوایان پی نەدەکرد، بوختانیان بۆ دەکردو لەو بارەیەوە قسەی زۆریان دەوت، مەریەم ئەو ڕۆژە بەڕۆژوو بوو قسەی نەدەکرد.ئەوان هەرچیان دەوت مەریەم هێمای بۆ دەکردن کە قسە لەگەڵ منداڵەکە بکەن، لەگەڵ ئەو بدوێن، ئەوانیش زیاتر تووڕە دەبوونو وایان دەزانی گاڵتەیان پی دەکات دەیانوت: ﴿كَيۡفَ نُكَلِّمُ مَن كَانَ فِي ٱلۡمَهۡدِ صَبِيّٗا﴾، مەیمونی کوڕی مەهران دەڵێت: ﴿فَأَشَارَتۡ إِلَيۡهِۖ﴾ مەریەم ئیشارەتی بۆ کرد لەگەڵ منداڵەکە بدوێن، وتیان: لەگەڵ ئەوە دا ئەم کارە گەنەشی کردووە کەچی ، پێمان دەڵێت لەگەڵ منداڵێك قسە بکەین کە بوویەتیو لەناو بێشکەدایە.[2] سودی دەڵێت کاتێك ئیشارەتی کرد بۆ لای منداڵەکە تووڕە بوونو وتیان: ئەم گاڵتەکردنەی پێمان زۆر خراپو تاوانترە لامان لە داوێن پیسیەکەی کە فەرمانمان پی دەکات قسە لەگەڵ ئەم منداڵەدا بکەین لەناو بێشکەدایە، ﴿قَالُواْ كَيۡفَ نُكَلِّمُ مَن كَانَ فِي ٱلۡمَهۡدِ صَبِيّٗا﴾.[3] واتە: منداڵێك بەو ساواییە لەناو بێشکە دابێت چۆن قسە دەکات؟ منداڵەکە وتی: ﴿إِنِّي عَبۡدُ ٱللَّهِ﴾ من عەبدی خودام، یەکەم شتێك لە دەمی هاتە دەر باسی پاکیو بی عەیبی خودای کرد کە خودا منداڵی نیەو ئەمیش عەبدی خودایەو هەر خودایش پەروەردکاریەتی، ﴿ءَاتَىٰنِيَ ٱلۡكِتَٰبَ وَجَعَلَنِي نَبِيّٗا﴾ واتە: کتێبی داومەتیو کردومی بە پێغەمبەر، لێرەدا داوێن پاکی دایکی دەسەلمێنێت بۆ

---

[1] الطبري (١٨/١٨٧).

[2] الدر المنثور (٥/٥٠٨).

[3] الطبري (١٨/١٨٩).

ئەو بوختانەی بۆیان هەڵبەستبوو، نەوفی بیکالی دەڵێت: کاتێك ئەوانە ئەو قسەیان بەرامبەر مەریەمی دایکی کرد، مەمکی دایکی دەمژی، مەریەم مەمکەکەی لە دەمی لابردو لەسەر لای چەپی داینا منداڵەکە وتی: ﴿إِنِّي عَبْدُ ٱللَّهِ ءَاتَىٰنِيَ ٱلْكِتَٰبَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا﴾ هەتا دەگاتە ﴿مَا دُمْتُ حَيًّا﴾. پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنتُ﴾ واتە: لە هەر کوێش بم پیرۆزی کردووم، موجاهیدو عەمری کوڕی قەیس‌و سەوری دەڵێن: واتە: کردوومی بە مامۆستا بۆ چاکە.[1] لە ڕیوایەتێکی تردا لە موجاهیدەوە دەڵێت: (مباركاً) واتە :زۆر بەسوود.[2] ئیبنو جەریر ڕیوایەتی کردووە لە وەهەیبی کوڕی وەردەوە مەولای بەنی مەخزوم دەڵێت :زانایەك گەیشتە لای زانایەکی لە خۆی زاناتر پێی وت: لەو کارو کردەوانەی کە هەمە چی ئاشکرا بکەم‌و بگەیەنم؟ وتی: فەرمان دان بە چاکەو قەدەغەکردن لە خراپە، چونکە ئەوە ئاینی خودایە کە پێغەمبەرەکانی خۆی پێدا ناردووە بۆ بەندەکانی، هەموو زانایانی فیقهزانەکان یەکدەنگن لەسەر ئەم ئایەتە کە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنتُ﴾ وتویانە: موبارەکیەکەی کامەیە؟ وەڵام دراوەتەوە:ئەوەیە فەرمان بە چاکەئەکات بەرگری لە خراپە ئەکات لە هەر کوێیەك بێت.[3] ﴿وَأَوْصَٰنِي بِٱلصَّلَوٰةِ وَٱلزَّكَوٰةِ مَا دُمْتُ حَيًّا﴾ واتە: داواشی لی کردوم کە نوێژ بکەم‌و زەکات بدەم هەتا زیندووم. وەك ئەم ئایەتەی کە خوای گەورە فەرمان بە حەزرەتی محمددەکات و دەفەرمووێت: ﴿وَٱعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ ٱلْيَقِينُ﴾[4] واتە: پەروەردگارت بپەرستە هەتا مردن یەخەت پی دەگرێت. عبدالرحمانی کوڕی قاسم دەڵێت لە مالیکی کوڕی ئەنەسەوە لەم ئایەتەدا: ﴿وَأَوْصَٰنِي بِٱلصَّلَوٰةِ وَٱلزَّكَوٰةِ مَا دُمْتُ حَيًّا﴾ دەڵێت: هەواڵی هەموو ئەو شتانەی داوەتیّ کە لە ئەو ڕوو دەدات هەتا دەمرێت ئەم قسەیە چەند ڕوونە بۆ ئەوانەی بڕوایان بە قەزاو قەدەر نیە[5]! وە دەفەرمووێت: ﴿وَبَرًّۢا بِوَٰلِدَتِي﴾ واتە: فەرمانی پێداوم لەگەڵ دایکیشم چاك بم، دوای گوێڕایەڵی خودا باسی چاکەکردنی کردووە لەگەڵ دایکی، چونکە خودای گەورە زۆرجار کە باسی عبادەتی خۆی کردووە باسی چاکەکردنیشی کردووە لەگەڵ دایك‌و باوك. وەك دەفەرمووێت: ﴿وَقَضَىٰ

---

[1] الطبري (١٨/١٩١).

[2] الطبري (١٨/١٩١).

[3] الطبري (١٨/١٩١).

[4] الحجر (٩٩).

[5] القرطبي (١١/١٠٣).

رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوٓاْ إِلَّآ إِيَّاهُ وَبِٱلْوَٰلِدَيْنِ إِحْسَٰنًا﴾[1] واتە: وە پەروەردگارت بڕیاری داوە کە هیچ شتێك نەپەرستن بێجگە لە ئەو وە لەگەڵ دایكو باوكتان چاکە بکەن. وە دەفەرموویێت: ﴿أَنِ ٱشْكُرْ لِى وَلِوَٰلِدَيْكَ إِلَىَّ ٱلْمَصِيرُ﴾[2] واتە: (فەرمانمان بە ئادەمی دا) کە سوپاسگوزاری من و باوكو دایكت بکە تەنها بۆ لای منە گەڕانەوەتان. وە لێرەدا دەفەرموویێت: ﴿وَلَمْ يَجْعَلْنِى جَبَّارًا شَقِيًّا﴾ واتە: نەی کردووم بە زۆردارێکی لاسارو فیزنل کە لە فەرمانی دەرچمو عبادەتی نەکەمو خراپە لەگەڵ دایکم بکەمو بەدبەخت ببم، پاشان خودای مەزن لەسەر زمانی عیسا پێغەمبەر (سەلامی خوای لی بێت) دەفەرموویێت: ﴿وَٱلسَّلَٰمُ عَلَىَّ يَوْمَ وُلِدتُّ وَيَوْمَ أَمُوتُ وَيَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا﴾ واتە: سڵاوم لی بێت ڕۆژێك کە لە دایك بوومو ڕۆژێ کە دەمرمو ڕۆژێکیش کە زیندوو دەکرێمەوە. لێرەدا بەندایەتی خۆی دەسەلمێنێت بۆ خودای گەورە، کە ئەمیش دروست کراوێکە لە دروستکراوەکانی خودا دەبیو دەمریو زیندوو دەکرێتەوە وەك ئەو خەڵکەی تر بەڵام لەو کاتانەدا سەلامەتە کە نارەحەتترینو گرانترین کاتە لەسەر بەندەکانی خودا، درودو سەلام لەسەر عیسا پێغەمبەر.

﴿ذَٰلِكَ عِيسَى ٱبْنُ مَرْيَمَ قَوْلَ ٱلْحَقِّ ٱلَّذِى فِيهِ يَمْتَرُونَ ﴿٣٤﴾ مَا كَانَ لِلَّهِ أَن يَتَّخِذَ مِن وَلَدٍ سُبْحَٰنَهُۥٓ إِذَا قَضَىٰٓ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ ﴿٣٥﴾ وَإِنَّ ٱللَّهَ رَبِّى وَرَبُّكُمْ فَٱعْبُدُوهُ هَٰذَا صِرَٰطٌ مُّسْتَقِيمٌ ﴿٣٦﴾ فَٱخْتَلَفَ ٱلْأَحْزَابُ مِنۢ بَيْنِهِمْ فَوَيْلٌ لِّلَّذِينَ كَفَرُواْ مِن مَّشْهَدِ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿٣٧﴾﴾

عیسا عەبدی خودایەو کوڕی خودا نیە

خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿ذَٰلِكَ عِيسَى ٱبْنُ مَرْيَمَ قَوْلَ ٱلْحَقِّ ٱلَّذِى فِيهِ يَمْتَرُونَ﴾ واتە:ئەمەیە قسەی ڕاست لەسەر عیسای کوڕی مەریەم کە ئەوان تێیدا دوو دڵن، خوای گەورە باسی عیسا پێغەمبەر (سەلامی خوای لی بێت) دەکات بۆ پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموویێت ئەوەی کە بۆ تۆمان گێڕاوەتەوە لە بارەی عیساوە (سەلامی خوای لی بێت) ﴿قَوْلَ ٱلْحَقِّ ٱلَّذِى فِيهِ يَمْتَرُونَ﴾ ئەوقسەڕاستە یە کەئەوان تێیدا دوودڵن ، واتە: ئەوانەی شوێنی پڕوپوچ کەوتوونو بڕوایان پێی نیەوئەوانەیش لەسەرهەقنو بڕوایان پێی هەیە کێشەیانە لەسەری، بۆیە زۆرێك خوێندوویانەتەوە بە (قَولُ الحق) بە ڕەفعی (قَولُ) ،عاسیم و عەبدوڵای کوڕی عامریش خوێندوویانەتەوە بە مەنسوبی (قَولَ)، ئیبنو مەسعودیش

[1] الاسراء (٢٣).

[2] لقمان (١٤).

خوێندوویەتیەوە بە: (ذلك عيسي ابن مريم قال الحق)[1] ڕەفعەکە لە ڕووی ئیعرابەوە باشتر دیارە. ئەم ئایەتەیش دەبێتە پشتگیر بۆئەم (ڕەفعە) کە دەفەرموێت: ﴿ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ ٱلْمُمْتَرِينَ﴾[2] واتە: ڕاست ئەوەیە (کە بۆت هاتووە) لە پەروەردگارتەوە کەواتە لە گومانداران مەبە. پاش ئەوەی خودای مەزن باسی عیسا دەکات کە خۆی دروستی کردووەو عەبدی خودایەو کردوویەتی بە پێغەمبەر باسی پاکو بی عەیبی خۆی دەکاتو دەفەرموێت: ﴿مَا كَانَ لِلَّهِ أَن يَتَّخِذَ مِن وَلَدٍ سُبْحَٰنَهُۥٓ﴾ واتە: لە خوا ناوەشێتەوە مندالی هەبێت، پاکیو بی عەیبی بۆ خودایە لەو قسانە کە ئەو خوانەناسو ستەمکارو نەفامو تاوانکارانە ئە یلێن: ﴿إِذَا قَضَىٰٓ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ﴾ واتە: هەر کاتێك مەیلی لی بوو شتێك ببێت، هەر پێی وت ببە دەبێت. بەو شێوەیەی مەیلی لێیەتی، وەك لە ئایەتی تردا دەفەرموێت: ﴿إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِندَ ٱللَّهِ كَمَثَلِ ءَادَمَ خَلَقَهُۥ مِن تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ ﴿٥٩﴾ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّكَ فَلَا تَكُن مِّنَ ٱلْمُمْتَرِينَ﴾[3] واتە: بە ڕاستی وێنەی (دروست بوونی) عیسا لای خوا وەك وێنەی ئادەم وایە کە دروستی کرد لەگڵ لە پاشان پێی وت ببە، ئەویش بوو، قسەی ڕاست ئەوەیە کە لە خواوە بە تۆ گەیشت کەواتە لە گومانداران مەبە.

عیسا فەرمانی داوە کە تەنها خوا بپەرستری بە لام خەلکی دوای ئەو کێشەو جیاوازی کەوتە نێوانیان

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَإِنَّ ٱللَّهَ رَبِّى وَرَبُّكُمْ فَٱعْبُدُوهُ هَٰذَا صِرَٰطٌ مُّسْتَقِيمٌ﴾ واتە: عیسا فەرمانی دا بە هۆزەکەی ئەو کاتەی کە هەر لە بێشکەدا بوو پێی وتن کە خوای گەورە پەروەردگاری ئەوە و پەروەردگاری ئەوانیشە داوای لی کردن کە خوا بپەرستن. ﴿فَٱعْبُدُوهُ هَٰذَا صِرَٰطٌ مُّسْتَقِيمٌ﴾ !هەر ئەو بپەرستن ،ئەمە ڕێگەی ڕاستە ،یانی: ئەوەی من بۆم هێناون لە لایەن خواوە هەر ئەوە ڕاستەڕێیە، واتە: ئەو ڕێگە ڕاستە هەر کەسێك شوێنی بکەوێت ئەوە شارەزایەو ڕێی ڕاستی گرتووە، هەر کەسیش دژایەتی بکات ئەوە گومڕابووەو سەری لی شێواوە. پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَٱخْتَلَفَ ٱلْأَحْزَابُ مِنۢ بَيْنِهِمْ﴾ واتە: ئەهلی کتێب کەوتنە کێشەوە لەسەر عیسا لە نێوان خۆیاندا، پاش ڕوونکردنەوەو دەرخستنی حالی عیسا کە عەبدو پێغەمبەری خودایەو بە فەرمانی خۆیو هەر لە ڕوحی

---

[1] الطبري (١٨/١٩٤).

[2] البقرة (١٤٧).

[3] ال عمران (٥٩ـ٦٠).

پیرۆزی خۆی خستیه ناو ڕەحمی مەریەم. کۆمەڵێك لەوانە کە زۆرینەی جوولەکەکانە (بەر لەعنەتی خوا بکەون) جەختیان دەکردەوە لەسەر ئەوە کە عیسا زۆڵەو ئەم قسانەیش دەیکات جادووە، دەستەیەکی تریان دەی وت: بێگومان قسەی خودایە، هەندێکی تر دەیان وت: عیسا کوڕی خودایە، هەندێکی تریش دەیان وت: عیسا یەکێکە لە سی خوداکە، هەندێکیشیان دەیان وت: بە ڕاستی عیسا عەبدی خودایەو پێغەمبەری خودایە، ئەمە ئەو قسە ڕاستەیە کە خوای گەورە باوەڕدارانی لی شارەزا کردووە. هەر بەو شێوەیە ڕیوایەت کراوە لە عەمری کوڕی مەیمونو ئیبنو جورەیجو قەتادەو کەسانی تریشەوە لە زانایانی پێشینەو پاشینەشەوە، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَوَيْلٌ لِّلَّذِينَ كَفَرُوا۟ مِن مَّشْهَدِ يَوْمٍ عَظِيمٍ﴾ واتە: هاوار بۆ ئەو خوانەناسانە لە بینینی ئەو ڕۆژە گەورەو ناڕەحەتە، ئەمە هەڕەشەیەکی زۆر توندە بۆ ئەو کەسانەی کە درۆ بە دەم خوداوە هەڵدەبەستنو وا دەزانن کە خودا کوڕی هەیە، بەڵام خودا بی باکەو مۆڵەتیان دەداتو دوایان دەخات بۆ ڕۆژی قیامەت ،خوا زۆر لەسەرخۆیە، دەزانێت لە دەستی دەرناچن، پەلە ناکات لەوانەی کە یاخی دەبن، وەك لە فەرموودەی صەحیحدا هاتووە: (خوای گەورە مۆڵەتی ستەمکار دەدات هەتا کاتی ئەیگرێت، ئیتر بەری نادات، پاشان پێغەمبەری خودا (ﷺ) ئەم ئایەتەی خوێند: ﴿وَكَذَٰلِكَ أَخْذُ رَبِّكَ إِذَآ أَخَذَ ٱلْقُرَىٰ وَهِىَ ظَٰلِمَةٌ ۚ إِنَّ أَخْذَهُۥٓ أَلِيمٌ شَدِيدٌ﴾[1]، واتە: ئا بەو شێوەیە سزادانی پەروەردگارت کاتێك خەڵکی شارەکان سزا دەدات کە ستەمکاربوون بە ڕاستی تۆڵەسەندنی ئەو ئازاردەرو بە تینە. دیسان لە هەردوو صەحیحەکەدا هاتووە لە پێغەمبەری خوداوە (ﷺ) فەرموویەتی: (هیچ کەسێك خۆگرتر نیە لە خودا لەسەر ئازاردانێك کە بیستبێتی، ئەوانە منداڵی بۆ بڕیار دەدەن ئەویش ڕۆزیان دەداتو تەندروستیان دەکات(و تووشی بەڵایان ناکات).[2] خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَكَأَيِّن مِّن قَرْيَةٍ أَمْلَيْتُ لَهَا وَهِىَ ظَالِمَةٌ ثُمَّ أَخَذْتُهَا وَإِلَىَّ ٱلْمَصِيرُ﴾[3] واتە: وە (خەڵکی) چەندەها شا ر و دی (هەبوون) مۆڵەتم دان کە ستەمکار بوون لە پاشان تۆڵەم لی سەندنو لەناوم بردنو هەر بۆ لای من دەگەڕێنەوە. وە دەفەرموێت: ﴿ وَلَا تَحْسَبَنَّ ٱللَّهَ غَٰفِلًا عَمَّا يَعْمَلُ ٱلظَّٰلِمُونَ ۚ إِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ ٱلْأَبْصَٰرُ﴾[4] واتە: وا مەزانە خوا بی ئاگایە لەوەی کە ستەمکاران دەیکەن، بێگومان ئەو دوایان دەخات بۆ ڕۆژێك کە چاوەکان تێیدا ئەبڵەق دەبنو نانوقێن

---

[1] فتح الباري (٨/٢٠٥)، مسلم (٤/١٩٩٧). (هود:١٠٢).

[2] فتح الباري (١٠/٥٢٧)، مسلم (٤/٢١٦٠).

[3] الحج (٤٨).

[4] ابراهيم (٤٢).

لە ترسا. بۆیە لێرەیشدا دەفەرمووێت: ﴿فَوَيْلٌ لِّلَّذِينَ كَفَرُوا مِن مَّشْهَدِ يَوْمٍ عَظِيمٍ﴾یانی : ڕۆژی قیامەت. وە لە فەرموودەی صەحیحدا هاتووە کە بوخاریو موسلیم ڕیوایەتیان کردووە لە عوبادەی کوڕی سامیتەوە (ڕەزای خوای لی بێت) دەڵێت: پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی: (کەسێك شایەتی بدا هیچ پەرستراوێك نیە غەیری خوداو ئەو خوایە تەنیایەو شەریکی نیە، موحەمەدیش (ﷺ) بەندەو پێغەمبەری خودایە، عیسایش بەندەی خوداو پێغەمبەری خودایەو بە فەرمانی خودا لە ڕۆحی پیرۆزی خۆی خستە ناو ڕەحمی مەریەمەوە، هەروەها بەهەشت ڕاستەو ئاگریش ڕاستە، خودا دەیخاتە بەهەشت بەو کارانەیشەوە کە هەیەتی)[1].

﴿أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ يَوْمَ يَأْتُونَنَا لَٰكِنِ الظَّالِمُونَ الْيَوْمَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ﴿٣٨﴾ وَأَنذِرْهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ إِذْ قُضِيَ الْأَمْرُ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ وَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٩﴾ إِنَّا نَحْنُ نَرِثُ الْأَرْضَ وَمَنْ عَلَيْهَا وَإِلَيْنَا يُرْجَعُونَ ﴿٤٠﴾﴾

ترساندنی خوانەناسان لە ڕۆژی داخ و کەسەر

خوای گەورە باسی خوانەناسان دەکات لە ڕۆژی قیامەتدا کە زۆر چاویان تیژەو گوێیان سووکە، وەك لە ئایەتێکی تردا دەفەرمووێت: ﴿وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الْمُجْرِمُونَ نَاكِسُو رُءُوسِهِمْ عِندَ رَبِّهِمْ رَبَّنَا أَبْصَرْنَا وَسَمِعْنَا﴾[2] واتە: ئەگەر دەبینی کاتێك (لە قیامەتدا) تاوانباران لە حوزوری پەروەردگاریاندا (لە خەجاڵەتیدا) سەریان داخستووە (دەڵێن) ئەی پەروەردگاری ئێمە (ئەوەی بەڵێنت پی دابوین) دیمانو بیستمان. واتە: کاتێك ئەو قسانە دەکەن هیچ سوودی نیە بۆیان، ئەگەر لە پێش تووش بوونیان بە سزا ئەو قسانەیان بوتایە سوودمەند دەبوون پێیو لە جەزرەبەی خودا لای دەدانو ڕزگاری دەکردن، بۆیە خوای گەورە لێرەدا دەفەرمووێت: ﴿أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ﴾ واتە: چاك دەبیستنو چاکیش دەبینن، واتە: لە ڕۆژی قیامەتدا، ﴿لَٰكِنِ الظَّالِمُونَ الْيَوْمَ﴾ واتە: بەڵام ستەمکاران ئەمڕۆ لە دنیادا ﴿فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ﴾ واتە: بە ئاشکرا گومڕان. نابیسنو نابینن و بی ئاوەزن، کاتێك کە داوایان لی دەکرێت ڕێی ڕاست بگرن نایگرن، بەڵام وەختێك بەرفەرمانن کە هیچ قازانجێکی نیە بۆیان، پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَأَنذِرْهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ﴾ واتە: لەو ڕۆژی داخو خەفەتە بیان ترسێنە، ﴿إِذْ قُضِيَ الْأَمْرُ﴾ کاتێك هەموو شتێك دەبڕێتەوەو کار لە کار دەترازێت، خەڵکی ناو بەهەشتو خەڵکی ناو ئاگر جیادەکرێتەوە، هەر کەسەو دەڕوات بۆ ئەو شوێنەی خۆی تا هەتایە تێیدایە ﴿وَهُمْ﴾ ئەوانە کەچی

[1] فتح الباري (٦/٥٤٦)، مسلم (١٠/٥٧).

[2] السجدة (١٢)

ئەمڕۆ ﴿فِي غَفْلَةٍ﴾ بێ ئاگان لەو ترسەی تووشیان دێت لەو ڕۆژی داخ و کەسەرو پەشیمانیەدا، ﴿وَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ﴾ واتە: ئەوانە بڕواشیان نیە. ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە ئەبو سەعیدەوە دەڵێت: پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی: (کاتێك خەڵکی بەهەشت چوونە بەهەشتو خەڵکی ئاگریش چوونە ناو ئاگر، مردن دەهێنرێت لە شێوەی بەرانێکی سپی و ڕەش لە نێوان بەهەشتو ئاگردا دەوەستێنرێت، دەوترێ: ئەی خەڵکی بەهەشت ئایا ئەمە دەناسن؟ فەرمووی: خەڵکی مل بەرز دەکەنەوەو سەیر دەکەن دەڵێن: بەڵێ ئەمە مردنە، فەرمووی: دەوترێ: ئەی خەڵکی ئاگر ئایا ئەمە دەناسن؟ فەرمووی: مل بەرز دەکەنەوەو سەیر دەکەنو دەڵێن: بەڵێ ئەمە مردنە، فەرمووی: جافەرمانی پێ دەکرێت کە سەر ببڕرێت، فەرمووی: پاشان دەوترێت: ئەی خەڵکی بەهەشت تا هەتایە مانەوەیەو مردن نیە، وە ئەی خەڵکی ئاگر تاهەتایە مانەوەیەو مردن نیە). پاشان پێغەمبەری خودا (ﷺ) ئەم ئایەتەی خوێندەوە: ﴿وَأَنذِرْهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ إِذْ قُضِيَ الْأَمْرُ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ وَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ﴾ بە دەستی ئیشارەتی کردو پاشان فەرمووی: (خەڵکی دنیا لەناو بێ ئاگایی دنیادان)![1] هەر بەم شێوەیە ئیمامی ئەحمەدیش ڕیوایەتی کردووە، بوخاری و موسلیمیش لە صەحیحەکەیاندا هێناویانە.[2] لەفزەکانیان لەم فەرموودەیەوە نزیکە. وە لە عبدالله ی کوڕی مەسعودەوە لە بەسەرهاتێکدا باس کردووە دەڵێت: هیچ گیانێك نیە مەگین ئەو گیانە دەڕوانێت بۆ ماڵێك لە بەهەشتداو ماڵێك لە ئاگردا، ئەو ڕۆژە ڕۆژی داخ و کەسەرە. خەڵکی ناو ئاگر ئەو ماڵە دەبینن کە خودا بۆی دانابوون ئەگەر خاوەن بڕوا بوونایە، پێیان دەڵێن: ئەگەر بڕواتان بهێنایەو ئاکار چاك بوونایە، ئا ئەوە بۆ ئێوە دەبوو لە بەهەشتدا کە چاوتان پێی دەکەوێت، لەوێدا خەم و خەفەت دایان دەگرێت، وە دەفەرموێت: خەڵکی بەهەشتیش ئەو ماڵەی ناو ئاگر دەبینن، پێیان دەڵێن: ئەگەر خودا منەتی نەکردایە بەسەرتاندا)[3].

پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿إِنَّا نَحْنُ نَرِثُ الْأَرْضَ وَمَنْ عَلَيْهَا وَإِلَيْنَا يُرْجَعُونَ﴾ واتە: ئەم زەمینەو هەرچی تیایەتی و وا بەسەریەوە دەمێنێتەوە بۆ ئێمەو ئێوەش دەگەڕێنرێنەوە بۆ لای ئێمە، خودای گەورە باسی ئەوە دەکات کە هەر خۆی وەدیهێنەرو خاوەن شکۆو کاریەدەستە، هەموو خەڵکی لەناودەچن و هەر خودا خۆی دەمێنێتەوە پاك و بێ عەیبی هەر بۆ ئەوە، هیچ کەسێك خۆی بە خاوەن تواناو دەسەڵات نازانێت، بەڵکو هەر خۆی خاوەنی هەموو خەڵکەو پاش ئەوان ماوەتەوەو

---

[1] أحمد (٣/٩)، فەرموودەیەکی سەحیحە.

[2] فتح الباري (٨/٢٨٢)، مسلم (٤/٢١٨٨).

[3] الطبري (٨/٣٤٤).لە(المصباح المنير)ە کەداهەرئەوەندەی هێناوە وئێمەش وەك خۆی وەرمان گێراوماناکەشی ڕۆشنە (وەرگێر)

بەکارەکانیاندا دەگاتو ناهەقی بە هیچ کەسێك ناکات بە ئەندازەی باڵی مێشوولەیەكو مێرووله وردیلەیەك، ئیبنو ئەبی حاتەم ڕیوایەتی کردووە لە حەزمی کوڕی ئەبو حەزمی قەتعیەوە دەڵێت : عومەری کوڕی عبدالعزیز نووسی بۆ عبدالحمیدی کوڕی عبدالرحمان خاوەنی کوفە (والی کوفە) أما بعد، بێگومان خوای گەورە مردنی لەسەر دروستکراوەکانی نووسیوە کاتێك کە دروستی کردوون، دەبێت هەر پێی بگەن، وە لەو کتێبە ڕاستەی ڕەوانەی کردووە بە زانایی خۆی پاراستوویەتیو فریشتەکانیشی کردووە بە شایەت لەسەر پاراستنی فەرموویەتی: کە خۆی خاوەنی ئەم زەمینەیەوخاوەنی ئەویشە لەسەریەتیو هەمووش بۆ لای خۆی دەگەڕێنەوە[1].

﴿وَٱذۡكُرۡ فِي ٱلۡكِتَٰبِ إِبۡرَٰهِيمَۚ إِنَّهُۥ كَانَ صِدِّيقٗا نَّبِيًّا ﴿٤١﴾ إِذۡ قَالَ لِأَبِيهِ يَٰٓأَبَتِ لِمَ تَعۡبُدُ مَا لَا يَسۡمَعُ وَلَا يُبۡصِرُ وَلَا يُغۡنِي عَنكَ شَيۡـٔٗا ﴿٤٢﴾ يَٰٓأَبَتِ إِنِّي قَدۡ جَآءَنِي مِنَ ٱلۡعِلۡمِ مَا لَمۡ يَأۡتِكَ فَٱتَّبِعۡنِيٓ أَهۡدِكَ صِرَٰطٗا سَوِيّٗا ﴿٤٣﴾ يَٰٓأَبَتِ لَا تَعۡبُدِ ٱلشَّيۡطَٰنَۖ إِنَّ ٱلشَّيۡطَٰنَ كَانَ لِلرَّحۡمَٰنِ عَصِيّٗا ﴿٤٤﴾ يَٰٓأَبَتِ إِنِّيٓ أَخَافُ أَن يَمَسَّكَ عَذَابٞ مِّنَ ٱلرَّحۡمَٰنِ فَتَكُونَ لِلشَّيۡطَٰنِ وَلِيّٗا ﴿٤٥﴾﴾

ئامۆژگاری ئیبراهیم بۆ باوکی

خوای گەورە دەفەرمووێت بە پێغەمبەری خۆی موحەمەد (ﷺ): ﴿وَٱذۡكُرۡ فِي ٱلۡكِتَٰبِ إِبۡرَٰهِيمَۚ إِنَّهُۥ كَانَ صِدِّيقٗا نَّبِيًّا﴾ واتە: لەم قورئانەدا باسی ئیبراهیمیش بکە کە لە کردارو گفتاردا ڕاستو دروست بووەو پێغەمبەریش بووە، یانی :باسی ئیبراهیم بکە بۆ هۆزەکەت ئەوانەی کە بت دەپەرستن و خۆیان بە وەچەو پێڕەو کەری ئەو دەناسێننو وا دەزانن لەسەر ئاینی ئەون، سەیری ئیبراهیم بکەن کە چەندە پێغەمبەرێکی ڕاستگۆ بوو لەگەڵ باوکیو چۆن ئامۆژگاری دەکرد کە واز بێنێت لە بتپەرستی، ﴿إِذۡ قَالَ لِأَبِيهِ يَٰٓأَبَتِ لِمَ تَعۡبُدُ مَا لَا يَسۡمَعُ وَلَا يُبۡصِرُ وَلَا يُغۡنِي عَنكَ شَيۡـٔٗا﴾ واتە: کاتێك بەباوکی وت: بابە تۆ بۆ شتێکی وا دەپەرستی نە دەبیستیو نە دەبینی و نە قازانجت پی دەگەیەنێتو نە زیانیشت لی دەدات، ﴿يَٰٓأَبَتِ إِنِّي قَدۡ جَآءَنِي مِنَ ٱلۡعِلۡمِ مَا لَمۡ يَأۡتِكَ﴾ واتە:ئەی بابە من زانیاریەکم بۆهاتووە کەنە هاتووە بۆتۆ،یانی: ئەی بابە هەرچەندە من کوڕی تۆم دەمبینی بچووکترم لە تۆو لە تۆرمەی تۆم، باش بزانە کە من شارەزای زانیاریەکم لە لایەن خوداوە، تۆ نایزانیو ئاگاداری نیتو بۆیشت نەهاتووە، ﴿فَٱتَّبِعۡنِيٓ أَهۡدِكَ صِرَٰطٗا سَوِيّٗا﴾ واتە: شوێنم بکەوی شارەزای ڕاستەڕێت دەکەم کە بتگەیەنێت بەوەی ئارەزووتەو

---

[1] ابن أبي حاتم (٣٤١٠/٧).

ڕزگاریشت دەبێت لەوەی ترسناکە، ﴿ يَـٰٓأَبَتِ لَا تَعۡبُدِ ٱلشَّيۡطَـٰنَ ﴾ واتە: ئەی باوکە شەیتان مەپەرستەو گوێبیستی مەبە لەپەرستنی ئەم بتانەدا، چونکە هەرشەیتانەداوای ئەوەت لێدەکاتو پێی خۆشە بتپەرست بی، خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا دەفەرمووێت: ﴿أَلَمۡ أَعۡهَدۡ إِلَيۡكُمۡ يَـٰبَنِيٓ ءَادَمَ أَن لَّا تَعۡبُدُواْ ٱلشَّيۡطَـٰنَۖ إِنَّهُۥ لَكُمۡ عَدُوّٞ مُّبِينٞ﴾[1] واتە: ئەی نەوەکانی ئادەم ئایا وەسێتم بۆ نەکردن کە شەیتان نەپەرستن چونکە بە ڕاستی شەیتان دوژمنی ئاشکرای ئێوەیە. وە فەرموویەتی: ﴿ إِن يَدۡعُونَ مِن دُونِهِۦٓ إِلَّآ إِنَـٰثٗا وَإِن يَدۡعُونَ إِلَّا شَيۡطَـٰنٗا مَّرِيدٗا ﴾[2] واتە:ئێوە جگە لە خوا هاوار ناکەن لە خوا تەنها لە چەند (بتێکی ناولێنراوی) مێینە نەبێت وە ناپەرستن جگە لە شەیتانی یاخیو سەرکەش نەبێت. وە لێرەیشدا دەفەرمووێت: ﴿إِنَّ ٱلشَّيۡطَـٰنَ كَانَ لِلرَّحۡمَـٰنِ عَصِيّٗا﴾ واتە: شەیتان سەرپێچی فەرمانی خودای کرد خۆی بە زل زانی گوێبیستی فەرمانی پەروەردگاری نەبوو، خودایش لە بەزەیی خۆی دووری خستەوەو دەری کرد، شوێنی شەیتان مەکەوە با وەك ئەوت لی نەیەت، ﴿يَـٰٓأَبَتِ إِنِّيٓ أَخَافُ أَن يَمَسَّكَ عَذَابٞ مِّنَ ٱلرَّحۡمَـٰنِ﴾ واتە: ئەی بابە من دەترسم تووشی جەزرەبە ببی لە لایەن خوداوە لەسەر ئەو شەریك دانانو یاخی بوونەت کە شەیتان فەرمانت پی دەکات، ﴿فَتَكُونَ لِلشَّيۡطَـٰنِ وَلِيّٗا ﴾ واتە: ببی بە دۆستی شەیتان، جگە لە شەیتان هیچ کەسێك نەبی بە دۆستو یارمەتی دەرو فریادڕەست، وە باش بزانە کە نە شەیتانو نە هیچ کەسێکی تریش هیچیان بە دەست نیەو ناتوانن هیچ کارێك بکەن، بەڵکو شوێنکەوتنت دەبێتە هۆی ئەوەی کە سزا دەورت بدات. وەك خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ تَٱللَّهِ لَقَدۡ أَرۡسَلۡنَآ إِلَىٰٓ أُمَمٖ مِّن قَبۡلِكَ فَزَيَّنَ لَهُمُ ٱلشَّيۡطَـٰنُ أَعۡمَـٰلَهُمۡ فَهُوَ وَلِيُّهُمُ ٱلۡيَوۡمَ وَلَهُمۡ عَذَابٌ أَلِيمٞ ﴾[3] واتە: سوێند بە خوا بە ڕاستی پێغەمبەرانمان لە پێش تۆ ناردووە بۆ سەر گەلانێکی زۆر جا شەیتان کردەوە(ی بەد)ی بۆ ڕازاندنەوە بۆیە ئەمڕۆ (شەیتان) پشتیوانیانەو بۆ ئەوانە سزای سەختی بە ئازارهەیە.

---

[1] یس (٦٠).
[2] النساء (١١٧).
[3] النحل (٦٣).

﴿ قَالَ أَرَاغِبٌ أَنتَ عَنْ ءَالِهَتِي يَٰٓإِبْرَٰهِيمُ ۖ لَئِن لَّمْ تَنتَهِ لَأَرْجُمَنَّكَ ۖ وَٱهْجُرْنِي مَلِيًّا ﴿٤٦﴾ قَالَ سَلَٰمٌ عَلَيْكَ ۖ سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّيٓ ۖ إِنَّهُۥ كَانَ بِي حَفِيًّا ﴿٤٧﴾ وَأَعْتَزِلُكُمْ وَمَا تَدْعُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ وَأَدْعُوا۟ رَبِّي عَسَىٰٓ أَلَّآ أَكُونَ بِدُعَآءِ رَبِّي شَقِيًّا ﴿٤٨﴾ ﴾

وەڵامی باوکی ئیبراهیم

خوای گەورە باسی وەڵامی ئیبراهیم دەکات بۆ ئیبراهیمی کوڕی کاتێك کە بانگی کرد شوێنی بکەوی، باوکی وتی: ﴿ قَالَ أَرَاغِبٌ أَنتَ عَنْ ءَالِهَتِي يَٰٓإِبْرَٰهِيمُ ﴾ واتە: ئەی ئیبراهیم تۆ بۆ بێزاری لەوانەی کە من دەیان پەرستم؟ واتە: ئەگەر تۆ ناتەوی بیانپەرستی‌و ڕازی نیت پێیان، واز بێنە لە قسە پی وتنیان‌و بە سووکی ناویان مەهێنەو باسیان مەکە بە خراپی، خۆ ئەگەر تۆ واز نەهێنی لەو کارەت ئەوا منیش سزات دەدەم قسەیشت پی دەڵێم‌و خراپیشت بەسەر دێنم، ﴿لَئِن لَّمْ تَنتَهِ لَأَرْجُمَنَّكَ﴾ واتە: بەردەبارانت دەکەم، ئەمە قسەی ئیبنو عەبباس‌و سودی‌و ئیبنو جورەیج‌و زەححاك‌و کەسانی تریشە.[1] ﴿وَٱهْجُرْنِي مَلِيًّا﴾ واتە: ماوەیەکی درێژیش لە لام برۆ، موجاهیدو عیکریمەو سەعیدی کوڕی جوبەیرو موحەمەدی کوڕی ئیسحاق دەڵێن: واتە: ماوەیەك[2]. حەسەنی بەسری دەڵێت:ماوەیەکی درێژ[3]. سودی دەڵێت:﴿وَٱهْجُرْنِي مَلِيًّا﴾ تاهەتایە لام برۆ.[4] عەلی کوڕی ئەبو تەلحەو عەوفی دەڵێن: لە ئیبنو عەبباسەوە ﴿وَٱهْجُرْنِي مَلِيًّا﴾ بە ساغ‌و سەلامەتی لە لام برۆ پێش ئەوەی ناچاریم سزات بدەم، زەححاك‌و قەتادەو عەتیەی جەدەلی‌و مالیك‌و کەسانی تریش هەر وایان وتووە، ئیبنو جەریریش ئەم ڕایەی هەڵبژاردووە.

وەڵامی خەلیلی خودا ئیبراهیم (سەلامی خوای لی بێت)

کاتێك ئیبراهیم بە باوکی وت: ﴿سَلَٰمٌ عَلَيْكَ﴾ سڵاوت لی بێت وەك چۆن خوای گەورە وەسفی موسڵمانان دەکات دەفەرمووێت: ﴿وَإِذَا خَاطَبَهُمُ ٱلْجَٰهِلُونَ قَالُوا۟ سَلَٰمًا﴾[5] واتە: کاتێك نەزان‌و نەفامەکان (بە وتەی ناشیرین) لەگەڵیان بدوێن وتەیەك دەڵێن پێیان گوناه نەبێت. وە دەفەرمووێت:

---

[1] الطبري (١٨/٢٠٥).

[2] الطبري (١٨/٢٠٥/٢٠٦).

[3] الطبري (١٨/٢٠٥).

[4] الطبري (١٨/٢٠٦).

[5] الفرقان (٦٣).

﴿ وَإِذَا سَمِعُواْ ٱللَّغْوَ أَعْرَضُواْ عَنْهُ وَقَالُواْ لَنَآ أَعْمَٰلُنَا وَلَكُمْ أَعْمَٰلُكُمْ سَلَٰمٌ عَلَيْكُمْ لَا نَبْتَغِى ٱلْجَٰهِلِينَ ﴾[1] واتە: وە کاتێك قسەی ناپەسەندو هیچو پوچ ببیستن پشتی تی دەکەنو دەڵێن (بە نەفامان ئەنجامی) کردەوەکانمان بۆ خۆمانەو (ئەنجامی) کردەوەکانی ئێوەش بۆ خۆتانە سەلامتان لی بێت ئێمە هاوڕێی نەفامانمان ناوێت. مانای قسەکەی ئیبراهیم بۆ باوکی ﴿سَلَٰمٌ عَلَيْكَ﴾ واتە: لەبارەی منەوە هەرگیزتووشی ئازاروناڕەحەتی نابی، لەبەر ڕێزی باوکایەتی، ﴿سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّىٓ﴾ واتە: داوا ش دەکەم لە خودا بۆت کە ڕێگات نیشان بداتو لێت خۆش بێت، ﴿إِنَّهُۥ كَانَ بِى حَفِيًّا﴾ واتە: بێگومان پەروەردگارم لەگەڵ من میهرەبانە. ئیبنو عەبباسو کەسانی تریش وتوویانە: ﴿حَفِيًّا﴾ بە سۆزە، واتە: بەرامبەر من بەسۆزە.[2] چونکە ڕێی نیشانداوم بۆ عیبادەتی خۆییو ناسینی بە دڵێکی پاك، سودی دەڵێت: (الحفي) واتە: ئەو خودایەی کە گرنگیم پێدەداو فەرامۆشم ناکات. ئیبراهیم داوای لێبوردنی کرد بۆ باوکی لە لای خودا بۆ ماوەیەکی زۆر هەتا کۆچ کردنیش بۆ شامودروستکردنی کەعبەی پیرۆزیش ، وە دوای ئەوەیش کە خودا ئیسماعیلو ئیسحاقیشی پی بەخشی (سەلامی خوایان لی بێت) وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿ رَبَّنَا ٱغْفِرْ لِى وَلِوَٰلِدَىَّ وَلِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ ٱلْحِسَابُ ﴾[3] واتە: ئەی پەروەردگارمان لە منو باوکمو دایکمو هەموو بڕواداران ببوورەو خۆش ببە لە ڕۆژێکدا کە لێپرسینەوە بەرپا دەبێت، موسڵمانانیش داوای لێبوردنیان دەکرد بۆ خزمو کەسو کارە بت پەرستەکانیان لە سەرەتای هاتنی ئیسلامەوە، وەك چاولێکەرییەك لە ئیبراهیمی خەلیل (سەلامی خوای لی بێت) هەتا خودای مەزن ئەم ئایەتەی ناردە خوارەوە کە دەفەرموێت: ﴿قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِىٓ إِبْرَٰهِيمَ وَٱلَّذِينَ مَعَهُۥٓ إِذْ قَالُواْ لِقَوْمِهِمْ إِنَّا بُرَءَٰٓؤُاْ مِنكُمْ وَمِمَّا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ كَفَرْنَا بِكُمْ وَبَدَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمُ ٱلْعَدَٰوَةُ وَٱلْبَغْضَآءُ أَبَدًا حَتَّىٰ تُؤْمِنُواْ بِٱللَّهِ وَحْدَهُۥٓ إِلَّا قَوْلَ إِبْرَٰهِيمَ لِأَبِيهِ لَأَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ وَمَآ أَمْلِكُ لَكَ مِنَ ٱللَّهِ مِن شَىْءٍ﴾[4] واتە: بە ڕاستی بۆ ئێوە هەیە سەرمەشقێکی جوانو چاك لە ئیبراهیمو ئەوانەی لەگەڵیدا بوون کە بە گەلەکەی خۆیانیان وت بە ڕاستی ئێمە بێزارو بەرین لە ئێوەو لەو شتانەیش کە دەیانپەرستن لە جیاتی خوا ،ئێمە باوەڕمان نیە بە (ئایینی) ئێوەو پەیدابووە لە نێوان ئێمەو ئێوەدا

---

[1] القصص (٥٥).

[2] الطبري (١٨/٢٠٧).

[3] ابراهيم (٤١).

[4] الممتحنة (٤).

دوژمنایەتی‌و کینە بۆ هەمیشە، تا کاتێك نەبێت کە بڕوا بە خوای تەنها دەهێنن، جگە لەو قسەیەی ئیبراهیم کە بە باوکی وت بێگومان داوای لێخۆشبوونت بۆ دەکەم‌و من هیچم بە دەست نیە لە بەرامبەر خودادا بۆ تۆ.یانی: تەنیا لەم قسەیەدا نەبێت چاوی لی مەکەن، کە داوای لێبوردنی کرد بۆ باوکی، پاشان خوای گەورە ڕوونی دەکاتەوە کە ئیبراهیم وازی هێنا لە پاڕانەوە بۆ باوکی و پەشیمان بووەوە لەو پاڕانەوەیە، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ ءَامَنُوٓا أَن يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوٓا أُولِي قُرْبَىٰ مِنۢ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَٰبُ ٱلْجَحِيمِ ﴿١١٣﴾ وَمَا كَانَ ٱسْتِغْفَارُ إِبْرَٰهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَن مَّوْعِدَةٍ وَعَدَهَآ إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُۥٓ أَنَّهُۥ عَدُوٌّ لِّلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ إِنَّ إِبْرَٰهِيمَ لَأَوَّٰهٌ حَلِيمٌ﴾[1] واتە: ڕەواو شایستە نیە بۆ پێغەمبەرو باوەڕداران کە داوای لێبوردن بکەن بۆ هاوبەش پەیداکەران با خزمی نزیکیشیان بن لە پاش ئەوەی کە بۆیان دەرکەوتووە کە بێگومان ئەو (هاوبەش دانەرانە) هاوەڵو پێڕی دۆزەخن، وە داوای لێخۆشبوونی ئیبراهیم بۆ باوکی تەنها لەبەر وادەو بەڵێنێك بوو کە بە باوکی دابوو (کە داوای لێبوردنی بۆ بکات) جا کاتێك بۆی ڕوون بوویەوە کە بێگومان باوکی دوژمنی خودایە خۆی لی بەری کرد، بە ڕاستی ئیبراهیم زۆر لە خواترس‌و لەسەرخۆ بوو. پاشان خوای گەورە لەسەر زمانی ئیبراهیم دەفەرموێت: ﴿وَأَعْتَزِلُكُمْ وَمَا تَدْعُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ وَأَدْعُوا رَبِّي﴾ واتە: من لە ئێوەو لەوانەیش کە لە غەیری خوا دەپاڕێنەوە دوور دەکەومەوە، هەر لە خوای خۆم دەپاڕێمەوە، ئەو دەپەرستم بە تەنها کە شەریکی نیە، ﴿عَسَىٰٓ أَلَّآ أَكُونَ بِدُعَآءِ رَبِّي شَقِيًّا﴾ واتە: داوام وایە لە پاڕانەوەمدا بۆ لای خودا چارەڕەش نەبم، ئەم ﴿عَسَىٰٓ﴾یە لێرەدا بێگومان بۆ قەبوڵ کردنە، چونکە ئیبراهیم گەورەی پێغەمبەرانە (سەلامی خوایان لی بێت) دوای موحەمەد (ﷺ).

﴿فَلَمَّا ٱعْتَزَلَهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ وَهَبْنَا لَهُۥٓ إِسْحَٰقَ وَيَعْقُوبَ وَكُلًّا جَعَلْنَا نَبِيًّا ﴿٤٩﴾ وَوَهَبْنَا لَهُم مِّن رَّحْمَتِنَا وَجَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ عَلِيًّا ﴿٥٠﴾﴾

خوای گەورە ئیسحاق‌و یەعقوبی بەخشی بە ئیبراهیم (سەلامی خوایان لی بێت)

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَلَمَّا ٱعْتَزَلَهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ وَهَبْنَا لَهُۥٓ إِسْحَٰقَ وَيَعْقُوبَ﴾ واتە: کاتێك کە وازی لەوانە هێناو ئەوانەیش دەیان پەرستن جگە لە خوا، ئیسحاق‌و یەعقوبمان پێدا، واتە: کاتێ ئیبراهیم دوورکەوتەوە لە باوکی‌و هۆزەکەی لەبەر ڕەزامەندی خودا، خوای گەورە پاداشتی دایەوەو بۆی گۆڕی بە چاکتر لەوان، ئیسحاق‌و یەعقوبی پی بەخشی، واتە: ئیسحاق‌و یەعقوبی کوڕی

[1] التوبة (١١٣ــ١١٤).

ئیسحاق، وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿وَيَعْقُوبَ نَافِلَةً﴾[١] واتە: یەعقوب بە زیاد (لە داواکەی ئیبراهیم کە داوای منداڵێکی کرد) وە فەرموویەتی: ﴿وَمِن وَرَآءِ إِسْحَٰقَ يَعْقُوبَ﴾[٢] واتە: وە لە پاش ئیسحاق (مژدەمان پێدا) بە یەعقوب (کە کوڕی ئیسحاقە)، جیاوازی لە نێو زانایاندا نیە کە ئیسحاق باوکی یەعقوبە، ئەوەیش دەقی قورئانە کە لە سورەتی (البقرة) هاتووە، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَمْ كُنتُمْ شُهَدَآءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ ٱلْمَوْتُ إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنۢ بَعْدِى قَالُوا۟ نَعْبُدُ إِلَٰهَكَ وَإِلَٰهَ ءَابَآئِكَ إِبْرَٰهِـۧمَ وَإِسْمَٰعِيلَ وَإِسْحَٰقَ﴾[٣] واتە: (ئەی خاوەن نامەکان) ئایا ئێوە ئامادەبوون کاتێك کە یەعقوب لە سەرەمەرگدا بە کوڕەکانی وت دوای من کی دەپەرستن؟ (ئەوانیش) وتیان: خوای تۆو خوای باوباپیرانت کە ئیبراهیمو ئیسماعیلو ئیسحاقە. بۆیە لێرەدا باسی ئیسحاقو یەعقوبی کردووە، واتە: ئیسحاقو یەعقوبمان کردە وەچەو جێنشینی ئیبراهیمو بوونە پێغەمبەرو چاومان پی ڕۆشن کردەوە لە ژیانی خۆیدا، بۆیە لێرەدا دەفەرموێت: ﴿وَكُلًّا جَعَلْنَا نَبِيًّا﴾ واتە: گشتمان کردن بە پێغەمبەر، ئەگەر یەعقوب (سەلامی خوای لی بێت) پێغەمبەر نەبووایە لە ژیانی ئیبراهیمدا، باسی یەعقوبو یوسفی کوڕی نەدەهێنا، کە ئەمیش هەر پێغەمبەر بووە، وەك پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرموویەتی لە فەرموودەیەکدا کە بوخاریو موسلیم ڕیوایەتیان کردووە، کاتێك پرسیار کرا لە پێغەمبەر (ﷺ)دەربارەی چاکترین مرۆڤ، فەرمووی: (یوسف پێغەمبەری خودا کوڕی یەعقوب پێغەمبەری خودا، کوڕی ئیسحاق پێغەمبەری خودا، کوڕی ئیبراهیم خەلیلی خودا).[٤] وە لە وتەیەکی تردا هاتووە: (بەڕێزی) کوڕی بەڕێزی کوڕی بەڕێزی کوڕی بەڕێز، یوسفی کوڕی یەعقوبی کوڕی ئیسحاقی کوڕی ئیبراهیم).[٥] پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَوَهَبْنَا لَهُم مِّن رَّحْمَتِنَا وَجَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ عَلِيًّا﴾ واتە: بەر بەزەیی خۆمان خستنو واشمان کرد کە زۆر بە چاکە باسیان بکرێت، عەلی کوڕی ئەبو تەلحە دەڵێت: لە ئیبنو عەباسەوە، واتە: باسکردن بە چاکە.[٦] سودیو مالیکی کوڕی

---

[١] الانبياء (٧٢).

[٢] هود (٧١).

[٣] البقرة (١٣٣).

[٤] فتح الباري (٨/٢١٢).

[٥] فتح الباري (٦/٤٦٠).

[٦] الطبري (١٨/٢٠٨).

ئەنەسیش هەر وایان وتووە، ئیبنو جەریر دەڵێت: بۆیە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿عَلِيًّا﴾ چونکە گشت ئاینەکان باسیان بە چاکە دەکەن و وەسفیان دەکەن (سەلامی خوای گەورە لە هەموویان).[1]

﴿وَٱذۡكُرۡ فِي ٱلۡكِتَٰبِ مُوسَىٰٓۚ إِنَّهُۥ كَانَ مُخۡلَصٗا وَكَانَ رَسُولٗا نَّبِيّٗا ﴿٥١﴾ وَنَٰدَيۡنَٰهُ مِن جَانِبِ ٱلطُّورِ ٱلۡأَيۡمَنِ وَقَرَّبۡنَٰهُ نَجِيّٗا ﴿٥٢﴾ وَوَهَبۡنَا لَهُۥ مِن رَّحۡمَتِنَآ أَخَاهُ هَٰرُونَ نَبِيّٗا ﴿٥٣﴾﴾

باسی موساو هارون (سەلامی خوایان لێ بێت)

کاتێك کە خوای گەورە باسی ئیبراهیم خەلیل دێنێت و وەسفی دەکات، پاشان دێتە سەر باسی موسا پێغەمبەر (سەلامی خوای لێ بێت) دەفەرموێت: ﴿وَٱذۡكُرۡ فِي ٱلۡكِتَٰبِ مُوسَىٰٓۚ إِنَّهُۥ كَانَ مُخۡلَصٗا﴾ واتە: هەر لەم کتێبەدا (لەم قورئانەدا) باسی موسایش بکە کە بێگومان هەڵبژاردە بووە، هەندی بە (مخلِصاً) خوێندوویانەتەوە بە کەسری لامەکە واتە: خواناسی کردن بە دڵەوە، سەوری دەڵێت لە عبدالعزیزی کوڕی ڕوفەیعەوە لە ئیبنو لوبابەوە دەڵێت: حەواریەکان وتویانە: ئەی ڕوحوڵلا (واتە: عیسا پێغەمبەر) باسی کەسی دڵسۆز بۆ خوامان بۆ بکە؟ فەرمووی: ئەو کەسەیە لەبەر ڕەزای خوای کار دەکات و، پێی خۆش نیە خەڵکی سوپاسی بکەن، هەندێکی تر خوێندوویانەتەوە بە ﴿مُخۡلَصٗا﴾ بەفەتحی لامەکە، واتە: لەهەڵبژاردەکان بووە، وەك خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿إِنِّي ٱصۡطَفَيۡتُكَ عَلَى ٱلنَّاسِ﴾[2] واتە: بێگومان من تۆم هەڵبژاردووە بەسەر هەموو خەڵکیدا[3]، پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَكَانَ رَسُولٗا نَّبِيّٗا﴾ واتە: ڕاسپاردەو پێغەمبەر بووە، خوای گەورە هەردوو وەسفە کەی تیا کۆکردوەتەوەو یەکێکە لەو پێنج ڕاسپاردە لێبڕاوە مەزنانە کەبریتین لە: نوح و ئیبراهیم و موساو عیساو موحەمەد(سەلامی خوا لەمان و لە پێغەمبەرانی تریش بێت)، ﴿وَنَٰدَيۡنَٰهُ مِن جَانِبِ ٱلطُّورِ ٱلۡأَيۡمَنِ﴾ واتە: لە لای ڕاستی کێوی توردا بانگی موسامان کرد، کاتێك ڕۆیشت بۆ ئەوەی لەو ئاگرە چڵۆسکی بینێت،کە ئاگرەکەی بینی و بەرەو ڕووی چوو کە لە لای ڕاستی کێوی توردابوو لە کەناری شیوەکەدا، خودای مەزن بانگی کردو قسەی لەگەڵ کردو ﴿وَقَرَّبۡنَٰهُ نَجِيّٗا﴾ واتە: لە خۆمان نزیك کردەوە کە بە نهێنی تێی بگەیەنین، پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَوَهَبۡنَا لَهُۥ مِن رَّحۡمَتِنَآ أَخَاهُ هَٰرُونَ نَبِيّٗا﴾ واتە: هەر لە

---

[1] الطبري (١٨/٢٠٨).

[2] الاعراف (١٤٤).

[3] (مخلِص) ئیسمی فاعیلە واتە کە سە کە خۆی رە نجنە دات وخۆیپاك ئەکاتەوەو دڵسۆزی لەخۆیدادروست ئەکات بەڵام(مخلَصاً)ئیسمی مەفعولەوواتە خۆی پاکی دەکاتەوەوهەڵیدەبژێرێت(وەرگێڕ)

میهرەبانی خۆمانەوە هارونی برایمان پێ بەخشی لەسەر داوای خۆی کە بۆی پاڕایەوە ئەویشمان کردە پێغەمبەر، وەك لە ئایەتی تردا خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَأَخِى هَـٰرُونُ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّى لِسَانًا فَأَرْسِلْهُ مَعِىَ رِدْءًا يُصَدِّقُنِىٓ إِنِّىٓ أَخَافُ أَن يُكَذِّبُونِ﴾[1] واتە: وە هارونی برام لە من زمانی پاراوترە جا ئەوم لەگەڵدا بنێرە پشتیوانم بێت وتەکانم بسەلمێنێت بە ڕاستی من دەترسم کە بە درۆزنم دابنێن و باوەڕم پێ نەهێنن. وە فەرموویەتی: ﴿قَدْ أُوتِيتَ سُؤْلَكَ يَـٰمُوسَىٰ﴾[2] واتە: بە ڕاستی ئەوەی داوات کرد پێت درا ئەی موسا. وە فەرموویەتی: ﴿فَأَرْسِلْ إِلَىٰ هَـٰرُونَ ﴿١٣﴾ وَلَهُمْ عَلَىَّ ذَنۢبٌ فَأَخَافُ أَن يَقْتُلُونِ﴾[3] واتە: کەواتە (خوایە جوبرەئیل) بنێرە بۆ لای هارون (و بیکە بە پێغەمبەر بۆ ئەوەی یارمەتیم بدات)، وە ئەوان (گەلی فیرعەون) تۆڵەی تاوانێکیان لە سەرمە بۆیە دەترسم کە بمکوژن (لە جیاتی ئەو کوژراوە). بۆیە هەندی لە زانایانی پێشینە گوتویانە: هیچ کەسێك نەبووە لە دنیادا پاڕانەوەو لاڵانەوەیەکی کردبێت گەو رەترلەپاڕانەوەی موسا بۆ هارون کە خوا بیکاتە پێغەمبەر، خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَوَهَبْنَا لَهُۥ مِن رَّحْمَتِنَآ أَخَاهُ هَـٰرُونَ نَبِيًّا﴾.

﴿وَٱذْكُرْ فِى ٱلْكِتَـٰبِ إِسْمَـٰعِيلَ ۚ إِنَّهُۥ كَانَ صَادِقَ ٱلْوَعْدِ وَكَانَ رَسُولًا نَّبِيًّا ﴿٥٤﴾ وَكَانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُۥ بِٱلصَّلَوٰةِ وَٱلزَّكَوٰةِ وَكَانَ عِندَ رَبِّهِۦ مَرْضِيًّا ﴿٥٥﴾﴾

باسی ئیسماعیل (سەلامی خوای لێ بێت)

ئەمە وەسفی خوای گەورەیە بۆ ئیسماعیلی کوڕی ئیبراهیمی خەلیل (سەلامی خوایان لێ بێت) کە باوکی گشت عەرەبەکانی حیجازە، خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَٱذْكُرْ فِى ٱلْكِتَـٰبِ إِسْمَـٰعِيلَ ۚ إِنَّهُۥ كَانَ صَادِقَ ٱلْوَعْدِ وَكَانَ رَسُولًا نَّبِيًّا﴾ واتە: لەم کتێبەدا (لەم قورئانەدا) باسی ئیسماعیلیش بکە، ئەو لە بەڵێنی خۆیدا ڕاست بووەو پێغەمبەرێکی ڕاسپاردەش بووە، ئیبنو جورەیج دەڵێت: ئیسماعیل هیچ بەڵێنێکی نەداوە بە پەروەردگاری خۆی مەگین ئەو بەڵێنەی بەجێ هێناوە،[4] واتە: هەرگیز پابەند نەبووە بە عیبادەتێکەوە کە نەزری کردبێت لەسەر خۆی مەگین زۆر بە چاکی جێبەجێی کردووەو هەقی خۆی بە تەواوی پێداوە، هەندی لە زانایان وتوویانە: بۆیە پێی وتراوە ﴿صَادِقَ ٱلْوَعْدِ﴾ چونکە بە باوکی وت:

---

[1] القصص (٣٤).

[2] طه (٣٦).

[3] الشعراء (١٣_١٤).

[4] الطبري (٢١١/١٨).

﴿سَتَجِدُنِيٓ إِن شَآءَ ٱللَّهُ مِنَ ٱلصَّٰبِرِينَ﴾[1] واتە: دڵنیابە دەمبینی بە ویستی خوا لە خۆڕاگران دەبم. لەو بەڵێنەیدا ڕاستی کرد، بەڵێن دروستیش لە ڕەوشتە جوانەکانە، وەك چۆن درۆکردن لە ڕەوشتە ناشیرینەکانە، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفۡعَلُونَ ۝٢ كَبُرَ مَقۡتًا عِندَ ٱللَّهِ أَن تَقُولُواْ مَا لَا تَفۡعَلُونَ﴾[2] واتە: ئەی ئەوانەی کە باوەڕتان هێناوە بۆچی ئەوەی دەیڵێن ئەنجامی نادەن، زۆر مایەی ڕقو توڕەییە لای خوا کە قسەیەك بڵێن کردەوەی پی ناکەن. پێغەمبەری خوا فەرموویەتی: (نیشانەی دووڕوو سی شتە کاتێك قسەی کرد درۆ دەکات، وە کاتێك بەڵێنێکی دا نایباتەسەر، کاتێك ئەمانەتێکی پی سپێردرا خیانەتی لێدەکات)،[3] لەبەر ئەوەی ئەمانە ڕەوشتی دووڕووانەو پێچەوانەکەی ڕەوشتی خاوەن باوەڕانە، بۆیە خوای گەورە وەسفی ڕاسپاردەی خۆی ئیسماعیل دەکات بە خاوەن بەڵێنی ڕاست، پێغەمبەری خوایش (ﷺ) لە خاوەن بەڵێنە ڕاستەکان بووە، هەرگیز بەڵێنێکی بە هیچ کەسێك نەداوە مەگین بۆی جێبەجی کردووە، پێغەمبەری خوا (ﷺ) وەسفی ئەبو عاس کوڕی ڕەبیعی مێردی زەینەبی کچی کردووە فەرموویەتی: (قسەی لەگەڵ کردمو ڕاستی کرد، بەڵێنی دامیو بەڵێنەکەی بردەسەر بۆم).[4] کاتێك کە پێغەمبەری خودا (ﷺ) کۆچی دوایی کرد، جێنشینی پێغەمبەر (ﷺ) ئەبو بەکری صدیق (ڕەزای خوای لی بێت) وتی: هەر کەسێك بەڵێنێك یان قەرزێکی لە لای پێغەمبەرە (ﷺ) با بێت بۆ لام بۆی جێبەجی بکەم، جابیری کوڕی عبدالله هاتو وتی: پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرمووی: (ئەگەر سامانی بەحرەین هات، ئەوەندەو ئەوەندەو ئەوەندەت دەدەمی) یانی: پڕ بە هەردوو چنگی ، وەختێك سامانی بەحرەین هات، ئەبو بەکر فەرمانی کرد بە جابیرمشت بکات بەو سامانە دا، پاشان دوای ئەوەی دەستی پڕکرد کە پێنج سەد درهەم بوو فەرمانی پێکرد دوو ئەوەندەی تر لەو سامانە لەگەڵ خۆی ببات).[5] ﴿وَكَانَ رَسُولًا نَّبِيًّا﴾ واتە: پێغەمبەرێ ڕاسپاردە بوو، ئەمە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە ئیسماعیل بەڕێز ترە لە ئیسحاقی برای، چونکە ئیسحاقی برای هەر پێغەمبەر بووە، ئیسماعیل پێغەمبەرو ڕاسپاردەیش بووە، وەك لە صەحیحی موسلیمدا هاتووە کە پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی: (بێگومان خودا لە ناو منداڵەکانی

---

[1] الصافات (١٠٢).

[2] الصف (٢ـ٣).

[3] البخاري (٢٦٨٢/٣٣/٦٠٩٥).

[4] فتح الباري (٤٨٠/٥).

[5] فتح الباري (٥٥٤/٤).

ئیبراهیمدا ئیسماعیلی هەڵبژارد)،[1] پاشان فەرموودەکەی بە تەواوی باس کرد. ئەمە بەڵگەیە لەسەر ئەو قسەی کە کردمان، پاشان خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿وَكَانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُۥ بِٱلصَّلَوٰةِ وَٱلزَّكَوٰةِ وَكَانَ عِندَ رَبِّهِۦ مَرْضِيًّا﴾ واتە: فەرمانی دەکرد بە کەس و کاری نوێژ بکەن و خێر بکەن و جێی ڕەزامەندی پەروەردگاری بوو، ئەمەیش دیسان باسی وەسفی جوان و ڕەوشتی چاک و زۆر پەسەندی ئیسماعیلە کە خوای گەورە دەیکات، کە زۆر پابەندبووە بە خواناسیەوە و کەس و کاریشی هەڵپێچاوە بۆ ئەو خواپەرستیە، وەك خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِٱلصَّلَوٰةِ وَٱصْطَبِرْ عَلَيْهَا﴾[2] واتە: (ئەی موحەممەد(ﷺ)) فەرمانبدە بە ئەندامانی خێزانەکەت بە نوێژکردن و خۆشت خۆڕاگرو بەردەوام بە لەسەر بەجێهێنانی. وە فەرموویەتی: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ قُوٓاْ أَنفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا ٱلنَّاسُ وَٱلْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَٰٓئِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَّا يَعْصُونَ ٱللَّهَ مَآ أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ﴾[3] واتە: ئەی ئەوانەی کە باوەڕتان هێناوە خۆتان و کەس و کارتان بپارێزن لە ئاگرێك کە سوتەمەنیەکەی ئادەمی و بەردە سەرپەرشتیاری ئەو (ئاگری دۆزەخەن) چەند فریشتەیەکی دڵ ڕەقی توندوتیژی وا کە نافەرمانی خوا ناکەن لەوەی کە فەرمانیان پی بدات و چ فەرمانێکیان پی بدرێت دەیکەن.مەبەستی ئایەتەکە ئەوەیە: فەرمان بەماڵ و منداڵتان بکەن بە چاکەکردن و داوایان لی بکەن واز لە خراپە بێنن پشتگوێیان مەخەن هەتا ئاگر نەیانسوتێنێت لە ڕۆژی قیامەتدا، لە فەرموودەیەکدا هاتووە لە ئەبو هورەیرەوە دەڵێت: پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی: (ڕەحمەتی خوا لە پیاوێك لە شەودا هەڵدەسێت و نوێژ ئەکات و ژنەکەی هەڵساندووە، ئەگەر هەڵنەسابێت ئاوی پرژاندووە بە دەم و چاویدا. ڕەحمەتی خوا لە ژنێك هەڵساوە لە شەودا نوێژی کردووە و مێردەکەیشی هەڵساندووە، ئەگەر هەڵنەسابێت ئاوی پرژاندووە بە دەم و چاویدا) ئەبو داودو ئیبنو ماجە ڕیوایەتیان کردووە.[4]

﴿وَٱذْكُرْ فِى ٱلْكِتَٰبِ إِدْرِيسَ إِنَّهُۥ كَانَ صِدِّيقًا نَّبِيًّا ﴿٥٦﴾ وَرَفَعْنَٰهُ مَكَانًا عَلِيًّا ﴿٥٧﴾﴾

باسی ئیدریس پێغەمبەر (سەلامی خوای لی بێت)

خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿وَٱذْكُرْ فِى ٱلْكِتَٰبِ إِدْرِيسَ إِنَّهُۥ كَانَ صِدِّيقًا نَّبِيًّا﴾ واتە: لەم کتێبەدا باسی ئیدریسیش بکە کە زۆر ڕاستگۆ بووە و پێغەمبەریش بووە، ﴿وَرَفَعْنَٰهُ مَكَانًا عَلِيًّا﴾ واتە: بە پلەی

---

[1] مسلم (١٧٨٢/٤).

[2] طه (١٣٢).

[3] التحريم (٦).

[4] أبو داود (٧٣/٢)، ابن ماجه (٤٢٤/١)، فەرموودەیەکی باشە (جيد).

بڵندیشمان گەیاند، خوای گەورە وەسفی ئیدریس پێغەمبەر دەکات (سەلامی خوای لی بێت) کە زۆر ڕاستگۆ بووەو پێغەمبەریش بووە، پلەی بەرزیشی داوەتی، لە فەرموودەی صەحیحدا لە پێشەوە باسمان کرد کە پێغەمبەری خودا(ﷺ) لە شەوی ئیسرادا بە لایدا تێپەڕی لە ئاسمانی چوارەمدا بوو، سوفیان دەڵی لە مەنسورەوە لە موجاهیدەوە ﴿وَرَفَعۡنَٰهُ مَكَانًا عَلِيًّا﴾ دەڵێت: ئاسمانی چوارەم[1].

حەسەنو کەسانی تریش وتوویانە﴿وَرَفَعۡنَٰهُ مَكَانًا عَلِيًّا﴾واتە:بەهەشت.

﴿أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ أَنۡعَمَ ٱللَّهُ عَلَيۡهِم مِّنَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ مِن ذُرِّيَّةِ ءَادَمَ وَمِمَّنۡ حَمَلۡنَا مَعَ نُوحٖ وَمِن ذُرِّيَّةِ إِبۡرَٰهِيمَ وَإِسۡرَٰٓءِيلَ وَمِمَّنۡ هَدَيۡنَا وَٱجۡتَبَيۡنَآۚ إِذَا تُتۡلَىٰ عَلَيۡهِمۡ ءَايَٰتُ ٱلرَّحۡمَٰنِ خَرُّواْۤ سُجَّدٗاۤ وَبُكِيّٗا ۩ (٥٨)﴾

ئەم پێغەمبەرانە لەوانەن کە هەڵبژێردراون‌و پێغەمبەرە کانی تریش هەڵبژاردەن

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ أَنۡعَمَ ٱللَّهُ عَلَيۡهِم مِّنَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ مِن ذُرِّيَّةِ ءَادَمَ وَمِمَّنۡ حَمَلۡنَا مَعَ نُوحٖ وَمِن ذُرِّيَّةِ إِبۡرَٰهِيمَ وَإِسۡرَٰٓءِيلَ وَمِمَّنۡ هَدَيۡنَا وَٱجۡتَبَيۡنَآۚ إِذَا تُتۡلَىٰ عَلَيۡهِمۡ ءَايَٰتُ ٱلرَّحۡمَٰنِ خَرُّواْۤ سُجَّدٗاۤ وَبُكِيّٗا﴾ واتە: ئەوانە لەو پێغەمبەرانەن خودا بەهرەی خۆی ڕشت بەسەریاندا، لە تۆرمەی باوکە ئادەم بوون، ئەوانەیش لەگەڵ نوحدا هەڵمانگرتن لە ڕەچەڵەکی ئیبراهیم‌و ئیسماعیل‌و لەو کەسانەیش خۆمان شارەزامان کردن‌و هەڵمانبژاردن، هەرکاتێك نیشانەکانی خودایان بەسەردادەخوێنرایەوە، بە ڕوودا دەکەوتنە زەوی بۆسوژدەبردن‌و دەگریان! خوای گەورەدەفەرمووێت: ئەوپێغەمبەرانە، مەبەست پێی ئەو پێغەمبەرانە نییە لەم سورەتەدا باسیان هاتووەو بەس، بەڵکو مەبەستی هەموو پێغەمبەرانە بە گشتی (سەلامی خوایان لی بێت) کە ناوی ئەو کەسانەی بردووە،ئەوە وەك جنسی پێغەمبەران ناوی هێناون، ﴿أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ أَنۡعَمَ ٱللَّهُ عَلَيۡهِم مِّنَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ مِن ذُرِّيَّةِ ءَادَمَ﴾ سودی‌و ئیبنو جەریر دەڵێن: مەبەستی ئایەتەکە لە تۆرمەی ئادەم ئیدریسە، ومەبەستیش بە تۆرمەی ئەو کەسانەن کە هەڵمانگرتن لەگەڵ نوحدا ئیبراهیمە،مەبەستیش بە تۆرمەی ئیبراهیم ئیسحاق‌و یەعقوب‌و ئیسماعیلە، مەبەستیش بە تۆرمەی ئیسرائیل موساو هارون‌و زەکەریاو یەحیاو عیسای کوڕی مەریەمە، ئیبنو جەریر دەڵێت: بۆیە بنەچە و ڕەچەڵەکەکانیانی جیاکردووەتەوە، چونکە لەناو ئەو پێغەمبەرانەدا هەیە لە تۆرمەی ئەو کەسانە نیە لەگەڵ نوح هەڵگیرابوون لە کەشتیەکەدا، لەوانە: ئیدریس پێغەمبەر هەرچەندە هەموو پێغەمبەران لە تۆرمەی ئادەمن (سەلامی خوا لە هەموویان بێت) چونکە ئیدریس باپیرەی نوح بووە(سەلامی خوای

[1] الطبري (١٨/٢١٣).

لێبێت.[1] منیش ئەڵێم: ئەمە دیارو ئاشکرایە کە ئیدریس لە زنجیرەی ڕەچەڵەکی نوحە (سەلامی خوایان لی بێت) ئەم ئایەتانەی سورەتی (الانعام) بەڵگەو پشتگیرە لەسەر ئەوەی کە مەبەست لەم ئایەتە جنسی پێغەمبەرانە(نەک تەنیا ئەوچەندپێغەمبەرە) وەک خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَتِلْكَ حُجَّتُنَآ ءَاتَيْنَٰهَآ إِبْرَٰهِيمَ عَلَىٰ قَوْمِهِۦ ۚ نَرْفَعُ دَرَجَٰتٍ مَّن نَّشَآءُ ۗ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿٨٣﴾ وَوَهَبْنَا لَهُۥٓ إِسْحَٰقَ وَيَعْقُوبَ ۚ كُلًّا هَدَيْنَا ۚ وَنُوحًا هَدَيْنَا مِن قَبْلُ ۖ وَمِن ذُرِّيَّتِهِۦ دَاوُۥدَ وَسُلَيْمَٰنَ وَأَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَمُوسَىٰ وَهَٰرُونَ ۚ وَكَذَٰلِكَ نَجْزِى ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿٨٤﴾ وَزَكَرِيَّا وَيَحْيَىٰ وَعِيسَىٰ وَإِلْيَاسَ ۖ كُلٌّ مِّنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴿٨٥﴾ وَإِسْمَٰعِيلَ وَٱلْيَسَعَ وَيُونُسَ وَلُوطًا ۚ وَكُلًّا فَضَّلْنَا عَلَى ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٨٦﴾ وَمِنْ ءَابَآئِهِمْ وَذُرِّيَّٰتِهِمْ وَإِخْوَٰنِهِمْ ۖ وَٱجْتَبَيْنَٰهُمْ وَهَدَيْنَٰهُمْ إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٨٧﴾ ذَٰلِكَ هُدَى ٱللَّهِ يَهْدِى بِهِۦ مَن يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهِۦ ۚ وَلَوْ أَشْرَكُوا۟ لَحَبِطَ عَنْهُم مَّا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿٨٨﴾ أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ ءَاتَيْنَٰهُمُ ٱلْكِتَٰبَ وَٱلْحُكْمَ وَٱلنُّبُوَّةَ ۚ فَإِن يَكْفُرْ بِهَا هَٰٓؤُلَآءِ فَقَدْ وَكَّلْنَا بِهَا قَوْمًا لَّيْسُوا۟ بِهَا بِكَٰفِرِينَ ﴿٨٩﴾ أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ هَدَى ٱللَّهُ ۖ فَبِهُدَىٰهُمُ ٱقْتَدِهْ﴾[2] واتە: ئەو (بەڵگانە) بەڵگەی ئێمە بوون کە دابوومان بە ئیبراهیم لە بەرامبەر گەلەکەیەوە هەر کەسێك بمانەوێت پلەوپایەی بەرز دەکەینەوە بە ڕاستی پەروەردگارت کاردروستی زانایە، وە ئیسحاقو (لە ئیسحاقیش) یەعقوبمان پی بەخشی ڕێنموونی هەموویانمان کردووە لەوەوپێش ڕێنموونی نوحیشمان کردو لە نەوەکانی نوح داودو سولەیمانو ئەیوبو یوسفو موساو هارونمان (ڕێنموونی کرد) ئا بەو چەشنە پاداشتی چاکەکاران دەدەینەوە، وە زەکەریاو یەحیاو عیساو ئیلیاس هەریەك لەمانە لە چاکەکاران بوون، وە ئیسماعیلو یەسەعو یونسو لووت هەریەکە لەمانە ڕێزماندراون بەسەر هەموو خەڵکیدا، هەروەها هەندی لە باوكو نەوەو براکانیان هەڵمانبژاردوونو ڕێنموونیمان کردوون بۆ ڕێگەی ڕاست، ئەوە ڕێنموونی خوایە ڕێنموونی هەر بەندەیەکی پی دەکات لە بەندەکانی کە خۆی بیەوێت وە ئەگەر هاوبەشیان ڕەوا بدایە بۆ خوا بێگومان ئەو چاکانەی کردبوویان هەمووی بی پاداشت دەردەچوو، ئەوانە کەسانێکن پەیامو زانینو حوکمڕانیو پێغەمبەرێتیمان پی بەخشیبوون جا ئەگەر ئەوانە (قورەیش) بڕوای پی نەهێنن ئەوە بێگومان بە دەستەیەکی ترمان سپاردووە (چاودێری بکەنو) بێباوەڕیش نابن پێی، ئەوانە (ئەو پێغەمبەرانەی باسکران) کەسانێك بوون خوا ڕێنموونی کردن دەی پەیڕەوی ڕێگەو ڕێبازی ئەوان بکەن (ئەی موحەممەد(ﷺ)). وە لە ئایەتێکی تردا خوای گەورە

[1] الطبري (١٨/٢١٤).

[2] الانعام (٨٣ـ٩٠).

فەرموویەتی: ﴿مِنْهُم مَّن قَصَصْنَا عَلَيْكَ وَمِنْهُم مَّن لَّمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَ﴾[1] واتە: بەسەرهاتی هەندێکمان بۆ باس کردووی‌و هەندێکیانمان بۆ باس نەکردووی. وە لە صەحیحی بوخاریدا هاتووە لە موجاهیدەوە کە پرسیاری کردووە لە ئیبنو عەباس: ئایا لە سورەتی (ص)دا سوژدە هەیە؟ وتی: بەڵی، پاشان ئەم ئایەتەی خوێندەوە: ﴿أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ هَدَى ٱللَّهُۖ فَبِهُدَىٰهُمُ ٱقْتَدِهْ﴾، وە پێغەمبەری ئێوە لەو کەسانەیە کە فەرمانی پێکراوە شوێن پێی ئەوان هەڵگرێت، واتە بە ڕێی ئەواندا بڕوات، داودیش لەو پێغەمبەرانەیە (سەلامی خوایان لێ بێت)کە ڕێ‌و شوێنی هەڵگیرێت‌و چاوی لێ بکرێت.[2] پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتُ ٱلرَّحْمَٰنِ خَرُّواْ سُجَّدًا وَبُكِيًّا﴾ واتە: کاتێك کە گوێیان لە وتەی خودا ئەگرت کە پڕە لە بەڵگە‌و نیشانەی گەورە بە ڕوودا دەکەوتن بە زەویدا بە ترس‌و دڵە لەرزە‌و سوپاس‌و ستایشی خودای مەزنیان دەکەن لەسەر ئەو هەموو بەهرەیەی کە پێی بەخشیون‌و دەگرین، (البكيّ) جەمعی (باك) بۆیە هەموو زانایان لەسەر دروستی سوژدە بردن لێرەدا، وەك چاولێکەریەك لەو پێغەمبەرانە (سەلامی خوایان لێ بێت) شوێنکەوتنی ڕێ‌و ڕچەی ئەوان.

﴿فَخَلَفَ مِنۢ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَٱتَّبَعُواْ ٱلشَّهَوَٰتِۖ فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غَيًّا ﴿٥٩﴾ إِلَّا مَن تَابَ وَءَامَنَ وَعَمِلَ صَٰلِحًا فَأُوْلَٰٓئِكَ يَدْخُلُونَ ٱلْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ شَيْـًٔا ﴿٦٠﴾﴾

ئەوانەی دوای ئەوان دێن خراپیان هەیە‌و چاکیشیان هەیە

وەختێك خوای گەورە باسی کۆمەڵی بەختەوەرانی کرد کە بریتیە لە پێغەمبەران (سەلامی خوایان لێ بێت) ئەوانەیش کە هەڵدەستن بە بەجێهێنانی سنوورو یاساکانی خوداو فەرمانەکانی، ئەو ئەرك‌و فەرمانانەی خوا لەسەری داناون جێبەجێی دەکەن، باسی ئەو کەسانە دەکات کە لە دوای ئەوان دێن لەو گەلانەی پاش خۆیان‌و دەبنە جێگریان، دەفەرموێت: ﴿فَخَلَفَ مِنۢ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ﴾ دوای ئەوان کەسانێك بوونە جێگریان، ﴿أَضَاعُواْ ٱلصَّلَوٰةَ﴾ نوێژەکانیان بە باشی بەجێ نەدەهێنا، دیارە لە ئەرکەکانی تردا کەمتەرخەمیان زیاتر کردووە‌و گرنگیان پێ نەداوە، چونکە نوێژ پایە‌و کۆڵەکەی ئاین‌و چاکترین کرداری بەندەکانی خوایە، لە باتی ئەوەدا سەریان کردە ئارەزووبازی‌و ڕابواردنی دنیاو ڕازی بوون بە ژیانی دنیا، پاڵیان دایەوە تێیداو ئەوانە بەو زووانە تووشی زیان‌و چەرمەسەری دەبن، بۆیە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَٱتَّبَعُواْ ٱلشَّهَوَٰتِۖ فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غَيًّا﴾ واتە: شوێن ئارەزووەکانی خۆیان

---

[1] الغافر (٧٨).

[2] فتح الباري (٨/١٤٤).

کەوتن‌و تووشی ئازارو زیان بوون لە ڕۆژی قیامەتدا، ئەوزاعی دەڵێت: لە موسای کوڕی سولەیمانەوە، لە قاسمی کوڕی موخەیەمیرەوە لەم ئایەتەدا: ﴿فَخَلَفَ مِنۢ بَعۡدِهِمۡ خَلۡفٌ أَضَاعُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَٱتَّبَعُواْ ٱلشَّهَوَٰتِ﴾ دەڵێت:یانی: کاتی نوێژەکانیان بە فیڕۆ داوە،چونکە ئەگەر وازهێنان بوایە لە نوێژ ئەوە کوفرو خوانەناسی بوو،[١] وە لە ئیبنو مەسعودەوەئەگێڕنەوە کە پێی وتراوە:ئەرێ خوای گەورە زۆر باسی نوێژی کردووە لە قورئاندا،[٢]وەك ئەفەرموێ ﴿ٱلَّذِينَ هُمۡ عَن صَلَاتِهِمۡ سَاهُونَ﴾[٣] ئەوانەی کە لە نوێژەکەیان بێئاگان. وە ﴿عَلَىٰ صَلَاتِهِمۡ دَآئِمُونَ﴾[٤] ئەوانەی کە بەردەوامن لەسەر نوێژەکانیان. وە ﴿ صَلَاتِهِمۡ يُحَافِظُونَ﴾[٥] واتە: ئەوانەی کە ئاگاداری نوێژیان دەکەن.(ئەوە هۆی چی یە؟) ئیبنو مەسعود دەڵێت: واتە لەسەرکاتی نوێژەکانیان بەردەوامن، وتیان: بە لای ئێمەوە مەبەست ئەوە واز لە نوێژەکانیان ناهێنن، ئیبنو مەسعود وتی: جا وازهێنان کوفرە.[٦] مەسروق دەڵێت: هیچ کەسێك نیە پارێزگاری لە پێنج نوێژە فەرزەکە بکات لە ڕێزی بی ئاگاو کەمتەرخەمان ناوی بنووسرێت، چونکە گوێنەدان بە نوێژەکان لەناوچوونە، گوێنەدانیش پێی، نەکردنیەتی لە کاتی خۆیدا.[٧] ئەوزاعی دەڵێت: لە ئیبراهیمی کوڕی یەزیدەوە، عومەری کوڕی عەبدولعەزیز ئەم ئایەتەی خوێندەوە: ﴿فَخَلَفَ مِنۢ بَعۡدِهِمۡ خَلۡفٌ أَضَاعُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَٱتَّبَعُواْ ٱلشَّهَوَٰتِۖ فَسَوۡفَ يَلۡقَوۡنَ غَيًّا﴾ پاشان وتی: مەبەست لە فەوتان‌و لەناوچوونی نوێژەکانیان، وازهێنانیان نیە لە نوێژکردن بەڵکولەکاتەکانیاندا کەمتەرخەمبوون.[٨] خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَسَوۡفَ يَلۡقَوۡنَ غَيًّا﴾ عەلی کوڕی ئەبو تەلحە دەڵێت: لە ئیبنو عەبباسەوە: ﴿فَسَوۡفَ يَلۡقَوۡنَ غَيًّا﴾ واتە: بەو زووانە تووشی زیان دەبن.[٩] قەتادە دەڵێت: تووشی خراپە دەبن.[١٠] سوفیانی سەوری‌و شوعبەو موحەمەدی کوڕی ئیسحاقی سەبیعی لە ئەبو عوبەیدەوە لە عەبدوڵای کوڕی

[١] الطبري (١٨/٢١٥).

[٢] الطبري (١٨/٢١٦).

[٣] الماعون (٥).

[٤] المعارج (٢٣).

[٥] المعارج (٣٤).

[٦] الطبري (١٨/٢١٦).

[٧] الطبري (١٨/٢١٦).

[٨] الطبري (١٨/٢١٦).

[٩] الطبري (١٨/٢١٩).

[١٠] الطبري (١٨/٢١٨).

مەسعودەوەلەتەفسیری ﴿فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غَيًّا﴾دا دەڵێت: (غيّ)شیوێکە لەناو جەهەنەمدا، بنی قووڵەو تامیشی پیسە.[1] ئەعمەش دەڵێت: لە زیادی کوڕی ئەبو عەیازەوە ﴿فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غَيًّا﴾ دەڵێت: شیوێکە لە کێم‌و خوێن لەناو جەهەنەمدا، پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿إِلَّا مَن تَابَ وَءَامَنَ وَعَمِلَ صَٰلِحًا﴾ واتە: مەگین ئەوانەی کە پەشیمانی خۆیان دەربڕیوە لەوەی کە نوێژەکانیان فەوتاندووەو شوێنی ئارەزووی خۆیان کەوتوون، بێگومان خوای گەورە تەوبەکەیان لی قەبوڵ دەکات‌و چارەنووسیان بە چاکە دەگێڕێت‌و دەیانکات بە خاوەن ئەو بەهەشتە پڕ بەهرەیە، بۆیە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَأُوْلَٰٓئِكَ يَدْخُلُونَ ٱلْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ شَيْـًٔا﴾ واتە: ئەوانەی دەچنە ناو بەهەشت‌و هیچ نامەقیان لی ناکرێت، چونکە تەوبەکردن هەمووگوناهێکی پێش خۆی دەسڕێتەوە، وە لە فەرموودەیەکدا هاتووە: (پاشگەزبوونەوە لە گوناه وەك ئەو کەسە وایە کە گوناهی نەبووبێت).[2] لەبەر ئەوە ئەو کەسانەی کە تەوبەکار بوون هیچ لەو کارانەی کە کردوویانە کەم ناکرێتەوە، وە ئەو کارانەیش لە پێشدا کردوویانە لە باتی ئەم کارانەدا لە دوایدا داناشکێت، چونکە ڕۆیشتوون‌و وازیان لی هێنراوە، خودا بە ڕێزو بەزەیی‌و دڵفراوانی خۆی لێی بووراوەو، لێیان ناپرسێتەوە، ئەم ئیستیسنایە لێرەدا وەك ئەم ئایەتە وایە کە خوای گەورە لە سورەتی (الفرقان)دا دەفەرمووێت: ﴿وَٱلَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ ٱلنَّفْسَ ٱلَّتِي حَرَّمَ ٱللَّهُ إِلَّا بِٱلْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ ۚ وَمَن يَفْعَلْ ذَٰلِكَ يَلْقَ أَثَامًا ﴿٦٨﴾ يُضَٰعَفْ لَهُ ٱلْعَذَابُ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِۦ مُهَانًا ﴿٦٩﴾ إِلَّا مَن تَابَ وَءَامَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَٰلِحًا فَأُوْلَٰٓئِكَ يُبَدِّلُ ٱللَّهُ سَيِّـَٔاتِهِمْ حَسَنَٰتٍ ۗ وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا﴾[3] واتە: وە کەسانێکن لەگەڵ خودا هیچ پەرستراوێکی ترناپەرستن‌و هیچ کەسێك کە خوا کوشتنی ئەوی (حەرام) کردووەناکوژن بە هەق‌و ڕەوا نەبێت‌و زیناو داوێن پیسی ناکەن‌و هەر کەس ئەو تاوانانە بکات (کە باسکران)، تووشی تۆڵەکەی دێت سزای بۆ چەندبارە دەکرێتەوە لە ڕۆژی قیامەتداو بی برانەوە بەبی ڕێزو ریسوایی لە دۆزەخدا دەمێنێتەوە، بێجگە لە کەسێك تەوبەی کردبێت‌و باوەڕی هێنابێت‌و کاروکردەوەی چاکیشی کردبێت ئا ئەوانە خودا خراپەو تاوانەکانیان دەگۆڕێت بە چاکەو خوا هەمیشە لێبوردەی بە بەزەییە.

---

[1] الطبري (١٨/٢١٨).

[2] ابن ماجه (٢/١٤٢٠)، فەرموودەیەکی حەسەنە.

[3] الفرقان (٦٧ـ٧٠).

﴿ جَنَّٰتِ عَدۡنٍ ٱلَّتِي وَعَدَ ٱلرَّحۡمَٰنُ عِبَادَهُۥ بِٱلۡغَيۡبِۚ إِنَّهُۥ كَانَ وَعۡدُهُۥ مَأۡتِيّٗا ﴿٦١﴾ لَّا يَسۡمَعُونَ فِيهَا لَغۡوًا إِلَّا سَلَٰمٗاۖ وَلَهُمۡ رِزۡقُهُمۡ فِيهَا بُكۡرَةٗ وَعَشِيّٗا ﴿٦٢﴾ تِلۡكَ ٱلۡجَنَّةُ ٱلَّتِي نُورِثُ مِنۡ عِبَادِنَا مَن كَانَ تَقِيّٗا ﴿٦٣﴾ ﴾

شێوەو تایبەتمەندی باغەکانی ئەوانەی کە بە ڕاستی پاشگەزبوونەتەوە لە گوناه

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ جَنَّٰتِ عَدۡنٍ ٱلَّتِي وَعَدَ ٱلرَّحۡمَٰنُ عِبَادَهُۥ بِٱلۡغَيۡبِ ﴾ واتە: باغاتی بەردەوامو هەمیشە خۆش کە خوای گەورە بەڵێنی داوە بە بەندەکانی بی ئەوەی چاویان پی کەوتبێت، ئەوانە کە پاشگەزبوونەتەوە لە گوناه دەچنە ناوی، ئەو بەهەشتە لەو شتە نادیارانەیە کە خاوەن باوەڕان بڕوایان پێی هەیەو نەشیاندیوە، بەڵام ئەوەندە باوەڕیان بەهێزەو بێگومانن لە بوونی، وەك ئەوە وایە چاویان لێی بێت، ﴿إِنَّهُۥ كَانَ وَعۡدُهُۥ مَأۡتِيّٗا﴾ واتە: بەڵێنی خودا هەر دێتەجیو گومانی تێدا نیە، وە لێرەدا دەفەرمووێت: ﴿مَأۡتِيّٗا﴾ واتە: هاتووە، چونکە هەر شتێك بەرەو تۆ هات، بێگومان تۆش بۆی دەڕۆیت، وەك عەرەب وتوویانە: من پەنجا ساڵم تێپەڕاندووە یان پەنجا ساڵ بەسەرمداگوزەراوە، هەردوو یەك مانایان هەیە، ﴿لَّا يَسۡمَعُونَ فِيهَا لَغۡوًا إِلَّا سَلَٰمٗا﴾ واتە: قسەی پڕوپوچی تێدا ناکرێت، ﴿إِلَّا سَلَٰمٗا﴾ سڵاوکردن نەبێت، ئیستیسنای مونقەتیعە، واتە: ئەو باغانە قسەی سوكو بی مانای تێدا ناکرێت، وەك لە دنیادا دەکرێتو دەبیسرێت، وەك ئەم ئایەتانە کە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿لَا يَسۡمَعُونَ فِيهَا لَغۡوٗا وَلَا تَأۡثِيمًا ﴿٢٥﴾ إِلَّا قِيلٗا سَلَٰمٗا سَلَٰمٗا﴾[1] واتە: نابیستن لەو بەهەشتانەدا نە قسەی بێهودەو نە تاوانبارکردن، جگە لەوتەی سڵاوو سەلام کردن (لە یەکتری). پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلَهُمۡ رِزۡقُهُمۡ فِيهَا بُكۡرَةٗ وَعَشِيّٗا﴾ واتە: بەیانیانو ئێواران خواردنیان پی دەدرێت، واتە: بە ئەندازەی کاتی بەیانیانو ئێواران خواردنیان هەیە، چونکە لەوی شەوو ڕۆژ نییە، بەڵام بەو کاتانەی کە بە دوای یەکدا دێنو پرشەیان دێتو دەدرەوشێنەوە کاتی بەیانیانو ئێواران دەزانن، وەك ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە ئەبو هورەیرەوە دەڵێت: پێغەمبەری خودا(ﷺ) فەرموویەتی: (یەکەم کۆمەڵێك دەچنە ناو بەهەشت شێوەیان وەك شێوەی مانگ وایە لە شەوی چواردەدا، بەڵغەمو چڵمو پیسیان نیە لە بەهەشتدا، قاپو تاچاغو شانەکانیان لە زێڕو زیوە، ئەو بوخوردەیش کە بۆنی دێت بە داری عودەکەوەیە، ئارەقیشیان بۆنی میسکی لی دێت، هەریەکێك لەوانە دوو ژنی هەیە، مۆخی لاقیان (لە پشتی) گۆشتیانەوە دەبینرێت ئەوەندە جوانن، هیچ جیاوازیو کینەیەك لە نێوانیاندا نیە، دڵەکانیان لەسەر دڵی یەك پیاوە،

[1] الواقعة (٢٥ـ٢٦).

بەیانیان‌و ئێواران تەسبیحاتی خوا دەکەن).[1] ئەم فەرموودەیە لە هەردوو صەحیحەکەدا هاتووە،[2] ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو عەباسەوە دەڵێت: پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی: (شەهیدان وان لەسەر کەناری ڕووبارێك لە دەروازەی بەهەشتدا لە گومەزێکی سەوزدا بەیانیان‌و ئێواران ڕۆزیان لە بەهەشتەوە بۆ دێتە دەرەوە) تەنها ئەحمەد بەم شێوەیە هێناویەتی، زەححاك دەڵی لە ئیبنو عەباسەوە ﴿وَلَهُمْ رِزْقُهُمْ فِيهَا بُكْرَةً وَعَشِيًّا﴾یانی: بە ئەندازەی شەوو ڕۆژ(ێکیدونیا) ڕۆزیان بۆدەهێنرێت ، پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿تِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي نُورِثُ مِنْ عِبَادِنَا مَن كَانَ تَقِيًّا﴾ واتە: ئەو بەهەشتەی کە بەو شێوە چاکە باسمان کرد، ئەم بەهەشتەیە کە دەیبەخشین بە عەبدانی خۆپارێزمان، ئەوانەی کە بەرفەرمانی خوای گەورە بوون لە خۆشی‌و ناخۆشیداو کینەی خۆیان خواردووەتەوەو چاوپۆشیان لە خەڵکی کردووە، وەك خوای گەورە لە سەرەتای سورەتی (المؤمنون)دا دەفەرمووێت: ﴿قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١﴾ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ ﴿٢﴾ وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ ﴿٣﴾ وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ ﴿٤﴾ وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ ﴿٥﴾ إِلَّا عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ ﴿٦﴾ فَمَنِ ابْتَغَىٰ وَرَاءَ ذَٰلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْعَادُونَ ﴿٧﴾ وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ ﴿٨﴾ وَالَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ ﴿٩﴾ أُولَٰئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَ ﴿١٠﴾ الَّذِينَ يَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾[3] واتە: بە ڕاستی باوەڕداران ڕزگار دەبن، ئەو کەسانەی کە لە نوێژەکانیاندا لە خواترسن، وە ئەوانەی لە شتی بێهودە خۆیان دوور دەگرن، وە ئەوانەی کە زەکاتی (سامانیان) دەردەکەن، وە ئەوانەی کە پارێزەری داوێنیانن، مەگەر بۆ خێزانی خۆیان یان بۆ کەنیزەکێك کە بووبن بە خاوەنیان ئەوە بە ڕاستی ئەوانە سەرزەنشت ناکرێن، ئەنجا هەر کەسێك نیازی جگە لەو (دوو جۆرە ئافرەتە) بکات (و ئارەزووی خۆی تێر بکات) ئەوە ئەوانە دەستدرێژی کەرن، وە ئەوانەی کە پارێزەری سپاردەو پەیمانەکانیانن، وە ئەوانەی کە بەردەوامن لەسەر نوێژەکانیان، هەر ئەوانەن میراتگران، ئەوانەی کە دەبنە خاوەنی فیردەوس (بەهەشت) ئەوان لە بەهەشتدا دەمێننەوە بە هەمیشەیی.

---

[1] أحمد (٣١٦/٢)، فەرموودەیەکی سەحیحە.

[2] فتح الباري (٣٦٧/٦)، مسلم (٢١٨٠/٤).

[3] المؤمنون (١-١١).

﴿ وَمَا نَتَنَزَّلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ لَهُۥ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا وَمَا بَيْنَ ذَٰلِكَ وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا ﴿٦٤﴾ رَّبُّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فَٱعْبُدْهُ وَٱصْطَبِرْ لِعِبَٰدَتِهِۦ هَلْ تَعْلَمُ لَهُۥ سَمِيًّا ﴿٦٥﴾ ﴾

فریشتەکان دادەبەزن بە فەرمانی خودانەبێت

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَمَا نَتَنَزَّلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ لَهُۥ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا وَمَا بَيْنَ ذَٰلِكَ وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا ﴾ واتە: بە فەرمانی پەروەرندەی تۆ نەبێت ئێمەنایەینە خوارەوە، هەرچی ئێستا لامانەو هەرچیش لە دوامانەوەیەو هەرچیش لەو نێوانەدایە هەر بۆ ئەوەو پەروەردگاری تۆ هیچ شتی لەبیر نەچووە، ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو عەبباسەوە دەڵێت: پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرمووی بە جوبرەئیل: (چی بووەتە ڕێگرت بەسەرمان بکەیتەوە زیاتر لەوەی کەئیستا بەسەرمان دەکەیتەوە؟ وتی: ئەم ئایەتە هاتەخوارەوە: ﴿ وَمَا نَتَنَزَّلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ ﴾).[1] هەتا کۆتایی ئایەتەکە، بوخاری بە تەنها هێناویەتیو ڕیوایەتی کردووە لە تەفسیری ئەم ئایەتەدا.[2] عەوفی دەڵێت: لە ئیبنو عەبباسەوە: جوبرەئیل لە پێغەمبەری خوا بڕا، پێغەمبەری خودا (ﷺ) لەسەر ئەوە خەمگین بوو، جوبرەئیل هات بۆ لایو وتی: ئەی موحەممەد: ﴿ وَمَا نَتَنَزَّلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ ﴾ واتە: بە فەرمانی پەروەرندەی تۆ نەبێت دانابەزین.[3] وە دەفەرموێت: ﴿ لَهُۥ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا وَمَا بَيْنَ ذَٰلِكَ ﴾ وتراوە: مەبەست پێی: ئەوەی لە لامانە لە کاروباری دنیاو ئەوەیش لە دوامانەوەیە لە کاروباری ڕۆژی دواییو ئەوەیش لە نێوان هەردوو فووەکەدایە هەر لە ژێر فەرمانی خودایە. ئەمە قسەی ئەبولعالیەو عیکریمەو موجاهیدو سەعیدی کوڕی جوبەیرو قەتادەو سودیو ڕەبیعی کوڕی ئەنەسە:[4] وتراویشە: ﴿ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا ﴾ ئەوەی دێت لە فەرمانی ڕۆژی دوایی ﴿ وَمَا خَلْفَنَا ﴾ ئەوەیش ڕۆیشتووە لە دنیا ﴿ وَمَا بَيْنَ ذَٰلِكَ ﴾ واتە: ئەوەی لە نێوان دنیاو ڕۆژی دواییشدایە، هەر بەم شێوەیە ڕیوایەت کراوە لە ئیبنو عەبباسو سەعیدی کوڕی جوبەیرو زەححاکو قەتادەو ئیبنو جورەیجو سەوریەوە.[5] ئیبنو جەریریش هەر ئەم ڕایەی هەڵبژاردووە، والله أعلم. پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا ﴾

---

[1] أحمد (٢٣١/١)، فەرموودەیەکی سەحیحە.

[2] فتح الباري (٢٨٢/٨).

[3] الطبري (٢٢٢/١٨).

[4] الطبري (٢٢٤/١٨).

[5] الطبري (٢٢٤/١٨)، القرطبي (١٢٩/١١)..

واتە: پەروەرندەی تۆ هیچی لە بیرنەچووە. موجاهید دەڵێت: یانی: پەروەردگارت تۆی لەبیرنەچووە.[1]

﴿رَّبُّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ وَمَا بَيۡنَهُمَا﴾ واتە: پەروەردگاری ئاسمانەکانو زەمینو ئەوەیش لە نێوانیاندایە وەدیهێنەرو خاوەن دەسەڵاتو کاربەدەستو هەڵسوڕێنەریانە هیچ کەسێك ناتوانێت دەست بخاتە کارو فەرمانی، ﴿فَٱعۡبُدۡهُ وَٱصۡطَبِرۡ لِعِبَٰدَتِهِۦۚ هَلۡ تَعۡلَمُ لَهُۥ سَمِيّٗا﴾ واتە: تۆیش ئەو بپەرستەو دەبێت بۆ پەرستنی ئەو خۆڕاگربی، ئایا دەزانی هاوناوێکی هەبێت؟ عەلی کوڕی ئەبو تەلحە دەڵێت لە ئیبنو عەبباسەوە: ئایا دەزانی پەروەردگار هاوشێوە یان هاو ناوێکی تری هەبێت؟[2] موجاهیدو سەعیدی کوڕی جوبەیرو قەتادەو ئیبنو جورەیجو کەسانی تریش هەر وایان وتووە.[3] عیکریمە دەڵێت لە ئیبنو عەبباسەوە: هیچ کەسێك ناوی نابرێت بە ڕەحمان خودا نەبێت، پاكو بێ عەیبو پیرۆزە ناوی خودا[4].

﴿وَيَقُولُ ٱلۡإِنسَٰنُ أَءِذَا مَا مِتُّ لَسَوۡفَ أُخۡرَجُ حَيًّا ﴿٦٦﴾ أَوَلَا يَذۡكُرُ ٱلۡإِنسَٰنُ أَنَّا خَلَقۡنَٰهُ مِن قَبۡلُ وَلَمۡ يَكُ شَيۡـٔٗا ﴿٦٧﴾ فَوَرَبِّكَ لَنَحۡشُرَنَّهُمۡ وَٱلشَّيَٰطِينَ ثُمَّ لَنُحۡضِرَنَّهُمۡ حَوۡلَ جَهَنَّمَ جِثِيّٗا ﴿٦٨﴾ ثُمَّ لَنَنزِعَنَّ مِن كُلِّ شِيعَةٍ أَيُّهُمۡ أَشَدُّ عَلَى ٱلرَّحۡمَٰنِ عِتِيّٗا ﴿٦٩﴾ ثُمَّ لَنَحۡنُ أَعۡلَمُ بِٱلَّذِينَ هُمۡ أَوۡلَىٰ بِهَا صِلِيّٗا ﴿٧٠﴾﴾

سەرسوڕمانی خەڵکی لە ژیانی دوای مردنو وەڵامدانەوەی ئەو سەرسوڕمانە

خوای گەورە باسی مرۆڤ دەکات کە سەری سوڕدەمێنێتو زیندووبوونەوەی خۆی بە دوور دەزانێت پاش مردن وەك دەفەرموێت: ﴿وَإِن تَعۡجَبۡ فَعَجَبٞ قَوۡلُهُمۡ أَءِذَا كُنَّا تُرَٰبًا أَءِنَّا لَفِي خَلۡقٖ جَدِيدٍ﴾[5] واتە: جا ئەگەر تۆ سەرت سوڕبمێنێت ئەوە قسەی ئەوانە جێی سەرسوڕمانە کە دەڵێن ئایا کاتی (کە مردین) بووینەوە بە خاك ئایا ئێمە سەرلەنوێ دروست دەکرێینەوە. وە دەفەرموێت: ﴿أَوَلَمۡ يَرَ ٱلۡإِنسَٰنُ أَنَّا خَلَقۡنَٰهُ مِن نُّطۡفَةٖ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٞ مُّبِينٞ ﴿٧٧﴾ وَضَرَبَ لَنَا مَثَلٗا وَنَسِيَ خَلۡقَهُۥۖ قَالَ مَن يُحۡيِ ٱلۡعِظَٰمَ وَهِيَ رَمِيمٞ ﴿٧٨﴾ قُلۡ يُحۡيِيهَا ٱلَّذِيٓ أَنشَأَهَآ أَوَّلَ مَرَّةٖۖ وَهُوَ بِكُلِّ خَلۡقٍ عَلِيمٌ﴾[6] واتە: ئایا ئادەمی نەیزانیوە کە ئەومان لە نوتفەیەك دروست کردووە کەچی یەکسەر دەبێتەوە دوژمنێکی دیار (دەمەقاڵێکەرێکی ئاشکرایە)، نموونەمان بۆ دێنێتەوەو بەدیهێنانی خۆی لەبیرچۆتەوە (ئەو بێباوەڕە)

---

[1] الطبري (١٨/٢٢٥).

[2] الطبري (١٨/٢٢٦).

[3] الطبري (١٨/٢٢٦).

[4] القرطبي (١١/١٣٠).

[5] الرعد (٥).

[6] يس (٧٧_٧٩).

دەڵێت کی ئێسکەکان زیندوودەکاتەوە لە کاتێکدا کە ڕزیون، (ئەی موحەممەد(ﷺ)) بڵی ئەو زاتە زیندوویان دەکاتەوە کە لە یەکەمجارەوە بەدیهێناون و ئەو بە هەموو دروستکراوێك زاناو ئاگایە. وە لێرەیشدا دەفەرمووێت: ﴿وَيَقُولُ ٱلْإِنسَٰنُ أَءِذَا مَا مِتُّ لَسَوْفَ أُخْرَجُ حَيًّا﴾ واتە: مرۆڤ دەڵێت: ئەگەر مردم ئایا وەك چۆن لە پێشدا زیندووبووم، هەروا دەهێنرێمەوە دەری بە زیندووی، ﴿أَوَلَا يَذْكُرُ ٱلْإِنسَٰنُ أَنَّا خَلَقْنَٰهُ مِن قَبْلُ وَلَمْ يَكُ شَيْـًٔا﴾ واتە: ئەو خەڵکە بۆ بیرێك ناکاتەوە، لە سەرەتاوە ئێمە ئەومان دروستکرد کە هیچ نەبوو، خوای گەورە سەرەتای دروستبوونی مرۆڤ بە بەڵگە دەهێنێتەوە لەسەر دووبارە زیندووبوونەوەی، واتە: خودایە کە مرۆڤی دروستکرد کاتێك کە هیچ نەبوو، ئایا ناتوانێت جارێکی تر دروستی بکاتەوە کە ئێستا شتەو هەیە، وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿وَهُوَ ٱلَّذِى يَبْدَؤُا۟ ٱلْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُۥ وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ﴾[1] واتە: ئەو (خوا) زاتێکە بەدیهێنانی دەست پێکردووە لە پاشان (دوای مردنی) دووبارە دروستی دەکاتەوە ئەم (دروستکردنەوەی دووەم) لای خوا ئاسانترە. لە فەرموودەی صەحیحدا هاتووە: (خوای گەورە دەفەرمووێت: ئەوەی ئادەم بڕوای پی نەکردم، بۆی نەبوو بڕوام پی نەکات وە ئەوەی ئادەم ئازاری دام بۆی نەبوو ئازارم بدات، بڕوا نەکردنەکەی پێم ئەوەیە کە ئەڵێت :زیندووم ناکاتەوە جارێکی تر وەك لە سەرەتاوە دروستی کردووم، وەدیهێنانی سەرەتا ئاسانتر نییە لە لام لە دوایەکەی، ئازاردانیشی بۆم ئەوەیە ئەڵێت :من منداڵم هەیە من ئەو تەنهاو بی نیازو جێ نیازەم کە کەسی لی نەبووەو لە کەسیش نەبووە، هەرگیز کەسیش نەیتوانیوە هاوتای بێت).[2] پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَوَرَبِّكَ لَنَحْشُرَنَّهُمْ وَٱلشَّيَٰطِينَ﴾ خوای گەورە سوێند دەخوات بە خۆی ودەفەرمووێت: سوێند بە پەروەردگارت هەر دەبێت لەگەڵ شەیتانەکانیاندا کۆیان بکەینەوە ئەوانەی کە غەیری خویان دەپەرست، ﴿ثُمَّ لَنُحْضِرَنَّهُمْ حَوْلَ جَهَنَّمَ جِثِيًّا﴾ واتە: پاشان دەیانهێنین بە دەوری جەهەنەمدا چۆك دابدەن. عەوفی دەڵێت لە ئیبنو عەبباسەوە: ﴿جِثِيًّا﴾ یانی بە دانیشتوویی، وەك خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَتَرَىٰ كُلَّ أُمَّةٍ جَاثِيَةً﴾[3] واتە: دەبینی هەموو تیرەیەك بە ڕیز بەسەر چۆکدا هاتوون.[4] سودی دەڵێت: ﴿جِثِيًّا﴾ واتە: بەپێوە

---

[1] الروم (٢٧).

[2] أحمد (٢/٢٥٠)، فەرموودەیەکی سەحیحە.

[3] الجاثية (٢٨).

[4] الطبري (١٨/٢٢٧).

وەستاون. ڕیوایەت کراوە لە موڕەوە لە ئیبنو مەسعودەوە هەر بەو شێوەیە، ﴿ثُمَّ لَنَنزِعَنَّ مِن كُلِّ شِيعَةٍ أَيُّهُمْ أَشَدُّ عَلَى الرَّحْمَٰنِ عِتِيًّا﴾ واتە: پاشان لەناو هەر کۆمەڵێك ئەوەی زیاتر دژی خودای ڕەحمان بووبن ئێمە جیایان دەکەینەوە، موجاهید دەڵێت: ﴿مِن كُلِّ شِيعَةٍ﴾ لە هەموو کۆمەڵێك.[1] ﴿أَيُّهُمْ أَشَدُّ عَلَى الرَّحْمَٰنِ عِتِيًّا﴾ سەوری دەڵێت: لە عەلی کوڕی ئەقمەری کوڕی ئەبو ئەحوەس لە ئیبنو مەسعودەوە: لە سەرەتاوە هەتا دواین کەس هەموو بەند دەکرێت هەتا کاتێك هەموو دەهێنرێن یەك لەو دوای یەك، وەك خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ثُمَّ لَنَنزِعَنَّ مِن كُلِّ شِيعَةٍ أَيُّهُمْ أَشَدُّ عَلَى الرَّحْمَٰنِ عِتِيًّا﴾.[2] ئەم ئایەتە وەك ئەو ئایەتە وایە کە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿حَتَّىٰ إِذَا ادَّارَكُوا فِيهَا جَمِيعًا قَالَتْ أُخْرَاهُمْ لِأُولَاهُمْ رَبَّنَا هَٰؤُلَاءِ أَضَلُّونَا فَآتِهِمْ عَذَابًا ضِعْفًا مِّنَ النَّارِ ۖ قَالَ لِكُلٍّ ضِعْفٌ وَلَٰكِن لَّا تَعْلَمُونَ ﴿٣٨﴾ وَقَالَتْ أُولَاهُمْ لِأُخْرَاهُمْ فَمَا كَانَ لَكُمْ عَلَيْنَا مِن فَضْلٍ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنتُمْ تَكْسِبُونَ﴾[3] واتە: هەتا هەموو دەگەن بە یەکو کۆدەبنەوە یەك دەگرن دواییەکانیان (کە شوێنکەوتوون) دەربارەی پێشوەکانیان (کە پێشەوابوون) دەڵێن ئەی پەروەردگارمان ئەوانە ئێمەیان گومڕاکرد دە تۆش لە ئاگر دووقات سزایان بدە (پەروەردگار) دەفەرمووێت بۆ هەر کامتان (سزا) دوو بەرامبەرە بەڵام ئێوە نازانن‌و بی ئاگان، سەرۆك‌و چاولێکراوەکان بە شوێن کەوتووەکانیان دەڵێن ئێوەش هیچ زیادە ڕێزێکتان بەسەر ئێمەدا نییە ئێوەش سزا بچەژن بە هۆی ئەو (خراپانەوەی) دەتانکرد. پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ثُمَّ لَنَحْنُ أَعْلَمُ بِالَّذِينَ هُمْ أَوْلَىٰ بِهَا صِلِيًّا﴾ واتە: خۆمان چاکتردەزانین کامیان لە پێشترە بۆ چوونە ناو جەهەنەم، ئەمە لێرەدا عەتفی خەبەرە لەسەر خەبەر، واتە: خودا چاکتر دەزانێت کێ لە بەندەکانی شایەنترە کەبخرێنە ناو ئاگرو هەر تێیدا بمێنێتەوە، وە کێش شایەنی ئەوەیە جەزرەبەکەی بۆ دووقات بکرێتەوە. وەك لە ئایەتێکی تردا خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿قَالَ لِكُلٍّ ضِعْفٌ وَلَٰكِن لَّا تَعْلَمُونَ﴾[4] واتە: (پەروەردگار) دەفەرمووێت بۆ هەر کامتان (سزا) دوو بەرامبەرە بەڵام ئێوە نازانن‌و بی ئاگان.

---

[1] الطبري (١٨/٢٢٨).

[2] الدر المنثور (٥/٥٣٣).

[3] الاعراف (٣٨ـ٣٩).

[4] الاعراف (٣٨).

﴿ وَإِن مِّنكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا ۚ كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ حَتْمًا مَّقْضِيًّا (٧١) ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوا وَّنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا (٧٢) ﴾

هەموو دەبرێنە جەهەنەم پاشان لە خواترسان ڕزگاریان دەبێت

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَإِن مِّنكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا ۚ كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ حَتْمًا مَّقْضِيًّا ﴾ واتە: هەمووتان مەگین دەبێت بچنە جەهەنەم، بڕیارێکە پەروەردگارت داویەتی‌و دەبێت هەر جێبەجی ببێت، جابیر ڕیوایەتی کردووە لە عەبدوڵاوە لەم ئایەتەدا: ﴿ وَإِن مِّنكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا ﴾ دەڵێت: ڕێگە(الصراط) بەسەر جەهەنەمەوەیە وەك دەمی شمشێر وایەدەستەی یەكەم دەڕوات بەسەریدا وەك بریسكە، دووهەم وەك با سێهەم وەك چاكترین وڵاغی سواری، چوارەم وەك چاكترین چوارپێ پاشان ئەوانی تر تێدەپەڕن (بەسەر جەهەنەمدا) فریشتەكان هەر ئێژن: (اللهم سلم سلم).[1] واتە: ئەی خوایە بە سەلامەت، بە سەلامەت تێپەڕن، بۆ ئەم باسە نموونە زۆرە لە هەردوو صەحیحەكەو غەیری ئەمانیشدا كە ڕیوایەتكراوە لە ئەنەس‌و ئەبو سەعیدو ئەبو هورەیرەو جابیرو كەسانی تریش لە هاوەڵەكانی پێغەمبەر (ﷺ). ئیمامی ئەحمەدیش ڕیوایەتی كردووە لە ئومو موبەشیرەوە كە ژنی زەیدی كوڕی حارثە، دەڵێت: پێغەمبەری خودا (ﷺ) لە ماڵی حەفسە بوو فەرمووی: (ناچێتە ناو ئاگر هەر كەسێك كە ئامادەی بەدرو حودەیبیە بووبێت) حەفسە دەڵێت: ئایا خوای گەورە نافەرموێت: ﴿ وَإِن مِّنكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا ﴾؟ پێغەمبەری خودا(ﷺ) فەرمووی: ﴿ ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوا ﴾.[2] وە لە هەردوو صەحیحەكەدا هاتووە لە فەرموودەكەی زوهریەوە لە سەعیدەوە لە ئەبو هورەیرەوە (ڕەزای خوای لی بێت) دەڵێت: پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی: (هیچ كەسێكی موسڵمان نیە سی منداڵی بمرێت‌و ئاگری (جەهەنەم)ی بەركەوێت).[3] مەگەر بۆ ئاهی سوێن[4]، واتە: مەگەر كە بەر ئەم ئایەتە كە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَإِن مِّنكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا ﴾. لە عەبدوڕەحمانی كوڕی زەیدی كوڕی ئەسلەمەوە لەم ئایەتەدا: ﴿ وَإِن مِّنكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا ﴾ دا دەڵێت: ڕۆشتنی موسڵمانان بۆجەهەنم تێپەڕبوونە بەسەر ئەو پردە داكە بە سەریەوەیە، وە ڕۆیشتنی موشریكەكان بۆجەهەنم چوونە ناوی جەهەنەمە، سودی دەڵێت

---

[1] الطبري (١٨/٢٣٢).

[2] أحمد (٦/٣٦٢)، فەرموودەیەكی حسەنە.

[3] فتح الباري (٣/١٤٢)، مسلم (٤/٢٠٢٨).

[4] واتە مەگەرلەبەرئەم ئایەتەكەخوای گەورە دەفەرمێت (وَإِن مِّنكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا)(وەرگێر).

له مورەوه له ئیبنو مەسعودەوه لەم ئایەتەدا: ﴿كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ حَتْمًا مَّقْضِيًّا﴾ دەڵێت: سوێندێکه دەبێت بێتەجی.[1] موجاهید دەڵێت: بڕیاره دەبێت بێتەجی.[2] ئیبنو جورەیجیش هەروای وتووه.[3] ﴿ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا﴾ واته: پاشان خواناسانیش ڕزگاردەکەین، وەختێك که خەڵکی هەموو تێپەڕین بەسەر ئەو ئاگرەدا، ئەوەی دەکەوێته خوارەوه له خوانەناسو تاوانبارو سەرپێچیکەران دەکەونه خوارەوه هەر کەسەو بەپێی تاوانو خراپەکاری خۆی، خاوەن باوەڕه لەخواترسەکانیش خوای گەوره ڕزگاریان دەکات لەو ئاگره هەر کەسەو بەپێی کرداری خۆی، لەسەر پردی سیرات دەیانپەڕێنێتەوه، تیژ ڕۆیشتنیان بەپێی ئەو کردارەیان له دنیا کردوویانه، پاشان دەلاڵێنەوه بۆ ئەو کەسانەی که تاوانه گەورەکانیان کردووه له خاوەن باوەڕان، فریشتەکانو پێغەمبەرانو بڕواداران دەست دەکەن به لاڵانەوەو خەڵکێکی زۆر دەردێنن که ئاگرەمووگیانی سوتاندوون، ڕوویان نەبێت که شوێنی سوژدەیه، دەرهێنانیشیان لەو ئاگره بەپێی ئەو باوەڕەیه که له ناو دڵیاندایه، یەکەمجار ئەو کەسانه دەردەهێنن که مسقاله دینارێك بڕوا له دڵیاندایه، پاشان له خوا ئەوەوه دێت، پاشان ئەوەی لەخوار ئەوەوه دێت، پاشان ئەوەی له دوای ئەوەوه دێت، پاشان ئەوه دەردەهێنن که به ئەندازەی مسقاله زەڕەیەك کەمترو کەمتر باوەڕ له دڵیدایه، پاشان خوای گەوره ئەو کەسانه دەردەهێت له ئاگردا که ڕۆژێك له ڕۆژان(بەدڵ) وتوویانه: (لا اله الا الله) با هەرگیز چاکەیەکیشی نەکردبێت، هیچ کەسێك لەوان لەئاگردا نامێنێتەوه مەگین کەسێك بڕیار درابێت تاهەتایه لەناو ئاگردا بمێنێتەوه، وەك له فەرموودەی صەحیحدا هاتووه لەو بارەیەوه له پێغەمبەری خوداوه (ﷺ) بۆیه خوای گەوره دەفەرموێت: ﴿ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا وَّنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا﴾[4].

﴿وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَّقَامًا وَأَحْسَنُ نَدِيًّا (٧٣) وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُم مِّن قَرْنٍ هُمْ أَحْسَنُ أَثَاثًا وَرِئْيًا (٧٤)﴾

---

[1] الطبري (١٨/٢٣٧).

[2] الطبري (١٨/٢٣٧).

[3] الطبري (١٨/٢٣٧).

[4] فتح الباري (١٣/٤٨).

خوانەناسان شانازی دەکەن بەوەی کە خۆشبەختن لە دنیادا

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتُنَا بَيِّنَٰتٍ قَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ لِلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟﴾ واتە: هەرکاتێك نیشانە دیارەکانی ئێمەیان بۆ دەخوێنرێتەوە، خوانەناسان بە خاوەن باوەڕان دەڵێن: ﴿أَىُّ ٱلْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَّقَامًا وَأَحْسَنُ نَدِيًّا﴾ واتە: کام کۆمەڵ لەم دوو کۆمەڵە ڕێو شوێنی خۆشترەو دیوەخانی چاکترە. دژایەتی نیشانەکانی خوا دەکەن‌و دەبنە لەمپەر لە ڕێی خوداو خۆیان هەڵدەبڕن بە خاوەن باوەڕاندا، شانازی دەکەن بەو ئاینە پڕوپوچەی لە سەرینی، بەڵگەیش بەوە دەهێننەوە کە خاوەنی ماڵ‌و پلەو شوێنی چاکن، ﴿خَيْرٌ مَّقَامًا وَأَحْسَنُ نَدِيًّا﴾ واتە: چاکترین شوێن‌و بەرزترین کۆشك‌و باشترین دیوەخانی هەیە،(ندیاً) شوێنی کۆبوونەوەی پیاوان بۆ وتووێژکردن، واتە: دیوەخانی ئەوان ئاوەدانترو خەڵکی زیاتر بۆ دەچێت، مەبەستیان ئەوەیە، چۆن دەبێت ئێمە بەو هەموو ڕێزو قەدرەوە لەسەر پڕوپوچ بین، ئەوانەیش بە پەنهان‌و خۆیان شاردووەتەوەو وان لە ماڵی ئەرقەمی کوڕی ئەرقەم‌و ماڵانی تردا وەك ماڵی ئەوان لەسەر هەق بن، وەك خوای گەورە باسیان دەکات‌و دەفەرمووێت: ﴿وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ لِلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَوْ كَانَ خَيْرًا مَّا سَبَقُونَآ إِلَيْهِ﴾[1] واتە: ئەوانەی بێباوەڕن دەربارەی ئەوانەی باوەڕیان هێناوەدەڵێن ئەگەر ئیسلام‌و باوەڕهێنان چاك بووایە ئەوانە پێش ئێمە نەدەکەوتن بۆ ئەو (باوەڕهێنانە). هۆزی نوحیش وتیان: ﴿أَنُؤْمِنُ لَكَ وَٱتَّبَعَكَ ٱلْأَرْذَلُونَ﴾[2] واتە: ئایا (چۆن) باوەڕ بە تۆ بێنین لە کاتێکدا ئەوانەی شوێنت کەوتوون پەسترین کەسن (هەژارو داماون). جارێکی تریش خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَكَذَٰلِكَ فَتَنَّا بَعْضَهُم بِبَعْضٍ لِّيَقُولُوٓا۟ أَهَٰٓؤُلَآءِ مَنَّ ٱللَّهُ عَلَيْهِم مِّنۢ بَيْنِنَآ ۗ أَلَيْسَ ٱللَّهُ بِأَعْلَمَ بِٱلشَّٰكِرِينَ﴾[3] واتە: وە بەو جۆرە هەندێکیانمان بە هەندێکی تریان تاقیکردەوە بۆ ئەوەی بڵێن ئایا ئەوانە خوا ڕێزو بەهرەی پێ بەخشیون لەناو ئێمەدا! ئایا خوا لە هەموو کەس زاناتر نییە بەوانەی شوکرانەبژێرن. بۆیە خوای گەورە لێرەدا وەڵامی ئەو گومانەیان دەداتەوەو دەفەرمووێت: ﴿وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُم مِّن قَرْنٍ﴾ ئای چەند گەل‌و کۆمەکی بێباوەڕانمان لە پێش ئەوان لەناوبرد لەسەر خوانەناسیان ﴿هُمْ أَحْسَنُ أَثَٰثًا وَرِءْيًا﴾ واتە: کە لەوانە کەلوپەلی ناوماڵیان چاکترو ڕازاوەتر بوو، ئەعمەش دەڵێت لە ئەبو زەبیانەوە لە ئیبنو عەبباسەوە ﴿خَيْرٌ مَّقَامًا وَأَحْسَنُ نَدِيًّا﴾ دەڵێت: (المقام)جێ

---

[1] الاحقاف (١١).

[2] الشعراء (١١١).

[3] الانعام (٥٣).

و شوێن (الندي) دیوەخان (الأثاث) کەلوپەل (الري) تابلۆی جوان‌و ڕازاوە[1]. عەوفی دەڵێت: لەئیبنوعەباسەوە: (المقام)جێ‌و شوێن، (الندي) دیوەخان و ئەو خۆشی‌و ڕابواردنەی تێدابوون، ئەمە وەك ئەوە وایە کە کاتێك خوای گەورە باسی بەسەرهاتی هۆزی فیرعەونن دەکات چۆن لەناوی بردن دەفەرمووێت: ﴿كَمْ تَرَكُوا مِن جَنَّٰتٍ وَعُيُونٍ ﴿٢٥﴾ وَزُرُوعٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ﴾[2] واتە: چەندەهایان بەجێهێشت لە باخات‌و کانیاوو کشتوکاڵ‌و جێ‌و ماوای چاك‌و خۆش.لێرەدا (المقام) جێ‌و شوێن و نازونیعمەتی خۆش، (الندي) دیوەخان‌و ئەو شوێنەی کە تێیدا کۆدەبوونەوە، وەك خوای گەورە باسی بەسەرهاتی لوت پێغەمبەر (سەلامی خوای لی بێت) دەکات بۆ پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرمووێت: ﴿وَتَأْتُونَ فِي نَادِيكُمُ الْمُنكَرَ﴾[3] واتە: لە دیوەخانی خۆتاندا کاری بەدو ناشیرین دەکەن، عەرەبەکان بە شوێنی دانیشتن دەڵێن(نادي)یانی دیوەخان[4].

﴿قُلْ مَن كَانَ فِي الضَّلَالَةِ فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمَٰنُ مَدًّا ۚ حَتَّىٰ إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ إِمَّا الْعَذَابَ وَإِمَّا السَّاعَةَ فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ شَرٌّ مَّكَانًا وَأَضْعَفُ جُندًا ﴿٧٥﴾﴾

سەرپێچیکەر ماوە دەدرێت بەڵام لەبیرناکرێت

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿قُلْ﴾ واتە: ئەی موحەممەد (ﷺ) بێژە بەو موشریکانەی کە هاوەڵ بۆ پەروەردگاریان دادەنێن‌و خۆیان بە حەق‌و ئێوە بە ناهەق دەزانن ﴿مَن كَانَ فِي الضَّلَالَةِ﴾ ئەوەی لە گومڕایدا سوڕدەخوات‌و لە ئێمە بێت یان لە ئێوە ﴿فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمَٰنُ مَدًّا﴾ ئەوە خوای ڕەحمان مۆڵەتی ئەدات لەسەر ئەو گومڕایە ﴿حَتَّىٰ إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ إِمَّا الْعَذَابَ﴾ هەتا کاتێك کە دەبینن خودا بەڵێنی پێداون‌و دەگەنە لای خوداو ژیانیان کۆتایی پی دێت، یان تووشی جەزرەبە دەبن ﴿وَإِمَّا السَّاعَةَ﴾ یان لە ناکاو قیامەتیان بەسەردادێت ﴿فَسَيَعْلَمُونَ﴾ ئەوسا تێدەگەن ﴿مَنْ هُوَ شَرٌّ مَّكَانًا وَأَضْعَفُ جُندًا﴾ کێ شوێنی خراپ‌و ناخۆشەو کێش لەشکرو یارمەتی دەری کەمترە، ئەمە لە وەڵامی قسەی ئەو خوانەناسانەدایە کە دەیانوت ئێمە ڕێی‌و شوێن‌و پلەوپایەو دیوەخانمان زۆر چاکترو باشترە لە خاوەن باوەڕان، ئەم ئایەتە موباهەلەیە (واتە: پاڕانەوەو نەفرینکردن لەوەی کە درۆ بە دەم خوداوە دەکات

---

[1] الطبري (١٨/٢٣٩/٢٤١).

[2] الدخان (٢٥_٢٦).

[3] العنكبوت (٢٩).

[4] الطبري (١٨/٢٣٩).

،وەرگێڕ) لەبەرانبەر بتپەرستاندا ئەوانەی کە وا دەزانن لەسەر ڕێی ڕاستن وەك خوای گەورە لە باسی موباهەلە لەگەڵ جولەکەکاندا دەفەرموویێت: ﴿قُلْ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ هَادُوٓاْ إِن زَعَمْتُمْ أَنَّكُمْ أَوْلِيَآءُ لِلَّهِ مِن دُونِ ٱلنَّاسِ فَتَمَنَّوُاْ ٱلْمَوْتَ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ﴾[1] واتە: (ئەی موحەممەد(ﷺ)) بلّی: ئەی ئەوانەی لەسەر دینی جوولەکەن ئەگەر پێتان وایە کە بە ڕاستی ئێوە دۆستی خوان بێجگە لە خەڵکی تر کەوابوو داوای مردن بکەن ئەگەر ئێوە ڕاست دەکەن. جوولەکەکان خۆیان لاداو زاتیان نەکرد ئەو دوعایە بکەن. لە پێشەوە لە سورەتی (البقرة)دا ئەو باسە بە ڕوونی هاتووە. وەك چۆن خوای گەورە باسی موباهەلەی کردووە لەگەڵ گاورەکاندا لە سورەتی (ال عمران)دا وەختێك کە بەردەوام بوون لەسەر بێدینیو کۆڵیان نەدەدا لە لاساریو ڕۆچوون لە بارەی عیساوەو دەیانوت عیسا کوڕی خودایەو خودایش بەڵگەو نیشانەکانی خۆی باسکردووەو ڕوونی کردووەتەوە کە عیسا بەندەی خودایەو وەك ئادەم ئەویش دروستکراوە، پاشان خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿فَمَنْ حَآجَّكَ فِيهِ مِنۢ بَعْدِ مَا جَآءَكَ مِنَ ٱلْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْاْ نَدْعُ أَبْنَآءَنَا وَأَبْنَآءَكُمْ وَنِسَآءَنَا وَنِسَآءَكُمْ وَأَنفُسَنَا وَأَنفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَل لَّعْنَتَ ٱللَّهِ عَلَى ٱلْكَٰذِبِينَ﴾[2] واتە: ئینجا هەر کەسێك دەمەقاڵێی لەگەڵ کردیت (لە بارەی عیساوە) دوای ئەو زانینەی کە (بە سرووش) بۆت هات تۆش پێیان بڵێ وەرن با بانگی کوڕەکانمانو کوڕەکانتانو ژنەکانمانو ژنەکانتانو خۆمانو خۆتان بکەین لە پاشان لە خوا بپاڕێینەوە ئینجا نەفرەتی خوا بکەین لە درۆزنان. مەسیحیەکان خۆیان لاداو زاتیان نەکرد ئەوە بکەن وەك جوولەکەکانیشنەیان کرد.

﴿ وَيَزِيدُ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ٱهْتَدَوْاْ هُدًى ۗ وَٱلْبَٰقِيَٰتُ ٱلصَّٰلِحَٰتُ خَيْرٌ عِندَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ مَّرَدًّا ﴿٧٦﴾ ﴾

زیاتر شارەزاکردنی ئەو کەسانەی کە شارەزان

کاتێك خوای گەورە باسی ئەو کەسانەی کرد کە لە گومڕایدا سوڕدەخۆن، مۆڵەتیان دەدات زیاتر دەیانهێڵێتەوە لەو گومڕاییەدا، پاشان دێتە سەر باسی ئەو کەسانەی کە زیاتر ڕێیان نیشان دەداتو شارەزایان دەکات، وەك خوای گەورە لە ئایەتی تردا فەرموویەتی: ﴿وَإِذَا مَآ أُنزِلَتْ سُورَةٌ فَمِنْهُم مَّن يَقُولُ أَيُّكُمْ زَادَتْهُ هَٰذِهِۦٓ إِيمَٰنًا ۚ فَأَمَّا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ فَزَادَتْهُمْ إِيمَٰنًا وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿١٢٤﴾ وَأَمَّا ٱلَّذِينَ فِى قُلُوبِهِم مَّرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا إِلَىٰ رِجْسِهِمْ وَمَاتُواْ وَهُمْ كَٰفِرُونَ﴾[3] واتە: وە کاتێك کە

---

[1] الجمعة (٦).

[2] ال عمران (٦١).

[3] التوبة (١٢٤_١٢٥).

بنێردرێتەوە خوارەوە سورەتێك (لە قورئان) (دووڕووەکان) هی وایان هەیە دەڵێت کام لە ئێوە زیادی کرد بەم (سورەتە) جا ئەوانەی کە باوەڕیان هێناوەئەڵێن: ئێمە ئیمانیان زیاد دەکات (و بەهێزتر دەبێت) باوەڕی وە ئەوان مژدە بەخشن‌و خۆشحاڵن، بەڵام ئەوانەی لەنێودڵیاندا نەخۆشی‌و ناپاکی هەیە ئەوە سورەتەکە سەرەڕای پیسی و ناپاکی خۆیان بۆیان زیاددەکات پیسی‌و ناپاکی تریش ئەو (ناپاکانە) دەمردن لە کاتێکدا کە بێباوەڕان. لێرەیشدا خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿وَيَزِيدُ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ٱهۡتَدَوۡاْ هُدٗىۗ وَٱلۡبَٰقِيَٰتُ ٱلصَّٰلِحَٰتُ خَيۡرٌ عِندَ رَبِّكَ ثَوَابٗا وَخَيۡرٞ مَّرَدًّا﴾ واتە: ئەو کەسانەی کە خودا شارەزای کردوون زیاتر شارەزایان دەکات، ئەو کارە چاکانەش کەوا دەمێننەوە، پاداشتەکەیان لە لای پەروەردگارت چاکترەو ئەنجامیشی باشترە﴿وَٱلۡبَٰقِيَٰتُ ٱلصَّٰلِحَٰتُ﴾ لەپێشەوە لەسورەتی (الكهف)دا تەفسیری کراوەو ئەو فەرموودانەیش پەیوەندی بووە پێیەوە لەو باسەدا هێنراوە ﴿خَيۡرٌ عِندَ رَبِّكَ ثَوَابٗا﴾ واتە: پاداشت لە لای پەروەردگارت چاکترەو ﴿وَخَيۡرٞ مَّرَدًّا﴾ واتە: سەرئەنجامیشی باشترە بۆ خاوەنەکەی.

﴿أَفَرَءَيۡتَ ٱلَّذِي كَفَرَ بِـَٔايَٰتِنَا وَقَالَ لَأُوتَيَنَّ مَالٗا وَوَلَدًا ٧٧ أَطَّلَعَ ٱلۡغَيۡبَ أَمِ ٱتَّخَذَ عِندَ ٱلرَّحۡمَٰنِ عَهۡدٗا ٧٨ كَلَّاۚ سَنَكۡتُبُ مَا يَقُولُ وَنَمُدُّ لَهُۥ مِنَ ٱلۡعَذَابِ مَدّٗا ٧٩ وَنَرِثُهُۥ مَا يَقُولُ وَيَأۡتِينَا فَرۡدٗا ٨٠﴾

وەڵامدانەوەی ئەو خوانەناسانەی وادەزانن لە قیامەتیشدا ماڵ‌و منداڵیان هەر پێدەدرێت

خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿أَفَرَءَيۡتَ ٱلَّذِي كَفَرَ بِـَٔايَٰتِنَا وَقَالَ لَأُوتَيَنَّ مَالٗا وَوَلَدًا﴾ واتە: ئایا ئەو کەسەت دی کە ئینکاری لە نیشانەکانی ئێمە دەکردو وتی: چاك دەزانم کە ماڵ‌و منداڵم هەر پێدەدەن؟ واتە: لە ڕۆژی قیامەتدا، ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە خەبابی کوڕی ئەرەتتەوە من پیاوێکی ئاسنگەر بووم، قەرزێکم لە لای عاسی کوڕی وائل بوو، هاتم بۆ لای داوای قەرزەکەی لی بکەم وتی: نەخێر سوێند بە خوا قەرزەکەت نادەمەوە هەتا بێباوەڕی خۆت لە موحەمەد دەرنەبڕی، منیش وتم: نەخێر سوێند بە خوا بێباوەڕی خۆم دەرنابڕم لە موحەمەد(ﷺ) هەتا تۆ دەمری‌و پاشان زیندوو دەکرێیتەوە، عاس وتی: وەختێك مردم‌و پاشان زیندووکرامەوە هاتی بۆ لام لەوی ماڵ‌و منداڵم دەبێت‌و قەرزەکەت دەدەمەوە، خوای گەورە ئەم ئایەتانەی نارده خوارەوە: ﴿أَفَرَءَيۡتَ ٱلَّذِي كَفَرَ بِـَٔايَٰتِنَا وَقَالَ لَأُوتَيَنَّ مَالٗا وَوَلَدًا ٧٧ أَطَّلَعَ ٱلۡغَيۡبَ أَمِ ٱتَّخَذَ عِندَ ٱلرَّحۡمَٰنِ عَهۡدٗا ٧٨ كَلَّاۚ سَنَكۡتُبُ مَا

يَقُولُ وَنَمُدُّ لَهُۥ مِنَ ٱلْعَذَابِ مَدًّا ﴿٧٩﴾ وَنَرِثُهُۥ مَا يَقُولُ وَيَأْتِينَا فَرْدًا ﴾[1]. خاوەنی هەردوو صەحیحەکەدا ئەم فەرموودەیان هێناوە، لە وتەیەکی بوخاریدا هاتووە: من لە مەککەدا ئاسنگەر بووم شمشێرێکم بۆ عاسی کوڕی وائل دروست کرد، هاتم قەرزەکەی لی وەرگرم،..جا فەرموودەکەی گێڕایەوە. هەروەها دەڵێت: ﴿أَمِ ٱتَّخَذَ عِندَ ٱلرَّحْمَٰنِ عَهْدًا﴾(عهداً) واتە:پەیمانێك.[2] ﴿أَطَّلَعَ ٱلْغَيْبَ﴾ واتە: ئایا نهێنی دەزانێت، کە دەڵێت لە ڕۆژی قیامەتدا ماڵو منداڵی دەبێتو بەڵێن دەداتو سوێند دەخوات ﴿أَمِ ٱتَّخَذَ عِندَ ٱلرَّحْمَٰنِ عَهْدًا﴾ یان لە خوداوە بەڵێنێکی پێدراوەکە ئەو ماڵەی پێدەدرێت؟ لە پێشەوە باسمان کرد کە بوخاری دەڵێت: (عهد) واتە پەیمان.[3] خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿كَلَّا﴾ پیتێکە ڕەدی پێش خۆی دەداتەوەو جەخت لەسەر دوای خۆی دەکاتەوە ﴿سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ﴾ واتە: نەخێر هەرچی ئەو دەیڵێتو داوای کردووەو بڕیاری داوەو دەخوازێت پێی بدرێتو بڕوای بە خوای گەورە نەبووە هەمووی دەنووسین، ﴿وَنَمُدُّ لَهُۥ مِنَ ٱلْعَذَابِ مَدًّا﴾ واتە: ماوەی سزادانی زیاتر دەکەین لە ڕۆژی قیامەتدا، لەسەر ئەو قسانەی لە دنیادا کردوویەتی بڕوای بە خوای گەورە نەبووە، ﴿وَنَرِثُهُۥ مَا يَقُولُ﴾ واتە: ئێمە دەبینە میراتگری هەرچی دەڵێت یانی هەموو ئەوانەی هەیەتی لە ماڵو منداڵ هەمووی لی وەردەگرینەوە، بە پێچەوانەی ئەو قسانەی کەئەیوت لە ڕۆژی قیامەتدا ماڵو منداڵی پی دەدرێت زیاتر لەوەی لە دنیا پێی دراوە!نەخێر بەڵکو لە ڕۆژی قیامەتدا ئەوەیشی لە دنیادا پێی درابوو لێی دەسێنرێتەوەوتاکو تەنیا دەمێنێتەوە، بۆیە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَيَأْتِينَا فَرْدًا﴾ واتە: بە تەنهاو بەبی ماڵو منداڵ دێتە لامان!

﴿وَٱتَّخَذُوا۟ مِن دُونِ ٱللَّهِ ءَالِهَةً لِّيَكُونُوا۟ لَهُمْ عِزًّا ﴿٨١﴾ كَلَّا ۚ سَيَكْفُرُونَ بِعِبَادَتِهِمْ وَيَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدًّا ﴿٨٢﴾ أَلَمْ تَرَ أَنَّآ أَرْسَلْنَا ٱلشَّيَٰطِينَ عَلَى ٱلْكَٰفِرِينَ تَؤُزُّهُمْ أَزًّا ﴿٨٣﴾ فَلَا تَعْجَلْ عَلَيْهِمْ ۖ إِنَّمَا نَعُدُّ لَهُمْ عَدًّا ﴿٨٤﴾﴾

خواکانی درۆیی بتپەرستان حاشا لە بتپەرستان دەکەن

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَٱتَّخَذُوا۟ مِن دُونِ ٱللَّهِ ءَالِهَةً لِّيَكُونُوا۟ لَهُمْ عِزًّا﴾ واتە: لە جێی خوا ئەوان پەرستراوانێکی تریان پەرست، تا ببنە هۆی سەربەرزیان، خوای گەورە باسی ئەو خوانەناسانە دەکات ئەوانەی کە شەریك بۆ پەروەردگاریان دادەنێنو لە جێی خوا دەیانپەرستن هەتا بە هۆی

---

[1] أحمد (١١١/٥)،فەرموودەیەکی سەحیحە.

[2] فتح الباري (٣٧٢/٤)، مسلم (٢١٥٣/٤).

[3] فتح الباري (٤/ ٣٧٢).

ئەوانەوە سەرکەوتن بە دەست بێنن‌و خۆیانی پێوە هەڵکێشن‌و شانازی پێوە بکەن، پاشان دەفەرموێت: نەخێر، بەو شێوەیە نیە ئەوان دەیزانن‌و هیوایان پێیەتی ﴿كَلَّا سَيَكْفُرُونَ بِعِبَادَتِهِمْ﴾ نەخێر ئەو پەرستراوانە ناڕەزایی خۆیان دەردەبڕن لێیان لە ڕۆژی قیامەتدا لەسەر ئەو پەرستنەیان ﴿وَيَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدًّا﴾ واتە: بەو شێوەیە نییە ئەوان دەیزانن بەڵکو لە دژیان دەوەستن، وەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّن يَدْعُوا مِن دُونِ اللَّهِ مَن لَّا يَسْتَجِيبُ لَهُ إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَهُمْ عَن دُعَائِهِمْ غَافِلُونَ ۝٥ وَإِذَا حُشِرَ النَّاسُ كَانُوا لَهُمْ أَعْدَاءً وَكَانُوا بِعِبَادَتِهِمْ كَافِرِينَ﴾[1] واتە: کێ گومڕاترە لەو کەسەی کە هاوار لە غەیری خوا بکات کە وەڵامی ناداتەوە تا ڕۆژی دوایی‌و ئەو (هاوارلێکراو)انە لە هاواری ئەوان بێ ئاگان، کاتێکیش خەڵك کۆدەکرێنەوە (لە قیامەت) پەرستراوەکان دەبنە دوژمنیان‌و (پەرستراوەکان) بە پەرستنەکەیان باوەڕ نادەن. سودی دەڵێت: ﴿كَلَّا سَيَكْفُرُونَ بِعِبَادَتِهِمْ﴾ پەرستراوەکان حاشا دەکەن لەوەی کە ئەوانە بتیان پەرستووە.[2] ﴿وَيَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدًّا﴾ واتە: بە پێچەوانەوە ئەوەی ئەوانە ئومێدیان پێی بووە، دژیاندەوەستن، سودی دەڵێت: ﴿وَيَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدًّا﴾(ضِدًّا) دوژمنایەتی ودژایەتێکی زیاد لە ئەندازەیان دەکەن، زەحهاك دەڵێت: ﴿وَيَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدًّا﴾ دەبنە دوژمنیان[3].

دەسەڵاتی شەیتانەکان بەسەر خوانەناساندا

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّا أَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ تَؤُزُّهُمْ أَزًّا﴾ واتە: تۆ نەتزانی ئێمە شەیتانەکانمان ناردووەتە سەر خوانەناسان، دنەو هانەیان دەدەن؟ عەلی کوڕی ئەبو تەلحە دەڵێت: لە ئیبنو عەبباسەوە: ﴿تَؤُزُّهُمْ أَزًّا﴾ سەریان لی دە شێوێنن‌و گومڕایان دەکەن.[4] عەوفی دەڵێت لە ئیبنو عەبباسەوە دنەو هانی خوانەناسانی دەدا دژایەتی پێغەمبەرو (ﷺ) هاوەڵەکانی بکەن.[5] قەتادە دەڵێت: خوانەناسانی هەڵدەناو ڕایدەکێشان بۆ ئەوەی گوناه بکەن.[6] عەبدوڕەحمانی کوڕی

---

[1] الاحقاف (٥ـ٦).

[2] الطبري (٢٥١/١٨).

[3] الطبري (٢٥٠/١٨).

[4] الطبري (٢٥١/١٨).

[5] الدر المنثور (٥٣٨/٥).

[6] الطبري (٢٥٢/١٨).

زەید دەڵێت: ئەم ئایەتە وەك ئەو ئایەتە وایە كە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَمَن يَعْشُ عَن ذِكْرِ ٱلرَّحْمَٰنِ نُقَيِّضْ لَهُۥ شَيْطَٰنًا فَهُوَ لَهُۥ قَرِينٌ﴾[1] واتە: وە هەر كەسێك پشت لە یادی خوا هەڵكات شەیتانێكی بۆ ئامادە دەكەین كە هەمیشە لەگەڵی بێتو لێی جیانابێتەوە.[2] پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَلَا تَعْجَلْ عَلَيْهِمْ ۖ إِنَّمَا نَعُدُّ لَهُمْ عَدًّا﴾ واتە: ئەی موحەممەد (ﷺ) پەلە مەكە لە دابەزینی سزا بۆ ئەوانە، ئێمە دوایان دەخەین بۆ ماوەیەكی دیاریكراو، بێگومان ئەوانە بەرەو ئەو سزاو جەزرەبەیە دەڕۆنو هەر تووشیان دێت، وەك خوای گەورە لە ئایەتی تردا فەرموویەتی: ﴿وَلَا تَحْسَبَنَّ ٱللَّهَ غَٰفِلًا عَمَّا يَعْمَلُ ٱلظَّٰلِمُونَ﴾[3] واتە: وا مەزانە خوا بێ ئاگایە لەوەی كە ستەمكاران دەیكەن. وە فەرموویەتی: ﴿فَمَهِّلِ ٱلْكَٰفِرِينَ أَمْهِلْهُمْ رُوَيْدًۢا﴾[4] واتە: ئینجا مۆڵەتی بێباوەڕەكان بدە كەمێك لێیان بوەستە. وە فەرموویەتی: ﴿إِنَّمَا نُمْلِى لَهُمْ لِيَزْدَادُوٓا۟ إِثْمًا﴾[5] واتە: بە ڕاستی ئێمە مۆڵەتی ئەوان دەدەین بۆ ئەوەی گوناهی زیاتر بكەن. وە فەرموویەتی: ﴿نُمَتِّعُهُمْ قَلِيلًا ثُمَّ نَضْطَرُّهُمْ إِلَىٰ عَذَابٍ غَلِيظٍ﴾[6] واتە: كەمێك نازو نیعمەتیان پێ دەدەین (لە دنیادا) لە پاشان ناچاریان دەكەین كە بڕۆنە ناو سزای سەختەوە. وە فەرموویەتی: ﴿قُلْ تَمَتَّعُوا۟ فَإِنَّ مَصِيرَكُمْ إِلَى ٱلنَّارِ﴾[7]. سودی دەڵێت:﴿إِنَّمَا نَعُدُّ لَهُمْ عَدًّا﴾ یانی بێگومان ئێمە بە ژماردنساڵو مانگو ڕۆژو كاتەكانیان لەسەر دەژمێرین.

﴿يَوْمَ نَحْشُرُ ٱلْمُتَّقِينَ إِلَى ٱلرَّحْمَٰنِ وَفْدًا ﴿٨٥﴾ وَنَسُوقُ ٱلْمُجْرِمِينَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وِرْدًا ﴿٨٦﴾ لَّا يَمْلِكُونَ ٱلشَّفَٰعَةَ إِلَّا مَنِ ٱتَّخَذَ عِندَ ٱلرَّحْمَٰنِ عَهْدًا ﴿٨٧﴾﴾

حاڵو گوزەرانی لەخواترسانو تاوانباران لە ڕۆژی قیامەتدا

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿يَوْمَ نَحْشُرُ ٱلْمُتَّقِينَ إِلَى ٱلرَّحْمَٰنِ وَفْدًا﴾ واتە: لەو ڕۆژەدا ئێمە خواناسان بە سواری دەبەینە لای خوا. خودای گەورە باسی دۆستە خواناسەكانی دەكات، ئەوانەی كە لە دنیادا

[1] الزخرف (٣٦).
[2] الطبري (١٨/٢٥٢).
[3] ابراهيم (٤٢).
[4] الطارق (١٧).
[5] ال عمران (١٧٨).
[6] لقمان (٢٤).
[7] ابراهيم (٣٠).

لێی ترساون‌و شوێنی پێغەمبەرەکانی کەوتوون ئەو پەیامەیان بە ڕاست زانیوە کە بۆیان هێناون‌و بەرفەرمانیان بوون‌و ئەوەی پێغەمبەران قەدەغەیان کردبوو لێیان نزیکی نەدەکەوتنەوەو دوورەپەرێزبوون لێی، لە ڕۆژی قیامەتدا بە سواری دەبرێنە دیداری خوای گەورە،(وەفد) ئەو کەسانەن بە سواری دێن بۆ شوێنێك، وەفدەکەسواری جوانەماینی لەنووردروستکراو ئەکرێن کەبریتین لەکەرەسەکانی گواستنەوە لەودنیادا،جانەمانەبەسواری ئەو شتەباشانە ئامادەکراون بۆ سواربوون لە ڕۆژی قیامەتدا، دەبرێنە خانەیەی ڕێزو ڕەزامەندی (دەبرێنە دیدەنی خوای گەورە)وەرگێڕ. بەڵام ئەو کەسانەی کە تاوانبارن‌و بڕوایان نەبووە بە پێغەمبەران‌و دژایەتیان کردوون، ڕاپێچ دەکرێن بە لێدان بۆ ناو ئاگر ﴿وِرۡدٗا﴾یانی بە تینوویەتی، ئەمە قسەی عەتاو ئیبنو عەبباس‌و موجاهیدو حەسەن‌و قەتادەو کەسانی تریشە.[1] ئا لەوێدا پێیان ئەڵێن: ﴿أَيُّ ٱلۡفَرِيقَيۡنِ خَيۡرٞ مَّقَامٗا وَأَحۡسَنُ نَدِيّٗا﴾[2] واتە: کام لەم دوو کۆمەڵە جێ‌و شوێنیان خۆشترەو کۆڕو دیوەخانیان چاکترە؟! ئیبنو ئەبی [illegible] ڕیوایەتی کردووە لە عەمری کوڕی قەیسی مولائیەوە لە ئیبنو مەرزوقەوە: ﴿يَوۡمَ نَحۡشُرُ ٱلۡمُتَّقِينَ إِلَى ٱلرَّحۡمَٰنِ وَفۡدٗا﴾ دەڵێت: خاوەن باوەڕ کاتێك لە گۆڕەکەی دێتە دەرەوە، جوانترین‌و بۆنخۆشترین کەس کە چاویان پێی کەوتبێت پێشوازی لی دەکات، ئەڵێت: تۆ کێیت؟ دەڵێت: ئایا نامناسیت؟ ئەمیش ئەڵێ: نەخێر، خوا بۆنی خۆش کردووی‌و ڕوویشی جوان کردووی، دەڵێت: من کرداری چاکتم، تۆ لە ژیانی دنیادا کارچاك‌و پاك بووی، لەو ماوەدرێژەدا من بە کۆڵی تۆوە بووم، فەرموو وەرە کۆڵی من، ئەمیش دەچێتە کۆڵی‌و سوار دەبێت. ئەوەیە کە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿يَوۡمَ نَحۡشُرُ ٱلۡمُتَّقِينَ إِلَى ٱلرَّحۡمَٰنِ وَفۡدٗا﴾(عەلی کوڕی تەڵحەش ئەفەرموێ ﴿ يَوۡمَ نَحۡشُرُ ٱلۡمُتَّقِينَ إِلَى ٱلرَّحۡمَٰنِ وَفۡدٗا ﴾ یانی: بە سواری)[3] پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَنَسُوقُ ٱلۡمُجۡرِمِينَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وِرۡدٗا﴾ واتە: تاوانبارانیش ڕاپێچ دەکەین بە لێدان بۆ ناو ئاگر بە تینوویەتی، ﴿ لَّا يَمۡلِكُونَ ٱلشَّفَٰعَةَ ﴾ واتە: توانای تکاکردنیان نییەو کەسیش نیە تکایان بۆ بکات وەك خاوەن باوەڕان تکا بۆ یەکتری دەکەن، وەك خوای گەورە باسیان دەکات‌و دەفەرموێت: ﴿فَمَا لَنَا مِن شَٰفِعِينَ ﴿١٠٠﴾ وَلَا صَدِيقٍ حَمِيمٖ﴾[4] واتە: وە هیچ تکاکارێك بۆ ئێمە نییە، وە هیچ هاوڕێیەکی

---

[1] الطبري (١٨/٢٥٣)، الدر المنثور (٥/٥٤١).

[2] مريم (٧٣).

[3] الطبري (١٨/٢٨٠).

[4] الشعراء (١٠٠_١٠١).

دڵسۆزمان نیە. لێرەدا دەفەرمووێت: ﴿إِلَّا مَنِ اتَّخَذَ عِندَ الرَّحْمَٰنِ عَهْدًا﴾ واتە: مەگین ئەوەی پەیمانی لە خودا وەرگرتبێت، ئەمە ئیستیسنای مونقەتیعە واتە: بەڵام ئەو کەسانە کە پەیمانیان لە خودا وەرگرتبێت، کە ئەوەیش سەلماندنی (لا إله الاّ الله) ئەنجامدانی هەقەکەیەتی ▪ عەلی کوڕی ئەبو تەڵحە دەڵێت: لە ئیبنو عەبباسەوە: ﴿إِلَّا مَنِ اتَّخَذَ عِندَ الرَّحْمَٰنِ عَهْدًا﴾ دەڵێت: پەیمانەکە شایەتیدانە بە (لا إله الاّ الله)داو خۆ بەریکردنە لە هەموو تواناو دەسەڵاتێك بەبێ یارمەتی خواو ئومێدی بە هیچ شتێك نەمێنێت خوای گەورە نەبێت[1].

﴿وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَٰنُ وَلَدًا ﴿٨٨﴾ لَّقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا إِدًّا ﴿٨٩﴾ تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَتَنشَقُّ الْأَرْضُ وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًّا ﴿٩٠﴾ أَن دَعَوْا لِلرَّحْمَٰنِ وَلَدًا ﴿٩١﴾ وَمَا يَنبَغِي لِلرَّحْمَٰنِ أَن يَتَّخِذَ وَلَدًا ﴿٩٢﴾ إِن كُلُّ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِلَّا آتِي الرَّحْمَٰنِ عَبْدًا ﴿٩٣﴾ لَّقَدْ أَحْصَاهُمْ وَعَدَّهُمْ عَدًّا ﴿٩٤﴾ وَكُلُّهُمْ آتِيهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَرْدًا ﴿٩٥﴾﴾

بێزاریەکی زۆر توند لەوانەی کە دەڵێن خودا منداڵی هەیە

دوای ئەوەی خوای گەورە لەم سورەتە پیرۆزەدا باسی بەندەبونی عیسای کرد (سەلامی خوای لی بێت) کە لە مەریم وەدیهێنا بەبی باوك، دێتە سەر باسی ئەو کەسانەی وادەزانن خودا منداڵی هەیە، خودا پاکو پیرۆزەو بی عەیبەو دوورە لەو شتانەی کە ئەوانە ئەیلێن، خوای گەورە ▪دەفەرمووێت: ﴿وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَٰنُ وَلَدًا﴾ واتە: وتوویانە خودا بووەتە خاوەنی منداڵ، ﴿لَّقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا إِدًّا﴾ واتە: بێگومان قسەیەکی زۆر مەزنتان کردووە. ئیبنو عەبباسو موجاهیدو قەتادەو مالیك دەڵێت قسەیەکی زۆر گەورە، ﴿إِدًّا﴾ بە کەسری هەمزەو فەتحیش هاتووە لەگەڵ مەددە پێدانیدا بە سی شێوە هاتووە، بەلام یەکەم شێوەیان بەناوبانگترە، ﴿تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَتَنشَقُّ الْأَرْضُ وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًّا﴾ واتە: خەریکە لەکاتی بیستنی ئەو قسەیەدا کە بەرەڵاکانی ناو ئەم نەوەی ئادەمە ئەیکەن ئاسمانەکان پارچەپارچە بنو زەمینیش شەق بباتو کێوەکانیش بەسەریەکدا بڕوخێنو لەتلەت بن، لە ترسی خوداو گەورەیی خودا !چونکە ئەوانە دروستکراوی خوانو خوایان بە تەنها ناسیووەوئەزانن هیچ خودایە نیە غەیری ئەو هاوتاو هاوەڵو منداڵو خێزانی نییە، بەڵکو خودا تەنهاو بی نیازو جی نیازە. ئیبنو جەریر ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو عەبباسەوە لەم ئایەتانەدا: ﴿تَكَادُ

[1] الطبري (١٨/٢٥٧).

ٱلسَّمَٰوَٰتُ يَتَفَطَّرۡنَ مِنۡهُ وَتَنشَقُّ ٱلۡأَرۡضُ وَتَخِرُّ ٱلۡجِبَالُ هَدًّا ﴿٩٠﴾ أَن دَعَوۡاْ لِلرَّحۡمَٰنِ وَلَدٗا﴾ دەڵی: شەریك دانان بۆ خودا ئاسمانەكانو زەمینو كێوەكانو هەرچی گیانەوەران هەیە هێناویەتە لەرزە لە ترساندا مرۆڤو جنۆكە نەبێت، خەریك بوو هەموو لەناو بچن لە ترسی خودا،بۆیە وەك چۆن خێرو چاكە هیچ سودێكی نیە لەگەڵ هاوەڵدانان بۆ خودا، بە هەمان شێوەش هیواهەیەلە تاوانەكانی یەكتاپەرستانهەموو خۆش ببێت ! پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی: (وتەی شایەتومان (لا إله الاّ الله) بخەنە سەر زمانیانی مردووەكانتان، هەر كەسێك وتەی (لا إله الاّ الله) ی وت لە كاتی مردنیدا بەهەشتی پی دەدرێت). وتیان: ئەی پێغەمبەری خودا (ﷺ) ئەی ئەگەر كەسێك لە كاتی لەش ساغیو تەندروستیدا وتی؟ فەرمووی: (ئەوە واجبتر دەبێت، واجبتر دەبێت)، پاشان پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرمووی: (سوێند بەو كەسەی گیانی منی بە دەستە، ئەگەر ئاسمانەكانو زەمینو ئەوەی تیایاندایەو ئەوەی لە نێوانیاندایەو ئەوەی لە ژێریاندایە لە تای تەرازوویەكدا دابنرێتو وتەی شایەتومانیش (لا إله الاّ الله) لە تاكەی تریدا دابنرێت،وشەكانی(لا اله الا الله)ەكە دەیانهێنێتەوە ، ئیبنو جەریریش هەر بەم شێوەیە ڕیوایەتی كردووە.[1] فەرموودەی بلیتەكە دەبێتە پشتگیری.[2] زەححاك دەڵێت: ﴿تَكَادُ ٱلسَّمَٰوَٰتُ يَتَفَطَّرۡنَ مِنۡهُ﴾ واتە: لەتلەت دەبێت لە ترسی گەورەیی خودا، عەبدوڕەحمانی كوڕی زەیدی كوڕی ئەسلەم دەڵێت: ﴿وَتَنشَقُّ ٱلۡأَرۡضُ﴾ واتە: خەریكە زەمین شەق ببات لە توڕەییدا لەتاو ئەوقسەیە و لەبەرخاتری خوا-عزوجل- ﴿وَتَخِرُّ ٱلۡجِبَالُ هَدًّا﴾ ئیبنو عەبباس دەڵێت: ﴿هَدًّا﴾ واتە: بتەپن، سەعیدی كوڕی جوبەیر دەڵێت: ﴿هَدًّا﴾ واتە: وەختە كێوەكان یەك لەدوای یەك وردبن بەسەر یەكدا ئیمامی ئەحمەدیش ڕیوایەتی كردووە لە ئەبو موساوە (ڕەزای خوای لی بێت) دەڵێت: پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی: (هیچ كەسێك نیە خۆڕاگرتر بێت لە خوا لەسەر ئازارێك كە بیستبێتی، كە شەریكی بۆ دادەنێنو دەیكەنە خاوەنی منداڵ، كەچی خودا تەندروستیان دەكاتو دەیانپارێزێتو ڕۆزیشیان دەدات).[3] لە هەردوو صەحیحەكەدا هاتووە، وە لە وتەیەكی تردا هاتووە: (ئەوانە منداڵی بۆ دادەنێن كەچی ئەو ڕۆزیان دەداتو تەندروستیشیان دەكات.[4] خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَمَا يَنۢبَغِي لِلرَّحۡمَٰنِ أَن

---

[1] الطبري (١٨/٢٥٨).

[2] تحفة الأحوزي (٧/٣٩٥)، فەرموودەیەكی سەحیحە،حەدیسی(البطاقة)بەناوبانگەوبۆئاگاداربوون لێی سەیری كتێبەكانی عقائدبكەوبۆنمونەكتێبی (فتح المجیدشرح كتاب التوحید)ص٦٦.(وەرگێر)

[3] احمد (٤/٤٠٥)، فەرموودەیەكی سەحیحە.

[4] فتح الباري (١٠/٥٢٧)، مسلم (٤/٢١٦٠).

يَتَّخِذَ وَلَدًا﴾ واتە: لە خودا ناوەشێتەوە کە هیچ فەرزندێکی هەبێت، لەبەر دەسەڵاتی بی پایانیو زۆر مەزنی هیچ کەس لە دروستکراوەکانی نەیتوانیووە هەمبەرو هاوتای بێت، چونکە هەموو دروستکراوەکانی بەندەی زۆر بی تواناو ملکەچی ئەون، بۆیە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿إِن كُلُّ مَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ إِلَّآ ءَاتِي ٱلرَّحۡمَٰنِ عَبۡدًا﴾ واتە: هەرچی لەناو ئاسمانەکانو زەمیندایە هەموو بە بەندایەتی دێنە لای خودا، خوای گەورە زانیویەتی ژمارەیان چەندە لەو ڕۆژەوە دروستی کردوون هەتا ڕۆژی قیامەت، ئاگاداری نێرو میو گەورەو بچووکیانە، ﴿لَّقَدۡ أَحۡصَىٰهُمۡ وَعَدَّهُمۡ عَدّٗا﴾ واتە: هەموویانی تۆمارکردووەو بە ژماردن ژماردوونی، ﴿وَكُلُّهُمۡ ءَاتِيهِ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ فَرۡدًا﴾ واتە: هەموو لە ڕۆژی قیامەتدا بە تەنها دێنە لای خودا، هیچ پەناو یارمەتی دەرێکیان نیە لە غەیری خودا کە شەریکی نیەو بە کاروباری دروستکراوەکانیا دەگا بە مەیلی خۆی، ئەو دادپەروەرەیە کە مسقالە زەرەیەك ناهەقی لە هیچ کەسێك ناکات.

﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ سَيَجۡعَلُ لَهُمُ ٱلرَّحۡمَٰنُ وُدّٗا ﴿٩٦﴾ فَإِنَّمَا يَسَّرۡنَٰهُ بِلِسَانِكَ لِتُبَشِّرَ بِهِ ٱلۡمُتَّقِينَ وَتُنذِرَ بِهِۦ قَوۡمٗا لُّدّٗا ﴿٩٧﴾ وَكَمۡ أَهۡلَكۡنَا قَبۡلَهُم مِّن قَرۡنٍ هَلۡ تُحِسُّ مِنۡهُم مِّنۡ أَحَدٍ أَوۡ تَسۡمَعُ لَهُمۡ رِكۡزَۢا ﴿٩٨﴾﴾

خوای گەورە خۆشەویستیی پیاوچاکان دەخاتە ناو دڵانەوە

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ سَيَجۡعَلُ لَهُمُ ٱلرَّحۡمَٰنُ وُدّٗا﴾ واتە: ئەوانەی خاوەن باوەڕنو ئاکاری چاکیان هەیە، خوای گەورە خۆشەویستیان دەکات لە دڵی بەندە چاکەکانی خۆیدا، ئەمەیش شتێکە گومانی تێدا نیەو دێتەجی، لە چەند ڕێگاوە فەرموودەی صەحیح هاتووە دەربارەی ئەمە لە پێغەمبەری خوداوە (ﷺ). ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە ئەبو هورەیرەوە لە پێغەمبەرەوە (ﷺ) فەرموویەتی: (خودا کاتێك بەندەیەکی خۆی خۆشویست، جوبرەئیل بانگ دەکات، دەفەرمووێت: ئەی جوبرەئیل من فلانە کەسم خۆش دەوێت تۆیش خۆشت بوێت، فەرمووی ئیتر جوبرەئیل خۆشی دەوێت، فەرمووی: پاشان جوبرەئیل لەناو ئەهلی ئاسماندا جاڕ دەداتو ئەڵی: خودا فلانە کەسی خۆش دەوێت ئێوەیش خۆشتان بوی، فەرمووی: ئیتر ئەهلی ئاسمان خۆشیان دەوی، پاش ئەمە لەسەر زەمیندا ئەو خۆشەویستیەی بۆبڕیار دەدرێت ، وە هەرکاتێك خودا ڕقی بوو لە بەندەیەکی خۆی، جوبرەئیل بانگ دەکاتو دەفەرمووێت: ئەی جوبرەئیل من ڕقم لە فلانە کەسە تۆیش ڕقت لێی بێت، فەرمووی:ئیتر جوبرەئیل ڕقی لێیەتی، پاشان لەناو ئەهلی ئاسماندا جاڕدەداو ئەڵی: خودا ڕقیەتی لە فلانە کەس، ئێوەیش ڕقتان لێی بێت، فەرمووی: ئیتر ئەهلی

ئاسمانیش ڕقیان لێیەتی، پاش ئەمە لەسەر زەمیندا ئەو ڕقەی لی هەڵدەگرێت).[1] بوخاریو موسلیمیش بەم شێوەیە ڕیوایەتیان کردووە.[2] ئیبنو ئەبی حاتەم ڕیوایەتی کردووە لە ئەبو هورەیرەوە (ڕەزای خوای لی بێت) کە پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی: (کاتێك خودا بەندەیەکی خۆی خۆشبوێت، جوبرەئیل بانگ ئەکاتو ئەفەرمووێ: من فلانە کەسم خۆش دەوێت تۆیش خۆشت بوێت، جوبرەئیلیش بانگ دەکات لە ناو ئاسماندا، پاش ئەمە خۆشەویستیەی بۆ دادەبەزێنێتە ناو خەڵکی سەر زەوی، وەك خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّـٰلِحَـٰتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ ٱلرَّحْمَـٰنُ وُدًّا﴾.[3] موسلیمو تیرمزی ڕیوایەتیان کردووە، تیرمزی دەڵێت: فەرموودەیەکی چاکو ڕاستە[4].

قورئان هاتووە بۆ مژدەدانو ترساندن

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَإِنَّمَا يَسَّرْنَـٰهُ بِلِسَانِكَ لِتُبَشِّرَ بِهِ ٱلْمُتَّقِينَ وَتُنذِرَ بِهِۦ قَوْمًا لُّدًّا﴾ واتە: ئێمە ئەی موحەممەد (ﷺ) ئەم قورئانەمان بە ئاسانی، بە زمانی خۆت، ئەو زمانە عەرەبیە ڕوونو ئاشکرایە ناردووە هەتا مزگێنی بدەی بەوانەی وەلامی بانگی خودا دەدەنەوەو پێغەمبەرەکانیش بە ڕاست دەزانن‌و بڕوایان پی دەکەن، وە گەلی سەرسەختو لە هەق لادەرو شوێنکەوتووی پڕوپوچی پی بترسێنیت، پاشان دەفەرموێت: ﴿وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُم مِّن قَرْنٍ﴾ واتە: چەندین گەلانمان لە پێش ئەمانە مان قڕتی خست کە حاشایان دەکرد لە نیشانەکانی خوداو بڕوایان بە پێغەمبەرەکانی نەدەکرد قڕتی خست ﴿هَلْ تُحِسُّ مِنْهُم مِّنْ أَحَدٍ أَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْزًۢا﴾ واتە: ئایا کەسیان دەبینی‌و یان گوێت لە دەنگی هیچ کەسیانە، ئیبنو عەبباسو ئەبولعالیەو عیکریمەو حەسەنی بەسریو سەعیدی کوڕی جوبەیرو زەححاكو ئیبنو زەید دەڵێن: ﴿رِكْزًا﴾ واتە: دەنگێك.[5] حەسەن‌و قەتادە دەڵێن: ئایا کەسێك دەبینی یان گوێت لە دەنگێکە.[6] (الركز) لە ئەسلی زمانی عەرەبیدا بریتیە لە دەنگی نزك (سرتە).

---

[1] احمد (٢/٤١٣/٤١٤)، فەرموودەیەکی سەحیحە.

[2] فتح الباري (١/٤٧٦)، مسلم (٤/٢٠٣٠).

[3] عبدالرزاق (١٠/٤٥٠)، فەرموودەیەکی سەحیحە.

[4] مسلم (٤/١٠٣١)، تحفة الأحوزي (٨/٦٠٠٨).

[5] الطبري (١٨/٢٦٥).

[6] الطبري (١٨/٢٦٥).

سورەتی (طه)

لە مەككە هاتووە تەخوارەوە

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿طه ﴿١﴾ مَا أَنزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقَىٰ ﴿٢﴾ إِلَّا تَذْكِرَةً لِّمَن يَخْشَىٰ ﴿٣﴾ تَنزِيلًا مِّمَّنْ خَلَقَ الْأَرْضَ وَالسَّمَاوَاتِ الْعُلَى ﴿٤﴾ الرَّحْمَٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَىٰ ﴿٥﴾ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَمَا تَحْتَ الثَّرَىٰ ﴿٦﴾ وَإِن تَجْهَرْ بِالْقَوْلِ فَإِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَى ﴿٧﴾ اللَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ ﴿٨﴾﴾

ئەم قورئانە لە لایەن خوداوە هاتووەتەخوارو یادەوەریە

﴿طه﴾ لە پێشەوە قسە لەسەر ئەم پیتانە کرا لە سەرەتای سورەتی (البقرة)دا پێویست ناکات لێرەدا جارێکی تر باسی بکەینەوە، ﴿مَا أَنزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقَىٰ﴾ واتە: ئەم قورئانەمان بۆئەوەبۆ نەناردووی کە تووشی چەوسانەوە بی، جوەیبر دەڵێت لە زەححاکەوە: کاتێك خوای گەورە قورئانی ناردە خوار بۆ پێغەمبەرەکەی (ﷺ) خۆیی‌و هاوەڵەکانی هەڵسان بە جێبەجێکردنی فەرمانەکانی، بتپەرستەکانی قورەیش وتیان: خودا ئەم قورئانەی نەناردووەتە خوارەوە بۆ چەوسانەوەی موحەممەد(ﷺ) نەبێت، خوای گەورەیش ئەم ئایەتانەی نەناردەخوار ﴿طه ﴿١﴾ مَا أَنزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقَىٰ ﴿٢﴾ إِلَّا تَذْكِرَةً لِّمَن يَخْشَىٰ﴾[١] یانی: بەو شێوەیە نیە کە خوانەناسان گومان دەبەن، بەڵکو هەر کەسێك خودا شارەزای کرد توشی خێروبێری زۆری دەکات، وەك لە هەردوو صەحیحەکەدا هاتووە لە معاویەوە دەڵێت: پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی: (هەر کەسێك خودا بیەوێت تووشی خێری بکات شارەزای دەکات لە ئایندا).[٢] موجاهید دەڵێت ئەم ئایەتە: ﴿مَا أَنزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقَىٰ﴾ وەك ئەو ئایەتە وایە کە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ﴾[٣] واتە: دەی ئەوەندەی بۆتان ئاسانە لە قورئان دەوری بکەنەوە. هاوەڵەکانی پێغەمبەر پەتیان دەبەست بە ناو قەدیانەوەو خۆیان هەڵدەواسی لە کاتی نوێژکردندا![٤] قەتادە دەڵێت: ﴿مَا أَنزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقَىٰ﴾ واتە: نەخێر سوێند بە خوا ئەو قورئانەی نەناردووە تووشی چەوسانەوەت بکات بەڵکو کردوویەتی بە ڕەحمەت‌و

---

[١] القرطبي (١١/١٦٧).

[٢] فتح الباري (٨١/١٩٧)، مسلم (٢/٧١٩).

[٣] المزمل (٢٠).

[٤] الطبري (١٨/٢٦٩).

میهرەبانیو ڕووناکیو ڕێنیشاندەر بۆ بەهەشت.[1] ﴿إِلَّا تَذۡكِرَةً لِّمَن يَخۡشَىٰ﴾ خوای گەورە بۆیە کتێبی خۆی ناردووەو پێغەمبەریشی ڕەوانەکردووە بەزەییەکەی خوای گەورە خۆیەتی ،تائەوکەسەی زیکری دەویٚ بیخوێنێتەوەوئەوکەسەی گوێبیستی ئەبێت سودی لی وەربگرێت،چونکە ئەم قورئانە یادەوەریەکە کە خوای گەورە باسی حەلاڵو حەرامەکانی خۆی تێداکردووە. پاشان دەفەرموویٚت: ﴿تَنزِيلٗا مِّمَّنۡ خَلَقَ ٱلۡأَرۡضَ وَٱلسَّمَٰوَٰتِ ٱلۡعُلَى﴾ واتە: ئەم قورئانە کە بۆت هاتووە ئەی موحەممەد(ﷺ) لە لایەن پەروەردگارتەوە بۆت هاتووە، کە پەروەردگاری هەموو شتێکەو خاوەنیشیەتیو توانای بەسەریاندا هەیە، ئەو خودایەی کە زەمینی بەو بەرزیو نزمیو قەبارەیەو ئەو ئاسمانە بەرزانەش بەو جوانیو ڕێکیە وەدیهێناوە. خوای گەورە دەفەرموویٚت: ﴿ٱلرَّحۡمَٰنُ عَلَى ٱلۡعَرۡشِ ٱسۡتَوَىٰ﴾ دەربارەی(ئیستیوا)لە پێشەوە لە سورەتی (الاعراف) قسەی لێکراوە پێویست ناکات لێرەدا جارێکی تر باسی بکەینەوە، چاکترین ڕێڕەوو ئەمینترین ڕێگا لەم بارەیەوە شوێنکەوتنی زانایانی پێشینە بۆ تێگەیشتن لەدین ئەوەیە هەرچی لە قورئانو فەرموودەکانی پێغەمبەر (ﷺ)داهاتووە باسیان بکەین بەبی چەندو چۆنوبەبیٚ گۆڕینو شوبهاندن وبەبیٚ پەکخستنو شێوەدانان لە بەرانبەریدا. پاشان خوای گەورە دەفەرموویٚت: ﴿لَهُۥ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلۡأَرۡضِ وَمَا بَيۡنَهُمَا وَمَا تَحۡتَ ٱلثَّرَىٰ﴾ هەرچی لەناو ئاسمانەکانو زەویدا هەیەو هەرچیەکیش لە نێوانیاندایەو هەرچیش لە ژێر خاکدایە هەمووی خودا خاوەنیەتیو لە ژێر دەستی ئەودایەو هەڵی دەسوڕێنێت بە مەیلو فەرمانو دەسەڵاتی خۆی، ئەو وەدیهێنەرو خودایانە، غەیری خودا پەرستراوو پەروەرینێکی تریان نیە، ﴿وَمَا تَحۡتَ ٱلثَّرَىٰ﴾ موحەممەدی کوڕی کەعب دەڵێت: واتە: ئەوەی لە ژێر زەمینی حەوتەمیشدایە.[2] خوای گەورە دەفەرموویٚت: ﴿وَإِن تَجۡهَرۡ بِٱلۡقَوۡلِ فَإِنَّهُۥ يَعۡلَمُ ٱلسِّرَّ وَأَخۡفَى﴾ واتە: ئەگەر دەنگیشت بەرزکردووە، ئەو خودایەی کە قورئانی ناردووە هەر ئەو خاوەنی زەمینو ئاسمانە بڵندەکان هەر ئەویش بە ڕازی دڵو نزمتریش لەوە دەزانێت، وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿قُلۡ أَنزَلَهُ ٱلَّذِي يَعۡلَمُ ٱلسِّرَّ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۚ إِنَّهُۥ كَانَ غَفُورٗا رَّحِيمٗا﴾[3] واتە: (ئەی موحەممەد(ﷺ)) بڵی زاتێك ئەم قورئانەی ناردووەتە خوارەوە کە هەموو نهێنی ئاسمانەکانو زەوی دەزانێت بە ڕاستی ئەو (خوایە) لێبوردەی

---

[1] الطبري (١٨/٢٦٩).

[2] الطبري (١٨/٢٧١).

[3] الفرقان (٦).

میهرەبانە. عەلی کوڕی ئەبو تەلحە دەڵێت لە ئیبنوعەبباسەوە: ﴿يَعۡلَمُ ٱلسِّرَّ وَأَخۡفَى﴾ دەڵێت: ﴿ٱلسِّرَّ﴾ ئەوەی مرۆڤ لەدڵی خۆیدا دەیشارێتەوە و ئاشکرای ناکات، ﴿وَأَخۡفَى﴾ ئەوەی لە مرۆڤ شاراوەتەوە لەو شتانەی کە دەیکات پێش ئەوەی پێی بزانێت، خوای گەورە ئەوانە گشت دەزانێت، زانستی خودا بۆ ئەوانەی تێپەڕیوەو ڕۆیشتووەو ئەوەیش لەمەودوا ماوەو دێت وەك یەکە، هەموو دروستکراوەکان لەو بارەیەوە لای خودا وەك یەك گیان وایە، ئەم ئایەتە وەك ئەو ئایەتە وایە کە دەفەرموێت: ﴿مَّا خَلۡقُكُمۡ وَلَا بَعۡثُكُمۡ إِلَّا كَنَفۡسٖ وَٰحِدَةٍ﴾[1] واتە: دروستکردنی هەمووتان(لەسەرەتاوە)و زیندووکردنەوەتان وەك (دروستکردنو زیندووکردنەوەی) تەنها کەسێك وایە.[2] پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ٱللَّهُ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَۖ لَهُ ٱلۡأَسۡمَآءُ ٱلۡحُسۡنَىٰ﴾ واتە: ئەوەی کە قورئانی ناردەخوار بۆ تۆ، هەر ئەو خودایە لە غەیری ئەو کەس بۆ پەرستن نابێت، ناوە هەرە پیرۆزەکانو سیفەتە هەرە بەرزەکان هەر بۆ ئەون.

﴿وَهَلۡ أَتَىٰكَ حَدِيثُ مُوسَىٰٓ ٩ إِذۡ رَءَا نَارٗا فَقَالَ لِأَهۡلِهِ ٱمۡكُثُوٓاْ إِنِّيٓ ءَانَسۡتُ نَارٗا لَّعَلِّيٓ ءَاتِيكُم مِّنۡهَا بِقَبَسٍ أَوۡ أَجِدُ عَلَى ٱلنَّارِ هُدٗى ١٠﴾

ئایابەسەرهاتی موسات پێگەیشتووە کاتێك ئاگرێکی بینی ووتی بەخێزانەکەی ئێوە لێرە بمێنن من ئاگرێکم بەدی کردووە بەڵکو بڕۆم چڵوسکێکی لێ بهێنم یان ڕێگە پیشاندەرێك لای ئەوئاگرە بدۆزمەوە

بەسەرهاتی پەیامەکەی موسا (سەلامی خوای لی بێت)

لێرەوە خوای گەورە دێتە سەر باسی بەسەرهاتی موسا (سەلامی خوای لی بێت)،کە چۆن لە سەرەتاوە وەحی بۆ هاتو خودا قسەی لەگەڵ کرد، دوای ئەوەی موسا (سەلامی خوای لی بێت) ئەو ماوە شوانیەی تەواو کرد کە بەڵێنی دابوو بە خەزوری، لەگەڵ خێزانیدا بەڕێکەوتن وەك وتراوە بەرەو وڵاتی میسر پاش ئەو ماوە درێژەی کە لێی دوورکەوتبووەوە کە زیاتر لە دەساڵ بوو، کە شەویان بەسەردا هات ڕێیان لی تێکچوو لە شەوێکی زستاندا، چوونە شوێنی لە نێوان ئەو کێوو دۆڵانەدا بەو سەرماو زستانو هەورو تاریکیو تەمو مژەدا، پیوو چەخماخەیەکی پێبوو بۆ ئاگرکردنەوە ، هەرچەندە هەوڵی دەدا ئاگری لی دەرکات، وەك چۆن لەو زەمانەدا عادەت بوو ئاگریان بەو دەزگایە دەکردەوە، هیچ تروسکەی لێوە نەهات، کاتێك موسا (سەلامی خوای لی بێت) سەرقاڵی ئەوەبوو بەڵکو ئاگرێك بکاتەوە، لە لای کێوی توورەوە ئاگرێکی چاوپێکەوت کە لە لای ڕاسیتەوە بوو، مژدەی دا بە خێزانیو

---

[1] لقمان (٢٨).

[2] الطبري (١٨/٢٧٢).

وەك خوای گەورە دەفەرمووێت وتی:﴿ إِنِّيٓ ءَانَسۡتُ نَارٗا لَّعَلِّيٓ ءَاتِيكُم مِّنۡهَا بِقَبَسٍ﴾ واتە: ئەو كاتەی ئاگرێكی دی وتی بە خاوخێزانەكەی: لێرە مەجوڵێن من ئاگرێكم بەدیكرد، بەڵكو چلوسكێكتان بۆ بێنم(قبس): چلۆسكێك ئاگری پێوە بێت ،لەئایەتێكی تردائەفەرموێ(أوجذوة من النار) (جذوة) بریتیە لەسكێك كە گڕی هەڵگرتبێت لە ئایەتێكی تردا خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿لَعَلَّكُمۡ تَصۡطَلُونَ﴾[1] واتە: خۆتانی پێ گەرم كەنەوە، ئەمە ئەوە دەگەیەنێت كە شەوێكی ساردو سەرمابووە، وە دەفەرمووێت: ﴿بِقَبَسٍ﴾ ئەمە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی كە شەوێكی تاریكیش بووە، ﴿أَوۡ أَجِدُ عَلَى ٱلنَّارِ هُدٗى﴾ واتە: یان كەسێكی شارەزام لەوێ دەستكەوێت، ئەمەیش ئەوە دەگەیەنێت كە ڕێیان لێ ون بووە، وەك سەوری دەڵێت: لە ئەبو سەعیدی ئەعوەرەوە لە عریكریمەوە لە ئیبنو عەبباسەوە لەم ئایەتەدا: ﴿أَوۡ أَجِدُ عَلَى ٱلنَّارِ هُدٗى﴾ دەڵێت: یان كەسێكم دەست دەكەوێت ڕێم نیشاندا، چونكە ڕێیان ون كردبوو نەیاندەزانی ڕوو لە كوێ بكەن، كاتێك ئاگرەكەی دی وتی: ئەگەر كەسم دەست نەكەوت شارەزای ڕێم بكات، ئاگرێكتان بۆ دێنم دەوری خۆتانی پێ ڕۆشن بكەنەوە[2].

﴿فَلَمَّآ أَتَىٰهَا نُودِيَ يَٰمُوسَىٰٓ ١١ إِنِّيٓ أَنَا۠ رَبُّكَ فَٱخۡلَعۡ نَعۡلَيۡكَ إِنَّكَ بِٱلۡوَادِ ٱلۡمُقَدَّسِ طُوٗى ١٢ وَأَنَا ٱخۡتَرۡتُكَ فَٱسۡتَمِعۡ لِمَا يُوحَىٰٓ ١٣ إِنَّنِيٓ أَنَا ٱللَّهُ لَآ إِلَٰهَ إِلَّآ أَنَا۠ فَٱعۡبُدۡنِي وَأَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ لِذِكۡرِيٓ ١٤ إِنَّ ٱلسَّاعَةَ ءَاتِيَةٌ أَكَادُ أُخۡفِيهَا لِتُجۡزَىٰ كُلُّ نَفۡسِۭ بِمَا تَسۡعَىٰ ١٥ فَلَا يَصُدَّنَّكَ عَنۡهَا مَن لَّا يُؤۡمِنُ بِهَا وَٱتَّبَعَ هَوَىٰهُ فَتَرۡدَىٰ ١٦﴾

سەرەتای هاتنی نیگاو وەحی بۆ موسا (سەلامی خوای لێ بێت)

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَلَمَّآ أَتَىٰهَا﴾ واتە: كاتێك گەیشتە لای ئاگرەكە ﴿نُودِيَ يَٰمُوسَىٰٓ﴾ بانگی لێكرا ئەی موسا، لە ئایەتێكی تردا دەفەرمووێت: ﴿فَلَمَّآ أَتَىٰهَا نُودِيَ مِن شَٰطِيِٕ ٱلۡوَادِ ٱلۡأَيۡمَنِ فِي ٱلۡبُقۡعَةِ ٱلۡمُبَٰرَكَةِ مِنَ ٱلشَّجَرَةِ أَن يَٰمُوسَىٰٓ إِنِّيٓ أَنَا ٱللَّهُ﴾[3] واتە: ئینجا كاتێك هاتە نزیكی ئەو (ئاگرە) بانگی لێكرا لە كەناری لای ڕاستی شیوەكەوە لەو پارچە زەوییە بە فەڕو پیرۆزەی نزیك درەختەكەوە كە: ئەی موسا! بە ڕاستی من ئەو خوایەم... وە لێرەدا دەفەرمووێت: ﴿إِنِّيٓ أَنَا۠ رَبُّكَ﴾ واتە: ئەوەی كە قسەت لەگەڵ دەكەم، من خودی پەروەردگاری تۆ، ﴿فَٱخۡلَعۡ نَعۡلَيۡكَ﴾ كەوشەكانت فڕێدە ،عەلی كوڕی

[1] القصص (٢٩).

[2] الطبري (١٨/٢٧٧).

[3] القصص (٣٠).

ئەبو تالبو ئەبوزەڕو ئەبو ئەیوبو کەسانی تریش لە زانایانی پێشینە وتوویانە: کەوشەکانی لە پێستی کەر بووەو خۆشە نەکراوە(چاك نەبووە)، وتراویشە: بۆیە فەرمانی پێدراوە پێڵاوەکانی داکەنیو فڕێیدا ئەوە بووە وەك ڕێزێك بۆ ئەو شوێنەی تێیدایە.[1] ﴿إِنَّكَ بِٱلۡوَادِ ٱلۡمُقَدَّسِ طُوٗى﴾ واتە: تۆ وای لەناو شیوی پیرۆزی (توا)دا. ﴿طُوٗى﴾ عەلی کوڕی ئەبو تەلحە دەڵێت: (توا) ناوی شیوەکەیە.[2] زۆرێکی تریش لە زانایان وتوویانە لەسەر ئەم ڕایە، ﴿طُوٗى﴾ عەتفەبەیانە، وتراویشە، مەبەست پێی فەرماندانە بە موسا کە هەردوو پێی بخاتە سەر ئەو شوێنە پیرۆزە، دیسان وتراوە: چونکە دووجار پیرۆز کراوەو خێرو بێری تێداپێچراوەتەوە ، بەڵام ڕای یەکەم چاکترە، وەك ئەم ئایەتە کە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿إِذۡ نَادَىٰهُ رَبُّهُۥ بِٱلۡوَادِ ٱلۡمُقَدَّسِ طُوًى﴾[3] واتە: کاتێك کە پەروەردگاری بانگی کرد لە شیوی پیرۆزی (طوا) وە. پاشان دەفەرمووێت: ﴿وَأَنَا ٱخۡتَرۡتُكَ﴾ واتە: من تۆم هەڵبژاردووە. ئەم ئایەتە وەك ئەو ئایەتە وایە کە دەفەرمووێت: ﴿إِنِّي ٱصۡطَفَيۡتُكَ عَلَى ٱلنَّاسِ بِرِسَٰلَٰتِي وَبِكَلَٰمِي﴾[4] واتە: بێگومان من تۆم هەڵبژاردووە بەسەر هەموو خەڵکیەوە بە پەیامەکانمو قسەکردنم (لەگەڵت ڕاستەوخۆ). وتراوە: خوای گەورە فەرموویەتی بە موسا: ئەی موسا ئایا دەزانی بۆچی بە تایبەتی تۆم لە نێوان هەمووخەڵکیدا هەڵبژاردووە قسەت لەگەڵ بکەم ؟ موسا وتی: نەخێر، فەرمووی: چونکە هیچ کەسێك وەك تۆ خۆی ئەوەندە بە کەم نەزانیووە کە تۆ دەیزانی، ﴿فَٱسۡتَمِعۡ لِمَا يُوحَىٰٓ﴾ واتە: سا گوی بگرە بۆ ئەو قسانەی پێت ڕادەگەیەنمو فەرمانت پێدەکەم، ﴿إِنَّنِيٓ أَنَا ٱللَّهُ لَآ إِلَٰهَ إِلَّآ أَنَا۠﴾ واتە: من خودامو جگە لە من خودای تر نییە، ئەم وتەیە یەکەم شتێکە کە کراوە بە ئەرکی لەسەر ئەوانەی ئەرك هەڵدەگرن (موکەلەفن) کە بزانن، جگە لە خودا خودایەکی تر نییەوئەو خوایە تەنهایەو شەریکی نییە. پاشان دەفەرمووێت: ﴿فَٱعۡبُدۡنِي﴾ واتە: تەنها من بپەرستەو عیبادەتی من بکەو شەریکم بۆ دامەنێ، ﴿وَأَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ لِذِكۡرِيٓ﴾ واتە: نوێژ بکە بۆ ئەوەی وەبیر خۆتم بخەیتەوە، وتراوە: واتە: بۆ یادکردنم نوێژ بکە، وە وتراوە: لە کاتی یادکردنی مندا هەڵسە بۆ نوێژکردن، بەڵگە لەسەر ئەم ڕای دووەمە،ئەوەیە ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە ئەنەسەوە لە پێغەمبەری خوداوە (ﷺ) فەرموویەتی: (کاتێك

---

[1] الطبري (١٨/٢٧٨).

[2] الطبري (١٨/٢٨١).

[3] النازعات (١٦).

[4] الاعراف (١٤٤).

یەكێكتان خەوتو نوێژی نەكرد، یان نوێژی لەبیرچوو، با هەركاتێك وەبیری هاتەوە نوێژەكەی بكات، چونكە خودای مەزن فەرموویەتی: نوێژ بكە تا وەبیرخۆتم بخەیتەوە).[١] وە لە هەردوو صەحیحەكەدا هاتوە لە ئەنەسەوە دەڵێت: پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی: (كەسێك خەوتو نوێژی نەكرد، یان لە یادی چوو، كەفارەتەكەی ئەوەیە كاتێك وەبیری هاتەوە نوێژەكەی بكات، هیچ كەفارەتێكی تری نیە ئەوە نەبێت).[٢] پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿إِنَّ ٱلسَّاعَةَ ءَاتِيَةٌ﴾ واتە: ڕۆژی قیامەت وا بەڕێوەو هەر دێتو گومانی تێدا نیە، ﴿أَكَادُ أُخۡفِيهَا﴾ زەححاك دەڵێت لە ئیبنو عەباسەوە ئەم ئایەتەی دەخوێندەوە: (أكاد أخفيها من نفسي).[٣] دەیوت: ڕۆژی قیامەت هەرگیز لە نەفسی خوای گەورەدا ناشارێتەوە.[٤] عەلی كوڕی ئەبو تەلحە لە ئیبنو عەبباسەوە لەم ئایەتەدا ﴿أَكَادُ أُخۡفِيهَا﴾ دەڵێت: واتە: كەسی تری لی ئاگادار ناكەم خۆم نەبێت.[٥] ئەم ئایەتە وەك ئەو ئایەتە وایە: ﴿قُل لَّا يَعۡلَمُ مَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ ٱلۡغَيۡبَ إِلَّا ٱللَّهُ﴾[٦] واتە: بڵێ كەسانێك كە لە ئاسمانەكانو زەویدان غەیب نازانن بێجگە لە خودا (تەنها ئەو دەیزانێت). وە دەفەرمووێت: ﴿ثَقُلَتۡ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۚ لَا تَأۡتِيكُمۡ إِلَّا بَغۡتَةٗ﴾[٧] واتە: (هاتنی قیامەت) بۆ ئاسمانەكانو زەویش گرانو قورسە نایەت بەسەرتاندا لە ناكاودا نەبێت. واتە: زانینی گرانە بۆ ئەوانەی لەناو ئاسمانەكانو زەمیندان، لە پڕ ئەو ڕۆژە ڕووتان تێدەكات، وە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿لِتُجۡزَىٰ كُلُّ نَفۡسِۭ بِمَا تَسۡعَىٰ﴾ واتە: هەموو كەسێك بەری ڕەنجو بەهرەی خۆی وەردەگرێت لەو ڕۆژەدا، وەك خوای گەورە لە ئایەتی تردا فەرموویەتی: ﴿فَمَن يَعۡمَلۡ مِثۡقَالَ ذَرَّةٍ خَيۡرٗا يَرَهُۥ ۝٧ وَمَن يَعۡمَلۡ مِثۡقَالَ ذَرَّةٖ شَرّٗا يَرَهُۥ﴾[٨] واتە: ئینجا هەر كەسێك بە ئەندازەی هەرە وردیلەیەك چاكەی كردبێت دەیبینێتەوە، وە هەر كەسێك بە ئەندازەی هەرە وردیلەیەك خراپەی

---

[١] احمد (٣/٨٤)، فەرموودەیەكی سەحیحە.

[٢] فتح الباري (٢/٨٤)، مسلم (١/٤٧٧).

[٣] فتح القدير (٣/٣٦١).

[٤] الدر المنثور (٥/٥٦٣).

[٥] الطبري (١٨/٢٨٥).

[٦] النمل (٦٥).

[٧] الاعراف (١٨٧).

[٨] الزلزلة (٧ـ٨).

کردبێت دەیبینێتەوە. وە فەرموویەتی: ﴿إِنَّمَا تُجْزَوْنَ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ﴾[1] واتە: چونکە بێگومان پاداشت دەدرێنەوە لەسەر ئەوەی کە دەتانکرد. پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَلَا يَصُدَّنَّكَ عَنْهَا مَن لَّا يُؤْمِنُ بِهَا وَٱتَّبَعَ هَوَىٰهُ فَتَرْدَىٰ﴾ مەبەست بەم ئایەتە قسەکردنە لەگەڵ تاکە تاکەی خەڵکدا یانی شوێن ڕێبازی کەسێك مەکەون کەبڕوای بەقیامەت نیە و سەری کردوەتە خۆشیەکانی دونیا ولەخوا یاخی بوەو شوێن حەزەکانی کەوتووە، هەر کەسێك هاوکاریان بێت بێگومان گومڕاو زەرەرمەند ئەبێت، ﴿فَتَرْدَىٰ﴾ تووشی تیاچوون وبێکەڵکی ئەبێت، وەك خوای گەورە لە ئایەتی تردا فەرموویەتی: ﴿وَمَا يُغْنِي عَنْهُ مَالُهُۥٓ إِذَا تَرَدَّىٰٓ﴾[2] واتە: ئەگەر مردیش (لەناوچوو)ماڵەکەی هیچ سودێکی پی ناگەیەنێت.

﴿وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ يَـٰمُوسَىٰ ﴿١٧﴾ قَالَ هِىَ عَصَاىَ أَتَوَكَّؤُا۟ عَلَيْهَا وَأَهُشُّ بِهَا عَلَىٰ غَنَمِى وَلِىَ فِيهَا مَـَٔارِبُ أُخْرَىٰ ﴿١٨﴾ قَالَ أَلْقِهَا يَـٰمُوسَىٰ ﴿١٩﴾ فَأَلْقَىٰهَا فَإِذَا هِىَ حَيَّةٌ تَسْعَىٰ ﴿٢٠﴾ قَالَ خُذْهَا وَلَا تَخَفْ سَنُعِيدُهَا سِيرَتَهَا ٱلْأُولَىٰ ﴿٢١﴾﴾

عەساکەی موسا بوو بە مارێك

ئەمە بەڵگەو موعجیزەیەکی گەورەو نیشانەیەکی ئاشکرایە لەسەر ئەوەی کە هیچ کەسێك ناتوانێت کاری وا بکات جگە لە خودای مەزن، وە لەسەر دەستی پێغەمبەرانی ڕاسپاردەش نەبێت ڕوونادات، خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ يَـٰمُوسَىٰ﴾ واتە: ئەی موسا ئەوە چیە بە دەستی ڕاستتەوە؟ هەندی لە زانایانی تەفسیر وتوویانە: بۆیە خوای گەورە ئەوەی پی وتووە هەتا ترس نەچێتە دڵی. وتراویشە: بۆیە وای پی وتووە کە چاك بزانێت عەساکەیەتی، واتە: ئەوەی کە لە دەستی ڕاستی دایە ئەو عەسایەیە کە خۆت دەیناسی، ئێستا دەبینی چی لی دەکەین، ﴿وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ يَـٰمُوسَىٰ﴾ ئیستیفهامێکی تەقریریە، ﴿قَالَ هِىَ عَصَاىَ أَتَوَكَّؤُا۟ عَلَيْهَا﴾ واتە: وتی: ئەمە عەساکەمەو وەبەر پشتی خۆمی دەدەم (لە کاتی ڕۆیشتندا سوودی لی وەردەگرم) ﴿وَأَهُشُّ بِهَا عَلَىٰ غَنَمِى﴾ واتە: درەختی پی ڕادەوەشێنم بۆ ئەوەی گەڵاکەی داکەوی بۆ ڕانەکەمو بیخۆن، عەبدوڕەحمانی کوڕی قاسم دەڵێت لە ئیمامی مالیکەوە (الهش): بریتیە لەوەی پیاوێك گاڵۆك (عاسا) بگیرێنێتە چڵە دارێكو ڕایوەشێنێت بۆ ئەوەی گەڵاو بەرەکەی داکەوی چڵەکەیش نەشکێنێت، ئەمە هەششە (الهش) لێت

---

[1] التحريم (٧).

[2] الليل (١١).

نەشێوێت.[1] مەیمونی کوڕی مەهرانیش هەروای وتووە، ﴿وَلِيَ فِيهَا مَـَٔارِبُ أُخۡرَىٰ﴾ واتە: چەند ئیشی چاکو بە سودی تریشی پی دەکەم، هەندی کەمێك زیادەڕەوییان کردووە شتی زۆریان هێناوە لەو بارەیەوە مەبەستیان نەپێکاوە، خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿قَالَ أَلۡقِهَا يَٰمُوسَىٰ﴾ واتە: ئەو عەسایە کە بە دەستتەوەیە فڕێی بدە ئەی موسا، ﴿فَأَلۡقَىٰهَا فَإِذَا هِيَ حَيَّةٞ تَسۡعَىٰ﴾ واتە: کە فڕێیدا لەپڕ دیتی بووە مارێکی خزی تیژڕەو پەلاماری دەدا وەك پەرییەك ئە جولایەوە، لەو مارانە دەچوو کە زۆر توندو تیژو بچووکن، بەلام ئەم زۆر گەورەو تیژڕەوتر بوو، ﴿تَسۡعَىٰ﴾ دەڕۆیشتو خۆی پێچ ئەدا، ﴿قَالَ خُذۡهَا وَلَا تَخَفۡۖ سَنُعِيدُهَا سِيرَتَهَا ٱلۡأُولَىٰ﴾ فەرمووی: بیگرەو ترست نەبێت هەر ئێستا وەك خۆی لی دەکەینەوە،

﴿وَٱضۡمُمۡ يَدَكَ إِلَىٰ جَنَاحِكَ تَخۡرُجۡ بَيۡضَآءَ مِنۡ غَيۡرِ سُوٓءٍ ءَايَةً أُخۡرَىٰ ﴿٢٢﴾ لِنُرِيَكَ مِنۡ ءَايَٰتِنَا ٱلۡكُبۡرَى ﴿٢٣﴾ ٱذۡهَبۡ إِلَىٰ فِرۡعَوۡنَ إِنَّهُۥ طَغَىٰ ﴿٢٤﴾ قَالَ رَبِّ ٱشۡرَحۡ لِي صَدۡرِي ﴿٢٥﴾ وَيَسِّرۡ لِيٓ أَمۡرِي ﴿٢٦﴾ وَٱحۡلُلۡ عُقۡدَةٗ مِّن لِّسَانِي ﴿٢٧﴾ يَفۡقَهُواْ قَوۡلِي ﴿٢٨﴾ وَٱجۡعَل لِّي وَزِيرٗا مِّنۡ أَهۡلِي ﴿٢٩﴾ هَٰرُونَ أَخِي ﴿٣٠﴾ ٱشۡدُدۡ بِهِۦٓ أَزۡرِي ﴿٣١﴾ وَأَشۡرِكۡهُ فِيٓ أَمۡرِي ﴿٣٢﴾ كَيۡ نُسَبِّحَكَ كَثِيرٗا ﴿٣٣﴾ وَنَذۡكُرَكَ كَثِيرًا ﴿٣٤﴾ إِنَّكَ كُنتَ بِنَا بَصِيرٗا ﴿٣٥﴾﴾

دەستی موسا سپی هەڵگەڕا بی ئەوەی نەخۆشی پێوە بێت

ئەمە بەڵگەی دووەمە کە خوای گەورە دای بە موسا (سەلامی خوای لی بێت) خوای گەورە فەرمانی پێدا کە دەستی بخاتە باخەڵی وەك لە ئایەتێکی تردا ئاماژەی پێکردووە، لێرەدا دەفەرمووێت: ﴿وَٱضۡمُمۡ يَدَكَ إِلَىٰ جَنَاحِكَ﴾ واتە: دەستت بخە ژێر باڵت، وە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿وَٱضۡمُمۡ إِلَيۡكَ جَنَاحَكَ مِنَ ٱلرَّهۡبِۖ فَذَٰنِكَ بُرۡهَٰنَانِ مِن رَّبِّكَ إِلَىٰ فِرۡعَوۡنَ وَمَلَإِيْهِۦٓ﴾[2] واتە: دەستت بلکێنە بە خۆتەوە (و بیخەرە سەر دڵت) بۆ (نەهێشتنی) ترسو بیم ئا ئەم دووانە (گۆچانەکەتو دەستت) دوو موعجیزەن لە لایەن پەروەردگارتەوە (نێردراوە) بۆ فیرعەونو دارودەستەکەی. موجاهید لەم ئایەتەدا ﴿وَٱضۡمُمۡ يَدَكَ إِلَىٰ جَنَاحِكَ﴾ دەڵێت: دەستت بخەرە ژێر باڵت.[3] ئەوە بوو موسا (سەلامی خوای لی بێت) هەر کاتێك دەستی بخستایەتە باخەڵیو دەری بهێنایە،

---

[1] الدر المنثور (٥/٥٦٤).

[2] القصص (٣٢).

[3] الطبري (١٨/٢٩٧).

سپی دەکردەوەو دەدرەوشایەوە وەك مانگ شەوقی دەدایەوە، ﴿تَخْرُجْ بَيْضَآءَ مِنْ غَيْرِ سُوٓءٍ﴾ واتە: دێتە دەری بەبێ ئازارو نەخۆشی بەڵەکی، ئەمە قسەی ئیبنو عەبباسو موجاهیدو عیکریمەو قەتادەو زەححاكو سودیو کەسانی تریشە[1]. حەسەنی بەسری دەڵێت: سوێند بە خوا کەدەستی دەرهێناوە وەك چرا شەوقی داوەتەوە، موسا لەو کاتەدا بۆی دەرکەوت کەبەدیداری خوای خۆی گەیشتووە.[2]

﴿ءَايَةً أُخْرَىٰ﴾ واتە: واتە: ئەمەیش نیشانەکی ترە. بۆیە فەرموویەتی: ﴿لِنُرِيَكَ مِنْ ءَايَٰتِنَا ٱلْكُبْرَى﴾ واتە: تا ئێمە لەمەندێ نیشانەکانی هەرە گەورەی خۆمانت نیشان بدەین.

خوای گەورە فەرمانی دا بە موسا بڕوا بۆ لای فیرعەون و بانگی بکات بۆ خواناسی

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ٱذْهَبْ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ إِنَّهُۥ طَغَىٰ﴾ واتە: بڕۆ بۆ لای فیرعەون (پاشای میسر)، ئەوەی کە تۆڵە ترسی ئەو ڕات کردو دەرباز بووی لە دەستی، بانگی بکە بۆ پەرستنی خودا کە تەنهایەو شەریکی نیە، داوای لێ بکە با بە چاکی مامەڵە بکات لەگەڵ نەوەی ئیسرائیلداو جەزرەبەیان نەدا، دیارە فیرعەون زۆر ستەمکارو خراپو لە سنوور دەرچووەو ژیانی دنیای زۆر بە لاوە گرنگترو خۆشەویستترەو پەروەردگاری مەزنی لە یادکردووە.

دوعاکردن و پاڕانەوەی موسا (سەلامی خوای لێ بێت)

﴿قَالَ رَبِّ ٱشْرَحْ لِى صَدْرِى ۝٢٥ وَيَسِّرْ لِىٓ أَمْرِى﴾ واتە: ئەمە داوای موسایە (سەلامی خوای لێ بێت) لە پەروەردگاری کە پشووی درێژ بکاتو کاریشی بۆ ئاسان بکات لەسەر ئەو پەیامەی کە بۆی ناردووە، چونکە فەرمانێکی زۆر گرنگو کارێکی زۆر مەزنە، ناردوویەتی بۆ لای گەورەترین فەرمانڕەوای سەر زەمینی ئەو کاتە، کە ستەمکارترینو خوانەناسترین کەسو خاوەنی لەشکرێکی زۆرو تەمەنێکی زۆریش بووە لەچاو فەرمانڕەواکانی تردا، وە زۆر گومڕاو سەرکەش بووە، هەتا وای لێهاتووە دانی بە بوونی خوادا نەناوە، جگە لە خۆی کەسی بە خوای ژێردەستەو دەربارەکانی خۆی نەزانیووە، موسایش ماوەیەکی زۆر لە ماڵی ئەودا ژیاوەو گەورە بووە، پاشان پیاوێکی لێیان کوشتووەو ترساوە بیکوژنو لە دەستیان ڕای کردووەو خۆی دەربازکردووە هەتا ئەو کاتە، پاش ئەو ڕووداوە خوای گەورە ناردوویەتی بۆ لایان هەتا بیانترسێنێتو بانگیان بکات بۆ لای خودا، کە بە تەنها بیپەرستنو شەریکی بۆ دانەنێن، بۆیە وتوویەتی: ﴿رَبِّ ٱشْرَحْ لِى صَدْرِى ۝٢٥ وَيَسِّرْ لِىٓ أَمْرِى﴾ واتە: ئەی پەروەردگارم ئەگەر تۆ پشتیوانو یارمەتیدەرم نەبیو پشوودرێژیم پێ نەدەیو کارئاسانیم بۆ نەکەی من توانای ئەم کارە

---

[1] الطبري (١٨/٢٩٧/٢٩٨).

[2] الطبري (١٨/٢٩٨).

مەزنەم نیە، ﴿وَٱحۡلُلۡ عُقۡدَةٗ مِّن لِّسَانِي (٢٧) يَفۡقَهُواْ قَوۡلِي﴾ واتە: گیریەك لە زمانمدایە بۆم بەردە تا لە قسەكانم تێبگەن، ئەمەیش لە كاتێكدا زمانی گیر بوو، وەختێك كە خورماو پشكۆیەكیان بۆ هێنا سكڵەكەی هەڵگرتو خستیە سەر زمانی، وەك لە دوایدا باسی دەكرێت، دیارە موسا (سەلامی خوای لی بێت) داوای نەكرد بە تەواوی زمانی چاك بێتەوە بەڵكو هەر ئەوەندەی دەویست كە خەڵكی لە قسەی بگەنو ئەوەی دەیەوێت پێیان بگەیەنێتو لێی وەرگرن، بە پێی پێویست، خۆ ئەگەر داوای بكردایە كە بە تەواوی زمانی بەر ببێت خودا دوعاكەی لی قبوڵ دەكرد، دیارە پێغەمبەران (سەلامی خوایان لی بێت) بە پێی پێویست نەبێت دوعا ناكەن، بۆیە زمانی موسا ئەو گرتنەی پێوە مایەوە، خوای گەورە باسی فیرعەون دەكاتو دەفەرمووێت: ﴿أَمۡ أَنَا۠ خَيۡرٞ مِّنۡ هَٰذَا ٱلَّذِي هُوَ مَهِينٞ وَلَا يَكَادُ يُبِينُ﴾[1] واتە: بەڵكو من باشترم لەو (موسا)ی كە لاوازو بی ڕێزەو ناتوانێت بە چاكی قسە بكاتو زمانی تەواو نییە. واتە: باش نازانێت قسە بە ڕەوانی بكات. پاشان دەفەرمووێت: ﴿وَٱجۡعَل لِّي وَزِيرٗا مِّنۡ أَهۡلِي (٢٩) هَٰرُونَ أَخِي﴾ واتە: لە كەسو كارم، یارمەتیدەرێكم بۆ دانی، مەبەستم هارونی برامە، ئەمەیش داوایەكی تری موسایە (سەلامی خوای لی بێت) هەر بۆ خۆی ناكات بەڵكو داوا دەكات كە هارونی برایشی ببێتە یاریدەدەری، سەوری دەڵێت: لە ئەبو سەعیدەوە لە عیكریمەوە لە ئیبنو عەبباسەوە كە دەڵێت: ئەو ساتەی كە موسا بووە پێغەمبەر هارونیش هەر لەو ساتەدا بووە پێغەمبەر.[2] ئیبنو ئەبی حاتەم ڕیوایەتی كردووە لە عائیشەوە كە دەرچوو بۆ ئەوەی عومرە بكات، لە لای هەندی عەرەبی كۆچەری دابەزیو گوێی لە پیاوێك بوو دەیوت: چی برایە بەسوودتر بووە بۆ براكەی لە دنیادا؟ وتیان: نازانین، پیاوەكە وتی: سوێند بە خوا من دەزانم، عائیشە وتی لە دڵی خۆمدا وتم سوێندەكەی بە شێوەیەك دەخوات دەزانێت كە چ برایەك بە سوودترە بۆ براكەی لە دنیاداو كەسی لی جیاناكاتەوە، وتی: موسایە كاتێك كە دوعای كرد بۆ براكەی كە ببێتە پێغەمبەر، عائیشە وتی: سوێند بە خوا ڕاست ئەكات منیش ئەڵێم (قسەكە هی ئیبن كەسیرە): بۆیە لە وەسفی موسادا خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَكَانَ عِندَ ٱللَّهِ وَجِيهٗا﴾[3] واتە: لە لای خودا بەڕێز بوو. ﴿ٱشۡدُدۡ بِهِۦٓ أَزۡرِي﴾ واتە: پشتی منی پی بەهێزكە، موجاهید دەڵێت: پشتی منی پی قایم بكە، ﴿وَأَشۡرِكۡهُ فِيٓ أَمۡرِي﴾ واتە: بیكە بە شەریك لە كارمداو ڕاوێژمدا، ﴿كَيۡ نُسَبِّحَكَ كَثِيرٗا (٣٣) وَنَذۡكُرَكَ كَثِيرًا﴾ واتە: تا ئێمە زیاتر تەسبیحاتی تۆ بكەینو زیاتر یادی تۆ بكەین، موجاهید دەڵێت: هیچ

[1] الزخرف (٥٢).

[2] الدر المنثور (٥٦٧/٥).

[3] الأحزاب (٦٩).

بەندەیەك ناتوانێك ببێت بەو كەسانەی كە(زۆر یادی خودا دەكەن) هەتا بە پێوەو بە دانیشتن‌و بە پالكەوتنەوە یادی خوا نەكات.[1] ﴿إِنَّكَ كُنتَ بِنَا بَصِيرًا﴾ واتە: تۆ چاودێریت لی كردووین لەوەی كە ئێمەت هەڵبژاردووەو پلەی پێغەمبەریت پی بەخشیوین‌و ڕەوانەت كردوین بۆ سەر دوژمنی خۆت فیرعەون، سوپاس‌و ستایش هەر بۆ تۆیە لە كارو فەرمانەكانتدا.

﴿قَالَ قَدْ أُوتِيتَ سُؤْلَكَ يَٰمُوسَىٰ ﴿٣٦﴾ وَلَقَدْ مَنَنَّا عَلَيْكَ مَرَّةً أُخْرَىٰٓ ﴿٣٧﴾ إِذْ أَوْحَيْنَآ إِلَىٰٓ أُمِّكَ مَا يُوحَىٰٓ ﴿٣٨﴾ أَنِ ٱقْذِفِيهِ فِى ٱلتَّابُوتِ فَٱقْذِفِيهِ فِى ٱلْيَمِّ فَلْيُلْقِهِ ٱلْيَمُّ بِٱلسَّاحِلِ يَأْخُذْهُ عَدُوٌّ لِّى وَعَدُوٌّ لَّهُۥ ۚ وَأَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِّنِّى وَلِتُصْنَعَ عَلَىٰ عَيْنِىٓ ﴿٣٩﴾ إِذْ تَمْشِىٓ أُخْتُكَ فَتَقُولُ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ مَن يَكْفُلُهُۥ ۖ فَرَجَعْنَٰكَ إِلَىٰٓ أُمِّكَ كَىْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ ۚ وَقَتَلْتَ نَفْسًا فَنَجَّيْنَٰكَ مِنَ ٱلْغَمِّ وَفَتَنَّٰكَ فُتُونًا ۚ فَلَبِثْتَ سِنِينَ فِىٓ أَهْلِ مَدْيَنَ ثُمَّ جِئْتَ عَلَىٰ قَدَرٍ يَٰمُوسَىٰ ﴿٤٠﴾﴾

مژدەدان بە قبولكردنی دوعاكەی‌و وەبیرهێنانەوەی ئەو چاكانەی كە پێشتر خودا لەگەڵ موسا كردبوونی

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿قَالَ قَدْ أُوتِيتَ سُؤْلَكَ يَٰمُوسَىٰ﴾ واتە: ئەی موسا ئەوەی تۆ ویستت پێت درا، ﴿وَلَقَدْ مَنَنَّا عَلَيْكَ مَرَّةً أُخْرَىٰٓ﴾ واتە: جارێكی تر تۆمان وەبەر چاكەی خۆمان خستی، ئەمەیش وەڵامدانەوەی دووعایەكی تری پێغەمبەرەكەیەتی موسا (سەلامی خوای لی بێت) كاتێك كە لە پەروەردەی خۆی پاڕایەوە، وەبیرهێنانەوەی ئەو هەموو چاكانەیە كە لەگەڵی كردووە: كە خستمانە دڵی دایكتەوە لە وەختی شیرپێدانیدا كە زۆر ترسی هەبوو لە فیرعەون‌و دارودەستەكەی كە بیكوژن، چونكە لەو ساڵەدا لە دایك بوو كە منداڵان تێیدا دەكوژران، كە داربەستێ (تابوت) دروست بكات‌و بیخاتە ناوی‌و فرێی بداتە دەریا، ئاوەكە بردی‌و دایكی موسا زۆر خەفەتبارو دڵگران بوو وەك خوای گەورە لە ئایەتێكی تردا فەرمومیەتی: ﴿وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَىٰ فَٰرِغًا ۖ إِن كَادَتْ لَتُبْدِى بِهِۦ لَوْلَآ أَن رَّبَطْنَا عَلَىٰ قَلْبِهَا﴾[2] واتە: جا دڵی دایكی موسا خاڵی بوو (لە هەموو شت جگە لە منداڵەكەی) نزیك بوو (نهێنی) ئەو منداڵە ئاشكرا بكات ئەگەر دڵیمان نەبەستایەتەوەو بەهێزمان نەكردایە. هەتا لە لای ماڵی فیرعەوندا دەریاكەتابووتەكەی لادا، ﴿فَٱلْتَقَطَهُۥٓ ءَالُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا﴾[3] واتە:

---

[1] القرطبي (١٤/١٨٦).

[2] القصص (١٠).

[3] القصص (٨).

(دایکی)موسای خستە ئاوی نیلەوە، ئینجا دارو دەستەی فیرعەون (پێیان زانیو) هەڵیانگرتەوە بۆ ئەوەی ببێت بە دوژمنو هۆی خەفەت بۆیان. واتە: بڕیارێکی خودا بوو درابوو لە کاتێکدا کە ئەوان منداڵیان دەکوشت لە نەوەی ئیسرائیل لە ترسی ئەوەی نەکا موسا لە دایك بێت، بە بڕیاری خودا، کە خاوەنی تواناو دەسەڵاتێکی بی پایانەو دەتوانێت موسا پەروەردە بکات لە ماڵی فیرعەونداو بە ئاوو خۆراکی ئەو بەخێوی بکات لەگەڵ خۆشەویستی خێزانی فیرعەون بۆی، بۆیە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿إِذْ أَوْحَيْنَآ إِلَىٰٓ أُمِّكَ مَا يُوحَىٰٓ ﴿٣٨﴾ أَنِ ٱقْذِفِيهِ فِى ٱلتَّابُوتِ فَٱقْذِفِيهِ فِى ٱلْيَمِّ فَلْيُلْقِهِ ٱلْيَمُّ بِٱلسَّاحِلِ يَأْخُذْهُ عَدُوٌّ لِّى وَعَدُوٌّ لَّهُۥ ۚ وَأَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِّنِّى﴾ واتە: وام کردووە لە دوژمنەکەت کە تۆی خۆش بوێت، سەلەمەی کوڕی کوهەیل دەڵێت: خۆشەویستم کردووی لە لای بەندەکانم، ﴿وَلِتُصْنَعَ عَلَىٰ عَيْنِىٓ﴾ واتە: تا لە ژێر چاودێری خۆم پەروەردە ببی،[1] ئەبو عیمرانی جونی دەڵێت: تا لە ژێر چاودێری خودادا بەخێو بکرێن[2]، پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ إِذْ تَمْشِىٓ أُخْتُكَ فَتَقُولُ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ مَن يَكْفُلُهُۥ ۖ فَرَجَعْنَـٰكَ إِلَىٰٓ أُمِّكَ كَىْ تَقَرَّ عَيْنُهَا﴾ چونکە کاتێك کە لە ماڵی فیرعەوندا دامەزرا چەند دایەنیان بۆ هێنا کە شیری بداتی مەمکی کەسیانی نەدەگرتو شیری نەدەخوارد، خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا دەفەرمووێت: ﴿وَحَرَّمْنَا عَلَيْهِ ٱلْمَرَاضِعَ مِن قَبْلُ فَقَالَتْ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰٓ أَهْلِ بَيْتٍ يَكْفُلُونَهُۥ لَكُمْ وَهُمْ لَهُۥ نَـٰصِحُونَ﴾[3] واتە: وە ئێمە پێشتر (شیری) شیردەرەکانمان حەرام کرد لە موسا (مەمکی کەسیانی نەدەمژی) ئینجا خوشکەکەی موسا وتی پێیان ئایا ماڵێکتان نیشان بدەم کە ئەو منداڵە بۆ ئێوە بەخێو بکەن (و شیری بدەنی)و دڵسۆز بن بۆی. بردیو ئەوانیش لەگەڵی ڕۆیشتن بۆ لای دایکی، مەمەکی بۆ دەرهێناو خستیە دەمیو مژی، زۆر دڵخۆش بوون پێیو کرێی شیردانەکەیان دەدایەو زۆر حاڵو گوزەرانیان چاك بوو، بەهۆی ئەو پارەیەوە کە بۆیان برایەوە لە دنیاداو لە ڕۆژی قیامەتیشدا زیاترو چاکتر دەحەسێنەوەو خۆشبەخت دەبن، خوای گەورە لێرەدا دەفەرمووێت: ﴿فَرَجَعْنَـٰكَ إِلَىٰٓ أُمِّكَ كَىْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ﴾ واتە: ئا بەم شێوەیە تۆمان گەڕانەوە بۆ لای دایکت، تا چاوی پێت ڕوون ببێتەوەو خەفەت نەخوات، ﴿وَقَتَلْتَ نَفْسًا﴾ واتە: پیاوێکی قیبتیشت کوشت، ﴿فَنَجَّيْنَـٰكَ مِنَ ٱلْغَمِّ﴾ واتە: لەو خەمەیش ڕزگارمان کردی، کاتێك دارودەستەی فیرعەون دەیانویست بیکوژن، لە دەستیان

---

[1] الطبري (١٨/٣٠٣).

[2] فتح القدير (٣/٣٦٧).

[3] القصص (١٢).

دەربازی بوو ڕای کرد هەتا گەیشتە لای ئاوی مەدیەن ئەو پیاوە چاکە کە لەوی بوو، پێی وت: ﴿لَا تَخَفۡۖ نَجَوۡتَ مِنَ ٱلۡقَوۡمِ ٱلظَّٰلِمِينَ﴾[1] واتە: مەترسە لە کۆمەڵی ستەمکاران ڕزگارت بوو.

﴿ثُمَّ جِئۡتَ عَلَىٰ قَدَرٖ يَٰمُوسَىٰ ۝٤٠ وَٱصۡطَنَعۡتُكَ لِنَفۡسِي ۝٤١ ٱذۡهَبۡ أَنتَ وَأَخُوكَ بِـَٔايَٰتِي وَلَا تَنِيَا فِي ذِكۡرِي ۝٤٢ ٱذۡهَبَآ إِلَىٰ فِرۡعَوۡنَ إِنَّهُۥ طَغَىٰ ۝٤٣ فَقُولَا لَهُۥ قَوۡلٗا لَّيِّنٗا لَّعَلَّهُۥ يَتَذَكَّرُ أَوۡ يَخۡشَىٰ ۝٤٤﴾

هەڵبژاردنی موساو فەرمانپێکردنی کە بڕوا بۆ لای فیرعەون و بە نەرم و نیانی لەگەڵی بجوڵێتەوە

خوای گەورە باسی موسای کردووە (سەلامی خوای لی بێت)کە لەناو خەڵکی مەدیەندا ماوەتەوە لە دەستی فیرعەون و داروودەستەکەی ڕایکردووە لە لای خەزووری بووە بە شوان و هەتا ئەو ماوەیەی کە بڕیار بووە تەواوی بکات، تەواوی کردووە و پاشان هاتووە و ڕێکەوتی ئەو کاتەی کردووە کە خوا بڕیاری داوە بەبی ئەوەی بۆی دیاری کرابێت، هەموو کارو فەرمانێك بە دەستی خوای گەورەیە، هەر خۆی بەندەو دروستکراوەکانی بە هەر شێوەیەك بوێت ڕامدەهێنێت، بۆیە فەرموویە تی: ﴿ثُمَّ جِئۡتَ عَلَىٰ قَدَرٖ يَٰمُوسَىٰ﴾ واتە: پاشان لەسەر بڕیاری خۆم وا هاتی، موجاهید دەڵێ: واتە: لە کاتی دیاریکراودا هاتی.[2] عبدالرزاق دەڵێت: لە موعەممەرەوە لە قەتادەوە لەم ئایەتەدا: ﴿ثُمَّ جِئۡتَ عَلَىٰ قَدَرٖ يَٰمُوسَىٰ﴾ دەڵێن: لەسەر بڕیاری خۆم هاتی، هەتا ببیتە پێغەمبەرو خاوەنی پەیام،[3] پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَٱصۡطَنَعۡتُكَ لِنَفۡسِي﴾ واتە: من تۆم کردە تایبەتی خۆم، تۆم هەڵبژاردو کردمی بە پێغەمبەری خۆم، چۆنم دەوێت و ئارەزوومە، بوخاری ڕیوایەتی کردووە لە تەفسیرەکەیدا لە ئەبو هورەیرەوە ئەمیش لە پێغەمبەری خوداوە (ﷺ) کە فەرموویەتی: (موساو ئادەم (سەلامی خوایان لی بێت) بە یەککەیشتن موسا وتی: ئەوە تۆ بووی خەڵکت بەدبەخت کردو لە بەهەشت دەرتکردن؟ ئادەم وتی: ئەوە تۆی خودا هەڵیبژاردووی پەیامی خۆی پێداوی و کردویتی بە پێغەمبەری خۆی و تەوراتی بۆ ڕەوانەکردووی؟ وتی: بەڵی، وتی: بینیوتە کە لەسەرم نووسرابوو پێش ئەوەی کە دروستم بکات؟ موسا وتی: بەڵی، ئادەم سەرکەوت بەسەریداو پێی سەلماند).[4] موسلیم و بوخاری هەردووکیان ڕیوایەتیان کردووە، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ٱذۡهَبۡ أَنتَ وَأَخُوكَ بِـَٔايَٰتِي وَلَا تَنِيَا فِي ذِكۡرِي﴾ واتە: بە نیشانەکانی منەوە خۆت و

---

[1] القصص (٢٥).

[2] الطبري (٣١١/١٨).

[3] عبدالرزاق (١٧/٣).

[4] فتح الباري (٢٨٨/٨)، مسلم (٢٠٤٤/٢٠٤٣/٤).

براکەت بڕۆن‌و سستی‌و کەمتەرخەمی مەکەن لە یادی من ﴿بِـَٔايَـٰتِى﴾ واتە: بە بەڵگەو نیشانەو موعجیزەکانی منەوە، ﴿وَلَا تَنِيَا فِى ذِكْرِى﴾ عەلی کوڕی ئەبوتەلحە دەڵێت: لە ئیبنو عەبباسەوە: سستی مەکەن.[1] موجاهید دەڵێت لە ئیبنو عەبباسەوە: لاواز مەبن، مەبەست پێی یانی: ماندوو نەبن لە یادی خوداو بەڵکو هەر یادی خودا بکەن لە کاتی ڕووبوونەوە لەگەڵ فیرعەوندا، بۆ ئەوەی ئەو یادی خوایە ببێتە یارمەتی بۆیان بەرامبەر فیرعەون‌و توانایان زیاد بکات‌و زاڵیان بکات‌و ببێتە هۆی پشت شکاندنی فیرعەون، ﴿ٱذْهَبَآ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ إِنَّهُۥ طَغَىٰ﴾ واتە: هەردوو بچنە لای فیرعەون ئەو سنوری بەزاندووەو یاخی بووەو لایداوەو خۆی بە زل دەزانێت‌و بێ فەرمانی خوا دەکات، ﴿فَقُولَا لَهُۥ قَوْلًا لَّيِّنًا لَّعَلَّهُۥ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَىٰ﴾ واتە: بە نەرم‌و نیانی قسەی لەگەڵ بکەن، سا بەڵکو بیربکاتەوەو بترسێت، ئەم ئایەتە پیرۆزە پەندێکی زۆر مەزنی تێدایە، چونکە فیرعەون لەوپەڕی سەرکەشی‌و لەخۆباییبووندا بوو، موسایش باشترین هەڵبژاردەی خودابوو لەودەمەدا لەناو دروستکراوەکانیدا، لەگەڵ ئەوەیشدا خوای گەورە فەرمانی دا بە موسا کە بە نەرم‌و نیانی‌و لەسەرخۆیی نەبێت لەگەڵ فیرعەون نەدوێت، دەبێت زۆر بە هێمنی‌و لەسەرخۆیی بانگی بکەن‌و لەگەڵی بجوڵێنەوە، چونکە بەو شێوەیە دڵەکان زیاتر ڕادەچڵەکێن‌و کاریگەرترو سوودبەخشترە، وەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ٱدْعُ إِلَىٰ سَبِيلِ رَبِّكَ بِٱلْحِكْمَةِ وَٱلْمَوْعِظَةِ ٱلْحَسَنَةِ ۖ وَجَـٰدِلْهُم بِٱلَّتِى هِىَ أَحْسَنُ﴾[2] واتە: (خەڵکی) بانگ بکە بۆ ڕێگەی پەروەردگارت بە لێزانی‌و دانایی‌و ئامۆژگاری چاك‌و شیرین‌و لەگەڵیان بدوێ (موجادەلە بکە) بە چاکترین شێوە. ﴿لَّعَلَّهُۥ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَىٰ﴾ واتە: بەڵکو بگەڕێتەوە لەو گومرایی‌و هەڵدێرەی کە تێیدایەو خەریکە لەناوی بدات، یان بترسێت‌و ڕێگەی خواناسی بگرێتەبەر، وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿لِّمَنْ أَرَادَ أَن يَذَّكَّرَ أَوْ أَرَادَ شُكُورًا﴾[3] واتە: بۆ ئەو کەسەی بیەوێت بیربکاتەوە (لە دروستکراوەکانی خوا) یا بیەوێت شوکرانەبژێری خوا بکات. چونکە بیرکردنەوەو گەڕانەوە لە تاوان‌و خراپەکاری‌و ترسان لە خوا خواناسی‌و گوێڕایەڵی وەدی دەهێنێت لە دڵدا.

---

[1] الطبري (١٨/٣١٢).

[2] النحل (١٢٥).

[3] الفرقان (٦٢).

﴿ قَالَا رَبَّنَآ إِنَّنَا نَخَافُ أَن يَفْرُطَ عَلَيْنَآ أَوْ أَن يَطْغَىٰ ﴿٤٥﴾ قَالَ لَا تَخَافَآ إِنَّنِى مَعَكُمَآ أَسْمَعُ وَأَرَىٰ ﴿٤٦﴾ فَأْتِيَاهُ فَقُولَآ إِنَّا رَسُولَا رَبِّكَ فَأَرْسِلْ مَعَنَا بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ وَلَا تُعَذِّبْهُمْ قَدْ جِئْنَٰكَ بِـَٔايَةٍ مِّن رَّبِّكَ وَٱلسَّلَٰمُ عَلَىٰ مَنِ ٱتَّبَعَ ٱلْهُدَىٰٓ ﴿٤٧﴾ إِنَّا قَدْ أُوحِىَ إِلَيْنَآ أَنَّ ٱلْعَذَابَ عَلَىٰ مَن كَذَّبَ وَتَوَلَّىٰ ﴿٤٨﴾ ﴾

ترسانی موسا لە فیرعەون و دڵ قایمکردنی لە لایەن خوداوە

خوای گەورە باسی موساو هارون دەکات (سەلامی خوایان لی بێت) کە پەنا دەبەن بۆ خواو دەردەدڵی خۆیانی لا دەکەن و لێی دەپاڕێنەوە دەفەرمووێت: ﴿قَالَا رَبَّنَآ إِنَّنَا نَخَافُ أَن يَفْرُطَ عَلَيْنَآ أَوْ أَن يَطْغَىٰ﴾ واتە: وتیان ئەی پەروەردگارمان دەترسین فیرعەون لێمان توڕە بێت یان زیاتر پێی لی ڕاکێشێت و سەرپێچی بکات. مەبەستیان ئەوە بوو کە لەوانەیە تووشی سزایان بکات و ئازاریان بدات، کە ئەوان شایەنی ئەو دەستدرێژیەی فیرعەون نەبن، زەحاك دەڵێت لە ئیبنو عەبباسەوە ﴿أَوْ أَن يَطْغَىٰ﴾ واتە: یان دەستدرێژی بکات.[1] خوای گەورە فەرمووی: ﴿ قَالَ لَا تَخَافَآ إِنَّنِى مَعَكُمَآ أَسْمَعُ وَأَرَىٰ ﴾ واتە: هیچ ترسێکتان نەبێت من لەگەڵ ئێوەم و دەبیسم و چاویشم لێیە، واتە: گوێم لە قسەکانی ئێوەو ئەویشە، ئاگاداری شوێنی ئێوەو ئەویشم، هیچ شتێکی ئێوەم لا شاراوە نیە، چاك بزانن چارەنووسی فیرعەون لە دەستی مندایەو هیچ قسەو هەناسەیەك و ملهوڕێکی نیە مەگین بە ئیزنی منەو هەر بە فەرمانی منە، من لەگەڵتانم لە ژێر چاودێری و یارمەتی و پشتیوانی مندان.

ئامۆژگاری موسا (سەلامی خوای لی بێت) لەبەردەم فیرعەوندا

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَأَرْسِلْ مَعَنَا بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ وَلَا تُعَذِّبْهُمْ قَدْ جِئْنَٰكَ بِـَٔايَةٍ مِّن رَّبِّكَ﴾ واتە: تۆبەرەی ئیسرائیلمان لەگەڵدا بنێرەو ئیترجەزرەبەیان مەدە، وا لە لایەن پەروەردگارتەوە بەڵگەو موعجیزەشمان بۆ هێناوی، ﴿وَٱلسَّلَٰمُ عَلَىٰ مَنِ ٱتَّبَعَ ٱلْهُدَىٰٓ﴾ واتە: درودیش لەسەر ئەو کەسە بێت، ڕاستەڕێی گرتووە، واتە: ئەگەر ڕێی ڕاستت گرتەبەر سڵاوی خوات لی بێت، بۆیە کاتێك کە پێغەمبەری خودا (ﷺ) نامەیەکی نووسی بۆ هیرەقل گەورەی ڕۆم، سەرەتا نامەکە ئەمە بوو: (بسم الله الرحمن الرحيم، لە موحەمەدی کوڕی عبدالله بۆ هیرەقل گەورەی ڕۆم سڵاو لەو کەسەی شوێن ڕێی ڕاست کەوتووە:أما بعد، من بە بانگەوازی ئیسلام بانگت دەکەم، موسڵمان ببە پارێزراو دەبی و خوا دووجار پاداشتت دەداتەوە).[2] بۆیە موساو هارون (سەلامی خوایان لی بێت) وتیان بە فیرعەون: ﴿وَٱلسَّلَٰمُ عَلَىٰ

[1] الدر المنثور (٥/٥٨٠).

[2] فتح الباري (١/٤٢).

مَنِ اتَّبَعَ الْهُدَىٰ ﴿٤٧﴾ إِنَّا قَدْ أُوحِيَ إِلَيْنَا أَنَّ الْعَذَابَ عَلَىٰ مَن كَذَّبَ وَتَوَلَّىٰ﴾ واتە: ئێمە ئاگادار کراوین کە هەر کەسێك بڕوا نەکاتو پشتی تێ بکات سزا دەدرێت، واتە خودای مەزن هەواڵی پێداوینو ئاگاداری کردووین کە سزاو ئازار بۆ ئەو کەسەیە کە بڕوای بە نیشانەکانی خودا نیەو پشت لە فەرمانەکانی خودا دەکات، وەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَأَمَّا مَن طَغَىٰ ﴿٣٧﴾ وَآثَرَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ﴿٣٨﴾ فَإِنَّ الْجَحِيمَ هِيَ الْمَأْوَىٰ﴾[1] واتە: (لەو ڕۆژەدا چاکەو خراپە بە پێی کردەوە دابەش دەکرێت) ئینجا ئەو کەسەی سەرکەش بوویێت، وە ژیانی دنیای هەڵبژاردبێت، ئەوە بێگومان دۆزەخ جێگایەتی. وە دەفەرموێت: ﴿فَأَنذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظَّىٰ ﴿١٤﴾ لَا يَصْلَاهَا إِلَّا الْأَشْقَى ﴿١٥﴾ الَّذِي كَذَّبَ وَتَوَلَّىٰ﴾[2] واتە: کەس ناچێتە ناو دۆزەخەوە مەگەر خراپترین کەس، ئەو کەسەی کە بڕوای نەبێتو پشتی هەڵکردبێت (لە ئاینی ڕاست). وە دەفەرموێت: ﴿فَلَا صَدَّقَ وَلَا صَلَّىٰ ﴿٣١﴾ وَلَٰكِن كَذَّبَ وَتَوَلَّىٰ﴾[3] واتە: جا (کافر) نە بڕوای هێناو نە نوێژی کرد، بەڵکو بەدرۆی دەزانیو پشتی تێدەکرد. بە دڵ بڕوای نەهێناو بە کرداریش پشتی هەڵگرت.

﴿قَالَ فَمَن رَّبُّكُمَا يَا مُوسَىٰ ﴿٤٩﴾ قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَىٰ كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَىٰ ﴿٥٠﴾ قَالَ فَمَا بَالُ الْقُرُونِ الْأُولَىٰ ﴿٥١﴾ قَالَ عِلْمُهَا عِندَ رَبِّي فِي كِتَابٍ لَّا يَضِلُّ رَبِّي وَلَا يَنسَى ﴿٥٢﴾﴾

گفتوگۆی نێوان موسا (سەلامی خوای لێ بێت)و فیرعەون

خوای گەورە باسی فیرعەون دەکات کە بڕوای بە بوونی وەدیهێنەرو پەروەردگاری خاوەنو خوای ئەم هەموو شتە نەبوو لە بوونەوەردا، دەیوت: ﴿قَالَ فَمَن رَّبُّكُمَا يَا مُوسَىٰ﴾ واتە: وتی موسا پەروەردگاری ئێوە کێیە؟ واتە: ئەوەی تۆی ناردووەو ڕایسپاردوی کێیە؟ من هەر نایناسمو واشدەزانم جگە لە من خودایەکی ترتان هەبێت، ﴿قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَىٰ كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَىٰ﴾ واتە: وتی پەروەردگاری ئێمە ئەو کەسەیە کەبوونی بە هەموو شتێك داوە بەوەی کە دروستی کردووەو پاشان ڕێگەشی نیشانداوە، عەلی کوڕی ئەبو تەلحە دەڵێت: لە ئیبنو عەبباسەوە دەڵێت: هەموو شتێك هاوجووتی بۆ دروستکردووە.[4] زەححاك دەڵێت: لە ئیبنو عەبباسەوە، ئەو خودا کە مرۆڤی بە مرۆڤو کەر بە کەرو مەڕ بە مەڕی دروستکردووە، لەیس لە ئەبو سولەیمەوە لە موجاهیدەوە دەڵێت: ئەو

[1] النازعات (٣٧ـ٣٩).

[2] الليل (١٤ـ١٦).

[3] القيامة (٣١ـ٣٢).

[4] الطبري (٣١٦/١٨).

خودایەی کە وێنەی بە هەموو شتێك داوە، ئیبنو ئەبی نەجیح دەڵێت: لە موجاهیدەوە: ئەو خودایەی کە هەموو گیانەوەری دروستکردو ڕێکو پێکیشی کردو، سەعیدی کوڕی جوبەیر لەم ئایەتەدا: ﴿أَعْطَىٰ كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُۥ ثُمَّ هَدَىٰ﴾ دەڵێت: ئەو خودایەی کە هەموو دروستکراوەکانی بەو پێیە دروست کردووە کە شایەنیەتی.[1] مرۆڤی وا دروست نەکردووە لە ئاژەڵو ماڵات بچێتو مەڕو ماڵاتیشی وا دروست نەکردووە لە سەگ بچێتو سەگیشی وا دروست نەکردووە لە مەڕ بچێت، هەر شتەو پێویستی خۆی بە تەواوی پێداوە بۆ زاوزێ کردن، بۆی ڕەخساندوون لەو بارەیەوە، هیچ شتێك لەوانە ڕەفتارو هەڵسوکەوتیان لە یەك ناچێت، لە شێوەو ڕۆزیو جووت بووندا، هەندی لە زانایانی تەفسیر وتوویانە: خوای گەورە هەموو شتێکی بە دروستکراوەکانی خۆی داوەو پاشان ڕێی نیشان داوە، وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿وَٱلَّذِي قَدَّرَ فَهَدَىٰ﴾[2] واتە: بۆ هەموو شت ئەندازەی داناو ڕێی نیشاندا، واتە: کردارو ماوەی ژیانو ڕۆزی بۆ نووسیون، پاشان گشت دروستکراوەکان لەسەری دەڕۆن بەڕێوەو لێی لانادەنو کەس ناتوانێت لێی دەرچێت، ئەو خودایەی کە گیانلەبەری هەموو دروستکردووەو ماوەی بۆ دیاری کردوونو رامیشی هێناون بەو شێوەیەی کە خۆی ویستوویەتی، ﴿قَالَ فَمَا بَالُ ٱلْقُرُونِ ٱلْأُولَىٰ﴾ واتە: ئەوانەی پێشوو چیان بەسەرهات؟ ڕاستترینی قسە ئەوەیە لەم بارەیەوە، فیرعەون کاتێك موسا (سەلامی خوای لی بێت) هەواڵی دایە کە ئەو خودایەی ئەوی ڕاسپاردووە، هەر ئەو خودایە کە دروستکەرو ڕۆزیدەرو ڕێنیشاندەرەو ئەندازەی هەموو شتێك دیاری دەکات. ئینجا فیرعەون باسی گەلە پێشووەکانی بۆ دەکات کە خودایان نەناسیووە دەڵێت ئەی ئەوانە چارەنووسیان بە چی دەگاتو چیان بەسەردێت، کە پەروەردگاری تۆیان نەپەرستووە، بەڵکو غەیری ئەویان پەرستووە، موسایش (سەلامی خوای لی بێت) لە وەڵامی ئەوەدا وتی ئەوانەی خودایان نەپەرستووە، کردارەکانیان لەسەریان نوسراوە لە لای خودا، پاداشتی ئەو کردارەی خۆیان وەردەگرن کە لە (لوح المحفوظ) ودەفتەری کردارەکانیاندا نووسراوە. وەك خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿قَالَ عِلْمُهَا عِندَ رَبِّي فِي كِتَٰبٍ لَّا يَضِلُّ رَبِّي وَلَا يَنسَى﴾ وتی: لە دەفتەرێکدایە لە لای پەروەردگارم ئەو دەیزانێت، پەروەردگارم هیچی لی ون نابێتو هیچیشی لەبیر ناچێت، واتە: هیچی لە دەست دەرناچێتو ون نابێت نە گەورەو نە بچووکو لەبیریشی ناچێت، زانیاری خوای گەورە وا وەسف دەکرێت کە دەوری هەموو شتێکی داوەو هیچ شتێکی لە بیرناچێتو پاکو بی عەیبە، بەڵام زانستی دروستکراوەکانی کەمو

---

[1] القرطبي (١١/٢٠٤).

[2] الأعلى (٣).

کورتەو تەواونیە لە هەردوو لاوە: زانیاریان نیە بەهەموو شتێك و کە شتێکیان زانی پاش ماوەیەك لە بیریان دەچێتەوە،بۆیە خودای گەورەخۆی لەو دووعەیبە بەدورگرتووە .

﴿ٱلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ ٱلْأَرْضَ مَهْدًا وَسَلَكَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا وَأَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَأَخْرَجْنَا بِهِۦٓ أَزْوَٰجًا مِّن نَّبَاتٍ شَتَّىٰ ﴿٥٣﴾ كُلُوا۟ وَٱرْعَوْا۟ أَنْعَـٰمَكُمْ ۗ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَـَٔايَـٰتٍ لِّأُو۟لِى ٱلنُّهَىٰ ﴿٥٤﴾ ۞ مِنْهَا خَلَقْنَـٰكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَىٰ ﴿٥٥﴾ وَلَقَدْ أَرَيْنَـٰهُ ءَايَـٰتِنَا كُلَّهَا فَكَذَّبَ وَأَبَىٰ ﴿٥٦﴾﴾

پاشماوەی وەڵامەکانی موسا بۆ ئەو پرسیارانەی تری فیرعەون کە مابوو

ئەمە دواین قسەکانی موسایە (سەلامی خوای لی بێت) کە کردی لە بارەی وەسفی خودای گەورەوە، کاتێك کە فیرعەون پرسیاری کرد لە موسا دەربارەی خوا وتی: ﴿أَعْطَىٰ كُلَّ شَىْءٍ خَلْقَهُۥ ثُمَّ هَدَىٰ﴾ واتە: پەروەردگاری من ئەو کەسەیە کە هەموو پێداویستیەکی بە دروستکراوەکانی خۆی داوە، پاشان جوملەیەکی (ڕستەیەکی) موعتەرەزەی لە نێوان ئەو قسانەیە داهێناوەو فەرموویەتی: ﴿ٱلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ ٱلْأَرْضَ مَهْدًا﴾ ئەو کەسەی زەوی بۆ کردوونەتە لانکە لە خوێندنەوەی هەندێکی تریاندا هاتووە: ﴿مِهادًا﴾ واتە: ئەو خوایەی کە زەمینی کردووەتە ڕایەخ بۆ ئێوە، بۆ ئەوەی لەسەری جێگیر بن‌و بمێننەوە تێیدا لەسەری هەڵسن‌و دانیشن‌و بخەون‌و ئاموشۆو سەفەری تێدا بکەن، ﴿وَسَلَكَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا﴾ واتە: ڕێگای زۆریشی تێدا وەدیهێناوە بۆ ئەوەی پێیدا بگەڕێن وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تریشدا فەرموویەتی: ﴿وَجَعَلْنَا فِى ٱلْأَرْضِ رَوَٰسِىَ أَن تَمِيدَ بِهِمْ وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجًا سُبُلًا لَّعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ﴾[1] واتە: چەند ڕێگامان لەناو زەمیندا پێکهێناوە بەڵکو ئەوان شارەزا بن. وە دەفەرموێت: ﴿وَأَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَأَخْرَجْنَا بِهِۦٓ أَزْوَٰجًا مِّن نَّبَاتٍ شَتَّىٰ﴾ واتە: لەو ئاسمانەوە بارانی باراند کە زۆر جووتەی هەمەڕەنگی ڕووەکمان پێ دەرهێناو سەوزکرد، لە کشتوکاڵ‌و میوە، لە شیرین‌و ترش‌و تاڵ لە ڕەنگ‌و جۆری تریش، ﴿كُلُوا۟ وَٱرْعَوْا۟ أَنْعَـٰمَكُمْ﴾ واتە: بخۆن‌و مەڕو ماڵاتەکەیشتان بلەوەڕێنن، واتە: هەندێکی بۆ خۆراکی خۆتان بیخۆن لەو کشتوکاڵ‌و میوەیەو هەندێکی تریش بۆ خۆراکی مەڕو ماڵاتەکەتان بە سەوزی‌و بە وشکی، ﴿إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَـَٔايَـٰتٍ لِّأُو۟لِى ٱلنُّهَىٰ﴾ واتە: لەمەدا زۆر نیشانە هەیە بۆ خاوەن ئاوەزە ڕاست‌و ڕێکەکان لەسەر ئەوەی کە هیچ پەرستراوێك نیە جگە لە خواو هیچ

[1] الانبياء (٣١).

پەروەرندەیەکیش نیە غەیری ئەو، پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَىٰ﴾ واتە: لە زەمین وەدیمان هێناون، جارێکی تر دەتانخەینەوە ناوی، وە دیسان دەرتاندەهێنینەوە لێی، واتە: سەرەتای بونتان لە زەمینەوە بووە، باوکتان ئادەم لەگڵی ئەم زەمینە دروست کراوە، لە خۆڵو پێکهاتەکانی خۆڵ وە هەر بۆ ناوی زەمینیش دەگەڕێنەوە کاتێك کە مردنو ڕزانو پووکانەوە، جارێکی تریش دەرتان دەهێنینەوە لەو زەمینە، وەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ يَوْمَ يَدْعُوكُمْ فَتَسْتَجِيبُونَ بِحَمْدِهِ وَتَظُنُّونَ إِن لَّبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا ﴾[1] واتە: ئەو ڕۆژەی کە بانگتان دەکەن (لە گۆڕەکانتانەوە) جا ئێوەش دەست بەجێ دێن بە دەم بانگکردنەکەوە بە سوپاسو سەناکردنەوەو وا دەزانن نەماوەتەوە (لە دنیادا) ماوەیەکی کەم نەبێت. واتە: ڕۆژێك کە بانگتان دەکات، ئێوەش بە سوپاسەوە وەڵامی دەدەنەوە، وا دەزانن کەمێك نەبێت لە دنیادا نەماونەتەوە، ئەم ئایەتە وەك ئەو ئایەتە وایە کە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ قَالَ فِيهَا تَحْيَوْنَ وَفِيهَا تَمُوتُونَ وَمِنْهَا تُخْرَجُونَ ﴾[2] واتە: (خوا) فەرمووی: لە زەویدا دەژینو لەویشدا دەمرنو هەر لەویش دەردەهێنرێن (و زیندوو دەکرێتەوە). وە لەم فەرموودەیەی کە لە سونەنەکاندا هاتووە کە پێغەمبەری خودا (ﷺ) ئامادەی جەنازەیەك بوو دەیاننناشت، کاتێك کە مردووەکەیان دەناشت مشتێك خۆڵی هەڵگرتو فرێیدایە ناو گۆڕەکەوەو فەرمووی لەم خۆڵە دروستمان کردوون، پاشان مشتێکی تری هەڵگرت (تێی فرێدا)و فەرمووی: دەشتانگێڕینەوە بۆ ئەوی، دیسان مشتێکی تری هەڵگرتو (تێی فرێدا) فەرمووی: لەم زەمینەش جارێکی تر دەرتاندەهێنینەوە.

هەموو نیشانەکان پیشانی فیرعەون درا بەڵام بڕوای پێ نەکرد

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَلَقَدْ أَرَيْنَاهُ آيَاتِنَا كُلَّهَا فَكَذَّبَ وَأَبَىٰ﴾ واتە: ئێمە هەموو نیشانەکانمان نیشاندا، ئەو هەر بڕوای پێ نەکردو گوێی پێ نەدا، واتە: هەموو نیشانەکان خرانە بەرچاوی فیرعەونو بە چاوی خۆی بینیو بڕوای پێ نەکردو گوێی پێ نەدا، ئەوەندە خوانەناسو لاسارو ستەمکارو سەرکەش بوو، وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَا أَنفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا﴾[3] واتە: ئەو موعجیزانەیان دان پێدا نەدەنا هەرچەندە لە دڵی خۆیاندا ئەو (موعجیزانە)یان بە ڕاست دەزانی لەبەر ستەمکاریو خۆبەزلزانین(یان).

---

[1] الاسراء (٥٢).

[2] الاعراف (٢٥).

[3] النمل (١٤).

﴿ قَالَ أَجِئْتَنَا لِتُخْرِجَنَا مِنْ أَرْضِنَا بِسِحْرِكَ يَـٰمُوسَىٰ ﴿٥٧﴾ فَلَنَأْتِيَنَّكَ بِسِحْرٍ مِّثْلِهِۦ فَٱجْعَلْ بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ مَوْعِدًا لَّا نُخْلِفُهُۥ نَحْنُ وَلَآ أَنتَ مَكَانًا سُوًى ﴿٥٨﴾ قَالَ مَوْعِدُكُمْ يَوْمُ ٱلزِّينَةِ وَأَن يُحْشَرَ ٱلنَّاسُ ضُحًى ﴿٥٩﴾ ﴾

فیرعەون دەیوت نیشانەکانی موسا جادووە، پاشان ڕێککەوتن لەسەر ڕووبەڕووبوونەوە

خوای گەورە باسی فیرعەون دەکات کاتێك کە موسا نیشانە گەورەکەی نیشاندا، ئەوەیش هاوێژتنی گاچۆنەکەی بوو کە ئەبوو بە مارێکی زۆر گەورەو دەستیشی لە بن باڵی دەردەهێنا، بە ڕۆشن دەرئەکەوت بی ئەوەی هیچ نەخۆشیەکی پێوەبێت، فیرعەون وەك خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ قَالَ أَجِئْتَنَا لِتُخْرِجَنَا مِنْ أَرْضِنَا بِسِحْرِكَ يَـٰمُوسَىٰ ﴾ واتە: وتی: ئەی موسا ئایا هاتوویتە لامان، تا بە جادوەکەت لەسەر زەمینی خۆمان دەرمانکەی؟ واتە: ئەم جادووەی کە تۆ هێناوتە دەتەوێت بە هۆی ئەو جادووەتەوە دەسەلأت بگری بەسەر خەڵکیداو شوێنکەوتەت زیاد ببن و زاڵ ببن بەسەر ئێمەدا، ئەوە بۆ تۆ سەرناگرێت، چونکە ئێمەیش ئەو جادووەمان هەیە کە تۆ دەیکەی، لە خۆت بایی مەبە بەوەی کە خەریکیتی ﴿ فَلَنَأْتِيَنَّكَ بِسِحْرٍ مِّثْلِهِۦ فَٱجْعَلْ بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ مَوْعِدًا لَّا نُخْلِفُهُۥ نَحْنُ وَلَآ أَنتَ مَكَانًا سُوًى ﴾ واتە: دەبێت ئێمەش جادوی وەك ئەمەت بۆ بێنین،جا تۆ خۆت کاتێك دیاری بکە لە شوێنێکی تەختداو هیچ کەسمان لێی دوانەکەوین، واتە: ڕۆژێك کە هەموومان لەوی کۆببینەوە، ئێمەیش‌و ئێوەیش، هەتا ئەوەی کە تۆ دەیکەی ئێمەش بەو جادووەی هەمانە بەرپەرچی بدەینەوە لە کات‌و شوێنێکی دیاریکراودا، ﴿ قَالَ مَوْعِدُكُمْ يَوْمُ ٱلزِّينَةِ ﴾ واتە: موسا وتی: کاتەکەمان لە ڕۆژی ڕازانەوە بێت، ئەو ڕۆژە ڕۆژی جەژنیان بوو،(جەژنی نەورۆز)کە ڕۆژی پشودانیان بوو لە کارکردن، گشت کۆدەبوونەوە، بۆ ئەوەی خەڵکی هەموو دەسەلأت‌و توانای خودا بە چاوی خۆیان ببینن، کە مەیلی هەر شتێکی هەبوو دەیکات، موعجیزە دەدات بە پێغەمبەرانی‌و جادووی دژەکانیانی پی پوچەڵ دەکاتەوە، بۆیە وتی: ﴿وَأَن يُحْشَرَ ٱلنَّاسُ ضُحًى﴾ واتە: لە وەختی چێشتەنگاودا (پێش نیوەڕۆدا) کە خەڵکی کۆدەکرێتەوە، بۆ ئەوەی دیاترو ڕوونترو ئاشکراتر خەڵکەکە ڕووداوەکە بە چاوی خۆیان ببینن، ئەمەیش کارو بەرنامەی پێغەمبەرانە (سەلامی خوایان لی بێت) کە هەموو شتێکیان دیارو ئاشکرایە، هیچ تەمومژو پاساودانێکی تێدا نییە، بۆیە نەیوتووە لە کاتی شەودا بەڵکو لە ڕۆژداو لە کاتی چێشتەنگاودا، ئیبنو عەبباس دەڵێت: ئەو ڕۆژی ڕازانەوەیە ڕۆژی عاشورا بووە.[1] سودی‌و قەتادە ئیبنو زەید گوتیان ئەو ڕۆژە ڕۆژی جەژنیان بووە، سەعیدی کوڕی جوبەیر دەڵێت: ئەو ڕۆژە ڕۆژی بازاڕ

[1] الدر المنثور (٤/٥٤٠).

کەریان بووە، هیچ دژایەتیەك لە نێوان قسەکانیاندا نییە، منیش ئەڵێم لە ڕۆژێکی لەوشێوەیەشدابوو کەخوا فیرعەون وسەربازەکانی تێدا لەناوبرد، وەك لە فەرموودەی صەحیحدا هاتووە.[1] عەبدوڕەزاقی کوڕی زەیدی کوڕی ئەسلەم دەڵێت: ﴿مَكَانًا سُوًى﴾ واتە: شوێنێکی تەختو ڕێك بێت ئەو خەڵکەو ئەو شتانە کە تێیدا ڕوودەدات بەجوانی ببینن و هیچ شتێك نەبێتە ڕێگری خەڵکەکە لێی.[2]

﴿ فَتَوَلَّىٰ فِرْعَوْنُ فَجَمَعَ كَيْدَهُۥ ثُمَّ أَتَىٰ ﴿٦٠﴾ قَالَ لَهُم مُّوسَىٰ وَيْلَكُمْ لَا تَفْتَرُوا۟ عَلَى ٱللَّهِ كَذِبًا فَيُسْحِتَكُم بِعَذَابٍ وَقَدْ خَابَ مَنِ ٱفْتَرَىٰ ﴿٦١﴾ فَتَنَٰزَعُوٓا۟ أَمْرَهُم بَيْنَهُمْ وَأَسَرُّوا۟ ٱلنَّجْوَىٰ ﴿٦٢﴾ قَالُوٓا۟ إِنْ هَٰذَٰنِ لَسَٰحِرَٰنِ يُرِيدَانِ أَن يُخْرِجَاكُم مِّنْ أَرْضِكُم بِسِحْرِهِمَا وَيَذْهَبَا بِطَرِيقَتِكُمُ ٱلْمُثْلَىٰ ﴿٦٣﴾ فَأَجْمِعُوا۟ كَيْدَكُمْ ثُمَّ ٱئْتُوا۟ صَفًّا ۚ وَقَدْ أَفْلَحَ ٱلْيَوْمَ مَنِ ٱسْتَعْلَىٰ ﴿٦٤﴾ ﴾

کۆبوونەوەی هەردوو لایەنەکە و بانگکردنی موساو جادوگەرەکان

خوای گەورە باسی فیرعەون دەکات، کاتێك کە ئەوو موسا (سەلامی خوای لی بێت) ڕێککەوتن لەسەر کاتو شوێنێکی دیاریکراو، فیرعەون هەڵسا بە کۆکردنەوەی ئەو جادوگەرانەی کە لە شارو وڵاتەکەیدا هەبوو، هەر کەسێك کمێك شارەزایی بووبێت لە جادووگەری لەو وەختەدا بانگکراوە، چونکە جادوگەری زۆر باوبووە لەناویاندا، وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿وَقَالَ فِرْعَوْنُ ٱئْتُونِى بِكُلِّ سَٰحِرٍ عَلِيمٍ ﴾[3] واتە: فیرعەون وتی: هەموو جادوگەرە شارەزاکانم بۆ کۆبکەنەوە، پاشان خەڵکی هاتنو هەموو کۆبوونەوە لەو ڕۆژە دیاریکراوەدا کە ئەو ڕۆژە ڕۆژی ڕازانەوە بوو، فیرعەون لەسەر تەختی پاشایی خۆی دانیشتو هەموو پیاو ماقوڵو ناودارانی وڵاتەکەی لە بەوری ڕیزیان بەست، خەڵکەکەی تریش لە لای ڕاستو چەپی ڕاوەستان، موسا هات هارونی برایشی لەگەڵدا بوو (سەلامی خوایان لی بێت) خۆی دابوو بەسەر گاچۆنەکەیدا (عەساکەیدا)، جادوگەرەکانیش لەبەردەم فیرعەوندا بە ڕیز ڕاوەستابوون، فیرعەون هەڵی دەدانو دڵی خۆش دەکردنو بۆ ئەوەی لەو ڕۆژەدا کارەکەیان زۆر بە چاکی بە ڕێوەبەرن، جادوگەرەکانیش بە هیوای پاداشتێکی زۆر چاك بوونو فیرعەونیش بەڵێنی پی دەدان کە زۆر چاك پاداشتیان دەداتەوە، وەك خوای گەورە لە ئایەتی تردا فەرموویەتی: ﴿إِنَّ لَنَا لَأَجْرًا إِن كُنَّا نَحْنُ ٱلْغَٰلِبِينَ ﴿١١٣﴾ قَالَ نَعَمْ وَإِنَّكُمْ لَمِنَ ٱلْمُقَرَّبِينَ ﴾[4] واتە:

---

[1] فتح الباري (٢٨٨/٨).
[2] الطبري (٣٢٣/١٨).
[3] يونس (٧٩).
[4] الاعراف (١١٣ـ١١٤).

بێگومان ئێمە پاداشتو خەڵاتی گەورەمان دەبێت ئەگەر ئێمە سەرکەوتین (بەسەر موسادا)، (فیرعەون) وتی: بەڵی پاداشتی گەورەتان دەبێت: و بێگومان ئێوە لە نزیکانی (خۆشم) دەبن.

لێرەیشدا خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ فَتَوَلَّىٰ فِرْعَوْنُ فَجَمَعَ كَيْدَهُۥ ثُمَّ أَتَىٰ ﴾ واتە: فیرعەون کۆمەڵەکەی بەجی هێشتو هەموو خێڵی خۆی کۆکردەوەو پاشان گەڕایەوە بۆ ناو خەڵکەکە، موسایش (سەلامی خوای لی بێت) پێی وتن وەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿قَالَ لَهُم مُّوسَىٰ وَيْلَكُمْ لَا تَفْتَرُوا۟ عَلَى ٱللَّهِ كَذِبًا﴾ واتە: موسا بە فێڵبازانی وت: واوەیلا بۆ ئێوە نەچن درۆ بە دەم خواوە هەڵبەستن، بە جادووتان خەڵکی وا لی بکەن وابزانن ئێوە شتی ڕاستیان نیشان دەدەن کەچی وایش نیەو هەموو فرۆفێڵەو بە دەمی خوداوە هەڵیدەبەسن ﴿فَيُسْحِتَكُم بِعَذَابٍ﴾ واتە: بە سزایەك لەناوتان دەباتو قڕتان تی دەخات هیچتان نەمێنێت، ﴿وَقَدْ خَابَ مَنِ ٱفْتَرَىٰ﴾ واتە: هەر کەسێك بوختان بۆ خوا هەڵبەستی ڕەنجەڕۆیە، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ فَتَنَٰزَعُوٓا۟ أَمْرَهُم بَيْنَهُمْ وَأَسَرُّوا۟ ٱلنَّجْوَىٰ ﴾ لێیان بووە ناکۆکیو دەستیان دایە چپەچپو سرتەسرت، یانی مقۆمقۆیان تێکەوت، یەکێك دەیوت: ئەمەی موسا دەیڵێت قسەی جادوگەر نیە، بەڵکو ئەمە قسەی پێغەمبەرە، یەکێکی ترئەیووت :ناموسا جادووگەرە ئەوی تر شتێکی تری دەوت،وەشتی تریش لەمانای ئەم ئایەتەدا هەر وتراوە. والله أعلم. ﴿وَأَسَرُّوا۟ ٱلنَّجْوَىٰ﴾ بە چپە لە نێوان خۆیاندا قسەیان دەکرد، ﴿قَالُوٓا۟ إِنْ هَٰذَٰنِ لَسَٰحِرَٰنِ يُرِيدَانِ أَن يُخْرِجَاكُم مِّنْ أَرْضِكُم بِسِحْرِهِمَا﴾ واتە: وتیان: ئەمانە دوو جادوگەرن دەیانەوێت بە جادوویان لەسەر زەمینی خۆتان دەرتان بکەن،هەندێ ئەیخوێننەوە(انّ هذان لساحران)کە ئەم خوێندنەوەیە لەسەر زمانی هەندی لە عەرەبەکاندا هاتووەو خوێندنەوەیەکی ڕاستەو بەوپێیەش ئیعراب دەکرێت، هەندێکی تریان بەم شێوەیە (انّ هذين لساحران) خوێندوویانەتەوە، کە زمانێکی بەناوبانگو مەشهورە، زانایانی زمانی عەرەبی لەسەر خوێندنەوەی یەکەم وەڵامو قسەی زۆریان هەیە کە ئێرە جێی ئەوە نیە باسی لی بکرێت، مەبەستەکە ئەوەیە جادوگەرەکان دەیانوت: زۆر چاك دەزانن کە موساو هارون جادوگەرێکی زۆر شارەزان جادوو چاك دەزانن، دەیانەوێت ئەمڕۆ سەرکەونو بەسەر ئێوەو گەلەکەتانداو بە تەواوی زاڵ بن بەسەر خەڵکیدا، هەموو شوێنیان کەونو بچن بە گژ فیرعەونو سوپاکەیداو سەرکەون بەسەریداو ئێوەش لە زێدی خۆتان وەدەرنێن، ﴿وَيَذْهَبَا بِطَرِيقَتِكُمُ ٱلْمُثْلَىٰ﴾ واتە: نەریتو شتە چاکەکانی ئێوە داگیر بکەن (کە جادوکردنە) خۆیان ببنە خاوەن دەسەڵاتو ماڵو سامان بەو هۆیەوە، وتیان: ئەگەر ئەم دووانە سەرکەوتن، ئەوسا لەناوتان دەبەنو لەم سەر زەمینە وەدەرتاندەنێن، بە

ئارەزووی خۆیان هەرچیان بوێت دەیکەن‌و فەرمانڕەوایی دەگرنە دەست‌و ئێوەی لی بێبەش دەبن.

عەبدوڕەحمانی کوڕی زەید دەڵێت: ﴿بِطَرِيقَتِكُمُ ٱلْمُثْلَىٰ﴾ ئەوەی ئێوە لەسەرینی ﴿فَأَجْمِعُوا۟ كَيْدَكُمْ ثُمَّ ٱئْتُوا۟ صَفًّا﴾ واتە: فێڵی خۆتان کۆبکەنەوەو بیخەنەکار پاشان هەموو بەڕیز وەرن، هەمووتان بە یەك جار ئەوەی لە دەستتاندایە بیهاوێژن هەتا چاوەکانی پی سەرسام‌و ئەبڵەق بکەن‌و زاڵ بن بەسەر موساو براکەیدا ﴿وَقَدْ أَفْلَحَ ٱلْيَوْمَ مَنِ ٱسْتَعْلَىٰ﴾ واتە: ئەمڕۆ هەر کەسێك سەرکەوێت ڕزگار دەبێت، چ ئێمە بین یان ئەو، بە نیسبەت ئێمەوە ئەم پاشایە بەڵێنی پێداوین پاداشتی چاکمان بداتەوە، بەڵام ئەو واتە: موسا دەبێتە دەسەڵاتدارێکی مەزن ئەگەر سەرکەوتن بە دەست بێنێت.

﴿قَالُوا۟ يَـٰمُوسَىٰٓ إِمَّآ أَن تُلْقِىَ وَإِمَّآ أَن نَّكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَلْقَىٰ ﴿٦٥﴾ قَالَ بَلْ أَلْقُوا۟ ۖ فَإِذَا حِبَالُهُمْ وَعِصِيُّهُمْ يُخَيَّلُ إِلَيْهِ مِن سِحْرِهِمْ أَنَّهَا تَسْعَىٰ ﴿٦٦﴾ فَأَوْجَسَ فِى نَفْسِهِۦ خِيفَةً مُّوسَىٰ ﴿٦٧﴾ قُلْنَا لَا تَخَفْ إِنَّكَ أَنتَ ٱلْأَعْلَىٰ ﴿٦٨﴾ وَأَلْقِ مَا فِى يَمِينِكَ تَلْقَفْ مَا صَنَعُوٓا۟ ۖ إِنَّمَا صَنَعُوا۟ كَيْدُ سَـٰحِرٍ ۖ وَلَا يُفْلِحُ ٱلسَّاحِرُ حَيْثُ أَتَىٰ ﴿٦٩﴾ فَأُلْقِىَ ٱلسَّحَرَةُ سُجَّدًا قَالُوٓا۟ ءَامَنَّا بِرَبِّ هَـٰرُونَ وَمُوسَىٰ ﴿٧٠﴾﴾

ڕووبوونەوەکەو سەرکەوتنی موسا (سەلامی خوای لی بێت)و باوەڕهێنانی جادووگەران

خوای گەورە باسی جادوگەرەکان دەکات کاتێك کە لەگەڵ موسادا (سەلامی خوای لی بێت) ڕێککەوتن ڕووبەڕووی یەکتری ببنەوە ﴿قَالُوا۟ يَـٰمُوسَىٰٓ إِمَّآ أَن تُلْقِىَ وَإِمَّآ أَن نَّكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَلْقَىٰ﴾ واتە: وتیان: ئەی موسا یان تۆ بهاوێژە یان ئێمە پێش تۆ دەهاوێژین، ﴿قَالَ بَلْ أَلْقُوا۟﴾ واتە: موسا وتی: نەخێر ئێوە بهاوێژن، هەتا بزانین جادووەکانی ئێوە چۆنە، بۆ ئەوەی کارەکانیشیان بە چاکی بۆ خەڵکی دەرکەوێت‌و ڕوون ببێتەوە، ﴿فَإِذَا حِبَالُهُمْ وَعِصِيُّهُمْ يُخَيَّلُ إِلَيْهِ مِن سِحْرِهِمْ أَنَّهَا تَسْعَىٰ﴾ واتە: موسا وایزانی بەو جادووەی ئەوانە پەتەکان‌و عەساکانیان دێن‌و دەچن، وە لە ئایەتێکی تردا خوای گەورە دەفەرموێت کاتێك کە ئەوان پەت‌و عەساکانیان فڕێدا: ﴿وَقَالُوا۟ بِعِزَّةِ فِرْعَوْنَ إِنَّا لَنَحْنُ ٱلْغَـٰلِبُونَ﴾[1] واتە: وتیان: سوێندبەگەورەیی فیرعەون هەر ئێمە دەیبەینەوە، لە ئایەتێکی تردا خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿سَحَرُوٓا۟ أَعْيُنَ ٱلنَّاسِ وَٱسْتَرْهَبُوهُمْ وَجَآءُو بِسِحْرٍ عَظِيمٍ﴾[2] واتە: چاوبەستیان لە خەڵك کردو ترسێکی گەورەیان خستە دڵیانەوەو جادوویەکی گەورەیان نواند. واتە: چاوی خەڵکەکەیان پی

[1] الشعراء (٤٤).

[2] الاعراف (١١٦).

خەڵەتاندو لێیان ترسان‌و جادووی زۆر سەرسوڕهێنەریان کرد، خەڵکێکی ئێجگار زۆر کە لە ژمارە نەدەهاتن کۆببوونەوە، هەر جادوگەرە پەت‌و عەساکەی خۆی فڕێدا هەتا شێوەکە وای لێهات پڕبوو لە مارو دەکەوتن بەسەر یەکدا، خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِۦ خِيفَةً مُّوسَىٰ﴾ واتە: ئەوسا موسا لە دڵی خۆیدا کەمێك ترسا، ﴿ قُلْنَا لَا تَخَفْ إِنَّكَ أَنتَ ٱلْأَعْلَىٰ﴾ واتە: پێمان وت: هیچ ترسێکت نەبێت تۆ (بڵندتری)، چونکە موسا ترسی ئەوەی هەبوو خەڵکەکە سەری لی بشێوێت بخەڵەتێن لە پێش ئەوەی ئەو عەساکەی دەستی بهاوێژێت، ئا ئەو کاتەدا پڕ لە ترس‌و بیمەدا خوای گەورە فەرمانی دا بە موساو فەرمووی: ﴿وَأَلْقِ مَا فِي يَمِينِكَ تَلْقَفْ مَا صَنَعُوٓاْ﴾ واتە: ئەوەی لە دەستی ڕاستتدایە فڕێی بدەهەرچی ئەمان کردوویانە قوتی دەدات‌و هەڵی دەلوشێت، عەساکەی موسا (سەلامی خوای لی بێت) بوو بە مارێکی زۆر گەورەو ترسناك، کە چوار لاق‌و سەرو ملو دانی هەبوو، بە پەلە شوێنی ئەو پەت‌و مارانە کەوت‌و هەموویانی قوتداو هەڵی لوشین‌و هیچی نەمێشتن، جادوگەران‌و ئەو هەموو خەڵکە سەیری ئەو ڕووداوەیان دەکرد بە چاوی خۆیان‌و بە ئاشکرا لە ڕۆژی نیوەڕۆدا دەیانبینی، موعجیزەو نیشانەی گەورەیی خودا دەرکەوت‌و ڕاستی سەرکەوت، جادویش بە پڕوپوچ دەرچوو، بۆیە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿إِنَّمَا صَنَعُواْ كَيْدُ سَٰحِرٍۖ وَلَا يُفْلِحُ ٱلسَّاحِرُ حَيْثُ أَتَىٰ﴾ واتە: ئەوانە تەڵەکەی جادوگەرانە، جادوگەرانیش لە هەر شوێنێك بن سەرناکەون، کاتێك جادوگەران ئەوەیان بە چاوی خۆیان بینی، کە خۆیان زۆر چاك شارەزای هونەری جادوو بوون کە چۆن دەکرێت، چاك بۆیان دەرکەوت‌و گومانیان نەما کە ئەوەی موسا (سەلامی خوای لی بێت) پێی هەڵساوەو کردوویەتی، بە هیچ شێوەیەك لە جادوو فروفێڵ ناچێت، شتێکی زۆر ڕاستەو هیچ کەسێك توانای ئەوەی نیە شتی وا بکات مەگین ئەو کەسەی کە فەرمانی دا بە شتێك‌و فەرمووی: ببە ببێت، بۆیە لەو کاتەدا بە ڕوودا کەوتن و سوژدەیان برد بۆ خوای گەورەو ﴿قَالُوٓاْ﴾ وتیان: ﴿ءَامَنَّا بِرَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿١٢١﴾ رَبِّ مُوسَىٰ وَهَٰرُونَ﴾[1] واتە: بڕوامان هێنا بە پەروەردگاری جیهان کە پەروەردگاری موساو هارونە (سەلامی خوایان لی بێت)بۆیە ئیبنو عەبباس‌و عوبەیدەی کوڕی عومەیر دەڵێن: ئەوانە سەر لە بەیانی جادوگەر بوون سەر لە ئێوارە بوونە شەهیدو پیاوچاك.[2] وەك خوای گەورە لەم ئایەتەدا فەرموویەتی: ﴿فَأُلْقِيَ

---

[1] الاعراف (١٢١_١٢٢).

[2] الطبري (١٨/٣٤٠/١٣/٣٦).

ٱلسَّحَرَةُ سُجَّدٗا قَالُوٓاْ ءَامَنَّا بِرَبِّ هَٰرُونَ وَمُوسَىٰ﴾ واتە: جادوگەران سوژدەیان بردو وتیان: بڕوامان هێنا بە پەروەردگاری موساو هارون.

ژمارەی جادوگەران

ئیبنو ئەبی حاتەم ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو عەبباسەوە دەڵێت: جادوگەرەکان ژمارەیان حەفتا کەس بوو، سەر لە بەیانی جادوگەر بوون، سەر لە ئێوارە بوونە شەهید.[1] دیسان ئیبنو ئەبی حاتەم ڕیوایەتی کردووە لە ئەوزاعیەوە دەڵێت: کاتێك جادوگەرەکان بە ڕووداکەوتن‌و سوژدەیان برد، بەهەشتیان بۆ بەرزکرایەوەو‌ئەوانیش بۆیان ئەڕوانی.[2] وەدەڵێت: وە لە سەعیدی کوڕی جوبەیرەوە لەم ئایەتەدا: ﴿فَأُلْقِيَ ٱلسَّحَرَةُ سُجَّدٗا﴾ دەڵێت: شوێنی خۆیانیان بینی بەڕوونی، کاتێك کە لە سوژدەدا بوون، عیکریمەو قاسمی کوڕی ئەبی بەزەیش هەر وایان وتووە[3].

﴿قَالَ ءَامَنتُمۡ لَهُۥ قَبۡلَ أَنۡ ءَاذَنَ لَكُمۡۖ إِنَّهُۥ لَكَبِيرُكُمُ ٱلَّذِي عَلَّمَكُمُ ٱلسِّحۡرَۖ فَلَأُقَطِّعَنَّ أَيۡدِيَكُمۡ وَأَرۡجُلَكُم مِّنۡ خِلَٰفٖ وَلَأُصَلِّبَنَّكُمۡ فِي جُذُوعِ ٱلنَّخۡلِ وَلَتَعۡلَمُنَّ أَيُّنَآ أَشَدُّ عَذَابٗا وَأَبۡقَىٰ ﴿٧١﴾ قَالُواْ لَن نُّؤۡثِرَكَ عَلَىٰ مَا جَآءَنَا مِنَ ٱلۡبَيِّنَٰتِ وَٱلَّذِي فَطَرَنَاۖ فَٱقۡضِ مَآ أَنتَ قَاضٍۖ إِنَّمَا تَقۡضِي هَٰذِهِ ٱلۡحَيَوٰةَ ٱلدُّنۡيَآ ﴿٧٢﴾ إِنَّآ ءَامَنَّا بِرَبِّنَا لِيَغۡفِرَ لَنَا خَطَٰيَٰنَا وَمَآ أَكۡرَهۡتَنَا عَلَيۡهِ مِنَ ٱلسِّحۡرِۗ وَٱللَّهُ خَيۡرٞ وَأَبۡقَىٰٓ ﴿٧٣﴾﴾

هەڵگەڕانەوەی فیرعەون لە جادوگەران‌و هەڕەشەلێکردنیان‌و وەڵامدانەوەی ئەوانیش بەرامبەر فیرعەون

خوای گەورە باسی بێ دینی‌و لاساری‌و لە خۆباییبوون‌و سەرکەشی فیرعەون دەکات لە بەرامبەر ئەو ڕاستیەداکە خواناردی بەو بیروڕا پڕوپوچەی کە خۆی هەیبوو، کاتێك کە ئەو موعجیزەو نیشانە گەورەیەی بە چاوی خۆی بینی، ئەوانیشی بینی کە بە هیوای سەرکەوتن‌و یارمەتیان بوو، هەموو بڕوایان هێنا لەبەر چاوی ئەو هەمووە خەڵکە، کە بە تەواوی تێکشکاو سەرشۆڕ بوو، دەستی دایە خۆهەڵبڕین‌و بوختانکردن‌و پەنای برد بۆ دەسەڵات‌و هێزبەکارهێنان‌و هەڕەشەی لە جادوگەرەکان دەکردو دەیترساندن وەك خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿قَالَ ءَامَنتُمۡ لَهُۥ قَبۡلَ أَنۡ ءَاذَنَ لَكُمۡ﴾ واتە: وتی: پێش ئەوەی من ڕێگاتان پێبدەم بڕواتان پێ هێنابوو، ئێوە بوونە هۆی ئەم ئەزمون‌و تێکشکانەی من لەو کارەساتەدا، هەندی قسەی کرد خۆیشی‌و جادوگەرەکانیش‌و ئەو خەڵکەیش هەموو دەیانزانی کە

---

[1] ابن أبي حاتم (٧/٢٤٢٨).

[2] ابن أبي حاتم (٧/٢٤٢٨).

[3] الطبري (١٨/٣٣٤).

درۆو بوختان دەكاتو دەیوت: ﴿إِنَّهُۥ لَكَبِيرُكُمُ ٱلَّذِى عَلَّمَكُمُ ٱلسِّحْرَ﴾ واتە: دیارە موسا گەورەتانەو فێری جادووی كردوون، ڕێكەوتوون لەگەڵی كە دژایەتی منو ژێردەستەكانم بكەنو یارمەتیو پشتگیری ئەو بكەن، وەك خوای گەورە لە ئایەتێكی تردا فەرموویەتی: ﴿إِنَّ هَٰذَا لَمَكْرٌ مَّكَرْتُمُوهُ فِى ٱلْمَدِينَةِ لِتُخْرِجُوا۟ مِنْهَآ أَهْلَهَا ۖ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ﴾[1] واتە: ئێوەی فێڵباز لەم شارەدا ویستووتانە فێڵێك بكەن هەتا ئەو خەڵكەی لێ دەركەن، بەو زووانە دەزانن (چیتان بەسەر دێنم). پاشان دەستی دایە هەڕەشەكردنو وتی: ﴿فَلَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُم مِّنْ خِلَٰفٍ وَلَأُصَلِّبَنَّكُمْ فِى جُذُوعِ ٱلنَّخْلِ﴾ واتە: ڕاستو چەپ (پێچەوانە) دەستو پێكانتان دەبڕمو بە كۆتەرەی دارخورمادا هەڵتاندەواسمو ئابڕووتان دەبەم، ئیبنو عەبباس دەڵێت: فیرعەون یەكەم كەس بووە هەڵساوە بەو كارە، ئیبنو ئەبی حاتەم ڕیوایەتی كردووە.[2] ﴿وَلَتَعْلَمُنَّ أَيُّنَآ أَشَدُّ عَذَابًا وَأَبْقَىٰ﴾ واتە: ئەوسا تێدەگەن كێ سزای توندو تیژترە، واتە: ئێوە دەڵێن: منو هۆزەكەم گومڕاینو ئێوەو موساو هۆزەكەی لەسەر ڕێی ڕاستن، بەو زووانە دەزانن كێ سزا دەدرێتو بەردەوام تێیدا دەمێنێتەوە، كاتێك فیرعەون بەو شێوەیە قسەی لەگەڵ كردنو هەڕەشەی لێ كردن، زۆر بە لایانەوە ئاسایی بوو گیانی خۆیان بدەن لە ڕێی خوای گەورەدا، ﴿قَالُوا۟ لَن نُّؤْثِرَكَ عَلَىٰ مَا جَآءَنَا مِنَ ٱلْبَيِّنَٰتِ وَٱلَّذِى فَطَرَنَا﴾ لە پاش ئەو نیشانانەی كە بۆمان هات، سوێند بەو كەسەی كە ئێمەی دروستكردووە هەرگیز بۆ تۆ لەو دەست هەڵگر نابین، كە ڕێی ڕاستو ڕەوانی نیشان داوین، ﴿وَٱلَّذِى فَطَرَنَا﴾ هەڵدەگرێت سوێند بێت، هەڵیش دەگرێت مەعتوف بێت بۆ ﴿ٱلْبَيِّنَٰتِ﴾، واتە: ئێمە هەرگیز بۆ تۆ دەستهەڵگر نابین لەو خودایەی دروستكەرمان بووەو لە نەبوون ئێمەی وەدیهێناوە لە خۆڵ، هەر ئەو شایستەی پەرستنو مل بۆ كەچكردنە، نەك تۆ، ﴿فَٱقْضِ مَآ أَنتَ قَاضٍ﴾ چیت لە دەست دێت درێغی مەكەو بیكە، ﴿إِنَّمَا تَقْضِى هَٰذِهِ ٱلْحَيَوٰةَ ٱلدُّنْيَآ﴾ واتە: تۆ هەر لەم ژیانی دنیایەدا دەستت دەڕوات، ئەم دنیایەش دەڕواتو نامێنێت، ئێمە دواڕۆژمان هەڵبژاردووە كە شوێنی مانەوەیە، ﴿إِنَّآ ءَامَنَّا بِرَبِّنَا لِيَغْفِرَ لَنَا خَطَٰيَٰنَا﴾ واتە: ئێمە بڕوامان بە پەروەردگارمان هێناوە بۆ ئەوەی لە هەڵەكانمان خۆش ببێت، ﴿وَمَآ أَكْرَهْتَنَا عَلَيْهِ﴾ واتە:لەوەشمان خۆش ببێت كە تۆ بەسەرت هێناین، لەو جادووانەی كە بەزۆریە ئێمەتەنجام ئەدا تا دژایەتی نیشانەكانی خوداو موعجیزەی پێغەمبەرەكەی پێ بكەین. ئیبنو ئەبی

---

[1] الاعراف (١٢٣).

[2] الطبري (٣٤/١٣).

حاتەم ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو عەبباسەوە لەم ئایەتەدا: ﴿وَمَآ أَكۡرَهۡتَنَا عَلَيۡهِ مِنَ ٱلسِّحۡرِ﴾ واتە: وتی: فیرعەون چل لاوی برد لە نەوەی ئیسرائیل فەرمانی دا کە فێری جادوو بکرێن لە فەرەما پێی، وتن: جادویەکی وایان فێر بکەن هیچ کەسێك لەسەر زەمیندا نەیزانێت. ئیبنو عەبباس دەڵێت: ئەوانە ئەو کەسانە بوون کە بڕوایان هێنا بە موسا (سەلامی خوای لی بێت)، ئەو کەسانەش بوون وتیان: ﴿ءَامَنَّا بِرَبِّنَا لِيَغۡفِرَ لَنَا خَطَٰيَٰنَا وَمَآ أَكۡرَهۡتَنَا عَلَيۡهِ مِنَ ٱلسِّحۡرِ﴾،[1] عەبدوڕەحمانی کوڕی زەیدی کوڕی ئەسلەمیش هەروای وتووە.[2] ﴿وَٱللَّهُ خَيۡرٞ وَأَبۡقَىٰٓ﴾ واتە: خودا چاکترەو هەر دەمێنێت، پاداشتی نەبڕاوەترەو بەردەوامە لە تۆ لەوەی کە بەڵێنت پێداینو منەتت دەکرد بەسەرماندا لەسەری، وادەردەکەوێت فیرعەون لەعنەتی خوای لی بێت قسەکەی خۆی بردبێتە سەر ئەوکەسانەی شەهید کردبێت خودایش بەوهۆیەوە سۆزو بەزەیی خۆی ڕژاند بەسەر ئەو خاوەن باوەڕانەدا، لەبەر ئەمەیە ئیبنو عەبباسو کەسانی تریش لە پێشینان وتوویانە: سەرلەبەیانی جادوگەر بوونو سەرلەئێوارە بوونە شەهید.

﴿إِنَّهُۥ مَن يَأۡتِ رَبَّهُۥ مُجۡرِمٗا فَإِنَّ لَهُۥ جَهَنَّمَ لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحۡيَىٰ ﴿٧٤﴾ وَمَن يَأۡتِهِۦ مُؤۡمِنٗا قَدۡ عَمِلَ ٱلصَّٰلِحَٰتِ فَأُوْلَٰٓئِكَ لَهُمُ ٱلدَّرَجَٰتُ ٱلۡعُلَىٰ ﴿٧٥﴾ جَنَّٰتُ عَدۡنٖ تَجۡرِي مِن تَحۡتِهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُ خَٰلِدِينَ فِيهَاۚ وَذَٰلِكَ جَزَآءُ مَن تَزَكَّىٰ ﴿٧٦﴾﴾

ئامۆژگاری جادوگەرەکان لەبەردەم فیرعەوندا

لە ئایەتەکانەوە وادەردەکەوێت کە ئەمە دوا ئامۆژگاریە کە جادوگەرەکان پێی هەڵدەستن بەرامبەر فیرعەونو دەیترسێنن لە تۆڵەو سزای خودا کە هەرگیز تەواو نابێتو نابڕێتەوە، وە بە هیوای پاداشتی بەردەوامو هەمیشەی خودان ئەڵێن: ﴿إِنَّهُۥ مَن يَأۡتِ رَبَّهُۥ مُجۡرِمٗا﴾ واتە: هەر کەسێك بە تاوانباری بڕواتە لای پەروەردگاری لە ڕۆژی قیامەتدا، ﴿فَإِنَّ لَهُۥ جَهَنَّمَ لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحۡيَىٰ﴾ واتە: دیارە شوێنی جەهەنەمە نەمرو نەژی تیایدادەبێت، ئەم ئایەتە وەك ئەو ئایەتە وایە کە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿لَا يُقۡضَىٰ عَلَيۡهِمۡ فَيَمُوتُواْ وَلَا يُخَفَّفُ عَنۡهُم مِّنۡ عَذَابِهَاۚ كَذَٰلِكَ نَجۡزِي كُلَّ كَفُورٖ﴾[3] واتە: نە ڕێی مردنیان پی دەدەنو نە سزای جەهەنەمیان لەسەر سوك دەکرێت، هەر کەسانێك بە چاکەی خودا نەزانێت بەوشێوەیە سزا ی دەدەین، وە فەرموویەتی: ﴿وَيَتَجَنَّبُهَا ٱلۡأَشۡقَى ﴿١١﴾ ٱلَّذِي يَصۡلَى ٱلنَّارَ ٱلۡكُبۡرَىٰ ﴿١٢﴾

---

[1] الدر المنثور (٥/٥٨٧).

[2] الطبري (٣٤١/١٨).

[3] الفاطر (٣٦).

﴿ثُمَّ لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَىٰ﴾[1] واتە: ئەوەی زۆر خراپیش بێت خۆی لی دووردەخاتەوە، ئەو کەسەی دەچێتە ناو ئاگری گەورە، پاشان لەوێدا نە دەمرێتو نە زیندووشە، وە فەرموویەتی: ﴿وَنَادَوْا يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ قَالَ إِنَّكُم مَّاكِثُونَ﴾[2] واتە: هاوار دەکەن ئەی مالك! (سەرپەرشتیاری دۆزەخ) با پەروەردگارت بمانمرێنێت (تا ڕزگار ببین) (ئەویش) دەڵێت بێگومان ئێوە دەمێننەوە. ئیمامی ئەحمەدی کوڕی حەنبەل ڕیوایەتی کردووە لە ئەبو سەعیدی خودریەوە دەڵێت: پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی: (خەڵکی ناو ئاگر ئەوانەی کە ئەهلی ناوئاگرن ئەوانە نە دەمرن تێیداو نە زیندوویشن تێیدا بەڵام خەڵکێك هەن کە ئاگر دەیانسوتێنێت بە هۆی گوناهەکانیانەوە،خوای گەورەجۆرە مردنێك دەیانمرێنێت هەتا وەختێك کە دەبن بە خەڵوز، کاتێك ئیزنی شەفاعەت دەدرێت دەیانهێنن بە پارچەپارچەیی لەسەر ڕووباری بەهەشت دادەنرێن، دەوترێت بە خەڵکی بەهەشت ئاویان بەسەردابکەن،جا وەك دەنکی دانەوێڵە کە لافاو هەڵیان دەگرێت لە قنگۆڵەکاندا سەوز دەبنەوە)، یەکێك لەو پیاوانەی کە لەوی بوو وتی: ئەڵێی پێغەمبەری خودا (ﷺ) لەلادێ و دەشتداژیاوە!![3]. هەر بەم شێوەیە موسلیمیش هێناویەتی لە کتێبە صەحیحەکەیدا.[4] خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَمَن يَأْتِهِ مُؤْمِنًا قَدْ عَمِلَ الصَّالِحَاتِ﴾ واتە: هەر کەسیش خاوەنی باوەڕو ئاکار چاك بێتو بچێتە لای پەروەردگاری لە ڕۆژی قیامەتدا بە قسەو ئاکار سەلماندبێتی کە باوەڕدارە، ﴿فَأُولَٰئِكَ لَهُمُ الدَّرَجَاتُ الْعُلَىٰ﴾ واتە: ئەوانە پلەی بەرزیان هەیە لە بەهەشتدا، ئەو بەهەشتەی کە پلەپلەی بەرزی تێدایەو پڕە لە کۆشكو شوێنی چاكو ئارامو بی ترس، ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە عوبادەی کوڕی سامتەوە لە پێغەمبەرەوە (ﷺ) فەرموویەتی: (بەهەشت سەد پلەیە، نێوانی هەموو دوو پلەیەك وەك نێوانی ئاسمانو زەمین وایە، فیردەوس بەرزترین پلەیانە، لەوێوە هەر چوار ڕووبارەکە دێنەدەر، تەختیش لەسەریەوەیە، وەختێك داواتان لە خودا کرد، داوای فیردەوسی لی بکەن).[5] تیرمزیش ڕیوایەتی کردووە.[6] لە هەردوو صەحیحەکەیشدا هاتووە: (بەڕاستی ئەهلی پلە بەرزەکانی بەهەشت سەرەوەی خۆیان دەبینن، وەك چۆن ئێوە ئەستێرە دوورەکان دەبینن لە کەناری ئاسماندا، بە پێی پلەو ڕێزیان لەناو خۆیاندا، وتیان:

---

[1] الأعلى (١١ـ١٣).

[2] الزخرف (٧٧).

[3] احمد (١١/٣)، فەرموودەیەکی سەحیحە.

[4] مسلم (١٧٣/١٧٢/١).

[5] احمد (٣١٦/٥)، فەرموودەیەکی سەحیحە.

[6] تحفة الأحوزي (٢٣٨/٧) ، فەرموودەیەکی سەحیحە.

ئەی پێغەمبەری خودا (ﷺ) ئەو شوێنەبەرزانەهی پێغەمبەرانن (سەلامی خوایان لی بێت)؟ فەرمووی: ئەری، سوێند بەو کەسەی گیانی منی بە دەستە، هی پیاوانێکن کە بروایان هێناوە بە خوداو پێغەمبەرانیشیان بە ڕاست زانیووە).[1] وە لە سونەنەکاندا هاتووە کە ئەبو بەکرو عومەریش لەوکەسانەن‌و لە خۆشیدان.[2] پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿جَنَّٰتُ عَدۡنٖ﴾ شوێنەکانیان باغاتێکە، ئەمە بەدەلە بۆ ﴿ٱلدَّرَجَٰتُ ٱلۡعُلَىٰ ۝٧٥ جَنَّٰتُ عَدۡنٖ تَجۡرِي مِن تَحۡتِهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُ خَٰلِدِينَ فِيهَاۚ﴾ واتە: ڕووبار بە بەردەمیاندا دەڕوات‌و تاهەتایە تێیدا دەمێننەوە، ﴿وَذَٰلِكَ جَزَآءُ مَن تَزَكَّىٰ﴾ واتە: ئەوەیە پاداشتی خەڵکی پاك، واتە: گیانی خۆی پاککردووەتەوە شوێنی پێغەمبەران کەووە، لەو پەیامەی کە هێناویانە بۆیان کە پڕە لە خێروبێر.

﴿وَلَقَدۡ أَوۡحَيۡنَآ إِلَىٰ مُوسَىٰٓ أَنۡ أَسۡرِ بِعِبَادِي فَٱضۡرِبۡ لَهُمۡ طَرِيقٗا فِي ٱلۡبَحۡرِ يَبَسٗا لَّا تَخَٰفُ دَرَكٗا وَلَا تَخۡشَىٰ ۝٧٧ فَأَتۡبَعَهُمۡ فِرۡعَوۡنُ بِجُنُودِهِۦ فَغَشِيَهُم مِّنَ ٱلۡيَمِّ مَا غَشِيَهُمۡ ۝٧٨ وَأَضَلَّ فِرۡعَوۡنُ قَوۡمَهُۥ وَمَا هَدَىٰ ۝٧٩﴾

دەرچوونی نەوەی ئیسرائیل لە میسر

خوای گەورە باسی ئەوە دەکات، کاتێك فیرعەون ڕازی نەبوو بەوەی ئیسرائیل لەگەڵ موسا (سەلامی خوای لی بێت) بنێرێت، فەرمانی دا بە موسا کە لە شەودا بیانبات‌و لە دەستی فیرعەون ڕزگاریان بکات، خوای گەورە ئەم باسەی لە قورئاندا بە ڕوونی هێناوەلە جگە لەم سورەتە پیرۆزەشدا، کاتێك کە موسا (سەلامی خوای لی بێت) بە نەوەی ئیسرائیلەوە لە میسر دەرچوو، فیرعەون‌و داروەدستەکەی کە بەیانی هەڵسان هیچ کەسێك لە بەرەی ئیسرائیل لە میسردا نەمابوو، فیرعەون زۆر تووڕە بوو، ناردی بە شارەکانداو لەشکرێکی زۆری کۆکردەوە، لەناوچەو هەرێمەکانی خۆیدا، وەك لێرەدا خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَلَقَدۡ أَوۡحَيۡنَآ إِلَىٰ مُوسَىٰٓ أَنۡ أَسۡرِ بِعِبَادِي﴾ واتە: موسامان ئاگادارکرد کە لەگەڵ بەندەکانی من بە شەو برۆ، کاتێك کە فیرعەون بەمەی زانی، بە لەشکرێکی زۆرەوە شوێنیان کەوت، دەیوت: ﴿إِنَّ هَٰٓؤُلَآءِ لَشِرۡذِمَةٞ قَلِيلُونَ ۝٥٤ وَإِنَّهُمۡ لَنَا لَغَآئِظُونَ﴾[3] واتە: خۆ ئەوانە کۆمەڵێکی کەمن، کە بە ڕاستی ئێمەیان تووڕە کردووە، بۆیە لە بەرەبەیاندا کە خۆر گزنگی دا شوێنیان کەوت، ﴿فَلَمَّا تَرَٰٓءَا ٱلۡجَمۡعَانِ﴾ واتە: کاتێك کە هەردوو کۆمەڵ یەکتریان دی، ﴿قَالَ أَصۡحَٰبُ

---

[1] فتح الباري (٦/٣٦٨)، مسلم (٤/٢١٧٧).

[2] أبو داود (٤/٢٨٧)، تحفة الأحوذي (١٠/١٤١)، ابن ماجه (١/٣٧)، سەنەدەکەی لاوازە لەبەر بوونی عەتیەی عەوفی.

[3] الشعراء (٥٤_٥٥).

مُوسَىٰٓ إِنَّا لَمُدۡرَكُونَ ﴾[1] واته: هاوەڵەکانی موسا وتیان: چاك تووش بوین، ﴿ قَالَ كَلَّآۖ إِنَّ مَعِيَ رَبِّي سَيَهۡدِينِ ﴾[2] واته: موسا وتی: نابێت ترستان هەبێت، چونکە پەروەردگارم لەگەڵەو پەروەردگارم دەروویەکم لی دەکاتەوە، موسا لەگەڵ نەوەی ئیسرائیلدا گەیشتنە سەر دەریاکەو، دەریاکە لەبەردەمیاندا بوو، فیرعەونیش بە دوایانەوە بوو، ئا لەو کاتەدا خوای گەورە موسای ئاگادارکردو فەرمووی: ﴿فَٱضۡرِبۡ لَهُمۡ طَرِيقٗا فِي ٱلۡبَحۡرِ يَبَسٗا لَّا تَخَٰفُ دَرَكٗا وَلَا تَخۡشَىٰ ﴾ واته: ڕێگایەکی وشکیان بۆ بکرەبەرو نیگەران مەبە لەو کارەی فیرعەونو ترسیشت نەبێت لە دەریاکە کە هۆزەکەت بخنکێنێت، پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ فَأَتۡبَعَهُمۡ فِرۡعَوۡنُ بِجُنُودِهِۦ فَغَشِيَهُم مِّنَ ٱلۡيَمِّ مَا غَشِيَهُمۡ ﴾ واته: فیرعەون بە خۆیو لەشکرەکەیەوە شوێنیان کەوت شەپۆلی دەریا دای بەسەریانداو دایپۆشین چ داپۆشینێك یانی، ئەو ڕووداوەی کە دیارو بەناوبانگە، (غشیهم ماغشیهم)لە کاتی شتێکی گەورەو بەناوبانگدا دەوترێت، وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿وَٱلۡمُؤۡتَفِكَةَ أَهۡوَىٰ ﴿٥٣﴾ فَغَشَّىٰهَا مَا غَشَّىٰ﴾[3] واته: شاری هۆزی لوتیش سەرەوژێرکرد، هەرچی دەبوو بەرخۆبدرێت دایپۆشی چ داپۆشینێك. خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ وَأَضَلَّ فِرۡعَوۡنُ قَوۡمَهُۥ وَمَا هَدَىٰ﴾ واته: فیرعەون ڕێی لە گەلەکەی هەڵەکردو شارەزای نەکردن، وەك لە پێشەوە باسکرا فیرعەون بەرەو ناو دەریا هۆزەکەی بردو ڕێی ڕاستی نیشان نەدان، هەر بەو شێوەیەش لە ڕۆژی قیامەتدا پێشیان دەکەوێتو بەرەو ناو ئاگر دەیانبات ئای چ شوێنێکی خراپە ئەو شوێنەی بۆی دەچن.

﴿ يَٰبَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ قَدۡ أَنجَيۡنَٰكُم مِّنۡ عَدُوِّكُمۡ وَوَٰعَدۡنَٰكُمۡ جَانِبَ ٱلطُّورِ ٱلۡأَيۡمَنَ وَنَزَّلۡنَا عَلَيۡكُمُ ٱلۡمَنَّ وَٱلسَّلۡوَىٰ ﴿٨٠﴾ كُلُواْ مِن طَيِّبَٰتِ مَا رَزَقۡنَٰكُمۡ وَلَا تَطۡغَوۡاْ فِيهِ فَيَحِلَّ عَلَيۡكُمۡ غَضَبِيۖ وَمَن يَحۡلِلۡ عَلَيۡهِ غَضَبِي فَقَدۡ هَوَىٰ ﴿٨١﴾ وَإِنِّي لَغَفَّارٞ لِّمَن تَابَ وَءَامَنَ وَعَمِلَ صَٰلِحٗا ثُمَّ ٱهۡتَدَىٰ ﴿٨٢﴾ ﴾

وەبیرهێنانەوەی ئەو بەهرانەی کە خودا دای بە بەرەی ئیسرائیل

خوای گەورە باسی ئەو بەهرانەی خۆی دەکات کە بەخشی بە بەرەی ئیسرائیل، کە چەندە گەورەو پڕ خێروبێرە بۆیان، لە دەستی دوژمنەکەیان کە فیرعەون بوو ڕزگاری کردن، چاوی ڕوون کردنەوەو بە چاوی خۆیان بینیان کە چۆن فیرعەونو لەشکرەکەی نوقم بوون لە دەریاو خنکان لە بەرەبەیانێکداو

---

[1] الشعراء (٦١).

[2] الشعراء (٦٢).

[3] النجم (٥٣_٥٤).

تەنها یەك كەسیان لی دەرنەچوو، وەك خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿وَأَغۡرَقۡنَآ ءَالَ فِرۡعَوۡنَ وَأَنتُمۡ تَنظُرُونَ﴾[1] واتە: دارودەستەی فیرعەونمان خنكاند ئێوە چاوتان لی بوو سەیرتان دەكرد، بوخاری ریوایەتی كردووە لە ئیبنو عەبباسەوە دەڵێت: كاتێك كە پێغەمبەری خودا (ﷺ) گەیشتە مەدینە، جولەكەكانی بینی لە عاشورادا بە ڕۆژو بوون، پرسیاری لێكردن وتیان: ئەمە ئەو ڕۆژەیە كە خودا موسای تێدا زاڵكردو سەریخست بەسەر فیرعەوندا، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: ئێمە لە ئێوە نزیكترین بە موسا، ئێوەش ئەو ڕۆژوە بگرن).[2] موسلیمیش لە صەحیحەكەیدا ریوایەتی كردووە.[3] وە لێرەیشدا خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿يَٰبَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ قَدۡ أَنجَيۡنَٰكُم مِّنۡ عَدُوِّكُمۡ وَوَٰعَدۡنَٰكُمۡ جَانِبَ ٱلطُّورِ ٱلۡأَيۡمَنَ وَنَزَّلۡنَا عَلَيۡكُمُ ٱلۡمَنَّ وَٱلسَّلۡوَىٰ﴾ واتە:ئەی بەرەی ئیسرائیل لە ژێر دەستی دوژمنتان رزگارمان كردن، بەڵێنیشمان پێدان كە لە لای ڕاستی كێوی تور بێنە لامان، گەزۆو مەلی شیلاقەشمان بۆ ناردنەخوار دوای خنكان‌و لەناوچوونی فیرعەون، خوای گەورە بەڵێنی دا بە موساو نەوەی ئیسرائیل كە لە لای ڕاستی كێوی تور بچنە لای، ئەو شوێنەی كە خودا قسەی تیاكردو موسا داوای لە خودا كرد كە بیبینێت‌و هەر لەوێدا تەوراتیشی پی بەخشی، وە هەر لەو كاتەدا بەرەی ئیسرائیل دەستیان دایە گوێرەكە پەرستی وەك خوای گەورە بەم نزیكانە باسی دەكات لەم سورەتەدا، گەزۆو ریشۆڵەیشی ﴿ٱلۡمَنَّ وَٱلسَّلۡوَىٰ﴾بۆناردن، لە سورەتی (البقرة)و سورەتی تریشدا لە پێشەوەئەمەباسكرا، گەزۆ شیرینیەك بوو لەئاسمانەوە بۆیان دەباری، ریشۆڵەش ﴿وَٱلسَّلۡوَىٰ﴾ مەلێك بوو دەكەوتەخوارەوە بۆیان لە هەردووكیان بەپێی پێویستی خۆیان لێیان هەڵدەگرت هەتا بەیانی، ئەمەیش سۆزو بەزەیی‌و چاكەیەك بوو خودا لەگەڵی دەكردن، بۆیە خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿كُلُواْ مِن طَيِّبَٰتِ مَا رَزَقۡنَٰكُمۡ وَلَا تَطۡغَوۡاْ فِيهِ فَيَحِلَّ عَلَيۡكُمۡ غَضَبِي﴾ واتە: لەو ڕۆزیە پاكانەی كە پێمان دان بخۆن، نەچن بە پێچەوانەی فەرمانەكانی منەوە بجوڵێنەوە ئیتر شایستەی تووڕەیی من ببن، ﴿وَمَن يَحۡلِلۡ عَلَيۡهِ غَضَبِي فَقَدۡ هَوَىٰ﴾ واتە: هەر كەسێك شایستەی تووڕەیی من ببێت هەڵدێراوەو رەنجەڕۆبووە، عەلی كوڕی ئەبو تەلحە دەڵێت لە ئیبنو عەبباسەوە (ڕەزای خوای لی بێت) ﴿فَقَدۡ هَوَىٰ﴾ واتە: ئەوە ئەو كەسە بەدبەخت بووە.[4] پاشان خوای گەورە

---

[1] البقرة (٥٠).

[2] فتح الباري (٨/٢٨٨).

[3] مسلم (١/٧٩٥).

[4] الطبري (١٨/٣٤٧).

دەفەرموویت: ﴿ وَإِنِّي لَغَفَّارٌ لِّمَن تَابَ وَءَامَنَ وَعَمِلَ صَٰلِحًا ﴾ واتە: هەر کەسێك پەشیمانو باوەڕدارو ئاکارچاکو شارەزای ڕاستەڕێ بێت من لێی خۆش دەبم، واتە: کەسێك هەر تاوانێکی کردبێت لە دوایدا تەوبە بکات خودا لێی دەبورێت، وەك چۆن خودا لە گوێرەکەپەرستەکان خۆش بوو لە بەرەی ئیسرائیل کە پەشیمان بوونەوە، خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿تَابَ﴾ واتە: گەڕایەوە لەو بێدینیو بتپەرستیو تاوانبارییو دووڕوویییەی کە تیایدا ژیاوە، ﴿وَءَامَنَ ﴾ بە دڵ بڕوای هێنا، ﴿وَعَمِلَ صَٰلِحًا﴾ ئاکاری چاکیشی کرد بە ئەندامەکانی لەشی، ﴿ثُمَّ ٱهْتَدَىٰ ﴾ عەلی کوڕی ئەبو تەلحە دەڵێت لە ئیبنو عەبباسەوە: پاشان دوودڵ نەبوو[1]، قەتادە دەڵێت: ﴿ثُمَّ ٱهْتَدَىٰ ﴾ یانی پابەند ببێت بە ئیسلامەوە هەتا دەمرێت، ﴿ثُمَّ﴾لێرەدا بۆڕێکخستنی خەبەرەلەسەرخەبەر، وەك خوای گەورە لەئایەتێکیتردا فەرموویەتی: ﴿ ثُمَّ كَانَ مِنَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ﴾[2] واتە: پاشان دەبێت لەوانەش بێت کە بوونەتە خاوەن باوەڕ.

﴿وَمَآ أَعْجَلَكَ عَن قَوْمِكَ يَٰمُوسَىٰ ﴿٨٣﴾ قَالَ هُمْ أُو۟لَآءِ عَلَىٰٓ أَثَرِى وَعَجِلْتُ إِلَيْكَ رَبِّ لِتَرْضَىٰ ﴿٨٤﴾ قَالَ فَإِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِنۢ بَعْدِكَ وَأَضَلَّهُمُ ٱلسَّامِرِىُّ ﴿٨٥﴾ فَرَجَعَ مُوسَىٰٓ إِلَىٰ قَوْمِهِۦ غَضْبَٰنَ أَسِفًا ۚ قَالَ يَٰقَوْمِ أَلَمْ يَعِدْكُمْ رَبُّكُمْ وَعْدًا حَسَنًا ۚ أَفَطَالَ عَلَيْكُمُ ٱلْعَهْدُ أَمْ أَرَدتُّمْ أَن يَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبٌ مِّن رَّبِّكُمْ فَأَخْلَفْتُم مَّوْعِدِى ﴿٨٦﴾ قَالُوا۟ مَآ أَخْلَفْنَا مَوْعِدَكَ بِمَلْكِنَا وَلَٰكِنَّا حُمِّلْنَآ أَوْزَارًا مِّن زِينَةِ ٱلْقَوْمِ فَقَذَفْنَٰهَا فَكَذَٰلِكَ أَلْقَى ٱلسَّامِرِىُّ ﴿٨٧﴾ فَأَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلًا جَسَدًا لَّهُۥ خُوَارٌ فَقَالُوا۟ هَٰذَآ إِلَٰهُكُمْ وَإِلَٰهُ مُوسَىٰ فَنَسِىَ ﴿٨٨﴾ أَفَلَا يَرَوْنَ أَلَّا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ قَوْلًا وَلَا يَمْلِكُ لَهُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا ﴿٨٩﴾﴾

ڕۆیشتنی موسا (سەلامی خوای لی بێت) بەدەم بەڵێنی خوداوەو تووشبوونی بەرەی ئیسرائیل بە گوێرەکە پەرستی

کاتێك موسا (سەلامی خوای لی بێت) بەرەی ئیسرائیلی لەگەڵ خۆی برد دوای خنکانو لەناوچوونی فیرعەون ﴿فَأَتَوْا۟ عَلَىٰ قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلَىٰٓ أَصْنَامٍ لَّهُمْ ۚ قَالُوا۟ يَٰمُوسَى ٱجْعَل لَّنَآ إِلَٰهًا كَمَا لَهُمْ ءَالِهَةٌ ۚ قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ ﴿١٣٨﴾ إِنَّ هَٰٓؤُلَآءِ مُتَبَّرٌ مَّا هُمْ فِيهِ وَبَٰطِلٌ مَّا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴾[3] واتە: پاشان تووشی هۆزێك هاتن، خەریکی پەرستنی چەند بتێکی خۆیان بوون، وتیان: ئەی موسا خودایەکی وەك خوداکانی ئەوانمان بۆ

---

[1] الطبري (١٨/٣٤٧).

[2] البلد (١٧).

[3] الأعراف (١٣٨_١٣٩).

پەیدابکەن، موسا وتی: ئێوە گەلێکی هیچ نەزانن، ئەو کارەی ئەوان دەیکەن بی بەهرەیەو هەرچیشیان کردووە بی سوودو پڕوپوچە، خوای گەورە بەڵێنی(٣٠)سی شەوی دا بە موسا (سەلامی خوای لی بێت) پاشان دە شەوی تریشی بۆ خستەسەر، بو بە چل شەو، واتە: بە شەوو بە ڕۆژ بە ڕۆژو بێت تێیدا، ، موسا (سەلامی خوای لی بێت) بە پەلە بەرەو کێوی تور ڕۆیشت، هارونی برای لە جێی خۆی دانا لەسەر بەرەی ئیسرائیل، بۆیە خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿وَمَآ أَعۡجَلَكَ عَن قَوۡمِكَ يَٰمُوسَىٰ ۝٨٣ قَالَ هُمۡ أُوْلَآءِ عَلَىٰٓ أَثَرِي وَعَجِلۡتُ إِلَيۡكَ رَبِّ لِتَرۡضَىٰ﴾ واتە: ئەی موسا ئەوە چیە وا لە هۆزەکەت بە پەلەتر بووی؟ وتی: ئەی پەروەردگارم من پەلەم بوو کە زوو بگەم بە تۆ، هەتا زیاتر لێم ڕازی ببی، وا ئەوانیش وان بە دوامەوە لە نزیکی کێوی تور جێگیر دەبن، ﴿قَالَ فَإِنَّا قَدۡ فَتَنَّا قَوۡمَكَ مِنۢ بَعۡدِكَ وَأَضَلَّهُمُ ٱلسَّامِرِيُّ﴾ واتە: خوای گەورە فەرمووی پاش تۆ ئێمە هۆزەکەتمان تاقیکردەوە، سامیری سەری لی شێواندن‌و ڕێی لی دەرکردن، خوای گەورە موسای ئاگادارکرد کە هۆزەکەی چیان کردووە لە پاش خۆی‌و دەستیان داوەتە پەرستنی ئەو گوێرەکەیەی کە سامیری بۆی دروست کردن، پاشان خوای گەورە لەو ماوەیەدا لەسەر (پارچە تەختە یان پارچە بەردی تەنك) لەوحەکانی تەوراتی بۆ نووسی وەك لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿ وَكَتَبۡنَا لَهُۥ فِي ٱلۡأَلۡوَاحِ مِن كُلِّ شَيۡءٖ مَّوۡعِظَةٗ وَتَفۡصِيلٗا لِّكُلِّ شَيۡءٖ فَخُذۡهَا بِقُوَّةٖ وَأۡمُرۡ قَوۡمَكَ يَأۡخُذُواْ بِأَحۡسَنِهَاۚ سَأُوْرِيكُمۡ دَارَ ٱلۡفَٰسِقِينَ﴾[1] واتە: لە بارەی هەموو شتێکەوە بۆمان نووسی‌و ئامۆژگاریمان کردن‌و هەموو شتێکمان بەبی کەموکوڕی خستە سەر لەوحەکەو بە توندی بیانگرەو فەرمانیش بە هۆزەکەت بدە با چاکترینیان وەرگرن، من بەو زووانە پێیان نیشان دەدەم شوێنی ئەوانەی سەرپێچی دەکەن بەرەو کوێیە، پاشان خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿فَرَجَعَ مُوسَىٰٓ إِلَىٰ قَوۡمِهِۦ غَضۡبَٰنَ أَسِفٗاۚ﴾ واتە: جا موسا بە تووڕەیی‌و داخ لە دڵی هاتەوە بۆ ناو هۆزەکەی،یانی: دوای ئەوەی کە خوای گەورە موسای ئاگادارکرد لە کرداری هۆزەکەی کە چەندە تووڕەیە لێیان، لەکاتێکدا کە ئەوەندە گرنگی داوە بە خۆیان‌و کارەکانیان، تەوراتیشی پێداون کە بەرنامەو شەریعەتی تێدایەو ڕێزلێنانیشە بۆیان، کەچی ئەوان غەیری خودایان پەرستووە، کە هەموو کەسێکی ژیرو هۆشمەند دەزانێت کەئەمانە شوێنی پڕوپوچ کەوتوون‌و زۆر کەم ئاوەزو دەبەنگن، بۆیە خوای گەورە فەرموویەتی: موسا گەڕایەوە بۆ ناویان زۆر تووڕەو دڵتەنگ بوو لەو

---

[1] الاعراف (١٤٥).

کارەیان، موجاهید دەڵێت: ﴿غَضۡبَٰنَ أَسِفٗاۚ﴾ زۆر دڵگران بوو.[1] قەتادەو سودی دەڵێن: توڕەو دڵگران بوو لەسەر ئەو کارەی هۆزەکەی پێی هەڵسابوون دوای خۆی.[2] ﴿قَالَ يَٰقَوۡمِ أَلَمۡ يَعِدۡكُمۡ رَبُّكُمۡ وَعۡدًا حَسَنًاۚ﴾ موسا وتی: کەسەکانم !باشە پەروەدگاری ئێوە بەڵێنی باشی پێنەدان؟ لەسەر زمانی من کە خێرو بێری دنیاو قیامەت بڕێژێت بەسەرتانداو پاشەڕۆژتان بەخێر بگێڕێت، وەك چۆن بە چاوی خۆتان بینیتان سەری خستن بەسەر دوژمنەکانتانداو زاڵی کردن بەسەریدا، چەندین شتی تریش کە خودا بۆی کردن، ﴿أَفَطَالَ عَلَيۡكُمُ ٱلۡعَهۡدُ﴾ یان لەزۆرەوە چاوەڕوانی ئە بەڵێنانەدەکەن کە خودا دابووی پێتان وئەو بەهرەو بەڵێنانەی لە پێشەوە پێی دان لەبیرتان چوو، ﴿أَمۡ أَرَدتُّمۡ أَن يَحِلَّ عَلَيۡكُمۡ غَضَبٞ مِّن رَّبِّكُمۡ فَأَخۡلَفۡتُم مَّوۡعِدِي﴾ یان هەر ویستووتانە بەر تووڕەیی پەروەردگارتان بکەون وا پەیمانی منتان شکاند؟ ﴿أَمۡ﴾ لێرەدا بە مانای (بل) هاتووە بۆ گواستنەوەو لادان لە ڕستەی یەکەمەوە بۆ ڕستەی دووهەم، وەك بڵێیت: هەر ویستووتانە بەو کارەتان بەر تووڕەیی پەروەردگارتان بکەون، ئەوانیش لە وەڵامی ئەو توڕەبوونو سەر زەنشتەی موسادا (سەلامی خوای لی بێت) وتیان: ﴿مَآ أَخۡلَفۡنَا مَوۡعِدَكَ بِمَلۡكِنَا﴾ واتە: بە ئارەزووی خۆمان بەڵێنەکەی تۆمان نەشکاند، ﴿وَلَٰكِنَّا حُمِّلۡنَآ أَوۡزَارٗا مِّن زِينَةِ ٱلۡقَوۡمِ فَقَذَفۡنَٰهَا فَكَذَٰلِكَ أَلۡقَى ٱلسَّامِرِيُّ ﴿٨٧﴾ فَأَخۡرَجَ لَهُمۡ عِجۡلٗا جَسَدٗا لَّهُۥ خُوَارٞ﴾ واتە: چەندجار خشڵی گەلەکەیان دابوو بە کۆڵماندا، ناچار فرێمان دایە ناو بۆتەوە هەر بەو شێوەیەش سامیری تێی فرێدا، واتە: پاشان دەستیان دایە بڕوبیانووی بی سەروبەرو وتیان: ئەو خشڵو زێڕەی قیبتیەکان لە لایان بوو وەك ئەمانەت دایان نا پێیان ناخۆش بوو هەڵیگرنبۆخۆیان! بۆیە خۆیان لی ڕزگارکرد، لە ڕیوایەتێکی سودیادا هاتووە لە ئەبو مالیکەوە لە ئیبنو عەبباسەوە دەڵێت: بۆیە هارون ویستی ئەو خشڵە کۆبکاتەوە هەموو لەو چاڵەداو ببێتە یەك ماڵێکی قەدەغە، هەتا کاتێك موسا (سەلامی خوای لی بێت) گەڕایەوەو بە کەیفی خۆی چی لی دەکات بیکات، پاشان ئەو سامریە هاتو ئەو مشتە(خۆڵەی) کە لە ژێر پێی ڕاسپاردەکە هەڵیگرتبووکردی بەسەرئەوچاڵەدا و داوای کرد لە هارون لە خوا بپاڕێتەوەخوائەم داوایەی لی قبول بکات، هاورنیش دوعای بۆ کرد نەیدەزانی مەبەستی سامری چییەئەوە بوو دوعاکەی قبولّ کرا، ئا لەو کاتەدا سامیری وتی: داوام وایە لە خوا ببێتە گوێرەکەیەك، بووە گوێرەکەیەك دەنگی لێوەدەهاتو دەیبۆڕاند، بوویە تاقیکردنەوەو بەڵاو ئیستیدراج وهەڵێکی تر بۆیان، بۆیە خوای گەورە

---

[1] الطبري (١٨/٣٥٠).

[2] الطبري (١٨/٣٥٠).

دەفەرموویّت: ﴿فَكَذَٰلِكَ أَلْقَى ٱلسَّامِرِيُّ ﴿٨٧﴾ فَأَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلًا جَسَدًا لَّهُۥ خُوَارٌ﴾.[1] موحەممەدی کوڕی ئیسحاق ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو عەبباسەوەئایەتی ﴿فَقَالُوا۟ هَٰذَآ إِلَٰهُكُمْ وَإِلَٰهُ مُوسَىٰ﴾یانی: وتیان: ئەمە خوای ئێوەو خودای موسایشە، زۆر خۆشیان دەویستو دەیانپەرست بە شێوەیەك هیچ شتێکیان هەرگیز بەو شێوەیە لە لا خۆشەویست تر نەبوو، خوای گەورەیش دەفەرموویّت: ﴿فَنَسِىَ﴾ واتە: ئەو ئاینو ئیسلامەی کە لە سەری بوو سامیری وازی لی هێنا.[2] خودایش وەڵامی دانەوەو ئابڕووی بردنو تێر سەرزەنشتی کردن، کە چەندە بی عەقڵ بوون لەو کارەیاندا وەك دەفەرموویّت: ﴿أَفَلَا يَرَوْنَ أَلَّا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ قَوْلًا وَلَا يَمْلِكُ لَهُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا﴾ واتە: ئاخۆ ئەمانە نابینن، (ئەوگویرەکەیە)نە وەڵامێکیان دەداتەوەو نە زیانێکی بۆیان هەیەو نە قازانجێك؟یانی: ئەم گوێرەکەیە کە پرسیاری لی دەکەن یان قسەی لەگەڵ دەکەن هیچ وەڵامێکیان ناداتەوە ﴿وَلَا يَمْلِكُ لَهُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا﴾ نە لە دنیاو نە لە دوارۆژدا سوود یان زیانیان پی ناگەیەنێت، ئیبنو عەبباس دەڵێت: نەخێر سوێند بە خوا قۆڕەکەی بێجگە لە هەوایەك کە لە دوایەوە دەچووە ژوورەوەو لە دەمیەوە دەردەچوو دەنگێکی لێوە دەبیسرا هیچێکی تر نەبوو.[3] لە پێشەوە لە فەرموودەکەی (فتون)دا باس کراوە لە حەسەنی بەسریەوە کە ئەو گوێرەکەیە ناوی بوهموت بووە.[4] ئەم بی عەقڵانە هەموو بڕوبیانوویەکیان هەر ئەوەبوو کە ئەو خشڵەی قیبتیەکان لە لایان دانا بوون، بوویبووە کۆڵ بەسەریانەوەو حەزیان لی نەبوو لە لایان بێت، فڕێیانداو لە خۆیان دوورخستەوەکەچی دەستیان دایەگوێرەکەپەرستی! یانی: لەشتێکی بی نرخو کەم بایەخ خۆیان وەدوورگرت کەچی خۆیان خستەناوگوناهێکی زۆر گەورە!! وەك لە فەرموودەی صەحیحدا هاتووە لە عەبدوڵای کوڕی عومەرەوە (ڕەزای خوایان لی بێت) کە پیاوێکی خەڵکی عێراق پرسیاری لێکرد لە خوێنی مێشوولە کە لە جلوبەرگ بکەوێت، (واتە: ئایا نوێژی پێوە بکات یان نەیکات؟) عەبدوڵای کوڕی عومەریش (ڕەزای خوای لی بێت) وتی: سەیری خەڵکی عێراق بکەن، کچەزای پێغەمبەری خوا (ﷺ)ئەکوژن (واتە: حوسەین (ڕەزای خوای لی بێت))کەچی پرسیار لە خوێنی مێشوولە دەکەن![5]

---

[1] تأريخ الطبري (٤٢٢/١).

[2] تأريخ الطبري (٤٢٤/١/٤٢٥).

[3] النسائي في الكبرى (٣٩٦/٦).

[4] النسائي في الكبرى (٣٩٦/٦).

[5] فتح الباري (٤٤٠/١٠).

﴿ وَلَقَدْ قَالَ لَهُمْ هَـٰرُونُ مِن قَبْلُ يَـٰقَوْمِ إِنَّمَا فُتِنتُم بِهِۦ ۖ وَإِنَّ رَبَّكُمُ ٱلرَّحْمَـٰنُ فَٱتَّبِعُونِى وَأَطِيعُوٓا۟ أَمْرِى ﴿٩٠﴾ قَالُوا۟ لَن نَّبْرَحَ عَلَيْهِ عَـٰكِفِينَ حَتَّىٰ يَرْجِعَ إِلَيْنَا مُوسَىٰ ﴿٩١﴾ ﴾

هارون داوای لێکردن ئەو گوێرەکەیە نەپەرستن، بەڵام بەرەی ئیسرائیل هەر کۆڵیان نەدا لە پەرستنی

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَلَقَدْ قَالَ لَهُمْ هَـٰرُونُ مِن قَبْلُ يَـٰقَوْمِ إِنَّمَا فُتِنتُم بِهِۦ ۖ وَإِنَّ رَبَّكُمُ ٱلرَّحْمَـٰنُ فَٱتَّبِعُونِى وَأَطِيعُوٓا۟ أَمْرِى ﴾ واتە: هارون لە پێشدا پێی وتن: کەسەکانم !ئێوە بەو گوێرەکەیە هەڵخەڵەتاون، پەروەرێنتان هەر خودای ڕەحمانە، سا وەرن شوێنی من بکەون و فەرمانی من بەجێ بێنن، خوای گەورە لێرەدا باسی هارون دەکات کە چەندی هەوڵی دا کە واز لەو گوێرەکە پەرستیە بێنن و ئاگاداری کردن کە ئەوە تاقیکردنەوەیەکە بۆیان، خوای ڕەحمان ئەو خودایە کە وەدیهێنەری هەموو شتێکەو گشت شتێکی بە ئەندازە دروستکردووە، خاوەنی عەرشی پیرۆزەو هەرچی مەیلی لێ بێت دەیکات و﴿فَٱتَّبِعُونِى وَأَطِيعُوٓا۟ أَمْرِى ﴾واتە:ئەوەی فەرمانتان پێدەکەم بەجێی بێنن و ئەوەیش لێتان قەدەغە دەکەم مەیکەن، ﴿قَالُوا۟ لَن نَّبْرَحَ عَلَيْهِ عَـٰكِفِينَ حَتَّىٰ يَرْجِعَ إِلَيْنَا مُوسَىٰ﴾ واتە: وتیان: وازی لێ ناهێنین و دەیپەرستین هەتا موسا دەگەڕێتەوە لامان و گوێبیستی دەبین، بزانین چی ئەڵێ لە بارەیەوە، دژایەتی هارونیان کردو هەڕەشەیان لێکرد، خەریک بوو بیکوژن.

﴿ قَالَ يَـٰهَـٰرُونُ مَا مَنَعَكَ إِذْ رَأَيْتَهُمْ ضَلُّوٓا۟ ﴿٩٢﴾ أَلَّا تَتَّبِعَنِ ۖ أَفَعَصَيْتَ أَمْرِى ﴿٩٣﴾ قَالَ يَبْنَؤُمَّ لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِى وَلَا بِرَأْسِىٓ ۖ إِنِّى خَشِيتُ أَن تَقُولَ فَرَّقْتَ بَيْنَ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ وَلَمْ تَرْقُبْ قَوْلِى ﴿٩٤﴾ ﴾

وتووێژی نێوان موساو هارون (سەلامی خوایان لێ بێت) دوای ئەوەی کە موسا گەڕایەوە

خوای گەورە باسی موسا دەکات (سەلامی خوای لێ بێت) کاتێك کە گەڕایەوە بۆ لای هۆزەکەی وئەو کارەساتە گەورەیەی بینی، زۆر تووڕە بوو، ئەو لەوحانەی بە دەستیەوە بوو فڕێی دان و قژی براکەی بەرەو خۆی ڕاکێشا، وەك لە سورەتی (الاعراف)دا لە پێشەوە بە چاکی باسی لێکرا، ئەو فەرموودەیەشمان لەوێ هێناو باسمان کرد کە کەفەرموێت: (ليس الخبر كالمعاينة).[1] واتە: هەواڵ گێڕانەوە وەك بینینی نیە، پاشان موسا دەستی کرد بە سەرزەنشتی هارونی برای و﴿قَالَ يَـٰهَـٰرُونُ مَا مَنَعَكَ إِذْ رَأَيْتَهُمْ ضَلُّوٓا۟ ﴿٩٢﴾ أَلَّا تَتَّبِعَنِ ۖ أَفَعَصَيْتَ أَمْرِى ﴾ واتە: موسا وتی: هارون کاتێك ئەوانەت بینی کە لە ڕێ لایانداوە، چی نەیهێشت تۆ شوێنی من بکەوی؟ ئایا تۆیش سەرپێچی فەرمانی منت کرد؟

---

[1] احمد (١/٢٧١).

بۆچی لە سەرەتاوە کە ئەو ڕووداوە ڕوویدا هەواڵت پی نەدام، پێم نەوتی: تۆ لەناو هۆزەکەمدا بەو لە جێی من بەو هەموو کارێکی چاك لە بیر مەکەو بە دوای خراپەکاراندا مەچۆ، وەك خوای گەورە دەفەرموویێت لەسەر زمانی موسا (سەلامی خوای لی بێت): ﴿ٱخۡلُفۡنِي فِي قَوۡمِي وَأَصۡلِحۡ وَلَا تَتَّبِعۡ سَبِيلَ ٱلۡمُفۡسِدِينَ﴾[1] واتە: تۆ لەناو گەلەکەمدا جێنشینم بەو کاری چاك بکەو شوێنی ڕێبازی خراپەکاران مەکەوە. هارون وەلامی دایەوە: ﴿قَالَ يَبۡنَؤُمَّ﴾ وتی: ئەی کوڕی دایکم! بەناوهێنانی دایکی ویستی دلّی بۆ لای خۆی ڕاکێشێت، هەرچەندە برای دایكو باوکی بوون، چونکە ناوهێنانی دایك لێرەدا سەرەنجڕاکێشترو باشترو چاکتر سۆزو بەزەیی دەوروژێنێت، بۆیە وتی: ﴿يَبۡنَؤُمَّ لَا تَأۡخُذۡ بِلِحۡيَتِي وَلَا بِرَأۡسِيٓۖ إِنِّي خَشِيتُ أَن تَقُولَ فَرَّقۡتَ بَيۡنَ بَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ وَلَمۡ تَرۡقُبۡ قَوۡلِي﴾ واتە: ئەی کوڕی دایکم ڕیش و قژم مەگرە، من لەوە ترسام کە بلّێ ی بۆ ناکۆکیت خستە نێوان منو بەرەی ئیسرائیل، لەسەر قسەی من ڕانەوەستای.یانی ئەمە بیانووی هارون بوو لە لای موسای برای کە دواکەوت نەگەیشت پێی هەواڵی بداتی بەو کارەساتە گەورەیەی کە ڕوویداوە، وتی: ﴿إِنِّي خَشِيتُ﴾ واتە: من ترسام بێم بە دواتداو ئەو هەواڵەت بدەمی، تۆ بلّێ ی: بۆچی بە تەنها بەرەی ئیسرائیلت بەجێهێشتووەو ناکۆکیت خستووەتە نێوانیان، ﴿وَلَمۡ تَرۡقُبۡ قَوۡلِي﴾ واتە: لەسەر قسەی من ڕانەوەستاوی کە لە جێی خۆم لەناو ئەواندا دامنایت، ئیبنو عەبباس دەلّێت: هارون زۆر بەرفەرمان و گوێڕایەلّی موسا بوو[2].

﴿قَالَ فَمَا خَطۡبُكَ يَٰسَٰمِرِيُّ ﴿٩٥﴾ قَالَ بَصُرۡتُ بِمَا لَمۡ يَبۡصُرُواْ بِهِۦ فَقَبَضۡتُ قَبۡضَةٗ مِّنۡ أَثَرِ ٱلرَّسُولِ فَنَبَذۡتُهَا وَكَذَٰلِكَ سَوَّلَتۡ لِي نَفۡسِي ﴿٩٦﴾ قَالَ فَٱذۡهَبۡ فَإِنَّ لَكَ فِي ٱلۡحَيَوٰةِ أَن تَقُولَ لَا مِسَاسَۖ وَإِنَّ لَكَ مَوۡعِدٗا لَّن تُخۡلَفَهُۥۖ وَٱنظُرۡ إِلَىٰٓ إِلَٰهِكَ ٱلَّذِي ظَلۡتَ عَلَيۡهِ عَاكِفٗاۖ لَّنُحَرِّقَنَّهُۥ ثُمَّ لَنَنسِفَنَّهُۥ فِي ٱلۡيَمِّ نَسۡفًا ﴿٩٧﴾ إِنَّمَآ إِلَٰهُكُمُ ٱللَّهُ ٱلَّذِي لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَۚ وَسِعَ كُلَّ شَيۡءٍ عِلۡمٗا ﴿٩٨﴾﴾

سامیری چۆن گوێرەکەکەی تاشی و دروستی کرد

موسا (سەلامی خوای لی بێت) بە سامیری وت: چی وای لی کردی ئەو کارەت کردو چ شتێك پاڵی پێوە نای هەتا هەلّسی بەو کارە؟ وەك خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿قَالَ فَمَا خَطۡبُكَ يَٰسَٰمِرِيُّ﴾ موحەممەدی کوڕی ئیسحاق ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو عەبباسەوە دەلّێت: سامیری پیاوێکی خەلّکی

---

[1] الأعراف (١٤٢).

[2] الطبري (١٨/٣٥٩).

باجەرما بوو، کە هۆزەکەی مانگایان دەپەرست، خۆشەویستی مانگاپەرستی زۆر چووبووە دڵیەوە، ئیسلامەتی خۆی ئاشکرا کردبوو لەگەڵ بەرەی ئیسرائیلدا، ناوی موسای کوڕی زەفەر بوو ،[1] قەتادە دەڵێت: لە ڕیوایەتێکی ئیبنو عەبباسەوە هاتووە کە سامیری خەڵکی کرمانە. قەتادە دەڵێت: سامیری خەڵکی شاری سامەڕا بووە.[2] ﴿قَالَ بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُواْ بِهِۦ﴾ شتێکم بینی کەئەوانەیتر نەیاندی، سامیری وتی:جوبرەئیلم بینی کاتی کە هات فیرعەون لەناو بەرێت، ﴿فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِّنْ أَثَرِ ٱلرَّسُولِ﴾ لە جی پێی ڕاسپاردەکەدا مشتێك خۆڵم هەڵگرت، یان لە ژێر پێی ئەسپەکەیدا مشتێك خۆڵم هەڵگرت ئەمە مەشهورترە لە لای زۆرێك لە زانایانی تەفسیر، بەڵکو لەلای زۆربەیان. موجاهید دەڵێت: ﴿فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِّنْ أَثَرِ ٱلرَّسُولِ﴾ واتە: مشتێك لە خۆڵی هەڵگرت لە ژێر سمی ئەسپەکەی جوبرەئیلدا،[3] وە ئەڵێ: (القبضة) واتە: پڕی مشت، بە گرتنی پەنجەکان، موجاهید دەڵێت: سامیری ئەوەی لە دەستدابوو هاویشتیە ناو خشڵەکانی بەرەی ئیسرائیلو خشڵەکە تواوەو شێوەی گوێرەکەیەکی هەڵگرتو دەنگێکی لێوە دەهات، وەك بای تێدابێ، ئەوە قوڕەکەی بوو.[4] ئەڵێ: ﴿فَنَبَذْتُهَا﴾ واتە: هاوێشتم لەگەڵ ئەو خشڵەی ئەوان دەیانهاوێشت، ﴿وَكَذَٰلِكَ سَوَّلَتْ لِى نَفْسِى﴾ واتە: بەو شێوەیە نەفسم ئەوەی لا شیرینو جوان کردم.

سزادانی سامیریو سوتاندنی گوێرەکەکە

خوای گەورە لەسەر زمانی موسا (سەلامی خوای لی بێت) دەفەرموێت: ﴿ قَالَ فَٱذْهَبْ فَإِنَّ لَكَ فِى ٱلْحَيَوٰةِ أَن تَقُولَ لَا مِسَاسَ﴾ واتە: وتی: دەسا بڕۆ گوم بە، دەبێت هەتا ژینت ماوە، هەر بڵێ ی نزیکم مەکەونەوە، واتە: هەر چۆن ئەو خۆڵەت هەڵگرتو لە مشتت گرت کە نەدەبوو لە جی پێی ئەو ڕاسپاردەیە هەڵی گری‌و دەستت لێی بکەوێت، سزاکەت لە دنیادا ئەوەیە کە بڵێ ی توخنم نەکەون، واتە: بە هیچ شێوەیەك خەڵکی نزیکت نەکەونەوەو تۆیش لێیان نزیك نەبیتەوە، ﴿وَإِنَّ لَكَ مَوْعِدًا﴾ واتە: چارەنووسێکیشت هەیە، ﴿لَّن تُخْلَفَهُۥ﴾ هەر دێتە ڕێت لە ڕۆژی قیامەتدا، قەتادە دەڵێت: ﴿أَن تَقُولَ لَا مِسَاسَ﴾ سزایەك بوو بۆ بەرەی ئیسرائیلو ئەو ئیسرائیلیانەی ئەمڕۆیش کە لەوان ماونەتەوە

---

[1] تأريخ الطبري (١/٤٢٤).

[2] الطبري (١٨/٣٦٣).

[3] الطبري (١٨/٣٦٢).

[4] الطبري (١٨/٣٦٢).

ئەڵێن بە خەڵکی نزیکمان مەکەونەوە، خەڵکیش توخنیان ناکەن، ﴿وَإِنَّ لَكَ مَوْعِدًا لَّن تُخْلَفَهُۥ﴾ حەسەنو قەتادەو ئەبونەهیك دەڵێن: چارەنووسێکت هەیە ناتوانی لێی لادەی.[١] ﴿وَٱنظُرْ إِلَىٰٓ إِلَٰهِكَ﴾ واتە: سەیری ئەو خودایەکە کە دەتپەرست، ﴿ٱلَّذِى ظَلْتَ عَلَيْهِ عَاكِفًا﴾ ئەوەی کە دەتوت هەرگیز واز لە پەرستی ناهێنم، واتە: گوێرەکەکە، ﴿لَّنُحَرِّقَنَّهُۥ ثُمَّ لَنَنسِفَنَّهُۥ فِى ٱلْيَمِّ نَسْفًا﴾ واتە: چۆن دەیسوتێنینو خۆڵەکەیشی دەپرژێنین بە دەریادا بە پرژاندن، پاشان خوای گەورە لەسەر زمانی موسا (سەلامی خوای لی بێت) دەفەرمووێت: ﴿إِنَّمَآ إِلَٰهُكُمُ ٱللَّهُ ٱلَّذِى لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ۚ وَسِعَ كُلَّ شَىْءٍ عِلْمًا﴾ کە پێی وتن: پەرستراوی ئێوە هەر خوایە کە هیچ شتێك جگە لەو شایەنی پەرستن نییەو هەموو شتێك دەزانێتو هەموو شتێك نیازی هەر بە خودایە، ڕستەی، ﴿وَسِعَ كُلَّ شَىْءٍ عِلْمًا﴾، ﴿عِلْمًا﴾ مەنسوبە لەسەر تەمیز، واتە: هەر ئەو ئاگادارە بەسەر هەموو شتێکدا، ئەم ئایەتە وەك ئەو ئایەتە وایە کە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿أَحَاطَ بِكُلِّ شَىْءٍ عِلْمًا﴾[٢] واتە: بە زانین دەوری هەموو شتێکی داوە، ﴿وَأَحْصَىٰ كُلَّ شَىْءٍ عَدَدًا﴾[٣] واتە: وە هەموو شتێکی هەڵژماردووە بە هەڵژماردن. ﴿يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ﴾[٤] واتە: لە خوا ون نابێت قورسایی گەردیلەیەك، ﴿وَمَا تَسْقُطُ مِن وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٍ فِى ظُلُمَٰتِ ٱلْأَرْضِ وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِى كِتَٰبٍ مُّبِينٍ﴾[٥] واتە: وە هەر گەڵایەك بکەوێت خوارەوە خوا پێی دەزانێتو هەر دانەوێڵەیەك لە تاریکیەکانی زەویدا بێتو هەر تەڕو وشکێك هەبێت هەر هەموویان لە کتێبی ئاشکرادان. ﴿وَمَا مِن دَآبَّةٍ فِى ٱلْأَرْضِ إِلَّا عَلَى ٱللَّهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعَهَا ۚ كُلٌّ فِى كِتَٰبٍ مُّبِينٍ﴾[٦] واتە: هیچ گیانلەبەرێك نیە لە زەویدا مەگەر لەسەر خوایە ڕزقو ڕۆزیەکەی وە (خوا) دەزانێت شوێنی مانەوەیو شوێنی لی دەرچوونی هەمووی نووسراوە لە کتێبی ڕوونکەرەوە (لوح المحفوظ). ئایەت لەم بارەیەوە ئێجگار زۆرە.

[١] الطبري (١٨/٣٦٤).
[٢] الطلاق (١٢).
[٣] الجن (٢٨).
[٤] سبأ (٣).
[٥] الانعام (٥٩).
[٦] هود (٦).

﴿كَذَٰلِكَ نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنبَآءِ مَا قَدْ سَبَقَ ۚ وَقَدْ ءَاتَيْنَٰكَ مِن لَّدُنَّا ذِكْرًا ﴿٩٩﴾ مَّنْ أَعْرَضَ عَنْهُ فَإِنَّهُۥ يَحْمِلُ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ وِزْرًا ﴿١٠٠﴾ خَٰلِدِينَ فِيهِ ۖ وَسَآءَ لَهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ حِمْلًا ﴿١٠١﴾﴾

ئەم قورئانە فەرموودەی خوایە، پڕە لە هەموو باسێك، باسی تۆڵە لەوانەیش پشتی تێدەکەن

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿كَذَٰلِكَ نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنبَآءِ مَا قَدْ سَبَقَ ۚ وَقَدْ ءَاتَيْنَٰكَ مِن لَّدُنَّا ذِكْرًا﴾ واتە: ئا بەم شێوەیە بەسەرهاتی پێشینەکانت بۆ دەگێڕینەوە، هەروەها ئەو قورئانەشمان لە خۆمانەوە داوە بە تۆ، واتە: ئەی موحەممەد (ﷺ) وەك چۆن باسی موساو فیرعەون و لەشکرەکەی و ئەوەی ڕوویدا لە نێوانیاندا بۆمان کردی، بە ڕووداوی ئاشکرا، هەر بەو شێوەیەش باسی بەسەرهاتی پێشنەکانی تریشت بۆ دەکەین وەك خۆی بەبێ زیادو کەم، وە ئەم قورئانەشمان لە لایەن خۆمانەوە بۆ ناردی لە کارزانی و شایەنی سوپاسەوە هاتووەتەخوار، ئەو خودایەی کە وێنەی ئەم قورئانەی بە هیچ پێغەمبەرێك لە پێغەمبەرەکانی نەداوە لەو کاتەی کە ڕەوانەکراون هەتا دواین پێغەمبەریان کە موحەممەدە کە ئەم قورئانەی بۆ نارد، وە هیچ کتێبێکیش وەك ئەم قورئانە تەواوترو کۆکەرەوەی هەواڵی پێشینان و ئەو شتانەش کە لەمەودوا ڕوودەدات باس نەکردووە، بڕیاری یەکلاکەرەوە لە نێوان خەڵکیدا هەر لە قورئانەوە وەردەگیرێت، بۆیە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿مَّنْ أَعْرَضَ عَنْهُ﴾ واتە: هەر کەسێ گوێ نەدات بەم قورئانەو پشتی تێ بکات و بڕوای پێ نەکات و بە تەمای ڕێنشاندەرێکی تر بێت غەیری ئەم قورئانە، خوای گەورە ڕێی تێك دەدات و بەرەو ناوەڕاستی جەهەننەمی دەبات، بۆیە خوای گەورە لێرەدا دەفەرمووێت: ﴿مَّنْ أَعْرَضَ عَنْهُ فَإِنَّهُۥ يَحْمِلُ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ وِزْرًا﴾ واتە: هەر کەسێك خۆی لێ لاداو پشتی تێ بکات لە ڕۆژی قیامەتدا بارێکی گران هەڵدەگرێت، واتە: گوناهەکانی بە کۆڵیەوەیە، وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿وَمَن يَكْفُرْ بِهِۦ مِنَ ٱلْأَحْزَابِ فَٱلنَّارُ مَوْعِدُهُۥ﴾[1] واتە: هەرکەس لەو کۆمەڵانە بڕوای پێ نەکات جێی لە ئاگردا بۆ ئامادەکراوە، ئەم ئایەتە گشتگیرەو هەموو کەسێك دەگرێتەوە کە ئەم قورئانەی پێ گەیشتبێت لە عەرەب و عەجەم و هەموو خاوەن کتێب و کەسانی تریش، وەك خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿لِأُنذِرَكُم بِهِۦ وَمَنۢ بَلَغَ﴾[2] واتە: تا بە هۆی ئەم قورئانەوە، ئێوە بترسێنم و هەر کەسێکیش کە پێی دەگات، واتە: هەر کەسێ ئەو قورئانەی پێ گەیشتبێت، ئەوە بانگکراوە و ترسێنراوە، هەر کەسێك شوێنی کەوتبێت ڕێی نیشاندراوە، هەر کەسیش پشتی لێ هەڵکردبێت و دژایەتی کردبێت، ڕێی لێ تێکچووە و بەدبەخت بووە لە دنیاو لە ڕۆژی

---

[1] هود (١٧).

[2] الأنعام (١٩).

قیامەتیشدا ناو ئاگر جێگایەتی، بۆیە خوای گەورە دەفەرموویّت: ﴿مَّنْ أَعْرَضَ عَنْهُ فَإِنَّهُۥ يَحْمِلُ يَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ وِزْرًا ﴿١٠٠﴾ خَـٰلِدِينَ فِيهِ ۖ وَسَآءَ لَهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ حِمْلًا﴾ واتە: هەر تێیدا دەمێننەوە ئای ڕۆژی قیامەت بۆ ئەوانە چەند بارێکی ناڵەبارو گرانە، هەرگیز لەناو ئاگر نایەنە دەرەوەو ڕزگاربوونیان بۆ نیەو ژیانێکی زۆر خراپیان هەیە.

﴿يَوْمَ يُنفَخُ فِى ٱلصُّورِ ۚ وَنَحْشُرُ ٱلْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ زُرْقًا ﴿١٠٢﴾ يَتَخَـٰفَتُونَ بَيْنَهُمْ إِن لَّبِثْتُمْ إِلَّا عَشْرًا ﴿١٠٣﴾ نَّحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ إِذْ يَقُولُ أَمْثَلُهُمْ طَرِيقَةً إِن لَّبِثْتُمْ إِلَّا يَوْمًا ﴿١٠٤﴾﴾

فووکردن بە کەڵەشاخداو هاتنی ڕۆژی قیامەت

خوای گەورە دەفەرموویّت: ﴿يَوْمَ يُنفَخُ فِى ٱلصُّورِ ۚ وَنَحْشُرُ ٱلْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ زُرْقًا﴾ واتە: لەو ڕۆژەدا کە فوو بە کەڵەشاخدا دەکرێت، لەو ڕۆژەدا تاوانباران کۆدەکرێنەوە، کوێرن‌و شین هەڵگەڕاون، لە فەرموودەی صەحیحدا هاتووە کە پێغەمبەری خودا (ﷺ) پرسیاری لێکرا لە بارەی صورەوە فەرمووی: (کەڵەشاخێکە فووی پیا دەکرێت).[1] وە لە فەرموودەکەی کەڵەشاخدا (الصور) هاتووە، ئەبوهورەیرە ڕیوایەتی کردووە، کەڵەشاخێکی گەورەیە، بازنەیەکی (ئەڵقەیەکی) بە ئەندازەی ئاسمانەکان‌و زەمینە، ئیسرافیل (سەلامی خوای لێ بێت) فووی پیا دەکات،[2] وە لە فەرموودەیەکی تردا هاتووە: (چۆن خۆشی ڕابوێرم خاوەنی کەڵەشاخەکە، کەڵەشاخەکەی بە دەمەوە گرتووەو سەری دانەواندووەو چاوەڕوانە کە ئیزنی پێ بدرێت) وتیان: ئەی پێغەمبەری خودا (ﷺ) چی بڵێین؟ فەرمووی: بڵێن: خوامان بەسەو چاکترین پشت‌و پەنایە، پشتمان هەر بە خودایە).[3] ﴿وَنَحْشُرُ ٱلْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ زُرْقًا﴾ئەڵێن:یانی: چاویان شین هەڵگەڕاوە لە ترسی ئەو ناڕەحەتیەی تێی کەوتوون، ﴿يَتَخَـٰفَتُونَ بَيْنَهُمْ﴾ ئیبنو عەبباس دەڵێت: لە بەینی خۆیاندا قسە دەکەن،[4] واتە: بە یەکتریان دەڵێن: ﴿إِن لَّبِثْتُمْ إِلَّا عَشْرًا﴾ واتە: دە ڕۆژ نەبێت نەماونەتەوە لە ژیانی دنیادا، خوای گەورە دەفەرموویّت: ﴿نَّحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ﴾ واتە: ئەوەی ئەوان قسەی لێ دەکەن ئێمە باشتر لێی ئاگادارین، ﴿إِذْ يَقُولُ أَمْثَلُهُمْ طَرِيقَةً﴾ واتە: لە هەموویان ژیرتر ئەڵێ: ﴿إِن لَّبِثْتُمْ إِلَّا يَوْمًا﴾ واتە: ڕۆژێك نەبێت

---

[1] تحفة الأحوذي (١١٦/٩).

[2] الطبراني في الطوال (٣٦).

[3] تحفة الأحوذي (١١٧/٩)، فەرموودەیەکی حەسەنە.

[4] الطبري (٣٧١/١٨).

نەماونەتەوە لە ژیانی دنیادا، لەبەر کورتی ژیانی دنیا لە چاو ڕۆژی قیامەتدا لە لایان، چونکە دنیا هەمووی بە دووبارەبوونەوەی کاتەکانو هاتنی شەوو ڕۆژ بە دوای یەکدا وەك یەك ڕۆژ وایە، بۆیە خوانەناسان ماوەی ژیانی دنیا زۆر بە کەم دەزانن لە چاو ڕۆژی قیامەتدا، مەبەستیان ئەوە بووە کە ئەو قسەی خۆیان بکەنە بەڵگە بۆ کەمیو کورتی ژیانی دنیا، بۆیە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَيَوْمَ تَقُومُ ٱلسَّاعَةُ يُقْسِمُ ٱلْمُجْرِمُونَ مَا لَبِثُواْ غَيْرَ سَاعَةٍ﴾[1] واتە: ڕۆژی کە قیامەت دێت، تاوانباران سوێند دەخۆن جگە لە سەعاتێك نەماونەتەوە، وە لە ئایەتێکی تردا خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُم مَّا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَن تَذَكَّرَ وَجَآءَكُمُ ٱلنَّذِيرُ﴾[2] واتە: ئایا ئێمە تەمەنی درێژمان بە ئێوە نەدا بە هەر کەسێك بیویستایە پەندی لی وەرگرتایە؟ ترسێنەریشتان بۆ هات، وە دەفەرمووێت: ﴿قَٰلَ إِن لَّبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا لَّوْ أَنَّكُمْ كُنتُمْ تَعْلَمُونَ﴾[3] واتە: ئەڵێ: ئەگەر بتانزانیایە، کەمێك نەبێت نەماتەوە، زۆر کەم لە دنیادا دەژیان، ئەگەر شارەزا بوونایە گرنگیتان زیاتر بە ڕۆژی دوایی دەدا لە جێی ژیانی دنیا، بەڵام دەستتان کردە کرداری خراپو ناشیرین، دنیای دوا کۆتاتان هەڵبژارد بەسەر ڕۆژی دوایی هەر نەبراوەدا.

﴿وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْجِبَالِ فَقُلْ يَنسِفُهَا رَبِّى نَسْفًا ﴿١٠٥﴾ فَيَذَرُهَا قَاعًا صَفْصَفًا ﴿١٠٦﴾ لَّا تَرَىٰ فِيهَا عِوَجًا وَلَآ أَمْتًا ﴿١٠٧﴾ يَوْمَئِذٍ يَتَّبِعُونَ ٱلدَّاعِىَ لَا عِوَجَ لَهُۥ ۖ وَخَشَعَتِ ٱلْأَصْوَاتُ لِلرَّحْمَٰنِ فَلَا تَسْمَعُ إِلَّا هَمْسًا ﴿١٠٨﴾﴾

وردبوون و هارینی کێوەکان و زەمین دەبێتە دەشتێکی فراوان

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْجِبَالِ﴾ واتە: لە بارەی کێوەکانەوە لێت دەپرسن، ئایا ڕۆژی قیامەت دەمێنن یان نامێنن؟ ﴿فَقُلْ يَنسِفُهَا رَبِّى نَسْفًا﴾ واتە: بڵێ: پەروەردەم هەر بە هارین دەیانهارێت، لە شوێنی خۆیان لایان دەباتو بە ڕووی زەمیندا پەرشو بڵاویان دەبن، ﴿فَيَذَرُهَا قَاعًا صَفْصَفًا﴾ واتە: دەیکات بە فەرشێك، (القاع) واتە: دەشتی کاکی بە کاکی، (صفصفاً) تەئکیدە بۆ مانای پێشوو، وتراویشە: زەویەکی بی ڕووەك، مانای یەکەم چاکترە هەرچەندە ئەمەیش هەمان مانا دەبەخشێت، بۆیە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿لَّا تَرَىٰ فِيهَا عِوَجًا وَلَآ أَمْتًا﴾ واتە: نە هیچ کەنو

---

[1] الروم (٥٥).

[2] الفاطر (٣٧).

[3] المؤمنون (١١٤).

کۆسپێکی تێدا دەبینی، واتە: لە ڕۆژی قیامەتدا نە شیوو تەپۆلکەو نە بەرزیو نزمیو چیا دەبینی لەسەر زەمیندا، ئیبنو عەباسو عیکریمەو موجاهیدو حەسەنی بەسریو زەحاکو قەتادەو زۆرێك لە زانایانی پێشینەیش هەر وایان وتووە[1].

خەڵکی ومدەنگ بانگکەرێکەوە دەچن

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿يَوْمَئِذٍ يَتَّبِعُونَ الدَّاعِيَ لَا عِوَجَ لَهُ﴾ واتە: لەو ڕۆژەدا کە ئەو کارەساتە گرانو ناڕەحەتانە دەبینن، بە پەلە وەڵامی ئەو بانگدەرە دەدەنەوە هەر فەرمانێکیان پی بکات زۆر زوو بە دەمیەوە دەچنو سەرپێچی لی ناکەن، خۆ ئەگەر لە دنیادا وایان بکردایە زۆر سودیان لی وەردەگرت، بەڵام لە ڕۆژی قیامەتدا هیچ سودێکی نیە بۆیان، وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا دەفەرموێت: ﴿أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ يَوْمَ يَأْتُونَنَا﴾[2] واتە: ڕۆژێك کە دێنە لای ئێمە زۆر چاك دەبیننو دەبیسن، وە لە ئایەتێکی تریشدا خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿مُّهْطِعِينَ إِلَى الدَّاعِ﴾[3] واتە: بە پەلە بە دەنگ بانگدەرەکەوە دەچن، لێرەدا خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَخَشَعَتِ الْأَصْوَاتُ لِلرَّحْمَٰنِ﴾ واتە: لەبەر خوای ڕەحمان هەموو دەنگێك نزم دەبێتەوە، ئیبنو عەبباس دەڵێت: هەموو دەنگێك، بێدەنگ دەبێت.[4] سەعیدی کوڕی جوبەیر دەڵێت: لە ئیبنو عەبباسەوە: واتە: تەپەی (دەنگی) پی.[5] واتە: دەنگی پی نەبێت هیچ دەنگێك نابیسی، عیکریمەو موجاهیدو زەحاکو ڕەبیعی کوڕی ئەنەسو قەتادەو ئیبنو زەیدو کەسانی تریش هەر وایان وتووە.[6] عەلی کوڕی ئەبو تەلحە دەڵێت لە ئیبنو عەبباسەوە: ﴿فَلَا تَسْمَعُ إِلَّا هَمْسًا﴾ دەنگی هێواش.[7] ئەم مانایە لە عیکریمەو زەحاکیشەوە ڕیوایەت کراوە، سەعیدی کوڕی جوبەیر دەڵێت: ﴿فَلَا تَسْمَعُ إِلَّا هَمْسًا﴾ قسەی هێواشو تەپەی پی، (واتە: چپەچپو تەپەی پی نەبێت هیچ شتێك نابیی).

[1] الطبري (٣٧٢/١٨)، الدر المنثور (٥/٥٩٨/٥٩٩).

[2] مريم (٣٨).

[3] القمر (٨).

[4] الطبري (٣٧٤/١٨).

[5] الطبري (٣٧٤/١٨).

[6] الطبري (٣٧٥/١٨).

[7] الطبري (٣٧٥/١٨).

﴿يَوْمَئِذٍ لَّا تَنفَعُ ٱلشَّفَٰعَةُ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ ٱلرَّحْمَٰنُ وَرَضِيَ لَهُۥ قَوْلًا ﴿١٠٩﴾ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِهِۦ عِلْمًا ﴿١١٠﴾ وَعَنَتِ ٱلْوُجُوهُ لِلْحَيِّ ٱلْقَيُّومِ ۖ وَقَدْ خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا ﴿١١١﴾ وَمَن يَعْمَلْ مِنَ ٱلصَّٰلِحَٰتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَلَا هَضْمًا ﴿١١٢﴾﴾

تکاکردن و پاداشتو وەرگرتن

خوای گەورە دەفەرموویّت: ﴿يَوْمَئِذٍ لَّا تَنفَعُ ٱلشَّفَٰعَةُ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ ٱلرَّحْمَٰنُ وَرَضِيَ لَهُۥ قَوْلًا﴾ واتە: لەو ڕۆژەدا (ڕۆژی قیامەت) تکاو لالانەوە سودێکی نیە بۆ کەس مەگین خودا ئیزنی تکای بداتو قسەکەیشی پەسەندبکات. ئەم ئایەتەوەك ئەو ئایەتە وایە کە خوای گەورە دەفەرموویّت: ﴿مَن ذَا ٱلَّذِي يَشْفَعُ عِندَهُۥٓ إِلَّا بِإِذْنِهِۦ﴾[1] واتە: کێیە ئەو کەسەی لەو ڕۆژەدا بتوانێت تکای لە لا بکات مەگەر بە ڕێپێدانی خۆی. وە دەفەرموویّت: ﴿وَكَم مِّن مَّلَكٍ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ لَا تُغْنِي شَفَٰعَتُهُمْ شَيْـًٔا إِلَّا مِنۢ بَعْدِ أَن يَأْذَنَ ٱللَّهُ لِمَن يَشَآءُ وَيَرْضَىٰٓ﴾[2] واتە: وە چەندەها فریشتە کە لە ئاسامانەکاندا هەن تکاو شەفاعەتیان هیچ سودی نیە مەگەر دوای ئەوەی کە خوا مۆڵەت بدات بۆ کەسێك کە خۆی بیەوێتو ڕازی بێت. وە دەفەرموویّت: ﴿وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ٱرْتَضَىٰ وَهُم مِّنْ خَشْيَتِهِۦ مُشْفِقُونَ﴾[3] واتە: وە (فریشتەکان) تکا ناکەن تەنها بۆ ئەو کەسە نەبێت (خوا) ڕازی بێت (تکای بۆ بکەن) وە ئەوان (فریشتەکان) لە ترسو هەیبەتی خوا زۆر دەترسن. وە دەفەرموویّت: ﴿وَلَا تَنفَعُ ٱلشَّفَٰعَةُ عِندَهُۥٓ إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُۥ﴾[4] واتە: وە تکاکردن لای خودا سوودی نیە مەگەر بۆ کەسێك ئەو (خوا) ڕێگە بدات. وە دەفەرموویّت: ﴿يَوْمَ يَقُومُ ٱلرُّوحُ وَٱلْمَلَٰٓئِكَةُ صَفًّا ۖ لَّا يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ ٱلرَّحْمَٰنُ وَقَالَ صَوَابًا﴾[5] واتە: لە ڕۆژێکدا کە جبریلو فریشتە بەڕێز دەوەستن کەسیان قسە ناکەن مەگەر ئەوە کە خوا ڕێ بداتو قسەی بەڕێو جێ بکات. وە لە هەردوو صەحیحەکەدا هاتووە بە شێوەی تریش لە پێغەمبەری خوداوە (ﷺ) کە مەزنترینی کوڕی ئادەمو بەڕێزترین دروستکراوی خودایە، لە لای خودای گەورە کە فەرموویەتی: (دەچم لە ژێر (العرش)دا دەکەوم بە سوژدەدا بۆ خودا، خودا فێری سوپاسو ستایشێکم دەکات کە ئێستا ناتوانم بەو

---

[1] البقرة (٢٥٥).

[2] النجم (٢٦).

[3] الانبياء (٢٨).

[4] سبأ (٢٣).

[5] النبأ (٣٨).

شێوەیە سوپاسو ستایشی بکەم، ئەوەندەی خۆی مەیلی لی بێت وازم لی دێنێت، پاشان دەفەرموێت: ئەی موحەممەد (ﷺ) سەرهەڵبڕە، بڵێ، تا لێت ببیسرێت، تکا بکە لێت قەبوڵ دەکرێت، پاشان سنوورێکم بۆ دادەنرێت، دەیانخەمە بەهەشتو پاشان دەگەڕێمەوە).[1] چوار جار پێغەمبەر (ﷺ) ئەمەی باس کرد، وە لە فەرموودەیەکی تریشدا فەرموویەتی: (خوای گەورە دەفەرموێت: لەناو ئاگر دەری بێنە ئەوەی بە ئەندازەی دەنکە دانەوێڵەیەك باوەڕ لە دڵیدایە، خەڵکێکی زۆر دێنە دەرەوە، پاشان دەفەرموێت: دەریان بێنە لە ئاگر ئەوەی بە ئەندازەی نیوەی دانەوێڵەیەك باوەڕ لە دڵیدایە، دەریان بێنە لە دۆزەخ ئەوانەی بە ئەندازەی کێشی زەڕەیەك باوەڕ لە دڵیدایە، دەریان بێنە ئەوانەی کەمتر لە زەڕەیەك باوەڕ لە دڵیاندایە).[2] خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِهِۦ عِلْمًا ﴾ واتە: ئەو دەزانێت (واتە خوا) چیان بەسەرهات یان چیان بەسەردێت، هەر ئەمانن لە بارەی ئەوەوە هیچ نازانن، واتە: خودا ئاگاداری گشت دروستکراوەکانیەتی، ئەم ئایەتە وەك ئەم ئایەتانەیە کە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِّنْ عِلْمِهِۦٓ إِلَّا بِمَا شَآءَ ﴾[3] واتە: وە کەس ئاگای نیە لە هیچ شتێك لە زانینو زانیاری ئەو (خوا) مەگەر بەوەی کە خۆی بیەوێت. وە دەفەرموێت: ﴿وَعَنَتِ ٱلْوُجُوهُ لِلْحَيِّ ٱلْقَيُّومِ﴾ واتە: هەموو خەڵکی لارەملی ئەو خودایەن کە هەر نامرێتو پایەدارە، ئیبنو عەبباسو کەسانی تریش وتوویانە: هەموو خەڵکی چاو لەبەرو سەرنەویو لارەملی ئەو خودایەن کە هەر نامرێتو پایەدارەو هەرگیز ناخەوێت.[4] هەر ئەویش بە هەموو کارەکاندا دەگاتو بەڕێوەیان دەباتو دەیانپارێزێت، پاکو بی عەیبە لە هەموو کەمو کورییەك، هەموو شتێك نیازی بە خوایەو بەبی ئەو هیچ شتێك نازێتو پایەدار نابێت، ﴿وَقَدْ خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا ﴾ واتە: کێش ناهەقی کردووە لە ڕۆژی قیامەتدا بی هیواو نائومێدە، چونکە خوای گەورە لە هەموو هەقی دەداتەوە بە خاوەنەکەیو بە شێوەیەك کە هەقی بەرانی بی شاخ بەسەر بەرانی شاخدارەوە ناهێڵێت. لەم فەرموودەیەدا هاتووە: (خوای گەورە دەفەرموێت: سوێند بە گەورەییو دەسەڵاتی خۆم، ئەمڕۆ (واتە: ڕۆژی قیامەت) ناهەقی هیچ ناهەقیکارێك بە لامدا تێپەڕ نابێت) واتە: (تۆڵەی لی دەسێنم) وە لە فەرموودەیەکی تری صەحیحدا هاتووە کە پێغەمبەری خودا (ﷺ)

---

[1] فتح الباري (٢٤٧/٨)، مسلم (١٨٤/١).

[2] فتح الباري (٤٨١/١٣).

[3] البقرة (٢٥٥).

[4] الطبري (٣٧٨/٣٧٧/١٨).

دەفەرمووێت: (دەتانترسێنم لە ستەمکاری چونکە ستەمکردن لە ڕۆژی قیامەتدا تاریکاییە، نائومێدیو سەرشۆڕی ئەوەیە کە کەسێك بە موشریکی بگاتە لای خودا، چونکە خودای مەزن دەفەرمووێت: ﴿إِنَّ ٱلشِّرۡكَ لَظُلۡمٌ عَظِيمٞ﴾[1] واتە: چونکە بە ڕاستی هاوبەش دانان بۆ خوا ستەمێکی زۆر گەورەیە).[2] پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَمَن يَعۡمَلۡ مِنَ ٱلصَّٰلِحَٰتِ وَهُوَ مُؤۡمِنٞ فَلَا يَخَافُ ظُلۡمٗا وَلَا هَضۡمٗا﴾ واتە: هەر کەسیش ئاکار چاکەو خاوەن باوەڕیشە ناترسێت پاداشتەکەی لی داگیربکرێت یان کەمتر بێت وەك چۆن باسی ستەمکارانی کردو هەڕەشەی لی کردن لێرەدا باسو وەسفی پارێزەرانو پاداشتیان دەکات کە هەقی خۆیانیان بە تەواویو بی کەموکوڕی وەردەگرن، واتە: گوناهیان بۆ زیاد ناکرێتو چاکەکانیان گشت بۆ حیساب دەکرێت، ئەمە قسەی ئیبنو عەباسو موجاهیدو زەحاكو حەسەنو قەتادەو کەسانی تریشە.[3] (الظلم) یانی: زیادە هەڵناگرێت، واتە: تاوانو گوناهی کەسی تر هەڵناگرێت، (الهضم) یانی: چاکەیشی کەم ناکرێتەوە.

﴿ وَكَذَٰلِكَ أَنزَلۡنَٰهُ قُرۡءَانًا عَرَبِيّٗا وَصَرَّفۡنَا فِيهِ مِنَ ٱلۡوَعِيدِ لَعَلَّهُمۡ يَتَّقُونَ أَوۡ يُحۡدِثُ لَهُمۡ ذِكۡرٗا ﴿١١٣﴾ فَتَعَٰلَى ٱللَّهُ ٱلۡمَلِكُ ٱلۡحَقُّۗ وَلَا تَعۡجَلۡ بِٱلۡقُرۡءَانِ مِن قَبۡلِ أَن يُقۡضَىٰٓ إِلَيۡكَ وَحۡيُهُۥۖ وَقُل رَّبِّ زِدۡنِي عِلۡمٗا ﴿١١٤﴾ ﴾

خوای گەورە قورئانی ناردووە، تا خەڵکی بترسنو بیربکەنەوە

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ وَكَذَٰلِكَ أَنزَلۡنَٰهُ قُرۡءَانًا عَرَبِيّٗا وَصَرَّفۡنَا فِيهِ مِنَ ٱلۡوَعِيدِ لَعَلَّهُمۡ يَتَّقُونَ أَوۡ يُحۡدِثُ لَهُمۡ ذِكۡرٗا ﴾ واتە: هەر بەو شێوەیەیش قورئانێکی عەرەبیمان ناردە خوار زۆر شتی ترسێنەرمان تیا باسکردووە، بەڵکو خۆ بپارێزنو بە خۆیاندا بچنەوەو بیربکەنەوە، خوای گەورە دەفەرمووێت، لەبەر ئەوەی کە ڕۆژی قیامەت هەر دێتو ڕوودەداتو پاداشتی گشت کەسێك بە چاکە یان بە خراپە هەر دەدرێتەوە قورئانمان ناردەخوارەوە کە مژدەدەرو ترسێنەربێت بۆ مەردم بە زمانێکی عەرەبی ڕوونو ڕەوان، کە هیچ نارێکیو ناتەواویەکی تێدا نیە، ﴿ فِيهِ مِنَ ٱلۡوَعِيدِ لَعَلَّهُمۡ يَتَّقُونَ ﴾ بە چەند شێوە هەڕەشەمان تێداکردووە بۆ ئەوەی واز لە تاوانو خراپەکاری و داوێن پیسی بێنن، ﴿أَوۡ يُحۡدِثُ لَهُمۡ ذِكۡرٗا ﴾ واتە:یان تا بیربکەنەوە دەست بدەنە خواناسی و ئەو شتانەی کە لە خودا نزیکیان دەکاتەوە، ﴿فَتَعَٰلَى ٱللَّهُ ٱلۡمَلِكُ ٱلۡحَقُّ ﴾ واتە: پایەبەرزە ئەو خوایە کە پاشای ڕاستەقینەیەو پاكو بی عەیبە،

---

[1] لقمان (١٣).
[2] مسلم (١٩٩٦/٤).
[3] الطبري (٣٨٠/٣٧٩/١٨).

بەڵێنی ڕاستەو هەڕەشەی ڕاستەو ڕاسپاردەی ڕاستەو بەهەشت ڕاستەو جەهەنەم ڕاستەو هەر شتی لە لایەن خوداوە بێت هەمووی ڕاستەو لە دادپەروەری خودایە کە سزای هیچ کەسێك نادات هەتا ئاگاداری نەکاتو پێغەمبەری بۆ ڕەوانە نەکات، قسەی هەموو کەسێك دەبڕێت بۆ ئەوەی هیچ کەسێك بڕوبیانوو نەهێنێتەوەو گومانی نەمێنێت.

خودا فەرمانی داوە بە پێغەمبەر (ﷺ) گوێبیستی قورئان بێت لە کاتی هاتنەخوارەوەیدا پەلە نەکات لە خوێندنەوەیدا

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْءَانِ مِن قَبْلِ أَن يُقْضَىٰٓ إِلَيْكَ وَحْيُهُۥ﴾ واتە: تۆیش پەلە مەکە بۆ خوێندنەوەی ئەم قورئانە، پێش ئەوەی ئێمە پێت ڕابگەیەنین ئەم ئایەتە وەك ئەم ئایەتانە وایە لە سورەتی ﴿لَآ أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَٰمَةِ﴾ دایە کە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿لَا تُحَرِّكْ بِهِۦ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِۦٓ ﴿١٦﴾ إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُۥ وَقُرْءَانَهُۥ ﴿١٧﴾ فَإِذَا قَرَأْنَٰهُ فَاتَّبِعْ قُرْءَانَهُۥ ﴿١٨﴾ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُۥ﴾[1] واتە: زمانت مەجوڵێنە بە خوێندنەوەی سروش تا پەلەی تیا بکەیت، بە ڕاستی (وەك بەڵێنمان داوە) بێگومان لەسەر ئێمەیە کۆکردنەوەی لەسنگتداو خوێندنەوەی، ئینجا کاتێك کە قورئانمان بۆ خوێندیەوە (بەهۆی جوبرەئیلەوە) تۆش شوێن خوێندنەوەی ئەو بکەوە، لە پاشان دڵنیا بە ڕوونکردنەوەشی لەسەر ئێمەیە. لە فەرموودەی صەحیحدا هاتووە لە ئیبنو عەبباسەوە کە پێغەمبەری خودا (ﷺ) چارەسەری ئەو ناڕەحەتیەی لە وەحیدا (لە قورئاندا) بۆی دەهات، بەوە دەکرد کە زمانی بە قورئان خوێندنەوە خەریك دەکرد) خوای گەورە ئەم ئایەتەی ناردەخوارەوە کە دەفەرموێت: ﴿لَا تُحَرِّكْ بِهِۦ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِۦٓ﴾[2] یانی: کاتێك جوبرەئیل بەنیگاوە دەهاتە لای، کەجوبرەئیل ئایەتێکی دەخوێندنەمیش لەگەڵی دەیخوێندەوە ئەوەندە ئارەزوومەندی لەبەرکردنی قورئان بوو، خوای گەورە ڕێنمایی کرد بۆ شتێك کە سوكو ئاسانتر بێتو نەبێتە مایەی ناڕەحەتی بۆی فەرمووی: ﴿لَا تُحَرِّكْ بِهِۦ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِۦٓ ﴿١٦﴾ إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُۥ وَقُرْءَانَهُۥ﴾ واتە: لە سنگتدا کۆی دەکەینەوە، پاشان دەیخوێنیتەوە بەسەر خەڵکیدا بی ئەوەی هیچت لەو قورئانە لەبیر بچێت، ﴿فَإِذَا قَرَأْنَٰهُ فَاتَّبِعْ قُرْءَانَهُۥ ﴿١٨﴾ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُۥ﴾[3] واتە: وە لێرەدا لەم ئایەتەدا خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْءَانِ مِن قَبْلِ أَن

---

[1] القيامة (١٦ـ١٩).

[2] فتح الباري (٣٩/١).

[3] القيامة (١٨ـ١٩).

يُقۡضَىٰٓ إِلَيۡكَ وَحۡيُهُۥ﴾ واتە: پەلەت نەبێت بۆ خوێندنی ئەم قورئانە پێش ئەوەی ئێمە ئاگادارت بکەین، واتە: بێدەنگ بە، کاتێك ئەو فریشتە لی بووەوە لە خوێندنەوەی بۆت، تۆش لە دوای ئەوەوە بیخوێنە، ﴿وَقُل رَّبِّ زِدۡنِي عِلۡمٗا﴾ واتە: ئەی پەروەردگارم زانیاریم زیادبکە، ئیبنو عویەینە (ڕەحمەتی خوای لی بێت) دەڵێت: بەردەوام زانیاری پێغەمبەر (ﷺ) هەر زیادی دەکرد، تا ئەو کاتەی کە خوای گەورە بردیەوە بۆ لای خۆی.

﴿وَلَقَدۡ عَهِدۡنَآ إِلَىٰٓ ءَادَمَ مِن قَبۡلُ فَنَسِيَ وَلَمۡ نَجِدۡ لَهُۥ عَزۡمٗا ﴿١١٥﴾ وَإِذۡ قُلۡنَا لِلۡمَلَٰٓئِكَةِ ٱسۡجُدُواْ لِأٓدَمَ فَسَجَدُوٓاْ إِلَّآ إِبۡلِيسَ أَبَىٰ ﴿١١٦﴾ فَقُلۡنَا يَٰٓـَٔادَمُ إِنَّ هَٰذَا عَدُوّٞ لَّكَ وَلِزَوۡجِكَ فَلَا يُخۡرِجَنَّكُمَا مِنَ ٱلۡجَنَّةِ فَتَشۡقَىٰٓ ﴿١١٧﴾ إِنَّ لَكَ أَلَّا تَجُوعَ فِيهَا وَلَا تَعۡرَىٰ ﴿١١٨﴾ وَأَنَّكَ لَا تَظۡمَؤُاْ فِيهَا وَلَا تَضۡحَىٰ ﴿١١٩﴾ فَوَسۡوَسَ إِلَيۡهِ ٱلشَّيۡطَٰنُ قَالَ يَٰٓـَٔادَمُ هَلۡ أَدُلُّكَ عَلَىٰ شَجَرَةِ ٱلۡخُلۡدِ وَمُلۡكٖ لَّا يَبۡلَىٰ ﴿١٢٠﴾ فَأَكَلَا مِنۡهَا فَبَدَتۡ لَهُمَا سَوۡءَٰتُهُمَا وَطَفِقَا يَخۡصِفَانِ عَلَيۡهِمَا مِن وَرَقِ ٱلۡجَنَّةِۚ وَعَصَىٰٓ ءَادَمُ رَبَّهُۥ فَغَوَىٰ ﴿١٢١﴾ ثُمَّ ٱجۡتَبَٰهُ رَبُّهُۥ فَتَابَ عَلَيۡهِ وَهَدَىٰ ﴿١٢٢﴾﴾

بەسەرهاتو چیرۆکی ئادەمو شەیتان

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلَقَدۡ عَهِدۡنَآ إِلَىٰٓ ءَادَمَ مِن قَبۡلُ فَنَسِيَ وَلَمۡ نَجِدۡ لَهُۥ عَزۡمٗا﴾ بەر لە ئێستایش لەگەڵ ئادەم پەیمانمان بەست، کەچی لەبیری چوو، پێی نەکرا پێی هەڵسێت، ئیبنو ئەبی حاتەم ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو عەباسەوە دەڵێت: بۆیە ئەمڕۆ ناونراوە بە (الانسان) لەبەر ئەوەی بەڵێنی لەگەڵ بەستراو لەیادی چوو،[1] عەلی کوڕی ئەبو تەلحەیش لە ئیبنو عەبباسەوە ڕیوایەتی کردووە بەو شێوەیە.[2] موجاهیدو حەسەنیش دەڵێن: وازی هێنا.[3] واتە: وازی لە بەڵێنەکە هێنا، پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَإِذۡ قُلۡنَا لِلۡمَلَٰٓئِكَةِ ٱسۡجُدُواْ لِأٓدَمَ فَسَجَدُوٓاْ إِلَّآ إِبۡلِيسَ أَبَىٰ﴾ واتە: پاشان بە فریشتەمان وت: سوژدە بەرن بۆ ئادەم، هەموویان سوژدەیان بۆ برد جگە لە شەیتان، ئەو سەرپێچی لە فەرمان کرد، خوای گەورە باسی ڕێزو قەدری ئادەم دەکات کە چەندە ڕێزی لی گرتووەو پلەی بەرزی داوەتی لە نێوان زۆرێك لە دروستکراوەکانیدا لە پێشەوە باسی ئەم ڕووداوە لە سورەتی (البقرة)و (الاعراف)و (الحجر)و (الكهف)دا کراوە، لەمەویەدوایش لە سورەتی (ص)دا خوای گەورە

---

[1] الطبري (١٨/٣٨٣).

[2] الطبري (١٨/٣٨٣).

[3] الطبري (١٨/٣٨٣).

باسی دروستبوونی ئادەمو فەرماندانی بە فریشتەکان دەکات کە سوژدەی بۆ بەرن، وەك ڕێزو قەدرێك بۆ ئادەم، پاشان دوژمنایەتی شەیتان بۆ ئادەمو نەوەکانی ڕوون دەکاتەوە لە دێرزەمانەوە، بۆیە دەفەرمووێت: ﴿إِلَّآ إِبۡلِيسَ أَبَىٰ﴾ واتە: هەموو فریشتەکان سوژدەیان برد بۆ ئادەم جگە لە شەیتان کە سوژدەی نەبردو فیزی کردو خۆی بە زال زانی، ﴿فَقُلۡنَا يَٰٓـَٔادَمُ إِنَّ هَٰذَا عَدُوّٞ لَّكَ وَلِزَوۡجِكَ﴾ واتە: وتمان ئادەم ئەمە دوژمنی خۆتو ژنەکەتە، ﴿فَلَا يُخۡرِجَنَّكُمَا مِنَ ٱلۡجَنَّةِ فَتَشۡقَىٰٓ﴾ واتە: لەم بەهەشتە دەرتان نەکات، بەدبەخت ببن، نەکەی شەیتان هەوڵ بدات لە بەهەشت دەرت بکات، ئەو کاتە توشی مەینەتیو گیروگرفت بیت بۆ بە وەدەستهێنانی بژێوی، چونکە تۆ لێرەدا لە ژیانێکی زۆر خۆشو بەختەوەری دای بەبی خۆماندووکردنو ڕەنجکێشان، ﴿إِنَّ لَكَ أَلَّا تَجُوعَ فِيهَا وَلَا تَعۡرَىٰ﴾ واتە: لێرە بی هەرگیز ڕووتییو برسیەتی توشت نایەت، بۆیە خوای گەورە ڕووتی داوەتە پاڵ برسیەتی، چونکە برسیەتی شکستی بەسەر ناوەوەی لاشەدا دێنێتو ڕوتیش زەبوونی دێنێت بەسەر دەرەوەی لاشەدا، ﴿وَأَنَّكَ لَا تَظۡمَؤُاْ فِيهَا وَلَا تَضۡحَىٰ﴾ واتە: نە هەرگیز تینوت دەبێتو نە خۆریش دەتبات، تینوێتیو گەرمایش نزیکن لە یەکەوە، (الظمأ) واتە: گەرمای ناوسك، کە تینویەتیە، (الضحي) گەرمای دەرەوە (خۆر)، خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَوَسۡوَسَ إِلَيۡهِ ٱلشَّيۡطَٰنُ قَالَ يَٰٓـَٔادَمُ هَلۡ أَدُلُّكَ عَلَىٰ شَجَرَةِ ٱلۡخُلۡدِ وَمُلۡكٖ لَّا يَبۡلَىٰ﴾ واتە: شەیتان دنەی ئادەمی دا بۆ خراپەو وتی: ئایا دەتەوێت درەختی نەمریت نیشان بدەموماڵو سامانی دوایی نەهاتووت پی بڵێم، لە پێشەوە باسکرا کە شەیتان زۆر هەوڵی لەگەڵدانو لە خشتەی بردنو هەڵی خەڵەتاندن سوێندی بۆ خواردن کە مەبەستی مۆچیاری کردنیانەو هیچ مەبەستێکی تری نیە، ﴿وَقَاسَمَهُمَآ إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ ٱلنَّٰصِحِينَ﴾[1] واتە: وە سوێندی بۆ خواردن وتی بێگومان من لە ئامۆژگارانی دڵسۆزی ئێوەم. لە پێشەوە باسکرا کە خودا پەیمانی لەگەڵ ئادەم بەست کە لە هەموو میوەیەك بخۆن تەنها ئەو درەختە دیاری کراوە نەبێت لەناو بەهەشتدا، شەیتان وازی لی نەهێنان هەتا لەو درەختەیان خوارد، پێی دەوتن ئەو درەختە درەختی هەر مانەوەیە، واتە: هەر کەسێك لێی بخوات هەر دەمێنێتەوە لەو بەهەشتەدا هەرگیز لێی دەرناچێت، لەم فەرموودەیەدا باسی درەختی هەرماوە کراوە ئەبو داودی تەیالیس ڕیوایەتی کردووە لە ئەبو هورەیرەوە کە دەگێڕێتەوە لە پێغەمبەرەوە (ﷺ) کە فەرموویەتی: (لەناو بەهەشتدا درەختێك هەیە، سەد ساڵ سوار بە ژێر سێبەریدا دەڕوات

---

[1] الاعراف (٢١).

نایبڕێت، ئەوەش درەختی هەرمانە).[1] ئیمامی ئەحمەدیش ڕیوایەتی کردووە،[2] خوای گەورە دەفەرموویّت: ﴿فَأَكَلَا مِنْهَا فَبَدَتْ لَهُمَا سَوْءَاتُهُمَا﴾ واتە: هەردووویان (ئادەمو حەواء) لە بەری دارەکەیان خوارد، شەرمگەی خۆیان بۆ دەرکەوت، ئیبنو ئەبی حاتەم ڕیوایەتی کردووە لە ئوبەی کوڕی کەعبەوە دەڵێت: پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی: (خوای گەورە ئادەمی دروست کرد پیاوێکی بالآبەرز بوو قژی سەری زۆر بوو، وەك دارخورمایەکی بەرز وابوو، وەختێك کە تامی دارەکەی کرد جلوبەرگەکەی لەبەری داکەنرا (بووەوە)، یەکەم شتێك کە لێیەوە دەرکەوت شەرمگەی (عەورەتی) بوو، کاتێك کە شەرمگەی خۆیی بینی بە پەلە لەناو بەهەشتدا دەگەڕا، درەختێك قژی گرتو لێی کردەوە، خوای ڕەحمان بانگی کرد: ئەی ئادەم لە من ڕادەکەی، کاتێك ئادەم فەرموودەکەی خوای بیست، وتی: ئەی پەروەردگارم نەخێر !لە تۆ ڕاناکەم، بەڵام شەرم دەکەم، ئەگەر پەشیمان بوومەوەو گەڕامەوە، دەمگێڕیتەوە بۆ بەهەشت؟ فەرمووی: بەڵی).[3] وەك خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿فَتَلَقَّىٰٓ ءَادَمُ مِن رَّبِّهِۦ كَلِمَٰتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ﴾[4] واتە: ئادەم لە پەروەردگاریەوە چەند وتەیەکی پێگەیشتو تەوبەکەی لێ وەرگرت، ئەم ڕیوایەتە لە نێوان حەسەنو ئوبەیی کوڕی کەعبدا بڕاوەو لێی نەبیستووە، لە بەرزکردنەوەکەیشدا هەر قسە هەیە. خوای گەورە دەفەرموویّت: ﴿وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِن وَرَقِ ٱلْجَنَّةِ﴾ واتە: خەریك بوون بە گەڵای بەهەشت خۆیان داپۆشن، موجاهید دەڵێت: گەڵای بەهەشتیان لە خۆیان دەگرت وەك پۆشاك، قەتادەو سودیش هەروایان وتووە.[5] پاشان خوای گەورە دەفەرموویّت: ﴿وَعَصَىٰٓ ءَادَمُ رَبَّهُۥ فَغَوَىٰ ﴿١٢١﴾ ثُمَّ ٱجْتَبَٰهُ رَبُّهُۥ فَتَابَ عَلَيْهِ وَهَدَىٰ﴾ واتە: ئادەم لە فەرمانی پەروەردگاری لایداو لە ڕێ دەرچوو، پاشان پەروەردگاری ئەوی هەڵبژاردو تەوبەی لێ قبوڵ کردو ڕێی نیشاندا، بوخاری ڕیوایەتی کردووە لە ئەبو هورەیرەوە ئەمیش لە پێغەمبەرەوە (ﷺ) کە فەرموویەتی: (موسا گفتوگۆی لەگەڵ ئادەم کرد (سەلامی خوایان لێ بێت) پێی وت:تۆ ئەو کەسەی خەڵکیت لە بەهەشت وەدەرنا بە گوناهتو بەدبەختت کردن؟ ئادەم وتی: ئەی موسا تۆ ئەو کەسەی خودا هەڵی بژاردووی بە وتەو پەیامەکانی، ئایا تۆ سەرزەنشتی من دەکەی لەسەر شتێك کە خودا لەسەر منی نووسیوە پێش

---

[1] مسند الطيالیس (٣٣٢)، فەرموودەیەکی سەحیحە.

[2] أحمد (٢/٤٥٥)، فەرموودەیەکی سەحیحە.

[3] الطبري (١٢/٣٥٤).

[4] البقرة (٣٧).

[5] الطبري (١٨/٣٨٨).

ئەوەی كە دروستم بكات، یان بڕیاری داوە لەسەرم پێش ئەوەی دروستم بكات؟ پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرمووی: ئادەم سەركەوت بەسەر موسادا).[1] واتە: (بەڵگەی دایە دەستی) ئەم فەرموودەیە چەند ڕێگایەكی تری هەیە لە هەردوو صەحیحەكەداو موسنەدەكانی تریشدا[2].

﴿ قَالَ ٱهْبِطَا مِنْهَا جَمِيعًۢا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُم مِّنِّى هُدًى فَمَنِ ٱتَّبَعَ هُدَاىَ فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقَىٰ ﴿١٢٣﴾ وَمَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِى فَإِنَّ لَهُۥ مَعِيشَةً ضَنكًا وَنَحْشُرُهُۥ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ أَعْمَىٰ ﴿١٢٤﴾ قَالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنِىٓ أَعْمَىٰ وَقَدْ كُنتُ بَصِيرًا ﴿١٢٥﴾ قَالَ كَذَٰلِكَ أَتَتْكَ ءَايَٰتُنَا فَنَسِيتَهَا ۖ وَكَذَٰلِكَ ٱلْيَوْمَ تُنسَىٰ ﴿١٢٦﴾ ﴾

دابەزینی ئادەم بۆ سەر زەمین‌و بەڵێنی چاكەكردن لەگەڵ ئەو كەسانەی ڕێی ڕاستیان گرتووەتەبەرو تۆڵەسەندنیش لەوانەی لە ڕێ لایانداوە

﴿ قَالَ ٱهْبِطَا مِنْهَا جَمِيعًۢا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ ﴾ واتە: خوای گەورە فەرموویەتی: هەردووتان لە بەهەشت دابەزن‌و بچنە خواری‌و گشت نەوەكانتان دەبنە دژی یەكتری، وە لە سورەتی (البقرة)دا دەفەرموێت: ﴿قُلْنَا ٱهْبِطُوا۟ مِنْهَا جَمِيعًا﴾[3] واتە: وتمان: گشتتان لە بەهەشت بڕۆنە خواری، واتە: ئادەم‌و حەواو شەیتان، ﴿بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ﴾ وتی: ئادەم‌و نەوەكانی‌و شەیتان‌و نەوەكانی، پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُم مِّنِّى هُدًى﴾ واتە: ئەگەر لە منەوە ڕێنموونیتان بۆ هات، ئەبولعالیە دەڵێت: پێغەمبەران‌و ڕاسپاردەكان‌و ڕوونكردنەوەتان بۆ هات.[4] ﴿فَمَنِ ٱتَّبَعَ هُدَاىَ فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقَىٰ﴾ واتە: ئەوسا هەر كەسێك ڕێگەی منی گرتەبەر ئیتر نە ڕێ هەڵە دەكات‌و نە تووشی بەدبەختی دەبێت، ئیبنو عەبباس دەڵێت: لە دنیا ڕێ ون ناكات‌و لە قیامەتیشدا بەدبەخت نابێت،[5] ﴿ وَمَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِى ﴾ واتە: هەر كەسیش پشت لە ئامۆژگاری من هەڵكات‌و بێ گوێیی فەرمانی من بكات‌و ئەوەی ناردوومە بۆ پێغەمبەرەكانم، ڕێنمایی لە ڕێگای ترەوە وەرگرێت، ﴿فَإِنَّ لَهُۥ مَعِيشَةً ضَنكًا﴾ ژیانی لە تەنگانەدایە لە دنیادا، دڵی ئارام ناگرێت‌و لە دڵەڕاوكە دایە، بەڵكو دڵتەنگ‌و ناڕەحەتە بە هۆی ئەو ڕێگە لارو چەوتەی لەسەریەتی، با بە ڕواڵەت خۆشی ڕابوێرێت‌و جلوبەرگی

---

[1] فتح الباري (٢٨٨/٨).

[2] فتح الباري (٥٠٨/٦/١١/٥١٣)، مسلم (٢٠٤٢/٤/٢٠٤٣)،، أحمد (٢٨٧/٢/٣١٤).

[3] البقرة (٣٨).

[4] الطبري (٥٤٩/١).

[5] الطبري (٣٨٩/١٨).

جوان لەبەر بکاتو هەرچی بوی بیکات بە ئارەزووی خۆی، لە خواردنی چاکو شوێنی باش، چونکە دڵی لەگەڵ خودا نیەو خاوەن باوەڕ نیەو لەسەر ڕێی ڕاست ناڕوات، هەمیشە لە گومانو سەرلێشێواویو دڵەڕاوکێدایە، بەردەوام ئەوە حاڵیەتی، لە ژیانی ناخۆشو تەنگانەدایە، پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَنَحْشُرُهُۥ يَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ أَعْمَىٰ﴾ واتە: لە ڕۆژی قیامەتدا بە کوێری حەشری دەکەین، موجاهیدو ئەبو صالحو سودی دەڵێن: هیچ بیانوو بەڵگەیەکی بە دەستەوە نیە،[1] عیکریمە دەڵێت: هەموو شتێکی لی ون دەکرێت کوێرە لە ئاستی جگە لە جەهەنەم، وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ عُمْيًا وَبُكْمًا وَصُمًّا ۖ مَّأْوَىٰهُمْ جَهَنَّمُ﴾[2] واتە: وە لە ڕۆژی دواییدا حەشریان دەکەین بەسەر ڕوو دەمو چاویاندا کە کوێرو لاڵو کەڕن شوێنی نیشتەجێیان دۆزەخە. بۆیە ئەڵێ: ﴿قَالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنِىٓ أَعْمَىٰ وَقَدْ كُنتُ بَصِيرًا﴾ واتە: ئەی پەروەردەی من، بۆچی منت بە کوێری حەشر کردو زیندووکردەوە؟ خۆ من ئەوسا چاوم ساغ بوو لە دنیادا، ﴿قَالَ﴾ خوای گەورەیش دەفەرمووێت: ﴿كَذَٰلِكَ أَتَتْكَ ءَايَـٰتُنَا فَنَسِيتَهَا ۖ وَكَذَٰلِكَ ٱلْيَوْمَ تُنسَىٰ﴾ واتە: هەروەك تۆ نیشانەکانی ئێمەت بۆ هاتو لەبیر خۆت بردەوە، ئەمڕۆیش ئێمەش تۆ لەبیردەبەینەوە، واتە: کاتێك کە تۆ پشتت هەڵکرد لە نیشانەکانی خودا وەك کەسێك کە هەر لەبیرت نەبووبێت پاش ئەوەی کە ئاگادارکرای، ئێمەش هەر بەو شێوەیە مامەڵەت لەگەڵ دەکەین، خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا دەفەرمووێت: ﴿فَٱلْيَوْمَ نَنسَىٰهُمْ كَمَا نَسُوا۟ لِقَآءَ يَوْمِهِمْ هَـٰذَا﴾[3] واتە: بۆیە ئەمڕۆ ئەوان لەبیر خۆمان دەبەینەوە هەرچۆنێك ئەوان دیداری ئەم ڕۆژەیان لەبیری خۆیان بردبۆوە. چونکە ئەو پاداشتە لە شێوەی ئەو ئاکارەیە، بەڵام لەبیرچوونەوەی وتەی قورئان، تێگەیشتن لە ماناکانیو هەڵسان بە فەرمانەکانی بەری ئەم هەڕەشەیە ناکەوی لێرەدا، هەرچەندە بە شێوازی تر هەڕەشە کراوە.

﴿وَكَذَٰلِكَ نَجْزِى مَنْ أَسْرَفَ وَلَمْ يُؤْمِنۢ بِـَٔايَـٰتِ رَبِّهِۦ ۚ وَلَعَذَابُ ٱلْـَٔاخِرَةِ أَشَدُّ وَأَبْقَىٰٓ ﴿١٢٧﴾﴾

سزای سەخت بۆ ئەوانەی لە ئەندازە دەردەچن

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَكَذَٰلِكَ نَجْزِى مَنْ أَسْرَفَ وَلَمْ يُؤْمِنۢ بِـَٔايَـٰتِ رَبِّهِۦ﴾ واتە: هەر بەو شێوەیە پاداشتی ئەو کەسانە دەدەینەوە کە لە ئەندازەی خۆیان لایانداوەو بڕوایان بە نیشانەکانی خودا نەبووە لە دنیاو لە ڕۆژی قیامەتدا، وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿لَّهُمْ عَذَابٌ فِى

---

[1] الطبري (١٨/٣٩٤/٣٩٥).

[2] الاسراء (٩٧).

[3] الاعراف (٥١).

ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَاۖ وَلَعَذَابُ ٱلۡأٓخِرَةِ أَشَقُّۖ وَمَا لَهُم مِّنَ ٱللَّهِ مِن وَاقٖ ﴾[1] واتە: ھەتا لەسەر دنیا دەژین ھەر تووشی سزا دەبن، دیارە سزای دواڕۆژیش گرانترەو کەس ناتوانێت لە خوا بیانپارێزێت، (واتە لە سزای خودا لایان بدات) بۆیە لێرەدا خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلَعَذَابُ ٱلۡأٓخِرَةِ أَشَدُّ وَأَبۡقَىٰٓ﴾ دیارە سزای دواڕۆژیش توندترو بەردەوامترە، ھەر تێیدا دەمێننەوە بۆیە پێغەمبەری خودا (ﷺ) بەو دوو کەسەی کە نەفرین لە یەکتری دەکەن (المتلاعنین) دەفەرمووێت: (بێگومان جەزرەبەی دنیا لە جەزرەبەی دواڕۆژ سوکترە).[2]

﴿أَفَلَمۡ يَهۡدِ لَهُمۡ كَمۡ أَهۡلَكۡنَا قَبۡلَهُم مِّنَ ٱلۡقُرُونِ يَمۡشُونَ فِي مَسَٰكِنِهِمۡۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَٰتٖ لِّأُوْلِي ٱلنُّهَىٰ ﴿١٢٨﴾ وَلَوۡلَا كَلِمَةٞ سَبَقَتۡ مِن رَّبِّكَ لَكَانَ لِزَامٗا وَأَجَلٞ مُّسَمّٗى ﴿١٢٩﴾ فَٱصۡبِرۡ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحۡ بِحَمۡدِ رَبِّكَ قَبۡلَ طُلُوعِ ٱلشَّمۡسِ وَقَبۡلَ غُرُوبِهَاۖ وَمِنۡ ءَانَآيِٕ ٱلَّيۡلِ فَسَبِّحۡ وَأَطۡرَافَ ٱلنَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرۡضَىٰ ﴿١٣٠﴾﴾

زۆر گەلان لەناوچوون جێی پەندو تێڕامانن

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿أَفَلَمۡ يَهۡدِ لَهُمۡ﴾ واتە: ئاخۆ ئەوانەی کە بڕوایان نیە بەو پەیامەی کە تۆ بۆت ھێناون ئەی موحەممەد (ﷺ) نازانن ﴿كَمۡ أَهۡلَكۡنَا قَبۡلَهُم مِّنَ ٱلۡقُرُونِ يَمۡشُونَ فِي مَسَٰكِنِهِمۡ﴾ ھەر لەو شوێنەی ئەوان پیا دێنو دەچن، چەند بەرەمان لەناوبرد لە پێش ئەوان، کە بڕوایان نەبوو بە پێغەمبەرەکانیان، قڕمان تێخستنو لە ڕەگو ڕیشە دەرمانھێنان ھیچ ناونیشانێکیان نەما، جگە لەو کەلاوە ڕووخاوانەی لەبەر چاویانەو بۆیان ماوەتەوەو پێیدا دەڕۆنو تێیدا دەژین، ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَٰتٖ لِّأُوْلِي ٱلنُّهَىٰ﴾ واتە: ئا لەمەدا زۆر نیشانە ھەیە بۆ ئەوانەی بە ئاوەزو ژیرن. وەک خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿أَفَلَمۡ يَسِيرُواْ فِي ٱلۡأَرۡضِ فَتَكُونَ لَهُمۡ قُلُوبٞ يَعۡقِلُونَ بِهَآ أَوۡ ءَاذَانٞ يَسۡمَعُونَ بِهَاۖ فَإِنَّهَا لَا تَعۡمَى ٱلۡأَبۡصَٰرُ وَلَٰكِن تَعۡمَى ٱلۡقُلُوبُ ٱلَّتِي فِي ٱلصُّدُورِ﴾[3] واتە: دەی ئایا ئەوانە بە زەویدا نەگەڕاون تا دڵیان ھەبێت بیری پێ بکەنەوە (لەو وێران بوونە) یا گوێیان ھەبێت گوێی پێ بگرن (بۆ ڕاستی) ،لە ڕاستیدا چاوەکان کوێر نابن بەڵکو ئەو دڵانە کوێر دەبن کە لە سینەکاندان. وە لە سورەتی (الیف، لام، میم)ی سوژدەدا فەرموویەتی: ﴿أَوَلَمۡ يَهۡدِ لَهُمۡ كَمۡ أَهۡلَكۡنَا مِن قَبۡلِهِم مِّنَ ٱلۡقُرُونِ

---

[1] الرعد (٣٤).

[2] مسلم (٢/١١٣١).

[3] الحج (٤٦).

يَمْشُونَ فِي مَسَٰكِنِهِمْ﴾[1] واتە: چەندین لەو گەلانەی کە لەناو ماڵەکانیاندا هاتوچۆیان دەکرد هەموومان قڕ نەکردن لە پێش ئەوانەدا، ئایا ڕاستیان بۆ ئەوان دەرنەخست؟ پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِن رَّبِّكَ لَكَانَ لِزَامًا وَأَجَلٌ مُّسَمًّى﴾ واتە: ئەگەر بەڵێنێك لە پێشەوە لە پەروەردگارتەوە نەدرایەو کاتێکیش دیاری نەکرایە کە هیچ کەسێك جەزرەبە نادرێت مەگین دوای هێنانەوەی بەڵگەو نیشانە بۆی ئەوەلە پڕ سزایان بۆ دەهات.

فەرماندان بە خۆڕاگریو بەجێهێنانی پێنج نوێژەکە

خوای گەورە دڵخۆشی پێغەمبەرەکەی (ﷺ) دەداتەوەو دەفەرموێت: ﴿ فَٱصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ﴾ واتە: خۆڕاگر بە لەسەر هەرچی ئەوانە ئەیڵێنو بڕوات پی ناکەن، ﴿وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ ٱلشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا﴾ واتە: لە بەیانیو پێش خۆرهەڵاتو (لە عەسردا) لە پێش خۆرئاوادا هەر پەسەنی خوا بدەو وەك لە هەردوو صەحیحەکەدا هاتووە لە جەریری کوڕی عەبدوڵای بەجەلیەوە (ڕەزای خوای لی بێت) دەڵێت: لە خزمەت پێغەمبەری خودا (ﷺ) دانیشتبووین لە شەوی چواردەدا سەیری مانگی کرد فەرمووی: (ئێوە خوای خۆتان دەبینن، لە بینینیدا هیچ پاڵەپەستۆو شان شانێنی یەکتری نادەن،وەك چۆن ئەم مانگە دەبینن وا دەیبینن، واتە ئەگەر دەتوانن هیچ شتێك بەسەرتاندا سەرنەکەوێت لەسەر نوێژێك لە پێش ڕۆژهەڵاتنداو نوێژی پێش ڕۆژئاوادا (واتە: نوێژی بەیانیو عەسر) بکەن)، (واتە با هیچ شتێك نەبێتە ڕێگرتان (پاشان ئەم ئایەتەی خوێند).[2] ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە عەماری کوڕی ڕوەیبەوە دەڵێت: بیستم لە پێغەمبەری خوداوە (ﷺ) دەیفەرموو: (هەر کەسێ لە پێش ڕۆژهەڵاتو ڕۆژئاوادا نوێژ بکات واتە: نوێژی بەیانیو عەسر بکات، ئەو کەسە هەرگیز ناچێتە ئاگر).[3] موسلیمیش ڕیوایەتی کردووە،[4] خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَمِنْ ءَانَآيِ ٱلَّيْلِ فَسَبِّحْ﴾ واتە: لە بەشێك لە کاتەکانی شەودا پەسەندی خوا بدەنو تەسبیحاتی بکەن، هەندێ دەڵێن: مەبەست بە(شەو) مەغریبو عیشایە، ﴿وَأَطْرَافَ ٱلنَّهَارِ﴾ بەرامبەرەکەیەتی واتە: لە کاتی ڕۆژیشدا هەر سەرگەرمی سوپاسی خوا بە، ﴿لَعَلَّكَ تَرْضَىٰ﴾ بەڵکو بە ئاواتت بگەی، وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا

---

[1] السجدة (٢٦).

[2] فتح الباري (٤٠/٢)، مسلم (٣٤٩/١).

[3] أحمد (١٣٦/٤)، فەرموودەیەکی.

[4] مسلم (٤٤٠/١).

دەفەرموێت بە پێغەمبەر (ﷺ): ﴿وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰ﴾[1] واتە: بەو زووانە پەروەردگارت چاکەی وەهات لەگەڵ دەکات ڕازی دەبی، وە لە فەرموودەی صەحیحدا هاتووە: (خوای گەورە دەفەرمووێت ئەی خەڵکی بەهەشت! ئەوانیش ئەڵێن: بەڵی ئەی پەروەردگارمان بەڵی! خوای گەورە دەفەرمووێت: ئایا ڕازی بوون؟ دەڵێن: پەروەردگارمان چیمانە کە ڕازی نەبین کە تۆ شتێکت بە ئێمە داوە بە هیچ کەسێك لە دروستکراوەکانت نەداوە، دەفەرمووێت: من لەوە چاکترم داوە بە ئێوە، ئەڵێن: چ شتێك چاکترە لەوە کە پێت داوین؟ خوای گەورە دەفەرمووێت: لێتان ڕازی (خۆش) دەبمو دوای ئەمە هەرگیز لێتان توورە نابم).[2] وە لە فەرموودەیەکی تردا هاتووە: (ئەی خەڵکی بەهەشت لە لای خودا بەڵێنێکتان پێدراوە دەیەوێت بۆتان جێبەجی بکات، ئەڵێن: ئەوە چیە: ئایا خودا ڕووی سپی نەکردووین‌و ترازووەکانی سەنگین‌و قورس نەکردووین‌و لە ئاگر لای نەداوین‌و نەیخستووینەتە بەهەشت؟ پەردە لادەبرێت‌و سەیری دەکەن، سوێند بە خوا هیچ چاکەیەکی پی نەداون لە ڕوانینی بۆڕووی خۆی چاکتر بێت، ئەوەیش ئەو زیادەیە)[3].

﴿وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِۦٓ أَزْوَٰجًا مِّنْهُمْ زَهْرَةَ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ ۚ وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ ﴿١٣١﴾ وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِٱلصَّلَوٰةِ وَٱصْطَبِرْ عَلَيْهَا ۖ لَا نَسْـَٔلُكَ رِزْقًا ۖ نَّحْنُ نَرْزُقُكَ ۗ وَٱلْعَـٰقِبَةُ لِلتَّقْوَىٰ ﴿١٣٢﴾﴾

گوێ مەدەرە خۆشگوزەرانی دەوڵەمەندەکان‌و خۆگر بە لەسەر خواناسی

خوای گەورە دەفەرمووێت: بە پێغەمبەرەکەی موحەممەد(ﷺ) سەیری دەوڵەمەندەکان‌و ئەوانەی وەك ئەوانە مەکە هەر خەریکی ڕابواردنن لە نازونیعمەتدا دێن‌و دەچن ، چونکە ئەو ژیان‌و خۆشیە دەڕوات‌و نامێنێت، ئێمە تاقیتان دەکەینەوە بەو خۆشگوزەرانیەی کە تێیدان، زۆر کەمێك لە بەندەکانمان شوکرانەبژێرن، وەك دەفەرمووێت: ﴿وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِۦٓ أَزْوَٰجًا مِّنْهُمْ زَهْرَةَ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ ۚ وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ﴾ واتە: چاوت مەبڕە سەر ئەو شتەی کە داومانە بە کۆمەڵێك لەوانە، کە ئەمە هەر خۆشی ژیانی دنیایەو هەر ویستوومانە تاقیان بکەینەوە، بژێوی پەروەرندەی تۆ چاکترو بەردەوامترە، قەتادە دەڵێت: ﴿أَزْوَٰجًا مِّنْهُمْ﴾ واتە: دەوڵەمەندەکان.[4] بێگومان ئەوەی خودا بە تۆی داوە لەوەی ئەوان چاکترە، وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿وَلَقَدْ ءَاتَيْنَـٰكَ سَبْعًا

---

[1] الضحى (٥).
[2] فتح الباري (١١/٤٢٣).
[3] أحمد (٤/٣٣٢).
[4] الطبري (١٧/١٤١).

مِنَ ٱلْمَثَانِي وَٱلْقُرْءَانَ ٱلْعَظِيمَ ﴿٨٧﴾ لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِۦٓ أَزْوَٰجًا مِّنْهُمْ﴾[1] واتە: سوێند بە خوا بە ڕاستی حەوت ئایەتی دووبارەکراوەمان پی بەخشیت هەروەها قورئانی گەورەش، (ئەی موحەممەد(ﷺ)) چاوت مەبڕە ئەو نازونیعمەتی _دنیا) کە داومانە بە کۆمەڵێك لە بێباوەڕان، ئەوانەی کە خودا هەڵی گرتووە بۆ پێغەمبەرەکەی (ﷺ) لە دواڕۆژدا، زۆر گەورەترە لەوەی ئەمانەو هەر باس و وەسف ناکرێت، وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰٓ﴾[2] واتە: سوێند بە خوا لەمەولا پەروەردگارت ئەوەندەت پی دەبەخشێت کە ڕازی بیت. بۆیە خوای گەورە لێرەدا دەفەرمووێت: ﴿وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ﴾ واتە: بژێوی پەروەرندەت چاکترو بەردەوامترە. وە لە فەرموودەی صەحیحدا هاتووە کە عومەری کوڕی خەتاب کاتێك کە چووە خزمەت پێغەمبەری خودا (ﷺ) لەو شوێنەدا کە کەناری گرتبوو (جیابووبووەوە) لە ژنەکانی کاتێك کە شوێنی لی خواردبوون، بینی لەسەر پارچە حەسیرێك پاڵکەوتبوو جگە لە هەندی گەڵای دار کەبۆ دەباغکردن بەکار ئەهات وچەند پێستەیەکی هەڵواسراویش نەبێت هیچێکی تر لەوماڵەدا نەبوو، چاوەکانی عومەر فرمێسکیان پێدا هاتە خوارەوە و دەستی کرد بە گریان، پێغەمبەری خودا (ﷺ) پێی وت: (چی دەتگرێنێت ئەی عومەر؟ وتی: ئەی پێغەمبەری خودا– (ﷺ) کیسراو قەیسەر ئەوە ژیانیانە کە بەسەری دەبەن، تۆیش کە چاکترینی خەڵکی خودای ئەوە ژیانتە؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: (ئایا تۆ گومانت هەیە ئەی کوڕی خەتاب؟ ئەوانە کۆمەڵێکن خۆشگوزەرانی ژیانی دنیایان بۆ پێش خراوە)[3]. پێغەمبەری خودا (ﷺ) زاهدترین کەس بووە لە دنیادا لەگەڵ توانای بەدەستهێنانیدا، خۆ ئەگەر وەدەستیشی بهاتایە دەیبەخشی بەملاو بەولادا بەسەر بەندەکانی خودادا، هیچی بۆ بەیانی خۆی پاشەکەوت نەدەکرد، ئیبنو ئەبی حاتەم ڕیوایەتی کردووە لە ئەبو سەعیدەوە کە پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی: (ترسناکترین شتێك کە دەترسم بەسەرتان بێت کە خوای گەورە دەرگای خێروبێری دنیاتان لێبکاتەوە، وتیان: خێروبێری دنیا (زهرة الدنیا) کامەیە ئەی پێغەمبەری خودا (ﷺ)، فەرمووی: (خێروبێری ئەم زەمینە).[4] قەتادەو سودی دەڵێن: (زهرة الحیاة)یانی : جوانی‌و ڕازاوەیی ژیانی دنیا.[5] قەتادە دەڵێت:

---

[1] الحجر (٨٧ــ٨٨).

[2] الضحی (٥).

[3] فتح الباري (١٣٧/٥).

[4] ابن أبي حاتم (٢٤٤٢/٧)، فەرموودەیەکی سەحیحە.

[5] الطبري (٤٠٤/١٨).

﴿لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ﴾ تاقیان دەکەینەوە تێیدا.[1] پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَوٰةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا﴾ واتە: بە کەس‌و کاری خۆت بێژە نوێژ بکەن، خۆشت وازی لی مەهێنەو خۆڕاگر بە لەسەری، لە سزای خودا ڕزگاریان بکە بە نوێژکردن وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ قُوٓا۟ أَنفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا﴾[2] واتە: ئەی ئەوانەی خاوەن باوەڕن خۆتان‌و کەس‌و کارتان لەو ئاگرە بپارێزن، ئیبنو ئەبی حاتەم ڕیوایەتی کردووە لە زەیدی کوڕی ئەسلەمەوە لە باوکیەوە کە دەڵێت: من‌و یەرفەء (یرفأ) لە لای عومەری کوڕی خەتتاب دەماینەوە بە شەو، کاتێکی خۆی هەبوو لە شەودا نوێژی تێدا دەکرد، کاتی وا هەبوو هەڵنەدەسا، دەمانوت ئەمشەو هەڵناسێت بۆشەو نوێژ وەك شەوانی ترکەهەڵ دەسا،کەچی، کە خەبەری دەبووەوەو هەڵدەسا، کەس‌و کارەکەشی هەڵدەساندو دەیوت: ﴿وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَوٰةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا﴾[3] واتە: فەرمان بدە بە کەس‌و کارت نوێژ بکەن‌و خۆشت وازی لی مەهێنەو ئارامت ببێت لەسەری، ﴿لَا نَسْـَٔلُكَ رِزْقًا ۖ نَّحْنُ نَرْزُقُكَ﴾ واتە: ئێمە بژێویمان لە تۆ ناوی، خۆمان بژێوی بە تۆ دەدەین، کە تۆ نوێژت کرد، لە شوێنێکەوە ڕۆزیت بۆ دێت کە هەر وەبیریشتدا نەهاتووە، وەك خوای گەورە لە چەند ئایەتی تردا فەرموویەتی: ﴿وَمَن يَتَّقِ ٱللَّهَ يَجْعَل لَّهُۥ مَخْرَجًا ﴿٢﴾ وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ﴾[4] واتە: هەر کەسێك لە خودا ترسا خودا دەرووی لی دەکاتەوەو لە شوێنێکەوە ڕۆزی بۆ دەنێرێت هەر بە خەیاڵیشیدا نایەت، وە دەفەرمووێت: ﴿وَمَا خَلَقْتُ ٱلْجِنَّ وَٱلْإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ﴿٥٦﴾ مَآ أُرِيدُ مِنْهُم مِّن رِّزْقٍ وَمَآ أُرِيدُ أَن يُطْعِمُونِ ﴿٥٧﴾ إِنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلرَّزَّاقُ ذُو ٱلْقُوَّةِ ٱلْمَتِينُ﴾[5] واتە: من بۆیە جنۆکەو مرۆڤم دروست کرد کە بمپەرستن، من هیچ بژێویم لەوان ناوی، نامەوی ئەوانە خۆراکم بدەنی، هەر خوا ڕۆزی دەنێرێت‌و خاوەنی هێزێکی توندو بتەوە. بۆیە لێرەدا دەفەرمووێت: ﴿لَا نَسْـَٔلُكَ رِزْقًا ۖ نَّحْنُ نَرْزُقُكَ﴾ تیرمزی‌و ئیبنو ماجە ڕیوایەتیان کردووە لە ئەبوهورەیرەوە دەڵێت: پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی: (خوای گەورە دەفەرمووێت: ئەی بەرەی ئادەم خۆت یەکلابکەرەوە بۆ عیبادەت سنگت پڕ دەکەم لە دەوڵەمەندی‌و هەژاریت لەسەرلا دەبەم، ئەگەر وانەکەی ،سنگت پڕ

---

[1] الطبري (١٨/٤٠٥).

[2] التحريم (٦).

[3] الطبري (١٨/٤٠٦).

[4] الطلاق (٢ـ٣).

[5] الذاريات (٥٦ـ٥٨).

دەکەم لە سەرقاڵیو هەژاریەکەیشت لا نابەم).[1] وە لە زەیدی کوڕی سابتەوە دیسان ڕیوایەت کراوە دەڵێت: بیستم لە پێغەمبەری خوداوە (ﷺ) دەیفەرموو: (هەر کەسێك مەبەستی دنیا بی خودا کاروباری پەرشو بڵاوە پێدەکات،(هەژاری)ش دەخاتە نێوچاوانی، لە دنیایشدا ڕۆزی بۆ نایە مەگین ئەوەی کە بۆی نووسراوە، وە هەر کەسیش ڕۆژی دوایی مەبەست بێت، خودا کاروباری بۆ کۆدەکاتەوە، دڵ دەوڵەمەندی دەکات، دنیاشی بۆ دەبێتو ڕووی تێدەکات بە ناچاری).[2] پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَٱلۡعَٰقِبَةُ لِلتَّقۡوَىٰ﴾ واتە: پاشەڕۆژی چاکیش هەر بۆ پارێزەرانە لە دنیاداو لە قیامەتیشدا ئەو بەهەشتەیە کە ئامادەکراوە بۆیان، لەم فەرموودە صەحیحەدا هاتووە کە پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی: (ئەمشەو بینیم وەك ئەوەی ئێمە لە ماڵی عوقبەی کوڕی ڕافیعدا بین، هەندی خورمای تەڕیان بۆ هێنایین لە خورماکانی(ابن طاب) ئەوەم وا لێکدایەوەو ماناکرد کە پاشەڕۆژ هەر بۆ ئێمەیە لە دنیادا لەگەڵ سەربەرزیدا، ئاینەکەیشمان پاكو چاکە).[3]

﴿وَقَالُواْ لَوۡلَا يَأۡتِينَا بِـَٔايَةٖ مِّن رَّبِّهِۦٓۚ أَوَلَمۡ تَأۡتِهِم بَيِّنَةُ مَا فِي ٱلصُّحُفِ ٱلۡأُولَىٰ ﴿١٣٣﴾ وَلَوۡ أَنَّآ أَهۡلَكۡنَٰهُم بِعَذَابٖ مِّن قَبۡلِهِۦ لَقَالُواْ رَبَّنَا لَوۡلَآ أَرۡسَلۡتَ إِلَيۡنَا رَسُولٗا فَنَتَّبِعَ ءَايَٰتِكَ مِن قَبۡلِ أَن نَّذِلَّ وَنَخۡزَىٰ ﴿١٣٤﴾ قُلۡ كُلّٞ مُّتَرَبِّصٞ فَتَرَبَّصُواْۖ فَسَتَعۡلَمُونَ مَنۡ أَصۡحَٰبُ ٱلصِّرَٰطِ ٱلسَّوِيِّ وَمَنِ ٱهۡتَدَىٰ ﴿١٣٥﴾﴾

قورئان خۆی بەڵگەیە کەچی بتپەرستان داوای بەڵگە دەکەن

خوای گەورە باسی خوانەناسەکانی قورەیش دەکاتو دەفەرمووێت: ﴿وَقَالُواْ لَوۡلَا يَأۡتِينَا بِـَٔايَةٖ مِّن رَّبِّهِۦٓ﴾ واتە: خوانەناسان وتیان: ئەی بۆچی بەڵگەیەکی پەروەردگارمان بۆ ناهێنی؟ واتە: بۆچی موحەممەد (ﷺ) نیشانەیەکمان لە پەروەردگارتەوە بۆ ناهێنیت، بەڵگە بێت لەسەر ڕاستی ئەوەی کە دەڵێی من پێغەمبەری خودام؟ خوای گەورەیش دەفەرمووێت: ﴿أَوَلَمۡ تَأۡتِهِم بَيِّنَةُ مَا فِي ٱلصُّحُفِ ٱلۡأُولَىٰ﴾ واتە: ئایا بەڵگەی ئاشکرایان لە قورئان نەهاتە لا لە پێشەوە کە بۆ ئەو پێغەمبەرە نەخوێندەوارە هاتەخوار کە شارەزای نووسین نەبوو لە لای ئەهلی کتێبیش نەیخوێندبوو، کەچی دەنگو باسو بەسەرهاتی پێشینەکانی تێدا هاتووە وەك چۆن لە کتێبە صەحیحەکانی پێشوودا هاتووە، چونکە ئەم قورئانە ئاگاداری هەیە بەسەر گشت کتێبەکاندا، دان بە ڕاستیەکانیاندا دەنێتو هەڵەکانیش کە جێی بڕوا نین ڕاست دەکاتەوەو ڕاستەکانیش ڕوون دەکاتەوەو دەیسەلمێنێت، ئەم ئایەتە وەك ئەو ئایەتە

---

[1] تحفة الأحوذي (١٦٦/٧)، ابن ماجه (١٣٧٦/٢)، فەرموودەیەکی باشە (جید).

[2] ابن ماجه (١٣٧٥/٢)، فەرموودەیەکی باشە (جید).

[3] مسلم (١٧٧٩/٤).

وايه له سورەتی (العنكبوت)دا كه دەفەرمووێت: ﴿وَقَالُوا۟ لَوْلَآ أُنزِلَ عَلَيْهِ ءَايَـٰتٌ مِّن رَّبِّهِۦ ۖ قُلْ إِنَّمَا ٱلْـَٔايَـٰتُ عِندَ ٱللَّهِ وَإِنَّمَآ أَنَا۠ نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿٥٠﴾ أَوَلَمْ يَكْفِهِمْ أَنَّآ أَنزَلْنَا عَلَيْكَ ٱلْكِتَـٰبَ يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَرَحْمَةً وَذِكْرَىٰ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ﴾[1] واته: وە وتيان ئەوە بۆ چەند موعجيزەو بەڵگەيەك دانابەزێنی بۆ سەری (موحەممەد(ﷺ)) له لايەن پەروەردگاريەوە بڵێ (پێيان هێنانە خوارەوەی) موعجيزەكان تەنها له لايەن خواوەيەو بە ڕاستی من تەنها ترسێنەرێكی ئاشكرام، ئايا بۆ ئەوان بەس نيە كه ئێمە قورئانمان ناردۆتە خوارەوە بۆ سەر تۆ دەخوێنرێتەوە بەسەرياندا بە ڕاستی لەم قورئانەدا بەزەيیو پەندو ئامۆژگاری هەيە بۆ باوەڕداران. له هەردوو صەحيحەكەدا هاتووە له پێغەمبەری خوداوە (ﷺ) فەرموويەتی: (هيچ پێغەمبەرێك نەبووە مەگین چەند نيشانەيەكی پێدراوە، لەسەر ئەو نيشانانە خەڵكی بڕوايان هێناوە، بەڵام ئەوەی بە من دراوە نيگايەكە (وەحيەكە) خودا منی لی ئاگادار كردووە، ئاواتەخوازم له ڕۆژی قيامەتدا شوێنكەوتووانم زياتر بێت لەوان).[2] لێرەدا باسی گەورەترين نيشانە دەكات له نيشانەكان كه خوای گەورە پێی بەخشيوە كه قورئانی پيرۆزە، چونكە پێغەمبەری خودا(ﷺ) ئەوەندە موعجيزە له ژێر دەستيدا ڕوويداوە كه له ژمارە نايەت، وەك له كتێبەكانی فەرموودەدا باسكراوە له شوێنی خۆيدا، پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلَوْ أَنَّآ أَهْلَكْنَـٰهُم بِعَذَابٍ مِّن قَبْلِهِۦ لَقَالُوا۟ رَبَّنَا لَوْلَآ أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا﴾ واته: ئەگەر ئێمە پێش ئەم قورئانە ئەوانمان لەناوبردايە دەيانوت: ئەی پەروەردگارمان بۆچی پێغەمبەرێكی خۆت بۆ نەناردووين هەتا بڕوامان پی بهێنايە، ﴿فَنَتَّبِعَ ءَايَـٰتِكَ مِن قَبْلِ أَن نَّذِلَّ وَنَخْزَىٰ﴾ واته: شوێنی بكەوتينايە پێش ئەوەی بێچارەو ڕیسوا ببين، خوای گەورەيش خۆی ئاگادارەو دەيانناسێت بۆيە ڕوونی دەكاتەوە كه ئەو خوانەناسانە درۆ دەكەنو زۆر لاسارن بڕوا ناهێنن، بۆيە دەفەرمووێت: ﴿وَلَوْ جَآءَتْهُمْ كُلُّ ءَايَةٍ حَتَّىٰ يَرَوُا۟ ٱلْعَذَابَ ٱلْأَلِيمَ﴾[3] واته: جا با هەموو نيشانەيەكيان بۆ بێت (بڕواناهێنن) هەتا ئازاری بە ژان بە چاوی خۆيان دەبينن، وەك خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَهَـٰذَا كِتَـٰبٌ أَنزَلْنَـٰهُ مُبَارَكٌ فَٱتَّبِعُوهُ وَٱتَّقُوا۟ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿١٥٥﴾ أَن تَقُولُوٓا۟ إِنَّمَآ أُنزِلَ ٱلْكِتَـٰبُ عَلَىٰ طَآئِفَتَيْنِ مِن قَبْلِنَا وَإِن كُنَّا عَن دِرَاسَتِهِمْ لَغَـٰفِلِينَ ﴿١٥٦﴾ أَوْ تَقُولُوا۟ لَوْ أَنَّآ أُنزِلَ عَلَيْنَا ٱلْكِتَـٰبُ لَكُنَّآ أَهْدَىٰ مِنْهُمْ ۚ فَقَدْ جَآءَكُم بَيِّنَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ ۚ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّن كَذَّبَ بِـَٔايَـٰتِ

---

[1] العنكبوت (٥٠_٥١).

[2] فتح الباري (٦١٩/٨)، مسلم (١٣٢/١).

[3] يونس (٩٧).

ٱللَّهِ وَصَدَفَ عَنۡهَاۗ سَنَجۡزِي ٱلَّذِينَ يَصۡدِفُونَ عَنۡ ءَايَٰتِنَا سُوٓءَ ٱلۡعَذَابِ بِمَا كَانُواْ يَصۡدِفُونَ﴾[1] واتە: ئەم کتێبە پیرۆزە پڕ لە پیتەمان ناردەخوار هەموو شوێنی ئەو کتێبە بکەون، هەر لە خودایش بترسن، بەڵکو بەزەیی بێتەوە پێتاندا مەڵێن کتێب هەر بۆ ئەو دوو کۆمەڵەی پێش ئێمە هاتووەتەخوارەوە، ئێمە ئاگامان لە زانستی ئەوان نەبووە، یان بڵێن: ئەگەر ئێمەیش وەك ئەوان کتێبمان بۆ بهاتایە، دیارە لەوان زیاتر شارەزا دەبووین، ئەوا ئێستا لە لایەن پەروەردگارتانەوە نیشانەیەکی زۆر ئاشکراو شارەزاییو بەزەییتان بۆ هاتووە، ئەمجار دەبێت کێ لەو کەسە ستەمکارتر بێت کە بە نیشانەکانی خودا بروا نەکاتو لە فەرمانی لا بدات؟ ئەو کەسانەی لەم کتێبە خۆ لادەدەنو بە نیشانەکانی ئێمە باوەڕ ناکەن زۆری پێ ناچێت بە توندی سزایان دەدەین. وە لە ئایەتێکی تردا خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَأَقۡسَمُواْ بِٱللَّهِ جَهۡدَ أَيۡمَٰنِهِمۡ لَئِن جَآءَتۡهُمۡ ءَايَةٞ لَّيُؤۡمِنُنَّ بِهَا﴾[2] واتە: زۆر بەتوندی سوێندیان بە خوا دەخوارد، هەر تاکە نیشانەیەکیان لە خواوە بۆ بێتەخوار بڕوا دێنن، پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ قُلۡ﴾ ئەی موحەممەد (ﷺ) بڵێ بەو کەسانەی بڕوایان پێ نەکردی و دژایەتیان کردیو بەردەوامن لەسەر خوانەناسیو لاساری خۆیان ﴿كُلّٞ مُّتَرَبِّصٞ ﴾ هەموو چاوەڕوانین ئێمەیشو ئێوەیش ﴿فَتَرَبَّصُواْ﴾ سا ئێوەش چاوەڕوان بن، ﴿فَسَتَعۡلَمُونَ مَنۡ أَصۡحَٰبُ ٱلصِّرَٰطِ ٱلسَّوِيِّ﴾ بەو زووانە دەزانن کێ ڕێی ڕاستی گرتووە ﴿وَمَنِ ٱهۡتَدَىٰ﴾ کێش شارەزای هەقو ڕێی ڕاستە، ئەم ئایەتە وەك ئەو ئایەتانە وایە کە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَسَوۡفَ يَعۡلَمُونَ حِينَ يَرَوۡنَ ٱلۡعَذَابَ مَنۡ أَضَلُّ سَبِيلًا﴾[3] واتە: دواجار کە ئازار دەبینن دەزانن کێ زیاتر لە ڕێگەی ڕاست لایداوە. وە دەفەرموێت: ﴿سَيَعۡلَمُونَ غَدٗا مَّنِ ٱلۡكَذَّابُ ٱلۡأَشِرُ﴾[4] واتە: بەو زووانە دەزانن کێ درۆزنو خۆپەسەندە.

---

[1] الانعام (١٥٥ـ١٥٧).

[2] الانعام (١٠٩).

[3] الفرقان (٤٢).

[4] القمر (٢٦).

تەفسیری سورەتی (الانبیاء) سەلامی خوایان لێ بێت
لە مەککەدا هاتووەتەخوارەوە

رێزی سورەتی (الأنبیاء)

بوخاری ڕیوایەتی کردووە لە عەبدوڕەحمانی کوڕی زەیدەوە، ئەمیش لە عەبدوڵای کوڕی مەسعودەوە دەڵێت: سورەتی بەنو ئیسرائیل و (الکهف)و (مریم)و (طه)و (الانبیاء)، ئەمانە لە سورەتە دێرینە سەرەتاکانن وە ئەمانە لە دێرزەماندا بوون[1].

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿اقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ مُّعْرِضُونَ (١) مَا يَأْتِيهِم مِّن ذِكْرٍ مِّن رَّبِّهِم مُّحْدَثٍ إِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ (٢) لَاهِيَةً قُلُوبُهُمْ وَأَسَرُّوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا هَلْ هَٰذَا إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ أَفَتَأْتُونَ السِّحْرَ وَأَنتُمْ تُبْصِرُونَ (٣) قَالَ رَبِّي يَعْلَمُ الْقَوْلَ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (٤) بَلْ قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ بَلِ افْتَرَاهُ بَلْ هُوَ شَاعِرٌ فَلْيَأْتِنَا بِآيَةٍ كَمَا أُرْسِلَ الْأَوَّلُونَ (٥) مَا آمَنَتْ قَبْلَهُم مِّن قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا أَفَهُمْ يُؤْمِنُونَ (٦)﴾

قیامەت زۆر نزیکەو خەڵکی لێی بێ ئاگان

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿اقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ مُّعْرِضُونَ﴾ واتە: لێپرسینەوەی خەڵکی نزیك بۆتەوە بەڵام ئەوان لە بێ ئاگایی‌و غەفڵەتدا پشت تێکەرو ڕووەرگێڕن (لە ئاینی خوا)، ئەمە ئاگادارکردنەوەیەکە لە لایەن خواوە لەسەر نزیکی هاتنی ڕۆژی قیامەت، کەچی خەڵکی زۆر لێی بێ ئاگان، واتە: کاری بۆ ناکەن‌و خۆیانی بۆ ئامادە ناکەن، نەسائی ڕیوایەتی کردووە لە ئەبو سەعیدەوە لە پێغەمبەرەوە (ﷺ): ﴿فِي غَفْلَةٍ مُّعْرِضُونَ﴾ واتە: (لە دنیادا)[2]، وە خوای گەورە لە ئایەتی تردا فەرموویەتی: ﴿أَتَىٰ أَمْرُ اللَّهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ﴾[3] واتە: ئەوا فەرمانی خودا بە (سزادانیان) هات بۆیە پەلە مەکەن (لە هاتنی)، وە فەرموویەتی: ﴿اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانشَقَّ الْقَمَرُ (١) وَإِن يَرَوْا آيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُّسْتَمِرٌّ﴾[4] واتە: ڕۆژی دوایی نزیك بوویەوەو مانگ لەت بوو، وە

---

[1] فتح الباري (٤/٢٨٩).

[2] النسائي في الكبرى (٦/٤٠٧)، فەرموودەیەکی سەحیحە.

[3] النحل (١).

[4] القمر (١ـ٢).

ئەگەر بێباوەڕان موعجیزەیەك ببینن پشت هەڵدەكەنو دەڵێن ئەمە جادوویەكی بەردەوامە (و موحەممەد لێمان دەكات). پاشان خوای گەورە باسی ئەوە دەكات كە ئەوان گوێ بۆ ئەو نیگایە ناگرن كە خودا ناردوویەتی بۆ پێغەمبەرەكەی، ئەم وتارە ڕوودەكاتە قورەیشو ئەوانەی وەك قورەیش وان لە خوانەناسانو دەفەرمووێت: ﴿مَا يَأْتِيهِم مِّن ذِكْرٍ مِّن رَّبِّهِم مُّحْدَثٍ﴾ واتە: هەر شتێكی تازە بێتە خوارەوە لە لایەن خواوە، ﴿إِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ﴾ واتە: كاتێك كە گوێی لێ دەگرن دەیكەنە گاڵتەو گەپ، وەك ئیبنو عەبباس دەڵێت: چیتانە وا پرسیار لە ئەهلی كتێب دەكەن لەوەی كە لەبەر دەستاندایە بێگومان ئەوان كتێبەكانیان گۆڕیوەو دەستكاریان كردووەو لێیان زیادكردوەو لێشیان دەرهێناوە، ئەم كتێبەی ئێوە سوێند بە خوا تازەترین كتێبە كە دەیخوێننەوە تەمەنی نەكردووەو كۆن نەبووە، بوخاریش بەم شێوەیە ڕیوایەتی كردووە.[1] خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿لَاهِيَةً قُلُوبُهُمْ وَأَسَرُّوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا﴾ واتە: دڵەكانیان بێ ئاگایەو زۆر بە نهێنی چپەیان دەكرد ئەوانەی ستەمیان كردبوو ئەڵێن: ﴿هَلْ هَٰذَا إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ﴾ واتە: ئایا ئەمەیش بەشەرێك نیە وەك ئێوە، مەبەستیان پێغەمبەری خودایە (ﷺ)، بە درۆیان دەزانی كە پێغەمبەر بێت، چونكە مرۆڤێكە وەك خۆیان، چۆن دەبێت ئەو بە تایبەتی لە نێوانیاندا نیگای بۆ بێت، بۆیە وتوویانە: ﴿أَفَتَأْتُونَ السِّحْرَ وَأَنتُمْ تُبْصِرُونَ﴾ واتە: ئاخۆ شوێن كەسێك دەكەون، ئێوەش وەك ئەو ببنە جادوگەر، خوای گەورە وەڵامیان دەداتەوە لەسەر ئەو درۆیەی هەڵیانبەستووەو دروستیان كردووە دەفەرمووێت: ﴿قَالَ رَبِّي يَعْلَمُ الْقَوْلَ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ﴾ واتە: (پێغەمبەر(ﷺ)) فەرمووی: ئەو خوایەی من هەر قسەیەك لە زەویو ئاسمانەكان بكرێت لێی ئاگادارە، هیچ شاراوەیەكی لێ ون نابێت، هەر ئەو خوایە كە ئەم قورئانەی ناردووە هەواڵی گشت پێشینەكانو پاشینەكانیشی تێدایە، كە هیچ كەسێك ناتوانێت بە وێنەی ئەم قورئانە بێنێت غەیری ئەو خوایەی كە ئاگاداری پەنهانیەكانە لە ئاسمانەكانو زەمیندا، ﴿وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ﴾ واتە: قسەكانتان باش دەبیستێت و دەزانێت چی دەكەن، ئەمە خۆی ترساندنو هەڕەشەیەكە لەوانە.

---

[1] فتح الباري (١٣/٥٠٥).

قسەی خوانەناسان بەرامبەر پێغەمبەرو(ﷺ) داواکردنی نیشانەو موعجیزەو وەڵامدانەوەیان

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿بَلْ قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ بَلِ افْتَرَاهُ بَلْ هُوَ شَاعِرٌ﴾ واتە: ئەمە باس‌و هەواڵی سەرپێچی‌و بێدینی‌و ڕاڕایی خوانەناسانە لە بارەی قورئانەوە، سەرسامن لێی‌و سەریان لێ شێواوە، جارێ ئەڵێن جادووەو جارێ ئەڵێن شیعرەو جارێ ئەڵێن قسەیەو هەڵبەستراوەو جارێکی تریش ئەڵێن وڕێنەیەو خەونی درۆینەیە، وەك خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿انظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا﴾[1] واتە: سەرنج بدە چۆن ئەوانە نموونەی جۆراوجۆرت بۆ دێننەوە، سەرەنجام گومڕابوون، ئیتر ناتوانن ڕێگای ڕاست بدۆزنەوە، پاشان ئەو خوانەناسانە وەك خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَلْيَأْتِنَا بِآيَةٍ كَمَا أُرْسِلَ الْأَوَّلُونَ﴾ واتە: دەباموعجیزەو نیشانەیەکمان بۆبێنێ وەك (ئەو موعجیزانەی) پێغەمبەرانی پێشووی پێ نێردرابوو، مەبەستیان وشترەکەی پێغەمبەر ساڵح و بەڵگەکانی موساو عیسا پێغەمبەرە (سەلامی خوایان لێ بێت) بۆیە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَمَا مَنَعَنَا أَن نُّرْسِلَ بِالْآيَاتِ إِلَّا أَن كَذَّبَ بِهَا الْأَوَّلُونَ﴾[2] واتە: وە هیچ شتێك بەرگری ئێمەی نەکردووە کە ئەو موعجیزانە بنێرین جگە لەوەی کە پێشینەکان بە درۆیان دەزانی. بۆیە خوای گەورە لێرەدا فەرموویەتی: ﴿مَا آمَنَتْ قَبْلَهُم مِّن قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا أَفَهُمْ يُؤْمِنُونَ﴾ واتە: هەر نیشانەیەکمان ناردووە بۆ شارێك لەو شارانە کە پێغەمبەریان بۆ ڕەوانەکراوە لەسەر دەستی پێغەمبەرەکەیاندا، بڕوایان پێ نەکردووەو ئێمەش لەبەر ئەوە فرمان تێخستن، ئاخۆ ئەوانەیش باوەڕ دێنن بەو نیشانانە ئەگەر دوای ئەوانە چاویان پێی بکەوتایە؟ نەخێر، بەڵکو: ﴿إِنَّ الَّذِينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٩٦﴾ وَلَوْ جَاءَتْهُمْ كُلُّ آيَةٍ حَتَّىٰ يَرَوُا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ﴾[3] واتە: بەڕاستی ئەوانەی دەرچووەو چەسپاوە بۆیان بڕیاری پەروەردگارت بڕوا ناهێنن، (بڕوا ناهێنن) هەرچەند بۆیان بێت هەموو بەڵگەو نیشانەیەك هەتا دەبینن (بە چاوی خۆیان) سزای سەختی ئازاردەر. ئەم خوانەناسانە زۆر نیشانەی دیارو ئاشکراو بەڵگەی بەهێزو ڕوونیان لەسەر دەستی پێغەمبەری خوادا (ﷺ) نیشان دراوە کە زۆر دیاترو ئاشکراترو بەهێزترو زاڵتر بووە، لەوەی کە بۆ پێغەمبەرەکانی تر نیشانیان داوە (سەلامی خوا لە هەموویان بێت).

---

[1] الاسراء (٤٨).

[2] الاسراء (٥٩).

[3] یونس (٩٦_٩٧).

﴿ وَمَآ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ إِلَّا رِجَالًا نُّوحِىٓ إِلَيْهِمْ ۖ فَسْـَٔلُوٓا۟ أَهْلَ ٱلذِّكْرِ إِن كُنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٧﴾ وَمَا جَعَلْنَٰهُمْ جَسَدًا لَّا يَأْكُلُونَ ٱلطَّعَامَ وَمَا كَانُوا۟ خَٰلِدِينَ ﴿٨﴾ ثُمَّ صَدَقْنَٰهُمُ ٱلْوَعْدَ فَأَنجَيْنَٰهُمْ وَمَن نَّشَآءُ وَأَهْلَكْنَا ٱلْمُسْرِفِينَ ﴿٩﴾ ﴾

پێغەمبەران هەموو مرۆڤ بوون

خوای گەورە وەڵامی ئەو کەسانە دەداتەوە کە بڕوا ناکەن پێغەمبەر لە مرۆڤ ڕەوانە بکرێت دەفەرموێت: ﴿أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ إِلَّا رِجَالًا نُّوحِىٓ إِلَيْهِمْ﴾ نەماننناردووە پێش تۆ (ئەی موحەممەد(ﷺ)) جگە لە پیاوانێك کە نیگاو سروشیان بۆ کردوون. واتە: هەموو ئەو پێغەمبەرانەی لە پێشەوە هاتوون مرۆڤ بوون، فریشتەیان لەناودا نەبووە. وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿ وَمَآ أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُّوحِىٓ إِلَيْهِم مِّنْ أَهْلِ ٱلْقُرَىٰٓ ﴾[1] واتە: وە ئێمەیش تۆ (پێغەمبەرمان) نەناردووە جگە لە پیاوانێك کە نیگامان بۆ دەکردن لە خەڵکی شارەکان. وە فەرموویەتی: ﴿قُلْ مَا كُنتُ بِدْعًا مِّنَ ٱلرُّسُلِ﴾[2] واتە: بڵێ من یەکەم پێغەمبەر نیم (نێردراویم)، خوای گەورە باسی بەسەرهاتی گەلە پێشووەکان دەکات کە ئەوانیش بڕوایان نەبووە کە پێغەمبەران لە مرۆڤ بن، دەیانوت: ﴿أَبَشَرٌ يَهْدُونَنَا﴾[3] واتە: چۆن دەبێت ئادەمیەك لە خۆمان ڕێنموونیمان بکات. بۆیە خوای گەورە لێرەدا فەرموویەتی: ﴿فَسْـَٔلُوٓا۟ أَهْلَ ٱلذِّكْرِ إِن كُنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴾ واتە: پرسیار بکەن زانایانی گەلە پێشووەکان وەك جوولەکەو گاورەکانو خەڵکانی تریش ئایا ئەو پێغەمبەرانەی کە هاتوون بۆیان مرۆڤ بوون یان فریشتە؟ ئەگەر ئێوە نازانن. بێگومان مرۆڤ بوون، ئەمەیش لە بەهرە مەزنەکانی خودایە بەرامبەر بەندەکانی کە پێغەمبەری ناردووە بۆیان لە خۆیان. کە دەتوانن ئەو پەیامەی بۆی هێناون بە باشی وەری بگرنو لێی تێبگەن، وە دەفەرموێت: ﴿جَعَلْنَٰهُمْ جَسَدًا لَّا يَأْكُلُونَ ٱلطَّعَامَ﴾ واتە: لاشەیەکی وامان پێ نەدان خواردن نەخۆن، بەڵکو خواردنیان خواردووە وەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَمَآ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنَ ٱلْمُرْسَلِينَ إِلَّآ إِنَّهُمْ لَيَأْكُلُونَ ٱلطَّعَامَ وَيَمْشُونَ فِى

---

[1] یوسف (١٠٩).

[2] الاحقاف (٩).

[3] التغابن (٦).

ٱلۡأَسۡوَاقِ﴾[1] واتـە: ئێمـە پـێش تـۆ هـەر کـام لـە پێغەمبـەرانمان ناردبێت بێگومـان ئـەوان خوادنیـان خواردووەو بە بازاڕدا ڕۆیشتوون، واتە: مرۆڤ بـوون وەك مرۆڤـەکانی تـر دەیـانخواردو دەیـانخواردەوە، دەچوونە ناو بازاڕەکان بۆ کاسپیو بازرگانی، ئەو کارانەیان هـیچ زیـانو شـوورەییەکی تێدا نیـە، وەك موشـریکەکان واگومـان دەبـەنو ئـەڵێن : ﴿مَالِ هَٰذَا ٱلرَّسُولِ يَأۡكُلُ ٱلطَّعَامَ وَيَمۡشِي فِي ٱلۡأَسۡوَاقِ لَوۡلَآ أُنزِلَ إِلَيۡهِ مَلَكٞ فَيَكُونَ مَعَهُۥ نَذِيرًا ﴿٧﴾ أَوۡ يُلۡقَىٰٓ إِلَيۡهِ كَنزٌ أَوۡ تَكُونُ لَهُۥ جَنَّةٞ يَأۡكُلُ مِنۡهَا﴾[2] واتە: ئەمە چۆن پێغەمبەرێکە خواردن دەخوات و بە بـازاڕدا دەڕوات بۆچـی فریـشتەیەك نەنێردراوەتـە خوارەوە بۆ لای بۆ ئەوەی لەگەڵیدا ترسێنەر بێت، یان گەنجینەیەکی (لە ئاسمانەوە) بۆ فڕێ بدرایە یا بـاغێکی ببوایـە لێـی بخواردایـە. خـوای گـەورە دەفـەرمووێت: ﴿وَمَا كَانُواْ خَٰلِدِينَ﴾ واتـە: تاهەتایـە نەماونەتەوە لە دنیادا، بەڵکوژیاونو پاشـان مـردوون، ﴿وَمَا جَعَلۡنَا لِبَشَرٖ مِّن قَبۡلِكَ ٱلۡخُلۡدَ﴾[3] واتـە: هـیچ مرۆڤێکمان وا نەهێناوە لە پێش تۆوە هەر بمێنێتو نەمرێت، هەڵبژاردەکانیش لەو مرۆڤانە کە نیگایان بۆ هاتووە لە لای خواوە فریشتە هاتوونەتە لایان ئەو شتانەیان فێرکردوون کە فەرمانڕەوایی پێ بکـەن لە نێوان خەڵکیدا چاکە بکەنو دوورکەونەوە لە خراپەکاری، ﴿ثُمَّ صَدَقۡنَٰهُمُ ٱلۡوَعۡدَ﴾ واتە: پاشـان ئـەو بەڵێنانـەی کـە پێـی دابـوون کـە ستەمکاران لەناوبـەرێت بـۆی جێبـەجێ کـردن، بۆیـە خـوای گـەورە فەرموویـەتی: ﴿فَأَنجَيۡنَٰهُمۡ وَمَن نَّشَآءُ﴾ واتـە: ئـەوانیشو هـەر کەسـیش ویـستمان ڕزگارمـان کـردن، ﴿وَأَهۡلَكۡنَا ٱلۡمُسۡرِفِينَ﴾ واتـە: ئەوانەشـی کـە زیادەڕەویـان کـردو بڕوایـان بـەو پەیمانانـە نـەکرد کـە پێغەمبەران بۆیان هێنان قڕتێخستن.

﴿لَقَدۡ أَنزَلۡنَآ إِلَيۡكُمۡ كِتَٰبٗا فِيهِ ذِكۡرُكُمۡۚ أَفَلَا تَعۡقِلُونَ ﴿١٠﴾ وَكَمۡ قَصَمۡنَا مِن قَرۡيَةٖ كَانَتۡ ظَالِمَةٗ وَأَنشَأۡنَا بَعۡدَهَا قَوۡمًا ءَاخَرِينَ ﴿١١﴾ فَلَمَّآ أَحَسُّواْ بَأۡسَنَآ إِذَا هُم مِّنۡهَا يَرۡكُضُونَ ﴿١٢﴾ لَا تَرۡكُضُواْ وَٱرۡجِعُوٓاْ إِلَىٰ مَآ أُتۡرِفۡتُمۡ فِيهِ وَمَسَٰكِنِكُمۡ لَعَلَّكُمۡ تُسۡـَٔلُونَ ﴿١٣﴾ قَالُواْ يَٰوَيۡلَنَآ إِنَّا كُنَّا ظَٰلِمِينَ ﴿١٤﴾ فَمَا زَالَت تِّلۡكَ دَعۡوَىٰهُمۡ حَتَّىٰ جَعَلۡنَٰهُمۡ حَصِيدًا خَٰمِدِينَ ﴿١٥﴾﴾

ڕێزی قورئان

---

[1] الفرقان (٢٠).

[2] الفرقان (٧ـ٨).

[3] الانبیاء (٣٤).

خوای گەورە باسی ڕێزو قەدری قورئان دەكاتو ئاگاداریان دەكات كە چاك ڕێزی لێ بگرنو بە گەورە سەیری بكەن دەفەرمووێت: ﴿لَقَدْ أَنزَلْنَآ إِلَيْكُمْ كِتَـٰبًا فِيهِ ذِكْرُكُمْ﴾ واتە: سوێند بە خوا ناردوومانەتە خوارەوە كتێبێك بۆئێوەكە سەربەرزیو ناوبانگی ئێوەی تێدایە، ئیبنو عەباس دەڵێت: واتە: باسی ڕێزی ئێوەشی تێدایە.[1] ﴿أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾ واتە: دەی ئایا بۆ بیر ناكەنەوە. واتە: تا كەی لەو بەهرەیە حاڵی نابنو بە چاكی وەری ناگرنو پێشوازی لێ ناكەن، وەك خوای گەورە لە ئایەتێكی تردا فەرموویەتی: ﴿وَإِنَّهُۥ لَذِكْرٌ لَّكَ وَلِقَوْمِكَ ۖ وَسَوْفَ تُسْـَٔلُونَ﴾[2] واتە: وە بێگومان ئەم قورئانە هۆی ناوداریە بۆ خۆتو گەلەكەت لە داهاتووشدا پرسیارتان لێ دەكرێت.

چۆن خودا ناهەقیكارانی قڕتێخست

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَكَمْ قَصَمْنَا مِن قَرْيَةٍ كَانَتْ ظَالِمَةً﴾ واتە: چەند شارمان كاول كرد كە خەڵكەكەی ستەمكار بوون، ئەم وتەی ﴿وَكَمْ﴾ە بۆ زۆرینە بەكاردێت. وەك خوای گەورە لە ئایەتی تردا دەفەرمووێت: ﴿وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِنَ ٱلْقُرُونِ مِنۢ بَعْدِ نُوحٍ﴾[3] واتە: وە زۆر (گەلو میللەت)مان لەناو برد لە چەرخەكانی پاش نوح، وە دەفەرمووێت: ﴿فَكَأَيِّن مِّن قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَـٰهَا وَهِىَ ظَالِمَةٌ فَهِىَ خَاوِيَةٌ عَلَىٰ عُرُوشِهَا﴾[4] واتە: ئینجا چەندەها شارو دێهاتمان وێران كرد كە (خەڵكەكەی) ستەمكار بوون ئەو (شارانە دیواری خانووەكانی) كەوتبوون بەسەر بانەكانیاندا، پاشان دەفەرمووێت: ﴿وَأَنشَأْنَا بَعْدَهَا قَوْمًا ءَاخَرِينَ﴾ واتە: لە دوای ئەوان گەلانی ترمان لە جێیان دانا. پاشان دەفەرمووێت: ﴿فَلَمَّآ أَحَسُّوا۟ بَأْسَنَآ﴾ واتە: گومانیان نەما كە سزایان بۆ دابەزیووەو چار نیە، وەك پێغەمبەرەكەیان بەڵێنی پێداون، ﴿إِذَا هُم مِّنْهَا يَرْكُضُونَ﴾ واتە: بە پەلە لەو شارانە ڕایان دەكردو لێی دەردەچوون، ﴿لَا تَرْكُضُوا۟ وَٱرْجِعُوٓا۟ إِلَىٰ مَآ أُتْرِفْتُمْ فِيهِ وَمَسَـٰكِنِكُمْ﴾ واتە: ڕامەكەنو بگەڕێنەوە، ئەمەیان بۆ سوكایەتی پێكردنو كەم سەیركردنیان پێدەوترێت، واتە: ڕامەكەنو بۆی دەرچن لەو سزایەی بۆتان دێت، بگەڕێنەوە بۆ شوێنی خۆتان بۆ ڕابواردنو كەیفكردنو ئەو ژیانە نەخۆشەی كە تیایدا بوون، قەتادە

---

[1] الطبري (٢١/٦١١).

[2] الزخرف (٤٤).

[3] الاسراء (١٧).

[4] الحج (٤٥).

دەڵێت: بۆ سوکایەتی پێکردنیان پێیان ئەمەیان پێ ئەڵێن. وە پاشان دەفەرمووێت: ﴿لَعَلَّكُمۡ تُسۡـَٔلُونَ﴾ واتە: بەڵکو پرسیارتان لێ بکرێت لەسەر ئەو شوکرانەبژێریەی کردووتانە لەسەر ئەو بەهرانەی خوا پێی بەخشین، پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿قَالُواْ يَٰوَيۡلَنَآ إِنَّا كُنَّا ظَٰلِمِينَ﴾ واتە: دەڵێن: ڕەنجەڕۆ خۆین ئێمە ستەمکار بووین، وەختێك داندەنێن بە تاوانەکانیاندا کە هیچ سوودێکی نیە بۆیان، ﴿فَمَا زَالَت تِّلۡكَ دَعۡوَىٰهُمۡ حَتَّىٰ جَعَلۡنَٰهُمۡ حَصِيدًا خَٰمِدِينَ﴾ واتە: بەردەوام ئەم قسەیە دووبارە دەکەنەوەو دان بە تاوانەکانیاندا دەنێن، هەتا بە تەواوی دەریان دەکەینو دایاندەمرکێنینەوەو لە جوڵەیان دەخەینو سرتەیان لێ دەبڕین.

﴿وَمَا خَلَقۡنَا ٱلسَّمَآءَ وَٱلۡأَرۡضَ وَمَا بَيۡنَهُمَا لَٰعِبِينَ ﴿١٦﴾ لَوۡ أَرَدۡنَآ أَن نَّتَّخِذَ لَهۡوًا لَّٱتَّخَذۡنَٰهُ مِن لَّدُنَّآ إِن كُنَّا فَٰعِلِينَ ﴿١٧﴾ بَلۡ نَقۡذِفُ بِٱلۡحَقِّ عَلَى ٱلۡبَٰطِلِ فَيَدۡمَغُهُۥ فَإِذَا هُوَ زَاهِقٞۚ وَلَكُمُ ٱلۡوَيۡلُ مِمَّا تَصِفُونَ ﴿١٨﴾ وَلَهُۥ مَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۚ وَمَنۡ عِندَهُۥ لَا يَسۡتَكۡبِرُونَ عَنۡ عِبَادَتِهِۦ وَلَا يَسۡتَحۡسِرُونَ ﴿١٩﴾ يُسَبِّحُونَ ٱلَّيۡلَ وَٱلنَّهَارَ لَا يَفۡتُرُونَ ﴿٢٠﴾﴾

وەدیهێنانی بوونەوەر بە دادو کارزانی خودا خۆی

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَمَا خَلَقۡنَا ٱلسَّمَآءَ وَٱلۡأَرۡضَ وَمَا بَيۡنَهُمَا لَٰعِبِينَ﴾ واتە: ئێمە دروستمان نەکردووە ئاسمانەکانو زەویو ئەوەی لە نێوانیاندایە بە گاڵتەو بێ هودە. خوای گەورە باسی ئەوە دەکات کە لە ئاسمانەکانو زەمینو ئەوەیشی لەناویاندایە بە هەقو ڕاستیو دادوەری دروست کردووە. ﴿لِيَجۡزِيَ ٱلَّذِينَ أَسَٰٓـُٔواْ بِمَا عَمِلُواْ وَيَجۡزِيَ ٱلَّذِينَ أَحۡسَنُواْ بِٱلۡحُسۡنَى﴾[1] واتە: تا سزای ئەوانە بدات کە خراپەیان کردووە بە پێی کردەوەکانیانو پاداشتی ئەوانەش بداتەوە کە چاکەیان کردووە بە چاکەتر (لەوەی کردویانە)، ﴿وَمَا خَلَقۡنَا ٱلسَّمَآءَ وَٱلۡأَرۡضَ وَمَا بَيۡنَهُمَا بَٰطِلٗاۚ ذَٰلِكَ ظَنُّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْۚ فَوَيۡلٞ لِّلَّذِينَ كَفَرُواْ مِنَ ٱلنَّارِ﴾[2] واتە: ئێمە ئاسمانو زەویو ئەوەی لە نێوانیاندایە بەبێ هودە دروستمان نەکردووە ئەوە گومانی ئەو کەسانەیە کە بێ باوەڕبوون سا هاوار بۆ ئەوانەی کە بێباوەڕبوون لە ئاگری دۆزەخ. وە دەفەرمووێت: ﴿لَوۡ أَرَدۡنَآ أَن نَّتَّخِذَ لَهۡوًا لَّٱتَّخَذۡنَٰهُ مِن لَّدُنَّآ﴾ واتە: ئەگەر بمانویستایە سەرقاڵی بۆ خۆمان هەڵبژێرین (وەك هاوسەرو منداڵ) لە لایەن خۆمانەوە هەڵماندەبژارد. ئیبنو ئەبی نەجیح دەڵێت لە موجاهیدەوە

[1] النجم (٣١).

[2] ص (٢٧).

﴿ لَوْ أَرَدْنَآ أَن نَّتَّخِذَ لَهْوًا لَّاتَّخَذْنَٰهُ مِن لَّدُنَّآ ﴾ واتە: ئەگەر بمانویستایە گەمەو گاڵتە بکەین هەر لە لای خۆمانەوە دەمانکرد، نە بەهەشتو نە جەهەنەمیشمان دروست نەدەکردو کەسیشمان نەدەمراندو زیندوومان نەدەکردەوەو لێشمان نەدەپرسیەوە.[1] قەتادەو سودیو ئیبراهیمی نەخەعیو موغیرەی کوڕی میقسەم دەڵێن: ﴿إِن كُنَّا فَٰعِلِينَ ﴾ واتە: (ما كنا فاعلين) واتە: ئەگەر بمانویستایە دەمانکرد، بەڵام نەمانکرد.[2] موجاهید دەڵێت: هەر شتێك لە قورئاندا بە (إن) بێت، ئەوە بۆنکولیکردنە لەوشتە.[3] خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ بَلْ نَقْذِفُ بِٱلْحَقِّ عَلَى ٱلْبَٰطِلِ﴾ واتە: ڕاستی ڕوون دەکەینەوەو پڕوپووچ لەناو دەچێت. بۆیە فەرموویەتی: ﴿فَيَدْمَغُهُۥ فَإِذَا هُوَ زَاهِقٌ ﴾ واتە: بە هۆیەوە (بەتاڵ) مێشکی دەپژێو تێکدەشکێت ئینجا دەستبەجێ بەتاڵ دەفەوتێتو لەناو دەچێت. واتە دەڕواتو نامێنێتو دەتوێتەوە. ﴿وَلَكُمُ ٱلْوَيْلُ﴾ واتە: هاوارو واوەیلا بۆ ئەو کەسانەی دەڵێن خودا کوڕی هەیە، ﴿مِمَّا تَصِفُونَ﴾ واتە: ئەو درۆیە هەڵدەبەستنو دەیڵێن، پاشان خوای گەورە باسی بەندایەتی فریشتەکان دەکات بۆ خۆی کە چۆن بە شەوو بە ڕۆژ بەردەوام لە عیبادەتدان.

هەموو شتێك موڵکی خودایە و بەندەی ئەوە

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَلَهُۥ مَن فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۚ وَمَنْ عِندَهُۥ ﴾ واتە: ئەوەی لە ئاسمانەکانو زەمینەو فریشتەکانیش هەموو تەنها بۆ خودایە ﴿لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِۦ﴾ واتە: خۆ بە زل نازانن لە پەرستنی خودادا، وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿ لَّن يَسْتَنكِفَ ٱلْمَسِيحُ أَن يَكُونَ عَبْدًا لِّلَّهِ وَلَا ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ ٱلْمُقَرَّبُونَ ۚ وَمَن يَسْتَنكِفْ عَنْ عِبَادَتِهِۦ وَيَسْتَكْبِرْ فَسَيَحْشُرُهُمْ إِلَيْهِ جَمِيعًا ﴾[4] واتە: هەرگیز مەسیح لاری نیەو ناڕازی نیە لەوەی بەندەی خوا بێت هەروەها فریشتەنزیکەکانیشو هەر کەس بە بەندایەتی خوا ڕازی نەبێتو خۆی بە گەورە دابنێت ئەوە لە داهاتوودا هەموویان کۆدەکاتەوە لای خۆی. وە دەفەرموێت: ﴿وَلَا يَسْتَحْسِرُونَ ﴾ واتە: ماندوو نابنو تەمەڵی ناکەن، پاشان دەفەرموێت: ﴿ يُسَبِّحُونَ ٱلَّيْلَ وَٱلنَّهَارَ لَا يَفْتُرُونَ ﴾ واتە: شەوو ڕۆژ

---

[1] الطبري (١٨/٤٢٠).

[2] الطبري (٢١/٦١١).

[3] الدر المنثور (٥/٦٢٠).

[4] النساء (١٧٢).

تەسبیحاتو ستایشی دەکەن ماندوو نابنو سارد نابنەوە. واتە: بەردەوام هەمیشە لە کارکردنداو بە دلسۆزیەوە گوێڕایەڵی فەرمانەکانی خودانو بە چاکی بەجێی دێنن، وەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿لَّا يَعْصُونَ ٱللَّهَ مَآ أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ﴾[1] واتە: خودا چۆن فەرمانیان پێ بدات، لە فەرمانی دەرناچنو هەرچیان پێ بسپێرێت بەجێی دێنن.

﴿أَمِ ٱتَّخَذُوٓاْ ءَالِهَةً مِّنَ ٱلْأَرْضِ هُمْ يُنشِرُونَ ﴿٢١﴾ لَوْ كَانَ فِيهِمَآ ءَالِهَةٌ إِلَّا ٱللَّهُ لَفَسَدَتَا فَسُبْحَٰنَ ٱللَّهِ رَبِّ ٱلْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿٢٢﴾ لَا يُسْـَٔلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْـَٔلُونَ ﴿٢٣﴾﴾

وەڵامدانەوە لەسەر ئەو خوا درۆزنانەی بتپەرستان دەیانپەرستن

خوای گەورە ڕازی نیە هیچ کەسێك جگە لەو خوداگەلێکی تر بکاتە خودای خۆی بیانپەرستێت: ﴿أَمِ ٱتَّخَذُوٓاْ ءَالِهَةً مِّنَ ٱلْأَرْضِ هُمْ يُنشِرُونَ﴾ واتە: ئایا ئەو خودایانە مردوو زیندوو دەکەنەوەو لە زەوی دەریاندەهێننە دەرەوە، واتە: ئەوانە هیچ شتێکی وا ناتوانن بکەن کەواتە چۆن کردوویانن بە شەریکی خواو لەگەڵ خوادا دەیانپەرستن،؟ پاشان خوای گەورە باسی ئەوە دەکات ئەگەر جگە لە خودا، خودایەکی تر هەبێت، ئاسمانەکانو زەمین تێك دەچێتو نامێنێت، وەك دەفەرموێت: ﴿لَوْ كَانَ فِيهِمَآ ءَالِهَةٌ إِلَّا ٱللَّهُ﴾ واتە:ئەگەر لە ئاسمانەکانو زەمیندا جگە لە خودا، خودایەکی تر بوایە، ﴿لَفَسَدَتَا﴾ واتە: بێگومان هەردوویان تێکدەچوون. وەك ئەم ئایەتە کە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿مَا ٱتَّخَذَ ٱللَّهُ مِن وَلَدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُۥ مِنْ إِلَٰهٍ إِذًا لَّذَهَبَ كُلُّ إِلَٰهٍۭ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَا بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ سُبْحَٰنَ ٱللَّهِ عَمَّا يَصِفُونَ﴾[2] واتە: خودا هیچ ڕۆڵەیەکی بۆ خۆی بڕیار نەداوە هیچ پەرستراوێکی تری لەگەڵدا نەبووە (ئەگەر پەرستراوی تری لەگەڵ بووایە) ئەو کاتە هەر پەرستراوێك چی دروست کردووە (بۆ خۆی) دەیبردو هەندێکیان زاڵ دەبوون بەسەر هەندێکی تریاندا خوا پاکو بێگەردە لەوەی ئەوان دەیڵێن. وە لێرەیشدا دەفەرموێت: ﴿فَسُبْحَٰنَ ٱللَّهِ رَبِّ ٱلْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ﴾ واتە: خوای گەورە زۆر پاكو بێ عەیبە لەو قسانە ئەوانە هەڵی دەبەستنو ئەڵێن: خودا کوڕو شەریکی هەیە. پاشان دەفەرموێت: ﴿لَا يُسْـَٔلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْـَٔلُونَ﴾ واتە: ئەو کاربەدەستێکی وایە هیچ کەسێك ناتوانێت دەست وەکاری بداتو خۆی تێ هەڵقورتێنێت، وە هیچ کەس ناتوانێت لەمپەر بێت لە ڕێیدا لەبەر مەزنیو

---

[1] التحريم (٦).

[2] المؤمنون (٩١).

بێباکیو زانیاریو کارزانیو دادپەروەریو بەسۆزی خودا، ﴿وَهُمۡ يُسۡـَٔلُونَ﴾ واتە: هەر خودایە دەپرسێتەوە لە دروستکراوەکانی لەوەی کە دەیکەن، وەك لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿فَوَرَبِّكَ لَنَسۡـَٔلَنَّهُمۡ أَجۡمَعِينَ ٩٢ عَمَّا كَانُواْ يَعۡمَلُونَ﴾[1] واتە: جا سوێند بە پەروەردگارت پرسیار لە هەموویان دەکەین، لەوەی کە دەیانکرد (لە دنیادا)، ئەم ئایەتە وەك ئەو ئایەتە وایە کە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَهُوَ يُجِيرُ وَلَا يُجَارُ عَلَيۡهِ﴾[2] واتە: وە پەنای (هەموو لایەك) دەداتو کەس لەو پەنا نادرێت.

﴿أَمِ ٱتَّخَذُواْ مِن دُونِهِۦٓ ءَالِهَةٗۖ قُلۡ هَاتُواْ بُرۡهَٰنَكُمۡۖ هَٰذَا ذِكۡرُ مَن مَّعِيَ وَذِكۡرُ مَن قَبۡلِيۗ بَلۡ أَكۡثَرُهُمۡ لَا يَعۡلَمُونَ ٱلۡحَقَّۖ فَهُم مُّعۡرِضُونَ ٢٤ وَمَآ أَرۡسَلۡنَا مِن قَبۡلِكَ مِن رَّسُولٍ إِلَّا نُوحِيٓ إِلَيۡهِ أَنَّهُۥ لَآ إِلَٰهَ إِلَّآ أَنَا۠ فَٱعۡبُدُونِ ٢٥﴾

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿أَمِ ٱتَّخَذُواْ مِن دُونِهِۦٓ ءَالِهَةٗۖ قُلۡ﴾ واتە: ئایا ئەوانە جگە لە خوا چەند خودایەکی تریان بۆ خۆیان داناوە؟ ئەی موحەممەد (ﷺ) پێیان بڵێ: ﴿هَاتُواْ بُرۡهَٰنَكُمۡ﴾ واتە: بەڵگەی خۆتان بێنن لەسەر ئەو قسەیەی دەیکەن. ﴿هَٰذَا ذِكۡرُ مَن مَّعِيَ﴾ واتە: ئەم قورئانە هاتووە بۆ ئەوانەی لەگەڵ منن، ﴿وَذِكۡرُ مَن قَبۡلِي﴾ واتە: وە قسەی ئەو (پەیامانەیە) لە پێش منەوە هاتوون. واتە: کتێبە پێشووەکانیش بە پێچەوانەی ئەو قسانەن کە ئێوە ئێژنیو وا دەزانن، ﴿بَلۡ أَكۡثَرُهُمۡ لَا يَعۡلَمُونَ ٱلۡحَقَّۖ فَهُم مُّعۡرِضُونَ﴾ واتە: ئەی خوانەناسان ئێوە راستی نازاننو پشتی تێدەکەنو خۆتانی لێ دەبوێرن، هەموو کتێبێك کە هاتووەتە خوارەوە بۆ هەر پێغەمبەرێك کە رەوانە کراوە تیایدا هاتووە کە غەیری خودا هیچ خودایەتی تر نیە، بۆیە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَمَآ أَرۡسَلۡنَا مِن قَبۡلِكَ مِن رَّسُولٍ إِلَّا نُوحِيٓ إِلَيۡهِ أَنَّهُۥ لَآ إِلَٰهَ إِلَّآ أَنَا۠ فَٱعۡبُدُونِ﴾ واتە: وە ئێمە نەماننادووە پێش تۆ هیچ پێغەمبەرێك مەگەر نیگامان بۆ ناردووە (بەوەی کە) بێگومان جگە لە من هیچ پەرستراوێك نیە کەواتە تەنها من بپەرستن. وەك خوای گەورە لە ئایەتی تردا فەرموویەتی: ﴿وَسۡـَٔلۡ مَنۡ أَرۡسَلۡنَا مِن قَبۡلِكَ مِن رُّسُلِنَآ أَجَعَلۡنَا مِن دُونِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ءَالِهَةٗ يُعۡبَدُونَ﴾[3] واتە: تۆ پرسیار بکە لەو پێغەمبەرانەی پێش تۆ ناردومانن ئایا بێجگە لە

---

[1] الحجر (٩٢ـ٩٣).

[2] المؤمنون (٨٨).

[3] الزخرف (٤٥).

خوای میهرەبان بڕیارمان داوە پەرستراوێك بپەرسترێت، وە فەرموویەتی: ﴿ وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَّسُولًا أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ ﴾[1] واتە: هەموو پێغەمبەرێك كە خودای گەورە ڕەوانەی كردووە بانگی خەڵكی كردووە بۆ عیبادەتی خودا بە تەنهاو داوای كردووە لێیان شەریكی بۆ دانەنێن، سروشتی مرۆڤ خۆی شایەتە لەسەر ئەوە، موشریكەكان هیچ بەڵگەیەكیان بە دەستەوە نیە، بەڵگەكانیان بەتاڵ و پڕوپوچە لای پەروەردگاریان، خوای گەورە لێیان توورەیەو جەزرەبەی زۆر توندیش دەدرێن.

﴿ وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَٰنُ وَلَدًا ۗ سُبْحَانَهُ ۚ بَلْ عِبَادٌ مُّكْرَمُونَ ﴿٢٦﴾ لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَهُم بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ ﴿٢٧﴾ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَىٰ وَهُم مِّنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ ﴿٢٨﴾ وَمَن يَقُلْ مِنْهُمْ إِنِّي إِلَٰهٌ مِّن دُونِهِ فَذَٰلِكَ نَجْزِيهِ جَهَنَّمَ ۚ كَذَٰلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ ﴿٢٩﴾ ﴾

وەڵامدانەوەی ئەو كەسانەی وا دەزانن كە فریشتەكان كیژی خودان و باسی كارەكانیان پلەیان

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَٰنُ وَلَدًا ﴾ واتە: (وە بێباوەڕان) وتیان خوای میهرەبان منداڵی بۆ خۆی بڕیارداوە (كە فریشتەكانن)، خوای گەورە وەڵامی ئەو كەسانە دەداتەوە كە ئەڵێن خودا منداڵی هەیەو ئەومنداڵش لە فریشتەكان، وەك هەندێك لە عەرەبەكان وایاندەزانی كە: فریشتەكان كیژی خودان، خوای گەورە وەڵامی دانەوەو فەرمووی: ﴿بَلْ عِبَادٌ مُّكْرَمُونَ ﴾ واتە: ئەو فریشتانە بەندەی ڕێزلێگیراون لە لای خوداو پلەوپایەو شوێنی بەڕێزیان بۆ دانراوە، ئەوانیش بە زۆری بێ وچان بە گفتارو بەكردار هەر خەریكی خواپەرستین، ﴿لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَهُم بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ ﴾ واتە: لە قسەی خوا پێش ناكەون و لە هیچ شتێكداو ئەو فەرمانانەی دەیدات بەسەریاندا هەرگیز سەرپێچی لێ ناكەن، بەڵكو زۆر بە پەلە جێبەجێی دەكەن، ﴿ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ ﴾ واتە: خوا ئاگادارە بە ئەوەی كە دنیا لەبەر دەستیاندایەو بە ئەوەی لە ڕۆژی دواییدا بۆیان ئامادە كراوە. واتە: ئاگادارە بەوەی كردوویانەو ئێستاش دەیكەن، چونكە زانیاری خودا دەوری داون و هیچ شتێكی شاراوەی لێ ون نابێت، ﴿وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَىٰ ﴾ واتە: هەر كەسێك ئەو ڕازی نەبێت ناتوانن تكای بۆ بكەن، ئەم ئایەتە وەك ئەو ئایەتانە وایە كە دەفەرمووێت: ﴿مَن ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِندَهُ

[1] النحل (٣٦).

إِلَّا بِإِذۡنِهِۦ﴾[1] واتە: کێیە ئەو کەسەی لەو ڕۆژەدا بتوانێت تکای لە لا بکات مەگەر بە ڕێپێدانی خۆی. وە دەفەرموویت: ﴿وَلَا تَنفَعُ ٱلشَّفَٰعَةُ عِندَهُۥٓ إِلَّا لِمَنۡ أَذِنَ لَهُۥ﴾[2] واتە: وە تکاکردن لای خوا سوودی نیە مەگەر بۆ کەسێك ئەو (خوا) ڕێگە بدات، ئایەت لەم بارەوە ئێجگار زۆرە. ﴿وَهُم مِّنۡ خَشۡيَتِهِۦ مُشۡفِقُونَ﴾ واتە: فریشتەکان لەترسی خوا دەلەرزن. پاشان خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿وَمَن يَقُلۡ مِنۡهُمۡ إِنِّيٓ إِلَٰهٞ مِّن دُونِهِۦ﴾ واتە: هەر کەسێك بێژێت من خودایەکم غەیری خودا، واتە: لەگەڵ خوادا، ﴿فَذَٰلِكَ نَجۡزِيهِ جَهَنَّمَۚ كَذَٰلِكَ نَجۡزِي ٱلظَّٰلِمِينَ﴾ واتە: هەر کەسێك وا بێژێتو ئەو قسەیە بکات، سزای ئەو کەسە جەهەنەمە، تۆڵەیش لە ناهەقیکار دەسێنین بەو شێوەیە. ئەمە خۆی مەرجە (شەرتە)، مەرجیش پێویست ناکات ڕووبدات، وەك ئەم ئایەتە کە خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿قُلۡ إِن كَانَ لِلرَّحۡمَٰنِ وَلَدٞ فَأَنَا۠ أَوَّلُ ٱلۡعَٰبِدِينَ﴾[3] واتە: ئەگەر خودا فەرزندەی بێت، من یەکەمین کەسێکم کە دەیپەرستم، ئەمە مەرجەو هەرگیز ڕوونادات، وە دەفەرموویت: ﴿لَئِنۡ أَشۡرَكۡتَ لَيَحۡبَطَنَّ عَمَلُكَ﴾[4] واتە: ئێمە بە تۆمان ڕاگەیاندووە ئەی موحەممەد- (ﷺ) ئەگەر شەریك بۆ خودا دابنێین بێگومان بە کارەکەت لێ پوچەڵ دەبێت، ئەم مەرجەیش هەرگیز نایەتەدی.

﴿أَوَلَمۡ يَرَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ أَنَّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ كَانَتَا رَتۡقٗا فَفَتَقۡنَٰهُمَاۖ وَجَعَلۡنَا مِنَ ٱلۡمَآءِ كُلَّ شَيۡءٍ حَيٍّۚ أَفَلَا يُؤۡمِنُونَ ﴿٣٠﴾ وَجَعَلۡنَا فِي ٱلۡأَرۡضِ رَوَٰسِيَ أَن تَمِيدَ بِهِمۡ وَجَعَلۡنَا فِيهَا فِجَاجٗا سُبُلٗا لَّعَلَّهُمۡ يَهۡتَدُونَ ﴿٣١﴾ وَجَعَلۡنَا ٱلسَّمَآءَ سَقۡفٗا مَّحۡفُوظٗاۖ وَهُمۡ عَنۡ ءَايَٰتِهَا مُعۡرِضُونَ ﴿٣٢﴾ وَهُوَ ٱلَّذِي خَلَقَ ٱلَّيۡلَ وَٱلنَّهَارَ وَٱلشَّمۡسَ وَٱلۡقَمَرَۖ كُلّٞ فِي فَلَكٖ يَسۡبَحُونَ ﴿٣٣﴾﴾

نیشانەکانی خودا لە ئاسمان و زەوی و شەوو ڕۆژدا

خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿أَوَلَمۡ يَرَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ أَنَّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ كَانَتَا رَتۡقٗا فَفَتَقۡنَٰهُمَاۖ وَجَعَلۡنَا مِنَ ٱلۡمَآءِ كُلَّ شَيۡءٍ حَيٍّۚ أَفَلَا يُؤۡمِنُونَ﴾ واتە: ئایا ئەوانەی بێباوەڕبوون نەیاندی و نەیانزانیوە کە ئاسمانەکانو زەوی هەردووکیان پێکەوە لکابوونو یەك پارچە بوون ئینجا لە یەکترمان جیاکردنەوەو

---

[1] البقرة (٢٥٥).

[2] سبأ (٢٣).

[3] الزخرف (٨١).

[4] الزمر (٦٥).

دەراهەممان هێنا لە ئاو هەموو شتێکی زیندوو، دەی ئایا ئەوانە هەر باوەڕ ناهێنن؟ خوای گەورە ئاگادارمان دەکاتەوە لە تواناو دەسەڵاتی تەواوو مەزنی خۆی لە دروستکردنی گشت شتەکانداو زاڵی بەسەر هەموویداو دەفەرمووێت: ﴿أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ واتە: ئاخۆ خوانەناسان ئەوانەی کەبڕوایان بە دەسەڵاتی تەواوی خودا نیەو کەسی تر لەگەڵیدا ئەپەرستن، ئایا نازانن کە خودا خۆی بە تەنها هەموو شتێکی وەدیهێناوەو بە کارەکانیدا دەگات، چۆن شایەنی ئەوەیە کەسی تری لەگەڵدا بپەرستی یان کەسی تر بکەی بە شەریکی، ئایا ئەوانە نابینن کە ئاسمانەکانو زەمین یەك پارچە بوونو واتە: بەسەر یەکەوە بوونو تۆکمەو پتەوبوون و چووبوون بەیەکدا، لە سەرەتای دروستبوونیانەوە، پاشان ئەمیانی لەئەویان جیاکردەوەو ئاسمانەکان بوونە حەوت ئاسمانو زەمینیش بووە حەوت زەمینو بە هەوا ئەمیانی لەئەویان جیاکردەوە، ئاسمان بارانی لێ باریو زەویش ڕوەکی تیاڕوا، بۆیە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ﴾ یانی: ئەوانە بە چاوی خۆیان دروستکراوەکان ئەبینن کە کەم کەم دێنە بەرهەم وهەموو ئەمانەش بەڵگەی ئاشکران لەسەر بوونی وەدیهێنەرێکی بە توانای خاوەن دەسەڵات کە مەیلی هەر شتێکی ببێت دەیکات، وەك ئەم شاعیرە دەڵێت:

فَفِي كُلِّ شيءٍ لَهُ آيَةٌ   تَدُلُّ عَلَى أَنَّهُ واحِدُ

سوفیانی سەوری لە باوکیەوە لە عیکریمەوە دەڵێت: پرسیار کرا لە ئیبنو عەبباس، ئایا شەو لە پێشەوە بووە یان ڕۆژ؟ وتی: ئایا بینیوتانە کاتێك ئاسمانەکانو زەمین یەکپارچە بوون، ئاخۆ جگە لە تاریکستانی هیچی تر لە نێوانیاندا هەبووە؟ بەوەدا بزانن کە شەو لە پێش ڕۆژەوە بووە.[1] ئیبنو ئەبی حاتەم ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو عومەرەوە کە پیاوێك هات پرسیاری لە بارەی ئاسمانەکانو زەمینەوە لێکرد، ئایا یەکپارچە بوون خوای گەورە جیای کردنەوە، ئیبنو عومەر وتی: بڕۆ بۆ لای ئەو مامۆستایە لێی بپرسە، دوایی بێو هەواڵم بدەرێ کە چی وتووە. وتی: ڕۆیشت بۆ لای ئیبنو عەبباس پرسیاری لێکرد، ئیبنو عەبباس وتی: بەڵێ، ئاسمانەکان یەك پارچە بوونو بارانیان نەدەباراند، زەمینیش یەك پارچە بوو ڕووەکی لێ نەدەڕوا، کاتێك خودا خەڵکێکی دروست کرد بۆ ئەم زەمینە، ئاسمانی واڵیکرد باران ببارێنێتو زەمینیشی چاکو بە پیت کرد کە ڕووەك برووێنێت، پیاوەکە گەڕایەوە بۆ لای ئیبنو عومەرو هەواڵەکەی دایە، ئیبنو عومەر وتی: ئێستا تێگەیشتم کە ئیبنو عەبباس زانیاری فێرکراوە لە بارەی قورئانەوە ڕاستی وتووە هەر بەو شێوەیە بووە،ئیبنو عومەر وتی: ئەوسا دەموت: ئەو چاو قایمییەی ئیبنو عەباسم بە لاوە چاك نیە لە بارەی تەفسیری قورئانەوە هەیەتی، ئێستا بۆم

[1] الطبري (١٨/٤٣٣).

دەرکەوت کە ئەو زانیاری قورئانیی پێدراوە.[1] سەعیدی کوڕی جوبەیر دەڵێت: ئاسمانو زەمین بە یەکەوە (لکابوون) کاتێك ئاسمان بەرزبووەوەو زەوی لێ جیابووەوەو ئەوە ئەو لێکهەڵوەشاندنەوە بوو کە خوای گەورە باسی کردووە لە قورئاندا، حەسەنو قەتادە دەڵێن: هەموو بەیەکەوە بوون، بەم هەوایە لەیەکی جیاکردنەوە، خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ﴾ واتە: هەرچی گیانەوەریش هەیە لە ئاو بەرهەممان هێناوە، کەواتە سەرچاوەی گشت گیانەوەران لە ئاوە. ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە ئەبو هورەیرەوە دەڵێت: وتم: ئەی پێغەمبەری خودا (ﷺ) من کاتێك کە تۆ ئەبینم دڵم خۆش ئەبێت و چاوم ڕوون ئەبێتەوە، بۆیە باسی هەموو شتێکم بۆ بکە، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: (هەموو شتێك لە ئاو وەدی هاتووە) دەڵێت: وتم: شتێکم فێر بکە کارم پێکرد بچمە بەهەشت، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: (سڵاو بکەو خواردن بدە بە خەڵکی، پەیوەندی خزمایەتی بەجێ بێنەو بە شەو هەڵسە کاتێك کە خەڵکی خەوتوون، پاشان بەبێ ترس بڕۆ بۆ بەهەشت).[2] ئەمە ئیسنادێکە لەسەر مەرجی هەردوو سەحیحەکە، جگە لەوە نەبێت کە ئەبو مەیمونە لەڕاویەکانی لای (سنن)ەو ناویشی (سولەیم)ە، تیرمزیش حەدیسی بۆ ڕاست دەکاتەوە. پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ﴾ واتە: ئەو کێوانەشمان داکوتاوە بەناو زەویدا بۆ ئەوەی ڕایوەستێنێتو قورسی بکاتو نەلەرزێت بەو خەڵکەوە لەسەریەتی، واتە: بجوڵێتو بەملاولادا بڕواتو نەوەستێو بۆ ئەوە نەشێ خەڵکی لەسەری بژین، چونکە هەمووی نوقم بووە لەناو ئاودا چواریەکێکی نەبێت، خوای گەورە هەواو خۆری وەدیهێنا هەتا ئەو خەڵکە ئاسمانو ئەوەی تیایەتی ببینێت کە چەند نیشانەی گەورەو بەڵگەی ڕوونو ئاشکرای تێدایە، بۆیە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿أَن تَمِيدَ بِهِمْ﴾ واتە: نەوەکا بیانلەرزێنێتو لەگەڵ خۆی بیانبات، ﴿وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجًا سُبُلًا﴾ واتە: وەچەند دەروازەو ڕێمان تێدا کردووەتەوە بۆ ئەوەی پێیدا بڕۆن لە وڵاتێکەوە بۆ وڵاتێکی ترو لە کیشوەرێکەوە بۆ کیشوەرێکی تر، وەك خۆتان دەیبینن کە ئەو کەژو کێوانە چۆن بونەتە ڕێگر لە نێوان ئەم وڵاتو ئەو وڵاتدا، خوای گەورە ڕێگای تێدا هێشتووەتەوە بۆ ئەوەی خەڵکی پێیدا بڕۆن لەم شوێنەوە بۆ ئەو شوێن، بۆیە فەرموویەتی: ﴿لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ﴾ واتە: بەڵکو شارەزابن. وە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَّحْفُوظًا﴾ واتە: ئاسمانیشمان وەك سەربانێك (گومەزیەك) لێکردووە بەسەر زەمینەوە، وەك خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْيدٍ وَإِنَّا

---

[1] ابن أبي حاتم (٨/٢٤٥٠).

[2] أحمد (٢/٢٩٥/٣٢٣/٣٢٤)، فەرموودەیەکی لاوازە.

لَمُوسِعُونَ﴾[١] واتە: وە ئاسمان بە دەستی خۆمان دروستمان کردووە، وە ئێمە فراوانکەری (ئاسمانین)، وە فەرموویەتی: ﴿وَٱلسَّمَآءِ وَمَا بَنَىٰهَا﴾[٢] واتە: وە سوێند بە ئاسمانو بەوەی دروستی کردووە، وە فەرموویەتی: ﴿أَفَلَمۡ يَنظُرُوٓاْ إِلَى ٱلسَّمَآءِ فَوۡقَهُمۡ كَيۡفَ بَنَيۡنَٰهَا وَزَيَّنَّٰهَا وَمَا لَهَا مِن فُرُوجٖ﴾[٣] واتە: دەی ئایا سەرنجی ئەو ئاسمانەیان نەداوە کە لەسەریانەوەیە چۆن دروستمان کردووەو ڕازاندوومانەتەوەو هیچ درزو کەلێنێکی تێدا نیە. مەبەست لە بینا دانانی گومەزیە وەك پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی: (ئیسلام لەسەر پێنج (پایە) دانراوە).[٤] واتە: پێنج پایە، ئەمەیش لە چادرا نەبێ نابێت، وەك باوە لای عەرەبەکان. ﴿مَّحۡفُوظٗا﴾ واتە: بەرزو پارێزراوە لەوەی کە دەستی وەردرێت، موجاهد دەڵێت: گومەزیەکی بەرزکراوەیە.[٥] ﴿وَهُمۡ عَنۡ ءَايَٰتِهَا مُعۡرِضُونَ﴾ واتە: بەڵام ئەوانە سەبارەت بە ئایەتەکانی ئاسمان پشت تێکەرو ڕوو وەرگێڕ بوون. وەك ئەم ئایەتە کە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَكَأَيِّن مِّنۡ ءَايَةٖ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ يَمُرُّونَ عَلَيۡهَا وَهُمۡ عَنۡهَا مُعۡرِضُونَ﴾[٦] واتە: وە زۆر بەڵگەو نیشانە هەیە لە ئاسمانەکانو زەمیندا بە لایاندا دەڕۆن بەڵام ئەوان ڕوویان لێ وەردەگێڕن. واتە: بیرناکەنەوە لەوشتانەی کە خودا تێیدا دروست کردووە لەو هەموو فراوانیو بەرزیە مەزنو بێ وێنەیە کە ڕازێنراوەتەوە بەو هەموو ئەستێرە گەڕۆكو وەستاوانە لە شەوو ڕۆژدا، وە ئەو خۆرەی کە لە ماوەی شەوو ڕۆژێکدا ئەو شوێنەی خۆی دەبڕێت کە بۆی دیاریکراوە، بە شێوەیەك کە هەر خودا خۆی دەزانێت چۆنە، ڕامی هێناوەو دەڕوات، پاشان خوای گەورە لە هەندێ نیشانەی خۆی ئاگادارمان دەکاتەوەو دەفەرموێت: ﴿وَهُوَ ٱلَّذِي خَلَقَ ٱلَّيۡلَ وَٱلنَّهَارَ﴾ واتە: هەر ئەو خودایە کە شەوو ڕۆژی دروست کردووە، شەو بە تاریکیو بێدەنگیو ڕۆژیش بە ڕووناکیو قەرەباڵغیو جارێ شەو درێژەو جارێ کورتەو بە پێچەوانەشەوە، ﴿وَٱلشَّمۡسَ وَٱلۡقَمَرَ﴾ واتە: خۆرو مانگیش، ئەوە خۆر کە ڕووناکیەکی تایبەتی خۆی هەیەو لە شوێنی دیاریکراوی خۆیدایەو کاتو جوڵانو ڕۆیشتنی تایبەتی خۆی هەیە،

---

[١] الذاريات (٤٧).

[٢] الشمس (٥).

[٣] ق (٦).

[٤] فتح الباري (١/٦٤).

[٥] الطبري (١٨/٤٣٦).

[٦] يوسف (١٠٥).

ئەوە مانگیش بە هەمان شێوە ڕووناکیو شوێنو جموجۆڵو کاتی تایبەتی خۆی هەیە، ﴿كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ﴾ واتە: لە شوێنی خۆیاندا دەسوڕێنەوە. ئیبنو عەبباس دەڵێت: دەسوڕێنەوە وەك چۆن تەشی دەسوڕێتەوە لە شوێنی خۆیدا.[1] خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَالِقُ الْإِصْبَاحِ وَجَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا ذَٰلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ﴾[2] واتە:(خوا) بەدیهێنەری شەبەق و ڕووناکی ڕۆژبوونەوەیەو شەوی کردووە بە کاتو هۆی ئارامگرتنو خۆرو مانگی کردووەتە هۆی حساب دیاریکردنو زانینی کات ئەوەش ئەندازەگرتنی خوای بە دەسەڵاتی زانایە.

﴿وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِّن قَبْلِكَ الْخُلْدَ أَفَإِين مِّتَّ فَهُمُ الْخَالِدُونَ ﴿٣٤﴾ كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَنَبْلُوكُم بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً وَإِلَيْنَا تُرْجَعُونَ ﴿٣٥﴾﴾

هیچ کەسێك نیە بمێنێتو نەمرێت لە دنیادا

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِّن قَبْلِكَ الْخُلْدَ﴾ واتە: ئەی موحەممەد ﷺ وامان نەکردووە لە دنیادا هیچ مرۆیەك هەبێتو نەمرێت، بەڵکو دەبێت هەموو بمرن، وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تریشدا دەفەرموێت: ﴿كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ ﴿٢٦﴾ وَيَبْقَىٰ وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ﴾[3] واتە: هەرچی کەس لەسەر زەویدایە نامێنێتو تیادەچێت، وە هەر پەروەردگارت دەمێنێت کە خاوەن شکۆی ڕێزدارە. وە دەفەرموێت: ﴿أَفَإِين مِّتَّ﴾ واتە: چۆن ئەگەر تۆ بمری ئەی موحەممەد ﴿فَهُمُ الْخَالِدُونَ﴾ واتە: ئەوان بە هیوای ژیان بن شتی وا هەرگیز نابێت، بەڵکو دەبێت هەموو لەناو بچێت بمرێت، بۆیە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ﴾ واتە: هەموو کەسێك مردن دەچێژێتو دەمرێت، ڕیوایەت کراوە لە شافیعیەوە (ڕەحمەتی خوای لێ بێت) ئەم دوو دێرە شیعرەی بە ئاوازەوە دەوت:

تمنى رجال أن أموتَ، وإن أمُتْ	فتلكَ سبيل لَستُ فيها بأوحَد
فقل للّذي يبغي خلاف الذي مضى	تَـهَيّـأ لأخـرى مِثلِهـا فـكأن قَد

پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَنَبْلُوكُم بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً﴾ واتە: جارێ بە کارەساتی ناڕەحەت تاقیتان دەکەینەوە جارێکی تر بە خێروبێری زۆر، تا سەیر بکەین بزانین کێ شوکرانەبژێرەو

[1] الطبري (٢٠/٥٢٠/٥٢١).

[2] الانعام (٩٦).

[3] الرحمن (٢٦_٢٧).

كێش سپڵەو بەدنمەكە، وە كێ خۆڕاگرەو كێش بێهیوایە. وەك عەلی كوڕی ئەبو تەلحە دەڵێت: لە ئیبنو عەبباسەوە ﴿وَنَبۡلُوكُم﴾ واتە: تاقیتان دەكەینەوە، ﴿بِٱلشَّرِّ وَٱلۡخَيۡرِ فِتۡنَةٗ﴾ واتە: بە خۆشیو ناخۆشی، بە لەش ساغیو نەخۆشی، بە دەوڵەمەندیو هەژاری، بە حەڵاڵو حەرام، بە گوێڕایەڵیو گوناه، بە شارەزاییو گومڕایی ﴿وَإِلَيۡنَا تُرۡجَعُونَ﴾ واتە: پاشان دەگەڕێنەوە بۆمان لەسەر كردارەكانتان پاداشتان دەدەینەوە.[1]

﴿وَإِذَا رَءَاكَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ إِن يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُوًا أَهَٰذَا ٱلَّذِي يَذۡكُرُ ءَالِهَتَكُمۡ وَهُم بِذِكۡرِ ٱلرَّحۡمَٰنِ هُمۡ كَٰفِرُونَ ﴿٣٦﴾ خُلِقَ ٱلۡإِنسَٰنُ مِنۡ عَجَلٖۚ سَأُوْرِيكُمۡ ءَايَٰتِي فَلَا تَسۡتَعۡجِلُونِ ﴿٣٧﴾﴾

گاڵتەجاڕی بتپەرستان بە پێغەمبەر (ﷺ)

خوای گەورە دەفەرموێت بە پێغەمبەرەكەی (ﷺ): ﴿وَإِذَا رَءَاكَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ﴾ واتە: هەر كاتێك كە خوانەناسان تۆ دەبینن وەك ئەبو جەهلو هاوشێوەكانی ﴿إِن يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُوًا﴾ واتە: گاڵتەت پێ دەكەنو بە سووكی ناوت دەبەن وئەڵێن: ﴿أَهَٰذَا ٱلَّذِي يَذۡكُرُ ءَالِهَتَكُمۡ﴾ واتە: ئایا ئەمەیە قسە دەڵێت بە خواكانتانو بەبێ ئاوەز سەیریان دەكات. خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَهُم بِذِكۡرِ ٱلرَّحۡمَٰنِ هُمۡ كَٰفِرُونَ﴾ واتە: ئەوانە خۆیان خوانەناسن لە كاتێكدا خۆیان بە باسی خوای میهرەبان بێباوەڕان. كەچی ئەوەندە نەفامن گاڵتە بە پێغەمبەر (ﷺ) دەكەن، وەك خوای گەورە لە ئایەتێكی تردا فەرموویەتی: ﴿وَإِذَا رَأَوۡكَ إِن يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُوًا أَهَٰذَا ٱلَّذِي بَعَثَ ٱللَّهُ رَسُولًا ﴿٤١﴾ إِن كَادَ لَيُضِلُّنَا عَنۡ ءَالِهَتِنَا لَوۡلَآ أَن صَبَرۡنَا عَلَيۡهَاۚ وَسَوۡفَ يَعۡلَمُونَ حِينَ يَرَوۡنَ ٱلۡعَذَابَ مَنۡ أَضَلُّ سَبِيلًا﴾[2] واتە: وە (ئەی موحەممەد(ﷺ)) كاتێك تۆ ببینن بەس گاڵتەت پێ دەكەنو (دەڵێن) ئا ئەمەیە خوا ناردوویەتی بە پێغەمبەر، (وە دەڵێن) نزیك بوو لە پەرستراوەكانمان لامان بدات ئەگەر لەسەر (پەرستنی)یان خۆگرنەبووینایە، لە داهاتوودا دەزانن كاتێك سزای خوا دەبینن كێ (گومڕاترە)و ڕێگای ونكردووە. پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿خُلِقَ ٱلۡإِنسَٰنُ مِنۡ عَجَلٖ﴾ واتە: خەڵكی لە پەلە دروست بووە. وەك خوای گەورە لە ئایەتێكی تردا فەرموویەتی: ﴿وَكَانَ ٱلۡإِنسَٰنُ

---

[1] الطبري (١٨/٤٤٠).

[2] الفرقان (٤١ـ٤٢).

عَجُولًا﴾[1] واتە: وە ئادەمی هەمیشە پەلەکەرە. واتـە: مرۆڤـەکان هـەر پەلـەن لـە ئیش‌و کارەکانیانـدا، حیکمەت لە باسی پەلـەکردنی مرۆڤ لێرەدا لەبەر ئەوەیە کاتێك کە باسی گاڵتەچییەکان دەکرێت، یەکسەر بە پەلە چاوەڕوانی تۆڵەسەندن دەکرێت لەوانە، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿خُلِقَ ٱلْإِنسَٰنُ مِنْ عَجَلٍ﴾ خوای گەورە مۆڵـەتی نامەقیکار دەدات هـەتا کاتێك کە گرتـی هـەرگیز ڕزگاری نابێت، خـوا مۆڵـەت دەدات پـاش ئـەو مۆڵەتـە بـە پەلـە ئـەو ستەمکارە دەگرێـت‌و تۆڵـەی لێ دەسـێنێت، بۆیـە فەرموویەتی: ﴿سَأُوْرِيكُمْ ءَايَٰتِى﴾ واتە: بەو زووانـە زۆر زوو بڕیارو دەسـەڵات‌و تۆڵـەی خۆمتـان نیشان دەدەم بەرامبەر ئەو خوانەناسانەی کە سەرپێچیم دەکەن ﴿فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ﴾ واتە: پەلەم لێ مەکەن‌و خۆڕاگرن.

﴿وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا ٱلْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿٣٨﴾ لَوْ يَعْلَمُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ حِينَ لَا يَكُفُّونَ عَن وُجُوهِهِمُ ٱلنَّارَ وَلَا عَن ظُهُورِهِمْ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ﴿٣٩﴾ بَلْ تَأْتِيهِم بَغْتَةً فَتَبْهَتُهُمْ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ رَدَّهَا وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ ﴿٤٠﴾﴾

پەلەکردنی موشریکەکان بۆ هاتنی سزا

خوای گەورە باسی موشریکەکان دەکات کە داوای سزا دەکەن بۆیان بێت، چونکە لە لایان درۆیـە و نکوڵی لێدەکەن‌و بڕوایـان پێـی نیـەو بـە دووری دەزانـن شتی وا ڕووبدات، بۆیـە ئـەڵێن: ئەگـەر ڕاست دەکەی، با ئـەو سزایەمان بۆ بێـت، وەك خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا ٱلْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ﴾ واتە: وە (بتپەرستان بە گاڵتەوە) دەڵێن ئەم بەڵێنی (تۆڵـیـە)کـەی دێت ئەگـەر ئێـوە ڕاسـتگۆن. خـودای مـەزنیش دەفـەرموێت: ﴿لَوْ يَعْلَمُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ حِينَ لَا يَكُفُّونَ عَن وُجُوهِهِمُ ٱلنَّارَ وَلَا عَن ظُهُورِهِمْ﴾ واتە: ئەگەر ئەوانە بێگومـان بوونایـە لـەوەی کـە ئـەو سزایان بۆ دێت‌و هەر ڕوودەدات، ئەوەندە پەلە داوایـان نـەدەکرد، وە ئەگـەر دەیانزانی کاتێـك ئـەو ئاگرە دایان دەپۆشێت لە هەموو لایەکەوە لەسەریانەوەو لە ژێر پاکانیانـدا نـاتوانن لـە خۆیـانی دوورخەنـەوە، ئـەو قـسەیان نـەدەکرد، ﴿لَهُم مِّن فَوْقِهِمْ ظُلَلٌ مِّنَ ٱلنَّارِ وَمِن تَحْتِهِمْ ظُلَلٌ﴾[2] واتـە: بـۆ ئـەوان هەیـە لـە لای سەریانەوە چەند تەبـەقێك (وەك هـەوری ڕەش) لـە ئـاگرو لـە ژێریشیانەوە چـەند تەبـەقێك هەیـە، وە

---

[1] الاسراء (١١).

[2] الزمر (١٦).

دەفەرمووێت: ﴿لَهُم مِّن جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَمِن فَوْقِهِمْ غَوَاشٍ﴾[1] واتە: ئەوانەی لە دۆزەخدا فەرش و ڕاخەریان (لە ئاگرە) و لە لای سەروشیانەوە لێفە و داپۆشەریان (لە ئاگرە)، وە لەم ئایەتەیشدا دەفەرمووێت: ﴿حِينَ لَا يَكُفُّونَ عَن وُجُوهِهِمُ النَّارَ وَلَا عَن ظُهُورِهِمْ﴾ واتە: کاتێك ناتوانن دووری بخەنەوە بلێسەی ئاگر لە دەم و چاوو پشتیان، وە لە ئایەتێکی تردا دەفەرمووێت: ﴿سَرَابِيلُهُم مِّن قَطِرَانٍ وَتَغْشَىٰ وُجُوهَهُمُ النَّارُ﴾[2] واتە: پۆشاکیان قەترانی ڕەشە و دەم و چاویشیان ئاگری پۆشیوە، ﴿وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ﴾ واتە: کەسیش بە هانایانەوە نایەت، وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا دەفەرمووێت: ﴿وَمَا لَهُم مِّنَ اللَّهِ مِن وَاقٍ﴾[3] واتە: وە بێگومان هیچ پارێزەرێك نیە بۆ ئەوان لە (سزای) خوا، پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿بَلْ تَأْتِيهِم بَغْتَةً﴾ واتە: لەناکاو ئاگریان تێ بەردەبێت و ﴿فَتَبْهَتُهُمْ﴾ واتە: واقیان وڕدەمێنێت و نازانن ڕوو لە کوێ بکەن، ﴿فَلَا يَسْتَطِيعُونَ رَدَّهَا﴾ واتە: ناتوانن لەخۆیانی دور بخەنەوە و خۆیانی لێ لادەن، ﴿وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ﴾یانی: هیچ مۆڵەتێکیان پێ نادرێت و تەنها یەك سەعاتیش ئەو سزایان بۆ دواناخرێت.

﴿وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِّن قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُم مَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٤١﴾ قُلْ مَن يَكْلَؤُكُم بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ مِنَ الرَّحْمَٰنِ ۗ بَلْ هُمْ عَن ذِكْرِ رَبِّهِم مُّعْرِضُونَ ﴿٤٢﴾ أَمْ لَهُمْ آلِهَةٌ تَمْنَعُهُم مِّن دُونِنَا ۚ لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَ أَنفُسِهِمْ وَلَا هُم مِّنَّا يُصْحَبُونَ ﴿٤٣﴾﴾

پەندوەرگرتن لەوانەی پێشەوە کە گاڵتەیان دەکرد بە پێغەمبەران

خوای گەورە دڵخۆشی پێغەمبەر (ﷺ) دەداتەوە لەسەر ئەو گاڵتەکردنەی خوانەناسان بەرامبەری دەیانکرد و ئازاریان دەداو بڕوایان پێ نەدەکرد دەفەرمووێت: ﴿وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِّن قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُم مَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ﴾ واتە: سوێند بە خوا بێگومان گاڵتە و لاقرتێ بە پێغەمبەرانی پێش تۆش کراوە، ئەوانەش کە بڕوایان پێ نەدەکرد و بە دووریان دەزانی ڕووبدات تووشی سزای سەخت بوون، وەك خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِّن قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلَىٰ مَا

---

[1] الاعراف (٤١).

[2] ابراهيم (٥٠).

[3] الرعد (٣٤).

كُذِّبُوا۟ وَأُوذُوا۟ حَتَّىٰٓ أَتَىٰهُمْ نَصْرُنَا ۚ وَلَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَـٰتِ ٱللَّهِ ۚ وَلَقَدْ جَآءَكَ مِن نَّبَإِى۟ ٱلْمُرْسَلِينَ﴾[1] واتە: سوێند بە خوا بێگومان پێغەمبەرانی پێش تۆش ئەی موحەممەد(ﷺ) باوەڕیان پێ نەکراوە بەڵام ئارامیان گرت لەسەر ئەو باوەڕ پێ نەکردنەیان وە ئەزیەت و ئازاردران تا یارمەتی و سەرخستنی ئێمەیان بۆ هات وە فەرمان و بەڵێنەکانی خوا بە هیچ کەسێك ناگۆڕدرێت، بێگومان هەواڵی هەندێ لەو پێغەمبەرانەت بۆ هاتووە. پاشان خوای گەورە باسی ئەو هەموو بەهرانەی خۆی دەکات کە بەخشیویەتی بە بەندەکانی کە بە شەو و بە ڕۆژ پاراستوویەتی و چاوی لێیانە و هەرگیز لێیان بێ ئاگا نیە بە ئەندازەی چاو لێکنانێك، وە دەفەرموێت: ﴿قُلْ مَن يَكْلَؤُكُم بِٱلَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ مِنَ ٱلرَّحْمَـٰنِ﴾ واتە: بڵێ: (بە گاڵتەکەران) کێ (دەتوانێت) ئێوە بپارێزێت بە شەو و بە ڕۆژ لە (سزای) خوای میهرەبان، ﴿مِنَ ٱلرَّحْمَـٰنِ﴾ یانی: لەجیاتی خوا واتە: غەیری خوای ڕەحمان، ﴿بَلْ هُمْ عَن ذِكْرِ رَبِّهِم مُّعْرِضُونَ﴾ واتە: ئەو خوانەناسانە دان نانێن بەو بەهرە چاکانەی کە خودا پێی داون بەڵکو خۆیان دەبوێرن لەو هەموو بەهرەو نیشانانەی خودا، پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَمْ لَهُمْ ءَالِهَةٌ تَمْنَعُهُم مِّن دُونِنَا﴾ پرسیارێکی ئینکاریە و هەڕەشە و سەرزەنشتی تێدایە. واتە: ئایا ئەوانە خوداگەلێکیان هەیە کە دەیانپارێزێت لە بەڵاو کارەسات جگە لە ئێمە؟ بەو شێوەیە نیە ئەوان وادەزانن و تێدەگەن، بۆیە دەفەرموێت: ﴿لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَ أَنفُسِهِمْ﴾ واتە: ئەو خوداگەلەی کە ئەوانە پشتیان پێ بەستووە و جگە لە خودا یارمەتی خۆشیان ناتوانن بدەن، ﴿وَلَا هُم مِّنَّا يُصْحَبُونَ﴾ واتە: وە لە لایەن ئێمەشەوە پەنا نادرێن. عەوفی دەڵێت لە ئیبنو عەبباسەوە: ﴿وَلَا هُم مِّنَّا يُصْحَبُونَ﴾ واتە: ئێمەش نایانگرینە خۆمان و پەنایان پێ نادەین.[2]

﴿ بَلْ مَتَّعْنَا هَـٰٓؤُلَآءِ وَءَابَآءَهُمْ حَتَّىٰ طَالَ عَلَيْهِمُ ٱلْعُمُرُ ۗ أَفَلَا يَرَوْنَ أَنَّا نَأْتِى ٱلْأَرْضَ نَنقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَآ ۚ أَفَهُمُ ٱلْغَـٰلِبُونَ ﴿٤٤﴾ قُلْ إِنَّمَآ أُنذِرُكُم بِٱلْوَحْىِ ۚ وَلَا يَسْمَعُ ٱلصُّمُّ ٱلدُّعَآءَ إِذَا مَا يُنذَرُونَ ﴿٤٥﴾ وَلَئِن مَّسَّتْهُمْ نَفْحَةٌ مِّنْ عَذَابِ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ يَـٰوَيْلَنَآ إِنَّا كُنَّا ظَـٰلِمِينَ ﴿٤٦﴾ وَنَضَعُ ٱلْمَوَٰزِينَ ٱلْقِسْطَ لِيَوْمِ ٱلْقِيَـٰمَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْـًٔا ۖ وَإِن كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِّنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا ۗ وَكَفَىٰ بِنَا حَـٰسِبِينَ ﴿٤٧﴾ ﴾

---

[1] الانعام (٣٤).

[2] الطبري (١٨/٤٤٨).

لەخۆبایی بوونی موشریکەکان بەهۆی ڕابواردنیان لە دنیادا بۆ ماوەیەکی زۆرو ڕوونکردنەوەی هەق بۆیان

خوای گەورە باسی موشریکەکانمان بۆ دەکاتو هۆکاری ئەو لەخۆ گۆڕانو گومڕاییەیان کە تێی کەوتوون دەگێڕێتەوە بۆ ئەو ڕابواردنو تەمەن درێژیو بەهرانەی کە پێیان دراوە، وا دەزانن شتێکی چاکە، پاشان خوای گەورە ئامۆژگاریان دەکاتو دەفەرمووێت: ﴿ بَلۡ مَتَّعۡنَا هَٰٓؤُلَآءِ وَءَابَآءَهُمۡ حَتَّىٰ طَالَ عَلَيۡهِمُ ٱلۡعُمُرُۗ أَفَلَا يَرَوۡنَ أَنَّا نَأۡتِي ٱلۡأَرۡضَ نَنقُصُهَا مِنۡ أَطۡرَافِهَآۚ أَفَهُمُ ٱلۡغَٰلِبُونَ ﴾ واتە: بەڵکو ئێمە ئەوانو باوباپیرانیانمان ژیاندووە بەخۆشی (نازو نیعمەتی دنیامان پێ دابوون) تا تەمەنی زۆریان بەسەر برد دەی ئایا ئەوانە (قورەیش) سەرنج نادەن کە بێگومان ئێمە (وردە وردە) دێینە خاکو وڵاتی (ئەوان) لە هەموو لایەکیەوە کەمی دەکەینەوە (بە ڕزگارکردن لە لایەن موسڵمانانەوە) دەی ئایا ئەوان زاڵو سەرکەوتوون (یا ئێمە)؟! زانایانی تەفسیر ڕای جیاوازیان هەیە لە مانای ئەم ئایەتەدا، چاکترین تەفسیر بۆی ئەم ئایەتەیە کە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ وَلَقَدۡ أَهۡلَكۡنَا مَا حَوۡلَكُم مِّنَ ٱلۡقُرَىٰ وَصَرَّفۡنَا ٱلۡأٓيَٰتِ لَعَلَّهُمۡ يَرۡجِعُونَ ﴾[1] واتە: زۆرێك لەو شارانەمان قڕ تێ خستن کە هەر لە دەوری ئێوە بوون، هەموو جۆرە نیشانەیەکمان بۆ گێڕین، کە بەڵکو بگەڕێنەوە. حەسەنی بەسری دەڵێت: مەبەست بەم ئایەتە سەرکەوتنی ئیسلامە بەسەر خوانەناسیدا.[2] واتە: ئاخۆ پەندو ئامۆژگاری وەرناگرن کە چۆن خوای گەورە دۆستەکانی خۆی سەرخست بەسەر دوژمنەکانیداو ئەو گەلانەی قڕ تێخست کە بڕوایان نەدەهێناو ئەو شارانەشی کە ناهەقیکاربوون وێران کردو خاوەنباوەڕانی ڕزگارکرد، بۆیە دەفەرمووێت: ﴿ أَفَهُمُ ٱلۡغَٰلِبُونَ ﴾ واتە: ئایا ئەوانە سەرکەوتن، واتە: نەخێر ئەوان ژێر کەوتن سەرشۆڕو ڕیسواو زەرەرمەند بوون، پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ قُلۡ إِنَّمَآ أُنذِرُكُم بِٱلۡوَحۡيِۚ ﴾ واتە: بڵێ: من تەنها گەیەنەرێکم لە لایەن خواوە دەتانترسێنم بە سزاو تۆڵەی خودا ئەوەی خودا فەرمانم پێدەکات پێتان دەگەیەنم، بەڵام ئەم بانگەوازەی من سوود ناگەیەنێت بەو کەسانەی کەڕو کوێرو دڵ مردوونو مۆر نراوە بەسەر چاوو دڵیاندا، بۆیە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿ وَلَا يَسۡمَعُ ٱلصُّمُّ ٱلدُّعَآءَ إِذَا مَا يُنذَرُونَ ﴾ واتە: بانگدان بە گوێی کەڕانداو ترساندنیان بێ کەڵکە، خوای گەورەیش دەفەرمووێت: ﴿ وَلَئِن مَّسَّتۡهُمۡ نَفۡحَةٞ مِّنۡ عَذَابِ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ يَٰوَيۡلَنَآ إِنَّا كُنَّا ظَٰلِمِينَ ﴾ واتە: ئەو بێباوەڕانە

---

[1] الاحقاف (٢٧).

[2] الطبري (٤٩٤/١).

تووشی کەمترین سزا ببن لە لای خواوە، خێرا دان دەنێن بە تاوانەکانیانداو ئەڵێن: کە ئەوان ناهەقیان لە خۆیان کردووە لە دنیادا، خوای گەورەش دەفەرمووێت: ﴿وَنَضَعُ ٱلْمَوَٰزِينَ ٱلْقِسْطَ لِيَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْـًٔا﴾ واتە: لە ڕۆژی قیامەتدا تەرازووی داد دادەنێین، زۆربەی زانایان ڕایان لەسەر ئەوەیە کە یەك تەرازووە، بۆیە بە کۆش (جمع) هاتووە لەبەر زۆری ئەو کردارانەی کە پێی دەکێشرێت. خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْـًٔا ۖ وَإِن كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِّنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا ۗ وَكَفَىٰ بِنَا حَٰسِبِينَ﴾ واتە: هیچ کەسێك بە ئەندازەی دەنکە خەردەلەیەك ناهەقی پێ ناکرێت، وە هەر خوا خۆی بەسە بۆ ئەوەی بە کاری ئەو خەڵکەدا ڕابگات. وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا دەفەرمووێت: ﴿وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا﴾[1] واتە: پەروەردگارت ستەم لە کەس ناکات. وە دەفەرمووێت: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ ۖ وَإِن تَكُ حَسَنَةً يُضَٰعِفْهَا وَيُؤْتِ مِن لَّدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا﴾[2] واتە: بە ڕاستی خوا قورسایی گەردیلەیەك ستەم ناکات وە ئەگەر چاکەیەك هەبێت (خوا) چەندانەی دەکاتەوەو دەیبەخشێت لە لایەن خۆیەوە پاداشتێکی گەورە. وە خوای گەورە لە زمانی لوقمانەوە دەفەرمووێت: ﴿يَٰبُنَيَّ إِنَّهَآ إِن تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِّنْ خَرْدَلٍ فَتَكُن فِى صَخْرَةٍ أَوْ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ أَوْ فِى ٱلْأَرْضِ يَأْتِ بِهَا ٱللَّهُ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ﴾[3] واتە: لوقمان وتی: کوڕە شیرینەکەم! بە ڕاستی ئەو (چاکەو تاوانە) ئەگەر کێشی تۆوە خەرتەلەیەکیش بێت لەناو بەردێکدا یا لە ناو ئاسمانەکان یا لە زەویدا بێت خوا (لە قیامەتدا) دەیهێنێت بە ڕاستی خوا وردبینو ئاگادارە. وە لە هەردوو سەحیحەکەدا هاتووە لە ئەبو هورەیرەوە دەڵێت: پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی: (دوو وتە لەسەر زمان سوکن لە تەرازوودا قورسن، خۆشەویستن لای خوای ڕەحمان: سبحان الله وبحمده سبحان الله العظيم).[4] ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە عائیشەوە (ڕەزای خوای لێ بێت) کە پیاوێك لە هاوەڵانی پێغەمبەر (ﷺ) لەبەردەم پێغەمبەری خودا (ﷺ) دانیشتبوو، وتی: ئەی پێغەمبەری خودا (ﷺ) دوو کۆیلەم هەیە درۆم لەگەڵ دەکەنو خەیانەتم لێ دەکەنو بەرفەرمانیشم نین، منیش لێیان دەدەم قسەشیان پێ دەڵێم، ئەم کارەی من بەرامبەر بەوانە چۆنە؟ پێغەمبەری خودا (ﷺ) پێی وت: (بە ئەندازەی ئەو درۆو خەیانەتو سەرپێچیانەیان کە تۆ لێیان دەدەی، ئەگەر سزاکەت بە ئەندازەی تاوانەکانیان بێت، ئەوە باشە نە

---

[1] الكهف (٤٩).

[2] النساء (٤٠).

[3] لقمان (١٦).

[4] فتح الباري (٥٤٧/١٣)، مسلم (٢٠٧٢/٤).

خێرت دەکاتو نە سزایش دەدرێیت، وە ئەگەر سزادانەکەت کەمتر بوو لە تاوانەکانیان ئەوە پیاوەتییەکە بۆ تۆ، خۆ ئەگەر سزادانەکەت زیاتر بوو لە تاوانەکانیان، تۆڵە لە تۆ دەسێنرێت بۆ ئەوان بە ئەندازەی ئەو زیادەیەی دەکەوێتە سەرت)، پیاکەوە دەستی کردە گریان لەبەردەم پێغەمبەری خودا (ﷺ) هاواری کردو دەینالاند، پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرمووی: (چیەتی؟ قورئانی نەخوێندووەتەوە؟: ﴿وَنَضَعُ ٱلۡمَوَٰزِينَ ٱلۡقِسۡطَ لِيَوۡمِ ٱلۡقِيَٰمَةِ فَلَا تُظۡلَمُ نَفۡسٞ شَيۡـٔٗاۖ وَإِن كَانَ مِثۡقَالَ حَبَّةٖ مِّنۡ خَرۡدَلٍ أَتَيۡنَا بِهَاۗ وَكَفَىٰ بِنَا حَٰسِبِينَ﴾)، پیاوەکە وتی: ئەی پێغەمبەری خودا (ﷺ) هیچ شتێك لەوە بە چاکتر نازانم جیابوونەوە لێیان نەبێت ، ئەوا من تۆم کردە شایەت کە ئەوانە هەموو ئازادن[1].

﴿وَلَقَدۡ ءَاتَيۡنَا مُوسَىٰ وَهَٰرُونَ ٱلۡفُرۡقَانَ وَضِيَآءٗ وَذِكۡرٗا لِّلۡمُتَّقِينَ ﴿٤٨﴾ ٱلَّذِينَ يَخۡشَوۡنَ رَبَّهُم بِٱلۡغَيۡبِ وَهُم مِّنَ ٱلسَّاعَةِ مُشۡفِقُونَ ﴿٤٩﴾ وَهَٰذَا ذِكۡرٞ مُّبَارَكٌ أَنزَلۡنَٰهُۚ أَفَأَنتُمۡ لَهُۥ مُنكِرُونَ ﴿٥٠﴾﴾

ناردنەخوارەوەی تەورات و قورئان

خوای گەورە لە زۆر شوێندا لە پێشەوە لە قورئاندا باسی موساو موحەممەد پێغەمبەری هێناوە (درودو سەلامی خوایان لێ بێت) بە یەکەوەو یا کتێبەکانیشی لەگەڵ بەکارهێناوە. بۆیە دەفەرمووێت: ﴿وَلَقَدۡ ءَاتَيۡنَا مُوسَىٰ وَهَٰرُونَ ٱلۡفُرۡقَانَ﴾ واتە: هۆی جیاکەرەوەیان داوە بە موساو هارون. موجاهید دەڵێت: واتە: کتێبمان پێداون.[2] ئەبو سالح دەڵێت: تەورات، قەتادە دەڵێت: تەورات کە باسی حەڵاڵو حەرامو جیاکردنەوەی تێدایە لە نێوان هەقو ناهەقدا.[3] گشت قسەکان لەم بارەیەوە ئەوەیە کە هەموو کتێبە ئاسمانیەکان پێکهاتووە لە هەڵاواردنو جیاکردنەوە لە نێوان هەقو ناهەقو شارەزاییو گومڕاییو ڕێی ڕاستو ڕێی چەوتو حەڵاڵو حەرامو ئەو شتانەی کە دەبنە هۆی وەدەستهێنانی ڕووناکی دەروونو شارەزاییو ترسانو گەڕانەوە بۆ لای خودا. بۆیە فەرموویەتی: ﴿ٱلۡفُرۡقَانَ وَضِيَآءٗ وَذِكۡرٗا لِّلۡمُتَّقِينَ﴾ واتە: هۆی جیاکردنەوەو ڕووناکیو بیرەوەریە بۆ لە خوا ترسان،یانی: ئامۆژگاریو بیرخستنەوەیە بۆیان، پاشان خوای گەورە وەسفیان دەکاتو دەفەرمووێت: ﴿ٱلَّذِينَ يَخۡشَوۡنَ رَبَّهُم بِٱلۡغَيۡبِ﴾ واتە: ئەوانەی لە شوێنی پەنهانیدا لە ترسی خوا دەلەرزن. وەك ئەم ئایەتانە کە

---

[1] أحمد (٢٨٠/٦)، فەرموودەیەکی مونکەرە.

[2] الطبري (٤٥٣/١٨).

[3] الطبري (٤٥٣/١٨).

دەفەرمووێت: ﴿مَّنْ خَشِيَ ٱلرَّحْمَٰنَ بِٱلْغَيْبِ وَجَآءَ بِقَلْبٍ مُّنِيبٍ﴾[1] واتە: ئەوەی لە خوای میهرەبان ترسابێت کە نادیارەو بە دڵێکی ڕوو لە خواوە گەڕابێتەوە (بۆ لامان)، وە دەفەرمووێت: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُم بِٱلْغَيْبِ لَهُم مَّغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ﴾[2] واتە: ئەوانەی لە پەنهانیدا لە خوای خۆیان دەترسن لێخۆشبوونو پاداشتی گەورەیان بۆ هەیە. پاشان لێرەدا دەفەرمووێت: ﴿وَهُم مِّنَ ٱلسَّاعَةِ مُشْفِقُونَ﴾ واتە: ئەوانە لە ترسی ڕۆژی قیامەت دەلەرزن. وە دەفەرمووێت: ﴿وَهَٰذَا ذِكْرٌ مُّبَارَكٌ أَنزَلْنَٰهُ﴾ واتە: ئەمەیش قورئانێکی پیرۆزو مەزنە کە هیچ پڕوپوچێکی تێکەڵاو نابێت نە لە ئێستاو نە لەمەوداش لە لایەن کارزانی مەزنەوە ڕەوانەکراوە، ﴿أَفَأَنتُمْ لَهُۥ مُنكِرُونَ﴾ واتە: ئایا ئێوە ئینکاری دەکەنو بڕوای پێ ناکەن کە قورئانێکی زۆر دیارو ڕوونو ئاشکرایە؟

﴿وَلَقَدْ ءَاتَيْنَآ إِبْرَٰهِيمَ رُشْدَهُۥ مِن قَبْلُ وَكُنَّا بِهِۦ عَٰلِمِينَ ﴿٥١﴾ إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِۦ مَا هَٰذِهِ ٱلتَّمَاثِيلُ ٱلَّتِيٓ أَنتُمْ لَهَا عَٰكِفُونَ ﴿٥٢﴾ قَالُوا۟ وَجَدْنَآ ءَابَآءَنَا لَهَا عَٰبِدِينَ ﴿٥٣﴾ قَالَ لَقَدْ كُنتُمْ أَنتُمْ وَءَابَآؤُكُمْ فِى ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ ﴿٥٤﴾ قَالُوٓا۟ أَجِئْتَنَا بِٱلْحَقِّ أَمْ أَنتَ مِنَ ٱللَّٰعِبِينَ ﴿٥٥﴾ قَالَ بَل رَّبُّكُمْ رَبُّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ٱلَّذِى فَطَرَهُنَّ وَأَنَا۠ عَلَىٰ ذَٰلِكُم مِّنَ ٱلشَّٰهِدِينَ ﴿٥٦﴾﴾

بەسەرهاتی ئیبراهیمو هۆزەکەی

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلَقَدْ ءَاتَيْنَآ إِبْرَٰهِيمَ رُشْدَهُۥ مِن قَبْلُ﴾ واتە: سوێند بە خوا بە ڕاستی بەخشیمان بە ئیبراهیم ڕێنموونیو شارەزایی لە پێشدا. خوای گەورە باسی ئیبراهیمی خەلیل دەکات (سەلامی خوای لێ بێت) کە پێش پێغەمبەریەتی شارەزای کردووە، واتە: هەر لە منداڵیەوە فێری هەقبێژیو بە بەڵگە سەلماندوویەتی بە هۆزەکەی کە لەسەر ناهەقین، وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿وَتِلْكَ حُجَّتُنَآ ءَاتَيْنَٰهَآ إِبْرَٰهِيمَ عَلَىٰ قَوْمِهِۦ﴾[3] واتە: ئەمانە چەند بەڵگەیەك بوون دامان بە ئیبراهیم تا بەرامبەر بە هۆزەکەی بەکاریان بێنێت، مەبەست لێرەدا ئەوەیە کە خوای گەورە هەر بە منداڵی لە پێش ئەوەی ببێتە پێغەمبەر شارەزای کردبوو ﴿وَكُنَّا بِهِۦ عَٰلِمِينَ﴾ واتە: هەمیشە ئاگامان لێی بووەو دەمانزانی شایستەی پێغەمبەریەتیە، پاشان دەفەرمووێت: ﴿إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِۦ مَا

---

[1] ق (٣٣).

[2] الملك (١٢).

[3] الانعام (٨٣).

هَٰذِهِ ٱلتَّمَاثِيلُ ٱلَّتِيٓ أَنتُمۡ لَهَا عَٰكِفُونَ﴾ واتە: كاتێك وتی بە باوكی‌و گەلەكەی ئەم پەیكەرانە چین وا ئێوە دەیانپەرستن، ئەمە ئەو شارەزاییە بوو كە پێی درابوو، هەر لە منداڵیەوە دژی ئەو بتپەرستیە بوو كە هۆزەكەی خەریكی بوون، لە جیاتی پەرستنی خودا بتیان دەتاشی‌و دەیانپەرست، پێی دەوتن: ﴿مَا هَٰذِهِ ٱلتَّمَاثِيلُ ٱلَّتِيٓ أَنتُمۡ لَهَا عَٰكِفُونَ﴾ واتە: ئەم هەیكەلانە چین وا ئێوە دەیانپەرستن، ﴿قَالُواْ وَجَدۡنَآ ءَابَآءَنَا لَهَا عَٰبِدِينَ﴾ واتە: دەیانوت: بابو باپیرانی ئێمە هەر ئەمانەیان دەپەرست، هیچ بەڵگەیەكیان بە دەستەوە نەبوو جگە لەوەی كە بابو باپیرانیان ئەمانەیان پەرستووە ئەمانیش لەسەر ڕێی بابو باپیرانی خۆیان دەڕۆن، بۆیە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿قَالَ لَقَدۡ كُنتُمۡ أَنتُمۡ وَءَابَآؤُكُمۡ فِي ضَلَٰلٖ مُّبِينٖ﴾ واتە: ئیبراهیم وتی: ئێوەو بابو باپیرانتان وەك یەك لەسەر ڕێی چەوت‌و گومڕاین‌و ڕێی ڕاستتان ون كردووە، كاتێك كە ئیبراهیم تێی گەیاندن كە بابو باپیرانیان گومڕاو بێ ئاوەزبوون‌و سوكایەتیشی كرد بە بتەكانیان، وتیان: وەك خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿قَالُوٓاْ أَجِئۡتَنَا بِٱلۡحَقِّ أَمۡ أَنتَ مِنَ ٱللَّٰعِبِينَ﴾ واتە: دەیانوت: ئەم قسەی تۆ دەیڵێی گاڵتەمان پێ دەكەی یان هەر بە ڕاستتە. ئێمە شتی وامان لەمەوپێش نەبیستووە، ئیبراهیم دەڵێت: ﴿قَالَ بَل رَّبُّكُمۡ رَبُّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ ٱلَّذِي فَطَرَهُنَّ﴾ واتە: پەروەرندەی ئێوە كە هیچ خودایە نیە غەیری ئەو هەر ئەو پەروەرندەیە كە ئاسمانەكان‌و زەمین‌و ئەوەیشی لە نێوانیاندایە لە دروستكراوەكانی تریش هەر خۆی دروستی كردوون، چونكە هەر ئەو دروستكەری هەموو شتێكە، ﴿وَأَنَا۠ عَلَىٰ ذَٰلِكُم مِّنَ ٱلشَّٰهِدِينَ﴾ واتە: وە منیش شایەتی دەدەم كە هیچ خودایەك نیە غەیری ئەو پەروەردگاریش هەر خۆیەتی.

﴿وَتَٱللَّهِ لَأَكِيدَنَّ أَصۡنَٰمَكُم بَعۡدَ أَن تُوَلُّواْ مُدۡبِرِينَ ﴿٥٧﴾ فَجَعَلَهُمۡ جُذَٰذًا إِلَّا كَبِيرٗا لَّهُمۡ لَعَلَّهُمۡ إِلَيۡهِ يَرۡجِعُونَ ﴿٥٨﴾ قَالُواْ مَن فَعَلَ هَٰذَا بِـَٔالِهَتِنَآ إِنَّهُۥ لَمِنَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٥٩﴾ قَالُواْ سَمِعۡنَا فَتٗى يَذۡكُرُهُمۡ يُقَالُ لَهُۥٓ إِبۡرَٰهِيمُ ﴿٦٠﴾ قَالُواْ فَأۡتُواْ بِهِۦ عَلَىٰٓ أَعۡيُنِ ٱلنَّاسِ لَعَلَّهُمۡ يَشۡهَدُونَ ﴿٦١﴾ قَالُوٓاْ ءَأَنتَ فَعَلۡتَ هَٰذَا بِـَٔالِهَتِنَا يَٰٓإِبۡرَٰهِيمُ ﴿٦٢﴾ قَالَ بَلۡ فَعَلَهُۥ كَبِيرُهُمۡ هَٰذَا فَسۡـَٔلُوهُمۡ إِن كَانُواْ يَنطِقُونَ ﴿٦٣﴾﴾

ئیبراهیم‌و شكاندنی بتەكان

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَتَٱللَّهِ لَأَكِيدَنَّ أَصۡنَٰمَكُم بَعۡدَ أَن تُوَلُّواْ مُدۡبِرِينَ﴾ واتە: سوێند بە خوا پلان دادەنێم بۆ (لەناوبردنی) بتەكانتان دوای ئەوەی پشتتان تێكردن‌و بەجێتان هێشتن، پاشان ئیبراهیم (سەلامی خوای لێ بێت) سوێندی خوارد كە بتەكانیان پارچە پارچە بكات، لەو كاتەدا هەندێ

کەسی هۆزەکەی گوێیان لە قسەکانی بوو، واتە: حەزی دەکرد بتەکانیان بشکێنێتو ئازاری دڵیان بدات دوای ئەوەی کە چوون بۆ جەژنەکەیان، هۆزەکەی جەژنێکیان هەبوو لەو کاتەدا دەچوونە دەرەوە بۆ گێڕانی ئەو جەژنە، ئەبو ئیسحاق دەڵێت: لە ئەبو ئەحوەصەوە لە عەبدوڵاوە دەڵێت: کاتێك هۆزەکەی ئیبراهیم (سەلامی خوای لێ بێت) چوونە دەرەوە بۆ جەژنەکەیان بە لایدا تێپەڕینو پێیان وت: ئەی ئیبراهیم ئایا تۆ نایەیت لەگەڵمان؟ ئیبراهیم وتی: من نەخۆشم، ڕۆژی پێشوو وتبووی: ﴿ وَتَٱللَّهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنَـٰمَكُم بَعْدَ أَن تُوَلُّوا۟ مُدْبِرِينَ ﴾ هەندێ کەسی هۆزەکەی گوێیان لێ بووە، سوێندی خواردووە کە بتەکانیان بشکێنێت. خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَجَعَلَهُمْ جُذَٰذًا ﴾ واتە: هەموو بتەکانی شکاندو پارچە پارچەی کردن، ﴿إِلَّا كَبِيرًا لَّهُمْ﴾ واتە: بێجگە لە گەورەکەیان نەبێت، ئەوەی کە لە لای ئەوان بەڕێزترو مەزنتر بوو، وەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ فَرَاغَ عَلَيْهِمْ ضَرْبًۢا بِٱلْيَمِينِ﴾[1] واتە: ئینجابەدەستی ڕاستی (بە تەور) دەستیکرد بە لێدانیان (ورد وردی کردن جگە لە گەورەکەیان)، وە دەفەرموێت: ﴿لَعَلَّهُمْ إِلَيْهِ يَرْجِعُونَ﴾ واتە: بە ئومێدی ئەوەی بگەڕێنەوە بۆ لای ئەو (یانی ئیبراهیم تائەویش ڕاستی مەسەلەکەیان پێ بڵێ بەڵکو باوەڕ بێنن)، دەگێڕنەوە ئیبراهیم تەورەکەی لە دەستی بتە گەورەکەیاندا دانا بەڵکو وابزانن کە ئەو بتە گەورەیە قینی هەڵساوەو پێی ناخۆش بووە ئەو بتە بچووکانەی لەگەڵ بپەرستن بۆیە شکاندوونیو تیکەتیکەی کردوون. کاتێك کە گەڕانەوەو بینیان کە ئیبراهیم چی بەسەر خوانیان هێناوە لەو سوکایەتی پێکردنو پارچە پارچەکردنە سەلماندی کە ئەو بتانە خوا نینو ئەوانەیشی دەیانپەرستن نەفامو بێ ئاوەزن، ﴿ قَالُوا۟ مَن فَعَلَ هَـٰذَا بِـَٔالِهَتِنَآ إِنَّهُۥ لَمِنَ ٱلظَّـٰلِمِينَ﴾ واتە: (بتپەرستان) وتیان: کێ ئەمەی کردووە بە خواکانمان بە ڕاستی ئەو کەسە لە ستەمکارانەو (دەبێ سزا بدرێت). ئەوانەی گوێیان لێ بووە کە ئیبراهیم سوێندی خواردووە کە دەبێت نەخشەیەك بۆ نەهێلانی بتەکانیان دابنێت، وتیان: ﴿قَالُوا۟ سَمِعْنَا فَتًى يَذْكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُۥٓ إِبْرَٰهِيمُ ﴾ واتە: گوێمان لێ بوو لاوێك کە ناوی ئیبراهیمە باسی ئەکردن. ﴿قَالُوا۟ فَأْتُوا۟ بِهِۦ عَلَىٰٓ أَعْيُنِ ٱلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَشْهَدُونَ ﴾ واتە: وتیان: بیهێنن، با خەڵکێکی زۆر ئامادە بکرێت و ببیننو بەڵکو شایەتی لێ بدەن، ئیبراهیمیش تەنها مەبەستی ئەوەبوو لەو کۆبوونەوە گەورەدا نیشانیان بداتو بۆیان ڕوون بکاتەوە کە چەندە نەفامو بێ عەقڵن، ئەو بتانە دەپەرستن کە ناتوانن زیان لە خۆیان دووربخەنەوەو یارمەتی

[1] الصافات (٩٣).

خۆیان بدەن، کەواتە چۆن داوای یارمەتیان لێ دەکرێتو داوای قازانجو دوورخستنەوەی زیانیان لێ دەکرێت؟ ﴿ قَالُوٓاْ ءَأَنتَ فَعَلْتَ هَٰذَا بِـَٔالِهَتِنَا يَٰٓإِبْرَٰهِيمُ ﴾ واتە: وتیان ئایا تۆ ئەمەت کردووە بە خواکانمان ئەی ئیبراهیم، ﴿قَالَ بَلْ فَعَلَهُۥ كَبِيرُهُمْ هَٰذَا فَسْـَٔلُوهُمْ إِن كَانُواْ يَنطِقُونَ ﴾ واتە: (ئیبراهیم) وتی: بەڵکو ئەم بتە گەورەیان ئەوەی کردووە ! دەپرسیار لەوانە (بتە شکاوەکان) بکەن ئەگەر ئەوانە قسە دەکەن. ئیبراهیم (سەلامی خوای لێ بێت) دەیویست بەو شێوەیە بیریان پێ بکاتەوەو تێرامانێك لە خۆیان بکەن، دان بەوەدا بنێن کە ئەو بتانە ناتوانن قسە بکەن، چونکە بێ گیانن، لە هەردوو سەحیحەکەدا هاتووە لە ئەبو هورەیرەوە کە پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی: (ئیبراهیم سێ جار نەبێت درۆی نەکردووە، دوانیان لە زاتی خوادا وەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿بَلْ فَعَلَهُۥ كَبِيرُهُمْ هَٰذَا﴾ واتە: ئەم بتە گەورەیان ئەوەی کردووە، وە دەفەرموێت: ﴿إِنِّي سَقِيمٌ﴾[1] واتە: من نەخۆشم (نایەم بۆ جەژنەکەتان لە دەرەوەی شار)، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: لە کاتێکدا بەناو زەوی زۆردارێك لە زۆردارەکاندا دەڕۆیشت سارەی (خێزانی) لەگەڵ بوو، وەختێ لە شوێنێکدا دابەزی (دانیشت) پیاوێك چوو بۆ لای ئەو زۆردارە پێی وت: پیاوێك لەوێدایە هاتووەتە ناو زەمینی تۆ ژنێکی لەگەڵ جوانترین ژنە . ناردی بە شوێن ئیبراهیمداو هات بۆ لای، پێی وت: ئەم ژنە چیتە؟ وتی: خوشکمە، وتی: بڕۆ بینێرە بۆ لام، ئیبراهیم ڕۆیشت بۆ لای سارە پێی وت: ئەم پیاوە زۆردارە پرسیاری لێم کرد لە بارەی تۆوە، منیش پێم وت: خوشکمە، لە لای ئەو بە درۆم نەخەیتەوە، بێگومان تۆ خوشکی منی لە کتێبی خوادا، چونکە لەسەر زەمیندا موسڵمانی تر نیە بێجگە لە منو تۆ. ئیبراهیم بردی بۆ لای زۆردارەکە پاشان هەڵساو دەستی کرد بە نوێژکردن، کاتێك سارە چووە ژوورەوە بۆ لای پیاوەکە دەستی بۆ ڕاکێشا پیاوە زۆردارەکە دەستی گیرا بە گیرانێکی زۆر توند (وشك کرا)، وتی: دوعام بۆ بکە لای خودا زیانت پێ ناگەیەنم، سارە دوعای بۆ کرد و دەستی بەربوو، دیسان دەستی ڕاکێشا بیگرێت ئەمجارەش دەستی گیرا لە جاری پێشوو توندتر، جاری سێهەمیش دووبارەی کردەوە دیسان دەستی گیرایەوە وەك دوو جارەکەی پێشوو، وتی: دوعام بۆ بکە زیانم بۆت نابێت، دوعای بۆ کردو بەرەڵا بوو، پاشان پیاوە زۆردارەکە بە خزمەتکارەکەی خۆی وت: تۆ مرۆڤت بۆ نەهێناوم، بەڵکو شەیتانێکت بۆ هێناوم،وەدەری نێو هاجەریشی بدەرێ، چووە دەرەوەو هاجەریشی درایە،هاتەوە،کاتێك ئیبراهیم هەستی کرد کە سارە گەڕایەوە، کۆتایی بە نوێژەکەی هێناو وتی: دەنگو باس چیە؟ وتی: خوا پاراستمیو لایدام لە فێڵی ئەو خوانەناسی لەڕێ لادەرە هاجەریشی پێدام

---

[1] الصافات (٨٩).

بۆ خزمەت کردن)، موحەممەدی کوڕی سیرین دەڵێت: هەر کاتێك ئەبو هورەیرە ئەم فەرموودەی باس بکردایە، دەیوت: ئەوە دایکتانە ئەی نەوەکانی ئاوی ئاسمان.[1] مەبەستی ئاوی زەم زەم بوو کە لە ژێر پێی ئیسماعیلدا کە کوڕی هاجەرە هاتە دەرەوە، هەندێکی تریش ئەڵێن: مەبەستی بارانی ئاسمان بووە، چونکە هەر ئاوی بارانیان خواردووە.

﴿فَرَجَعُوٓاْ إِلَىٰٓ أَنفُسِهِمۡ فَقَالُوٓاْ إِنَّكُمۡ أَنتُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ ﴿٦٤﴾ ثُمَّ نُكِسُواْ عَلَىٰ رُءُوسِهِمۡ لَقَدۡ عَلِمۡتَ مَا هَٰٓؤُلَآءِ يَنطِقُونَ ﴿٦٥﴾ قَالَ أَفَتَعۡبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ مَا لَا يَنفَعُكُمۡ شَيۡـٔٗا وَلَا يَضُرُّكُمۡ ﴿٦٦﴾ أُفّٖ لَّكُمۡ وَلِمَا تَعۡبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِۚ أَفَلَا تَعۡقِلُونَ ﴿٦٧﴾﴾

دانثانی هۆزەکەی بەبێ دەسەڵاتی خواکانیان و ئامۆژگاری ئیبراهیم بۆیان

خوای گەورە باسی هۆزی ئیبراهیم دەکات کاتێك کە ئیبراهیم ئەو قسانەی بۆ کردن دەفەرمووێت: ﴿فَرَجَعُوٓاْ إِلَىٰٓ أَنفُسِهِمۡ﴾ واتە: ئینجا گەڕانەوە بۆ لای یەکتری، واتە: دەستیان کردە لۆمەکردنی خۆیان کە چەندە کەمتەرخەم بوون و چاودێری خواکانیان نەکردووە هەتا ئاوایان بەسەر هاتووە، ﴿فَقَالُوٓاْ إِنَّكُمۡ أَنتُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ﴾ واتە: دەیانوت خۆتان تاوانبارن کە دەوری خواکانتان چۆڵ کردووەو پارێزەرتان لە لا دانەناون. ﴿ثُمَّ نُكِسُواْ عَلَىٰ رُءُوسِهِمۡ﴾ واتە: پاشان سەریان داخست، ﴿لَقَدۡ عَلِمۡتَ مَا هَٰٓؤُلَآءِ يَنطِقُونَ﴾ واتە: وتیان: بە ئیبراهیم تۆ چۆن دەڵێی بە ئێمە پرسیاریان لێ بکەن ئەگەر قسە دەکەن و وەڵامتان دەدەنەوە، تۆ خۆت چاك دەزانی ئەمانە قسە ناکەن، لەو کاتەدا دانیان بەوە نا کە ئەو بتانە ناتوانن قسە بکەن، ئیبراهیم پێی وتن: وەك خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿قَالَ أَفَتَعۡبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ مَا لَا يَنفَعُكُمۡ شَيۡـٔٗا وَلَا يَضُرُّكُمۡ﴾ واتە: وتی: ئایا جگە لە خوا ئێوە شتێك دەپەرستن کە نە هیچ قازانجتان پێ دەگەیەنێت و نە زەرەریشتان لێ دەدات، ئایا بیر ناکەنەوە لەو حاڵەی ئێوەی تێدان. ﴿أُفّٖ لَّكُمۡ وَلِمَا تَعۡبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِۚ أَفَلَا تَعۡقِلُونَ﴾ واتە: تۆف لەدەست ئێوەو لەو شتانەی کە لە غەیری خوا دەیانپەرستن و لەسەر ئەو گومڕایی و خوانەناسیەی خۆتان هەر بەردەوامن، ئەو کارەی ئێوە دەیکەن، کاری نەفام و ستەمکارو لە ڕێ لادەرانە، دەی ئایا ژیر نابن. ئیبراهیم پێغەمبەر (سەلامی خوای لێ بێت) بەڵگەی تەواوی بۆ هێنانەوەو قسەی بڕین، بۆیە خوای

[1] فتح الباري (٦/٤٤٧)، مسلم (٤/١٨٤٠).

گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَتِلْكَ حُجَّتُنَآ ءَاتَيْنَٰهَآ إِبْرَٰهِيمَ عَلَىٰ قَوْمِهِۦ﴾[1] واتە: ئەو (بەڵگانە) بەڵگەی ئێمە بوون کە دابوومان بە ئیبراهیم لە بەرامبەر گەلەکەیەوە.

﴿قَالُواْ حَرِّقُوهُ وَٱنصُرُوٓاْ ءَالِهَتَكُمْ إِن كُنتُمْ فَٰعِلِينَ ﴿٦٨﴾ قُلْنَا يَٰنَارُ كُونِى بَرْدًا وَسَلَٰمًا عَلَىٰٓ إِبْرَٰهِيمَ ﴿٦٩﴾ وَأَرَادُواْ بِهِۦ كَيْدًا فَجَعَلْنَٰهُمُ ٱلْأَخْسَرِينَ ﴿٧٠﴾﴾

کاتێك خوانەناسان هەموو توانایەکیان بەکارهێنا گشتی پووچەڵ کرایەوەو بێدەسەڵاتیان دیاریداو ڕاستی سەرکەوتو پڕوپوچی چزکراو لەناوی برد، پاشان دەستیان دایە ناهەقی کردن وەك خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿قَالُواْ حَرِّقُوهُ وَٱنصُرُوٓاْ ءَالِهَتَكُمْ إِن كُنتُمْ فَٰعِلِينَ﴾ واتە: هەندێ لە بتپەرستان (وتیان) ئیبراهیم چاك بسوتێنن‌و یارمەتی خواکانتان بدەن ئەگەر ئێوە ئەو کارە دەکەن. دارو سوتەمەنیەکی ئێجگار زۆریان کۆکردەوە، سودی دەڵێت: هەتا وای لێهات ئەگەر ژنێك نەخۆش بکەوتایە نەزری دەکرد لەسەر خۆی ئەگەر چاك بووەوە لەو نەخۆشیە کۆڵێك دار ببات بۆ سوتاندنی ئیبراهیم، هەموو ئەو دارو سوتەمەنیەیان لە چاڵێکدا کۆکردەوەو ئاگریان تێ بەردا بڵێسەو کڵپەی زۆر گەورەی لێ بەرزەبووەوە، هەرگیز ئاگری وەها بەو شێوەیە نەکرابووەوە، ئیبراهیمیان خستە ناو مەنجەنیقەوە بە ئاماژەی پیاوێکی دەشتەکی فارسەکان کەکورد بوو.[2] شوعەیبی جوببایی دەڵێت: ئەو پیاوە ناوی هەیزەن بووە، خوای گەورەش نوقمی ناو زەمینی کردو تا ڕۆژی قیامەت هەر ناڵەناڵیەتی‌و دەڕواتە خوارەوە بەناو زەمیندا! کاتێك کە ئیبراهیمیان خستە ناو ئاگرەکە وتی: (حسبي الله ونعم الوكيل)[3] واتە: خوامان هەبێت بەسمانە هەر ئەو پشت‌و پەنامە. وەك بوخاری ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو عەباسەوە کە دەڵێت: (حسبي الله ونعم الوكيل) ئیبراهیم فەرموویەتی کاتێك کە فڕێ درایە ناو ئاگرەکە. وە موحەممەدیش (ﷺ) فەرموویەتی: کاتێك وتیان (وەك خوای گەورە دەفەرمووێت): ﴿إِنَّ ٱلنَّاسَ قَدْ جَمَعُواْ لَكُمْ فَٱخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَٰنًا وَقَالُواْ حَسْبُنَا ٱللَّهُ وَنِعْمَ ٱلْوَكِيلُ﴾[4] واتە: بە ڕاستی خەڵکی (بێباوەڕ) لەشکرو کۆمەڵی زۆریان کۆکردووەتەوە لە دژتان کەواتە بترسن لێیان کەچی ئەوان بەمە باوەڕیان زیادتر بووو وتیان: هەر خوامان بەسە چەند پشت پێ بەستراوێکی

---

[1] الانعام (٨٣).

[2] القرطبي (١١/٣٠٣).دەقەکەئەڵێ (بأشاره رجل من اعراب فارس من الاكراد)،زانایان ئەڵێن بەدەشتەکیەکانی عەرەب ئەوترێ ئەعراب وبەدەشتەکیەکانی فارس ئەوترێ ئەکراد وبەدەشتەکیەکانی ڕۆم ئەوترێ ئەحباش...(وەرگێڕ).

[3] الطبري (١٨/٤٦٥).

[4] ال عمران (١٧٣).

چاکە.[1] سەعیدی کوڕی جوبەیر دەڵێت: ڕیوایەتیش کراوە لە ئیبنو عەبباسەوە (کاتێك ئیبراهیم فڕێ درایە ناو ئاگرەکەوە) فریشتەی باران دەیوت: کەی فەرمانم پێ دەکرێت بە باران بارین تا ڕەوانەی بکەمو بیبارێنم؟ سەعید ئەڵێت: فەرمانی خوا پەلەتر بوو لە فەرمانی ئەو،ئەوە بوو خوای گەورە فەرمووی: ﴿قُلْنَا يَٰنَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَٰمًا عَلَىٰٓ إِبْرَٰهِيمَ﴾ واتە: (کە ئیبراهیمیان خستە ناو ئاگرەوە) وتمان: ئەی ئاگر سارد بەرەوە بێ زیان بە بۆ ئیبراهیم، دەڵێت: هیچ ئاگرێك لەسەر زەمیندا نەماو نەکوژێتەوە.[2] ئیبنو عەبباسو ئەبولعالیە دەڵێن: ئەگەر خوای گەورە نەیفەرموایە: ﴿وَسَلَٰمًا﴾ سەرمای ئاگرەکە ئازاری ئیبراهیمی دەدا.[3] قەتادە دەڵێت: هیچ گیانەوەرێك لەو ڕۆژەدا نەهاتووە بەلای ئەو ئاگرەدا و هەوڵی کوژاندنەوەی ئاگرەکەی نەدابێت بێجگە لە وەزەغە (سەرمازولە).[4] زوهری دەڵێت: پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانی داوە بە کوشتنی وەزەغەو ناوی یاخیەکانی لێ ناوە.[5] خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿قُلْنَا يَٰنَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَٰمًا عَلَىٰٓ إِبْرَٰهِيمَ﴾ واتە: خوای گەورە ئاگرەکەی ساردکردەوەو ئیبراهیم هیچ ئازارێکی پێ نەگەیشت، وە ئەگەر خوای گەورە نەیفەرموایە: ﴿وَسَلَٰمًا عَلَىٰٓ إِبْرَٰهِيمَ﴾ لەوانە بوو ئیبراهیم لەناو ئاگرەکەدا سەرمای ببوایە، ﴿وَأَرَادُوا۟ بِهِۦ كَيْدًا فَجَعَلْنَٰهُمُ ٱلْأَخْسَرِينَ﴾ واتە: ئەوان ویستیان پیلان بگێڕن بە ئیبراهیم (بە سوتان لەناوی بەرن) بەڵام ئێمە ئەوانمان کردە زەرەرمەندترینو دۆڕاوترین کەسو خوای گەورە فێڵەکەیانی بەتاڵ کردەوەو ئیبراهیمی لە سوتانی ئەو ئاگرە ڕزگارکرد.

﴿وَنَجَّيْنَٰهُ وَلُوطًا إِلَى ٱلْأَرْضِ ٱلَّتِي بَٰرَكْنَا فِيهَا لِلْعَٰلَمِينَ ﴿٧١﴾ وَوَهَبْنَا لَهُۥٓ إِسْحَٰقَ وَيَعْقُوبَ نَافِلَةً وَكُلًّا جَعَلْنَا صَٰلِحِينَ ﴿٧٢﴾ وَجَعَلْنَٰهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا وَأَوْحَيْنَآ إِلَيْهِمْ فِعْلَ ٱلْخَيْرَٰتِ وَإِقَامَ ٱلصَّلَوٰةِ وَإِيتَآءَ ٱلزَّكَوٰةِ وَكَانُوا۟ لَنَا عَٰبِدِينَ ﴿٧٣﴾ وَلُوطًا ءَاتَيْنَٰهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَنَجَّيْنَٰهُ مِنَ ٱلْقَرْيَةِ ٱلَّتِي كَانَت تَّعْمَلُ ٱلْخَبَٰٓئِثَ إِنَّهُمْ كَانُوا۟ قَوْمَ سَوْءٍ فَٰسِقِينَ ﴿٧٤﴾ وَأَدْخَلْنَٰهُ فِي رَحْمَتِنَآ إِنَّهُۥ مِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴿٧٥﴾﴾

---

١ فتح الباري (٧٧/٨).

٢ الطبري (٤٦٦/١٨).

٣ الطبري (٤٦٥/٤٦٦/١٨).

٤ الطبري (٤٦٧/١٨).

٥ الطبري (٤٦٧/١٨).

کۆچکردنی ئیبراهیمی خەلیل بۆ شام و لەگەڵ (لوط) پێغەمبەردا

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَنَجَّيْنَـٰهُ وَلُوطًا إِلَى ٱلْأَرْضِ ٱلَّتِى بَـٰرَكْنَا فِيهَا لِلْعَـٰلَمِينَ ﴾ واتە: وە ئیبراهیمو (لوت)مان ڕزگارکردو ناردمانن بۆ ئەو زەویەی (وڵاتی شام) کە پیتو فەرمان تێ خستبوو، خوای گەورە باسی ئیبراهیم پێغەمبەر دەکات (سەلامی خوای لێ بێت) لەو ئاگرەی کە هۆزەکەی هەڵیانگیرساندو خستیانە ناوی ڕزگاری کردو دەری کرد لە ناویان بەرەو وڵاتی شام ڕۆیشت بۆ ئەو سەر زەمینە پیرۆزە. پاشان دەفەرموێت: ﴿ وَوَهَبْنَا لَهُۥٓ إِسْحَـٰقَ وَيَعْقُوبَ نَافِلَةً ۖ وَكُلًّا جَعَلْنَا صَـٰلِحِينَ ﴾ واتە: ئیسحاقمان پێ بەخشیو یەعقوبیشمان بە زیادە پێ بەخشیو هەموویانمان کرد بە پیاوی چاك. عەتاو موجاهید دەڵێن: بەخشیشێکیشمان پێدا.[1] ئیبنو عەبباسو قەتادەو[2] حەکەمی کوڕی عوتەیبەش.[3] دەڵێن: ﴿نَافِلَةً﴾ کوڕی کوڕ (کوڕەزا)، واتە: یەعقوبی کوڕی ئیسحاقە، وەك خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿فَبَشَّرْنَـٰهَا بِإِسْحَـٰقَ وَمِن وَرَآءِ إِسْحَـٰقَ يَعْقُوبَ﴾[4] واتە: ئێمەش مژدەمان پێدا بە ئیسحاقو لە پاش ئیسحاق (مژدەمان پێدا) بە یەعقوب (کە کوڕی ئیسحاقە)، عەبدوڕەحمانی کوڕی زەیدی کوڕی ئەسلەم دەڵێت: ئیبراهیم داوای یەك منداڵی کرد وتی: ﴿رَبِّ هَبْ لِى مِنَ ٱلصَّـٰلِحِينَ﴾[5] واتە: ئەی پەروەردگارم! منداڵێکی چاکم پێ ببەخشە، خوای گەورە ئیسحاقی پێ بەخشیو یەعقوبیشی بە زیادە پێ بەخشی، ﴿وَكُلًّا جَعَلْنَا صَـٰلِحِينَ ﴾ واتە: هەموویان چاکەخوازو پیاوچاك بوون، پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَجَعَلْنَـٰهُمْ أَئِمَّةً ﴾ واتە: کردمانن بە پێشەوا هەتا خەڵکی چاویان لێ بکەن، ﴿يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا﴾ واتە: بانگی خەڵکی بکەن بە فەرمانی ئێمە، بۆیە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَأَوْحَيْنَآ إِلَيْهِمْ فِعْلَ ٱلْخَيْرَٰتِ وَإِقَامَ ٱلصَّلَوٰةِ وَإِيتَآءَ ٱلزَّكَوٰةِ ﴾ واتە: بە هەموویانمان ڕاگەیاندووە کاری چاکە بکەنو نوێژ بکەنو زەکات بدەن، ئەمە لە بابی عەتفی خاسە بۆ سەر عەتفی عام، ﴿وَكَانُوا۟ لَنَا عَـٰبِدِينَ ﴾ واتە: ئەوەی بە خەڵکی ڕادەگەیەنن خۆشیان هەڵدەسنو بەجێی دێنن.

---

[1] الطبري (١٨/٤٧١).

[2] الطبري (١٨/٤٧١).

[3] الدر المنثور (٥/٦٤٣).

[4] هود (٧١).

[5] الصافات (١٠٠).

باسی (لوت) پێغەمبەر (سەلامی خوای لێ بێت)

دوای باسی ئیبراهیم پێغەمبەر (سەلامی خوای لێ بێت) خوای گەورە دێتە سەر باسی (لوت) پێغەمبەر (سەلامی خوای لێ بێت)، پێغەمبەر (لوت) کوڕی (هاران)ی کوڕی (ئازەر)ە، باوەڕی هێنابوو بە ئیبراهیم شوێنی کەوتبوو، لەگەڵیشی کۆچی کرد بۆ شام، وەك خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَـَٔامَنَ لَهُۥ لُوطٌ وَقَالَ إِنِّي مُهَاجِرٌ إِلَىٰ رَبِّيٓ﴾[1] واتە: ئینجا لوت باوەڕی بەو (ئیبراهیم) هێناوە (ئیبراهیم) وتی بێگومان من کۆچ دەکەم بۆ لای پەروەردگارم (لە بابلەوە بۆ شام) خوای گەورە کارزانیی و زانستی پێ بەخشی و وەحی بۆ ناردو کردیە پێغەمبەرو ڕەوانەی کرد بۆ سەدومو خەڵکەکەی، دژایەتیان کردو بروایان پێ نەهێنا، خوایش قڕی تێ خستن و شارەکەیانی وێرانکرد بەسەریاندا، وە لە زۆر شوێندا لە قورئانی پیرۆزدا خوای گەورە بەسەرهاتەکەی باس کردوون و بۆیە لێرەدا دەفەرمووێت: ﴿وَلُوطًا ءَاتَيْنَٰهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَنَجَّيْنَٰهُ مِنَ ٱلْقَرْيَةِ ٱلَّتِي كَانَت تَّعْمَلُ ٱلْخَبَٰٓئِثَ ۗ إِنَّهُمْ كَانُواْ قَوْمَ سَوْءٍ فَٰسِقِينَ ﴿٧٤﴾ وَأَدْخَلْنَٰهُ فِي رَحْمَتِنَآ ۖ إِنَّهُۥ مِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ﴾ واتە: بەخشیمان بە لوت پێغەمبرێتی و زانیاری و لەو شارەی کە بێناموسی تێدا دەکرا لوتمان ڕزگارکرد چونکە ئەوانە گەلێکی خراپەکارو لە ڕێ لادەر بوون، وە ئەویشمان بەر بەزەیی خۆمان خست چونکە ئەو لە پیاوچاکان بوو.

﴿وَنُوحًا إِذْ نَادَىٰ مِن قَبْلُ فَٱسْتَجَبْنَا لَهُۥ فَنَجَّيْنَٰهُ وَأَهْلَهُۥ مِنَ ٱلْكَرْبِ ٱلْعَظِيمِ ﴿٧٦﴾ وَنَصَرْنَٰهُ مِنَ ٱلْقَوْمِ ٱلَّذِينَ كَذَّبُواْ بِـَٔايَٰتِنَآ ۚ إِنَّهُمْ كَانُواْ قَوْمَ سَوْءٍ فَأَغْرَقْنَٰهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٧٧﴾﴾

باسی نوح و گەلەکەی

خوای گەورە باسی پێغەمبەری خۆی نوح (سەلامی خوای لێ بێت) دەکات کە چۆن بە دەنگیەوە هات و ئەو نزایەی قەبوڵ کرد کە لە گەلەکەی خۆی کرد کاتێك کە بروایان پێ نەکرد، وەك خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَدَعَا رَبَّهُۥٓ أَنِّي مَغْلُوبٌ فَٱنتَصِرْ﴾[2] واتە: جا (نوح) هاواری کردە پەروەردگاری و (وتی) بە ڕاستی من شکستم خواردووە (بێ دەسەڵاتم) دەی تۆ یارمەتیم بدە، وە دەفەرمووێت: ﴿وَقَالَ نُوحٌ رَّبِّ لَا تَذَرْ عَلَى ٱلْأَرْضِ مِنَ ٱلْكَٰفِرِينَ دَيَّارًا ﴿٢٦﴾ إِنَّكَ إِن تَذَرْهُمْ يُضِلُّواْ عِبَادَكَ وَلَا يَلِدُوٓاْ إِلَّا فَاجِرًا كَفَّارًا﴾[3] واتە: نوح فەرمووی: ئەی پەروەردگار! هیچ کەسێك لە بێباوەڕان مەهێڵە لەسەر زەوی (چونکە) بێگومان ئەگەر

[1] العنكبوت (٢٦).

[2] القمر (١٠).

[3] نوح (٢٦_٢٧).

تۆ وازیان لێ بێنیت: بەندەکانی تۆ گومڕا دەکەن‌و هەر منداڵی تاوانباری سوپاس نەکەر دەخەنەوە.

بۆیە لێرەیشدا دەفەرموویێت: ﴿وَنُوحًا إِذْ نَادَىٰ مِن قَبْلُ فَاسْتَجَبْنَا لَهُۥ فَنَجَّيْنَٰهُ وَأَهْلَهُۥ﴾ واتە: نوح لە پێشدا بانگی کردین‌و وەڵاممان دایەوەو خۆیی‌و کەس‌و کارەکەیمان ڕزگار کرد (ئەوانەی کە بڕوایان پێ هێنا) وەك خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَأَهْلَكَ إِلَّا مَن سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ وَمَنْ ءَامَنَ وَمَآ ءَامَنَ مَعَهُۥٓ إِلَّا قَلِيلٌ﴾[1] واتە: ژن‌و منداڵەکانیشت هەڵبگرە ئەوەیان نەبێت بڕیاری لەسەر دراوە (بە خنکاندن) هەر ئەوانەش (هەڵبگرە کە) بڕوایان هێنا (لە گەڵەکەت) وە خەڵکێکی کەم نەبێت بڕوایان نەهێنا لەگەڵیدا.

﴿مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ﴾ واتە:ئەومان لەو هەموو ناڕەحەتی‌و ئازاردان‌و بڕوا پێ نەکردنە ڕزگارکرد، نوح پێغەمبەر (سەلامی خوای لێ بێت) لەناو گەلەکەیدا ماوەی نۆ سەدو پەنجا ساڵ مایەوە، بانگی دەکردن بۆ لای خوای گەورە، ژمارەیەکی زۆر کەم نەبێت بڕوایان پێ نەهێنا، دژایەتیان دەکردو ئازاریان دەداو ئامۆژگاری کەس‌و کاریان دەکرد کە گوێ بۆ نوح پێغەمبەر (سەلامی خوای لێ بێت) نەگرن‌و دژایەتی بکەن، ﴿وَنَصَرْنَٰهُ مِنَ الْقَوْمِ﴾ واتە: ڕزگارمان کردو سەرمان خستن بەسەر گەلەکەیدا، ﴿الَّذِينَ كَذَّبُوا۟ بِـَٔايَٰتِنَآ إِنَّهُمْ كَانُوا۟ قَوْمَ سَوْءٍ فَأَغْرَقْنَٰهُمْ أَجْمَعِينَ﴾ واتە:ئەوانەی کە بەڵگەو ئایەتەکانی ئێمەیان بە درۆ دەزانی بە ڕاستی ئەوانە گەلێك بوون ڕۆچوون لە خراپەدا لەبەر ئەوە هەموویانمان خنکان (لە ئاوی تۆفانەکەدا)، بەو شێوەیە نوح دوعای لێکردن (سەلامی خوای لێ بێت).

﴿وَدَاوُۥدَ وَسُلَيْمَٰنَ إِذْ يَحْكُمَانِ فِى الْحَرْثِ إِذْ نَفَشَتْ فِيهِ غَنَمُ الْقَوْمِ وَكُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَٰهِدِينَ ﴿٧٨﴾ فَفَهَّمْنَٰهَا سُلَيْمَٰنَ ۚ وَكُلًّا ءَاتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا ۚ وَسَخَّرْنَا مَعَ دَاوُۥدَ الْجِبَالَ يُسَبِّحْنَ وَالطَّيْرَ ۚ وَكُنَّا فَٰعِلِينَ ﴿٧٩﴾ وَعَلَّمْنَٰهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَّكُمْ لِتُحْصِنَكُم مِّنۢ بَأْسِكُمْ ۖ فَهَلْ أَنتُمْ شَٰكِرُونَ ﴿٨٠﴾ وَلِسُلَيْمَٰنَ الرِّيحَ عَاصِفَةً تَجْرِى بِأَمْرِهِۦٓ إِلَى الْأَرْضِ الَّتِى بَٰرَكْنَا فِيهَا ۚ وَكُنَّا بِكُلِّ شَىْءٍ عَٰلِمِينَ ﴿٨١﴾ وَمِنَ الشَّيَٰطِينِ مَن يَغُوصُونَ لَهُۥ وَيَعْمَلُونَ عَمَلًا دُونَ ذَٰلِكَ ۖ وَكُنَّا لَهُمْ حَٰفِظِينَ ﴿٨٢﴾﴾

باسی داودو سولەیمان‌و ئەو شتانەی کە پێیان درا، وە باسی بەسەرهاتی ئەو ئاژەڵەی بە شەو کەوتە ناو کشتوکاڵەکە

ئەبو ئیسحاق دەڵێت لە مورەوە لە ئیبنو مەسعودەوە دەڵێت: ئەو کێڵگەیە ڕەزە مێو بوو بۆڵەکانیشی شۆڕبووبوونەوە،[2] شورەیحیش هەر وای وتووە.[1] ئیبنو عەبباس دەڵێت: (النَّفشُ) واتە:

---

[1] هود (٤٠).

[2] الطبري (١٨/٤٧٤).

لەوەڕاندن[٢] (لەوەڕاندنی مەڕومالاَت)، شورەیحو زوهریو قەتادە دەڵێن: (النَّفشُ) لە شەودا نەبێت ڕوونادات.[٣] قەتادە ئەمەی بۆ زیادکردووە (الهمل)یش لە ڕۆژدا دەبێت،[٤] ئیبنو جەریر ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو مەسعودەوە لەم ئایەتەدا: ﴿وَدَاوُۥدَ وَسُلَيۡمَـٰنَ إِذۡ يَحۡكُمَانِ فِي ٱلۡحَرۡثِ إِذۡ نَفَشَتۡ فِيهِ غَنَمُ ٱلۡقَوۡمِ وَكُنَّا لِحُكۡمِهِمۡ شَـٰهِدِينَ﴾ واتە: (باسی) داودو سولەیمان بکە کاتێك بڕیاریان دەرکرد دەربارەی ئەو کشتوکاڵەی کە بە شەو ئاژەڵی کەسانێك تێیدا لەوەڕابوون وە ئێمە بۆ دادوەری بڕیارەکەمان (ئاگادار) بووین،ئەڵێ: باغێکی ترێ بوو بۆڵێشی لێ دابوو ئەو ڕانە خراپی کرد، دەڵێت داود بڕیاری دا کە ڕانە مەڕەکە بدرێت بە خاوەن ڕەزەکە، سولەیمانیش وتی:من بڕیارێکی ترم لەم بڕیارە پێ باشترە ئەی پێغەمبەری خوا، داود وتی: کامەیە ئەو بڕیارە؟ سولەیمان وتی: باغە ڕەزەکە بدە بە خاوەنی مەڕەکان بەخێوی بکات هەتا وەك خۆی لێ دێتەوە، مەڕەکانیش بدە بە خاوەنی ڕەزەکە سودی لێ وەربگرێت هەتا باغە ڕەزەکە وەك خۆی لێ دێتەوە، ئەو کاتە باغە ڕەزەکە بدەرەوە بە خاوەنەکەیو مەڕەکانیش بدەرەوە بە خاوەنەکەی. ئەمە ئەوەیە کە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَفَهَّمۡنَـٰهَا سُلَيۡمَـٰنَ﴾[٥] هەر بەم شێوەیە عەوفیش ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو عەبباسەوە.[٦] واتە: باسی داودو سولەیمانیش بکە، کاتێك کە بڕیاریاندا کێشەی ئەو کێڵگەیە چارەسەر بکەن کەبە شەوئاژەڵی کۆمەڵێکی تێکەوتبوو، ئێمە ئاگاداری ئەو بڕیارەیان بووین. پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَفَهَّمۡنَـٰهَا سُلَيۡمَـٰنَۚ وَكُلًّا ءَاتَيۡنَا حُكۡمٗا وَعِلۡمٗا﴾ واتە: سولەیمانیشمان شارەزا کرد کە چی بکات، کارزانیو زانیستیشمان دا بە هەردووکیان. ئیبنوئەبی حاتەم ڕیوایەتی کردووە لە ئیاسی کوڕی مەعاویەوە کاتێك کە داوای لێ کرا ببێت بەقازی، حەسەن هات بۆ لای ئیاسو گریا، حەسەن پێی وت: بۆچی دەگریت؟ وتی: ئەی ئەبوسەعید بیستوومە قازیەکان چەندۆرێکن: پیاوێك ئیجتیهادی کردووەو نەیپێکاوەو هەڵەی کردووە ئەوە لەناو ئاگردایە، یان پیاوێکە ئارەزوو باز ئەویش لەناو ئاگردایە، وە پیاوێکیشە کە ئیجتیهادی کردووەو پێکاویەتی ئەوە لەناو بەهەشتدایە. حەسەنی بەسری وتی: ئەوەی خوای گەورە بۆی باس کردووین لە هەواڵی داودو سولەیمانو پێغەمبەران لەو بڕیارانەی کە داویانە، وەڵامی قسەی ئەو کەسانە

---

[١] الطبري (١٨/٤٧٥).

[٢] الطبري (١٨/٤٧٧/٤٧٨).

[٣] الطبري (١٨/٤٧٧/٤٧٨).

[٤] الطبري (١٨/٤٧٧).

[٥] الطبري (١٨/٤٧٥).

[٦] الطبري (١٨/٤٧٥).

دەداتەوە کە وائەڵێین،ئەوەتا خـوای گـەورە دەفـەرمووێت: ﴿وَدَاوُۥدَ وَسُلَيْمَٰنَ إِذْ يَحْكُمَانِ فِى ٱلْحَرْثِ إِذْ نَفَشَتْ فِيهِ غَنَمُ ٱلْقَوْمِ وَكُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَٰهِدِينَ﴾ خوای گـەورە وەسـفی سـولەیمانی کـردووەو باسـی خراپـی داودی نـەکردووە، پاشـان حەسـەن وتـی: خـوای گـەورە سـێ مـەرجی لەسـەر کاربەدەسـتان داناوە:یاسای خوا بە نرخێکی کەم نەفرۆشن، بە ئارەزووی خۆیان بڕیار نەدەن، لـەو بڕیارەیانەشدا لـە کەس نەترسن. پاشان ئەم ئایەتانـەی خوێنـدەوە: ﴿يَٰدَاوُۥدُ إِنَّا جَعَلْنَٰكَ خَلِيفَةً فِى ٱلْأَرْضِ فَٱحْكُم بَيْنَ ٱلنَّاسِ بِٱلْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ ٱلْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ﴾[1] واتە: ئەی داود بێگومان ئێمە تۆمـان کـرد بـە جێنـشین–ی پێغەمبەرانی پێش خۆت–کەوابوو تۆش لە نێوان خەڵکدا بە ڕاسـتی فـەرمانڕەوایی بکـەو شـوێن هـەواو ئارەزووت مەکەوە با لە ڕێگای خوا لاتنەدات. وە دەفـەرمووێت: ﴿فَلَا تَخْشَوُا۟ ٱلنَّاسَ وَٱخْشَوْنِ﴾[2] واتە: کەواتە لـە کـەس مەترسـن بـەڵکو تـەنها لـە مـن بترسـن. وە دەفـەرمووێت: ﴿وَلَا تَشْتَرُوا۟ بِـَٔايَٰتِى ثَمَنًا قَلِيلًا﴾[3] واتە: وە نیشانەو ئایەتەکانی من مەگۆڕنەوە بە شتێکی کەم نرخ.[4] منیش ئـەڵێم: بـە نیـسبەت پێغەمبەرانەوە (سەلامی خوایان لێ بێت هەموویان بێ گوناه بـوونو مەعـسوم بـوون) لە لایـەن خـواوە پشتیوانیان لێ کراوە. بەڵام غەیری پێغەمبەران (سەلامی خوایان لێ بێت) لە سەحیحی بوخاریدا هاتووە لە عەمری کوڕی عاسەوە، دەڵێت: پێغەمبەری خـودا(ﷺ) فـەرموویـەتی: (ئەگـەر دادوەر ئیجتیهـادێکی کردو پێکای دوو پاداشتی بۆ هەیە، ئەگەر ئیجتیهـادی کـردو نـەیپێکاو هەڵـەی کـرد یـەك پاداشـتی بـۆ هەیە).[5] ئەم فەرموودەیە وەڵامە بۆ ئیاسی کوڕی مەعاویە کە وای دەزانی ئەگەر قازی ئیجتیهـادی کـرد نەیپێکاو هەڵەی کرد ئەو قازیە لەناو ئاگردایە، والله أعلم. وە لە شێوەی ئەم بەسەرهاتە کە لە قورئانـدا باسی هاتووە، ئـەم فەرموودەیـە کـە ئیمـامی ئەحمـەد ڕیوایـەتی کـردووە لـە موسـنەدەکەیدا لـە ئـەبو هورەیرەوە دەڵێت: پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی: (جارێکیان دوو ژن دوو کوڕیـان لەگـەڵ بـوو، کـە گورگێـك هـاتو یـەکێك لـە کوڕەکـانی بـرد، هـاتن بـۆ لای داود دادوەریـان بکـات، داود بڕیـاری دا لەبەرژەوەندی ژنە گەورەکە، چوونە دەرەوە سـولەیمان وتـی: کێـردێکم بـۆ بێـنن لە نێوانتانـدا لـەتی دەکەم، ژنە بچووکەکە وتی: ڕەحمەتی خوات لێ بێت منداڵی ئـەوە لـەتی مەکـە، سـولەیمان بڕیـاری دا

---

[1] ص (٢٦).

[2] المائدة (٤٤).

[3] البقرة (٤١).

[4] تهذيب تأريخ دمشق (١٨٤/٣)، ابن ابي حاتم (٢٤٥٨/٨).

[5] فتح الباري (٣٣٠/١٣).

کوڕەکە بۆ ژنە بچووکەکە بێت).[1] بوخاری‌و موسلیمیش ڕیوایەتیان کردووە لە سەحیحەکەیاندا.[2] نەسائیش لەسەرئەم فەرمودەیە بابێکی داناوە لە کتێبی قەزادا.[3] (بابی ئەو قازیەی بڕیارێك دەدات بە پێچەوانەی ئەو بڕیارەی کەئەبێت بیدات،بۆئەوەی ڕاستی بۆدەربکەوێت). خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَسَخَّرْنَا مَعَ دَاوُدَ الْجِبَالَ يُسَبِّحْنَ وَالطَّيْرَ وَكُنَّا فَاعِلِينَ﴾ کێوەکان‌و پەلە هەورەکانیشمان ڕامکرد لەگەڵی بن لەبەر دەنگی خۆشی کاتێك کە زەبووری بە دەنگەوە دەخوێندو دەیلەراندەوە باڵندەکان لە هەوادا دەوەستان‌و وەڵامیان دەدایەوەو کێوەکانیش بە هەمان شێوە دەیانوتەوە، بۆیە کاتێك پێغەمبەر (ﷺ) بە لای ئەبو موسای ئەشعەریدا ڕۆیشت‌و تێپەڕی ئەبو موسا قورئانی دەخوێند بە شەوا، دەنگێکی خۆشی هەبوو، پێغەمبەر (ﷺ) وەستاو گوێی لە قورئان خوێندنەکەی دەگرت‌و فەرمووی: (بێگومان ئەم موسایە سازێکی لە سازی ئالی داودی پێدراوە). ئەبو موسا وتی: ئەی پێغەمبەری خودا(ﷺ) ئەگەر زانیبام کە تۆ گوێ دەگری زۆر جوانتر دەملەراندەوە.[4] پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَعَلَّمْنَاهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَّكُمْ لِتُحْصِنَكُم مِّن بَأْسِكُمْ﴾ واتە: وە داودمان فێری دروستکردنی پۆشاکی زرێ کرد بۆ ئێوە تا بتانپارێزێت لە کاتی شەڕو کوشتاردا، واتە: پۆشاکی ئاسنی دروست کرد، قەتادە دەڵێت: پۆشاکی ئاسن لە کاتی خۆی پان بوو، یەکەم کەسێك کە پۆشاکی ئاسنی لە زنجیر دروست کرد پێغەمبەر داود بوو.[5] وەك خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَأَلَنَّا لَهُ الْحَدِيدَ ﴿١٠﴾ أَنِ اعْمَلْ سَابِغَاتٍ وَقَدِّرْ فِي السَّرْدِ﴾[6] واتە: وە ئاسنمان بۆ نەرك کردبوو، (فەرمانمان پێکرد) کە پۆشاکانی داپۆشەری (هەموو لەشی لێ) دروست بکەو لە چنینی زرێدا بە ئەندازەی ئەڵقەکان وەك یەك بن. واتە: بزمارەکان ئەوەندە بڵاو نەبن‌و زۆریش نزیك نەبن لە یەك. بۆیە فەرموویەتی: ﴿لِتُحْصِنَكُم مِّن بَأْسِكُمْ﴾ واتە: هەتا لە شەڕدا بتاپارێزێت، ﴿فَهَلْ أَنتُمْ شَاكِرُونَ﴾ واتە: ئایا ئێوە لەسەرئەو بەهرانەی کە خودا پێی داون کە عەبدی خۆی داودی فێری ئەو شتانە کردووە لەبەر خاتری ئێوە شوکری خوا دەکەن.

---

[1] أحمد (٣٢٢/٢)، فەرموودەیەکی سەحیحە.

[2] البخاري (٦٧٦٩)، مسلم (١٧٢٠).

[3] النسائي في الكبرى (٥٩٥٨).

[4] فتح الباري (٧١١/٨).

[5] الطبري (٤٨٠/١٨).

[6] سبأ (١٠_١١).

دەسەڵاتداری سولەیمان بێوێنە بووە

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلِسُلَيْمَٰنَ ٱلرِّيحَ عَاصِفَةً﴾ واتە: بای بەهێزمان رامهێنا بۆ سولەیمان، ﴿تَجْرِى بِأَمْرِهِۦٓ إِلَى ٱلْأَرْضِ ٱلَّتِى بَٰرَكْنَا فِيهَا﴾ واتە: بە فەرمانی ئەو بڕوا بۆ ئەو زەویەی کە ئێمە پیت و بەرەکەتمان تێخستووە،یانی: سەر زەمینی شام، ﴿وَكُنَّا بِكُلِّ شَىْءٍ عَٰلِمِينَ﴾ واتە: ئێمە ئاگاداری هەموو شتێکین، سولەیمان پێغەمبەر (سەلامی خوای لێ بێت) فەرشێکی (بەڕەیەکی) دارینی هەبوو هەرچی پێویستی وڵات بوو لەسەری دادەنرا لەگەڵ لەشکرو وڵاغی سواری و چادرو وشتردا، فەرمانی دەدا بەو با بەهێزە هەڵیان بگرێت، با بەهێزەکە دەچووە ژێری و هەڵی دەگرت و بەرزی دەکردەوەو دەیبرد، پەلەوەرەکانیش سێبەریان بۆ دەکرد هەتا لە گەرما بیانپارێزێت، بۆ هەر شوێنێك مەیلی لێ بووایە لەو سەر زەمیندا. پاشان دەهاتە خوارەوە خەڵکەکەو ئەو شتانەشی لەگەڵی بوون دایدەگرت.

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَسَخَّرْنَا لَهُ ٱلرِّيحَ تَجْرِى بِأَمْرِهِۦ رُخَآءً حَيْثُ أَصَابَ﴾[1] واتە: بامان بۆ رام هێنا بە فەرمانی ئەو بە نەرمی دەڕۆیی بۆ هەر جێگایەك كەئەو بیویستایە. وە دەفەرمووێت: ﴿وَلِسُلَيْمَٰنَ ٱلرِّيحَ غُدُوُّهَا شَهْرٌ وَرَوَاحُهَا شَهْرٌ﴾[2] واتە: بەیانیان (تا نیوەڕۆ با) ڕێگای مانگێکی دەبڕی و (نیوەڕوان تا) ئێوارانیش مانگێك ڕێگەی دەبڕی. خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَمِنَ ٱلشَّيَٰطِينِ مَن يَغُوصُونَ لَهُۥ﴾ واتە: لە شەیتانەکانیش دەچوونە بن دەریاو مرواری و شتی تری بە نرخ و نایابیان بۆ دەرهێنا، ﴿وَيَعْمَلُونَ عَمَلًا دُونَ ذَٰلِكَ﴾ واتە: وە جگە لەوە کاری تریشیان دەکرد. وەك خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَٱلشَّيَٰطِينَ كُلَّ بَنَّآءٍ وَغَوَّاصٍ ﴿٣٧﴾ وَءَاخَرِينَ مُقَرَّنِينَ فِى ٱلْأَصْفَادِ﴾[3] واتە: وە هەموو (پەری) و شەیتانەکانمان بۆ رام هێنابوو کە بیناسازو مەلەوانی ژێردەریا بوون، وە هەندێکی تریان (کە سەرپێچی سولەیمانیان کردبوو) رامان هێنابوو بۆی بە پێبەستراوی لە کۆت و زنجیردا. پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَكُنَّا لَهُمْ حَٰفِظِينَ﴾ واتە: خوای گەورە دەیپاراست لەوەی کە شەیاتینێك ئازاری بدات، بەڵکو هەموو لە ژێر دەستیدا بوون لێی دەترسان و نەیاندەوێرا نزیکی ببنەوەو بە ئارەزووی خۆی دەیگرتن و ئازادی دەکردن، بۆیە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَءَاخَرِينَ مُقَرَّنِينَ فِى ٱلْأَصْفَادِ﴾ واتە: هەندێکی ترشیان کە تەوق لەملن.

---

[1] ص (٣٦).

[2] سبأ (١٢).

[3] ص (٣٧_٣٨).

﴿وَأَيُّوبَ إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُۥٓ أَنِّي مَسَّنِيَ ٱلضُّرُّ وَأَنتَ أَرْحَمُ ٱلرَّٰحِمِينَ (٨٣) فَٱسْتَجَبْنَا لَهُۥ فَكَشَفْنَا مَا بِهِۦ مِن ضُرٍّ وَءَاتَيْنَٰهُ أَهْلَهُۥ وَمِثْلَهُم مَّعَهُمْ رَحْمَةً مِّنْ عِندِنَا وَذِكْرَىٰ لِلْعَٰبِدِينَ (٨٤)﴾

باسی ئەیوب پێغەمبەر (سەلامی خوای لێ بێت)

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَأَيُّوبَ إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُۥٓ أَنِّي مَسَّنِيَ ٱلضُّرُّ وَأَنتَ أَرْحَمُ ٱلرَّٰحِمِينَ﴾ واتە: وە (باسی) ئەیوب (بکە) هاواری لە پەروەردگاری کرد (لە دوای ناساغی ماوەیەکی زۆر): بە ڕاستی من زیانو ئازارو نەخۆشی دووچارم بووەو تۆش میهرەبانترینی میهرەبانانی. خوای گەورە باسی ئەیوب پێغەمبەر دەکات (سەلامی خوای لێ بێت) کە چ بەڵایەکی بەسەردا هات لە سامانو منداڵو لاشەیدا، چونکە ئەیوب پێغەمبەر (سەلامی خوای لێ بێت) مەڕو ماڵاتو چوارپێو کێڵگەیەکی ئێجگار زۆری هەبوو، لەگەڵ ماڵو منداڵێکی زۆرو شوێنی خۆش، تووشی بەڵاو مەینەتی بوو هیچی نەماو هەمووی تیاچوو، دوای ئەوەیش تووشی نەخۆشیش بوو بە تەنها لە سوچێکی ئەو شارەدا بەو نەخۆشیەوە دەیناڵاند، هیچ کەسێك بە لایدا نەدەچوو بێجگە لە خێزانەکەی خۆی، کە هەمیشە بە دەمیەوە بوو، دەگێڕنەوە: ئەوەندە هەژار کەوتن ژنەکەی دەچوو کاری دەکرد بۆ خەڵکی هەتا خۆییو ئەیوب پێغەمبەر (سەلامی خوای لێ بێت) بەخێو بکات. پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی: (پێغەمبەران زیاترو توندتر تووشی مەینەتی دەبن، پاشان پیاوچاکان، پاشانیش چاکترینو چاکترین).[1] وە لە فەرموودەیەکی تردا هاتووە: (خەڵك تووشی مەینەتی دەبێت بە پێی ئاینی، ئەگەر لە ئاینەکەیدا توندو بەهێز بوو،تووشی مەینەتی زیاتر دەبێت).[2] پێغەمبەر ئەیوب (سەلامی خوای لێ بێت) ئێجگار خۆڕاگر بوو، نموونە بە ئەو دەهێنرێتەوە لە خۆڕاگریدا، یەزیدی کوڕی مەیسەرە دەڵێت: کاتێك خودا پێغەمبەر ئەیوبی تاقی کردەوە بە نەمانی سامانو ماڵو منداڵیو هیچی بۆ نەمایەوە، زۆر چاك یادی خودای دەکردو پاشان وتی: سوپاست دەکەم ئەی خاوەنی گشت خاوەنشتەکان، ئەو کەسەی کە چاکەت لەگەڵ کردم، سامانو منداڵت پێدام، هیچ شوێنێکی ناو دڵم نەماوە ئەوانە نەچووبنە ناوی، ئەوانەت هەموو لێ وەرگرتمەوە، ناو دڵمت چۆڵ کرد، هیچ شتێك نەما لە نێوان منو تۆدا ببێتە لەمپەرو ڕێگر، خۆ ئەگەر دوژمنەکەم شەیتان بزانێت بەوەی کردووتە بۆمن ئەوە بەغیلی پێ دەبردم! دەڵێت: پێغەمبەر ئەیوب (سەلامی خوای لێ بێت) وتی: ئەی پەروەردگارم تۆ سامانو منداڵت پێداوم کەسێك لەبەر دەرگاکەمدا نەوەستاو نارەزایی دەربڕێت لێم لەسە ناهەقیەك پێم کردبێت، تۆ خۆت ئەمە دەزانی، وەخۆت ئەزانی کەفەرشی نەرمم بۆ ڕائەخرا من نەمدەویست!و بە خۆم ئەوت : (ئەی

---

[1] الطبراني (٢٤/٢٤٥/٢٤٦)، فەرموودەیەکی سەحیحە.

[2] أحمد (١/١٨٠).

نەفسەکە) تۆ بۆ ئەوە دروست نەکراوی کەلەسەر جێگەی نەرم پاڵبکەوی! ئەوەم واز لێ نەهێناوە لەبەر خاتری تۆنەبێت.[1] ئیبنو ئەبی حاتەم ڕیوایەتی کردووە. دیسان ئیبنو ئەبی حاتەم ڕیوایەتی کردووە لە ئەبو هورەیرەوە ئەمیش لە پێغەمبەری خواوە (ﷺ) فەرموویەتی: (کاتێك خوای گەورە ئەیوب پێغەمبەری چاك کردەوە کوللەی زێڕینی بەسەریدا باراند، بە هەردوو دەستی کۆی دەکردەوەو دەیخستە ناو جلەکانی، دەڵێت: پێی وترا: ئەی ئەیوب تێرت نەخوارد؟ وتی: ئەی پەروەردگارم کێ لە چاکەی تۆ تێر دەبێت). ئەسلی ئەم فەرموودەیە لە هەردوو سەحیحەکەدا هاتووە، لە شوێنێکی تردا باسەکەی دەکرێتەوە.[2] خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَٱسۡتَجَبۡنَا لَهُۥ فَكَشَفۡنَا مَا بِهِۦ مِن ضُرّٖۖ وَءَاتَيۡنَٰهُ أَهۡلَهُۥ وَمِثۡلَهُم مَّعَهُمۡ﴾ واتە: جا ئێمەش هاوارو نزاکەیمان گیراکردو لامان برد ئەو زیان و ئازارو نەخۆشیەی هەیبوو وە هەموو ماڵ و منداڵیمان پێ بەخشیەوە (کە پێشترهەیبوو)و ئەوەندەی تریش لەگەڵیاندا. ئیبنو عەبباس دەڵێت: گشت سامان و منداڵەکانی گەڕایەوە.[3] واتە: خودا هەموو سامان و ماڵەکەی پێدایەوە. عەوفیش هەر بەم شێوەیە ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو عەبباسەوە.[4] هەر بەم شێوەیەش ڕیوایەت کراوە لە ئیبنو مەسعودو موجاهیدەوە، حەسەن و قەتادەیش هەروایان وتووە.[5] موجاهید دەڵێت: پێی وترا: ئەی ئەیوب: خاووخێزانەکەت بۆ خۆتە لە بەهەشتدان، ئەگەر حەز دەکەیت بۆت دەهێنینەوە، ئەگەر حەزیش دەکەی بۆت دەمێڵینەوە لەناو بەهەشتداو بە ئەندازەی ئەوانت پێ دەدەین؟ وتی: نەخێر، بۆم بهێڵەرەوە لە ناو بەهەشتدا، بۆی هێڵرایەوە لەناو بەهەشتداو بە ئەندازەی ئەوانەی لە دنیادا پێدرا، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿رَحۡمَةٗ مِّنۡ عِندِنَا﴾ واتە: بەزەیی و سۆزێك بوو لە ئێمەوە کە وامان لێکرد، ﴿وَذِكۡرَىٰ لِلۡعَٰبِدِينَ﴾ واتە: وەبیرخەرەوەو ئامۆژگاری بوو بۆ خواپەرستان، واتە/ ئەمەمان کرد بۆ ئەوەی پەندێك بێت بۆ خەڵکی هەتا وا نەزانن ئەوەی تووشی بەڵاو مەینەتی بوو خوا لێی ڕەنجاوە، بەڵکو دەبێت بیکەنە سەرمەشقی خۆیان لە خۆڕاگریدا لە کاتی بەڵاو ناڕەحەتیدا کە مەیلی لێ بێت تووشیان بکات، خوا کارزانیەکی تەواوی هەیە لەو شتانەدا.

---

[1] حلیة الأولیاء (٥/٢٣٩).

[2] ابن أبي حاتم (٨/٢٣٦١)، سەنەدەکانی حەسەنە پیاوەکانی جێی متمانەن.

[3] الطبري (١٨/٥٠٦/٥٠٧).

[4] الطبري (١٨/٥٠٦/٥٠٧).

[5] الطبري (١٨/٥٠٦/٥٠٧).

﴿وَإِسۡمَٰعِيلَ وَإِدۡرِيسَ وَذَا ٱلۡكِفۡلِۖ كُلٌّ مِّنَ ٱلصَّٰبِرِينَ ﴿٨٥﴾ وَأَدۡخَلۡنَٰهُمۡ فِي رَحۡمَتِنَآۖ إِنَّهُم مِّنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴿٨٦﴾﴾

باسی ئیسماعیل و ئیدریس و زیلکیفل پێغەمبەر (سەلامی خوایان لێ بێت)

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَإِسۡمَٰعِيلَ وَإِدۡرِيسَ وَذَا ٱلۡكِفۡلِۖ كُلٌّ مِّنَ ٱلصَّٰبِرِينَ﴾ واتە: وە (باسی) ئیسماعیل و ئیدریس و زیلکیفل (بکە) هەموویان لە ئارامگران بوون. ئیسماعیل مەبەست پێی ئیسماعیلی پێغەمبەرە کوڕی ئیبراهیم پێغەمبەرە (سەلامی خوای لێ بێت) لە پێشەوە باسکرا لە سورەتی مەریەمدا ئیدریس پێغەمبەریش (سەلامی خوای لێ بێت) هەر بەو شێوەیە باسی لێکرا، زیلکیفلیش لە ئایەتەکەوە وا دەردەکەوێت کە پێغەمبەر بێت چونکە ئەوەی لەگەڵ پێغەمبەراندا ناوی بێت حەتمەن پێغەمبەرە، هەندێکی تر لە زانایان وتوویانە: زەلکیفل پیاوچاکێك بووە، پاشایەکی دادپەروەرو کارزانی کارڕاست بووە، ئیبنو جەریر لەوە زیاتر لەسەری نەچووە.[1] ئیبنو جورەیج دەڵێت لە موجاهیدەوە: ﴿وَذَا ٱلۡكِفۡلِ﴾، دەڵێت: پیاوچاکێك بووە، پێغەمبەر نەبووە، بووبووە کەفیلی پێغەمبەری گەلەکەی لە جێی ئەو فەرمانی گەلەکەی ببات بە ڕێوەو وایان لێ بیکات لە قسەی ئەو پێغەمبەرە دەرنەچن و بە کاریشیاندا ڕابگات بە دادپەروەری، قسەی خۆی بردە سەرو وای کرد لەبەر ئەوە ناوی زەلکیفلی لێ نرا، ئیبنو ئەبی نەجیحیش هەر بەو شێوەیە ڕیوایەتی کردووە لە موجاهیدەوە، ﴿وَأَدۡخَلۡنَٰهُمۡ فِي رَحۡمَتِنَآۖ إِنَّهُم مِّنَ ٱلصَّٰلِحِينَ﴾ واتە: وە ئێمە ئەوانمان خستە ناو ڕەحمەتی خۆمان (کە بەهەشتە) بێگومان ئەوانە لە چاکانن.

﴿وَذَا ٱلنُّونِ إِذ ذَّهَبَ مُغَٰضِبٗا فَظَنَّ أَن لَّن نَّقۡدِرَ عَلَيۡهِ فَنَادَىٰ فِي ٱلظُّلُمَٰتِ أَن لَّآ إِلَٰهَ إِلَّآ أَنتَ سُبۡحَٰنَكَ إِنِّي كُنتُ مِنَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٨٧﴾ فَٱسۡتَجَبۡنَا لَهُۥ وَنَجَّيۡنَٰهُ مِنَ ٱلۡغَمِّۚ وَكَذَٰلِكَ نُـۨجِي ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ﴿٨٨﴾﴾

باسی یونس پێغەمبەر (سەلامی خوا لێ بێت)

ئەم بەسەرهاتە لێرەداو لە سورەتی (ن)و سورەتی (الصّافات) باسی هاتووە، ئەوە بوو یونسی کوڕی مەتتا(سەلامی خوای لێ بێت) خوای گەورە ناردی بۆ سەر شاری نەینەوا کە یەکێك بوو لە شارەکانی زەوی موسڵ، بانگی کردن بۆ لای خوای گەورە، قەبوڵیان نەکرد دەستیان دایە سەرپێچی و لەسەر خوانەناسی خۆیان بەردەوام بوون، یونس بە تووڕەییەوە لەناویان چووە دەرەوە بەڵێنی سزای خوای پێدان پاش سێ ڕۆژ، کاتێك بە تەواوی بۆیان دەرکەوت و زانیان کە یونس پێغەمبەر درۆ ناکات،

---

[1] الطبري (١٨/٥٠٧).

هەموو چوونە دەرەوە بۆ دەشت بە منداڵو مەڕو ماڵاتو گشت چوارپێكانیانەوە، دایكو بەچكەكانیان لە یەك جیاكردەوە، پاشان دەستیان دایە هاناو پاڕانەوە لە خوای گەورە، وشترو بێچووەكەی دەیانپڕماندو مانگاو گوێرەكەكەی دەیانبۆڕاندو بزنو مێو كارو بەرخیش دەیانقاڕاند، خوای گەورە سزاكەی لەسەر لابردن، خوای بەبەزەیی دەفەرموێت: ﴿فَلَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةٌ ءَامَنَتْ فَنَفَعَهَآ إِيمَٰنُهَآ إِلَّا قَوْمَ يُونُسَ لَمَّآ ءَامَنُوا۟ كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ ٱلْخِزْىِ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا وَمَتَّعْنَٰهُمْ إِلَىٰ حِينٍ﴾[1] واتە: هیچ شارێك نەبووە كە بڕوای هێنابێتو باوەڕەكەی قازانجی پێ گەیاندبێت بێجگە لە گەلی یونس كاتێك كە بڕوایان هێنا ئازاری ئابڕووبەرمان لە دنیادا لەسەر لابردنو وامان كرد كە هەتا ماوەیەك خۆشی ڕابوێرن. بەڵام یونس پێغەمبەر (سەلامی خوای لێ بێت) لەگەڵ كۆمەڵێكدا ڕۆیشتە ناو (كەشتیەك)وكەشتیەكە لاریووەوە بە خەڵكەكەوە، ترسان نوقم ببن . تیرو پشكیان كرد بۆ پیاوێك هەتا لەناو خۆیان فڕێی بدەنە ناو ئاوەكەو كەشتیەكەیان سوك ببێت، تیرو پشكەكە كەوتە سەر یونس، ڕازی نەبوون بیخەنە ناو دەریاكە، دووبارەیان كردەوە دیسان كەوتەوە سەر یونس، ئەم جارەیش ڕازی نەبوون بیخەنە ناو ئاوەكە، جاری سێیەمیش هەر كەوتەوە سەر یونس، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَسَاهَمَ فَكَانَ مِنَ ٱلْمُدْحَضِينَ﴾[2] واتە: ئینجا قورعەكێشی كرد (لەگەڵ خەڵكی ناو كەشتیەكە)و ئەو لە دۆڕاوان بوو. یونس هەڵساو خۆی ڕووت كردەوەو جلەكانی لابردو خۆی فڕێ دایە ناو دەریاكە. خوای گەورە لە دەریای سەوزەوە وەك ئیبنو مەسعود دەڵێت: نەهەنگێكی ناردو دەریای بڕیو هەتا خۆی گەیاندە یونسو هەڵی لوشیو قوتی دا، لەو كاتەدا كە خۆی فڕێ دا لە كەشتیەكە. خوای گەورە فەرمانی دا بە نەهەنگەكە كە گۆشتەكەی نەخواتو (ئێسكیشی) نەشكێنێت، چونكە یونس خواردنی تۆ نیەو ناو سكی تۆ بەندیخانەیەكە بۆی.

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَذَا ٱلنُّونِ﴾(نون) واتە: ماسی،بەوپێیە ئیزافەی (ذا) كراوەتە سەر (النون) واتە: خاوەن ماسی، ﴿إِذ ذَّهَبَ مُغَٰضِبًا﴾ واتە: بە تووڕەیی (گەلەكەی بەجێ هێشت)، زەححاك دەڵێت: بە تووڕەییەوە گەلەكەی بەجێ هێشت.[3] ﴿فَظَنَّ أَن لَّن نَّقْدِرَ عَلَيْهِ﴾ واتە: وایدەزانی ئێمە تەنگانەی بەسەردا ناهێنین، واتە: تەنگەتاوی بكەین لەناو سكی ماسیەكەدا، هەر بەم شێوەیە ڕیوایەت كراوە لە ئیبنو عەبباسو موجاهیدو زەححاكو كەسانی تریشەوە.[4] ئیبنو جەریریش هەمان

---

[1] یونس (٩٨).

[2] الصافات (١٤١).

[3] الطبري (١٨/٥١١).

[4] الطبري (١٨/٥١٤/٥١٥).

ڕای هەڵبژاردووە، ئەم ئایەتەی بە بەڵگە هێناوەتەوە: ﴿وَمَن قُدِرَ عَلَيۡهِ رِزۡقُهُۥ فَلۡيُنفِقۡ مِمَّآ ءَاتَىٰهُ ٱللَّهُۚ لَا يُكَلِّفُ ٱللَّهُ نَفۡسًا إِلَّا مَآ ءَاتَىٰهَاۚ سَيَجۡعَلُ ٱللَّهُ بَعۡدَ عُسۡرٖ يُسۡرٗا﴾[1] واتە: وە هەر کەسێك کەم دەستو هەژار بوو با بە پێی ئەوەی کە خوا داوێتی نەفەقە بدات خوا داوا لە کەس ناکات مەگەر بە پێی ئەوەی کە داوێتی بێگومان خوا دوای تەنگانە ئاسانی دێنێت. پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَنَادَىٰ فِي ٱلظُّلُمَٰتِ أَن لَّآ إِلَٰهَ إِلَّآ أَنتَ سُبۡحَٰنَكَ إِنِّي كُنتُ مِنَ ٱلظَّٰلِمِينَ﴾ واتە: جا لە تاریکیەکاندا (تاریکی شەوو دەریاو ناو سکی نەهەنگ) هاواری کرد (ئەی خوا)! بە ڕاستی هیچ پەرستراوێك نیە جگە لە تۆ پاکیو بێگەردی بۆ تۆیە بێگومان من لە ستەمکاران بووم. ئیبنو مەسعو دەڵێت لەناو تاریکایی سکی نەهەنگو تاریکایی ناو دەریاو تاریکایی شەو.[2] وە هەر بەو شێوەیە ڕیوایەتی کراوە لە ئیبنو عەبباسو عەمری کوڕی مەیمونو سەعیدی کوڕی جوبەیرو موحەمەدی کوڕی کەعبو زەححاكو حەسەنو قەتادەوە.[3] سالمی کوڕی ئەبولجەعد دەڵێت: لە تاریکایی سکی نەهەنگێکدا لە سکی نەهەنگێکی ترداو لەناو تاریکایی دەریادا.[4] ئیبنو مەسعودو ئیبنو عەباسو کەسانی تریش دەڵێن لەبەر ئەوەی نەهەنگەکە بردی بەناو دەریاداو هەتا گەیاندیە بنی دەریاکە یونس گوێی لە تەسبیحاتی بەردو چەوی بنی دەریاکە بوو ئا لەو کاتەداو لەو شوێنەدا وتی: ﴿لَّآ إِلَٰهَ إِلَّآ أَنتَ سُبۡحَٰنَكَ إِنِّي كُنتُ مِنَ ٱلظَّٰلِمِينَ﴾[5] واتە: لەوێدا هاواری کرد: جگە لە تۆ ئەی خودایە خودایەکی تر شك نابەم، پاکیو بێ عەیبی هەر بۆ تۆیە، من لە دەستەی ستەمکاران بووم. عەوفی ئەعرابی دەڵێت: کاتێك یونس لە سکی ماسیەکەدا بوو وایدەزانی مردووە. پاشان هەردوو قاچی جوڵاند، کاتێك کە قاچی جوڵا لە شوێنەکەیدا سوژدەی برد، پاشان هاواری کرد ئەی پەروەردگارم! شوێنێکم کردووەتە سوژدەگا هیچ کەسێك پێی نەگەیشتووە لەخەڵکی.[6] خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَٱسۡتَجَبۡنَا لَهُۥ وَنَجَّيۡنَٰهُ مِنَ ٱلۡغَمِّۚ﴾ واتە: دەرمان هێنا لە سکی ماسیەکەداو لەو تاریکاییانە، ﴿وَكَذَٰلِكَ نُـۨجِي ٱلۡمُؤۡمِنِينَ﴾ واتە: ئێمە هەر بەو شێوەیە خاوەنباوەڕان ڕزگار دەکەین، ئەگەر لە ناڕەحەتیو تەنگانەدا بنو هاوارمان لێ بکەنو تەوبە بکەنو

---

[1] الطلاق (٧).

[2] القرطبي (١١/٣٣٣).

[3] الطبري (١٨/٥١٦/٥١٧).

[4] الطبري (١٨/٥١٧).

[5] ابن أبي شيبة (١١/٥٤١/١٣/٥٧٨).

[6] الطبري (١٨/٥١٨).

بکەڕێنەوە، بە تایبەتی ئەگەر ئەم دوعایە بکەن لە کاتی بەڵادا پێغەمبەریش (ﷺ) هانی خەڵکی داوە کە ئەم دوعایە بکەن. ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە سەعدی کوڕی ئەبی وەقاسەوە (ڕەزای خوای لێ بێت) دەڵێت: تێپەڕیمو ڕۆیشتم بە لای عوسمانی کوڕی عەففاندا (ڕەزایی خوای لێ بێت) لە ناو مزگەوتدا، سڵاوم لێکرد، بە هەردوو چاوی بۆی دەڕوانیم، پاشان وەڵامی نەدامەوە، هاتم بۆ لای عومەری کوڕی خەتاب، پێم وت: ئەی گەورەی موسڵمانان ئایا شتێك لە ئیسلامدا ڕوویداوە؟ دووجار وتم: وتی: نەخێر، چی بووە؟ووتم: نەخێر هیچ نەبووە، بەڵام من ماوەیەك پێش ئێستا دام بە لای عوسماندا لە مزگەوتدا بوو، سڵاوم لێکرد بە هەردوو چاوی بینی، کەچی وەڵامی نەدامەوە، دەڵێت: عومەر ناردی بە شوێن عوسماندا، بانگی کردو پێی وت: چی وای لێ کردی کە وەڵامی سڵاوی برای خۆت نادەیتەوە؟ وتی:شتی وام نەکردووە. سەعد وتی: وتم: بەڵێ وەڵامت نەدامەوە، کارگەیشتە ئەوە ئەو سوێندی دەخواردو من سوێندم دەخوارد، دەڵێت: پاشان عوسمان بیری کردەوەو وتی: بەڵێ، خوایە پەشیمانمو داوای لێبووردن لە خوای گەورە دەکەم، تۆ ماوەیەك لەمەوپێش بە لامدا ڕۆیشتی، من لەو کاتەدا وردو کردی دڵی خۆمم دەکردو بیرم دەکردەوە لە وتەیەك کە لە پێغەمبەری خودا (ﷺ)م بیستبوو، نەخێر سوێند بە خوا کاتێك نیە ئەو وتەیە بێتەوە بیرم و چاوو دڵم پەردەیەك نەیەت بەسەریداو داینەپۆشێت، سەعد وتی: من ئەو قسەیەت بۆ باس دەکەم، پێغەمبەری خودا (ﷺ)باسی یەکەمین دوعای بۆ کردین، عەرەبێکی کۆچەری هاتو سەرقاڵی کرد هەتا پێغەمبەری خودا (ﷺ) هەڵساو منیش شوێنی کەوتم، ترسام لەوەی کە پێش من بگاتە ماڵیان بە پەلە ڕۆیشتم، پێغەمبەری خودا (ﷺ) لای کردەوە بۆمو فەرمووی: (ئەوە کێیە، ئەبو ئیسحاقی؟) وتم: بەڵێ ئەی پێغەمبەری خودا (ﷺ)، فەرمووی: (دەی بۆچی هاتوی؟)، وتم: شتێکی وا نیە، سوێند بە خوا ئەوە نەبێت کە تۆ باسی یەکەم دوعات بۆ کردین، پاشان ئەو عەرەبە کۆچەریە هاتو سەرقاڵی کردی، فەرمووی: (بەڵێ دوعاکەی (زەنون) بوو کاتێك کە ئەو لە سکی ماسیەکەدا بوو وتی: ﴿لَّآ إِلَٰهَ إِلَّآ أَنتَ سُبۡحَٰنَكَ إِنِّي كُنتُ مِنَ ٱلظَّٰلِمِينَ﴾ چونکە هیچ موسڵمانیك نیە هەرگیز دوعای پێ کردبێت لە پەروەردگاری لە شتێکداو خودا دوعاکەی لێ قەبوڵ نەکردبێت).[1] تیرمیزیو نەسائیش ڕیوایەتیان کردووە لە دوعای شەوو ڕۆژدا .[2] ئیبنو ئەبی حاتەم ڕیوایەتی کردووە لە سەعدەوە دەڵێت: پێغەمبەری خودا (ﷺ)

---

[1] أحمد (١/١٧٠)، سەنەدەکانی سەحیحە.

[2] تحفة الأحوزي (٩/٤٧٩)، النسائي في الكبرى (٦/١٦٨)، سەنەدەکانی سەحیحە.

فەرموویەتی: (هەر کەسێك دوعا بکات بە دوعاکەی یونس لێی قـەبوڵ دەکرێت) ئـەبو سـەعید دەڵێت: مەبەستی پێی ئەمەیە کە خوا دەفەرموێت: ﴿وَكَذَٰلِكَ نُـجِي ٱلْمُؤْمِنِينَ﴾[1].

﴿وَزَكَرِيَّآ إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُۥ رَبِّ لَا تَذَرْنِي فَرْدًا وَأَنتَ خَيْرُ ٱلْوَٰرِثِينَ ﴿٨٩﴾ فَٱسْتَجَبْنَا لَهُۥ وَوَهَبْنَا لَهُۥ يَحْيَىٰ وَأَصْلَحْنَا لَهُۥ زَوْجَهُۥٓ ۚ إِنَّهُمْ كَانُوا۟ يُسَٰرِعُونَ فِى ٱلْخَيْرَٰتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا ۖ وَكَانُوا۟ لَنَا خَٰشِعِينَ ﴿٩٠﴾﴾

باسی زەکەریاو یەحیا پێغەمبەر (سەلامی خوایان لێ بێت)

خوای گەورە باسی بەندەی خۆی زەکەریا دەکات کاتێك داوای کرد لە خوا کە کوڕێکی بداتێ هەتا دوای خۆی ببێتە پێغەمبەر، لە پێشەوە ئەم بەسەرهاتە بە تەواوی لە سورەتی (مریم)و (ال عمران)دا باسکرا، بە کورتی لێرەدا باسی لێ دەکەین، ﴿وَزَكَرِيَّآ إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُۥ﴾ واتە: بە پەنهانی هۆزەکەی ئاگایان لێ نەبوو وتی: ﴿رَبِّ لَا تَذَرْنِي فَرْدًا﴾ واتە: ئەی خوایە! بە تەنهام مەهێڵەوە، کوڕم نیەو کەسیشم نیە لە دوای خۆم بە کارەکانم هەڵسێت لەناو خەڵکیدا، ﴿وَأَنتَ خَيْرُ ٱلْوَٰرِثِينَ﴾ واتە: تۆ چاکترین کەسی هەر دەمێنیت، ئەم دوعایە سوپاس‌و ستایشی خوداشە جێی خۆیەتی بۆ ئەو داوایەی کە دەیکات، خوای گەورەیش لێی وەرگرت‌و دەفەرموێت: ﴿فَٱسْتَجَبْنَا لَهُۥ وَوَهَبْنَا لَهُۥ يَحْيَىٰ وَأَصْلَحْنَا لَهُۥ زَوْجَهُۥٓ﴾ واتە: ئێمەش دوعای ئەومان وەڵامدایەوەو یەحیامان پێ بەخشی‌و خێزانەکەشیمان بۆ چاك کردەوە (لە نەزۆکی)، ئیبنو عەباس‌و موجاهیدو سەعیدی کوڕی جوبەیر دەڵێن: خێزانەکەی نەزۆك بوو خوا منداڵی پێدا.[2] خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿إِنَّهُمْ كَانُوا۟ يُسَٰرِعُونَ فِى ٱلْخَيْرَٰتِ﴾ واتە: پەلەیان دەکرد بۆ کاری چاکەو خواناسی‌وخۆنزیك خستنەوە لە خوا، ﴿وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا﴾ واتە: هاواریان لە ئێمە دەکرد بە ئومێدی (بەهەشت) لە ترسی (دۆزەخ)، سەوری دەڵێت: ئومێدیان هەبوو بەوەی لامانەو دەترسان لە سزاشمان.[3] ﴿وَكَانُوا۟ لَنَا خَٰشِعِينَ﴾ واتە: وە ئەوان ملکەچ بوون بۆ ئێمەو دەترسان لێمان، عەلی کوڕی ئەبو تەلحە لە ئیبنو عەبباسەوە

---

[1] الحاكم (٢/٥٨٤)، فەرموودەیەکی حەسەنە.

[2] الطبري (١٨/٥٢٠).

[3] تفسير الثوري (٢٠٤).

دەڵێت: واتە: بڕوایان دەکرد بەوەی خودا ڕەوانەی دەکردە خوارەوە.[1] موجاهید دەڵێت: خاوەن باوەڕێکی ڕاست بوون.[2] ئەبولعالیە دەڵێت: لە خواترس بوون.[3] ئەبو سینان دەڵێت: ملکەچ بوون ترسێکی بەردەوامە لەناو دڵدا کە هەرگیز لێی دەرناچێت. موجاهید دەڵێت: ﴿خَٰشِعِينَ﴾ واتە: خۆیان بە کەم دەزانی، حەسەنو قەتادەو زەححاك دەڵێن: ﴿خَٰشِعِينَ﴾ واتە: ملکەچ بوون بەرامبەر خودای مەزن.[4] ئەم قسانە هەموو ماناکانیان لە یەکەوە نزیکە.

﴿وَٱلَّتِيٓ أَحۡصَنَتۡ فَرۡجَهَا فَنَفَخۡنَا فِيهَا مِن رُّوحِنَا وَجَعَلۡنَٰهَا وَٱبۡنَهَآ ءَايَةٗ لِّلۡعَٰلَمِينَ ٩١﴾

باسی عیسا پێغەمبەرو مەریەمی دایکی

بەم شێوەیە خودا باسی بەسەرهاتی مەریەمو کوڕەکەی دەکات (سەلامی خوایان لێ بێت) لەگەڵ بەسەرهاتی زەکەریاو یەحیای کوڕیدا (سەلامی خوایان لێ بێت) لە سەرەتاوە باسی بەسەرهاتی زەکەریا دەکاتو پاشان بە دوایدا بەسەرهاتی مەریەمیش باس دەکات، چونکە ئەم بەسەرهاتە پەیوەندی بەوی ترەوە هەیە، ئەمەیان وەدیهێنانی کوڕێك بوو لە پیاوێکی بە تەمەنی بە ساڵاچوو، لە ژنێکی پیری نەزۆك، کە لە کاتی لاویدا منداڵی نەدەبوو، پاشان باسی بەسەرهاتی مەریەم دەکات کە لەم بەسەرهاتە سەرسوڕهێنەرترە، ئەمەیان وەدیهێنانی کوڕێك بوو لە مێینەیەك بەبێ نێرینە، هەر بەم شێوەیەلە سورەتی (ال عمران‌و مریم)دا باسکراوە. لێرەدا باسی بەسەرهاتی زەکەریای کردووە، بە دوایدا باسی بەسەرهاتی مەریەمیشی هێناوە، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَٱلَّتِيٓ أَحۡصَنَتۡ فَرۡجَهَا فَنَفَخۡنَا فِيهَا مِن رُّوحِنَا﴾ واتە: وە (باسی) ئەو ئافرەتە (مەریەمی کچی عیمران بکە) کە داوێنی خۆی پاراست ئینجا فومان پیاکرد (بەهۆی جوبرەئیلەوە) لەو ڕوحەی هی خۆمان بوو، وەك لە سورەتی (التحریم)یشدا فەرموویەتی: ﴿وَمَرۡيَمَ ٱبۡنَتَ عِمۡرَٰنَ ٱلَّتِيٓ أَحۡصَنَتۡ فَرۡجَهَا فَنَفَخۡنَا فِيهِ مِن رُّوحِنَا﴾[5] واتە: وە (بە) مەریەمی کچی عیمران ئەوەی کە داوێنی خۆی پاك ڕاگرت ئەوسا ئێمە فومان پێدا کرد لە ڕوحی خۆمانەوە. پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَجَعَلۡنَٰهَا وَٱبۡنَهَآ ءَايَةٗ لِّلۡعَٰلَمِينَ﴾ واتە: خۆی و کوڕەکەیمان کردە نیشانەیەك بۆ هەموو خەڵکی دنیا، واتە: نیشانەیەك

---

[1] الطبري (١٦/٢).

[2] الطبري (١٦/٢).

[3] الطبري (١٦/٢).

[4] الکشاف (١٣٣/٣)، البغوي (٢٦٧/٣)، ابن أبي شیبة (٥٨٠/١٣).

[5] التحریم (١٢).

لەسەر ئەوەی کە خودا خاوەنی تواناو دەسەڵاتە بەسەر هەموو شتێکدا، مەیلی لە هەر شتێك بێت وەدی دەهێنێت، بەڵکو هەر کاتێك فەرمان بدا بە شتێك بفەرمووێت ببە دەبێت. ئەم ئایەتە وەك ئەو ئایەتە وایە کە دەفەرمووێت: ﴿وَلِنَجْعَلَهُۥٓ ءَايَةً لِّلنَّاسِ﴾[1] واتە: بۆ ئەوەی بیکەین بە موعجیزەو نیشانەیەك بۆ خەڵکی.

﴿إِنَّ هَٰذِهِۦٓ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَٰحِدَةً وَأَنَا۠ رَبُّكُمْ فَٱعْبُدُونِ ﴿٩٢﴾ وَتَقَطَّعُوٓا۟ أَمْرَهُم بَيْنَهُمْ ۖ كُلٌّ إِلَيْنَا رَٰجِعُونَ ﴿٩٣﴾ فَمَن يَعْمَلْ مِنَ ٱلصَّٰلِحَٰتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا كُفْرَانَ لِسَعْيِهِۦ وَإِنَّا لَهُۥ كَٰتِبُونَ ﴿٩٤﴾﴾

هەموو خەڵکی ئاینیان یەکە

ئیبنو عەباسو موجاهیدو سەعیدی کوڕی جوبەیرو قەتادەو عەبدوڕەحمانی کوڕی زەیدی کوڕی ئەسلەم دەڵێن: لەم ئایەتەدا: ﴿إِنَّ هَٰذِهِۦٓ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَٰحِدَةً﴾ واتە: ئاینتان یەك ئاینە.[2] حەسەنی بەسری لەم ئایەتەدا دەڵێت: خوای گەورە بۆیان ڕوون دەکاتەوە کە چۆن خۆ بپارێزنو چی بکەن، پاشان دەڵێت: ﴿إِنَّ هَٰذِهِۦٓ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَٰحِدَةً﴾ واتە: ڕێگەو بەرنامەی ئێوە یەك ڕێگەو بەرنامەیە، ﴿إِنَّ هَٰذِهِۦٓ﴾ ئینەوئیسمی (انّ)یە ﴿أُمَّتُكُمْ﴾ خەبەری (انّ)یە، واتە: ئەمە ئەو شەریعەتەیە کە بۆتان ئاشکراو ڕوونکراوەتەوە، ﴿أُمَّةً وَٰحِدَةً﴾ واتە: یەك شەریعەتە، (مەنسوبە لەسەر حاڵ) بۆیە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَأَنَا۠ رَبُّكُمْ فَٱعْبُدُونِ﴾ واتە: وە تەنها منیش پەروەردگاری ئێوەم و دەبێت من بپەرستن. وەك دەفەرمووێت: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلرُّسُلُ كُلُوا۟ مِنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ وَٱعْمَلُوا۟ صَٰلِحًا ۖ إِنِّى بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ﴿٥١﴾ وَإِنَّ هَٰذِهِۦٓ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَٰحِدَةً وَأَنَا۠ رَبُّكُمْ فَٱتَّقُونِ﴾[3] واتە: ئەی نێردراوانی خودا لە خۆراکی پاكو حەڵاڵ بخۆنو کردەوەی چاك بکەن (چونکە) بە ڕاستی من بەوەی ئێوە دەیکەن ئاگادارم، وە بێگومان هەر ئەمەیە ئاینو دینی ئێوە (ئەی پێغەمبەران دەستی پێوە بگرن) کە یەك ئاینو بەرنامەیەو منیش پەروەردگارتانم کەواتە خۆتان بپارێزن (لە تۆڵەم)، پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی: (ئێمە کۆمەڵی پێغەمبەران لە گەلانی جیاجیاینو یەك باوکمان هەیەو ئاینیشمان یەکە).[4]

---

[1] مريم (٢١).

[2] الطبري (١٨/٥٢٣).

[3] المؤمنون (٥١_٥٢).

[4] فتح الباري (٦/٥٥٠).

واتە: مەبەست پێی پەرستنی خودایە بە تەنهاو شەریك دانەنانە بۆی، بە پێی ئەو شەریعەتانەی کە بە پێغەمبەرکانیدا ڕەوانەی کردووە. وەك دەفەرمووێت: ﴿لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا﴾[1] واتە: دامان ناوە بۆ هەر ئومەتێك لە ئێوە شەریعەتو ڕێگەیەکی ڕوون. پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَتَقَطَّعُوٓا۟ أَمْرَهُم بَيْنَهُمْ﴾ واتە: گەلەکان جیاوازی کەوتە نێوانیان لەسەر پێغەمبەرکانیانو هەندێکیان بڕوایان پێ کردنو هەندێکیشیان بڕوایان پێ نەکردن، بۆیە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿كُلٌّ إِلَيْنَا رَٰجِعُونَ﴾ واتە: لە ڕۆژی قیامەتدا هەموو دەگەڕێنەوە بۆ لامان. هەر کەسەو پاداشتی خۆی وەردەگرێت بە پێی کرداری خۆی، ئەگەر چاك بوو بە چاکەو ئەگەر خراپیش بوو سزا دەدرێت. بۆیە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَمَن يَعْمَلْ مِنَ ٱلصَّٰلِحَٰتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ﴾ واتە: بە دڵ خاوەن باوەڕ بێتو کاری چاکیشی کردبێت، ﴿فَلَا كُفْرَانَ لِسَعْيِهِۦ﴾ واتە: هەوڵەکەی بە فیڕۆ ناچێت، وەك ئەم ئایەتەیش کە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا﴾[2] واتە: پاداشتی ئەوانەی کە کاری چاك دەکەن نافەوتێنینو بە فیڕۆی نادەینو سوپاسی دەکرێتو بە ئەندازەی مسقالە زەڕەیەك ناهەقی پێ ناکرێت، وە دەفەرمووێت: ﴿وَإِنَّا لَهُۥ كَٰتِبُونَ﴾ واتە: هەموو کردارەکانی دەنووسینو هیچی لەناو ناچێت.

﴿ وَحَرَٰمٌ عَلَىٰ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَٰهَآ أَنَّهُمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴿٩٥﴾ حَتَّىٰٓ إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ وَهُم مِّن كُلِّ حَدَبٍ يَنسِلُونَ ﴿٩٦﴾ وَٱقْتَرَبَ ٱلْوَعْدُ ٱلْحَقُّ فَإِذَا هِىَ شَٰخِصَةٌ أَبْصَٰرُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ يَٰوَيْلَنَا قَدْ كُنَّا فِى غَفْلَةٍ مِّنْ هَٰذَا بَلْ كُنَّا ظَٰلِمِينَ ﴿٩٧﴾ ﴾

هەر کەسێك مرد ناگەڕێتەوە بۆ دنیا

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ وَحَرَٰمٌ عَلَىٰ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَٰهَآ أَنَّهُمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴾ ئیبنو عەباس دەڵێت: پێویست بووە واتە: بڕیارێکەو دراوە کە هەر شارێك قڕی تێکەوت جارێکی تر ناگەڕێتەوە بۆ دونیا پێش ڕۆژی قیامەت، هەر بەم شێوەیە ئیبنو عەبباسو ئەبو جەعفەری باقرو قەتادەو کەسانی تریش وتوویانە.[3]

---

[1] المائدة (٤٨).

[2] الكهف (٣٠).

[3] البغوي (٣/٢٦٨)، الطبري (١٨/٥٢٥)، الرازي (٢٢/١٩١).

باسی یەئجوج و مەئجوج

خوای گەورە دەفەرموویّت: ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا فُتِحَتۡ يَأۡجُوجُ وَمَأۡجُوجُ ﴾ واتە: لە پێشەوە باسمان کرد کە یەئجوج و مەئجوج لە نەوەی ئادەمن، وە لە تۆرمەی نوح پێغەمبەریشن (سەلامی خوای لێ بێت) لە منداڵی (یافس)ن واتە: یافس بابی تورکەکانە، ئەم تورکانە دەستەیەکیان لە دوای بەنداوەکەی زولقەرنەینەوە بەجێمان کە دروستی کرد، وەك خوای گەورە دەفەرموویّت وتی: ﴿هَٰذَا رَحۡمَةٞ مِّن رَّبِّيۖ فَإِذَا جَآءَ وَعۡدُ رَبِّي جَعَلَهُۥ دَكَّآءَۖ وَكَانَ وَعۡدُ رَبِّي حَقّٗا ﴿٩٨﴾ ۞ وَتَرَكۡنَا بَعۡضَهُمۡ يَوۡمَئِذٖ يَمُوجُ فِي بَعۡضٖۖ وَنُفِخَ فِي ٱلصُّورِ فَجَمَعۡنَٰهُمۡ جَمۡعٗا﴾[1] واتە: (ذوالقرنین) وتی: ئەم (دروستکردنە) ڕەحمەتێکە لە لایەن پەروەردگارمەوە جا هەر کات بەڵێنی پەروەردگارم هات (بە دەرچوونی یەئجوج و موئجوج)ئەم بەنداوە دەکاتە زەویەکی تەختو بێگومان بەڵێنی پەروەردگارم هەق و ڕاستە، واز (لە خەڵکی) دێنین لەو ڕۆژەدا دێن و دەچن بەناو یەکتردا (وەکو شەپۆلی دەریا)و فوو دەکرێت بە شەیپوردا ئەوسا هەموویان کۆدەکرێنەوە (سەراپا) کەسیان لێ جێ نامێنێت. وە لەم ئایەتە پیرۆزەیشدا دەفەرموویّت: ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا فُتِحَتۡ يَأۡجُوجُ وَمَأۡجُوجُ وَهُم مِّن كُلِّ حَدَبٖ يَنسِلُونَ ﴾ واتە: هەتا دەرگا لە یەئجوج و مەئجوج دەکرێتەوە بە پەلە دەڕۆن بۆ خراپەکاری، (الحدب) واتە شوێنی بەرز لەسەر زەمیندا، ئەمە قسەی ئیبنو عەباس و عیکریمەو ئەبو ساڵح و سەوری و کەسانی تریشە.[2] ئەمە خورەوشتیانە لە کاتی دەرچوونیاندا،ئەمە وەك ئەوەوایە ئەو کەسەی ئەم قسەیە دەبیستێ، بە چاوی خۆیشی ببینێت، ﴿وَلَا يُنَبِّئُكَ مِثۡلُ خَبِيرٖ﴾[3] واتە: جگە لە خوا کە هەموو شتێك دەزانێت کەس ناتوانێت لەوانە ئاگادارت بکات. چونکە ئەمە هەواڵی کەسێکە، ئاگاداری ئەوەیە کە بووەو ئەوەیشی لەمەودوا دەبێت هەر ئەوە ئاگاداری نهێنیەکانی ئاسمان و زەمینە. هیچ خودایەکیش نیە غەیری ئەو. ئیبنو جەریر ڕیوایەتی کردووە لە عەبدوڵای کوڕی ئەبی یەزیدەوە دەڵێت: ئیبنو عەبباس کۆمەڵێك منداڵی بینی بازیان بەسەر یەکتردا ئەداو یاریان دەکرد، وتی: ئا بەم شێوەیە یەئجوج و مەئجوج دەردەچێت.[4] باسی دەرچوونی یەئجوج و مەئجوج لە چەند فەرموودەیەکدا هاتووە لە فەرموودەکانی پێغەمبەر (ﷺ)، فەرموودەی یەکەم: ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە ئەبو سەعیدی خودریەوە دەڵێت: بیستم لە پێغەمبەری خوداوە (ﷺ) فەرمووی:

---

[1] الكهف (٩٨ـ٩٩).

[2] الطبري (٥٣٢/١٨).

[3] الفاطر (١٤).

[4] الطبري (٥٢٨/١٨).

(دەرگا دەکرێتەوە لە یەئجوج و مەئجوج)و دێنە دەرەوە بۆناو خەڵکی وەك خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَهُم مِّن كُلِّ حَدَبٍ يَنسِلُونَ﴾ خەڵکی داگیر دەکەن موسڵمانان خۆیان لەناو شارو قەڵاکانیاندا قایم دەکەن و مەڕو ماڵاتیشیان دەبەنە لای خۆیان، یەئجوج و مەئجوج ئاوی سەر زەمین دەخۆنەوە، هەتا هەندێکیان کە تێدەپەڕن بە لای ڕووبارێکدا هەرچی ئاوی تێدایە دەیخۆنەوەو بە وشکی بەجێی دەهێڵن، هەتا وای لێ دێت ئەوانەی کە دەڕۆن بە لای ئەو ڕووبارەدا ئەڵێن: خۆلێرەدا ئاو هەبوو! کار دەگاتە ئەوە هیچ کەسێك نامێنێت لەسەر زەویدا مەگەر کەسێك لە ناو شارو قەڵاکاندا مابێت، یەکێك لە یەئجوج و مەئجوج ئەڵێ: لەمانەی سەر زەمین لێ بووینەوە، ماوەتەوە خەڵکی ئاسمان. فەرمووی: یەکێکیان تیرەکەی دەجوڵێنێت و بەرەو ئاسمان دەیگرێت بە خوێنەوە بۆی دەگەڕێتەوە، دەبێتە بەڵاو فیتنە بۆیان. ئا لەو کاتەدا کە خەریکی ئەو خراپەکاری و گەندەڵیەن، خوای گەورە کرمێکیان لەناو ملیاندا بۆ دەنێرێت وەك کرمی ناو لووتی وشترو مەڕو ماڵات وایە، لە ملیان دێتەدەرەوەو یەك کەسیان نامێنێت هەموو دەمرن و جووڵەیان لێ دەبڕێت، موسڵمانان ئەڵێن: چ پیاوێك خۆیمان بۆ دەکاتە قوربانی بزانێت ئەم دوژمنە چی بەسەر هاتووە؟ پیاوێکیان لە خۆی دەبڕێت بە تەمای ئەوە نیە بگەڕێتەوەو خۆی بە کوژراو دەزانێت، دەڕوات بۆ ناویان دەیانبینێت هەموو مردوون و کەوتوون بەسەر یەکدا، هاوار دەکات: ئەی کۆمەڵی موسڵمانان! مژدەبێت لێتان خوای گەورە لە جیاتی ئێوە دوژمنەکەتانی لەناو بردووە. ئەوسا موسڵمانەکان لە شارو قەڵاکانیان دێنە دەرەوەو مەڕو ماڵاتەکانیان دەبەن بۆ لەوەڕ هیچ لەوەڕگایەك شك نابەن(لەوماوەیەدا) جگە لە گۆشتی خۆیان، پێی قەڵەو دەبوون بە چاکتر لەوەی لە شوێنێکدا لەوەڕابن.[1] ئیبنو ماجەیش ڕیوایەتی کردووە.[2] فەرموودەی دووەم: دیسان ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە نەوواسی کوڕی سیمعانی کیلابیەوە دەڵێت: پێغەمبەری خودا (ﷺ) بەیانیەك باسی دەجالی بۆ کردین، زۆر نزمی دەکردەوەو بە سوك سەیری دەکرد، زۆریشی بەرزدەکردەوەو ئەو کارانەشی کە لە توانای خەڵکیدا نەبوو باسی کرد: هەتا وامان زانی کە لەناو هەندێ لەباخە خورماکانی نزیکماندایە، کە چووین بۆ لای خورماکانەوە پێغەمبەر (ﷺ) بە دەمو چاوماندا هەستی پێکردین، پرسیارمان لێ کرد: تۆ بەیانی باسی دەجالت بۆ کردین زۆر نزمت دەکردەوەو زۆریش بەرزت کردەوە، هەتا وامانزانی لەناو هەندێ لە دارخورماکاندایە، فەرمووی: (دەجال هیچ نیە، ئەوەی کە زۆر لێی دەترسم بۆی لە ئێوە دەجال نیە، ئەگەر دەجال بێت من لەناوتاندا بم من دژایەتی و بەرهەڵستی دەکەم لە جیاتی ئێوە، ئەگەر بێت و من لە ناوتاندا نەبم هەر

---

[1] أحمد (٣/٧٧)، فەرموودەیەکی حەسەنە.

[2] ابن ماجه (٢/١٣٦٣)، فەرموودەیەکی حەسەنە.

کەسێك لە ئێوە با بەرھەڵستی لە خۆی بکات، خوای گەورە لە جیاتی منە بۆ ھەموو موسڵمانێك، دەججال لاوێکی مووگرژو لوولە، چاوی وەك بۆڵە تریێ بەرز بووەتەوە، لە نێوانی شامو عێراقدا پەیدا دەبێت، بە ڕاستو چەپدا خراپەو فەساد بڵاودەکاتەوە، ئەی بەندەکانی خوا خۆڕاگرین. وتمان: ئەی پێغەمبەری خودا (ﷺ) چەندێ لەسەر زەوی دەمێنێتەوە؟ فەرمووی: چل ڕۆژ، ڕۆژێکی بە ئەندازەی ساڵێکە، ڕۆژێکی تری بە ئەندازەی مانگێکە، ڕۆژێکی تری بە ئەندازەی ھەفتەیەکە، ڕۆژەکانی تری وەك ڕۆژەکانی تری ئێوە وایە، پێیان وت: ئەی پێغەمبەری خودا (ﷺ) ئەو ڕۆژەی کە بە ئەندازەی ساڵێکە نوێژی ڕۆژێکی ئێمەی بەسە؟ فەرمووی: نەخێر، بە ئەندازەی ڕۆژەکانی خۆتان حیسابی بکەن، وتیان: پێغەمبەری خودا (ﷺ) پەلەو خێرایی لە زەویدا چۆنە؟ فەرمووی: وەك بارانێکە کە بای لە پشتەوە بێت، بەسەر گەلێکدا دەڕوات‌و بانگیان دەکات، باوەڕی پێ دەھێنن‌و فەرمانی بەجێ دێنن، فەرمان دەکات بە ئاسمان باران دەبارێنێت، فەرمان دەکات بە زەوی کشتوکاڵ دەڕوێنێت، مەڕوماڵاتیان ئێوارە کە دەگەڕێتەوە بۆ ماڵەوە بەرزو گوان پڕو کەلەکە ھەڵئاوساوە، پاشان بەسەر گەلێکی تردا دەڕوات، بانگیان دەکات، فەرمانی بەجێ نامێنن، لێیان دەگرێتەوە ھەموو ھەژار دەبن، لە ماڵ‌و سامانی خۆیان ھیچیان بە دەستەوە نامێنێت، بە لای کەلاوەدا دەڕوات، بە کەلاوەکە دەڵێت ھەرچی گەنجینەت ھەیە بیخەرە دەرێ، ھەرچی ھەیە وەك شاژنی ھەنگ شوێنی دەکەوێت، لە پاشان فەرمان دەکات پیاوێك بکوژن، بە شمشێر لێی دەدات، دەیکات بە دوو پارچەوە، نێوانی پارچەکانی بە ئەندازەی ئەوەی تیر بگرێتە نیشان لێك دوورن، لە پاشان بانگی دەکات بە پێکەنین‌و ڕوخۆشیەوە دێتەوە لای. لەو کاتەدا کە دەججال لەسەر ئەو حاڵەیە، خوای گەورە عیسای کوڕی مەریەم (سەلامی خوای لێ بێت) دەنێرێت لە لای منارە سپیەکە لە لای ڕۆژھەڵاتی دیمەشقەوە دێتە خوارەوە. لەناو دوو پشتەماڵدایە دەستی ناوەتە سەر باڵی دوو فریشتە، عیسا پێغەمبەر (سەلامی خوای لێ بێت) شوێنی دەججال دەکەوێت تا بەر دەرگای شاری لود (لُدّ) دەیگاتیێ‌و دەیکوژێت. ئا لەو کاتەدا خوای گەورە عیسا پێغەمبەر (سەلامی خوای لێ بێت) ئاگادار دەکات‌و دەفەرموێت: ھەندێ لە بەندەکانی وەدەرناوە، ھیچ کەس توانای نیە شەڕیان لەگەڵ بکات، بەندەکانم ببە بۆ کێوی توور لەوێ پارێزگاریان لێ بکە، خوای گەورە یەئجوج‌و مەئجوج دەنێرێت وەك دەفەرموێت: ﴿وَهُم مِّن كُلِّ حَدَبٍ يَنسِلُونَ﴾ لە ھەموو بەرزاییەکەوە دێنە خوارەوە، عیساو ھاوەڵەکانی لە خوا دەپاڕێنەوە، خودا کرمێکیان لەناو ملیاندا بۆ دەنێرێت، بە یەك جار وەك یەك نەفەر دەمرن، لە پاشان عیساو ھاوەڵەکانی لە کێوی تور دێنە خوارەوە، ھیچ ماڵێك نامێنێت لە زەویدا کە لاشەو بۆنی پیسی ئەوان پڕی نەکردبێت، عیسا پێغەمبەرو (سەلامی خوای لێ بێت) ھاوەڵەکانی لە خوا دەپاڕێنەوە، خوای

گەورە مەلێك دەنێرێت وەك ملی وشتر گەورەیە ئەو لاشانە هەڵدەگرن‌و فڕێیان دەدەنە ئەو شوێنەی کە خودا فەرمانی داوە، ئیبنو جابیر دەڵێت: عەتای کوڕی یەزیدی سەکسەکی بۆی گێڕامەوە لە (کەعبە) وە دەڵێت: فڕێیان دەدەنە مەهبەل ، ئیبنو جەریر دەڵێت: گوتم ئەی ئەبو زەید، مەهبەل کوێیە؟ وتی: خۆرهەڵات. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: خوای گەورە بارانێك دەبارێنێت چل ڕۆژ دەخایەنێت هیچ ماڵ‌و چادرێك نامێنێت بەرگەی بگرێت، خوا بەو بارانە زەمین دەشواتەوە وەك میناى لێ دەكات (زۆر جوانی دەکات) پاشان خودا فەرمان بە زەمین دەکات درەختی میوەدار بڕوێنەو بەرەکەتەکەت بێنەرەوە، دەڵێت: عەشیرەتێکی گەورە لە هەنارێك دەخۆن، لەبەر سێبەری توێکڵەکەیدا دادەنیشن، بەرەکەت دەکەوێتە شیرەوە بە شێوەیەك وشترێکی تازەزاو بەشی عەشیرەتێك دەکات، مانگایەکی تازەزاو بەشی کۆمەڵێك لەو عەشیرەتە دەکات، مەڕێکی تازەزاو بەشی خێڵێك دەکات دەڵێت: لەسەر ئەو حاڵە دەبن، خوا بایەکی بۆن خۆش دەنێرێت، لە بن باخەڵیان دەدات‌و هەرچی موسڵمانە دەمرێت -یان وتی: هەرچی خاوەنباوەڕە دەمرێت- خەڵکی خراپ‌و لەڕێ لادەرو بەدخو دەمێننەوە، وەك کەرگەل لە لای یەکتریدا لەیەك هەڵدێن قیامەت لەکاتی ئەواندا هەڵدەسێت.[1] موسلیمیش بە تەنها ڕیوایەتی کردووە.[2] بوخاریی لەگەڵ نیە، ولەگەڵ خاوەنی سونەنەکانی تر ڕیوایەتی کردووە لە چەند ڕێگاوە. تیرمیزی دەڵێت: فەرموودەیەکی چاك‌و ڕاستە (حسن صحیح).[3] فەرموودەی سێیەم: ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو حەرمەلەوە ئەمیش لە پوریەوە دەڵێت: پێغەمبەری خودا (ﷺ) وتارێکی دا پەنجەی پیرۆزی پێچابوو بە هۆی گەستنی دووپشکێکەوە فەرمووی: (ئێوە ئەڵێن دوژمنتان نەماوە، بەڵام ئێوە بەردەوام شەڕ لەگەڵ دوژمندا دەکەن، هەتا یەئجوج‌و مەئجوج دێن، ڕوومەت پان‌و خڕو گۆشتن وەك قەلغانی دوو چین وایەو چاو بچکۆلەو سورحاڵن (ڕوومەت سوورن) لە هەموو بەرزاییەکەوە دێنە خوارەوە).[4] هەر بەم شێوەیە ئیبنو ئەبی حاتەم ڕیوایەتی کردووە لە فەرموودەکەی موحەمەدی کوڕی عەمرەوە ئەمیش لە خالیدی کوڕی عەبدوڵای کوڕی حەرمەلەی مودلەجەوە ئەمیش لە پورێکیەوە کە هەر بەم شێوەیە لە پێغەمبەرەوە (ﷺ) گێڕاویەتیەوە.[5] لە فەرموودەی سەحیحدا هاتووە کە عیسا پێغەمبەر (سەلامی خوای لێ بێت) حەجی کەعبەی پیرۆزی کردووە. ئیمامی ئەحمەد

---

[1] أحمد (١٨١/٥)، فەرموودەیەکی سەحیحە.

[2] مسلم (٢٢٥٠/٤).

[3] ابو داود (٤٩٦/٤)، تحفة الأحوزي (٤٦٩/٦)، النسائي في الكبرى (٢٣٥/٦)، ابن ماجه (١٣٥٦/٢)، فەرموودەیەکی سەحیحە.

[4] أحمد (٢٧١/٥)، فەرموودەیەکی سەحیحە.

[5] ابن ابي حاتم (٢٤٦٧/٨).

ڕیوایەتی کردووە لە ئەبو سەعیدەوە دەڵێت: پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی: (بێگومان دوای دەرچوون و هاتنی یەئجوج و مەئجوجیش حەج و عەمرەی ئەم ماڵە (واتە: کەعبەی پیرۆز) دەکرێت. بوخاری خۆی بە تەنها ڕیوایەتی کردووە.[1] پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَٱقۡتَرَبَ ٱلۡوَعۡدُ ٱلۡحَقُّ﴾ واتە: بەڵێنە ڕاستەکە،خەریکە کە نزیک ببێتەوە واتە: ڕۆژی قیامەت، کاتێک کە بومەلەرزەو لافاو و بەڵاو مەینەتی زۆربوو ڕۆژی قیامەت نزیک دەبێتەوەو کە قیامەت هات خوانەناسان ئەڵێن: ئەمە ڕۆژێکی زۆر گران و مەینەتیە، بۆیە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَإِذَا هِيَ شَٰخِصَةٌ أَبۡصَٰرُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ﴾ واتە: لە پڕ لەو کاتەدا چاوی خوانەناسان ئەبلَق دەبێت لە نارەحەتی ئەو شتە گەورانەی کە بە چاوی خۆیان دەیبینن، ئەڵێن: هاوارو واوەیلا بۆ ئێمە ﴿يَٰوَيۡلَنَا قَدۡ كُنَّا فِي غَفۡلَةٖ مِّنۡ هَٰذَا﴾ واتە: هاوارو مەرگ بۆ ئێمە لە دنیادا خۆمان لەمە بێ ئاگا کرد، ﴿بَلۡ كُنَّا ظَٰلِمِينَ﴾نا،بەڵکو ئێمە زۆر دار بووین، واتە: دان دەنێن بەوەی کە خۆیان ناهەقیان بە خۆیان کرد، بەڵام پەشیمانی هیچ سودێکمان پێ ناگەیەنێت.

﴿إِنَّكُمۡ وَمَا تَعۡبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنتُمۡ لَهَا وَٰرِدُونَ ﴿٩٨﴾ لَوۡ كَانَ هَٰٓؤُلَآءِ ءَالِهَةٗ مَّا وَرَدُوهَاۖ وَكُلّٞ فِيهَا خَٰلِدُونَ ﴿٩٩﴾ لَهُمۡ فِيهَا زَفِيرٞ وَهُمۡ فِيهَا لَا يَسۡمَعُونَ ﴿١٠٠﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ سَبَقَتۡ لَهُم مِّنَّا ٱلۡحُسۡنَىٰٓ أُوْلَٰٓئِكَ عَنۡهَا مُبۡعَدُونَ ﴿١٠١﴾ لَا يَسۡمَعُونَ حَسِيسَهَاۖ وَهُمۡ فِي مَا ٱشۡتَهَتۡ أَنفُسُهُمۡ خَٰلِدُونَ ﴿١٠٢﴾ لَا يَحۡزُنُهُمُ ٱلۡفَزَعُ ٱلۡأَكۡبَرُ وَتَتَلَقَّىٰهُمُ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ هَٰذَا يَوۡمُكُمُ ٱلَّذِي كُنتُمۡ تُوعَدُونَ ﴿١٠٣﴾﴾

بتپەرستان و خواکانیان سوتەمەنی جەهەنەمن

خوای گەورە ڕووی وتەی دەکاتە خەڵکی مەککە لە بتپەرستانی قورەیش و ئەوانەی کە وەك ئەوان بت و دارو بەرد دەپەرستن دەفەرموێت: ﴿إِنَّكُمۡ وَمَا تَعۡبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ﴾ واتە: بە ڕاستی ئێوەو ئەوانەش دەتانپەرستن جگە لە خوا (دەبنە) سوتەمەنی و هەڵگیرسێنەری دۆزەخ. ئیبنو عەبباس دەڵێت: سوتەمەنی جەهەنەم.[2] وەك ئەم ئایەتەیش کە دەفەرموێت: ﴿وَقُودُهَا ٱلنَّاسُ

---

[1] أحمد (٣/٢٧)، البخاري (١٥٩٣).

[2] القرطبي (١١/٣٤٣).

وَٱلۡحِجَارَةُ ﴾[1] واتە: کە سوتەمەنیەکەی ئادەمی و بەردە. وە لە ڕیوایەتێکی تردا هەر لە ئیبنو عەبباسەوە دەڵێت: ﴿حَصَبُ جَهَنَّمَ﴾ واتە: داری جەهەنەم، بە زمانی زنجی. موجاهیدو عیکریمەو قەتادەش دەڵێن: داری جەهەنەم. زەححاك دەڵێت: ﴿حَصَبُ جَهَنَّمَ﴾ واتە: ئەوشتەی پێی فڕێ دەدرێتە ناو جەهەنەم.[2] کەسانی تریش جگە لەو هەر وایان وتووە.[3] ﴿أَنتُمۡ لَهَا وَٰرِدُونَ﴾ واتە: دەبێت هەر بچنە ناویەوە، پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿لَوۡ كَانَ هَٰٓؤُلَآءِ ءَالِهَةٗ مَّا وَرَدُوهَا﴾ واتە: ئەگەر ئەوانە (بتەکان) خوا بوونایە نەدەچوونە ناو ئەو (ئاگری دۆزەخ)ەوە، ﴿وَكُلّٞ فِيهَا خَٰلِدُونَ﴾ واتە: پەرستراوەکان و ئەوانەشی کە دەیانپەرستن هەموو دەچنە ناوی و تاهەتایە تێیدا دەمێننەوە. ﴿لَهُمۡ فِيهَا زَفِيرٞ﴾ واتە: لەناو جەهەنەمدا هەناسە دەدەن. وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا دەفەرمووێت: ﴿لَهُمۡ فِيهَا زَفِيرٞ وَشَهِيقٌ﴾[4] مەبەست بە ﴿زَفِيرٞ﴾ هەناسە دانەوەیە بە ﴿وَشَهِيقٌ﴾ یش هەناسە هەڵکێشانە. ﴿وَهُمۡ فِيهَا لَا يَسۡمَعُونَ﴾ واتە: لەناو جەهەنەمدا هیچ نابیسن.

باسی ژیانی بەختەوەران

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ سَبَقَتۡ لَهُم مِّنَّا ٱلۡحُسۡنَىٰٓ﴾ واتە: بێگومان ئەوانەی لە لایەن ئێمەوە پێشتر بەختەوەریان بۆ بڕیار دراوە ، عیکریمە دەڵێت: بەر بەزەی خۆمانمان خستون. کەسانی تر بێجگە لەم وتوویانە: بەختەوەرمان کردوون، ﴿أُوْلَٰٓئِكَ عَنۡهَا مُبۡعَدُونَ﴾[5] واتە:ئەوانە لەدۆزەخ دووردەخرێنەوە. کاتێك خوای گەورە باسی خەڵکی ناو ئاگرو جەزرەبەیانی کرد بەهۆی ئەوەی کە موشریك بوون دێتە سەر باسی بەختەوەران، ئەوانەی کە بڕوایان بە خوداو پێغەمبەرەکانی هەبووە، خوای گەورە لە پێشەوە بڕیاری داوە کە بەختەوەرن و کاری چاکیشیان لە دنیادا کردووە. وەك خوای گەورە لە ئایەتی تردا دەفەرمووێت: ﴿لِّلَّذِينَ أَحۡسَنُواْ ٱلۡحُسۡنَىٰ وَزِيَادَةٞ﴾[6] واتە: بۆ ئەوانەی

[1] التحريم (٦).

[2] الطبري (١٨/٥٣٦).

[3] الطبري (١٨/٥٣٦).

[4] هود (١٠٦).

[5] الطبري (١٨/٥٤١).

[6] يونس (٢٦).

چاکەیان کردووە پاداشتی چاکتر (بەهەشت)و زیاتریان بۆ هەیە. وە دەفەرمووێت: ﴿ هَلْ جَزَآءُ ٱلْإِحْسَٰنِ إِلَّا ٱلْإِحْسَٰنُ ﴾[1] واتە: ئایا پاداشتی چاکە هەر چاکە نیە؟، وەك چۆن لە دنیادا چاکەیان کردووە خودایش چاکەی لەگەڵ کردوون‌و پاداشتی چاك‌و شوێنی باشی پێداون، پاشان دەفەرمووێت: ﴿أُوْلَٰٓئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ ﴿١٠١﴾ لَا يَسْمَعُونَ حَسِيسَهَا﴾ واتە: ئەوانە دوورن لە جەهەنەمەوەو گوێیان لە کڵپەی نابێت کە لاشە دەسوتێنێت، ﴿فِي مَا ٱشْتَهَتْ أَنفُسُهُمْ خَٰلِدُونَ ﴾ واتە: دەیانپارێزێت لەو شتانەی کە جێی ترس‌و بیمن، ئەوەیش ئارەزووی دەکەن‌و پێیان خۆشە لەبەر دەمیاندایە. وتراوە: ئایەت هاتووەتەخوارەوەو عیساو عوزەیر پێغەمبەری جیاکردووەتەوە لە پەرستراوەکانی تر. وەك حەجاجی کوڕی موحەممەدی ئەعوەر وتوویەتی لە ئیبنو جورەیج‌و عوسمانی کوڕی عەتا، لە عەتاو ئیبنو عەبباسەوە لەم ئایەتەدا: ﴿ إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنتُمْ لَهَا وَٰرِدُونَ﴾وتویانە: دوای ئەمە خودا ئەمەی جیاکردووەتەوەو دەفەرمووێت: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُم مِّنَّا ٱلْحُسْنَىٰٓ أُوْلَٰٓئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ ﴾ واتە: ئەوانەی لە پێشوودا بڕیارمان دا چاکەیان لەگەڵ بکەین، ئەوانە لە جەهەنەمەوە دوورن. وەك فریشتەکان‌و عیسای کوڕی مەریەم‌و ئەوانەشی وەك ئەمانن کە پەرستراون بێجگە لە خوای گەورە. عیکریمەو حەسەن‌و ئیبنو جورەیجیش هەر وایان وتووە. موحەممەدی کوڕی ئیسحاقی کوڕی یەسار لە سیرەتەکەیدا وتوویەتی: وەك پێم گەیشتووە، ڕۆژێك پێغەمبەری خودا (ﷺ) دانیشتبوو لەگەڵ وەلیدی کوڕی موغیرە لەناو مزگەوتدا. نەزری کوڕی حارس هات لەگەڵیان دانیشێت، زۆرێك لە پیاوانی قورەیش لە مزگەوت بوون، پێغەمبەری خودا (ﷺ) قسەی دەکرد نەزری کوڕی حارس بووە هاوقسەی پێغەمبەری خودا (ﷺ) قسەی بۆ کرد هەتا کۆڵی پێداو لە قسەی خست، ئەم ئایەتەی بەسەر ئەوو قورەیشیەکانی تریشدا خوێندەوە: ﴿ إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنتُمْ لَهَا وَٰرِدُونَ ﴿٩٨﴾ لَوْ كَانَ هَٰٓؤُلَآءِ ءَالِهَةً مَّا وَرَدُوهَا وَكُلٌّ فِيهَا خَٰلِدُونَ ﴿٩٩﴾ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَهُمْ فِيهَا لَا يَسْمَعُونَ﴾ پاشان پێغەمبەری خودا (ﷺ) هەڵساو ڕۆیشت، عەبدوڵای کوڕی زیبەعری سەهمی هات‌و دانیشت لەگەڵیان، وەلیدی کوڕی موغیرە وتی بە عەبدوڵای زیبەعری، بە خوا نەزری کوڕی حارس لەبەر کوڕی عەبدولموتەلیب نەیدەزانی چی بکات، موحەممەد دەیوت ئێوەو ئەوانەی ئێمە دەیانپەرستین لەم خودایانەمان سوتەمەنی جەهەنەمین، عەبدوڵای کوڕی زیبەعری وتی: سا بە خوا ئەگەر چاوم پێی بکەوتایە وەڵامم دەدایەوە،

---

[1] الرحمن (٦٠).

پرسیار لە موحەمەد بکەن گشت ئەوانەی کە پەرستراون و ئەوانەش پەرستوویانن پێکەوە ئەخرێنە جەهەننەم؟ خۆ ئێمە فریشتەکان دەپەرستین جولەکەیش عوزەیر دەپەرستن و گاوریش عیسای کوڕی مەریەم دەپەرستن، وەلیدو ئەوانەی کە لە مەجلیسەکەدا بوون قسەکەی عەبدوڵای کوڕی زیبەعریان بە لاوە سەیر بوو، وایان زانی کە عەبدوڵا بەڵگەی تەواوەو وەڵامی پێغەمبەری خودا (ﷺ)ی داوەتەوەو زاڵ دەبێت بەسەریدا، ئەو قسەی عەبدوڵایان گێڕایەوە بۆ پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرمووی: (هەموونەوانەی پێیان خۆشە لەگەڵ خوادا بپەرسترێن ئەوەلەگەڵ ئەوەدایە کە پەرستوویەتی ،ئەوانە بەدڵنیایەوە شەیتان ئەپەرستن وەهەر کەسێك فەرمانی پێی پێداون شەیتان بپەرستن) خوای گەورە ئەم ئایەتەی ناردە خوارەوە: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ سَبَقَتۡ لَهُم مِّنَّا ٱلۡحُسۡنَىٰٓ أُوْلَٰٓئِكَ عَنۡهَا مُبۡعَدُونَ ﴿١٠١﴾ لَا يَسۡمَعُونَ حَسِيسَهَاۖ وَهُمۡ فِي مَا ٱشۡتَهَتۡ أَنفُسُهُمۡ خَٰلِدُونَ﴾ واتە: عیساو عوزەیرو ئەوانەشی پەرستراون لە زانایانی گاورو جولەکە کە ژیانیان لە خواپەرستیدا بەسەربردووە کۆمەڵێك نەزان و شوێنکەوتووی پڕوپوچ هەڵساون پەرستوویانن و کردویانن بە شەریکی خودا، وە لەو بارەیشەوە ئایەت هاتەخوارەوە کە باسیان دەکرد کە فریشتە دەپەرستن و ئەو فریشتانەش کیژی خودان. وەك خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَقَالُواْ ٱتَّخَذَ ٱلرَّحۡمَٰنُ وَلَدٗاۗ سُبۡحَٰنَهُۥۚ بَلۡ عِبَادٞ مُّكۡرَمُونَ ﴿٢٦﴾ لَا يَسۡبِقُونَهُۥ بِٱلۡقَوۡلِ وَهُم بِأَمۡرِهِۦ يَعۡمَلُونَ ﴿٢٧﴾ يَعۡلَمُ مَا بَيۡنَ أَيۡدِيهِمۡ وَمَا خَلۡفَهُمۡ وَلَا يَشۡفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ٱرۡتَضَىٰ وَهُم مِّنۡ خَشۡيَتِهِۦ مُشۡفِقُونَ ﴿٢٨﴾ ۞ وَمَن يَقُلۡ مِنۡهُمۡ إِنِّيٓ إِلَٰهٞ مِّن دُونِهِۦ فَذَٰلِكَ نَجۡزِيهِ جَهَنَّمَۚ كَذَٰلِكَ نَجۡزِي ٱلظَّٰلِمِينَ﴾[1] واتە: (وە بێباوەڕان) وتیان خوای میهرەبان منداڵی بۆ خۆی بڕیارداوە (کە فریشتەکانن) پاك و بێگەردە خوا (لەم شتانە) بەڵکو ئەوانە (فریشتە) بەندەی ڕێزلێگیراوی خودان لە خوایش پێش ناکەون بە قسەو وتە وە ئەوانە بەرفەرمانی خوا دەکەن، (خوا) دەزانێ و ئاگادارە بە ئەوەی کە دنیا لەبەر دەستیاندایەو بە ئەوەی لە ڕۆژی دواییدا بۆیان ئامادە کراوە. وە (فریشتەکان) تکا ناکەن تەنها بۆ ئەو کەسە نەبێت (خوا) ڕازی بێت (تکای بۆ بکرێت) وە ئەوان (فریشتەکان) لە ترس و هەیبەتی خوا زۆر دەترسن. وە هەر کام لەوانە (فریشتەکان) بڵێ بێگومان منیش پەرستراوم جگە لە خودا ئەوە بە (ئاگری) دۆزەخ تۆڵەی لێ دەسەنین هەر بەو جۆرە پاداشتی ستەمکاران دەدەینەوەو تۆڵەیان لێ دەکەینەوە)، وە ئایەتیش لە بارەی عیسایشەوە هاتەخوارەوە کە دەپەرسترێت (بێجگە لە خوا) وەلیدو ئەوانەی کە ئامادە بوون سەریان سوڕما لەو گێچەڵ و شەڕفرشتنەی عەبدوڵای کوڕی زیبەعریە، خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلَمَّا ضُرِبَ ٱبۡنُ مَرۡيَمَ مَثَلًا إِذَا

---

[1] الانبیاء (٢٦ـ٢٩).

قَوْمُكَ مِنْهُ يَصِدُّونَ ﴿٥٧﴾ وَقَالُوٓا۟ ءَأَٰلِهَتُنَا خَيْرٌ أَمْ هُوَ ۚ مَا ضَرَبُوهُ لَكَ إِلَّا جَدَلًۢا ۚ بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ ﴿٥٨﴾ إِنْ هُوَ إِلَّا عَبْدٌ أَنْعَمْنَا عَلَيْهِ وَجَعَلْنَٰهُ مَثَلًا لِّبَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ﴿٥٩﴾ وَلَوْ نَشَآءُ لَجَعَلْنَا مِنكُم مَّلَٰٓئِكَةً فِى ٱلْأَرْضِ يَخْلُفُونَ ﴿٦٠﴾ وَإِنَّهُۥ لَعِلْمٌ لِّلسَّاعَةِ فَلَا تَمْتَرُنَّ بِهَا﴾[1] واتـە: وە کاتێك عیسای کوڕی مەریەم بە نموونە هێنرایەوە دەست بەجێ گەلەکەت دەیکەنە هاوارو قیژەی خۆشی (وا دەزانن قسەی ئەوان بەسەر قسەی پێغەمبەردا (ﷺ) سەرکەوتووە)، دەڵێن ئایا پەرستراوەکانی ئێمە باشترە یان عیسا، ئەوانە نموونەی عیسایان تەنها بۆ دەمبازی بۆ دەهێنایەوە (وا نیە کە دەیڵێن) بەڵکو ئەوانەی گەلێکی زۆر دەمەقاڵێ کەرن، عیسا هیچ نیە جگە لە بەندەیەك کە بەهرەمان ڕشتووە بەسەریدا وە کردوومانە بە نموونە بۆ نەوەی ئیسرائیل، ئەگەر بمانویستایە لە جیاتی ئێوە فریشتەمان دادەنا لە زەویدا دەبوونە جێنشینی ئێوە، وە بێگومان (دابەزینی عیسا بۆ سەر زەوی) یەکێکە لە نیشانەکانی قیامەت کەواتە دەربارەی قیامەت هیچ گومانتان نەبێت ڕاستە، واتە: ئەوەی لەسەر دەستی عیسا پێغەمبەردا (سەلامی خوای لێ بێت) وەدیم هێنا لەو نیشانانە وەك زیندووکردنەوەی مردووو چاککردنەوەی نەخۆش، ئەوە یەکێکە لە نیشانەکانی قیامەت ﴿فَلَا تَمْتَرُنَّ بِهَا وَٱتَّبِعُونِ ۚ هَٰذَا صِرَٰطٌ مُّسْتَقِيمٌ﴾[2] واتە: گومانت لە هاتنی نەبێت پەیڕەوی هەر لە من بکەن، ئەمە ڕێگەیەکی ڕاستە.[3] ئەوەی کە ئیبنو زیبەعری دەڵێت هەڵەیەکی گەورەیە، چونکە ئەو ئایەتە هاتە خوارەوە ڕووی قسەی کردووەتە خەڵکی مەککە کە ئەو بتانەیان دەپەرست کە دارو بەرد بوون وَ بێ ئاوەز بوون، بۆ ئەوەی سەرزەنشتو هەڕەشە بێت بۆ ئەوانەی کە ئەو بتانە دەپەستن، بۆیە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ﴾ واتە: ئیتر چۆن ئەمە بەکاردەهێنرێت بۆ عیساو عوزەیر پێغەمبەرو ئەو کەسانەی وەك ئەمان ئاکار چاك بوونو ڕازی نەبوون بە پەرستنی ئەو کەسانەی کە پەرستوویانو کردویانن بە هاوەڵی خودا. پاشان خوای گەورە دێتە سەر وەسفی خاوەن باوەڕان و دەفەرموێت: ﴿لَا يَحْزُنُهُمُ ٱلْفَزَعُ ٱلْأَكْبَرُ﴾ واتە: ترسە گەورەکە غەمباریان ناکات، وتراوە مەبەست بە ﴿ٱلْفَزَعُ ٱلْأَكْبَرُ﴾ مردنە، عبدوڕڕەززاق ڕیوایەتی کردووە لە یەحیای کوڕی ڕەبیعو لە عەتاوە، ئیبنو

---

[1] الزخرف (٥٧ـ٦١).

[2] الزخرف (٦١).

[3] ابن هشام (١/٣٨٤).

عەبباس و عەوفی دەڵێن: مەبەست بە ﴿ٱلْفَزَعُ ٱلْأَكْبَرُ﴾ فووکردنە بە کەڵەشاخدا.[1] ئەبو سینان (سەعیدی کوڕی سینانی شەیبانیش) هەر وای وتووە. ئیبنو جەریریش لە تەفسیرەکەیدا هەمان ڕای هەیە، ﴿وَتَتَلَقَّىٰهُمُ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ هَٰذَا يَوْمُكُمُ ٱلَّذِى كُنتُمْ تُوعَدُونَ﴾ واتە: فریشتەکان پێیان دەگەن ئەڵێن: ئەمە ئەو ڕۆژەیە کە بەڵێنتان پێدرابوو، فریشتەکان مژدەیان دەدەنێ کاتێك لە گۆڕەکانیان دێنە دەرەوە بە زیندووبوونەوەی ڕۆژی قیامەت. ﴿هَٰذَا يَوْمُكُمُ ٱلَّذِى كُنتُمْ تُوعَدُونَ﴾ واتە: ئومێدەواری خۆشی و کامەرانی بن.

﴿يَوْمَ نَطْوِى ٱلسَّمَآءَ كَطَىِّ ٱلسِّجِلِّ لِلْكُتُبِ ۚ كَمَا بَدَأْنَآ أَوَّلَ خَلْقٍ نُّعِيدُهُۥ ۚ وَعْدًا عَلَيْنَآ ۚ إِنَّا كُنَّا فَٰعِلِينَ ﴿١٠٤﴾﴾

هەڵپێچانی ئاسمان لە ڕۆژی قیامەتدا

خوای گەورە دەفەرمووێت لە ڕۆژی قیامەتدا: ﴿يَوْمَ نَطْوِى ٱلسَّمَآءَ كَطَىِّ ٱلسِّجِلِّ لِلْكُتُبِ﴾ واتە: ئاسمان وەك تۆماری نووسین هەڵدەپێچرێت، وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا دەفەرمووێت: ﴿وَمَا قَدَرُوا۟ ٱللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِۦ وَٱلْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُۥ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ وَٱلسَّمَٰوَٰتُ مَطْوِيَّٰتٌۢ بِيَمِينِهِۦ ۚ سُبْحَٰنَهُۥ وَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ﴾[2] واتە: (کافران) خوایان نەناسیوە و بە گەورەیان نەزانی بەو جۆرەی شیاوێتی لە ڕۆژی دواییدا هەموو زەوی لە چنگی ئەودایە و ئاسمانەکانیش بە دەستی ئەو ئەپێچرێنەوە، خوا پاك و بڵندترە لەوەی دەیکەنە هاوبەشی. بوخاری ڕیوایەتی کردووە لە نافیعەوە لە ئیبنو عومەرەوە کە پێغەمبەری خودا(ﷺ) فەرموویەتی: (خوای گەورە لە ڕۆژی قیامەتدا هەموو زەمین لە مستی دەگرێت ئاسمانەکانیش بە دەستی ڕاستی)، بوخاری بە تەنها ڕیوایەتی کردووە (ڕەحمەتی خوای لێ بێت).[3] وە دەفەرمووێت: ﴿كَطَىِّ ٱلسِّجِلِّ لِلْكُتُبِ﴾ مەبەست بە ﴿ٱلسِّجِلِّ﴾ کتێبە. سودی دەڵێت لەم ئایەتەدا ﴿ٱلسِّجِلِّ﴾ ئەو فریشتەیە کە دەفتەری مرۆڤ پێی پسپێردراوە، کاتێك کە خەڵکی مردن کتێبەکەیان دەباتەوە بۆ تۆمارگە و دەیپێچێتەوە و هەڵیدەگرێت بۆ ڕۆژی قیامەت. ئیبنو عەبباس دەڵێت: ﴿ٱلسِّجِلِّ﴾ دەفتەرە.[4] عەلی کوڕی ئەبو تەلحە و عەوفیش ڕیوایەتیان کردووە لە ئیبنو

---

[1] الطبري (١٨/٥٤٢).

[2] الزمر (٦٧).

[3] فتح الباري (١٣/٤٠٤).

[4] الطبري (١٨/٥٤٣).

عەبباسەوە.[1] موجاهدی‌و قەتادەو کەسانی تریش هەروایان وتووە.[2] ئیبنو جەریریش هەمان ڕای هەڵبژاردووە چونکە ئەم مانایە لە زمانەوانیدا دیارو ناسراوە، بەم پێیە مانای ئەم ئایەتە کە دەفەرمووێت: ﴿يَوْمَ نَطْوِي ٱلسَّمَآءَ كَطَيِّ ٱلسِّجِلِّ لِلْكُتُبِ﴾ واتە: ئاسمانەکان ئەخرێنەسەر یەك وەك چۆن کتێب ئەخرێنە سەر یەکتری وئەپێچرێنەوە، ئەم ئایەتە وەك ئەو ئایەتە وایە کە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَلَمَّآ أَسْلَمَا وَتَلَّهُۥ لِلْجَبِينِ﴾[3] واتە: ئینجا کاتێك هەردووکیان ملکەچ بوون (بۆ فەرمانی خوا)و ئیبراهیم ئیسماعیلی بە ڕوودا خستە سەر زەوی. یانی (للجبین) مانای (علی الجبین) ی تێدایە وەك (للکتب) مانای (علی الکتب)ی تێدایەو لە زماندا وێنەی ئەمە زۆرە، والله أعلم. پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿كَمَا بَدَأْنَآ أَوَّلَ خَلْقٍ نُّعِيدُهُۥ ۚ وَعْدًا عَلَيْنَآ ۚ إِنَّا كُنَّا فَٰعِلِينَ﴾ واتە: ئەمە هەر ڕوودەدات‌و گومانی تێدا نیە، ڕۆژێك دێت جارێکی تر دروستیان دەکەینەوە وەك چۆن یەکەمجار دروستمان کردوون، وە ئەمە بەڵێنی خودایە هەر دەبێت بێتەجێ‌و خوای گەورە لە بەڵێنی خۆیدا نکۆڵی ناکات‌و خاوەنی تواناو دەسەڵاتێکی بێ پایانە، بۆیە دەفەرمووێت: ﴿إِنَّا كُنَّا فَٰعِلِينَ﴾ واتە: بێگومان ئێمە (ئەو بەڵێنە) بەدی دەهێنین. ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو عەباسەوە دەڵێت: پێغەمبەری خودا (ﷺ) لە نێوانماندا هەڵساو ئامۆژگاری کردین فەرمووی: (ئێوە (کۆ) دەکرێنەوەو دەچنە خزمەت خودای مەزن بەپێی پەتی‌و بەڕوت‌و قوتی‌و خەتەنە نەکراوی ! ﴿كَمَا بَدَأْنَآ أَوَّلَ خَلْقٍ نُّعِيدُهُۥ ۚ وَعْدًا عَلَيْنَآ ۚ إِنَّا كُنَّا فَٰعِلِينَ﴾ واتە: وەك چۆن یەکەمجار دروستمان کرد دیسان دروستیان دەکەینەوە، بەڵێنێکە لە ئێمەوە هەر دەشیکەین).[4] جافەرموودەکە بە تەواوی باس دەکات،ئەم فەرمودەیە لە هەردوو سەحیحەکەدا هاتووە. بوخاری لە تەفسیری ئەم ئایەتەدا لە کتێبەکەیدا باسی کردووە[5].

﴿وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِى ٱلزَّبُورِ مِنۢ بَعْدِ ٱلذِّكْرِ أَنَّ ٱلْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِىَ ٱلصَّٰلِحُونَ ﴿١٠٥﴾ إِنَّ فِى هَٰذَا لَبَلَٰغًا لِّقَوْمٍ عَٰبِدِينَ ﴿١٠٦﴾ وَمَآ أَرْسَلْنَٰكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَٰلَمِينَ ﴿١٠٧﴾﴾

ئەم زەویە بۆ پیاو چاکان دەمێنێتەوە

---

[1] الطبري (١٨/٥٤٣).

[2] الطبري (١٨/٥٤٣).

[3] الصافات (١٠٣).

[4] أحمد (١/٢٣٥)، فەرموودەیەکی سەحیحە.

[5] فتح الباري (٨/٢٩٢)، مسلم (٤/٢١٩٤).

خوای گەورە باسی ئەوە دەكات كە بڕیارێكەو داویەتی و گەڕانەوەی بۆ نیە كە بەختەوەری و سەرفرازی هەر بۆ عەبدە چاكەكانیەتی لە دنیاو لە قیامەتدا، وەك دەفەرمووێت: ﴿وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ﴾ واتە: لە زەبووردا دوای زیکر ﴿الذِّكْرِ﴾ نوسیومانە، ئەم زەمینە هەر بۆ بەندە چاكەكانمان دەمێنێتەوە. وەك لەم ئایەتانەشدا دەفەرمووێت: ﴿إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ﴾[1] واتە: بێگومان هەموو زەوی مولكی خوایە دەیدات بە هەر كەس لە بەندە (شیاوە) كانی كە خۆی بیەوێت و سەرئەنجامی چاك بۆ خوانەناسانە. وە دەفەرمووێت: ﴿إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا وَالَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهَادُ﴾[2] واتە: بە ڕاستی ئێمە پێغەمبەرانمان و ئەوانەی باوەڕیان هێناوە سەركەوتوو دەكەین لە ژیانی دنیاداو لەو ڕۆژەی (قیامەت) كە شایەتەكان هەڵدەسنەوە. وە دەفەرمووێت: ﴿وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ﴾[3] واتە: خوا بەڵێنی داوە بەو كەسانەتان كە باوەڕیان هێناوەو كردەوەی چاكیان كردووە كە بێگومان دەیانكاتە جێنشینی (خەڵكی تر) لە زەویدا هەروەك (ئیماندارانی) پێش ئەمانی كردە جێنشین و ئاینەكەیان بۆ دەچەسپێنێت ئەو (ئاینە)ی كە خوا پێی ڕازی بووە بۆیان. وە خوای گەورە هەواڵی داوە كە ئەمە لە كتێبی شەرعی و لەكتێبی قەدەریشدا نووسراوەو هەر دەبێت ڕوویدات و گومانی تێدا نیە، بۆیە خوای گەورە لێرەدا دەفەرمووێت: ﴿وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ﴾ ئەعمەش دەڵێت: پرسیارم كرد لە سەعیدی كوڕی جوبەیر لەم ئایەتەدا: ﴿وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ﴾ وتی: زەبوور تەورات و ئینجیل و قورئانە.[4] موجاهید دەڵێت: زەبوور واتە كتێب.[5] ئیبنو عەبباس و شەعبی و حەسەن و قەتادەو كەسانی تریش وتوویانە: زەبوورئەو كتێبەیە كە بۆ داود هاتووە، زیكریش ﴿الذِّكْرِ﴾ دایكی كتێبە (أم الكتاب) لە لای خوایە.[6] زەیدی كوڕی ئەسلەمیش هەروای

---

[1] الاعراف (١٢٨).
[2] الغافر (٥١).
[3] نور (٥٥).
[4] الطبري (١٨/٥٤٧).
[5] الطبري (١٨/٥٤٧).
[6] الطبري (١٨/٥٤٧).

وتووە: واتە: کتێبی یەکەمە. سەوری دەڵێت: لەوحولمەحفوزە. موجاهید دەڵێت لە ئیبنو عەباسەوە ﴿أَنَّ ٱلۡأَرۡضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ ٱلصَّٰلِحُونَ﴾ واتە: زەمینی بەهەشت.[1] ئەبولعالیەو موجاهیدو سەعیدی کوڕی جوبەیرو شەعبیو قەتادەو سودیو ئەبو سالحو ڕەبیعی کوڕی ئەنەسو سەوریش هەر وایان وتووە.[2] پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿إِنَّ فِي هَٰذَا لَبَلَٰغٗا لِّقَوۡمٍ عَٰبِدِينَ﴾ واتە: بێگومان لەمەدا (کە لەم سورەتەدا باس کرا) بەسەو زیاتر پێویست ناکات بۆ گەلی خواپەرستان. واتە: ئەم قورئانەی کە ناردوومانە بۆ بەندەی خۆمان موحەممەد (ﷺ)(ابلاغاً) بانگەوازێکە: پڕە لە خێرو بەرەکەتێکی نەبڕاوەو بێ کۆتایی بۆخواناسان، ئەوانەی کە خواپەرستیان کردووە بەو جۆرەی کە خوا ڕازیەو پێی خۆشەو ڕێزی خواپەرستیو گوێڕایەڵی فەرمانەکانی خوایان داوە بەسەر گوێڕایەڵی شەیتانو ئارەزووەکانی خۆیاندا.

موحەممەد (ﷺ) خێرو بەزەییە بۆ خەڵکی گشت دنیا

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَمَآ أَرۡسَلۡنَٰكَ إِلَّا رَحۡمَةٗ لِّلۡعَٰلَمِينَ﴾ واتە: ئەی موحەممەد(ﷺ) تۆمان تەنها بۆ ئەوە ناردووە کە ڕەحمەت بیت بۆ جیهانیان. خوای گەورە باسی ئەوە دەکات کە موحەممەدی ناردووە بە ڕەحمەتو بەزەیی بۆ هەموو خەڵکی سەر زەمین، واتە: بە گشتیو بەبێ جیاوازی هەر کەسێك ئەم چاکەیەی وەرگرتو سوپاسی ئەم بەهرەیەی کرد لە دنیاو لە قیامەتدا بەختەوەرە. هەر کەسیش وەری نەگرتو بڕوای پێ نەکرد لە دنیاو قیامەتدا دۆڕاوەو زەرەرمەندە، وەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَلَمۡ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ بَدَّلُواْ نِعۡمَتَ ٱللَّهِ كُفۡرٗا وَأَحَلُّواْ قَوۡمَهُمۡ دَارَ ٱلۡبَوَارِ ٢٨ جَهَنَّمَ يَصۡلَوۡنَهَاۖ وَبِئۡسَ ٱلۡقَرَارُ﴾[3] واتە: ئایا سەیری ئەوانەت نەکردووە لە جیاتی (سوپاسی) بەهرەو چاکەی خوا بێباوەڕو سپڵە بوونو گەلەکەیان بەرەو هەڵدێر برد، ئەویش دۆزەخە کە دەچنە ناوی کە ئارامگەیەکی زۆر خراپە. وە لە بارەی وەسفی قورئانەوە دەفەرموێت: ﴿قُلۡ هُوَ لِلَّذِينَ ءَامَنُواْ هُدٗى وَشِفَآءٞۚ وَٱلَّذِينَ لَا يُؤۡمِنُونَ فِيٓ ءَاذَانِهِمۡ وَقۡرٞ وَهُوَ عَلَيۡهِمۡ عَمًىۚ أُوْلَٰٓئِكَ يُنَادَوۡنَ مِن مَّكَانِۭ بَعِيدٖ﴾[4] واتە: ئەی موحەممەد(ﷺ) بڵێ: قورئان بۆ کەسانێك باوەڕیان پێی هێناوە ڕێبەرو چارەسەری گومانەو ئەوانەی باوەڕی پێ نایەنن لە گوێیاندا گرانیو کەڕی هەیە (لە بیستنی هەق)

---

[1] الطبري (١٨/٥٤٩).

[2] الطبري (١٨/٥٤٩/٥٥٠).

[3] ابراهیم (٢٨ـ٢٩).

[4] فصلت (٤٤).

هەروەها لە ئاست ئەو قورئانەدا کوێرن ئەوانە لە شوێنێکی زۆر دوورەوە بانگ دەکرێن. موسلیم لە سەحیحەکەیدا دەڵێت: ئیبنو ئەبی عومەر بۆی گێڕاینەوە، مەروانی فەزاری بۆی گێڕاینەوە، لە یەزیدی کوڕی کیسانەوە، لە ئەبو حازمەوە، لە ئەبو هورەیرەوە دەڵێت: وترا: ئەی پێغەمبەری خودا (ﷺ) نزا بکە لە موشریکەکان، فەرمووی: (من بۆ ئەوە ڕەوانە نەکراوم نەفرەت بم، بەڵکو ڕەوانەکراوم ڕەحمەت بم) تەنها موسلیم ڕیوایەتی کردووە.[1] ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە عەمری کوڕی ئەبو قوڕڕەی کیندیەوە دەڵێت: حوزەیفە لە مەدائین بوو، باسی هەندێ شتی دەکرد کە پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی، حوزەیفە هات بۆ لای سەلمان، سەلمان وتی: ئەی حوزەیفە پێغەمبەری خودا (ﷺ)کە توڕە دەبوو فەرمایشتی دەفەرموو، کە ڕازیش دەبوو هەر فەرمایشتی دەیفەرموو، من ئاگادارم پێغەمبەری خودا (ﷺ) وتاری دەدا فەرمووی: (هەر پیاوێك لە ئومەتی من قسەیەکم پێی وت لە کاتی توڕەیمدا یان نەفرەتێکم لێکرد، بێگومان منیش نەوەیەکم لە نەوەکانی ئادەم، تووڕە دەبم وەك چۆن ئێوە توڕە دەبن، بە ڕاستی خودا منی ڕەوانە کردووە بەزەیی‌و چاکە بم بۆ هەموو خەڵکی دنیا، بۆیە لە ڕۆژی قیامەتدائەو قسەو نەفرەتانە دەکەمە دوعاو پاڕانەوە بۆی).[2] ئەبو داود ڕیوایەتی کردووە لە ئەحمەدی کوڕی یونسەوە، لە زائیدەوە.[3] ئەگەر بوترێ : باشە چ ڕەحمەتێکی دەستکەوتووە ئەوکەسەی کە بڕوای بەپێغەمبەر نەهێنابێ؟ وەڵامەکەی، ئەوەیە کە جەعفەری کوڕی جەریر ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو عەباسەوە لەم ئایەتەدا: ﴿وَمَآ أَرۡسَلۡنَٰكَ إِلَّا رَحۡمَةٗ لِّلۡعَٰلَمِينَ﴾ئەڵێت : ئەوەی بڕوای هێناوە بە خواو بە ڕۆژی دوایی، ئەوە ڕەحمەت‌و بەزەیی خودای بۆ نووسراوە لە دنیاو لە قیامەتدا، ئەو کەسەشی بڕوای نەهێناوە بە خوداو بە پێغەمبەرەکەی، چاوپۆشی لێکراوە لەو شتانەی تووشی گەلەپێشوەکان هاتووە لە چوونە خوارەوە بەناو زەویداو لە بەردەباران‌و قڕبوون[4].

﴿ قُلۡ إِنَّمَا يُوحَىٰٓ إِلَيَّ أَنَّمَآ إِلَٰهُكُمۡ إِلَٰهٞ وَٰحِدٞۖ فَهَلۡ أَنتُم مُّسۡلِمُونَ ١٠٨ فَإِن تَوَلَّوۡاْ فَقُلۡ ءَاذَنتُكُمۡ عَلَىٰ سَوَآءٖۖ وَإِنۡ أَدۡرِيٓ أَقَرِيبٌ أَم بَعِيدٞ مَّا تُوعَدُونَ ١٠٩ إِنَّهُۥ يَعۡلَمُ ٱلۡجَهۡرَ مِنَ ٱلۡقَوۡلِ وَيَعۡلَمُ مَا تَكۡتُمُونَ ١١٠ وَإِنۡ أَدۡرِي لَعَلَّهُۥ فِتۡنَةٞ لَّكُمۡ وَمَتَٰعٌ إِلَىٰ حِينٖ ١١١ قَٰلَ رَبِّ ٱحۡكُم بِٱلۡحَقِّۗ وَرَبُّنَا ٱلرَّحۡمَٰنُ ٱلۡمُسۡتَعَانُ عَلَىٰ مَا تَصِفُونَ ١١٢ ﴾

---

[1] مسلم (٤/٢٠٠٦).

[2] احمد (٥/٤٣٧)، فەرموودەیەکی سەحیحە.

[3] أبو داود (٥/٤٥).

[4] الطبري (١٨/٥٥٤).

وەحی بە کورتی واتە: خوا بە تەنهاپەرستن

خوای گەورە فەرمان دەکات بە پێغەمبەرەکەی (ﷺ) بڵێ بە موشریکەکان: ﴿ قُلْ إِنَّمَا يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ فَهَلْ أَنتُم مُّسْلِمُونَ ﴾ واتە: من فەرمانم پێدراوە کە پێتان بڵێم کە خوداتان یەکە، ئایا ئێوە شوێنی قسەکەم دەکەونو خۆتان دەدەن بە دەستەوەو مل دادەنەوێنن، ﴿ فَإِن تَوَلَّوْا ﴾ واتە: ئەگەر وازیان هێنا شوێنت نەکەوتن، ﴿فَقُلْ آذَنتُكُمْ عَلَىٰ سَوَاءٍ﴾ واتە: وا من ئاگادارم کردن کە من دوژمنی ئێوەمو ئێوەش دوژمنی منن، من هیچ پەیوەندیەکم بە ئێوەوە نیەو ئێوەش لە منەوە دوورنو هیچ پەیوەندیەکتان بە منەوە نیە، وەك ئەم ئایەتەیش کە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَإِن كَذَّبُوكَ فَقُل لِّي عَمَلِي وَلَكُمْ عَمَلُكُمْ أَنتُم بَرِيئُونَ مِمَّا أَعْمَلُ وَأَنَا بَرِيءٌ مِّمَّا تَعْمَلُونَ﴾[1] واتە: ئەگەر ئەڵێن: تۆ درۆ دەکەی، بڵێ: کاری خۆم بۆ خۆمو کاری ئێوەش بۆ خۆتان، ئێوە لە کاری من بەرینو منیش بەریم لەو کارەی ئێوە دەیکەن. وە دەفەرمووێت: ﴿ وَإِمَّا تَخَافَنَّ مِن قَوْمٍ خِيَانَةً فَانبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَىٰ سَوَاءٍ ﴾[2] واتە: کاتێك هەستت کرد کە کۆمەڵێك خیانەتت لەگەڵ دەکەن لە سوێند خواردندا، تۆش پەیمانەکە بدەرەوە بەسەریاندا، واتە: وەك یەك ئێوەش پاشگەز ببنەوە. بۆیە لێرەدا خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ فَإِن تَوَلَّوْا فَقُلْ آذَنتُكُمْ عَلَىٰ سَوَاءٍ﴾ واتە: پێم گەیاندوون، کە من لەگەڵ ئێوە نیمو ئێوەش لەگەڵ من نین، ئەوەی لێی ئاگادار بم دوورین لە یەکتری.

زانیاری بە هاتنی ڕۆژی قیامەت نیە

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَإِن كَذَّبُوكَ فَقُل لِّي عَمَلِي وَلَكُمْ عَمَلُكُمْ أَنتُم بَرِيئُونَ مِمَّا أَعْمَلُ وَأَنَا بَرِيءٌ مِّمَّا تَعْمَلُونَ﴾ واتە: گومانی تێدا نیە کە ڕۆژی قیامەت دێت، بەڵام پێیان بڵێ: نازانم زوو دێت یان ماوەیەك دەخایەنێت، ﴿إِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ مِنَ الْقَوْلِ وَيَعْلَمُ مَا تَكْتُمُونَ﴾ واتە: خودا ئاگاداری گشت نهێنیەکانە دەزانێت بەندەکانی چ قسەیەك دەکەن بە ئاشکراو بە پەنهانی، چ کارێکیش دەکەن بە نهێنیو بە ئاشکرا، هیچ شتێك لای خودا شاراوە نیە، لەسەر هەمووی پاداشتیان دەداتەوە کەم بێت یان زۆر، پاشان دەفەرمووێت: ﴿وَإِنْ أَدْرِي لَعَلَّهُ فِتْنَةٌ لَّكُمْ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ﴾ واتە: نازانم لەوانەیە تاقیکردنەوەیەك بێت بۆ ئێوە، هەتا ماوەیەکی دیاریکراو ڕابوێرن. ئیبنو جەریر دەڵێت: لەوانەیە

---

[1] یونس (٤١).

[2] الانفال (٥٨).

دواخستنی ئەوە تاقیکردنەوەیەك بێت بۆ ئێوە بۆ ماوەیەكی دیاریكراو.[1] عەونیش گێڕاویەتیەوە لە ئیبنو عەباسەوە، والله أعلم. ﴿قَٰلَ رَبِّ ٱحۡكُم بِٱلۡحَقِّ﴾ واتە: دەڵێت: ئەی پەروەردگارم تۆ چۆن ڕاستە دادوەری بکەلە نێوان منو هۆزەكەمدا. قەتادە دەڵێت: پێغەمبەران (سەلامی خوایان لێ بێت) دەیانوت: ﴿رَبَّنَا ٱفۡتَحۡ بَيۡنَنَا وَبَيۡنَ قَوۡمِنَا بِٱلۡحَقِّ وَأَنتَ خَيۡرُ ٱلۡفَٰتِحِينَ﴾[2] واتە: ئەی خودای پەروەردگارمان تۆ لە نێوان ئێمەو هۆزەكەماندا دادوەری بكە، چاكترین دادوەر هەر خۆتی. خوای گەورە فەرمانی داوە بە پێغەمبەر (ﷺ) ئەم دوعایە بكات.[3] لە مالیكەوە لە زەیدی كوڕی ئەسلەمەوە: كاتێك پێغەمبەری خودا (ﷺ) ئامادەی شەڕێك ببوایە دەیفەرموو: ﴿رَبِّ ٱحۡكُم بِٱلۡحَقِّ﴾ واتە: ئەی پەروەردگار بە دادگەرانە بڕیار بدەن (لە نێوان منو ئەم بێباوەڕانەدا) وە فەرموویەتی: ﴿وَرَبُّنَا ٱلرَّحۡمَٰنُ ٱلۡمُسۡتَعَانُ عَلَىٰ مَا تَصِفُونَ﴾ واتە: لە بارەی ئەو درۆو دەلەسەو گشت قسە پڕوپوچانەی ئەوانە هەڵیان بەستووە یارمەتی هەر لە خودای مەزن دەخوازین.

تەفسیری سورەتی (الحج)

لە مەككەدا هاتووەتەخوارەوە

بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱتَّقُواْ رَبَّكُمۡۚ إِنَّ زَلۡزَلَةَ ٱلسَّاعَةِ شَيۡءٌ عَظِيمٞ ۝١ يَوۡمَ تَرَوۡنَهَا تَذۡهَلُ كُلُّ مُرۡضِعَةٍ عَمَّآ أَرۡضَعَتۡ وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمۡلٍ حَمۡلَهَا وَتَرَى ٱلنَّاسَ سُكَٰرَىٰ وَمَا هُم بِسُكَٰرَىٰ وَلَٰكِنَّ عَذَابَ ٱللَّهِ شَدِيدٞ ۝٢﴾

ڕووداوەكانی ڕۆژی قیامەت

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱتَّقُواْ رَبَّكُمۡۚ إِنَّ زَلۡزَلَةَ ٱلسَّاعَةِ شَيۡءٌ عَظِيمٞ﴾ خوای گەورە فەرمان دەكات بە بەندەكانی كە لێی بترسن، وە ئاگاداریان دەكاتەوە كە بەرەو ڕووی مەینەتیو ناڕەحەتیەكانی قیامەت دەڕۆن، وەك بوومەلەرزەو كارەساتەكانی تری؛ وەك دەفەرمووێت: ﴿إِذَا زُلۡزِلَتِ ٱلۡأَرۡضُ زِلۡزَالَهَا ۝١ وَأَخۡرَجَتِ ٱلۡأَرۡضُ أَثۡقَالَهَا﴾[4] واتە: كاتێك زەوی هاتە لەرزە بە لەرزینی

---

[1] الطبري (١٨/٥٥٤).

[2] الأعراف (٨٩).

[3] القرطبي (١١/٣٥١).

[4] الزلزلة (١ـ٢).

خۆی، وە زەوی هەرچی شتی قورس و گرانی (ناوی) هەیە هەمووی فڕێ دایە دەرەوە. وە دەفەرموێت: ﴿وَحُمِلَتِ ٱلْأَرْضُ وَٱلْجِبَالُ فَدُكَّتَا دَكَّةً وَٰحِدَةً ﴿١٤﴾ فَيَوْمَئِذٍ وَقَعَتِ ٱلْوَاقِعَةُ﴾[1] واتە: وە زەوی و شاخەكان هەڵگیران بە جارێك دران بە یەكداو تەخت كران، ئەو ڕۆژە ڕووداوی گەورە ڕوو دەدات. وە دەفەرموێت: ﴿إِذَا رُجَّتِ ٱلْأَرْضُ رَجًّا ﴿٤﴾ وَبُسَّتِ ٱلْجِبَالُ بَسًّا﴾[2] واتە: كاتێك كە زەوی هێنرایە جوڵان بە جووڵەیەكی توند، وە شاخەكان زۆر وردكران بە وردكردن. هەندێ ئەڵێن: ئەم بوومەلەرزەیە لە كۆتایی تەمەنی دنیاو سەرەتای هاتنی ڕۆژی قیامەتدا ڕوودەدات، ئیبنو جەریر دەڵێت: لە عەلقەمەوە لەم ئایەتەدا: ﴿إِنَّ زَلْزَلَةَ ٱلسَّاعَةِ شَىْءٌ عَظِيمٌ﴾ دەڵێت: ئەم بوومەلەرزەیە لە پێش ڕۆژی قیامەتدا ڕوودەدات.[3] هەندێكی تریش وتوویانە: نەخێر، ئەو بوومەلەرزەو ترس و مەینەتی و ناڕەحەتیە لە ڕۆژی قیامەتداو لە گۆڕەپانی مەحشەردا ڕوودەدات دوای هاتنە دەرەوە لە گۆڕەكان. ئیبنو جەریریش هەمان ڕای پەسەند كردووە بەڵگەیشی بەم فەرموودانە هێناوەتەوە: ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی كردووە لە عیمرانی كوڕی حوسەین (حُصین) كە پێغەمبەری خودا (ﷺ) لە یەكێك لە سەفەرەكاندا فەرمووی كە لە نێوان هاوەڵەكانیدا دەڕۆیشت بە ڕێدا ئەم دوو ئایەتەی بە دەنگی بەرزەوە دەخوێند: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱتَّقُوا۟ رَبَّكُمْ ۚ إِنَّ زَلْزَلَةَ ٱلسَّاعَةِ شَىْءٌ عَظِيمٌ ﴿١﴾ يَوْمَ تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّآ أَرْضَعَتْ وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا وَتَرَى ٱلنَّاسَ سُكَٰرَىٰ وَمَا هُم بِسُكَٰرَىٰ وَلَٰكِنَّ عَذَابَ ٱللَّهِ شَدِيدٌ﴾ كاتێك هاوەڵەكانی گوێیان لێ بوو، پەلەیان بە وڵاغەكانیان كرد كە سواری بوون زانیان كە ئەو ئایەتە دەخوێنێت، وەختێك نزیك بوونەوە، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: (ئایا دەزانن ئەو ڕۆژە كامەیە؟ ئەو ڕۆژە ئەو ڕۆژەیە كە ئادەم (سەلامی خوای لێ بێت) بانگ دەكرێت، پەروەردگاری بانگی دەكات دەفەرموێت: ئەی ئادەم كۆمەڵی خۆت بنێرە بۆ ناو دۆزەخ. ئادەم ئەفەرموێ: ئەی پەروەردگار كۆمەڵی ناو ئاگر كامانەن؟ خوای گەورە دەفەرموێت: لە هەموو هەزارێك نۆ سەدو نەوەدو نۆ كەسی بۆ ناو ئاگرو یەك دانە بۆ ناو بەهەشت). وتی هاوەڵەكانی دڵتەنگ بوون و بزەی سەر لێویان نەما، كاتێك پێغەمبەر (ﷺ) ئەوەی بینی فەرمووی: (مزگێنی بێت لێتان و بزانن سوێند بەو كەسەی گیانی موحەمەدی (ﷺ) بە دەستە، ئێوە لەگەڵ دوو جۆر دروستكراودان ئەوانە هەرگیز لەگەڵ هیچ شتێكدا نەبوون و زۆریان نەكردبێت: یەئجوج و مەئجوج و ئەوانیشی كە تیاچوون لە نەوەی ئادەم و

---

[1] الحاقة (١٤ـ١٥).

[2] الواقعة (٤ـ٥).

[3] الطبري (١٨/٥٥٧).

شەیتان)، دەڵێت: هاوەڵان دەموچاویان گەش بوویەوە ، پاشان فەرمووی: (بزانن‌و مزگێنی بێت لێتان، سوێند بەو کەسەی گیانی موحەممەدی (ﷺ) بە دەستە، ئێوە لەچاو ئەوانەدا وەك خاڵێك وان لە لاتەنیشتی وشترێکدا یان وەك نیشانەیەك لە دەستی چوارپێیەکدا).[1] هەر بەم شێوەیە تیرمیزی‌و نەسائی ڕیوایەتیان کردووە لە کتێبی تەفسیرەکەیاندا لە هەردوو سونەنەکاندا، تیرمیزی دەڵێت: فەرموودەیەکی(حسن صحیح)ە.[2] ڕێگایەکی تر بۆ ئەم فەرموودەیە: تیرمیزی ڕیوایەتی کردووە لە عیمرانی کوڕی حوصەینەوە پێغەمبەر (ﷺ) کاتێك ئەم ئایەتانە هاتە خوارەوە کە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱتَّقُواْ رَبَّكُمْۚ إِنَّ زَلْزَلَةَ ٱلسَّاعَةِ شَىْءٌ عَظِيمٌ ﴿١﴾ يَوْمَ تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّآ أَرْضَعَتْ وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا وَتَرَى ٱلنَّاسَ سُكَٰرَىٰ وَمَا هُم بِسُكَٰرَىٰ وَلَٰكِنَّ عَذَابَ ٱللَّهِ شَدِيدٌ﴾ لە سەفەردا بوو، فەرمووی: (ئایا دەزانن ئەوە کام ڕۆژەیە؟ وتیان: خواو پێغەمبەرەکەی باش دەزانن. فەرمووی: (ئەوە ڕۆژێکە کە خودا دەفەرمووێت بە ئادەم: کۆمەڵی ناو ئاگر ڕەوانە کە، دەڵێت: ئەی پەروەردگار کۆمەڵی ناو ئاگر کامەن؟ فەرمووی: نۆسەدو نەوەدو نۆ کەسی بۆ ناو ئاگرو یەك کەسی بۆ ناو بەهەشت) موسڵمانەکان دەستیان بە گریان کرد پێغەمبەری خودا(ﷺ) فەرمووی: (خۆتان نزیك خەنەوەو چاکە بکەن، هەرگیز پێغەمبەرێك نەبووە قۆناغێکی نەفامی نەبووبێت بەپێشیەوە، ئەو ژمارەیە لەوانە تەواو ئەکرێت، ئەگەر تەواوی نەکردبێت ئەوە لە دووڕووەکان تەواوکراوە. نموونەی ئێوەو ئەو گەلانە وەك نیشانەیەك وایە لە دەستی چوارپێیەکدا یان وەك خاڵێك وایە لە دەستی وشترێکدا). پاشان فەرمووی: (هیوام وایە ئێوە چواریەکی ئەهلی بەهەشت بن)هاوەڵان "الله أكبر" یان کرد، پاشان فەرمووی: (هیوام وایە نیوەی ئەهلی بەهەشت بن)، دیسان "الله أكبر"یان کرد. پاشان عیمران وتی: نازانم ئایا ئەوەشی فەرموو کەدووبەش لەسێ بەشی بەهەشت ئێوەن یان نەیفەرموو.[3] هەر بەم شێوەیە ئیمامی ئەحمەدیش ڕیوایەتی کردووە.[4] دیسان تیرمیزی دەڵێت ئەمە فەرموودەیەکی ڕاست‌و چاکە (حسن صحیح)، بوخاری ڕیوایەتی کردووە لە تەفسیری ئەم ئایەتەدا لە ئەبو سەعیدەوە دەڵێت: پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: (خوای گەورە لە ڕۆژی قیامەتدا دەفەرمووێت: ئەی ئادەم، ئادەمیش ئەفەرمووێ : بەڵێ وا هاتم‌و لە خزمەتتدام ئەی پەروەردگارم، بە دەنگێك بانگ دەکرێت: خوا فەرمانت پێ دەکات لە نەوەکانت کۆمەڵێك دەربهێنیت بۆ

---

[1] أحمد (٤/٤٣٥)، فەرموودەیەکی حەسەنە.

[2] تحفة الأحوزي (١٢/٩)، النسائي في الكبرى (٦/٤١٠)، فەرموودەیەکی حەسەنە.

[3] تحفة الأحوزي (٩/٩)، فەرموودەیەکی حەسەنی سەحیحە.

[4] أحمد (٤٣٢).

ناو ئاگر، دەڵێت: ئەی پەروەردگار کۆمەڵی ناو ئاگر کامەیە؟ئەفەرموێ: لە هەموو هەزارێك (وا دەزانم وتی نۆ سەدو نەوەدو نۆ کەس)، ئا لەو کاتەدا ئەوەی بێچوی (منداڵی) لە زکدایە فرێی دەدات (بەردەخات)و منداڵان سەر سپی دەکەن، ﴿وَتَرَى ٱلنَّاسَ سُكَـٰرَىٰ وَمَا هُم بِسُكَـٰرَىٰ وَلَـٰكِنَّ عَذَابَ ٱللَّهِ شَدِيدٌ﴾ ئەوەندە لەسەر خەڵکی گرانو مەینەتیە ڕەنگیان دەگۆڕێت، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: (لە یەئجوجو مەئجوج نۆ سەدو نەوەدو نۆ کەس،ولەئێوەش دانەیەك ئێوە لەناو خەڵکیدا وەك موویەکی ڕەش وان لە لاتەنیشتی گایەکی سپیدا یان وەك مویەکی سپی لە لاتەنیشتی گایەکی ڕەشدا، وە من هیوادارم ئێوە چواریەکی خەڵکی بەهەشت بن، دەڵێت: "الله اکبر"مان کرد پاشان فەرمووی: سێیەکی خەڵکی بەهەشت بن، "الله اکبر"مان کرد، پاشان فەرمووی نیوەی خەڵکی بەهەشت بن).[1] دیسان "الله اکبر"مان کرد، بوخاریش دیسان ڕیوایەتی کردووە، لە شوێنی تردا جگە لەم شوێنە.[2] موسلیم ڕیوایەتی کردووەو نەسائیش لە تەفسیرەکەیدا ڕیوایەتی کردووە.[3] فەرموودەو ڕووداوی پێشینەکان ئێجگار زۆرە، لە شوێنی خۆیدا باسی لێ دەکرێت بۆیە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿إِنَّ زَلْزَلَةَ ٱلسَّاعَةِ شَىْءٌ عَظِيمٌ﴾لەرزینەوەی ڕۆژی قیامەت شتێکی زۆر گەورەیە.یانی: کارەساتێکی زۆر گەورە ڕووداوێکی زۆر گرنگو ڕاوەشانێکی ترسناكو بەسەرهاتێکی دڵتەزێنو سەرسوڕهێنەرە، بوومەلەرزە خۆی بۆ خۆی ترسو لەرزە دەخاتە دڵەکانەوە، وەك خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿هُنَالِكَ ٱبْتُلِىَ ٱلْمُؤْمِنُونَ وَزُلْزِلُوا۟ زِلْزَالًا شَدِيدًا﴾[4] واتە: لەوێدا ئیمانداران تاقیکرانەوەو ڕاوەشێنران بە ڕاوەشاندنێکی توند. پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿يَوْمَ تَرَوْنَهَا﴾ ئەمە لە بابی زەمیری شەئنە ، واتە:لەو ڕۆژەدا ئێوە ئەو (بوومەلەرزەیە) دەبینن، ﴿تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّآ أَرْضَعَتْ﴾ (لە ترسی ئەو ڕۆژە) هەموو ئافرەتێکی شیردەر) کاتێك مەمکی لەدەمی منداڵەکەیدایە، بۆیە دەفەرموێت: ﴿كُلُّ مُرْضِعَةٍ﴾ نەیفەرمووە (مُرضِع). وە دەفەرموێت: ﴿عَمَّآ أَرْضَعَتْ﴾ واتە: لە شیرەخۆرەکەی خۆی لە پێش برینەوەی لە شیرخواردن، ﴿وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا﴾ واتە: هەرچی سکپڕ هەیە بێچوەکەی فڕێ دەدات، پێش ئەوەی کە ماوەی تەواو بکات لەبەر ترسناکی ئەو ڕۆژە، ﴿وَتَرَى ٱلنَّاسَ سُكَـٰرَىٰ﴾

---

[1] فتح الباري (٢٩٨/٨).

[2] فتح الباري (٤٤٠/٦).

[3] مسلم (٢٠١/١)، النسائي في الكبرى (٤٠٩/٦).

[4] الاحزاب (١١).

وە بە (سَكرَى)ش خوێندراوەتەوە، واتە: لەبەر ئەو كارەساتە توندو گرانەی تێیكەوتوون ئاوەزی خۆیان لە دەست دەدەن‌و سەرسام دەبن هەر كەسێك چاوی پێیان بكەوێت وا دەزانێت سەرخۆشن ﴿وَمَا هُم بِسُكَرَىٰ وَلَٰكِنَّ عَذَابَ ٱللَّهِ شَدِيدٌ﴾ واتە: سەرخۆشیش نین، بەڵام سزای خودا زۆر توندو گرانە.

﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يُجَٰدِلُ فِي ٱللَّهِ بِغَيۡرِ عِلۡمٍ وَيَتَّبِعُ كُلَّ شَيۡطَٰنٖ مَّرِيدٖ ۝٣ كُتِبَ عَلَيۡهِ أَنَّهُۥ مَن تَوَلَّاهُ فَأَنَّهُۥ يُضِلُّهُۥ وَيَهۡدِيهِ إِلَىٰ عَذَابِ ٱلسَّعِيرِ ۝٤ ﴾

باسی خراپی شوێنكەوتووانی شەیتان

خوای گەورە باسی خراپی ئەو كەسانە دەكات كە بڕوایان بە ڕۆژی زیندوبوونەوە نەبووەو وتویانە خودا مردوو زیندوو ناكاتەوەو بوونەتە لەمپەر لە ڕێی ئەو پەیامەی كە خودا ناردویەتیە خوارەوە بۆ پێغەمبەرەكانی، لە هەڵسان‌و كردارو گفتارو بێ ئایینی‌و لاساریاندا شوێنی ئەو شەیتانە بەدفەڕانەدا دەكەون لە مرۆڤو جنۆكە، ئەمە كارو پیشەی خەڵكی دوور لە خواو گومڕاكانە، ئەوانەی كە پشت لە هەق دەكەن‌و شوێنی پڕوپوچ دەكەون‌و واز لەو پەیامە دەهێنن كە خوا ڕەوانەی كردووە بۆ پێغەمبەرەكەی كە هەق‌و ئاشكرایەو شوێنی قسەی سەرۆكە گومڕاكانیان دەكەون كە بانگیان دەكەن بۆ ئەو شتانەی بە خەیاڵ‌و ئارەزووی خۆیان بۆیان دادەنێن، بۆیە خوای گەورە لە بارەی ئەو كەسانەو هاوشێوەكانیان دەفەرموێت: ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يُجَٰدِلُ فِي ٱللَّهِ بِغَيۡرِ عِلۡمٍ﴾ واتە: هەندێ كەس هەیە بەبێ ئەوەی هیچ بزانن (واتە: زانیاری ڕاست‌و تەواو) كێشە لەسەر خوا دەكەن، ﴿وَيَتَّبِعُ كُلَّ شَيۡطَٰنٖ مَّرِيدٖ﴾ واتە: شوێنی هەموو شەیتانێكی بەدفەڕ دەكەون، ﴿كُتِبَ عَلَيۡهِ﴾ موجاهید دەڵێت: واتە: شەیتان.[1] یانی: بۆ شەیتان نوسراوەو بڕیاردراوە لە لای خودا، ﴿أَنَّهُۥ مَن تَوَلَّاهُ﴾ واتە:هەركەس شوێنی كەوتبێت‌و چاوی لێ كردبێت، ﴿فَأَنَّهُۥ يُضِلُّهُۥ وَيَهۡدِيهِ إِلَىٰ عَذَابِ ٱلسَّعِيرِ﴾ واتە: لە دنیا گومڕای دەكات‌و لە ڕۆژی دواییشدا بەرەو سزای ناو ئاگری دەبات، كە ئەو ئاگرە زۆر گەرم‌و بەژانەو مەردم هەراسان دەكات‌و ژیانی لێ تاڵ دەكات، سودی دەڵێت لە ئەبو مالیكەوە: ئەم ئایەتە هاتە خوارەوە لەسەر نەزری كوڕی حارس.[2] ئیبنو جورەیجیش هەر وای وتووە[3].

---

[1] المحرر الوجيز (٤/١٠٧).

[2] الدر المنثور (٦/٨).

[3] الطبري (١٨/٥٦٦).

﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِن كُنتُمۡ فِي رَيۡبٖ مِّنَ ٱلۡبَعۡثِ فَإِنَّا خَلَقۡنَٰكُم مِّن تُرَابٖ ثُمَّ مِن نُّطۡفَةٖ ثُمَّ مِنۡ عَلَقَةٖ ثُمَّ مِن مُّضۡغَةٖ مُّخَلَّقَةٖ وَغَيۡرِ مُخَلَّقَةٖ لِّنُبَيِّنَ لَكُمۡۚ وَنُقِرُّ فِي ٱلۡأَرۡحَامِ مَا نَشَآءُ إِلَىٰٓ أَجَلٖ مُّسَمّٗى ثُمَّ نُخۡرِجُكُمۡ طِفۡلٗا ثُمَّ لِتَبۡلُغُوٓاْ أَشُدَّكُمۡۖ وَمِنكُم مَّن يُتَوَفَّىٰ وَمِنكُم مَّن يُرَدُّ إِلَىٰٓ أَرۡذَلِ ٱلۡعُمُرِ لِكَيۡلَا يَعۡلَمَ مِنۢ بَعۡدِ عِلۡمٖ شَيۡـٔٗاۚ وَتَرَى ٱلۡأَرۡضَ هَامِدَةٗ فَإِذَآ أَنزَلۡنَا عَلَيۡهَا ٱلۡمَآءَ ٱهۡتَزَّتۡ وَرَبَتۡ وَأَنۢبَتَتۡ مِن كُلِّ زَوۡجِۢ بَهِيجٖ (٥) ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلۡحَقُّ وَأَنَّهُۥ يُحۡيِ ٱلۡمَوۡتَىٰ وَأَنَّهُۥ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ قَدِيرٞ (٦) وَأَنَّ ٱلسَّاعَةَ ءَاتِيَةٞ لَّا رَيۡبَ فِيهَا وَأَنَّ ٱللَّهَ يَبۡعَثُ مَن فِي ٱلۡقُبُورِ (٧) ﴾

نیشانەكانی زیندووبوونەوە لە دروستكردنی مرۆڤو ڕووەكدا

كاتێك كە خوای گەورە باسی ئەو كەسانەی كرد كە بڕوایان بە زیندووبوونەوە نیەو نكوڵی لە ڕۆژی قیامەت دەكەن. باسی نیشانەكانی تواناو دەسەڵاتی خۆی دەكات كە هەموو بەڵگەن لەسەر ڕۆژی قیامەتو زیندووبوونەوە، لە سەرەتای دروستكردنی مرۆڤەوە كە وەدی هێناوە، دەفەرموێت: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِن كُنتُمۡ فِي رَيۡبٖ ﴾ واتە: ئەی خەڵكینە ئەگەر گومانتان هەیە، ﴿مِّنَ ٱلۡبَعۡثِ﴾ واتە: لە زیندوبوونەوەو هەڵسانەوەی گیانو لاشە لە ڕۆژی قیامەتدا، ﴿فَإِنَّا خَلَقۡنَٰكُم مِّن تُرَابٖ﴾ واتە: سەرەتا دروستمان كردوون لە خۆڵ، ئەو خۆڵەی كە ئادەمی لێ دروست كرا (سەلامی خوای لێ بێت)، ﴿ثُمَّ مِن نُّطۡفَةٖ﴾ واتە: پاشان نەوەی ئادەمی لە تنۆكێك ئاوی بێنراو وەدی هێنا.

گۆڕانی ئەم تنۆكە ئاوو كۆرپەلەییەلەناو منداڵداندا

﴿ ثُمَّ مِنۡ عَلَقَةٖ ثُمَّ مِن مُّضۡغَةٖ ﴾ واتە: پاشان لە خوێنێكی بەستراو پاشان لە پارچە گۆشتێك، چونكە كاتێك ئەو تنۆكە ئاوە لەناو منداڵداندا جێگیر بوو چل ڕۆژ دەمێنێتەوە، هەر بەو شێوەیە ئەوەی لەو دەورەیە دەچێتە سەریو پاشان دەگۆڕێت دەبێتە پارچە خوێنێكی بەستراو، بە ئیزنی خودا، دیسان چل ڕۆژی تر دەمێنێتەوە، پاشان دەگۆڕێتو دەبێت بە پارچە گۆشتێك هیچ شێوەو شكلێكی نیە پاشان بەرەو شێوەو شكڵ دەڕواتو سەرو هەردوو دەستو سكو سنگو هەردوو ڕانو قاچو بەشەكانی تری لاشەی لێ پەیدا دەبێت، جاری وا هەیە ژن منداڵەكەی لەبارئەچێت لە پێش ئەوەدا كە شێوەی بۆدروست ببێت ، جاری واش هەیە دوای ئەوەی كە شێوەو شكڵی لێ پەیدا دەبێت منداڵەكەی لەبار ئەچێت، بۆیە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿ثُمَّ مِن مُّضۡغَةٖ مُّخَلَّقَةٖ وَغَيۡرِ مُخَلَّقَةٖ﴾ واتە: پاشان لە پلە گۆشتێكی بیچم پێدراو یان بیچم پێنەدراو وەك خۆتان چاوتان پێی دەكەوێت، ﴿لِّنُبَيِّنَ لَكُمۡۚ

﴿وَنُقِرُّ فِي ٱلْأَرْحَامِ مَا نَشَآءُ إِلَىٰٓ أَجَلٍ مُّسَمًّى﴾ واتە: جاری واش هەیە لە منداڵداندا جێگیری دەکەین نە لە باری دەچێت و نە فڕێشی دەدات، وەك موجاهید دەڵێت: ﴿مُّخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ﴾ واتە: ئەو پلە گۆشتە بیچم پێدراوە یان بیچم پێنەدراوە کە لەبار دەچێت ئەگەر چل ڕۆژی بەسەردا چووبوو ئەوە پارچە گۆشتە ﴿مُّضْغَةٍ﴾، خوای گەورە فریشتەیەك دەنێرێت بۆ لای هەتا گیانی پێدا بکات و ڕێك و پێکی بکات و بەو شێوەیەی خوای گەورە مەیلی لێیە لە جوانی و ناشیرینی و نێرو مێیی، وە ڕۆزی و کاتی مردن و بەختەوەری و بەدبەختیشی نوسراوە. وەك لە هەردوو سەحیحەکەدا هاتووە لە ئیبنو مەسعودەوە دەڵێت: پێغەمبەری ڕاستگۆو بەڕاستزانراوی خودا (ﷺ) بۆی باس کردین فەرمووی: (بێگومان دروست بوونی هەریەکێك لە ئێوە چل شەو لە سکی دایکیدا کۆدەبێتەوە پاشان دەبێتە خوێنێکی بەستراو هەر بەو شێوەیە پاشان دەبێتە پلەگۆشتێك هەر بەو شێوەیە، پاشان خوای گەورە فریشتەیەکی بۆ دەنێرێت فەرمانی پێ دەدرێت بە چوار وتە: بە نوسینی ڕۆزی و کرداری و کاتی مردنی و بەدبەختە یان بەختەوەرە، پاشان گیان دەکرێت بەبەریدا)[1].

گۆڕانی مرۆڤ لە منداڵیەوە بۆ پیری

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا﴾ واتە: پاشان دەوهێنینە دەرێ بە لاوازی لە لاشەو گوێ و عەقڵ و قاچ و دەست و هەموو ئەندامەکانی تریش، پاشان خوای گەورە وردە وردە بەهێزی دەکات و باب و دایکی بە سۆزو بەزەییەوە بە شەوو بە ڕۆژ چاودێری دەکەن، بۆیە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ثُمَّ لِتَبْلُغُوٓا۟ أَشُدَّكُمْ﴾ واتە: پاشان تا دەگەنە توانای تەواوو بەهێزو دەکەونە تافی لاوی و جوانی و جەهێڵی، ﴿وَمِنكُم مَّن يُتَوَفَّىٰ﴾ واتە: هەندێکتان لە کاتی لاوی و بەهێزیدا دەمرن، ﴿وَمِنكُم مَّن يُرَدُّ إِلَىٰٓ أَرْذَلِ ٱلْعُمُرِ﴾ واتە: هەندێکیشتان لە کاتی پیری و بێ هێزی و لاوازی هێزو تواناو عەقڵ و بیروبۆچوون و نەگونجان لەگەڵ ئەو بارودۆخەی کە تێیدا دەژی دەمێننەوە بۆیە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنۢ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْـًٔا﴾ واتە: هەتا ئەوەی دەیزانێت لە بیری دەچێتەوە. وەك لە ئایەتێکی تردا دەفەرموێت: ﴿ٱللَّهُ ٱلَّذِى خَلَقَكُم مِّن ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنۢ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً ثُمَّ جَعَلَ مِنۢ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا وَشَيْبَةً ۚ يَخْلُقُ مَا يَشَآءُ ۖ وَهُوَ ٱلْعَلِيمُ ٱلْقَدِيرُ﴾[2] واتە: خوا زاتێکە ئێوەی

---

[1] فتح الباري (٦/٤١٨)، مسلم (٤/٢٠٣٦).

[2] الروم (٥٤).

دروست کردووە لە لاوازی پاشان دوای لاوازی بەهێزی کردون (بوون بە لاو) لە دوای بەهێزکردنتان لاوازیو پیری بۆ دانان خوا هەرچی بوێت دروستی دەکات وە هەر ئەوە زانای بە دەسەلات.

نموونەیەکی تر بۆ زیندووبوونەوە لە ڕووەکدا

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَتَرَى ٱلْأَرْضَ هَامِدَةً﴾ واتە: ئەم زەمینەش دەبینن کە گیانی تێدا نیە، ئەمەیش نیشانەیەکی ترە لەسەر دەسەلاتو توانای خودا لەسەر زیندووکردنەوەی مردووەکان وەك چۆن ئەم زەمینە مردووە بێ هەست و نەستە زیندوو دەکاتەوەو ئەو هەموو ڕووەکەی تیا دەڕوێنێت، قەتادە دەڵێت:(هامدە) یانی: بێ ڕووەك ماوەتەوە بێ پوشو پلە. سودی دەڵێت: واتە: مردووە. ﴿فَإِذَآ أَنزَلْنَا عَلَيْهَا ٱلْمَآءَ﴾ واتە: وەختێك خودا بارانی بەسەردا دەبارێنێت ﴿ٱهْتَزَّتْ﴾دەجووڵێتەوە واتە: ڕووەكو گیاو گژەی لێ دەڕوێنێتو زیندوو دەبێتەوە پاش مردنی، ﴿وَرَبَتْ﴾ واتە: بەرزدەبێتو گەشە دەکات، بە هۆی ئەو خۆراکەی لە زەمیندایە هەموو جۆرە ڕووەکێکی دیمەن جوان دەڕوێنێت لە درەختی بەرداروو کشتوکاڵو هەموو جۆرە ڕووەکێکی تری هەمەڕەنگ بە تامو بۆن خۆشو هەریەکە شێوەیەکی تایبەتی خۆی هەیەو سودێکی لێی وەرگرێت، بۆیە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَأَنۢبَتَتْ مِن كُلِّ زَوْجٍۭ بَهِيجٍ﴾ واتە: لە هەموو جوتەیەکی دیمەن جوانو بۆن خۆش لە ڕووەك دەڕوێنێت. پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلْحَقُّ﴾ واتە: ئەمە بەڵگەیە کە هەر خوا هەقەو وەدیهێنەرەو بە کارەکاندا دەگاتو هەرچی مەیلی لێ بێت دەیکات، ﴿وَأَنَّهُۥ يُحْىِ ٱلْمَوْتَىٰ﴾ واتە: هەر ئەویش مردوو زیندوو دەکاتەوە، وەك چۆن ئەم زەمینە زیندوو دەکاتەوەو ئەم هەموو جۆرە ڕووەکەی تیا دەڕوێنێت، وەك لە ئایەتی تردا دەفەرمووێت: ﴿إِنَّ ٱلَّذِىٓ أَحْيَاهَا لَمُحْىِ ٱلْمَوْتَىٰٓ ۚ إِنَّهُۥ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ﴾[1] واتە: بێگومان ئەوەی (زەوی وشك) دەبوژێنێتەوە زیندووکەرەوەی مردووەکانیشە بە ڕاستی ئەو (خوا) بەسەر هەموو شتێکدا بە توانایە. وە دەفەرمووێت: ﴿إِنَّمَآ أَمْرُهُۥٓ إِذَآ أَرَادَ شَيْـًٔا أَن يَقُولَ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ﴾[2] واتە: بە ڕاستی کاری ئەو (خوا) ئەمەیە هەر کاتێك بیەوێت شتێك بەدی بێنێت پێی دەڵێت: ببە دەست بەجێ (ئەو شتە) دەبێت. ﴿وَأَنَّهُۥ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ﴾ واتە: بێگومان ئەو (خوایە) توانای بەسەر هەموو شتێکدا هەیە. وە پاشان

---

[1] فصلت (٣٩).

[2] یس (٨٢).

دەفـەرموویّت: ﴿ وَأَنَّ ٱلسَّاعَةَ ءَاتِيَةٌ لَّا رَيْبَ فِيهَا ﴾ واتـە: ڕۆژی قیامـەت هـەر دەبیّـتو گومـانی تیّدا نیـە، ﴿وَأَنَّ ٱللَّهَ يَبْعَثُ مَن فِي ٱلْقُبُورِ﴾ واتە: خـوا ئەوانـەی کـە لـە نـاو گۆڕدان زینـدوویان دەکاتـەوە، دوای ئەوەی کە ڕزانو بوونەوە بە خۆڵ، وەك چۆن لە سـەرەتاوە لـە نـەبوون دروسـتی کـردن. وەك خـوای گەورە لـەم ئایەتـەدا دەفـەرموویّت: ﴿ وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُۥ ۖ قَالَ مَن يُحْيِ ٱلْعِظَٰمَ وَهِيَ رَمِيمٌ ﴿٧٨﴾ قُلْ يُحْيِيهَا ٱلَّذِيٓ أَنشَأَهَآ أَوَّلَ مَرَّةٍ ۖ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ ﴿٧٩﴾ ٱلَّذِي جَعَلَ لَكُم مِّنَ ٱلشَّجَرِ ٱلْأَخْضَرِ نَارًا فَإِذَآ أَنتُم مِّنْهُ تُوقِدُونَ ﴾[1] واتە: وە نموونەمان بۆ دیّنیّتـەوەو بـەدیهیّنانی خـۆی لەبیرچـۆتەوە (ئـەو بـیّ بڕوایە) دەڵیّت کیّ ئیّسکەکان زیندوودەکاتەوە لە کاتیّکدا کە ڕزیـون، ئـەی موحەممـەد(ﷺ) بڵـیّ ئـەو زاتە زیندوویان دەکاتەوە کە لـە یەکـەم جارەوە بـەدی هیّنـاونو ئـەو بـە هـەموو دروسـتکراویّك زانـاو ئاگایە، زاتیّك کە لە درەختی سەوز ئاگری بۆ دروست کردون ئیّـوە ئـاگری پـیّ دەکەنـەوە. ئایـەت لـەم بارەیەوە زۆر هاتووە.

﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يُجَٰدِلُ فِي ٱللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَٰبٍ مُّنِيرٍ ﴿٨﴾ ثَانِيَ عِطْفِهِۦ لِيُضِلَّ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ ۖ لَهُۥ فِي ٱلدُّنْيَا خِزْيٌ ۖ وَنُذِيقُهُۥ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ عَذَابَ ٱلْحَرِيقِ ﴿٩﴾ ذَٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ يَدَاكَ وَأَنَّ ٱللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّٰمٍ لِّلْعَبِيدِ ﴿١٠﴾ ﴾

باسی ژیانی سەرۆکە گومڕاو ئارەزوو پەرستەکان

کاتیّك خوای گەورە باسـی ژیـانی ئـەو سەرلیّـشیّواوو نـەفامو شـویّنکەوتووانەی کـرد فـەرموویـەتی: ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يُجَٰدِلُ فِي ٱللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَٰنٍ مَّرِيدٍ ﴾[2] واتـە: لیّـرەدا باسـی ژیـانی ئـەو بانگخوازانە دەکات لە کاربەدەستو سەرۆکە گومڕاو خوانەناسو ئارەزووپەرستەکانن، دەفـەرموویّت: ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يُجَٰدِلُ فِي ٱللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَٰبٍ مُّنِيرٍ ﴾ واتە: لـە مرۆڤەکانـدا کەسـی وا هەیـە موجادەلـە دەکـات دەربـارەی خـواو سیفەتەکانی بـەبیّ هـیچ زانیـاریو زانسـتیّك وە شـویّنی هـەموو شەیتانیّکی سەرکەش دەکەویّت، واتە: لەناو خەڵکدا کەسی وا هەیە موجادەلە دەکـات دەربـارەی خـوا بەبیّ هـیچ زانیـاریو شـارەزاییو بەڵگەیـەك وە بـەبیّ کتیّبـی ڕوونکـەرەوە (لـە لایـەن خـواوە)، ﴿ ثَانِيَ عِطْفِهِۦ ﴾ ئیبنـو عـەباس دەڵیّـت کاتیّـك کە بـانگ کـرا بـۆ لای هـەق خـۆی بـە زل دەزانیّـت.[3] قـەتادەو

[1] یس (٧٨ـ٨٠).
[2] الحج (٣).
[3] الطبري (١٨/٥٧٣).

موجاهیدو مالیك دەڵێن: لـە زەیدی كوڕی ئەسلەمەوە ﴿ ثَانِيَ عِطْفِهِۦ ﴾ واتـە: ملـی بـە لاوە دەنێت‌و فیزدەكات، یانی پشت دەكاتە ئەو هەقەی كە بۆی بانگ دەكرێت، وەك ئـەم ئایەتـە كـە خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿ وَفِي مُوسَىٰٓ إِذۡ أَرۡسَلۡنَٰهُ إِلَىٰ فِرۡعَوۡنَ بِسُلۡطَٰنٖ مُّبِينٖ ٣٨ فَتَوَلَّىٰ بِرُكۡنِهِۦ ﴾[1] واتـە: هـەروەها لـە بەسەرهاتی موسادا (چەند بەلگەو پەند هەیە) كاتێك ناردمان بۆ لای فیرعەون بـە بەلگەی ڕوون‌و ئاشكراوە، فیرعەونیش ڕووی وەرگێڕاو سەرپێچی كرد بـە هـۆی دەسـەلاتەكەیەوە. وە دەفـەرموێت: ﴿ وَإِذَا قِيلَ لَهُمۡ تَعَالَوۡاْ إِلَىٰ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ وَإِلَى ٱلرَّسُولِ رَأَيۡتَ ٱلۡمُنَٰفِقِينَ يَصُدُّونَ عَنكَ صُدُودٗا ﴾[2] واتـە: وە ئەگـەر پێیـان بوترێـت وەرن بـۆ لای ئـەوەی خـوا ناردوویەتیـە خـوارەوە وەرن بـۆ لای پێغەمبەر(ﷺ) دەبینی ئەی موحەممەد(ﷺ) دووڕووەكان ڕووت لێ وەردەگێڕن بە وەرگەڕانێكی تـەواو. وە دەفـــــەرموێت: ﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمۡ تَعَالَوۡاْ يَسۡتَغۡفِرۡ لَكُمۡ رَسُولُ ٱللَّهِ لَوَّوۡاْ رُءُوسَهُمۡ وَرَأَيۡتَهُمۡ يَصُدُّونَ وَهُم مُّسۡتَكۡبِرُونَ ﴾[3] واتە:كاتێك پێیان بوترێ وەرن بـۆ لای پێغەمبـەری خـوا تـا داوای لێبوردنتـان بـۆ بكـات (سەرپێچی دەكەن) سەریان با دەدەن‌و دەیانبینیت ڕوو وەردەگێڕن لە كاتێكدا كـە ئـەوان خۆیـان بـە گەورە دەزانن. لوقمان دەفەرموێت بە ڕۆڵەكەی وەك خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿ وَلَا تُصَعِّرۡ خَدَّكَ لِلنَّاسِ ﴾[4] واتە: ڕوو لە خـەڵك وەرمـەگێڕە، وە دەفـەرموێت: ﴿ وَإِذَا تُتۡلَىٰ عَلَيۡهِ ءَايَٰتُنَا وَلَّىٰ مُسۡتَكۡبِرٗا ﴾[5] واتە: وە هەر كاتێك ئایەتەكانی ئێمەی بەسەردا بخوێنرێتەوە ڕوو وەردەگێڕێت بە خۆبەگەورەزانیـەوە.

پاشان لێرەدا دەفەرموێت: ﴿لِيُضِلَّ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ﴾ واتە: تا خەڵكی لە ڕێی خەڵكی لابدات، مەبەست بەم ئایەتەیان ئەو لاسارو خوا نەناسانەیە، یان مەبەست ئەو كەسەیە ئەو كارە دەكات،یانی: هـەر بـەو شـێوەیەو لەسـەر ئـەو ڕەوشـتە خولقاندوومانـە كـە خـەڵكی لـە ڕێ لادەدەن. پاشـان خـوای گـەورە دەفەرموێت : ﴿لَهُۥ فِي ٱلدُّنۡيَا خِزۡيٞۖ وَنُذِيقُهُۥ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ عَذَابَ ٱلۡحَرِيقِ﴾ واتە: هەر لە دنیادا سوك‌و ڕسوان‌و وەك چۆن ئەو فیزی كردووەو لاملی كردووەتە ئایەتەكانی خودا، خودایش تووشی سەرشۆڕی‌و سوك‌و ڕیسوایی دەكات هـەر لـە دنیاداو لـە ڕۆژی قیامەتیشدا تووشـی سـوتانی بـە ژانـی دەكـەین چونكە

---

[1] الذاريات (٣٨ـ٣٩).

[2] النساء (٦١).

[3] المنافقون (٥).

[4] لقمان (١٨).

[5] لقمان (٧).

شایستەیە بەوە. ﴿ذَٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ يَدَاكَ﴾ واتە: بە سوكایەتیو هەڕەشەوە پێی ئەڵێن ئەمە سزای ئەو كارانەیە كە كردت، ﴿وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ﴾ واتە: بێگومان خودا ناهەقی لە بەندەكانی ناكات، وەك ئەم ئایەتەیش كە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿خُذُوهُ فَاعْتِلُوهُ إِلَىٰ سَوَاءِ الْجَحِيمِ ﴿٤٧﴾ ثُمَّ صُبُّوا فَوْقَ رَأْسِهِ مِنْ عَذَابِ الْحَمِيمِ ﴿٤٨﴾ ذُقْ إِنَّكَ أَنتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ ﴿٤٩﴾ إِنَّ هَٰذَا مَا كُنتُم بِهِ تَمْتَرُونَ﴾[1] واتە: (ئەو كافرە) بیگرنو بە توندی ڕایكێشن تا (دەیبەنە) ناوەڕاستی دۆزەخ، پاشان بیڕژن بەسەر سەریدا هەندێ ئاگرو ئاوی زۆر گەرم، (پێی دەوترێت) بیچێژە چونكە بە ڕاستی تۆ بە دەسەلاتو بەڕێزی (گاڵتەی پێ دەكرێت)، بێگومان ئەمە ئەو سزایەیە ئێوە گومانتان لێی هەبوو.

﴿وَمِنَ النَّاسِ مَن يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَىٰ حَرْفٍ ۖ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ ۖ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انقَلَبَ عَلَىٰ وَجْهِهِ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ ۚ ذَٰلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ ﴿١١﴾ يَدْعُو مِن دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُ وَمَا لَا يَنفَعُهُ ۚ ذَٰلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ ﴿١٢﴾ يَدْعُو لَمَن ضَرُّهُ أَقْرَبُ مِن نَّفْعِهِ ۚ لَبِئْسَ الْمَوْلَىٰ وَلَبِئْسَ الْعَشِيرُ ﴿١٣﴾﴾

مانای خواپەرستی لەسەر گومان و دوودڵی

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَمِنَ النَّاسِ مَن يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَىٰ حَرْفٍ﴾ واتە: هەر لەناو خەڵكیدا هەیە لەسەر كەلا خواپەرستە، قەتادەو موجاهیدو كەسانی تریش دەڵێن: لەسەر گومان.[2] هەندێكی تر دەڵێن: لەسەر لا، وەك بێزراوە لای كێو، واتە: لا تەنیشتی. واتە: چووەتە ناو ئایینەوە بە گومانەوە، ئەگەر چاكەیەكی بینیو بە دڵی بوو بە دڵنیاییەوە وەری دەگرێت، وە ئەگەر بە دڵی نەبوو وازی لێ دێنێت، بوخاری ڕیوایەتی كردووە لە ئیبنو عەباسەوە لەم ئایەتەدا: ﴿وَمِنَ النَّاسِ مَن يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَىٰ حَرْفٍ﴾ دەڵێت پیاوی وا هەبووە هاتووەتە مەدینە ئەگەر ژنەكەی كوڕێكی بووایەو ماینەكەی بزایە، دەیوت ئەمەیە ئایینێكی چاكە، خۆ ئەگەر ژنەكەی منداڵی نەبووایەو ماینەكەی نەزایە، دەیوت ئاینێكی چەند خراپە.[3] عەوفی دەڵێت لە ئیبنو عەباسەوە ئەگەر یەكێكیان بهاتایە بۆ مەدینە (زەوی مەدینە شوێنی نەخۆشیە ساریەكان بووە) ئەگەر تەندروست بوایەو ماینەكەشی جوانوی چاكی ببوایە، ژنەكەیشی كوڕێكی ببوایەو دڵی پێی خۆش بوایەو بە دڵنیایشەوە ژیانی بەسەر بردایە، دەیوت: لەو كاتەوە هاتوومەتە سەر ئەم ئاینە خێروبێر نەبێت تووشی هیچ شتێكی تر نەبووم، ﴿فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ﴾

---

[1] الدخان (٤٧ـ٥٠).

[2] الطبري (١٨/٥٧٦).

[3] فتح الباري (٨/٢٩٦).

﴿ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ ﴾ واتە: جا ئەگەر تووشی خێرو خۆشی بوو دڵخۆش دەبێت پێی (بەردەوام دەبێت لە خواپەرستیدا) وە ئەگەر تووشی تاقیکردنەوەو بەڵابوو، ﴿فِتْنَةٌ ﴾ واتە: بەڵا، ئەگەر توشی بەڵاو نەخۆشیەك ببوایە یان ژنەکەی کچی ببوایە و خێرو بێر درەنگ دەستی بکەوتایە شەیتان ئەهاتە بنکڵێشەیی و پێ ی ئەوت : ئەوەتەی تۆهاتویتەتە سەر ئەم ئاینە توشی شەڕ نەبێت هیچی ترت بە دەست نەهێناوە، ئەوە ئەو بەڵایە کە تووشی دەبێت.[1] هەر بەم شێوەیە قەتادەو زەححاكو ئیبنو جورەیجو کەسانی تریش لە زانایانی پێشینەوە لە تەفسیری ئەم ئایەتەدا باسیان کردووە.[2] موجاهید دەڵێت لەم ئایەتەدا: ﴿ٱنقَلَبَ عَلَىٰ وَجْهِهِۦ﴾ واتە: هەڵدەگەڕێتەوەو دەبێتە خوانەناس.[3] خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿خَسِرَ ٱلدُّنْيَا وَٱلْـَٔاخِرَةَ﴾ واتە: لە دنیادا هیچی وەدەست نەهێنا، لە ڕۆژی دوایشدا لەبەر ئەوەی خوای گەورەی نەناسیوە، زۆر بەدبەختو ڕیسوایە بۆیە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ذَٰلِكَ هُوَ ٱلْخُسْرَانُ ٱلْمُبِينُ ﴾ واتە: دۆڕاندنو زەرەری گەورە ئەمەیە، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ يَدْعُوا۟ مِن دُونِ ٱللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُۥ وَمَا لَا يَنفَعُهُۥ﴾ واتە: هانا بۆ ئەو بتو دارو بەردە دەباتو لێیان دەپاڕێتەوەو داوای یارمەتیو بژێویان لێ دەکات کە زیانی لێ نادات‌وقازانجیشی پێ ناگەیەنێت، ﴿ذَٰلِكَ هُوَ ٱلضَّلَـٰلُ ٱلْبَعِيدُ﴾ واتە: ئا ئەوەیە لە ڕێ لادانو گومرایی ئاشکرا، ﴿ يَدْعُوا۟ لَمَن ضَرُّهُۥٓ أَقْرَبُ مِن نَّفْعِهِۦ﴾ واتە: ئەو هاوار دەکات، کەسێك دەپەرستێت کە زیانی لە سودی نزیکترە. ﴿لَبِئْسَ ٱلْمَوْلَىٰ وَلَبِئْسَ ٱلْعَشِيرُ ﴾ واتە: ئای چ دۆستێکی خراپو هاوەڵێکی نالەبارو بەدفەڕە. موجاهید دەڵێت: واتە: بتەکان.[4] واتە: ئەوەی کە هانای بۆ دەبرد غەیری خوا بچێت بە دەمیەوە یارمەتی بدات چەندە دۆستێکی خراپو بەدکارو نالەبارە.

---

[1] الطبري (١٨/٥٧٥).

[2] الطبري (١٨/٥٧٦).

[3] الطبري (١٨/٥٧٦).

[4] الطبري (١٨/٥٧٩).

﴿إِنَّ ٱللَّهَ يُدۡخِلُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ جَنَّٰتٖ تَجۡرِي مِن تَحۡتِهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُۚ إِنَّ ٱللَّهَ يَفۡعَلُ مَا يُرِيدُ ١٤﴾

پاداشتی پیاوچاكان

كاتێك خوای گەورە باسی ئەو خەڵكە گومڕاو بەدبەختەی كرد دێتە سەر باسی پیاوچاكان ئەوانەی كە بە ڕێزو بەختەوەرن دەفەرمووێت: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ يُدۡخِلُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ جَنَّٰتٖ تَجۡرِي مِن تَحۡتِهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُۚ﴾ واتە: ئەوانەی كە بە دڵ بڕوایان هێناوەو بە كرداریش بڕواكەیان سەلماندووە، لە هەموو كارێكی خێردا بەشدارییان كردووەو وازیان لە خراپەكاری هێناوە، خوای گەورە لە شوێن‌و پلەی بەرزدا لە باغەكانی بەهەشتدا دایان دەنێت، وە كاتێك خوای گەورە باسی ئەوەی كرد كە هەر خۆی ئەوانەی گومڕا كردووەو ئەمانەشی شارەزا كردووە دەفەرمووێت: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ يَفۡعَلُ مَا يُرِيدُ﴾ واتە: خودا هەرچییەكی بوێت دەیكات.

﴿مَن كَانَ يَظُنُّ أَن لَّن يَنصُرَهُ ٱللَّهُ فِي ٱلدُّنۡيَا وَٱلۡأٓخِرَةِ فَلۡيَمۡدُدۡ بِسَبَبٍ إِلَى ٱلسَّمَآءِ ثُمَّ لۡيَقۡطَعۡ فَلۡيَنظُرۡ هَلۡ يُذۡهِبَنَّ كَيۡدُهُۥ مَا يَغِيظُ ١٥ وَكَذَٰلِكَ أَنزَلۡنَٰهُ ءَايَٰتِۭ بَيِّنَٰتٖ وَأَنَّ ٱللَّهَ يَهۡدِي مَن يُرِيدُ ١٦﴾

هەرچۆنێك بووە خودا بە هانای پێغەمبەرەكەیەوە دێت (ﷺ)

﴿مَن كَانَ يَظُنُّ أَن لَّن يَنصُرَهُ ٱللَّهُ فِي ٱلدُّنۡيَا وَٱلۡأٓخِرَةِ﴾ ئیبنو عەباس دەڵێت: هەر كەسێك وادەزانێت كە خودا بە هانای موحەممەدەوە (ﷺ) نایەت لە دنیاو قیامەتدا ﴿فَلۡيَمۡدُدۡ بِسَبَبٍ﴾ واتە: با پەتێك ﴿إِلَى ٱلسَّمَآءِ﴾ واتە: بە بانی خانوەكەی خۆیەوە هەڵواسێت، ﴿ثُمَّ لۡيَقۡطَعۡ﴾ واتە: پاشان خۆی بخنكێنێت.[1] موجاهیدو عیكریمەو عەتاو ئەبو جەوزاو قەتادەو كەسانی تریش هەر وایان وتووە.[2] ﴿مَن كَانَ يَظُنُّ أَن لَّن يَنصُرَهُ ٱللَّهُ فِي ٱلدُّنۡيَا وَٱلۡأٓخِرَةِ فَلۡيَمۡدُدۡ بِسَبَبٍ إِلَى ٱلسَّمَآءِ ثُمَّ لۡيَقۡطَعۡ فَلۡيَنظُرۡ هَلۡ يُذۡهِبَنَّ كَيۡدُهُۥ مَا يَغِيظُ﴾ واتە: هەر كەسێك پێی وایە كە خودا بە هانای موحەممەد (ﷺ)و كتێبەكەی‌و ئایینەكەیەوە نایە، با بچێت خۆی بكوژێت ئەگەر بەوە دڵی ئاو دەخواتەوەو ئارامی بۆ دێت، گومانی تێدا نیە كە هەر خودا سەری دەخات. وەك خوای گەورە لە ئایەتێكی تردا دەفەرمووێت: ﴿إِنَّا لَنَنصُرُ رُسُلَنَا وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ

---

[1] الطبري (١٨/٥٨١).

[2] الطبري (١٨/٥٨٠-٥٨٢).

فِي ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا وَيَوۡمَ يَقُومُ ٱلۡأَشۡهَٰدُ﴾[1] واتە: بە ڕاستی ئێمە پێغەمبەرانمانو ئەوانەی باوەڕیان هێناوە سەرکەوتوو دەکەین لە ژیانی دنیاداو لەو ڕۆژی (قیامەت)دا کە شایەتەکان هەڵدەسنەوە. بۆیە لێرەشدا فەرموویەتی: ﴿فَلۡيَنظُرۡ هَلۡ يُذۡهِبَنَّ كَيۡدُهُۥ مَا يَغِيظُ﴾ سودی دەڵێت: دەبا بزانێت بەوەی دەیکات لە بارەی موحەممەدەوە (ﷺ) دڵی ئۆخەی دەکات.[2] عەتای خۆراسانی دەڵێت: دەبا بزانێت بەوەی دەیکات دڵی چاك دەبێتەوەو داخی دڵی نامێنێت. پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَكَذَٰلِكَ أَنزَلۡنَٰهُ﴾ واتە: هەر بەم شێوەیە ئەم قورئانەمان ناردەخوار ﴿ءَايَٰتِۭ بَيِّنَٰتٖ﴾ واتە: کە زۆر ماناو وتەکانی ئاشکران، بیانو برو بەڵگەیە لە لایەن خواوە بۆ خەڵکی، ﴿وَأَنَّ ٱللَّهَ يَهۡدِي مَن يُرِيدُ﴾ واتە: خوا مەیلی لە هەر کەسێك بێت گومڕای دەکاتو مەیلی لە هەر کەسیش بێت ڕێی نیشاندەدات، لەکارزانەو سەلمێنەری بەڵگەیە لەوەدا، ﴿لَا يُسۡـَٔلُ عَمَّا يَفۡعَلُ وَهُمۡ يُسۡـَٔلُونَ﴾[3] واتە: (خوا) پرسیاری لێ ناکرێت (ڕەخنەی لێ ناگیرێت) لە هەر کارێك کە دەیکات بەڵام ئەوان (ئادەمیزاد) پرسیاریان لێ دەکرێت. ئەمەیش هەموو لە بەزەیی‌و لە کارزانی‌و دادوەری‌و زانیاری‌و گەورەیی خودا خۆیەتی. هیچ کەس ناتوانێت دەست لەکاریەوە بداتو زۆر توندە لە لێپرسینەوەیدا.

﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَٱلَّذِينَ هَادُواْ وَٱلصَّٰبِـِٔينَ وَٱلنَّصَٰرَىٰ وَٱلۡمَجُوسَ وَٱلَّذِينَ أَشۡرَكُوٓاْ إِنَّ ٱللَّهَ يَفۡصِلُ بَيۡنَهُمۡ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ شَهِيدٌ ﴿١٧﴾﴾

خوای گەورە لە ڕۆژی قیامەتدا دادوەری لە نێوان گشت گرۆکاندا دەکات

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَٱلَّذِينَ هَادُواْ وَٱلصَّٰبِـِٔينَ وَٱلنَّصَٰرَىٰ وَٱلۡمَجُوسَ وَٱلَّذِينَ أَشۡرَكُوٓاْ﴾ واتە: بە ڕاستی کەسانێك کە بڕوایان هێناوەو کەسانێك کە بوون بە جوولەکەو ئەستێرە (یان فریشتە) پەرستەکانو (نەسرانیەکان)و ئاگرپەرستەکانو ئەوانەی هاوبەشیان بۆ خوا دادەنا، خوای گەورە باسی خەڵکی هەموو ئایینەکان دەکات لە خاوەن باوەڕانو غەیری خاوەن باوەڕان لە جوولەکەو گاورو و ئاگر پەرستو بتپەرستان، لە سورەتی (البقرة)دا لە پێشەوە باسمان کردنو ڕای زانایانمان لە بارەیانەوە باس کردوە، وە دەفەرمووێت: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ يَفۡصِلُ بَيۡنَهُمۡ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ شَهِيدٌ﴾ واتە: خودا لە ڕۆژی قیامەتدا بە کاری هەموویاندا ڕادەگات بە دادوەری خۆی،

---

[1] الغافر (٥١).

[2] الرازي (١٣/١٥).

[3] الانبياء (٢٣).

ئەوانەی بڕوایان هێناوە دەیانخاتە بەهەشتو ئەوانەشی خوانەناسن دەیانخاتە جەهەنەم، چونکە خوای گەورە ئاگاداری گشت کردارەکانیانە قسەکانیشیان لە یاد ناکاتو زانیاری هەیە بەسەر هەموو پەنهانیەکانیداو ئەوەیشی لەناو دڵیاندا شاردوویانەتەوە.

﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَمَن فِي الْأَرْضِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالدَّوَابُّ وَكَثِيرٌ مِّنَ النَّاسِ وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ وَمَن يُهِنِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِن مُّكْرِمٍ إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ ۩ (١٨)﴾

هەموو شتێك سوژدە بۆ خوا دەبات

خوای گەورە باسی ئەوەمان بۆ دەکات کە هەر خۆی بە تەنها شایەنی پەرستنە، دیارە لەبەر مەزنیەتی هەموو شتێك پێی خۆش بێت یان پێی ناخۆش بێت سوژدە بۆ خوا دەبات، وە هەر شتەو سوژدەیەکی تایبەت بە خۆی هەیەو بەو شێوەیە سوژدە دەبات، وەك خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَىٰ مَا خَلَقَ اللَّهُ مِن شَيْءٍ يَتَفَيَّأُ ظِلَالُهُ عَنِ الْيَمِينِ وَالشَّمَائِلِ سُجَّدًا لِّلَّهِ وَهُمْ دَاخِرُونَ﴾[1] واتە: ئایا ئەوانە نابیستنو سەرنج نادەن کە هەرچی خوا دروستی کردووە سێبەرەکانیان دەگۆڕێت بە لای ڕاستو چەپیاندا بە ملکەچیەوە سوژدە بۆ خوا دەبەن. وە لێرەیشدا دەفەرمووێت: ﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَمَن فِي الْأَرْضِ﴾ واتە: ئایا نەتدی کە بە ڕاستی سوژدە بۆ خوا دەبات ئەوەی لە ئاسمانەکانو ئەوەی لە زەویدایە، ﴿وَإِن مِّن شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ﴾[2] واتە: هەموو شتێك مەگین سوپاسو ستایشی خوای گەورە دەکات. وە دەفەرمووێت: ﴿وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ﴾ واتە: هەروەها ڕۆژو مانگو ئەستێرەکانو چیاکانو درەخت، بۆیە ناوی خۆرو مانگو ئەستێرەکانی هێناوە بە تایبەتی، چونکە غەیری خودا پەرستراون، خوای گەورە ڕوونی کردووەتەوە کە ئەمانیش سوژدە هەر بۆ وەدیهێنەریان دەبەن، چونکە ئەوانیش بەرفەرمانی خودانو لە فەرمانی دەرناچنو ژێربارن، ﴿لَا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ وَلَا لِلْقَمَرِ وَاسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَهُنَّ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ﴾[3] واتە: سوژدە مەبەن نە بۆ خۆرو نە بۆ مانگ بەڵکو سوژدە بەرن بۆ ئەو خوایەی ئەوانی وەدیهێناوە ئەگەر ئێوە تەنها ئەو دەپەرستن. لە هەردوو سەحیحەکەدا هاتووە لە ئەبو زەڕەوە

---

[1] النحل (٤٨).

[2] الاسراء (٤٤).

[3] فصلت (٣٧).

(ڕەزای خوای لێ بێت) ڕیوایەت کراوە دەڵێت: پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرمووی: (ئایا دەزانی ئەم خۆرە بۆ کوێ دەچێت؟) وتم: خواو پێغەمبەرەکەی (ﷺ) باش دەزانن. فەرمووی: (ئەم خۆرە دەڕوات لە ژێر (عرش)دا سوژدە دەبات پاشان داوای ئیزن دەکات شکی هەبوو کە پێی بوترێت: بگەڕێرەوە بۆ ئەو شوێنەی کە لێی هاتووی).[1] لە ئیبنو عەبباسەوە دەڵێت: پیاوێك هات بۆ لای پێغەمبەری خودا (ﷺ) وتی: ئەی پێغەمبەری خودا (ﷺ) ئەمشەو خەوتبووم لە خەومدا دیتم وەك ئەوەی كە نوێژەكەم لە پشت درەختێكەوە سوژدەم برد، درەختەكەیش سوژدەی برد كە من سوژدەم برد، گوێم لێ بوو درەختەكە دەیوت: ئەی خودایە بۆ ئەم سوژدەیە پاداشتم لای خۆت بۆ بنووسە، وە تاوانێكیشم بەو سوژدەیە لەسەر لابەرەو بیكە بە توێشوویەكیش بۆم لای خۆتو لێشم قەبوڵ بكە وەك چۆن لەبەندەت داود قەبووڵ كرد. ئیبنو عەباس دەڵێت: پێغەمبەری خودا (ﷺ) سوژدەیەكی خوێندو پاشان سوژدەی بردو ئەوەی خوێند كە پیاوەكە بۆی گێڕایەوە لە قسەی درەختەكە. تیرمیزیو ئیبنو ماجەو ئیبنو حیببان ڕیوایەتیان كردووە.[2] ﴿وَٱلدَّوَآبُّ﴾ واتە: گیانەوەر هەموو. لەم فەرموودەیەدا هاتووە لە ئیمامی ئەحمەدەوە پێغەمبەری خودا (ﷺ) قەدەغەی كردووە كە سەر پشتی گیانەوەر بكرێت بە مینبەر (چونكە لەوانەیە ئەوەی بەكاردەهێنرێت بۆ سواری چاكتر بێتو زۆرتر یادی خوا بكات لەوەی كە سواری بووە).[3] وە دەفەرموێت: ﴿وَكَثِيرٌ مِّنَ ٱلنَّاسِ﴾ واتە: زۆرێك لە مەردمیش سوژدە بۆ خوا دەبەن بە مەیلی خۆیان لە خودا دەپاڕێنەوە لە كاتی ئەو سوژدە بردنەدا، ﴿وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيۡهِ ٱلۡعَذَابُ﴾ واتە: زۆرێكیش بڕیاری سزایان بۆ دراوە، كە خۆ بە زل دەزانن ملكەچ ناكەنو سوژدە نابەن بۆ خودا، ﴿وَمَن يُهِنِ ٱللَّهُ فَمَا لَهُۥ مِن مُّكۡرِمٍۚ إِنَّ ٱللَّهَ يَفۡعَلُ مَا يَشَآءُ﴾ واتە: هەر كەسێك خودا توشی سوكایەتی بكات، هیچ كەسێك ناتوانێت ڕێزی لێ بگرێت، خودا مەیلی هەر شتێكی ببێت دەیكات. لە ئەبو هورەیرەوە دەڵێت: پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی: (وەختێك نەوەی ئادەم سوژدەی برد شەیتان گۆشەگیر دەبێتو دەگریو ئەڵێ: واوەیلا بۆ من نەوەی ئادەم فەرمانی پێدرا سوژدە ببات، سوژدەی بردو بەهەشتی بۆ خۆی برد، فەرمانیش كرا بە من سوژدە ببەم، سوژدەم نەبرد، ئاگریش بۆ من بوو). موسلیم ڕیوایەتی كردووە.[4] ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی كردووە لە عوقبەی كوڕی عامیرەوە دەڵێت: وتم: ئەی پێغەمبەری خودا (ﷺ) ئایا ڕێزی سورەتی (الحج) دراوە بەسەر سورەتەكانی تری

---

[1] فتح الباري (٦/٢٤٢)، مسلم (١/١٣٨).

[2] تحفة الأحوزي (٣/١٨١)، ابن ماجه (١/٣٣٤)، ابن حبّان) (٤/١٩١)، تیرمیزی وتوویەتی: فەرموودەیەكی غەریبە.

[3] أحمد (٣/٤٤١)، فەرموودەیەكی لاوازە.

[4] مسلم (١/٨٧).

قورئاندا بە دوو سوژدە؟ فەرمووی: (بەڵێ، هەر کەسێك سوژدەیان تێدا نەبات با نەیانخوێنێت). ئەبو داودو تیرمزیش ڕیوایەتیان کردووە.[1] ئەبو داود ڕیوایەتی کردووە لە (المراسیل)دا لە خالیدی کوڕی مەعدانەوە کە ئەبو داود دەڵێت: ئەم فەرموودەیە بە شێوەیەکی تر هاتووە واتە لەڕێگەیەکی ترەوە بەڵام(بەرەحمەت بێت)کە پێغەمبەر (ص) فەرموویەتی (فضلت سورة الحج علی سائرالقرآن بسجدتین) پاشان[2] بە سەحیح دانانرێت. حافیز ئەبو بەکری ئیسماعیلی ڕیوایەتی کردووە لە ئەبو جەهمەوە کە عومەر دوو سوژدەی برد لە سورەتی (الحج) کاتێك لە جابیە بوو، پاشان وتی: ئەم سورەتە ڕێزی لێ نراوە بە دوو سوژدە.[3] ئەبو داودو ئیبنو ماجە ڕیوایەتیان کردووە لە عەمری کوڕی عاسەوە کە پێغەمبەری خودا (ﷺ) پانزە سوژدەی خوێندووە لە قورئاندا، سێ سوژدەیان لە موفەسەلەکاندان دوانیش لە سورەتی (الحج)دا ئەمانە چەند بەڵگەیەکن یەکتری بەهێز دەکەن[4].

﴿هَٰذَانِ خَصْمَانِ ٱخْتَصَمُوا۟ فِى رَبِّهِمْ ۖ فَٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ قُطِّعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ مِّن نَّارٍ يُصَبُّ مِن فَوْقِ رُءُوسِهِمُ ٱلْحَمِيمُ ﴿١٩﴾ يُصْهَرُ بِهِۦ مَا فِى بُطُونِهِمْ وَٱلْجُلُودُ ﴿٢٠﴾ وَلَهُم مَّقَـٰمِعُ مِنْ حَدِيدٍ ﴿٢١﴾ كُلَّمَآ أَرَادُوٓا۟ أَن يَخْرُجُوا۟ مِنْهَا مِنْ غَمٍّ أُعِيدُوا۟ فِيهَا وَذُوقُوا۟ عَذَابَ ٱلْحَرِيقِ ﴿٢٢﴾﴾

هۆی هاتنەخوارەوەی ئەم ئایەتە

لە هەردوو سەحیحەکەدا هاتووە، لە ئەبو زەڕڕەوە: کە سوێندی خواردووە ئەم ئایەتە: ﴿هَٰذَانِ خَصْمَانِ ٱخْتَصَمُوا۟ فِى رَبِّهِمْ﴾ واتە: ئەمانە دوو کۆمەڵی دژ بەیەکن دەمەقاڵێو کێشەیانە دەربارەی پەروەرگاریان. لەسەر حەمزەو دوو هاوەڵەکەیو عوقبەو دوو هاوەڵەکەی ئەم ئایەتە هاتووەتە خوارەوە ئەو ڕۆژەی کە چوون بە گژ یەکداو پەلاماری یەکتریان دا لە بەدردا. ئەمە دەقی وتەی بوخاریە لە تەفسیری ئەم ئایەتەدا.[5] جارێکی تریش بوخاری ڕیوایەتی کردووە لە عەلی کوڕی ئەبو تالیبەوە کە دەڵێت: من یەکەم کەسێکم کە بە ئەژنۆدا دەکەوم لەبەر دەستی خوای ڕەحماندا بۆ کێشە لە ڕۆژی قیامەتدا. قەیس دەڵێت: ئەم ئایەتە: ﴿هَٰذَانِ خَصْمَانِ ٱخْتَصَمُوا۟ فِى رَبِّهِمْ﴾ لەسەر ئەوان هاتووەتەخوارەوە: ئەوانەی کە پەلاماری یەکتریان داو لە ڕۆژی بەدرداهەڵگژان بەیەکدا کەبریتین لە:

---

[1] الترمذي (٥٧٨)، سەرەتای فەرموودەکە حەسەنە.

[2] أبو داود في المراسل (٧٨)، فەرموودەیەکی مورسەلە.

[3] البيهقي (٢/٣١٧).

[4] ابو داود (١٤٠١)، ابن ماجه (١٠٧٥)، نەوەویو مونزیری بە حەسەنیان داناوە.

[5] فتح الباري (٨/٢٩٧)، مسلم (٤/٢٣٢٣).

عەلی‌و حەمزەو عوبەیدە بەبەرانبەر، شەیبەی کوڕی ڕەبیعەو عوتبەی کوڕی ڕەبیعەو وەلیدی کوڕی عوتبەوە. بوخاری خۆی بە تەنها ڕیوایەتی کردووە.[1] ئیبنو ئەبی نەجیح دەڵێت لە موجاهیدەوە لەم ئایەتەدا: ﴿هَٰذَانِ خَصْمَانِ ٱخْتَصَمُوا۟ فِى رَبِّهِمْ﴾ دەڵێت: ئەمە نموونەی خوانەناس‌و خاوەن باوەڕ کە کێشە دەکەن لەسەر زیندووبوونەوە. وە لە ڕیوایەتێکی تردا موجاهیدو عەتا دەڵێن: لەم ئایەتەدا، ئەوانەی کێشە دەکەن لەسەر پەروەردگاریان خاوەنباوەڕو خوانەناسانن. جارێکی تریش موجاهیدو عەتا دەڵێن: مەبەست بەم ئایەتە خاوەن باوەڕو خوانەناسە، ئەم قسانە هەموو ئەوانە دەگرێتەوە، بەسەرهاتی ڕۆژی بەدرو غەیری بەدریش دەگرێتەوە، چونکە خاوەن باوەڕان دەیانەوێت ئایینی خودای گەورە سەربخەن، خوانەناسانیش دەیانەوێت ڕووناکی باوەڕ بکوژێننەوەو خەڵکی لە هەق دووربخەنەوەو پڕوپوچی خۆیان برەو پێ بدەن ئەمەش کێشمەکێشێکی بەردەوامە... ئەمە ڕاوبۆچوونی ئیبنو جەریرەو ڕایەکی چاکیشە.

پاداشتی خوانەناسان

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ قُطِّعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ مِّن نَّارٍ﴾ واتە: جا ئەوانەی کە بێباوەڕ بوون لە (ڕۆژی دواییدا) پۆشاکیان بۆ دەبڕدرێت (پڕ بەبەریان) لە ئاگر، سەعیدی کوڕی جوبەیر دەڵێت: چۆشاکی مس چونکە لە هەموو شتێك زیاتر گەرم دەبێت کە گەرم بکرێت.[2] ﴿يُصَبُّ مِن فَوْقِ رُءُوسِهِمُ ٱلْحَمِيمُ﴾ واتە: بەسەریاندا دەڕژێنرێت ئاوی زۆر گەرم، ﴿يُصْهَرُ بِهِۦ مَا فِى بُطُونِهِمْ وَٱلْجُلُودُ﴾ واتە: دەتوێنرێتەوە بەو (ئاوە گەرمە) ئەوەی لەناو سکیاندایەو پێستەکانیش(یان)، ئیبنو جەریر ڕیوایەتی کردووە لە ئەبو هورەیرەوە ئەمیش لە پێغەمبەرەوە (ﷺ) فەرموویەتی: (ئەو ئاوە کوڵەکە دەکرێت بەسەریاندا (مێشکی) سەریان کون دەکات‌و دەچێتە ناو بۆشایی مێشکیان‌و بەناو لاشەیاندا دەڕواتە خوارەوەو دەیبڕێت هەتا دەگاتە هەردوو پایان دەسوتێ‌و پارچە پارچە دەبێت‌و دێتەخوار، ئەوە توانەوەیە، پاشان دەڵێت: چۆن بوو وەك خۆی لێ دێتەوە).[3] تیرمزیش ڕیوایەتی کردووە و دەڵێت: فەرموودەیەکی چاك‌و ڕاستە (حسن صحيح).[4] ئیبنو ئەبی حاتەمیش هەر بەو شێوەیە ڕیوایەتی کردووە. دیسان ئیبنو ئەبی حاتەم ڕیوایەتی کردووە لە عەبدوڵای کوڕی سەرییەوە دەڵێت: فریشتە دێتە لای دەفرێکی بە دوو مەقاش هەڵگرتووە ئەوەندە گەرمە وەختێك نزیك دەبێتەوە

---

[1] فتح الباري (۸/۲۹۷)

[2] الطبري (۱۸/۵۹۰).

[3] الطبري (۱۸/۵۹۱).

[4] تحفة الأحوزي (۷/۳۰۱)، فەرموودەیەکی لاوازە.

لە دەم و چاوی ڕقی لێیەتی، دەڵێت گورزێکی ئاسنی پێیە بەرزی دەکاتەوە دەیکێشێنێت بەسەریدا مێشکی دەپرژێنێت و پاشان ئەو ئاوە کوڵە لەو دەفرەدا دەکاتە مێشکی و دەچێتە بۆشایی مێشکی، ئەوەیە کە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿يُصْهَرُ بِهِۦ مَا فِى بُطُونِهِمْ وَٱلْجُلُودُ﴾[1] واتە: بەو ئاوە کوڵاوە ناو سکیان و پێستیان دەسوتێنێت و دەتوێتەوەو دێتە خوارەوە. ئیبنو عەباس لەم ئایەتەدا ﴿وَلَهُم مَّقَٰمِعُ مِنْ حَدِيدٍ﴾ دەڵێت: لێیان دەدرێت بەو گورزە ئاسنینە هەر پارچەیەکی لە شوێنێك دەکەوێت. هاوارو واوەیلایانە.[2] ﴿كُلَّمَآ أَرَادُوٓا۟ أَن يَخْرُجُوا۟ مِنْهَا مِنْ غَمٍّ أُعِيدُوا۟ فِيهَا وَذُوقُوا۟ عَذَابَ ٱلْحَرِيقِ﴾ واتە: هەر کاتێك بیانەوێت لە ناو ئەو ئاگرە بێنە دەرەوە، لەو مەینەتیە خۆیان ڕزگار بکەن دەخرێنە ناوی و پێیان دەوترێت: ژیانی ئاگری سوتێنەر بچێژن. ئەعمەش دەڵێت: لە ئەبو زەبیانەوە لە سەلمانەوە دەڵێت: ئەو ئاگرە زۆر ڕەش و تاریکە گڕو پشکۆکەی ڕووناك نابێتەوە، پاشان ئەم ئایەتەی خوێند ﴿كُلَّمَآ أَرَادُوٓا۟ أَن يَخْرُجُوا۟ مِنْهَا مِنْ غَمٍّ أُعِيدُوا۟ فِيهَا﴾، ﴿وَذُوقُوا۟ عَذَابَ ٱلْحَرِيقِ﴾ وەك ئەم ئایەتە وایە کە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَقِيلَ لَهُمْ ذُوقُوا۟ عَذَابَ ٱلنَّارِ ٱلَّذِى كُنتُم بِهِۦ تُكَذِّبُونَ﴾[3] واتە: پێیان دەوترێت بچەژن سزای ئەو ئاگرەی کە ئێوە باوەڕتان پێ نەدەکرد.

﴿إِنَّ ٱللَّهَ يُدْخِلُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ جَنَّٰتٍ تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِن ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا ۖ وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ ﴿٢٣﴾ وَهُدُوٓا۟ إِلَى ٱلطَّيِّبِ مِنَ ٱلْقَوْلِ وَهُدُوٓا۟ إِلَىٰ صِرَٰطِ ٱلْحَمِيدِ ﴿٢٤﴾﴾

پاداشتی خاوەنباوەڕان

کاتێك خوای گەورە باسی ژیانی خەڵکی ناو ئاگر دەکات (خوا پەنامان بدات لەو ژیانە) کە تێیدا دەژین لە جەزرەبەو مەینەتی و سوتاندن و زنجیر لە دەست و قاچ و لەگەڵ پۆشاکی ئاگرین کە دەکرێتە بەریان، پاشان دێتە سەر باسی خەڵکی بەهەشت داوامان وایە لە خوا کە لە ڕێزو بەزەیی خۆی بێ بەشمان نەکات، دەفەرموێت: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ يُدْخِلُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ جَنَّٰتٍ تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ﴾ واتە: ئەوانەی خاوەن باوەڕن خوای گەورە دەیانخاتە باغاتێك جۆباریان بەبەردا دەڕوات، واتە: ئەو ڕووبارە بەبەردەم و لە پشت و بە تەنیشت و بە ژێر درەخت و کۆشکەکانیدا دەڕوات،

---

[1] الدر المنثور (٦/٢١).

[2] الطبري (١٨/٥٩٣).

[3] السجدة (٢٠).

بە ئارەزووی خۆیان بۆ هەر شوێنێك حەزی لێ بكەن‌و ئارەزوویان بێ دەیبەن، ﴿ يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِن ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا ﴾ واتە: لەو بەهەشتەدا خشڵی بازنی زێڕو مرواریان لە دەستدایە، وەك پێغەمبەر (ﷺ) لە فەرموودەیەكی سەحیحدا فەرموویەتی: (خشڵی خاوەن باوەڕ دەگاتە ئەو شوێنەی كە ئاوی دەستنوێژ پێی دەگات).[1] ﴿ وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ ﴾ واتە: پۆشاكیان لەناو بەهەشتدا ئاوریشمە بە پێچەوانەی خەڵكی ناو جەهەنەم، كە پۆشاكیان ئاگرە، پۆشاكی ئەمان لە ئاوریشمی تەنك‌و سفتە. وەك خوای گەورە لە ئایەتێكی تردا دەفەرموێت: ﴿عَالِيَهُمْ ثِيَابُ سُندُسٍ خُضْرٌ وَإِسْتَبْرَقٌ وَحُلُّوا أَسَاوِرَ مِن فِضَّةٍ وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا ﴿٢١﴾ إِنَّ هَٰذَا كَانَ لَكُمْ جَزَاءً وَكَانَ سَعْيُكُم مَّشْكُورًا﴾[2] واتە: لەبەریاندایە بەرگی نەرم‌و نۆڵی سەوزكارو پۆشاكی ئاوریشمین‌و ڕازێنراوەتەوە بە بازنی زیوو پەروەردگاریان شەرابی پاك‌و تەمیزیان پێ نۆش ئەكات، ئەم بەهەشتە پاداشتی ئێوەیەو هەموو كۆششێكتان سوپاسكراوە. لە فەرموودەی سەحیحدا هاتووە: (لە دنیادا پۆشاكی ئەوریشم‌و ئەوەی بە ئاوریشم تێكەڵكراوەو ڕازاوەتەوە لەبەر مەكەن، چونكە هەر كەسێك لە دنیادا لەبەری كرد لە ڕۆژی دواییدا لەبەری ناكات).[3] عەبدوڵای كوڕی زوبەیر دەڵێت: هەر كەسێك هەتا ئاوریشم لەبەر نەكات لە ڕۆژی دواییدا ناچێتە بەهەشت، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ ﴾[4] پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَهُدُوا إِلَى الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ﴾ واتە: بەرەو قسەی پاك‌و چاك دەبرێن، وەك ئەم ئایەتە كە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَأُدْخِلَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ ۖ تَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ ﴾[5] واتە: وە ئەوانەی باوەڕیان هێناوەو كردەوەی چاكیان كردووە دەخرێنە بەهەشتانێك كە ڕووبارەكان دێن‌و دەچن بە هەمیشەیی تیایدا دەبن بە ئیزنی پەروەردگاریان بەخێرهاتنیان لەو (بەهەشتە) بە وتەی سەلامە. وە دەفەرموێت: ﴿وَالْمَلَائِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِم مِّن كُلِّ بَابٍ ﴿٢٣﴾ سَلَامٌ عَلَيْكُم بِمَا صَبَرْتُمْ ۚ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ﴾[6] واتە: فریشتەكانیش

---

[1] فتح الباري (١٠/٣٩٨)، مسلم (١/٢١٩).

[2] الانسان (٢١_٢٢).

[3] مسلم (٣/١٦٤٢/١٦٣٨).

[4] النسائي في الكبرى (٥/٤٦٥).

[5] ابراهيم (٢٣).

[6] الرعد (٢٣_٢٤).

دەچنە ژوورەوە بۆ لایان لە هەموو دەرگایەکەوە، (پێیان دەڵێن) سەلامتان لێ بێت چونکە ئارامتان گرت (لە دنیادا) جا چەند سەرەنجامێکی چاکتان بوو. وە دەفەرمووێت: ﴿ لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا تَأْثِيمًا ﴿٢٥﴾ إِلَّا قِيلًا سَلَٰمًا سَلَٰمًا ﴾[1] واتە: نابیستن لەو بەهەشتەدا نە قسەی بێ هودەو نە تاوانبارکردن، جگە لە وتەی سڵاوو سەلام کردن (لە یەکتری). دەڕۆن بەرەو شوێنێ کە هەمیشە قسەی چاکو پاکی تێدا دەبیستن، وە دەفەرمووێت: ﴿وَيُلَقَّوْنَ فِيهَا تَحِيَّةً وَسَلَٰمًا ﴾[2] واتە: لەو شوێنەدا سڵاویان لێ دەکرێت (لە لایەن فریشتەکانەوە زۆر بە گەورەیی). نەك وەك خەڵکی ئاگر کە سوکایەتیان پێ دەکرێت بە قسەو لێدان پێیان دەوترێت: سزای سوتێنەر بچەژن. وە دەفەرمووێت: ﴿وَهُدُوٓاْ إِلَىٰ صِرَٰطِ ٱلْحَمِيدِ﴾ واتە: بەرەو شوێنێك دەبرێن کە سوپاسی خودای تێدا دەکەن بۆ ئەو چاکەیەی کردی لەگەڵیانو بەهرەمەندی کردوونو ڕێزی لێناون، وەك لە فەرموودەی سەحیحدا هاتووە: (ئەوانە فێری تەسبیحاتو سوپاسو ستایش دەکرێن، وەك فێری هەناسەدان کراون).[3] هەندێ لە زانایانی تەفسیر لەم ئایەتەدا: ﴿وَهُدُوٓاْ إِلَى ٱلطَّيِّبِ مِنَ ٱلْقَوْلِ ﴾ وتوویانە: فێری قورئان دەکرێن. هەندێکی تر وتوویانە فێری (لا إله الاّ الله) دەکرێن. هەندێکی تریش وتوویانە: فێری پاڕانەوەی چاکو دروست دەکرێن. ﴿وَهُدُوٓاْ إِلَىٰ صِرَٰطِ ٱلْحَمِيدِ﴾ واتە: شارەزای ڕێی ڕاست دەکرێن لە دنیادا . ئەمانەی کە باسمان کرد دژایەتیان نیە لەگەڵ ئەو قسانەی باسمان کرد.

﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ وَٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ ٱلَّذِى جَعَلْنَٰهُ لِلنَّاسِ سَوَآءً ٱلْعَٰكِفُ فِيهِ وَٱلْبَادِ ۚ وَمَن يُرِدْ فِيهِ بِإِلْحَادٍۭ بِظُلْمٍ نُّذِقْهُ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٢٥﴾﴾

هەڕەشە لەو کەسانەی بوونەتە لەمپەر لە ڕێی خواو کەعبەی پیرۆزداو دەیانەوێت بێدینی تێدا بکەن

خوای گەورە بێزاری خۆی دەردەبڕێت لەو خوانەناسانەی کە دەبنە لەمپەر لە ڕێی خاوەن باوەڕاندا کە بچنە کەعبەی پیرۆزو مەناسیکەکانی خۆیان بەجێ بێنن (یاسای قوربانی بەجێ بهێنن) وە خۆیان بە خاوەنو کاربەدەستی دەزانی، خوای گەورەیش لە ئایەتێکی تردا دەفەرمووێت: ﴿وَمَا كَانُوٓاْ

---

[1] الواقعة (٢٥ـ٢٦).

[2] الفرقان (٧٥).

[3] مسلم (٤/٢١٨٠/٢١٨١).

أَوْلِيَآءَهُۥٓۚ إِنْ أَوْلِيَآؤُهُۥٓ إِلَّا ٱلْمُتَّقُونَ﴾[1] واتە: لە كاتێكدا ئەوان خۆشەویستو سەرپەرشتیاری ئەو (مزگەوتە) نین بە ڕاستی سەرپەرشتیارو خۆشەویتی ئەو (مزگەوتە) خواناسانو پارێزكارانن. لەم ئایەتەدا بەڵگە هەیە لەسەر ئەوەی كە لە مەدینە هاتووە، وەك لە سورەتی (البقرة)دا دەفەرمووێت: ﴿ يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلشَّهْرِ ٱلْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ ۖ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ ۖ وَصَدٌّ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ وَكُفْرٌۢ بِهِۦ وَٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِۦ مِنْهُ أَكْبَرُ عِندَ ٱللَّهِ ﴾[2] واتە: پرسیارت لێ دەكەن دەربارەی مانگی حەرام جەنگكردن تیایدا بڵێ جەنگ لە مانگی ئاگریەستدا گوناهێكی گەورەیە بەڵام بەرهەڵستی ڕێبازی خواو بێبڕوایی پێیو (ڕێگری موسڵمانان) لە مزگەوتی حەرامو دەركردنی خەڵكی ئەو مزگەوتە لێی گەورەترە لە لای خودا (لە جەنگكردن لە مانگی حەرامدا). وە لێرەیشدا دەفەرموێت: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ وَٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ ﴾ واتە: لەگەڵ ئەوەیشدا كە خوانەناس بوونو دەبوونە لەمپەریش لە ڕێگەی خوداو ڕۆیشتن بۆ ناو كەعبەی پیرۆز، واتە: نەیاندەهێشت خاوەن باوەڕان بچنە ناو كەعبەی پیرۆز كە لە ڕاستیدا خاوەن باوەڕان خاوەنو شایستەترن لەو خوانەناسانە بەو شوێنە، ئەم ڕستەیە لەم ئایەتەدا، وەك ئەم ئایەتە وایە كە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُم بِذِكْرِ ٱللَّهِ ۗ أَلَا بِذِكْرِ ٱللَّهِ تَطْمَئِنُّ ٱلْقُلُوبُ ﴾[3] واتە: ئەوانەی كە بڕوایان هێناوەو دڵیان ئارام دەبێت بە یادی خوا ئاگادار بن كە هەر بە یادی خوا دڵەكان ئارام دەبن.یانی سیفەتیان وایە كەبەیادی خوا دڵئارام ئەبن.

باسی بەكرێدانی خانووی مەككە

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ٱلَّذِى جَعَلْنَـٰهُ لِلنَّاسِ سَوَآءً ٱلْعَـٰكِفُ فِيهِ وَٱلْبَادِ﴾ واتە: كە ئەوێمان داناوە (بۆ خواپەرستی) بۆ هەموو خەڵكی یەكسانە چ ئەوانەی لەوێدان یان لە دوورەوە بۆی دێن. ئەو خوانەناسانە ڕێیان دەگرت لە خەڵكی كە بچنە ناو كەعبەی پیرۆز، كە خوای گەورە كردبووی بە شوێنی هەموو كەسێك بەبێ جیاوازی، با ئەو كەسانە دانیشتووی ئەوێ بووبن یان خەڵكی شوێنێكی دووری مەككە بن، ﴿سَوَآءً ٱلْعَـٰكِفُ فِيهِ وَٱلْبَادِ﴾ واتە: چ نیشتەجێ چ خەڵكی شوێنی تر. لەم ئایەتەوە دەردەكەوێت كە خەڵكی یەكسانن لەناو سەر زەمینی مەككەو دانیشتن تێیدا، وەك عەلی كوڕی ئەبو

---

[1] الانفال (٣٤).

[2] البقرة (٢١٧).

[3] الرعد (٢٨).

تەلحە دەڵێت: لە ئیبنو عەباسەوە لەم ئایەتەدا ﴿سَوَآءً ٱلۡعَـٰكِفُ فِيهِ وَٱلۡبَادِ﴾ دەڵێت: خەڵكی مەككەو خەڵكی غەیری مەككە دادەبەزینە ناو كەعبەی پیرۆز.[1] موجاهید لەم ئایەتەدا: ﴿سَوَآءً ٱلۡعَـٰكِفُ فِيهِ وَٱلۡبَادِ﴾ دەڵێت: خەڵكی مەككەو خەڵكی غەیری مەككە یەكسان بوون لە خانووەكاندا، ئەبو سالحو عەبدورەحمانی كوڕی سابتو (سابط) عەبدورەحمانی كوڕی زەیدی كوڕی ئەسلەمیش هەر وایان وتووە. عەبدورەزاق دەڵێت: لە موعەمەرەوە لە قەتادەوە دەڵێت: خەڵكی مەككەو خەڵكی غەیری مەككە یەكسانن، ئەم باسە ئەوەیە كە شافیعیو ئیسحاقی كوڕی ڕاهەوەیهی لە مزگەوتی خەیفدا كێشەیان بوو لەسەری، ئەحمەدی كوڕی حەنبەلیش لەوێ بوو، شافیعی (ڕەحمەتی خوای لێ بێت) ڕای وابوو كە زەوی و شوێنەكانی مەككە دروستە تەملیك بكرێن لەسەر خەڵكیو بەكرێش بدرێنو بۆ كەسو كاریشیان بەمیراتی بمێننەوە، فەرموودەكەی ئوسامەی كوڕی زەیدی كردە بەڵگە كە دەڵێت: وتم: ئەی پێغەمبەری خودا (ﷺ) ئایا بەیانی لە ماڵەكەی مەككەت دابەزین؟ پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (جائایا عەقیل هیچ شوێنێكی هێشتۆتەوە بۆمان[2]) پاشان فەرمووی: (خوانەناس هیچ نابا لە موسڵمان موڵمانیش هیچ نابا لە خوانەناس) (واتە: نابنە میراتگری یەكتری وەرگێڕ) (ئەم فەرموودەیە لە هەردوو سەحیحەكەدا هاتووە.[3] ڕیوایەت كراوە كە عومەری كوڕی خەتاب خانوویەكی كڕی لە سەفوانی كوڕی ئومەییە لە مەككە بە چوار هەزار (درهەم)، كردیە بەندیخانە. تاوس و عەمری كوڕی دیناریش هەر وایان وتووە. ئیسحاقی كوڕی ڕاهەوەیهی دەڵێت: خانووی مەككە نە دەبێتە میراتیو نە بە كرێیش دەدرێت. ئەمە ڕاوبۆچوونی هەندێ لە زانایانی پێشینەیە عەتاو موجاهیدیش هەر وایان وتووە، ئیسحاقی كوڕی ڕاهەوەیهی ئەو فەرموودەی ئیبنو ماجەی كردووەتە بەڵگە كە ڕیوایەتی كردووە لە عەلقەمەی كوڕی نەزلەوە دەڵێت: پێغەمبەری خودا (ﷺ)و ئەبو بەكرو عومەو وەفاتیان كرد، باسی خانووی مەككە نەكراوە، زەوییەك نەبێت چۆڵ بوو بێت هەر كەسێك پێویستی بووە تێیدا دانیشتووە وە هەر كەسێك پێویستی پێی نەبووە داویەتی بە خەڵكی تر.[4] عەبدورەزاق ڕیوایەتی كردووە لە عەبدوڵای كوڕی عەمرەوە كە دەڵێت: دروست نیە فرۆشتنی خانووی مەككەو بەكرێدانی. دیسان ئیبنو جورەیج دەڵێت: عەتانە نەهی كردبوو لە كرێ وەرگرتن لە حەرەمی مەككەدا، ئیبنو جورەیج دەڵێت: عەتا هەواڵی دامێ كە عومەری كوڕی خەتاب نەهی كردووە لە دانانی دەرگا بۆخانووەكانی مەككەدا بۆ

---

[1] الطبري (١٨/٥٩٦).

[2] چونكە عەقیل وطالب كەكوڕی (ابوطالب)بوون،میراتی ئەبوتالبیان بۆمابوویەوە وئەویش هەمووی فرۆشتبوو.(وەرگێڕ).

[3] البخاري (٧٦٧٤)، مسلم (١٦١٤).

[4] ابن ماجه (٣١٠٧)، سەنەدەكانی سەحیحە.

ئەوەی حاجیەكان لەو حەوشەكانیاندا دابەزن، یەكەم كەسێك دەرگای بۆ خانووەكەی كرد سوهەیلی كوڕی عەمر بوو، لەبەر ئەوە عومەر ناردی بە شوێنیدا، سوهەیل وتی: ئەی گەورەی موسڵمانان مۆڵەتم بدە، من پیاوێكی بازرگانم، بۆیە دوو دەرگام داناوە هەتا پشتم لێ بگرن، عومەر وتی: باشە مۆڵەت دەدرێی بۆ ئەوە. عەبدوڕەزاق ڕیوایەتی كردووە لە موجاهیدەوە كە عومەری كوڕی خەتاب دەڵێت: ئەی خەڵكی مەككە دەرگا بۆ خانووەكانتان دامەنێن تا خەڵكی لە دوورەوە دێن با بە مەیلی خۆیان لە هەر شوێنێكدا دادەبەزن دانیشن.[1] عەبدوڕەزاق دەڵێت: موعەممەر هەواڵی داینێ لەو كەسانەی كە لە عەتایانەوە بیستووە لەم ئایەتەدا: ﴿سَوَآءً ٱلۡعَـٰكِفُ فِيهِ وَٱلۡبَادِ﴾دەیووت: لە هەر شوێنێكدا مەیلیان لێ بێت دادەبەزن. دارەقوتنی ڕیوایەتی كردووە لە عەبدوڵڵای كوڕی عەمرەوە بە مەوقوفی كەئەفەرموێ: (هەر كەسێك كرێی خانووی مەككە بخوات ئەوە ئاگری خواردووە).[2] ئیمامی ئەحمەد ڕێگایەكی مامناوەندی گرتووەتە بەر لەم بارەیەوە، وەك ساڵحی كوڕی لێوەی گێڕاوەتەوە كە وتوویەتی: خانووی مەككە دەبێتە ماڵو میراتیشی لێ دەدرێت، بەڵام نادرێت بە كرێ تاكار بە هەردوو جۆرە فەرمودەكە بكرێت، والله أعلم.

هەڕەشە لەو كەسانەی دەیانەوێت تاوانی گەورە بكەن لە حەرەمدا

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَمَن يُرِدۡ فِيهِ بِإِلۡحَادِۭ بِظُلۡمٍ نُّذِقۡهُ مِنۡ عَذَابٍ أَلِيمٍ﴾ واتە: هەر كەسێك لەوێ دەست درێژی بكاتو لە ڕێ لابدات سزای بە ژانی پێ دەچێژرێت. هەندێ لە زانایانی تەفسیرو زمانی عەرەبی ئەڵێن: ئەو بایە (الباء) لێرەدا بۆ زیادەیە وەك ئەم ئایەتە كە دەفەرموێت: ﴿تَنۢبُتُ بِٱلدُّهۡنِ﴾[3] واتە: (تُنبت الدّهن)واتە چەور شین ئەكات. هەر بەو شێوەیەش ﴿بِإِلۡحَادٍ﴾ واتە: (إلْحَاداً) واتە: هەركەسێك هەڵسێت بە كارێكی ناشیرین لە تاوانە گەورەكان، وە دەفەرموێت: ﴿بِظُلۡمٍ﴾ واتە: بزانێت ناهەقیەو بە ئەنقەست بیكاتو هیچ تەفسیرێكی تری بۆ نەكات. وەك ئیبنو جورەیج دەڵێت: لە ئیبنو عەباسەوە: بە ئەنقەست هەڵسان بە كارێك.[4] عەلی كوڕی ئەبو تەلحە دەڵێت لە ئیبنو عەباسەوە: ﴿بِظُلۡمٍ﴾ واتە: بە شەریك دانان بۆ خوا.[5] عەوفی دەڵێت لە ئیبنو عەباسەوە

---

[1] الدر المنثور (٤/٦٣٣).

[2] الدار القطني (٢/٣٠٠).

[3] المؤمنون (٢٠).

[4] الطبري (١٨/٦٠١).

[5] الطبري (١٨/٦٠٠).

﴿بِظُلۡمٍ﴾ واتە: ئەو شتانە حەڵاڵ بكات لە حەرەمی مەككەدا كە خودا حەرامی كردووە بۆت لە خراپەكاریو كوشتنی خەڵكی، ناهەقی بكەی بە كەسێك كە ناهەقی بەرانبەر تۆ ناكاتو كەسێك بكوژی كە تۆ ناكوژێت هەر كەسێك ئەوەی كرد سزای بە ژانی بۆ خۆی بەدەست هێناوە.[1] موجاهید دەڵێت: ﴿بِظُلۡمٍ﴾ واتە: هەڵسێت بە كارێكی ناشیرین لە حەرەمدا. ئەمەیش یەكێكە لە تایبەتمەندیەكانی حەرەم كەخوا سزای ئەو كەسانە دەدات نیازی خراپە بەرامبەر حەرەم ئەكەن، با خراپەكەشیان نەكردبێت، وەك ئیبنو ئەبی حاتەم ڕیوایەتی كردووە لە تەفسیرەكەیدا، لە ئیبنو مەسعودەوە لەم ئایەتەدا: ﴿وَمَن يُرِدۡ فِيهِ بِإِلۡحَادِۭ بِظُلۡمٍ﴾ دەڵێت: ئەگەر پیاوێك بیەوێت لە حەرەمدا دەستدرێژی بكاتو لە ڕێ لابدات، با لە عەدەنی ئەبیەنیش بێت خوای گەورە هەر سزای بە ژانی پێ دەچێژێت.[2] ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی كردووە.[3] منیش ئەڵێم: ئەم سەنەدانە ڕاستن لەسەر مەرجی بوخاری. سەعیدی كوڕی جوبەیر دەڵێت:قسەوتن و زیاتر لەوەش بە خانمی حەرەم تاوانە، حەبیبی كوڕی ئەبی سابت دەڵێت: ﴿وَمَن يُرِدۡ فِيهِ بِإِلۡحَادِۭ بِظُلۡمٍ﴾ واتە: ئەوەی شت دەشارێتەوە لە مەككەدا. كەسانی تریش هەر وایان وتووە. وە ئیبنو عەباس لەم ئایەتەدا: ﴿وَمَن يُرِدۡ فِيهِ بِإِلۡحَادِۭ بِظُلۡمٍ﴾ دەڵێت:ئەم ئایەتە لەسەر عەبدوڵای كوڕی ئونەیس هاتوەتەخوارەوە، پێغەمبەری خودا (ﷺ) ناردی لەگەڵ دوو پیاودا، یەكێكیان كۆچەری بوو ئەوی تریان ئەنساری بوو، خۆیان بە بنەماڵەدا هەڵدەكێشاو شانازیان پێوە دەكرد، عەبدوڵای كوڕی ئونەیسیش تووڕەبوو،ئەنساریەكەی كوشت پاشان لە موسڵمانیەتی پاشگەزبووەوەو هەڵات بۆ مەككە، ئەم ئایەتانەی لەسەر هاتەخوار: ﴿وَمَن يُرِدۡ فِيهِ بِإِلۡحَادِۭ بِظُلۡمٍ﴾یانی: هەر كەسێك هەڵسا بە دەستدرێژی لە مەككەدا، واتە: پاشگەز بێتەوە لە ئیسلامەتی، ئەم فەرمودانە هەرچەندە بەڵگەیە لەسەرئەوەی ئەم شتانە(ئیلحاد)ن، بەڵام ئایەتەكە لەوە گشتگشیترە، بەڵكو هەڕەشەیە بۆ ئەو كەسانەی كە بەكاری خراپتر هەڵدەسن، وەك چۆن خاوەن فیلەكان ویستیان مەككەی پیرۆز وێران بكەن خوای گەورە دەستە دەستە باڵداری ناردە سەریان ﴿تَرۡمِيهِم بِحِجَارَةٖ مِّن سِجِّيلٖ ۝٤ فَجَعَلَهُمۡ كَعَصۡفٖ مَّأۡكُولِۭ﴾[4] واتە: بەردبارانیان دەكردن بە وردە زیخی گڵین، سەرەنجام وەك كای خوراویان لێ كردن. واتە: تێكیشكاندنو كردنیە پەندی ڕۆژگار بۆ هەر

---

[1] الطبري (١٨/٦٠٠).

[2] الطبري (١٨/٦٠١).

[3] أحمد (١/٤٢٨)، فەرموودەیەكی لاوازە.

[4] الفيل (٤ـ٥).

کەسێك بیری خراپەکردنی هەبێت لە مەککەی پیرۆز. بۆیە لە فەرموودەی سەحیحدا هاتووە کە پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی: (ڕۆژێك دێت سوپایەك دەیەوێت ئەم ماڵە (کەعبەی پیرۆز) داگیر بکات، تا کاتێك دەگەنە بەیدا[1] .(ئەوەڵ و ئاخریان بەناو زەمیندا دەبرێتە خوارەوە).[2]

﴿وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَٰهِيمَ مَكَانَ ٱلْبَيْتِ أَن لَّا تُشْرِكْ بِى شَيْـًٔا وَطَهِّرْ بَيْتِىَ لِلطَّآئِفِينَ وَٱلْقَآئِمِينَ وَٱلرُّكَّعِ ٱلسُّجُودِ ﴿٢٦﴾ وَأَذِّن فِى ٱلنَّاسِ بِٱلْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَىٰ كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِن كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ ﴿٢٧﴾﴾

دروستکردنی کەعبە و جاڕدان بۆ حەج

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَٰهِيمَ مَكَانَ ٱلْبَيْتِ أَن لَّا تُشْرِكْ بِى شَيْـًٔا﴾ واتە: کاتێك کە ئیبراهیممان لە جێی ئەم ماڵەدا پەنادا، (پێمان وت) کە کەس نەکەی بە شەریکی من. ئەمە خۆی هەڕەشەو ئاگادارکردنەوەیەکە بۆ ئەو کەسانەی شەریکیان بۆ خوا داناوەو غەیری خوایان پەرستووە، خوای گەورە باسی ئیبراهیم دەکات کە شوێنی ئەو ماڵەی نیشاندا. واتە: شارەزای کردو ئەو ماڵەی دایە دەستی و فەرمانی پێدا کە دروستی بکات. زۆرێك لە زانایان ئەم ئایەتەیان کردووەتە بەڵگە کە: ئیبراهیم (سەلامی خوای لێ بێت) یەکەم کەس بووە کە ئیزن دراوە کە ئەم ماڵە (واتە: کەعبەی پیرۆز) دروست بکات لە پێش ئەو دروست نەکراوە). وە لە فەرموودەی سەحیحدا هاتووە لە ئەبو زەڕەوە دەڵێت: وتم: ئەی پێغەمبەری خودا (ﷺ) کام مزگەوت یەکەم جار دانراو دروست کرا؟ فەرمووی: (المسجد الحرام). وتم: پاشان کام مزگەوت؟ فەرمووی: (بيت المقدس). وتم: نێوانیان چەند بوو؟ فەرمووی: (چل ساڵ).[3] خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِى بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَٰلَمِينَ ﴿٩٦﴾ فِيهِ ءَايَٰتٌۢ بَيِّنَٰتٌ مَّقَامُ إِبْرَٰهِيمَ﴾[4] واتە: بە ڕاستی یەکەم ماڵێك دانرا بۆ (خواپەرستی) خەڵکی ئەو ئەو ماڵەیە کە لە بەککە (مەککە) دایە پیرۆزکراوەو ڕێنموونیە بۆ هەموو جیهانیان، تیایدا هەیە چەند بەڵگەو نیشانەی ڕوون (کە یەکێکیان) شوێن وەستانەکەی ئیبراهیمە. وە فەرموویەتی: ﴿وَعَهِدْنَآ إِلَىٰٓ إِبْرَٰهِـۧمَ وَإِسْمَٰعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِىَ لِلطَّآئِفِينَ وَٱلْعَٰكِفِينَ وَٱلرُّكَّعِ ٱلسُّجُودِ﴾[5]

---

[1] بەیداء: شوێنێکە لە نێوان مەککەو مەدینەدایە.

[2] فتح الباري (٣٩٧/٤).

[3] فتح الباري (٤٦٩/٦)، مسلم (٣٧٠/١).

[4] ال عمران (٩٦-٩٧).

[5] البقرة (١٢٥).

واتە: وە سپاردمان بە ئیبراهیمو ئیسماعیل کە ماڵەکەم پاك بکەنەوە بۆ ئەوانەی بە دەوری کەعبەدا دەسوڕێنەوەو ئەوانەی کە تێیدا دەمێننەوە، هەروەها کڕنوش بەرانو سوژدەبەران. وە خوای گەورە لێرەدا دەفەرمووێت: ﴿أَن لَّا تُشۡرِكۡ بِي شَيۡـٔٗا﴾یانی: تەنیا بە ناوی منەوە دروستی بکە، ﴿وَطَهِّرۡ بَيۡتِيَ﴾ واتە: وە ماڵەکەم (کەعبە) پاك بکەرەوە، موجاهید دەڵێت: واتە: ماڵی من خاوێن بکەرەوە لە بتپەرستی.[1] ﴿لِلطَّآئِفِينَ وَٱلۡقَآئِمِينَ وَٱلرُّكَّعِ ٱلسُّجُودِ﴾ واتە: خاوێنی بکەرەوە بۆ ئەو کەسانەی کە بە تەنها خودا دەپەرستنو شەریکی بۆ دانانێن، (الطائف) دیارە ئەو کەسانەن کە بە دەوری کەعبەی پیرۆزدا دەسوڕێنەوە، ئەو سوڕانەوەیە عیبادەتێکی تایبەتیە لە لای کەعبەی پیرۆزدا دەکرێت، چونکە ئەم تەوافکردنە لە هیچ شوێنێك لە زەویدا ناکرێت جگە لەوێ نەبێت، ﴿وَٱلۡقَآئِمِينَ﴾ واتە: ئەوانەی کە لە نوێژدا وەستاون. بۆیە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَٱلرُّكَّعِ ٱلسُّجُودِ﴾ واتە: کڕنوشو سوژدەبەران، بەیتو نوێژی داوەتە پاڵ یەك، چونکە ئەم تەوافو نوێژکردنە تایبەتن بە کەعبەی پیرۆزەوە. بەبێ کەعبە نایەتەجێو ناکرێت، لەبەر ئەوە تەواف لەوێ نەبێت ناکرێتو بۆ نوێژکردنیش هەر دەبێت ڕوو لە کەعبە بکرێت لە زۆرینەی کاتدا، مەگەر لە هەندێ شوێندا کە قیبلە نەزانرێت یان لە کاتی شەڕو سوننەت کردندا لە سەفەردا، والله أعلم. پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَأَذِّن فِي ٱلنَّاسِ بِٱلۡحَجِّ﴾ واتە: بانگی خەلکی بکە بۆ حەجو داوایان لێ بکە بێن بۆ ئەم ماڵەی کە فرمانمان پێداوی دروستی بکەی. باسکراوە کە ئیبراهیم وتویەتی: ئەی پەروەردگارم! چۆن بانگی خەڵکی بکەم کەدەنگم پێیان ناگات؟خوا پێی فەرمووە: تۆ بانگیان بکە گەیاندن لەسەر ئێمەیە، ئیبراهیم لە شوێنەکەی خۆی هەڵساوەو وتویەتی: ئەی خەڵکینە! پەروەردگارتان ماڵێکی بۆ داناون، بێن بۆ حەجی، وتراوە: کەژو کێوەکان سەریان دانەواند هەتا دەنگەکە گەیشتە هەموو شوێنەکانی سەر زەمین، هەرچی لەناو سکی دایکانانو پشتی باوکاندا هەبوو بیستی، هەرچی بەردو ڕەشماڵ ودرەخت هەیە کە گوێی لێ بوو وەڵامی دایەوە، هەموو ئەوانەش کە خوا حەجی بەنسیب کردوون هەتا ڕۆژی قیامەت وەڵامیان دایەوە ووتیان: ﴿لبيك اللهم لبيك﴾، ئەمە پوختەی ئەوەیە کە ڕیوایەت کراوە لە ئیبنو عەباسو موجاهیدو عیکریمەو سەعیدی کوڕی جوبەیرو[2] کەسانی تریشەوە لە زانایانی پێشینە والله أعلم. ئیبنو جەریرو ئیبنو ئەبی حاتەمیش بە درێژی ئەمەیان هێناوە، پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿يَأۡتُوكَ رِجَالٗا وَعَلَىٰ كُلِّ ضَامِرٖ﴾ واتە: دێن بۆ لات (بۆ حەج) بە پیادەو بە سوار

---

[1] الطبري (١٨/٦٠٤).

[2] الطبري (١٨/٦٠٥/٦٠٦/٦٠٧).

هەموو وشترێکی لاواز، هەندێ لە زانایان ئەم ئایەتەیان کردووەتە بەڵگە کە حەجکردن بە پێ بۆ کەسێك بتوانێت چاکترە لە حەج کردن بە سواری، چونکە لە باسەکەدا پێشی خستون، ئەوە بەڵگەیە لە گرنگی پێدان و زۆر لێبراوییان بۆ حەجکردن، وەکیع دەڵێت: لە ئەبو عومەیسەوە لە ئەبو حەلحەلەوە لە موحەممەدی کوڕی کەعبەوە لە ئیبنو عەباسەوە، دەڵێت: هیچ شتێك ئەوەندە دلگرانی نەکردوم ئەوە نەبێت کە پێم خۆش بوو حەجم بە پێ بکردایە. چونکە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿يَأْتُوكَ رِجَالًا﴾[1] ئەوەی زۆرینەی زانایان لە سەرینی حەجکردن بە سواری چاکترە،وئەمەش شوێنکەوتنی سوننەتی ئەوە، چونکە پێغەمبەر (ﷺ) بە سواری حەجی کردووە کە زۆر بە تواناش بووە ﴿وَعَلَىٰ كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِن كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ﴾ واتە: بە سواری وشتری لاواز لە ڕێی دووروودرێژەوە دێن بۆ حەج. ﴿فَجٍّ﴾ واتە: ڕێگە. وەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجًا سُبُلًا﴾[2] واتە: وە چەند دەروازەو ڕێمان تێدا کردووەتەوە بۆ ئەوەی پیایدا بڕۆن. ﴿عَمِيقٍ﴾ واتە: دوور. ئەمە قسەی موجاهیدو عەتاو سودیو قەتادەو موقاتیلی کوڕی حەییانو سەوریو کەسانی تریشە.[3] ئەم ئایەتە وەك ئەو ئایەتە وایە کە خوای گەورە باسی ئیبراهیم دەکات کاتێك لە دوعاکەیدا دەیوت: ﴿فَاجْعَلْ أَفْئِدَةً مِّنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ﴾[4] واتە: بەڵکو دڵی خەڵکانێك وا لێ بکەیت سۆزیان ببێت بۆ لایان. هیچ کەسێك لە گرۆی موسڵمانان نیە حەزنەکاتو پێی خۆش نەبێت کەعبەی پیرۆز ببینێتو تەوافی بکات. ئەوەتا خەڵکی لە هەموو کونو قوژبنێکی سەر زەمینەوە بەرەو ئەوێ دەکەونەڕێ بۆ حەج کردن .

﴿ لِّيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَّعْلُومَاتٍ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُم مِّن بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ ۖ فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطْعِمُوا الْبَائِسَ الْفَقِيرَ ﴿٢٨﴾ ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ ﴿٢٩﴾ ﴾

---

[1] الدر المنثور (٦/٣٥).

[2] الانبياء (٣١).

[3] الطبري (١٨/٦٠٨).

[4] ابراهيم (٣٧).

لە حەجدا قازانجی دنیاو قیامەت هەیە

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ لِّيَشْهَدُواْ مَنَٰفِعَ لَهُمْ ﴾ واتە: با سودو قازانجی خۆیان ببینن، ئیبنو عەباس دەڵێت: ﴿ لِّيَشْهَدُواْ مَنَٰفِعَ لَهُمْ ﴾ قازانجی دونیاو ڕۆژی دوایی، قازانجی ڕۆژی دوایی بریتیە لە ڕەزامەندی خودای مەزن، قازانجی دنیاش ئەو سودانەیە کە وەری دەگرن لە قوربانی کردنی وشترو سەربڕینی ئاژەڵو ماڵاتو بازرگانی،[1] موجاهیدو کەسانی تریش هەر وایان وتووە کە بریتیە لە قازانجی دونیاو ڕۆژی دوایی.[2] وەك ئەم ئایەتە کە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَن تَبْتَغُواْ فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ ﴾[3] واتە: گوناهتان لەسەر نیە کە دوای ڕۆزی پەروەردگارتان بکەون. وە لێرەدا خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَيَذْكُرُواْ ٱسْمَ ٱللَّهِ فِىٓ أَيَّامٍ مَّعْلُومَٰتٍ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُم مِّنۢ بَهِيمَةِ ٱلْأَنْعَٰمِ﴾ واتە: وە ناوی خوا ببەن (کاتێك کە قوربانی سەردەبڕن) لە ڕۆژانێکی دیاریکراودا لەسەر ئەو ئاژەڵانەی خوا پێی داون. شوعبەو هوشەیم ، لە ئەبی بیشرەوە لە سەعیدەوە لە ئیبنو عەباسەوە دەڵێت: (چەند ڕۆژی دیاریکراو؟)،یانی: دە ڕۆژەکە (أيام العشر).[4] بوخاریش بە(معلق)ی باسی کردووەو جەختی لەسەر کردەوە.[5] هەر بەم شێوەیە ڕیوایەت کراوە لە ئەبو موسای ئەشعەریو موجاهیدو قەتادەو عەتاو سەعیدی کوڕی جوبەیرو حەسەنو زەحاکو عەتای خۆراسانیو ئیبراهیمی نەخەعیشەوە.[6] بوخاریش ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو عەباسەوە، ئەمیش لە پێغەمبەرەوە (ﷺ) فەرموویەتی: (هیچ کارێکی چاك نیە لە ڕۆژانەدا لە کاری ئەم ڕۆژانە چاکتر بێت) وتیان: تەنانەت جیهادیش لە ڕێگەی خوادا ؟ فەرمووی: (جیهادیش چاکتر نیە مەگەر پیاوێك خۆیو سامانی لە ڕێی خوادا دابنێو هیچی بۆ نەمێنێتەوە).[7] ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو عومەرەوە دەڵێت: پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی: (هیچ ڕۆژێك نیە گەورەتروخۆشەویستتر بێت لە لای خودا کارکردن تیایاندا لەم دە ڕۆژە،(لا إله الاّ الله الله أكبر والحمد لله)ی زۆری تێدا بکەن).[8] بوخاریش دەڵێت:

---

[1] الطبري (٦٠٩/١٨).

[2] الطبري (٦٠٩/١٨).

[3] البقرة (١٩٨).

[4] فتح الباري (٥٣١/٢)، الطبري (٢٠٨/٤).

[5] فتح الباري (٥٣١/٢).

[6] الطبري (٦١٠/١٨)، الرازي (٢٦/٢٣).

[7] فتح الباري (٥٣٠/٢).

[8] أحمد (٧٥/٢)، سەنەدەکانی زۆر بەهێز نیە.

ئیبنو عومەرو ئەبو هورەیرە لەم دە ڕۆژەدا ئەچوون بۆ ناو بازاڕو(الله اکبر)یان دەکرد خەڵکیش (الله أكبر) یان دەکرد لەگەڵیاندا.[١] ئەم دە ڕۆژە، ڕۆژی عەرەفەیش دەگرێتەوە، وەك لە سەحیحی موسلیمدا هاتووە، لە ئەبو قەتادەوە دەڵێت: پرسیار کرا لە پێغەمبەری خودا (ﷺ) لە بارەی ڕۆژی ڕۆژی عەرەفەوە، فەرمووی: (داوام هەیە لە خوا ببێتە کەفارەتی گوناهی ساڵی ڕابردوو و داهاتویشی).[٢] ئەمە ڕۆژی قوربانیش دەگرێتەوە کە ڕۆژی حەجی گەورەیە، لەم فەرموودەدا هاتووە کە ڕۆژی قوربانیکردن بەڕێزترین ڕۆژە لە لای خوا، ﴿عَلَىٰ مَا رَزَقَهُم مِّنۢ بَهِيمَةِ ٱلۡأَنۡعَٰمِ﴾ واتە: یادی خوا بکەن لەسەر ئەو مەڕو ماڵاتەی کە پێی داون لە وشترو گاو مانگاو مەڕو بزن وەك خوای گەورە لە سورەتی (الانعام)دا بە درێژی باسی کردووەو جیای کردووەتەوە، ﴿ثَمَٰنِيَةَ أَزۡوَٰجٖ﴾[٣] واتە: (خوا) هەشت جۆر ئاژەڵو ماڵاتی (دروست کردووە). وە دەفەرمووێت: ﴿فَكُلُواْ مِنۡهَا وَأَطۡعِمُواْ ٱلۡبَآئِسَ ٱلۡفَقِيرَ﴾ واتە: خۆشیان لێی بخۆن و ئەو کەسانەش لێی بخۆن کە زۆر پێویستیانەو هەژارن. لە فەرموودەی سەحیحدا هاتووە کە پێغەمبەری خودا (ﷺ) کاتێك کە قوربانیەکانی سەربڕی، فەرمانی دا لە هەر قوربانیەك پارچەیەکی بێنن و کوڵاندیان وئەویش هەندێکی لە گۆشتەکەی خواردو لە ئاوەکەیشی کەم کەم دەخواردەوە.[٤]

هوشەیم دەڵێت: لەحوصەینەوە، لە موجاهیدەوە لەم ئایەتەدا: ﴿فَكُلُواْ مِنۡهَا﴾ دەڵێت: ئەم ئایەتە وەك ئەو ئایەتە وایە کە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَإِذَا حَلَلۡتُمۡ فَٱصۡطَادُواْ﴾[٥] واتە: وە کاتێك ئیحرامتان شکاند (دروستە) ڕاوبکەن). وە دەفەرمووێت: ﴿فَإِذَا قُضِيَتِ ٱلصَّلَوٰةُ فَٱنتَشِرُواْ فِي ٱلۡأَرۡضِ﴾[٦] واتە: جا کاتێك کە نوێژی هەینی تەواو بوو ئیتر بڵاوببنەوە بەسەر زەویدا.[٧] ئەمە ڕای ئیبنو جەریریشە لە تەفسیرەکەیدا. خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ٱلۡبَآئِسَ ٱلۡفَقِيرَ﴾ عیکریمە دەڵێت: ئەو کەسەی کە زۆر پێویستی پێیەتی و داماوو هەژار بێت کە خۆی وا دەرناخات هەژارە.[٨] موجاهید دەڵێت: ئەوکەسەی

---

[١] البغوي/ العيدين/ باب فضل العمل في أيام الشريف.

[٢] مسلم (٢/٨١٩).

[٣] الانعام (١٤٣).

[٤] أحمد (١/٣١٤)، فەرموودەیەکی سەحیحە.

[٥] المائدة (٢).

[٦] الجمعة (١٠).

[٧] الطبري (١٨/٦١١).

[٨] الطبري (١٨/٦١٢).

دەست پان ناکاتەوە[1]. پاشان خوای گەورە دەفەرموێت:﴿ ثُمَّ لْيَقْضُواْ تَفَثَهُمْ ﴾ واتە: پاشان چڵك لە خۆ بکەنەوە. عەلی کوڕی ئەبو تەلحە دەڵێت: لە ئیبنو عەباسەوە: ئەوە ئیحرام شکاندنە وەك سەرتاشینو جل لەبەرکردنو نینۆك کردنو لەو شتانە.[2] عەتاو موجاهیدیش ڕیوایەتیان کردووە لە ئیبنو عەباسەوە هەر بەو شێوەیە.[3] عیکریمەو موحەممەدی کوڕی کەعبی قورەزیش هەر وایان وتووە.[4] ﴿وَلْيُوفُواْ نُذُورَهُمْ ﴾ واتە: نەزرەکانیشیان بەجێ بێنن، عەلی کوڕی ئەبو تەلحە دەڵێت: لە ئیبنو عەبباسەوە: ئەو وشترەیش نەزریان کردووە، با بیکەنە قوربانیو سەری بڕن.[5] ﴿وَلْيَطَّوَّفُواْ بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ﴾ واتە: با بە دەوری ماڵی مێژینەشیان بخولێنەوە. موجاهید دەڵێت: واتە: ئەو تەوافە واجیبەی ڕۆژی قوربانی بکەن.[6] ئیبنو ئەبی حاتەم ڕیوایەتی کردووە لە ئەبی جەمرەوە دەڵێت: ئیبنو عەباس پێی وتم: ئایا سورەتی (الحج) دەخوێنیتەوەکە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَلْيَطَّوَّفُواْ بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ﴾ بێگومان دواین دروشم (مەناسك) خولانەوەیە بە دەوری ماڵی مێژینەدا ﴿بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ﴾ منیش ئەڵێم : پێغەمبەری خودایش (ﷺ) هەر وای کردووە، کاتێك گەڕایەوە بۆ مینا لە ڕۆژی قوربانیدا دەستی کرد بە هەڵدانی بەردەکان کە حەوت بەرد بوون ، پاشان قوربانیەکەی سەربڕیو سەری تاشیو هاتە خوارەوەو بە دەوری ماڵی خوادا سوڕایەوەو تەوافی کرد.[7] لە هەردوو سەحیحەکەدا هاتووە لە ئیبنو عەباسەوە دەڵێت: پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرمانی دا بە خەڵکی کە کۆتا شتیان لە ماڵی خوادا تەواف کردنە بەڵام ئەوەی لەسەر ژنی حەیزدار سوك کردبوو.[8] ﴿بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ﴾ واتە: تەواف بکەن لەپشت حیجرەوە چونکە ئەو حیجرە بەشێکە لە بناغە (ئەسڵی)یەکەی کەعبە کە ئیبراهیم دروستی کرد،هەرچەندە قورەیشیەکان هێنابوویانە دەرەوە لە ماڵی خودا، لەبەر هەژاریو کەم دەرامەتیان، لەبەر ئەوە پێغەمبەری خودا (ﷺ) لە دوای (حیجرەوە) تەوافی دەست پێ

---

[1] الطبري (٦١٢/١٨).
[2] الطبري (٦١٣/١٨).
[3] الطبري (٦١٠/١٨).
[4] الطبري (٦١٠/١٨).
[5] الطبري (٦١٤/١٨).
[6] الدر المنثور (٦٤٣/٤).
[7] ابن ابي حاتم (٢٤٩٠/٨).
[8] فتح الباري (٦٨٢/٢)، مسلم (٩٦٣/٢).

دەکردو دەیفەرموو: بێگومان حیجریش بەشێکە لە ماڵی خوا و دەستی نەدەهێنا بە هەردوو ڕوکنە شامیەکاندا، چونکە ئەو دوانە لەسەر بناغە کۆنەکەی ئیبراهیم تەواو نەکرابوون. قەتادە دەڵێت: لە حەسەنی بەسریەوە لەم ئایەتەدا: ﴿وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ﴾ دەڵێت: چونکە یەکەم ماڵ بوو کە دانراو دروست کرا بۆ خەڵکی.[1] عەبدوڕەحمانی کوڕی زەیدی کوڕی ئەسلەمیش هەر وای وتووە.[2] عیکریمە وتی: بۆیە ناونراوە بە (ماڵی مێژینە) (البيت العتيق) چونکە لە ڕۆژی تۆفانەکەدا لە زەمانی نوح پێغەمبەردا (سەلامی خوای لێ بێت) پارێزراوەو ماوەتەوە، خەسیف دەڵێت: بۆیە ناونراوە بە ماڵی قەدیمی چونکە هەرگیز هیچ زۆردارێك نەیتوانیوە داگیری بکات.

﴿ ذَٰلِكَ وَمَن يُعَظِّمْ حُرُمَاتِ اللَّهِ فَهُوَ خَيْرٌ لَّهُ عِندَ رَبِّهِ ۗ وَأُحِلَّتْ لَكُمُ الْأَنْعَامُ إِلَّا مَا يُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ ۖ فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ ﴿٣٠﴾ حُنَفَاءَ لِلَّهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ ۚ وَمَن يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ أَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ ﴿٣١﴾ ﴾

پاداشت لەسەر دووركەوتنەوە لە گوناه

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ذَٰلِكَ وَمَن يُعَظِّمْ حُرُمَاتِ اللَّهِ﴾ واتە: هەر كەسێك ئا بەو شێوەیەی كە فەرمانمان پێداوە، بە گوێڕایەڵی و ڕێزگرتن لە دەستوورەكانی خوداو بەجێهێنانیان و ئەو هەموو پاداشتەی بۆ ئەو كەسانەی كە پێی هەڵدەسن و دووردەكەونەوە لە قەدەغە كراوەكان و گوناهو تاوان و گوناهكردنیان زۆر بە لاوە گرانە، ﴿فَهُوَ خَيْرٌ لَّهُ عِندَ رَبِّهِ﴾ واتە: ئەوانە لای خوا خێرێكی زۆریان بۆدانراوەو پاداشتی چاك و زۆر دەدرێنەوە. وەك چۆن لەسەر خواپەرستی پاداست وەردەگرن لەسەر وازهێنان لە گوناهو تاوان و دووركەوتنەوە لە گوناهیش پاداشت وەردەگرن.

ئاژەڵ و ماڵاتیان بۆ حەڵاڵە

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَأُحِلَّتْ لَكُمُ الْأَنْعَامُ إِلَّا مَا يُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ﴾ واتە: ئاژەڵ و ماڵاتتان گشت بۆ حەڵاڵە ئەوەنەبێت كە بۆتان باس كراوە، وە لە بارەی (بەحیرە)و (سائیبە)و (حام)و (وەصیلە)یشەوە هیچ بڕیارێك نەدراوە، وەك خوای گەورە لە ئایەتێكی تردا فەرموویەتی: ﴿مَا جَعَلَ اللَّهُ مِن بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ﴾[3] واتە: خوا داینەناوەو بڕیاری نەداوە (سود وەرنەگرن لەم

---

[1] القرطبي (١٢/٥٢).

[2] الطبري (١٨/٦١٥).

[3] المائدة (١٠٣).

چوارجۆرە وشترە)[1]، وە دەفەرموێت: ﴿إِلَّا مَا يُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ﴾ تەنیا ئەوانە نەبێت کە پێتان ڕاگەیەنراوە وەك: لە قەدەغەکردنی خواردنی مردارەوەبوو خوێنو گۆشتی بەرازو ئەوانەیشی کە ناوی غەیری خوای لەسەر هێنراوە لە کاتی سەربڕینداو خنکێنراویش، ئەمە قسەی ئیبنو جەریرە کە لە قەتادەوە گێڕاویەتیەوە.[2]

فەرماندان بە دوورەپەرێزی لە بتپەرستیو درۆکردن

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ﴾ واتە: دوورکەونەوە لە چڵكو چەپەڵی بتپەرستیو دوورەپەرێزیش بن لە درۆ. ﴿مِنَ﴾ لێرەدا بۆ بەیانی جنسە، واتە: دوورکەونەوە لە چڵكو چەپەڵی کە بتەکانە، شەریك دانانی بۆ خوا هاوملی قسەی درۆ کردووە. وەك ئەم ئایەتە کە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَالْإِثْمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَأَن تُشْرِكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَأَن تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾[3] واتە: بەڵێ بێگومان پەروەردگارم تەنها ئەو کردەوانەی حەرام کردووە کە زۆر بەدو خراپن، ئەوانەی کە ئاشکرانو ئەوانەشی نهێنینو گوناهی (حەرام کردووە) وە دەستدرێژی بە ناهەقی (حەرام کردووە) وئەوەشی حەرامکردووە کە شتێك بکەنە هاوبەش بۆ خوا لەکاتێکدا بەڵگەی بۆ نەهاتووە وە (حەرامی کردووە) کە بەدەم خواوە شتانێك بڵێن کە نایزانن. لەوانە شایەتی درۆ، وە لە هەردوو سەحیحەکەدا هاتووە لە ئەبی بەکرەتەوە کە پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی: (ئایا هەواڵتان بدەمێ دەربارەی گەورەترین تاوانەکان؟) وتمان: بەڵێ ئەی پێغەمبەری خودا (ﷺ)، فەرمووی: (شەریك بۆ خوا دانان، ئازاردانی باوكو دایك (شانی دادابوو دانیشت) فەرمووی: باش بزانن! قسەی درۆو شایەتی درۆیش)، بەردەوام هەرئەمەی دەفەرموو هەتا وتمان خۆزگە بێدەنگ دەبوو.[4] ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە خورەیمی کوڕی فاتیکی ئەسەدیەوە دەڵێت: پێغەمبەری خودا (ﷺ) نوێژی بەیانی کرد، وەختێك کە لێ بووەوە هەڵسایە سەر پێو فەرمووی: (شایەتی درۆ بەرامبەرە لەگەڵ شەریك دانان بۆ خوای گەورەدا) پاشان ئەم ئایەتەی خوێندەوە: ﴿فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ ۝٣٠﴾

---

[1] بەحیرە: وشترێك بوو پێنج سکی بکردایەو پێنجەم نێر بووایە، ئەو کاتە گوێچکەیان لەت دەکردو بەرەڵایان دەکرد)، (سائیبە: وشترێك بوو کە دە تا دوانزە سکی بکردایە هەموو مێینە بووایە)، (وەصیلە: وشترێك بوو یەکەمو دووەم سکی مێینە بووایە)، (حام: وشترێکی نێر بوو کە لە پشتی ئەو دە سك ببوایە.(وەرگێڕ).

[2] الطبري (١٨/٦١٨).

[3] الاعراف (٣٣).

[4] فتح الباري (١٠/٤١٩)، مسلم (١/٩١).

حُنَفَآءَ لِلَّهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِۦ﴾.[1] خـوای گـەورە دەفـەرمووێت: ﴿حُنَفَآءَ لِلَّهِ﴾ واتـە: بـە دڵـی پـاك خـودا دەپەرستن‌و شوێن ئاینەكەی دەكەون‌و لە ڕێی پڕوپوچ كەلان‌و بەرەو هـەق دەڕۆن بۆیـە خـوای گـەورە فەرموویەتی: ﴿غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِۦ﴾ واتە: شەریكی بۆ دانانێن، پاشان نموونەیەك بۆ موشریك دەهێنێتەوە كە چەندە گومڕاو تیاچووو سەرلێشێواون‌و دوورن لـە ڕێـی ڕاسـتەوە، دەفـەرمووێت: ﴿وَمَن يُشْرِكْ بِٱللَّهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ ٱلسَّمَآءِ﴾ واتە: ئەوەی موشریكە وەك ئەوە وایە لە ئاسمانـەوە بكەوێتـە خـوارەوە، ﴿فَتَخْطَفُهُ ٱلطَّيْرُ﴾ واتە: باڵندە تێی بەر ببن‌و لە حەوادا پارچە پارچـەی بكـات، ﴿أَوْ تَهْوِى بِهِ ٱلرِّيحُ فِى مَكَانٍ سَحِيقٍ﴾ واتە: یان وەك ئەوە وایە كە ڕەشەبا بیبات بۆ شوێنێكی دوور لە ڕێ‌و لەناوی بدات، بۆیە لـە فەرموودەكـەی بەرائـدا هـاتوە: بێگومـان خوانـەناس كاتێـك فریـشتەی مـەرگ گیـانی دەكێـشێت‌و گیانەكەی بەرزدەكەنەوە بۆ ئاسمان، دەرگاكانی ئاسمانی لێ ناكرێتەوە، بەڵكو گیانەكەی فڕێ دەدرێـت لەوێدا.[2] پاشان ئەم ئایەتەی خوێندەوە،ئەم فەرموودەیە لە پێشەوە لە سورەتی (ابـراهیم)دا باسـی لێ كراوە. خوای گەورە نموونەیەكی تریشی هێناوەتەوە لە سورەتی (الانعام) لە بـارەی موشـریكەكانەوە، وە دەفــــــەرمووێت: ﴿قُلْ أَنَدْعُواْ مِن دُونِ ٱللَّهِ مَا لَا يَنفَعُنَا وَلَا يَضُرُّنَا وَنُرَدُّ عَلَىٰٓ أَعْقَابِنَا بَعْدَ إِذْ هَدَىٰنَا ٱللَّهُ كَٱلَّذِى ٱسْتَهْوَتْهُ ٱلشَّيَـٰطِينُ فِى ٱلْأَرْضِ حَيْرَانَ لَهُۥٓ أَصْحَـٰبٌ يَدْعُونَهُۥٓ إِلَى ٱلْهُدَى ٱئْتِنَا ۗ قُلْ إِنَّ هُدَى ٱللَّهِ هُوَ ٱلْهُدَىٰ ۖ وَأُمِرْنَا لِنُسْلِمَ لِرَبِّ ٱلْعَـٰلَمِينَ﴾[3] واتە: بلێ ئایا هاوار بكەینە بێجگە لە خوا (و بپەرستین) كـە نـە سوودمان پێ دەگەیەنێت‌و نە زیان وە بەرەودوا بگەڕێنەوەو پاشگەزببینەوە لە پـاش ئـەوەی كـە خـوا ڕێنموونی كردین (بۆ ڕێگای ڕاست)؟ بە وێنەی ئـەو كەسـەی كـە شـەیتانەكان سـەریان لێشێواندوە لـە زەویداو سەرگەردان بووەو چەند هاوڕێیەكی هەیە بانگی ئەكەن بۆ ڕێی ڕاست –وئـەڵێن پێـی _ بڵێن: وەرە بۆ لای ئێمە (كەچی بە گوێیـان نـەكات) بلـێ بـە ڕاسـتی هـەر ڕێنمـوونی خـوا ڕێنمـوونی ڕاسـتەو فەرمانمان پێدراوە كە ملكەچ‌و گوێڕایەڵ بین بۆ پەروەردگاری جیهانیان.

﴿ذَٰلِكَ وَمَن يُعَظِّمْ شَعَـٰٓئِرَ ٱللَّهِ فَإِنَّهَا مِن تَقْوَى ٱلْقُلُوبِ ﴿٣٢﴾ لَكُمْ فِيهَا مَنَـٰفِعُ إِلَىٰٓ أَجَلٍ مُّسَمًّى ثُمَّ مَحِلُّهَآ إِلَى ٱلْبَيْتِ ٱلْعَتِيقِ ﴿٣٣﴾﴾

---

[1] أحمد (٣٢١/٤).

[2] أحمد (٦٢١/٤).

[3] الانعام (٧١).

باسی قوربانیو مانای دروشمەکانی خوا

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ ذَٰلِكَ وَمَن يُعَظِّمْ شَعَـٰٓئِرَ ٱللَّهِ ﴾ واتە: دیارە هەر کەسێك دەستوورەکانی خوا ڕێز لێ بگرێت، ﴿فَإِنَّهَا مِن تَقْوَى ٱلْقُلُوبِ﴾ ئەوە نیشانەی لە خواترسیەتی لە دڵەوە. لەو ڕێزلێنانە قوربانیو وشتر کردنە قوربانیە، وەك حەکەم دەڵێت لە میقسەمەوە لە ئیبنو عەباسەوە: ڕێزلێگرتنی قوربانی، قەڵەوکردنو ڕێوپێك کردنیەتی.[1] ئەبو ئومامەی کوڕی سەهل دەڵێت: ئێمە قوربانیمان قەڵەو دەکرد لە شاری مەدینەداو هەموو موسڵمانانی تریش قەڵەویان دەکرد، بوخاری ڕیوایەتی کردووە.[2] لە سونەنی ئیبنو ماجەدا هاتووە لە ئەبو نافیعەوە کە پێغەمبەری خودا (ﷺ) قوربانی کرد بە دوو (بەران)ی گەورەی قەڵەوی شاخداری موو ڕەشو سپی، خەسێنرابوون.[3] هەر بەم شێوەیە ئەبو داودو ئیبنو ماجە ڕیوایەتیان کردووە لە جابیرەوە دەڵێت: پێغەمبەری خودا (ﷺ) قوربانی کردووە بە دوو بەرانی شاخداری ڕەشو سپی و خەسێنرابوون.[4] لە (علی) یەوە (ڕەزای خوای لێ بێت) دەڵێت: پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرمانی پێ دەکردین چاك سەیری چاوو گوێی قوربانی بکەین، قوربانیەك نەکەین سەری گوێی یان بنی گوێی بڕابێت یان گوێی بڕابێت، یان بە دەرزی گوێی کون کرابێت، کونەکەی دیارو خڕبێت ،ئیمامی ئەحمەدو خاوەنی سونەنەکان ڕیوایەتیان کردووە، تیرمزیش بە سەحیحی داناوە.[5] (المقابلة) ئەو ئاژەڵو ماڵاتەیە سەری گوێی بڕابێت (المدابرة) ئەوەیە کە بنی گوێی بڕابێت، (الشرقاء) ئەوەیە کە گوێی لەباری درێژیدا بڕابێت، شافیعی دەڵێت: (الفرقاء) ئەوەیە کە بە دەرزی گوێی کون کرابێت، کونەکەی دیارو خڕ بێت، والله أعلم. لە بەرئەوە دەڵێت: پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی: (چوار ئاژەڵو ماڵات دروست نیە بکرێنە قوربانی: کوێرێك کوێریەکەی دیاربێت، نەخۆشێك نەخۆشیەکەی دیار بێت، شەلێك شەلیەکەی دیار بێت، لاق شکاوێك کە چاك نەبێتەوە). ئیمامی ئەحمەدو خاوەنی سونەنەکان ڕیوایەتیان کردووە، تیرمیزیش بە سەحیحی داناوە[6].

---

[1] الطبري (٦٢١/١٨).

[2] فتح الباري (١١/١٠).

[3] أحمد (٨/٦)، جامع المسانيد والسنن (٢١/١٤).

[4] ابو داود (٢٣١/٣)، ابن ماجه (١٠٤٣/٢).

[5] أحمد (١٠٨/١)، ابو داود (٢٣٧/٣)، تحفة الأحوذي (٨٢/٥)، ابن ماجه (١٠٥٠/٢).

[6] احمد (٢٨٤/٤)، ابو داود (٢٨٠٢)، الترمذي (١٤٩٧)، النسائي (٢١٥/٧)، ابن ماجه (٣١٤٤).

سودی وشتری قوربانی

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ لَكُمْ فِيهَا مَنَٰفِعُ ﴾ واتە: بۆ ئێوە لەو (ئاژەڵانە) چەند سود وەرگرتنێك هەیە (وەك خوریەكانیان، مووەكانیان سواربوونیان، خواردنی شیریان)، ﴿إِلَىٰٓ أَجَلٍ مُّسَمًّى ﴾ واتە: تا كاتی دیاریكراو (بۆ سەربڕینیان)، میقسەم دەڵێت لە ئیبنو عەباسەوە لەم ئایەتەدا: ﴿ لَكُمْ فِيهَا مَنَٰفِعُ إِلَىٰٓ أَجَلٍ مُّسَمًّى ﴾ دەڵێت كاتێك سودی لێ وەردەگیرێت ناوی قوربانی لێ نەنرابێت.[1] وتراوە: بۆی هەیە سودی لێوەربگیرێت با داشنرابێت بۆ قوربانی –ئەگەرپێویستی تێیكەوت– وەك لە هەردوو سەحیحەكەدا هاتووە لە ئەنەسەوە كە پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی: (پیاوێكی بینی وشترێكی قوربانی لێ دەخوڕی (ڕادەكێشا) فەرمووی: (سواری ببە)، پیاوەكە وتی: وشتری قوربانیە. فەرمووی: (هاوار بۆ تۆ سواری ببە) دووجار یان سێ جار ئەمەی فەرموو.[2] وە لە ڕیوایەتێكی تری موسلیمدا هاتووە لە جابیرەوە ئەمیش لە پێغەمبەری خوداوە (ﷺ) كە فەرمووی: (كاتێك پێویستت پێی بوو ڕێكو پێك سواری ببە).[3] پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ثُمَّ مَحِلُّهَآ إِلَى ٱلْبَيْتِ ٱلْعَتِيقِ ﴾ واتە: پاشان شوێنی (سەربڕینی) ئەوانە ئەو كاتەیە كە ئەگەر ماڵی دێرینی بە نرخ (كەعبە). وەك لەئایەتێكی تردا فەرموویەتی: ﴿هَدْيًۢا بَٰلِغَ ٱلْكَعْبَةِ ﴾[4] واتە: بە شێوەی قوربانی بگاتە كەعبە (و لەوێ بیكات بە قوربانی) وە فەرموویەتی: ﴿وَٱلْهَدْىَ مَعْكُوفًا أَن يَبْلُغَ مَحِلَّهُۥ ﴾[5] واتە: وە–نەیانهێشت–قوربانیە وەستێنراوەكان–لەحودەیبیەدا–بگاتە شوێنی سەربڕینی خۆی.

﴿ وَلِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنسَكًا لِّيَذْكُرُوا۟ ٱسْمَ ٱللَّهِ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُم مِّنۢ بَهِيمَةِ ٱلْأَنْعَٰمِ ۗ فَإِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَٰحِدٌ فَلَهُۥٓ أَسْلِمُوا۟ ۗ وَبَشِّرِ ٱلْمُخْبِتِينَ ﴿٣٤﴾ ٱلَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ ٱللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَٱلصَّٰبِرِينَ عَلَىٰ مَآ أَصَابَهُمْ وَٱلْمُقِيمِى ٱلصَّلَوٰةِ وَمِمَّا رَزَقْنَٰهُمْ يُنفِقُونَ ﴿٣٥﴾ ﴾

[1] الطبري (٦٢٣/١٨).
[2] فتح الباري (٤٥٠/٥)، مسلم (٩٦٠/٢).
[3] مسلم (٩٦١/٢).
[4] المائدة (٩٥).
[5] الفتح (٢٥).

هەموو خاوەن ئایینەکانی جیهان دەستووری قوربانیان هەبووە

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَلِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنسَكًا ﴾ واتە: بۆ هەموو ئومەتێك قوربانی کردنمان داناوە. خوای گەورە لەم ئایەتەدا دەفەرموێت: لەناو هەموو خاوەن ئایینەکاندا دەستووری قوربانی کردن و خوێن ڕژاندن هەر بووەو ناوی خوایان لێ هێناوە. عەلی کوڕی ئەبو تەلحە دەڵێت، لە ئیبنو عەباسەوە: ﴿ وَلِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنسَكًا ﴾ دەڵێت: واتە: جێژنێك، عیکریمە دەڵێت: سەربڕینێك. زەیدی کوڕی ئەسلەم لەم ئایەتەدا: ﴿ وَلِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنسَكًا ﴾ دەڵێت: مەبەست پێی مەککەیە، خوای گەورە هەرگیز بۆ هیچ خاوەن ئایینێك غەیری مەککەی دانەناوە.[1] پاشان دەفەرموێت: ﴿لِيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُم مِّن بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ﴾ واتە: بۆ ئەوەی ناوی خوا ببەن (کاتی سەربڕین) لەسەر ئەو ئاژەڵانەی خوا پێی داون. وەك لە هەردوو سەحیحەکەدا هاتووە لە ئەنەسەوە دەڵێت: پێغەمبەری خودا (ﷺ) دوو بەرانی ڕەش و سپی و شاخداری کردە قوربانی، ناوی خوای لێ هێناو (الله أكبر)ی کردو پێی خستە سەر لاملیان،[2] پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَإِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ فَلَهُ أَسْلِمُوا﴾ واتە: جا خوای ئێوە پەرستراوێکی تەنهایە کەواتە تەنها ملکەچی ئەو بن.یانی: خوای ئێوە تاكو تەنهایە، هەرچەندە ئایینی پێغەمبەرەکانی تر وەك یەك نەبوون و یەکتریان نەسخ کردووەتەوە. بەڵام هەموویان بانگەوازیان کردووە بۆ عیبادەتی خوای گەورە بە تەنها کە شەریکی نیە، وەك دەفەرموێت: ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ مِن رَّسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ ﴾[3] واتە: وە ئێمە نەماننادروە پێش تۆ هیچ پێغەمبەرێك مەگەر نیگامان بۆ ناردووە (بەوەی کە) بێگومان جگە لە من هیچ پەرستراوێك نیە، کەواتە تەنها من بپەرستن. بۆیە لێرەدا فەرموویەتی: ﴿فَلَهُ أَسْلِمُوا﴾ واتە: بە دڵپاکی گوێڕایەڵی بن و فەرمانەکانی بەجێ بێنن، ﴿وَبَشِّرِ الْمُخْبِتِينَ﴾ واتە: وە مژدە بدە بە ملکەچان و خۆ بە کەمزانان. موجاهید دەڵێت: ئەوانەی کە دڵنیان.[4] سەوری دەڵێت: ﴿وَبَشِّرِ الْمُخْبِتِينَ﴾ واتە: ئەوانەی کە دڵنیان و ڕازین بە قەزاو بڕیاری خواو ملکەچن بۆی.[5] چاکترین

---

[1] الدر المنثور (٦/٤٨).

[2] فتح الباري (١٠/٢٥)، مسلم (٣/١٥٥٦).

[3] الانبياء (٢٥).

[4] الطبري (١٨/٦٢٨).

[5] تفسير الثوري (٢١٣).

مانا بۆ ئەم وتەیە ئەم ئایەتەی دوای خۆیەتی کە خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿ ٱلَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ ٱللَّهُ وَجِلَتۡ قُلُوبُهُمۡ ﴾ واتە: ئەوانەی هەر کاتێك ناوی خوا برا دڵەکانیان دەترسێتو دەلەرزێت، ﴿وَٱلصَّٰبِرِينَ عَلَىٰ مَآ أَصَابَهُمۡ ﴾ واتە: وە ئارامگران لەسەر ئەوەی تووشیان دەبێت (لە ناخۆشی)، ﴿وَٱلۡمُقِيمِي ٱلصَّلَوٰةِ ﴾ واتە: وە بەجێهێنەرانی نوێژەکانیان، ﴿وَمِمَّا رَزَقۡنَٰهُمۡ يُنفِقُونَ ﴾ واتە: وە (ئەوانەی) لەو ڕزقو ڕۆزییەی پێمان داون دەبەخشن. واتە: لەو بژێوەیەی کە خوا پێی داون لە ماڵی حەلاڵ بەشی ماڵو منداڵی خۆیانو کۆیلەکانیانو هەژارانو بێ نەوایانی لێ دەدەنو بە چاکی لەگەڵ خەڵك دەجوڵێنەوەو سنوورەکانی خوا نابەزێنن، ئەم ڕەوشتانە بە پێچەوانەی ڕەوشتی دووڕووەکانەو زۆر جیاوازە لە کرداری ئەوان وەك لە تەفسیری سورەتی بەرائەتدا (البراءة) لە پێشەوە باسکرا.

﴿ وَٱلۡبُدۡنَ جَعَلۡنَٰهَا لَكُم مِّن شَعَٰٓئِرِ ٱللَّهِ لَكُمۡ فِيهَا خَيۡرٞۖ فَٱذۡكُرُواْ ٱسۡمَ ٱللَّهِ عَلَيۡهَا صَوَآفَّۖ فَإِذَا وَجَبَتۡ جُنُوبُهَا فَكُلُواْ مِنۡهَا وَأَطۡعِمُواْ ٱلۡقَانِعَ وَٱلۡمُعۡتَرَّۚ كَذَٰلِكَ سَخَّرۡنَٰهَا لَكُمۡ لَعَلَّكُمۡ تَشۡكُرُونَ ﴿٣٦﴾ ﴾

فەرماندان بەسەربڕینی وشتر

خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿ وَٱلۡبُدۡنَ جَعَلۡنَٰهَا لَكُم مِّن شَعَٰٓئِرِ ٱللَّهِ﴾ واتە: ئەو وشترە گەورەو قەڵەوانە (دەبرێن لە بیت الحرام سەردەبڕێن) ئێمە کردوومانەتە دروشمی خوا بۆ ئێوە. واتە: وشتری قوربانیمان داناوە بۆتان، لەو قوربانیانەیە کە بەر یاسای خوا دەکەوێت، خوای گەورە منەتی خۆی دەکات بەسەر بەندەکانیدا کە وشتری دروست کردووە بۆیانو کردوویەتی بە یاساو دروشمێکی خۆیو بکرێتە قوربانی بۆ ماڵەکەی خۆی (کەعبەی پیرۆز) بەڵکو ئەمە چاکترین قوربانیە وەك خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿لَا تُحِلُّواْ شَعَٰٓئِرَ ٱللَّهِ وَلَا ٱلشَّهۡرَ ٱلۡحَرَامَ وَلَا ٱلۡهَدۡيَ وَلَا ٱلۡقَلَٰٓئِدَ وَلَآ ءَآمِّينَ ٱلۡبَيۡتَ ٱلۡحَرَامَ ﴾[1] واتە: ڕێ مەگرن لە دروشمەکانی خواو هەڵی مەوەشێننەوەو جەنگ مەکەن لە مانگە قەدەغەکراوەکاندا وە ڕێ مەگرن لەو قوربانیانەی بە دیاری دەهێنرێن بۆ مەککە (ڕێمەگرنو زیان مەدەن) لەو قوربانیانەی ملوانکەیان لە ملکراوە (دیاری کراون بۆ نەزر) وە مەشکێنن ڕێزی ئەوانەی نیازی ماڵی خوا دەکەن.

ئیبنو جورەیج دەڵێت: عەتا لەم ئایەتەدا: ﴿ وَٱلۡبُدۡنَ جَعَلۡنَٰهَا لَكُم مِّن شَعَٰٓئِرِ ٱللَّهِ﴾دەڵێت: (البُدْنَ)بریتی یەلە مانگاو وشتر.[2] هەر بەم شێوەیەش ڕیوایەت کراوە لە ئیبنو عومەرو سەعیدی

---

[1] المائدة (٢).

[2] الطبري (٦٣٠/١٨).

موسەیەبو حەسەنی بەسریەوە.[1] موجاهید دەڵێت: (البُدْنَ) بەشێکە لە وشتر.[2] لەتەفسیرێکی تردا وتراوە(بدن)هەروەها بەمانگاش ئەوترێت وپاشان جەماوەری زانایان لەسەر ئەوڕایەن کە ئەم قوربانیە بۆحەوت کەس ئەشێت وەك موسلیم ڕیوایەتی کردووە لە جابیری کوڕی عەبدوڵاو کەسانی تریشەوە وتوویانە: پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرمانی پێداوین بۆ قوربانی کردنی وشترێك حەوت کەس بکەینە شەریكو بۆ مانگایش حەوت کەس.[3] ئەم ئایەتەش کەئەفەرموێ ﴿لَكُمْ فِيهَا خَيْرٌ﴾ واتە: بۆ ئێوە لەواندا خێرو چاکە هەیە. واتە: پاداشتی لەسەر وەردەگرن لە ڕۆژی قیامەتدا. ﴿فَٱذْكُرُواْ ٱسْمَ ٱللَّهِ عَلَيْهَا صَوَآفَّ﴾ واتە: کەواتە (کاتی کردنیان بە قوربانی) ناوی خوایان لەسەر بێنن لە کاتێکدا لەسەر سێ پەل وەستاونو دەستی چەپیان بەستراوەتەوە (لەبەر ئەوەی وشتر بە پێوە سەردەبڕێت). لە موتەلیبی کوڕی عەبدوڵای کوڕی حەنتەبەوە ئەمیش لە جابیری کوڕی عەبدوڵلاوە دەڵێت: نوێژم کرد لەگەڵ پێغەمبەری خودا (ﷺ) لە جەژنی قورباندا، وەختێك کە لێبووەوە بەرانێکی هێنا سەری بڕیو فەرمووی: (بەناوی خوا، الله أكبر، ئەی خوایە ئەم قوربانیە لە جیاتی خۆمو ئەو کەسانەیەلە ئومەتم کە قوربانیان نەکردووە)، ئەحمەدو ئەبو داودو تیرمیزی ڕیوایەتیان کردووە.[4] مەحەممەدی کوڕی ئیسحاق دەڵێت لە یەزیدی کوڕی ئەبو حەبیبەوە لە ئیبنو عەباسەوە ئەمیش لە جابیرەوە دەڵێت: پێغەمبەری خودا (ﷺ) دوو بەرانی کردە قوربانی لە ڕۆژی جەژندا کاتێك کە پاڵی خستن بۆ سەربڕین فەرمووی: (وا من بە دڵێکی پاك ڕوم کردە ئەو کەسەی کە ئاسمانەکانو زەمینی داهێناوەو لەوانە نیم شەریکی بۆ دادەنێن، نوێژو قوربانیو ژیانو مردنم بۆ خودایە، کە ڕاهێنەری جیهانیان هەر خۆیەتی، خوا هیچ شەریکی نیەو فەرمانم وا پێدراوە من یەکەمی موسڵمانانم . ئەی خودایە لە تۆوەیەو بۆ تۆیە لە جیاتی موحەممەدو ئومەتەکەی) پاشان ناوی خوای لێ هێناو الله أكبری کردو سەری بڕی.[5] لە عەلی کوڕی حوصەینەوەو لە ئەبو ڕافیعەوە: پێغەمبەری خودا (ﷺ) کاتێك کە قوربانی کردبێت دوو بەرانی قەڵەوی شاخداری سپیو ڕەش کاتێك کە نوێژی کردو وتاری دا بۆ خەڵکی، لە نوێژەکەی هەڵساو یەکێکیانی هێناو خۆی سەری بڕی لە مەدینە، پاشان فەرمووی: (ئەی خوایە ئەمە لە جیاتی هەموو ئومەتەکەم، ئەوەی شایەتی داوە کە تاكو تەنهایتو شایەتیشی داوە بۆ منیش بە گەیاندنی پەیامی

---

[1] مسلم (٢/٨٨٢).

[2] ابن أبي شيبة/الجزء المفقود (٣٦٧).

[3] مسلم (٢/٨٨٢).

[4] احمد (٣/٣٥٦)، ابو داود (٣/٢٣٠)، تحفة الأحوذي (٥/١١٣).

[5] ابو داود (٣/٢٣٠/٢٣١).

تۆ) پاشان ئەو بەرانەکەیشی هێناو سەری بڕی. پاشان فەرمووی: _ئەمەیان لە جیاتی موحەمەدو ئالی موحەمەد) هەمووی کردە خواردەمەنی بۆ هەژارانو خۆییو ماڵو منالیشی لێیان خوارد. ئەحمەدو ئیبنو ماجە ڕیوایەتیان کردووە.[1] ئەعمەش دەڵێت لە ئەبو زیبیانەوە لە ئیبنو عەباسەوە لەم ئایەتەدا: ﴿فَٱذۡكُرُواْ ٱسۡمَ ٱللَّهِ عَلَيۡهَا صَوَآفَّ﴾ دەڵێت: ناوی خوای لێ بێنن بە پێوە لەسەر سێ پەل (لاق)و دەستی چەپی بەسترابێتو بڵێ، بە ناوی خواوەو (الله أكبر)و(لا إله الا الله) بکاتو بڵێ: لە تۆوەیەو بۆ تۆیە، لە هەردوو سەحیحەکەدا هاتووە لە ئیبنو عومەرەوەکەجارێکیان هات بۆ لای پیاوێك وشترەکەی یەخ دابوو ئەیویست سەری ببڕێت، وتی: بەرەڵای بکەو بەپێوە دەستی ببەستە، واتە: (ئەوساسەری ببڕە)،ئەمەسووننەتی ئەبولقاسمە(ﷺ)[2]. ﴿فَإِذَا وَجَبَتۡ جُنُوبُهَا﴾ واتە: جا کاتێك کەوتنە سەر زەوی بە تەنیشتدا (کاتێك گیانیان دەرچوو)، ئیبنو جورەیج دەڵێت: لە موجاهیدەوە، یانی کاتێك لەسەر زەوی کەوتن.[3] ئەمە ڕیوایەتێکیشە لە ئیبنو عەباسەوە، موقاتیلی کوڕی حەیانیش هەروای وتووە. عەبدوڕەحمانی کوڕی زەیدی کوڕی ئەسلەم دەڵێت: ﴿فَإِذَا وَجَبَتۡ جُنُوبُهَا﴾ واتە: کاتێك کە گیانی دەرچوو،[4] ئەم قسەیە هەر ئەو قسەیە کە ئیبنو عەباسو موجاهید وتوویانە. چونکە خواردنی ئەو قوربانیە دروست نیە کاتێك دەجوڵێت هەتا تەواو گیانی دەردەچێتو جوڵەی نامێنێت، لە فەرموودەیەکی مەرفوعدا هاتووە: (پەلە مەکەن لەو گیانانە تا تەواو دەمرن).[5] سەوری ڕیوایەتی کردووە لە جامیعەکەیدا لە عومەری کوڕی خەتابەوە، کە ئەو وای وتووە، فەرموودەکەی شەدادی کوڕی ئەوسیش بووەتە پشتگیری بۆئەم فەرمودەیە کە لە سەحیحی موسلیمدایە: (بێگومان خودا لەسەر هەموو شتێك چاکەی نووسیووە، کاتێك کە شت ئەکوژن بە باشی بیکوژن، کاتێکیش سەری ئەبڕن بە چاکی سەری ببڕن، با هەر کەسێك سەری بڕی (چەقۆکەی) تیژ بکاتو سەربڕاوەکەی ئاسودە بکات).[6] لە ئەبی واقیدی لەیسیەوە پێغەمبەری خودا(ﷺ) فەرموویەتی: (ئەوەی لە ئاژەڵو ماڵات (کرایەوە) لەکاتێکدا کە زیندو بێت، ئەوە مردارەوە بووە) ، ئیمامی ئەحمەدو ئەبو داودو تیرمیزی

---

[1] احمد (٦/٨)، ابن ماجه (١٠٤٣/٢/١٠٤٤).
[2] البخاري (١٧١٣).
[3] الطبري (٦٣٥/١٨).
[4] الطبري (٦٣٥/١٨).
[5] البيهقي (٢٧٨/٩).
[6] مسلم (١٥٤٨/٣).

ڕیوایەتیان کردووە، تیرمیزی بە سەحیحی داناوە.[1] پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَكُلُوا۟ مِنْهَا وَأَطْعِمُوا۟ ٱلْقَانِعَ وَٱلْمُعْتَرَّ﴾ واتە: ئەوە لە گۆشتەکەیان بخۆن‌و دەرخواردی هەژاران‌و سواڵکەرانی بدەن. واتە: لەو قوربانیە بخۆن‌و بەشی ئەوانەی کە زۆر پێویستیان پێی هەیەو تامەزرۆن بۆیی‌و ئەوانەشی کە شەرم دەکەن داوای لێ بکەن بدەن، ئەمە فەرمانە بۆ خواردن‌و بەخشینی قوربانی. عەوفی دەڵێت: لە ئیبنو عەباسەوە ﴿ٱلْقَانِعَ﴾ واتە: ئەو کەسەی بێ نیازەو پێویستی پێی نیە کە بەشی بدەی‌و لە ماڵی خۆیدایە، ﴿وَٱلْمُعْتَرَّ﴾ واتە: ئەو کەسەیە کە خۆی دەردەخات‌و خۆی دەدات لە دەورت، بە تەمایە بەشە گۆشتی بدەیتێ بەڵام داوای ناکات.[2] موجاهیدو موحەممەدی کوڕی کەعبی کوڕی قورەزیش هەر وایان وتووە.[3] عەلی کوڕی ئەبو تەلحە دەڵێت: لە ئیبنو عەباسەوە: ﴿ٱلْقَانِعَ﴾ ئەوەیە کە داوا ناکات، ﴿وَٱلْمُعْتَرَّ﴾ ئەوەیە کە داوا دەکات.[4]

ئەمە قسەی قەتادەو ئیبراهیمی نەخەعی‌و موجاهیدە لە ڕیوایەتێکدا کە لێیەوە کراوە.[5] هەندێکیش بە پێچەوانەوە وتوویانە، هەندێ لە زانایان ئەم ئایەتەیان کردووەتە بەڵگە لەسەر ئەوەی کە قوربانی دەکرێتە سێ بەشەوە، سێیەکی بۆ خاوەنەکەی لێی بخوات، سێیەکێکی تری بۆ دیاری بۆ دۆست‌و هاوەڵانی، سێیەکێکیشی بۆ خێرو بەخشینی بەسەر هەژاراندا، چونکە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَكُلُوا۟ مِنْهَا وَأَطْعِمُوا۟ ٱلْقَانِعَ وَٱلْمُعْتَرَّ﴾ لە فەرموودەی سەحیحدا هاتووە کە پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرمووی بە خەڵکی: (من لێم قەدەغە کردبوون کە گۆشتی قوربانی هەڵگرن‌و پاشەکەوتی بکەن زیاتر لە سێ ڕۆژ،لەمەودوا لێشی بخۆن‌و چەندیشتان بۆ دەکرێت لێی هەڵگرن).[6] لە ڕیوایەتێکی تردا فەرموویەتی: (لێی بخۆن‌و لێشی هەڵگرن‌و خێریشی لێ بکەن).[7] لە ڕیوایەتێکی تردا فەرموویەتی: (لێی بخۆن، دەرخواردی خەڵکیشی بدەن‌و خێریشی لێ بکەن).[8] بەڵام پێستی قوربانی، لە موسنەدی ئیمامی ئەحمەددا هاتووە لە قەتادەی کوڕی نوعمانەوە لە فەرموودەی قوربانیدا: (لێی بخۆن‌و خێری لێ بکەن‌و

---

[1] احمد (٥/٥١٨)، ابو داود (٣/٢٧٧)، تحفة الأحوزي (٥/٥٥).

[2] الطبري (١٨/٦٣٦).

[3] الطبري (١٨/٦٣٦).

[4] الطبري (١٨/٦٣٦/٦٣٧).

[5] الطبري (١٨/٦٣٦/٦٣٧).

[6] النسائي (٧/٢٣٤).

[7] النسائي (٧/١٧٠).

[8] فتح الباري (١١/٢٩).

سود لە پێستەکەی وەربگرن و مەیفرۆشن).[1] (بابەتێك) لە بەرائی کوڕی عازیبەوە دەڵێت: پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرمووی: (یەکەم شتێك کە دەستی پێ دەکەین نوێژ دەکەین پاشان دەگەڕێینەوە قوربانی دەکەین، هەر کەسێك وای کرد ئەوە سونەتی ئێمەی بەجێ هێناوە، هەر کەسێك پێش نوێژ سەری ببڕێت ئەوە گۆشتێکە پێشکەشی ماڵو منداڵی کردووە، ئەوە هیچ پەیوەندیەکی بە قوربانیەوە نیە) لە هەردوو سەحیحەکەدا بوخاریو موسلیم هێناویانە.[2] وە لە سەحیحی موسلیمدا هاتووە: قوربانی مەکەن تا پێشەوا قوربانی دەکات، سەربڕین دەست پێدەکات لە ڕۆژی سەربڕینەوە سێ ڕۆژی (ئەیامو تەشریق)یش لە دوایەوە، شافیعیش هەر وای وتووە، لەسەر فەرموودەکەی جوبەیری کوڕی موتعیم کە پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی: (أيام التشريق) هەمووی (کاتی) سەربڕینە) ئەحمەدو ئیبنو حیببان ڕیوایەتیان کردووە.[3] پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿كَذَٰلِكَ سَخَّرْنَٰهَا لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾ واتە: ئا بەو جۆرە ئەو ماڵاتانەمان بۆ ئێوە ڕامهێناوە تا سوپاسگوزار بن بۆ خوا،یانی: وامان لێکردوون هەرچیان لێ دەکەن فەرمانبەرتانو ملکەچن، ئارەزووی خۆتانە سواریان دەبن یان شیرەکەیان بەکاردێنن بۆ خۆتان یان سەریان دەبڕن. وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی:

﴿أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا خَلَقْنَا لَهُم مِّمَّا عَمِلَتْ أَيْدِينَآ أَنْعَٰمًا فَهُمْ لَهَا مَٰلِكُونَ ﴿٧١﴾ وَذَلَّلْنَٰهَا لَهُمْ فَمِنْهَا رَكُوبُهُمْ وَمِنْهَا يَأْكُلُونَ ﴿٧٢﴾ وَلَهُمْ فِيهَا مَنَٰفِعُ وَمَشَارِبُ ۖ أَفَلَا يَشْكُرُونَ﴾[4] واتە: ئایا نەیاندیو نەیانزانیوە کە بێگومان بە دەستی خۆمان ئاژەڵمان بۆ دروست کردوون ئەنجا ئەوان خاوەنیانن و ڕامان هێناون بۆیان ئەنجا سواری هەندێکیان دەبنو (گۆشتی) هەندێکیشیان دەخۆن، وە زۆر سودیان لێ دەبینن و شتی خواردنەوەشیان لێ وەردەگرن دەی ئایا سوپاسی خوا ناکەن. وە لەم ئایەتە پیرۆزەشدا دەفەرموێت: ﴿كَذَٰلِكَ سَخَّرْنَٰهَا لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾.

﴿لَن يَنَالَ ٱللَّهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَآؤُهَا وَلَٰكِن يَنَالُهُ ٱلتَّقْوَىٰ مِنكُمْ ۚ كَذَٰلِكَ سَخَّرَهَا لَكُمْ لِتُكَبِّرُوا۟ ٱللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَىٰكُمْ ۗ وَبَشِّرِ ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿٣٧﴾﴾

---

[1] احمد (١٥/٤).

[2] فتح الباري (٥٢٦/٢)، مسلم (١٥٥٣/٣).

[3] احمد (٨٢/٤).

[4] يس (٧١ـ٧٣).

مەبەست لە قوربانی کردن لە لای خودا هەستی دڵسۆزیو لەخواترسی بەندەیە

خوای گەورە دەفەرموویت لەبەر ئەوە ئەم دەستووری قوربانیەمان داناوە بۆ ئێوە، هەتا لە کاتی سەربڕیندا یادی خوا بکەن، کە هەر ئەو وەدیهێنەرو بژێویدەرەو هیچێك لەو گۆشتو خوێنە بەو ناگات، چونکە خوای گەورە بێنیازە لە غەیری خۆی، عەرەبەکان لە کاتی نەفامیدا ئەگەر ئاژەڵو ماڵاتیان سەربڕیایە، گۆشتەکانیان لەسەر بتەکانیان دادەناو خوێنەکەیان لێ دەپرژاندن خوای گەورەیش فەرمووی: ﴿ لَن يَنَالَ ٱللَّهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَآؤُهَا ﴾ واتە: هەرگیز ناگات بە خوا نە گۆشتی ئەو (قوربانی)انە نە خوێنیان. ئیبنو ئەبی حاتەم ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو جورەیجەوە دەڵێت: خەڵکی زەمانی نەفامی گۆشتو خوێنی ئەو وشترانەی سەریان دەبڕین دەدا لە کەعبەی پیرۆز، هاوەڵەکانی پێغەمبەریش (ﷺ) وتیان: ئێمە لەوان خاوەن هەقترین کە لێی بدەین، خوای گەورە ئەم ئایەتەی نارده خوارەوە: ﴿ لَن يَنَالَ ٱللَّهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَآؤُهَا وَلَٰكِن يَنَالُهُ ٱلتَّقْوَىٰ مِنكُمْ ﴾ واتە: هەرگیز ناگات بە خوا نە گۆشتی ئەو (قوربانی)انە نە خوێنیان بەڵام ئەوەی بە خوا دەگات تەقواو پارێزگاری ئێوەیە. وەك لە فەرموودەی سەحیحدا هاتووە: (خوا سەیری وێنەو ڕەنگتان ناکات، بەڵکو سەیری دڵو کارتان دەکات).[1] وە لە فەرموودەیەکی تردا هاتووە: (خێر (الصدقة) دەکەوێتە دەستی خوای ڕەحمان پێش ئەوەی بکەوێتە دەستی داواکەر).[2] وە ئەو خوێنە لە لای خوا دەکەوێت لە شوێنێکدا پێش ئەوەی بکەوێتە سەر زەوی. وەك لە پێشەوە لە فەرموودەیەکدا باسکرا کە ئیبنو ماجەو تیرمزی ڕیوایەتیان کرد.[3] کەخوای گەورەش ئەفەرمویٚ(كَذَٰلِكَ سَخَّرَهَا لَكُمْ)یانی:لەبەرئەوەیە خوا ئەوحوشترانەی بۆ ژێربارخستون ،(لِتُكَبِّرُوا۟ ٱللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَىٰكُمْ) یانی:تائێوەش خوا بەگەورە ڕابگرن وەك چۆن ئەوشارەزای کردوون لەئاین وشەریعەتی خۆیدا،لەوشتانەدا کەخۆشی ئەوێن وپێتان ڕازیە،بەرگری لێکردوون لەوشتانەی کەپێی ناخۆشەو نایەوێن،کەئەشفەرمویٚ (وَبَشِّرِ ٱلْمُحْسِنِينَ)مژدەبەچاکەکاران بدە، یانی: ئەی محمد! مژدەبدە بەچاکەکاران ،یانی ئەوانەی کەسنورەکانی خوا بەرقەرار ئەکەن وپێڕەوی لەو شەریعەتە ئەکەن کەبۆیان دانراوە، ئەوانەی کەبڕوایان بەپێغەمبەر(ص)هەیە لەهەموو ئەوشتانەدا کەپێیان ئەگەیەنێت وبۆیان دەهێنێت لەلایەن خوای گەورەوە.

---

[1] مسلم (١٩٨٧/٤).

[2] الحلية (٨١/٤).

[3] الترمذي (١٤٩٣)، ابن ماجه (٣١٢٦).

(بابەتێك)قوربانیکردن سوونەتێکی چاکە،یەك حەیوان لەبری بنەماڵەیەك ئەبێت،ئیبن عومەر ئەفەرموێ: پێغەمبەر(ﷺ) تا(١٠)ساڵ بەردەوام قوربانی دەکرد،تیرمزی ڕیوایەتی کردووە[1]، ئەبوئەیوبیش ئەڵێت:لەسەردەمی پێغەمبەردا(ص) پیاوێك لەجیاتی هەموو ماڵ ومناڵی تەنیا یەك حەیوانی ئەکردەقوربانی، خۆشیان لێیان ئەخواردو دەرخواردی خەڵکیشیان ئەدا، تاخەڵکی دەستیان دایە خۆهەڵکێشان وکارگەیشتەئەوەی کەئێستا ئەیبینی !تیرمزی ئەم فەرمودەیە ڕیوایەت ئەکات وبە(صحیح)ی دائەنێت ئیبنو ماجەش هەر ڕیوایەتی کردووە.

عەبدوڵڵای کوڕی هیشامیش یەك مەڕی کردە قوربانی بۆ خۆیی و ماڵ و منداڵی، بوخاری ڕیوایەتی کردووە.[2] لە بارەی ئەندازەی تەمەنی قوربانیەوە موسلیم ڕیوایەتی کردووە لە جابیرەوە کە پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی: (نێونێ (دوو ساڵەی مانگا) نەبێت سەری مەبڕن ئەگەر نەتانتوانی کاوڕێك (یەك ساڵەی مەڕ) سەربڕن)[3].

﴿إِنَّ اللَّهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ ﴿٣٨﴾﴾

مژدەی بەرگری کردن لە خاوەنباوەڕان

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿إِنَّ اللَّهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا﴾ واتە: بە ڕاستی خوا پشتیوانی دەکات لەوانەی کە بڕوایان هێناوە. خوای گەورە لەم ئایەتەدا باسی بەندە خاوەنباوەڕەکانی دەکات کە بەرگرییان لێ دەکات و دەچێت بە هاواریانەوە، ئەو بەندانەی کە هەمیشە پشت بە خوا دەبەستن و دەگەڕێنەوە بۆ لای، لە شەڕی شەڕخوازان و فروفێڵی بەدکاران پارێزگاریان لێ دەکات و ئاگای لێیانە و یارمەتیان دەدات، وەك لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ﴾[4] واتە: ئایا خوا بۆ بەندەی خۆی پێغەمبەر (ﷺ) بەس نیە؟ وە دەفەرموێت: ﴿وَمَن يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بَالِغُ أَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا﴾[5] واتە: وە هەر کەسێك پشت بە خوا ببەستێت ئەوە خوای بەسە بە ڕاستی خوا کارو فەرمانی خۆی بە ئەنجام دەگەیەنێت بێگومان خوا بۆ هەموو شتێك ئەندازەیەکی دیاریکراوی داناوە. وە لێرەدا دەفەرموێت: ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ﴾ واتە: بێگومان خوا خۆشی ناوێت هەموو خیانەتکارو بێباوەڕو کافرێك. ئەوانەی ناپاکی لە بەڵێن و پەیماندا دەکەن و قسەی

---

[1] تحفة الاحوزي (٥ /٩٦) .
[2] فتح الباري (٢١٣/١٣).
[3] مسلم (١٥٥٥/٣).
[4] الزمر (٣٦).
[5] الطلاق (٣).

خۆیان نابەنەسەر، (الكفر) واتە: ئەو بەهرانەی کە خوا پێی داوە لەبەر چاوی نیەو سپڵەیەو دانی پێدا نانێت.

﴿أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَـٰتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا۟ ۚ وَإِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ ﴿٣٩﴾ ٱلَّذِينَ أُخْرِجُوا۟ مِن دِيَـٰرِهِم بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّآ أَن يَقُولُوا۟ رَبُّنَا ٱللَّهُ ۗ وَلَوْلَا دَفْعُ ٱللَّهِ ٱلنَّاسَ بَعْضَهُم بِبَعْضٍ لَّهُدِّمَتْ صَوَٰمِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَٰتٌ وَمَسَـٰجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا ٱسْمُ ٱللَّهِ كَثِيرًا ۗ وَلَيَنصُرَنَّ ٱللَّهُ مَن يَنصُرُهُۥٓ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ لَقَوِىٌّ عَزِيزٌ ﴿٤٠﴾﴾

ڕێگەدان بە جەنگکردن، ئەم ئایەتە یەکەم ئایەتی جیهادە هاتە خوارەوە

خـوای گـەورە دەفـەرمووێت: ﴿أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَـٰتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا۟ ۚ وَإِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ﴾ واتە: ڕێ دراوە بەوانەی کە شەڕیان پێ دەگێڕێت، لەبەر ئەوەی ناهەقیان لێکراوە دەتوانن تۆڵەی خۆیان بسێنن، خودایش دەتوانێت سەریان بخات، عەوفی دەڵێت: لە ئیبنو عەباسەوە، ئەم ئایەتە هاتە خوارەوە لەسەر موحەممەدو (ﷺ) هاوەڵەکانی، کاتێك وەدەرنران لە مەککە.[1] موجاهیدو زەحاكو زۆرێکی تریش لە زانایانی پێشینە وەك ئیبنو عەباس‌و عوروەی کوڕی زوبەیرو زەیدی کوڕی ئەسلەم‌و موقاتیلی کوڕی حەییان‌و قەتادەو کەسانی تریش وتوویانە: ئەم ئایەتە یەکەم ئایەتە لەسەر جیهاد هاتە خوارەوە.[2] ئیبنو جەریر ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو عەباسەوە دەڵێت: کاتێك کە پێغەمبەر (ﷺ) لە مەککە دەرچوو، ئەبو بەکر وتی: پێغەمبەرەکەیان دەرکرد (إنا لله وإنا إليه راجعون) بێگومان لەناو دەچن، ئیبنو عەباس دەڵێت: خوای گەورە ئەم ئایەتەی ناردە خوارەوە: ﴿أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَـٰتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا۟ ۚ وَإِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ﴾ ئەبو بەکر (ڕەزای خوای لێ بێت) وتی: زانیم کە بەو زووانە کوشتارێك دەست پێدەکات. ئیمامی ئەحمەد ئەم زیادەشی هێناوە: ئیبنو عەباس دەڵێت: ئەم ئایەتە یەکەم ئایەت بوو هاتە خوارەوە لە بارەی جەنگەوە.[3] تیرمیزی‌و نەسائی ڕیوایەتیان کردووە لە تەفسیردا لە هەردوو سونەنەکەیاندا.[4] تیرمیزی دەڵێت: فەرموودەیەکی (حسن صحيح)ە. پاشان خوای گـەورە دەفـەرمووێت: ﴿وَإِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ﴾ یـانی: خـودا خـاوەنی توانایـە کـە بەنـدە باوەڕدارەکانی یارمەتی بدات بەبێ شەڕو هەرا، بەڵام خودا دەیەوێت خۆیان ماندوو بکەن‌و هەوڵی تەواو بـدەن‌و خـودا لـە خۆیـان ڕازی بکـەن، وەك دەفـەرمووێت: ﴿فَإِذَا لَقِيتُمُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ فَضَرْبَ ٱلرِّقَابِ حَتَّىٰٓ إِذَآ

---

[1] الطبري (١٨/٦٤٣).

[2] الطبري (١٨/٦٤٣/٦٤٤)، الدر المنثور (٦/٥٧).

[3] احمد (١/٢١٦).

[4] تحفة الأحوذي (٩/١٥)، النسائي في الكبرى (٦/٤١١).

أَثْخَنتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَثَاقَ فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً حَتَّىٰ تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا ۚ ذَٰلِكَ وَلَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَانتَصَرَ مِنْهُمْ وَلَٰكِن لِّيَبْلُوَ بَعْضَكُم بِبَعْضٍ ۗ وَالَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَن يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ ﴿٤﴾ سَيَهْدِيهِمْ وَيُصْلِحُ بَالَهُمْ ﴿٥﴾ وَيُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ عَرَّفَهَا لَهُمْ ﴾[1] واتە: ئەنجا (لە جەنگدا)کە گەیشتن بەوانەی بێباوەڕن ئەوە بدەن لە گەردنیاو بیانکوژن هەتا کاتێك کوشتاری زۆریان لێ دەکەن ئەنجا (دیلەکانیان) قایم ببەستنەوە جا دواتر یا بە منەتو چاکە (بەرەڵایان بکەن) یان بە فیدیەو بریتی هەتا جەنگ چەکەکان (بە بێباوەڕان) دادەنێ (یان تا جەنگ کۆتایی دێت بە نەمانی بتپەرستان)، فەرمان ئەوەیە ئەگەر خوا بیویستایە خۆی تۆڵەی لێ دەسەندن بەڵام (فەرمانی پێدان بە جەنگ) تا بە یەکتری تاقیتان بکاتەوە ئەو کەسانەش لە پێناو ڕێبازی خوادا کوژران ئەو خوا هەرگیز (پاداشتی) کردەوەکانیان ون ناکات بێگومان ڕێنموونیان دەکاتو دڵو بیریان سافو خۆش دەکاتو دەیانخاتە ئەو بەهەشتەی بۆی باس کردوون. وە دەفەرمووێت: ﴿قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبْهُمُ اللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ وَيُخْزِهِمْ وَيَنصُرْكُمْ عَلَيْهِمْ وَيَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُّؤْمِنِينَ ﴿١٤﴾ وَيُذْهِبْ غَيْظَ قُلُوبِهِمْ ۗ وَيَتُوبُ اللَّهُ عَلَىٰ مَن يَشَاءُ ۗ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴾[2] واتە: (باوەڕداران)! بیانکوژن، خوا بە دەستی ئێوە سزایان دەداتو ڕیسوایان دەکاتو سەرتان دەخات بەسەریانداو (خوا) سینەو دڵی کۆمەڵی بڕوادار خۆش دەکاتو ڕقو خەشمی دڵەکانیان دادەمرکێنێتو نامێڵێتو خوای گەورە تەوبە وەردەگرێت لە هەر کەسێك کە بیەوێت وە خوا زانای دانایە. وە دەفەرمووێت: ﴿وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّىٰ نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنكُمْ وَالصَّابِرِينَ وَنَبْلُوَ أَخْبَارَكُمْ ﴾[3] واتە: سوێند بە خوا تاقیتان دەکەینەوە تا دەری بخەینو دیاربێت موجاهیدانو خۆڕاگرانتانو تا هەواڵتان چیە ئاشکرای بکەین. ئایەت لەم بارەیەوە ئێجگار زۆرە. بۆیە ئیبنو عەباس لەم ئایەتەدا: ﴿ وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ ﴾ دەڵێت: بێگومان خوای گەورە ئەوەیشی کرد.[4] خوای گەورە لە کاتێکی زۆر شیاودا ڕێگەی جیهادکردنی دا چونکە ئەو کاتەی کە لە مەککەدا بوون موشریکەکان زۆر بوونو موسڵمانەکانیش زۆر کەم بوون ئەگەر خودا فەرمانی جەنگی بدایە، موسڵمانەکان تووشی مەینەتی زۆر دەبوون بۆیە کاتێك خەڵکی یەسریب (مەدینە) شەوی عەقەبە پەیمانی بەست لەگەڵ پێغەمبەری خودا(ﷺ) کە زیاتر لە هەشتا کەس بوون، وتیان: ئەی پێغەمبەری

---

[1] محمد (٤ـ٦).

[2] التوبة (١٤ـ١٥).

[3] محمد (٣١).

[4] الطبري (١٨/٦٤٣).

خودا(ﷺ) ئایا نەدەین بەسەر خەڵکی ئەم شیوەدا (مەبەستیان ئەو خەڵکە بوو کە لە مینا بوون) ئەمشەو بیانکوژین؟ پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرمووی: (من فەرمانی ئەوەم پێ نەدراوە).[1] وەختێك موشریکەکان دەستیان دایە دەستدرێژی کردنو پێغەمبەریان (ﷺ) لەناو خۆیاندا لە مەککە وەدەرناو ویستیان بیکوژن، هاوەڵەکانی پێغەمبەریان (ﷺ) دەربەدەرکرد هەر یەکێك بە لایەکداو هەندێکیان بەرەو حەبەشە ڕۆیشتنو ئەوانی تریشیان بەرەو مەدینە چوون، کاتێك لە مەدینە نیشتەجێ بوونو پێغەمبەریش (ﷺ) چووە مەدینەو گەیشت پێیان، هەموو لە دەوری کۆبوونەوەو بوونە پشتیوانی،موسڵمانان پێگەی ئیسلامییان بۆ پەیدابوو کە پەنای پێ ببەن، خوای گەورە ڕێی پێدان کە بچن بە گژ دوژمنداو جیهاد بکەن، ئەم ئایەتە یەکەم ئایەت بوو هاتە خوارەوە لەو بارەیەوە وەك دەفەرمووێت: ﴿أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَٰتَلُونَ بِأَنَّهُمۡ ظُلِمُواْۚ وَإِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ نَصۡرِهِمۡ لَقَدِيرٌ ٣٩ ٱلَّذِينَ أُخۡرِجُواْ مِن دِيَٰرِهِم بِغَيۡرِ حَقٍّ﴾ واتە: ئەوانەی بە ناهەقی لە زێدی خۆیان دەرکران، عەوفی دەڵێت لە ئیبنو عەباسەوە ئەوانەی بە ناهەقی لە مەککە دەرکران بۆ مەدینە، واتە: موحەممەدو هاوەڵەکانی.[2] ﴿إِلَّآ أَن يَقُولُواْ رَبُّنَا ٱللَّهُۗ﴾ واتە: گوناهیان هەر ئەوەبوو دەیانوت پەروەردگارمان خوایە، واتە: هیچ تاوانێکیان بەرامبەر هۆزەکەیان نەبوو جگە لەوەی خوایان بە تەنیا دەناسیو شەریکیان بۆ دانەدەنا، ئەم ڕستەیە ئیستیسنای مونقەتیعە سەبارەت بەشتە سەرەکیەکە، بەڵام ئەوشتە بە لای موشریکەکانەوە گەورەترین تاوان بوو، وەك خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿يُخۡرِجُونَ ٱلرَّسُولَ وَإِيَّاكُمۡ أَن تُؤۡمِنُواْ بِٱللَّهِ رَبِّكُمۡ﴾[3] واتە: پێغەمبەر (ﷺ)و ئێوەش دەردەکەن (لەبەر ئەوەی) باوەڕ دەهێنن بە خوای پەروەردگارتان. پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلَوۡلَا دَفۡعُ ٱللَّهِ ٱلنَّاسَ بَعۡضَهُم بِبَعۡضٖ﴾ واتە: ئەگەر خودا هەندێکی بە هەندێکی پاڵ نەنایەو دەرنەکردایە، هەتا هەندێکی لە جەنگو هەرا ڕزگاری ببێت، بەو هۆکارانەی کە خۆی بڕیاری داوە سەر زەمین وێران دەبوو زۆردار هەژارو لاوازی لەناو دەبرد، ﴿لَّهُدِّمَتۡ صَوَٰمِعُ﴾ واتە: پەرستگاکان وێران دەبوون، ئیبنو عەباسو موجاهیدو ئەبولعالیەو عیکریمەو زەحاكو کەسانی تریش وتوویانە: مەبەست پێی پەرستگای بچووکی ڕاهیبەکانە،[4] قەتادە دەڵێت: دێری سابیئە کانە وە هەر لە ڕیوایەتێکی تردا لە قەتادەوە دەڵێت: پەرستگای مەجوسەکانە،موقاتیلی

[1] دلائل النبوة للأصبهاني (٢٦٥).

[2] الطبري (٦٤٣/١٨).

[3] الممتحنة (١).

[4] الطبري (٦٤٧/١٨)، الدر المنثور (٥٩/٦-٦٠)، الرازي (٣٦/٣).

کوڕی حەبیان دەڵێت: ئەو ماڵانە بوون لەسەرەڕێدا، ﴿وَبِيَعٌ﴾ ئەمە لە ئەو فراوانترە،زۆرینەی ئەو کەسانەی لەم پەرستگایەدا بوون مەسیحی بوون ئەمەیش قسەی ئەبولعالیەو قەتادەو زەححاكو ئیبنو صەخرو موقاتیلی کوڕی حەیانو خەسیفو کەسانی تریشە.[1] ئیبنو جەریر گێڕاویەتیەوە لە موجاهیدو کەسانی تریشەوە دەڵێن: کڵێسای جولەکەکانە والله أعلم. ﴿وَصَلَوَٰتٌ﴾ عەوفی دەڵێت: لە ئیبنو عەباسەوە (الصلوات) واتە: کڵێساکان.[2] عیکریمەو زەحاكو قەتادە دەڵێن: کڵێسای جولەکەکانە، چونکە ئەوانە بە سەلوات (صَلوات) ناویان بردووە. ئەبولعالیەو کەسانی تریش دەڵێن (الصلوات) دێری سابیئەکانە، ئیبنو نەجیح دەڵێت: لە موجاهیدەوە (الصلوات) مزگەوتەکانی ئەهلی کتێبو ئەهلی ئیسلامن لەسەر ڕێگاکاندا.[3] بەڵام (المساجد) مزگەوتەکان هی موسڵمانانە، ﴿يُذْكَرُ فِيهَا ٱسْمُ ٱللَّهِ كَثِيرًا﴾ کە ناوی خودایان زۆر تێدا دەبرێت، وتراوە ئەو زەمیرەی لە (يُذكَرُ)دا دەگەڕێتەوە بۆ (مساجد) چونکە لەوانەی تر نزیکترە لێیەوە، زەحاك دەڵێت: هەموویان یادی خوایان زۆر تێدا کراوە،ئیبنو جەریر دەڵێت: ڕاست ئەوەیە: دێری ڕوهبانەکانو پەرستگای مەسیحیەکانو کڵێسای جوولەکەکانو مزگەوتی موسڵمانان وێران دەبوون کە ناوی خودایان زۆر تێدا دەبرێت، چونکە ئەمەباوی زمانی عەرەبەو وا مەشهورە لەناو یاندا.[4] هەندێ لە زانایان وتوویانە: ئەمە بەرز دەبێتەوە لە کەمەوە بۆ زۆر تا دەگاتە مزگەوتەکان، چونکە مزگەوتەکان زیاتر ئاوەدانو خەڵکی زۆرتریان تێدایەو زۆرتریش خواپەرستی دەکەن کەسانێکی نیاز دروستن .پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلَيَنصُرَنَّ ٱللَّهُ مَن يَنصُرُهُۥٓ﴾ واتە: خودا بە هاواری ئەوانەوە دێت کە یارمەتی دەدەن. واتە یارمەتی ئاینی خودا دەدەن، وەك ئەم ئایەتە کە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِن تَنصُرُواْ ٱللَّهَ يَنصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ ۝٧ وَٱلَّذِينَ كَفَرُواْ فَتَعْسًا لَّهُمْ وَأَضَلَّ أَعْمَٰلَهُمْ﴾[5] واتە: ئەی ئەو کەسانەی باوەڕتان هێناوە ئەگەر ئێوە یارمەتی (ئایینی) خوا بدەن خواش ئێوە زاڵو سەرکەوتوو دەکات (بەسەر کافراندا) وە پێیەکانتان جێگیر دەکات (لە جەنگدا خۆڕاگرتان دەکات)، ئەوانەش کە بێباوەڕ بوون ئەوە نەگبەتیو سەرشۆڕی بەشیانەو (خوا) کردەوەکانیان بێ مایە دەکات. پاشان لە کۆتایی

---

[1] الطبري (١٨/٦٤٨).

[2] الطبري (١٨/٦٤٩).

[3] الطبري (١٨/٦٥٠).

[4] الطبري (١٨/٦٥٠).

[5] محمد (٧ـ٨).

ئایەتەکەدا دەفەرموویت: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ﴾ خوای گەورە وەسفی خۆی دەکات بە خاوەن تواناو خاوەن دەسەڵات، بە توانای خۆی هەموو شتێکی دروست کردووەو بە ئەندازەی خۆی دایناوەو بەو دەسەڵاتەی کە هیچ کەسێك خۆی لەبەریدا ناگرێتو بەرامبەری ناوەستێت، بەڵکو هەموو شتێك بێدەسەڵاتو هەژارەو پێویستی بە خودا هەیە، وە هەر کەسیش خودای بە تواناو دەسەڵات یارمەتیدەری بێت هەمیشە سەرکەوتووەو دوژمنەکەی سەرشۆڕو بەزیوە. خوای گەورە لە ئایەتی تردا دەفەرموویت: ﴿وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا ٱلْمُرْسَلِينَ ﴿١٧١﴾ إِنَّهُمْ لَهُمُ ٱلْمَنصُورُونَ ﴿١٧٢﴾ وَإِنَّ جُندَنَا لَهُمُ ٱلْغَٰلِبُونَ﴾[1] واتە: سوێند بە خوا پێشتر بڕیارمان داوە بۆ بەندە نێردراوەکانمان، کە بێگومان هەر ئەوان سەردەخرێن. وە دەفەرموویت: ﴿كَتَبَ ٱللَّهُ لَأَغْلِبَنَّ أَنَا۠ وَرُسُلِيٓ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ﴾[2] واتە: خوا نووسیویەتی کە بێگومان منو پێغەمبەرانم سەردەکەوین بە ڕاستی خوا توانای باڵادەستە.

﴿ٱلَّذِينَ إِن مَّكَّنَّٰهُمْ فِى ٱلْأَرْضِ أَقَامُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَوُا۟ ٱلزَّكَوٰةَ وَأَمَرُوا۟ بِٱلْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا۟ عَنِ ٱلْمُنكَرِ ۗ وَلِلَّهِ عَٰقِبَةُ ٱلْأُمُورِ ﴿٤١﴾﴾

ئەرکی موسڵمانان کاتێك کە دەستیان ئەگاتە دەسەڵات

خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿ٱلَّذِينَ إِن مَّكَّنَّٰهُمْ فِى ٱلْأَرْضِ أَقَامُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَوُا۟ ٱلزَّكَوٰةَ وَأَمَرُوا۟ بِٱلْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا۟ عَنِ ٱلْمُنكَرِ ۗ وَلِلَّهِ عَٰقِبَةُ ٱلْأُمُورِ﴾ واتە: ئەوانەی کەکاتێك لەسەر زەمیندا دایانمەزرێنین، نوێژدەکەنو زەکات ئەدەنو فەرمان دەکەن بە چاکەو بەر لە کاری خراپە دەگرن، سەرەنجامی هەموو کاریش هەر بۆ لای خوا دەگەڕێتەوە، ئیبنو ئەبی حاتەم ڕیوایەتی کردووە لە عوسمانی کوڕی عەفانەوە (ڕەزای خوای لێ بێت) دەڵێت: ئەم ئایەتە لەسەر ئێمە هاتە خوارەوە: ﴿ٱلَّذِينَ إِن مَّكَّنَّٰهُمْ فِى ٱلْأَرْضِ أَقَامُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَوُا۟ ٱلزَّكَوٰةَ وَأَمَرُوا۟ بِٱلْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا۟ عَنِ ٱلْمُنكَرِ﴾ دەڵێت: لە زێدی خۆمان بە ناهەقی دەرکراین گوناهمان هەر ئەوە بوو دەمانووت پەروەردگارمان خودایە، پاشان لەسەر زەمیندا دامەزرێنراینو نوێژمان کردو زەکاتمان داو فەرمانمان کرد بە کاری چاکەو بەرمان لە کاری خراپە گرت، سەرئەنجامی هەموو کارێکیش هەر بۆ لای خوا دەگەڕێتەوە، ئەمە بۆ منو هاوەڵەکانم هاتەجێ.[3] ئەبولعالیە دەڵێت: ئەوانە هاوەڵەکانی پێغەمبەرن (ﷺ). سەباحی کوڕی سەوادەی کنیدی دەڵێت: بیستم لە عومەری کوڕی عبدولعزیزەوە وتاری دەداو ئەم ئایەتەی

---

[1] الصافات (١٧١ـ١٧٣).

[2] المجادلة (٢١).

[3] ابن ابي حاتم (٨/٢٤٩٦/٢٤٩٧).

خوێندەوە: ﴿ ٱلَّذِينَ إِن مَّكَّنَّٰهُمۡ فِي ٱلۡأَرۡضِ ﴾ پاشانفەرموی: ئەوسا بزانن ئەمە تەنها لەسەر فەرمانڕەوا نیە، بەڵکو لەسەر فەرمانڕەواو ژێردەستەکانیشیەتی، ئایا ئاگادارتان بکەم لەومافانەی کە ئێوە هەتانە بەسەر فەرمانڕەواوەو بەومافانەش فەرمانڕەوا هەیەتی بەسەر ئێوەوە؟ لەسەر کاربەدەستە ئەو مافانەی خواتان بەسەردا جێبەجێ بکاتو ئەو مافانەیش بەسەر یەکەوە هەتانە لەناو یەکتریدا بۆتان وەرگرێتو ڕاستەڕێتان نیشان بدا بەپێی توانا، پێویستە لەسەر ئێوەیش فەرمانبەری بنو پێتان نارەحەت نەبێتو سەیپێچی فەرمان بکەن بە ئاشکراو پەنهانی. عەتیەی عەوفی دەڵێت: ئەم ئایەتە ﴿ وَعَدَ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ مِنكُمۡ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ لَيَسۡتَخۡلِفَنَّهُمۡ فِي ٱلۡأَرۡضِ ﴾[1] واتە: خوا بەڵێنی داوە بەو کەسانەتان کە باوەڕیان هێناوەو کردەوەی چاکەکانیان کردووە کە بێگومان دەیانکاتە جێنیشنی (خەڵکی تر) لە زەویدا. ئەم ئایەتەش کە دەفەرموێت: ﴿وَلِلَّهِ عَٰقِبَةُ ٱلۡأُمُورِ﴾ وەك ئەم ئایەتە وایە کە دەفەرموێت: ﴿وَٱلۡعَٰقِبَةُ لِلۡمُتَّقِينَ﴾[2] زەیدی کوڕی ئەسلەم دەڵێت: ﴿وَلِلَّهِ عَٰقِبَةُ ٱلۡأُمُورِ﴾ واتە: پاداشتی ئەو کارەی کە کردوویانە لای خودایە.[3]

﴿ وَإِن يُكَذِّبُوكَ فَقَدۡ كَذَّبَتۡ قَبۡلَهُمۡ قَوۡمُ نُوحٖ وَعَادٞ وَثَمُودُ ﴿٤٢﴾ وَقَوۡمُ إِبۡرَٰهِيمَ وَقَوۡمُ لُوطٖ ﴿٤٣﴾ وَأَصۡحَٰبُ مَدۡيَنَۖ وَكُذِّبَ مُوسَىٰ فَأَمۡلَيۡتُ لِلۡكَٰفِرِينَ ثُمَّ أَخَذۡتُهُمۡۖ فَكَيۡفَ كَانَ نَكِيرِ ﴿٤٤﴾ فَكَأَيِّن مِّن قَرۡيَةٍ أَهۡلَكۡنَٰهَا وَهِيَ ظَالِمَةٞ فَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَىٰ عُرُوشِهَا وَبِئۡرٖ مُّعَطَّلَةٖ وَقَصۡرٖ مَّشِيدٍ ﴿٤٥﴾ أَفَلَمۡ يَسِيرُواْ فِي ٱلۡأَرۡضِ فَتَكُونَ لَهُمۡ قُلُوبٞ يَعۡقِلُونَ بِهَآ أَوۡ ءَاذَانٞ يَسۡمَعُونَ بِهَاۖ فَإِنَّهَا لَا تَعۡمَى ٱلۡأَبۡصَٰرُ وَلَٰكِن تَعۡمَى ٱلۡقُلُوبُ ٱلَّتِي فِي ٱلصُّدُورِ ﴿٤٦﴾ ﴾

چارەنووسی بێباوەڕان

خوای گەورە دڵخۆشی پێغەمبەرەکەی موحەممەد (ﷺ) دەداتەوە لەسەر بڕوا نەهێنانی ئەو کەسانەی هۆزەکەی کە دژایەتیان دەکردو دەفەرموێت: ﴿ وَإِن يُكَذِّبُوكَ فَقَدۡ كَذَّبَتۡ قَبۡلَهُمۡ قَوۡمُ نُوحٖ وَعَادٞ وَثَمُودُ ﴿٤٢﴾ وَقَوۡمُ إِبۡرَٰهِيمَ وَقَوۡمُ لُوطٖ ﴿٤٣﴾ وَأَصۡحَٰبُ مَدۡيَنَۖ وَكُذِّبَ مُوسَىٰ فَأَمۡلَيۡتُ لِلۡكَٰفِرِينَ ثُمَّ أَخَذۡتُهُمۡۖ فَكَيۡفَ كَانَ نَكِيرِ ﴾ واتە: ئەگەر ئەمانە تۆ بە درۆزن دەزانن، پێش ئەمانیش هۆزی نوحو عادو سەمودیش هەر ئەمە پیشەیان بوو (دیسان هۆزی ئیبراهیمو هۆزی لوتیش) خەڵکی مەدیەنیش،

---

[1] نور (٥٥).

[2] الاعراف (١٢٨).

[3] ابن ابي حاتم (٨/٢٤٩٦/٢٤٩٨).

هەروەها موسایش بە درۆزن زانرا، ئەوسا هەتا ماوەیەك وازمان لەو خوانەناسانە هێنـا، پاشان غـەزەبم لێ گرتن بەلاّم چۆن غەزەب لێگرتنێك، (لە هەردوو سەحیحەكەدا هاتووە لە ئەبو موساوە لە پێغەمبەری خوداوە (ﷺ) كە فەرموویەتی: (خوا مۆڵـەتی ستەمكار دەدات هـەتا كاتێك كـەگرتی ئیترلـە دەستی دەرناچێت)، پاشان ئەم ئایەتەی خوێندەوە: ﴿وَكَذَٰلِكَ أَخْذُ رَبِّكَ إِذَآ أَخَذَ ٱلْقُرَىٰ وَهِىَ ظَٰلِمَةٌ ۚ إِنَّ أَخْذَهُۥٓ أَلِيمٌ شَدِيدٌ﴾[1] واتە: ئا بەو شێوەیە سزادانی پـەروەردگارت كاتێـك خـەڵكی شارەكان سزا دەدات بـە راستی گـرتنی ئـەو ئـازاردەرو بـە تینـە.[2] پاشان خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿ فَكَأَيِّن مِّن قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَٰهَا ﴾ واتە: ئای كە چەند شاری ترمان وێران كـرد، ﴿وَهِىَ ظَالِمَةٌ ﴾ ستـەمكاربوونو بڕوایـان بە پێغەمبـەركانیان نـەمێنا، ﴿فَهِىَ خَاوِيَةٌ عَلَىٰ عُرُوشِهَا﴾ داریـان بەسـەر بـەردەوە نـەماو ڕووخـان بەسەر یەكدا، زەححاك دەڵێت: سەربانەكانیان تەپی بەسەر یەكدا.[3] واتـە: ماڵیـان وێـران بـوو هـەمووی بێ خاوەن بەو ناوەدا كەوتن، ﴿وَبِئْرٍ مُّعَطَّلَةٍ﴾ واتە: چاوانەكانیشیان بە چۆڵی مایـەوەو كـەس ئـاوی لێ نەدەخواردەوەو كەس بە دەوریدا نەدەهات، كە لە پێشەوە ئەوەنـدە قـەرەباڵغ بـوو ڕێ بـەر ڕێدار نەدەكـەوت، ﴿وَقَصْرٍ مَّشِيدٍ﴾ واتـە: كۆشـكو تـەلاری پتـەوو چاكیـشیان هـەبوو، عیكریمـە دەڵێـت: (وقصر مشيده) واتە: كۆشكی سپیكراو بە گەچ.[4] ڕیوایەت كراوە لە عەلی كوڕی ئەبو تالیبو موجاهیدو عـەتاو سـەعیدی كـوڕی جوبـەیرو ئـەبو مولـەیح و زەححاكو كەسـانی تریـشەوە هـەر بـەو شێوەیە.[5] هەندێكی تر دەڵێن: كۆشكی چاكو بڵند، هەندێكی تریش دەڵێن: (المشيد) واتە: كۆشـكی تونـدو قـایم، ئەم قسانە هەموو لە یەكەوە نزیكنو دژایەتی لە نێوانیاندا نیە، ئەم هەموو كۆشكە توندو تۆڵو بـەرزو چاكانە خاوەنەكانی لە غەزەبی خوا نەپاراستو ڕزگاری نەكردن، وەك خوای گەورە لـە ئایـەتێكی تـردا فەرموویەتی: ﴿ أَيْنَمَا تَكُونُوا۟ يُدْرِككُّمُ ٱلْمَوْتُ وَلَوْ كُنتُمْ فِى بُرُوجٍ مُّشَيَّدَةٍ﴾[6] واتە: لە هەر شـوێنێك بـن مـردن پێتان دەگات با لە ناو قەڵاو كۆشكی بەرزو قایمیشدا بن. پاشان خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿ أَفَلَمْ

---

[1] هود (١٠٢).

[2] فتح الباري (٨/٢٠٥)، مسلم (٤/١٩٩٧).

[3] الطبري (١٨/٦٥٣).

[4] الطبري (١٨/٦٥٤/٦٥٥).

[5] الطبري (١٨/٦٥٥/٣/٢٩١).

[6] النساء (٧٨).

يَسِيرُواْ فِي ٱلْأَرْضِ﴾ واتە: ئایا بەناو زەویدا نەگەڕاون، بە چاوی خۆیان نەیاندەیوەو بە دڵ تێڕامانیان نەکردووە، ئەوەی ئیبنو ئەبی دنیا لە کتێبی (التفکیر والاعتبار) (تێڕامانو پەند وەرگرتندا) باسی کردووە بەسە کە هێناویەتی وئەڵێ: هەندێ لە داناکان وتوویانە: دڵت زیندوو بکەرەوە بە ئامۆژگاریو ڕووناکی بکەرەوە بە تێڕامانو بە دنیا نەویستیو بیمرێنەو بە یەقین بەهێزی بکەو بەیادی مردن سەری پێدانەوێنەو قەناعەتی پێ بکە بە نەمانو ئاگاداری بکەرەوە لە کارەساتە دڵتەزێنەکانی دنیاو بیترسێنە لە پەلامارو هەڕەشەی زەمانەو خراپیو گۆڕانکاریەکانی ڕۆژگارو باسی بەسەرهاتی پێشینەکانی بۆ بکەو یادی ئەوانەی وەبیربێنەوە لە پێشەوە هاتنو بگەڕێ بەناو پاشماوەو شوێنەوارەکانیانداو سەیر بکەو بزانە چیان کردو بۆ کوێ چوونو چیان بەسەرهات واتە: سەیری ئەو گەلە خوانەناسانە بکە کە توشی چ کارەساتو بەدبەختیەك هاتنو فرێبوون، ﴿فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَآ أَوْ ءَاذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا﴾ واتە: هەتا ببنە خاوەن گوێچکەو دڵانێك کە پێی تێبگەنو ببیسنو پەندی پێ وەرگرن. ﴿فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى ٱلْأَبْصَٰرُ وَلَٰكِن تَعْمَى ٱلْقُلُوبُ ٱلَّتِي فِي ٱلصُّدُورِ﴾ واتە: لە ڕاستیدا چاویان کوێر نیە بەڵکو دڵەکانیان کوێرە، هەرچەندە ئەو دڵانە تەندروستن بەڵام پەند وەرناگرنو ئاگایان لە خۆیان نیە چ باسە، چەند جوانە ئەو قسەی کە ئەبو موحەممەدی عبدالله کوڕی موحەممەدی کوڕی سارەی ئەندەلوسی شەنتەرینی وتوویەتی:

يا مَنْ يُصيخُ الى داعي الشَّقاءِ وقد	نادَى به النّاعيان: الشّيبُ والكِبَرُ
إن كُنتَ لا تسمع الذّكرى، ففيم تُرى	في رأسك الواعيان: السمع والبصر
ليس الأصمُّ ولا الأعمى سوى رجل	لم يَهدِه الهاديان: العينُ والأثر
لا الدّهر يبقى ولا الدنيا ولا الفلك أل	أعلى ولا النَّيران: الشمس والقمر
لَيَرحلَنَّ عن الدنيا وأن كرِها	فِراقها الثاويان: البدو والحضرُ

واتە: ئەی ئەو کەسەی قیڕاندیو هاواری کرد بە دوای جاڕدەری بەدبەختیدا، وا مووی سپیو پیری هەواڵی مردنیان هێنا، گەر تۆ گوێ بۆ ئامۆژگاری ناگری ، ئەو دوو هەستەت بۆچیە کە چاوو گوێن؟ کەڕو کوێر کەس نیە ئەوپیاوە نەبێت کە دوو ڕێ نیشاندەرەکەش کە چاوو شوێنەوارە شارەزای ناکات ، نەزەمانە ئەمێنێتو نەدنیاو نەگەردوون ونە ئەو ئەو دوو ڕووناککەرەوەویش کە خۆرو مانگە، هەموو لە دنیا دەڕۆن هەرچەندە پێشیان ناخۆشە دێت ، هەموو بەجێی دەهێڵن:چ شاریو چ لادێیش.

﴿وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِٱلْعَذَابِ وَلَن يُخْلِفَ ٱللَّهُ وَعْدَهُۥ ۚ وَإِنَّ يَوْمًا عِندَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ ﴿٤٧﴾ وَكَأَيِّن مِّن قَرْيَةٍ أَمْلَيْتُ لَهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ ثُمَّ أَخَذْتُهَا وَإِلَيَّ ٱلْمَصِيرُ ﴿٤٨﴾﴾

خوانەناسان داوای سزا دەكەن

خـوای گـەورە دەفـەرموێت بـە پێغەمبەرەكـەی (ﷺ): ﴿وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِٱلْعَذَابِ﴾ واتـە: ئـەو خوانەناسە بێ ئاینانە كە بڕوایان بە خواو بە كتێبی خواو بە پێغەمبەرەكەیو ڕۆژی دوایی نیە پەلـەت لێ دەكەن كە زوو سزایان لە لایەن خوداوە بۆ بێت، وەك خوای گـەورە لـە ئایـەتی تـردا دەفـەرموێت: ﴿وَإِذْ قَالُوا۟ ٱللَّهُمَّ إِن كَانَ هَٰذَا هُوَ ٱلْحَقَّ مِنْ عِندِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِّنَ ٱلسَّمَآءِ أَوِ ٱئْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ﴾[1] واتە: (بیربكـەرەوە) كاتێك (كـە بێبـاوەڕان) دەیانوت ئـەی پـەروەردگار ئەگـەر ئـەم قورئانە ڕاستەو لە لایەن تۆوە هاتووە دەی بەرد بەسەرماندا ببارێنە لە ئاسمانەوە یان سزای سـەختی پڕ ئازارمان بۆ بنێرە. وە دەفـەرموێت: ﴿وَقَالُوا۟ رَبَّنَا عَجِّل لَّنَا قِطَّنَا قَبْلَ يَوْمِ ٱلْحِسَابِ﴾[2] واتـە: وە وتیـان: ئەی پەروەردگارمان پێش ڕۆژی لێپرسینەوە بەشەكەمان (لە سزا یان پاداشت) پێ بدە. خـوای گـەورە لێرەدا دەفەرموێت: ﴿وَلَن يُخْلِفَ ٱللَّهُ وَعْدَهُۥ﴾ واتە: خودا هەرگیز لە بەڵێنی خـۆی پاشـگەز نابێتـەوەو ڕۆژی قیامـەت هـەر دێـتو تۆڵـە لـە دوژمنـەكانی دەسـێنێتو ڕێـز لـە دۆسـتەكانی دەنێت. پاشـان دەفەرموێت: ﴿وَإِنَّ يَوْمًا عِندَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ﴾ واتە: ڕۆژێك لـە لای پـەروەردگارت بە ئەندازەی هەزار ساڵە كە ئێوە حیسابی دەكەن، خوای گەورە پەلەی نیە، چونكە ئەوەنـدەی هـەزار سـاڵی دروسـتكراوەكانی بـە ئەنـدازەی یـەك ڕۆژی لای خودایـە (بـە نیـسبەت) بڕیـاری خـوداوە، لەبـەر ئاگاداریو توانای لەسەر تۆڵەسەندن لە تاوانبـاران، هـەرگیز هیـچی لێ ون نابێـت هەرچـەندە مۆڵـەتیان بداتو بیانهێڵێتەوەو دوایان بخات، بۆیە لە پاش ئەمـە دەفـەرموێت: ﴿وَكَأَيِّن مِّن قَرْيَةٍ أَمْلَيْتُ لَهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ ثُمَّ أَخَذْتُهَا وَإِلَيَّ ٱلْمَصِيرُ﴾ واتـە: زۆرێـك لـە شـاران كـە سـتەمكاربوون مۆڵـەتمان دان، پاشان بەر سزای خۆم خستن، پاشەڕۆژیش هەر بۆ لای منە، ئیبنو ئـەبی حاتـەم ڕیوایـەتی كـردووە لـە ئەبو هورەیرەوە كە پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی: (موسڵمانانی هـەژار دەچـنە بەهەشـت پـێش دەوڵەمەنـدەكان بـە نیـو ڕۆژ كـە پێـنج سـەد سـاڵە) تیرمیـزیو نەسـائیش ڕیوایـەتیان كـردووە لـە فەرموودەكـەی سـەوریەوە لـە موحەممـەدی كـوڕی عـەمرەوە هـەر بـەو شـێوەیە، تیرمیـزی دەڵێـت: فەرموودەیـەكی چـاكو ڕاسـتە (حسن صحيح).[3] ئـەبو داود ڕیوایـەتی كـردووە لـە كۆتـایی كتێبـی (الملاحم)دا لـە سـونەنەكەیدا لـە سـەعدی كـوڕی ئـەبی وەقاسـەوە لـە پێغەمبـەری خـوداوە (ﷺ) كـە

---

[1] الانفال (٣٢).

[2] ص (١٦).

[3] تحفة الأحوزي (٢١/٧)، النسائي (٤١٢/٦).

فەرموویەتی: (من ئومێدەوارم کە ئومەتەکەم بێ توانا نەبن لە لای پەروەردگاریان کە نیوەی ڕۆژێ دوایان بخات) وترا بە سەعد: نیوەڕۆژێ یانی چی؟ وتی: پێنج سەد ساڵە[1].

﴿ قُلْ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِنَّمَآ أَنَا۠ لَكُمْ نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿٤٩﴾ فَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ لَهُم مَّغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٥٠﴾ وَٱلَّذِينَ سَعَوْا۟ فِىٓ ءَايَٰتِنَا مُعَٰجِزِينَ أُو۟لَٰٓئِكَ أَصْحَٰبُ ٱلْجَحِيمِ ﴿٥١﴾ ﴾

پاداشتی خەڵکی چاکەخوازو خەڵکی خراپەکار

خوای گەورە دەفەرموێت بە پێغەمبەرەکەی (ﷺ) کاتێك خوانەناسەکان داوای جەزرەبەدانیان کردو زۆر بە پەلە بوون کە سزایان لە لایەن خوداوە بۆ بێت: ﴿ قُلْ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِنَّمَآ أَنَا۠ لَكُمْ نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴾ واتە: بڵێ: ئەی خەڵکینە من تەنها ترسێنەرێکی ئاشکرام بۆ ئێوە، واتە: خودا منی ناردووە بۆ لای ئێوە کە بتانترسێنم بە سزایەکی زۆر توند، وە من هیچ کارێکم بەسەر ئێوە نیە، کاری ئێوە لای خوایە ئەگەر مەیلی لێ بێت زوو سزاتان دەداتو مەیلیشی لێ بێت دوای دەخات بۆتانو ئەگەر مەیلیشی لێ بێت تەوبەی ئەوانە قەبوڵ دەکات کە پەشیمان دەبنەوەو ئەگەر مەیلیشی لێ بوو ئەوانە گومڕا دەکات کە بەدبەختیان لەسەر نووسراوە، خودا خۆی هەر کارێکی حەز لێ بێت دەیکات: ﴿لَا مُعَقِّبَ لِحُكْمِهِۦ ۚ وَهُوَ سَرِيعُ ٱلْحِسَابِ ﴾[2] واتە: کەس ناتوانێت بڕیاری ئەو (خوا) بگۆڕێت (یان هەڵوەشێنێتەوە)و ئەو (خوا) لێپرسینەوەی خێرایە. پاشان دەفەرموێت: ﴿فَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ ﴾ واتە: ئەوانەی بە دڵ خاوەن باوەڕنو بە کرداریش باوەڕەکەیان سەلماندووە، ﴿لَهُم مَّغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴾ واتە: لێخۆشبوونو بژێوی باشیان دەبێت، واتە: لەو گوناهانەی کە لە پێشدا کردوویانە خۆش دەبێتو پاداشتی چاکیشیان دەداتەوە لەسەر ئەو چاکە کەمانەی کە کردوویانە، موحەممەدی کوڕی کەعبی قورەزی دەڵێت: کاتێك گوێت لێ بوو بە خوای گەورە فەرمووی: ﴿وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴾ ئەوە مەبەستی بەهەشتە.[3] ﴿وَٱلَّذِينَ سَعَوْا۟ فِىٓ ءَايَٰتِنَا ﴾ واتە: ئەوانەی دەیانەوێت خەڵکی بگێڕنەوە لە شوێنکەوتنی پێغەمبەر(ﷺ)[4]. عەبدوڵڵای کوڕی زوبەیریش هەر وای وتووە.[5] ئیبنو عەباس

---

[1] أبو دا (٥١٧/٤).

[2] الرعد (٤١).

[3] الدر المنثور (٦٣/٦).

[4] الطبري (٦٦٢/١٨).

[5] الدر المنثور (٦٤/٦).

دەڵێت: خەڵكی زۆر پێدێنن‌و ناچاری دەكەن شوێن پێغەمبەر نەكەوێت.[1] ﴿أُوْلَٰٓئِكَ أَصۡحَٰبُ ٱلۡجَحِيمِ﴾ واتە: ئەوانە جێگایان جەهەننەمە، ئاگرێكی زۆر گەرمی بە ژانە، سزاكە زۆر توندو بەهێزە، خودا بمانپارێزێت لێی، وەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ وَصَدُّواْ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ زِدۡنَٰهُمۡ عَذَابٗا فَوۡقَ ٱلۡعَذَابِ بِمَا كَانُواْ يُفۡسِدُونَ﴾[2] واتە: ئەوانەی كە بێباوەڕ بوون‌و بەرگری خەڵكیشیان كردووە لە ڕێگەی خوا جگە لە سزاكەی خۆیان سزای تریشیان بۆ زیاد دەكەین لەبەر ئەوەی كە خراپەكاریان دەكرد. یانی: ئەوانەی خوانەناس بوون‌و دەبوونە لەمپەر لە ڕێی خوادا لە پاش ئەو بەدفەڕیەدا، چەندجار لەسەر یەك سزایان بۆ زیاد دەكەین.

﴿وَمَآ أَرۡسَلۡنَا مِن قَبۡلِكَ مِن رَّسُولٖ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّآ إِذَا تَمَنَّىٰٓ أَلۡقَى ٱلشَّيۡطَٰنُ فِيٓ أُمۡنِيَّتِهِۦ فَيَنسَخُ ٱللَّهُ مَا يُلۡقِي ٱلشَّيۡطَٰنُ ثُمَّ يُحۡكِمُ ٱللَّهُ ءَايَٰتِهِۦۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٞ ﴿٥٢﴾ لِّيَجۡعَلَ مَا يُلۡقِي ٱلشَّيۡطَٰنُ فِتۡنَةٗ لِّلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٞ وَٱلۡقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمۡۗ وَإِنَّ ٱلظَّٰلِمِينَ لَفِي شِقَاقِۭ بَعِيدٖ ﴿٥٣﴾ وَلِيَعۡلَمَ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلۡعِلۡمَ أَنَّهُ ٱلۡحَقُّ مِن رَّبِّكَ فَيُؤۡمِنُواْ بِهِۦ فَتُخۡبِتَ لَهُۥ قُلُوبُهُمۡۗ وَإِنَّ ٱللَّهَ لَهَادِ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِلَىٰ صِرَٰطٖ مُّسۡتَقِيمٖ ﴿٥٤﴾﴾

دەخاڵەتی شەیتان لەقسەی پێغەمبەراندا (ﷺ) و پوچەڵكردنەوەی خواش بۆی.

زۆرێك لە زانایانی تەفسیر لێرەدا بەسەرهات‌و ڕووداوی غەرانیق وگەڕانەوەی كۆچەریەكان لەسەر زەمینی حەبەشەوەباسكردووە كە وایانزانی موشریكەكانی مەككە بڕوایان هێناوە، بەڵام گشت ڕێگاكانی ئەم فەرموودەیە مورسەلە، نەشم بینیوە كە تەنانەت لە یەك ڕوویشەوە سەنەدەكەی ڕاست بێت، والله أعلم. خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَمَآ أَرۡسَلۡنَا مِن قَبۡلِكَ مِن رَّسُولٖ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّآ إِذَا تَمَنَّىٰٓ أَلۡقَى ٱلشَّيۡطَٰنُ فِيٓ أُمۡنِيَّتِهِۦ فَيَنسَخُ ٱللَّهُ مَا يُلۡقِي ٱلشَّيۡطَٰنُ ثُمَّ يُحۡكِمُ ٱللَّهُ ءَايَٰتِهِۦۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٞ﴾ واتە: لە پێش تۆشدا ئێمە هیچ پێغەمبەرو ڕاسپاردەیەكمان نەناردووەو نیشانەكانی ئێمەی بە مەردم ڕاگەیاندبێت مەگین شەیتان بە هەلی زانیوەو شتێكی خۆی خستووەتە ناو ئادەتەكانی ئەو، بەڵام خودا فرت و فێڵەكەی شەیتانی پوچەڵ كردووەتەوەو پاشان نیشانەكانی خۆی بتەو كردووەتەوە، خودا زانای كارزانە. بوخاری دەڵێت: لە ئیبنو عەباسەوە: ﴿فِيٓ أُمۡنِيَّتِهِۦ﴾ واتە: كاتێك قسەی كردبێت شەیتان قسەی خۆی خستووەتە ناو قسەكانی، خوای گەورە ئەوقسانەی شەیتان دەیخستە ناوی

[1] الدر المنثور (٦/٦٤).

[2] النحل (٨٨).

پوچەڵ دەکردەوە.[1] ﴿ثُمَّ يُحۡكِمُ ٱللَّهُ ءَايَٰتِهِۦۗ﴾ پاشان خودا نیشانەکانی خۆی توندو پتەو کردووەتەوە. عەلی کوڕی ئەبو تەلحە دەڵێت لە ئیبنو عەباسەوە ﴿إِذَا تَمَنَّىٰٓ أَلۡقَى ٱلشَّيۡطَٰنُ فِيٓ أُمۡنِيَّتِهِۦ﴾ دەڵێت: کاتێك قسەی بکردایە شەیتان قسەی دەئاخنیە ناو قسەکانی.[2] موجاهید دەڵێت: ﴿إِذَا تَمَنَّىٰٓ﴾ کاتێك قسەی بکردایە.[3] وە وتراوە: ﴿أُمۡنِيَّتِهِۦ﴾ خوێندنەوەی ﴿إِلَّآ أَمَانِيَّ﴾[4] یانی ئەوەی کە دەیڵێن‌و نایبنوسن، بەغەوی‌و زۆرێك لە زانایانی تەفسیر وتوویانە: مانای : (إذا تمنى) کاتێك کتێبی دەخوێندو دەخوێندەوە ﴿أَلۡقَى ٱلشَّيۡطَٰنُ فِيٓ أُمۡنِيَّتِهِۦ﴾ واتە: شەیتان قسەی خۆی دەخستە ناو خوێندنەوەکەی.[5] زەححاك دەڵێت: (إذا تمنى) کاتێك ئەخوێنێتەوە.[6] ئیبنو جەریر دەڵێت ئەم قسەیە لە تەئویلی ڕستە دەچێت،[7] خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَيَنسَخُ ٱللَّهُ مَا يُلۡقِي ٱلشَّيۡطَٰنُ﴾ واتە: خودا فڕوفێڵەکەی شەیتانی دەسڕیەوەو پوچەڵی دەکردەوە، نەسخ لە ڕاستیدا واتە: سڕینەوەو لابردن، عەلی کوڕی ئەبو تەلحە دەڵێت: لە ئیبنو عەباسەوە واتە: ئەوەی شەیتان دەیخزاندە ناو قسەکانی، خودایش پوچەڵی دەکردەوە،[8] ﴿وَٱللَّهُ عَلِيمٌ﴾. واتە: خودا ئاگاداری ئەو بەسەرهات‌و ڕووداوانە بوو کە ڕووی دەدا، چونکە هیچی شتێکی لێ ون نابێت‌و ناشارێتەوە، ﴿حَكِيمٌ﴾واتە: کارزانە لە هەموو کاروبارو بڕیارێکیدا، بۆیە دەفەرموێت: ﴿لِّيَجۡعَلَ مَا يُلۡقِي ٱلشَّيۡطَٰنُ فِتۡنَةٗ لِّلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٞ﴾ واتە: هەتا وابکات ئەوەی شەیتان خستوویەتیە ناویەوە ببێتە بەڵایەك بۆ ئەوانەی دڵیان نەخۆشە، ﴿وَٱلۡقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمۡ﴾ واتە: ئەوانەشی کە دڵیان ڕەقەو واتە: ئەوانەی کە بتپەرستی‌و بێدینی‌و دووڕوویی لەناو دڵیاندا جێگیربووە. ئیبنو جورەیج دەڵێت: ﴿لِّلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٞ﴾ واتە: دووڕووەکان. ﴿وَٱلۡقَاسِيَةِ

---

[1] فتح الباري (٨/٢٩٢).
[2] الطبري (١٨/٦٦٧).
[3] الطبري (١٨/٦٦٧).
[4] البقرة (٧٨).
[5] البغوي (٣/٢٩٣).
[6] الطبري (١٨/٦٦٨).
[7] الطبري (١٨/٦٦٨).
[8] الطبري (١٨/٦٦٨).

قُلُوبُهُمْ ﴾ واتە: بتپەرستەكان.[1] ﴿وَإِنَّ ٱلظَّٰلِمِينَ لَفِى شِقَاقٍۭ بَعِيدٍ﴾ واتە: ستەمكاران زۆر بۆ ئاژاوەنانەوەو دژایەتی كردنو گومڕاییو لاساری خۆیان بەردەوامن. واتە: دوورن لە هەقو ڕاستیەوە، ﴿وَلِيَعْلَمَ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْعِلْمَ أَنَّهُ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّكَ فَيُؤْمِنُوا۟ بِهِۦ﴾ واتە: تا شارەزایانیش بزانن ئەوانەی زانیاری بەسودیان وەرگرتووە كە جیاوازی دەخەن نێوان هەقو ناهەقو خاوەنباوەڕن بە خواو بە پێغەمبەرەكەیو (ﷺ) بەوەی بۆ تۆمان ناردووە بڕوایان وایەكە ڕاستەو لە لایەن پەروەردگارتەوە هاتووە بە ئاگاداریو پارێزگاری ئەو نێرراوەتە خوارەوە، نەیهێشتووە هیچی تری تێكەڵاو ببێت. بەڵكو ئەو قورئانە كتێبی پڕ لەكارزانیە ﴿ لَّا يَأْتِيهِ ٱلْبَٰطِلُ مِنۢ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِۦ ۖ تَنزِيلٌ مِّنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ ﴾[2] واتە: بە تاڵ ڕووی تێ ناكات نە لە ئێستاو نە لە دواڕۆژدا (نە بە لێ كەمكردن نە بە لێ زیادكردن) چونكە نێردراوەتەوە خوارەوە لە لایەن (خوای) كاردروستی ستایشكراوەوە. پاشان دەفەرمووێت: ﴿فَيُؤْمِنُوا۟ بِهِۦ﴾ واتە: باوەڕی پێ بهێننو ملی بۆ كەچ بكەن، ﴿فَتُخْبِتَ لَهُۥ قُلُوبُهُمْ﴾ دڵیشیان پێی دامەزرێتو سەری بۆ شۆڕ بكەن. ﴿وَإِنَّ ٱللَّهَ لَهَادِ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ﴾ واتە: بێگومان خودا خاوەنباوەڕانی شارەزای ڕاستەڕێ كردووە لە دنیاو لە قیامەتدا، لە دنیادا ڕێی ڕاستی نیشان داونو شوێنی كەوتوونو یارمەتیشی داون كە دژی پڕوپوچ بنو لێی دووركەونەوە، لە ڕۆژی قیامەتیشدا ڕاستەڕێی نیشانداون كە بیانگەیەنێت بە پلەكانی بەهەشتو لایاندا لە سزای بەژانو ڕۆچوون بەناو جەهەنەمدا.

﴿ وَلَا يَزَالُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ فِى مِرْيَةٍ مِّنْهُ حَتَّىٰ تَأْتِيَهُمُ ٱلسَّاعَةُ بَغْتَةً أَوْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابُ يَوْمٍ عَقِيمٍ ﴿٥٥﴾ ٱلْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ لِّلَّهِ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ ۚ فَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ فِى جَنَّٰتِ ٱلنَّعِيمِ ﴿٥٦﴾ وَٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ وَكَذَّبُوا۟ بِـَٔايَٰتِنَا فَأُو۟لَٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ ﴿٥٧﴾ ﴾

بەردەوام خوانەناسان لە گومانو دڵەڕاوكەدان

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ وَلَا يَزَالُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ فِى مِرْيَةٍ مِّنْهُ﴾ واتە: ئەوانەی خوانەناسن هەتا ئێستاش هەر دوو دڵن واتە: گومانیان هەیە لەم قورئانە. ئەمە قسەی ئیبنو جورەیجو ئیبنو جەریریش هەمان ڕای هەبووە.[3] ﴿حَتَّىٰ تَأْتِيَهُمُ ٱلسَّاعَةُ بَغْتَةً ﴾ تا لە ناكاو قیامەت بەسەریاندا دێت،

[1] الطبري (١٨/٦٧٠).

[2] فصلت (٤٢).

[3] الطبري (١٨/٦٧٠).

﴿بَغۡتَةً﴾ موجاهید دەڵێت: لەپڕ[1]. قەتادە دەڵێت: ﴿بَغۡتَةً﴾ فەرمانی خودا لە پڕ هات بەسەر ئەو گەلەدا، خوای گەورە هەرگیز هیچ گەلێکی توشی بەلا نەکردووە کاتێك نەبێت ئەو گەلە لە خۆیان بایی بوون و سەریان کردبێتە ڕابواردن و بێ شەرمی و خوایان لەبیرکردبێت، سا ئێوە لە خۆتان مەگۆڕێن و لەخۆبایی مەبن چونکە هیچ کەس خودا لەیاد ناکات ئەوانە نەبێت کە لە ڕێی لادەرن پاشان دەفەرموێت: ﴿أَوۡ يَأۡتِيَهُمۡ عَذَابُ يَوۡمٍ عَقِيمٍ﴾ واتە: سزایەکی وایان بۆ دێت کە هیوای ڕزگاربوونیان نامێنێت. موجاهید دەڵێت: ئوبەی کوڕی کەعب دەڵێت: ئەوە مەبەست پێ ی ڕۆژی بەدرە . عیکریمەو موجاهید دەڵێن: ئەوە ڕۆژی قیامەتە کە شەوی نیە.[2] حەسەنی بەسری و زەححاکیش هەر وایان وتووە.[3] بۆیە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ٱلۡمُلۡكُ يَوۡمَئِذٖ لِّلَّهِ يَحۡكُمُ بَيۡنَهُمۡ﴾ واتە: لەو ڕۆژەدا هەر خوا فەرمانڕەوایە بە کاری هەموو ڕادەگات وەك لە ئایەتی تردا دەفەرموێت: ﴿مَٰلِكِ يَوۡمِ ٱلدِّينِ﴾[4] واتە: خاوەنی ڕۆژی سزاو پاداشتدانەوەیە. وە دەفەرموێت: ﴿ٱلۡمُلۡكُ يَوۡمَئِذٍ ٱلۡحَقُّ لِلرَّحۡمَٰنِۚ وَكَانَ يَوۡمًا عَلَى ٱلۡكَٰفِرِينَ عَسِيرٗا﴾[5] واتە: لەو ڕۆژەدا فەرمانڕەوایەتی تەنها بۆ خوای میهرەبانە ئەو ڕۆژە ڕۆژێکی زۆر سەختە لەسەر بێباوەڕان. پاشان دەفەرموێت: ﴿فَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ﴾ واتە: ئەوانەی باوەڕیان هێنا بە دڵ و خوداو پێغەمبەریان بە ڕاست زانی بەو پێیەش کارەکانیان بەجێهێناو دڵ و زمان و ئاکاریان وەك یەك بوو، ﴿فِي جَنَّٰتِ ٱلنَّعِيمِ﴾ واتە: لە باغاتی پڕ خێروبێر دادەمەزرێن، کە هەرگیز ناگۆڕێت و دوایی نایەت و لەناو ناچێت، ﴿وَٱلَّذِينَ كَفَرُواْ وَكَذَّبُواْ بِـَٔايَٰتِنَا﴾ واتە: ئەوانەی کە بە دڵ خوانەناس بوون و ملیان پێ نەدا، بڕوایان پێ نەکردو دژایەتی پێغەمبەرانیان دەکرد، پێیان شورەیی بوو شوێنیان بکەون، ﴿فَأُوْلَٰٓئِكَ لَهُمۡ عَذَابٞ مُّهِينٞ﴾ واتە: ئەوانە لە بری ئەو خۆ بەزلزانین و مل دانەنواندنەیان بۆ فەرمانەکانی خوا سزایەکی ئابڕوبەر بەشیانە، وەك ئەم ئایەتەی کە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ يَسۡتَكۡبِرُونَ عَنۡ عِبَادَتِي سَيَدۡخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ﴾[6] واتە:

---

[1] الطبري (١١/٣٦٠).

[2] البغوي (٣/٢٩٥).

[3] البغوي (٣/٢٩٥).

[4] الفاتحة (٤).

[5] الفرقان (٢٦).

[6] الغافر (٦٠).

بە ڕاستی ئەوانەی خۆ بە گەورە دەزانن کە بمپەرستن بەسەرشۆڕی دەچنە دۆزەخەوە. واتە: زەلیل‌و سوك‌و بێ نرخن.

﴿وَٱلَّذِينَ هَاجَرُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ ثُمَّ قُتِلُوٓاْ أَوۡ مَاتُواْ لَيَرۡزُقَنَّهُمُ ٱللَّهُ رِزۡقًا حَسَنٗاۚ وَإِنَّ ٱللَّهَ لَهُوَ خَيۡرُ ٱلرَّٰزِقِينَ ٥٨ لَيُدۡخِلَنَّهُم مُّدۡخَلٗا يَرۡضَوۡنَهُۥۗ وَإِنَّ ٱللَّهَ لَعَلِيمٌ حَلِيمٞ ٥٩ ۞ ذَٰلِكَۖ وَمَنۡ عَاقَبَ بِمِثۡلِ مَا عُوقِبَ بِهِۦ ثُمَّ بُغِيَ عَلَيۡهِ لَيَنصُرَنَّهُ ٱللَّهُۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٞ ٦٠﴾

پاداشتی مەزن بۆ ئەو کەسانەیە کە لەبەر خودا کۆچیان کردووە

خـوای گـەورە دەفـەرمووێت: ﴿وَٱلَّذِينَ هَاجَرُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ ثُمَّ قُتِلُوٓاْ أَوۡ مَاتُواْ﴾ خـوای گەورە باسی ئەو کەسانە دەکات کە لە ڕێی خوادا ئاوابوون‌و پاشان کوژراون یان مردوون لەبەر ڕەزامەندی‌و ئومێدی پاداشتی خوا، ماڵ‌و منداڵ‌و دۆست‌و وڵاتی خۆیان بەجێ هێشتووە‌و لێی دوورکەوتوونەتەوە، شوێنی فەرمانی خوداو پێغەمبەرو (ﷺ) ئاینەکەی کەوتوون لەو پێناوەدا کوژراون یان مردوون، واتە: لە شەڕدا نەکوژراون‌و لەسەر جێ لە ماڵی خۆیاندا مردوون، ئەوانە پاداشتی چاکی خۆیان وەدەستهێناوە سوپاس کراون‌و ڕێزیان لێ گیراوە لە لای خودا وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿وَمَن يُهَاجِرۡ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ يَجِدۡ فِي ٱلۡأَرۡضِ مُرَٰغَمٗا كَثِيرٗا وَسَعَةٗۚ وَمَن يَخۡرُجۡ مِنۢ بَيۡتِهِۦ مُهَاجِرًا إِلَى ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ ثُمَّ يُدۡرِكۡهُ ٱلۡمَوۡتُ فَقَدۡ وَقَعَ أَجۡرُهُۥ عَلَى ٱللَّهِ﴾[1] واتە: وە هەر کەسێك لە ماڵی خۆی دەرچێت‌و کۆچ بکات بۆ لای خواو پێغەمبەرەکەی پاشان مردن پێی بگات ئەوە بێگومان پاداشتی ئەو کەسە کەوتووەتە سەر خوا. لە پاشاندا دەفەرمووێت: ﴿لَيَرۡزُقَنَّهُمُ ٱللَّهُ رِزۡقًا حَسَنٗا﴾ واتە: خودا ڕۆزیەکی زۆر چاکیان دەداتێ، واتە: خودا بە فەزڵی خۆی پاداشتیان دەداتەوەو بژێویەکی چاکیان لە بەهەشتدا پێ دەبەخشێ کە چاوو دڵیانی پێ ڕۆشن ببێتەوە، ﴿وَإِنَّ ٱللَّهَ لَهُوَ خَيۡرُ ٱلرَّٰزِقِينَ﴾ واتە: بێگومـان خـودا چـاکترین ڕۆزی دەرە، پاشـان دەفـەرمووێت: ﴿لَيُدۡخِلَنَّهُم مُّدۡخَلٗا يَرۡضَوۡنَهُۥ﴾ دەشیانخاتە ئەو شوێنەی خۆیان ئارەزوویان لێیەتی، واتە: دەیانباتە بەهەشت، وەك خوای گەورە لە ئایـەتێکی تـردا دەفـەرمووێت: ﴿فَأَمَّآ إِن كَانَ مِنَ ٱلۡمُقَرَّبِينَ ٨٨ فَرَوۡحٞ وَرَيۡحَانٞ وَجَنَّتُ نَعِيمٖ﴾[2] واتـە: خۆشگوزەرانی‌و بژێوی باش‌و بەهەشتی پڕ لە نازو نیعمەتیان پێ دەبەخشێت، پاشان دەفەرمووێت: ﴿وَإِنَّ ٱللَّهَ لَعَلِيمٌ﴾ واتە: خودا ئاگای لەو کەسانەیە کە کۆچیان کردووەو جیهادیان لە ڕێی خوادا

---

[1] النساء (١٠٠).

[2] الواقعة (٨٨-٨٩).

کـردووە، دەزانـن کـێ شـایەنی ئـەو پاداشـتەیە ﴿حَلِيمٌ﴾ لەسـەرخۆیەو چاوپۆشـی دەکـاتو لـە گوناهەکانیان خۆش دەبێتو دەبووڕێت لەبەر ئـەو ئاوارەبوونـەو پـشت بەسـتنەیان بـە خـودا. بـەڵام ئەوانەی دەکوژرێن لە ڕێی خوادا، ئاوارە بن یان ئاوارە نـەبن، ئەوانـە زینـدوونو لـە لای خـودا بـژێوی دەدرێن وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تـردا دەفـەرمووێت: ﴿وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِندَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ﴾[1] واتە: هەرگیز وا گومان مەبەن ئەوانەی کە کوژراون لە ڕێی خوادا مردوون (نەخێر وا نیە) بەڵکو ئەوانە زیندوون لای پەروەردگاریان ڕۆزی دەدرێن. فەرموودە لەم بارەیەوە زۆرە وەك لە پێشەوە باسمان کرد، ئەوانەی کە لە ڕێی خوادا دەمرن چ ئاوارە بن یان نا، ئەم ئایەتـە لەگـەڵ ئەو فەرموودە سەحیحانە بژێوی بـەردەوام و پاداشـتی زۆر گـەورەی خـودا یـان لـەخۆ گرتـووە بۆیـان، ئیبنو ئەبی حاتەم ڕیوایەتی کردووە لە شەرحەبیلی کوڕی سەمتەوە دەڵێت: زۆر شەونخونیمان کێشاو ماینەوە لە لای قەڵایەم لەسەر زەمینی ڕۆمدا سەلمانی فارسی بە لاماندا تێپەڕی (ڕەزای خوای لێ بێت) وتی: من لە پێغەمبـەری خـودا (ﷺ)م بیـستووە فەرموویـەتی: (کەسـێك بـەردەوام ڕووبـەڕووی دوژمـن وەستاو مرد خـودا پاداشـتی وەك ئەوانـەی دەداتـەوە لـە ڕێـی خـوادا کـوژراونو ڕۆزیـشیان دەدرێتو بێترسیش دەبن لـە دوو فیتنەکە ئەگـەر پێـشتان خۆشـە ئـەم ئایەتـە بخـوێنن: ﴿وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ قُتِلُوا أَوْ مَاتُوا لَيَرْزُقَنَّهُمُ اللَّهُ رِزْقًا حَسَنًا وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ﴿٥٨﴾ لَيُدْخِلَنَّهُم مُّدْخَلًا يَرْضَوْنَهُ وَإِنَّ اللَّهَ لَعَلِيمٌ حَلِيمٌ﴾[2] دیـسان ڕیوایـەت کـراوە لـە عەبدوڕڕەحمانی کوڕی جەحدەمی خەولانیەوە دەڵێت: فەزالەی کـوڕی عوبەیـد لەگـەڵ دوو تەرمدا بـوو لەناو دەریادا یەکێکیان بە مەنجەنیق کوژرابوو ئـەوی تریـان مردبوو، فەزالـە لـە لای گـۆڕی مردووەکە دانیشت، پێیان وت: شەهیدەکەت واز لێ هێناوە لە لای دانەنیشتووی؟ وتی: مـن گوێنـادەم بـەوەی لـە هەر گۆڕێکیانەوە زیندوو بکرێمەوە، چونکە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ قُتِلُوا أَوْ مَاتُوا لَيَرْزُقَنَّهُمُ اللَّهُ رِزْقًا حَسَنًا﴾دەی، ئەی عەبدەکە! ئیتر چیت دەوێت کە بچیتە شوێنێك کە خۆت ئارەزووی دەکەی، وە بژێویشتان بـە چـاکترین شـێوە پێبـدرێت؟، سوێند بـە خوداگوێنـادەمێ لەهـەر گۆڕکیانـەوە زینـدوو بکرێمـەوە[3]. ﴿ذَٰلِكَ وَمَنْ عَاقَبَ بِمِثْلِ مَا عُوقِبَ بِهِ﴾

---

[1] ال عمران (١٦٩).

[2] ابن ابي حاتم (٢٥٠٣/٨).

[3] الطبري (١٨٢/٩).

واتە: ئەگەر ناهەقی لێکراوێك بە ئەندازەی ئەو ناهەقیەی کە پێی کراوە تۆڵەی خۆی بسێنێت ﴿ثُمَّ بُغِيَ عَلَيْهِ﴾ واتە: پاشان ناهەقی تری لێ بکرێت ﴿لَيَنصُرَنَّهُ اللَّهُ﴾ واتە: خودا یارمەتی دەدات. موقاتیلی کوڕی حەییانو ئیبنو جورەیج دەڵێن:ئەم ئایەتە لەسەر کۆمەڵێك لە هاوەڵەکانی پێغەمبەر (ﷺ) هاتەخوارەوە گەیشتنە دەستەیەك لە موشریکەکان لە مانگی موحەڕڕەمدا، موسڵمانەکان داوایان لێ کردن کە شەڕیان لەگەڵدا نەکەن لە مانگی حەرامدا، موشریکەکان گوێیان نەداو وتیان: هەر شەڕ دەکەین، پەلاماریان دان، موسڵمانانیش بەشەڕهاتن لەگەڵیاندا خودا سەری خستن بەسەر موشریکەکاندا، ﴿إِنَّ اللَّهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٌ﴾ واتە: خودا لێبوردەو گوناه بەخشە[1].

﴿ ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَأَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ﴿٦١﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِن دُونِهِ هُوَ الْبَاطِلُ وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ ﴿٦٢﴾ ﴾

ومدیهێنەری دنیاو هەڵوسڕێنەریشی هەر خودایە

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ﴾ واتە: چونکە خودا شەو دەخاتە ناو ڕۆژو ڕۆژیش دەخاتە ناو شەو، واتە: خودا ئاگاداریان دەکات کە خۆی دروستکەرو هەڵسوڕێنەری هەموو کاروبارەکانی بوونەوەرەو بە مەیلی خۆی هەرچی بوێ دەیکات وەك لەم ئایەتانەدا دەفەرموێت: ﴿ قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَن تَشَاءُ وَتَنزِعُ الْمُلْكَ مِمَّن تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَن تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَن تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٦﴾ تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَتَرْزُقُ مَن تَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾[2] واتە: بڵێ ئەی خوایە خاوەن دەسەڵات! دەسەڵات دەدەیت بە هەر کەسێك کە بتەوێتو دەسەڵات دەسێنیتەوە لە هەر کەسێك کە بتەوێتو بە ڕێزی دەکەیت ئەوەی کە بتەوێتو بێڕێزی دەکەیت ئەوەی بتەوێت تەنها بە دەستی تۆیە هەموو چاکەیەك بە ڕاستی تۆ بەسەر هەموو شتێکدا بە توانایت، شەو دەکەیت بەناو ڕۆژداو ڕۆژ دەکەیت بەناو شەوداو زیندوو دەردێنی لە مردوو وە مردوو دەردێنی لە زیندوو وە ڕۆزی دەدەیت بە هەر کەسێك کە بتەوێت بەبێ شومار، (ایلاج) خستنە ناو،

[1] الطبري (١٨/٦٧٥).

[2] ال عمران (٢٦_٢٧).

واتە: شەو دەخاتـە نـاو ڕۆژو ڕۆژیش دەخاتـە نـاو شـەو، جـاریٚ شـەو درێـژ دەبێـتو ڕۆژ کورتـە وەك زستانو جارێکی تر ڕۆژ درێژ دەبێتو شەو کورت دەبێـت وەك هـاوین، ﴿وَأَنَّ ٱللَّهَ سَمِيعُۢ بَصِيرٞ﴾ واتـە: بێگومان خودا دەبینێتو دەبیسیٚ،واتە: قسەی بەندەکانی دەبیـستێتو خۆشیان دەبینێـت، هیـچی لیٚ ون نابێتو ئاگاداری ژیـانو هەڵـسوکەوتیانە، کاتێـك کـە ڕوونـی کـردەوە کـە هـەر خـۆی بەکارەکانیـدا دەکات لەم بوونەوەرەدا، هەر خۆی فەرمانڕەوایەو هیچ کەس ناتوانێت دەست وەکاریەوە بدات، پاشان دەفەرموویٚت: ﴿ ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلۡحَقُّ ﴾ واتە: چـونکە هـەر ئـەو خودایـەکی ڕاستەو دروست نیـە عیبادەت بۆ کەسی تر بکرێت جگە لەئەو، لەبەر ئەوەی خاوەن دەسەڵاتێکی ئەوەندە مەزنە مـەیلی لـە هەر شتێك بێت ئەوشتە دەبێت، مەیلی لـە هـەر شـتێکیش نـەبیٚ نابێـت، هـەموو شـتێکیش نیـازی بـەو هەیەو ملکەچی ئـەوە، ﴿وَأَنَّ مَا يَدۡعُونَ مِن دُونِهِۦ هُوَ ٱلۡبَٰطِلُ ﴾ واتـە: هـەر شـتێك غـەیری خـودا هاواری بۆ دەبەن لە پڕوپوچ زیاتر هیچ شتێکی تر نیە، لـەو بتـو دارو بـەردو ئـەو شتانەی تـریش کـە دەیانپەرستن غـەیری خـودا پڕوپوچن، چـونکە توانـای زەرەو قازانجیـان نیـە، ﴿وَأَنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلۡعَلِيُّ ٱلۡكَبِيرُ﴾ واتە: هەر خودا باڵادەستی زۆر مەزنە. وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا دەفـەرموویٚت: ﴿وَهُوَ ٱلۡعَلِيُّ ٱلۡعَظِيمُ ﴾[1] واتـە: وە هـەر ئـەوە بڵندپلـەی پایـە گـەورە. وە دەفـەرموویٚت: ﴿ٱلۡكَبِيرُ ٱلۡمُتَعَالِ ﴾[2] واتـە: گـەورەو بـەرزە. هـەموو شـتێك لـە ژێـر توانـاو دەسـەڵاتی مـەزنی ئەودایـە، هـیچ پەرستراوێك نیە غەیری ئەو، پەروەردگاریش هەر خۆیـەتی، چـونکە ئـەو باڵادەسـتێکە هـیچ کـەس لـەو باڵادەستتر نیە، ئەوەندەیش مەزنە هیچ کەسێك لەو مەزنتر نیە، خودا پاکو بیٚ عەیبە لەو شتانەی کە ئەو ستەمکارو خوانەناسو لادەرانە دەیدەنە پاڵی.

﴿أَلَمۡ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءٗ فَتُصۡبِحُ ٱلۡأَرۡضُ مُخۡضَرَّةًۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٞ ﴿٦٣﴾ لَّهُۥ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلۡأَرۡضِۚ وَإِنَّ ٱللَّهَ لَهُوَ ٱلۡغَنِيُّ ٱلۡحَمِيدُ ﴿٦٤﴾ أَلَمۡ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ سَخَّرَ لَكُم مَّا فِي ٱلۡأَرۡضِ وَٱلۡفُلۡكَ تَجۡرِي فِي ٱلۡبَحۡرِ بِأَمۡرِهِۦ وَيُمۡسِكُ ٱلسَّمَآءَ أَن تَقَعَ عَلَى ٱلۡأَرۡضِ إِلَّا بِإِذۡنِهِۦٓۚ إِنَّ ٱللَّهَ بِٱلنَّاسِ لَرَءُوفٞ رَّحِيمٞ ﴿٦٥﴾ وَهُوَ ٱلَّذِيٓ أَحۡيَاكُمۡ ثُمَّ يُمِيتُكُمۡ ثُمَّ يُحۡيِيكُمۡۗ إِنَّ ٱلۡإِنسَٰنَ لَكَفُورٞ ﴿٦٦﴾﴾

---

[1] البقرة (٢٥٥).

[2] الرعد (٩).

چەندین نیشانە لەسەر تواناو دەسەڵاتی خودا

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَتُصْبِحُ ٱلْأَرْضُ مُخْضَرَّةً ۗ إِنَّ ٱللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ﴾ دیسان ئەم ئایەتانەش باسی تواناو گەورەیی دەسەڵاتی خودا دەکەن کە هەوا دەنێرێتو هەور دەگێڕێت، باران دەبارێنێت بەسەر زەویە بێگیانو مردووەکاندا کە هیچ گیاو گژەیەکی تێدا نەماوە وشكو ڕەش هەڵگەڕاوە، ﴿فَإِذَآ أَنزَلْنَا عَلَيْهَا ٱلْمَآءَ ٱهْتَزَّتْ وَرَبَتْ﴾[1] واتە: جا کاتێك بارانمان بەسەردا باراند زەوی (ڕووەکی لێ دەڕوێتو) دەجوڵێت زەوی هەڵدەداتو بەرز دەبێتەوە. هەر کاتێك بارانمان لێ باراند گەشە دەکاتو بە خۆیدا دێت، وە لێرەیشدا دەفەرموێت: ﴿فَتُصْبِحُ ٱلْأَرْضُ مُخْضَرَّةً﴾ واتە: زەمین سەوز هەڵدەگەڕێت بە هۆی ئەو بارانەوە، ئەم فایە لە ﴿فَتُصْبِحُ﴾دا بۆ تەعقیبە، واتە: هەموو شتێك بە پێی خۆی بە دوای یەکتریدا دێت، وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا دەفەرموێت: ﴿ثُمَّ خَلَقْنَا ٱلنُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا ٱلْعَلَقَةَ مُضْغَةً﴾[2] واتە: دواتر نوتفەکەمان کرد بە خوێنی مەییو ئینجا خوێنە مەییوەکەشمان کرد بە پارچە گۆشتێکی جواو. لە فەرموودەی سەحیحدا هاتووە: نێوانی هەموو دوو شتێك چل ڕۆژی پێدەچێت.[3] با ئەوەفای تەعقیبیش بە دوایدا هاتووە، هەر بەو شێوەیش لێرەدا خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَتُصْبِحُ ٱلْأَرْضُ مُخْضَرَّةً﴾ واتە: سەوز هەڵگەڕاوە پاش ئەوەی کە وشكو تینوو بێ ئاو بوو، لە هەندێ خەڵکی حیجازەوە باس کراوە وتوویانە دوای باران بارین زەمین سەوز هەڵدەگەڕێت، والله أعلم. ﴿إِنَّ ٱللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ﴾ بێگومان خودا هەموو شتی لێ دیارەو ئاگادارە، دەزانێت بەو شتانەی کە لەسەر ناوچەکانی سەر زەمیندا هەیە لە تۆمو دانەوێڵە با هەرچەندە بچوك بێت، هیچی لێ وون نابێتو بەشی خۆی ئاوی بۆ دەچێتو پێی سەوز دەکات، وەك لوقمان دەڵێت: ﴿يَٰبُنَيَّ إِنَّهَآ إِن تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِّنْ خَرْدَلٍ فَتَكُن فِى صَخْرَةٍ أَوْ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ أَوْ فِى ٱلْأَرْضِ يَأْتِ بِهَا ٱللَّهُ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ﴾[4] وە لە ئایەتێکی تردا خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَلَّا يَسْجُدُوا۟ لِلَّهِ ٱلَّذِى يُخْرِجُ ٱلْخَبْءَ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ﴾[5] واتە: بۆ ئەوەی سوژدە نەبەن بۆ ئەو خوایەی

---

[1] الحج (٥).

[2] المؤمنون (١٤).

[3] فتح الباري (٦/٣٥٠)، مسلم (٤/٢٠٣٦).

[4] لقمان (١٦).

[5] النمل (٢٥).

كە ئەوەی شاراوە بێت لە ئاسمانەكانو زەویدا دەریدەخاتو دەریدێنێت. وە دەفەرمووێت: ﴿وَمَا تَسْقُطُ مِن وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٍ فِي ظُلُمَاتِ الْأَرْضِ وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ﴾[1] واتە: وە هەر گەڵایەك بكەوێتە خوارەوە خوا پێی دەزانێتو هەر دانەوێڵەیەك لە تاریكیەكانی زەویدا بێتو هەر تەڕو وشكێك هەبێت هەر هەموویان لە كتێبی ئاشكرادان پاشان دەفەرمووێت: ﴿لَّهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۗ وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ﴾ واتە: هەرچی لە ئاسمانەكانو زەویدایە هەمووماڵی ئەوەو خوا بۆ خۆی بێنیازەو هەموو شتێك نیازی بەو هەیەو بەندەی ملكەچی ئەوە، دەبێت هەر سوپاسو ستایشی ئەو بكرێت، وە دەفەرمووێت: ﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُم مَّا فِي الْأَرْضِ﴾ واتە: ئەی نەتدیوە كە خودا هەرچی لەناو زەمیندا هەیە دەستەمۆی كردووە بۆ ئێوە لە گیانەوەرو بێ گیانو كشتوكاڵو بەروبووم، وەك لە ئایەتێكی تریشدا فەرموویەتی: ﴿سَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ﴾[2] واتە: خوا ڕامی هێناوە بۆتان ئەوەی لە ئاسمانەكانو ئەوەی لە زەویدایە. واتە: ئەوەی لە ئاسمانەكانو زەویدایە هەمووی بۆ ڕام هێناون بە فەزڵو ڕێزو چاكەی خۆی، ﴿وَالْفُلْكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ﴾ واتە: كەشتیش هەر بە فەرمانی ئەو لەناو ئەو دەریا بێبنو پڕ لە شەپۆلەدا بە هۆی باوە لەسەرخۆ هەرچی شتتانە لێی بار دەكەن بە ئارەزووی خۆتان لە كەلوپەلی بازرگانیو هەر شتێكی تر كە بەسوودە بۆتان لە وڵاتێكەوە بۆ وڵاتێكی ترو لە ناوچەیەكەوە بۆ ناوچەیەكی تر، كەلوپەلی ئەم دەبەن بۆ ئەو، هی ئەویش دێنن بۆ ئەم، هەریەكەو بەپێی پێویستو داوای خۆیان، ﴿وَيُمْسِكُ السَّمَاءَ أَن تَقَعَ عَلَى الْأَرْضِ إِلَّا بِإِذْنِهِ﴾ واتە: ئەم ئاسمانەشی ڕاگرتووە كە نەكەوێت بەسەر زەمیندا مەگەر خۆی ئیزنی لەسەر بێت، ئەگەر مەیلی لێ بێت ئاسمان دەخات بەسەر زەمیندا ئەوەی كە لەناویدایە لەناو بچێت، بەڵام بە سۆزو بەزەییو توانای خۆی ئاسمانی ڕاگرتووە كە ناكەوێت بەسەر زەمیندا، بۆیە دەفەرمووێت: ﴿إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَّحِيمٌ﴾ واتە: بێگومان خودا بۆ ئەم خەڵكە زۆر بەسۆزو دڵۆڤانە. لەگەڵ ئەو هەموو ناهەقیەشدا كە دەیكەن. وەك خوای گەورە لە ئایەتێكی تردا دەفەرمووێت: ﴿وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ لِّلنَّاسِ عَلَىٰ ظُلْمِهِمْ ۖ وَإِنَّ رَبَّكَ لَشَدِيدُ الْعِقَابِ﴾[3] پاشان خوای گەورە

---

[1] الانعام (٥٩).

[2] لقمان (٢٠).

[3] الرعد (٦).

دەفەرمووێت: ﴿وَهُوَ ٱلَّذِيٓ أَحۡيَاكُمۡ ثُمَّ يُمِيتُكُمۡ ثُمَّ يُحۡيِيكُمۡۗ إِنَّ ٱلۡإِنسَٰنَ لَكَفُورٞ﴾ واتە: هەر خودایە کە ژیانی پێداونو لە پاشان دەتانمرێنێت، پاشانیش زیندووتان دەکاتەوە، بە ڕاستی مرۆڤ سپڵەو پێ نەزانە، ئەم ئایەتە وەك ئەم ئایەتە وایە کە دەفەرمووێت: ﴿كَيۡفَ تَكۡفُرُونَ بِٱللَّهِ وَكُنتُمۡ أَمۡوَٰتٗا فَأَحۡيَٰكُمۡۖ ثُمَّ يُمِيتُكُمۡ ثُمَّ يُحۡيِيكُمۡ ثُمَّ إِلَيۡهِ تُرۡجَعُونَ﴾[1] واتە: چۆ بێباوەڕ دەبن بە خوا!؟ لە کاتێکدا کە ئێوە بێ گیان بوونو گیانی بەبەرداکردن لە پاشان دەتانمرێنێت دوای ئەوە زیندووتان دەکاتەوە ئینجا بۆ لای خۆی دەگەڕێنرێنەوە. وە دەفەرمووێت: ﴿قُلِ ٱللَّهُ يُحۡيِيكُمۡ ثُمَّ يُمِيتُكُمۡ ثُمَّ يَجۡمَعُكُمۡ إِلَىٰ يَوۡمِ ٱلۡقِيَٰمَةِ لَا رَيۡبَ فِيهِ﴾[2] واتە: بڵێ: خوا زیندووتان دەکاتەو لە پاشان دەتانمرێنێت پاشان کۆتان دەکاتەوە لە ڕۆژی دواییدا هیچ گومانی تێدا نیە بەڵام زۆربەی خەڵکی نەزانن. وە دەفەرمووێت: ﴿قَالُواْ رَبَّنَآ أَمَتَّنَا ٱثۡنَتَيۡنِ وَأَحۡيَيۡتَنَا ٱثۡنَتَيۡنِ﴾[3] واتە: ئەی پەروەردگارمان تۆ دوو جارت مراندووینو دوو جاریش ژیانت بەبەردا کردووین. واتە: چۆن ئێوە هاوەڵ بۆ خوا دادەنێنو دەیکەنە شەریکی خوداو لەگەڵیدا دەیپەرستن، کە هەر ئەو خۆی بە تەنها دروستکەرو ڕۆزیدەرو بە کارەکانتاندا دەکات، ﴿وَهُوَ ٱلَّذِيٓ أَحۡيَاكُمۡ﴾ واتە: دروستی کردوون پاش ئەوەی ئێوە شتێك نەبوون کە باستان لێ بکرێت، ﴿ثُمَّ يُمِيتُكُمۡ﴾ پاشان مراندنیو ﴿ثُمَّ يُحۡيِيكُمۡ﴾ واتە:پاشانیش لە ڕۆژی قیامەتدا زیندووتان دەکاتەوە، ﴿إِنَّ ٱلۡإِنسَٰنَ لَكَفُورٞ﴾ واتە: بە ڕاستی مرۆڤ پێ نەزانەو هیچی لەبەر چاو نیە.

﴿لِّكُلِّ أُمَّةٖ جَعَلۡنَا مَنسَكًا هُمۡ نَاسِكُوهُۖ فَلَا يُنَٰزِعُنَّكَ فِي ٱلۡأَمۡرِۚ وَٱدۡعُ إِلَىٰ رَبِّكَۖ إِنَّكَ لَعَلَىٰ هُدٗى مُّسۡتَقِيمٖ ٦٧ وَإِن جَٰدَلُوكَ فَقُلِ ٱللَّهُ أَعۡلَمُ بِمَا تَعۡمَلُونَ ٦٨ ٱللَّهُ يَحۡكُمُ بَيۡنَكُمۡ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ فِيمَا كُنتُمۡ فِيهِ تَخۡتَلِفُونَ ٦٩﴾

هەموو گەلێك دەستووریکی خۆی هەبووە

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿لِّكُلِّ أُمَّةٖ جَعَلۡنَا مَنسَكًا هُمۡ نَاسِكُوهُۖ فَلَا يُنَٰزِعُنَّكَ فِي ٱلۡأَمۡرِۚ وَٱدۡعُ إِلَىٰ رَبِّكَۖ إِنَّكَ لَعَلَىٰ هُدٗى مُّسۡتَقِيمٖ﴾ واتە: بۆ هەموو گەلێك ڕێو شوێنمان داناوە، کە بەو دەستوورانە

[1] البقرة (٢٨).
[2] الجاثية (٢٦).
[3] الغافر (١١).

کاری خۆیان بەڕێوە بەرن، وە نابێت لەسەر ئەم کارە ئەوان دژایەتیت بکەن، تۆ هەر بۆ لای پەروەردگارت بانگ بکە، چاك بزانە تۆ لەسەر ڕێی ڕاستی. خوای گەورە لێرەدا باسی ئەوە دەکات کە بۆ هەموو گەلێك دروشمو ڕێوشوێنێکی داناوە. ئیبنو جەریر دەڵێت: واتە: بۆ هەموو ئومەتێك پێغەمبەرو دەستوورێکی داناوە. وە دەڵێت: ئەسڵی مەنسەك (المنسك) لە زمانی عەرەبیدا بریتیە لەو شوێنەی کە خەڵکی لەسەری ڕاهاتوون‌وبەردەوام هاتوچۆی دەکەن، بۆ چاکەبێت یان بۆ خراپە بێت، دەڵێت: بۆیە مەناسیكو دروشمی حەج بەو شێوەیە ناودەبرێت، لەبەر هاتوچۆی بەردەوامی خەڵکی بۆی‌و مانەوەیان تێیدا.[1] ئەگەر وەك ئەوە بێت کە ئیبنو جەریر دەڵێت: مەبەست پێی دروشمی هەموو گەلێك یانی :پێغەمبەرێك بێت ،کەواتە مەبەستیش بەوەی کە دەفەرموێت: ﴿فَلَا يُنَٰزِعُنَّكَ فِي ٱلۡأَمۡرِ﴾ ئەو موشریکانەیە کە کێشە لەگەڵ پێغەمبەر دەکەن. ئەوکاتە مەبەست پێی ئەوەیە هەموو کۆمەڵێك ڕێوشوێنی بۆ دانراوەو دیاری کراوەو براوەتەوە. وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا دەفەرموێت: ﴿وَلِكُلّٖ وِجۡهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا﴾[2] واتە: هەر لایە شوێنێکیان هەیە ڕووی تێ دەکەن بۆیە لێرەیشدا فەرمووویەتی: ﴿هُمۡ نَاسِكُوهُۖ﴾ واتە: دەستورێکی خۆیان هەیە پێی هەڵدەسن، زەمیرەکە (واوەکە) لێرەدا دەگەڕێتەوە بۆ ئەو کەسانەی کە دەستوورو ڕێوشوێنی تری خۆیان هەیە،یانی: ئەوانەی کە ئەو کارانە دەکەن بڕیاری خودای لەسەرەو براوەتەوە، تۆ هیچ دلگران مەبە بەو کێشانەی ئەوان دەیکەن بەرامبەر بە تۆ، و با لات نەبەن لەسەر ئەو هەقەی لەسەریتی. بۆیە دەفەرموێت: ﴿وَٱدۡعُ إِلَىٰ رَبِّكَۖ إِنَّكَ لَعَلَىٰ هُدٗى مُّسۡتَقِيمٖ﴾ واتە: بانگەواز بکە بۆ لای پەروەردگارت بە ڕاستی تۆ لەسەر ڕێگەی ڕاستی، واتە: ئەو ڕێگا ڕوون‌و ئاشکراو ڕێك‌و ڕاستەی کە دەتگەیەنێتە مەبەست. ئەم ئایەتە وەك ئەو ئایەتە وایە کە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَلَا يَصُدُّنَّكَ عَنۡ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ بَعۡدَ إِذۡ أُنزِلَتۡ إِلَيۡكَۖ وَٱدۡعُ إِلَىٰ رَبِّكَ﴾[3] واتە: وە با (بێباوەڕان) بەرگریت نەکەن لە (گەیاندنی) ئایەتەکانی خوا دوای ئەوەی دابەزێنراوە بۆت بانگی (خەڵك) بکە بۆ لای پەروەردگارت. پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَإِن جَٰدَلُوكَ فَقُلِ ٱللَّهُ أَعۡلَمُ بِمَا تَعۡمَلُونَ﴾ واتە: ئەگەر کێشەیان پێ کردی، بڵێ: خودا ئاگادارترە لەو کارەی ئێوە دەیکەن. ئەم ئایەتە وەك ئەو ئایەتە وایە کە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَإِن كَذَّبُوكَ فَقُل لِّي عَمَلِي وَلَكُمۡ

[1] الطبري (١٨/٦٧٨/٦٧٩).

[2] البقرة (١٤٨).

[3] القصص (٨٧).

عَمَلُكُمْۖ أَنتُم بَرِيٓـُٔونَ مِمَّآ أَعۡمَلُ وَأَنَا۠ بَرِيٓءٞ مِّمَّا تَعۡمَلُونَ﴾[1] واتە: ئەگەر بڕوایان پێ نەهێناوی ئەوە پێیان بڵێ (پاداشتی) کردەوەی خۆم بۆ خۆمو (پاداشتی) کردەوەی خۆتان بۆ خۆتان ئێوە بەرینو بەرپرسیار نین لەوەی من دەیکەم منیش بەریمو بەرپرسیار نیم لەوەی ئێوە دەیکەن. ﴿ٱللَّهُ أَعۡلَمُ بِمَا تَعۡمَلُونَ﴾ ئەمە هەڕەشەیەکی زۆر توندو ترس ئامێزە. وەك ئەم ئایەتە وایە کە دەفەرموێت: ﴿هُوَ أَعۡلَمُ بِمَا تُفِيضُونَ فِيهِۚ كَفَىٰ بِهِۦ شَهِيدَۢا بَيۡنِي وَبَيۡنَكُمۡۖ﴾[2] واتە: خوا چاك دەزانێت بەو توانجانەی دەیدەن لە قورئان ئەوە خوا بەسە کە شایەت بێت لە نێوان منو ئێوەدا. بۆیە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿ٱللَّهُ يَحۡكُمُ بَيۡنَكُمۡ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ فِيمَا كُنتُمۡ فِيهِ تَخۡتَلِفُونَ﴾ واتە: خودا لە ڕۆژی قیامەتدا ئەو کێشانەتان بۆ شیدەکاتەوە کە لەسەری ناکۆك بوون. ئەم ئایەتەیش وەك ئەو ئایەتە وایە کە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَلِذَٰلِكَ فَٱدۡعُۖ وَٱسۡتَقِمۡ كَمَآ أُمِرۡتَۖ وَلَا تَتَّبِعۡ أَهۡوَآءَهُمۡۖ وَقُلۡ ءَامَنتُ بِمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ مِن كِتَٰبٖۖ﴾[3] واتە: کەواتە تۆ بۆ ئەوە بانگەواز بکەو ڕاوەستە لەسەر ئاینەکەت بەو جۆرەی فەرمانت پێکراوەو شوێن ئارەزووەکانی ئەوان مەکەوەو بڵێ باوەڕم هێناوە بە هەر نامەیەك کە خوا ناردوویەتیە خوارەوە.

﴿أَلَمۡ تَعۡلَمۡ أَنَّ ٱللَّهَ يَعۡلَمُ مَا فِي ٱلسَّمَآءِ وَٱلۡأَرۡضِۚ إِنَّ ذَٰلِكَ فِي كِتَٰبٍۚ إِنَّ ذَٰلِكَ عَلَى ٱللَّهِ يَسِيرٞ ٧٠﴾

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَلَمۡ تَعۡلَمۡ أَنَّ ٱللَّهَ يَعۡلَمُ مَا فِي ٱلسَّمَآءِ وَٱلۡأَرۡضِۚ إِنَّ ذَٰلِكَ فِي كِتَٰبٍۚ إِنَّ ذَٰلِكَ عَلَى ٱللَّهِ يَسِيرٞ﴾ واتە: ئایا تۆ نەتزانیوە هەرچی لە ئاسمانەکانو زەمیندایە خودا ئاگای لێیەتی؟ ئەوە هەموو لەناو دەفتەردایە، ئەمەیش بۆ خوا ئاسانە، خوای گەورە باسی زانیاری خۆی دەکات کە چەندە ئاگاداری دروستکراوەکانیەتی، زانیاری ئەو دەورەی ئاسمانەکانو زەمینو ئەوەیش لەناویاندایە داوەو مسقالە زەڕەی لێ ون نابێت، وە ئاگاداری هەموو بوونەوەریش بووە لە پێش ئەوەی پەیدا ببێت، هەمووی لە کتێبی خۆیدا لە (لوح المحفوظ) نووسیوە. وەك لە سەحیحی موسلیمدا هاتووە لە عەبدوڵڵای موری عەمرەوە دەڵێت: پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی: (خودا ئەندازەی دروستکراوەکانی دیاریکردووە لە پێش دروستکردنی ئاسمانەکانو زەمین بە پەنجا هەزار ساڵ

[1] یونس (٤١).

[2] الاحقاف (٨).

[3] الشوری (١٥).

(العرش)یش لەسەر ئاو بووە).[1] لە سوننەتەکاندا هاتووە لەسەر زمانی کۆمەڵێك لە هاوەڵەکانی پێغەمبەرەوە (ﷺ)، کە پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی: (یەکەم شتێك کە خودا دروستی کرد پێنوس بوو فەرمووی پێی: بنووسە! پێنووس وتی: چی بنووسم؟ فەرمووی: ئەو شتانەی کە دەبن بیاننووسە، پێنووسیش هاتە نووسینی ئەو شتانەی کە هەتا ڕۆژی قیامەتدێنە بوون).[2] بۆیە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿إِنَّ ذَٰلِكَ فِي كِتَٰبٍۚ إِنَّ ذَٰلِكَ عَلَى ٱللَّهِ يَسِيرٞ﴾ واتە: هەموو شتێك لە دەفتەردا (لوح المحفوظ) نووسراوە ئەو کارەیش لای خوا زۆر ئاسانە.

﴿وَيَعۡبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ مَا لَمۡ يُنَزِّلۡ بِهِۦ سُلۡطَٰنٗا وَمَا لَيۡسَ لَهُم بِهِۦ عِلۡمٞۗ وَمَا لِلظَّٰلِمِينَ مِن نَّصِيرٖ ﴿٧١﴾ وَإِذَا تُتۡلَىٰ عَلَيۡهِمۡ ءَايَٰتُنَا بَيِّنَٰتٖ تَعۡرِفُ فِي وُجُوهِ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ ٱلۡمُنكَرَۖ يَكَادُونَ يَسۡطُونَ بِٱلَّذِينَ يَتۡلُونَ عَلَيۡهِمۡ ءَايَٰتِنَاۗ قُلۡ أَفَأُنَبِّئُكُم بِشَرّٖ مِّن ذَٰلِكُمُۗ ٱلنَّارُ وَعَدَهَا ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْۖ وَبِئۡسَ ٱلۡمَصِيرُ ﴿٧٢﴾﴾

بتپەرستەکان غەیری خودا ■■ پەرستن و بە توندیش حاشا لە نیشانەکانی خودا دەکەن

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَيَعۡبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ﴾ واتە: شتێك دەپەرستن غەیری خوا، خوای گەورە باسی موشریکەکان دەکات کە ئەوەندە نەزان وسپڵەن غەیری خودا دەپەرستن کە بەڵگەیەکی بەهێزیان بۆ ڕەوانە نەکراوە لەو بارەیەوە، ئەم ئایەتە وەك ئەو ئایەتە وایە کە خوای گەورە دەفـــــەرمووێت: ﴿ وَمَن يَدۡعُ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ لَا بُرۡهَٰنَ لَهُۥ بِهِۦ فَإِنَّمَا حِسَابُهُۥ عِندَ رَبِّهِۦٓۚ إِنَّهُۥ لَا يُفۡلِحُ ٱلۡكَٰفِرُونَ﴾[3] واتە: هەر کەسێك بپەرستێت پەرستراوێکی تر لەگەڵ خوادا کە هیچ بەڵگەیەکی نەبێت لەسەر ئەو (پەرستنە) ئەوە بە ڕاستی لێپرسینەوەی تەنها لای پەروەردگارێتی، بێگومان کافران ڕزگار نابن. بۆیە لێرەدا خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿مَا لَمۡ يُنَزِّلۡ بِهِۦ سُلۡطَٰنٗا وَمَا لَيۡسَ لَهُم بِهِۦ عِلۡمٞۗ﴾ واتە: هیچ بەڵگەیەکیان بە دەستەوە نیە کە بۆیان هاتبێتە خوارەوەو خۆشیان هیچ زانیاریەکیان لەو بارەیەوە نیە کە کێشەو ناکۆکیان لەسەری هەیە. بەڵکو هەر شتێك لە باب و باپیران و پێشینەکانی خۆیانەوە پێیان گەیشتووە بەبێ هیچ نیشانەو بەڵگەیەك، بەڵکو سەرچاوەکەیان لە شەیتانەوەیەو ئەو لەبەرچاوی شیرین کردوون بۆیە خوای گەورە هەڕەشەیان لێ دەکات و دەفەرمووێت: ﴿وَمَا لِلظَّٰلِمِينَ مِن نَّصِيرٖ﴾ واتە: ناهەقیکارانیش هیچ یارمەتی دەرێکیان نیە لە دەستی خودا ڕزگاریان بکات، کاتێك کە

---

[1] مسلم (٤/٢٠٤٤).

[2] ابو داود (٥/٧٦)، تحفة الأحوذي (٩/٢٣٢).

[3] المؤمنون (١١٧).

تۆڵـەیان لێ دەسـێنێتو سـزایان دەدا. پاشـان خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتُنَا بَيِّنَٰتٍ﴾ واتە: کاتێك کە قورئانیـان بەسـەردا دەخوێنرێتـەوەو ئـەو هـەموو بەڵگـە ئاشـکرایان بۆ بـاس دەکرێت لەسەر تەنهایی خودا کە غەیری ئەو هیچ خودایەك نیەو پێغەمبەرە بەڕێزەکانیش هـەقو ڕاسـتن، ﴿تَعْرِفُ فِى وُجُوهِ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ ٱلْمُنكَرَ ۖ يَكَادُونَ يَسْطُونَ بِٱلَّذِينَ يَتْلُونَ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتِنَا﴾ واتە: لە نێوچەوانی خوانەناساندا نیشانەی ناڕەزایی دەبینـی، خەریکـە پـەلاماری ئـەو کەسـانە بـدەن کـە نیـشان ئاشـکراکانی ئێمـەیان بەسـەردا دەخوێننـەوەو لێیـان بـدەنو قـسەیان پـێ بڵـێن، خـودایش دەفەرموێت: ﴿قُلْ أَفَأُنَبِّئُكُم بِشَرٍّ مِّن ذَٰلِكُمُ ۗ ٱلنَّارُ وَعَدَهَا ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟﴾ واتە: ئـەی موحەمـەد بڵـێ: ئایا هەواڵتان بدەمێ کە چی لەمە خراپترە؟ ئەو ئاگرو جەزرەبەو سوکایەتی پێکردنـە خـراپترو گرانتـرو گەورەترە لەوەی کە ئێوە بەرامبەر بەو دۆستی خوداو خاوەن باوەڕانە دەیکەنو هەڕەشەیان لێ دەکـەنو دەیانترسێنن لە دنیادا. کە لە ڕۆژی قیامەتدا تووشتان دێت لەسەر ئەو کارە خراپـەی دەتانـەوێت بیکـەن لەگـەڵیان، ﴿وَبِئْسَ ٱلْمَصِيرُ﴾ واتـە: چ ئاکـامو ڕێوشـوێنێکی خـراپو ناڵـەبارە ئـەو ئـاگرە، ﴿ إِنَّهَا سَآءَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا ﴾[1] واتە: بە ڕاستی دۆزەخ جێگەو شوێنو مانەوەیەکی زۆر خراپـە. بـە ڕاسـتی جەهەنـەم شوێنێکی زۆر خراپو ناڵەبارە.

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَٱسْتَمِعُوا۟ لَهُۥٓ ۚ إِنَّ ٱلَّذِينَ تَدْعُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ لَن يَخْلُقُوا۟ ذُبَابًا وَلَوِ ٱجْتَمَعُوا۟ لَهُۥ ۖ وَإِن يَسْلُبْهُمُ ٱلذُّبَابُ شَيْـًٔا لَّا يَسْتَنقِذُوهُ مِنْهُ ۚ ضَعُفَ ٱلطَّالِبُ وَٱلْمَطْلُوبُ ﴿٧٣﴾ مَا قَدَرُوا۟ ٱللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِۦٓ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ لَقَوِىٌّ عَزِيزٌ ﴿٧٤﴾﴾

باسی بێنرخی ئەو بتانەو بێئاوەزی ئەوانەی کە دەیانپەرستن

خوای گەورە باسی بێنرخی بتەکانو بێئاوەزی ئەو کەسانە دەکات کە دەیانپەرستنو دەفەرموێت: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَٱسْتَمِعُوا۟ لَهُۥٓ﴾ واتە: ئەی خەڵکینە نموونەیەك هێنراوەتەوە باش گوێی بۆ بگـرن، ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ تَدْعُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ لَن يَخْلُقُوا۟ ذُبَابًا وَلَوِ ٱجْتَمَعُوا۟ لَهُۥ﴾ واتـە: ئەوانـەی کـە نـەفامو موشـریکەکان دەیکـەنـە هـاوەڵی خـوداو هانایـان بـۆ دەبـەن غـەیری خـودا، ئەگـەر هـەموویان کۆببنەوەو بیانەوێت مێشێك دروست بکـەن نـاتوانن دروستی بکـەن، وەك ئیمـامی ئەحمـەد ڕیوایـەتی کردووە لە ئەبو هورەیرەوە بە مەرفوعی دەڵێت: (خوای گەورە دەفەرموێت کێ لـەو کەسـە ناهـەقترو

---

[1] الفرقان (٦٦).

ستەمکارترە کە شتێك دروست بکا وەك ئەوەی من دروستم کردووە با وەك من چۆن مێروولە یان مێشێك یان (تۆوێك) دروست بکات).[١] بوخاریو موسلیمیش ڕیوایەتیان کردووە لە ڕێگەی عەممارەوە لە ئەبو زورعەوە لە ئەبو هورەیرەوە لە پێغەمبەرەوە (ﷺ) فەرموویەتی: (خوای گەورە دەفەرمووێت کێ لەو کەسە ناهەقترە دەڕوات وەك ئەوەی من دروستم کردووە ئەویش شتێك دروست دەکات، با مێروولەیەك دروست بکات، یا دەنکە جۆیەك دروست بکات).[٢] پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَإِن يَسۡلُبۡهُمُ ٱلذُّبَابُ شَيۡـٔٗا لَّا يَسۡتَنقِذُوهُ مِنۡهُۚ﴾ واتە: ئەگەر مێشەکە شتێکیان بفڕێنێتو ببیات ناتوانن لێی بسێننەوە، ئەوانە ناتوانن مێش دروست بکەن، بەڵکو ناتوانن بەر لە مێش بگرن ئەگەر لەبەر دەستیاندا شتێکی هەڵگرتو بردی، دیارە مێش لە هەموو گیانەوەرەکانی تری خودا لاوازو زەبوونترە. بۆیە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ضَعُفَ ٱلطَّالِبُ وَٱلۡمَطۡلُوبُ﴾ واتە: داواکارو داوالێکراو زۆر لاوازن. ئیبنو عەباس دەڵێت: ﴿ٱلطَّالِبُ﴾ واتە: بتەکە: ﴿وَٱلۡمَطۡلُوبُ﴾ واتە: مێشەکە.[٣] ئیبنو جەریریش هەمان ڕای هەڵبژاردووە. وەك لە دەقەکەوە دیارە. سودیو کەسانی تریش دەڵێن: ﴿ٱلطَّالِبُ﴾ واتە: بتپەرستەکە ﴿وَٱلۡمَطۡلُوبُ﴾ بتەکە.[٤] پاشا دەفەرمووێت: ﴿مَا قَدَرُواْ ٱللَّهَ حَقَّ قَدۡرِهِۦٓۚ﴾ واتە: خودایان بەو گەورەییە نەناسیووە کاتێك کە ئەوانەیان کردووە بە شەریکیو لەگەڵیدا پەرستوویانە، کە ناتوانن مێشێك لە خۆیان دوورخەنەوەو ئەوەندە لاوازو زەبوونو بێدەسەڵاتن ﴿إِنَّ ٱللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ﴾ واتە: خوا زۆر بە تواناو دەسەڵاتە، ئەو خوایەی کە ئەوەندە بەهێزە بەدەسەڵاتو توانای خۆی هەموو شتێکی وەدیهێناوە ﴿وَهُوَ ٱلَّذِي يَبۡدَؤُاْ ٱلۡخَلۡقَ ثُمَّ يُعِيدُهُۥ وَهُوَ أَهۡوَنُ عَلَيۡهِۚ﴾[٥] واتە: ئەو (خوا) زاتێکە بەدیهێنانی دەست پێکردووە لە پاشان (دوای مردنی) دووبارە دروستی دەکاتەوە (ئەم دروستکردنەوەی دووەم) لای خوا ئاسانترە. وە فەرموویەتی: ﴿إِنَّ بَطۡشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ ۝١٢ إِنَّهُۥ هُوَ يُبۡدِئُ وَيُعِيدُ﴾[٦] واتە: بە ڕاستی دەست وەشاندنی پەروەردگاری تۆ زۆر سەختە، بێگومان هەر ئەوە کە لە

---

[١] احمد (٢/٣٩١).

[٢] فتح الباري (١٣/٤٣٧)، مسلم (٣/١٦٧١).

[٣] الطبري (١٨/٦٨٥).

[٤] البغوي (٣/٢٩٨).

[٥] الروم (٢٧).

[٦] البروج (١٢ـ١٣).

سەرەتاوە (مرۆڤ) دروست دەکاتو (دوای مردن) زیندووی دەکاتەوە. وە دەفەرمووێت: ﴿إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ﴾[1] واتە: بە تەنها خوا خۆی ڕۆزیدەرە کە خاوەن دەسەڵاتی زۆر بەهێزە.

﴿عَزِيزٌ﴾ واتە: خاوەنی دەسەڵاتو زاڵە بەسەر هەموو شتێکدا، هیچ کەسێك ناتوانێت ڕێگری بێتو لەبەر دەسەڵاتیدا بوەستێت لەبەر زۆر مەزنیو خاوەن دەسەڵاتی خودا، وە هەر خۆی تەنهاو زاڵە.

﴿ اللَّهُ يَصْطَفِي مِنَ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا وَمِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ (٧٥) يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ (٧٦)﴾

خودا لەناو فریشتەکانو لەناو مرۆڤیشدا پەیامنێری هەڵبژاردووە

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ اللَّهُ يَصْطَفِي مِنَ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا وَمِنَ النَّاسِ﴾ واتە: خوا لەنێو فریشتەکاندا نێردراو هەڵدەبژێرێت بۆ هەر شتێك مەیلی لێ بێت بۆ بەجێهێنانی ئەو بڕیارو بەرنامەیەی بڕیاری داوە، وە لەناو مرۆڤیشدا بە هەمان شێوە بۆ گەیاندنی پەیامەکەی، ﴿إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ﴾ واتە: خوا قسەی بەندەکانی دەبیستێو ئاگای لێیانە، دەزانێ کێ شایەنی ئەوەیە لە نێوانیاندا ئەو پەیامەی پێ بسپێرێت، وەك لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ﴾[2] واتە: خوا چاك دەزانێ پەیامو فرستادەی خۆی لە کوێ دادەنێت (و کێ شیاوترە بۆ ئەو کارە). وە لێرەدا دەفەرمووێت: ﴿ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ﴾ واتە: ئەوەی دەیکەنو ئەوەشی کردوویانە خوا لێی ئاگادارە، دەزانێت چی دەکات لەگەڵ ئەو پەیامنێرەی کە پەیامەکەی پێدا ناردووە، هیچێك لە کارەکانیانی لێ ون نابێت، وەك لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی:

﴿عَالِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلَى غَيْبِهِ أَحَدًا (٢٦) إِلَّا مَنِ ارْتَضَى مِنْ رَسُولٍ فَإِنَّهُ يَسْلُكُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ رَصَدًا (٢٧) لِيَعْلَمَ أَنْ قَدْ أَبْلَغُوا رِسَالَاتِ رَبِّهِمْ وَأَحَاطَ بِمَا لَدَيْهِمْ وَأَحْصَى كُلَّ شَيْءٍ عَدَدًا﴾[3] واتە: هەر خوایە زانا بە نهێنیەکانو کەس ئاگادار ناکات بەسەر نهێنی خۆیدا، مەگەر پێغەمبەرێکی کە لێی ڕازی بێت جا بێگومان خوا دەنێرێت لەبەردەمیو پشتیەوە پاسەوان (لە فریشتە) تا بزانێت کە سروشتی خوای خۆی گەیاندووەو خوا ئاگادارە بەوەی کە لایانەو هەموو شتێکی هەڵژماردووە بە هەڵژماردن.

---

[1] الذاريات (٥٨).

[2] الانعام (١٢٤).

[3] الجن (٢٦-٢٨).

خوای گەورە خۆی چاودێرە بەسەریانەوەو ئاگادارە چیان پێ دەوترێت، پارێزەریانەو یارمەتیدەریشیانە، وەك دەفەرمووێت: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلرَّسُولُ بَلِّغۡ مَآ أُنزِلَ إِلَيۡكَ مِن رَّبِّكَۖ وَإِن لَّمۡ تَفۡعَلۡ فَمَا بَلَّغۡتَ رِسَالَتَهُۥۚ وَٱللَّهُ يَعۡصِمُكَ مِنَ ٱلنَّاسِ﴾[1] واتە: ئەی پێغەمبەر (ﷺ) رایگەیەنە (بە خەلك) ئەوەی هێنراوەتە خوارەوە بۆت لە لایەن پەروەردگارتەوەو ئەگەر وانەکەی ئەوە ڕاسپێریەکەی خوات ڕانەگەیاندووەو بەجێت نەهێناوەو خوا تۆ دەپارێزێت لە خەلكی (کە بتکوژن). پاشان دەفەرمووێت: ﴿وَإِلَى ٱللَّهِ تُرۡجَعُ ٱلۡأُمُورُ﴾ واتە: هەموو کارەکان دەچێتەوە لای خوا.

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱرۡكَعُواْ وَٱسۡجُدُواْۤ وَٱعۡبُدُواْ رَبَّكُمۡ وَٱفۡعَلُواْ ٱلۡخَيۡرَ لَعَلَّكُمۡ تُفۡلِحُونَ ۩ ﴿٧٧﴾ وَجَٰهِدُواْ فِي ٱللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِۦۚ هُوَ ٱجۡتَبَىٰكُمۡ وَمَا جَعَلَ عَلَيۡكُمۡ فِي ٱلدِّينِ مِنۡ حَرَجٖۚ مِّلَّةَ أَبِيكُمۡ إِبۡرَٰهِيمَۚ هُوَ سَمَّىٰكُمُ ٱلۡمُسۡلِمِينَ مِن قَبۡلُ وَفِي هَٰذَا لِيَكُونَ ٱلرَّسُولُ شَهِيدًا عَلَيۡكُمۡ وَتَكُونُواْ شُهَدَآءَ عَلَى ٱلنَّاسِۚ فَأَقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتُواْ ٱلزَّكَوٰةَ وَٱعۡتَصِمُواْ بِٱللَّهِ هُوَ مَوۡلَىٰكُمۡۖ فَنِعۡمَ ٱلۡمَوۡلَىٰ وَنِعۡمَ ٱلنَّصِيرُ ﴿٧٨﴾﴾

فەرماندان بە خواپەرستی و تێکۆشان (الجهاد)

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱرۡكَعُواْ وَٱسۡجُدُواْۤ وَٱعۡبُدُواْ رَبَّكُمۡ وَٱفۡعَلُواْ ٱلۡخَيۡرَ لَعَلَّكُمۡ تُفۡلِحُونَ﴾ واتە: ئەی كۆمەڵی خاوەنباوەڕان كڕنوش و سوژدە بەرن و پەروەردگارتان بپەرستن و كاری چاكەیش بكەن، بەشكو ڕزگار ببن، لە عوقبەی كوڕی عامیرەوە لە پێغەمبەرەوە (ﷺ) فەرموویەتی: (سورەتی (الحج) ڕێزی لێ نراوە بە دوو سوژدە، هەر كەس سوژدەیان تیا نەبات با نەیانخوێنێت).[2] وە دەفەرمووێت: ﴿وَجَٰهِدُواْ فِي ٱللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِۦ﴾ واتە: بەڕاستی و بە دڵ لە ڕێی خوادا جیهاد بكەن. واتە: بە سامان و زمان و گیانتان لە ڕێی خوادا تێبكۆشن، وەك لە ئایەتێكی تردا خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِۦ﴾[3] واتە: بترسن لە خوا ترسانێك كە شیاوێتی. پاشان دەفەرمووێت: ﴿هُوَ ٱجۡتَبَىٰكُمۡ﴾ واتە: ئەی خاوەن باوەڕانی ئەم ئومەتە خوا ئێوەی هەڵبژاردووە لەناو ئومەتەكانی تردا و ڕێزو قەدری بە تایبەتی لێ ناون بە بەڕێزترین پێغەمبەرو تەواوترین شەریعەت، ﴿وَمَا جَعَلَ عَلَيۡكُمۡ فِي ٱلدِّينِ مِنۡ حَرَجٖ﴾ واتە: لەم ئاینەیشدا تووشی

---

[1] المائدة (٦٧).

[2] الحاكم (١/٢٢١).

[3] ال عمران (١٠٢).

نارەحـەتی نـەکردوون‌و ئەرکێکیـشی نەخـستووە سـەرتان نـەتوانن بـەجێی بێـنن، شتێکیـشی فـەرز نەکردووە لەسەرتان نارەحەتتان بکات و دەرویەکی لێ نەکردبنەوەو ڕێگای بۆ ئاسان نـەکردبن، ئەوسا نوێژکردن کە یەکێکە لە پایە هەرە مەزنەکانی ئیسلام دوای شایەتومانە (أشهد أن لا إلـه الاّ الله وأشهد أنّ محمدً رسول الله) لەناو شارو شوێنی نیشتەجێدا چوار ڕەکاتە لە کاتی سەفەردا دەبێتە دوو ڕەکات‌و لە کاتی ترسدا هەندێ لە پێشەوایان ڕەکاتیـان دانـاوە بکرێت، وەك لـە فـەرموودەدا هـاتووە.[1] وە بە پیادەیی‌و بە سواریش‌و بەرەو قیبلەو بەبێ ڕوو لە قیبلـەیش نوێـژ دەکرێـت، وەك لـە سەفەردیـشدا لـە نوێژی سوننەت کردندا. یان وەستان بە پێوە نامێنێت لە کاتی نەخۆشیدا، نـەخۆش بـە دانیـشتن نوێـژ دەکات، وە ئەگەر کەسێك بە دانیشتنیش نەیتوانی بە پاڵەوە نوێژ بکات، چەندە چاوپۆش‌و ئاسانکاری تریش لە ئەرکەکانی تریـشدا، بۆیـە پێغەمبـەری خـودا (ﷺ) فەرموویـەتی: (بعثـتُ بالحنيفيـة الـسمحة) واتە: من ڕەوانەکراوم بە ئاینێکی ڕاستی ئاسان).[2] وە پێغەمبەری خودا(ﷺ) کاتێـك کـە مـەعازو ئـەبو موسای بە ئەمیری نارد بۆ یەمەن پێی فەرموون: (مزگێنی بدەن‌و خەڵکی ڕاومەنێن، ئاسانکاری بکـەن‌و شتیان لەسەر گران مەکەن).[3] فەرموودە لەم بارەیەوە زۆرە. بۆیە ئیبنـو عـەباس لـەم ئایەتـەدا: ﴿وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ﴾ئەفەرموێت: یانی: تووشی زەحمەتی نەکردوون.[4] واتە لەم ئاینەدا خـودا تووشی نارەحەتی نەکردوون. ﴿مِّلَّةَ أَبِيكُمْ إِبْرَاهِيمَ﴾ واتە: هەر ئاینی ئیبراهیمی باوکتانە. ئیبنو جەریر دەڵێت: مەنسوب کراوە لەسەر تەقدیر)، ﴿وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ﴾ واتە: تووشی زەحمەتی نەکردوون بەڵکو فراوانی کردووە بۆتان وەك ئـایینی ئیبراهیمـی بابتـان، وە دەڵێـت: هـەڵیش دەگرێـت مەنسوب کرابێت بەفیعلی (إلزموا). واتە: پابەند بن بە ئاینی ئیبراهیمی بابتانەوە.[5] منیش ئەڵێم: مانـای ئەم ئایەتە وەك ئەو ئایەتە وایە کە خوای گەورە دەفـەرموێت: ﴿قُلْ إِنَّنِي هَدَانِي رَبِّي إِلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ دِينًا قِيَمًا مِّلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا﴾[6] واتە: (ئەی موحەممـەد(ﷺ)) بڵـێ بێگومـان مـن پـەروەردگارم ڕێنمـوونی کردووم بۆ ڕێگای ڕاست ئاینێکی زۆر ڕاست‌و پاك (کە هیچ لاریەکی تێدا نیە) ئـایینی ئـەو ئیبراهیمەیـە

---

[1] أبو داود (٢/٣٨).

[2] أحمد (٥/٢٦٦).

[3] فتح الباري (٧/٦٥٧).

[4] الطبري (١٨/٦٨٩).

[5] الطبري (١٨/٦٩١).

[6] الانعام (١٦١).

كە لە هەموو ئايينە ناڕاستەكان لايداوە بۆ پەرستنی خوا بە تەنها. وە لێرەدا دەفەرموويت: ﴿هُوَ سَمَّىٰكُمُ ٱلْمُسْلِمِينَ مِن قَبْلُ﴾ واتە: خوا ناوی ناون موسڵمان لە پێشدا، ﴿وَفِي هَٰذَا﴾ واتە: لەناو ئەم قورئانەشدا، عەبدوڵلای كوڕی موبارەك دەڵێت: لە ئيبنو جەريرەوە لە عەتاوە لە ئيبنو عەباسەوە لەم ئايەتەدا: ﴿هُوَ سَمَّىٰكُمُ ٱلْمُسْلِمِينَ مِن قَبْلُ﴾ دەڵێت: خوای گەورە لە پێشدا ناوی ناون موسڵمان.[1] موجاهيدو عەتاو زەحاكو سودیو موقاتيلی كوڕی حەيانو قەتادەيش هەر وايان وتووە.[2] موجاهيد دەڵێت: خودا ناوی ناون موسڵمان لە كتێبە پێشووەكانداو لە قورئانيشدا، ﴿وَفِي هَٰذَا﴾ واتە: لەناو ئەم قورئانەشدا.[3] كەسانی تريش هەر وايان وتووە. چونكە خوای گەورە دەفەرموويت: ﴿هُوَ ٱجْتَبَىٰكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي ٱلدِّينِ مِنْ حَرَجٍ﴾ پاشان هانيان دەداتو دڵخۆشيان دەكات بەوەی كە ئەو پەيامەی پێغەمبەر (ﷺ) هێناويەتی بۆيان هەر ئاينو پەيامەكەی ئيبراهيمی خەليلی بابيانە، پاشان خوای گەورە منەتی خۆی دەكات بەسەر ئوممەتی پێغەمبەردا (ﷺ) كە باسی هێناونو وەسفی كردوون لە دێرزەمانەوە لە كتێبی پێغەمبەرەكانی پێشووداو خوێنراوەتەوە بەسەر زانايانی ئەو كاتەی خۆياندا، ﴿هُوَ سَمَّىٰكُمُ ٱلْمُسْلِمِينَ مِن قَبْلُ﴾ واتە: لە پێش هاتنی قورئاندا. ﴿وَفِي هَٰذَا﴾ لەم قورئانەشدا. نەسائی لە تەفسيری ئەم ئايەتەدا دەڵێت: لە حاريس ئەشعەريەوە لە پێغەمبەری خوداوە (ﷺ) فەرموويەتی: (كەسێك بانگەواز بكات بە شێوازی بانگەوازی نەفامی ئەوە لەو كەسانەيە لە جەهەنەمدا فڕێ دراونو كەوتوون) پياوێك وتی: ئەی پێغەمبەری خودا(ﷺ) ئەگەر ڕۆژو نوێژيشی كردبێت؟ فەرمووی: (بەڵێ با ڕۆژو نوێژيشی كردبێت)، سا ئێوە بانگەواز بكەن بەشێوەی بانگی ئەو خودايەی كە بە موسڵمانو خاوەنباوەڕو بەندەكانی خودا ناوی بردون.[4] وە دەفەرموويت: ﴿لِيَكُونَ ٱلرَّسُولُ شَهِيدًا عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا۟ شُهَدَآءَ عَلَى ٱلنَّاسِ﴾ واتە: بۆ ئەوەی كە پێغەمبەر (ﷺ) شايەت بێت لەسەر ئێوەو ئێوەش شايەت بن لەسەر خەڵكی، چونكە ئێوە بە ئوممەتێكی مامناوەندی هەڵبژێردراون لەناو ئوممەتەكانی تردا شايەتی دادپەروەريتان بۆ دراوە، بۆ ئەوەی لە ڕۆژی قيامەتدا ﴿شُهَدَآءَ عَلَى ٱلنَّاسِ﴾ شايەت بن لەسەر خەڵكی. چونكە گشت ئوممەتەكان دانيان ناوە بە مەزنیو ڕێزی ئەم ئوممەتەدا بەسەر

---

[1] الطبري (١٨/٦٩١).

[2] الطبري (١٨/٦٩١/٦٩٢).

[3] القرطبي (١٢/١٠١).

[4] النسائي في الكبرى (٦/٤١٢).

هەموو ئوممەتەکانی تردا لە ڕۆژی قیامەتدا، لەبەر ئەوە شایەتیان قەبوڵ دەکرێت لەسەر ئەو ئوممەتانە لە ڕۆژی قیامەتدا، چونکە پێغەمبەر (ﷺ) ئەو پەیامەی خودای پێ ڕاگەیاندوون و شایەتی دەدات کە ئەو ئوممەتەیش ئەم پەیامەی گەیاندووە. پاشان دەفەرموێت: ﴿فَأَقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتُواْ ٱلزَّكَوٰةَ﴾ واتە: نوێژ بکەن و زەکات بدەن لە بارتەقای ئەم هەموو بەهرە گەورەیەدا شوکری خودا بکەن ئەوەی فەرمانی پێ کردوون بیکەن و ئەوەش قەدەغەی کردووە لێتان وازی لێ بێنن، گرنگترینی ئەو ئەرکانە نوێژکردن و زەکات دانە کە بریتییە لە خێرو چاکەکردن لە لایەن دەوڵەمەندەکانەوە بە هەژاران و لێقەوماوان لە دەرکردنی ئەو سامانە کەمەی کە خوا فەرزی کردووە لە ماوەی ساڵێکدا لەسەریان. وەك لە پێشەوە بە درێژی باسی لێکراوە لە سورەتی (التوبة)دا. پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَٱعۡتَصِمُواْ بِٱللَّهِ﴾ واتە: تەنها پشت بە خوا ببەستن و هانا بەو بەرن و داوای یارمەتی هەر لەو بکەن، ﴿هُوَ مَوۡلَىٰكُمۡ﴾ واتە: هەر خوا پارێزەرو یارمەتیدەرتانەو هەر ئەویش سەرتان دەخات بەسەر دوژمنەکانتاندا، ﴿فَنِعۡمَ ٱلۡمَوۡلَىٰ وَنِعۡمَ ٱلنَّصِيرُ﴾ واتە: خودا چەندە مەزن و یارمەتیدەرێکی چاکە، بۆ خاوەنباوەڕان بەرامبەر دوژمنان.

تەفسیری سورەتی (المؤمنون)

لە مەککەدا هاتووەتە خوارەوە

بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

﴿قَدۡ أَفۡلَحَ ٱلۡمُؤۡمِنُونَ ﴿١﴾ ٱلَّذِينَ هُمۡ فِي صَلَاتِهِمۡ خَٰشِعُونَ ﴿٢﴾ وَٱلَّذِينَ هُمۡ عَنِ ٱللَّغۡوِ مُعۡرِضُونَ ﴿٣﴾ وَٱلَّذِينَ هُمۡ لِلزَّكَوٰةِ فَٰعِلُونَ ﴿٤﴾ وَٱلَّذِينَ هُمۡ لِفُرُوجِهِمۡ حَٰفِظُونَ ﴿٥﴾ إِلَّا عَلَىٰٓ أَزۡوَٰجِهِمۡ أَوۡ مَا مَلَكَتۡ أَيۡمَٰنُهُمۡ فَإِنَّهُمۡ غَيۡرُ مَلُومِينَ ﴿٦﴾ فَمَنِ ٱبۡتَغَىٰ وَرَآءَ ذَٰلِكَ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡعَادُونَ ﴿٧﴾ وَٱلَّذِينَ هُمۡ لِأَمَٰنَٰتِهِمۡ وَعَهۡدِهِمۡ رَٰعُونَ ﴿٨﴾ وَٱلَّذِينَ هُمۡ عَلَىٰ صَلَوَٰتِهِمۡ يُحَافِظُونَ ﴿٩﴾ أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡوَٰرِثُونَ ﴿١٠﴾ ٱلَّذِينَ يَرِثُونَ ٱلۡفِرۡدَوۡسَ هُمۡ فِيهَا خَٰلِدُونَ ﴿١١﴾﴾

ڕزگاربوون هەر بۆ خاوەن باوەڕانەو باسی هەندێ لە ڕەوشتەکانیان

﴿قَدۡ أَفۡلَحَ ٱلۡمُؤۡمِنُونَ﴾، واتە: بێگومان خاوەنباوەڕان سەرکەوتن و بەختەوەری و ڕزگارییان بەدەست هێنا، ئەو خاوەن باوەڕانەی کە ئەم ڕەوشتانەیان کردبووە کاڵای باڵای خۆیان.

﴿ ٱلَّذِينَ هُمۡ فِي صَلَاتِهِمۡ خَٰشِعُونَ ﴾، عەلی کوڕی ئەبو تەلحە ئەڵێت: ئەوانەی لە نوێژەکانیاندا ملکەچن وئارامو لەسەرخۆن،[1](هەر بەو شێوەیەش ڕیوایەت کراوە لە موجاهیدو حەسەنو قەتادەو زوهری)ەوە،[2] عەلی کوڕی ئەبو تالیب ئەڵێت: خاوەن باوەڕان ترسان ترسانی دڵە،[3] ئیبراهیمی نەخەعییش هەر وای وتووە،[4] حەسەنی بەسری ئەڵێت: خاوەن باوەڕان ترسیان لەناو دڵیاندایە، بۆیە چاویان داخستووەو پاراستوویانەو باڵیشیان ڕاخستووە، واتە خۆیان ئامادە کردبێ بۆیو سەرقاڵی کردبنو ڕێزیان دابێت بەسەر هەموو شتێکدا. ئەو کاتە ئەو نوێژە دەبێتە چاوڕۆشنی و ئارامی دڵی، وەك پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی لەو فەرموودەی کە ئیمامی ئەحمەدو نەسائی ڕیوایەتیان کردووە لە ئەنەسەوە کە پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرموویەتی: (بۆن خۆشیو ژنان خۆشەویست کراوە لامو نوێژیش بووەتە مایەی چاوڕوونیم)[5].

﴿ وَٱلَّذِينَ هُمۡ عَنِ ٱللَّغۡوِ مُعۡرِضُونَ ﴾، واتە: ئەوانەی لە قسەی پڕوپوچ خۆ وەدوور دەگرن، کە بتپەرستیو تاوانیش دەگرێتەوە، وە هەر شتێك کە سوودی نەبێت لە کردارو گفتاردا هەر (لغو)ە، وەك خودای گەورە فەرموویەتی: ﴿ وَإِذَا مَرُّواْ بِٱللَّغۡوِ مَرُّواْ كِرَامٗا ﴾[6] واتە: هەر کاتێك بە لای کاری پڕوپوچانە دەڕۆن مەردانە خۆیان لێ دەپارێزن، قەتادە ئەڵێت: سوێند بە خوا ئەو کەسانە هەر فەرمانێکیان لە لای خوداوە بۆ هاتبێت لێیان لانەداوە[7].

﴿ وَٱلَّذِينَ هُمۡ لِلزَّكَوٰةِ فَٰعِلُونَ ﴾، ئەوانەش کە زەکات دەدەن، زۆربەی زانایان ڕایان وایە کە مەبەست لە زەکات – الزکاة– لێرەدا زەکاتی ماڵو سامانە، هەرچەندە ئەم ئایەتە لە مەککە هاتووەو زەکات لە ساڵی دووەمی کۆچیدا واجیب کراوە، بەڵام وا دیارە ئەوەی لە مەدینەدا فەرزکراوەکاتو ئەندازەی ماڵو ئەو شتانەی کە زەکاتیان تێدا ئەدرێت دیاری کراوە، چونکە زەکات لەبناغەدا لە مەککەدا فەرز کراوە، وە خوای گەورە لە سوڕەتی ئەنعام دا فەرموویەتی: ﴿ وَءَاتُواْ حَقَّهُۥ يَوۡمَ

---

[1] الطبري (١٩/٩).
[2] الطبري (١٩/٨، ٩).
[3] الطبري (١٩/٩).
[4] الطبري (١٩/٩).
[5] احمد (٣/١٩٩)، النسائي (٧/٦١/٦٢).
[6] فرقان: (٧٢).
[7] الزهد لأبن المبارك (٥٥).

حَصَادِهِۦ﴾[1] وە هەڵیش دەگرێ مەبەست بە زەکات لێرەدا خاوێنی گیان بێت ﴿قَدْ أَفْلَحَ مَن زَكَّىٰهَا ۝٩ وَقَدْ خَابَ مَن دَسَّىٰهَا﴾[2]، واتە: کەسێك گیانی خاوێن ڕاگرتبێت ڕزگاری بووەو هەر کەسیش پێچابێتی بە گوناهەوە دۆڕاندوویەتی. دەشبێت مەبەست پێی هەردووکیان بێت پاککردنەوەی گیانو سامان. چونکە ماڵ بەخشینیش لە ڕیزەی پاککردنەوەی گیانە، خاوەنباوەڕی تەواو ئەو کەسەیە کە ماڵو گیانی خاوێن بکاتەوە.

﴿وَٱلَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَٰفِظُونَ ۝٥ إِلَّا عَلَىٰٓ أَزْوَٰجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَٰنُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ﴾

واتە: ئەوانەی کە شەرمگەی خۆیان پاراستووە لە حەرام، ئەوەی خودا قەدەغەی لێکردوون لە داوێنپیسیو نێربازیو لێی نزیك ناکەونەوەو لێیەوە دوورن مەگین ژنەکانیان کە خودا بۆی حەڵاڵ کردوون یان ئەوانەی کە خۆیان خاوەنیانن لە کەنیزەك. هەر شتێکیش خودا پێی دابنو حەڵاڵی کردبێت هیچ شورەییەکی تێدا نیەو چاکە بۆیان، بۆیە خودای مەزن فەرموویەتی: ﴿فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ﴾ئەوانە هیچ گلەییەکیان لەسەرنییە، پاشان خودای گەورە فەرموویەتی: ﴿فَمَنِ ٱبْتَغَىٰ وَرَآءَ ذَٰلِكَ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْعَادُونَ﴾، واتە: هەر کەسێك لە ژنو کەنیزەکانی زیاتربوێ ئەوەی لەئەندازە لادەرەوزیادەڕەوی کردووە. خودای مەزن دەفەرموێت: ﴿وَٱلَّذِينَ هُمْ لِأَمَٰنَٰتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَٰعُونَ﴾، واتە: ئەوانەی کاتێك کە ئەمانەتێکیان درایە دەست ناپاکی لێ ناکەن بەڵکو دەیگێڕنەوە بۆ خاوەنەکەی. وە هەر کاتێك بەڵێنێکیان دا یان پەیمانێکیان لەگەڵ یەکێکدا بەست، ئەو بەڵێنو پەیمانە بەجێ دێنن. وەك دووڕووەکان نین کە پێغەمبەری خودا (ﷺ) لە بارەیانەوە فەرموویەتی: (نیشانەی دووڕوو سێ شتە: کاتێك قسەی کرد درۆ دەکات، کاتێك بەڵێنی دا بەجێی ناهێنێت، کاتێکیش ئەمانەتی درایە دەست خیانەتی لێ دەکات)،[3] خودای مەزن دەفەرموێت: ﴿وَٱلَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلَوَٰتِهِمْ يُحَافِظُونَ﴾، واتە: ئەوانەی بەردەوام نوێژەکانیان لە کاتی خۆیدا دەکەن وەك ئیبنو مەسعود ئەڵێت: پرسیارم کرد لە پێغەمبەری خودا (ﷺ) گوتم: ئەی پێغەمبەری خودا (ﷺ) چ کارێك خۆشەویستە لای خودا؟ فەرمووی: (نوێژ لە کاتی خۆیدا)، گوتم: پاشان چی تر؟ فەرمووی: (چاکە لەگەڵ دایكو باوك)، گوتم: پاشان چی تر؟ فەرمووی: (جیهادکردن لە ڕێی خودا)، بۆخاریو موسلیم ڕیوایەتیان کردووە.[4] قەتادە

---

[1] الانعام: (١٤١، واتە: لە ڕۆژی دروێنەو چنیندا مافەکەی (زەکاتەکەی) لێ بدەن.

[2] الشمس: (٩-١٠).

[3] فتح الباري (١٠/٥٢٢).

[4] فتح الباري (١٠/٤١٤)، مسلم (١/٨٩).

ئەڵێت:کاتێ نوێژەکان دەکەن بە ڕکوعو سوژدەی ڕێكو پێکەوەدەیانکەن.[1] خوای گەورە بە نوێژکردن ئەم سیفەتانەی دەست پێکردووەو هەر بە نوێژکردنیش کۆتایی پێ هێناوە، ئەمەش نیشانەی گەورەیی نوێژکردنە وەك پێغەمبەری خودا(ﷺ) فەرموویەتی: (ڕێك ڕاوەستن هەرچەندە ناشتوانن، وە بزانن چاکترین کردارەکانتان نوێژکردنە، بەردەوامیش نابێت لەسەر دەستنوێژ – پارێزکاریش لە دەستنوێژەکان ناکات – مەگین خاوەن باوەڕ)،[2] کاتێك کە خودای گەورە باسی ئەو خاوەنباوەڕانە دەکات کە هەڵدەستن بەو ڕەوشتە جوانو ئاکارە چاکانە پاشان دەفەرموێت: ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡوَٰرِثُونَ ١٠ ٱلَّذِينَ يَرِثُونَ ٱلۡفِرۡدَوۡسَ هُمۡ فِيهَا خَٰلِدُونَ ﴾[3]، لە هەردوو صەحیحەکەدا هاتووە کە پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرموویەتی: (کاتێك داوای بەهەشتتان کرد لە خودا، داوای فیردەوسی لێ بکەن، چونکە فیردەوس ژووری سەرەوەو ناوەڕاستی بەهەشتە، هەر لەوێشەوە ڕووبارەکانی بەهەشت دێنە دەرەوە، لە سەرووی ئەویشەوە تەختی ڕەحمانە "جل جلاله" – عرش الرحمن–)،[4] ئیبنو ئەبی حاتم ڕیوایەتی کردووە لە ئەبی هورەیرەوە (ڕەزای خوای لێ بێت) ئەڵێت: پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی: (هیچ کەسێك نیە لە ئێوە مەگین دوو شوێنی هەیە، شوێنێك لە ناو بەهەشتداو شوێنێك لە ناو ئاگردا، ئەگەر مردو چووە ناو ئاگر خەڵکی بەهەشت بوونەتە میراتگری، واتە: شوێنەکەی دەبەن بۆ خۆیان. بۆیە خودای گەورە فەرموویەتی: ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡوَٰرِثُونَ ﴾،[5] ئیبنو جورەیج ئەڵێت: لە لەیثەوە (لیث) لە – موجاهیدەوە–ئەڵێت: ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡوَٰرِثُونَ ﴾ واتە: خاوەنباوەڕان شوێنی خوانەناسەکان دەبەن بۆ خۆیان چونکە ئەوان وەدی هێنراون بۆ عیبادەتی خودای مەزن کە تەنهایەو شەریکی نیە، کاتێك ئەو خاوەنباوەڕانە هەڵسان بەو عیبادەتەی کە خودا لەسەری داناون، وە ئەو خوانەناسانەش وازیان هێنا لەوەی کە خودا فەرمانی پێکردوون بیکەنو بۆ ئەوەیش دروست کراون ئەوانە بەشی ئەمانە دەبەن بۆ خۆیان ئەگەر فەرمانبەرداری دروستکەری مەزنی خۆیان بووبن، لەمە ڕوونترو بەهێزتر ئەو فەرموودەیە کە لە سەحیحی موسلیمدا هاتووە لەئەبو بوردەوەلەباوکیەوە،باوکیشی لەپێغەمبەرەوە(ﷺ) فەرموویەتی: (لەڕۆژی قیامەتداخەڵکی لە موسڵمانان دەهێنرێن کە تاوانەکانیان بە وێنەی کێوەکانە،

---

[1] الدر المنثور (٦/٨٩).

[2] ابن ماجه (٢/١٠١).

[3] واتە: هەر ئەوانە میرات گران، ئەوانەی کە خاوەن فیردەوسن ئەوان لە بەهەشتدا دەمێننەوە بە هەمیشەیی.

[4] فتح الباري (١٣/٤١٥).

[5] ابن ماجه (٢/١٤٥٣).

خودای مەزن لە تاوانەکانیان دەبووریٽو دەیانخاتە سەر گاورو جوولەکە)،[1] وە هەمیسان لە ئیمامی موسلیمەوە پێغەمبەری خودا(ﷺ) فەرموویەتی: (کاتێك ڕۆژی قیامەت هات خودای گەورە لە بری هەموو موسڵمانێك گاورێك یان جوولەکەیەکی ناردووە، دەڵێت: ئەمە ڕزگارکەری تۆ بووە لە ئاگر)، عومەری کوڕی عبدالعزیز ئەبو بوردەی سوێند دا بەو خوایەی کە هیچ کەسێك نیە لە جگەلە ئەو (سێ جار)، کەئایا باوکی ئەمەی بۆی گێڕاوەتەوە لە پێغەمبەری خواوە (ﷺ)؟ئەڵێت: ئەبو بوردە سوێندی بۆ خوارد.[2] منیش ئەڵێم: ئەم ئایەتە وەك ئەو ئایەتە وایە کە خودای مەزن فەرموویەتی: ﴿تِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي نُورِثُ مِنْ عِبَادِنَا مَن كَانَ تَقِيًّا﴾[3]، وەك ئەم ئایەتەش وایە کە خودای مەزن فەرموویەتی: ﴿وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ﴾[4]، واتە: ئەوە ئەو بەهەشتەیە کە بۆ ئێوە ماوەتەوە (پێتان دراوە) بە هۆی ئەو کردەوانەی کە دەتانکرد.

﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ مِن سُلَالَةٍ مِّن طِينٍ ﴿١٢﴾ ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَّكِينٍ ﴿١٣﴾ ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ ۚ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ ﴿١٤﴾ ثُمَّ إِنَّكُم بَعْدَ ذَٰلِكَ لَمَيِّتُونَ ﴿١٥﴾ ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تُبْعَثُونَ ﴿١٦﴾﴾

نیشانەی دەسەڵاتی خودا لە کاتی وەدیهێنانی مرۆڤ لە خۆڵو پاشان لە تنۆکێك ئاو و حاڵەتەکانی تریش

﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ مِن سُلَالَةٍ مِّن طِينٍ﴾ خودای مەزن باسی دروست کردنی مرۆڤ دەکات لە سەرەتاوە لە قوڕێکی خۆشەکراو وەدی هاتووە، واتە: ئادەم پێغەمبەر (سەلامی خوای لێ بێت) خودای مەزن دروستی کردووە لە قوڕێکی ڕەشی خۆشکراوی وشك بووەوە، ئیبنو جەریر ئەڵێت: بۆیە ئادەم ناوی قوڕی لێ نراوە، چونکە لە قوڕ دروست بووە،[5] قەتادە ئەڵێت: ئادەم لە قوڕ وەدی هاتووە،[6] ئەم قسەیە لە ماناو دەقەکەوە دیاترو نزیکترەکە ئادەم لە قوڕێکی ڕەشی خۆشەکراوی وشك کراوە وەدی

---

[1] مسلم (٤/٢١٢٠).

[2] مسلم (٤/٢١١٩).

[3] مریم (٦٣)، واتە: ئەو بەهەشتەی باسی کرا ئەوەیە کە دەیبەخشین بەو کەسانەی کە (لە دنیادا) پارێزکارو لە خوا ترس بوون لە بەندەکانمان.

[4] زخرف (٧٢).

[5] الطبري (١٩/١٥).

[6] الطبري (١٩/١٤).

هاتووە. واتە: لە خۆڵ دروست کراوە. وەك خودای گەورە فەرموویەتی: ﴿ وَمِنْ ءَايَٰتِهِۦٓ أَنْ خَلَقَكُم مِّن تُرَابٍ ثُمَّ إِذَآ أَنتُم بَشَرٌ تَنتَشِرُونَ ﴾[1]، ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە ئەبو موساوە ئەمیش لە پێغەمبەرەوە (ﷺ) فەرمووی: (خودای گەورە ئادەمی دروست کرد لە مشتێك لە هەموو زەمیندا، ئەڵێت: تۆرەمەی نەوەی ئادەم بە پێی ئەو زەویە پەیدا بوون، سوورو سپیو ڕەشو تێکەڵاو لەو ڕەنگانەی تێدایە، چاكو خراپو مامناوەندیش هەیە،[2] ئەبو داوودو ترمزیش بەو شێوەیە ڕیوایەتیان کردووە.[3] ترمیزی ئەڵێت:ئەم فەرمودەیە فەرموودەیەکی(حسن وصحیح)ە.

﴿ثُمَّ جَعَلْنَٰهُ نُطْفَةً فِى قَرَارٍ مَّكِينٍ﴾، واتە: سوێند بە خوا مرۆڤمان دروست کرد لە خوڵاسەو پاڵفتەیەك لە قوڕ پاشان بڕیارمان دابێتەئاوێك ولەجێگەیەکی پتەودا، ئەم جێناوە(واتە:جعلناه) دەگەڕێتەوە بۆ جنسی مرۆڤ، وەك خودای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَبَدَأَ خَلْقَ ٱلْإِنسَٰنِ مِن طِينٍ ۝٧ ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُۥ مِن سُلَٰلَةٍ مِّن مَّآءٍ مَّهِينٍ ﴾[4]، واتە: ئاوێکی کەم بایەخ، وەك لە ئایەتی تردا فەرموویەتی: ﴿أَلَمْ نَخْلُقكُّم مِّن مَّآءٍ مَّهِينٍ ۝٢٠ فَجَعَلْنَٰهُ فِى قَرَارٍ مَّكِينٍ ۝٢١ إِلَىٰ قَدَرٍ مَّعْلُومٍ ۝٢٢ فَقَدَرْنَا فَنِعْمَ ٱلْقَٰدِرُونَ﴾[5]، بۆیە فەرموویەتی: ﴿ثُمَّ خَلَقْنَا ٱلنُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا ٱلْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا ٱلْمُضْغَةَ عِظَٰمًا فَكَسَوْنَا ٱلْعِظَٰمَ لَحْمًا ثُمَّ أَنشَأْنَٰهُ خَلْقًا ءَاخَرَ ۚ فَتَبَارَكَ ٱللَّهُ أَحْسَنُ ٱلْخَٰلِقِينَ﴾.

﴿ثُمَّ خَلَقْنَا ٱلنُّطْفَةَ عَلَقَةً ﴾، واتە: پاشان لەو تنۆکەوە،(ئاوێکی هەڵقوڵاوەکە لە پشتی پیاوو پێشەوەی سنگی ئافرەت دێتەدەر لە بەر ملیەوە تا مەمکی).دەبێتە خوێنپارەیەك خوێنێکی توندبووەوەی کەمێك شلی سوور بەشێوەیەکی لاکێشەیی کە لە زاڵو دەچێت – گیانەوەرێکی ڕەشی خوێنمژە– عیکریمە ئەڵێت: ئەوەخوێنە. ﴿فَخَلَقْنَا ٱلْعَلَقَةَ مُضْغَةً ﴾ پاشان خوێنپارەکەمانکردە گۆشتپارەیەك کە بریتیە لە پارچەیەك پلە گۆشت کە هیچ شێوەو شکڵێکی نیە.

---

[1] روم (٢٠)، واتە: لە نیشانەکانی ئەو (خوایە) کە ئێوەی لە خاك دروست کردووە لە پاش (ماوەیەك) کتوپڕ ئێوە ئادەمینو بڵاوبوونەتەوە لە زەویدا.

[2] احمد (٤٠٠/٤).

[3] ابو داود (٧٦/٥) تحفة الاحوزي (٢٩٠/٨).

[4] سجدة (٧–٨)، واتە: جا مرۆڤ لە سەرەتاوە لە قوڕ دروست کرد، لە پاشان نەوەی مرۆڤی لە پوختەیە لە ئاوی بێ نرخو قێزەون دروست کردووە.

[5] المرسلات (٢٠–٢٣)، واتە: ئایا ئێوەمان دروست نەکردووە لە ئاوێکی بێ نرخ؟ ئینجا خستمانە جێگایەکی پتەوەوە، تا ماوەیەکی دیاری کراو، ئینجا ماوەمان بۆ دانا چاك ئەندازە گرێکین.

﴿فَخَلَقْنَا ٱلْمُضْغَةَ عِظَـٰمًا﴾ واتە: پاشان لە پلە گۆشتەکە ئێسکمان دروست کردو سەرو هەردوو دەستو قاچ بە پێشەو ڕەنگو دەمارەکانەوە لێ وەدی هێنا، ﴿فَكَسَوْنَا ٱلْعِظَـٰمَ لَحْمًا﴾ لە دواییدا ئێسکەکەمان بە گۆشت داپۆشیو توندو بەهێزی کرد. ﴿ثُمَّ أَنشَأْنَـٰهُ خَلْقًا ءَاخَرَ﴾ واتە: پاشان گیانمانکرد بە بەریاو کەوتە جووڵەو بووە شتێکی تر کە گوێو چاوو هەستو جموجوڵی لێ پەیدا بوو، ﴿فَتَبَارَكَ ٱللَّهُ أَحْسَنُ ٱلْخَـٰلِقِينَ﴾ واتە: چاکسازی هەر بۆ ئەو خودایە کە هیچ کەسی پێ ناگات، عەوفی لە ئیبنو عەباسەوە ئەگوازێتەوەکە ووتویەتی:﴿ثُمَّ أَنشَأْنَـٰهُ خَلْقًا ءَاخَرَ﴾ واتە: دەیگۆڕین لە حاڵەتێکەوە بۆ حاڵەتێکی تر هەتا دەبێتە منداڵێکو دێتە دەرەوەو پاشان بە منداڵی نەشو نما دەکاتو باڵغ دەبێتو دەبێتە لاوێکو پاشان دەبێتە پیاوێکی تەواو پاشان دەچێت بە ساڵەوەو پاشانیش بە تەواوی پیر دەبێتو لاوازی ڕووی تێدەکات.[1] ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە موسەنەدەکەیدا لە ئیبنو مەسعودەوە (ڕەزای خوای لێ بێت) ئەڵێت: پێغەمبەری خودا (ﷺ) بۆی باس کردین فەرمووی: (هەر یەکێك لە ئێوە چل ڕۆژ دەمێنێتەوە – کۆ دەکرێتەوە – لە سکی دایکیاو وەدی دێت. پاشان دەبێتە خوێنێکی توندو شل(خوێنپارە)بە هەمان شێوە، پاشان دەبێتە پلێك گۆشت(گۆشتپارە)بە هەمان شێوە، پاشان فریشتە ڕەوانە دەکرێت گیانی پێدا دەکات، فەرمانی پێ دەکرێت بە چوار وتە: بژێویو ئەجەلی– کۆتایی ژیانی– کرداری ئایا ئەو کەسە بەدبەختە یان بەختەوەرە. سوێند بەو کەسەی غەیری ئەو خودا نیە، کەسی واتان هەیە کاردەکات بە کرداری خەڵکی بەهەشت هەتا لە نێوانی ئەوو بەهەشتدا باڵێ نەبێت نامێنێتەوە، کتێب – نووسینی – پێش دەکەوێتو کۆتایی پێ دەهێنێت بۆی بە کرداری خەڵکی ئاگرو دەچێتە ناو ئاگر، پیاوی واش هەیە کار دەکات بە کرداری خەڵکی ئاگر هەتا لەنێوان ئەوو ئاگردا باڵێ نەبێت نامێنێتەوە نوسینی – کتێب – پێشی دەکەوێتو بۆی دەنووسێت بە کرداری خەڵکی بەهەشتو دەچێتە بەهەشت).[2] بوخاریو موسلیمیش ڕیوایەتیان کردووە،[3] ﴿فَتَبَارَكَ ٱللَّهُ أَحْسَنُ ٱلْخَـٰلِقِينَ﴾ پاكو بێ عەیبی هەر بۆ خودایە کە هیچ دروستکەرێك پێی ناگات، واتە: وەختێك باسی تواناو بەسۆزی خۆی کردووە لە وەدی هێنانی ئەو تنۆکە ئاوەو گۆڕانی لە بارێکەوە بۆ بارێکی ترو لە شکلێکەوە بۆ شکلێکی تر هەتا وای لێهاتووە بووەتە ئەو مرۆڤە ڕێكو پێكو تەواوە: ﴿فَتَبَارَكَ ٱللَّهُ

---

[1] الطبري (١٩/١٨).

[2] احمد (١/٣٨٢).

[3] فتح الباري (٦/٤١٨)، مسلم (٤/٢٠٣٦).

أَحۡسَنُ ٱلۡخَٰلِقِينَ ﴾ پاشان فەرموویەتی: ﴿ ثُمَّ إِنَّكُم بَعۡدَ ذَٰلِكَ لَمَيِّتُونَ ﴾، واتە: دوای ئەم ژیانەی یەکەمجار کە لە نەبوون پەیدابوون، بەرەو مردن دەچنەوە، ﴿ ثُمَّ إِنَّكُمۡ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ تُبۡعَثُونَ ﴾، واتە: جارێکی تر لە قیامەتدا زیندوو دەکرێنەوە. لە ئایەتێکی تردا خودای گەورە فەرموویەتی: ﴿ ثُمَّ ٱللَّهُ يُنشِئُ ٱلنَّشۡأَةَ ٱلۡأٓخِرَةَ ﴾[1] واتە: پاشان خودا دروست بوونی دوایش وەدی دێنێ، لە ڕۆژی قیامەتداو گیانەکان دەگەڕێنێتەوە ناو لاشەکانو خەڵکی هەموو موحاسەبە دەکرێت، هەموو کەسێك بەپێی کرداری خۆی پاداشت دەدرێتەوە چاکە بە چاکەو خراپەیش بە تۆڵە لێسەندن.

﴿ وَلَقَدۡ خَلَقۡنَا فَوۡقَكُمۡ سَبۡعَ طَرَآئِقَ وَمَا كُنَّا عَنِ ٱلۡخَلۡقِ غَٰفِلِينَ ﴿١٧﴾ ﴾

نیشانەی خودا لە وەدیهێنانی ئاسمانەکاندا:

کاتێك خودای گەورە باسی دروست بوونی مرۆڤ دەکات لەگەڵیدا باسی دروست بوونی حەوت ئاسمانەکەیشی کردووە. وە زۆرجاریش کە باسی ئاسمانەکان دەکات باسی دروست بوونی مرۆڤیش دەکات. وەك فەرموویەتی: ﴿ لَخَلۡقُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ أَكۡبَرُ مِنۡ خَلۡقِ ٱلنَّاسِ ﴾،[2] وە هەر بەم شێوەیەش لە سەرەتای سورەتی سوجدەدا کە پێغەمبەری خودا (ﷺ) لەنوێژی بەیانی ڕۆژی هەینی دا دەیخوێند کە لە سەرەتاوە باسی دروست بوونی ئاسمانەکان دەکاتو پاشان دێتە سەر باسی دروست بوونی مرۆڤ کە لە ماکی قوڕ وەدی هێناوەو پاشان باسی ڕۆژی قیامەتو پاداشتی چاکان بە چاکەو خراپەکارانیش بە جەزرەبەدان ئەداتەوەو چەند باسی گرنگی تریش. ﴿ وَلَقَدۡ خَلَقۡنَا فَوۡقَكُمۡ سَبۡعَ طَرَآئِقَ ﴾ واتە: سوێند بە خوا بەڕاستی لەسەری ئێوەوە دروستمان کردوون حەوت نهۆم ئاسمان،موجاهید ئەڵێت: واتە: حەوت ئاسمانەکە.[3] ئەم ئایەتە وەك ئەو ئایەتە وایە کە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿ تُسَبِّحُ لَهُ ٱلسَّمَٰوَٰتُ ٱلسَّبۡعُ وَٱلۡأَرۡضُ وَمَن فِيهِنَّ ﴾،[4] وە فەرموویەتی: ﴿ أَلَمۡ تَرَوۡاْ كَيۡفَ خَلَقَ ٱللَّهُ سَبۡعَ سَمَٰوَٰتٖ طِبَاقٗا ﴾[5]، وە فەرموویەتی: ﴿ ٱللَّهُ ٱلَّذِي خَلَقَ سَبۡعَ سَمَٰوَٰتٖ وَمِنَ ٱلۡأَرۡضِ مِثۡلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ ٱلۡأَمۡرُ بَيۡنَهُنَّ

---

[1] العنكبوت (٢٠).

[2] غافر (٥٧)، واتە: بە ڕاستی بەدیهێنانی ئاسمانەکانو زەوی لە بەدی هێنانی خەڵکی گەورەترە.

[3] الدر المنثور (٦/٩٤).

[4] الاسراء (٤٤)، واتە: هەر حەوت ئاسمانەکانو زەویو هەرچی لەناویاندایە ستایشی خوا دەکەن.

[5] نوح: (١٥)، واتە: ئایا نابینن کە خوا چۆن حەوت ئاسمانی دروست کردووە نهۆم لەسەر نهۆم؟!

لِتَعْلَمُوٓا۟ أَنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ وَأَنَّ ٱللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَىْءٍ عِلْمًۢا ﴾[1] وە هەر بەو شێوەیەش لێرەدا فەرموویەتی: ﴿ وَلَقَدْ خَلَقْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرَآئِقَ وَمَا كُنَّا عَنِ ٱلْخَلْقِ غَٰفِلِينَ ﴾، واتە: وە ئێمە لە دروستکراوەکان بێ ئاگا نین ، یانی ئاگادارە لەوەی دەچێتە ناو زەمینو لەوەش دێتە دەرەوە لێی ولەوەی کە لە ئاسمان دێتە خوارو لە ئەوەیش بەرەو ژوور دەچێ تێیدا، بۆ هەر کوێیەك بڕۆن خودا لەگەڵتانەو هەرچیش دەکەن چاوی لێیە، هیچ ئاسمانێك نابێتە پەردە لەبەر ئاسمانەکەی ترو هیچ زەمینێکیش نابێتە ڕێگری یەکتری لە لای خودای مەزن، هەروەها هیچ کێوێكو هیچ دەریایەکیش مەگین خودا ئاگاداری سەختی کێوەکانەو قوڵی بن دەریاکانیشە، ژمارەی کێوو تەپۆلکەو تۆزو خۆڵو دەریاو بیابانو دارو درەختەکان دەزانێت، ﴿وَمَا تَسْقُطُ مِن وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٍ فِى ظُلُمَٰتِ ٱلْأَرْضِ وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِى كِتَٰبٍ مُّبِينٍ﴾[2]، واتە: وە هەر گەڵایەك بکەوێتە خوارەوە خوا پێی دەزانێتو هەر دانەوێڵەیەك لە تاریکیەکانی زەویدا بێتو هەر تەڕو وشکێك هەبێت هەر هەموویان لە کتێبی ئاشکرادان (لوح المحفوظ).

﴿وَأَنزَلْنَا مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءًۢ بِقَدَرٍ فَأَسْكَنَّٰهُ فِى ٱلْأَرْضِ ۖ وَإِنَّا عَلَىٰ ذَهَابٍۭ بِهِۦ لَقَٰدِرُونَ ﴿١٨﴾ فَأَنشَأْنَا لَكُم بِهِۦ جَنَّٰتٍ مِّن نَّخِيلٍ وَأَعْنَٰبٍ لَّكُمْ فِيهَا فَوَٰكِهُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿١٩﴾ وَشَجَرَةً تَخْرُجُ مِن طُورِ سَيْنَآءَ تَنۢبُتُ بِٱلدُّهْنِ وَصِبْغٍ لِّلْءَاكِلِينَ ﴿٢٠﴾ وَإِنَّ لَكُمْ فِى ٱلْأَنْعَٰمِ لَعِبْرَةً ۖ نُّسْقِيكُم مِّمَّا فِى بُطُونِهَا وَلَكُمْ فِيهَا مَنَٰفِعُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿٢١﴾ وَعَلَيْهَا وَعَلَى ٱلْفُلْكِ تُحْمَلُونَ ﴿٢٢﴾﴾

نیشانەو بەهرەکانی خودا لە بارانو ڕووەكو دارو درەختو مەڕو ماڵات

﴿ وَأَنزَلْنَا مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءًۢ بِقَدَرٍ﴾، واتە: وە لە ئاسمانەوە بە ئەندازەی پێویست بارانمان باراندووە، خوای گەورە باسی ئەو بەهرانەی خۆی دەکات کە بەخشیویەتی بە بەندەکانی کە ئەوەندە زۆرن لە ژمارە نایەن لە بارینی باران بە پێی پێویست، نە ئەوەندە زۆر دەبارێت کە زەمینو ئاوەدانیەکان لەناوبەرێو نە ئەوەندەش کەمە بەشی دارو درەختو بەرهەمو کشتوکاڵ نەکات. بەڵکو بە پێی پێویست بۆ ئاودێرانو خواردنەوەو سوود لێ وەرگرتنی دەینێرێت، بۆیە زەوی وا هەیە پێویستی بە

---

[1] الطلاق (١٢)، واتە: خوا زاتێکە کە حەوت ئاسمانی دروست کردووە وە بە وێنەی ئەوان زەویشی دروست کردووە فەرمانی خوا لە نێوانیاندا دادەبەزێت، تا چاك بزانن کە خوا بەسەر هەموو شتێکدا بە توانایە وە بێگومان خوا بە زانین دەوری هەموو شتێکی داوە.

[2] الانعام (٥٩).

ئاوێکی زۆر هەیە بۆ کشتوکاڵ کردن تێیدا، بەڵام زەویەکەی هەڵی ناگرێت بارانی زۆری لێ ببارێت، ئاوی لە وڵاتی ترەوە بۆ دێت وەك زەوی میسر کە ئاو بە خۆیەوە ناگرێتو ئەڕوات، بۆیە بە زەوی میسر گوتراوە زەوی جروز (الأرض الجرز) خودای گەورە ئاوی نیلی بۆ هێناوە تێکەڵاو بە قوڕی سور کە لافاو دێنێتی لە وڵاتی حەبەشەوە لە کاتی باران باریندا، کە ئەو ئاوە دێت قوڕە سوورەی پێوەیە زەوی میسر ئاودێر دەکاتو ئەو قوڕە سوورە لەو زەمینەدا دەمێنێتەوەو دەیکەنە کشتوکاڵ، چونکە زەوی ئەوان لماویەو بە کاری کشتوکاڵ نایەت، پاکیو بێ عەیبی بۆ ئەو خوایەی کە چەندە بەسۆزو دلۆڤانو زاناو لێبوردەیە ! ! ﴿فَأَسْكَنَّٰهُ فِي ٱلْأَرْضِ﴾، واتە: ئەو ئاوەمان وا لێکردووە کاتێك کە لە ئاسمانەوە باری لە زەویدا بمێنێتەوەو زەمینیشمان وا لێکردووە کە وەری گرێتو بیخواتەوە هەتا ئەو تۆو بەرو گیاو گژە هەڵی مژنو پێی گەورە ببن، پاشان دەفەرموێت: ﴿وَإِنَّا عَلَىٰ ذَهَابٍۭ بِهِۦ لَقَٰدِرُونَ﴾ واتە: بێگومان ئێمە بەسەر لەناوبردنی ئەو ئاوەدا بە توانایین، یانی ئەگەر بمانەوێت بارانی لێ نابارێت، خۆ ئەگەر مەیلیشمان لێ بێت دەینێرین بۆ ئەو شوێنە چۆڵو بیابانو لماویانەو ئێرەی لێ بێبەش دەکەین، وە ئەگەر بمانویستایە تاڵو تفتمان دەکرد کە بۆ خواردنەوە نەشێتو ئاودێریشی پێ نەکرێت، وە ئەگەر حەزمان بکردایە، ئەو ئاوە نەدەچووە ناو زەوی بەڵکو بەسەریدا تێدەپەڕی وە ئەگەر حەزیشمان بکردایە ئەو ئاوە نقووم دەبوو لەناو زەویداو ئەوەندە دەچووە خوارەوە دەستتان پێنەدەگەیشتو سوودتان لێ وەرنەدەگرت. ئەمانە هەمووی بە لای خوداوە ئاسانە. بەڵام بەسۆزو دلۆڤانی خۆی خودا بارانتان بۆ دەبارێنێت لە هەورەکانەوە کە ئاوێکی شیرینو سازگارو زۆرەو لە ناو زەمیندا جێگیری دەکاتو بە شێوەی کانیاو لە زەوی دێتە دەرو دەبێتە ڕووبارو بەسەر زەویدا دەڕواتو سوودی لێ وەردەگیرێت بۆ دارو درەختو کشتوکاڵو خۆتانو مەڕو گیانەوەرەکانی تریش لێی دەخۆنەوەو خۆتانیشی پێ دەشۆنو پاكو خاوێن دەکەنەوە،سوپاس‌وستایشی هەرێۆئەوخودایە بۆ ئەم هەموو بەهرەیەی کە پێی بەخشیون.دەفەرموێت: ﴿فَأَنشَأْنَا لَكُم بِهِۦ جَنَّٰتٍ مِّن نَّخِيلٍ وَأَعْنَٰبٍ﴾، واتە: بە هۆی ئەو بارانەوە کە لە ئاسمانەوە بۆتان دەبارێنین باغو باغاتی جوانو ڕازاوەتان بۆ وەدی دەهێنین ﴿مِّن نَّخِيلٍ وَأَعْنَٰبٍ﴾ لە دارخورماو ڕەزی زۆر کە خەڵکی حیجاز پێی ئاشنان، هیچ جیاوازیەك نیە لە نێوان شتێكو هاوشێوەکانی، چونکە هەموو وڵاتی بەرهەمی تایبەتی خۆی هەیە، جێی خۆیەتی کە شوکرانەبژێری خودای لەسەر بکەین لەسەر ئەو بەهرانەی کە پێی بەخشیون، کە ناشتوانن بە تەواوی شوکرانە بژێری بن ﴿لَّكُمْ فِيهَا فَوَٰكِهُ كَثِيرَةٌ﴾، واتە: لە هەموو جۆرە میوەیەکی بە زۆریی پێداون. وەك خودای گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿يُنۢبِتُ لَكُم بِهِ ٱلزَّرْعَ وَٱلزَّيْتُونَ وَٱلنَّخِيلَ

وَٱلۡأَعۡنَٰبَ وَمِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ﴾،[1] پاشان دەفەرموێت: ﴿وَمِنۡهَا تَأۡكُلُونَ﴾، واتە: وە لە هەندێکیان دەخۆن، وەك ئەوە وایە کە عەتف کرابێتە سەر شتێکی دانراو کە دیاری کرابێتو سەیری جوانیو پێکەیشتویەکەی بکەیو لێی بخۆی، پاشان خودای مەزن دەفەرموێت: ﴿وَشَجَرَةٗ تَخۡرُجُ مِن طُورِ سَيۡنَآءَ﴾[2] واتە: داری زەیتون، توریش واتە کێو، هەندێك وتویانە: کاتێك ناوئەبرێت بە تور (طور) کە درەختی تێدا بێت، ئەگەر درەختی تێدا نەبێتو ڕووت بێت پێی دەوترێت کێو – چیا – نەك (طور) والله أعلم. توری سینا هەر توری سینینە – سینین – ئەو کێوەیە کە خودای مەزن قسەی لەگەڵ موسای کوڕی عیمران کرد لەسەرىو ئەو کێوانەش کە لە دەوری ئەون داری زەیتونی تێدایە، پاشان دەفەرموێت: ﴿تَنۢبُتُ بِٱلدُّهۡنِ﴾، واتە: کە ڕۆن دەگرێتو هەندێ وتویانە:ئەویایە—الباء—زیادەیە. بەو شێوەیە دانراوە (تنبت الدهن) وەك لە زمانی عەرەبدا ئەوترێ: (ألقى فلان بيده) واتە: (يده) بۆیە فەرموویەتی: ﴿وَصِبۡغٖ﴾ واتە: پێخۆرە، قەتادەئەم تەفسیرەی کردووە.[3] ﴿لِّلۡأٓكِلِينَ﴾، واتە: بۆ ئەوانەی دەیخۆن، یانی لەو دارەدا شتی وای تێدایە سودی لێ وەردەگیرێت بۆ پێخۆرىو خۆچەورکردن – مەنوین – عەبدی کوڕی حومەید ڕیوایەتی کردووە لە موسنەدو تەفسیرەکەیدا لە عومەری کوڕی خەتابەوە ئەویش لە پێغەمبەری خواوە (ﷺ) فەرموویەتی: (زەیت بەکار بهێنن بۆ خواردنو خۆتانی پێ بهەنون – چەور بکەن – چونکە لە دارێکی پیرۆز دێتە دەر) ترمیزیو ئیبنو ماجەش ئەم فەرمودەیان ڕیوایەت کردووە.[4] خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَإِنَّ لَكُمۡ فِي ٱلۡأَنۡعَٰمِ لَعِبۡرَةٗۖ نُّسۡقِيكُم مِّمَّا فِي بُطُونِهَا وَلَكُمۡ فِيهَا مَنَٰفِعُ كَثِيرَةٞ وَمِنۡهَا تَأۡكُلُونَ﴾،[5] خوای گەورە باسی ئەو مەڕو ماڵاتانە دەکات کە چەند خێروبێری تێدایە وەدی هێناون بۆ مەردووم کە سوودی لێ وەرگرن لە ژیانی ڕۆژانەیاندا، ئەوەتا لە شیرەکەیان دەخۆنەوە کە لە گوانیان دێتە دەرەوە لە نێوان ئەو خوێنو هەموو پاشەڕۆیەدا – سەنێرەدا – کە لە لاشەو ورگیاندایە، گۆشتەکانیشیان دەخۆنو موو خوریەکانیشیان دەکەنە

---

[1] النحل: (١١)، واتە: ئەو (ئاوە خوا) بۆتان دەڕوێنێت کشتوکاڵو زەیتونو دارخورماو مێوێو ڕەزو هەموو بەرو میوەیەك.

[2] واتە: هەروەها ڕواندوومانە جۆرە دارێك (زەیتون) کە لە توری سینا دەڕوێت.

[3] الدر المنثور (٦/٩٥).

[4] المنتخب لعبد بن معيد (١٣)، الترمذي (١٨٥١) ابن ماجه (٣٣١٩).

[5] واتە: بە ڕاستی بۆ ئێوە لە ماڵاتو ئاژەڵدا پەند هەیە دەرخواردتان دەدەین لەو (شیرە)ەی لەناو سکیاندایە وە بۆ ئێوە لەو (ئاژەڵانەدا) سودو کەڵکێکی زۆر هەیەو لێشیان دەخۆن.

جلوبەرگو لەبەری دەکەن ﴿وَعَلَيْهَا وَعَلَى ٱلْفُلْكِ تُحْمَلُونَ﴾، واتە: سواری سەر پشتی ئەوان و کەشتیەکان دەبن و باری قورسیشیان لێ دەنێن بۆ ئەو وڵاتانەی کە لێیانەوە دوورن کە بۆ ئێوە زۆر دژوار بوو بیگەیەنن. وەك خودای گەورە لەم ئایەتەدا فەرموویەتی: ﴿وَتَحْمِلُ أَثْقَالَكُمْ إِلَىٰ بَلَدٍ لَّمْ تَكُونُوا۟ بَٰلِغِيهِ إِلَّا بِشِقِّ ٱلْأَنفُسِ ۚ إِنَّ رَبَّكُمْ لَرَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴿٧﴾﴾[1]، وە فەرموویەتی: ﴿أَوَلَمْ يَرَوْا۟ أَنَّا خَلَقْنَا لَهُم مِّمَّا عَمِلَتْ أَيْدِينَآ أَنْعَٰمًا فَهُمْ لَهَا مَٰلِكُونَ ﴿٧١﴾ وَذَلَّلْنَٰهَا لَهُمْ فَمِنْهَا رَكُوبُهُمْ وَمِنْهَا يَأْكُلُونَ ﴿٧٢﴾ وَلَهُمْ فِيهَا مَنَٰفِعُ وَمَشَارِبُ ۖ أَفَلَا يَشْكُرُونَ﴾[2].

﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِۦ فَقَالَ يَٰقَوْمِ ٱعْبُدُوا۟ ٱللَّهَ مَا لَكُم مِّنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُۥٓ ۖ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٢٣﴾ فَقَالَ ٱلْمَلَؤُا۟ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ مِن قَوْمِهِۦ مَا هَٰذَآ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُرِيدُ أَن يَتَفَضَّلَ عَلَيْكُمْ وَلَوْ شَآءَ ٱللَّهُ لَأَنزَلَ مَلَٰٓئِكَةً مَّا سَمِعْنَا بِهَٰذَا فِىٓ ءَابَآئِنَا ٱلْأَوَّلِينَ ﴿٢٤﴾ إِنْ هُوَ إِلَّا رَجُلٌۢ بِهِۦ جِنَّةٌ فَتَرَبَّصُوا۟ بِهِۦ حَتَّىٰ حِينٍ ﴿٢٥﴾﴾

بەسەرهاتی نوح (سەلامی خوای لێ بێت)و هۆزەکەی

﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِۦ﴾، واتە: خوای گەورە باسی نوح پێغەمبەر دەکات (سەلامی خوای لێ بێت) کاتێك ناردی کە بیانترسێنێت لە سزای توندو تۆڵەی بەهێزی خوداو کە چۆن حەق دەسێنێت لەو کەسانەی شەریکی بۆ دادەنێن و دژایەتی فەرمانەکانی دەکەن و بڕوا بە پێغەمبەرەکانی ناکەن. ﴿فَقَالَ يَٰقَوْمِ ٱعْبُدُوا۟ ٱللَّهَ مَا لَكُم مِّنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُۥٓ ۖ أَفَلَا تَتَّقُونَ﴾، واتە: جا پێی وتن ئەی هۆزەکەم خوا بپەرستن ئێوە جگە لەو پەرستراوێکی ترتان نیە، دەی ئایا خۆتان ناپارێزن؟یانی ئایا لە خودا ناترسن کە شەریکی بۆ دادەنێن؟ ﴿فَقَالَ ٱلْمَلَؤُا۟ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ مِن قَوْمِهِۦ مَا هَٰذَآ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُرِيدُ أَن يَتَفَضَّلَ عَلَيْكُمْ﴾، واتە: پیاوماقوڵانی هۆزەکەی کە خودایان نەدەناسی دەیان وت: ئەم نوحە مرۆڤێکە لە خۆمان گەر ئەیەوێت خۆی فەرز بکات بەسەرماندا چۆن فەرمان (وەحی) دێ بۆ ئەو بۆ ئێمە نایەت؟! ﴿وَلَوْ شَآءَ ٱللَّهُ لَأَنزَلَ مَلَٰٓئِكَةً﴾، واتە: ئەگەر خودا مەیلی لێ بوایە پێغەمبەرێك بنێرێت فریشتەیەکی دەنارد لە لای خۆیەوە،

---

[1] النحل: (٧)، واتە: وە (هەندێ لەو ماڵاتانە) بارەکانتان هەڵدەگرن (و دەیبەن) بۆ شارو جێگایە کە ئێوە پێی نەدەگەیشتن مەگەر زۆر بە نارەحەت، بەڕاستی پەروەردگارتان زۆر بەسۆزو بە بەزەییە (بۆ ئادەمی).

[2] یس (٧١-٧٣)، واتە: ئایا نەیاندیت (نەیان زانیوە) کە بێگومان بە دەستی خۆمان ئاژەڵمان بۆ دروست کردوون ئەنجا ئەوان خاوەنیانن، وە رامان هێناون بۆیان، ئەنجا سواری هەندێکیان دەبن و (گۆشتی) هەندێکیشیان دەخۆن، وە زۆر سودیان لێ دەبینن و شتی خواردنەوەیان لێ وەردەگرن، دەی ئایا سوپاسی خوا ناکەن.

مرۆڤێکی نەدەنارد، ﴿مَّا سَمِعْنَا بِهَٰذَا فِىٓ ءَابَآئِنَا ٱلْأَوَّلِينَ﴾، واتە: لە بابو باپیرانمانەوە هیچ شتی وامان نەبیستووە. مەبەستیان ئەوە بووە کە لە پێش نوحەوە، نەیان بیستووە لە بابو باپیرانیانەوە لە چەرخە پێشووەکانەوە کە مرۆڤ ڕەوانە کرابێت بۆ سەریان ﴿إِنْ هُوَ إِلَّا رَجُلٌۢ بِهِۦ جِنَّةٌ فَتَرَبَّصُوا۟ بِهِۦ حَتَّىٰ حِينٍ﴾، واتە: ئەم پیاوە – نوح – دیارە شێت بووە کە دەڵێت خودا منی ناردووە بۆ سەر ئێوە بە تایبەتی هەڵی بژاردووم‌و وەحی بۆ ناردووم لەنێوان ئێوەدا، وا باشە چاوەڕوانی بکەن تا ماوەیەك وە خۆتان ڕاگرن تا دەمرێت‌و ڕزگارتان دەبێت لێی.

﴿قَالَ رَبِّ ٱنصُرْنِى بِمَا كَذَّبُونِ ﴿٢٦﴾ فَأَوْحَيْنَآ إِلَيْهِ أَنِ ٱصْنَعِ ٱلْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا فَإِذَا جَآءَ أَمْرُنَا وَفَارَ ٱلتَّنُّورُ ۙ فَٱسْلُكْ فِيهَا مِن كُلٍّ زَوْجَيْنِ ٱثْنَيْنِ وَأَهْلَكَ إِلَّا مَن سَبَقَ عَلَيْهِ ٱلْقَوْلُ مِنْهُمْ ۖ وَلَا تُخَٰطِبْنِى فِى ٱلَّذِينَ ظَلَمُوٓا۟ ۖ إِنَّهُم مُّغْرَقُونَ ﴿٢٧﴾ فَإِذَا ٱسْتَوَيْتَ أَنتَ وَمَن مَّعَكَ عَلَى ٱلْفُلْكِ فَقُلِ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ٱلَّذِى نَجَّىٰنَا مِنَ ٱلْقَوْمِ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٢٨﴾ وَقُل رَّبِّ أَنزِلْنِى مُنزَلًا مُّبَارَكًا وَأَنتَ خَيْرُ ٱلْمُنزِلِينَ ﴿٢٩﴾ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَٰتٍ وَإِن كُنَّا لَمُبْتَلِينَ ﴿٣٠﴾﴾

﴿قَالَ رَبِّ ٱنصُرْنِى بِمَا كَذَّبُونِ﴾ خودای گەورە باسی نوح پێغەمبەر دەکات (سەلامی خوای لێ بێت) کە داوا لە خودای مەزن دەکات بە هانایەوە بێت‌و ڕزگاری بکات لە دەستی هۆزەکەی لەبەر ئەوەی باوەڕی پێ ناهێنن، وەك لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿فَدَعَا رَبَّهُۥٓ أَنِّى مَغْلُوبٌ فَٱنتَصِرْ﴾ واتە: جا (نوح) هاواری کردە پەروەردگاری‌و ووتی: بە ڕاستی من شکستم خواردووە (بێ دەسەلاتم) دەی تۆ یارمەتیم بدە. وە لێرەشدا خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿فَأَوْحَيْنَآ إِلَيْهِ أَنِ ٱصْنَعِ ٱلْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا فَإِذَا جَآءَ أَمْرُنَا وَفَارَ ٱلتَّنُّورُ ۙ فَٱسْلُكْ فِيهَا مِن كُلٍّ زَوْجَيْنِ ٱثْنَيْنِ وَأَهْلَكَ إِلَّا مَن سَبَقَ عَلَيْهِ ٱلْقَوْلُ مِنْهُمْ﴾ واتە: ئینجا ئێمە نیگامان بۆ کرد کە کەشتیەك دروست بکە بە چاودێری‌و نیگای ئێمە ئینجا کاتێك فەرمانی ئێمە هات‌و ئاو لە تەنوورەوە هەڵقولا (نیشانەی دەستپێکردنی توفانەکەیە) تۆش بیخەرە ناو کەشتیەکەوە لە هەموو جۆرە (ئاژەڵێك) جوتێك (نێرو مێیەك) هەروەها ئەندامانی خێزانەکەت سوار بکە جگە لەوانەیان کە بڕیاری لەناوچوونیان دراوە. واتە: خودا فەرمانی دایە کە کەشتیەکی زۆر چاك دروست بکات لە هەموو شتێك جوتێکی نێرو مێ بخاتە ناوی واتە: لە زیندەوەرو ڕووەك‌و دارودرەخت. وە خێزانەکەیشی لەگەڵ خۆی هەڵگرێت،ئەو کەسانە نەبێت لە هۆزەکەت کە بڕیاریان لەسەر دراوە لە لایەن خوداوە کە دەبێت لەناو بچن، ئەوانەی کە بڕوایان پێ نەدەکرد لە خێزانەکەیدا وەك کوڕو ژنەکەی. (والله أعلم) وە فەرمووی: ﴿وَلَا تُخَٰطِبْنِى فِى ٱلَّذِينَ ظَلَمُوٓا۟ ۖ إِنَّهُم

مُّغۡرَقُونَ ﴾یانی: وە قسەشم لەگەڵدا مەکە لە بارەی ئەوانەی کە ستەمیان کردووە، چونکە بێگومان ئەوانە نوقم دەکرێنو دەخنکێنرێن . یانی کاتێك کە بارانە گەورەکە دەستی کردە بارین، با سۆزی خزمایەتی وات لێ نەکات بەزەیت بێتەوە پیایانداو بە هیوای ئەوە سا بەڵکو بڕوا بهێنن، داوای دواخستنی ئەو بەڵایە بکەیت کە دێتە سەریان چونکە من بڕیاری خۆم داوە کە دەبێت ئەو ناهەقیکارو یاخیانە بخنکێنم، بە درێژی لە (سورەتی هود)ئەم بەسەرهاتەش باس کراوە پێویست ناکات لێرەدا دووبارەی بکەینەوە. پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَإِذَا ٱسۡتَوَيۡتَ أَنتَ وَمَن مَّعَكَ عَلَى ٱلۡفُلۡكِ فَقُلِ ٱلۡحَمۡدُ لِلَّهِ ٱلَّذِي نَجَّىٰنَا مِنَ ٱلۡقَوۡمِ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴾ واتە: ئینجا کاتێك تۆو ئەو کەسانەی لەگەڵتدان سواری کەشتیەکە بوون بڵێ: سوپاس بۆ خوایەکی ئەوتۆ کە ئێمەی ڕزگار کرد لە دەست گەلی زاڵمان . وە خوای گەورە لە ئایەتی تردا فەرموویەتی: ﴿وَجَعَلَ لَكُم مِّنَ ٱلۡفُلۡكِ وَٱلۡأَنۡعَٰمِ مَا تَرۡكَبُونَ ﴿١٢﴾ لِتَسۡتَوُۥاْ عَلَىٰ ظُهُورِهِۦ ثُمَّ تَذۡكُرُواْ نِعۡمَةَ رَبِّكُمۡ إِذَا ٱسۡتَوَيۡتُمۡ عَلَيۡهِ وَتَقُولُواْ سُبۡحَٰنَ ٱلَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَٰذَا وَمَا كُنَّا لَهُۥ مُقۡرِنِينَ ﴿١٣﴾ وَإِنَّآ إِلَىٰ رَبِّنَا لَمُنقَلِبُونَ ﴾ واتە: وە کەشتیو وڵاخی بۆ فەراهەم هێناون، بۆ ئەوەی سواری پشتیان بن لە پاشان بیر لە بەهرەی پەروەردگارتان بکەنەوە کاتێك سواریان بوون وە بڵێن: پاکو بێگەردی بۆ ئەو (خوایە)ی کە ئەمەی بۆ ڕام هێناوین کە ئێمە توانامان بەسەریدانەبوو، وە بەڕاستی ئێمەبۆلای پەروەردگارمان دەگەڕێینەوە. نوح فەرمانەکەی خودای بەجێ هێنا وەك خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَقَالَ ٱرۡكَبُواْ فِيهَا بِسۡمِ ٱللَّهِ مَجۡرٜىٰهَا وَمُرۡسَىٰهَآ﴾، واتە: (نوح) وتی: هەمووتان سوار بن لەو (کەشتیەدا)هاوڕێ لەگەڵ ناوی خوادا لە کاتی ڕۆیشتنووەستانیدا. یانی لە سەرەتای ڕۆیشتنەکەوەو لە کۆتایشدا سوپاسو یادی خوایکرد.

خوای گەورەیش فەرمووی: ﴿وَقُل رَّبِّ أَنزِلۡنِي مُنزَلٗا مُّبَارَكٗا وَأَنتَ خَيۡرُ ٱلۡمُنزِلِينَ﴾ واتە: بشڵێ: ئەی پەروەردگاری خۆم لە شوێنێکی بە پیتم دابەزێنەو تۆ لە هەموو میوانداران باشتر میوان بەخێو دەکەیتو چاکترینی دابەزێنەرانی. دەفەرمووێت: ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَٰتٖ﴾ واتە: لەم بەسەرهاتەدا کە خوای گەورە خاوەنباوەڕانی ڕزگارکردو خوا نەناسانی لەناو برد، هەموو نیشانەی مەزنو بەڵگەی ئاشکران لەسەر ڕاستی پێغەمبەران لەو پەیامەی کە لە لایەن خوداوە هێناویانە، وە هەر خوای گەورەیە هەرچی مەیلی لێ بێت دەیکاتو توانای بەسەر هەموو شتێکدا هەیەو ئاگای لە هەموو شتێکیشە. پاشان فەرموویەتی: ﴿وَإِن كُنَّا لَمُبۡتَلِينَ﴾، واتە: وە بە ڕاستی ئێمە تاقی کەرەوەین، یانی بەندەکانی خۆمان تاقی دەکەینەوە بە ناردنی پێغەمبەران بۆیان (سەلامی خوایان لێ بێت).

﴿ثُمَّ أَنشَأْنَا مِنۢ بَعْدِهِمْ قَرْنًا ءَاخَرِينَ ﴿٣١﴾ فَأَرْسَلْنَا فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْهُمْ أَنِ ٱعْبُدُوا۟ ٱللَّهَ مَا لَكُم مِّنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُۥٓ ۖ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٣٢﴾ وَقَالَ ٱلْمَلَأُ مِن قَوْمِهِ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ وَكَذَّبُوا۟ بِلِقَآءِ ٱلْءَاخِرَةِ وَأَتْرَفْنَٰهُمْ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا مَا هَٰذَآ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يَأْكُلُ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ ﴿٣٣﴾ وَلَئِنْ أَطَعْتُم بَشَرًا مِّثْلَكُمْ إِنَّكُمْ إِذًا لَّخَٰسِرُونَ ﴿٣٤﴾ أَيَعِدُكُمْ أَنَّكُمْ إِذَا مِتُّمْ وَكُنتُمْ تُرَابًا وَعِظَٰمًا أَنَّكُم مُّخْرَجُونَ ﴿٣٥﴾ ۞ هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ ﴿٣٦﴾ إِنْ هِىَ إِلَّا حَيَاتُنَا ٱلدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ ﴿٣٧﴾ إِنْ هُوَ إِلَّا رَجُلٌ ٱفْتَرَىٰ عَلَى ٱللَّهِ كَذِبًا وَمَا نَحْنُ لَهُۥ بِمُؤْمِنِينَ ﴿٣٨﴾ قَالَ رَبِّ ٱنصُرْنِى بِمَا كَذَّبُونِ ﴿٣٩﴾ قَالَ عَمَّا قَلِيلٍ لَّيُصْبِحُنَّ نَٰدِمِينَ ﴿٤٠﴾ فَأَخَذَتْهُمُ ٱلصَّيْحَةُ بِٱلْحَقِّ فَجَعَلْنَٰهُمْ غُثَآءً ۚ فَبُعْدًا لِّلْقَوْمِ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٤١﴾﴾

بەسەرهاتی عادو سەموود

﴿ثُمَّ أَنشَأْنَا مِنۢ بَعْدِهِمْ قَرْنًا ءَاخَرِينَ ﴿٣١﴾ فَأَرْسَلْنَا فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْهُمْ أَنِ ٱعْبُدُوا۟ ٱللَّهَ مَا لَكُم مِّنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُۥٓ ۖ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٣٢﴾ وَقَالَ ٱلْمَلَأُ مِن قَوْمِهِ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ وَكَذَّبُوا۟ بِلِقَآءِ ٱلْءَاخِرَةِ وَأَتْرَفْنَٰهُمْ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا مَا هَٰذَآ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يَأْكُلُ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ ﴿٣٣﴾ وَلَئِنْ أَطَعْتُم بَشَرًا مِّثْلَكُمْ إِنَّكُمْ إِذًا لَّخَٰسِرُونَ﴾ واتە: پاشان لە دوای ئەوان بە دیمان هێنا گەلو نەوەیەکی تر، ئینجا لە ناو ئەواندا پێغەمبەرێکمان لە خۆیان نارد (پێی وتن) تەنها خوا بپەرستن جگە لەو خوایە پەرستراوێکی ترتان نیە دەی ئایا خۆتان ناپارێزن (لە خوا ناترسن)، پیاوماقوڵانی گەلەکەی (هود سەلامی خوای لێ بێت) وتیان ئەوانەی کە بڕوایان نەهێناو بێباوەڕ بوون بە ڕۆژی دوایی وە لە ژیانی دنیادا نازو نیعمەتمان پێ دابوون (وتیان) ئەمە هەر مرۆڤێکە وەك ئێوە لەوەی ئێوە دەیخۆن دەخواتو لەوەی ئێوە دەیخۆنەوە دەخواتەوە، سوێند بە خوا ئەگەر ئێوە گوێڕایەڵی بەشەرێکی وەك خۆتان بکەن بێگومان ئەو کاتە ئێوە لە زیانباران دەبن. یانی خوای گەورە باسی ئەوە دەکات پاش هۆزی نوح هۆزی تری وەدی هێناوە، هەندێ ئەڵێن: مەبەست پێی هۆزی عادە، چونکە هۆزی عاد دوای هۆزی نوح هاتوونو جێی ئەوانیان گرتۆتەوە، هەندێکی تریش ئەڵێن: مەبەست بەوانە هۆزی سەموودە. وەك خوای گەورە لێرەدا دەفەرمووێت: ﴿فَأَخَذَتْهُمُ ٱلصَّيْحَةُ بِٱلْحَقِّ﴾، چونکە خوای گەورە پێغەمبەرێکی لە خۆیان بۆ ناردن بانگی کردن بۆ پەرستنی خودا بە تەنهاو شەریکی بۆ دانەنێن، بڕوایان پێ نەکردو کەوتنە دژایەتی کردنیو سەریان بۆ دانەنواند لەبەر ئەوەی کە مرۆڤێك بوو لە خۆیان، پێیان شورەیی بوو شوێنی پێغەمبەرێك بکەون ئادەمی بێت، وە بڕوایان بە دیداری خودای مەزن نەبوو لە قیامەتداو بڕواشیان بە زیندووبوونەوە نەبوو. بۆیە دەیانگوت:

وەك خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿أَيَعِدُكُمْ أَنَّكُمْ إِذَا مِتُّمْ وَكُنتُمْ تُرَابًا وَعِظَامًا أَنَّكُم مُّخْرَجُونَ ﴿٣٥﴾ هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ﴾ واتە: ئایا هود (سەلامی خوای لێ بێت) بەڵێن بە ئێوە دەدات کە بە ڕاستی کاتێك مردن‌و بوون بە خاك‌و ئێسکی ڕزیو بێگومان ئێوە (لە گۆڕ) دەردەهێنرێن (زیندوو دەکرێنەوە). واتە: شتێکی زۆر دوورو باوەڕ پێنەکراوە ئەو بەڵێنەی بە ئێوە دراوە، ﴿إِنْ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ﴾، واتە: ژیان لەوە پتر نیە، لەسەر دنیادا هەمانە، ئێمە هەر دەمرین‌و دەژین، هەر کە مردین تازە زیندوو نابینەوە، ﴿إِنْ هُوَ إِلَّا رَجُلٌ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا وَمَا نَحْنُ لَهُ بِمُؤْمِنِينَ﴾ واتە: ئەمە پیاوێکە درۆ دەکات بە ناوی خواوە ئەڵێ پەیامم لە خواوە بۆ هێناون دەتانترسێنێت و باسی زیندووبوونەوەتان بۆ دەکات، هەرگیز ئێمە بڕوای پێ ناکەین، بۆیە ئەو پێغەمبەرە دوعای لێ کردن وەك خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿قَالَ رَبِّ انصُرْنِي بِمَا كَذَّبُونِ﴾، واتە: لە خوا پاڕایەوەو داوای یارمەتی لە خوا کرد، خوای گەورەش دوعاکەی قبووڵ کرد. فەرمووی: ﴿قَالَ عَمَّا قَلِيلٍ لَّيُصْبِحُنَّ نَادِمِينَ﴾ واتە: خوا فەرمووی بەم زووانە پەشیمانی خۆیان دەردەبڕن کە بۆچی دژایەتی‌و سەرپێچی ئەو پەیامەیان کرد کە تۆ بۆت هێناون. ﴿فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ بِالْحَقِّ فَجَعَلْنَاهُمْ غُثَاءً ۚ فَبُعْدًا لِّلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ﴾ واتە: ئینجا شریخەو دەنگێکی زۆر بەهێز هەموویانی گرت کە هەقیان بوو وە ئەوانمان کرد بە (وێنەی) پوش‌و کەفی (سەر ئاو) جا دووری لە ڕەحمەتی خوا بۆ ستەمکاران . یانی تریشقەیەك – نەعرەتەیەك – لێی دان‌و وەك ئاماڵکی بەر لافاوی لێ کردن چونکە ئەوانە شایەنی ئەو بەڵایە بوون بە هۆی ئەو خوا نەناسی‌و سەربزێویانەیانەوە. وا دەردەکەوێت خوای گەورە جەریەزەی داون بە نەعرەتەو ڕەشەبایەکی زۆر توندو بەهێزی زۆر سارد. وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿تُدَمِّرُ كُلَّ شَيْءٍ بِأَمْرِ رَبِّهَا فَأَصْبَحُوا لَا يُرَىٰ إِلَّا مَسَاكِنُهُمْ﴾[1] وە دەفەرمووێت: ﴿فَجَعَلْنَاهُمْ غُثَاءً﴾ واتە: بەسەر یەکدا کەوتن‌و قڕکران وەك چیلکەو پووشی بەر لافاویان لێ هات، یانی ئەوەندەش بێنرخ‌و قێزەون بوون بە کەڵکی هیچ شتێك نەدەهاتن، ﴿فَبُعْدًا لِّلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ﴾، واتە: ستەمکاران هەر لەوە خراپتریان بەسەر دێت‌و لەولاتر بچن، بە هۆی ئەو خوانەناسی‌و لاساری‌و دژایەتیەیان بەرامبەر پێغەمبەران با ئەوانەش گوێبیستی ئەم ڕووداوەن بترسن ئەگەر بڕوا بە پێغەمبەرەکانیان نەکەن.

---

[1] الاحقاف (٢٥)، واتە: بەر فەرمانی پەروەردگاری هەموو شتێك دەڕوخێنێت ئیتر وایان بەسەر هات تەنها شوێنی خانووەکانیان دەبینرا

﴿ ثُمَّ أَنشَأْنَا مِنۢ بَعْدِهِمْ قُرُونًا ءَاخَرِينَ ﴿٤٢﴾ مَا تَسْبِقُ مِنْ أُمَّةٍ أَجَلَهَا وَمَا يَسْتَـْٔخِرُونَ ﴿٤٣﴾ ثُمَّ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا تَتْرَا كُلَّ مَا جَآءَ أُمَّةً رَّسُولُهَا كَذَّبُوهُ فَأَتْبَعْنَا بَعْضَهُم بَعْضًا وَجَعَلْنَٰهُمْ أَحَادِيثَ فَبُعْدًا لِّقَوْمٍ لَّا يُؤْمِنُونَ ﴿٤٤﴾ ﴾

باسی نەتەوەكانی تر

﴿ ثُمَّ أَنشَأْنَا مِنۢ بَعْدِهِمْ قُرُونًا ءَاخَرِينَ ﴾ واتە: پاش هۆزی عادو سەموود هۆزو بەرەی ترمان وەدی هێنا ﴿مَا تَسْبِقُ مِنْ أُمَّةٍ أَجَلَهَا وَمَا يَسْتَـْٔخِرُونَ﴾ واتە: هەر ئومەتێك لە ماوەی دیاری كراویان نە پێش دەكەون‌و نە دوا دەكەون. یانی كە وەختی مردنیان هات هەر یەكە بە پێی ئەو بڕیارەی كە خودای مەزن بۆی داوە لەو كتێبەی كە پارێزراوە، خوای گەورە پێش پەیدابوونیان نەتەوە پاش نەتەوەو هۆز دوای هۆزو بەرە دوای بەرەو پاشینە دوای پێشینە لێی ئاگادار بووە. ﴿ ثُمَّ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا تَتْرَا ﴾ ئیبنو عەباس دەڵێت: واتە یەك بە دوای یەكدا پێغەمبەرمان بۆ ناردوون،[1] ئەم ئایەتە وەك ئەو ئایەتە وایە كە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿ وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِى كُلِّ أُمَّةٍ رَّسُولًا أَنِ ٱعْبُدُوا۟ ٱللَّهَ وَٱجْتَنِبُوا۟ ٱلطَّٰغُوتَ فَمِنْهُم مَّنْ هَدَى ٱللَّهُ وَمِنْهُم مَّنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ ٱلضَّلَٰلَةُ ﴾[2] وە دەفەرموێت: ﴿كُلَّ مَا جَآءَ أُمَّةً رَّسُولُهَا كَذَّبُوهُ﴾ واتە: بۆ هەر گەلێك لەوانە پێغەمبەرمان ڕەوانە كرد زۆرینەی زۆریان بڕوایان پێ نەكردن وەك ئەم ئایەتە كە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿يَٰحَسْرَةً عَلَى ٱلْعِبَادِ مَا يَأْتِيهِم مِّن رَّسُولٍ إِلَّا كَانُوا۟ بِهِۦ يَسْتَهْزِءُونَ﴾[3] پاشان دەفەرموێ: ﴿فَأَتْبَعْنَا بَعْضَهُم بَعْضًا﴾، واتە: بە دوای یەكدا بە دەردێكی خراپمان بردن، واتە فەوتان كردن وەك ئەم ئایەتە كە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِنَ ٱلْقُرُونِ مِنۢ بَعْدِ نُوحٍ ﴾،[4] ﴿وَجَعَلْنَٰهُمْ أَحَادِيثَ ﴾، واتە:وامانكرد كە خەڵكی بە چیرۆك بیگێڕنەوە، وەك ئەم ئایەتەش

---

[1] الطبري (١٩/٣٤).

[2] النحل (٣٦)، واتە: سوێند بە خوا لە ناو هەموو گەل‌و ئومەتێكدا پێغەمبەرێكمان ناردووە بەمەی تەنها خوا بپەرستن‌و دووركەونەوە لە (پەرستنی) هەر پەرستراوێكی تر جا خوا هەندێكی لەو (ئومەت)انە ڕێنموونی كردو هەندێكیشیان (لەبەر خراپیان) گومڕایی یەخەی گرتن.

[3] یس (٣٠)، واتە: ئای پەشیمانی داخی سەخت بۆ ئەو بەندانەی (كە بێباوەڕن) هەر پێغەمبەرێكیان بۆ بهاتایە تەنها گاڵتەیان پێ دەكردو (هیچی تر)

[4] الإسراء (١٧)، واتە: وە زۆر (گەل‌و میللەت)مان لەناو برد لە چەرخەكانی پێش نوح.

کە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿فَجَعَلْنَٰهُمْ أَحَادِيثَ وَمَزَّقْنَٰهُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ﴾[1] بۆیە لێرەدا دەفەرمووێت: ﴿فَبُعْدًا لِّقَوْمٍ لَّا يُؤْمِنُونَ﴾، واتە: دووری لە ڕەحمەتی خوا بۆ ئەوانەی بڕوا ناهێنن.

﴿ثُمَّ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ وَأَخَاهُ هَٰرُونَ بِـَٔايَٰتِنَا وَسُلْطَٰنٍ مُّبِينٍ ﴿٤٥﴾ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَإِيْهِۦ فَٱسْتَكْبَرُوا۟ وَكَانُوا۟ قَوْمًا عَالِينَ ﴿٤٦﴾ فَقَالُوٓا۟ أَنُؤْمِنُ لِبَشَرَيْنِ مِثْلِنَا وَقَوْمُهُمَا لَنَا عَٰبِدُونَ ﴿٤٧﴾ فَكَذَّبُوهُمَا فَكَانُوا۟ مِنَ ٱلْمُهْلَكِينَ ﴿٤٨﴾ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَٰبَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ﴿٤٩﴾﴾

بەسەرهاتی موسا (سەلامی خوای لێ بێت)و فیرعەون

﴿ثُمَّ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ وَأَخَاهُ هَٰرُونَ بِـَٔايَٰتِنَا وَسُلْطَٰنٍ مُّبِينٍ ﴿٤٥﴾ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَإِيْهِۦ فَٱسْتَكْبَرُوا۟ وَكَانُوا۟ قَوْمًا عَالِينَ ﴿٤٦﴾ فَقَالُوٓا۟ أَنُؤْمِنُ لِبَشَرَيْنِ مِثْلِنَا وَقَوْمُهُمَا لَنَا عَٰبِدُونَ ﴿٤٧﴾ فَكَذَّبُوهُمَا فَكَانُوا۟ مِنَ ٱلْمُهْلَكِينَ ﴿٤٨﴾ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَٰبَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ﴾ خودای مەزن باسی موسا دەکات کە لەگەڵ هارونی برای ناردی بۆ سەر فیرعەون و داودەستەکەی بە نیشانەو بەڵگەی زۆر مەزن و ئاشکرا، فیرعەون و هۆزەکەی زۆر خۆیان بە زلتر دەزانی لەوەی کە شوێنی موساو هارون بکەون و بەرفەرمانیان بن، وە ئەوان گەلێکی دەسەڵاتدار بوون بەسەر خەڵکیدا بۆیە وتیان چۆن شوێنی دوو کەسی وەك خۆمان بکەوین لە مرۆڤ لە کاتێکدا کە گەلەکەیان (بەنی ئیسرائیل) ئێمە دەپەرستن، لەبەر ئەوە باوەڕیان پێ نەهێنان ئەمانیش (وەك گەلانی تر) لەناو بران، سوێند بە خوا بێگومان ئێمە تەوراتمان بەخشی بە موسا تا بەنی ئیسرائیل) ڕێنموون بن. یانی وەك چۆن گەلە پێشینەکان ناڕەزاییان دەردەبڕی کاتێك کە پێغەمبەریان لە خۆیان بۆ ڕەوانە دەکرا، چونکە خوانەناسان لە دێرزەمانەوە سروشتیان لە یەك چووە، بۆیە خوای گەورە فیرعەون و شوێنکەوتوانی قڕکردو لە ڕۆژێکدا هەمووی خنکاندن و تەوراتیشی بۆ موسا ناردە خوارەوە، کە پڕ بوو لە ڕێنمایی و فەرمان بە چاکەکردن و ڕێگری لە خراپەکاری و تاوانکردن، دوای ئەوەی کە خوای گەورە تەوراتی ناردە خوارەوە هیچ گەلێکی بە گشتی قڕ نەکردووە، بەڵکو فەرمانی داوە بە خاوەنباوەڕان کە دژی خوانەناسان بجەنگن، وەك خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَٰبَ مِنۢ بَعْدِ مَآ أَهْلَكْنَا ٱلْقُرُونَ ٱلْأُولَىٰ بَصَآئِرَ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَّعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ﴾ واتە: سوێند بە خوا بێگومان تەوراتمان بەخشی بە موسا لە پاش ئەوەی خەڵکی

---

[1] سبأ (١٩)، واتە: ئێمەش کردمانن بە داستانێك لە ناو خەڵکدا بیگێڕنەوەو پرژو بڵاومان کردن (بە وڵاتاندا) بەوپەڕی پەرتەوازەیی.

چەرخە پێشووەکانمان لەناو برد تا بەرچاوڕوونیو ڕێنموونیو ڕەحمەت بێت بۆ خەڵکی بۆ ئەوەی ئەو خەڵکە بیر بکەنەوەو ئامۆژگاری وەرگرن.

﴿وَجَعَلْنَا ٱبْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُۥٓ ءَايَةً وَءَاوَيْنَٰهُمَآ إِلَىٰ رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَمَعِينٍ ﴿٥٠﴾﴾

باسی عیسا پێغەمبەرو مەریەمی دایکی (سەلامی خوایان لێ بێت)

﴿وَجَعَلْنَا ٱبْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُۥٓ ءَايَةً﴾ واتە: خوای گەورە باسی عەبدو پێغەمبەری خۆی عیساو دایکی دەکات (سەلامی خوایان لێ بێت) کە کردنیە نیشانەیەك بۆ خەڵکی، لەسەر تواناو دەسەڵاتی خۆی،کە مەیلی لەهەرچی بێت دەیکات، وەك چۆن ئادەمی بەبێ دایكو باوك دروست کردووە، حەواش لە نێرینەو بەبێ دایكو عیساش لە مێینە بەبێ باوكو باقی خەڵکی تریشی لە نێرو مێیەك وەدی هێنا، پاشان دەفەرموێت: ﴿وَءَاوَيْنَٰهُمَآ إِلَىٰ رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَمَعِينٍ﴾ وە هەردووکیانمان دانا لە شوێنێکی بڵند (بیت المقدس) کە خاوەنی (هەموو مۆیەکی) حەسانەوەو کانیاوە. زەححاك دەڵێ: (الرَّبوة) واتە: شوێنێکی بەرز لەسەر زەمین، ئەو شوێنەی کە ڕووەکی باش تێدا دەڕوێت،[1] موجاهیدو عیکریمەو سەعیدی کوڕی جوبەیرو قەتادەیش هەر وایان وتووە.[2] ئیبنو عەباس دەڵێت: ﴿ذَاتِ قَرَارٍ﴾ شوێنی بەپیتو (معین) کانیاوی لێبوو،[3] موجاهید و عیکریمەو سەعیدی کوڕی جوبەیرو قەتادەیش هەر وایان وتووە.[4] موجاهید دەڵێ: کردێکی تەخت،[5] سەعیدی کوڕی جوبەیر دەڵێ: ﴿ذَاتِ قَرَارٍ وَمَعِينٍ﴾ واتە: ئاوی تیا وەستابوو، موجاهیدو قەتادە دەڵێن: ئاوی لەبەر ڕۆیشتووە،[6] ئیبنو ئەبی حاتەم ڕیوایەتی کردووە لە سەعیدی کوڕی موسەیبەوە لەمانای ئەم ئایەتەدا: ﴿وَءَاوَيْنَٰهُمَآ إِلَىٰ رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَمَعِينٍ﴾، دەڵێ: ئەو شوێنە دیمەشقە،[7] وە دەڵێ:ڕیوایەتیش کراوە لە عبدالله ی کوڕی سەلامو حەسەنو زەیدی کوڕی ئەسلەمو خالیدی کوڕی مەعدانەوە – معدان – هەر بەو شێوەیە. دیسان ئیبنو ئەبی حاتەم ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو عەباسەوەکە ﴿ذَاتِ قَرَارٍ وَمَعِينٍ﴾ واتە: ڕووبارەکانی دیمەشق،[8] وە

---

[1] الدر المنثور (٦/١٠٠).
[2] الطبري (٥/٥٣٧، ٥٣٧).
[3] الطبري (١٩/٣٨).
[4] الطبري (١٩/٣٩).
[5] الطبري (١٩/٣٨).
[6] الطبري (١٩/٣٩).
[7] الطبري (١٩/٣٧).
[8] القرطبي (١٢/١٢٦).

لەیسی کوڕی ئەبو سەلیم دەڵێت: موجاهید دەربارەی ﴿وَءَاوَيۡنَٰهُمَآ إِلَىٰ رَبۡوَةٖ﴾ دەڵێ: عیساو دایکی کاتێك کە چوونە ناو دیمەشقو دەوروبەری دامەزران تێیدا،[1] عبدالرزاق ڕیوایەتی کردووە لە ئەبو هورەیرەوە لەم ئایەتەدا دەڵێ: ﴿إِلَىٰ رَبۡوَةٖ ذَاتِ قَرَارٖ وَمَعِينٖ﴾ ئەو شوێنە ڕەملەیە لە فەلەستین، نزیکترین قسە لەم بارەیەوە ئەوەیە کە عەوفی ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو عەباسەوە لەم ئایەتەدا: ﴿وَءَاوَيۡنَٰهُمَآ إِلَىٰ رَبۡوَةٖ ذَاتِ قَرَارٖ وَمَعِينٖ﴾ کە دەڵێ: (معین) واتە: کانیاوێك ئاوی لەبەر بڕوات، ئەو ڕووبارەی کە خوای گەورە فەرموویەتی ﴿قَدۡ جَعَلَ رَبُّكِ تَحۡتَكِ سَرِيّٗا﴾ واتە: بێگومان پەروەردگارت لە خوارتەوە جۆگەیەك ئاوی بۆ فەراهەم هێناوی. زەححاكو قەتادەش ئەڵێن: ﴿إِلَىٰ رَبۡوَةٖ ذَاتِ قَرَارٖ وَمَعِينٖ﴾ قودسی پیرۆزە (بیت المقدس) ئەم تەفسیرە دیارو ئاشکراترە – والله أعلم – چونکە لە ئایەتی تردا باسی هاتووە، قورئانیش هەندێکی تەفسیری هەندێکی تری دەکات. ئەم تەفسیرەش باشترین تەفسیرە بۆ ئەم ئایەتە، پاشان فەرموودە صەحیحەکانو پاشانەوەش ئەسەرەکان هەرئەمە ئەسەلمێنن.

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلرُّسُلُ كُلُواْ مِنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ وَٱعۡمَلُواْ صَٰلِحًاۖ إِنِّي بِمَا تَعۡمَلُونَ عَلِيمٞ ۝٥١ وَإِنَّ هَٰذِهِۦٓ أُمَّتُكُمۡ أُمَّةٗ وَٰحِدَةٗ وَأَنَا۠ رَبُّكُمۡ فَٱتَّقُونِ ۝٥٢ فَتَقَطَّعُوٓاْ أَمۡرَهُم بَيۡنَهُمۡ زُبُرٗاۖ كُلُّ حِزۡبِۭ بِمَا لَدَيۡهِمۡ فَرِحُونَ ۝٥٣ فَذَرۡهُمۡ فِي غَمۡرَتِهِمۡ حَتَّىٰ حِينٍ ۝٥٤ أَيَحۡسَبُونَ أَنَّمَا نُمِدُّهُم بِهِۦ مِن مَّالٖ وَبَنِينَ ۝٥٥ نُسَارِعُ لَهُمۡ فِي ٱلۡخَيۡرَٰتِۚ بَل لَّا يَشۡعُرُونَ ۝٥٦﴾

فەرماندان بە خواردنی حەڵاڵو ئاکاری چاك

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلرُّسُلُ كُلُواْ مِنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ﴾ خوای گەورە فەرمان دەدات بە بەندەو هەموو پێغەمبەرەکانی (سەلامی خوایان لەسەر بێت) کە خۆراکی پاكو حەڵاڵ بخۆنو هەڵسن بە ئاکاری چاك، ئەم ئایەتە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە حەڵاڵ خواردن یارمەتی دەرە لەسەر ئاکاری چاك، پێغەمبەرانیش (سەلامی خوایان لەسەر بێت) بە چاکترین شێوە پێی هەڵساونو هەرچی خێروبێرە کۆبوویووەوە لە کردارو گفتارو ئامۆژگاریو شوێنەواریاندا، خوای گەورە پاداشتی خێریان بداتەوە. سەعیدی کوڕی جوبەیرو زەححاك دەڵێن: ﴿كُلُواْ مِنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ﴾واتە: بژێوی حەڵاڵ. وە لە فەرموودەی صەحیحدا هاتووە: (هیچ پێغەمبەرێك نەبووە مەگین شوانی کردووە) گوتیان تۆش ئەی پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرمووی: (بەڵێ من بە قیراتێ ئاژەڵم دەلەوەڕاند – شوانیم دەکرد – بۆ خەڵکی مەککە)،[2] وە لە سەحیحی موسلیمو

---

[1] الدر المنثور (٦/١٠٠).

[2] البخاري (٢٢٦٢)، ابن ماجه (٢/٧٢٧).

جامیعی ترمیزیو موسنەدی ئیمامی ئەحمەددا هاتووە وتەکە هی ئەحمەدە لە ئەبو هورەیرەوە (ڕەزای خوای لێ بێت) دەڵێ: پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرمووی: (ئەی خەڵکینە! خودا پاکەو تەنها پاکیش قەبوڵ دەکات)، ئەوەی فەرمانی داوە بە پێغەمبەران (سەلامی خوایان لێ بێت) بیکەن، فەرمانیشی داوە بە خاوەن باوەڕانیش بیکەن پاشان ئەفەرموێ: ﴿وَٱعۡمَلُواْ صَٰلِحًاۖ إِنِّي بِمَا تَعۡمَلُونَ عَلِيمٞ﴾ واتە: کردەوەی چاك بکەن بە ڕاستی من لەوەی دەیکەن ئاگادارم، وە فەرمووی: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ كُلُواْ مِن طَيِّبَٰتِ مَا رَزَقۡنَٰكُمۡ﴾ واتە: ئەی ئەو کەسانەی کە بڕواتان هێناوە بخۆن لەو خواردەمەنیە پاکانەی کردوومانە بە ڕۆزیتان. پاشان باسی پیاوێکی کرد کە ڕێبوارە – لە سەفەردایە – قژێژو تۆزاوی – چڵکن – خواردنو خواردنەوەی حەرامەو جلوبەرگی حەرامەو بە حەرام گۆشکراوە هەردوو دەستی بەرز دەکاتەوە بەرەو ئاسمان ئێژێ: (ئەی پەروەردگارم ئەی پەروەردگارم! دەی چۆن داوای ئەوە وەردەگیرێت؟)،[1] ترمیزی دەڵێ: فەرموودەیەکی چاکی غەریبە – حسن غريب – وە لە فەرموودەی صەحیحدا هاتووە: (کە داود پێغەمبەر (سەلامی خوای لێ بێت) لەبەرهەمی کاری دەستی خۆیی دەخوارد)[2].

ئاینی گشت پێغەمبەران (سەلامی خوایان لەسەر بێت) بریتیە لە یەکخواپەرستی – ناسینی خوا بە تەنها – هەڕەشەیش لەو کەسانەی کە ناکۆکی دروست دەکەن

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَإِنَّ هَٰذِهِۦٓ أُمَّتُكُمۡ أُمَّةٗ وَٰحِدَةٗ﴾، واتە: ئەی کۆمەڵی پێغەمبەران ئاینی ئێوە یەك ئاینەو یەك پرۆگرامە کە بریتیە لە بانگەوازکردن بۆ عیبادەتی خودا بە تەنهاو هاوەڵ دانەنان بۆی، بۆیە فەرموویەتی: ﴿وَأَنَا۠ رَبُّكُمۡ فَٱتَّقُونِ﴾ واتە: منیش پەروەردگارتانم کەواتە خۆتا بپارێزن (لە تۆڵەم)، لە پێشەوە لەم بارەیەوە قسە کرا لە سورەتی ئەنبیائدا (الانبيا) وە فەرموویەتی: ﴿أُمَّةٗ وَٰحِدَةٗ﴾ مەنسوبە لەبەرئەوەی (حاڵ)ە. منصوب على (الحال) پاشان خودای مەزن دەفەرموێت: ﴿فَتَقَطَّعُوٓاْ أَمۡرَهُم بَيۡنَهُمۡ زُبُرٗاۖ﴾ واتە: ئاینەکەیان پارچەپارچە کرد لە نێوان خۆیاندا بە چەند پارچەیەك، یانی ئەو گەلانەی کە پێغەمبەرانیان بۆ ڕەوانە کرا ﴿كُلُّ حِزۡبِۭ بِمَا لَدَيۡهِمۡ فَرِحُونَ﴾ واتە: جا هەر کۆمەڵو دەستەیەکیان دڵیان خۆشە بەو گومراییەی کە لەسەری دەڕۆنو وا دەزانن زۆر شارەزاو ڕێناسن، بۆیە خوای گەورە هەڕەشەیان لێ دەکاتو دەیانترسێنێتو دەفەرموێت: ﴿فَذَرۡهُمۡ فِي غَمۡرَتِهِمۡ حَتَّىٰ حِينٍ﴾

---

[1] فتح الباري (٣٥٥/٤).

[2] مسلم (٧٠٣/١)، تحفة الاحوزي (٣٣٥/٨) وأحمد (٣٢٨/٢).

واتە: وازیان لێ بێنە با لە گومڕایی و سەرلێشێواوی خۆیاندا بتلێنەوە.﴿ حَتَّىٰ حِينٍ ﴾ تا کاتی قەلاچۆکردنیان دێتو لەناودەبرێن. وەك خوای گەورە لە ئایەتی تردا فەرموویەتی: ﴿فَمَهِّلِ ٱلْكَٰفِرِينَ أَمْهِلْهُمْ رُوَيْدًۢا﴾ واتە: ئینجا مۆڵەتی بێبڕواکان بدە، کەمێك لێیان بوەستە. وە فەرموویەتی: ﴿ ذَرْهُمْ يَأْكُلُوا۟ وَيَتَمَتَّعُوا۟ وَيُلْهِهِمُ ٱلْأَمَلُ ۖ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴾ واتە: لێیان گەڕێ با بخۆنو ڕابوێرنو ئومێد بێئاگایان بکات جا بێگومان لەمەودوا دەزانن (چۆن سزایان دەدرێت). پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ أَيَحْسَبُونَ أَنَّمَا نُمِدُّهُم بِهِۦ مِن مَّالٍ وَبَنِينَ ﴿٥٥﴾ نُسَارِعُ لَهُمْ فِى ٱلْخَيْرَٰتِ ۚ بَل لَّا يَشْعُرُونَ﴾ واتە: ئاخۆ ئەو لە خۆباییبووانە وا دەزانن کە ئەوەی پێیان داون لەماڵو کوڕو کاڵ لەبەر ئەوەیە بەڕێزن لای ئێمەو پلەیان بەرزە؟ نەخێر وا نیە بەڵکو گێلو نەفامن کە دەڵێن: ﴿وَقَالُوا۟ نَحْنُ أَكْثَرُ أَمْوَٰلًا وَأَوْلَٰدًا وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ ﴾ واتە: وتیان ئێمە سامانو منداڵمان زۆرترە (لە ئێوە) وە ئێمە هەرگیز سزا نادرێین). بێگومان ئەوانە نەیان پێکاوە بە هەڵەدا چوون بەڵکو ئێمە مۆڵەتیان ئەدەینو دەیان هێڵینەوەو وازیان لێ دێنین بۆ ئەوەی زیاتر لە خراپەکاری خۆیاندا ڕۆبچن. بۆیە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿بَل لَّا يَشْعُرُونَ ﴾، وەك خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿فَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَٰلُهُمْ وَلَآ أَوْلَٰدُهُمْ ۚ إِنَّمَا يُرِيدُ ٱللَّهُ لِيُعَذِّبَهُم بِهَا فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا﴾ واتە: جا با سەرنجت ڕانەکێشێت (سەرسامت نەکات) (زۆری) ماڵو دارایىو منداڵیان، بێگومان خوا دەیەوێت سزایان بدات بەهۆی ئەو (ماڵو منداڵەوە) لەم ژیانی دنیایەدا. وە فەرموویەتی: ﴿ إِنَّمَا نُمْلِى لَهُمْ لِيَزْدَادُوٓا۟ إِثْمًا ﴾ واتە: بە ڕاستی ئێمە مۆڵەتی ئەوان دەدەین بۆ ئەوەی گوناهی زیاتر بکەن. وە فەرموویەتی: ﴿فَذَرْنِى وَمَن يُكَذِّبُ بِهَٰذَا ٱلْحَدِيثِ ۖ سَنَسْتَدْرِجُهُم مِّنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٤﴾ وَأُمْلِى لَهُمْ ۚ إِنَّ كَيْدِى مَتِينٌ﴾ واتە: وازم لێ بێنە بۆ ئەوانەی کە ئەم قورئانە بە درۆ دەزانن بەرەبەرە کێشیان دەکەم بە ڕەنگێك کە پێی نەزانن، وە مۆڵەتیان دەدەم بە ڕاستی نەخشەی من تۆکمەو بەهێزە. وە فەرموویەتی: ﴿ ذَرْنِى وَمَنْ خَلَقْتُ وَحِيدًا ﴿١١﴾ وَجَعَلْتُ لَهُۥ مَالًا مَّمْدُودًا ﴿١٢﴾ وَبَنِينَ شُهُودًا ﴿١٣﴾ وَمَهَّدتُّ لَهُۥ تَمْهِيدًا ﴿١٤﴾ ثُمَّ يَطْمَعُ أَنْ أَزِيدَ ﴿١٥﴾ كَلَّآ ۖ إِنَّهُۥ كَانَ لِءَايَٰتِنَا عَنِيدًا ﴾ : واز لە منو ئەو کەسە بێنە کە دروستم کردووە بە تەنها، وە دارایی زۆرو زەبەندم پێداوە، وە کوڕانی ئامادەو بەردەست، وە هۆی ژیانم بۆ ڕاخستووە بە چۆن ڕاخستنێك، دوای ئەمانەش هێشتا بە تەمایە زیاتری بدەمێ، نا (چاوەڕوان نەبێت) بە ڕاستی ئەو دەربارەی ئایەتانی ئێمە بێباوەڕێکی کەللە ڕەقە . وە فەرموویەتی: ﴿ وَمَآ أَمْوَٰلُكُمْ وَلَآ أَوْلَٰدُكُم بِٱلَّتِى تُقَرِّبُكُمْ عِندَنَا زُلْفَىٰٓ إِلَّا مَنْ ءَامَنَ وَعَمِلَ صَٰلِحًا﴾ واتە: سامانو منداڵتان

شتێك نین لای ئێمە پلەو پایەتان نزیك بكەنەوە مەگەر ئەوەی باوەڕی هێنابێتو كردەوەی چاكی كردبێت. ئایەت لەم بارەیەوە ئێجگار زۆرە.

﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ هُم مِّنْ خَشْيَةِ رَبِّهِم مُّشْفِقُونَ ﴿٥٧﴾ وَٱلَّذِينَ هُم بِـَٔايَٰتِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٨﴾ وَٱلَّذِينَ هُم بِرَبِّهِمْ لَا يُشْرِكُونَ ﴿٥٩﴾ وَٱلَّذِينَ يُؤْتُونَ مَآ ءَاتَوا۟ وَّقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ أَنَّهُمْ إِلَىٰ رَبِّهِمْ رَٰجِعُونَ ﴿٦٠﴾ أُو۟لَٰٓئِكَ يُسَٰرِعُونَ فِى ٱلْخَيْرَٰتِ وَهُمْ لَهَا سَٰبِقُونَ ﴿٦١﴾﴾

ڕەوشتی (سیفاتی) پیاوچاكان

خودای مەزن دەفەرموێت: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ هُم مِّنْ خَشْيَةِ رَبِّهِم مُّشْفِقُونَ﴾ واتە: ئەوانەی لەگەڵ ئەو هەموو چاكەو بڕواو ئاكارە چاكەیاندا لە خوا دەترسنو دڵیان دێتە لەرزەو لێوە لەرزەیانە لە بێباكی خودا بەرامبەریان، وەك حەسەنی بەسری دەڵێ: خاوەنباوەڕ لە نێوان چاكەو ترسدا ژیان بەسەر دەبەن، بەڵام خوانەناس لە نێوان خراپەكاریو دڵنیاییدا – نەترسیدا – ژیان بەسەر دەبەن،[1] خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَٱلَّذِينَ هُم بِـَٔايَٰتِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ﴾ واتە: ئەوانەی كە بڕوایان بە هەموو نیشانەكانی خودا هەیە لە بوونەوەرداو پەیڕەوی ئەو فەرمانانەشی دەكەن كە لە كتێبەكانیدا بۆی ناردوون. وەك ئەم ئایەتەی كە خوای گەورە باسی مەریەم دەكاتو دەفەرموێت ﴿وَصَدَّقَتْ بِكَلِمَٰتِ رَبِّهَا وَكُتُبِهِۦ﴾،[2] واتە: بە وتەو كتێبەكانی پەروەردەی بڕوای هێنا، بێگومان بوو لەوەی كە خودا كردیووتیو فەرمانو بڕیاری ئەوە، ئەوەیش خودا دایناوە هەر ئەوەیەو ئەگەر فەرمان بوو ئەوە لەو شتانەیە كە خۆی پێی خۆشەو لێی ڕازیەو، ئەگەر لەو شتانەش بوو قەدەغەی لێكرابوو، ئەوە پێی ناخۆشەو ناڕازیە لێی. وە ئەگەر چاكەیش بوو ئەوەدیارە ڕاستە، وەك دەفەرموێت: ﴿وَٱلَّذِينَ هُم بِرَبِّهِمْ لَا يُشْرِكُونَ﴾ واتە: ئەوانەی لەگەڵ خوادا هیچ كەسی تر ناپەرستن، بەڵكو هەر ئەو دەپەرستنو دەزانن كە هیچ كەسێك بۆ پەرستن ناشێت تەنها ئەو نەبێت، بێ نیازەو جێی نیازە،خێزانو منداڵی نەبووەو بێوێنەو بێهاوتایشە. ﴿وَٱلَّذِينَ يُؤْتُونَ مَآ ءَاتَوا۟ وَّقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ أَنَّهُمْ إِلَىٰ رَبِّهِمْ رَٰجِعُونَ﴾ واتە: ئەوانەی كە ماڵ دەبەخشن لە ڕێی خوداو دەترسنو دڵەلەرزەیانە لەوەی كە لێیان وەرنەگیرێت، چونكە ترسیان هەیە كە كەمتەرخەمیان كردبێت لە بەجێهێنانی ئەو مەرجانەی كە پەیڕەو دەكرێت لە ماڵ بەخشیندا، ئەمەیش لەبەر گرنگی پێدانو ترس لە خودایە، وەك ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی كردووە لە عائیشەوە

---

[1] الطبري (١٩/٤٥).

[2] التحريم (١٢).

(ڕەزای خوای لێ بێت) کە دەڵێ: ئەی پێغەمبەری خودا(ﷺ) ﴿وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوا وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ﴾ ئایا ئەو کەسەی دزی دەکاتو داوێن پیسی دەکاتو ئارەق دەخواتەوە ئەوە لە خوا دەترسێت؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: (نەخێر ئەی کچی ئەبو بەکر ئەی کچی ڕاستگۆ – الصديق – بەڵکو ئەو کەسەی کە نوێژ دەکاتو ڕۆژو دەگرێتو سەدەقە دەکات، ئەوە لە خوای گەورە دەترسێت)،[1] هەر بەم مانایەش ترمیزیو ئیبنو ئەبی حاتم ڕیوایەتیان کردووە، فەرمووی: (نەخێر ئەی کچی ڕاستگۆ، ئەو کەسانەی کە نوێژ دەکەنو ڕۆژو دەگرنو سەدەقە دەکەن، ئەوانە دەترسن کە لێیان وەرنەگیرێت)، ﴿أُولَئِكَ يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ﴾،[2] ئیبنو عەباسو محمدی کوڕی کەعبی قورەزی حەسەنی بەسریش هەر وایان گوتووە لە تەفسیری ئەم ئایەتەدا،[3] ﴿أُولَئِكَ يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَهُمْ لَهَا سَابِقُونَ﴾ واتە: ئەوانەن کە لە چاکەدا پەلە دەکەنو بۆ ئاکاری چاك لە پێشن.

﴿وَلَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا وَلَدَيْنَا كِتَابٌ يَنطِقُ بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ (٦٢) بَلْ قُلُوبُهُمْ فِي غَمْرَةٍ مِّنْ هَذَا وَلَهُمْ أَعْمَالٌ مِّن دُونِ ذَلِكَ هُمْ لَهَا عَامِلُونَ (٦٣) حَتَّى إِذَا أَخَذْنَا مُتْرَفِيهِم بِالْعَذَابِ إِذَا هُمْ يَجْأَرُونَ (٦٤) لَا تَجْأَرُوا الْيَوْمَ إِنَّكُم مِّنَّا لَا تُنصَرُونَ (٦٥) قَدْ كَانَتْ آيَاتِي تُتْلَى عَلَيْكُمْ فَكُنتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ تَنكِصُونَ (٦٦) مُسْتَكْبِرِينَ بِهِ سَامِرًا تَهْجُرُونَ (٦٧)﴾

باسی دادپەروەری خوداو نەوەستانی بتپەرستان لەسەر بارێك

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَلَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا وَلَدَيْنَا كِتَابٌ يَنطِقُ بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ﴾ خوای گەورە باسی دادپەروەری خۆی دەکات لەپەیامەکەیدا کە بەرامبەر بەندەکانی لە دنیادا بەپێی توانا نەبێت ئەرك ناخاتە سەریان، واتە: فەرمانیان پێ ناکات بە کارێك کە نەتوانن هەڵی گرن، وە لە ڕۆژی قیامەتدا لەسەر ئەو کردارانەی کە پێی هەڵساون لەو کتێبەدا کە لەسەریان نووسراوە پرسیاریان لێ دەکرێت کە هیچ شتێکی تیا ون نابێت، بۆیە خودای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَلَدَيْنَا كِتَابٌ يَنطِقُ بِالْحَقِّ﴾ واتە: کتێبی کردەوەکان، ﴿وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ﴾ واتە: لە چاکەکانیان هیچ کەم ناکرێتەوە، بەڵام لە تاوانو خراپەی عەبدە خاوەنباوەڕەکانی دەبووررێتو چاوپۆشی لێ دەکات. پاشان بێزاری خۆی دەردەبڕێت لەو خوانەناسو بتپەرستانەی قورەیشو دەفەرموێت: ﴿بَلْ قُلُوبُهُمْ فِي غَمْرَةٍ﴾ واتە: بەڵکو ئەمانە

---

[1] أحمد (٦/١٤٩).

[2] تحفة الاحوزي (٩/١٩).

[3] الطبري (١٩/٤٥، ٤٦).

هۆشیان بە خۆیانەوە نیەو گومڕاو بێئاگان، ﴿مِّنْ هَٰذَا﴾ واتە: لەم قورئانەی کە خوا ناردوویەتی بۆ پێغەمبەرەکەی (ﷺ)، ﴿وَلَهُمْ أَعْمَٰلٌ مِّن دُونِ ذَٰلِكَ هُمْ لَهَا عَٰمِلُونَ﴾ حەکەمی کوڕی ئەبان لە عیکریمەوە ئەمیش لە ئیبنو عەباسەوە دەڵێ: ﴿وَلَهُمْ أَعْمَٰلٌ مِّن دُونِ ذَٰلِكَ﴾ واتە: جگە لەمەیش کرداری خراپی تریان هەیە، واتە: بتیش دەپەرستن، ﴿هُمْ لَهَا عَٰمِلُونَ﴾ دەڵێ: کە خۆیانی پێوە خەریك دەکەن،[1] هەر بەم شێوەیەش لە موجاهیدو حەسەنو کەسانی تریشەوە ڕیوایەت کراوە.[2] هەندێکی تریش گوتویانە ﴿وَلَهُمْ أَعْمَٰلٌ مِّن دُونِ ذَٰلِكَ هُمْ لَهَا عَٰمِلُونَ﴾ واتە: کردارە خراپەکانی تریشیان نووسراوە هەر دەبێت بیکەن پێش مردنیان، بۆ ئەوەی ئەو سزایە بچەژنو بێتەدی، وە هەر بەم شێوەیە ڕیوایەت کراوە لە موقاتیلی کوڕی حەیانو سودیو عبدالرحمن کوڕی زەیدی کوڕی ئەسلەمەوە.[3] ئەم ڕایە بەهێزو دیارو چاکە لە پێشەوە لە فەرموودەکەی ئیبنو مەسعودا باسمان کرد کە پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرمووی: (سوێند بەو کەسەی کە هیچ پەرستراوێك نیە غەیری ئەو، پیاوی وا هەیە کاردەکات بە کرداری خەڵکی بەهەشت تا لە نێوان ئەوو بەهەشتدا تەنها باڵێك دەمێنێت کتێب پێشی دەکەوێتو کار دەکات بە کرداری خەڵکی ئاگرو دەچێتە ناو ئاگر،[4] پاشان خودای مەزن دەفەرموێت: ﴿حَتَّىٰٓ إِذَآ أَخَذْنَا مُتْرَفِيهِم بِٱلْعَذَابِ إِذَا هُمْ يَجْـَٔرُونَ﴾ واتە: کاتێك سزای خودا دابەزیە سەر ئەوانەی کەوان لە نازو نیعمەتدان لە ژیانی دونیادا ﴿إِذَا هُمْ يَجْـَٔرُونَ﴾ واتە: لە ناکاودا هاوار دەکەنو دەپاڕێنەوە، وەك خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَذَرْنِي وَٱلْمُكَذِّبِينَ أُو۟لِي ٱلنَّعْمَةِ وَمَهِّلْهُمْ قَلِيلًا ۝١١ إِنَّ لَدَيْنَآ أَنكَالًا وَجَحِيمًا﴾ واتە: واز بێنە لە من و ئەو خاوەن نازو نیعمەتانەی کە ئاینی من بە درۆ دەزانن وە کەمێك مۆڵەتیان بدە، بێگومان لای ئێمە هەیە کۆتو زنجیری قورسو گران وە ئاگری هەڵگیرساو. وە فەرموویەتی: ﴿كَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَبْلِهِم مِّن قَرْنٍ فَنَادَوا۟ وَّلَاتَ حِينَ مَنَاصٍ﴾ واتە: چەندەها گەلمان پێش ئەوان (کافرانی مەککە) لەناو برد ئینجا هاواریان کرد لە حاڵەتێکدا کاتی ڕزگار بوون نەمابوو. وە لێرەدا دەفەرموێت: ﴿لَا تَجْـَٔرُوا۟ ٱلْيَوْمَ إِنَّكُم مِّنَّا لَا تُنصَرُونَ﴾ واتە: ئیمڕۆ هاوار مەکەن هیچ کەسێك نایات بە هاوارتانەوە یارمەتیتان نادات لەو بەڵایەی کە توشتان

[1] الدر المنثور (٦/١٠٧).

[2] الطبري (١٩/٤٩)، القرطبي (١٢/١٣٤).

[3] الطبري (١٩/٥٠).

[4] أحمد (١/٣٨٢).

هاتووە، هاوار بکەنو هاوار نەکەنو بێ دەنگ بن وەك یەك وایە. هیچ شوێنو پەنایەك نیە بۆتان، کار لە کار ترازاوەو بەڵاو جەزرەبە هاتووە، پاشان خوای گەورە باسی تاوانە هەرە گەورەکانیان دەکاتو دەفەرمووێت: ﴿قَدْ كَانَتْ ءَايَـٰتِى تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فَكُنتُمْ عَلَىٰٓ أَعْقَـٰبِكُمْ تَنكِصُونَ﴾ واتە: کاتێك بانگ کران پشتتان تێکردو داواشتان لێ کرا تەنها خوا بپەرستن قەبوڵتان نەکرد. ﴿ذَٰلِكُم بِأَنَّهُۥٓ إِذَا دُعِىَ ٱللَّهُ وَحْدَهُۥ كَفَرْتُمْ ۖ وَإِن يُشْرَكْ بِهِۦ تُؤْمِنُوا۟ ۚ فَٱلْحُكْمُ لِلَّهِ ٱلْعَلِىِّ ٱلْكَبِيرِ﴾ واتە: ئەم سزایەتان لەبەر ئەوەیە کە بە ڕاستی هەر کاتێك خوا بە تاكو تەنیایی بپەرسترایە ئێوە بێباوەڕ دەبوون وەئەگەر هاوبەشی بۆ بنێرایە باوەڕتان دەهێنا (بەو هاوبەش دانانە)و بڕیاردان هەر بۆ خوای بڵندو بەرزو گەورەیە. پاشان خودای مەزن دەفەرمووێ: ﴿مُسْتَكْبِرِينَ بِهِۦ سَـٰمِرًا تَهْجُرُونَ﴾ واتە: خۆیان هەڵدەبری – فیزیان دەکرد – بە کەعبەی پیرۆزەوە شانازیان پێوە دەکردو بڕوایان وابوو کە هەر ئەوان خاوەنی کەعبەن، لە ڕاستیشدا واتەبوون وەك نەسائی ڕیوایەتی کردووە لە بەشی تەفسیردا لە سونەتەکەیدا (من سنن) ئەحمەدی کوڕی سلیمان بۆی باس کردین، عبیدالله کوڕی ئیسرائیل بۆی باس کردین لە عبدالاعلی کە بیستی لە سەعیدی کوڕی جوبەیرەوە، دەیگێڕێتەوە لە ئیبنو عەباسەوە کە دەڵێ: شەونشینیم کردووە بۆ کاتێك ئەم ئایەتە هاتە خوار ﴿مُسْتَكْبِرِينَ بِهِۦ سَـٰمِرًا تَهْجُرُونَ﴾ دەڵێ: (مستكبرين بالبيت) قوڕەیشیەکان لە شەونشینیاندا دەیانگوت: ئێمە خاوەنی کەعبەین، خۆیان پێوە هەڵدەکێشاو شەو لەوێ دەمانەوەو ئاوەدانیان نەدەکردەوە بەڵکو قسەی پڕوپوچیان تیادەکرد[1].

﴿أَفَلَمْ يَدَّبَّرُوا۟ ٱلْقَوْلَ أَمْ جَآءَهُم مَّا لَمْ يَأْتِ ءَابَآءَهُمُ ٱلْأَوَّلِينَ ﴿٦٨﴾ أَمْ لَمْ يَعْرِفُوا۟ رَسُولَهُمْ فَهُمْ لَهُۥ مُنكِرُونَ ﴿٦٩﴾ أَمْ يَقُولُونَ بِهِۦ جِنَّةٌۢ ۚ بَلْ جَآءَهُم بِٱلْحَقِّ وَأَكْثَرُهُمْ لِلْحَقِّ كَـٰرِهُونَ ﴿٧٠﴾ وَلَوِ ٱتَّبَعَ ٱلْحَقُّ أَهْوَآءَهُمْ لَفَسَدَتِ ٱلسَّمَـٰوَٰتُ وَٱلْأَرْضُ وَمَن فِيهِنَّ ۚ بَلْ أَتَيْنَـٰهُم بِذِكْرِهِمْ فَهُمْ عَن ذِكْرِهِم مُّعْرِضُونَ ﴿٧١﴾ أَمْ تَسْـَٔلُهُمْ خَرْجًا فَخَرَاجُ رَبِّكَ خَيْرٌ ۖ وَهُوَ خَيْرُ ٱلرَّٰزِقِينَ ﴿٧٢﴾ وَإِنَّكَ لَتَدْعُوهُمْ إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٧٣﴾ وَإِنَّ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱلْـَٔاخِرَةِ عَنِ ٱلصِّرَٰطِ لَنَـٰكِبُونَ ﴿٧٤﴾ ۞ وَلَوْ رَحِمْنَـٰهُمْ وَكَشَفْنَا مَا بِهِم مِّن ضُرٍّ لَّلَجُّوا۟ فِى طُغْيَـٰنِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿٧٥﴾﴾

وەڵامدانەوەی موشریکەکانو زەم کردنیان – باس کردنیان بە خراپە –

خودای مەزن دەفەرمووێت: ﴿أَفَلَمْ يَدَّبَّرُوا۟ ٱلْقَوْلَ أَمْ جَآءَهُم مَّا لَمْ يَأْتِ ءَابَآءَهُمُ ٱلْأَوَّلِينَ﴾ واتە: ئەم سزایەتان لەبەر ئەوەیە کە بە ڕاستی هەر کاتێك خوا بە تاكو تەنیایی بپەرسترایە ئێوە بێباوەڕ دەبوون

---

[1] النسائي في الكبرى (٦/٤١٢).

وەئەگەر هاوبەشی بۆ بنێرایە باوەڕتان دەهێنا (بەو هاوبەش دانانە)و بڕیاردان هەر بۆ خوای بڵندو بەرزو گەورەیە. یانی خوای گەورە سەرزەنشتی ئەو بتپەرستانە دەکات کە خۆیان لەو قورئانە مەزنە لادەدەنو نایانەوێت لێی تێ بگەنو لێی ڕانامێننو پشتی تێ دەکەن. کە بە تایبەتی ئەم قورئانە بۆ ئەوان هاتووە کە بۆ هیچ پێغەمبەرێك ڕەوانە نەکراوە چاکترو بەڕێزتر بێت لە پێغەمبەر (ﷺ) وەك باب‌و باپیرانیان کە پێش ئەوان مردن نە کتێبیان بۆ هاتو نە پێغەمبەریش ڕەوانەکرا بۆیان، چاکتر وابوو کە ئەوانە شوکرانەبژێری ئەو بەهرەیە بوونایەو قبوڵیان بکردایە، لێی ڕا بمانایەو فەرمانەکانیان بەجێ بهێنایە بە شەوو بە ڕۆژو بەبێ ماندووبوون (وەك چۆن پیاوچاکانی خۆیان پێی هەڵسان ئەوانەی کە بڕوایان هێناو شوێنی پێغەمبەر (ﷺ) کەوتن. قەتادە دەڵێ: ﴿أَفَلَمۡ يَدَّبَّرُواْ ٱلۡقَوۡلَ﴾ سوێند بە خوا ئەوەی لە گوناهو نافەرمانی خودا دەیگێڕانەوە لەناو قورئاندا وەدەستیان دەهێنا ئەگەر ئەو خەڵکە بیریان لێ بکردایەتەوەو لێی تێ بگەشتنایە، بەڵام ئەوانە بتپەرستییان هەڵبژارد بۆیە تیاچوون.[1] پاشان خودای گەورە جارێکی تر سەرزەنشتیان دەکاتو دەفەرموێت: ﴿أَمۡ لَمۡ يَعۡرِفُواْ رَسُولَهُمۡ فَهُمۡ لَهُۥ مُنكِرُونَ﴾ واتە: ئەم سزایەتان لەبەر ئەوەیە کە بە ڕاستی هەر کاتێك خوا بە تاكو تەنیایی بپەرسترایە ئێوە بێباوەڕ دەبوون وەئەگەر هاوبەشی بۆ بنێرایە باوەڕتان دەهێنا (بەو هاوبەش دانانە)و بڕیاردان هەر بۆ خوای بڵندو بەرزو گەورەیە. یانی ئایا ئەوان محمدو (ﷺ) ڕاستگۆیی وئەمینی ئەویان نەدیوە کە لە ناو خۆیاندا پێی هەڵساوەو پاراستوویەتی، ئایا دەتوانن حاشا لەوە بکەنو بە ڕاستی نەزانن، بۆیە جەعفەری کوڕی ئەبو تالیب (ڕەزای خوای لێ بێت) بە نەجاشی پاشای حەبەشەی گوت: ئەی پاشا خودا پێغەمبەرێکی بۆ ناردین شارەزای ڕەچەڵەکو – بنەماڵەو – ڕاستگۆیی‌و ئەمانەتی ئەوین،[2] موغەیرەی کوڕی شوعبەش هەر وای گوتوە بە جێگرەکەی کیسرا کاتێك دەستەیەخەیان وەستابوو، ئەبو سوفیانیش – سەخری کوڕی حەرب – هەر وای گوت بە هەرقەل پاشانی ڕۆم کاتێك کە پرسیاری لە خۆیو هاوەڵەکانی کرد لە بارەی ڕەوشتەکانی پێغەمبەر (ﷺ)و ڕەچەڵەکیو ڕاستگۆیی‌و ئەمانەتو بەڕێزی بنەماڵەکەی[3]، ﴿أَمۡ يَقُولُونَ بِهِۦ جِنَّةُۢ﴾ خوای گەورە باسی بتپەرستەکان دەکات کە دەیانوت: بە پێغەمبەر (ﷺ) کە خۆی ئەم قورئانەی هەڵبەستووەو درۆ دەکات، یان جنۆکە دەستی لێ وەشاندووەو لە خۆیەوە قسە دەکاتو نازانێ چی دەڵێ، خوای گەورە باسیان دەکات، کە ئەوانە لە دڵی خۆیاندا نایانەوێت بڕوای پێ بهێنن، چونکە خۆیان چاك دەزانن ئەو قسانەی کە ئەیڵێن لە بارەی

---

[1] الدر المنثور (٦/١١٠).

[2] ابن هشام (١/٣٧٥).

[3] فتح الباري (١/٤٢).

قورئانەوە ڕاست نیەو ئەوەی کە پێغەمبەر (ﷺ) بۆی هێناون لە لایەن خوداوەیەو فەرموودەی خودایە، نکۆڵی لێ ناکرێتو هیچ کەسێك ناتوانێ شتی وا بێژێت، خوای گەورەیش بەرەو ڕووی ئەوانو هەموو خەڵکی سەر زەمین دەوەستێو دەفەرمووێت: ئەگەر دەتوانن با شتێك بێنن وەك ئەم قورئانە، کە هەرگیزاو هەرگیز ناتوانن بێننی بۆیە فەرموویەتی: ﴿بَلْ جَآءَهُم بِٱلْحَقِّ وَأَكْثَرُهُمْ لِلْحَقِّ كَـٰرِهُونَ﴾ واتە: (نەخێر وانیە) بەڵکو حەقو ڕاستی بۆ هێناون بەڵام زۆربەیان بوغزێنەری حەقو ڕاستین (ڕقیان لێیەتی). هەڵ دەگرێت ئەم ڕستەیە ڕستەیەك بێت بۆ (حال) دەست بدات، واتە: لە حاڵێکدا کە ئەوان خۆشیان لە ڕاستی نایە، وە هەڵیش دەگرێت ڕستەیەکی خەبەری بێت -والله أعلم-.

ڕاستی شوێن ئارەزووی خەڵك ناکەوێت

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلَوِ ٱتَّبَعَ ٱلْحَقُّ أَهْوَآءَهُمْ لَفَسَدَتِ ٱلسَّمَـٰوَٰتُ وَٱلْأَرْضُ وَمَن فِيهِنَّ ۚ﴾ ئەبو سالحو سودی دەڵێن: ئەو هەقە (الحق) هەر خوای گەورەوە،[1] لێرەدا مەبەست ئەوەیە، لێرەدا مەبەست ئەوەیە، ئەگەر خودای مەزن بە ئارەزووی دڵی ئەوانی بکردایە، بە دڵی ئەوانە بەرنامەکانی دارشتایە، ئاسمانەکانو زەمین خراپ دەبوون ئەوەیشی تیایاندایە خراپ دەبوونو تێك دەچوون، لەبەر جیاوازیو خراپی ئارەزووەکانیان. وەك خوای گەورە باسیان دەکات کە ئەڵێن: ﴿لَوْلَا نُزِّلَ هَـٰذَا ٱلْقُرْءَانُ عَلَىٰ رَجُلٍ مِّنَ ٱلْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ﴾،جاخوا ئەفەرموێ: ﴿أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ﴾ واتە: وتیان بۆچی ئەم قورئانە نەنێردراوەتە خوارەوە بۆ پیاوێکی گەورەی (ناودارو دارا) لەم دوو شارە (مەککەو طائف)، ئایا ئەوان ڕەحمەتی پەروەردگارت دابەش دەکەن؟. وە فەرموویەتی: ﴿قُل لَّوْ أَنتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَآئِنَ رَحْمَةِ رَبِّىٓ إِذًا لَّأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ ٱلْإِنفَاقِ ۚ﴾ واتە: بڵێ ئەگەر ئێوە خاوەنی خەزنەکانی چاکەو نیعمەتەکانی پەروەردگارم بن ئەو کاتە دەتانگرتەوە (لە بەخشین) لە ترسی خەرج بوونو تەواو بوون. وە فەرموویەتی: ﴿أَمْ لَهُمْ نَصِيبٌ مِّنَ ٱلْمُلْكِ فَإِذًا لَّا يُؤْتُونَ ٱلنَّاسَ نَقِيرًا﴾ واتە: ئایا ئەوانە (جوولەکەکان) بەشیان هەیە لە دەسەڵاتی پاشایەتی (خاوەنێتی بوونەوەر)) (جا ئەگەر بیانبوایە) ئەو کاتە بە خەڵکیان نەدەبەخشی (بە ئەندازەی) توێکڵی دەنکە خورمایەك. لەم ئایەتانەوە هەموو لاوازی بەندەکانی خوداو جیاوازی بۆچوونو ئارەزووەکانیان دەردەکەوێت، هەر خودا خۆی پاکو بێعەیبەو خاوەنی گشت سیفەتێکی تەواوو کرادارو گفتارو بڕیارو بەرنامەیەکەو، هەر خۆیشی بەکاری دروستکراوەکانی دەگات، پاکو پیرۆزەو هیچ پەرستراوو پەروەرندەیەك نیە جگە لە خودا خۆی.

---

[1] الطبري (١٩/٥٧)، القرطبي (١٢/١٤٠).

پاشان خودای مەزن دەفەرموویت: ﴿بَلۡ أَتَيۡنَٰهُم بِذِكۡرِهِمۡ﴾ واتە: بەڵكو ئێمە قورئانمان بۆ ناردن کەڕێزو حورمەتی ئەوانی تێدایە﴿فَهُمۡ عَن ذِكۡرِهِم مُّعۡرِضُونَ﴾ واتە: ئەوان پشتیان لەو ئامۆژگاریە کرد کەحورمەتی خۆیانی تێدایە!

پێغەمبەر (ﷺ) پاداشتی لەوان ناوێت بەڵکو بانگیان دەکات بۆ سەر ڕاستەڕێ

خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿أَمۡ تَسۡـَٔلُهُمۡ خَرۡجٗا﴾ واتە: یا داوای پارەو خەرج لەوان دەکەیت، حەسەن دەڵێ: یانی پاداشت، [1] قەتادە دەڵێت: یانی کرێ –هەقی کار– [2]، ﴿فَخَرَاجُ رَبِّكَ﴾ واتە: ئەوە بەخشش و ڕۆزی پەروەردگارت چاکترە. یانی تۆ داوای پاداشت و کرێ یان شتێکیان لێ ناکەیت لە بری ئەوەی کە ڕێیان نیشان دەدەی بەڵکو تۆ بە تەمای پاداشتی چاکی خودای مەزنی، ﴿وَهُوَ خَيۡرُ ٱلرَّٰزِقِينَ﴾ واتە: خوا چاکترینی ڕۆزی دەرانە، وەك خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿قُلۡ مَا سَأَلۡتُكُم مِّنۡ أَجۡرٖ فَهُوَ لَكُمۡۖ إِنۡ أَجۡرِيَ إِلَّا عَلَى ٱللَّهِ﴾ [3]، وە فەرموویەتی: ﴿قُلۡ مَآ أَسۡـَٔلُكُمۡ عَلَيۡهِ مِنۡ أَجۡرٖ وَمَآ أَنَا۠ مِنَ ٱلۡمُتَكَلِّفِينَ﴾، [4] وە فەرموویەتی: ﴿قُل لَّآ أَسۡـَٔلُكُمۡ عَلَيۡهِ أَجۡرًا إِلَّا ٱلۡمَوَدَّةَ فِي ٱلۡقُرۡبَىٰ﴾، [5] وە فەرموویەتی: ﴿وَجَآءَ مِنۡ أَقۡصَا ٱلۡمَدِينَةِ رَجُلٞ يَسۡعَىٰ قَالَ يَٰقَوۡمِ ٱتَّبِعُواْ ٱلۡمُرۡسَلِينَ ۝٢٠ ٱتَّبِعُواْ مَن لَّا يَسۡـَٔلُكُمۡ أَجۡرٗا﴾ [6]، خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿وَإِنَّكَ لَتَدۡعُوهُمۡ إِلَىٰ صِرَٰطٖ مُّسۡتَقِيمٖ﴾ واتە: بە ڕاستی تۆ دەتەوێت بانگیان بکەیت بۆ سەر ڕاستەڕێ، ﴿وَإِنَّ ٱلَّذِينَ لَا يُؤۡمِنُونَ بِٱلۡأٓخِرَةِ عَنِ ٱلصِّرَٰطِ لَنَٰكِبُونَ﴾ واتە: بەڵام ئەوانە بروایان بە ڕۆژی دوایی نیە هەر نایانەوێت ڕاستەڕێ بگرن و لێی لادەدەن، ئیمامی ئەحمەد ریوایەتی کردووە لە ئیبنو عەباسەوە کە پێغەمبەری خودا(ﷺ) دوو فریشتە هاتنە لای – وەك کەسێك نوستبێت و خەو ببینێت – فریشتەیەکیان لە لای هەردوو پێیەوە دانیشت و ئەوی تریان لە لای سەریەوە، ئەو فریشتەی لای

---

[1] الطبري (١٩/٥٨).

[2] الدر المنثور (٦/١١٠).

[3] سبأ (٤٧)، واتە: بڵێ هەر کرێ و پاداشتێکم لێ داواکردوون ئەوە بۆ خۆتانە پاداشتی من تەنها لەسەر خوایە.

[4] ص (٨٦)، واتە: (ئەی موحەمەد (ﷺ)) بڵێ من هیچ کرێ و پاداشتێك لەسەر گەیاندنی ئەم ئاینە لە ئێوە داوا ناکەم و من لەو کەسانە نیم کە درۆ هەڵبەستم و زۆر لە خۆم بکەم.

[5] شوری (٢٣)، واتە: (ئەی موحەمەد (ﷺ)) بڵێ داوای هیچ پاداشتێکتان لێ ناکەم لەسەری مەگەر خۆشویستنی خزمایەتی.

[6] یس (٢٠–٢١)، واتە: لەوپەڕی شارەکەوە پیاوێك (حەبیبی نەجار) بە پەلە هات وتی ئەی گەلەکەم شوێن ئەم پێغەمبەرانە بکەون، شوێن کەسانێ بکەون داوای هیچ کرێ و پاداشتێکتان لێ ناکەن.

پێکانیەوە بوو گوتی: بەئەوەی لە لای سەریەوە بوو:من بەسەرهاتی ئەمەو – واتە پێغەمبەر (ﷺ)– ئومەتەکەیت بۆ دەگێرمەوە، پاشان گوتی: نموونەی ئەمو نموونەی ئومەتەکەی وەك نموونەی کۆمەڵێك وایە لە سەفەردا بن، بچنە شوێنێکی چۆڵی بێئاو، ئەوەندە توێشوویان – خواردنو خواردنەوەیان – پێ نەبێت کە ئەو چۆڵەوانیەی پێ ببڕن یان پێی بگەڕێنەوە، ئا لەو کاتەدا کە ئەوەیان بەسەر دێ، پیاوێك هاتە لایان جلوبەرگێکی تازەو جوانی پۆشیبوو – لەبەر دابوو – دەڵێ: چۆنە بە لاتانەوە ئەگەر بتانگەیەنمە باخچەیەکی پڕ لە ڕووەك – سەوزایی – حەوزی پڕ لە ئاو ئایا شوێنم دەکەون؟ گوتیان: بەڵێ،ئەڵێ: بردنی وگەیاندنیە ناو باخچەو کانیاوێکی سازگار خواردیانو خواردیانەوە بە تەواوی تێربوون، پاشان پێی گوتن: ئایا من ئەم حاڵەتەم بۆ وەدی نەهێنانو ئێوەش بەڵێنتان پێ نەدام ئەگەر بتانگەیەنمە باخچەیەکی پڕ لە ڕووەكو گژوگیاو حەوزی پڕ لە ئاو شوێنم دەکەون؟ وتیان:بەڵێ، ئەڵێ:دەی بەڕاستی باخچەی پڕ ڕووەك ترو حەوزی پڕ لە ئاوتر لەبەر دەممانەوەیە لەمە زیاتر، دەی شوێنم دەکەون؟ دەستەیەکیان وتیان: بە خوا ڕاستی کرد شوێنی دەکەوین، دەستەیەکی تریان وتیان: ئێمە بەمە ڕازینو تێیدا دەمێنینەوە(هیچی ترمان ناوێ)[1]!

باسی گوزەرانی – ژیانی – خوانەناسان

خوای گەورە دەفەرموێت ﴿وَإِنَّ ٱلَّذِينَ لَا يُؤۡمِنُونَ بِٱلۡأٓخِرَةِ عَنِ ٱلصِّرَٰطِ لَنَٰكِبُونَ﴾ واتە: ئەوانەی باوەڕ ناهێنن بە ڕۆژی قیامەت هەمیشە لە ڕێگە لادەدەنو ستەمکارو گومڕان. عەرەب ئەڵێن:(نکب فلان عن الطريق) فلانە کەس کەلا بوو لە ڕێ، کاتێك لە ڕێگە لایدا. پاشان خودای مەزن دەفەرموێت: ﴿ وَلَوۡ رَحِمۡنَٰهُمۡ وَكَشَفۡنَا مَا بِهِم مِّن ضُرّٖ لَّلَجُّواْ فِي طُغۡيَٰنِهِمۡ يَعۡمَهُونَ ﴾ خوای گەورە باسی لاساری خوانەناسان دەکات کە چەندە خراپو لاسارو سپڵەن، ئەگەر بەڵاشیان لەسەر لابەرێتو شارەزاشیان بکات لە قورئان ئەوانە هەر سەرپێچی دەکەنو بەردەوام دەبن لەسەر تاوانو خراپەکاریو بێدینی خۆیان. وەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَلَوۡ عَلِمَ ٱللَّهُ فِيهِمۡ خَيۡرٗا لَّأَسۡمَعَهُمۡۖ وَلَوۡ أَسۡمَعَهُمۡ لَتَوَلَّواْ وَّهُم مُّعۡرِضُونَ ﴾[2] وە فەرموویەتی: ﴿وَلَوۡ تَرَىٰٓ إِذۡ وُقِفُواْ عَلَى ٱلنَّارِ فَقَالُواْ يَٰلَيۡتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبَ بِـَٔايَٰتِ رَبِّنَا وَنَكُونَ مِنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ (٢٧) بَلۡ بَدَا لَهُم مَّا كَانُواْ يُخۡفُونَ مِن قَبۡلُۖ وَلَوۡ رُدُّواْ لَعَادُواْ لِمَا نُهُواْ عَنۡهُ وَإِنَّهُمۡ لَكَٰذِبُونَ (٢٨) وَقَالُوٓاْ إِنۡ هِيَ إِلَّا

---

[1] احمد (١/٢٦٧).

[2] الانفال: (٢٣)، واتە: وە ئەگەر خوا بیزانیایە چاکەیەك لەو (کەڕو لاڵانەدا) هەیە بێگومان وای لێ دەکردن ببیستن ئەگەر خوا (فەرمانی خۆی) پێ ببیستنایە هەر ڕوویان وەردەگێڕا وە ئەوان هەر گوێ پێ نەدەرن.

حَيَاتُنَا ٱلدُّنْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ﴾[1]، ئەمە لەو شتانەیە کە خوای گەورە خۆی ئاگاداری هەیە لەوەی کە نابێ‌و ئەگەر بشبێت چۆن دەبێ، زەحجاك دەڵێ: لە ئیبنو عەباسەوە هەر شتێ (لو)ی تێدا بێت ئەو شتە هەرگیز ڕوونادات –نایەتەجێ–.

﴿وَلَقَدْ أَخَذْنَٰهُم بِٱلْعَذَابِ فَمَا ٱسْتَكَانُوا۟ لِرَبِّهِمْ وَمَا يَتَضَرَّعُونَ ﴿٧٦﴾ حَتَّىٰٓ إِذَا فَتَحْنَا عَلَيْهِم بَابًا ذَا عَذَابٍ شَدِيدٍ إِذَا هُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ ﴿٧٧﴾ وَهُوَ ٱلَّذِىٓ أَنشَأَ لَكُمُ ٱلسَّمْعَ وَٱلْأَبْصَٰرَ وَٱلْأَفْـِٔدَةَ ۚ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ ﴿٧٨﴾ وَهُوَ ٱلَّذِى ذَرَأَكُمْ فِى ٱلْأَرْضِ وَإِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٧٩﴾ وَهُوَ ٱلَّذِى يُحْىِۦ وَيُمِيتُ وَلَهُ ٱخْتِلَٰفُ ٱلَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ ۚ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٨٠﴾ بَلْ قَالُوا۟ مِثْلَ مَا قَالَ ٱلْأَوَّلُونَ ﴿٨١﴾ قَالُوٓا۟ أَءِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَٰمًا أَءِنَّا لَمَبْعُوثُونَ ﴿٨٢﴾ لَقَدْ وُعِدْنَا نَحْنُ وَءَابَآؤُنَا هَٰذَا مِن قَبْلُ إِنْ هَٰذَآ إِلَّآ أَسَٰطِيرُ ٱلْأَوَّلِينَ ﴿٨٣﴾﴾

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَلَقَدْ أَخَذْنَٰهُم بِٱلْعَذَابِ﴾ واتە: سوێند بە خوا بە ڕاستی توشی بەڵاو کارەساتی زۆر گرانمان کردن، ﴿فَمَا ٱسْتَكَانُوا۟ لِرَبِّهِمْ وَمَا يَتَضَرَّعُونَ﴾ واتە: بەڵام ئەوان لە بەرامبەر پەروەردگاریاندا نە خۆیان بە کەم زانی وە نە هاناو نزایانی بۆ دەبەن لە کاتی ناڕەحەتیدا، یانی ئەو بەڵاو کارەساتە نایان گێڕێتەوە لەو بێ دینیو خراپەکاریەی لە سەرینی،بەڵکو بەردەوامن لەسەر ئەو گومڕاییو لاساریە، ﴿فَمَا ٱسْتَكَانُوا۟﴾ واتە: ملیان کەچ نەکردو﴿وَمَا يَتَضَرَّعُونَ﴾ ناشپاڕێنەوە، وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿فَلَوْلَآ إِذْ جَآءَهُم بَأْسُنَا تَضَرَّعُوا۟ وَلَٰكِن قَسَتْ قُلُوبُهُمْ﴾[2] ئیبنو ئەبی حاتم ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو عەباسەوە دەڵێ: ئەبو سوفیان هات بۆ لای پێغەمبەری خودا (ﷺ) گوتی: ئەی محمد (ﷺ)تکایی خواوتکای خزمایەتیت لێدەکەم کەفریامان کەوە،کەوتوینەتە خواردنی عیلهیز[3]، خوای گەورە ئەم ئایەتەی ناردەخوارەوە: ﴿وَلَقَدْ أَخَذْنَٰهُم بِٱلْعَذَابِ فَمَا ٱسْتَكَانُوا۟﴾

---

[1] الانعام (٢٧–٢٩)، وە ئەگەر بیانبینیت کاتێك لەسەر قەراغی دۆزەخ وەستێنراون کە دەڵێن خۆزگە دەگەڕێنراینەوە بۆ دنیا بەڵگەکانی پەروەردارمان بە درۆ نەدەزانی وە لە بڕواداران دەبووین، (نەخێر بە ڕاستیان نیە) بەڵکو ئەوەی کە لەوەوپێش دەیانشاردەوە بۆیان دەرکەوتووە وە ئەگەر بگەڕێنرێنەوە (بۆ دنیا) بێگومان دووبارە دەگەڕێنەوە بۆ ئەو کارانەی کە لێیان قەدەغەکرابوو وە بە ڕاستی ئەوانە درۆزنن، وە وتیان بە ڕاستی هەر ئەم ژیانە (ی دنیا)مانەو ئێمە زیندوو ناکرێینەوە.

[2] الانعام (٤٣)، واتە: دەی بۆ نەپاڕانەوە کاتێك سزای ئێمەیان بۆ هات؟ بەڵام دڵیان ڕەق بوو.

[3] (عیلهین)واتەخواردنی خوێن ومووی حوشتر کەتێکەڵ ئەکرێت وسورئەکرێتەوە هەروەهاعیلهیز بەمانای (مەیمونی زۆرکەورەش)دێت،بەمانای ڕووەکێکی تایبەتیش دێت کەلەولاتی(بەنی سلیم)دائەڕوێ ولەکاتی قاتیدا خەڵك ناچارئەبن بیخۆن..(النهایة في غریب الحد یث والاثر:ابن الاثیر، کلمة(علهین)) .(٢٩٣/٣)

نەسائیش ئەم فەرمودەیەی ڕیوایەت کردووە[1]. ئەسڵی ئەم فەرموودەیە لە هەردوو صەحیحەکەدا هاتووە کە پێغەمبەری خوا(ﷺ) نزای کرد لە قورەیش کاتێ کە یاخی بوون‌و بە گوێیان نەکرد فەرمووی: (ئەی خودایە یارمەتیم بدە قاتو قڕیەکی وەك قاتو قڕیەکەی یوسفیان بۆ بنێرە کە حەوت ساڵی خایاند)،[2] پاشان خودای مەزن دەفەرمووێت: ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا فَتَحۡنَا عَلَيۡهِم بَابٗا ذَا عَذَابٖ شَدِيدٍ إِذَا هُمۡ فِيهِ مُبۡلِسُونَ ﴾ واتە: هەتا کاتێك بڕیاری خوایان بۆ دابەزی لە ناکاو سزای توندی بۆ ناردن، کە هیچ حیسابێکیان بۆ نەکردبوو، ئا لەو کاتەدا بە تەواوی نائومێد بوون‌و دەستیان لە هەموو چاکەیەك بڕاو هەموو شتێکیان لە دەست چوو گشت هیواو ئومێدەکانیان گۆڕکراو تیاچوو.

وەبیرهێنانەوەی بەهرەکانی خوداو توانی بەهێزو مەزنی ئەو

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ وَهُوَ ٱلَّذِيٓ أَنشَأَ لَكُمُ ٱلسَّمۡعَ وَٱلۡأَبۡصَٰرَ وَٱلۡأَفۡـِٔدَةَۚ قَلِيلٗا مَّا تَشۡكُرُونَ ﴾ پاشان خوای گەورە باسی بەهرەکانی خۆی دەکات بەسەر بەندەکانیەوە کە چاوو گوێ‌و دڵی پێداون کە بە هۆی عەقڵەوە لە هەموو شتێك تێ دەگەن‌و هەست بەم بوونەوەرە دەکەن‌و بیری لێ دەکەنەوەو پەند وەردەگرن لەو نیشانانەی کە دەبنە بەڵگە لەسەر تاکو تەنهایی خودا کە خاوەنی هەموو شتێکەو هەرچی مەیلی لێ بێت دەیکات. ﴿ قَلِيلٗا مَّا تَشۡكُرُونَ ﴾ واتە: زۆر کەم سوپاسی خودا دەکەن لەسەر ئەو هەموو بەهرانەی کە پێی بەخشیون، وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿ وَمَآ أَكۡثَرُ ٱلنَّاسِ وَلَوۡ حَرَصۡتَ بِمُؤۡمِنِينَ ﴾،[3] پاشان دەفەرمووێت: ﴿ وَهُوَ ٱلَّذِي ذَرَأَكُمۡ فِي ٱلۡأَرۡضِ وَإِلَيۡهِ تُحۡشَرُونَ ﴾ پاشان خودای گەورە باسی تواناو دەسەڵاتی بەهێزو گەورەیی خۆی دەکات کە ئەم هەموو خەڵکەی دروست کردووەو بڵاوی کردووەتەوە بە هەموو کیشوەرو وڵاتەکاندا لەسەر زەمیندا کە هەر گەلێ لە گەلێکی تر جیاوازی هەیە لە ئێوەو ڕەنگو زمان‌و سروشتو ڕەوشتدا، پاشان لە ڕۆژی قیامەتدا هەر لە سەرەتای ژیانەوە تا کۆتایی، هەموو کۆدەکاتەوە بۆ ئەو ڕۆژەی کە دیاری کراوە – کە ڕۆژی قیامەتە – هیچی لەبیر ناچێت لە گەورەو بچووك لە نێرو مێ بە ڕێزو بێ ڕێز یەکەمجار چۆن بووە وەك خۆی لێ دەکاتەوە، بۆیە فەرموویەتی: ﴿ وَهُوَ ٱلَّذِي يُحۡيِۦ وَيُمِيتُ ﴾ واتە: خوا زاتێکە زیندوو دەکاتەوەو دەمرێنێت، یانی ئێسکی –پێشەی– ڕزیو زیندوو دەکاتەوەو گەلانیش دەمرێنێت، ﴿ وَلَهُ ٱخۡتِلَٰفُ ٱلَّيۡلِ

---

[1] النسائي في الكبرى (٦/٤١٣).

[2] فتح الباري (٨/٤٣٥)، مسلم (٤/٢١٥٦).

[3] یوسف (١٠٣)، واتە: وە زۆربەی خەڵکی هەرچەند تۆ سوور بیت (لەسەر باوەڕهێنانیان) نابنە ئیماندار.

﴿وَٱلنَّهَارِ﴾ واتە: وە جیاوازی شەوو ڕۆژیش هەر بە دەست ئەوە، یانی بە فەرمانی ئەو شەوو ڕۆژ ڕام هێنراوە لە پڕ بە دوای یەکتردا دێن‌و لە یەکتری نابڕێن‌و دوا ناکەون لەو کاتەی بۆیان دیاری کراوەو پێشیش ناکەون، وەك خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿لَا ٱلشَّمۡسُ يَنۢبَغِي لَهَآ أَن تُدۡرِكَ ٱلۡقَمَرَ وَلَا ٱلَّيۡلُ سَابِقُ ٱلنَّهَارِۚ وَكُلّٞ فِي فَلَكٖ يَسۡبَحُونَ﴾[1] وە دەفەرمووێت: ﴿أَفَلَا تَعۡقِلُونَ﴾ واتە: دەی ئایا ئێوە بیر ناکەنەوە؟ یانی ئایا خاوەن عەقڵ نین کە خوای زاناو خاوەن دەستەلاتتان نیشان بدات، کە زاڵە بەسەر هەموو شتێکداو هەموو شتێك ملی کەچە بۆی‌و سەری بۆ نەوی دەکات.

بت پەرستان زیندوو بوونەوەی پاش مردن بە دوور دەزانن

پاشان خوای گەورە باسی ئەو کەسانە دەکات کە بڕوایان بە زیندووبوونەوە نیە کە ئەمانەیش وەك پێشوەکانیان وان بڕوایان بە زیندووبوونەوە نەبوو، ﴿بَلۡ قَالُواْ مِثۡلَ مَا قَالَ ٱلۡأَوَّلُونَ ۝٨١ قَالُوٓاْ أَءِذَا مِتۡنَا وَكُنَّا تُرَابٗا وَعِظَٰمًا أَءِنَّا لَمَبۡعُوثُونَ﴾ واتە: بەڵکو ئەوان هەر ئەوەیان دەوت کە پێشوەکانیان دەیان وت کە زیندووبوونەوەیان بە دوور دەزانن پاش ئەوەی کە دەبنەوە بە خۆڵ‌و ئێسکی ڕزیو بۆیە دەیان وت وەك خودای مەزن دەفەرمووێت: ﴿لَقَدۡ وُعِدۡنَا نَحۡنُ وَءَابَآؤُنَا هَٰذَا مِن قَبۡلُ إِنۡ هَٰذَآ إِلَّآ أَسَٰطِيرُ ٱلۡأَوَّلِينَ﴾،[2] یانی زیندووبوونەوەیان بە لاوە مەحاڵەو ئەڵێن ئەمەی کە باسی دەکات هەموو چیرۆك‌و بەسەرهاتی پێشوەکانەو لە کتێبەکانی ئەوانەوە وەرگیراوەو لە خۆیانەوە هەڵیان بەستووە،ئەمەیش هەموو نیشانەی خوانەناسین‌و بڕوانەکردنیانە بە زیندووبوونەوە، وەك خوای گەورە باسی بێدینان دەکات‌و دەفەرمووێت: ﴿أَءِذَا كُنَّا عِظَٰمٗا نَّخِرَةٗ ۝١١ قَالُواْ تِلۡكَ إِذٗا كَرَّةٌ خَاسِرَةٞ ۝١٢ فَإِنَّمَا هِيَ زَجۡرَةٞ وَٰحِدَةٞ ۝١٣ فَإِذَا هُم بِٱلسَّاهِرَةِ﴾[3]، هەروەها دەفەرمووێت: ﴿أَوَلَمۡ يَرَ ٱلۡإِنسَٰنُ أَنَّا خَلَقۡنَٰهُ مِن نُّطۡفَةٖ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٞ

---

[1] یس (٤٠)، واتە: خۆر بۆی نیە (ناتوانێ) بگات بە مانگو شەویش ناتوانێ پێشکەوێ لە ڕۆژو هەریەکەیان (خۆرو مانگ) لە خولگەیەکدا مەلە دەکەن‌و دەسوڕێنەوە.

[2] واتە: سوێند بە خوا بێگومان ئەم بەڵێنە بە ئێمەو باوو باپیرانمان درابوو لەمەوپێش ئەم (بەڵێنانە) هیچ نیە جگە لە داستانی (قسەی پڕوپوچی) پێشووەکان.

[3] النازعات (١١-١٤)، واتە: ئایا کە بووین بە ئێسقانی ڕزیو چۆن (زیندوو دەبینەوە)، وتیان: ئا ئەوە ئەگەر وابێت گەڕانەوەیەکی بە زیانە، بێگومان ئەو زیندووبوونەوەیە هەریەك نەعرەتەیە، ئیتر کوتوپڕ وان لە دەشتێکی سپی کاکی بە کاکیدا.

مُّبِينٌ ﴿٧٧﴾ وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُۥ ۖ قَالَ مَن يُحْيِ ٱلْعِظَٰمَ وَهِيَ رَمِيمٌ ﴿٧٨﴾ قُلْ يُحْيِيهَا ٱلَّذِىٓ أَنشَأَهَآ أَوَّلَ مَرَّةٍ ۖ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ ﴾[1].

﴿ قُل لِّمَنِ ٱلْأَرْضُ وَمَن فِيهَآ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٨٤﴾ سَيَقُولُونَ لِلَّهِ ۚ قُلْ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٨٥﴾ قُلْ مَن رَّبُّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ ٱلسَّبْعِ وَرَبُّ ٱلْعَرْشِ ٱلْعَظِيمِ ﴿٨٦﴾ سَيَقُولُونَ لِلَّهِ ۚ قُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٨٧﴾ قُلْ مَنۢ بِيَدِهِۦ مَلَكُوتُ كُلِّ شَىْءٍ وَهُوَ يُجِيرُ وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٨٨﴾ سَيَقُولُونَ لِلَّهِ ۚ قُلْ فَأَنَّىٰ تُسْحَرُونَ ﴿٨٩﴾ بَلْ أَتَيْنَٰهُم بِٱلْحَقِّ وَإِنَّهُمْ لَكَٰذِبُونَ ﴿٩٠﴾ ﴾

دانپیانانی بتپەرستان کە هەموو شتێك خودا دروستی دەکات، ئەو دانپیانانەش پێویستی دەکات لەسەریان کە تەنها هەر خوا بپەرستن

﴿ قُل لِّمَنِ ٱلْأَرْضُ وَمَن فِيهَآ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴾ خوای گەورە تاكو تەنهایەو دەسەڵاتو توانای خۆی دەسەلمێنێتو دەری دەخات بۆ خەڵکی کە هەر خۆی خودایەو غەیری ئەو هیچ خودایەکی تر نیە، دەبێت هەر عیبادەت بۆ ئەو بکرێت بە تەنهاو هاوەڵی بۆ دانەنرێت، بۆیە فەرموویەتی بە پێغەمبەرەکەی محمد (ﷺ) کە بڵێت بەو موشریکانەی کە شتی تر دەپەرستن، لەگەڵیو دانیش دەنێن بەوەی کە خودا پەروەردیانە کەچی شەریکی بۆ دادەنێنو لەگەڵ ئەودا دەیپەرستن، باشیش دەزانن کە ئەوانەی دەیانپەرستن ناتوانن هیچ شتێك دروست بکەنو خاوەنی هیچ شتێك نینو ناتوانن هیچ شتێکیش بۆ خۆیان داگیر بکەنو نەهێڵن کەس بیبات، ئەوانە وا دەزانن ئەو بتانە لە خوداوە نزیکیان دەکەنەوە. وەك خودای مەزن دەفەرمووێت ئەوانە ئەڵێن: ﴿مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَآ إِلَى ٱللَّهِ زُلْفَىٰٓ﴾،[2] بۆیە خودای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ قُل لِّمَنِ ٱلْأَرْضُ وَمَن فِيهَآ ﴾ واتە: ئەی موحەمەد (ﷺ) بڵێ: کێ خاوەنی ئەو زەمینەیەو دروستی کردووە ئەوەیشی کە تێیدایە لە گیانەوەرو ڕووەكو بەرهەمو دروست کراوی تری هەمەجۆر ﴿إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ واتە: ئەگەر هیچ زانیاریەکتان هەیە، ﴿ سَيَقُولُونَ لِلَّهِ ۚ﴾ واتە: بێگومان پێت ئەڵێن: هەموو ئەوانە هی خودایە کە تاكو تەنهایەو شەریکی نیە، مادام وایە

---

[1] یس (٧٧-٧٩)، واتە: ئایا ئادەمی نەیزانیوە کە ئەومان لە نوتفەیەك دروست کردووە کەچی یەکسەر دەبێتە دوژمنێکی دیار (دەمەقاڵێکەرێکی ئاشکرایە)، نموونەمان بۆ دێنێتەوەو بەدیهێنانی خۆی لەبیرچۆتەوە (ئەو بێبڕوایە) دەڵێت: کێ ئێسکەکان زیندوو دەکاتەوە لە کاتێکدا کە ڕزیون، (ئەی موحەمەد (ﷺ)) بڵێ ئەو زاتە زیندویان دەکاتەوە کە لە یەکەمجارەوە بەدی هێناونو ئەو بە هەموو دروستکراوێك زاناو بە ئاگایە.

[2] الزمر (٣) واتە: (دەڵێن) تەنها لەبەر ئەوە دەیانپەرستین نزیکمان بخەنەوە لە خوا.

هی خودایە، ﴿قُلۡ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ﴾ واتە: بڵێ:دەی بۆچی بیر ناکەنەوەو حاڵی نابن کە عیبادەت بۆ کەسی تر ناکرێت تەنها بۆ خودا نەبێت کە وەدیهێنەرو ڕۆزیدەرە؟ ﴿قُلۡ مَن رَّبُّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ ٱلسَّبۡعِ وَرَبُّ ٱلۡعَرۡشِ ٱلۡعَظِيمِ﴾، واتە: کێ وەدی هێنەری حەوت ئاسمانو جیهانی سەرەوەیە کە بریتیە لەو ئەستێرە ڕووناکو ئەو فریشتانەی گوێڕایەڵی فەرمانی ئەون لە گشت بەشو لایەکی ئاسماندا، وە کێ پەروەرێنی تەختی هەرە گەورەیە ﴿ٱلۡعَرۡشِ ٱلۡعَظِيمِ﴾ ئەو تەختەی کە سەری هەموو دروست کراوەکانە، بۆیە لێرەدا فەرموویەتی: ﴿وَرَبُّ ٱلۡعَرۡشِ ٱلۡعَظِيمِ﴾ واتە: تەختی هەرە مەزن، وە لە کۆتایی سورەتەکەشدا فەرموویەتی: ﴿رَبُّ ٱلۡعَرۡشِ ٱلۡكَرِيمِ﴾ واتە: چاکو جوان وەسفی تەختی کۆکردووەتەوە لە نێوان زۆر مەزنیو فراوانیو بەرزیو چاکیو جوانیدا، لەبەر ئەوەیە ئەوانەی کەئەم تەفسیرەئەکەن دەڵێن: ئیبنو مەسعود دەڵێت: بە ڕاستی پەروەرندەی ئێوە نەشەوی لایەونەڕۆژ، ڕوناکی تەخت – العرش – لە ڕووناکی ڕووی ئەوە. ﴿سَيَقُولُونَ لِلَّهِۚ قُلۡ أَفَلَا تَتَّقُونَ﴾ واتە: بێگومان دەڵێن هەمووی هی خوایە، بڵێ دەی ئایا خۆتان ناپارێزن، یانی وەختێك ئێوە دانی پێدا دەنێن کە خودا پەروەرندەی ئاسمانەکانو تەختی هەرە مەزنە، ئاخۆ لە تۆڵەو جەریەزەی خودا ناترسن کە شتی تر لەگەڵی دەپەرستنو شەریکی بۆ دادەنێن؟ ﴿قُلۡ مَنۢ بِيَدِهِۦ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيۡءٖ﴾ واتە: بڵێ دەسەڵاتی هەموو شت بە دەستی کێیە؟ واتە بە دەستی خوایە ﴿مَّا مِن دَآبَّةٍ إِلَّا هُوَ ءَاخِذُۢ بِنَاصِيَتِهَآۚ﴾،[1] واتە: هەموو شتێك وا لە ژێر دەسەڵاتی خوای گەورەداو هەڵسوکەوتی بەدەست خوایە، بۆیە پێغەمبەری خوا(ﷺ) دەیفەرموو: (لا والذي نفسي بيده) واتە: سوێند بەو کەسەی گیانی منی بە دەستە، کاتێك کە سوێندی بخواردایە دەیفەرموو: (لا ومقلب القلوب) واتە: سوێند بەو کەسەی دڵەکان هەڵدەگێڕێتەوە – ئەم دیو ئەودیوی دەکات – چونکە هەر خوایە کە وەدیهێنو خاوەنو کاربەدەستە، ﴿وَهُوَ يُجِيرُ وَلَا يُجَارُ عَلَيۡهِ إِن كُنتُمۡ تَعۡلَمُونَ﴾،[2] عەرەبەکان کاتێك کە گەورەکەیان کەسێکی پەنا بدایە کەس نەیدەتوانی دەست درێژی بکاتە سەرو ئازاری بدات لەبەر ڕێزی ئەو گەورەیانەو قسەی نەشکێ، بۆیە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَهُوَ يُجِيرُ وَلَا يُجَارُ عَلَيۡهِ﴾ واتە: هەر خوا مەزنو پایە بەندە کە هیچ کەسێك لەو گەورەتر نیە، کەس ناتوانێت دەست لە کاری وەربداتو دژایەتی بکات،

---

[1] هود (٥٦).

[2] واتە: بڵێ کێ فەرمانڕەوایی و هەموو شتێکی بە دەستە، وە پـەنای (هەموو لایەك) دەداتو کەس لەو پـەنا نادرێت ئەگەر ئێوە شت دەزانن.

بوون‌و نەبوون بەدەستی خۆیەتی‌و هەرچیە مەیلی لێ بێت دەیكات‌و مەیلیشی لێ نەبێت نایكات، وەك دەفەرموێت: ﴿لَا يُسْـَٔلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْـَٔلُونَ﴾[1]، واتە: هەرچی خوا بیكات نابێت پرسیاری لێ بكرێت بەڵكو ئەوان بەرپرسیارن، لەبەر مەزنی‌و پایەبەرزی‌و دەسەڵات‌و توانای بەهێزو كارزانی‌و دادپەروەری خوای گەورە، بەڵام هەموو خەڵكی بەرپرسیارن لە كردارەكانیان وەك خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿فَوَرَبِّكَ لَنَسْـَٔلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٩٢﴾ عَمَّا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ﴾[2]، پاشان دەفەرموێت: ﴿سَيَقُولُونَ لِلَّهِ﴾ واتە دانی پێدا دەنێن كە گەورەو خاوەن شكۆ هەر خودایەكە پەنای بۆ دەبرێت‌و هەر كەسێك دژی ئەوبێت كەس ناتوانێت پەنای بدات، تاكو تەنهایەو شەریكی نیە، ﴿قُلْ فَأَنَّىٰ تُسْحَرُونَ﴾ واتە: بڵێ كەواتە ئێوە چۆن سیحرو جادووتان لێكراوە، یانی كەواتە چۆن عەقڵتان ڕێتان پێ ئەدات كەسی تر بپەرستن لەگەڵ خودا، كە خۆتان دانی پێدا دەنێن‌و چاك دەزانن وایە، ﴿بَلْ أَتَيْنَٰهُم بِٱلْحَقِّ﴾ ئەمە ئاگاداركردنەوەیەكە غەیری خودا پەرستراوێكی تر نیە، بەڵگەی تەواو ئاشكراو ڕاست‌و دروستمان هێناوەتەوە لەسەری ﴿وَإِنَّهُمْ لَكَٰذِبُونَ﴾ واتە: ئەوانەی كە ئەو بتانە دەپەرستن‌و دەیانكەنە شەریكی خودا درۆزنن‌و هیچ بەڵگەیەكیان بە دەستەوە نیە لەسەر ئەو بت پەرستیە، وەك خودای گەورە لە كۆتایی سورەتەكەدا فەرموویەتی ﴿وَمَن يَدْعُ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ لَا بُرْهَٰنَ لَهُۥ بِهِۦ فَإِنَّمَا حِسَابُهُۥ عِندَ رَبِّهِۦٓ ۚ إِنَّهُۥ لَا يُفْلِحُ ٱلْكَٰفِرُونَ﴾[3] موشریكەكان ئەو كارە ناكەن لەبەر ئەوەی بەڵگەیان بە دەستەوەیە لەسەر ئەو درۆو گومراییە، بەڵكو هەر لەبەر ئەوە شەریك بۆ خوا دادەنێن‌و دەیپەرستن چونكە باب‌و باپیران‌و گومرایانی پێش خۆیان كە زۆر نەفام بوون بتیان پەرستووە، وەك خوای گەورە باسیان دەكات‌و دەفەرموێت: ﴿إِنَّا وَجَدْنَآ ءَابَآءَنَا عَلَىٰٓ أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَىٰٓ ءَاثَٰرِهِم مُّقْتَدُونَ﴾[4]، واتە: باب‌و باپیرانمان لەسەر ئاینێك ڕۆیشتوون‌و ئێمەش شوێن كەوتووی ئەوانین.

﴿مَا ٱتَّخَذَ ٱللَّهُ مِن وَلَدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُۥ مِنْ إِلَٰهٍ ۚ إِذًا لَّذَهَبَ كُلُّ إِلَٰهٍۭ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَا بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ ۚ سُبْحَٰنَ ٱللَّهِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿٩١﴾ عَٰلِمِ ٱلْغَيْبِ وَٱلشَّهَٰدَةِ فَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٩٢﴾﴾

---

[1] الانبیاء (٢٣).

[2] الحجر (٩٢-٩٣)، واتە: جا سوێند بە پەروەردگارت پرسیار لە هەموویان دەكەین، لەوەی كە دەیانكرد (لە دنیادا).

[3] المؤمنون (١١٧)، واتە: هەركەس بپەرستێ پەرستراوێكی تر لەگەڵ خوادا كە هیچ بەڵگەیەكی نەبێت لەسەر ئەو (پەرستنە) ئەوە بە ڕاستی لێپرسینەوەی تەنها لای پەروەردگارێتی بێگومان كافران ڕزگاریان نابێت.

[4] زخرف (٢٣).

خودا شەریکی نیە

خودای مەزن باسی پاكو بێعەیبی خۆی دەكات لەوەی كە ڕۆڵەی یان هاوەڵی هەبێت لە دەسەڵاتو كارو فەرمانو پەرستندا بۆیە فەرموویەتی: ﴿مَا ٱتَّخَذَ ٱللَّهُ مِن وَلَدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُۥ مِنْ إِلَٰهٍ ۚ إِذًا لَّذَهَبَ كُلُّ إِلَٰهٍۭ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَا بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ ۚ﴾،[1] یانی ئەگەر وا دابنرایە چەند خوایەك ببێت، هەر خودایە بە مەیلی خۆی شتی دروست دەكردو ئەو كاتە بوونەوەر ڕێك نەدەنرا، ئەوەتا ئێستا بوونەوەر بەو ڕێكو پێكیە ڕێكخراوە هەر لە جیهانی سەرەوە هەتا خوارەوە بە یەكترەوە بەستراون زۆر بە چاكیو تەواوی ﴿مَّا تَرَىٰ فِى خَلْقِ ٱلرَّحْمَٰنِ مِن تَفَٰوُتٍ﴾[2] خۆ ئەگەر چەند خوایەك بوونایە هەریەكە ئەیویست ئەوی تر ببەزێنێتو دژایەتی بكاتو زاڵ بێت بەسەر ئەوی تردا – زانایانی كەلام – المتكلمون – باسی ئەمەیان كردووە بەم مانایەو ناویان بردووە بە دەلیلی تەمانوع واتە: ئەگەر وا دابنرێت لە دوو خوا یان زیاتر ببوونایە، یەكێك دەیویست شتێك بجوڵێنێت ئەوی تر دەیویست بیوەستێنێت، ئەگەر مەبەستی هەردووكیان بەجێ نەهات، هەردووكیان ناتەواو دەردەچوون، واجبیش دەبێت ناتەواو نەبێ، خۆ نابێت مەبەستی هەردووكیانیش بێتەجێ، لەبەر كۆبوونەوەی دوودژ لەیەك كاتدا، مەگین وا دابنرێت لە یەك زیاترە، ئەمەیش هەر نابێت، ئەگەر مەبەستی یەكێكیان هاتەدیو مەبەستی ئەوی تریان نەهاتەدی، سەركەوتووەكەیان دروستەو (واجب)ەوئەوی تریان بەزیوەو سەرنەكەوتووە، ئەمەیان گونجاوە (ممكن) چونكە واجب ناشێ بەزیو بێتو لە سیفەتی ئەو نیە، بۆیە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَلَعَلَا بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ ۚ سُبْحَٰنَ ٱللَّهِ عَمَّا يَصِفُونَ﴾ واتە:هەندێكیان سەرئەكەوتن بەسەرئەوانی تریاندا،خودا پاكو بێ عەیبە لەو قسانەی ئەو ستەمكارانە هەڵی دەبەستنو ئەڵێن خودا ڕۆڵەو شەریكی هەیە، ﴿عَٰلِمِ ٱلْغَيْبِ وَٱلشَّهَٰدَةِ﴾ واتە: ئاگاداری ئەو شتانەیە كە خەڵكی چاویان لێی نیەو ئەوەیشی دەیبینن، ﴿فَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ﴾ واتە: خودا پاكو پیرۆزەو بەرزترە لەوەی كە ناهەقیكارو بێبڕوایان دەیكەنە هاوبەشی.

---

[1] واتە: خوا هیچ ڕۆڵەیەكی بۆ خۆی بڕیارنەداوە وە هیچ پەرستراوێكی تری لەگەڵدا نەبووە (ئەگەر پەرستراوی لەگەڵدا بووایە) ئەو كاتە هەر پەرستراوێك چی دروست كردووە (بۆ خۆی) دەبرد وە هەندێكیان زاڵ دەبوون بەسەر هەندێكی تریاندا.

[2] الملك (٣)، واتە: تۆ (ئەی تەماشاكەر) لە دروست كردنی خوای میهرەباندا هیچ ناڕێكیەك نابینیت.

﴿ قُل رَّبِّ إِمَّا تُرِيَنِّي مَا يُوعَدُونَ ﴿٩٣﴾ رَبِّ فَلَا تَجْعَلْنِي فِي ٱلْقَوْمِ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٩٤﴾ وَإِنَّا عَلَىٰٓ أَن نُّرِيَكَ مَا نَعِدُهُمْ لَقَٰدِرُونَ ﴿٩٥﴾ ٱدْفَعْ بِٱلَّتِي هِيَ أَحْسَنُ ٱلسَّيِّئَةَ ۚ نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَصِفُونَ ﴿٩٦﴾ وَقُل رَّبِّ أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَٰتِ ٱلشَّيَٰطِينِ ﴿٩٧﴾ وَأَعُوذُ بِكَ رَبِّ أَن يَحْضُرُونِ ﴿٩٨﴾ ﴾

هانابردن بۆ خودا لە کاتی هاتنی بەڵاداو وەڵامی خراپە بە چاکەو هانابردن بە خودا لەدنەدانی شەیتان

خودای مەزن فەرمانی داوە بە پێغەمبەرەکەی محمد (ﷺ) لە کاتی دابەزینی بەڵادا ئەم دوعایە بکات ﴿ قُل رَّبِّ إِمَّا تُرِيَنِّي مَا يُوعَدُونَ ﴾ واتە: بڵێ ئەی پەروەردگارم ئەگەر هەر نیشانم دەدەیت ئەو سزایەی کە بەوان بەڵێن دراوە، یانی ئەگەر سزات دان و من لەو کاتەدا لەوێ بووم منیش وەك ئەوان لێ نەکەیت وەك لەم فەرموودەیەدا هاتووە کە ئیمامی ئەحمەدو ترمیزی ڕیوایەتیان کردووە، ترمیزی فەرموودەکەی بە صەحیح داناوە کە ئەفەرموێ: (ئەگەر ویستت بەڵایەك بدەی بەسەر گەلێکدا بم بەرەوە بۆ لای خۆت توشی ئەو بەڵایەم مەکە،[1] ﴿رَبِّ فَلَا تَجْعَلْنِي فِي ٱلْقَوْمِ ٱلظَّٰلِمِينَ﴾ واتە: پەروەردەم! لەگەڵ ستەمکارانم دامەنێ، ﴿وَإِنَّا عَلَىٰٓ أَن نُّرِيَكَ مَا نَعِدُهُمْ لَقَٰدِرُونَ﴾ واتە: ئەگەر بمانەوێت ئەوەی تووشی ئەوانی دەکەین لە تاقی کردنەوەو بەڵاو ئازار نیشانی تۆشی دەدەین، پاشان خودای مەزن ڕێی نیشان دەدا بۆ چاکەکردن لەگەڵ ئەوانەی کە خراپەی لەگەڵ دەکەن لە کاتێکدا کە تێکەڵاویان دەکات — لەگەڵیان دەژی — بۆ ئەوەی سەرنجیان ڕابکێشێت، هەتا ئەو دوژمنایەتیو ڕقو کینەیان بێتە دۆستایەتیو خۆشەویستی وەك خودای مەزن دەفەرموێت: ﴿ٱدْفَعْ بِٱلَّتِي هِيَ أَحْسَنُ ٱلسَّيِّئَةَ ۚ نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَصِفُونَ﴾ واتە: تۆ وەڵامی خراپە بە چاکە بدەرەوە، ئێمە باشتر دەزانین ئەوان چی دەڵێن وە هەر بەم شێوەیە خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿ٱدْفَعْ بِٱلَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا ٱلَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُۥ عَدَٰوَةٌ كَأَنَّهُۥ وَلِيٌّ حَمِيمٌ ﴿٣٤﴾ وَمَا يُلَقَّىٰهَآ إِلَّا ٱلَّذِينَ صَبَرُوا۟ وَمَا يُلَقَّىٰهَآ إِلَّا ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ﴾[2] واتە: کەسی تر ئەو ئامۆژگاریو ڕەوشتو سیفەتە بەجێ ناهێنێت ﴿إِلَّا ٱلَّذِينَ صَبَرُوا۟﴾ مەگین ئەوانەی خۆڕاگرن لەسەر ئازاری خەڵکیو بە چاکی مامەڵەیان لەگەڵ دەکەن هەرچەندە ئەوان بە

---

[1] احمد (٢٤٣/٥)، تحفة الأحوزي (١٠٨/٩).

[2] فصلت (٣٤-٣٥)، واتە: بە چاکترین شێوە وەڵامی (خراپە) بدەوە ئەوسا کەسێ کە لە نێوان تۆو ئەودا دوژمنایەتی هەیە وەك دۆستێکی دڵسۆزو گیانی بە گیانی لێ دێت، بەم ئاستە ناگات کەسانێ نەبێت کە خۆڕادەگرنو بە ئارامن وە پێی ناگات مەگەر کەسێك خاوەنی بەشی هەرە گەورە بێت (لە پاداشت).

قسەی ناشیرینو خراپە وەلامیان دەدەنەوە ﴿وَمَا يُلَقَّىٰهَآ إِلَّا ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ﴾ واتە: توشی نابێت مەگین کەسێك لە دنیاو ڕۆژی قیامەتدا بەختەوەر بێت. ﴿وَقُل رَّبِّ أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَٰتِ ٱلشَّيَٰطِينِ﴾ خوای گەورە فەرمان بە پێغەمبەر (ﷺ) دەکات کە هانا ببات بۆ خودا لە دنەدانی شەیاتینەکان، چونکە شەیاتین فێڵو خۆگونجان لەگەڵیان سوودی نیە هەرگیز بەرەو چاکە نایەن لە باسی هانابردندا (الاستعاذة) لە پێشەوە باسمان کرد کە پێغەمبەری خودا(ﷺ) دەیفەرموو: (هانا دەبەمە بەر خودای زۆر بیسەرو زانا لەشەیتانی نەفرینلێکراو– بێ بەش لە بەزەیی خودا – لە دنەدانیو لەخۆبایی کردنیو لە خەلافاندنی.[1] ﴿وَأَعُوذُ بِكَ رَبِّ أَن يَحْضُرُونِ﴾ واتە: وە پەنات پێ دەگرم لەوەی (شەیتانەکان) ئامادە بن لام (سەرم لێ بشێوێنن). یانی: هانا دەبەم بە تۆ لە هەر شتێکدا کە من دەیکەم ئەی خودایە، بۆیە خوای گەورە فەرمانی داوە بە زیکری خودا لە سەرەتای کارەکانەوە بۆ دوورخستنەوەی شەیتان لە کاتی نان خواردنو سەرجێکەییکردن لەگەڵ هاوسەرو سەربڕینی مەڕو ماڵاتدا وە هەر شتێکی تر لەوانە. بۆیە ئەبو داود ڕیوایەتی کردووە کە پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرموویەتی: (خوایە هانا بە تۆ دەبەم لە پیریو لە خنکانو بون بە ژێرەوە (الهدم)، وە هانا دەبەم بە تۆ لە دەست لێوەشاندنی شەیتان لەکاتی مردندا)[2].

﴿حَتَّىٰٓ إِذَا جَآءَ أَحَدَهُمُ ٱلْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ٱرْجِعُونِ ﴿٩٩﴾ لَعَلِّىٓ أَعْمَلُ صَٰلِحًا فِيمَا تَرَكْتُ ۚ كَلَّآ ۚ إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَآئِلُهَا ۖ وَمِن وَرَآئِهِم بَرْزَخٌ إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿١٠٠﴾﴾

خۆزگەو ئاواتی خوانەناسان لە کاتی گیان کێشاندا – مردندا –

خوای گەورە باسی حاڵی کەسێکی خوانەناس دەکات لە کاتی گیان دەرچوونایەو خەریکە دەمرێتو زۆر سەرپێچی فەرمانی خودای گەورەی کردووە، کە داوای گەڕانەوە دەکات بۆ دنیا بۆ ئەوەی ئەو کارە خراپانەی کردوویەتی کاری چاکەی لەجێ بکات هەتا لە دنیادا بمێنێت، بۆیە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿حَتَّىٰٓ إِذَا جَآءَ أَحَدَهُمُ ٱلْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ٱرْجِعُونِ ﴿٩٩﴾ لَعَلِّىٓ أَعْمَلُ صَٰلِحًا فِيمَا تَرَكْتُ﴾ واتە: هەتا کاتی مردن دێت بۆ هەر کامیان ئەوسا دەڵێ: ئەی پەروەردگارم بمگێڕەرەوە (بۆ دنیا)، بەڵکو کردەوەی چاك بکەم لەو تەمەنەی لە دەستم چووە، وەك خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَأَنفِقُوا۟ مِن مَّا رَزَقْنَٰكُم مِّن قَبْلِ أَن يَأْتِىَ أَحَدَكُمُ ٱلْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْلَآ أَخَّرْتَنِىٓ إِلَىٰٓ أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصَّدَّقَ وَأَكُن مِّنَ

---

[1] أبو داود (٤٩٠/١).

[2] أبو داود (١٩٤/٢).

ٱلصَّٰلِحِينَ ﴿١٠﴾ وَلَن يُؤَخِّرَ ٱللَّهُ نَفۡسًا إِذَا جَآءَ أَجَلُهَاۚ وَٱللَّهُ خَبِيرُۢ بِمَا تَعۡمَلُونَ ﴿١١﴾﴾[1] وە فەرموویەتی: ﴿وَأَنذِرِ ٱلنَّاسَ يَوۡمَ يَأۡتِيهِمُ ٱلۡعَذَابُ فَيَقُولُ ٱلَّذِينَ ظَلَمُواْ رَبَّنَآ أَخِّرۡنَآ إِلَىٰٓ أَجَلٖ قَرِيبٖ نُّجِبۡ دَعۡوَتَكَ وَنَتَّبِعِ ٱلرُّسُلَۗ أَوَلَمۡ تَكُونُوٓاْ أَقۡسَمۡتُم مِّن قَبۡلُ مَا لَكُم مِّن زَوَالٖ﴾[2]، وە فەرموویەتی: ﴿يَوۡمَ يَأۡتِي تَأۡوِيلُهُۥ يَقُولُ ٱلَّذِينَ نَسُوهُ مِن قَبۡلُ قَدۡ جَآءَتۡ رُسُلُ رَبِّنَا بِٱلۡحَقِّ فَهَل لَّنَا مِن شُفَعَآءَ فَيَشۡفَعُواْ لَنَآ أَوۡ نُرَدُّ فَنَعۡمَلَ غَيۡرَ ٱلَّذِي كُنَّا نَعۡمَلُ﴾[3] وە فەرموویەتی: ﴿وَلَوۡ تَرَىٰٓ إِذِ ٱلۡمُجۡرِمُونَ نَاكِسُواْ رُءُوسِهِمۡ عِندَ رَبِّهِمۡ رَبَّنَآ أَبۡصَرۡنَا وَسَمِعۡنَا فَٱرۡجِعۡنَا نَعۡمَلۡ صَٰلِحًا إِنَّا مُوقِنُونَ﴾[4]، وە فەرموویەتی: ﴿وَلَوۡ تَرَىٰٓ إِذۡ وُقِفُواْ عَلَى ٱلنَّارِ فَقَالُواْ يَٰلَيۡتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبَ بِـَٔايَٰتِ رَبِّنَا وَنَكُونَ مِنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ﴿٢٧﴾ بَلۡ بَدَا لَهُم مَّا كَانُواْ يُخۡفُونَ مِن قَبۡلُۖ وَلَوۡ رُدُّواْ لَعَادُواْ لِمَا نُهُواْ عَنۡهُ وَإِنَّهُمۡ لَكَٰذِبُونَ﴾[5]، وە فەرموویەتی: ﴿وَتَرَى ٱلظَّٰلِمِينَ لَمَّا رَأَوُاْ ٱلۡعَذَابَ يَقُولُونَ هَلۡ إِلَىٰ مَرَدّٖ مِّن سَبِيلٖ﴾[6] وە فەرموویەتی: ﴿قَالُواْ رَبَّنَآ أَمَتَّنَا ٱثۡنَتَيۡنِ وَأَحۡيَيۡتَنَا ٱثۡنَتَيۡنِ فَٱعۡتَرَفۡنَا بِذُنُوبِنَا فَهَلۡ إِلَىٰ خُرُوجٖ

---

[1] المنافقون (١٠-١١)، واتە: ببەخشن هێندێ لەو ڕۆزیانەی پێمان داون پێش ئەوەی مردن یەخە بە یەکێکتان بگرێت ئەوسا بڵێن: خوایە خۆزگە مردنی منت دوا بخستایە بۆ ماوەیەکی نزیك جا ماڵم ببەخشیایەو لە چاکان بوومایە، هەرگیز خوا هیچ کەسێك دواناخات (لە مردن) کاتێك کە وەختی هات وە خوا شارەزایە بەوەی کە دەیکەن.

[2] ابراهيم (٤٤)، واتە: وە (ئەی موحەممەد (ﷺ)) خەڵکی ئاگادار بکەو بترسێنە لەو ڕۆژەی کە سزایان بۆ دێت ئینجا ئەوانەی کە ستەمیان کردووە دەڵێن: ئەی پەروەردگارمان بۆ ماوەیەکی کەم دوامان بخە تا وەڵامی بانگەوازەکەت بدەینەوەو شوێنی پێغەمبەران بکەوین ئەی ئێوە نەبوون پێشتر سوێندتان خوارد کە هەرگیز لەناو ناچن.

[3] الاعراف (٥٣)، واتە: ئەو ڕۆژەی کە سەرەنجامی (هەڕەشەکانی) بەدی دێت ئەوانەی لەوەپێش لە بیریان کردبوو دەڵێن: بە ڕاستی نێردراوەکانی پەروەردگارمان بە ڕاستیەوە هاتن، جا ئایا (ئەمڕۆ) تکا کارانێك بۆ ئێمە هەیە تکامان بۆ بکەن یا بگەڕێنرێینەوە بۆ دنیا تا کردەوەی چاك بکەین نەك ئەوەی دەمان کرد.

[4] السجدة (١٢)، واتە: ئەگەر دەبینی کاتێك (لە قیامەتدا) تاوانباران لە حوزوری پەروەردگاریاندا (لە خەجاڵەتیدا) سەریان داخستووە (دەڵێن) ئەی پەروەردگاری ئێمە (ئەوەی بەڵێنت پێ دابووین) دیمان و بیستمان دەی بمانگێڕەرەوە (بۆ دنیا) تا کردەوەی چاك بکەین ،بە ڕاستی ئێمە دڵنیاین (لە قیامەت).

[5] الانعام (٢٧-٢٨)، واتە: وە ئەگەر بیان بینیت کاتێك لەسەر قەراغی دۆزەخ وەستێنراون کە دەڵێن خۆزگە دەگەڕێنراینەوە بۆ دنیاو بەڵگەکانی پەروەردگارمان بە درۆ نەدەزانی وە لە بڕواداران دەبووین، (نەخێر بە ڕاستیان نیە) بەڵکو ئەوەی کە لەوەوپێش دەیانشاردەوە بۆیان دەرکەوتووەو ئەگەر بگەڕێنرێنەوە (بۆ دنیا) بێگومان دووبارە دەگەڕێنەوە بۆ ئەو کارانەی کە لێیان قەدەغە کرابوو وە بە ڕاستی ئەوان درۆزنن.

[6] شوری (٤٤)، واتە: وە ستەم کارەکان دەبینی کاتێك سزای (خوا) دەبینن دەڵێن ئایا ڕێگەیەك هەیە بگەڕێینەوە بۆ دنیا.

مِّن سَبِيلٍ ﴾،[1] وە فەرموویەتی: ﴿ وَهُمْ يَصْطَرِخُونَ فِيهَا رَبَّنَآ أَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَٰلِحًا غَيْرَ ٱلَّذِى كُنَّا نَعْمَلُ ۚ أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُم مَّا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَن تَذَكَّرَ وَجَآءَكُمُ ٱلنَّذِيرُ ۖ فَذُوقُوا۟ فَمَا لِلظَّٰلِمِينَ مِن نَّصِيرٍ ﴾،[2] خودای مەزن باسی ئەوە دەکات کە خوانەناسان داوای گەڕانەوە دەکەن بۆ دونیا بەڵام وەڵامیان نادرێتەوە لە کاتی گیاندەرچوون و ڕۆژی زیندووبوونەوەدا کە دەوەستێنرێن لەبەر دەم خوای گەورەدا، وە لەو کاتەشدا کە دەخرێنە ناو ئاگر لە قوڵایی جەهەنەمدا جەزرەبە دەدرێن، وە لێرەشدا خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿كَلَّآ ۚ إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَآئِلُهَا ﴾، واتە: نەخێر بێگومان ئەمە تەنها وشەیەکە ئەو دەیڵێت، (کلا) وتەیەکە بۆ گەڕاندنەوەو پیاهەڵشاخان بەکاردێت – للردع والزجر – واتە: وەڵامیان نادەینەوەو داواکەیان قبوڵ ناکەین، خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿هُوَ قَآئِلُهَا ﴾ واتە: قسە بۆ خۆی دەکات کە داوای گەڕانەوە دەکات بۆ ئەوەی کرداری چاکە بکات، خۆ ئەگەر بگەڕێتەوە بۆ دنیا کاری چاکە بکات درۆ دەکات کەوا ئەڵێت، وەك خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلَوْ رُدُّوا۟ لَعَادُوا۟ لِمَا نُهُوا۟ عَنْهُ وَإِنَّهُمْ لَكَٰذِبُونَ ﴾،[3] قەتادە دەڵێ: سوێند بە خوا بە تەمای ئەوە نیە بگەڕێتەوە بۆ ناو کەس و کارو عەشیرەتی وە بە تەمای ئەوە نیە سامان کۆ بکاتەوەو ڕابوێرێت، بەڵکو بە تەمای ئەوەیە کە بگەڕێتەوە فەرمانەکانی خوای گەورە بەجێ بێنێت، ڕەحمەتی خوای گەورە لە کەسێك ئەو کارەی کردووە کە خوانەناس ئاواتی بۆ دەخوازێت وەختێك کە جەزرەبە دەدرێت لەناو ئاگردا.

بەرزەخ و سزای بەرزەخ

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ وَمِن وَرَآئِهِم بَرْزَخٌ إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴾ ئەبو صالح و کەسانی تریش لەم ئایەتەدا ﴿وَمِن وَرَآئِهِم﴾ وتویانە: واتە: لەپێشیانەوە،موجاهید دەڵێ: ﴿بَرْزَخٌ﴾ پەردەیەکەلە نێوان دنیاو قیامەتدا، محمدی کوڕی کەعب دەڵێ: لەمپەرێکە لە نێوان دنیاو قیامەتدا،نەئەوەیە لەگەڵ خەڵکی

---

[1] غافر (١١)، واتە: دەڵێن ئەی پەروەردگارمان تۆ دوو جارت مراندووین وە دوو جاریش ژیانت بەبەردا کردووین جا داننمان نا بە تاوانەکانماندا، دەی ئایا ڕێگایەك هەیە بۆ دەربازبوون.

[2] فاطر (٣٧)، واتە: وە ئەوانە لە دۆزەخدا هاوار دەکەن (دەڵێن): ئەی پەروەردگارمان (لە دۆزەخ) دەرمان بێنە تا کردەوەی چاك بکەین جیاواز لەوەی دەمانکرد (وەڵام دەدرێنەوە): ئایا تەمەنمان درێژ نەکردن ئەوەندەی ئەوەی دەیەوێت بیربکاتەوە تیایدا بیربکاتەوە وە ترسێنەرتان بۆ نەهات؟ دەی (ئەو سزا) بچەژن چونکە هیچ یاریدەدەرێك بۆ ستەمکاران نیە.

[3] الانعام (٢٨)، واتە: وە ئەگەر بگەڕێنرێنەوە (بۆ دنیا) بێگومان دووبارە دەگەڕێنەوە بۆ ئەو کارانەی کە لێیان قەدەغە کرابوو وە بە ڕاستی ئەوان درۆزنن.

دنیادان بخۆن‌و بخۆنەوە،وەنەئەوەشە لەگەڵ خەڵکی قیامەتدابن و لەسەر کردەوەکانیان پاداشت بدرێنەوە، ئەبو سەخر دەڵێ: بەرزەخ گۆڕستانە نە لە دنیادان‌و نە لە قیامەتیشدان،لەوێدا دەمێننەوە تا ڕۆژی زیندووبوونەوە،[1] خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَمِن وَرَآئِهِم بَرۡزَخٌ﴾ ئەمە هەڕەشەیە لەو کەسانەی کەستەمکارن و لە گیاندانان‌و خەریکە دەمرن، واتە: جەزیەزەی بەرزەخیش لە پێشیانەوەیە، وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا دەفەرمووێت: ﴿مِّن وَرَآئِهِمۡ جَهَنَّمُ﴾،[2] وە دەفەرمووێت: ﴿وَمِن وَرَآئِهِۦ عَذَابٌ غَلِيظٌ﴾[3]، پاشان دەفەرمووێت: ﴿إِلَىٰ يَوۡمِ يُبۡعَثُونَ﴾ واتە: بەردەوام جەزرەبەدەدرێن تا ڕۆژی زیندووبوونەوە. وەك لەم فەرموودەیەدا هاتووە: (بەردەوام جەزرەبە دەدرێن تێیدا)، واتە: لەناو زەمیندا[4].

﴿فَإِذَا نُفِخَ فِي ٱلصُّورِ فَلَآ أَنسَابَ بَيۡنَهُمۡ يَوۡمَئِذٖ وَلَا يَتَسَآءَلُونَ ١٠١ فَمَن ثَقُلَتۡ مَوَٰزِينُهُۥ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡمُفۡلِحُونَ ١٠٢ وَمَنۡ خَفَّتۡ مَوَٰزِينُهُۥ فَأُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ خَسِرُوٓاْ أَنفُسَهُمۡ فِي جَهَنَّمَ خَٰلِدُونَ ١٠٣ تَلۡفَحُ وُجُوهَهُمُ ٱلنَّارُ وَهُمۡ فِيهَا كَٰلِحُونَ ١٠٤﴾

فووکردن بە کەڵشاخاو کێشانەی کردارەکان

خوای گەورە باسی ئەوە دەکات کاتێك کە فوکرا بە کەڵەشاخدا، فوی زیندووبوونەوە، خەڵکی لە گۆڕەکانیان هەڵسانەوە، ﴿فَإِذَا نُفِخَ فِي ٱلصُّورِ فَلَآ أَنسَابَ بَيۡنَهُمۡ يَوۡمَئِذٖ وَلَا يَتَسَآءَلُونَ﴾ واتە: خزمایەتی هیچ سودێکی نامێنێت‌و پرسیاری یەکتری ناکەن، باوك خەمی کوڕی خۆی ناخوات‌و نای لاوێنێتەوەو گوێی پێ نادات، خوای گەورە لە ئایەتی تردا فەرموویەتی: ﴿وَلَا يَسۡـَٔلُ حَمِيمٌ حَمِيمٗا ١٠ يُبَصَّرُونَهُمۡۚ يَوَدُّ ٱلۡمُجۡرِمُ لَوۡ يَفۡتَدِي مِنۡ عَذَابِ يَوۡمِئِذِۢ بِبَنِيهِ﴾[5]، واتە: کەس لە کەسی خۆی ناپرسێتەوە چاویشی لێیەتی، با ئەوەندە تاوانی زۆر بێت‌و پشتی نەوی کردبێت‌و وە ئەو کەسە بەڕێزترین‌و خۆشەویسترین کەسیش بووبێت لە لای لە دنیادا، لای لێ ناکاتەوەو بە ئەندازەی باڵی مێشوولەیەك

[1] الدر المنثور (١١٦/٦).
[2] الجاثية (١٠)، واتە: لە پێشیانەوە ئاگری دۆزەخە.
[3] ابراهيم (١٧)، واتە: لە دوای ئەوەش سزای سەخت (دەدرێت).
[4] تحفة الأحوزي (١٨٣/٤).
[5] المعارج (١٠-١١).

یارمەتی نادات، خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿يَوْمَ يَفِرُّ ٱلْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ ۝٣٤ وَأُمِّهِۦ وَأَبِيهِ ۝٣٥ وَصَٰحِبَتِهِۦ وَبَنِيهِ﴾[1]، ئیبنو مەسعود دەڵێ: کاتێك ڕۆژی قیامەت هات، خوای گەورە هەموو خەڵکی کۆدەکاتەوە لە یەکەمین کەسەوە تا دواهەمین کەس، پاشان جارچییەك جارئەدات کێ ناهەقیەکی پێکراوە با بێت هەقەکەی خۆی وەرگرێتەوە، دەڵێ: پیاو پێی خۆشەو هەقی هەبێت بەسەر باوکیەوە یان برایەوە یان خێزانیەوە با زۆر بچووکیش بێت، وەك خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿فَإِذَا نُفِخَ فِي ٱلصُّورِ فَلَآ أَنسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَآءَلُونَ﴾ ئیبنو ئەبی حاتم ڕیوایەتی کردووە،[2] خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿فَمَن ثَقُلَتْ مَوَٰزِينُهُۥ فَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُفْلِحُونَ﴾ واتە: هەر کەسێك چاکەکانی قورستر بوو بەسەر خراپەکانیدا با بە یەك چاکەیش بێت، ئەم قسە قسەی ئیبنو عەباسە[3] ﴿فَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُفْلِحُونَ﴾ واتە: ئەوانە بەو کارەیان کە کردوویانە سەرکەوتوونو ڕزگاریان بووە لەو خراپەی کە لە دەستی ڕایان دەکرد، ﴿وَمَنْ خَفَّتْ مَوَٰزِينُهُۥ﴾ واتە: ئەوەی خراپەکانی قورستر بوو لە چاکەکانی ﴿فَأُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ خَسِرُوٓا۟ أَنفُسَهُمْ﴾ واتە: ئەوانە دۆڕاندوویانەو تیاچوونو زەرەرێکی زۆریان کردووە بۆیە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿فِي جَهَنَّمَ خَٰلِدُونَ﴾ واتە: دەمێننەوە لەناو جەهەنەمدا بە بەردەوامیو هەرگیز لێی دەرناچنو ناڕۆن ﴿تَلْفَحُ وُجُوهَهُمُ ٱلنَّارُ وَهُمْ فِيهَا كَٰلِحُونَ﴾ واتە: (ئاگری دۆزەخ) دەمو چاویان دەسوتێنێتو هەموویان لەئاگری دۆزەخدا لێویان هەڵقرچاوەو دانەکانیان دەرکەوتووە، وەك خوای گەورە لە ئایەتێك تردا فەرموویەتی: ﴿وَتَغْشَىٰ وُجُوهَهُمُ ٱلنَّارُ﴾،[4] وە دەفەرموویت: ﴿لَوْ يَعْلَمُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ حِينَ لَا يَكُفُّونَ عَن وُجُوهِهِمُ ٱلنَّارَ وَلَا عَن ظُهُورِهِمْ﴾،[5] پاشان فەرموویەتی: ﴿وَهُمْ فِيهَا كَٰلِحُونَ﴾ عەلی کوڕی ئەبو تەلحە لە ئیبنو عەباسەوە ئەگوازێتەوە کەئەڵێ: (کالحون) واتە: ناشیرینن[6].

---

[1] عبس (٣٤-٣٦)، واتە: ئەو ڕۆژەی کە مرۆڤ ڕادەکات لە برای، و دایکیو باوکی، و ژنیو کوڕانی.

[2] الطبري (٧٢/١٩).

[3] الدر المنثور (٤١٨/٦).

[4] ابراهيم (٥٠)، واتە: دەمو چاویشیان ئاگر دایپۆشیوە.

[5] الانبياء (٣٩)، واتە: ئەگەر ئەوانەی کە کافرن بیانزانیایە (چ سزایەکی سەخت لەبەر دەمیاندایە) کاتێك ناتوانن بڵێسەی ئاگر لە دەمو چاوو پشتیان دوور بخەنەوە.

[6] الطبري (٧٤/١٩).

﴿أَلَمۡ تَكُنۡ ءَايَٰتِي تُتۡلَىٰ عَلَيۡكُمۡ فَكُنتُم بِهَا تُكَذِّبُونَ ﴿١٠٥﴾ قَالُواْ رَبَّنَا غَلَبَتۡ عَلَيۡنَا شِقۡوَتُنَا وَكُنَّا قَوۡمٗا ضَآلِّينَ ﴿١٠٦﴾ رَبَّنَآ أَخۡرِجۡنَا مِنۡهَا فَإِنۡ عُدۡنَا فَإِنَّا ظَٰلِمُونَ ﴿١٠٧﴾﴾

سەرزەنشتی خەڵکی ناو ئاگرو دانانیان بە بەدبەختی خۆیانداو داواکردنیان بۆ دەرچوون لە ئاگر

ئەمە هەڕەشەو سەرزەنشتێکە لە لایەن خواوە لە خەڵکی ناو ئاگر لەسەر ئەو تاوانانەی کردوویانە لە خوانەناسیو گوناهو خراپەکاریو لاساری کە بووەتە هۆی زەلیلیو لەناوچوونیان، بۆیە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿أَلَمۡ تَكُنۡ ءَايَٰتِي تُتۡلَىٰ عَلَيۡكُمۡ فَكُنتُم بِهَا تُكَذِّبُونَ﴾ واتە: ئایەتەکانی من لە دنیادا بەسەرتاندا نەدەخوێنرایەوە کەچی ئێوە بە درۆتان دەزانیو ئیمانتان پێ نەدەهێنا، واتە پێغەمبەرانم بۆ ڕەوانە کردنو کتێبیشم بۆ ناردنو هاوڕێنەی ئێوەشم زەلیل کرد، هیچ بەڵگەیەکتان بە دەستەوە نەما بیکەنە بیانوو خۆتانی پێ دەرباز بکەن، وەك خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى ٱللَّهِ حُجَّةُۢ بَعۡدَ ٱلرُّسُلِ﴾[1] وە فەرموویەتی: ﴿وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبۡعَثَ رَسُولٗا﴾[2] وە فەرموویەتی: ﴿كُلَّمَآ أُلۡقِيَ فِيهَا فَوۡجٞ سَأَلَهُمۡ خَزَنَتُهَآ أَلَمۡ يَأۡتِكُمۡ نَذِيرٞ ﴿٨﴾ قَالُواْ بَلَىٰ قَدۡ جَآءَنَا نَذِيرٞ فَكَذَّبۡنَا وَقُلۡنَا مَا نَزَّلَ ٱللَّهُ مِن شَيۡءٍ إِنۡ أَنتُمۡ إِلَّا فِي ضَلَٰلٖ كَبِيرٖ ﴿٩﴾ وَقَالُواْ لَوۡ كُنَّا نَسۡمَعُ أَوۡ نَعۡقِلُ مَا كُنَّا فِيٓ أَصۡحَٰبِ ٱلسَّعِيرِ ﴿١٠﴾ فَٱعۡتَرَفُواْ بِذَنۢبِهِمۡ فَسُحۡقٗا لِّأَصۡحَٰبِ ٱلسَّعِيرِ﴾[3] بۆیە ئەڵێن وەك خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿قَالُواْ رَبَّنَا غَلَبَتۡ عَلَيۡنَا شِقۡوَتُنَا وَكُنَّا قَوۡمٗا ضَآلِّينَ﴾ واتە: دەڵێن ئەی پەروەردگاری ئێمە بەڵگەی تەواومان بۆ هات بەڵام ئێمە بەدبەختی ڕووی تێ کردین سەرمان لێ شێواو سەرمان بۆ دانەنەواندو شوێنی نەکەوتینو گومڕاو بێبەش بووین، پاشان وەك خوای گەورە دەفەرمووێت لەناو ئاگرداشەپاڕێنەوەوئەڵێن: ﴿رَبَّنَآ أَخۡرِجۡنَا مِنۡهَا فَإِنۡ عُدۡنَا فَإِنَّا ظَٰلِمُونَ﴾ ئەی پەروەردگارمان لە دۆزەخ دەرمان بێنەو بمانگێڕەوە بۆ ژیانی دونیا ئەگەر جارێکی تر گەڕاینەوە سەر ئەو کارانەی پێشوومان، ئەوان ئێمە ستەمکارینو هەقی خۆیەتی

---

[1] النساء (١٦٥)، واتە: بۆ ئەوەی خەڵکی بیانوی نەبێت بەسەر خواوە دوای (ناردنی) پێغەمبەران.

[2] الاسراء (١٥)، واتە: ئێمە هەرگیز سزای (بەندەکان) نادەین هەتا پێغەمبەر نەنێرین (بۆیان).

[3] الملك (٨-١١)، واتە: هەرچەند دەستەیەك فڕێ بدرێنە ناویەوەو دەرگاوانەکانی دۆزەخ پرسیاریان لێ دەکەن ئایا پێغەمبەرێکی ترسێنەرتان بۆ نەهاتووە (لە دنیادا)، دەڵێن: بەڵێ بۆمان هاتووە بەڵام بەدرۆمان دەزانیو دەمانووت (پێی): خوا هیچی نەناردووەتە خوارەوە ئێوە بەس لە گومڕاییەکی گەورەدان، وە دەڵێن: ئەگەر قسەی (پێغەمبەر)مان ببیستایە یا تێبگەیشتینایە ئەمڕۆ لە هاوڕێیانی دۆزەخ نەدەبووین، ئیتر پێیان نا لە گوناهەکەیان، کەوابوو دووری لە میهرەبانی خوا بۆ هاوڕێیانی دۆزەخ.

تۆڵەمان لێ بکرێتەوە. وەك خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿فَٱعْتَرَفْنَا بِذُنُوبِنَا فَهَلْ إِلَىٰ خُرُوجٍ مِّن سَبِيلٍ ﴿١١﴾ ذَٰلِكُم بِأَنَّهُۥٓ إِذَا دُعِىَ ٱللَّهُ وَحْدَهُۥ كَفَرْتُمْ ۖ وَإِن يُشْرَكْ بِهِۦ تُؤْمِنُوا۟ ۚ فَٱلْحُكْمُ لِلَّهِ ٱلْعَلِىِّ ٱلْكَبِيرِ﴾[1].

﴿قَالَ ٱخْسَـُٔوا۟ فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ ﴿١٠٨﴾ إِنَّهُۥ كَانَ فَرِيقٌ مِّنْ عِبَادِى يَقُولُونَ رَبَّنَآ ءَامَنَّا فَٱغْفِرْ لَنَا وَٱرْحَمْنَا وَأَنتَ خَيْرُ ٱلرَّٰحِمِينَ ﴿١٠٩﴾ فَٱتَّخَذْتُمُوهُمْ سِخْرِيًّا حَتَّىٰٓ أَنسَوْكُمْ ذِكْرِى وَكُنتُم مِّنْهُمْ تَضْحَكُونَ ﴿١١٠﴾ إِنِّى جَزَيْتُهُمُ ٱلْيَوْمَ بِمَا صَبَرُوٓا۟ أَنَّهُمْ هُمُ ٱلْفَآئِزُونَ ﴿١١١﴾﴾

وەڵامی خوای گەورەو دەمكوتكردنی خوانەناسان

ئەمە وەڵامی خوای گەورەیە بۆ خوانەناسان كاتێك داوای لێ دەكەن لە ئاگر بێنە دەرەوەو بیانگێڕێتەوە بۆ ئەم ژیانەی دنیا، خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿ٱخْسَـُٔوا۟ فِيهَا﴾ واتە: بمێننەوە لەناو ئاگردا بە زەلیلیو سوكو ڕیسوایی ﴿وَلَا تُكَلِّمُونِ﴾ واتە: جارێكی تر ئەم داوایە دووبارە نەكەنەوە، وەڵامی ئێوە لای من نیە، عەوفی دەڵێ: لە ئیبنو عەباسەوە ﴿ٱخْسَـُٔوا۟ فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ﴾ ئەمە قسەی خوای ڕەحمانە كاتێك كە ئەوانە پەیوەندیان دەبڕیێو قسەیان ناگاتە لای خوا.[2] ئیبنو ئەبی حاتم ڕیوایەتی كردووە لە عبدالله ی كوڕی عەمرەوە دەڵێ: خەڵكی جەهەنەم هاوار دەكەنە مالیك – مالك – چل ساڵ وەڵامیان ناداتەوە، پاشان وەڵامیان دەداتەوە ئەڵێ: ئێوە دەمێننەوە، دەڵێ: سوێند بە خوا داواكەیان لە لای مالیكو پەروەرندەی مالیك هیچ قورساییەكی نیە – بێ ڕێزە – پاشان دەپاڕێنەوە لە خوداو ئەڵێن: ﴿رَبَّنَا غَلَبَتْ عَلَيْنَا شِقْوَتُنَا وَكُنَّا قَوْمًا ضَآلِّينَ ﴿١٠٦﴾ رَبَّنَآ أَخْرِجْنَا مِنْهَا فَإِنْ عُدْنَا فَإِنَّا ظَٰلِمُونَ﴾، دەڵێن: لێیان بێدەنگ دەبێت – وەڵامیان ناداتەوە – بە ئەندازەی دووجار لەتەمەنی دونیا پاشان وەڵامیان دەداتەوە ﴿ٱخْسَـُٔوا۟ فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ﴾ دەڵێ: سوێند بە خوا دوای ئەوە ئیتر ئەوانە قسەیەك بە دەمیاندا نایەت، هەناسە دەدەنو وەری دەگرنەوە لە جەهەننەمدا، دەنگیان بە وێنەی دەنگی كەرە لە سەرەتاوە هەناسە دەدەن[3]و لە دواییەكەیدا وەری دەگرنەوە.[1] پاشان خوای

---

[1] غافر (١١–١٢)، واتە: جا دانمان بە تاوانەكانماندانا، دەی ئایا ڕێگایەك هەیە بۆ دەربازبوون، ئەم سزایەتان لەبەر ئەوەیە كە بە ڕاستی هەر كاتێك خوا بە تاكو تەنهایی بپەرسترایە ئێوە بێباوەڕ دەبوون وە ئەگەر هاوبەشی بۆ دابنرایە ئێوە باوەڕتان دەهێنا (بەو هاوبەش دانانە) بڕیاردان هەر بۆ خوای بڵندو بەرزو گەورەیە.

[2] الطبري (١٩/٧٩).

[3] الزهد لنهاد بن السرى (١٥٨/١).

گەورە تاوانەکانی دنیایان بیردێنێتەوە کە چۆن گاڵتەیان بە بەندە خاوەن باوەڕو دۆستەکانی کردووە، دەفەرموێت: ﴿فَٱتَّخَذۡتُمُوهُمۡ سِخۡرِيًّا﴾ واتە: ئێوە هەر گاڵتەتان پێ دەکردن کاتێك ئەوان بە ترس‌و لەرزەوە لە من دەپاڕانەوە ﴿حَتَّىٰٓ أَنسَوۡكُمۡ ذِكۡرِي﴾ واتە: ئەوەندە ڕق‌و کینەتان لێیان بوو، وای لێکردن یادی منیان لە بیربردنەوە ﴿وَكُنتُم مِّنۡهُمۡ تَضۡحَكُونَ﴾ واتە: ئێوە بەو کارە چاك‌و عیبادەتەی ئەوان پێدەکەنین. وەك خوای گەورە لەم ئایەتەی تردا دەفەرموێت: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ أَجۡرَمُواْ كَانُواْ مِنَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ يَضۡحَكُونَ ۝٢٩ وَإِذَا مَرُّواْ بِهِمۡ يَتَغَامَزُونَ﴾[2] واتە: تیرو توانج‌و گاڵتەیان پێدەکردن. پاشان خوای گەورە باسی دۆست‌و پیاوچاکانی خۆی دەکات کە چۆن پاداشتی داونەتەوەو دەفەرموێت: ﴿إِنِّي جَزَيۡتُهُمُ ٱلۡيَوۡمَ بِمَا صَبَرُوٓاْ﴾ واتە: وا من ئەمڕۆ پاداشتم دانەوە بەهۆی خۆگریانەوە لەسەر ئەوەی کە ئێوە ئازارتان دان‌و گاڵتەتان پێ دەکردن ﴿أَنَّهُمۡ هُمُ ٱلۡفَآئِزُونَ﴾ واتە: خستماننە ڕیزی ڕزگاران‌و بوونە بەندەی بەختەوەری‌و هێمنی‌و بەهەشت‌و ڕزگاریان بوو لە ئاگری جەهەنەم.

﴿قَٰلَ كَمۡ لَبِثۡتُمۡ فِي ٱلۡأَرۡضِ عَدَدَ سِنِينَ ۝١١٢ قَالُواْ لَبِثۡنَا يَوۡمًا أَوۡ بَعۡضَ يَوۡمٖ فَسۡـَٔلِ ٱلۡعَآدِّينَ ۝١١٣ قَٰلَ إِن لَّبِثۡتُمۡ إِلَّا قَلِيلٗاۖ لَّوۡ أَنَّكُمۡ كُنتُمۡ تَعۡلَمُونَ ۝١١٤ أَفَحَسِبۡتُمۡ أَنَّمَا خَلَقۡنَٰكُمۡ عَبَثٗا وَأَنَّكُمۡ إِلَيۡنَا لَا تُرۡجَعُونَ ۝١١٥ فَتَعَٰلَى ٱللَّهُ ٱلۡمَلِكُ ٱلۡحَقُّۖ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ ٱلۡعَرۡشِ ٱلۡكَرِيمِ ۝١١٦﴾

خوای گەورە بەندەکانی خۆی ئاگادار دەکاتەوە لەسەر ئەو تەمەنە کەمەی لە خوا پەرستیدا بەسەریان نەبردووەو بێ هودە تەواویان کردووە لە دنیادا، ئەگەر خۆڕاگر بوونایە لەو ماوە کەمەی ژیانی دنیادا ڕزگاریان دەبوو. وەك چۆن دۆستە لەخواترسەکانی ڕزگاریان بوو ﴿قَٰلَ كَمۡ لَبِثۡتُمۡ فِي ٱلۡأَرۡضِ عَدَدَ سِنِينَ﴾ واتە: خوا دەفەرموێت: چەندێ مانەوە لە دنیادا ﴿قَالُواْ لَبِثۡنَا يَوۡمًا أَوۡ بَعۡضَ يَوۡمٖ فَسۡـَٔلِ ٱلۡعَآدِّينَ﴾ واتە: ڕۆژێك یان کەمتر لە ڕۆژێك ماینەوە، پرسیار لەوانە بکەن کە سەرژمێری دەکەن، ﴿قَٰلَ إِن لَّبِثۡتُمۡ إِلَّا قَلِيلٗا﴾ واتە: خوا دەفەرموێت: ماوەیەکی زۆر کەم مانەوە بە هەموو پێوەرێك

---

[1] ﴿إِنَّهُۥ كَانَ فَرِيقٞ مِّنۡ عِبَادِي يَقُولُونَ رَبَّنَآ ءَامَنَّا فَٱغۡفِرۡ لَنَا وَٱرۡحَمۡنَا وَأَنتَ خَيۡرُ ٱلرَّٰحِمِينَ﴾ واتە: بێگومان لە دنیادا کۆمەڵێك لە بەندەکانی من دەیان وت ئەی پەروەردگارمان ئێمە باوەڕمان هێناوە دەی لێمان خۆش بەو ڕەحممان پێ بکە چونکە تۆ چاکترینی میهرەبانانی

[2] المطففين (٢٩-٣٠)، واتە: بێگومان ئەوانەی کە بەدکار بوون پێدەکەنین بەوانەی کە بڕوایان هێنابوو، وە کاتێك کە بە لایاندا بڕۆیشتنایە چاویان لێ دادەگرتن.

﴿لَّوْ أَنَّكُمْ كُنتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ واتە: ئەگەر بتانزانیایە ڕێزی دنیایەکی کەم تەمەنتان نەئەدا بەسەر ژیانێکی نەبڕاوەو هەتاهەتاییدا. وە هەڵنەئەستان بەو کارە خراپانەی کە کردتان وە خواتان لە خۆتان نەدەڕەنجاندو بەر تووڕەیی نەدەکەوتن لەو ماوە کەمەی ژیاندا، ئەگەر ئێوەش خۆڕاگر بوونایە لەسەر خواپەرستیو گوێڕایەڵی فەرمانەکانی خودا وەك چۆن خاوەنباوەڕەکان پێی هەڵسان، ڕزگارتان دەبوو، وەك چۆن ئەوان ڕزگاریان بوو، ئیبنو ئەبی حاتم ڕیوایەتی کردووە لە سەفوانەوە ئەویش لە ئەیفەعی کوڕی عەبدی کەلاعیەوە کە گوێی لێ بووە وتاری ئەدا بۆ خەڵکیو دەیگوت: پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرمووی: (کاتێك خوای گەورە خەڵکی بەهەشتی خستە بەهەشتو خەڵکی ئاگریشی خستە ناو ئاگر پێیان ئەفەرموێت: ئەی خەڵکی بەهەشت چەند ساڵ لە زەمین مانەوە؟ ئەڵێن: ڕۆژێك یان کەمتر لە ڕۆژێك، دەفەرمووێت: چەندە بازرگانیەکی چاکتان کردووە لەو ڕۆژەدا یان کەمتر لەو ڕۆژە! ئەوەدلۆڤانیو ڕەزامەندیو بەهەشتی منە تێیدا بمێننەوە هەتا هەتایەو لێی دەرناچن، پاشان دەفەرمووێت: ئەی خەڵکی ناو ئاگر چەند ساڵ لە زەمین مانەوە؟ ئێژن: ڕۆژێك یان کەمتر لە ڕۆژێك، پێیان دەفەرمووێت: چەندە بازرگانیەکی خراپتان کردووەو لەو ڕۆژەدا یان کەمتر لەو ڕۆژە! ئەوە ئاگرو تووڕەیی منە تێیدا بمێننەوە هەتا هەتایە لێی دەرناچن)[1].

خوای گەورە بەندەکانی بێهودە دروست نەکردووە

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا﴾ واتە: ئایا وا دەزانن کە بە گاڵتە دروست کراون بەبێ ئارەزوو مەبەستی خۆتانو کارزانی ئێمە. گوتراوە: (للعبث) یانی گەمەو گاڵتە، واتە: یاری بکەنو ڕابوێرن وەك گیانەوەرەکانی تر چۆن وەدی هاتوون، نە پاداشتیان هەیەو نە سزایش دەدرێن، نەخێر، ئێوەمان دروست کردووە بۆ عیبادەت کردنو بەجێهێنانی فەرمانەکانی خوای گەورە ﴿وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ﴾ واتە: واتان دەزانی ئێوە جارێکی تر ناگەڕێنەوە بۆ لامان لە ڕۆژی قیامەتدا، وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿أَيَحْسَبُ الْإِنسَانُ أَن يُتْرَكَ سُدًى﴾[2] واتە: ئاخۆ مرۆڤ وادەزانێ بە خۆڕایی وازی لێ دەهێنرێت، ﴿فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ﴾ واتە: خوای گەورە پاكو بێ عەیبە لەوەی کە شت دروست بکات بە خۆڕاییو بێ هودە، چونکە ئەو پاشایەکی ڕاستو پایە بەرزە ﴿لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ﴾ واتە: هیچ پەرستراوێك نیە جگە لەو کە پەروەردگاری عەرشی بەڕێزو بەرزە، باسی تەختی کردووە — العرش — کە سەری هەموو دروستکراوەکانە وەسفیشی

---

[1] اسد الغابة (١٨٧/١).

[2] القيامة (٣٦).

کردووە بە گەورە، واتە: شێوە جوانو شکل شیرین، وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿فَأَنبَتْنَا فِيهَا مِن كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ﴾،[1] واتە: بەهۆی ئەو (بارانەوە) لە زەویدا هەموو جۆرە ڕووەکێکی بە کەڵكو جوانمان ڕواند.

﴿ وَمَن يَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ لَا بُرْهَانَ لَهُ بِهِ فَإِنَّمَا حِسَابُهُ عِندَ رَبِّهِ ۚ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ ﴿١١٧﴾ وَقُل رَّبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَأَنتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ ﴿١١٨﴾ ﴾

شەریك دانان بۆ خودا ناهەقیەکی زۆر مەزنە، بۆیە ڕزگاربوون بۆ موشریك نیە

﴿ وَمَن يَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ لَا بُرْهَانَ لَهُ بِهِ ﴾ خوای گەورە هەڕەشە دەکات لەو کەسانەی کە شەریکی بۆ دادەنێنو لەگەڵیدا دەیپەرستنو دەفەرمووێت: ئەوەی شەریك بۆ خوا دەدەنێ هیچ بەڵگەیەکی بە دەستەوە نیە، ئەم ڕستەیە ﴿ وَمَن يَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ لَا بُرْهَانَ لَهُ بِهِ ﴾ ڕستەیەکی موعتەرەزەیە وەڵامی مەرجەکە لەم ئایەتەی تردایە کە ئەفەرموێ: ﴿فَإِنَّمَا حِسَابُهُ عِندَ رَبِّهِ﴾ واتە: خوا موحاسەبەی دەکات لەسەر ئەوە، پاشان دەفەرمووێت: ﴿إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ﴾ واتە: بێگومان بێباوەڕان لە ڕۆژی قیامەتدا ڕزگاریان نابێتو لەدەست دەرناچن. پاشان خودای مەزن دەفەرمووێت: ﴿وَقُل رَّبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَأَنتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ﴾،[2] ئەمە ڕێ نیشاندانی خودای گەورەیە بۆ بەندەکانی بۆ ئەم پاڕانەوەیە (الغفر) کاتێ بە ڕەهایی مانا بکرێت واتە: سڕینەوەی گوناهو شارینەوەی لەسەر خەڵك (الرحمة) واتە: سەرکەوتنو ڕاستەڕێ گرتن لە کردارو گفتاردا.

تەفسیری سورەتی (نور)

لە مەدینە هاتووەتە خوارەوە بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿سُورَةٌ أَنزَلْنَاهَا وَفَرَضْنَاهَا وَأَنزَلْنَا فِيهَا آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لَّعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿١﴾ الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ ۖ وَلَا تَأْخُذْكُم بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ۖ وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَائِفَةٌ مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢﴾ ﴾

گرنگی سورەتی نور

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿سُورَةٌ أَنزَلْنَاهَا﴾ واتە: ئەمە سورەتێکە ئێمە ناردوومانەتە خوارەوە ئاگاداری گرنگی تێدایە پێویستە لەبیری نەکەن ئەمەش ئەوە ناگەیەنێت گرنگی بە سورەتەکانی تر

---

[1] لقمان (١٠).

[2] واتە: ئەی محمد (ﷺ) بڵێ ئەی پەروەردگارم لێم خۆش بەو ڕەحمم پێ بکە وە تۆ چاکترینی میهرەبانانی.

نەدرێت ﴿وَفَرَضْنَٰهَا﴾ واتە: فەرزمان کردووە. موجاهیدو قەتادە دەڵێن: واتە حەڵاڵو حەرامو فەرمانو قەدەغەو - ئەمرو نەهی - سنوورەکانمان ڕوون کردووەتەوە تێیدا،[1] بوخاری دەڵێ: هەرکەسێك بە﴿وَفَرَّضْنَٰهَا﴾ خوێندوویەتیەوە،ئەڵێ: واتە: ئەم ئەرکە پێویستەمان خستووەتە سەر ئێوەو ئەوانەی دوای ئێوەش دێن.[2] ﴿وَأَنزَلْنَا فِيهَآ ءَايَٰتٍۭ بَيِّنَٰتٍ﴾ واتە: چەند نیشانەی ئاشکراشمان ناردووەتە خوارەوە ﴿لَّعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾ بەڵکو پەندو ئامۆژگاری لێ وەرگرن.

باسی تۆڵەی داوێنپیسی - زینا -

پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ٱلزَّانِيَةُ وَٱلزَّانِى فَٱجْلِدُوا۟ كُلَّ وَٰحِدٍ مِّنْهُمَا مِا۟ئَةَ جَلْدَةٍ﴾،[3] ئەم ئایەتە پیرۆزە باسی حوکمی داوێنپیسی - زینا - و چۆنیەتی حەد لێدانی دەکات کە بە درێژی لێی دەدوێین، داوێنپیس - زیناکەر - یان کچو کوڕە کە شووی نەکردووەو ژنی نەهێناوە - بکر - یان ژنو پیاوە شووی کردووەو ژنی هێناوە - محصن - کە ئازادو باڵغو عاقڵە، ئەگەر ژنی نەهێنابوو یان شووی نەکردبوو - بیکر بوو - حەدەکەی سەد قەمچیە - جەڵدەیە - لەسەر ئەوەیشەوە ساڵێك دووردەخرێتەوە لە وڵاتەکەی خۆی، وەك لە هەردوو صەحیحەکەدا هاتووە، لە ئەبو هورەیرەو زەیدی کوڕی خالیدی جوهەنیەوە لە بارەی ئەو دوو عەرەبە کۆچەریەوە کە هاتن بۆلای پێغەمبەری خودا (ﷺ) یەکێکیان گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا(ﷺ) ئەم کوڕەی من ڕەنجبەری - کرێگرتەی - ئەم پیاوە بووە، داوێن پیسی لەگەڵ ژنەکەی کردووە لە باتی ئەوەدا کە کوڕەکەم کردوویەتی سەد مەڕو کەنیزەیەکم داوە، پاشان پرسیارم کرد لە خەڵکی زانا، پێیان گوتم: سەد جەڵدە لەسەر کوڕەکەتە لەگەڵ ساڵێك دوورخستنەوەو ژنەکەی ئەم پیاوەش ڕەجم دەکرێت، پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرمووی: (سوێند بەو کەسەی گیانی منی بە دەستە بڕیارتان بۆ دەدەم بە کتێبی خودای گەورە، کەنیزەکو مەڕەکان دەگەڕێتەوە بۆ تۆ کوڕەکەشت سەد جەڵدەی لێ دەدرێتو ساڵێك دووردەخرێتەوە، بڕۆ ئەی ئونەیس - پیاوێك بوو لە بنەماڵەی ئەسلەم - بۆ لای ژنی ئەم پیاوە ئەگەر وتی داوێنپیسی کردووە - دانی پێدانا- ڕەجمی بکە) ئونەیسیش ڕۆیشت بۆ لای ژنەکەو دانی نا بە داوێن پیسیەکەیداو بەردبارانی کرد،[4] ئەمە بەڵگەیە لەسەر دوورخستنەوەو سەد جەڵدە، ئەگەر کوڕ ژنی نەهێنابوو یان کچ شووی نەکردبوو، بەڵام ئەگەر پیاو بوو یان ژن - محصن - هاوسەرێتیان گرتبوو بە نیکاحێکی ڕاستو

---

[1] الطبري (١٩/٨٩) الدر المنثور (٦/١٢٤).

[2] فتح الباري (٨/٣٠١).

[3] واتە: ژنو پیاوی زیناکەر هەر یەکێکیان سەد دار (شەلاق)یان لێ بدەن.

[4] فتح الباري (٥/٣٥٥)، مسلم (٣/١٣٢٤).

تەواو ئازادو باڵغو عاقڵیش بوون، ئەوە بەردەباران – ڕەجم – دەكرێن، وەك ئیمامی مالیك ڕیوایەتی كردووە لە ئیمامی عومەرەوە (ڕەزای خوای لێ بێت) كە هەڵساو سوپاسو ستایشی خوای گەورەی كردو پاشان گوتی: (أما بعد: ئەی خەڵكینە خودای گەورە محمدی (ﷺ) بە ڕاستی نارد، كتێبیشی پێدا ڕەوانە كرد یەكێ لەو ئایەتانە كە بۆی نارد ئایەتی بەردەبارانە – ڕەجم – خوێندمانەوەو باشیش لێی تێگەیشتین، پێغەمبەری خوا بەردبارانی كردوەو ئێمەش دوای ئەو كردوومانە، دەترسم ماوەیەك بەسەر خەڵكیدا بڕوات كەسێك بێژێت لە كتێبی خوا ئایەتی بەردباران – ڕەجم – نەبووە، بەهۆی وازهێنان لەو ئەركە كە خودای گەورە ناردوویەتیە خوارەوە گومڕا ببنو ڕێیان لێ تێك بچێت، بەردباران –ڕەجم– لە كتێبی خودا هەقە بۆ كەسێ كە داوێنپیسی كردبێت ئەگەر موحسەن بوو لە پیاوو ژندا، ئەگەر شایەت هەبوو یان سكی پڕبوو یان خۆی دانی پێدانا)[1] بوخاریو موسلیم ئەم حەدیسەیان بەدرێژی هێناوە لە صەحیحەكەیاندا لە فەرموودەیەكی ئیمامی مالیكەوە، ئەمە بەشێكە لەو فەرموودەیە كە مەبەستەكەی ئێمەی تێدایە لێرەدا.[2]

بەزەییتان نەبێت لەكاتی بەجێهێنانی حەددا

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَلَا تَأْخُذْكُم بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ ٱللَّهِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْآخِرِ﴾ واتە: لە حوكمی خودا بەزەیی نیە، واتە: بەزەیتان پیایاندا نەیەتەوەو سۆزتان بۆیان نەبێت لەبڕیارو شەرعی خودادا، بەڵام سۆزی سروشتی نەهی لێنەكراوە لەسەر بەجێهێنانی حەد، بەڵكو ئەو بەزەییەنەهی لێكراوە كە پاڵ بنێت بە فەرمانڕەواوە واز لەو بڕیاری حەدانە بێنێت، ئەوە بۆ ئەو فەرمانڕەوایە دروست نیە، موجاهید دەڵێ: ﴿وَلَا تَأْخُذْكُم بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ ٱللَّهِ﴾ بەجێهێنانی سنوورەكانی– حودودەكانی–خودایە كاتێك كە بەرزدەكرێتەوە بۆ فەرمانڕەوا جێبەجێ دەكرێت و ناوەستێنرێت، هەر بەم شێوەیە ڕیوایەت كراوە لە سەعیدی كوڕی جوبەیرو عەتای كوڕی ئەبو ڕەباحەوە[3] لەم فەرموودەیەدا هاتووە: (لەناو خۆتاندا لە یەكتری خۆش ببن لە حودودا ئەوەی بگاتەلای من لەحەددا جێبەجێ دەكرێت لەسەری)[4] خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْآخِرِ﴾ واتە: ئەگەر ئێوە بڕواتان بە خواو ڕۆژی دوایی هەیە هەڵسن بەو كارەو سنوورەكانی – حودودەكانی – خودا جێبەجێ بكەن لەسەر ئەوانەی كە داوێنپیسی دەكەنو باش لێیان دەن بەڵام با زۆر گرانو توند نەبێت،

---

[1] موطأ (٢/٨٢٣).

[2] فتح الباري (١٣/١٤٨)، مسلم (٣/١٣١٧).

[3] البغوي (٣/٣٢١).

[4] أبو داود (٤/٥٤).

بۆ ئەوەی ئەو کەسانە واز بێنن و جارێکی تر بەو کارە هەڵنەسن، کەسانی تریش تەمێ و دەرس وەرگرن لێی، لە موسنەددا هاتووە لە هەندێ لە هاوەڵەکانی پێغەمبەرەوە کە وتویانە: ئەی پێغەمبەری خوا(ﷺ) من کاتێك کە مەڕێك سەردەبڕم بەزەییم پێدا دێتەوە. پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: (لەوەدا پاداشت بۆ تۆ هەیە)[1].

حەددەکانی جێبەجێ بکەن لەبەرچاوی خەڵکی

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَآئِفَةٌ مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ واتە: با کۆمەڵێك لە خاوەنباوەڕان ئاگاداری ئەو لێدانە بن، ئامادەبوونی ئەو خەڵکەو لێدانی لەبەر چاویان سوکایەتیکردنە بەو داوێنپیسانە، بۆ ئەوەی جارێکی تر نزیکی ئەو کارە بەدڕەوشتیە نەکەونەوەو دەرسێکی باشیشە بۆیان کە لەبەر چاوی ئەو خەڵکە ئابڕوویان دەچێت و سوکایەتیان پێ دەکرێت، حەسەنی بەسری لەم ئایەتەدا دەڵێ: ﴿وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَآئِفَةٌ مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ واتە: بە ئاشکرا لێیان بدرێت بەدیارچاوی خەڵکیەوە، پاشان خودای مەزن دەفەرمووێت: ﴿الزَّانِي لَا يَنكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً﴾ ئەمە هەواڵێکە لە لایەن خوداوە کە پیاوی داوێنپیس دەبێت هەر ژنی داوێنتەڕ بخوازێت، یان ژنی بتپەرست، واتە چونکە پیاوی داوێنپیسیش ژنی داوێنپیس نەبێت بۆی نالوێت و دەستی ناکەوێ، چونکە وەك خۆی تاوانبارو یاخیە، یان ژنێکی بتپەرست کە بە تاوانی نازانێ و ئاساییە بە لایەوە هەر بەو شێوەیەش ﴿وَالزَّانِيَةُ لَا يَنكِحُهَا إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ﴾ یان بتپەرست بێت کە باوەڕی بە حەرامبوونی نیە، خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَحُرِّمَ ذَٰلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ﴾ واتە: ئەم کارە حەرامە بۆ خاوەنباوەڕان. واتە: خاوەنباوەڕ بۆی نیە کە ژنی داوێنتەڕ بخوازێت یان ژنی خاوەنباوەڕ بۆی نیە کە شو بکات بە پیاوی داوێنپیس و بەدڕەوشت. قەتادەو موقاتیلی کوڕی حەییان دەڵێن: خوای گەورە ژنی داوێنتەڕی حەرام کردووە لەسەر خاوەنباوەڕ کە مارەی بکات،[2] ئەم ئایەتە وەك ئەو ئایەتە وایە کە خودای گەورە دەفەرمووێت: ﴿مُحْصَنَٰتٍ غَيْرَ مُسَٰفِحَٰتٍ وَلَا مُتَّخِذَٰتِ أَخْدَانٍ﴾،[3] وە فەرموویەتی: ﴿مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَٰفِحِينَ﴾،[4] ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە عبداللە ی کوڕی عەمرەوە ڕەزای خوای لێ بێت

---

[1] أحمد (٥/٣٤).

[2] الدر المنثور (٦/١٢٧).

[3] النساء (٢٥)، واتە: لە کاتێکدا ئەو کەنیزەکانە پاکداوێن بن داوێنپیس (و زیناکاری بە ئاشکرا) نەبن و دۆستیان نەبێت (بە نهێنی بۆ زینا کردن).

[4] النساء (٢٤)، واتە: (بە مەرجێك) کە داوێنپاك بن و داوێنپیس نەبن.

– کە پیاوێك لە خاوەنباوەڕان ئیزنی خواست لە پێغەمبەری خوا(ﷺ) بۆ ژنێك کە مارەی بکات پێیان دەگوت – ئومومەهزول کە داوێنتەڕ بوو گوتبووی بەخێویشی دەکات دەڵێ: داوای ئیزنی کرد لە پێغەمبەری خوا(ﷺ) یان باسی ئەو ژنەی بۆ کرد، گوتی پێغەمبەری خوا(ﷺ) ئەم ئایەتەی بەسەردا خوێندەوە: ﴿ٱلزَّانِي لَا يَنكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَٱلزَّانِيَةُ لَا يَنكِحُهَآ إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ وَحُرِّمَ ذَٰلِكَ عَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ﴾،[1] ئیبنو ئەبی حاتمیش ڕیوایەتی کردووە لە ئەبو هورەیرەوە (ڕەزای خوای لێ بێت) دەڵێت: پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرموویەتی: (داوێنپیسی دار لێدراو داوێنپیس ی، وەك خۆی نەبێت ناخوازێت) ئەبو داودیش ڕیوایەتی کردووە[2].

﴿وَٱلَّذِينَ يَرْمُونَ ٱلْمُحْصَنَٰتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا۟ بِأَرْبَعَةِ شُهَدَآءَ فَٱجْلِدُوهُمْ ثَمَٰنِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا۟ لَهُمْ شَهَٰدَةً أَبَدًا ۚ وَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْفَٰسِقُونَ ﴿٤﴾ إِلَّا ٱلَّذِينَ تَابُوا۟ مِنۢ بَعْدِ ذَٰلِكَ وَأَصْلَحُوا۟ فَإِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٥﴾﴾

ئەم ئایەتە پیرۆزە باسی حوکمی شەلاقی ئەو کەسە دەکات کە بوختانی بۆ ژنێکی داوێنپاك دەکات، واتە ژنێکی ئازادی باڵغی داوێنپاك، وە هەر پیاوێکیش کە بوختانی بۆ بکرێت، ئەو کەسەی کە بوختانەکە دەکات شەلاقی لێ دەدرێت، خۆ ئەگەر ئەو کەسەی کە قسەکە دەکات بەڵگەی بە دەستەوە بێت لەسەر قسەکەی، شەلاقەکەی لێ نادرێت بۆیە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَٱلَّذِينَ يَرْمُونَ ٱلْمُحْصَنَٰتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا۟ بِأَرْبَعَةِ شُهَدَآءَ فَٱجْلِدُوهُمْ ثَمَٰنِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا۟ لَهُمْ شَهَٰدَةً أَبَدًا ۚ وَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْفَٰسِقُونَ﴾ واتە: وە ئەوانەی بوختان دەکەن بۆ ئافرەتانی داوێنپاك لە پاشان چوار شایەت ناهێنن بوختانکەرەکە سێ بڕیاری بەسەردا دەسەپێنرێت، ئەگەر بەڵگەی نەهێنا لەسەر ئەو قسەیەی کە گوتوویەتی، یەکەم هەشتا (٨٠) شەلاقی لێ دەدرێت، دوهەم: هەرگیز شایەتیشی لێ وەرناگیرێت، سێیەم: بەفاسیق و لەڕێلادەر دەژمێردرێتو بە(خاوەن عەدالەت) ڕاست دانانرێت نە لە لای خواو نە لە لای خەڵکی.

باسی پەشیمان بوونەوەی – تەوبەی – بوختانچی

پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿إِلَّا ٱلَّذِينَ تَابُوا۟ مِنۢ بَعْدِ ذَٰلِكَ وَأَصْلَحُوا۟ فَإِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾،[3] ئەم ئیستیسنایە (الاستثناء) دەگەڕێتەوە بۆ ڕستەی یەکەمو دووهەم لە سێ بڕیارەکە، بە نیسبەت شەلاقەکەوەئەوە ڕۆیشتووەو بەسەرچووە، با تەوبەی کردبێت یان هەر جەخت لەسەر قسەی خۆی

---

[1] احمد (٢/١٥٨)، النسائي في الكبرى (٦/٤١٥).

[2] أبو داود (٢/٥٤٣).

[3] واتە: جگە لەوانەی کە دوای ئەوە تەوبە دەکەنو کردەوەیان چاك دەکەن ئەوسا بە ڕاستی خوا لێخۆشبووی بە بەزەیی یە.

بكات، هیچ بڕیارێكی بۆ نیه دوای ئەوە بەبێ ناكۆكی – بلا خلاف – ئەگەر تەوبەی كرد شایەتی قبولْ دەكرێت، وە بڕیاری – حوكمی – لادەری لەسەر هەڵدەگیرێت، ئەمە قسەی سەعیدی كوڕی موسەیەبە– گەورەی تابعین – و كۆمەڵێك لە زانایانی پێشینە،[1] شەعبیو زەححاكیش گوتویانە: شایەتی قبولْ ناكرێت ئەگەر تەوبەیشی كردبێت مەگین دانی پێدا بنێ كە ئەو بوختانەی كردووە ئەو كاتە شایەتیەكەی قەبولْ دەكرێت،[2] والله أعلم.

﴿ وَٱلَّذِينَ يَرۡمُونَ أَزۡوَٰجَهُمۡ وَلَمۡ يَكُن لَّهُمۡ شُهَدَآءُ إِلَّآ أَنفُسُهُمۡ فَشَهَٰدَةُ أَحَدِهِمۡ أَرۡبَعُ شَهَٰدَٰتِۭ بِٱللَّهِ إِنَّهُۥ لَمِنَ ٱلصَّٰدِقِينَ ﴿٦﴾ وَٱلۡخَٰمِسَةُ أَنَّ لَعۡنَتَ ٱللَّهِ عَلَيۡهِ إِن كَانَ مِنَ ٱلۡكَٰذِبِينَ ﴿٧﴾ وَيَدۡرَؤُاْ عَنۡهَا ٱلۡعَذَابَ أَن تَشۡهَدَ أَرۡبَعَ شَهَٰدَٰتِۭ بِٱللَّهِ إِنَّهُۥ لَمِنَ ٱلۡكَٰذِبِينَ ﴿٨﴾ وَٱلۡخَٰمِسَةَ أَنَّ غَضَبَ ٱللَّهِ عَلَيۡهَآ إِن كَانَ مِنَ ٱلصَّٰدِقِينَ ﴿٩﴾ وَلَوۡلَا فَضۡلُ ٱللَّهِ عَلَيۡكُمۡ وَرَحۡمَتُهُۥ وَأَنَّ ٱللَّهَ تَوَّابٌ حَكِيمٌ ﴿١٠﴾ ﴾

نەفرین كردن – اللعان –

خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿ وَٱلَّذِينَ يَرۡمُونَ أَزۡوَٰجَهُمۡ وَلَمۡ يَكُن لَّهُمۡ شُهَدَآءُ إِلَّآ أَنفُسُهُمۡ فَشَهَٰدَةُ أَحَدِهِمۡ أَرۡبَعُ شَهَٰدَٰتِۭ بِٱللَّهِ إِنَّهُۥ لَمِنَ ٱلصَّٰدِقِينَ ﴾[3]، ئەم ئایەتە دەروویەكی تیایە بۆ هاوسەرانو دەروازەیەكی چاكە كاتێك یەكێكیان تاوانی داوێنپیسی دایە پالْ ئەوی ترو نەی دەتوانی بەڵگەی تەواوی لەسەر بێنێت، نەفرینی خوا لە خۆی دەكات ئەگەر درۆ بكات، وەك خوای گەورە فەرمانی پێكردووە، دەیهێنێت بۆ لای پێشەوا باسی ئەو كارە پیسە دەكات كە ژنەكەی پێی هەڵساوە دادوەریش چوارجار سوێندی دەدات بە خوا لە بری چوار شایەت ﴿ إِنَّهُۥ لَمِنَ ٱلصَّٰدِقِينَ ﴾ خودای لێ بە شایەت بگرێت كە لەو شایەتی دانەدا درۆ ناكات كە ئێژێ داوێن پیسی كردووە ﴿ وَٱلۡخَٰمِسَةُ أَنَّ لَعۡنَتَ ٱللَّهِ عَلَيۡهِ إِن كَانَ مِنَ ٱلۡكَٰذِبِينَ ﴾ واتە: با بۆ جاری پێنجەم بڵێ: ئەگەر ئەم قسەم درۆیە بەر نەفرینی خودا كەوم، ئەگەر ئەوەی گوت، لێی جیادەبێتەوە بەو نەفرین كردنە هەتا هەتایی لێی حەرام دەبێت، دەبێ مارەیشی بداتێ، ئەو كاتە تاوانی داوێنتەڕیەكە بەرەو ڕووی ژنەكە دەبێتەوە. سزای لە كۆڵ نابێتەوە هەتا ئەویش نەفرین دەكاتو چوار جار خودا بە شایەت بێنێتەوە كە مێردەكەی درۆ دەكات، بۆیە خوای گەورە

---

[1] الطبري (١٩/١٠٥).

[2] الطبري (١٩/١٠٣–١٠٨).

[3] واتە: ئەو (پیاوانە) بوختان بۆ خێزانەكانیان دەكەن وە بێجگە لە خۆیان هیچ شایەتێكیان نیە ئەوە شایەتی دانی هەریەك لەوانە (بەم جۆرەیە) كە چوار سوێند بە خوا بخوات كە بێگومان ئەو لە ڕاستگۆیانە.

فەرموویەتی: ﴿وَيَدْرَؤُا عَنْهَا الْعَذَابَ أَن تَشْهَدَ أَرْبَعَ شَهَـٰدَٰتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الْكَـٰذِبِينَ﴾ ئەو کاتە ژنەکە لە سزادان ڕزگاری دەبێت کە چوار جار خودای بە شایەت گرت کە مێردەکەی لە درۆزنانە، ﴿وَالْخَـٰمِسَةَ أَنَّ غَضَبَ اللَّهِ عَلَيْهَا إِن كَانَ مِنَ الصَّـٰدِقِينَ﴾ جاری پێنجەم ژنەکە دەڵێ: ئەگەر قسەی مێردەکەم ڕاست بێت، بەر غەزەبی خودا کەوم، بە زۆری پیاو بە لایەوە گرانە باسی ناموسی خۆی لەبەر دەم خەڵکیدا بکاتو تاوانی داوێنپیسی بداتە پاڵ خێزانی مەگین قسەکەی ڕاستە، بەڵام ناچارە، ژنەکەیش دەزانێت قسەی پیاوەکەی ڕاستە — گوتویەتی: داوێنپیسی کردووە — بۆیە جاری پێنجەم دەبێت بڵێت: بەر غەزەبی خوا کەوم ئەگەر قسەی مێردەکەم ڕاست بێت، ئەوەی بەر غەزەبی خوا دەکەوێت ڕاستیەکە دەزانێت بەڵام خۆی لێ لادەدات، پاشان خوای گەورە باسی سۆزو بەزەیی خۆی دەکات بەرامبەر بەندەکانی کە دەرگای لێ کردوونەتەوە لە کاتێکدا زۆر ناڕەحەتو بێ دەرەتاننو نازانن ڕوو لە کوێ بکەنو دەفەرمووێت: ﴿وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ﴾ واتە: ئەگەر سۆزو بەزەیی خوا نەبووایە ناڕەحەت دەبوونو زۆر شتیش بە لاتانەوە گران دەبوو بۆتان نەدەکرا ﴿وَأَنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ حَكِيمٌ﴾ واتە: لێبوردەیە بەرامبەر بەندەکانی خۆی، هەرچەندە بەندەکانی سوێندی گەورەو گرانیش بخۆن دوای ئەوەیش خوای گەورە هەر لێبوردەیەو لە گوناه خۆش دەبێت ﴿حَكِيمٌ﴾ واتە: کارزانە لەو بڕیارانەی کە دەیداتو فەرمان دەدا کە بەجێی بهێنن، یان وازی لێ بێننو مەیکەن، چەندین فەرموودە ڕیوایەت کراوە لە بارەی ئەم ئایەتەوەو چۆنیەتی کارپێکردنی، وە باسی هۆی هاتنەخوارەوەی ئەم ئایەتەو، وە لەسەر کام کەسێ لە هاوەڵەکان هاتووەتە خوارەوە.

هۆی دابەزینی ئایەتی نەفرین کردن (اللعان)

ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو عەباسەوە دەڵێ: کاتێك ئەم ئایەتە هاتە خوارەوە: ﴿وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَـٰتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَـٰنِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَـٰدَةً أَبَدًا وَأُولَـٰئِكَ هُمُ الْفَـٰسِقُونَ﴾ ئەو کەسانەی بوختان بۆ ژنی داوێنپاك دەکەن، چوار شایەتیش ناهێنن، هەشتا شەلاقیان لێ بدەن، شایەتیشیان هەرگیز لێ قبوول مەکەن، ئەوانە لەڕێی خودا لایان داوە، سەعدی کوڕی عوبادە — کە سەرۆکی ئەنصاریەکان بوو — ڕەزای خوای لێ بێت —وتی: ئاخۆ ئەم ئایەتە بەم شێوەیە هاتووەتە خوارەوە؟ پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرمووی: (ئەی کۆمەڵی ئەنصاریەکان گوێتان لێ نیە سەرۆکەکەتان — گەورەکەتان — چی ئەڵێت؟) وتیان: ئەی پێغەمبەری خوا(ﷺ) لۆمەی مەکە چونکە پیاوێکی بە غیرەتە — ئازایە — سوێند بە خوا هەرگیز ژنێکی نەخواستووە کچ نەبێت، وە هیچ ژنێکی تەڵاق نەداوە، کەسێك لە ئێمە توانیبێتی مارەی بکات لەبەر ئازایی‌و غیرەتی، — واتە کەس زاتی نەبووە ژنی سەعد

مارە بكات كاتێ تەڵاقی داوە، سەعد وتی: سوێند بە خوا ئەی پێغەمبەری خودا (ﷺ) من چاك دەزانم ئەو ئایەتە هەقەو خودایش ڕەوانەی كردووە. بەڵام من سەرم سوڕماوە لەوەی من ژنێكی داوێنپیسم بینی ڕانی (لنگی) بە ڕانی پیاوێكەوە بێت، ناتوانم هیچی لێ نەكەمو دەستی لێ نەدەم، هەتا چوار شایەتی لەسەر دەگرم، سوێند بە خوا شایەتیان لەسەر ناگرم هەتا كاری خۆی تەواو دەكات، ئەوەندەیان پێ نەچوو تا هیلالی كوڕی ئومەیە هات، -كە یەكێك بوو لەو سێ كەسەی خوای گەورە تەوبەی لێ قبوڵ كردن- لە كاتی عیشادا لە كێڵگەكەی گەڕایەوە، لە لای خێزانەكەی پیاوێكی دی، بە چاوی خۆی بینیو بە گوێی خۆی بیستی، خۆی ناڕەحەت نەكرد تا بەیانی ڕۆژ بووەوە - ڕۆیشت بۆ لای پێغەمبەری خوا(ﷺ) وتی: ئەی پێغەمبەری خوا(ﷺ) من هاتمەوە بۆ لای خێزانەكەم لە كاتی عیشادا، دیم پیاوێكی لە لایە،بە هەردوو چاوی خۆم بینیمو بە هەردوو گوێی خۆم بیستم، پێغەمبەری خوا پێی ناخۆش بوو ئەو هەواڵەی بۆ هێناو ناڕەحەت بوو لێی، ئەنصاریەكان لێی كۆبوونەوە وتیان: توشی ئەزموونی خۆمان بووین بەهۆی ئەو قسەوەكە سەعدی كوڕی عوبادە كردی. هەر ئێستا پێغەمبەری خوا(ﷺ) شەلاق دەدات لە هیلالی كوڕی ئومەیە، شایەتیەكەی لەناو خەڵكیدا بەتاڵ دەبێتەوە، هیلال وتی: بە خوا من بەهیوام خوای گەورە دەروویەكم لێ بكاتەوە، پاشان هیلال وتی: ئەی پێغەمبەری خوا(ﷺ) من دەبینم تۆ زۆر ناڕەحەتی لەسەر ئەوەی كە من بۆم باس كردیت! خودا خۆی دەزانێت من ڕاستكۆم، سوێند بە خودای گەورە پێغەمبەری خوا ویستی فەرمان بدات بە لێدانی، لەو كاتەدا خوای گەورە وەحی بۆ پێغەمبەرەكەی ناردە خوارەوە، كاتێك كە وەحی بۆ بهاتایە هاوەڵەكانی بە گۆڕانی دەمو چاویان دەزانی، واتە: وازیان لێ هێنا هەتا وەحیەكەی لەسەر تەواو بوو، ئەم ئایەتە هاتە خوار: ﴿وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُن لَّهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ﴾ وەحیەكە تەواو بوو لەسەر پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: (مژدەبێت ئەی هیلال خودا دەروازەو ڕێی دەرچوونی لە تۆ كردەوە) هیلال وتی: من خۆم بە هیوای ئەوە بووم لە پەروەردگاردەی مەزنی خۆم . پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرمووی: (بنێرن بە دوای ئەو ژنەدا) ناردیان بە دوایداو هات، پێغەمبەری خوا(ﷺ) ئایەتەكەی بەسەردا خوێندەوەو بۆی باس كردنو پێی وتن كە جەزرەبەی دواڕۆژ زۆر توندترە لە جەزرەبەی ئەم دنیایە، هیلال وتی: سوێند بە خوا، ئەی پێغەمبەری خوا(ﷺ) من ڕاستم كرد لەوەی كە وتم لە بارەیەوە ژنەكە وتی: درۆی كردووە، پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرمووی: (نەفرین لەیەكترکردنیان پێ بكەن) وترا بە هیلال: شایەتی بدە، ئەویش خودای كردە شایەت كە لەم بارەوە درۆ ناكات، لە جاری پێنجەمدا پێی وترا: ئەی هیلال لە خوا بترسە، چونكە جەزرەبەی دنیا سوكترە - هێواشترە - لە جەزرەبەی دواڕۆژ، ئەم كارە دەبێتە هۆی جەزرەبە دانت، وتی: بە خودا، خودا سزام نادات لەسەری وەك چۆن شەلاقی لێ نەدام لەسەری، لە جاری پێنجەمدا گوتی: بەر نەفرینی خوا كەوم

ئەگەر ئەم قسەیەم درۆبێت، پاشان بە ژنەکە وترا کە: چوار جار خوا بکە بە شایەت کە مێردەکەت درۆ دەکات، لە جاری پێنجەمدا پێی وترا لە خوا بترسە جەزرەبەی دنیا سوکترە لە جەزرەبەی دوارۆژ، ئەم کارە دەبێتە هۆی جەزرەبە دانت، ماوەیەك وەستاو، خەریك بوو دان بە تاوانەکەیدا بنێت، پاشان وتی بە خودا ئابڕووی هۆزەکەم نابەم، پاشان لە جاری پێنجەمدا وتی: ئەگەر قسەی مێردەکەم ڕاست بوو بەر غەزەبی خوا کەوم، پێغەمبەری خوا لێکی جیاکردنەوەو بڕیاریشی دا کە منداڵیان بە ناوی باوکیەوە بانگ نەکرێت، منداڵەکەیشی بە خراپ – حەرامزادە – ناونەبرێت، هەر کەسێك بوختان بۆ ئەو ژنەو منداڵەکەی بکات دەبێت حەدی – شەلاقی – لێ بدرێت، بڕیار درا لە لای مێردەکەی نەمێنێتەوە خۆراکیشی پێ نادرێت لەبەر ئەوەی بێ تەلاقدان لە یەکتری جیابوونەتەوەو مێردەکەیشی نەمرووە. پاشان فەرمووی: (ئەگەر ئەو منداڵەی بوو، قژی گژو سوورو ڕەش تێکەڵاوو لاق باریك بوو ئەوە منداڵی هیلالە، وە ئەگەر بووی ئەسمەرو – گەنم ڕەنگ – لاشە گەورەو لاق زلو سمت – پشت – پان بوو، ئەوە ئەو کەسەیە تاوانەکەت داوەتە پاڵی)، وەختێك ژنەکە منداڵی بوو، منداڵێکی لاشە گەورەی ئەسمەری لاقزلی سمت پان بوو، پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرمووی: (ئەگەرلەبەر سوێند نەبووایە، ئەو کاتە لە نێوان منو ئەو ژنەدا شتێکی تر دەبوو)، واتە بە شێوەیەکی تر مامەڵەم لەگەڵ دەکرد، عیکریمە دەڵێ: لە دوای ئەوەئەوکوڕە بوویە ئەمیری میسرو بە ناوی دایکیەوە بانگ دەکراو بە ناوی باوکیەوە بانگ نەدەکرا،[1] ئەبو داودیش هەر بەم شێوەیە ڕیوایەتی کردووە،[2] بۆ ئەم فەرموودەیە نموونە زۆرە لە صەحیحەکانو شوێنی ترشیدا، لە چەند ڕووەوە.

﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ جَآءُو بِٱلۡإِفۡكِ عُصۡبَةٞ مِّنكُمۡۚ لَا تَحۡسَبُوهُ شَرّٗا لَّكُمۖ بَلۡ هُوَ خَيۡرٞ لَّكُمۡۚ لِكُلِّ ٱمۡرِيٕٖ مِّنۡهُم مَّا ٱكۡتَسَبَ مِنَ ٱلۡإِثۡمِۚ وَٱلَّذِي تَوَلَّىٰ كِبۡرَهُۥ مِنۡهُمۡ لَهُۥ عَذَابٌ عَظِيمٞ ﴿١١﴾﴾

فەرموودەی بوختانەکە (الافك)

ئەم دە ئایەتە هەموو لەسەر دایکی موسڵمانان عائیشە (ڕەزای خوای لێ بێت) هاتە خوارەوە کاتێك دووڕووەکان ئەو بوختانەیان هەڵبەستو ئەو درۆ گەورەیان کرد، خوای گەورە هاتە جواب لێیان دەمکوتی کردنو پشتیوانی لە عائیشەو پێغەمبەرەکەی خۆی کرد (ﷺ) قورئانی نارده خوارەوە پاك داوێنی عائیشەی ڕاگەیاند ئابڕووی پێغەمبەرەکەی پاراستو فەرمووی: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ جَآءُو بِٱلۡإِفۡكِ عُصۡبَةٞ مِّنكُمۡۚ﴾ واتە: ئەوانەی ئەو بوختانەیان هەڵبەست دەستەیەك بوون لە خۆتان، واتە: یەكو دوو کەس نەبوون بەڵکو کۆمەڵێك بوون، یەکەم کەسێ کە بەر ئەو نەفرینە کەوت عبدالله ی کوڕی ئوبەی کوڕی

---

[1] احمد (١/٢٣٨).

[2] أبو داود (٢/٦٨٨).

سەلول بوو سەرۆکی دووڕووەکان، چونکە ئەو درۆکانی کۆدەکردەوەو بڵاوی دەکردەوە بەناو خەڵکیدا تا وای لێ هات هەندێ لە موسڵمانانیش پێوە گلانو باسیان دەکردو هەندێکی تریشیان بە دروستیان دەزانی، ئەم دەنگو باسە درێژەی کێشا هەتا ماوەی مانگێك تا قورئان هاتە خوارەوە. وەك باسەکە بە تەواوی لە فەرموودە صەحیحەکاندا هاتووە، ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە زوهریەوە دەڵێ: سەعیدی کوڕی موسەیبو عورووەی کوڕی زوبەیرو عەلقەمەی کوڕی وەقاسو عوبەیدالله کوڕی عبدالله ی کوڕی عوتبەی کوڕی مەسعود هەواڵیان دامێ لە فەرموودەکەی عائیشە خێزانی پێغەمبەر (ﷺ)وەکاتێك کە بوختانچیەکان بوختانەکەیان بۆ هەڵبەست، خوای گەورە پاکی عائیشەی ڕاگەیاند، هەموویان ئەو فەرموودانەی لایان بوو بۆیان گێڕامەوە، هەندێکیان باشتریان دەگێڕایەوەو چاکتر وەریان گرتبوو، منیش چاك تێگەیشتم لێیان لەو فەرموودەیەی کە بۆیان گێڕامەوە لە عائیشەوەو هەندێکیان ڕاستی یەکتریان دەسەلماند، باسیان کرد: کە عائیشە (ڕەزای خوای لێ بێت) خێزانی پێغەمبەر (ﷺ)فەرمویەتی: پێغەمبەری خوا(ﷺ) کاتێك بچوایە بۆ سەفەرێك لە نێوان ژنەکانیدا قورعەی ڕائەکێشا، هەر کامێکیان قورعەکەی بۆ دەربچووایە، پێغەمبەر (ﷺ) ئەوەی لەگەڵ خۆیدا دەبرد، عائیشە ئەڵێت: لە یەکێك لە غەزاکاندا قورعەی بۆ کردینو قورعەکە بۆ من دەرچوو، لەگەڵ پێغەمبەری خوا(ﷺ) چووم، ئەمە دوای دابەزینی ئایەتی خۆداپۆشین – الحجاب –بوو، منیش لەوسەفەرەدا لەناو کەژاوەدا سواردەکرامو دادەبەزێنرام، تا پێغەمبەر(ﷺ) لە غەزاکەی گەڕایەوە بۆ مەدینەو لە مەدینە نزیك بووینەوە شەوێ فەرمانی دا کە بارکەن وبکەونەڕێ، کە فەرمان درا بە بارکردن هەڵسام بۆ دەرکردنی پێویستی خۆم –قەزای حاجەت– ڕۆیشتم تا لە لەشکرەکە تێپەڕ بووم، کە پێویستی خۆم تەواو کرد گەڕامەوە بۆ لای بارخانەکەمەوە کە دەستم دا لە سنگم ملوانکەکەم پچڕابووەوە، ملوانکەکەیشم لەبەردی زەفار بوو گەڕامەوە کە بۆ ملوانکەکەم بگەڕێم، بۆی گەڕام درەنگی پێ خستم، ئەوانەی کە کەژاوەکەی منیان لە وشترەکە ئەنا هاتن کەژاوەکەیان هەڵگرتو نایانە سەر وشترەکەی کە سواری ئەبووم، وایان زانی کە لەناو کەژاوەکە دام، عائیشە (ڕەزای خوای لێ بێت) دەڵێ: ئەو وەختە ژنان سووك بوون، گۆشت قورسی نەکردبوون، هەر بە ئەندازەی نەمرو نەژی کەمیان دەخوارد، قورسیو سوکی کەژاوەکە کە هەڵیان گرتو نایان لە وشترەکە بە لایانەوە ئاسایی بوو، من ئەو وەختە کچێکی تازە ساڵ بووم، واتە: منداڵ بوومو قورس نەبووم، وشترەکەیان هەڵساندو ڕۆیشتن کە لەشکرەکە کەوتەڕێ ملوانکەکەم دۆزیەوەو هاتمەوە بۆ جێی لەشکرەکە، نە بانگکەری لێ بوو نە جوابدەرەوە، چوومەوە ئەو جێیەی کە لێی بووم، وا تێگەیم کە بۆم دەگەڕێنو دێن بە شوێنمدا، لەو وەختەدا کە لە جێگەکەی خۆمدا دانیشتبووم خەو گرتمیو نوستم، سەفوانی کوڕی موعەتەلی سەلەمی زەکەوانی لەدوای لەشکرەکەوە لە کۆتایی شەوا لێی نوستبوو، لە کۆتایی شەودا دەستی دایە ڕۆیشتن، لای

شوێنەکەی منەوە ڕۆژی لێ بووەوە، تارمایی کەسێکی نوستووی بەدی کرد، هات بە لامەوە کە چاوی پێم کەوت ناسیمیەوە، لە پێشی ئەمەدا کە ئایەتی خۆداپۆشین دانەبەزیبوو منی دیبوو بە (إنا لله وإنا الیه راجعون)ی ئەو خەبەرم بووەوە، ڕووی خۆمم بەو لیباسەی -جلانەی- لەبەرمدا بوو داپۆشی، سوێند بە خوا کەلیمەیەك قسەی لەگەڵ نەکردم، وتەیەکیشم لێ نەبیست جگە (إسترجاع)ەکەی تا وشترەکەی بیخ داو پێی نا بەسەر دەستی وشترەکەداو سواری بووم، سەری وشترەکەی ڕاکێشا تا هاتینە ناو لەشکرەکەوە لە وەختی گەرمای نیوەڕۆدا، بۆ حەسانەوە باریان لێ خستبوو، ئیتر ئەوەی لە بارەی منەوە تیاچوو تیاچوو — واتە تووشی ئەو بوختانە گەورە بوو ماڵی وێران بوو — ئەو کەسەی کە زۆر بوختانەکەی گەورە کرد عبدالله ی کوڕی ئوبەی کوڕی سەلولی دووڕوو بوو — موناف بوو —. هاتینەوە مەدینە، کە گەیشتینە مەدینە مانگێك نەخۆش کەوتم، خەڵکی هەر باسی ئەو بوختانەیان دەکرد کە ئەو بوختانچیانە هەڵیان بەستبوو، منیش هەواڵم لە هیچ نەبوو، هەر ئەوەندەی منی دەخستە گومانەوە لە نەخۆشیەکەمدا ئەو سۆزەی کە لە پێغەمبەرم (ﷺ) دەدی کە نەخۆش بوومایە ئەمجارە لێم نەدی، ئەوەندە نەبێت دەهاتە لام سەلامی دەکردو دەیفەرموو: نەخۆشیەکەتان چۆنە؟ ئەوە گومانی بۆ دروست دەکردم، هەستم بە خراپە — شەڕ — نەدەکرد، تا لە دوای ئەوە کە نەخۆشیەکەم بەرەو چاك بوونەوە چوو، هێشتا تەواو چاك نەبووبوومەوە، چوومە دەرێو ئوموموستەحیش لەگەڵمدا هات بۆ مەناسیح کە شوێنێکە لە دەری مەدینە، ئەو شوێنە جێی چوونە سەر ئاومان بوو، هەر شەواوشەو دەچووینە دەرێ بۆ سەراو، ئەوە لە پێش ئەوەدا بوو کە لە نزیك ماڵەکەماندا سەراوێك — ئاودەست خانەیەك — دروست بکەین، هەر وەك عەرەبی پێشوو وابووین، کە پێمان ناخۆش بوو ئاودەستخانەیەك لە نزیك خانووەکانمانەوە دروست بکەین، منو ئوموموستەح لێمان داو ڕۆیشتین، ئومو موستەح کچی ئەبو ڕوهمی کوڕی موتەلیبی کوڕی عبدالمناف بوو، دایکی موستەح کچی سەخری کوڕی عامیر بوو، پووری خوشکی دایکی — ئەبو بەکری سدیق بوو (ڕەزای خوای لێ بێت) ناوی ئومو موستەح سەلما بوو، کوڕەکەی کە موستەحە کوڕی ئەساسەی کوڕی عوببادەی کوڕی موتەلیب بوو — لە دوای قەزای حاجەت — منو کچی ئەبو ڕوهم ڕوومان کردە ماڵەوە، ئومو موستەح پێی هەڵکەوت لەو جلەی لەبەریدا بوو، گوتی: دەك ملی موستەح بشکێ! پێم گوت: چ شتێکی خراپت گوت! بۆ جوێن ئەدەی بە پیاوێك کە لە غەزای بەدردا بووبێت؟ گوتی: ئەی فڵانە بۆ تۆ نەتبیستووە کە چی گوتووە؟ گوتم: چی گوتووە؟ گوتیو هەواڵی ئەو خەڵکە بوختانچیانەی بۆ گێڕامەوە، نەخۆشی لەسەر نەخۆشیەکەم زیادی کرد،کە گەڕامەوە بۆ ماڵەوە پێغەمبەری خوا(ﷺ) هاتە لام سەلامی کرد، لە دوای سەلام فەرمووی: ئەوە چۆنە؟ گوتم: ئەی پێغەمبەری خوا(ﷺ) ئیزنم دەدەی بچمە لای دایكو باوکم؟ عائیشە دەڵێ: ئەو کاتە ئیزنی دام، چوومە لایانو بە دایکم گوت: ئەی دایکە خەڵکی باسی چی

دەکەن؟ گوتی: ئەی کچی خۆم خۆت نارەحەت مەکە، سوێند بە خوا، کەم وابووە کە ژنی جوان لای پیاوێ بوو‌بێت‌و ئەو پیاوە ئەو ژنەی خۆش بووێت‌و هەوێی زۆری ببێت‌و قسەی زۆری لە بارەوە نەکەن، عائیشە وتی: وتم (سبحان الله) بۆ خەڵکی لەمە دەدوێن؟ دەڵێ: ئەو شەوە تا ڕۆژوو بووەوە هەر گریام فرمێسکم نەدەنیشتەوە، خەو نەچووە چاوم، ڕۆژیشم لێ بووەوە هەر دەگریام، پێغەمبەری خوا(ﷺ) عەلی کوڕی ئەبو تالیب‌و ئوسامەی کوڕی زەیدی بانگ کرد (ڕەزای خوایان لێ بێت) لەو وەختەدا کە وەحی وەستابوو نەدەهاتە خوار، گفتوگۆی لەگەڵ کردن لە بارەی جیاکردنەوەی خێزانیەوە لە خۆی. عائیشە گوتی: ئوسامە لە بارەی پاکی خێزانی پێغەمبەرو (ﷺ) بوونی ئەو خۆشەویستی‌و ڕاستیەی کە لەگەڵیاندا هەیەتی ئەوەی دەیزانی گوتی بە پێغەمبەر (ﷺ) گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا: ئەوانە ئەهلی خۆتن، ئێمە لە بارەیانەوە جگە لە چاکە هیچی تر نازانین، عەلی کوڕی ئەبو تالب گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا(ﷺ) خودا ژنی لێ قات نەکردووی. جگە لەو ژن زۆرە، واتە دڵی خۆت نارەحەت مەکە، گومانت لێی هەیە تەڵاقی بدەو یەکێکی تر بهێنە، عائیشە دەڵێ: پێغەمبەری خوا بەریدەی بانگ کرد لێی پرسی: ئەی بەریدە تۆ هیچت لە عائیشە دیووە لێی بکەویتە گومانەوە؟ بەریدە گوتی: سوێند بەو کەسەی کە تۆی بە هەق ناردووە هیچ شتێکم لێ نەدیوە لێی کە چاوپۆشی لێ بکەم. جگە ئەوە کە کچێکی – جاریەیەکی – تازە ساڵەو دەخەوێت‌و ئاگای لە هەویری ماڵەوە نامێنێت‌و بزنی ناوماڵ دێن‌و هەویرەکەی دەخۆن عائیشە (ڕەزای خوای لێ بێت) دەڵێ: پێغەمبەری خوا لەسەر مینبەر ڕاوەستاو داوای مەعزەرەتی کرد لە خەڵکی لە عبدالله ی کوڕی ئوبەی کوڕی سەلول‌و موحاسەبەی بکات، چونکە بوختانی بۆ عائیشە کردووە، لەسەر مینبەر فەرمووی: ئەی کۆمەڵی موسڵمانان کێ پۆزشم بۆ دەکات دەربارەی پیاوێك کە ئێش‌و ئازاری ئەوم بەرامبەر ئەهل‌و بەیتم پێگەیوەتەوە؟ سوێند بە خوا، جگە لە چاکە بەرامبەر بە خێزانەکانم هیچی ترم نەدیوە، بوختانیان بۆپیاوێکیش کردووە جگە لە چاکە لەو پیاوە هیچ خراپەیەکی لێ نەبینیوە، لەگەڵ خۆمدا نەبێت نەهاتووەتە ماڵی ئێمەوە، سەعدی کوڕی موعاز هەڵساو گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا(ﷺ) من داوای پۆزشت لێ دەکەم، ئەگەر ئەو پیاوە لە ئەوس بێت لە گەردنی ئەدەین، ئەگەر لە برادەرانی خەزرەجیشمان بێت. فەرمانمان پێ دەکەی فەرمانەکەت بەجێ بێنین، عائیشە دەڵێ: سەعدی کوڕی عوبادە کە سەرۆکی خەزرەج بوو هەڵساو – سەعدی کوڕی عوبادە پیاوێکی چاك بوو – بەڵام سۆزی خزمایەتی هەڵەیەکی پێکرد بە سەعدی کوڕی مەعازی گوت: سوێند بە خوا نایکوژێن‌و ناتوانی بیکوژی، لە دوای ئەوە ئوسەیدی کوڕی حوزەیر کە ئامۆزای سەعدی کوڕی مەعاز بوو هەڵساو بە سەعدی کوڕی عوبادەی گوت: درۆت کرد، سوێند بە خوا دەیکوژێن، بە ڕاستی تۆ دوو ڕوویت، بەرگری لە دووڕووان دەکەیت، ئەوس‌و خەزرەج پەلاماری یەکتریان دا کە بە گژ یەکدا بچن، پێغەمبەری خوا(ﷺ) لەسەر مینبەرەکەی ڕاوەستابوو هەر خەریك بوو

ئارامی دەکردنەوە تا بێدەنگ بوون‌و ئەویش بێدەنگ بوو، عائیشە (ڕەزای خوای لێ بێت) دەڵێ: ئەو ڕۆژە هەر گریام فرمێسکم نەدەنیشتەوەو خەو نەدەچووە چاوم، شەوی دوایش هەر گریام‌و فرمێسکم نەئەنیشتەوەو خەو نەدەچووە چاوم، دایك‌و باوکم وایان زانی کە گریان جەرگم لەت دەکات، لەو وەختەدا کە ئەوان لام دانیشتبوون‌و منیش دەگریام ژنێك لە ئەنساریەکان ئیزنی خواست کە بێت بۆ لام، منیش ئیزنم داو هات دانیشت‌و دەگریا، عائیشە (ڕەزای خوای لێ بێت) دەڵێ: کە ئێمە بەو حاڵەوە بووین، پێغەمبەری خوا(ﷺ) هات‌و دانیشت، لەو ڕۆژەوە بوختانەکەم بۆ هەڵواسرابوو لەلامدا دانەنیشتبوو، مانگێك تێپەڕی لە بارەی منەوە هیچ وەحی نەهاتە خوارەوە، پێغەمبەری خوا(ﷺ) کە هات دانیشت‌و شایەتومانی هێناو لە دواییدا فەرمووی: أما بعد: ئەی عائیشە لە بارەی تۆوە ئەوەو ئەوەم پێگەیشتووە، ئەگەر بەری بیت لە خودا تەبریەت دەکات – ئەگەر پاك بیت خوا پاکیەکەت ڕادەگەیەنێت – ئەگەر گوناهێکیشت کردبێت داوای لێخۆشبوون بکە لە خوداو تەوبەی لێ بکە، چونکە بەندە کە دانی بە تاوانەکەی خۆیدا نا، تەوبەی کرد خوا تەوبەکەی لێ قبوڵ دەکات، کە پێغەمبەری خوا(ﷺ) قسەکەی تەواو کرد فرمێسکەکەم نیشتەوە، بە شێوەیەك نەما هەستم بە دڵۆپێك نەدەکرد کە لێی بێتە خوارێ، عائیشە گوتی: بە باوکم گوت: بابە لە باتی من تۆ وەڵامی پێغەمبەری خوا(ﷺ) بدەرەوە، باوکم گوتی: سوێند بە خوا نازانم چی وەڵامی پێغەمبەری خوا(ﷺ) بدەمەوە، عائیشە گوتی: بە دایکم گوت تۆ وەڵامی پێغەمبەر (ﷺ) بدەرەوە، دایکم گوتی: سوێند بە خوا نازانم چی وەڵامی پێغەمبەر (ﷺ) بدەمەوە، عائیشە گوتی: من کچێکی منداڵ بووم لە قورئان زۆر شارەزا نەبووم، گوتم: سوێند بە خوا دەزانم کە ئێوە ئەمەتان بیستووە تا لە دڵتاندا جێگیر بووە، بە تەواوی چەسپیووەتە دڵتان، بڕواتان پێ کردووە، ئەگەر بڵێم: من بێ تاوانم، –خودایش دەزانێ من بێ تاوانم– ئێوە بڕوام پێ ناکەن، ئەگەر دانیش بنێم بە شتێکدا – کە من ئاگام لێی نیە – خودایش ئاگادارە کە من بێ تاوانم، ئێوە باوەڕم پێ دەکەن، سوێند بە خوا من هیچ نموونەیەك بۆ ئێوەش‌و خۆیشم نابینم جگە لە نموونەی باوکی یوسف (سەلامی خوای لێ بێت) گوتی: کارو فەرمانی من لە بارەی یوسفەوە هەر خۆڕاگرتنە، هەر خودایە کە هانای پێ ببرێت لەسەر ئەو شتە کە ئێوە ئەیڵێن: ﴿فَصَبۡرٌ جَمِيلٌۖ وَٱللَّهُ ٱلۡمُسۡتَعَانُ عَلَىٰ مَا تَصِفُونَ﴾[1] لە دوای ئەوە وەرگەڕام‌و لەسەر جێگەکەم ڕاکشام، عائیشە دەڵێ: سوێند بە خوا ئەو کاتە دەمزانی کە من بێ تاوانم، دەشمزانی خوای گەورە لەبەر بێتاوانی من لەو بوختانە ڕزگارم دەکات، بەڵام سوێند بە خوا وام نەدەزانی کە خوای گەورە لە بارەی منەوە وەحی – نیگا –

---

[1] یوسف (١٨)، واتە: (وتی جا ئارام دەگرم) بە ئارام گرتنێکی چاك‌و پەسند خواش یارمەتی دەرمە لەسەر ئەوەی باسی دەکەن.

ڕەوانەبکاتو بخوێنرێتەوە، وە من خۆم بە کەمتر دەزانی کە خوای گەورە لە بارەی منەوە قسەیەکی وا بفەرمووێتو بخوێنرێتەوە، بەڵام بەهیوابووم کە پێغەمبەری خوا(ﷺ) لە خەودا خەوێ ببینێتو بەو خەوە بێتاوانیم دەربخات، عائیشە گوتی: سوێند بە خوا پێغەمبەری خوا(ﷺ) لە جێگەی خۆی نەجوڵاو هیچ کەسیش لە ئەهلو بەیتی نەچووە دەرێ تا خوای گەورە وەحی ناردە خوارەوە بۆ پێغەمبەری خوا(ﷺ) ئەوەندە نارەحەت دەبوو لە کاتی دابەزینی وەحیدا، تا وای لێدەهات لە ڕۆژی ساردی زستاندا لەبەر گرانی ئەو قورئانەی کە ڕەوانە دەکرا بۆی وەك مرواری – دور – عەرەقی لێ دەهاتە خوارێ، ئەم جارەیش گرتی. کە ئەو نارەحەتیەی لەسەر لاچوو پێکەنی یەکەم قسەیەك کە کردی ئەوە بوو فەرمووی: مژدە بێت ئەی عائیشە بە ڕاستی خودا بێتاوانی تۆی ڕاگەیاند، عائیشە ئەڵێ دایکم پێی وتم: هەڵسە بچۆرە لای، گوتم: سوێند بە خوا ناچمە لایو غەیری خوا سوپاسو ستایشی هیچ کەس ناکەم، هەر خوایە کە بێتاوانی منی ڕاگەیاندەوە، عائیشە گوتی: خوای گەورە ئەم دە ئایەتەی ناردە خوارەوە:﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ جَآءُو بِٱلۡإِفۡكِ عُصۡبَةٞ مِّنكُمۡۚ لَا تَحۡسَبُوهُ شَرّٗا لَّكُمۖ بَلۡ هُوَ خَيۡرٞ لَّكُمۡۚ لِكُلِّ ٱمۡرِيٕٖ مِّنۡهُم مَّا ٱكۡتَسَبَ مِنَ ٱلۡإِثۡمِۚ وَٱلَّذِي تَوَلَّىٰ كِبۡرَهُۥ مِنۡهُمۡ لَهُۥ عَذَابٌ عَظِيمٞ ﴿١١﴾ لَّوۡلَآ إِذۡ سَمِعۡتُمُوهُ ظَنَّ ٱلۡمُؤۡمِنُونَ وَٱلۡمُؤۡمِنَٰتُ بِأَنفُسِهِمۡ خَيۡرٗا وَقَالُواْ هَٰذَآ إِفۡكٞ مُّبِينٞ ﴿١٢﴾ لَّوۡلَا جَآءُو عَلَيۡهِ بِأَرۡبَعَةِ شُهَدَآءَۚ فَإِذۡ لَمۡ يَأۡتُواْ بِٱلشُّهَدَآءِ فَأُوْلَٰٓئِكَ عِندَ ٱللَّهِ هُمُ ٱلۡكَٰذِبُونَ ﴿١٣﴾ وَلَوۡلَا فَضۡلُ ٱللَّهِ عَلَيۡكُمۡ وَرَحۡمَتُهُۥ فِي ٱلدُّنۡيَا وَٱلۡأٓخِرَةِ لَمَسَّكُمۡ فِي مَآ أَفَضۡتُمۡ فِيهِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٤﴾ إِذۡ تَلَقَّوۡنَهُۥ بِأَلۡسِنَتِكُمۡ وَتَقُولُونَ بِأَفۡوَاهِكُم مَّا لَيۡسَ لَكُم بِهِۦ عِلۡمٞ وَتَحۡسَبُونَهُۥ هَيِّنٗا وَهُوَ عِندَ ٱللَّهِ عَظِيمٞ ﴿١٥﴾ وَلَوۡلَآ إِذۡ سَمِعۡتُمُوهُ قُلۡتُم مَّا يَكُونُ لَنَآ أَن نَّتَكَلَّمَ بِهَٰذَا سُبۡحَٰنَكَ هَٰذَا بُهۡتَٰنٌ عَظِيمٞ ﴿١٦﴾ يَعِظُكُمُ ٱللَّهُ أَن تَعُودُواْ لِمِثۡلِهِۦٓ أَبَدًا إِن كُنتُم مُّؤۡمِنِينَ ﴿١٧﴾ وَيُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمُ ٱلۡأٓيَٰتِۚ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٨﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ يُحِبُّونَ أَن تَشِيعَ ٱلۡفَٰحِشَةُ فِي ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَهُمۡ عَذَابٌ أَلِيمٞ فِي ٱلدُّنۡيَا وَٱلۡأٓخِرَةِۚ وَٱللَّهُ يَعۡلَمُ وَأَنتُمۡ لَا تَعۡلَمُونَ ﴿١٩﴾ وَلَوۡلَا فَضۡلُ ٱللَّهِ عَلَيۡكُمۡ وَرَحۡمَتُهُۥ وَأَنَّ ٱللَّهَ رَءُوفٞ رَّحِيمٞ﴾، هەمووی بێتاوانی منی تێدا ڕاگەیاند، پاشان عائیشە دەڵێ: ئەبو بەکر (ڕەزای خوای لێ بێت) لەبەر خزمایەتیو هەژاری میستەح (مسطح) یارمەتیو بژێوی میستەحی دەدا، گوتی: سوێند بە خوا ئیتر یارمەتیو کۆمەکی میستەح نادات لەبەر خاتری خزمایەتیو هەژاری. دوای ئەوەی ئەو بوختانەی بۆ عائیشە هەڵبەست،ئەوەبوو خوای گەورە ئەم ئایەتەی ناردە خوارەوە: ﴿ وَلَا يَأۡتَلِ أُوْلُواْ ٱلۡفَضۡلِ مِنكُمۡ وَٱلسَّعَةِ أَن يُؤۡتُوٓاْ أُوْلِي ٱلۡقُرۡبَىٰ وَٱلۡمَسَٰكِينَ وَٱلۡمُهَٰجِرِينَ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِۖ وَلۡيَعۡفُواْ وَلۡيَصۡفَحُوٓاْۗ أَلَا تُحِبُّونَ أَن يَغۡفِرَ ٱللَّهُ لَكُمۡۚ وَٱللَّهُ غَفُورٞ رَّحِيمٌ ﴾ ئەبو بەکر (ڕەزای خوای لێ بێت) گوتی: من زۆر حەز دەکەم خودا لێم خۆش بێت، یارمەتیەکەی گەڕاندەوە بۆ میستەح، کە وەختی خۆی بۆی

دەنارد، پاشان گوتی: سوێند بە خوا هەرگیز ئیترئەو موچەیەی لێ ناگرمەوە. عائیشە دەڵێ: پێغەمبەری خوا(ﷺ) پرسیاری لە زەینەبی کچی جەحش کرد – خێزانی پێغەمبەر – لە بارەی منەوە، فەرمووی: (ئەی زەینەب چیت زانیووەو چیت دیوە لە عائیشە) زەینەب وتی: ئەی پێغەمبەری خوا(ﷺ) چاوو گوێی خۆم لەوە دەپارێزم، سوێند بە خوا جگە لە چاکە هیچی تر نازانم، عائیشەئەڵێ: لە خێزانەکانی پێغەمبەر تەنها ئەو بوو کە وەك من وابێتو جوانو خاوەن پلە بێت لە لای پێغەمبەری خوا(ﷺ) خۆیم بەسەردا هەڵبرێت، بە هۆی خواناسیو لە خواترسیەوە خوای گەورە پاراستی لەو بوختانەو تووشی نەبوو، حەمنەی کچی جەحش کە خوشکی ئەو بوو، کەبەردەوام شەڕی لەسەر دەکرد لەگەڵ ئەوانەدا بوو کە تیاچوون، ئیبنو شەهاب دەڵێ: ئەمە کۆتایی ئەو ڕووداوە بوو لە بارەی ئەو تاقمەوەتراوە،[1] بوخاری و موسلیمیش ئەم حەدیسەیان ڕیوایەت کردووە لە صەحیحەکانیاندا لە فەرموودەکەی زوهرییەوە[2]،هەر بەم شێوەیەش ئیبنو ئیسحاق ڕیوایەتی کردووە لە زوهریەوە.[3] هەر بەو شێوەیە دەڵێ: یەحیای کوڕی عەبدی کوڕی عبدالله ی کوڕی زوبەیر بۆی گێڕامەوە لە باوکیەوە ئەویش لە عائیشەوە (ڕەزای خوای لێ بێت) وە عبدالله ی کوڕی ئەبو بەکری کوڕی محمدی کوڕی عەمری کوڕی حەزمی ئەنصاریەوە لە عومرەتەوە، ئەویش لە عائیشەوە بۆی گێڕاومەتەوە بەو شێوەیەی کە لە پێشەوە باسمان کرد، والله أعلم، خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ جَآءُو بِٱلۡإِفۡكِ﴾ واتە ئەوانەی کە درۆو بوختانەکەیان هەڵبەست ﴿عُصۡبَةٞ مِّنكُمۡ﴾ واتە: کۆمەڵێك بوون لە خۆتان، ﴿لَا تَحۡسَبُوهُ شَرّٗا لَّكُمۖ﴾ واتە: ئەی ئالی ئەبو بەکر وا مەزانن بۆ ئێوە خراپ دەبێت ﴿بَلۡ هُوَ خَيۡرٞ لَّكُمۡۚ﴾ واتە: بەڵکو بۆ ئێوە چاك بووە لە دونیاو لە ڕۆژی قیامەتدا، ڕاستگۆیی ئێوە دەردەخات لە دنیاو لە ڕۆژی قیامەتیشدا پلەی بەرزو بەڕێزە بۆتان، کە خوای گەورە ڕێزی لە عائیشە گرت (دایکی موسڵمانان) ڕەزای خوای لێ بێت لەو کاتەدا قورئانی ناردە خوارەوە بێتاوانی ئەوی ڕاگەیاند لە قورئانی پیرۆزدا، ئەو قورئانەی کە ﴿ لَّا يَأۡتِيهِ ٱلۡبَٰطِلُ مِنۢ بَيۡنِ يَدَيۡهِ وَلَا مِنۡ خَلۡفِهِۦۖ﴾،[4] بۆیە کاتێك ئیبنو عەباس چووە لای لە کاتی مردنیدا پێی گوت: مژدە بێت بۆ تۆ کە خێزانی پێغەمبەری خوا(ﷺ)و خۆشی دەویستی، جگە لە تۆش کچی

---

[1] احمد (١٩٤/١).

[2] فتح الباري (٣٠٦/٨)، مسلم (٢١٢٩/٤).

[3] إبن هشام (٣٠٩/٣).

[4] فصلت (٤٢)، واتە: بەتاڵ ڕووی تێ ناکات نە لە ئێستاو نە لە دواڕۆژدا (نە بە لێ کەمکردنو نە بە لێ زیادکردن).

ئەمێناوە بێتاوانی تۆش لە ئاسمانەوە هاتە خوارەوە.[1] ﴿لِكُلِّ ٱمۡرِيٕٖ مِّنۡهُم مَّا ٱكۡتَسَبَ مِنَ ٱلۡإِثۡمِۚ﴾ واتە: هەر کەسێك لەوانە کە لەو بارەیەوە قسەیان کردو ئەو بوختانەیان هەڵبەست بۆ دایکی موسڵمانانو عائیشە (ڕەزای خوای لیٚ بێت) ئەو قسە ناشرینەیان بڵاوکردەوە بەشێکی گەورەیان هەیە لەو جەزرەبەیەدا ﴿وَٱلَّذِي تَوَلَّىٰ كِبۡرَهُۥ مِنۡهُمۡ﴾ وتراوە: ئەوەی یەکەمجار ئەو بوختانەی هەڵبەست، وتراویشە: ئەو کەسەی دەگەڕا بە شوێن ئەو بوختانەداو کۆی دەکردەوەو بڵاوی دەکردەوە بەناو خەڵکیدا ﴿لَهُۥ عَذَابٌ عَظِيمٞ﴾ واتە: جەزرەبەی گرانو گەورە بۆ ئەو کەسەیە ئەو بوختانەی هەڵبەست کە عبدالله ی کوڕی ئوبەی کوڕی سەلولە بەر نەفرینی خوا کەویٚو ڕووی ڕەش بێت.

﴿لَّوۡلَآ إِذۡ سَمِعۡتُمُوهُ ظَنَّ ٱلۡمُؤۡمِنُونَ وَٱلۡمُؤۡمِنَٰتُ بِأَنفُسِهِمۡ خَيۡرٗا وَقَالُواْ هَٰذَآ إِفۡكٞ مُّبِينٞ ﴿١٢﴾ لَّوۡلَا جَآءُو عَلَيۡهِ بِأَرۡبَعَةِ شُهَدَآءَۚ فَإِذۡ لَمۡ يَأۡتُواْ بِٱلشُّهَدَآءِ فَأُوْلَٰٓئِكَ عِندَ ٱللَّهِ هُمُ ٱلۡكَٰذِبُونَ ﴿١٣﴾﴾

دەرس دادانی خاوەنباوەڕان لەسەر بڵاوکردنەوەی بوختان هەڵبەستن

ئەمە دەرس دادانو ئامۆژگاریەکی گرنگ بوو خوای گەورە لەم بەسەرهاتەی عائیشەدا (ڕەزای خوای لیٚ بێت) پیشانی خاوەنباوەڕانی دا، کاتێك کە هەندێکیان ڕۆچوون لەو کارە خراپەداو خۆیان تلاند بەو بوختانەوە کە هەڵبەسترابوو، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿لَّوۡلَآ﴾ واتە: چاکتر نەبوو بۆ خاوەنباوەڕان ﴿إِذۡ سَمِعۡتُمُوهُ﴾ واتە: کاتێك کە گوێیان لەو قسەیە بوو کە هەڵبەسترا بۆ دایکی موسڵمانان عائیشە (ڕەزای خوای لیٚ بێت) ﴿ظَنَّ ٱلۡمُؤۡمِنُونَ وَٱلۡمُؤۡمِنَٰتُ بِأَنفُسِهِمۡ خَيۡرٗا﴾ واتە: بەباشی لێکیان بدایەتەوە بۆ خۆیان خۆ ئەگەر ئەو کارە بۆ ئەوان ناشێتو خراپەو شایانی ئەوان نیە، دیارەو ڕوونە کە زۆرترو زیاتر شایانی دایکی موسڵمانان نیە،ئەڵێن:کاتێك ئەم ئایەتە هاتەخوارەوە خوای گەورە باسی ئەو کەسانەی کرد کە بوختانەکەیان هەڵبەست: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ جَآءُو بِٱلۡإِفۡكِ عُصۡبَةٞ مِّنكُمۡ﴾ کە حەسانو هاوەڵەکانی بوون ئەوانەی کە ئەو قسانەیان دەکرد، پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿لَّوۡلَآ إِذۡ سَمِعۡتُمُوهُ ظَنَّ ٱلۡمُؤۡمِنُونَ﴾ واتە: بۆچی هەر کاتێك ئەو قسەیان بەرگوێ کەوت بە چاکیان لێك نەدایەوە وەك ئەبو ئەیوبو ژنەکەی،[2] وە دەفەرموێت: ﴿ظَنَّ ٱلۡمُؤۡمِنُونَ وَٱلۡمُؤۡمِنَٰتُ بِأَنفُسِهِمۡ خَيۡرٗا﴾ واتە: با چاکیان لێك بدایەتەوە چونکە دایکی موسڵمانان زیاترو چاکترە لەوانو دوورترە لەو قسەو بێتاوانترەو لە ڕاستیەوە

---

[1] فتح الباري (٨/٣٤٠).

[2] الطبري (١٩/١٢٩).

دووره ﴿وَقَالُوا۟﴾ واته: به زمانی خۆیان بیانگوتایه ﴿هَٰذَآ إِفْكٌ مُّبِينٌ﴾ واته: ئەمە درۆیەکی ئاشکرایە بۆ دایکی موسڵمانانی هەڵدەبەستن، ئەو ڕووداوە جێی گومان نیە، چونکە هاتنی دایکی موسڵمانان بە سواری وشتری سەفوانی کوڕی موعەتەل (صفوان بن معطل) لە کاتی نیوەڕۆدا سوپاکە هەموو ئەوە دەبینن‌و پێغەمبەری خوا(ﷺ) لە نێوانیان دایە ئەگەر ئەو کارە گومانێکی تێدا بووایە، ئا بەو شێوەو بەو ئاشکراییە نەدەبوو، کە بەو شێوەیەو لەبەر چاوی ئەو خەڵکەوە نەدەهاتن، بەڵکو ئەگەر شتی وا ببووایە، بە پەنهانی‌و دوور لە چاوی خەڵکی دەهاتن، خۆی ئەمە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە ئەو خەڵکە بختانچیە هەڵیانبەستبوو، درۆیەکی ئاشکراو بوختانێکی گەورەو قسەیەکی ناشیرین‌و بەدفەڕی زیانبەخش بوو بۆیان، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿لَّوْلَا﴾ واتە: بۆچی ئەوانە ﴿جَآءُو عَلَيْهِ بِأَرْبَعَةِ شُهَدَآءَ﴾ چوار شایەتیان لەسەر ڕاستی ئەو قسەیەی کە کردیان نەهێنا شایەدیان بۆ بدەن لەسەر ڕاستی قسەکەیان ﴿فَإِذْ لَمْ يَأْتُوا۟ بِٱلشُّهَدَآءِ فَأُو۟لَٰٓئِكَ عِندَ ٱللَّهِ هُمُ ٱلْكَٰذِبُونَ﴾ خۆ ئەگەر شایەتیشیان نەدەهێناو ناشی هێنن ئەوانە لای خودا بە درۆزن‌و بەدخو دەژمێردرێن.

﴿وَلَوْلَا فَضْلُ ٱللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُۥ فِى ٱلدُّنْيَا وَٱلْءَاخِرَةِ لَمَسَّكُمْ فِى مَآ أَفَضْتُمْ فِيهِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٤﴾ إِذْ تَلَقَّوْنَهُۥ بِأَلْسِنَتِكُمْ وَتَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُم مَّا لَيْسَ لَكُم بِهِۦ عِلْمٌ وَتَحْسَبُونَهُۥ هَيِّنًا وَهُوَ عِندَ ٱللَّهِ عَظِيمٌ ﴿١٥﴾﴾

باسی سۆزی خودا بۆ ئەوانەی بوختانەکەیان کرد کە یارمەتی دان تەوبە بکەن

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَلَوْلَا فَضْلُ ٱللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُۥ فِى ٱلدُّنْيَا وَٱلْءَاخِرَةِ﴾ ئەگەر خودا چاکەی لەگەڵ نەکردنایەو بەزەیی پێتاندا نەهاتایەوە ئەی بوختان چیەکان، بەهۆی باوەڕبوونتان بە خودا لەسەر ئەو بوختانەی هەڵتانبەست بۆ عائیشە، خودا تەوبەو پاڕانەوەی لێ وەرنەدەگرتن لە دنیاو لە ڕۆی قیامەتدا لێتان خۆش نەدەبوو، ﴿لَمَسَّكُمْ فِى مَآ أَفَضْتُمْ فِيهِ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾ تووشی سزایەکی گەورە دەبوون لەبەر ڕۆچوونتان لەو بوختانەدا، ئەمە لە بارەی ئەوانەوە کە خاوەن باوەڕ بوون، بەهۆی ئەو باوەڕەوە خودا تەوبەی لێ قبووڵ کردن وەك میستەح‌و حەسسان‌و حەمنەی کچی جەحش کە خوشکی زەینەبی کچی جەحش بوو، بەڵام ئەو دووڕووانەی کە بوختانەکەیان کرد وەك عبداللە ی کوڕی ئوبەی کوڕی سەلول‌و هاوەڵەکانی بەری ئەم ئایەتە ناکەون، چونکە ئەوان باوەڕیان نیەو ئاکاری چاکیشیان نیە کە بە ئەندازەی ئەوە بێت یان لەبەریدا بوەستێت، هەر بەو شێوەیە حاڵی ئەوانەش کە هەڕەشەیان لێ دەکرێت لەسەر کارێکی دیاری کراو کە گشتی‌و پەیوەست بێت بەو تەوبە نەکردنەو یان ئاکاری چاك بەری نەگرێت‌و هاوتای بکات یان قورستری بکات بۆی. خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ إِذْ تَلَقَّوْنَهُۥ

بِأَلۡسِنَتِكُمۡ﴾ موجاهیدو سەعیدی کوڕی جوبەیر دەڵێن: واتە: کاتێك بۆ یەکتریان دەگێڕایەوە،[1] ئەو دەیگوت من لە فڵانە کەسم بیست، ئەوی تر دەیگوت من لە فڵانە کەسم بیست، ئەوی تر دەیگوت: فڵانە کەس وای گوت، هەندێکی تر ئەم ئایەتەیان بە شێوەیەکی تر دەخوێندەوە: ﴿ إِذۡ تَلِقُونَهُۥ بِأَلۡسِنَتِكُمۡ﴾ واتە: کاتێك ئەم بوختانەتان بە دەماودەم لە یەکترەوە وەردەگرت، لە سەحیحی بوخاریدا هاتووە کە عائیشە (ڕەزای خوای لێ بێت) بەم شێوەیە ئەم ئایەتەی خوێندووەتەوە.[2] وتی: (هو من ولق القول) واتە: درۆیەکی وەها کە خاوەنەکەی بەردەوام بێت لەسەری، عەرەب ئەڵێن: (ولق فلان مني السير) کاتێك کەسێك هەر بەردەوام بێت لەسەر ڕۆیشتن. بەڵام خوێندنەوەی یەکەم مەشهورترو باشترە کۆمەڵی زانایان ڕایان لەسەریەتی، بەڵام خوێندنەوەی دووەم لە دایکی موسڵمانانەوە ڕیوایەت کراوە: ﴿وَتَقُولُونَ بِأَفۡوَاهِكُم مَّا لَيۡسَ لَكُم بِهِۦ عِلۡمٞ ﴾ واتە: وە بە زمانتان شتێك دەڵێن کە زانیاریتان دەربارەی نەبوو، یانی ئەوەی دەماودەم دەتانگوتو بۆ یەکتریتان باس دەکرد لە بارەی دایکی موسڵمانانەوە، واتان دەزانی شتێکی زۆر سوكو ئاسانە، خۆ ئەگەر خێزانی پێغەمبەریش (ﷺ) نەبوایە هەر ئاسان نەدەبوو، ئەی ئەو قسانە بەرامبەر خێزانی پێغەمبەر(ﷺ) بکرێت کە گەورەی پێغەمبەرانو کۆتا پێغەمبەرەدەبێ چۆن بێت؟لەلای خودا زۆرگەورەیە کەئەوبوختانەبۆخێزانی پێغەمبەرەکەی(ﷺ) بکرێت خوای گەورە زۆر توندو تیژە لەسەر ئەوە، چونکە خودا شتی وا بە ڕەوا نابینێت بۆ ژنی پێغەمبەرێك لە پێغەمبەرەکان هەرگیزو هەرگیز، کەواتە چۆن بە ڕەوای دەبینێت بۆ بەڕێزترین ژنی پێغەمبەرێك کە بەڕێزترینی نەوەی ئادەمە لە دونیاو لە قیامەتدا؟ بۆیە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿ وَتَحۡسَبُونَهُۥ هَيِّنٗا وَهُوَ عِندَ ٱللَّهِ عَظِيمٞ ﴾ واتە: ئێوە ئەو قسەیە بە لاتانەوە ئاسانو ئاساییە، بەڵام لەلای خودا زۆر گەورە بوو، لە هەردوو صەحیحەکەدا هاتووە پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرموویەتی: (کەسی وا هەیە قسەی وا دەکات خودا لەخۆی دەرەنجێنێت، نازانێ چەندێ لە خراپەدا ڕۆچووە، بە دووری نێوان ئاسمانو زەمین بەناو ئاگردا دەچێتە خوارەوە) لە ڕیوایەتێکی تردا هاتووە (هیچ گوێ بەو قسەیە نادات).[3]

﴿وَلَوۡلَآ إِذۡ سَمِعۡتُمُوهُ قُلۡتُم مَّا يَكُونُ لَنَآ أَن نَّتَكَلَّمَ بِهَٰذَا سُبۡحَٰنَكَ هَٰذَا بُهۡتَٰنٌ عَظِيمٞ ﴿١٦﴾ يَعِظُكُمُ ٱللَّهُ أَن تَعُودُواْ لِمِثۡلِهِۦٓ أَبَدًا إِن كُنتُم مُّؤۡمِنِينَ ﴿١٧﴾ وَيُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمُ ٱلۡأٓيَٰتِۚ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٨﴾﴾

جارێکی تریش دەرس دادان

---

[1] الطبري (١٣٢/١٩).

[2] فتح الباري (٣٤٠/٨).

[3] فتح الباري (٣١٤/١١)، مسلم (٢٢٩٠/٤).

ئەمەیش دەرس دادانێکی ترە دوای دەرسی یەکەم، کە خودای مەزن فەرمان دەکات بە خاوەن باوەڕان کە گومانی باش بەرن بە یەکتری، واتە: کاتێك کە گومانی شتێك برا بە کەسێکی بەڕێزو شایەنی ئەو قسەیە نەبوو، چاکتر وایە کە گومانی باش ببرێتو جگە لەوە هیچ شتێکی تر بە بیردا نەیەت، خۆ ئەگەر شتیٚ لەدنەدانی شەیتان هات بەدڵدا یان بەخەیاڵدا، نابێت باس بکرێت، چونکە پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرموویەتی: (خودای مەزن چاوپۆشی کردووە لەو شتەی کە بە دڵی ئومەتی مندا دێت هەتا نەیڵێتو نەیکات)،ئەم فەرمودەیە لە هەردوو صەحیحەکەدا بوخاریو موسلیم هێناویانە،[1]

خودای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَلَوْلَآ إِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُم مَّا يَكُونُ لَنَآ أَن نَّتَكَلَّمَ بِهَٰذَا﴾ واتە: دەبوایە کاتێك ئەو قسەیەتان بیست بتان گوتایە: ئێمە چیمان بەسەر ئەو قسەوە هەیە، بۆمان نیە لە دەممان بێتە دەرو باسی بکەین، هیچ کەسێك لێمان ببیستێ، ﴿سُبْحَٰنَكَ هَٰذَا بُهْتَٰنٌ عَظِيمٌ﴾ پاکیو بێ عەیبی بۆ خودایە، ئەمە بوختانێکی زۆر گەورەیە کە باسی خێزانی پێغەمبەری خوا(ﷺ) بەو شێوەیە بکرێت، پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿يَعِظُكُمُ ٱللَّهُ أَن تَعُودُوا۟ لِمِثْلِهِۦٓ أَبَدًا﴾ واتە: خودا ئامۆژگاریتان دەکات کە هەرگیز نەگەڕێنەوە بۆ وێنەی ئەوەی کە ڕوویداو هەڕەشە لەو کەسانە دەکات کە بوختانی وا هەڵدەبەستن لەمەوبەدوا، بۆیە فەرموویەتی: ﴿إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ﴾ واتە: ئەگەر ئێوە بڕواتان بە خواو پەیامەکەی هەیەو ڕێز لە پێغەمبەری خوا(ﷺ) دەگرن، بەڵام ﴿وَيُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمُ ٱلْءَايَٰتِ﴾ واتە: خودای مەزن نیشانەو بڕیارو فەرمانەکانی بۆ ئێوە ڕوون دەکاتەوە ﴿وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾ واتە: زانایە بەوەی کە بۆ عەبدەکانی دەشیٚو وە کارزانە لە بڕیارو فەرمانەکانیدا کە دەیدا بۆیان.

﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ يُحِبُّونَ أَن تَشِيعَ ٱلْفَٰحِشَةُ فِى ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِى ٱلدُّنْيَا وَٱلْءَاخِرَةِ ۚ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿١٩﴾﴾

دەرس دادانی ئەوانەی حەز دەکەن تۆمەتی داوێنپیسی لەنێوان موسڵماناندا بڵاوبکەنەوە

ئەمە دەرسی سێهەمە، خوای گەورە ئەیدا لەبارەی ئەو کەسەی کە قسەیەکی خراپ دەبیستیٚو شتیٚ دەکەوێتە خەیاڵیو باسی دەکات، با زۆر لەسەری نەڕواتو بڵاوی نەکاتەوەو دنیای پێدابگرێت، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ يُحِبُّونَ أَن تَشِيعَ ٱلْفَٰحِشَةُ فِى ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِى ٱلدُّنْيَا وَٱلْءَاخِرَةِ ۚ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾ واتە: ئەوانەی حەزدەکەن کە کاری بێناموسی لەناو خاوەن

[1] فتح الباري (١١/٥٥٧)، مسلم (١/١١٦، ١١٧).

باوەڕاندا بڵاوبکەنەوە ﴿لَهُمۡ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي ٱلدُّنۡيَا﴾ واتە: سزای بە ژانیان دەدرێت لە دنیادا، واتە: شەلاقیان لێ دەدرێت: ﴿وَٱلۡأٓخِرَةِۚ﴾ لە ڕۆژی قیامەتیشدا جەزرەبە دەدرێن: ﴿وَٱللَّهُ يَعۡلَمُ وَأَنتُمۡ لَا تَعۡلَمُونَ﴾ واتە: خوا دەزانێت‌و ئێوە نازانن، یانی خودا ئاگای لێتانە، هەموو کارەکان بگێڕنەوە بۆ لای خودا، ئەو کاتە دەکەونە سەر ڕاستەڕێ. ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە سەوبانەوە ئەویش لە پێغەمبەرەوە (ﷺ) کە فەرموویەتی: (بەندەکانی خودا ئازار مەدەن‌و قسەی ناشیرین مەخەنە شوێنیان – بوختانیان بۆ مەکەن – مەگەڕێن بە شوێن ناموسیاندا – عەیب‌و عاریاندا – چونکە هەر کەسێك بە شوێن عەیب‌و عاری برای موسڵمانی خۆیدا بگەڕێت، خودایش بەشوێن عەیب‌و عاری ئەودا دەگەڕێت، هەتا لە ماڵەکەی خۆیدا ئابڕووی دەبات)[1].

﴿ وَلَوۡلَا فَضۡلُ ٱللَّهِ عَلَيۡكُمۡ وَرَحۡمَتُهُۥ وَأَنَّ ٱللَّهَ رَءُوفٞ رَّحِيمٞ ﴿٢٠﴾ ۞ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَتَّبِعُواْ خُطُوَٰتِ ٱلشَّيۡطَٰنِۚ وَمَن يَتَّبِعۡ خُطُوَٰتِ ٱلشَّيۡطَٰنِ فَإِنَّهُۥ يَأۡمُرُ بِٱلۡفَحۡشَآءِ وَٱلۡمُنكَرِۚ وَلَوۡلَا فَضۡلُ ٱللَّهِ عَلَيۡكُمۡ وَرَحۡمَتُهُۥ مَا زَكَىٰ مِنكُم مِّنۡ أَحَدٍ أَبَدٗا وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ يُزَكِّي مَن يَشَآءُۗ وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٞ ﴿٢١﴾ ﴾

وەبیرهێنانەوەی چاکەکانی خوداو ئاگادارکردنەوە لە شوێنکەوتنی شەیتان

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَلَوۡلَا فَضۡلُ ٱللَّهِ عَلَيۡكُمۡ وَرَحۡمَتُهُۥ وَأَنَّ ٱللَّهَ رَءُوفٞ رَّحِيمٞ﴾ واتە: ئەگەر سۆزو بەزەیی خوا نەبووایە ئەوکاتە شتێکی تر دەبوو، بەڵام خودا زۆر میهرەبان‌و دڵۆڤانە بەرامبەر بەندەکانی خۆی، دەبوورێت لەو کەسانەی کە پەشیمان دەبنەوە لەو ڕووداوەی کە ڕوویدا لێیان‌و ئەوانیش پاك دەبنەوە بەو شەلاقەی کە لێیان دەدرێت. پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَتَّبِعُواْ خُطُوَٰتِ ٱلشَّيۡطَٰنِۚ وَمَن يَتَّبِعۡ خُطُوَٰتِ ٱلشَّيۡطَٰنِ فَإِنَّهُۥ يَأۡمُرُ بِٱلۡفَحۡشَآءِ وَٱلۡمُنكَرِۚ وَلَوۡلَا فَضۡلُ ٱللَّهِ عَلَيۡكُمۡ وَرَحۡمَتُهُۥ مَا زَكَىٰ مِنكُم مِّنۡ أَحَدٍ أَبَدٗا وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ يُزَكِّي مَن يَشَآءُۗ وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٞ﴾،[2] ئەمە فەرمان کردنە بە دوورکەوتنەوەو خۆ لادان لە شوێنکەوتنی شەیتان بە ڕەوانترین‌و بەهێزترین‌و کورتترین دەستەواژە عەلی کوڕی ئەبو تەلحە دەڵێ لە ئیبنو عەباسەوە ﴿خُطُوَٰتِ ٱلشَّيۡطَٰنِ﴾ واتە: کرداری

[1] أحمد (٢٧٩/٥).

[2] واتە: ئەی ئەوانەی باوەڕتان هێناوە بە دوای هەنگاوەکانی شەیتاندا مەڕۆن وە هەر کەس شوێن هەنگاوەکانی شەیتان بکەوێت،چونکە بە ڕاستی شەیتان فەرمان دەکات بە کاری زۆر ناشیرین (زینا)و خراپە ئەگەر بەهرەو میهرەبانی خوا نەبووایە بە سەرتانەوە هەرگیز کەسێك لە ئێوە پوخت‌و پاك نەدەبووەوە بەڵام خوا هەر کەسی بوێت پاکی دەکاتەوە خوا بیسەری زانایە.

شەیتان،[1] عیکریمە دەڵێ: ﴿خُطُوَٰتِ ٱلشَّيۡطَٰنِ﴾ دڵەڕاوکێکانی (وەسوەسەکانی) شەیتان. قەتادە دەڵێ: هەموو گوناهێك لە هەنگاوەکانی شەیتانە،[2] ئەبو میجلەز دەڵێ: ئەو نەزرانەی دەکرێن لە ڕێی ناڕەوادا – گوناهدا – لە هەنگاوەکانی شەیتانە،[3] خودای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلَوۡلَا فَضۡلُ ٱللَّهِ عَلَيۡكُمۡ وَرَحۡمَتُهُۥ مَا زَكَىٰ مِنكُم مِّنۡ أَحَدٍ أَبَدٗا﴾ واتە: ئەگەر خودا تەوبەی قبوڵ نەکردایە لەو کەسانەی کە خۆی مەیلی لێیەتی کە بگەڕێنەوە بۆ لای و دڵەکانی پاك نەکردایەتەوە لەو بتپەرستی و بەدخویی و پیسی و چەپەڵی و ڕەوشت ناشیرینیەی کە تیایاندا بوو – هەر کەسەو بە پێی خۆی هیچ کەسێك دڵی خۆی بە پاکی نەدەبینی و تووشی چاکەیش نەدەبوو! ﴿وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ يُزَكِّي مَن يَشَآءُۗ﴾ واتە: بەڵام خوا مەیلی لە هەر کەسێك بێ لە بەندەکانی پاکی دەکاتەوەو مەیلیشی لێ بێت گومڕای دەکات و ملی دەشکێنێت و سەری لێ دەشێوێنێت، ﴿وَٱللَّهُ سَمِيعٌ﴾ واتە: قسەی بەندەکانی دەبیستێ ﴿عَلِيمٞ﴾ دەشزانێ کێ شایستەی شارەزابوونەو کێش شایستەی گومڕابوونە لە ئێوە.

﴿وَلَا يَأۡتَلِ أُوْلُواْ ٱلۡفَضۡلِ مِنكُمۡ وَٱلسَّعَةِ أَن يُؤۡتُوٓاْ أُوْلِي ٱلۡقُرۡبَىٰ وَٱلۡمَسَٰكِينَ وَٱلۡمُهَٰجِرِينَ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِۖ وَلۡيَعۡفُواْ وَلۡيَصۡفَحُوٓاْۗ أَلَا تُحِبُّونَ أَن يَغۡفِرَ ٱللَّهُ لَكُمۡۚ وَٱللَّهُ غَفُورٞ رَّحِيمٌ ﴿٢٢﴾﴾

هاندانی خاوەن چاکە کە بەردەوام بن لەسەر بەخشین و لێبوردن

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلَا يَأۡتَلِ﴾ لە (الالیه) وەهاتووە کە سوێند خواردنە. واتە: با سوێند نەخوات ﴿أُوْلُواْ ٱلۡفَضۡلِ مِنكُمۡ﴾ دەوڵەمەندو چاکەخوازو خێرکەر، ﴿وَٱلسَّعَةِ﴾ خواپێداو ﴿أَن يُؤۡتُوٓاْ أُوْلِي ٱلۡقُرۡبَىٰ وَٱلۡمَسَٰكِينَ وَٱلۡمُهَٰجِرِينَ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ﴾،[4] یانی سوێند مەخۆن کە پەیوەندی خزمایەتی بپچڕێن لە هەژاران و ئاوارەکان، ئەمە ئەوپەڕی نەرمی نواندن و سۆزە بۆ نەپچڕانی پەیوەندی خزمایەتی. بۆیە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلۡيَعۡفُواْ وَلۡيَصۡفَحُوٓاْ﴾ واتە: ئایا تاوانیان نابوری و چاوپۆشیان لێ ناکەن لەسەر ئەو خراپەو ئازارەی لێیانەوە ڕوویدا؟ ئەمەیش لە حیلم و گەورەیی و ڕێزو سۆزی خودای مەزنە بۆ بەندەکانی لەگەڵ ئەو هەموو ناهەقیەدا کە لە خۆیانی دەکەن، ئەم ئایەتە لەسەر ئەبو بەکری صدیق (ڕەزای خوای لێ بێت) هاتەخوارەوە کاتێك کە سوێندی خوارد خێر نەکات بە میستەحی کوڕی ئەساسە

---

[1] الطبري (٣٠١/٣).

[2] الدر المنثور (٤٠٤/١).

[3] الطبري (٣٠١/٣).

[4] واتە: کە یارمەتی نەدەن بە خزمان و هەژاران و کۆچەران لە پێناوی خوادا.

بە هیچ شێوەیەك لە دوای ئەو قسانەی بەرامبەر عائیشەکردی وەك لەپێشەوە لەفەرمودەکەدا هاتوە،کاتێ کەخودا قورئانی ناردەخوارەوە بێتاوانی دایکی موسڵمانانی دەرخست و موسڵمانان دڵیان خۆش بوو و ئارامیان وەبەردا هاتەوە. خوای گەورە لەو کەسانەخۆش بوو کە قسەیان کردبوو لە باوەڕداران لەو بارەیەوە، شەلاق درا لەو کەسانەی کە بەرکەوتن، خوای گەورە هەر خۆی خاوەنی ڕێزو ستایشە، سۆزی ئەبو بەکر دەجوڵێنێت بەرامبەر خزمو کەسی‌و میستەحی کوڕی ئەساسە، کە پورزای ئەبو بەکر بوو چونکە میستەح هیچ سامانێکی نەبوو تەنها ئەوە نەبێت کە ئەبو بەکر دەیدایە، زۆر هەژار بوو لە کۆچەرەکانیش بوو کە لە ڕێی خودا ئاوارە بووبوو یەکێك بوو لەو کەسانەی کە لەسەر ئەو بوختانە بەردەوام بووە پاشان تەوبەی کردو شەلاقی لێدرا لەسەر ئەو بوختانەی‌و خودا تەوبەی لێ قەبوڵ کرد، ئەبوبەکری صدیق (ڕەزای خوای لێ بێت) ناسرابوو بە خێرخوازی، چاکەو پیاوەتی زۆربوو بەسەر خزمو بێگانەوە کاتێك ئەم ئایەتە هاتە خوارەوە: ﴿ وَلَا يَأْتَلِ أُولُوا الْفَضْلِ مِنكُمْ وَالسَّعَةِ أَن يُؤْتُوا أُولِي الْقُرْبَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ۖ وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا ۗ أَلَا تُحِبُّونَ أَن يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ ۗ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٢٢﴾ ﴾[1] چونکە پاداشت بە پێی جنسی ئەو کارەیە. واتە: تۆ چۆن خۆش دەبیت لە کەسێ کە تاوانی کردووە بەرامبەرت. ئێمەش لە تۆ خۆش دەبین، وە چۆن چاوپۆشی دەکەیت، ئێمەش چاوپۆشیت لێ دەکەین، ئا لەو کاتەدا ئەبو بەکر گوتی: بەڵێ سوێند بە خوا پێمان خۆشە – ئەی پەروەدگارمان – کە لێمان خۆش ببی. پاشان ئەوەی کە دابووی بە میستەح بۆی گێڕایەوە لەو خێرەو گوتی: سوێند بە خوا هەرگیز ئەو خێرەی لێ نابرم. لە باتی ئەوەی کە گوتی: بە خوا هەرگیز هیچ چاکەیەکی لەگەڵ ناکەم. لەبەرئەوەبووە صدیق ئەوسیدیقە بوو(ڕەزای خوا لە ئەبوبەکرو کچەکەیشی).

﴿ إِنَّ الَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ الْغَافِلَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ لُعِنُوا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٢٣﴾ يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُم بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢٤﴾ يَوْمَئِذٍ يُوَفِّيهِمُ اللَّهُ دِينَهُمُ الْحَقَّ وَيَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ ﴿٢٥﴾ ﴾

هەڕەشە لەسەر بوختان کردن بۆ ژنانی داوێنپاکی خاوەنباوەڕی بێئاگا

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ إِنَّ الَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ الْغَافِلَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ ﴾ ئەمە هەڕەشەیەکی خوای گەورەیە بۆ ئەو کەسانەی کە بوختان ڕێك دەخەن بۆ ژنانی داوێنپاکی خاوەن باوەڕی بێئاگای سەربەخۆ، خۆ دایکی موسڵمانان زۆرتر لە پێشە بۆ داوێنپاکی چونکە ئەم ئایەتانە بە تایبەتی لەسەر داوێنپاکی ئەو هاتووەتەخوارو ئەو خێزانی پێغەمبەرەو (ﷺ) کچی ئەبو بەکریشە (ڕەزای خوای لێ

[1] واتە: ئایا پێتان خۆش نیە خوا لێتان خۆش ببێت وە خوا لێخۆشبوو و میهرەبانە.

بێت) زانایان هەموو کۆن (ڕەحمەتی خوایان لێ بێت) لەسەر ئەوەی هەر کەسێك جوێن بداو ئەو بوختانە بە ڕاست بزانێت دوای هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتانە، ئەو کەسە خوانەناسە – کافرەو – دژایەتی قورئان دەکات، هەمان بڕیار بۆ گشت دایکانی موسڵمانانە، پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿لُعِنُوا۟ فِى ٱلدُّنْيَا وَٱلْـَٔاخِرَةِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾ واتە: نەفرینیان لێکراوە لە دنیاو لە ئاخرەتدا وە بۆیان هەیە سزای زۆر گەورە، ئەم ئایەتە وەك ئەو ئایەتە وایە کە دەفەرمووێت: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ يُؤْذُونَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ لَعَنَهُمُ ٱللَّهُ فِى ٱلدُّنْيَا وَٱلْـَٔاخِرَةِ وَأَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا مُّهِينًا﴾[١]. ئیبنو عەباس دەڵێ: ئەم ئایەتە گشتگیرە هەموو ژنێکی داوێنپاکی خاوەنباوەڕی بێئاگای سەربەخۆ دەگرێتەوە هەر کەسێك بوختانیان بۆ ڕێك بخات بەر ئەو نەفرینە – لەعنەتە – دەکەوێت لە دنیاو لە قیامەتدا، عبدالرحمن ی کوڕی زەیدی کوڕی ئەسلەمیش هەروای گوتووە بەڵام عائیشە پێشەوای داوێن پاکانە.[٢] ڕیوایەت کراوە لە ئیبنو ئەبی حاتەمەوە ئەمیش لە ئەبو هورەیرەوە کە پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرموویەتی: (دوورکەونەوە لە حەوت تاوانە – لەناوبەرەکە) وترا: ئەی پێغەمبەری خوا(ﷺ) ئەو حەوت تاوانە کامانەن؟ فەرمووی: (شەریك بۆ خوا دانانو، جادووگەریو، کوشتنی گیانێك کە خودا قەدەغەی کردبێت مەگین بە هەق، سوخواردنو،ماڵی هەتیو خواردنو، ڕاکردن – پشت هەڵکردن – لە ڕۆژی چوون بۆجەنگ لەگەڵ دوژمنانداو، بوختان ڕێکخستن بۆژنانی داوێن پاکی بێئاگای خاوەنباوەڕ)[٣] خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُم بِمَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ﴾[٤] ئیبنو ئەبی حاتەم ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو عەباسەوە دەڵێ: ئەوانە واتە موشریکەکان کاتێ بینیان کەس ناچێتە بەهەشت ئەوانە نەبێت نوێژیان کردووە، دەڵێن: وەرن با ئینکاری بکەین، ئینکاری دەکەن، مۆر دەنرێت بەسەر دەمیاندا دەستو پاکانیان شایەتیان لێ دەدەنو هیچ قسەیەك لە خوا ناشارنەوە.[٥] دیسان ئیبنو ئەبی حاتەم ڕیوایەتی کردووە لە ئەنەسی کوڕی مالیکەوە دەڵێ: لە خزمەتی پێغەمبەر دا بووین (ﷺ) پێکەنی هەتا دانی پیرۆزی دەرکەوت، پاشان فەرمووی: (ئایا دەزانن بەچی پێکەنیم؟) گوتمان: خواو پێغەمبەری خوا(ﷺ) دەزانن. فەرمووی: (لە کێشەی بەندە لەگەڵ پەروەردگاریو ئەڵێت: ئەی پەروەردگارم! لە

---

[١] الاحزاب (٥٧)، واتە: بە ڕاستی کەسانێك کە ئازاری خواو پێغەمبەرەکەی دەدەن خوا نەفرینی لێ کردوون لە دنیاو لە ئاخیرەتدا وە سزای ڕیسواکەری بۆ ئامادە کردوون.

[٢] الطبري (١٩/١٣٩).

[٣] فتح الباري (٥/٤٦٢)، مسلم (١/٩٢).

[٤] واتە: ڕۆژێك (دێ) شایەتی ئەدات لەسەریان زمانیانو دەستو قاچەکانیان بەو کردەوانەی کە کردوویانە.

[٥] الدر المنثور (٧/٣١٧)، الطبري (٨/٣٧٣).

ناھەقی نەوپاراستم؟ خودایش دەفەرمووێت: بەڵێ، بەندەکە ئەڵێت: شایەت قبوڵ ناکەم لەسەر خۆم، لەخۆم نەبێت، خودایش دەفەرمووێت: تەنها خۆت بەسە کە ئەمڕۆ شایەتیت لەسەر بدا، فریشتە بەڕێزەکانیش شایەتن بەسەرتەوە، مۆر دەنرێت بەسەر دەمیدا ، دەگوترێت بە ئەندامەکانی لاشەی: قسە بکەن، کردارەکانی باس دەکەن، پاشان مۆڵەتێکیان لە نێوان خۆییو قسەکانیا پێ دەدرێت، بەندەکە ئەڵێت: هەی دوور بن و لە ئارادا نەمێنن من لەبەر ئێوە ئەم هەموو هەوڵەم دا) موسلیمو نەسائی ڕیوایەتیان کردووە،[1] خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿يَوْمَئِذٍ يُوَفِّيهِمُ ٱللَّهُ دِينَهُمُ ٱلْحَقَّ﴾،[2] ئیبنو عەباس دەڵێ ﴿دِينَهُمُ﴾ واتە: پاداشتی تەواو هەموو ئەوەی لە قورئاندایە پاداشتی تەواوی لەسەر دەدرێتەوە، کەسانی تریش هەر وایان گوتوە.[3] ﴿وَيَعْلَمُونَ أَنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلْحَقُّ ٱلْمُبِينُ﴾ ئەوسا دەزانن کە هەر بەڵێنو لێپرسینەوەی خودا ئەو هەقەیە کە ستەمی تێدا نیە.

﴿ ٱلْخَبِيثَٰتُ لِلْخَبِيثِينَ وَٱلْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثَٰتِ ۖ وَٱلطَّيِّبَٰتُ لِلطَّيِّبِينَ وَٱلطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَٰتِ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ مُبَرَّءُونَ مِمَّا يَقُولُونَ ۖ لَهُم مَّغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٢٦﴾ ﴾

عائیشە پاکە چونکە بۆ چاکترین کەس بووە

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ ٱلْخَبِيثَٰتُ لِلْخَبِيثِينَ وَٱلْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثَٰتِ ۖ وَٱلطَّيِّبَٰتُ لِلطَّيِّبِينَ وَٱلطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَٰتِ ۚ ﴾ ئیبنو عەباس دەڵێ: ناپاکانی ژنان لە قسەدا، بۆ ناپاکان لە پیاوانو ناپاکان لە پیاوان بۆ ناپاکان لە ژناندا لە قسەدا، پاکان لە ژنان لە قسەدا بۆ پاکان لە پیاوانو پاکان لە پیاوان بۆ پاکان لە ژنان لە قسەدا. دەڵێ: ئەم ئایەتە لەسەر عائیشەو بوختانچینەکان هاتووەتە خوارەوە.[4] هەر بەم شێوەیەڕیوایەت کراوە لە موجاهیدو عەتاو سەعیدی کوڕی جوبەیرو شەعبیو حەسەنی کوڕی ئەبو حەسەنی بەسریو حەبیبی کوڕی ئەبو سابتو زەححاک، ئیبنو جەریریش هەمان ڕای هەڵبژاردووە.[5] واتە: قسەی ناشیرین هەر شایەنی کەسانی پیسە لە مەردم، قسەی چاکیش – پاکیش – هەر شایەنی کەسانی پاکە لە مەردم، ئەو بوختانەی کۆمەڵی دووڕووەکان هەڵیان بەستبوو بۆ عائیشە خۆیان شایەنی ئەوەنو عائیشەش زۆر پاکەو دوورە لەو بوختان چیانەوە. بۆیە خوای گەورە فەرموویەتی:

---

[1] مسلم (٢٩٦٩).

[2] واتە: لەو ڕۆژەدا خوا پاداشتی تەواویان بە ڕاستیو داد دەداتەوە.

[3] الطبري (١٤١/١٩).

[4] الطبري (١٤٢/١٩)، الدر المنثور (١٦٧/٦).

[5] الطبري (١٤٣/١٩، ١٤٤).

﴿أُوْلَٰٓئِكَ مُبَرَّءُونَ مِمَّا يَقُولُونَۖ﴾ عبدالرحمن ی کوڕی زەیدی کوڕی ئەسلەم دەڵێ: ناپاکان لە ژنان بۆ ناپاکان لە پیاوان، ناپاکان لە پیاوان بۆ ناپاکان لە ژنانو پاکان لە ژنان بۆ پاکان لە پیاوانو پاکان لە پیاوان بۆ پاکان لە ژنان.[1] ئەمەیش دیسان دەگەڕێتەوە بۆ ئەو بوختانچیانە بەبێ کەمو زیاد، واتە: خوا عائیشەی نەکردووە بە خێزانی پێغەمبەری خوا(ﷺ) مەگین دەبێت پاك بێت چونکە پێغەمبەر (ﷺ) پاکترینی هەموو پاکانە لەناو مرۆڤدا، ئەگەر پاك نەبووایە نەدەشیا بۆ پێغەمبەرو(ﷺ) نەدەبووە خێزانی. بۆیە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿أُوْلَٰٓئِكَ مُبَرَّءُونَ مِمَّا يَقُولُونَۖ﴾ واتە: دوورن لەو قسانەوە کە بوختانچیانو خراپەکاران ڕێکیان خست ﴿لَهُم مَّغۡفِرَةٞ﴾ واتە: لەبەر ئەو بوختانەی کە ڕێکیان خست بۆیان، خودا ئەوانی بەخشیوە ﴿وَرِزۡقٞ كَرِيمٞ﴾ واتە: لە لای خودا وان لە بەهەشتی پڕ بەهرەدا، ئەمەیش بەڵێنێکە ئەوە دەگەیەنێ کە عائیشە خێزانی پێغەمبەری خوایە (ﷺ) لە بەهەشتدایە.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَدۡخُلُواْ بُيُوتًا غَيۡرَ بُيُوتِكُمۡ حَتَّىٰ تَسۡتَأۡنِسُواْ وَتُسَلِّمُواْ عَلَىٰٓ أَهۡلِهَاۚ ذَٰلِكُمۡ خَيۡرٞ لَّكُمۡ لَعَلَّكُمۡ تَذَكَّرُونَ ٢٧ فَإِن لَّمۡ تَجِدُواْ فِيهَآ أَحَدٗا فَلَا تَدۡخُلُوهَا حَتَّىٰ يُؤۡذَنَ لَكُمۡۖ وَإِن قِيلَ لَكُمُ ٱرۡجِعُواْ فَٱرۡجِعُواْۖ هُوَ أَزۡكَىٰ لَكُمۡۚ وَٱللَّهُ بِمَا تَعۡمَلُونَ عَلِيمٞ ٢٨ لَّيۡسَ عَلَيۡكُمۡ جُنَاحٌ أَن تَدۡخُلُواْ بُيُوتًا غَيۡرَ مَسۡكُونَةٖ فِيهَا مَتَٰعٞ لَّكُمۡۚ وَٱللَّهُ يَعۡلَمُ مَا تُبۡدُونَ وَمَا تَكۡتُمُونَ ٢٩﴾

مۆڵەت وەرگرتنو ئادابی چوونە ناو ماڵان

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَدۡخُلُواْ بُيُوتًا غَيۡرَ بُيُوتِكُمۡ حَتَّىٰ تَسۡتَأۡنِسُواْ وَتُسَلِّمُواْ عَلَىٰٓ أَهۡلِهَاۚ ذَٰلِكُمۡ خَيۡرٞ لَّكُمۡ لَعَلَّكُمۡ تَذَكَّرُونَ ﴾،[2] ئەمە چەند ئادابێکی شەریعەتە کە خوای گەورە دایناوە بۆ بەندە باوەڕدارەکانی، لە شێوازی ئیزن وەرگرتن، فەرمانی پێکردوون کە نەچنە هیچ ماڵێك جگەماڵی خۆیان تا ئیزن وەرنەگرن لە پێش ئەوەی بچنە ژوورەوە، پاشان سڵاو بکەن لە خەڵکی ئەو ماڵە. پێویستە سێ جار ئیزن بخوازرێت، ئەگەر ڕێیان دا باشە ئەگینا دەبێت بگەڕێتەوە. وەك لە فەرموودەی صەحیحدا هاتووە کە ئەبو موسا کاتێك سێ جار داوای ئیزنی کرد بچێتە لای عومەر ئیزنی نەدراو ڕۆیشت پاشان عومەر فەرمووی: ئایا گوێم لە عبداللە ی کوڕی قەیس نیە داوای ئیزنی کرد؟ ئیزنی بدەن، گەڕان بە شوێنیدا نەیاندی ڕۆیشتبوو، دوای ئەوەی کە هات فەرمووی: بۆ گەڕایتەوە؟

---

[1] الطبري (١٩/١٤٤).

[2] واتە: ئەی ئەو کەسانەی بڕواتان هێناوە! مەچنە هیچ ماڵێك جگە لە ماڵەکانی خۆتان تا پرس دەکەن وە سەلام بکەن لە خاوەن ماڵەکە ئەوە چاکترە بۆ ئەوەی پەندو ئامۆژگاری وەرگرن.

وتی: من سێ جار داوای ئیزنم کرد، ئیزن نەدرام، منیش گوێم لە پێغەمبەر بوو (ﷺ)دەیفەرموو: (وەختێك یەکێکتان داوای ئیزنی کرد سێ جار، ئیزن نەدرا با بگەڕێتەوە) عومەر فەرمووی: دەبێت بەڵگەم بۆ بێنی لەسەر ئەم قسەیەت ئەگینا شەلاقت لێدەدەم – دارکاریت دەکەم – ئەویش ڕۆیشت بۆ لای کۆمەڵێکی ئەنساری، قسەکەی عومەری بۆ گێڕانەوە، ئەوانیش وتیان: بچوکترین کەسمان نەبێت شایەتیت بۆ نادات، ئەبو سەعیدی خودری لەگەڵی ڕۆیشت، ئەوەی بۆ عومەر گێڕایەوەو عومەر گوتی: بازرگانی بازاڕ ئەوەی لەبیر بردوومەتەوە.[1] ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە ئەنەس‌و کەسانی تریشەوە کە پێغەمبەری خوا(ﷺ) داوای ئیزنی کرد لە سەعدی کوڕی عوبادە فەرمووی: (السلام عليك ورحمة الله) سەعد وتی: وعليك السلام ورحمة الله، پێغەمبەر (ﷺ) گوێی لێ نەبوو هەتا سێ جار سەلامی کرد، سەعدیش سێ جار وەڵامی دایەوە، بەڵام وەڵامی سەلامەکەی سەعد نەگەیشتە گوێی پێغەمبەر (ﷺ)، پێغەمبەر (ﷺ) گەڕایەوەو سەعد شوێنی کەوت‌و وتی:ئەی پێغەمبەری خوا(ﷺ) دایك‌و باوکم بە قوربانت بێت، هیچ سەلامێکت نەکردووە مەگین گوێم لێ بووە، وەڵامم دایتەوە بەڵام نەمدەگەیاندە گوێت کە بیبیستی، حەزم دەکرد زۆر سەلامی جەنابت و بەرەکەتم بەسەردا بڕژێت، پاشان بردیە ماڵەوەو مێوژی خستە بەردەمی‌و پێغەمبەر (ﷺ) لێی خوارد، کاتێك کە لێ بوویەوە – دەستی هەڵگرت – لە خواردنی فەرمووی: (پیاوچاکان خواردنتان بخوات‌و فریشتەکان نزاتان بۆ بکەن‌و ڕۆژووەوان ڕۆژو بشکێنێ لاتان)،[2] پاشان دەبێت بزانرێت کە پێویستە لەسەر ئەو کەسەی کە ئیزن وەردەگرێت لە خەڵکی ئەو ماڵە، نابێت بوەستێت‌و ڕووبکاتە دەرگاکە، بەڵکو دەبێت لای ڕاستی یان لای چەپی دەرگاکەوە بوەستێ، بەپێی ئەو فەرموودەیەی کە ئەبو داود ڕیوایەتی کردووە لە عبدالله ی کوڕی بوسرەوە کە دەڵێ: پێغەمبەری خوا(ﷺ) بهاتایەتە دەرگای هەر کەسێك ڕووی نەدەکردە دەرگاکەو بەردەمی بەڵکو یان لە لای ڕاستەوە یان لەلای چەپی دەرگاکەوە دەوەستا، پاشان دەیفەرموو (السلام عليكم، السلام عليكم) چونکە ئەو ماڵانە لەو ڕۆژەدا پەردەیان – دەرگایان –نەبوو، تەنها ئەبو داود ڕیوایەتی کردووە.[3] وە لە هەردوو صەحیحەکەدا هاتووە لە پێغەمبەری خواوە (ﷺ) کە فەرموویەتی: (ئەگەر کەسێ سەیرت بکات بەبێ ئیزن بەردێکت دا لە چاوی‌و کوێرت کردت – چاوت دەرهێنا – هیچ تاوانێك ڕووت تێ ناکات – تاوانبار نابی)،[4] گشت صەحیحەکان ڕیوایەتیان کردووە لە جابیرەوە دەڵێ: هاتمە لای پێغەمبەر (ﷺ) لەبەر قەرزاریەك کە لەسەر باوکم بوو، دام لە دەرگاو فەرمووی: (ئەوە

---

[1] احمد (١٣٨/٣).

[2] أبو داود (٣٧٤/٥).

[3] فتح الباري (٢٥٣/١٢)، مسلم (١٦٩٩/٣).

[4] فتح الباري (٣٧/١٢)، مسلم (١٦٩٧/٣)، ابو داود (٣٧٤/٥)، تحفة الاحوذي (٤٩١/٧).

کێیە؟) گوتم: منم: فەرمووی: (منم، منم) وەك ئەوەی پێی ناخۆش بێت،[1] بۆیە ئەوەی پێ ناخۆش بوو چونکە بەو وتەیە خاوەنەکەی ناناسرێت، هەتا بە ناوی یان کونیەیەکی خۆی ڕوونی نەکاتەوە کە پێی ناسراوبێت، چونکە هەموو کەسێك بە من ناوی خۆی دەبات، ئەو مەبەستە نایەتەدی لە ئیزن خواستندا کە فەرمانی پێکراوە لە ئایەتەکەدا، عەوفی دەڵێ: لە ئیبنو عەباسەوە (الاستئناس) واتە ئیزن خواستن، چەند کەسانی تریش هەر وایان وتووە،[2] ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە کەلەدەی کوڕی حەنبەلەوە کە سەفوانی کوڕی ئومەییە لەکاتی فەتحدا ئەینێرێت بۆخزمەتی پێغەمبەر(ص)وهەندێ شیرو ئاسکێکی شەش مانگە وبڕێك کولەکەی ئاسکیشی پێدا ئەنێرێ بۆی. پێغەمبەر (ﷺ)لەماڵێکدابوو لەئەوسەری مەککەدا وتی: چوومە لای پێغەمبەر (ﷺ) نە سڵاوم کردو نە ئیزنیشم خواست، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: (بگەڕێرەوە سڵاو بکەو بڵێ ئایا بێمە ژوورەوە؟)دیارە ئەمە دوای ئەوەی کە سەفوان موسڵمان بوو بوو،[3] ئەبو داودو نەسائیو ترمیزی ڕیوایەتیان کردووە، ترمیزی دەڵێ: فەرموودەیەکی چاکی غەریبە[4]، ئیبنو جورەیج دەڵێ: بیستم لە عەتای کوڕی ئەبو ڕەباحەوە، ئەویش لە ئیبنو عەباسەوە گێڕایەوە (ڕەزای خوایان لێ بێت) دەڵێ: سێ ئایەت هەیە خەڵکی نکولی لێ دەکەن، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِندَ اللَّهِ أَتْقَىٰكُمْ﴾،[5] دەڵێ: ئەوان دەڵێن: بەڕێزترینتان لە لای خودا ئەوەیە خانووەکەی گەورەتر بێت، وە دەڵێ:ئەدەبی ئیزن خواستنیش خەڵکی هەموو نکولی لێدەکەن، دەڵێ: منیش وتم: ئایا ئیزن بخوازم لە خوشکە هەتیوەکانم کە لەگەڵ خۆمن لە یەك خانوودا؟ وتی: بەڵێ، دەڵێ: دووبارەم کردەوە بۆئەوەی ڕێم پێ بدات، قەبوڵی نەکرد، وتی: پێت خۆشە بە ڕووتی خوشکەکەت چاو پێ بکەوێت؟ وتم: نەخێر، وتی: کەواتە ئیزن بخوازە، دەڵێ: جارێکی تر چوومە لای پێی وتم: ئایا پێت خۆشە فەرمانی خودا بەجێ بێنی؟ وتم: بەڵێ، وتی: کەواتە ئیزن بخوازە، ئیبنو جورەیج دەڵێ: طاوس هەواڵی دامێ لە باوکیەوە دەڵێ: هیچ ژنێك نیە ئەوەندە پێم ناخۆش بێت چاوم پێی بکەوێت بە ڕووتی زیاترلە مەحرەم، (طاوس)لەو مەسەلەدا توند بوو، ئیبنو جورەیج دەڵێ: زوهری دەڵێ: بیستم لە هوزەیل کوڕی شورحەبیلی ئەلئەودی کە نابینا بوو ئەویش بیستبووی لە ئیبنو مەسعودەوە دەیوت: دەبێت ئیزن وەرگرن لە دایکانتان، ئیبنو جورەیج دەڵێ: وتم بە عەتا ئایا پیاو لە ژنی خۆی ئیزن وەردەگرێت؟ وتی: نەخێر، ئەمە ئەوە دەگەیەنێت کە واجب نیە، بەڵام باشتر وایە کە

---

[1] النسائي في الكبرى (٦/٩٠)، ابن ماجه (٢/١٢٢٢).

[2] الطبري (١٩/١٤٦).

[3] أحمد (٣/٤١٤).

[4] أبو داود (٥/٣٦٨)، تحفة الاحوزي (٧/٤٩٠)، النسائي في الكبرى (٦/١٧٦).

[5] الحجرات (١٣).

ئاگاداری بکات پێش چوونە ژوورەوە، لە ناکاو خۆی نەکات بە ژووردا، چونکە لەوانەیە بە شێوەیەك بێت حەز نەکات لەو کاتەدا چاوی پێی بکەوێت، ئیبنو جەریر ڕیوایەتی کردووە لە برازای زەینەبەوە، (زەینەب ژنی عبدالله ی کوڕی مەسعود بوو) کە زەینەب دەڵێ: کاتێك عبدالله بگەڕایەتەوە لە پێویستیەکی خۆی کە دەگەیشتە دەرگاکە کۆکەی لێوە دەهات و تفی دەکردەوە نەوەك بێتە لامان و شتێك ببینێت پێی ناخۆش بێت، سەنەدەکەی صەحیحە.[1] موقاتیلی کوڕی حەییان دەربارەی ئەم ئایەتە: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَدۡخُلُواْ بُيُوتًا غَيۡرَ بُيُوتِكُمۡ حَتَّىٰ تَسۡتَأۡنِسُواْ وَتُسَلِّمُواْ عَلَىٰٓ أَهۡلِهَاۚ ﴾ ئەڵێت: لەسەردەمی نەفامیدا کەسێك بگەیشتایە بە هاوەڵێکی خۆی سڵاوی لێ نەدەکرد، دەیوت: بەیانیت باش، ئێوارەت باش، ئەمە سڵاوی خەڵکی بوو لە نێوان خۆیاندا، وە کاتێك کەسێك بچووایە بۆ لای هاوەڵێکی خۆی ئیزنی نەدەخواست هەتا خۆی دەکرد بە ژووردا و دەیوت هاتمە ژوورەوە یان قسەیەکی تری وای دەکرد، ئەمە زۆر ناڕەحەت بوو لەسەر پیاو، لەوانە بوو لەگەڵ خێزانەکەی بێت، خوای گەورە ئەمانەی هەمووی گۆڕی بە داپۆشین و پاکیەتی و کردیە مایەی پاکی و خاوێنی و دوور لە پیسی و چەپەڵی، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَدۡخُلُواْ بُيُوتًا غَيۡرَ بُيُوتِكُمۡ حَتَّىٰ تَسۡتَأۡنِسُواْ وَتُسَلِّمُواْ عَلَىٰٓ أَهۡلِهَاۚ ﴾،[2] ئەمەی کە موقاتیل ئەیڵێ شتێکی چاکە، بۆیە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿ذَٰلِكُمۡ خَيۡرٞ لَّكُمۡ﴾ واتە: ئیزن خواستن شتێکی چاکە بۆ هەردوولا، بۆ ئەو کەسەی ئیزن دەخوازێت و بۆ خاوەن ماڵەکەیش ﴿لَعَلَّكُمۡ تَذَكَّرُونَ﴾ واتە: بەڵکو پەندو ئامۆژگاری لێ وەرگرن. خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَإِن لَّمۡ تَجِدُواْ فِيهَآ أَحَدٗا فَلَا تَدۡخُلُوهَا حَتَّىٰ يُؤۡذَنَ لَكُمۡۖ﴾ واتە: ئەگەر کەستان تێدا نەدی مەچنە ژوورەوە هەتا ڕێتان پێ دەدرێت، لەبەر ئەوەی دەست وەردانە لە ماڵی خەڵکی بەبێ ئیزنی خاوەنەکەی کە لەوانەیە ئیزن نەدات بۆ چوونە ژوورەوە ﴿وَإِن قِيلَ لَكُمُ ٱرۡجِعُواْ فَٱرۡجِعُواْۖ هُوَ أَزۡكَىٰ لَكُمۡۚ﴾ واتە: ئەگەر وتیان بگەڕێنەوە، بگەڕێنەوە ئەوە زۆر چاکترە بۆ ئێوە و پاکتریشە، ﴿ وَٱللَّهُ بِمَا تَعۡمَلُونَ عَلِيمٞ ﴾،[3] قەتادە دەڵێ: هەندێك لە کۆچەریەکان ئەڵێن: بە درێژایی تەمەنمان چاوەڕوان بووین، نەمانبینی کە جارێك داوای ئیزن بکەین لە هەندێك لە براکانمان پێمان بڵێن: بگەڕێنەوە، بگەڕێینەوە، چونکە پێمان خۆش بوو ئەم ئایەتە جێبەجێ بکەین کە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَإِن قِيلَ لَكُمُ

---

[1] الطبري (١٩/١٤٨).

[2] الدر المنثور (٦/١٧٦).

[3] واتە: وە خوا زانایە بە هەموو ئەو کردەوانەی دەیکەن.

ارْجِعُوا فَارْجِعُوا هُوَ أَزْكَىٰ لَكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ﴾[1] سەعیدی كوڕی جوبەیر دەڵێ: ﴿وَإِن قِيلَ لَكُمُ ارْجِعُوا فَارْجِعُوا﴾ واتە: ئەگەر پێتان گوترا بگەڕێنەوە، بگەڕێنەوە لەبەر دەرگای خەڵكی مەوەستن، خودای مەزن دەفەرموێت: ﴿لَّيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَن تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ مَسْكُونَةٍ فِيهَا مَتَاعٌ لَّكُمْ﴾ ئەم ئایەتە تایبەتترە لە ئایەتەكەی پێشوو، ئەم ئایەتە ئەوە دەگەیەنێت كە چوونە ژوورەوە بۆ ئەو ماڵانەی هیچ كەسی تێدا نیەو كەلوپەلی خۆتانی تێدایە دروستەو ئیزنی ناوێ، وەك ئەو ماڵانەی كە ئامادە كراون بۆ میوان، ئەگەر یەكەمجار ئیزنی خواست جارێكی تر پێویست بە ئیزن ناكات، ئیبنو جورەیج دەڵێ: ئیبنو عەباس دەڵێ: ﴿لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ﴾ لە دوایدا نەسخ بووەتەوە، ماڵێ كەسی تێدا نەبێت جیاكراوەتەوە لە ماڵەكانی تر وەك خوای گەورە لەم ئایەتەدا فەرموویەتی: ﴿لَّيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَن تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ مَسْكُونَةٍ فِيهَا مَتَاعٌ لَّكُمْ﴾ هەر بەم شێوەیەش ڕیوایەت كراوە لە عیكریمەو حەسەنی بەسریەوە.[2] پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ﴾ واتە: وە خوا دەزانێ بەوەی ئاشكرای دەكەنو بەوەی دەیشارنەوە.

﴿قُل لِّلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَٰلِكَ أَزْكَىٰ لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ ﴿٣٠﴾﴾

فەرماندان بەچاوداخستن

ئەمە فەرمانێكە لە لایەن خواوە بۆ بەندە باوەڕدارەكانی كە چاویان داخەن لەو شتانەی خوا حەرامی كردووە بۆی بنواڕن، سەیری شتێك نەبێت كە دروستە و چاویان لە قەدەغەكراوەكانی بپارێزن، ئەگەر جارێك بە ڕێكەوت چاویان پێكەوت بە ئەنقەست نەبوو، با زوو چاویان لادەن، وەك موسلیم لە صەحیحەكەیدا ڕیوایەتی كردووە لە جەریری كوڕی عبداللە ی بەجەلیەوە ڕەزای خوای لێ بێت دەڵێ: پرسیارم كرد لە پێغەمبەر (ﷺ) لەسەر ڕوانینی كتوپڕ، فەرمانی پێ كردم بە پەلە چاوم لادەم،[3] بوخاری ڕیوایەتی كردووە لە ئەبو سەعیدەوە دەڵێ: پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرموویەتی: (نەكەن لە ڕێگادا دانیشن)، وتیان: ئەی پێغەمبەری خوا(ﷺ) ناتوانین دانەنیشین قسەی تێدا دەكەین – وتووێژی تێدا دەكەین – پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرمووی: (ئەگەر وازتان نەهێنا هەقی ڕێگا بدەن) وتیان: هەقی ڕێگا كامەیە ئەی پێغەمبەری خوا(ﷺ)؟ فەرمووی: (چاوداخستن، ئازارنەدانو

---

[1] الطبري (١٩/١٥٠).

[2] الطبري (١٩/١٥٣).

[3] مسلم (٣/١٦٩٩).

وەڵامدانەوەی سەلامو فەرمان کردن بە چاکەو قەدەغەکردن لە خراپە)،[1] ئەبولقاسمی بەغەوی ڕیوایەتی کردووە لە ئەبو ئومامەوە دەڵێت: گوێم لە پێغەمبەری خوا(ﷺ) بوو دەیفەرموو: (کەفیلی شەش شتم بۆ بکەن، منیش کەفیلی بەهەشتتان بۆ دەکەم، کاتێك یەکێکتان قسەی کرد با درۆ نەکات، وە کاتێك بووە خاوەنی متمانە خیانەت نەکاتو کاتێك کە بەڵێنێکی دا دوانەکەوێتو چاوتان داخەنو دەستتان بگرنەوە لە تاوانو شەرمگەتان بپارێزن)،[2] لەبەر ئەوەی چاو هۆکاری خراپکردنی دڵە خوای گەورە فەرمانی داوە بە پاراستنی شەرمگە وەك فەرمانی داوە بە پاراستنی چاو و فەرموویەتی: ﴿قُل لِّلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ﴾،[3] پاراستنی شەرمگە – عەیب – جاری وایەیە بە گێڕانەوەیەتی لە داوێنپیسی – الزنا – وەك خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ ۝ إِلَّا عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ﴾[4]، وەجاری وایەیە بە پاراستنیەتی لە سەیرکردن. وەك لەم فەرموودەیەدا هاتووە کە ئیمامی ئەحمەدو خاوەنی سونەنەکانی تریش هێناویانە (شەرمگەت بپارێزە لە ژنەکەت نەبێتو ئەو کەنیزانەی خۆت خاوەنیتی)،[5] ﴿ذَٰلِكَ أَزْكَىٰ لَهُمْ﴾ واتە: ئەوە باشترە بۆیانو پاکترە بۆ دڵیانو خاوێنترە بۆ ئاینیان، وەك وتراوە: هەر کەسێك چاوی بپارێزێت خوای گەورە بەرچاوی ڕۆشن دەکاتەوە وە ڕیوایەتیش کراوە(ڕووناکی دەخاتە دڵی). خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ﴾ واتە: خوا ئاگای لە هەموو ئەو کارانە هەیە کە دەیکەن وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ﴾،[6] وە لە فەرموودەی صەحیحدا هاتووە لە ئەبو هورەیرەوە (ڕەزای خوای لێ بێت) دەڵێ: پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرموویەتی: (نەوەی ئادەم بەشی خۆی لە داوێنپیسی – الزنا – بۆ نووسراوە، دەبێت هەر پێی بکاتو گومانی تێدا نیە، زینای چاو سەیرکردنە، زینای زمان قسەکردنە، زینای هەردوو گوێ

---

[1] فتح الباري (١٣٤/٥).

[2] تأريخ الخطيب (٣١٤/٧)، ابن حيان (٢٠٤/٢)، ابن ماجه (٦١٨/١).

[3] واتە: ئەی موحەمەد (ﷺ) بڵێ بە پیاوانی ئیماندار چاوی خۆیان داخەنو بپارێزن (لە سەیرکردنی نامەحرەم) وە عەورەتیان بپارێزن (لە داوێن پیسی).

[4] المؤمنون (٥-٦)، واتە: وە ئەوانەی کە پارێزەری داوێنیان (لە شەرواڵ پیسی)، مەگەر بۆ خێزانی خۆیان یان بۆ کەنیزەکێك کە بووبن بە خاوەنیان ئەوە بە ڕاستی ئەوانە سەرزەنشت ناکرێت.

[5] أحمد (٣/٥)، أبو داود (٣٠٤/٤)، الترمذي (٥٣/٨)، النسائي في الكبرى (٣١٣/٥).

[6] غافر (١٩)، واتە: خوا دەزانێت بە خیانەتی چاوانو هەرچی دڵان دەیشارنەوە.

بیستنە، زینای هەردوو دەستیش گرتنەو زینای هەردوو پێیەکانیش هەنگاونانە، دەرونیش ئارەزووی بۆ دەکاتو ئاواتی بۆ دەخوازێت، شەرگەش – عەیبیش – هەڵدەستێت بەو کارە یان پێی هەڵناسێ – و بە درۆی دەخاتەوە) بوخاری ڕیوایەتی کردووە بە موعەللەقی،[1] موسلیمیش ڕیوایەتی کردووە بە موسنەدی بە شێوازێکی تر وەك ئەو فەرموودەی پێشەوە.[2] زۆرێك لە زانایانی پێشینە قەدەغەیان کردووە کە پیاو وردببێتەوەو زۆر سەیری لاوی موو لێ نەهاتوو (الامرد) بکات. ئیبنو ئەبی دونیا ڕیوایەتی کردووە لە ئەبو هورەیرەوە دەڵێ: پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرموویەتی: (گشت چاوەکان دەگرین لەڕۆژی قیامەتدا جگە لە چاوێك کە خۆی لادابێت لە قەدەغەکراوەکانی خوداو چاوێکیش لە ڕێگەی خوادا بە خەبەر بووبێتو چاوێکیش بە ئەندازەی سەری مێشێك فرمێسکی لێ بێتە دەرەوە لە ترسی خوای گەورە)[3].

﴿وَقُل لِّلْمُؤْمِنَٰتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَٰرِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا ۖ وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ ۖ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ ءَابَآئِهِنَّ أَوْ ءَابَآءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ أَبْنَآئِهِنَّ أَوْ أَبْنَآءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ إِخْوَٰنِهِنَّ أَوْ بَنِىٓ إِخْوَٰنِهِنَّ أَوْ بَنِىٓ أَخَوَٰتِهِنَّ أَوْ نِسَآئِهِنَّ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَٰنُهُنَّ أَوِ ٱلتَّٰبِعِينَ غَيْرِ أُو۟لِى ٱلْإِرْبَةِ مِنَ ٱلرِّجَالِ أَوِ ٱلطِّفْلِ ٱلَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا۟ عَلَىٰ عَوْرَٰتِ ٱلنِّسَآءِ ۖ وَلَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِن زِينَتِهِنَّ ۚ وَتُوبُوٓا۟ إِلَى ٱللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَ ٱلْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٣١﴾﴾

بڕیاری خۆدا پۆشین

ئەمە فەرمانێکی خوای گەورەیە بۆ ژنانی خاوەنباوەڕ، وە ڕێزێکیشە لە خواوە بۆ مێرەدەکانیان لە بەندە خاوەنباوەڕەکانی خۆیو جیاکردنەوەی ژنەباوەڕدارەکانیشە لە ڕەوشتو هەڵسوکەوتی ژنانی بتپەرستی ئەو سەردەمی نەفامیە، هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتە ئەوەیە کە موقاتیلی کوڕی حەیان باسی کردووە دەڵێ: ئاگادار کراین (والله أعلم) کە جابیری کوڕی عبدالله ی ئەنساری گێڕاویەتیەوە کە ئەسمای کچی مورسەدە لە شوێنێکی – محل – خۆیدا بوو لە ناو بەنی حاریسەدا، ژنان دەچوونە ژوورەوە بۆ لایو خۆیان دانەدەپۆشی، ئەو خڕخاڵەی لە پایاندا بوو دەردەکەوت پەلەکان و سنگو بەرملیان دەرئەخست بوو ئەسماء دەڵێ: ئەم ڕووتیە چەند ناشیرینە! خوای

---

[1] فتح الباري (١١/٢٨).

[2] مسلم (٤/٢٠٤٧).

[3] الفردوس للدليمي (٣/٢٥٦)، الدر المنثور (٦/١٧٨).

گەورەش ئەم ئایەتەی ناردە خوارەوە: ﴿وَقُل لِّلْمُؤْمِنَٰتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَٰرِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ﴾،[1]

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَقُل لِّلْمُؤْمِنَٰتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَٰرِهِنَّ﴾ بە ژنانی خاوەن باوەڕ بڵێ ئەی محمد (ﷺ) با چاو داخەن لە ڕووی ئەو پیاوانەی کە خودا حەرامی کردووە سەیری بکەن جگە لە پیاوەکانی خۆیان، هەندێك لە زانایان ڕایان وایە دروستە سەیرکردنی بێگانە بەبێ ئارەزوو – شەهوەت – وەك لە فەرموودەی صەحیحدا هاتووە کە پێغەمبەری خوا(ﷺ)کاتێك سەیری قولە ڕەشەکانی (الحبشة) دەکرد کە کە بە حەربەکانیان یارییان دەکرد لە مزگەوتداو لە ڕۆژی جەژندا، عائیشەش _دایکی موسڵمانان_ سەیری دەکردن لە دوای پێغەمبەرەوە (ﷺ) کە پێغەمبەر (ﷺ) بەردەمی عائیشەی گرتبوو ئەوان نەیاندەبینی، هەتا عائیشە ماندوو ئەبوو ئەگەڕایەوە[2]، خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ﴾ واتە: هیچ کەسێك چاوی پێ نەکەوێت،[3] وە دەفەرمووێت: ﴿وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا﴾ واتە: شتە جوانەکان دەرنەخەن بۆ بێگانە مەگین شتێك کە نەتوانرێت بشارێتەوە، ئیبنو مەسعود دەڵێ: وەك پۆشاكو جلوبەرك،[4] مەبەست پێی ئەو شتانەی کە ژنانی عەرەب پێی ڕاهاتوون وەك سەرپۆشو ئەو شتانەی کە لە خوارەوە دەردەکەونو دیارن، ئەوانە هیچ خراپییەکی تێدا نیەو ناشاردرێنەوەو هاوێنەی ئەو شتانەش کە ژنان دەیپۆشنو ناتوانرێت بشاردرێتەوە . حەسەنو ئیبنو سیرینو ئەبو لجەوزاو ئیبراهیمی نەخەعیو کەسانی تریش هەمان قسەی ئیبنو مەسعودیان کردوە،[5] خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ﴾ واتە باسەرپۆشەکانیان بدەن بەسەر سنگیاندا بۆ شاردنەوەی سنگو مەمکیان، تا جیا ببنەوە لە باوو دروشمی ژنانی کۆمەڵی نەفامی، چونکە ئەوانە شتی وایان نەدەپۆشی، بەڵکو هاتوچۆیان دەکرد بەناو پیاواندا و سنگیان دەردەخستو بە هیچ شتێ دانەپۆشرابوو، وە زۆرجار گەردنو ملو قژو گوارەی گوێیان دەردەخست، خودای مەزنیش فەرمانی دا بە ژنە خاوەنباوەڕەکان کە خۆیان داپۆشن بەو شێوەیەی کە فەرمانیان پێکراوە لە هەڵسوکەوتو ژیانی ڕۆژانەیاندا. وەك خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِىُّ قُل لِّأَزْوَٰجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَآءِ ٱلْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِن جَلَٰبِيبِهِنَّ ذَٰلِكَ أَدْنَىٰٓ أَن يُعْرَفْنَ فَلَا

---

[1] الدر المنثور (٦/١٧٩).

[2] البخاري (٤٥٤) وغيره.

[3] الطبري (١٩/١٥٤).

[4] الطبري (١٩/١٥٦).

[5] الطبري (١٩/١٥٦).

يُؤْذَيْنَ﴾،[1] وە لەم ئایەتەیشدا فەرموویەتی: ﴿وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ﴾، (الخمر) کۆی (خمار) واتە: ئەوەی سەری پێ دادەپۆشرێت، ئەوەی کە خەڵکی بەسەرپۆش ناوی دەبەن، سەعیدی کوڕی جوبەیر دەڵێ ﴿وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ﴾ واتە: با سەرپۆشەکان بدەن بەسەرو سنگی خۆیاندا هەتا هیچی لێوە دەرنەکەوێت،[2] بوخاریش ڕیوایەتی کردووە لە عائیشەوە (ڕەزای خوای لێ بێت) دەڵێ:ڕەحمەتی خوا بڕژێت بەسەر ژنە کۆچەریەکانی پێشیندا کاتێ ئەم ئایەتە هاتە خوارەوە: ﴿وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ﴾ قۆڵی پۆشاکەکانیان دەبڕیو سەریان پێ دادەپۆشی،[3] دیسان ڕیوایەت کراوە لە سەفیەی کچی شەیبەوە کە عائیشە (ڕەزای خوای لێ بێت) دەڵێت: کاتێك ئەم ئایەتە هاتە خوارەوە: ﴿وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ﴾ پۆشاکەکانیان لە هەر چواردەورەوە دەبڕیو خۆیانیان پێ دادەپۆشی[4]، خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ﴾ واتە: جوانیەکانی خۆیان دەرنەخەن مەگین بۆ مێردەکانیان نەبێت: ﴿أَوْ ءَابَآئِهِنَّ أَوْ ءَابَآءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ أَبْنَآئِهِنَّ أَوْ أَبْنَآءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ إِخْوَٰنِهِنَّ أَوْ بَنِىٓ إِخْوَٰنِهِنَّ أَوْ بَنِىٓ أَخَوَٰتِهِنَّ﴾ واتە: یا باوکیان یان باوکی مێردەکانیان یا کوڕەکانیان یا کوڕی مێردەکانیان یان براکانیان یا کوڕی براکانیان یان کوڕی خوشکەکانیان . ئەمانە هەموو مەحرەمی ژنن‌و دروستە خۆڕازاندنەوە لە لایاندا بەڵام زیادەڕەوی تێدا نەبێت لاشەیان دەرنەخەن، ئیبنول مونزیر ڕیوایەتی کردووە لە عیکریمەوە لەم ئایەتەدا ﴿وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ ءَابَآئِهِنَّ أَوْ ءَابَآءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ أَبْنَآئِهِنَّ أَوْ أَبْنَآءِ بُعُولَتِهِنَّ﴾ هەتا کۆتایی ئایەتەکە، دەڵێ: باسی مام‌و خاڵ نەکراوە چونکە مام‌و خاڵی منداڵەکانیانن، سەرپۆش لای مام‌و خاڵ دانادرێتەوە.[5] بەڵام مێر هەموو شتێك لەبەر خاتری ئەوەو خۆڕازاندنەوە بۆ ئەو بە شێوەیەکە، لە لای کەسی تردا بەو شێوەیە دروست نیە، خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿أَوْ نِسَآئِهِنَّ﴾ واتە: جوانی خۆی دەردەخات بۆ ژنانی خاوەن باوەڕ بەڵام ئەو ژنانە نابێت لای پیاوەکانیان باسی

---

[1] الاحزاب (٥٩)، واتە: ئەی پێغەمبەر (ﷺ) بڵێ بە هاوسەرانت‌و بە کچانت‌و بە ئافرەتانی بڕواداران با عاباکانیان بدەن بەسەر خۆیاندا (خۆیان‌و جوانیانی پێ داپۆشن) ئەوە نزیکترە بناسرێن (بە داوێن پاك) تا بە هۆیەوە ئازار نەدرێن.

[2] الدر المنثور (١٨٢/٦).

[3] فتح الباري (٣٤٧/٨).

[4] فتح الباري (٣٤٧/٨).

[5] ابن لبي شيبة (٣٣٨/٤).

بکەن، بەڵام نابێت جوانیەکانی خۆیان بۆ ئەهلی زیمە دەر بپن، چونکە هیچ لەمپەرێك نیە لای مێردەکانیان باسی بکەن، بەڵام ژنی موسڵمان دەزانێ باسکردنی ئەوشتانەحەرامە و تۆڵەیان لێ دەسەندرێت بۆیەنایکات، پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرموویەتی: با ژن خۆی لە ژنەوە نەداو، واتە: بە ڕووتی دەستی لێ نەداو سەیری نەکات دوایی بۆ مێردەکەی باسی بکات وەك ئەوەی چاوی لێیەتی)ئەم فەرمودەیە بوخاریو موسلیم لە هەدوو صەحسحەکەیاندا ڕیوایەتیان کردووە لە ئیبنو مەسعودەوە،[1]

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَٰنُهُنَّ﴾ ئیبنو جەریر دەڵێ: واتە: یان لە لای ئافرەتانی بتپەرست، دروستە ژنی موسڵمان جوانی خۆی دەرخات بۆی هەرچەندە بتپەرستیشە، لەبەرئەوەی کەنیزەکی ژنەکە خۆیەتی.[2] سەعیدی کوڕی موسەیب هەمان بۆچوونی هەبووە،[3] وە دەفەرموێت: ﴿ٱلتَّٰبِعِينَ غَيْرِ أُوْلِي ٱلْإِرْبَةِ مِنَ ٱلرِّجَالِ﴾ واتە: یان ئەو پیاوانەی کەم ئەندامنو ئارەزووی جنسیان نیەو عەقڵیشیان تەواو نیەو گێژن، ئیبنو عەباس دەڵێ: ئەو بێئاگایەی کە ئارەزووی نیە (لا شهوة له)،[4] عیکریمە دەڵێ:بریتیە لەونێرەمووکەی کە زەکەری هەڵناسێت! و زۆرێك لە زانایانی پێشینەش هەر وایان وتووە. وە لە فەرموودەی صەحیحدا هاتووە کە عائیشەوە دەڵێ:نێرەموك دەهاتە ناو خێزانەکانی پێغەمبەری خوا(ﷺ)وایان دادەنا لەو کەسانەیە کە ئارەزووی ژنیان نیەو کەم عەقڵە، پێغەمبەر (ﷺ) هاتە ژوورەوە ئەو پیاوە وەسفی ژنێکی دەکردو دەیگوت: ئەو ژنە کە دێت بە چوار دێت و کاتێکیش پشت هەڵدەکات و دەڕوات بە هەشت دەڕوات! واتە: ئەوەندە قەڵەوەو گۆشت پڕە ورگی لۆچی تێ دەکەوێتو لۆچەکانی دەبینرێت،(کابراشتەکەی پێ جوان دەبێت) پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرمووی: (ئاگادارین !من وائەبینم ئەمە بزانێت ئا ئێرە چی تێدائەگوزەرێ؟ با لەمەودوا نەیەتە ژوورەوە بۆ لاتان)،دوای ئەوە دەری کرد،ئیتر دوای ئەوە هەموویژێکی هەینی دەهات بۆئەوەی خواردنی بدرێتێ لەدەرەوە ئەوەستاو نەئەهاتەژوورەوە.[5] خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَوِ ٱلطِّفْلِ ٱلَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُواْ عَلَىٰ عَوْرَٰتِ ٱلنِّسَآءِ﴾ یان ئەو مندالانەی نەگەیشتوونەتە ئەو تەمەنەی کە ئارەزوویان بچێتە سەر مێینە لەبەر بچووکیان لە ژیانی ئافرەتانو نەرمی قسەیانو سەرنج ڕاکێشانی پیاوان بۆ خۆیان لەهەڵسوکەوتیاندا، کە منداڵ بچووك بوو لەوە ناگات، بۆیە ئاساییە بچێتە ناو ژنان، بەڵام ئەگەر

---

[1] فتح الباري (٩/٢٥٠).

[2] الطبري (١٩/١٦٠).

[3] الدر المنثور (٦/١٨٣).

[4] الطبري (١٩/١٦١).

[5] مسلم (٤/١٧١٥، ١٧١٦)، أحمد (٦/١٥٢)، أبو داود (٥/٢٢٤)، النسائي في الكبرى (٥/٣٩٥).

چووه ناو ئەو تەمەنەی ئارەزووی مێینە بکات یان بەرەو ئەوە دەچوو کە ئەوە بزانێت و جیاوازی لە نێوان ژنی جوان و ناشیریندا بکات، ئەوە بۆی نیە بچێتە ناو ژنان، لە هەردوو صەحیحەکەدا هاتووە لە پێغەمبەری خواوە گێڕاویانەتەوە(ﷺ) کە فەرموویەتی: (نەکەن بچنە ناو ژنان) وترا: ئەی پێغەمبەری خوا(ﷺ) ئەگەر خزمی ژنەکەش بوو(ارأيت الحمو؟) فەرمووی: (الحمو الموت)[1] واتە:خزمی ژن ئەوەمەر مردنە،یانی برای یان برازای یان ئامۆزای ژن مایەوە بە تەنها لەگەڵ ژنەکەی ئەوە مردنە، واتە: دەبێتە هۆی لەناوبردنی ئایین و نەمانی خۆشیان.(خزمی پیاوەکەش هەمان حوکمی هەیە)[2].

شێوازی – ئادابی – ڕۆیشتنی ژنان لەناو ڕێگادا

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَلَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ﴾ واتە: قاچیان نەدەن بە زەویدا، یانی: ژنان لە زەمانی نەفامیدا کاتێك بەناو ڕێگادا بڕۆیشتایە و زریزەی خرخاڵەکانی پێ ی زرەی لێوەی نەهاتایە، پاکانی دەکێشا بە زەویداو پیاوانی لێ ئاگادار دەکرد، خوای گەورە ئەم کارەی لە ژنە خاوەنباوەڕەکان قەدەغەکرد، وە ئەگەر شتێکی جوانی لەبەردا بێت ودیارنەبێت وئەم بە شێوەیەك بجوڵێتەوە تا ئەو شتەی کە دیار نیەو داپۆشراوە دەربکەوێت، ئەمەیش بەر ئەو قەدەغەیە دەکەوێت کە خودای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَلَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ﴾ تا کۆتایی ئایەتەکە،[3] وەدیسان ئەچێتە ناوئەو قەدەغەکراوانە عەترو بۆن خۆش لەخۆدان لە کاتی چوونە دەرەوەی ژنان لەماڵەوە، کەپیاوان بۆنەکەی هەڵ دەمژن.بەبەڵگەی ئەم فەرمودەیەی پێغەمبەر (ص)کە ترمیزی ڕیوایەتی کردووە لە ئەبو موساوە (ڕەزای خوای لێ بێت) ئەویش لە پێغەمبەرەوە (ﷺ) کە فەرموویەتی: (گشت چاوێ زیناکەرە، ئەو ژنەی کاتێ بۆنی خۆش لە خۆی دەدات بەناو کۆمەڵ و خەڵکدا تێدەپەڕێت ئەوە ئاواو ئاوایە) واتە: زیناکەرە. دەڵێ: وەهەر لەم بابەدا ڕیوایەت کراوە لە ئەبو هورەیرەوە وە ئەم فەرموودەیە چاك و ڕاستە،[4] ئەبو داودو نەسائیش ڕیوایەتیان کردووە،[5] وە هەر لەم بارەیەوە دیسان ئەوەش قەدەغەکراوە کە ڕئافرەتان بە ناوەڕاستی ڕێگاداهاتوچۆبکەن، چونکە ئەمەیش جۆرێکە لە خۆدەرخستن و ڕازانەوە بۆ بێگانە، ئەبو داود ڕیوایەتی کردووە لەحەمزەی کوڕی ئەبو ئەسیدی ئەنسارییەوە ئەمیش لە

---

[1] فتح الباري (٢٤٢/٥)، مسلم (١٧١١/٤).

[2] زانایان ئەفەرمون:تێکەڵاویکردنی خزمی ژن وخزمی مێرد لەگەڵ ئافرەتاندا وەك مردن وایە ،چونکە خانەگومانی دروست ئەکات وتۆوی بێسۆزی لەناو خزماندا ئەچێنێت وئەبێتەهۆی ئاژاوەوشەڕوکوشت وکوشتاریش لەبەرئەوەی زیادلەسنور هاتوچۆی یەکتری دەکەن ولەگەڵیەکتردا ئەمێننەوە..(الحلال والحرام: يوسف القرضاوي)

[3] ﴿لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِن زِينَتِهِنَّ﴾، واتە: بزانرێت بەو جوانیەی پێیان کە شاردوویانەتەوە.

[4] تحفة الاحوزي (٧٠/٨).

[5] أبو داود (٤٠٠/٤)، النسائي (١٥٣/٨).

باوکیەوە کە بیستوویەتی لە پێغەمبەری خواوە (ﷺ)کاتێك کە لە دەرەوەی مزگەوت بوو،بینی ژنان لەگەڵ پیاوان تێکەڵاو بوون لەناو ڕێگادا، پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرمووی بە ژنان: (ئێوەخۆتان دوا بخەن، چونکە بۆتان نیە لە ناوەڕاستی ڕێگادا بڕۆن، ئێوەبە لێواری ڕێگاکەدا بڕۆن)،دوای ئەم فەرمایشتەی پێغەمبەر (ص) ژنان ئەوەندە قەراغی جادەکانیان ئەگرت لەڕۆشتندا ،پۆشاکەکانیان ئەلکابە دیوارەکانەوە،[1] خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَتُوبُوٓاْ إِلَى ٱللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَ ٱلْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴾،[2] یانی ئەوەی فەرمانتان پێ دەکەم جێبەجێی بکەن لەو ڕەوشتە جوانو چاکانە، واز بێنن لەو ڕەوشتە خراپو ناشیرینانەی کۆمەڵی نەفامان، چونکە ڕزگاری و سەرفرازی هەر لەو ڕەوشتانەوە وەدەست دێت کە خوای گەورەو پێغەمبەرەکەی(ﷺ) فەرمانیان پێ کردووە، دوورکەوتنەوەلەو شتانەش کە قەدەغەیان کردووە. هەر خوای گەورە یارمەتی دەرو پشتیوانە.

﴿وَأَنكِحُواْ ٱلْأَيَٰمَىٰ مِنكُمْ وَٱلصَّٰلِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَآئِكُمْ إِن يَكُونُواْ فُقَرَآءَ يُغْنِهِمُ ٱللَّهُ مِن فَضْلِهِۦ وَٱللَّهُ وَٰسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٣٢﴾ وَلْيَسْتَعْفِفِ ٱلَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّىٰ يُغْنِيَهُمُ ٱللَّهُ مِن فَضْلِهِۦ وَٱلَّذِينَ يَبْتَغُونَ ٱلْكِتَٰبَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَٰنُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا وَءَاتُوهُم مِّن مَّالِ ٱللَّهِ ٱلَّذِىٓ ءَاتَىٰكُمْ وَلَا تُكْرِهُواْ فَتَيَٰتِكُمْ عَلَى ٱلْبِغَآءِ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا لِّتَبْتَغُواْ عَرَضَ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا وَمَن يُكْرِههُّنَّ فَإِنَّ ٱللَّهَ مِنۢ بَعْدِ إِكْرَٰهِهِنَّ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٣٣﴾ وَلَقَدْ أَنزَلْنَآ إِلَيْكُمْ ءَايَٰتٍ مُّبَيِّنَٰتٍ وَمَثَلًا مِّنَ ٱلَّذِينَ خَلَوْاْ مِن قَبْلِكُمْ وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ ﴿٣٤﴾﴾

فەرماندان بە ژن هێنان و ژن بەشوودان

ئەم ئایەتە پیرۆزانە پێکهاتوون لە چەند بڕیارێکی توندوتۆڵو چەند فەرمانی کاربڕو تەواوو ڕێکوپێك، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَأَنكِحُواْ ٱلْأَيَٰمَىٰ مِنكُمْ وَٱلصَّٰلِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَآئِكُمْ﴾ ، واتە: ژن مارە ببڕن بۆ پیاوانی بێ ژنو ژنانی بێ مێردیش بدەن بە شوو،[3] تا کۆتایی ئایەتەکە. ئەمە فەرمانە بە ژنهێنان، پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرموویەتی: (ئەی گرووپی گەنجان ! هەر کەسێك لە ئێوە توانای ژنهێنانی هەیە با ژن بێنێ، چونکە باشترین قەڵغانە بۆ چاوو چاکترین پارێزەریشە بۆ شەرمگە – الفرج

---

[1] أبو داود (٤٢٢/٥).سبحان الله !ئافرەتانی بەرەی صەحابەچەندەبەدین وگوێڕایەڵ بوون، هەرئەوەندەی پێغەمبەر (ص)وای پێ فەرموون ،ناوەڕاستی ڕێگەکانیان وازلێهێناو قەراغی ڕێگەکانیان ئەگرت،کەچی بەداخەوە ئافرەتی ئەم سەردەمەی ئێمەلەباتی گوێڕایەڵی ئەکەونە پرسیارکردن وئەمەبۆچی وایەو بۆچی ئەبێ وابێ! ! هەربۆیەبەرەکەت لەویەرەیەداهەبوو،لەم بەرەیەشدا ئەوەندە کزبووە ! !

[2] واتە: هەمووتان تەوبە بکەنو بگەڕێنەوە بۆ لای خوا ئەی ئیمانداران تا ڕزگارو سەرکەوتوو بن.

[3] هەروەها ئەوانەی ئیماندارو چاکن لە کۆیلەکان (ژنیان بۆ بێنن)و کەنیزەکەکانیش بدەن بە شوو.

— وە کەسێك لە ئێوە توانای ژن هێنانی نەبوو با ڕۆژوو بگرێت، چونكە ڕۆژوو خەساندنە بۆی) واتە: ئارەزووی کەم دەکاتەوە.ئەم فەرموودەیە لە هەردوو صەحیحەکەدا ڕیوایەت کراوە لە فەرموودەکەی ئیبنو مەسعودەوە،[1] وە لە (سونەنە)کاندا هاتووە جگە لەم شێوەیە کە پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرموویەتی: (ژن بخوازن‌و با منداڵتان ببێت‌و زۆر ببن، چونکە من شانازیتان پێوە دەکەم لە ڕۆژی قیامەتدا لە ناو گەلاندا)،[2] وە لە ڕیوایەتێکی تردا هاتووە (هەتا بە مردوویش لە دایك بووبێت) ﴿ٱلْأَيَٰمَىٰ﴾ كۆی (أيم)ە، ئەم وتەیە دەگوترێت بۆ ژنێ کە مێردی نەبێت وە بۆ پیاوێکیش ژنی نەبێت یان ژنیشی هێنابێت‌و لێی جیابووبێتەوە یان پیاکەوە هەر ژنی نەهێنابێت‌و ژنەکەش شووی نەکردبێت، جەوهەری (الجوهری) باسی کردووە لە زانایانی زمانەوەئەوتریٚ :— (رجل أيم — وأمرأةأيم) خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿إِن يَكُونُوا۟ فُقَرَآءَ يُغْنِهِمُ ٱللَّهُ مِن فَضْلِهِۦ﴾،[3] عەلی کوڕی ئەبو تەلحە لە ئیبنو عەباسەوە ئەگێڕێتەوە کەووتویەتی : خوای گەورە هانیان دەدات بۆ ژن هێنان، خوای گەورە فەرمانی داوە بە ئازادو بەندەیش کە ژن بێنن، بەڵێنیشی داوە پێیان بێنیازیان بکات.[4] خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿إِن يَكُونُوا۟ فُقَرَآءَ يُغْنِهِمُ ٱللَّهُ مِن فَضْلِهِۦ﴾ وە لە ئیبنو مەسعودەوە گێڕراوەتەوەکەدەڵێ: دەوڵەمەندی وەدەست بێنن بە ژن هێنان ! خوای گەورە فەرمویەتی : ﴿إِن يَكُونُوا۟ فُقَرَآءَ يُغْنِهِمُ ٱللَّهُ مِن فَضْلِهِۦ﴾ ئیبنو جەریرئەمەی ڕیوایەت کردووە،[5] بەغەویش هەر بەم شێوەیە باسی کردووە لە عومەرەوە ،[6] لە محمدی کوڕی عەجلانەوە لە سەعیدی کوڕی مەقبەریەوە لە ئەبو هورەیرەوە دەڵێ: پێغەمبەری خوا فەرموویەتی: (سێ کەس مافیان بەسەر خواوەهەیە کە یارمەتیان بدات — ژن خوازێ دەیەوێت داوێنپاك بێت، (موکاتیبیٚ)[7] دەیەوێت ئەو ماڵەی لەسەری دانراوە بیدا بە خاوەنەکەی ، غەزاکەر لە ڕێی خوادا) ئیمامی ئەحمەدو ترمیزی‌و نەسائی‌و ئیبنو ماجە ڕیوایەتیان کردوە،[8]

---

[1] فتح الباري (٩/١٤)، مسلم (٢/١٠١٩).

[2] لم نعثر على هذا اللفظ، وإنما رواه أبو داود والنسائي بلفظ قريب من هذا.

[3] واتە: ئەگەر ئەوان هەژارو کەم دەست بن خوا لە بەخشندەیی‌و بەهرەی خۆی دەوڵەمەندو بێ نیازیان دەکات.

[4] الطري (١٩/١٦٦).

[5] الطبري (١٩/١٦٦).

[6] البغوي (٣/٣٤٢).

[7] موکاتیب:ئەوکۆیلەیە کەقەواڵەی نووسیوە بۆسەردارەکەی کە بە بڕێك پارە خۆی بکڕێتەوە وئیترئازاد ببێت ولەکۆیلەیەتی ڕزگاری ببێت ،ئەو ڕۆژەی قەواڵەکە ئەنووسێت ئازاد ئەبێت ویرەپارەکە ئەبێتە قەرز لەلای .

[8] أحمد (٢/٢٥١)، تحفة الأحوزي (٥/٢٩٦)، النسائي (٦/٦١)، إبن ماجه (٢/٨٤١).

پێغەمبەری خوا(ﷺ) ژنی خواست بۆ ئەو پیاوەی کە هیچی نەبوو جگە لەو پۆشاکەی لەبەریدا بوو، توانای کڕینی ئەنگوستیلەیەکی ئاسنی نەبوو، کەچی پێغەمبەری خوا(ﷺ) کردیە هاوسەری ئەو ژنەو مارەییەکەی ئەوەبوو کە ئەو پیاوە چەندێك قورئانی لەبەرە پێویستە ژنەکەی فێر بکات، خودای مەزنیش بە سۆزو ڕێزی خۆی بژێوی خۆیو ژنەکەی دابین دەکات بە تەواوی، ﴿وَٱللَّهُ وَٰسِعٌ عَلِيمٌ﴾ واتە: وە خوا بەهرە فراوانو زاناو دانایە.

فەرماندان بە پاکداوێنی ئەو کەسانەی توانای ژن خواستنیان نیە

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَلْيَسْتَعْفِفِ ٱلَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّىٰ يُغْنِيَهُمُ ٱللَّهُ مِن فَضْلِهِۦ﴾ ئەمە فەرمانێکە لە لایەن خوداوە بۆ ئەو کەسانەی توانای ژن هێنانیان نیە کە دەبێت پاك داوێنی خۆیان بپارێزنو خۆیان تووشی داوێن پیسی نەکەن هەتا خوا بە بەهرە (و ڕۆزی) خۆی بێنیازیان دەکات، وەك پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرموویەتی: (ئەی کۆمەڵی لاوان هەر کەسێك لە ئێوە دەتوانێت زەماوەند بکات، با بیکات چونکە ئەو ژن هێنانە باشترین شتە بۆ داپۆشینی چاوو چاکترین پارێزەریشە بۆشەرمگە – الفرج – وە هەر کەسێکیش لە ئێوە توانای ژن هێنانی نیە با ڕۆژوو بگرێت، چونکە ئەو ڕۆژوە ئارەزووی دەگرێتەوە – دەیخەسێنێت –).[1] ئەم ئایەتە گشتگیرە بەڵام ئەو ئایەتەی لە (سورەتی نیساء)دایە تایبەتترە لەم ئایەتە. کە خودای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَمَن لَّمْ يَسْتَطِعْ مِنكُمْ طَوْلًا أَن يَنكِحَ ٱلْمُحْصَنَٰتِ ٱلْمُؤْمِنَٰتِ فَمِن مَّا مَلَكَتْ أَيْمَٰنُكُم مِّن فَتَيَٰتِكُمُ ٱلْمُؤْمِنَٰتِ ۚ وَٱللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَٰنِكُم ۚ بَعْضُكُم مِّنۢ بَعْضٍ ۚ فَٱنكِحُوهُنَّ بِإِذْنِ أَهْلِهِنَّ وَءَاتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ بِٱلْمَعْرُوفِ مُحْصَنَٰتٍ غَيْرَ مُسَٰفِحَٰتٍ وَلَا مُتَّخِذَٰتِ أَخْدَانٍ ۚ فَإِذَآ أُحْصِنَّ فَإِنْ أَتَيْنَ بِفَٰحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى ٱلْمُحْصَنَٰتِ مِنَ ٱلْعَذَابِ ۚ ذَٰلِكَ لِمَنْ خَشِىَ ٱلْعَنَتَ مِنكُمْ ۚ وَأَن تَصْبِرُوا۟ خَيْرٌ لَّكُمْ﴾،[2] چونکە ئەو منداڵە بە کۆیلەیی

---

[1] فتح الباري (٩/١٤).

[2] النساء (٢٥)، واتە: وە ئەوەی لە ئێوە نەیتوانی لەبەر هەژاری کە ئافرەتانی ئازادی ئیماندار مارە بکات ئەوا با لەوانە مارە بکات کە بوونەتە موڵکتان لە کەنیزەکە ئیماندارەکانتان وە خوا زاناترە لە باوەڕەکەتان هەندێکتان لە هەندێکی ترتانن (هەمووتان نەوەی ئادەمن) لەبەر ئەوە مارەیان بکەن بە ڕەزامەندی خاوەنەکانیانو مارەییەکەیان پێ بدەن بە شێوازێکی چاك لە کاتێکدا ئەو کەنیزەکانە پاکداوێن بن وداوێنپیس (و زیناکاری بە ئاشکرا) نەبنو دۆستیان نەبێ (بە نهێنی بۆ زیناکردن) جا ئەگەر ئەو (کەنیزەکانە) شوویان کرد پاشان خراپەیەکی ئاشکرایان کرد (زینا) ئەوە نیوەی سزای ئافرەتە ئازادەکانیان لەسەرە (کە پەنجا جەڵدە) ئەو (مارەکردنی کەنیزەکە) بۆ کەسێکە لە ئێوە لە تاوانکردن واتە(زینا) بترسێت بەڵام ئەگەر ئارام بگرن (و کەنیزەك مارە نەکەن) چاکترە بۆتان.

له دایك دەبێت ﴿وَٱللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾ واته: خودایش گوناه بەخشو دڵۆڤانه. عیكریمه لەم ئایەتەدا دەڵێ: ﴿وَلۡيَسۡتَعۡفِفِ ٱلَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا﴾ ئەو پیاوەی چاوی دەكەوێت به ژنێك وەك ئەوەی ئارەزوو دەكات، ئەگەر ژنی هەبوو با بڕوات بۆ لای ژنەكەیو پێویستی خۆی دەركات له ژنەكەی خۆی، خۆ ئەگەر ژنیشی نەبوو با تێڕامێنێ له دەسەڵاتی خودا له ئاسمانەكانو زەمیندا هەتا خوا دەوڵەمەندی دەكات.

فەرماندان به قەواڵه(سەند) نووسین بۆ كۆیلەكان

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَٱلَّذِينَ يَبۡتَغُونَ ٱلۡكِتَٰبَ مِمَّا مَلَكَتۡ أَيۡمَٰنُكُمۡ فَكَاتِبُوهُمۡ إِنۡ عَلِمۡتُمۡ فِيهِمۡ خَيۡرًا﴾ ئەمە فەرمانی خودایە بۆ ئەو خاوەن دەسەڵاتانەی، ئەگەر كۆیلەكانیان داوای قەواڵه نووسینیان لێ كردن با قەواڵەیان بۆ بنووسن به مەرجێك ئەو كۆیلەیە توانای ئیشوماڵ پەیداكردنی هەبێت، ئەو ماڵەی پەیدای دەكاتو به مەرج گیراوە لەسەری دەبێت بیدات به خاوەنەكەی. بوخاری دەڵێت: ئیبنو جورەیج دەڵێ: وتم به عەتا: ئایا پێویستە لەسەرم كاتێك ماڵم پێوە بینی قەواڵەی بۆبنووسم؟ وتی: وا نازانم پێویست نەبێت، واته پێویستە قەواڵەی بۆبنووسی، عەمری كوڕی دینار دەڵێ: وتم به عەتا: ئایا لەئەوەت لەكەسێك بیستوە؟ وتی: نەخێر، پاشان هەواڵی دامێ كه (موسای كوڕی ئەنەس) پێی گوتووە كه سیرین داوای له ئەنەس كردووە كەقەواڵەی بۆبنووسێت ، چونكه خاوەنی سامانێكی زۆربووە،ئەنەس قەبوڵی نەكردووەو پاشان چووە بۆ لای عومەری كوڕی خەتاب (ڕەزای خوای لێ بێت)ئەمەی پێ وتووە. عومەر وتوویەتی: قەواڵی بۆبنووسه. هەر قەبوڵی نەكردووە. عومەر بەدارەكەی دەستی بەر شەلاقی داوەو ئەم ئایەتەی بۆ خوێندووەتەوە: ﴿فَكَاتِبُوهُمۡ إِنۡ عَلِمۡتُمۡ فِيهِمۡ خَيۡرًا﴾_قەواڵەیان بۆبنووسن كاتێك خێریان تێدا ئەبینن_ئەنەسیش قەواڵەكەی بۆنووسی، هەر بەم شێوەیەش بوخاری ڕیوایەتی كردووە به تەعلیقی ،[1] عبدالرزاقیش ڕیوایەتی كردووە كه ئیبنو جورەیج هەواڵی داونەتێ دەڵێ: ووتم به عەتا: ئایا پێویستە لەسەرم كاتێ زانیم كه خاوەنی ماڵه قەواڵەی بۆبنووسم؟ گوتی: وا نابینم كه پێویست نەبێت.[2] دیسان ئیبنو جەریر ڕیوایەتی كردووە له ئەنەسی كوڕی مالیكەوە كه (سیرین) ویستوویەتی قەواڵەی بۆ بنووسێت، ئەویش قبوڵی نەكردووە عومەر (ڕەزای خوای لێ بێت) پێی وتووە: دەبێ قەواڵەی بۆ بنووسێت، سەنەدەكانی ئەم فەرموودانە صەحیح و ڕاستن،[3] خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿إِنۡ عَلِمۡتُمۡ فِيهِمۡ خَيۡرًا﴾ هەندێك گوتوویانە: ئەگەر خاوەن

---

[1] فتح الباري (٥/٢١٩).
[2] عبدالرزاق (٨/٣٧١).
[3] الطبري (١٩/١٦٧).

ئەمانەت بوون. هەندێکی تر گوتوویانە: ئەگەر ڕاستگۆ بوون. هەندێکی تر گوتوویانە ئەگەر خاوەن سامان بوون، هەندێکی تر گوتوویانە: ئەگەر توانای ئیش‌و کاریان هەبوو. خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَءَاتُوهُم مِّن مَّالِ ٱللَّهِ ٱلَّذِىٓ ءَاتَىٰكُمۡ﴾ واتە: وە لەو ماڵەی کە خوا بە ئێوەی داوە پێیان بدەن. ئەو بەشەی کە خوا بۆی داناوە لە ماڵی زەکات، ئەمە قسەی حەسەن‌و عبدالرحمن ی کوڕی زەیدی کوڕی ئەسلەم‌و باوکی‌و موقاتیلی کوڕی حەییان‌و ئیبنو جەریریش هەمان ڕای هەبووە،[1] ئیبراهیمی نەخەعی دەڵێ: لەم ئایەتەدا: ﴿وَءَاتُوهُم مِّن مَّالِ ٱللَّهِ ٱلَّذِىٓ ءَاتَىٰكُمۡ﴾ واتە: خەڵکی هانداوە لەسەر ماڵ بەخشین خاوەنەکەی یان کەسانی تر، بورەیدەی کوڕی حوسەیبی ئەسلەمی و قەتادەش هەر وایان گوتووە، ئیبنو عەباس دەڵێ: خودای مەزن فەرمانی داوە بڕواداران کە هاوکاری بکەن لە کۆیلە ئازادکردندا.

نەهی کردن لە ناچارکردنی کەنیزەك لەسەر داوێنپیسی

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلَا تُكۡرِهُواْ فَتَيَٰتِكُمۡ عَلَى ٱلۡبِغَآءِ﴾واتە:کەنیزەکەکانتان ناچارمەکەن لەسەرداوێنپیسی، خەڵکی زەمانی نەفامی ئەگەر کەنیزەکێکیان ببوایە دینارە بۆ داوێنپیسی‌و گومرگێکی لەسەر دانابوو هەموو کاتێك لێی دەسەند، کاتێك کە ئیسلام هات ئەوەی لە موسڵمانان قەدەغەکرد، هەر ئەوەیش بوو، بووە هۆی هاتنەخوارەوەی ئەم ئایەتە، وەك زۆرێك لە زانایانی تەفسیرو لە پێشینەکان‌و پاشینەکانیش باسیان کردووەو وتوویانە:ئەم ئایەتە لەسەر عبدالله ی کوڕی ئوبەی کوڕی سەلول هاتووەوە خوارەوە. چونکە ئەو کەنیزەکی هەبووە، زۆری لێدەکردن کە بچن داوێنپیسی بکەن، بۆ ئەوەی باجیان لێ بسێنێت‌و تەماحیشی بە منداڵەکانیان بووە، بۆ ئەوەی بە خەیاڵی خۆی بەکاریان بێنێ بۆ دەسەڵاتی خۆی.

هەندێ (ئە ثە ر) وفەرموودە لەو بارەیەوە

حافیز (الحافظ) ئەبو بەکر ئەحمەدی کوڕی عەمری کوڕی عبدولخالقی بەزاز ڕەحمەتی خوای لێ بێت لە موسنەدەکەیدا لە زوهریەوە ڕیوایەتی کردووە دەڵێ: کەنیزەکێکی عبدالله ی کوڕی ئوبەی کوڕی سەلول هەبوو پێیان دەگوت مەعازە (معاذة)، عبدالله ی کوڕی ئوبەی زۆری بۆدەهێنا کە داوێنپیسی بکات. کاتێك کە ئیسلام هات ئەم ئایەتە هاتە خوارەوە: ﴿وَلَا تُكۡرِهُواْ فَتَيَٰتِكُمۡ عَلَى ٱلۡبِغَآءِ﴾،[2] ئەعمەش دەڵێ: ئەبو سوفیان لە جابیرەوە گێڕاویەتیەوە کەلەبارەی ئەم ئایەتەوە وتویەتی: ئەم ئایەتە هاتە خوارەوە لەسەر کەنیزەکێکی عبدالله ی کوڕی ئوبەی کوڕی سەلول، پێیان دەگوت موسەیکە (مُسَيكة) زۆری لێ دەکرد کە داوێن پیسی‌بکات، کەنیزەکێکی چاك بوو، ڕازی نەبوو کە داوێن پیسیبکات،خوای

---

[1] الطبري (١٩/١٧٣)، البغوي (٣/٦١).

[2] كشف الاستار (٣/٦١).

گەورە ئەم ئایەتەی ناردە خوارەوە: ﴿وَلَا تُكْرِهُوا۟ فَتَيَـٰتِكُمْ عَلَى ٱلْبِغَآءِ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا لِّتَبْتَغُوا۟ عَرَضَ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ۚ وَمَن يُكْرِههُّنَّ فَإِنَّ ٱللَّهَ مِنۢ بَعْدِ إِكْرَٰهِهِنَّ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴾،[1] نەسائیش بەم شێوەیە ڕیوایەتی کردووە.[2] موقاتیلی کوڕی حەییان دەڵێ: وام پێگەیشتووە – والله أعلم – ئەم ئایەتە لەسەر دوو پیاو هاتۆتە خوارەوە کە زۆریان دەکرد لە کەنیزەکانیان کەداوێنپیسی بکەن، یەکێکیان ناوی موسەیکە – مسیکة – بوو کە هی ئەنصاریەك بوو، وە ئومەیمە – أمیمة – دایکی موسەیکە کە کەنیزەی عبدالله ی کوڕی ئوبەی بوو،(مەعازەو ئەروا)ش هەروەك ئەوان وابوون موسەیکەو دایکی هاتن بۆ لای پێغەمبەر (ﷺ) ئەو باسەیان بۆ گێڕایەوە، خوای گەورەیش ئەم ئایەتەی ناردە خوارەوە: ﴿وَلَا تُكْرِهُوا۟ فَتَيَـٰتِكُمْ عَلَى ٱلْبِغَآءِ﴾ واتە: کەنیزەکانتان ناچار مەکەن لەش بفرۆشن.[3] خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا﴾ واتە: ئەگەر دەیانەوێت پاك بژین، ئەمە تەنها پەیوەندینیە بەم باسەوە بەڵکو بڕیارێکی گشتی یە،هەروەها دەفەرموویت: ﴿لِّتَبْتَغُوا۟ عَرَضَ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا﴾ واتە: بۆ ئەوەی ماڵی دنیاتان دەست کەوێت لەو زەریبەو مارەیی‌و منداڵانەی کە دیانبێت، پێغەمبەری خوا(ﷺ) قەدەغەی لە کرێی خوێن گرتن‌و – کەڵەشاخ–و مارەیی– داوێنپیسی‌و شت دان بە فاڵچی کردووە.[4] وە لە ڕیوایەتێکی تردا فەرموویەتی: کرێی زینا پیسە، کرێی خوێن گرتن – کەڵەشاخ – پیسە، نرخی سەگ – فرۆشتنی – پیسە).[5] خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿وَمَن يُكْرِههُّنَّ فَإِنَّ ٱللَّهَ مِنۢ بَعْدِ إِكْرَٰهِهِنَّ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴾ واتە: هەر کەسێك ناچاریان بکات خودا دوای ناچارکردنیان لە گوناهیان دەبوورێت‌و دڵۆڤانە. وەك لە فەرموودەکەی جابیردا لە پێشەوە باسکرا.[6] وە ئیبنو تەلحە دەڵێ: لە ئیبنو عەباسەوە: تاوانەکەی لەسەر ئەو کەسەیە کە ناچاریان دەکات بۆ ئەو کارە پیسە.[7] موجاهیدو عەتای خۆراسانی‌و ئەعمەش‌و قەتادەیش هەر وایان گوتووە.[8] پاش ئەوەی خوای گەورە ئەم بڕیارەی بە تەواوی ڕوون کردەوە دەفەرموویت:

---

[1] الطبري (١٧٤/١٩).

[2] النسائي في الكبرى (٤١٩/٦).

[3] الدر المنثور (١٩٣/٦).

[4] مسلم (١١٩٨/٣).

[5] مسلم (١١٩٩/٣).

[6] النسائي في الكبرى (٤١٩/٦).

[7] الطبري (١٧٥/١٩).

[8] الطبري (١٧٥/١٩، ١٧٦)، الدر المنثور (١٩٥/٦).

﴿وَلَقَدْ أَنزَلْنَآ إِلَيْكُمْ ءَايَٰتٍ مُّبَيِّنَٰتٍ﴾ واتە: سوێند بە خوا بە ڕاستی ئێمە ناروومانەتە خوارەوە بۆ ئێوە چەند ئایەتێکی ڕوونکەرەوە. یانی: قورئان کە پڕە لە نیشانەی ئاشکراو دیارو ڕەوان ﴿وَمَثَلًا مِّنَ ٱلَّذِينَ خَلَوْا۟ مِن قَبْلِكُمْ وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ﴾ واتە: چەند نموونەو هەواڵی گەلە پێشووەکانی تێدایە کە چیان بەسەرهاتووە لەسەر دژایەتی کردنی فەرمانەکانی خودا، وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿فَجَعَلْنَٰهُمْ سَلَفًا وَمَثَلًا لِّلْءَاخِرِينَ﴾،[1] وە پەندو ئامۆژگاریشە بۆ ئەو کەسانەی کە لە خوا دەترسن‌و خۆدەپارێزن.

﴿ٱللَّهُ نُورُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۚ مَثَلُ نُورِهِۦ كَمِشْكَوٰةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ ۖ ٱلْمِصْبَاحُ فِى زُجَاجَةٍ ۖ ٱلزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّىٌّ يُوقَدُ مِن شَجَرَةٍ مُّبَٰرَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَّا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِىٓءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ ۚ نُّورٌ عَلَىٰ نُورٍ ۗ يَهْدِى ٱللَّهُ لِنُورِهِۦ مَن يَشَآءُ ۚ وَيَضْرِبُ ٱللَّهُ ٱلْأَمْثَٰلَ لِلنَّاسِ ۗ وَٱللَّهُ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ ﴿٣٥﴾﴾

نموونەی ڕووناکی خوای گەورە

عەلی کوڕی ئەبو تەلحە لە ئیبنو عەباسەوە ئەگێڕێتەوە لەتەفسیری ئەم لەم ئایەتەدا:﴿ٱللَّهُ نُورُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ﴾ فەرموویەتی: خوا ڕێ نیشاندەری ئەهلی ئاسمانەکان‌و زەمینە.[2] ئیبنو جورەیج دەڵێ: موجاهیدو ئیبنو عەباس لەم ئایەتەدا ﴿ٱللَّهُ نُورُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ﴾ وتویانە: کاروباری ئاسمانەکان‌و زەمین‌و ئەستێرەو خۆرو مانگ بەڕێوە دەبات[3].

"سودی". لەم ئایەتەدا ﴿ٱللَّهُ نُورُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ﴾ دەڵێ: بە ڕووناکی خۆی ئاسمانەکان‌و زەمینی ڕۆشن کردووەتەوە. لە هەردوو صەحیحەکەدا هاتووە لە ئیبنو عەباسەوە (ڕەزای خوای لێ بێت) دەڵێ: پێغەمبەری خوا کاتێك هەڵدەسا لە شەودا، دەیفەرموو: (ئەی خودایە! سوپاس بۆ تۆیە، تۆ ڕووناکی ئاسمان‌و زەمینی‌و ئەوەیشی کە تێیدایە).[4] وە لە ئیبنو مەسعودەوەگێڕراوەتە کە دەڵێ: بێگومان پەروەردگاری ئێوە نە شەوی لە لایەو نە ڕۆژ، ڕووناکی عەرش ڕووی ئەوە. پاشان خودای گەورە دەفەرموێت: ﴿مَثَلُ نُورِهِۦ﴾ لە ماناکردنی ئەم (ضمیر)ەدا دوو ڕا هەیە: یەکەمیان ئەو (زەمیرە) دەگەڕێتەوە بۆ خوای گەورە واتە: وێنەی ڕێ نیشاندانی خودا لە دڵی خاوەن باوەڕدا وەك

---

[1] زخرف (٥٦)، واتە: وە کردمانن بە نموونەو ئامۆژگاریی‌و پەند بۆ کەسانێ کە دواتر دێن.

[2] الطبري (١٩/١٧٧).

[3] الطبري (١٩/١٧٧).

[4] فتح الباري (٣/٥)، مسلم (١/٥٣٢).

تاقێك وایە ﴿كَمِشْكَوٰةٍ﴾ ئەمە قسەی ئیبنو عەباسە.[١] ڕای دووەهەم ئەو (زەمیرە) دەگەڕێتەوە بۆ ئەو خاوەن باوەڕەی كەسیاقی ئایەتەكە دەبێتە بەڵگە لەسەری، كەماناكەی بەم شێوەیەی لێ دێت: وێنەی ڕووناكی خاوەن باوەڕە كە لە ناو دڵیدایە، وەك تاقێك وایە،خوای گەورەدڵی ئیماندارو ئەوسروشت و هیدایەتەی كە پێیدراوە لەگەڵ ئەو هیدایەتە زیادەی كەبەهۆی قورئانخوێندنەوە وەریدەگرێت یەكسان كردووەو بەیەكتری شوبهاندون. وەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَفَمَن كَانَ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّهِۦ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِّنْهُ﴾،[٢] واتە: ئاخۆ كەسێك لە پەروەردگاری خۆیەوە بەڵگەی ڕوونی پێدرابێت و شایەتێكیش لە خواوە بە شوێنیدا هاتبێت(وەك كەسێك وایەلەتاریكایدا بژی). خوای گەورە تەشبیهی دڵی خاوەن باوەڕی لە پاكو خاوێنیدا كردووە بە چرایەك كە لە شووشەی ناسكو ئەوەیشی كە دەبێتە ڕێ نیشاندەری لەو قورئانو بەرنامەیە كە بۆی هاتووە بە زەیتێكی چاكو پاڵفتەو درەوشاوەو مامناوەندی (المعتدل) كە هیچ خاشاكو لاریەكی – ترازانێكی – تێدا نیە، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿كَمِشْكَوٰةٍ﴾ موجاهیدو ئیبنو عەباسو محمدی كوڕی كەعبو كەسانی تریش وتوویانە: شوێنی پلیتەكەیە لە چراكەدا.[٣] ئەم تەفسیرە زۆر بەناوبانگە – مەشهورە –، بۆیە خوای گەورە لەدوای ئەوە دەفەرمووێت: ﴿فِيهَا مِصْبَاحٌ﴾ ئەو پلیتەیەی كەدادەگیرسێت_ دەگرێو ڕۆشنایی دەدات – ، وە وتراویشە: ﴿كَمِشْكَوٰةٍ﴾ تاقێكە لەناو ماڵدا، ئەمە نمونەیەكە كە خوای گەورە هێناویەتیەوە بۆ ئەو كەسانەی كە گوێڕایەڵی خودان، گوێڕایەڵیەكەی ناوناوە بە ڕووناكی، پاشان بە زۆر شتی تر ناوی بردووە، ئوبەی كوڕی كەعب دەڵێ: ﴿ٱلْمِصْبَاحُ﴾ واتە: ڕووناكی، كە بریتیە لە قورئانو ئەو باوەڕەی لە دڵی دایە.[٤] سودی دەڵێ: ئەو چرایە: ﴿ٱلْمِصْبَاحُ فِى زُجَاجَةٍ﴾ واتە: ئەو ڕووناكیە درەوشاوەیە لەو شووشە ناسكو ڕوونەدا، ئوبەی كوڕی كەعبو كەسانی تریش وتوویانە: ئەو شوشەیە هاووێنەی دڵی خاوەن باوەڕە.[٥] ﴿ٱلزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّىٌّ﴾ واتە: ئەو شوشەیەش وەك ئەستێرەیەكی گەشو پرشنگدار وایە، هەندێ ﴿دُرِّىٌّ﴾ دالەكەی بە مەزمومی (بضم الدال) خوێندووەتەوە، بەبێ ئەوەی هەمزەی لەگەڵدا بێت، واتە:

[١] الطبري (١٩/١٧٩).
[٢] هود (١٧).
[٣] الطبري (١٩/ ١٨٠، ١٨٣).
[٤] الطبري (١٩/١٨١).
[٥] الطبري (١٩/١٨٧).

وەك (كَوْكَبٍ من دُرّ)هەندێكی تر خوێندوویانەتەوە بە (دُرِّيٍّ ودِرِّيٍّ)یانی: دالەكەبە(ژێر) یان بە(بۆر) بخوێنرێتەوە لەگەڵ هەمزەكەدا كە لە (الدرء) هوە هاتووە، واتە: پاڵ پێوەنان، چونكە كاتێك كە ئەستێرە پاڵی پێوە دەنرێت زیاتر ڕووناكترە لە حاڵەتەكانی تری، عەرەبەكان ئەو ئەستێرانەی كە نەناسراون پێیان ئەڵێن: دەراری –دراری –. ئوبەی كوڕی كەعب لەتەفسیری(كوكب درّی)دا دەڵێ: ئەستێرەیەكی ڕووناك، قەتادە دەڵێ: ئەستێرەیەكی ڕووناكی گەورەی ئاشكرا. ﴿يُوقَدُ مِن شَجَرَةٍ مُّبَٰرَكَةٍ﴾ واتە: دادەگیرسێت بە (ڕۆنی) درەختێكی زەیتونی بە فەڕو بەرەكەت. یانی یارمەتی وەردەگرێت لە زەیتی زەیتونی دارێكی پیرۆز ﴿زَيْتُونَةٍ﴾یان بەدەلە یان عەتفە بەیانە (بدل أو عطف بيان)، ﴿لَّا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ﴾ واتە: لە ڕۆژهەڵاتی ئەو شوێنەوە نیە كە خۆر پێی نەكات لە سەرەتای بەیانیەوە، وە لە ڕۆژئاوایشیەوەلەشوێنێكدا نیە كە سێبەر داگیری بكات پێش خۆرئاوابوون، بەڵكو لە شوێنێكی مامناوەندی دایە خۆر لێی دەدا لە سەرەتای ڕۆژەوە هەتا كۆتایی ڕۆژ، زەیتێكی پاكو مامناوەندی بریقەدار بەرهەم دێنێت، ئیبنو ئەبی حاتم ڕیوایەتی كردووە لە ئیبنو عەباسەوەكەلەمانای ئەم ئایەتەدا ﴿زَيْتُونَةٍ لَّا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ﴾، دەڵێ: درەختێكە لە بیاباندا نە درەختو نە چیاو نە ئەشكەوتو نە هیچ شتێكی تر سێبەری بۆ ناكات. ئەوە بووەتە هۆی ئەوەی چاكترین زەیتی هەبێت.[1] موجاهیدیش لەم ئایەتەدا ﴿لَّا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ﴾ دەڵێ: ئەوەندە لە ڕۆژهەڵاتەوە نیە هەتا خۆر لێی نەدا كاتێك كە خۆر ئاوا دەبێت وە زۆریش لە ڕۆژئاواوە نیە كە خۆر لێی نەدا كاتێك كە خۆر هەڵ دێت، بەڵكو ڕۆژهەڵاتیو ڕۆژئاوایشە، خۆر لێی دەدات كاتێك هەڵدێتو كاتێكیش كە ئاوا دەبێت،[2] سەعیدی كوڕی جوبەیر لەم ئایەتەدا ﴿زَيْتُونَةٍ لَّا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيٓءُ﴾ دەڵێ: ئەو زەیتە چاكترین زەیتە: كاتێك كە خۆر هەڵدێت بەری دەكەوێت لە ڕۆژهەڵاتەوە، كاتێكیش خۆر بەرەو ئاوابوون چوو هەر بەری دەكەوێت. بەیانی و ئێواران خۆر لێی دەدات، ئەم جۆرە پێی ناڵێن ڕۆژهەڵاتیو ڕۆژئاوایی، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيٓءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ﴾ واتە: (ڕۆنەكەی ئەوەندە پاك بێت) نزیكە ڕۆنەكەی داگیرسێت با ئاگریشی بەرنەكەوێت . عبدالرحمن ی كوڕی زەیدی كوڕی ئەسلەم دەڵێ: واتە: لە پرشەی ڕووناكی ئەو زەیتە.[3] خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿نُّورٌ عَلَىٰ نُورٍ﴾ڕووناكی

---

[1] ابن ابي حاتم (٨/٢٦٠٠).

[2] الطبري (١٩/١٨٦).

[3] الطبري (١٩/١٨٣).

لەسەرڕووناکی دروست ئەبێت، عەونی دەڵێت لە ئیبنو عەباسەوە: واتە: بەهۆی باوەڕی عەبدو ئاکاریەوە.[1] سودی دەڵێت لەم ئایەتەدا ﴿نُّورٌ عَلَىٰ نُورٍ﴾ واتە: ڕووناکی لەسەر ڕووناکی، ڕووناکی ئاگرو ڕووناکی زەیت کاتێك کە کۆدەبنەوە دەدرەوشێنەوە، هیچ یەکێکیان بەبێ ئەوی تریان ڕووناك نابێت.[2]

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَن يَشَاءُ﴾ واتە: خوا ڕێ نیشانی ئەو کەسانە دەدات کە خۆی هەڵی دەبژێرێت، وەك ئەو فەرموودەیەی کە ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە عبدالله ی کوڕی عەمرەوە دەڵێ: لە پێغەمبەری خوام بیست (ﷺ) دەیفەرموو: (خوای گەورە دروستکراوەکانی خۆی وەدی هێنا لەناو تاریکیدا پاشان هەندێ لە ڕووناکی خۆی خستە ناویان لەو ڕۆژەدا، هەر کەسێك ئەو ڕووناکیەی بەرکەوت لەو ڕۆژەدا ڕێی دۆزیەوەو هەر کەسیش ئەو ڕووناکیەی بەرنەکەوت گومڕا بوو، لەبەر ئەوەیە ئەڵێم: پێنووس وشك بووەتەوە لە لای خودای مەزن)،[3] خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ ۗ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾ کاتێك خوا باسی نموونەی هیدایەتی خۆی کرد لەناو دڵی خاوەنباوەڕدا، کۆتایی ئایەتەکەی هێناوە بەمە کە دەفەرموێت: ﴿وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ ۗ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾ واتە: وە خوا چەندین نموونە دەهێنێتەوە بۆ خەڵکی وە خوا زاناو ئاگادارە بە هەموو شتێك. یانی: خوا باشتر دەزانێت کێ شایستەی ڕێ نیشاندانەو کێش شایەنی گومڕاییە.

﴿فِي بُيُوتٍ أَذِنَ اللَّهُ أَن تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ ﴿٣٦﴾ رِجَالٌ لَّا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَن ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ ۙ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ ﴿٣٧﴾ لِيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَيَزِيدَهُم مِّن فَضْلِهِ ۗ وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَن يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٣٨﴾﴾

ڕێزی مزگەوتەکان و ئادابەکانی و ڕێزی ئەوانەی کە پێ لە مزگەوت نابڕن

کاتێك خوای گەورە نموونەی دڵی خاوەنباوەڕو ئەوەی کە تیایەتی لە شارەزایی و زانیاری هێنایەوە بە چرایەك لەناو شوشەیەکی ڕونی پاکدایەو هەڵدەگیرسێت بە زەیتی پاكو باسی شوێنەکەیشی ئەکات، کە بریتیە لەو مزگەوتانەی کە خۆشەویستترین پارچە زەویە لە لای خوای گەورە، مزگەوت ئەو ماڵی خودایە کە تەنها ئەوی تێدا دەپەرسترێت و هاوەڵی بۆ دانانرێت تێیدا، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فِي بُيُوتٍ أَذِنَ اللَّهُ أَن تُرْفَعَ﴾ واتە: لەناو ئەو ماڵانەدا کە خودا ڕێگای داوە کە بە گەورەو پاك ڕابگیرێت

---

[1] الطبري (١٩/١٨٢).

[2] الدر المنثور (٦/٢٠٢).

[3] أحمد (٢/١٧٦).

ڕێزی لێ بگیرێت‌و فەرمانی داوە کە ئامەشۆی بکرێت‌و – پێی لێ نەبڕێت – پاکوخاوێنی ڕابگیرێت‌و قسەی پڕوپوچ‌و کارێکی وەهای تێدا نەکرێت کە بۆ ئەو شوێنە ناشێ، وەك عەلی کوڕی ئەبو تەلحە دەڵێ: لە ئیبنو عەباسەوەڕیوایەت کراوە کەلەتەفسیری ئەم ئایەتە پیرۆزەدا: ﴿ فِي بُيُوتٍ أَذِنَ اللَّهُ أَن تُرْفَعَ ﴾ فەرموویەتی: خوای گەورە قسەی پڕوپوچی قەدەغە کردووە لە مزگەوتدا.[1] عیکریمەو ئەبو ساڵح‌و زەحاك‌و نافیعی کوڕی جوبەیرو ئەبو بەکری کوڕی سولەیمانی کوڕی ئەبو خەیسەمەو (خیثمة) سوفیانی کوڕی حوسەین‌و کەسانی تریش لە زانایانی تەفسیر جگە لەمان، وتوویانە: فەرموودەی زۆر هاتووە لەسەر دروستکردنی مزگەوت‌و ڕێزلێنان‌و پاك‌و خاوێنی ڕاگرتن‌و بۆن خۆش کردنی، ئەوانە شوێنێکی تایبەتی خۆیان هەیە باس بکرێن و باسێکی تەنیاوتایبەتم لەو بارەیەوە نووسیوە، سوپاس‌و ستایش بۆ خوای گەورە. ئێمە لێرەدا لایەنێك لەو بارەیەوە باس دەکەین خوا مەیلی لێ بێت پشت‌و پەناشمان هەر خوایە.

لە گەورەی موسڵمانانەوە عوسمانی کوڕی عەفان (ڕەزای خوای لێ بێت) گوازراوەتەوە کە دەڵێ: بیستم لە پێغەمبەری خوا(ﷺ)دەیفەرموو: (هەر کەسێك مزگەوتێکی دروست کردبێت مەبەستی ڕەزای خوا بێت، خودا مزگەوتێکی وەك ئەوەی لە بەهەشتدا بۆ دروست کردووە) لە هەردوو سەحیحەکەدائەم فەرمودەیە هاتووە.[2] ئیبنو ماجە ڕیوایەتی کردووە لە عومەری کوڕی خەتابەوە (ڕەزای خوای لێ بێت) دەڵێ پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرموویەتی: (هەر کەسێك مزگەوتێکی دروست کردبێت، باسی ناوی خودای تێدا کردبێت خودا ماڵێکی بۆ دروست کردووە لە بەهەشتدا)،[3] نەسائیش وەك ئەو ڕیوایەتی کردووە،[4] فەرموودە لەم بارەیەوە ئێجگار زۆرە، لە عائیشەوە (ڕەزای خوای لێ بێت) دەڵێ: پێغەمبەری خوا فەرمانی پێ کردین بە دروست کردنی مزگەوت لەناو ماڵەکانداو پاك‌و خاوێنیش بکرێتەوەو بۆن خۆشیش بکرێت،. ئیمامی ئەحمەدو ئەهلی سونەنیش ڕیوایەتیان کردووە جگە لە نەسائی،[5] ئیمامی ئەحمەدو ئەبو داودیش ڕیوایەتیان کردووە لە سەمورەی کوڕی جوندەویەوە (سمرة بن جندب) بەو شێوەیە.[6] بوخاری دەڵێ: عومەر دەڵێ: مزگەوتێك دروست بکە بۆ خەڵکی بە ئەندازەی ئەوەی کە

---

[1] الطبري (١٩/١٩١).

[2] فتح الباري (١/٦٤٨)، مسلم (١/٣٧٨).

[3] ابن ماجه (١/٢٤٣).

[4] النسائي (٢/٣١).

[5] أحمد (٦/٢٧٩)، تحفة الأحوزي (٣/٢٠٦)، ابن ماجه (١/٢٥٠).

[6] أحمد (٥/١٧)، أبو داود (١/٣١٥).

جێگایان ببێتەوە نەکەی سوورو زەردی بکەی – بیڕازێنیتەوە – سەر لە خەڵکی تێك بدەی.[1] وە ئەبو داودیش ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو عەباسەوە دەڵێ: پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرمووی: (فەرمانم پێ نەکراوە بە بەرزکردنەوەی مزگەوت) ئیبنو عەباس دەڵێ:مەبەست ئەوەیە، نابێ بیڕازێنمەوە وەك چۆن گاورو جوولەکە دەیڕازێننەوە.[2] ئەنەس (ڕەزای خوای لێ بێت) دەڵێ: پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرموویەتی: (ڕۆژی قیامەت هەڵناسێت هەتا خەڵکی خۆیان لەناو مەزگەوتەکاندا هەڵدەبڕن –شانازی بە ڕازاندنەوەیەوە دەکەن). ئیمامی ئەحمەدو خاوەنی سونەنەکان ڕیوایەتیان کردووە جگە لە ترمیزی.[3] بورەیدەوە (بُرَيدة) دەڵێ: پیاوێك جاڕی دەدا لەناو مزگەوتدا دەیوت کێ ئاگاداری وشترێکی سورە؟ پێغەمبەری خوا(ﷺ)فەرمووی:(خوابکا) نەی دۆزیتەوە، مزگەوت بۆ ئەوە کراوە کە بۆی دروست کراوە) واتە: مزگەوت بۆ عیبادەت کردن دروست کراوە. موسلیم ڕیوایەتی کردووە.[4] وە لە ئەبوهورەیرەوە (ڕەزای خوای لێ بێت) دەڵێ: پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرموویەتی: (وەختێك بینیتان کەسێك دەکڕێتو دەفرۆشێت لەناو مزگەوتدا، بڵێن: خوا قازانج نەخاتە بازرگانیەکەت وە ئەگەر بینیتان کەسێك جاڕی دەدا بۆ ونبووەکەی (ضالة) لەناو مزگەوتدا بڵێن: خودا بۆت نەگێڕێتەوە) واتە: یاخوا نەیدۆزیتەوە، ترمیزی ڕیوایەتی کردووەو دەڵێ: فەرموودەیەکی چاکی غەریبە – حسن غريب –،[5] بۆخاریش لە سائیبی کوڕی یەزیدی کیندیەوە ڕیوایەتی ئەکات و دەڵێ: لە مزگەوتدا ڕاوەستابووم پیاوێك بەردێکی تێ گرتم سەیرم کرد عومەری کوڕی خەتاب بوو گوتی: بڕۆ ئەو دوو کەسەم بۆ بێنە، منیش چووم هێنامن، عومەر گوتی: ئێوە کێن؟ یان لە کوێوە هاتوون؟ گوتیان: خەڵکی تائیفین، دەڵێ: ئەگەرخەڵکی ئەم شارە بوونایە دارکاریم دەکردن، ئێوە دەنگتان بەرزدەکەنەوە لە مزگەوتی پێغەمبەری خوادا.[6] واتە چۆن دەنگتان لە مزگەوتی پێغەمبەر (ﷺ) بەرز دەکەنەوە، نەسائیش ڕیوایەتی کردووە لە ئیبراهیمی کوڕی عبدالرحمن ی کوڕی عەوفەوە دەڵێ:عومەر گوێی لە دەنگی پیاوێکەوە بوو لە ناو مزگەوتدا. پێی گوت: ئایا دەزانی تۆ لە کوێدای؟ ئەم فەرموودەیەش صەحیحە.[7] حافیز ئەبو یەعلای موسڵی (أبو يعلى الموصلي) ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو عومەرەوە، کە عومەر

---

[1] فتح الباري (٦٤٢/١).

[2] أبو داود (٣١٠/١).

[3] أحمد (١٣٤/٣)، أبو داود (٣١١/١)، النسائي (٣٢/٢)، ابن ماجه (٢٤٤/١).

[4] مسلم (٣٩٧/١).

[5] تحفة الأحوزي (٥٥٠/٤).

[6] فتح الباري (٦٦٧/١).

[7] تحفة الاشراف (٤/٨).

مزگه‌وتی پێغه‌مبه‌ری خوا(ﷺ) بۆنخۆش ده‌كرد له‌ هه‌موو ڕۆژێكی هه‌ینیدا سه‌نه‌ده‌كه‌ی چاكه‌و خراپ نیه‌ – والله أعلم –،[1] له‌ هه‌ردوو سه‌حیحه‌كه‌دا هاتووه‌ كه‌ پێغه‌مبه‌ری خوا(ﷺ) فه‌رموویه‌تی: (نوێژی ئه‌و پیاوه‌ی به‌ كۆمه‌ڵ (جه‌ماعه‌ت) ده‌یكات خێری زیاتره‌ له‌و نوێژه‌ی له‌ ماڵه‌وه‌ یان له‌ بازاڕه‌كه‌یدا ده‌یكات به‌ بیست‌و پێنج قات)، وه‌ كاتێكیش كه‌ ده‌ستنوێژێكی چاك ده‌گرێت‌و پاشان له‌ماڵ ده‌ڕواته‌ ده‌ره‌وه‌ بۆ مزگه‌وت‌و هیچ مه‌به‌ستێكی تری نیه‌ جگه‌ له‌و نوێژه‌ی بۆی ده‌ڕوات، هیچ هه‌نگاوێك نانێ مه‌گین خودا به‌هۆی ئه‌و هه‌نگاوه‌یه‌وه‌ پله‌یه‌كی به‌رزده‌كاته‌وه‌و گوناهێكی پێ ده‌سڕێته‌وه‌ بۆی، كاتێك نوێژیشی كرد به‌رده‌وام فریشته‌كان داوای لێخۆشبوونی بۆ ده‌كه‌ن له‌ لای خودا هه‌تا ئه‌و كه‌سه‌ بمێنێته‌وه‌ له‌ شوێنی نوێژه‌كه‌یدا ئه‌ڵێن: خودایه‌ لێی خۆش به‌و به‌زه‌ییت پێیدا بێته‌وه‌، ئه‌وكه‌سه‌ به‌رده‌وام له‌ نێوژدایه‌ هه‌تا چاوه‌ڕوانی نوێژ بكات.[2] له‌ سونه‌نه‌كاندا هاتووه‌: (مژده‌ بده‌ به‌و كه‌سانه‌ی له‌ تاریكیدا ده‌ڕۆن بۆ مزگه‌وته‌كان به‌ ڕووناكی ته‌واو له‌ ڕۆژی قیامه‌تدا).[3] سونه‌ته‌ ئه‌و كه‌سه‌ی ده‌چێته‌ ناو مزگه‌وت پای ڕاستی پێش بخات وئه‌م دوعایه‌بڵێت: وه‌ك له‌ سه‌حیحی بوخاریدا هاتووه‌ له‌ عبدالله ی كوڕی عه‌مره‌وه‌ (ڕه‌زای خوای لێ بێت) له‌ پێغه‌مبه‌ری خواوه‌ (ﷺ) كاتێك كه‌ ده‌چووه‌ ناو مزگه‌وت ده‌یفه‌رموو: (خۆم ده‌خه‌مه‌په‌نای خودای مه‌زن، وپه‌نای ڕووی پڕفه‌ڕوبه‌ره‌كه‌تی، وه‌ ده‌سه‌ڵاتی هه‌ر بووی له‌ شه‌یتانی بێبه‌ش له‌ ڕه‌حمه‌تی خوا)، ده‌ڵێ كاتێك ئه‌مه‌ی وت: شه‌یتان ئه‌ڵێت:هه‌موو ئه‌مڕۆ پارێزراوه‌ له‌ من.[4] وه‌ موسلیم ڕیوایه‌تی كردووه‌ به‌ سه‌نه‌دی خۆی له‌ ئه‌بو حومه‌یده‌وه‌ یان ئه‌بو ئوسه‌یده‌وه‌و ده‌ڵێ: پێغه‌مبه‌ری خوا(ﷺ) فه‌رموویه‌تی: (وه‌ختێك یه‌كێكتان چووه‌ ناو مزگه‌وت با بڵێت: ئه‌ی خودایه‌ ده‌رگاكانی به‌زه‌یی خۆتم لێ والاّ كه‌ وه‌ختێكیش هاته‌ ده‌ره‌وه‌ بڵێ: ئه‌ی خودایه‌ داوای چاكه‌ت ئه‌كه‌م!)،[5] واته‌: له‌ چاكه‌كانت بێ به‌شم مه‌كه‌، نه‌سائیش ڕوایه‌تی كردووه‌ لێیانه‌وه‌ له‌ پێغه‌مبه‌ره‌وه‌ (ﷺ)كه‌ ئه‌بو هوره‌یره‌ (ڕه‌زای خوای لێ بێت)ریوایه‌تی كردووه‌و ده‌ڵێ: پێغه‌مبه‌ری خوا(ﷺ) فه‌رموویه‌تی: (كاتێك یه‌كێكتان چووه‌ مزگه‌وت با سڵاوات بدات له‌سه‌ر پێغه‌مبه‌رو (ﷺ) بڵێ: ئه‌ی خوایه‌ ده‌روازه‌كانی به‌زه‌یی خۆتم لێ بكه‌ره‌وه‌، كاتێكیش ڕۆیشته‌ ده‌ره‌وه‌ سڵاوات بدات له‌سه‌ر پێغه‌مبه‌رو (ﷺ) بڵێ: ئه‌ی خودایه‌ بمپارێزه‌ له‌ شه‌یتانی بێبه‌شكراو له‌ به‌زه‌یی – مه‌لعون –)،[6] ئیبنو

[1] مسند أبي يعلى (١/١٧٠).

[2] البخاري (٦٤٧)، مسلم (٦٤٩).

[3] أبو داود (٥٦١)، الترمذي (٢٢٣).

[4] أبو داود (٢/٣١٨).

[5] مسلم (١/٤٩٤).

[6] النسائي (٢/٥٣).

ماجەو ئیبنو خوزەیمەو ئیبنو حەیان ڕیوایەتیان کردووە لە سەحیحەکانیاندا.[1] خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ﴾ واتا: ناوی خودایان تێدا ببرێت وەك ئەم ئایەتەی کە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿يَٰبَنِيٓ ءَادَمَ خُذُواْ زِينَتَكُمۡ عِندَ كُلِّ مَسۡجِدٖ﴾ واتە: ئەی نەوەی ئادەم، پۆشاکی جوانو ڕازاوەتان بپۆشن لە کاتی هەموو نوێژێکدا. وە فەرموویەتی: ﴿وَأَقِيمُواْ وُجُوهَكُمۡ عِندَ كُلِّ مَسۡجِدٖ وَٱدۡعُوهُ مُخۡلِصِينَ لَهُ ٱلدِّينَ﴾ واتە: وە لە کاتی هەموو نوێژێکدا ڕاست ڕووبکەنە خوا دڵسۆزانەو هاواری لێ بکەنو بیپەرستن. وە فەرموویەتی: ﴿وَأَنَّ ٱلۡمَسَٰجِدَ لِلَّهِ﴾ واتە: بێگومان مزگەوتەکان تایبەتی خوان . وە لێرەیشدا دەفەرمووێت: ﴿وَيُذۡكَرَ فِيهَا ٱسۡمُهُۥ﴾، ئیبنو عەباس دەڵێ: واتە: لەناو مزگەوتەکاندا کتێبەکەی بخوێنرێتەوە.[2] پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿يُسَبِّحُ لَهُۥ فِيهَا بِٱلۡغُدُوِّ وَٱلۡأٓصَالِ﴾ واتە: هەموو بەیانیو ئێوارانێ هەر باسی پاکیو بێ عەیبی خودای تێدا بکرێت ﴿وَٱلۡأٓصَالِ﴾ کۆی (أصیل) واتە: ڕۆژ، خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿رِجَالٞ لَّا تُلۡهِيهِمۡ تِجَٰرَةٞ وَلَا بَيۡعٌ عَن ذِكۡرِ ٱللَّهِ﴾[3] ئەم ئایەتە وەك ئەو ئایەتە وایە کە خوا دەفەرمووێت: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تُلۡهِكُمۡ أَمۡوَٰلُكُمۡ وَلَآ أَوۡلَٰدُكُمۡ عَن ذِكۡرِ ٱللَّهِ﴾ئەی ئەوانەی باوەڕتان هێناوە !باسەروەتەکانان ومناڵەکانتان لەیادی خوابێئاگاتان نەکات، ئەم ئایەتەش کە دەفەرمووێت: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَوٰةِ مِن يَوۡمِ ٱلۡجُمُعَةِ فَٱسۡعَوۡاْ إِلَىٰ ذِكۡرِ ٱللَّهِ وَذَرُواْ ٱلۡبَيۡعَ﴾ئەی ئەوانەی باوەڕتان هێناوە !کاتێك بانگکرابۆنوێژی هەینی،خێرابچن بەرەویادی خواو وازلە کڕین وفرۆشتن بهێنن.[4] خودای مەزن دەفەرمووێت: خۆشیو ڕابواردنو ڕازاندنەوەو قازانجەکانی دنیا با یادی خوایان لە بیر نەباتەوە، ئەو خوایەی کە دروستی کردوونو بژێوی داون، ئەو کەسانە چاك دەزانن ئەوەی لای خودایە زۆر چاکترەو قازانجی زیاترە لەوەی کە هەیانەو لەبەر دەستیاندایە، چونکە ئەوەی لەبەر دەستی ئەوان دایە تەواو دەبێتو نامێنێت، بەڵام ئەوەی لای خودایە هەر دەمێنێت، بۆیە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿لَّا تُلۡهِيهِمۡ تِجَٰرَةٞ وَلَا بَيۡعٌ عَن ذِكۡرِ ٱللَّهِ وَإِقَامِ ٱلصَّلَوٰةِ وَإِيتَآءِ ٱلزَّكَوٰةِ﴾ واتە: پیاوانێك کە بازرگانیو کڕینو فرۆشتن بێ ئاگایان

---

[1] ابن ماجه (٢٥٤/١) ابن خزيمة (٢٣١/١)، ابن حيان (٢٤٦/٣، ٢٤٧).

[2] الطبري (١٩١/١٩).

[3] المنافقون (٩).

[4] الجمعة (٩).

ناكات لە یادی خواو نوێژكردن‌و زەكات دان. یانی: ئەو كەسانەی گوێڕایەڵی‌و خۆشەویستی خوداو فەرمانەكانی پێش مەبەست‌و خۆشەویستیەكانی خۆیان دەخەن، لە سالمەوە ئەویش لە عبدالله ی كوڕی عومەرەوە ((ڕەزای خوایان لێ بێت)ئەگێڕنەوەكە دەڵێ: لە بازاڕدا بوو، بانگی دا، دوكانەكانیان داخست‌و چوونە مزگەوت ئەم ئایەتەیان لەسەر هاتە خوارەوە: ﴿رِجَالٌ لَّا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَن ذِكْرِ اللَّهِ﴾، ئیبنو ئەبی حاتم‌و ئیبنو جوبەیر ڕیوایەتیان كردووە،[1] عەلی كوڕی ئەبو تەڵحە دەڵێ: لە ئیبنو عەباسەوە ﴿لَّا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَن ذِكْرِ اللَّهِ﴾ یانی: نە بازرگانی‌و نە كاروكەسابەت نوێژە فەرزەكانیان لەبیر نابات،[2] موقاتیلی كوڕی حەیان‌و ڕەبیعی كوڕی ئەنەسیش هەر وایان گوتووە: "سودی" دەڵێ: نوێژی جەماعەتیان لەبیر نابات، موقاتیلی كوڕی حەیان دەڵێ: بازرگانی‌و كڕین‌و فرۆشتن دوایان ناخات لە ئامادەبوونیان لە كاتی نوێژەكانیداو بەو شێوەیەی خوای گەورە فەرمانی پێكردوون بەجێی دێنن و لەسەری بەردەوامن‌و پارێزگاری لێ دەكەن‌و كەمتەرخەمی تێدا ناكەن، خودای گەورە فەرموویەتی: ﴿يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ﴾ واتە: دەترسن لە ڕۆژی قیامەت كە چاو دڵەكان هەڵدەگەڕێن، وە لە ترسناكی‌و ناڕەحەتی‌و گەورەیی‌و گرانیەكانی ئەو ڕۆژە وەك خوای گەورە لە ئایەتێكی تردا دەفەرموێت: ﴿وَأَنذِرْهُمْ يَوْمَ الْآزِفَةِ إِذِ الْقُلُوبُ لَدَى الْحَنَاجِرِ كَاظِمِينَ﴾ واتە: وە ئەوان لە ڕۆژە نزیكە (قیامەت) بترسێنە لەو كاتەی دڵەكان (لە ترسان) گەیشتوونەتە گەروو، هەموو پیش دەخۆنەوە. وە فەرموویەتی: ﴿إِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ الْأَبْصَارُ﴾ واتە: بێگومان ئەو دوایان دەخات بۆ ڕۆژێك كە چاوەكانیان تێیدا ئەبڵەق دەبن (وە ناتوقێن لە ترسا). وە فەرموویەتی: ﴿وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَىٰ حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا ﴿٨﴾ إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لَا نُرِيدُ مِنكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكُورًا ﴿٩﴾ إِنَّا نَخَافُ مِن رَّبِّنَا يَوْمًا عَبُوسًا قَمْطَرِيرًا ﴿١٠﴾ فَوَقَاهُمُ اللَّهُ شَرَّ ذَٰلِكَ الْيَوْمِ وَلَقَّاهُمْ نَضْرَةً وَسُرُورًا﴾ واتە: وە خواردەمەنی دەرخواردی هەژاران‌و هەتیوان‌و دیلان دەدەن با حەزیشیان لێی بێت، (دەڵێن) بە ڕاستی ئێمە خواردەمەنیتان دەدەینێ هەر لەبەر خوا، چاوەڕوانی ناكەین لە ئێوە نە پاداشت‌و نە سوپاس، بە ڕاستی ئێمە لە سزای پەروەردگارمان دەترسین لە ڕۆژێكی ترش‌و تاڵ‌و دژواردا، جا خوا لە بەدی ئەو ڕۆژە پاراستنی وە پێی دان پاراوی‌و خۆشی. وە لێرەشدا خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿لِيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا﴾ واتە: ئەوانە لەو كەسانەن كە خوای گەورە چاكەكانیان لێ قبوڵ دەكات‌و پاداشتیان

---

[1] ابن ابي حاتم (٢٦٠٧/٨).

[2] الطبري (١٩٣/١٩).

دەداتەوەو لە گوناهیشیان دەبووریت ﴿وَيَزِيدَهُم مِّن فَضۡلِهِۦ﴾ واتە: بە زیادیشەوە بۆیان قەرەبوو دەکاتەوە، وەك لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَظۡلِمُ مِثۡقَالَ ذَرَّةٍ﴾ واتە: بە ڕاستی خوا قورسایی گەردیلەیەك ستەم ناکات. وە فەرموویەتی: ﴿مَن جَآءَ بِٱلۡحَسَنَةِ فَلَهُۥ عَشۡرُ أَمۡثَالِهَا﴾ واتە: هەر کەسێك چاکە بکات ئەوە (لە ڕۆژی دواییدا) دە ئەوەندەی چاکەکەی پاداشتی بۆ هەیە. وە فەرموویەتی: ﴿مَّن ذَا ٱلَّذِي يُقۡرِضُ ٱللَّهَ قَرۡضًا حَسَنًا﴾ واتە: کێیە ئەو کەسەی قەرز بدات بە خوا بە قەرزێکی باش. وە فەرموویەتی: ﴿وَٱللَّهُ يُضَٰعِفُ لِمَن يَشَآءُ﴾ واتە: خوا لەمەش زیاتری دەکات بۆ هەر کەسێك کە خۆی بیەوێت. وە لێرەشدا فەرموویەتی: ﴿وَٱللَّهُ يَرۡزُقُ مَن يَشَآءُ بِغَيۡرِ حِسَابٍ﴾ واتە: خودا مەیلی لە هەر کەسێك بێت ئەوەندە بژێوی دەداتیٚ لە ژمارە نەیەن.

﴿ وَٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ أَعۡمَٰلُهُمۡ كَسَرَابِۢ بِقِيعَةٖ يَحۡسَبُهُ ٱلظَّمۡـَٔانُ مَآءً حَتَّىٰٓ إِذَا جَآءَهُۥ لَمۡ يَجِدۡهُ شَيۡـٔٗا وَوَجَدَ ٱللَّهَ عِندَهُۥ فَوَفَّىٰهُ حِسَابَهُۥۗ وَٱللَّهُ سَرِيعُ ٱلۡحِسَابِ ﴿٣٩﴾ أَوۡ كَظُلُمَٰتٖ فِي بَحۡرٖ لُّجِّيّٖ يَغۡشَىٰهُ مَوۡجٞ مِّن فَوۡقِهِۦ مَوۡجٞ مِّن فَوۡقِهِۦ سَحَابٞۚ ظُلُمَٰتُۢ بَعۡضُهَا فَوۡقَ بَعۡضٍ إِذَآ أَخۡرَجَ يَدَهُۥ لَمۡ يَكَدۡ يَرَىٰهَاۗ وَمَن لَّمۡ يَجۡعَلِ ٱللَّهُ لَهُۥ نُورٗا فَمَا لَهُۥ مِن نُّورٍ ﴿٤٠﴾ ﴾

دوو نموونە لە جۆری خوانەناسان

ئەو دوو نموونەیە خودای گەورە هێناویەتیەوە لەسەر دوو جۆر لە خوانەناسان، وەك چۆن دوو نموونەی لەسەرتای سورەتی بەقەرەدالەسەر دووڕووەکان هێناوەتەوە: یەکێکیان ئاگریو ئەوی تریان ئاوی، وە وەك چۆن دوو نموونەیشی لە سورەتی ڕەعددا هێناوەتەوە لەوەی کە لە دڵەکاندا جێگیر دەبێت لە زانیاریولە ڕێنیشاندان: یەکێکیان ئاویو ئەوی تریان ئاگری، لە شوێنی خۆیاندا قسەمان لە هەردووکیان کرد لێرەدا پێویست ناکات دووبارەی بکەینەوە، سوپاسو ستایش بۆ خودای مەزن، یەکەمیان لەم دوو نموونەیە، لە بارەی خوانەناسانەوەیە کە بانگی خەڵك دەکەن بۆ ئەو خوانەناسیەی خۆیانی لەسەرن بە خەیاڵی خۆیان وا دەزانن شتێکی چاکیان کردووە لەو کردارو بیروباوەڕەی کە هەیانەو بڵاوی دەکەنەوە، بەڵام لە ڕاستیدا شوێن کڵاوی بابردوو کەوتنو هیچ شتێکیان نەکردووە، نموونەی ئەوانە وەك ئەوە وایە کەسێك سەرابێکی چاو پیٚ بکەوێت لە بیابانێکدا کە وەك دەریایەکی گەورە چاو بدات، خوای گەورەیش دەفەرموێت: ﴿ وَٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ أَعۡمَٰلُهُمۡ كَسَرَابِۢ بِقِيعَةٖ يَحۡسَبُهُ ٱلظَّمۡـَٔانُ مَآءً حَتَّىٰٓ إِذَا جَآءَهُۥ لَمۡ يَجِدۡهُ شَيۡـٔٗا﴾ واتە: وە ئەوانەی کە بێباوەڕن کردەوەکانیان وەك سەرابێك وایە لە بیابانێکدا کەسێکی زۆر تینو بە ئاوی دەزانیٚ (بە پەلە دەڕوات بۆی) کاتیٚ دەگاتە لای هیچ بەدی ناکات. (القیعة) کۆی (قاع) وەك (جار وجیرة)یان(قاع وقیعة) وە (القاع) دیسان تاکی

(القیعان) وەك گوتراوە (جار – جیران) یان(قاع وقیعان) كە بریتیە لەو زەمینە تەختو فراوانو ڕێكەی كە سەرابی تێدا پەیدا دەبێت، ئەم سەرابەیش پاش نیوەڕۆ پەیدا دەبێت، بەڵام ئەو سەرابەی لە هەوەڵی ڕۆژەوە پەیدا دەبێت، پێی ئەڵێن ئال – ال – وەك ئاوێك بەرچاو دەكەوێت لە نێوان ئاسمانو زەمیندا، كاتێك كەسێك چاوی بەو سەرابە دەكەوێت پێویستی بە ئاو هەیە و تینوویەتی و وا دەزانێ ئاوە دەڕوات بۆ ئەوەی لێی بخواتەوە، كاتێك كە نزیكی دەبێتەوە هیچ نابینێ خوانەناسیش هەر بەو شێوەیە وا دەزانێ هەڵساوە بە كارێكو شتێكی وەدەست هێناوە بۆ خۆی، كاتێك گەیشتە لای خودای گەورە پرسیاری لە كردەوەكانی كردو گفتوگۆی لەگەڵ كرا لەسەری، هیچ شتێكی چاكی نەبوو لێی وەرگیرێت لەبەر ئەوەی دڵسۆزی تێدا نەبووەو لەبەر خودای گەورە نەبووە یان لەسەر پەیڕەوو پرۆگرامی ئەو نەبوە. وە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَقَدِمْنَآ إِلَىٰ مَا عَمِلُوا۟ مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَٰهُ هَبَآءً مَّنثُورًا﴾ واتە: هاتین هەر كردەوەیەكیان كردبوو هەموویمان وەكو تۆزی پرشوبڵاو لێكرد. وە لێرەیشدا فەرموویەتی: ﴿وَوَجَدَ ٱللَّهَ عِندَهُۥ فَوَفَّىٰهُ حِسَابَهُۥ ۗ وَٱللَّهُ سَرِيعُ ٱلْحِسَابِ﴾ واتە: (لە قیامەت كافر) دەبینێت خوا ئامادەیە لە لایدا ئینجا خوا باش پاداشتی دەداتێ وە خوا بەپەلەو چەسپانە لە لێپرسینەوەدا، هەر بەو شێوەیە ڕیوایەت كراوە لە ئوبەی كوڕی كەعبو ئیبنو عەباسو موجاهیدو قەتادەو كەسانی تریشەوە.[1] وە لە هەردوو سەحیحەكەدا هاتووە كە لە ڕۆژی قیامەتدا دەوترێت بە جوولەكە: ئێوە چیتان دەپەرست؟ ئەڵێن: ئێمە عوزەیری كوڕی خوامان دەپەرست، پێیان دەوترێت: درۆتان كرد خوا منداڵی بۆ خۆی دانەناوە چیتان دەوێ؟ ئەڵێن: ئەی پەروەردگارمان تینومانە، تێر ئاومان بكە، پێیان دەگوترێت: ئایا ئەوە دەبینن؟ ئاگرێكیان نیشان دەدرێت وەك سەراب وایە بەسەر یەكدا دەڕوات، بەرەو ئەو ئاگرە دەڕۆنو دەكەونە ناوی،[2] ئەم نموونەیە نموونەی ئەو كەسانەیە جەهلی مورەكەبیان هەیە، واتە: وا دەزانن چاكە دەكەن كەچی هەتا بینە قاقەیان لە تاوانو خراپەدا چەقیون – بەڵام ئەوانەی كە سادەو نەفامن – لە هیچ حاڵی نابن، زۆر بێ عەقڵن، شوێن پێشەوا خواناسەكانیان دەكەونو كەڕو لاڵو بێ ئاوەزن وێنەی ئەم كەسانە وەك ئەوەیە كە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَوْ كَظُلُمَٰتٍ فِى بَحْرٍ لُّجِّىٍّ﴾ كردەوەی بێبڕوایان وەك تاریكایی ناو دەریایەكی زۆر قووڵ وایە قەتادە دەڵێ: یان وەك تاریكاییەك وایە لە دەریایەكی قووڵدا، ﴿يَغْشَىٰهُ مَوْجٌ مِّن فَوْقِهِۦ مَوْجٌ مِّن فَوْقِهِۦ سَحَابٌ ۚ ظُلُمَٰتٌۢ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ إِذَآ أَخْرَجَ يَدَهُۥ لَمْ يَكَدْ يَرَىٰهَا﴾ واتە: كە شەپۆل لەسەر شەپۆل دایپۆشابێت،

---

[1] الطبري (١٩/١٩٦).

[2] فتح الباري (١٣/٤٣١)، مسلم (١/١٦٨).

لەسەر ئەو شەپۆلەیشەوە هەورێکی ڕەشی باراناوی بێت تاریکیەکان نیشتبنە سەر یەکتری ئەگەر دەستی دەربهێنێت نزیکە دەستی خۆی نەبینێت . یانی ئەوەندە تاریکە بیەوێت دەستی خۆی ببینێت هەرگیز نای بینێت، ئەمە نمونەی دڵی خوانەناسی سادەی نەفامە، شوێنکەوتوویەکە کە ئاگای لە ژیانی ئەو کەسەش نیە کە شوێنی کەوتووەو پێشەوایی دەکات، وە نازانێت بۆ کوێش دەڕوات وەك لە مەسەلا (المثل) هاتووە بۆ مرۆڤی نەفام،پێی ئەوترێ: بۆ کوێ دەچی؟ دەڵێت: لەگەڵ ئەوانەم، پێی ئەوترێ: ئەوانە بۆ کوێ دەچن؟ دەڵێ: نازانم! ئوبەی کوڕی کەعب لەتەفسیری ئەم ئایەتەدا ﴿ظُلُمَٰتُۢ بَعۡضُهَا فَوۡقَ بَعۡضٍ﴾ دەڵێ: لە پێنج تاریکاییدا دێتو دەڕواتو هەڵدەسوڕێت، قسەکانی تاریکییە، کردارەکانی تاریکییە، چوونە ژوورەوەی بۆماڵ تاریکییە، هاتنە دەرەوەی لەماڵ تاریکییە، پاشەڕۆژیشی لە ڕۆژی قیامەتدا بەرەو تاریکستانو ناو ئاگرە.[1] سودیو ڕەبیعی کوڕی ئەنەسیش هەر وایان گوتووە ﴿وَمَن لَّمۡ يَجۡعَلِ ٱللَّهُ لَهُۥ نُورٗا فَمَا لَهُۥ مِن نُّورٍ﴾ واتە: جا هەر کەس خوا نوری ئیمانی پێ نەبەخشێت ئەوەی ڕووناکی بێت نیەتی، یانی: ئەو کەسەی خوا ڕێی نیشان نەدابێت ئەوە تیاچووەو تووشی نەفامی بووەو گوێ بۆ کەس ناگرێو نازانێ خەریکی چیەو خوا ناناسێت، وەك ئەم ئایەتە کە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿مَن يُضۡلِلِ ٱللَّهُ فَلَا هَادِيَ لَهُۥ﴾ واتە: هەر کەس خوا گومڕای بکات (بە تاوانی کردەوەی خراپی) ئەو هیچ ڕێبەرێکی بۆ نیە. ئەم نموونەیە لە بەرامبەری ئەو نموونەدایە کە خوای گەورە فەرموویەتی لە بارەی خاوەنباوەڕەکانەوە ﴿يَهۡدِي ٱللَّهُ لِنُورِهِۦ مَن يَشَآءُ﴾ واتە: خوا هەر کەسی بوێت ڕێنموونی دەکات بۆ لای ڕووناکی (ئاینی) خۆی. داوامان وایە کە خوای گەورە لە ڕووناکی خۆی بخاتە دڵمانەوە، لای ڕاستمان ڕووناك بکاتو لای چەپمان ڕووناکو بکاتو ڕووناکیەکەمان بۆ گەورەتر بکات.

﴿أَلَمۡ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ يُسَبِّحُ لَهُۥ مَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ وَٱلطَّيۡرُ صَٰٓفَّٰتٖۖ كُلّٞ قَدۡ عَلِمَ صَلَاتَهُۥ وَتَسۡبِيحَهُۥۗ وَٱللَّهُ عَلِيمُۢ بِمَا يَفۡعَلُونَ ﴿٤١﴾ وَلِلَّهِ مُلۡكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۖ وَإِلَى ٱللَّهِ ٱلۡمَصِيرُ ﴿٤٢﴾﴾

هەموو شتێك پەسەنی پاکی خودا دەداو هەر خودا خۆی فەرمانڕەوایە

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَلَمۡ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ يُسَبِّحُ لَهُۥ مَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ﴾ خوای گەورە باسی ئەوە دەکات کە هەرچی لە ئاسمانەکانو زەمیندایە هەموو باسی پاکو بێ عەیبی خودا دەکەن لە فریشتەو جنۆکەو گیاندارو هەتا بێ گیانیش، وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿تُسَبِّحُ

[1] الطبري (١٩/١٩٨).

لَهُ ٱلسَّمَٰوَٰتُ ٱلسَّبۡعُ وَٱلۡأَرۡضُ وَمَن فِيهِنَّ﴾ واتە: ستایشی خوا دەکەن هەر حەوت ئاسمانەکانو هەرچی لەناویاندایە. وە لێرەشدا فەرموویەتی: ﴿وَٱلطَّيۡرُ صَٰٓفَّٰتٖ﴾ واتە: پەلەوەرەکانیش لە کاتی فڕیندا هەر پەسەنی پاکی پەروەدگاری خۆیان دەدەن، بەو شێوەیەی کە خودا خۆی فێری کردوون دەیپەرستنو ڕێی نیشان داونو دەزانێ چی دەکەن، بۆیە فەرموویەتی: ﴿كُلّٞ قَدۡ عَلِمَ صَلَاتَهُۥ وَتَسۡبِيحَهُۥ﴾ واتە: خودا ڕێی نیشانی هەمووی داوە گشت دەزانێ چۆن ڕێگای خۆی وەبەرگرتووە لە عیبادەتی خودای مەزندا. پاشان هەواڵی پێداوین کە ئاگای لە هەموو شتێکەو هیچی لێ ون نابێت، بۆیە فەرموویەتی: ﴿وَٱللَّهُ عَلِيمُۢ بِمَا يَفۡعَلُونَ﴾ واتە: خوا ئاگاداری ئەو کارانەیە کە دەیکەن، پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَلِلَّهِ مُلۡكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ﴾، واتە: خوای گەورە باسی ئەوە دەکات کە خاوەنی ئاسمانەکانو زەمین هەر خۆیەتیو هەر خۆشی کاربەدەستو فەرمانڕەوایەتی، دەبێت هەر ئەو بپەرسترێتو کەسی تر غەیری ئەو نابێ بپەرسترێت، هیچ کەسێك ناتوانێت دەست لە کاری خودا وەربدات ﴿وَإِلَى ٱللَّهِ ٱلۡمَصِيرُ﴾ واتە: لە ڕۆژی قیامەتدا گەڕانەوە بۆ لای خودایە، فەرمانڕەوایی تێدا دەکات بە مەیلی خۆی ﴿لِيَجۡزِيَ ٱلَّذِينَ أَسَٰٓـُٔواْ بِمَا عَمِلُواْ وَيَجۡزِيَ ٱلَّذِينَ أَحۡسَنُواْ بِٱلۡحُسۡنَى﴾ واتە: تا سزای ئەوانە بدات کە خراپەیان کردووە بە پێی کردەوەکانیان وە پاداشتی ئەوانە بداتەوە کە چاکەیان کردووە بە چاکتر (لەوەی کردوویانە). هەر ئەو وەدیهێنەرو خاوەن دەسەڵاتە، هەموو فەرمانو بڕیارێك لە دنیاو لە قیامەتدا بە دەستی خودایەو ئەو ئەیدات، سوپاسو ستایش هەر بۆ خوای گەورەیە لە دنیاو لە دواڕۆژیشدا.

﴿أَلَمۡ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ يُزۡجِي سَحَابٗا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيۡنَهُۥ ثُمَّ يَجۡعَلُهُۥ رُكَامٗا فَتَرَى ٱلۡوَدۡقَ يَخۡرُجُ مِنۡ خِلَٰلِهِۦ وَيُنَزِّلُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مِن جِبَالٖ فِيهَا مِنۢ بَرَدٖ فَيُصِيبُ بِهِۦ مَن يَشَآءُ وَيَصۡرِفُهُۥ عَن مَّن يَشَآءُۖ يَكَادُ سَنَا بَرۡقِهِۦ يَذۡهَبُ بِٱلۡأَبۡصَٰرِ ﴿٤٣﴾ يُقَلِّبُ ٱللَّهُ ٱلَّيۡلَ وَٱلنَّهَارَۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَعِبۡرَةٗ لِّأُوْلِي ٱلۡأَبۡصَٰرِ ﴿٤٤﴾﴾

ئاگاداری لەسەر دەسەڵاتی خودا لە وەدی هێنانی هەورو ئەو شتانەی بە دوایدا دێت

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَلَمۡ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ يُزۡجِي سَحَابٗا﴾ واتە: ئایا نابینی کە خوا لە هەورەکان دەبات بە هێواشی، خوای گەورە باسی ناردنی هەور دەکات کە چۆن بە لاوازیو بێهێزی لە سەرەتاوە وەدی دەهێنێت ﴿ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيۡنَهُۥ﴾واتە: دوای ئەو لاوازیە کۆی دەکاتەوە، ﴿ثُمَّ يَجۡعَلُهُۥ رُكَامٗا﴾ پاشان دەیکات بە هەورێکی پڕی لەسەر یەك، واتە: بەسەر یەکدا دەکەون، ﴿فَتَرَى ٱلۡوَدۡقَ﴾ تۆ ئەو دڵۆپە بارانە دەبینی، ﴿يَخۡرُجُ مِنۡ خِلَٰلِهِۦ﴾ واتە: لەنێو هەورەکەوە دەبارێت،لێی دێتە دەرەوە ﴿مِنۡ

خِلَٰلِهِۦ﴾ئیبنو عەباس‌و زەححاکیش هەر وایان خوێندووەتەوە.[1] عوبەیدی کوڕی عومەیری لەیس (عبید بن عمیر اللّیث) دەڵێ: خوای گەورە – بای – جوڵێنەر دەنێرێت ئەدات بەسەر زەمینداو پاشان خودا بای بەرزکەرەوە دەنێرێت هەورەکان بەرز دەکاتەوەو پاشان بای کۆکەرەوە دەنێرێت‌و کۆیان دەکاتەوەو پاشانیش خودای گەورە بای موتوربەکەر دەنێرێت هەورەکان موتوربە دەکات! ئیبنو ئەبی حاتم‌و ئیبنو جەریرئەم تەفسیرەیان ڕیوایەت کردووە.[2] ﴿وَيُنَزِّلُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مِن جِبَالٖ فِيهَا مِنۢ بَرَدٖ﴾ هەندێ لە زانایانی زمانی عەرەبی گوتوویانە: (مِنْ) ی یەکەم بۆ ئیبتیدائی غایەیەو (مِنْ) ی دووەم بۆ تەبعیزە (للتبعیض) (مِنْ) ی سێهەمیش بۆ بەیانی جنسە (لبیان الجنس) ئەمە لەبەر ئەوەیە وا باس کراوە چونکە هەندێ زانایانی تەفسیر لەم ئایەتەدا کە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿مِن جِبَالٖ فِيهَا مِنۢ بَرَدٖ﴾ وتویانە: مانای وایە لە ئاسماندا کێوی تەرزە هەیە، خوای گەورە لەو کێوانەوە تەرزە دەبارێنێت، بەڵام ئەوانەی کە وایان داناوە کێوەکان لێرەدا مەبەست پێی هەورە، کەواتە (مِنْ)ی دووەم لای ئەمانە بۆ ئیبتیدائی غایەیە دیسان بەڵام بەدەلی (مِنْ)ی یەکەمیشە – والله أعلم – خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَيُصِيبُ بِهِۦ مَن يَشَآءُ وَيَصۡرِفُهُۥ عَن مَّن يَشَآءُ﴾ لەوانەیە مەبەست بەمەی کە دەفەرمووێت: ﴿فَيُصِيبُ بِهِۦ﴾ واتە: ئەوەی لە ئاسمان دەبارێت لە باران‌و تەرزە ﴿فَيُصِيبُ بِهِۦ مَن يَشَآءُ﴾ بۆ هەر کەسێك کە مەیلی لێ بێ دەیبارێنێت‌و بەزەییە کە لە خواوە بۆی ﴿وَيَصۡرِفُهُۥ عَن مَّن يَشَآءُ﴾ واتە: بۆ هەر کەسیش حەز بکات ئەو بارانەی لێ دوادەخات. وە هەڵیش دەگرێت مەبەست بەمەی کە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَيُصِيبُ بِهِۦ﴾ واتە: بۆ هەر کەسێ مەیلی لێ بێت تەرزە بارانی دەکات، بەروبووم‌و کشتوکاڵی‌و درەختەکان لەناو دەبات وئەبێتە موسیبەت بۆی!، وە بۆ هەر کەسیش مەیلی لێ بێت ڕەحمی پێ دەکات‌و لێی لا دەدات، پاشان دەفەرمووێت: ﴿يَكَادُ سَنَا بَرۡقِهِۦ يَذۡهَبُ بِٱلۡأَبۡصَٰرِ﴾ واتە: لەوانەیە ڕووناکی بروسکەکەی ئەوەندە بەهێز بێت چاوی کوێر بکات ئەگەر چاوی تێ ببڕێت و سەیری بکات، خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿يُقَلِّبُ ٱللَّهُ ٱلَّيۡلَ وَٱلنَّهَارَ﴾ واتە: خوای گەورە ئاڵوگۆڕی شەوو ڕۆژ دەکات لە درێژی ئەم هەوڵدەگرێت‌و دەیخاتە سەری ئەوی تر، هەتا بەرامبەر بوەستن، پاشان لە درێژی ئەوی تر هەڵدەگرێت‌و دەیخاتە سەر ئەوی تر هەتا بەرامبەر بوەستنەوە جارێکی تر، هەر خوا خۆی خاوەنی دەسەڵات‌و توانایە هیچ کەس ناتوانێت دەست لە کاری بدات، هەر خۆی زاڵ‌و زۆر مەزن‌و زانایە، گشت شتێك بە فەرمانی ئەوە

---

[1] الطبري (١٩/٢٠٢).

[2] الطبري (١٩/٢٠١).

﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَعِبْرَةً لِأُولِي الْأَبْصَارِ﴾ واتە: بە ڕاستی لەمەدا پەندێك هەیە بۆ خاوەن ژیرییەكان. یانی ئەمانە بەڵگەن لەسەر گەورەیی خودای گەورە، وەك لە ئایەتێكی تردا فەرموویەتی: ﴿إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِأُولِي الْأَلْبَابِ﴾،[1] واتە: بە ڕاستی لە دروستكردنی ئاسمانەكان‌و زەویداو لە جیاوازی‌و گۆڕانی شەوو ڕۆژدا چەندەها بەڵگە هەیە بۆ خاوەن ژیریەكان.

﴿وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَىٰ بَطْنِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَىٰ رِجْلَيْنِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَىٰ أَرْبَعٍ يَخْلُقُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (٤٥)﴾

تواناو دەسەڵاتی خودا لە دروست كردنی گیانەوەردا

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ﴾ خوا هەموو گیانەوەرێكی لە ئاو خولقاندووە، خوای گەورە باسی توانای تەواو و دەسەڵاتی مەزنی خۆی دەكات لە دروستكردنی هەموو جۆرە گیانەوەرێك كە هەر گیانەوەرێك شێوەو ڕەنگ‌و جموجۆڵ‌و هەڵسوكەوتی تایبەتی خۆی هەیەو لە یەك ناچن، وهەموشیان لە یەك ئاوخولقاون ﴿فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَىٰ بَطْنِهِ﴾ هەیە لەسەر سك دەڕوات وەك ماروخشۆكەكان ﴿وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَىٰ رِجْلَيْنِ﴾ هەشیانە لەسەر دوو پێ دەڕوات وەك مرۆڤ‌و پەلەوەر ﴿وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَىٰ أَرْبَعٍ﴾ هەیشە لەسەر چوار پەل دەڕوات، وەك بزن‌و مەڕو وشترو گاو مانگاو گیانەوەرەكانی تر لەم جۆرە، بۆیە فەرموویەتی: ﴿يَخْلُقُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ﴾ واتە: خودا مەیلی لە هەر شتێك بێت دروستی دەكات بە دەسەڵات‌و توانای خۆی، چونكە هەرچی مەیلی لێی بێت دەبێت‌و هەرچیش مەیلی لێ نەبێت نابێت، بۆیە فەرموویەتی: ﴿إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ واتە: خودا دەسەڵاتی بەسەر هەموو شتێكدا هەیە، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿لَقَدْ أَنْزَلْنَا آيَاتٍ مُبَيِّنَاتٍ﴾ خوای گەورە دەفەرموێت كە لەم قورئانەدا زۆر فەرمان‌و بڕیارو لە كارزانی‌و نموونەی ئاشكراو بەهێزو تەواوی ناردووە، بێگومان ئەو كەسانە شارەزا دەكات بۆ گەیشتن‌و بیركردنەوەی كە خاوەن ئاوەزن‌و هۆشمەندن، بۆیە فەرموویەتی: ﴿وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾ واتە: خوا مەیلی لە هەر كەسێك بێت شارەزای ڕاستەڕێی دەكات.

---

[1] ال عمران (١٩٠).

﴿ وَيَقُولُونَ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ وَبِٱلرَّسُولِ وَأَطَعْنَا ثُمَّ يَتَوَلَّىٰ فَرِيقٌ مِّنْهُم مِّنۢ بَعْدِ ذَٰلِكَ ۚ وَمَآ أُو۟لَٰٓئِكَ بِٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٧﴾ وَإِذَا دُعُوٓا۟ إِلَى ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ إِذَا فَرِيقٌ مِّنْهُم مُّعْرِضُونَ ﴿٤٨﴾ وَإِن يَكُن لَّهُمُ ٱلْحَقُّ يَأْتُوٓا۟ إِلَيْهِ مُذْعِنِينَ ﴿٤٩﴾ أَفِى قُلُوبِهِم مَّرَضٌ أَمِ ٱرْتَابُوٓا۟ أَمْ يَخَافُونَ أَن يَحِيفَ ٱللَّهُ عَلَيْهِمْ وَرَسُولُهُۥ ۚ بَلْ أُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ ﴿٥٠﴾ إِنَّمَا كَانَ قَوْلَ ٱلْمُؤْمِنِينَ إِذَا دُعُوٓا۟ إِلَى ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ أَن يَقُولُوا۟ سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا ۚ وَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُفْلِحُونَ ﴿٥١﴾ وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ وَيَخْشَ ٱللَّهَ وَيَتَّقْهِ فَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْفَآئِزُونَ ﴿٥٢﴾ ﴾

فرت و فێڵی دوو ڕووان و ڕەوشتی خاوە نباوە ڕان

خوای گەورە باسی ڕەوشتی دووڕووەکان دەکات کە ئەوەی دەری دەخەن پێچەوانەی ئەوەیە کە لە ناو دڵیاندایەو ئاشکرای ناکەن، بەدەم قسەیە دەکەن وبەدڵ شتێکی تر، ﴿ وَيَقُولُونَ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ وَبِٱلرَّسُولِ وَأَطَعْنَا ثُمَّ يَتَوَلَّىٰ فَرِيقٌ مِّنْهُم مِّنۢ بَعْدِ ذَٰلِكَ ﴾ واتە: وە ئەوانە دەڵێن باوەڕمان بە خوداو پێغەمبەر هێناوەو بەر فەرمانین، لە پاشان هەندێکیان پشت هەڵدەکەن لە پاش ئەوە، قسەکانیان دژی کردارەکانیانە، ئەوەی دەیڵێن نایکەن بۆیە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَمَآ أُو۟لَٰٓئِكَ بِٱلْمُؤْمِنِينَ﴾ واتە: ئەوانە خاوەن باوەڕ نین، پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ وَإِذَا دُعُوٓا۟ إِلَى ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ إِذَا فَرِيقٌ مِّنْهُم مُّعْرِضُونَ﴾ واتە: کاتێك داوایان لێ بکرایە شوێنی ئەو ڕاستە ڕێیە بکەون کە خودا ناردوویەتی بۆ پێغەمبەرەکەی (ﷺ) بۆ ئەوەی حوکم بکات لە نێوانیاندا ڕوویان وەردەگێڕاو قیزیان دەکردو پێیان شورەیی بوو شوێنی بکەون، ئەم ئایەتە وەك ئەو ئایەتە وایە کە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ ءَامَنُوا۟ بِمَآ أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَآ أُنزِلَ مِن قَبْلِكَ يُرِيدُونَ أَن يَتَحَاكَمُوٓا۟ إِلَى ٱلطَّٰغُوتِ وَقَدْ أُمِرُوٓا۟ أَن يَكْفُرُوا۟ بِهِۦ وَيُرِيدُ ٱلشَّيْطَٰنُ أَن يُضِلَّهُمْ ضَلَٰلًۢا بَعِيدًا ﴿٦٠﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا۟ إِلَىٰ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ وَإِلَى ٱلرَّسُولِ رَأَيْتَ ٱلْمُنَٰفِقِينَ يَصُدُّونَ عَنكَ صُدُودًا ﴾ واتە: ئایا ئاوڕێکت نەداوەتەوە بە لای ئەوانەی وا خۆنیشان دەدەن کە بە ڕاستی باوەڕیان هێناوە بەوەی دابەزیووە بۆ تۆ (کە قورئانە)و بەوەش کە پێش تۆ دابەزیووە (کە تەوراتە) دەیانەوێت کە داد بەرن بۆ لای یەکێك کە حوکم بە بەرنامەی خوا ناکات لە کاتێکدا بە ڕاستی فەرمانیان پێکراوە کە بڕوایان پێی نەبێت وە شەیتان دەیەوێت کە گومڕایان بکات بە گوێڕایەڵی دوور لەڕاستی،وەئەگەر پێیان بووترێت: وەرن بۆلای ئەوەی خوا ناردوویەتیە خوارەوە و بۆلای پێغەمبەر(ص)،دەبینی (ئەی محمد)دوو ڕووەکان ڕووت لێوەردەگێڕن بەوەرگەڕانێکی تەواو. خودای مەزن دەفەرمووێت: ﴿ وَإِن يَكُن لَّهُمُ ٱلْحَقُّ يَأْتُوٓا۟ إِلَيْهِ مُذْعِنِينَ﴾

واتە: ئەگەر ئەو بڕیارە لە قازانجی ئەوان بوو دژیان نەبوو دێنو باش گوێ دەگرنو لێی دەرناچن، ئەوە مانای ﴿مُذْعِنِينَ﴾ە. بەڵام ئەگەر ئەو بڕیارە لە بەرژەوەندیان نەبوو خۆی لێ لادەدەن ئەو کاتە ڕێی ناهەقی دەگرنەبەرو، پێیان خۆشە بچنە لای کەسێکی تر دادگاییان بکاتو نەڕۆنە لای پێغەمبەر (ﷺ) بۆ ئەوەی برەو بەو شتە پڕوپووچەی خۆیان بدەن، ئەو کاتەی کە ڕازی دەبن لەبەر ئەوە نیە بڕوایان پێی هەیەو هەر ئەوە ڕاستە بەڵکو لەبەر ئەوەیە لەگەڵ ئارەزووی خۆیاندایەو پێیان خۆشە. چونکە هەر کاتێك حەق لەگەڵ خواستو ئارەزووی ئەواندا نەبوو لێی لادەدەنو بڕوای پێ ناکەن، بۆیە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿أَفِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ﴾ واتە: ئەو کارەیان لەمانە بە دەر نیە: یان دڵیان نەخۆشی تێدایەو پێیەوە دەناڵێنن، ﴿أَمِ ٱرْتَابُوٓاْ﴾ یان گومانیان بۆ پەیدا بووە لەم ئایینە، ﴿أَمْ يَخَافُونَ أَن يَحِيفَ ٱللَّهُ عَلَيْهِمْ وَرَسُولُهُۥ﴾ یان ترسیان هەیە کە خواو پێغەمبەری خودا (ﷺ) ناهەقیان پێ بکەن لەو دادوەریەدا کە دەیان کەن، هەر کامێك لەوانە بێت، ئەوە بێ ئایینیو خوانەناسیەکی تەواوە، خوای گەورە ئاگاداری هەموو ئەو شتانەیەو هیچی لێ ون نابێت، ﴿بَلْ أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ﴾ واتە: بەڵکو ئەو دووڕووانە خۆیان ناهەقیکارو بەدفەڕو لە دین لادەرن، خواو پێغەمبەری خوا(ﷺ) زۆر دوورن لەوەی کە ئەوان گومانی بۆ دەبەنو وا دەزانن ناهەقیان پێ دەکەن. پاشان خوای گەورە باسی ڕەوشتی ئەو خاوەنباوەڕانە دەکات کە چوون بە دەم بانگەوازی خواو پێغەمبەرەکەیەوە (ﷺ) وە هیچ ئاینێکی تریان ناوێ جگە لە قورئانو سوننەتی پێغەمبەرەکەی (ﷺ) فەرموویەتی: ﴿إِنَّمَا كَانَ قَوْلَ ٱلْمُؤْمِنِينَ إِذَا دُعُوٓاْ إِلَى ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ أَن يَقُولُواْ سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا﴾ واتە: قسەی خاوەن باوەڕان ئەمەیە کاتێك داوایان لێ کراوە بەرەو خواو پێغەمبەرەکەی بێن دادوەریان بکات، بە پەلە دێنو دەڵێن: بیستمانو گوێڕایەڵین، بۆیە خوای گەورە بە ڕزگاربووان ناویان دەبات، کە گەیشتنە بە مەستو بێ خەمیە لە ناڕەحەتیو سامناکی، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُفْلِحُونَ﴾ واتە: هەر ئەوانە ڕزگارن، قەتادە دەڵێ: دەربارەی ئە ئایەتە ﴿أَن يَقُولُواْ سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا﴾ بۆیان گێڕاوینەتەوە کە عوبادەی کوڕی سامیت لەو پیاوانە بووە لە پەیمانی عەقەبەو ڕۆژی بەدردا ئامادە بووە، یەکێکیش بووە لە نەقیبە ئەنساریەکان، لەسەرەمەرگدا وتی بە برازاکەی کە ناوی جونادەی کوڕی ئەبو ئەمییە بوو: ئایا هەواڵت بدەمێ بەوەی کە ئەرکە لەسەرتو بەوەیش کە مافی خۆتە؟ وتی: بەڵێ، وتی: بێگومان ئەرکی سەرشانتە کە گوێڕایەڵو بەرفەرمان بی لە تەنگانەو لە کاتی ئاسایتدا، وە لە خۆشیو ناخۆشیتدا، وە لە هەڵبژاردنی کەسێك بەسەرتدا — ڕێزلێنانی کەسێك بەسەرتدا — وە لەسەرتە هەمیشە زمانت ڕاستگۆ بێت، وە نابێت ململانێ و کێشمەکێش بکەیت لەگەڵ ئەوەی دەسەلات دارەو حوکمی لەدەستدایە ،

مەگەر فەرمانت پێ بکات بەسەرپێچی خوا بە ئاشکرا، هەر فەرمانێکت پێکرا دژی کتێبی خودا – قورئان – بوو، تۆ شوێنی کتێبی خوا بکەوە.[1] قەتادە دەڵێ: بۆیان گێڕاوینەتەوە کە ئەبو دەردا (أبا درداء) گوتوویەتی: موسڵمانیەتی پەیدا نابێت بە گوێڕایەڵیکردنی خوا نەبێت، وە خێریش نیە مەگین لەناو کۆمەڵدا، وە دڵسۆزیش ئەبێت بۆ خواو بۆ پێغەمبەرەکەی(ﷺ) وە بۆ خلیفەو بۆ خاوەن باوەڕان بێت بە گشتی. گوتی: بۆمان باس کراوە کە عومەری کوڕی خەتاب (ڕەزای خوای لێ بێت) فەرموویەتی:(پەرژینی ئەم ئیسلامە شایەتی دانە کە جگە لە خودا هیچ خودایەکی تر نیەو نوێژکردنەو زەکات دانەو گوێڕایەڵیە بۆ ئەو کەسەی کە خودا کاروباری موسڵمانانی داوەتە دەستی)، ئیبنو ئەبی حاتم ڕیوایەتی کردووە.[2] فەرموودەو ئەثەر زۆرن لەسەر پێویستی گوێڕایەڵی بۆ کتێبی خوداو پێغەمبەری خواو(ﷺ) خەلیفەکانی ڕاشیدین و پێشەواکان – وەختێك فەرمانیان دا بە گوێڕایەڵی خودا، فەرموودە ئێجگار زۆرە لەم بارەیەوەو ناتوانرێت لەم شوێنە داهەمووی باس بکرێت، خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ ﴾ واتە: هەر کەسێك گوێڕایەڵی فەرمانی خواو پێغەمبەرەکەی بێتو واز بێنێت لەو شتانەی کە قەدەغەیان کردووە، ﴿وَيَخۡشَ ٱللَّهَ﴾ وە ترسی هەبێت لەو گوناهانەی لە ڕابردوودا کردوویەتی ﴿وَيَتَّقۡهِ﴾ وە لەمەودواش هەر لە خوا بترسێتو خۆی لادات لە گوناه ﴿فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡفَآئِزُونَ﴾ واتە: ئا ئەوانە سەرکەوتوونو گشت خێرێکیان وەدەست هێناوەو دڵنیاشن لە هەموو خراپەیەك لە دنیاو لە قیامەتدا کە تووشیان نابێت.

﴿وَأَقۡسَمُواْ بِٱللَّهِ جَهۡدَ أَيۡمَٰنِهِمۡ لَئِنۡ أَمَرۡتَهُمۡ لَيَخۡرُجُنَّۖ قُل لَّا تُقۡسِمُواْۖ طَاعَةٞ مَّعۡرُوفَةٌۚ إِنَّ ٱللَّهَ خَبِيرُۢ بِمَا تَعۡمَلُونَ ﴿٥٣﴾ قُلۡ أَطِيعُواْ ٱللَّهَ وَأَطِيعُواْ ٱلرَّسُولَۖ فَإِن تَوَلَّوۡاْ فَإِنَّمَا عَلَيۡهِ مَا حُمِّلَ وَعَلَيۡكُم مَّا حُمِّلۡتُمۡۖ وَإِن تُطِيعُوهُ تَهۡتَدُواْۚ وَمَا عَلَى ٱلرَّسُولِ إِلَّا ٱلۡبَلَٰغُ ٱلۡمُبِينُ ﴿٥٤﴾﴾

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَأَقۡسَمُواْ بِٱللَّهِ جَهۡدَ أَيۡمَٰنِهِمۡ لَئِنۡ أَمَرۡتَهُمۡ لَيَخۡرُجُنَّ﴾ خوای گەورە باسی کۆمەڵی دووڕووەکان دەکات، کە سوێندیان دەخوارد بۆ پێغەمبەری خوا(ﷺ) هەر کاتێك فەرمانیان پێ بکات بچن بۆ غەزا لەگەڵی دەڕۆن بۆ غەزا، خوای گەورەیش دەفەرمووێت: ﴿قُل لَّا تُقۡسِمُواْ﴾ واتە:بڵێ: سوێند مەخۆن،﴿طَاعَةٞ مَّعۡرُوفَةٌ﴾ گوێڕایەڵیەکەتان گوێڕایەڵیەکی ناسراوە لای گشت کەسێك، واتە هەموو کەس ئاگای لێیانە کە هەر قسە بووەو کرداری لەگەڵ نەبووە، هەر کاتێك سوێندتان خواردبێت

---

[1] إبن ابي حاتم (٨/٢٦٢٣).

[2] إبن ابي حاتم (٨/٢٦٢٣، ٢٦٢٤).

درۆتان كردووە ﴿إِنَّ ٱللَّهَ خَبِيرٌۢ بِمَا تَعۡمَلُونَ﴾ واتە: بەڕاستی خوا ئاگادارە بەو كردەوانەی دەیكەن، وەك خوای گەورە لە چەند ئایەتێكی تردا فەرموویەتی: ﴿يَحۡلِفُونَ لَكُمۡ لِتَرۡضَوۡاْ عَنۡهُمۡۖ﴾ واتە: (بە درۆ) سوێندتان بۆ دەخۆن بۆ ئەوەی لێیان ڕازی بن. وە فەرموویەتی: ﴿ٱتَّخَذُوٓاْ أَيۡمَٰنَهُمۡ جُنَّةً﴾ واتە: سوێندە (درۆ)كانی خۆیان كرد بە قەڵغان (بۆ خۆیان). چونكە دووڕووەكان سروشتیان هەمیشە درۆكردن بووە هەتا لەو شتانەشدا كە خۆیان پێی ڕازین‌و هەڵی دەبژێرن، وەك خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿۞ أَلَمۡ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ نَافَقُواْ يَقُولُونَ لِإِخۡوَٰنِهِمُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ مِنۡ أَهۡلِ ٱلۡكِتَٰبِ لَئِنۡ أُخۡرِجۡتُمۡ لَنَخۡرُجَنَّ مَعَكُمۡ وَلَا نُطِيعُ فِيكُمۡ أَحَدًا أَبَدًا وَإِن قُوتِلۡتُمۡ لَنَنصُرَنَّكُمۡ وَٱللَّهُ يَشۡهَدُ إِنَّهُمۡ لَكَٰذِبُونَ ﴿١١﴾ لَئِنۡ أُخۡرِجُواْ لَا يَخۡرُجُونَ مَعَهُمۡ وَلَئِن قُوتِلُواْ لَا يَنصُرُونَهُمۡ وَلَئِن نَّصَرُوهُمۡ لَيُوَلُّنَّ ٱلۡأَدۡبَٰرَ ثُمَّ لَا يُنصَرُونَ﴾ واتە: ئایا سەرنجێكت نەداوە بە لای ئەوانەی كە دووڕووبوون ئەڵێن بەو برادەرانەیان كە بێباوەڕ بوون لە (جوولەكە) خاوەن كتێبەكان: ئەگەر دەربكرێن ئێمەش لەگەڵتاندا دەردەچین وە هەرگیز فەرمانبەریی كەس ناكەین لە دژی ئێوە وە ئەگەر جەنگتان لەگەڵدا بكرێت بێگومان ئێمە یارمەتی ئێوە دەدەین، بەدڵنیاییەوە خوا شایەتی دەدات كە ئەوان درۆزنن، ئەگەر دەربكرێن ئەوان لەگەڵیاندا دەرناچن وە ئەگەر جەنگیان لە دژ كرا یارمەتیان نادەن وە ئەگەر یارمەتیان بدەن بێگومان (ئەشكێن‌و) پشت هەڵئەكەن پاشان سەرناخرێن. پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿قُلۡ أَطِيعُواْ ٱللَّهَ وَأَطِيعُواْ ٱلرَّسُولَ﴾ واتە: شوێنی قورئان‌و سوننەتی پێغەمبەر (ﷺ) بكەون ﴿فَإِن تَوَلَّوۡاْ﴾ واتە: ئەگەر پشتیان تێكرد وازیان هێنا لەوەی كە تۆ بۆت هێناون ﴿فَإِنَّمَا عَلَيۡهِ مَا حُمِّلَ﴾ واتە: ئەو هەر ئەوەی لەسەرە پێتان ڕابگەیەنێت‌و ئەو سپاردەیەی لەسەر شانیەتی جێبەجێی بكات ﴿وَعَلَيۡكُم مَّا حُمِّلۡتُمۡۖ﴾ ئێوەش ئەوەتان لەسەرە قەبوڵی بكەن‌و ڕێزی لێ بگرن‌و بەپێی ئەوە كاروبارتان بەڕێوەبەرن ﴿وَإِن تُطِيعُوهُ تَهۡتَدُواْ﴾ ئەگەر بە فەرمانی ئەو هەڵسن شارەزا دەبن وهیدایەت وەردەگرن، چونكە ئەو بانگتان دەكات بۆ سەر ڕاستەڕێ، وەك خوای گەورە لە ئایەتێكی تردا فەرموویەتی: ﴿صِرَٰطِ ٱللَّهِ ٱلَّذِي لَهُۥ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلۡأَرۡضِۗ﴾ واتە: ڕێگەی ئەو خوایەی كە هەرچی لە ئاسمانەكان‌و هەرچی لە زەویدایە هی ئەوە . وە لێرەدا دەفەرمووێت: ﴿وَمَا عَلَى ٱلرَّسُولِ إِلَّا ٱلۡبَلَٰغُ ٱلۡمُبِينُ﴾ واتە: پێغەمبەر(ﷺ) هەر ئەوەی لەسەرە بە چاكی‌و ئاشكرا ڕایگەیەنێت، وەك لە ئایەتێكی تردا فەرموویەتی: ﴿فَإِنَّمَا عَلَيۡكَ

ٱلْبَلَٰغُ وَعَلَيْنَا ٱلْحِسَابُ ﴾ واتە: بێگومان تۆ هەر ڕاگەیاندنت لەسەرەو لێپرسینەوەش لەسەر ئێمەیە. وە فەرموویەتی: ﴿فَذَكِّرْ إِنَّمَآ أَنتَ مُذَكِّرٌ ﴿٢١﴾ لَّسْتَ عَلَيْهِم بِمُصَيْطِرٍ ﴿٢٢﴾﴾ واتە: کەوابوو ئامۆژگاری بکە، تۆ هەرکارت ئامۆژگاری کردنە، تۆ دەسەڵاتدار نیت بەسەریاندا.

﴿ وَعَدَ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ مِنكُمْ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِى ٱلْأَرْضِ كَمَا ٱسْتَخْلَفَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ ٱلَّذِى ٱرْتَضَىٰ لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُم مِّنۢ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا ۚ يَعْبُدُونَنِى لَا يُشْرِكُونَ بِى شَيْـًٔا ۚ وَمَن كَفَرَ بَعْدَ ذَٰلِكَ فَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْفَٰسِقُونَ ﴿٥٥﴾ ﴾

خودای گەورە بەڵێنی داوە بە خاوەنباوەڕان کە دەیانکاتە جێنشین لەسەرزەویدا

ئەمە بەڵێنی خوای گەورەیە بۆ پێغەمبەرەکەی کە ئومەتەکەی دەکاتە جێنشین لەسەر زەمیندا واتە: دەبنە پێشەوای مەردمو فەرمانڕەوایان، بەوە وڵات دادەمەزرێتو خەڵکی ملیان بۆ دادەنوێنن، ئەو ترسو ناڕەحەتیەیان بۆ دەگۆڕێت بە ئاشتیو ئارامیو دڵنیایی، ترسیان لە خودا نەبێت لە کەس نامێنێتو کاروباری خەڵکیش بەڕێوە دەبەن، خوای گەورەش ئەمەی بۆ کردن سوپاسو ستایش هەر بۆ خوایە، پێغەمبەری خوا(ﷺ) نەمرد هەتا مەککەو خەیبەرو بەحرەینو باقی دوورگەی عەرەبیو سەرزەمینی یەمەنی بە تەواوی خستە ژێر دەسەڵاتیو ڕزگاری کرد، سەرانەشی (الجزیة) لە مەجوسیەکانی هەجەر و دەوروبەری و هەندێك ناوچەی شام ئەسەند، "هەرقەل" پاشای ڕۆمو خاوەنی میسرو ئەسکەندەریەو موقەوقەس پاشاکانی عومانو نەجاشی پاشای حەبەشە لە دوای "ئەسحەمە" بووە فەرمانڕەوای حەبەشە، ئاشتیان کرد لەگەڵ پێغەمبەر (ﷺ)داو شەڕیان نەکرد، دوای ئەوەی پێغەمبەری خوا(ﷺ) وەفاتی کردو بەڕێزەوە بەرەو لای خوای خۆی بوویەوە، پاش پێغەمبەر (ﷺ) ئەبو بەکر بوو بە جێنشینیو هەڵسا بەو فەرمانە، ئەوەی مابووەوە لە نیوە دوورگەی عەرەبی هەمووی ڕزگار کردو لەشکری ئیسلامی ڕەوانەی وڵاتی فارس کردو خالیدی کوڕی وەلیدی لەگەڵ ناردن (ڕەزای خوای لێ بێت) لایەکی ڕزگار کرد، خەڵکێکی زۆری لێ کوشتن، وە لەشکرێکی تری بەڕێ کرد ئەبو عوبەیدەی (ڕەزای خوای لێ بێت) لەگەڵ چەند فەرماندەیەك بۆ سەر زەمینی شام ، لەشکرێکی تریشی بەڕێکرد عەمری کوڕی عاس – عاص – لەگەڵ ناردن بۆ وڵاتی میسر، خودای مەزن لەشکری شامی سەرخست هەر لە ژیانی ئەبو بەکرداو بوسرای دیمەشقی ڕزگار کرد لەگەڵ ئەوانەی کە نەیاریان بوون لە وڵاتی حورانو دەوروبەری، پاشان خوای گەورە ئەویشی بردەوە بۆ لای خۆیو پلەو ڕێزێکی باشی پێ بەخشیو منەتیشی خستە سەر ئوممەتی ئیسلامی بەوەی کە ئەبو بەکری تێگەیاند کە عومەری فاروق بکاتە جێنشینی خۆی، عومەریش زۆر بە چاکی ئەو فەرمانەی جێبەجێ کرد. جیهان دوای پێغەمبەران (سەلامی خوایان لێ بێت) نموونەی عومەری بە خۆیەوە نەدیووە کە ئەوەندە ڕەوشت

چاكو بە تواناو دادپەروەر بوويێت، وە لە كاتی ئەودا وڵاتی شام بە تەواویو وڵاتی میسریش هەمووىو زۆرێكیش لە وڵاتی فارسی ڕزگار كرد، پشتی كیسرای شكاندو بە تەواوی سەرشۆڕی كردو لووتی پێ دانەواندو پاشەكشەی پێكرد بۆ شوێنێكی ئەولاتری وڵاتەكەی، دەمكوتی قەیسەریشی كردو لە وڵاتی شام وەدەری ناو بەرەو قوستەنتینیە ڕۆشت،ماڵو سامانەكانیانی لە ڕێی خودا بەخشی، وەك چۆن پێغەمبەری خوا(ﷺ) هەواڵی پێدا بوو كە پەروەردگاری بەڵێنی پێداوە، پاشان لە كاتی دەوڵەتی عوسمانیدا دەسەڵاتی ئیسلامی فراوان بوو بڵاوەی كرد بۆ ئەملاو لای ڕۆژهەڵاتو ڕۆژئاوا، وڵاتی مەغریب ئازاد كرا هەتا گەیشتە ئەندەلوسو وڵاتی قیرەوانو (سەبتە)یش لە لای دەریای موحیتەوە (بحر المحیط) وە لە لای ڕۆژهەڵاتیشەوە هەتا لای وڵاتی صین كیسرا كوژراو دەستەڵاتەكەی لەناو برا بە تەواوی، مەدائینو عێراقو خۆراسانو ئەهوازیش ئازاد كران وموسڵمانان لەگەڵ توركیشدا تووشی شەڕێكی خوێناوی بوون و كوشتارێكی ئێجگار زۆریان لێ كردن وە خوای گەورە پاشا مەزنەكەیانی زەلیلو سەرشۆڕ كرد كە ناوی خاقان بوو. سەرانە – خەراج –لەهەموو ئەوشوێنانەوە لە ڕۆژهەڵاتو ڕۆژئاواوە كۆدەكرایەوەو دەهێنرایە بەردەم گەورەی موسڵمانان عوسمانی كوڕی عەفان (ڕەزای خوای لێ بێت) ئەوەیش بە هۆی پیرۆزیو بەرەكەتی خوێندنەوەی بەردەوامی بۆ قورئانو دیراسەكردنی ئەو خەلیفە بەڕێزەوە كە ئوممەتی ئیسلامی هەموویەك خست بۆپاراستنی ئەم قورئانە، بۆیە لە فەرموودەی صەحیحدا هاتووە كە پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرموویەتی: (خوای گەورە زەمینی بۆ كۆكردمەوە ڕۆژهەڵاتو ڕۆژئاوایم بینی، بەم زوانە دەستەڵاتی ئوممەتی من دەگاتە ئەو شوێنانەی كە بۆم كۆكرایەوە)،[1] ئەوەتا ئێمە هاتووچۆ دەكەین بەو شوێنانەدا كە خوداو پێغەمبەرەكەی (ﷺ) بەڵێنیان پێداین، خواو پێغەمبەرەكەی ڕاستیان فەرموو، ئێمەش سوپاسو ستایشی خوای گەورە دەكەین بەو شێوەیەی كە خۆی پێی خۆشەو لێمان ڕازی دەبێت، ڕەبیعی كوڕی ئەنەس دەڵێ: ئەبو عالیە (أبو العالیة)دەربارەی ئەم ئایەتە: ﴿ وَعَدَ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ مِنكُمْ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِى ٱلْأَرْضِ كَمَا ٱسْتَخْلَفَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ ٱلَّذِى ٱرْتَضَىٰ لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُم مِّنۢ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا ﴾واتە : خوا بەڵێنی داوە بەو كەسانەتان كە باوەڕیان هێناوە وە كردەوە چاكەكانیان كردووە كە بێگومان دەیانكاتە جێنشینی (خەڵكی تر) لە زەویدا هەروەك ئەوانی پێش ئەمانی كردە جێنشین وە ئاینەكەیان بۆ دەچەسپێنێت ئەو ئاینەی كە خوا پێی ڕازی بووە بۆتان وە ترسو بیمیان بۆ دەگۆڕێ بە ئاسایشو ئارامی . ئەڵێت: پێغەمبەری خوا(ﷺ)و هاوەڵەكانی نزیكەی دە ساڵ لە مەككەدا بوون وبەنهێنی بانگی خەڵكیان دەكرد بۆ ناسینی خودا بە تەنهاو شەریكی بۆ دانەنێن،

---

[1] مسلم (٤/٢٢١٥)

ترسیان له موشریکەکان هەبوو، فەرمانی جەنگیان پێ نەدرابوو، هەتا ئەو کاتەی فەرمانیان پێ درا کۆچ بکەن بۆ مەدینە، کە ڕۆیشتنە ناو مەدینە، خوای گەورە فەرمانی جەنگی پێدان،لەوێشدا هەرترسیان هەبوو شەوو ڕۆژ چەکیان لە شاندا بوو، ماوەیەکی زۆر بەو شێوەیە مانەوە، پاشان یەکێك لە هاوەڵەکان وتی: ئەی پێغەمبەری خوا ئێمە تاهەتا هەتایە بەم شێوەیە ترسمان هەر دەمێنێ؟ ڕۆژێك نایەت کەبێترس ببین وئەم چەکانەمان دابنێین؟ پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرمووی: (کەمێکی تر ئارامگرتنتان لەڕێدا ماوە ، ڕۆژێك دێت پیاوێك لە ئێوە لە کۆمەڵێکی گەورەدا دەست ئەخاتە بەرئەژنۆی و دادەنیشێت بێ ترسو چەکیش لەمەجلیسەکەدا نیە)،ئەوەبوو لە پاشاندا خوای گەورە ئەم ئایەتەی ناردە خوارەوە. خوای گەورە پێغەمبەرەکەی (ﷺ) سەرخست بەسەر دوورگەی عەرەبیدا، هەموو بڕوایان هێناو چەکەکانیان دانا، پاشان خوای گەورە پێغەمبەری (ﷺ)بردەوە بۆ لای خۆیو هەر بەو شێوەیە مانەوە لە کاتی جێنشینی ئەبو بەکرو عومەرو عوسمان هەتا ئەو کارەساتەی کە ڕوویدا، ترسو بیم کەوتە نێوانیان و خۆیان لە یەکتری دەپاراست وپاسەوان ودەرگاوانیان بۆخۆیان داناو خۆیان گۆڕی و خوداش گۆڕانی بەسەردا هێنان، هەندێ لە زانایانی پێشینە – السلف – وتویانە: جێنشینی ئەبو بەکرو عومەر (ڕەزای خوایان لێ بێت) بە هەق باسکراوە لە قورئاندا پاشان ئەم ئایەتەی خوێند ﴿ وَعَدَ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ مِنكُمْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِى ٱلْأَرْضِ ﴾[1] هەتا کۆتایی ئایەتەکە. بەڕای (براء) کوڕی عازب دەڵێ:تا ئەم ئایەتە هاتە خوارەوە ئێمە لە ترسێکی زۆردا بووین.[2] ئەم ئایەتە پیرۆزە وەك ئەم ئایەتە وایە کە خودای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَٱذْكُرُوٓاْ إِذْ أَنتُمْ قَلِيلٌ مُّسْتَضْعَفُونَ فِى ٱلْأَرْضِ تَخَافُونَ أَن يَتَخَطَّفَكُمُ ٱلنَّاسُ فَـَٔاوَىٰكُمْ وَأَيَّدَكُم بِنَصْرِهِۦ وَرَزَقَكُم مِّنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾ واتە: بیر بکەنەوە کاتێك کە ئێوە کەمو لاوازو ژێردەستە بوون لە زەوی (مەککە)دا دەترسان کە خەڵکی بتان فڕێنن ئەنجا خوا پەنای دان وە بە یارمەتی خۆی پشتیوانی کردنو ڕزقو ڕۆزی لە شتە پاك (و حەڵاڵە)کان پێ بەخشین بۆ ئەوەی سوپاس گوزاری خوا بن. وە دەفەرمووێت: ﴿كَمَا ٱسْتَخْلَفَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ﴾ وەك خودای مەزن لە بارەی موساوە فەرموویەتی، کە فەرمووی بە هۆزەکەی: ﴿عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَن يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِى ٱلْأَرْضِ﴾ واتە: بەڵکو پەروەردگارتان دوژمنەکەتان لەناو بەرێتو ئێوە بکات بە جێنشین(ی دوژمنەکانتان) لەسەر زەوی. وە فەرموویەتی: ﴿ وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى ٱلَّذِينَ ٱسْتُضْعِفُواْ فِى ٱلْأَرْضِ ﴾ واتە: وە ئێمە دەمانەوێ (بە چاکی

---

[1] الطبري (١٩/٢٠٩).

[2] الدر المنثور (٦/٢١٥).

خۆمان) منەت بنێین بەسەر ئەوانەی کە لاوازو ژێردەست کرابوون لە وڵاتی (میسر)دا.خوای گەورە لێرەدا دەفەرمووێت: ﴿وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ ٱلَّذِى ٱرْتَضَىٰ لَهُمْ﴾ وەك پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرمووی بە عەدی کوڕی حاتەم کاتێك کە هات بۆ خزمەتی: (ئایا حیرە شارەزای؟) حاتم وتی: شارەزانیم بەڵام ناوم بیستووە، فەرمووی: (سوێند بەو کەسەی گیانی منی بە دەستە، خوای گەورە ئەم کارەی خۆی تەواو دەکات هەتا وای لێ دێت کەژاوە(ی ئافرەت) لە حیرەوە دەردەچێتو تەوافی ماڵی خوا دەکات بەبێ ئەوەی لە پەنای هیچ کەسێکدا بێت گەنجینەکانی کیسرای کوڕی هورمزیش فەتح ئەکرێن!عەدی ئەڵێ:وتم کیسرای کوڕی هورمز؟فەرمووی:بەڵێ کیسرای کوڕی هورمز،پارەش ئەوەندە زۆر ئەبێت کەئەیبەخشی کەس نی یە وەری بگرێت!عەدی کوڕی حاتەم ئەڵێ:دەی ئەوە کەژاوەی ئافرەت لەحیرەوەدەردەچێت وتەواف بەدەوری کەعبەدا ئەکات ولە(جوار) ی کەسیشدانییە، وە من خۆم یەکێك بووم لەو کەسانەی کە گەنجینەی کیسرای کوڕی هورموزی فەتح کرد، سوێند بەو کەسەی گیانی منی بە دەستە سێهەمیش دێتەدی چونکە پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرموویەتی.[1] خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿يَعْبُدُونَنِى لَا يُشْرِكُونَ بِى شَيْـًٔا﴾ واتە: (لەو کاتەدا ئیتر) هەر من دەپەرستنو هیچ هاوبەشیەکم بۆ بڕیار نادەن. ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە ئەنەسەوە کە موعازی کوڕی جەبەل گێڕاوەتەوەو وتوویەتی: کاتێك لە نزیك پێغەمبەرەوە بووم بە سواری کەرێك، لە نێوانماندا هیچ شتێك نەبوو جگە لەزینی وڵاغەکە، فەرمووی: (ئەی موعاز) وتم: بەڵێ ئەی پێغەمبەری خوا(ﷺ)لەخزمەتتدام ، پاشان ماوەیەك ڕۆیشتو فەرمووی: (ئەی موعاز) وتم: بەڵێ ئەی پێغەمبەری خوا(ﷺ)لەخزمەتتدام، موعاز وتی: ماوەیەکی تر ڕۆیشتو فەرمووی: (ئەی موعازی کوڕی جەبەل) وتم بەڵێ ئەی پێغەمبەری خوا لەخزمەتتدام، فەرمووی: (ئایا دەزانی هەقی خودا چیە لەسەر بەندەکانی؟) وتم: خواو پێغەمبەری خوا باش دەزانن، فەرمووی: (هەقی خوا بەسەر بەندەکانیەوە ئەوەیە کە بیپەرستنو هەرگیز شەریکی بۆ دانەنێن) مەعاز دەڵێ: پاشان ماوەیەکی تر ڕۆیشتو لە دواییدا فەرمووی: (ئەی موعازی کوڕی جەبەل) وتم بەڵێ ئەی پێغەمبەری خودا (ﷺ)، فەرمووی: (ئایا دەزانی هەقی بەندەکان چیە بەسەر خوداوە ئەگەر ئەو ئەرکەیان بەجێ هێنا؟) مەعاز دەڵێ: گوتم: خواو پێغەمبەرەکەی (ﷺ) باش دەزانن، فەرمووی: (بێگومان هەقی بەندەکان لەسەر خودا ئەوەیە کە سزایان نەدات)،[2] بوخاریو موسلیم لە سەحیحەکانیاندا هێناویانە.[3] پاشان خودای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَمَن كَفَرَ بَعْدَ ذَٰلِكَ فَأُو۟لَـٰٓئِكَ هُمُ

---

[1] أحمد (٢٥٧/٤).

[2] احمد (٢٤٢/٥).

[3] فتح الباري (٤١٢/١٠)، مسلم (٥٨/١).

ٱلۡفَٰسِقُونَ﴾ واتە: هەر کەسێك لە فەرمانی من دەرچوو دوای ئەوە، بێگومان لە فەرمانی خودا دەرچووە، ئەوە ئیتر ئەو کەسە تاوانێکی زۆر گەورەی کردووە، هاوەڵەکانی پێغەمبەر (ﷺ) چاکترین کەس بوون دوای پێغەمبەر (ﷺ) کە فەرمانەکانی خودایان بەجێ دەهێناو زۆر خواناسو بەرفەرمان بوون، بەو پێیەش خودای مەزن سەری دەخستن و ئایینی خودایان بڵاوکردەوە لە رۆژهەڵاتو رۆژئاوادا، خوداش زۆر بە چاکی یارمەتی دانو سەری خستنو بوونە فەرمانڕەوای هەموو خەڵکی لەو وڵاتانەدا، وەختێك کە خەڵکی کەمتەرخەمیان کرد دوای ئەوان لە کارەکانیاندا، بەرەو دواوە گەڕانەوە، بەڵام لە فەرموودەی سەحیحدا هاتووە بە چەند شێوە لە پێغەمبەری خواوە (ﷺ)گێڕراوەتەوەکە فەرموویەتی: (بەردەوام دەستەیەك لە ئوممەتی من لەسەر هەق دەمێننەوە تا رۆژی قیامەت ، ئەوانەی پشتیان تێ دەکەن و ئەوانەش کەدژایەتیان ئەکەن هیچ زیانێکیان پێ ناگەیەنن).[1] وە لە ڕیوایەتێکی تردا هاتووە: (هەتا فەرمانی خودا دێت ئەوان هەر بەو شێوەیە دەمێننەوە)،[2] وە لە ڕیوایەتێکی تردا هاتووە: (هەتا شەڕی دەجال دەکەن)،[3] وە لە ڕیوایەتێکی تریشدا هاتووە : (هەتا عیسای کوڕی مەریەم دێتە خوارەوە ئەوان هەر دەمێنن)،[4] ئەم فەرموودانە هەموو ڕیوایەتەکانیان ڕاستەو دژایەتی لە نێوانیاندا نیە.

﴿وَأَقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتُواْ ٱلزَّكَوٰةَ وَأَطِيعُواْ ٱلرَّسُولَ لَعَلَّكُمۡ تُرۡحَمُونَ ﴿٥٦﴾ لَا تَحۡسَبَنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ مُعۡجِزِينَ فِي ٱلۡأَرۡضِۚ وَمَأۡوَىٰهُمُ ٱلنَّارُۖ وَلَبِئۡسَ ٱلۡمَصِيرُ ﴿٥٧﴾﴾

فەرماندان بەنوێژکردنو زەکاتدانو خواپەرستی هەروەها باسی هیچ لێنەهاتوویی خوانەناس و چارەنوسیان

خوای گەورە دەفەرمووێت : ﴿وَأَقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتُواْ ٱلزَّكَوٰةَ وَأَطِيعُواْ ٱلرَّسُولَ لَعَلَّكُمۡ تُرۡحَمُونَ﴾ خوای گەورە فەرمان دەدات بە بەندە خاوەن باوەڕەکانی کە نوێژ بکەن، واتە: خودا بپەرستن بە تەنهاو شەریکی بۆ دانەنێن، وە زەکاتیش بدەن، کە بریتیە لە خێرکردن بە خەڵکی هەژارو نەدارو لاوازو بێدەسەڵات، وە لەو کارە چاکانەشیاندا دەبێت بەرفەرمانی پێغەمبەری خوا بن(ﷺ) شوێنی ئەو بکەونو فەرمانەکانی بەجێ بێننو واز بهێنن لەو شتانەی کە قەدەغەی کردووە لێیان، بەڵکو خوای گەورە بەزەیی بێتەوە پیایاندا، گومانیشی تێدا نیە هەر کەسێك وا بکات بەر بەزەیی خوای گەورە دەکەوێت، وە خودای

---

[1] مسلم (١/١٣٧).
[2] مسلم (٣/١٥٢٣).
[3] احمد (٤/٤٣٧).
[4] فتح الباري (١٣/٣٠٦).

گەورە لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿أُوْلَٰٓئِكَ سَيَرۡحَمُهُمُ ٱللَّهُۗ﴾ واتە: ئەوانە لە داهاتوودا خوا ڕەحمیان پێ دەکات. پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿لَا تَحۡسَبَنَّ﴾ واتە: با وانەزانن ئەی محمد (ﷺ) ﴿ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ﴾ ئەوانەی دژایەتیت دەکەن‌و بڕوات پێ ناکەن، ﴿مُعۡجِزِينَ فِي ٱلۡأَرۡضِۚ﴾ لە دەستی خوا دەرباز نابن لە زەویدا، بەڵکو خوای گەورە دەسەڵاتی هەیە بەسەریاندا بەو زووانە جەربەزەیان دەدات بە توندترین جەربەزە، بۆیە خودای مەزن فەرموویەتی: ﴿وَمَأۡوَىٰهُمُ ٱلنَّارُۖ﴾ شوێنیان لە ڕۆژی دواییدا ئاگرە ﴿وَلَبِئۡسَ ٱلۡمَصِيرُ﴾ سەرەنجامیان خراپترین شوێنە لەناو ئاگردا، چ ئارامگاو شوێنێکی خراپە!

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لِيَسۡتَـٔۡذِنكُمُ ٱلَّذِينَ مَلَكَتۡ أَيۡمَٰنُكُمۡ وَٱلَّذِينَ لَمۡ يَبۡلُغُواْ ٱلۡحُلُمَ مِنكُمۡ ثَلَٰثَ مَرَّٰتٖۚ مِّن قَبۡلِ صَلَوٰةِ ٱلۡفَجۡرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُم مِّنَ ٱلظَّهِيرَةِ وَمِنۢ بَعۡدِ صَلَوٰةِ ٱلۡعِشَآءِۚ ثَلَٰثُ عَوۡرَٰتٖ لَّكُمۡۚ لَيۡسَ عَلَيۡكُمۡ وَلَا عَلَيۡهِمۡ جُنَاحُۢ بَعۡدَهُنَّۚ طَوَّٰفُونَ عَلَيۡكُم بَعۡضُكُمۡ عَلَىٰ بَعۡضٖۚ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمُ ٱلۡأٓيَٰتِۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٞ ﴿٥٨﴾ وَإِذَا بَلَغَ ٱلۡأَطۡفَٰلُ مِنكُمُ ٱلۡحُلُمَ فَلۡيَسۡتَـٔۡذِنُواْ كَمَا ٱسۡتَـٔۡذَنَ ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡۚ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمۡ ءَايَٰتِهِۦۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٞ ﴿٥٩﴾ وَٱلۡقَوَٰعِدُ مِنَ ٱلنِّسَآءِ ٱلَّٰتِي لَا يَرۡجُونَ نِكَاحٗا فَلَيۡسَ عَلَيۡهِنَّ جُنَاحٌ أَن يَضَعۡنَ ثِيَابَهُنَّ غَيۡرَ مُتَبَرِّجَٰتِۭ بِزِينَةٖۖ وَأَن يَسۡتَعۡفِفۡنَ خَيۡرٞ لَّهُنَّۗ وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٞ ﴿٦٠﴾﴾

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لِيَسۡتَـٔۡذِنكُمُ ٱلَّذِينَ مَلَكَتۡ أَيۡمَٰنُكُمۡ وَٱلَّذِينَ لَمۡ يَبۡلُغُواْ ٱلۡحُلُمَ مِنكُمۡ ثَلَٰثَ مَرَّٰتٖۚ مِّن قَبۡلِ صَلَوٰةِ ٱلۡفَجۡرِ﴾ واتە: ئەی ئەو کەسانەی کە باوەڕتان هێناوە دەبێت مۆڵەتتان لێ وەرگرن ئەو کەسانەی بەندەی ئێوەن هەروەها منداڵەکانتان کە هێشتا باڵغ نەبوون لە سێ کاتدا (بۆ چوونە ژووری نوستنی ژن‌و مێرد) لە پێش نوێژی بەیانی. ئەم ئایەتە پیرۆزە باسی ئیزن وەرگرتنی خزم‌و کەس‌و کار دەکات لە یەکتری، وە لە پێشەوە لە سەرەتای ئەم سورەتەدا باسی ئیزنی بێگانەمان کرد لە یەکتری، خوای گەورە فەرمانی داوە بە خاوەن باوەڕان کە دەبێت کەنیزەک‌و غولام‌و ئەو منداڵانەی خۆیان کە باڵغ نەبوون لە سێ کاتدا ئیزنیان لێ وەربگرن، لە پێش نوێژی بەیانیداو چونکە خەڵکی لەو کاتەدا خەوتوون و لە ناو جێگەکانیاندا ﴿وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُم مِّنَ ٱلظَّهِيرَةِ﴾ واتە: لە کاتێکدا کە پۆشاك دادەنێن لە چێشتەنگادا، چونکە خەڵك لەو کاتەدا جلوبەرگ لە خۆی دەکاتەوە لەگەڵ خێزاندا ﴿وَمِنۢ بَعۡدِ صَلَوٰةِ ٱلۡعِشَآءِ﴾ وە دوای نوێژی عیشاش چونکە کاتی خەوتنە، دەبێت کەنیزەک‌و غولام‌و منداڵان خۆیان نەکەن بە ژووری ئەو ماڵەدا لەو کاتانەدا چونکە ترسی ئەوەی لێ دەکرێت ئەو پیاوە لەگەڵ خێزانەکەیدا بێت‌و کاریان بە یەکتری هەبێت، بۆیە خوای گەورە

فەرموویەتی: ﴿ثَلَٰثُ عَوْرَٰتٍ لَّكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌۢ بَعْدَهُنَّ طَوَّٰفُونَ عَلَيْكُم بَعْضُكُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمُ ٱلْءَايَٰتِ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾ واتە: ئەم سێ کاتە کاتی خۆ دەرخستنە بۆتان دروستە دوای ئەم سێ کاتە (بێ مۆڵەت وەرگرتن)، نە بۆ ئێوەونەبۆ ئەوان گوناهێك نیە چونکە ئەوان زۆر بە دەورو بەرتاندا دێن (بۆ خزمەت کردنتان) ئێوە لەگەڵ یەکتردا تێکەڵن ئا بەو جۆرە خوا ئایەتەکانی ڕوونی دەکاتەوە بۆ ئێوە وە خوا زانای کار دروستە. یانی ئەگەر چوونە ژوورەوە دوای سێ کاتە، هیچ شتێکی تێدا نیە، نە بۆ خاوەن ماڵو نە بۆ ئەو کاسانەی کە لە ناو ماڵدانو هاتوچۆ دەکەن لە منداڵو کەنیزەكو غولام، ئەگەر شتێکیان بینی جگە لەو سێ کاتە چونکە ئیزن دراون هاتوچۆ بکەنو خزمەتیان بکەن چاوپۆشیان لێ دەکرێت بەڵام چاوپۆشی لە کەسی تر ناکرێت، لەبەر ئەوەی ئەم ئایەتە موحکەمەو (محكمة) نەسخ نەبۆتەوە بە هیچ شتێك کەچی خەڵکیش زۆر کەم کاری پێ دەکەن، عبدالله ی کوڕی عەباس نارەزایی خۆی دەربڕیوە لە خەڵکی لەسەر ئەوە. ئەبو داود ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو عەباسەوە دەڵێ: زۆرینەی خەڵکی باوەڕیان نیە بە ئایەتی ئیزن خواستن، وە من فەرمانم داوە بەم کەنیزەکەم،ئیزن وەرگرێت کە دێتە لام، ئەبو داود دەڵێ: هەر بەو شێوەیە عەتا ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو عەباسەوە کە فەرمانی پێ کردووە،[1] سەوری ئەڵێ لە موسای کوڕی کوڕی عائیشەوە کە وتوویەتی: پرسیارم کردووە لە شەعبی لەم ئایەتە: ﴿لِيَسْتَـْٔذِنكُمُ ٱلَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَٰنُكُمْ﴾ دەڵێ: نەسخ نەبۆتەوە، گوتم: خەڵکی کاری پێناکەن، ئەویش گوتی: هانا بەخوا (والله المستعان)[2]، پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَإِذَا بَلَغَ ٱلْأَطْفَٰلُ مِنكُمُ ٱلْحُلُمَ فَلْيَسْتَـْٔذِنُوا۟ كَمَا ٱسْتَـْٔذَنَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ﴾ واتە: کاتێك ئەو منداڵانەی کە ئیزنیان دەخوازی لە سێ کاتەکەدا بالغ بوون دەبێت لە هەموو کاتێکدا ئیزن بخوازن، واتە: لەگەڵ بێگانەو ئەو کاتانەش کە پیاو لەگەڵ ژنەکەیەتی، با لەو سێ کاتەیشدا نەبێت، ﴿كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمْ ءَايَٰتِهِۦ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾ واتە: ئا بەم جۆرە خوا ڕوونی دەکاتەوە ئایەتەکانی بۆ ئێوە وە خوا زانای دانایە.

ئەو ژنانەی وەختی شوویان بەسەر چووەو پیربوون قەیناکات ئەگەر سەرپۆش لابەرن و نەیپۆشن

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَٱلْقَوَٰعِدُ مِنَ ٱلنِّسَآءِ﴾ واتە: ئەو ژنانەی کە دەچن بە ساڵاو تەمەن دەکەن، سەعیدی کوڕی جوبەیرو موقاتیلی کوڕی حەیانو زەححاكو قەتادە ئەڵێن: ئەو ژنانەی کە لە حەیز دەچنەوەو نائومێد دەبن لە منداڵ ﴿ٱلَّٰتِى لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا﴾ واتە: ئەو ژنانەی وەختیان بەسەر

[1] ابو داود (٣٧٧/٥).

[2] الطبري (٢١٣/١٩).

چووەو بە تەمای شوکردن نین ﴿فَلَيْسَ عَلَيْهِنَّ جُنَاحٌ أَن يَضَعْنَ ثِيَابَهُنَّ غَيْرَ مُتَبَرِّجَٰتٍۭ بِزِينَةٍ﴾ واتە: ڕێیان لێ ناگیرێت‌و بۆیان هەیە خۆ دانەپۆشن بەڵام زینەت‌و جوانی دەرنەخەن،ئەمان جیاوازن لەو ژنانەی کە دەبێت خۆیان داپۆشن.[1] ئەبو داود ڕیوایەتی کردووە لە ئیبنو عەباسەوەکەدەربارەی ئەم ئایەتە ﴿وَقُل لِّلْمُؤْمِنَٰتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَٰرِهِنَّ﴾ واتە: وە بڵێ بە ئافرەتانی ئیمانداریش چاویان داخەن‌و بیپارێزن (لە سەیرکردنی نامەحرەم). دەفەرموێ: ئەم ئایەتە نەسخ بۆتەوەو ئەو ژنانەی جیاکردووەتەوە کە شووکردنیان بەسەر چووە ﴿وَٱلْقَوَٰعِدُ مِنَ ٱلنِّسَآءِ ٱلَّٰتِى لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا﴾،[2] ئیبنو مەسعود لەمانای ئەم ئایەتەدا ﴿فَلَيْسَ عَلَيْهِنَّ جُنَاحٌ أَن يَضَعْنَ ثِيَابَهُنَّ﴾ دەڵێ: سەرپۆش یان کەوا – ئەوەی بەسەر کراسەوەیە،[3] وە هەر بەو شێوەیەش لە ئیبنو عەباس‌و ئیبنو عومەرو موجاهیدو سەعیدی کوڕی جوبەیرو ئەبو شەعثاو (ابو الشعثاء) ئیبراهیمی نەخەعی‌و حەسەن‌و قەتادەو زوهری‌و ئەوزاعی‌و کەسانی تریشەوە ڕیوایەت کراوە.[4] سەعیدی کوڕی جوبەیر لەم ئایەتەدا ﴿غَيْرَ مُتَبَرِّجَٰتٍۭ بِزِينَةٍ﴾ دەیفەرموو: سەرپۆشیان لانەبەن بۆ ئەوەی خشڵیان دەرکەوێ‌و خەڵکی چاوی پێ بکەوێت، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَأَن يَسْتَعْفِفْنَ خَيْرٌ لَّهُنَّ﴾ واتە: پۆشاکەکەیان لانەبەن‌و وازی لێ بێنن_ هەرچەندە دروستە_ زۆر چاکترو باشترە بۆیان ﴿وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾ واتە: خودا بیسەرو زانایە.

﴿لَّيْسَ عَلَى ٱلْأَعْمَىٰ حَرَجٌ وَلَا عَلَى ٱلْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى ٱلْمَرِيضِ حَرَجٌ وَلَا عَلَىٰٓ أَنفُسِكُمْ أَن تَأْكُلُوا۟ مِنۢ بُيُوتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ ءَابَآئِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أُمَّهَٰتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ إِخْوَٰنِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَخَوَٰتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَعْمَٰمِكُمْ أَوْ بُيُوتِ عَمَّٰتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَخْوَٰلِكُمْ أَوْ بُيُوتِ خَٰلَٰتِكُمْ أَوْ مَا مَلَكْتُم مَّفَاتِحَهُۥٓ أَوْ صَدِيقِكُمْ ۚ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَن تَأْكُلُوا۟ جَمِيعًا أَوْ أَشْتَاتًا ۚ فَإِذَا دَخَلْتُم بُيُوتًا فَسَلِّمُوا۟ عَلَىٰٓ أَنفُسِكُمْ تَحِيَّةً مِّنْ عِندِ ٱللَّهِ مُبَٰرَكَةً طَيِّبَةً ۚ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمُ ٱلْءَايَٰتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٦١﴾﴾

---

[1] الدر المنثور (٦/٢٢٢)، الطبري (١٩/٢١٦).

[2] ابو داود (٤/٣٦١).

[3] الطبري (١٩/٢١٧).

[4] الطبري (١٩/٢١٧، ٢١٨).

خواردن لە ماڵی خزم و کەسوکاردا

مەبەست ئەوەیە مەردمی ئەو کاتە پێیان ناخۆش‌و گران بوو لەگەڵ کوێر خواردن بخۆن، چونکە ئەو کوێرە خواردنەکەی نەدەبینی‌و نەیدەزانی کامەی چاکە دەستی بۆ ببات، جاری وا دەبوو ئەو کەسەی لەگەڵی خواردنی دەخواردئەم پێشی دەکەوت وخواردنەکەی دەخوارد، وە لەگەڵ شەل‌و کەم ئەندام خواردنیان نەدەخوارد، چونکە بۆی نەدەکرا خێرا دانیشێت و شوێنەکەی لێ دەگیرا، نەخۆشیش دیارە ناتوانێ خواردن بخوات وەك لەش ساغ لەبەر ئەوە پێیان ناخۆش بوو خواردنیان لەگەڵ بخۆن بۆ ئەوەی ناهەقیان پێ نەکەن، خوای گەورە ئەم ئایەتەی ناردە خوارەوە رێی پێدان کە خواردنیان لەگەڵ بخۆن، ئەمە قسەی سەعیدی کوڕی جوبەیرو میقسەمە –مقسم–[1]، زەححاك دەڵێ: پێش هاتنی پێغەمبەر(ﷺ) خەڵکی پێیان ناخۆش بوو خواردن لەگەڵ کوێرو کەم ئەندام‌و نەخۆشدا بخۆن ، خۆیان بە زل دەزانی‌و ئەوانەیان بە پیس‌و پۆخڵ‌و نەشیاو دادەنا! پێیان شورەیی بوو خواردنیان لەگەڵ بخۆن خوای گەورە ئەم ئایەتەی ناردە خوارەوە.[2] عبدالرزاق ریوایەتی کردووە لە موجاهیدەوە لەمانای ئەم ئایەتەدا: ﴿ لَّيْسَ عَلَى ٱلْأَعْمَىٰ حَرَجٌ ﴾،[3] دەڵێ: کەسێك لەگەڵ کوێرێکدا یان شەلێکدا یان نەخۆشێکدا دەچوو بۆ ماڵی بابی یان برای یان پوری – خوشکی باوکی یان خوشکی دایکی – ئەو کەمئەندامانە پێیان ناخۆش بوو دەیان بەن بۆ ئەو ماڵانە دەیانوت: دەمان بەن بۆ ماڵی خەڵکی، پێیان ناخۆش بوو بڕۆن بۆ ماڵی کەسی تر، ئەم ئایەتە هاتە خوارەوەو رێی پێدان.[4](سەدی) دەڵێ: پیاوی وا هەبوو دەچووە ماڵی باوکی یان برای یان کوڕی، ئەو ژنە خواردنی بۆ دەهێنان ئەو خواردنەی نەدەخوارد لەبەر ئەوەی خاوەنماڵ لەوێ نەبوو، خوای گەورە ئەم ئایەتەی ناردە خوارەوە: ﴿ لَّيْسَ عَلَى ٱلْأَعْمَىٰ حَرَجٌ وَلَا عَلَى ٱلْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى ٱلْمَرِيضِ حَرَجٌ وَلَا عَلَىٰٓ أَنفُسِكُمْ أَن تَأْكُلُوا۟ مِنۢ بُيُوتِكُمْ ﴾ واتە گوناهتان ناگات لە ماڵی خۆتاندا خواردن بخۆن، بۆیە ئەمەی باس کردووە کە دیارە تا ئەو وتانەی تری بخاتە پاڵ‌و بڕیارەکەیان وەك یەك بێت لەگەڵ ئەوان، وە ئەم بڕیارە ماڵی کوڕییش دەگرێتەوە، هەرچەندە باسی نەکردووە هەر بۆیە هەندێ لەزانایان ئەم ئایەتەیان کردووەتە بەڵگە لەسەرئەوەی کە ماڵی کوڕی وەك ماڵی باوکی وایە، لە موسنەدو سونەنەکاندا – في المسند والسنن – هاتووە بە چەند

---

[1] الدر المنثور (٦/٢٢٣)، الطبري (١٩/٢٢١).

[2] الطبري (١٩/٢١٩).

[3] ﴿وَلَا عَلَى ٱلْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى ٱلْمَرِيضِ حَرَجٌ﴾ واتە: کوێر گوناهی لەسەر نیە هەروەها نەخۆش گوناهی لەسەر نیە (ئەم جۆرە کەسانە گوناه نیە بۆیان نان خواردن لەگەڵ کەسانی ساغدا).

[4] عبدالرزاق (٣/٦٤).

شێوە لە پێغەمبەری خواوە (ﷺ)گێڕراوەتەوە کە فەرموویەتی: (خۆتو ماڵیشت هی باوکتە).[1] ﴿أَوْ بُيُوتِ ءَابَآئِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أُمَّهَـٰتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ إِخْوَٰنِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَخَوَٰتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَعْمَـٰمِكُمْ أَوْ بُيُوتِ عَمَّـٰتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَخْوَٰلِكُمْ أَوْ بُيُوتِ خَـٰلَـٰتِكُمْ﴾ واتە: یان (نان بخۆن لە) ماڵی باوکتان یان ماڵی دایکتان یا ماڵی براکانتان یا ماڵی خوشکەکانتان یا ماڵی مامەکانتان یا ماڵە پورەکانتان (خوشکانی باوك) یا ماڵی خاڵەکانتان یا ماڵی پورەکانتان (خوشکی باوك). ﴿أَوْ مَا مَلَكْتُم مَّفَاتِحَهُۥٓ﴾ واتە: یا ئەو ماڵانەی کە کلیلەکانیان بە ئێوەیە. ئەمە ئاشکرایەو دیارە، ئەوانەی دەڵێن دەبێت نەفەقەی کەسوکار – خزم – لەسەر یەکتر بێت ئەم ئایەتەیان کردووەتە بەڵگە، بەڵام ئەمەی کە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿أَوْ مَا مَلَكْتُم مَّفَاتِحَهُۥٓ﴾ سەعیدی کوڕی جوبەیرو سەدی دەڵێن: واتە: ڕەنجبەری – خادمی – ئەو پیاوە، وەك عەبدو بریکار – وکیل – دروستە لە خواردنی ئەو پیاوە بخوات کە هەڵی گرتووە بە پێی پێویست، زوهری دەڵێ لە عورەوە ئەویش لە عائیشەوە (ڕەزای خوای لێ بێت) دەڵێ: کاتێك موسڵمانان دەچوون بۆغەزا لەگەڵ پێغەمبەردا(ﷺ) کلیلەکانیان لای بریکارەکانیان دادەناو پێیان دەگوتن: گەردنمان ئازاد کردوون بە پێی پێویستی خۆتان لێی بخۆن، بریکارەکان – وکیل – دەیانگوت: بۆمان نیە لێی بخۆین چونکە بە دڵ ناڵێن لێی بخۆن، ئەو ماڵەیش ئەمانەتە لای ئێمە، خوای گەورە ئەم ئایەتەی نادرە خوارەوە ﴿أَوْ مَا مَلَكْتُم مَّفَاتِحَهُۥٓ﴾،[2] وە دەفەرمووێت: ﴿أَوْ صَدِيقِكُمْ﴾ واتە: هیچ قەیدی ناکات لە ماڵی برادەرو دۆستتان بخۆن ئەگەر زانیتان نارەحەتیان ناکەنو پێیان گران نیە، پاشان دەفەرمووێت: ﴿لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَن تَأْكُلُوا۟ جَمِيعًا أَوْ أَشْتَاتًا﴾گوناهتان ناگات پێکەوەنان بخۆن یان تاکەتاکە عەلی کوڕی ئەبو تەڵحە دەڵێ: ئیبنو عەباس لەمانای ئەم ئایەتەدا ئەڵێ: کاتێك خوای گەورە ئەم ئایەتەی ناردە خوارەوە: ﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تَأْكُلُوٓا۟ أَمْوَٰلَكُم بَيْنَكُم بِٱلْبَـٰطِلِ﴾ واتە: ئەی ئەوانەی باوەڕتان هێناوە سامانی یەکتر مەخۆن لە نێوانتاندا بە ناڕەوا .موسڵمانەکان وتیان: خوای گەورە قەدەغەی کردووە لێمان کە لە ناو خۆماندا ماڵی یەکتری بخۆین، بەبێ هودە، خۆ خواردنیش چاکترین ماڵە کە بخورێت، کەواتە دروستە نیە بۆمان لە ماڵی هیچ کەسێك بخۆین، خەڵکی وازیان هێنا

[1] احمد (٢/٢٧٩، ٢٠٤، ٢١٤)، ابن ماجه (٢/٧٦٩).

[2] كشف الأستار (٣/٦١، ٦٢).

له خواردن لەو ماڵانە، خوای گەورە ئەم ئایەتەی ناردە خوارەوە: ﴿لَّيْسَ عَلَى الْأَعْمَىٰ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ وَلَا عَلَىٰ أَنفُسِكُمْ أَن تَأْكُلُوا مِن بُيُوتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ آبَائِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أُمَّهَاتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ إِخْوَانِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَخَوَاتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَعْمَامِكُمْ أَوْ بُيُوتِ عَمَّاتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَخْوَالِكُمْ أَوْ بُيُوتِ خَالَاتِكُمْ أَوْ مَا مَلَكْتُم مَّفَاتِحَهُ أَوْ صَدِيقِكُمْ﴾، وە دیسان پێیان ناخۆش بوو بە تەنها خواردن بخۆن، پێیان شورەیی بوو، کەسێك لەگەڵیان خواردن نەخوات، هەتا ئەوانەی شوانی وشتر بوون خۆیان بە برسیەتی دەمێشتەوەو خواردنیان نەدەخوارد هەتا یەکێکیان دەست دەکەوتو لەگەڵیدا دەیخواردو دەیخواردەوە، خوای گەورە ئەم ئایەتەی ناردە خوارەوە: ﴿لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَن تَأْكُلُوا جَمِيعًا أَوْ أَشْتَاتًا﴾،[1] ئەمەیش ڕێپێدانێك بوو لە لای خوای گەورەوە کە پیاو بە تەنهاو بە کۆمەڵ خواردن بخوات هەرچەندە خواردن بە کۆمەڵ چاکترو پیرۆزترەو خێری زیاترە. وەك ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە وەحشی - وحش - کوڕی حەربەوە لە باوکیەوە لە باپیریەوە کە پیاوێ دەڵێ بە پێغەمبەر (ﷺ): ئێمەخواردن دەخۆین تێر نابین ! پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: (ئێوە لەوانەیە بە جیاجیا خواردن بخۆن، کۆببنەوە لەسەر خواردنەکەتانو ناوی خوای لەسەر بێنن خودا بەرەکەتی تێ دەخات بۆتان) ئەبو داودو ئیبنو ماجەش ڕیوایەتیان کردووە،[2] وە ئیبنو ماجە جارێکی تریش ڕیوایەتی کردووە لە سالمەوە لە باوکیەوە لە عومەرەوە لە پێغەمبەری خواوە(ﷺ) کە فەرموویەتی: (بە یەکەوە خواردن بخۆن بە جیاجیا مەیخۆن چونکە بەرەکەت لە کۆمەڵبوونەوەدایە)،[3] خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَإِذَا دَخَلْتُم بُيُوتًا فَسَلِّمُوا عَلَىٰ أَنفُسِكُمْ﴾ واتە: جا کاتێك چوونە ماڵان ئەوە سەلام لە یەکتر بکەن . سەعیدی کوڕی جوبەیر دەڵێ حەسەنی بەسریو قەتادەو زوهری دەڵێن: واتە: با هەندێکتان سڵاو لەوی تر بکات،[4] ئیبنو جورەیج دەڵێ: ئەبو زوبەیر هەواڵی دامێ وتی: بیستم لە جابیری کوڕی عبدالله وە دەیوت: وەختێك چوویتەوە بۆ لای ماڵو منداڵت سڵاویان لێ بکە بەو سڵاوە پاکو پیرۆزەی خوا. دەڵێ وا دەزانم ئەو سڵاوەی بە واجب داناوە، دیسان ئیبنو جورەیج دەڵێ: زیادی کوڕی ئەبو تاوس (طاوس) هەواڵی

---

[1] الطبري (١٩/٢٢٤).

[2] احمد (٣/٥٠١)، أبو داود (٣٧٦٤)، ابن ماجه (٣٢٨٦).

[3] ابن ماجه (٣٢٨٧)، قال البوصيري من الزوائد (٣/٧٧).

[4] البغوي (٣/٣٥٨)، الطبري (١٩/٢٢٦).

دامێ کە جابیری کوڕی عبداللە دەیگوت: هەر کاتێك یەکێکتان چووە ماڵەوە با سڵاو بکات.[1] موجاهید دەڵێ کاتێك چوویتە مزگەوت بڵێ: سڵاو لەسەر پێغەمبەری خوا(ﷺ) وە چوویتە ماڵەوە سڵاویان لێ بکە، ئەگەر چویتە ماڵ کەسی تێدا نەبوو، بڵێ: سڵاو لە خۆمانو بەندە چاکەکانی خودا.[2] چونکە فەرمان کراوە بەئێوەیە سڵاو بکەن، بۆشیان گێڕاوینەتەوە کە فریشتەکان وەڵامی ئەو سڵاوە[3] ئەدەنەوە﴿تَحِيَّةً مِّنْ عِندِ ٱللَّهِ مُبَٰرَكَةً طَيِّبَةً﴾ واتە: بە سەلام کردنێك لە لایەن خواوە سەلامێکی جوانو چاكو پاك . خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمُ ٱلْءَايَٰتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ﴾ وەختێ خوای گەورە باسی ئەو بڕیارە توندو تۆڵو بەرنامە ڕێكو پێكو نەگۆڕانەی کرد لەم سوڕەتە پیرۆزەدا، عەبدەکانیشی ئاگادار کردەوە بۆیە ئەم نیشانەی ڕوون کردووەتەوە بۆیان بە تەواوی تالێی وردببنەوەو دەرسی لێ وەرگرنو بێنە سەرهۆش خۆیان.

﴿إِنَّمَا ٱلْمُؤْمِنُونَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَإِذَا كَانُوا۟ مَعَهُۥ عَلَىٰٓ أَمْرٍ جَامِعٍ لَّمْ يَذْهَبُوا۟ حَتَّىٰ يَسْتَـْٔذِنُوهُ ۚ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَسْتَـْٔذِنُونَكَ أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ ۚ فَإِذَا ٱسْتَـْٔذَنُوكَ لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ فَأْذَن لِّمَن شِئْتَ مِنْهُمْ وَٱسْتَغْفِرْ لَهُمُ ٱللَّهَ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٦٢﴾﴾

ئیزن خواستن لە پێغەمبەر (ﷺ) لە کاتی دەرچوون بە لایەکدا، هەر کاتێك بە کۆمەڵ بە یەکەوە دەرچوون

خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿إِنَّمَا ٱلْمُؤْمِنُونَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَإِذَا كَانُوا۟ مَعَهُۥ عَلَىٰٓ أَمْرٍ جَامِعٍ لَّمْ يَذْهَبُوا۟ حَتَّىٰ يَسْتَـْٔذِنُوهُ ۚ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَسْتَـْٔذِنُونَكَ أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ ۚ﴾ واتە: بەڕاستی ئیمانداران تەنها ئەوانەن کە بڕوایان بە خواو پێغەمبەرەکەی هێناوە وە هەر کاتێك لەگەڵ ئەودا بن لە کارێکی گرنگدا کە کۆیان دەکاتەوە نارۆن بە هیچ لایەکدا هەتا مۆڵەت لە پێغەمبەر (ﷺ) وەرنەگرن بێگومان ئەوانەی مۆڵەتت لێ وەردەگرن ئەوانە کەسانێکن کە بڕوایان هەیە بە خواو پێغەمبەرەکەی. ئەمەیش دیسان ئەدەبێکی ترە کە خوای گەورە نیشانی بەندە خاوەن باوەڕەکانی دەدات، وەك چۆن فەرمانی پێدان ئیزن بخوازن لە کاتی چوونە ژوورەوەدا، هەر بەو شێوەیەش فەرمانی پێداون کە ئیزن بخوازن لە کاتی چوونە دەرەوەیشدا ئەگەر لە کارێکی بە کۆمەڵدا لە خزمەت پێغەمبەر (ﷺ) دابوون، وەك نوێژی هەینیو جەماعەتو جەژنو یان هەر کارێك پێویستی بە ڕاوێژکردن هەبێت خوای گەورە

---

[1] الطبري (١٩/٢٢٥).

[2] عبدالرزاق (٣/٦٦).

[3] الدر المنثور (٦/٢٢٨).

فەرمانی پێکردوون کە بڵاوەی لێ نەکەن و لە پێغەمبەر (ﷺ) دوورنەکەونەوە، مەگەر ئیزنی لێ بخوازن و ڕاوێژی پێ بکەن بۆ کارێکی پێویست، هەر کەسێك وا بکات ئەوە ئەو کەسە موسڵمانێکی خاوەن باوەڕی تەواوە، پاشان خودای مەزن فەرمان دەکات بە پێغەمبەرەکەی (ﷺ) ئەگەر کەسێکیان داوای ئیزنی لێ کرد لەو بارەیەوە، دەتوانێت ئیزنی بدات ئەگەر حەزی کرد، بۆیە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿فَإِذَا ٱسْتَـْٔذَنُوكَ لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ فَأْذَن لِّمَن شِئْتَ مِنْهُمْ وَٱسْتَغْفِرْ لَهُمُ ٱللَّهَ﴾ واتە: جا هەر کاتێك ئەوانە داوای مۆڵەتیان لێ کردیت بۆ هەندێ ئیش و کاری تایبەت بە خۆیان ئەوە هەر کامیان خۆت ویستت مۆڵەتی بدەو داوای لێبوردنیان بۆ بکە. ئەبو داود ڕیوایەتی کردووە لە ئەبو هورەیرەوە (ڕەزای خوای لێ بێت)کە دەڵێ: پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرموویەتی: (وەختێك یەکێکتان گەیشتە کۆمەڵێك با سڵاو بکات، وە ئەگەر ویستی هەڵسێ و بڕوات با هەر سڵاو بکات چونکە سڵاوی یەکەم گرنگتر نیە – هەقتر – نیە لە سڵاوە دواینەکە)،[1] وە هەر بەو شێوەیە ترمیزی و نەسائی ڕیوایەتیان کردووە، ترمزی دەڵێ: فەرموودەیەکی چاکە (حدیث حسن)،[2] ﴿إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾ واتە: بە ڕاستی خوا لێبوردەی میهرەبانە.

﴿لَّا تَجْعَلُوا۟ دُعَآءَ ٱلرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَآءِ بَعْضِكُم بَعْضًا ۚ قَدْ يَعْلَمُ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنكُمْ لِوَاذًا ۚ فَلْيَحْذَرِ ٱلَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِۦٓ أَن تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٦٣﴾﴾

باسی ڕێزلێنان و ئەدەب لە بانگ کردنی پێغەمبەردا (ﷺ)

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿لَّا تَجْعَلُوا۟ دُعَآءَ ٱلرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَآءِ بَعْضِكُم بَعْضًا﴾پێغەمبەر(ص)بەوشێوەیەبانگ مەکەن کەلەناو خۆتاندا یەکتری پێبانگ ئەکەن. زەححاك لە ئیبنو عەباسەوە ئەگێڕێتەوەکەفەرمویەتی: بانگی پێغەمبەر (ﷺ)یان دەکردو دەیانگوت: ئەی محمد! ئەی ئەبالقاسم خوای گەورەئەمەی قەدەغە کرد لێیان، وەك ڕێزێك لە پێغەمبەرەکەی(ﷺ) فەرمووی: بڵێن ئەی پێغەمبەری خودا! ئەی فرستادەی خودا.[3] موجاهیدو سەعیدی کوڕی جوبەیریش هەر وایان گوتووە.[4] خوای گەورە فەرمانی دا کە ڕێز لە پێغەمبەرەکەی (ﷺ) بگیرێت، بە قەدرو حورمەت و گەورە

---

[1] ابو داود (٥/٣٨٦).

[2] تحفة الأحوزي (٧/٤٨٥)، النسائي ن الكبرى (٦/١٠٠).

[3] الدر المنثور (٦/٢٣٠).

[4] الطبري (١٩/٢٣٠).

سەیری بکەن.[1] موقاتیل لەمانای ئەم ئایەتەدا: ﴿ لَّا تَجْعَلُوا۟ دُعَآءَ ٱلرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَآءِ بَعْضِكُم بَعْضًا ﴾ دەڵێ: خوای گەورە دەفەرموێت: ناوی مەبەن کاتێك بانگی دەکەن، وەك ناوبردنی خۆتان لە یەکتری بڵێن: ئەی محمد! یان ئەی کوڕی عبدالله! بەڵکو ڕێزی لێ بگرن‌و بڵێن: ئەی پێغەمبەری خودا، ئەی فرستادەی خودا(ﷺ)، ڕای دووەهەم لەسەر مانای ئەم ئایەتە: ﴿ لَّا تَجْعَلُوا۟ دُعَآءَ ٱلرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَآءِ بَعْضِكُم بَعْضًا ﴾ ئەمەیە: وا مەزانن دوعای پێغەمبەر (ﷺ) کە بیکات لە کەسێك وەك دوعای خەڵکی تر وایە، بێگومان دوعای پێغەمبەر (ﷺ) وەردەگیرێت بترسن لەوەی کە دوعاتان لێ بکات‌و لەناو بچن، ئیبنو ئەبی حاتم گێڕاویەتیەوە لە ئیبنو عەباس‌و حەسەنی بەسری‌و عەتبەی عەوفیەوە والله أعلم.[2] خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ قَدْ يَعْلَمُ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنكُمْ لِوَاذًا ﴾ واتە: بە ڕاستی خوا دەزانێ‌و ئاگادارە بەوانەی لە ئێوە (بەبێ مۆڵەت) لە پەنای خەڵکی ترەوە دەردەچن بە دزیەوە. موقاتیلی کوڕی حەیان دەڵێ: ئەو دوو ڕووانە بوون کە بە لایانەوە گران بوو دانیشن‌و گوێ لە وتاری هەینی (الجمعة) بگرن‌و خۆیان دەدایە پاڵ هاوەڵەکانی پێغەمبەر (ﷺ)و لە پەنای ئەوانەوە پێدزەیان دەکرد بۆ ئەوەی بچنە دەرەوە لە مزگەوت، لەبەر ئەوەی کەس بۆی نەبوو لە مزگەوت بڕواتە دەرەوە بە ئیزنی پێغەمبەر (ﷺ) نەبوایە لە ڕۆژی هەینیدا، پاش هەندێ گوێگرتن لە وتارەکە، هەر کەسێك دەیویست لە مزگەوت بچێتە دەرەوە بە پەنجەی ئیشارەتی بۆ لای پێغەمبەر (ﷺ) دەکرد، پێغەمبەریش (ﷺ) ئیزنی دەدا بەبێ ئەوەی ئەو کەسە هیچ قسەیەك بکات، چونکە هەر کەسێکیان قسەی بکردایە لە کاتی وتاردانی پێغەمبەردا (ﷺ) جومعەکەی بەتاڵ دەبوویەوە.[3] سودی دەڵێ: ئەگەر ئەو دووڕووانە لەگەڵ پێغەمبەر بوونایە(ﷺ) لە کۆمەڵێکدا خۆیان دەدایە پاڵ یەکتری بۆ ئەوەی دەرنەکەون‌و پێغەمبەر (ﷺ) چاوی پێیان نەکەوێت.

ڕێگری لە بێگوێیی کردنی فەرمانی پێغەمبەر (ﷺ)

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَلْيَحْذَرِ ٱلَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِۦٓ﴾با ئەو کەسانەی کە لە فەرمانی پێغەمبەری خوا(ﷺ) خۆ دەدزنەوە بترسن، واتە: خۆیان لادەدەن لە ڕێ‌و ڕچەو بەرنامەو پرۆگرام‌و سونەتی ئەو، چاك بزانن کە هەرچی قسەو کردار هەیەپێویستە بە قسەو کرداری پێغەمبەر (ﷺ)بکێشرێت، هەر قسەو کردارێك لەگەڵ قسەو کرداری ئەوا ڕێك بوو وەردەگیرێت، هەرچیش ناڕێك بوو

[1] الطبري (١٩/٢٣٠).
[2] الطبري (١٩/٢٣٠).
[3] الدر المنثور (٦/٢٣١).

وەرناگیرێت و دەدرێتەوە بەسەر خاوەنەکەیدا با هەر کەسێك بێت خاوەن قسەو کردارەکە، وەك لە هەردوو سەحیحەکەو ئەوانی تریشدا هاتووە لە پێغەمبەری خواوە (ﷺ) کە فەرموویەتی: (هەر کەسێك کارێك بکات فەرمانی ئێمەی لەسەر نەبێت ئەو کارەی وەرناگیرێت)،[1] کەواتە با بترسن و ئاگایان لە خۆیان بێت ئەو کەسانەی دژایەتی بەرنامەی پێغەمبەری خوا دەکەن (ﷺ) بە پەنهانی یان بە ئاشکرا، ﴿ أَن تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ ﴾بەلایەك بێت بەسەر دڵیانداو تووشی خوانەناسیو دووڕوویی و بیدەچێتی بن، ﴿أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ یانی: یان لە دونیادا توشی کوشتن و شەلاق لێدان و بەندیخانە یان هەر سزایەکی تر ببن، وەك ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردووە لە ئەبو هورەیرەوە دەڵێ: پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرموویەتی: (وێنەی من و ئێوە وەك وێنەی پیاوێك وایە ئاگرێکی کردبێتەوە، کاتێك ئاگرەکە دەوری خۆی ڕووناك کردەوە، ئەو پەپولەو گیانەوەرە باڵندانە خۆیان دەکێشن پیایدا دەیانگرێت و بەریان نادات و دەکەونە ناوی ئاگرەکە، وێنەی من و ئێوەش هەر وایە، من دەستم گرتووە بە ئێوەوە هەتا بۆ ئەوەی نەکەونە ئەو ئاگرەوەو خۆتانی لێ لادەن، کەچی ئێوەسەرئکەون بەسەرمداو خۆتان هەڵئەدەنە ناوی)[2].

﴿ أَلَآ إِنَّ لِلَّهِ مَا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۖ قَدْ يَعْلَمُ مَآ أَنتُمْ عَلَيْهِ وَيَوْمَ يُرْجَعُونَ إِلَيْهِ فَيُنَبِّئُهُم بِمَا عَمِلُوا۟ ۗ وَٱللَّهُ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌۢ ﴿٦٤﴾ ﴾

خودا دەزانێت ئێوە چی دەکەن

خــوای گــەورە دەفــەرموێت: ﴿ أَلَآ إِنَّ لِلَّهِ مَا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾هۆشــیاربن! هەرچــی لەئاسمانەکان وزەویدا هەیە هەموو هەر هی خوایە. خوای گەورە باسی ئەوە دەکات کە هەر خۆی خاوەنی ئاسمانەکان و زەمینەو ئاگاداری گشت نهێنی و ئاشکراکانەو ئاگایشی لە عەبدەکانیەتی چیان کردووە لە کاتی پەنهانی و ئاشکرایاندا، فەرموویەتی: ﴿قَدْ يَعْلَمُ مَآ أَنتُمْ عَلَيْهِ ﴾ ئەم – قد – ە بۆتە حەقیقە، وەك لە پێش ئەم شایەتەوە فەرمووی: ﴿ قَدْ يَعْلَمُ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنكُمْ لِوَاذًا﴾، وە فەرموویەتی: ﴿قَدْ يَعْلَمُ ٱللَّهُ ٱلْمُعَوِّقِينَ مِنكُمْ﴾ واتە: بێگومان خوا دەزانێ بەو کەسانەتان کە ساردکەرەوەو گەڕێنەرەوەی (موسڵمانانە لە جیهاد). وە فەرموویەتی: ﴿قَدْ سَمِعَ ٱللَّهُ قَوْلَ ٱلَّتِى تُجَٰدِلُكَ ﴾ واتە بە ڕاستی خوا بیستی وتەی ئەو ژنەی کە لە بارەی مێردەکەیەوە گفت و گۆی لەگەڵ ئەکردی. وە فەرموویەتی: ﴿فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلَٰكِنَّ ٱلظَّٰلِمِينَ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ يَجْحَدُونَ ﴾ واتە: بە ڕاستی ئێمە دەزانین کە بێگومان

---

[1] فتح الباري (٤١٦/٤)، مسلم (١٣٤٣/٣).

[2] أحمد (٣١٢/٢)، مسلم (٢٢٨٤).

ئەوەی کە ئەوان دەیڵێن غەمبارت دەکات بەڵام بێگومان ئەوان تۆ بە درۆزن دانانێن بەڵکو ئەو ستەمکارانەنکولی لە ئایەتەکانی خوا دەکەن . وە فەرموویەتی: ﴿قَدْ نَرَىٰ تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي ٱلسَّمَآءِ﴾ واتە: بە ڕاستی ئێمە گەڕانی ڕوخسارت ڕوو بە ئاسمان دەبینین.هەموو ئەم ئایەتانە تەحقیقی کاریان – فعل – تێدایە، وەك بانگ وێژ دەڵێت: (قد قامت الصلاة قد قامت الصلاة) بۆ کردنو بەجێهێنانی نوێژ، وە خوای گەورە لێرەدا دەفەرمووێت: ﴿قَدْ يَعْلَمُ مَآ أَنتُمْ عَلَيْهِ﴾ واتە: خوا خۆی ئاگای لێتانەو شایەتەو مسقالە زەڕەی لێ ون نابێت. وەك خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَتَوَكَّلْ عَلَى ٱلْعَزِيزِ ٱلرَّحِيمِ ﴿٢١٧﴾ ٱلَّذِى يَرَىٰكَ حِينَ تَقُومُ ﴿٢١٨﴾ وَتَقَلُّبَكَ فِى ٱلسَّٰجِدِينَ ﴿٢١٩﴾ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ﴾ واتە: وە پشت بەو خوایە ببەستە کە زاڵو بە بەزەییە، ئەو (خوایە) کە دەتبینێت کاتێ بە تەنها نوێژ دەکەی وە (دەبینێ) نوێژکردنت لە ناو نوێژکەرانیدا (کە پێش نوێژیان بۆ دەکەیت) بە ڕاستی تەنها ئەوە بیسەری ئاگادار.وە فەرموویەتی: ﴿وَمَا تَكُونُ فِى شَأْنٍ وَمَا تَتْلُوا۟ مِنْهُ مِن قُرْءَانٍ وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ ۚ وَمَا يَعْزُبُ عَن رَّبِّكَ مِن مِّثْقَالِ ذَرَّةٍ فِى ٱلْأَرْضِ وَلَا فِى ٱلسَّمَآءِ وَلَآ أَصْغَرَ مِن ذَٰلِكَ وَلَآ أَكْبَرَ إِلَّا فِى كِتَٰبٍ مُّبِينٍ﴾ واتە: وە ئەی (محمد (ﷺ)) تۆ لە هەر مەبەستو کارێکدا بیت وە هەرچی لە قورئان بخوێنیو (ئێوە) هەر کردەوەیەك بکەن بێگومان بەسەرتانەوە شایەتین، ئاگادارین کاتێك دەڕۆنە ناویەوەو پێوەی خەریکنو ون نابێت لە پەروەردگارت بە ئەندازەی گەردیلەیەك نە لە زەویو نە لە ئاسماندا وە نە بچوکتر لەو گەردیلەیەو نە گەورەتر لەو (گەردیلەیە) هەموولەناو پەراوێکی ئاشکرادان. وە فەرموویەتی: ﴿أَفَمَنْ هُوَ قَآئِمٌ عَلَىٰ كُلِّ نَفْسٍۭ بِمَا كَسَبَتْ﴾[1] واتە: خوا خۆی شایەتە بەسەر بەندەکانیەوە لەوەی دەیکەن لە چاکەو لە خراپە، وە فەرموویەتی: ﴿أَلَا حِينَ يَسْتَغْشُونَ ثِيَابَهُمْ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ﴾ واتە: بێدار بن کاتێك ئەوانە خۆیان دادەپۆشن بە پۆشاکەکانیان (خوا) دەزانێ بەوەی دەیشارنەوەو ئەوەی ئاشکرای دەکەن. وە فەرموویەتی: ﴿سَوَآءٌ مِّنكُم مَّنْ أَسَرَّ ٱلْقَوْلَ وَمَن جَهَرَ بِهِۦ﴾ واتە: یەکسانە (بۆ خوا) ئەوەتان بە نهێنی قسە بکاتو ئەوەتان بە ئاشکرا (قسە) بکات.وە فەرموویەتی: ﴿وَمَا مِن دَآبَّةٍ فِى ٱلْأَرْضِ إِلَّا عَلَى ٱللَّهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعَهَا ۚ كُلٌّ فِى كِتَٰبٍ مُّبِينٍ﴾ واتە: هیچ گیانلەبەرێك نیە لە زەویدا مەگەر لەسەر خوایە ڕزقو ڕۆزیەکەی وە (خوا) دەزانێ شوێنی مانەوەی وە شوێنی لێ دەرچوونی، هەمووی نووسراوە لە کتێبێکی ڕوونکەرەوەدا (لوح

---

[1] الرعد (٣٣).

محفــــوظ).وە فەرموویـــەتی: ﴿وَعِندَهُۥ مَفَاتِحُ ٱلْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَآ إِلَّا هُوَ ۚ وَيَعْلَمُ مَا فِى ٱلْبَرِّ وَٱلْبَحْرِ ۚ وَمَا تَسْقُطُ مِن وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٍ فِى ظُلُمَٰتِ ٱلْأَرْضِ وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِى كِتَٰبٍ مُّبِينٍ﴾ واتـــــە: وەکیلی هەموو نهێنیەکان هەر لای خوایە کەس نایانزانێ بێجگە لە ئەو (خوا) وە (خوا) دەزانێ چی لـە وشکانیو دەریادا هەیە وە هـەر گەڵایـەك بکەوێتـە خـوارەوە خـوا پێـی دەزانـێو هـەر دانەوێڵەیـەك لـە تاریکیـەکانی زەویـدا بێـتو هـەر تـەڕو وشـکێك هـەبێت هـەر هـەموویان لـە کتێبـی ئاشکرادان (اللوح المحفوظ).ئایەتو فەرموودە لەم بارەیەوە ئێجگار زۆرە، پاشان لێرەدا دەفەرمووێت: ﴿وَيَوْمَ يُرْجَعُونَ إِلَيْهِ﴾ واتە: ئەو ڕۆژەی هەموو دروستکراوەکان دەگەڕێنەوە بۆ لای خوا، کە ڕۆژی قیامەتـە ﴿ فَيُنَبِّئُهُم بِمَا عَمِلُوا۟ ﴾ واتە: هەواڵیان دەداتێ کە لە دنیادا چیان کردووە لە باشو خـراپ لـە گـەورەو بـچووك وەك لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿يُنَبَّؤُا۟ ٱلْإِنسَٰنُ يَوْمَئِذٍۭ بِمَا قَدَّمَ وَأَخَّرَ﴾، واتـە: لـەو ڕۆژەدا ئـادەمی هـەواڵی پـێ دەدرێت لەوەی کە پێشی خستووەو دوای خستووە (لـە چاکەو خراپـە).وە فەرموویـەتی: ﴿ وَوُضِعَ ٱلْكِتَٰبُ فَتَرَى ٱلْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَٰوَيْلَتَنَا مَالِ هَٰذَا ٱلْكِتَٰبِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّآ أَحْصَىٰهَا ۚ وَوَجَدُوا۟ مَا عَمِلُوا۟ حَاضِرًا ۗ وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا ﴾ واتـە: نامـەی کردەوەکـان دابـەش دەکرێـت (دەدرێتە دەستی ڕاستی چاکانو دەستی چەپی تاوانباران) ئینجا تاوانباران دەبینی زۆر دەترسـن لـەو (هەموو تـاوانو خراپـە)ی کـە تێیدایـەو دەڵێن ئـای هـاوار بـۆ ئێمـە ئـەم نامەو دەفتـەرە چیە؟ هیچ کردەوەیـەکی بـچووكو گـەورەی بـەجێ نەهێـشتووەو تۆمـاری کـردووە هـەر کردەوەیـەکیان کردبێـت (تیایدا) ئامادەیەو پەروەردگارت ستەم لە کەس ناکات.بۆیە لێرەدا فەرموویەتی: ﴿وَيَوْمَ يُرْجَعُونَ إِلَيْهِ فَيُنَبِّئُهُم بِمَا عَمِلُوا۟ ۗ وَٱللَّهُ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌۢ﴾ئـەوڕۆژەی ئـە گەڕێنرێنـەوە بـۆ لای خـوا دەسـتبەجێ هـەواڵی کردەوەکانیان پـێ ئـەدات وخـواش زانایـە بەهـەموو شتێك.. ، سوپاسو ستایش بۆ خـودای هـەموو جیهان، کۆتایی سورەتی نورمات سوپاسو ستایش بۆ خوای گەورە.

تەفسیری سورەتی (الفرقان)

لە مەککەدا هاتووەتە خوارەوە

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

﴿تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَىٰ عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا ﴿١﴾ الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُن لَّهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَّرَهُ تَقْدِيرًا ﴿٢﴾﴾

خوای گەورە سوپاس و ستایشی گەورەیی خۆی دەکات لەسەر ئەو قورئانە پیرۆزەی ڕەوانەی کردووە بۆ ئەو پێغەمبەرە بەڕێزەی خۆی. وەك لە ئایەتێکی تردا فەرموویەتی: ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنزَلَ عَلَىٰ عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَل لَّهُ عِوَجًا ﴿١﴾ قَيِّمًا لِّيُنذِرَ بَأْسًا شَدِيدًا مِّن لَّدُنْهُ وَيُبَشِّرَ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ﴾ واتە: هەموو سوپاس و ستایش بۆ ئەو خوایەی کە ناردوویەتیە خوارەوە قورئان بۆ سەر بەندەی خۆی (موحەمەد (ﷺ)) و هیچ جۆرە لارییەکی تیادا دانەناوە، (کتێبێکی) ڕاست و پایەدارە بۆ ئەوەی ئەوانەی کە باوەڕی پێ ناهێنن بە سزایەکی زۆر بە تین بترسێنێت) لە لایەن خۆیەوە و مژدەش بدات بەو باوەڕدارانەی کە کردەوە چاکەکان ئەنجام دەدەن. وە لێرەشدا دەفەرموێت: ﴿تَبَارَكَ﴾ لە تەفاعەلەوە – تفاعل – هاتووە (وەك: تکامل) واتە: لە مەزنێکی هەمیشەیی تەواوی بەردەوامەوەیە، ﴿الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ﴾، ﴿نَزَّلَ﴾ لەسەر وەزنی (فعّل)یە، لەزۆر دووبارە بونەوەو زۆر دابەزینەوە هاتووە، وەك ئەم ئایەتە کە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَىٰ رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي أَنزَلَ مِن قَبْلُ﴾ واتە: بەو قورئانەی ناردوویەتیە خوارەوە بۆ فرۆستادەکەی وە بەو کتێبانەش کە پێشتر ناردوویەتیە خوارەوە. بێگومان کتێبە پێشووەکان بە یەکجار هاتوونەتە خوار، بەڵام قورئان بەشبەش و بە جیاجیا هاتووەتە خوارەوە ئایەت دوای ئایەت و بڕیار دوای بڕیار و سورەت دوای سورەت، ئەم شێوە هاتنە خوارەوەیە بەهێزتر و توندترە و گرنگی دانە بەو کەسەی کە ئەم قورئانەی بۆ هاتووەتە خوارەوە، وەك خودای مەزن هەر لەم سورەتەدا فەرموویەتی: ﴿وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً كَذَٰلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا ﴿٣٢﴾ وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَأَحْسَنَ تَفْسِيرًا﴾ واتە: وە ئەوانەی بێبڕوا بوون دەیان وت بۆچی (موحەمەد (ﷺ)) هەموو قورئانی بە یەکجار بۆ دانەبەزێنراوە تا بەو جۆرە (دامانبەزاندووە) بۆ ئەوەی دڵی تۆ (ئەی موحەمەد (ﷺ)) بەو قورئانە دامەزراو بەهێز بکەین وە (بەو بۆنەیەوە) ئایەتانی خۆمم ناردن بەرەبەرە، هەر نموونەو مەسەلێکت بۆ بێنن (لە ڕەخنەو پێشنیارە نابەجێکانیان) ئێمە وەڵامەکەیمان بۆ تۆ هێناوە بە ڕاستی و

جوانترین ڕوون کردنەوە. بۆچی لێرەدا ناوی بردووە بە جیاکەرەوە – الفرقان – چونکە هەق لە ناهەق و ڕێی ڕاست لە گومڕایی و شارەزایی لە سەرلێشێواوی و حەرام لە حەلاڵ جیادەکاتەوە ﴿عَلَىٰ عَبۡدِهِۦ﴾ ئەمەیش وەسف و ڕێزێکە لە خوای گەورەوە بۆ پێغەمبەر (ﷺ) کە بە عەبدی خۆی ناوی هێناوە. وەک چۆن لە شەوی ئیسرادا لە بەڕێزترین کاتی ژیانیدا بەو شێوەیە وەسفی کردووە فەرموویەتی: ﴿سُبۡحَٰنَ ٱلَّذِيٓ أَسۡرَىٰ بِعَبۡدِهِۦ﴾ واتە: پاک و بێگەردی بۆ ئەو زاتەی کە شەوڕەوی کرد بە بەندەی خۆی لە شەوێکدا.وە لە کاتی هاناو پاڕانەوەیشدا لە لای خودا، خوای گەورە وەسفی کردووە بە بەندەی خۆی، ﴿وَأَنَّهُۥ لَمَّا قَامَ عَبۡدُ ٱللَّهِ يَدۡعُوهُ كَادُواْ يَكُونُونَ عَلَيۡهِ لِبَدٗا﴾ واتە: وە بەندەی خوا (محمد (ﷺ)) کە هەستا لە خوا بپاڕێتەوە (و بیپەرستێت) (بێبڕواکانی مەککە) نزیک بوو دابارن بەسەریدا. وە هەروەها لە کاتی ناردنی قورئان و ڕەوانەکردنی فریشتەیشدا هەر بەو شێوەیە وەسفی کردووە فەرموویەتی: ﴿تَبَارَكَ ٱلَّذِي نَزَّلَ ٱلۡفُرۡقَانَ عَلَىٰ عَبۡدِهِۦ لِيَكُونَ لِلۡعَٰلَمِينَ نَذِيرًا﴾ واتە: گەورە و پیرۆزە ئەو زاتەی کە فورقان (قورئان)ی بۆ سەر بەندەی خۆی ناردۆتە خوارەوە تا ترسێنەر بێت بۆ هەموو جیهانیان.وە کە دەفەرموێت: ﴿لِلۡعَٰلَمِينَ نَذِيرًا﴾بۆئەوەی ببێتەئاگادار کەرەوە بۆهەمووجیهانیان. واتە: پێغەمبەری (ﷺ) تایبەت کردووە بەو کتێبەی کە شیکەرەوەیە و زۆر مەزن و ئاشکراو تەندو بەهێزە کە ﴿لَّا يَأۡتِيهِ ٱلۡبَٰطِلُ مِنۢ بَيۡنِ يَدَيۡهِ وَلَا مِنۡ خَلۡفِهِۦۖ تَنزِيلٞ مِّنۡ حَكِيمٍ حَمِيدٖ﴾، واتە: بەتاڵ ڕووی تێ ناکات نە لە ئێستاو نە لە دواڕۆژدا (نە بە لێکەم کردن نە بە لێزیاد کردن) چونکە نێردراوەتە خوارەوە لە لایەن (خوای) کاردروستی ستایش کراوەوە.ئەو قورئانەی کە خودا کردوویەتی بە جیاکەرەوەیەکی زۆر مەزن، بۆیە بەو شێوەیە وەسفی کردووە، چونکە پەیامێکە بۆ هەموو کەسێک کە ئاسمان بەسەریەوە بێت و لەسەر زەمین نیشتەجێ بێت، وەک پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی: (ڕەوانە کرام بۆ سوور و ڕەشیش)،[1] وە فەرموویەتی: (پێنج شتم پێدراوە کەبە هیچ یەکێک لە پێغەمبەرەکانی پێش خۆم نەدراوە) یەکێک لەوانەی باسی کردووە فەرموویەتی: (پێغەمبەر هەبووە بە تایبەتی بۆ هۆزەکەی خۆی ڕەوانە کراوە من ڕەوانە کراوم بۆ خەڵکی بە گشتی)،[2] وەک خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿قُلۡ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِنِّي رَسُولُ ٱللَّهِ إِلَيۡكُمۡ جَمِيعًا ٱلَّذِي لَهُۥ مُلۡكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۖ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ يُحۡيِۦ وَيُمِيتُۖ﴾ واتە: بڵێ: ئەو کەسەی منی ناردووە هەر ئەو خاوەنی ئاسمانەکان و زەمینە، ئەو خودایەی بە هەر

[1] احمد (٥/١٤٥).

[2] فتح الباري (١/٦٣٤).

شتێك بفەرموێت ببە دەبێت، وە هەر ئەوە زیندووش دەكاتەوەو دەشمرێنێ، وە بەو شێوەیەش لێرەدا دەفەرموێت: ﴿ٱلَّذِى لَهُۥ مُلْكُ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَلَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُن لَّهُۥ شَرِيكٌ فِى ٱلْمُلْكِ وَخَلَقَ كُلَّ شَىْءٍ فَقَدَّرَهُۥ تَقْدِيرًا﴾ واتە: ئەو زاتەی كە دەسەڵاتو مولكی ئاسمانەكانو زەوی هی ئەوەو هیچ منداڵی بۆ خۆی بڕیار نەداوەو كەس هاوبەشی نیە لە فەرمانڕەوایی‌و موڵكو داریدا وە هەموو شتێكی دروست كردووە وە ئەندازەی بۆ دیاری كرد بە چاكی.خوای گەورە باسی بێ عەیبی خۆی كردووە كە كەسی نەكردووە بە كوڕو شەریكی خۆی، پاشان فەرموویەتی: ﴿وَخَلَقَ كُلَّ شَىْءٍ فَقَدَّرَهُۥ تَقْدِيرًا﴾ واتە: هەموو شتێك جگە لە خۆی گشت دروستكراوی ئەوەو هەر ئەو بەخێوی كردوون، خوای هەموو شتێكەو خاوەنو پەروەردەیەتی‌و لە ژێر دەسەڵاتو بڕیارو فەرمانی ئەودایەو لێی دەرناچێت.

﴿وَٱتَّخَذُوا۟ مِن دُونِهِۦٓ ءَالِهَةً لَّا يَخْلُقُونَ شَيْـًٔا وَهُمْ يُخْلَقُونَ وَلَا يَمْلِكُونَ لِأَنفُسِهِمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا وَلَا يَمْلِكُونَ مَوْتًا وَلَا حَيَوٰةً وَلَا نُشُورًا ﴿٣﴾﴾

باسی نەفامی موشریكەكان

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَٱتَّخَذُوا۟ مِن دُونِهِۦٓ ءَالِهَةً لَّا يَخْلُقُونَ شَيْـًٔا وَهُمْ يُخْلَقُونَ وَلَا يَمْلِكُونَ لِأَنفُسِهِمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا﴾ واتە: بێجگە لە خوا چەند پەرستراوێكیان بۆ خۆیان بڕیار داوە كە هیچ شتێك دروست ناكەن بەڵكو خۆشیان دروست كراون دەسەڵاتیان نیە بۆ خۆیان نە زیان نە سوودو قازانج.خوای گەورە باسی نەفامی بت پەرستان دەكات كە بێجگە لە خوا كەسی تر دەپەرستن، ئەو خوایەی كە هەر خۆی وەدی هێنەری هەموو شتێكەو خاوەنی گشت بڕیارێكە، ئەوەی مەیلی لێ بێت دەبێت‌و ئەوەیشی مەیلی لێ نەبێت نابێت، كەچی ئەو نەفامانە ئەو بتانە دەپەرستن لەگەڵ خوادا كە توانای دروست كردنی باڵە مێشوولەیەكیان نیە، بەڵكو خۆیان دروست كراونو ناتوانن قازانجو زەرەر بە خۆیان بگەیەنن، كەواتە چۆن قازانج بەو كەسانە دەگەیەنن كە دەیان پەرستن، ﴿وَلَا يَمْلِكُونَ مَوْتًا وَلَا حَيَوٰةً وَلَا نُشُورًا﴾ واتە: هەروەها مردنو ژیانو زیندووبوونەوەی خۆیان بە دەست نیە، یانی: هیچێ لەوانەیان بە دەست نیە، بەڵكو هەمووی بەدەست خوای گەورەیەوئەو دەمرێنێ‌و، وە هەر ئەویشە خەڵكی جارێكی تر زیندوو دەكاتەوە لە ڕۆژی قیامەتدا لە یەكەم كەسەوە هەتا دواین كەس، ﴿مَّا خَلْقُكُمْ وَلَا بَعْثُكُمْ إِلَّا كَنَفْسٍ وَٰحِدَةٍ﴾ واتە: دروست كردنی هەمووتان (لە سەرەتاوە)و زیندوو كردنەوەتان وەك (دروست كردنو زیندوو كردنەوەی) تەنها كەسێك وایە.وە فەرموویەتی: ﴿وَمَآ أَمْرُنَآ

إِلَّا وَٰحِدَةٌ كَلَمۡحِۭ بِٱلۡبَصَرِ ﴾ واتە: وە فەرمانی ئێمە تەنها یەك جارە وەك چاوتروكاندنێك وایە (لە خێرایدا). وە فەرموویەتی: ﴿فَإِنَّمَا هِيَ زَجۡرَةٞ وَٰحِدَةٞ ﴿١٣﴾ فَإِذَا هُم بِٱلسَّاهِرَةِ﴾ واتە: بێگومان ئەو زیندووبوونەوەیە هەر یەك نەعرەتەیە، ئیتر كوتوپڕ ئەوەتان لە دەشتێكی سپی كاكی بە كاكیدا. وە فەرموویەتی: ﴿ إِن كَانَتۡ إِلَّا صَيۡحَةٗ وَٰحِدَةٗ فَإِذَا هُمۡ جَمِيعٞ لَّدَيۡنَا مُحۡضَرُونَ ﴾ واتە: تەنها شریخەو دەنگێكی گەورە دێت ئیتر كوتوپڕ هەمووتان (بە كۆمەڵی) لای ئێمە ئامادە كراون. خوا ئەو خوایەیە كە هیچ پەرستراوێك نیە غەیری ئەو پەروەرینیش هەر خۆیەتی، عیبادەت تەنها بۆ ئەو نەبێت دروست نیە هەرچی حەز بكاتو دەیكاتو هەرچیش حەز نەكات نایكات، خودایەكە كە نە كوڕی هەیەو نە باب، نە شەریكو نە هاوتاو نە هاوێنەو نە بریكارو نە وەزیری هەیە، بەڵكو خودایەكی تاكو تەنهایەو بێنیازەو جێنیازە، كەس لەو نەبووەو لە هیچ كەس نەبووە هەرگیز كەسیش نەیتوانیووە هەمبەری بێت.

﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ إِنۡ هَٰذَآ إِلَّآ إِفۡكٌ ٱفۡتَرَىٰهُ وَأَعَانَهُۥ عَلَيۡهِ قَوۡمٌ ءَاخَرُونَۖ فَقَدۡ جَآءُو ظُلۡمٗا وَزُورٗا ﴿٤﴾ وَقَالُوٓاْ أَسَٰطِيرُ ٱلۡأَوَّلِينَ ٱكۡتَتَبَهَا فَهِيَ تُمۡلَىٰ عَلَيۡهِ بُكۡرَةٗ وَأَصِيلٗا ﴿٥﴾ قُلۡ أَنزَلَهُ ٱلَّذِي يَعۡلَمُ ٱلسِّرَّ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۚ إِنَّهُۥ كَانَ غَفُورٗا رَّحِيمٗا ﴿٦﴾ ﴾

قسەی خوانەناسان لەبارەی قورئانەوە

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ ﴾ خوای گەورە باسی كەللە پوتیو بێ ئاوەزیو نەفامی ئەو خوانەناسانە دەكات كەچی دەربارەی قورئان دەڵێن ﴿إِنۡ هَٰذَآ إِلَّآ إِفۡكٌ﴾ واتە: ئەمە هەموو درۆیە كە ﴿ٱفۡتَرَىٰهُ﴾ واتە پێغەمبەر (ﷺ) خۆی هەڵی بەستووە، ﴿وَأَعَانَهُۥ عَلَيۡهِ قَوۡمٌ ءَاخَرُونَ ﴾ یارمەتی لەخەڵكی تر وەرگرتووە تا كۆی كردوونەتەوە، خوای گەورەش وەلامیان دەداتەوەو دەفەرموێت: ﴿فَقَدۡ جَآءُو ظُلۡمٗا وَزُورٗا﴾ واتە: ئەوانە خۆیان درۆیان هەڵبەستووەو قسەی پڕوپوچ دەكەن خۆشیان چاك دەزانن قسەكانیان پڕوپوچە، درۆش لەگەڵ خۆیاندا دەكەن،كە دەڵێن:﴿ وَقَالُوٓاْ أَسَٰطِيرُ ٱلۡأَوَّلِينَ ٱكۡتَتَبَهَا﴾ چیرۆكی پێشینانە لە كتێبەكانی پێشەوە وەری گرتووە داوای كردووە بۆ بنووسن ﴿فَهِيَ تُمۡلَىٰ عَلَيۡهِ﴾ واتە: دەخوێنرێتەوە بەسەریدا ﴿بُكۡرَةٗ وَأَصِيلٗا ﴾ سەر لە بەیانیو ئێواران، ئەم قسەیە ئەوەندە بێبایەخو سووكو بێنرخە هەموو كەسێك دەزانێ ڕاست نیە، چونكە گومانی تێدا نیەو خەڵكێكی زۆر چاك دەزانن كە محمد (ﷺ) هیچ شارەزاییەكی لە نووسیندا نەبووە نە لە سەرەتای تەمەنیەوە نە لە كۆتایی تەمەنیشیدا، وە لە سەرەتای لە دایك بوونیەوە لەناو ئەواندا

کەورە بووەو تەمەنی بەسەر بردووە هەتا لە تەمەنی چل ساڵیدا خوا ڕەوانەی کرد، ئەوان ئاگاداری هاتوچۆو پاکیو چاکەخوازیو ئەمانەتو ڕاستگویی بوون، وە دەیانزانی کە زۆر دوورە لە درۆو بەدڕەوشتیو هەموو ڕەوشتێکی ناشیرین، ئەوە بوو هەر لە منداڵیەوە هەتا بوو بە پێغەمبەر (ﷺ) بە (محمدی ئەمین) ناویان دەهێنا، چونکە دەیانناسی چەندە چاکەخوازو ڕاستگۆیە، وەختێ خودای گەورە ئەو ڕێزەی لێ ناو کردی بە پێغەمبەر (ﷺ) دەستیان دایە دوژمنایەتی کردنیو ئەو قسە پڕوپوچو دوور لە ڕاستیانەیان دەربارەی ئەکرد، هەموو کەسێکی ژیر دەیزانی کە پێغەمبەر (ﷺ) پاکو بێگەردەو دوورە لەو قسانەوە کە ئەوانە دەیکەن، لەو درۆیانە کە هەڵیان دەبەست، جارێ دەیانگوت جادوگەرەو جارێ دەیانگوت شاعیرەو جارێ دەیانگوت شێتەو جارێکی تر دەیانگوت درۆزنە، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ ٱنظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا۟ لَكَ ٱلْأَمْثَالَ فَضَلُّوا۟ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا ﴾ واتە: سەیرکە چۆن نموونە (ی پووچ) بۆ تۆ دێننەوە بەو هۆیەوە گومڕابوون ئیتر ناتوانن ڕێگای حەقو ڕاستی بدۆزنەوە. خوای گەورە لێرەدا وەڵامی ئەو لاساریو درۆکردنەیان دەداتەوەو دەفەرموێت: ﴿ قُلْ أَنزَلَهُ ٱلَّذِى يَعْلَمُ ٱلسِّرَّ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾، واتە: (ئەی موحەمەد (ﷺ)) بڵێ زاتێك ناردوویەتیە خوارەوە کە هەموو نهێنی ئاسمانەکانو زەوی دەزانێت.یانی: ئەو کەسەی کە قورئانی ناردووە پڕە لە دەنگو باسی خەڵکی هەر لە ئەوەڵەوە هەتا دوایی، هەواڵێکی ڕاستو دروستە کە ڕێك بەرامبەرە لەگەڵ ڕووداوەکاندا لە دەرەوە لە ڕابردووداو لەمەودوایش، ﴿ ٱلَّذِى يَعْلَمُ ٱلسِّرَّ ﴾ ئەو خودایەی کە ئاگاداری نهێنیەکانی ئاسمانەکانو زەمینە ئاگای لە نهێنیەکانیان هەیە وەك چۆن ئاگاداری ئاشکراکردنیانە، پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ إِنَّهُۥ كَانَ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴾ واتە: بە ڕاستی ئەو (خوا) لێبوردەی میهرەبانە، یانی بانگیان دەکات کە تەوبە بکەنو بگەڕێنەوە بۆ لای بەزەیی ئەو ئەوەندە فراوانە هەموو شتێك دەگرێتەوە،چونکە خودا زۆر بە سەبرە، هەر کەسێك تەوبە بکات تەوبەکەی لێ قبوڵ دەکات. ئەو خوانەناسانە لەگەڵ هەموو بێدینیو خراپەکاریو بەدڕەوشتیو بوختان هەڵبەستنو لاساریاندا لەگەڵ پێغەمبەر (ﷺ)و قورئاندا دەیکەن، کەچی خوای گەورە داوایان لێ دەکات کە تەوبە بکەنو بگەڕێنەوە بۆ لای و موسڵمان بنو ڕێی ڕاست بگرنەبەر. وەك خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا دەفەرموێت: ﴿ لَّقَدْ كَفَرَ ٱلَّذِينَ قَالُوٓا۟ إِنَّ ٱللَّهَ ثَالِثُ ثَلَٰثَةٍ ۘ وَمَا مِنْ إِلَٰهٍ إِلَّآ إِلَٰهٌ وَٰحِدٌ ۚ وَإِن لَّمْ يَنتَهُوا۟ عَمَّا يَقُولُونَ لَيَمَسَّنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٧٣﴾ أَفَلَا يَتُوبُونَ إِلَى ٱللَّهِ وَيَسْتَغْفِرُونَهُۥ ۚ وَٱللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴾ واتە: سوێند بە خوا بە ڕاستی بێباوەڕ بوون ئەوانەی کە وتیان بێگومان خوا یەکێکە لەو سێ خوا (کە بریتین لە پەروەردگارو عیساو دایکی) (لە

کاتێکدا) هیچ پەرستراوێك نیە بێجگە لە تەنها خوایەك وە ئەگەر وازنەهێنن لەو وتە ناڕەواو بەدانە سوێند بە خوا سزایەکی بە ئازارو سەخت دووچاری ئەوانەیان ئەبێ کە بێباوەڕ بوون ، دەی ئایا بۆ تۆبە ناکەنو ناگەڕێنەوە بۆ لای خوا؟ و داوای لێبوردنی لێ ناکەن؟ لە کاتێکدا خوا لێبوردەی میهرەبانە. وە فەرموویەتی: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ فَتَنُواْ ٱلْمُؤْمِنِينَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتِ ثُمَّ لَمْ يَتُوبُواْ فَلَهُمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وَلَهُمْ عَذَابُ ٱلْحَرِيقِ﴾ واتە: بە ڕاستی ئەوانەی کە ئازاری پیاوو ژنە بڕوادارەکانیان داو لە پاشان پەشیمان نەبوونەوە ئەوە بۆ ئەوان هەیە سزای دۆزەخ، سزای (ئاگری) سوتێنەر.حەسەنی بەسری دەڵێ: سەیری ئەو گەورەییو خاوەن ڕێزیەی خودا بکەن، دۆستەکانی دەکوژن، کەچی هەر بانگیان دەکات بۆ توبە کردنو ژێر بەزەیی خۆی.

﴿وَقَالُواْ مَالِ هَٰذَا ٱلرَّسُولِ يَأْكُلُ ٱلطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي ٱلْأَسْوَاقِ لَوْلَآ أُنزِلَ إِلَيْهِ مَلَكٌ فَيَكُونَ مَعَهُۥ نَذِيرًا ﴿٧﴾ أَوْ يُلْقَىٰٓ إِلَيْهِ كَنزٌ أَوْ تَكُونُ لَهُۥ جَنَّةٌ يَأْكُلُ مِنْهَا وَقَالَ ٱلظَّٰلِمُونَ إِن تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَّسْحُورًا ﴿٨﴾ ٱنظُرْ كَيْفَ ضَرَبُواْ لَكَ ٱلْأَمْثَٰلَ فَضَلُّواْ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا ﴿٩﴾ تَبَارَكَ ٱلَّذِيٓ إِن شَآءَ جَعَلَ لَكَ خَيْرًا مِّن ذَٰلِكَ جَنَّٰتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ وَيَجْعَل لَّكَ قُصُورًۢا ﴿١٠﴾ بَلْ كَذَّبُواْ بِٱلسَّاعَةِ وَأَعْتَدْنَا لِمَن كَذَّبَ بِٱلسَّاعَةِ سَعِيرًا ﴿١١﴾ إِذَا رَأَتْهُم مِّن مَّكَانٍۭ بَعِيدٍ سَمِعُواْ لَهَا تَغَيُّظًا وَزَفِيرًا ﴿١٢﴾ وَإِذَآ أُلْقُواْ مِنْهَا مَكَانًا ضَيِّقًا مُّقَرَّنِينَ دَعَوْاْ هُنَالِكَ ثُبُورًا ﴿١٣﴾ لَّا تَدْعُواْ ٱلْيَوْمَ ثُبُورًا وَٰحِدًا وَٱدْعُواْ ثُبُورًا كَثِيرًا ﴿١٤﴾﴾

قسەی خوانەناسان بەرامبەر بە پێغەمبەر(ﷺ)و وەڵام دانەوەیانو باسی چارەنووسی خوانەناسان

خوای گەورە باسی سەرپێچیو لاساری خوانەناسان دەکات کە باوەڕ بە هەق ناکەن بەبێ ئەوەی هیچ بەڵگەیەکیان بە دەستەوە بێت، جگە لە چەند قسەیەکی بی سەرو بن و بێ مانا، ﴿وَقَالُواْ مَالِ هَٰذَا ٱلرَّسُولِ يَأْكُلُ ٱلطَّعَامَ﴾ واتە: دەیانوت ئەمە چۆن پێغەمبەرێکە خواردن دەخوات وەك ئێمە چۆن خواردن دەخۆین، هەر شتێك ئێمە پێویستمان پێی ببێت ئەویش پێویستی پێیەتی، ﴿وَيَمْشِي فِي ٱلْأَسْوَاقِ﴾ واتە: هاتوچۆی ناو بازاڕ دەکات بۆ کاری بازرگانیو بژێوی وەدەست هێنان، ﴿لَوْلَآ أُنزِلَ إِلَيْهِ مَلَكٌ فَيَكُونَ مَعَهُۥ نَذِيرًا﴾ دەڵێن: چاك وابوو فریشتەیەك بهاتایە بۆ لای لە لایەن خواوە بۆ ئەوەی لەگەڵی ترسێنەر بێت، شایەتی بدات، کە ئەوەی ئەو خەڵکی بۆ بانگ دەکات ڕاستە، ئەمە وەك ئەو قسەی فیرعەون وایە کە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَلَوْلَآ أُلْقِيَ عَلَيْهِ أَسْوِرَةٌ مِّن ذَهَبٍ أَوْ جَآءَ مَعَهُ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ مُقْتَرِنِينَ﴾ واتە: دە بۆچی بازنەی ئاڵتونی پێ نەدراوە؟ (ئەگەر ڕاست دەکات) یان

فریشتەی (گەواهی دەری) لەگەڵدا نەهاتووە.هەر بەو شێوەیە ئەم خوانەناسانەش هەر وا دەڵێن یەك سروشتیان هەیەو دڵەکانیان وەك یەکە، بۆیە ئێژن ﴿أَوۡ يُلۡقَىٰٓ إِلَيۡهِ كَنزٌ﴾ واتە: یان گەنجینەیەکی بۆ فڕێ درایە. یانی: زانیاریو گەنجینەی ببوایەو لەگەڵی بوایەو لێی ببەخشیایە، یان باخێکی ببوایە لەگەڵی بگەڕایە بۆ هەر شوێنێك بڕۆیشتایە لێی بخواردایە، ئەمە بۆ خوا زۆر ئاسانە بەڵام کاری خوا پڕ لە کاڕزانیەو خۆی دەزانێ چی چاکە بۆ مەردم ﴿وَقَالَ ٱلظَّٰلِمُونَ إِن تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلٗا مَّسۡحُورًا﴾ واتە: ستەمکاران گوتیان ئێوە هەر شوێن کەسێك دەکەون کە جادووی لێ کراوە، خوای گەورەیش دەفەرموێت: ﴿ٱنظُرۡ كَيۡفَ ضَرَبُواْ لَكَ ٱلۡأَمۡثَٰلَ فَضَلُّواْ﴾ واتە: سەیرکە ئەوانە چۆن قسەی پڕوپوچ دەدەنە پاڵ تۆ دەڵێن: جادووگەرەو جادووی لێکراوەو شێتەو درۆزنەو شاعیرە، قسەکانیان هەموو پڕوپوچەو، هەر کەسێك تۆزێك ئارەزووی هەبێتو هۆشمەندبێت بڕوایان پێ ناکات، دەزانێت درۆزنن‌و ئەو قسانە هەڵبەستنە، بۆیە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿فَضَلُّواْ﴾ واتە: ڕێیان ون کردووە لە ڕێی ڕاست لایان داوە ﴿فَلَا يَسۡتَطِيعُونَ سَبِيلٗا﴾ واتە: ناتوانن ڕێگای ڕاست بگرنە بەر، چونکە هەر کەسێك لە ڕێی ڕاست ترازا، سەری لێ تێك دەچێتو نازانێ ڕوو لە کوێ بکات، چونکە هەق هەر یەکێکەو بەرنامەکەیش یەك بەرنامەیەو بە یەکەوە بەستراوە، پاشان خوای گەورە پێغەمبەرەکەی (ﷺ) ئاگادار دەکات ئەگەر مەیلی لێ بێت لەوە چاکترت دەداتێ لە دنیادا لەوەی ئەوانە ئەیلێن وەك دەفەرموێت: ﴿تَبَارَكَ ٱلَّذِيٓ إِن شَآءَ جَعَلَ لَكَ خَيۡرٗا مِّن ذَٰلِكَ جَنَّٰتٖ تَجۡرِي مِن تَحۡتِهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُ وَيَجۡعَل لَّكَ قُصُورَۢا﴾ واتە: گەورەو پیرۆزە ئەو زاتەی ئەگەر بیەوێت (لە دنیادا) چاکتر لەوە (ی بڕوایان دەڵێن) بۆت ساز دەدات باخاتێك کە ڕووبارەکان بە ژێریاندا دەڕوات وە چەند کۆشکت بۆ فەرماهەم دێنێ.

موجاهید دەڵێ: لەوە چاکتر هەر لە دنیادا، وە دەڵێ: قورەیشیەکان هەموو خانوویەك لەبەرد دروست کرابێت پێی دەڵێن کۆشك گەورە بێت[1] یان بچووك، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿بَلۡ كَذَّبُواْ بِٱلسَّاعَةِۖ وَأَعۡتَدۡنَا لِمَن كَذَّبَ بِٱلسَّاعَةِ سَعِيرًا﴾[2] یانی بۆیە ئەوانە ئەو قسانە دەکەن چونکە بڕوایان بە قیامەت نیەو بە تەمای نین‌و نایانەوێ شارەزای ڕێی ڕاست ببن، بەڵکو ئەو بڕوانەکردنەیان بە ڕۆژی قیامەت وایان لێ دەکات ئەو قسانە بکەن، ﴿وَأَعۡتَدۡنَا﴾ ئاگری جەهەنەممان ئامادە کردووە ﴿لِمَن كَذَّبَ

[1] الطبري (١٩/٢٤٣).

[2] واتە: (ڕاست ناکەن وا نیە) بەڵکو ئەوانە باوەڕیان بە ڕۆژی دوایی نیە وە ئێمە ئامادەمان کردووە بۆ کەسێ باوەڕی بە ڕۆژی دوایی نەبێت ئاگری هەڵگیرساوە.

﴿بِٱلسَّاعَةِ سَعِيرًا﴾ بۆهەرکەسێك کەقیامەت بەدرۆ بزانێ. واتە: سزایەکی گەرمی زۆر بە ژانە کەس بەرگەی ناگرێت، خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿إِذَا رَأَتْهُم﴾[1] یانی: جەهەنەم دەیان بینێت ﴿مِّن مَّكَانٍۭ بَعِيدٍ﴾ واتە: لە دوورەوە لە گۆڕەپانی قیامەتدا – مەحشەردا – ، ﴿سَمِعُواْ لَهَا تَغَيُّظًا وَزَفِيرًا﴾ واتە: گوێیان لە ناڵەو نرکەی جەهەنمە چەندە بە داخە بۆیان، وەك خوای گەورە لە ئایەتی تردا دەفەرموویێت: ﴿إِذَآ أُلْقُواْ فِيهَا سَمِعُواْ لَهَا شَهِيقًا وَهِىَ تَفُورُ ۝٧ تَكَادُ تَمَيَّزُ مِنَ ٱلْغَيْظِ﴾،[2] واتە: ئەوەندە تورەیە لە خوانەناسان خەریکە لە داخا پارچەپارچە ببێت، ئیمام ئەبو جەعفەری کوڕی جەریر دەڵێ: لە ئیبنو عەباسەوە دەڵێ: کە پیاوێك ڕادەکێشرێت بۆ ناو ئاگر، ئاگرەکە کرژ دەبێتو دەچێتەوە یەك ، خوای ڕەحمان دەفەرموویێت پێی: چیتە تۆ؟ ئاگرەکەئەڵێت: ئەو پیاوە داوام لێ دەکات بیپارێزم، دەفەرموویێت: عەبدەکەم ڕەوانەکەن، ئەو پیاوە ڕادەکێشرێت بۆ ناو ئاگرەکەو ئێژێ: ئەی پەروەرندەم من گومانم وا نەبوو بە تۆ، خوای گەورەیش دەفەرموویێت: ئەی گومانت چۆن بوو؟ پیاوەکە دەڵێت: بە هیوای بەزەیی تۆم کە بمگرێتەوە. خودا دەفەرموویێت: عەبدەکەم ڕەوانە بکەن، ئەو پیاوە ڕادەکێشرێت بۆ ناو ئەو ئاگرە، ئەو ئاگرە ناڵەو نرکەی لێوە دێت بۆی وەك هێسترێك چۆن دەپرمێنێت بۆ جۆ، ناڵەو نرکەی لێوە دێت هیچ کەس نامێنێت لێی نەترسێت،[3] ئەم فەرموودەیە سەنەکانی ڕاستە. وە عبدالرزاق ڕیوایەتی کردووە لە عوبەیدی کوڕی عومەیرەوە لەمانای ئەم ئایەتەدا ﴿سَمِعُواْ لَهَا تَغَيُّظًا وَزَفِيرًا﴾ دەڵێ: جەهەنم ناڵەو نرکەی لێوە دێت هیچ لە فریشتە نزیکەکانو پێغەمبەرە مورسەلەکانیش خۆیان بۆ ناگیرێتو بە ڕوودا دەکەوێنو گیانیان دێتە لەرزە لە ترساندا، هەتا ئیبراهیم پێغەمبەر (سەلامی خوای لێ بێت) بەسەر ئەژنۆکانیدا دەکەوێتو ئەڵێ: ئەی پەروەرندەم ئەمڕۆ داوای هیچ شتێکت لێ ناکەم تەنها خۆم نەبێت.[4] پاشان خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿وَإِذَآ أُلْقُواْ مِنْهَا مَكَانًا ضَيِّقًا مُّقَرَّنِينَ﴾،[5] قەتادە دەڵێ: لە ئەبو ئەیوبەوە لە عبداللە ی کوڕی عەمرەوەهاتوەکە دەڵێ: وەك ئاسنی سەری ڕم وایە ئەوەندە تەنگەلانە.[6] ﴿مُّقَرَّنِينَ﴾ پێوەند

---

[1] واتە: کاتێك (ئەم ئاگرە) ئەوان دەبینێت.

[2] الملك (٧–٨)، واتە: کاتێك کە فڕێ درانە ناویەوە لەو دۆزەخەوە لوورەو نرکەیەك دەبیستن وە ئەو دەکولێتو جۆش دەخوات، نزیکە (دۆزەخ) لە ڕقاندا پارە پارە ببێ.

[3] الطبري (٩/٣٧٠).

[4] عبدالرزاق (٣/٦٧).

[5] واتە: وە کاتێك فڕێ دەدرێنە جێگایەکی تەنگ لە دۆزەخدا بە جوت کراوی دەستو قاچو ملیان لە کۆتو زنجیردا.

[6] الدر المنثور (٦/٢٤٠)، الزهد لإبن المبارك في الزوائد (٨٦).

کراون ،ئەبو صالح دەڵێ: دەستیان لە پشتیانەوە شەتەك دەدرێت، ﴿دَعَوْا۟ هُنَالِكَ ثُبُورًا﴾،[1] یانی داوا دەکەن زوو بمرن، هەناسەی نائومێدی هەڵدەکێشن و هاوار دەکەن ﴿لَّا تَدْعُوا۟ ٱلْيَوْمَ ثُبُورًا وَٰحِدًا﴾،[2] ﴿وَٱدْعُوا۟ ثُبُورًا كَثِيرًا﴾ واتە: بەڵکو داوای مردنی زۆر بکەن.

﴿قُلْ أَذَٰلِكَ خَيْرٌ أَمْ جَنَّةُ ٱلْخُلْدِ ٱلَّتِى وُعِدَ ٱلْمُتَّقُونَ ۚ كَانَتْ لَهُمْ جَزَآءً وَمَصِيرًا ﴿١٥﴾ لَّهُمْ فِيهَا مَا يَشَآءُونَ خَٰلِدِينَ ۚ كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ وَعْدًا مَّسْـُٔولًا ﴿١٦﴾﴾

ئاگر چاکترە یان بەهەشت

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿قُلْ أَذَٰلِكَ خَيْرٌ أَمْ جَنَّةُ ٱلْخُلْدِ ٱلَّتِى وُعِدَ ٱلْمُتَّقُونَ ۚ كَانَتْ لَهُمْ جَزَآءً وَمَصِيرًا﴾،[3] خوای گەورە دەفەرموێت: ئەی محمد (ﷺ) ئەوەی کە بۆمان باس کردی لە ماڵی ئەو بەدبەختانەی کە بە دەمو چاودا ڕادەکێشرێن بۆ ناو جەهەنەم، کە زۆر بە تووڕەیی‌و ڕوویەکی ناشیرین‌و ناڵەو نرکەیەکی زۆر ترسناکەوە پێشوازیان لێ دەکات‌و کەسیش نایەت بە هانایانەوە بە زنجیرکراوی هەر دەمێننەوە. ئەمە باشە یان ئەو بەهەشتە هەر دوایی نەهاتووە کە خودای گەورە بەڵێنی داوە بە خۆپارێزان لە عەبدەکانی ئامادەی کردووەو کردوویەتیە پاداشتێکی چارەنووس ساز بۆیان بەهۆی ئەو گوێڕایەڵیەیان بۆ خودای گەورە لە دنیادا، کە شوێنی حەوانەوەو ئیستراحەتیانە تا هەتا هەتایە ﴿لَّهُمْ فِيهَا مَا يَشَآءُونَ خَٰلِدِينَ﴾ هەرچی ئارەزوو بکەن لەوێ هەیە، لە خواردن‌و خواردنەوەو جلوبەرگ‌و شوێن‌و پلەوپایەو هەر شتێکی تر، نە چاوی بینیویەتی‌و نە گوێ بیستوویەتی‌و نە هەرگیز بە دڵی کەسیشدا هاتووە، ئەمانە بەردەوام بەو شێوەیە دەژین هەرگیز لێی دەرناچن تا هەتا هەتایە هەر دەمێنن‌و برانی بەسەردا نایەت‌و لەناو ناچن‌و داواش ناکەن لێی دەرچن، ئەمەیش یەکێکە لەو بەڵێنانەی کە خوا داویەتی بە عەبدەکانی‌و ڕێزێکە پێی بەخشیون، بۆیە فەرموویەتی: ﴿خَٰلِدِينَ ۚ كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ وَعْدًا مَّسْـُٔولًا﴾،[4] یانی دەبێ هەر بێتەدی، بەو شێوەیەی کە ئەبو جەعفەری کوڕی جەریر لە هەندێ لە زانایانی زمانی عەرەبییەوە گێڕاویەتیەوە لەمەدا کە خوای گەورە

---

[1] واتە: لەوێدا داوای تیاچوون‌و مردن دەکەن.

[2] واتە: ئەمڕۆ داوای تەنها مردنێك مەکەن.

[3] واتە: بڵێ ئایا ئەمە چاکترە یا ئەو بەهەشتە هەمیشەییەی کە بەڵێن دراوە بە پارێزکاران کە پاداشت‌و سەرەنجام‌و ئارامیانە.

[4] واتە: بە هەمیشەیی‌و بێبڕانەوە ئەوە بەڵێنێکە لە لایەن پەروەردگارەوە، ئەو لێی بەرپرسیارە.

فەرموویەتی: ﴿ وَعۡدٗا مَّسۡـُٔولٗا ﴾ واتە: بەڵێنێکەو هەر دێتەدی،[1] بەم شێوەیەیە لەم سورەتەدا باسی ئاگرو پاشان باسی خەڵکی ناو بەهەشت دەکات، وەك خوای گەورە لە سورەتی (الصافات)یشدا باسی حاڵو گوزەرانی خەڵکی بەهەشتو کەیف کردنو خۆش ڕابواردنیان دەکات پاشان دەفەرموێت: ﴿ أَذَٰلِكَ خَيۡرٞ نُّزُلًا أَمۡ شَجَرَةُ ٱلزَّقُّومِ ﴿٦٢﴾ إِنَّا جَعَلۡنَٰهَا فِتۡنَةٗ لِّلظَّٰلِمِينَ ﴿٦٣﴾ إِنَّهَا شَجَرَةٞ تَخۡرُجُ فِيٓ أَصۡلِ ٱلۡجَحِيمِ ﴿٦٤﴾ طَلۡعُهَا كَأَنَّهُۥ رُءُوسُ ٱلشَّيَٰطِينِ ﴿٦٥﴾ فَإِنَّهُمۡ لَأٓكِلُونَ مِنۡهَا فَمَالِـُٔونَ مِنۡهَا ٱلۡبُطُونَ ﴿٦٦﴾ ثُمَّ إِنَّ لَهُمۡ عَلَيۡهَا لَشَوۡبٗا مِّنۡ حَمِيمٖ ﴿٦٧﴾ ثُمَّ إِنَّ مَرۡجِعَهُمۡ لَإِلَى ٱلۡجَحِيمِ ﴿٦٨﴾ إِنَّهُمۡ أَلۡفَوۡاْ ءَابَآءَهُمۡ ضَآلِّينَ ﴿٦٩﴾ فَهُمۡ عَلَىٰٓ ءَاثَٰرِهِمۡ يُهۡرَعُونَ ﴾[2].

﴿ وَيَوۡمَ يَحۡشُرُهُمۡ وَمَا يَعۡبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ فَيَقُولُ ءَأَنتُمۡ أَضۡلَلۡتُمۡ عِبَادِي هَٰٓؤُلَآءِ أَمۡ هُمۡ ضَلُّواْ ٱلسَّبِيلَ ﴿١٧﴾ قَالُواْ سُبۡحَٰنَكَ مَا كَانَ يَنۢبَغِي لَنَآ أَن نَّتَّخِذَ مِن دُونِكَ مِنۡ أَوۡلِيَآءَ وَلَٰكِن مَّتَّعۡتَهُمۡ وَءَابَآءَهُمۡ حَتَّىٰ نَسُواْ ٱلذِّكۡرَ وَكَانُواْ قَوۡمَۢا بُورٗا ﴿١٨﴾ فَقَدۡ كَذَّبُوكُم بِمَا تَقُولُونَ فَمَا تَسۡتَطِيعُونَ صَرۡفٗا وَلَا نَصۡرٗاۚ وَمَن يَظۡلِم مِّنكُمۡ نُذِقۡهُ عَذَابٗا كَبِيرٗا ﴿١٩﴾ ﴾

خوداکانی بتپەرستان دوورە پەرێزی خۆیان دەردەبڕن لێیان لە ڕۆژی قیامەتدا

خوای گەورە باسی خوانەناسان دەکات لە ڕۆژی قامەتدا چیان بەسەر دێتو چۆن ڕیسوا دەبن لەسەر ئەوەی کە شتی تریان پەرستووە جگەلە خودا وەك فریشتەبۆنمونە دەفەرموێت: ﴿ وَيَوۡمَ يَحۡشُرُهُمۡ وَمَا يَعۡبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ ﴾،[3] موجاهید دەڵێ: وەك فریشتەو عیساو عوزەیر،[4] ﴿ فَيَقُولُ ءَأَنتُمۡ أَضۡلَلۡتُمۡ عِبَادِي هَٰٓؤُلَآءِ أَمۡ هُمۡ ضَلُّواْ ٱلسَّبِيلَ ﴾ واتە: خوای گەورە دەفەرموێت بەم کەسانەی کە پەرستراون ئایا ئێوە ئەوانەتان بانگ کردووە کە بتان پەرستنو من نەپەرستن؟ یان هەر لە خۆیانەوە بە ئارەزوو ئێوەیان پەرستووە، بەبێ ئەوەی ئێوە بانگیان بکەن؟ وەك خوای گەورە لە

---

[1] الطبري (١٩/٢٤٧).

[2] الصافات (٦٢-٧٠)، واتە: ئایا ئەو (نیعمەتانەی باسکران) ڕێزگرتنو میواندارییە باشە یا (بەری) درەختی ژەقنەموت، بێگومان ئێمە ئەو (دار)ەمان کردە هۆی تاقیکردنەوەی ستەمکاران (کە لە دنیادا گاڵتەیان پێ دەکرد)، بە ڕاستی ئەو (ژەقنەموتە) درەختێکە لە بێخی دۆزەخدا دەڕوێت، بەروبوومەکەی دەڵێی سەری شەیتانەکانە (ناشیرینو چڵ چلاویە)، جا بێگومان ئەو (دۆزەخیانە) لەو درەختە دەخۆنو سکیان لە (بەری) ئەو درەختە پڕ دەکەن، لە پاشان بە ڕاستی ئاوێکی لێڵی زۆر گەرمی بەسەردا دەخۆنەوە، بێگومان دواتر گەڕانەوەیان بۆ دۆزەخە، بە ڕاستی ئەوان باوو باپیرانی خۆیانیان بە گومڕایی بینی، ئینجا ئەوان هان دەدران بۆ شوێن کەوتنیان (لە گومڕاییدا).

[3] واتە: وە لەو ڕۆژەدا خوا ئەو (بت پەرست)انە کۆدەکاتەوە لەگەڵ ئەو پەرستراوانەی کە پەرستونیان جگە لە خوا.

[4] الطبري (١٩/٢٤٧).

ئایەتی تردا فەرموویەتی: ﴿وَإِذْ قَالَ ٱللَّهُ يَٰعِيسَى ٱبْنَ مَرْيَمَ ءَأَنتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ ٱتَّخِذُونِى وَأُمِّىَ إِلَٰهَيْنِ مِن دُونِ ٱللَّهِ ۖ قَالَ سُبْحَٰنَكَ مَا يَكُونُ لِىٓ أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِى بِحَقٍّ ۚ إِن كُنتُ قُلْتُهُۥ فَقَدْ عَلِمْتَهُۥ ۚ تَعْلَمُ مَا فِى نَفْسِى وَلَآ أَعْلَمُ مَا فِى نَفْسِكَ ۚ إِنَّكَ أَنتَ عَلَّٰمُ ٱلْغُيُوبِ ﴿١١٦﴾ مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا مَآ أَمَرْتَنِى بِهِۦٓ أَنِ ٱعْبُدُوا۟ ٱللَّهَ رَبِّى وَرَبَّكُمْ ۚ وَكُنتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَّا دُمْتُ فِيهِمْ ۖ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِى كُنتَ أَنتَ ٱلرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ ۚ وَأَنتَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ شَهِيدٌ﴾[1]، هەر لەبەر ئەوەیە خودای گەورە باسی ئەو کەسانە دەکات کە پەرستراون چۆن وەڵام ئەدەنەوە لە ڕۆژی قیامەتدا ﴿قَالُوا۟ سُبْحَٰنَكَ مَا كَانَ يَنۢبَغِى لَنَآ أَن نَّتَّخِذَ مِن دُونِكَ مِنْ أَوْلِيَآءَ﴾ واتە: (پەرستراوەکان) دەڵێن پاکو بێگەردی بۆ تۆ بۆ ئێمە شایستە نەبووە کە بێجگە لە تۆ پەرستراوێك بۆ خۆمان دابنێین. زۆرێك لە زانایان بە فەتحی نونەکە ئەم ئایەتەیان ﴿نَّتَّخِذَ مِن دُونِكَ مِنْ أَوْلِيَآءَ﴾ خوێندووەتەوە. واتە: هیچ کەسێك لە دروست کراوەکان بۆیان نیە کەسی تر بپەرستن جگە لە تۆ نە لە ئەوانو نە لە ئێمەش، وە ئێمە بۆ ئەوەمان بانگ نەکردوون، بەڵکو خۆیان بە ئارەزوو ئێمەیان پەرستووە، بەبێ ڕەزامەندیو فەرمانی ئێمە. وە ئێمە زۆر دوورین لەوانەوەو لەو عیبادەتانەی ئەوانە کردوویانە، وەك خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ يَقُولُ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ أَهَٰٓؤُلَآءِ إِيَّاكُمْ كَانُوا۟ يَعْبُدُونَ ﴿٤٠﴾ قَالُوا۟ سُبْحَٰنَكَ﴾[2] وە هەندێ خوێندوویانەتەوە ﴿مَا كَانَ يَنۢبَغِى لَنَآ أَن نُّتَّخَذَ مِن دُونِكَ مِنْ أَوْلِيَآءَ﴾ واتە: هیچ کەسێك بۆی نیە ئێمە بپەرستێت، ئێمە عەبدێکی زۆر لاوازو هەژارو بێدەسەڵاتی تۆین، ئەمە مانای نزیکە لەوەوە کە خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَلَٰكِن مَّتَّعْتَهُمْ وَءَابَآءَهُمْ﴾ واتە: بەڵام نازو نیعمەتت دا بە ئەوانو باوو باپیرانیان. یانی تەمەنێکی زۆریان بەسەر بردووەو وایان لێ هاتووە، ئەوەی بۆیان

---

[1] المائدة (١١٦-١١٧)، واتە: وە (بیر بکەنەوە) کاتێك خوا دەفەرمووێت (لە ڕۆژی دواییدا) ئەی عیسای کوڕی مەریەم ئایا تۆ وتووتە بە خەڵکی کە منو دایکم بە دوو پەرستراو دابنێن (و بمانپەرستن) لە جیاتی خوا؟ (عیسا) وتی: پاكو بێگەردی بۆ تۆ ئەی خوایە نابێتو ناگونجێت بۆ من شتێك بڵێم کە بە هیچ شێوەیەك مافی من نیە، ئەگەر من ئەو قسەیەم کردبێت ئەوە بەڕاستی تۆ ئاگات لێیە چونکە تۆ ئەوەی لە دڵم دایە دەیزانی بەڵام من نازانمو بێ ئاگام لەو نهێنیەی کە لای تۆیە بە ڕاستی تەنها تۆ زانای تەواوی بە هەموو نهێنیەك، هیچم پێ نەوتوون بێجگە لەوە نەبێت کە تۆ فەرمانت پێ داوم کە بەندایەتی خوا بکەن کە پەروەردگاری منو ئێوەیشەو من شایەتو چاودێر بووم بەسەریانەوە تا لەناویاندا بووم ئینجا کاتێك تۆ منت بردەوە (بەرزت کردمەوە بۆ ئاسمان).ئەوەئیترخۆت چاودێربوویت بەسەریانەوەوهەرخۆش شایەتی بەسەرهەمووشتێکەوە..

[2] سبأ (٤٠-٤١)، واتە: وە ڕۆژێك (خوا) هەموویان کۆدەکاتەوە پاشان بە فریشتەکان دەفەرمووێت ئایا ئەوانە (لە دنیا) ئێوەیان دەپەرست، (فریشتەکان) دەڵێن پاكو بێگەری بۆ تۆ.

ڕەوانەکراوە لەسەر زمانی پێغەمبەرانت کە بانگیان کردوون بۆ عیبادەتی تۆ بە تەنهاو شەریکت بۆ دانەنێن، لە بیریان چووەتەوە ﴿وَكَانُواْ قَوۡمَۢا بُورٗا﴾ واتە: وە ئەوانە کۆمەڵێکی تیاچووی بێخێربوون. ئیبنو عەباس دەڵێ: یانی: بوونە گەلێکی لەناو چوو.[1] حەسەنی بەسری‌و مالیك لە زوهریەوەدەگێڕنەوە ووتویەتی: واتە: بوونە گەلێکی بێخێر.[2] خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَقَدۡ كَذَّبُوكُم بِمَا تَقُولُونَ﴾ واتە: ئەوانەی کە ئێوە دەتانپەرستن جگە لە خوداو واتان دەزانی دۆستو پشتیوانی ئێوەن‌و لە خودا نزیکتان دەخەنەوە، بە درۆیان خستنەوە، وەك ئەم ئایەتانەی خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَمَنۡ أَضَلُّ مِمَّن يَدۡعُواْ مِن دُونِ ٱللَّهِ مَن لَّا يَسۡتَجِيبُ لَهُۥٓ إِلَىٰ يَوۡمِ ٱلۡقِيَٰمَةِ وَهُمۡ عَن دُعَآئِهِمۡ غَٰفِلُونَ ۝٥ وَإِذَا حُشِرَ ٱلنَّاسُ كَانُواْ لَهُمۡ أَعۡدَآءٗ وَكَانُواْ بِعِبَادَتِهِمۡ كَٰفِرِينَ﴾[3]، وە لێرەدا دەفەرمووێت: ﴿فَمَا تَسۡتَطِيعُونَ صَرۡفٗا وَلَا نَصۡرٗا﴾ واتە: ناتوانن سزایان لێ لادەن‌و ناشتوانن یارمەتی دەرێ بۆ خۆیان پەیدا بکەن، ﴿وَمَن يَظۡلِم مِّنكُمۡ نُذِقۡهُ عَذَابٗا كَبِيرٗا﴾ واتە: وە هەر کەس لە ئێوە ستەم بکات سزایەکی گەورەی پێ دەچەژێن.

﴿وَمَآ أَرۡسَلۡنَا قَبۡلَكَ مِنَ ٱلۡمُرۡسَلِينَ إِلَّآ إِنَّهُمۡ لَيَأۡكُلُونَ ٱلطَّعَامَ وَيَمۡشُونَ فِي ٱلۡأَسۡوَاقِۗ وَجَعَلۡنَا بَعۡضَكُمۡ لِبَعۡضٖ فِتۡنَةً أَتَصۡبِرُونَۗ وَكَانَ رَبُّكَ بَصِيرٗا ۝٢٠﴾

هەرچی پێغەمبەران لە پێشەوە هاتوون هەموو مرۆڤ بوون

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَمَآ أَرۡسَلۡنَا قَبۡلَكَ مِنَ ٱلۡمُرۡسَلِينَ إِلَّآ إِنَّهُمۡ لَيَأۡكُلُونَ ٱلطَّعَامَ وَيَمۡشُونَ فِي ٱلۡأَسۡوَاقِ﴾ واتە: ئەو پێغەمبەرانەی لە پێشەوە ناردوونی هەموویان خواردنیان خواردووەو پێویستیان پێی بووە، بە بازاڕیشدا گەڕاون بۆ ئاڵ‌و وێڵ‌و بازرگانی، ئەم کارانەیان هیچ خراپەیەکی تێدا نەبووە بۆ ئەو پلەو پایەو فەرمانەی پێی هەڵساون، خودای گەورە زۆر سیفەتی چاك‌و ڕەوشتی جوان‌و قسەی بەنرخ‌و ئاکاری تەواو موعجیزەی گەورەو بەڵگەی ئاشکرای پێداون، کە نیشانەی ئاشکران بۆ هەر کەسێك تۆزی ئاوەزی هەبێ‌و ڕاستەڕێی گرتبێتەبەر لەسەر ڕاستی ئەو پەیامەی پێغەمبەران هێناویانە لە لای خوداوە، نموونەی ئەم ئایەتە پیرۆزە زۆرە، خوای گەورە

---

[1] الطبري (١٩/٢٤٨).

[2] الطبري (١٩/٢٤٨).

[3] الاحقاف (٥-٦)، واتە: کێ گومڕاترە لەو کەسەی کە هاوار لە غەیری خوا بکات کە وەڵامی ناداتەوە تا ڕۆژی دوایی وە ئەو (هاوار لێکراو)انە لە هاواری ئەوان بێئاگان، کاتێکیش خەڵك کۆدەکرێنەوە (لە قیامەتدا) پەرستراوەکان دەبنە دوژمنیان‌و (پەرستراوەکان) بە پەرستنەکەیان باوەڕ ناکەن.

دەفــەرمووێت: ﴿ وَمَآ أَرۡسَلۡنَا مِن قَبۡلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُّوحِيٓ إِلَيۡهِم مِّنۡ أَهۡلِ ٱلۡقُرَىٰٓۗ ﴾[1] وە دەفــەرمووێت: ﴿ وَمَا جَعَلۡنَٰهُمۡ جَسَدًا لَّا يَأۡكُلُونَ ٱلطَّعَامَ ﴾[2] پاشان خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَجَعَلۡنَا بَعۡضَكُمۡ لِبَعۡضٍ فِتۡنَةً أَتَصۡبِرُونَۗ ﴾ واتە: هەندێکمان بە هەندێکی ترتان تاقی کردەوەو توشی بەلامان کردن، بۆ ئەوەی بزانین کێ بەرفەرمانەو کێش سەرپێچی دەکاتو لە ڕێ لادەدات، بۆیە فەرموویەتی: ﴿أَتَصۡبِرُونَۗ وَكَانَ رَبُّكَ بَصِيرًا ﴾ واتە: ئاخۆ خۆ ڕادەگرن، خودا دەزانێ کێ شایستەی ئەوەیە کە وەحی بۆ بێت وەك فەرموویەتی: ﴿ٱللَّهُ أَعۡلَمُ حَيۡثُ يَجۡعَلُ رِسَالَتَهُۥ ﴾ واتە: خوا چاك دەزانێت پەیامو فرستادەی خۆی لە کوێ دادەنێ (و کێ شیاوترە بۆ ئەو کارە).وە کێ شایەنی ئەوەیە کە خودا ڕێی نیشان بدات بەو پەیامەی کە بەو پێغەمبەرانەدا بۆی ناردوونو کێ شایەنی نیە. محمدی کوڕی ئیسحاق لەم ئایەتەدا ﴿ وَمَا جَعَلۡنَٰهُمۡ جَسَدًا لَّا يَأۡكُلُونَ ٱلطَّعَامَ ﴾ دەڵێ: خوای گەورە دەفەرمووێت: ئەگەر مەیلم لێ بوایە دنیام وا لێ دەکرد لەگەڵ ئێغەمبەرەکانمدا بنو دژایەتی نەکەن، بەڵام ویستم عەبدەکانمی پێ تاقی بکەمەوەو ئێوەشیان پێ تاقی بکەمەوە،[3] لە سەحیحی موسلیمدا هاتووە لە عەیازی کوڕی حیمارەوە (عیاض بن حمار) ئەویش لە پێغەمبەری خواوە (ﷺ) گواستویەتیەوەکە فەرموویەتی: (خوای گەورە دەفەرمووێت: من تۆتاقی دەکەمەوەو خەڵکیشت پێ تاقی دەکەمەوە).[4] وە لە فەرموودەی صەحیحدا هاتووە کە سەرپشك – موخەیەر – کراوە لە نێوان ئەوەی پێغەمبەرو پاشا بێت یان عەبدو ڕەسولی خوا بێت، عەبدو ڕەسولی هەڵبژارد[5].

---

[1] یوسف (١٠٩)، واتە: وە ئێمە پێش تۆ (پێغەمبەرمان) نەناردووە جگە لە پیاوانێك کە نیگامان بۆ دەکردن لە خەڵکی شارەکان.

[2] الانبياء (٨)، واتە: ئێمە ئەو پێغەمبەرانەمان نەکردۆتە پەیکەرێك کە خواردن نەخۆن.

[3] الطبري (١٩/٣٧٧).

[4] مسلم (٢٨٦٥).

[5] أحمد (٢/٢٣١).

پێـرسـت